MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

61 Z – fr 120/64
63 – Z 2314/421
1/21
1200.

LIBRARY
FEB 27 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

NÓGRÁD VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN

NÓGRÁD VÁRMEGYE

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT ÉS A NÓGRÁD VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

360 KÉPPEL. EZEK KÖZÖTT 23 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA, TOVÁBBÁ KÉT TÉRKÉPPEL ÉS 70 CZIMERRAJZZAL

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

Nyomatott Wodianer F. és Fiai könyvnyomdájában Budapest.

NÓGRÁD-VÁRMEGYE

TÉRKÉPE.

Területe: 4132·80 □ km
Lélekszáma: 239 097
Várm. székhely: Balassagyarmat
Losoncz, rend. tan. város

JELMAGYARÁZAT:

- ◎ REND. TAN. VÁROS
- ⊙ Nagyközség
- ○ *Kisközség*
- ○ *Puszta*
- *Megyei határ*
- *Járási "*
- *Városi "*
- *Állami út*
- *Megyei "*
- *Viczinális "*
- *Községi "*
- *Vaspálya*
- *Vasúti állomás*
- *Fürdőhely*
- *Ásványvíz*
- *Kastély*
- *Bánya*
- *Kőfejtő*
- *Rom*
- △ *Magasságok méterekben*

Rövidítések:

Ip.	=	*Ipoly*
Kar.	=	*Karancs*
Sz.	=	*Szécsény*
Szt.	=	*Szent*
A.	=	*Alsó*
Cs.	=	*Cserhát*
F.	=	*Felső*
Fül.	=	*Fülek*
L.	=	*Losoncz*
K.	=	*Kis*
M.	=	*Magyar*
N.	=	*Nagy*
Ng.	=	*Nógrád*
b.	=	*bánya*
m.	=	*major*
p.	=	*puszta*
t.	=	*tanya*

Mérték 1:390.000

Kilométer

ZÓLYOM-VÁRM.
GÖMÖR-VÁRMEGYE
HEVES-VÁRMEGYE
PEST-PILIS-SOLT-KISKUN-VÁRM.
HONT-VÁRM.

19° Kel. hossz. Greenwich-től.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

NÓGRÁDMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Bartha Lajos
iró.

Farkas Pál
főgimn. tanár.

Fáy Albert dr.
vm. főjegyző.

Giller János
urad. erdőfelügyelő.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő.

Mailáth I. Géza gr.
nagybirtokos.

Márton Lajos dr.
A Nemz. Muz. régiségtár őre.

Miskolczy-Simon János
vm. levéltáros.

Okolicsányi József
földbirtokos.

Pongrácz György
vm. I. aljegyző.

Reiszig Ede dr.
Történetíró, a szerk. biz. tagja.

Schehák Rezső
főgimn. tanár.

Schwalm Amadé dr.
Egyetemi tanársegéd.

Soóky Endre
urad. felügyelő.

Sztudinka Ferencz
A Magyar Ipartörténet szerkesztője.

Tornáczky Kálmán
szőlész. és borász. felügyelő.

Vende Aladár
a monografia szerkesztője.

Vende Ernő
főreáliskolai tanár.

Völgyi A. István
áll. isk. igazgató.

E KÖTET FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Nógrád vármegye, Balassagyarmat és **Losoncz város** monografia-bizottságai, továbbá **Bátky Zsigmond,** a Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának őre, néprajzi szakíró. — **Baltik Frigyes dr.,** ág. h. ev. püspök. — **Borovszky Samu dr.,** főszerkesztő, a Magy. Tud. Akadémia tagja, a Magyar Történelmi Társulat titkára. — **Cholnoky Jenő dr.,** a Ferencz József Tudom. egyetem ny. r. tanára. — **Gelléri Mór,** kir. tan., az Országos Iparegyesület igazgatója. — **Kondor Vilmos,** kir. erdőtanácsos. — **Máthé Géza,** kir. tanfelügyelő. — **Nagy Géza dr.,** Nemz. Múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly, dr.** belügyminiszteri államtitkár. — **Siklaky Iván,** a Nógrádvármegyei Gazd. Egyesület titkára. — **Szinnyei József id.,** a Nemz. Múzeum hírlapkönyvtárának őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

ELŐSZÓ.

A velünk született, tetteinknek rúgójául szolgáló ösztön és az azt megvalósító nyers erő, melyek az emberiséget évezredeken át vezették és a velök élni tudó egyeseknek, vagy ezek egyesülésének hatalmat adtak, manapság már kezdetleges fegyverek az embernek a létért való nehéz küzdelmében.

Haladott korunk megköveteli az embertől az ismereteket, megkívánja a határozott tudást. A ki ismeri környezetének elemeit, melyhez mindaz tartozik, a mi őt körülveszi, az könnyebben küzdhet, mint az, a ki tétlen nembánomságba elmerülve, tudomást sem vesz a mult, a jelen bizonyságairól, és ezekből következtetve, nem gondolkozik a jövő eshetőségeiről.

Úgy gondolom tehát, hogy az embernek minden tudományok között legszükségesebb annak a megismerése, a mi őt közvetetlenül környékezi, a hol születik, él és meghal.

Való igazság az, hogy az ember legmegbízhatóbb tanítómestere a természet és annak rendje. A csecsemő legelőbb ismeri meg a táplálékot nyújtó édesanyát, azután a bölcsőt, később a lakóhely belső részét, tovább fejlődve, annak külsejét és mindazt, a mi azzal összefügg s így tovább haladva, mindazt, a mit érzékeivel felfoghat. Csak jóval később érik meg arra, hogy tisztán agyán át ismerje meg mindazt, a mit a lét czéljából megismernie szükséges. Mi sem természetesebb tehát, ha első sorban szükségességnek tartjuk megismerni az anyaföldet és annak minden tagozatát, melyet mi magyarok állam, megye, járás és község nevezetek alatt ismerünk, valamint az ezekben található egyének egyesüléseit, melyek általánosságban a család, a lakosság, a népesség fogalmának felelnek meg, míg még részletesebben : faji, vallási, társadalmi és különleges érdekkörök szerint taglalhatók. E tagozatok és egyesülések multja és jelene alkotják tárgyát a monografiáknak.

Részletes, nagy munkával állunk tehát szemben, és nagy örömömre szolgál megállapíthatni, hogy a »Magyarország Vármegyéi és Városai« czímű országos monografiában eddig megjelent kötetek, hazánk részletes megismerése szempontjából hézagpótlók és hatásukban üdvösek és hasznosak.

Nagy előkészületek, nemkülönben nagy fáradság és munka árán, végre Isten segítségével *Nógrád vármegye* monografiája is elkészült és egész terjedelmében immár a nagyközönség előtt fekszik. A mai érdekhajhászó, szelídebben kifejezve, közönyös, minden lelkesedést elnyomó, mindennel megalkuvó közhangulat nemesítésére kétségtelenül üdítőleg fog hatni a monografiának az a része, mely Nógrád vármegyének, hazánk egyik legérdekesebb részének természeti és művelődési viszonyainak leírásán kívül, bemutatja a nógrádiak hagyományos hazaszeretetét és magyarságának törhetetlen faji érzését. Megismertet az ezer év óta küzdő, törekvő és dolgozó Magyarország egy részével, melynek vagyoni javakban soha se dúskálkodó magyarsága mindenkor nemzeti alapon tömörült és érdekeit a haza összességének érdekeivel összhangba tudta hozni.

De megismertet bennünket az érem másik oldalával is. A mi ma Nógrád vármegyében *van*, az vérrel áztatott, romokkal meghordott, felperzselt községek hamvával termékenyített talajból termett. A jelen a multból, a ma a tegnapból sarjadzott ki. A mi ma Nógrádban van és a hogyan van, az leszűrődése, következménye és eredménye a multnak.

Szomorú mult, dicső mult! Klio lépteinek nyomát vér és füstölgő romok jelzik.

Hogy a jelent élvezhessük, hetven egynéhány községnek, egy egész vármegyének kellett azon a földterületen kipusztulnia, melyen élünk. Tizenhét erős vár védte ezeket a községeket, annyi, hogy egy kisebb országot is meg lehetett volna velük védeni. Ma már csak érdekes, festői romok, műkedvelő fotografusok és festőnövendékek kedvelt objectumai. Hat szerteágazó törzsökös nógrádi oligarcha-nemzetségnek kellett eltünnie, száznál több, hatalmas birtokos családdal, a hajdani kiskirályokkal, a kik ezekből és még más híres nemzetségből származtak. Kihaltak, eltűntek, elmenekültek vagy elpusztultak, hogy újabb jövevényeknek, újabb foglalóknak, újabb tülekedőknek adjanak helyet.

Így tűnt el a vármegyéből a híres, nevezetes törzsökös Kacsics nemzetség, melyből a Szécsényiek, Salgaiak, Palástiak, Tomposok, Libercseiek, Lévai Csehek, Martonfalviak és Gerébek sarjadzottak. Így tüntek el a többi törzsökös nógrádi nemzetségek, melyek vármegyénket az első foglalás jogán bírták: a Szolnok, a Kökényes-Radnót, a Csák és a Záh nemzetség. A többiek, az Aba, Ákos, Balogh, Csór, Dobók, Hunt-Pázmán, Kartal, Pilis, Rátót, Szemere, Tomaj és Zsadány nemzetségek és sarjaik, már csak a tatárjárás után kerültek de, a kipusztult területre.

Hova lettek vármegyénkből a hatalmas Balassák, a Werbőczyek, a Lossonczyak, a Bánffyak, a Szécsényiek, az Aranyiak, a Guthi Országhok, a Báthory, a Bosnyák, a Zács, a Garai, a Szentgyörgyi, a Bebek, az Orlé, a Lévai Cseh, a Serédi, a Méhi, a Geréb, az Ettre, a Csák, a Radó, a Lorántffy, a Seryényi, a Wesselényi, az Uzsai, a Ráday, a Salgai, a Bakos, a Wattay, a Rákóczi, a Veréb, a Tari, a Bene, a Poltári Soós, az Orbonás, a Perényi családok és ezek atyafiai és utódai, a Zagyvafői, Turi, Varsányi, Lipthay, Alsópetényi, Szobi, Libertsey, Toldi, Jánoky, Vidfi, Kéry, Csór, Rozgonyi, Garázda, Pásztohi, Kun, Ragyolczi, Bornemisza, Szepesi, Dráhi, Darvas, Ebeczky, Romhányi, Rhédei, Karancssági, Szentmariay, Kenderessi, Deméndi, Tercsi, Farmosi, Nádasdi, Homokterennei, Berzenczei, Galsai, Pelinyi, Varbói, Kakas, Jobbágyi, Kompolti, Kalondai, Tarnóczi, Zerdahelyi, Muraközi, Derencsényi, Fülpös, Bene, Tompos, Szuhai, Karthali, Marczali, Szécsi, Várbóki, Penczi, Batta, Pinczi, Lónyai, Szalmatercsi, Fánchi stb. stb. családok, melyekből ez csak mutató. Ki tudná számon tartani valamennyit, a kik itt voltak, a kik kipusztultak s a kik már, Isten a megmondhatója, hogy hova lettek és hol vannak?

E törzsekkel és családokkal pusztult a vármegye is. A családok egy része — megtépázva bár — valahol még csak megvan, részben ősi, részben szerzett birtokon ; itteni birtokaik, váraik és az ezekhez tartozó uradalmak azonban már régen és többször gazdát cseréltek és ősi jobbágyközségeiknek a helyét már rég feltörte a mai ember ekéje, vagy puszta, major, tanya és egy-egy dülő elnevezése maradt meg belőlük.

Hova tűnt Kaproncza, Alsóesztergály határából? Hol van már Kis-Bokor, mely a mai Bokor község közelében feküdt? Hát Szomolya, Borsosberény szomszédja? Mi lett Kasza községgel, Cserhátsuránynál? Elpusztult Helembafalva is, Csesztve közelében ; Kis-Csitár, a mai Csitár szomszédságában ; Bénatelek, mely Etes közelében feküdt ; Felső-Vadkert, melynek helyén ma az eke vet fel néha épületköveket, szintúgy Alsó-Vadkert helyén. Hova lett Kis-Kér, a mai Ipolykér szomszédja? Alsó-Podhaj, mely Ipolyszele táján feküdt? Vagy Zekellő, Kazár mellett? Forró, Kisgerge határosa? A Mocsáryak ősi nevét adó Bocsár, Lapujtőnél? Myletincs (Madácsinál), Sokor (Magyarnándornál), Róna-Garáb (Nagydaróczná), Kápolnás-Ragyolcz (a mai Ragyolcz szomszédja), Gede (Szarvasgede közelében), Almás és Farkasfalva (Szécsénytől nem messze), Petőfalu (Szécsénykovácsinál), Baba (Terbelédnél), Nagy- és Kisdályó községek (Vilkénél), Zagyvafő (Zagyvarónánál), Mikehatvana (Zagyvaszántónál) és tudja a Mindenható még hány község, melynek ma már csak régi, fakó írásokban, vagy már azokban sem találjuk a nyomait, vagy talán némelyek nevét viselik még a helyükre épült tanyák és majorok.

**

A török-tatár dúlások pusztításai nyomán hány virágzó, nagy község lett pusztává ! Íme, ezekből is felsorolok mutatóul egy csomót. Hényel, ma Buják pusztája, hajdan önálló község. Ilyenek a Csalányoshoz tartozó Vált-puszta, a Csalárhoz tartozó Ipolykürt-puszta, a csákányházi Rátka-puszta, a cserhátsurányi Csör-puszta, a divényoroszi Bzova-puszta, az erdőszelei Bükőcz-puszta, az etesi Felsőszánás- és Mikótelep puszták, az érsekvadkerti Szent-Lőrincz-puszta, a füleki Szentfalva-puszta, a fülekpilisi Egyházas- és Nagy-Romhány-puszták, a herédi Sáp-puszta, a herencsényi Kutasó és Alsó-Liszkó-puszták, a karancsberényi Kis- és Nagyaranyi-puszták, a karancssági Chama-(Csoma)-puszta, a kazári Szőrösi-puszta, a kállói Darócz-puszta, a kisterenyei Kotyháza és Márháza-puszták, a korláti Czövekfalva-puszta. A kozárdi Varaskalapács- és Kozárvölgy-puszták, a Losonczhoz tartozó Szalatna-puszta, a Lőrinczi melletti Selyp-puszta, a luczfalvai Keresztúr-puszta, a magyargéczi Kis-Gécz-puszta, a magyarnándori Kelecsény-puszta, a mátraszőlősi Csontfalu és Tepke-puszták, a mátraverebélyi Csengerháza-puszta, a nagylóczi Zsúny-puszta, a nógrádmarczali Sőj-puszta, a nógrádmegyeri Lápasd-puszta, a nógrádszentpéteri Szalatnya-puszta, az őrhalmi Drahi-puszta, a persei Bozita-puszta, a poltári Perenna-puszta, a rárósmulyadi Rárós-puszta, a rétsági Szántó-puszta, a rimóczi Bátka-puszta, a salgótarjáni Salgó-puszta, a sóshartyáni Kisfalud- és Krakkó-puszták, a szátoki Kis-Szátok-puszta, a szécsényhalászi Pöstény-puszta, a vanyarczi Uzsa-puszta, a varsányi Táb-puszta, a vizslási Ujlak-puszta, a zagyvarónai Zagyvafő, Inaszó és Szent-Erzsébet-puszták, a zagyvaszántói Gyúr puszta és még több derék község és virágzó mezőváros helyén ma már csak gazdasági épületek állanak és csordák legelnek. Jó itt a talaj. Embervér és hamu tették bujává, termékenynyé . . .

Pedig mi élt ezen az Isten áldotta talajon, mely nemcsak a testnek adott táplálékot, hanem a szellemnek is? Hiszen hazánk nagyjainak irányt szabó, ország sorsát intéző, tudományokat istápoló jó része innen került ki. Itt ringott bölcsője Széchenyi György, Haynald Lajos érsekeknek, Kisdi Benedek püspöknek és Csuzi Cseh Jakab, Kármán József református és végre Zelenka Pál ág. h. ev. püspököknek. Idevaló volt gróf Forgách Simon, a tudós tábornok ; Rimay János, Bocskay és Bethlen híres diplomatája ; Ráday Pál, a költő, II. Rákóczi Ferencz kanczellárja ; Ráday Gedeon, az irodalom bőkezű maecenása ; gróf Teleki László, ki a Magyar Nemzeti Muzeumnak ajándékozta 50.000 kötetes, híres könyvtárát ; Balassi Menyhárt és Bálint, koruk legnagyobb költői ; Lisznyay Kálmán ; Madách Imre, az örökké halhatatlan ; Kármán József, a

széppróza mestere; Katona István, a híres történetíró; Mikovinyi Sámuel, a nevezetes kartografus; Kubinyi Ágost és Ferencz híres tudósok; Petényi Salamon János, ki világraszóló tudományával külföldön is becsületet szerzett a magyarnak; Nagy Iván, az úttörő genealogus; Mocsáry Antal, a vármegye első monografusa. Az újabbak közül Klamarik János min. tanácsos; Prónay József, államtitkár; Nógrádi Szontagh Pál, a kiváló politikus; Veres Pálné, a magyar nőnevelés úttörője; Borbás Vincze, európai hírű botanikus; Moravcsik Emil, tudományegyetemi tanár; Ferenczi Teréz és Papp Gyula, költők; Abonyi Lajos, Bérczy Károly, Csávolszky Lajos, Jeszenszky Danó, Vértessy Gyula és végül Mikszáth Kálmán, a nemrég virágjában letört nagy író.

Elegen voltunk a multban és elegen leszünk a jövőben is, melytől ily testet-lelket edző mult után, nincs mit félnünk. A mennyit veszítettünk, annyival gyarapodtunk is.

A régiek helyébe újak jöttek és jönnek. Ezek közé tartozom jómagam is, kire azt a megtisztelő feladatot bízták, hogy e derék művet előszavával ellátva, bocsássa útjára. Megvallom, kezdetben vonakodtam e feladattól, mert sem a magam, sem őseim bölcsője nem ringott e vármegye területén és mert az írás-művészettel ez ideig nem igen foglalkoztam. De azután mégis megadtam magamat, mert szeretem új hazámat, vármegyémet, annak derék, törekvő lakosait, a mi különben természetes is, mert itt alapítottam családot, itt dolgozom a közért, hazámért s így családomért is.

Kelt Gárdonyban, 1911 január hónapban.

Gróf Mailáth István Géza.

NÓGRÁD VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

A Kárpátok hegyláncainak felgyűrődésekor, a Magyar Nagy Alföld területének lesülyedésével egyidőben igen intenziv vulkánikus működés indúlt meg épen e terület mozgásban lévő részeinek peremén keletkezett törések mentén.[1] Az itt kifejlődött vulkánikus centrumokat »eruptivus zóna« néven az *Éjszaknyugati Kárpátokhoz* soroljuk.[2] Ott, a hol ez a zóna »keresztűl vág« a *Magyar Középhegység* fennmaradt hegyrögein — »az Alföldnek egy darabját a Felvidékhez csatolva« (Léva, Balassagyarmat, Losoncz, Rimaszombat, Bánréve, Miskolcz vonalain) — terűl el az *éjszakon* Zólyom és Gömör, *keleten* Gömör és Heves, *délen* Pest-Pilis-Solt-Kiskun és *nyugaton* Hont vármegyékkel határos *Nógrád* vármegyének 4124 km²-nyi földje, a melyet igen zegzugosan futó, jobbára mesterséges határa, az *Ipoly* és a *Zagyva* forrásvidéke és felsőszakasza körül, illetőleg a *Duna* és a *Zagyva* között elterülő hegyes-völgyes vidékből kihasít, oly módon, hogy területének főrésze a Ferrótól számított 36°55', illetőleg 37°45' keleti hosszúság és 47°46', illetőleg 48°36' éjszaki szélesség közé esik. Kiterjedésében ez a terület — déli és keleti csücskeit kivéve — nagyjában az Ipolyvölgy felső szakaszát követi és egyrészt az Ipoly, másrészt a Zagyva völgye felé lejt. A két folyó maga a vármegye területén délnyugatnak, illetőleg *délnyugat-délnek* veszi útját. Fekvése Határok

Nógrádnak tetemes része hegyes-dombos vidék. Nagyobb kiterjedésű lapályok csak a folyóvölgyekben találhatók. A vármegye domborzati viszonyai elég változatos képének megalkotásában nagy része van a *harmadkori vulkáni* hegységeknek (Osztrovszki, Börzsönyi hegység ; Cserhát, Karancs, Medves), a melyek e kornak alsóneogén epochájában egyrészt mint *szigetvulkánok* (vagy vulkános szigetek) emelkedtek ki a tengerből, másrészt a *tenger partján*, vagy *ahhoz közel* elhelyezkedve, szórták szét környékükön az erupciók termékeit. Terjedelmüket illetőleg kisebb jelentőségűek a vármegye déli részében a mezozóosz alaphegység fennmaradt dachstein mész és dolomit rögei (Nagyszál, a Cserhátnak nyugati »sarokköve«, 652 m. — a keleti a 367 m. magas Tepkehegy[3] — és a Várhegy.) Domborzati viszonyok.

A vármegye domborzati viszonyait, illetőleg azok keletkezését, kialakulását és a talajnemek mineműségét figyelembe véve, nagyjában *négy*, fiziográfiailag elég jól jellemezhető területi egységet különböztethetünk meg (lásd az 1. sz. térképvázlatot) : a fentemlített *harmadkori trachit-hegységeket*, a *miocén dombvidéket*, az *Ipoly depressziós völgyét* és a *Vepor gneiszmasszivumát.*

A vármegye déli felének nagyobbrészét a *Cserhát*[4] foglalja el ; a pestmegyei Czeglédberczelig terjedő déli nyulványait nem tekintve, egész terjedelmében a A Cserhát

[1] *Schafarzik F.* dr. szerint, »vagy az Alföld sülyedése vagy a Cserhát emelkedése, vagy esetleg egyidőben történt emelkedés és sülyedés, szóval : depresszió okozta a repedéseket, a melyekből a láva kitódult.«

[2] *Cholnoky J.* dr. az Éjszaknyugati Kárpátokról adott felosztásában megkülönbözteti a következő zónákat : 1. a homokkő v. flis-zónát, 2. a mészkő-zónát, 3. a kristályos magok zónáját, 4. a Nagy-Tátra és Alacsony-Tátra zónáját, 5. a Variscusi hegység megmaradt darabjait (Vepor, Szepes-gömöri érczhegység, Zempléni szigethegység), 6. az *eruptivus zónát.*

[3] A magassági adatok mindvégig az adriai-tenger szintjére vonatkoznak, ha csak más nulla pont külön nincsen kiemelve. Az adatokat a katonai felvételek reambulált (1 : 75.000 ill. 1 : 25.000) térképlapjai alapján adjuk.

[4] A szoros értelemben vett Cserhát a Ferrótól számított 38°48' (Vácz) és 37°30' (Kisterenye) keleti hosszúság és 47° 30' (Budapest) és 48° 8·5' (Piliny) éjszaki szélesség között terül el. Határai : nyugaton a Dunának vácz—budapesti szakasza, éjszaknyugaton az Ipoly középső folyása (ludány—balassagyarmati szakasz), keleten a karancssági Nagypatak és a Tarján patak, Kisterenye és Hatvan között pedig a Zagyva, délen éles határa nincs ; az Alföldre messze kifutó nyúlványai fokozatosan mélyebbre sülyednek és eltünnek a lősz és homok-takaró alatt.

1. ábra. *Nógrád vármegyének fiziografiai viszonyainak vázlatos térképe.*

1. = Magyarország állatrégióinak harmadika: a *regio septentrio occidentalis*, a mely délen a r. pannonicával és r. centralissal, keleten a r. septentrio orientalissal határos (Fauna regni Hungariae. Term. Tud. Társ. kiadv. szerint). 2. = az Ősmátra növényzeti öve (Borbás V. dr. szerint). A térkép mértéke kb. 1 : 624,000.

vármegye határai közé esik. Tulajdonképen számos, a környező alacsonyabb homok és homokkő vidékéből átlag 150—300 méternyire kiemelkedő dombcsoportnak tekintendő, nem pedig összefüggő, folytonos hegyláncznak, a mi különben keletkezésének és kialakulásának történetéből könnyen érthető. Eruptivus kőzetből álló kúpjai és »kúpgerinczei« 400—500 méter magasságot is elérnek.[1] A legtöbb ilyen

[1] Kivételesen 567 (Tepke-hegy) és 563 (Béznát) méternyire is emelkednek.

kúp a Cserhát centrális részében található,[1] Berczel és Bárkány között, a mely több egymással párhuzamosan haladó vonulatban sorakozik egymás mellé. Ezekhez csatlakoznak »radiális irányban kiágazva egyes hosszúra nyújtott s messzire a homokkő vidékébe belenyúló alacsony gerinczek« (dyke-ok = vékony telérek mint pl. o. a Csöröghegy, Szilágy-Csege hegy ; a herencsény-mohorai és lócz-dolányi gerinczek), a melyek szintén az e vidéken nyilvánult vulkánikus erőknek köszönik létrejöttüket.[2] *Schafarzik* F. dr. behatóan foglalkozott a Cserhát vulkánikus képződményeivel és kimutatta, hogy a határozott irányban települt eruptivus tömegek ugyanilyen irányú rupturák, törésvonalak, mentén helyezkednek el. Az ő megkülönböztetése szerint vannak *hosszanti* és *sugaras* rupturák. A hosszantiak éjszakkelet-délnyugati irányban haladnak és talán a lezökkent részek peremét jelzik ; a sugarasan szétfutó rupturák az előbb említettekre merőlegesek.

A Cserhát eruptívus kőzete *augitandezit* (több módosulatban), mely preformált rupturákon tört felszínre, talán úgy, a mint az az izlandi vulkánsoroknál látjuk. Az erupciók legnagyobb része hamu- és lapilli esővel vehette kezdetét, utána következett csak a lávaömlés.

Azt tapasztaljuk ugyanis — a hol ez a viszony egyáltalában konstatálható — hogy a láva a *tufa*-rétegek fölött foglal helyet«[3]. A vékony telérekben feltolult magma (láva) oszloposan szokott elválni (a kihülési felületre merőlegesen).

A Cserhátnak eruptívus előfordulásai egyazon földmélyi fészekből vették eredetüket, a melyben azonban különböző, vasmagnézia-szilikátban dúsabb és szegényebb régiók léteztek ; az *alsó* és *felső mediterrán* határán törhettek felszínre ; erupciójukat nem szakította meg hosszabb szünet »egyidőben és gyorsan játszódott le.« A Cserhátban az eruptivus kőzeten (pyroxénandezit) kívül találunk még üledékes kőzeteket : *kisczelli tályog* (a harmadkor eocén epochájának alsó emeletében), *homok* és laza *homokkő* (akvitán korú, mely hegységünket nagy kiterjedésben, kivált éjszak, éjszaknyugat, nyugat és délnyugat felől környezi és közvetetlenül érintkezik az eruptivus-kőzettel), *lajtamész*, a *szarmata emelet lerakodásai* és agyagrétegek (pontusi), továbbá mint legfiatalabb képződmények a *lősz* (a Galga-völgyben tipikusan) és szívós barna *nyirok*.[4]

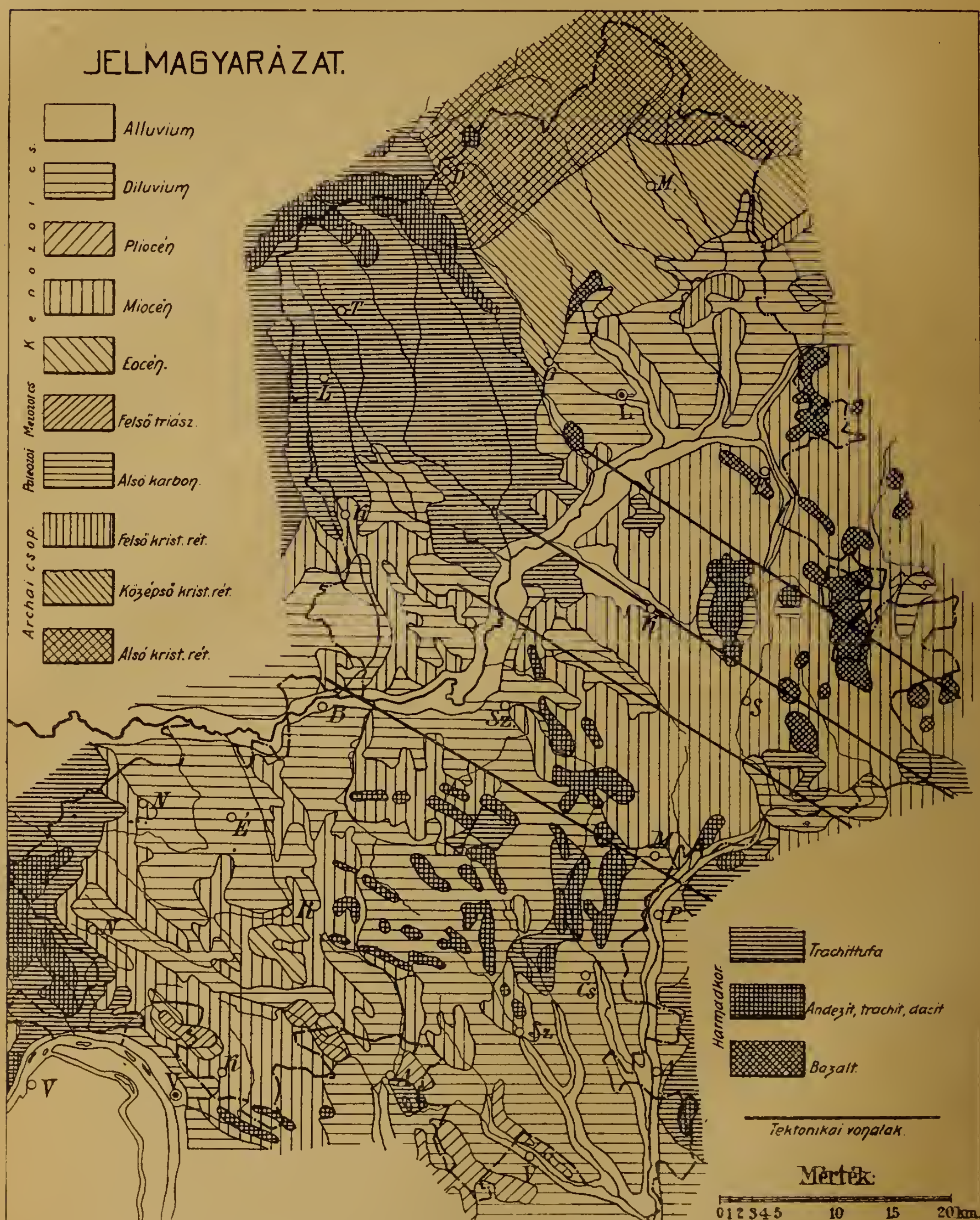
Az Ipoly balpartján elterülő *harmadkori vulkáni eredetü hegységek* közűl a *Börzsönyi* (v. Diósjenői) *hegység*, — a mely a »Mátra legnyugatibb tagjának tekinthető — az Ipoly könyökétől a Dunáig terjed.«[5] Kelet felé csak jelentéktelen völgyek különítik el a Cserháthoz tartozó *Nagyszáltól*. Főtömege harmadkori »andezit, zöldkőandezit, andezittufa és breccia.« A Börzsönyi hegységnek keleti fele esik vármegyénk területére. Harmadkori hegyek.

A Cserháttól éjszak-éjszakkeletre — a Rima és Ipoly völgyei között — terűl el a *nógrádi harmadkori* (miocén) *dombvidék*. »Alacsony, kietlen, mállás termékekkel borított bazalt- és trachit kúpok és lapos neogén halmok sokadalma«, a mely átlag 200—400 m. magasságot ér el. Nógrád vármegyében fekvő nevezetesebb részei a *Karancs* és a *Medves*.[6]

A *Karancs*-hegység a tarjáni és füleki völgyek nyugati oldalán vonul ; »magva gránátos zöldkő, a trachitképletek legrégibb tagja«. A *Medves* tulajdonképen csak terjedelmes »hegylapos, eruptiv tömegekkel«.[7]

[1] A Cserhát centrális részében ezek a kúpok magasabbak, mint a kiágazásokon.
[2] A palóczok ezeket *cser* köveknek nevezik.
[3] Tufa = a vulkáni erupció alkalmával a kráter körül aláhulló finom kőzetalkatrészeknek eső- vagy tengervíz hozzájárulása által megszilárdult többé-kevésbé szívós kőzet. Azokat a vulkánokat, a melyekből a fentemlített finom kőzettörmelék a felszínre kerültek, s amelyek jórészt ez anyagból felépültek »a *strato-vulkánok* fogalmának felelnek meg.«
[4] A palóczok »czipák-földnek« nevezik.
[5] *Czirbusz* Géza dr. ugyanis a »Bakony, Vértes, Pilis, Nagyszál, Cserhát, Mátra és Bükk hegységek megszaggatott hegysorozatát növényzetileg egy lánczolattá« kapcsolja össze és »a nemzeti czímernek megfelelőleg, ezt a megszaggatott lánczolatot Ős-Mátrának« nevezi. *Jankó* J. dr. »Mátra hegylánczolat« nevével illeti a közép hegység keleti részét. — A Börzsönyi hegység legmagasabb kiemelkedései a *Csoványos* (682 m.), délen a *Sóshegy* (585 m.), *Nagygalla* (476 m.) és a *Kőhegy* (376 m.)
[6] *A Karancs* egészen, a *Medves*-nek csak déli fele tartozik vármegyénkhez.
[7] A *Karancs* Salgótarjántól éjszakra, Somosujfalu fölött 727 méternyire a környező dombvidék fölé emelkedő hegytömeg. A Pilinyi várhegy (368 m.) mészkőből áll ; a *Karancs* ' déli nyúlványa 697 m. ; átlagban 727 m.-nyire emelkedik a tenger színe fölé. A füleki patak tövében emelkedő *Medves* hegység főhegye a *Szilváskő* (623 m.), a *Salgó*-hegy, a *Somoskő* (322 m.) és a *Füleki*-hegy (360 m.) ; főleg bazalttömzsökből áll.

Nógrád éjszak, éjszaknyugati határán emelkedik a szintén harmadkori trachitból és annak túfáiból felépült *Osztrovszki hegység*, a mely a »naresniczai és korponai völgyektől keletre a divény-de tvai hágóig (431 m.) terjed. Trachit kúpjai hasonló rupturán ülnek, mint a minőket a Cserhátból ismerünk. Eruptívus

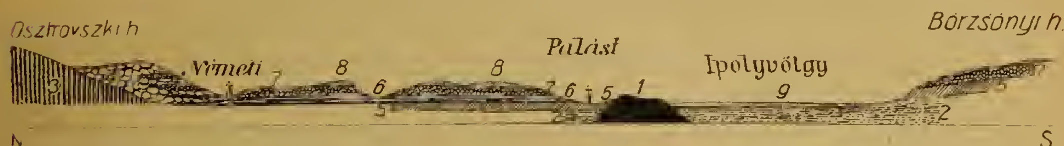
2. sz. ábra. Nógrád vármegye geologiai viszonyainak vázlatos térképe. Mértéke kb. 1 : 624,000

tömegei »részben az ó-harmadkorban létezett szárazföldre, részben az ó-harmadkori, részben a fiatal-harmadkori mediterrán-képződményekre települtek.« Tufái egészen az Ipolyig érnek és hozzájárultak e folyó völgyének feltöltéséhez. Trachit kúpjainak magassága 600—900 m. között változik s csak a *Jávoros* (a megye éjszaknyugati határán) haladja meg az 1000 métert, (1024 és 1044 m.)[1] . A hegység nógrádmegyei részén főleg tufák és breccsák szerepelnek.

A Karbon-korszakban Magyarország területén a maiaktól egészen elütő hegység vonúlt végig éjszaknyugat-délkeleti írányban. Az újabb gyűrődések következtében a régi hegység összetöredezett és legnagyobbrészt lesülyedt a föld mélyébe, úgy, hogy a harmadkori tengerek elöntötték és üledékeiket vastag rétegekben reá telepítették. E régi hegységnek [2] fennmaradt röge többek között a *Vepor* is, a melynek gneiszmasszivuma a divény-dettvai hágótól keletre terül el (a Losoncz, Dettva és Tiszolcz-Breznóbányai útak keretében) ; »az Ipoly, a breznóbányai és a tiszolczi patak között túlnyomólag gneiszből, délen csillám-, agyag-, kristályos kvarczpalából áll.« Nógrád vármegye határa a Vepor délnyugati lejtőiből aránylag kicsiny részt hasít ki, melynek határait éjszakkeleten a Divény-oroszitól az *Ipoly*-csúcs (1058 m.) felé, éjszakkeleten pedig az *Ipoly*-csúcstól a *Jaszenina* (998 m.) felé húzódó vonal, illetőleg keleten a Szuha-patak völgye adják megközelítőleg. Délnyugati határát az Osztrovszki trachitja és tufái jelzik. Délen a miocén halomvidékekkel érintkezik a M.-Kárpátok határvonala mentén.[3]

Területünk negyedik fiziográfiai egysége az *Ipoly völgye.* A Zagyvával, minthogy csak egy-két helyen esik megyénk területére,[4] e vázlatos ismertetés keretén belül behatóbban nem foglalkozhatunk.

A Börzsönyi hegység, a Cserhát és a Mátra elválasztják a Felvidéket az Alföld nagy depressziójától. Mint valami nagy rekesztő gát, úgy szerepelnek : az Ipoly völgyét ők alakították. Jellemzését *Sóbányi* munkája nyomán adjuk.

3. ábra. Az Ipoly völgyének vázlatos szelvénye. 1. Grauwacke ; 2. mediterrán homok ; 3. trachit ; 4. trachit breccsa és konglomerát ; 5. tömött tufa ; 6. homokos tufa ; 7. trachit konglomerát ; 8. lősz ; 9. alluvium ; (Sóbányi nyomán).

Az Ipoly völgye már a harmadkorban nyugatra nyíló medencze volt. Lezökkenése a krétakorban vette kezdetét és tartott az ó-harmadkor végéig. A mediterránban az Ipoly mindkét partján ezidőben törtek fel legtömegesebben a trachitok, éjszakon az Osztrovszki-hegy régi őskőzeteire, délen a Börzsöny és Cserhát homokjaira települve. A völgy maga két különböző korú szakaszból áll. »Legrégibb szakasza eredetétől éjszakdéli irányban, ama pontig vonúl, a hol a mediterrán üledékekkel borított területre lép. E szakaszban a völgy az Osztrovszki hegység kristályos paláiba van vésve. Mély árokszerű völgyrészlet ez, keskeny talppal, melyet a beömlő patakok törmelék-kúpjai borítanak.« A völgy második szakasza (Galsától Balassagyarmatig), melyet csekély esés és széles völgytalp jellemez, sokkal fiatalabb korú (pontusi). Ez a felfogás azonban még részletes beigazolásra szorúl, mivel a völgyet igen magas, felső plioczén terraszok kisérik, a melyek más plioczénkorú hidrografiára engednek következtetni.

Nógrád vármegye e fővölgyével kapcsolatosan megkíséreljük a megye vízrajzi viszonyainak rövid vázlatát adni. Nógrád vármegye folyóvizei az Ipoly révén a Dunának, a Zagyva révén a Tiszának adóznak. A két vízterület közötti vízválasztó — a Duna—Tisza közötti fővízválasztó — a Cserhát »gerinczét« követi, Vízrajz.

[1] Nevezetesebb csúcsok még : a Losoncz és Tuhárszki patak között a *Héthatár-hegy* (576 m.) a Tuhárszki és Sztregova patakok között a *Bradlo* (818 m.), a *Lazov* (667 m.), a *Lizecz* (699 m.) a *Falhegy* (345 m.), az Ipoly mellett a *Strazna hora* (333 m.), a Teplibroda és Tiszovnyik patakok között a *Cach* (783 m.), a Lehotka és Tiszovnyik között a *Rektorov* (676 m.), Szt.-Péter fölött a *Havran* (328 m.), a Pladlinszky és Hloboka p. között a *Kobola* (666 m.), a Kékkő fölötti Pecnostrana (530 m.), az Ipoly mellett pedig a *Rettegő-hegy* (253 m.)

[2] *Suess* ezt *Variscusi hegységnek* nevezte el.

[3] Nevezetesebb csúcsok: a megye éjszaknyugati határán a *Dobrócz* (924 m.), az Ipoly-forrás vidékén a *Páter* (1113 m.), e kettő között a *Tanyovo* (931 m.), Kotmány fölött a *Kotmanovo* (746 m.), az Ó-Ipoly-forrás vidékén a *Brlozsnó* (842 m.)

[4] A *Medves*-hegység délnyugati lábánál eredő Zagyva felső folyása (Salgótól Kisterenyéig) majdnem egészen megyénk területére esik, azontúl — jobbágyi és lőrinczi részleteit nem tekintve, a melyek Nógrád vármegye legkeletibb csúcskéit szelik át — jóformán már csak határt jelöl.

a *Szanda* hegytől (547 m.) a *Dobogó* hegyen (460 m.) át éjszakkelet felé haladó zegzugos vonalban a *Karancsig*, a honnan keletnek, majd egyenesen éjszaknak tart, a *Szuha* patak vizeit még az Ipolyhoz csatolva. Az Ipoly egész vízterületének (5145 km²) majdnem a fele (2521·24 km²), a Zagyva 5737 km²-nyi vízgyüjtő területének pedig több mint egyharmada (1667 km²) jut Nógrád vármegyére.

Az Ipoly megyénk területén a következő jelentékenyebb, az Osztrovszki trachit-tufájába vágódó, nagyjában egyenletes lejtésű és a baloldaliakkal szemben majdnem párhuzamos lefutású vizeket veszi fel. Jobb felől (éjszakról délfelé) a *Tepla, Maskova, Tiszovnyik, Sztruzsina* és *Rieka* nevűeket. Ez utóbbi (torkolatánál Kürtöspatak) csak középszakaszában és torkolatánál lép a megye területére.

Balfelől, ha nem is kisebb számmal, de tetemesen rövidebb vizeket vesz fel az Ipoly, a mi a jobb és balparti vízválasztó elhelyezkedésével függ össze. Mellékvizei a következők : *Szuha* patak (a határhoz közel, Gömör megyében ered), *Dobroda, Nagypatak, Szt.-Lélek, Feketepatak, Derekpatak.*

A *Medvesalján* eredő *Zagyvának* jobb oldali vizei közűl csak a *Tarjánpatak*, a *Szuha-*, *a Bér-* és *Herédi* patak tartoznak megyénkhez, de a *Tarjánt* kivéve, azok sem egész folyásukkal.[1] A megye éjszaki felének »majdnem kétharmada vadvizesnek mondható«, a patakok áradása gyakran nagy károkat okoz.

Az Ipoly és a Zagyva egyes szakaszainak, valamint jelentékenyebb mellékvizeinek hosszát az alábbi táblázatok adják a kilométerenkénti esés és a vízgyüjtő területek nagyságának adataival együtt.

Az Ipoly egyes szakaszainak és néhány patakjának hossza km.-ben		Az illető folyószakasz és patak	
A szakaszok, illetőleg patakok neve	km.	átlagos esés 1 km.-re	vizgyüjtő területe km²-ben
Ipoly az eredettől a Tepla beömléséig ..	66·5	12·45 m.	714·46
Tepla	41·7	15·06 »	329·50
Ipoly a Tepla beömlése alatt	66·7	12·45 »	1043·96
Ipoly a Teplától a Tiszovnyikig	23·0	0·78 »	348·59
Tiszovnyik	41·1	15·72 »	440·33
Ipoly a Tiszovnyik beömlése alatt..	89·5	9·45 »	1832·88
Ipoly a Tiszovnyiktól a Riekáig..	41·0	0·44 »	688·86

A Zagyva egyes szakaszainak és néhány patakjának hossza km.-ben		Az illető folyószakasz és patak	
A szakaszok, illetőleg patakok neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	gyüjtő területe km²-ben
Zagyva az eredettől a Szuha-patak beömléséig	61·6	626·40	10·17
Szuha-patak	25·3	160·36	6·65
Zagyva a Szuha-patak beömlése alatt..	61·6	794·26	12·90
Zagyva a Szuha-pataktól a Herédi patakig ..	12·5	77·49	6·20

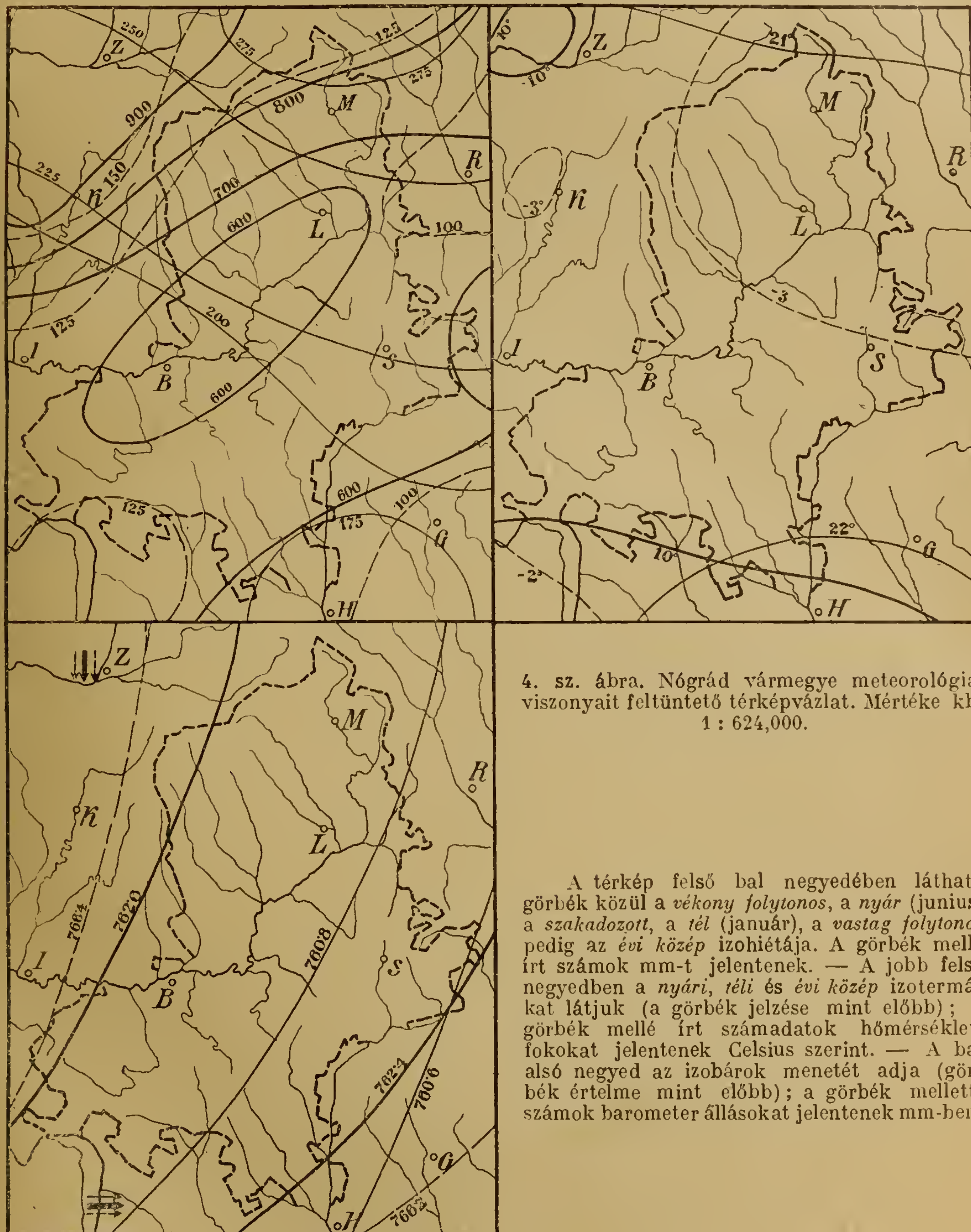
Az Ipoly a *Bikov vrch*, az *Ipol*, a *Bialavoda* és *Certjás* alatt fakadó vizeket gyűjti egybe. Esése szakaszonként nagyon gyorsan csökken, úgy, hogy ha csekély a vízállás, »a folyó a nagy kanyarulatokban csak stagnál ; ha pedig magas, átlépi a medret, nagy területeket önt el, könnyen eléri a völgytalp két oldalán emelkedő mediterrán homokpadokat és azokat alámossa«. A hol tömöttebb kőzet, trachittufa, alkotja a partok anyagát, ott szűk, összeszorúl a völgy (Szakal).[2]

Az Ipoly árterében, mellékvizeinek torkolatánál »homok-kúpok« is fordulnak elő, a melyek rendesen lőszszel vannak borítva és miután a főfolyó rendesen

[1] Nagyobb *álló vizek* nincsenek a vármegye területén. A *Csertó*, a mátra-nováki határban, hegytetőn fekszik erdő közepén ; a *vizslási*, a hasonnevű helység határában ; a *Zsumbtó* Nógrád mellett (vize egészségtelen). A *Halászi* kis tó csukáiról híres ; a *diósjenői* nagyobbacska tóban pontyot, »czompót« és egyéb halat tenyésztenek (uszó-sziget !).

[2] E völgyrészletek nem áttörések, hanem egyedül a mélyre ható eróziónak tulajdoníthatók. Áttörésen rendesen egy magasabban fekvő völgynek vagy medenczének lecsapolása helyét értjük ; ez rendesen valamely patak hátráló eroziójának a következménye.

alámossa, terraszszerűleg emelkednek ki az ártérből (Szécsény). A homok sok helyen a főfolyó mentén is található buczkák alakjában és az Ipolynak hordalékából származik (különösen Balassagyarmat körűl). Az Ipoly terraszszai vármegyénk területén a folyó forrásvidékén találhatók (lőszszel födött kristályos palás, illetőleg diluviális kavicsok) és akkor keletkeztek, a mikor a Duna a visegrádi szorosban

4. sz. ábra. Nógrád vármegye meteorológiai viszonyait feltüntető térképvázlat. Mértéke kb. 1 : 624,000.

A térkép felső bal negyedében látható görbék közül a *vékony folytonos*, a *nyár* (junius) a *szakadozott*, a *tél* (január), a *vastag folytonos* pedig az *évi közép* izohiétája. A görbék mellé írt számok mm-t jelentenek. — A jobb felső negyedben a *nyári*, *téli* és *évi közép* izotermákat látjuk (a görbék jelzése mint előbb); a görbék mellé írt számadatok hőmérsékleti fokokat jelentenek Celsius szerint. — A bal alsó negyed az izobárok menetét adja (görbék értelme mint előbb); a görbék melletti számok barometer állásokat jelentenek mm-ben.

medrét a mai nívóra bevéste. Az Ipoly tehát valamikor magasabban fekvő ártéren folyt, »míg ma egykori árterébe keskenyebb, de mélyebb ártért vetett.«

Tekintettel a Cserhát és a mioczén dombvidék feltalajára, de különösen a megye alacsonyabb déli vidékének csekélyebb évi közepes csapadékmennyiségére, Csapadék.

az Ipoly bal- és a Zagyva jobboldali mellékvizeinek vízbősége is kisebb az Osztrovszki délkeleti lejtőin eredő patakokénál. A csapadék mennyisége — mint azt térképünk is feltünteti, — a megye éjszaki részében nagyobb, mint az Ipolytól délre. Emitt 500—600 mm., amott 600—800 mm. Az egyenlő csapadékmennyiséget (évi közepet) jelző görbék (izochiéták) közűl a 800-as és 700-as a vármegye éjszaki részén a magas hegyvidéken vonul át, a 600-as az Ipoly völgyében (a Losoncz és Balassagyarmat körüli medenczében) zárt görbét alkot. A megye déli csücskét a 600 mm. görbe a Nagy-Alföldhöz kapcsolja. Átlagos csapadékmennyisége tehát aránylag csekély, különösen ha meggondoljuk, hogy az összes csapadéknak úgyszólván csak egyötöde marad a helyszínen hó és jégeső alakjában (110 mm.), a többi — tekintve a vármegye dombozati viszonyait — csakhamar lefolyik a többé-kevésbé meredek hegylejtőkön.

Legnagyobb a csapadék mennyisége nyáron (200 mm.), valamivel kevesebb őszszel (170 mm.) és tavaszszal (160 mm.), legkevesebb télen (140 mm).

Éghajlat. Nógrád vármegye éghajlata mérsékeltnek mondható, de egyáltalában nem állandó jellegű. Gyors és tetemes hőmérsékleti és egyéb légtüneti változások gyakoriak.[25] Az évi közepes hőmérséklet 10° C. Télen a vármegye éjszakkeleti részében — 3° C. A —2° C-os izoterma (egyenlő hőmérséket jelző görbe) már a vármegye délnyugati határán kívül esik. A nyári átlaghőmérséklet 26 és 27° C között ingadozik. Különben a hűvös, sőt hideg nyár nem ritkaság. A hűvös időt rendesen nagy forróság váltja fel. Legkellemesebb az ősz, tartósan és egyenletesen meleg napjaival. Október vége felé a vármegye éjszaki részén már rendesen télre fordúl az idő. Hideg, csípős éjszaki és éjszaknyugati szelek az uralkodók és napokig tartó köd vonja be a tájat; nagyobb hidegek februárban következnek be. Aránylag korán tavaszodik. Ez évszak »igen szeszélyes, eleinte enyhe, majd ismét zord és nagyon hideg« és nagyon gyakran káros hatással van az aránytalanul korán rügyező fákra és késlelteti a gazdasági műveleteket, különösen a vármegye hegyes éjszaki felében. A mennyiben a hegyes-dombos vidéken egyenletes klimáról egyáltalában nem lehet szó, hiszen »a völgyek, lejtők, magaslatok fölötte változatos vegyülése és a bonyolult felszín alakulás éghajlatilag is sokféleképen érvényesül.«[1]

A talaj- és hőmérsékleti viszonyokhoz alkalmazkodó növény- és állatvilágot Nógrád vármegye területéről, sajnos, eddigelé igen szórványos adatok alapján, csak felületesen ismerjük. Növényföldrajzi tekintetben Nógrád vármegye flórája az »*Ősmátra növényzeti övé*«-hez tartozik, míg állatvilága Magyarország állatregióinak, (1. ábra) a *regio septentrio occidentalis*ba tartozik.

Nógrád vármegy talaja és klimája egyaránt kedvez a földmívelésnek és állattenyésztésnek. Flórája a méhészetnek; földje kincsei, bányái gazdagsága pedig virágzásnak induló iparának természetes istápolói. Termékeny földjéből 1752·66 km² szántó, 1182·29 km² erdő, 2·79 km² szőlő, (21802 hl bor, 800 q szőlő), 936·11 km² legelő és rét. Jó a gyümölcse is. Főleg a szilvája és almája híres (Ipoly mentén). Erdei főleg fenyvesek, bükkösek és tölgyesek; az utóbbiak különösen a sertéshizlalásnak kedveznek. Erdei vadban dúsak; őz, dámvad, vaddisznó, nyúl és róka (diósjenői hegyek) nagy számban fordul elő a szép vadászterületeken.

Forrás munkák: Fényes E.: Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. 1837. — *Bocsári Mocsáry A.:* Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statisztikai ismertetése. 1826. — *Cholnoky J. dr.:* Magyarország hegyeinek csoportosítása (Földr. Közl. XXXVIII. K.); *Schafarzik F. dr.:* A Cserhát piroxén-andezitjei (M. K. Földt. int. évk. IX. k. 1892); *Czirbusz G. dr.:* Magyarország a XX. évszáz elején. 1902. *Plichta S. dr.:* Nógrád megye felvidéke éghajlati és közegészségi tekintetben. 1875.; továbbá a Földrajzi Közl., a Földtani Közl. és évk.; a K. K. Geologische Reichsanstalt-füzeteiben megjelent idevágó czikkek. *Borbás Vincze dr.:* A Tátra hegység nemzeti és növényzeti alapon. 1898. — *V. Uhlig:* Bau und Bild der Karpathen. 1903. — Térképek: Az 1 : 75000 és 1 : 200,000 méretű katonai térkép illető, reambulált lapjai és *Lóczy Lajos dr.:* Magyarország fizikai földrajzi atlasza (kézirat) 1 . 900,000.

---

[1] Nógrád vármegye déli része mutat ugyan némi eltéréseket az éjszakitól (a Nagy-Alföld befolyása), de azok mégsem oly szembetűnők, hogy velök e rövid vázlat szűk keretén belül behatóbban foglalkozzunk.

Alsópetény. — Prónay Mihály kúriája.

Alsópetény. — Báró Andreánszky István kúriája.

Alsósztregova. — A Madách-féle várkastély.

Alsósztregova. — A Madách-féle kastély.

NÓGRÁD VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Nógrád vármegye Magyarország éjszak-nyugati részében, legnagyobbrészt a Kárpátok déli nyúlványain terül el. A vármegyét éjszakról Zólyom, keletről Gömör és Heves, délről Pest-Pilis-Solt-Kiskun és nyugatról Hont vármegye határolja. A vármegye területén van egy rendezett tanácsú város: Losoncz és 261 község, melyek közül 13 nagyközség és 249 kisközség.

Nógrád vármegye területe 716.560 k. hold; a polgári népesség — az 1900. évi népszámlálás adatai szerint — 238.215 lélek, kikhez 882 katona járul. A polgári és katonai lakosság együtt 239.097. A jelenlevő lakosok közül külföldi honos 2461, míg a helybeliek közül külföldön tartózkodik 713. A jelenlevő lakosságból 118.823 a férfi, 120.274 a nő; családi állapot szerint 119.845 nőtlen és hajadon, 103.344 házas, 15.789 özvegy és 119 törvényesen elvált. A lakóházak száma 38.137. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg: 168.614 magyar, 3958 német, 64.287 tót, 83 oláh, 16 kisorosz (ruthén), 33 horvát, 19 szerb és 2087 egyéb anyanyelvű, kik közül legtöbb a czigány, cseh-morva, lengyel és vend. Magyarul beszél 191.498; írni és olvasni tud 134.263. A vallási megoszlás a következő: róm. kath. 172.804, gör. kath. 212, ref. 4195, ág. hitv. ev. 52.205, gör. kel. 103, unitárius 16, izr. 9541 és egyéb vallású 21. Az 1910. év végén a lakosság 258.845 lélek.

A vármegye 7 járásra oszlik, melyek a következők: Járási beosztás.

I. Balassagyarmati járás, székhelye Balassagyarmat; 40 községgel. Ezek közül 36 kisközség, melyek 10 körjegyzőséghez tartoznak és 4 nagyközség, melyek a következők: A székhelyen kívül Érsekvadkert, Lest és Túrmező. — A járás területe 109.943 k. hold, lakóházak száma 6087 és a lakosság 37.070 lélek. A népességből 26.873 magyar, 191 német, 9825 tót, 3 oláh, 7 szerb, 171 egyéb; magyarul beszél 30.278, ír és olvas 22.117; róm. kath. 24.978, gör. kath. 29, ref. 286, ág. h. ev. 9143, gör. kel. 26, izr. 2603, egyéb 5. Ma a lélekszám 39.920.

II. Füleki járás, székhelye Salgótarján; 42 községgel, melyek közül 39 kisközség 9 körjegyzőséghez tartozik, míg a 3 nagyközség a következő: Fülek, Mátraszőlős és Salgótarján. — A járás területe 107.373 k. hold, lakóházak száma 6724 és a lakosság 51.920 lélek. A népességből 44.507 magyar, 1688 német, 4903 tót, 15 oláh, 11 kisorosz, 17 horvát, 8 szerb, 771 egyéb; magyarul beszél 48.246, ír és olvas 27.669; róm. kath. 46.050, gör. kath. 101, ref. 453, ág. h. ev. 3515, gör. kel. 23, unit. 4, izr. 1773, egyéb 1. Ma a lélekszám 56.246.

III. Gácsi járás, székhelye Gács; egy nagy- és 7 körjegyzőséghez tartozó 39 kis-, összesen 40 községgel. A nagyközség Divényoroszi. — A járás területe 94.023 k. hold, lakóházak száma 3527 és a lakosság 20.965 lélek. A népességből 1177 magyar, 71 német, 19.527 tót, 8 oláh, 182 egyéb; magyarul beszél 4606, ír és olvas 11.599; róm. kath. 8309, gör. kath. 3, ref. 29, ág. h. ev. 12.417, gör. kel. 2, izr. 204, egyéb 1. Ma a lakosság 21.204 lélek.

IV. Losonczi járás, székhelye Losoncz; egy nagy- és 8 körjegyzőséghez tartozó 39 kisközséggel. A nagyközség Málnapatak. — A járás területe 108.821 k. hold, lakóházak száma 4797 és a lakosság 29.458 lélek. A népességből 8933 magyar, 254 német, 19.905 tót, 1 oláh, 10 horvát, 355 egyéb; magyarul beszél 14.088, ír és olvas 15.970; róm. kath. 16.032, gör. kath. 3, ref. 37, ág. h. ev. 12.989, gör. kel. 1, unit. 1, izr. 392, egyéb 3. Ma a lélekszám 31.945.

V. Nógrádi járás, székhelye Rétság; 32 községgel. Ezek közül 29 kisközség, melyek 11 körjegyzőséghez tartoznak és a következő 3 nagyközség: Kosd, Nagyoroszi és Romhány. — A járás területe 93.655, lakóházak száma 5203 és a lakosság 27.558 lélek. A népességből 21.477 magyar, 1332 német, 4665 tót, 22 oláh, 4 szerb, 58 egyéb; magyarul beszél 24.642, ír és olvas 16.750; róm. kath. 20.717,

gör. kath. 4, ref. 2633, ág. h. ev. 3484, gör. kel. 27, unit. 2, izr. 684, egyéb 7. Ma a lakosság 29.431 lélek

VI. Szécsényi járás, székhelye Szécsény ; 2 nagy- és 9 körjegyzőséghez tartozó 33 kisközséggel. Nagyközségek : Karancskeszi és Szécsény. — A járás területe 94.038 k. hold, lakóházak száma 5543 és a lakosság 29.752 lélek. A népességből 28.008 magyar, 96 német, 1329 tót, 18 oláh, 1 horvát, 300 egyéb ; magyarul beszél 29.097, ír és olvas 15.410 ; róm. kath. 26.361, gör. kath. 23, ref. 108, ág. h. ev. 2347, gör. kel. 16, unit. 5, izr. 890, egyéb 2. Ma a lélekszám 33.087.

VII. Sziráki járás, székhelye Szirák ; 32 községgel. Ezek közül 11 körjegyzőséghez tartozó 30 kisközség és 2 nagyközség : Csécse és Szirák. — A járás területe 102.648, lakóházak száma 5369 és a lakosság 32.844 lélek. A népességből 29.452 magyar, 77 német, 3133 tót, 14 oláh, 2 kisorosz, 166 egyéb ; magyarul beszél 31.512, ír és olvas 17.743 ; róm. kath. 25.666, gör. kath. 9, ref. 110, ág. h. ev. 6050, gör. kel. 2, unit. 1, izr. 1005, egyéb 1. Ma a lélekszám 35.419.

A vármegye községei betűrendben a következők :

Ábelfalva. *Ábelfalva.* (Előbb Abelova vagy Ábel-Lehota.) A gácsi járásban fekvő kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 153, lakosaié 998, a kik leginkább tótok és evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távíróállomása Gács, vasútállomása Losoncz vagy Gács. 1461-ben Somoskő várának tartozékai közé számították ; az 1548. évi adóösszeírás szerint a *Lossonczy* család és *Balassa* Imre, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a helység földesura. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1718-ban 17, 1720-ban pedig 20 háztartását írták össze. 1740-ben 7 ház kivételével az egész helység elhamvadt. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával gróf *Zichy* Ferencz és gróf *Forgách* János voltak a helység földesurai és a Zichyek révén 1848-ig a divényi uradalomhoz tartozott. Jelenleg is a gróf Zichy-féle seniorátusi uradalom a helység legnagyobb birtokosa. Az ág. ev. templom 1826—1829 között épült. A községben levő urilakot 1900-ban *Sternlicht* Lipót épittette, kinek itt turógyára is van. Továbbá van helyben még fogyasztási és értékesítő szövetkezet is. E helységhez tartoznak : *Agyagos, Forgách, Pásitos* és *Szikla*-irtvány nevű lakott helyek.

Alsóesztergály. *Alsóesztergály*, a Szalatnya-patak mentén, az Esztergály-völgyben fekvő kisközség. A körjegyzőség székhelye. Házainak száma : 82, lakosaié 592, a kik vegyesen magyarok és tótok és evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Eredetileg szláv telep volt. Lakosai, a kik az itteni rengetegeket irtották, lakóhelyüket Sztruhárnak nevezték el s innen eredt a mai Esztergály elnevezés. Első ízben IV. Béla király 1244. évi oklevele emlékezik meg róla. Ekkor a helységet a királyi udvarnokok lakták, kiknek itteni birtokait részben a *Dobák* nemzetség sarjai nyerték adományul IV. Béla királytól, részben a *Balassák* ősei szerezték meg. IV. Béla király 1260-ban visszaadta az udvarnokoknak a helységnek azt a részét, melyet a Dobák nemzetség sarjainak adományozott, de a Balassák ősei közül Detre fia Mikó 1244-ben megvette az egyik királyi udvarnok birtokát, fia Ochuz pedig 1273-ban két ilyen birtokot nyert adományul IV. László királytól ; 1278-ban Mikó másik fia Péter, Hont vármegye főispánja, is birtokos volt itt. A XV. században a husziták lakták a helységet. Ez időből való a templom is. 1548-ban Balassa Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a helység földesura. 1562—63-ban a török hódoltsághoz tartozik és a szécsényi szandzsák helységei között szerepel, 42 adóköteles házzal. 1660-ban a helység felét Balassa Imre bírta. 1663-ban a tatárok verték fel a helységet, kik elől a lakosság a borosznoki erdőségekbe menekült, de a tatárok ide is követték őket s többek között Rotharides evangélikus egyházközségi elnököt is mindenéből kifosztották ; ekkor vesztek el a nógrádi evangélikus egyházkerület irományai is. 1715-ben 18 háztartást írtak össze e helységben. A XVIII. században és a XIX. század első felében a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családok voltak a helység földesurai és jelenleg a gróf Zichy és a gróf *Forgách* családok a legnagyobb birtokosai. 1851-ben a község nagy része leégett. 1873-ban a kolera pusztított ; 1909-ben pedig ismét mintegy 36 ház égett le. A róm. kath. plébánia már az 1333—37. évi pápai tizedjegyzékekben előfordul, a XVI. század folyamán azonban megszűnt. A régi kath. templomból már csak a torony maradt fenn, de ez is düledező állapotban van. Az evangélikus egyház 1615-ben már szervezve volt. A jelenlegi evangélikus templom 1357-ben épült ; oltára fölé helyezték el a régi evangélikus templom oltárképét, mely még a husziták idejéből való. Itt lakik *Kubányi* Lajos, ismert

festőművész. A lakosok Ifjusági Egyesületet tartanak fenn. E községhez tartozik *Pusztakaproncza*, mely a középkorban önálló helység volt. 1548-ban Balassa Imre és János birtoka. 1636-ban még megvolt, de a XVII. század második felében elpusztult. A helységben savanyúvízforrás is van.

Alsópetény, a balassagyarmat—aszódi vasútvonal mentén fekvő kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 146, lakossága 809 lélek. Nyelvre nézve 475 magyar és 334 tót, a kik mind római katholikusok. A postája helyben van, a távíróállomása Romhány, vasúti állomása Bánk. Eredetileg a *Csák* nemzetség birtoka volt. Az e nemzetségből származó Pósa fia Ugron, királyi fölovászmester mindkét (Alsó- és Felső-Petény) helységet 1268-ban és 1274-ben a Zsadány nembeli Dénesnek adta; 1280-ban azonban újból eladta 1000 márkáért a Gyulazombor nembeli Erdő ispánnak, a kit a két helység birtokába be is iktattak. E miatt a két birtokos között húsz évig tartó per keletkezett. A régi adományosnak, a Zsadány nembeli Dénesnek 1300-ban 225 márkát kellett fizetnie, hogy a helység birtokában megmaradhasson. Fia Arnat 1301-ben azután átíratta a petényi jószágot biztosító oklevelet. A XV. század elején az *Alsópetényi*-család birtokában találjuk. 1440-ben, e család magvaszakadtával, I. Ulászló király a *Szobi*-családnak adományozta. 1460-ban a *Gácsi* családnak is voltak itt részei. 1472-ben is a Szobi-család volt a helység földesura. Szobi Mihály 1507—1514 között itteni birtokait *Werbőczy* Istvánnak adta, a ki ide vonult vissza 1513—1514-ben, midőn a híres hármaskönyvét írta. Ennek emlékét a *Gyurcsányi* Ignáczné által 1791-ben készíttetett következő feliratú s háromoldalú gulába illesztett emléktábla őrzi: Alsópetény.

»Leges hic Patriae scripsit Werbőczius olim,
Lex manet, at cecidit scriptor, et ipsa domus.
Rudera nunc arcis cursus tolluntur in altum,
Paci non Liti, Saxa datura locum.
Hic ponam curis finem, hic cum stirpe quiescam,
Spes vana hic solvat, spes mihi sola Deus.

*

Theresia Blaskovics Vidua Ignatii Gyurcsányi
Piis gentis suae manibus posuit.«

A gulaalakú emlékkő a templom közelében áll oly helyen, a hol valamely régi épületnek, nyilván egy régi várkastélynak a rommaradványai láthatók; a romok alatt van a Gyurcsányi és Somogyi családok kriptája, a hol a Werbőczy emléktáblát készíttető Gyurcsányi Ignáczné is nyugszik. 1715-ben csak két háztartást írtak össze e helységben. Az 1720. évi összeírásban nemes községként, adóköteles háztartások nélkül szerepel. 1740-ben az *Osztroluczky* és a *Jeszenszky* családok voltak itt birtokosok. Később, a XVIII. század második felében a *Gyurcsányi* és a *Somogyi* családok telepedtek itt le. 1826-ban Gyurcsányi József és Somogyi Antal, a jászok kapitánya, voltak a birtokosai. A Gyurcsányi család birtokát a *Prónayak*, a Somogyi családét pedig a báró *Andreánszkyak* örökölték. Jelenleg Prónay Mihály, báró Andreánszky István nyugalmazott államtitkár és a Hauser testvérek a helység legnagyobb bitokosai. Prónay Mihályé a *Gyurcsányi*-féle kastély, mely a XVIII. század közepén épült. Báró Andreánszky István bírja a *Somogyi* kúriát. A Hauser testvérek házát gróf *Crouy* Frigyes 1880-ban építtette. Tőle *Rudnyánszky* László vette meg, ki a jelenlegi tulajdonosoknak adta el. A róm. kath. templom a XVI. század első felében épült csúcsíves ízlésben. Egy másik templom maradványa is van a határban. Ez a templom a török hódoltság alatt pusztult el. 1873-ban a kolerajárványnak a lakosság fele esett áldozatul. A határban levő földvári dülőn régi földsáncz nyomaira akadunk, melyet alkalmasint még a szlávok emeltek. E helységhez tartoznak: *Bánkvölgyi*, *Cseres*, *Hajdúárok*, *Vadalmás* és *Werbőczy*-puszta, mely utóbbi azelőtt Stajerka-puszta néven volt ismeretes.

Alsósáp. A pestmegyei határ közelében fekvő kisközség. Házainak száma 85, Alsósáp. lakosaié, a kik vegyesen magyarok és tótok és túlnyomólag róm. kath. vallásúak, 460. Postája, távíróállomása és vasúti állomása Galgaguta. A helység a váczi püspökség ősi birtokai közé tartozik. 1460-ban már e püspökség birtokai között találjuk felsorolva. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1715-ben nyolcz magyar háztartást írtak benne össze. 1848-ig a váczi püspökség földesúri hatósága alá tartozott. A római kath. plebánia-templom, mely csúcsíves ízlésben épült, a

XIV. századból való. A plebánia 1806-ban keletkezett, az itteni helyi káplánságból. 1873-ban a kolera pusztított a helységben. Van itt egy gőzmalom, mely *Benkő* Károlyé. E községhez tartozik : *Vízálló-puszta.*

Alsósztregova. *Alsósztregova.* A sztregovai völgyben fekvő kisközség körjegyzőséggel. Házainak száma 82, lakosaié, a kik túlnyomóan tótok és evangélikus vallásúak : 456. Postája helyben van, távíróállomása Nódrádszakal, vasúti állomása Ráróspuszta, illetőleg Nógrádszakal. E helységet már az 1332—1337. évi pápai tizedlajstromok is említik. 1430-ban *Madách* Ferencz birtokában találjuk, a ki Sztregovai és Kelecsényi előnévvel szerepel. Unokája László, a *Lossonczy* család itteni részjószágait vette zálogba. Az 1548. évi adóösszeírások szerint is még a Madách család birtoka. 1552-ben a törökök támadták meg a helységet, mely alkalommal Madách Péter itteni várkastélyát is földig lerombolták, őt pedig foglyul ejtették. Madách Péter azonban kiszabadulván a fogságból, 1585-ben ismét visszatért szülőföldjére. 1552—1594-ig a helység a török hódoltsághoz tartozott, 1562—63-ban a török adólajstromokban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 18 adóköteles házzal. 1571-ben Ferhád bin Mohammed török főtiszt bírta a helységet hűbér czímén. Az 1598-ban eszközölt összeírás alkalmával ismét Madách Péter volt a helység földesura. 1715-ben 17, 1720-ban 12 adóköteles magyar háztartást írtak össze. Ekkor *Dobay* László, Nógrád vármegye másodalispánja volt itt birtokos. 1740-ben a Dobay, a *Libertsey* és a Madách családok, 1770-ben, az úrbéri rendezéskor pedig *Révay* Péter, *Baross* György, *Tihanyi* Dániel, *Fáy* Mihály, *Darvas* Ferencz, *Mikula* Péter és a *Bátsmegyei* család. A XIX. század első felében Madách Imre birtokában találjuk, kinek fia Imre, »Az ember tragédiája« híres írója, 1823 jan. 21-én itt született s itt is halt el 1864 okt. 4-én. Itt van egyszerű sírboltja is. A nagy költőhöz méltó síremlékre most folynak a gyüjtések. A községbeli régi várkastély a vármegyének egyik legrégibb épülete, már a XV. század elején fönnállott ; a Madách családnak ősi kastélya, helyreállíttatta 1799-ben Madách Sándor, a költő nagyatyja ; most gazdasági épületnek használják. Az újabb kastélyt a költő atyja építtette. E kastélyok jelenleg Madách Aladár (†) leányának, Madách Flórának a tulajdonában vannak. Az evangélikus templom 1652-ben épült, mely évben *Dúló* Gábor, Madách János, Libertsey Ferencz és Mihály voltak a helység földesurai. Az 1758. évi tűzvész az evang. templomot is megrongálta, melyet 1819-ben közadakozásból újjáépítettek. A róm. kath. templom 1903-ban épült. A plebániát 1811-ben helyreállították, mely évtől az anyakönyvek is kezdődnek. 1873-ban a lakosság ötödrésze pusztult el kolerában. E helységhez tartozik *Bikkes*puszta (azelőtt Bikócz), *Dobrovás* (azelőtt Dubrava) és *Háj.*

Alsótisztás. *Alsótisztás.* (Előbb Alsó-Tiszovnyik.) A tisztási hegyektől alkotott völgyben fekvő kisközség. Házainak száma 45, lakosaié 246, a kik túlnyomóan tótok és evangélikus vallásúak. Postája Felsőtisztás, távíróállomása Gács, vasútállomása: Nógrádszakal. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a helység földesura. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben három magyar és 12 tót háztartást írtak itt össze. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál voltak a helység földesurai. 1848-ig a gróf Zichy és a báró Balassa családok bírták a helységet. Jelenleg nincs nagyobb birtokosa. 1873-ban a kolera itt is nagy mértékben pusztított. Az itteni evangélikus templom harangja 1695-ből való. A helység határához tartozó *Hrádok* nevű erdőben, a túrmezei határ felől, sziklába vájt odu van, melyről a nép azt tartja, hogy a túrmezei evangélikus lelkész, a török világban (alkalmasint 1663-ban), ott talált menedéket üldözői elől.

Alsótold. *Alsótold.* A Szuha-patak mentén, Pásztó közelében fekvő kisközség. Házainak száma 45, lakosaié 250, a kik mind magyarok és római kath. vallásúak. Postája : Cserhátszentiván, távíró- és vasúti állomása : Pásztó. A középkorban csupán egy Told nevű helységet találunk a vármegye területén, mely 1470-ben a *Toldi* család birtokában volt, mely család 1481-ben még Nagy-Kéren is bírt. A XVI—XVII. századból való összeírásokból hiányzik a község. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával *Marsovszky* László, *Gyürky* Gáspár, *Ettre* Gábor özvegye, *Latzkó* György, *Párniczky* András, *Marsovszky* Ferencz és az *Ebeczkyek* voltak a helység földesurai, 1826-ban pedig Marsovszky János és Veres Ferencz, később, 1848-ig : *Veres* József, *Szontagh* Pál, Viktor és József. Jelenleg nagyobb birtokosok itt : *Mészáros* Dezső, *Horváthy* Géza és *Gonda* Sándor. A községben fennálló három úrilak közül Mészáros Dezsőé 1730-ban, Horváthy Gézáé 1820-ban, Gonda Sándoré

1815-ben épült. A róm. kath. templomot 1805-ben emelték. E helységhez tartozik *Bableves-major* és *Nagymező*-puszta.

Alsózellő. (Előbb Kis-Zellő.) Az Ipoly és a Kürtös patak között fekvő kisközség, 65 házzal és 339 magyar és tót, evangélikus és róm. kath. lakossal. Postája Bussa, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. E helység már a tatárjárás utáni időben fennállott és eredetileg a *Kacsics* nemzetség birtoka volt. 1299-ben, midőn a váczi káptalan e helységet megbecsülteti, *Bettér* comesnek és fiainak, a *Balassa* család őseinek a birtokában találjuk. Bettér zólyomi főispán fiai ekkor nagybátyjuknak, Detre fia Mikónak engedték át, a ki viszont 1300-ban Dénes fiainak, Edőcsnek és Berkesnek adta cserébe. 1335—1482-ben Zellő néven említik az oklevelek. A török hódoltság alatt nem pusztult el ; az 1598. évi adóösszeírásban Zekellő néven találjuk feljegyezve. 1667-ben Muharin és Murtazan szécsényi török főtisztek voltak a helység földesurai. 1715-ben hat, 1720-ban csak öt háztartást írtak itt össze és sajátságos, hogy míg 1715-ben az összeírt háztartások mind magyarok voltak, addig 1720-ban csupán kettő volt magyar, a többi pedig tót. A XVIII. század közepén a nándori *Bene* és a *Radványi* családok voltak a helység földesurai. Az 1754—55. évi összeírás szerint *Sárközy* Mátyás, György és Ádám laktak e helységben. Az 1770. évi úrbéri összeírás alkalmával *Prónay* Pál és a *Csemiczky* család volt a helység földesura, 1826-ban pedig Prónay Pál és *Ivánka* Imre. A Prónay család kastélyát Prónay Pál, Ivánkáét Ivánka Imre a XIX. század elején építette. Jelenleg Tóth Béla dr. és Ivánka György a helység legnagyobb birtokosai és az előbbi a Prónay-féle emeletes kastély tulajdonosa. Az ág. ev. templom az újabb időben épült. E helységhez tartozik *Pásti-telep.* Alsózellő.

Baglyasalja. Salgótarján közelében fekvő magyar kisközség, 141 házzal és 1584, kevés kivétellel róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása : Salgótarján. E helység eredetileg a *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. E nemzetségnek hollókői (Illés) ága építette ősi várát, mely a XIV. század elején Péter fiai Mihály, Péter, Leusták, Mikó és Jákó birtoka volt, de ők Csák Máté pártjára állván, a várat 1310-ben neki átadták. *Csák* Máté hatalmának megtörése után I. Károly király a várat 1324-ben *Szécsényi* Tamás vajdának adományozta. E várról az 1327-ben és 1341-ben kelt oklevelek is megemlékeznek ; a XV. században azonban már elpusztult, de romjai máig is láthatók. A vár alatt elterülő helységről első ízben 1341-ből van adatunk, a mikor Bagloch alakban említik az oklevelek. 1455-ben, midőn a vár már elpusztult, a helység Somoskő várához tartozott és a Szécsényi család volt a földesura. Szécsényi László halála után, 1461—1481-ben Gúthi *Országh* Mihály és *Lossonczy* Albert nyerték adományul. 1548-ban *Lipthay* János és *Perkedy* Mátyás, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a helység földesura. A török hódoltság alatt nagyon elnéptelenedett. 1715-ben csak két, 1720-ban pedig hat háztartást írtak benne össze. A XVIII. század közepén a *Fáy* és a *Ráday* családok voltak a helység birtokosai. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával pedig báró *Péterffy* János, *Kubinyi* Gáspár és *Gömöry* János, de 1826-ban gróf *Stahremberg* Antal. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. A határbeli kőszénbányatelepeket az Egyesült Kőszénbánya Részvénytársulat aknázza ki. E helységhez tartoznak : *Baglyasalja* és *Kővár* bányatelep, *Baglyasalja*, *Sóslápa*, *Szurdokalja* és *Krocsák*-puszta, mely *Dugdel*-puszta néven is ismeretes. Baglyasalja.

Bakó. Balassagyarmat közelében fekvő kisközség. Házainak száma 32, lakosaié 102, a kik katholikus és evangélikus vallásúak. Postája Szügy, távírója Mohora. Első ízben csak az 1720. évi összeírásban találkozunk e helység nevével, a mikor azonban adóköteles jobbágylakossága nem volt s csupán földesurak lakták. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás szerint *Nándory* György, István és János voltak itt birtokosok, 1848 előtt pedig az *Egry*, *Foltényi*, *Jeszenszky*, *Nándory*, *Papp* és *Pöstényi* családok. E helységhez tartoznak *Miklósvölgy* és *Szalatnya* nevű lakott helyek. Bakó.

Balassagyarmattal külön fejezet foglalkozik. Balassagyarmat

Bánk. A romhány—diósgyőri vasútvonal mentén fekvő kisközség, 100 házzal és 550 lakossal, a kik részben magyarok, részben pedig magyarosodó tótok s két család kivételével evangélikus vallásúak. Postája Rétság, a távírója és a vasúti állomása pedig helyben van. A helység a Duna-ipolyvölgyi h. érd. vasút szárnyvonala mellett fekszik. 1506-ban Terjéni *Radnóti* György birtokában találjuk. A török hódoltság alatt elpusztult, lakosai elszéledtek s csak a törökök kiűzetése után kezdett ismét benépesülni. Új lakosai evangélikus vallású tótok voltak. Bánk.

1715-ben 11, 1720-ban 13 háztartást írtak itt össze. A XVIII. század közepén a *Jeszenszky* család, 1770-ben pedig az úrbéri rendezés alkalmával, *Bacskády* Pál, *Gyurcsányi* Ignácz, Gyurcsányi Ferencz, *Révay* Kristóf, *Dobóczky* László, *Podhorszky* János és *Hodossy* József voltak a helység földesurai. 1826-ban még a Gyurcsányiakat találjuk itt, kiket a báró *Andreánszkyak* követtek. Jelenleg báró Andreánszky István nyug. államtitkár a helység legnagyobb birtokosa. Az evangélikus templom 1783-ban épült. Az evangélikus temetőben egy régi templom alapfalai láthatók. A temető mellett lévő dülőt a nép »Templom mögötti« dülőnek nevezi. A hagyomány szerint eredetileg itt állott a helység s a templom a reformátusok birtokában volt, de a hódoltság alatt (alkalmasint még 1552—1598 táján) a törökök a templomot és a helységet elpusztították. Van a községben 26 k. hold területű halastó.

Bárna. *Bárna.* Heves vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, r. kath. vallású lakosaié 739. Postája, távírója és vasúti állomása Salgótarján. 1548-ban a *Feledy* család volt a helység földesura. Úgy látszik, hogy a XVI. század második felében elpusztult, mert a későbbi összeírásokból hiányzik. Az 1715. évi összeírásban nemes községként szerepel, 1720-ban azonban a jobbágyközségek között foglal helyet, hat magyar háztartással. 1770-ben *Gömöry* János, 1826-ban a gróf *Teleki,* később a báró *Jósika* család volt a földesura. A róm. kath. pl bániát 1799-ben alapították. A templom 1822-ben épült s utoljára 1891-ben állították helyre. A plebániahivatalban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint, az első települők tótok voltak, a mit a helység dűlő-nevei és a családnevek is igazolnak, lakosai azonban már a XVIII. század elején megmagyarosodtak. E helységhez tartozik : *Vizmalom*-puszta.

Becske. *Becske.* Az aszód—balassagyarmati vasútvonal közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 196, lakosaié 937, a kik kevés kivétellel római katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység már a középkorban fennállott, közvetetlen adataink azonban csak a XVI. századtól kezdve vannak felőle. Az 1562—63. évi török kincstári adószámadási könyvek szerint a hódoltsághoz tartozott, 7 adóköteles házzal. 1598-ban, Nógrád vármegye adóösszeírásai szerint *Széchényi* Lajos volt a helység földesura. 1635-ben a *Bosnyák* család örökösei voltak itt birtokosok. 1656-ban *Lónyay* Gábornak is voltak itt birtokai. 1715-ben 12 magyar és hat tót háztartást írtak itt össze, míg az 1720-ban összesen 23-at. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás szerint ekkor *Kanyó* János, *Plachy* Márton és István birtokos nemesek laktak itt. Az 1770. évi úrbéri összeírás szerint *Csoma* Zsigmond, *Szereday* János, *Rákóczy* József, *Csernyus* Pál, *Bay* János, *Beniczky* Sámuel, *Bene* Benedek, *Balczer* József, *Géczy* György, *Sréter* György özvegye, gróf *Berényi* Gábor, gróf Berényi Tamás, *Beniczky* Tamás özvegye, *Siket* György, *Szilassy* Gábor, *Balás* Ferencz, *Soóky* János és Soóky Antal voltak a helység földesurai. 1826-ban az *Aranyi*, a *Sándor*, a *Latzkó*, a *Szatkay* családokat, továbbá *Párnitczky* Józsefet és Bene Károlyt találjuk itt. Később, 1848-ig a *Hanzély* és a Széchényi családok voltak a helység földesurai. Jelenleg Sipeki Balás János, *Daczó* Ferenczné és *Guthfreund* Márk a helység legnagyobb birtokosai. A helységben levő régi kúria Daczó Ferenczné szül. Dezsewffy Melanie tulajdona, melyet még szépapjának nagyatyja : Párnitzky József építtetett a XVIII. században. A másik régi urilak Balás Jánosé. A róm. kath. templom eredetileg csúcsíves volt, de megromolván, 1800-ban épült a jelenlegi templom, hova az ősi templom egyik harangját helyezték el, mely 1532-ből való. E helységhez tartoznak : *Délkút*, *Eperjes*, *Júlia*, *Kiskelecsény* és *Lajos*-major.

Berczel. *Berczel.* Ugyancsak az aszód—balassagyarmati vasútvonal közelében fekvő magyar kisközség és körjegyzőségi székhely. Házainak száma 309, lakosaié 2054, a kik túlnyomó számban róm. kath. vallásúak. Postája és távbeszélőállomása helyben van, vasúti állomása Galgaguta és Nógrádkövesd. A XIV. század első felében még az *Aba* nemzetség *Rhédei* ágának birtokában találjuk. E nemzetség egyik sarja, László, 1340-ben *Berczeli* előnévvel fordul elő. Ez időtájt osztozott a Rhédei család és az a tagja, a melyik állítóan Berczelt kapta, a Berczelly család nevét vette fel. Mások szerint azonban a Berczelly család már a XII. század végén Berczelnek földes ura volt. Azt eredeti okirat igazolja, hogy Gara nádor 1406-ban a Berczelly család két tagját osztoztatta. 1473-ban a *Szobi* család is volt e helységben birtokos. A XVI. század közepén már a török hódoltsághoz tartozott. A budai szandzsák 1562—63. évi hűbérjegyzékében két helységet : Nagy- és Kis-

Berczelt találunk ; e két helység akkoriban Rusztem pasának, a budai vilajet szandzsákbégjének a kezén volt. 1592-ben Oszmán bin Ajnakhán nógrádi zsoldos gyalogkatona bírta a helység egy részét zsoldhűbér czímén. Nógrád várának visszafoglalása után ismét a vármegye hatósága alá tartozott. Nógrád vármegyének 1598. évi adóösszeírásai szerint, ekkor a váczi püspök volt a földesura. Később ismét a hódoltsághoz tartozott. Az 1633—34. évi adóösszeírásban a váczi nahije (járás) községei között találjuk, 3 adóköteles házzal. 1715-ben 17, 1720-ban 25 magyar háztartással szerepel az összeírásokban. 1740-ben a váczi káptalan, a *Berczelly* és az *Egry* családok, az 1770. évi úrbéri összeírás szerint *Bene* Ádám, *Berczelly* Mihály és János voltak a földesurai. Az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint Várkonyi Imrének is volt itt birtoka. Az 1829. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Berczelly István, Antal, József és Ádám, *Földváry* Miklós, *Fáy* István, *Hamar* Miklós, Hamar Sevér, *Ambrózy* Ferencz és *Jeszenszky* István voltak a helység földesurai. Jelenleg Berczelly Jenő, özvegy *Veres* Ernőné, *Mühlréd* Mór és Ignácz, *Schönaigner* Frigyes, *Csengey* Gyula dr., *Lukács* Imre, *Prónay* László és *Ehrenfeld* Fülöp a helység legnagyobb birtokosai. Az itteni kastélyok és úrilakok közül egy régi (Bene-féle) várkastélyszerű épület jelenleg a Schönaigner családé. Itt van a nagynevű *Kállay* Béni özvegyének, született gróf Bethlen Vilmának a kastélya is (báró Marschall-féle), mely értékes és érdekes műtárgyaival is feltűnik. Vannak itt értékes, régi bútorok, érdekes levelesládák, a Bethlen és Bánffy családokból származó Vieux-Vienne porczellánok, egy ezüsttel berakott szekrény, melyet Brünn városa ajándékozott a családnak, egy Thököly-féle cinquecento láda Késmárkról, értékes ó-perzsa és ó-kinai porczellánok, gazdag boszniai emléktárgyak és bosnyák paraszt-majolikagyüjtemény, régi családi ötvösművek, egy dák zászlógomb, melyet Erdélyben találtak, régi családi és XV.; XVI. és XVII. századbeli eredeti festmények, kiváló mesterektől, számos nagyértékű török és perzsaszőnyeg, régi török falburkolatok, 14 darab ritka és nagyértékű turkoman-sátordísz, egy valódi Steinvay-zongora (Magyarországban összesen csak kettő van ez ideig) és végül kb. 3000 kötetes könyvtár. — A többi úrilakok közül felemlítendő Berczelly Jenőé, melyet tulajdonosa az ősi kastély helyén emeltetett és melyben a XIV. századból is van családi arczkép. Csinosabb úrilaka és kúriája van itt még *Csengey* Gyula dr.-nak, *Prónay* Lászlónak (építtette özv. Kelecsényiné kb. 100 éve), özv. *Veres* Ernőnének, báró *Marschall* Gyula honvéd tábornoknak és a *Mühlréd* családnak (Fáy-féle, átalakítva). 1873 jún. 11-étől szept. 17-ig a kolerának 181-en estek áldozatául. A róm. kath. plebánia 1675-ben már fennállott. Anyakönyvei 1696-ban kezdődnek. A templomot 1767-ben Migazzi váczi püspök építtette. A temetőben van a Berczelly család sirboltja, felette nagyobb kápolnával, a melyben misézni is szoktak. Van itt körjegyzői székhely, kath. olvasókör, két pénzintézet, gőzmalom és sajtgyár. E helységhez tartozik *Ordas*-puszta, melyről már 1441-ből vannak okleveles adatok. 1720-ban önál'ó helységként szerepel az összeírásban, hat tót háztartással. 1770-ben *Jeszenszky* Elek és Sándor voltak a földesurai. 1836-ban 136 kath., 33 evangélikus és 4 református lakosa volt. Községi önállóságát csak 1848 után vesztette el. Most *Lukács* Imrének van itt nagyobb birtoka és csinos úrilaka. Berczelhez tartoznak még *Fogacs*, *Büdöstó*, *Csolhány*, *Farkasberek*, *Forrás*, *Jákot*, *Lipót*, *Macskaárok*, *Szállás* és *Ürgés*-puszta.

Berkenye. A Duna-ipolyvölgyi helyi érdekű vasút mentén fekvő kisközség. Berkenye. Házainak száma 87, lakosaié 482, a kik 26 magyar kivételével, mind németajkúak és róm. kath. vallásúak. Távíró- és vasúti állomása helyben van, de a postája Nógrádon.Első ízben 1299-ben említik az oklevelek, puszta földterületként 1460-ban a váczi püspökség birtokában találjuk. A török hódoltság alatt teljesen elpusztult és még az 1715—1720. évi összeírásokból is hiányzik. A XVIII. század elején 1717-ben települt be újból németekkel. 1770—1848-ig is a váczi püspök volt a földesúra és jelenleg is az a legnagyobb birtokosa. 1865 szept. 7-én a község háromnegyed része leégett és két ember életét veszítette. A róm. kath. templom 1780 táján épült és benne szép és érdekes oltárkép van elhelyezve. E helységhez tartozik *Udvarhely*-puszta és a *Völgyi*-malom.

Bér. Szirák közelében, a Bér-patak mentén fekvő kisközség, 172 házzal és Bér. 825 lakossal, a kik vegyesen magyarok és tótok s túlnyomóan evangélikusok. Postája és távíróállomása Szirák, vasútállomása Galgaguta. Eredetileg a *Kökényes-Radnót* nemzetség ősi birtoka. Az e nemzetségből származott Radnót (1312—1315)

halála után, 1322-ben a helységet Radnót sógora, a *Kacsics* nembeli Simon, a Palásti *Radó* család őse kapta. 1439-ben a bujáki vár tartozékai között szerepel és *Báthory* István a birtokosa. Valamivel később, Mátyás király uralkodása alatt, *Szobi* Mihály perelt e helység birtoklása miatt Báthory Istvánnal. A XVI. század közepén a török hódoltság alá került. 1562—63-ban Ali nevű önkéntes lovasvitéz zsoldhűbér birtokában találjuk, Ordas-pusztával együtt. 1715-ben 24, 1720-ban 21 háztartást írtak itt össze. A XVIII. században a bujáki uradalomhoz tartozott. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával a herczeg *Esterházy* család volt a helység földesura 1848-ig. 1851-ben a herczeg Esterházyak összes itteni birtokait eladták. Az evangelikusok temploma a XVIII. századból való. E helységhez tartoznak: *Nemti-*, *Alsóegeres-*, *Csárda-*, *Felsőegeres-* és *Virágos*-puszta.

Bokor. *Bokor.* A Cserhát-hegységben fekvő kisközség. Házainak száma 62, lakósaié 270, a kik tótok és magyarok és nagyrészt evangélikusok. Postája Buják, távírója Szirák és legközelebbi vasúti állomása: Apcz-Zagyvaszántó. Első ízben 1265-ben említik az oklevelek. 1439-ben Buják várához tartozott, ekkor *Báthory* István nyerte adományul. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1715-ben öt magyar, 1720-ban pedig öt magyar és egy-egy német és tót háztartást írtak össze e helységben. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával *Darvas* Ferencz és Darvas József voltak a földesurai. Később pedig, a XIX. század első felében *Zsembery* Zsigmond és a *Gyürky* család. Jelenleg gróf *Károlyi* Erzsébet, férj. gróf *Pappenheim* Siegfriedné a legnagyobb birtokosa. 1863-ban az egész község leégett, az evangelikus templommal együtt, mely azonban újra felépült. A helység határában van egy Teplicza nevű meleg forrás. A községtől délre terült el *Kis-Bokor* község, mely hihetőleg a török hódoltság alatt pusztult el. Ősi templomának maradványait az eke néha még most is felveti.

Bolgárom. *Bolgárom.* A gömöri határon fekvő magyar kisközség. Házainak száma 71 és róm. kath. vallású lakósaié 358. Postája, távírója és vasúti állomása Fülek. A helységre vonatkozólag egészen a XV. század elejéig nyúlnak vissza az okleveles adatok. 1435—1454-ben Fülek várához tartozott. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt a helység földesura, 1598-ban *Seryény* Mihály birtokában találjuk. A XVII. században a *Balassák* birtokába került, de Balassa Imre hűtlensége következtében a koronára szállván, 1693-ban báró *Vécsey* Sándor nyerte adományul. 1715-ben 10 magyar, 1720-ban pedig nyolcz magyar háztartást írtak össze e helységben. 1770-ben az úrbéri rendezéskor *Török* József, báró *Révay* László, gróf *Berchtold* Antal és báró *Mednyánszky* Teréz voltak a helység földesurai, később pedig a XIX. század első felében a báró Vécsey, a gróf *Cebrián*, a gróf *Koháry* és a báró *Mattencloit* családok. Jelenleg herczeg *Coburg* Fülöp és *Alitisz* Miklós a legnagyobb birtokosai. Ide tartozik: *Bolgárom-Kőbánya*, a hol bazalt kőbánya van.

Bolyk. *Bolyk.* (Előbb Ipoly-Bolyk.) Ipolymenti magyar kisközség 97 házzal és 512 róm. kath. vallású lakóssal. Postája, távírója és vasúti állomása Losoncz. Eredetileg a *Kacsics* nemzetség ősi birtoka. A helység az e nemzetségből származó Simon bán (1213—1229) birtoka volt, a kit a Gertrud királyné elleni összeesküvés részeseként 1229-ben összes birtokaitól megfosztottak; de Simon bán fiának: Jánosnak 1255-ben sikerült a nemzetség itteni javait visszaszerezni. A XIV. század első felében *Záh* Feliczián birtokában találjuk. Záh Feliczián merénylete után összes javai elkoboztatván, azokat I. Károly király 1332-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fiainak adományozta. 1467-ben Divény várához tartozott, 1471-ben Somoskő várának tartozékai közé számítják s ekkor a Guthi *Országh* és a *Lossonczy* családok birtokában találjuk. Az 1548. évi adóösszeírás alkalmával a Lossonczyak és *Balassa* Zsigmond, 1598-ban *Petheő* Tamás volt a helység földesura. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1636-ban gróf *Forgách* Ádám itteni birtokait *Wesselényi* Ferencznek zálogosította el. 1665—70-ben *Koháry* Istvánné Balassa Judit volt itt birtokos. 1715-ben 13 magyar, 1720-ban 17 magyar háztartást vettek fel itt az összeírásba. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával *Balogh* János, *Gellén* Sándor, Balogh István, *Sipos* Sámuel, *Szilassy* György, *Lessenyey* Imre, *Somogyi* Péter, *Jáni* özvegye és *Vajdai* özvegye voltak a helység földesurai. Itt született 1732. decz. 13-án *Katona* István történetíró († 1811), aki szülőföldje iránti kegyelete jeléül itt díszes templomot építtetett, melyet 1889-ben állítottak helyre. A XIX. század első felében Szilassy József, *Szabó* Márton, *Zmeskál* Gábor, Gellén Dávid, a báró *Orczy*, a Sipos és más családok bírtak itt földesúri joggal. 1802 okt. 22-én az egész helység leégett és ekkor pusztúltak el a

Alsózellő. — Tóth Béla dr. kastélya.

Berczel. — Özv. Kállay Béniné kastélya.

Berczel. — Berczelly Jenő kúriája.

Berczel. — A Balogh-féle kastély. Schönaigner Frigyesné szül. Tölgyesy Matildé.

plebánia anyakönyvei és irományai is. Jelenleg id. és ifj. Szilassy Aladár, *Zachar* Gusztáv és Lázár a helység legnagyobb birtokosai. A róm. kath. plebánia 1397-ben már fennállott. A község lakosai olvasókört tartanak fenn. A volt úrbéres gazdáknak gőzmalma is van itt. Ide tartoznak : *Alsó-* és *Felsőnyirjes* és *Pokorny*-puszták.

Borosznok. A Tiszovnyik patak mentén fekvő tót kisközség. Házainak száma 49, evangélikus vallású lakosaié 278. Postája Nógrádszenna, távíróállomása Gács, vasúti állomása Nógrádszakal. E helység már a XV. században fennállott. 1451-ben a *Jánokyak* pereskedtek a *Farmosiakkal* a község birtokáért. 1548-ban *Balassa* Imre, továbbá a *Lossonczy* és a *Vidfi* családok voltak a földesurai. 1598-ban *Forgách* Zsigmond birtokában találjuk. 1660-ban Balassa Imrének is voltak itt birtokai. 1715-ben és 1720-ban 11 háztartást írtak itt össze. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával báró Balassa Ferencz, gróf *Zichy* Ferencz, *Maithényi* Károly, *Radványi* János, Judit és Pál voltak a helység földesurai, 1826-ban pedig a gróf Zichy, a báró Balassa és a *Madách* családok. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. Ide tartoznak : *Alsómocsár* és *Felsőmocsár* nevű lakott helyek, melyek azelőtt Stalike néven voltak ismeretesek. Borosznok.

Borsosberény. (Azelőtt Borsos-Berinke.) A Börzsönyi hegyek alatt, Hont megye határához közel fekvő magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 147, róm. kath. vallású lakosaié 780. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Ősidők óta megült hely. Határában, az ú. n. Czépán nevű oldalon kő- és bronzkori és Mocsáry Ödönné birtokán, különösen az ú. n. Pusztatemplom részén bronzkori és népvándorláskori telepek vannak. Első okleveles említésével 1393-ban találkozunk, a mikor a *Lossonczy* család birtokában találjuk. 1470-ben *Madách* László és barátja *Jánosy* Gáspár nyerték adományul Mátyás királytól, a csehek elleni hadjáratban szerzett érdemeikért. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. Az 1562—63. évi török kincstári adószámadási könyvekbe 32 adóköteles házzal van felvéve. 1579-ben 28 adóköteles házat vettek itt fel. 1587-ben *Rizván* Diváné drégelyi török vitéz nyert itt 1700 akcse jövedelmű zsoldhűbért. Nógrád vármegye 1598. évi adóösszeírásai szerint akkoriban *Madách* Péter volt a helység földesura. A XVII. század első felében a helység elpusztult és az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban már csak egy adóköteles házzal szerepel, de 1715-ben már ismét 18 és 1720-ban 15 adóköteles háztartást irtak itt össze. 1770-ben, az úrbéri összeírás alkalmával *Tihanyi* Dániel, Ócsai *Balogh* Pál, Gáspár és Mihály, továbbá a váczi püspök voltak földesurai, 1826-ban pedig a *Foglár* család örökösei; majd később *Bartakovich* Ágoston és Tengeliczi *Gindly* Rudolf. Jelenleg örökösödés utján *Mocsáry* Ödönné szül. Gindly Gizella a község nagyobb birtokosa. Kúriáját 1826-ban *Tihanyi* Tamás, az akkori birtokos építette, de 1888-ban átalakították és megnagyobbították. Itt van elhelyezve külön épületben *M.* Ödön fia, László műterme is, a ki jeles tehetségű amatőr festőművész. Van itt egy gazdag numizmatikai gyüjtemény is, kb. 1600 kötetes könyvtár, számos érdekes, régi családi oklevél, régi festmények, közöttük egy állítólagos Tizián, egy Caraggi és két Lukas Cranach, érdekes meisseni, Vieux Vienne és Vieux Saxe porczellánok. Van itt egy másik úrilak is, melyet *Bartakovich* Ágoston építtetett és ez jelenleg *Deutschberger* Mór és társaié, A XIX. század második felében több ízben tűzvész pusztított a helységben ; így 1888-ban és 1900-ban, 1901-ben pedig a Sembery-féle major égett le. 1866-ban a kolera is szedte itt áldozatait. A róm. kath. templom építési ideje ismeretlen, de 1728 óta plebánia-templomként szerepel és 1779-ben kibővítették. A hagyomány szerint a helység határában emelkedő Kámor hegyen vár volt, mely alatt üreg van, a hol állítólag Kámor rablólovag kincse van elrejtve. A Kámor hegy oldalán vezető »török asszony útja« nevű ösvényen járt a hagyomány szerint a török világban a törökök stafétája, a ki állítólag török asszony volt. A helység határában, a Mocsáry-féle birtokon az egyik erdőrészt *Pusztatemplom*-nak nevezik, a hol a hagyomány szerint, egykor *Szomolya* község állott ; e helyen még ma is láthatók egy épület nyomai, mely a János lovagrend kolostora és temploma lehetett; e lovagok a községet 1274-ben már birták s itt önálló rendházuk volt. Idővel Szomolya község és az itteni rendház elpusztulván, Mátyás király a birtokot 1470-ben *Madách* Lászlónak és *Jánosy* Gáspárnak adta. 1562-ban *Mahmud bin* Iltsi Mahmud bég hűbérbirtokában találjuk. Az 1579. évi török kincstári adószámadáskönyvekben már pusztaként szerepel. Ekkor a boszniai Hasszán kezében volt. Ma a Borsosberény községhez tartozó Szo- Borsosberény.

molya-puszta határa nagyrészben a Mocsáry-féle birtokhoz tartozik. A Szomolya-puszta másik része a nemrég elhunyt kitünő író : *Mikszáth* Kálmán örököseinek birtoka, melyet összegyűjtött munkái kiadásának eredményeképen a magyar nemzet ajánlott föl. A birtokot kőoszlop jelöli: „A Magyar Nemzet Ajándéka" fölirással. A pusztatemplomi romok közelében Mocsáry László csinos vadászlakot építtetett és a pusztatemplom helyét emlékkővel készül megjelöltetni. A Kámor hegyen kő és homokbánya is van. Borsosberényhez tartoznak még *Árnyékeleje-* és *Téglaház*-puszták.

Budaszállás. *Budaszállás.* (Azelőtt Buda-Lehota.) A zólyomi határ közelében fekvő kisközség. 198 házzal és 1467 lakossal, a kik kevés kivétellel tótok és róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Divény, távírója és vasúti állomása Lónyabánya. A hagyomány szerint Budáról idetelepült teknőkészítők alapították. 1467-ben Divény várához tartozott, mely akkor Gúthi *Országh* Mihály birtokába került. 1548-ban *Balassa* Zsigmond volt a helység földesura. 1562—63-ban a szécsényi szandzsák községei között szerepel, 18 adóköteles házzal. 1585—86-ban *Mohammed* bin Ali hűbérbirtokai között foglal helyet. 1595-ben szabadult fel a török hódoltság alól. Nógrád vármegye 1598. évi adóösszeírásai szerint ekkor Balassa Zsigmond volt a helység földesura. A XVII. század második felében Balassa Imre, majd özvegye, szül. *Bosnyák* Judit birtokában találjuk. 1715-ben 12 tót, 1720-ban két magyar és 13 tót háztartást írtak benne össze. 1740-ben a gróf *Zichy*, a *Szemere* és a *Török* családok, 1770-ben báró *Haller* Samu tábornok, gróf *Zichy* Ferencz, *Kamocsay* András, báró *Révay* László, báró *Orczy* Lőrincz, *Sághy* Mihály, *Vass* György. *Ráday* Gedeon és a *Rakovszkyak* voltak a helység földesurai. A XIX. század első felében az egészet a gróf *Zichy* család birtokában találjuk. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. A lakosok már a XVI. század második felében az újított hit követői lettek. 1717-ben az egész férfilakosságot Gács várába vitték, a hol mindaddig fogva tartották őket, míg kötelező ígéretet nem tettek, hogy a jövőben a divényi róm. kath. plebánosnak is fognak párbért fizetni. A lakosok egy része megunva a folytonos zaklatást, 1782-ben áttért a kath. hitre, míg másik része a parlagosi anyaegyházhoz csatlakozott. Az itteni evangélikus templom 1909-ben épült újjá. A róm. katholikusoknak csak kápolnájuk van itt, mely 1906-ban épült. 1895 aug. 21-én a község fele leégett.

Buják. *Buják.* A hasonló nevű patak mentén, a Cserhát hegység déli nyúlványai alatt fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel, 320 házzal és 2147 róm. kath. vallású lakossal. Postája és távírója helyben van. E helységről a XIV. század első feléből vannak már adataink. Vára 1303—1318 között már fennállott. *Csák* Máté parancsára Ibur fia István vette ostrom alá, de Dénes fia Pál mester, Óbuda és Szeged várának kapitánya, felszabadította az ostrom alól. A XIV. század közepén királyi vár volt. 1386-ban Mária királynő a *Garaiaknak* adományozta, a mit 1393-ban Zsigmond király is megerősített. Utóbb rövid ideig a *Pásztohi* család birtokában találjuk. Zsigmond király 1424-ben nejének, Borbála királynénak adta. Albert király 1439-ben a várat a hozzátartozó Buják, Szirák, Héhalom, Tarcsa, Palotás-Hatvan, Henyél stb. helységekkel együtt *Báthory* Istvánnak adományozta. A Báthoryak bírták 1474-ben és 1499-ben is. A mohácsi vész után, 1528-ban, *Szapolyai* János király a Báthoryak (Endre, György és István) hűtlensége következtében *Werbőczy* Istvánnak adományozta. 1552-ben a várat Ali budai basa foglalta el, miután az őrség ötnapi ostrom után gyáván megszökött a várból. A törökök azonban nagyobb fontosságot nem tulajdonítottak a várnak. 1556—57-ben az itteni török őrség csupán 28 emberből állott. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint a község 38 adóköteles házból állott, s ekkor Szefernek, a hatvani szandzsák helyettes emirjének a birtokában volt. 1579-ben a török kincstári adószedők 38 adóköteles házat vettek fel az összeírásba. 1593-ban, mialatt *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristóf Füleket ostromolták, *Báthory* István országbíró visszafoglalta a törököktől. 1598-ban Báthory István volt a helység földesura. 1605-ben a várat *Czobor* Mihály, *Bosnyák* Tamás és *Dengeleghy* Mihály *Bocskay* számára foglalták el, 1606-ban azonban ismét visszakerült a király birtokába. Bár a vár a magyarok birtokában volt, a helység a XVII. században a törököknek is adózott. Az 1633—34. évi számadáskönyvekben a váczi nahije községei között találjuk, 7 adóköteles házzal. Az 1655. évi országgyűlés 150 lovast és 50 gyalogost rendelt a várba. 1663-ban a vár újból a törökök birtokába került és Hasszán aga lett a vár parancsnoka; de rövid

idő múlva a kékkői, gyarmati és korponai őrség egyesülve, visszafoglalta a töröktől. Murtuzán aga, hatvani bég azonban még ebben az évben 3000 főnyi hadával jelent meg a vár alatt, melyet *Berczelly* János, a ki 42-ed magával e túlerővel szemben tehetetlen volt, kénytelen volt feladni. A törökök azután a várat levegőbe röpítették. 1715-ben 23, 1720-ban 24 magyar háztartást írtak itt össze. 1745-ben Mária Terézia királynő herczeg *Esterházy* Pál Antalnak adományozta. 1848-ig a herczeg Esterházyak voltak az urai. A XIX. század közepén az uradalom *Hatvani Deutsch* Bernát birtokába került, a kitől 1884-ben gróf *Károlyi* Gyula vette meg. Jelenleg gróf Károlyi Erzsébet, férjezett gróf *Pappenheim* Siegfriedné a legnagyobb birtokosa. A török hódoltság idejéből a bujáki patak mentén öt helyen töltések nyomaira akadunk, melyek rizstermelésre szolgáltak. A Márton-hegyen valamely régi templom és monostor nyomai vannak, e templom még a török hódoltság alatt pusztult el. Oltárképét azonban megmentették és az új templom főoltára fölött helyezték el. A templom 1757—59-ben épült. Gróf Károlyi Erzsébet a község határában a vár alatt nagy költséggel érdekes vadászlakot építtetett, mely a legnagyobb kényelemmel van berendezve és 30 szobát foglal magába. Ugyancsak ő emeltette a 466 m. magas Feketehegy (másként Sasbércz) tetejére azt a nagy, részben termésbazaltkőből épült négyemeletes, hatalmas négyszögű kilátótornyot is, melynek belseje szintén kényelmes vadásztanyául szolgál szarvasbőgés idején és a honnan végtelenül elragadó színpompás és változatos kilátás nyílik messze vidékre. A község fölött, magas hegytetőn fekszik a kálvária is, mely szintén már nagy távolságból látható. Magát a várat a tulajdonos grófnő és férje lehetőleg jó karban igyekeznek fenntartani. A hozzá vezető út könnyen járható, a romok bejárata állandóan el van zárva, hogy rongálások ellen megvédjék. Bent a romok között az utak járhatók, sőt a falak alatt és a hol erre alkalmas terület van, mindenféle cserjéket, virágokat és alkalmas növényeket ültettek gondos kezek. 1873-ban kolera pusztított itt. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, továbbá kath. nép- és olvasókört tartanak fenn. A helységben elsőrendű mészkő- és trachitkőbánya van, az uradalomnak pedig téglagyára. A községhez tartozik *Hényel*-puszta, mely a középkorban önálló helységként szerepel. 1391—1499 között a bujáki uradalomhoz tartozott. Valószínűleg a török hódoltság alatt pusztult el. 1598-ban már nem szerepel az adóösszeírásokban. Jelenleg gróf Károlyi Erzsébet, férj. gróf Pappenheim Siegfriedné birtoka. Ide tartoznak még: *Nádasd*- és *Szamkó*-puszták, *Aranykút*-major és *Galambos*-telep.

Bussa. Ipolyvölgyi magyar kisközség, körjegyzőséggel, 158 házzal és 791, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. E helység már a XIV. század elején fennállott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben szerepel. 1467-ben Divény várához tartozott és Guthi *Országh* Mihály nádor birtoka volt. 1502-ben is a divényi vár tartozékai között szerepel, de részük volt itt a gróf *Szentgyörgyieknek* is, a kik közül László 1473-ban itteni birtokait a Nádasdi *Angoroknak* eladta. Az 1548. évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között van felvéve. A környék lakossága a törökök támadásai ellen 1552-ben tornyokkal megerősített palánkot épített itt, melyett *Tercsi* Mihály vitéz bajtársaival, köztük *Szuhay* Istvánnal és *Nagy* Andrással, mindaddig védelmezett, míg az ostromló török had az egész erődítvényt halomra lőtte. A törököket e hősies ellentállás annyira meghatotta, hogy Tercsit és életben maradt társait szabadon bocsátotta. 1562—63-ban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 28 adóköteles házzal. 1660-ban felerészét *Balassa* Imre bírta. 1715-ben 16, 1720-ban 27 adóköteles háztartása volt. 1740-ben a gróf *Koháry* és a Balassa családok, 1770-ben a *Zichy* és a Balassa családok voltak a helység földesurai és 1826-ban is és most is a gróf Zichy család a helység legnagyobb birtokosa. E család itteni hitbizományi uradalmához tartozik ama régi úrilak is, melyet a gróf *Kálnokyak* építettek. A róm. kath. plebánia 1332-ben már fenállott; 1778-ban ismét helyreállították. A templom 1789-ben épült. A XIX. század első felében gyakori tüzek pusztítottak a helységben. Ezeknek emlékére a község lakosai fogadalmi ünnepet tartanak. A községben levő gőzmalom *Molnár* Antal tulajdona. Bussa.

Csalányos. (Azelőtt Zsihlava, vagy Zselenyik.) A Szalatnya patak mellett, az esztergályi völgyben fekvő kisközség. Házainak száma 49, lakosaié 272, a kik túlnyomóan evangélikus vallásúak. Postája Alsóesztergály, távírója és vasút Csalányos.

állomása Nógrádszakal. 1562—63-ban törökhódoltsági faluként a szécsényi szandzsákhoz tartozott és ekkor 10 adóköteles háza volt. 1598-ban *Palásthy* József volt a helység földesura. 1715-ben 10, 1720-ban szintén 10 tót háztartását írták össze. 1740-ben a *Madách*, 1770-ben *Baross* József és György, 1826-ban a gróf *Zichy*, a báró *Balassa* és a Madách családok voltak a helység földesurai. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. Hozzátartozik *Pusztavált* (tótul Vátócz), melyet a középkorban Valt néven (1408—1460) említenek az oklevelek. E pusztán *Bakk* Károly a XIX. század második felében csinos úrilakot építtetett, mely később *Nádassy* Endréé lett, jelenleg pedig *Lindenbaum* Móré. E helységhez tartozik még *Ujvilágtelep* nevű lakott hely is.

Csalár. *Csalár.* Ipolyvölgyi magyar kisközség. Házainak száma 88, lakosaié 499, a kik túlnyomóan evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Szécsény. 1562—63-ban a helység a török hódoltsághoz, Hasszán Bajrám török tiszt hűbérbirtokai közé tartozott, de 1593-ban felszabadult a hódoltság alól. 1598-ban *Kéry* Ferencz volt a földesura. 1624-ben és 1628-ban *Voxith Horváth* István itteni földjeit *Földváry* Györgynek zálogosította el, a ki 1626-ban *Bernátfi* Borbála itteni birtokait vette zálogba. 1715-ben 6, 1720-ban 9 adóköteles háztartást írtak benne össze. 1740-ben Nagy-Réti *Darvas* Mihály volt itt a birtokos, 1770-ben *Prónay* Pál, *Révay* Ferencz, a *Horváthy* örökösök, a *Trásy* és a *Várbay* családok, 1826-ban pedig Prónay Ferencz, Révay Ferencz örökösei és *Verbóy* Sándor. Jelenleg *Vezekényi* Lajos a helység legnagyobb birtokosa, kinek itteni házát Prónay Ferencz építette 1790 táján. A Verbóy Sándortól a XVIII. század végén emelt kúria jelenleg *Zsélyi* Gézáé, a kiváló magyar aviatikus bátyjáé. Egy másik kúria pedig, melyet *Endrődy* János 1760 táján épített, jelenleg Endrődy Ferenczé. E helységhez tartozik Ipolykürt puszta, mely 1373—1481-ben önálló helységként szerepel az oklevelekben. 1375-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse nyerte adományul. 1598-ban még a Kálnay család volt a helység földesura ; 1770-ben a báró *Hellenbach* család birtokában találjuk. Később ez is a Prónayaké lett, majd idegen kézbe került, azután *Botlik* Jánosé lett, kitől gróf *Keglevich* István 1909-ben megvette, a Prónayaktól épített régi kúriával együtt, melyhez a mostani tulajdonos a saját tervei szerint épült díszes emeletes kastélyt és 25 holdas parkot csatolt. A kastély nevezetességei közé tartozik a körülbelül 4000 kötetes könyvtár, egy nagybecsű legyező-gyüjtemény, ebben egy Thurzó-féle legyező is, számos érdekes miniatur arczkép, régi pecsétnyomók és érmek gyűjteménye, családi képek és régi fegyverek, közöttük Hampó Jánosnak, majd fiának, Gáspárnak, a csáktornyai vár kapitányának díszkardja az 1500-as évek elejéről. — Csalárhoz tartoznak még Hólya-tanya, Nyárjas-tanya, Rendó-tanya és Öreghegy-telep.

Csákányháza. *Csákányháza.* A gömöri határ közelében fekvő magyar kisközség, 105 házzal és 728 római kath. vallású lakossal. Postája és vasúti állomása Ragyolcz, távírója pedig Fülek. Csak az 1562—63. évi török kincstári adószámadási könyvekben találjuk először, a hol a szécsényi szandzsák községei között 4 adóköteles házzal szerepel. 1598-ban *Bay* Ferencz volt a helység földesura. 1615-ben *Bosnyák* Tamást iktatták be e helység birtokába. 1665-ben *Koháry* Istvánné *Balassa* Judit volt a helység földesura. Az 1715—1720. évi összeírásban, nemes (curialis) községként szerepel. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával gróf *Berchtold* László, báró *Révay* László és báró *Mednyánszky* Terézia voltak az urai, később, 1848-ig pedig gróf Berchtold Antal, gróf Koháry Ferencz, gróf *Cebrián* Antal, *Skultéty* Lipót, *Huszár* Ádám és a báró Révayak. Jelenleg *Coburg* herczeg és *Stephani* Ervin és *Wohl* Aladár dr. a legnagyobb birtokosai. 1755-ben a községben fából épült római kath. temploma volt ; de 1778-ban már állott a kőből épült templom, melyet 1894-ben helyreállítottak. 1891-ben a lakosság felerésze a kolerának esett áldozatául. A lakosok keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. E községhez tartozik Rátka-puszta, melynek helyén a középkorban Felső- és Alsó-Rátka nevű helységek állottak. Ezek 1435-ben a füleki uradalomhoz tartoztak. Csákányházához tartozik még : *Farkaskút*, *Galamba*, mely azelőtt Bázsán néven volt ismeretes, továbbá *Hudács* és *Sikó* puszták.

Csehberek. *Csehberek.* (Azelőtt Cseh-Brézó.) Gömör vármegye határán fekvő kisközség. Házainak száma 163, lakosaié 1392, a kik 143 magyar és 81 német kivételével tótok és katholikus s evangélikus vallásúak. Postája Poltár, távíró- és vasúti állomása Csehberek és Zlatnó. Eredetileg a *Záh* nemzetség birtoka volt.

1272—1330 között *Záh* Feliczián birtokában találjuk, kinek a királyi család ellen intézett gyilkos merénylete következtében a többi jószágaival együtt elkoboztatván, a koronára szállott. 1332-ben Károly király az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fiainak Jakabnak, Miklósnak és Jánosnak adományozta. 1548-ban *Bebek* Ferencz birtokában találjuk. 1598-ban *Orlé* (Orlay) Miklós volt a helység földesura. 1687-ben *Bosnyák* Judit, *Koháry* István özvegye és a *Szent-Iványok* voltak itt birtokosok. 1715-ben 16 tót háztartást, 1720-ban négy magyar és 12 tót háztartást írtak össze e helységben. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával *Sréter* György árvái, továbbá a *Huszár* örökösök, Szent-Ivány Mihály, Szent-Ivány János és Szent-Ivány Farkas voltak a helység földesurai, ez utóbbiak egész a XIX. század első feléig. Jelenleg *Novek* Béla üveggyárosnak van itt a legnagyobb birtoka. A zlatnói gyárhoz tartozó úrilakot *Zahn* J. György építtette 1837—38-ban. Az ág. h. ev. templom a XVIII. század végén épült. E helységhez tartoznak : A már említett *zlatnói üveggyártelep*, továbbá *Csehszállás*-puszta, mely azelőtt Szalajka néven volt ismeretes és *Mogyorós*-puszta, melyet azelőtt Poltariczának neveztek.

Cserháthaláp. (Azelőtt Nagy-Haláp, majd Haláp.) Balassagyarmat közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 95, lakosaié, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak, 501. Postája, távíró- és vasúti állomása Magyarnándor. E helységgel csak az 1715—1720. évi összeírásokban találkozunk elsőízben 6, illetőleg 8 adóköteles háztartással. 1742 után mindegyre jobban benépesült. 1754—55-ben *Török* Sándor volt itt birtokos, 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, a *Beniczky*, a *Rajcsányi* és az *Ujonics* családok, 1826-ban a *Beniczky* és a *Tornyos* családok, később : 1848-ig *Balczer* János, *Buth* János. Bekényi János, *Zmeskál* Kálmán, továbbá a *Tihanyi* és a gróf *Degenfeld* családok voltak a helység földesurai. Jelenleg *Halápi* Oszkár és *Kohn* József a helység legnagyobb birtokosai ; az utóbbi bírja azt a kúriát is, melyet *Buth* János építtetett, míg *Halápi* Oszkár 1894-ben építtette az ő úrilakát. Az itteni róm. kath. templomot 1908-ban alakították át. A lakosok ifjúsági egyesületet tartanak fenn. E helységhez tartozik *Dezső*, Erdő, *Görbehegy-* és *Lazonya*-puszta. Cserháthaláp.

Cserhátsurány. (Azelőtt csak Surány.) Az előbbi község szomszédságában fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel, 145 házzal és 1041, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Mohora. A *Csór* nemzetség ősi birtoka. 1326—1358-ig Csór Tamás csókakői várnagy és és királyi főajtónállóé volt, a ki itt még 1344-ben templomot építtetett s számára búcsuengedélyt eszközölt ki a pápától. 1429—1443-ban Szanda várához tartozott. Ekkor a *Rozgonyiak*, 1443-ban pedig a *Liszkói* és a *Surányi* családok voltak a földesurai. 1562—63-ban Rusztem budai pasa solymászai főnökének : Hamidnak volt a hűbérbirtoka. 1633—1634-ben a váczi nahije községei között találjuk öt adóköteles házzal. 1656-ban *Lónyay* Gábornak voltak itt részbirtokai. 1715-ben 8, 1720-ban 6 magyar háztartást vettek fel itt az összeírásba. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Sréter* György és Mihály, továbbá *Goszthonyi* András és *Raksányi* özvegye voltak a helység földesurai, 1826-ban pedig Sréter László és Sréter Mihály. Jelenleg özv. *Jánossy* Rezsőnének, *Lövészy* Nándornénak és *Negro* Adolfnak és nejének, *Heldt* Bertának van itt a legnagyobb birtoka. A helységben lévő három régi kastély is a Sréter családé volt. Az egyik most a Jánossy családé. Ez körülbelül 250 éves épület, kényelmes, boltíves szobákkal, saroktornyokkal ellátott kőfallal körülvéve, melynek közepén boltíves bejárat volt, mely azonban már egészen besüppedt és behányódott, úgy hogy csak a felső ívezete látszik ki. Úgy látszik, hogy sírboltlejárata volt. A helységben róm. kath. és evangélikus templom van. Az első mintegy 300 éves, nyolczszögű toronynyal, a mely a hagyomány szerint a török világban török imaházul szolgált. A Jánossy család kaponkai dülőjében a középkorban *Kasza* nevű falu állott fenn, mely azonban teljesen elpusztult és ma már csak a Kasza-hegy neve őrzi az emlékét. A helység határához tartozik a Pereshegy, melynek területét a cserhátsurányiak úgy perelték el a nógrádmarczaliaktól. A község lakosai gazdakört és szövetkezetet tartanak fenn, azonkivül a Jánossy családnak gőzmalma is van a helységben. Ide tartozik *Csór*-puszta. A Csór nemzetség ősi fészke, mely 1330-ban már fennállott. 1439-ben Buják várának tartozékai között szerepel. A török hódoltság alatt elpusztult, de 1711-ben újra települt. Az 1715. évi összeírásban ama Cserhátsurány.

megjegyzéssel fordúl elő, hogy a földesúr nem engedte a jobbágyságot összeírni. 1770-ben herczeg *Esterházy* Miklós volt a földesura. 1848-ig az Esterházyak birtokában találjuk. Községi önállósága csak 1848 után szűnt meg.

Cserhátszentiván. *Cserhátszentiván.* (Azelőtt csak Szentivány.) Pásztóhoz közel felkszik. Magyar kisközség és körjegyzői székhely. Házainak száma: 135, lakosaié 680, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Pásztó. 1524-ben *Katonai* György birtokában találjuk, kinek halála után vejei, *Aranyi* és *Pécsi* örökölték. 1562-ben már a török hódoltsági területhez tartozott. Ekkor Csálin Dívánê török tiszt hübérbirtokai közé tartozott. 1572-ben Ferhát bin Abdullah zsoldos lovaskatona hűbérbirtoka volt. A XVIII. század elejétől kezdve nemes községként szerepel. 1754—55-ben Balás György, Gábor és János voltak itt birtokosok. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával *Kubinyi* Gáspár, *Siráky* Pál és Albert, ifj. *Balás* Ferencz és Gábor és ifj. *Aranyi* István voltak a helység földesurai, később pedig, 1826-ban, az Aranyi, Siráky, *Fridrich* és a *Csernyus* családok. Jelenleg *Horváthy* Zoltánnak van itt nagyobb birtoka, kinek úrilaka 1895-ben épült. 1873-ban a lakosság felerésze a kolera áldozata lett. A róm. kath. templom 1759-ben épült. Az evangélikusoknak is van itt egy kisebb imaházuk. A község egyik dülőjét *Száláskai*-dülőnek nevezik. A hagyomány szerint azért, mert midőn a Siráky és az Aranyi családok a XVII. század elején női ágon örökölt birtokaik átvétele végett ideköltöztek, magukkal hozták Valentin János evangélikus kántort is, és a Száláskai-dülő tölgyfái alatt telepedtek le, a hol isteni tiszteletet tartottak. A Szuha-patakot a helybeliek Karpi pataknak is nevezik, ama Karpi nevű mérnök után, a kit 1801-ben, két gyermekével együtt, a megáradt víz elsodort. E helységhez tartoznak: *Cserkút*-telep, *Szárazrét*- és *Szomjas*-tanya.

Csesztve. *Csesztve.* Balassagyarmat közelében fekvő kisközség. Házainak száma 88, lakosaié 606, a kik vegyesen magyarok és tótajkúak, róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Balassagyarmat, távírója és vasúti állomása Mohora. 1423-ban *Salgai* Miklós volt a helység földesura. 1439-ben *Lossonczy* László birtokában találjuk, kinek magvaszakadtával *Garai* László nyerte adományul. Később a mohorai *Vidfiek* elfoglalván a helység fele részét, Garai Jób itteni birtokait 1476-ban Guthi *Ország* Mihálynak adta. A másik részt ugyanez időtájt (1472) a *Szobi* család bírta. Szobi Mihály itteni birtokait 1498-ban *Werbőczy* Istvánnak adományozta. 1552-ben már a török hódoltsághoz tartozott. 1562—63-ban Abdesszaid Ali török tiszt hűbérbirtoka volt. A XVII. században az esztergomi káptalan és a *Barátnoky*-család volt a helység földesura. E család birtokait *Ebeczky* Ádám és Barátnoky Anna leánya, Ebeczky Éva örökölte, a ki *Maithényi* Mártonhoz menvén nőül, a birtokok a Maithényi családra szállottak. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával Maithényi Károly és az esztergomi káptalan voltak a helység földesurai. 1826-ban a helység egy részét az esztergomi káptalan, a másikat Maithényi Károly kir. tanácsos és a harmadikat *Madách* Imre cs. kir. kamarás bírta, a ki itteni birtokait neje, Maithényi Anna révén szerezte. 1845—1853-ig Madách Imre, az »Ember tragédiája« írója lakott itt és munkájának egy része is itt készült. 1848-ban Maithényi Pál s utána Maithényi Péter és Madách Károly voltak itt birtokosok. Jelenleg Madách Emánuel, Madách László, Madách Pál örökösei és *Fröhlich* Frigyes, a helység legnagyobb birtokosai. Van itt négy úrilak. Az egyiket Maithényi Károly építette a XVIII. század második felében, s ez jelenleg Madách Emánuelé, Lászlóé és Pál örököseié. A másikat Madách Imre cs. és kir. kamarás, neje, Maithényi Anna után szerezte, az új úrilakok egyikét *Paksy* Péter építette 1864-ben, s ez jelenleg *Kálnay* Nándoré. A Csesztve-Galiba-pusztán levő úrilakot Maithényi Imre építette 1882 táján, s ez most Fröhlich Frigyesé. A török hódoltság alatt a lakosok nagyon megfogyatkoztak. 1689 május 27-én a közbirtokosság új települési szerződést kötött a lakossággal s ez jelenleg is a község birtokában van. 1715-ben 15, 1720-ban pedig 18 adóköteles háztartást írtak itt össze. A helységnek már a XIII. században volt temploma. Midőn a helység 1689-ben újból települt, a régi templomot a katholikus és az evangélikus hívek közösen használták 1716-ig. Az utóbbiaknak később külön imaházuk volt. Az új róm. kath. templom a réginek omladékaiból 1731-ben épült. 1756-ban leégett, de 1792-ben ismét helyreállították. A régi templomból egy áldozókehely maradt fenn, mely jelenleg a vármegyei múzeumban látható. A Madách család kertjében egy ősrégi kereszt-

telőkút látható. E helységhez tartozott *Csesztve-Galiba*-puszta, melynek helyén a középkorban *Helembafalva* nevű helység állott. Ez eredetileg a *Záh*-nemzetség birtoka volt. Záh Feliczián gyilkos merénylete után Károly király 1332-ben az *Ákos*-nembeli Cselenfi Sándor fia Jánosnak adományozta. Jelenleg Madách birtok. Fröhlich Frigyes birtoka a Maithényi családé volt, ugyanis M. Péter hasította ki Imrének, ki ott pusztát csinált. E községhez tartoznak még *Csurgó*, *Kálnay* és *Madách*-telep, mely azelőtt Káptalan-telep néven volt ismeretes, *Kincsem*- és *Miklósvölgy*-puszta.

Csécse. A Szuha-patak mentén, a hevesi határhoz közel fekvő magyar nagyközség. Házainak száma: 177, római katholikus vallású lakosaié 1214. Postája helyben van, távírója Pásztó, vasúti állomása Apcz-Zagyvaszántó. 1408-ban Keresztúri *Garázda* Miklós, *Szilágyi* László birtokában találjuk, a kik e helységet Horogszegért és tartozékaiért Zsigmond királynak adták cserébe. 1422-ben a *Rhédeiek*, 1429-ben a *Pálócziak* bírtak itt földesúri joggal. Az 1598. évi adóösszeírások szerint *Pásztohi* György birtokában találjuk. 1633—34-ben a hódoltsághoz tartozott és a váczi nahíje községei között találjuk. 1663-ban a bujáki török őrség és a magyarok között a helység határában kisebb harcz volt, mely a törökök győzelmével végződött. 1715-ben 17, 1720-ban 19 adóköteles háztartást találtak itt az összeírók. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával *Almássy* Pál, *Darvas* József és Pál, *Róth* Tamás, a Cziszterczita-rend, *Fráter* Pál, *Gedey* Ádám, továbbá a *Horváth*, *Beniczky*, *Olay*, *Ebeczky* és a *Platthy* családok voltak a helység földesurai, 1826-ban pedig *Gyürky* Pál, Péli *Nagy* András, Darvas Pál és *Pap* Gedeon, később, 1848-ig az Almássy és a *Nedeczky*-családok. *Balásy* Árpádé az egykori Fráter-féle kastély, a Nedeczky család kúriája pedig Buchwalder Jónásé. A róm. kath. templom 1895-ben épült. 1855-ben és 1873-ban a kolera pusztított a helységben. Takács Mór örököseinek itt gőzmalmuk van. A községbeli ifjúság pedig legény- és leányegyletet tart fenn. Ide tartoznak még: *Bélahalom*, *Bogaras*, *Erzsébet*, *Hosszúvölgy*, *Rózsásalmás* és *Széphalom*-puszta. Csécse.

Csitár, közel fekszik Balassagyarmathoz, magyar kisközség. Házainak száma 108, róm. kath. vallású lakosaié 822. Postája Hugyag, távíró- és vasúti állomása Őrhalom. Eredetileg a *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. Az 1333. évi osztálylevél szerint *Szécsényi* Tamás bán és testvére Péter birtokában találjuk. 1384-ben két ily nevű helységről emlékeznek meg az oklevelek. Egy 1423-ban kelt oklevélben is Nagy-Csitárról és Kis-Csitárról van említés. 1455-ben a két Csitár helység Szécsény várához tartozott. 1452-ben az egyik Csitár helységben az esztergomi érsek szerez részbirtokokat a *Csitáriaktól*. 1461-ben a Guthi *Országh* és a *Losonczy* családok birtokában volt. 1633-ban a török hódoltsághoz tartozott, a váczi nahije községei között. 1633—34-ben csak 3 adóköteles házat írtak benne össze. A XVII. század első felében *Bosnyák* Tamásé volt, kinek halála után, az 1635-ben tartott osztály alkalmával, Bosnyák István esztergomi kanonoknak jutott. 1715-ben és 1720-ban 9 adóköteles háztartását írták össze. 1740-ben a gróf *Koháryak*, 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, gróf *Forgách* Miklós és János és *Bossányi* Ignácz voltak a helység földesurai, 1826-ban pedig gróf Forgách József. Jelenleg gróf *Mailáth* István Géza és *Gross* Jenő dr. a legnagyobb birtokosai. Gróf *Mailáth* István Géza a községhez tartozó *Gárdony*-pusztán lakik, a hol 1894-ben szép kastélyt építtetett a régi Torkos-féle ház helyén. A középkorban önálló plebánia volt a községben, melyről már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék is megemlékezik; jelenleg azonban a nógrádmarczali plebániához tartozik. A templom 1610-ben már fennállott. A XVIII. század elején az egész község leégett, 1873-ban pedig a lakosság nagyrésze kolerában pusztult el. Ide tartoznak: *Gárdony*-puszta, gróf Mailáth István Géza birtoka. Hajdan a *Szent-Iványiaké* volt, majd a *Torkos*-, *Jánosy*- és a gróf *Zichy* családé lett. Egyik fele vétel, a másik fele pedig leányágon, a gróf Zichyek révén került a mostani tulajdonos kezére. A régi Torkos-féle kúria helyén épült szép és kényelmes kastély nevezetességei a kb. 3000 kötetes könyvtár, mely nagyobbára gazdasági, útleírási, tengerészeti, földrajzi és történeti munkákból áll. A tulajdonos gróf világkörüli utazásairól magával hozott afrikai, indiai, chinai és japán emlékek, fegyverek, fayenceok. Gazdag numizmatikai gyüjtemény és kb. 25.000 darabból álló rendkívül nagybecsű bélyeggyüjtemény, számos régi angol és franczia metszet és végül értékes és gazdag gyüjtemény keleti szőnyegekben. A kastély és az egész Csitár.

gazdaság villamos világítással van ellátva. — A községhez tartozik még *Messzelátó*-puszta és *Telek*-puszta.

Czered. *Czered.* A gömörmegyei határon fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 132, lakosaié 1118, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Ajnácskő. A XV. század elején már jelentékeny helység. 1427-ben 23 portája volt ; ekkor *Szécsényi* László birtokában találjuk. 1461-ig Gömör vármegyéhez tartozott, de Somoskő várának a tartozéka volt. Szécsényi László halála után Guthi *Országh* Mihályra és a *Lossonczy*-családra szállott. A XVI. század elején *Kun* Györgynek is voltak itt birtokai, kinek magvaszakadtával János király e birtokokat 1533-ban *Werbőczy* Istvánnak adományozta. 1548-ban *Nagy* Tamás és *Ragyolczi* Ferencz, 1598-ban *Berényi* Ferencz volt a helység földesura. 1716-ban 16, 1720-ban 18 háztartást írtak benne össze. A XVIII. század közepén egy része a *Fáy* családé volt, a másik pedig Somoskőhöz tartozott. A XVIII. század második felében a báró *Péterffy* család birtokában találjuk. E család utolsó sarjának : báró Péterffy Jánosnak magvaszakadtával, I. Ferencz király itteni birtokaikat gróf *Keglevich* Károlynak adományozta, a kit 1808 május 16-án ünnepélyesen iktattak a birtokba. A beiktatást *Mocsáry* Antal, Nógrád vármegye táblabírája végezte. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával a báró Péterffy családon kívül gróf *Teleki* László, *Kubinyi* Gáspár, *Ráday* Gedeon és *Szilassy* György voltak itt birtokosok, 1826-ban pedig a gróf Keglevich családon kívül a gróf *Thoroczkayak*, később 1891-ig a báró *Radvánszkyak*. Jelenleg *Humayer* Bélának és *Pauncz* Józsefnek van itt a legnagyobb birtoka. A községben levő úrilakot báró Radvánszky Géza építtette s ez jelenleg Humayer Béláé. A róm. kath. templom 1731-ben épült, de 1884-ben már helyreállították. 1903-ban az egész helység leégett. A község lakosai fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak: *Baratony*, *Hármaskút* és *Tótújfalu* puszták, továbbá *Takácsháza* és *Lószeg* tanyák.

Dabar. *Dabar.* (Azelőtt Dobrocs.) A vármegye legfelsőbb részén fekvő kisközség. Házainak száma 243, lakosaié 1540, a kik kevés kivétellel tótok s róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája Vámosfalva, távírója és vasúti állomása Lónyabánya. 1467-ben Divény várának tartozékai között szerepel. 1548-ban *Balassa* Zsigmond birtokában találjuk. 1660-ban is a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben 3 magyar és 10 tót, 1720-ban pedig két magyar és 19 tót háztartást írtak benne össze. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, báró Balassa László, gróf Balassa Pál, báró *Révay* László, *Ráday* Gedeon, báró *Haller* Samu, *Fáy* László, *Rakovszky* József, *Okolicsányi* Antal és József, báró *Orczy* Lőrincz és gróf *Zichy* Ferencz voltak a helység földesurai. A XIX. század első felében a gróf Zichy és a báró Balassa családok birtokában találjuk. Az evangélikus templom a XIV. századból való. Magas hegytetőn, Dabar és Námfalu között fekszik, magas fákkal és czinteremmel körülvéve. Bejárata gótikus és az egyik oldalán kis gótikus ablak látható. Belsejében a mennyezet XVII. századbeli díszesen festett fatáblákból áll. A különálló, fából emelt harangtorony is egyike a legrégibbeknek. A határban még egy templomnak a nyomai láthatók, melynél egy beomlott földalatti folyosóra akadunk s ez, a hagyomány szerint, a hegyen épült templomba vezetett, melyen át a pálos-szerzetesek jártak egyik templomból a másikba. Ilyen földalatti folyosó állítólag a harangtoronyból is vezetett a templomba. Ide tartoznak : *Dabarhegy-*, *Herman-*, *Jávorhegy-*, *Kacskóhegy-*, *Mélyvölgy-*, *Nagyvölgy-*, *Nyiróvölgy-*, *Nyirjes-*, *Peres-*, *Sashegy-* és *Választóvölgy*-irtványok.

Debercsény. *Debercsény.* Az Aszód—balassagyarmati vasútvonal közelében fekvő magyar kisközség, mindössze 30 házzal és 154 r. kath. lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Magyarnándor. Nyomai csak a török korig vezetnek, a mikor 1562—63-ban a török hódoltsági falvak között találjuk és Rusztem budai pasa solymászainak parancsnoka, Hamid volt az ura. Nógrád vármegye adóösszeírásai szerint 1598-ban *Bornemisza* György volt a földesura. A XVII. században elpusztult és az 1715—20. évi összeírásokban sem fordul elő. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával *Prónay* Gábor özvegye, Prónay Pál, *Kórody* Pál, *Teleki* Antal özvegye és *Kecskeméthy* árvái voltak a birtokosai. 1826-ban báró Prónay Miklós és János, később pedig a *Komáromy-* és a *Paczolay* családok. A helységben lévő úrilakok közül az egyik *Majzik* Lajosé, a másik *Nagy* Ferenczé és *Varga* Jánosé és a harmadik a *Ritter* testvéreké. A helység határában, a Pusztatemplom-dülőben templomromok láthatók. E templom akkor pusztult el, a mikor a török had 1663-ban

Borsosberény. — 1. A Mocsáry család kúriája. — 2. Mocsáry László vadászlaka a »Pusztatemplom« erdőrészen. — 3—4. Mocsáry László műteremháza. — 5. A Mocsáry család kápolnája.

1

2

3

1. Cserhátsurány : A Jánossy örökösök kúriája. — 2. Csehberek : A zlatnói kastély. — 3. Csécse : Balásy Árpád kúriája.

Szandáról Drégelypalánkra vonult. A romokból fennmaradt szenteltvíztartó a Nagy és Varga-féle ház falába van beépítve. E helységhez tartozik Ivánka-puszta.

Dejtár. A honti határon fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 285, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak, 1739. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a XIV. század végén szerepel, a mikor a *Lossonczyak* birtokában találjuk. 1397-ben Lossonczy István bán özvegye Orsolya, ezt a férjétől hitbérül nyert jószágot Patakkal együtt *Vezsenyi* Lászlónak adta. Később a király kezére került, a kitől 1436-ig Machalfalvi *Reichel* Péter bírta zálogban. 1436-ban Zsigmond király az esztergomi érseknek adta zálogba. 1438-ban Albert király Patak várossal együtt az esztergomi érseknek adta örök adományul. A XVI. században a török hódoltsághoz tartozott. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromokban 13 adóköteles házzal van felvéve Hasszán Daud hűbérbirtokaként. Az 1598. évi megyei adóösszeírás szerint akkoriban ismét az esztergomi érsek volt a földesura. A XVII. században a török hódoltsághoz tartozott. 1633—34-ben csak három adóköteles házat írtak benne össze. A török hódoltság megszűntével visszakerült az esztergomi érsek birtokába, a ki 1848-ig volt a helység földesura. 1715-ben 33, 1720-ban 25 magyar háztartását írták össze. A községben van az esztergomi érsekségnek egy régi kastélya, mely a hagyomány szerint *Szondy* György lakása volt. A róm. kath. templom 1860-ban épült. 1866-ban az egész község leégett és 1888-ban egy része ismét a lángok martaléka lett. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik *Nyáras*-telep és *Lokos*-major, mindkettő az esztergomi érsek birtoka. Dejtár.

Diósjenő. Ugyancsak a hontmegyei határon fekvő magyar kisközség, körjegyzői székhely, 420 házzal és 2163 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája és vasútállomása helyben van, távíróállomása szintén. Ősi helység, mely már a XIII. század második felében fennállott. 1282-ben szerepelnek elsőízben a jenei vendégek, a kik Borsosberinke haszonbérlőiként említettnek. 1437-ben Zsigmond király Lévai *Cseh* Péternek adta zálogba. Rövid idő múlva a husziták fészkelték be magukat e helységbe és valószínűleg ők építették azt az erősséget, melynek némi nyomai még ma is láthatók s a melyet *Ujlaki* Miklós 1456-ban 2200 forintért váltott ki Axamit kezéből és ismét Lévai Cseh László kezeihez bocsátotta vissza. 1460-ban városi kiváltságai voltak. 1465-ben a *Szepesy* családot iktatták be egy részébe. 1470-ben még a Lévai Cseh-család birtokában találjuk. A középkorban vámos hely is volt. 1562—63-ban Ahmed bég nógrádi mizliva hűbérbirtoka volt. 1579-ben 34 portával van felvéve a nógrádi szandzsák számadáskönyveiben. 1583—84-ben Ali nógrádi szandzsákbég hűbérbirtokaihoz tartozott. 1598-ban *Dobó* Ferencz volt a helység földesura. 1715-ben 21 magyar, 1720-ban 30 magyar háztartást írtak össze benne. 1740-ben a *Jánoky* család, 1770-ben herczeg *Esterházy* Miklós volt a helység földesura. A herczeg Esterházyaktól báró *Piret* Béla, *Almássy* Ede, majd báró *Groote* Kelemen birtokába került. Jelenleg *Sváb* Sándor a helység legnagyobb birtokosa, övé a báró Pirettől épített kastély és ama két vadászlak, melyet báró *Falkenhause* Ernő építtetett. Újabban azonban a községen kívül nagy költséggel nagyszabású kényelmes kastélyt építtetett magának. A helységbeli róm. kath. templom újabb és csúcsíves ízlésben épült. A református templom azonban igen régi, de a sok átalakítás kivetkőztette eredeti jellegéből. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik *Felső-major* és *Ujmajor*. Diósjenő.

Divény. A vármegye felső részén, az egykori divényi vár romjai alatt fekvő kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 192, lakosaié 1275, a kik 120 magyar kivételével tótok s túlnyomólag róm. kath vallásúak. A magyar családok a Balassa nemzetség idején telepedtek itt le, mint annak fegyveresei. A Török, Saskeői, Kalocsay, Rozgonyi, Rozsnyai, Tornyos, Tóth és Turchányi családok eltótosodott utódai ma is is itt élnek. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása a lónyabányai vasútállomás, a mely azonban már Divény község határában fekszik. Eredetileg a *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. E nemzetség sarja Simon bán azonban, a kinek része volt Gertrud királyné meggyilkolásában, elveszté e helységet, melyet még II. Endre király a *Tomaj* nembeli II. Dénes (1222—1241) tárnokmesternek adományozott. Unokája I. Tamás (1315—1356) a *Lossonczy* és a Losonczi *Bánffy* család őse, örökölte ezt az uradalmat, mely fiaira, Istvánra és Tamásra szállott. A XV. században a Lossonczyak birtokában találjuk. Lossonczy Dezső Divény.

bán fiai, László és Zsigmond hűtlenségbe esvén, Mátyás király itteni birtokrészeiket 1467-ben Guthi *Országh* Mihálynak adta. Lossonczy Mihály részét pedig *Angor* János nyerte adományul, a ki a várat 1472-ben már rendes birtokai között sorolja fel, midőn *Szobi* Mihálylyal kölcsönös örökösödési szerződést kötött. 1502-ben még az Angor család birtokában találjuk, az 1548. évi adóösszeírásban azonban már *Balassa* Menyhért szerepel a helység földesuraként. Az 1559. évi XXIII. törvényczikk elrendelte a vár megerősítését, mely 1570-ben Balassa János birtokában volt, a ki folytonos harczban állott a törökökkel, míg 1575-ben a várat Hasszán füleki bég elfoglalta. Az 1583. évi kimutatás szerint a török őrség 176 emberből állott. Fülek visszavétele után, 1593 november havában *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristóf visszafoglalták a töröktől. 1598-ban már Balassa Zsigmond volt a helység földesura. 1602-ben az országgyűlés ismét elrendelte a vár megerősítését. 1605-ben Bocskay hadnagyai elfoglalták a várat, de a kassai gyűlés 1606 decz. 22-én kelt határozata értelmében már vissza kellett adni a Balassáknak. 1608-ban az országgyűlés elrendelte, hogy Divény várából a zsoldos német őrség kivezettessék. A XVII. század közepén a divényi uradalmat Balassa Imre örökölte, de folytonos garázdálkodásai miatt panaszt emeltek ellene a királynál, a ki őt száműzte, de utóbb néhány országnagy kérésére az ítéletet visszavonta. 1665-ben Wesselényi nádor Kassára idézte és 32 rendbeli bűntett miatt Pozsonyban elzáratta, honnan azonban még ez év végén megszökött. 1666-ban maga a nádor indult Divény ellen és azt bevette, Balassát pedig foglyul ejtve, Murányban, majd később Pozsonyban elzáratta, de perújítás következtében 1667-ben ismét kiszabadúlt. Azonban midőn a csanádi püspök javainak pusztítása miatt Maithényi személynök maga elé idézte, családjával együtt elmenekült, mire az udvar 1670-ben összes javainak elkobzását rendelte el. Rövid idő alatt újból sikerült kibékülnie a bécsi udvarral, a mely terhes fölt-ételeket iratott vele alá, de a divényi várat nem kapta vissza, a miért azután Balassa Imre Lipót királytól engedélyt nyert arra, hogy a vár alatt várkastélyt építhessen magának. Az engedélyt megkapta ugyan, de fékentartására a várba német őrséget rendeltek. Balassa 1670 táján a vár alatt tornyokkal és kőfallal megerősített nagy kastélyt építtetett, hol mindenféle gyülevész népet gyüjtött maga köré, mely valóságos réme lett a vidéknek. A folytonos dőzsölések közepette egymásutan követte el a legnagyobb bűntetteket. Egyebek között szóváltásba elegyedvén nejével, azt a kastély egyik ablakából letaszította, úgy hogy szörnyet halt. Majd megostromolta Gács várát, a helységet pedig felgyújtotta. Ezzel azonban nem elégedvén meg, folyton a divényi vár elfoglalásán törte a fejét. Szinleg kibékült a német parancsnokkal s azt tisztjeivel együtt vendégül hivta, leitatta, majd megölve őket, híveivel együtt azok ruhájába öltözött s így azután sikerült neki a várat könnyű szerrel hatalmába ejteni. Ezzel azonban betelt a mérték. *Wesselényi* nádor rendeletet kapott Bécsből a vár elfoglalására. 1674-ben ostrom alá is vette Divényt; de Balassa vitézül ellentállott s csak akkor dőlt el a vár sorsa, a midőn *Strassaldo* tábornok segédcsapatai megérkeztek, melyek egy heti ostrom után bevették a várat. Balassa fogságba került s csak hatalmas pártfogóinak a közbenjárására nyerte vissza szabadságát. (1683-ban Tályán meghalt.) Strassaldo azután a várat a levegőbe röpítette. I. Lipót király alatt az uradalmat 1686-ban gróf *Zichy* István vette meg a kincstártól 40.000 ezüst forintért. A helység a XVIII. században jelentékenyen emelkedett. Az 1715. évi összeírásban a mezővárosok között foglal helyet. 1722-ben a község nagyrésze és a templom leégett. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, gróf Zichy győri püspök volt a földesura. Ma is a gróf Zichy család senioratusi uradalmainak székhelye. Az uradalomé az egykori Balassa-féle várkastély is, a melyben az uradalmi intéző lakik, míg a szomszédságában épült házban van az erdőfelügyelő lakása és hivatalos helyisége. A róm. kath. plebánia 1397-ben már fennállott, anyakönyvei 1690-ben kezdődnek. A templom 1657-ben épült, de 1860-ban és legutóbb 1909-ben restaurálták. A lakosok általános ipartestületet, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A helység határában magnezitbánya van kiaknázás alatt, melyet egy vállalkozó az uradalomtól bérel. A magnezitgyár most épül. E helységhez tartozik: *Zichy*-major és *Lazok*-tanya.

Divényhuta. *Divényhuta.* (Azelőtt Ó-Huta.) A zólyomi határon fekvő kisközség. Házainak száma 111, lakosaié 727, a kik tótok és róm. kath. vallásúak. Postája Felsőtisztás,

távírója Gács, vasúti állomása Nógrádszakal. E helységet gróf *Zichy* Károly telepítette 1720—1740 között. 1770-ben gróf Zichy Ferencz győri püspök volt a helység földesura, 1848-ig a Zichy és a báró *Balassa* családok. Jelenleg a gróf Zichy család senioratusi uradalmához tarozik. A róm. kath. templom 1814-ben épült. 1873-ban kolera pusztított a helységben. Van a községben fogyasztási szövetkezet is. A helységhez a következő irtványok tartoznak : *Csohla, Csohlapjeszko, Hrablovka, Ilumenicze, Klukovka, Kubovka, Martinkovce, Odpoczuvadlo, Podjavor, Podsskalu, Stasekrobi, Stefanovka, Szkalcsani, Vajanka, Szihla.*

Divényoroszi. Zólyom vármegye határán fekvő tót nagyközség, 206 házzal és 1547 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Kriván-gyetva. E helységről csak a XVIII. század első felétől kezdve vannak adataink. Az 1715—20. évi összeírásban még nem fordul elő. 1740-ben gróf *Zichy* Károly volt a földesura, 1770-ben pedig gróf Zichy Ferencz győri püspök. Jelenleg is a gróf Zichy család senioratusi uradalmához tartozik. 1849-ben a helység lakosai az átvonuló orosz hadak elől, a keskeny völgyet fatörzsekkel torlaszolták el ; de az oroszok a falu felégetésével való fenyegetéssel és kancsukával kényszerítették őket a torlaszok elhordására. 1873-ban itt is a kolera pusztított, mely alkalommal 192-en haltak el. A római kath. templomot 1787-ben építtette a gróf Zichy család s 1893-ben restauráltatta. A község határában a budapest—ruttkai vasútvonal egy 317 méter hosszú alagúton robog át. Egyik dülőjét, mely épen Nógrád és Zólyom vármegyék határán fekszik, Sibenicza-akasztónak nevezik. Itt akasztották fel Zólyom és Felső-Nógrád vármegyék rablóit, és itt állott az akasztófa, a híres gyetvai rablók megfélemlítésére. E helységhez tartozik *Bzova*-puszta, mely a középkorban, sőt egész a XIX. század elejéig önálló községként szerepelt. 1598-ban Balassa Zsigmond, 1770-ben gróf Balassa Pál, báró Balassa László és Gábor, továbbá gróf Zichy Ferencz voltak a földesurai. Divényoroszihoz tartoznak még *Fogas*-tanya (azelőtt Zubra), *Hajnal*-tanya (azelőtt Jaszenovó), *Iván*-tanya (azelőtt Ivanovo), *Mocsár*-tanya (azelőtt Zsarina), *Nyirje*-tanya (azelőtt Brezovo) és *Pál*-tanya (azelőtt Pancsikovo). Divényoroszi.

Dolány. Szécsény közelében a Megyer-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 73, római kath. és ág. h. ev. lakosaié 351. Postája, távíró és vasutállomása Szécsény. A XIV. század elején a *Dráhi* család birtokában találjuk. Dráhi Tamást és fiait azonban, mivel Szécsényt elpusztították. Károly király megfosztotta itteni birtokaiktól, melyeket 1321-ben *Szécsényi* Tamás királynéi tárnokmesternek adományozott. 1423—1472-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott és ekkor vámos hely is volt. 1472-ben *Országh* Mihály nádor *Huszti* Gergelynek adta egy részét. 1548-ban *Borsay* Miklós és *Kürthösy* László birtokában találjuk. 1550—1552-ben a törökök a helységet teljesen elpusztították. A régi község a Sági völgyön feküdt és belőle csupán egy templom alapfalai maradtak fenn. A XIX. század elején még pusztaként Endrefalvához tartozott a mai község. Ekkor a *Darvas,* a *Kun* és a *Puky* családok voltak a birtokosai és csak az újabb időben alakult önálló községgé. A helységben levő úrilakok közül az egyik, mely most elhagyatottan, egy bérlő magtárául szolgál, emeletes, 1529-ben épült és a Darvas családé volt, jelenleg pedig özvegy *Ivánka* Ödönné szül. *Szontagh* Blanka tulajdona. Ugyancsak az övé egy másik úrilak, mely most tisztilakul szolgál. Azt is a Darvas család építtette, azután a *Vattay,* a *Csillom,* majd pedig a *Pokorny* családé lett. A harmadik gróf *Pejacsevich-Mikó* Endréé. Ezt a Vattayak építették a völgy fölött uralkodó szép fensíkon. Jelenleg *Huszár* Tibor lakásául szolgál. Dolány.

Ebeczk. A hontmegyei határszélen fekvő kisközség. Házainak száma 93, lakosaié, a kik magyarok és tótok s római kath. és evangélikus vallásúak, 500. Postája Mikszáthfalva, távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. 1464-ben a *Temesvári* család perel e helység birtokáért az *Ebeczkyekkel.* Az 1548. évi adóösszeírás szerint részben a törökök elpusztították. Ekkor köznemesek lakták. 1562—63-ban 15 adóköteles házzal a török hódoltsághoz tartozott. 1598-ban az Ebeczky család volt a földesura. 1715-ben 14 magyar, 1720-ban 12 magyar háztartást írtak benne össze. Az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint *Csepcsányi,* másként *Kádár* János és Kályi *Sárközy* István voltak itt birtokosok, 1740-ben pedig az Ebeczky, 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával a *Blaskovich* család és *Tihanyi* Dániel. 1826-ban Ebeczki Tihanyi Tamás hétszemélynök fia Ferencz volt a helység földesura. Jelenleg *Balásy* Antal a legnagyobb Ebeczk.

birtokosa. Övé az egykori Tihanyi-féle ház is. A római kath. templom 1894-ben, az evangélikus pedig 1908-ban épült. E helységhez tartoznak *Berk* (azelőtt Zahradka-major), továbbá *Ebeczki*-malom és *Szakalos*-puszta.

Ecseg. *Ecseg.* A Szuha-patak mentén, a hevesi határhoz közel fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 331 házzal és 1640 római kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távíró és vasútállomása Pásztó. Vára már 1324-ben fennállott s róla egy 1347-ben kelt oklevél is megemlékezik. Később elpusztúlt és a XV. században már nem is szerepel. Maga a helység a XV. században (1460—1481) Hollókő várához tartozott s a Guthi *Országh* és a *Lossonczy* családok birtokába került. Kivülök a *Romhányiaknak* is volt itt birtokuk, melyet azonban 1493-ban eladtak. A helység a középkorban vámos hely is volt. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a helység földesura. A XVII. században a hódoltsághoz tartozott. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk 10 adóköteles házzal. 1665-ben *Koháry* István özvegyének, született *Balassa* Juditnak is voltak itt részbirtokai. A török hódoltság megszüntetésével ismét a Forgáchok birtokába került, a kik a XVII. század második felében itt kastélyt építtettek, mely jelenleg özv. *Plachy* Tamásné tulajdona. 1715-ben 15 magyar és két tót, 1720-ban 34 magyar háztartást vettek fel az összeírásba. 1740-ben gróf Forgách és *Szemere,* 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, gróf Forgách Miklós és János, továbbá báró *Haller* Sámuel tábornak és *Vattay* özvegye voltak a földesurai, 1826-ban pedig gróf Forgách József, a gróf *Berényi* és a Szemere családok. Később *Horváth* Ödönnek volt itt birtoka 1863-ig ; 1830—40 között úrilakot építtetett itt magának, mely most szintén özv. Plachy Tamásnéé. Jelenleg ő a legnagyobb birtokos itt. A róm. kath. plebánia már 1617-ben fennállott. 1656-ban az itteni plebános egyúttal egész Nógrád vármegye területére kiterjedőleg püspöki helynök volt. 1680-ban a falun kívül templom épült fel, mely az itt fakadó forrás révén a XVIII. században híres búcsújáró hely volt. E forrásnak, melyet Szentkútnak neveztek, csodatevő erőt tulajdonítottak. A XVIII. század közepén megfordúlt itt gróf Grassalkovich Antalné is, a ki elveszett szemevilágát akarta itt visszanyerni. 1772-ben a búcsújárás megszűnt s a templom pusztulásnak indúlt. A falubeli templom a XVI. században épült. Az egyház egy aranyozott ezüstből vert sodronyzománczos kelyhet őriz, mely régi brassói ötvösmű igen nagy becsű. Az anyakönyvek 1695-ben kezdődnek. 1873—74-ben 200-nál többen pusztúltak itt el kolerában. Van itt egy hengergőzmalom, mely Kluka Ferenczé. Ide tartoznak : *Keresztvölgy*-puszta és *Világos*-puszta.

Egyházasdengeleg. *Egyházasdengeleg.* (Azelőtt csak Dengeleg.) Szirák alatt fekvő magyar kisközség. Házainak száma 119, lakosaié, a kik róm. kath. és evangélikus vallásúak : 689. Postája és távírója : Szirák, legközelebbi vasúti állomása : Apcz-Zagyvaszántó. E helység már a XV. században szerepel. 1484-ben a *Rhédei* család volt a földesura. 1562—63-ban a török hódoltsághoz tartozott és Ali Hasszán török tiszt hűbérbirtokában találjuk. Az 1598. évi összeírás szerint *Bessenyey* György volt ekkor a helység földesura. Az 1715. évi összeírásban kúriális községként szerepel öt magyar és hét tót háztartással. Az 1720. évi összeírásból hiányzik. 1740-ben a *Podmaniczky* család volt az ura. Az 1754—55. évi összeírásban *Jeszenszky* Miklós volt a birtokosa ; 1770-ben pedig báró *Orczy* Lőrincz, *Bujanovszky* ezredes, Podmaniczky János és Sándor, 1826-ban a báró Podmaniczky és az *Osztroluczky* családok. Jelenleg báró *Harkányi* János és Osztroluczky Gézáné, született *Plachy* Sarolta a legnagyobb birtokosai. A róm. kath. templom 1322-ben csúcsíves ízlésben épült, de az idők folyamán elrontották. Az evangélikusoké 1861-ben. A községben keresztény fogyasztási szövetkezet van. Ide tartoznak : *Harkányi*-puszta (azelőtt Tyanka), továbbá *Plachy* major és Plachy-puszta.

Endrefalva. *Endrefalva.* Szécsény és Salgótarján között fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Házainak száma 155, róm. kath. vallású lakosaié 1122. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szécsény. A helység eredetileg a *Záh* nemzetség ősi birtoka volt, mely Záh Feliczián merénylete következtében a koronára szállván, I. Károly király 1332-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia Jánosnak adta. 1548-ban *Pelinyi* Bálint és *Bakoczay* Ferencz voltak a földesurai. 1562—63-ban a hódoltsághoz tartozott, 31 adóköteles házzal, a szécsényi szandzsákban és 1585—86-ban Mohamed bin Ali hűbérbirtokai

között találjuk. 1598-ban *Szentmariay* György volt a helység földesura. Az 1709—1711. években uralgott pestis következtében majdnem az egész lakosság kiveszett. 1715-ben csak három magyar és három tót háztartást találtak itt, de 1720-ban már 10 magyar háztartással szerepelt. A XVIII. században a következők voltak a földesurai : 1705-ben Feja János, 1755-ben *Vattay* Sándor és János, 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Kubinyi* Gáspár, id. és ifj. *Darvas* Ferencz és Vattay Pál, 1789-ben Kubinyi Gáspár, *Puky* Ferencz és Vattay Antal, 1826-ban báró *Hellenbach* József özvegye, továbbá Darvas Antal és Kun Lajos, később pedig 1848-ig a gróf *Steinlein* család. Jelenleg gróf *Wilczek* Frigyes a helység legnagyobb birtokosa, az övé a gróf *Chorinsky* Igótól a múlt század nyolczvanas éveiben építtetett úrilak is. A róm. kath. plebánia már 1332-ben fennállott. A templomról az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékek szintén megemlékeznek. A török hódoltság alatt azonban elpusztúlván, 1705-ben romjaiból újra felépűlt és 1901-ben helyreállíttatott. 1831, 1848 és 1873 években a koleraragály pusztította a lakosokat. A községben gőzmalom is van. Ide tartoznak : *Baromut*-puszta, *Magtártelep*-major és *Szivadal*-puszta.

Erdőkürt. Pestmegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 113, lakosaié 893, a kik róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Kálló, távírója és vasúti állomása : Acsa-Erdőkürt. Már a középkorban fennállott. 1562—63-ban a török hódoltsághoz tartozott s ekkor Csender Cselebi hűbérbirtoka volt. 1715-ben 9 magyar és négy tót háztartást, 1720-ban 9 magyar és öt tót háztartást írtak itt össze. A XIX. század első felében a báró *Hellenbach* és a gróf *Steinlein* családok voltak a földesurai. Jelenleg báró *Prónay* Gábor, gróf *Wilczek* Frigyes és gróf *Degenfeld* Lajos a legnagyobb birtokosai. A helységben látható szép, emeletes kastélyt gróf Wilczek Frigyes építtette 1908-ban. A róm. kath. templom 1702-ben, az ág. evangélikusoké 1785-ben épűlt. Ide tartoznak : *Almavölgy*-, *Dolina*- és *Morgós*-puszták. Erdőkürt.

Erdőszele. (Azelőtt Szelcz.) A hontmegyei határhoz közel fekvő kisközség, Erdőszele.
Házainak száma 33, lakosaié 142, a kik tótok s kevés kivétellel evangélikus vallásúak. Postája Alsóesztergály, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a helység földesura. 1660-ban a község felét Balassa Imre bírta. 1715-ben öt magyar és egy tót, 1720-ban kilencz magyar háztartását vették fel. Lakosai a XVIII. század folyamán eltótosodtak. 1740-ben a Balassa család, de 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál, 1826-ban a báró Balassa család volt a helység földesura, de később a *De La Motte* grófok, majd *Gömöry* János birtokába került. Jelenleg a gróf Zichy család divényi uradalmához tartozik. 1906-ban az evangélikusok egy kisebb imaházat építettek itt. E helységhez tartozik *Büköcz*-puszta. A középkorban még önálló helység volt, de már 1548-ban az elpusztult helységek között említik.

Erdőtarcsa. A pestmegyei határszél közelében fekvő magyar kisközség, Erdőtarcsa.
127 házzal és 857, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Szirák és vasúti állomása Aszód. 1439-ben a bujáki vár tartozékai között szerepel és *Báthory* István a földesura. 1598-ban *Csehy* Péter birtokában találjuk. Később a török hódoltsághoz tartozott és 1633—34-ben a váczi nahije községei között van feljegyezve, összesen két adóköteles házzal. 1715-ben 11, 1720-ban 14 magyar háztartását írták össze. 1740-ben *Meskó* Sámuel és *Hangási* Zsigmond, 1770-ben *Szentmiklósy* Antal és Meskó János özvegye, 1826-ban Szentmiklósy Alajos, Meskó Sándor és Meskó János özvegye voltak itt birtokosok, később pedig Meskó Miklós. Jelenleg *Kubinyi* Márton kamarás, *Zalesky* Jenő és özv. *Tóth* Gézáné a nagyobb birtokosai. A Szentmiklósy Alajos és Meskó Sándor által építtetett emeletes kastély, mely most gazdasági épületül szolgál, jelenleg Kubinyi Mártoné, ki azonban egy másik úrilakban lakik, a hol 2000 kötetes könyvtára és érdekes családi képtára van, melyben különösen családjának női ága, a gróf Sprinzenstein és a gróf Seeau családok képei vannak képviselve. A Meskó Miklós-féle úrilak most özv. Tóth Gézánéé, a Fehér László-féle kúria pedig *Daruváry* Alajosé. Ezeken kivül 1896-ban *Halász* Elemér is építtetett magának egy csinos úrilakot. A róm. kath. templom 1746-ban épült, a régi kápolna helyén. Tornyát 1903-ban építették hozzá. Az első népösszeírás 1779-ből maradt fenn, a mikor 423 lélek volt a helységben. 1849 június, július és augusztus havában a kolera pusztított a községben. Ide tartoznak :

Boldi-puszta, *Cseplye*-puszta, *Hangács*-puszta, *Miklós*-major (azelőtt Ilkatanya), *Puszta-Álmosd* (azelőtt Teczlak-puszta) és végül *Teczlak*-tanya (azelőtt Alsótanya), a hol *Zalesky* Jenőnek van a birtoka.

Etes. *Etes.* Salgótarján közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 206 és róm. kath. lakosaié 2609. Postája Karancsság, távírója és vasúti állomása Salgótarján. Szintén a *Záh* nemzetség ősi birtoka volt, de Záh Feliczián merénylete után a nemzetség ősi javai elkoboztatván, I. Károly király 1335-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia Jánosnak, a *Karancssághi* és a *Méhi* család ősének, valamint testvérének, Jakabnak, adományozta. 1374-ben és 1383-ban a Méhi család itteni birtokrészeit az Osgyáni *Bakosok* nyerik, de azért 1398-ban mégis Méhi Jakab fia János volt itt a földesur. 1448—1481-ben a Karancssághi *Sághy* család birtokában találjuk. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, 1598-ban *Szentmariay* György voltak az urai. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben 11, 1720-ban 15 magyar háztartást írtak itt össze. 1740-ben a gróf *Koháryak*, 1770-ben *Szent-Ivány* Ferencz, 1826-ban pedig Szent-Ivány Ferencz, az országbíró (†1823 ápr. 15.) leánya, Szent-Ivány Anna, férj. özvegy *Kapyné* volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Forgách* Ilona örökösei, *Coburg* Fülöp herczeg és *Winter* Simon dr. a nagyobb birtokosai. A róm. kath. templom 1826-ban épült. 1873-ban kolera pusztított a helységben. A községben két kőszénbánya van üzemben, az egyik a »Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat« tulajdona, a másik az »Éjszakmagyarországi Egyesült Kőszénbánya és Iparvállalat«-é. A salgótarjáni kőszénbánya telepén altiszti kör, a magyarországi munkások rokkant és nyugdíjegyletének fiókja áll fenn, a helység lakosai pedig fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A határban az egyik dülőt Hatlóholdjának nevezik, mert mikor hajdan az Alföldről Losoncz felé vezető országút e határon vonult át, ezen a dűlőrészen a kocsikat csak hat lóval lehetett átvontatni. A néphagyomány szerint ehhez az országúthoz fűződik a község neve is, az itt átvonuló fuvarosok mindig itt etettek (Etess) s e czélra szolgálhatott a községnek maig is meglévő, másfél katasztrális hold kiterjedésű köztere. Ide tartoznak : *Albert*-akna, *Etesi*-akna, *Kotorczó*-puszta, *Mikó*-telek, *Alsószánás*-puszta, *Felsőszánás*-puszta, *Katalin*-puszta és *Verőalja.* E puszták közűl a mai Mikótelek helyén a középkorban *Bénatelek* nevű község terült el. Ez a község, továbbá Kotorczó és Szánás eredetileg a *Záh* nemzetség ősi birtoka volt, melyet Károly király 1335-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia Jánosnak adományozott. Kotorczó 1335—1423-ban szintén önálló helységként szerepelt és 1398-ban Méhi Sándor az ura. Az 1548. évi adóösszeírásban Kis-Kotorczó és Nagy-Kotorczó helységeket találunk, az előbbi ekkor *Kisfaludy* Sebestyéné, az utóbbi *Balassa* Zsigmondé volt. Később elpusztultak. A XIX. század első felében már pusztaként herczeg *Koháry* Ferencz birtoka volt. 1335—1398 között itt feküdt Felső-Szánás község is. Mikó-telep 1548-ban a teljesen elpusztult helységek közé van felvéve és többé nem is épült fel.

Érsekvadkert. *Érsekvadkert.* (Azelőtt csak Vadkert). A Lókos-patak mentén, nem messze Balassagyarmattól fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 490, lakosaié 3109, a kik róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Dejtár, Rétság vagy Nagyoroszi. A vármegye legrégibb helyiségeinek egyike. Már jóval a tatárjárás előtt fennállott. 1227-ben már az esztergomi érsek itteni vadaskertjét említik az oklevelek. 1283-ban az esztergomi érsek udvarnokainak (udvari cselédeinek) lakóhelye. Az egész középkorban az esztergomi érsek birtokában találjuk. Vámhely is volt. A középkorban három helység volt a mai Érsekvadkert helyén. Felső-Vadkert a mai község nyugati végén feküdt. Midőn itt 1860-ban a tagosítás után a földek mívelés alá kerültek, szántás közben megtalálták a régi helység templomának alapfalát, sőt egyes házak alapfalaira is bukkantak. Közép-Vadkert a mostani község helyét foglalta el. Alsó-Vadkert a mai község keleti kijáratánál feküdt és ennek a helyén is megtalálták a régi lakóházak nyomait. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. Az 1562—1563. évi török kincstári adólajstromokban Felső-Vadkert 26, Alsó-Vadkert 33 és Közép-Vadkert 44 házzal szerepel. Ekkor mind a három helység Alhmed bég nógrádi mizliva hűbérbirtoka volt. Az 1579. évi török kincstári számadáskönyvekben Alsó-Vadkert 25, Felső-Vadkert 29, Középső-Vadkert pedig 20 porta után fizetett adót. 1583—84-ben mind a három falu Ali nógrádi szandzsákbég hűbérbirtoka volt. Az 1598. évi megyei adóösszeírás szerint a tatárok mind a három helységet elpusztították. Az 1633—34. évi török kincstári adószámadási köny-

vekben már csupán Alsó- és Felső-Vadkertet találjuk felvéve, az előbbit csak 3, az utóbbit 5 házzal. 1710 január havában a császári had szállotta meg a helységet és körülsánczolta magát. Az 1710 január 22-én a kuruczok és a császáriak között, II. Rákóczi Ferencz személyes vezérlete alatt vívott romhányi csata, mely a kuruczok vereségével végződött, részben e helység határában folyt le. 1715-ben 37 magyar és 5 tót, 1720-ban 32 magyar és 9 tót háztartása volt. 1733 márczius 9-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A török hódoltság megszüntétől 1848-ig az esztergomi érsek földesúri hatósága alá tartozott. Az 1848—49-iki szabadságharczban két ízben volt nagyobb had-átvonulások szinhelye, midőn *Görgey* 1849 január 6-án a feldunai honvédsereggel Váczról kiindúlva, a bányavárosok felé húzódott, e helységen vonúlt át. *Csozics* császári altábornagy, a ki Görgey üldözésére indúlt, január 11-én útócsapatát e helységnél utólérte s ez alkalommal kisebb összecsapás volt a honvédek és a császáriak között. Másodízben 1849 július 17-én táboroztak itt Görgey honvédei s a július 17—18 közötti éjszakát is itt töltötték. *Rüdiger* orosz tábornok július 18-án Görgey hadának egész a Lókos-patakig utána nyomúlván, *Pöltenberg* honvédtábornokkal heves küzdelembe bocsátkozott, melylyel Görgey hadának a továbbvonulást biztosítani sikerült. Jelenleg az esztergomi érsek, a gróf *Zichy*-család, *Soóky* László és Endre, *Drágffy* Sándor, *Molnár* János és *Fischer* Jakab a helység nagyobb birtokosai. A községben levő két úrilakot a Soókyak építtették. Az egyik Soóky Lászlóé és Endréé, a másik pedig Drágffy Sándoré. 1866-ban a kolera, 1874- és 1898-ban pedig nagy tűz pusztított a községben. A róm. kath. plebánia 1223-ban már fennállott s az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordúl. A mostani templom azonban csak 1743-ban épült. A lakosok községi hitelszövetkezetet tartanak fenn és két gőzmalom is van a helységben, melyek közül az egyik Drágffy Sándoré, a másik *Dracsay* Lajosé. A határ egyik dülőjét Sirpataknak nevezik, mert Heister a kurucz lovasság egy részét erre, az akkoriban ingoványos helyre szorította. Ott lelték hősi halálukat is, pirosra festve a vizet vérükkel. E községhez tartozik : *Szentjános*-puszta, a gróf *Zichy*-féle seniorátus birtoka, *Szentlőrincz*-puszta, mely a XV. században önálló helység volt s még az 1562—63. évi török kincstári adólajstromokba is 12 adóköteles házzal volt felvéve ; továbbá *Göröcz*, *Hajduárok*, *Harasztalja*, *Káposztás*- és *Mogyorós*-puszta.

Érújfalu. (Azelőtt Závada.) Gácstól nem messze fekszik. Kisközség 44 házzal és 213 tótajkú és evangélikus vallású lakossal. Postája Alsósztregova, távírója és vasúti állomása Gács. 1447-ig Palásti *Radó* Sámuel birtokában találjuk, kinek magtalan halála után *Hunyadi* János kormányzó Vingárti *Geréb* Jánosnak adományozta. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Balassa* Zsigmond, 1660-ban *Balassa* Imre volt a helység földesura. 1715-ben hat magyar és nyolcz tót, 1720-ban négy magyar és hat tót háztartást írtak össze. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál voltak a helység földesurai. Jelenleg a gróf Zichy család seniorátusa és *Goldperger* Viktor a legnagyobb birtokosai. Az evangélikus templom a XIX. század elején épűlt. 1873-ban kolera pusztított a községben, 1898-ben pedig a helység nagy része leégett. A községhez tartozik Csengőd-puszta, mely azelőtt Pszota néven volt ismeretes. Érújfalu.

Etrefalva. (Azelőtt Turicska.) Az Ipolyberzencze-hutai vasútvonal mentén fekvő kisközség, 49 házzal és 234, túlnyomóan tótajkú és ág. ev. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Szinóbánya. Már a XII. században fennállott. E korból való a község evangélikus temploma is, melynek belső falai érdekes régi freskókkal vannak díszítve, s ezek a szakértők szerint III. Béla király korából (1173) valók. Plebániája már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordúl, a nógrádi főesperesség plebániai között. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt a helység földesura. Az 1548. évi adólajstrom szerint szomszédos volt vele Ettre-Lehota község, mely ekkor *Ettre* Balázs, Péter és Benedek birtokában volt, továbbá Ettrekisfalu, mely 1548-ban szintén az Ettre családé. 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. A XVII. század első felében elpusztúlt, de a század közepe táján a lakosok lassanként ismét visszatértek. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben csak egy magyar és három tót, 1720-ban két magyar és három tót háztartását írták össze. 1770-ben *Szent-Ivány* Mihály, János és Ferencz, továbbá gróf *Zichy* Ferencz volt a földesura és 1826-ban ugyanezek a családok. Jelenleg is a gróf Zichy-féle seniorátusi uradalom a legnagyobb birtokosa. Az itteni evangélikus egyház 1615-ben már fennállott. Mikor Etrefalva.

a török hódoltság végszakában a helység újból benépesült, az elhagyott régi templomot 1678-ben helyreállították. 1873-ban itt is a kolera pusztított.

Felsőesztergály. *Felsőesztergály.* A Szalatnya patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 176, lakosaié 628, a kik túlnyomóan tótajkúak és vegyesen római kath. és ág. ev. vallásúak. Postája Alsóesztergály, távírója és vasúti állomása Kékkő. E helységről közvetlenül a tatárjárás utáni korszakból vannak adataink. 1243-ban királyi udvarnokok lakták. Kevéssel utóbb a *Szemere* nemzetség nyerte cserébe Losonczért IV. Béla királytól. 1247-ben az ugyane nemzetségből való Sándor és Leuszták szerezték meg, de ezek még ebben az évben elcserélték a királylyal a komárommegyei Kövesdért. A XIII. század második felében már a *Kacsics* nemzetség birtokában találjuk. E nemzetség Illés (hollókői) ága építtette Sztrahora várát, melynek azonban már a nyomai is alig láthatók. A XIV. század elején Péter fiai Mihály, Péter, Leuszták, Mikó és János bírták és 1310-ben a várat *Csák* Máténak adták át, a miért azután I. Károly király 1324-ben megfosztotta őket Rimócz és Lapujtő ősi birtokaiktól és a várat 1327-ben *Szécsényi* Tamás mester szolnoki főispánnak adta. 1548-ban *Balassa* Imre és János voltak a helység földesurai. 1562—63-ban a hódoltsághoz tartozott, 35 adóköteles házzal. 1585—86-ban Hasszán szécsényi szandzsákbég hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Paczoth* András volt a földesúra, 1660-ban Balassa Imrének voltak itt részbirtokai, melyek a divényi uradalomhoz tartoztak. 1715-ben 18, 1720-ban 17 tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál, báró Balassa Gábor és László voltak a helység földesurai és később 1848-ig is e családok. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. Az evangélikus templom 1791-ben épült, de 1864-ben alaposan restaurálták. Az oltár gróf Balassa Ferencz adománya és arról nevezetes, hogy azelőtt a kékkői várkápolnában volt s még abból az időből való, a mikor a Balassák protestánsok voltak és a várban prédikátort tartottak. Midőn azután a Balassák visszatértek a kath. hitre, az oltárt a várkápolnából kidobatták. Sokáig valami lomtárban hevert, míg Balassa Ferencz az itteni evang. egyháznak adta. Ezenkívül a katholikusoknak is van itt templomuk, melynek építési ideje ismeretlen.

Felsőpetény. *Felsőpetény.* A Lókos-patak mellett, Rétságtól nem messzire fekvő kisközség, 95 házzal és 593 lakossal, a kik vegyesen magyarok és tót ajkúak s kevés kivétellel evangélikus vallásúak. Postája és távírója Rétság, vasúti állomása Bánk. Eredetileg a *Csák* nemzetség birtoka volt. 1268—1274-ben a Csák nembeli Pósa fia Ugron királyi főlovászmester egyik tisztviselőjének, a *Zsadány* nembeli Dénesnek adta. 1460-ban a *Gáni* családnak voltak itt részei. 1477-ben a Petényi *Török* család volt itt birtokos ; e család birtokrészeit a *Kenderesiek* vették zálogba. 1660-ban a helység fele részét *Balassa* Imre bírta. 1715-ben öt magyar és ugyanannyi tót, 1720-ban négy magyar és nyolcz tót háztartást írtak össze. 1770-ben *Bory* István, *Podmaniczky* János és Sándor, *Kőrösy* özvegye, *Gerhárd* Pál, *Pápay*, *Osztroluczky* Sándor, *Dacsó* Ferencz, *Balczer* József, *Bossányi* József, Osztroluczky István, *Farkas* Gábor özvegye, *Sándor* István árvái, *Mocsáry* Pál, Mocsáry László, *Majerszky* József és *Radványi* János voltak a birtokosai, 1826-ban a *Gyurcsányi* család, majd báró *Podmaniczky* János, *Lieszkovszky* Gusztáv, *Horváth* Dezső, *Podhorányi* Károly, 1898—1908-ig pedig *Spett* Vincze. Jelenleg *Sándor* Árminnak van itt nagyobb birtoka és kastélya, melyet 1902-ben Spett Vincze építtetett. Az itteni evangélikus templom 1801-ben épült. E községhez tartozik *Móricz*-puszta (azelőtt Szvitajka-puszta), továbbá *Ujvilág*-puszta.

Felsősáp. *Felsősáp.* A pestmegyei határ közelében fekvő kisközség. Házainak száma 75, magyar és tót ajkú lakosaié 381, a kik túlnyomó számban róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Galgaguta. E helységről csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak adataink. Az 1715. évi összeírásban szerepel először, a mikor csupán öt, az 1720. évi összeírásban pedig négy tót háztartását vették fel. 1720-ban kuriális községként szerepel, de csak a földesura volt nemes. 1740-ben a *Baloghy* család, 1770-ben Baloghy Ádám és Antal, 1826-ban Baloghy Mihály, 1836-ban pedig Baloghy Tádé és László voltak a földesurai. Jelenleg *Pásztor* Illés és *Szabó* Rudolf a nagyobb birtokosai. E két birtokoson kívül még *Mende* Bódog, ismert közgazdasági írónak van itt úrilaka, továbbá Pásztor Illésnek, a ki a régi Hanzély-féle kúriát bírja. A róm. katholikusoknak és az evangélikusoknak egy-egy kisebb kápolnájuk van itt. 1873-ban négy hónapon

Csitár. — Gróf Mailáth I. Géza kastélya Gárdony pusztán.

Csalár. — Gróf Keglevich István kastélya Ipolykürt pusztán.

Divény. — A Balassák várkastélyának udvari része.

át pusztított a kolera e községben. A határban emelkedik a Tatárhegy, egy csonkakúp alakú magaslat, sánczokkal körülvéve, mely népvándorlás- vagy honfoglaláskori emléknek látszik. E helységhez tartozik *Etelaka*-puszta és a Koldús-gödöri juhakol.

Felsősztregova. A Tiszovnyik-patak mentén, a sztregovai völgyben fekvő, tót kisközség, 78 házzal és 356 ág. ev. vallású lakossal. Postája Alsósztregova, távírója és vasúti állomása: Nógrádszakal. A XVI. század elején az *Aba* nembeli Aba fia István fiainak Domonkosnak, Abának és Jánosnak birtokában találjuk, de Károly király hűtlenségük miatt elvette tőlük és 1327-ben *Szécsényi* Tamás vajdának adta. A XV. század közepéig a Szécsényi család birtokában találjuk. 1548-ban *Balassa* Imre, 1598-ban Balassa Zsigmond, 1660-ban pedig másik Balassa Imre volt a helység földesura. 1715-ben 16 magyar, 1720-ban 16 magyar és öt tót háztartását vették fel. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál, *Szabó* András és *Baross* József voltak az urai, később pedig a gróf *Kálnoky* és a báró Balassa családok. Jelenleg a gróf Zichy család seniorátusi uradalmához tartozik. Az ág. ev. templom a XVIII. század közepén épült. Felsősztregova.

Felsőtisztás. (Azelőtt Felső-Tiszovnik.) A zólyomi határ közelében fekvő tót kisközség és körjegyzőségi székhely. Házainak száma 214 és túlnyomóan ág. ev. lakosaié 1464. Postája helyben van, a távírója Gácson és a vasúti állomása Nógrádszakalon. E községről a XVI. századtól kezdve vannak adataink. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond, 1660-ban pedig Balassa Imre volt a földesura. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1715-ben négy magyar és 22 tót, 1720-ban két magyar és 24 tót háztartást írtak össze benne. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál voltak az urai. 1826-ban szintén a gróf Zichy és a báró Balassa családok birtokában találjuk és jelenleg a gróf Zichy család és Nemeskéri *Kiss* Pál a legnagyobb birtokosai. A róm. kath. templom 1772-ben épült, az evangélikus pedig 1875-ben. 1873-ban itt is kolera pusztított. Ide tartoznak: *Balassahuta, Buchanov-kút, Csrjepkovlaz, Frankovlaz, Holiorsok, Jaszenia, Jaszenova, Kosztolno, Lázár, Lesna, Medzivoske, Melanecz, Muchovlaz, Podsulsoko, Povojno, Ragacsovlaz, Szlovakovlaz, Sztrmo-Zapacs.* Felsőtisztás.

Felsőtold. A Szuha patak mentén, Pásztó közelében fekvő, magyar kisközség. Házainak száma 47, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak, 323. Postája Cserhátszentiván, távírója és vasúti állomása Pásztó. E helység a XVIII. században keletkezett. Az 1715—1720. évi összeírásokban még nem fordul elő. 1770-ben *Kubinyi* Gáspár, ifj. *Darvas* József, *Gedey* Ádám és a *Beniczky* család volt a földesura, később báró *Hellenbach* József birtokába került; özvegye, utána gróf *Chorinszky* Igóé lett és jelenleg gróf *Wilczek* Frigyes és *Pátkay* Dániel dr. a nagyobb birtokosai. Ide tartozik: *Koplaló*-major. Felsőtold.

Felsőzellő. (Azelőtt Nagy-Zellő.) Az Ipoly és a Kürtös patak közötti területen fekvő, magyar kisközség. Házainak száma 184, lakosaié 706, a kik római kath. vallásúak. Postája Bussa, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Már a középkorban fennállott. 1457-ben Nagy-Zellő néven említik az oklevelek. A XVI. század közepén a török hódoltság alá került. 1562—1563-ban Mohammed török tisztnek volt a hűbérbirtoka 34 adóköteles házzal. Az 1598. évi vármegyei adóösszeírás szerint ekkor az esztergomi érsek volt a földesura. 1715-ben hat magyar, 1720-ban két magyar és három tót háztartását vették fel az összeírásba. A török hódoltság megszűntétől 1848-ig az esztergomi érseké volt, az 1754—55. évi összeírás szerint azonban *Veres* Istvánnak is volt itt birtoka. Jelenleg *Giller* János a nagyobb birtokosa. A róm. kath. plebánia 1265-ben már fennállott. 1796-ban lett ismét helyreállítva, a templom 1750-ben épült. Sírboltjában nyugszik gróf Balassa Ferencz († 1807). A XIX. század első felében nagy tűzvész pusztította el a helységet, melynek emlékére a lakosság június 26-án fogadalmi ünnepet ül. A községhez tartoznak: *Lécsány*-major, *Malomvölgy*-telep és *Virág* major. Felsőzellő.

Fülek. A gömöri határszélen, a budapest—ruttkai vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, a hasonnevű járás székhelye. Házainak száma 358, lakosaié 2653, a kik csekély kivétellel római kath. vallásúak. Postája, távírója, távbeszélő és vasútállomása helyben van. Egyike a vármegye legrégibb helységeinek. Vára 1246-ban már fennállott, mikor a székesfehérvári országgyűlésen panaszt emeltek a vár ura, Falkos ellen, hogy hamis pénzt veret és rablásaival folytonosan háborgatja a környéket. Az országgyűlés arra ítélte, hogy meztelenül vívjon meg egy pán- Fülek.

czélba öltözött vitézzel. Falkos azonban az ítélet elől megszökött s a vár a királyra szállott. 1262-ben V. István birtokában találjuk. A XIII. század végén György fia Egyed mester bírta Füleket. 1311—1321-ig *Csák Máté* birtokában találjuk; hatalmának megtörése után azonban a vár ismét a királyé lett. 1365-ben Péter fia István, Gömör vármegye főispánja, volt Fülek várnagya. 1385-ben még királyi vár volt. 1435-ben Zsigmond király Pelsőczi *Bebek* Péternek, Imrének és Lászlónak zálogosította el és néhány évvel később, más jószágokkal együtt, a *Perényieknek* adta zálogba. 1438-ban Erzsébet királyné ugyancsak a Perényieknek zálogosította el s e családé volt 1445-ben és 1482-ben is. 1451-ben a husziták fészkelték meg magukat a várban. 1435—1454-ben a következő helységek tartoztak hozzá: Fülekváros, Alsó-, Felső-Rátka, Bábafalva, Bolgárom, Láz, Kovácsi, Nyitra, Bozita, Sávoly, Uhorszka, Garáb, Hradistye, Brézó és Lehota. Fülek 1423-ban már városi kiváltságokkal bírt és vámhely volt. 1483-ban Perényi István volt a vár ura, a ki a várból rablólovag módjára lecsapott, s nemcsak a kereskedőket fosztotta ki, hanem a király embereivel is szembeszállott. Mátyás király végre megsokallta a dolgot és rendeletet adott ki Perényi megzabolázására. De Perényi a várába zárkózott s onnan ágyúzott a király embereire. 1523-ban Bebek Ferencz birtokában volt a vár és a helység egész 1551-ig. 1540-ben *Mocsáry* Balázs volt a várnagy; őt követte *Jánosy* Pál, kinek vigyázatlansága következtében, 1553-ban a törökök birtokába került. 1556-ban a törökök 315 főből álló őrséget tartottak itt. 1593 nov. 14—18-án *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristóf visszafoglalták a törököktől. 1602—1604-ben az országgyűlés elrendelte megerősítését. 1605-ben *Bocskay* István foglalta el, de a bécsi békével ismét visszakerült a korona birtokába. 1608-ban, 1609-ben, 1613-ban és 1618-ban az országgyűlés újból elrendelte megerősítését. 1619-ben *Bethlen* Gábor és *Rhédey* Ferencz kerítették kézre, de 1621-ben visszakerült II. Ferdinánd birtokába. A füleki vár főleg a XVII. században jutott a legnagyobb jelentőségre, mert a bányavárosok véd bástyája volt, de főleg mert székhelye lett Heves, Nógrád és Pest vármegyéknek. A város, melyet, szintén megerősítettek, számos nemes családnak nyujtott menhelyet. Ezek között voltak: a *Hamvay*, *Vay*, *Pápay*, *Kürthössy*, *Kubinyi*, *Vécsey*, *Kiss*, *Battik*, *Barátnoky*, *Gyürky*, *Thassy*, *Bélteky*, *Mocsáry*, *Barsy*, *Libertsey*, *Dobay*, *Bezzeg*, *Balogh*, *Géczy*, *Vattay*, *Sövényházy*, *Guttay*, *Csemiczky*, *Bossányi*, *Báthory*, *Oláh*, *Dorogfy*, *Subits*, *Ebeczky*, *Fekete*, *Belovits* és *Jánosy* családok. A helységnek 1610—1630-ban *Bosnyák* Tamás és 1630-ban Bosnyák Judit, *Balassa* Imre özvegye volt a földesura. 1655-ben az országgyűlés 300 lovasból és 300 gyalogból álló őrséget rendelt a várba. 1661-ben gróf *Koháry* István lett a vár parancsnoka. Az ő parancsnoksága alatt, 1678-ban, *Thököly* ostrom alá vette a várat, de eredmény nélkül. 1682-ben 140.000 főből álló török had élén újból megjelent a vár alatt. Az őrség, két heti ostrom után, gróf Koháry István parancsnok akarata ellenére alkudozásba bocsátkozott az ostromlókkal és szeptember 10—11-én, szabad elvonulás feltétele alatt, feladta a várat. Mihelyt az őrség a várból kivonult, Thököly azt felgyújttatta, bástyáit felrobbantatta, Koháry Istvánt pedig, a ki a feladási szerződést aláírni nem akarta, elfogatta. Ezzel a vár története is bezárul. 1715-ben 12 magyar háztartást írtak össze a helységben. 1720-ban nemes községként szerepel. 1770-ben gróf *Berchtold* Antal, báró *Révay* László, báró *Mednyánszky* Teréz és *Török* József voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig herczeg *Coburg*, gróf Berchtold és a gróf *Cebrián* családok. Jelenleg *Stephani* Ervin, herczeg Coburg Gothai Fülöp és gróf Cebrián Mária a legnagyobb birtokosai. A helységben egy kastély és két régi kúria van, az egyiket még gróf Koháry István építtette a XVIII. század első felében s az jelenleg herczeg Coburg Gothai Fülöpé. A másikat gróf Cebrián Ferencz építtette 1847-ben s ez jelenleg Cebrián Máriáé. Az emeletes kastélyt pedig gróf Berchtold Antal 1830-ban emeltette s ez most Stephani Erviné. 1825-ben a község legnagyobb része leégett, 1831-ben és 1873-ban pedig a kolera pusztított a lakosok között. A róm. kath. pl bánia már a XIV. században fennállott, plebánosát az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek is felsorolják. A szentferenczrendűek zárdája 1513-ban már megvolt. 1554-ben a törökök elpusztították; 1615-ben újból felépült, rövid idő múlva leégett, de 1629-ben *Bosnyák* Tamás várparancsnok ismét helyreállíttatta. 1682-ben, a vár ostroma alkalmával a törökök lerombolták 1694-ben újból hozzáfogtak felépítéséhez, s gróf Koháry István áldozatkészségéből 1727-ben befejezték. A róm. kath. templomot 1725-ben

szintén Koháry István építtette. Szent edényei között említést érdemel három aranyozott ezüst-kehely; kettő 1697-ből való, a harmadik 1796-ból. Nevezetes a ferenczrendi zárda könyvtára is, mely 2156 kötetből, 73 kéziratból, különféle okiratból s térképgyüjteményből áll. A könyvek között van egy incunabulum is. A község lakosai Önkéntes Tüzoltó Egyesületet és Ipartestületet tartanak fenn. Van Kath. Olvasókör és Legényegyesület is, melynek özv. gróf *Cebrián* Istvánné szül. báró *Vécsey* Magda 6500 K értékű házat vett és évente ő látja el könyvekkel és lapokkal is. Két gyár is van itt; az egyik a füleki zománczedény- és fémárúgyár, a másik Stephani Ervin gőztéglagyára. A határbeli dülőnevek közűl a Bégtemető, az Őrhegy és az Akasztófaalja érdemelnek említést. A Bégtemető-dűlőben a füleki vár ostrománál elesett török bég van eltemetve. Az Őrhegy a hagyomány szerint a füleki vár fennállása idejében őrhelyűl szolgált. Az Akasztófaalja-dülőben, a múlt század harminczas éveiben működő rögtönítélő bíróság két juhászlegényt: Misurákot és Láz Györgyöt, akasztatott fel. E helységhez tartoznak: *Jakabvölgy*, *Kalajvölgy*, *Kurtány* és *Szentfali* puszták, mely utóbbi a középkorban Szentfalva néven önálló helység volt s 1598-ban *Radványi* Ferencz volt a földesura. Ide tartoznak még Urbánka-szőlőhegy és Villomszőlőhegy.

Fülekkelecsény. Ipolyvölgyi magyar kisközség, körjegyzőséggel, 23 házzal és 106 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távíró és vasútállomása Losoncz. A XV. században a *Kanizsai*-család volt a földesura. 1506-ban részben *Werbőczy* István birtoka, a ki 1506 november 10-én itteni jószágait *Csekekátai* Balázsnak adta cserébe, a ki ekkor itt már birtokos volt. 1604-ben *Bosnyák* Tamás szerez itt birtokrészeket. 1664-ben *Balassa* Judit birtokában találjuk. 1715-ben csak öt magyar háztartást vettek itt fel az összeírásba. Az 1720. évi összeírásból hiányzik. 1770-ben *Horváth* Kristóf, *Kántor* Pál, *Markovics* Sándor és Ajtics *Horváth* József voltak a földesurai, 1826-ban pedig az Ajtics Horváth és a *Csillom*-családok. Később azonban a *Ruttkay* és a *Beniczky*-családok is szereztek itt birtokokat. Jelenleg Beniczky Árpád, gróf *Cebrián* Mária és *Minkus* Antal a nagyobb birtokosai. A községben három úrilak van; ezek közül az egyiket Beniczky Károly építette a XIX. század első felében s ez jelenleg Beniczky Árpádé. A másik, mely Ruttkay Györgyé volt, 1870-ben épült és most gróf Cebrián Máriáé; a harmadikat 1840-ben Csillom Ferencz építtette és ez jelenleg Minkusz Antalé. Fülekkelecsény.

Fülekkovácsi. A Szuha-patak mentén, az Ipoly völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 102 és róm. kath. lakosaié 475. Postája, távírója és vasuti állomása Fülek. E helység már a XV. században fennállott. 1434—1454-ben Fülek várához tartozott és a *Perényiek* birtokában találjuk. Az 1548. évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között találjuk feljegyezve. A XVII. század vége felé ismét helyreállott. 1715-ben már 9, 1720-ban nyolcz magyar háztartását vették fel. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával gróf *Berchtold* Antal, báró *Révay* László, *Mednyánszky* Teréztia és *Török* József voltak a földesurai; 1826-ban is a füleki uradalomhoz tartozott. Jelenleg gróf *Cebrián* Mária a legnagyobb birtokosa. Az övé az itteni úrilak is, melyet *Mocsáry* Lajos 1840-ben emeltetett. A róm. kath. templom 1894-ben épült. 1831-ben és 1873-ban a kolera pusztított a helységben. Ide tartozik *Kurtány*-puszta. Fülekkovácsi.

Fülekpilis. (Azelőtt Pilis.) Fülek közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 80, lakosaié, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak: 615. Postája, távírója és vasúti állomása Rapp. A *Záh*-nemzetség ősi birtoka. 1246-ban a Záhnembeli I. Erazmus kezében találjuk. A XIV. század elején *Varsányi* Istváné volt, kinek hütlensége következtében I. Károly király 1319-ben *Szécsényi* Tamás főispánnak adományozta. 1548-ban *Borsay* Miklós, *Uza* Miklós és *Dorcsányi* Balázs voltak a földesurai. 1562—63-ban a hódoltsághoz tartozott, öt adóköteles házzal. 1598-ban *Bornemisza* György volt az ura. 1715-ben 10 magyar, 1720-ban 12 magyar és 3 tót háztartását vették fel. 1770-ben *Darvas* Ferencz, *Básthy* József, Bornemisza István, *Balogh* Péter, *Kubinyi* Ágost, *Kiss* József, *Trajtler* János és *Mocsáry* György voltak a földesurai, 1826-ban pedig a *Vattay*, a *Battik* és a *Básthy*-családok. Jelenleg *Török* Zoltán, *Szakall* István és *Gellén* Endre a nagyobb birtokosai. A róm. kath. plébánia 1397-ben már fennállott. 1796-ban állították ismét helyre. A mostani templom 1829—30-ban épült. A toronyban lévő egyik harang 1693-ból való, »Sonet vox tua in auribus meis« felírattal. Ide Fülekpilis.

tartoznak Nagyromhány- és Kisromhány-puszták. E két puszta helyén a középkorban Egyházas omhány és Nagyromhány nevű községek állottak, melyek 1496-ban a *Romhányiak* birtokában voltak, továbbá *Bagó*, *Erzsébetszállás* (azelőtt Gyugdel), *Koplaló*-telep, *Levélszög*-telep és Macskalyuk. Nagyromhány-puszta *Török* Zoltán volt főispán birtoka, a hol a mostani tulajdonos a régi Szerémy-kúria helyén 1893-ban kényelmes úrilakot építtetett. Az úrilak nevezetességei közé tartoznak az ott őrzött Alt-Wien porczellánok, régi érdekes butorok és a családi képtár, mely Török János nővéreinek: gróf Unwerth Ignáczné, Török Teréz és Hessen-Darmstadti herczegné, Török Sarolta, férjeiknek s ez utóbbi leszármazottjainak egykorú arczképeit foglalja magában. Kisromhánypusztán van Szakall István birtoka, kinek csinos úrilakát a régi kúria helyén Szakall Barnabás 1870-ben emeltette. A birtokon levő s már egyízben föltárt, de szünetelő kőszénbányát legközelebb ismét üzembe helyezik részvénytársasági alapon. A harmadik úrilak, mely a *Petheő* családé volt, most a *Wladár* örökösöké.

Fülekpüspöki. *Fülekpüspöki.* A gömöri határ mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 170, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak, 644. Postája, távírója és vasúti állomása Fülek. E község már 1246-ban fennállott s az egész középkoron át az esztergomi érsek birtoka volt. Fülek eleste után szintén behódolt a törököknek és szintén megsínylette a török uralmat. 1562—63-ban Teszvidzs aga hűbérbirtokaihoz tartozott. Ennek halála után Juszuf Murád birtokába került, ki után 1569-ben Mahmmud aga alatti lovasok főtisztje nyerte el. 1575-ben 40 adóköteles házat vettek itt fel az összeírásba. 1598-ban ismét az esztergomi érsek birtokában találjuk. 1674-ben *Thököly* Imre felkelésekor lakosai szétfutottak s csak a török uralom megszüntével tértek vissza házi tűzhelyeikhez. 1720-ban 17 magyar háztartását írták össze. 1848-ig az esztergomi érsek földesúri fenhatósága alá tartozott. Jelenleg *Stephani* Ervin a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. plebánia 1246-ban már fennállott. A mostani templom 1728-ban épült. Van itt még egy kápolna is, mely 1750-ből való. 1787 és 1797-ben az egész község porráégett. A templom szentedényeit és képeit az akkori plebános mentette meg a végpusztulástól. 1831-ben a kolera dühöngött a községben. A lakosok keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Határának egyik részét Mogyorósvölgynek nevezik. Innen vezették a vizet vasabroncsos facsöveken a füleki várba. A községhez tartozik: *Primás*-puszta.

Füleksávoly. *Füleksávoly.* (Azelőtt csak Sávoly.) A gömöri határon fekvő magyar kisközség, 93 házzal és 404 róm. kath. lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Fülek. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is szerepel. 1435-ben Fülek várához tartozott s ettől kezdve, az egész középkoron át, a füleki uradalom sorsában osztozott. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt a földesura. 1562—63-ban a törököknek behódolt községek között szerepel, 11 adóköteles házzal. 1598-ban *Seryény* Mihály birtokában találjuk. A XVII. században a *Balassa* család birtokába került. 1693-ban báró *Vécsey* Sándor nyerte adományul. Az 1715. évi összeírás alkalmával 7, 1720-ban 8 magyar háztartását vették fel. 1740-ben a *Horváth* család, 1770-ben *Török* József, gróf *Berchtold* Antal, báró *Révay* László és báró *Mednyánszky* Teréz voltak az urai. A XIX. század elején *Almássy* Antal birtokában találjuk, de még 1826 előtt, egyezség útján, herczeg *Koháry* Ferenczé lett. Jelenleg herczeg *Coburg* Fülöp a helység legnagyobb birtokosa. 1593-ban és 1594-ben *Tiefenbach* Kristóf a helység határában fényes győzelmet aratott a törökök fölött. A róm. kath. plebánia 1397-ben már fennállott s 1717-ben állíttatott ismét vissza. Templomát is ekkor állították helyre s 1805-ben bővítették ki. 1893-ban leégett, de a hívek áldozatkészségéből ismét felépült.

Fűrész. *Fűrész.* (Azelőtt Pila.) A Kriványpatak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 103, lakosaié 673, a kik tótajkúak és nagyobbára róm. kath. vallásuak. Postája, távírója és vasúti állomása Vámosfalva. 1502-ben Divény várának a tartozékai között szerepel. 1548-tól *Balassa* Zsigmond volt a földesura. 1660-ban pedig Balassa Imre. Lakosai a XVIII. század elején a vízáradások következtében szenvedett károk miatt a szomszéd falukba költöztek és 1715-ben csak négy tót háztartással szerepel. 1720-ban nem is szerepel. Az úrbéri rendezés alkalmával, 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál voltak a földesurai 1848-ig. Most is a gróf Zichy-féle senioratus uradalmaihoz tartozik.

Galábocs. *Galábocs.* Az Ipoly közelében fekvő magyar kisközség. Van 38 háza és 192

róm. kath. vallású lakosa. Postája Nógrádszakal, távírója Ludány, vasúti állomása Szécsény. Eredetileg a *Kacsics* nemzetség birtoka volt. 1297-ben *Kékkövi* Detre fia Mikó, a *Balassák* ősének a birtokában találjuk, a ki itteni birtokait Simonnak, a Palásti *Radó*-család ősének adta át. 1419-ben a *Deméndi*-család az ura. 1431-ben pedig a Békefi *Nováki* család. Az 1548. évi adóösszeírás szerint teljesen üresen állott, mert lakosai szétfutottak. 1562—63-ban Hasszán Bajrám töröktiszt hűbérbirtoka volt. 1629-ben *Tercsi* György itteni részbirtokait *Ráday* Gáspár fiának, Andrásnak adja cserébe. 1715-ben 5, 1720-ban 9 magyar háztartással szerepel. 1770-ben *Ráday* Gedeon, *Prónay* Pál és *Trásy* Pál voltak a földesurai. 1826-ban Nándori *Bene* András volt itt birtokos, később pedig *Jankovics* Vincze. Jelenleg nincs nagyobb birtokosa. A Jankovics Vinczétől 1830 táján épített úrilak jelenleg *Battik* Sándoré. A községhez tartozik *Gyurkavölgy*-major.

Galgaguta. (Azelőtt csak Guta). A Galga völgyében, a pestmegyei határ közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma: 103, ág. h. ev. lakosaié 658. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A község már a középkorban fennállott. 1460-ban a váczi püspökség birtokában találjuk. 1472-ben a *Szobi* család volt a földesura. 1660-ban *Balassa* Imre bírta a helység felerészét. 1715-ben hat magyar és hét tót, 1720-ban hét magyar és 21 tót háztartását vették fel. 1770-ben *Prónay* László, *Révay* Kristóf *Bacskády* Pál, *Gyurcsányi* Ignácz, *Dobóczky* László, *Podhorszky* János, *Párniczky* András és *Tatay* Sámuel voltak a birtokosai. A XIX. század első felében pedig a *Beniczkyek.* Később a gróf *Zichy*-család szerzett itt birtokokat és jelenleg is a gróf Zichy-család és özvegy *Somogyiné,* született *Tóth* Terézia a nagyobb birtokosai, kiknek itt egy-egy úrilakuk van. Az evangélikusok temploma 1777-ben épült, Beniczky Sámuel udvari tanácsos és hétszemélynök áldozatkészségéből. E községhez tartozik *Adrienne, Fundusalja-* és *Máriavölgy*-puszta, továbbá *Szögecs-major.* Galgaguta.

Garáb. Magyar kisközség, 29 házzal és 201 róm. kath. vallású lakossal. Postája Cserhátszentiván, távírója és vasúti állomása Pásztó. Egyike a legrégibb községeknek. Eredetileg a *Kökényes-Radnót* nemzetség birtoka volt, melynek tagjai itt 1179 előtt premontrei rendű monostort alapítottak. 1265-ben a helység a Szent Hubertről czímzett itteni premontrei rendű monostor birtoka volt. A monostor 1436-ban megszünt és ekkor a sághi (Ipolyság) monostor lett a földesura. 1446-ban már Palásti *Radó* Sámuel birtokában találjuk, kinek magtalan halálával, *Hunyadi* János kormányzó 1447-ben Vingárti *Geréb* Jánosnak adta. 1451-ben a *Jánokyak* perelnek a *Farmosiakkal* itteni birtokrészek fölött. 1478-ban a Serkei *Lorántffyak* birtokában találjuk és a zagyvafői uradalomhoz tartozott, 1598-ban *Seryény* Mihály volt a helység földesura. 1715-ben egy magyar és nyolcz tót, 1720-ban 1 magyar és négy tót háztartással van felvéve. 1770-ben *Révay* László, gróf *Berchthold,* báró *Mednyánszky* Teréz és báró *Vécsey* József voltak a földesurai. A XIX. század első felében a füleki uradalomhoz tartozott. Jelenleg gróf *Degenfeld* Lajos és *Jászay* Dániel dr. a nagyobb birtokosai. A róm. kath. templom 1625-ben épült, melynek fönntartására a gróf Almássy család jelentékeny összegű alapítványt tett. E helységhez tartozik *Alsómajor* és *Balásy*-puszta, mely 1848 előtt *Balásy* Antal birtoka volt. Garáb.

Gács. Járási székhely, a vármegye felsőrészében. Kisközség, 205 házzal és 1248 lakossal, a kik vegyesen magyarok és tótok s túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. A helység nevével az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben találkozunk első ízben. Ekkor már egyházas hely volt. Váráról 1450—51-ben vannak az első adataink, a mikor az a csehek birtokában volt. 1451-ben *Hunyadi* János foglalta el a várat. A XVI. század első felében a *Lossonczyak* birtokában találjuk, mely család 1548-ban a helység földesuraként is szerepel. Várát, mivel a király engedélye nélkül épült fel újra, az országgyűlés rendeletéből 1544-ben széthányták. A XVI. század közepén a község a török hódoltsághoz tartozott. Az 1562—63. évi török kincstári adószámadáskönyvekben, a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 15 adóköteles házzal. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a helység földesura, a ki 1612-ben nagy költséggel helyreállíttatta a várat, melyet 1678-ban *Thököly* Imre igyekezett kézre keríteni. Fel is szólította a vár akkori urát, gróf Forgách Ádámot, hogy csatlakozzék ő hozzá, de Forgách megmaradt Lipót hűségében. Ennek következtében Thököly 1678 november havában kuruczaival megjelent a vár alatt, mire *Makfalvay* János várkapitány, hogy a támadásnak elejét Gács.

vegye, három ágyut adott át Thökölynek. Forgách Ádám halála után (1681) özvegye, báró *Rehberg* Mária Katalin, újabb támadásoktól tartva, a lengyel királyhoz fordult segélyért. II. *Rákóczi* Ferencz felkelő hadjáratának kezdetén a vidéki nemesség, sőt Pest vármegye tisztikarának egy része is e várban keresett menedéket. A kuruczok 1703-ban ostrom alá fogták a várat, de a várbeliek visszaverték a támadást. Miután azonban rövid idő múlva az egész Felvidék a kuruczok kezébe került, Gács vára is meghódolt Rákóczinak. Rákóczi egy franczia kapitányra bízta a várat, a ki azonban 1709-ben, midőn a császári had ostrom alá fogta Gácsot, ágyúlövés nélkül meghódolt. 1715-ben hat magyar és öt tót háztartását vették fel. 1765 és 1769-ben a helység országos vásárok tartására nyert engedélyt. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával Forgách János volt a helység földesura, 1826-ban pedig Forgách Antal és János. A szolgabírói hivatalon kívül, itt van a gácsi uradalom középpontja, a járási takarékpénztár, továbbá a híres gácsi posztógyár, mely már több mint 100 éves és az első posztógyár volt az országban. Itt készítik évszázadok óta az egész Alföldön elterjedt cserépedényeket. Az 1726-ban alapított fazekas czéhben 58 önálló mester volt és még ma is 40 családnál több foglalkozik a cserépedénykészítéssel. A vár és a gácsi uradalom egy része jelenleg gróf Forgách Ilona, férjezett *Wenckheim* Ferenczné örökösei birtokában van. A hatalmas négyszöget alkotó várban sok a látnivaló műkincs. Van itt számos, értékes ötvösmű, közöttük Rákóczy Zsigmond és Lorántffy Zsuzsánna ezüsttányérjai, gobelinek, értékes fayenceok, gazdag könyvtár, régi olasz könyvtárszekrényekben, nagybecsű régi bútorok és vertvas-művek, régi olasz márványmunkák, gazdag, régi metszetgyüjtemény, s a Forgáchok családi képtára és a díszes nagyteremben, a hol hajdan az üléseket tartották, 42 vármegye követének széke, melyek mindegyikének a támláján más-más vármegye czímere van kihímezve. A községben van gróf Forgách János emeletes kastélya, melyben jelenleg özv. gróf Forgách Antalné lakik. Ezt a család a XVIII. század végén építtette és mostani tulajdonosa 1896-ban átalakította. Itt is sok érdekes látnivaló akad. Többek között érdekes a gazdag agancs-gyüjtemény, melyben egy itt lőtt 22-es is van. A fegyvergyüjtemény is gazdag és értékes és a nagyszámú Alt-Wien porczellán is. A kastély parkja egyike a legszebbeknek a vármegyében. A mostani róm. kath. templom újabb keletű. Nemrégiben restaurálták. E helységhez tartoznak: *Józseftelek*, *Ráczka*-puszta és *Széplak*-puszta.

Gácsfalu. *Gácsfalu.* Gács közelében fekvő kisközség. Házainak száma 117, lakosaié 697, a kik nagyrészt tótok s római kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása Gács. Eredetileg a *Tomaj* nemzetség birtoka. 1350-ben már szerepelt. 1548-ban a *Losonczyak* voltak a földesurai. A XVII. században a gróf *Forgách*-család birtokába került. 1715-ben hat magyar és tiz tót, 1720-ban hét magyar és tiz tót háztartását írták össze. 1763 márcz. 4-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1770-ben gróf Forgách János, 1826-ban gróf Forgách Antal és János voltak az urai. A község legrégibb pecsétnyomója 1633-ból való. A róm. kath. plebánia 1350-ben már fennállott, az anyakönyvek 1695-ben kezdődnek és a temploma 1350-ben épült, de az idők folyamán sokat veszített régi alakjából. Belül, a nagyoltár jobb oldalán, éjszak felé a következő felírat olvasható: »Anno Domini Millesimo Tercentesimo Quinquagesimo, Magister Thomas, filius Thomae filii Dionisii de Genere Tomaj. Haec Sacra strui incepit Ecclesia.« A templom melletti fatornyot 1673-ban emelték. A toronyban négy harang van; a legrégibbet, mely 10 mázsánál is súlyosabb, a tót lakosság »Sztari Gyuro«-nak nevezi; rajta a következő felírás van: »O Rex Gloriae, veni cum pace.« A másik harang a következő feliratot viseli: »Fudit Beniamin Stephanides Losontzini sub Cura Michaelis Sranka Parochi Gácsfalvensis in honorem SS. M. M. Joannis et Pauli. Az egyház egy misemondókönyvet (missale) őriz 1512-ből, továbbá egy szentségtartót, mely 1712-ben a helységben dúlt pestis emlékére készült. Az evangelikusok évkönyvei szerint templomuk a XVII. század első felében (1642) a prostestánsok birtokában volt. 1904-ben állították ismét helyre. E községhez tartozik: *Antal*-major, *Dolinatelep* és *Gáspárka*-bánya.

Gácslápos. *Gácslápos.* (Azelőtt Lupocs.) Gács szomszédságában fekvő kisközség 64 házzal és 468 lakossal, a kik tótajkuak s róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása Gács. 1548-ban a *Losonczy* család birtokában találjuk. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben egy magyar, egy német

és öt tót, 1720-ban pedig egy magyar és öt tót háztartást vettek itt fel az összeírásba. 1848-ig a gróf Forgáchok voltak a földesurai. Jelenleg gróf Forgách János itt a legnagyobb birtokos. E helységhez tartozik *Flokin*-vadászlak.

Gácsliget. (Azelőtt Gács-Lehota.) Szintén Gács közelében fekszik. Kisközség, 67 házzal és 377 lakossal, a kik tótajkúak és kevés kivétellel evangélikus vallásúak. Postája, távíró és vasútállomása Gács. Csak az 1548. évi adóösszeírásban szerepel először Lempwor-Lehota néven, *Bebek* Ferencz birtokaként. 1598-ban már *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben három magyar és öt tót, 1720-ban 9 magyar háztartást vettek itt fel. 1770-ben gróf Forgách János volt az ura és e család maradta birtokosa mindvégig. A községhez tartozik *Ligeti-malom.* Gácsliget.

Gácspraga. (Azelőtt csak Prága.) Ugyancsak Gácstól nem messze fekvő kisközség. Házainak száma 66, lakosaié 390, a kik tótajkúak és túlnyomóan evangélikus vallásúak. Postája, távíró és vasútállomása Gács. 1548-ban a *Lossonczy* család volt a helység földesura. 1598-ban *Forgách* Zsigmondé. 1715-ben 10 és 1720-ban 13 tót háztartást írtak össze benne. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával gróf Forgách János volt a helység földesura és e család birtokában maradt továbbra is. Jelenleg is gróf Forgách Jánosnak van itt nagyobb birtoka. Az ág. h. ev. templom 1856-ban épült. Gácspraga.

Gergelyfalva. Gács közelében fekvő kisközség. Házainak száma 52, és evangélikus vallású, tótajkú lakosaié : 227. Postája Losoncztamási, távírója és vasúti állomása Gács. E község a XV. században már fennállott. 1467-ben a divényi uradalomhoz tartozott. 1548-ban a *Losonczy* család és *Balassa* Zsigmond, 1598-ban Balassa Zsigmond, 1660-ban Balassa Imre volt a földesura. 1715-ben hét tót, 1720-ban két magyar és öt tót háztartását vették fel. 1740-ben a *Török* család volt itt birtokos. 1770-ben gróf Balassa Pál, gróf *Zichy* Ferencz, *Balogh* János, *Haller* Sámuel tábornok, báró *Révay* László, gróf *Vass* György, *Török* András és báró *Orczy* Lőrincz voltak a helység földesurai ; 1826-ban pedig a gróf Zichy család és Török János. 1867-ben a község fele leégett. Gergelyfalva.

Hartyán. (Azelőtt Tóth-Hartyán.) A hasonnevű patak mellett fekvő kisközség. Van 45 háza és 235 tótajkú, ág. ev. vallású lakosa. Postája Alsósztregova, távírója Gács, vasúti állomása Rárós-puszta. A XIV. század elején Aba fia István fiainak Domokosnak, Abának és Jánosnak birtoka, de mivel Csák Mátéhoz pártoltak, I. Károly király 1327-ben elvette tőlük és *Szécsényi* Tamás vajdának adományozta. 1446-ban Palásti *Radó* Simon birtokában találjuk, a kinek magtalan halálával Hunyadi János kormányzó 1447-ben Vingárti *Geréb* Jánosnak adományozta. 1548-ban *Libertsey* Ferencz és Pál és *Balassa* Imre voltak a helység földesurai ; 1585—87-ben Zulfikár bin Musztafa bírta hűbérül. 1598-ban Balassa Zsigmond kezében volt, 1617-ben *Földváry* György szerzett itt jobbágytelket *Gallias* Tamástól. 1715-ben egy magyar és 12 tót, 1720-ban 14 tót háztartását vették fel. 1770-ben *Gyürky* Pál, *Kopcsányi* Bálint, *Laszkáry* Erzsébet, *Sréter* Mihály, *Horváthy* Mihály, *Kalmár* György árvái és *Dubraviczky* Péter voltak a földesurai ; 1826-ban a gróf *Zichy*- és a báró Balassa családok és Gyürky Pál. Jelenleg a gróf Zichy család a legnagyobb birtokosa. 1873-ban itt is pusztított a kolera. A községhez tartozik *Pusztahartyán.* Hartyán.

Heréd. Heves megye határán fekvő magyar kisközség. A körjegyzőség székhelye. Házainak száma 289, lakosaié 1956 a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása, Lőrinczi. Első ízben 1461-ben Kartal és Verseg határleírásánál fordul elő. A XVI. század közepétől kezdve a török hódoltsághoz tartozott. 1633—34-ben a váczi nahíje községei között találjuk, összesen három adóköteles házzal. 1715-ben 30, 1721-ben 21 magyar háztartását írták össze. 1740-ben *Podmaniczky* János, 1770-ben Podmaniczky János és Sándor, *Maithényi* Károly, Imre és Péter özvegye, továbbá a *Blaskovich* család volt a helység földesura és később is a Podmaniczkyak birtokában találjuk. Jelenleg *Brüll* Henrik Géza örököseinek és báró *Hatvany* Sándornak van itt nagyobb birtoka. Az előbbinek tulajdona az egykori báró Podmaniczky-kastély is, melyet jelenlegi tulajdonosa 1901-ben újjáépíttetett. 1873-ban itt is a kolera pusztított. A róm. kath és evangélikus templom a XVIII. század vége felé épült. E községhez tartoznak *Malomsáp*- és *Veressáp*-puszták ; e két puszta helyén állott a középkorban *Sáp* község, melyről 1460-ban emlékeznek meg az oklevelek. *Korompsáp* 1740-ben Podmaniczky János birtoka volt. E helységhez tartozik még *Uj*-puszta és *Künszler*-tanya. Heréd.

Herencsény. *Herencsény.* A Cserhát-hegység nyúlványai alatt, a Feketevíz-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 173 és túlnyomóan róm. kath. vallású lakosaié 1114. Postája Cserhátsurány, távírója és vasúti állomása Magyarnándor. A község már a XV. században fennállott. 1484-ben a *Rhédei* család volt a földesura. 1598-ban *Szokolyi* Péter birtokában találjuk. A XVII. században a hódoltsághoz tartozott és 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk, négy adóköteles házzal. 1715-ben 17 és 1720-ban 18 magyar háztartását írták össze. 1740-ben a *Ráday* család, az 1754—55. évi összeírás szerint pedig *Keresztúri* Pál, ifj. Keresztúri Pál és János, továbbá *Kanyó* Mihály voltak itt birtokosok. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával *Roth* Tamás, Ráday Gedeon, *Komjáthy* Ábrahám, *Sréter* György árvái, *Fáy* Sámuel és gróf *Berényi* Tamás voltak az urai és 1826-ban gróf *Teleki* László utódai, *Gyürky* Gábor örökösei és *Vattay* György voltak a birtokosai. Most gróf Teleki Tibor, *Nedeczky* László, *Negro* Adolf, *Kiszner* Zsigmond, *Schoenberg* testvérek és Schwarz Simon a nagyobb birtokosai. A községben Kiszner Zsigmondnak és a Schoenberg testvéreknek van csinos úrilaka. A Haraszti-pusztán levő úrilak Nedeczky Lászlóé és az övé a régi evangélikus templom is, mely azonban ma már gazdasági épületül szolgál. A róm. kath. plebánia 1673-ban már fen állott ; a templomot 1852-ben nagyobbították meg és látták el toronynyal. A községben gőzmalom és mezőgazdasági szeszgyár van, a határban pedig kőszénbánya. A gőzmalom, a tégla és cserépverő, valamint a föltárt kőszénbánya a Schoenberg testvéreké. E községhez tartoznak *Kutassói*-puszta, mely 1265-ben a *Rátót* nemzetség birtoka volt és az ágasvári uradalomhoz tartozott. *Alsóbikk, Alsóliszkó,* mely 1395—1439-ben önálló helységként szerepel, *Biktó*-puszta, *Felsőbikk, Felsőliszkó, Haraszti,* melynek helyén egy elpusztult helység nyomaira akadunk ; a templom alapjai s egyes épület-maradványok itt-ott ma is előbukkannak. Idetartozik még *Nagyszőlő* és *Szarvastó*-puszta

Héhalom. *Héhalom.* Magyar kisközség a vármegye alsó részén, a hevesmegyei és pestmegyei határok között fekszik. Házainak száma 169, túlnyomóan róm. kath. vallású lakosaié pedig 1258. Postája Palotás, távírója és vasúti állomása Apcz. A község a XIV. században már fennállott. 1385—1406-ban *Hywhalom* alakban említik az oklevelek. 1439-ben a bujáki vár tartozékai között szerepel, *Báthory* István birtokában. Vámhely is volt. 1461-ben szintén a bujáki uradalomhoz tartozott. A XVI. század közepén szintén behódolt a töröknek és a budai szandzsák 1562—1563. évi hűbérszámadásai szerint Arpalik Hasszán aga, a budai önkéntes lovasság parancsnokának a kezén volt. 1598-ban *Nádasdy* Ferencz volt a földesura. 1633—1634-ben ismét a hódoltsághoz tartozott, a váczi nahije községei között, de csak egy adóköteles házzal. 1715-ben 13 és 1720-ban 15 magyar háztartással szerepel az összeírásban. 1770-ben a herczeg *Esterházy* család volt az ura egész 1848-ig. Jelenleg báró *Schossberger* Rezsőnek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath templom 1807-ben épült, a mikor a régi templom elpusztult. A lakosok keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : *Máriavölgy*-puszta és *Ujmajor.*

Hollókő. *Hollókő.* A Sárhegy éjszaki oldalán, Szécsénytől nem messze fekvő, magyar kisközség. Van 89 háza és 439 róm. kath. vallású lakosa. Postája Nagylócz, távírója és vasúti állomása Szécsény. A *Kacsics* nemzetség ősi birtoka. A XIV. században e nemzetség Illés-ágából származott Péter fiai, Mihály, Péter, Leuszták, Mikó és Jákó birtokában találjuk, a kik a nemzetség várát 1310-ben *Csák* Máténak adták át. 1313 április 24-én I. Károly király, az ugyane nemzetségből származott *Szécsényi* Tamás lublói várnagynak adományozta, a ki azonban csak Csák Máté hatalmának megtörése után juthatott a vár birtokába, a mikor Károly királytól 1327 május 21-én új adománylevelet nyert. Az 1411. évi osztály alkalmával a vár Szécsényi Lászlónak jutott, a ki 1455-ben Guthi *Országh* Mihálynak és *Lossonczy* Albertnek zálogosította el, a kik halála után : 1461-ben és 1481-ben a birtokra királyi adományt nyertek. 1552 nyarán, *Sághy* András és *Csáky* Imre várparancsnokok egyenetlenkedési következtében Ali basa, a budai kormányzó, a várat elfoglalta. A törökök azonban nem valami nagy jelentőséget tulajdoníthattak e várnak, mert 1558—1559-ben mindössze 24 emberből álló őrséget tartottak benne, 1593-ban *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristól visszafoglalták a törököktől, de 1663-ben ismét a törökök kezébe került, mert *Berki* Mátyás és *Nagy* Obrán várparancsnokok, Érsekújvár elestének hatása alatt,

1

2

3

1. Dolány : Gróf Pejacsevich Mikó Endre kúriája. — 2. A régi Darvas-féle kastély. Most Ivánka Ödön örököseié. — 3. Erdőtarcsa : Kubinyi Márton kúriája és a régi Szent-Miklóssy-féle kastély. Jelenleg Kubinyi Mártoné.

1

2

3

1. Erdőkürt : Gróf Wilczek Frigyes kastélya. — 2. Felsőpetény : Sándor Ármin kastélya. — 3. Fülek : özv. gróf Cebrián Istvánné kúriája.

1

2

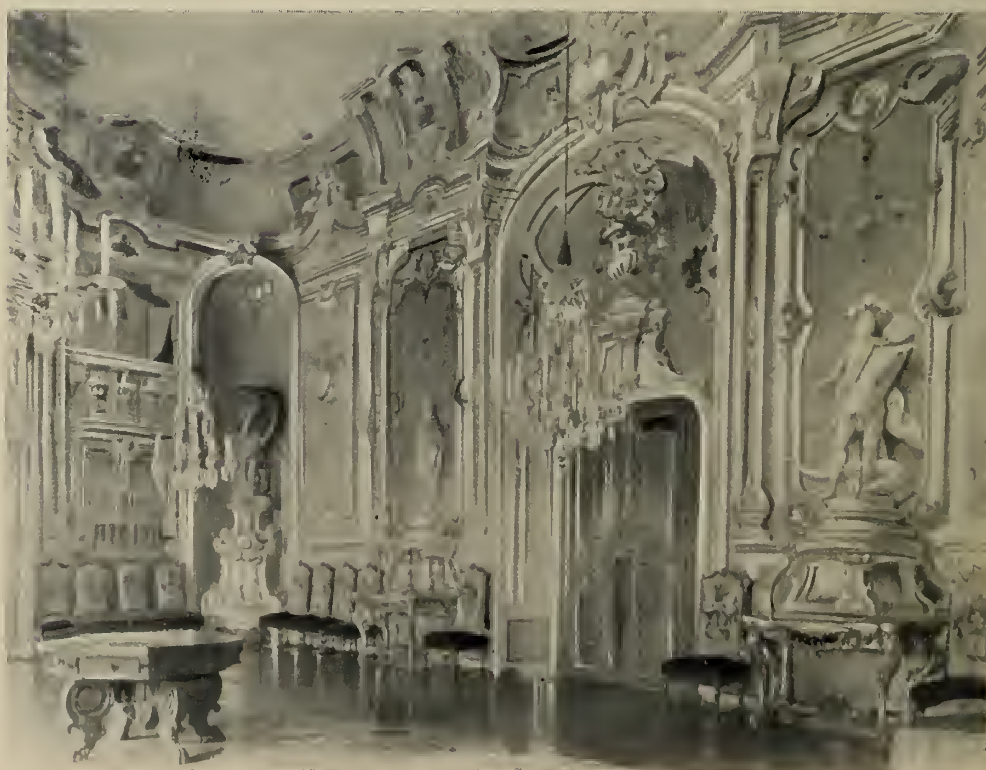
3

1. Fülekpilis : Török Zoltán úrilaka Nagyromhány pusztán. — 2. Fülek : Stephani Ervin kastélya. — 3. Szakall István úrilaka Kisromhány pusztán.

A gácsi várkastély.

Terem a gácsi várkastélyban.

a várat feladták. Bécs felmentése után *Sobieski* János lengyel király visszafoglalta a törököktől. A XVIII. század elején az üresen maradt vár őrzése *Szabó* György, *Gondos* Mátyás, *Nagy* Orbán és *Krikk* Lőrincz hollókői lakosokra volt bízva. A szatmári békekötés után a várat széthányták, jelenleg csupán romjai vannak meg, de e vár még romjaiban is imponáló. 1715-ben összesen három magyar háztartást találtak itt az összeírók. 1720-ban nemes községként szerepelt s így kimaradt az összeírásból. 1720-ben gróf *Forgách* Miklós, gróf Forgách János, báró *Haller* Samu tábornok és a *Kamocsay* család volt a helység földesura. 1826-ban gróf Forgách József birtokában találjuk. E család itteni birtokait 1860-ban a *Pulszky* család vásárolta meg, ettől pedig 1868-ban a helybeli közbirtokosság. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A róm. kath. plebánia 1342-ben már fennállott. A mai templom 1889-ben épült közadakozásból. 1874., 1886., 1896. és 1909-ben a község nagyobb része leégett. Ide tartoznak: *Csonttorok* és *Kecskéd* puszták.

Homokterenye. Zagyvamenti magyar kisközség, körjegyzői székhely, 135 házzal és 1469 lakossal, a kik túlnyomó számban róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Mátranovák-Homokterenye. Ősi neve *Atyazháza,* vagyis Atyásháza volt. Legrégibb adatunk 1296-ig nyúlik vissza e helységről. A XV. században Heves vármegyéhez tartozott. 1404-ben Zsigmond király *Homokterennei* Miklós fia Miklósnak és fiának Jánosnak, valamint a »faluvégén lakó« Péternek és Lászlónak bizonyos birtokrészeket adományozott itt, de 1418-ban már az egész helységre Homokterennei Jakab fia János kapott adományt. Ettől kezdve a község neve: Homokterenne. 1548-ban *Nagy* Balázs és *Horváth* András birtokában találjuk. 1552-ben szintén behódolt a töröknek. 1555—1558-ban a hatvani szandzsákhoz tartozott, összesen 5 adóköteles házzal. A Homokterennei család kihaltával 1563-ban *Berényi* András nyerte adományul, kinek utóda Berényi György, az akkori nádor Pálffy Pál közbenjárásával új királyi adományt eszközölt ki e helységre, melybe 1652-ben be is iktatták. 1715-ben 10 magyar és 1720-ban 12 magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Darvas* Ferencz és *Balczer* József voltak az urai és 1826-ban *Platthy* József özvegye, Talai Horváth Mihály, *Fáy* József és *Hamar* András özvegye. Jelenleg *Kolossy* Zoltánnak és *Csintalan* Ábrisnénak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakok közül az egyiket *Lieszkovszky* József építtette a XIX. század első felében s ez most *Csintalan* Ábrisnéé, a ki azt 1900-ban átalakíttatta. A másikat *Szakács* József építtette 1880-ban s ez *Szakács* Kataliné és Rózáé. A harmadikat Fáy Menyhért építtette a XIX. század első éveiben; ez jelenleg körjegyzői hivatalul szolgál; végül Kolossy Zoltán úrilakát a jelenlegi tulajdonos építtette 1903-ban. A róm. kath. templom nagyon régi, de építési idejét megállapítani nem lehet. A hagyomány szerint a török korból való. 1873-ban itt is a kolera pusztított és a reá következő évben az egész helység leégett. Horváth Bertalan örököseinek gőzmalma van itt, a határban pedig két kőszénbánya. Az egyik az Éjszakmagyarországi Szénbánya Társ. telepe, a másik Csintalan Ábrisnéé és két társáé. A községhez tartoznak: *Mizserfa*-bánya, *Körtevölgy*, *Mizsérfa*, *Péter*, *völgy*, *Szárazvölgy* és *Verebes*-puszta.

Horpács. A nógrádi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 53, és róm. kath. vallású lakosaié 262. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Borsosberény. 1473-ban a *Szobi* család volt birtokos a helységben, 1480-ban azonban itteni birtokait az *Almássyaknak* adta cserébe. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint, 14 adóköteles házzal a hódoltsághoz tartozott. 1598-ban *Paska* István volt a földesura. 1633—1634-ben a nógrádi nahije községei közé tartozik, összesen egy adóköteles házzal. 1715-ben 9 és 1720-ban 8 magyar háztartását írták össze. 1754—55-ben *Veres* Sámuel volt itt birtokos, 1770-ben *Balogh* Pál, *Bodonyi* Ferencz, *Gáspár* József, *Gelle* Ferencz és László, 1826-ban pedig *Somoskeöy* István, *Porubszky* Ignácz, *Kovács* József, *Veres* Ferencz és László özvegyei, később *Szontagh* István, *Géczy* Dénes és a *Dedinszky* család. Jelenleg a nemrég elhúnyt *Mikszáth* Kálmán hírneves író örököseinek van itt birtoka, melyet a jeles író 1904-ben vásárolt Szontagh Páltól s ehhez járul Almás-puszta is. Mikszáth itt 1907-ben görögstílű úrilakot is építtetett magának, hova visszavonúlni szándékozott. Ugyancsak ekkor a birtok kiegészítéséül megvette néhai Nagy Iván birtokát is.

Ezenkívül még több úrilak van e helységben. Az egyiket *Géczy* Dénes építtette s ez jelenleg gróf *Berchtold* Miklósé, a másikat *Veres* László építtette; ez most *Csillag* Somáé, a harmadikat *Szontagh* István építtette; ez Szontagh Pálé volt és most Mikszáth Kálmán örököseié. Itt van a jeles tudós és genealogus: Nagy István háza is emléktáblával megjelölve, de düledező állapotban. A róm. kath. templom 1747-ben épült. A község hajdan a Templomtábla nevű dülőben feküdt. A templom romjai sokáig voltak láthatók, de már ezeknek is nyomuk veszett. E községhez tartozik *Almás*-puszta.

Hugyag. *Hugyag.* Ipolymenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 216 házzal és 1107 róm. kath. vallású lakossal. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója pedig Őrhalom. Első ízben már az 1332. évi pápai tizedjegyzékben szerepel, a mikor egyházas hely volt. Az 1333-ban kelt osztály-levél szerint *Szécsényi* Tamás erdélyi vajda és testvére Péter, birtokában volt. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok 30 adóköteles házát említik és az 1579. évi török kincstári adószámviteli könyvek szerint 4419 akcse adóval volt megróva. 1598-ban az esztergomi érsek volt a földesura. 1715-ben 14 és 1720-ban 18 magyar háztartását írták össze. Mindvégig az esztergomi érsek földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg *Pekáry* István a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom építési ideje kb. 300 évig vihető vissza. 1849-ben az oroszok e helység határában megtámadták *Görgey* utóhadát, mely küzdelem a magyarok vereségével végződött. 1873-ban itt is a kolera pusztított. 1874-ben pedig tűzvész. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik a *Buros*-puszta, mely *Pekáry* István tulajdona. A község a hagyomány szerint hajdan a határ éjszaki részén, az úgynevezett »Pusztor-Hugyag« nevű dülőn feküdt.

Iliny. *Iliny.* Balassagyarmat közelében fekvő magyar kisközség. 48 házzal és 214 róm. kath. vallású lakossal. Postája Hugyag, távírója és vasúti állomása Őrhalom. Eredetileg a *Kacsics* nembeli *Szécsényi* Kónya birtokában volt, ki azt 1330-ban *Ákos* nembeli *Cselenfi* Sándor fia Jánosnak adományozta, a ki *Záh* Feliczián merénylete alkalmával, mint alétekfogó, őt a királyi udvarban helyettesítette. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint a nógrádi szandzsákhoz tartozott, 16 adóköteles házzal és Pizi aga hűbérbirtoka volt. 1579-ben 21 adóköteles házzal szerepel a török kincstári adószámadásokban. A XVII. században teljesen elpusztult. 1720-ban, földesurán kívül, csupán egy jobbágylakosa volt. Az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint Sipeki *Balás* Gergely lakott itt. 1770-ben gróf *Koháry* Ignácz, *Laszkáry* Pál, *Egry* István, továbbá a *Sallay*, a *Somodi* és a *Trajtler* családok voltak a földesurai, 1826-ban pedig a *Szent-Ivány* és a *Darvas* családok. Jelenleg *Kalmár* Ernőné született Laszkáry Júlia a legnagyobb birtokosa. 1872-ben oly irtózatos felhőszakadás tört ki a község fölött, hogy a helység nagy része és a templom is romba dőlt. Azóta nincs templom a községben. 1873-ban a lakosság tetemes része a kolerajárvány áldozata lett.

Ipolyberzencze. *Ipolyberzencze.* (Azelőtt csupán Berzencze). Az Ipoly folyó mentén fekvő kisközség. Házainak száma 55, lakosaié 328, a kik tótok és evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A helység első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben szerepel. 1548-ban a *Berzenczey* család volt a földesura. 1715-ben 2 magyar és 4 tót, 1720-ban pedig 2 magyar és 3 tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben *Okolicsányi* József, *Duka* József és *Bornemisza* József voltak az urai, 1826-ban pedig *Szent-Ivány* Ferencz volt országbíró utódai. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A mostani róm. kath. templom 1785-ben épült, de 1891-ben restaurálták. Az ág. ev. templom 1856-ban épült. A helységben fedélcserépgyár és agyagiparvállalat van.

Ipolybeszterczе. *Ipolybesztercze.* (Azelőtt Bisztricska). Ugyancsak ipolyvölgyi kisközség, 47 házzal és 255 tótajkú, evangélikus vallású lakossal. Postája Málnapatak, távírója és vasúti állomása Szinóbánya. 1548-ban *Bebek* Ferencz és a *Szilassyak*, 1598-ban *Balassa* Zsigmond, 1660-ban pedig Balassa Imre voltak a földesurai. 1715-ben 4 magyar és 2 tót, 1720-ban pedig 4 magyar és 3 tót háztartását vették fel. A XVII. század végén a gróf *Volkra* család birtokában találjuk. 1770-ben *Szent-Ivány* János és Mihály és gróf *Zichy* Ferencz voltak a helység földesurai, de 1826-ban a Szent-Ivány család bírta. 1831-ben és 1873-ban itt is pusztított a kolera.

Ipolygalsa. *Ipolygalsa.* (Azelőtt csak Galsa.) Szintén ipolyvölgyi magyar kisközség. Házainak száma 125, és róm. kath. vallású lakosaié 552. Postája, távírója és vasúti állomása Losoncz. E község egyházas helyként, szintén már az 1332—1337. évi

pápai tizedjegyzékben szerepel *Aqualsa* néven. 1469-ben váráról is megemlékeznek az oklevelek. Ekkor *Lossonczy* Albert fiainak Istvánnak és Lászlónak a birtokában találjuk. 1548-ban *Rakoczay* Lőrincz, *Galsay* János, Ferencz és Pál, 1598-ban pedig *Varbóky* Ferencz örökösei voltak a földesurai. 1715-ben és 20-ban 11 magyar háztartását vették fel. 1770-ben gróf *Koháry* Ignácz, 1826-ban herczeg *Koháry* Ferencz főkanczellár volt a helység földesura. Jelenleg herczeg *Coburg* Fülöp a legnagyobb birtokosa. A mostani róm. kath. templom 1770-ben épült, de 1901-ben restaurálták. Harangjai közül az egyik 1612-ből való. 1854-ben a község fele leégett. 1831-ben és 1873-ban pedig a kolera pusztította a lakosait. A községhez tartozik *Lipótszállás*-puszta.

Ipolykér. Az Ipoly közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 56, lakosaié 303, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak. Postája Ipolyvarbó, távírója és vasúti állomása Őrhalom. *Nagy-Kér* és *Kis-Kér* egyesüléséből keletkezett. A régi időben Ipoly vagy Puszta-Nagy-Kér és Kis-Kér volt a neve. Kis-Kér a középkorban valószínűleg a Murik nevű dülőben feküdt, mivel az itt talált régi pénzek és épületkövek arra vallanak. Első ízben 1327-ben Vaskó határjárásában tűnik fel. 1481-ben és 1846-ban már Nagy-Kér és Kis-Kér helységekről emlékeznek meg az oklevelek. Nagy-Kér a *Toldi* család birtokában volt és itteni birtokrészeit 1481-ben Asszupataki *Hencz* Pál bírta zálogban. 1548-ban Kis-Kér *Kéry* Mihály és Orbán birtokában volt, míg Nagykéren *Sörényi* Péter, *Luka* János, *Kéry* László, *Madách* Miklós és *Horváth* Ferencz voltak az urak. 1598-ban mindkét helység a Kéry családot uralta, mely Ipolykéri előnevét is innen vette és 1712-ben még gróf Kéry János tulajdona volt. A XVIII. századtól kezdve nemes község volt. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A községben levő régi úrilak *Oroszlányi* László tulajdona. 1831-ben és 1873-ban itt pusztított a kolera. E községhez tartoznak: *Koczó* (azelőtt Szepessy-tanya), *Máli* (azelőtt Zálogosi-puszta), *Prónay*-tanya és Zálogos (azelőtt Okolicsányi-tanya). Ipolykér.

Ipolymagyari. (Azelőtt Uhorszka.) Ipolymenti kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 154, túlnyomóan tótajkú és evangélikus vallású lakosaié 835. Postája Ipolyróna, távíró- és vasúti állomása Ipolyszele. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékekben már előfordúl s így már akkor is az egyházas helyek közé tartozott. 1435—1454-ben a füleki vár tartozéka volt. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Radvánszky* Ferencz volt a földesura. 1616-ban *Kosztolányi* János volt itt birtokos, a ki itteni birtokait 1617-ben *Bosnyák* Tamásnak adta el. 1715-ben 12 magyar és hat tót, 1720-ban nyolcz magyar és hét tót háztartását vették fel. 1740-ben a gróf *Koháry* család, 1770-ben gróf *Berchtold* Antal, báró *Mednyánszky* Teréz, báró *Révay* László, *Szent-Ivány* Farkas, János és Mihály voltak az urai, ez utóbbiak később is. Az itteni evangélikus templom 1610-ben épült. 1831-ben és 1873-ban ezt a községet sem kerülte el a kolera. Ide tartozik: *Czerina*-puszta és *Drávecz*-patak. Ipolymagyari.

Ipolynyitra. Ipolymenti magyar kisközség. Van 121 háza és 473 róm. kath. vallású lakosa. Postája, távíró és vasútállomása Losoncz. A helység a XV. században már fennállott és 1435—1454-ben Fülek várának tartozékai között szerepel. Ekkoriban vámszedő hely is volt. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Seryény* Mihály voltak a földesurai. 1715-ben tiz és 1720-ban kilencz magyar háztartást vettek fel itt az összeírásba. 1770-ben *Török* József, báró *Révay* László, gróf *Berchtold* Antal és báró *Mednyánszky* Teréz voltak az urai, de később a báró *Vécsey* család is szerzett itt birtokokat. A gróf Berchtold és a gróf *Cebrián* családok 1891-ig voltak itt birtokosok, de ekkor itteni birtokaikat több részre elosztva, a helybeli közbirtokosságnak adták el. A róm. kath. templom 1820-ban épült. Ugyanakkor nagy tűzvész pusztított itt, mely a község kétharmadát elhamvasztotta. 1831-ben és 1873-ban itt is a kolera szedte áldozatait. Ipolynyitra.

Ipolyróna. (Azelőtt Rónya.) Az Ipoly folyó mentén fekvő kisközség. Házainak száma 54, lakosaié 304, a kik tótajkúak és ág. ev. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Ipolyszele. Szintén szerepel az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben, s így akkor plebániája volt. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Balassa* Zsigmond, 1660-ban Balassa Imre, 1770-ben *Szent-Ivány* János, Mihály és gróf *Zichy* Ferencz, a XIX. század első felében pedig Szent-Ivány Ferencz volt a földesura. 1720-ban lakosainak jó része még magyar volt és csak a XVIII. század folyamán tótosodtak el egészen. Van itt két régi kúria, melyek közül az egyiket a Szent-Ivány család 1713-ban építtette; ez jelenleg Ipolyróna.

Vihrabács Andrásé. A másik a *Tihanyi* családé volt és később ez is a Szent-Iványiaké lett. 1831-ben és 1873-ban a kolera ezt a helységet sem kímélte meg. E községhez tartozik: *Pusztagaráb.*

Ipolyszele. *Ipolyszele.* (Azelőtt Zelene.) Szintén az Ipoly folyó mentén fekszik. Kisközség, 57 házzal és 377 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1548-ban *Szőlősy* János, Lőrincz és Miklós, 1598-ban *Zákán* István volt a földesura. 1715-ben kilencz magyar és négy tót, 1720-ban 10 magyar és öt tót háztartását vették fel. 1740-ben a *Balogh* család, 1770-ben *Tihanyi* Dániel, 1826-ban Ebeczki Tihanyi Tamás volt a helység földesura, később pedig Tihanyi Ferencz, továbbá a *Pelargus* és a *Géczy* családok. A községbeli evangélikus templom a XVIII. század elején épült. A lakosok főfoglalkozása a tűzálló cserépkészítés. Báró *Baratta* Alajosnak keramiai gyára is van itt. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik *Erdőalja*-puszta (azelőtt Podhaj). Helyén a középkorban *Alsó-Podhaj* helység feküdt, mely az 1548. évi összeírásban is szerepel, a mikor *Soós* Tamás és Sebestyén voltak a földesurai. A XVI. század közepén elpusztúlt.

Ipolyszög. *Ipolyszög.* (Azelőtt Riba.) A honti határon, az Ipoly folyó mentén fekvő kisközség. Házainak száma 48, lakosaié 279, a kik magyar és tótajkúak, róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Balassagyarmat, távírója és vasúti állomása Dejtár. A XV. század elején már fennállott. 1424-től 1439-ig a hontvármegyei Csalomia tartozékaként Borbála királyné, Zsigmond király neje, majd pedig Albert király özvegye, Erzsébet bírta. A XVI. században elpusztúlt és még az 1715—1720. évi összeírásokban sem fordúl elő. 1770-ben *Maithényi* Imre, Péter és Károly, továbbá *Horváth* József és Pál s *Gáspár* Tamás voltak a földesurai. A XIX. század első felében pedig gróf *Péchy* Manó, továbbá a *Maithényi, Madách, Bolgár* és a *Méhes* családok. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. Ide tartoznak: *Egry*-telep, *Madách*-telep és *Terézia*-telep.

Ipolytarnócz. *Ipolytarnócz.* (Azelőtt csak Tarnócz.) Ipolymenti magyar kisközség. Van 187 háza és 846 róm. kath. vallású lakosa. Postája Litke, de távírója és vasúti állomása helyben van. A község első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordúl elő; ekkor tehát már plebániája is volt. 1492-ig a Dicsőszentmártoni *Kizdi* és a *Tarnóczi* családok bírták. 1499-ben a Tarnóczi család tagjai osztoztak rajta. 1558-ban *Berényi* András, *Zerdahelyi* István, *Pelinyi* Bálint és *Muraközy* Mátyás nyerték adományul Ferdinánd királytól. Az 1598. évi adóösszeírás szerint azonban csak a Pelinyi családé volt. 1616-ban, a Pelinyi és a Muraközy családok kihaltával, e birtokokat Berényi András örökölte, a ki e részjószágokra 1627-ben nádori adományt eszközölt ki magának. 1715-ben 20 magyar és 1720-ban 24 magyar háztartást vettek itt fel. 1740-ben a Nándori *Bene* család, 1770-ben Bene András, *Battik* Ferencz, gróf Berényi *Horváth* György örökösei, *Prónay* Pál, továbbá a *Rácz* és a *Szudy* családok bírtak itt földesúri joggal. 1826-ban Voxith Horváth Antal, Károly és Gáspár, továbbá *Janikovich* Gáspár és Borfői *Bory* József voltak a birtokosai. Az itteni régi kúriák közül a Baán, Janikovich és a Voxith Horváth családok úrilakai a XVIII. században épültek, a Bory család kúriája pedig a XIX. század első feléből való. A Janikovich-féle kúria jelenleg községi iskoláúl szolgál, a Voxith Horváth és a Bory-féle úrilakok pedig Lehoczky Egyed örököseié. A mostani kath. templom 1747-ben épült. Kápolna is van a községben, melyet a Bory család 1819-ben építtetett és ott van a családi sírbolt is. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn és *Molnár* Józsefnek gőzmalma van a községben. A község egyik nevezetessége amaz óriási megkövült fatörzs, melyet *Kubinyi* Ferencz, a Magyar Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója ásatott ki s a múzeum költségén boltozatot emelt föléje. A nép gyurtánfának nevezi. Mintegy 10 évvel ezelőtt e fatörzs közelében megkövesült ősállat-lábnyomokat is fedeztek fel, melyek a földtani múzeumba kerültek. A vízmosásokban több helyen megkövesült czápafogak is találhatók. E községhez tartoznak: *Kisdályó-, Botos-* és *Hólya*-puszták.

Ipolyvarbó. *Ipolyvarbó.* (Azelőtt csak Varbó.) Az Ipoly mellett fekvő magyar kisközség 111 házzal és 609, róm. kath. vallású lakossal. Körjegyzőségi székhely. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Őrhalom. A XIV. század elején *Varbóy* Márton fia Mihály birtoka, ki *Csák* Mátéhoz pártolván, Károly király megfosztotta javaitól és azokat 1327-ben *Szécsényi* Tamás vajdának adta. 1416-ban a Kazai *Kakas* családot iktatták be e helység birtokába. 1461—1486-ban a

szécsényi uradalomhoz tartozott. 1486-ban Óbudai *Kalmár* Péter vette zálogba Gúthi *Országh* Lászlótól. 1548-ban a *Lossonczy* család volt az ura. 1562—63-ban a török hódoltsághoz tartozott és az akkori török kincstári számadáskönyvekben *Farkas-Varbók* néven fordul elő, a nógrádi szandzsákhoz tartozó községként, mely Durák török tiszt hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben nyolcz magyar és három tót, 1720-ban 11 magyar és nyolcz tót háztartást vettek itt fel az összeírók. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Szent-Ivány* Ferencz, gróf *Forgách* Zsigmond és Miklós, a XIX. század első felében Szent-Ivány Ferencz, Sáros vármegye főispánja, majd kassai kerületi biztos és később országbíró, volt a helység földesura, a ki itt is halt meg 1823 április 15-én, 93 éves korában. Jelenleg *Szabó* N. János és gróf Forgách József örökösei a nagyobb birtokosai. A helységben lévő két kúriát a Szent-Ivány család építtette. Az egyik jelenleg Szabó N. Jánosé, a másik *Dióssy* Aladárné szül. báró *Maasburg* Bertáé. A határban az egyik dülőt Kisvarbódnak nevezik. Hajdan itt feküdt a község, mely a török hódoltság alatt pusztult el. A róm. kath. plebánia 1332-ben már fennállott. A templomot Szent-Ivány Ferencz építtette 1798-ban. E községhez tartoznak : *Bikamáj, Borház, Erdőalatti* (azelőtt Forgách-puszta) és *Patak* puszták.

Jelsőcz. Az Ipoly közelében, a Jelsőcz patak mentén fekvő, magyar kisközség. Házainak száma 103, lakosaié 477, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Vilke, vasúti állomása Ipolytarnócz. Már a középkorban fennállott. 1548-ban a *Lossonczy* család volt a földesura. 1598-ban *Forgách* Zsigmond birtokában találjuk s ettől kezdve szakadatlanul e család az ura. 1715-ben 12 tót, 1720-ban 10 magyar és egy német háztartást vettek itt fel az összeírásba. 1831-ben és 1873-ban a kolera itt is pusztított. A róm. kath. templom 1908-ban épült. Jelsőcz.

Jobbágyi. Zagyvamenti magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 243, lakosaié, a kik legnagyobbrészt róm. katholikusok, 1566. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Apczon. E község és vidéke már az ősidőkben is megült terület volt, mert határa gazdag lelőhelye a kő-, bronz-, népvándorlás-, sőt honfoglaláskori leleteknek. A Szent-Ivány Farkasné kisjobbágyi-pusztai birtokos tulajdonában látható gazdag és érdekes régészeti gyűjtemény legnagyobb része mind e vidékről került ki. 1342 táján az *Aba* nemzetségből származott *Szalánczi* Miklós, a *Jobbágyi* család őse szerezte meg Szurdokpüspökivel együtt. 1344-ben e helységekre szabad ispánságot nyert és utóbb át is költözött Jobbágyiba. Fia Péter (1363—1375) is itt volt birtokos. 1424-ben *Tari* Lőrincz és fia Rupert nyerik adományul Zsigmond királytól. 1454-ben Tari Rupert fia György birtokában találjuk. 1465-ben Tari György, Guthi *Országh* Mihálynak zálogosította el. Halála után az Országh és a Nánai *Kompolthi* családokra szállott. 1598-ban *Török* István volt a földesura. 1715-ben 20 magyar és négy tót, 1720-ban 24 magyar, két német és két tót háztartást írtak benne össze. 1754-ben *Kanyó* György volt itt birtokos, 1770-ben báró *Haller* Samu tábornok, báró *Révay* László, *Bossányi* Júlia és a *Nikházy* család, 1826-ban pedig gróf *Berényi* Terézia, *Baloghy* Lajos, gróf *Stahrembergné* és a *Fáy* család. Később *Sréter* György, *Cebrián* Antal, Baloghy Lajos, *Dobóczky* Ignácz, *Reviczky* Mária, özvegy *Koósné* szül. Fáy Zsuzsánna. A XIX. század közepén *Posztóczky* János, *Frivaldszky* Imre, gróf Cebrián Ferencz és *Meskó* Johanna. Jelenleg *Szent-Ivány* Farkasné szül. *Patay* Jolán, *Bérczy* Géza s neje *Bencsik* Mária, továbbá gróf *Degenfeld* Lajos a legnagyobb birtokosai. A községbeli régi kúriát, mely most Bérczy Gézáé, még Sréter György építette. A Bérczy Gézától jelenleg magtárul használt épületet Koósné Fáy Zsuzsánna a XIX. század első felében szüreti ünnepélyekre használta s itt Fáy András is gyakran megfordúlt. 1831-ben a kolera miatt zendülés tört ki a községben, 1856-ban a község nagy része leégett és 1873-ban ismét a kolera dühöngött a lakosok között. A róm. kath. plebánia már 1332-ben fennállott. A török hódoltság alatt megszünt, de 1693-ban ismét helyreállították. A mostani templom a plebánia helyreállításakor már megvolt, de 1789-ben kibővitették. A torony 1801-ben épült hozzá. A község határában van Szent-Ivány Farkas nagyszabású trachit-kőbányája. Bérlője *Szántó* Miksa, kinek itt kisebb czementlap-gyára is van. Ezenkívül még három kisebb trachitbánya van, melyeket hegyi siklók kötnek össze a vasúttal s ezek egyike Bérczy Gézáé, kettő Szántó Miksáé. Megemlítendő a jobbágyi bor, mely a fillokszera-pusztítás előtt országhírű és a lakosság fő jövedelmi forrása volt. Jelenleg Jobbágyi.

inkább a gyümölcstermesztésre helyeznek súlyt. Bérczy Gézánénak 7 holdas cseresznye telepe van, mely legnagyobb az országban. A termést Bécsbe és az osztrák tartományokba viszik. A lakosok 48-as függetlenségi kört és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A helység határában az egyik dűlőt Vámpartdűlőnek nevezik, mert ezen vonult át a Szuhavölgyön át vezető út, melyen az előtt vámot szedtek s e tájon volt a vámszedőnek is a háza. A községhez tartozó *Kisjobbágyi*-puszta a Révayak birtoka volt. Ezektől megvette *Posztóczky* Iván, tőle pedig 1900-ban *Szent-Ivány* Farkasné szül. *Patay* Jolán. Van rajta egy csinos úrilak is, melyet 1880-ban Posztóczky Iván építtetett. Az e birtokhoz tartozó kőbányában még Posztóczky idejében, mammut-csontvázakat találtak, melyekből azonban csak töredékeket lehetett kiemelni, miután földomlás következtében két munkás járt szerencsétlenűl. Ugyancsak e puszta határában, Hermann árvaszéki ülnök szőlőjében, száznál több honfoglaláskori sírt találtak, melyeknek egy része a Nemzeti Muzeumba került.

Kalonda. *Kalonda* magyar kisközség. Az Ipoly-völgyben fekszik. Házainak száma 65, és róm. kath. vallású lakosaié 313. Postája, távírója és vasuti állomása Rapp. A XIV. és a XV. században több ilynevű helységről emlékeznek meg az oklevelek. Első ízben 1352-ben találkozunk egy Kalanda nevű, 1368-ban pedig Felkalanda és 1496-ban Középkalonda és Egyházaskalonda nevű helységgel. Ezek mind a *Kalondai* család birtokában voltak, mely család Kaplon-pusztát is birta. Kivüle a Ruszkai *Korniss* és a *Ruszkai* családok bírtak itt földesúri joggal és az utóbbiak 1496-ban birtokrészeket adtak el Egyházas-Kalondán. A helység régi templomából fenmaradt Kalondai István fia György sírköve 1504-ből. 1548-ban Felső-Kalondát *Orgonás* András és *Miscinski* Mátyás birtokában találjuk. 1562—63-ban hódoltsági faluként a szécsényi szandzsákhoz tartozott s ekkor Felső-Kalonda néven szerepel, 13 adóköteles házzal. 1715-ben négy és 1720-ban nyolcz magyar háztartását vették fel. 1740-ben a *Battik* család, 1770-ben Battik Ferencz, György és Sándor, *Kántor* Gábor és *Pongrácz* József voltak az urai, 1826-ban pedig Sarudi Battik Ferencz, Elek, Pál és Sándor utódai. Később a *Chikány*, a *Fáy*, a *Kubinyi* és a *Szigyártó*-családok. A községben levő úrilakot a Battik-család 1834-ben építette. A róm. kath. templom 1854-ben épült. Egykor apátság is volt a helységben, melyről az 1734. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek emlékeznek meg. Ide tartozik *Kisbikk*-puszta és *Bujár*-telep.

Karancsalja. *Karancsalja.* A Karancs-hegy alján, Salgótarján közelében fekvő magyar kisközség. Van 148 háza és 1333 róm. kath. vallásu lakosa. Postája Lapujtő, távírója és vasúti állomása Salgótarján. Ősrégi község, mely már a XIII. században fennállott. A hagyomány szerint a tatárok elől menekülő IV. Béla király, a sajói gyásznap után itt talált menedéket, s ennek emlékére leánya : Szent Margit templomot építtetett itt, melynek némi romjai még ma is megvannak. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt az ura. 1715-ben nyolcz és 1720-ban 14 magyar háztartását vették fel az összeírók. 1770-ben *Jankovich* László volt a földesura, a XIX. század első felében pedig Jankovics Antal. Jelenleg *Balla* Géza a legnagyobb birtokosa. Urilakát még Jankovich Miklós építtette a XIX. század elején, de új tulajdonosa 1909-ben átalakíttatta. A róm. kath. templom 1886-ban épült. 1873-ban itt is pusztított a kolera. A határban kőszénbánya van. A községben fogyasztási és értékesítő szövetkezet is áll fönn. Ide tartozik *Gyertyános*-puszta, *Bikóbikk*-bányatelep és *Bedavölgyi*-bányatelep.

Karancsapátfalva. *Karancsapátfalva.* Magyar kisközség, Salgótarján közelében, 57 házzal és 379 róm. kath. vallású lakossal. Postája Lapujtő, távírója és vasúti állomása Salgótarján. 1548-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. Az 1715. évi összeirásban Lapujtővel együtt szerepel. 1720-ban hat magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1740-ben a gróf Koháryak, 1770-ben gróf Koháry Ignácz és *Kubinyi* Gáspár, 1826-ban felerészben herczeg Koháry, felerészben pedig báró *Hellenbach* József özvegye volt a helység birtokosa. Később, 1848-ig, a *Coburg* herczegek és a gróf *Steinlein*-család. Ez utóbbi után gróf *Chorinsky* Igó és gróf *Wilczek* Frigyesné örökölték. 1831-ben és 1873-ban a lakosság harmincz százaléka halt el kolerában. A határnak egy részét koplalóbércznek nevezi a hagyomány, azért, mert midőn a törökök Fülek várát elhagyták, foglyaikat e helyen őrizték és koplaltatták.

Karancsberény. *Karancsberény.* A Karancshegy alatt fekszik. Magyar kisközség, 90 házzal és 573 róm. kath. vallású lakossal. Postája Lapujtőn van, távírója Salgótarján és

vasúti állomása Rapp. Eredetileg a nógrádi vár tartozéka és királyi várbirtok volt. István ifjabb király 1266-bane helységbeli Bertalan fiait, Kuncsedet és Jóbot, a várjobbágyok sorából az ország nemesei közé emelte. E két testvértől származik a gróf *Berényi* család. 1548-ban Berényi András és György, 1598-ban Berényi Ferencz volt a földesura és az utóbbi 1608-ban új adományt nyert a birtokára Rudolf királytól. 1715-ben 11 és 1720-ban 18 magyar háztartását írták össze. 1770-ben gróf Berényi Tamás és Gábor, 1826-ban pedig gróf Berényi Miklós volt a földesura. Jelenleg *Szilárdy* Ödön és *Légrády* Béla a legnagyobb birtokosai. A helységben lévő két úrilakot a gróf Berényi család építtette. Az egyik kocsma és jelenleg *Paszternák* Móré, a másik *Légrády* Béláé, mely azelőtt tisztilak volt, de a jelenlegi tulajdonos teljesen átalakíttatta. A róm. kath. templom a XVI. században épült; 1741-ben átalakították. A községnek már a középkorban volt plebániája, mely azonban a török hódoltság alatt megszűnt. 1873-ban a község háromnegyed része leégett. 1831-ben és 1873-ban pedig itt is a kolera pusztított. A határnak egy részét Törökrétnek nevezik, mert a Fülek várából kivonuló török hadak itt táboroztak. A községhez tartoznak: Kisaranyi és Nagyaranyi puszták. E két puszta már 1246-ban szerepel. Ekkor azonban még puszta földterület volt. 1492-ben már mint önálló helységek szerepelnek. 1548-ban Kisaranyi *Aranyi* János birtoka, Nagyaranyit pedig *Székely* Simon és Ferencz, továbbá *Tarnóczy* Sebestyén birták. A későbbi összeírásokban már nem szerepelnek. Ide tartozik még *Feri*-puszta (azelőt Dolinka-puszta), *Nagylaposi*-puszta és *Sóskút*-puszta (azelőtt Csericzekút).

Karancskeszi. A Karancs-hegységben fekvő magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 224, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak: 1303. Postája Lapújtő, távírója és vasúti állomása Litke. A *Záh* nemzetség ősi fészke. E nemzetség tagjai közül 1227-ben Kesze, I. Kázmér és Osl fia Vata laktak e helységben. A XIV. század első felében Záh Feliczián birtoka, kinek emléke máig is fennmaradt a nép között s a helység egyik alsóbb részét a nép máig is Záhfalvának nevezi. 1548-ban *Géczey* László, *Székely* Simon és Ferencz, továbbá *Tarnóczy* Sebestyén volt a földesura. 1558-ban *Berényi* András, *Zerdahelyi* István, *Pelinyi* Bálint és *Muraközy* Mátyás nyertek e helységben részjószágokat Ferdinánd királytól. 1598-ban és 1651-ben *Mocsáry* Gergely volt a földesura, de mivel a falu a hódoltsághoz tartozott, a hatvani agának is adózott. 1715-ben 15 és 1720-ban 19 magyar háztartást vettek itt fel az összeírásba. 1740-ben a *Mocsáry*, *Bene* és a *Holecz* családok, 1770-ben gróf *Berényi*, *Jakabfalvy* Miklós, *Szent-Ivány* Ferenez, Bene Ignácz, Mocsáry Dániel, *Hegyessy* József, *Haan* József és *Petők* József voltak a földesurai; 1826-ban pedig Losonczi *Gyürky* István özvegye, *Básthy* Dánielné, Jakabfalvy Miklós özvegye, *Horváth* Antal és *Bakó* Gábor. Jelenleg *Mocsáry* Ödönnek, *Székely* Albertnek, *Kóczán* Miklósnak, *Mocsáry* Miklósnak, gróf *Pejacsevich* Mikó Endrének és *Striss* Ferencznek van itt nagyobb birtoka; továbbá báró *Prónay* Rózának és Irmának Puszta-Kutason, hol egy régi úrilak áll, mely most tisztilakásul szolgál s a XVIII. század végén építtette a Záborszky család, melytől vétel útján került a Prónayakhoz. Az 1831-ben, augusztus havában itt kitört kolerának 97-en estek áldozatul, 1873-ban pedig 85-en. A róm. kath. plebánia 1332—1337-ben már fennállott. A helység régi, csúcsíves templomát 1748-ban alakították át s ezzel eredeti jellegéből kiforgatták. A községben egy gőzmalom van üzemben. Ide tartoznak: *Kutas-*, *Bánya-*, *Betekincs-*, *Büdöskút-*, *Hólya-*, *Lászlóvölgy-*, *Lyukvölgy-*, *Poklyos-*, *Sötétlápa-*, *Szandaalja-*, *Szőlőkalja-*, *Szőlőkút-*, *Tutucska* és *Völgyfő* puszták és *Gizellamajor*.

Karancsság. Szécsény és Salgótarján között fekvő magyar kisközség. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 243, lakosaié 1151, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Szécsény, vasúti állomása Zagyvapálfalva. Eredetileg a *Záh* nemzetség ősi birtoka volt. A XIV. század első felében Záh Feliczián birtokában találjuk, a ki 1330 ápr. 17-én a királyi család ellen elkövetett véres merénylete következtében életét vesztvén, összes javai, köztük e község is, elkoboztattak és a koronára szállottak. I. Károly király 1332-ben e helységet is az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia János királynéi étekfogó mesternek, a *Méhi* család ősének adományozta. I. Lajos király 1348-ban a községet vásártartási joggal ruházta fel. 1398-ban Méhi Jakab fia János volt a helység földesura, 1471-ben *Sághy* László, 1548-ban *Balassa* Zsigmond és 1660-ban Balassa Imre

Karancskeszi.

Karancsság.

divényi uradalmához tartozott. 1715-ben 10 és 1720-ban 12 magyar háztartását vették fel. 1770-től *Kubinyi* Gáspár volt a földesura. Jelenleg gróf *Lónyay* Margitnak, báró *Prónay* Szilveszter Gábornak, továbbá báró Prónay Rózának és Irmának van itt nagyobb birtoka és az utóbbiaké az egykori *Kubinyi*-féle kastély, melyet Kubinyi Gáspár 1794-ben építtetett. 1873-ban a kolera pusztított a helységben. 1874-ben pedig a falu nagyobb része leégett. A róm. kath. pl bánia 1332—37-ben már fennállott. A mostani templom 1892-ben épült, az 1891-ben lebontott és jellemzően érdekes románstílű templom helyén. Van itt még egy XVIII. századbeli kápolna is, mely a hagyomány szerint Záh Feliczián a község határában hajdan fennállott várának a köveiből épült. Az egyik határbeli hegyet Egyházhegynek nevezik; ennek oldalán épült a templom. E községhez tartozik *Csoma*-puszta, melyet 1335-ben Chama, 1436-ban pedig Chamatelky-puszta néven említenek az oklevelek, továbbá *Bedevölgy-*, *Lófar-* és *Telek*-puszták.

Kazár. *Kazár.* A Somlyó-hegy alatt, Salgótarjántól nem messze fekvő magyar kisközség. Házainak száma 208 és róm. kath. vallású lakosaié 1546. Körjegyzőségi székhely. Postája, távírója és vasúti állomása Kisterenye. 1548-ban *Bardócz* Mihály özvegye és *Ragyóczy* András voltak a földesurai. 1550-ben *Berényi* András nyerte adományul Ferdinánd királytól. 1598-ban *Mocsáry* György volt a földesura. 1715-ben 12 és 1720-ban 16 magyar háztartását vették fel. 1740-ben a *Goszthonyi* és a *Hunyady* családok, 1770-ben pedig gróf Berényi Zsigmond volt az ura. 1826-ig gróf Berényi Miklósnak voltak itt birtokai, melyek vétel útján Jankovich Miklós birtokába kerültek és jelenleg is özvegy Jankovich Miklósnénak és *Osztroluczky* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. Özvegy Jankovich Miklósnéé a Berényiektől a XVIII. században épített úrilak is. 1873-ban a kolera pusztított a községben, 1866-ban pedig földrengés volt itt, mely sok kárt okozott. Ez alkalommal a régi templom is megrepedezett. Az új róm. kath. templom 1899-ben épült. A községhez tartoznak *Székvölgy*-bánya, *Szőrösi*-puszta, mely 1406—1472-ben önálló helységként szerepel, továbbá *Székvölgy*-puszta, mely 1598-ban Zekellő néven fordúl elő a megyei adóösszeírásban. Ekkor *Romhányi* György volt a földesura.

Kálló. *Kálló.* A pestmegyei határon fekvő magyar kisközség, a hol körjegyzőség is van. Házainak száma 350, lakosaié 2304, a kik kevés kivétellel róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Aszód. A középkorban a váczi püspökség volt a birtokosa. 1562—63-ban Khalil török tiszt hűbérbirtoka volt, kinek halála után, 1565-ben Jusszuf zászlótartó kapta. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk, hat adóköteles házzal. 1715-ben 12 magyar, 1720-ban 23 magyar és három tót háztartást vettek itt fel. 1848-ig a váczi püspökség volt a földesura, de 1826-ban a báró *Podmaniczky* és a gróf *Teleki* családok is. Most a váczi püspök és gróf *Wilczek* Frigyesnének van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. plebánia 1672-ben már fennállott; a templom a réginek a helyén 1805—1811 között épült. A templom szerelvényei közül említést érdemel egy ezüst kereszt, melyet 1707-ben *Megyery* Gergely ajándékozott az egyháznak, továbbá egy ezüst kehely és egy ezüst ciborium, mindakettő 1749-ből. Itt 1849-ben pusztított a kolera, melynek 151-en estek áldozatul. 1866-ban ismét fellépett és ekkor 134-en haltak el benne. Van itt hitelszövetkezet, ker. fogyasztási és értékesítő szövetkezet, Kath. Népszövetség és izraelita imaegyesület. A község éjszaki részén levő kénes-forrás iszapja köszvényben szenvedőkre gyógyító hatású. A községhez tartoznak: *Darócz*-puszta, mely a középkorban önálló helység volt. 1488-ban az *Uzsai* család volt a földesura. Továbbá *Ilkamajor* (azelőtt Kövérmajor) és *Püspökmagyalos*-puszta.

Kálnó. *Kálnó.* Ipolyvölgyi kisközség. Házainak száma 149, lakosaié 1012, a kik túlnyomóan tót ajkúak s evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A Kálnói *Ettre* család ősi fészke. 1548-ban Ettre Balázs, Benedek és Péter voltak a földesurai. Néhány évvel később a törökök rohanták meg a községet, melyet felgyújtottak és kiraboltak, az Ettre család két tagját pedig legyilkolták. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromokban a szécsényi szandzsák községei között találjuk 27 adóköteles házzal. Az 1598. évi megyei adóösszeírás szerint ismét az Ettre család volt az ura. 1621-ben *Bory* Mihálynak is voltak jobbágytelkei. 1715-ben hét tót, 1720-ban három magyar és 12 tót háztartását vették fel. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, Ettre Zsigmond és Ferencz, *Batta* Imre, *Györkey* Pál, *Gellén* Sándor, *Sebe* Mihály és *Macza* Sámuel voltak a földesurai, 1826-ban pedig Ettre Antal és Károly. Később a *Blaskovich* és *Csernovics* családok is szereztek itt birtokokat. Jelenleg

1

2

3

Gács · 1. A régi kincstári sóház. — 2. A gróf Forgách-féle kastély. — 3. A gácsfalusi templom.

1

2

3

1. Heréd : Brüll H. Gézáné kastélya. — 2. Ipolyvarbó : Szabó N. János kúriája. — 3. Jobbágyi : Szent-Ivány Farkas úrilaka Kisjobbágyi pusztán.

1

2

3

1. Kisterenye: Báró Solymossy Jenő kaštélya. — 2. Kétkeresztur: Szakall Mihály úrilaka. — 3. Kékkő: A várkastély újabbkori része.

1

2

3

1. Keszeg : Huszár Elemér kúriája. — 2. Liptagerge : Mocsáry István kastélya. — 3. Lapújtő : Mocsáry Sándor kúriája a község Bocsár nevű részén.

Szaniszló István a legnagyobb birtokosa, a ki a községhez tartozó *Boglyás*-pusztán lakik. Az itteni két régi kúriát a Kálnói Ettre család építtette; később a Blaskovich családé lett és jelenleg az egyik a Váradi *Török* családé, a másik pedig egy helybeli kisbirtokosé. Az evangélikusok temploma, mely a kálnógarábi határban van, még a középkorból maradt fenn; 1904-ben történt átalakítása alkalmával azonban régi építészeti jellegétől teljesen megfosztották. 1873-ban itt is száznál többen haltak el kolerában. A községben két agyagpipagyár van üzemben, az egyik *Deutsch* Bertalané, a másik *Reichmann* Sándoré. A határ tele van savanyúvízforrásokkal. A községhez tartoznak: *Agyagos* (azelőtt Csirava-puszta), *Alsómocsdi*, *Boglyás-* (azelőtt Békopa), *Cseres*, *Felsőmocsdi* és *Haraszt*-puszta, *Kálnói téglagyár*, *Középmocsár*, *Liget-* (eddig Lehota), *Németbércz* és Sós-puszta (azelőtt Szlanó).

Kálnógaráb. Az Ipoly balpartján fekszik. Kisközség 82 házzal és 492 tótajkú, evangélikus lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Kálnó. A XV. század közepén (1435—51) a füleki várhoz tartozott. Az 1548. évi összeírásban két ilynemű helységet találunk: Alsó-Garábot, melynek földesura *Szanday* Osvát és Felső-Garábot, melynek ura *Bebek* Ferencz volt. A későbbi összeírásokban már nem fordúl elő. 1715-ben egy magyar és nyolcz tót, 1720-ban egy magyar és négy tót háztartását vették fel. A XVIII. században a Kálnói *Ettre*, majd 1848 előtt a *Blaskovich* család volt a földesura. Jelenleg *Passuth* Sámuel és özv. *Jávorka* Sándorné a nagyobb birtokosai. Az evangélikus templom, mely az itteni és a kálnói evangélikus egyház közös tulajdona, még a középkorból való s eredetileg csúcsíves ízlésben épült, de 1904-ben történt átalakítása alkalmával eredeti jellegét elveszítette. A községhez tartozik *Felsőpetri*-puszta és *Pusztagaráb*. Az utóbbi már az 1435—1451. években szerepel a füleki vár tartozékai között, utóbb Tót-Garáb néven is ismeretes volt. Kálnógaráb.

Keszeg. A pestmegyei határtól nem messze fekvő kisközség. Házainak száma 88, vegyesen magyar és tót, róm. kath. vallású lakosaié 613. A postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Vácz. Területe már az őskorban lakott volt, mert határában őskori telepek vannak; de községként csak a XVIII. század elején települt. A XVII. században még csak puszta. 1634-ben *Bosnyák* Tamás, 1641-ben Bosnyák Judit birtokában találjuk, a ki 1663-ban *Juhász* Máténak adta zálogba. 1667-ben Juhász Gergely, 1691-ben pedig Juhász Erzsébet, *Szilassy* János özvegyének a kezén találjuk. Az 1715. évi összeírásban még nem fordúl elő. 1720-ban három magyar és 14 tót háztartását írták össze. Az 1715. évtől kezdve a Baráthi *Huszár* család volt a község földesura és jelenleg is Baráthi Huszár Elemér a legnagyobb birtokosa. Kastélya elejét Huszár József 1749-ben építtette, a többi részét pedig Huszár Károly a múlt század 70-es éveiben. A kastélyban sok az érdekes műtárgy és régiség. Festményei között képviselve van Mányoki, Wouverman, Pitoque, a Rembrand-iskola stb. Van itt egy egykorú Rákóczi-kép is. Sok értékes, régi bútor és egyéb régi műtárgy, továbbá körülbelül 2000 kötetes könyvtár és az érdekes családi levéltár egy része. A róm. kath. templom az 1764. évben épült. A községben Huszár Elemérnek gőzmalma is van. Ide tartoznak *Huszárvölgy-* és *Száláska* puszták. Keszeg.

Kékkő. Hont vármegye határán, a Kürtös-patak mellett fekvő kisközség, körjegyzői székhely. Házainak száma 233, lakosaié 1341, a kik vegyesen magyarok és tótok, de mindannyian róm. kath. vallásúak. Postája helyben van és távíróállomása Balassagyarmat. Már a tatárjárás előtti korszakban fennállott. A XIII. század második felében Mikó fia Péter, honti főispán (1271—1277), a *Balassák* őse, építtette az itteni várat, melyről az 1290-ben kelt egyezséglevél is megemlékezik. Ez egyezség szerint a várat Dolyán, Zsély és Olvár helységekkel együtt, Péter főispán firokonai nyerik. Az egész középkoron át a Balassa család birtokában találjuk. A XVI. század második felében (1572) Balassa János, Hont és Zólyom vármegyék főispánja, bírta a várat. Musztafa basa, Balassa gyakori támadásait megtorlandó, 1576-ban Ali béget küldte Kékkő elfoglalására, de a várbeliek a török had közeledtére Divénybe menekültek és a vár kardcsapás nélkül került a törökök birtokába. 1593-ban *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristóf visszafoglalták ugyan a várat, de a kivonuló törökök a levegőbe röpítették. Az 1598. évi megyei adóösszeírásban Kékkőváraljának Balassa Zsigmond volt a földesura. II. Mátyás király a várat 1609-ben visszaadván a Balassáknak, Balassa Zsigmond 1609—1612 között Kékkő.

nagy költséggel helyreállíttatta. A XVII. század második felében a vár újból elpusztult. 1658 október 6-án a helység országos és heti vásárok tartására nyert kiváltságokat. 1715-ben két magyar és hat tót háztartást vettek itt fel az összeírásba, de 1720-ban már nemes községként szerepel. A XVIII. század első felében báró Balassa Gábor a vár egy részét újra felépíttette. A XVIII. század második felében (1756—1807) a vár a grófi ág utolsó sarjáé : Balassa Ferenczé volt, a ki életének végszakát itt töltötte. Halála után az uradalmat báró Balassa Sándor cs. kir. kamarás örökölte. Jelenleg gróf *Almássy* Dénesné szül. gróf *Károlyi* Ella a vár és a község legnagyobb birtokosa. Érdekes a várban a várkápolna, melyet 1759-ben szenteltek fel. A várkastélyban sok érdekes látnivaló van. Remek régi bútorok, festmények, műtárgyak, metszetek. A könyvtár is gazdag és érdekes. A szépen gondozott várkert és a várbástyák terraszairól fenségesen szép kilátás nyílik a távol vidékre. A községbeli szép róm. kath. templom1879-ben épült. 1866-ban a község nagy része leégett, 1873-ban pedig a kolera tizedelte meg a lakosságot. A balassagyarmati népbanknak a helységben fiókintézete van, A községhez tartoznak : *Récska*-puszta, továbbá *Szrnajka, Ocsenáska, Ravnya. Majorföldek* és *Drjenovka* tanyák.

Kétbodony. *Kétbodony.* A Lókos-patak völgyében fekvő kisközség, körjegyzőséggel. 102 házzal és 539, magyarosodó tót ajkú, túlnyomóan ág. ev. és kis részben róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Romhány. E község Nagy-, vagy másképp Alsó-Bodony helység és Puszta-, vagy másként Felső-Bodony egyesüléséből keletkezett. Eredetileg a *Kartal* nemzetség ősi birtoka volt. E nemzetség egyik sarja, I. Péter, a margitszigeti apáczákkal perben állott. IV. Béla király 1264-ben I. Pétert az apáczák birtokain elkövetett hatalmaskodások miatt összes javaitól s így Bodonytól is, megfosztotta. I. Péter e bajból csak úgy tudott szabadulni, hogy összes javait s így Bodonyt is, 1271-ben átadta az apáczáknak, a maga részére csupán az életfogytiglani haszonélvezetet kötvén ki. A XVI. század közepén már a hódoltsághoz tartozott. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromokban 22, az 1579-iki összeírásban pedig 18 adóköteles házzal szerepel. 1598-ban *Bodonyi* János volt a földesura. 1627-ben *Balogh* Mihály volt itt birtokos. Az 1715. évi összeírás szerint nemes község volt, két magyar, egy német és kilencz tót, és 1720-ban két magyar, 11 tót háztartással. 1740-ben a *Vay* család, 1770-ben *Muslay* Gábor és *Bene* Ádám volt a földesura. 1826-ban Alsó-Bodonyt ifj. Muslay Antal, Felső-Bodonyt pedig többekkel együtt Bibiti *Horváth* Gábor bírta. Újabban *Muslay* Etel férjezett *Csernyus* Allánné is birtokosa volt, de a birtok jelenleg *Zsótér* Zoltáné. Ezeken kívül még *Kilián* Ármin, báró *Andreánszky* István és *Muslay* Bertalanné örökösei a nagyobb birtokosai. Az itteni úrilakok közül Csernyus Allánnéét Muslay Sándor építtette ; *Hanzély* Béla úrilakát pedig a Bibiti *Horváthok,* de a jelenlegi tulajdonos átalakíttatta. A házhoz nagyon szép, gondozott kert tartozik, két érdekes dombbal. Az egyiken most gazdasági épület áll, melynek helyén hajdan állítólag kolostor vagy templom volt. Környékén tényleg találtak faragott köveket és egy ugyancsak kőből faragott keresztelő medenczét. A másik domb mesterségesen hordottnak látszik és ezen gömbölyű alakú épület áll, mely állítólag török mecset maradványa volna. *Thaly* Kálmán szerint e dombról nézte végig II. Rákóczi Ferencz a romhányi ütközetet. A XIX. század közepén, 1866-ban itt is dühöngött a kolera. Az itteni evangélikus templom a XVIII. század végén épült. A községhez tartoznak : *Csernyus-* és *Szalóka* puszták.

Kétkeresztúr. *Kétkeresztúr.* A gömöri határszél közelében fekvő kisközség. Házainak száma 44, lakosaié 300, a kiknek a fele magyar, a másik fele tótajkú és túlnyomóan ág. ev. vallású. Postája Nagydarócz, távírója Poltár és vasúti állomása Fülek. Kis-Keresztúr és Nagy-Keresztúr egyesüléséből alakult. Első ízben már az 1332—1337. évi pápai tized jegyzékében fordul elő, s e szerint már akkor egyházas hely volt. 1548-ban *Lipthay* János, *Wesselényi* Miklós és Márton és *Géczy* László voltak a földesurai. A későbbi összeírásokból hiányzik. A XIX. század első felében *Gencsy* Károly, *Madarassy* Miksa, *Pongrácz* Arnold és *Stefanidesz* Benjamin voltak a birtokosai, később még a *Fáy, Máriássy* és a báró *Deniske* családok, most pedig *Szakall* Mihálynak és nejének, szül. *Thassy* Olgának van itt nagyobb birtoka és az övék az itteni csinos úrilak is, melyet *Szakall* Ferencz 1870 körül építtetett, de a jelenlegi tulajdonosa 1903-ban megnagyobbíttatta és átalakít-

tatta. Szakall Mihálynak itt gőzmalma és birtokán savanyúvíz forrása is van. A községben ág. ev. imaház van, mely 1886-ban épült. A községhez tartoznak: *Alsó-* és *Felső-Veselény*, *Csevicze-*, *Kiskeresztúr-*, *Lápos-* és *Rózsás* puszták.

Kisbágyon. (Azelőtt csak Bágyon.) A Bujáki-patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 81 és róm. kath. vallású lakosaié 427. Postája és távírója Szirák, vasúti állomása: Apcz-Zagyvaszántó. A *Szolnok* nemzetség ősi birtoka volt, melyen 1260-ban e nemzetség tagjai megosztoztak, de e birtokok a XIII. század végén lassanként más kezekbe kerültek. 1309-ben *Guthai* Pál vett itt birtokrészeket. A XV. században az *Alagi* család volt itt birtokos, mely 1472-ben itteni részeit Mikófalvi *Bekény* Dénesnek zálogosította el. 1488-ban az *Uzsai* családé, mely ugyanekkor Uzsán és Daróczon (ma mindkettő puszta) is birtokos volt. 1514-ben Kerékgedei *Temmel* László itteni jószágait, melyeket özvegyi jogon bírt, *Werbőczy* Istvánnak engedte át. 1598-ban *Balogh* Mihály volt a földesura. Az 1715. évi összeírásban a nemes községek között szerepel, 10 magyar háztartással. Az 1720. évi összeírásban adóköteles háztartások nélkül fordul elő. 1770-ben *Egry* József, *Komjáthy* Ábrahám és a *Meskó* család bírt itt földesúri joggal. Később pedig *Ondrejovich* Károly, *Géczy* Dénes és báró *Wodianer* Albert voltak itt birtokosok. Jelenleg báró *Harkányi* Jánosnak, *Géczy* Dezső dr.-nak és *Ondrejovich* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Az itteni úrilakközűl az egyiket 1831-ben Ondrejovich Károly építtette és ez jelenleg Ondrejovich Lászlóé, a másikat Géczy Dénes építtette 1852-ben s ez most Géczy Dezső dr. tulajdona. A róm. kath. templom 1422-ben épült, csúcsíves ízlésben. Kisbágyon.

Kisbárkány. Az ú. n. Tóthegy alatt fekvő magyar kisközség, összesen 25 házzal és 155 róm. kath. vallású lakossal. Postája Sámsonháza, távírója és vasúti állomása Pásztó. 1265-ig a *Kacsics* nemzetség birtokában találjuk, ekkor azonban a *Rátót* nembeli *Porcz* István, a *Pásztohi*, a *Tari* és a Kazai *Kakas* család őse szerezte meg. 1415-ig a Pásztohi család kezén találjuk, de 1415-ben Zsigmond király a Kazai Kakas családnak adományozta. 1454-ben ismét a Pásztohiak kezén volt. 1472-ben Guthi *Országh* Mihály nádor és a Nánai *Kompolthi* család birtokába került, Tapács pusztával és Fejérkő puszta várral együtt. Az 1548. évi adóösszeírás szerint akkoriban a helység üresen állott. 1608-ban *Berényi* Ferencz nyerte adományul Rudolf királytól, Telki pusztával együtt. 1715-ben 13, 1720-ban 20 magyar háztartását vették fel. 1770-ben gróf Berényi Zsigmond volt a földesura. A XIX. század első felében a gróf *Berényiek*, majd a *Jankovich* család birtokában találjuk. Jelenleg Jankovich Miklósné a helység legnagyobb birtokosa. Kisbárkány.

Kisecset. A nógrádi járásban, a Cserhát alatt fekszik. Magyar kisközség, 49 házzal és 233 róm. kath. vallású lakossal. Postája Kétbodony, távírója és vasúti állomása Becske. E községről csak a XVI. századtól kezdve vannak adataink. 1598-ban *Bornemisza* György volt a földesura s ekkor csak két adóköteles háza volt. 1770-ben *Prónay* Gábor özvegye, Prónay Pál, *Kórody* Pál és *Telek* Antal voltak az urai, 1826-ban pedig báró Prónay Sándor, Prónay Miklós és János, *Haan* Imre és mások, később a *Vághelyi* és a *Horváth* családok. Jelenleg báró *Buttler* Ervinnek és *Kilián* Herminnek van itt nagyobb birtoka. Az itteni kis róm. kath. templom a XIX. század közepén épült. A községhez tartozik *Ilona*-puszta. Kisecset.

Kisgerge. A Dobroda-patak mentén fekvő magyar kisközség, 60 házzal és 303, róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Litke. A *Záh* nemzetség ősi fészke, a hol már 1227-ben megtaláljuk e nemzetség tagjait. Záh Feliczián merénylete következtében az ősi nemzetségi javak elkoboztatván, e helységet Károly király 1335-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Jánosnak adományozta. Az adománylevélben Egyházasgeregye néven fordul elő. 1548-ban Ráday Pál volt a helység földesura. Az 1562—63. évi török kincstári számadáskönyvekben is még Egyházas-Gerge néven szerepel, a mikor Sehszüvár, a szécsényi szandzsák bég helyettesének a hűbérbirtoka volt, de 1567-ben Redzseb aga, a budai önkéntes lovasság tisztjének a birtokába került. 1740-ben a *Gyürky* család birtokában találjuk, 1770-ben *Fáy* Andrásában zálogban, 1826-ban pedig gróf *Ráday* Pál, Gyürky Pál és *Mocsáry* Károlyéban. Jelenlegi s Mocsáry Miklós a birtokosa. A róm. kath. plebánia 1332-ben már fennállott és a templom 1503-ban épült. A hagyomány szerint azon a helyen, a hol a honfoglaló magyarok áldozó helye volt. E hagyománynak némi valószínűséget kölcsönöz az a körülmény, hogy a templom emelkedett, berkes helyen áll s nem messze tőle, a Liptagerge község határában fekvő Sirmány dülőn honfoglaláskori sírokat találtak. A templomban a Kisgerge.

következő felírásos kő van elhelyezve : »Hoc tibi fundavit suprema regina sacellum ortus Lipthois Ladislaus avis ig (ic) et avos veteres posuit chaos g parentes tuta foret gremio ut turba sepulta tuo huc ades alma dei mater votisque faveto saepius et clemens ad tua templa veni 1503.« A község határában feküdt *Forró*-puszta, melyről szintén már 1335-ben emlékeznek meg az oklevelek.

Kishartyán. *Kishartyán.* Szécsény és Salgótarján között fekszik. Magyar kisközség 106 házzal és 539 róm. kath. vallású lakossal. Postája Karancsság, távírója Szécsény, vasúti állomása Zagyvapálfalva. Már a középkorban fennállott. Az 1548. évi adóösszeírásba teljesen elpusztult helységként van felvéve. 1562—63-ban a török hódoltsághoz tartozott a szécsényi szandzsák községei között. A későbbi összeírásokból hiányzik. Az 1715—1720. évi összeírásban is csak 5 magyar háztartással szerepel. 1770-ben *Horváth* György volt a földesura. A XIX. század első felében *Bay* Ferencz birtoka volt, kinek halála után, 1820-ban, özvegye, szül. *Fáy* Ilona, majd örököse, *Gyürky* Pál, birtokába került. Később a báró *Podmaniczky* család is birtokos volt itt és jelenleg *Kandó* Aladár a nagyobb birtokosa s az övé a községhez tartozó kőkút-pusztai kúria is, melyet még báró *Podmaniczky* Mihály építtetett. A róm. kath. templom 1712-ben épült és a községtől kb. egy kilométernyire fekszik. Hajdan itt feküdt a község is, mely a török hódoltság alatt pusztult el. Határában fekszik a Zsidóhegy, melyet azért nevezték el így, mert itt a XVIII. század második felében egy átutazó zsidót kirabolták és meggyilkolták. A Kőlyukoldal nevű határrészben homokkő-barlang van, melyben a középkorban remete tanyázott. A barlangnak három nyílása van. Van benne egy 60 köbméter tágas terem s több járhatlan folyosó. A községhez tartoznak *Hadászó-* és *Kőkút*-puszták, mindkettő Kandó Aladár birtoka.

Kishalom. *Kishalom.* (Azelőtt Kis-Sztraczin.) A Sztraczin-völgyben fekvő kisközség. Házainak száma 53, lakosaié 317, a kik tótajkúak és ág. ev. vallásúak. Postája Kiskürtös, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Eredetileg a honti vár tartozéka és királyi várbirtok volt, melyet II. Endre király Detrének, a *Balassák* ősének adományozott, a mit 1236-ban IV. Béla király is megerősített. A XV. században, 1439-ig, *Salgai* Miklós birtokában találjuk. 1439—1460-ban a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1548-ban Balassa Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a földesura, 1660-ban pedig Balassa Imre és ekkor Divényhez tartozott. Az 1715. évi összeírásban 1 magyar és 12 tót, az 1720. évben 7 magyar és 6 tót háztartással szerepel. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás szerint *Csepcsányi*, másként *Kádár* János lakott itt. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával gróf *Zichy* Ferencz győri püspök és gróf Balassa Pál voltak az urai és 1826-ban a *Csemitzky* család is birtokos volt itt. Jelenleg a gróf Zichy család divényi uradalmához tartozik. 1873-ban itt is pusztított a kolera. Itt van *Ungár* Miksa kőszénbányája is.

Kiskorna. *Kiskorna.* (Azelőtt csupán Korna.) A gömöri határszél közelében, az Oszicsina nevű hegy alatt fekszik. Kisközség, 68 házzal és 402 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Ipolyróna, távírója és vasúti állomása Ipolyszele. A középkorban e község határában két helységet találunk ; az egyik Kerna, a másik Kerna-Lehota. 1548-ban mindkettő *Bebek* Ferenczé volt, 1598-ban pedig *Orlé* Miklósé. 1715-ben és 1720-ban 1 magyar és 13 tót háztartást vettek föl itt az összeírásba s ekkor már a *Csemitzky* család volt a földesura. 1770-ben Csemitzky Péter és Gábor és *Platthy* András, 1826-ban pedig Platthy Sámuel. A Platthy család itteni birtokai a *Vattayakra*, majd a *Horkovicsokra* szállottak és jelenleg is Horkovics Gyulának van itt nagyobb birtoka, az övé az egykori Csemitzky-féle kúria is, mely a XVII. században épült, 1820-ban Platthy Sámuel renováltatta és hozzáépített. 1831-ben és 1873-ban ezt a községet sem kerülte el a kolera. Az itteni ág. h. ev. templom 1905-ben épült. A községhez tartoznak *Oszicsina-*, *Nyeklen-*, *Ujvilág-* és *Závoda* puszták.

Kiskürtös. *Kiskürtös.* A Kürtös-patak mellett fekvő kisközség. Házainak száma 48, lakosaié 218, a kik magyarok és tótajkúak, róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Balassagyarmat. A helység már a középkorban is megvolt. 1562—63-ban a hódoltsághoz és Kászin nógrádi mizliva hűbérbirtokai közé tartozott. 1587-ben Hüsszein bin Ahmed, Szécsény várának egyik gyalogos katonája bírta a helység egy részét hűbérül. Az 1715. és az 1720. évi összeírásokban, nemes községként szerepel, adóköteles háztartások nélkül. A XVIII. század első felében *Radványi* Ferencz volt itt birtokos.

Az 1754—55. évi összeirás szerint *Ambrózy* János, *Németh* György és Mihály voltak a birtokosai, később pedig a *Kacskovits*, a *Ponovszky*, a *Csemitzky*, a *Bobor* és a *Kalmár* családok. Jelenleg *Farkass* Zoltánnak és Weisz Józsefnek van itt nagyobb birtoka. 1873-ban itt is a kolera szedte áldozatait. A Sebastiani és Fejérczégnek kvarcz homokmosógyára és gőzmalma van a községben.

Kislibercse. A Mala Viszoka hegy tövében és a Viszoka patak mentén fekvő kisközség. Van 40 háza és 223 tótajkú és evangélikus vallású lakosa. Postája Alsósztregova, távírója Gács és vasuti megállóhelye Rárós-puszta. A *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt, mely az 1271. évi osztály alkalmával I. Falkos fia Mihálynak jutott és tőle fiai : Simon, a Palásti *Radó*, Tamás, a Libercsei *Tompos* és Péter, a *Martonfalvi* családok ősei örökölték. 1425-ben Alsólibercse, 1446-ban Kislibercse néven említik az oklevelek. 1473-ban *Libertsey* László birtokában találjuk. Az 1548. évi összeírásban két ilynevű helységet találunk. Kislibercse *Kislibertsey* Ferencz és Pál birtoka volt, Felsőkislibercse pedig *Bebek* Ferenczé. 1562—63-ban behódolt és a szécsényi szandzsák helységei között, hét adóköteles házzal szerepel. 1585—86-ban Mohammed bin Ali hűbérbirtokában találjuk. 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. Az 1660. évi úrbéri összeírás szerint puszta volt és Balassa Imre és László birtoka. 1715-ben 11 és 1720-ban 10 magyar háztartását vették fel. A XVIII. század elején *Dobay* László alispán birtoka volt, a ki itt halt meg 1726 márczius 30-án. Tetemei az alsósztregovai templomban nyugosznak. 1770-ben *Révay* Ferencz és Péter, *Bene* András, *Dacsó* Péter, a *Sréter* örökösök, Sréter Mihály, *Battik* György, Sándor és Ferencz, *Isák* László, *Mikula* Péter, *Vekovinszky* Mihály, *Balogh* Péter, *Kubinyi* Lőrincz és Sándor, Dacsó László özvegye, *Káldy* Pál és a *Morvay* család voltak a földesurai ; 1826-ban *Dubraviczky* Béter, *Pongrácz* Boldizsár és *Benedikty* Mihály, 1848-ban pedig Pongrácz Károly alispán voltak a birtokosai. Jelenleg báró *Buttler* Ervinnek és *Madách* Flórának van itt nagyobb birtoka. A helységbeli két kúria 1848-ban Pongrácz Károlyé volt ; az egyiket a Dubraviczky család építette a XIX. század elején, a másik még a XVIII. századból való. Most mindkettő báró *Buttler* Erviné. A Mala Viszoka nevű hegyen épületrom maradványai láthatók, melyek a hagyomány szerint még a Libertsey családtól származnak. A községhez tartozik *Csendlak*-puszta és *Vadas*-puszta, (azelőtt Oszusipuszta). Kislibercse.

Kismaros. Dunamenti kisközség. Házainak száma 105, lakosaié 600, a kik németajkúak, de erősen magyarosodnak. Vallásuk róm. katholikus. Postája és vasuti állomása helyben van, távírója pedig Nógrádverőczén. E község 1697—1705 között települt be Würtenbergből származó németekkel és 1776 szeptember 16-án nyert szabadalomlevelet Mária Terézia királynőtől. 1770-ben már a visegrádi koronauradalomhoz tartozott és jelenleg is a koronauradalomhoz tartozik. A községbeli úrilakok közül az egyiket 1868-ban *Sebők* Imre építette ; ez jelenleg *Hegedüs* János dré. *Kelényi* Imre dr. házát *Brunkala* László építette 1888-ban. *Vilcsek* Gyula háza pedig 1903-ban épült. A határban a kuruczvilágban több kisebb ütközet volt és a falu keleti végén most is gyakran találnak egykorú pénzeket. 1849 július 15-én, midőn *Görgey* hada Vácz felé vonult, itt kötötték be Walcz Mihályné nevű parasztasszony fejkendőjével Görgey fejsebét. Az itteni róm. kath. templom 1827-ben épült. 1859-ben az egész helység leégett, 1875-ben pedig a Duna árja okozott sok kárt. A helységben gróf *Sierstorpffnak* gőzfavágója, fahéjvágója, iparvasútja és fatelepe van. A határbeli egyik dűlőt Schweizi dűlőnek nevezik, mert hajdan ott volt a koronauradalom svájczi majorsága. Ide tartozik a Morgói fatelep, (azelőtt Sierstorpff telep). Kismaros.

Kismulyad. (Azelőtt Mulyadka.) Az Ipoly közelében fekszik. Magyar kisközség, 33 házzal és 156, róm. kath. lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Rapp. Csak a XVIII. századtól kezdve van róla adatunk. 1715-ben öt és 1720-ban hat magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1770-ben *Mocsáry* Sámuel és György és *Trajtler* János voltak a földesurai, 1826-ban pedig Mocsáry Károly. Később *Jakabfalvy* József és *Sallay* István voltak itt birtokosok. A községben levő kúriát Sallay István a XIX. század közepén építtette s ez jelenleg a közbirtokosságé ; iskolának használják. A róm. katholikusoknak csak kápolnájuk van itt, mely 1894-ben épült. Kismulyad.

Kisterenye. (Azelőtt Kis-Terenne.) A Zagyva és a Tarján-patak összefolyásánál fekvő, magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 410 és római kath. vallású lakosaié 2892. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. E köz- Kisterenye.

ség már a XV. században szerepel. 1413 és 1450 között Egyházas-Terenye és Vásáros-Terenye nevek alatt fordul elő a *Derencsényi* család birtokaként, melyet 1413-ban Zsigmond királytól nyert adományban. 1548-ban Derencsényi István és Tamás, 1598-ban *Bakos* János volt a földesura. 1715-ben 16 és 1720-ban 19 magyar háztartását vették fel. 1740-ben a gróf *Forgách* és a *Jánoky* családok, 1770-ben *Vass* Erzsébet, báró *Luzsénszky* özvegye, *Gyürky* Pál, *Ternyey* Miklós, *Battik* Ferencz özvegye, Jánoky Sára, *Bornemisza* József bírtak itt földesúri joggal. 1826-ban Gyürky Pál első alispán birtoka, kinek itt akkoriban messzeföldön híres gazdasága volt. E családon kívül később még a Ternyey, a báró Luzsénszky, a Bornemisza és a *Repeczky* családok voltak itt földesurak. Jelenleg báró *Solymosy* Jenő a legnagyobb birtokosa s az övé a gróf Gyürky Páltól, a múlt század közepe táján épített kastély is. A plebánia 1332—1337-ben már fennállott; temploma is még a középkorban épült, de 1798-ban és 1903-ban helyreállították. Az evangélikusok temploma 1907-ben épült. 1873-ban itt is a kolera pusztított. Báró Solymosynak gőzmalma van a községben, a pásztói takarékpénztár részvénytársaságnak pedig fiókja. E községhez tartoznak a következő lakott helyek: *Kotyháza*, mely 1439-ben már fennállott. *Puszta-Márkháza* 1439-ben a Derencsényi család birtoka volt. Az 1715—1720. évi összeírásokban még önálló községként fordul elő öt, illetőleg hat tót háztartással. Ide tartoznak még: *Bikkvölgy*, *Dorogkoplaló*, *Felsőbikkvölgy* puszták, *Kökényes*, melyet 1413-ban Zsigmond király a Derencsényieknek adományozott, *Nagyrót*, *Nyárjasvölgy*, *Ravaszlyuk*, Szénégetői bánya kolonia és *Világos*.

Korláti. *Korláti.* (Ezelőtt Korlát.) Gömör vármegye határán fekvő magyar kisközség. Van 52 háza és 1144, róm. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti állomása Balogfala. 1342-ben Korlátteleki néven említik az oklevelek. Ekkor Széesényi Tamás birtoka, a ki Zagyvafői Miklós fia Petőnek adta cserébe Szinóbányáért. 1478—1483-ban Korláthi alakban találjuk feljegyezve. 1478-ban a Serkei *Lorántffyak* birtoka, 1598-ban *Zagyvay* Miklósé. 1715-ben hat és 1720-ban kilencz magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Prileszky* Elek neje, 1826-ban *Záborszky* Antal volt a földesura. Jelenleg özvegy *Bernáth* Gyuláné, *Kubinyi* Sándor örökösei és *Stephani* Ervin a legnagyobb birtokosai. A községhez tartozó Bucsom őserdő Szász Coburg-Gothai Fülöp herczegé A község melletti dombon állott egykor *Simonfalva*, mely szintén a török hódoltság alatt pusztult el. Itt van az ország legnagyobb bazaltbányája, hol 800 munkás dolgozik, kiknek száma a családtagokkal együtt kb. 1700. Ezek azonban külön telepet alkotnak és a község lélekszámában nem foglaltatnak. A községhez tartozik *Czövekfalva*, mely a középkorban önálló helység volt és 1598-ban *Divényi* Pál volt a földesura. A XVII. században pusztult el.

Kosd. *Kosd.* Vácz közelében fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 382, lakosaié 2015, a kik vegyesen róm. kath. és református vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Vácz. Kosd már 1460-ban a váczi püspökség birtoka volt. A budai szandzsák 1562—1563. évi hűbérszámadáskönyvében Rusztem budai pasa birtokában találjuk. 1715-ben 42 és 1720-ban 27 magyar háztartását vették fel az összeírók. Mindvégig a váczi püspökség volt a földesura és jelenleg is az a legnagyobb birtokosa. Plebániája már a középkorban fennállott. A XVII. században a templom a reformátusok birtokába került és 1719-ben ismét visszakerült a katholikusok kezére. Ez időtől kezdve a váczi ferenczrendiek és a kegyesrendiek végezték Kosdon az istenitiszteletet. 1727-ben *Vay* Ádám Rádon plebániát alapítván, Kosdot leányegyházként Rádhoz csatolták. 1740-ben pestisragály ütött ki Kosdon. Midőn Össi Lőrincz, akkori rádi plebános a betegek látogatására Kosdra jött, Vay Ádám, a ki attól tartott, hogy a plebános behurczolja a ragályt Rádra, nem engedte őt oda visszatérni. A plebános ekkor tehát Kosdra tette át székhelyét s így lett Kosd önálló plebániává. A mostani református templom 1783-ban épült, de tornya csak 1809-ben. Az egyház birtokában egy úrvacsorához szolgáló kehely van, 1616-ból. 1856 október 12-én nagy tűzvész pusztított a helységben és az akkori becslés szerint 84.000 forint kárt okozott. Van itt hitelszövetkezet, kőszénbánya és szürke márvány bánya. A községhez tartozik: *Cselőte*-puszta. *Keméndtanya* és *Öregcselőte*-puszta.

Kotmány. *Kotmány.* (Azelőtt Kotman-Lehota.) A Tiszovnyik patak mellett fekvő kisközség. Házainak száma 144, lakosaié 760, a kik tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája és vasuti állomása Vámosfalva, távírója pedig Lónyabánya.

Már a XIV. században fennállott. 1393-ban Kothmanlehutaya alakban említik az oklevelek. 1467-ben Gúthi *Országh* Mihály nádor birtokába került. 1548-ban *Balassa* Zsigmondé volt. 1562—63-ban nyolcz adóköteles házzal a török hódoltsághoz tartozott. 1598-ban ismét Balassa Zsigmond birtokában találjuk. 1660-ban részben a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben öt magyar és három tót, 1720-ban hét tót háztartását írták össze. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz győri püspök, a XIX. század első felében pedig a gróf Zichy és a báró Balassa családok voltak az urai. Most is a gróf Zichy-féle senioratus birtoka. Hozzá tartoznak a következő irtványok: *Hosszuföld* (azelőtt Dlhidiel), *Hosszubocs*, *Kecskehát* (azelőtt Kozich bát), *Köves* (azelőtt Bjelaskala), *Mélyföld* (azelőtt (Hlboko), *Pusztahegy* (azelőtt Pusztajelazi), *Szárazrét* (azelőtt Szucha-Dolinka), *Tapogató* (azelőtt Tyapkács), *Tiszafenyves*-irtvány (azelőtt Tiszovnik).

Kozárd. Pásztó közelében fekvő magyar kisközség, 99 házzal és 490 római kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Pásztó. E helység határában a középkorban Varaskalapács és Kozárvölgy nevű községek feküdtek, melyeket 1413-ban a *Derencsényi* család nyert adományúl. Ezé volt a szomszédos Kalapács nevű falu is 1450—1481 között. 1633—1634-ben a török hódoltsághoz és a váczi nahijc községei közé tartozott, összesen három adóköteles házzal. 1770-ben herczeg *Esterházy* Miklós és a *Marsovszky* család, 1826-ban pedig még *Ettre* Antal és Károly voltak az urai. Jelenleg *Plachy* Gyula birtokos itt, a ki a községhez tartozó *Pogányvár* pusztát vette meg, mely a herczeg Esterházyaké, majd a *Hatvany-Deutsch* családé volt. *Kelmeny* Gábornak is nagyobb birtoka van itt. 1865-ben a falu kétharmada leégett, 1873-ban pedig a kolera tizedelte meg lakosait. A községhez tartozik *Pogányvár* és *Nagymező*-puszta. Kozárd.

Kutasó. A Dobogó-hegyláncz alatt fekszik. Magyar kisközség, 42 házzal és 273 római kath. és ág. ev. vallású lakossal. Postája Cserhátszentiván, távírója és vasúti állomása Pásztó. E községet már 1265-ben említik az oklevelek, de ekkor még puszta földterület volt. 1436-ban Kutas néven szerepel. A XVI. század elsjén Kerékgedei *Temmel* László özvegye volt itt birtokos, a ki 1514-ben itteni birtokait, a melyeket özvegyi jogon bírt, *Werbőczy* Istvánnak engedte át. 1770-ben *Sréter* árvái, *Trejtler* István, *Marsovszky* Ferencz és László, *Rotth* Tamás, *Gyürky* György, *Gedey* Ádám, a *Jeszenszky*, a *Kozma* és a *Beniczky* családok birtak itt földesúri joggal, a XVIII. század végén pedig *Veres* Pál és *Dessewffy* Ottó (Trejtler István veje). Jelenleg Veres Lajosnak és Dessewffy Ödönnek van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik *Mocsáros*-puszta. Kutasó.

Kürtösújfalu. (Azelőtt Kis-Újfalu.) A Kürtös-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 69, lakosaié, a kik tótajkúak és római kath. vallásúak 388. Postája Mikszáthfalva, távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. Már a középkorban, 1473-ban Zoborral és Kürttel együtt fordúl elő. 1548-ban *Balassa* János volt a helység földesura. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és Divane Ali hűbérbirtoka volt. 1598-ban Balassa Zsigmond birtokában találjuk. 1715-ben 13 magyar, 1720-ban hét magyar és négy tót háztartását vették fel. Később a gróf *Zichy* és a báró Balassa családok voltak az urai. Jelenleg is a gróf Zichy család senioratusához tartozik, de *Literáty* Istvánnak is van itt nagyobb birtoka és úrilaka. A községhez tartozik *Istvánka*-tanya. Kürtösújfalu.

Lapújtő. A Karancshegy aljában fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 225, lakosaié 1395, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásuak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Salgótarján. A XIV. század elején a község ama részén, a hol most a Mocsáry-féle kúria áll, feküdt Bocsár község, a melyet az 1303-iki somosújfalusi palatinális határjárás alkalmával felvett oklevél szerint, mely következőképpen szól: »Pervenimus autem ad Montem Karanch, uti conterminatur Terra Nobilium de Bochár« — már a Bocsáryak birták. Bocsár község 1722-ben még szabad vagyis Curialis Praedium volt, a mit a következőkben fejez ki Bél Mátyás, »Non longe abest abhinc (itten Lapujtőt érti) Bocsár Praedium Natalibus Gentis Mocsiárianae nobile, quam olim Bocsáry appeltam fuisse vulgo perhibent.« Sőt még az 1851-ben megjelent Fényes Elek »Magyarország Geographiai Szótárá«-ban is mint kuriális magyar község szerepel. Ma már Lapujtő községnek azt az utczáját nevezik annak, a hol hajdan Bocsár község feküdt, a melytől a Mocsáryak előnevűket vették. Lapújtő csak később keletkezett, a mikor az ugyancsak itt fekvő Mikófalva és Bocsár Lapújtővel egyesülve, egy községgé alakult. A *Kacsics* nemzetség Lapújtő.

ősi birtoka, melyet a XIV. század elején e nemzetség Illés ágából származó Péter fiai : Mihály, Péter, Leuszták, Mikó és Jákó birtokában találunk. Ezek *Csák Mátéhoz* pártolván, Károly király 1324-ben megfosztotta őket birtokaiktól és azokat 1324-ben *Szécsényi* Tamásnak adományozta. A XIV. század első felében *Záh* Felicziánnak is voltak itt birtokai, melyeket 1332-ben Károly király az *Ákos*-nembeli *Cselenfi* Jánosnak adományozott. 1374-ben és 1383-ban a *Méhi* család itteni birtokrészeit az Osgyáni *Bakosok* nyerik adományúl, de 1398-ban a Méhi család ismét birtokos itt. 1455-ben Somoskő várához tartozott, 1461-ben a Gúthi *Országh* és a *Lossonczy* családok nyerik adományúl. 1548-ban *Mocsáry* Balázs, 1598-ban pedig Mocsáry György volt a helység földesura. 1619-ben *Géczy* András gyermekei osztoztak az atyjuk után maradt itteni birtokokon. 1715-ben és 1720-ban csak hat magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1770-ben Mocsáry László, György, Pál, Sámuel, Elek és Balázs voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a Mocsáryakon kívül a *Szontagh*, a *Lisznyay* és az *Ivánka*-családok is. Jelenleg Mocsáry Ödön, Sándor és Papszász Lajosné, szül. Szontagh Mária a legnagyobb birtokosai. A Lisznyay-féle birtok jelenleg a Bibori *Baksa* családé. A községbeli úrilakok közűl a legrégibb Mocsáry Ödön kúriája, melynek alapja kb. 400 éves és arra építették a mostani házat. A másik úrilak Papszász Lajosnéé, melyet 1740 táján Mocsáry Pál építtetett. A plebánia már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is előfordúl. Jelenleg nincs plebániája, a mely a hagyomány szerint a XVIII. század elején szünt meg, a hivek azóta a karancskeszi plebániához tartoznak; régi templomát, mely még a husziták idejében épült, 1896-ban rombolták le, s akkor épült helyette a mostani templom; a régi templomnak különösen fából készült menyezete volt igen érdekes, tele huszita korbeli festésekkel. Az evangélikusok temploma 1819-ben épült. 1831 és 1873-ban a kolera szedte itt áldozatait és 1872-ben a község egy része leégett. Van a községben egy hengermalom és egy gőzmalom. Az előbbi Mocsáry Sándoré, az utóbbi *Bolyki* Andrásé. Az 1870-es évek elején Rómer Flóris és báró Nyáry Jenő az e határban fekvő Póka-hegyen ásatásokat végeztek, mikor kő és bronzkori leleteket találtak. A határ egyik részét »Csata-völgy«-nek nevezik, mert 1593-ban a füleki várból kivonuló török hadat egy magyar csapat megtámadta s szétverte. Egy másik dűlőnek pedig Kolerás dűlő a neve, mert az 1831-iki kolera alkalmával itt hasitottak ki koleratemetőt. A községhez tartozik : *Baksa* és *Kisbaksaháza*, *Bobonyér*, *Vízvölgy*- és *Zsodány*-puszta.

Legénd. *Legénd.* A hasonnevű patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 134, lakosaié, a kik vegyesen magyarok és tótajkuak, r. kath. és ág. ev. vallásúak: 877. Postája, távirója és vasúti állomása Nógrádkövesd. 1483-ban *Legéndi* Miklós, kinek neje Mocsáry leány volt, birta a helységet. A XVI. század közepén szintén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban Pervane Redzseb török tiszt hűbérbirtoka volt. A XVII. század folyamán elpusztúlt. 1702-ben a *Záborszkyak* és a *Radványiak* újratelepítették. 1715-ben hat magyar és 14 tót, 1720-ban pedig három magyar és 15 tót háztartást vettek fel az összeirók. 1725-ben Balás István és testvérének Balás Gergelynek fiai: Márton, Mátyás, János, Ferencz, András és György, mint a kik elődeiktől örökölték és bírták, a községre nádori adományt nyertek. Az 1754—55. évi összeírásban *Jeszenszky* Sándor szerepel birtokosaként. 1770-ben *Horváth* Zsigmond, *Balás* Antal, András, István, János és Gábor, *Radványi* István, gróf *Klobusitzky* István és Záborszky Pál voltak a földesurai. A XIX. század első felében pedig a Radványi, *Káldy*, *Plachy* és a Záborszky családok. Jelenleg Dukai *Takách* Zoltánnak és *Schrecker* Izidornak van itt nagyobb birtokuk. Az utóbbié az a régi kúria is, melyet a XVIII. században a Prónayak építtettek. Később *Hammerschmiedt* Edéé, a *Gömöry Szandtner*, gróf *Crouy*, *Radocsay* és a *Balás* családoké volt, s ez utóbbi építtette a kúria egyik szárnyát. A róm. kath. templom a XVII. században épült. Az evangélikusoké pedig a XIX. század elején. 1873-ban 130-an estek a kolerának áldozatúl. A községhez tartoznak *Zmeskál*- és *Békavár*-puszták, *Nina*-, *Radványi*-, *Margit*-, *Emma*-, *Rózsahegy*- és Kláramajorok, *Sinka*-, *Rajz*- és *Szikszai* tanyák.

Lentő. *Lentő.* (Azelőtt Lentvora.) A gácsi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 62, lakosaié 321, a kik tótajkúak és ág. ev. vallásuak. Postája Ábelfalva, táviró és vasúti állomása Gács. E község már a középkorban fennállott. 1598-ban

1

2

3

1. Lőrinczi: Wampetics Ferencz kastélya. — 2. Losonczapátfalva: Hubay Jenő kastélya. — 3. Losoncznagyfalu: A Mocsáry-féle kúria.

1

2

3

1. Ludány : Gróf Pejacsevich Mikó Endre kastélya. — 2. Magyarnándor : Báró Buttler Ervin úrilaka Kelecsény pusztán. — 3. Mátraszőllős : Szilárdy István úrilaka.

Forgách Zsigmond volt a földesura. Ekkor nyolcz adóköteles házát írták össze. 1660-ban fele része a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben két magyar és hat tót, 1720-ban két magyar és hét tót háztartását vették fel az összeirásba. 1770-ben és azon túl gróf *Zichy* Ferencz és gróf *Balassa* Pál voltak az urai és a Zichyek most is birtokosai. Ezenkivül még gróf *Wenckheim* Ferencznének van itt nagyobb birtoka. A község már az 1598. évi összeírásban is Lentova néven szerepel. Az ág. h. ev. templom 1810-ben épült.

Lest. *Lest.* A honti határ közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 185, tótajku és evangélikus vallású lakosaié 934. Postája Kékkő. E községet már 1548-ban *Balassa* Imre és János birtokában találjuk. 1562—63-ban a hódoltsághoz tartozott. Török kincstári adószámadáskönyvekben a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 40 adóköteles házzal. 1598-ban Balassa Zsigmond volt a földesura. Az 1715-ben öt magyar és 33 tót, az 1720. évіben pedig öt magyar és 47 tót háztartását vették fel. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál, báró Balassa László és Gábor voltak az urai. A XIX. század első felétől szintén a gróf Zichy és a báró Balassa családok, most pedig a gróf Zichy családnak, gróf *Almássy* Dénesnek és gróf *Wenckheim* Ferenczné örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az evangélikus templom a XVII. században épült. Az egyháznak van egy úrvacsora-kelyhe 1648-ból.

Liptagerge. *Liptagerge.* A Dobroda-völgyben fekvő magyar kisközség, 98 házzal és 560 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Litke. Eredetileg a *Záh* nemzetség ősi fészke volt. 1229-ben már itt találjuk e nemzetség tagjait. 1333-ban *Geregye* néven említik az oklevelek. Az 1435—1482. évek között a *Milath* törzsből származó Lubeljei *Lipthay Fülpös* Bálint fiai Miklós és Péter nyerték adományúl Kisfaluddal együtt. Az e két testvér között 1482-ben történt osztály alkalmával Miklós kapta Kisfaludot s ettől kezdve a Kisfaludi nevet vette fel, míg Péternek Liptagerge jutott és ez után a Gergei Lipthay nevet vette fel. 1548-ban Lipthay Gáspár, *Dely* Balázs és *Uza* Miklós voltak a földesurai. 1562—63-ban hódoltsági faluként a szécsényi szandzsákhoz tartozott és 13 adóköteles háza volt. 1580-ban Rudolf király *Mocsáry* Györgynek és Gergelynek adományozta más községekkel együtt. Itt az 1715. évi összeírásba három és az 1720. évben nyolcz magyar háztartással van felvéve. 1770-ben Mocsáry Sámuel, 1826-ban Mocsáry Károly volt az ura, jelenleg pedig Mocsáry Miklós a birtokosa és az övé az a kastély is, melyet Mocsáry László a XVII. században építtetett. A kastélyban felemlítésre méltó a körülbelül 500 kötetes, érdekes könyvtár és egy gordonka 1779-ből. A kastély alatt régi börtön van, falbavágott fekvőhelyekkel. A hosszú, keskeny börtönhelyiség ajtaja a pinczébe vezetett és csak egy szelelőlyukon át kapott némi világosságot. A kastély lépcsőházában a következő feliratú kőtábla van elhelyezve: »Nobilis Ladislaus filius Blasii ex nobili Sophia Váradi filii Francisci ex nobili Barbara Földvári filii alterius Blasii ex nobili Barbara Litassi filii Gregorii huius lineae Ladislaianae radicis fratris vero uterini Georgii Mocsári de eadem alterius lineae radicis ex nobili Anna Sori progenitus et descendens haeres natus anno Domini 1689 die 7. Martii. denasus anno Christi 1757 die . . .« A többi írás olvashatatlan. Az itteni Sirmány nevű dülőben honfoglaláskori sírokat találtak, melyeket báró *Nyáry* Albert felásatott s a leleteket a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezte el. A községhez tartozik *Nagyvölgytelep.*

Litke. *Litke.* Az Ipolyvölgyben fekszik. Magyar kisközség, 105 házzal, és 900 róm. kath. vallású lakossal. Körjegyzői székhely. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A *Záh* nemzetség ősi birtoka, melyet Károly király 1332-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fiainak, Miklósnak, Jakabnak és Jánosnak, a *Méhi* család ősének adományozott. 1374-ben és 1383-ban a Méhi család itteni birtokait az Osgyáni *Bakosok* nyerték. 1398-ban azonban a Méhi családot ismét itt találjuk. A XV. században ugyancsak az Ákos nembeli *Sághy* család az ura, melytől 1463-ban a *Lajosrévi* család vesz itt birtokrészeket zálogba. 1548-ban *Balassa* Zsigmond volt a birtokosa. 1562—63-ban a törököknek behódolt és 18 adóköteles házzal a szécsényi szandzsákhoz tartozott. 1562—63-ban Ahmed török főtisztviselőnek hűbérbirtoka volt. 1587-ben Ali bin Bajezid és Pervane fia : Ali, a ki a Kékkőre tört csábrági magyar őrség ellen vitézül harczolt, nyerték hűbérül. Midőn a szécsényi basa 1595. évi május hó 12-én az ipolymenti községeket, fel, egészen Losonczig elpusztította, a török

martalóczok Litkét is felégették; az idősebb embereket felkonczolták, a fiatalabbakat pedig rabláncra fűzve elhajtották. A lakosságnak csak csekély része menekült meg; ezek lassanként visszatértek, úgy hogy 1598-ban már ismét lakott hely volt s akkor *Szentmariay* György volt a földesura. A XVII. században, 1664-ig a *Balassa* családé volt, s ezután a királyi kincstár birtokába került. 1715-ben és 1720-ban 11 magyar háztartást írtak össze benne. A XVIII. század első felében a gróf *Koháryak* lettek földesurai és ettől kezdve mindvégig e család kezén maradt. Most is a Koháryak révén herczeg Coburg Fülöp a legnagyobb birtokosa s az övé az egykori Koháry-kúria is, mely a XVIII. század elején épült. Az itteni plebánia már 1332—37-ben megvolt. 1595-ben elpusztult. 1628-ban azonban már ismét fennállott. A templom az ősi alapfalakon 1766-ban épült és legutóbb 1897-ben állították ismét helyre. A községben szegények menháza is van, melyet a Koháry család 1725-ben alapított. A menház előtti Millennium-téren, a millennium alkalmával ültetett fák között áll Szent István szobra, melyet Imre Mária 1902-ben állíttatott fel. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is, mely *Molnár* Gyuláé. A község határában sok csiga- és faköv̈ület található. Az itteni »Krétás«-dülőben krétaszerű kőzet található, mely a levegőn porrá omlik szét. Ipari kihasználása érdekében most kisérleteznek.

Lónyabánya. *Lónyabánya.* A Bzova-patak völgyében fekvő kisközség, körjegyzői székhelylyel. Házainak száma 135, lakosaié 831, a kik tótajkúak és túlnyomóan evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. Már a középkorban fennálló helység. 1467-ben Divény várához tartozott. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, 1598-ban a *Lossonczy* család volt a földesura. 1660-ban is részben a divényi uradalomhoz tartozott. Az 1715. évi összeírásban 14 tót, az 1720. éviben pedig 5 magyar, 1 német és 10 tót háztartással szerepel. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, báró *Haller* Samu tábornok, báró *Révay* László, báró *Orczy* Lőrincz és a *Mikházy* család voltak a földesurai. A XIX. század első felében a gróf Zichy, a báró Orczy és a herczeg *Esterházy* családok bírták a helységet. Az Esterházy család itteni birtokrészeit Losoncz városa, ettől pedig *Bajnok* András vásárolta meg. Jelenleg a gróf Zichy család a helység legnagyobb birtokosa. Az evangélikus templom 1863-ban épült. 1848—49-ben nagy szerepe volt itt *Lőrinczik* Sámuel evangélikus lelkésznek. Ő szervezte és képezte ki a divényi nemzetőr zászlóaljat és élénk részt vett a szabadságharcz mozgalmaiban, a miért azután az oroszok halálra keresték, de nem találták meg. Később önként jelentkezett, de bántódása nem lett, mert több protestáns tiszt vette védelmébe. Később, félve az osztrákok üldözésétől, állítólag megmérgezte magát. 1873-ban itt is a kolera pusztított, 1874-ben pedig majdnem az egész község leégett. A község határában az egyik dülőt »Sibenicsu: vosok«, Akasztóhegy-nek nevezik, mert itt a rögtönítélő bíróság egy czigányt akasztatott fel. A községhez tartozik *Vitalis*-puszta és *Faják*-telep.

Losonczapátfalva. *Losonczapátfalva.* Közvetetlen Losoncz mellett fekszik e kisközség, körjegyzői székhelylyel. Házainak száma 88, lakosaié pedig 1071, a kik vegyesen magyarok és tótajkúak, vallásra nézve pedig római katholikusok és evangélikusok. Postája, távírója és vasútállomása Losoncz. Már 1548-ban találjuk említve, a mikor *Balassa* Zsigmond volt a földesura. A XVI. század közepén szintén a török hódoltsághoz tartozott. 1562—63-ban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 9 adóköteles házzal. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. Az 1715. évi összeírás alkalmával 7 és 1720-ban 6 magyar háztartását vették fel. 1770-ben *Gerliczy* Dániel, 1826-ban *Prónay* Miksa, később a gróf *Berchtold*, a báró *Révay* és gróf Forgách családok voltak itt birtokosok. A gróf Berchtold és a báró Révay családoké volt a mostani Szalatna, Törökvölgy és Csurgó-puszta. A gróf Forgách családé pedig az apátfalusi, jelenleg gróf Cebrián-féle birtok. Most *Hubay* Jenőné, született gróf Cebrián Róza a legnagyobb birtokosa. A községben fennálló három kastély közül kettő Hubay Jenőnéé. Az egyiket gróf Cebrián László építtette 1860-ban. A másikat pedig Prónay Pál 1856-ban. A harmadik úrilakot, mely jelenleg a »Nemzeti Egyesült Textilművek Részvénytársaságé«, Prónay Albert építtette 1903-ban. Ez a társaság a községben egy nagyszabású gyárat tart üzemben, Hubay Jenőnének pedig gőztégla- és cserépárúgyára van itt. 1849 július 20-án *Görgey* visszavonuló hadából az I. hadtest itt foglalt állást. 1849 augusztus 7-én *Grabbe* orosz tábornok

itt ütötte fel főhadiszállását s innen intézte a védetlen Losoncz feldúlását. A határbeli egyik dülőt Törökvölgy-dülőnek nevezik, mert a hagyomány szerint a törökvilágban a törökök itt táboroztak. A községhez tartozik : Puszta *Szalatna*. Helyén a középkorban Szalatna nevű falu állott, mely 1299-ben már szerepelt. Az 1548. évi adóösszeírás szerint *Bebek* Ferencz volt a földesura. Előfordul még az 1562—63. évi török kincstári adószámadáskönyvekben is, de a későbbi összeírásokból már hiányzik. Ide tartoznak még Róza, Andor, Tibor és László majorok.

Losoncznagyfalu. (Azelőtt csak Nagyfalu.) Ugyancsak nem messze Losoncztól fekvő kisközség. Házainak száma 84, lakosaié, a kik leginkább tótajkúak s túlnyomóan evangélikus vallásúak, 469. Postája, távírója és vasúti állomása Losoncz. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő. 1540-ben *Mocsáry* Balázs, fül ki várnagy nyerte adományúl. 1598-ban Mocsáry Gergely volt a földesura. 1718-ban 2 magyar és 2 tót, 1720-ban 8 magyar háztartását írták össze. 1775-től, az úrbéri rendczéstől a Mocsáry család, később kívülök még a *Fialka* család is birtokos volt itt. Az egykori Mocsáry-féle kúriát a helybeli gazdák vették meg a birtokkal együtt. Az evangélikus templom 1772-ben épült. 1873-ban a kolera ebben a helységben is pusztított. A község határában vasérczbányák vannak, de üzemen kívül. A községhez tartozik *Peres*-puszta. Losoncznagyfalu.

Losoncztamási. (Azelőtt csak Tamási). Ugyancsak Losoncz közelében fekvő kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 163, tótajkú, ág. ev. lakosaié 879. Postája és vasúti állomása helyben van, de távírója Gácson. 1430-ban találjuk első nyomát, a mikor *Tamási* János királyi főajtónállómester volt a földesura. 1467-ben Divény várához tartozott. Az 1548—1598. évi adóösszeírások szerint *Balassa* Zsigmond, 1660-ban pedig Balassa Imre volt az ura. 1715-ben 5 magyar és 9 tót, 1720-ban 2 magyar és 16 tót háztartást írtak itt össze. 1740-ben a gróf *Zichy* és a *Szemere*, 1770-ben gróf Zichy Ferencz, báró *Haller* Sámuel tábornok, báró *Révay* László, *Balogh* János, *Török* András, *Nikházy* özvegye és a *Vajday* család voltak a birtokosai. A XIX. század első felében pedig a gróf Zichy, a gróf *Forgách*, a gróf *Cebrián* és a *Vattay* családok. Az itteni evangélikus templom 1622 táján épült, de időközben összeomlott, de ismét felépült. Az egyházközségnél levő feljegyzések szerint, itt 1704-ben a kuruczok és a császáriak között véres összeütközés volt, mely alkalommal a falut felgyújtották. 1856-ban ismét leégett az egész helység. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : *Haller*-puszta. Losoncztamási.

Lőrinczi. Zagyvamenti magyar kisközség és körjegyzőségi székhely. Házainak száma 540 és róm. kath. vallású lakosaié 3965. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. E községről csak a török hódoltságtól kezdődőleg találunk okleveles adatokat. Az 1562—63. évi török kincstári számadási könyvek szerint Dejen Dzsafar török tiszt hűbérbirtoka volt. 1587-ben Husszein bin Ejub, 1608—1609-ben Mohammed, a szondai vár parancsnoka bírta. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk, csupán 5 adókötcles házzal. 1715-ben 33 és 1720-ban 26 magyar háztartást írtak itt össze. 1770-ben gróf *Grassalkovich* Antal volt a földesura és később is a Grassalkovich-féle hatvani uradalomhoz tartozott. Később báró *Sina* Györgyre és 1869-ben az angol bankra szállt át. 1871-ben *Malatinszky* József a brüsszeli bank javára lefoglalta és birói zár alá helyezte. 1872-ben *Kubinyi* Alberté lett, kinek 1873-ban történt halálával *Lónyay* Albertre szállott. 1881-ben *Hoffmann* Jakab vette meg 340.000 frtért s 1910-ben Wampetics Ferencznek adta el. Kívüle még *Knau* Alajosnak és Gábornak, báró Tornyay *Schossberger* Rezsőnek van itt jelenleg nagyobb birtoka. A *Hoffmann* Jakab által épített kastély jelenleg *Wampetics* Ferencz tulajdona, akinek a fia Károly lakja. Az itteni plebánia 1673-ban már fennállott. Anyakönyvei is már 1695-ben kezdődnek. A plebániát *Grassalkovich* építtette 1771-ben. A templom is 1695-ben épült. Gróf Grassalkovics Antalné, született *Klobusitzky* Terézia 1773-ban újjáépíttette. 1783 ápr. 22-én reggel földrengés volt. A Zagyvaparton van egy Szent Anna tiszteletére emelt kápolna, a mely messze vidékről látogatatt búcsujáró hely. Ennek környékén újabban ásatások történtek s ott bronzkori és népvándorláskori leletek kerültek felszínre. E község és határa különben is már az őskorban megült hely volt, a mit a több helyen előkerült leletek bizonyítanak. A plebánia udvarában is — építkezés alkalmával — számos sírt tártak fel, melyben a csontvázak guggoló helyzetben voltak, a mi bronzkori temetőre vall. 1873-ban itt is a kolera pusztított, mely alkalommal Lőrincz.

jul. 2. — szept. 10-ig 199-en haltak meg kolerában. A lakosok róm. kath. temetkezési egyesületet, 48-as függetlenségi kört, s fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A sziráki takarékpénztárnak pedig fiókja van itt. A gőzmalmot 1881-ben állították föl. E helységhez tartozik *Selyp*, híres czukorgyárával, a Vulkán czementgyárral, erőtakarmánygyárral, czementárúgyárral, gőzmalommal. A határban porphir- és bazaltbányák is vannak, a Csurgó dülőben pedig a parádi vízhez hasonló ízű savanyúvíz-forrás. Selyp-puszta, már a középkorban önálló helyként szerepel. 1325-ig a *Rátót* nemzetség birtoka, ekkor azonban *Porcz* István fia, I. László, az *Ákos*-nembeli *Micsk* bánnak volt kénytelen átengedni. Jelenleg báró Tornyay Schossberger birtoka. Ide tartozik még *Veresmajor*, *Pernye*-puszta és *Terézmajor* A selypi czukorgyár fennállása óta a szomszédos falvak erősen gyarapodnak. A házak és a lakosok száma folyton növekszik és a kivándorlás itt ismeretlen. A gyár számos munkásjóléti intézménye következtében itt soha sem volt sztrájk.

Luczfalva. *Luczfalva.* (Azelőtt Luczin.) A Zagyva partján fekvő kisközség. 133 házzal és 685 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Nógrádmegyer, távírója és vasúti állomása Nagyszécsény. Már a tatárjárás előtti korszakban szerepelt. 1235-ben a Mosztelik-hegyen fatemploma is volt, melyet a tatárok 1241-ben elpusztítottak. 1382-ben *Tari* László nyerte adományul Erzsébet királynétól. 1454-ben, midőn Tari Lőrincz unokája, György, a *Pásztohi* családdal kölcsönös örökösödési szerződésre lépett, még a Tariak birtokában találjuk; 1465-ben azonban Tari György Guthi *Országh* Mihály nádornak zálogosította el, majd 1472-ben, Tari György halála után, végleg az Országh és a Nánai *Kompolthi* család birtokába jutott. Az 1548. évi adóösszeírásban a teljesen elpusztult helységek között szerepel. 1715-ben 3 és 1720 ban 4 tót háztartását írták össze. A XVIII. században Zólyom, Túrócz, Liptó és Árva vármegyékből lutheránus vallású tótokat telepítettek ide, kik itt fatemplomot emeltek. 1784-ben azonban új templomot építettek. 1740-ben a *Ráday* család, 1770-ben gróf *Teleki* László és Ráday Gedeon, 1826-ban gróf Ráday Pál és gróf *Thoroczkay* Pál voltak a földesurak. Jelenleg a báró *Radvánszky* család és *Szabó* Vilmos örökösei a legnagyobb birtokosai. 1865-ben a templom kivételével az egész község leégett. 1873-ban pedig itt is a kolera szedte áldozatait. Hozzátartozik *Kiskeresztúr*- és *Nagykeresztúr*-puszta, a hol a középkorban Keresztúr község állott. 1429—1481-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. Ide tartoznak még *Pogányvár*- és *Vágás* puszták.

Ludány. *Ludány.* (Azelőtt Nógrád-Ludány.) Ipolymenti magyar kisközség, körjegyzői székhelylyel. Van 215 háza és 1013 róm. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. Már a XIII. században szereplő község. Akkortájt több birtokosa volt, de ezek a birtokok mind a *Balassák* őseinek a kezeibe kerültek. Így 1250-ben Pál, a királyi kápolna őre volt itt birtokos, a ki itteni birtokait Detre fiai Miklósnak és Detrének, a Balassák őseinek eladta. 1252-ben a fenti Miklós zólyomi főispán nyert itt újabb részeket, melyek azelőtt *Zuerd* Mártonéi voltak. 1268-ban Miklós és Detre fiai *Nógrádi* András fia Andrástól újabb birtokokat szereztek. 1419-ben a *Deméndi* család birtokos itt. 1548-ban Balassa Zsigmond és Balassa János voltak az urai. 1562—63-ban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 31 adóköteles házzal. 1585—86-ban Murád bin Gazanfer bírta hűbérül. 1598-ban *Győry* András volt az ura. 1623-ban *Ráday* András szerzett itt birtokokat. 1660-ban *Felső-Ludány* néven részben Balassa Imre divényi uradalmához tartozott. A Balassa családon kívül 1636—1651. években a *Földváryak* is birtokosok voltak itt. 1715-ben 11 magyar és három tót, 1720-ban 17 magyar háztartását vették fel. 1740-ben a Ráday és a gróf *Zichy* családok voltak a földesurai. Az 1770. évi összeírásban két helységet találunk. *Alsó-Ludány* Ráday Gedeoné, Felső-Ludány pedig gróf Balassa Pálé és gróf *Zichy* Ferenczé volt. 1826-ban gróf Ráday Pál volt a helység földesura. A XIX. század közepén gróf *Gyürky* Ábrahám volt a helység legnagyobb birtokosa, újabban a *Pejacsevich* család és jelenleg gróf *Pejacsevich-Mikó* Endre. Az övé a régi gróf Ráday Gedeon-féle kastély is, melynek sok nagybecsű berendezése közül felemlítendők a kb. 2000 kötetes könyvtár, gróf *Mikó* Imrének Erdély történetére vonatkozó és ezer lapot meghaladó terjedelmű kézirata, továbbá XVII. és XVIII. századbeli művek, köztük Ortelius és a Pray codex, számos metszet, közöttük magyarok is, itt talált bronzkori leletek, Alt-Wien bisquit-szobrok, több értékes régi ötvösmű, köztük Apaffy fejedelem aranyveretű, aranyszárú fapipája, Kaunitz herczegnek, Mária

Terézia hatalmas miniszterének toilette-készlete, a Rhédey-család gazdag ezüstkészlete, a Rhédey, Mikó és Pejacsevich családok egykorú családi festményei és végül sok szép régi bútor. Az 1849 júl. 18—19-e közötti éjjelre ide vonult *Görgey* hada Balassagyarmatról, hogy az út fáradalmait kipihenje. Azonban arra a koholt hírre, hogy az orosz had közeleg, az egész honvédtábor még az éjjel Losonczra vonult. 1873-ban itt is kolera volt. 1889-ben pedig nagy tűzvész. Az itteni plebánia az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben már előfordul. A mostani templom azonban 1712-ben épült. A lakosok fogyasztási és hitelszövetkezetet tartanak fenn, *Valent* Lajosnak pedig gőzmalma van itt. A községhez tartozik *Endre*-major.

Madácsi. (Azelőtt Madacska.) A Tiszovnyik-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 80, lakosaié 592, a kik tótajkúak s róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája Abelfalva, távírója és vasútállomása Gács. A középkorban *Madarszka*, vagy *Maracska* néven említik az oklevelek. 1461-ben Somoskő várának tartozékai között szerepel és a Guthi *Országh* és a *Lossonczy* családok birtokában találjuk. 1548-ban *Balassa* Imre és János voltak az urai, a kik a mellette fekvő, de azóta elpusztult *Myletincs* falut is bírták. Az 1562—63. évi összeírásban 10 adóköteles házzal a szécsényi szandzsák községei között szerepel. 1598-ban Balassa Zsigmond volt az ura. 1660-ban a fele Balassa Imréé volt. 1715-ben egy magyar és hat tót, 1720-ban egy magyar és 10 tót háztartását írták össze. 1740-ben a gróf *Koháry* és a Balassa családok, 1770-ben pedig gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál és *Csemitzky* Gábor özvegye voltak a földesurai, később pedig ismét a gróf Zichy, a báró Balassa, a *Kálnoky* és *Srattenberg* családok. A községhez tartoznak a következő irtványok: Antal-, Bán-, Hosszúrét-, Hód-, Kopasz-, Kövcs-, Lejtő-, Mocsáros-, Pál-, Péter-, Rekettye-, Rét-, Rövid-, Sik, Sziklás-, Világos- és Völgy-irtvány. Madácsi.

Magyargécz (Előbb Nagy-Gécz.) Szécsény közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 137 és róm. kath. vallású lakosaié 696. Postája Nógrádmegyer, távírója és vasúti állomása Szécsény. Eredetileg a *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. A XIII. század elején e nemzetségből származó Simon bán birtokában találjuk, a ki Gertrud királyné meggyilkoltatásában való részesség miatt összes javaitól megfosztatván, II. Endre király azt a *Szák* nemzetségnek adományozta, de 1274-ben a Szák nembeli II. Pósa, a Kacsics nembeli Farkasnak, a *Szécsényi* család ősének adta cserébe. A XIV. század elején a *Záh* nemzetség birtokába került. Záh Feliczián visegrádi merénylete következtében az ő javait elkobozták és I. Károly király 1335-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia János királynéi alétekfogónak és testvérének, Jakabnak adományozta. A XV. században Felsőgécz, Középsőgécz és Alsógécz helységekről emlékeznek meg az az oklevelek. 1448-ban Felsőgéczen a *Duzma* család volt birtokos. Alsógéczhez 1457-ben a *Nagyszelei* család formált jogot. 1455-ben mind a három helységet Szécsényi László birtokában találjuk és ekkor a szécsényi uradalomhoz tartoztak. Az 1548. évi adóösszeírásban a teljesen elpusztult helységek közé van felvéve. 1598-ban *Szerémy* Mihály volt a helység földesura. 1715-ben hét magyar háztartását írták össze, de 1720-ban nemes községként, adóköteles háztartások nélkül szerepel. 1770-ben Szerémy János, *Ficsor* János és András voltak a birtokosai. 1826-ban Szerémy Elek és a *Géczy* család, később pedig a *Horváthy*, a *Balás*, a *Lisznyay*, a *Dubraviczky* és az *Ivánka* családok. Jelenleg Szerémy Béla és *Ivánka* Ödön örökösei a nagyobb birtokosai. Az itteni róm. kath. templom 1789-ben épült. Hozzátartoznak: *Karpegécz* és *Kisgécz* puszták, az utóbbi hajdan önálló község, mely 1548-ban a teljesen elpusztult helységek között szerepel. 1826-ban e két pusztát a *Csörgeő* és a *Darvas* családok bírták. Jelenleg Karpegécz Ivánka Ödön örököseinek birtoka. Magyargécz.

Magyarnándor. (Előbb csak Nándor.) A balassagyarmat—aszódi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 104 és róm. kath. vallású lakosaié 803. Postája, távírója és vasútja helyben van. Első ízben már az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben találjuk említve. 1598-ban *Nádasdy* Ferencz birtokában van. Az 1633—1634. évi török számadáskönyvekben *Landor* néven fordul elő, öt adóköteles házzal. 1660-ban *Balassa* Imrének voltak itt részbirtokai. 1715-ben és 1720-ban 14 magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1740-ben a *Jeszenszky* és a *Gerhárd* családok voltak itt birtokosok. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, egy részben az alsópetényi uradalomhoz tartozott, a többi pedig herczeg *Esterházy* Miklósé volt. 1826-ban a báró *Prónay* család birtokában találjuk, de később a *Gyurcsányi* és a *Somogyi* családok is szereztek itt birto- Magyarnándor.

kokat. Most báró *Buttler* Ervin, Hodosi *Bende* Gyula és a gróf *Zichy* család a legnagyobb birtokosa. A községbeli úrilakot *Ritter* Péter építtette s az jelenleg Bende Gyula tulajdona. Az itteni plebánia 1332—1337-ben már fennállott, de a mostani templom 1851-ben épült. 1881-ben nagy tűz pusztított a községben, mely alkalommal a templom is leégett. Bende Gyulának itt gőzmalma is van. A községhez tartozik : *Csikor*-puszta ; ennek helyén a középkorban *Sokor* helység állott, melyről 1499-ből van adatunk. *Kis*-puszta, azelőtt Kiskelecsény s Ortvány nevek alatt volt ismeretes és végre *Kelecsény*-puszta, mely 1379-ben szintén önálló községként szerepel. Ez báró *Buttler* Ervin birtoka, kinek itt szépfekvésű csinos kastélya van, melyet 1872-ben *Csernyus* Andor építtetett. Van itt szép és értékes fegyvergyűjtemény, számos XVII. századbeli érdekes fegyverrel és körülbelül 600 kötetes könyvtár. A kelecsényi birtokot a Prónayaktól vette meg Csernyus Andor és ettől 1880-ban báró Buttler Ervin.

Maskófalva. *Maskófalva.* (Azelőtt Maskova.) Gács közelében fekvő kisközség, 76 házzal és 402 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Gács. Már a XIV. század elején fennállott és a hagyomány szerint Moszkvából beköltözött orosz gyarmatosok telepítették. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1548-ban a *Lossonczy* család, 1598-ban pedig *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1622-ben gróf Forgáchné szül. gróf *Pálffy* Katalin az evangélikus templomot elfoglalta és a katholikusoknak adta át, de 1647-ben a protestánsok ismét visszakapták. Az 1709—1711. években duló pestisben a lakosok legnagyobb része elhalt és 1715-ben csak egy magyar és kilencz tót, 1720-ban 11 tót háztartást írtak össze benne. 1770-ben gróf Forgách János volt az ura és mindvégig e család maradt a birtokosa. A községhez tartozik : *Kóska*-puszta és *Mária* vadászlak.

Málnapatak. *Málnapatak.* Az Ipolyvölgy felső részén fekvő nagyközség. Házainak száma 800, lakosaié 6329, a kik túlnyomóan tót ajkúak s nagyrészt evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Ipolyszele. Már a középkorban fennállott. Határában állott hajdan Hrad vára, mely a husziták idejében épült. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt a helység földesura. A XVI. század közepén a hódoltsághoz tartozott, az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint, a szécsényi szandzsák községei közé, nyolcz adóköteles házzal. 1598-ban *Balassa* Zsigmond, 1660-ban Balassa Imre volt az ura. A Balassa család révén a gróf *Koháryakra* szállott és 1673-ban Koháry István, birtokában találjuk. 1715-ben 22 tót, 1720-ban egy magyar és 23 tót háztartást találtak itt. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Szent-Ivány* János, Mihály és Farkas, *Lessenyey* Imre és gróf *Zichy* Ferencz voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a Szent-Ivány, a gróf Zichy és a gróf *Cebrián* családok. Jelenleg a gróf Zichy családnak, *Kuhinka* I. K. örököseinek és a *Kolener* testvéreknek van itt nagyobb birtokuk. Az itteni evangélikus templom 1795-ben épült, de tornyát csak 1820-ban építették hozzá. A határban 4 üveggyár van. Az egyik Kuhinka I. K. örököseié, a második *Kossuch* Jánosé, de Pock Jenő bérli, a harmadik a *Kolener* testvéreké és a negyedik a Fehér Mór és Fia czégé. 1869-ben a helység harmadrésze leégett, 1873-ban pedig a kolera pusztította lakosait. A községhez tartoznak : Csehánka-, Ipoly-, Látka-, Ujvilág-, Szamotercs-, Alsópolyánka-, Hmelna-, Felsőpolyánka-, Hidegkút-, Linea-, Lubenka-, Mláka-, Paszeka-, Petrova-, Szlano-, Ujat-, Brlocsno-, Csevicze-, Csertyáz-, Grappa-, Hrozinovo-, Szlancsikova-, Podhrad-, Podtányovó-puszták és Farkasvölgy, Hámor, Jópatak és Málnapatak üveggyár-telepek.

Márkháza. *Márkháza.* (Azelőtt Tót-Marokháza.) A hevesmegyei határ felé fekvő magyar kisközség. Van 52 háza és 272 róm. kath. vallású lakosa. Postája Sámsonháza, távírója Kisterenye, vasúti állomása Tar. 1548-ban a törökök által teljesen elpusztított helyként szerepel az adóösszeírásokban. Csak a XVIII. század elején települt újból. 1715-ben öt és 1720-ban hat tót háztartását vették fel az összeírók. 1770-ben *Jáni* László özvegye, *Lipthay* János és László voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig *Michaleczky* János és *Irsay* György. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. 1897-ben a község negyedrésze leégett. Ide tartoznak *Csárda*-puszta (azelőtt Jánosmajor) és *Zsóvölgy*-puszta.

Mátranovák. *Mátranovák.* Mátraalji magyar kisközség, 186 házzal és 1903 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban szerepel. 1548-ban *Horváth* András volt a földesura. 1633—34-ben

a törökvilágban, a váczi nahije községei között találjuk, de csak két adóköteles házzal. 1715-ben öt és 1720-ban hat magyar háztartását írták össze. 1770-ben gróf *Teleki* László, *Csoma* Zsigmond és *Szabó* Zsigmond voltak a földesurai, 1826-ban pedig gróf *Keglevich* Károly és Ádám utódai, a Csoma család után pedig a gróf *Thoroczkayak* és *Fáy* József. Jelenleg *Roheim* Ödönnek van itt nagyobb birtoka és 1908-ban épült úrilaka. Egy másik úrilak is van itt, melyet Szabó Ferencz a XIX. század közepén építtetett s ez most *Róth* Dezsőé és *Varró* Bernáté. A róm. kath. templom 1800-ban épült. 1873-ban 500-an estek itt a kolerajárványnak áldozatul. Báró *Solymosy* Jenőnek gőztéglagyára van itt. A határban két kőszénbánya is van. A községhez tartoznak *Baglyasi-*, *Fúródi-*, Gátasrét-, Nyirmegyi- és *Szoroslápa*-puszták.

Mátraszele. Zagyvamenti magyar kisközség. Házainak száma 161 és róm. kath. vallású lakosaié 1367. Postája Homokterenye, távírója és vasúti állomása Kisterenye. 1304—1321-ben már a *Rátót* nemzetség birtokában találjuk és ekkor *Fel-Szele* és *Al-Szele* nevek alatt említik az oklevelek. 1449-ben Kürt és Zobor helységekkel együtt, a Serkei *Lorántffyak* földesuri hatósága alá tartozott és e család bírta 1481-ben is. 1548-ban *Jánossy* Pál és *Feleki* Lestár voltak a földesurai. A későbbi összeirásokban nem fordúl elő. 1715-ben nyolcz magyar, két tót, 1720-ban kilencz magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1770-ben *Ráday* Gedeon, *Darvas* Ferencz, *Gyürky* Pál és *Balogh* Péter voltak az urai, a XIX. század első felében pedig *Lázár* Pál és az *Oláh* család. Most az Éjszakmagyarországi Kőszénbánya Társaságnak van itt nagyobb birtoka és több kőszénbányája. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak : *Csibaj*-bánya, *Jánosakna*, *Darazsik*-puszta, *Peles*-puszta, *Vizvölgy* és *Boronyi*-bánya nevű lakott helyek. Mátraszele.

Mátraszőlős. A Zagyva mellett fekszik. Magyar nagyközség 205 házzal és 1433 róm. kath. vallású lakossal. Postája és távírója Pásztó, de a vasúti állomása helyben van. A *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. 1345-ben az e nemzetségből származó Illés fiai Dénes és Benedek birtokában találjuk. 1439-ben a *Szécsényi* család volt a földesura. Az 1598. évi adólajstrom szerint *Rákóczy* Zsigmondé volt. 1633—34-ben 17 adóköteles házzal a váczi nahije községei közé van felvéve. 1715-ben 18 és 1720-ban 25 magyar háztartását vették fel. A XVIII. század elején a *Szluha* család birtokába került és 1740-ben is a báró Szluha és a *Vattay* családok voltak a földesurai. 1770-ben *Jankovich* László, *Szent-Ivány* Antal *Bornemisza* József, *Ferenczy* Imre, *Rotth* Tamás és a *Szentmiklósy* család, 1826-ban *Muslay* Imre, Jankovich Antal, a *Platthy* és a *Balogh* családok, később pedig özv. gróf *Teleki* Józsefné, Balogh Péter, Losonczi *Gyürky* Pál, Platthy József, *Balás* Károly, gróf *Almássy* Ignácz, *Sréter* Mihály, a *Dobozy* család és a cziszterczita-rend. Jelenleg *Szilárdy* István, Borosjenei *Jeney* Istvánné, a gróf Almássy-féle hitbizomány és a cziszterczita-rend a legnagyobb birtokosai. A helységbeli úri lakok közül az egyiket *Szilárdy* Ödön építtette 1880-ban. Ez most a fiáé : Szilárdy Istváné. A másikat a Jankovich család építtette a XIX. század közepén ; ettől örökség útján a Balás családra szállott, Balás László pedig Simay Aladárnak adta el, a ki azt leánya, Jeneyné számára átépíttette. Az emeletes, rokokó stilusú kastély, gazdag figurális diszével, kupolájával és monumentális kapubejárójával a vármegye legszebb úrilakai közé sorolható. A kastélyban van 13 lakosztály, egy hatalmas hall, melyek antik butorai közül megemlítendő a »gótszoba« berendezése, melyet a mult század közepén Kramer bécsi dombaumeister tervezett és Heidlberg prágai dombautischler készített egy feudális palota részére. A kastélyt kb. 200 m. hosszú kőfal veszi körül, melybe a renaissance kiskastély-kápolna és a gót őrtorony van illesztve. Özvegy Balás Vilibáldné úrilakát férje építtette a múlt század végén, szintúgy özvegy *Schmidt* Tivadarneét néhai férje a XIX. század közepén. Az itteni plebánia 1611 előtt már megvolt. A templom szentélye XIV. századbeli és csúcsíves ízlésben épült. Hajójának egy részét 1669-ben, másik részét 1776 táján építették és 1864-ben az egész templomot átalakították. Van itt egy kápolna is, mely 1774-ben épült, később összeomlott, míg végre 1904-ben újraépítették. 1863-ban és 1892-ben nagy tűz pusztított a községben. Az itteni hévízforrás melletti kőhalmazt a lakosság »Kisvár« néven ismeri, melynek romjai évekkel ezelőtt még láthatók voltak. A Jeney-féle birtokon kitűnő mészkő található, melyet a Selypi Vulkán-cementgyár r.-t. és a Pásztói Hidraulikus Mészművek r.-t. szállít el 8 Mátraszőlős.

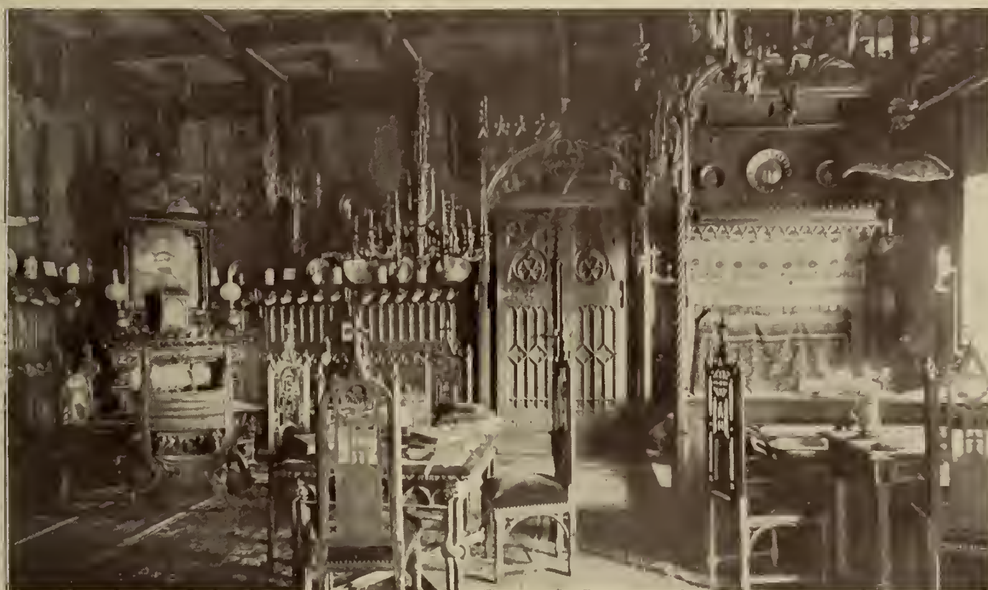
kilométeres, keskenyvágányú gőzvasútján, melyből a 2 km. hosszú szárnyvasút a Mátraszőlősi Bazaltbánya r.-t. szállítását bonyolítja le. E kőbánya-vállalatok a lakosságnak bő keresetet nyujtanak. A községbeliek 48-as függetlenségi Kossuth-kört tartanak fenn. Ide tartoznak : *Csontfalu*-puszta, mely a hagyomány szerint hajdan község volt, továbbá *Alsó- és Felsőnádasd, Alsótepke, Kiskövesd, Potyporos, Rigógödör, Szomjas, Tepke,* mely 1454-ben önálló községként szerepel és *Zsákfa.*

Mátraverebély. *Mátraverebély,* szintén zagyva-menti magyar kisközség. Házainak száma 227 és róm. kath. vallású lakosaié 1150. Körjegyzőségi székhely. Postája helyben van, távírója Nagybátony, vasúti állomása pedig Pásztó. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő, s így már akkoriban egyházas hely volt. A XIV. század második felében már jelentékeny helység, melynek határa a mai hevesvármegyei Tiribcs-puszta területére is kiterjedt. Ez időtájt *Veréb* néven említik az oklevelek. 1398-ban Zsigmond királytól országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A XV. század első éveiben *Veréb* Péter erdélyi alvajda birtokában találjuk, a ki itt templomot és pálos kolostort építtetett. 1403-ban meghalt, a mikor az általa alapított templomban helyezték örök nyugalomra. Sírkövének felírata a következő : »Hic Requiescit Corpus Strenui invicti Militis Magistri Petri Vereb filii Georgy olim Vice Vojvodee Transsilvaniae, hujus Ecclesiae fundatoris, qui obiit Anno Domini 1403.« (Fordításban) : Itt nyugszik a serény és győzhetetlen vitéz mester, Veréb Péternek, a György fiának, azelőtt erdélyi alvajdának, a templom alapítójának teste, a ki meghalt Urunk esztendejének 1403. évében. 1482-ben még a Verebi *Verebély* család birtokában találjuk, az 1548. évi adóösszeirásban a teljesen elpusztúlt helységek között fordúl elő. Az 1578. évi összeírás szerint vele szomszédos volt *Tót-Verebély,* mely szintén teljesen elpusztúlt. 1598-ban ismét Verebélyi János volt a földesura. 1715-ben 10 és 1720-ban 12 magyar háztartást írtak össze e helységben. A XVIII. század elejéig a cziszterczita-rend birtokában találjuk. 1770-től az *Almássy* család volt az ura és most is Almássy István és Erzsébet a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom a réginek a helyén a XVI. században épült és itt helyezték el Veréb Péter sírkövét is. A község lakosai gazdakört, hitelszövetkezetet, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A határban látható Szent-László ugratás nevű sziklahasadékhoz érdekes rege fűződik, mely szerint a távoli Ágasvár hegyéről a szent király lovával ide ugratott és a szikla oldalfalából csergedező forrást is kardjával ő nyitotta meg, hogy ott táborozó szomjas seregének vizet szerezzen. E forrásnak a nép gyógyerőt tulajdonít. A templom közelében fekvő legelőterületet »Barátok Szilvásának« nevezik, mert a hagyomány szerint itt volt a pálosok gyümölcsöskertje. A Szentkút patak mentén a földből hányt vízgátakra akadunk, melyeket a nép Tódításnak nevez. E gátakat még a törökök emelték rizstermelés czéljaira. A községhez tartozik *Csengerháza*-puszta, melyet 1385-ben Mária királyné Kazai *Kakas* fia Lászlónak adományozott. 1463—69-ben, önálló helységként fordúl elő. Az 1548. évi adóösszeirásban azonban már a teljesen elpusztúlt helységek között találjuk feljegyezve. Ide tartozik még *Forrókút, Irtvány-, Kányás-* és *Szentkút*-puszta. Az utóbbi híres régi búcsújáró hely, hol az Almássy család, mint kegyúr, szép kéttornyú templomot és ferencz-rendű kolostort építtetett. Forrásvizének a hivők nagy gyógyerőt tulajdonítanak. A templomban vannak elhelyezve az Almássy család történetének fontosabb mozzanatait feltüntető olajfestmények és a hívektől ajándékozott kegytárgyak.

Medveshidegkút. *Medveshidegkút.* (Azelőtt csak Hidegkút.) A gömöri határon fekvő magyar kisközség. Van 52 háza és 394 római kath. vallású lakosa. Postája Czered, távírója és vasúti állomása Ajnácskő. A XVI. század elején *Kun* György birtokában találjuk, a kinek magtalan halála után János király 1533-ban *Werbőczy* Istvánnak adományozta. 1548-ban a *Lossonczy* család birtoka volt. 1575-ben török hódoltsági faluként, 12 házzal, a füleki szandzsákhoz tartozott. 1715-ben hat és 1720-ban hét magyar háztartását írták össze. 1770-ben gróf *Teleki* László, báró *Péterffy* János, *Kubinyi* Gáspár, *Csoma* Zsigmond és *Benkó* István voltak a földesurai. A XIX. század első felében a gróf *Keglevich,* azután 1893-ig a báró *Nyáry* család ; ekkor azonban *Tafler* Ármin dr. vette meg e család itteni birtokait. A községhez tartoznak : *Felső-* és *Alsóutas* és *Messzelátó*-puszták.

Mihálygerge. *Mihálygerge.* A Dobroda-völgyben fekvő kisközség. Házainak száma 104, lakosaié 560, a kik magyarok és római kath. vallásúak. Postája, távíórja és vasúti állomása Litke. A *Záh* nemzetség ősi birtokai közé tartozott. A XIV. század

1

2

3

1. Mátraszőllős : Jeney Istvánné kastélya. — 2. A Jeney-féle kastély gótikus szobája. — 3. Mohora : Gróf Vay Gáborné kastélya. (Most tisztilak.)

Nagyhalom. — Szemere Ödönné kastélya.

közepén, mikor a Záh nemzetség ősi jószágait elkobozták, 1335-ben Záh Feliczián itteni birtokát az Ákos nembeli Cselen fia János kapja adományul Károly királytól. E tájon feküdt *Helimbafalva* is, Litke és Egyházasgerege (a mai Kisgerge) között ; valószínű tehát, hogy e helység beleolvadt a mai Mihálygergébe. Az 1548. évi adóösszeírás szerint akkor *Székely* Simon és Ferencz, továbbá *Géczey* László és *Tharnóczy* Sebestyén voltak a birtokosai. 1558-ban *Berényi* András, *Zerdahelyi* István, *Pilinyi* Bálint és *Muraközi* Mátyás Ferdinánd királytól kapnak itt részbirtokot. 1562-ben a szécsényi szandzsákhoz tartozott, akkor falu volt, 17 házzal. 1598-ban a *Pilinyi* családé. 1616-ban Muraközi és Zerdahelyi családja kihalván, ezek részét is Berényi kapja. 1715-ben öt és 1720-ban hét háztartását írták össze. 1740-ben a Bene család itteni birtokait a *Szent-Iványok* birták zálogban. 1770-ben *Berényi* Zsigmond, *Mocsáry* Samu, *Novota* Gáspár, *Darvas* Ferencz, Voxith *Horváth* József voltak az urai. 1770-től birtokos itt a Leuko nemes család is egész máig. 1826-ban birtokosok itt a Bene és a Darvas családok és *Gyürky* Pál. Most gróf *Pejacsevich Mikó* Endre a legnagyobb birtokosa, az övé a Szent-Ivány Györgytől épített kúria is. A róm. kath. templomot 1766-ban szintén Szent-Ivány György, Nógrád vármegye alispánjának tekintélyes hozzájárulásával építették a régi fatemplom helyére.

Miksi. Ipolymenti magyar kisközség, 73 házzal és 370 római kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása Losoncz. E községnek 1548-ban a *Lossonczy* család volt a földesura. Az 1709—1711. években dúlt pestis következtében az egész helység kipusztúlt, de azután újból települt. 1715-ben és 20-ban már hét magyar háztartást vettek itt fel az összeírásba. 1740-től a gróf Forgách család birtoka volt, de most nagyobb birtokosa nincs. A római kath. templom 1896-ban épült. 1873-ban a kolera pusztította a lakosokat. 1874-ben pedig a község fele leégett. 1909-ben Erdélyi Sándor gőzmalmot építtetett itt. Miksi.

Mikszáthfalva. (Azelőtt Szklabonya, majd Kürtabony). A Kürtös-patak jobb partján fekvő kisközség. Házainak száma 179, lakosaié 814, a kik túlnyomóan tótajkúak és római katholikusok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. E község már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is előfordúl. 1548-ban *Balassa* János, 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. Az 1562—63. évi török adólajstromokban 14 adóköteles házzal szerepel, s Mahmud bin Abdullah hűbérbirtoka volt. 1579-ben 19 adóköteles házát vették fel az összeírásba. 1587-ben Isza bin Ibrahim nyert itt egy 6500 akcse jövedelmű hűbérbirtokot. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben hét magyar és négy tót, 1720-ban öt magyar és kilencz tót háztartását vették fel. 1740-ben a gróf *Koháry* és a Balassa családok, 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál, 1826-ban pedig a gróf Zichy és a báró Balassa családok voltak az urai, jelenleg pedig *Szilágyi* Mórnak van itt nagyobb birtoka. Az itteni plebánia 1332—37-ben már fennállott, a templom is 1396-ban épült, de a sok javítás kivetkőztette eredetiségéből. 1866-ban tűzvész pusztította el a helységet, 1873-ban pedig a lakosság egyharmada kolerában halt el. A községbeli ifjúság legényegyesületet tart fenn. Van itt egy gőzmalom és egy vizi hengermalom is és a határban vastartalmú savanyúvíz-források és kőszéntelepek nyomai. Az ú. n. Kishegyen bronzkori leletek kerültek felszínre, melyek közül egy bronztű a nógrádvármegyei múzeumban van. Itt született 1849. évi jan. 16-án *Mikszáth* Kálmán jeles író. A helység nevét nagynevű szülöttének 40 éves írói jubileuma alkalmával, a község kérelmére a belügyminiszter Mikszáthfalvára változtatta. A községhez tartozik *Bástya*-tanya és *Felsőpeszerény*-puszta, Szilágyi Mór birtoka, hova a tulajdonos 1908-ban szép és kényelmes úrilakot építtetett. Mikszáthfalva.

Mohora. Az aszód—balassagyarmati vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 148 és lakosaié 875, a kik róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája, távírója, vasúti állomása és a körjegyzőség helyben van. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő az egyházas helyek között. A XIV. század végén Mihály mester volt itt birtokos, kinek fia Vid a Mohorai *Vidfi* család őse. Ez a Vid 1418-ban Zsigmond királytól czímer-levelet nyert és a helységnek azt a részét bírta, melyet *Felső-Mohorának* neveztek s a hol 1405—1409-ben a *Kováriak* is birtokosok voltak. A falu másik részét : Alsó-Mohorát pedig a mohorai *Bak* család birtokában találjuk. 1435-ben a *Fraknóiak* kapnak egyik részre adományt. Mohorai Vidfi Lőrincz (1497—1531) Bak Zsófiától is megszerezte annak itteni birtokrészeit. Fia Vidfi Pál 1549-ben szintén Mohora.

Felső-Mohorán volt birtokos, mig Alsó-Mohorát ekkor Bak Bálint bírta. 1633—34-ben a török hódoltsági faluk között találjuk, három adóköteles házzal. 1715-ben 16 magyar, 1720-ban 16 magyar és hat tót háztartását írták össze. 1740-ben a *Sréter*, 1770-ben *Gáspár* Tamás, *Horváthy* Ferencz, *Maithényi* Imre, *Horváth* József és Lázár, *Tatay* Sámuel és László voltak a földesurai. A XIX. század elején *Beniczky* Sámuel udvari tanácsos, a hétszemélyes tábla bírája, 1826-ban *Péchy* özvegye, *Beniczky* Antal és *Plachy* János, később pedig a gróf *Zichy*, a *Mauks* és a *Veres* családok. Jelenleg gróf *Vay* Gáborné, született gróf Zichy Mártának, *Tolnay* Gedeonnénak, dr. *Rakovszky* Gézánénak és *Farkas* Pálnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakok közül az egyik Farkas Pálé, a másik Mauks Kornéliáé, a harmadik Rakovszky Gézánéé, a negyedik Tolnay Gedeoné, az ötödik *Schindler* Arturé, a hatodik gróf Vay Gábornéé. Ez utóbbi négy toronynyal a XVII. században, a török alatt épült s valószinüleg török kézen is volt, mert az egyik szoba mennyezetén a félhold, a másikén a nap van kidomborítva. A mai tulajdonos anyjától, gróf Zichy Rezsőnétől örökölte. A mostani róm. kath. templom 1903-ból való. A községhez tartoznak: *Baglyas-*, *Cselény-*, *Dolinka-*, *Kis-*, *Kőkapu-*, *Uj-* és *Veres*-puszták.

Mucsény. *Mucsény.* A Losoncz és Salgótarján közötti útvonalon fekvő magyar kisközség. Házainak száma 87, és róm. kath. vallású lakosaié 482. Postája, távírója és vasúti állomása Rapp. Már 1246-ban még puszta földterületként szerepel a füleki vár határjárásában. 1448—1481-ben a Sághy család birtokában találjuk. A török hódoltság alatt elpusztúlt és még az 1715—1720. évi összeírásból is hiányzik. A XIX. század első felében *Szabó* László, a *Kováts* család és *Nagy* Miklós voltak a földesurai és jelenleg *Wohl* Aladár dr. és a Kováts örökösök a nagyobb birtokosai. Wohl Aladár dr.-nak ipari és mezőgazdasági szeszgyára van itt. A községhez tartozik: *Egriszó-* és *Telki*-puszta.

Nagybárkány. *Nagybárkány.* A hevesmegyei határ felé fekszik. Magyar kisközség, 108 házzal és 528 róm. kath. vallású lakossal. Postája Sámsonháza, távírója Pásztó, vasúti állomása Tar. 1265-ben a *Rátót* nembeli *Porcz* István, a *Pásztohi*, a *Tari* és a Kazai *Kakas* család őse nyeri adományul. 1416-ban *Bárkány* László volt a birtokosa. 1472-ben Guthi *Országh* Mihály nádor és a Nánai *Kompolthi* család birtokába került. 1524-ben *Pásztohi* Ferencz és Zsigmond birtoka, 1598-ban pedig Pásztohi Gergelyé. 1715-ben 13 és 1720-ban 20 magyar hátzartását vették fel az összeírásba. 1740-ben a gróf *Berényi* család birtokában találjuk. 1770-ben *Almássy* Pál, *Platthy* Sándor és András, *Fráter* Pál, *Nagy* Mátyás, továbbá a *Reviczky*, a *Rakovszky* családok és a cziszterczita-rend voltak itt birtokosok. Később pedig az Almássy, a *Gedeon*, a *Hunyady* és a *Veressy* családok. Plebániája 1332—37-ben már fennállott, de a mostani templom csak 1883-ban épült. 1889-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Az egyik dülőt »Katonák«-nak nevezik, mert egykor szökött katonák rejtekhelyéül szolgált. A Tatárhegyen a hagyomány szerint hajdan a tatárok tanyáztak. A községhez tartozik *Csörgő*-puszta és *Malomház*-puszta.

Nagydarócz. *Nagydarócz.* A Szuha-patak mentén fekvő magyar kisközség. Van 157 háza és 900 róm. kath. vallású lakosa. Postája helyben, távírója Fülek, vasúti állomása Perse. A hagyomány szerint a helység a XIV. század elején *Csák* Máté birtoka volt és később a *Daróczy* családra szállott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1548-ban Daróczy András, Gál, Albert és László, továbbá *Pinczy* Péter, *Nagy* György és *Török* Antal voltak a földesurai. Vele szomszédos volt *Rónagaráb*, mely 1548-ban *Bebek* Ferenczé volt. 1598-ban *Wyszary* János birtokában találjuk. 1715-ben hét magyar és egy német, 1720-ban nyolcz magyar háztartást írtak össze e helységben. 1754—55-ben *Kovács* György, Pál, Ferencz és László voltak itt birtokosok. 1770-ben gróf *Koháry* Ignácz és *Jaan* László, 1826-ban a Koháryakon kívül a Nagydaróczi Kovács család, továbbá *Horkovics* József és a *Vattayak*. Jelenleg *Coburg* Fülöp herczegnek és Horkovics Gyulának van itt nagyobb birtoka. A községbeli két úrilak közül az egyiket 1821-ben Horkovics József építtette s ez jelenleg Horkovics Gyuláé, a másikat Zmeskál Zsigmond 1865-ben építtette s ezt a helybeli közbirtokosság vásárolta meg. 1885-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. *Csaba* Istvánnak és Gézának gőzmalmuk van itt. A határban bazaltbánya áll mívelés alatt. A községhez tartozik: *Dóra*-major, *Fülöpszállás*-puszta és *Zálogos*-puszta. Az utóbbinak területe eredetileg Osgyánhoz tartozott. A XVI. század második felében, azonban a füleki török bég az osgyáni határból ezt a területet a nagydarócziak részére kihasította.

Nagyhalom. (Azelőtt Nagy-Sztráczin.) A Kürtös-patak és az Ipoly között fekvő kisközség. Házainak száma 74, lakosaié, a kik túlnyomó számban tót ajkúak és evangélikus vallásúak, 364. Postája Kiskürtös, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Eredetileg a honti vár tartozéka volt. A XIV. század elején *Drághi* Tamás fiainak birtokában találjuk, a kik azonban azt *Szécsényi* Tamás birtokainak elpusztítása következtében elveszítették. E birtokot a király ezután kárpótlásul Szécsényi Tamásnak adta. 1439—1460-ban a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1548-ban *Ebeczky* László volt a földesura. A XVI. század közepén a törököknek behódolván, a szécsényi szandzsákhoz tartozott és 1562—63-ban 17 adóköteles háza volt. 1586—88-ban Hasszán bin Murád, a Szécsény várbeli gyalogosok egyik tizedese bírta a helységet hűbérül, de 1592-ben Musztafa Diváne Szécsény várbeli vitéz hűbérbirtoka volt. 1593-ban felszabadult a török hódoltság alól. 1598-ban Ebeczky Tamás volt a földesura. 1715-ben 10 tót, 1720-ban öt magyar és 14 tót háztartását vették fel. 1736-ban már *Csemiczky* Gábor, Nógrád vármegye alispánja volt az ura, a XIX. század első felében is a Csemiczky családé s jelenleg is *Szemere* Ödönné, szül. Csemiczky Sarolta a helység legnagyobb birtokosa. Az övé az ősi Csemiczky kastély is, melyet Csemiczky Péter a XVIII. század elején egy régi favár helyén olasz építőmesterekkel építtetett, a mi különben a belső helyiségek hatalmas bolthajtásain is látszik. A kastély helyiségei tele vannak érdekes és nagy műbecscsel bíró tárgyakkal. Vannak itt remek művű régi szekrények, empirebútorok, antik csillárok és tükrök, régi ötvösművek, Bercsényi Miklós kardja, antik festmények és gobelinek, gazdag Vieux-Wien, Vieux-Saxe, Elbogen, herendi, Sevres és Golf porczellánok, remek Capo di Monte vázák és 24 személyre való meisseni service. Az itteni evangélikus templom oltárát 1694-ben Goeczky István készíttette. A templomot Csemiczky Imre és Boldizsár 1776-ban állíttatták helyre. Az egyház szentedényei közül említést érdemel egy aranyozott ezüstkehely, melyet *Pápay* Péter és *Galambos* Zsuzsánna 1658-ban készíttettek, a hozzátartozó s 1652-ből való ezüsttányért pedig *Széchy* Katalin adományozta. 1869-ben a község fele leégett. Ide tartoznak : *Ödön-* és *Sarolta* (azelőtt Polyák) puszták, továbbá *Szemere*-puszta (azelőtt Kispatak). Nagyhalom.

Nagykökényes. Magyar kisközség, Pest vármegye határán fekszik. Házainak száma 128 és róm. kath. vallású lakosaié 829. Postája Hatvan, távírója és vasútállomása Selyp. Eredetileg a *Kökényes-Radnót* nemzetség ősi birtoka, mely itt már a XII. század közepén birtokos volt és premontrei rendű monostort alapított. 1312—1315-ben még az e nemzetségből származott Radnót birtokában találjuk, kinek magtalan halála után a király 1322-ben az elhúnyt sógorának, a *Kacsics* nembeli Simonnak, a Palásti *Radó* család ősének adományozta. A XV. században már *Kökényes* (1424) és *Kökényesmonostora* (1428) néven említik a oklevelek. 1493-ban a *Szobi* családnak is voltak itt részei. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—1563-ban Arpalik Hasszán aga, a budai önkéntes lovasok parancsnokának hűbérbirtoka volt. 1715-ben 17 és 1720-ban 20 magyar háztartást írtak itt össze. 1740-ben a *Podmaniczky* család volt a földesura, 1770-ben báró *Orczy* Lőrincz, Podmaniczky János és Sándor, a *Bujanovszky* és a báró *Hellenbach* családok. 1826-ban is a báró Podmaniczky család birtoka, később pedig báró *Laffert* Antalé, gróf *Benyovszky* Zsigmondé, báró Podmaniczky Károlyé, Lajosé és Lászlóé, *Szirmay* Ádámé, *Dessewffy* Jóbé és Titusé. Jelenleg Dessewffy Ödön és báró *Harkányi* János a nagyobb birtokosai. A községbeli kúriák közül a Dessewffy Ödönét 1820 körül Dessewffy Imre építtette. E kúriában 2000 kötetes könyvtár van, továbbá itt őrzi kegyelettel a család azt a gyöngyházból készült, aranynyal díszített kézimunka-kaszettát, melyet Mária Terézia gróf *Rhédey* Ferenczné szül. *Patay* Borbálának adott. Van itt még egy eredeti pompeji váza, gazdag fegyvergyűjtemény, fölötte érdekes régi női costumök és magyar csipkék és hímzések. A másik kúria a *Turák* Dezsőé s ez hajdan a Benyovszky családé volt. 1854-ben majdnem az egész helység leégett, 1873-ban a kolera pusztított itt. A róm. kath. templom 1854-ből való. A községhez tartozik : *Alsó-* és *Felsőpatkányos*, *Albert*-major, *Kis-* és *Nagytamota* és *Ürgés*-puszta. Nagykökényes.

Nagykürtös. A kürtösi völgyben fekvő kisközség. Házainak száma 146, lakosaié 844, a kik vegyesen magyarok és tótajkúak s túlnyomóan ág. ev. vallásúak. Postája Kiskürtös, távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. Már a középkorban fennállott, de írott adataink csak a XVI. századtól kezdve vannak e Nagykürtös.

községről. Az 1562—1563. évi török kincstári adószámadáskönyvekben a nógrádi szandzsák helységei között szerepel 24 adóköteles házzal, 1579-ben pedig 31-gyel. 1593-ban felszabadult a török hódoltság alól. 1598-ban részben *Balassa* Imre, részben a *Soós* és a *Kiskürthösy* családok voltak a födesurai, a XVII. század közepén Balassa Imre, a *Csemitzky*, a *Tihanyi* és az *Ambrózy* családok. 1715-ben 23 tót, 1720-ban hat magyar és 14 tót háztartását írták össze. 1754—1755-ben Bihárfalvai *Urbán* András volt itt birtokos, 1770-ben pedig gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál és László, Csemitzky Ferencz, *Horváth* Kristóf, *Plachy* János, *Markovics* Sándor, *Kopcsándy* Mihály, *Sréter* Mihály és Tihanyi Dániel, 1826-ban *Ambrózy* Lajos és kívüle 1488 körül még a Csemitzky, a Hodosi *Bende*, a Felsőkubini *Meskó*, a *Dolinai* és a *Draskóczy*, a *Molnár*, *a Thomka*, a *Lázy* és a *Kossay* családok. Jelenleg a *Sebastiani*, a Bende és a *Messa* családok nagyobb birtokosai. A Sebastiani-féle régi kastélyt az Ambrózy család építtette a XVII. században s itt van e család régi sírboltja is. A másik Sebastiani-féle úrilak újabb keletű. Ezenkívül még két úrilak van a községben, melyek a Bende és a Messa családokéi. Az itteni evangélikus templom 1635 táján épült, de megromolván, a Csemitzky, a Tihanyi és az Ambrózy családok bőkezűségéből helyreállíttatott. A határban kőszén-, homok- és kőbányák vannak és több savanyúvízforrás is. Az egyik dülőt »Ne bojsza«, magyarul: »Ne félj«-nek nevezik. Az itteni néphagyomány szerint e dombon Lehel vezér kürtjébe fújt s ezért nevezték el a községet Kürtösnek. A község keleti részén van a »Zsidó lyuk« nevű üreg is, mely az itteni monda szerint, hajdan egészen a kékkői várig vezetett volna. Elnevezését azért nyerte, mert itt valamikor egy zsidót megöltek és holttestét ez üregbe dobták. A községhez tartoznak: *Borbála-bánya, Éva-bánya, Gyulaház, Páltelek, Tilalmas* és *Persdolina.*

Nagylám. *Nagylám.* A gácsi járásban, a Tiszovnyik-patak közelében fekvő kisközség, 105 házzal és 504 tótajkú, evangélikus vallású lakossal. Postája Nógrádszenna, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598 ban Balassa Zsigmond volt az ura. 1660-ban felerészét Balassa Imre birtokában találjuk. 1715-ben 1 magyar, 16 tót, 1720-ban 14 magyar és 11 tót háztartást írtak össze benne. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával *Tornyos* Tamás volt itt birtokos, de 1770-ben már gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál és e családból maradtak birtokosai tovább is és jelenleg is a gróf Zichy család a legnagyobb birtokosa. Az itteni evangélikus templom a XIX. század elején épült.

Nagylibercse. *Nagylibercse,* nem messze fekszik Gácstól. Kisközség, 116 házzal és 659 tótajkú, evangélikus vallású lakossal. Postája, távírója és vasút állomása Gács. A *Kacsics* nemzetség ősi birtoka volt. A község nyugati fele az 1271. évi osztály alkalmával Farkas nógrádi főispánnak, a *Szécsényi* család ősének jutott, a másik fele pedig Mihály birtoka lett, a kitől a Palásti *Radó*, a Libercsei *Tompos* és a *Martonfalvi*, valamint a Vingárti *Geréb* családok származnak. 1425-ben *Egyházasliberche*, 1446-ban Nagyliberche alakban említik az oklevelek, Palásti Radó Simon birtokaként, a kinek magtalan halála után *Hunyadi* János kormányzó 1447-ben Vingárti Geréb Jánosnak adományozta. 1473-ban *Libertsey* László birtokában találjuk. 1548-ban *Bebek* Ferencz és *Balassa* Imre voltak a földesurai. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és az 1562—63. évi defterekben 29 adóköteles házzal van felvéve. 1585—88-ban Ramazán bin Jusszuf, a szécsényi vár egyik tűzmestere bírta hűbérül. 1598-ban Balassa Zsigmond volt az ura. 1652-ben pedig részben Libertsey Mihály és Ferencz birtokában találjuk, a kik az itteni evang likus templomot helyreállították. 1660-ban a helység felerésze a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben 11 és 1720-ban 17 tót háztartását írták össze. 1713-ban Libertsey Anna, *Dobay* János alispán özvegye volt a birtokosa, 1770-től a gróf *Zichy* és Balassa családok. A báró Balassa család itteni birtokait 1840 táján Sachsensteini *Goldperger* Kálmán vette meg. Jelenleg a gróf Zichy család és Goldperger Viktor a nagyobb birtokosai. A helységben két urilak van, az egyik a gróf Zichy családé s ez jelenleg főerdészlakásul szolgál, a Goldperger Viktorét pedig Goldperger József 1863-ban építtette. Az evangélikus templom a XIV. században épült. Szentélyének falain az 1899-ben történt tatarozás alkalmával igen értékes freskókat találtak, melyeket a Műemlékek Országos Bizottsága vett őrizet alá. A templom közelében egy kolostor alapfalainak a nyomai láthatók. E kolostor a XV. században pusztult el. A község határában levő 718 méter magas Lisec és Hradek nevű hegyeken régi földsánczok nyomaira akadunk, melyek alkalmasint a népvándorlás korából valók. A község éjszaki részétől kb. egy kilométernyire az

erdőben két pinczeszerű üreg van, hova a lakosok a török hódoltság idejében menekültek. Ez üregeket tatár-pinczéknek nevezik. A község határában az egyik dűlőt Milkino dűlőnek nevezik, mely név Balassa Emiliától (Milka) származik, a ki a XIX. század első felében a Balassák itteni birtokaiból a neki járó egytizenhatodrészt kihasíttatván, ide telepedett le és itt gazdálkodott.

Nagylócz. (Azelőtt csak : Lócz.) Szécsény közelében, az Őrhegy alatt fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 277, lakosaié 1841, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szécsény. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzésben már az egyházas községek között szerepel. A XV. század első felében a *Szécsényi* család birtokában találjuk. 1450-ben *Szuhai* Antal vette meg egyik részét. 1461—81-ben Hollókő várához tartozott. Guthi *Országh* Mihály nádor 1475-ben egy részét Izsófalvi *Pán* Péternek adta. A XVI. század elején Várkonyi *Trombitás* Demeternek volt itt birtoka, melyet magtalan halála után II. Ulászló király 1511-ben *Werbőczy* Istvánnak adományozott. 1548-ban Trombitás László, a *Lossonczyak*, *Csókás* Ferencz és *Thelky* Mikó voltak a helység földesurai. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban Csender Cselebi hűbérbirtoka volt. 1579-ben 30 porta után adózott a töröknek. 1598-ban a Lossonczy család volt az ura. 1715-ben 14 és 1720-ban 15 magyar háztartást írtak itt össze. 1740-ben a gróf *Forgách* és a Szemere családok, 1770-ben gróf Forgách Miklós és János, *Vattay* Pál, báró *Haller* Sámuel tábornok és *Kamotsay* András, 1826-ban pedig gróf Forgách József, a Szemere család örökösei és *Pongrácz* Boldizsár, 1832-ben pedig gróf Forgách Pál és Horváth Edmund voltak itt birtokosok. Jelenleg *Berczelly* Jenőnek, *Plachy* Tamásnénak, báró *Buttler* Ervinnek és *Pekácsy* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakok közül az emeleteset Pongrácz Boldizsár építtette a XIX. század elején, a másikat pedig báró Buttler Henrik 1870-ben. Az itteni róm. kath. templom még a középkorból maradt fenn, de 1888-ban újjáépítették. 1873-ban a kolerajárvány pusztított a lakosok között, 1881-ben pedig a falu kétharmada leégett. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A község határához tartozik a Várhegy, a hol hajdan a közeli Hollókő várának őrállomása és váracsa volt. A községhez tartoznak : Alsó-, Felső- és Középzsúny-puszták. E puszták helyén állott a középkorban *Zsúny* falu, mely 1423—61-ben Hollókő várához tartozott és vámszedőhely is volt. A XVI. század közepén elpusztúlt. Az 1562—63. évi török számadáskönyvekben már csak pusztaként szerepel. Ide tartoznak továbbá Apácza-, Bikkfő (azelőtt Ujpuszta), Cserbércz-, *Hársvölgy-*, *Kalmár-*, *Kasza-*, *Mocsolyavölgy-*, *Nagyoldal-* és *Szádellő*-puszták. Nagylócz.

Nagyoroszi. A drégelyi hegyek alatt, a honti határ közelében fekszik. Magyar nagyközség, 427 házzal és 2257 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Egyike a legrégibb községeknek, mely már Kálmán király (1096—1114) uralkodása alatt alakúlt. Első lakosai Galicziából és Lodomériából beköltözött oroszok voltak, a kik után *Oroszfalvának* nevezték. Lakosai Kálmán király uralkodása alatt királyi ajtónállók voltak s már ekkor nevezetes kiváltságokat élveztek. Kiváltságaikat Róbert Károly, Nagy Lajos és Zsigmond királyok is megerősítették. II. Ulászló király 1495-ben újabb kiváltságlevelet állított ki részükre, melyben az elődeitől adott kiváltságleveleket is megerősítette. E kiváltságlevél alapján 1505-ben a helység elüljárói a határok megállapítása czéljából a nádori itélőmester előtt megjelenvén, a határokat megjárták, mely alkalommal a *Velika*, *Jásztelek* és *Puszta-Berény* nevű puszták birtokában is megerősítették őket. II. Lajos király 1516-ban a lakosokat összes birtokaikban újra megerősítette. Visegrád elfoglalása után (1544) a törökhad, midőn Nógrád várát vette ostrom alá, itt ütött tábort. E vár elfoglalása után Nagyoroszi is behódolt a töröknek. 1552 nyarán, midőn Ali basa Drégely várát vette ostrom alá, ismét megszállották a törökök, a minek az emlékét a »Bég kútja« és a »Táborárok« őrzi. Az utóbbi helyen húzódtak meg a törökök, a Bég kútja helyén pedig Ali basa sátra volt és a kútat is ő ásatta. 1563-ban 110, 1579-ben 63 adóköteles háza volt. A mohácsi vész utáni korszakban is több ízben nyert kiváltságleveleket. Igy 1528-ban I. Ferdinándtól, 1610-ben II. Mátyástól és 1631-ben II. Ferdinánd királytól. A török hódoltság után, 1688-ban, I. Lipót király a lakosokat összes kiváltságaikban megerősítvén, ősi Nagyoroszi.

birtokaikban is meghagyta őket, 1692-ben pedig a katonatartás és más hasonló kötelezettségek alól is felmentette őket. 1700-ban gróf *Konzin* Valkard nyerte e helységet adományul, de a birtokbaiktatás, az ősi kiváltságaira féltékeny lakosság tiltakozása következtében, nem volt megtartható. Gróf Konzin magvaszakadtával gróf *Stahremberg* Tamás nyert rá királyi adományt. A lakosok tiltakoztak ugyan az ellen, hogy jobbágysorsra jussanak, de az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával mégis már gróf Stahremberg szerepel a község földesuraként. Midőn 1790-ben a helység zálogjogon gróf *Keglevich* Károly örököseire szállott, a lakosok pert indítottak a földesuraság ellen, mely per még 1826-ban is folyt. A XIX. század közepén az uradalom a gróf *Berchtold* családra szállott és jelenleg gróf Berchtold Miklós a legnagyobb birtokosa, kinek itteni kastélyát még a Stahrembergek építtették, gróf Berchtold Rikárd 1856-ban átalakíttatta, gróf Berchtold Miklós pedig 1879-ben kibővíttette. Van itt körülbelül 500 kötetes könyvtár, régi és új festmények olasz és angol mesterektől, antik bútorok Malmaisonból, I. Napoleontól származó 4 kandeláber stb. Az itteni szép r. kath. templom, melynek kegyura gróf Berchtold Miklós, 1873-ban épült. 1720 május 17-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1849 január 11-én a község határában kisebb összecsapás volt Görgeynek Ipolyság felé húzódó utócsapata és a császáriak között. Van itt »Községi hitelszövetkezet«, »Fogyasztási és értékesítő szövetkezet«, gazdakör és iparoskör és gróf Berchtold Miklósnak hengermalma. A határbeli Kecskehegyről támadták meg a törökök Drégelyt. Ide tartozik : Deszkáspuszta, Erzsébetmajor és gróf Berchtold vadászlaka, melyet 1905-ben építtetett, de most lényegesen megnagyobbíttat.

Nederes. *Nederes* (Azelőtt Nedelistye), a Tiszovnyik patak mentén fekszik. Kisközség 58 házzal és 334 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Ábelfalva, távírója és vasúti állomása Gács. 1461-ben Somoskő várának tartozékai közé számítják. Ekkor a Gúthi *Országh* és a *Lossonczy* családok birtokában találjuk. 1548-ban részben a Lossonczy család, részben *Balassa* Imre és János birtoka. 1598-ban Balassa Zsigmond volt a földesura. 1660-ban fele része a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben hét és 1720-ban 11 tót háztartását vették fel az összeírásba. 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál és *Csemitzky* Gábor özvegye voltak az urai, később a gróf Zichyek, a báró Balassák, a gróf *Kálnoky* és *Srattenberg* családok. Most a gróf Zichy család szeniorátusi birtokai közé tartozik. A határban van a Vrecze nevü barlang. A községhez tartoznak : *Lukács* (azelőtt Lukacsova), *Tisza* (azelőtt Tiszova) és *Zichy-irtvány* (azelőtt Dolazó).

Nemesfalva. *Nemesfalva.* (Azelőtt Mlágyó). A Losoncz-szinóbányai vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 48, lakosaié 237, a kik tótok és evangélikus vallásuak. Postája és távírója Szinóbánya, de vasútállomása helyben van. A község neve régen *Mlágyó* volt. E néven találjuk az 1770. évi úrbéri összeírásban is, a mikor *Szent-Ivány* János, Mihály és Farkas, továbbá gróf *Zichy* Ferencz voltak a helység földesurai. Ugy látszik, hogy a község újabb település, mert korábbi adatok hiányoznak a múltjáról. A Szent-Ivány család még a XIX. század közepén is birtokos volt itt, de birtokait idővel a helybeli közbirtokosság vette meg. Jelenleg csupán a gróf Zichy családnak van itt nagyobb erdőbirtoka. Az evangélikus templom 1864—65-ben épült. 1873-ban itt is a kolera pusztított.

Nemti. *Nemti.* Heves vármegye határán fekvő magyar kisközség. Házainak száma 128, róm. kath. vallású lakosaié 919. Postája, távírója és vasúti állomása Kisterenye. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel, tehát már ekkor egyháza volt. 1413-ban Zsigmond király a *Derencsényi* családnak adományozta, Újlak, Kalapács és Mártonfölde helységekkel együtt. 1548-ban *Karthaly* Zsigmond volt a földesura. Az 1579. évi török adókönyvekben *Németin* név alatt szerepel. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk, mindössze két adóköteles házzal. 1715-ben hét és 1720-ban kilencz tót háztartását vették fel az összeírók. 1770-ben gróf *Grassalkovich* Antal volt az ura. E családé volt 1840-ig, de később a gróf *Károlyiak* birtokába került és most gróf Károlyi Mihály parádi uradalmához tartozik. A róm. kath. templom a XVI. század második felében épült. 1873-ban a kolera itt is pusztított. A határban kőszénbánya van.

Nézsa. *Nézsa.* Az Aszód—balassagyarmati vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 114, lakosaié 880, a kik vegyesen magyarok és tótajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Guta. A XVI. században már szerepel a XVII. század első felében *Bosnyák* Tamásné,

szül. *Zádory* Kata birtokában találjuk, a ki után az 1635. évi osztály alkalmával fia Bosnyák István esztergomi kanonok örökölte. 1715-ben 12 magyar és egy tót háztartását írták össze, de 1720-ban nemes községként, adóköteles háztartások nélkül van felvéve. 1740-ben a gróf *Koháry*-család, 1770-ben gróf *Klobusitzky* István volt a földesura, 1826-ban *Szent-Ivány* Bonaventura m. kir. helytartósági tanácsos özvegye, szül. *Szirmay* Honorata, később *Edelspacher* Mátyás, *Blaskovich* Anna és Szent-Ivány Ferencz. Jelenleg *Reviczky* Tibor dr. a legnagyobb birtokosa és az övé a gróf Klobusitzky István és Blaskovich Miklós által 1891-ben épített úrilak is. Az itteni plebánia 1575-ben már fennállott. A templom is valószinüleg a XVI. századból való. 1711 táján állították helyre. A temetőkben templomromok vannak, melyek a hagyomány szerint a pálosoktól származnak. 1849-ben és 1863-ban nagy tűzvész pusztított a helységben, 1873-ban pedig a kolera. A községben hitelszövetkezet és népszövetség áll fenn. Ide tartoznak: *Dubina-*, *Parlag-* és *Szent-Ivány*-puszták.

Nógrád. A börzsönyi hegység alatt, a honti határ közelében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Van 276 háza és 1710, túlnyomó számban róm. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. Váráról már Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik. A nemzeti királyság megalapításával a király birtoka lett s középpontja a róla elnevezett várszerkezetnek és székhelye Nógrád vármegyének. 1138-ban még a király birtokában volt, a ki itt a dömösi prépostságnak földeket adományozott. A XIII. század második felében a váczi püspöknek voltak itt birtokai. 1299-ben csere útján Tiborcz fiaitól, Pétertől és Tamástól újabb birtokokat szerez, melybe őt Márton alszerpap a budai káptalan kiküldöttcként s a *Rosd* nembeli Péter comes beiktatták. A vár urai az egész középkoron át a váczi püspökök voltak, de 1458-ban a várat Szilágyi Mihály kormányzónak adták át. *Szilassy* Vincze (1450—1469) váczi püspök, majd utóda, *Báthory* Miklós (1475—1505) Hunyadi Mátyás király uralkodása alatt egy traui építmesterrel helyreállíttatták a várat. 1527-ben *Szapolyai* János király vette birtokába. 1544-ben a törökök a várat, melynek őrsége gyáván megszökött, kardcsapás nélkül birtokukba vették. 1544—45-ben 210—214 emberből állott a várőrség. 1574-ben az őrségen kívül még 107 lovas is tanyázott a várban, melyet 1594 február 27-én *Pálffy* Miklós és *Tiefenbach* Kristóf visszafoglalt a törököktől. Mátyás főherczeg *Révay* Andrást tette meg a vár kapitányává. 1605 szeptember 1-én *Bocskay* István vette ostrom alá és el is foglalta, 1606-ban azonban ismét visszaadta a királynak. Az 1609. évi országgyűlés e vár felépítésére, Pozsony, Hont, Bars és Trencsén vármegyék közmunkáját rendelte ki. 1619-ben *Bethlen* Gábor foglalta el, de 1622-ben átadta II. Ferdinándnak, a ki a vár megerősítését rendelte el. 1626-ban *Esterházy* Pál a várat Murtéza budai basa ellen hősileg megvédte. 1655-ben az országgyűlés újból elrendelvén megerősítését, 200 gyalogosból és 150 lovasból álló őrséget rendelt őrizetére. 1663-ban ismét a törökök birtokába került. 1663—1685-ig török kézben volt. 1685-ben a villám a vár legerősebb tornyába, a hol a puskaport tartották, beütött, minek következtében a bástya összeomlott. A török őrség erre a várat, melyet így csonkán megvédeni nem tudott volna, felgyújtotta és kivonúlt belőle. 1715-ben a község mezővárosként szerepel az összeírásban, csupán öt magyar és hét tót háztartással. A török hódoltság megszüntétől a váczi püspök volt a földesura és most is az a legnagyobb birtokosa. A plebánia már a középkorban is megvolt és anyakönyvei 1696-ban kezdődnek. A mostani templomot 1716-ban kezdte építtetni *Althann* Károly Mihály váczi püspök s utóda, gróf *Migazzi* Kristóf Antal 1757-ben fejezte be. Az evangélikus templom 1812-ben épült. 1861-ben a helység fele, 1866-ban 40 ház, 1883-ban pedig ismét a község fele leégett, 1873-ban pedig itt is a kolera pusztított. A község határában ered a Lókos-patak. Az egyik dülőt Törökhegy-dülőnek nevezik, mert a törökök innen ágyúzták Nógrád várát. A községhez tartozik: *Farkasvölgy*-major. Nógrád.

Nógrádkövesd. (Azelőtt Kövesd, majd Galga-Kövesd.) Galgamenti kisközség. Házainak száma 77 és róm. kath. vallású lakosaié 457. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E községről csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak adataink. 1715-ben 9 magyar és négy tót háztartással szerepel az összeírásban, 1720-ban azonban nemes községként, adóköteles háztartások nélkül van felvéve. 1740-ben az *Egry* család, 1770-ben *Okolicsányi* József, *Baloghy* István, *Egry* József, *Géczy* György, *Pongrácz* József, *Bene* Benedek és özvegy Nógrádkövesd.

Rákóczyné volt a földesura. A XIX. század első felében pedig a *Balogh* és az Okolicsányi családok. Jelenleg báró *Jeszenszky* Sándornak van itt nagyobb birtoka és úrilaka. 1873 aug. 24-étől szept. 9-ig pusztított itt a kolera. E helységhez tartozik *Kristóf*-major (azelőtt Horváttanya), *László*-major (azelőtt Huszártanya) és *Malmos*-telep.

Nógrádmarczal. *Nógrádmarczal.* (Azelőtt Marczal.) Balassagyarmat közelében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 105, lakosaié 768, a kik róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Szügy. A *Záh* nemzetség ősi birtoka. A helység határához tartozik a nemzetség nevére emlékeztető *Záhfalva* is. 1281-ben a Záh nembeli Tiborcz a helységnek Szügy felé eső, *Záhtelke* nevű részét, fiának, Istvánnak a beleegyezésével vejének, *Haraszti* Simonnak adta. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott, 14 adóköteles házzal a nógrádi szandzsákban. 1598-ban *Marczali* István volt a földesura. 1633—34-ben ismét a behódolt falvak között szerepel és ekkor öt adóköteles házzal vették fel az összeírásba. 1715-ben 11 és 1720-ban 15 magyar háztartását írták össze. 1740-ben a *Básthy* család volt az ura. 1754—55-ben *Tornyos* István volt itt birtokos. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, Básthy Pál, János és Samu, továbbá az *Uzovics* és a Tornyos családok, 1826-ban *Rajcsányi* Borbála, a Tornyos család és a Básthy örökösök, később a *Szent-Iványˇ* és az *Ebeczky* családok. Jelenleg *Sztranyavszky* Gézának és *Weisz* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A községbeli két úrilak közül az egyiket Uzovics Mózes építtette. Ez neje révén a Szent-Ivány családra szállott A másikat az Ebeczky család építtette s ez most Sztranyavszky Gézáé. Az itteni plebánia már 1332-ben fennállott, de a templom építési ideje ismeretlen. 1907-ben a község határában őskori leleteket találtak. A falu mellett kettős sánczgyűrüvel ellátott domb áll, mely alkalmasint a népvándorlás korából való. A községhez tartozik *Söj*-puszta, mely 1327-ben puszta földterületként az oklevelekben már említve van. A XV. században önálló község volt s a török alatt pusztult el. Ide tartozik még *Czelepalja-*, *Hegyi-*, *Hegymegi-*, *Ilonka-*, *Ivánka-*, *Százöl*-puszta, *Lajos*-tanya és *Sándor*-major.

Nógrádmegyer. *Nógrádmegyer.* Magyar kisközség, körjegyzői székhely, Szécsény közelében fekszik. Van 268 háza és 1296 róm. kath. vallású lakosa. Postája helyben van, de távírója és vasúti állomása Szécsény. Már 1294-ben szerepel s ekkor a *Rátót* nemzetség puszta-birtoka. A XIV. század elején *Marczali* László bán fiáé, Dezsőé, a ki 1329-ben *Szécsényi* Tamás vajdának adta el 150 márkáért. 1414-ben a helységet Láposddal együtt, *Garai* Miklós nádor *Lászlófi* Lorándnak ítélte oda. 1524-ben *Pásztohi* Ferencz és Zsigmond birtokában találjuk. A XVI. század közepén a hódoltsághoz tartozott s 1562—63-ban Hasszán bég, szolnoki mizliva, 1571-ben pedig Husszein Mohammed tizedes és más török katonák kezén volt. 1598-ban *Szentmariay* György volt a földesura. 1633—34-ben hat adóköteles háztartását vették fel, 1715-ben pedig tizet. 1770-ben *Gellén* Sándor, *Szerémy* András, *Trásy* Imre, a *Tapolcsányi* család, *Platthy* András és *Palocsay* György voltak az urai. 1826-ban a Tapolcsányi, a Szerémy, a *Luchkovicz*, a *Géczy* családok, a *Latzay* örökösök és *Gyürky* Pál, később pedig a *Kaszap* és a *Básthy* családok. Jelenleg özvegy *Bugáth* Lajosnénak, Ferencznének és *Pauncz* Lőrincznek van itt nagyobb birtoka. Luchkovicz Gábor Rudnay és Kopácsy prímások alatt azok bonorum directora volt, ki a birtokot a Latzayaktól elperelte. E birtokhoz tartoztak a mostani Luchkovicz-féle kúria, a megyeri majorsági birtok, Lapást- és Bede-pusztták, összesen kb. 2000 hold. A kúria Mária Terézia korában épült. A Kaszap családnak ez időtájt kb. 1000 holdja volt itt és kúriája, a mit a Bugáth család vásárolt meg. A Básthy családnak akkoriban itt kb. 250 holdja volt, a mit néhány évvel ezelőtt *Révész* Dezső vett meg. A Szerémy család úrilaka jelenleg Pauncz Lőrinczé. Az itteni plebánia már 1332-ben fennállott, de a mostani templom 1794-ben épült. 1906 június 18-án villámcsapás következtében tetőzete leégett. A községhez tartoznak : *Alsó-* és *Felsőlápasd*-puszták, melyeknek a helyén a középkorban Lápasd helység állott. E községet 1277-ben IV. László király a *Rátót* nembeli *Porcz* I. Istvánnak adományozta. 1369-ben *Pásztohi* János s *Tari* László birtokában találjuk, a kiktől *Szécsényi* Kónya és fiai elfoglalták. 1415-ben még a Szécsényieké. Ide tartoznak még : *Almási*-tanya (azelőtt Farkasalmás), *Bede-* és *Borókás*-puszta, *Bugát*-tanya, *Hólyagos*-puszta, *Rudasalja*-tanya és *Szigethy*-tanya (azelőtt Nyirjes-tanya).

Nógrádsipek. *Nógrádsipek.* A Cserháton fekvő magyar kisközség. Házainak száma 112,

1

2

3

1. Nagyoroszi : A r. kath. templom. — 2. Gróf Berchtold Miklós kastélyának egyik részlete. — 3. Nagydarócz : Horkovics Gyula úrilaka.

1

2

3

1. Nagykökényes: Dessewffy Ödön úrilaka. — 2. Nagykürtös: Sebastiani Vilmos úrilaka. — 3. Nézsa: Reviczky Tibor kastélya.

1

2

3

1. Nőtincs: A Scitovszky család kúriája. — 2. Nógrádverőcze: A Migazzy-féle kastély. — 3. Nógrád.

Pincz : — Baross János úrilaka.

Patakalja. — Gróf Forgách Antalné kastélya.

lakosaié 560, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája Rimócz, távírója és vasúti állomása Szécsény. Már 1265-ben szerepel puszta földterületként, *Terra-Chipeg* ala'ban. 1438-ban az esztergomi érsek szerez itt birtokokat. 1461—81-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1548-ban a *Lossonczy* család volt a földesura. A XVI. században behódolt és 1562—63-ban Ibrahim bin Hasszán esztergomi mizliva kezén találjuk. 1579-ben 11 adóköteles háztartását írták össze. 1549-ben felszabadullt a hódoltság alól. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. Az 1715. évi összeírás alkalmával hét, 1720-ban pedig öt magyar háztartását vették fel. Sipeki *Balás* István és Sipeki Balás Gergely gyermekei: Márton, Mátyás, János, Ferencz, András és György elcserélték zsidói birtokukat, melyet Bibithi *Horváth* Katalintól (István és Gergely anyjától) örököltek Sipekért, melyet zálogban bírtak a *Haller*, illetőleg *Nyáry* családtól, *Grassalkovich* Antallal, a ki e zálogjogot szerezte meg s ennek alapján vette cserébe a zsidói birtokot. E csereszerződés 1727-ben királyi jóváhagyást nyert, majd 1743-ban arra, illetőleg a sipeki birtokra nádori adományt kapott a Balás család. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával a *Balás* család tagjai voltak a helység birtokosai, 1770-ben gróf Forgách Miklós, továbbá Balás János és István és ettől kezdve e család tagjai. Jelenleg Balás Barnabás, Balás Károly dr. és Kornél, *Darvas* Antal, *Gross* Jenő dr. és özv. Gross Zsigmondné a 300 holdon felüli birtokosok. A községben a Balás családnak, mely innen veszi Sipeki előnevét, négy régi kuriája van. A róm. kath. templom 1750 körül épült. A községhez tartoznak : *Egresi-*, *Mélypatak-* és *Nagyparlag*-puszták.

Nógrádszakal. (Azelőtt Szakál.) Az Ipoly völgyében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel, 150 házzal és 1061 római katholikus vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A XV. században már a Guthi *Országh* család birtokában találjuk, de fele részét 1482-ig a *Dályaiak* bírták zálogban. 1548-ban a *Lossonczy* család, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben 20 és 1720-ban 16 magyar háztartását vették fel az összeírók. 1754—55-ben *Urbán* András, az 1770. évi úrbéri rendezéskor gróf Forgách Miklós és János, *Kováts* Ferencz és *Szent-Ivány* Gábor voltak a földesurai, 1826-ban gróf Forgách József, *Szent-Ivány* Bogomér és Kováts Antal, később pedig a Szent-Ivány, a Kováts, a *Szerémy*, a *Pulszky*, a *Keberich*, a *Kiss* és a *Szigyártó* családok bírták. Jelenleg Szigyártó Pál, özv. *Bogdány* Tivadarné, *Hammerszky* Ede, *Büchler* József és a *Hoffmann* testvérek a nagyobb birtokosai. A községbeli úrilakok közül a Szent-Ivány család kúriája a XVIII. század vége felé épült, s ez most dr. Szigyártó Pálé. A Szerémy család úrilaka 1850-ből való s ez jelenleg Hoffmann Ödöné. Az egykori Keberich-féle úrilakot, melyet Veres Gyula kibővített, most Hammerszky Ede bírja. Az itteni plébánia már a középkorban fennállott ; de az új templom 1893—94-ben épült. Az egyik harang 1523-ból való s ily felírással van ellátva : »Rex Gloriae veni cum pace«. A határbeli ú. n. Kastélyhegyen a hagyomány szerint kolostor állott ; valamely nagyobb épület alapzatának maradványai még ma is láthatók itt. E község rétjén emelkedő homokdombokról lövette Ali budai basa 1552-ben a bussai erődöt. A falu hajdan az Ipoly-Teglen szögében feküdt, honnan azonban az Ipoly áradásai következtében mostani védettebb helyére költözött. 1831-ben a kolera tizedelte meg a lakosságot. 1866-ban és 1873-ban is fellépett, bár kisebb mértékben. A Darna völgyében az úgynevezett Aranygomb dülőn egy őskori őrhalom vagy sírdomb látható. A vasútépítés alkalmával 1896-ban a község határában régi épületek alapfalaira és urnákra akadtak. A községhez tartoznak *Csaba-*, *Feljáró-*, *Ferenczkapu-*, *Ferenczkert-*, *Kincses-* és *Nyerges*-puszták. Nógrádszakal.

Nógrádszenna. (Azelőtt csak Szenna.) A Tiszovnyik patak mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 68, és tótajkú ág. ev. vallású lakosaié 336. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Már a XIII. század első felében fennállott. 1249-ben nyerte adományúl IV. Béla királytól *Mycon comes*, a ki 1269-ben új adományt és határjáró levelet eszközölt ki reá. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond, 1660-ban pedig másik Balassa Imre birtokában találjuk. 1715-ben 14 tót, 1720-ban egy magyar és 13 tót háztartását vették fel az összeírásba. Az 1770. évi úrbéri rendezéstől a gróf *Zichy* és a gróf Balassa családok voltak a földesurai és jelenleg is a gróf Zichyek a legnagyobb birtokosai. Az evangélikus templom a XIV. században, csúcsíves ízlésben épült és 1620-ban már az evangélikusok birtokában volt. Nógrádszenna.

A határbeli egyik dülőt Sztrazsny Oieh-nak nevezik, mert a török világban itt volt a magyarok őrhelye. A községhez tartozik : *Miletincz*-puszta.

Nógrádszentpéter. *Nógrádszentpéter.* (Előbb csak Szentpéter.) A Szalatnya-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 107, lakosaié 340, a kik tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája Alsóesztergály, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal. Már 1297-ben említik Szent Péter apostol tiszteletére épült templomát. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a földesura. A XVI. század közepén a török hódoltság alá került és 1526—63-ban 15 adóköteles házzal a szécsényi szandzsák községei között találjuk. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben 13 tót, 1720-ban két magyar és 11 tót háztartását írták össze. 1740-ban a gróf Balassa és a *Zichy* családok és 1770-től ugyanezek a családok voltak az urai. Jelenleg a gróf Zichy család seniorátusához tartozik. Az evangélikusok régi temploma valószínűleg még a XV. században épült, mert egy felírás 1507-ből, már a javítás évét tünteti fel. Oltára 1681-ben készült. 1693-ban tűzvész következtében rombadőlt, de a XVIII. század elején újraépült. Legrégibb harangja 1599-ből való, de 1731-ben újjáöntötték. 1873-ban itt is kolera szedte áldozatait. A község határában vas- és szénsavas tartalmú forrásvízek találhatók. A községhez tartoznak *Pusztaháj* (azelőtt Zichyháj), *Ujpuszta,* továbbá Puszta *Szalatnya,* mely 1299-ben már szerepel. 1414—1451-ben önálló községként említik az oklevelek. 1548-ban *Balassa* Imre és János voltak a földesurai. Az 1715. évi összeírásban már nem fordúl elő, de 1720-ban két magyar háztartását vették fel. A XVIII. században elvesztette községi önállóságát.

Nógrádverőcze. *Nógrádverőcze.* (Azelőtt Verőcze.) Dunamenti magyar kisközség és körjegyzői székhely. Házainak száma 395, lakosaié 1957, a kik róm. kath. és református vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A váczi püspökség ősi birtoka. 1444—1460 táján élte virágkorát, mert az akkori oklevelek oppidum-nak mondják. 1597-ben a törökök és a magyarok között itt ütközet volt. 1598-ban ismét a váczi püspökség birtokában találjuk. 1715-ben 12 magyar, 1720-ban 19 magyar és 2 tót háztartást írtak itt össze. Mindvégig a váczi püspök maradt a birtokosa. A róm. kath. templom 1719-ben épült, melyet gróf *Althann* Károly váczi püspök 1736-ban megnagyobbíttatott. 1739-ben a pestis emlékére kápolna is épült a helységben. A református templomot 1785-ben emelték. A községben két téglagyár van ; ez egyik *Rostetter* Jánosé, a másik *Berczel* Józsefé. 1878 óta 35—40 nyaraló épült itt és az utóbbi időben e vidék a fővárosi közönség egyik kedvelt nyaralóhelye lett. A községhez tartozik az 1768-ban épült *Migazzi*-kastély is, a körülötte fekvő vadaskerttel. Gróf *Nádasdy* Ferencz váczi püspök 1824-ben az épületet megújíttatta és egyes szobákat festőművészekkel festetett ki, a vadaskertet pedig díszkertté alakította át. Itt lakott nemrégiben *Zubovics* Fedor huszárkapitány, a híres lovas, Afrika-utazó és a szárazföldi torpedó feltalálója.

Nőtincs. *Nőtincs.* A Lókos-patak mentén fekvő, vegyesen magyar és tót kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 166 és róm. kath. vallású lakosaié 979. Postája helyben van, távírója Rétság, vasúti állomása Berkenye. E helységről már 1317-ből van adatunk, a mikor I.Károly király a Rimaszécsi *Széchy* családnak adományozta. Széchy István magvaszakadtával János király *Werbőczy* Istvánnak adományozta. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint 30 adóköteles háza volt és 1592-ben Mohamed bin Juszuf és Hüsszein bin Hasszán hűbérbirtokaihoz tartozott. 1598-ban *Paczoth* András volt a földesura. 1633—34-ben a nógrádi szandzsák községei között találjuk, négy adóköteles házzal. 1660-ban a felerésze *Balassa* Imre birtoka volt. 1715-ben 16 magyar, 1720-ban 20 magyar és öt tót háztartását írták össze. 1770-ben gróf Balassa Pál, báró *Révay* Kristóf, *Bacskády* Pál, *Gyurcsányi* Ignácz, *Dobóczky* László, *Hódossy* József és *Podhorszky* János voltak az urai, 1826-ban Gyurcsányi Gábor másodalispán, később pedig *Tarnóczy* Kázmér. Jelenleg *Scitovszky* János örökösei és *Nagy* Amália a nagyobb birtokosai. Az előbbieknek itt kastélyuk is van. A róm. kath. templom 1415-ben épült, a sok átalakítás tönkre tette eredetiségét. A török hódoltság alatt a nógrádi bégnek kéjlaka is volt a községben. A község legrégibb pecsétje még megvan és 1612-ből való. 1813-ban földrengés, 1873-ban a kolera és 1896-ban nagy tűzvész okozott itt károkat. A községhez tartoznak : *Lókos*-puszta, *Szádeczky* Zoltán gőzmalmával, *Kapáskút*-puszta, *Nőtincslókos*-tanya és *Zsukma*-puszta.

Óbást. *Óbást,* magyar kisközség, a gömöri határon fekszik. Házainak száma 73 és róm.

kath. vallású lakosaié 387. Postája Czered, távírója és vasútállomása Ajnácskő. Hajdan Gömör vármegyéhez tartozott. Az 1427-iki adóösszeíráskor 14 portát vettek fel s ekkor *Szécsényi* László volt a földesura, a ki a birtokot 1455-ben Guthi *Országh* Mihálynak és a *Lossonczyaknak* adta zálogba. 1461-ben Mátyás király Nógrád vármegyébe kebelezte át és Guthi Országh Mihálynak és a Lossonczyaknak adományozta. 1481-ben e családok új adományt nyertek reá. A XVI. század elején *Kun* Györgynek is voltak itt birtokai, melyeket János király 1533-ban *Werbőczy* Istvánnak adományozott. 1548-ban a Lossonczyak voltak az urai. A XVI. század közepén a hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban Dejen Dzsafar török tiszt hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Ragyolczy* Péter volt a birtokosa. 1715-ben 11 és 1720-ban 12 magyar háztartását írták össze. 1770-ben gróf *Teleki* László, báró *Péterffy* János, *Kubinyi* Gáspár, báró *Vécsey* Sándor, *Patay* László és *Csoma* Zsigmond voltak a földesurai. 1808-ban gróf *Keglevich* Károly nyerte adományul, kinek halála után gróf Keglevich Ádám gyermekei örökölték. Később a báró Kemény család került ide és e család 1891-ig volt itt birtokos, most pedig *Cziner* Miksa dr. 1892-ben nagy tűzvész pusztított itt. Ide tartozik az *Óbásti*-tanya.

Óvár. Balassagyarmat közelében fekszik. Magyar kisközség, 133 házzal és 520 róm. kath. vallású lakossal. Postája Zsély, távírója és vasúti állomása Őrhalom. A helység már az 1548. évi adóösszeírásban *Olvár* alakban szerepel. Ekkor *Balassa* Imre és János, 1598-ban pedig Balassa Zsigmond volt az ura. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben kilencz magyar és öt tót, 1720-ban öt magyar és nyolcz tót háztartását vették fel. 1740-ben a gróf *Koháry* család, 1770-ben gróf *Zichy* Ferencz és gróf Balassa Pál voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a gróf Zichy és a gróf *Forgách* családok és most is a gróf Zichy család a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1878-ban épült. 1858-ban az egész község leégett. A határban kőszénbánya van. A község fölött emelkedő Ó-várhegyen népvándorláskori sánczok voltak. A községhez tartoznak: *Cseres-*, *Dobogó-* (azelőtt Máriamajor), *Ilkatéri-*, *Marakodó-* és *Templom*-puszták (azelőtt Lieszkó). Óvár.

Ozdin. Az Ipoly közelében, a vármegye felső részén fekvő kisközség. Házainak száma 81, tótajkú, ág. ev. vallású lakosaié 388. Postája Málnapatak, távírója és vasúti állomása Szinóbánya. Vára a XIII. század második felében már fennállott. 1279-ben a vár urai: az *Oturics* testvérek — választott bíróság előtt — megosztoztak a váron és annak palotáin. E testvérektől származik a Kálnói *Ettre* család, mely e helységet az egész középkoron át bírta. A XV. század közepén a vár, melyet Uzdin néven említenek az oklevelek, a csehek kezébe került, a kiktől 1460-ban Mátyás király visszafoglalta. Csekély romjai még most is láthatók. 1548-ban a község *Bebek* Ferencz, 1598-ban pedig *Orlé* Miklós birtokában volt. 1715-ben 11 tót, 1720-ban 1 magyar és 16 tót háztartását írták össze. 1740-ben a falu Salgó várához tartozott. 1770-től a *Szent-Ivány* család volt a földesura, most pedig *Kossuch* János és társai birtoka. Az itteni templom még a XV. században épült. 1621-ben már az evangélikusok birtokában találjuk és 1799-ben helyreállították, a mikor régi alakját elveszítette. 1831-ben és 1873-ban a kolera pusztított a helységben. A határbeli Kápolnavölgyön a hagyomány szerint egykor monostor állott. A községhez tartozik *Sutora*-puszta. Ozdin.

Őrhalom. (Azelőtt Trázs). Ipolymenti magyar kisközség. Házainak száma 178 és róm. kath. vallású lakosaié 1118. Postája Hugyag, távírója és vasúti állomása azonban helyben van. A középkorban is Stras és Zthras alakban említik az oklevelek. A XIV. század elején *Varbóky* Márton fia Mihály birtoka, kinek hűtlensége következtében Károly király tőle elvette és *Szécsényi* Tamásnak adta. 1461—81-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1486-ban Óbudai *Kálmán* Péter vette zálogba Guthi *Országh* Lászlótól. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban a nógrádi szandzsák községei között találjuk, 21 adóköteles házzal. 1579-ben 12 adóköteles házat vettek fel. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1635-ben *Bosnyák* Tamás örökösei osztozkodnak rajta. 1665-ben *Koháry* István özvegye született Balassa Judit birtokában találjuk. 1715-ben 10 és 1720-ban 23 magyar háztartást írtak itt össze. 1740-ban a gróf Forgách család, 1770-ben e családon kívül még *Bossányi* Ferencz volt az ura, 1826-ban pedig gróf Forgách János és *Szent-Ivány* Ferencz volt országbíró. Jelenleg gróf *Mailáth* István Gézának és gróf Forgách József örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az itteni két úrilak közül az egyiket *Koltay* Ernő, a másikat *Kürti* Jakab építették. 1873-ban a kolera pusztította lakosait. A községben Őrhalom.

fogyasztási szövetkezet van. *Csetneki* Györgynek pedig gőzmalma. A községhez tartozik : *Máriamajor* (azelőtt Drahi-puszta). E puszta a középkorban önálló helység volt, s már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, a mikor tehát már plebániája is volt. 1461—1481-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1598-ban Forgách Zsigmond birtokában találjuk. A XVII. században pusztult el. Máriamajortól kb. 500—600 m. távolságban állt egy dombon a régi község temploma, melynek nyomai ma is láthatók. Innen az Ipolyvölgyön keletre és nyugatra messze lehetett ellátni, ettől kapta a község a Strázsa nevet. A templom déli oldalán volt egy tó, mely már teljesen betömődött, de a helyét ma is feneketlen tónak nevezik. Az Ipolytól határolt félszigetszerű rész (ma Badószög) a régi község egyik utczája lehetett. A XVII. században, mikor a törökök feldulták, a lakosság a falu mai helyén ütött tanyát, melyet három oldalról mocsár és bozót vett körül, hol a nép alkalmas búvóhelyet talált. A XVIII. században a község a Trázs nevet vette föl. Ekkor épült a róm. kath. templom is, melynek főoltárában az 1757. évszám olvasható. Őrhalomhoz tartoznak még: *Kisszállásoki*-puszta (azelőtt Forgách-puszta), *Ligeti*-puszta (azelőtt Nispuszta), Ligeti szőlőtelep, Lívia-major és *Drahi*-puszta (azelőtt Szállások).

Ősagárd. *Ősagárd.* (Azelőtt Agárd). A Naszál-hegy alatti fensíkon fekszik a kisközség, 98 házzal és 538 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Nőtincs, távírója Rétság, vasúti és hajóállomása Vácz. E községet 1424-ben Borbála királyné, Zsigmond király hitvese nyerte adományul. 1439-ben Szanda várához tartozott. 1467-ben a Serkei *Lorántffyak* és a *Szapolyaiak* perlekednek egymással e helység birtokáért. 1454-ben a Zagorhidai *Tárnok* család is igényt tartott reá. A XVI. század elején *Szapolyai* Jánosnak volt itt birtoka, melyet 1526-ban *Werbőczy* Istvánnak adományozott. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és a budai szandzsák 1562—63. évi hűbér számadáskönyvei szerint, Ibrahim bin Hasszán, Esztergom mizlivája kezében volt. 1598-ban *Paczoth* András, 1660-ban pedig *Balassa* Imre volt a földesura. A török hódoltság után Gömörből és Hontból tótok telepedtek ide, a kik rövid idő alatt magukba olvasztották az itteni csekély számú református vallású magyarokat. 1715-ben még hat magyar és 3 tót háztartást írtak itt össze, 1720-ban ellenben már csak 3 magyar, de 6 tót háztartást. 1740-ben a *Jeszenszky* család volt a földesura, 1770-ben *Révay* Kristóf, *Bacskády* Pál, *Gyurcsányi* Ignácz, *Dobóczky* László, *Podhorszky* János és *Hodossy* György, később pedig a Gyurcsányiak és a *Somogyi* család. Jelenleg *Scitovszky* János örököseinek és *Berczel* Lipótnak van itt nagyobb birtokuk. Az itteni evangélikus templom 1785-ben épült. Tornyát azonban csak 1820-ban emelték. A határban őskori edényeket találtak, melyek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. A községhez tartozik : *Sándormajor.*

Palotás. *Palotás.* A hevesi határszél felé fekvő magyar kisközség, 178 házzal és 1353 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Apcz, vasútállomása Apcz-Zagyvaszántó. Körjegyzői székhely. A *Kökényes-Radnót* nemzetség ősi birtoka, mely nemzetség sarjai már a XII. században telepedtek ide. 1246-ban Kökényes fia János volt az ura. Tőle fia Radnót (1312—1315) örökölte, kinek halála után a *Kacsics* nembeli Simon, a Palásthi *Radó* család őse nyerte adományul. 1260-ban a helység *Mikodhatvan* és *Palotáshatvan* néven szerepel. 1439-ben Buják várához tartozott és *Báthory* István volt a földesura. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk, csupán 4 adóköteles házzal. 1678 november 22-én *Thököly* Imre és *Balassa* Imre kuruczai szállották meg a községet. 1715-ben 11 és 1720-ban 16 magyar háztartását írták össze. 1770-ben herczeg *Esterházy* Miklós volt az ura és ettől kezdve az Esterházyak bujáki uradalmához tartozott. Jelenleg báró *Schossberger* Rezső a legnagyobb birtokosa, a kinek itt gőzmalma is van. Az itteni plebánia már 1650-ben fennállott. Templomának építési ideje ismeretlen. A községhez tartoznak : *Páltelek* és *Pajta* puszták.

Panyidarócz. *Panyidarócz.* Az Ipolyvölgyben, Losoncz közelében fekszik. Magyar kisközség, 120 házzal és 673 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása : Losoncz. Már a XV. században szerepel. 1548-ban *Daróczy* János és István birtokában találjuk. A XVI. század második felében elpusztúlt. 1563-ban, mint pusztát, *Berényi* András nyerte adományul, de az 1598. évi adóösszeírásban már *Madách* Péter és *Hegyallyay* Anna szerepelnek földesuraiként. 1613-aan *Básthy* Jánosnak és nejének, *Hamvay* Máriának, 1648-ban pedig ezek fiának Imrének és nejének, *Ebeczky* Máriának van itt birtoka. 1651-ben azon-

ban Berényi György új adományt eszközölt ki e pusztai birtokra, melybe 1652-ben be is iktatták. 1715-ben öt és 1720-ban 11 magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Isák* István, *Szilassy* György, a *Markovics* család, *Szudy* János, *Bátsmegyei* Samu, *Pelargus* Sándor árvái, *Gellén* Sándor és *Básthy* Imre voltak a földesurai. 1826-ban pedig Básthy Sándor, *Sebestyén* László és *V. Horváth* Lajos özvegye, később *Gellén* Károly, *Okolicsányi* Miksa, *Pongrácz* Gábor, *Fáy* József, *Draskóczy* József, *Vattay* Lajos, *Hegyesy* Lajos és a *Zmeskál* család. Jelenleg Básthy Béla főszolgabirónak van itt nagyobb birtoka és régi kúriája, melyet a XIX. század első felében Básthy Sándor építtetett. Gellén Gyulának is van itt birtoka, a régi Gellén-puszta és úrilaka. Ezt Fáy József építtette 1830 körül s végűl Gellén Ferencz 1907-ben építtetett itt magának egy úrilakot. A községhez tartoznak: a *Gellén* Gyula-féle-, *Koháry*-, *Macskalyuk* és *Lukapatak*-puszták.

Parlagos (Azelőtt Tolichno), Gácstól nem messze fekszik. Kisközség, 83 házzal és 633 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Ábelfalva, távírója és vasúti állomása Gács. 1467-ben már Divény várának tartozékai között szerepel. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben két magyar és kilencz tót, 1720-ban 11 tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben báró *Haller* Samu tábornok, gróf *Zichy* Ferencz, báró *Révay* László, *Mikházy* özvegye, *Balogh* János, báró *Orczy* és a gróf *Nyáry* család volt az ura, a XIX. század első felében pedig a gróf Forgách-család, *Esterházy* herczeg, báró Orczyné *Pejacsevich* Francziska, báró *Petrovay* Borbála, *Szent-Ivány* Sándor és *Huszár* Károly. Van ág. h. ev. temploma, melynek építési ideje ismeretlen. Parlagos.

Parócza. A Tiszovnyik-patak és az Ipoly között fekvő kisközség. Házainak száma 46, lakosaié, a kik tótajkuak és evangélikus vallásúak, 288. Postája Nógrádszenna, távírója Gács és vasútállomása Nógrádszakal. Már 1425-ben *Felsőparócza* helységről és Parócza (Parucza) pusztáról emlékeznek meg az oklevelek. 1548-ban a *Libertsey* család, 1598-ban pedig *Bene* Ferencz volt a földesura. A divényi uradalom 1660. évi úrbéri összeírásában pusztaként van felvéve s ekkor *Balassa* Imre és Zsigmond birtoka. 1715-ben két magyar és hat tót, 1720-ban egy magyar és 7 tót háztartást írtak benne össze. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával *Révay* Péter és Ferencz, *Dacsó* Ferencz és István, *Dubraviczky* Gábor és Péter, *Beniczky* Tamás özvegye, *Sréter* György és Mihály, *Battik* Ferencz özvegye, *Balogh* Péter, továbbá a *Morvay* és az *Isák* családok voltak a földesurai. A XIX. század első felében pedig a gróf *Forgách* család. Ide tartozik *Imredomb*-puszta. Parócza.

Patak. A hontmegyei határon fekvő magyar kisközség. Van 297 háza és 1449 róm. kath. vallású lakosa. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Dejtár. A középkorban jelentékeny hely volt. 1434-ben már városi kiváltságokkal birt. A XV. század elején a magyar király birtokában találjuk. 1421-ben *Szécsényi* László vette zálogba 5000 forintért. Később, Dejtárral együtt, *Palóczi* György esztergomi érsek vette zálogba, kit 1436-ban e birtokokba is iktattak. 1598-ban *Vásárospatak* néven szerepel a vármegye adóösszeírásában, 31 adóköteles házzal. 1633—34-ben, a török világban, a nógrádi nahije községei között már csak öt adóköteles házzal szerepel, de 1715-ben már ismét 29 és 1720-ban 20 magyar és hat tót háztartással. Mindvégig az esztergomi érsek volt a birtokosa. Plebániája 1397-ben már fennállott. Templomát a törökök szétdúlták. A mostani templom 1801-ben épült. 1882-ben és 1905-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Patak.

Patakalja. (Azelőtt Podrecsány). A Losoncz-patak mentén, a Héthatár-hegy alatt fekvő kisközség. Házainak száma 56, lakosaié 369, a kik túlnyomó részben tótajkúak és evangélikus vallásúak. Vasúti állomása helyben van, postája és távírója pedig Lónyabánya. A középkorban *Petrocsány* néven szerepel. 1467-ben Divény várához tartozott. 1548—1598-ban a *Balassák* voltak a földesurai. 1715-ben és 1720-ban egy magyar és hét tót háztartását írták össze. A XVIII. század elején Szendrői *Török* Mihály alispán volt az ura, a mikor a vármegye gyakran az itteni kastélyban tartotta közgyűléseit. 1740-ben Szendrői Török András, 1770-ben gróf Balassa Pál, *Balogh* János, Török András, *Révay* László és a *Rakovszkyak* voltak az urai, 1826-ban Szendrői Török János, 1837-ben a Török-családon kívül még a *Lanzer* család is. Jelenleg gróf *Forgách* Antalné a legnagyobb birtokosa, a kinek itt szép kastélya és mezőgazdasági szeszgyára van. A podrecsánpusztai kastélyt a régi Török-féle kastély helyén *Kuhinka* Gyula 1893-ban épít- Patakalja.

tette. A régi kastély a községen kívül, magaslaton feküdt. Az uradalom 1878-ban a Kuhinka család kezébe kerülvén, Kuhinka Gyula is ide építtette a díszes új kastélyt, mely egyike a legszebb fekvésü úrilakoknak a vármegyében. A kastélyból remek kilátás nyílik egész Losonczig, továbbá a gácsi várra, a Salgóra és a gyöngyösi hegyekre. Gróf Forgách Antal 1909-ben nőül vevén Kuhinka Gyula özvegyét, a kastélyt jelenleg ők lakják. A községben levő régi kúria volt az a négyszögű tornyokkal ellátott kastély, a hol hajdan megyegyűléseket tartottak és a mely — a hagyomány szerint — a Török család birtoklása előtt II. Rákóczi Ferencz vadászkastélya volt. Ma már a tornyok nincsenek meg és a ház tisztilakul szolgál. Az evangélikus templom 1865-ben épült.

Patvarcz. *Patvarcz.* Balassagyarmat szomszédságában fekvő magyar kisközség. Házainak száma 73, lakosaié 537, a kik róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. A község már a középkorban fennállott. 1460—1481-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. A XVI. század közepén szintén behódolt a töröknek és az 1562—63. évi török adólajstromokban nyolcz adóköteles házzal van felvéve, 1579-ben 11 adóköteles házát írták össze s ekkor a nógrádi szandzsákhoz tartozott. A XVI. század végén elpusztúlt s még az 1715—1720. évi összeírásból is hiányzik. 1770-ig azonban ismét benépesült s az úrbéri rendezéskor *Kubinyi* Antal, *Bossányi* Ignácz és a *Prónay* örökösök voltak a földesurai, 1826-ban pedig a híres *Szent-Ivány* Anselm, kinek emlékét a falu végén levő dombon felállított emlékkő őrzi. Jelenleg gróf *Mailáth* Géza a legnagyobb birtokosa, az övé az egykori Szent-Ivány-féle úrilak is és mezőgazdasági szeszgyára is van a községben. A Szent-Ivány Anselm emlékköve mellett, gazdag őskori leletek kerültek felszínre, melyek részben a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. A községhez tartozik : *Feketevizi*-telep.

Pencz. *Pencz.* Pest megye határán fekvő kisközség és körjegyzői székhely. Házainak száma 192, lakosaié 1131, a kik nagyobbára magyarok és róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája és telefonja helyben van, távírója, vasúti és hajóállomása Vácz. Már 1414—1416-ban a *Penczi* család birtokában találjuk. 1473-ban a *Szobi* család volt a földesura. A XVI. század közepén behódolt a törököknek. A szécsényi szandzsákhoz tartozott és 1562—1563-ban, a mikor 14 adóköteles házát írták össze, Rusztem budai pasa hűbérbirtoka volt. A későbbi összeírásokban nem fordul elő és még az 1715—1720. évi összeírásokból is hiányzik, de 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, már ismét szerepel. Ekkor *Benkó* János, *Gerhárd* Pál, *Dacsó* Ferencz, *Podmaniczky* János és Sándor, *Frideczky* Terćz, *Balogh* Antal és Ádám, *Sréter* örökösei, *Osztroluczky* István és Sándor, *Zlinszky* József, *Mocsáry* Pál, *Pápay* János és a *Bossányi* család voltak a birtokosai. 1826-ban pedig *Prónay* Pál özvegye Osztroluczky Zsófia és a Podmaniczky család, később a *Maithényi*, *Huszár*, *Martonfalvy*, *Bory*, *Lieszkovszky*, *Ruttkay*, *Szerémy*, *Tornyos*, *Tapolcsányi*, *Podluzsányi*, *Kosztolányi*, *Kozáky* és *Welser* családok. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándornénak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úriházak közül az egyik, mely mintegy 600 éves, a *Pencz* családé volt, később a Prónayaké lett és most *Welser* Andoré, a második régi kúriát az Osztroluczkyak építtették, ez most Osztroluczky Miklós dr.-é. Az egykor báró Podmaniczky-féle kastély jelenleg gróf Vigyázó Sándornéé. A *Kámánházy*-féle úrilak a XIX. század első felében épült ; később a *Kormos* családra szállott, majd *Laczkó* Adolf, azután *Bencze* György birtokába került és most báró *Malcomes* Jeromosé. A községbeli róm. katholikus és az evangélikus templom a XIX. század elején épült, 1873-ban itt is nagy mértékben pusztított a kolera. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : *Barina*-telep, *Csurgó*-telep (azelőtt Kosariszka Sándor-tanya) és *Jóvíztanya*.

Perényes. *Perényes.* (Azelőtt Priboj.) A Tiszovnyik-patak mentén fekszik. Kisközség, 33 házzal és 121 tótajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája Nógrádszenna, távírója Gács, vasúti állomása Gács vagy Nógrádszakal. A helység nevével első ízben az 1548. évi adóösszeírásban találkozunk. Ekkor *Balassa* Imre és *Vidfi* Pál voltak a földesurai. 1598-ban *Forgách* Zsigmond birtokában találjuk, 1660-ban részben Balassa Imréében. 1715-ben és 1720-ban három tót háztartását írták össze. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírás szerint ekkor *Beniczky* Tamás, Sámuel és László voltak itt birtokosok. 1770-ben *Maithényi* Károly, gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál. A XIX. század első felében pedig csak a gróf Zichy és a báró Balassa családok. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A községhez tartozik : *Dombostelep* (azelőtt Stalike).

Perse. Fülek közelében, a Szuha-patak mentén fekvő, magyar kisközség. Van 75 háza és 503, róm. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti állomása Fülek, de itt is van feltételes megállóhely. Már 1439-ben *Perseháza* néven említik az oklevelek. 1598-ban *Szentmariay* György volt a földesura. 1682-ben Fülek várának elfoglalása után, *Thököly* Imre szeptember 16-án ide kisértette gróf Koháry Istvánt, a kit a vár átadása után elfogatott s innen Regéczre vitette. Az 1715—1720. évi összeírásban a nemes községek között találjuk. 1740-ben a füleki uradalomhoz tartozott. 1770-ben gróf Koháry István volt a földesura. 1826-ban herczeg Koháry Ferencz birtokában találjuk, de 1795-ig még az *Almássy* család is birtokos volt itt s e család építtette a XVIII. század elején azt a bozitapusztai úrilakot, mely jelenleg a herczeg Coburg hitbizományhoz tartozik és főintézői lakul szolgál. Jelenleg herczeg *Coburg* Fülöp a helység legnagyobb birtokosa. A községhez tartozik Bozita-puszta, Széplak és Ujszállás-major. *Bozita*-puszta, mely az úgynevezett Faluhely dülővel határos, a középkorban önálló helység volt. 1435-ben Fülek várának tartozékai között szerepel. 1598-ban *Serényi Mihály* volt a helység földesura. A XVII. században pusztult el. Perse.

Piliny. A Szécsénytől Salgótarjánba vezető útvonal közelében, a Várhegy tövében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 160, róm. kath. lakosaié 753. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szécsény. A *Záh* nemzetség ősi birtoka, melyet I. Károly király 1332-ben az Ákos nembeli Cselen fia Sándor fia János királyi alétekfogónak adományozott. 1449-ben *Pelényi* Péter birtokában találjuk. 1548-ban Pelényi Menyhért, Benedek és Bálint voltak a földesurai. Az 1562—63. évi török kincstári adószámadási könyvekben a szécsényi szandzsák községei között találjuk és ekkor 43 adóköteles házat írtak benne össze, 1579-ben pedig 13 adóköteles házát vették fel. 1661-ben *Pilinyi* Albert leánya Erzsébet, itteni birtokait *Vattay* Pálnak és nejének, *Buday* Annának, adta el. 1715-ben nyolcz magyar, 1720-ban nyolcz magyar és öt tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben *Kubinyi* Gáspár, Vattay János és *Fáy* Zsigmond voltak az urai, 1826-ban pedig Kubinyi András és Vattay János örökösei. Jelenleg báró *Prónay* S. Gábor és Guttentag Lipót a legnagyobb birtokosa. A községbeli kúriák közül egyiket a Vattay család építtette 1770—1780 között s ez jelenleg báró Prónay S. Gáboré, a másik ugyanez időtájt épült és a Kubinyiaké volt, most pedig Guttentag Lipóté. A róm. kath. templom 1745-ben épült, de 1902-ben kibővítették. A templom egyik régi, értékes harangja miatt 1696-ban Piliny és Szécsényfelfalu helységek sokat pereskedtek. Báró *Nyáry* Jenő, ki azelőtt szintén itt lakott, a határban ásatásokat rendezett, mely alkalommal számos kő- és bronzlelet került felszínre és innen a M. N. Múzeumba. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak : *Holló-*, *Másistenbércz-* és *Teknős*-puszták. Piliny.

Pincz. Az Ipoly balpartján fekvő magyar kisközség, 82 házzal és 495 lakossal, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Losoncz, távírója Kálnó, telefonja helyben van. A községet már 1484-ben az Eszlári *Jonhos* család birtokában találjuk. 1548-ban *Pinczy* Péter és *Melegh* Ferencz özvegye, 1598-ban *Károlyi* Ferencz volt a helység földesura. 1715-ben kilencz magyar és kilencz tót, 1720-ban 16 magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Lossonczy* László özvegye, *Szalontay* János és László voltak a földesurai, 1826-ban *Károlyi* Ferencz, majd később Károlyi János. Jelenleg Bellusi *Baross* János dr. országgyűlési képviselő, egyetemi magántanár és neje Berényi *Szivák* Irén a legnagyobb birtokosa. Az övé most az egykori Károlyi-féle kúria is, a hol sok érdekes, régi XV. és XVI. Lajos korabeli, empire és Biedermayer bútor, régi értékes porczellánok, régi festmény, metszet, régi bronz- és csipke stb. látható. A kuria körül szép nagy park terül el, melyen az Ipoly átfolyik. Az itteni róm. kath. templom, az új templom, 1901-ben épült egy régebbinek a helyén. A XIX. század harminczas éveiben — két ház és a templom kivételével — az egész falu leégett. 1896-ban a község harmadrésze és 1898-ban a fele lett a lángok martalékává. 1849 augusztus 7-én *Grabbe* orosz tábornok 30.000 főnyi hadával megszállotta a községet s innen indúlt Losoncz feldúlására. A határbeli egyik dülőt »Peresdűlőnek« nevezik, mert a tagosításkor a lakosok per útján állapították meg, hogy a felosztás a határ közepéről kezdessék meg. A községhez tartoznak *Szélhegy-* és Szőlőhegy-puszták, melyek szintén Baross János tulajdonában vannak. Pincz.

Pogony. A gömöri határszélen fekvő magyar kisközség. Van 93 háza és Pogony.

557 lakosa, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Czered, távírója és vasúti állomása Ajnácskő. E községről csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak adataink. 1715-ben 5 és 1720-ban 4 magyar háztartást írtak benne össze. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Fáy* Ábrahám volt a földesura, később, a XIX. század elején, a báró *Kemény* család. E családból báró Kemény Gábor 1891-ig volt itt birtokos. Jelenleg Cziner Miksa dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik : *Hidalja*-puszta és *Kiskőalja*-tanya.

Poltár. *Poltár.* Ipolyvölgyi kisközség körjegyzőséggel. Házainak száma 146, lakosaié 1099, a kik tótajkúak és túlnyomó számban evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A tatárjárás korában már fönnállhatott, mert a határban még ma is megvannak a tatárok betörése ellen emelt védősánczok (Cziczvár és Czerina). Valószinüleg palóczok, azaz magyarok voltak az első telepesek, a mai tót lakosság magyar neve erre vall (Garai, Vasas, Sárkány, Fehér stb). Szintén a *Záh* nemzetség ősi birtokai közé tartozott és Záh Feliczián merénylete következtében 1330-ban a Poltári *Soós* család ősei kapták. Az 1548. évi adóösszeírásban két helységből (Alsó- és Felső-Poltár) állott és mindkettő Poltári Soós Tamás és Sebestyén birtoka volt, 1598-ban pedig Soós Gáboré és Jánosé. Alsópoltár helyén ma Kispoltár áll; a Kosztoliszko nevű dülőben a régi templom rommaradványai megtalálhatók. A XVI. század közepén behódolt a törököknek. Akkoriban épültek az ipolymenti réteken látható és a rizs termesztéséhez használt vizgátak és öntöző csatornák. 1562—63-ban Felső-Poltár a szécsényi szandzsákhoz tartozott s ekkor 9 adóköteles házzal szerepel. A XVII. században, a Poltári Soós család kihaltával, a Garamszeghi *Géczy* család birtokába került. 1715-ben 1 magyar és 18 tót, 1720-ban 6 magyar és 10 tót háztartását írták össze. 1754—55-ben Géczy Gábor volt itt birtokos, 1770-ben pedig kivüle még *Csillom* Pál, *Moszticzky* János és Gábor, a XIX. század elején *Pelargus* Sándoré s a Géczy család. Jelenleg báró *Baratta-Dragono* Alajos és fia Norbert, báró *Luzsénszky* Henrik örökösei, továbbá *Pasuth* Mihály a legnagyobb birtokosai. A báró Baratta-féle poltári birtok előbb a Géczy, majd a *Korompay* és végül a *Pelargus* családé volt. A kastélyt egy ottani régi vasajtó fölirata szerint 1782-ben még a Géczy család építtette. Azelőtt földszintes volt ; az emeletet Baratta Alajos építtette reá 1865-ben. A kastélyban könyvtáron kivül érdekes gazdag vadász-trofeumok és régi értékes bútorok, valamint műtárgyak, közöttük I. Napoleon óratartója és németalföldi iskolához tartozó régi festmények láthatók és több, a XVII. századból való régi metszet. A másik úrilakot a Moszticzky család emelte s ez jelenleg *Petrusz* Józsefé. Az itteni evangélikus templom 1791-ben épült. Szentedényei közül említést érdemel egy kehely 1651-ből, mely Nebojszai Balogh Anna s egy másik, mely Géczyné Balogh Eszter ajándéka. A templom harangjai közül egyik 1669-ben készült. A husziták korában a lakosság áttért a lutheránus vallásra. Csehberek, Sósliget, Ipolyszele és Poltár községeknek közös huszita temetője volt a mai Kispoltár helyén, hol az ősi Soós család kastélya is állt. 1849 nyarán a községen vonult át a megszálló orosz had gróf Forgách András vezetése mellett, mivel a Bpest—kassai posta út régente erre ment és csak Bach idejében helyezték át Osgyán felé. Az itteni Erzsébet-téren Erzsébet királyné mellszobra van felállítva, melyet a községek támogatásával báró Baratta Alajos emelt. Két chamotte- és agyagárúgyár is van a községben. Az egyik nagy, modern berendezésű gyár báró Baratta Norberté, a másik pedig Krausz Péteré. A községhez tartoznak : Alsóperenna és Felsőperenna-puszták, melyeknek a helyén a középkorban *Perenna* helység állott. Az 1548. évi adóösszeírásban még a jobbágyközségek között foglal helyet és *Wesselényi* Miklós volt a földesura. 1552 táján pusztulhatott el, mert a későbbi összeírásokból hiányzik. Ide tartozik még Károly-, Irma- és Makkos-major, továbbá Kispoltár-telep.

Pusztaberki. *Pusztaberki.* A Bonyhád-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 42, lakosaié : 177, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása Borsosberény. Már a középkorban szerepelt. Az 1579. évi török kincstári adószámadási könyvekben pusztaként szerepel, melynek évi adója 300 akcse volt. A későbbi összeírásokból hiányzik. Az 1715—1720. évi összeírásokban sem találjuk feljegyezve. A XIX. század első felében *Huszár* László, *Veres* József, *Szontagh* Pál, *Diószeghy* Tádé, *Tapolcsányi* Károly és Ferencz, továbbá a *Baloghy*, a *Ters-*

Poltár. — A Báró Baratta-féle kastély.

Rád. — Muslay Gyula kúriája.

1

2

3

1. Romhány. — II. Rákóczi Ferencz mogyorófája. — 2. Laszkáry Gyula kúriája. — 3. Prónay József kúriája.

Salgótarján. — 1. A róm. kath. templom. — 2. A postaépület. — 3. Az izr. templom. — 4. Főutczai részlet. — 5. A járásbíróság.

1

2

3

1. Szarvasgede : Virava József dr. úrilaka. — 2. Szécsény : A ferencziek templomának belseje. — 3. Ajtók a ferencziek kolostorában.

tyánszky családok bírtak itt földesúri joggal. A községbeli úrilakok közül az egyiket a Diószeghy család, a másikat Terstyánszky Zsigmond építtette a XIX. század közepén. Ez most Veres Iváné. 1849-ben a határban kisebb összecsapás volt az orosz és a honvéd sereg között. A község hajdan nem a mostani helyén feküdt, hanem a Fal hely nevű dülő helyén. A községhez tartozik *Veresharaszt*-puszta.

Ragyolcz. Fülek közelében fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 145, róm. kath. vallású lakosaié 1039. Postája és vasútállomása helyben van, távírója pedig Füleken. Az 1548. évi összeírásban két helységként szerepel. Az egyik *Egyházas-Ragyolcz*, melynek *Ragyolczy* Zsigmond volt a földesura és a másik *Kápolnás-Ragyolcz*, mely Ragyolczy Benedeké volt. 1598-ban azonban már csak egy ilynevű helység fordul elő, melynek Ragyolczy Péter volt az ura. Az 1715. évi összeírás alkalmával öt, 1720-ban pedig hat magyar háztartását vették fel. A XVIII. század elején a Ragyolczyak leányági leszármazója, a *Gellén* család bírt itt földesúri joggal, 1770-ben *Csoma* Zsigmond, *Fáy* Zsigmond és *Gyürky* Gábor özvegyének örökösei voltak itt birtokosok, 1826-ban a Csoma és a *Máriássy* családok, később pedig gróf *Teleki* Pál, Gyürky Gábor és Csoma Zsigmond. Jelenleg *Vecsey* Ferencz, *Szokol* Gyula, Vecsey Dezsőné és *Rády* János a birtokosai. Vecsey Ferencz úrilakát 1894-ben építették. A községben van keresztény fogyasztási szövetkezet gőzmalom, 3 bazalt, két épületkő és egy trachitbánya. A határbeli egyik dülőt Egyházoldal dűlőnek nevezik, mert a középkorban itt állott a templom, melynek romjai még ma is láthatók. A községhez tartoznak : *Sátoros-*, *Abroncsos-*, *Csőre-*, *Györkvölgy-*, *Kányás-*, *Monosza-* és *Völgyút*-puszták, mely utóbbinak a helyén feküdt hajdan Kápolnás-Ragyolcz község. Ragyolcz.

Rapp. Ipolymenti magyar kisközség. Házainak száma 132 és róm. kath. lakosaié 606. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. 1327-ben a *Kacsics* nembeli *Salgai* Miklós és Illés nyerik csere útján a gömörvármegyei taplóczai jószágukért. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Batta* Bálint volt a földesura. Batta Bálint egykorú feljegyzései szerint, 1595-ben a törökök támadták meg a helységet, azt felgyújtották és kirabolták és nyolcz öreg férfit, 18 nőt és 21 gyermeket raboltak el. Batta Bálint, a ki megmenekülvén, Fülekre húzódott, 1607-ben kelt végrendeletében felemlíti, hogy a törökök támadásakor összes családi iratai elkallódtak. 1715-ben öt, 1720-ban négy tót háztartást vettek fel itt az összeírásba. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával Batta László és ifj. Batta Bálint, a XIX. század elején pedig Batta Pál volt a helység földesura. Ő építtette 1821-ben azt a kúriát is, mely most herczeg Coburg Fülöpé, kinek itt nagyobb birtoka van. Kívüle még *Wohl* Aladár is birtokos itt. Az itteni plebánia 1397-ben már fennállott. A mostani templom 1764-ben épült, de 1854-ben és 1895-ben helyreállították. A községhez tartoznak : *Szeles-* és *Demecser*-puszták. Rapp.

Rád. Vácz közelében fekszik. 193 házzal. Lakosai vegyesen magyarok és tótajkúak. Vallásuk róm. kath. és ág. ev. és számuk 1127. Postája helyben van, távíró és vasútállomása Vácz. E község fennállásáról csak a XVII. századtól kezdve vannak adataink. 1633—1634-ben a váczi mahije községei között találjuk, hét adóköteles házzal. 1715-ben 10 magyar és hét tót, 1720-ban 19 magyar háztartását írták össze. A XVIII. század első felében a *Vay* család, 1770-ben *Muslay* Gábor volt a földes ra. 1826-ban Muslay Antal, Csanád vármegye főispánja, Muslay István, Muslay Károly özvegye és *Mocsáry* Tamás voltak itt birtokosok és később a Muslayakon kívül *Bokros* Elek és *Szilády* Géza is. Most Muslay Gyulának és Muslay Bertalannénak van itt nagyobb birtoka. A Muslay Gyula kuriáját még Muslay Antal főispán építtette, a másikat pedig Muslay Sándor a XIX. század negyvenes éveiben s ez jelenleg özvegy Muslay Sándornéé. A községben két templom van. A katholikusoké a XVIII. század elején, az evangélikusoké a XVIII. század második felében épült. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, kath. olvasókört és kath. temetkezési egyesületet tartanak fenn. Idetartoznak : *Cseke-*, *Drapkó-* és *Körtvélyes*-puszták. Rád.

Rárósmulyad. Az Ipoly völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 65 és lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak, 448. Postája, távírója és vasútállomása Nógrádszakal. A középkorban két falu volt : Rárós és Mulyad. Az 1548. évi adóösszeírásban mindkét helységet még külön találjuk. Rárós *Bornemisza* Pálé, Mulyad pedig *Lipthay* Jánosé volt. 1562—63-ban már a török hódoltsághoz tartozott, de ekkor csak hat adóköteles házát írták össze. 1598-ban Ráróson *Soós* János, Mulyadon *Mocsáry* György volt a földesúr. 1715-ben hat magyar, 1720-ban négy Rárósmulyad.

magyar és 1 német háztartását vették fel. A XVIII. század elején a *Török* család, 1770-ben *Balogh* János és *Baross* József, 1826-ban pedig Baross János és László özvegyei, valamint *Gál* Ferencz örökösei voltak a földesurai. Az egykori Baross- és Luchkovitz-féle kúria most dr. *Rádáké,* a régi Gál-féle kúria pedig jelenleg *Jekkel* Józsefé. A község határában erősen vastartalmú savanyúvizkút van s vele kapcsolatban fürdőépület is. Legutóbb fejezték be és szentelték fel a magyar stilben épült érdekes r. kath. templomot. Az egész templom vasbetonból épült és e tekintetben eddig az első és egyetlen ily templom hazánkban. A községhez tartozik : *Parlag*-puszta, *Hámor*-puszta, a hol hajdan vas- és ezüst-olvasztó hámorok voltak, továbbá *Rárós*-puszta, melynek helyén a középkorban Rárós-község feküdt. E pusztán, az Ipoly folyón, még a töröktől épített kőhíd vezetett át, melyet 1907-ben vashíddal helyettesítettek.

Rétság. *Rétság.* A diósjenő-romhányi vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség, a nógrádi járás székhelye. Házainak száma 160, és római kath. vallású lakosaié 909. Postája, távírója, telefonja és vasútállomása helyben van. E községet már 1393-ban a *Lossonczy* család birtokában találjuk. A XVI. század közepén behódolván a töröknek, 1562—63-ban Mehemed Daud hűbérbirtoka volt, utána pedig 1566—67-ben egy Husszein budai basa livájából való török tiszt nyerte el. 1579-ben 20 adóköteles házát írták össze. 1583—84-ben Boszna Haszsán volt a hűbérbirtokosa. 1598-ban *Lónyay* Albert volt a földesura, akkor azonban részben kipusztult és még 1633—34-ben is csak három adóköteles házat írtak benne össze. 1656-ban Lónyay Gábor volt itt birtokos. 1715-ben hét magyar, három tót, 1720-ban öt magyar háztartást találtak itt az összeírók. 1770-ben a váczi káptalan, *Sréter* Pál, György özvegye és István, 1826-ban pedig a váczi káptalanon és a Sréter családon kívül még *Szubszky* István özvegye volt a földesura. Jelenleg özvegy gróf *Benyovszky* Bélánénak, *Rosenbach* Sándornak és *Herzfeld* Frigyesnek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1726-ban épült. Az 1848—49. évi szabadságharcz alatt a helység több ízben volt hadátvonulások színhelye. 1849 jan. 10-én *Csorich* altábornagy hadteste szállotta meg ; 1849 ápr. 11-én, a váczi fényes győzelem után, a diadalmas honvédsereg vonult itt át Léva felé ; 1849 júl. 16-án, a váczi csata után, az orosz hadak egész a helységig üldözték Görgey visszavonuló hadát, mely alkalommal a hátráló honvédsereg másfél órán át harczolt az oroszokkal. Az oroszok a Mogyorós dombról kezdték ágyúzni a magyarokat, a mitől a falu egyrésze lángba borult. A községben Marton Józsefnek gőzmalma van. A községhez tartozik *Jásztelek*-puszta, *Lokos*-tanya és *Pusztaszántó,* melyet már 1299-ben említenek az oklevelek. 1460-ban önálló községként szerepel. Alkalmasint a XVI. században pusztult el.

Rimócz. *Rimócz.* Szécsény közelében fekszik. Magyar kisközség, 273 házzal és 1471 római kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szécsény. A körjegyzőség székhelye. A *Kacsics* nemzetség ősi birtoka. A helység a XIII. század elején az e nembeli Simon báné volt, a ki, mivel a Gertrud királyné elleni összeesküvésnek részese volt, 1229-ben összes javaitól megfosztatván, a helység utóbb a *Szák* nemzetség birtokába került. Szák nembeli Pósa azonban 1274-ben itteni birtokait a Kacsics nemzetségnek egy másik ágából származó Farkasnak adta cserébe. A XIV. század elején e nemzetség hollókői vagy Illés ágából származó Péter fiai Mihály, Péter, Leusztàk, Mikó és Jákó birtokában találjuk, a kik azonban Csák Mátéhoz pártolván, a lázadás leveretése után Károly király megfosztotta őket birtokaiktól és Rimóczot 1324-ben *Szécsényi* Tamás vajdának adományozta. 1333-ban a helység két részből állott : Nagyrimóczból és Kisrimóczból. 1461-ben a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1461—1481-ben a Guthi *Ország*h és a *Lossonczy* családok nyerték adományul. 1548-ben és 1598-ban az egészet a Lossonczyak birtokában találjuk. 1715-ben 11 magyar, öt tót, 1720-ban 17 magyar háztartást írtak itt össze. 1770-ben báró *Haller* Sámuel tábornok, gróf *Forgách* János és Miklós és *Kamocsay* András, 1826-ban pedig gróf Forgách József volt a helység földesura. Jelenleg báró Prónay Róza és Irma, özv. Plachy Tamásné szül. Ruttkay Mária és Gross Jenő dr. a nagyobb birtokosok. Az itteni plebánia 1332-ben már fennállott. A templom építési ideje ismeretlen. Van hitelszövetkezete. A községhez tartoznak : Bátka puszta, mely már a középkorban fennállott, 1548-ban a Lossonczy család birtokában találjuk. Továbbá Farkaskúti-, Fehérföld-, Kereszti-, Körtvélyes-, Rózsás-, Sós-, Szarvavölgy- és Várpatak-puszták.

Romhány. A Lókos-völgyben fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 359, lakosaié 1959, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. A XV. században két községként szerepel, *Kisromhány* és *Nagyromhány*, másként *Felsőromhány* néven. 1433-ban a *Rhédei* és a *Felsőromhányi*, 1493-ban pedig a *Ruszkai* és a Ruszkai *Kornis* családok voltak a földesurai. A XVI. század közepén szintén a török hódoltsághoz tartozott és az 1562—63. évi török kincstári adólajstromok szerint 15 adóköteles ház volt mindkét helységben és Kászim nógrádi szandzsákbég volt az ura. 1583—84-ben Kis-Romhány Durák bin Alagőznek, a nógrádi zsoldos katonaság helyettes parancsnokának a hűbérbirtoka volt, Nagy-Romhány pedig Musztafa bin Abdurrahmáné. 1594-ben felszabadult a török hódoltság alól. Az 1598. évi megyei összeírás szerint Nagy-Romhánynak *Bornemisza* György, Kisromhánynak pedig Bornemisza Miklós volt a földesura. 1633—34-ben már csak *egy* Romhány község fordul elő a nógrádi nahije adószámadáskönyveiben, mindössze három adóköteles házzal. A török hódoltság megszűntével a falu a Lókos folyó déli részén állott, a hol egy dombon még a XIX. század első felében is láthatók voltak egy régi templomnak és a Romhányi család kastélyának a romjai. Különös nevezetességre tett szert e község a kurucz világban; az 1710 jan. 22-én vívott véres romhányi ütközettel, mely alkalommal a kuruczokat, a kiket II. *Rákóczi* Ferencz és *Bercsényi* Miklós vezettek, *Heister* Sigbert császári tábornok visszaverte. Ekkor esett el *Babocsay* Ferencz kurucz dandárnok, de a császáriak is súlyos veszteséget szenvedtek; harmadfélezer németből s 500 ráczból alig 500 maradt meg. A csata azonban a kuruczokra nézve mégis elveszett, a mit Rákóczi emlékirataiban tisztjei hibáinak tudott be. Rákóczi táborának egyrésze a Géczy család majorja és a Prónay kastély között állott, míg Bercsényi tábora a Petres dülőben, Felső-Bodony és Alsó-Bodony között volt felállítva. Rákóczi Ferencz sátra állítólag a község határában, egy terebélyes mogyorófa alatt volt elhelyezve. Ez a mogyorófa ma is megvan s az utódok ma is kegyelettel őrzik. Mások szerint Rákóczi a mostani Kétbodony községhez tartozó s Hanzély Béla kertjében álló dombról nézte volna a harczot. 1715-ben 16 magyar, 1720-ban négy magyar és két tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben *Bene* Ádám és Pál, a XIX. század első felében pedig a *Sembery*, a *Prónay* és *Géczy* családok voltak itt a földesurak. Jelenleg id. *Laszkáry* Gyulának és Prónay Józsefnek van itt nagyobb birtoka és régi kúriája. A Laszkáry-féle kúriát Sembery Márton építtette 1780-ban. Közelében állott a Bene-féle kúria is, a mely azonban ma már nincs meg. Itt őrzik a Laszkáry család levéltárát. Van itt kö ü belül 3000 kötetes könyvtár is. A Prónay-féle kúriát a XVIII. század vége felé Prónay Pál építtette. Itt is van kb. 1000 kötetes könyvtár, érdekes fegyvergyüjtemény, több eredeti, régi festmény és újabbak is, magyar művészektől, többek között Szikszay Ferencztől, Markótól, Kubányitól, Zilezertől, Németh Imrétől és Nagy Zsigától. A római kath. templom 1837-ben épült. A községbeliek hitelszövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy sajtgyár is és egy közbirtokossági gőzmalom, a határban pedig elsőrendű épületkő, köszörűkő és mészkőbányák vannak. A községhez tartozik: *Kastélyka-major*, mely a régi falu helyén épült, *Laszkáry-major*, *Nagymajor* és *Világos*-puszta. Romhány.

Rózsaszállás. (Azelőtt Rózsa-Lehota.) A budapest—ruttkai vasútvonal közelében fekvő kisközség. Házainak száma 72, lakosaié 487, a kik tótajkúak, róm. kath. vallásúak. Postája Divény, távírója és vasútállomása Lónyabánya. E község már a középkorban szerepel. Az 1548. évi adóösszeírás szerint a *Lossonczy* család birtokában találjuk. Az 1562—63. évi török kincstári adólajstromokban a szécsényi szandzsák községei között van felsorolva, 12 adóköteles házzal. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a födesura. 1715-ben két magyar és 10 tót, 1720-ban 2 magyar és 14 tót háztartását írták össze. 1770-ben gróf Forgách János, 1826-ban gróf *Zichy* Károly volt az ura. Ő építtette azt a kúriát is, mely jelenleg Forgách Jánosé, a ki most a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1755-ben épült, de 1860-ban megújították. A község határában mészkő-, márvány- és elsőrendű magnezitkőbányák vannak. Rózsaszállás.

Salgótarján. A Tarján-patak mindkét partján, a budapest—ruttkai vasútvonal mentén fekvő, virágzó nagyközség és járási székhely. Házainak száma 1057, lakosaié 13.781, a kiknek legnagyobb része magyar és róm. kath. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredetileg szintén a Salgótarján.

Kacsics nemzetség ősi birtoka volt. 1246-ban az e nemzetség Illés ágából származó Péter volt itt birtokos. Utána 1280-ban testvérének, Simonnak fiait, Miklóst és Simont találjuk itt. 1327-ben az ugyane nemzetségből származó *Salgai* Illés és Miklós, valamint ezek fiainak osztatlan birtoka. Egy 1348-ban kelt oklevél már említi Salgó várát, melynek közelében feküdt a község. 1411-ben, midőn a Szécsényiek megosztoztak az öröklött javakon, e vár Salgó Simonnak jutott. 1450-ben a csehek birtokába került, a kiktől azonban Hunyadi Mátyás király 1460-ban visszafoglalta. *Tarján* helység az egész középkoron át a salgói vár sorsában osztozott s vámhely is volt. 1439-ben említés van Salgó községről is, mely közvetlenül Salgó vára alatt, a mai Salgó-puszta helyén feküdt. 1548-ban *Bebek* Ferencz volt a földesura. 1552-ben a vár *Derencsényi* Farkas kezében volt, de 1554-ben, miután az őrség *Zagyvai* Ferencz kapitány vezetése alatt az ellenség közeledtére megfutott, a vár a törökök kezébe került és a helység 1562—63-ban Hüsszein, Ali basa nagyvezér csauszának hűbérbirtoka lett. A várat 1593-ban *Tiefenbach* Kristóf és *Pálffy* Miklós visszafoglalták a törököktől. A török hódoltság után a helység gróf *Volkra* Ottó Kristóf birtokába került, a kinek magtalan halála után, a XVIII. század elején, báró *Szluha* Ferencz szerezte meg. 1715-ben 17 és 1720-ban 20 magyar háztartását írták össze, 1470-ben még a báró Szluha család volt az ura. 1770-ben Jeszeniczei *Jankovich* László, 1828-ban Jankovich Antal, Nógrád vármegye alispánja, majd gömöri főispán volt a földesura. Jelenleg *Szilárdy* Ödön udvari tanácsos, *Luby* István, özvegy *Jankovich* Miklósné szül. *Soldos* Emma, *Kretsch* Lajos és a »Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű« részvénytársaság a helység legnagyobb birtokosai. A plebániát már az 1332—37-iki pápai tizedszedő lajstromok is említik. Régi kis temploma 1821-ben leégett. Jankovich Antal, a plebánia akkori kegyura, a leégett templomot helyreállíttatván, azt jelentékenyen megnagyobbíttatta, *Luby* József pedig 1866-ban tornyot építtetett hozzá. A hívek szaporodásával azonban ez a templom is szűk lett, mire azt *Kovács* Nándor prépost-plebános kezdeményezésére 1900-ban teljesen átalakították. A helybeli protestáns templom 1882-ben épült, de a tornya 1894-ben. Nem messze a salgai várromtól egy épületomladék volt azelőtt látható. Ezt az itteni hagyomány Mátyás király vadászkastélya romjainak tartja, hova Mátyás király állítólag gyakran járt ki vadászatra. Egy ízben azonban Giskrának egyik bérencze merényletet kísérelt volna meg ellene, a mi annyira felháborította, hogy a vadászkastélyt romba döntette. A község határában fekszik Baglyasvára, másként »Kővár« vagy »Bagolyvár«. Ma már csak kőszirt, melyen hajdan vár állott. Baglyasalja község hajdan e vár alatt terült el, a Salgótarján felé eső éjszaki részen és a török világban menekültek lakosai a falu mostani helyére. Délnek, a várral szemben van a »Fakó Pál köve« nevű sziklatető, mely hajdan valószinűleg őrhelyül szolgált. Ugyancsak a várral szemben, nyugatnak van a »Pécskő« nevű sziklatető, a hol a hagyomány szerint szintén rablóvár állott. A XIX. század folyamán több ízben érték a helységet súlyos elemi csapások. A negyvenes években az árvíz a katlanszerű völgyben álló lakóházakat és gazdasági épületeket rombadöntötte. Árvíz volt még 1870-ben és 1873-ban is. Nagyobb tűzvész 1821-ben volt, midőn a róm. kath. templom teteje is leégett. Salgótarján a vármegye egyik legélénkebb és legforgalmasabb községe, mely kiterjedt bányászata és nagy gyáripara révén az ország határán messze túlterjedő jelentőségre tett szert. Van itt két hitelintézet: a »Salgótarjáni Takarékpénztár« és a »Salgótarjáni Népbank«, itt van továbbá a »Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság« híres aczélgyára, melynek hatalmas telepe egész gyárvárost alkot, továbbá a Salgótarjáni palaczkgyár, a Salgótarjáni kőszénbánya részv. társ. nagy telepe és gép- és szerszámjavító műhelye, a Hirsch és Frank czég vasöntő és gépgyára, a Salgótarjáni villamos világítási részv. társ. villamfejlesztő telepe, bányaigazgatóság, két kaszinó, egy polgári kör és Szilárdy Ödön, végül Wehovszky Frigyes gőzmalmai, a határban pedig gazdag kőszén- és kőbányák. A község éjszaki részén vízforrás van, melynek a nép, különösen szembajoknál, gyógyító erőt tulajdonít. A községhez tartoznak: a már említett *Salgó, Vadaskert, Csikókerítés, Kisponyi, Kutas, Nagyponyi, Pécskő, Sástó-* és *Sziget*-puszták; *Emma, Forgách-* és *Józsefakna, Salgóbánya, Ujakna, Királytárna* és *Öregjózsef*-telep bányatelepek; *Boglyas-, József-* és *Zagyvai-rakodók.*

Ságújfalu. *Ságújfalu.* A Szécsénytől Salgótarjánba vezető útvonalon fekvő magyar kisközség. Házainak száma 56 és róm. kath. vallású lakosaié 769. Postája Ka-

rancsság, távírója Szécsény, vasúti állomása Zagyvapálfalva. A *Záh* nemzetség ősi birtoka volt. Záh Feliczián visegrádi merénylete következtében a nemzetség összes javait elkobozták s ekkor Ságújfalu a koronára szállott. I. Károly király 1332-ban az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia Jánosnak, a *Méhi* és a Karancssághi *Sághy* család ősének, valamint testvérének, Jakabnak adományozta. 1398-ban Méhi Jakab fia János birtokában találjuk. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, 1598-ban *Szentmariay* György volt a földesura. 1660-ban Balassa Imre divényi uradalmához tartozott. 1715-ben és 1720-ban 12 magyar háztartását írták össze. A XVIII. század elején a gróf *Koháryak*, 1770-ben *Kubinyi* Gáspár, 1826-ban pedig a báró *Prónayak* voltak az urai. Jelenleg báró Prónay Sylvester Gábornak van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakot Kubinyi Gáspár a XVIII. század második felében építtette. Jelenleg gazdatiszti lakásúl szolgál. 1831-ben és 1873-ban a kolera pusztított itt. 1880-ban pedig a község fele leégett. Van itt fogyasztási és értékesítő szövetkezet, Dietz Bélának pedig gőzmalma. A Bohotka nevű legelőn 1907-ben több bronzkori tárgyat találtak, a Várhegyen pedig 1884-ben több őskori urnát. A Várhegyen a hagyomány szerint hajdan rablóvár állott, a mire azonban közvetetlen adataink nincsenek. A községhez tartozik *Lapási*-puszta.

Sámsonháza, a hevesi határ közelében fekszik. Kisközség, 143 házzal és 650 lakossal, a kik túlnyomóan tót ajkúak és evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Pásztó. A község a hagyomány szerint a II. Béla király alatt élt pártütő főúrtól, Sámsontól, veszi a nevét, a ki 1132-ben Borics trónkövetelő híve volt. A hagyomány szerint ő építtette a község határában Fehérkő várát, melynek nyomai még ma is megvannak. E várról azonban csak 1409-ből van az első adatunk, 1472-ben pedig már romokban hevert. Sámsonháza helység a XV. század elején már fennállott. 1424-ben Zsigmond király nejének, Borbála királynénak adományozta. 1439-ben *Tari* Lőrincz fia Rupert lett a birtokosa. 1454-ben Tari Rupert fia György birtokában találjuk, kinek halálával 1472-ben *Országh* Mihály nádor és a *Kompolthi* család birtokába jutott. 1548-ban a *Lossonczyak*, 1598-ban *Török* István volt a földesura. 1633—1634-ben a váczi nahije községei között találjuk, de csak egy adóköteles házzal. 1715-ben hat magyar háztartását vették fel, míg 1720-ban nemes községként van felvéve. A XVIII. század első felében a *Szemere* család birtokában találjuk. 1770-ben ismét a jobbágy-községek között szerepel s ekkor báró *Haller* Sámuel tábornok, *Szent-Iványi* Ferencz, továbbá a *Nikházy*, a *Rakovszky* és a *Frajzajzen* családok voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a *Fáy*, a *Plachy*, a *Balás* és a *Kun* családok. Az itteni evangélikus templom 1870-ben épült. Az ág. ev. egyház birtokában van Kossuth Lajosnak 1871 április 6-án, Turinban kelt sajátkezű levele, melyben a sámsonházi ág. hitv. evangélikus egyház fő-felügyelőségét elfogadta. 1808 május 30-án az egész község leégett. Elpusztult a templom, az iskola, a paplak, a harangok is elolvadtak s az egyház összes iratai megsemmisültek. 1831-ben, 1849-ben és 1873-ban a kolera pusztított a községben. A XIX. század elején a Fehérkővár hegyoldalban egy mammuth-csontváz darabjaira bukkantak; e lelet a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A határban, a bazalt-sziklákon és mészégetésre alkalmas köveken kívül, gyakran találhatók megkövesedett fatörzsek is. A községhez tartozik: *Mogyorósi*-puszta. Sámsonháza.

Somoskő. Salgótarján közelében fekvő magyar kisközség, 78 házzal és 499, róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasútállomása Somoskőújfalu. Szintén a Kacsics nemzetség ősi birtoka. Várát a XIV. század elején, öt és hat szegletü bazalt kövekből építve, az e nemzetség Illés ágából származott Péter fiainak, Leusztáknak és Jákónak a birtokában találjuk; de mivel ezek Csák Mátéhoz pártoltak, I. Károly király megfosztván őket e vár birtokától, azt *Szécsényi* Tamás mesternek adományozta. A falu hátarait 1341-ben járták meg. Az 1411. évi osztály alkalmával Szécsényi László és Simon közös birtoknak jelentették ki a várat. 1455-ben Szécsényi László birtokában találjuk, a ki Guthi *Országh* Mihálynak és Lossonczy *Albertnek* zálogosította el. Szécsényi László halála után, 1461-ben a vár királyi adományképen az Országh és a Lossonczy családok birtokába került. A XVI. század közepén Lossonczy István, Nógrád vármegye főispánja, majd halála után özvegye birtoka volt. *Ungnád* Kristóf, Lossonczyné veje, *Modolóczy* Miklóst, egy tapasztalatlan ifjút tette meg a vár kapitányává, a kitől azt a törökök 1576-ban könnyű szerrel elfoglalták, de 1593-ban Pálffy Miklós és *Tiefenbach* Kristóf ismét visszafoglalták. Somoskő.

A XVII. század elején gróf *Forgách* Zsigmond, majd ennek özvegye, *Pálffy* Kata volt a vár ura, kinek 1629-ben *Földváry* György volt a tiszttartója. 1618-ban az országgyűlés őrséget rendelt a várba, majd 1647-ben és 1655-ben elrendelte a megerősítését, 1681-ben pedig Solt vármegyéből 20 fegyverest küldtek a várőrség szaporítására. 1703-ban Sümegi *Bene* István volt a vár kapitánya, a ki azonban a kuruczok kezébe esett, a magára maradt őrség pedig meghódolt Rákóczinak. A XVIII. században az uradalmat *Ráday* Pál bírta zálogban, majd pedig a báró *Péterffy* család nyerte adományul. E családnak magva szakadván, az uradalom felét gróf *Stahremberg* Antal özvegye szül. gróf *Tolvay* Aloizia és fia: Stahremberg Antal nyerték adományul, a kiket 1808-ban Ambrózy Lajos itt be is iktatott. Az uradalom másik felét 1826-ban *Radvánszky* Antal, Zólyom vármegye alispánja bírta és tőle Radvánszky Piroska örökölte. Jelenleg *Krepuska* Géza dr. a község legnagyobb birtokosa. Ide tartozik: *Eresztvénybánya*, *Macskalyukbánya*, *Lágyas*, *Medves*, *Kerektölgyes* és *Rónapata*-puszta.

Somoskőújfalu. *Somoskőújfalu.* (Az előtt Somos-Ujfalu.) Magyar kisközség és körjegyzőségi székhely, ugyancsak Salgótarján közelében fekszik. Házainak száma 202, lakosaié 1860, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység 1455-ben Somoskő várának tartozékai között szerepel és *Szécsényi* László az ura, a ki Guthi *Országh* Mihály nádornak és *Lossonczy* Albertnek zálogosította el. 1461-ben a *Lossonczy* és az *Országh* családok nyerték adományul. 1548-ban csak a Lossonczy család volt az egész falu földesura. — A XVI. század közepén szintén behódolt a töröknek. Az 1562—1563. évi defterekben a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 10 adóköteles házzal. 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben 10 és 1720-ban 16 magyar háztartását irták össze. A XVIII. század elején a *Rádayak* bírták zálogban, majd 1740 után báró *Péterffy* János birtokába került. Leánya, Anna, gróf Tolvayhoz ment nőül. E házasságból egy leány származott, Tolvay Aloizia, a ki fiúsíttatván, 1808 október 24-én e helység egy részét kapta. 1826-ban még Tolvay Aloizia, ekkor már *Stahremberg* Antal özvegye, volt a földesura, utána fia, Antal, örökölte a birtok egy részét, míg a másik rész *Radvánszky* Antal, majd ennek leánya, Piroska, birtokába került. Jelenleg *Krepuska* Géza dr. és *Sztojkovics* Emilné a helység nagyobb birtokosai. A községben levő úrilakot a Radvánszky család építtette és az jelenleg Sztojkovits Emilné tulajdona. A róm. kath. plebánia 1397-ben már fennállott. A templom a XVIII. század közepén épült s 1898-ban helyreállították. 1833-ban 64 ház összes melléképületeivel leégett. Ekkor semmisült meg a plebánia is. A község határában kőszén-, bazalt- és trachit-kőbánya van. Ide tartoznak: *Bükkrét-*, *Gedőcz-*, *Kismalom-*, *Mizsere-* és *Öregmalom* puszták.

Sóshartyán. *Sóshartyán.* Szécsény és Salgótarján között fekvő magyar kisközség. Házainak száma 150, lakosaié 857, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája Nógrádmegyer, távírója és vasúti állomása Zagyvapálfalva. A *Záh* nemzetség ősi fészke. 1227-ben az e nemzetségből származó Tardos fiai, András és Erasmus bírtak itt részekkel, de kívülök a *Karancskeszi* ágból származó I. Záh is, melyeket azonban 1244-ben eladott. Záh Feliczián visegrádi merénylete után I. Károly király a nemzetség itteni javait 1332-ben az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia János királyi étekfogónak és testvérének Jakabnak adta. János, királyi étekfogó utóda, a *Méhi* család is birtokos volt, de 1374-ben és 1383-ban itteni birtokait az Osgyáni *Bakos* család szerezte meg. 1398-ban ismét a Méhi család bírja a helységet, de később a Palásthi *Radó* család birtokába került. Radó Sámuel magtalan halála után Hunyadi János kormányzó 1447-ben Vingárti *Geréb* Jánosnak adományozta. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, 1598-ban *Pásztohi* Gergely volt a földesura. 1608—1609-ben Hasszán Dzsafar és Hüsszein bin Mohammed, a Rimaszombat melleti szabadkai várbeli gyalogság tizedese bírta a helységet zsoldhűbér czímén. 1633—1634-ben a váczi nahije községei között találjuk, 10 adóköteles házzal. 1715-ben 16 magyar és öt tót, 1720-ban 25 magyar háztartást vettek itt fel az összeírásba. 1740-ben a *Vay* és a *Koháry* családok, 1770-ben *Szerémy* András, *Gyürky* Pál, *Darvas* Ferencz, *Muslay* Gábor, *Lipthay* János, *Klobusitzky* István és *Almássy* Pál voltak a földesurai, 1826-ban pedig *Gyürky* Pál, majd a báró *Prónay*, a *Szent-Ivány*, a *Luczkovich* családok és a zirczi apátság. Jelenleg az *Irsay* és a báró *Podmaniczky* családok a nagyobb birtokosai. Az itteni plebánia 1332—1337 között már fennállott. Anyakönyvei 1697-ben veszik kezdetüket és a mostani templom 1906-ban épült. A községben fogyasztási és hitelszövetkezet van. —

A községhez tartozik: *Kisfalud*-puszta, melyről már 1335-ben van adatunk. Jelenleg az *Irsay* György birtoka. *Krakkó*-puszta 1413-ban a Derencsényi család birtokai között szerepel és később a báró Podmaniczkyaké lett.

Sósliget. (Azelőtt Sós-Lehota.) Gömör vármegye határán fekvő kisközség. Házainak száma 40, lakosaié 244, a kik tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája Poltár, távírója és vasúti állomása azonban helyben van. A középkorban Lehota néven említik az oklevelek. 1435-ben Fülek várának tartozékai között szerepel. 1548-ban *Soós* Tamás volt a földesura. A füleki szandzsák 1575. évi fejadószámadáskönyveiben a divényi nahije községei között találjuk, 4 adóköteles házzal. 1598-ban Soós Gábor volt a földesura. 1715-ben egy magyar és öt tót, 1720-ban egy magyar és négy tót háztartását írták össze. A XVIII. század első felében a Poltári Soós család leányági leszármazói, a Garamszeghi *Géczyek*, 1770-ben pedig a *Moszticzky* család és Géczy Gábor voltak az urai. Az itteni evangélikus templom a XIX. század első éveiben épült. Sósliget.

Süllye. A Tiszovnyik-patak mentén fekvő kisközség, 56 házzal és 226 lakossal, a kik leginkább tótok és evangélikus vallásúak. Postája Nógrádszenna, távírója Gács és vasúti állomása Rárósmulyad. Már 1461-ben Somoskő várának tartozékai közé számítják, a mikor a Guthi *Országh* és a *Lossonczy* családok birtokában volt. 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond volt a földesura. Az 1715. évi összeírás alkalmával 15 és 1720-ban 14 tót háztartását vették fel. A XVIII. század első felében gróf *Zichy* Károly, 1770-ben gróf Zichy Ferencz és gróf Balassa Pál voltak az urai és e családok bírták később is, a Kálnokyakkal együtt. Jelenleg a Zichy-féle senioratusi uradalom a helység legnagyobb birtokosa. A községhez tartozik: *Mocsártanya.* Süllye.

Szalmatercs. Szécsény és Salgótarján között fekszik. Magyar kisközség, 86 házzal és 408 róm. kath. vallású lakossal. Postája Karancsság, távírója és vasúti állomása Szécsény. E községgel már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is találkozunk. 1548-ban *Szalmatercsy* Mihály és *Bebek* Ferencz voltak a földesurai. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban öt adóköteles házát írták össze. 1598-ban *Tercsy* György volt a földesura. 1616-ban, mint puszta, Uhorszkához (Ipolymagyari) tartozott és *Kosztolányi* Jánosné született *Maithényi* Anna volt itt birtokos. 1670-ben gróf *Koháry* István birtokában találjuk. 1715-ben hat magyar háztartást írtak benne össze, de az 1720. évi összeírásban nemes községként szerepel, azonban a XVIII. század második felében egy része ismét jobbágyközség volt, a másik része pedig, mely a Sági völgy másik oldalán fekszik, 1864-ig külön községet alkotott *Pusztatercs* néven. 1770-ben a *Pongrácz* család, továbbá *Komjáthy* Ábrahám, *Szilassy* Ádám, 1826-ban *Plachy* László és *Ruttkay* László voltak a földesurai. A községbeli két úrilak közül az egyiket *Ruttkay* Károly a XVIII. század második felében építtette, a másikat pedig a XIX. század harminczas éveiben Ruttkay János. A középkorban a helységnek plebániája is volt, mely a török hódoltság alatt szűnt meg. Most nincs temploma. A határ egyik részét Klára-bércznek nevezik. Hajdan erdőség volt itt, a hol a török hódoltság idejében az ott vadászó Tercsy Klárát, Tercsy Gáspár leányát a szécsényi törökök elrabolták. A Pusztafalu-oldal dülőben állott hajdan a község, melynek lakosai a füleki török portyázások elől költöztek mostani helyükre. A községhez tartozik *Beretvás*-puszta. Szalmatercs.

Szanda, magyar kisközség. A Szanda-patak völgyében fekszik. Van 151 háza és 915 túlnyomóan róm. kath. vallású lakosa. Postája Terény, távírója és vasúti állomása Magyarnándor. Vára a XIV. század elején már fennállott. Várnagyát 1301-ben és 1347-ben említik az oklevelek. 1387-ben Zsigmond király a *Csetneki* családnak adományozta. 1424-ben már Borbála királyné birtokában találjuk, de 1439-ben Albert király elvette Borbála királynétól és nejének, Erzsébet királynénak adományozta. A helység ekkor már városi kiváltságokkal bírt. Erzsébet királyné a várat *Farkas* László budai polgárnak zálogosította el, majd ismét elvette tőle és a zálogösszeg lefizetésének kötelezettsége mellett, *Zágorhidi* Demeternek adományozta, I. Ulászló király azonban 1440-ben a *Rozgonyiaknak* és a Nánai *Kompolthiaknak* adta. 1465-ben a *Lábatlani* család birtokában találjuk, melynek tagjai az esztergomi érseknek adták el. 1460-ban *Szécsényi* László véres csatát vívott is a csehekkel. 1766-ban Kollár Pétert iktatják a község és a vár birtokába. 1474-ben és 1490-ben a *Báthoryak* birtokában találjuk. 1504-ben a Zágorhidi *Tárnok* család perel e vár miatt az esztergomi Szanda.

érsekkel. 1546 táján a vár a törökök birtokába került, de 1551-ben *Horváth* Bertalan gyarmati kapitány visszafoglalja tőlük. 1598-ban *Lónyay* Albert volt a helység földesura. 1715-ben hat magyar és két tót, 1720-ban öt magyar és négy tót háztartást írtak itt össze. A XVIII. század első felében a *Sréter* család, 1770-ben Sréter Pál, Mihály, István és György árvái, továbbá *Goszthonyi* András és *Raksányi* özvegye voltak a földesurai, később pedig a Sréter családon kívül még a *Fajnor*, a *Révay* és a *Korodiny* családok. Jelenleg *Vizy* Zsigmondné báró Kaas Etelka, Korodiny Gyula, Sréter Ferencz és *Elfer* Dániel a nagyobb birtokosai. Az itteni úrilakok közűl a Vizy Zsigmondnéét a Fajnor család építtette a XVIII. század második felében, a Korodiny-félét a Korodiny család a XIX. század elején, a harmadikat Sréter Ferencz 1892-ben s végül a negyediket Elfer Dániel 1895-ben. A község az Ó-Szanda nevű dülőben feküdt, a hol a régi község házainak és templomának romjai még a XIX. század elején fennállottak. Ide tartoznak: *Szandaváralja*, Szandai irtvány, *Cservölgy-*, Peres-, *Szőlőkalja-* és Togátpuszták.

Szarvasgede. *Szarvasgede.* A hevesi határ közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 63, lakosaié 591, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Jobbágyi és távírója Apcz. A *Csór* nemzetség ősi birtoka, de e nemzetség sarjain kívül ugyanakkor másoknak is voltak itt birtokaik. 1313-ban Csór Péter és *Vágút* János voltak itt részesek. 1326-ban I. Károly király Vágút János fiainak itteni birtokait Csór Péter fiainak, Tamásnak és Péternek adományozta. Csór Tamás, a ki később csókakői várnagy, liptói és kőrösi főispán volt, még 1344 előtt itt templomot építtetett s e templom számára, Avignonban való tartózkodása alatt, búcsuengedélyt eszközölt ki a pápától. A XVII. században a török-hódoltsághoz tartozott. 1633—34-ben a váczi nahije községei között találjuk s ekkor három adóköteles házat írtak benne össze. 1715-ben 13 és 1720-ban 15 magyar háztartást vettek itt fel az összeírók. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Roth* Tamás, *Gedey* Ádám, *Ebeczky* Sándor, *Gyura* Pál, továbbá a *Beniczky*, a *Kozmay*, a *Hangácsy*, a *Cziráky*, a *Turjánszky* és a *Marsovszky* családok voltak a földesurai, 1826-ban *Meskó* Sándor és *Ruttkay* György, később 1829-től gróf *Teleki* József, Ócsai *Balogh* Péter, majd ennek özvegye *Sréter* Éva, *Dezsaiczky* József özvegye: *Meskó* Johanna, Rutkay András, gróf Ráday Gedeon, *Tornyos* József, *Bencsik* György, *Horváth* István, *Balásy* Antal, *Méhes* Sándor, *Szabados* Ignácz, *Velics* Antal dr. voltak itt birtokosok. Jelenleg *Virava* József dr.-nak, *Petheő* Andrásnak és gróf *Degenfeld* Lajosnak van itt nagyobb birtokuk. A községbeli úrilakok közűl a Virava-félét Velics Antal dr. 1890-ben építtette, a Petheő-félét Szabados Ignácz és a harmadikat Ruttkay András s ez jelenleg Kurmosi Józsefé. A róm. kath. templom a XVIII. század elején már fennállott, de 1826—29 között újjáépítették. A templom szentedényei közül az egyik ezüstkehely az 1714—1726. években lelkészkedett Biró Pál hagyatékából való. 1861 és 1869-ben nagyobb tűzvész pusztított itt, 1831-ben és 1873-ban pedig a kolera szedte áldozatait. A községhez tartozik *Aranyos*-puszta és Szuha-puszta. Az előbbi Virava József dr.-é. E puszta területén, a Szécsény felé vezető törvényhatósági út baloldalán elterülő völgyben feküdt hajdan *Gede* helység.

Száraznyirjes. *Száraznyirjes.* (Azelőtt Száraz-Brézó.) A gácsi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 64, lakosaié 321, a kik leginkább tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája Nógrádszenna, távírója Gács és vasútállomása Nógrádszakal. E helységről csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak adataink. 1715-ben 15 és 1720-ban 12 tót háztartást írtak itt össze. 1848-ig a gróf *Zichy* és a gróf *Forgách* családok voltak a földesurai és most is a gróf Zichy és a gróf Forgách-családoknak, továbbá a nagylámi közbirtokosoknak van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartozik *Pusztalehota*.

Szátok. *Szátok.* (Azelőtt Felső-Szátok.) A Lókos-patak völgyében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 105 és róm. kath. vallású lakosaié 428. Postája és távírója Teleske, vasúti állomása Romhány. Már a XIV. században fennállt. 1383-ban két Szátok helységről emlékeznek meg az oklevelek. 1423-ban *Kis-Szátokról* van adatunk. A két Szátok közűl az egyik az egész középkoron át az esztergomi érsek birtoka. Kis-Szátokon 1433-ban a *Rhédei* és a *Felsőromhányi* családok bírtak földesúri joggal. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban a nógrádi szandzsák községei között találjuk 10, 1579-ben pedig 8 adóköteles házzal. Ekkor *Alsó-Szátok* puszta is hozzátartozott, mely Juszuf bin Abdulah hűbérbirtoka volt. 1715-ben kilencz magyar és öt tót, 1720-ban

Szécsény. — 1. A községháza és a tüzoltótorony. — 2. A szécsényi kastély déli része. — 3. A ferencziek temploma. — 4. A járásbiróság.

1

2

3

1. Szinóbánya : Kramer Leó úrilaka. — 2. Szirák : Gróf Degenfeld Lajos kastélya. — 3. Szügy : A régi vármegyeháza.

1

2

3

1. Szügy : Hanzély Gyula úrilaka. — 2. Özv. Simonyi Dénesné báró Csávossy Benigna kastélya. — 3. Terbeléd : Beniczky Árpád kúriája Lázi-pusztán.

Tereske. — Huszár László dr. kúriája.

Terbeléd. — Wohl Aladár dr. kastélya

pedig 12 magyar, két német és 10 tót háztartást írtak itt össze. A török hódoltság megszűntétől 1848-ig az esztergomi káptalan volt a földesura, de jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A községben levő régi kúriát még Révay Gusztáv építtette. Az itteni »Rákóczi-kút« még a kuruczvilágból való s azt a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz ásatta. A községhez tartozó *Alsó-Szátok*-puszta a középkorban Kis-Szátok néven önálló község volt, de 1579-ben már csak pusztaként szerepel. Ide tartoznak még *Haragos, Kacsicska-* és *Rákóczi* puszták.

Szendehely. A Naszál-hegy aljában, Vácz közelében fekszik. Kisközség. 153 házzal és 765 magyar és németajkú lakossal, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Vácz. E falut 1753-ban telepítették. Eredeti neve Szenthely volt. Első lakosai Berkenyéről átköltözött németek voltak. 1848-ig a váczi püspökség volt a földesura. 1756—1785 között gróf *Migazzi* Kristóf váczi püspök kisebb templomot építtetett itt, de a mostani templom 1876-ban épült. Az 1849 nyarán átvonuló orosz hadak vigyázatlansága következtében az egyik ház kigyulladt s rövid idő alatt a község egyik házsora végig leégett. Idetartozik *Katalin*-puszta, mely a váczi püspökség birtoka. Szendehely.

Szente. A nógrádi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 79, lakosaié 385, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. Postája Kétbodony, távírója és vasúti állomása Magyarnándor. 1416-ban a Kazai *Kakas* családot iktatták e helység birtokába. 1472-ben a *Szobi* család volt a földesura. Szobi Mihály 1498-ban e birtokát *Werbőczy* Istvánnak adta, a ki 1499-ben *Szentei* Sebestyén itteni birtokait is megszerezte. A XVI. század közepén szintén a hódoltsághoz tartozott és 1562—63-ban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, 16 adóköteles házzal. 1633—34-ben a váczi nahije községei között szerepel s ekkor két adóköteles házát vették fel. 1598-ban *Fánchy* György volt a földesura. 1715-ben 11 magyar háztartását írták össze. 1720-ban nemes községként szerepel, de később ismét jobbágy-községgé lett. A XVIII. század első felében a *Gerhard* család, 1770-ben báró *Révay, Bacskády* Pál, *Gyurcsányi* Ignácz, *Dobóczky* László, *Podhorszky* János, *Hódossy* József voltak a földesurai, később pedig a *Nedeczky* és a *Koós* családok. Jelenleg *Prajner* Kálmán és *Schuszdeck* Jakab a nagyobb birtokosai. Az itteni róm. kath. templom a XIX. század közepén épült. Szente.

Szécsénke. Az aszód—gyarmati vasútvonal közelében fekvő magyar kisközség. Házainak száma 66, lakosaié 333, a kik leginkább róm. kath. vallásúak. Postája Kétbodony, távírója és vasúti állomása Nógrádkövesd. Már a középkorban fennállott és 1585—86-ban Hasszán szécsényi szandzsák bég hűbérbirtokai közé tartozott. Később elpusztult és még az 1715—1720. évi összeírásokban sem fordul elő. Az 1770. évi úrbéri lajstromokban két helységként szerepel. *Alsó-* és *Felső-Szécsénke* néven s ekkor *Fülöp* János, *Fekete* András, *Zsembery* Márton, *Párnitczky* András, *Mihályi* Ignácz, *Siposs* János, *Bolgár* László, *Dóka* Ferencz, *Kolozsányi* András, *Fülöp* Sándor és Ferencz, továbbá *Széchényi* Ferencz voltak a birtokosai, 1826 táján a Sembery család, majd utána *Baloghy* László. Jelenleg *Balás* Lajos rozsnyói püspök a legnagyobb birtokosa. A községbeli róm. kath. templom 1895-ben épült. Idetartozik *Tölgyes*-puszta (azelőtt Dubina-p.) Szécsénke.

Szécsény. Az Ipoly-völgyben fekvő, virágzó, magyar nagyközség és járási székhely. Házainak száma 605, lakosaié 4226 és legnagyobb részük róm. kath. vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Ősidők óta megült hely, a hol már számos őskori lelet került felszínre. A nemzeti királyság megalapításával részben a Kacsics (Kathyz) nemzetség birtoka volt, részben pedig a nógrádi várszerkezethez tartozott. 1255-ben Szécsény legnagyobb részének már Falkos az ura, kit IV. Béla a Váczott tartott részleges országgyülésből Benedek esztergomi primás panasza következtében *Tecus* comessel és *Zich* Loránddal együtt küldött ki a primási hatóság alól kilépettek ellen tartandó vizsgálatra. (Knauz: Mon. Ecl. Strig I. K. 553. sz.) A XIII. század elején az Wsa (Őze) nemzetségen kívül a Kacsics nemzetség egyik sarja, Simon bán is volt itt részbirtokos, kinek birtokait II. Endre király, a Gertrud királyné meggyilkoltatásában való részessége miatt elkobozván, a *Szák* nemzetségnek adományozta. De a Kacsics nembeli I. Falkos (Folkus) fia I. Farkas 1274-ben csere útján visszaszerezte a nemzetség elkobzott jószágait a Szák nembeli II. Pósától, később pedig megvette Szécsénynek azt a részét is, mely a nógrádi várhoz tartozott. 1333-ban *Szécsényi* Tamás vajda és testvére Péter, voltak itt birtokosok. 1334 május 5-én Károly király Szécsényt ugyanolyan kiváltságok- Szécsény.

kal ruházta fel, mint a milyenekkel a Buda városi polgárok bírtak. A XIV. században a Kacsics nemzetség *Salgai* ága is visszaszerezte itteni birtokait s ekkor a község fele része a Salgaiaké volt. Salgai Miklós azonban, hamispénzverés miatt hűtlenségbe esvén, Albert király 1439-ben itteni birtokait Szécsényi László fia Lászlónak adományozta, ki itt 1439 után várat építtetett, melyről 1461-ben emlékeznek meg első ízben az oklevelek ; a helységet azonban 1455-ben Guthi *Országh* Mihálynak és *Lossonczy* Albertnek zálogosította el, kik Szécsényi László halála után : 1461-ben arra királyi adományt is nyertek. 1453-ban a vármegye itt tartotta közgyűléseit. Az 1546. évi országgyűlés elrendelte a vár megerősítését. 1550 szeptember 6-án a törökök megrohanták a várost, 45 embert elfogtak és magukkal vittek, a várat azonban ekkor még nem tudták elfoglalni. Ez csak 1552 július 20-án sikerült Ali basának, a ki ekkor a vár parancsnokát, *Árokházy* Lőrinczet foglyul ejtette. 1553-ban Hamza bég lett a vár parancsnoka. A törökök 1556—58-ban 250—256 emberből álló őrséget tartottak a várban. 1562-ben *Balassa* János tett eredménytelen kisérletet a vár visszafoglalására; de 1593-ban *Tiefenbach* Kristófnak és *Pálffy* Miklósnak sikerült a várat visszafoglalni. 1593-ban *Thanhauser* Honorius volt a vár kapitánya. 1596-ban Pálffy Miklós táborozott a helységben a felkelt nemességgel s itt egyesült *Schwarzenberg* hadaival. 1598-ban a Lossonczy család volt a község földes ra. 1601-ben *Forgách* Zsigmond volt a vár kapitánya. 1605-ben a vár *Bocskay* István birtokába került, a ki a plebánia-templomot az evangélikusoknak adta, de gróf *Forgách* Zsigmond 1607-ben már visszaadatta a katholikusoknak, a lutheránusok pedig ezután csak magánházban tarthattak istentiszteletet. 1606-ban Szécsény visszakerült a magyar király birtokába. Az 1608 és az 1618. évi országgyűlések ismételten elrendelték a vár megerősítését. 1640—45-ben gróf Forgách Ádám volt a kapitánya. 1644-ben I. Rákóczi György vezére, *Kemény* János táborozott a vár alatt, de bevenni nem tudta. 1647-ben gróf *Koháry* István lett a várkapitány. 1648-ban a vármegye ismét e várban tartotta közgyűléseit. 1655-ben az országgyűlés 200 gyalogos és 300 lovas-katonát rendelt a várba. 1660 október havában — a lévai és az érsekújvári vereségek hatása alatt — a szécsényi őrséget Fülekre rendelték. 1663-ban gróf Koháry István, mivel nem bízott abban, hogy a vár falai egy esetleges ostromot kibírnak, a várat felgyújttatta és Fülekre vonult. Az üresen hagyott várat a törökök 1663 november 9-én birtokukba vették, felépítették és megerősítették. Egész 1683-ig volt Szécsény török kézben. 1683-ban, Bécs felmentése után, *Sobieski* lengyel király ostrom alá vette a várat, melyet az 1300 főből álló őrség október 10-én feladott. A győzők 20 nagyobb, 50 kisebb ágyút, 100 mozsarat és 80 bombát találtak a várban. A lengyelek kivonulása után herczeg *Esterházy* Pál, *Disznósy* Ferencz vezérlete alatt 300 horvát katonát küldött Szécsénybe és a várat felgyújttatta. Ezzel a vár szerepe véget ért. 1705 szeptember havában itt gyűltek össze Magyarország szövetséges rendei országgyűlésre és itt választották meg szeptember 12-én II. *Rákóczi* Ferenczet vezérlő fejedelemnek. 1708-ban, a trencséni vereség után, *Bercsényi* Miklós táborozott itt. A község 1708—1709 telén még a kuruczok birtokában volt. 1709 év elején *Heister* császári tábornok egy éjjel rátört az itt tanyázó kuruczokra s azokat teljesen szétszórta. A kuruczok közül 400-an estek el, s ez alkalommal öt zászló került a császáriak kezébe. 1770-ben báró *Haller* Samu tábornok, gróf Forgách Miklós és János és *Kamocsay* András voltak itt birtokosok. 1826-ban a gróf Forgách, a gróf *Berényi*, a Lossonczy, *Szemere* és a *Vattay* családok, később pedig a Pulszkyak. Jelenleg Lászlófalvi *Velics* Antal és Lajos, *Vancsó* Béla *Krivács* Antal és *Gross* Jenő dr. a nagyobb birtokosai. A jelenlegi Gross-féle várkastélyt, a régi vár helyén, a XVIII. században építették. Eredetileg a gróf Forgách család tulajdona volt, később Pulszky Ferencz, majd Pulszky Ágost birtokába került, kitől a jelenlegi tulajdonos megvásárolta. A plébánia már az 1332—37-iki pápai tizedszedők lajstromában szerepel, a mi azt bizonyítja, hogy a város már akkor is az egyházas helyek közé tartozott. A ferencz-rendiek kolostora ősrégi. 1466-ban épült fel újból, Guthi *Országh* Mihály közbenjárására. A szerzetesek 1544-ig tartózkodtak itt; ekkor a törökök elől elmenekültek innen, de 1593 után ismét visszatértek. Szécsény mindaddig, a míg a várat le nem rombolták, két részre oszlott: a tulajdonképeni várra, melynek falán belül volt a szentferenczrendiek zárdája és temploma, továbbá a vár falain kivül levő Szécsény földje (terra Zechen), Szécsény faluja (villa Zechen), majd Szécsény me-

zővárosra, melynek saját parochiális temploma volt s ott állt, hol most a Szentlélek-patak folyik, mely nevét e templom dedikált nevétől kapta. A törökök kiüzése után a gyöngyösi konvent *Bárkányi* József rendi tagját küldötte ki, a ki ekkor a Szentlélek templomában kocsioldalt alkalmazván oltárul, mondott misét, s bement a zárdába, hol annak templomában megkeresztelte Nagy János halászi csecsemőt. Tehát sem a török, sem más ellenség nem rongálta meg sem a várban, sem a váron kivül levő templomot és a vörös rézből készült keresztelő medeneze most is ott áll a zárda templomában, hol a török berohanásakor állott. 1719-ben nagy tűz támadt a községben és a ferenez-rendiek kolostora és temploma is leégett. A templomot a vallásalap megbízásából Hölbing János császári építőmester és Kavr Mátyás kőmívesmester építette fel újból s 1733. évi május 25-én szentelték fel. A templom két főrészből áll. A szentélyből, mely csúcsíves ízlésben épült s alkalmasint a XV. századból való, s a templom hajójából, mely a XVIII. század első felében épült. A szentély mellett van a hanyatló csúcsíves korból egy építmény, melyet most sekrestyének használnak; az egykor külön állott torony is a csúcsíves ízlésre emlékeztet. E meglepő építmény középponti oszlopon nyugszik s az emeleten is, a mostani »Pintér-könyvtár« ugyanolyan teremben van elhelyezve. A ferenezrendiek anyakönyvei 1694-ben kezdődnek, a mikor a török hódoltság megszüntével a szerzetesek ismét visszatértek elhagyott kolostorukba. E kolostor már említett emeleti gótikus termében van elhelyezve *Pintér* Sándor gyűjteménye és gazdag könyvtára. E kis múzeum, melyben sok a nagyértékű műtárgy, párját ritkítja a maga nemében. Pintér Sándor, e buzgó és szakavatott gyűjtőnek a lakása is egész múzeum, a hol különösen érdekesek az e vidékről való őskori leletek. 1643-ban már az evangélikusok is tartottak Szécsényben isteni tiszteletet 1663-ig, a mikor az 1683-ig ismét szünetelt. A községben, mely nagy vidék középpontja, élénk gazdasági és társadalmi élet uralkodik. Van itt kaszinó, kath. népkör, függetlenségi kör, két gőzmalom, téglagyár, takarékpénztár és népbank, továbbá a *Haynald* Lajos dr. kalocsai érsektől alapított nőnevelő és árvákat és betegeket gyámolító intézet, mely az irgalmasrendű nővérek vezetése alatt áll. Szécsényhez tartozik: *Farkasalmás*-puszta, *Béla*-tanya (azelőtt Vancsópuszta), *Fehérhegy*-tanya, *Szojkahegy*-tanya és *Ujhegy*-tanya. Farkasalmás-puszta helyén 1439-ben két önálló község: *Almás* és *Farkasfalva* állott. Almás már az 1229. évben szerepel. E két helység 1439-től 1481-ig a szécsényi, majd a hollókői uradalomhoz tartozott. 1549-ben a *Lossonczy* család, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt mindkét helység földesura. A XVII. században pusztultak el.

Szécsényfelfalu. (Azelőtt csak Felfalu.) Szécsény közelében fekvő magyar kisközség. Van 114 háza és 553, nagyobbára róm. kath. vallású lakosa. Postája Endrefalva, távírója Szécsény, vasútállomása Ludány. 1548-ban *Nyakazó* György birtoka. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. 1562—63-ban Hasszán Teszvidzs hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Dely* László volt a földesura. 1754—55-ben Garamszeghi *Géczy* Imre volt itt birtokos. 1770-ben az úrbéri rendezéskor Géczy Gábor és György, továbbá a *Moszticzky* és a *Mágócsy* családok voltak az urai. 1826-ban *Prónay* Ferenez és *Zmeskál* Ferenez, később pedig Prónay Mihály és Zmeskál Sándor. Jelenleg gróf *Pejacsevich* Mikó Endre a legnagyobb birtokosa. A községbeli úrilakok közül az egyiket Prónay Mihály 1845 táján építtette, s ez jelenleg gróf Pejacsevics Mikó Endréé. A másikat *Glos* Sámuel építtette 1865 táján, s ez most Glos Joláné, a harmadikat pedig Ambrózy Tamás emeltette 1868-ban s ez Glos Gézáé. Az itteni róm. kath. templom 1745-ben a régi templom romjaiból épült. 1831-ben és 1873-ban itt is pusztított a kolera. A községhez tartozik *Nyerges*-puszta. Szécsényfelfalu.

Szécsényhalászi. (Azelőtt csak Halászi.) Ipolymenti magyar kisközség. Házainak száma 156, lakosaié 1069, a kik nagyobbára róm. katholikusok. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. Már a XIII. században szerepelt. 1250-ben Pálnak, a királyi kápolna őrének a birtokában találjuk, a ki itteni birtokait Detre fiainak Mikónak és Detrének, a *Balassák* őseinek adta el, kiktől 1297-ben Mihály fiai Simon mester, a *Salgai* család őse és *Libertsey* Tamás vették meg. 1366-ban a fenti Libertsey Tamás fia Fulkó részére állítja ki a váczi káptalan az 1297. évi bizonyságlevelet. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. 1562—63-ban Muszia Cselebi török tiszt hűbérbirtoka volt és ekkor 17 adóköteles házát írták össze. 1598-ban *Ragyolczy* Péter volt az ura. 1660-ban Balassa Imrének voltak Szécsényhalászi

itt részbirtokai. 1686-ban egy része, a divényi uradalommal együtt, gróf *Zichy* István birtokába került. 1715-ben 14 és 1720-ban 9 magyar háztartást írtak itt össze. A XVIII. század első felében a *Ráday*, majd a *Darvasy* családok voltak a földesurai. 1770-től a Ráday, a Zichy és a Balassa családok voltak itt birtokosok. végre a XIX. század közepén gróf *Gyürky* Ábrahám. Jelenleg gróf Pejacsevich Mikó Endre és Pokorny Pál a nagyobb birtokosai. 1831-ben és 1783-ban a kolera itt is megtizedelte a lakosokat. A határban a szőlők rigolirozása alkalmával őskori leletek kerültek a felszínre. A községhez tartoznak *Pöstény-*, Apáti- és *Mocsári-*puszták. Pöstény már a középkorban *Pestyén* néven szerepel az oklevelekben. 1301-ben, midőn határait megjárták, *Dráhi* Tamásnak és fiainak a birtokában találjuk, a kik azonban hűtlenségbe esvén, birtokaikat a király 1321-ben *Szécsényi* Tamásnak adományozta. 1598-ban *Kékedy* György volt a földesura. 1667—1686-ban *Putnoky* Péter, Bálint és Kata voltak itt birtokosok. Az 1715—20. évi összeírásban nemes községként van felvéve. A XVIII. század első felében a *Rádayak*, 1754—55-ben pedig *Nagy* Mihály és István bírták.

Szécsény-kovácsi. *Szécsénykovácsi*, ugyancsak Szécsény közelében fekszik. Magyar kisközség. 101 házzal és 565 lakossal, a kik róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Hugyag, távírója és vasúti állomása Szécsény. A XIV. század elején Mihály fiai *Cserép* Miklós, András és Péter, továbbá *Fekete* István birtoka. 1327-ben I. Károly király *Szécsényi* Tamás vajdának adományozta. 1598-ban *Ebeczky* Tamás volt a földesura. 1715-ben hat magyar, 1720-ban négy magyar és 1 tót háztartást írtak össze benne. 1754—55-ben *Nagy* László volt itt birtokos. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Krudy* Pál, *Csemiczky* Ferencz, *Fáy* Dániel és *Radványi* Ferencz özvegye voltak a földesurai, 1826-ban pedig Bibiti *Horváth* Gedeon, *Fáy* Károly, *Tapolcsányi* Pál, *Ambrózy* Lajos és *Radványi* János voltak itt birtokosok. Később *Prónay* Elek, Krudy János, Fáy Géza és a *Jánossy* család. A községben levő úrilakok egyikét Prónay Elek, a másikát *Szent-Ivány* Ferencz építtette ; a harmadik *Szerémy* Gáboré volt s ez jelenleg *Kacskovits* Gyuláé. A községhez tartoznak : *Cseres- és Pető* puszták, továbbá *Benevölgy-*, *Gellén-*, *Hársas-* és *Porpást-*tanyák, Pető-puszta a középkorban önálló helység volt. 1469-ben Petőfalvi *Pető* Pál birta, 1562—63-ban még önálló helységként, *Petőfalu* néven szerepel a török kincstári számadáskönyvekben és ekkor Ahmed bin Musztafa hűbérbirtoka volt. 1726 már puszta és *Darvas* János, *Szilassy* kapitány özvegye, *Pongrácz* Boldizsár és *Horváth* László birtoka, később Darvas Károly, Gellén László, *Fáy* Sándor és *Horváth* Lászlóé. Jelenleg *Hajós* László, Fáy Ernő, Gellén Géza és *Széll* Imre birtokosok itt.

Szinóbánya. *Szinóbánya.* Az ipolyberzencze—szinóbányai vasútvonal mentén fekszik. Kisközség, körjegyzőséggel, 268 házzal és 2560 lakossal, a kiknek legnagyobb része tót ajkú, róm. kath. s evangélikus vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Egyike a legrégibb bányászhelyeknek. A középkorban *Szvinyebánya*, *Szinnabánya* néven említik az oklevelek. 1342-ben *Zagyvafői* Miklós fia Pető bírta, a ki *Szécsényi* Tamásnak adta cserébe. 1481-ben Somoskő várának tartozékai közé számították. 1548-ban a *Lossonczy* család és *Basó* Máté, 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben hat magyar és 12 tót, 1720-ban hét magyar és 11 tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Batta* Imre, *Kamocsay* András, báró *Haller* Sámuel tábornak, *Lessenyey* Imre, gróf *Nyáry* János, továbbá a *Rakovszky*, a *Nikházy* családok és *Ettre* Ferencz voltak a földesurai, 1826-ban *Szent-Ivány* Ferencz országbíró, Ettre Antal és Károly, a gróf *Zichy* és a gróf *Berényi* családok, később pedig a báró *Orczy* család, mely itteni birtokait részben *Kossuch* Jánosnak, részben pedig a helybeli közbirtokosoknak adta el. A Kossuch János üveggyári czégnek a községhez tartozó *Katalinhuta*-telepen nagyszabású üveggyára van. Ugyancsak Szinóbányán van a *Kramer* J. czégnek is a vasgyára és a gyártulajdonos csinos úrilaka. A róm. kath. templomot 1886-ban Kossuch *Kuhinka* Karolina építtette. Az evangélikus templom igen régi ; 1622-ben már fennállott. 1873-ban 184-en estek itt a kolerának áldozatául. A helység bel- és külterületén sok elhagyott vasérczbánya van. Már több helyen történtek beomlások, melyek bányafolyosókat tártak fel. A falu hajdan a Szvinodülőben feküdt. A községhez tartoznak a következő lakott helyek : *Dudástelep* (azelőtt Zsihlavatelep), *Katalinhuta*, *Hátulsóirtvány* (azelőtt Zadoklaz), *Hrucsiarki*-puszta és a Kramer-féle szinóbányai vasgyár.

Szirák. *Szirák.* Magyar nagyközség, a hasonló nevű járás székhelye. Házainak

száma 257, lakosaié 1609, a kik túlnyomóan evangélikus és kisebb részben róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, de vasútállomása Apcz-Zagyvaszántó. Ősidők óta megült hely, a mit az itt felszínre került leletek bizonyítanak és egyike azoknak a községeknek, melyek már a tatárjárást megelőző korszakban fennállottak. Első ízben a váradi regestrumban találunk róla adatot. 1219-ben a Jeruzsálemi Szent-János lovagrendnek volt itt rendháza. Arnold, a lovagok itteni gondviselője és Salamon lovag panaszt emeltek a zempléni vár jobbágyai ellen, a kik a lovagok egyik tanyáját elpusztították. A tatárjárás alatt az itteni rendház elpusztúlt ugyan, de csakhamar ismét helyreállították. 1274-ben Péter volt az itteni lovagok főnöke, a ki egyúttal a tolmácsi és szomolyai rendházak élén is állott és valószinüleg azonos azzal az Umbertus Péterrel, a ki 1275-ben a lovagok esurgói értekezletén jelen volt. A rendház a XIV. században megszűnvén, a helység az esztergomi János lovagok birtokába került. 1439-ben egy része Buják várához tartozott. 1453-ban *Szent-Györgyi* Tamás mester, magyarszlavoniai tartományi mester, a lovagok itteni birtokait Mohorai *Vidfi* Jánosnak adta, praediális (egyháznemesi) jószágként. 1472-ben a *Szobi* család is földesura volt a községnek, de 1493-ban itteni birtokait eladta. 1562—63-ban Hasszán Daud hűbérbirtokaihoz tartozott. 1579-ben esak kilencz ház után adózott. 1584—85-ben Mahmud bin Musztafa, a budai defter futárának a hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Orlé* Miklós volt a földesura. A török hódoltság alatt a helység ősi magyar lakosai kivesztek és helyükbe a Felvidékről tótok telepedtek. 1715-ben hét magyar, 17 tót, 1720-ban hat magyar és 21 tót háztartást írtak itt össze. A XVIII. század első felében a Királyfalvi *Roth* esalád, 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, Roth Tamás, *Tatay* Sámuel és László, *Horváthy* Mihály és József és *Platthy* Farkas voltak az urai, 1826-ban pedig a gróf *Telekiek* és a Horváthyak, mely utóbbiak a Mohorai Vidfi-féle részt birták. 1836-ban gróf Teleki Lászlóné volt a helység egyik birtokosa, majd gróf Teleki József, *Szontagh* István, gróf Teleki Auguszta, *Kassay* Pál, Szontagh Antónia, *Dömök* János, *Draskóczy* Pál, *Szexty* Gábor, *Hubay* Lajos és *Gáspár* János. Jelenleg gróf *Degenfeld* Lajosnak, báró *Naunstein* Frigyesné szül. *Bozó* Erzsébetnek és a Kassay családnak van itt nagyobb birtokuk. A jelenlegi gróf Degenfeld-féle nagyszabású kastélyt Roth Tamás és neje Vattay Borbála 1748-ban építtették. Leányuk, Johanna, férjhez ment gróf Teleki József koronaőrhöz, a kiváló íróhoz. Ennek a fia Teleki László, kinek neje báró Mészáros Johanna volt. Leányuk: gróf Teleki Aguszta, férjezett gróf Degenfeld Ottóné, a jelenlegi tulajdonos szülei. A kastélyban sok értékes és érdekes ereklye és műtárgy van. Itt őrzi a család Teleki Mihály székét, 1652-ből és egy aranyozott vert ezüst tálat, Bethlen Gábor ezüstveretű díszes pipáját, egy 1639-ből való remek faragott szekrényt, egy remekművű nagyértékű régi legyezőt; XVII. századbeli ötvösműveket. Van itt még sok értékes régi bútor, Roth Johanna és a Vattayak idejéből, sok régi, remek himzés, több régi értékes úri ruha, számos egykorú családi kép és körülbelül 4000 kötetes könyvtár. Az itteni evangélikus egyház 1647 előtt már fennállott. A templom 1788-ban épült gróf Teleki Józsefné Roth Johanna áldozatkészségéből, a hajdani János-lovagrend házának a helyén. Az egyház drágakövekkel kirakott több kelyhet őriz a XVII. és XVIII. századból, melyek a Vattay, a Roth és a Teleki családok ajándékai. 1743 július 11-én nagy tűz pusztított Szirákon, mely alkalommal a paplak is leégett. 1873-ban itt is szedte áldozatait a kolera. A község 1829-ben országos, 1841-ben hetivásárok tartására nyert kiváltságot. 1894-ben Posta Béla dr. a magyar nemzeti múzeum kiküldöttének vezetése alatt a gróf Degenfeld-féle kert mellett ásatásokat végeztek s ez alkalommal gazdag őskori leletre bukkantak, mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Az egyik dülőt akasztódülőnek nevezik, mert a XIX. század közepén itt végezték ki a Havér Pál nevű rablógyilkost. A községhez tartozik Czifra-major és *Csurgó*-puszta. Szupatak.

Szupatak. A hevesi határon fekvő kisközség. Házainak száma 65, lakosaié 245, a kik leginkább tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája Mátraverebély, távírója Bátony és vasúti állomása Kisterenye. E község már a középkorban fennállott. 1461—1484-ben *Asszupatak* néven említik az oklevelek. A XVI. században elpusztult s csak a XVIII. század második felében települt be újból. 1770-ben *Richter* Károly volt a földesura s ekkor esak hét jobbágy és három zsellérlakosa volt. 1826-ban *Ruttkay* György, később pedig Ruttkay Péter volt az

ura. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az itteni evangélikus templom 1903-ban épült. 1889-ben az egész község leégett. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn.

Szügy. *Szügy.* Balassagyarmat közelében fekszik. Kisközség, körjegyzőséggel, 150 házzal és 863 magyar, közte néhány tótajkú, de nagyobbára evangélikus vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Egyike a legérdekesebb őskori telepeknek, mert itt a kőkortól kezdve, a honfoglalás koráig minden korszak képviselve van. A földsánczokkal ellátott őskori Leányhegy nevű hegy alatt és annak közelében vannak leginkább e telepek és a népvándorláskori és honfoglaláskori temető is. A hagyomány a Leányhegy néven ismert sánczokhoz helyezi az Orbonás család várát; ez azonban tévedés, mert ott a sánczok között még egy jókora kunyhó sem fér el. Legvalószínűbb, hogy e sánczok a népvándorlás korából erednek. 1411-ig a *Szügyi* család volt a földesura, e család azonban hűtlenségbe esvén, Zsigmond király megfosztotta itteni birtokaitól, melyeket csere útján az *Orbonás* család kapott. Zsigmond később a községet Borbála királynénak, Albert pedig nejének Erzsébetnek adja, de rövid idő múlva *Lossonczy* László birtokába került. 1439-ben Garai László nyerte adományul. 1476-ban Garai Jób a helység fele részét, mely időközben a Mohorai *Vidfiak* kezébe került, *Országh* Mihálynak adta el. Bethlen Gábor harmadik támadása alkalmával (1626) az erdélyi hadak a helységet teljesen feldúlták. A lakosok elmenekültek, de a templom harangját Szelesténybe vitték, onnan pedig Abonyi János balassagyarmati házába. Abonyi azonban a harangot 1632-ben 25 frtért a három Palást község elüljáróinak zálogosította el s így került a harang a hontvármegyei Palástra. Az evangélikus templom a XVII. század második felében újból felépült. Az egykorú oklevelek 1681-ben új templomról tesznek említést. 1683-ban, midőn a szécsényi bég a füleki őrséggel Bécs ostromára indult, útközben Szügyöt feldúlta. A lakosság a drenyói völgybe menekült s midőn a veszedelem már elmúlt, tért vissza rejtekhelyéből, de nem a régi helyen, hanem attól kb. egy km.-nyire, a szőlők alatti kútnál telepedett le. A község régi helyének ma is Stara Dedina, vagyis Öregfalu a neve. Az 1715—1720. évi összeírások alkalmával a község két részből: *Alsó-* és *Felső-Szügyből* állott. 1715-ben a két helységben egy magyar és 21 tót háztartást írtak össze. 1720-ban Alsó-Szügyön négy magyar és kilencz tót háztartást vettek fel, de Felső-Szügy nemes községként szerepelt az összeírásban. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás szerint ekkor *Várkonyi* Ferencz volt itt birtokos. 1770-ben *Traitler* János, *Beniczky* János, *Prónay* árvái, *Paczolay* János, báró *Hellenbach* Lajos, *Jezerniczky* Pál, *Bene* Ádám, *Gáspár* Tamás, *Korcsek* Mihály, *Rósa* János, *Mikulay* István és a *Suhajdy* család voltak a földesurai. A XIX. század első felében pedig a Jezerniczky, a Traitler, a Prónay, a Beniczky, a *Folkusházy*, a Paczolay és a *Somoskeöy* családok. Jelenleg *Dezső* Ödön, *Fáy* Albert, *Foltényi* Károlyné, *Hanzély* Gyula és Ferencz, a *Simonyi* örökösök, *Schindler* Dénes és neje, a nagyobb birtokosai. A községbeli úrilakok közül a Hanzély-félét Hanzély László kir. tanácsos 1886-ban építtette. A Simonyi-féle kastélyt jelenleg özv. *Simonyi* Dénesné szül. báró *Csávossy* Benigna és családja lakja, az Okoliesányi-féle úrilak pedig a Beniczky családé volt. A XVIII. század közepétől 1790-ig a vármegye itt tartotta közgyűléseit és törvényszékeit. A régi vármegyeháza még most is fennáll. *Szerémy* Lajos vette meg, de jelenleg *Nagy* Lajos nyug. honvédszázados és neje tulajdona. A községet három ízben érte nagyobb tűzkatasztrófa: 1795 aug. 1-én, mikor a templom, az iskola és a lelkészlak is a lángok martalékává lett, 1823 nov. 22-én és 1884 jún. 22-én, a mikor 94 ház égett le. Az új evangélikus templom 1774—1781 között épült. Az egyház szentedényei között említést érdemel egy aranyozott ezüstkehely, 1713-ból, mely Bezzeg Anna és Battik Erzsébet ajándéka. A községben van fogyasztási és értékesítő szövetkezet és gőzmalom, mely utóbbi özv. Hanzély Lászlónéé. A Koplány völgy Kosztolik nevű dombján hajdan falu állott, mely a török hódoltság alatt pusztult el. Ide tartozik: *Dezsőtelep* (Paczolay-telep) és *Somlyótelep*.

Terbeléd. *Terbeléd.* Fülek és Losoncz között fekszik. Magyar kisközség 87 házzal és 546 római kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Rapp. E község már a XIII. században fennállott. 1246-ban Fülek várának tartozékai között szerepel és 1332—37-ben a pápai tizedjegyzékben is megtaláljuk, a mi azt bizonyítja, hogy ekkor már egyháza is volt. 1405—1409-ben a *Kovácsi* család volt itt birtokos. 1467-ben Divény várához tartozott. Az 1548. évi adó-

összeírásban két ilynevű helységet találunk. *Alsó-Terbelédet*, melynek *Ragyolczy* Ferencz és *Felső-Terbelédet*, melynek *Csalomjay* Zsigmond volt az ura ; de 1598-ban már *Nagy* Miklós birtokában találjuk. 1624-ben egy nemes telekre, mely azelőtt *Sághy* Bálinté volt, *Bosnyák* Tamás nyer adományt. 1715-ben öt és 1720-ban hat magyar háztartást írtak itt össze. 1770-ben *Teleki* László, *Ráday* Gedeon, *Prónay* László, *Mocsáry* Samu és *Beniczky* Tamás voltak a földesurai. 1826-ban a *Plachy* család, *Jakabfalvy* András és Beniczky Tamás, majd Beniczky Gyula, Jakabfalvy József és *Magyar* Zsuzsánna. Jelenleg *Beniczky* Árpád és *Wohl* Aladár dr. a nagyobb birtokosai. A községbeli két régi úrilak és az új kastély Wohl Aladár tulajdona. A régiek a Jakabfalvy és a Magyar családokéi voltak, az új kastélyt pedig Wohl Aladár építtette 1898-ban. Az itteni jelenlegi római kath. templom 1896-ban épült. A határban bazaltkőbánya van. A községhez tartoznak a következő lakott helyek : *Alsó-* és *Felsőbábi* puszták, *Lázi*-puszta, *Lázi Alsó-* és *Felsőmajor*. Alsó- és Felsőbábi puszták már 1246-ban szerepelnek *Baba* név alatt. 1342-ben *Szécsényi* Tamás birtokában voltak, a ki azokat *Zagyvafői* Miklós fia Petőnek adta eserébe. Ettől kezdve Zagyvafő várához tartoztak. *Lázi*-puszta 1435-ben önálló helységként szerepel az oklevelekben, a mikor a fülcki várhoz tartozott. 1826-ban *Beniczky* Lajos volt a földesura. Most Beniczky Árpád birtoka, ki itt a régi Beniczky-féle kúriában lakik. Van itt értékes régi könyveket tartalmazó gazdag könyvtár.

Tereske. A Cserhát-hegység alján fekvő magyar kisközség körjegyzőséggel. Házainak száma 154 és róm. kath. vallású lakosaié 994. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Rétság. E községben még a tatárjárás előtti korszakban, a Boldogasszonyhoz czímzett Benedek-rendű apátság állott fenn, melyről a váradi regestrum (1219—1239) is megemlékezik. E kolostor a XIII—XV. században még fennállott ; nyomai a községhez tartozó Dennek-pusztai erdőben még ma is láthatók. A XVI. század közepén a helység a török hódoltsághoz tartozott és 1562—1563-ban Hasszán bég, Rusztem pasa helytartója, 1583—1584-ben pedig Musztafa bin Abdullah, esztergomi lovas vitéz, 1584—85-ben Mohammed Juszuf, a nógrádi tüzérek főnöke, 1592-ben pedig Behrem bin Abdullah, nógrádi tüzértizedes hűbérbirtoka volt. 1593-ban felszabadult a hódoltság alól. 1598-ban *Kampor* Ferenez özvegye volt a birtokosa. 1715-ben 14 magyar és hét tót, 1720-ban 12 magyar és négy tót háztartását írták össze. A XVIII. század első felében a *Frideczky* esalád, 1770-ben Frideezky Tádé, Frideezkyné szül. Farkas Anna, Frideezky Róza, *Balczer* József, *Bory* István és a *Jeszenszky* család volt a földesura, 1826-ban Jeszenszky István, *Szmrecsányi* István, Frideezky József, Bory János özvegye, továbbá a *Szily*, *Kokovay* esaládok, *Angyal* és a *Pogány* esaládok és *Huszár* Károly. Jelenleg Huszár László dr.-nak, *Egresy* Aladárnak, *Pápa* Zsigmondnak, a Szmreesányi örökösöknek és özv. *Keresztszeghy* Lajosné szül. Angyal Herminnek van itt nagyobb birtoka. A községbeli úrilakok közül a Pápa Zsigmond és Angyal Hermin házainak alapjai még a középkorból valók. Az előbbié az egykori Benedek-rendű kolostor, az utóbbié pedig azelőtt a Frideczky-kúria volt. Huszár László úrilaka 1848-ban épült. Az 1710 január 22-én lezajlott romhányi ütközet e község határára is kiterjedt. Az itt elesetteket a Dennek-pusztához tartozó erdőben hantolták el. 1866-ban itt is pusztított a kolera. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak a már említett *Dennek*-pusztán kívül *Farkasvölgy-*, *Ilonka-*, *Károly-*, *Kormos* és *Ledér*-puszták. Tereske.

Terény. A szandai völgyben fekvő magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 142, lakosaié 829, a kik vegyesen róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Magyarnándor. A középkorban *Vásáros-Terjén* néven szerepel az oklevelekben és városi kiváltságokkal bírt. 1506-ban Terjéni *Radnóthy* György birtokában találjuk. 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. 1633—1634-ben a váczi nahijéban a török hódoltsághoz tartozott. 1660-ban a divényi uradalom birtoka volt. 1686-ban gróf *Zichy* István nyerte a helységet adományul. 1715-ben öt magyar, 11 tót, 1720-ban 12 magyar és 16 tót háztartást írtak itt össze. A XVIII. század első felétől a gróf Zichy, *Baloghy*, a gróf *Balassa* esaládok, később még a herezeg *Esterházy* esalád volt a helységben birtokos. Jelenleg a gróf Zichy család, tokábbá gróf *Károlyi* Erzsébet férj. gróf *Pappenheim* Sigfriedné a helység legnagyobb birtokosai s az utóbbié az egykori Lázár-féle kúria is. A róm. kath. templom már a középkorban fennállott, Terény.

de az idők folyamán többször átalakították. Harangjai közül az egyik az »1497 refusa 1696. O rex gloriae veni eum pace«, a másik pedig »Vocem Tuam Audivi Domine et Tinnii 1758« feliratot viseli. 1873-ban a kolera tizedelte meg lakosait. A községben gróf Pappenheim Sigfriednének mezőgazdasági szeszgyára és gőzmalma van. A község dülőnevei közül említést érdemelnek : Akasztóhegy, Peresdülő és Barátszurdok. Az Akasztóhegyen állott hajdan, mikor még a község pallosjoggal bírt, az akasztófa. A Peres-dülő miatt 1848 előtt a Herencsényiek és a Terényiek között per folyt. A Barátszurdok helyén hajdan kolostor állt. Ide tartozik : *Pusztakiskér*, továbbá részben Magyarnándorhoz, részben Terényhez: *Csikorpuszta*, mely a XV. században *Sokor* néven önálló helység volt.

Tolmács. *Tolmács.* A romhány-diósjenői vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 161, lakosaié 985, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. Távírója és vasúti állomása helyben van, de postája Rétság. Eredetileg a jeruzsálemi János lovagrendiek birtoka, kiknek itt 1274-ben rendházuk is volt. A község csak a XIV. században keletkezett, mert 1299-ben még csak puszta földterületként van említve. 1393-ban, Szomolyával együtt, a *Lossonczy* család birtokában találjuk. Vámja Szanda várához tartozott. 1562—1563-ban hódoltsági hely volt s a nógrádi szandzsákhoz tartozott ; ekkor 20 adóköteles házat írtak benne össze, 1562—1563-ban Ahmed bég, nógrádi mizliva, 1582—1583-ban Mohammed bin Bali hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Illésházy* István volt a földesura. 1715-ben hat és 1720-ban tíz magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Pamhakel* József, *Pyber* Benedek és *Lipthay* Pál, 1826-ban *Szent-Ivány* Márk volt az ura, később pedig a gróf *Forgách* család volt itt birtokos. Jelenleg *Edvi Illés* Ödön és *Herzfeld* Frigyes a nagyobb birtokosai. Az itteni úrilakok közül az Edvi Illés Ödönét Illés Ádám építtette 1860-ban, Herzfeld Frigyesé pedig újabban épült a régi Szent-Ivány-féle kastély alapfalaira. A róm. kath. templom az 1830-as évek óta áll fenn. 1886-ban majdnem az egész község leégett. Ide tartoznak : *Illés-*, *Irtás-*, *Lókos-* és *Sziluska*-puszták.

Tósár. *Tósár.* (Azelőtt Tosoneza.) Losoneztól nem messze fekszik. Kisközség, 54 házzal és 369, leginkább tót ajkú és evangélikus vallású lakossal. Postája Losoneztamási, távírója és vasúti állomása Losoncz. 1467-ben Divény várához tartozott. 1548—1598-ban *Balassa* Zsigmond, 1660-ban pedig Balassa Imre volt a földesura. 1715-ben 14 tót, 1720-ban 10 magyar és négy tót háztartását írták össze. 1770-ben báró *Haller* Sámuel tábornok, gróf *Zichy* Ferencz, gróf Balassa Pál, báró *Révay* László, báró *Orczy* Lőrincz, *Ettre* Zsigmond és Ferenez, *Lessenyey* Imre, *Ráday* Gedeon és *Frajzaizen* Zsigmond voltak az urai. 1826-ban pedig *Török* János. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az ág. ev. templom 1809-ben épült. A községhez tartozik : *Hallér*-téglagyártelep, melyet *Kovács* Mihály bérel.

Tótkelecsény. *Tótkelecsény.* A Sztregova-patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 45, lakosaié 221, a kik leginkább tótok és evangélikus vallásúak. Postája : Alsósztregova, távírója és vasúti állomása Nógrádszakal és vasuti megállóhelye Rárós-puszta. E helységről csak a XVII. század elejétől kezdve vannak adataink. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1715-ben nemes községként szerepel az összeírásban. Ekkor kilencz magyar és négy tót háztartását vették fel, 1720-ban pedig három magyar, négy német és két tót háztartását. A XVIII. század első felében a *Madách* család, 1770-ben *Baross* József és György voltak a földesurai. 1826-ban gróf *Zichy* Károly birtokában találjuk és később gróf *Forgách* Antal birtokába került. Jelenleg *Janssen* Ernő a legnagyobb birtokosa s az övé az emeletes kastély is, melyet a *Baross* család a XVIII. század második felében építtetett s a mely azután a gróf Zichy család, majd gróf Forgách Antal birtokába került. 1873-ban itt is a kolera pusztított. A községhez tartozik *Podluzsánka*-puszta.

Tótkisfalu. *Tótkisfalu.* Ugyanesak a sztregovai völgyben fekvő kisközség. Csak 30 háza van és összesen 134 tótajkú, evangélikus vallású lakosa. Postája Alsósztregova, távírója Litke s vasúti állomása Rárós-puszta. A község neve hajdan *Malawieszka* volt. 1598-ban *Madách* Péter volt a földesura. 1715-ben három német, 12 tót, 1720-ban öt magyar és hét tót háztartást írtak össze benne. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, *Révay* Péter, *Baross* József és György, *Fáy* Mihály, *Mikula* Péter és *Darvas* Ferencz, a XIX. század első felében pedig a gróf *Forgách* család volt az ura. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. 1873-ban itt is a kolera pusztított. A községben nincs templom.

Tótkeleeseny. — A gróf Forgách-féle kastély. Most Jansen Ernőé.

1

2

3

1. Vanyarcz : A Beniczky-féle kúria. — 2. Dessewffy Dezső úrilaka. — 3. Videfalva : Asbóth János kastélya.

Tőrincs. Ipolyvölgyi magyar kisközség, 96 házzal és 567 lakossal, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Vilke, távírója és vasút állomása Litke. A *Záh* nemzetség ősi birtoka. Midőn Záh Feliczián visegrádi merénylete után, a nemzetség összes birtokait elkobozták, Károly király 1332-ben e helységet az *Ákos* nembeli Cselen fia Sándor fia Jánosnak, a *Méhi* és a Karancssághi *Sághy* család ősének adományozta. 1346-ban a fenti János és testvére, Jakab, Tőrincset a Gömörvármegyei Jolsva-Tapolczáért elcserélték. Ennek ellenére 1374—1398-ban ismét a Méhi család birtokában találjuk. 1368-ban *Alsó-* és *Felső-Tőrincs* nevű helységekről emlékeznek meg az oklevelek. 1458-ban a *Dályai* család tagjai vesznek itt részeket zálogba a Karancssághi Sághy családtól. A Sághy család bírja a helységet 1481-ben is. 1548-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott s az 1562—63. évi adólajstromokban a szécsényi szandzsák községei között találjuk, nyolcz adóköteles házzal. 1587-ben Musztafa bin Ibrahim bírta a helység egy részét hűbérűl, de kívüle még Khudaverdi bin Abdullah, Szécsény várbeli gyalogosnak is volt itt birtoka. 1598-ban *Szent-mariay* György volt a földesura. 1660-ban *Balassa* Imre divényi uradalmához tartozott. 1715-ben hat és 1720-ban 10 magyar háztartását írták össze. A XVIII. század első felében a gróf *Koháryak,* 1755-ben gróf *Forgách* Ignácz és János, 1770-ben gróf Forgách János, 1826-ban gróf Forgách Alajos voltak az urai; most pedig gróf Forgách Ilona, gróf Wenckheim Ferenczné örököseinek, továbbá özv. gróf Forgách Józsefné, szül. báró Révay Saroltának van itt nagyobb birtoka. Az itteni róm. kath. templom a XVIII. század közepén épült. A XIX. század folyamán három ízben dühöngött itt a kolera. 1831-ben, 1855-ben és 1873-ban. A községhez tartoznak: *Rárós-* és *Sári-*puszták. Rárós-puszta már a XIV. század elején fennállott és *Dráhi* Tamás fiainak a birtokában volt, de hűtlenségük következtében I. Károly király e birtokot tőlük elvette és 1321-ben *Szécsényi* Tamás főispánnak adta. 1487-ben a Gúthi *Országh* család birtokában találjuk. Tőrincs.

Tugár. (Azelőtt Kistugár.) Divény közelében fekvő kisközség. Házainak száma 96, lakosaié, a kik tótajkúak és róm. kath. vallásúak, 553. Postája Divény távírója és vasúti állomása Lónyabánya. E községet 1477-ben a *Szilassy* család nyerte adományúl Mátyás királytól. 1548-ban a *Lossonczy* család birtokában találjuk. 1598-ban *Balassa* Zsigmond birtoka s ekkor *Divény-Tugár* néven szerepel az adólajstromokban. 1686-ban egyik részére gróf *Zichy* István kapott királyi adományt. 1715-ben hat és 1720-ban hét tót háztartást írtak benne össze. 1770-től a gróf *Forgách* család volt a földesura és jelenleg is gróf Forgách János a legnagyobb birtokosa. A községbeli róm. kath. templom 1836-ban épült. A határban márvány- és mészkőbánya van. A községhez tartozik *Forgách-*puszta. Tugár.

Túrmező. (Azelőtt Turopolya.) A honti határ közelében fekvő nagyközség. Van 199 háza és 1075 tótajkú, evangélikus vallású lakosa. Postája Felsőtisztás, távírója Gács és vasúti állomása Gács és Rárósszakal. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben találkozunk vele, a mikor tehát már tekintélyes egyházas hely volt. A középkorban a *Turi* család volt a földesura. 1548-ban *Balassa* Imre és János birtokában találjuk. A XVI. század közepén behódolt a törököknek s az 1562—63. évi török lajstromok szerint 24 adóköteles házzal a nógrádi szandzsákhoz tartozott és Ferhádnak, Ahmed bég fivérének a hűbérbirtoka volt. 1579-ben 20 ház után adózott. 1585—86-ban Hasszán szécsényi szandzsák-bég hűbérbirtokai közé számították. 1598-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura. 1660-ban a divényi uradalomhoz tartozott. 1686-ban a helység egy részét gróf *Zichy* István nyerte adományúl. 1715-ben négy magyar, egy német és 25 tót, 1720-ban 9 magyar és 19 tót háztartást írtak itt össze. 1770-ben a Zichy és a Balassa család, 1826-ban kívülök a *Szent-Ivány* család volt itt birtokos és jelenleg a gróf Zichy család és gróf *Wenckheim* Ferenczné örökösei a nagyobb birtokosai. Túrmező articularis hely volt. Midőn 1762-ben az evangélikusok új templomot akartak építeni, csak úgy kaptak erre engedélyt, ha a régi templom anyagát használják fel. A nép ezt kijátszandó, éjjel hordta az új köveket az építkezéshez. De rajtavesztett s azután csak katonai fedezet mellett folytathatták az építkezést. Ennek az lett a következménye, hogy az új templom tornya aránytalanul nagyobb a templom hajójánál. 1806-ban egy ház kivételével az egész falu leégett. 1873-ban pedig a kolera pusztította a lakosokat. A községházán egy Rákóczi-korabeli dobot és egy tatár zászlót őriznek. A határbeli Bralo-hegyen őskori leletek szoktak felszínre kerülni és a Samilova nevű gránitszikla-falnak olyan az alakja, mintha Túrmező.

várfal volna. Van itt több barlang is, melyek közül az egyiket, a hagyomány szerint, a husziták korában templomnak használták. A Flaska szikláján lakott a népmonda szerint Flaska, a híres rablóvezér, ki a Viszoki skala nevű barlangban rejtegette rablott kincseit. A kincskeresők gyakran próbálkoztak e barlangba bejutni, de a nyílást elzáró szikla miatt nem tudtak. A Vinyiska-hegyen állott volna a hagyomány szerint a Turi család várkastélya. A Lazok nevű barlangban őstelepek nyomaira akadunk. A községhez tartoznak a következő lakott helyek: *Alsómalom*, *Egyházimalom*, *Dvoristyetanya*, *Hasznos*-telep, *Heberszkai-tanya*, *Hrabcsa*-tanya, *Jávoros*, *Mélymalom*, *Nyirjesi*-tanya, *Ördögvölgy*-tanya, *Panyov*-irtvány, *Sánta*-telep, *Urbán*-tanya, *Vörösvölgy*, *Zakrusja*-tanya és *Zichy*-puszta.

Udvarház. *Udvarház.* (Azelőtt Udvornya.) A budapest—ruttkai vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 51, lakosaié 351, a kik leginkább tótok és evangélikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Lónyabánya. 1467-ben már Divény várához tartozott. 1548-ban *Balassa* Zsigmond volt a földesura s ekkor *Ugyerna* néven szerepel az összeírásban. 1686-ban gróf *Zichy* István nyerte a helység egy részét adományul. 1715-ben öt és 1720-ban nyolcz tót háztartását írták össze. 1720—1740-ben a *Török* család volt itt birtokos. 1770-ben gróf Zichy Ferencz, báró *Haller* Samu, báró *Révay* László, gróf *Wass* György, Török András és *Sághy* Mihály voltak a földesurai. 1826-ban a gróf Zichyek divényi uradalmához tartozott. Később a báró *Orczy*, a herczeg *Esterházy* család, Török Sándor és Béla, a *Szent-Ivány* család, *Sághy* Amália és a *Tibold* család volt itt birtokos. Az Esterházy család részét Losoncz városa s ettől *Bajnok* András vette meg. Jelenleg nagyobb birtokosa az urbéres gazdák társulata. 1873-ban a kolera itt is pusztított. Az ág. h. ev. templom 1858 körül épült.

Vanyarcz. *Vanyarcz.* A pestmegyei határ közelében fekszik. Kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 218 és lakosaié, a kik leginkább tótanyanyelvűek, de erősen megmagyarosodtak és evangélikus vallásúak, 1355. Postája helyben van, távírója és vasútállomása Galgaguta. A községet a XIV. század közepén az *Aba* nemzetség *Rhédei* ágának birtokában találjuk. 1484-ben is a Rhédei család volt a földesura. A XVI. század közepén teljesen elpusztult, sőt az 1548. évi adóösszeírásban sem találjuk. A XVIII. század elején települt be újból, de az 1715. évi összeírásból még hiányzik. 1717-ben is csak pusztaként szerepel, 1720-ban pedig már nemes községként, adóköteles háztartások nélkül. 1770-ben *Roth* Éva, *Divényi* Gábor, *Bene* Pál és Ádám, *Berczelly* János özvegye, *Prónay* Pál, *Dobák* József, *Rajcsányi* Pál, továbbá a *Kozma*, a *Szilassy*, a *Rákóczy* és a *Baloghy* családok voltak az urai. 1826-ban a Dessewffy család volt itt birtokos, később pedig a *Veres*, a *Jezerniczky* s a *Szirmay* családok is szereztek itt birtokot. Jelenleg *Dessewffy* Ödönnek, gróf *Degenfeld* Lajosnak, báró Prónay Dezsőnek és Bamberger Manónak van itt nagyobb birtoka. A Dessewffy-féle úrilakot, melyben Dessewffy Ödön fia Dezső lakik, 1760 táján egy Ilgó nevű mérnök építtette. Az itteni evangélikus templom 1799—1800-ban épült. A templomban Veres Pálné, szül. Beniczky Herminnek, a hazai nőnevelésügy egyik legbuzgóbb zászlóvivőjének az emléktáblája van elhelyezve. 1873-ban 81-en estek a kolerajárványnak áldozatul. A községhez tartozik: *Kis- és Nagyuzsa-puszta.* E két puszta helyén a középkorban *Uzsa* helység állott, mely 1246-ban a *Kökényes* és *Radnót* nembeli János birtoka volt. 1317-ben Károly király a Rimaszécsi *Széchyeknek* adományozta. 1488-ban az Uzsai család birtokában találjuk. A XVI. században elpusztult. A községhez tartoznak még: *Alsó-* és *Felsősarlós-*, *Hajnal-*, *Jazaró-*, *Kijáró-* és *Makó*-puszták.

Vámosfalva. *Vámosfalva.* A budapest—ruttkai vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 171, lakosaié 1046, a kik tótajkúak és nagyobbára evangélikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Lónyabánya, de feltételes megállóhelye is van. A XIV. században már fennállott. 1393-ban *Vámoslehota* néven fordul elő. 1423-ban vámszedőhely volt. 1467-ben és 1473-ban már a mai nevén is szerepel. 1467-ben Divény várához tartozott. 1548-ban *Balassa* Zsigmond, volt a földesura. A XVII. század közepén Balassa Imre, kinek hűtlensége következtében a koronára szállván, I. Lipót király 1686-ban gróf *Zichy* Istvánnak adományozta. 1715-ben egy magyar és 9 tót, 1720-ban három magyar és 12 tót háztartást írtak itt össze. 1770-től ismét a Zichy család birtoka. 1821 május 8-án egy asszony vigyázatlansága következtében tűz támadt és az egész falu leégett. 1873-ban itt is a kolera lépett fel, de kisebb mértékben. A községhez tartoznak *Alsóbzova*-telep, *Berecz*-telep (azelőtt Berzovairtvány), *Szarvas*-irtvány (azelőtt Galova), végül *Zsellér*-irtvány (azelőtt Podpanova, Sztrhár és Hlahova).

Várkút (azelőtt Hradistya). A vármegye felső részén, az Ipoly közelében fekvő kisközség, 146 házzal és 690 lakossal, a kik tótajkúak s vegyesen róm. kath. és evangélikus vallásúak. Postája Ipolyróna, távírója és vasúti állomása Ipolyszele. 1435—1454-ben Fülek várához tartozott s ekkor a *Perényi* család birtokában találjuk. 1598-ban *Orlé* Miklós volt a földesura. 1715-ben 10 és 1720-ban 13 tót háztártást írtak össze e helységben. A XVIII. század elejétől kezdve a *Szent-Ivány* család volt az ura. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az evangélikus templom 1898-ban épült. 1831-ben és 1873-ban a kolera dühöngött a községben. A községhez tartozik Várkút-irtvány. Várkút.

Varsány. Szécsény közelében fekszik. Magyar kisközség 154 házzal és 1092 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Szécsény, már a középkorban fennállott. A XIV. század elején *Varsányi* István birtokában találjuk, a kitől azonban I. Károly király elvette és 1319-ben *Szécsényi* Tamás főispánnak adományozta. 1327-ben, mikor Szécsényi Tamást e birtokba beiktatták, két Varsány nevű faluról emlékeznek meg az oklevelek. 1415-ben az *Olnódi* Czudar család birtoka. 1455-ben Szécsényi Lászlóé s ekkor a szécsényi uradalomhoz tartozott. 1461-ben a Gúthi *Országh* és a *Lossonczy* családok nyerik adományúl. A XVI. század közepén a törököknek behódolván, 1562—63-ban Hasszán bin Ahmed hűbérbirtoka volt. 1598-ban *Lipthay* Imre volt az ura. 1621-ben *Géczy* András gyermekei Gáspár, Gábor, Pál és Juliánna, valamint özvegye *Soós* Eufrozina osztoztak az itteni birtokon. 1633—36-ban a váczi nahije községei között találjuk s ekkor csak három adóköteles házát írták össze. 1715—1720-ban pedig kilencz—kilencz magyar háztartását. 1754—55-ben *Géczy* László és *Nagy* István voltak itt birtokosok, 1770-ben gróf *Forgách* Miklós és János, *Gedey* Ezechiel és András, *Kubinyi* Sándor és Antal, 1826-ban pedig gróf Forgách József, *Lisznyay* Károly, Nagy Ferencz és a *Harmos* örökösök, 1848 előtt a Lisznyay, *Pulszky* és *Ivánka* család. Jelenleg *Baross* Árpád és neje báró *Rosner* Eleonora, *Hoffmann* Kornél, *Glück* Adolfné és *Klein* Jakab a legnagyobb birtokosok. Van öt úrilak: a Rosner-féle, mely most Hoffmann Kornél és a Puky-féle, mely Glück Adolfné tulajdona. Az itteni plebánia 1332—37-ben már fennállott, de a török hódoltság alatt megszünvén, jelenleg a rimóczi plebániához tartozik. A templom is nagyon régi. A határbeli lakott helyek a következők: *Havas*-puszta, *Kőforrás*-puszta, *Sajgótelep*, *Táb*-puszta és *Almás*-puszta. Ezek közül Táb-puszta, mely azelőtt Alsótáb, Felsőtáb és Kerekrét neveken szerepelt, a középkorban önálló helység volt. Már 1327—1391-ből vannak okleveles adataink fennállásáról. 1562—63-ban még önálló község és Hasszán Bali török tiszt hűbérbirtoka. — Almás-puszta 1455—1461-ben Hollókő tartozékai között szerepel. Varsány.

Vecseklő. A vármegye gömöri határszélén fekvő magyar kisközség. Van 66 háza és 426 róm. kath. lakosa. Postája Czered, távírója és vasúti állomása Ajnácskő. E községről a XVI. század elejétől kezdve vannak adataink. 1548-ban *Bebek* Ferencz, 1598-ban *Bassó* Péter volt a földesura. 1715-ben kilencz és 1720-ban 15 magyar háztartását írták össze. 1770-ben *Kiss* József, *Csoma* Zsigmond és *Gelényi* István voltak az urai, 1826-ban a Csoma család örökösei és Boldogházi *Kiss* József, később, 1905-ig a báró *Jósika* család volt itt birtokos, jelenleg pedig a Salgótarjáni Vasgyár Részvénytársaság, Kobelrauch Gyula és a zagyvarónai úrbéresek. 1891-ben az egész község leégett. A határban kőszénbánya van. A községhez tartozik *Erdészlak*-telep és *Nyirjes*-puszta. Vecseklő.

Veres. A felsőtisztási és a nagylámi hegyek alatt fekvő kisközség. Házainak száma 33, lakosaié 208, a kik tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája Felsőtisztás, távírója Gács, vasúti állomása Nógrádszakal. A község 1548-ban *Balassa* Imre és János, 1598-ban Balassa Zsigmond, 1660-ban Balassa Imre birtoka volt. 1686-ban gróf *Zichy* István nyerte adományúl. 1715-ben 14 és 1720-ban 13 tót háztartást írtak itt össze. 1770-től a Zichy és a Balassa családok voltak a földesurai, de később a gróf *Kálnoky* családnak volt itt birtoka. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. 1873-ban a kolera itt is erősen pusztított. Veres.

Videfalva. Losoncz közelében fekszik. Kisközség, 65 házzal és 497, vegyesen magyar és tótajkú, róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Losoncz. E községről a XVI. századtól kezdve vannak adataink. 1548-ban *Luka* Benedek, 1598-ban *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1715-ben három magyar és hat tót, 1720-ban négy magyar, egy német és öt tót háztartását írták össze. A XVIII. század első felében az esztergomi káptalan, 1770-ben, az úrbéri rendezéskor, *Vattay* Pál volt az ura. 1826-ban *Kubinyi* András birtoká- Videfalva.

ban találjuk, a kinek itteni kastélyában gazdag és fölötte nagybecsű és ritka érem- és ásványgyűjteménye volt. Jelenleg *Asbóth* János a község birtokosa s az övé az egykori Kubinyi-féle kastély is, mely a husziták legdélibb vára volt s 1706-ban a Forgáchok barok stilben restauráltatták. Még ma is láthatók az egykori várárkok nyomai s még áll két bástya, barok freskókkal. Van itt 2000 kötetes könyvtár és képtár, A. János, Thököly Imre udvari embere, A. Lajos 1848-ban honv. tábornok, hadtestparancsnok, A. Sándor, Kossuth vezérhadsegéde, később az Am. Egyes. Államok tábornoka és minisztere, e két testvér atyjának, A. János tiszai koronakerületi adminisztrátornak arczképével és más családi képekkel. — A róm. kath. templomot *Asbóth* János és neje építtette. 1740-ben az egész falu leégett, 1873-ban pedig a kolera tizedelte meg a lakosságot. A községhez tartozik *Bolondtó*-puszta.

Vilke. *Vilke.* Ipolymenti magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 153, és róm. kath. vallású lakosaié 947. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Losoncz vagy Ipolytarnócz. E község már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is előfordúl, tehát már akkor egyháza is volt. 1423-ban *Velike* néven említik az oklevelek. 1548-ban a *Lossonczy* család birtokában találjuk. A XVI. század közepén a török hódoltsághoz tartozott. 1562—1563-ban Musszia Cselebi hűbérbirtoka volt, 1566-ban azonban a helység jövedelmeit egyes főrangú tisztviselők illetményeinek fedezésére fordították. 1598-ban gróf *Forgách* Zsigmond volt a földesura. 1652-ben *Libertsey* Mihály és Ferencz, 1715-ben egy magyar és négy tót, 1720-ban öt magyar háztartását írták össze. A török hódoltság után 1848-ig a gróf *Forgách* család volt az ura. Jelenleg gróf *Wenckheim* Ferenczné, szül. gróf Forgách Ilona örökösei és özvegy gróf Forgách Józsefné, szül. báró *Révay* Sarolta a legnagyobb birtokosai. A mostani róm. kath. templom 1762-ben épült. 1730-ban az egész község leégett. 1831-ben a fél évig tartó kolerajárványnak 150 áldozata volt itt. 1855-ben három hét alatt 55 és 1873-ban 22 nap alatt 95. A község hajdan a határabeli Faluhelye dűlőn, az Ipoly közelében, a mai Ipolytarnócz szomszédságában feküdt. A török hódoltság alatt pusztúlt el. Az ősi templom harangját néhány évvel ezelőtt szántás közben meg is találták. E harangot jelenleg a gácsi várban őrzik. A hagyomány szerint Velike hajdan városi kiváltságokat élvezett. Erre nézve ugyan nincsenek történelmi adataink, de a határához tartozó egyik kaszálót ma is Városrét-dülőnek nevezik. A községbeliek róm. kath. olvasókört, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik *Nagydályómajor* melyről már a XIV. század elejétől kezdve vannak adataink. 1327-ben még csak birtokként szerepel, de 1383—1393-ban már önálló helység volt. 1548-ban *Dállyay* Zsigmond, György és László birtokában találjuk. Mellette feküdt *Kisdályó*, mely 1548-ban *Balassa* Zsigmondé volt. Az 1598. évi összeírásban már csak egy Dályó helységet találunk, melynek *Osgyány* Lőrincz volt a földesura. 1635-ben *Balassa* Imréné, szül. *Bosnyák* Judit nyerte osztályrészül. A XIX. század első felében a gróf *Forgách* család birtoka. A községhez tartozik még *Veresi*-puszta.

Vizslás. *Vizslás.* A budapest—ruttkai vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 115, lakosaié 759, a kik mind róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása Zagyvapálfalva, távírója Kisterenye. Már 1456-ban pusztaként szerepel s ekkor Vizslási *Darócz* Mihály nyerte adományúl V. László királytól. A XVI. század közepén elpusztúlt. Az 1548. évi adóösszeírásban már az elpusztúlt helységek között szerepel és a későbbi összeírásokból is hiányzik. A török hódoltság után települt be újból. 1715-ben már 17 és 1720-ban 13 magyar háztartását vették fel az összeírásba. 1770-ben *Tarródy* József, 1826-ban Gosztony Pál, Heves és Külső-Szolnok vármegyék alispánja volt a földesura. Jelenleg *Baranyay* Miklós a nagyobb birtokosa. A község hajdan a *Kaparó-puszta* helyén feküdt s csak a török hódoltság után telepedett a jelenlegi helyére. A róm. kath. templom 1843-ban épült. 1873-ban itt is a kolera pusztított. 1890-ben az egész község leégett. A községhez tartozik *Kaparó*-puszta és *Ujlak*-puszta, mely utóbbi 1413—1450-ben önálló helyként szerepelt s valószinüen a XVI. században pusztúlt el. Jelenleg Baranyay István birtoka, kinek itt csinos úrilaka van.

Zagyvapálfalva. *Zagyvapálfalva.* E néven a belügyminiszter Andrásfalva és Pálfalva községeket 1910 január 1-én egyesítette s így most közigazgatásilag egy község. Körjegyzőségi székhely, Salgótarján közelében. Házainak száma 218 és róm. kath. vallású magyar lakosaié 3499. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Andrásfalvának az 1548. évi adóösszeírás szerint *Lotho* János volt a

földesura. A későbbi összeírásokból hiányzik a község, sőt az 1715—20. évi összeírásban sem fordul elő. 1826-ban a gróf *Thoroczkay* család és a *Csoma* örökösök voltak a helység földesurai; később, a XIX. század közepén, *Gyürky* Ábrahám birtokában találjuk. Jelenleg báró *Solymosy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka.* Pálfalva község viszont *Alsó-* és *Felső-Pálfalva* egyesüléséből keletkezett. Már a középkorban fennállott. 1548-ban *Nagyfáy* Balázs birtokában találjuk. A későbbi összeírásokból hiányzik. Az 1715—1720. évi összeírásokban ismét szerepel, de csak egy magyar és három tót háztartással. 1740-ben a *Komjáthy* és a *Pakots* családok, 1770-ben *Mikulay* István, Komjáthy Sándor, *Pap* József özvegye, *Patkó* István örökösei és *Beniczky* István voltak a földesurai. A XIX század elején még puszta. 1826-ban Felső-Pálfalván 164-en, Alsó-Pálfalván 120-an laktak, közöttük *Bornemisza* Károly, Komjáthy özvegye és *Okolicsányi* Péter. 1836-ban már egy községgé alakult s ekkor az alsópálvai részen 139, a felsőpálfalvain 221 lakosa volt, földesurai pedig a Bornemisza, a Komjáthy, a Pap, az Okolicsányi és a *Kun* családok voltak. Később *Gyürky* Ábrahám lett a legnagyobb birtokosa. A község határában a »Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat«-nak kőszénbányája van, *Pock* Jenőnek pedig táblaüveggyára. A községhez tartoznak: *Csókás*-puszta, továbbá *Erzsébet-huta* és *Frigyesakna* bányatelepek.

Zagyvaróna. A hevesi határ közelében fekvő kisközség. Házainak száma 362, lakosaié 2244, a kik leginkább magyarok és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Salgótarján. A középkorban *Rónya (Nagy-Rónya)* néven említik az oklevelek. 1341-ben már fennállott. E helység határában állott *Zagyvafő* vára, mely 1435-ben már romokban hevert. A várat a csehek építették. 1460-ig volt a kezükben, a mikor azonban Mátyás király tőlük elfoglalta. 1478-ban a vár romokban hevert; ekkor a Serkei *Lorántffyak* birtoka, kikkel a *Tornaiak* perelnek a puszta várterület zálogbirtoka miatt. 1478-ban a várhoz tartozott Zagyvafő helység is, továbbá Garáb, Korlátfalva, Szenterzsébet (ma puszta) és *Inaszópuszta*, melyet 1435-ben városnak mondanak az oklevelek s a mely jelenleg *Inaszóbánya* néven e helységhez tartozik. 1548-ban *Zagyvai* Simon birtokában találjuk. Az 1715—1720. évi összeírásokban nemes községként fordul elő. A XVIII. század közepén ismét jobbágy-község s ekkor a *Bulyovszkyak*, majd 1770-ben *Prileszky* özvegye *Radvánszky* Erzsébet, a XIX. század első felében pedig báró *Prónay* Lajos voltak a földesurai. A róm. kath. templom még a török korból való. Van a helységben hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja és gőzmalom, mely Murányi Aladáré. A határban a Salgótarjáni Kőszénbánya r.-t. bányái vannak. A községhez tartozik az említett Inaszóbányán kívül még *Rónabánya* is. Zagyvaróna.

Zagyvaszántó. Zagyvamenti magyar kisközség, Heves megye határán. — Házainak száma 185 és róm. kath. vallású lakosaié 1442. Postája Lőrinczi, távírója és vasúti állomása Apcz-Zagyvaszántó. Első ízben »*terra Zantho*« alakban 1299-ben említik az oklevelek. A középkorban a váczi püspökség birtoka. 1575-ben *Szántai* Osvát, Nógrád vármegye alispánja volt a földesura, a kinek magtalan halála után leányági örököseire szállott. 1715-ben nyolcz magyar háztartását írták össze. Az 1720. évi összeírásban nemes községként, adóköteles háztartások nélkül fordul elő. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával gróf *Grassalkovich* Antal, báró *Hellenbach* és *Roth* Tamás voltak a földesurai, a XIX. század első felében pedig a herczeg Grassalkovich és a gróf *Teleki* családok. A Grassalkovich-féle birtok 1880 óta báró Tornyai *Schossberger* Rezsőé, a gróf Telekiek birtoka pedig gróf *Degenfeld* Lajosé. Az itteni róm. kath. templomot 1712-ben építtette *Koháry* István. 1770-ben újjáépítették. Az 1873. évi kolera itt is pusztított. A községhez tartozik *Gyúr*-puszta, mely már 1425-ben önálló helységként szerepel. Ekkor *Mikehatvana* helységgel volt határos. A török hódoltság alatt pusztult el. Zagyvaszántó.

Zobor, Szécsénytől nem messze fekszik. Kisközség, 49 házzal és 257, leginkább tótajkú és evangélikus vallású lakossal. Postája Csalár, távírója és vasúti állomása Szécsény. E község helyén már a középkorban fennállott egy hasonló nevű helység, mely 1449-ben a Serkei *Lorántffyak* birtoka volt, a kik e községet 1498-ban is bírták. Az 1548. évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között találjuk. 1587-ben Ali bin Bajezid hűbérbirtoka volt. A későbbi összeírásokból hiányzik s az 1715—1720. évi összeírásokban sem fordul elő. 1718-ban *Prónay* Antal pusztája volt. Ő telepítette be újból a morvaországi Malie Hrozienka* nevű helység protestáns lakosaival. Ezek 1734-ben községet Zobor.

és egyházat alapítottak az egykori Zobor helység tájékán, melyet *Zbor*-nak (Gyülekezet) neveztek el. Idővel az újonnan alakult község felvette a régi község nevét is. Mindvégig a Prónayak voltak a földesurai, de jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az evangélikus templom 1845-ben épült. 1861 augusztus 17-én a falu felerésze, a pajtákkal s az egész terméssel, leégett.

Zsély. *Zsély.* Balassagyarmat közelében fekszik. Magyar kisközség, körjegyzőséggel. Házainak száma 159 és nagyrészt róm. kath. vallású lakosaié 900. Postája helyben van. Távírója és vasúti állomása Balassagyarmat. Legrégibb birtokosai a *Balassák* ősei voltak. A XIII. század második felében Péter, honti főispán birtoka, kinek halála után, 1290-ben, az özvegyével kötött egyezség szerint, férfirokonai : *Bettér* zólyomi főispánnak, a Balassák tulajdonképeni ősének, továbbá Demeter, pozsonyi és zólyomi főispánnak, végül Detre fia Mikónak a birtokába került. Ettől kezdve, az egész középkoron át, szakadatlanul a Balassa család volt a földesura. Utóbb behódolt a törököknek és 1562—1563-ban Diváne Ali hűbérbirtoka volt. Ekkor 19 adóköteles házát írták össze. 1579-ben 25 ház után adózott. 1585—1586-ban Hasszán szécsényi szandzsákbég hűbérbirtokai közé tartozott. 1670-ben Balassa Imre és Péter birtoka, a kik *Keller* Jánosnak és nejének *Komáromy* Erzsébetnek 300 tallérért elzálogosították. Ezektől azonban *Mailáth* Miklós királyi ügyigazgató 1680-ban visszaváltotta. Később *Horváth* János és neje *Jánosy* Judith birtokába jutott, a kik *Koháry* Istvánnak és Jánosnak engedték át 300 tallérért. Balassa Imre hűtlensége következtében a divényi uradalom a magyar koronára szállott és Lipót király 1686-ban gróf *Zichy* Istvánnak adományozta. Az adománylevélben Zsély is bennfoglaltatván, ez alapon a Zichy család visszaváltotta azt a gróf Koháryaktól. A divényi uradalmat gróf Zichy Istvánnak 1687 január 7-én kelt végrendeletével, elsőszülöttségi s az elsőszülöttek kihalta esetén senioratusi hitbizománynyá alakították át. E végrendelet következtében Zsély I. Ádámra, majd ennek fiára Károlyra szállott, a ki azonban 1741 június 14-én fiutódok nélkül halván el, ettől kezdve az uradalmat a család seniorja haszonélvezi. Az itteni nagyszabású kastélyt, a nagyteremmel együtt, 1772-ben gróf Zichy Ferencz győri püspök, a nyugati részt pedig gróf Zichy Károly († 1876) építtette. A kastély nagytermében vannak elhelyezve a család seniorainak és a hitbizomány alapítójának arczképei. A kastélyban van elhelyezve a Zichy család híres levéltára, melyet 1858-ban szállítottak át a palotai várból Zsélyre. Jelenleg gróf Zichy Nándor a senioratus haszonélvezője. Az itteni plebániát 1771-ben alapították és a templom is ez időtájt épült. A községhez tartozik a zsélyi *Sósárfürdő*, melyet egészséges levegője, kies vidéke és hatásos vize miatt sokan felkeresnek, továbbá *Forrás*-puszta, *Károly*-major, *Mankó*-dülő, *Ortás*-puszta és *Peszerény*.

* * *

Források : Mocsáry Antal : Nemes Nógrád vármegyének Esmertetése I—III. *Csánki Dezső dr.:* Magyarország Tört. földrajza a Hunyadiak korában I. 89—120. — *Wertner Mór dr.:* Magyar nemzetségek I—II. — *Karácsonyi János dr. :* Magyar nemzetségek I—III. — *Fejér :* Cod. Dipl. — *Gróf Teleki József :* Hunyadiak kora. — *Fényes Elek :* Magyarországnak Mostani Állapotja II. kötet, 1837. évi kiadás. — *Századok* 1869. évf. — *Ortvay Tivadar:* Geographia Ecclesiastica Hungariae és Werbőczy István életrajza. — *Illésy János dr.:* Vásárszabadalmak Jegyzéke. — *Acsády Ignácz :* Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. — *Bél Mátyás :* Notitia Hungariae Novae IV. 2—154. — *Gracza György :* A magyar szabadságharcz története III—V. — *Tudományos Gyűjtemény* 1827. év. IX. 30. — *Sürgöny* 1863. évf. 128., 134., 150. — Levéltári anyag : *Országos Levéltár :* Dicalis conscriptiók. Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírás. Nógrád vármegye 1770. évi úrbéri összeírása. — *Gróf Károlyi család levéltára : Bosnyák-féle* iratok. — *Nógrád vármegye levéltára.* — *A divényi uradalom* 1660. évi úrbáriuma. — A helyszínén gyűjtött adatok.

NÓGRÁD VÁRMEGYE NÉPE.

A palóczok eredete.

Nógrád magyarsága a köztudatban palócz néven ismeretes. Palóczoknak tartja őket az egész világ s jómaguk csodálatosképen lekicsinylik e nevet. Mindenesetre nagyon feltűnő, hogy az a nép, melynek legszebb jellemvonása a mult idők emlékeihez való ragaszkodás s a mely a múltból minden téren legtöbb eredetiséget őrzött meg, épen a nevét felejtette volna el. Föltéve, hogy igazi becsületes neve volt. Csakhogy nem volt az! S ezt nem is annyira a történelem s az oklevelek igazolják, a melyekben a palócz név soha sem fordul elő, mint inkább az ő egyetemleges tiltakozásuk.[1]

A kun-palócz származtatás ellen már ez a tiltakozás is elég erős bizonyíték, de másutt — *Nógrádi palóczok* czímű most készülő munkámban — majd bővebben s részletes adatokra támaszkodva lesz alkalmam bebizonyítani, hogy a mai palóczoknak elkeresztelt magyarok nem ivadékai sem a honfoglaláskori, sem a későbbi kun-palóczoknak s hogy mégis azoknak tartják őket, annak oka abban rejlik, hogy történetíróink az ilyen kérdéseken csak átsiklanak olyanformán, hogy kritika nélkül veszik át egymástól az elődök palócz-elméletét és Anonymus kun-telepítését, teljesen figyelmen kívül hagyva azt, hogy a krónikások kunjai egészen más vidékeken állapodtak meg, mint a hol most palóczok laknak s különösen megfeledkezve arról, hogy a kunok Zsigmond, Mátyás idejében, sőt még később is külön kapitányok és bírák alatt, megtartva török eredetű kun nyelvüket, egész kis államot alkottak az országban, holott a palóczoknak keresztelt magyarok a kódexek és oklevelek palócz-nyelvsajátságainak bizonysága szerint, már jóval előbb kimutathatók hazánk Felvidékén.

Ezen az alapon a palóczoknak kun eredete ellen igen nyomós bizonyítékot szolgáltat *Balassa* József, midőn *A magyar nyelvjárások keletkezése* czímű értekezésében alapos nyelvészeti készültséggel a következő eredményre jut:

»Hogy a kunok megmagyarosodásával új nyelvjárás tényleg nem keletkezett, legvilágosabban bizonyítja az a körülmény, hogy az eredetileg egy nyelvű, de három különböző helyen letelepült kun népesség ma három különböző nyelvjárást beszél, a szerint, hogy megmagyarosodása előtt milyen magyar nyelvjárás hatása alá jutott. A Jászság lakosai a palóczság mellé jutva, ezt a nyelvjárást tanulták meg, a Kiskunság régi kun lakossága, mint azt a török hódoltság kora után is megmaradt községek lakosainak nyelve bizonyítja, az Alföld ö-ző nyelvjárását beszélte, míg a Nagykunság megmaradt régi lakossága máig is a felsőtiszai e-ző és i-ző nyelvjárást beszéli. A kunoknak e mai háromféle nyelvjárása azt is bizonyítja, hogy megmagyarosodásuk idejében már kifejlődtek a magyarság nyelvében ezek a legfőbb nyelvjárási különbségek.«

E sorokból s az említett értekezés többi adataiból nyilvánvaló, hogy a palócznak nevezett nyelvjárás a kunok betelepedése előtt már meg volt a magyar nyelvben s a palóczok mellé került kunok a palóczoktól tanúlták meg saját törökös nyelvük helyett a magyart s ilyenformán, ha előbb akadunk hazánkban palóczokra s csak azután kunokra, akkor teljes lehetetlenség, hogy amazok ezeknek az ivadékai lehessenek.

De különben is *Anonymus* és az oklevelek adatai szerint kunok telepedtek le a következő vármegyékben: Arad, Bars, Bihar, Borsod, Baranya, Bács-

[1] A kezemnél lévő kérdőivek szerint csupán egyetlenegy falu akad, mely palócz-mivoltát bevallja, sőt arra büszke is, azonban évekig tartó személyes adatgyüjtésem Nógrádban, *Benkóczy Emil* pedig (Uránia 1908.) máshol, a büszkeségnek éppen ellenkezőjét tapasztalta, igy tehát nagyon valószinü, hogy ez egy helyen is az uri elemnek Mikszáth müvei nyomán támadt palócz-büszkeségéről van szó s ugyanilyen jóhiszemüen téved a nép javára Hont vármegye ethnografusa is, midőn azt hiszi, hogy »palócz mivoltára a honti magyarság büszke«.

Bodrog, Csanád, Fejér, Győr, Heves, Komárom, Liptó, Moson, Nyitra, Pest, Pozsony, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szerém, Temes, Torontál, Vas, Verőcze és Zaránd. Ha tehát a mai palóczok a kunok ivadékai, akkor ezekben mindenütt palóczokat kellene találnunk, holott alig negyedrészükben van palócz. Továbbá hogyan magyarázza meg a kun-palócz elmélet azt, hogy a Nagykunságon nincs palócz, ellenben Nógrád, Hont és Gömör, a hova kunok nem telepedtek, tele van palóczczal? Ezt az ellentétet sokan úgy akarják elsimítani, hogy a beköltözött kunokat két csoportra osztják: 1. tulajdonképpeni kunokra; 2. palóczczá lett kunokra. De megfeledkeznek arról, hogy a bizánczi írók kunjai és az orosz-lengyel krónikák palóczai tulajdonképen teljesen azonos nép s még így sem magyarázzák meg, hogy a beköltözött kun-palóczok egyik része miért maradt meg hosszú ideig kunnak, a másik pedig miért lett mindjárt palócz?

Ezzel szemben történeti tény, hogy már az Árpádok korában volt a magyarságnak egy törzse, mely az ősi világ pogánysága czímén ősmagyarságához leghívebben ragaszkodott, továbbá elismert dolog, hogy még ma is van egy palócznak keresztelt népelem, mely feltűnő módon őrzi múltjának eredeti sajátságait.[1] A »*prisci moris observantia*«-nak e közös fonalával a két néptörzset összefűzhetjük s valószínűséget meghaladó biztossággal állíthatjuk, hogy a mai palócz, nem a más vidékeken letepült s nyomtalanul felszívódott kunoknak, hanem igenis a Cserhát és a Mátra vidékére tömörült vérbeli magyar törzsnek az ivadéka. Azé a törzsé, mely a konglomerált honfoglalók között az igazi magyarság bölcsőjét ringatta s ősi pogányságával a színtiszta ősmagyarság emlékeihez ragaszkodva, sehogy sem tudott megalkudni az új idők rohamos átalakulásaival s a magyarság megmentésére behívta Endrét és Levente herczeget. Levente nemsokára meghalt s pogány módra eltemetve, sírba szállt vele a pogányság nemzeti fölkelésének pillanatnyi diadala is, a Vatha vezérlete alatt fölbuzdúlt ősmagyarok pedig csakis a Mátra és Cserhát lakatlan rengetegeiben szóródhattak szét, a hol még ma is számos pogánykori reminiszczencziára akadunk. (V. ö. Ipolyi: Bélháromkúti apátság tört. Arch. Közl. VI.) Itt a mai palóczok ősapái voltak azok, a kik »*ritu gentilium iuxta puteos sacrificabant, vel ad arbores et fontes et lapides oblationes obferebant*« (Zyn. de Zabolcs 22.) — s ők zengték a fehérvári lázító gyűlés kobzosai után: Engedd minékünk, hogy eleink módjára pogányságban éljünk! Ez a pogánysághoz szító, pezsgő vérű magyar törzs nagyon hasonlított a kun-palóczok rakonczátlan természetéhez s így az Árpád-házi királyok alatt betelepült oroszok és lengyelek elkeresztelték őket palóczoknak, a hogyan hazájuk krónikásai is polowetzeknek (vadász, rabló) nevezték el az Oroszországba rablókalandokra járó kunokat. A zaklatott szláv környezet persze kapott e csúf néven, melyet a palócz magáénak el nem ismert soha s épen azért törvénykönyvbe, oklevélbe nem is kerülhetett és nem is került soha.[2]

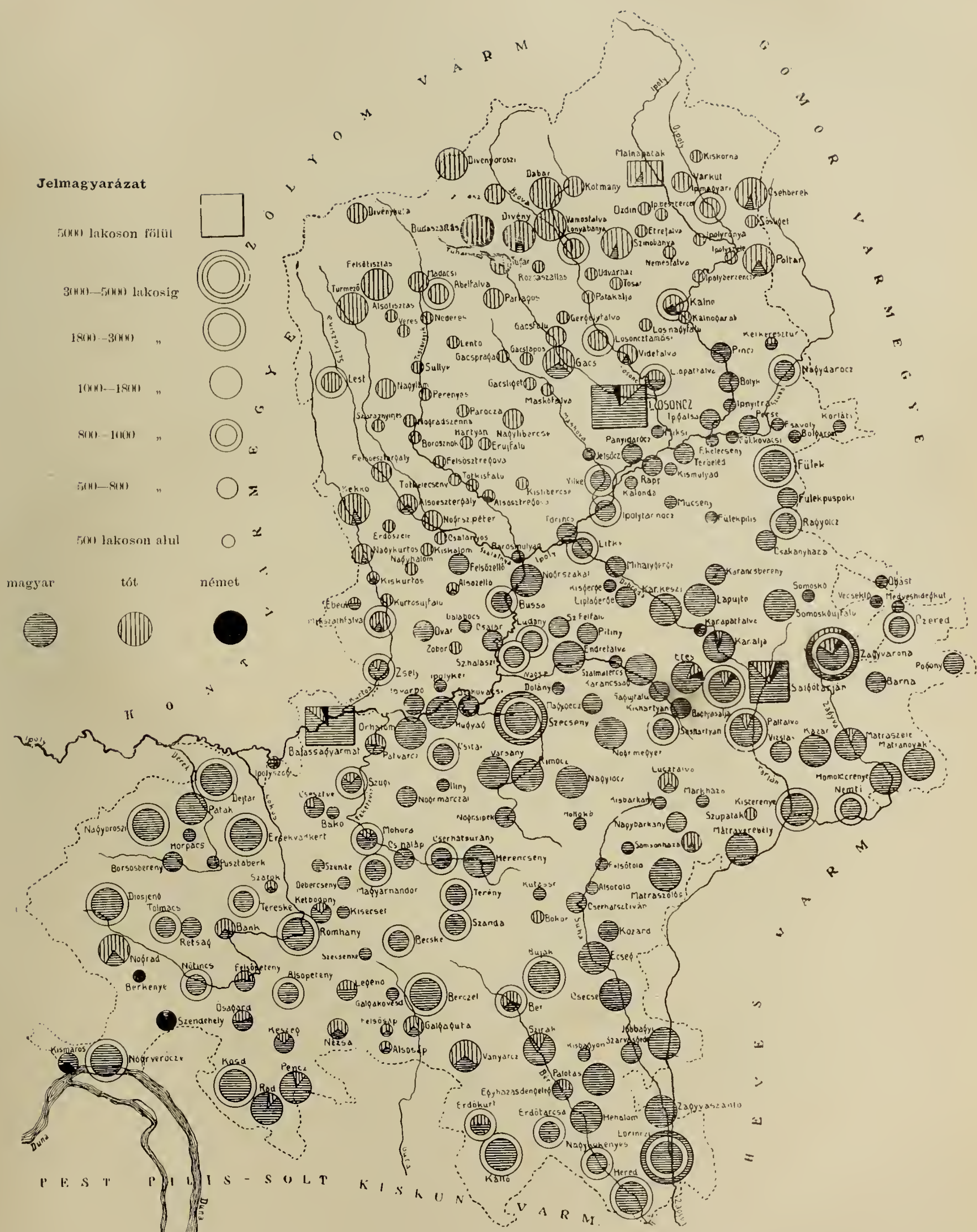
A palóczok osztályozása.

A milyen szétágazók a vélemények a palóczok múltjára nézve, épen olyan ellentétes nézeteket hallhatunk a nógrádiak jelen állapotára vonatkozólag is, mert míg a nyelvtudomány és a néprajz egész Nógrád magyarságát palócznak nevezi, addig egyesek különbséget tesznek magyar és palócz faluk között. E megkülönböztetés alapja az, hogy a társadalom közvéleményébe az élczlapok és az írók közvetítésével palócz néven holmi furfangos, czikornyás beszédű csodabogarak fészkelődtek be, akárcsak a külföldiek meggyőződésébe magyar néven

[1] E tekintetben különösen az érdekes, hogy a hét magyar törzs nevét: Kürtgyarmat, Megyer, Nyék, Kara, Kaza, Jenő (Enax), Tarján, mind megtaláljuk hat nógrádi: Balassagyarmat, Nógrádmegyer, Karancs, Kozárd, Diósjenő, Salgótarján és két tőszomszéd faluban: Ipolynyék, Acsakürt.

[2] A kun-palócz származtatás mellett vármegyénk egyik tiszteletreméltó férfiának, *Pintér* Sándornak, egészen önálló s igen tetszetős véleménye van a palóczok eredetéről, sajnos azonban, történeti alapja ingatag, éppen ezért *Szabó* Károly így nyilatkozott róla:

»Pintér a palóczok eredetére nézve úgy *Jerney*, mint *Hunfalvy* és *Pauler* nézeteit elveti s azok helyett egy maga által is csak valószínűnek mondott hypothesist állít föl, melyet azonban adatokkal és tudományos bírálat előtt megállható érvekkel támogatni nem tud«. Századok, 1880. — Jóllehet, e bírálat nagyon illuzóriussá teszi Pintér Sándornak hun-avar-palócz elméletét, mindamellett nem lehetetlen, hogy az újabb történeti kutatások esetleges eredményei igazat ne adhassanak neki s akkor szerény vélekedésünket, az ő erős meggyőződéséhez fűzve, méginkább igazolva látjuk, mert ha Pintér bebizonyítja, hogy a palóczok hun-avar maradványú testvérelemek, akkor még érthetőbbé válik az is, hogy a palóczok ősei miért ragaszkodtak annyira a régi pogányság emlékeihez.

Nógrád vármegye nemzetiségi és népsűrűségi térképe.

Tervezte: Pongrácz György.

Lapujtői régi palócz faház, a tetején »ekelovakkal.«

Nógrádmegyeri régi palócz ház.

holmi színpadi csikósok, kanászok és betyárok. S így, a mint a külföld nem tud igazi magyart képzelni gatya, fokos és paprika nélkül, épen úgy a hazai közönség is csak azt tartja igazi palócznak, a ki folyton körmönfont hunczutságokat produkál, érthetetlenül kiforgatott vaskos népies mondások kíséretében. Ilyen alapon azután mindenki más és más nógrádi falut jelöl ki igazi palócznak, jóllehet, valójában mind egyforma, de mégis talán nagyon finom preczizirozás kedvéért azt lehetne mondani, hogy »palóczok laknak az Ipoly mentén Pincztől Őrhalomig, továbbá a Karancs, Medves, Mátra és Cserhát vidékén, de már a balassagyarmati járás alsó és a sziráki járás felső részének, valamint az egész nógrádi járásnak magyar népe nem azonosítható teljesen a tulajdonképpeni palóczsággal. Nógrád palóczsága két csoportra osztható: 1. *karancsvidéki*, 2. *cserhátvidéki* palóczságra.

Ha minden áron igazi palóczokról akarunk beszélni, akkor a pálma talán a Gömörrel és Hevessel szomszédos karancsvidékieké, bár a cserhátvidékiektől, néhány szót és nyelvalakot kivévén, manapság már alig különböznek valamiben, hacsak abban nem, hogy a Salgótarján környékén lévő kő- és kőszénbányák vegyes népségével összekeveredve, sokkal hamarább fognak eredetiségükből kivetkőzni, mint amazok.

A nógrádi palócz középmagas, inkább szikár, mint köpczös ember. Hosszú »*nyakiglábak, égi meszelők*« nincsenek közöttük. Igazi szépség még a nők között is ritkán akad, de viszont a takarosan csinos többség mellett, elenyészően csekély a csúnya arcz. A Karancs vidékén a hosszúkás, míg a Cserhát vidékén a gömbölyded ábrázat a túlnyomó. A haj úgyszólván kivétel nélkül »*geszkenyebarna*« s a magas, széles homlok alatt apró macskaszemek villognak zöldesbarna színben. A kiálló arczcsontok az öregeknél szögletessé, a fiataloknál pedig kerekké teszik az arczot, de azért még sincs közöttük »*sajtpofájú buczó*«, a hosszúkás »*peneczilus képű*« vagy »*köcsögfejű*« meg épen kiszaladna a »*világbó*«. Az orr inkább rövid, alul kissé duzzadt, néha hegyes, de sohasem sasorr. Szakáll nagy ritkaság, a *bajúcz* pedig aféle kajla harcsabajúsz. Hajukat fölfelé fésülik s nem választják el. A leányok feje le van nyalva s ha nincsen kigöndörítve a hajuk, még a napsugár is hanyattesik rajta. A göndörítést úgy csinálják, hogy már csütörtökön este erősen becsavarják apró tekercsekbe és csak vasárnap reggel bontják szét. A fésülés nehéz mesterség, azt mindig valamelyik »nene« végzi el, s az eladó lányokat *hunczutkára*, a kicsinyeket pedig *kákósra* vagy *tyúkosan* fésüli meg. A hunczutkásnál fejtetőn a két fül között vízszintesen két részre osztja a hajat s a homlokrészt egy jobb és egy baloldali negyedre választva, a fül fölött a fejre vagy magára a fülre sodorja (hunczutka) és a lefésült hátsó félrészszel együtt háromágú »*vrekocsba*« vagy *hajágba* köti. A vrekocs fonatai czifra selyempántlikákba (hejkötő, kákó, hêkötő) vannak csavarva s a deréktájon hatalmas másliban végződnek. A *lutenáros* lányokat néhol (Mohora, Szügy) arról lehet megismerni, hogy a vrekocsuk nincs végig befonva, hanem a derék közepéig a kibontott göndör haj fel van duzzasztva s csak ezen alul kötik vrekocsba. A menyecskék és az asszonyok sohasem hordanak vrekocsot, sőt a hajukat legtöbben el is adják a városban a »hajas zsidó«-nak, mivel a fejük a rendes fejkendőn kívül állandóan egy szorosra kötött menyecske-kendővel van bekötve, melyet csak váltáskor tesznek le.

Hangulatviláguk alapja a *vidámság* s a lépten-nyomon előtörő jókedv. Ebből fakadnak a sokat emlegetett palócztréfák s ez táplálja azt a víg nótázást, mely a nógrádi lányok ajakán sohasem hallgat el. Messze földről, idegenből hazakerülve rendesen megjegyzik, hogy máshol nem is laknak olyan víg, »*figuroás*«[1] emberek, mint ők. Szájuk mindig nevetésre áll; a hol ketten összekerülnek, ott már tréfálódznak, mókáznak és jaj annak a harmadiknak, a ki nem tud velük együtt »*elparoádéznyi*«. Hamar hangolódnak jókedvre, de egykettőre felforr bennük az epe is és ez a hirtelen harag magyarázza meg, hogy vendégség, lakodalom nem lehet el verekedés nélkül. Hozzátartozik az úgy, mint »*a leveshő a kanoá*« s nem ér az a legény egy font kóczot sem, a kinek egynéhányszor be nem lékelték a fejét. Ez a heves természet okozza azt is, hogy mód nélkül bosszúállók. A »*csúfsoágba maradt*« legény nem felejti megaláztatását s egy-két

Testalak.

Jellem.

[1] Ennek a diftongusféle *oá*-nak nyelvészeti jele egy fölül kalapos és alul karikás *a* betű, de ezt a jelölést a laikusok kedvéért mellőzzük.

esztendő múltán is, a legelső alkalommal olyan nyugodt lélekkel üti főbe ellenfelét, mintha tegnapi tartozását adná meg neki. A verekedések és bicskázások leggyakoribb színtere persze a kocsma. A pálinka a fő. Ez az igazi »*foglyos itok*« (mert hamar kifog az emberen), a bor csak lakodalomba való, a hol ingyen adják. A minden apró ügyletet befejező áldomás is mindig pálinkát jelent s ezzel itatja a palócz reggelenként a fiát is, a ki még alig nőtt ki a csizmaszárból. A kocsmaasztalnál (toáflya) azután megered az amúgy is sebesen pergő, szapora palócznyelv s ha a »*mirgesbű vagy abbú a bundoás neroángassbú*« még nem vett be egy egész »*rétlyát*« (létra=liter), akkor szellemi frissesége valóban sziporkázik. De egyébként is született prókátor valamennyi s a jó istenen kívül becsapnánák mindenkit, mert ember legyen az, a ki az ő furfangos kerülgetéseik között megtalálja az egyenes útat. Körjegyzők, ügyvédek s törvényszéki bírák a megmondhatói, hogy mily nagy feladat a palóczból igazat kicsalni. Alázatosságukból csak néhány végignemes falu önérzetes büszkesége emelkedik ki, a többi csupa jámbor, kalaplevevő alak, de csupán addig, míg bajban van. Ha érzi az igazát vagy ha a »fityusz« (ital) már dolgozni kezd benne, akkor csakhamar »kigyugja a zászlót« s és az utcza közepére állva énekli a kakastollasoknak, hogy : »*Még az éjjê csendőrvérvel puczolom a csizmoám ki !*«

Csak három embert respektál : a papot, a szolgabírót és a falubeli régi földesurat. Mind a hármat a múltak hagyományának tisztelete tartja fenn a régi tekintély magaslatán, mert a palóczban a múlt idők kegyelete igen erős s ez óvja meg lobbanékony, okoskodásra igen hajlandó természetét a szocziálizmusba tévedéstől is. Ez köti a röghöz, mely apáiról maradt reá s egyedül ez tartja vissza Amerikától is. Pedig majdnem mindnyáján földhözragadt szegény emberek s az a darabka föld is, szétosztva a fiúk között, egyre-egyre keskenyebb lesz, de azért ragaszkodnak hozzá végső lehelletükig s kis falujokat nem hagyják el addig, míg csak betevő falatjuk akad. Azt tartja, hogy az ember föld nélkül olyan, mint az erdei madár fészek nélkül. — Letűnt az a boldog idő, midőn Bél Mátyás szerint csak lustálkodtak s tótokkal végeztettek, a vetésen kívül, minden munkát. Ma már hangyaszorgalommal szántják s keserves verítékkel öntözik a lankák kemény göröngyeit s ezek meg is teremnék a mindennapi kenyeret s meg is maradnának a talpuk alatt, ha az az átkozott »szilokféreg« ki nem ette volna a szőlőtőkét. Mert hát, ha valaki szeret *inni*, akkor a nógrádi palócz az, a ki *nagyokat szeret*. S míg maga szűrte a híres nógrádi borokat, addig nem is volt ez olyan országos nagy hiba, de mióta a fityuszért a kocsmába vándorol a garas s mióta pálinkára kapott, azóta egyre jobban szegényedik és rohamosan korcsosodik e jobb sorsra érdemes s igazán eszes nép. Sülyedésüknek minden mozzanata s jellemüknek minden fogyatkozása ennek az elszegényedésnek tulajdonítható, mert a melyik falu meg tudott maradni a régi »jó sorban«, annak népe minden tekintetben magán viseli az egyszerű, becsületes magyar ember fogalmának ismertetőjeleit, de a melyik váltókkal és takarékpénztári kölcsönökkel küzködik, az már megtanúlta, hogy egyenes úton nem vergődik zöldágra. Nem így volt az még csak nemrégiben is, de sajnos, a múltból legtöbb háznál csupán a jókedv maradt meg, a bőséget elsodorta az új idők szele s véle veszett egy sereg szép szokás és tiszteletreméltó jellemvonás is, mikről a régi palócz-etnografusok regélnek. — De megmaradt szívük bizodalma a Seregek Urában s őszinte *vallásossággal* lépik át mindig a templomajtó küszöbét. Nyakig érő hóban s térdig érő sárban sem mulasztanák el néhol az órajárásnyi paróchia miséjét s nagyon keményszívű embernek kell annak lennie, a ki az ünnepi vagy pláne éjféli miséről elmarad. Ha már végképpen nem szabadulhat el hazulról, akkor a kamrába vagy a kert végibe húzódva, ájtatos zsolozsmákkal könnyít töredött lelkén. Isten nevében köszön s a katholikus asszony az Úr Jézust dícséri szüntelen. A fuvaros is, ha nagyon megrakott szekérrel vagy hosszú útra indúl el, el nem mulasztaná, hogy »*No Jézus segí !*« — ez azonban nem zárja ki, hogy a legelső »*bakkanónál*« alaposan ki ne keljen a Gondviselés feledékenysége ellen, mert káromkodásra is igen könnyen kinyílik a szája, de ilyenkor is lehetőleg kíméli a szentek birodalmát s inkább családi vonatkozásokat emleget, az asszonyok pedig változatos átkozódásokkal, de különösen a »*korságos rossznehéssígvel, a nehéz nyovolyával s egyéb korelával*« sújtják egymást veszekedés közben.

Babonák. A vallásossággal, a katholikus asszonynépségnél karöltve jár a még mélyebb

meggyőződésen alapuló s az élet minden mozzanatába beleszövődő *babona*, melyek némelyikében az ősvallás töredékei lappanganak. Vegyük pl. azt a nógrádi babonát, hogy ha a szántóvető ember fölött gágogó vadludak repülnek el, akkor a kis libái nem lesznek hazajárósak, de ha otthon a szántás közben csizmájára tapadt földet közibük dobja, vagy ha azzal kört rajzol köréjük, akkor nem marad el egy sem közülök. (Bolgárom.) Itt ugyancsak nincs okozati összefüggés s könnyen rámondhatnók, hogy ostoba babona, de ha tekintetbe vesszük, hogy bűvös körben ülve már a rómaiak is jelentőségeket tulajdonítottak az egyes madaraknak és hogy őseink az anyaföldet mindig tisztelték, akkor a repülő vadludak gágogását az idegenbe hívó szózat szavának, a szántogató embert s a csizmájára tapadt földet pedig az anyaföld marasztaló ereje jelképének tekintve, sejthetjük e babona értelmét. Ősrégi vonatkozású pl. *Hugyag* vidékén az a lakodalmi szokás, hogy a hazahozott menyecske elé a küszöbre egy gyereket fektetnek s ő ennek a hátára lép, mert az rosszat jelentene, ha új otthona küszöbén a legelső lépésnél megbotlanék.

A babonáról részletesebben majd a temetés után fogunk szólni s itt még csak azt jegyezzük meg, hogy rege és monda nagyon kevés akad s a mi van is, az sem terjed túl a török világon, mert a palócz minden elmosódott eredetű eseményt a törökökhöz fűz. Ők építették a várakat és kastélyokat, ők vájták az alagútakat és fúrták a pinczéket és mély kútakat s ha valami különálló domb van a mezőn, az alatt biztosan törökök vannak eltemetve. A török világ hatását egyébként a »várallyai« falvak lakosainál is ki lehet némileg mutatni, bár tudvalevő dolog, hogy a magyar lány gyűlölte a pogány törököt s inkább megszökött, mint hogy felcségűl ment volna hozzá.

A férfiak »*hörcsökös*«, heves véralkatától nagyon elüt az asszonynépségnek bizonyos csendes megadású, *melanchólikus* természete. Leánykorukban a fiatalság örök-tüze ki-kivillan apró szemükből, de menyecskekorban már a muzsika meg a táncz is hidegen hagyja őket, nótára pedig a lakodalom után többé nem nyílik ajakuk, sőt egyenesen megbotránkoztató volna, ha egy asszony dalolni kezdene. De viszont az ő privilégiumuk a templomi ének vezetése és nagy dicsőségük a végső akkordoknak olyan hosszúra nyújtása, hogy még a sekrestyében szundikáló templomgazda is felüssc rá a fejét, mondván: »*Jaj édes Istenkém, de is gyönyörőven énekő ez a Buró Bora, akar tőbe fűzhetyi a hangjoát.*« — Az asszony minden gondja és gondolata a sütés-főzés, szövés-fonás, az apró jószág és a gyerek körül forog s ezekben van boldogsága, büszkesége, ha ugyan a szakadatlan munka közben ráér bennük gyönyörködni. A ház kis körében ő a hangadó, de máshol már nincs szava, mert mindenütt a »*zuram*« az úr, sőt az asszonynak még a »*kissebbik ura*« (a férj öcscse) is parancsol. Ez az alárendelt helyzet, a házi gond és a sok mezei munka teszi fásulttá kedélyét s csak annyi elevenséget hagy meg benne, a mennyi egy-egy parázs veszekedéshez szükséges. Arcza hamar elhervad s asszonykorában még a »*letesletszebb lyoány is meccsúnyol*«. Az asszonyok.

A társadalmi kasztrendszcr a palóczoknál erősen ki van fejlődve s a rangsor ilyen: földesúr, pap, jegyző, tanító, jobbágy, mesterember, zsellér, kocsis, béres, gulyás, kondás, kocsmáros és czigány. Az uralkodóházat képviselik az urak, az arisztokrácziát a jobbágyok, a dzsentrit a zsellérek, a hivatalnok-osztályt pedig a cselédek, kik között a legelső a parádéskocsis. A *jobbágyok* a falu őslakosai, házuk és földjük van s szolgalegényt tartanak. A *zsellérek* szintén az ősi »funtuson« laknak s valamikor ők is jobbágyok voltak, de a sok osztozkodás és fityusz után már csak az apai ház maradt meg s így kénytelenek napszámba járni, de azért a régi mód alapján ők még sem tartoznak a »szegény« emberek közé. Jobbágy- és zsellér-házasság igen gyakori, de már a szolgalegény csak cselédlányt kap feleségül s nagyon utána kell »bomlani« annak a lánynak, a kinek kedvéért »vőjű« fogadja őt a jobbágy após. — A *bíró* tekintélye már nagyon megcsappant, de azért botot csak ő, a kisbíró meg a kerülő hordhat a faluban. Nem utolsó ember a bakter (bokter) s a templomgazda se, sőt »*észvel letjobban ki van béllelve annak a feji*«, a kit az a megtiszteltetés ér, hogy minden valamire való lagziban ő a »*princzipárius* (násznagy) vagy első vőfíny«. Van ezenkívül minden falunak egy rókahájjal megkent »*fikcziós*« embere, a ki »*memmeri*« (meg meri) mondani még a főszolgabírónak is az igazat és tudja, hogy mikor mit kell csinálni. Ha már ő is megakad, akkor nagy a baj. Ilyenkor elmegy a palócz valamelyik földesurához, de előbb a cselédektől megtudakolja a hangulatot s Kasztrendszer.

ezután hosszas lábtörlések és torokköszörülések közepette bekopogtat hozzája nagy alázatossággal : »*Szërëncsés jó napot kívoánok tekintetës uram, hugy szógoâ a jóegéssíge? A fihatal uracskoák loátom, odaki virgonczkonnak a zudvaron, a letkissebb a letfajinabb, tënnap is fődhő buhintotta enyim Pistoámot, helyre gyerek lessz a, csak segíjje a jó Isten! Tekintetës uram pegy* (pedig) *bisztossan Vadalmoásró gyütt meg, mennézte azt a gyünyörősiges toáblát, hej ha az az öreg tekintetes úr éne, oálgya meg a jó Istenke a nyugodalmoát, mindétyig is mondoáta* (azt mondogatta), *ne fê Andris, amég engem láccz, nem is lessz má ezutengat* (ezután) *soha ollyan embere a falunak, mint ahollyan* (a minő) *ő vót, mer hát tecczik tunnyi.*« Ez még csak a bevezetés eleje, a mit a retorika hangulatkeltésnek nevez, jön ezután sok mindenféle s a végén, mikor már menni készül, akkor villan meg a fejében, hogy : »*Ehun e* (vagy 'szi) *majhuccsaknem êfelejtettem, hogy mé is gyüttem . . .*« — Ha azután a tekintetes úr se tudja vagy nem akarja »*êvoádónyi*« a dolgát, akkor szentül megfogadja, hogy nem is fog »*kereskennyi*« vele, de azért még »*mettróbákozik*« a »*jecczőné*« is s végtére beballag a »várasba« a prókátorhoz, de ott még nagyobb körültekintéssel végzi a dolgát, mert az ügyvéd nagyon »*hama kibabroá a zembervel!*« Ebben a körülményes kásakerülgetésben, szó sincs róla, nagy része van a híres palócz-furfangnak, de őszintén szólva, sokszor a hivatalos fórumok s különösen a takarékpénztárak és ügyvédek eljárása készteti rá. Ha az ő igazsága nem lenne járatlanságának halvaszületett gyereke, akkor nem volna oly mód nélkül bizalmatlan a városi urak iránt s nem félne a hivatalos aktáktól úgy, mint »*a zsidó a szëncsigtű*«. Bicskázásért, fejbeverésért nyugodtan megy »törvínbe«, de más ügyesbajos dologban, ha csak tanúnak idézzék is be, akkor már biztosra veszi, hogy »mocskos vége lesz a lagzinak, *mer hoát a tintoát az ördög tanoâta ki, a törvínt meg a fiskálisok úgy kifiguroázzoák, hogy az olajos istennyila jobban êtéved rajta, mint a vitézkötésen.*«

Férfi-viselet. A férfiak elenyészően csekély kivétellel mindenütt megmaradtak a csizmás magyar ruhánál, de az asszonynépség, különösen a vasútmenti nagyobb helységekben és városok közelében, kezd már kivetkőződni a régi viseletből. A módosabb családok és városokból hazakerült cselédlányok hiúsága a csizmát czipővel, az ingvállat és a pruszlikot blúzzal s a rövid szoknyát »mesteremberes« se hosszú, se rövid módival cseréli föl, de azért általában a nógrádi népviseletre nézve még mindig jellemző : a csizma, az okvetetlenül piros vagy pirossal szegett bokorugró szoknya, a pruszlik, az ingváll, a vrekocs, a fékëtő (főkötő), a ködmön, a szűr s általában minden olyan ruhadarab, melyről mint régiről emlékezik meg a magyar népviselet története.

Az ing és a gatya otthon készül, a szegényebbeknél vászonból, a módosabbaknál pedig hófehér pamukosból. Az ingújj elég bő, de a kéznél szűkreszabott és gombra jár. A mellen végig fehérhímzés (slingelés) van s czifra »porczinoá« gombok díszítik. A gatya elég bő, az alján rojtos s a »kötöszködésnél« a derékon sűrű ránczba (korcz) van szedve. Pamukból való színes nyakkendőt csak az öregek hordanak télen s nem az ingre kötik, hanem a csupasz nyakra csavarják, a minthogy a neve is »nyakravaló«. Hugyag vidékén ünnepnap minden gyereknek van czifra máslis nyakkendője. A mellény általános neve »*lajbi*«, a bőrmellényé »*czuczaj*«, az ujjas meleg mellényé pedig »*unterczi*«. Piros lajbi nincsen már, színe mindíg olyan, mint a kabáté és sok helyen (Hollókő, Hugyag) apró piros csont- vagy pitykés rézgombokkal van kirakva. A háta is szövetből való, mert nyáron a kabátot helyettesíti, de míg a kabátot hűvösebb időben begombolják, addig a lajbi mindíg nyitva van s csak alul húzzák össze 1—2 gombra. Ötforintos bizony nem igen akad a kis lajbi (nagy lajbi = kabát) zsebében, helyette inkább egy kis »*arany-lehetne*« óra húzódik meg benne, holmi bosnyáktól vett »*ezüst-vót*« lánczon. A kabát szögletes szárnyú, egymásra gombolódó, ú. n. kételejű szabás. Sok helyen derékba van szabva s hátul két czifra gombbal, felkunkorodó farka van. Erre sújtást is raknak, míg amaz egészen síma s csak a gomblyukai vannak paszomántttal kivarrva. A nadrág fehér posztóval bélelt, nem egészen szűk, magyar nadrág, de csak »*dupitáczióba*« (deputáczió) veszik föl, avagy télen, gyakran a fehér felivel kifordítva. A legények, bár urasabb a nadrág, általában jobban szeretik a gatyát s még zord időben is inkább ebben járnak és ha nagyon hideg van, akkor meleg alsónadrágot (trigyi, bugyi) húznak alája. Az ünneplő ruha színe legtöbb helyen sötétkék s csak néhol fekete, a hétköznapi pedig és a szegényebb emberé vegyesszínű

(barna, zöld), de mindig sötét. A »csizsma«, régebben »tyizma«, elengedhetetlen darabja az ünnepi öltözetnek. Mindig keményszárú s mentül jobban ki van *»glanczolva«*, annál szebb. Ez a puczolás nem tréfadolog ám, néha egy *»fertoâ« óráig is eltart* s *különösen alkalmatos, ha valami tüzes menyecske négyszemközt »forrót köp« a vikszos iskátulyába,* akkor aztán olyan *»fényes«* lesz, hogy még a napsugár is *»êtyusszan«* (elcsúszik) rajta. Hétköznap a mezőn *»mesztélláb«* járnak, de aratásban az emberek bocskort, a lányok pedig papucsot (mamusz) húznak a lábukra, nem azért, mintha *»kinyesek«* (fínyásak) volnának, hanem mivel aratásközben nem igen jut idő a *»szerbtyüvisk«* (tövis) meg egyéb szálka kihúzogatására. Ehhez ugyanis szerintük három ember kell: *a ki belehág, a ki fújja és a ki húzza.* — A kalap az egészen keskeny (Hollókő) és a széles, felhajtott karimájú (Diósjenő) között inkább a pörge felé hajlik s az oldalán mindig ott van a szeretőtől kapott virágszál vagy csinált *»bukréta«* (»tutri«), lagzin pedig az aranyos rozmaring és *»billing«* (örökzöld futóka). A kis *»gyerekecskék«* inkább zöldes vadászkalapot hordanak s a legények is rákapnak a *»fijataluras«* kalapokra s ehhez aztán tiszt'szabású *»bárzsony«* lovaglónadrágot is vesznek a térdnél elmaradhatatlan három gyöngyházgombbal. Így rendesen a *»hazaszabadót«* huszárgyerek meg a bányák vidéke szokott kiöltözködni. A fehér gatya fölé mindig kötnek rövid kékfestős *»szakácskát«*, a nadrág elé pedig hosszú fehér kötényt (ganga), melynek alja piros sávval és rojtokkal van kiczifrázva. *Gangának* nevezik a Bolgárom vidékén a gyerek nyakába akasztott kis kötőcskét, Karancsság környékén a fehér vászonkötényt, Somoskőujfalun a mellnélküli női kötényt, másutt meg a sötét hétköznapit, melynek ünneplő párja az egészen körülérő fehér *»keczele«*. A keczele és a ganga közötti különbség vidékek szerint változik s csak annyit lehet általában megállapítani, hogy az egyik díszes ünneplő, a másik pedig egyszerű hétköznapi kötény. A télikabátfélék között legelterjedtebb a *»ködmën«*, vagyis a báránybélésű rövid bőrkabát (bekecs), melynek két fajtája van: sima hátú, és hímzett virágokkal czifrázott. Mind a kettő sárgásbarna bőrből készül, szőrmével van beszegve s az ujjavége is galléros. Az egyszerűt férfiak hordják, a díszeset pedig az asszonyok, a fiatalság azonban nem visel ködmönt. Drága portéka, helyette a szegény ember, különösen a pásztornép, sárgásfehér bekötött ujjú szűrt (csuha) hord, melyet nyakbavetve, szíjjal vagy nagy rézkapocscsal kötnek össze. Ma már kevésbé díszes, de valamikor hátulcsüngő négyszögletes gallérja s mellső két csücske alaposan ki volt czifrázva s ez a czifra szűr igen nagy szerepet játszott leánynézőkön és lakodalmakon, mikor a vőlegény még lóháton kísérte a menyasszonyt. Ha nagy a hideg vagy ha hosszú útra kell menni, akkor előkerül a guba és suba. A köztudat szerint mind a kettő fürtös fekete báránybőrrel bélelt ujjatlan bőrgallér, de a guba csak térden alul ér, míg a suba egészen bokáig s hátul a nyakán gallér helyett fekete báránybőr lóg lábastól. Megjegyzendő azonban, hogy Nógrádban a suba és a guba között nincs meg az előbb említett különbség, mert a suba a csuhával egyetemben a szűrnek a neve, gubának pedig a bokáig érő fürtös báránybőrrel bélelt bőrgallért nevezik.

A férfi viselet egyszerű, de annál czifrább a női s ez úgy látszik, régen is így volt, mert már Bél Mátyásnak is (1742) feltűnt. A női ing (Litkén »szuka«) tulajdonképen két részből áll: felső ingből és pendelyből s hogy e kettő csakugyan összetartozik, azt igazolja a felső ing neve: a *»féling«*, melynek másik fele a szoknyaalakú *»pendő«*. A hétköznapi félingnek rövid s majdnem feszes újja (sípújja) van, de az ünneplőn a könyökig érő újj szélesen kidudorodó csipkés »ingvállat« alkot, mely színes pántlikával van bekötve. Az ing fölé húzott *»pruszlik«* nem egyéb, mint egy kapocscsal vagy zsinórral összegombolt, kemény fogású, kivágott színes mellény, mely az úri nők míderének felel meg azzal a különbséggel, hogy a pruszlik a mellet is deszkalaposra szorítja s épen ezért legnagyobb ritkaságszámba megy a duzzadó mellű leány A kebelnek domborulatot a nagykendő ád, a kiskendővel pedig a nyaktól a pruszlik kivágásáig terjedő *»nyuszkán«* maradt részt födik be. E czélra szolgál még a 10—15 sorból álló gyöngyfűzér (kaláris, *garályis*), a pántlikás *»kalamér«* és az aranyos pikkelyekkel díszített czifra *»ördöglakat«*. A nagykendő (vállkendő) igen értékes ruhadarab, rendesen színes, hosszúrojtos selyem vagy csipkés szegélyű hófehér vászon. Díszítése hetekig eltart s maga a »slingelés« 10—15 forintba kerül rajta. Hátulról a nyakba vetve, betakarja az egész hátat és vállat, majd elül keresztbe-

Női viselet.

fonva : a pruszlik mellét és derekát, végül a csípők fölött hátrakötve, kétoldalt a szoknyára símúl. Nyáron viselik, de akkor is csak templombamenet s hazatérve, mindjárt levetik. A lányoké nagy ünnepen fehér, a menyecskéké színes, az asszonyoké pedig sötét. Hidegebb időben vagy hétköznapon a pruszlik fölé könnyű kabátkát húznak, mely »*vizitke, szabadka, lelle, testálló, passzent, franczisika, ránczisika, kaczus* és *pluszka*« nevet kap formája és az illető vidék szerint. Két főtípusuk : a *vizitke* és a *szabadka* között az a különbség, hogy a vizitke kivágott nyakú, testhez álló, hátul felkunkorodó díszesebb ünnepi kabát, míg a szabadka állig begombolt, zsákszerűen szabadon lógó, blúzhoz hasonló, egyszerűbb köznapi ruhadarab, mely csak csípőig ér s ott a derékon köröskörül le van vágva. Hasonlít hozzá a *ránczisika* és a *franczisika*, de ezek a mellen fodros ránczokba vannak szedve s a derékon övvel leszorítva. A *pluszkával* egyetemben különösen olyan helyeken hordják, a hol czipő és mesteremberes hosszú szoknya a divat. A vizitkének téli párja a vattával béllelt, bársonynyal szegett s arany-ezüst szálakkal vagy pikkelyekkel díszített »*bujka* vagy *kaczamajka*«. Ha a vizitkés vagy szabadkás lány felül kissé lapos is, annál domborúbb lefelé, mert a szoknyák száma, különösen ünnepi alkalommal megközelíti a tizenötöt is. Legalul van a pendely, erre jön a pokróczszerű vastag »*rongyszoknya*«, erre megint a kékesszürke barhetből való »*zsandoárka*«, utána egy sereg kikeményített fehér »*porczinoá*« szoknya, majd a piros, kék vagy zöld szegélyű színes felsőszoknya s végül a »*keczele, ganga, szakoácska* vagy *futyika*« nevű kötény. A zsandárkát és rongyszoknyát kétrét hajtva fel is szokták tűzni, hogy vastagítson, a fehér szoknyák pedig mind hullámosan vannak kivasalva s alig érnek térden alúl, azonkívül a »*szoknyagallérok*« felkötésével lépcsőzetesen és szétfodrozva úgy rendezik el őket, hogy a zsandárkáig mindegyiknek kilátszik az alja. E szoknyatömeg, kiváltképen ünnepi alkalmakkor, szörnyű nagy méreteket ölt, de azért mindig takaros, mert a szoknyáknak gyerekkortól fogva tanult »*riszálásával* és *ringatásával*« tetszetős ritmikus járásmódot sajátítanak el, mely a kopogós csizmák katonás kirakásával, messziről egy ügyesen pergő czifra orsónak a látszatát mutatja. Nagyon merész lehajlásnál néha ugyan kilátszik a meztelen lábszár — különösen Rimócz és Lócz vidékén — de egyébként a sok rövid szoknya oly feszes tömeget alkot, hogy még a legszelesebb fordulatnál sem történik hiba. A csizma valamikor egész Nógrádban piros szattyán- és sárga kordoványbőrből rámára készült, de ma már a sárga végképpen kiment a divatból s a piros is csak egy-két faluban *(Hollókő, Rimócz, Lócz, Nógrádsipek, Varsány)* maradt meg. A rogyós szárú, rezes orrú, hímzett sarkú, csikorgóval talpalt és rezgőkével sarkalt csizmát is majdnem mindenütt kiszorította a keményszárú síma »*lagos*« csizma, sőt újabban ennek is veszedelmes versenytársa akadt a fűzős »*czipellőben*« és a bársonyos vagy lakkos »*féczipében*«. A férfiak még mindenütt csizmát hordanak ugyan s az asszonyok sem válnak meg tőle, de a lányok már sok helyen átpártolnak a czipőhöz, mely nyáron kényelmesebb és úgy látszik, olcsóbb viselet. De azért a »*gyarmatyi és szécsényi csizmagyiák*« nem esnek kétségbe, mert télen, hosszú úton, hóban-sárban mégis csak a csizma marad az úr, mint a hogy a bakanóta meg is emlékezik róla : »*Jaj de rövid az bakancsom szoára, — Esik eső, elmerő a sárba. —Hol is van a kordovoányos csizma, — Ki a soárba el nem merőt* (merült) *soha !*«

A lányok hajadonfőtt járnak és ha munkaközben kötnek is kendőcskét, az asszonyoktól könnyű megkülönböztetni őket, mert a menyecskék feje mindig be van kötve, vagyis a fejkendőjük alatt még egy menyecskésen szorosra kötött piros vagy más élénkszínű »menyecskekendő« van, melynek két vége a fül fölött összecsavarva, hátul kilátszik a fejkendő alól, a homlokot pedig elül szélesen betakarja. A melyik lány »*begazol a tejbe*«, annak rögtön bekötik a fejét s menyecske lesz a neve, épen ezért a tisztességes palócz asszony nem is igen szereti, ha menyecskének szólítják. A fiatal asszonyok fejét néhol csak az esküvő utáni három vasárnapon, de legtöbb helyen még azontúl is minden ünnepen czifra »*fékető*« ékesíti, melynek szépsége oly megkapó, hogy pl. *Petőfi* Sándor Uti jegyzeteiben elragadtatva szól a ludányi főkötőkről : »*Utbaesett Ludány helység, hol a legszebb parasztfejkötőket láttam életemben : Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőt a feleségem számára.*« Szép is a nógrádi főkötő, de sokat is kell hajlani az eladó lánynak a marok után és sok keserves napszámot kell neki *összetópitani*, míg főkötővel mehet a templomba, mert egy szép menyecske-

főkötőnek a *kipászítása* és *fölbukrozása* drága dolog ám (5—50 forint) s nem is ért hozzá akárki. Mindegyik fajtának külön faluja van s csak ott tudják csinálni.

Főtípus a templomba való *ludányi csárdás* vagy *tarajos fékető*, mely csak a kontyot takarja be s hátul két széles aranypántlika lóg le róla. Tarajosnak vagy tarázsnak azért nevezik, mert félköralakú fedelét számtalan apró ránczba szedett pánt (taraj) borítja s czifraságaival úgy áll a fejen, mint a kakastaréj.

Második fajtája a fehér csipkekendőből készült s likacsosan *slingelt* főkötő és a virágos selyem *farkasfékető*, mely az egész fejet betakarja s nem pántlika lóg le róla, hanem sajátjából készült, két oldalt a vállra s hátul a nyakra boruló hullámos farka van, a konty felett pedig czifra *csingilingi* és *biztató* ragyog rajta. Ezt a két formát bébé-kalaphoz, emezt pedig kis sapkához hasonlíthatnók.

Harmadik alak a litkeiek földigérő selyemszalagos *tutrija*, mely inkább olyan csinált virágokból tornyosra rakott magas fejdíszféle, a negyedik pedig a hugyagiak kötője, mely tulajdonképen nem is különálló főkötő, hanem csupán czifra rojtos selyemkendő, de aranyos *homlokkötőjével* s fülre csavart kidudorodó *bukorjával* oly ügyesen és szépen van kifundálva, hogy akármelyik párisi masamód-kisasszonynak is dícséretére válnék.

Egészen elütő az érsekvadkertiek szegletes alakú *kontydeszkás* főkötője, mely dús aranyozásával tűnik ki. Kontydeszka helyett máshol félköralakú kontyvasra tűzték a főkötőt s ez a jegygyűrűt is pótolta, mert ebbe vésték bele az esküvő napját. Ilyen vagy ezekhez hasonló főkötőket hord a következő falvak népe : Alsópetény, Alsózellő, Berczel, Bolgárom, Bussa, Dejtár, Dolány, Endrefalva, Erdőtarcsa, Érsekvadkert, Etes, Felsőzellő, Fülekkelecsény, Galgaguta, Heréd, Hugyag, Jobbágyi, Kálló, Karancsapátfalva, Karancsság, Kisterenye, Kazár, Kosd, Lapujtő, Ludány, Mátraszele, Mátraszőlős, Nógrád, Nógrádkövesd, Nógrádmegyer, Nógrádszakal, Nőtincs, Óvár, Piliny, Panyidarócz, Ságújfalu, Sóshartyán, Somoskőújfalu, Szécsényhalászi, Szalmatercs, Tőrincs, Vilke, Vizslás, Zagyvaszántó, Zsély és ezek vidéke.

Több helyen, sajnos, csak a főkötő maradt meg a régi viselet emlékeiből, épen azért a főkötős faluknak nem mindegyikét lehet ruházkodás szempontjából ősinek mondani. Legmegbízhatóbb útmutatónk a csizma, mert a hol az asszonynép még csizmában jár templomba, ott ma is megvan még a rövid szoknya és a pruszlikos ingváll, de a hol czipő lépett a csizma nyomába, ott már javarészt blúz és hosszú szoknya, mesteremberes módi járja és rikító tarkaságban pompáznak. Csizma szempontjából két csoportra lehet felosztani a falvakat. Vannak olyanok, a hol télen-nyáron asszony és lány állandóan csizmát hord templombamenet, míg máshol vagy csupán télen és rossz időben, vagy pedig csak az asszonyok és menyecskék járnak csizmában, míg a lányok czipőt hordanak.

A csizmás faluk még erősen ragaszkodnak a régi viselethez, de a vegyesekben már kezdenek, a czipősekben pedig majdnem mind kivetkőztek belőle.

Csizmásak : Baglyasalja, Balassagyarmat, Bakó, Bér, Buják, Csitár, Erdőkürt, Dejtár, Érsekvadkert, Galábocs, Hollókő, Homokterenye, Hugyag, Ipolyvarbó, Ipolyszög, Karancsalja, Karancsapátfalva, Karancsberény, Kazár, Kisterenye, Lapújtő, Mátranovák, Mátraszele, Mátraszőlős, Mohora, Naglócz, Nemti, Nógrádmarczal, Nógrádsipek, Őrhalom, Rimócz, Szanda, Szügy, Patvarcz, Terény, Varsány, Vizslás. Összesen : 36.

Csizma és czipő vegyest : Alsózellő, Bolgárom, Bussa, Csalár, Cserháthaláp, Cserhátsurány, Csesztve, Debercsény, Füleksávoly, Felsőzellő, Galgaguta, Heréd, Herencsény, Ipolytarnócz, Jelsőcz, Kétkeresztúr, Kisecset, Korláti, Kisgerge, Liptagerge, Mihálygerge, Litke, Magyarnándor, Magyargécz, Miksi, Nagykökényes, Nézsa, Nógrád, Nógrádkövesd, Nógrádmegyer, Nagyoroszi, Patak, Pencz, Perse, Piliny, Rád, Rétság, Ságújfalu, Sóshartyán, Szécsényfelfalu, Szécsényke, Szente, Tőrincs, Vanyarcz, Vilke, Zsély. Összesen : 40.

Czipős faluk : Alsópetény, Alsótold, Andrásfalva, Bárna, Becske, Berczel, Borsosberény, Csákányháza, Cserhátszentiván, Csécse, Czered, Diósjenő, Dolány, Ecseg, Egyházasdengeleg, Endrefalva, Erdőtarcsa, Etes, Fülek, Fülekkovácsi, Fülekpilis, Fülekpüspöki, Fülekkelecsény, Felsőtold, Garáb, Héhalom, Horpács, Iliny, Jobbágyi, Ipolykér, Ipolygalsa, Ipolynyitra, Kálló, Kalonda, Karancsalja, Karancskeszi, Karancsság, Kistárkány, Kishartyán, Kiskürtös, Kismaros, Kismulyad, Kisbágyon, Kosd, Kozárd, Kutassó, Losonczapátfalva, Lőrinczi, Ludány, Márkháza, Mátraverebély, Medveshidegkút, Mucsény, Nagybárkány, Nagydarócz,

Nőtincs, Nógrádszakal, Nógrádverőcze, Óbást, Óvár, Palotás, Pagony, Panyidarócz, Zagyvapálfalva, Pusztaberki, Pincz, Romhány, Ragyolcz, Rapp, Rárósmulyad, Salgótarján, Somoskő, Somoskőújfalu, Szalmatercs, Szarvasgede, Szátok, Szécsény, Szécsénykovácsi, Szécsényhalászi, Szirák, Terbeléd, Tereske, Tolmács, Vecseklő, Zagyvaszántó. Összesen : 85.

Lenne tehát 76 régi módis és 85 új divatú falu ; tekintetbe véve azonban azt, hogy a czipős falvaknak is jórészében még csak kezdődik a kivetkőződés, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy Nógrád palóczságának fele még rendülctlenül kitart az apáktól örökölt ruházkodás mellett. Ezt különben igazolva látjuk, ha az asszonyok divatra hajló hiúsága helyett a férfiak viseletét nézzük.

Sötétkékben jár 68 falu népe, feketében 40, fekete-kékben 22 és urasan 33, vagyis e mellett a 33 kiöltözködött falu mellett 129 csizmás és vitézkötéses helység népe őrizte meg a régi jó *hurczoló-ruhát* s csak annyit engedtek, hogy a gatyát parasztosnak tartva, most már inkább nadrágosan szeretnek templomba járni. Férfiviselet szempontjából külön szigeteket alkotnak s jellem tekintetében is az általános palóczságtól kissé elütnek azok a falvak, a hol az emberek télen ködmön helyett *gubában*, vagyis fürtös báránybőrrel bélelt bokáig érő bőrgallérban járnak. Ilyenek : Alsózellő, Bér, Egyházasdengeleg, Erdőkürt, Erdőtarcsa, Jobbágyi, Heréd, Kálló, Keszeg, Kiskürtös, Kosd, Lőrinczi, Nőtincs, Rétság, Romhány, Zagyvaszántó, Vanyarcz.

E falvak népe világlátottabb a többinél, mert gyümölcscsel, káposztával és más egyébbel messze földeket bejár s e hosszú útak okozták azt is, hogy a ködmönt jó meleg gubával cserélték fel, mert ebből ágyat is lehet vetni, meg a jószágot is le lehet takarni vele, míg a ködmön csak afféle parádés templomi ruhadarab s bizony csikorgó, farkasordító télen nagyon könnyen meggémberedik a *maznacsont* benne. A ködmön azért e helyeken kívül mindenütt el van terjedve s csupán a szegényebb zselléremberek, az éjjeli őrök s a pásztorok hordanak szűrt, a mit ők csuhának neveznek.

A férfiviselet egyformaságából csak néhány falu : Hugyag, Hollókő, Rimócz, Lócz stb. lajbidíszítései válnak ki, de mindenütt meg lehet ismerni a számadójuhászokat, a kik horgas bottal, széleskarimájú kalappal, agyonsújtásozott kabáttal járnak s hatalmas pitykéket hordanak gomb helyett.

A falu. A falvak majdnem kivétel nélkül patakra hajló domboldalakon épültek, a patak két partja hosszában. A patak vagy az országút a falut *innesső* és »*túsó*« *sorra* osztja s az innenső sor előtt halad az »*út*«, a túlsó sor előtt pedig az »*uccza*«, melyet az »*aovégen*« meg a »*fővégen*« egy-egy híd köt össze a patakon keresztül az úttal. A kis híd meg a nagy híd ünnepnap a fiatalság kaszinója, itt a lányok, amott meg a legények gyülekeznek s ha az arrajárókkal már »kiparádézták« magukat, akkor levonúlnak a jégre »*hilinkoáznyi*« vagy a »*paskomra*« (libalegelő) játszani. A faluban játékra vagy »piharczra« alkalmas nagyobb térség nem igen akad s éppen ezért a templom is a falu szélén épül, a temető közelében, egy dombtetőn s bent a faluban csak a *harangláb* áll. A hol két különálló részre oszlik a falu, ott a két vég között rendesen keresztben folyik át a patak s a rajta lévő nagy híd szerint oszlik meg a falu népe. *Mohorán* pl. a hídon innen laknak a »*muhoraiak*«, a hídon túl pedig a »*hidmegiek*«, a kik mindig a »faluba« járnak, míg a falusiak a »hídmegé«. Az Ipoly mentén fekvő helységek közül a jobbpart a »*túloát*«, de azért a balpartiak is »*túloátyiak*« amazoknak. Minden faluban van egy »*koásté*«, a mit bizton a törökök építettek s rajta kívül még egy sereg kastély, ezek azonban a falu közepén álló nagyvendéglővel egyetemben sehogysem illenek büszke nevükhöz. A földesúr minden telke az »uraké« jelzővel külön fix pontja a falunak, a mi a kedvelt kastély szóval együtt még a régi jobbágyvilág emlékét őrzi, mert az urakéval szemben rendesen megkülönböztetik a jobbágyok (gazdák) »főggyit, szérőjét és legelőjét« is.

A ház. A házak kivétel nélkül mind véggel néznek az utczára s virágos kiskert helyett inkább néhány *agácskafa* (ákácz) áll az ablakok előtt, a patak mentén pedig hatalmas topolyfák tövei panaszkodnak a palóczra, a ki nagyon könnyen kivágja a legszebb fát is, de ritkán ültet »máskot« (másikat) a helyére. A telek téglalapalakú s belső és külső része oszlik. A belsőn áll a ház és a gazdasági udvar, a külsőn pedig a »*szérő*« és a konyhakert. A virágos kert a ház elé vagy az ablakba szorúl, de csak a lányok babrálnak vele, mert templomba menet a keszkenőből ki nem maradhat a virágszál. Kell még ezenkívül az oltárok és

Karancssági »újfajta hambitusos házak«.

Divényi tót faház.

Palócz asszony Hugyag vidékéről.

Mohorai palócz gazda.

Palócz leány Balassagyarmat vidékéről.

Palóczok Balassagyarmat vidékéről.

Palócz menyecske »slingelt farkas fèketőben.« Lapujtő.

Palócz menyecske »bukros« kendővel. Őrhalom.

a szobrok elé s a legények kalapja mellé is s ha nincsen elég otthon, akad az uraknál. Igaz ugyan, hogy onnan lopni kell, de hát mi megy könnyebben a palócz ifjúságnál, mint a gyümölcs- és a viráglopás.

A nógrádi palócz ház típusa a szalmafedeles, apró ablakú, alacsony hófehér házikó, magas, kontyos tetővel s vastag mestergerendával. Erdős vidéken fából csapták össze, legtöbb helyen azonban vályogból építették. A faház ma már nagy ritkaság, csupán a Karancs vidékén akadni egynéhányra, de a régi vályogházak közül még nagyon sok helyen van olyan, a melyiknek nincsen *kürtője* s a füst a padlás *czikrafogóján* s a háztető végén lévő füstlyukon keresztül szabadúl ki. Az ilyen házak a falu húsfüstölői.

Házával különben a palócz oly keveset törődik, hogy szinte önkéntelenül is igazolva látjuk ama feltevésünket, mely szerint, a mint sok mindenben az ősi állapothoz való ragaszkodást, úgy ebben is a sátorlakó őséletnek a kőházaktól való idegenkedését őrizte meg. [1] Neki a ház csak arra való, hogy nyakába ne csurogjon az eső és télen meg ne vegye az Isten hidege, de egyébként semmi különös vonzó erőt nem talál benne, azért hamarjában megépíti, az asszony kimeszeli, s aztán beleköltözködik, de nem ám a házba, hanem a kamrába, mert *a ház* vagyis az utczára néző szoba, csak afféle parádés hely marad.

Alig akad régi ház, a melyiken ott büszkélkedne a gazda neve, pedig az egykettő közül oly jól esett olvasnunk valahol Mucsény környékén egy karikára hajló rozmaring között: »ÉPITETE * BALGA * ISTVÁNY * AZ * ÚR * ISTEN * AKARATYÁVAL.«

Az új házak már czifra oszlopos folyosóval (hambitus), faragott deszkás oromfallal és fogacsos homlokléczekkel büszkélkednek, de a régiek alapfalán semmi, az oromfalon pedig nagyon kevés a czifraság. Legkedveltebb motivum mégis a lóherelevél-alakú 3 lyuk, az oszlopmélyedés, a tulipán- és rozmaringrajz, a deszkafalon pedig a kifűrészelt kereszt, félhold, csillag és a szív. A kereszt nagyon el van terjedve, sok helyen még a kéményre s a deszka-csúcsfalra is felkerül, az oszlopmélyedésben pedig rendesen Szűz Mária-szobor látható. Ezenkívül a fehérre meszelt falon semmi dísz, nagyritkán a fal aljában a sárga agyaggal kitapasztott padka fölött van valami színes sáv, vagy az ablakok között holmi rozmaringos rajz, de ez sem az egész faluban, hanem csupán elvétve néhol. A fafaragáshoz nagy kedvük és tehetségük van s mégis faragott bálványfás kapunak se híre, se hamva, sőt a kapu egyáltalában ritkaság s csak újabban kezd divatba jönni. Nagyobb házaknál a rácsos kiskapu az oszlopos folyosóra (gang, hambitus) nyílik, az udvart pedig a kétszárnyú deszkakapu zárja el. A házak felváltva a telek jobb és bal szélin épülnek, de a szomszédéval sohasem egymás mellé s ha szükségből mégis összekerülnek, akkor közöttük mindig »*szoroska*« marad. A régi világban csak zsuppal fedték a házat, még pedig vagy físősen (sima), vagy garádicsosan. A *físős* »*hajazat*« síma volt, mert a szalmát kalászával lefelé, a tövinél kötözték a léczekre, a *garádicsosnál* (garádos) ellenben előbb fejes szalmakévéket (babka) csináltak s ezeket véggel lefelé, fejüknél fogva »kötték« (kötötték) a léczekhez, mitől a hajazat lépcsőzetes lett és sokkal vastagabb, mint a síma. A léczek a szarufákra vannak szögezve s ezeket alúl a keresztgerendákat összekötő »*koszorógerenda*«, felül pedig a »*kakasüllő*« tartja össze s az egész tető a falba illesztett *sárgerendákon* (majópang) nyugszik, azonkívül nagyobb házaknál még az »*álló- vagy düllőszékes szelemen*« is tartja a szarufákat. A szarufákat tartó keresztgerendáknak a falból kiálló végére támaszkodik az »*esztri*«, vagyis az oldalfedélnek a házfal padkája fölött elterülő vége. Az esztri legtöbb esetben nyitott s a keresztgerendák között föl is lehetne menni a *padra* (pallás), ha a gerendákra akasztott kamókon a nyílást rudak nem zárnák el, melyeken kukoricza-»*csívek*« és paprika-koszorúk csüngnek. A pallásra ilyenformán csak a »cziczelka« (macska) jár erre, az embereknek ellenben vagy a pitarból vagy pedig az istálló fölötti házikó alakú szénahányón át van a feljárásuk. A szalmafödél az utcza felé néző kétablakos falra »*farazattal*« borúl, mely háromféle alakú: *egészkontyos, félkontyos* és *deszkakontyos*. Az egészkontyos farazat teljesen zárt ferde háromszög, míg a félkontyosnál a háromszöget a füstlyuk, vagy valami szalmadíszítés csonkítja meg, a deszkakontyos pedig függőleges deszkafalban

[1] Semmiféle épületben nem tanyáznak, mert fedél alatt úgy érzik magukat, mintha sírban volnának, mondja Amm. Marcell. a hunokról. (Nagy Géza, Etnographia. V. 293.)

végződik, de az újabb házaknál mind a háromfajta elmarad, mert a farazatot rendes oromfal helyettesíti, melynek alján, az ablakok felett, cserép »*csepegető*« vagy »*verébdeszka*« van. Az új házak ablakfeletti díszítésének *incz* a neve.

Belső berendezés. A ház bejárata mindig az udvar felé esik s egy rácsos kis »*sarampócskoával*« meg egy deszka-ajtóval záródik, melynek fakilincses »*kallantyúját*« és madzagos tolókáját húzóval vagy görbe nyitó-vassal kell becsukni. A sarampó kifelé nyílik, de be van téve akkor is, ha otthon vannak. Az ajtót kívülről a madzaghúzóval is be lehet csukni, kinyitni azonban csak a nyitó-vassal. Az első hely, a hová belépünk, a »*pitar*«. Ennek hátsó részében van a konyha, jobbra nyílik a »*ház*«, balra pedig a kamra, nagyobb családnál azonban a kamra helyén is szoba van. A pitar befelé nyíló ajtaja mögött ásó, kapa, fejsze s más ilyes szerszám van, vele szemben, a másik oldalon, lóczán vagy tőkén, vizes rocskák állanak a »*mericskével*«, a konyha felé eső tört falon ott lóg a »*kanalas*« és a szita, a vakablakban pedig eczet, paprika, só, jóbors s egyéb ilyen apróság van. A pitar hátsó füstös odúja képviseli a konyhát, melynek kétoldali nyitott tűzhelyén kövek között vagy »*trajfúszokon*« (háromlábú vas : Dreifusz) fő a mindennapi ebéd. A pitarból jobbra (vagy a helyzet szerint balra) nyíló szobának (»elsőház, tisztaház, ház, tessékszoba«) két ablaka van az utczára s egy az udvarra. Berendezése a szerint változik, hogy van-e még a házon kívül egy szoba vagy nincs. Ha van, akkor az ajtóval szemben, a két ablak között áll a »sublót«, rajta tinta, toll és czifra poharak, fölötte pedig a »*gyükör*« (tükör) a szentelt barkával s mellette szentképek, rendesen a Fájdalmas Szűz, a Szentháromság, Szent János és Jézus sírja. Az utczai és udvari ablak közötti sarokban van mindenütt a fehér abroszszal leterített asztal, melyről elmaradhatatlan a megszegett kenyér. Köıötte a fal mentén karos lócza áll, fölötte pedig a póczon czifra tányérok díszelegnek. Az asztallal szemben az ajtómelletti sarkot a masinás kemencze foglalja el s ettől a másik utczai ablakig a magasravetett »nyoszolya« áll, s néhol az ajtó mellett lévő másik sarokban is egészen az udvari ablakig nyoszolya szokott lenni, mert minél több az ágy s minél magasabbra vannak vetve a »vankusok és fejeletek«, annál nagyobb a mód. Az ágyak előtt karos lóczák (körő-lócza = körül-lócza) állnak, a kemencze melletti ágy végében pedig a sátoros czifra bőcső ring. Ez az *első ház* a jobbmódú palócz »*tessék-szobája*«, ide vezeti be kedves vendégét, de ő maga a sátort (gyerekágy), a lagzit és a ravatalt kivéve, ritkán telepszik meg benne. Mint afféle parádés szoba, egyre urasabb berendezésű lesz s eredeti bútorzatából csak a tornyos nyoszolya marad meg. A család tulajdonképeni tartózkodási helye, módosabbaknál, a pitarból az első házzal szembenyíló szoba (»másik ház, kis ház«), melynek csak két udvari ablaka van s amúgy is tágasabb lévén az első háznál, az öregek mellett a fiatalok is elférnek benne, sőt még a terjedelmes »*szátvának*« is (szövőszék) helyet szorítanak. Bőcsőben, *űcsikben*, *álókában*, kuczkóban egy-egy gyerek, az ágy alatt űlős tyúkok és libák, a »*burító*« alatt kis »czibék« és »libukák«, szóval télen van elég lakó s a kemencze tetejéről még a macskát is le kell zavarni, hogy hely legyen, bár a ház kemenczéjének tetején rendesen vizes katlan van. A *kemenczét* újabban masinával és »rúrával« kombinálják s ezek alá a házban gyújtanak, míg a masina fölé lépcső alakban ragasztott, szegletes kemencze kívülről fűlik s mind a kettő füstje a pitar nyitott tűzhelyére boruló kürtő száján távozik. Régente, mikor még masina nem volt, a sok fát igénylő kemencze helyett a vakfalba vájt nyitott »*kutriczon*« tüzeltek s ezzel világították egyúttal a szobát is, de ma már minden mestergerendán ott lóg a »*petriolajos lámpa*«, a meleget pedig a masina szolgáltatja. A masinanélküli »*búboskemencze*« a szája előtt lévő »*tyiszpóval*« (tűzpad) és »*szappal*« s a mestergerendát tartó »*bódoganya*- és *bálványfával*« együtt mindjobban kiszorúl a szalmafedeles és favázas házak leégése után épített »új mógyis, hambitusos« portákról. A mestergerenda tetejéről is lekerül lassan a beretva, a naptár s az álmoskönyv és a gerenda aljára szögezett bőrtokokból az asztalfiába vándorolt az ünnepi »*ekszczajg*«, mert hát »*nem vagyunk mink kérem aloássan parasztok !*«

A szegény embernek csak egy szobája van, a másik helyett a pitarból a »*komrába*« nyílik az ajtaja. A kamra a ház éléstára és raktára s mivel zsúfolva van mindig, sok helyen »*terhes komra*« a neve. Itt van a gazdasszony lisztje a »*szúszékban*« s kenyere a rácson, a lány holmija a tulipántos ládában, ásó, kapa, szerszámok és zsákok a sarokban, csizmák, szoknyák a rúdakon és mindenféle czókmók szögön, póczon és ágason. Itt öltözködik az asszonynépség s nyáron

át itt alszik az eladó lány és sok helyen lagzi alkalmával itt fogadja a »hérészesek« ajándékait is. Kétszobás háznál a kamra egyúttal magtár is (hombár).

A gazdának és legényfiainak nyári lakása az »*estálló*«, mely az utána következő »*szinkével*« és szecskavágóval együtt a házzal egy fedél alatt van. A *garád* (kertkerítés) mellett állanak a *disznóólak* (hidas) s egyéb ketreczek, mellettük meg a trágyadomb, melynek egyik félreeső sarka, de leginkább a szoroska az árnyékszéket is (bugyi) helyettesíti. A gémeskút leginkább az udvar elején a pitarral szemben van s ugyanitt a pinczét helyettesítő verem és a tűzifa is. Az udvaron túl a külső telken áll a fafalas pajta s körötte terűl el a »*szérő*«. A pajta jobbaldala (pajtafiók) a szénarakodó, baloldala pedig a nyomtató, ámbár a cséplőgépek ideje óta a pajta csupán a jobbminőségű takarmány megóvására szolgál s a szérűt krumplival ültetik be, mert a gabonát a jobbágyok közös szérűjén gépeltetik s »*hadarós*« kézi cséppel már a szegény ember se »*bajmológyik*«, legfeljebb, ha zsúpra van szüksége. Galambháza nincs a palócznak, az istállóját ellenben össze-vissza furkálja a sok »*házinyú*«.

A palócz udvar sokszor hangos holmi *vilincziázásoktól*, mert a vőül ment legény, de még inkább a menyecskének jött leány atyafisága szereti beleártani magát a fiatalok dolgába, sőt a fiatalok is gyakran *torzsonkodnak* az elöregedett szülőkkel, a szomszédok azonban elég jó viszonyban élnek, pedig a palócznál egyébként nagyon hamar összeakad a kocsitengely. A család.

A rokonok között a juss körül forgó egyezkedés megy nehezen, mert különböző csereberélésekkel, áttestálásokkal és kikötésekkel úgy összegabalyítják az ügyet, hogy a végén rendesen *törvényre* kerül a dolog.

A családi életből általában nagyon hiányzik a apró kedveskedések melegsége s kiki csak annyit ér, a mennyire hasznára tud lenni a háznak. Az édesanyák szívében ugyan holtig megmarad változatlanul az anyaszeretet ösztönszerű ősereje, de az apákról már nem lehet ezt elmondani, a fiúk hálátlanságára pedig akárhány szomorú példa akad, különösen atyjukkal szemben. Az apa tekintélye ugyan ellentmondást nem ismer a családban, de ha az apa még életében a fia kezére adja a gazdaságot, akkor fensőbbségének rögtön vége van s ezt jól tudja az öreg is, mert ezentúl csak akkor beszél, ha kérdezik.

Akármilyen ridegnek látszik is a palócz családi élet, azért a hajdani törzsszerkezet összetartó érzése igen erősen ki van fejlődve bennük s talpraáll minden egyes ember, ha a *had* közös becsületéről vagy sorsáról van szó. Az egy hadba tartozó familiák ritkán válnak meg szülőfalujoktól s nem igen szakadnak el messzire egymástól. Ez a magyarázata annak, hogy a palócz falvak legtöbbnyire 1—2 családból állnak s tele vannak egyforma nevű emberekkel. *Őrhalom* község 322 adófizetője között pl. 5 Bagyinszky, 12 Balla, 25 Bertók, 11 Cserni, 8 Csordás, 16 Fábián, 9 Farkas, 29 Hegedüs, 7 Járja, 31 Kanyó, 9 Márton, 7 Nagy, és 14 Varga van, vagyis 13 családnév 180 adózót képvisel. Mivel azonban az adózók rendesen csak a családfők közül kerűlnek ki s pl. Őrhalomban 322 adófizető mellett még 700 nemadózó is lakik, a kik javarésze az előbb említett 13 családhoz tartozik, így tehát nagyon szerény számítással is azt mondhatjuk, hogy az 1000 lakosú Őrhalomnak 500—600 embere 10—15 család között oszlik meg.

S így van ez a hadrendszer mindenütt. *Hugyagon* pl. 266 adófizető között 24 Antal, 22 Balla, 8 Benécs, 19 Borda, 8 Boros, 22 Ferencz, 16 Győry, 19 Pénzes, 6 Riczi, és 7 Sándor van, vagyis 10 név esik 151 családfőre.

Természetesen az egyforma nevű hadak fiait elő-, utó- és csúfnevek különböztetik meg egymástól s ezek osztogatásában nagy mester a palócz, úgy hogy némelyik csúfnév köré egész regény fűződik.

Az asszonyok szűlés előtt egyformán végzik megszokott teendőiket s csupán arra ügyelnek, hogy meg ne bámuljanak valamit, mert akkor a gyerek olyan lesz, mint a minőre az anyja rábámult. Ilyenkor *komégyiába* nem szabad menni s kerülni kell a szúrós szemű emberek tekintetét, mert könnyen »*szemtő gyühet a rontás*«. Ha már »me'llett« a gyerek, akkor az asszony »*sátort fekszik*«, vagyis átmegy a tornyos nyoszolyába s fölibe fehér lepedőből sátoralakú firhangot csinálnak, melynek lelógó csücskeibe fokhagymát és pénzt kötnek. A sátor és a fokhagyma a boszorkák ellen való, mert ezeknek nagy kedvük telik a gyerek szemmel való megverésében, sőt nagyon sokszor »*ki is váltják*« a gyereket s valami félkegyelmű »*mumajt*« csempésznek a helyire. A szülők gyermekkori pajtásai közül kerül ki a koma és komasszony, kikiet a bába kér fel mézespálinkával a Születés.

már előzetesen megbeszélt tisztségre. A komának kevés a szerepe s ha *»mehhal a gyerek, oda van a komaság«,* de annál nagyobb gond szakad a komasszony nyakába, mert egy álló hétig ő látja el ennivalóval a gyerekes házat, vivén oda személyesen — *Sóshartyánban* — első nap tejet és tojást, második nap levest ês tyúkhúst, harmadik nap mákos *ferentőt* és *pampuskát,* negyedik nap *herőkét,* ötödik nap túrós lepényt, hatodik nap *morványt* s ezenkívül még mindenfélét, de különösen a keresztelő napján annyit, hogy a háziakon kívül a vendégek is alaposan belakhatnak. Ez az ételsorozat falunként keveset változik s mindenütt pontosan meg van szabva, mint pl. *Litkén* is a fentihez nagyon hasonló a heti étlap : 1. tej, rántotta, morvány és bor, 2. csíkleves, csirke, sütemény, morvány és bor, 3. túrós csík, pampuska, morvány és bor, 4. rántottás tyúk, herőke, morvány és mézespálinka, 5. mákos ferentő, morvány és bor, 6. túrós lepény, morvány és bor. A keresztelőt, ha nagyon *»genge«* a *gyerēcske,* mindjárt másnap megtartják, de egyébként sem várnak sokáig vele. Czifra nagykendővel letakarva, a bába meg a komasszony, a reggeli mise után, egész csendben keresztvízre viszik s utána otthon bepálinkáznak, de ha jobbmódú a család, akkor, különösen az első gyereknél, a legközelebbi rokonok és ismerősök nagyszabású *»poszrikot«* csapnak. Pálinkás vacsora után a bába elpanaszkodik, hogy szegény kis gyerek meztelenül jött a világra, semmije sincs neki, ezért kezében tartván *»a komatálat«,* körüljárja a vendégeket s ingecskére meg *»csizsmicskára«* gyűjt, az adományokat azonban ő vágja zsebre. Ha nagyon jó a hangulat, akkor a menyecskék *»megpatkolják«* az embereket úgy, hogy a csizmájuk sarkára égő forgácsot raknak s egy darab fával addig verdesik a talpukat, míg a patkolásért meg nem fizetnek. A poszrikba jövő férfiakat különben már a belépésnél is megvámolják, mert elszedik a kalapjukat s azt ki kell váltani. Az így egybegyűlt pénzen — Bolgáromban — a kocsmába mennek az asszonyok s útközben hamuval telt rossz cserép-fazekakat vagdosnak a házak kapujához.

Gyerekjátékok. A kis gyerek pályafutását a bőcsőben, a kocsiderék alakú *»űcsikben«* s nyári munka alkalmával a három lábon lógó *»ringőben«* kezdi meg, az *»állókában«* folytatja s anyja karján a falut, a *»hátyi kosárban«* pedig az egész határt is csakhamar beutazza. Gyerekkorát mi mással, játékkal tölti el, sajátságos azonban, hogy ebben a fiúk s a kis lányok ritkán keverednek össze. A mint zöldülni kezd a fűzfa s hajlós ágain *»hajsókázni«* lehet, megélénkül a libalegelő s a »harmonyikaszóval« kevert gyermeklárma hirdeti már, hogy itt a tavasz. — Vasárnap délután a vizipuskás »tűzoltó-butka« köré sereglik a gyermekcsoport s ott *»iczikeznek«,* szörnyű vitákat csapva azon, hogy egy-egy huszármentéről levedlett pityke vagy pláne *»gurgulyács«* hány gombot számít. A fogócskázók a topolyfák körül keringenek, a *»pimpara-paxozók«* pedig a híd alatt *»húnynak«* s miután harminczhármat olvastak, megkeresik az elbújottakat s a lajtos hordónál *»kiapacsolják«* őket, miközben a *»bakszekereket«* húzgáló kicsinyek a *»falho-métázók* között (duplex) bámulják Kasza Pistát, a ki mindig *»odapucsittya«* az alfelit a laptának, s mégse tudják eltrafálni, ellenben a következő fordulónál a vízbemártott laptával őkelme úgy *»bonczon«* (czomb) csapja a bíró fiát, hogy a hófehér gatyikán szanaszét frecseg a sár s a gyerek *»êkoámpicsorodva rögvest lesuvad«.* A *»Nyakragyütt«* kocsmáros *»kos-orró«* fia erre ki találja szalasztani a száján, hogy *»maj lesz neked Pistyika !«* mire két hatalmas *»buhnátval«* úgy *hátbabuhintják,* hogy menten *«űcsiket«* csinál a porban, majd feltápászkodva, tisztes távolból ígérgeti, hogy *»bemondja Pistát a tanító úrnak«.* Karaba Jani eközben egy fajin *»kampát«* (labdaverő) hoz a métázó leginyektől, mire az ellenfelek megbékülnek s elkezdik a *»kiverőcskét«,* de előbb tárgyalásba bocsátkoznak a *»pilinczkézőkkel«,* hogy három magánosért (aczéltoll) meg két posváért (hüvely a tollszáron) átengedik-e a helyet? Az alku nehezen megy, mert rádásul még egy *»faláska* (darabka) *ladírgumit«* is kérnek, de végül megegyeznek s elmennek egy kicsit »odébbat« *gedázni.* Felállítanak egy háromlábú faágat (gĕda) s azt botokkal *»hagyigálják«,* de ha a botért jövők közül a pásztor a métán belül megüthet valakit, az lesz az »áligató« pásztor. A *»mancsozók«* görbe botokkal egy fagolyót püföltek a levegőbe, de beverték vele a Komiszárék »ablakját«, így hát most kutyamódon »szorúnak«, mert a Mihoá bátya fene »hörcsökös« ember, de a padkán üldögélő Misa gyerek (*rájár a szimátra, attó van most is ĉgengűve*) szerencsére megígéri, hogy három *»tokos-czigaretta-szippantásé nem szó az apjoának«.*

A lányok csendesebben vannak, körbe fogódzva énekelgetnek : Fürgyik a

a kácsa — Fekete tóba — Fijoáho késző — Lengyelországba — Annoá az Isten — Hogy odaveszne — Akkor lennék én igazi menyecske! (Dejtár). — Nyissuk ki a galambhoázat — A kis galamb hazaszoâhat — Repű haza kis galambom — Tiszta búzát kapsz majd otthon! (Bolgárom).

Ha már vígabban vannak, akkor maguk közé vesznek egynéhány gyereket is s a kör közepén állót körültánczolják:

— Hej széna, széna — Szénának az allya — Benne forog Pistyink — Jaj de szépen rakja. — Pistyikánk erre kikap a körből egy lányt s most már »kettesibe« járják: — Ezt ölelem, ezt szeretem — Ez lesz az én szép kedvesem — Aggyon Isten lassú essőt — Mossa össze ezt a kettőt — Aggyon Isten verőnapot — A simonyi kódusoknak — Hagy járják a tánczot — Sërëgjetek lyányok — Fekete czigányok — Hagy zsëndűjjön, hagy perdűjjön — A mi szórónk, szakajtónk — Jó mekkeljen a czipónk — Kukurikú rajkó — Itt egy rongyos bankó! — Változatosság kedvéért rákezdenek később az *Ispilángi rózsára* vagy a *Fehér liliomszálra,* majd pihentetőnek előveszik a *Szem-szem gyűrőt* s épen a *Fordulj bolhába* akarnak kezdeni, mikor egyszerre csak elbújik a napocska. Nosza erre felhangzik minden ajkon, hogy: — Gyűjj ki »verő« — Menj be szé — Ne menj Maczonkára — Mer Maczonkán csontot rágnak — Tökvel harangoznak! Így tart ez késő estig, míg a napocska végleg búcsút mond nekik s ekkor ők is hazaszállingóznak *»buványi«.*

Krumpli-szedéskor megkezdődik az *»eskola«,* kevesebb lesz a mulatság is, legfeljebb *»dudabőrökből«* készült nyílakat lehet *»lamarakkal«* dobálni, vagy *»boczikoáknak«* való *»vadgeszkenyéket«* verni a fáról. No de jön a tél s a *»virgancz«* gyerek olyan *»hilinkoát«* csinál a jégen, hogy szikrát hány még a patkó is, mire *»végigiringoá«* rajta. A ki nem tud *»hilintanyi«* vagy *»összekaristolja«* a jeget, azt kidöfölik, a *»sinkójoának«* meg *»loábast«* adnak. *Sinkója* minden gyereknek van s rendesen maguk csinálják úgy, hogy a kukoriczamorzsoló kis-szék lábai alá deszkát vernek s a deszkára két megvasalt vagy drótos szántalpat erősítenek, azután ráűlnek, mint a lóra és szögesvégű botokkal hajtják a jégen. A hóval belepett domboldalakról *»szankoán tyusszannak«* lefelé, nyáron pedig a merészebbek dagasztóteknőkben ereszkednek a legelső ürgelyukig, a hol azután a *»teknyő főburó«,* a benne ülők *»képirő pegy* (pedig) *legyün a furnir«.*

Karácsonykor betlehemmel, Háromkirályokkor »szép napon támadt szép csillagval« járnak s karácsony este ének-szóval mennek az ablakok alá a Kis Jézust köszönteni, de egynehány *»gyión kível«* (dión kívül) mindenütt azt kapják feleletül, hogy a hányan vannak, annyi felé szaladjanak. Többet hoz a konyhára a *»fassang«* (farsang), mikor különféle maskarákba öltözve, házról-házra járnak és kolbász- meg szalonnaféléket *»koledoának«.* A farsangoló gyerekek *Ragyolcz* és *Sóshartyán* vidékén czifra nyárssal állítanak be s ezt énekelik: Ünnepi szokások.

»X. Y. hoázoánoá tőke-tüzet raktam — Futok, menek, a Dunoába fényes halat fogtam — Teszem toányérkoára — Kűdöm Istenkének — No jó bátyám, no jó néném — Hajtsoák ki a kutyoát — Mer ha ki nem hajtjoák — Maj kihajtom rózsám pallagjoára — Së nem itatom, së nem etetem — Csak úgy bömböltetem — Böm, böm, bika, fassang — Kövér bika fassang — Hajtsoák ki hoát a kutyoát — Nyújtsanak ki egy nagy darab szalonnoát! Ezt nevezik *»túrizásnak«. Lapujtőn* egy álarczos, papirsüveges gyerek, kifordított ködmönben s a többit kötélre kötve, éktelen kolompolással hajtja farsang vasárnapján:

Fassang vasoárnapja, — Itt a hoárom napja, — Szőrös bajúszoával, — Egy szoá kóboászoával. — Nem köll nékem kóboász, — Szalonna kő nékem. — Ha nincsen a hoázba, — Van a kis komroába, — Sutty a tanyiszroába!

A lányok is így mulatnak, de ők menyasszonynak vagy »bobosnak« öltözve gyűjtik a farsangravalót. Ekkortájt van a legtöbb *»legényavatás«* is, a mi úgy történik, hogy az avatandót borral megkeresztelik s a keresztapja kijelenti, hogy az ő »druszoája« mától fogva legényszámba megy, nem szabad tehát a szájából kiverni a csutorás pipát, sem pedig *»megrihasztanyi«,* ha estéként bekopogtat valamelyik lányos ház ablakán. Az új legény erre áldomást fizet s a gyerekek csudálkozó csapatától kísérve, nagy kurjongatás és dűlöngés között tér haza, a hol épen csak a keresztapjának köszönheti, hogy mindjárt legénysége első napján le nem szedik róla a keresztvizet. A legények legderekabbja az *»első-leginy«* (legénybíró), a ki ellentmondás nélkül dirigálja az összes mulatságokat, melyek bálj számba mennek s rendesen verekedéssel végződnek. Nyilvános Mulatságok.

nagy mulatság, vagyis gyűjtőnévvel: *táncz*, évenként kétszer szokott lenni: farsangkor és vendégségkor (búcsú), természetesen mindig a »*szövetben*« (fogyasztási szövetkezet) vagy a kocsmában. A tánczot a legények »adjoák« s a lányokra nézve mindenkorra való meghívást jelent a »*husvétyi öntözködés*«, mikor mindjárt meg is fizetik a bemenőt. Nagy csúfság, ha valaki kimarad a sorból s nem zúdítják »rocskoával« nyakon a kútnál, mert akkor nem mehet el a tánczba s a szeretője hiába önti meg, csak az »*számos*«, a kinél a banda tiszteleg. A tánez »*litoányia*« után kezdődik s hajnali kakasszóig tart, mikor kiki munkába megy, mintha semmi sem történt volna. Farsangkor két, sőt három éjtszakán át folyik a táncz s csak hamvazó-szerdán van vége. Menyecskével szabadon tánczolhat mindenki, de a lányt előbb a szeretőjétől kell kikérni s tánczközben az bármikor leintheti őt. Módos lányhoz odamegy a legény s úgy fogja derékon, de bizony a szegényebbnek csak messziről int: *Gyere no Katyi!* Legkedveltebb tánczнem az aprózott rezgőcsárdás »*kukorgóval* vagy *mártogatóval*« czifrázva. Mikor a legény mártogatni akar, megszorítja a lány derekát, mire lekukorognak s azután egyszerre felpattannak. Holmiféle »*czepely pulykát*« (polka), avagy más »*rángatós*« tánczot nem ismernek, viszont a régiek közül csak imitt-amott járja még a párnélküli *csizmacsapdosós, verbungos* és a kopogós lassú *sarutáncz*, a harmincz asszony rakta »*adótáncz*« pedig örökre kiment a divatból. — A nagyok mellett ott »*seregnek*« a kicsinyek is s közbe-közbe a »*szinkék*« táján leskelődnek vagy az ólak mögött »*ökrődő*« öregeket »kísálják«, hogy minek köpdösnek olyan hosszúkat. Egyszerre csak befagy a bőgőbe a szufla, mert »*szencsigëkvel kezdënek piszkállónyi*«, de szerencsére még jókor közbelépnek a kakastollasok, már pedig a *csendérnek* nagy a *becsületyi*, de csak akkor, ha megismeri az embert. Ráránt tehát a czigány valami jó »*karancsallyaira*« s folyik a táncz tovább. de azért a verekedés még sem marad el, mert a szabadságos bakáknak meg kell ám mutatni, hogy nem mind nyomorúlt az, a ki itthon maradt.

A »*vendéssíg*« (vendégség: búcsú) a palócz legvígabb napja s ekkor, mint neve is mutatja, amúgy is szíves vendégszeretete nem ismer határt. Szégyenben marad ilyenkor a pálinka s »*boros flaska meg fiszony*« (szíkvíz) kerül az asztalra, a házigazdával pedig akár verebet lehet fogatni s csak a »*szeginy ember főztyit*« nem szabad ilyenkor visszautasítani, mert akkor: »*Szaladj Rimócz, megbomlott Lócz!*« Meg kell kóstolni mindent, de nem csak egy faláskát, hanem kétmarokra mindenből, a mit a biztató szó szakadatlanul kinál. Pedig szörnyen hosszú ám a sor s csak úgy győzi az ember, ha »*hun okoádunk, hun meg megest okoádunk*«, *mint Kerge Kopacz Istványék, Buró Bora lakodalmán, a hol* »*csak a lê vót hêtfêle!*«

Ételek. A húsfélék legjobbika (»letjova«) a »*rántottába sűt gyúk*«. Ezt előbb megfőzik, azután egyes darabjait rántottában sütik ki. A »*lábatlantyúk*«-nak se lába se szárnya, mert ez tulajdonképpen kuglófalakú kalács. Az ünnepi konyha különösen a tésztaneműek terén produkál »*kakastejvel és menyasszonymoájval*« készült remekeket. Speciális palócz sütemény a »*fërëntő*«, mely úgy készül, hogy finom tésztából hosszú szalagokat vágnak, ezeket csigamódra összecsavargatják, tepsiben megsütik, azután forró tejbe áztatják s a végin mézzel bekenve, mákkal és czukorral hintik be. Hasonlít hozzá a »*tekercsik*«, de ezt kenyértésztából csinálják s ugyancsak teknőmaradékból készül a »*vakarcs* vagy *vakaró*« is, melybe néhol paprikát raknak, hogy jobban »*tyússzon*« rá a bor. A tekercsíkët legtöbb helyen úgy is csinálják, hogy kenyérsütéskor 2 cm.-es tésztaszalagokat raknak rácsosan egymásra s a közöket túróval vagy lekvárral töltik ki, az alapot pedig forró zsírral kenik be. A kenyér kidudorodó rózsás része a »*ragancs*, az első karéj pedig a »*pille*«. A ki az új lisztből sült kenyér pilléjéből eszik, az nem hal meg egy esztendeig s ha kenyérszegéskor a kanyarítás kezdete és vége pontosan összeér, akkor a kenyérszegő aznap nem hazudik. A kenyeret a teknőből szakajtókba (fonott szalma-edény) szakajtják ki s kemenczében sütik. Kenyérsütéskor rőzsével fűtenek be a kemenczébe, a parazsat piszkafával igazgatják s ha kihamvadt, »*szinvonóval* húzzák ki a padkára s ezután rúdra kötött vizes szalmacsutakkal (pemete) kitisztítva, lapáton rakják be a kenyeret. Ünnepnapon »*kinyér*« helyett fonott fehér kalács: *morvány* kerül az asztalra s enélkül palócz-vendégség el sem képzelhető. Jó laktató eledel a 10—20 cm. átmérőjű s 5—10 cm. vastag pogácsa is (bodag), különösen a kövér csütörtöki *zsiros bodag*, mely tepertővel készül, akárcsak a *gödölény*. Sokszor szerepel a krumplibukta is (szuszkó), krumplipíré (döfëcske), a zsírban sült karikára vágott krumpli (*macsoánka)*, a kukorica-

lisztből készült gombócz (görhe) és az erdélyi puliszkához hasonló *hanulya.* Ezekből, meg a »*zsidóbatyu, paptérgyi, kontyvas, szarkafészek, bátyurka, plajbácz*« és a jó ég tudná, mi mindenféle nevű és alakú »*süteményekbő*« hatalmas étvágygyal szoktak bepakolni a »*látóba gyüttek*«, mert bizony nagyon »*genge a kosztkovárté*«, akárcsak valamikor *lógerozáskor Bosnyi ába,* a honnan *Bagyal Andris* így kezdte az siralmas levelit : »*Itt vagyok ebbe a messzi tartomoányba, egyik kezembe a puska, moásikba meg a kard, így irom eldesanyám jelen poár gyoászos sorajimot, tanoájjoák kentëket jó egéssígbe ! . . .*«

Nehezebb munka (»hordoás«) alkalmával még csak akad a »*siroányban*« holmi *czibehúsos* becsinált is, de egyébként csak leves *(lê)* és főzelék *(sűrő)* kerül a »*kantoárba*«. Minden épkézláb ember odakint szorgoskodik a mezőn s legtöbb helyen csak az »*öregmami*« marad otthon főzni, ez okozza talán a mostoha sorson kívül, hogy a mindennapi táplálkozás csodálatosan szegényes. Hajnali felkeléskor egy falás kenyér s egy deczi pálinka, früstökre megint csak kenyér, szalonnával, ha van, vagy valami lé, ebédre két tál étel : *lé* és »*sűrő*« (főzelék) vagy helyette *csík*, uzsonnára gyümölcs vagy szalonna, vacsorára lé vagy valami tésztaféle. A téli táplálkozás egyenesen elszomorító, száraz hüvelyesből, krumpliból, sült tökből, tökmagból áll s bár egy-egy jó napszám vagy »*fuhar*« után méretlhet magának három *verdung* húst. A jobbágyember természetesen jobban él, annak nem kell »*zsirzónak*« egy-egy vén tyúkot levágni, van elég zsírja a kamrában s husvétra marad mindig *disznóláb* (sonka) is. Rendszeresen issza a kávét meg a »*tehát*«, sőt akárhányszor »*bádoghalat*« (szárdinia) is eszik a »*puffancs*« (zsemle) mellé. Táplálkozás.

Aratás idején 9—10-kor lefekszik, a hajnali harangszó már munkában találja s 5 óra felé früstökre, sokszor éhomra. bevág egy nagy bögre »*hubor-kasaloátoát*« s a savanyú levit úgy felhörpinti utána, hogy láttára holmi »*mazna-hasú*« kabátos ember menten hideglelést kapna. Neki kutyabaja se, nagyokat szippant rá a kurtaszárú veres pipából, pedig az étetős madár kiejti a bogarat a szájából, ha a füstjén keresztülröppen. A *pipa* a leghűbb barátja, mindig ott szorong hátul a gatyakorcz kötőjére akasztva, vagy 3—4 szál *masina* (gyufa) társaságában a kalapzsinór megett és elkíséri gazdáját még abba a sírgödörbe is, a hol már csak »befelé nő a bajúsz«. Legtöbb embert »*hektyika*« (tüdővész) visz oda s véle csak a köszvényes hasogatás mérkőzik, mert a többi *rossznyovolyát* és *czifranehéssíget*« könnyen kiheveri a palócz.

A palócz-szerelem a *fonókában* kezdődik s a kaszárnyában fejeződik be, mert »nagyon ritka az *igazszivő*« szerető, a ki még a katonasor után is kitart a babája mellett. A fonókát valamelyik özvegyasszony vagy gyermektelen házaspár tartja s tüzelőre meg világítóra a lányok adnak össze, de csak a szegényebbek, mert a rátartós, módosabb gazdák nem igen engedik leányaikat oda, jól tudván, hogy a fonóban könnyen tüzet fog a leányszív s akkor azután a kiszemelt gazdag vő elmarad a háztól. Faluja válogatja ; de a fonók átlaga igen tisztességes hely. A legényeknek tulajdonképpen csak szombaton este volna szabad bemenniök, de azért máskor is bejutnak ; igaz ugyan, hogy csak egynéhányan, mert kicsi a hely. Odabent csendben vannak, de annál jobban »*abajognak*« a kintrekedtek. s bosszúból nagy hóembereket építenek a pitarajtó elé, majd meg maskaráknak öltözve »*rémísztgetyik*« a lányokat, a kik szapora orsópergetés mellett mesélnek, nótáznak, pletykáznak s nagyokat sikongatnak, ha bagolyhuhogás közepette egy-egy tökfejű *lárva* vagy más fertelmes »*bahhus*« meg »*bobos*« koczog az ablakon. Éjféltájban pislogni kezd a lámpa s ekkor aztán »*Szâoka akaggyon annak a torkába, a ki mégeggyet szó.*« *Oszolj kösség, nincs vendésség,* mondja a gazda s kiki hazaballag a régi szeretővel, vagy az új ismerőssel. A fonóka.

Szeretőre máshol is szert tesz a legény, de igazi belső viszony aratás alatt szövődik közöttük, mikor már »*megismerczették*«, hogy egymáshoz illenek s kiviláglik a lányról, hogy *dógos-e?* Ha ügyesen hajlik a marok után, akkor szombaton este bekopogtat a legény a komra ajtaján vagy a ház ablakán : *Erissz be, Mari !* Ha nem hiába kopogtat, akkor nehány nap múlva nyíltan szeretőjüknek vallják egymást s az egész falu tudja, hogy pénteket kivéve, majdnem minden este »*eggyütt-levének*« (együtt szoktak lenni), még pedig tanú nélkül, sötétben, mert az ilyen szeretőkhöz való járások szigorúan tisztességes határok között mozognak s épen ezért köztudomásúak is. Ha a legény nem úgy viselkedik, mint kellene, akkor már kibújik a szög a zsákból s egykettőre »kimondanak« neki. Hiba ritkán tör- A szerető.

ténik, jobbágylánynál pedig úgyszólván sohasem. Így turbékolnak egészen a vizitáczióig, mikor a pántlikás kalapú legény már azt énekli, hogy : »*E kő mennyi, ê kő katonoának, — Itt kő hannyi az eldesanyoámat. — Szeretőmvel nem sokat gondolok, — Mer' azt minden váorasban tanáolok !*« Vagy : »*Esik esső, ê kő mennyi messzire, — Itt kő hannyi a rózsámot, de kire? — Tēroád hagyom, letkedvesebb pajtoásom : — Éllyed vele viláogodat, nem báonom !*«

Házasság

Katonáskodása alatt a legtöbb legény egészen átvedlik s megtanúlja, hogy a pénz beszél, a kutya meg ugat ; jövendő életepárját tehát nem a szerelem útján, hanem a telkes-gazdák portáján keresi s ha nem talál, akkor már csak arra ügyel, hogy dolgos legyen a lány. Az ilyen »fajín« feleségnek valót odahaza könnyű megtalálni, de más faluból már »*kommendányi*« kell. A legény nagy ritkán megy vőül idegenbe, de a lányt »*muszájittya*« a család s nem egyszer az is megtörténik, hogy nem is látta a jövendőbelijét, csak annyit tud róla, hogy módos özvegyember. Az öregek vásáron vagy vendégségen *jóbamaradnak* s egyszerre csak »*kéretni*« jönnek. A kérők, rendesen a legény *édes keresztapja* meg egy idősebb rokon ünnepnap délelőtt állítanak be s ha megelőzőleg még nem folytak tárgyalások, akkor előbb holmi széna- vagy lóvásár ürügye alatt nézik körül a portát s ha minden megfelel a kommendálók szép szavainak, akkor előhozakodnak jövetelük tulajdonképeni czéljával, de még mindig furfangosan kerülgetik a dolgot, nehogy csúfságot valljanak, ha nyílt kérésükre tagadó feleletet kapnának. A házbeliek már rendszerint előre tudják vagy legalább is sejtik az ügyet, épen ezért az adandó válasz szerint fogadják vendégeiket s ha ottmarasztalják őket ebédre, az már annyit jelent, hogy nem idegenkednek az atyafiságtól. Sok helyen czifraszűrben maga megy kéretni a legény. Éjfélig elbeszélget, azután elbúcsúzik, de a szűrt véletlenül ott felejti a pitarban vagy a lóczán. Hajnalfelé visszalopódzik s ha a szűre ki van akasztva, az annyit jelent, hogy »*kitették a szűrit.*«[1]

Az ehhez hasonló szimbolikus leánykérések azonban egyre jobban ritkulnak s a kéretést annyi mindenféle megbeszélés előzi meg, hogy a legény már idejekorán tájékozódhatik. Ha a szülők akár maguk, akár a kérők közreműködésével elintézték a lakáskérdést és a fiatalok jövendőjének egyéb anyagi ügyeit, akkor a rokonok egy este a lányos háznál megtartják az eljegyzésnek megfelelő »*kendőlakást*«, mely egészen csendesen megy végbe, legfeljebb a lánypajtások csattognak tilolókkal az ablak alatt, a legények pedig ostorpattogtatás közepette kurjongatnak, hogy majdan néma ne legyen a gyerek. Odabent az első házban ezalatt vacsorázgatnak, majd a legény egyik tekintélyesebb rokona kimegy a pitarba, behívja a fiatalokat s egymás mellé állítván őket, hosszadalmas bibliai vonatkozású »*szavallatok*« után kijelenti, hogy minekutánna a fölséges Úristen ezt a két szép virágszálat egymásnak teremtette, legyenek is egymáséi mindörökre, ammen — »ha jó szívvel kendtek is mindnyájan úgy akarják ! Engedje az Úristen !« — mondja rá a gyülekezet. Sír-rí az asszonynépség s meg van hatva mindenki, de leginkább a piruló leány, a ki most odamegy a tulipántos ládához s kiveszi a piros selyem vagy fehér hímzett »*jegykendőt*« és kicseréli a vőlegényével, melynek csücskébe jegyajándékul 1—2 pengő van bekötve. A jegyesek még egyéb díszes holmival, jegyinggel, csizmával, nagykendővel, sőt egész esküvői ruhával is meg szokták lepni egymást s régebben a vőlegény ajándékai között mindig ott szerepelt a rókatorkos mente és a kivarrott piros csizma. Kendőlakás után következő vasárnap a jegyesek két tanúval »*kézfogóra*« mennek a paphoz, a ki megáldja és kihirdeti őket. A következő napokon díszbeöltözött, rézfokosos hívogató vőfélyek járják be a falut s a harmadik kihirdetés utáni héten megkezdődik a lagzira való nagy készülődés.

Lakodalom

A »*lagzi*« három napon egyfolytában tart s temérdek a vendég ; ezért módosabb háznál baromfin kívül bárányokat, borjút, sőt egész tehenet vágnak s ennek feldarabolása alkalmával »*vágótort*« tartanak, midőn egyúttal a bort is elkészítik s megvendégelik a lakodalmas kocsisokat, mert nekik, különösen ha más faluba mennek, az esküvő napján nem szabad »*bekapni*«. A kocsisok pénzen kívül két kantárra való czifra kendőt is kapnak, a »*kinyeskocsis*« pedig, a ki

[1] Hogy ez a szűrkitevés Nógrádban egészen komoly dolog, azt a balassagyarmati törvényszéknek egy 1903 augusztusi tárgyalása is igazolja, melyen 12 évre ítélték Lovász Mártont, a ki agyonszúrta a szeretőjét, mert kiakasztotta a szűrét, jeléül annak, hogy nem megy hozzá.

Hugyagi menyecskék »csárdás« vagy »ludányi« fèketőben.

Szentkúti bucsusok.

Nógrádmegyei tótok.

a menyasszonyt viszi, fehér kendőt s egy vadonatúj ostort. A kocsisok egy részének már szombaton este is dolga akad, mert ekkor mennek a menyasszony holmijáért, melynek még a legszegényebb helyen is legalább ruhával telt menyasszonyládából s egy magasravetett tornyos-nyoszolyából kell állnia. Az *ágyért* jövő lányokat és legényeket a menyasszony nászasszonya élén már egy sereg menyecske várja a pitarban s ott hallgatják meg a vőlegény nászának kérő szavait, a ki elmondja, hogy az ő édes keresztfiának a házában egy szép kis madár akar letelepedni, de nincs szegénynek puha fészke, azért jöttek hát ide, mert hallották, hogy itt van fészeknek való eladó holmi. Hosszas becsmérlő és dícsérő alkudozások után a násznagy kiguberál a nászasszonynak 1—2 pengőt, mire felrakják a czókmókot a csengős kocsikra s ha jó sok és mutatós a holmi, akkor víg nótázás közben össze-vissza nyargalják a falut, míg végre a vőlegény portáján megállapodnak vele s behordják a házba. Könnyű helyrerakni mindent, csak az ágy megvetése megy nehezen, mert a legények minduntalan leránczigálják a »*fejeleteket*« s mikor már sok évődés után végre jól föl volna pászítva egészen a padlásig, akkor a bámészkodó »*népek*« közül elcsípnek egy gyereket s rácsapják a megvetett ágyra, hogy az új pár ne legyen magtalan. Az örömapa persze még a vágótor óta mindig »*be van köszörűve*« s így is marad egészen a »*gyüvő hétyig*«, kihoz tehát az asszonyoknak egy flaska mézespálinkát, az embereknek meg egynéhány korsó bort, mire eljárják »*az ágyvetők tánczát*« s kilencz óra tájban szétoszlanak. Csak a bakter marad ott, a ki megjegyzi, hogy: »*Fenye nagy lagzi lessz itten, érzem már a szagoáró, hogy még a kis kutyák is kávét fognak szopnyi.*«

A palócz a lakodalomra valóban nem sajnálja a pénzt s általában, ha mulat, azt tartja, hogy a minek feneke van, teteje is legyen annak! Még szegény háznál is szétfrecsegtetnek egy százast, hát még holmi »*hambitusos*« rangos portán. Maga az *örömkalács* belekerül 15—20 pengőbe, pedig enélkül nincsen lakodalom. Ez a palócz háziczukrászat speczialis remeke és büszkesége. Külön asszony süti s a terjedelme néhol oly nagy, hogy a kemenczeszáját szét kell szedni, mikor berakják. De kell is, hogy nagy legyen, mert a ki nem eszik belőle, az meghal abban az esztendőben s ezenkívül még maradni is kell egy nagy darabnak, hogy az új menyecske a lakodalom után a falubeli urakat megtisztelhesse vele. Újabban ugyan már kisebbre zsugorodott, mert torták meg »*bógyi*« (bolti) süteményeknek versenyeznek vele, de azért még mindig az övé az asztal közepe és szegény táflyát ugyancsak fel kell sprajczolni, hogy elbírja azt a temérdek ennivalót, a mit a szakmabeli szakácsnékon kívül a meghívott asszonyok összehordanak. A lakodalom hangadója a *nagynász*, vagyis a vőlegény kérő násznagya s vele egyenrangú fél a menyasszony *kiadó násznagya*. Hozzájuk tartozik még a *nászasszony* vagy *nyoszolyóasszony*, kinek azonban fontosabb szerepe nincs, akár csak az örömapáknak, a kik »*furtonfurt*« isznak s az örömanyáknak, a kik egyebet se tesznek, csak »*siratnak*«. A násznagyok után következik az »*első vőfiny*«, a lakoma rendezője, egy sereg kis vőfélylyel s a menyasszony részéről ugyanannyi *nyoszolyó*- vagy koszorúslány. A lagzi rendesen hétfőn reggel kezdődik azzal, hogy a vőlegény házánál megszólal a banda s gyülekezik a násznép. Ugyanekkor a másik háznál a koszorúslányok öltöztetni kezdik a menyasszonyt s a két csapat különkülön indúl el, de az úton találkoznak s egy-két csárdás után úgy állnak föl, hogy elül tánczol egy üveg borral s pántlikás fokossal az első vőfény, mögötte a banda, majd koszorús lányai széles sora közepén a menyasszony s utána a lakodalmasok. A menet így is elég zajos, hát még ha csengős kocsikon a szomszéd faluba mennek »*hitre*«, akkor van ám csak zenebona s minden épkézláb ember kiszalad a kapuba »*csudáokoznyi*«. Durrog a pisztoly, pattog az ostor, »*ihuznak*« (íhu!) a lányok, kurjongatnak a legények s örül-vígad mindenki, csak a vőlegény, a menyasszony és a kocsis hallgat, az utolsó kocsi saraglyájába szorúlt nagybőgős pedig eszeveszetten »*vonyógóz*«. A hitről kijövet újra kezdődik a hejehujázás s ha helybeli a pár, akkor rendesen szétválnak és kiki a maga násznépével külön megy haza. A menyasszonynál csak iddogálnak, sőt néhol a menyasszony le is rakja ünneplő ruháját s csendes az egész ház, mert a tulajdonképeni lagzi a vőlegénynél van, a hol a vőfély ékes rigmusokkal köszönti az érkező vendégeket. A kedv azonban itt sem valami virágos s csak akkor kezdődik meg az igazi mulatság, mikor már elhozták a menyasszonyt. De ennek hosszú sora van. *Lapújtő* vidékén estefelé felkerekedik az egész vendégsereg s a menyasszonyos ház közelében egy »*kiszálló*« helyen telepszik meg, melynek nem szabad a két lako-

dalmas porta közé esni, mert akkor éket vernének a házasok boldogsága közé. A kiszállóról vagy máshol egyenest a vőlegény házától két vőfélylyel »*jelkövetségbe*« megy a kérő násznagy a menyasszonyhoz, de ott a kiadó násznagy be sem ereszti őket s másodszori megjelenésük alkalmával is csak azért áll velük szóba, hogy *fogós kérdéseket adjon* fel nekik. Például: *Milyen úton gyüttek ide princzipárius urék? (A becsület és a szeretet igaz útján.) — Mit akar princzipárius úr? (A mit kegyelmed nem akar, t. i. a menyasszonyt kiadni.) — Hugy hijják az istent magyarul? (Miatyánk.) — Hun nem vót még az Uristen? (Az utolsó ítéleten.) — Mit csináo az Uristen, mikor esső esik? (Sarat.) — Hun vót Krisztusurunk, mikor se égen, se fődön nem vót? (A keresztfán.) — Mikor áot félábon az Ur Jézus? (Mikor a szamárra fölült.) — Hova sütött a nap, a hova többet nem süt? (A Vörös-tenger fenekire, mikor a zsidók átmentek rajta.) — Ha kilencz gyertya közű hetet elótanak, hány marad az asztalon? (Hét, mert kettő tövig ég.) — Mi eszi meg magamagát? (Az égő gyertya.) — Milyen fa van lettöbb az erdőn? (Görbe.) — Ki a világ letjobb mustohája? (A vadhajtás, a melyikben megfogan az ojtás.) — Mi nékű nem lehet szántanyi? (Fordolás nékű.) — Melyik az a három virág, a melyik sose látta egymást s most mégis összekerült az asztalon? (A kalász mint kenyér, a szőlő mint bor s a kender mint abrosz.) — Ki az, a ki született, nem halt meg s mésse ê'? (Lóth felesége, a ki sóbálványnyá változott.)*

A kikérő követségnek nem csak a találós kérdésekre kell ügyesen megfelelni, hanem arra is kell vigyázniok, hogy valami csúfságot el ne kövessenek rajtuk, mert ha nem forgatják ügyesen a fokosokat, akkor az asszonyok odakötik őket az asztallábhoz, bemeszelik a fenekűket, fazekat borítanak a fejükre vagy lefogják és »*megfejik*« őket. Ha a kérdésekre sorba megfeleltek s az asszonyok nem *babráltak ki velük*, akkor a menyasszony-kalácsot (Kistyúk), diót, almát, bort és egy rozmaringszálat (Noé galambja) küld a vőlegénynek, mire a kiszállóban vagy otthon mulató násznép fáklyásmenetben indúl a menyasszonyért s a »*szószólló*« harmadszor is kikéri. A kiadó násznagy még csak váltságdíjat kér a vőlegénytől s azután megkezdi a *búcsúztatót.* A díszbe öltözött menyasszony szülei közé áll, vagy egy vánkusra térdepel le s könnyes szemmel hallgatja a helyette búcsúzó násznagy versét, melyet itt is legtöbbnyire a szokásos vőfélykönyvekből szoktak venni.

A násznagy búcsúztató közben vagy a végén eljárja a menyasszonynyal a »*búcsútánczot*«, majd az udvaron a vőlegény körülvezeti, s mindannyiszor hátbaüti, hogy engedelmes asszony legyen, végül az egész násznép tánczol egyet a »*papnak*«, azután megindulnak hazafelé. A menetet a banda élén a vőfély vezeti, utána viszik a koszorúslányok a gyertyákkal kivilágított hatalmas örömkalácsot, s e mögött halad, most már a vőlegénye oldalán, a még mindig síró-rívó menyasszony. Az új ház küszöbén a vőlegény anyja és sok helyen még három rokonasszony fogadja őket. Az anyós mézzel keni meg a száját, hogy élete édes legyen, az egyik asszony kenyeret, a másik sót, a harmadik pedig egy piszkafát ad a kezibe. A piszkafával megturkálja a kemenczében levő parazsat, a kenyeret pedig megszegi és megsózza s csak ezután lép a küszöbre fektetett gyereken át az első házba, a hol a beköszöntő és befogadó versek után mindjárt tánczba kell állnia. A »*menyasszonytánczot*« a vőfély kezdi meg s az folytatja, a ki a násznagy czifra tányérjába váltságdíjat ad érte.

Mikor már mindenki kitánczolta magát, vagy a násznagy látja, hogy elég tisztességes summa gyűlt össze, akkor egy darab czukrot dob a tányérba s ő fejezi be a tánczot, máshol pedig a vőlegény veszi át a menyasszonyt s egy őrizetlen pillanatban kisurran vele. De legtöbb helyen nem megy ez ilyen könnyen, mert meg kell várniok a vacsorát, melynek hosszú ételsorozatát a vőfély »tessékeli«. Rövid asztali áldás után biztató versezetek kíséretében jönnek az ételek, melyek közül elmaradhatatlan a káposzta. Mikor a végén a »*kitolókását*« hozzák, akkor bekötött kézzel megjelenik a szakácsné is és egy fakanállal »*patyikára*« valót gyűjt magának. A lakomát az örömkalács megszegése fejezi be s ennek darabjait a vőfély, rendesen a bibliai öt hal és tizenkét árpakenyér csodálatos históriájára való hivatkozással osztja szét a vendégek között. Néhol most kezdődik a menyasszonytáncz s ezt követi a »*menyasszonyfektetés*«. A czigány ránt a *fektető nótára*, a násznagy pedig három szál gyertyát fog az ujjai közé és a nóta szövegét elénekelve, a menyasszonyt felvezetik a padlásra vagy a kamrába s leveszik fejéről a koszorút. Reggel felé a »*kötő kötők*« zörögnek náluk, a kik

felkötik a menyasszonyt és felkötik a fejére az asszonyjelvényt, a »*csárdásféketőt*«. Most következik — különösen a karancsvidéki palóczlakodalmakon — a »*menyasszonypörkölés*« vagy *porkolás*, mely abból áll, hogy az udvaron, vagy a kertek alatt a patak mentén tüzet raknak s azt zeneszó mellett körültánczolják, miközben a fiatal menyecske átugorja a tüzet, egyrészt azért, hogy soha fel ne törjön a lába, másrészt, hogy kikerülje írígy leánypajtásainak a megrontását. Néhol a hajából is bedobnak egy fürtöt a tűzbe.

A menyasszonyfektetést megelőzőleg a »*hérészësëk*« (a menyasszony rokonai) jönnek megnézni az új menyecskét, de helyette a vőfélyek — épen úgy, mint a kikérőnél nekik — először mindenféle »*bambulyáknak*« felöltöztetett maskarákat vezetnek elő, míg végre előjön az igazi menyasszony, a ki szíves szóval köszönti vendégeit s mindjárt tartja a tenyerét a »*hérészpénzre*«, mely néhol 500 koronára is felszaporodik. Ez az összeg tisztán az asszonyé s hozzá csak végső szükség esetén nyúlnak. A *nagyhérészt* követi kedden este a *kishérész* és a következő vasárnap a »*visszahérész*«. Kishérész alkalmával a még elmaradt rokonok és ismerősök hozzák ajándékaikat, a visszahérészen pedig a menyasszony szülei vendégelik meg a lagzisokat. Visszahérész majdnem mindenütt van, de kis és nagy hérész helyett legtöbb helyen csak hérészt tartanak a lakodalom másnapján s ekkor mindenkinek meg kell ajándékozni a menyasszonyt, a ki csak megfordult a lagziban. Ha valaki az éj folyamán megszökik s a hérészen nem jelenik meg, azt kihúzzák az ágyból s borjúkötélre kötve viszik vissza nagy zenebonával. Az úriembert aludni hagyják ugyan, de azért a hérészpénzt kivasalják belőle. Hérész után, a lakodalom harmadnapján, már megszökhet mindenki, de akkor meg a vendégeknek kezd nagyon is »*űcsikës*« kedvük kerekedni, a násznagy tehát földhöz vág egy fazekat s kijelenti, hogy : »*Megdöglött a lagzi !* A kinek még mindig maradhatnékja van, azt bemeszelik, vagy ha többen vannak, kifüstölik őket úgy, hogy petróleumba csavart paprikás kóczot gyújtanak meg az asztal alatt. Az így keletkezett maró füsttől aztán megindúl még a legkitartóbb vendég is, mert különben »*befúna*«, mint a kis liba a tojásba.

A lakodalommal kapcsolatban megemlítjük még a Karancs vidékén dívó »*mátkatálküldést*« is, mely úgy történik hogy pünkösdkor valamelyik lány elővesz egy czifra tálat, körülkeríti rozmaring- vagy ákáczvirág-koszorúval s telerakja mindenféle aprósággal : hímes tojással, pattogatott kukoriczával, fügével, almával, dióval, orgonavirággal s azután egy czifra kancsóba bort önt s az egészet elküldi a szeretőjének, vagy valamelyik leánypajtásának, a ki kiszedi belőle az édességeket s újra telerakva tovább küldi a megtöltött korsóval együtt. A küldözgetés körülbelül aratásig tart s a mátkatál gyakran 2—3 falut is bejár, míg végre visszakerül a legelső mátkához. Mátkatál.

A lakodalom lezajlása után az új menyecske a falubeli úri házakhoz fehér asztalkendőben egy kis »*menyasszonymorzsát*« visz s megköszönve a kölcsönkért tepsiket és konyhaszerszámokat, bemutatkozik mint asszony.

A sok küzdés és talpalás után mondhatni fásult nyugalommal közeledik a palócz az utolsó kis stáczió felé, melynek ajtaja csak befelé nyílik, akárcsak a börtöné. A beteggel, különösen ha öreg, nem igen törődnek túlságosan, mert első a dolog, a napszám és a kenyér. A javasasszonyok tanácsa és egyéb hallomások után megpróbálnak ugyan mindenféle házi orvosságot, de ha egy-két nap alatt nincsen foganatja, akkor a gyógyítást legtöbb esetben a jóistenre bízzák s azzal igyekeznek segíteni a szenvedőn, hogy megszereznek neki mindent, a mit csak megkíván. Orvost nem igen kér a beteg, inkább a papjához folyamodik és szentelt gyertyával a kezében, Jézusába vetett bizalommal leheli ki törődött lelkét. Az első nagyházban, hol valamikor bölcsője ringott, ott fekszik most ravatalon »*halóruhájában*«, leterítve a »*hamvas*« szemfödővel. A fehér vászon halóruha helyett manapság már ünneplő van a halotton s a keze keresztbe téve, ha keresztapa volt, s közte imakönyv, ha olvasni tudott. Kalapja, pipája,csizmája, dohányzacskója s egyéb aprósága mind vele van, mert különben hazajárna értük. A halál.

A temetkezési szertartások három elengedhetetlen kelléke, az éjtszakai *virrasztás*, a *búcsúztató* és a *halotti tor* mindenütt megvan, azzal a csekély eltéréssel, hogy az evangélikusok búcsúztató helyett a templomban dícsérő beszédet mondatnak. A *virrasztók* a falubeli öregasszonyokból és »*merszes*« férfiakból kerülnek ki s míg az asszonyok imákat morzsolnak, addig ők pálinka mellett arra vigyáznak, hogy nem »czethalott-e« a megboldogúlt? A *búcsúztató drága* Temetés.

dolog, mert strófánként kell megfizetni a kántor úrnak, de azért nélküle nincsen temetés s még az alsó-felső szomszédtól, jóbaráttól, ismerőstől, uraságtól, paptól, tanítótól, Mária-társulati tagoktól is kell búcsúztatni, de különösen a családtól és a rokonoktól, a kik nevük említésekor hangos »*siratással*« borúlnak az egyszerű fakoporsóra. Keményszívű ember az, a ki »*nem sirat*« s bár a fájdalom sokszor mesterkélt, a búcsúztatóban pedig ritkán érvényesülnek a poétikai szabályok, azért mégis az egész jelenet oly megható közvetetlenséggel érinti még az idegent is, hogy alig marad szem szárazon, mikor az öreg rektor elkezdi, hogy: »*Elértem immáron nagy útam végére . . .*« A temetés rendesen estefelé történik s hacsak sürgős mezei munka nincs, résztvesz azon az egész falu, kiváltképpen sok asszony és gyerek, a kik között mindig nagy a versengés, hogy ki fogja vinni a keresztet, mert az megkapja a rája kötött fehér zsebkendőt. A sírt néhol a rokonok ássák, de legtöbb helyen csak röget dobnak beléje s elhantolás után a sírdomb két oldalán kapanyéllel keresztet ütnek. Este szűk családi körben halotti tort űlnek, melyen a megboldogúltnak is terítenek és el-elemlegetik egész élettörténetét.

Kisértetek. Kint a faluvégi ákáczlombos kis temetőben azonban nem fejeződik be egészen a palóczélet, mert éjfélenként meg-megnyílik a hazajáró lelkek csendes birodalma. Kísérteni jár haza minden bűnös lélek, a ki életszámadását rendetlenül hagyta itt a földön s fönt az égben épen ezért nem kapott helyet. Az öngyilkosok »*jajgató lélek*« képében járnak haza vezekelni, a hamis mérnökök pedig, a kik tagosítás alkalmával becsapták a szegény embert, most *bolygótűz* és *lidérczfény* alakjában szaladgálják be a határt, melyet egykor rosszúl mértek föl. — A *fejetlen barát* elköltötte a misepénzeket, a temetőben járkáló fehérruhás asszony elhajtott magzatjait keresi, a gonosz mostoha pedig az édesanya sírjánál imádkozik. De hazajárnak a jó emberek is. Sokszor égi fényben ragyog a templom, az oltáron ott miséz az öreg tisztelendő úr, az orgona magától szól, mert a kántorok csendesen pihennek, ők nem járnak vissza, kifáradtak nagyon életükben. A Mikszáthfalvi Luzsénszky bárókisasszonyoknak sincsen semmi vétkük, az éjféli misére mégis hazajárnak négylovas hintón s a ki mellé leülnek, az bizton meghal egy esztendő leforgása alatt.

A boszorka. Az élőkkel kapcsolatos babona főalakja a »*boszorka*«. Ez okoz mindenféle megmagyarázhatatlanul hirtelen jött bajt, de különösen a jószág megrontásában van nagy szerepe. Ha a tehénnek kiapad a teje vagy véreset fej, ha a ló hirtelen megsántul s a disznó nem akar enni, vagy a tyúkok dögleni kezdenek, akkor azt biztosan a boszorkák csinálták, mert az ő kedvtelésük megrontani minden szépet és jót, pedig az ördöggel nincsenek is összeköttetésben. A boszorkák a falubeli, rendesen magánosan élő, vénasszonyok sorából kerülnek ki s tetszésszerinti alakot ölthetnek, de leginkább fekete macska képében »*ténferegnek*« s éjtszaka az alvó kocsisok mellére ülve, »*megnyomják*« őket úgy, hogy még három nap múlva is rázza szegényeket a hideg. A kis gyerekeket kígyók és »*varancsos*« békák képiben rontják meg, kiolvassák a fogukat, sőt a bőcsőben lévő gyereket ki is cserélik. Söprűnyélen, piszkafán vagy fekete macskán *Tokajba* meg *Szent Gellért* hegyire járnak gyűlésezni, azért mondják a sovány fekete macskára : *no szeginy, rajtad is sokat joároának sójé Tokajba*. De azért jó pénzért a boszorkákkal is meg lehet alkudni s olyan varázsszert tudnak csinálni a lányoknak, hogy attól a legények *csakúgy bomlanak utánnok*.

Garabncziás. A boszorkák férfialakja, illetőleg az ő fiuk a »*garaboncziás gyiák*«, a ki rongyos vándorló alakjában szokott kéregetni s ha rosszúl bánnak vele, akkor tüzet vagy jégverést hoz a falura. *Dejtáron* például úgy büntetett meg a garaboncziás diák egy fösvény öregasszonyt, hogy forgószelet támasztott s halomra döntötte a pajtáját. Garabonicziásoknak tartják azokat a komédiásokat és szélhámosokat is, a kik különböző csalafintaságok után ügyesen elszelelnek a faluból. A garabonicziások közös sajátsága a kitanult furfang s a bűbájos ügyesség. Teljes meggyőződéssel hisz még a palócz a »*jelensigëkben*« is, melyek betegséget, halált, »korelát« vagy más nagy veszedelmet jelentenek. Ilyenek a butor és az üveg megpattanása, a tükörtörés, a kutyavonítás, a kuvik-madár, a templom küszöbén való megbotlás, a csillaghullás, üstökös s általában minden rendkívüli tünemény.

A kiszi. Az apró babonákan kívül különösen figyelemreméltók azok a babonás szokások, melyek az ősvalláskutatók szerint határozottan mitológiai vonatkozásúak. Ezek javarésze az ősi tavasz-ünnep emlékét őrzi s kiváltképen a fiatalság körében vannak elterjedve. Ilyen a »*kiszihajtás*« Nógrádnak különösen Honttal határos

részén és a Cserhát vidékén. Virágvasárnapon, ha a nagyböjtben senki sem halt meg, a fiatal lányok a piszkafára szalmabábút kötnek s ócska ruhadarabokkal menyasszonynak öltöztetik fel, azután közrefogják s kiviszik a határba, mialatt a gyerekek folyton csúfolják, dobálják, a lányok pedig ezzel a nótával hajtják: »Haj ki kiszi, kiszőcze, — A másik határba. — Gyere be sódar (sunka) — Emmi kis kamránkba! — Kivisszük a betegsígët, — Behozzuk az egéssígët, — Haj ki kiszi, haj ki! A határon a kiszit összetörve vízbefojtják, vagy meggyújtják s a tüzet e nóta mellett körültánczolják. A kiszi a télnek s a betegségeknek a megszemélyesítője s midőn ezt kihajtják a faluból, egyúttal a tavasznak s a jó egészségnek csinálnak útat. Az ősvallásnak ez a tavasz-üdvözlése később — a nóta elején — keresztény vonatkozásokkal bővült, mert a kisze vagy kiszi nevű böjti levessel kapcsolatos kiszi-bábú a sódar behozásával a böjt megszűnését jelképezi.

Egyébként az egész *husvét* a régi tavasz-ünnep tisztulásaira emlékeztet, mert husvétkor a palócz kisöpri, kimeszeli, kitapasztja, rendbehozza házát, megnyírogatja a lovát, kipuczolja a szerszámait és tisztogat mindenütt. *Nagypénteken* reggel a kocsisok megúsztatják a lovakat, hogy a rontás ne fogjon rajtuk, a lányok a patakra szaladnak mosakodni, hogy egész esztendőben szépek és egészségesek legyenek, a fiúk pedig kolomppal és ostorpattogással kergetik ki a házból a kígyókat és békákat (boszorkák), szóval mindenki azon van, hogy mintegy megújhodva felfrissüljön s minden rossztól megszabadúljon. Ugyanaz a törekvés látszik meg a »*fecskét látok, szeplőt hányok*« tavaszi kis mondókában is, sőt még a »*mályfa*« is a tavaszünnepre emlékeztet. A májfánál az a fő, hogy lopott legyen s »igenyes«, mint a gyertyaszál, mert ha görbe vagy ha nincsen szépen kipántlikázva, akkor épen olyan csúfságságszámba megy, mint az Ablak (Oblath) zsidó kocsmája elé állított meszelő. A pántlikázást s a kiczifrázást néhol maga a lány végzi, s ezzel mutatja meg, hogy kedves-e néki a májfahozó? Erre vall a *sóshartyáni* nóta:

Husvét.

A májfa.

»*Ki hallotta annak hírit, — Gácsi Pista legínysígit? — Fűrészvel vágja a mályfát, — Hogy ne hallják kopogását. — Fővetyi a jobb vállára, — Viszi Mari udvarára, — Kejj fő Mari, itt a mályfa. — Jóécczakát, vigyâzz rája! — Fölkê Mari hamarjába, — Kendőt keres a láodába, — De nem tanâo haragjába — Kapczáot köt hát a májfára!*«

A régi tűzimádás nyomai maradtak meg a már említett menyasszonypörkölésben és egyéb tűzzel kapcsolatos babonában. Június végén *Szent János* vagy *Szentiván napján* a fiatalság a hegyoldalakon tüzet rak s átugrossa, hogy kelés ne legyen a testén. Szénakaszálás után még a réten legelő lovakat is át szokták ugratni az első pásztortűzön, hogy a boszorkák rontása ne fogjon rajtuk. Régente valóságos tűzijátékokat rendeztek és szalmába csavart tüzes kerekeket cikáztattak le a hegyen, de a hatóság ezt betiltotta s egyáltalában nem nézi jó szemmel ezeket a tüzes mulatságokat, éppen azért lassan feledésbe is mennek.

Tűzugrálás.

Az apró babonák tömegéből a már említetteken és általánosan elterjedteken kívül közöljük a következőket:

Alkalmi babonák.

Ujesztendő napján malaczot kell enni, nem pedig tyúkot, mert ez hátrakaparja a szerencsét, a malacz ellenben még a föld alól is kitúrja. Ha asszony lép először a házba, akkor az egész év szerencsétlen lesz. A gazdasszony az udvaron kört rajzol vagy abroncsot tesz le és abban ad a tyúkoknak enni, hogy egész esztendőben egy helyre járjanak tojni. *Gyertyaszentelőkor*, ha az oltárnál nap süt a papra, akkor még negyven napig hideg lesz. A megszentelt gyertyának egy darabját meggyújtva, a gyomorbajos ember kődökére (púp) kell tenni és pohárral leborítani, ha a gyertya elalszik, akkor kiszívta a betegséget. A *virágvasárnapi* szentelt barka torokfájás és menkőcsapás ellen nagyon jó. *Szentgyörgynap* estéjén fűzfaágakat kell a kerítésbe tűzni, hogy a boszorkák beleakadjanak. Ha a Szentgyörgynap előtt kiásott vakondok lábával megvakarják a beteg marhát, akkor meggyógyul. Ahány nappal előbb szólalnak meg a békák, annyi napig lesz utána jó idő. A ki szép sárga vajat akar köpülni, vagy jó sűrű tejet fejni, az Szentgyörgynap előtt fogjon egy gyíkot és dörzsölje szét a markában. Az ilyen gyíkkal megdörzsölt kéz a torokfájást is el tudja mulasztani, hideglelés ellen pedig szárított kecskebékát kell zacskóban hordozni. Szentgyörgynap hajnalán a vénasszonyok kijárnak a rétre s a harmatos fűvön egy lepedőt (hamvas) húzigálnak. Ha a harmatos lepedőt kicsavarják, akkor bűvös vizet kapnak, a mivel rendesen a fejős teheneket szokták megrontani. *Andrásnapkor* gatyával

kell aludni s hajnalban meg kell rázni a kaput, a honnan kutya ugatás hallatszik, arrafelé megy a lány férjhez. *Luczanapkor* foghagymával keresztet kell rajzolni a küszöbre és az ajtóra, hogy a boszorkányok be ne jöhessenek. Fonni nem szabad, mert kigyúlik az ember keze; ha pedig pénzt ad kölcsön, azt sohasem kapja meg. A kakast a gazdasszony csikirítóval (sodrófa) taszigálja meg, hogy a tyúkok sokat tojjanak. *Karácsonyestén* a gazdasszonynak nem szabad felkelni az asztaltól, mert a tyúkjai nem lesznek ülősek. Ha pedig azt akarja, hogy sokat tojjanak, akkor a szomszéd »favágatójából« lopott fűrészport vagy lópatkó közül kiszedett földet kell a fészkükbe tenni. Az eladó lány harangszókor szaladjon a fáskamrába s markoljon fel egy nyaláb fát; ha páros, akkor egy esztendőn belül férjhez fog menni. Hogy mikor, azt úgy tudja meg, hogy ballábbal megrugdossa az ólat s a hányat röffent a disznó, annyi év múlva. Gazdag ember lesz az ura, ha az »esztri« megrázott zsúpjából búza hull a szakácskájába, ha rozs, akkor szegény, ha pedig semmi, akkor egy évig megint nem megy férjhez. Ha meg akarja tudni, hogy milyen nevű lesz az ura, akkor a karácsonyi kalács tésztájából lopjon el egy darabot, süssön belőle lepényt, úgy hogy senki se lássa, aztán első harangszókor egye meg, szaladjon ki az utczára és kérdezze meg a legelső ember nevét. Ha a kamrából találomra felnyalábolt fadarabok egyenesek, akkor szép ember lesz az ura, ha görcsösek, akkor csúnya özvegyember, ha pedig szúette van közöttük, akkor beteges lesz. A jövendőbeli alakját és foglalkozását fenyőágon vagy kulcson keresztül öntött ólomfigurákból lehet meglátni. A ki módos özvegyember felesége akar lenni, az első harangszókor üljön a mozsárra. Karácsonyesti vacsora alatt a gazda feltett kalappal ül az asztalnál s ezzel csapdossa meg a lovát, ha valami baja van. Az asztal alá baltát, búzát és lánczot raknak, hogy jövőre bő esztendő legyen, a vacsoramorzsalékot pedig gondosan elteszik, mert azzal mindenféle betegséget ki lehet füstölni. A ki éjféli misére menet megbotlik a templomajtó küszöbén, az egy esztendőn belül meghal. Karácsony ünnepén a csordás meg a kondás egy nyaláb fűzfavesszővel köszönt be a gazdasszonyhoz, a ki annyi vesszőt húz ki a csomóból, a hány tehene van s jól »megsuprikálja« a csordást, a ki víg ugrándozás közben azt kívánja, hogy legyen a jószág is olyan »virgoncz«, mint a milyen frissek most ők. *Szilveszterestén* a lánynak hét leborított fazék közül kell választania. Alattuk bicska, fésű, só, kenyér, gyűrű és olvasó van s a bicska veszekedő embert, a fésű sok gondot, a kenyér békességet, a só egészséget, a gyűrű igazszívű szeretőt, az olvasó pedig pártában maradást jelent.

Karácsony.

Kuruzslás.

Hideglelés ellen újra azt kell enni, a mitől az ember megkapta. Ha valakinek *gugája* van, arra egy hetedik gyerek hétszer koppantson rá a »nevetlen« ujjával, ettől elmúlik. *Torokfájáskor* hitelbe vett bort kell inni s az üveget úgy »elhagyítani«, hogy senki se akadjon rá. A kit megmar a romlott *kutya* (veszett), annak »kemenczeföldet« kell beadni lapáton. Ha a gyereknek »*meredekje*« van (mindenféle betegség), akkor az ajtófélfához kell állítani s a hajából egy csomót odaszögezni, azután levágni és a kemenczébe dobni. Ha a gyerek nagyon megijed, akkor üres lisztes zsákba kell kötni s a feje fölött kulcson keresztül vizes tányérba ólmot kell önteni. A *boszorkány* nem bújhat a fekete macskába, ha a macska fülit behasítják. Az útszéli rongydarabot nem szabad kézbe venni, mert a boszorkák azt teleköpdösték s így betegséget hoz az emberre. Ha valakit megrontottak a boszorkák, borsó- vagy bablével kell fájó tagját megmosni, a borsót pedig ki kell önteni a keresztútra s a ki átlép rajta, az elviszi a betegséget. A rontóra úgy lehet rájönni, hogy a megrontottat egy fekete ártány trágyájával kell megfüstölni s az volt a rontó, a ki ekkor jön a házhoz. A kis kutyát és macskát, a míg vak, nem szabad a lánynak megérinteni, mert sohase fog jó kenyeret sütni. Az új macskát zsákban kell a házba bevinni s a farkát a kemencze oldalához kell dörgölni, mert máskülönben elszökik. A jó kocsis nem visz macskát a kocsin, mert megsántul a lova. *Újholdkor* semmit sem szabad elkezdeni. Az akkor ültetett tyúk tojásai bezápulnak, a kivágott szerszámfát megeszi a szú, a nyiratkozónak megfájdul a feje, a kimeszelt konyhát ellepik a svábbogarak stb. Jó hízó lesz a liba, ha a farkában levő »zsírostollat« az első »temés« alkalmával beletömik. A rosszúl tojó ludat a létra fokai közt háromszor keresztül kell dugni, a piczi tojást pedig át kell dobni a házon, mert különben meghal valaki. Ha véreset fej a tehén, a garádból egy karót kell kihúzni, megfordítva visszatenni s azután ráborítani a véres tejet. Ha féreg esik a jószágba, el kell menni a borzagosba (földi bodza) s ott egy lehajtott borzagra követ kell tenni, mondván:

»Hallod-e te borzag, aggyig (addig) maraccz árestomba, a meggyig a Czitrony tehenembő a férget ki nem hajtod.« Ha a kenyér megszegett felivel van az ajtónak fordítva, akkor télen nem lesz ennivaló, mert a kenyér mind kimegy a házból. Ha a gazdának viszket a bajúsza, ha csörög a szarka ha a macska a küszöbön mosakszik, ha a kakas kukorékol a házban, ha a megvetett ágy lefordúl, vendég fog jönni. Ha nagyon »zeng« az ég akkor a piszkafát meg a szénvonót ki kell tenni az eresz alá, a szentelt gyertyát meg kell gyújtani s a szentelt barkából vagy a búzából egy csomót tűzbe kell vetni. Ha tavaszi vetéskor az első marék búzát szétszórja a gazda, akkor a madarak nem bántják a vetést. Ha a kukoriczaföldet fonallal kerítik körül, akkor nem bántja a varjú, a mákba pedig nem esik bele a féreg. Ha a régi szerető meg akarja rontani hűtelen kedvesét, akkor felemás csizmát húz s így megy át az uton a lakodalmas nép előtt ; ha pedig egy kutyát meg egy macskát csuknak össze addig, míg az esketés tart, akkor az új pár házasélete folytonos marakodásból fog állni.

Nyelvjárás tekintetében, mint már említettük, egész Nógrád magyarsága palócz s csupán a zagyvavidéki jászkúnfélék, meg a városszerű nagy helységek lakosai beszélik a magyar köznyelvet, de még ezek sem tudnak szabadúlni a palócz környezet nyelvi sajátságaitól, melyek között a legragadósabb a hosszú á-ból és ó-ból alakult diftongusszerű zárt *a* vagy *á* és a tótos kiejtésű nyílt rövid *a*. Erről a két hangról, de különösen az elsőről, nem tud leszokni a nógrádi ember akárhová kerül s akármilyen urasan beszél is s viszont a más vidékről jött (különösen iskolás gyerek), akárhogyan vigyáz is, egykettőre rászokik. Nyelvjárás.

Ezen a speeziális palócz hangzón kívül a nyelvjárást különösen tarkává teszi az a temérdek sok magán- és mássalhangzó-változás, melyek közül a Tüzetes Magyar Nyelvtan tanúsága szerint, az eredeti ősi alakok hangsajátságait őrizték meg az ilyenfélék : *fordó* (fordul), *indó* (indul), *kerő* (kerül). T. M. Ny. 76. — *szomoró* (szomorú), *koszoró* (koszorú), *féső* (fésű), *keserő* (keserű). T. M. Ny. 80. — *híves* (hűvös), *kíső* (külső). T. M. Ny. 103. — *bukor* (bokor), *ustor, hugy vagy? csukor* (csokor). T. M. Ny. 96. — *haragszonak, alszonak, fosztonak, szétoszlonak.* T. M. Ny. 242. — *házakot, zsákokot, gyerekëkët, gyűrőköt* (gyűrűket), *őköt* (őket), másodszër (másodszor), *harmacczër, ötöcczër, másszër* (máskor), T. M. Ny. 705. — *dicsêrtessík a Jêzus, kêd, szêpen.* T. M. Ny. 57.

A kódexkori nyílt hosszú é (ee, ê) vagy változatlanul maradt meg : *hêt, hêtfő, hêtfejő, szêp, ê* (el), *êkűtte, êfelejtëtte, êszelêt* (elszelelt), *êre* (erre), *mêre, lenyête* (elnyelte), *gyűjjêk, aggyêk, dicsêrtessík a Jêzus !* — vagy rövid nyílt *e* lett belőle az irodalmi hosszú *é* helyén : *ger, gyüker, szeker, vereb, szemet, fenek, level, födel, kötel, tehen, kerek, keves, nehez, kefel, elmeselem* stb. Pl. *Genge vót a kerek, leszakatt a szeker, most má nehez lëssz ezt a keves búzát kêzvê êvinnyi.* Az *é* helyett *í* csak a *-ség* képzőben van : *szencsíg, vendéssíg, szegénysíg, leginysíg* és az *ény* végű szavakban : *szegíny, legíny, lepíny, kemíny* s mind a két helyen az ősi alakot őrizte meg. V. ö. H. B. »szegin ember«.

A mássalhangzó változások között legelterjedtebbek az *l* helyett *ly : kefelyi* a ruhát (keféli), *ölelyi* (öleli) a szeretőjit, *emelyi* (emeli) a követ, *félyig* van a hordó ; — *n* helyett *ny : ennyi, innyi, alunnyi, mennyi* (menni), *káplány, rokony, idegeny, Estvány* ; — *d* helyett *gy : gyió, gyiák, gyugó, másogyik, harmagyik, negyegyik* stb. ; *t* helyett *ty : tehetyi mer vasutyi, fektetyi, üthetyi, hetyivásár, hátyikosár, nem értyi a beszéggyit* (beszédét stb.)

Általános a *meg* igekötő hasonulása és más asszimiláczíók : *meffokta* (megfogta), *mellőtte, memmonta, ënnattá lencse* (egy nagy tál lencse), *pegy hommemmontam* (pedig hogy megmondtam), *gyalló* (gyarló), *bossó* (borsó), *fassang* (farsang), *ullesz jó* (úgy lesz jó), *ukképen törűte* (úgy képen törülte). Egyéb különleges alakok *belőlle* (belőle), *hajszen* (hiszen), *osztengat, azutengat* (a után), *lutenáros* (luteránus), *tópít* (pótol), *éhomra* (éhgyomorra), *felfakajt* (felfakaszt), *fakíjja fel* (fakassza), *járá* (járni szokott valamerre), *hálá* (ott szokott aludni), *sokszer emlegetélyi* (sokszor szokta emlegetni), a tojást hármasával *adállyák* (adogatják), *egykorási* (egykorú), *ett* (evett,) *itt* (ivott), *muti* (mutasd meg), *adi* (add ide), *ëhën* (igen), *meginnák* (meginnék) egy kis bor', *kézvel, lábval, botval, fejvel, késvel* stb., *valahun* (valahol), *sehun, másüve* (máshova), *mink, tik* (mi, ti), *enyim kalapom* (az én kalapom), *ettéd, ezövé, emmink, ettétek* (tietek), *ezövék, tís* (te is), *akarhova* (akárhová), *kajabá* (kiabál), *hagyigá, êmek nálatok* (elmegyek hozzátok), *gyere nálunk, kőé vát* (kővé vált), *nádé vát* (náddá), *letszebb, letesletjobb*) legeslegjobb).

A Karancs vidékén pedig ilyen alakok: *urónk* (urunk) *emmi papónk* (a mi papunk, *gyerőnk* (gyerünk), *vegyőnk, kezi* (keze), *keczeléji* (keczeleje), *szaógabíró, jaó napot, feőkapitány, papnyi mennyi* (paphoz menni), *bírónyi, nâlunknyi gyüttek* (hozzánk), *tejfeő, ajma, szajma* vagy *aóma, szaóma, memme* (meg-meg), *aggyêk, gyűjjêk, ên* (eén) stb. De az ilyen alakokat már csak az öregasszonyok használják, mert míg ruházkodásban a férfiak, addig a nyelvben ők a konzervativebbek.

A nógrádi szókincsből mutatóba álljon itt néhány szó: *babrá* = fogdos, kotorász, *bakkanó* = zökkenő, *barbolya* = nagybőgő, zongora s minden lármás zeneszerszám, *birizgá* = piszkál, *billing* = télizöld növény, *büsseng* = bukfencz, *czintli* = jáczint, *csivelyeg* = tengődik, *csikirító* = sodrófa, *csukorogyik* = becsukódik, összezsugorodik, *csűcsös* = hegyesszájú bögre, *csüggett ember* = fáradt, *eggyig* = eddig, *elé van* = meg van, megtalálták, *emelet, jó emelet* = amit nehéz megemelni, *facsipa* = mézga forrás a fán, *furmít* = hasonlít, *gácsmánykogyik* = útban áll, kikezd valakivel, *girind* = görény, *ivós* = híg moslék, *inderkegyik* = ingerkedik, *kinsó* = timsó, *kidő* = tüdő, *kível* = odakint, *kútyikás* = pállott szájú, *lapaj* = haszontalan, kamasz, *luterna* = luczerna, *masaskogyik* = ránehezedik, rámászik, *mátoha* = rossz szellem, *mazna* = érzékeny, *nevetlen újj* = kisújj, *öklelés* = szúrás, oldalnyilallás, *ökrögyik* = hányni akar, *paczuha* = czókmók, *paskorta* = falánk, *porcziná* = porczellán, *possajtott huborka* = savanyított uborka, *murullya* = apró nyári baraczk, *elsemmiz* = elveszt, tönkretesz, *sirány* = cserépfazék, *súk* = mosófa, *lesuvad* = lesüllyed, *szekács* = húsvágó bárd, *szemes szemház* = kis magtár, *temhe* = *lomha*, kövér, *tócs* = korpás moslék, *kócs* = kulcs, *tyüvisk* = tövis, *gyűkör* = tükör, *tuktat* = kutat, *uglya* = sarok, él, *vadóka* = apró vadalma, *vadrácz-öl* = kvadrát öl, *vakszem* = halánték, *verő* = velő és a napsütötte oldal, *zavadzá* = előget, útban áll.[1]

Az olvasó már ezekből is furcsa véleménynyel lehet a palócz szójárásról; nem csodálkozhatunk tehát, ha a régiek még egyoldalúbban nyilatkoztak róla. *Beke* Márton 1790-ből való nógrádi *Topographiája* például egyenesen restellendőnek tartja a palócz dialektust, *Bél* Mátyás pedig 1742-ben úgy nyilatkozik a nógrádiakkal egyforma hontiakról, hogy kificzamítják az egyes hangokat és szavakat. Ezek s velük együtt ma is sokan leszólják »a jó palóczokat«, pedig ha figyelemmel kutatjuk a múlt idők írásait, akkor már a régiek körében is megtaláljuk az őket méltán megillető dícséretet. A magyar nyelvtudomány megalapítója s a múlt század leghíresebb nyelvtudósa: *Révai* Miklós, például óva inti a nyelvészeket, hogy ne nevessék ki a palóczok furcsaságait, mert a palóczok igen sok dologban a régi Magyarország nyelvének emlékeit tisztán őrizték meg.

Nóták. A nógrádi palóczlányok ajakán szakadatlanul cseng a dal s az ember szinte azt hinné, hogy ennek a folyton nótázó népnek a lelkére nem nehczedik semmi sem. Ropogós csárdásaik s pattogó ütemű dallamaik valóban e mellett szólnak, de azért túlnyomóan bánatos hangulatú és sajátságosan vontatott melódiájú nótáikban nagyon sok keserűség van eltemetve s bár hangulatvilágukat örökös vidámság jellemzi, nótáikban mégis a vígság bizonyos búra hajló melankolizmuson szűrődik át. Nótáik közül azonban alig lehet szemelvényeket közölni, mert a legtöbb palócz nóta kaputos embertől való. Gömörben, Nógrádban, Hevesben több úri ember, a kik előszeretettel foglalkoznak a palócz ész- és nyelvjárással, olyan pompás, tőrülmetszett palócznótákat produkál és terjeszt, hogy a végin maguk a palóczok sem tudják, honnan került hozzájuk az a nóta s csak fújják, mintha már az anyatejjel szívták volna magukba. Ha tehát szemelvényeket közölnénk, könnyen megeshetnék, hogy valamely e vidéki jegyző s plebános mosolyogva olvasná az általa írt és eredeti népköltészetként közölt nótákat.

*

Tótok. A vármegye 64.287 főből álló tótságát egy Balassagyarmat—Losonczon áthaladó ferde és Mikszáthfalván át rajzolt vízszintes vonal határolja. Ezen az összefüggő területen ma körülbelül 50.000 tót lakik s hozzájuk számítva még a füleki járásban és a megye déli részén szétszórt 10.000-ret, számuk mintegy 60.000-re tehető. Ez az összeg nem felel meg ugyan az 1900-i népszámlálás 26·9 százaléknyi fentebbi eredményének, de tekintetbe véve azt a rohamos átalakulást, a melyen az utóbbi években keresztülmentek, az 1900-i népszámlálás óta még

[1] Hangsulyozzuk, hogy e kifejezések és e nehány szó csak a nagy közönség számára való, mert a nógrádi nyelvjárás nyelvészeti alapon való tüzetes ismertetése »Nógrádi palóczok« cz. készülő munkámnak egy egészen különálló nagy fejezete.

négyezernél is több tótot írhatunk az örvendetes magyarosodás javára, sőt ha meg lehetne velük értetni, hogy az evangélikus vallás éppen úgy megférhetne a magyar nyelvvel, mint a hogyan most össze van nőve a tóttal, akkor Nógrád rövidesen bekerülne a színmagyar vármegyék közé.

Sajnos, ez még a jövő álma, annyit azonban máris elértünk, hogy a szíjas bocskorok nyomába egyre több kopogós csizma lép s az ifjabb generáczió ajkán egyre erősebben cseng a magyar nóta, így tehát a megyének hajdani egyformán konzervativ tótságát a magyarosodás választóvizével ma már két csoportra oszthatjuk: *őstótokra* és *magyarosokra*. Azok fönt laknak éjszakon, ezek pedig lefelé az ipolymenti nyelvhatár közelében s különösen a déli magyarság közé ékelt félszigeteken, katholikus vallású magyarok szomszédságában, vagy velük együtt. Ezek nemsokára teljesen megmagyarosodnak.

Az őstótok és a magyarosak között legszembetűnőbb külömbség a viselet, de ez még nem feltétlenül biztos ismertető-jel, mert nagyon sok magyarruhás pödrött bajúszú tót akad, különösen a városok és gyártelepek közelében vagy az Amerikából hazakerült úgynevezett kulturtótok között, a kik magyarosodás szempontjából sokkal tartózkodóbbak, sőt veszedelmesebbek, mint a lazok pásztora, a ki kőházban lakik ugyan, de egyébként teljesen nomád életet él s a katonaviselt fiatalabb generácziót kivéve, alig mozdúlt ki valaha hegyei közül, a hol egész életét tehenei és juhai társaságában morzsolja le.

Ezek javarészt hosszúkás arczú, szürkés savószemű, vöröses szőke hajú, csontos, szikár alakok, telve mélységes alázattal, de sokszor annál nagyobb ravaszsággal és alattomossággal. Türelmük páratlan, fát lehet vágni a hátukon, de ha egyszer összefognak és megindúlnak, akkor keresztülgázolnak még a csendőrszuronyon is. Sorsuk szörnyen mostoha, táplálkozásuk végtelenül gyenge s ők is a szegény ember csodabalzsamából: a pálinkából szívják az erőt, melyre ugyancsak szükségük van, mert a nyár elején Délvidékre mennek aratni, hogy télen át megélhessenek. Munkásabbak is, mint a palócz, de nem oly kitartók. Szellemviláguk a legprimitivebb, ellenben kézügyesség és házi ipar terén felülmúlják a palóczokat, a mennyiben ruházatuk és bútoraik majdnem minden egyes darabját, a furulyától kezdve a nyoszolyáig, odahaza készítik. Jellem.

Fejüket felhajtott széles karimájú kalap (klobúk, sîrak) fedi s hajukat hátrafelé fésülik, az öregek pedig két oldalt vrkoč-ba fonják. Kapczába (onyica) csavart lábukon bőrtalpú szíjas bocskor van s nyáron át hosszú rojtos gatyát (gace), durva vászoninget (hrubač, košela), néha vászonkabátot (kittya), télen pedig darócznadrágot (nohavica), ugyanilyen nyakbavetett kabátot (kabanyica, kanko), bőrmellényt (kožok) és posztószűrt (sirica) hordanak. A nadrág és a szűr rendesen szürkésfehér, a kabát pedig vörösesbarna daróczból készül s széle pirossal van beszegve. A bőrtüsző (opasok) csak az öregeknél maradt meg, a fiatalok czifra lajblikat vagy újjas meleg mellényt (undrečka) hordanak. A *női viseletet* jellemzi a hófehér ing, melyet rikító piros és sárga hímzéssel tarkítanak, különösen az ingvállon (oplecko). A szoknyát két oldalt feltűzik s alája pendelyt (hrubač), alsószoknyát (spodnica, mondola), föléje pedig czifra kötényt (fjertuška, sata, zastyerka) kötnek. Nyáron czifra pruszlikot (pruslak) és csizmát, télen pedig fehér kabanyiczát és halinát húznak. A hajukat a lányok is kontyba kötik, ritkán vrekocsba s fehér kendővel (ručnik) födik be, alája pedig czifra gyöngyös fejdíszt tesznek, mely a magyar pártának felel meg. Az asszonyok fejkötőben járnak s hétköznapon egyszerűbb fehéret (tota), ünnepen ellenben gyöngyökkel és czifra pántlikákkal díszített čepjecet viselnek. A *magyaros tót* ebből az ősi viseletből teljesen kivetkőződött s egészen palóczmódra ruházkodik, sajnos azonban, legtöbb helyen nem a régi bokorugrós és ingvállas, hanem az újabb romlott divatot vették fel. Czipőben, rikítószínű, hosszú, mesteremberes szoknyában, fodros blúzban járnak s feltünően sok ékszert viselnek. Ezzel ellentétben néhol a csizmás palócz viseletet követik és szinte csodálatos, hogy Balassagyarmat s vidékének elmagyarosodott tótsága a városi élet közelében, sőt magában a városban is, régi magyaros ruhában jár. Viselet.

A hegyek között fekvő tót faluk nem oly rendezettek, mint a palóczoké; a hol pedig tanyarendszer van (lazok), ott egyáltalában szó sem lehet faluról, hanem csupán szétszórtan épült gazdasági telepekről. Itt még sok helyen találni faházat, de egyébként majdnem mindenütt kő az építési anyag. A ház fala rendszerint élénk színű czifrázatokkal és sávokkal van kifestve s beosztása azonos Lakás.

a palócz-házéval. Három része van : Az utczára néző ház (izba, chizsa), a konyhával (kuhina) egybeépített pitar (pitvor) és a kamra (komora), továbbá ezekkel egy fedél alatt az istálló (mastal) és a juhakol (szalas). A pajta a gyümölcsös kertben áll, kutat pedig közösen csinálnak az utczán, mert a sziklás talajon nagyon nehéz és költséges a kútásás. A köves föld okozza azt is, hogy virágos kis kertet kevés helyen lehet látni, de annál nagyobb gonddal ápolgatják a gyümölcsfákat s messze városokba elhordják a ropogós tót cseresnyét meg az erdőn szedett málnát, szedret és szagos szamóczát.

Népszokások. A mi a *népszokásokat* illeti, azok nagyon hasonlók a magyar vidékek életmódjához, éppen azért csakis a szembetűnőbb eltérésekre terjeszkedünk ki.

Evangélikus lévén az uralkodó vallás, a *babona* szűkebb térre szorúl ugyan, de azért erősen el van terjedve s itt is különösen az asszonyok körében akadnak hívői. Az istállóra rajzolt fokhagymás kereszt általános, hisznek a boszorkák és dredoskák létezésében, megtartják a pénteket, Luczanapját, a karácsonyi és más egyéb babonákat, sőt *Nagyhalomban* az evangélikusok éppen úgy eljárnak a »szentkúthoz« gyógyúlást keresni, mint a palócz vidékeken a katholikusok. Érdekes *Lesten* az a babona, hogy a ki felakasztja magát, annak be kell vagdosni a kezét és a talpát, mert különben felfújja az ördög, vagy *Málnapatak* és *Parócza* vidékén a szentjánosnapi *tűzugrálásnak* az a változata, hogy az eladó lányok énekszóval seprőket visznek ki a hegyre s ott meggyújtva, addig forgatják, míg elég ; a kié elalszik, az nem megy férjhez, a kié pedig leghamarább hamvad el, az lesz közöttük legelébb asszony. *Paróczán* a lányok »*pünkösdi királynét*« is választanak és virágvasárnapján »*kiszit hajtanak*«, mint a palóczok. Ez a kiszihajtás eredetileg szláv szokás s éppen ezért csodálatos, hogy a nógrádi tótság körében nem általános. Megvan még *Alsótisztáson* is, de nem a tél és a bőjt megszűntét jelzi, mint a palóczoknál, hanem jégverés ellen valami bibliai lányáldozattal van kapcsolatban, ellenben az ősvallás emlékeit őrzi az alsósztregovaiak »*tranostikja*«, mely a szerencsétlen és mezei munkálatok elkezdésére nem alkalmas napok jegyzékét tartalmazza.

Születés. Az *erkölcsi felfogás* nem kifogástalan. Nagyon el van terjedve az egygyerekrendszer, de ennek az egynek a világrajövetelét, különösen ha fiú, nagy parádéval ünneplik meg. Néha hat komát is hívnak s a keresztelői lakomáról elmaradhatlan a pampuska. A »sátor« Parócza vidékén kívül nincsen igen elterjedve, ellenben sok helyen szokás hazajövet a gyereket e szavakkal a földre tenni : *Pohana zmo odnesli, oz krestêna zmo donesli naspek* ! (Mint pogányt vittük el s mint keresztényt hoztunk haza.) Erre a fiút az apa, a leányt pedig az anya emeli föl.

Házasság. A *lakodalom* főbb mozzanatai : a kérő, kendőlakás, kézfogó, hívogatás, külön lagzis ház, a menyasszony kikérése és búcsúztatása, sőt még a vőlegényrigmusok és bibliai példázatok is majdnem szóról-szóra ugyanolyanok, mint a palócz vidékeken s eltérések csak a részletekben mutatkoznak. *Losonczlamásin* például a kérőkkel kendőbe kötött kalácsot küldenek a vőlegénynek, mire az ő anyja a kendőt szintén kalácscsal küldi vissza s a kiket meg akarnak hívni a lakodalomba, azoknak ebből a kalácsból küldenek egy darabot. *Túrmezőn* még világos nappal is lámpással mennek a paphoz kézfogóra s esküvő előtt a vőlegény egy pár rezes orrú csizmát, selyemkendőt és egy csomó mézeskalácsos szívet ad a menyasszonynak, a kitől viszonzásképpen egy czifra himzett inget kap. A szíveket a menyasszony leánypajtásai között osztja szét, a kik a kihirdetés, vagy prédikáczió alkalmával a templomban eszik meg. A mézeskalács-ajándék s a menyasszonynak mézzel való fogadása, valamint az örömkalács (radostnik) majdnem mindenütt szerepel. *Ipolyrónán*, ha a kérőknek mézet adnak, az biztató jel, de ha rántottával kínálják meg őket, az már kosarat jelent. *Ipolypusztán* a legény maga megy kérőbe s baltájával gyengéden homlokon üti a lányt ; ha ez szégyenkezve eltakarja az arczát, akkor feleségül megy hozzá, de ha veszekedni kezd, az visszautasítás. Lakodalom előtt mindenütt nagy hűhóval hozzák el a menyasszony holmiját (idu pre bagázs), a templomból kijövet pedig a vőlegénynek hosszas alkudozások után, pénzen kell megvenni a menyasszonyt. *Túrmező* és *Nagykürtös* vidékén a menyasszonyt leültetik a kemencze padkájára, az ölébe pedig kis fiút vagy leányt tesznek, a szerint, hogy mit szeretne majd s hogy minő lesz csakugyan a fia, azt a czigányok számára feldobott forint írásos vagy sasos fordulásából tudja meg. Kása- és almapénz czímén (do kasu) a menyasszonyt mindenütt megajándékozzák, éjféltájban pedig fektetni viszik, a hajnali

pörkölés azonban nem szokásos. Lakodalom másnapján a palócz hérészeseknek megfelelő »*kakasverők*« (kohutyiari) jönnek a vőfény vezetése alatt, a ki egy nagy kakast csóvál a kezében, a vendégek pedig verdesik, kapdossák és a menyasszony házánál elevenen tépik szét, sőt alsósztregovai hiteles közlés szerint, néha amúgy nyersen eszik meg. A 3—4 napos lagzi ezután örömkalácskiosztással és kifüstöléssel ér véget.

Betegeit a tót sokkal jobban ápolja, mint a palócz s a gyásza is őszintébb, Halál. bár itt is sokszor mesterkélt túlzásba csap, különösen a bepálinkázott sirató asszonyok hangos jajveszékeléseiben. Ha bekövetkezik a szomorú pillanat, az órát megállítják s a férfiak födetlen fővel járnak mindaddig, míg halottjukat el nem temetik. A temetés itt halotti torral fejeződik be s az élők csendes megnyugvással morzsolgatják tovább a küzdelmes életet.

*

A vármegye néprajzának teljessége kedvéért meg kellene még emlékeznünk az I. Lipót és III. Károly alatt letelepült németekről is, a kik Vácz vidékén Kismaros, Berkenye és Szendehely községekben laknak, de ezek a fővárossal való sürű érintkezés miatt néprajzi szempontból ma már igen csekély jelentőségüek. Ugyanezt mondhatjuk az egyes faluk czigány-fertályaiban és czigány-szögeiben szétszórt 6000 főnyi czigányságról és a gyárvárosok s bányatelepek keveredett népségéről.

Források : Szeder Fábián : A palóczok. Tud. Gyűjt. 1819. VI. — *Findura* Imre : A palóczokról. Földr. Közl. 1886. XIII. — *Előbbi :* Rimaszombat története, 1894. — *Binder* Jenő : A palóczok temetkezése. Ethnographia. II. — *Elek* Zoltán : Gömörmegyei babonák és népmondák. Ethn. VII. — *Istvánffy* Gyula : Egy palócz és egy török népmese rokonsága. Ethn. I. — Egy kis adalék a palócznép babonáihoz. Ethn. I. — Palócz találós mesék. Ethn. II. — Betlehemi pásztorjáték a mátraalji palóczoknál. Ethn. II. — Mátraalji palócz lakodalom. Ethn. V. — Adatok a palócznép babonáihoz. Ethn. III. — Mátravidéki palócz szokások. Ethn. V. — Újabb adalékok a palóczok néprajzához. Ethn. V. — Palócz babonák és gyermekjátékok. Ethn. VI. — A borsodi matyónép élete. Ethn. VII. — Néprajzi adatok Nógrádból. Ethn. VIII. — Újabb adalékok a palóczok ethnogaphiájához Ethn. IX. — *Katona* L. dr. : Megjegyzések a török-palócz párhuzamhoz. Ethn. I. — *Pápai* Károly dr. : A palócz faház. Ethn. IV. — *Pintér* Sándor : A palócz születése, házassága és halálozása. Ethn. II. — Régi palócz táncznóták. Ethn. II. — A kimuzsikálás. Ethn. II. — A palóczokról. (Külön füzet, 1880.) — Palócz népmesék. (Külön kötet, 1891.) — *Tolnai* Vilmos : Hontmegyei babonák. Ethn. X. — *Versényi* György dr. : Felvidéki népmondák. Ethn. VI. — *Aigner* Lajos : Farsangi követválasztás. Ethn. XIV. — *Nyáry* Albert br. : Temetkezés a palóczok földjén. — Palócz lakodalom. Ethn. 1906. — Mihálygerge népe. Ethn. 1907. — Piliny néprajzi vázlata. — *Timkó* György : Aczélkovataplió a magyarság kezén. Népr. Ért. — *Fábián* Gyula : A husvét és a hímes tojás Losoncz palóczvidékén. Népr. Ért. — *Benkóczy* Emil : Egervidéki nép. Ethn. XX. — Palóczföldről. Uránia, 1908. — *Várady :* Palócz lakodalom. Hasznos Mulats. 1837. — A palócz menyecske. Vas. Ujs. 1857. — A bükkvidéki palóczok. Népr. Ujságja, 1860. — A mátrajárási palóczok. Győri Közlöny, 1866. — Palócz népköltészet. Koszorú, 1884. — *Papp* Gyula : Palócz népköltemények Salgótarján vidékéről. 1865. — *Résö Ensel* Sándor : Magyar népszokások, 1854. — *Gróh* István : Palócz népművészet. Vas. Ujs. 1910. — Palóczvidéki lakodalmak. Ország Tükre, 1865. — Arató-ünnepély. Nógrádi Hirlap, 1906. — Palóczvilág. Fejérm. Lapok, 1885. II. 13. — A karancsaljai palóczok lakodalmi szokásai. Győri Közlöny, 1892. II. — A helyszinén gyűjtött adatok.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS, SZŐLŐMÍVELÉS, ERDÉSZET.

Nógrád vármegye általában őstermeléssel foglalkozó vármegye és a lakosság legnagyobb részének még ma is ez a fő megélhetési forrása, noha földrajzi fekvése és természeti viszonyai nem rendelkeznek mindama kedvező tulajdonságokkal, melyek föltétlenül erre utalnák, mint pl. a Kis-Magyar-Alföld termékeny síkságát. Vannak ugyan Nógrádnak is egyes területei, melyek talaj és termés tekintetében méltán vehetik föl a versenyt a Kis-Magyar-Alföldével, de a vármegyének határozottan nagyobb része mégis jóval mögötte marad. E mellett szól a nógrádi szénbányászat terjedésével karöltve haladó gyáripar fokozatos és nagyarányú fejlődése, mely hovatovább a lakosságnak egyre nagyobb mennyiségét vonja el a mezőgazdasági munkától, melynek kedvezőtlen hatása — a munkáshiány révén — egyes gazdaságokban máris érzékenyen tapasztalható.

Területmeg-oszlás-

Nógrád vármegye összes területe az 1910. év végén fölvett helyszínelési adatok szerint 718.055 k. hold 132 □-öl volt, melynek kataszteri tiszta jövedelme 3,695.964 korona 66 fillér. Ebből 683.610 k. hold 577 □-öl a termő és 34.444 k. hold 1155 □-öl a terméketlen terület. A termő terület mívelési ágak szerint a következőképen oszlott meg: *szántóföld* 323.198 k. hold 587 □-öl, 2,524.908 korona 82 fillér; *kert* 8.585 k. hold 669 □-öl, 115.041 korona 82 fillér; *rét* 61.129 k. hold 622 □-öl, 576.874 korona 24 fillér; *szőlő* 2.935 k. hold 506 □-öl, 49.593 korona 24 fillér; *legelő* 93.278 k. hold 1131 □-öl, 142.802 korona 80 fillér; *erdő* 194.410 k. hold 624 □-öl, 286.592 korona 82 fillér és *nádas* 72 k. hold 1238 □-öl, 150 korona 92 fillér kataszteri tiszta jövedelemmel.

Az 1906. évi fölvétel alapján a vármegye területe tulajdonosok szerint a következőképen oszlott meg: *holtkézi*, azaz községi, egyházi és iskolai korlátolt forgalmú birtok 265 községben 57.075 k. hold 397 □-öl, 232.285 korona 38 fillér; *hitbizományi* birtok — gróf Almássy Ignácz, herczeg Coburg-Gothai Fülöp, gróf Károlyi Mihály, báró Prónay Dezső és a gróf Zichy-féle seniorátus tulajdonában — 63 község után 47.666 k. hold 396 □-öl, 153.765 kor. 92 fillér; *nem magyar állampolgárok* tulajdonában levő birtok hét községben három birtokos után 9006 k. hold 655 □-öl, 22.504 korona 92 fillér; és *külföldön élő magyar állampolgárok* birtoka egy községben egy birtokos után 397 k. hold 42 □-öl, 1.684 korona 85 fillér kataszteri tiszta jövedelemmel; összesen 114.144 k. hold 1490 □-öl, míg a vármegye birtokainak többi része magánkézben volt.

1900-ban még 627.919 k. hold volt Nógrád vármegyében a mezőgazdasági kultúra alá vont terület, míg ma 683.610 k. hold, a különbség tehát 55.691 k. hold. Ugyanakkor a terület mívelési ágak szerint így oszlott meg: szántó 297.910, kert 8.770, rét 62.074, szőlő 5.209, legelő 66.596, erdő 169.875, nádas 832 és nem termő 16.653 k. hold. A vármegyében volt összesen 32.930 gazdaság, melynek jelleg szerinti megoszlása a következő: *tulajdon:* 29.955 darab, 436.532; *haszonélvezeti:* 606 darab, 52.060; *haszonbéres:* 707 darab 53.905 és *vegyes:* 1.662 darab 85.422 k. hold terjedelemmel. Nagyság szerint a megoszlás viszont a következő volt: *törpe birtok* (5 holdig): 19.239 darab, 31.452; *kisbirtok* (5—100 holdig): 13.147 darab, 188.424; *középbirtok* (100—1000 holdig): 434 darab 154.345 és *nagybirtok* (1000 holdon fölül): 110 darab 253.698 k. holdnyi területen. Ezek a számadatok nagyon csekély eltéréssel még ma is fönnállanak, mert a mennyiben kisebb birtokok összevásárlása útján nagybirtokok keletkeztek, ugyanolyan mértékben szaporodott a kisbirtok a parczellázások révén, mely az utóbbi tíz esztendő alatt nagy lendületet vett. Tehát e műveletek egymást kiegyenlítve, a kis és nagybirtokok aránya ugyanaz maradt.

Talajviszonyok.

A vármegyét éjszakról Zólyom, keletről Gömör és Heves, délről Pest-Pilis-Solt-Kiskun és nyugatról Hont vármegye határolja. Csak legdélibb határa érintkezik a Nagy-Alfölddel, tehát csak itt van nagyobb terjedelmű síkság, azonkívül az Ipoly folyó és a többi, kisebb patakok völgyében, míg a vármegye legnagyob része hegyvidék ; még pedig az Ipolytól délre eső részen a Cserhát hegység majdnem egész terjedelmében és a Mátra nyúlványai, az Ipolytól éjszakra pedig a Osztrovszki-Vepor hegyláncz déli lejtői uralkodnak. A vármegyét az Ipoly folyó majdnem két egyenlő darabra osztja, míg mezőgazdasági és talajminőségi szempontból Nógrád négy csoportra osztható, melyeknél határvonalként ismét az Ipolyvölgy játszik fontos szerepet.

Az I. csoporthoz tartozik a vármegye legdélkeletibb csücske, vagyis a sziráki járás nagy része : Lőrinczi, Heréd, Kökényes, Palotás, Héhalom, Csécse, Jobbágyi Zagyvaszántó stb. községekkel és az Ipoly völgye, mely ugyan Litkétől fölfelé hidegebb fekvésű, de innen lefelé egészen Őrhalomig kitünő ; Balassagyarmat környéke ugyanis már futóhomokos, azonban a kapásnövényeknek, mint burgonyának és szőlőnek, igen alkalmas. Ez utóbbi részt nem tekintve, az I. csoport talaja általában fekete humuszos áradmányi talaj ; nemcsak a szántóföldek elsőrendűek, melyek az összes növények termesztésére alkalmasak, hanem a rétek és legelők is, a mit fényesen beigazol e vidék állattenyésztése, s a nógrádi tájfajta marha kialakulása, melynek Szécsény a középpontja.

A II. csoporthoz tartozik az Ipoly völgyétől délre és részben délkeletre eső rész, a nógrádi járás egészben, a balassagyarmati, szécsényi, sziráki és füleki járás területe részben. E vidéket a Cserhát számos völgye tagolja. A hullámos völgyek talaja már kevésbé humuszos és igen szomjas ; eléggé jól termő, de ha kevés a csapadék, a termés nagyon rossz. A délnek húzódó Galga-völgy talaja vörös és meszes agyag. Különben e vidék talaja általában középminőségű, agyagos és nem ritka néhol az apokás rossz agyag sem. A hegyeken bükk- és csererdők vannak, de előfordulnak a teljesen kopár hegyhátak is. Mint különös sajátságot fölemlíthetjük, hogy a víz- és szélválasztó Cserhát dombnyúlványainak éjszaki oldala humuszos és déli oldala márgás. E csoportban a rétek sem valami jók.

A III. csoport a vármegyének Losoncztól Salgótarjánig terjedő keleti széle és a Mátravidék, melyhez a füleki és losonczi járás nagy része tartozik Itt a talaj általában gyenge és szomjas, az altalaja kő, a szénvidékek talaja pedig szürkés, palás agyag. Ez a rész inkább ipari, bánya és gyári terület. Ha van is a lakosságnak valami kis földje, azért mégis gyárba és bányába jár, vagy pedig háziiparral foglalkozik és a fafaragást űzi, de a cserépedénykészítés is elterjedt.

A IV. csoport az Ipoly völgyétől éjszakra és éjszaknyugatra eső terület, mely általában felvidéki jellegű ; Losoncztól és Kékkőtől fölfelé a talaj silány, köves és gyakran találkozunk apró zabtáblákkal, melyek a Karsztvidékre emlékeztető módszer szerint nagy terméskövekkel vannak bekerítve, a miket a gazda kicsiny födjéből szedett ki, hogy egy újabb talpalattnyi területet hódítson meg magának. Itt dívik a tótok között a lazok- vagy tanya-rendszer és a földmívesek kis háza szerteszét elszórva, a földbirtokok közepén áll. A hegyeket erdőségek borítják, de mentül följebb megyünk, annál gyakoribbak a kopár hegyhátak. Az egyes patakok, mint a Szalatnya, Sztregova és Tiszovnyik mély völgyeiben, ha van is jó föld, az sem annyira szántóföldnek, mint inkább legeltetésre alkalmas, a minek következtében az állattenyésztés itt szépen virágzik.

Éghajlata.

A vármegye éghajlatára jellemző, hogy ha az ember az Ipoly völgyében kocsin éjszak felé utazik, a rárósi hídon áthaladva, a vegetáczió mintegy két héttel van hátrább, mint innen délre. Már ebből is megállapítható, hogy az éjszaki rész hűvösebb, gyakori zivatarokkal, a déli pedig inkább szárazságra hajló, nagy időközönként esővel.

Nógrád éghajlata általában mérsékelt, de mezőgazdasági szempontból nem valami kedvező, mert a csapadék eloszlása egyenlőtlen. A nyarak szárazak, mert a liptói és zólyomi hegyek az esőt elvonják. Augusztusban a gyors nyári záporok gyakoriak és nagyon károsak, mert nemcsak a cséplést akadályozzák meg, hanem elviszik a lekaszált sarjut is a lejtős vidékekről. Az évi csapadéknak csak ötöde marad a helyszínen, a többi lefolyik a többé-kevésbé meredek lejtőkön. Legtöbb a csapadék nyáron, kevesebb tavaszszal és őszszel, de legkevesebb télen. Uralkodók az éjszaki és éjszaknyugati szelek. Az évi középhőmérséklet 10⁰ C ; a téli középhőmérséklet —3⁰ és —2⁰ C és a nyári 21⁰ és 22⁰ C között váltakozik. Télen

leszáll — 18° C fokra is, nyáron pedig fölemelkedik 30 C fokra. A gyors és tetemes változások gyakoriak s ezért a hűvös nyarak sem ritkák. A tavaszi fagyok a kapásnövényekben, a burgonyában és tengeriben tesznek nagyobb kárt. Legszebb és legkellemesebb évszak az ősz ; a dús csapadék az őszi vetésre kedvező, tartós meleg napjai pedig a tavaszi munkálatok előkészítésére alkalmasak.

Földárak. A talaj minőségének megfelelően a vármegyében a földárak nagy eltérést mutatnak és megállapíthatjuk, hogy a legutóbbi negyedszázad alatt a földbirtok ára általában 100%-kal emelkedett ; azonban ez a százalék természetszerüleg a birtok nagyságának növekedésével aránylag kisebbedik. Legdrágább a kisbirtok ; ha egy-egy kisebb rész fölszabadul, a vevők úgy egymásra liczitálnak, hogy nem egyszer az értékénél természetellenesen nagyobb áron kél el. A kisbirtoknál általában k. holdanként elsőrendű kerti föld és beltelek 800—1200 korona, középminőségű szántó 300—600 korona és a rossz minőségű 220—300 korona. A közép- és nagybirtoknál a földárak meglehetősen egyformák : elsőrendű szántó k. holdanként 600—800 korona, középminőségű 400—600 korona és a rossz 200—400 korona. A rét ára minden viszonylatban magas, mert megyeszerte nagyon kevés ; még pedig az elsőrendű rét k. holdja 1000—1600 korona, a középminőségű 400—600 korona és a rossz 200—250 korona.

Parczellázás. A parczellázás újabban Nógrádban is nagy mértékben megindult, de nem annyira a nép óhajára, mint inkább üzleti czélból és ez a földárak nagyarányú fölcsigázását eredményezte. Nagyobb területek parczellázása eddig csak szórványosan fordult elő, egy ízben akkor is kellemetlen eredménynyel, mert részben véderdőt és részben föltétlen erdőtalajon álló erdőt vétettek meg és írtattak ki a vevőkkel, a miből a hatóság beavatkozása következtében, hosszadalmas pörök származtak, a melyek még ma sem fejeződtek be. A kisebb parczellázások gyakoriak és a kisebb parczellákat rögtön megveszik. S a hol a vásárló nép számolt anyagi erejével és a megvett földnek tőkehiány miatt nem kellett rövidesen gazdát cserélnie, ott a parczellázás általában a kisbirtokos-osztály javára vált.

Gazdasági rendszer. A vármegye kisgazdáinál ma is az ősi háromnyomásos rendszer (őszi, tavaszi, ugar) uralkodik. S ennek oka nemcsak a földmívesnép konzervativizmusában rejlik, melylyel a régi szokásokhoz ragaszkodik, hanem czélszerűségi okok is közreműködnek abban, hogy ez így van. Ugyanis éjszakon, a meglehetősen rossz talajokon, azért szükséges az ugarolás, hogy a föld termőképessége helyreálljon, délen pedig azért, hogy a gazdának legelője legyen. A kis-, nagy- és középbirtokokon általában szabadgazdálkodást űznek és a lehető legkülterjesebben gazdálkodnak. A nagyobb birtokokban ugyan mindenütt van rendes vetésforgó és állatot is tenyésztenek, de nem olyan nagy számban, a mint az a birtok nagyságával arányban állana és így a nagybirtokok gazdálkodása mégsem mondható egészen belterjesnek. Szép belterjes gazdálkodás van a selypi uradalomban, báró *Tornyay Schosberger* Rezsőnél. Eléggé belterjes gazdálkodást találunk még gróf *Mailáth* Géza gárdonyi uradalmában, a szécsényi bérleten és a középbirtokokon levő bérletekben, melyek némelyike buzgóságában már túlzásba is csap. A legutóbbi tíz évben a kisbirtokosság is sokat tanult a nagyobb uradalmaktól és nem egy czélszerű újítást elsajátított. Az állat-, főként a marhatenyésztést vette át, elannyira, hogy egy egészen új, az ú. n. nógrádi tájfajta marha állott elő.

Földmívelés. A talaj megmunkálása túlnyomó részben fogatos míveléssel történik, bár fönt éjszakon egyes helyeken, hová nemcsak a trágyát, hanem a hegyről lerohanó víztől lesodort földet is háton kosarakban és puttonyokban hordják föl, még a fogatos mívelés sem alkalmazható. Itt a köves részeken még faekét használnak. Nem annyira konzervativizmusból, mint inkább kénytelenségből, mert a vaseke eltörik a kiálló sziklákon. E helyett a faekére szegezik rá a szántóvasat és úgy szántanak. Egyébként a géphasználat most kezd erősebben hódítani. Legelterjedtebb a cséplőgép, melyet még a legkisebb gazdák is használnak és ha közösen sem tudnak egyet venni, hát bérlik. Az apróbb gazdasági gépek : a rosta, répa- és szecskavágó és tengeri morzsoló a kisbirtokosoknál is megtalálhatók, ellenben vető, kapáló és töltögetőgép csak nagyobb gazdaságokban és bérleteken van meg. A gőztalajmívelés is csekély elterjedésű. Kettős gőzeke csak kettő van a vármegyében, a selypi és a bujáki uradalomban, de magánjáró gőzeke már több van, részben saját és részben bérelt. A kihasznált föld erejét trágyával pótolják és legelterjedtebb az állati trágya alkalmazása. Azonban az állati trágya termelése a vár-

megyében nem lévén elegendő, ezt műtrágyával kell pótolni, a melyet már nemcsak a nagyobb birtokok és bérletek, hanem néhol a kisgazdák is alkalmaznak. Legelterjedtebb műtrágyák a szuperfoszfát és chilisalétrom, kevésbé elterjedt a kálitrágya.

A vármegye földjében minden növény, gabona, hüvelyes, kapás s kereskedelmi növény megterem és általában jó minőségű. Mint már említettük, a nagyobb gazdaságokban rendszeres vetésforgó érvényesül, ellenben a kisgazdák a földmívelés legelemibb szabályait betartják ugyan, egyébként évről-évre határozzák meg, hogy földjükbe mit vetnek. Hogy a vármegye földmívelés alá vont területe az egyes gabonanemek szerint miképen oszlik el, arra nézve — mivel újabb évről adatok nem állnak rendelkezésünkre — álljon itt a két év előtti (1908) kimutatás, a mely úgyis átlagnak tekinthető ; e szerint a vármegye bevetett területe az egyes gabonanemek szerint így oszlott meg : őszi búza 51.651 hektár, tavaszi búza 1.309, őszi rozs 21.034, tavaszi rozs 301, kétszeres 84, őszi árpa 86, tavaszi árpa 23.382, zab 10.457, köles 83, tatárka (hajdina) 1, borsó 131, bab 409, lencse 126, szemes tengeri 9.295, burgonya 10.461, czukorrépa 1.741, takarmányrépa 4.075, őszi és tavaszi repcze 156, komló 4, dohány 221, kender 837, len 105, takarmány tengeri (csalamádé) 1.046, őszi bükköny, borsó és rozs 414, tavaszi és zabos bükköny 8.172, lóhere 9.259, luczerna 3.214, baltaczím 163, muhar 22 és egyéb termény 1.626 hektár ; az összes bevetett terület 159.866, míg az ugar 22.364 hektár. Ugyanez évben az elemi csapások következtében kiveszett 510 hektár termése, a mi még az egyharmad százalékot sem éri el. A termés mennyisége métermázsákban pedig a következő volt: *buza*, őszi és tavaszi együtt : 597.442 q (11·36); *rozs*, őszi, tavaszi és kétszeres : 218.635 q (10·22); *árpa* őszi és tavaszi 242.750 q (10·36); zab 94.628 p (9·07); tengeri 113.689 q (12·28); burgonya 392.240 q (37·50); a zárójelben levő számok a hektáronkénti átlagos termést jelzik. A termés.

A kalászosok közül a *búza* termesztése — az éjszaki terméketlen, köves részek kivételével — mindenütt el van terjedve. A gazdák még a rétek és legelők legnagyobb részét is feltörték, hogy búzával vethessék be. Az Ipolyvölgyön és a vármegye déli csücskében elsőrendű búza terem. Az átlagos termés k. holdanként 7—8 q. Kalászosok.

Az éjszaki részeken, a hol a búza nem terem meg, a lakosság e helyett *tönkölyt* vet a földjébe, a melyet megőrölve, kenyérnek, de kásának is használnak. A tönköly átlagos hozama 4 q k. holdanként.

A *rozs* ép úgy el van terjedve mindenütt a vármegyében, mint a búza és a Cserhát vidékén különösen kitűnő rozs terem. A rozs átlagos k. holdankénti termése 6—7 q.

A *kétszeres* (búza és rozs) termesztése a vármegyében nagyon csekély és csak a legszegényebb földmívesnépnél fordul elő.

Az *árpa* az éjszaki patakok termékeny völgyeiben elsőrendű, különben mindenütt jól megterem és az ú. n. tót-árpa, mint sörárpa, igen keresett czikk. Külföldi kiállításokon már díjakat nyert és főként a csehországi sörgyárakba szállítják. Az átlagos termésmennyiség 7 q.

A *zab* a vármegyében mindenütt megterem és a legterméketlenebb vidékek szegény tót lakosságának igen fontos terménye. Csak a helyi szükséglet fedezésére elegendő. A termés átlaga 6 q.

A hűvelyesek közül a *kölest* részben élelmi czikk, részben takarmány gyanánt termesztik. Az átlagos termés 7—8 q. Hüvelyesek.

A *tatárka,* melyet éjszakon termesztenek, szintén élelmi czikk gyanánt szolgál. A termés évi átlaga 3 q.

A *borsó* a vármegyében igen csekély, akkor is leginkább pótlóvetésnek — burgonya és tengeri közé – és takarmánynak használják.

Sokkal nagyobb jelentőségű azonban a *bab*, melynek két fajtáját, az apró, gömbölyű, fehér főzelékbabot és czukorbabot termesztik, különösen nagyobb mennyiségben a Balassagyarmattól délre eső vidéken. Igen keresett czikk és közvetetlenül a szedés után jó áron értékesíthető. Piacza Balassagyarmat és Vácz, honnan a kereskedők Amerikába szállítják. A k. holdankénti termésátlag 4 q.

Lencsét nagyon keveset termesztenek a vármegyében. Az átlagos termésmennyiség 3 q.

A kapás növények közül a *tengerit* nagyban termesztik, kivált az Ipolytól délre. A szemtengeri legnagyobb része eladásra szolgál és a k. holdankénti átlagos termés morzsolt tengeriben 12 q. Kapás növények.

Burgonya szintén sok és jóminőségű terem ; főként az Ipolytól éjszakra és Balassagyarmat környékén termesztik eladásra és szeszgyártási czélokra. — Az átlagos terméshozam k. holdanként 50 q.

Ezzel kapcsolatban, mint vele összefüggőt, említjük föl, hogy a vármegyében ez idő szerint hat mezőgazdasági szeszgyár van, összesen 8.072 hl. szeszkontingenssel. A mezőgazdasági szeszgyárak tulajdonosai a következők : gróf *Forgách* Antalné, Patakalja, 1.134 ; *Giller* János, Felsőzellő, 640 ; *Humayer* Béla, Czered, 1.328; gróf *Mailáth* Géza, Patvarcz, 720; gróf *Pappenheim* Siegfriedné gróf *Károlyi* Erzsébet, Kiskér-puszta (Terény), 720 ; *Sacher* Vilmos és neje, Fabianka-puszta (Losoncz), 720 ; *Tafler* Ármin dr. és Kálmán, Utas-puszta (Medveshidegkút), 975 ; gróf *Teleki* Tibor, Herencsény, 650 és *Wohl* Aladár dr., Mucsény, 1.185 hl. szeszkontingenssel. *Wohl* Aladár mucsényi szeszgyára élesztőgyártással is kapcsolatos és egyetlen az egész vármegyében. Újabban még a következők kaptak mezőgazdasági szeszgyárra engedélyt: *Balás* Lajos, rozsnyói püspök, Szécsénkében, 545 ; özv. *Mikszáth* Kálmánné Horpácson, 720 és a *Szentgotthárdi Takarékpénztár* Vecseklőn, 343 hl. kontingenssel. E szeszgyárak felállítása már folyamatban van. és üzemüket rövid időn belűl megkezdik.

skedelmi k. A kereskedelmi növények közül a *czukorrépa* termesztése az Ipoly és Zagyva völgyében és a vármegye déli részében mindazokon a helyeken, a melyektől a vasút nincs messze, nagyon el van terjedve és nemcsak a nagyobb gazdaságokban, hanem a kisgazdák is termesztik. Az értékesítés biztosságát lehetővé teszi a selypi és hatvani czukorgyár közelsége. A czukorrépa, mivel csak jó földben termesztik, elsőrendű minőségű. A k. holdankénti termésátlag 100 q.

A *takarmányrépa* a hol megterem, jó minőségű és jól fizet. K. holdanként az átlagos termés 150 q.

Repczét nem sokat termesztenek és azt is csak kereskedelmi czélból. A termést az olajgyárak veszik meg. Az átlagos hozam 5 q. A repcze ára 20—40 K métermázsánként.

Mákot a vármegye déli részében tömegesen termesztenek, főként franczia kék mákot. Mind a kis-, mind a nagy-gazdaságokban intenzive foglalkoznak a termesztésével, mert igen keresett czikk és a megfelelő időben jó áron értékesíthető. A termés átlaga 3 q.

A *komló* a vármegyében igen kevés, csak gróf Degenfeld garábi és sziráki uradalmában termesztik néhány holdon.

Dohány-termesztéssel csak a nagyobb gazdaságokban foglalkoznak. A termesztett fajták : a finomabb szamosháti és a közönséges kapadohány. A termés igen jó minőségű és magasan van osztályozva. Az átlagos termés mennyisége k. holdanként 7—10 q. Nógrádban összesen 396 k. holdon termesztenek dohányt, a mely 19 termelő között oszlik meg. Dohány termesztésére a vármegyében a következő birtokosoknak van engedélyük : *Bamberger* Manó, Vanyarcz, 20 ; gróf *Degenfeld* Jenő, Vanyarcz, 20 ; gróf *Degenfeld* Lajos, Erdőkürt, 20 ; *Dessewffy* Dezső, Vanyarcz, 10 ; *Dezső* Ödön, Szügy, 12 ; *Esztergomi érsekség*, Dejtár, 40 ; *Fischer* Illés, Csesztve, 20 ; *Friedmann* Jenő, Czered, 18 ; *Knau* Gábor és Lajos, Lőrinczi, 35 ; *Kiszner* Zsigmond, Herencsény, 20 ; *Laszkáry* Gyula, Romhány, 50 ; *Madách* Pál örökösei, Csesztve, 24 ; *Müller* Lajos, Nógrádkövesd, 20 ; *Nedeczky* László, Herencsény, 15 ; gróf *Pappenheim* Siegfriedné, gróf *Károlyi* Erzsébet, Buják, 20 ; *Sztranyavszky* Géza, Nógrádmarczal, 12 ; *Tafler* Ármin dr. és Kálmán, Medveshidegkút, 10 ; *Tolnay* Gedeon, Mohora, 12 és *Török* Zoltán, Fülekpilis, 18 k. holdra.

A *kender* termesztése azelőtt nagyon el volt terjedve, de ma már évről-évre csökken. Ennek oka, hogy a szegényebb földmíves nép nem ér rá vele foglalkozni. Most csak a tehetősebb, jobbmódú földmíves-osztály termeszt kendert, de csak keveset, a saját szükségletére. A kikészített kendert azután megfonják, megszövik és díszes hímzett fehérneműt varrnak a férfi- és fehérnépnek.

Lent csak a nagyobb uradalmak termesztenek és még a kendernél is jóval kevesebbet, a minek oka, hogy drága a vele való munka, mert a munkásnép csak »felibe nyövi ki«.

Takarmány-félék. Mivel a vármegyében kevés a rét és a takarmány, ezt a hiányt mesterséges takarmánynyal pótolják. A jobb talajokon *luczernát* és *lóherét*, a gyengébb minőségűn *nyulszapukát*, szőrös, őszi és zabos *bükkönyt* termesztenek, egyébként az összes bükkönyfajokkal kísérleteznek. Nagyobb mennyiségben található még a

Kétéves simmenthali bika gróf Mailáth I. Géza gárdonyi uradalmából.

Kétéves simmenthali üsző gróf Mailáth I. Géza gárdonyi uradalmából.

Pinzgaui mén Stephany Ervin füleki tenyészetéből.

Roycroft importált amerikai mén, Szent-Ivány Farkas jobbágyi lótenyésztéséből.

takarmány-tengeri (csalamádé), *borsó* és *zöld rozs*, kevesebb a *baltaczim*, a *mohart* pedig a rossz gabona pótlására vetik. A *vöröshere* kereskedelmi czéllal magtermelésre szintén el van terjedve, bár roppant nagy ellensége az ápion-bogár, épen azért az átlagos termésmennyiség k. holdanként 50—150 kg. között váltakozik.

A gyümölcstermesztés a vármegye minden alkalmas részében, kivéve a legéjszakibb terméketlen és zord területeket, el van terjedve, azonban csak a termelő saját vagy a helyi és közeli piaczok fogyasztására, mert Nógrádból kivitelre csak kis százalék kerül. Megterem itt az alma, körte, szilva, cseresnye, meggy és dió, valamint a nyári és az őszibaraczk is. Ma már nemcsak a nagyobb birtokosok hanem a földmívesnép is belátta, hogy az a kis fáradság, a mit a gyümölcsfák ültetésére és gondozására fordít, busás kárpótlást nyer abban a haszonban, a mit a gyümölcsfák termésükkel nyujtanak. Sajnos, a vármegyének éghajlati viszonyai következtében a kései fagyok igen gyakoriak s már virágjában tönkre teszik a termést; csak elvétve találunk néhány olyan helységet, melyben a fagy okozta gyümölcskárok ritkábbak. A vármegye maga is nagy sulyt helyez arra, hogy a gyümölcstenyésztést a néppel megkedveltesse s ma már minden községben faiskolák vannak, s a tanitók a gyermekeket megtanítják a gyümölcsfák oltására és gondozására, sőt az utak nagy része is már gyümölcsfával van szegélyezve. *Almát* és *körtét* leginkább csak belfogyasztásra termesztenek, csupán *Balás* Barna említhető fel, a ki Sipekről igen szép tél fajta almát és körtét szállít a fővárosba, hol kgmonként átlag 60—80 f. árban értékesíti. Nagy jelentőségű a *szilva*, melylyel a vármegye déli részében a filloxera-pusztítás után a kopár szőlőterületeket ültették be, éjszakon pedig nagy és régi szilvások találhatók. Uralkodó fajok a beszterczei és nyári vörös, melyet szeszgyártásra és kereskedelmi czéllal termesztenek s nagy mennyiség kerül belőle kivitelre. *Cseresnye* szintén sok és kiváló terem Nógrádban. *Bérczy* Géza Jobbágyiból, hol 650 fából álló cseresnyetelepe van, már évek óta kitünő cseresnyét szállít Teschenbe. Sőt a kereskedők évente Németországból is eljönnek s a termést a fáról megvásárolva, szállítják hazájukba befőzési czélokra. A dunamelléki és az ide közelebb eső községek mind cseresnyét, baraczkot, ribizlit és egrest nagy mennyiségben szállítanak friss állapotban Bécsbe és Budapestre. Mikor a gyümölcsérés ideje elkövetkezik, a váczi kofák talyigásokkal bejárják Rád, Pencz, Kosd, Nógrádverőcze, Kismaros, Nagyoroszi, Diósjenő, sőt a távolabbi községeket is és minden gyümölcsöt összevásárolnak. A délnek vezető országutak egész nyáron át tele vannak ilyen gyümölcsös kocsikkal, melyek Váczra s innen Ujpestre és a fővárosba fuvarozzák a nógrádi gyümölcsöt. E tájon szokatlan gyümölcse van két községnek: Kékkőnek és Kürtösnek, melyekben szelid gesztenye van s ezt szintén a fővárosba viszik. Különben Kékkő községnek, mely jóllehet alig számlál 1000 lelket, a gyümölcstermés fő jövedelmi forrása és ha jó gyümölcséve van, 200 000 koronán felül is bevesz gyümölcséből, melyet tengelyen szállít Budapestre. Gyümölcs.

Nagyobb gyümölcsöse van a vármegye területén gróf *Almásy* Dénesnének Kékkőn, öt holdon alma, körte- és szilva; *Baross* János dr.-nak Ipolypinczén 6 holdon; gróf *Berchtold* Miklósnak Nagyorosziban, franczia alma és körte; báró *Buttler* Ervinnek Magyarnándorban, 2000 darab déltiroli gyümöcsfával; *Egressy* Aladárnak Szátokon; *Fischer* Samu dr. gyógyszerésznek Nógrádverőczén, mintegy három holdon, melyet szakértő tulajdonosa mintaszerűen mível; gróf *Forgách* Antalnak Patakalján, 8 holdon alma, körte és szilva és gróf *Forgách* Jánosnak Gácson, 16 holdon alma, körte, szilva; az alma- és körtetermést mindketten Budapesten értékesítik; *Goldperger* Viktornak Nagylibercsén, 3000 darab alma, körte-, szilva- és diófával; *Huszár* Elemérnek Keszegen, 12 holdon; *Janssen* Ernőnek Tótkelecsényben, öt holdon alma, körte, és szilva; *Laszkáry* Gyulának Romhányban, 1500 alma-, körte- és szilvafával, különösen cseresnyéje és spanyolmeggyje oly hires, hogy termését már külföldre is szállítja; gróf *Mailáth* István Gézának Csitáron, 900 darab gyümölcsfával; *Mocsáry* Istvánnak Liptagergén, 3000 nemesfajú almafával; *Pásztor* Illésnek Felsősápon, hol a nagy gyümölcsösön kívül még a gazdaság utai is gyümölcsfával vannak beszegve; gróf *Pejachevich-Mikó* Endrének Ludányban, főként almafákkal, melyek termését szintén Budapestre szállítja; *Sebastiani* Vilmosnak Nagykürtösön, 23.000 alma-, körte- és szilvafával; *Szabó* N. Jánosnak Ipolyvarbón, ranettalma és beszterczei szilvafákkal; *Szakall* Mihálynak Kétkeresztúron, 2500

alma-, körte- és szilvafával ; *Szemere* Ödönnek Nagyhalomban, 8 holdon beszterczei szilva ; *Szent-Ivány* Farkasnak Jobbágyiban, 1000 cseresnyefával stb. stb.

Kertészet.

Alig van a vármegyében olyan nagyobb birtok, a melyen kicsiben *zöldségféléket* ne termesztenének. Nem tekintve azt, hogy zöldséges kert úgyszólván minden gazdaságban van. Azonban a kisbirtokosok is rátérnek már erre a belterjesebb gazdálkodási ágra ; így Rapp község lakossága hivatásszerűleg foglalkozik a *paradicsom*, *uborka* és *káposzta* termesztéssel s a termést Liptó, Túrócz és Zólyom vármegyékbe hordják. Különben káposztát az egész Ipoly mentén, Bussa, Endrefalva, Hugyag, Ipolykér, Ipolytarnócz, Ipolyvarbó, Ludány, Őrhalom, Szakal és Szécsényhalászi községekben mindenütt nagyban termesztenek. Termés idején vaggonszámra szállítják a káposztát nemcsak szerte az országba, hanem külföldre is és nemcsak kereskedők útján, hanem a termelő maga is megy terményével és a helyszínén maga adja el. A zöldségkertészet terjedésében nagy részük van a bolgár kertészeknek, kiknek mintaszerűen mívelt telepük van Losonczon, Salgótarjánban, Ipolyszögön és Nógrádverőczén. Azonkívül más, kisebb kereskedelmi kertészetek vannak még Balassagyarmat és Losoncz közelében. A vármegye nagyobb birtokosai közűl *Baross* János dr. Ipolypinczen 4 holdon zöldséget termeszt, *Mocsáry* István pedig Liptagergén paradicsomot, nagyban. Kertészete van még *Mailáth* István Gézának Csitárban 13 holdon, *Pásztor* Illésnek Felsősápon, *Szakall* Mihálynak Kétkeresztúron. Dinnyét eladásra csak Csitárban *Mailáth* István Géza és Ipolyvarbón *Szabó* N. János termeszt. Kereskedelmi czélú virágkertészete van gróf *Berchtold* Miklósnak Nagyorosziban, honnan, versenyezve a külföldi behozatallal, nagy mennyiségben szállít egész éven át a fővárosba.

Értékesítési viszonyok.

A vármegyében az értékesítési viszonyok jók, mert a közvetítő kereskedelem igen fejlett. A közlekedési viszonyok, közútak és vasútak fejlődésével e föltételek még kedvezőbbekké válnak, mert a termények piaczra fuvarozásának semmi akadálya nincs és így minden termény könnyen értékesíthető. A tej, zöldség és gyümölcs legnagyobbrészt a helyi piaczokon kerül eladásra. Nagyobb országos vásárokat Losonczon, Salgótarjánban és Balassagyarmaton tartanak, melyeket messze vidékről látogatnak, de a vármegye déli részének kereskedelmi forgalma már a főváros felé irányúl. Losoncz őszi és tavaszi bőr- és gyapjúvásárai is híresek, noha ma már nincs meg az a nagy jelentőségük, mint hajdan. Az egyes termények, mint az árpa, bab, burgonya, czukorrépa, repcze, mák és gyümölcs értékesítési módját már a megfelelő helyen fölemlítettük, itt csak azt jegyezzük meg, hogy a gabona és a marha általában kifelé gravitál. A gabona árára mindenütt a budapesti tőzsde árfolyama irányadó, levonva természetesen a szállítási költséget az eladási hely és Budapest között. A rozs azonban néha a vármegyében még az árfolyamnál is magasabb áron kél el. Az állatárakat az illető fajoknál közöljük.

Munkásviszonyok.

A vármegyében a mezőgazdasági munkásviszonyok, különösen a gyárvidékeken, Salgótarján, Fülek és Losoncz környékén és Losoncztól fölfelé, a lehető legrosszabbak. De a vármegye többi részein is évről-évre romlanak, főként a vasútak mentén. Ezek közül is legnagyobb szerepe van az aszód-balassagyarmati és ipolyvölgyi vasútnak, melyek megkönnyítík a munkásnépnek a fővárosba jutását, a hol azok magasabb bér ellenében, építőmunkásokul szegődnek el. Mindezek a tényezők eredményezik, hogy a mezőgazdasági munkás kevés és drága. A munkabérek, mint az egész országban mindenütt, a legutóbbi 10 év alatt itt is 80—100%-kal emelkedtek. A napszámárak gyermekeknél 80—120 fillér, a női napszám 1—2 K és a férfinapszám 1·40—4·— K között váltakozik, a mi nem igen áll arányban a nógrádi munkás munkaképességével, mert az itteni munkás nem valami nagyon serény.

Gyakori a munkáshiány sok esetben azért is, mert a munkás nem akar dolgozni, mert nincs kedve hozzá s mert pillanatnyilag a szükség nem utalja rá. A munkája nem szapora, és konzervativ természete következtében még ma is úgy végez minden mezőgazdasági munkát, a mint az apja tanulta az öregapjától. A munkáshiánynak más oka még az is, hogy a felső vidékekről a tótok az Alföldre járnak aratni.

A munkáskéz csökkenését igazolják az 1910. év végén megtartott népszámlálás számadatai. Ezekből megállapítható, hogy a Losoncz és Fülek közé eső munkáskitermelő vidék 12 községének lakossága, a losonczi és füleki gyárak, a korláti és sátorosi bányák rohamos fejlődése következtében, a legutóbbi 10 év

alatt 2·6%-kal fogyott. A szécsény-losonczi vasút mentén fekvő vidék 21 községében, honnan a lakosságot szintén Losoncz iparvállalatai és a salgótarjáni bányavidék szívta föl, a szaporodás 2·1% volt, a mi a vármegyei átlaggal szemben 6·6% csökkenést mutat. A legnagyobb a salgótarjáni bányavidék fölszívó hatása, melynek ama 18 községében, a hol bányavállalatok nincsenek, a lakosság száma 9·5%-kal csökkent, a mi 2018 léleknek felel meg s a vármegyei átlagos szaporodásnál 18·2%-kal kisebb. A balassagyarmat-aszódi vasútvonal mentén elterülő munkáskitermelő vidék 19 községének a lakossága csak 4·9, a duna-ipolyvölgyi vasút vidékének 16 községéé pedig csak 4·3%-kal szaporodott s az előbbi a vármegyei átlaggal szemben 3·6, az utóbbi 4·4% csökkenést mutat. E két vasútvidék lakosságát a főváros vonja el. Ezt a sok eltávozott munkaerőt mind a mezőgazdaság kénytelen nélkülözni. Bár ez nem mind jelent veszteséget a vármegyére nézve, mert nagyrészük Losoncz város és a gyár és bányavállalatokkal rendelkező községek lakosságát szaporították, úgy hogy ezek 30, 40, 50, 70, sőt 225%-kal is növekedtek. De a kik Budapestre járnak munkába, hovatovább fölhagynak az utazgatással, áttelepszenek és végre teljesen elvesznek a vármegyére nézve.

Végűl a mezőgazdasági munkáshiánynak előmozdítója részben a *kivándorlás* is, a mely főként az éjszaki vidéken a tótok között nagyobb méretű. Ha a magyar munkás el is hagyja hazáját, azt csak azzal a szándékkal teszi, hogy ismét visszatér. Az elmúlt évben körülbelül 400 személy vándorolt ki Nógrádból. A legutóbbi népszámlálás e tekintetben is jellemző adatokat juttatott nyilvánosságra, mégis némileg megnyugtató, hogy a kivándorlók száma évről-évre csökken. Az amerikai kivándorlás szomorú hatása leginkább a gácsi járásban és a balassagyarmati járás tót vidékén tapasztalható. E két vidék 55 községéből 29-nek a lakossága 10 év alatt 1—3%-kal fogyott, négy községnek a lakossága pedig nem változott, csak a többi 22 helységben van valamelyes szaporodás. Így tehát a gácsi járás lakossága csak 1·2%-kal növekedett, a balassagyarmati járás 15 tót községében pedig a lakosság 2·1%-kal csökkent.

Hatósági támogatás.

A hatósági támogatást illetőleg mind az állam, mind a vármegye törvényhatósága nagy odaadással mozdítja elő Nógrádban a mezőgazdaság és állattenyésztés ügyét és a gazdasági egyesülettel és vezető mezőgazdákkal karöltve, erkölcsi és anyagi erejével a lehetőséghez képest résztvesz minden mozgalomban, mely a mezőgazdaság java és fejlesztése érdekében történik.

Az *állam* az állattenyésztés előmozdítására a köztenyésztésre szánt apaállatok beszerzésénél támogatja a községeket olyképen, hogy a gazdasági felügyelő közvetítésével vásárolt bika vagy tenyészkan árának fedezésére kamatmentes kölcsönt engedélyez, melyet a község tehetségéhez mért részletekben törleszthet. Ezenkívül a bikák árából 10, 20 sőt 30, a tenyészkanok árából pedig néha még 50%-ot is egészen elenged. Újabban a föllépett nagyarányú sertésvész következtében a szegényebb községek a tenyészkanok eltartására is nyernek díjat, ha a megfelelő hatósági közvetítéssel ezt kérik. Ilyen állami segélyezéssel a vármegyében évente átlag 120 bikát és 60 tenyészkant vásárolnak a községek.

A mezőgazdaság föllendítése és az erre vonatkozó ismereteknek szélesebb körben való hozzáférhetősége érdekében a földmívelésügyi minisztérium Nógrádban is állított föl több népies *mintagazdaságot*, melyeket megfelelő államsegélylyel föl is szerelt. Ilyen mintagazdaság volt már a vármegye területén Érsekvadkert, Ludány és Tósár községekben, most pedig Rappon van. A gazda fölszerelésül kap tehenet, lovat, sertést baromfit, kocsit, kisebb gazdasági gépeket, sőt az állam még épít is neki, a mi összesen körülbelül 3000 koronába kerül. Három év múlva az egész fölszerelés a gazda tulajdonába megy át.

Az *állatdíjazáshoz* az állam évente átlag 3000 koronával járúl; ebből 2000 K esik a szarvasmarha és 600—1000 K a lódíjazásra. 1908-ban, mikor a Nógrádvármegyei Gazdasági Egyesület jubileumi kiállítását rendezte, erre a czélra a földmívelésügyi miniszter 4500 K-t folyósított. A fajbaromfi apaállatok beszerzését és kiosztását szintén 2200—3000 koronával támogatja.

A *gazdasági népies előadások* tartására a miniszter 1500 koronát engedélyez a Gazdasági Egyesületnek, a *háziipari tanfolyamok* rendezéséhez pedig 1906 óta 2200 koronával járúl. A háziipari tanfolyamok a cziroksepró készítés, vesszőfonás és kefekötés meghonosítását czélozzák. Vesszőfonó-tanfolyam van Balassagyarmaton kettő, egyik a gazdasági ismétlő iskolában, másik a fogházban. Tanfolyam van még Mikszáthfalván és Sóshartyánban, Endrefalván pedig a gazdasági

bognármunka elsajátítására tartanak tanfolyamot. Losonczon a tanítóképzőnél az állam gazdasági szaktanárt alkalmaz, a ki a környékbeli községekben tart gazdasági előadásokat és vezet háziipari tanfolyamokat.

Nógrád vármegye törvényhatósága a vármegyei ebadó-alapból évenként 7000 koronát utal ki a Gazdasági Egyesületnek, hogy azt az állattenyésztés fejlesztésére fordítsa. Ebből az összegből szarvasmarha-díjazásra 2500—3000, lódíjazásra 1000, szegény községeknek apabika beszerzésére 2000—2200 K jut. A fönnmaradó összeget pedig két-három évenként összegyűjtik és abból a kevésbé tehetős gazdáknak tenyészüszőket vásárolnak, melyek értékét két-három év alatt kamatmentesen visszatéríteni tartoznak. — Az 1894. évi XII. t.-cz. értelmében Nógrádban is életbelépett a vármegyei *mezőgazdasági bizottság* intézménye, melynek elnöke a főispán ; albizottságai a *járási mezőgazdasági bizottságok*, melyeknek élén a főszolgabírók állanak. E bizottságok végzik többek között az állatorvosok közbejöttével a tavaszi apaállatvizsgálatokat. Fölemlítendő végül, hogy a mezőgazdaság és állattenyésztés érdekeinek megvédésére a törvényhatóság eddig mintegy 15 vármegyei szabályrendeletet alkotott.

Gazdasági egyesület.

A társadalmi tevékenység terén legfontosabb intézmény a *Nógrádvármegyei Gazdasági Egyesület*, mely 1881-ben alakult, azonban eredetét sokkal régebbi időben kell keresnünk, mert másfél évszázadra visszamenőleg többrendbeli elődje volt. Ugyanis a vármegyei levéltár egykorú jegyzőkönyvei szerint már a XVIII. század 40—50-es éveiben, Mária Terézia uralkodásának kezdetén alakúlt Nógrádban az első gazdasági egyesület, de hogy milyen irányú tevékenységet fejtett ki és meddig állott fönn, arról minden további adat hiányzik. Valószínűleg nemsokára meg is szünt. Ez volt az ország első gazdasági egyesülete. 1832-ben, mikor az Országos Magyar Gazdasági Egyesület megalakúlt, Nógrád vármegyét is fölszólította hasonló egyesület alakítására és nem eredménytelenül, de ez sem vált állandóvá, mert az 1848/49-es események végét vetették. 1859-ben a Szécsényben összegyűlt gazdaközönség ismét elhatározta gazdasági egyesület alakitását és az egyesület a rákövetkező év november 5-én meg is tartotta alakuló közgyűlését, 383 taggal. Elnök lett *Huszár* Károly ; alelnökök : *Török* Sándor és *Madách* Imre, a költő ; titkár *Szakall* Elek és pénztáros *Pokorny* Gusztáv. A tagok nagy száma néhány év alatt 107-re apadt le s ez anyagi gyöngülését idézte elő, a minek eredményeként az egyesület 11 évi működés után 1871-ben föloszlott. De föloszlása előtt minden vagyonát pénzzé téve, 5000 koronáért gazdasági gépeket és eszközöket vásárolt s azokat tagjai között kisorsolta.

Ennyi sikertelenség után végre tiz év múlva megalakúlt az állandóvá vált mai Gazdasági Egyesület. Ugyanis az 1880 május 13-án tartott vármegyei közgyűlés *Szcitovszky* János indítványára bizottságot küldött ki, gazdasági egyesület alakítására és a hosszas előmunkálati fáradozások eredményeként az alakuló közgyűlést 1881 deczember 23-án tartották meg Nógrád vármegye közgyűlési termében. Elnök lett gróf *Gyürky* Ábrahám főispán, I. alelnök Szcitovszky János orsz. képviselő, II. alelnök : *Pulszky* Ágost orsz. képviselő, titkár *Baintner* Ottó, pénztáros *Reményi* Károly, ügyész *Balás* József. Az egyesület, mely létrejövetelét főleg Szcitovszky János búzgólkodásának köszönhette, 1882-ben kezdte meg rendes működését. Czélul tűzte ki jó vetőmagvak vásárlását és kiosztását, hasonlóképen kisebb gazdasági gépek kiosztását. A tagok és a gazdaközönség tájékoztatására a titkár szerkesztésében Értesítőt adott ki. 1882-ben 1296 K költséggel bikatelepet állított s még ez év októberének első napjaiban termény és gépkiállítást tartott. A községi faiskola-kezelőknek jutalmat osztott ki, a talaj megmunkálásának intenzivebbé tételére az 1880-as években eke és szántásversenyeket rendezett és az állattenyésztés fejlesztésére évenként szarvasmarha és lódíjazásokat tartott. E czélra 25 év alatt mintegy 120.000 koronát fordítottak, mely meg is hozta a maga eredményét. Az 1890-es években a filloxerától kipusztított szőlőterület fölújítására több 1000 K költséggel amerikai vesszőt szerzett be és osztott ki és különböző helyeken ojtási-tanfolyamokat rendezett, sőt átvette az államtól a bizományi szénkénegraktár kezelését is. Ezenkívül fölkarolta a méhészet és fajbaromfi-tenyésztés fejlesztését, a sertésorbáncz elleni védekezésre oltóanyagot osztott ki, többször tartott díjtalan juhosztályozást és a tejgazdaságok meghonosítása érdekében tetemes kölcsönnel járúlt a szécsényi sajtgyár berendezéséhez ; a növénytermelés fejlesztésére pedig Balassagyarmaton és Losonczon műtrágyaraktárakat állított föl. A Magyar Gazda-szövetséggel karöltve

több fogyasztási és értékesítő szövetkezetet alakított a vármegyében. E tekintélyes kiadások és a nehéz gazdasági viszonyok következtében a tagok számának leapadása kimerítették a pénztárt, a mi egy időre megbénította az Egyesület tevékenyebb működését. De ma már, az állam támogatásával, ismét virágzik az Egyesület és erőteljes anyagi segítségével mindenütt ott van, a hol azt a közszükség és czélszerűség megkívánja. 1897-ben az Egyesület legfőbb erősségét, Szcitovszky Jánost választották elnökké, a ki haláláig, 1903-ig viselte e tisztet s őt követőleg az 1906. évi őszi közgyűlés gróf *Mailáth* István Gézát ültette az elnöki székbe, a ki nem kevesebb búzgósággal tölti be hivatását. 1908-ban, az Egyesület 25 éves fönnállásának évfordulója alkalmából Balassagyarmaton *jubileumi kiállítást* rendeztek, melynek négy főbb csoportja volt : az állattenyésztési, gépé zeti, köz- és mezőgazdasági és háziipari csoport. E jubileumi kiállítás, mely összehalmozta mindazt, a mit a vármegye mezőgazdaság, állattenyésztés és szőlőmívelés terén kiválót fölmutathat és meggyőzte a messze vidékről idesereglett közönséget, hogy Nógrád a mezőgazdasági kultura tekintetében az ország első vármegyéi között áll.

A Gazdasági Egyesület tisztikara jelenleg a következő : elnök gróf *Mailáth* István Géza, I. alelnök *Nagy* Mihály alispán, II. alelnök *Hanzély* Gyula, titkár *Siklaky* Iván, pénztáros *Horthy* János, ügyész *Koltay* Ernő dr. Az Egyesületnek a következő öt szakosztálya van : köz- és mezőgazdasági, állattenyésztési, lótenyésztési, háziipari és szőlészeti.

Gazdasági felügyelőség.

1895-ben Balassagyarmat székhelylyel *állattenyésztési felügyelőséget* állítottak föl Nógrádban, melyhez e vármegyén kívül még Bars és Hont vármegyék tartoztak. 1908-ban Bars vármegyét kikapcsolták a kerületből és azóta csak Nógrád és Hont tartozik ide. 1909-ben az állattenyésztési felügyelőség mezőgazdasági kerületi felügyelőség nevét vette föl, mely aköztenyésztés minden ágának fejlesztését és irányítását mozdítja elő. Résztvesz a köztenyésztésben használt apaállatok vizsgálatában, közvetíti az apaállatok szükségletében mutatkozó hiánynak állami támogatással való fedezését és a tenyészállatvásárok, díjazások és kiállítások alkalmával az állami díjak kiosztását. A kerületi gazdasági felügyelő 1897 óta *Oláh* Dezső.

*

Állattenyésztés.

Az *állattenyésztés* Nógrád vármegyében szépen fejlett és nagyfontosságú. Elsőrendű a szarvasmarhatenyésztés, mely a simmenthali és berni keveredés útján kialakúlt ipolyvölgyi vagy nógrádi tájfajta révén az ország marhatenyésztő vármegyéi között a IV. helyet vívta ki magának. Fontosságban második helyen áll a vármegyében a juhtenyésztés, a mely azonban ma már korántsem áll azon a színvonalon, mint a múlt század második felében, sőt még ezelőtt néhány évtizeddel is. Azután következik a ló- és sertés-tenyésztés. Az állattenyésztésnek nagy akadálya a legelőhiány, mert minden jobb földet gabonának törnek föl. A Gazdasági Egyesület az állattenyésztést a tavaszi és őszi állatdíjazásokkal mozdítja elő, melyeket a vármegye különböző részeiben és minden alkalommal máshol tart meg. Csak a kistenyésztők részesülnek díjazásban, a nagytenyésztők ellenben elismerő oklevelet kapnak. Mint már fentebb említettük, a díjazáshoz részben az állam és részben a vármegye járúl hozzá. Évente átlag kiosztásra kerül marhadíjazásra 4000 és lódíjazásra 1600 K, ezenkívül a Gazdasági Egyesület 400—500 K értékű tenyészbaromfit (apaállatot) oszt ki ingyen a tenyésztők között.

Állatállomány.

Az 1910. évi tenyészállat-összeirás adatai szerint volt Nógrád vármegyében, Losoncz r.-t. várost is beleértve : *szarvasmarha* : magyar 6404, pirostarka 56.276, borzderes 1138, egyéb tarka 2391, összesen 66.209 ; *bivaly* : 112, *ló* 21.949, *szamár* 590, *öszvér* 7, *sertés* 64.643, *juh* 194.292, *kecske* 1532. Ha ezt az eredményt a 10 év előtti adatokkal összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy a szarvasmarha és a kecske száma emelkedett, ellenben a ló, szamár, sertés és juh száma tetemesen csökkent. Ugyanis 1900-ban Nógrád vármegye állatállománya a következő volt : szarvasmarha 62.960, ló 24.651, szamár 773, öszvér 13, kecske 804, sertés 75.177, juh 239.949, baromfi 327.604. Ezek szerint a szarvasmarha-létszám, a bivalyt is ideszámítva, 3361 és a kecske 728 darabbal növekedett, ellenben a ló 2702, a szamár 183, az öszvér 6, a sertés 10.534 és a juh 45.657 darabbal csökkent. A sertések számának apadása a sertésvészben keresendő, mely nemcsak pusztítja az

állatokat, hanem az értékesítés megnehezítésével a tenyésztési kedvet leszállítja; a juhtenyésztés visszafejlődése pedig a legelő-területek kevesbedésével áll arányban. Itt említjük meg, mint az állattenyésztésre és állományra szinten jellemzőt, a vármegye vágóhidi forgalmát. Nógrád vármegyében van 11 köz- és 186 magánvágóhíd, melyeken az elmúlt évben közfogyasztásra a következő mennyiségű állatokat vágták le: bika 262, ökör 2111, tehén 3123, tinó 1360, üsző 2170, borjú 9190, bivaly 57, összesen 18.273 szarvasmarha; juh 20.892, bárány 8607, kecske 156, gödölye 47, sertés 9874, malacz 407 és ló 136. Ezek közűl a közfogyasztástól különféle okok miatt elvontak 85 szarvasmarhát, 16 juhot és 39 sertést.

Állatvásárok. Nógrád *állatvásárai* nagyforgalmúak; messze vidékekről fölkeresik a vásárlók, főként azért, hogy a jó hírnek örvendő nógrádi marhából szerezzék be szükségletüket. Bár számos községnek van Nógrádban vásártartási joga, azonban igazán tekintélyes állatvására csak Losoncznak, Balassagyarmatnak, Salgótarjánnak és Szécsénynek van. Ezeknek 1910. évi forgalmát tehát — az állatorvosi jelentések alapján — a következőkben közöljük: *Losonczon* nyolcz országos vásárt tartottak, melyeken fölhajtásra került 4010 ló; 619 bika, 6274 ökör, 5024 tehén, 1480 tinó, 1193 üsző, 1301 borjú, összesen 15.891 szarvasmarha; 18.528 juh és kecske és 3658 sertés. Ebből eladásra került: 2382 ló; 386 bika, 4816 ökör, 3747 tehén, 1023 tinó, 780 üsző, 1041 borjú, összesen 11.793 szarvasmarha; 13.012 juh és kecske és 3039 sertés. A nyolcz vásár közűl háromra a zárlat miatt tilos volt a sertésfölhajtás és ezért oly csekély a sertésforgalom. — *Balassagyarmat* szintén nyolcz országos vásárt tartott, melyeken fölhajtásra került 4072 ló, 16.569 szarvasmarha, 9710 juh és 5266 sertés; ebből eladásra került 2072 ló, 11.697 szarvasmarha, 5610 juh és 3096 sertés. A novemberi vásárra száj és körömfájás miatt csak lovakat hajtottak föl. — *Salgótarján* négy országos vásárt tartott, melyeken fölhajtásra került 1001 ló, 2961 szarvasmarha, 1394 juh és 1401 sertés; ebből eladásra került 244 ló, 1157 szarvasmarha, 295 juh és 472 sertés. — *Szécsényben* hat országos vásárt tartottak, mert a hetedik száj- és körömfájás miatt elmaradt. Ezeken fölhajtásra került 4480 ló, 10.709 szarvasmarha, 6560 juh és 3400 sertés; ebből eladásra került 2700 ló, 6600 szarvasmarha, 4500 juh és 2800 sertés.

Szarvasmarha. A *szarvasmarhatenyésztés* a vármegye egyik főbüszkesége. A múlt század 60-as éveiben hollandi marhákkal történt a tenyésztés, de újabban a földmívelésügyi miniszter közbelépésére csak simmenthali marhát használnak tenyésztésre, melynek keresztezéséből a helyi viszonyok hatása alatt egészen újfajta, az ú. n. nógrádi tájfajta marha alakúlt ki és köztenyésztésre csakis ezt a fajtát szabad használni. Az egyes nagyobb uradalmaknál van azután telivér simmenthali, innthali és berni nevelés, gróf *Degenfeld* Lajosnál Szirákon allgaui és *Goldmann* Józsefnél Szécsénykovácsiban nyugati fries. Nagy és kitünő tehenészet található továbbá báró *Buttler* Ervinnél Pusztakelecsényben, *Huszár* Elemérnél Keszegen, gróf *Mailáth* István Gézánál Gárdonyban és Patvarczon, *Muslay* Gyulánál Rádon, *Ruszinkó* Antalnál Szécsényben, *Sacher* Vilmosnál Losonczon, *Sztranyavszky* Gézánál Nógrádmarczalban, *Vampetics* Ferencznél Lőrincziben, *Vancsó* Bélánál Szécsényben és a gróf *Zichy*-féle seniorátusi uradalomban, melynek tisztavérű magyar szarvasmarhatenyésztése is van. Ezenkivül Losoncz környékén a kisgazdáknál van nagyban elterjedve a magyar szarvasmarhatenyésztés, tejelő, hús- és igavonó marha nyerésére. A fehér jármosökör legnagyobb részét Gömörből, az Alföldről és Erdélyből importálják, csak a kisgazdáknak van néhol saját nevelésű tarka ökrük. Ellenben a nógrádi tájfajta tehénért, mely méltán kezd versenyezni a bonyhádival, messze földről eljönnek és viszik az Alföldre, a Bánságba, az Éjszakkeleti-Felföldre, sőt még a Dunántúlra is. Ennek megfelelően a marhaárak magasak. A nógrádi tájfajta tehén átlagos ára 400—500 K, a bikáé 500—1600 K, a fehér ökör párja 600—900 K, az egyéves üszőborjú ára 150—250, a tinóé 100—220 K között váltakozik.

A szarvasmarhatenyésztéssel azonban nem tart lépést a tejgazdaság. Néhány év előtt, 1900-ban, ugyan *Hanzély* Gyula kezdeményezésére alakúlt néhány tejszövetkezet a vármegyében, de számuk rövid idő alatt nagyon megcsappant. 1908-ban még volt a vármegyében négy tejszövetkezet 270 taggal, kiknek birtokában 1189 tehén volt. A tagoktól szállított tejmennyiség 1,107.000 liter és a készített vaj 3000 kg. volt, melyért összesen 143.000 K folyt be. A sokkal előbb megalakult szécsényi tejszövetkezettel kapcsolatban egy évfolyamú állami tejgazdasági munkásnőképző iskola is állott fönn, melynek évente átlag 8—10 hallgatója volt, de ez

1908-ban megszűnt. Ma már csak a szécsényi és nógrádberczeli tejszövetkezet van meg, de ezek virágoznak is és az előbbi mellett sajtgyár is van. A tej a helyi piaczokra, a nagyobb községekbe, Nőtincsről Váczra, Rádról Ujpestre és a vármegye déli részéből, nemkülönben az ipolypölgyi és a balassagyarmat—aszódi vasútvonal mentéről, leginkább a fővárosba kerül. A tej literje a losonczi, balassagyarmati és salgótarjáni piaczon 16—20 fillér, faluhelyen 12—16 és a nagytermelőknél, a Budapesttől számított távolság szerint, 14—18 fillér.

A vármegye *lótenyésztése* szintén fejlett és főleg az Ipolyvölgyön és a déli részeken mutat szép eredményeket. Gróf *Degenfeld* Lajos sziráki lipiczai, *Muslay* Gyula rádi amerikai, a *Salgótarjáni Kőszénbánya Társulat* nóri és gróf *Zichy*-uradalom pinzgaui lótenyésztése kitünő. Ezenkivül kiváló hidegvérű igáslótenyésztést találunk a selypi uradalomban báró *Tornyay Schosbergernél.* Azelőtt nagy sikerrel foglalkozott a lótenyésztéssel *Beniczky* Árpád Lázi-pusztán, de már felhagyott vele. Köztenyésztésre általában angol és arabs félvér futókat engedélyeznek, melyeket a debreczeni állami méntelep rimaszombati teleposztálya bocsát a tenyésztők rendelkezésére. A rimaszombati teleposztály Nógrádban hat helyen tart fenn fedeztetési állomást 23 ménnel, melyek közül egy angol telivér, 11 angol félvér, 2 arabs félvér, 2 Nonius, 3 Gidrán és 4 lipiczai. A fedeztetési állomások a következők : *Balassagyarmat,* 4 angol félvér és 1 lipiczai ; *Érsekvadkert,* 3 angol félvér és 1 arabs félvér ; *Galgaguta,* 1 angol telivér, két Gidrán és 1 lipiczai ; *Losoncz,* 1 angol félvér, 1 arabs félvér és 1 Nonius ; *Salgótarján,* 1 angol félvér és 1 Nonius ; *Szirák,* 2 angol félvér, 1 Gidrián és 2 Nonius ménnel. A Gazdasági Egyesület megkeresésére a folyó évben *Szécsényben* is fognak fedeztetési állomást fölállítani, 1 angol félvér, 1 arabs félvér és 1 lipiczai, összesen 3 ménnel. — Katonai czélokra kevés lovat vásárolnak a vármegyében, de a mikor előfordúl, az anyag jó áron, átlag 800 K-ért kél el. A jobb lovak ára átlag 500—600 K, a gyengébb minőségűé pedig 200—400 K. Ló.

A *juhtenyésztés* Nógrádban ma második helyen áll, pedig valamikor, a múlt század elején és a közepén ez volt az első és fő tenyésztési ág. Akkor sokkal híresebbek s forgalmasabbak voltak a losonczi gyapjúvásárok, melyre a gácsin kivül a külföldi brünni posztógyárosok is eljöttek, hogy itt szerezzék be a finom posztóhoz szükséges kitünő nyersanyagot. A losonczi gyapjúvásárak nagy eseményszámba mentek, mert a vármegye mindenfelől összesereglett urai évente itt adtak egymásnak találkozót és a napokig tartó eredményes vásárt vidám áldomás követte. De ennek ma már híre-hamva sincs és a juhtenyésztés második helyre szorúlt. Ennek leginkább az az oka, hogy minden valamire való földet feltörtek és a legelőterület igen megcsappant. Köztenyésztés tehát csakis a vármegye északi részén van, a hol a sziklás hegyi legelőket nem törhették föl. Köztenyésztésben leginkább a hazai fésűsgyapjas, a czigája és a raczka található. A felvidéki tótok elmennek messze vidékre, le Temes és Krassó-Szörény vármegyébe, a hol megvesznek egy nyájat és azt 6—8 hétig hajtják, a míg hazaérnek vele. A nyájat azután egész éven át legeltetik, kifejik és őszszel eladják. Merino, fries és rambouillette-juhtenyésztést csak a nagyobb birtokosoknál találunk, melyek közül kiváló a *Coburg* főherczegi füleki uradalom, a *bujáki* uradalom, a gróf *Zichy* uradalom, a *Szcitovszky* testvérek uradalma és a vilkei bérgazdaság juhtenyésztése. Gróf *Mailáth* Gézának patvarczi hazai fésűs juhászata elsőrendű, az *Emődy* testvéreknek pedig karakülfajta prémjuhtenyésztése s egy-egy ilyen báránybőr ára 36 K. A juhtenyésztéssel kapcsolatban a juhtúró és a sajtkészítés is fejlett. Losonczon három túró- és sajtgyár van. Nevezetes a Sternlicht-féle ábelfalvai juhtúrógyár is, mely kivitelre dolgozik. — Legnagyobb a juhforgalom aratás előtt, a mikor egy pár javított juh ára 20—40 K, a legjobban elterjedt minőségű gyapjú ára pedig úsztatás után 280—320 K. métermázsánként. Juh.

A *sertéstenyésztés* az újabb időben egyre veszít jelentőségéből, a minek oka főként a sertésbetegségekben és az ezzel szorosan együtt haladó nehéz értékesítési viszonyokban keresendő. Köztenyésztésre csak hazai kondorszőrű mangaliczát használnak és az állam a községeknek csakis efajta kanok beszerzését engedélyezi és közvetíti. A nagyobb uradalmakban azonban találunk yorkshire és berkshire tenyésztést is kisebb mennyiségben. Kiváló sertéstenyésztés található a vármegyében az *Emődy* testvérek szécsényi, gróf *Mailáth* Géza patvarczi, *Laszkáry* Gyula romhányi, gróf *Pappenheim* Siegfriedné bujáki és *Wohl* Adolf mucsényi gazdaságában. — A sertésárak a sertésvésztől függnek és nagy hul- Sertés.

lámzásnak vannak kitéve, a minek következtében az árak néha nagyon felszöknek. Egy kisebb anyakocza ára átlag 80—100 K. Azonban a nagybani eladásnál az értékesítés kilogrammonként történik és az árra nézve a budapesti, illetőleg kőbányai sertéspiacz árai irányadók.

Baromfi. A *baromfitenyésztés* Nógrádban nem nagy jelentőségű. Magyar fajta *tyúkot* és elkorcsosult keverékeket házi szükségletre ugyan mindenütt találunk, de a fajtiszta orpington és plymouth tenyésztés csak kis mértékben van elterjedve a nagybirtokosoknál, papoknál és tanítóknál. Leghíresebb *Ledniczky* Péter, nyugmáv. felügyelő, hugyagi fajbaromfi tenyésztése, a ki nemcsak hazai, de külföldi kiállításokon is nyert díjat kitünő példányaival. Ezenkívül fölemlíthető még *Vancsó* Béla szécsényi fajbaromfi tenyésztése. *Prónay* Mihály főispánnak Petényben volt langshan baromfi és bronzpulyka tenyésztése, de már megszűnt. A kisgazdáknál a magyar fajta *liba* tenyésztése nagyon fejlett és a vármegye alsó része kétharmadának ez tekintélyes jövedelmi forrása. Azonban egyben nagyon káros is, mert a legelőterülettel nem rendelkező kisgazdák libái rendszerint tilosban legelnek és a vetésekben tetemes kárt okoznak. Az emdeni liba tenyésztése csekély; e tekintetben csak *Muslay* Gyuláné rádi tenyésztése említhető fel. A *kacsa-* és *pulyka*-tenyésztés jelentéktelen, a tojáskereskedés azonban nagy forgalmú. A nagyobb helyeken mindenütt van tojáskereskedő, de a faluzó kofák is bejárják kocsin a vármegye községeit és a tojást összevásárolva, tengelyen szállítják a fővárosba. A baromfi-árak igen változók; egy pár csirke ára 80 fillér és 4 korona között mozog. A libának darabja 3—6 korona, a kacsáé 2—5 korona és a pulykáé 5—8 korona. A tojás ára 4 és 10 fillér között ingadozik.

Házinyúl. A *házinyúltenyésztés* csak szórványosan fordul elő. A leggyakrabban található fajta az ezüstszőrme nyúl és a belga óriási; az előbbivel *Irsay* György kisfalupusztai és *Schönaigner* Frigyes berczeli, az utóbbival pedig *Plachy* Géza balassagyarmati tenyésztésében ért el szép sikereket.

Méhészet. A vármegye *méhészete* az újabb időkben szépen fejlődik. Legszorgalmasabb méhészek a tanítók, de foglalkoznak vele a nagyobb birtokosok is és alig van kisgazda, a kinél ne találnánk egy-két köpüvel, különösen, ha házasulandó fia vagy eladó lánya van, mert a lakodalomból a jövendő élet édes boldogságát szimbolizáló méznek nem szabad hiányoznia. A kisgazdáknál még a közönséges köpük találhatók, de a szakszerű tenyésztőknél már mindenütt mozgószerkezetű Zirzon-kaptárokat alkalmaznak. Az 1900. évben Nógrádban 10.049 méhcsalád volt, 1908 őszén pedig 270 községben összesen 13.164 méhcsalád. Ezek közűl 3995 mozgószerkezetű kaptárokban, 9169 pedig közönséges köpükben volt. Ez évben termeltek 718 métermázsa mézet és 39 mázsa viaszt, összesen 68.112 korona értékben. A méz átlagos ára ma 1 korona 20 fillér kilogrammonként. Nagy és mintaszerű méhészete van a vármegyében gróf *Degenfeld* Lajosnénak Szirákon, *Elek* Károly dr. járásorvosnak Szirákon, *Orosházy* János tanítónak Szügyben és *Schröck* Jánosnak Kosdon.

Halászat. A *halászat* Nógrádban ez idő szerint alig számottevő. Van ugyan a vármegyének délen egy kis Dunája is, hol Kismaros és Nógrádverőcze feküsznek, de itt a folyam szűk medre és sebes folyása miatt a halászat igen csekély. Az Ipolyban pedig ma már nincs hal, pedig az előtt nevezetes volt a halászata. A hal kipusztulásának több oka van. Mikor még megvoltak az Ipolyon a vízimalmok, volt hal is, mert ha a folyó a nyári szárazságban le is apadt, a malmok melletti mélyvízű zúgókban a hal menedéket talált, de ma már ez nincs meg. Nagyban fogyasztotta őket továbbá a csuka, a mely csak élő hallal táplálkozik. Azonkívül valami tudományosan megállapított halbetegség lépett föl közöttük, a mely szintén nagy mértékben apasztotta számukat. Azonban remélni lehet, hogy ez az állapot néhány év mulva kedvezőbbre változik. A felvidéki patakokban igen csekély mértékben található pisztráng és rák, mert az utóbbiak között szintén rákpestis pusztított. Mesterséges haltenyésztés kevés van. Gróf *Pejachevich-Mikó* Endrének Ludányban van mesterséges pisztrángtenyésztése, de nem eladásra. Nevezetesebb halastavak még a Diósjenői-tó, Bánki-tó és Ludány község halastava. A Bánki-tóból évente három, a ludányiból pedig 25 mázsa halat halásznak és értékesítenek a közeli környéken.

Selyemtermelés A *selyemtermelés* a vármegyében a nép között nem tudott gyökeret verni, pedig a szükséges előföltételek megvolnának hozzá. A selyemtenyésztési felügyelő-

Lóistálló gróf Mailáth I. Géza gárdonyi gazdaságában.

Gróf Mailáth I. Géza Mária-majori istállója.

Gróf Mailáth I. Géza gazdasági szeszgyára Patvarczon.

Gróf Forgách Antalné patakaljai gazdasági szeszgyára.

ség már 1881-ben kísérletet tett, hogy ezt a tenyésztési ágat Nógrádban meghonosítsa, de kevés sikerrel, mert alig egy-két községben alig egy-két tenyésztő akadt. Az 1884. és 1885. években még egy sem vállalkozott. Később is csak nagyon lassan fejlődött. Annyira, hogy még 18 év mulva, 1903-ban is csak 13 községben akadt 16 tenyésztő, a ki 154 kilogramm gubót termelt 290 korona értékben. Hogy a lakosságnak mennyire nincs kedve a selyemtenyésztéshez, bizonyítja az, hogy 1881-től 1903-ig a vármegyében mindössze 1606 kilogramm gubót termeltek 3017 korona értékben. Pedig az illetékes hatóság minden lehetőt elkövetett, hogy a néppel ezt a termelési ágat megkedveltesse. Így pl. az országos selyemtenyésztési felügyelőség 1881—1903-ig 406 liter szederfamagot és 1895—1903-ig 432.720 darab szederfa-csemetét osztott ki a lakosság között, azonkívül a községi faiskolákból 2716 csemetét ültettek ki. 1903 óta a selyemtenyésztési felügyelőség nem készített hivatalos kimutatást Nógrád selyemtenyésztési állapotáról, de ez az állapot azóta sem változott és a selyemtermelés stagnál.

Állategészségügy.

Nógrád vármegye állategészségügyére 13 állatorvos ügyel föl. Ezek közül egy törvényhatósági és hét járási állatorvos. Külön helyhatósági állatorvos van Losoncz r. t. városban és Balassagyarmat és Salgótarján nagyközségekben. Losonczon van még ezenkívül egy katonai és egy magán-állatorvos. Az állategészségügyi viszonyok jellemzésére álljon itt a legutóbbi év állatmegbetegedési kimutatása, a mely szerint az egyes állatfajok a következő betegségben szenvedtek vagy hullottak el : megbetegedett *ló :* lépfene 4, rühkór 26, összesen 30; *szarvasmarha :* lépfene 43, ivarszervi kiütés 14, összesen 57 ; *juh* és *kecske :* veszettség 9, rühkór 1.256, összesen 1.265 ; *sertés :* veszettség 5, sertés-orbáncz 2,992, sertésvész 2.272, összesen 4.569. Elhullott *ló :* lépfene 4, rühkór 5, összesen 9 ; *szarvasmarha :* lépfene 43 ; *juh* és *kecske :* veszettség 9, rühkór 64, összesen 73 ; *sertés :* veszettség 5, sertésorbáncz 2.379, sertésvész 1.514, összesen 3.898. Mint látjuk, e betegségek közül csak a lépfene és a sertésorbáncz és vész a legpusztítóbb. A legtöbb kárt okozza a sertésorbáncz és sertésvész, melyek miatt gyakran kell vármegyeszerte az állatvásárokat hosszú időre betiltani, a mi az újabb időben a sertéstenyésztést nemcsak hátráltatja, hanem egyenesen visszaveti. Ha ez adatokat hat-hét évre visszamenőleg összehasonlítjuk, nem nagyon lényeges eltéréseket találunk. A sertészvész, a mely ellen úgyszólván lehetetlen a védekezés, minden évben majdnem ugyanolyan mértékben pusztít és egyformán szedi áldozatait.

*

Gazdasági leírások.

Az egyes vidékeken szokásos gazdálkodási módok és birtokviszonyok illusztrálásául a különböző vidékekről egyes birtokok leírását a következőkben közöljük :

Alsózellő. — *Tóth Béla dr. birtoka.* Összterület 800 k. hold, melyből kert és beltelek 10, kaszáló 90, erdő 100, szőlő 8 k. hold, a többi szántó. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 25, bükkönyt 20 k. holdon termeszt. A lóállományból igás 9 és hintósló 6 vegyes. A szarvasmarha állomány 24 fehér jármos ökör. Borászatában vegyes szőlőfajok vannak. A birtokon kőszén található. A munkaerőt helyben szerzi. A szerződéses napszámár a férfiaknál 2, nőknél 1 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 K k. holdanként.

Berczel. — *Berczelly Jenő és gyermekei birtoka.* Berczel és Nagylócz határában terül el. Kiterjedése 6600 m. hold, melyből kert és beltelek 11, szántó 3100, kaszáló 150, szőlő 10 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 4-es forgó. Luczernát 20—40, vörös herét 120—160, repczét 30, bükkönyt 70—90 m. holdon termeszt. Lóállomány 40—44 ; ebből igás 22, háti 3, hintós ló 2, csikó 13—17, tenyészmén egy muraközi. Szarvasmarhaállomány 190—200 ; ebből jármosökör 88 fehér, tehén és üsző 45 vegyes fajú, növendék 62 vegyes, 3 simmenthali tenyészbika és 2 bivaly. Juhállomány 2400 merinó és rambouillette keresztezés, 36 tenyészkossal. Napi tejtermelés 350 liter, melyet a szécsényi és berczeli tejszövetkezet értékesít. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, cser, bükk és ákácz ; a tölgyet 20 és a többit 60 éves fordában kezelik ; kihasználás tűzi és szerszámfa és cserezés. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling, ezerjó és oporto, a fő csemegefaj a chasselas. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 160—240, nőknél 80—110 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 15—20 K k. holdanként.

Berczel. — *Prónay László és testvérei birtoka.* Becske és Berczel határában terül el. Kiterjedése 794 m. hold, melyből kert és beltelek 15, szántó 526, kaszáló 17, legelő 83, erdő 142, szőlő 7 és adó alá nem eső terület 4 hold. Gazdasági és üzemrendszer 11-es vetőforgó. Búzát, rozsot, árpát, zabot, tengerit kb. 320 és czukorrépát 15 holdon termel. A lóállományból igás 4, urasági 2 és csikó 2. Szarvasmarha állomány 65 ; ebből jármosökör 20 magyar fehér, tehén 28, tinó 10, üsző 6 és egy tenyészbika, mind vöröstarka nógrádi tájfajta. Juhállomány 417 merinó félvér, 8 tenyészkossal. Sertésállomány 86 fehér és fekete mangalicza, közötte 18 anyakocza és 2 kan. Napi tejtermelés 60 liter, melyet a helybeli tejszövetkezet értékesít. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, cser, hárs és ákácz. Borászatában a fő borszőlőfaj ezerjó, furmin, sárfehér, és a fő csemegefaj a chasselas. Van homoktégla- és cserép-

gyára, bazaltkőbányája, egy 6 HP gőzcséplőkészlete és két aratógépe. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 2, nőknél 1 K. A földhaszonbérek ugyanazok.

Borsosberény. — *Mocsáry Ödön birtoka.* Összterület 1680 m. hold, melyből kert és beltelek 19, szántó 815, kaszáló 65, legelő 120 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer 6-os vetőforgó. Lóherét 140 m. holdon termeszt. A lóállományból igás 14 vegyes, hintósló 7 amerikai és vegyes. Szarvasmarha állomány 95 ; ebből jármosökör 38 magyar, tehén 24 tarka, növendék 15—20 vegyes, hízómarha 10—12, tenyészbika 1 simmenthali. Juhállomány 960 rambouillette, 14 tenyészkossal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, bükk és cser, melyeket rendszeres üzemterv szerint 62 éves fordában kezelnek; a termék tűzi és műfa. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi. Napszámár férfiaknál: 1·20—3·—, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér a vidéken 16 K m. holdanként.

Buják. — *Gróf Pappenheim Siegfriedné, gróf Károlyi Erzsébet uradalma.* Buják, Bokor és Terény határában terül el. Kiterjedése 8488 k. hold. Ezenkívül még Csongrádban 4800, Szatmárban 4236 és Torda-Aranyosban 1054, összesen 10.090 k. hold birtoka van. Nógrádban kert és beltelek 19, szántó 3513, kaszáló 237, legelő 656, erdő 3884, szőlő 26 és adó alá nem eső terület 152 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer 4—9-es vetőforgó. A kereskedelmi növények közül czukorrépát 100, dohányt 50, lent (magnak) 50, pohánkát 50, csicsókát 50, muhart 50, kölest 50, mustárt 20, mákot 10 és kendert 5 k. holdon termeszt. A lóállomány 77 ; ebből igás 53 könnyű muraközi keresztezés, hintós ló 18 és ménesbeli 6. Szarvasmarhaállomány 561 ; ebből jármosökör 230 fehér erdélyi, tehén 70 bonyhád-simmenthali, tinó 80 fehér és tarka, üsző 30 bonyhádi tarka, gulyabeli 40 bonyhádi tarka, hízómarha 90 fehér és tarka, tenyészbika 3 bonyhád-simmenthali és 18 fekete bivaly. Juhállomány összesen 3040, ebből 2500 merinói posztós gyapjas és 500 hazai fésüs szövet gyapjas, 40 tenyészkossal. Sertésállomány 1058 szőke kondor mangalicza, közötte 150 anyakocza és 30 kan. A tejgazdaság napi tejtermelése 300 liter, a mit Budapesten értékesítenek. Van méhészet is 40 kaptárral ; a mézet a fővárosba szállítják. Bujákon az erdők között két mesterséges tóban nemes pontyot tenyésztenek és ez helyben és a környéken kerül eladásra. Erdészetében uralkodó fanem a cser, a kocsányos és kocsánytalan tölgy, melyeket rendszeres üzemterv szerint 60 éves fordában kezelnek. A szállítási viszonyok eddig elég jók voltak, de a fuvar és munkabérek emelkedtek. A vágás területe, a hol jelenleg a kihasználás folyik, 26 kilométernyire fekszik a legközelebbi (Apcz-Zagyvaszántó) vasuti állomástól és ezért az útért jelenleg egy m³ tűzifa szállításáért átlag 3 koronát, műfáért mázsánként 40—60 fillért fizetnek a szerint, a mint az út jobb vagy roszabb. Az évi vágás kitermelésére a vidéken elegendő munkaerő van. A műfának alkalmas részeket a legapróbb darabkáig kihasználják. Termelnek rönkfát, szálfát, apróbb bognárfát (keréktalp, kerékküllő, szekér ágas, rudszárnya, lőcs, esetleg szekéroldal, szekérrúd és nyújtófa) és tűzifát, melyet szintén a legapróbb rőzséig rendes ürméteres rakatokba dolgoznak föl és osztályokba soroznak : úgymint I. és II. osztályú cserhasáb, I. és II. osztályú tölgyhasáb, I. és II. osztályú cserdorong, I. és II. osztályú tölgydorong, galyfa és rőzse. Az uradalom számos gazdasági ágazata sok mű-, és tűzifa-anyagot igényel, így elsősorban azt elégítik ki és csak a fennmaradó részt adják el helyben, kicsinyben. A szép tölgyfákból átlag 30—40 ezer db 2 m. hosszú hasított szőlőkarót is készítenek. Borászatában a fő borszőlőfaj az olasz rizling, mézes fehér, ezerjó, kövidinka, nemes kadarka és juhfark, a fő csemegefaj a passatuti és chasselas. Gyümölcsöt 4 k. holdon termeszt eladásra, melynek évi forgalma 30 q. Van gazdasági szeszgyár Kiskérben, 720 hl. kontingenssel ; gazdasági gőzmalom ugyanott, 3 kővel és hengerrel, finom őrlésre ; téglaégető, 200.000 cserép és 20.000 drb. tégla évi termeléssel ; kő, homok és kavicsbányája és mészégetés csigás mészkőből. A gazdasági gépek a következők : 4 drb. 6, 8 és 10—10 HP gőzcséplőkészlet, egy pár 16 HP gőzeke, 2 kévekötő és 4 marokrakó gép. A munkaerőt Heves és Nógrád vármegyéből szerzi. A napszámárak férfiaknál 1—3 K, nőknél 0·80—2 K. Az átlagos földhaszonbér a vidéken k. holdanként kicsiben 30, nagyban 20 K. A birtokon barnaszenet fedeztek föl, mely az eddigi furások szerint 300 hold alatt terül el.

Csalányos. — *Lindenbaum Mór birtoka.* Összterület 722 m. hold, melyből kert és beltelek 8, szántó 401, kaszáló 48, legelő 102, erdő 164 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóállományból igás 4 lipiczai keverék, hintósló 2. A szarvasmarhaállományból jármosökör 20 nyugati, tehén 4. Juhállomány 500 negretti, 10 tenyészkossal. Ráktenyésztése van a Szalatnya-patakban, eddig 20.000 telepítve. Erdészetében a fásítás most történik áll. csemetékkel. Uralkodó fanem a cser és tölgy. A termék tűzi és szerszámfa. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 1·20—3·—, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 30 K m. holdanként.

Csalár. — *Gróf Keglevich István birtoka.* Csalár, Galábos, Szécsénykovácsi és Zobor határában terül el. Kiterjedése 1700 m. hold. Ezenkívül még Pest vármegyében van nagyobb mintaszőlőtelepe. Nógrádban kert és beltelek 25, szántó 1300, kaszáló 150, legelő 50, erdő 100 és szőlő 18 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer javított 3-as forgó. Különlegességként czirokot és kendert termeszt. Lóállomány 50 ; ebből igás 24 vegyes, urasági 10 amerikai és félvér, csikó 16 félvér, áll. mének után katonai czélokra. Szarvasmarhaállomány 238 ; ebből jármosökör 84 fehér és nyugati, tehén 60 nyugati, növendék 52 és hízómarha 40, mind vegyes, egy berni és egy simmenthali tenyészbika. Sertésállomány 40 mangalicza anyakocza és szaporulata, 6 kannal, Napi tejtermelés 300—400 liter, melyet a budapesti központi tejcsarnok értékesít. Az Ipoly mentén most folynak az előmunkálatok egy 50 holdas halastó telepítésére. Erdészetében uralkodó fanem a cser, ákácz és tölgy, de jelenleg 50 hold erdősítés folyik fáczánosnak ; a termék tűzi és szerszámfa. Borászatában a fő borszőlőfaj a mézédes és rizling, a fő csemegefaj a chasselas. Van két 8—8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és a Felvidékről szerzi. Napszám-ár férfiaknál 120—400, nőknél 80—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér 22 K.

Csehberek. — *Novek, Friedrich és Kuller birtoka Zlatnón.* Összterület 1000 k. hold, melyből kert és beltelek 30 k. hold, a többi kaszáló és erdő. Erdészetükben uralkodó fanem a bükk, tölgy és fenyő, melyeket 50 és 60 éves fordákban kezelnek. Kihasználásuk üveggyári czélokra történik. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámár férfiaknál 1·40—4, nőknél 1—2 K.

Cserhátsurány. — *Özv. Jánossy Rezsőné és Lövészy Nándorné birtoka.* Összterület 2206

m. hold, melyből szántó 1200 m. hold, a többi erdő, legelő és rét. Gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. Lóherét 60—80, luczernát 60—80, bükkönyt 30—40 m. holdon termeszt. Lóállomány 38 magas angol félvér; ebből igás 12, hintósló 6, csikó 16—20. Szarvasmarhaállomány kb. 100 fehér; ebből jármosökör 66, növendék 20—30. Juhállomány 1400 magyar fésűs és rambouillette keresztezés, 34 tenyészkossal. Sertésállomány 60 szőke nagyszalontai mangalicza anyakocza és szaporulata, 8 kannal. Erdészetében uralkodó fanem a cser, tölgy és gyertyán; évente 40—60 hold ákáczost ültetnek, helyenként fenyővel. A termék tűzi és szerszámfa. Van gőzmalma modern berendezéssel: önműködő garatok, 75 HP compound condensatiós gőzgép, hűtőkészülékkel, 5 járat, 2 síma őrlőkő, 2 Ganz-féle hengerszék, 1 daráló, 11 felvonó, 4 szitaberendezés és 1 nullás nemzeti gabonatisztító. Van továbbá egy 8 HP gőzcséplőkészlete és 2 marokrakó aratógépe. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 120—200, nőknél 60—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér 24 K m. holdanként.

Csécse. — *Balásy Árpád birtoka.* Összterület 1070 m. hold, melyből kert és beltelek 8, kaszáló 130, szőlő 32 m. hold, a többi szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. A lóállományból igás 10 vegyes, hintósló 8 amerikai, lipiczai és orosz. Szarvasmarhaállomány, 146; ebből jármosökör 40 fehér, tehén 66 és növendék 40, mind innthali, hízómarha 8—12, tenyészbika 2 simmenthali. Napi tejtermelés 250 l., a mit a bpesti közp. tejcsarnok értékesít. Borászatában a fő borszőlőfaj az olasz rizling. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszám-ár férfiaknál 120—300, nőknél 80—200 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K m. holdanként.

Csitár. — *Gróf Mailáth István Géza uradalma.* Csitár, Iliny, Nógrádmarczal, Őrhalom és Patvarcz határában terül el. Kiterjedése 4200 k. hold. Ezenkívül Nyitra vármegyében van még 600 k. hold birtoka. Nógrádban kert és beltelek 90, szántó 2500, kaszáló 517, legelő 242, erdő 738, szőlő 30 és adó alá nem eső terület 83 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer: szabadgazdálkodás. Bükkönyt 50—60, vöröslierét 140, luczernát 80, nyulszapukát 20, csillagfürtöt 40 és czukorrépát 200 k. holdon termeszt. Lóállomány 60; ebből igás 44, urasági 16, mind vegyes. Szarvasmarhaállomány 476; ebből jármosökör 160 magyar és 8 bivaly, tehén 30 telivér, 50 félvér és 45 növendék simmenthali, 15 telivér és 10 növendék frieslandi, gulyabeli 80 simmenthali és magyar, hízómarha 75 vegyes, tenyészbika 2 simmenthali és egy fries. Juhállomány 400 hazai fésűs. Sertésállomány 120 mangalicza anyakocza és szaporulata, 12 kannal. Napi tejtermelés 450 liter, melyet helyben és a szécsényi tejszövetkezetnél értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem az ákácz és cser, — az előbbit 20, az utóbbit 60 éves fordában kezelik; a termék tűzi és szerszámfa. Borászatában a fő borszőlőfaj olaszrizling, mézes fehér, ezerjó, szlankamenka, vörösdinka, merlot és a fő csemegefaj chasselas és muskotály. A konyhakertészet 13 m. hold, kb. 3000 K évi forgalommal. Dinnyéből kb. 1200 K kerül eladásra. Gyümölcsösében kb. 900, részben termő fa áll, házi szükségletre. Van gazdasági szeszgyára Patvarczon, 720 hl. szeszkontingenssel, két 6 és 8 HP gőzcséplőkészlete, 3 marokrakó és egy kévekötő aratógépe. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—20 K k. holdanként. Az egész gazdaságot és a kastélyt, a takarmánykamrát, malmot és vízvezetéket villamoserő látja el, melyet Diezl-féle hőerőmótor és akkumulátortelep fejleszt. A gazdaság különféle kiállításokon számos kitüntetést nyert.

Ecseg. — *Özv. Plachy Tamásné birtoka.* Dengeleg, Ecseg, Hollókő, Lócz és Rimócz határában terül el. Kiterjedése 7000 m. hold, melyből kert és beltelek 60, szántó 3600, kaszáló 300, legelő 308, erdő 3000 és szőlő 74 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóállomány 19; ebből igás 15, urasági 4, mind félvér magyar. Szarvasmarhaállomány 93; ebből jármos ökör 48 magyar fehér, tehén 36 innthali és simmenthali, növendék 4 innthali, 1 simmenthali tenyészbika és 4 bivaly. Juhállomány 828 rambouillette-fésűs, 10 tenyészkossal. Napi tejtermelés 250 l., a mit Budapesten értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem a cser és tölgy; a termék tűzi és műfa. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—260, nőknél 80—180 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Erdőkürt. — *Gróf Wilczek Frigyes uradalma.* Endrefalva, Erdőkürt, Felsőtold és Kálló határában terül el. Az endrefalvai és felsőtoldi rész bérbe van adva. Kiterjedése 3300 m. hold, melyből kert és beltelek 60, szántó 2150, kaszáló 200, szőlő 7 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 4-es forgó. Czukorrépát 30 m. holdon termeszt. Lóállomány 68; ebből igás 32, kocsiló 4, csikó 30, mind vegyes; tenyészmén 2 muraközi. Szarvasmarhaállomány 130; ebből jármos ökör 32 fehér, tehén 44 tarka, növendék 40 vegyes, hízómarha 8—12, tenyészbika 2 tarka. A napi tejtermelés 200—250 l., melyet Budapesten értékesítenek. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt Kállóról szerzi. Napszámár férfiaknál 100—220, nőknél 80—160 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Erdőtarcsa. — *Kubinyi Márton birtoka.* Összterület 1516 m. hold, melyből kert és beltelek 15, kaszáló 15 m. hold, a többi szántó. Gazdasági és üzemrendszer 6-os vetőforgó. Lóherét 120—180 holdon termeszt. Lóállomány 25; ebből igás 15 vegyes, hintósló 10 angol félvér. Szarvasmarhaállomány 220; ebből jármosökör 68 fehér, tehén 15 tarka, növendék 78—80 fehér, hízómarha 50—60. A munkaerőt Kállóból szerzi. Napszámár férfiaknál 80—300, nőknél 60—160 fill. Az átlagos földhaszonbér 24—40 K m. holdanként.

Erdőtarcsa. — *Zaleski Jenő birtoka.* Összterület 714 hold, melyből kert és beltelek 14, szántó 684, kaszáló 14, szőlő 2 hold. Gazdasági és üzemrendszer belterjes gazdálkodás. Czukorrépát 30, czirokot 30, repczét 30 és mákot 15 holdon termel. Lóállomány 33; ebből igás 15, urasági 5, ménesbeli 12, mén 1, mind angol félvér. Nevezetesebb mén: Urambátyám, a hamburgi derbi nyertese. Szarvasmarha-állomány 117; ebből jármos ökör 24, tehén 27, tinó 10, üsző 18, gulyabeli 12, hízómarha 40, tenyészbika 1, mind vöröstarka. Sertésállomány 40—50 fehér kondor, közötte 18 anyakocza és egy kan. Napi tejtermelés 80—100 l., melyet helyben értékesítenek. Van méhészete 18 kaptárral s a mézet Budapesten adják el. 1 K 20 f. kgm.-ként. Borászatában a fő borszőlőfaj a kadarka, nagy- és kisburgundi. Konyhakertészete 2 hold 150—300 K, gyümölcsöse 2 hold 900 fával s 200—400 K évi forgalommal. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, társulati gőzekéje és 3 kévekötő aratógépe. A munkaerőt Borsod és Csanád vármegyéből szerzi. Napszámár férfiaknál 80—240, nőknél 60—160 fill. A földhaszonbér ugyanaz.

Érsekvadkert. — *Drágffy Sándor birtoka.* Összterület 500 m. hold, melyből kert és beltelek 9,

szántó 303, kaszáló 55, erdő 100, szőlő és gyümölcsös 9 m. hold, a többi legelő. Gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. A lóállományból igás 4, hintósló 4, csikó 2. Szarvasmarhaállomány 77; ebből jármosökör 14, tehén 12, növendék 36—40, hízómarha 8—10, mind fehér és tarka; tenyészbika 1 simmenthali keverék. Juhállomány 300 merinó keresztezés, 8 tenyészkossal. Gyümölcsöse 7 hold, alma, körte és cseresznye fákkal. Van gőzmalma egy kővel és 3 hengerrel. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 1·90—2·40, nőknél 1·20—1·40 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K.

Felsőpetény. — *Sándor Ármin birtoka.* Összterület 2200 m. hold, melyből kert és beltelek 40, szántó 1400, kaszáló 20, legelő és erdő 600, szőlő 6 hold. Gazdasági és üzemrendszer 5-ös vetőforgó. Lóállomány 40; ebből igás 20, urasági 6, csikó 14, mind vegyesfajú. Szarvasmarhaállomány 261; ebből jármosökör 88 és növendék 116, mind vegyes, hízómarha 56 és egy berni tenyészbika. Sertésállomány kb. 1000 mangalicza. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling, kadarka és kövidinka, a fő csemegefaj a chasselas. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete, 3 kévekötő és 2 marokrakó gépe. A munkaerőt a vidéken szerzi. Napszámár férfiaknál 160—240, nőknél 80—160 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K.

Felsősáp. — *Pásztor Illés birtoka.* Összterület 943 m. hold, melyből kert és beltelek 15, szántó 833, kaszáló 45, legelő 50 m. hold. Gazdasági rendszer: őszi, tavaszi és zöld takarmány. Magtermelés: buza, heremag, árpa, rozs és zab. A lóállományból igás 12, kocsiló 6. A szarvasmarhaállományból jármosökör 36 magyar, tehén 40, tinó 20, üsző 24, mind nyugati fajta; a hízómarha száma időnként változó és két tenyészbika. Juhállomány 250 finom merinó anya, 8 tenyészkossal. Sertésállomány 20 magyar mangalicza és 2 kan. A napi tejtermelés 200 l., Budapest számára. Van baromfitenyésztése, méhészete és konyhakertészete saját használatra, továbbá a nagy gyümölcsösön kívül a gazdasági területeken is nemes gyümölcsfasorok állanak. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 120—200, nőknél 90—120 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K.

Fülek. — *Stephani Ervin uradalma.* Csákányháza, Fülek, Fülekpüspöki és Korláti határában terül el. Kiterjedése 3400 k. hold, melyből kert és beltelek 30, szántó 1240, kaszáló 118, legelő 1020, erdő 966, szőlő 18 és adó alá nem eső terület 8 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány 59; ebből igás és egyben anyakancza 24, hintósló 8, csikó 26, tenyészmén 1. Szarvasmarha-állomány 257; ebből jármosökör 80, tehén 35, tinó 60, üsző 20, hízómarha 60, tenyészbika 2. Juhállomány 1600 drb, 50 tenyészkossal. Napi tejtermelés 180 l., melyet helyben értékesítenek. Van méhészete 80 Zirzon-kaptárral, a helyi fogyasztásra. Erdészetében uralkodó fanemek a tölgy, bükk és részben a tűlevelűek, melyeket 60 és 80 éves fordában rendszeres üzemterv szerint kezelnek. Szállítási viszonyok jók. A termék tűzifa. Borászatában a főborszőlőfajok a kadarka, nagyburgundi, olaszrizling, ezerjó, mézesfehér és a fő csemegefaj a chasselas. Van gőztéglagyára, évi kétmillió drb termeléssel, Korlátin bazaltbánya, melyet a Korláti bazaltbánya r.-t. bérel, két 6 és 10 HP gőzcséplőkészlete, egy kévekötő és 3 marokrakógépe. A munkaerőt a vidéken szerzi. Napszámár férfiaknál 100—300, nőknél 80—140 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken nagyban 20—25, kicsiben 40—50 K.

Fülekpilis. — *Szakall István birtoka Kisromhánypusztán.* Összterület 936 hold, melyből kert és beltelek 8, szántóföld 500, kaszáló 1000 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 80 és nyúlszapukát 40 holdon termel. Lóállomány 28; ebből igás 20 vegyes és 8 kocsiló. A szarvasmarhaállományból jármosökör 12 vegyes, tehén 45 innthali, gulyabeli 50—60 és hízómarha 8—16 vegyes és 2 innthali tenyészbika. Juhállomány 400 egynyíretű, 20 tenyészkossal. Napi tejtermelés 180—200 liter, a mit Losonczon értékesítenek. Baromfitenyésztésében vegyes fajokat nevel; az évi forgalom kb. 200 kappan és lúd. A birtokhoz tartozik egy szénbánya, melyet Béki és Társai bérelnek. Van egy 4 HP. gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 2—4, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K m. holdanként.

Fülekpilis. — *Török Zoltán birtoka Nagyromhánypusztán.* Egyik puszta Ipolytarnócz határában van. Összterület 1502 m. hold, melyből kert és beltelek 6, szántó 560, kaszáló 60, legelő 450, erdő 407, szőlő 4 és adó alá nem eső terület 15 hold. Gazdasági és üzemrendszer 6-os forgó. Nagyobb területen repczét, lóherét, bükkönyt, luczernát, tengerit, burgonyát és különlegességként czukorrépát és dohányt termeszt. A lóállományból igás 12—16 vegyes, hintósló 6. Szarvasmarhaállomány 96; ebből jármosökör 20 tarka, tehén 25, tinó 50, tenyészbika 1. Juhállomány 700 merinó, 25 tenyészkossal. Sertésállomány 120 mangalicza, közötte 30 anyakocza és 4 kan. Napi tejtermelés 100 liter, a mit Losonczon értékesítenek. Van baromfitenyésztése háziszükségletre és méhészete 22 kaptárral. Erdészetében uralkodó fanem a cser és tölgy. Borászatában a fő borszőlőfaj a mézesfehér, rizling stb., a fő csemegefajok a koránérők. A gyümölcsös termése házi szükségletre szolgál. Van gőzmalma, egy kővel, hengerrel, szitákkal, finom őrlésre, kőbányája és egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt a szomszéd községekből szerzi. Napszámárak és földhaszonbérek ugyanazok.

Gács. — *Gróf Forgách János dr. uradalma.* Ábelfalva, Gácsfalu, Gácslápos, Gácsliget, Gácsprága, Gergelyfalva, Maskófalva, Patakalja, Rózsaszállás és Tugár határában terül el. Kiterjedése 12.200 k. hold, melyből kert és beltelek (Gácson) 20, szántó 3000, kaszáló 1200, erdő 6000 k. hold, a többi legelő. A gazdaság, a ló, marha, juh és sertéstenyésztés bérbe van adva. Van pisztrángtenyésztése két kis tóban és 8 km. patakban. A házikezelésben levő erdőben uralkodó fanem a tölgy és bükk, melyeket 20, 50 és 80 éves fordában kezelnek. A termék talpfa, tűzi, bánya-, donga- és szerszámfa. Faszenet rendszeresen égetnek. Hasonlóképpen rendszeres a szamócza- és málnaszedés Budapest számára és a gyógyfűszedés. Fővad a szarvas és évente 6—7 agancsos esik; ezenkívül van őz, vaddisznó stb. A gyümölcsös 16 k. hold, alma-, körte- és szilvafával. Van 4 vízimalma, összesen 5 kőre és egy hengerre; nagy mészkőtelepei és mészégetése; kitünő fazekas- és tűzálló agyag-, trachitbányája és kvarczhomoklencséi; Rózsaszálláson magnezit bányája, évi 2000 vaggon termeléssel, mely a nyustyai pörkölőkből részben a magyar vasgyárakba, de főleg Fiumén át Éjszak-Amerikába kerül. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. A napszámár férfiaknál 1·20—4, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 8—12 K k. holdanként.

Heréd. — *Brüll Henrik Géza örökösei birtoka. Haszonélvező Brüll H. Gézáné.* Heréd és Verseg határában terül el. Kiterjedése 2000 m. hold, melyből kert és beltelek 8, szántó 1825, kaszáló 120 hold. Gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. Czukorrépát 350—400 m. holdon termel. Lóállomány 53 ; ebből igás 18 vegyes, urasági 16 orosz és irlandi, anyakancza 10, melyből 2 orosz, 1 irlandi, a többi muraközi ; csikó 9 vegyes. Szarvasmarhaállomány kb. 400 ; ebből jármosökör 100 tarka, tehén 130 montafoni és tarka, növendék 138 vegyes, hízómarha 30—32, tenyészbika 1 montafoni és 1 simmenthali. Napi tejtermelés 750 liter, Budapest számára. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, egy bérelt gőzekéje és 2 marokrakógépe. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 120—150, nőknél 70—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 30 K.

Ipolypincz. — *Baross János dr. és neje Szivák Irén birtoka.* Ipolypincz és Kálnógaráb határában terül el. Összterülete 1500 m. hold ; ebből szántóföld 800, kaszáló 200 és legelő 500 hold. A gazdasági és üzemrendszer hármas és négyes vetésforgó. Heremagot és czukorrépát 100—100 holdon termel. A lóállományból igás 6, kocsiló 10, csikó 1 és mén 1 arabs telivér. Szarvasmarhaállomány összesen 64, ebből jármosökör 60 berni és tehén 4 simmenthali. Juhállomány 850 rambouilette, 14 tenyészkossal. Halászata és rákászata van az Ipolyban, hol a rendes folyami halak találhatók. Az erdőben uralkodó fanemek a tölgy, a cser és az ákácz. Kertészetében zöldséget 4, gyümölcsöt 6½ holdon termel. Évi forgalom zöldségfélékből kb. 1000, gyümölcsből 500 K. Van egy téglaégetője a házi szükségletek fedezésére és egy 8 lóerős gőzcséplőkészlete. A munkaerőt az ország különböző részeiből szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—300, nőknél 80—200 fillér. Az átlagos évi földhaszonbér e vidéken nagyban 20, kicsiben 40 K m. holdanként.

Ipolyvarbó. — *Szabó N. János birtoka.* Összterülete 738 m. hold ; ebből kert és beltelek 14, szántóföld 406, kaszáló 63, legelő 108 és erdő 147 m. hold. A gazdasági és üzemrendszer hármas vetésforgó. Lóherét 35, luczernát 20 és czukorrépát 50 m. holdon termel. A lóállományból igás 6 vegyes és kocsiló 2. Szarvasmarhaállomány összesen 152 ; ebből jármosökör 16 fehér, tehén 35 nyugati, tinó, üsző és gulyabeli 84 nyugati, hízómarha 15 vegyes és tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 600 merinó, 24 tenyészkossal. Sertésállomány 60 darab mangalicza anyakocza és szaporulata, 2 kannal. Napi tejtermelés 120 liter, melyet a szécsényi tejszövetkezet értékesit. Baromfitenyésztésében főbb fajok : a bronzpulyka, az emdeni lúd és a pekingi kacsa, melyekből évenként kb. 200 drb. kerül eladásra. Az erdőben uralkodó fanemek az ákácz és a tölgy. Az elsőt 15, az utóbbit 50 éves fordában kezelik. Termék : cserezés és ölfa. Kertészetében főleg ranett almát, beszterczei szilvát és dinnyét termel, kb. 500 K évi forgalommal. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—140, nőknél 80—100 fillér. Az átlagos földhaszonbér 20—28 K m. holdanként.

Jobbágyi. — *Bérczy Géza és neje, Bencsik Mária birtoka.* Összterület 800 m. hold, melyből kert és beltelek 9, szántó 465, kaszáló 70 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóállományból igás 4, hintósló 2. Szarvasmarhaállomány 51 ; ebből jármosökör 20 fehér, tehén 12 és növendék 18 tarka, 1 simmenthali tenyészbika. Sertésállomány 8 mangalicza anyakocza és szaporulata, 1 kannal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy és gyertyán. Cseresznyetelepe 650 fa, a termés külföldre megy, az évi forgalom 70—100 q, kb. 2800 K értékben. Van kőbányája, 1200 vaggon évi termeléssel. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 1·60—2·40, nőknél 1—1·60 K. Az átlagos földhaszonbér 36 K.

Jobbágyi. — *Szent-Ivány Farkas és neje birtoka.* Jobbágyi és Apcz határában terül el. Összterülete 3000 m. hold, melyből 800 esik Nógrádba, a többi Hevesben van, de az egészet egyben kezelik. Az összterületből kert és beltelek 20, szántóföld 2300, kaszáló 2000, legelő 300, erdő 170 és szőlő 110 m. hold. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetésforgó. Czukorrépát 200 m. holdon termel. Lóállomány összesen 91 ; ebből igás 12 vegyes, kocsiló 12 amerikai, anyakancza 26 amerikai, csikó 40 amerikai és mén 1 importált amerikai. Nevezetesebb mén : Roycroft. Szarvasmarhaállomány összesen 404 ; ebből jármosökör 100 fehér és tarka, tehén 200 borzderes, növendék 100 borzderes és tenyészbika 4 borzderes. Napi tejtermelés kb. 1000 liter, melyet a Budapesti Központi Tejcsarnok értékesít. Borászatában a fő borszőlőfajok : olaszrizling, ezerjó, kövidinka és furmint. Gyümölcsösében 1000 fiatal cseresznyefa áll. A birtokhoz tartozó két trachitbánya bérbe van adva. Van egy 10 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. A napszám-árak és földbérek ugyanazok.

Karancsberény. — *Légrády Béla birtoka.* Összterület 2790 k. hold, melyből kert és beltelek 3, szántó 545, kaszáló 36, legelő 220, erdő 1933, adó alá nem eső terület 51 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 60 holdon termeszt. A lóállományból igás 12 vegyes, hintósló 6 magyar. Szarvasmarhaállomány 111 ; ebből jármosökör 32 vegyes, tehén 16 és növendék 50 nyugati, hízómarha 12 vegyes és 1 nyugati tenyészbika. Juhállomány 1200 merinó és rambouilette keresztezés, 20 tenyészkossal. Sertésállomány 40 szőke mangalicza anyakocza és szaporulata, 3 kannal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy és ákácz, az előbbit 40, az utóbbit 20 éves fordában kezelik ; a kitermelés tűzi és műfa és cserezés. Van két 6 és 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 140—340, nőknél 80—160 fillér. Bérbirtok e vidéken nincs.

Karancsság. — *Báró Prónay Róza és Irma birtoka.* Karancsság, Karancskeszi és Rimócz községek határában terül el. Összterület kb. 1600 k. hold. A lóállományból igás 2, hintósló 2—4. A szarvasmarhaállományból jármosökör 16, tehén 5, tinó 4—5, üsző 4—5. Erdészetében uralkodó fanem a cser, tölgy és ákácz. A munkaerőt csak nagy nehézséggel lehet szerezni a vidékről és Felső-Nógrádból. A napszámár 2 koronától följebb.

Keszeg. — *Huszár Elemér birtoka.* Keszeg és Pencz határában terül el. Kiterjedése 2120 m. hold, melyből kert és beltelek 10—12, szántó 1200, kaszáló 60, szőlő 18 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 5-ös forgó. Lóherét 120—140, bükkönyt 60 m. holdon termeszt. Lóállomány 38 ; ebből igás 34 félvér, hintósló 4 amerikai és lipiczai. Szarvasmarha állomány 249 ; ebből jármosökör 24 magyar, tehén 100 és növendék 106 simmenthali félvér, növendékbika 18 és tenyészbika 1, mind simmenthali. Sertésállomány 100 fecskehasú

mangalicza anyakocza és szaporulata, 8 kannal. Napi tejtermelés 300—400 liter, melyet Budapesten értékesítenek. Van méhészete több mint 100 kaptárral ; a mézet Budapesten adják el, kb. 1600—2000 K forgalommal. Erdészetében uralkodó fanem az ákácz és tölgy ; az előbbit 20, utóbbit 60 éves fordában kezelik, több mint 100 év óta rendszeres üzemterv szerint. A termék szőlőkaró, tűzi és szerszámfa. Borászatában a fő borszőlőfaj : ezerjó, mézesfehér ; a fő csemegefaj a chasselas és muskat. Gyümölcsöse kb. 12 hold, kb. 2000 K évi forgalommal. Van gőzmalma, 3 hengerrel és 2 kővel, egy 6 HP gőzcséplőkészlete, egy gőzekéje és három kévekötő gépe. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 1·20—3, nőknél 1—1·70 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K.

Kékkő. — *Gróf Almássy Dénesné uradalma.* Felsőesztergály, Kékkő, Lest és Nagykürtös határában terül el. Ezenkívül még Borsod vármegyében van 3861 k. hold birtoka. Nógrádban kert és beltelek 38, szántó 716, kaszáló 146, legelő 1007, erdő 1254, szőlő 2 és adó alá nem eső terület 74 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer : szabadgazdálkodás. Mesterséges takarmányt 150 k. holdon termeszt. A lóállományból igás 7 muraközi, hintósló 8 félvér. Szarvasmarhaállomány 74 ; ebből jármos ökör 40, gulyabeli 26, hízómarha 8, mind pirostarka. Juhállomány 1500 fésűs, 22 tenyészkossal. Erdészetében uralkodó fanem a bükk, tölgy és cser, melyet rendszeres üzemterv szerint 80 éves fordában kezelnek. Szállítási viszonyok rosszak; a termék tűzi- és szerszámfa. A vadaskert 980 m. hold. Gyümölcsöse 5 hold, alma, körte és szilvafával. Van két trachitbányája és egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 90—190, nőknél 70—130 fill. Az átlagos földhaszonbér 5 és 30 K között váltakozik.

Kétbodony. — *Kilián Ármin birtoka.* Kétbodony és Kisecset határában terül el. Kiterjedése 930 m. hold, melyből kert és beltelek 2 és fél, szántó 550, kaszáló 60, legelő 60 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóallományból igás 8 félvér és 4 csikó. Szarvasmarhaállomány 65 ; ebből jármos 18 fehér és tarka, tehén 22 és növendék 24 tarka, tenyészbika 1 simmenthali. Juhállomány 400 fésűs-gyapjas, 4 tenyészkossal. Sertésállomány 12 mangalicza anyakocza és 40 szaporulata, 2 kannal. Napi tejtermelés 60 l., melyet Romhányban értékesítenek. Baromfitenyésztésében pulykát, csirkét és libát nevel ; az évi forgalom kb. 300 db. Gyümölcsösében kb. 100 nemesfajú vegyes gyümölcsfa áll, 5 mm. évi forgalommal. Van egy 5 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 100—240, nőknél 80—140 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K.

Kétkeresztur. — *Szakall Mihály birtoka.* Összterülete 1350 m. hold ; ebből kert és beltelek 12, szántóföld 1000, kaszáló 100, szőlő 4 hold, a többi legelő és erdő. A gazdasági és üzemrendszer hármas és kilenczes vetésforgó és takarmánygazdaság. Korcsherét 50, nyúlszapukát 50, luczernát 30, vörösherét 50 m. holdon termel. A lóállományból igás 16 vegyes, kocsiló 6. Szarvasmarhaállomány 142—152 ; ebből jármosökör 40 fehér és nyugati, tehén 40 nyugati, tinó, üsző és gulyabeli összesen 60—70 nyugati és tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 800 merinó precosse, 24 tenyészkossal. Sertésállomány 30 mangalicza anyakocza és a szaporulata, 3 kannal. Napi tejtermelés 200—250 l., melyet Losonczon a tejcsarnokban értékesítenek. Faiskolája 400 □ öl, ákácz-, kőris- és szilfával. Szőlőjében a főcsemege fajok a chasselas, madelaine és passatuti. Konyhakertészete 2 hold, kb. 600 K évi forgalommal. Gyümölcsösében kb. 2500 alma-, körte- és szilvafa áll, melyek évi forgalma szintén 600 K. Van gőzmalma egy pár kővel és hengerrel ; 25 HP benzinmotor, áttétellel répa és szecskevágó és lóherefejtő géphez ; egy 4 és egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A Csevicze-majorban ásványvíz-forrás van, szénsav, bróm és kén-tartalommal és tűzálló fehér agyagbánya fejtés alatt. A munkaerőt az Alföldről és a tót vidékekről szerzi. Napszámár férfiaknál 2—4, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Kisterenye. — *Báró Solymosy Jenő uradalma.* Kisterenye, Zagyvapálfalva és Mátranovák, továbbá a szomszédos hevesmegyei Dorogháza, Hasznos, Nádújfalu, Maczonka, Nagybátony, Mátramindszent és Szuha községek határában terül el. Összterülete 17.000 hold ; ebből kert és beltelek 65, szántóföld 5800, kaszáló 1000, legelő 3830, erdő 6000, szőlő 5 és adó alá nem eső terület 300 hold. A gazdasági és üzemrendszer ötös és hatos vetésforgó. Buzát 1600, rozsot 400, árpát 600, zabot 400 és czukorrépát 400 holdon termel. Lóállomány összesen 166 ; ebből igás 34 muraközi és magyar, kocsiló 30, ménesbeli 50, anyakancza 20, csikó 30 ; anyakanczák amer. fél- és telivérek ; csikók amer. fél- és telivérek, azonkívül angol félvérek ; egy amerikai tenyészmén. Szarvasmarhaállomány összesen 770 ; ebből jármosökör 400 erdélyi magyar, tehén 60 bonyhád-simmenthali keverék, tinó 220, üsző 45, egyéb gulyabeli 50 magyar erdélyi és tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 7000 rambouillette és hazai fésűs keresztezés, 120 tenyészkossal. Napi tejtermelés 400 l., melyet Budapesten értékesít. Az erdőben uralkodó fanemek a bükk és a cser, melyeket 60 éves fordában kezelnek. Termék : szerszám-, épület-, tűzifa és faszén. A szállítási viszonyok rosszak. Van gőzmalma, 4 pár kővel és egy hengerrel, paraszt és finom őrlésre ; Mátranovákon agyagárúgyár gőzerőre, mely tetőcserepet, téglát és alagcsöveket készít ; három à 8 és két à 6 lóerős gőzcséplő-készlete, egy magánjáró gőzekéje és két aratógépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 160—300, nőknél 70—150 fill. Az átlagos földhaszonbér nagyban 20, kicsiben 30—40 K holdanként.

Kozárd. — *Plachy Gyula birtoka Pogányvár-pusztán.* Összterület 550 m. hold, melyből kert és beltelek 20, szántó 300 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 6-os vetőforgó. A lóállományból igás 6, kocsiló 2. A szarvasmarha-állományból jármosökör 20 fehér, tehén 30—40 és növendék 15—20 tarka és innthali, tenyészbika 1 simmenthali. Napi tejtermelés 200—250 l., melyet a bpesti közp. tejcsarnok értékesít. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 2—3, nőknél 1·20—1·60 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K és adó.

Lapujtő. — *Mocsáry Sándor dr. birtoka.* Karancskeszi és Lapujtő határában terül el. Kiterjedése 2500 m. hold, melyből kert és beltelek 15—20, szántó 1000, kaszáló 300, erdő 600, legelő 580, szőlő 5 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer különféle vetőforgó. Czukorrépát 30 holdon termel. Lóállomány 36 ; ebből igás 24 vegyes, kocsiló 12 amerikai és arabs. Szarvasmarhaállomány 146 ; ebből jármosökör 32 fehér, tehén 60 tarka, növendék 40 és hízómarha 12 vegyes, tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 800 egynyiretű, 12 tenyészkossal. Napi tejtermelés

200—300 l., melyet magáneladás útján értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy és bükk és újabban az ákácz és fenyő. A termék tüzi és szerszámfa. Van gazdasági hengermalma vámőrlésre, téglaégetője és egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és Hevesből szerzi. Napszámár férfiaknál 150—300, nőknél 80—160 fill. Az átlagos földhaszonbér 16 K.

Liptagerge. — *Mocsáry István birtoka.* Karancskeszi, Kisgerge, Liptagerge és Mihálygerge határában terül el. Kiterjedése 2800 k. hold, melyből kert és beltelek 15, szántó 900, kaszáló 280, legelő 500 k. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer 5-ös és 3-as forgó. Lóheremagot kb. 100 holdon termel. A lóállományból igás 12, kocsiló 6, csikó 16—18, mind angol félvér. Szarvasmarhaállomány 147 ; ebből jármosökör 40, tehén 50, üsző 55, tenyészbika 2, mind simmenthali. Napi tejtermelés 250 l., melyet Salgótarjánban értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem a kocsánytalan tölgy és az ákácz ; az előbbit 80, az utóbbit 25 éves fordában kezelik. Termék : dongafa, talpfa és tűzifa. Van konyhakertészete paradicsomtermeléssel és gyümölcsöse kb. 3000 nemesfajú almafával, melyek évi forgalma 1600 K, de továbbfejlesztése folyamatban van. A birtokon kőszén található. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—240, nőknél 60—200 fill. Az átlagos földhaszonbér e vidéken erdő nélkül 14 K m. holdanként.

Losoncz. — *Id. és ifj. Szilassy Aladár és Szilassy Béla birtoka.* Losoncz, Ipolybolyk, Tósár és Panyidarócz határában terül el. Összterület 2052 m. hold. Ezenkívül még Tolna vármegyében van 2628 m. hold. Nógrádban kert és beltelek 26, szántóföld 1300, kaszáló 400, legelő 100, erdő 223 és adó alá nem eső terület 3 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer : szabadgazdálkodás. Takarmánymagként búzát 300, rozsot 100, árpát 200, zabot 100 és tengerit 50, czukorrépát pedig 125 holdon termeszt. Lóállomány 22, melyből igás 12 hideg és melegvérű, hintósló 7 amerikai és angol, csikó egy amerikai és 2 hidegvérű mén. Szarvasmarhaállomány 244 ; ebből jármos ökör 42, tehén 100, tinó 28, üsző 57, hízómarha 14, tenyészbika 3, mind innthali és simmenthali. Sertésállomány 63 mangalicza, közötte 25 anyakocza és 2 kan. Napi tejtermelés 400—500 l., a mit Losonczon értékesítenek. Baromfitenyésztésében fő a pulyka, évi 200—300 K forgalommal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, melyet 20—25 éves fordában kezelnek ; kihasználása : cserhántás. Kilencz holdon bolgár-kertészetet űznek. Van vizimalom, két kővel, parasztőrlésre. A patakokból homokot termelnek, évi 500—600 K forgalommal. Van egy 6 HP. gőzcséplőkészlet és két aratógép. A munkaerőt távolabbról, a Mátraaljról és a tót vidékekről szerzi. Napszámár férfiaknál 2—5, nőknél 1—3 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kicsinyben 30—40, nagyban 15—30 K m. holdanként.

Losonczapátfalva. — *Hubay Jenő birtoka Pusztaszalatnán.* Losonczapátfalva és Pincz határában terül el. Összterület 1500 k. hold. Ezenkívül Pest vármegyében, Solt község határában van még 1500 k. hold. A nógrádi részből kert és beltelek 10, szántó 738, kaszáló 181, legelő 106, erdő 452, szőlő 3 és adó alá nem eső terület 10 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer ötös vetőforgó. Lóherét 30, luczernát 20, czirokot 3 és czukorrépát 30 holdon termeszt. Lóállomány 19, melyből igás 12, hintósló 6, csikó 1. Szarvasmarhaállomány 163 ; ebből jármos ökör 40, tehén 50, tinó 30, üsző 40, bika 3. Juhállomány 500 merinó, 12 tenyészkossal. Sertésállomány 30 mangalicza anyakocza és szaporulata, két kannal. Van méhészete, öt kaptárral. Erdészetében uralkodó fanem a cser és tölgy, melyeket 70 éves korban letarolnak és magról újat vetnek. Borászatában fő borszőlőfaj az olasz rizling. Zöldséget egy holdon termeszt. Van vizimalma, 3 kővel, parasztőrlésre és téglagyára, 3,000.000 db. évi termeléssel, továbbá egy 6 HP gőzcséplőkészlete és gőzekéje. A munkaerőt Borsodból, az aratókat Nógrádból szerzi. A napszámár áprilistól októberig férfiaknál 2—3, nőknél 1.40—2 K. Az átlagos földhaszonbér 12—16 K.

Lőrinczi. — *Báró Tornyay Schosberger Rezső uradalma.* Héhalom, Lőrinczi, Palotás és Zagyvaszántó határában terül el. Kiterjedése 7500 m. hold. Ezenkívül Heves vármegyében van még 5000 m. hold birtoka. Nógrádban kert 20, beltelek 530, szántó 6500, kaszáló 200, legelő 100, erdő 100, szőlő 50 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer 4-es vetőforgó. Czukorrépát nagyobb mennyiségben termeszt. Lóállomány 96 ; ebből igás 53 muraközi, kocsiló 21 angol félvér s arabs, csikó 20 muraközi és félvér, tenyészmén 2 muraközi. Szarvasmarhaállomány 1092 ; ebből jármosökör 473 magyar és vegyes, tehén 560 simmenthali és innthali ; tinó 24, üsző 31, tenyészbika 4, mind vöröstarka. Sertésállomány 300 magyarfajú, közötte 60 mangalicza anyakocza és 8 kan. Napi tejtermelés 6000 l., Budapest számára. Borászatában a fő borszőlőfaj a burgundi, ezerjó, mézesfehér, rizling. Van gőzmalma és téglaégetője, 100.000 drb tégla és 70.000 drb. fedélcserép évi termeléssel ; hat, à 10 HP gőzcséplőkészlete, egy gőzekéje és 14 aratógépe. A munkaerőt a környéken szerzi. Napszámár férfiaknál 1·60—2·40, nőknél 1—1·60 K.

Lőrinczi. — *Wampetics Ferencz birtoka.* Összterület 1020 m. hold, melyből kert és beltelek 25, szántó 785, kaszáló 200, szőlő 10 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Luczernát 60, czukorrépát 100 m. holdon termel. A lóállományból igás 20 muraközi, kocsiló 4 amerikai ; anyakancza 4 a hidegvérű lótenyésztésre s közülök nevezetesebb Lidi H. és Kati. Időről-időre versenyistállót tart s a nevezetesebb versenylovak : Ábris, Árpád, Liliom, Róka, Lili. Szarvasmarhaállomány 158 ; ebből jármosökör 4 és tehén 120, mind magyar és vöröstarka, hízómarha 30, tenyészbika 4 vegyes. Az ipari sertéshizlalás most van berendezés alatt. Napi tejtermelés 900—1000 liter, melyet Budapesten értékesítenek. Borászatában a fő borszőlőfajok ; olaszrizling, ezerjó, kadarka és nagyburgundi, a fő csemegefaj a chasselas. Van egy 8 HP gőzcséplőgépe. A munkabérek ugyanazok. Az átlagos földhaszonbér 36 K.

Ludány. — *Gróf Pejachevich-Mikó Endre uradalma.* Dolány, Felfalu, Halászi, Karancskeszi, Ludány, Megyer, Mihálygerge, Pető és Pöstény határában terül el. Kiterjedése 4930 k. hold. Ezenkivül Háromszék vármegyében Mikóújfalun 2500 és Bodokon 700 hold birtoka van. Nógrádban kert és beltelek 42, szántó 2115, kaszáló 621, legelő 965, erdő 963, szőlő 3 és adó alá nem eső terület 221 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Luczernát 10, leherét 40, czukorrépát 150 k. holdon termeszt és újabban czikóriával kísérletezik. Lóállomány 80 ; ebből igás 44 vegyes és muraközi, kocsiló 11 saját nevelés, csikó 12 vegyes és 3 muraközi mén. Szarvasmarhaállomány az 500-at meghaladja ; ebből jármosökör 140 magyar és tarka, tehén 125, tinó 43, üsző 113, mind simmenthali és nyugati tájfajta, hízó-

marha 70 vegyes, tenyészbika 3 simmenthali és 13—15 fiatal bika eladásra. Juhállomány 2550 merinó precosse, 40 tenyészkossal. Sertéstenyésztésében a yorkshirei fajjal kísérletezik; az állomány 20 kocza, 40 malacz és 3 kan. Napi tejtermelés 550 liter, melynek felét Budapesten, felét a szécsényi tejszövetkezetnél értékesíti. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, cser és ákácz, a termék tűzi és szerszámfa. Borászatában a fő borszőlőfaj rizling, burgundi, oportó és ezerjó, a fő csemegefaj chasselas. Gyümölcsösében az almatermés évi forgalma kb. 3000 K. Van két 6 és 8 HP gőzcséplőkészlete és két marokrakógépe. A munkaerőt helyből és távolabbi vidékről szerzi. Napszámár férfiaknál 100—300, nőknél 70—200 fillér. E vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 30, nagyban 20 K m. holdanként.

Magyargécz. — *Ivánka Ödön örökösei birtoka.* Karpe és Kisgéczpusztákon terül el. Kiterjedése 1035 m. hold, melyből kert és beltelek 34, szántóföld 680, kaszáló 30, szőlő 36 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Bükkönyt 25, salátamagot 2 és borsót 10 holdon termel. A lóállomány 16 vegyes; ebből igás 10, a többi kocsiló. Szarvasmarhaállomány 83; ebből jármosökör 32 fehér és tarka, tehén 15 nyugati, növendék 22, hízómarha 12, tenyészbika 12 simmenthali. Juhállomány 650 fésűs, 20 tenyészkossal. Sertéstenyésztése nem nagyarányú. Borászatában a fő borszőlőfaj az ezerjó, tramini, olasz rizling, nagyburgundi, kadarka, mézesfehér, erdei, kövidinka és a főcsemegefaj a chasselas. Van gyümölcsöse kb. 350 fával. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—200, nőknél 80—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K és az adó.

Magyargécz. — *Özv. Ivánka Ödönné, szül. Szontagh Blanka birtoka.* Dolány és Magyargécz határában terül el. Kiterjedése 980 m. hold, melyből kert és beltelek 24, szántó 720, kaszáló 50, szőlő 5, gyümölcsös 5 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Czukorrépát 25 m. holdon termel. A gazdaság bérbe van adva. A lóállományból igás 12, kocsiló 2, csikó 4. Szarvasmarhaállomány 46; ebből jármosökör 40 fehér és tarka, tehén 6. Juhállomány 400 fésűs, 10 tenyészkossal. Borászatában a fő szőlőfajok ugyanazok, mint Karpegéczen. Gyümölcsösében az alma a túlnyomó. Van egy 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkásviszonyok, napszámárak és földhaszonbérek ugyanazok, mint előbb.

Magyarnándor. — *Báró Buttler Ervin birtoka.* Magyarnándor, Kisecset, Becske, Nagylócz és Kislibercse határában terül el. Az összterület 4200 m. hold, ebből kert és beltelek 40, szántóföld 2200, kaszáló 170, szőlő 10 m. hold, a többi erdő és legelő. A gazdasági és üzemrendszer 8-as vetőforgó. Lóherét 150, nyúlszapukát 150, luczernát 100 és bükkönyt is 100 m. holdon termel. Lóállomány összesen 41 drb; ebből igás 28 nagyobbrészt muraközi, hátas és kocsiló 12 félvér s egy arabs telivér mén: Hadban. Szarvasmarhaállomány összesen 278 darab; ebből jármosökör 96 fehér, tehén 70 simmenthali, növendék 70 simmenthali, melyből évente 10—14 tenyészbika kerül eladásra, hízómarha 40 vegyes fajú és 2 simmenthali tenyészbika. Juhállomány 2000 darab hazai fésűs, 50 tenyészkossal. Sertésállomány 50 mangalicza anyakocza és szaporulata, 6 kannal. A napi tejtermelés 350 liter, melyet Budapesten értékesítenek. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, cser, ákácz, és a fiatal ültetésű fenyő. Az első kettőt 60, az ákáczot pedig 24 éves fordában kezelik. A termék tűzi, épület- és szerszámfa. A vadállomány szarvas, őz és fáczán. Borászatában a fő borszőlőfajok a rizling és ezerjó és a fő csemegefaj a chasselas és madelaine. A gyümölcsfa állomány kb. 2000 darab, mely nagyobbrészt Déltirolból származik. A gyümölcstermés fölöslege eladásra kerül. A birtokhoz tartozik legnagyobbrészben a becskei közbirtokossági kőszénbánya, 9 láb vastag szénréteggel, de jelenleg nincs kiaknázás alatt. A téglaégető évi termelése kb. 1,000.000 drb. Bányásznak még Libercsén faragható követ, azonkivül mész- és cserkövet. Van egy 6 és egy 8 lóerejű gőzcséplőkészlete és több gazdasági gépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 1—3, nőknél 1—1·60 K. Az átlagos haszonbér e vidéken holdanként 16 K.

Málnapatak. *Kuhinka István K. örököseinek birtoka.* Összterülete 1983 m. hold; ebből kert és beltelek 5, szántóföld 250, kaszáló 100, legelő 150 m. hold. A többi erdő. A gazdasági és üzemrendszer 3-as vetésforgó. Lóállomány összesen 7; ebből 2 vegyes igás, 5 vegyes kocsiló. Szarvasmarhaállomány összesen 42—52 darab; ebből jármosökör 8, tehén 4, gulyabeli 30—40, valamennyi nyugati fajta. Juhállomány 500 raczka, 15 tenyészkossal. Évenként kb. 40 mázsa juhsajtot állítanak elő viszontelárúsítók számára. Az erdőben uralkodó fanemek a bükk és tölgy, melyeket 50 éves fordában kezelnek. Termék: tűzifa a saját üveggyár számára. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 2—2·40, nőknél 1—1·60 K. Az évi földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Mátraszőlős. — *Szilárdy István birtoka.* Mátraszőlős és Nagybárkány határában terül el. Összterület 2150 m. hold, ebből kert és beltelek 10, szántóföld 950, kaszáló 80, legelő 60 hold, a többi erdő. A gazdasági és üzemrendszer hármas vetésforgó. Lóherét 70—75 m. holdon termel. Lóállománya 18; ebből igás 12, kocsiló 6. Szarvasmarhaállomány összesen 86; ebből jármosökör 48 fehér, tehén 12 tarka, növendék 10 tarka, hízómarha 14 és tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 1500 vegyes merinó, 40 tenyészkossal. Az erdőben uralkodó fanem a cser, melyet 12—14 éves fordában kezelnek cserezésre. Termék: tűzifa és cserezés. Van egy 6 lóerős gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 2—3, nőknél 1·20—1·60 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—18 K m. holdanként.

Mikszáthfalva. — *Szilágyi Mór birtoka.* Mikszáthfalva és Zsély határában terül el. Összterület 450 m. hold; ebből kert és beltelek 8, kaszáló 80 m. hold, a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. A lóállományból igás 4 vegyes, kocsiló 4 vegyes. Szarvasmarhaállomány összesen 98; ebből jármosökör 16, tehén 35, növendék 40, valamennyi nyugati tájfajta; hízómarha 6 és 1 simmenthali tenyészbika. Napi tejtermelés 150—160 liter, melyet Balassagyarmaton értékesít. Van egy 8 lóerős gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 1·20—1·60, nőknél 1—1.40 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K m. holdanként.

Mohora. — *Gróf Vay Gáborné, szül. gróf Zichy Márta uradalma.* Bakó, Ipolyszög és Mohora határában terül el. Összterület 2275 m. hold. Ezenkívül kb. 10.000 m. hold birtoka van még Hont, Szabolcs és Szatmár vármegyékben. Nógrádban kert és beltelek 46, szántó

Gróf Berchtold Miklós vadászlaka Nagyoroszinál.

Gróf Pejacsevic-hMikó Endre újszerkczetű, oszlopnélküli tehénistállója az apáti majorban.

Gróf Pappenheim Siegfriedné szül. gróf Károlyi Erzsébet vadászlaka Bujákon és »Sasbércz« vadászmenháza a bujáki Feketehegyen.

1370, kaszáló 221, legelő 360, erdő 133, szőlő 59, nádas 6 és adó alá nem eső terület 80 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer 6-os forgó. Czukorrépát 30 holdon termel. Lóállomány 54; ebből igás 20, kocsiló 4, anyakancza 10, csikó 19, mén 1, mind angol félvér. Szarvasmarha-állomány 230; ebből jármosökör 70, felerészben erdélyi, felerészben pirostarka, tehén 60, tinó 25, üsző 28, gulyabeli 30, hízómarha 15, mind simmenthali és nógrádi pirostarka; 2 simmenthali tenyészbika. Juhállomány 1250 merinói, 20 tenyészkossal. Sertésállomány 40 magyar mangalicza anyakocza, 8 kannal. Napi tejtermelés 300 liter, a mit Balassagyarmaton értékesítenek. Borászatában a fő borszőlőfaj a piros veltelini, ezerjó, oporto, kadarka, zöld szilváni és a fő csemegefaj fehér és piros chasselas. A pálinkafőző évente 1000—1500 l. szilva- és törkölypálinkát termel. Van daráló egy kőre, téglaégető 100.000 drb. évi termeléssel, kő- és homokbánya a gazdaság saját használatára, két 6 és 8 HP gőzcséplőkészlet, egy arató és két fűkaszálógép. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi. A napszámárak férfiaknál 1—3, nőknél 1—1·60 K. Az átlagos földhaszonbér kicsiben 24—26, nagyban 20—22 K m. holdanként.

Nagyhalom. — *Szemere Ödön birtoka.* Összterület 1400 k. hold; ebből kert és beltelek 52, szántóföld 600, kaszáló 70, erdei legelő 350 és erdő 340 k. hold. A gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóállomány összesen 13; ebből igás 4 nonius, kocsiló 5 nonius és csikó 4. Szarvasmarhaállomány összesen 70—72; ebből jármosökör 30 vegyes, tehén 30 vöröstarka, hízómarha 8—10 és tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 1200 drb. fésűs gyapjas, 16 tenyészkossal. Sertésállomány 40 drb. balázsházi anyakocza és szaporulata, 4 kannal. Az erdőben uralkodó fanemek a tölgy és cser, melyeket 60 éves fordában rendszeres üzemterv szerint kezelnek. Termék: tűzi és haszonfa. Gyümölcsösében 8 holdon berzenczei szilvát termel kb. 3000 K évi forgalommal. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 1·20—2·40, nőknél 80—1·60 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K m. holdanként.

Nagykökényes. — *Dessewffy Ödön birtoka.* Nagykökényes, Vanyarcz és Kutasó határában terül el. Összterülete 3600 m. hold. Ezenkívül Szabolcs vármegyében van még 1800 m. holdja. Nógrádban kert és beltelek 28, szántóföld 2400, kaszáló 220, legelő és erdő 1000 és szőlő 8 m. hold. A gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Czukorrépát 50 magyar és dohányt 10 k. holdon termel. Lóállomány összesen 29; ebből igás 14, kocsiló 12 és csikó 3, valamennyi vegyesfajú. Szarvasmarhaállomány összesen 247; ebből jármosökör 78 fehér, tehén 104 tarka, növendék 62 vegyes és tenyészbika 3 simmenthali. Juhállomány 400 merinó, 16 tenyészkossal. Sertésállomány 14 mangalicza anyakocza és szaporulata, 2 kannal. Napi tejtermelés 300—400 liter, melyet a Budapesti Központi Tejcsarnok értékesít. Borászatában fő borszőlőfajok az olasz rizling és kadarka. Van egy 6 és egy 8 lóerős gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—220, nőknél 80—180 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 K m. holdanként.

Nagykürtös. — *Sebastiani Vilmos birtoka.* Kiskürtös és Nagykürtös határában terül el. Kiterjedése 1640 m. hold, melyből kert és beltelek 10, szántóföld 800, kaszáló és legelő 300, szőlő 10, gyümölcsös 100 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóállomány 26; ebből igás 20 muraközi, a többi kocsiló, amerikai fajú. Szarvasmarhaállomány 26 fehér jármosökör. Juhállomány 1000 rambouillette, 20 tenyészkossal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, melyet rendszeres üzemterv szerint kezelnek. Van fűrészgyára Balassagyarmaton és az erdőtermék ezenkívül még tűzifa. Borászatában a fő szőlőfaj ezerjó és chasselas. Gyümölcsösében 23.000 alma, körte- és szilvafa van, melyek termését helyből viszik el a kereskedők. Van 14 HP gőzmalma, kvarczhomok-mosója, szénbányája és 50 HP gőzteherautomobilja. A munkaerőt helyben szerzi. A napszámárak ugyanolyanok, mint Kékkőn.

Nagylibercse. — *Goldperger Viktor birtoka.* Érújfalu és Nagylibercse határában terül el. Kiterjedése 970 m. hold, melyből kert és beltelek 8, szántó 350, kaszáló 80, erdő 200, szőlő 2 m. hold, a többi legelő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 20 m. holdon termel. Lóállomány 4 vegyesfajú igás. Szarvasmarhaállomány 40; ebből jármosökör 16, tehén 6, tinó, üsző és gulyabeli 16, hízómarha 2; mind tarka. Juhállomány 600 rövidgyapjas, 18 tenyészkossal. Van borászata saját szükségletre, gyümölcsöse 3000 fiatal alma, körte, szilva- és diófával, egy 6 HP gőzcséplőkészlete, gazdasági gőzmalma és vízimalma. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 160—300, nőknél 80—200 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Nagylócz. — *Pekácsy István birtoka.* Összterület 500 m. hold, melyből kert és beltelek 3, szántóföld 400, kaszáló 30, legelő és erdő 70 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóállományból igás 6, kocsiló 6, mind vegyes. Szarvasmarhaállomány 40; ebből jármosökör 16 fehér, tehén 16 nyugati, növendék 8 vegyes. Juhállomány 500 merinó és rambouillette keresztezés, 8—10 tenyészkossal. Napi tejtermelés 75 liter, a mit a szécsényi tejszövetkezet értékesít. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—300, nőknél 60—100 fillér. E vidéken az átlagos földhaszonbér 16 K holdanként.

Nagyoroszi. — *Gróf Berchtold Miklós uradalma.* Horpács és Nagyoroszi határában terül el. Kiterjedése az 5000 holdat meghaladja, melyből kert és beltelek 20, szántóföld 1600, kaszáló 150, erdő 3600, szőlő 10 m. hold, a többi legelő. Gazdasági és üzemrendszer 6-os vetőforgó. Lóherét 220, luczernát 100, bükkönyt 245 és czukorrépát 100 m. holdon termel. A lóállományból igás 14 muraközi-ardenni keverék, kocsiló 12 lipiczai és amerikai, csikókat csak az igás után nevelnek. Szarvasmarhaállománya 265; ebből jármosökör 80 magyar, tehén 24 tarka, növendék 80 vegyes, hízómarha 80, tenyészbika 1 simmenthali. Juhállomány 2000 fésűsgyapjas és rambouillette keverék, 25 tenyészkossal. Sertésállomány 120 mangalicza anyakocza és szaporulata, 9 kannal. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, bükk, cser és kőris; a csert 40, a kőrist 80 éves fordában kezleik, rendszeres üzemterv szerint; termék: tüzi és műfa. Gyümölcsöse 15 hold, melyben franczia körte és almafajokat termel. Van hengermalma két kőre és egy hengerre, három 4—7—8 HP. gőzcséplőkészlete, gőzekéje és magánjárója. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 1·60—2·80, nőknél 1—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 K.

Nógrádszakal. — *Szigyártó Pál dr. birtoka.* Összterület 550 m. hold, melyből kert és bel-

telek 7, szántó 230, kaszáló 60, szőlő 8 m. hold a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 7-es vetőforgó. Lóállomány 4. A szarvasmarhaállományból jármosökör 8 nyugati, tehén 3, tinó 5. Juhállomány 500 fésűsgyapjas, 8 tenyészkossal. Van méhészete, 36 Zirzonkaptárral s a mézet helyben értékesíti. Borászatában a fő borszőlőfaj olasz rizling és kadarka. Gyümölcsösében 120 fa vegyes gyümölcsöt termel 300 K évi forgalommal. Van egy 35 HP. gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 160—300, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken nagyon különböző, általában 14—24 K.

Nőtincs. — *Scitovszky János, Tibor, Béla és Aladár birtoka.* Nőtincs és Ősagárd határában terül el. Összterület 2850 m. hold, melyből kert és beltelek 38, szántó 1400, kaszáló 210, legelő 210, erdő 915, szőlő 10 és adó alá nem eső terület 67 m. hold. A gabonaféléken kívül sörárpát, tengerit, lóhere és bükkönymagot, lent, mákot és babot is termeszt. Lóállomány 38, melyből igás 19 és hintósló 8 angol félvér, anyakancza egy, csikó 10. Szarvasmarhaállomány 230 ; ebből jármos ökör 62 magyar, tehén 71, tinó 14, üsző 22, gulyabeli 50, tenyészbika 11, mind simmenthali. Juhállomány 1320 szövetgyapjas, 25 tenyészkossal. Sertésállomány 45 mangalicza anyakocza és szaporulata, 5 kannal. A tejet Váczon értékesítik. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, cser és ákácz, melyeket 25 és 40 éves fordákban kezelnek. A termék tűzi és szerszámfa és cserhéj. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling, mézesfehér és ezerjó. Van téglaégetője, évi 60—90 ezer db. tégla és cserép forgalommal, egy 6 HP gőzcséplőkészlete, egy magánjáró gőzekéje, két marokrakó és két kévekötő gépe. A munkaerőt Nőtincs, Nógrád, Ősagárd és Szendehely községekből szerzik. Napszámár férfiaknál 1·60—2·40, nőknél 1—1·60 K.

Patakalja. — *Gróf Forgách Antal és neje birtoka.* Gergelyfalva és Patakalja határában terül el. Kiterjedése 1600 k. hold, melyből kert és beltelek 17, szántó 460, kaszáló 126 k. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóállományból igás 8, kocsiló 4, mind vegyes. Szarvasmarhaállomány 296 ; ebből jármosökör 24 pirostarka ; tehén 50, tinó, üsző és gulyabeli 100, hízómarha 120, tenyészbika 2, mind simmenthali. Sertésállomány 36 mangalicza és yorkshirei keresztezésű anyakocza, 2 kannal. Erdészetében uralkodó fanem a cser és tölgy, melyeket 18 és 80 éves fordában rendszeres üzemterv szerint kezelnek. A kitermelés cserhántás, tűzifa és rönkő. Gyümölcsöse 8 hold, melyben almát, körtét és szilvát termel eladásra. Van gazdasági szeszgyára 1220 hl. kontingenssel, saját iparvágánya, saját villamostelepe, mely a gazdasági gépeket hajtja és egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 100—400, nőknél 80—160 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 K és az adó.

Perse. — *Coburg-Koháry*-féle *hitbizományi uradalom. Haszonélvező : Fülöp Szász-Coburg-Gothai herczeg.* Csákányháza, Etes, Fülek, Füleksávoly, Ipolygalsa, Karancsapátfalva, Kétkeresztur, Litke, Mucsény, Nagydarócz, Perse és Rapp határában terül el. A gazdasági összterület 4637, az erdőterület kb. 12.000 k. hold. Ezenkívül Borsod, Gömör, Heves, Hont, Pest és Szepes vármegyében van még nagyobb birtoka. Nógrádban kert és beltelek 41, szántóföld 2604, kaszáló 1006, legelő 615, erdő 56, szőlő 10 és adó alá nem eső terület 301 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer kerületenként és birtokonként és a vetőforgó talajnemek szerint változó. Repczét 100, lóherét 110—120, nyúlszapukát 60 és mustármagot 20 k. holdon termelnek. Lóállomány összesen 34 ; ebből igás 20 Nonius, kocsiló 8 angol-arabs keverék, csikó évenként 6. Szarvasmarhaállomány összesen 469 ; ebből jármosökör 172 magyar, tehén 30 simmenthali, tinó 144, üsző 36 és hízómarha 80, mind vegyes és 7 pirostarka tenyészbika. Juhállomány 3750 electoral-negretti, 103 tenyészkossal. Napi tejtermelés 100 liter, Losoncz számára. Az erdészet külön kezelés alatt és a borászat bérbe van adva. Van egy 6 és egy 8 HP gőzcséplőkészlete és egy marokrakógépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 2—5, nőknél 1—1·80 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 K.

Poltár. — *Báró Baratta Norbert birtoka.* Ipolyszele és Poltár határában terül el. Kiterjedése 1520 k. hold, melyből kert és beltelek 3·5, szántó 650, kaszáló 220 k. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer norfolki kombinált 6-os vetőforgó. Lóherét 25, nyúlszapukát 10, vellős borsót 2, timoteust 8 és czukorrépát 35 k. holdon termel. Lóállomány 20 ; ebből igás 16 vegyes, kocsiló 4. Szarvasmarhaállomány 135 ; ebből jármosökör 46 vöröstarka és fehér, tehén 20 nógrádi tájfajta és simmenthali, gulyabeli 35 vegyes, hízómarha 32 pirostarka, tenyészbika 2 simmenthali. Juhállomány 1300 merino, 25 tenyészkossal. A sertéstenyésztés csak házi használatra szolgál. Napi tejtermelés 120 liter, melyet helyben és készít juhsajtot, melyet Losonczon értékesitenek. Van egy 6 HP gőzgép, 8-as cséplővel és elevátorral, 5 marokrakó, egy kévekötőgép, két sorba műtrágyázó és sorba vetőgép, tölcséres rendszerű három emeletes magtár, fölvonóval. A rétek öntözésre berendezettek és a földek nagyrészt alagcsövezettek. A munkaerőt Mezőkövesdről és Alsónógrádból szerzi. Napszám-árak férfiaknál 100—150, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér 15—18 K.

Ragyolcz. — *Vecsey Ferencz birtoka.* Ragyolcz és Béna határában terül el. Kiterjedése 1000 k. hold, melyből kert és beltelek 8, szántó 400, rét 20 k. hold, a többi akáczczal beültetett legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer 3-as forgó. Lóherét 30—40, luczernát 3—4, kölest 5—6 és muhart 5—6 holdon termel. A lóállományból igás 8, kocsiló 4. Szarvasmarhaállomány 78 vöröstarka ; ebből jármosökör 16, tehén 10, gulyabeli 47, tenyészbika 1. Juhállomány 500 rambouillette, 20 tenyészkossal. Sertésállomány 20 mangalicza anyakocza és szaporulata, 1 kannal. Napi tejtermelés 30—50 liter a salgótarjáni vasgyár számára. Van 12 HP mótoros malma egy kővel és egy hengerrel, egy 8 HP benzincséplőkészlete, egy marokrakógépe és egyéb kisebb modern gazdasági gépe. A birtokon van 3 bazalt és egy sárga épületkőbánya s alatta jóminőségű kőszén. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 1·60—3, nőknél 0·60—1·50 K. Az átlagos földhaszonbér 40 K.

Rád. — *Muslay Gyula birtoka.* Összterület 2100 m. hold, melyből kert és beltelek 18 szántó 1300, kaszáló 200, legelő 200, erdő 300, szőlő 5 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. A lóállomány 113 ; ebből igás 40 vegyes, kocsiló 20 amerikai, ménesbeli 50 amerikai ügető és 3 ugyanolyan mén. Tart ügetőversenyistállót és a nevezetesebb versenylovak Bankó, Pajtás, Dongó és Dongó A. Szarvasmarhaállomány 315 ; ebből jármosökör

60 fehér, tehén 120 borzderes, növendék 80 ugyanolyan, hízómarha 50 vegyes, tenyészbika 1 borzderes és tarka. Sertésállomány 30 kondor anyakocza és szaporulata, 2 kannal. Napi tejtermelés 600 liter, a mit Budapesten értékesít. Baromfitenyésztésében az emdeni keresztezésű libák és ipolyvölgyi kendermagos tyúkok évi forgalma kb. 5000 K. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 120—160, nőknél 80—120 fillér. Az aratást szerződéses aratók végzik. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24—30 K.

Romhány. — *Laszkáry Gyula birtoka.* Összterület 20080 m. hold, melyből kert és beltelek 22, szántó 860, kaszáló 280, legelő és erdő 1000 és szőlő 20 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer 8-as forgó. Lóherét 100, luczernát 30, őszi borsót 20, czukorrépát 60, dohányt 60 és keményítőgyári burgonyát 50 m. holdon termel. A lóállományból igás 12 és kocsiló 4 vegyes. A szarvasmarhaállományból jármosökör 50 fehér és tarka, tehén 60 Aschthali, növendék 42 vegyes, hízómarha 20—24 és tenyészbika 4 Aschthali. Sertésállomány 80 mangalicza anyakocza és szaporulata, 4 tenyészkannal. Napi tejtermelés 300—350 liter, a mit saját vaj- és sajtgyárában dolgoz fel és ezenkívül még 1200 litert. Erdészetében uralkodó fanem a tölgy, fehérbükk és ákácz ; az első kettőt 50—50, az utóbbit 20 éves fordában kezelik rendszeres üzemterv szerint. Szállítási viszonyok jók. A kitermelés tűzi, haszon- és szerszámfa és cserezés. Borászatában a fő borszőlőfaj az ezerjó, olaszrizling és mézesfehér ; a fő csemegefaj a chasselas és madelain. Gyümölcsösében van kb. 1500 alma, körte- és szilvafa ; az évi forgalom 2000 K. Van homokkőbányája föltárás alatt, mely elsőrendű épülethomokkövet, faragványokra és köszörűkőnek alkalmas anyagot szolgáltat, továbbá egy 8 HP gőzcséplőkészlete és két kévekötőgépe. A munkaerőt helyben szerzi. A napszámár férfiaknál 100—300, nőknél 60—200 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—22 K.

Romhány. — *Prónay József birtoka.* Összterület 1112 k. hold. Ezenkívül még Borsod vármegyében van 775 k. hold birtoka. Nógrádban kert és belterület 2, szántó 420, kaszáló 68, legelő 16, erdő 585 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer 4-es forgó. Lóherét 70—80, luczernát 20—22, bükkönyt 50—60 k. holdon termel. A lóállományból igás 16 vegyes, kocsiló 6 lipiczai. A szarvasmarhaállományból jármosökör 40 fehér és tarka, tehén 28 és növendék 34 simmenthali és berni keresztezés, hízómarha 14—20, tenyészbika 1 simmenthali. Juhállomány 800 merinó-fésűs, 14 tenyészkossal. A napi tejtermelés 80—100 liter, a helybeli sajtgyár részére. Erdészetében a cserezés 18 évenként történik. Van elsőrendű homokkőbányája, jelenleg bérben, melynek kövét főleg Balassagyarmaton épitőanyagul értékesítik és kitűnő köszörűköveket állítanak elő ; s van egy 8 HP gőzcséplőkészlete. A napszám és földbér ugyanaz.

Salgótarján. — *Szilárdy Ödön birtoka.* Salgótarján, Salgópuszta, Pálfalva, Karancsberényhez tartozó Kisaranyi, Nagylaposi és Cseviczés puszta határában terül el. Kiterjedése 3550 m. hold. Ebből kert és beltelek 30, szántó 2100, kaszáló 18 hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági rendszer : változó vetőforgó. Lóheremagot 120—130 holdon termel. Lóállomány 32 ; ebből igás 28 vegyes és 4 kocsiló. Szarvasmarhaállomány 120 tarka ; ebből jármosökör 60, tehén 30 és növendék 30. Juhállomány 1700 egynyíretű, 20 tenyészkossal. Napi tejtermelés 160—180 liter, a mit helyben értékesítenek. Erdészetében kb. 120—130 holdon uralkodó fanem az ákácz, terméke szerszámfa és szőlőkaró. Van 16 HP, modern berendezésű gőzmalma, két 5—8 HP gőzcséplőkészlete és egy marokrakógépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. A napszámárak férfiaknál 1·60—4, nőknél 1·20—1·60 K.

Szarvasgede. — *Virava József dr. birtoka.* Csécse, és Szarvasgede határában terül el. Kiterjedése 1230 m. hold, melyből kert és beltelek 10 k. hold, szántó 1002 és kaszáló 170 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer 3-as vetőforgó. A kalászosokon kívül tengerit, takarmányrépát, borsót, lent, here- és bükkönymagot termeszt. Lóállomány 15 ; ebből igás 10, hintósló 2, csikó 3. Szarvasmarhaállomány 187 ; ebből jármosökör 66 erdélyi fehér és nógrádi tarka, tehén 8 vásári, tinó 80 erdélyi fehér és nógrádi tarka, hízómarha 32 évente, tenyészbika 1. A sertéstenyésztés és a méhészet hat kaptárral csak saját használatra. Van egy 8 HP gőzcséplőkészlete, egy heremagcséplője, két arató-, két fűarató- és négy vetőgépe stb. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 140—240, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12—14 K m. holdanként.

Szécsény. — *Gross Jenő dr. és társai birtoka. Bérlő : Emődi Vilmos.* Csitár, Rimócz, Sipek, Szécsény és Varsány határában terül el. Kiterjedése 7500 m. hold, melyből kert és beltelek 48, szántó 3600, kaszáló 600, legelő 1000, szőlő 4 m. hold s a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer 3-as forgó. Lóherét 300—400, luczernát 200, borsót 100, szöszösbükkönyt 50, lent 50 és czukorrépát 200 m. holdon termel. Lóállomány 126 ; ebből igás 70, kocsiló 20, csikó 35, mind félvér s 1 angol telivér tenyészmén. Szarvasmarhaállomány 733 ; ebből jármosökör 200 fehér és tarka, tehén 150 tarka, tinó, üsző és gulyabeli 300 tarka, hízómarha 80 vegyes, tenyészbika 3 telivér simmenthali. Juhállomány 1500 rambouillette, 50 tenyészkossal. Sertésállomány 1000 mangalicza, 150 kannal. Napi tejtermelés 700 liter, a mit a szécsényi tejszövetkezet értékesít. Erdészetében a tölgy és cser az uralkodó fanem, de van kevés ákácz is. A kihasználás cserzés, tűzi és műfa. Van borászata saját használatra, gőzmalma két kőre és két 8—10 HP gőzcséplőkészlete ; a bérletet gőzekével munkálják meg. A munkaerőt helyben, a vidéken, Borsodban és Biharban szerzi. Napszámárak férfiaknál 90—240, nőknél 70—200 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20 K m. holdanként.

Szirák. — *Gróf Degenfeld Lajos és neje, Dessewffy Ilona uradalma.* Bér, Erdőkürt, Garáb, Jobbágyi, Szarvasgede, Szirák, Vanyarcz és Zagyvaszántó határában terül el. Kiterjedése 7000 m. hold. Ezenkívül Erdélyben van még nagyobb birtokuk. Nógrádban kert és beltelek 50, kaszáló 100, legelő 200, erdő 1900, szőlő 65 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 160, luczernát 50, czukorrépát 30 és dohányt 100 m. holdon termelnek. Lóállomány 77 ; ebből igás 40 vegyes, hintósló 24, csikó 12, mén 1, mind lipiczai. Szarvasmarhaállomány 448 ; ebből jármosökör 180 fehér, tehén 180, növendék 8. és tenyészbika 8, mind borzderes és vöröstarka. Juhállomány 3085 fésűs és merinó keresztezés, 80 tenyészkossal. Napi tejtermelés 700—800 liter, a mit Budapesten értékesítenek Van méhészet 200 kaptárral s a mézet helyben adják el. Az erdészetben uralkodó fanem

a cser, tölgy és ákácz, a mit 40—40 éves fordában rendszeres üzemterv szerint kezelnek. A borászatban a fő borszőlőfaj az olasz rizling, ezerjó, mézesfehér, kövidinka, furmint, rajnai rizling, burgundi, tramini, auvergnei és leányka; a fő csemegefaj chasselas és szagos. Van három 4—6—8 HP gőzcséplőkészlet és egy lóherefejtőgép. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—200, nőknél 60—180 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kb. 20 K m. holdanként.

Szügy. — *Hanzély Gyula és Ferencz birtoka.* Összterület 562 k. hold, melyből kert és beltelek 4, szántó 300, kaszáló 60, szőlő 9 hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóherét 20 m. holdon termel. A lóállományból igás 8 muraközi, kocsiló 5 félvér, csikó 6 muraközi. Szarvasmarhaállomány 96; ebből jármosökör 28 fehér, tehén 20, tinó, üsző 30 simmenthali, hízómarha 17 vegyes, tenyészbika 1 simmenthali. Juhállomány 500 hampshyredown, 8 tenyészkossal. Sertésállomány 24 berkshyre-mangalicza keresztezésű anyakocza és szaporulata, 1 kannal. A napi tejtermelés 80 liter, a mit Balassagyarmaton értékesítenek. Baromfitenyésztésében főfaj a magyar fehér tyúk. Borászatában a fő borszőlőfaj kövidinka, ezerjó és rizling. Van gőzmalom három hengerrel és két pár kővel, automatikus finom őrlésre, továbbá egy 8 HP gőzcséplőkészlet. A munkaerőt helyben és a Felvidékről szerzi. A napszámárak férfiaknál 80—400, nőknél 60—240 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 10—20 K. A gazdaság 310 k. holdas bérgazdasággal is kapcsolatos.

Szügy. — *Schindler Dénes és neje Folkusházy Paula birtoka.* Ipolyszög, Nógrádmarczal és Szügy határában terül el. Kiterjedése kb. 500 hold. Gazdasági és üzemrendszer 3-as forgó. A lóállomány 8; ebből igás 6, hintósló 2, mind nemesített tájvidéki nemes faj. A szarvasmarhaállományból jármosökör 8—12, tehén 10—14, tinó 12—14, üsző 8, tenyészbika 1, mind keresztezett simmenthali. Juhállomány 400—500 rambouillette-negretti keresztezés, 10—12 tenyészkossal. Sertésállomány 10—12, melyből 2—4 anyakocza. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 1—3, nőknél 1—2 K. A földhaszonbérek ugyanazok.

Terbeléd. — *Beniczky Árpád birtoka Lázipusztán.* Összterület 1000 hold, melyből kert és beltelek 12, szántóföld 550, kaszáló 250 hold s a többinek fele legelő, fele erdő. Gazdasági és üzemrendszer 12-es vetőforgó, két egész és egy fél trágyával. Termel here, repcze, szibériai és japán kölesmagot. Lóállomány 50; ebből igás 6 angol félvér, kocsiló 6, anyakancza 14, csikó 24; nevezetesebb mén Bolyóka (Bona Vistától) angol telivér. Szarvasmarhaállomány 86; ebből jármosökör 20 magyar és tarka, tehén 24, gulyabeli 40, tenyészbika 2, mind simmenthali keresztezés. Juhállomány 1100 fésűs, 40 tenyészkossal. A tehenészetben a fősúlyt a borjúnevelésre helyezik; a napi tejtermelés változó s a tejet Losonczon értékesítik. Van kő- és kavicsbányája, melyek anyagát útburkolásra és építkezésre használják. Van 8 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt a közel vidéken szerzi. A napszámárak férfiaknál 1·40—5, nőknél 1—3 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kicsiben 30—40, nagyban 16—24 K.

Tolmács. — *Edvi Illés Ödön birtoka.* Összterület 612 k. hold, melyből kert és beltelek 8·5, szántó 391, kaszáló 19, legelő 30, erdő 154, szőlő 2·5, adó alá nem eső terület 7 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer 6-os vetőforgó. Tengerit 40, vörösherét 30, luczernát 20, bükkönyt 20, burgundi répát 15 és mákot 10 holdon termel. Lóállomány 11; ebből igás 7, urasági 4, mind állami ménektől származó és a gazdaságban jól használható. Szarvasmarhaállomány 68; ebből jármosökör 28 gömöri; tehén 18, tinó 12, üsző 8 és 2 tenyészbika, mind simmenthali és berni keresztezés. Juhállomány 700 hazai fésűsgyapjas, 20 tenyészkossal. Sertésállomány 48 kisjenői szőke göndör mangalicza, közötte 10 anyakocza és 2 kan. Napi tejtermelés 120—150 liter, melyet lefölöznek s vaj készül belőle, a mit nyáron helyben, télen Budapesten értékesítenek. Baromfitenyésztésében vegyesfajta tyúkokat, ludakat és pekingi kacsákat nevel, leginkább házi szükségletre. Van méhészete, 10 törzs, orsz. méh. egyes. kaptárokban. Erdészetében uralkodó fanem az ákácz, melyet 20 éves fordában kezelnek. A szállítási útak jók. A termék szőlőkaró, gazdasági szerszámfa, lőcs és tűzifa. Borászatában a fő borszőlőfaj ezerjó, mézesfehér, rizling, kadarka és amerikai alanyra oltott riparia portalis; a fő csemegefaj a piros és fehér chasselas. Gyümölcsösében kb. 300 különféle fajú fa van, a fölösleget Budapesten értékesítik. Van Herzfeld Frigyessel közösen egy kétkerekű patakmalma, több vető, két fűkaszáló és egy arató (marokrakó) gépe. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfiaknál 120—240, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhaszonbér e vidéken kicsiben 30, nagyban 16—20 K.

Tótkelecsény. — *Janssen Ernő birtoka.* Összterület 1233, melyből beltelek 10, szántó 480, kaszáló 35 m. hold s a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszer szabadgazdálkodás. Lóállomány 12 igás, vegyes fajú. Szarvasmarhaállomány 70; ebből jármosökör 24 fehér, tehén 10, tinó, üsző és gulyabeli 15, hízómarha 20 s tenyészbika 1, mind nyugati. Juhállomány 1000 rambouillette, 35 tenyészkossal. Sertésállomány 25 mangalicza anyakocza és szaporulata, 3 kannal. Baromfitenyésztésében orpington és magyar fajú tyúkokat nevel s a fejlesztés most van folyamatban. Van halastavi halászata, melyben pisztrángot tenyészt. Erdészetében cser és tölgy az uralkodó fanem s újabban 130.000 ákáczfacsemetét ültettek; a termék tűzifa. Gyümölcsösében 5 holdon almát, szilvát és körtét termeszt eladásra. Van 6 HP gőzcséplőkészlete. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámár férfiaknál 1—2·50, nőknél 0·80—1·60 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 10—12 K, a lapos földeken 20 K holdanként. Az itteni patak medrében vasércz található és a föld is vastartalmú.

Vidéfalva. — *Asbóth János birtoka.* Összterület 650 hold. Ezenkívül Krassó-Szörény vármegyében és Alsó-Ausztriában van még nagyobb birtoka. Gazdasági és üzemrendszer 7-es vetőforgó (kapás, árpa, lóhere, búza, bükköny, búza és árpa). Szarvasmarhaállomány kb. 100 drb. pinczgaui telivér. Juhállomány 300 drb. merinó-félvér. Borászatában a fő csemegefaj a chasselas. A birtokon van téglaégető.

Vilke. — *Néhai gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Forgách Ilona örökösei uradalma.* Alsó-esztergály, Etes, Gács, Gácsfalu, Gácsliget, Ipolyvarbó, Jelsőcz, Lentő, Lest, Maskófalva, Őrhalom, Tőrincs, Túrmező és Vilke határában terül el. Összterület 15.740 k. hold, melynek fele szántó, kaszáló és legelő s a másik fele erdő. Az uradalom több részben bérbe van adva,

csak az erdő áll házi kezelés alatt. Az uralkodó fanem a tölgy és csertölgy, melyet Vilkén 50, Lentőn, Lesten és Túrmezőn pedig 80 éves fordában kezelnek rendeszeres üzemterv szerint. A szállítási viszonyok középszerűek. A termék többnyire tűzifa és kis részben épületfa. Van halászat is Gácson. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámár férfaknál 2—4, nőknél 1·60—2 K. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 17 K nagyban k. holdanként.

*

E hegyekben és dombokban bővelkedő vármegyében szőlőmívelésre sok alkalmas terület állott rendelkezésre és ennek megfelelően sok hely is volt beültetve szőlővel a Mátra, Karancs, Cserhát, Naszály és a többi dombok oldalain. Kiválóan jó bortermő körzetek, a melyek nevet adtak e vármegye borainak, a következők : 1. *Pencz*, melyhez a nógrádi és a balassagyarmati járásnak mintegy 40 községe tartozott ; de egész Közép-Nógrád hasonló anyagot adott egyforma fekvéseiben Szécsény községig. —2. *Kozárd* ; ehhez nyolcz község sorozható, úgymint : Szirák, Buják, Bér, Cséese, Ecseg, Jobbágyi, Kozárd, Mátraszőlős, melyek elsőrendű bort adtak s a gyöngyös-visontai borokkal vetekedtek. — 3. *Szanda*, melynek bora zamatos, testes volta miatt önálló nevet vívott ki magának ; nagyon kedvelt és keresett bor volt. Nógrád vármegye a »Pest—Nógrádi« borvidékhez tartozik. Szőlőmívelés.

A fillokszera, mint az országnak minden más vidékén, fellépte után itt is rohamosan tette meg pusztító útját. 1888-ban a szőlők még normális termésben voltak s bár ezt megelőzőleg is akadtak pusztuló részek, de a főpusztulás 1888/89-re esik és pedig oly egyszerre, hogy 1890-ben már alig termett $^{1}/_{10}$ része a megelőző évek közép termésmennyiségének. A fillokszerát megelőző szőlőterület 12.802 k. hold volt s 1899-ig kipusztúlt 12.670 k. hold, tehát ekkor volt még 121 k. hold hegyi és 11 k. hold homoki régi szőlő. Fillokszera.

1899-ben újratelepítettek 393 k. holdat vadalanyra ojtott szőlővel ; vadalanyültetés 107, szénkénegezésre telepítve 143, immúnis homok telepítés 451, összesen 1094 k. hold ; tehát tiz év alatt a régi szőlőnek $^{1}/_{11}$ része újult fel. Ettől kezdve a szőlő újratelepítése mindenfelé élénkséget mutatott s a Balassagyarmatot övező homokterület kivételével a régi hegyi parlagszőlők is sakktáblaszerűen mindjobban tarkúlni kezdtek. 1909-ben már 2913 k. hold szőlő volt már újra ültetve. Összehasonlítva ezt a régi szőlőterület nagyságával, ez kevésnek mondható s hogy ez ideig ily kevés szőlőt újítottak föl a régi kipusztúlt szőlőterületekből, ennek oka az, hogy a régi szőlőmunkásokat és kisbirtokosokat három irányban vonta el a földmunkától a nagyobb napszám ; Losoncz gyáripara, Salgótarján bánya és gyárvidéke és Budapest. A kivándorlás e vármegyében nagyobb munkáshiányt nem okozott, de községenként ez is érezhetővé vált. Ujratelepítés.

A szőlőújítást e vármegyében nagyon megkönnyítette a szőlészeti és borászati felügyelőség székhelyének 1894-ben Nagymarosról Balassagyarmatra történt áthelyezése, melyet 1898-ban Szirákra s 1903-ban újból Balassagyarmatra helyeztek vissza ; továbbá Szirákon és Romhányban két állami amerikai szőlőtelepnek, számos kis községben amerikai vesszőtermelő-telepeknek és három mintaszőlőnek (Buják, Alsósáp, Nagyoroszi) a fölállítása ; több éven át ingyenes amerikai vadvessző kiosztás és később az állmi telepekről szőlőojtványoknak és vadvesszőnek kedvezményes árú kiosztása.

Az 1896. évi V. t.-cz. alapján engedélyezett agrárbank-kölcsönök e vármegyében nem sokat lendítettek a szőlők újabb telepítésén. Ugyanis, a kik ezt a kölcsönt igénybe vették, azok sem mindig a czélnak megfelelően használták föl. Az állam segítségére volt a szőlőbirtokosoknak a bizományi szénkénegraktár fölállításával is, a mely a Nógrád-vármegyei Gazdasági Egyesület támogatásával 1903-ban keletkezett. Ezt a bizományi szénkénegraktárt újabban egy kereskedő kezelésébe adták át. Hátránya volt azonban a szőlőtelepítésnek a már előzőleg említett nagyméretű munkáselvonás, az állami amerikai szőlőtelepeknek hat év után való megszüntetése s különösen az alföldi lőre boroknak e vármegyébe történt zúdítása a borkereskedők révén.

Az új szőlőtelepítésnek minden irányban akadtak hívei, mert egyesek az amerikai direkt termőket ültették, mások az amerikai alanyra ojtott vesszőkhöz fordúltak, szénkéneggel gyérítettek, avagy immúnis homokba ültettek, sőt egy községben a vízzel való elárasztásnak is láthatjuk alapjait. E telepítési módok közűl a direkt termők telepítése ma már annyira visszafejlődött, hogy Othello, Yorkmadeira, Jacquez, Herbemont fajokból összesen 50—52 k. holdra tehetjük az élő telepítéseket, s itt leginkább az Othello van túlsúlyban ; le a fillokszera las-

sanként mind szűkebb térre szorítja e kellemetlen ízű szőlőfajok termelését. Legelterjedtebb telepítési mód az amerikai alanyokra ojtott európai fajokkal való telepítés s még ott is erőltetik ezt a telepítési módot, hol ezek az alanyfajok a talaj magas mésztartalmát nem bírják ki. (Ezért van az, hogy némely községben a termésátlag igen rossz).

Számosan megkezdték a hazai fajú szőlőtőkék ültetését, szénkéneggel való gyérítő eljárással; ezek a legszebb telepítések, ha a talaj könnyű, laza összetételű (agyagmárga, apoka, homokos meszes agyag, mészhomok). S ott, a hol a kötött agyagtalaj és ezek a fölsorolt laza talajok vegyesen fordúlnak elő, számos szőlőbirtokos kettes telepítést alkalmaz és pedig mind az amerikai alanyra ojtott hazai fajt, mind a szénkéneggel való gyérítő eljárást. E birtokosoknál találhatók a legszebb telepítések, a legharmónikusabb külsőben és termő erőben. E telepítési módot itt már 12 éve alkalmazzák s nem hagy semmi kivánni valót hátra, noha a határvonalak sokszor czikkczakkosak s a külső után föl nem ismerhetők. Ezzel a móddal igen sok ojtványnyal telepített szőlőt részletes ledöntéssel javítottak meg s a foltonként magas mésztartalmú részeket ezentúl szénkéneggel kezelik.

A legrégibb ojtványtelepítésű szőlők: Szirákon gróf *Dégenfeld* Lajos és Bujákon gróf *Pappenheim* Siegfriedné gróf *Károlyi* Erzsébet birtokán találhatók, teljesen jó állapotban. 22—23 évesek, vegyes ripária alanyon állanak és ezzel fényesen igazolják azt, hogy a vegyes ripáriák között is van több olyan fajta, mely tartósság és termőképesség dolgában a ripária portálissal egyenjogú s megdönti azt a ferde állítást, hogy a ripária-alany hazánkban nem adna tartós és jól termő tőkéket. A Balassagyarmatot övező immúnis homokterületek igen tág teret engedtek a szőlőtelepítésnek és éltek is vele a földbirtokosok, hisz az újratelepített szőlőnek negyedrésze homokon van, de mindezeknek, mind a Zagyva melletti homoki szőlőknek Lőrinczi községben megvan ugyanaz a hátrányuk, hogy alacsony fekvésűek és a legkisebb hideg is leperzseli őket kora őszszel és késő tavaszszal s így a terméshozam nem biztos, a jövedelmezőség nem kielégítő, különösen az Ipolyvölgyén, hol a Krivánról lehúzódó hideg, sűvítő szél kelleténél mélyebben lehűti a levegőt. Nem is terjed már a homoki szőlőtelepítés úgy, mint az előző évtizedben. Nógrád vármegyében az újratelepített szőlők nem igen mennek a tenger magasságán felül 200 méterrel, sőt sok helyen nem vették figyelembe elődeik tapasztalatát és alsó fekvésekben oly területeket is beültettek, a melyeken régen nem voltak szőlők és e területek az elfagyásnak sokszor ki vannak téve. A tenger színe fölött kétszáz méternél magasabban fekvő szőlők ritkaságszámba mennek, de az alsó fekvések igen gyakoriak.

Szőlőbirtokok. E vármegyében úgynevezett szőlőuradalmak nincsenek. Nagyobb szőlőt a következő birtokosok tartanak rendes mívelés alatt: *Madách* Emánuel Csesztve és Ipolyszög, gróf *Vay* Gábor Ipolyszög, *Fröhlich* Frigyes Ipolyszög, özv. *Simonyi* Dénesné Szügy, *Hanzély* Gyula Szügy, gróf *Mailáth* Géza Órhalom és Patvarcz; ezek homoki telepítések. Gróf *Zichy* seniorátus Zsély és Vadkert, *Negró* Adolf Cserhátsurány, *Prónay* Mihály Alsópetény, *Drucker* Jenő dr. Pencz, *Ivánka* Imre Nagygécz, *Luby* N. Csalár, *Szigyártó* Pál Nógrádszakal, gróf *Dégenfeld* Lajos Szirák, *Balássy* Árpád Csécse, báró *Schosberger* Rezső Selyp, gróf *Pappenheim* Siegfriedné gróf *Károlyi* Erzsébet Buják, özv. *Kállay* Benjáminné Berczel, báró *Jeszenszky* Sándor Nógrádkövesd, *Stephani* Ervin Fülek, *Hecht* Samu Karancskeszi, *Dessewffy* Dezső Vanyarcz.

Bortermés. A vármegyében termett bornak a minősége: 60% elsőrendű asztali bor, 15% pecsenye bor, 5% vörös bor és 20% gyengébb asztali bor. A holdankénti termés átlaga évjáratok szerint 10—25 hl. s így az évi termés 29.000 és 72.500 hl. között váltakozik. Jól mívelt szőlők egyesek birtokában 10 évi átlagban a 25 hektolitert is megadják s tiz évet véve alapul, 3—4 évben a 40 hektolitert, mint átlagot beszűrik, mert Nógrád vármegye hegyeinek déli oldala kiválóan alkalmas szőlőmívelésre, a rövid csapos míveletek mellett is nagy és biztos a termés, a minek főokát az igen kedvező nyárutóban és őszben leljük, a mikor a tőkén a vesszők alsó szemei jól beérhetnek majd minden évben, s igen kevés trágyamennyiség is jól érvényesül. S ha a birtokosság elállana a fajok sokaságától és ezerjóra, mézesfehérre, olaszrizlingre s pirosdinkára (ez utóbbi fajta szőlő adta ezerjóval kapcsolatban a régi zamatos és testes borokat, a penczit és szandait, mely eredeti nógrádmegyei faj) fektetné a további telepítést, boraival a régi piaczokat visszaszerezhetné. A vármegye borainak ma is kiváló jóságát mutatja az is, hogy az

Alföldről Nógrádba özönlött üres könnyű boroknak kellemes ízt és zamatot úgy adnak a kereskedők, hogy egyharmadát s felét e vármegye terméséből keverik hozzá, s azután mint e vármegyeit értékesítik.

Leginkább elterjedt szőlőfajok a következők : Fehér borfajok : ezerjó, mézesfehér, olaszrizling, pirosdinka, sárfehér, bogdányi dinka, juhfark, zöldszilváni, kövidinka és muscat lunel ; vörös borfajok : kadarka, oporto, nagyburgundi, merlot, carbenet. A csemegeszőlőfajok : a chasselas fehér és piros fajtái, a muskotálynak több faja, néhány kemény húsú asztali faj, a tökszőlő (aramon); ez utóbbiakat a dunamenti községekben, de nem tömegesen termelik. A Duna mentén a mézesfehér igen kedvelt asztali szőlő s nagy tömegekben szállítják is ; továbbá az úriházaknál a legkedvesebb téli álló szőlő a már említett pirosdinka ; ezt sokan jobbnak és ízletesebbnek tartják a pirosbakatornál. Szőlőfajok.

A borkereskedelem e vármegye területén szűk látókörrel dolgozik s leginkább a kocsmák és vendéglők kielégítésére szorítkozik. A termelők a belterjesebb pinczészettel s palaczk-borok forgalomba hozatalával nem foglalkoznak. Távoli idegen vármegyékből, sőt Ausztriából is jönnek kereskedők a nagyobb bortételek vételére. A mostani borárak literenként 26 fillér és egy korona között mozognak ; normális körülmények között a rendes borár nagy tömegekben eladva 36—44 fillér ; az ó-bor árak évjárat és tulajdonos szerint igen változók. Az újabb forgalom terén különösen kiemelhető a községi fogyasztási szövetkezetek fele ; ez a rész ugyanis felfogván nemes hivatását, a megyebeli bortermést szerzi meg és méri ki tagjainak. Ez egészségesebb versenyt hozott és fog hozni a kereskedelembe is, föltéve, hogy vezetőiket nem a nyereség, de valódi czéljuk vezeti, hogy t. i. jó és olcsó anyaggal s így borral is ellássák tagjaikat. Ez idő szerint a vármegye bortermésének $^1/_5$ részét a szövetkezetek hozzák kis mértékben forgalomba. Borértékesítés.

A csemegeszőlő termelését különösen a nógrádi járás űzi, de itt kiemelhetők Nógrádverőcze, Kismaros, Kosd, Rád, Pencz községek, hol a termelt szőlőt, mind ilyen módon értékesítik. Továbbá a vasútak mentén levő községekben is igen erősen fejlett a csemegeszőlő kereskedés. A kismarosiak külföldre is nagy mennyiséget szállítanak ; ezeknek a nagymarosiak erős vevő és eladó versenytársaik, mind e vármegyében, mind a külföldön. A »Marosi« név ismert volt nemcsak az országban, hanem Ausztriában és Németországban is ; azonban a németországi piaczokat elvesztették, midőn a hazai szőlők rohamos pusztulása következtében az országban elég sok és olcsó anyagot nem kapván, Olaszországba mentek vásárolni s közvetetlenül onnan szállították Németország városaiba az asztali szőlőt s így megtanítva az olaszokat a szőlőcsomagolásra, ők maguk mutatták meg az útat az olaszoknak a fogyasztó piaczokhoz. Ezután az olaszok a marosiak nélkül is elvégezték a szállítást, kiszorítván őket ezekről a piaczokról. Ezzel a marosiak anyagilag sokat ártottak maguknak és a későbbi hazai termelésnek. A vármegyében a csemegeszőlő termesztésnek és kereskedésnek mindazokban az években, melyekben az alföldi és homoki szőlőket valami csapás éri, vagy az időjárás nem kedvező, vagy nincs túl nagy termés, még mindig szép haszna volt és van mind kifelé, mind a vármegyében, a három forgalmi góczpontban. S az áringadozás ellenére a 10 évi átlagár, kilónként 36—44 fillér között váltakozott, a mi mellett a szőlőmívelés és a csemegeszőlő-kereskedés kellő jövedelmet hoz. Csemegeszőlő.

Sem a borok, sem a csemegeszőlők értékesítésére itt társulatok, szövetkezetek, pinczeszövetkezetek nem alakultak s míg ily árakat érnek el a termelők, nem igen lesz erre indító ok a *kényszer*, hogy csoportosuljanak ; annál kevésbé van erre kilátás, ha a községi fogyasztási és értékesítő szövetkezetek közűl egyre többen térnek át arra, hogy kizárólag e vármegye területén termett bort áruljanak.

Pezsgőborgyártással e vármegyében csak egy kísérlet történt. Berczelen báró *Marschall* Gyula 1880—1884-ig »Carte Blanche« czímen három »márkát« is hozott forgalomba, de a további gyártás megszűnt. A cognac főzés 1883-ban kezdődött s igen kedvezően indúlt meg Salgótarjánban ; részben Karancskesziben termett, részben vett borokból *Weissenbacher* János állította elő és 1889-ben egy és két kereszt alatt forgalomba hozva, fogyasztása nagy lendületet vett, de e család vagyoni bukása magával rántotta ez üzletágat is. 1901-ben a sokat igérő s jól megalapozott űzlet és anyag eladásra került és ez anyagból Cservenyák György balassagyarmati és Hankus János salgótarján gyógyszerészeknél még ma is van készlet, mely egy és két kereszt alatt a régi czímén még ma is kapható ; ennek jósága elsőrendű és sok finom franczia küldeménynyel is kiállja a versenyt. Pezsgő és cognac.

*

Erdészet.

Mint már czikkünk elején említettük, Nógrád vármegyét természeti viszonyai és fekvése kiválóan alkalmassá teszik az erdőmívelésre. A vármegye 718.055 k. holdnyi összterületéből 208.944 k. hold, vagyis 120.221 hektár az erdő, a mi az összterület 29%-ának felel meg. (Az erdőhivatal kimutatása nem egyezik teljesen a kataszterével, mert az előbbiében az erdősítésre kijelölt s ma még kopár területek is bennfoglaltatnak). Az összes erdőterületekből ezek szerint minden lakosra 0·8 k. hold erdő esik. A mai viszonyokat a 25 év előtti állapottal összehasonlítva, a vármegye erdőterülete mintegy ½%-kal gyarapodott, noha a múlt század 80-as éveinek elején foganatosított gyakori erdőirtások még a föltétlen erdőtalajt is mezőgazdasági czélokra alakították át. A szaporodás ennélfogva határozottan az újabb telepítéseknek, nevezetesen megyeszerte a kopár területek és főleg a lazább talajszerkezetű dombvidékek szép eredménynyel teljesített befásításának eredménye.

Fekvés, fanem.

A vármegye erdőségei az Osztrovszki-Vepor-hegység, a Mátra és a Börzsönyi hegyek nyúlványain és a Cserhátou terülnek el. A talaj minősége szerint a véderdő 5421 hektár, a föltétlen erdőtalajon álló erdő 111.633 és a nem föltétlen erdőtalajon álló erdő 3167 hektár kiterjedésű. Uralkodó fanem a tölgy, azután a bükk és más lombfa (melyek között az ákácz is helyet foglal), végül pedig a fenyő. Terület szerint részletezve, a tölgyerdő 84.200, a bükk és más lombfaerdő 33.572 és a fenyőerdő 2449 hektárt foglal el.

Birtokviszonyok.

A 120.221 hektár összes erdőterületből tervszerű kezelésre van kötelezve 37.405 hektár; ebből állami kezelésben van 13.626 hektár, mely 169 község határában terül el és 287 erdőbirtokból áll. Az állami kezelésben levő erdők tulajdonosok szerint a következőképen oszolnak meg: *községi* erdő: egy községben 1·9 k. hold; *úrbéri* erdő: 185 község határában 14.521·8; Losoncz r. t. *város* erdeje: 1205·8; *egyházi* erdő: 15 község határában 176·8; *közbirtokossági* erdő: 10 község határában 2908·8; *beerdősítendő* kopár terület: 75 község határában 3862·7 k. hold.

Az erdőtörvény, vagyis az 1879: XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó többi erdőbirtokokra rendszeres űzemtervek vannak megállapítva és a kezelést szakképzett külön erdőtisztek teljesítik. Ide tartoznak a következő nagyobb erdőbirtokosok erdőbirtokai: Fülöp Szász Coburg-Gothai herczeg uradalma, a gróf Zichy-féle seniorális uradalom, az esztergomi érsekség, az esztergomi főkáptalan, a váczi püspökség, az Éjszakmagyarországi Egyesült Kőszénbánya- és Iparvállalat részv.-társ., a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű részv.-társ. és a Salgótarjáni Vasmű részv.-társ.

A többi erdőbirtokok, tehát a vármegye erdőségeinek kétharmad része, nemcsak magánkézben, de magánkezelésben is vannak. E csoportnál a nagyobb erdőbirtokosok közűl felemlítendők: gróf *Forgách* János, gróf *Forgách* József, gróf *Pappenheim* Siegfried és neje, gróf *Berchtold* Miklós, *Sváb* Sándor stb., a kiknél még rendszeres kezelés folyik, de a többi erdőbirtokokon, melyek rendszerint kisebbek is, sem a kihasználás, sem az újra erdősítés tekintetében semmiféle rendszer nem érvényesül.

Erdőgazdálkodás.

Mint az előadottakból következik, czélirányos erdőgazdálkodást csak az államilag kezelt erdőbirtokokon űznek, melyekre jóváhagyott rendszeres gazdasági üzemtervek vannak; kivéve a legújabban átvett területeket, melyeken ideiglenes gazdasági tervek alapján történik a gazdálkodás és a fásítás alatt levő kopár területeket, melyeken ez idő szerint még úgy sem gyakorolható semmiféle használat. A kisebb erdőbirtokok csaknem kivétel nélkül tűzifagazdaságra vannak berendezve, míg a cserhántás a vegyileg előállított cserzőanyagok versenye következtében egyre jobban veszít jelentőségéből. A bükköt 80, a tölgyet mint műfát szintén 80 és mint tűzifát 40—60, az ákáczot pedig 20—25 éves vágásfordulóban kezelik. A cserkérget is 20 éves fordulóban hántják. De sem ezt, sem a vágás fordulókat a magán-erdőbirtokokon nem igen tartják be, noha ezzel az erdők elértéktelenedését idézik elő, tehát tetemes kárt okoznak maguknak. Az üzemtervileg engedélyezett fahasználatok az államilag kezelt területeken aránylag csekély terjedelmüek, a mennyiben évente átlag 250 k. holdat tesznek ki; a kivágott famennyiség teljesen a birtokosok tűzifaszükségletének fedezésére szolgál. Rendkívüli esetekben megengedik ugyan, hogy egyszerre több évi vágásterület fatermése használtassék ki, ilyenkor azonban ugyanannyi évig szüneteln ie kell a további vágásnak. Az ekként nyert nagyobb famennyiséget

többnyire nyilvános árverésen értékesítik. Az erdei mellékhaszonvételek közűl legfontosabb az erdei legeltetés, mely azonban az űzemtervek előírásainak megfelelően az erdőterületnek csupán mintegy 48%-án van megengedve ; így például az elmúlt 1910. évben is 14.036·7 k. holdon tilos volt a legeltetés. Ennek ellenében viszont sok helyen meg van engedve a fűsarlózás, mely főként a szegényebb néposztályra gyakorolt hasznával a legeltetési tilalmat ellensúlyozza.

Értékesítés. Mint föntebb említettük, a kivágott fa az erdőbirtokosok saját szükségletére szolgál, sőt még azt is alig fedezi. Csak rendkívüli vágások engedélyezése esetén kerül fa eladásra, a mikor az értékesítési viszonyok tekintetbe jöhetnek. Az állami kezelés mellett nemcsak a szakszerű kezelés, hanem a faértékesítésnek a helyes elvek szerint való keresztülvitele következtében az erdők jövedelmezősége tetemesen növekedett. A tölgyműfa ára a helyszínen köbméterenként 23·55 K ; a tűzifa köbméterje 4 K. A nagyobb erdőbirtokokon meglehetős intenziv házi kezelés van alkalmazásban, viszont a középbirtokokon a faértékesítés terület alapján történik és itt az árak a fák méretei és minősége szerint igen nagy eltéréseket mutatnak. A cserfakéreg köbméterje a kereslet nagyságához mérten 1 és 3 K között váltakozik. A szállítási viszonyok — az erdőgazdálkodás szempontjából — eléggé tűrhetőek, bár túlnyomó részben csak a tengelyen való szállításra szorítkoznak.

Erdősítés. A vágások pótlását és a kopár területek fásítását csemeteültetés útján szokták eszközölni. Az 1910. évben Nógrád vármegye 172 erdőbirtokán beerdősítendő volt 1049·19 k. holdnyi terület, melyből mesterséges úton 642·4 k. holdat be is erdősítettek, 455·75 k. hold pedig erdősítetlen maradt. Az erdősítés eredménye évről-évre kedvezőbb, a mi azzal az egyre fokozódó erdőültetési kedvvel magyarázható, a melylyel a teljesen hasznavehetetlen, kopár területeket befásítják és megkötik. Hogy mindamellett mégis maradt beerdősítetlen terület, annak oka a kedvezőtlen időjárásban és egyéb helyi okokban keresendő.

Az erdei tisztások beültetésére és a vágások hézagainak pótlására szükséges erdei facsemeték nevelése céljából Balassagyarmaton, Losonczon és Litkén 27·62 k. holdnyi terjedelemben állami csemetekertek vannak berendezve, melyekből 1910-ben 3,191.000 drb. facsemetét adtak ki. Ebből a föntebb jelzett erdősítésre mintegy 2,569.600 darabot használtak fel. Ezenkívül van a vármegyében 11 magánbirtokostól fenntartott csemetekert, 6·97 k. hold terjedelemben, melyekből az elmúlt év folyamán 179.000 darab csemetét használtak fel erdősítési célokra. Balassagyarmaton van ezenkívül még egy kisebb terjedelmű állami eperfacsemetekert, mely 100—120 ezernyi csemetekészletével a selyemtenyésztést van hivatva Nógrádban előmozdítani. Nagy sikerrel működik továbbá a litkei áll. csemetekerttel kapcsolatos gyümölcsfaiskola, melynek eredményeként a községi és magánfaiskolákat rohamosan beszüntetik, mert itt sokkal erőteljesebb és fajazonosság szempontjából sokkal megbízhatóbb ojtványokat szerezhet a közönség ; innen a múlt évben 2414 darab hároméves csemetét osztottak ki.

Hivatalok. Rendszeres erdőkezelésről Nógrádban csak az erdőtörvény megalkotása óta lehet beszélni. De még ez az állapot is meglehetősen kezdetleges volt, mert a kezelő személyzetnek szakértő fölöttes hatósága nem lévén, szolgálati szempontból is a vármegyei erdészeti bizottságnak volt alárendelve addig, a míg a törvényhatóság 1888-ban szerződést kötött az állammal, a vármegye kisebb testületi erdeinek állami erdőtisztekkel való kezelésére. Ugyanez évben állították föl a balassagyarmati vezető erdőgondnokságot és a losonczi erdőgondnokságot és csak 1899-ben szervezték Balassagyarmaton az állami erdőhivatalt, melynek működési körébe Nógrád vármegyén kívül Hont és Heves vármegyék is tartoznak. Felügyeleti tekintetekben Nógrád a beszterczebányai erdőfelügyelőség alá tartozik. Az állami erdőhivatal szervezésével a balassagyarmati és losonczi m. kir járási *erdőgondnokság* továbbra is megmaradt ; az előbbihez a balassagyarmati, nógrádi, szécsényi és sziráki, az utóbbihoz Losoncz város, a füleki, gácsi és losonczi járások tartoznak. Az erdőkezelést a két erdőgondnok vezetése alatt hat szakképzett erdőőr és 163 erdőszolga, másként erdőkerülő teljesíti.

Az erdészeti ügyek egyébként a vármegye közigazgatási erdészeti albizottságánál nyernek hatósági elintézést, a mely újabban az erdőparczellázások korlátozása érdekében megfelelő szabályrendelet alkotását határozta el. Erre az adott okot, hogy a magánbirtokosok föltétlen erdőtalajon álló erdőbirtokaikat törvényellenesen kiirtják, mezőgazdasági célokra parczellázzák és a mezőgazdasági

használatra csak ideig-óráig alkalmas talaj kizsarolásával sokkal nagyobb károkat okoznak, mint a minő a haszon, a mely a mezőgazdasági kultura terjedésével a lakosságra hárul. Fölemlíthetjük még azokat a köz- és úrbéres birtokosságokat, melyek az 1898 : XIX. t.-ez. értelmében a rendszeres erdőkezelés és egyöntetű eljárás érdekében egyesülni és ügyviteli szabályzatot alkotni kötelesek. Ilyen van a vármegyében 263, melyek közül 254 már meg is alakult, ezekből pedig 39 tisztviselőit is megválasztotta és véglegesen szervezkedett.

Károk. Az erdei károk Nógrád vármegyében általában nem nagy jelentőségüek, miután azok a kevésbé értékes faválasztékok elidegenítésére szorítkoznak. Már jelentősebbek a futótüzek, melyek rendszerint tavaszszal, száraz időjáráskor pedig nyáron is elég sűrűn szoktak fellépni. Ezek többnyire onnan származnak, hogy a népben az a hit él, hogy a legelő vagy rét csak akkor lesz dús, ha leégetik. Ennek szabad helyen semmi akadálya nincs, de erdők közelében vagy erdőtisztásokon nem egyszer nagyobb veszedelmet idéz elő. A legnagyobb károkat okozza azonban az ocneria dispar nevű hernyó, mely ha a csererdőkben föllép, rendszerint három éven át pusztítja azokat. Az első és utólsó évben kevésbé, de a második évben való tömeges megjelenésével sok helyütt teljesen lepusztítja a fákat és az egész erdő egyetlen levél nélkül, kopáran áll ; minek következtében a fa fejlődése ugyanannyi évvel visszamarad. Ilyen veszedelem két év előtt volt Nógrád vármegye cseres erdeiben, de az elmúlt évben már teljesen megszűnt.

Parkok és emlékfák. Alig van a vármegyének olyan számottevő uradalma, a mely mellett kisebb-nagyobb park ne volna. Nyilvános kertek és ligetek azonban csak a r. t. városban, a vármegye székhelyén vannak. Ilyenek Losonczon a Kármán-sétány, melynek területe csak 1400 □-öl s közepén az egykori költőnek : Kármán Józsefnek az emlékoszlopa áll és a 31 k. hold kiterjedésű Erzsébet-liget ; Balassagyarmaton néhai Erzsébet királynénk emlékére szintén szép és kellemes Erzsébet-ligetet találunk, melyet újabban telepítettek mintegy hat k. holdon és egyik sarkában az 1848—49-ben elesett nógrádmegyei honvédek emlékét őrző csinos kőoszlop áll ; a község külterületén pedig az ú. n. Népliget van, melyet 1892-ben 13·75 k. holdon *Kondor* Vilmos erdőtanácsos, a balassagyarmati erdőhivatal vezetője telepített. A kiültetésre szükséges faanyagot részben az állami csemetekertből szerezték, részben a vármegyei urak ajándékozták, sőt még néhai József főherczeg is küldött hozzá számos csemetét alcsúthi és margitszigeti kertészetéből. Ezek közül különösen szépen fejlődött egy eczetfa, mely egészen kiválik a többi közül s ezt legközelebb egy kis emléktáblával szándékoznak megjelölni. Egyébként ilyen történelmi emlékű vagy természeti nevezetességű fát többet találunk a vármegyében. Igy a nógrádi vár romjai közelében álló hatalmas, vén hársfáról azt beszélik, hogy már a honfoglaláskor ott állt. Egy tót népballada így zeng róla :

Turul madár rászállott a lippára, (hársfa)
Feltűzték a Hunger zászlót a várra,
Kunócz főúr lett már Naugrád gazdája,
Folkus bíró lett a tótok bírája.

Romhányban szintén van egy öreg hárs, melyet Rákóczi hársának neveznek, mivel a romhányi csata idején a fejedelem állítólag alatta állt volna. Ugyancsak Romhányban van egy török mogyorófa, mely még a török időkből való. Diósjenőn báró Pirett tulajdonában van egy olyan hatalmas méretű tölgy, melyet hat ember karja alig tud körülfogni. Végül megemlítjük, hogy újabban Litke és Piliny közelében az erdőkben nyári szarvasgombát is találtak, a mely nemcsak e vidéken való ritkasága miatt, hanem mint ízletes tápláló növény is megérdemli a figyelmet.

Vadászat. A vadászattal, a mennyiben az az erdészettől úgyszólván el sem választható, a következőkben foglalkozunk, annál is inkább, mert a vármegyében igen szép és nagy vadállománynyal rendelkező területek vannak. Ezek között első helyen áll a *Zichy*-féle seniorális uradalomhoz tartozó nagylibercsei terület, a mely a szabad területek közül leginkább bővelkedik vadban s a hol a legszebb agancsos példányok találhatók. Utánna gróf *Károlyi* Erzsébet bujáki pagonya említendő, melynek egy része ugyan már be van kerítve, de többi részét is vadaskertté alakítják át. Ezen a két területen van még a legszebb sörtevadállomány is.

Igen szép és szarvasban bővelkedő területek még : gróf *Forgách* János gácsi és gróf *Wenckheim* Ferencz vilkei reviérjei, a *Coburg* herczegi uradalomhoz tartozó litkei, *Sváb* Károly diósjenői és gróf *Berchtold* Miklós nagyoroszi erdőségei, melyek-

ben szintén szép számmal van a szarvas és bár a sertésvész pusztítása óta már ritkább, de mindig megtalálható a sörtevad is.

Vadaskert, a most alakuló bujákin kívül, a vármegye területén csak egy van, a gróf *Almássy* Dénes tulajdonában lévő kékkői, mintegy 1500 hold kiterjedésű erdő, dróttal magasan bekerítve, melyet még kb. 2000 holdas szabad területű erdőség vesz körül, hol néhány éve a muflont is meghonosították.

Az őzek az említett területeken többé-kevésbé szintén tenyésznek, de ép a szarvasoknak utóbbi időkben történő nagyobb méretű szaporodása következtében lejjebb, a kisebb erdőségekbe huzódtak. Igy igen szép az őz-állomány az esztergomi érsekségnek az érsekvadkerti határban levő göröczi erdőségében és a Karancs hegységben.

Apróvadban Nógrád legnagyobb része meglehetősen szegény és bár igen sok alkalmas területe van az apróvad tenyésztésére, a területtulajdonosok nemtörődömsége következtében a nyúl és a fogoly elszaporodni nem tud. De azért ott, a hol törődnek a vaddal és némi gondot fordítanak rá, ott igen szép apróvad-állomány van. Igy Nógrád déli részén : Heréd, Lőrinczi, Jobbágyi, stb. községekben és a föntebb fekvő Érsekvadkert, Dejtár, Patak és Ludány községekben is. Fáczán a vármegye területén kevés van, mivel erre a szép vadra alig fordítanak gondot. Legszebb fáczánosa van a »Dejtár-pataki vadásztársaság«-nak, az esztergomi érsekségtől és Érsekvadkert községtől bérelt területén és báró *Buttler* Ervinnek.

Vadásztársaság a vármegyében sok van, de olyan, melynek tagjai a vadat nemcsak lövik és pusztítják, de annak tenyésztésével, elszaporításával, a ragadozó vadaknak az írtásával is törődnek, vajmi kevés. A legszebb eredményt e tekintetben a »Dejtár-pataki vadásztársaság« érte el, mely rövid néhány év alatt telepített az ország apróvadban gazdag területeivel versenyző szép vadászterületet. Megemlítendő még a »Balassagyarmati vadásztársaság«, a szécsényi és losonczi vadásztársaságok. A vármegyének van egy falka-vadásztársasága is, a »Nógrádi falkavadásztársaság«.

Források : Hanzély Gyula gazdasági egyesületi alelnök, *Siklaky* Iván gazd. egyesületi titkár, *Balás* Barna birtokos, *Fischer* Samu dr. nógrádverőczei gyógyszerész, *Kilián* Ottó törvényhatósági állatorvos, *Kondor* Vilmos erdőtanácsos, *Sztranyavszky* Sándor dr., a pénzügyigazgatóság és kataszteri hivatal adatai, földmivelésügyi miniszteri kiadványok, hivatalos évi jelentések, statisztikák, a Nógrádvármegyei Gazdasági Egyesület *Hivatalos Közlönye*, *Bezerédj* Pál selyemtenyésztési felügyelő jelentése Nógrád vármegye selyemtenyésztésének állapotáról és a helyszínen gyűjtött adatok.

IPAR, KERESKEDELEM, HITELÜGY, FORGALOM.

Az ipar története.

Nógrád vármegye ipari kulturájának kezdete nagyon messze nyúlik vissza és kétségtelen, hogy itt már az Árpád-házi királyok korában, a vasipar mellett a fa-, cserépedény-, bőr- és szövőipar is virágzott.

A füleki és losonczi kézmívesek: magyarok és tótok, már a török hódoltság előtt versengtek egymással. A mohácsi vész (1526), mely a vármegye politikai és közigazgatási megoszlását vezette be, vagyoni pusztulást hozott a vármegyére.

A XVI. század derekán (1574), a vármegyében nincs több 228 helységnél; nincs több 1000 adófizető portánál (1494—1495-ben még 5000); a jobbágy lakosság száma alig 22.000 lélek, ezek között iparos Füleken, Losonczon, Gácson, Szécsényben és Balassagyarmaton összesen alig 180, kiket a hódoltság mellett a többi más lakosokkal együtt még a földesurak is zaklattak. Ily viszonyok mellett a vármegyei ipar a törökvilágban s a nemzeti fölkelések korában (1541—1710) nagyobb fejlődésnek nem indulhatott. Ez időben Szinóbánya, Lónyabánya mezőváros volt és lakossága bányát mívelt; ezt a bányaüregek is bizonyítják.

A szatmári békekötés után (1711) az iparosok száma a vármegye területén, különösen Losonczon kezd emelkedni, mely utóbbi a régi Nógrád vármegyében az egyetlen szabadalmas mezőváros lévén, Magyarország legrégibb iparosvárosai közé tartozott, hol sok iparos telepedett le, a kik szorgalmukkal vagyont szereztek; különösen a kovácsok, szabók, tímárok, vargák, csizmadiák, mely utóbbiak III. Károly királytól kapták újabbi czéh-szabadalmukat.

Csak Mária Terézia és II. József uralkodása alatt kezd Nógrád vármegyében az ipar fellendülni. Divényben sziták és rosták, Málnapatokan és Divényhután zsindelyek, léczek, karók, deszkák készültek, Patakalján, Tamásin és Maskófalván jóhírű pipákat, Poltáron, Nagyfalun és Gácson cserépedényeket gyártottak. Jó meszet égettek Szőlősön és Szupatakon.

1767-ben alapítja gróf Forgách Antal híres gácsi posztógyárát, mely 1800-ban a legelőkelőbb főúrak részvételével részvénytársasággá alakúlt át. 1798-ban keletkezik Gácson a posztósok legénytársulata (Bruderschaft). Ugyancsak a XVIII. században keletkezett Gácson egy fayence-gyár, később pedig egy czukorgyár. Ugyanakkor virágzott a losonczi harangöntőipar. 1807-ben mintegy 30 községben 2000 fonónő dolgozott a gácsi posztógyár részére és több mint 300 vég posztót adtak el az egész országban. 1836-ban évenként már 6000 vég finom posztót, 600 rőf kazimirt, 30 mázsa harrasztot készített a gácsi posztógyár, melyben már 600—700 ember dolgozott állandóan. 1832-ben hozták be külföldről a gácsi posztógyárba az első 16 lóerős gőzgépet. Ez volt a legelső gőzgép, melyet hazánkban a gyáriparban alkalmaztak.

Czéhek.

Vármegyénkben a legtöbb czéh Losonczon volt, volt továbbá még Szécsényben és Balassagyarmaton. A losonczi czéhek eredete nagyon régi. Mivel azonban a várost sok viszontagság és pusztulás érte, alig van a losonczi czéhekről valami emlék. Az egyetlen, mely I. Ferencz királytól 1832-ból származik s e sorok írójának birtokában van, a losonczi magyar tímárok czéhszabadalma.

1835-ben Losonczon 42 varga, 38 tímár lakott külön-külön czéhet alkotva. A vargáknak külön utczájok is volt, a még ma is fennálló Varga-utcza. Legnépesebb volt a csizmadia-czéh, 140 taggal; 20 szíjgyártó-, 12 gombkötőmester, 14 posztós, kik szűrposztót készítettek s kallójuk a mostani losonczi gőzmalom helyén állott. A losonczi posztósok állítólag II. Józseftől kaptak czéhszabadalmat. Kalaposmester volt 15, kovács, lakatos, üveges együttesen 29 s ezek egy czéhbe tartoztak. A magyar- és német-szabóipar szépen virágzott Losonczon, a hol ebben 20—30 mester dolgozott. A többi kézmíves iparból volt: szűrszabó 10, szűcs 5, fésűs 5, kötélverő 3, asztalos 20, pék 4, kocsigyártó 3, kékfestő 3, fazekas

1

2

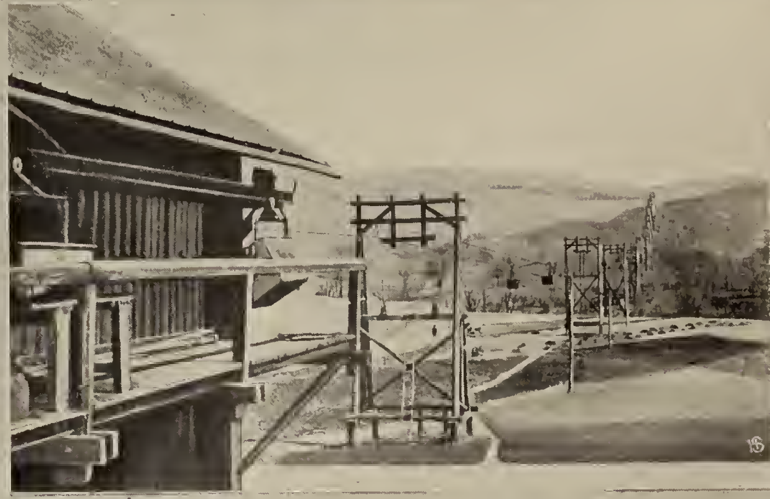
3

1—2. Részletek a selypi czukorgyárból. — 3. A selypi czementgyár.

Részletek a salgótarjáni kőszénbánya r. t. bányáiból.

12, cserepes 1, czukrász 1, kályhás 2, tűkovács 1, harangöntő 1, ónöntő 1, ezüstmíves 1.

1845-ben alakúlt Losonczon részvénytársasági alapon egy bőrgyár, mely azonban már 1849-ben elpusztult.

A védegylet idejében (1847) Losonczon a kézmívesek száma 344 önálló mester, 267 segéd és 275 inas, összesen 876 lélek volt.

Losonczot alkalmas vidéke és fekvése már a mult század negyvenes éveiben gyárvárosnak predesztinálta. A megindúlt fejlődést azonban megakasztotta a szabadságharcz, melynek gyászos emlékű, sötét pontja Losoncz pusztulása. Losoncz azonban ismét felépült romjaiból és ipara újabban soha nem remélt módon fellendült. 1850-ben kezdett újra épülni és ezzel az építőipar erős lökést nyert. Az iparosok ismét czéhekbe tömörültek és visszaállott a régi rend.

Losonczon a forradalom után több iparos volt, mint Balassagyarmaton vagy Szécsényben, mert a kik elmenekültek, azok ismét visszajöttek. 1854-ben Losonczon 283 önálló iparos dolgozott, 118 segéddel és 141 inassal; Balassagyarmaton 128 önálló iparos, 44 segéddel és 52 inassal; Szécsényben 85 önálló iparos, 22 segéddel és 31 inassal; Gácson 40 mester, 40 segéddel és inassal. 1848 után.

1854-ben alapítja a wieni *Schöller* czég Losonczon a kobalt- és nikkel-olvasztót, hol 50 munkást foglalkoztatott. Ezt a telepet köznyelven sokáig »pakfongyárnak« nevezték; de már régen megszűnt.

1862-ben alapítja *Wohl* Herman Losonczon a régi sörház mellett szeszgyárát, ezt azonban 1870-ben áttelepítette a mucsényi gazdaságba.

1867-ben alakul és épül a Felsőmagyarországi József-gőzmalom, a jelenlegi Losonczi Gőzmalom Részvénytársaság, mely sok viszontagság után végre a mai biztos révbe juthatott.

A gácsi posztógyár 1867-ben gróf *Forgách* Antal és Tolnai gróf *Festetits* Antal közreműködésével részvénytársasággá alakulván, 1871-ig működött, a mikor adás-vétel útján *Stricker* Ede, zayugróczi posztógyáros birtokába jutott.

1869-ben több losonczi polgár, *Grimm* Lajos, losonczi kereskedő vezetésével a »Losonczi gyapjúárú- és finomító-gyár részvénytársaság«-ot alapította Losoncz-apátfalván. A gyár csak finom posztó előállításával foglalkozotott és hetenként 1400—1500 méter posztót állított elő. Miután azonban a részvénytőke kicsi volt, 1872-ben a losonczi polgárok egy társulata átvette a gyárat; de ez is kénytelen volt az üzemet 1874-ben beszüntetni. Ez év őszén végre *Regenhart* Ferencz és társai pozsonyi czég vette meg a gyárat és azt kizárólag katonai posztó készítésére rendezte be. A gyár hetenként 4200—4500 méter katonai posztót tudott előállítani az új gépek segélyével.

Az alkotmányos aera beköszöntésével a gróf *Forgáchok* révén jelentékeny nagyipari élet kezd fejlődni Nógrád vármegyében, melynek hullámai túlnyomóan Salgótarján, Losoncz és annak éjszaki vidéke felé vették útjokat.

A gazdag salgótarjáni kőszénbányák révén keletkeznek Salgótarjánban és Losonczon az ország leghíresebb és legnagyobb gyártelepci, melyek nemcsak a hazai, de a világpiacz részére is termelnek. Salgótarján 1857-ben még jelentéktelen falu, 940 lakossal, ma 13.552 lakosa van, sok rakodó-, akna- és tárnatelepekkel. Boldogulását a kőszénnek köszönheti, melynck nyomaira már a múlt századokban bukkantak, de kellőképen felhasználni nem tudtak. Brellich János és társa wieni czég alapította eredetileg a hatvanas években a Szent István kőszénbánya-részvénytársaságot, s ez nyert engedélyt egy Salgótarjántól Budapestig terjedő lóvasút építésére, melyet azonban később rendes, szabályszerű gőzmozdony használatára tettek alkalmassá; de ez nem boldogult és csak akkor lendűlt fel, mikor azt a magyar kormány átvette és egész Ruttkáig kiépíttette. A salgótarjáni vasút legelőször 1867 május havában nyílt meg, azután 7,200.000 forintért a magyar állam tulajdonába ment át. Az eddigi tulajdonos ettől kezdve a Salgótarjáni Kőszénbánya r. t. czímet vette fel s székhelyét Budapestre tette át. Bányászat.

Vármegyénkben a szénbányászat abban az arányban fokozódott, a mint iparunk és vasúthálózatunk erősödött. Ma már e téren nagy a fejlődés, melyet a Salgótarjáni Kőszénbánya r. t. és az Éjszakmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat r. t. (székhely Budapest) szénbányái: Salgótarján, Zagyvaróna, Etés, Kisterenye, Vecseklő, Kazár, Vizslás, Pálfalva, Mátranovák, Karancs és Baglyasalja telepeken, 7500 munkással tevékenyen fejlesztenek. A kiaknázott szén minősége kitűnő, a kőszéntermelés mennyisége pedig állandó emelkedést

mutat. Újabb keletű a »Rapp-Romhányi Kőszénbánya Társulat« Losoncz székhelylyel, mely barnaszenet termel.

Vas és fémipar. A vasszükséglet a múlt század folyamán óriási mértékben növekedett, ennek hatása alatt fejlődött Nógrád vármegyében a jelentős vasipar s ezt az alkalmat használta fel az újabb időben *Kossuch* János, ő alapította 1854-ben a szinóbányai vasgyárat, melyet később *Kuhinka* Testvérek katalinvölgyi üveggyárával elcserélt. A vasgyár tehát Kuhinka Ferenczé lett. Leginkább nyersvasat és kereskedelmi öntvényt termelt, a vasérczet Szinóbánya, Ipolyróna és Etrefalva községek határán levő bányatelepekből kapta, de a vasércz kifogyván, ezzel vármegyénkben a termelés megszűnt. A gyár jelenleg *Kramer* J. budapesti czég tulajdona, a ki gőzerővel berendezve, 200 munkással dolgozik. Gyárt vízvezetéki, csatornázási czikkeket, csöveket és mindenféle öntöttvas alkatrészeket.

Hazánk egyik legismertebb és legnevezetesebb vasgyára Nógrád vármegyében a Rimamurány-Salgótarjáni Vasfinomító Társaság salgótarjáni gyára, mely 1869-ben alakult s működését gőzerőre berendezve, 1871-ben kezdte meg. Több nevezetes hengerművel, vizszivattyúval, metszőgéppel, kör- és olvasztó-kemenczével rendelkezik, évente 6—700 munkást állandóan foglalkoztat s mintegy 180.000 métermázsa vasat dolgoztat fel, mihez a nyers anyagot a gömöri telepek, a kőszenet a helybeli bányák szolgáltatják. E jelentékeny iparvállalat fellendülését a kőszénnek köszönheti s évről-évre örvendetesen emelkedik. Gyártmányai rúdvas, vasgerenda, idomvas, sodrony, sodronyszeg, kocsitengely, melyek nemcsak hazánkban, de Ausztriában és a Balkán-államokban is nagy keresletnek örvendenek. Évi forgalma ez idő szerint 40 millió korona.

A vasat feldolgozó többi iparokból van a vármegyében : 345 kovács, 42 lakatos, 7 műlakatos, 2 reszelővágó, összesen 318 segéddel és 425 inassal.

Jelentős ipar vármegyénkben az újabb időben nagy lendületnek indúlt zománczozó-ipar Losonczon, melynek elismert minőségű gyártmányai nemcsak hazánkban és Ausztriában, de Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália piaczain is nagy keresletnek örvendenek. Két ily gyár van Losonczon : a *Sternlicht* S. és Társai czégé, mely hazánkban a legrégibb (alapíttatott 1884-ben) és ma már 700 munkással dolgozik ; a másik a *Rakottyay* György és Társai czég gyára, mely újabb keletű, 1892-ben alakult s ma 900 munkást foglalkoztatva, rövid idő alatt lendült fel ennyire. E gyárak leginkább belföldi bádogot dolgoznak fel, saját nyersedény sajtolóik vannak és a modern technika legújabb berendezésével vannak felszerelve. Forgalmuk évi 4 millió korona. A füleki zománczozógyár 1908-ban alakult, de csődbe jutott és most helyezik ismét üzembe.

Eléggé fejlett továbbá vármegyénkben az épület- és műbádogosipar, 22 önálló mesterrel és 39 segédszemélyzettel.

A fémipar terén újabban szépen fejlődik *Selmeczi* Miklós serétgyára Losonczon, mely ólomcsövek gyártására is berendezkedik és 10 munkásnak ad foglalkozást.

A vas és fémiparral foglalkozik a vármegyében összesen 3769 személy.

Gépgyártás. Vármegyénkben a gépgyártás csak a legutóbbi időben kezdett lendületnek indulni. Ma már két ily nagy telepünk van. Egyike a *Hirsch és Frank* r. t. salgótarjáni gépgyára, mely 120 lóerős gőzgéppel és 250 munkással dolgozik. Gyárt : szerszámgépeket, téglagyári gépeket, zúzó, törő és aprító gépeket, vasbútor-öntvényeket és díszöntvényeket. A másik az Első Losonczi Mezőgazdasági Gépgyár. Ez *Basch* és *Tarján* mérnököké Losonczon, mely 1904 óta, a mikor keletkezett, a mezőgazdasági gépgyártás terén jelentős sikereket ért el. A gyár 300 munkással dolgozik.

Agyag és kőipar. Régi, ismert iparág Nógrád vármegyében az agyagipar. Ez több ágazattal van itt képviselve, mint agyagedény-, tégla- és gyáripar, Gácson, Divényben, Poltár vidékén, Losonczon, Füleken, Szécsényben és Balassagyarmaton. Ezek leginkább építőanyagokra : mint téglára, cserépzsindelyre és kályhagyártásra fektetik a súlyt. A gácsi fazekasipar, bár már régóta hanyatlásnak indúlt, de házias népiparként még most is tartja magát. Az agyag háziipart elnyomták a Nógrád vármegyében keletkezett agyagárúgyárak (Kálnó és Poltár), a kivándorlást pedig előmozdították. Az iparág összesen 520 munkást foglalkoztat.

A gránit- és bazaltkőanyag fejtése nagyiparrá fejlődött vármegyénkben a Korlát, Fülek és Somoskőújfalu határán fekvő gazdag gránitkő és bazalt-bányákban, melyek összesen 800 munkást foglalkoztatnak. Kőfaragók vannak Losonczon, Salgótarján, Balassagyarmat, Romhány és Nógrád községekben.

Nagyarányú a vármegyében az üvegipar, melynek történeti múltja van. Már a régi időben ismeretes volt a vármegyében Divényhuta üveghutája. 1842-ben alapították a *Kuhinka* Testvérek a mostani *Kossuch* János-féle katalinvölgyi nagy üveggyárat Szinóbányán és 1852-ben alapította Kossuch János a málnapataki üveggyárat. A mai üveggyárak a vármegyében a következők: *Novek* Emil és Társa Csehbereken; az Első Magyar Üveggyár Részvénytársaság táblaüveggyára Hámoron és palaczkgyára Salgótarjánban; *Kuhinka* István K. örökösei üveggyára Málnapatak; *Kolener* testvéreké Jópatakon, *Feller* és *Fehér* czégé Farkasvölgyön és *Pock* Béláé Zagyvapálfalván, melyek 840 munkással dolgoznak.

Faipar. A faipar, tekintve a vármegye dús és terjedelmes erdőségeit, a vármegyének egyik legrégibb ipara, mely azonban nincs eléggé kiaknázva. Fűrész és gőzfűrész négy helyen van a vármegyében: Losonczon, Balassagyarmaton, Csehbereken és Málnapatakon, melyek épületfaanyagot készítenek. A faipar ágazatából 132 asztalos, 20 kádár, 4 esztergályos állít elős szakma szerint kész gyártmányt. A bútorasztalosság szépen fejlődik Losonczon, Balassagyarmaton, Szécsényben és Salgótarjánban, mely telepek lassanként gyárakká fognak átalakúlni. A kerékgyártás a vármegye éjszaki részében van elterjedve. Készítenek itt mindenféle kocsi- és talyigakereket, a mit távoli vidékre is elvisznek. A faiparral foglalkozik a vármegyében 738 lakos, kikből 340 az asztalos-, kádár- és esztergályosiparra jutott, a többi a fűrészgyárakra és a kerékgyártóiparra esett.

Bőripar. A vármegye bőripara nem áll azon a fokon, melyen állania kellene. Pedig a losonczi vásárokon nagyon tekintélyes a forgalom nyers bőrökben. A losonczi vargák és tímárok híres ipara lényegesen hanyatlott az utóbbi időben és ma csak két önálló mester van Losonczon és három Balassagyarmaton. A szíjgyártó és nyergesiparban összesen nyolcz önálló mester dolgozik a vármegyében. Kefekötőiparral csak egy vállalkozó foglalkozik Losonczon, a ki szép forgalmat ér el és lassanként gyárrá alakítja át üzemét. A vármegye területén a bőr és sörteipar összesen csupán 42 lakost foglalkoztat.

Szövőipar. Jelentős és híres gyáriparrá fejlődött vármegyénkben a gyapjuárú és finomposztógyártás, melyek fokozatosan és biztatóan haladnak előre. Két nagy gyár van a vármegyében. Az egyik a régi híres gácsi finomposztó és gyapjuárúgyár, mely 1907 óta részvénytársaság tulajdona. (Székhely Budapest.) Üzemét tetemesen kibővítve, a modern technika legújabb vívmányaival van felszerelve, 430 munkást állandóan foglalkoztatva, évente 7000 vég posztót és 20.000 darab pokróczot gyárt. A híres magyar iparczikkek között a gácsi posztó most is nevezetes helyet foglal el. Kész ruhát is szállít a honvédség részére saját gyártmányú posztójából. A másik gyár a volt Regenhart-féle Nemzeti Egyesült Textilművek r.-t. losonczapátfalvai posztógyára, mely üzemét katonaposztó és divatos szövet gyártására nagy arányban újra rendezte be. 50.000 vég posztót készít egy évben, 500 munkást foglalkoztat, de ezek számát később ezerre akarja fejleszteni. Van még a vármegyében 49 takács, 3 pokróczkészítő, 16 kötélgyártó, 10 kékfestő, 4 ruhafestő és 8 szitakötő. A fonó és szövőiparral jelenleg 1020 lakos foglalkozik.

Ruházati ipar. A ruházati ipar, mint kisipar, eléggé fejlett, bár nem fedezi a szükségletet. A bevitel még mindig nagy, különösen kész öltönyökben és czipőkben. A ruházati iparral foglalkozik a vármegye területén 738 önálló mester és 680 segédszemélyzet, összesen 1418 személy. Ezekből Balassagyarmatra 172, Losonczra 241, Salgótarjánra 133, Szécsényre 122 és a vármegye többi részére 750 személy esett. A szabóiparnál foglalkozott Balassagyarmaton 45, Losonczon 63, Salgótarjánban 38, Szécsényben 29 és a vármegyében 248 önálló mester és segédszemélyzet. A czipész- és csizmadiaipar foglalkoztatott Balassagyarmaton 127, Losonczon 178, Salgótarjánban 95, Szécsényben 85 és a vármegyében 502 személyt.

Papiripar. A papirosipar nem számottevő a vármegyében. A mi van, az a könyvkötőiparra szorítkozik, de ez is szerény. Összesen 16 önálló mester dolgozott. Ebből Balassagyarmatra 6, Losonczra 6, Salgótarjánra 3 és Szécsényre 1 esik.

Élelmezési ipar. Az élelmezési ipar meglehetősen fejlett. Összesen 23 gőzmalom áll üzemben és ezek között a losonczi gőzmalom a kivitelre is dolgozik. A czukorgyártás jelentős ipartelepe a Selypi Czukorgyár r.-t. Selypen, mely fejlődő forgalommal évről-évre gyarapodik. A mészáros- és hentesipar virágzó és a sertéshizlalás is fejlődik.

A szeszipar nagy kiterjedtségnek örvend. Kilencz mezőgazdasági, egy ipari szeszgyár és két szeszfinomító van a vármegyében. Az élelmezési ipar az egész vármegyében 2123 lakost foglalkoztatott. Ezek közül a malomiparra 739, a

czukoriparra 806, a szesziparra 160, a pék és a czukrásziparra 128, a mészáros és hentesiparra 290 személy esett.

Építőipar. A vármegye építő ipara — az utóbbi időben nagyon kifejlett építési kedv miatt — virágzásnak indult Balassagyarmaton, Losonczon, Salgótarjánban és a vármegye egyéb helyein. A magán- és középítkezés mind nagyobb arányokat kezd ölteni. A gyárépítések is majdnem napirenden vannak.

Sokszorosító-ipar. A sokszorosító és műipar a nyomdákkal és a fényképező műtermekkel van képviselve. A könyvnyomdászat és fényképészet nagyon fejlődött és virágzó Losonczon, Balassagyarmaton és Salgótarjánban.

Vendéglősipar. A vendéglős, szállodás és kávésipar a vármegye góczpontjain van kifejlődve. Vendéglős és szállodás van : Balassagyarmaton 6, Kisterenyén 2, Losonczon 12, Lőrincziben 4, Nagyorosziban 1, Penczen, 1, Rétságon 2, Salgótarjánban 10, Szécsényben 3, Szirákon 1, Verőczén 4, összesen 46, a kávésiparral pedig foglalkozott 32 vállalkozó. Az ezekben alkalmazottak száma 326. Összesen foglalkoztatott a vendéglős, szállodás és kávésipar 404 egyént.

Ipari szövetkezet. Az 1898. évi XXIII. t.-cz. hatása alatt több helyen alakult ipari szövetkezet, melyek szépen fejlődnek. Losonczon a butoriparosok szövetkezete virágzik.

Iparkamara. Nógrád vármegye ezelőtt a budapesti kamarához tartozott, de jelenleg a beszterczebányaihoz tartozik, mely 1890-ben alakult. A kamara első elnöke kezdettől fogva a mai napig *Flittner* Károly,. első alelnöke pedig *Borbély* Lajos, a Rimamurány Salgótarjáni Vasfinomítógyár vezérigazgatója és *Verebély* Károly zólyomi bútorgyáros volt. Jelenlegi alelnökök *Bárczy* Károly és ifj. *Rosenauer* Lajos beszterczebányai lakosok. Titkár a megalakulás óta *Holesch* István dr., másodtitkár *Dienes* Emil dr. A kamara területe 16.744 □ km.

Ipartestületek. Az 1884. évi XVII. t.-cz. alapján Nógrádvármegyében eddig 5 ipartestület alakult, még pedig Losonczon 318, Balassagyarmaton 251, Salgótarjánban 204, Gácson 47 és Szécsényben 85 taggal ; az ipartestületi tagok összes száma tehát 905.

Iparfölügyelet. Nógrád vármegye a második főfelügyelői kerülethez (székhely Pozsony) tartozik és a vármegyei ker. iparfelügyelő székhelye Losoncz. Az iparfelügyelő jelenleg *Dér* Sándor, kinek működése Nógrád vármegye területére terjed ki. Az iparfelügyeletnek 1901. évben megkezdett és azóta tovább fejlesztett deczentralizácziója vármegyénkben sem sikerült. Az elmult 1909. évben a fönnálló 100 gyári ipartelepen kívül megvizsgáltak 406 gőzkazánt, melyeknek száma a vármegyében 723. Ezek közül 223 ipari, 407 gazdasági. A helyhez kötött (stabil) kazánok száma 254, a helyhez nem kötötteké 469.

Munkásbiztosítás Az 1907 : XIX. t.-cz. az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosítását szolgálja, melynek középpontja az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár Budapesten, szervei pedig az ország területén működő összes kerületi, vállalati és magánegyesületi betegsegélyző pénztárak. Vármegyénkben két kerületi munkásbiztosító pénztár működik. A balassagyarmati 2390 és a losonczi 8587 taglétszámmal. Van továbbá három vállalati betegsegélyző pénztár a vármegyében. A gácsi posztógyáré 506, Sternlicht S. és társai zománczozó gyáráé Losonczon 588 és a Selypi czukorgyár r. t. vállalati betegsegélyző pénztára 806 taglétszámmal. A taglétszámból esik 10977 a kerületi és 1900 taglétszám a vállalati betegsegélyző pénztárakra. Mily áldásos munkát végeznek a szocziálpolitika terén a munkásbiztosító pénztárak, mutatja e pénztárak keresetképtelenséggel járó betegségi esetekben kifizetett táppénzeinek összege 1909-ben. A balassagyarmati 9383, a losonczi 53.695, a gácsi posztógyár 3345, a Sternlicht zománczgyár 3006 és a Selypi Czukorgyár 2230 koronát, tehát a vármegye területén működő betegsegélyző pénztárak 1909-ben összesen 71.659 korona betegsegélyző táppénzt fizettek ki.

Munkásjóléti intézmények. A vármegye munkásjóléti intézményei is szaporodnak. E tekintetben Salgótarján és Losoncz jár elül jó példával. Mindkét helyen munkás-lakóházak, lakótelepek, napközi otthonok, olvasó-, játszó- és hálótermek állanak a munkások rendelkezésére.

Iparoktatás. Vármegyénkben ipari és kereskedelmi szakoktatás — magasabb értelemben — nincsen. Az 1884. évi ipartörvény alapján azonban jelenleg 16 iparos-inasiskola működik a vármegyében.

Gyárleírások. A vármegyében fennálló nagyobb ipartelepek, melyektől az adatokat beszerznünk sikerült, a következők

Aczélgyári igazgatósági lak.
Élelmezési üzlet és tiszti-kaszinó.

Salgótarján.

Aczélgyári kórházépület.
A salgói fogaskerekű vasút.

A salgótarjáni aczélgyár.

A salgói bányatelep.

Szent-Ivány Farkas trachytbányája.

A báró Baratta-féle keramikai gyár Poltáron.

A gácsi gyapjúszövet- és finomposztó-gyár.

Csehberek. — *Zlatnói üveggyár.* Kb. 1830-ban alapította Zahn J. György, kinek örökösei: Bolváry Dénes és István 1880 táján vették át. 1893-ban megvette Dapsy Viktor, kitől 1897-ben Novek Emil, Friedrich Ede, és Kuller József vásárolta meg. Ezek halálával az örökösök: Novek Béla és Dezső és özv. Friedrich Edéné a mai tulajdonosok. Gyárt fuvott, csiszolt és préselt üveg- és világítási czikkeket. Különlegessége a kelyhek készítése mindenféle alakban, főként kivitelre. A gyár területe 30 k. hold és van rajta 8 gyárépület, 4 raktár és 28 munkásház kb. 250 lakással. A hajtóerő 60 HP gőzgép, 2 drb. 10 HP vízikerék és egy 25 HP dinamó. Van 350 munkás, 30 napszámos és közöttük 60 nő is. Az évi termelési képesség 250 vaggon árú. Hazai piacza az egész ország; kiviteli piacza Ausztria, Törökország, Bulgária, Németország, Anglia, Egyesült-Államok és Kanada. Számos nemzetközi kiállításon és legutóbb az 1907-iki pécsi iparkállításon első díjakat nyert. Zahn idejében Pantocsek Leó dr. vegyész kiváló eredményeket ért el; a több színt játszó, ú. n. irizált és opalizált üveg, továbbá az üvegérmek gyártása is az ő találmánya.

Fülek. — *Stephani Ervin gőztéglagyára.* 1897-ben alapította a tulajdonos. Gyárt géptéglát és alagcsöveket. A gyár területe 12—13 hold s 17 épületből áll, melyek közül 12 szárító. Hajtóerő 27 HP gőzgép; munkások száma 50—60 s ezek között 6—8 nő. Évi termelési képesség két millió tégla. Piacza a körülfekvő vármegyék, de az alagcsöveket messze vidékre is szállítják.

Gács. — *Gácsi gyapjúszövet és finomposztógyár r. t.* 1764-ben alapította a gróf Forgách család, 1870-ben Stricker Ede birtokába került s elhalálozása után örökösei részv.-társasággá alakították át. Fióktelepe van Budapesten. Gyárt divatszöveteket, katonai és szálas posztót, daróczot, katonai és gazdasági takarókat. Munkások száma 500. A hajtóerőt 750 HP gőzgépek szolgáltatják. Évi termelési képesség kb. 2,000.000 K értékű árú. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztriába. A gyár állami kedvezményben részesül.

Kálnó. — *Deutsch Bertalan chamotte és agyagárúgyár r. t.* 1890-ben alapította Deutsch Bertalan, a mai vezérigazgató. (Központ: Budapest, Váczi-körút 26.) Gyártja a tűzálló agyagiparban előforduló összes czikkeket. A gyár 7 k. holdnyi területén van 6 gyári és egy irodaépület, egy szivattyútelep, 3 munkásház 20 lakással, 2 rakodó- és egy vezérigazgatói lakás. A hajtóerő egy 150 és egy 35 HP gőzgép, egy primérdinamó és 8 elektromotor. Munkások száma 250—300 s ezek között 30—40 nő. Napi termelés 8 vaggon árú. Hazai piacza az egész ország s kiviteli piacza Galiczia, Bosznia, Szerbia, Románia és Bulgária. A gyár állami kedvezményt élvez. A bányából a gyárba 3300 méteres sodronykötélpálya vezet 3 állomással.

Losoncz. — *Pázmán Gyula és Társai ezüst-, fém- és ötvösárú-gyára.* 1910-ben alapította Pázmán Gyula. Gyárt ezüst, alpakka és kinaezüst használati és fényűzési tárgyakat. A gyár területe 700 □ öl és 3 épületből áll. A hajtóerő 14 HP villamos motor. Munkások száma 10—15.

Losoncz. — *Rakottyay György és Társai gőztéglagyára.* 1910-ben alapította Rakottyay György. Csak falitéglát gyárt. Területe 37 hold s 8 épületből áll. A hajtóerő 150 HP gőzgép s a gépek mindent automatikusan állítanak elő. Munkások száma 50—60, a kik közül 10—20 nő. Évi termelési képesség ötmillió drb. falitégla. Piacza Losoncz és környéke. A gyárnak saját iparvágánya van.

Losoncz. — *Rakottyay György és Társai magyar bádog- és vasedény-zománczozó gyára.* 1892-ben alapította Rakottyay György s ma már a legnagyobb az egész országban. Gyárt zománczozott és horganyzott edényeket és csiszolt árúkat. Területe 12 hold s 25 épületből áll. A hajtóerőt egy 200 és egy 100, összesen 300 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 800—1000, a kik közül 100—150 nő. Évi termelési képesség 3,000.000 K értékű árú. Hazai piacza az egész ország és főként Budapest, kiviteli piacza Törökország, Egyiptom, India és Kina. A gyárnak van saját artézi kútja, vízvezetéke, villamos világítása, villamos erőátvitele és iparvágánya. Munkásjóléti intézményei a segélypénztár, fürdő- és mosdó-helyiségek, ebédlő és munkás-kaszinó. A munkáslakótelep építése már tervezés alatt áll.

Losoncz. — *Sternlicht S. és Társai első magyar bádog- és vasedény-zománczozó gyára.* 1884-ben alapította Sternlicht Sámuel és Schein Fülöp. Gyárt zománczozott főzőedényeket, háztartási és egészségügyi czikkeket. Területe 8000 □ öl és 12 épületből áll. A hajtóerőt 500 HP gőz- és villamos-gépek szolgáltatják. Munkások száma 700, a kik közül 150 nő. Az évi termelési képesség két millió K értékű árú. Hazai piacza az egész ország s kiviteli piacza Ausztria, a Balkán-államok, Oroszország, Ázsia és Éjszak-Amerika.

Losoncz. — *Selmeczy Miklós első magyar sörétgyára.* 1906-ban alapította a tulajdonos és az egyetlen az egész országban. Gyárt sörétet és különlegességként ólomzárt. Területe 1500 □ m. s egy nagy épületből áll. A hajtóerő 6 HP benzinmotor s a munkások száma 8. Évi termelési képesség 50 vaggon sörét. Hazai piacza az egész ország, melyet kétharmadrészben ez a gyár lát el, azonkívül kivitele van Ausztriába. A gyár állami kedvezményben részesül.

Losoncz, Rózsadomb. — *Losoncz r. t. város Fekál trágyagyára.* 1890-ben alapította a Losonczi műtrágyagyár r. t. és 1904-ben átvette a város. Gyárt Fekál-trágyát. Területe 10 hold és 10 épületből áll. A hajtóerőt 24 HP félstabil gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 30 és az évi termelési képesség 150 vaggon trágya. Hazai piacza az egész ország, az erdélyi vármegyék kivételével.

Losoncz. — *Városi műjéggyár.* 1907 jún. 1-én alapította Losoncz r. t. város, a közvágóhíddal kapcsolatban. Területe 3 hold és 7 épületből áll. A hajtóerő 35 HP gőzgép s a munkások száma 4. Az évi termelési képesség 5100 q jég, a mit mind Losonczon fogyasztanak el.

Losonczapátfalva. — *Nemzeti egyesült textilművek r. t.* 1874-ben alapította lovag Zapori Regenhart Ferencz. Központ: Budapesten; ezenkívül gyárak vannak még Késmárkon, Losonczapátfalván, Nyitrán és Pozsonyban. Gyárt katonai posztó-, vászon- és pamutárúkat és varr katonai ruhákat. Különlegessége a hadseregfelszerelés. A gyár területe kb. 20.000 négyzetméter és 18 épületből áll. A hajtóerőt 400 HP gőz- és 342 HP villamosgép szolgáltatja s most állítanak fel egy 1500 HP gőzturbinát. Munkások száma 470, a kik közül 224 nő, de a gyár teljes kibővítése után 1000—1200 lesz a munkások száma. Évi termelési képesség jelenleg kb. 10.000 drb. vagy 350.000 m. gyapjúposztó, a kibővítés után kb. 50.000 drb. vagy 1,750.000 méter. Hazai piacza Budapest. A gyár, mely jelenleg nagyarányú kibővítés alatt áll, állami kedvezményt élvez.

Losoncz-Szalatna. *Hubay Jenő agyagárúgyára.* 1890-ben alapította gróf Cebrián László. Gyárt falitéglát, cserepet, díszcserepet, alagcsöveket stb. A gyár területe kb. 2000 négyzetméter s 16 épületből áll. A hajtóerő 80 HP gőzgép s a munkások száma 70, kik között 12 nő. Évi termelési képesség három millió tégla és cserép. Hazai piacza a Salgótarján és Zólyom közé eső vidék.

Lőrinczi-Selyp. — *Magyar Vulkán-czementgyár r. t.* 1908-ban alapította Rózsa Mihály, a jelenlegi vezérigazgató. (Igazgatóság: Budapest, Sas-utcza 25.) Gyárt potrland- és vulkánportlandczementet. Területe 20 m. hold és 12 épületből áll. A hajtóerő egy 750 és egy 350 lóerős gőzgép. Munkások száma 90. Évi termelési képesség 10.000 vaggon czement. Piacza az egész ország.

Lőrinczi-Selyp. — *Selypi czukorgyár r. t.* (Központ: Budapest.) 1889-ben alapította Tornyai Schosberger Henrik, Brüll Ármin és Brüll Zsigmond. Gyárt nyers és mindenféle czukrot, ú. m. kristály-, koczka, pilé, liszt, süveg és concassé. Különlegessége a szeletszárító és egyetemes mezőgazdasági szárító, mely utóbbi gazd. termények, répafej, répalevél, zöld bab, borsó, burgonya stb. szárítás útján való konzerválására szolgál. A gyár területe 45 k. hold s 34 épületből áll. A hajtóerő gőz, a gyári helyiségek és lakások világítására nagyszabású villamostelep áll fönn. Munkások száma a répafeldolgozási üzem alatt kb. 1500, azonkívül állandóan 300—500 s ezek között kb. 200 nő. Az évi termelési képesség répában egy millió és finomított czukorban 150.000 q. Hazai piacza az egész ország, kiviteli piacza Bosznia és Herczegovina, Bulgária, Török- és Angolország, Portugália, Kelet-India és az Amerikai Egyesült-Államok. — A Selypi Czukorgyár telepén működik az *Egyesült erőtakarmánygyárak r. t.* (központ Budapest) gyára is, a hol czukorszörpből és egyéb értékes takarmányfajokból a hiressé vált „Kincsem" és „Lacta" melasse erőtakarmányok készülnek. A gyár készítményeinek egyik különlegessége a hústakarmány, mely leginkább sertések és baromfiak kedvelt takarmánya gyanánt szolgál.

Málnapatak. — *Farkasvölgyi üveggyár. Tulajdonos: Fehér Mór és Fia.* (Központ: Budapest, Mozsár-utcza 14.) Kb. 50 év előtt alapította Pock János. Gyárt táblaüveget. A gyár 35 épületből áll, ebből 12 lakóház. Hajtóerő egy 8 HP vízikerék és 4 HP mótor. Munkások száma 100. Az évi termelési képesség kb. 100 vaggon üveg. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Boszniába.

Málnapatak-Hámor. — *Kossuch János üveggyára. Bérlő: Pock Jenő.* Mint apróüveggyár, az 1860-as években keletkezett. 1900-ban az I. Magyar üveggyár r. t. alapította, ettől megvette a Kossuch-czég. Gyárt táblaüveget. Területe 4 m. hold, melyen egy gyárépület áll a szükséges melléképületekkel és 8 munkásház. A hajtóerő 24 HP vízikerék. Munkások száma 54, ezek közül 4 nő. Az évi termelési képesség 76 vaggon árú. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Boszniába.

Málnapatak-Hámor. — *Pock Jenő üveggyára.* A gyár azelőtt a Kossuch-czégé volt s 1900-ban ment át Pock tulajdonába. Gyárt táblaüveget 1½, 2 és 3 mm. vastagságban. Területe 10—12 m. hold s 14 épületből áll. A hajtóerőt víz szolgáltatja. Munkások száma 96, ezek közül 3 nő. Az évi termelési képesség kb. félmillió négyzetméter üveg, melyet a budapesti központ számára készít.

Málnapatak-Jópatak. — *Kolener Testvérek üveggyára.* 1907-ben alapította K. Zsigmond, Árpád és Kálmán. Gyárt solintáblaüveget. Területe 6 k. hold, melyen 2 gyárépület áll, a szükséges melléképületekkel és 8 munkásház. A hajtóerő egy 36 HP gőzgép és 2 vízikerék 24 lóerőre. Munkások száma 200, de ezeken kívül vannak még a favágók, fuvarosok és napszámosok. Az évi termelési képesség 150 vaggon árú. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztriába és a Balkán-államokba. A gyár államsegélyt élvez. A gyár a Máv., a Ganz, Schlick, Danubius és a győri vaggongyár számára is szállítja a vasúti kocsik ablakainak vastag solinüvegét. Az új műegyetemet, a kolozsvári egyetemet, számos budapesti és vidéki középületet, közöttük a most megindult székesfővárosi iskolaépítkezéseket is ez üvegtáblákkal szerelték föl.

Málnapatak. — *Kuhinka István K. örökesei üveggyára.* 1852-ben alapította Kuhinka István. Gyárt mindenféle kereskedelmi czikket fúvott és csiszolt üvegből. A gyár 12 m. holdnyi területén van üvegfúvó- és csiszolóhelyiség, gépház, több raktár és 14 munkásház. A hajtóerő 10 HP gőzgép és 10 HP vízikerék. Dolgozik 130 munkás és 50 napszámos, közöttük 20 nő. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztriába.

Nagykürtös. — *Sebastiani és Fejér gőzfűrésze és homokmosógyára.* Az utóbbit 1903-ban s az előbbit 1909-ben alapította Sebastiani Vilmos. A homokmosóban az üveggyártáshoz szükséges kvarczhomokot állítják elő. A gőzfűrész területe 5700 négyszögöl s 3 épületből áll. A hajtóerő 125 HP gőzgép. Munkások száma 60—70, ezek közül 25 nő. Évente 6000 köbméter fát dolgoz fel. A homokmosó területe 1000 négyszögöl s 2 épületből áll. A hajtóerő 16 HP gőzgép. Munkások száma 15. A napi termelési képesség 4—5 vaggon kvarczhomok. Hazai piacza az egész ország.

Poltár. — *Báró Baratta Norbert keramikai gyárai és agyagbányavállalatai.* Az 1869. évben alapította a mai tulajdonos apja Alajos. Fióktelepe van Ipolyszelén 1882 óta s bányatelepei Poltáron, Ipolyszelén és Ipolyberzenczén. Gyárt fedélcserepet, alagcsöveket, chamotte-téglákat, burkoló lapokat, kőagyagárút, kályhás czikkeket, keramit és festék földet, kályhás és tűzálló agyagot és üveghomokot. A gyár területe Poltáron 7, Ipolyszelén 14 k. hold s az előbbin 15, az utóbbin 12 épületből áll. A hajtóerő Poltáron 200 HP gőzgép és 35 HP dinamó, Ipolyszelén 25 HP turbina. Munkások száma 250—300 s ezek között kb. 100 nő. Az évi termelési képesség 4000 vaggon kész árú és 2000 vaggon bányatermék. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztriába, Boszniába és Szerbiába. A gyár kitüntetést nyert 1885, 1891 és 1896-ban a budapesti, 1890-ben a bécsi, 1897-ben a brüsszeli és 1900-ban a párizsi kiállításokon és elismerő díszoklevelet a m. keresk. minisztertől. A tűzálló agyag kiválósága gyártmányait elsőrendű kiviteli czikké teszi és magát a gyár nyers bányatermékét, a tűzálló agyagot használják a nagyobb magyarországi

chamotte-, keramit- és fayence-gyárak és kályhások, az üveghomokot pedig az üveggyárak, mely anyagok a külföldi hasonló termékekkel bátran kiállják a versenyt.

Salgótárján. — *Hirsch és Frank budapest-salgótarjáni gépgyár és vasöntő r. t.* (Központ: Budapest, Aréna-út 128.) A salgótarjáni telepet 1894-ben alapította Keszler, Böhm és Bauer. Ezektől 1899-ben megvette Hirsch és Frank, kik részvénytársasággá alakították át. Gyárt különféle gépeket és vasöntvényeket. A gyár területe kb. 7500 négyszögöl s 8 épületből áll. A hajtóerőt 140 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 460 s ezek közül 30 nő. Az évi termelési képesség 380 vaggon árú. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztrába és a balkáni államokba.

Salgótarján. — *Rimamurány—salgótarjáni vasmű r.-t. salgótarjáni aczélgyára.* A salgótarjáni vasfinomítógyár mint részvénytársaság 1868-ban alakult 1,200.000 frt tőkével s a gyár építését 1869-ben kezdték meg, midőn különböző kereskedelmi, szerkezeti és építészeti vasfajták gyártása czéljából kavaró-kemenczéket, luppahámorokat, forrasztó-kemenczéket, nyerssín-, durva, közép- és finom hengersorokat építettek és rendeztek be. A gyár üzemét 1870-ben kezdte meg, s az első időben nagy nehézségekkel küzdött, mert a salgói barnaszénnel a közvetlen tüzelésre berendezett kavaró- és forrasztó kemenczékben a vasgyártáshoz szükségelt magas hőfokot nem lehetett előállítani. 1872-ben a vasfinomítógyár helyzete kedvezőbbre változott, mert a gázfűtésre átalakított kavaró- és forrasztó kemenczék segélyével, nem különben egyéb czélszerű berendezésekkel kitünő minőségű hengergyártmányokat állítottak elő, melyek a gyár országos hírnevét megállapították. Azonban míg egyfelől a salgótarjáni vasfinomítógyár a vasérczнek teljes hiányában volt s így fennállása és boldogulása mindenkor a nyersanyagoknak piaczi árához volt kötve, addig a Rimamurányvölgyi vasmű egyesület birtokában volt ugyan a vasgyártáshoz szükséges nyersanyagoknak, de ezeknek okszerű feldolgozására és értékesítésére a korszerű berendezések és eszközök hiányoztak. Így tehát szükségessé vált a két társulat megosztott birtokában volt hatalmas gazdasági tényezőknek egyesítése és a Rimamurányi vasmű-egyesületnek a Salgótarjáni vasfinomító társulattal való egyesülése 1881-ben megtörtént, midőn az új társulat a »Rimamurány-Salgótarjáni vasmű részv.-társaság« nevet vette föl. A salgótarjáni vasgyár az új társulat birtokában mind szélesebb körű fejlődésnek indult. A vastartókon és kereskedelmi rúdvason kívül, főleg a drót és drótszög, úgy szintén a kocsitengely gyártást fejlesztette s e tekintetben ma is hazánk iparában első helyen áll. 1888—89-ben a vasgyártásnak régi módszerét, a kavarást elhagyták s az üzemet új berendezésekkel a bázikus folytvas és folytaczél-gyártásra tért át. A fokozottabb mértékben előállított hengergyártmányok, mint vastartók (500 mm. magasságig), szerkezeti anyagok, kereskedelmi rúdvasak, hordóabroncs és drótárúk általánosan igen keresettek voltak. Ez időszakban a salgótarjáni vasgyár az »Aczélgyár« elnevezést vette fel. Az új alakulatban az aczélgyár üzeme 1903-ig maradt, a midőn a társulat a salgótarjáni gyárban a féltermények gyártását beszüntette s azt a vastartók, szerkezeti vasak és durva lemezek gyártásával Ózdra helyezte át. A salgótarjáni gyárnál a további fejlesztést más irányba terelték. A finomabb hengerárúknak, az abroncsvas és finomabb fajta szerkezeti vasak, továbbá a drót- és szögárúk, kocsitengelyek gyártását szélesebb alapokra fektették és a gyár üzemkörét újabb gyártmányok bevezetésével tágították. Ilyen újabb gyártmányok a különböző gazdasági eszközök, eketestek és eketestalkotórészek, villák, sajtolt lapátok, föld és favágó szerszámok stb. Továbbá berendeztek egy korszerű vasöntőt, melyben főleg nagy súlyú vashengereket és a lemezgyártáshoz szükségelt kéregöntésű hengereket állítanak elő. Mindezeket kiegészítette egy aczélöntő, melyben a géptechnika sok ágazatában szükségelt kitünő minőségű aczélöntvényeket állítják elő. A salgótarjáni aczélgyár fejlődését a következő számadatok tüntetik fel: 1874-ben a salgói bányában 615.000 q. szenet és a vasfinomítógyárban 72.300 q. hengerárút termeltek, míg 1909-ben a salgói széntermelés 1,200.000 q és az aczélgyári készárú termelés 430.000 q volt. A munkások száma a salgói bányamunkásokkal együtt 1874-ben 800, 1909-ben 2000. A Rimamurány-salgótarjáni vasmű r.-t. mostani székhelye Budapest, hol annak képviseletében a műszaki és kereskedelmi vezérigazgatóság működik. — A salgótarjáni aczélgyárnál ez idő szerint 5 műszaki és 7 adminisztrativ tisztviselő, 2 orvos, 6 tanító, 36 mester és 1730 munkás van alkalmazva. A salgói bányánál pedig egy műszaki tisztviselő, 9 bánya-altiszt, 2 tanító és 300 munkás. Az összes lélekszám, mely a tisztviselők, altisztek és munkások, valamint azok családtagjainak egybevetéséből ered: 6000. A salgótarjáni aczélgyárnak ez idő szerint nyolcz ágazata van, melyek a következők: 1. *Hengergyár:* 1 rekuperatoros izzító és 1 regeneratoros forrasztókemenczével, 10 Körting-fúvóval ellátott aknageneratorral, 1 hengersor, 13 trióállványnyal, melyet két, összesen 1800 ind. lóerejű gőzgép hajt, 1 kis alakvassorozat 9 trióállványnyal és 1 abroncsvassorozat 9 trió-állványnyal, melyeknek közös hajtására két, összesen 1000 ind. lóerejű gőzgép szolgál. A hengergyártmányok további megmunkálására 6 különböző nagyságú és szerkezetű olló áll rendelkezésre. Az alakos vasak végleges kikészítését egy, külön e czélra berendezett szerelőműhelyben végzik; ennek berendezése áll: 1 kettős excenteres egyengetőből, 2 marógépből, 1 fúrógépből, 1 ventilátorral hajtott kovácstűzből és 1 szerszámköszörűből. Mind e gépeket egy 30 HP elektromotorral hajtják. A hengergyári forrasztó- és izzítókemenczék kiszolgálására egy elektromagnetikus szállítóberendezést használnak, melylyel a gyárudvarban raktározott tuskókat és bugákat felemelik és a hengergyári kemenczékhez szállítják. A hengergyár évi termelőképessége: 350.000 q. készárú. — 2. *Kocsitengely- és szerárúgyár,* mely áll: egy kovácsműhelyből 5 rekuperatoros gázkemenczével, 2 edző tűzzel és 2 kovácstűzzel, 7 gőzhámorral, 5 elektromos hajtású léghámorral, 1 excenteres kovácsoló sajtóval és egy elektromos hajtású ventilátorral; egy tengely eszterga-műhelyből, melyben 26 különféle esztergapad, 11 fúrógép, 7 persely- és csavaranyamarógép, 2 tengely- és perselyfényezőgép, 6 köszörülőgép, 1 végtoklyukasztógép, 1 gyalúpad, 1 ventilátor, 1 lakatostűz és egy exhaustor van elhelyezve; egy köszörülő műhely a szerszámok köszörülésére, melyben 8 nagy homokkő-köszörű, 1 márga-csiszológép, 1 kettős fényezőgép van elhelyezve s valamennyit egy 50 lóerejű elektromotor hajtja. A tengely- és szerárúgyár évi termelése 26.000 q. készárú. — 3. *Vasöntöde* két kupolókemenczével, 2 szárítókemenczével, egy 20 tonnás és egy

5 tonnás elektromos futódaruval, 1 elektromotorral hajtott Jäger-féle ventilátorral, 1 gurgás malommal és egy homokkeverő géppel. Az öntött hengerek esztergálására egy hengeresztergaműhely van berendezve, 3 esztergapaddal, 1 csapmarógéppel és 2 hengercsiszolóval. A vasöntővel kapcsolatos egy fémöntő 1 kettős tégelykemenczével és 1 forgódarúval. A vasöntőde évi termelőképessége 20.000 q. — 4. *Aczélöntöde*, melynek berendezéséhez tartozik : 1 kupolókemencze, 2 Raapke-féle kis konverter, egy 3 tonnás Martin-kemencze, 4 szárítókamra, két 5 tonnás veloczipéddaru, 2 hydraulikus és 8 kézi formázógép, 4 homok-előkészitőgép; az öntvénytisztító műhelyben : 3 esztergapad, 2 hidegfűrész, 1 gyalúpad, 1 fúrógép, 3 csiszoló és 4 tisztítódob, egy teljesen felszerelt autogéngázforrasztó berendezés. A fúvógépterem egy 200 ind. lóerejű egyhengeres gőzfúvógép, 1 Krigár-féle ventilátor, 1 hydraulikus szivattyú és súlyaccumulátor. Az aczélöntő évi termelőképessége 12.000 q. — 5. *Sodrony- és szöggyár* (külön telep): 4 gőzkazán összesen 480 m². fütőfelülettel, két gőzgép összesen 400 ind. lóerőre, 1 elektromotor 100 eff. lóerőre, 1 elektromotor 40 lóerőre, 3 vastartány összesen 450 q. kénsav raktározására. Drótpáczoló-műhely : egy háromkarú gőzdaruval, 1 drótmelegítő kemenczével és egy vasgáliczlepároló műhelylyel. Izzító-műhely : 15 izzító kemenczével és veloczipéddaruval, 3 szögkékítő kemencze, 4 húzott- és hengerelt gömbvas egyengetőgép, 3 ládaabroncslyukasztógép. A dróthúzóban van 230 egyszerű húzódob és 11 többszörös húzógép. A szöggyárban van 114 szöggép, 3 kapocsgép, 14 talp- és sarokszöggép, 27 abroncs szöggép, 1 gömbvaslevágógép, 2 gömbvashúzógép, 3 bútorrúgógép, 40 szögtisztítógép, 1 alakos dróthengerlőgép, 2 csomagológép, 3 felvonógép, csomagoló műhely, készárú és készletraktár, külön javítóműhely 20 különféle munkagéppel. A gyár gőzfütéssel és villamos világítással van ellátva. Évi termelőképessége 150.000 q. — 6. *Fényes abroncs-hengerlőműhely* (külön osztály), hol 8 hideghengerlő, 4 abroncstisztítógép, 2 szálabroncsegyengető- és levágógép, 2 körolló, 2 abroncsmotolla, 1 hengercsiszológép, félkész- és készárúraktárak, 1 szalagvas-ónozó készülék van. A motorikus erőt az ekegyár gőzgépétől nyeri kb. 80 ind. lóerő. Évi termelőképessége 15.000 q. — 7. *Dróthorganyzó műhely* (külön osztály) : egy elektromotor 25 eff. lóerős, teljes dróthorganyzó berendezés, 2 átmotolázógép, 2 tüskéskerítés drótgép, 1 komplett galvanikus szöghorganyzó berendezés. Évi termelőképessége 5500 q. — 8. *Eke-, villa- és lapátgyár :* 1 közös 300 ind. lóerejű hajtó gőzgéppel, 2 rekuperatoros gázkemenczével, 1 nagyobb, 3 kisebb gázkovácstűzzel, 2 kettős, zárt kovácstűzzel, 1 laternás koksz-kovácstűzzel, 5 különféle hámorral, 1 hydraulikus sajtógéppel, 4 ollóval, 4 frictiós sajtóval, 2 excenter-préssel, 1 lyukasztó- 3 fúró, 4 csavarkészítőgéppel, 7 kettős és 4 lengő csiszolóval, 10 szalagcsiszológéppel és 7 köszörűkővel, 1 nagy ekevashengerlő, 1 villahengerlő géppel, 2 ólomedzőkemenczével, 1 fáncznyíró-, 3 lyukasztó- és szegecselőgéppel, 1 körollóval, 6 frictiós-kalapácscsal, 1 marógéppel, 1 eszterga- és 1 gyalúpaddal, 1 csavarhengerlővel, 5 tisztítódobbal, 4 kettős villaágköszörűvel, 1 Krigár-féle ventilátorral, 1 vízszivattyúval és egy porleszívó berendezéssel. Évi termelőképessége 16.000 q. — Az egész gyár vízszükségletét egy tóban gyűjtik, innen a vizet egy 4 hengerű balancier-szivattyúval egy magasan álló vízmedenczébe nyomják és csővezetékeken a gyár valamennyi épületébe vezetik. A gőzt a hengermű, ekegyár, öntő és villamosközpont részére egy 12 kazánból álló telep szolgáltatja. Mind a 12 kazán kombinált rendszerű kettős gőzterű kazán 1765 m.² fűtőfelülettel. A léghuzamot egy közös 65 méter magas kémény eszközli. A kazánok táplálására szükséges vizet részben a központi kondenzáczióból nyerik, részben egy Beranger-Stingel-féle víztisztító készülékben kezelik és csak azután nyomják a tápszivattyúkkal a szükséghez képest a kazánokba. A központi kondenzátió, melyhez a hengergyár, az aczélöntő és a villamos központ gőzgépei vannak csatolva, Weisz-féle ellenáramrendszerű és a vízlehűtés hűtőtoronynyal (Gradierwerk) történik. A gyártelep villamáram-szükségletét egy villamos központ szolgáltatja : egy 280 kilowatt, háromfázisú és egy 30 kilowatt egyfázisú generátorral, melyeket áttétel segélyével egy 750 ind. lóerejű ikergőzgép hajt ; e gőzgép mozgatja egyuttal a tengelyesztergaműhely közlőmű tengelyét is. A gyár rendelkezésére álló, kellően felszerelt műhelyek : 1 kovácsműhely 8 kovácstűzzel, 1 gőzkalapácscsal, 1 lakatos és gépműhely 24 különböző szerszámgéppel, 1 hengeresztergaműhely 8 különféle nagyságú henger-esztergával, 1 asztalos és 1 ácsműhely. A műhely-munkagépeket egy 100 ind. lóerejű gőzgéppel hajtják, a szükséges gőzt pedig 4, a hengergyári kazánokhoz hasonló szerkezetű, összesen 640 m². fütőfelületű gőzkazán szolgáltatja. E gőzkazán-telep egyszersmind kiegészítése a hengergyári kazántelepnek. Ezenkívül rendelkezésre állanak : egy teljesen berendezett vegyesműhely és különféle szakító, hajlító és egyéb gépek az anyag minőségének meghatározására. A gyártelepet a m. kir. államvasutak salgótarjáni állomásával rendes nyomtávú szárnyvasút köti össze. A gyártelepi vasútvágányok közül rendes nyomtávú 3·6 km., egy 150 lóerejű tolatómozdonynyal ; 1·8 m. nyomtávú 5·5 km., mely utóbbinál 3·5 km. szintén mozdonytolásra van berendezve s a tolatást két 40 lóerejű mozdony teljesíti. A gyártelepen van 1700 gyári férfimunkás és 300 bányamunkás ; 28 tiszti, 390 altiszti és munkáslak, 1 hivatalépület, 2 iskolaépület 6 tanteremmel, 1 kórház orvoslakkal ; élelmezési épület főüzlettel, olvasóegyleti épület munkás olvasóegylettel, tiszti kaszinó, gyári zenekar, tűzoltóság, 2 tekepálya s 1 fürdő. A salgótarjáni gyártelepen a munkásgyermekek oktatására az első elemi népiskolát 1870 október havában nyitották meg egy tanteremmel, egy tanítóval és 25 növendékkel, kiknek száma az iskolaév végéig 39-re emelkedett. Az 1876—77. tanévben életbe lépett az ismétlő iskolai oktatás, 1877—78. tanévben szervezték a második, 1881—82-ben a harmadik, 1884—85-ben a negyedik, 1889—90-ben az ötödik, végül 1893—94- isk. évben a hatodik tanítói állást ugyanannyi tanteremmel. A salgóbányatelepi elemi népiskola 1874 február havában egy tanító vezetése alatt nyílt meg, a mely tanévben 51 tanuló látogatta s midőn a tanulók száma 143-ra szaporodott, az 1885—86. tanév elején szervezték a második tanítói állást és felállították a második tantermet. Az iparosinasok oktatása, a salgótarjáni aczélgyárnál az 1889—90-ik, Salgóbánya-telepen pedig az 1891—92-ik tanévben vette kezdetét. Az 1908—1909. tanévben a tanulók létszáma volt : az aczélgyárnál 424 mindennapi, 79 ism. és 82 ipariskolás, együtt 585 ; Salgóbányatelepen 86 mindennapi, 12 ism. és 13 ipariskolás, együtt 111 ; összesen 510 mindennapi, 91 ism. és 95 ipariskolás, együtt 696 tanuló, kiket 8 rendes tanító,

A Sebastiani és Fejér-féle fűrész Balassagyarmaton.

A Hirsch és Franck-féle vasöntő Salgótarjánban.

A kiskürtösi kvarczhomok-gyár.

Szinóbágya. — Kramer J. vasgyára.

A szinóbányai vasgyár esztergályozó terme.

3 hitoktató és 3 kézimunka-tanítónő részesít a nevelés és oktatás áldásaiban. A Salgótarjáni Aczélgyári Felügyelő s Munkás Olvasó-Egylet 1878-ban alakult. Helyisége az aczélgyár telepén külön épületben van, tánczteremmel, állandó színpaddal, étteremmel, olvasó-, játék- és könyvtárteremmel. Van nyári mulatóhelyisége, fedett tánczkörrel, kettős aszfalt tekepályával és sétányokkal, valamint szökőkúttal. Az egylet díszzászlója nemzeti színű, nehéz selyemszövet, egyik oldalán Magyarország teljes czímere, a másik oldalán a munka és a felvilágosodás jelvényei, dús aranyhimzésben. A könyvtára, mely négy nagy üvegszekrényben van elhelyezve, 2630 kötetből áll és évenként 6000 kötetet adnak ki 2040 esetben ; gyarapitására évenként 700 koronát fordítanak. Az egylet kiképezett dalárdája az országos dalversenyeken már két ízben a III. csoport második díját nyerte meg. Az egyesület a rendes tagok elhalálozása alkalmával azok hátramaradottait segélyben részesiti s egy ily segélyösszeg 250, egy évben pedig 1500 koronára rúg. Az aczélgyári szegény és árva gyermekek felruházására karácsony alkalmával évenként 200 koronát és az aczélgyári elemi iskolának 50 korona ösztöndíjat ad amaz idegenajkú tanulók jutalmazására, kik a magyar nyelvben a legjobb előmenetelt tanusítják. A salgótarjáni állami polgári iskolának évente szintén 50 kor. ösztöndíjat ad a legjobb tanulók jutalmazására. Különböző egyletek segélyezésére évente 50 koronát. A tagok száma : 15 tiszteletbeli, 420 rendes és 25 pártoló, összesen 460 tag. Az egylet vagyona 10.000 korona. — Az aczélgyár vonós és fuvó zenekara 36 tagból áll s évenként legalább 30 nagy hangversenyt rendez. — Az önkéntes tűzoltó-testület 52 tagból áll s modern szertárral rendelkezik. — A salgótarjáni sport egyesület 30 működő és 50 pártoló tagból áll. — A tenisz-klub tagjainak száma 16.

Salgótarján. — *Salgótarjáni kőszénbánya r.-t.* Az 1840-es években Morsbrugger Hyeronimus bécsi vállalkozó Weber Alajos mérnökkel kezdte itt a szén rendszeres mívelését. 1848-ban a termelt szén 78.500 q. volt. 1859-ben Brelich János és Windsteig Gergely vette át, majd Brelich 1861-ben báró Prónay Alberttel megalakította a Szent István kőszénbánya r.-társaságot. Azonban a nagyobb kiterjedésű bányamívelést hátráltatta a vasúti forgalom hiánya, tehát a r.-t. a Salgótarján és Budapest közötti vasutvonal kiépítését is czéljául tűzte és fölvette a cs. kir. szab. Pest-Losoncz, Beszterczebányai és Szent István r.-t. nevet. Az építést megkezdték, de tőkehiány miatt abba kellett hagyni és a r.-t. átalakult cs. kir. magyar éjszaki vasuttársasággá, végre az építést is befejezték. A kiegyezés után a kormány a vasuttársaságot segíteni igyekezett, hogy a salgótarjáni kőszénbányák rendszeres mívelését lehetővé tegye. 1868-ban az állam átvette a Budapesttől Salgótarjánig kiépített vasútvonalat és a vasuttársaság újjáalakult Salgótarjáni kőszénbánya r.-t. czímmel és 3,000.000 frt alaptőkével. A társulat a kezdet nehézségei után izmosodni kezdett és kőszénbirtokait kiegészítette ; majd az alakulás után 10 évvel, Salgótarján közelében nagyobb földbirtokot vásárolt, melyen rendszeres erdőgazdaságot űz. A bányákat egymással és a Máv. főállomásával lóvasúttal kötötte össze, iskolákat és kórházakat épített és különféle munkásjóléti intézményeket (társláda, élelmezési raktár, nyugdíjalap) állított. 1894-ben megvette Erdélyben a petrozsényi bányákat és kibérelte a kincstártól a zsilvölgyi kőszénbányákat. 1896-ban megvásárolta a kisterenyei uradalom kőszénjogait örökáron. A társulat alaptőkéje jelenleg 22,000.000 K. A nógrádmegyei szénbirtok területe 41.878 k. hold és Salgótarján, Baglyasalja, Karancsalja, Zagyvaróna, Kazár, Pálfalva, Etes, Andrásfalva, Vizslás, Kisterenye, Mátranovák, Bárna, Vecseklő, Maczonka, Bátony, Mátramindszent, Szuha, Dorogháza és Sóshartyán községek határára terjed ki. Ebből kiművelt vagy mívelés alatt álló terület 3455, még érintetlen 38.423 k. hold. A tarjáni kerülethez tartoznak : Jakab-, Auguszta-, Antónia- és József-táró, Emma-, Új-, József, Forgách- és Károly-akna ; az inaszói kerülethez : Ó-László-, Rezső-, Mária- és László-táró, Zichy-akna, Király-táró, Ferencz-akna I. és II., Lajos- és Gusztáv-tárók ; a pálfalvai kerülethez : Frigyes- és Amália-akna és alsó-pálfalvai tárók ; a mátranováki kerülethez : Károly, Kutató- és Ferencz-táró és Auguszta-akna. Ezek közül üzemben vannak még : *Károly-akna*, mélysége 198·7 m. ; az aknaszállítást 100 HP ikergőzgép végzi s a szállítókas 1300 kg. A vizemelést egy 86 HP Regnier-rendszerű, egy 90 HP ikergőzgéppel hajtott Plunger-féle és két 25 HP triplex szivattyú teljesíti. A villamos gépeket egy 100 HP és a világítást egy 30 HP generátor táplálja. A gőzszükséglet fedezésére hat à 140 négyszögméter tűzfelületű kettős kazán szolgál. A szellőztetést 30 HP Pelcer-féle ventilátor végzi. *Ferencz-akna II.* A lejtős aknában végnélküli kötélszállítás van, melyet 22 HP motor hajt. A vízmentesítésre 2 (15 és 16 HP) triplex-szivattyú s a szellőztetésre 15 HP szirokkó-ventilátor szolgál. Az üzemi gépeket elektromos gépek árama hajtja ; a dynamó 60 és a generátor 140 HP. A gőzgépeket két 150 négyszögméter tűzfelületű Tischbein-kazán táplálja. *Lajos-táró.* Inaszóval 3·5 km. keskenyvágányú gőzvasút köti össze. Az I. és II. sz. lejtőakna van üzemben. Az I. sz. 110 m. hosszú. Az aknaszállítást 30 HP gőzgéppel hajtott vitla, a vízmentesítést 12 HP triplex-szivattyú és a szellőztetést 12 HP lapátos szelelő végzi. A gőzszükségletet 3 à 50 négyszögméter fűtőfelületű lángcsöves kazán állítja elő. A II. sz. lejtősakna 420 m. hosszú, 25 HP Ottó-féle motorral hajtott végtelen kötélvitlaszállítással. A szellőztetést 8 HP ventilátor teljesíti. *Gusztáv-táró.* A szállítás tárókon, végnélküli felső berendezéssel, melyeket a külső kötélpályával együtt 30 HP gőzgép mozgat. Kasok száma a kötélen 45—55. A hajtógőzgépet 3 à 32 négyszögméter tűzfelületű lángcsöves kazán táplálja. Inaszótól Tarjánig 7 km. hosszú vasut vezet, melyen 14 à 60 HP gőzmozdony bonyolítja le a szállítást. *Frigyes-akna*, mélysége 193 m. Az aknaszállítást 85 HP Compound-gőzgép végzi ; az andrásfalvai keresztvágatban villamos szállítás, 4 (két 11 és két 13 HP) mozdonynyal ; az ereszkékben 12—20—25 HP motorokkal hajtott végtelen kötélszállítás. A vízmentesítésre 108 HP Worthington-szivattyú, tartalékként 45 HP differencziál-szivattyúval, 18 HP drilling- és 88, 3 és két à 10 HP czentrifugál-szivattyú szolgál. *Amália-akna*, mélysége 293 m. Az aknaszállítást 100 HP Compound szállítógép és a mélyszinten két à 25 HP vitla, míg a szellőztetést 45 HP Cappel-rendszerű ventilátor és a vízemelést 150 HP Worthington-, 40 HP triplex és több kisebb czentrifugál-szivattyú teljesíti. A gőzt az aknán 4 Dürr-féle kazán fejleszti. A Frigyes- és Amália-aknából a szenet 4·5 km. villamos vasut szállítja a rakodóra, 5 kettős mozdonynyal. A villamos központban van egy 500 s két 120 HP generátor s a gőzt 4 à 150 négyszögméter fűtőfelületű Babcox-Willcox kazán adja. *Károly-*

és Ferencz-tárókból a termelt szenet lóvasuton szállítják ki. *Auguszta lejtősakna*, 600 m. hosszú. Erőközpont: 500 HP generátor. Az aknaszállítás 125 HP lánczos kötelet mozgató vitlával történik. A szellőztetést szirokkó-ventilátor s a vízmentesítést 36 HP triplex-szivattyú végzi. — Ezeken kívül van Inaszón, Salgótarjánban a zagyvai rakodón és Pálfalván nagyobb gépműhely, kisebb öntőműhely, mozdonyok javítására, a szükséges kovács, lakatos és esztergályos munkák végzésére és minden aknánál kovács és ácsműhely. Rakodói a következők: Salgótarjánban a József-, zagyvai és kisegítő rakodó, továbbá a pálfalvai, alsópálfalvai és mátranováki rakodó. A pálfalvai rakodón a berakás mechanikailag történik. A bányák távbeszélővel vannak összekötve, 4 középponttal: Salgótarjánban, Inaszón, Pálfalván és Mátranovákon. Az összes bányákban 3965 munkás és 304 gyermek dolgozik. Az évi termelés 10,690.424 q. szén és 1867—1909-ig 257,949.250 q. A munkások gyermekei részére iskolát tart fönn a társulat Salgótarjánban 5, Inaszón 2, Pálfalván 3, Rónán 1, Székvölgyön 1, Etesen 2 és Mátranovákon 2 tanteremmel. Központi kórház van Salgótarjánban, kisebb kórházak Inaszón és Mátranovákon, betegszobák pedig minden bányatelepen.

Salgótarján. — *Salgótarjáni palaczkgyár r.-t.* (Igazgatóság: Bpest, Pannonia-utcza 2c.) 1893-ban alapította az Egyesült magyarhoni üveggyárak r.-t. Gyárt üvegpalaczkokat. Területe 30.000 négyszögöl, melyen egy nagy gyárépület, 3 műhelyépület, egy igazgatósági épület és 12 munkásház áll. A hajtóerő 30 HP gőzgép és 30 HP nyers olajmotor. Munkások száma 500, ezek közül 100 nő. Az évi termelési képesség 12 millió palaczk. Hazai piacza az egész ország s kivitele van a Balkán-államokba.

Szinóbánya. — *Kossuch János katalinhutai üveggyára.* (Központ: Bpest, Vámház-körut 5.) A gyár a családi betéti társaságé, melynek ezenkívül Ajkán üveggyára és Körmöczön majolikagyára van. 1836-ban alapította Kossuch János. Gyárt csiszolt, préselt és öblös üvegárúkat és majolika készítményeket. A hajtóerő a három gyárban 100 lóerő, munkások száma 800 s ezek közül 80 nő. Az évi termelési képesség egy millió korona érték. Hazai piacza az egész ország s kiviteli piacza Ausztria, Német, Angol, Franczia és Olaszország, a Balkán-államok, Dél- és Éjszak-Amerika stb.

Szinóbánya. — *Kramer J. vasgyára.* 1847-ben alapította Kossuch János, 1882 óta a mai czégé. Gyárt vasöntvényeket és vasszerkezeteket. Különlegessége az üveggyári berendezések készítése. A gyár területe 15.000 négyszögöl, melyen 8 gyárépület, lakóház és mellékhelyiségei, tisztilak és mellékhelyiségei és 8 munkásház, 140 lakással, állanak. A hajtóerőt 100 HP szívógázmotor, 50 HP gőzgép és 30 HP vizikerék szolgáltatja. Munkások száma 250—300. Az évi termelési képesség körülbelül 400 waggon árú. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Ausztriába. A gyártelepen van külön vasuti megállóhely és berakó állomás, posta és távíró; iparvágány, csendőrlaktanya és iskola. A gyárnak számos kitüntetése között van a millenniumi nagy aranyérem is.

Zagyvapálfalva. — *Pock Jenő üveggyára.* Kb. 20 év előtt alapította a Hazai üveggyár r.-t. 1906-ban ment át Pock tulajdonába. Gyárt solinüveget és különlegesség gyanánt 6 mm. vastagságban, a rajnai módszer szerint. A gyár területe 31.744 négyszögöl s 18 épületből áll. A hajtóerő 24 HP gőzgép. Munkások száma 120, ezek közül 3 nő. Az évi termelési képesség 175,000 négyszögméter üveg, a budapesti központ (Schwarcz A. és Fia) számára. A gyár állami kedvezményben részesül.

*

Kereskedelem története.

A XIII. és XIV. században a kereskedelmi forgalom vonalai egyrészt a bányavárosok, másrészt pedig Gömör, Heves és Pest vármegyék felé gravitáltak; de a mohácsi vészig ez a forgalom korlátolt volt. E korban is Losoncz volt a vármegye kereskedésének góczpontja.

Csak a XVII. és XVIII. században kezd vármegyénkben a kereskedelem élénkülni, akkor, a mikor I. Lipót király és III. Károly a losonczi országos- és hetivásárok tartására szabadalmakat adott. A kereskedelmi forgalom azonban akkor is csak az országos és hetivásárokra volt szorítva: Losonczon, Gácson, Balassagyarmaton, Szécsényben és Füleken. A vármegye marhakereskedése inkább csak a vételre, mint a kínálatra szorítkozott, de gyapjúkereskedése nevezetes volt és sok külföldi kereskedő fordult meg a losonczi gyapjúvásárokon, noha a XIX. század első negyedében már ezek is hanyatlani kezdtek. 1780-ban Losonczon 9, Balassagyarmaton 4, Szécsényben 3 és Gácson két boltos volt.

XIX. században.

A XIX. század első felében kivittek a vármegyéből más vidékekre: gabonát, bort, pálinkát, faeszközt, sertést, gyapjút, juhot, dohányt, gubacsot, mézet, viaszt, dinnyét, halat, posztót, pipát és cserépedényeket. Nevezetes volt a losonczi gyapjúvásár, hol 10.000 mázsa gyapjút adtak el évente; a juhvásárok is híresek voltak, Méz, viasz, gubacs, posztó, félporczellán-edények Pesten találtak állandó vevőre. A kereskedők száma is gyarapodott Losonczon és Balassagyarmaton. 1848-ban már 16 önálló boltos tartott üzletet Losonczon, a kik közül Losoncz pusztulása elől néhányan Gácsra menekültek árúikkal.

1848 után.

A forradalom után a kereskedelem erős lendületnek indult, különösen Losonczon, mely nem csupán a vármegye, de Felső-Magyarország egyik legfontosabb gabona-piacza és kereskedő-helye lett. Ide jártak a zólyomiak, liptóiak, túróczіak gabonáért, s a hetivásárokon 100.000 mérő kelt el, gyapjúforgalma pedig évente

10.000—12.000 mázsára rúgott. A boltosok számát Losonczon 1856—1860-ban 21, Balassagyarmaton 18, Szécsényben öt, Füleken kettő, Gácson négy, az egész vármegyében a kis boltosokkal 104-re tették. A hatvanas évek még inkább kedveztek a kereskedelemnek. Ekkor alapította *Grimm* Lajos *Galgóczy* Antallal a gabonakereskedés űzése czéljából a »Losonczi Magtár Társulatot«. Ennek a hajtásából fakadt a losonczi gőzmalom és ez járult hozzá a losonczi vállalkozási szellem fejlesztéséhez. A magtár társulat már rég megszünt. A vármegye újkori kereskedése 1871-től kezdődik. Ez év őszén nyilt meg a budapest—ruttkai vonal Losoncz állomása, mely a mai helyzet alapját fektette le.

A vármegye kereskedelme évről-évre fokozódik és virágzik. A kereskedelem góczpontja a vármegyében Losoncz. Ezután következik Balassagyarmat és Salgótarján, mely két utóbbi helyen a forgalom egyre emelkedőben van. Nógrád vármegye leginkább terményekkel: gabonával, gyapjúval, nyersbőrökkel, állatokkal és állati termékekkel kereskedik. Nagy kiviteli czikk: a gabona és búza, melyből jelentékeny losonczi és balassagyarmati czégek tartják fenn a forgalmat a külföld nagy piaczaival. E termények ellenében behoz a vármegye vasat, bádogot, rőfösárút, fűszerárút és sok déli gyümölcsöt. A forgalom az országos és hetivásárokon bonyolíttatik le. A vármegye területén kereskedelemmel és hitellel foglalkozott összesen — a személyzet nélkül — 1150 önálló egyén. Ebből esett Balassagyarmatra 232, Losonczra 259, Salgótarjánra 139, Szécsényre 74, Fülekre 21 és Szirákra 13, a vármegye egyéb helyeire 412 vállalkozó. Mai állapot.

A vármegye állatforgalma nagyrészt a losonczi országos és hetivásárokon bonyolíttatik le. Az állatvásár forgalma Losonczon: felhajtatott ökör: 4010, tehén: 2485, tinó: 1162, üsző: 665, borjú: 985, ló: 1970, sertés: 1626, juh: 20.252. Juhot Temes vármegyéből és Erdélyből is hoznak a vármegyébe. Állatkereskedés.

A zsír- és szalonnaüzlet is élénk. Egy kilogramm szalonna ára ma 2 korona. A tojáskereskedést Balassagyarmaton és tájékán űzik szorgalommal. E czikkből erős a kivitel is. A tej- és vajkereskedés is virágzó, a mi leginkább a tejszövetkezeteknek köszönhető. A vaj kilójának ára jelenleg 2 korona 80 fillér. A gyapjúkereskedés virágzó és az országos nevezetességű losonczi gyapjúvásárok forgalmának fokozása érdekében a »Losonczi Takarék- és Hitelbank« 1904-ben árúraktárt alapított, mely hivatva van a sürgetett vásárrendezés alapján a gyapjúvásárokat még inkább élénkíteni. Az elég élénk nyersbőr-kereskedelem góczpontja Losoncz. A gabonakereskedés virágzó. Középpontja Losoncz, Szécsény és Balassagyarmat. A virágzó malomipar következtében a lisztkereskedelem élénk és a lisztmennyiség forgalma egy évben 2—300 waggon. A borkereskedés jelentékeny, azonban más vidékről bevitelre szorúl, különösen könnyű borokból, melyeket Kecskemét vidékéről hoznak. A szeszkereskedelem évről-évre emelkedik. Nagyon keresett a szilvórium és a borovicska. A gyümölcspiacz különösen a városokban élénk. Cseresznyét, baraczkot, szilvát, körtét, almát azonban más vidékekről is hoznak a vármegyébe. Igen élénk őszszel a szőlő- és dinnyepiacz. Állati termékekkel. Terménykereskedés.

A fakereskedés, különösen épületfában, a városok fejlődésével egy arányban halad. Főhelyei Losoncz és Balassagyarmat. Tűzifát a vármegyén kívül, távolabbi vidékekre is szállítanak. Fakereskedés.

Nógrád vármegye abban a szerencsés helyzetben van, hogy fejlett mezőgazdasága és nagyipara révén a behozatal, melyben persze már az átmeneti forgalom is bennfoglaltatik, csekélyebb, mint a kivitel. Az érdekelt kereskedői körök adatszolgáltatása nyomán közölhetjük, hogy a vármegye behozatala 1910-ben nyerstermények, félgyártmányok, szövöttárúk, vasárúk, sertés, állati termények, fa, szén, bádog, gyümölcs, gépek, szesz, papirosárú, készruha és fémárúkból 12,865.000 koronára rúgott. Ebben az összegben maga Losoncz majdnem 3 millió koronával szerepel. Behozatal.

Ellenben a kivitel a vármegyéből évről-évre nagy méretekben fokozódik. Ez természetes. Itt vannak az ország legnagyobb széntelepei, vasgyárai és egyéb nagy ipartelepei, melyeknek évi forgalmát a szakkörök 72 millió koronára becsülik. Vegyük ehhez még a vármegyéből kivitt mezőgazdasági, állat, és állati termények forgalmát és akkor az 1910. évi kivitelt 82,600.000 koronára lehet tenni. Kivitel.

A kereskedelmi testületek csak I. Ferencz király uralkodása alatt kezdtek vármegyénkben kifejlődni. Legelőször Losonczon volt ily testület, de most már Balassagyarmaton és Salgótarjánban is működik. Keresk. testületek.

A magasabb értelemben vett kereskedelmi szakoktatás nincsen kifejlődve a Kereskedelmi oktatás.

vármegyében. Kereskedői tanoncziskolák vannak : Losonczon, Balassagyarmaton, Salgótarjánban és Szécsényben.

* * *

Hitelügy. Vármegyénkben a hitelügy fejlődése a mult század első felében vette kezdetét. 1846-ban alakult a losonczi takarékpénztár, mely az akkor, még csekély számú hazai pénzintézetek között előkelő helyet foglalt el, de a forradalom alatt Losoncz egyéb kultur-intézményeivel, ez is tönkrement. Az abszolutizmus alatt keletkezett ismét a »Losonczi Takarékpénztár« 1862-ben ; a kiegyezés után Salgótarjánban a »Salgó-Tarjáni Takarékpénztár« 1869-ben. Ezután gyorsan megindult a fejlődés. A vármegye ezidőszerint pénzintézetei a következők :

Balassagyarmat : Balassagyarmati Takarékpénztár, O. M. B. mellékhelye. Alakult 1866-ban. Alaptőkéje 1,800.000 korona, 600 drb 3000 koronás részvény.

Balassagyarmati Takarék- és Hitelintézet. Alakult 1872-ben. Alaptőkéje 600.000 korona, 1000 drb 600 koronás részvény.

Balassagyarmati Népbank. Alakult 1872-ben. Alaptőkéje 1,000.000 korona, 1250 drb 800 koronás részvény.

Balassagyarmati Közgazdasági Bank r. t. Alakult 1911-ben. Alaptőke 250,000 K, 1250 db. 200 koronás részvény.

Bussa : Bussai Hitelszövetkezet.

Diósjenő : Diósjenői Hitelszövetkezet.

Érsekvadkert : Érsekvadkert Községi Hitelszövetkezet.

Gács : Gácsjárási Takarékpénztár r.-t. Alakult 1908-ban. Alaptőke 70.000 korona, 700 drb 100 koronás részvény.

Gács és vidéke hitelszövetkezete.

Ipolytarnócz : Ipolytarnóczi Hitelszövetkezet.

Kálló : Nógrád-Kállói Hitelszövetkezet.

Kosd : Kosdi Hitelszövetkezet.

Losoncz : Losonczi Takarék- és Hitelbank. O. M. B. mellékhelye. Alakult 1873-ban. Alaptőke 800.000 korona, 2000 drb 400 koronás részvény.

Losonczi Ipar és Kereskedelmi Bank részvénytársaság. Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 korona, 2000 drb 100 koronás részvény.

Nógrádmegyei Népbank Losonczon. Alakult 1872-ben. Alaptőke 500.000 korona, 2500 drb 200 koronás részvény.

Általános Bank-részvénytársaság. Alakult az 1909, évben. Alaptőke 200.000 korona, 2000 drb 100 koronás részvény.

Losoncz és Vidéke Ipari Hitelszövetkezete.

Mátraverebély. Mátraverebélyi Hitelszövetkezet.

Nagyoroszi. Nagyoroszi Községi Hitelszövetkezet.

Ludányhalászi. Ludányhalászi Hitelszövetkezet.

Palotás. Palotási Hitelszövetkezet.

Patak. Nógrádpataki Hitelszövetkezet.

Pencz : Penczi Hitelszövetkezet.

Rimócz : Rimóczi Hitelszövetkezet.

Romhány : Romhányi Hitelszövetkezet.

Salgótarján : Salgótarjáni Takarékpénztár. Alakult 1869-ben. Alaptőke 120.000 korona, 600 drb 200 koronás részvény.

Salgótarjáni Népbank részvénytársaság. Alakult 1908-ban. Alaptőke 100.000 korona, 400 drb 200 koronás részvény.

Szécsény. Szécsényi Takarékpénztár r.-t. Alakult 1872-ben. Alakult 1872-ben. Alaptőke 120.000 korona, 400 drb. 300 koronás részvény.

Szécsényi Népbank r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 korona, 400 drb. 200 koronás, 200 drb 100 koronás részvény.

Szirák : Sziráki Takarékpénztár r.-t. Alakult 1897-ben. Alaptőke 120.000 korona, 600 drb 200 koronás részvény.

Nógrádszakal : Nógrádszakali Hitelszövetkezet.

Tolmács : Tolmácsi Hitelszövetkezet.

Zagyvaróna. Zagyvaróna és Vidéke Hitelszövetkezete.

* * *

Részlet a Kuhinka-féle máluapataki üveggyárból.

A katalinhutai üveggyár.

1

2

3

1. Stephany Ervin gőztéglagyára Füleken. — 2. és 3. Részletek Kolener testvérek jópataki üveggyárából.

A régi magyar vidéki életet ecsetelő írók a vármegyék egyik jellegzetességeként útjaik járhatatlanságát tüntették fel. Igazuk is volt. Nemcsak nekik, de a nyolczvanas évek élczlapjainak is, melyek az alispánt, szolgabírót tüzes paripáktól vont és mégis tengelyig sárba feneklett szekerkén ábrázolták. Közutak.

A vármegye ősi képe megváltozott és a modern szellem, a sárba ragadt régi magyar szekerkét is gummitalpas hintóval, meg száguldó gépkocsival váltotta fel.

Így történt ez Nógrádban is. Már a nyolczvanas években mind sűrűbben jelentkeztek az útjaik kiépítését sürgető gyárosok és falusi küldöttségek. A pénz hiánya azonban útját állotta e törekvéseknek, míg végre a közuti törvény életbelépte új eszközöket nyujtott a vármegyének arra, hogy közuti adó megállapításával, az utak osztályozását és az építkezés rendjét biztosítsa.

Scitovszky János, a vármegye alispánja, ismert vasszorgalmával hozzá is fogott a törvény végrehajtásához, de egy-két út kiépítésénél tovább nem juthatott, mert 1895-ben alispáni székétől megvált. Utóda, *Török* Zoltán, teljesen új alapon indította meg az eljárást. Kibővítette a vármegyei úthálózatot s megállapította a viczinális utak tervezetét. A megyei utak kiépítésére 800.000 koronás kölcsön felvételét eszközölte ki s ezzel az általa kidolgozott építési terv keresztülvitelét biztosította. De nem elégedett meg a megyei utak kiépítésével, hanem megindította az egyes viczinális utak építését czélzó érdekeltségi tárgyalásokat is. Az érdekeltségek csoportosítása és az útibizottságok szervezése befejezést sem nyert még, midőn a király kegye alispáni állásából a főispáni székbe emelte. A nagy munkálat, melynek alapját oly sikeresen vetette meg, Török Zoltánnak főispánná történt kinevezésével fennakadást nem szenvedett, mert utóda : *Nagy* Mihály alispán a megkezdett munkát lankadatlanul folytatta tovább.

A vármegyei úthálózat teljesen kiépült ; a viczinális utak építését pedig siettette egyrészt a kezdetben a terhektől idegenkedő közönségnek a kiépített utak kényelme által felébresztett áldozatkészsége s a jó utak iránt felébredt vágya, másrészt pedig az a helyes közúti politika, a melylyel a vármegye közel 100.000 korona segélyt osztott szét és páratlanul olcsó $2^1/_4$%-os vármegyei kölcsönökkel támogatta az útépítő községeket.

Mindezek következtében egy rövid évtized alatt oly rohamosan fejlődött a vármegye úthálózata, hogy ma már alig akad néhány oly község, mely természeti nehézségek, vagy pedig pénzhiány következtében eddig — legalább egy irányban — utat ne kapott volna.

1910-ben 1086 km. kiépített útja van a vármegyének, melyből az állami utak hossza csupán 112 kilométerre rúg, míg a többi 874 km. felerészben megyei, felerészben pedig viczinális út.

Az úthálózat gerincze ma is a budapest—balassagyarmat—kassai országút, mely már I. Mátyás király idejében fontos országos forgalmat közvetített Lengyelország, a Szepesség és Budavára között. Ez a vonal Katalin-pusztánál kies, vad helyen vezet a vármegye területére s a határtól, a régi világban hirhedt Lókospusztáig terjedő szakasza, festői erdőségeken vonul át. A mint azonban Rétságot elhagyja, már nyiltabb, barátságosabb vidékre vezet és Érsekvadkertnél az Ipoly-völgyét megelőző homokos vidékre ér. Balassagyarmattól a virágzó és termékeny Ipoly-völgyén halad Losonczig, honnét ismét dombos vidéken fut el egész a szomszédos Gömör vármegye határáig. Az 1896-ban kiépült helyi érdekű vasút természetesen sokat elvont ez ősi út fontosságából. Az út mentén álló számos csárda megüresedett s nagyrésze romokban hirdeti régi a országos közlekedés emlékét. A közelmúltban azonban ismét nagy fontosságra tett szert, mert széles kőpályáján ma már egymásután veri fel a port a székesfővárosból a magas Tátrába száguldó sok gépkocsi.

Fájó emléket kelt ez ősi út egyik műemlékének elenyészte. A XVIII. század vége felé építették fel a sok-íves rárósi Ipoly-hidat. A tervező nem takarékoskodott az anyaggal. Óriási kövekből épített négy bolthajtásos híd nyergelte meg az Ipoly szeszélyes medrét, s a hidon levő János-szobor, valamint a híd nyitott pályájával szemben letelepedett csárdacsoport, még néhány évvel ezelőtt a múlt idők regényes emlékjele volt. Állítólag II. József király mondotta volna az előtte e hatalmas híd láttára dicsekvő uraknak, persze ékes német nyelven : »Uraim vagy kevesebb hidat, vagy több vizet.« Oly óriásinak tünt fel előtte a híd a nyáron patakká összehúzódott Ipoly fölött. József királynak azonban nem adott igazat az idők folyása. A nagy híd megérte ugyan még az utolsó insurgensek átvonulását

is, rajta dübörgött végig Görgey visszavonuló hada s a nyomába törő Cseudajeff orosz generális üldöző kozák szotnyái. De az Ipoly ravasz folyó. Évente, hóolvadáskor mind több iszapot hordott a nagy híd alá s a kőbolthajtások már alig látszottak ki az iszapból. A kőpálya behorpadt s a vármegye fájó érzéssel mondott búcsut régi emlékének s helyében 1904-ben, az állami mérnökök, modern, magas ívű vashíd építését kezdték meg. De megmentett mégis valamit a régi emlékből a multon merengő néphit. Az aranyozott Nepomuki János szobrot, mert megmondotta a dereshajú öregbíró, hogy ha Nepomuki János szobra az új hídon fel nem állítódik, jég veri el a határt s az Ipoly-folyó széles völgyének nem táplálója, hanem örökös Isten csapása lészen.

Ebből az országos útból kanyarodnak szerteszéjjel a vármegyének modern követelmények szerint épült útjai, melyek hosszú vonalakban szelik át a palóczság dombos vidékét s a tótság lakta hegyeket. Megyei út visz Balassagyarmatról a Kürtös-völgyön Kékkő váráig, Balassa Bálint báró ősi fészkéig s onnét, erdős bérczek között, fel a zólyomi határig. Megyei úton jut el az utas Balassagyarmatról a Cserhátou át a Galga völgyéhez s onnét le, Verseg felé, a pestmegyei határig. Szécsényt, a palóczság szivét, megyei út köti az országúthoz, valamint Karancsságon át a salgótarjáni bányavidékhez. Hosszú vonalak még a hatvan—mátraverebély—füleki s a szécsény—zagyvaszántói utak is. Nagyban szolgálja az ipart is a megyei úthálózat a Szalatnya-pusztától a zlatnói üveggyárig s Málnapatakon át Farkasvölgyig vezető regényes fekvésű részeivel. Gyönyörű vidéken fut át a losoncz—zólyomi út. De hangulatos környezetben gazdag a Losonczról a gácsi vár alatt elfutó megyei útnak, a 818 méter magas Páris hegyre kapaszkodó útszakasza, valamint az onnét a sztregovai völgy felé futó része. Alsósztregovától fehéren siklik tova az út, míg egy merész fordulattal a rárósi híd aranyos Nepomuki Jánosának csillogására bukkan ki az Ipoly völgyébe.

Gazdag a megyei úthálózat szép műépítményekben is. A losoncz—fülcki út híres durendai hídját s a rapp—salgótarjáni út rappi Ipoly-hídját 1909-ben új rendszerű, magas, vasíves hidakkal cserélte fel a vármegye. Méreteiben hatalmas a balassagyarmati Ipoly-híd is, míg a rárós—kiskürtösi út kürtösi bejárója, magas kőfalazataival, ősi várak hozzájáró s védett útjaira emlékeztet.

E széles koronájú megyei úthálózatot még több kisebb jelentőségű s rövidebb útvonal egészíti ki s belőle lépten-nyomon vezetnek ki a különféle kisebb völgyeket és község-csoportokat összekötő keskenyebb, de jól épült viczinális utak. 64 viczinális útcsoport van, melyek némelyike tekintélyes úthálózatot tart fenn.

Az útcsoportok élén álló útibizottságok, tagjaik serény érdeklődése mellett, rendszeresen üléseznek a járási főszolgabírák elnöklete alatt. Szorgalmuk legszebb jutalma az a szép siker, melylyel falvaikat az elhagyatottságból kiragadták A düledező, rozoga fahidak s feneketlen kátyuk helyén gondosan készített betoncsövek s javarészt kőpilléres, vagy sokszor vastartós tölgyfahidak állanak.

Istenben boldogult *Szontagh* Pál, horpácsi kúriájából kijövet, csak agyagos, sáros szekerének a dejtári homokból történt kivontatása árán tudott eljutni Balassagyarmatra. A kúria új tulajdonosának, néhai Mikszáth Kálmánnak görögös kastélya már köves viczinális út mentén büszkélkedik. A hol Rüdiger gróf orosz generális ágyúi leragadtak a romhányi sárban, ugyanott fürge lovak vigan ügetnek a köves viczinális úton még télvíz idején is. Viczinális út mentén van a szép nézsai kastély, a nógrádi várrom, Buják és Szanda vára.

Érdemes ezeken a kis viczinális utakon elkalandozni. Sok-sok régi emléket fedez fel a rajtuk utazgató. A cserhátsurányi völgyben karcsun fehérlik ki a surányi régi török mecsetnek tornya. Salgótarjánból gyönyörű kis völgyön jutni el a nagyméretű inaszói bányatelepre. Másutt zöld erdők között fehéren világít ki, keskeny szalagként a hegyekre, bérczekre kigyózó viczinális út s a legközelebbi dombon túl tünik elő a tavaszszal szinpompában uszó virágos alsóesztergályi völgy, vagy az elhagyatott Turmezőnek magas fallal körülvett csillagos templomtornya. A gácsi első útcsoport egyik legszebb vonala most épül. Vad helyen, két magas hegy között, csörgedező csermely mellett fut el a szűk völgyben, hogy Tugár községet s a mellette levő új márványbányát elérje. A sziráki járás hatalmas magyar falvainak szálas magyar népe pedig, fekete szántóföldek között, már a magyar ember kényelmének jobban megfelelő, szélesebb viczinális utakon hajtat a hatvani, váczi és sziráki vásárokra.

Mozog, sürög, forog a nép a viczinális utakon és a megyei és állami fővona-

lakon, s nem gondol már azokra a súlyos terhekre, melyekkel e kényelmét meg váltani volt kénytelen. De ezek a terhek ősi mozdulatlanságból emelték ki, mert a vásárok felszaporodott néptömege, a kiépült utak mentén füstölgő gyárkémények, új jövőről regélnek.

*

Vasutak.

Nógrád vármegye vasúthálózata nem nyújt egységes képet, mert a vasút országos érdekek szerint épült s így a vármegye központosítását a helyi érdekű vasutakra bízta.

A vármegyén az országnak két legjelentősebb vonala vonul át. Az egyik a budapest—marchegg—bécsi fővonal, mely a vármegye egyedüli hajókikötőjén, a Duna mentén fekvő Nógrádverőczén vezet át. Az utasnak nincs is ideje észrevenni, hogy Nógrád vármegyén megy át, mert a vonatok csak néhány perczig érintik a vármegye eme kiszögellő, de látványos részét.

Már a budapest—ruttka—berlini fővonal kevésbé mostoha Nógráddal szemben, mert a hatalmas méretű selypi czukorgyártól kezdve, sorra veszi a vármegye nevezetességeit. Alig fut át a berlini gyorsvonat a zöldelő Zagyva-völgyén, alig felejti el az utas a hatalmas búzavetések imponáló képét, Kisterenyénél már új világba ér, a hol a kőszén, a kőbányák és a gyárak lépnek előtérbe. Itt már a füstölgő gyárkémények, villamos és gőzüzemű bányavasutak, sodronykötélpályák egész sorozata váltja fel egymást. A gyorsvonat Salgótarjánban áll meg. Mozdonyát elcserélik, a könnyű síkmozdony helyett négy-csatlós hegyi-óriás áll a kocsik elé, s a nehéz gép lihegve kapaszkodik Somoskőújfalu felé, hol óriási kőfejtő-telepek szürkélnek a sötétzöld erdők között. A sziklák közül kiérve, Füleken áll meg a vonat, hogy Gömör felé igyekvő utasait elbucsuztassa. Ezután zöld réteken zakatol a gyorsvonat Losonczig, hol az állomás élénksége meglepő. Innen a Krivány-völgyén meredek pályán viszi el az utast a zólyomi határ felé. A Krivány völgye összeszorul s a nyilt, magyar vidéket sűrű erdőkkel szegélyezett zöld völgy váltotta fel. Néhol egy-egy szűk mellékvölgy, vagy szakadék enged röpke pillantást az elzárt völgyből. Fűrész községen túl hosszú alagútba fut a vonat, hogy azt elhagyva, a Kriván-hágón kapaszkodjék át s ezzel búcsut mondjon Nógrádnak.

A ruttkai fővonal kiépültc után, hosszú éveken át nem épült új vasút. Végre a vármegye 680.000 koronás kölcsönt vett fel, hogy ezzel a nógrádmegyei h. é. vasutak részvénytársaság keletkezését lehetővé tegye. A községek is siettek a czél elérését törzsrészvények vásárlásával lehetővé tenni s a vasútépítés 1894-ben megindult. Ekkor Balassagyarmatnak mindössze egy irányban volt vasútja. 1892-ben hosszabbította meg az osztrák-magyar államvasút-társaság ipolyvölgyi szárnyvonalát Balassagyarmatig. A nógrádmegyei h. é. vasut vonalainak 1896-ban történt megnyiltával, Balassagyarmat két új vasútvonalat nyert. Ezek egyike a Cserhát hegylánczon át vezet le a Galga völgyébe, s azon Aszódig, a másik pedig az Ipoly völgyén vezet Szécsényen s a virágzó palócz vidéken át Losonczig.

Losoncz város állomásának nagy forgalmát még másik két helyi érdekű vasút is táplálja. A losoncz—gácsi szárnyvonal s a losonczvidéki h. é. vasutnak Poltáron át Rimakokováig vezető vonala, a mely főleg a Felvidék számos agyag-, üveg- és vasgyárai forgalmának lebonyolítását szolgálja. Ebből a vonalból egy rövid szárnyvonal is ágazik ki, Ipolyberzenczéről Szinóbányán át, Katalinhutára.

A vármegye déli része 1909-ben még egy új vasutat nyert. A duna—ipolyvölgyi h. é. vasút ágazik ki Váczott a fővonalból s azzal Nógrádverőczéig párhuzamosan haladva Szokolya felé, majd a nógrádi várrom alatt szép vidéken fut Diósjenő felé s onnan Drégelypalánkra. Ez a vasút valóban a székesfőváros turistáinak érdekét szolgálja legjobban, mert festői szépségű helyeket tesz Budapestről könnyen megközelíthetővé. Ennek a vasútnak is van egy szárnyvonala, a mely Diósjenőről ágazva el, Rétságon át Romhányig vezet.

Végül említést érdemel a kisterenye—kisújszállási vonal is, a mely azonban Nógrádot csak néhány kilométernyi hosszban szolgálja.

*

Posta, távíró, telefon.

Vármegyénkben a postaintézménynek már a XVIII. században akadunk nyomaira. *Mocsáry* Antal vármegyénkről írt könyvében felemlíti a posta-stácziókat a régebbi időkből. Ezek a következők voltak: »Váczról éjszak felé Rétságig

1½ stáczió, Rétságtól Balassagyarmatig szinte 1½ stáczió, onnét Nógrád-Szakalba, ez is 1½ stáczió, azután Gácsra, mely ismét 1½ stáczió, innen Vámosfalvára 1 stáczió.« Ebből láthatjuk, hogy Losonczon postaállomás még 1826-ban nem volt és régi kivánsága teljesült, mikor 1842-ben a gácsi postastácziót Losonczra tették át. Ma már alig van a vármegyében község, melynek ne volna postája.

Az első távíróvonal vármegyénkben Pesttől Balassagyarmatra, Losonczra és Salgótarjánba a hatvanas években nyilt meg. A gácsi vezeték 1870-ben. A távírót 1887-ben egyesítették a postával.

A vármegyében az első magán-távbeszélőt 1876-ban alkalmazta Losonczon Grimm Lajos gőzmalmi igazgató, a mikor a losonczi gőzmalom városi irodáját összekötötte a gőzmalmi teleppel. Az állami távbeszélő a vármegyében 1898-ban Losonczon, majd utána Salgótarjánban nyilt meg. A törvényhatósági távbeszélő hálozat 1905-ben épült ki és nyilt meg. Egyelőre a járási székhelyek nyertek összeköttetést a vármegyei középponttal: Balassagyarmattal. Újabb távbeszélő központok keletkeztek Fülek, Vilke, Berczel és Lőrinczi községekben. Losonczon volt 1910-ben 127 előfizető; a használt sodrony hossza 601.084 m. és a beszélgetések száma 286.312; Balassagyarmaton volt 57 előfizető; a használt sodrony hossza 284.880 m. és a beszélgetések száma 73.112; Salgótarjánban volt 47 előfizető és 76.700 beszélgetés; Szécsényben 6 előfizető és 6942 beszélgetés; Gácson 6 előfizető és 2.782 beszélgetés; Szirákon 3 előfizető és 2944 beszélgetés; Rétságon 3 előfizető és 6570 beszélgetés; Vilkén 3 előfizető és 504 beszélgetés. Magán-távbeszélőt a vármegye területén az összes nagyobb ipartelepeken használnak.

* * *

Források: Mocsáry: Nógrádmegye Esmertetése, 1826. *Fényes* Elek: Magyarországnak leírása, 1837. *Schwartner:* Statistik des Königreichs Ungarn, 1809. *Losonczi Phönix, Losoncz és Vidéke, Losonczi Hirlap* régebbi számai. A magyar korona országai gyáripara, 1885. *Konek* Statisztikai kézikönyve. *Pallas Lexikon.* — *A beszterczebányai kereskedelmi és iparkamara* czím tára. 1898. *Horváth* Mihály: Az ipar és kereskedés története. Magyar Ipartörténet (*Sztudinka* Ferencz) I., II., III. kötete. A helyszínén gyűjtött adatok.

1

2

3

1. A salgótarjáni palaczk-gyár. — 2. és 3. Részletek a zlatnói üveggyárból.

Az Ipoly-hid Balassagyarmatnál.

A becskei alagút.

KÖZOKTATÁSÜGY.

A népoktatás története.

A tatárjárás lerombolta Isten hajlékait, a templomokat s ezek mellett az oktatás czéljaira szolgáló helyeket. Később a csehek hagyták itt utódaikat, majd az Ipoly folyó balpartján a török volt az úr, utána pedig a romokká dúlt falvak legtöbbjébe, vármegyénk déli vidékeire, a tót telepedett le azokkal a németekkal, helyesebben svábokkal, a kik itt az akkori királyok kegyelméből hazát nyertek.

Ezek a letelepülések iskolai viszonyainkra is, egészen a legújabb időkig, reá sütötték bélyegjüket. A tótoktól tömegesen lakott helyek iskolái az 1879. évi XVIII. törvényczikk életbeléptéig, a vármegyei tanító-testület állásfoglalásáig és a királyi tanfelügyelők erélyes fellépéséig, nemkülönben nehány helyünk (Balassagyarmat, Losoncz stb.) és tanítóik magyar hazafias buzgalmának nyilvánulásáig, teljesen tót, a betelepedett németeké német tanítási nyelvűek voltak.

A reformáczió az iskola tanítási nyelvén annyiban változtatott, hogy a Calvin tanait elfogadott magyarság a római katholikus egyházban megmaradt magyarsággal és a római katholikus egyházban teljesen megmaradt palóczsággal szemben kevésbé művelte a latin nyelvet; a Luther tanait elfogadott és a római katholikus egyház kebelében megmaradt tótság, de leginkább az előbbi, összeköttetésben a felsőbb vidék tótságával, a legújabb időkig (kivéve: Balassagyarmat, Losoncz stb.) a tót tanítási nyelvnek hódolt; a római katholikus egyházhoz mindig tartozó németség pedig a német tanítási nyelv mellett tartott.

A Szent István idejében, majd később szervezett kolostorok (vármegyénkben: Buják, Dabar, Egyházasdengeleg, Erdőtarcsa, Fülek, Gácsfalu, Losonczapátfalva, Mátraverebély, Nógrádszakal, Szécsény, Szirák, Szomolya-puszta, Tereske, Terény, Tolmács stb.) lakói, a székesegyházi, a káptalani iskolák és a plebánosok a vallás terjesztése mellett időt fordítottak a világi tudományok terjesztésére is.

Mikor vármegyénk éjszaki részét Giskra uralta, a csehek gyermekeik oktatásáról is gondoskodtak, a mi mellett az is tanúskodik, hogy mihelyt vármegyénk e részén valahol nehány család letelepedett, községgé alakult s iskolát állított (Perényes, Veres stb.)

A török korban.

A törökdúlás hosszú időre véget vetett Magyarország iskolai fejlődésének is. E korban vármegyénk egyetlen középiskolája: a füleki gymnázium is, más vármegye területére: Osgyánba szorult.

A paphiányt a római katholikusoknál némileg pótolja a licenciátus (Herencsény), a tanítót a protestánsoknál a lelkész-tanító.

A külföldi egyetemekről hazatért ifjúság a protestantizmust terjesztette, földesuraink nagy része s vele a jobbágyság stb. a protestáns vallásra, és pedig a magyarság a református, a tótság az ágostai hitvallású evangélikus vallásra tért.

A protestánsok eszméiknek terjesztése és biztosítása végett, a hol csak lehetett, iskolákat és könyvnyomdákat állítottak fel. A vagyonosabb urak a külföldről tudósokat hívtak tanítókul, kik azután a nemes sarjak mellett itt-ott a pórgyermekeket is tanították.

Így alakult azután a két tanítási irány: a római katholikus és a protestáns, ez utóbbinál a református és az ágostai hitvallású evangélikus.

Ez irányok megegyeztek abban, hogy a felsőbb oktatás gerincze csakis a latin nyelv művelése lehet, mely elvnek szolgálatában, a hol csak lehetett, az elemi is állott; a nemzeti, vagyis anyanyelvi oktatási irány pedig a kisebb helyek és a leányok iskoláiba szorult.

A protestánsok is megtartották a katholikus egyháznak azt az álláspontját,

hogy az iskola a templom előcsarnoka s így az embert már kiskorától kezdve vallásosságra és erkölcsösségre kell nevelni.

III. Károlytól 1868-ig. III. Károly király 1732-ben a közoktatásunk rendezését tervezte, de ez csak terv maradt, egészen Mária Tereziáig. Ez utóbbi alatt iskoláink szervezésénél a bécsi udvar politikája : a németség terjesztése volt. A »Ratio educationis« az iskolákat elemiekre, ezeket ismét falusi, kisvárosi és nagyobbvárosi iskolákra (ezek közűl némelyik normális iskola, a melynél a tanítójelöltek a tanítási módszeres eljárást is elsajátították. Megjegyzendő, hogy a protestánsoknál a neveléstant a főbb iskolákban tanították), továbbá gimnáziumokra, akadémiákra és egyetemekre osztotta.

Az ág. hitv. evangélikusoknál a múlt század elején az úgynevezett czentrális iskolákat (algimnázium) is szervezték ; ilyen czentrális iskola volt Balassagyarmaton Kétbodonyban és Alsózellőn.

Nagyvárosi elemi iskola vármegyénk területén nem volt.

Mocsáry »Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése« (1826. év) czímű négykötetes műve II. kötetében (III. Iskolák) írja, hogy vármegyénkben sem a római kath., sem az ág. hitv. evangélikusoknak nincs főiskolájuk (ez utóbbiak később Losonczon emeltek gimnáziumot, mely gimnázium megszünvén, épülete 1869-től az állami tanítóképző-intézet otthona) egyedül a reformátusoknak Losonczon van gimnáziumjuk (később jogakadémiájuk is, mely megszünt, a gimnázium pedig állami főgimnáziummá alakult át), a melyben szép előmenetellel tanítanak, de a mely iskolából nem régen a losonczi római katholikus tanulókat kizárták s így ezek tanulás czéljából vármegyénken kívül levő városokba voltak kénytelenek vonulni.

A római katholikusok arra törekszenek, hogy a vármegye két szélső mezővárosa egyikében : Füleken vagy Balassagyarmaton vagy a vármegye közepén : Szécsényben alapítsanak nagyobb iskolát (gimnáziumot). E törekvés folyománya, hogy a mult század harminczas éveinek elején, Dévény István, balassagyarmati jegyző és társai a pozsonyi országgyűlés elé is járultak a Balassagyarmaton alapítandó gymnasium érdekében, de eredménytelen.

Ezután Mocsáry az elemi iskoláról terjedelmes munkájában sehol sem szól, kivéve a szelczi esetet, t. i. a nejére féltékeny Stimmel Dániel, szelczi ág. hitv. ev. tanító esetét, kit istenkáromlásért 1753-ban lefejeztek, mely után a szelcziek tanítót több éven át nem alkalmaztak, a tanító lakását pásztorlakká változtatták át s a tanító földjét, rétjét éveken át közösen használták.

1868-tól máig. Az 1868 : XXXVIII. törvényczikk (báró Eötvös József második minisztersége) hazánk tanításügyében új korszakot alkotott.

A törvény egyik hibája, hogy a tanítókat a községi jegyzőségtől stb. való eltiltással anyagilag nem kárpótolja s a tanító legkisebb fizetését 600 koronában állapítja meg, a mi azután a tanítók legjobbjait több helyen elkeseríti s a jobb jövedelmű jegyzőségek elfoglalására bírja.

Az 1893 : XXVI. törvényczikk, illetőleg az 1907 : XXVI. és XXVII. törvényczikk már javított a tanítók helyzetén.

Hogy az iskolafenntartók (ide nem értve az állami elemi iskolákat) a tanítók törvényszerű fizetését kiszolgáltathassák, a fent legutóbb idézett törvény intézkedései alapján évi 250,101 korona államsegélyben részesülnek.

És most vessünk egy pillantást az 1869. évi, vagyis az 1868. évi törvényczikk életbelépése után először kibocsátott statisztikai kimutatás adataira és a mai állapotokra : Vármegyénkben 1869-ben volt mindennapi tanköteles 21.211 , az 1909—1910. tanévben volt 32.620, vagyis 11.409-czel több, mint előzőleg. Iskolába járt 1869-ben 16.672, a múlt tanévben járt 30.618, vagyis 13.946-tal több mint előzőleg, iskolába nem járt tehát 1869-ben 4.539, a múlt tanévben 2.002 Az 1869. évben volt 286 elemi iskola, a múlt tanévben volt 324, tehát 38-al több. A tanítók száma 1869-ben volt 329, a múlt tanévben 536, a kik közül 379 tanító és 157 tanítónő. A tantermek száma a múlt tanévben 536. Állami elemi és községi iskola 1869-ben még nem volt, állami iskola a múlt tanévben 26 volt, 42 tanítóval és 29 tanítónővel, községi iskola pedig van 9, és pedig 11 tanítóval és 3 tanítónővel. Római kath. elemi iskola 1869-ben 170 volt, 206 tanítóval, a múlt tanévben 169 volt, 186 tanítóval és 103 tanítónővel ; református iskola 1869-ben 6 volt, 7 tanítóval, a múlt tanévben 4 volt, 5 tanítóval és 1 tanítónővel ; ág. hitv. ev. iskola 1869-ben 101 volt, 102 tanítóval, a múlt tanévben 96 volt,

98 tanítóval és 8 tanítónővel; izr. elemi iskola 1869-ben 9 volt, 14 tanítóval, a múlt tanévben 3 volt, 9 tanítóval és 2 tanítónővel. Magán- és társulati elemi iskola 1869-ben nem volt, 1909/10-ben társulati jellegű 16 volt, 28 férfi és 2 nőtanítóval.

A felekezeti iskolák csökkenése az állami iskolák szervezésének tudható be.

Az 1869-ik évben volt 149 magyar, 2 német, 91 tót, 5 magyar és német, 36 magyar és tót, 3 magyar, német és tót tanítási nyelvű iskola, a múlt tanévben nem magyar tanítási nyelvű iskola egy sem volt, vagyis olyan, a melyben az összes tárgyakat vagy azok nagy részét nem magyar nyelven tanítanák.

Iskolai könyvtár, és pedig tanítói van 43, ifjúsági 81, melyek közűl az első 5.461, az utóbbi 11.746 műből áll. Az iskolai könyvtárak jó nagy része a »Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet« ajándéka.

Iskoláink közűl nem egynek az alapítási ideje a régen letünt századokba nyúlik vissza annyira, hogy az alapítás időpontja még megközelíthetőleg sem állapítható meg, azért az iskolákat két csoportba osztjuk és pedig az 1848. év előtti régiekre s az azután szervezett újakra. Régi iskola van: a római katholikusoknál 133, a reformátusoknál 4, az ág. hitv. evangélikusoknál 87.

Új iskola és pedig állami van 27: ide számítva a balassagyarmati királyi törvényszéki fogház iskoláját is; községi 9; római katholikus 37, ág. hitv. ev. 9, izraelita 3, társulati, illetőleg magánosoktól alapított és fenntartott iskola 16 s így az elemi iskolák összes száma 325, melyekben 357 tanerő tanít.

Hálátlanság volna meg nem emlékeznünk azon nemes férfiakról, a kik mint iskola-alapítók, fenntartók stb. előmozdították vagy előmozdítják a népoktatás ügyét: A magyar királyi kormány az állami iskolák fenntartása mellett, a községi és hitfelekezeti iskolai tanítók fizetésének kiegészítéséhez évenként hozzájárul és pedig a községi iskoláknál 11.059 koronával, a római kath. iskoláknál 182.416 koronával, a református iskoláknál 2.653 koronával, az ágostai hitv. ev. iskoláknál 53.113 koronával, végül az izraelita iskoláknál 860 koronával; a herczegprímások 7, Haynald Lajos dr. néhai kalocsai érsek 2, a rozsnyói püspökök a losonczi, a váczi püspökök 11, az esztergomi káptalan a csesztvei, a rozsnyói káptalan 4, a váczi káptalan 2 iskolánál, a »Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet (könyvtárakat adományoz, tanítókat jutalmaz), a gróf és báró Balassa család 4, néhai Berkes András a rétsági iskolánál, herczeg Coburg család a litkei iskolánál, gróf Degenfeld Lajos az erdőkürti ág. hitv. ev iskolánál, Éjszak-Magyarországi Egyesített Kőszénbánya- és Iparvállalat Társládája 5 iskolánál, néhai Jánoky András a diósjenői református iskolánál, Kálnay Nándor a csesztvei római kath. iskolánál, Kiss István a lőrinczi iskolánál, a Kossuch János-czég a katalini, a Krámer-czég a szinóbányai, Madách család 3 iskolánál, gróf Mailáth Géza 2 iskolánál, gróf Pejacsevich Arthurné apáti-pusztai iskolánál, a Pulszky család 3 iskolánál, Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság 3 iskolánál, Salgótarjáni Vasfinomító, illetőleg Rimamurány-salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság 2 iskolánál, Selypi Czukorgyár Részvénytársaság a selypi iskolánál, néhai Stancsek Sámuel a balassagyarmati ág. hitv. ev. iskolánál, a gróf Zichy család 9 iskolánál, id. Fáy Albert „Stefánia-alapítvány“ czímmel a magyar nyelv terjesztésében kitűnt tanítók jutalmazására tett alapítványt stb. A tanügy támogatói.

A tanítói pálya igen nehéz feladatok megoldásával jár. Mind e mellett nem egy tanítóval dicsekedhetünk, a ki negyven évig, sőt azon túl is működött: Tanítók.

Így: Barényi Antal hugyagi, Bolgár Károly kökényesi, Boros Ignácz szécsényi, Brett Mór balassagyarmati, Gazdik József kalondai, Gergely József herencsényi, Gyürky Titus berczeli, Hájek Rezső gácsfalvi, Jelenffy György diósjenői, Melegh János alsóesztergályi, Palik Ferencz kosdi, Pilliár Lázár nagylóczi, Ploczek József rózsaszállási, Pöstényi Endre alsózellői, Sipos Ferencz bujáki, Szamkó János mátraverebélyi, Szepessy József szécsényi, Vilim János nógrádszakali, Walcz József nógrádverőczei, Zimányi Ferencz csécsei; ötven évig, sőt egyesek ezen felül is tanítóskodtak, így: Auguszt Elek zsélyi, Chikán Antal fülekpüspöki, Kaszner Sámuel béri, Kemény Gábor balassagyarmati, Komjáthy Mátyás alsóesztergályi, Kovácsi József balassagyarmati, Kormann András alsósztregovai, Mocznay János gergelyfalvai, Molnár István héhalomi, Molnár János kozárdi, Nagy József endrefalvai, Oroszy Pál diósjenői, Palkovics Pál mátranováki, Raak Mihály dejtári, Seffarovszky Sámuel luczfalvi, Szkalos Sámuel losoncztamásii Witwer József felsőzellői, ötvenhat évig működött Valentényi Pál ősagrádi,

végül ötvenhét évig Huszár János ságujfalui és Varga János füleksávolyi tanító. A régmúlt századokkal az akkor működő tanítók nevei is örökre eltüntek előlünk s így a legrégibb tudható tanítók: Bajnóczy N. 1609-ben egyházasdengelegi ág. hitv. ev., Heinrich Imre a XVII. század elején csesztvei r. kath. és Draky Márton 1645-ig alsóesztergályi ág. hitv. ev. iskolai tanító stb.

Végül emlékezzünk meg ama tanítóinkról is, a kik a templomon és az iskolá kivül is szolgálták s néhányan ma is szolgálják az emberiséget vagy máskén kitüntek és kitünnek, így: Bazsó Gábor elismert jeles tanító volt (lőrinczi r. kath. isk.), Bendik János (Csehberek 1875—1898) a magyar nyelv és szellem kitünő terjesztője, a miért a millenniumi évben a Nemzeti Intézet részéről ezer koronás jutalomdíjban részesült; Horváth Alajos losonczi r. kath. kántortanító (1826—1866), a ki iskolájának nagy lendületet adott; Kasztovszky József, jómódú lévén, ingyen tanított az ebeczki r. kath. iskolában; Kálniczky Endre losonczi ág. hitv. ev. isk. jeles készültségű tanító, a »Nőtan« czímű könyvet is írta. Kocsis Mihály, a ki a szeredi iskolának adott lendületet és tudós férfiú volt; Melczer Lajos a balassagyarmati ág. hitv. ev. czentrális isk. tanítója 1838-ban már pesti tanár: középiskolai tankönyvei a múlt század negyvenes éveiben nagy kelendőségnek örvendettek; Mocznay János gergelyfalvai ág. hitv. ev. isk. tanító kiváló gyümölcsfatenyésztő volt; Nógrádi Pál salgótarjáni ág. hitv. ev. isk. tanító a Nógrád vármegye fali és kézi térképének tervezője és rajzolója; az óvári plebánosok és az ottani tanítók érdeme az is, hogy e község, mely a tótság közé van ékelve, teljes tisztaságában megőrizte magyarságát; Varga János volt vármegyénkben az az egyetlen tanító, a kit a miniszter iskolalátogatóul nevezett ki; Szokoly István bussai r. kath. kántortanító a néptanítók mintaképe volt stb.

Vármegyénk tanítói karából többen más pályára lépve, ott is kiemelkedtek, így: Balás Ferencz, a ki nőtincsi r. kath. kántortanítói állásából a nógrádi járás főszolgabírája lett. Jelenleg nyug. főszolgabíróként Balassagyarmat főbírói tisztét tölti be. Herczeg Bertalan balassagyarmati r. kath. iskolai igazgató-tanító, később hontvármegyei főszolgabíró, majd a kereskedelmi m. kir. minisztériumban számtanácsos; Hörk József losonczi áll. el. iskolai tanító, utóbb eperjesi ág. hitv. ev. theologiai tanár; Peres Sándor losonczi áll. tanítóképzőintézeti gyakorló-isk. tanító előbb a hódmezővásárhelyi, utóbb a budapesti Fröbel egyl. óvónőképző intézete igazgatóságára emelkedett; Szilassy Ödön a m. kir. honvédségnél az ezredességig vitte fel stb.

Az irodalom terén elért sikereket méltatni nem e rovat *feladata, azért itt* mellőzzük is azokat.

Kisdedóvás. A népoktatási intézetek legalsóbb foka, a kisdedóvás, melyről szintén meg kell emlékeznünk.

Balassagyarmaton 1842-ben részvények kibocsátásával alakítottak kisdedóvót, melynek felállításához Királyi János nyug. tanító 420 pengő forinttal járult. Ez az óvóda azonban csak a szabadságharcz kitöréséig állott fenn, mert Toldy János kisdedóvó honvédnek állott. Bodnár István ügyvéd buzgólkodására 1861-ben az óvóda újból megnyílt s máig is községi óvódaként áll fenn.

1900-ban keletkezett a második kisdedóvó, mely a Scitovszky-úton levő és Balassagyarmat nagyközségtől épített állami polg. leányiskola díszes épületének földszinti balszárnyát foglalja el.

Az előbb említett óvodánál a már említett Toldy Jánoson kívül megörökítésre érdemes buzgóságot fejtett ki Fabriczy József óvó és Dévény Janka, végül Jeszenszky Anna óvónő. Fenntartók és jótevők: Királyi János, a kormány, a vármegyei törvényhatóság gróf Zichy Ferencz és Balassagyarmat nagyközség. Mind a két kisdedóvó községi.

Losonczon a múlt század harminczas éveiben egy Kaszinó és Műkedvelő Egyesület alakúlt, mely feladatául tűzte ki, hogy kisdedóvót állítson. Később ez az egyesület részvénytársaságot alakított az óvó fenntartása czéljából. Az óvó 1844-ben bérházban nyílt meg. Alapítása körül kiváló érdemet szerzett Kubinyi Ferenczné, szül. Gyürky Francziska úrasszony. A fentemlített egyesületnek főtörekvése volt, hogy a Kaszinót és az óvót a saját helyiségében helyezhesse el s e végből 36.000 korona tőkéjéből és a kölcsönvett 24.000 koronából 1848-ban felépítette a mostani városi vigadó helyén az óvót és a Kaszinót. Ez az épület az 1849-iki orosz dúlás áldozata lett. Az óvóda a múlt század 50-es éveiben bérházban, majd a városházán nyert helyiséget, míg 1867-ben a város

vette át s részére 1879-ben díszes épületet emelt. Az első óvó volt Karády Ignácz (Kossuth Lajos gyermekeinek későbbi nevelője), említésre méltó egyik utóda volt Dapsy Kálmán is, kit azután óvónő követett állásában.

1897-ben a város második óvódát is szervezett. Mind a két óvó községi.

A gácsi községi óvóda 1886-ban keletkezett. Alapítója Miessl Zsigmond r. kath. esperes-plebános, a ki részint a sajátjából, részint a kir. kormánytól engedélyezett ezer koronás kölcsönből alapította azt.

Fenntartói és jótevői : a kir. kormány, a Felsőnógrádi Magyar Közművelődési Egyesület, Stricker posztógyár-tulajdonos.

Az érsekvadkerti kisdedóvó néhai Farkas Mihály cz. kanonok-esperesplebánosnak köszönheti alapítását, a ki 1888-ban saját ezer koronányi és a vörös keresztegyesület érsekvadkerti fiókjának 200 koronányi örökös alapítványával vetette meg alapját ez óvódának. Az óvóda fenntartója a község volt, de 1909-ben az óvó államivá alakult át.

A szécsényi róm. kath. óvódát Hajnald Lajos dr. kalocsai érsek, Szécsény szülöttje, 1875-ben alapította ; 1898-ban azonban a nagyközség, végre 1906-ban az állam vette át és két óvódává fejlesztette.

A sziráki egyesületi óvóda alapját 1875-ben gróf Degenfeld Lajosné és Vladár Miksa ág. hitv. ev. lelkész közreműködése vetette meg. Az óvóda részére nagyobb alapítványt tett : gróf Degenfeld Lajos és József stb. Államsegély igénybevételével állami kisdedóvóvá alakult át. Jótevője a sziráki óvóda-egyesület.

A málnapataki egyesületi kisdedóvó gróf Gyürky Ábrahám főispán, Scitovszky János alispán és Hrk János ág. hitv. ev. lelkész s mások fáradozása után a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület hozzájárulásával 1892-ben keletkezett, majd később államivá alakult át.

A salgótarjáni három községi kisdedóvódát az 1896. évben a nagyközség állította fel és tartja fenn.

A patvarczi községi óvóda czéljaira Jezernitzky Katalin és férje, Szentiványi Anzelm alapítványt tettek, de miután az óvónő, stb. fizetéséhez a törvényben előírt 3%-os pótadó is kevésnek bizonyult, államsegélyt vettek igénybe s így ez óvóda 1905-ben meg is nyílt.

Újabban alakult kisdedóvók még : államiak : Ábelfalva, Bér, Galgaguta, Héhalom, Kálnó, Kékkő, Lest, Losonczapátfalva, Losoncztamási, Nagykürtös, Vanyarcz ; községiek : Egyházasdengeleg és Nemti. A 16 ezeret meghaladó óvóköteles ellátására ez idő szerint 22 óvóda van, 24 óvónővel.

Gazd. ismétlő iskolák.

Vármegyénk területén 79 gazdasági ismétlő iskola van. Azok a helységek pedig, a hol gazd. ismétlő iskola nincsen, növendék azonban van, azok általános ismétlő iskolával vannak ellátva.

A gazd. ismétlő-iskolák összes szükséglete 10.594 korona, a miből 3460 koronát az állam fedez.

Inasiskolák.

A legrégibb iparos és egyszersmind kereskedőtanoncz-iskola a balassagyarmati. Néhány balassagyarmati tanító ugyanis 1878. évi november hó 2-án minden díjazásra való kilátás nélkül önként vállalkozott arra, hogy az ismétlősöket (tehát iparos- és kereskedő-tanonczokat is) tanítják. Ez iskola ügyét Papp László általános ipartársulati elnök és Karlik János volt elnök magáévá tévén, tevékeny buzgólkodásuk mellett az 1880. évi január hóban az iskola teljesen iparosiskolává, néhány év mulva pedig iparos- és kereskedőtanoncz-iskolává alakult át. Az iskola helyiségei a közs. polgári fiú iskola be nem szüntéig a polgári iskolában, azóta pedig az állami elemi iskolában vannak. A polgári fiú iskola fennállása idejében az iparosiskolában a polgári iskolai és az elemi iskolák tanítói tanítottak ; a polg. fiúiskola megszünte, vagyis az áll. főgimn. keletkezése után a főgimn. tanárai és az elemi iskolák tanítanak. Az iskola Máthé Géza kir. tanfelügyelő utánjárására a kormány és a nagyközség költségén rajzteremmel bővült. Költségeit a kormány s a vármegyei iparalap viseli.

A mult század 80-as éveinek elején Losonczon alsófokú iparosiskola keletkezett, mely azután iparostanoncz-iskolává alakult át. Az iskola az 1898-ban szervezett kereskedőtanoncz-iskolával az állami elemi iskolában van elhelyezve. Az előbb nevezett iskola fönntartási költségeit a város, az utóbbiét pedig leginkább a tanonczot tartó kereskedők fedezik.

A salgótarjáni községi iparos- és kereskedőtanoncz-iskolát 1888-ban az ottani ipartestület alapította ; az iskola fenntartója, az államsegély igénybevételével, a

község. Az aczélgyári iparostanoncziskola 1889-ben nyílt meg. Alapítója és fenntartója a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság. A tanítók ugyanazok, a kik az aczélgyári elemi iskolában vannak alkalmazva. A salgóbánya-telepi iparostanoncz-iskola 1891-ben nyílt meg, alapítója és fenntartója a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság. A tanítók a bányatelepi elemi iskola tanítói.

A szécsényi községi iparostanoncz-iskola 1888-ban keletkezett. Fenntartási költségeit, az államsegély igénybevételével, a község viseli. Tanítói a helybeli elemi iskolai tanítók, helyisége a róm. kath. elemi iskola.

Ismétlőkorú tanköteles van 11.740, a kik közűl az általános ismétlő iskolába jár: 3648, gazdasági ismétlőbe 4943, iparos- és kereskedőtanoncz-iskolába 530, másnemű intézetbe 470.

Polgári iskolák.

Balassagyarmat közönsége már a múlt század 30-as éveiben egy középiskola felállításán fáradozott, a mely fáradozás azonban pártolás hiányában eredményre 1875-ig nem vezetett. Ekkor nyerte Balassagyarmat a középiskola-féle polgári iskolát s ezzel Nógrád vármegye is az első polgári iskolát. A balassagyarmati államilag segélyezett hatosztályú polgári fiúiskola 1875-ben, a négyosztályú polgári leányiskola pedig 1879-ben nyílott meg. A fiúiskola osztályonként az elemi iskolák tantermeiben volt elhelyezve, míg az 1878—1879. tanévben az iskola, az akkor megnyílt első leány-osztálylyal, a saját épületébe költözött. Azonban a balassagyarmati áll. főgimnázium keletkezésésével a polgári fiúiskola az 1903—1904-ik tanév végén megszűnt.

A fiúiskola megszüntével a ma is fennálló, de községi polgári iskolából időközben állami polgári leányiskolává alakult iskola épületét a főgimnáziumnak átengedni kényteleníttetvén, ismét a nagyközség költségén a Scitovszky-úton felállított új otthonába vonult. A négy hitoktatóval együtt 12 tanerő tanít benne. Ez iskolánál több alapítvány is van. Az iskolához adományával nagyban hozzájárult a Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet is.

A losonczi államilag segélyezett községi polgári leányiskola a város hazafias és áldozatkész polgárságának jóvoltából 1890-ben alakult. Jelenlegi épületébe 1891 őszén költözött át. Az iskolával kapcsolatosan kézimunka-tanfolyam is van szervezve. Ez iskolában a négy hitoktatóval együtt 11 tanerő oktat. Legértékesebb alapítványa Losoncznak az iskola fenntartására tett 20.000 koronája.

A salgótarjáni s az 1908—1909. tanévtől állami polgári fiú- és leányiskola, községi jelleggel, hosszú időre terjedő vajudás után, 1903-ban nyílt meg. Máthé Géza kir. tanfelügyelő buzgólkodására s Jankovich Marczell, országgyűlési képviselő támogatására, az iskolát a kormány államsegélylyel látta el, majd az 1908—1909. tanévtől kezdve állami kezelésbe vette át. Az iskola bérházból saját otthonába költözött át, mely otthon a kormánynak 227.611 koronájába került. Az iskola, annak fejlesztése, biztosítása és felszerelése Máthé Géza kir. tanfelügyelő fáradozásának érdeme. Tanítótestülete — hálából — Máthé kir. tanfelügyelő arczképét is megfestette. Az iskola alapítása körül Szilárdy Ödön m. kir. udvari tonácsos és nagybirtokos, gondnoksági elnök is nagy érdemeket szerzett. A hat hitoktatóval együtt, 18 tanerő tanít benne.

Vármegyénk polgári iskolái minden tekintetben mintaszerűek. Épületeik palotáknak is beillenek. A polgári iskolákba feljáró növendékek száma 621.

Tanítóképző.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1869 szeptember 9-én a losonczi protestáns egyházakkal szerződést kötött, mely szerint az egyházak átadják gimnáziumi épületeiket és azok javadalmait és felszereléseit, úgy hogy ezeket a kormány a felállítandó állami gimnázium és állami tanítóképző-intézet céljaira felhasználhatja azzal, hogy az intézetek csak magyar tannyelvűek lehetnek s az átengedett javak csak addig maradhatnak az állam élvezetében, a míg hazánknak felelős kormánya van.

E szerződés szerint a város a tanítóképző-intézetnek 5 kat. hold földet adott tornatérül és gazd. gyakorló-kertül s a tornatanítónak 400 kor. évi lakáspénzt.

A ref. gimnáziumból az állami főgimnázium, az ág. hitv. ev. gimnáziumból az állami tanítóképző-intézet alakult. A tanítóképző-intézet 1869. évi november hó 27-én 18 növendékkel nyílt meg, Terray Károly igazgató, Jeszenák Ráfael tanár és Kovarcz Emil kiváló zenetanár vezetése alatt. Az épület 1872-ben bővült s 1896-ban újból megtoldották és nagyrészben átalakították. A képző-intézet élén 1881-ig Terray Károly, 1893-ig Szováthy Lajos (megbizott), 1905-ig Zayzon Dénes (érdemeiért kir. tanácsos) állott. A tanári kar az igazgatóval és négy hit-

tanárral együtt 14 tanárból áll, a kikhez még két nevelő is csatlakozik. A tanulók száma a múlt tanévben 111 volt.

A gyakorló iskola 1870-ben nyilt meg a képző-intézetben s itt maradt 1884-ig a részben osztott állami elemi iskola is, míg 1898-ig bérházban, majd saját helyiségében foglalt helyet.

Mészáros Imre érsekvadkerti esperesplebános, tanfelügyelő a tanításügynek nemcsak barátja, de művelője is volt. Módszertanokat írt, gyakorlati tanításokat tartott s oktatott ott, a hol erre csak tere nyilott, s ezért szervezte az esperesi tanítógyűléseket, összejöveteleket is. Ily viszonyok mellett a Balassagyarmatvidéki tanítókat nem találta készületlenül a törvény amaz intézkedése, hogy tanító-egyletté tömörűljenek, s így az 1869. év végén vármegyénk déli részén az általános, illetőleg középponti tanító-egyesület meg is alakult, mely azután az egyesületbe az egész vármegye tanítóságát bevonni óhajtotta. Ez az óhaj azonban Losoncz és vidéke tanítóinak akaratán egyelőre hajótörést szenvedett, míg végre 1874 január 27-én megalakult az egész vármegyére kiterjedő tankerületi tantestület (Nógrádvármegyei Tanító-egyesület). Ez az egyesület azután megindította a mozgalmat a tanításügy fellendítése, a magyar nyelv és a hazafias szellem terjesztése, a tanítók önképzése s a tanítók anyagi helyzetének javítása érdekében. Vándorgyűléseket tartott és tart, s ezeken a közönséggel a népoktatás fontos voltát törekszik megismertetni. Hogy mindezt behatóbban tehesse, öt körre oszlik, a melyek területükön szintén oly értelemben működnek, mint az egész egyesület. A tanító-egyesület két sikerült kiállítást is rendezett s a kiválóbb felolvasásokat lapjában (Nógrádmegyei Tanügy) közzé teszi, köreinél könyvtárakat szervezett, kiadatta : a Peres Sándortól és Völgyi (Wagner) Istvántól Nógrád vármegye földrajzának vezér- és olvasókönyvét s azt 50 drb körmöczi aranynyal jutalmazta, elkészíttette Gyarmati Pállal Nógrád vármegye fali és kézi térképét, Völgyi (Wagner) Istvánnal megíratta az egyesület történetét s egy bizottsággal a vármegye népoktatásának történetét, végre a községi jegyzőkkel karöltve, Losonczon a tanítók és jegyzők középiskolában tanuló gyermekei részére, mintegy 80.000 korona költséggel internátust alapított. Van Budapesten tanító-árvaházi alapítványa is. Sikerrel járó indítványai : a zugiskolák eltörlése, a nem képesített tanítók elmozdítása. Völgyi (Wagner) István javaslatára mozgalmat indított, hogy minden tanár és tanító, állásába való lépése alkalmával, a hazafias irány betartására esküvel köteleztessék, a magyar nyelv és szellem minden megengedhető módon terjesztessék, történelmi szemléltető képek készíttessenek, a tanítóválasztások alkalmával a próbatanítások eltiltassanak stb. Ez egyesület elnökei voltak : Terray Károly a losonczi áll. tanítóképző-intézet igazgatója, ezt követte Ebeczky Emil kir. tanácsos, tanfelügyelő, ez után Müller János salgótarjáni igazgató-tanító, azután Zelenka János előbb balassagyarmati állami elemi iskolai, később losonczi állami tanítóképző-intézeti gyakorló iskolai tanító, utánna Tomeskó Nándor balassagyarmati polg. iskolai igazgató, ezt követte Koháry János salgótarjáni kőszénbányatársulati igazgató-tanító s egy év óta pedig Magyar Béla salgótarjáni igazgató tanító az egyesület elnöke és lapjának szerkesztője. Van az egyesületnek jelenleg 1 alapító, 7 dísz, 44 tiszteletbeli, 67 pártoló és 352 rendes tagja, ideértve az óvónőket is. A tanító egyesület eddig legkiválóbb jótevője : Nógrád vármegye közönsége, több ezer koronát kitevő alapítványaival. Tanító-egyesületek.

A Balassagyarmat Vidéki Róm. Kath. Népnevelők Egyesülete három esperesi körből, 1883-ban Farkas Mihály érsekvadkerti kanonok, esperesplebános indítványára alakult. Elnöke jelenleg Pollák István esperesplebános s a legujabban alakult ág. hitv. ev. egyházmegyei tanítóegyesület, továbbá a váczi és a rozsnyói r. kath. egyházmegyék, az orsz. polgári iskolai tanítók és az orsz. izr. tanítóegyesület egyes körei, melyek mind arra törekszenek, hogy hazánk népoktatásának ügyét minél magasabb fokra emeljék.

II. József idejében tanulmányi igazgatóságokat szerveztek, azután az állam felügyelete évtizedeken át szünetelt egészen gróf Thun Leó miniszterségéig, a ki alatt az alesperesek elemi iskolai tanfelügyelők (főigazgatók) lettek, míg végre az alkotmány visszaállítása után az 1868. évi XXXVIII. t.-czikk intézkedései alapján, tankerületeket szerveztek, a melyeknek az élére kir. tanfelügyelőket neveztek ki, az alesperesek azonban megmaradtak egyházkerületi tanfelügyelőkül. Tanfelügyelet.

Első királyi tanfelügyelőnk Fráter Pál vármegyei volt alispán volt, a ki hivatalát 1869. évi augusztus hó 19-én foglalta el s 1875. év elejéig viselte. A kir.

tanfelügyelőség ez időben, a nyári félévben Csécsén, a kir. tanfelügyelő kastélyában, a téli félévben pedig Budapesten székelt.

Fráter Pál tanfelügyelő betegeskedése miatt állásáról az 1875. év elején lemondván, a tankerület vezetését Karagyena Mihályra (másodtanfelügyelő) bízták, a ki azután 1876-ig vezette a tankerületet. 1875-ben a kir. tanfelügyelőség székhelye Nógrádszakal, 1876-tól kezdve pedig Balassagyarmat volt.

Az 1876-ik évben Ebeczky Emil Gömör-Kishont vármegyei kir. tanfelügyelőt helyezték tankerületünk élére, a hol 1881-ig maradt. Ebeczkynek egy hatalmas tanító egyesület volt az eszményképe s azért a tanító-egyesületi élet fellendítésére minden lehetőt elkövetett. A körök között szétosztott tanító-egyesületi könyvtárnak alapját a sajátjából adományozott könyvekkel vetette meg stb.

1881-től 1892-ig Komjáthy Anzelm vármegyei volt főjegyzőt nevezték ki királyi tanfelügyelőül s székhelye leginkább Szécsény volt.

1892-től 1894-ig Kosztka Mihály volt a vármegye kir. tanfelügyelője, a ki erélyes kézzel nyúlt a tankerület rendezéséhez s vármegyénk tanügyének a megkívánható mederbe való tereléséhez. A vármegyei tanító-egyesület Kosztkának negyedszázados tanügyi működése méltatásául ünnepélyt rendezett, életnagyságú arczképét megfestette s életrajzát megiratta.

1894-től 1898-ig Jankovich György dr. volt királyi tanfelügyelőnk, a kit magas képzettsége, kedves modora és fáradhatatlan tevékenysége jellemzett. Jankovichnak jutott a gazdasági ismétlő iskolák szervezése is s mindaz, a mi az alig néhány éve megindult tanügyi fejlődés megszilárdításához, sőt továbbfejlesztéséhez szükséges. Kir. tanfelügyelősége alatt alakult a négy millennáris áll. elemi iskola is (Ecsegen, Losonczapátfalván, Málnapatakán és Szirákon). Tanfelügyelősége alatt nyert a losonczi áll. tanítóképző-intézet épülete is új toldalékot és az intézetet nagy részben át is alakították. A losonczi állami elemi iskola is — Jankovich fáradozására — saját épületébe vonulhatott. Jankovich György kir. tanfelügyelő 1898-tól szélesebb ügykörben: a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumban működik s jelenleg miniszteri osztálytanácsos.

Az 1898-ik évtől 1902-ig Pacséri Károly kir. tanfelügyelő vezette a tankerületet. Pacséri volt ama szerkesztő-bizottság elnöke, mely a Nógrád vármegye Népoktatásának Történetét a tanító-egyesület megbízásából megírta. Első szerkesztője volt a »Nógrádmegyei Tanügy« czímű lapnak.

1902-től 1905-ig Schwetz Vilmos kir. tanfelügyelő vezetése alatt állott vármegyénk népoktatásának ügye. Schwetz fáradozására nyílt meg a salgótarjáni községi polgári fiú- és leányiskola és tanfelügyelősége alatt a főgimnáziumnak átadott épületből kitelepített balassagyarmati polgári leányiskola és a bérházban elhelyezett 2-ik óvoda palotaszerű otthont nyert. Schwetz tevékeny és közkedveltségnek örvendő hivatalfő volt.

Az 1905-ik évtől Máthé Géza a kir. tanfelügyelő, a kinek tevékenységét a vármegyei közig. bizottságtól kiadott 5496—910. Kb. számú jelentés tárja elénk, mely szerint a 12 óvoda ugyanannyi óvónővel tanfelügyelősége alatt 22 óvodára és 24 óvónőre emelkedett s az óvodák száma igen rövid idő alatt még öttel emelkedik. Tervezi a nyári menedékházak felállítását is, a melyekkel a magyar nyelv terjedése ismét újabb lendületet nyer. A községi óvodák építkezésére 50.732, az államiakra pedig 101.106 koronát adtak ki. Alatta a 12% iskolába nem járó tanköteles 6·1%-ra apadtak. Az iskolák száma 14-el, a tanítói állások száma 64-el szaporodott s új állások szervezése még folyamatban van. Az állami iskolák szaporodtak 18-al és 41 tanítói állással s új állások szervezése itt is folyamatban van. A községi iskolák szaporodtak kettővel és egy tanítói állással. A róm. kath. iskoláknál a tanítói állások száma 46-al szaporodott. A ref. iskoláknál a szaporulat: egy tanítói állás. Az irtványok iskoláztatási ügye folyamatban van. Iskolai építkezésre, ide értve az óvodai s a salgótarjáni állami polgári iskolai építkezések és berendezések költségét is, 1,653.701 koronát fordítottak. Oly iskola, a hol magyarul ne tanítanának, egy sincs. A gazdasági ismétlő iskolák száma tizenkettővel szaporodott. A női kézimunka-tanítás is nagy lendületet nyert. A balassagyarmati közs. iparos- és kereskedőtanoncz-iskolát egy megfelelő rajzteremmel bővítették. Ifjúsági egyesület 11 helyen keletkezett. Az analfabéták tanítására az 1909—1910. tanévben 12 tanfolyam volt. A salgótarjáni községi polgári fiú és leányiskola 227.611 korona költséggel teljesen megfelelő otthont nyert. A losonczi áll. tanítóképző-intézet növendékeinek behatóbb nevelésére és tanul-

mányaiknál való felügyeletre két nevelő alkalmazását eszközölte ki. Megnyílt a vármegyei tanító-egyesülettől és a községi- és körjegyzőktől a középiskolában tanuló tanító- és jegyzőgyermekek részére Losonczon alapított internátus, melynek istápolására a kormány évi 2000 koronát adományoz s az internátushoz gondnokul egy állami tanítót rendelt ki. A községi és hitfelekezeti tanítók fizetésének kiegészítéséhez évi 250.101 korona államsegély szolgál. A nem képesített tanítók nagy száma leapadt egyre.

*

A régi kort illetőleg az elemi és a középiskolai oktatás között a határvonalat megállapítani nem lehet, a mennyiben ilyen határvonal abban az időben nem is volt. Csak iskola volt, a hol tanítottak, de hogy mennyit, az a tanító tudásától és buzgalmától és a tanuló tehetségétől és szorgalmától függött. A vármegye középoktatása a már föntebb említett kolostorok szerzeteseinek kezébe volt letéve, de ezeken kívül középiskolai képzettséget adtak a várkáplánok is, a várurak gyermekeinek, a kik mellett itt-ott a mások gyermekeit is oktatták. Középiskolák.

Balassa Menyhért, a hatalmas úr még írni sem tudott, ellenben Balassa Bálint már oly nagy ismeretekre tett szert, hogy lírai verseivel költői irodalmunk egyik halhatatlanává vált. A műveltség terjesztésének tehát, minden hibáik mellett, a várak melegágyai is voltak, a mennyiben a várkáplán az ifjakat, a várúr felesége pedig a leánygyermekeket oktatta.

1682-ig, mikor régi fényét és nagyságát elvesztette, a füleki vár oly nagy jelentőségre emelkedett, hogy a török hódoltság idejében 11 vármegye tartotta itt gyűléseit. Az idetelepedett nemesség díszes lakásokat építtetett, úgy hogy Füleket e korban nagyságra és népességre nézve a városok mellé lehetett helyezni. Továbbá e korban a tudománypártoló *Wesselényi* Ferencz volt a füleki főkapitány s így valószínű, hogy az ő idejében keletkezett és bizonyos, hogy támogatásában részesült a fülekvári protestáns gimnázum is, melyet azután Osgyánba helyeztek át. A vármegye első gimnáziuma tehát a füleki protestáns gimnázium volt.

A losonczi ref. gimnázium és akadémia.

A losonczi, teljesen gimnáziumi színvonalú középiskola, 1666 táján keletkezett. E gimnáziumnak 1731-től kezdve internátusa is volt, a hová a város lakossága kötelezőleg küldötte az ételeket. Ez iskolánál 1731—1760-ig a nagyműveltségű *Kármán* András volt a rektorprofesszor, a kit az egyház teljes fizetéssel helyezett nyugalomba. Dícséretes cselekedete a ref. egyháznak, hogy érdemes tanárait többször teljes fizetésükkel nyugdíjazta.

1769 deczember 28-án kimondotta az egyház, hogy iskolájában a tanítás teljesen ingyenes. 1777-ben az iskola csak négy osztályú és összesen 225 növendéke van, de 1784-ben már Csehországból is fölkeresik a növendékek. 1785-től kezdve az iskolának már akadémia jellege van, a mennyiben benne jogot és theológiát is tanítanak. 1786-ban a növendékek száma már 328.

1831-ben az iskola a kollégium és 1833-ban a lyceum nevet vette föl, 1834-ben pedig külön jogi tanszéket is felállítottak.

1849 augusztus 8-án az oroszpusztítás Losonczczal együtt romba döntötte ez iskola épületét is, végre 1857-ben az egyház lemondott az akadémiából visszafejlődött főgimnáziumról s az ág. hitv. ev. egyházzal együttesen algimnáziumot szervezett, mely fölé 1858-ban az V. s 1860-ban a VI. osztályt is fölállították. 1864-ben a két egyház felbontotta az iskolai uniót s a ref. egyház önerejéből tartotta fenn hat osztályú gimnáziumát, a melyet azután 1869-ben a magy. kir. kormány szerződés alapján vett át, hogy abból állami főgimnáziumot szervezzen.

A losonczi ref. közép-, illetőleg főiskola nemcsak a tudományok terjesztője volt a Felvidéken, de a magyar nyelv eme határán, a hazafias szellem terjesztésével is elévülhetetlen érdemeket szerzett századokon át. Ez iskolánál a körülményekhez képest ág. hitv. ev. professzorok is tanítottak.

A losonczi ág. h. ev. gimnázium.

A losonczi ág. hitv. ev. gimnázium fölállítását 1827 július 25-én, a Balassagyarmaton tartott esperességi gyűlésen határozták el. 1833-ban a gimnázium előkészítő osztályát az elemi iskolától elkülönítették és az elkülönített iskolának első oktatója a losonczi születésű *Fabó* András, a későbbi ősagárdi lelkész és magy. tud. akadémiai tag volt. *Kazinczy* ez iskoláról a többi között így ír : »A tót és németnyelvű vármegyékből ideküldetnek a gyermekek megtanulni a nemzet nyelvét s örvendve látánk, hogy a tót és német gyermekekből félesztendő alatt magyarúl folyvást beszélők váltak.« *Terray* Károly, a későbbi áll. tanítóképzőintézeti igaz-

gató, tanársága alatt a négy osztályú losonczi ág. hitv. ev. gimnázium virágzásának tetőpontjára jutott.

1849 augusztus 8-án ez iskola is, ép úgy, mint a ref. gimnázium épülete, földig égett ; 1850-ben a tanítás szünetelt, 1857-ben pedig az iskola a ref. iskolával egybeolvadt. Végre 1864-ben a két egyház között felbomlott az iskolai unió, mely után a négy osztályú ág. hitv. ev. gimnázium még öt évig állott fenn, de a pénztár oly szánalmas állapotba jutott, hogy az alapokhoz való hozzányulás után sem tudott az egyház a tanároknak a lakáson kívül 600 koronánál nagyobb fizetést adni. Ily viszonyok mellett az esperesség lemondott az intézet ügyeinek vezetéséről s az egyház 1869-ben az intézetet a magy. kir. kormánynak szerződés alapján adta át, mely azután itt állami tanítóképző-intézetet szervezett.

A losonczi áll. főgimnázium.

Báró *Eötvös* Józsefnek a fentebb említett szerződések alapján sikerült keresztülvinnie azt az eszméjét, hogy Losonczot, a magyarság eme védőbástyáját állami tanintézetekkel erősíthesse meg, mely munkájában hathatósan segített a két egyház s a város. Az állami főgimnázium 1870 október hó 8-án nyílt meg. A gimnázium *Trefort* Ágoston miniszterségéig mintegy reálgimnázium volt, a mennyiben volt az iskolának több olyan tanulója is, a kik a latinnyelvet nem tanulták, a mivel a kir. kormány azt igyekezett elérni, hogy az ipari és kereskedői pályára készülők is itt nyerhessenek középiskolai képzettséget. Trefort minisztersége alatt a reálgimnázium-féle intézet a szó szoros értelmében vett gimnáziummá kezd kifejlődni.

Az intézet *Klamarik* János dr. s a többi főigazgató alatt folytonosan emelkedett. Az 1876-ig csak négy osztályú iskola ez időtől kezdve évről-évre egy-egy osztálylyal bővülve, teljes főgimnáziummá épült ki s ezzel jókora nagy vidéken kiváló terjesztőjévé vált a magyar kultúrának. Első igazgatója *Lengyel* Dániel dr. orvostudor volt, ezt követte *Kuncz* Elek és *Gresits* Miksa, a jelenlegi igazgató, *Beniczky* Kálmán.

Az iskola tanári és ifjúsági könyvtára bőven el van látva könyvekkel, szertárai sem hiányosak s alapítványai is vannak, a melyek közűl kiválik a Wohl Ármin-féle 20.000 koronás alapítvány ; ennek 4%-os kamatai négy, egyenként évi 200 koronás ösztöndíjul szolgálnak.

1877-ben kezdette megáldásos működését a most már virágzó Ifjúsági Segélyző-egyesület, mely egyesület a losonczi állami főgimnáziumban tanuló szegény, jó erkölcsű s legalább elégséges előmenetelű növendékeit segélyezi és pedig élelemmel, elszállásolással, ruházattal, betegség esetén ápolással is, tankönyvekkel vagy egyéb, a körülmények szerint felmerülendő szükségletekkel. A ezél előmozdítására szolgálnak az egyesületi tagoktól tett alapítványok kamatai, az évenként fizetendő tagsági díjak, az egyesülettől eszközölt adománygyűjtések. Ez utóbbiak közé tartoztak a Losonczon évről-évre tombolával egybekötött sikerült főgimnáziumi bálok jövedelmei is. Losoncz városa is példátlan lelkesedéssel karolta és karolja föl az egyesület ügyét. Az egyesület tagjainak létszáma és pedig 9 alapító tag, legalább egy ezer koronával : (Losoncz r. tan. város közönsége 2600 kor., néhai Farkas Károly 1025 kor., gróf Forgách Antal 1002 kor. 50 fil.), 51 alapító tag 200 koronától 1000 koronáig terjedő összeggel, 104 alapító tag 100 koronával, 12 rendes tag 50 koronával és 3 pártoló tag vagyis összesen 179 tag. Az 1909—1910. tanévben az egyesület kiadott tápintézeti költségekre 1907 kor. 50 f., ruházatra 612 kor. 80 f., könyvekre 289 kor. 11 f., készpénzsegély 360 kor., s így a segélyezés főösszege 3169 kor. 41 fillér. A segélyező egyesület élén Beniczky Kálmán igazgató, mint az ifjúsági segélyző-egyesület igazgató-elnöke áll.

A főgimnáziumnál van ifjúsági dal- és zenekör, néhai Kármán József írónk nevét viselő önképzőkör, gimnáziumi ifjúsági Iparvédő Sorompó Egyesület.

Rendkívüli tantárgyak : a gyorsírás, a szabadkézi rajz, egészségtan és a vívás.

Az 1909—1910. tanévben volt az iskolának 483 nyilvános tanulója s ebből osztályvizsgálatot tett 448 tanuló. Érettségi vizsgát tett jeles eredménynyel : 4, jó eredménynyel : 4, egyszerüen : 16.

Balassagyarmati áll. főgimnázium.

1875-től kezdve ugyan volt Balassagyarmatnak teljes polgári fiúiskolája, de középiskolája nem és így sok szülő kénytelen volt fiát idegenben taníttatni, hogy az főiskolához szükséges képesítést szerezhessen. 1885-ben Balassagyarmat képviselőtestülete *Balás* József indítványára egy teljes gimnázium felállításának kieszközlését határozta el. 1892-ben Nógrád vármegye közgyűlésének határozatából a főispán és alispán, hat országgyűlési képviselővel, a kormány elé terjeszti a város óhaját. Az 1894-iki hadgyakorlatok alkalmából ő felsége itt időzvén,

2000 koronás adományával megadta a kulcsot a czél elérésére. A község 20.000, a Takarékpénztár 10.000, a Népbank 6000, a Takarék- és Hitelintézet 5000 és a vármegye 50.000 koronával járult a gimnáziumi alaphoz, melyet a közönség áldozatkészsége 27.000 koronával szaporított. A 120.000 korona biztosítva lévén, újabb küldöttségekkel sikerült gróf *Forgách* Antal akkori balassagyarmati orsz. képviselőnek elérnie, hogy a főgimnázium I. osztálya 1900 szept. 1-én megnyílt.

A kincstárnak a községgel és vármegyével kötött szerződését 1900 júliusában hagyta jóvá a közoktatási és belügyi minisztérium. A szerződés szerint a község a polgári fiúiskolát 1½ kat. holdas telkével a kincstárra íratja, az épületet kibővítteti és fenntartja ; a község a gimnázium fenntartásához évi 6000 koronával járul hozzá a nyolczadik évtől (az első évben csak 250 koronával, mely hét évig mindig 750 K-val növekedik) ; a község új polgári leányiskolai épületet emeltet ; a vármegye 50.000 koronát ad a gimnázium építéséhez ; a felvételi és tandíjak kincstárt illetik.

A gimnáziumot első három évében a régi polgári iskolában helyezték el, mely évenként egy osztálylyal kevesbedett s az utolsó két osztály egyszerre szűnt meg a gimnázium negyedik évében. A régi épület átalakítását 1903 szűnidejében végezték, de mivel októbcr elsejére sem készültek el, a gimnázium három osztálya a polgári leányiskola, illetőleg az ugyanabban az épületben lévő kisdedóvó helyiségeiben, egy osztálya pedig a Takarékpénztár házában nyert elhelyezést 1903 november 23-ig. Az épület átalakításakor annak két végét meghosszabbították, az udvar közepére pedig egy 1393 köbméteres tornacsarnokot emeltek, melyet a főépülettel zárt folyosó köt össze. Az épületben 24 helyiség van, melyek között a legnagyobb az emeleten levő 932 köbméteres rajzterem. Újabb átalakítás csakis 1909-ben történt, a mikor a polgári fiúiskolának a pinczében volt tornacsarnokát a Diákasztal czéljaira készítették el, mely munka keresztülvitelére a közokt. miniszter 2322 K-t utalványozott. 1906-ban az épület és az utczai vaskerítés közötti térséget bokrokkal ültették be, 1910 nyarán pedig a villamos világítást vezették be az épületbe.

Az iskola első négy esztendejében jobbára az 1904-ben megszűnt polgári iskola bútorzatát használta, csak az 1904—5. iskolai évben szerelték fel Feiwel »Diadal«-padokkal az osztályokat ; ez évben kapja a legtöbb szertár is alapfelszerelését, úgy hogy a felszerelések értéke, mely 1903 végén 3700 K, 1904 végével már 17.000, 1905 végén 23.000 korona, az 1910. év végével 48,352.41 K. A felszerelések között legnagyobb értékű a bútorzat : 16.650 K, a könyvtár 9.160, a természettani szertár 8.526 K értékű. A szertárak közül legkésőbb alakult a klasszika-filológiai, 1907-ben ; értéke majdnem 1000 K. A zene-szertár 1905-ben kezdődik, értéke 2700 K.

A gimnázium életét 1900 szeptember elsején kezdette. Ünnepies megnyitása szeptember 15-én a vármegyeházán történt. Első igazgatója volt *Sárffy* Aladár dr. v. lőcsei áll. reálisk. tanár, kit másfél hónapi működés után betegsége deczember 28-án sírba döntött. A tanév végéig *Szabó* Vladimir v. rajztanár lett a helyettes igazgató. Az iskola második igazgatója *Jaskovics* Ferencz v. szatmárnémetii főgimn. r. tanár, kit ő felsége egy évi működés után véglegesített. A tanári kar teljes létszáma 1910—11-ben az igazgatóval együtt 18 tanár, kik közül magyar-latin szakos 5, magyar-német 2, latin-görög 2, latin-német 1, történelem-földrajz 2, természetrajz-földrajz 1, mathem.-fizika 3 ; rajz 1 ; torna 1.

A fokonkénti fejlesztéstől eltekintve, aránylag kevés változás történt a személyzetben, mert hivatalból áthelyeztek 3, mások idepályázása következtében 2, saját kérelmükre 2 tanárt és meghalt 2. Eddig összesen 27 tanár működött itt. Azonban sok változás történt a hitoktatóknál, ugyanis az ág. h. evangélikusokat most már a 8-ik tanítja, az izraelitákat a 4. A római katholikusoknál a 3-ik hitoktatót 1906-ban ide hittanárrá nevezték ki. A reformátusok az ág. h. evangélikusokkal együtt tanulták a vallástant, csak a kezdő másfél esztendőben volt és a nyolczadik esztendőtől kezdve van újra külön hitoktatójuk. A hetedik évtől van az iskolának egészségtan-tanára.

Rendkívüli tantárgyakat már az első évtől kezdve tanítanak ; az első évben veszi kezdetét az ének és különrajz, a 4-ben a gyorsírás (a tulajdonképeni torna is), az 5-ben a franczia nyelv és a zene. A katholikusok egyházi éneket is gyakorolnak.

A 6. évben megalakul a zenekör *Wiesinger* Károly alapításával, a 7-ben a Madách-önképzőkör ; a 9-ben a katonai czéllövészetet kezdik ; a 10-ben a Mária-kongregáczió.

A szegénysorsú tanulók segélyezése már az első esztendővel kezdődik, a gyüjtésből akkor maradt fölösleg (36 K) Sárffy-alap czímén első részlete a segítőegyesület vagyonának, melyet a 6. évben rendezett első hangverseny és a 7. évtől kezdve három éven át megtartott iskolai bálok jövedelme is nagyobbított. Nagyobb gyüjtés történt a segítő egyesület javára a 8. évben, mikor formálisan is megalakult és alapszabályait a közokt. miniszter jóvá is hagyta (1908 márczius 23-án). Az igazgatónak 1909-ben tartott 25 éves tanári jubileuma alkalmával a tanári kar és az ifjúság részéről tett 500 koronás alapítványt is a segélyegyesület tőkéjéhez csatolták.

Van az intézetnek 2 ösztöndíj-alapítványa is, a Feledi Ferencz dr. féle 2000 és a Streisinger-féle 2500 k-ás. Tankerületi alapítvány a Dunay Ferencz-féle. A Zichy-seniorátus az utóbbi években 400—400 K-t adományozott szegény tanulók segélyezésére. A 10 év alatt elengedett tandíj összege 29.512.50 K. A szegény tanulók kölcsöntankönyveket is kapnak. A közönség mindig szívesen áldozott anyagiakban is a gimnázium érdekeinek. A nők gyűjtéséből vette az iskola 1905-ben 700 K-ért selyemzászlóját, mely alatt először a szécsényi Rákóczi-ünnepélyre vonult. Felavatása 1905 szept. 17-én történt. Elheniczky Emil 600, özv. Nagy Istvánné 576 K értékű könyveket ajándékozott az iskolának.

Az iskola a szokásos hazafias ünnepeken kívül megünnepelte 1904-ben Deák Ferencz, 1906-ban II. Rákóczi Ferencz, 1908-ban Szent Imre és 1909-ben Széchenyi István gróf emlékét. A tanári kar felolvasásokat tartott és tart a helybeli egyesületekben és három éven át az iskolában is vetített képekkel. 1908—9-ben Both Antal igazgatásával munkásgimnázium alakult, melyet nagyrészben szintén a tanári kar lát el.

Tanulmányi kirándulások is évről-évre vannak. Az 1., 3. és 9. évben Drégely, a 4-ben Losoncz, az 5-ben Salgótarján és vidéke, a 6-ban Selyp, a 7-ben az eperjesi országos tornaverseny alkalmából Kassa és a Tátra, a 8-ban a Szandai hegy, a 9-ben Visegrád—Esztergom, a 10-ben Gömörmegye (Rozsnyó, Krasznahorka, Dobsina, Murány) voltak a tanulmányozott helyek.

Minden év végén van rajzkiállítás és házitornaverseny ; 1907 május 27-én az eperjesi tornaversenyről elismerő oklevelet hoztak az intézet növendékei. Játszótérül a régi vásártér, a rét és a tulajdonképeni játszótér a városi nagyligetben szolgál, mely azonban 25 percznyi távolságban van. Az egészségi állapot kedvező, járványos betegség miatt csak két ízben kellett az intézetet bezárni.

Gyásza öt ízben volt az iskolának. 1900-ban halt meg Sárffy Aladár igazgató, 1907 júliusban Kende Géza tanár, októberben Dunay Ferencz főigazgató, 1909-ben Gaszner Gyula VIII. és 1910-ben Kirchmayer Lajos VI. o. tanuló.

Az iskola felügyeletét a beszterczebányai tankerületi főigazgató gyakorolja. Az első négy éven át Dunay Ferencz, ki 1906 márcziusban vonult nyugalomba, utóda *Jurkovich* Emil beszterczebányai k. k. főgimn. v. igazgató. Kivülük látogatták az iskolát 1906-ban *Zoltvány* Irén dr., 1909-ben *Négyessy* László dr., előbbi a magyar fogalmazást, utóbbi a magyar irodalomtörténetet figyelte meg ; 1907-ben *Szaffka* Manó a tornatanítást.

Az iskola 68 tanulóval kezdte az első évet ; e számot a későbbi osztályok mindig meghaladták, a többi osztályokba is elegendő tanuló iratkozott. Midőn teljes lett, 318 tanuló nyert osztályzatot, a tizedik évben pedig 325. Hogy Balassagyarmatnak mennyire szüksége volt a gimnáziumra, mutatja az, hogy a tanulóknak majdnem fele a (10. évben $50 \cdot 1^1/_8$) városunkbeli és egynegyede nógrádmegyei. A római katholikusok az 5. évtől kezdve 40%-on felül vannak, azelőtt az izraeliták tették ezt a %-ot. Körülbelül $^1/_8$-ada ág. h. ev. és félannyi a református. Anyanyelvre nézve jóformán mind magyarok, a 3—5. évben nem is volt más.

A tanulmányi eredmény mindenkor elég jónak volt mondható, mert az elégséges nélküli jó tanulók mindig többen voltak a negyednél a 6. év kivételével ; míg az elégtelenek csak az 1. és 4. évben haladták túl a 25%-ot. Magaviseletre nézve átlag kétharmadrész jó. Kevésbé szabályszerűt hét éven át csak egy tanuló kapott. Csak a 10. év volt kivételesen rossz. Az intézet helyes működésének bizonysága a három ízben megtartott érettségi vizsgálat, mert a tanulóknak majdnem fele jeles és jó érett volt, ismétlésre pedig egyet sem utasítottak.

Könyvtár a kékkői várban.

Gróf Mailáth I. Géza könyvtára Gárdony-pusztán.

A Pintér-féle könyvtár a ferencziek szécsényi kolostorában.

Abonyi Lajos.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Nógrád vármegye nemcsak politikai történetünkben, nemcsak nemzeti államiságunk kifejlesztésében, hanem irodalmi és tudományos életünk fejlődésében, műveltségünk modern kialakításában is mindenkor jelentős szerepet játszott. Hazánk kulturális fejlődésének nincsen egyetlen fontos mozzanata, melyben Nógrád vármegye lelkes buzgalommal és becsületes, férfias munkával részt ne vett volna. Nemzeti műveltségünk ma már hatalmas épületének minden kövén megvannak e vármegye férfiai munkájának nyomai. Ott, a hol a nemzetért tenni és dolgozni kellett, mindenütt és mindenkor megtaláljuk őket, nemcsak a közmunkások között, kik a nemzeti kultura épületének falait rakták, hanem azok között is, kik az építést tervezték, alakították, vezették, sőt irányították.

Bár e megye — földrajzi fekvése, politikai és ethnográfiai viszonyai miatt — sohasem volt irodalmi, vagy tudományos élet középpontja, de azért Nógrád vármegye szülöttei között számos olyan írót, költőt és túdóst találunk, a kik az irodalom és tudomány mezején új ösvényeket vágtak, a fejlődésnek új útjait nyitották meg, kik tehetségük eredetiségével, tudásuk és alkotó erejük mélységével új irányokat teremtettek s a maguk idejében nemcsak a nemzeti műveltség vezérei voltak, hanem a magyar kulturának a külföldön is becsülést és tiszteletet szereztek.

Sajnos, nem tudjuk megrajzolni annak a kulturális munkának a teljes képét, összefüggő menetét, melylyel e vármegye a nemzeti műveltség fejlesztéséhez a maga erejével hozzájárult, mert különösen a régi időkre, hiányoznak a kellő, megbízható adatok. Nógrád vármegye mindig hűen osztozott az anyaország sorsában. A törökök és tatárok dúlásai, a husziták pusztításai, a belháborúk, a kurucz-labancz-harczok nagyobbára megsemmisítették a régi kulturális emlékeket, úgy hogy a XVI. század közepéig alig találunk némi adatot e vármegye irodalmi és tudományos állapotára vonatkozólag. Annyi bizonyos, hogy a kereszténység korán megszilárdult a megyében. Terecskén, Garábon már a tizenharmadik században volt apátság és ezekben, valamint a vármegye kolostoraiban bizonyára szorgalmasan rótták a jámbor barátok pergamenpapirosra a rideg gót betűket, hogy a biblia egyes részeit lefordítsák, vagy a szentek életét feljegyezzék stb.

Egyház és kultura.

A protestáns vallás is gyorsan terjedt Nógrádban, mert a husziták, kik e megyében hosszabb ideig tartózkodtak, már előre elkészítették a talajt, melyen Luther és Kálvin tanai könnyen megfoganhattak és terjedhettek. Nógrád vármegye leghatalmasabb családai felveszik az új hitet, közöttük a Balassiak is, a kiknek családja adja irodalmunknak az első igazi magyar költőt: *Balassi* Bálintot (1551—1594), a kiváló lirikust, a magyar műdal megteremtőjét, a kinek Csokonaiig nem akadt párja irodalmunkban. Költészetével új irányt adott líránknak és egyéniségének, eredetiségének varázsával a követőknek egész sorát teremtette meg, a kik egy századon át őt vallották mesteröknek és az ő nyomdokain haladtak. Istenes- és virágénekeit még ma is, — 300 év után, — gyönyörűséggel olvashatjuk. Ugyancsak e család egy tagjának, az erőszakosságáról híres, féktelen főúrnak, báró *Balassi* Menyhártnak viselt dolgai szolgáltattak anyagot a magyar irodalom első világi dramatizált szatirájához is, mely *Balassi Mennihárt arultatasarul* stb. czím alatt jelent meg 1569-ben és mely kor- és jellemfestés tekintetében a maga idejének legjobb e nemű alkotása.

De nemcsak a protestáns, hanem az erre következő antireformáczió korának kulturális mozgalmaiban is vezető szerepet játszanak Nógrád vármegye férfiai. A protestáns vallás minden téren való gyors hódítása tettre ébreszti a XVI. század

vége felé a katholikus főpapságot, hogy megmentsék a régi egyházat a közelgő pusztulástól. Megkezdődik a szervezés nagy munkája, melyben a vezérlő szerepet *Forgách* Ferencz esztergomi érsek viszi, a ki a kath. vallásnak minden reformját ellenezve, betelepíti hazánkba a jezsuitákat és ezeknek segítségével megindítja az ellenreformáczió hatalmas mozgalmát. Ő bízza meg az akkor még fiatal Pázmány Pétert a katholiczizmust megtámadó Magyari Istvánnak munkájára való »Felelet« megírásával és az ő költségén is jelenik meg e fontos, polemikus mű, Pázmánynak első magyar könyve. Az ő nyomdokain jár a szécsényi származású *Kisdy* Benedek (1598—1660) egri püspök, az ellenreformácziónak Pázmány mellett egyik leghatalmasabb alakja, a kassai papnevelő intézet alapítója, az első katholikus énekeskönyv, a »Cantus catholici« kiadója.

Ugyancsak nagy része volt a katholiczizmusnak hazánkban való visszaállításában Nógrád vármegye egy harmadik nagy fiának, a szintén szécsényi születésű gróf *Széchenyi* György esztergomi érseknek (1592—1695), a győri, budai, kőszegi, esztergomi, egri, pécsi jezsuita kollégiumok, a budai papnövelde, a győri, budai, lőcsei és trencséni nemes fiúnöveldék és számos kolostor, stb. alapítójának, a kit egy korabeli bibornok, a katholiczizmus megszilárdítása érdekében tett bőkezű adományaiért, »a bőkezűség és adakozás csodájának« nevezett.

De nemcsak a vallási harczok és az egyházi tudomány, hanem az egyházi költészet terén is maradandó nyomokat hagytak e korban e vármegye férfiai. Az alsósztregovai születésű *Rimay* János (1573—1631), Bocskay és Bethlen erdélyi fejedelmeknek ügyes diplomatája, korának legkiválóbb egyházi költője volt. »Istenes énekeit« másfélszázadon át énekelték a jámbor hívők, sőt vallásos költeményei közűl több még ma is megtalálható a templomi énekeskönyvekben. Nem csekély érdeme az is, hogy korát túlhaladó, finom esztetikai ízlése tartotta fenn számunkra a magyar irodalom egyik nagy kincsét, a Radvánszky-kódexet, mely Balassi Bálintnak virágénekeit tartalmazza. Rokona és a költészetben őt követő tanítványa *Sztregovai Madách Gáspár* (1590—1647), bölcselő és vallásos költő, e kornak szintén jóhírű írója volt.

A kurucz-kor írói.

Az antireformáczió idejét követő kurucz-korban, nemcsak fegyverrel, hanem a toll hatalmával is harczolt Nógrád vármegye a nemzet alkotmányáért és a vallás szabadságáért. A vezérlő fejedelem oldalán találjuk a gácsi származású gróf *Forgách* Simon (1669—1730) tábornokot, a kiválóan művelt, büszke oligarchát, a tudományszerető főurat, ki a felkelés érdekében kinyomatta gróf Zrinyi Miklósnak »A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsd a magyart« czímű munkáját, melyhez Forgách Simon maga írt ajánlást Rákóczi Ferenczhez. Ezenkívül több történeti és hadi munkának is szerzője volt. Ugyancsak karddal és tollal szolgálta a felkelés ügyét *Ráday* Pál (1677—1733), Rákóczi Ferencznek diplomatája és kanczellárja, a kiváló szónok és író, a kinek fényes tollát legjobban dicséri az 1704-iki híres »*Recrudescunt vulnera*« kezdetű kurucz kiáltvány, melynek ő volt a megfogalmazója. Sokoldalú képzettségének bizonyítéka, hogy nemcsak a diplomáczia és a szónoklat, hanem a költészet terén is maradandó babérokat szerzett, mert mély, benső áhítattal telt, költői szárnyalású vallásos énekei is soká népszerűek voltak és kilencz kiadást értek.

Latin irodalom és történetirás.

A Rákóczi-felkelésnek véget vető szatmári békét örömmel fogadta a nemzet nagy része. A pusztító háború zaját a béke, a pihenés váltotta fel, és a nemzet lassanként anyagilag és szellemileg is erősödni kezdett. Az uralkodóház politikai irányzata és a latinos műveltség terjedése következtében a nemzeti irodalom ebben a korban nem virágzott ugyan, de a deák-nyelvű tudományos irodalom egyszerre nagy lendületet vett. Különösen a történetírás irodalma indúl ebben az időben nagy fejlődésnek és a tudósok hosszú sorában legelől látjuk a nódrádmegyei bolyki születésű *Katona* Istvánt (1732—1811), a mélytudományú, jezsuita papot, a magyar kritikai történetírás úttörőjét, a ki csodálatraméltó szorgalommal gyűjtvén össze történetünknek rengeteg anyagát, megírja 42 kötetes munkáját, a »*Historia critica regum hungariae*«-t, a legteljesebb magyar történetet és vele megveti a magyar történetírás olyan alapját, melyre az utána következő történetírók egész sora támaszkodott. Megemlítjük még e korból a nógrádi *Spangár* Andrást, a szintén jezsuita történetírót, a híres Pethő Gergely krónikájának kiadóját és tovább folytatóját, a ki különösen az irodalomtörténet számára őrzött meg sok fontos adatot és az ábelfalvai születésű *Mikovinyi* Sámuelt (1700), a híres kartografust és udvari építészt, a ki a budai királyi palota épületének terveit készítette.

A Mária Terézia udvari politikája és II. József elnémetesítő rendeletei által felébresztett nemzeti szellem, új életre kelti a nemzeti irodalmat is. A bécsi magyar gárda által megindított mozgalom egy táborba hajtja a nemes hazafiakat, a kik a nemzetiesség megmentése és a magyar nyelv »pallérozása«, kiművelése érdekében egy szent czélra egyesülnek. Ebben a hatalmas mozgalomban, melynek végső eredménye a Nemzeti Múzeumnak, a Magyar Tudományos Akadémiának, a Nemzeti Szinháznak megalapítása és a modern magyar irodalomnak és tudománynak megteremtése lett, igen nagy szerepet játszottak Nógrád vármegye férfiai. Nagy anyagi áldozatokkal, szellemi kincseik javával, hazafias buzgalmuk magasztos lelkesedésével segítették a nemzetiesség és a magyar kultura szent ügyét. A nemzeti irodalom kora.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapításában örök érdemei vannak a sziráki *Teleki* László grófnak († 1821), a ki az akadémia felállítási módjának első részletes tervét dolgozta ki és 50,000 kötetet számláló könyvtárát ajánlotta fel.

A videfalvi születésű *Kubinyi testvérek* neve elválaszthatatlanul van összeforrva a Magyar Nemzeti Múzeum fejlődésével, anyagi kincsekben való gyarapodásával, külső és belső szervezetének megerősödésével. Múlt századi tudományos és irodalmi mozgalmainkban mindenütt vezető szerepet játszanak és a Geológiai-, Archeologiai- és Természettudományi-társulat úgyszólván az ő lelkes buzgalmuk, fáradhatatlan tevékenységük segélyével keletkezik. *Kubinyi* Ágoston (1799—1873) a Nemzeti Múzeum igazgatója, az intézet érdekében kifejtett bámulatraméltó, önzetlen buzgalmával és minden akadályokat legyőző, szívós munkásságával, a múzeumnak második megalapítója lett. Az ő nevéhez fűződik nemcsak az intézet belső rendezése, hanem az épületet környező mai parknak a megalkotása is.

A losonczi származású *Ungváry* János (1763—1807), a szinészetért lelkesülő tudós mérnök és író az első, a ki felveti egy Pesten felállítandó szinház eszméjét, ennek tervét is kidolgozza és Kazinczy Ferenczczel és gróf Ráday Pállal megalapítja az első magyar színjátszó társaságot (1790).

Az irodalom terén vezető, irányító szerepet játszottak e korban a ludányi születésű *Ráday* Gedeon, (1713—1792), a nemzeti kulturának egyik leglelkesebb apostola, az irodalom nagy meczenása, a róla elnevezett »Ráday-nem«-nek, a rímes-mértékes verselésnek megteremtője és az első, a ki felismervén a »Szigeti veszedelem« költői szépségeit, nemzete figyelmét Zrinyire irányítja.

Nógrád vármegye szülöttje a magyar szépprózának nagymestere, *Kármán* József is (1769—1794), a »*Fanni hagyományai*«-nak, az első magyar lélektani regénynek az írója, a ki műveiben élesen mutat rá a műveltségben való hátramaradottságunk okaira és kész programmot ad irodalmunk újjáteremtésére. Az ő lelkében fogamzik meg először Pest irodalmi középponttá tételének az eszméje is.

Azt a kulturális életünk fejlődésében mély nyomokat hagyó, előkelő szerepet, melyet Nógrád vármegye irodalmunk felujulása korában játszott, a következő időben, a nemzeti költészet-korában is megtartja. Múlt századi költői és tudományos irodalmunk nem egy kiváló, halhatatlan emlékű alakjának bölcsője Nógrád vármegye földjén ringott ; innen sugárzott ki nevök fénye, nemcsak a hazába, hanem egyik-másik jelesé az egész művelt Európába. A XIX. század írói.

Kováts-Martiny Gábor (1782—1845), a túrmezei születésű, pozsonyi lyceumi tanár, a külföldön is kiváló astronomus hírében állott. Az ábelfalvai *Petényi* Salamon Jánosnak (1799—1855), a világhírű tudósnak, a tudományos madártan megalapítójának nevét nemcsak hazánk, hanem a külföld nagy ornithologusai is hálával és tisztelettel említik és egész életére gyűjtött állattani megfigyeléseiről már egy egész kis könyvtárt írtak össze. Katona István örökét a történeti kutatás terén a Balassagyarmaton született híres történetíró, *Nagy* Iván (1824—1898) vette át e korban, nem kisebb rátermettséggel művelve ezt a tudományt.

Költői és szépprózai irodalmunkban maradandó babérokat szereztek maguknak a herencsényi *Lisznyay* Kálmán (1823—1863), a múlt század ötvenes éveinek híres palóczköltője, a vidékies »kelmei költészet« megindítója ; a kisterenyei születésű *Abonyi* Lajos (1833—1898), a hatvanas évek egyik legolvasottabb írója, az alföldi népélet kitűnő rajzolója ; a balassa-gyarmati *Bérczy* Károly, a kiváló novellista, műfordító és a magyar sportirodalom megalapítója.

Legújabb, modern irodalmunknak is olyan költőket és tudósokat ajándékozott e vármegye, a kiknek neve a világirodalom legjelesebbjei között ragyog. Legújabb irodalom.

A kiváló érsek, Széchenyi mellé, kit Nógrád vármegye adott a nemzetnek, méltóan sorakozik a szécsényi származású *Haynald* Lajos (1816—1891), a rendkívüli

képzettségű, kalocsai biboros érsek, a kitűnő szónok, a tudós író, a bőkezű műbarát, ki a tudományok szeretetében a Kubinyiak nyomdokain haladva, nagy alapítványával lehetővé tette a Múzeum növénytani gyűjteményének külön osztálylyá szervezését.

Tudós földijének, Petényinek munkáját folytatja a növénytan terén az ipolylitkei *Borbás* Vincze (1844), az európai hírű botanikus, a ki nevét számos róla elnevezett növény felfedezésével tette halhatatlanná a tudományban.

Szépirodalmunk terén a legújabb korban Nógrád vármegyének köszönhetjük irodalmunk két legnagyobb költőjét, az alsósztregovai *Madách* Imrét (1824—1864), »*Az ember tragédiája*« halhatatlan szerzőjét és *Mikszáth* Kálmánt (1849—1910), a világirodalom egyik legelső novellistáját és regényíróját.

E rövid, csak a főbb vonásokban megrajzolt vázlatból is világosan látható az a kulturális életünkben mélyen szántó, szorgalmas és hasznos munka, a melyet Nógrád vármegye írói és tudósai nemzeti műveltségünk fejlesztésében és kialakításában végeztek. Hogy a kép teljes legyen, alább felvonultatjuk betűrendben a vezéreken és irányítókon kívül a nem kevésbé érdemes közvitézeket is, kik e kulturális munkában a nagyokat segítve, támogatva, Nógrád vármegyének az egész nemzet előtt tiszteletet szereztek.

Irodalmi vonatkozások.

Kiegészítésül azonban érdemesnek és érdekesnek tartjuk még feljegyezni azokat az irodalmi eseményeket is, melyek Nógrád vármegyéhez fűződnek.

A középkori európai jogi irodalomnak egyik legbecsesebb terméke és a magyar igazságszolgáltatásnak máig alapvető munkája e vármegyében készült. Midőn ugyanis II. Ulászló *Werbőczy* István országbírót megbízta Magyarország szokásos jogának feljegyzésével, Werbőczy *alsópetényi* birtokára vonult vissza és itt írta meg nagy művét, a *Tripartitum opus juris consoetudinarii Incl. Regni Hungariae*t, melyet az 1514-iki országgyűlés megerősített.

Ugyancsak Nógrád vármegyéhez kapcsolódik irodalmunk legnagyobb lirikusának, *Petőfi* Sándor több költeményének alkotása is. Petőfi első felsőmagyarországi útja alkalmával 1845 junius 2-án barátjával, Steller Antal losonczi ügyvéddel, ki maga is verseket írogatott, Losonczra utazott, hol több napot töltött. Ez alkalommal, junius 3-án, megtekintette a füleki várromot, 4-én a gácsi várat. Ugyanezen a napon Kocsi György, losonczi birtokos nagy ebédet adott tiszteletére. Junius 10-én Petőfi több szekéren, nagy társasággal Somoskőre, innen Salgóra rándult ki. E várrom regényes fekvése egészen elragadta a költőt. Az *Uti jegyzetek*-ben azt írja róla: »E vár oly rendkívüli helyen fekszik, hogy gondolatnak is őrült volt oda építeni. Sokáig ültem romjainak legfelső csúcsán, tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt«. Ugyanezek a várromok ihlették a költőt a *Salgó* czímű vadromantikus költői elbeszélése megírására, melyet 1846-ban készített el. Junius 14-én ismét Losonczra ment, a mikor egy hétig Steller vendége volt. Ez idő alatt megismerkedett Steller jegyesével, Plachy Vilmával, a ki Petőfi rokonszenvét és bizalmát rögtön annyira megnyerte, hogy hosszan elbeszélgetett vele az ő Etelkájáról. E találkozás emlékére írta *P . . . . y Vilma kisasszonyhoz* czímű költeményét.

Érdekesebb Petőfinek Weisz Rozáliával, a szép és művelt losonczi zsidó varrólánynyal való találkozása. Barátja, Karády Ignácz, keltette fel a költő érdeklődését a szegény varróleány iránt. Petőfi meglátogatta. A leány, ki a költő műveit ismerte, meghatva fogadta Petőfi látogatását, ki beszélgetésbe elegyedett a leánynyal. Természetessége, műveltsége, helyes ítélőképessége és szépsége annyira elragadták, hogy délig nála ült, és mint maga bevallá barátainak, »halálosan szerelmes« lett bele. Ezt egy második találkozása alkalmával meg is mondta a leánynak. A költő már házasságra gondolt, midőn megtudta, hogy a leány már menyasszony. Ekkor elhatározta, hogy eltávozik Losonczról. Junius 22-én délelőtt elment a leányhoz, meghatottan elbúcsuzott tőle, és homlokon csókolván őt, távozott. Ennek az ismeretségnek és szerelemnek emlékét örökítette meg Petőfi *A varróleány* czímű költeményében. A leány, ki a keresztény hitre tért és Kemény Gábor szolgabíró neje lett, a 90-es évek elején halt meg Alsó-Nógrád egyik falujában.

Petőfi nem felejtette el a Losonczon töltött kellemes napok emlékét, mert két év mulva, 1847 julius 1-én, ismét odarándult, újra meglátogatta Plachy Vilmát, ki ekkor már Steller neje volt és egy napot töltött náluk. (Stellerné 1849-ben halt meg Losonczon.) A házat, melyben Petőfi oly gyakran megfordult, 1899-ben emléktáblával jelölték meg.

Érdekes irodalmi vállalkozásnak szolgált alapjául az a szomorú esemény, midőn 1849-ben a Grabbe tábornoktól vezetett oroszok Losoncz városát felgyújtották és elpusztították. A tönkretett város helyreállítására országos segélygyűjtés indult meg. E czélból adta ki *Vahot* Imre a *Losonczi Phönix* czímű részvét-albumát is, mely nemcsak több ezer forintra rúgó segély-összeget szerzett a városnak, hanem fontos irodalmi nevezetesség is lett, mert ebben a kor legjelesebb íróinak (Jókai, Petőfi, Vörösmarty, Gyulai, Tóth Kálmán, Tompa, Eötvös József, Garay, Vas Gereben stb.) művei között jelent meg *Arany* János, Toldi szerelmének első fogalmazványa, a *Daliás idők* első éneke is.

Itt adjuk betűrendben a Nógrád vármegyében született írók, költők és tudósok életrajzát és műveik jegyzékét.

Abonyi Lajos (családi nevén Zsarolyáni Márton Ferencz) szépirodalmi író, a Kisfaludy- és Petőfi-társaságok tagja, szül. 1833 január 9-én, Kisterenyén. Tanulmányait a kecskeméti ref. kollégiumban s a pesti ev. liczeumban végezte, a jogot a pesti egyetemen hallgatta. A szabadságharczban mozgó nemzetőrként vett részt, majd egy lengyel menekülttől a franczia és angol nyelvet sajátította el. Tanulmányait elvégezvén, 1853-ban hazament és otthon gazdálkodott, de a mellett állandóan a szépirodalommal is foglalkozott. 1861-ben Pest megye al- és tb. főjegyzőnek, majd 1867-ben járási gyámfelügyelőnek választotta meg, mely hivatalát 1872-ig viselte. Később nagyabonyi birtokára vonult vissza, hol meghalt 1898 április 28-án. Abonyi alig húsz éves korában lépett az írói pályára. Az irodalomba Nagy Ignácz, a *Hölgyfutár* szerkesztője vezette be és igazi magyar zamatú népies elbeszéléseivel csakhamar egyik legtekintélyesebb és legkedveltebb írója lett a hatvanas éveknek. A Hölgyfutárnak 1851—62-ig rendes munkatársa volt és azóta az összes szépirodalmi lapok közölték elbeszéléseit, melyeknek száma körülbelül százra tehető. Műveinek tárgyát többnyire az alföldi nép életéből veszi, melynek az ő korában egyik legkitűnőbb rajzolója volt. Bár regényeinek szerkezete többnyire kuszált, homályos, de annál sikerültebbek novellái, melyeket a falusi élet egy-egy alakjának élénk jellemzése, írójuknak egészséges, derült életfelfogása, szelid humora és eredeti népies előadása, hosszú ideig a közönség kedvelt olvasmányaivá tettek. Abonyi Lajos.

Művei számos önálló kötetben jelentek meg. *Regényei:* Éjszak csillaga, 3 kötet, Pest, 1855. — Az egyetem pallosa, 3 kötet. Pest, 1859. — A mi nótáink, 4 kötet. Pest, 1864. — (Egyik legjobb regénye.) — Kenyér és becsület, 3 kötet. Pest, 1865. — Magduska öröksége, 2 kötet. Budapest, 1887. — Az utolsó kuruczvilág, 3 kötet. Budapest, 1887. — A pénzes molnár románcza. Budapest, 1889. — *Beszélygyűjteményei* közül a legnevezetesebbek: A fonó krónikája, 3 kötet. Kecskemét, 1872. — Itt a szép Alföldön. Budapest, 1878. — Az özvegy tehénkéje. Budapest, 1882. — *Népszínművei:* A betyár kendője. Budapest, 1872. Először színre került 1873. — Panna asszony leánya. Budapest, 1875. — Magduska öröksége. Budapest, 1888. Előadták a Népszinházban. — A siroki románcz. Előadták a Népszinházban. 1892. — A leányasszony. A férfi sorsa az asszony. Előadták a Népszinházban az elsőt 1893-ban, az utóbbit 1897-ben. — Összegyűjtött művei 1906-ban jelentek meg 20 kötetben.

Amiodt István, tudós jezsuita, született 1676 deczember 22-én, Füleken. 1692-ben a jezsuita szerzetbe lépett és tanulmányai végeztével Nagyszombatban, Bécsben, majd Gráczban theologiát és filozófiát tanított. Mint Erzsébet főherczegnő gyóntatója, kíséretében Brüsselbe ment, és húsz éven át volt a főherczegnőnek politikai ügyekben tanácsadója. Erzsébet halála után visszatért Bécsbe, a hol udvari könyvtárnok lett. Meghalt 1756-ban. A bécsi császári könyvtárban őrzött 20 kötet theologiai kéziratán kívül négy latin munkát írt. Amiodt István

Baintner Ferencz dr., szül. Balassagyarmaton. A kolozsvári gazdasági akadémia vegytan-technológiai tanszékének rendes tanára, az Erdélyi Gazdasági Egyesület igazgató-választmányi tagja, a Kolozsvármegyei Gazdasági Egyesületnek meghívott tagja, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek rendes tagja, a kolozsvári országos borvizsgáló szakértő bizottság tagja, a Természettudományi Társulat rendes tagja, az Országos Nemzeti Szövetségnek és az Állami Tisztviselők Egyesületének tagja stb. stb. Baintner Ferencz.

Művei: A gyümölcspálinka főzéséről. 1898. — A Győry-féle pálinka-főző üstről. 1904. — A mezőgazdasági szeszgyárak jövedelmezősége, berendezése üzeme, gyümölcspálinkafőzés. Második kiadás. 1908. — A borászat kézikönyve. 1906. — A kénezésről. 1904. — Újabb tapasztalatok boraink szesztartalmáról. 1910. — A kenyérsütésről. 1910. — A bivalytejről. 1901. — A bivalytejről. 1909. — Adatok a bivalytejek vizsgálatához. 1905. — Adatok a bivalytejek összetételéhez. A colostrum. 1906. — Beiträge zur Zusammensetzung der Büffelmilch. 1906. — Die Büffelmilch. 1909. — A bivalytejek savfoka. 1907. — A bivalytejek czitromsavtartalma. 1907. — Adatok a bivalytejek vizsgálatához. 1910. — Az utolsó nemzetközi tejgazdasági kongresszus tanulságai. 1909. — A boroshordók kénezéséről. 1904. — Mit ér a kedvezményesárú katonai korpa és rostaalja. 1911. — Az erdélyi raczkajuhról, különös tekintettel tejére. 1911.

A fenol mennyiségi meghatározásáról. 1894. — Jegyzetek az általános kémiából. Négy kiadás. — Jegyzetek a mezőgazdasági kémiából. Négy kiadás.

Balás Károly

Balás Károly (Sipeki), szül. Balassagyarmaton, 1877 január 4-én. Iskoláit Balassagyarmaton, Lőcsén, Váczon, az egyetemet Budapesten, Bécsben és Genfben végezte. Jogi és államtudományi doktori és ügyvédi oklevelet szerzett. 1901—1903-ig Budapesten a bíróságnál joggyakornok s aljegyző, 1903-ban Nógrád vármegye tiszti alügyészévé választotta s ebben, illetőleg később tb. főügyészi minőségében, 1906 szeptemberéig működött. Kezdetben a szépirodalomhoz fordult, de már korán a tudományos irodalomra tér át. Vármegyei tisztviselő korában írta s adta ki »*A Népesedés*« czímű közgazdasági monografiáját (Budapest, 1905), melynek alapján a kassai állami jogakadémián a közgazdaságtan tanárává nevezték ki s 1906 szeptemberétől ott működik. 1908-ban a budapesti tud. egyetem jogi s államtudományi karán szaktárgyából magántanárrá habilitálták. Több külföldi tanulmányutat is tett. A kassai egyetemért való mozgalomban is élénk részt vett a mozgalom memorandumának szerkesztésével és az egyetemi nagybizottság gyakori előadójaként.

Munkái közül: A neomalthusialismusról. Társadalmi és nemzeti assimiláczió. A nemzetközi fizetési mérleg problémájához, A szindikalizmus eszmevilága. Az ausztráliai szoczializmusról stb. a Magyar Társadalmi Szemlében, illetőleg külön is 1908—1911-ben. A Nemzeti földpolitika. Ethikai fogalmak a közgazdaságtanban. Telepítéseink főszempontja czíműek 1909—11. között a Közgazdasági Szemlében. A Közgazdaságtan népszerűsítése a Budapesti Szemlében 1910-ben jelentek meg. Önálló munkái: Kivándorlásunk és visszavándorlásunk, Kassa 1907. A család és a magyarság, Budapest 1908. De la natalité recluite à un et à deux enfant, Budapest 1910. (Közölte a Revue de Hongrie-ban is.)

Balassi Bálint.

Balassi (Balassa) Bálint, Gyarmati és Kékkői báró, lírai költő, a magyar műdal megteremtője, 1551-ben született. Születési helye nincs teljes biztossággal megállapítva. Némelyek Szolnokot, mások Divényt tartják annak, de a legnagyobb valószínűség szerint Kékkőn, a család ősi fészkében született. Hogy nagyon gondos nevelésben részesült, az kitetszik műveiből, melyek a klasszikus és a korabeli külföldi irodalom alapos ismeretét árúlják el. Nevelője Bornemisza Péter, a család udvari papja, korának egyik legnagyobb tudósa és írója, a protestantizmus apostola volt. Első munkájának megírására édes atyjának szomorú sorsa indította. A Habsburg-házhoz hű atyját ugyanis Kenderessy István abba a gyanúba keverte, hogy sógorával, Dobó Istvánnal, János Zsigmondhoz szít, miért is Miksa császár 1569-ben Balassa Jánost elfogatta és börtönbe vettette. Felesége a következő évben kiszabadította és ekkor családjával Kékkő várába vonult vissza, ártatlansága tudatában mély bánatba merűlve a császári kegy elvesztése fölött. Erre az időre esik Bálintnak első irodalmi kísérlete. A szülők bánata ugyanis mélyen meghatja a mélyérzésű fiut és szüleinek »háborúságokban való vigasztalására« lefordítja Bock Mihály, német írónak híres művét, a *Betegh lelkeknek való fives kertecskét* (Krakkó, 1572). A könyv megjelenése idejében Balassi János ártatlansága is kiderült és Miksa király 1572 junius 14-én ismét kegyeibe fogadta. A Rudolfot koronázó pozsonyi országgyűlésen, junius 25-én, az apa fiaival együtt megjelenik, résztvesz az udvari mulatságokon, a melyek egyikén Bálint is magára vonja az udvar figyelmét, a mennyiben az ekkor már daliás ifjú egy juhász-tánczot annyi kellemmel jár el, hogy a király, a külföldi fejedelmek és a főurak elragadtatással gyönyörködtek benne. Ebben az időben első katonai kiképzését atyja oldalán a végvárakban nyerte. Hogy e pályán tovább haladhasson, 1574-ben a Felvidék legnevezetesebb végvárába, Egerbe megy, melynek hős kapitánya, Ungnád Kristóf és ennek felesége, Lossonczy Anna, szívesen látták.

De nemcsak a vitézi gyakorlat, hanem más és mélyebb ok is ide vonzotta. Balassiék ugyanis 1565 és 1570 között Divényben és Kékkőben tartózkodtak, közel Somoskőhöz, hol Lossonczy István özvegye lakott Fruzina és Anna lányaival. A két család néha ellátogatott egymáshoz és Bálint itt ismerkedett meg a vele egyidős Lossonczy Annával, a ki iránt melegebb vonzódást érzett. A kezdődő szerelmi viszonynak hamar vége szakadt, mert Anna 1567-ben Ungnád Kristóf neje lett. Valószínűleg ennek az el nem feledett ismeretségnek az emléke is közbejátszott, hogy Bálint Egerbe került. A találkozás nagy hatással volt mindkettőjükre, de Bálint életére és költészetének kifejlődésére egyenesen elhatározó és végzetes lett. Lossonczy Anna ekkor szépségének teljes pompájában viruló, élénk, kaczér menyecske volt, a kinek látására a délczeg, tüzes lovagban felébredtek a régi emlékek, forró szerelemre gyullad a szép asszony iránt és szóval, kéréssel,

szerelmes versekkel ostromolja. Ungnádné hiúságának hízelgett a hódolat és ez a szerelem tette Balassit igazán költővé, ez a kielégítetlen szenvedély kíséri végig egész életén, ez lesz szomorú, zaklatott életének tragédiája. A kaczér asszony, úgy látszik, csak játszott a költővel, mert ha ez hosszú, forró esengés után nyert is ideáljától néha egy-egy biztató mosolyt, máskor Anna úgy viselkedett, hogy Bálint szívét a bizalmatlanság, kétség és féltékenység kínjai gyötörték. Végre mégis megembereli magát s elhatározza, hogy nem gyötrődik tovább. Ebben az időben történt, hogy Miksa császár, Báthory István ellenében a maga pártfogoltját, Békés Gáspárt akarta az erdélyi fejedelmi székbe ültetni. Alig harsan fel a hadi toborzó, Balassi kiragadja magát a szerelem bilincseiből, beáll a seregbe és négyszázadmagával elindul Egerből Békés segítségére, Báthory ellen. Tán a dicsőség vágya hevítette? Vagy tán azt remélte, hogy a kit szerelmes versei nem tudtak megindítani, azt vitézi tetteivel fogja maga iránt szerelemre gerjeszteni?!.... Bárhogyan is gondolkodott, számítása nem vált be: Balassi Békést el sem érte. Csapatát Erdély határán Kornis Gáspár szétszórta, majd Hagymásy lovasai támadták meg, maradék seregét teljesen megsemmisítették és Balassit fogságba hurczolták. Báthory azonban — valószínűleg a lantos vitéz atyja iránt való tekintetből — nemcsak megkegyelmez a fogolynak, hanem kegyelmébe is fogadja, sőt mikor a török császár a foglyok kiadatását követelte, a fejedelem Bálintot Lengyelországba szöktette, melynek trónján ekkor már Báthory ült. Itt tartózkodott 1576 közepétől 1577 elejéig, a mikor a szülői iránt való szeretet ismét hazahozta. Balassi János ugyanis május havában meghalt, de az a gyanú terhelte, hogy fia váltságáért felajánlotta kardját a török szultánnak. E hírre Balassi visszatér hazájába, Bécsbe megy, és nemcsak atyját tisztázza az árulás gyanúja alól, hanem sikerül neki a császár kegyét a maga számára is megnyerni. — 1578 február 2-án, a pozsonyi országgyűlésen leteszi a hűségeskűt és Rudolf császár ötven huszár kapitányának nevezi ki Egerbe.

Visszatérve a végvárba, újra látja Annát és ismét lángra lobban a lelkében szunnyadó szerelme, melynek hatása alatt fakadnak lantján azok a szép versek. Vidám, sőt boldog napokat töltött itt Balassi imádott hölgye körében; de a boldogság nem sokáig tartott, mert Ungnádot horvát bánná nevezte ki a császár, és Anna elhagyta Eger várát. A szép asszony távozása bánatba borította Balassi szívét. Bánatát eleinte dévaj mulatozásokkal, hadi kalandok keresésével, más asszonyok szerelmének, kegyének elnyerésével enyhítgette. De azután jött a kijózanodás ideje. Belátta, hogy Anna után hiába vágyakozik. Az idő is múlik, végre neki is biztos révbe kell jutnia.

Unokatestvére, Dobó Krisztina, Várday Mihály főpohárnokmester felesége ez időben özvegységre jutott. Szép, gazdag asszony volt, kinek özvegységében, hogy birtokait kapzsi rokonai ellen megoltalmazhassa, bátor, vitéz férfire volt szüksége. Szeme Bálintra esik és a költő, ki már a sok csélcsap szerelmeskedést is megúnta, egy nyugodt, boldog családi élet reményében Sárospatakon megesküdött özv. Várdaynéval. Balassi azonban keservesen csalódott reményében; mert e házasság nemcsak hogy nem hozta meg a költőnek a régóta sóvárgott nyugalmat és boldogságot, hanem kútfeje azoknak a kínos megpróbáltatásoknak, meghurczoltatásoknak és végnélküli osztálypöröknek, melyek a költő életét ezentúl végképpen megkeserítették. Házasélete nem volt boldog. Bár időközben egy fiuk született, felesége mindinkább elhidegült tőle. Ezalatt ellenségei tovább zaklatják. Rómában bevádolják, hogy mohamedán-módra él és kis fiát is törökmódra kereszteltette, Musztafa nevet adván neki. Hogy e pörtől megmenekülhön és ártatlanságát bebizonyítsa, a katholikus hitre tért át. Mindez nem használt: a római szentszék házasságát törvénytelennek mondja ki, Ernő főherczeg felbontja és Krisztina elhagyja férjét. Bálint szívében új remény éledezett. Lossonczy Anna férje ugyanis ez időben meghalt és Anna is szabad lett. Újra fölébredt szerelme sugallta lantjára azokat az édes, sovár, szenvedélyes *Anna-Julia*-dalokat, melyek a XVIII. század végéig líránknak legszebb hajtásai. — Ugyanebben az időben drámai alakban is megörökítette szívének küzdelmeit; de hiába! Annát már Balassinak szerelmes versei nem hatják meg. A 42 éves, de még mindig szép Ungnádné most már józanul, higgadtan gondolkodik és az eladósodott, pörei és törvénytelen házassága miatt rossz hírbe keveredett lovagot nem tartotta magához illő férjnek és őt kereken kikosarazva, gróf For-

gách Zsigmondhoz ment. E csalódás végképpen megtörte a költőt. Felesége elhagyta, kedvese visszautasította, birtokait — Véglest, Ujvárt — Balassi András elpörölte. Úgy látta a költő, hogy nincs többé semmi keresni valója ebben az országban. Megírja Bujdosó-énekét, melyben kéri istent, hogy : » . . . . . Légy már vezérem, Mert ím bújdosni űz nagy bú és szemérem.« Elbúcsúzik édes hazájától, barátaitól, rokonaitól ; megáldja őket, még Lossonczy Annát is, »szerelmes ellenségét, hozzá háládatlan, kegyetlen szerelmét« — azután bujdosásnak indúl. (1589.) Először a Felvidéken bolyongott, majd Lengyelországba ment. Szerelmi bújában itt új szerelemben keresett vigasztalást. Különösen Caelia kötötte le a költő szívét, ki Annára annyira hasonlít, mint »Két egy ágon termett meggy.« E szerelem hatása alatt keletkeztek a művészi tökéletességű, szép *Caelia-dalok*. Ugyanitt kezdte fordítani Campianus Edmond angol egyházi író könyvét. Négy évig tengette életét Lengyelországban, midőn a török ellen indítandó dunántúli hadjáratnak híre 1593 őszén ismét hazahozza. Beáll a hadseregbe, elfoglalja a töröktől atyja várát, Divényt, azután Kékkőt, Somoskőt és Füleket is hatalmába keríti. De érdemeit nem részesítik a kellő elismerésben és jutalomban, azért elkeseredve ismét visszavonúl Krakkóba. A következő év tavaszán azonban újra visszajön, hogy részt vegyen Esztergom visszafoglalásában. 1594 május 19-én a magyar hadsereg már a vizivárost ostromolta. Ebben az ütközetben kapott súlyos sebet Balassi Bálint. Istvánffy szerint a golyó ágyékon érte, Dobokay Sándor jezsuita feljegyzése szerint egy ágyúgolyó mindkét lábát elvitte. Esztergom városába vitték a sebesültet, hol betegágyánál a költő leghűbb barátja és tanítványa, Rimay János és Dobokay Sándor jezsuita gyóntatópap enyhítették gondos ápolásukkal még hátralevő napjait. Úgylátszik, a költő maga kereste a halált ; mert midőn nagy fájdalmai között gyóntatópapja vigasztalta, csillapító szavára azt mondta neki : »Hiszen atyám, azt akartam, hogy így legyen.« A lábain végzett műtét következtében beállt sebláz 1594 május 26-án véget vetett a költő hányatott-zaklatott életének. Balassa Bálint nemcsak a maga korának, hanem egész irodalmunknak a XVIII. század végéig legkiválóbb lirikusa, általában az első igazi, Istentől ihletett magyar költő, a kit nyelvnek szépségében, a költői kifejezések gazdagságában, a formák változatosságában, az érzések mélységében, őszinteségében, közvetetlenségében és általában eredetiségében csak Petőfi mul felül.

Költeményei nem jelentek meg életében nyomtatásban, de kéziratban idáig el voltak terjedve. Vallásos, vagy — a mint kora nevezte, — *istenes énekei*, Rimay Jánosnak, Balassi legjobb barátjának és költőtanítványának énekeivel együtt jelentek meg először 1631-ben és azóta mintegy 40 kiadást értek. Bár ezekben a vallásos költeményekben általában megtalálhatók a protestáns egyházi költészet akkori eszméi és érzései, de korukon felül emeli őket a hangnak a melegsége, őszintesége és a személyi vonatkozások, melyek éreztetik, hogy e költemények nem egyházi czélra készültek, nem oktatásul íródtak, hanem azok egy sokat hányatott és üldözött, vígasztalan szomorúságában es töredelmes bűnbánatában a bocsánat reményével Istenéhez fordult szívnek igaz megnyilatkozásai. Istenes énekeit felülmúlják *hazafias-*, különösen *katona-* és *természet-dalai*, melyekkel műköltészetünkben először lép a világi dal új ösvényére. Első költőnk, ki megtalálja a természet szépségeit és annak jelenségeit lelkének hangulataival összhangzásba hozva, azokat érzéseinek kifejczésére használja.

Költői tehetsége azonban »*virágének*«-eiben, szerelmi lírájában emelkedik a legmagasabbra. Virágénekeit csak 1874 óta ismerjük, mikor azokat Deák Farkas, a báró Radvánszky család radványi levéltárában egy kódexbe írva, Rimay verseivel együtt felfedezte. Először Szilády Áron adta ki e virágénekeket. Addig nyomtatásban nem jelentek meg, bár a saját kora ismerte őket és a XVIII. században is el voltak terjedve. Így tudjuk, hogy gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek könyvtárában, Barakonyi Ferencz gyüjteményében is, stb. megvolt Balassi virág-énekeinek egy-egy kézirati példánya.

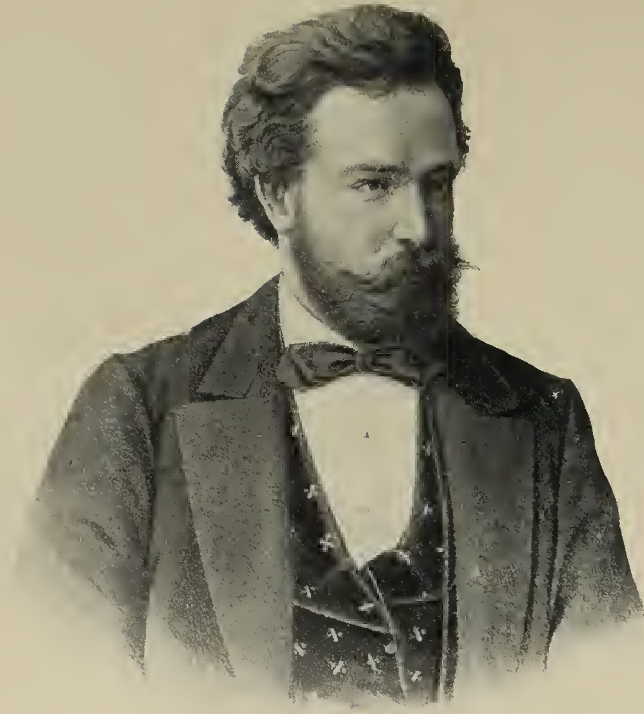
E virágénekekben tárul fel előttünk Balassi költészete teljes változatosságában és pompájában. Balassi, mint Petőfi, igazi dalos természet, a kinek lelkéből minden érzés, minden hangulat dalt fakaszt. Szíve, szerelme válságának minden mozzanata vissza tükröződik költészetében, mely mindenekfölött igaz, őszinte, közvetetlen és eredeti. Bár sokszor merít a népdalból, a korabeli német, oláh, lengyel, török, olasz költészetből, sőt a középkori latin nyelvű szerelmi lírából

Balassa Bálint költő.

Gróf Balassa II. Bálint költő.

Csávolszky Lajos.

Ferenczy Teréz.

is, de bármely forrásból merít, az idegen anyag az ő lelkében mindig újjá, magyarrá, egyénivé és eredetivé lesz. A milyen változatos a tartalomban, érzésben és hangulatban, olyan a formában is. A korabeli költészetnek hosszadalmas, nehézkes versalakjait átalakítja, megtördeli, érzése csapongásainak alkalmas kifejezőjévé teszi és megteremti azt a dallamos versformát, melyben a *Júlia-dalok* legnagyobb részét írta, a róla elnevezett *Balassi-strófát*. Költészetével messze kimagaslik kora írói közűl és egyike azoknak a régi költőknek, kiknek verseit még ma is élvezettel lehet olvasni. Összes műveit kiadta Szilády Áron 1879-ben.

Balassa Bálint (gróf, Gyarmati és Kékkői) kir. tanácsos, Hont vármegye főispánja, költő, született 1626-ban vagy 1631-ben. Ifjúságának éveit nagyon megkeserítette mostoha anyja, a kinek kegyetlenségei elől kénytelen volt a nagyszombati jezsuitákhoz menekülni. Innen tanulmányait folytatni a bécsi egyetemre ment. Atyja halála után (1649) birtokait elfoglalta. Később részt vett a törökök elleni harczban (1664), a mikor kinevezték Hont megye főispánjának és grófi ranggal tüntették ki. 1665-ben kékkői, 1667-ben korponai főkapitány, 1677-ben a kir. tábla bírója lett. Meghalt 1684-ben. Balassa Bálint.

Több lírai verse, egy fiatalkori viszontagságaira vonatkozó allegóriai játéka és egy *Átok* czímű erőteljes, de nem választékos hangú költeménye maradt fenn, mely utóbbiban rokonai ellen fakad ki, a kikkel egész életében pörben állott.

Balassi (Balassa) Ferenc (gróf Balassa-gyarmati) cs. és kir. kamarás, Horvát- és Dalmátország bánja. Iskoláit a bécsi Teréziánumban végezte. Kiváló műveltsége és a császári házhoz való ragaszkodása miatt Mária Teréziának és II. Józsefnek igen kedvelt embere volt. Mária Terézia grófi rangra emelte. II. József 1785-ben horvát bánná és a zágrábi kerület főbiztosává tette, mely minőségben Horvátország alkotmányát és jogait sértő, törvényellenes kormányzása miatt gyűlöletessé tette magát. 1792-ben Bécsbe, később Pozsonyba vonult vissza. Meghalt 1807-ben Kékkőn. Vele kihalt a család grófi ága. *Casielae St. Stepani regis Hungariae vera imago et expositio* czímű munkáját még mint a Teréziánum növendéke adta ki Bécsben 1754-ben. Ezenkívül a Nemzeti Múzeum is őrzi egy kézíratát *Elaboratum de insurrectione Hungariae Josepho II. imp. anno* 1709 czímmel. Balassi Ferencz.

Balassi (Balassa) Zsigmond (báró, Gyarmathi) cs. és kir. kamarás, Nógrád megye főispánja. 1595-ben nőül vette herczeg Zborovszky Erzsébetet Krakkóban. Menyegzőjén a lengyel király is jelen volt. Sokat utazott és képzett ember volt. 1609-ben Magyarország követe volt Sziléziában. 1619-ben újra építteté a megrongált Kékkő várát. Meghalt 1623-ban. Három kiváló szónoklata maradt ránk. Balassi Zsigmond.

Balogh Péter (Ócsai) cs. és kir. valóságos belső titkos tanácsos. Zólyom megye főipánja s a magyarországi ág. evang. egyházak főgondnoka. Született Bágyonban 1748-ban. Előbb Nógrád megye szolgabírája, majd alispánja volt. 1787-ben udvari tanácsos, 1791-ben Torontál, 1802-ben Zólyom megye főispánja lett. Jelen volt az 1790—91-iki országgyűlésen, hol a protestánsok vallásszabadsága ügyében tartott beszédei feltűnést keltettek. 1789-ben főgondnoka lett a magyarországi ág. evangélikusoknak és elnöke volt az 1791-iki első egyetemes protestáns zsinat-. nak. Meghalt Bágyonban 1818 október 16-án. Négy latin nyelvű munkát írt. Balogh Péter.

Baloghy Dezső (Balogi) előbb huszártiszt, gazdász, később szolgabíró, utóbb hosszú időn át Nógrád vármegye levéltárosa. Munkássága részben történelmi, részben szépirodalmi. Munkatársa volt a Bolond Istók, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr és Etnographia cz. lapoknak. Baloghy Dezső.

Munkái : Az Ordaskőy család. Regény két kötetben. — Az ember őstörténete, nyomozva a magyar nyelvben. Három füzet. — Szerelmek. (Költemények.) — Észrevételek a dr. Mikloschek Ferencz : Die Slavischen Elemente im Magyarischen czímű könyvére. Füzet. — Száz eredeti magyar népdal. — Új költemények. — Versek. Dalok. (1890—1892.) — Magyar Olymp. (Három füzetben.) — Tudományos portyázások. (Füzet.) — Magyar napimádás. Füzet.

Baloghy László (Baloghi) megyefőnök. Született Berczelen 1799-ben. Előbb nógrádmegyei aljegyző és a konzervativ pártnak 1848 előtt egyik buzgó tagja volt. A szabadságharcz után egyideig hontmegyei cs. kir. főnök lett. Azután Pestre költözött és itt halt el 1858-ban. Önálló munkája : Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak honunkban. Pest, 1841. Több verse jelent meg a lapokban. Baloghy László.

Baltik Frigyes, főrend, dunáninneni ág. hitv. ev. kerületi püspök, balassagyarmati lelkész, a theologia tudora, szül. 1834-ben. A gimnáziumot Selmeczbányán, a theologiát Pozsonyban, Bécsben, Bázelban és Halleban végezte és közben 1853—55-ig tanító is volt. 1859-ben tanár lett a beszterczebányai gimnáziumban. 1870-ben Liptószentmiklóson lelkészszé választották. 1872-ben liptói Baltik Frigyes

alesperes, 1875-ben főesperes lett. Időközben a dunáninneni ág. h. ev. egyházkerületi gyámintézet, majd a magyarhoni egyetemes ev. gyámintézet elnökévé, 1890-ben pedig a dunáninneni egyházkerület püspökévé választották. Az 1894. évi Zsinati törvények alapján készült új kerületi beosztás következtében 1895-ben a balassagyarmati lelkészi állást foglalta el. Nagyszámú egyházi vonatkozású munkáinak jegyzékét szülővármegyéjének (Hont) monografiájában közöltük.

Bartók Jakab. *Bartók* Jakab losonczi tanító szül. 1861-ben. A lapokban megjelent czikkein kívül a következő munkákat írta: Kérdések az anyanyelv tanítása köréből. Losoncz, 1897. — Gyermektanulmányi feljegyzések. Ugyanott 1905. — Szocziális szempontok az elemi iskolában. Ugyanott 1908.

Benczur János. *Benczur* János ügyvéd, jogi író, szül. 1817-ben Losonczon. 1842-ben ügyvéd, majd járásbíró lett. Meghalt Rimabrézon 1852-ben. A *Jelenkor* munkatársaként közjogi viszonyainkat tárgyaló czikkeivel Széchenyi figyelmét is fölkeltette.

Munkái: Alkotmányozás vagy vélemény a megyei s sz. kir. városi kérdések iránt. Pest, 1843. — Cecil, regény, Hahn-Hahn Ida grófnő után németből. Pest, 1844. — Európai titkok egy mediatizálttól. Pest. — A szabadság és a társadalmi rend elméletei. Pest, 1848. E műve 100 darab arany jutalmat nyert. — Két pályaműve: A magyarországi hitbizományok czélszerű átváltoztatásáról (1845) és Ügyvédi viszonyok, akadémiai dícséretet nyert.

Benczur Miklós. *Benczur* Miklós országgyűlési képviselő, hirlapíró, szül. Losonczon, 1819-ben. 1842-ben ügyvédi oklevelet nyert. A szabadságharcz alatt, mint népgyűlési szónok és ellenzéki hirlapíró nevezetes szerepet játszott. A szabadságharcz után halálra ítélték, de az ítéletet a királyi kegyelem fogságra változtatta, melyből 1853-ban szabadúlt ki. 1861-ben Nyiregyháza orsz. képviselőnek választotta meg. Meghalt 1862 június 14. A kenyérmezei csata czímű munkája az Életképek V. kötetében jelent meg (1846). Ezenkívül számos beszélyt, verset és történeti czikket írt a korabeli szépirodalmi lapokba.

Berczelly Jenő. *Berczelly* Jenő, (Berczeli) v. bels. titk. tan., kir. táblai elnök, szül. Berczelen, 1842 április 10-én. Középiskoláit és a jogot Pesten végezte. 1863-ban a pesti kir. ít. táblánál volt joggyakornok, ugyanaz évben a m. kir. udvari kanczelláriához került. 1867-ben a m. kir. igazságügyminisztériumban fogalmazó, 1869-ben titkár, 1872-ben osztálytanácsos, 1876-ban miniszteri tanácsos, 1885-ben a budapesti kir. ítélőtáblánál tanácselnök, 1891-ben a kolozsvári kir. it. tábla elnöke lett. 1894 óta a kassai kir. tábla elnöke. Közben katonáskodott is és 1874-ben mondott le honvédhuszár főhadnagyi rangjáról. Jogtudományi tanulmányain kívül — különösen fiatal korában — a szépirodalommal is foglalkozott, a mikor Jenőke álnév alatt tárczaczikkeket és beszélyeket írt a Hölgyfutárba, a Pesti Hölgydivatlapba és a Thaly Kálmántól szerkesztett Nemzeti Képes Ujságnak volt főmunkatársa.

Munkái: Egy nyomorúlt története, regény, Pest, 1863. — Egy szerencsétlen család. Beszély. Hugo Károly után francziából, két kötet. Pest, 1863.

Bérczy Károly. *Bérczy* Károly (Gyarmati), író. a Magyar Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, szül. 1821-ben, Balassagyarmaton. Ügyvédi vizsgája után 1842-ben a helytartótanácshoz nevezték ki, majd 1847-ben gróf Széchenyi István mellett a közlekedési bizottság tollvivője lett, de súlyos betegségbe esvén, 1849-ben lemondott hivataláról és ezentúl teljesen az irodalomnak élt. Bérczy Károly a múlt század ötvenes éveinek egyik legműveltebb írója volt. Regényt ugyan nem írt, de novellái, melyek a korabeli szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg, összesen öt kötetre mennek. Költői irányára nagy befolyással volt Széchenyivel való összeköttetése. Valószínűleg ez vezette őt az angol irodalom, élet és szellem tanulmányozására. Sokat fordított angolból, különösen Dickens és Washington Irving műveiből, de eredeti művein is meglátszik az angol irodalom hatása. Beszélyeit kerek szerkezet és költői előadás jellemzik. Legsikerültebbek az *Életutak* és a *Gyógyult seb* czímű novellái. Az első erőteljes tragikumával, az utóbbi a főrangú életnek és a női léleknek kitünő rajzával mindenkor értékes műve lesz a magyar elbeszélő irodalomnak. Esztétikai tanulmányai közül nagybecsűek: *Madách* Imre *emlékezete* (Főv. Lapok, 1866) és az *Irodalmi humorról* tartott akadémiai székfoglalója. Irodalmi működésének talán legmaradandóbb emléke Puskin *Anyégin*-jének művészi fordítása. Ugyancsak Széchenyivel való ismeretsége ébresztette fel hajlamát a sport iránt is, melynek fejlesztésében tettel-tollal oly tevékeny működést fejtett ki, hogy bátran mondhatjuk őt a magyar sportirodalom megalapítójának. Így ő alapi-

totta meg 1857-ben a *Lapok a vadászat és lovászat köréből* cz. sportlapot, melynek nevét a következő évben *Vadász- és Versenylap*ra változtatván, azt egész haláláig szerkesztette. Ugyancsak szerkesztője volt a *Hazai és külföldi vadászrajzok*nak (1863) és ő állította össze 1865-ben az első *Magyar Méneskönyv*et, mely az összes magyar telivérlovak neveit és leszármazását tartalmazza. Kiadott egy *magyar-német, német-magyar vadász-műszótárt is* (Pest, 1860), melylyel a magyar sportnyelv terén úttörő volt. Nagy műveltsége révén a külföldi társadalmi és politikai viszonyoknak is alapos ismerője volt és mint ilyen, a külföld politikai mozgalmait nagy készültséggel és tapintattal ismertette a korabeli lapokban. Igy ő vezette a Pesti Napló külföldi rovatát (1851—54), a Politikai Ujdonságoknak 1854-ben főmunkatársa, majd 1865—67-ig szerkesztője volt. Irodalmi érdemeinek elismeréséül 1859-ben a M. Tud. Akadémia, 1862-ben pedig a Kisfaludy-Társaság választotta tagjául.

A már elősoroltakon kívül önálló kötetben megjelent művei : Élet és ábránd, beszélyek. Két kötet. Pest, 1852. — Világ folyása, beszélyek. Három kötet. Pest, 1853. — Világkrónika. Pest, 1856. — Anyégin, regény versekben. Puskin után oroszból. 1866. Második kiadás 1881. Olcsó Könyvtár 120. — A gyógyult seb, beszély. 1880. Olcsó Könyvtár 104.

Bereczki Máté, szül. Romhányban, 1824-ben. Középiskolai tanulmányait és a jogot elvégezvén, a szabadságharczban vett részt, s e miatt hét évig bujdosott. Ez idő alatt kertészkedéssel foglalkozott, a mit folytatott még akkor is, midőn Sármezey Antal csanádmegyei kincstári bérlő gyermekei mellett nevelő volt Mezőkovácsházán, a hol saját kertet is szerezvén, magát egészen a gyümölcsfatenyésztésre adta. Kertje háromezer gyümölcsfájával a külföldön is híres volt. Gyümölcsfáinak jegyzékét 1875-ben tette közzé. Magyar és német szaklapokban számos dolgozata jelent meg. *Gyümölcsészeti vázlatok* cz. önálló műve négy kötetben (Arad, 1877—87.) két kiadást ért. Meghalt 1895-ben. Emlékszobrát 1898-ban leplezték le a budapesti m. kir. kertészeti tanintézetben. Bereczki Máté.

Béri Gyula, költő, szül. 1860-ban, Béren. 1884-ben ügyvédként telepedett le Budapesten. *Dalok a természetből* cz. versciklusa, mely 1883-ban a Fővárosi Lapokban jelent meg, mind az olvasóközönség, mind az írók körében figyelmet keltett. Költeményeit összegyűjtve kiadta *Költemények* cz. alatt 1888-ban. Költői munkálkodásán kívül nagy sikerrel foglalkozik műfordítással is. Igy fordította és bevezetéssel ellátta Constant Benjamin *Adolf* cz. művét (1886. Olcsó Könyvtár, 211.), *Pascal Gondolatai*t (1890. Olcsó Könyvtár, 273.), *La Rochefoucauld Gondolatai*t (1895.). Fordította *Mickiewic Ádám szerelmi szonettjeit* (Olcsó Könyvtár), *Balsac* több elbeszélését (Olcsó Könyvtár), *Droz Gusztáv* Monsieur, Madame et bébé és Tristesse et souvir cz. munkáiból egy füzetre valót közölt a Magyar Könyvtár 39. számában *Az úr, az asszony és a baba* czím alatt. *Sully Prudhomme* költészetét ő mutatta be először irodalmunkban és e fordításait a Kisfaludy-Társaság 1896-ban a Lukács Krisztina-díjjal jutalmazta. E művein kívül több jogtudományi czikket is írt a Jogtudományi Közlönybe. Béri Gyula.

Bodor Aladár, a filozófia doktora, losonczi főgimn. tanár. Szül. 1880. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárt végezte, hol az ifjuság vezére volt s mint ilyen, megalapította a népegyetemet s megindította az Egyetemi Lapokat. Kovács Dezsővel ugyanitt szerkesztette az Erdélyi Hirlap cz. szépirodalmi lapot. Szászvároson, Debreczenben és Pápán volt a magyar nyelv és irodalom tanára és jelenleg ugyanilyen minőségben Losonczon működik. Mind e helyeken a helyi sajtónak is tevékeny munkatársa volt. Ír verseket, czikkeket, útirajzokat és tanulmányokat. Verseit a legelőkelőbb fővárosi irodalmi heti lapok, folyóiratok és napilapok közlik. Bodor Aladár.

Önálló munkái : Madách : Az Ember tragédiája, mint az egyén tragédiája, Bpest 1905. — Versek, Bpest 1906. — Utilevelek Erdélyországból, 1908. — Keletiek Nyugaton (útirajzok) Bpest 1910. — Zátonyon (versek) Bpest 1910.

Borbás Vincze, kiváló botanikus, egyetemi rk. tanár, szül. 1844. júl. 29-én Litkén. Iskoláit Egerben és Pesten végezvén, 1870-ben tanári oklevelet nyert a természetrajzból és a magyar nyelvből. 1871-ben Jurányi egyetemi tanárnak assistense lett, a következő évben pedig a bpesti terézvárosi áll. főreáliskolához nevezték ki rendes tanárnak. Az 1874—75-iki tanévben szabadságot kapott és ez idő alatt Berlinben, Insbruckban, Kopenhágában, Lipcsében és Münchenben tartózkodott, hogy botanikai ismereteit bővítse, s hogy a botanikai intézeteket tanulmányozza. 1881-ben magántanár lett a budapesti egyetemen, 1885—1890. tagja volt az országos közoktatásügyi tanácsnak, 1898-ban egyetemi rendkívüli tanári czímet Borbás Vincze.

kapott. Természetrajzi, de különösen növénytani kutatásait a M. Tud. Akadémia anyagi támogatásával folytatta, majd más hazai tudományos társulatoktól is többször kapott megbízást egyes növényfajok, vagy vármegyék flórájának tanulmányozására. Igy a magyar kir. földmivelési minisztérium a magyar homokpuszták növényzetének, — továbbá a hazai tölgyek kutatásával, — a kir. magy. Természettudományi Társulat a hazai fészkes növények monografikus leirásával bízták meg. *Vas vármegye növény geografiája és flórája* cz. munkáját a Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek állandó középponti választmánya 100 arany jutalommal tüntette ki. Tudományos munkái és kutatásai nemcsak a hazában, hanem a külföldi tudományos világban is ismeretessé tették nevét és műveit, mely utóbbiak többnyire latin, német, franezia és angol nyelven jelentek meg. Állandó magyar referense a kasseli Botanisehes Centralblattnak és az Oesterr. Bota n. Zeitschrift-nak. Nevét több növény is viseli, így *Cirsium Borbasii*, *Allium Borbasii*, *Mentha Borbasiana*, *Rubus Borbasiellus* stb. Rendkívüli szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Munkáinak, szakkczikkeinek száma oly nagy, hogy azokat csak idevonatkozó szakmunkában lehetne megfelelő helyen és módon méltatni. Tagja volt e munka középponti szerkesztő bizottságának is.

Bolgár Mihály.

Bolgár Mihály, kegyes tanító-rendi áldozópap és tanár, szül. Kökényesen. 1857-ben tanár lett és rendjének több iskolájában tanította a történelmet, földrajzot és a magyar irodalmat. 1870-ben a szegedi gimnázium igazgatója lett. 1871-ben gróf Andrássy Gyula akkori külügyminiszter gyermekeinek, Tivadarnak és Gyulának nevelője volt és e minőségében tanítványaival többször külföldre is utazott. Meghalt 1879 júl. 15-én. Különösen a történelem, földrajz és a paedagógiai irodalom terén működött és több értekezést írt a szaklapokba.

Munkái : Az egyetemes földrajz alapvonalai. Klöden után. Két rész. Szeged, 1871. — Miért mentünk Boszniába és Herczegovinába? (Röpirat Volgai Uzuba névvel.) — A régi arabok családi életéről és jelleméről. Budapest, 1879.

Brankovics György.

Brankovics György (szendrői) író és lapszerkesztő, szül. 1843-ban Balassagyarmaton. A budapesti egyetemen theologiát és jogot végzett. 1781-ben katona lett, 1875-ben lemondott honvéd-főhadnagyi rangjáról és nagyobb külföldi utazást tett, a melyről hazatérve, állandóan a fővárosban telepedett le, hol teljesen az irodalomnak szentelte munkásságát. Esztétikai ezikkeinek, költeményeinek, tárczáinak, elbeszéléseinek és hirlapi czikkeinek száma felülmúlja a kétezeret. Számos politikai és szépirodalmi lapot szerkesztett. Igy a többek között a *Budapest* cz. politikai képes napilapot és ennek humoros heti társlapját, az *Uj-Budapest*-et (1879—1883), a *Képes Családi Lapok*-at stb.

Munkái : Vérpohár, dráma 4 felvonásban. Győr, 1869. — Levelek a polgári házasságról. U. o. 1869. — Shakespeare jellemképei. Budapest, 1873—78. Két kötet. — A nő a nemzetgazdászat terén. Stein Lőrincz dr. nyomán. Budapest, 1876. — Oriola, regény, Meissner után. Budapest, 1879. — Közhonvéd, regény. Budapest, 1880. — Tündérmesék, Budapest, 1880. — Képes mesék. Budapest 1880. — A nővilág. Schweiger-Lerchenfeld után. Budapest, 1882. — Utazás a keleten. Rudolf trónörökös könyvének fordítása, két kötet. Budapest, 1883. — Hópelyhek. Elbeszélések. Budapest, 1883. (Két kiadás.) — A mi hőseink, korrajz. Budapest, 1883. — Az életből az életnek, esztétikai csevegések. Budapest, 1884. — A pénz, regény. Budapest, 1890.

Concilia Emil.

Concilia (Békesi) Emil, a nagyszombati érseki helynökség titkára, született 1847-ben Eesegen. 1870-ben szentelték pappá. Ezután több helyen volt káplán. 1883-ban szentszéki jegyző lett Nagyszombatban, majd érseki helynökségi titkár, szentszéki fiseus, 1890 óta szentszéki biró. Hasznos munkásságot fejtett ki különösen az irodalomtörténet és a magyar paedagogia története körében. Nagyszámú értekezései közül nevezetesebbek : A Pray codex hazája (1874), Adalék a legrégibb szentírás-fordítás korának meghatározásához (1880), Mária-siralmak (1876), A legrégibb történeti ének kora (1877), A halotti beszéd kora és hazája 1878), Ki írta a Mondolatot? (1878). E három utóbbi értekezése az Abafi Figyelőjében jelent meg. Pedagogiai irodalmunk legrégibb emlékei (1891) stb. — A Losonczi Lapokban több nógrádi költő életrajzát közölte.

Csávolszky József.

Csávolszky József. Született Bujákon 1843-ban. 1869-ben misés pappá szentelték. Egy ideig nevelő volt, azután a váezi püspökségnél szertartásmester. 1874-ben szentszéki aljegyző, 1875-ben könyvtárnok, szentszéki jegyző és 1877-ben levéltárnok, 1879-ben altanfelügyelő, tiszt. alesperes, a váczi iskolák igazgatója s az iskolaszék elnöke, 1880-ban bölcselettanár a theol. intézetben és főgimnáziumban, 1882-ben püspöki titkár és szentszéki ülnök, 1883-ban a püspök iroda igazgatója, 1885-ben székesegyházi kanonok és a papnevelő igazgatója lett,

mely utóbbi tisztét három évig viselte. A katholikus folyóiratokba írt czikkein, kivül önálló munkája: *A katholikusok autonomiája* és az 1871-iki szervezeti szabályzat, Budapest, 1891.

Csávolszky Lajos, ismert nevű publiczista, orsz. képviselő, az *Egyetértés* megalapítója és szerkesztője, született 1838 junius 3-án Bujákon. 1851-ben Pesten a piarista gimnáziumban kezdte tanulmányait, hol tanára, Horváth Cyrill, nagy hatással volt költői fejlődésére. Itt a tanulóifjúság *Reménybimbó* czímű folyóiratát szerkesztette. A gimnázium két utólsó osztályát Győrött végezte, hol a *Remény* czímű ifjúsági lapnak szerkesztője volt. Ez időtől kezdve sűrűn jelentek meg szépirodalmi dolgozatai és teljesen az írói pályára készült. 1861—63-ban a Divatcsarnok főmunkatársa volt. A hatvanas évek politikai mozgalmai azonban Csávolszkyt is magukkal ragadták és a szépirodalomtól csakhamar a hírlapirodalomhoz pártolt. Czikkeinek egyenes, bátor hangja, éles kritikája felkeltették Jókainak, a *Hon* akkori szerkesztőjének figyelmét, ki a fiatal írót felvette gárdájába. Ez időtől kezdve Csávolszky teljesen a publiczisztikai irodalomnak élt és erős faj- és hazaszeretet lehelő czikkei nagy népszerűségre tettek szert. Kíméletlen szókimondása és gyakran metsző, éles stílusa miatt Csernátony »skorpió«-nak nevezte, a mely név alatt írta azután czikkeit a Honba. Midőn 1869-ben Csernátony a szabadelvűpárt közlönyét, az *Ellenőrt* megalapította, Csávolszky az Ellenőr főmunkatársa lett. A közlekedésügyi minisztérium ellen írt hírlapi támadásai még növelték népszerűségét, és midőn e czikkei miatt sajtóper útján két havi fogságra itélték, kiszabadulása után a mezőturi kerület országgyülési képviselőnek választotta (1872), mely kerületet négyszer képviselte. 1887-ben Poroszlón, 1892-ben ugyanott másodízben választották meg. Az országgyűlésen a függetlenségi pártnak volt egyik legkiválóbb, leglelkesebb harczosa. Elveinek hirdetésére megalapította 1874-ben április 1-én az *Egyetértés* czímű politikai és közgazdasági napilapot, a melyet 1899 február 16-ig szerkesztett és a mely — különösen a nyolczvanas években — az országnak egyik legtekintélyesebb és legolvasottabb lapja volt. Anyagi zavarok miatt azonban kénytelen volt lapját eladni. Meghalt. Csávolszky Lajos.

Önállóan megjelent munkái: A jávai orvos, regény 3 kötetben. Győr, 1862. Dumas Sándor után. Fordította Győri Elekkel. — Röpirat a választókhoz. Irta Skorpió. Pest, 1869. (Három kiadást ért.) — Komoly szó a választókhoz. Pest, 1872. — A mi a baloldalon történik. Budapest, 1873.

Csuzi-Cseh Jakab, ref. püspök, szül. 1639-ben Losonczon. Iskoláit Pápán és Sárospatakon elvégezvén, tanulmányainak bővítése végett 1663-ban külföldre utazott. Theologiai doktori oklevelét a híres németalföldi franckerai egyetemen szerezte meg 1665-ben; innen Utrechtbe ment. Hazájába visszatérve, Kecskeméten rektor, majd Komáromban lelkész lett, honnan azonban a református tanítókkal és tanulókkal együtt Hofkirchen várparancsnok elűzte. 1674-ben, Losonczról, — hol akkor prédikátor volt, — a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetvén, fej- és jószágvesztésre itélték. Itt két hónapot, majd Sárvárott egy évet töltött börtönben. Innen 1675-ben Triesztbe szállították, de útközben a foglyokat kísérő kapitány őt váltságdíj fejében szabadon bocsátotta. Haza érkezvén, Losonczon újra elfoglalta lelkészi hivatalát 1676-ban. Azután a komárommegyei Kocson (1680), majd Debreczenben (1683) volt prédikátor. 1692-ben Pápán lett lelkész, 1693-ban pedig a veszprémi egyházkerület püspökévé választották meg. Meghalt 1695-ben Pápán. Több egyházi munkát és vitairatot írt. Csuzi-Cseh Jakab.

Csuzi-Cseh János, református lelkész, egyházi író és orvos, szül. Losonczon. 1700-ban a franckerai akadémián theologiai és orvosi oklevelet szerezvén, hazajött és előbb a komárommegyei Ácson, majd Győrött lelkész lett és egyszersmind orvosi gyakorlattal is foglalkozott. Ez időben egy Szőnyben született, a siámi ikrekhez hasonló, kettős leányt megvásárolt szüleitől és egész Európában bemutatta. Három év múlva vagyonos emberként tért vissza hazájába, hol ezután különösen alchimiával foglalkozott. Meghalt 1633-ban. Csuzi-Cseh János.

Munkái: Dissertatio inauguralis medica de rhachitide. Franeguerae, 1702. — Isten eleibe felvitetett lelki áldozat. (Imakönyv.) Győr. A köszvényről írt orvostani munkája kéziratban megvan a Nemzeti Muzeum könyvtárában. Kézirati másolatai sokáig közkézen forogtak. A *Praxis medica* Csuziana czímű munkájában a betegségeket és orvosságokat ismerteti magyar nyelven.

Darvas Ferencz (Nagy-réthi) m. kir. udvari helytartósági tanácsos, író és politikus, szül. 1740 márcz. 1-én. 1773—83-ig Nógrád vármegye első alispánja Darvas Ferencz.

volt, 1784-ben helytartó tanácsos lett. Az 1790—91-iki politikai mozgalmakban higgadt mérsékletével jótékony, csillapító hatással volt, különösen vérmes kálvinista hitfeleire és ez országgyűlésen magyar beszédet mondott, lelkesen pártolván a magyar nyelv behozatalát. Ekkor jelent meg a Magyar Helikonban *Magyar, hajnal hasad, de föl nem virradt még* cz. költeménye, mely számos másolatban volt elterjedve. A Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel vádja alól felmentetvén, aranysarkantyús vitéz lett és a Szent István renddel is kitüntették.

Munkái : Magyar világ. Pest, 1790. — Egy jó hazafiútól származott intés. 1790. — A jó magyarhoz. Pest, 1790. — Post nubila Phoebus. Pest, Buda, Kassa, 1790. — Felséges királyi herczeg Leopold Sándor, hazánk nádorispánja halálát keservő versek. Buda, 1795. — Felséges cs. kir. herczegné Alexandra Pawlowna s szülöttye halálokról való gyászos gondolattja D. F.-nek. Buda, 1801. — Fegyver ellen való. 1809.

Doleschall Gábor. *Doleschall* Gábor, orvos, szül. Losonczon, 1813-ban. Miután a pesti egyetem gyógyászati intézetében három évig tanár volt, 1843-ban Miskolczra költözött, hol gyakorló orvos lett. 1849-ben a II. honvédzászlóalj főorvosának nevezték ki és az egész szabadságharcz végéig szolgálatban maradt. Meghalt 1891 ápr. 24. Számos orvostudományi értekezése jelent meg a szaklapokban.

Önálló munkái : A növények élettana. Pest, 1840. — Életem, eszményeim és negyvenhétéves orvosi gyakorlatom. Miskolcz, 1882.

Dortsák Gyula. *Dortsák* Gyula, áll. főreáliskolai igazgató, paedagogiai író, szül. 1857-ben, Losonczon. Tanári működését a losonczi főgimnáziumnál kezdte meg 1878-ban. azután tanított az alsó-kubini polgári iskolában(1884—87), a trsztenai kir. kath. gimnáziumban, melynek 1887—97-ig igazgatója volt. 1897-től az ungvári áll. reáliskola igazgatója. Sokoldalú irodalmi munkássága a gyakorlati paedagogia és a középiskolai adminisztrációra vonatkozik. Irt még számos földrajzi, történelmi, ethnográfiai és paedagogiai értekezést és ismertetést, nemkülönben több száz hirlapi czikket. Szerkesztette a Losoncz és Vidékét 1880—1881-ig.

Dudits Miklós. *Dudits* Miklós, homoeopatha orvos, szül. 1835-ben Mátraszőlősön. 1859-ben gyakorlóorvos lett és tábori főorvosként részt vett a franczia-olasz hadjáratban. Később Békés megyében telepedett le, hol több főúri családnak házi orvosa volt. 1866- és 1873-ban, a kolera alatt, járványorvos, a belga kir. és a középponti életmentők társulatának tiszteletbeli tagja és magyarországi levelezője, továbbá a budapesti homoeopatiai társulat titkára volt. Meghalt 1892-ben május 28-án, Budapesten. A német és magyar szaklapokban megjelent értekezésein kívül több önálló szakmunkát írt és szerkesztője volt több orvosi folyóiratnak.

Fabó András. *Fabó* András, ág. ev. lelkész, egyházi és szépirodalmi író, szül. 1810 márczius 10-én Losonczon. Tanulmányait a pozsonyi ev. főiskolában befejezvén, előbb Szontagh Pál házában volt nevelő, majd Losonczon lett tanár és két év mulva Agárdon lelkész, hol élete végéig maradt. Tót hívei között, papi teendői mellett, a magyar irodalomnak lelkes barátja és mívelője volt. Az irodalomtörténet, egyházi-irodalom és történet terén nagyon hasznos kutatásokat végzett és számos tudományos, ismeretterjesztő és szépirodalmi értekezést és czikket írt. Munkásságának elismeréséül a Magy. Tud. Akadémia 1864-ben levelező tagjává választotta. Meghalt 1874 márczius 18-án Agárdon.

Nevezetesebb munkái : Vallásos elmélkedések protestánsok számára. Pest, 1861. — Monumenta evangelicorum Aug. conf. in Hungaria Historica. 1861—73. (A magyarországi luther. egyház történeti emlékeinek egyik leggazdagabb forrásmunkája.) — Beythe István életrajza. 1866. — Rajzok a magyar protestantizmus történelméből. Pest, 1868. — A magyar- és erdélyországi mindkét vallású evangelicusok okmánytára. Pest, 1869. — Vetnyédy István levelei 1652—64. Pest, 1871. — Az 1662-iki országgyűlés. Budapest, 1873. — Értékes czikksorozata jelent meg Abafi Figyelőjének XVII. és XVIII. köteteiben (1884—85), valamint a Magyar Tudományos Értekezőben (1872) Adalékok Czvettingerhez czím alatt. — Vigh Dezső név alatt egy kötet »Czigány adomák«-at is közölt. Pest, 1858.

Fábry János. *Fábry* János tanár, született 1830-ban Losonczon. Tanulmányait elvégezvén, a szabadságharczban honvédtüzérként vett részt. 1854-ben a bécsi egyetemen a természettudományokat és a vegytant hallgatta és innen hazatérvén, a rimaszombati gimnázium tanára, később igazgatója lett. Számos növénytani, növényfejlődési értekezést, nyelvtudományi, meteorologiai, ismeretterjesztő czikket tett közzé a szaklapokban és a gömörmegyei hetilapokban.

Önálló művei : Az állattan elemei. Pest, 1864. — A növénytan elemei. Pest, 1865. — Gömör megye vívmánya. Pest, 1867.

Farkas Márta. *Farkas* Márta, Farkas Ferencz pusztavérti (Komárom vármegye) földbirtokos, tb. megyei főjegyző és nógrádmegyei ny. aljegyző leánya, balassagyarmati születésű fiatal hegedűművésznő, ki az országos zeneakadémián Hubay Jenő

tanítványaként a hegedű-tanszakot 1910-ben elvégezvén, számos nyilvános hangversenyen nagy sikerrel föllépett. A vidéki és a fővárosi sajtó a legnagyobb elragadtatással írt játékáról, kiemelve különösen meleg, gyönyörü, széles hangját és muzsikalitását. A fiatal művésznő, a ki előreláthatólag rövid időn belül dicsősége és büszkesége lesz a magyar hegedűművészetnek, ez idő szerint azokra a zenei mesterművekre készül, melyeket őszszel a Magyarországon és a külföldön megkezdendő hangverseny-körútján fog előadni.

Farkas Pál, előbb balassagyarmati, jelenben pedig újpesti áll. főgimn. tanár, a Nógrádvármegyei Múzeumtársulat v. titkára, született Mohorán, 1882-ben. Ő írta e Monografia néprajzi czikkét s dolgozótársa volt a következő lapoknak: Esztergom, Esztergomi Hirlap, Érsekujvár és Vidéke, Kis Magyar Alföld, Nógrádi Hirlap, Nógrád vármegye, Szabadság. Költeményeit 1907-ben adta ki Emlékeim cz. kötetben s három értekezést írt balassagyarmati intézetének VI., VII. és IX. évi értesítőjében A nógrádi palóczok eredete, Ádám és Luczifer az Ember Tragédiájában és Az Ember Tragédiája czím alatt. Önálló nagyobb munkája: *A nógrádi palóczok* most van sajtó alatt. Farkas Pál.

Fáy Albert dr. ifj. Nógrád vármegye főjegyzője a helyi lapok régebbi évfolyamaiba több kulturális és közgazdasági czikket írt. Különösen a Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet ügyében fejtett ki nagyobb irodalmi tevékenységet és az intézet ügyvezető alelnökeként készített jelentései, munkatervei stb. felülemelkednek a megszokott hasonló munkálatokon. 1911-ben megindította Simon Jánossal, a Nógrádi Naptárt, mely a Nemzeti Intézet évkönyveként jelenik meg és a hazafias czél érdekében ingyen vagy csekély díjért osztatik szét. A »Vándor- vagy oláh czigánykérdés«-ben írt nagyobb tanulmánya a szakkörök figyelmét is felkeltette. Kiváló szónok, kinek nagyobb beszédeit formaérzék és klasszikus nyelvezet jellemzik. Fáy Albert.

Fáy Ákos, ny. honvédezredes, szül. az 1830-as években Dolányban. Mint a közös hadsereg tisztje, résztvett az olaszországi háborúkban, de csakhamar odahagyta a katonaságot és az 1850-es évek derekán gazdálkodni kezdett galgagyörki birtokán. 1867-ben, midőn a honvédséget szervezték, belépett a honvédség kötelékébe és részben Pozsonyban, részben Tatán állomásozott. Mint alezredes, József főherczeg szárnysegéde volt. Meghalt Galgagyörkön. Irodalmi munkássága a történetírás terén mozog. Munkái: A muhi ütközet stratégiai szempontból, két helyszínrajzzal és a Fáy-családra vonatkozó kisebb monografia. Fáy Ákos.

Ferenczy Teréz, költő, született 1830-ban Szécsényben. Nagybátyja, Ferenczy István, a híres szobrász, Pesten megismertette több jeles költővel, Lisznyay Kálmánnal, Bulcsuval stb., a kikkel való érintkezése nagy hatással volt költői hajlamainak fejlődésére. A korabeli szépirodalmi lapok számos költeményét közölték. Szépen indúlt költői pályája azonban csakhamar véget ért. Szerelmi csalódása és bátyjának, — ki a szabadságharczban elesett, — halála búskomorrá tették, minek következtében 1853 május 22-én Szécsényben szíven lőtte magát. Költeményeit halála után *Téli csillagok* czím alatt kiadta Bulcsu Károly 1854-ben. Ferenczy Teréz.

Filó Lajos ref. lelkész, szül. 1828-ban Losonczon. Kecskeméten gimnáziumi, majd theologiai tanár lett, 1858-ban a pesti theologiai akadémia tanárának, majd a pesti ref. népiskolák és nevelőintézetek felügyelőjévé választották meg. 1860-ban nagyobb európai tanulmányútat tett, honnan hazatérvén, 1861-ben Nagykőrösön lett lelkész. Később a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, konventi tagja és főjegyzője volt. Nagyon élénk részt vett az egyházi és népnevelési ügyekben és tagja volt a báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter által 1868-ban összehívott népnevelésügyi tanácskozmánynak is. Filó Lajos.

Az egyházi lapokban és folyóiratokban megjelent számos dolgozatain kívül önálló munkái: Rapport sur L'eglise de Hongrie. Genf, 1861. — A feltámadás és a spiritualismus. Kecskemét, 1862. — A keresztyén hit védelme Krisztus feltámadása kérdésében. U. o. 1863. — Egyházi beszédek. U. o. 1872. — Keresztyén hittan a református vallásu elemi iskolák IV. osztálya számára. U. o. 1881. — Az illetéktelen keresztelések kérdése. Budapest, 1890. (Philioter álnév alatt.)

Forgách Ferencz (Ghymesi) esztergomi érsek, biboros, született 1560-ban. Bár családjának többi tagjai protestánsok voltak, ő híven ragaszkodott katholikus hitéhez és a papi pályára lépett. A theológiát Rómában hallgatta, honnan visszatérve, gyorsan emelkedett az egyházi méltóságokban. 1586-ban esztergomi kanonok, egy év mulva veszprémi, 1596-ban nyitrai püspök lett. Mint a katholiczizmus szentségétől lelkében áthatott főpap, ellene volt a katholikus Forgách Ferencz.

vallás minden legkisebb reformjának és miután egyházmegyéjében is már nagyon el volt terjedve a protestantizmus, elhatározta, hogy nemcsak minden erejével harczra kel az új vallás tanainak terjedése ellen, hanem még a protestantizmustól meghódított lelkeket és területeket is visszaszerzi. Megindítja hát az antireformáczió hatalmas munkáját, és hogy buzgalma annál sikeresebb legyen, segítségül hívja a jezsuitákat, a kiket a nagyszombati zárdába telepített le és az itteni Klarissza-apáczákat a pozsonyi zárdába helyezte át. Eszméinek sikerült megnyerni a fiatal Pázmány Pétert is, kit udvarába hívott és a ki ez időben Forgách püspök felszólítására és megbízására írta meg Feleletét Magyari István sárvári praedikátornak a katholiczizmust élesen megtámadó könyvére, mely a püspök költségén megjelenvén, megindítója lett a katholiczizmus és protestantizmus hosszú ideig tartó irodalmi harczának. II. Rudolf király Forgáchot 1606-ban kanczellárrá, 1607-ben esztergomi érsekké és Magyarország helytartójává nevezte ki. Résztvett a bécsi békét megelőző alkudozásokban, de a békekötésnek nem volt híve és az 1610-ben tartott luteránus zsolnai zsinat végzései ellen is tiltakozott. 1611-ben Nagyszombaton zsinatot tartott és ugyanitt 1615-ben résztvett a király és Bethlen Gábor között lefolyt béketárgyalásokban is. Ez időben már betegeskedett. Orvosai a szklenói fürdőt ajánlották neki, hova el is ment, de itt forrólázba esett. Nagybetegként vitték a közelfekvő Szentkeresztre, a hol október 16-án meghalt. Az ellenreformácziónak ez az első, hatalmas alakja, nagy egyházi elfoglaltsága mellett pártfogolta és maga is művelte az irodalmat.

Nevezetesebb művei : Nagy-Boldogasszony Congregatiojanak Nagy-Szombatban Eredete. Nagyszombat, 1710. — Regulái, avagy Rendtartási Nagy-Szombat Városában lévő Nagy-Boldogasszony Congregatiojanak a Sz. Miklós templomában. U. o. 1745.

Forgách Simon. *Forgách* Simon (Ghymesi és Gácsi gróf), cs. és kir. tábornok, II. Rákóczi Ferencz tábornagya, született 1669-ben. Már ifjúként I. Lipót bécsi udvarába került, hol I. József királynak játszó- és tanulótársa. később bizalmas embere lett. A hadi pályára lépvén, 1687-ben hadnagy, 1691-ben a Czobor-Pálffy huszárezred alezredese lett. 1697-ben résztvett a török hadjáratban, majd a spanyol örökösödési háborúban. 1701-ben megbízták azzal, hogy a Rákóczi ellen irányuló éjszaknyugati ellenfölkelést szervezze ; de ő már 1704-ben a horvát bánság betöltésénél tapasztalt mellőztetése miatt áttért Rákóczihoz és Esterházy Antallal egyesülve, az egész Dunántúlt megnyerték a vezérlő fejedelemnek. Bár Koronczónál Heister cs. tábornok Forgách seregét megverte, e vereséget helyreállította azáltal, hogy Egert, Eperjest, Kassát, Szatmárt, Dévát, Hunyadot, Szamosujvárt, Medgyest elfoglalta. 1706-ban a fejedelem megbízta Pozsony elfoglalásával, de Forgách e helyett Bazint, Modort és Szt.-Györgyöt sarczolta. Rákóczi e miatt hütlenségi gyanú alá fogta és Szepes várába záratta. Innen menekűlni akarván, szerencsétlenűl járt, mert a kötél, melyen leereszkedett, leszakadt. Ismét elfogták és Munkács várába zárták, hol a felkelés végéig maradt. A szatmári béke után Rákóczit Lengyelországba követte, a hol a franczia királytól kapott 8000 livre évdíjból élt 1730-ban bekövetkezett haláláig. Forgách művelt, irodalom- és tudománykedvelő főúr volt. Az írók közűl különösen Zrinyit szerette, kinek munkáit még hadjáratain is magával hordozta. Ő adta ki először Zrinyi Miklósnak legbecsesebb prózai munkáját »A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsd a magyart« a következő czímmel : *Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrinyi : Nemo me impuve lacessit.* Dulce et decorum est pro Patrie mori. Mors et Fugacem persequitur virum. Exensum anno 1705. Önálló műve : Rákóczi discursusai, avagy II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai. Bpest. 1848. Ezenkívül számos értékes kézirata és levele maradt fenn.

Haan Lajos. *Haan* Lajos, ág. ev. lelkész, a M. Tudom. Akadémia lev. tagja, szül. 1818 aug. 13. Sámsonházán. A filozófiát és theológiát Eperjesen elvégezvén, Jénába ment, hol félévet töltött és tanulmányai mellett az egyetem anyakönyvéből az odajárt magyar tanulók neveit kiírta és összegyűjtve, később ki is adta : *Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum* czím alatt. Ugyancsak egy fél évet töltött Berlinben is, honnan visszatérve, a csabai ág. ev. polgári magyar iskolának tanára lett. A szabadságharczban nemzetőrként vett részt, a torontáli ráczok ellen való harczban. 1849-ben Nagylakon lett lelkész, hol 1855-ig maradt. Midőn atyja meghalt, a csabai ev. egyház őt választotta meg lelkészének. Mint pap, egyházát mindig magyar szellemben vezette és tót híveit a magyar hazaszeretetre lelkesítette, a miért sokszor

Haynald Lajos dr.

Hubay Jenő.

Kármán József.

Katona István.

került kellemetlen helyzetbe. Állandóan foglalkozott régészeti és történelmi tanúlmányokkal. 1874-ben megalapította a békésmegyei régészeti és művelődéstörténeti egyesületet. A M. T. Akadémia 1877-ben levelező tagjáúl választotta. Ezenkívűl tagja volt a dorpati tudós társaságnak, a Magyar Történelmi Társulatnak és igazgató választmányi tagja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. Hazafias papi működéséért a király 1881-ben a Ferencz József lovagrend keresztjével tüntette ki. Meghalt 1891 aug. 12.

A tudományos szaklapokban megjelent számos történelmi, régészeti stb. értekezésein kivül önálló művei: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotáról. Nagyvárad, 1845. — Ó- és Uj-Nagylak történetei. Szarvas, 1853. — Időszaki tábla a magyar protestáns egyház történetéhez. Pest, 1859. — Békés vármegye hajdana. U. o. 1870—77. Két kötet. — Cithara sanctorum. U. o. 1873. — Dürer Albert családi nevéről s családjának származási helyéről. Gyula, 1878. — Bél Mátyás. Pest, 1879. — Bartholomeidesz uhorszkai lelkész naplója. — Ezeken kívűl írt több énekes könyvet, egyházi beszédet és szerkesztette a magyarországi ág. ev. egyház egyetemes névtárát stb.

Harmos Gábor (Hihalmi) közigazgatási bíró; H. Gábor cs. kir. kapitány s földbirtokos és Jeszeniczei Jankovich Apollónia fia, szül. 1747 aug. 25-én Varsányban. 1873-ban Balassagyarmaton ügyvédi irodát nyitott. 1878-ban Nógrádmegye tiszti főügyészszé, 1881-ben pedig főjegyzővé választotta; a balassagyarmati kaszinó, tüzoltó-egylet és kath. iskolaszék elnöke s a takarékpénztárnak három évig igazgatója volt. 1886 jún. 20-án a bpesti ítélőtábla pótbírájává s 1887 jan. 1-én rendes bírájává nevezték ki; a királyi tábla szétosztásakor pedig 1891-ben a kassai kir. ítélőtáblához osztották be, honnan 1895-ben a Kuriához ment kisegítő birónak, 1897 óta a legfőbb közigazgatási biróság itélőbirája. A Pálffy Albert Esti Lapjában (1870) politikai czikkeket írt —ba és —rm. jegyek alatt. Czikke a Századokban (1886. Adatok Budavár visszavételéhez Nógrádmegyéből). Harmos Gábor.

Munkái: Védbeszéd, melyet Benkó Sisa István bűnügyében a balassagyarmati kir. törvényszék előtt, 1875 október 27-én tartott. Balassagyarmat, 1875. — Nógrádmegye szervezete és szabályrendeletei. U. o., 1881—85. Három füzet. Alapította és szerkesztette a Nógrádi Lapokat 1873 január 5—1875 deczember 26-ig. (Ebben van Mikszáth Kálmán: Nibelungok harcza czímű első novellája, 1873. és 1875-ig ugyanott több rajza és elbeszélése jelent meg.)

Haynald Lajos, biboros, kalocsai érsek, a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, szül. 1816 okt. 3-án Szécsényben. 1830-ban növendékpapként a pozsonyi Emericanumba lépett. A filozofiát Nagyszombatban, a theol giát Bécsben hallgatta. 1841-ben a theologiai doktori czímet megszerezvén, egy évig segédlelkész volt, majd a herczegprímás kinevezte az esztergomi presbyteriumba az enciklopedikus theologia tanárának. Később Kopácsy prímás megbízásából a külföldi egyházkormányzat és papnevelés tanulmányozása czéljából beutazta Német-, Angol- és Francziaországot, Belgiumot, Hollandiát és Svájczot, honnan visszatérve, primási titkár, majd 1848-ban az egyházmegyei hivatal iroda-igazgatója lett. Az 1849-iki debreczeni országgyűlés függetlenségi proklamáczióját egyházmegyéjében nem engedvén kihirdetni, a kormány hivatalából elmozdította, de a szabadságharcz után Scitovszky primás visszahelyezte állásába. 1851-ben Kovács Miklós erdélyi püspök coadjutorává neveztetett ki, majd 1852-ben, Kovács halála után, a püspöki széken utódja lett. Mint ilyen, valóságos apostoli buzgalommal töltötte be hivatását és különösen a népiskolák emelése és fejlesztése körűl nagy érdemeket szerzett. Az 1860-iki októberi diploma által támasztott nagy politikai mozgalomban, Haynald a jogfolytonosság álláspontjára helyezkedett és Magyarországnak Erdélylyel való egyesítését követelte. Az 1861 okt 3-iki gyulafehérvári gyűlésen erősen kikelt a bécsi kormány alkotmánysértése ellen, a miért sok üldöztetésnek volt kitéve. Miután gróf Nádasdy Ferencz, az erdélyi udvari kanczellária vezetője, sehogy sem tudta őt nemzetellenes politikájának támogatására megnyerni, végre felszólította, hogy nyújtsa be lemondását. Haynald inkább elhagyta püspöki székét (1863), minthogy a nemzetellenes Schmerling-kormány politikáját szolgálja. IX. Pius 1864 szept. 24-ikén feloldotta őt püspöki állásától és Carthagó érsekének czímével kitüntetve, Rómába hívta, hol mint a rendkívüli ügyek tárgyalásával megbízott congregatio tagja működött 1867-ig, midőn hazájába visszatérve, kalocsai érsekké nevezték ki. Ettől az időtől kezdve Haynald magas papi hivatásának betöltésén kívül, rendkívüli kulturális működést is fejtett ki. 1877-ben a Szt.-István-rend nagykeresztjét kapta, 1879-ben biboros lett. Rendkívüli áldozatkészségét mutatják nagy alapítványai. Erdélyi püspöksége idejében tett alapítványainak és adakozásainak összege meghaladja a 600,000 koronát. 1870-ben Haynald Lajos.

24.000 koronás alapítványt tesz, melynek segélyével lehetővé válik a M. Nemzeti Múzeum növénygyüjteményének önálló osztálylyá szervezése. Később saját európai hírű növénygyüjteményét, gazdag könyvtárának egyrészével együtt, a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. A királyi pár ezüstmenyegzője, valamint belső titkos tanácsosi kineveztetése alkalmából, az egyházi zene, festészet és szobrászat előmozdítására alapítványt tett. Alapítványainak s adományainak összege körülbelül 10 millió koronára rúg. Tagja volt számos bel- és külföldi tudományos és művészeti társulatnak. Meghalt 1891 júl. 4-én Kalocsán.

Már mint fiatal pap, sok czikket írt a Religioba és Nevelésbe, a Jelenkorba és az augsburgi Allgemeiner Zeitungba, a mely utóbbiban a magyar főpapság ellen intézett támadást erélyes hangon verte vissza. A Wetzer—Welfe-féle Kirchen-Lexicon számára ő írta az összes magyar vonatkozású czikkeket. Mély gondolatokkal teljes és magas szárnyalású számos pásztorlevelein, szónoklatain és emlékbeszédein kívűl, legnevezetesebb munkái : A szentírási mézgák és gyanták termőnövényei. Népszerű előadás, — tartotta a M. Tud. Akadémia köz. ülésén. Bpest. 1880. — Castanca Vesca I. Solum in puo in Hungaria crescit. II. Incolatus eius in Hungaria. Colocae, 1881. — Litterae authenticae exhibentes origines sebolarum Hungariae. U. o. 1885. Három kötet. (A katholikus középiskolák alapításának történeti emlékei.) Írt még több növénytani értekezést, stb.

Herczegh Jenő. *Herczegh* Jenő, államvasuti ellenőr, a losonczi forgalmi főnökség központjában, lapszerkesztő, szül. 1875-ben. Ifjú korában verseket írt s úgyszólván valamennyi fővárosi versközlő lap számára dolgozott. Versei előbb (1901-ben) *Marion*, majd (1904-ben) *Melódiák* czímmel jelentek meg Budapesten. A sajtó egyértelmű dícsérettel fogadta a fiatal poéta érzésteli és formás verseit. Harmadik kötete *Fehér dalok* czímmel sajtó alatt van. Huzamosabb idő óta szerkesztő-tulajdonosa a *Losoncz és Vidéke* cz. politikai hetilapnak. 1906-ban Honti Henrikkel, a fiatalon elhúnyt iróval, megindította az Ipolyságon, később Budapesten megjelenő *Az Őr* cz. szépirodalmi és művészeti újságot, a mely színvonalánál fogva írói körökben feltűnést keltett. Honti halálával két évi szünetelés után a lapot *Felvidéki Őr* czímen újra megindította 1909-ben Losonczon, de ezúttal már mint politikai és közgazdasági szemlét.

Hermann Károly. *Hermann* Károly dr. várm. árvsz. ülnök, szül. 1855-ben, Bágyonban. Elvégezvén jogi tanulmányait, a budapesti kir. törvényszéknél joggyakornok, majd ügyvédjelölt lett. 1883-ban közszolgálatba lépett, mint tb. aljegyző, 1884-ben II. aljegyző, 1887-ben főszámvevő lett s 1889-től árvaszéki ülnök Nógrád vármegyében. Számos publiczisztikai czikket írt a nógrádmegyei lapokba és a Magyar Közigazgatásba. Önálló munkája : Az atyai hatalomról a magyar magánjogban, tekintettel a római jog és jogbölcsészetre. Balassagyarmat, 1885.

Horváth Danó. *Horváth* Danó, árvaszéki ülnök, szül. 1850-ben, Balassagyarmaton. Jogi tanulmányai elvégzése után Balassagyarmaton lapszerkesztő lett, 1877-ben vármegyei aljegyzőnek választották meg. Később árvaszéki ülnök lett. Nagy társadalmi működést fejt ki Balassagyarmat kulturális mozgalmaiban. Szerkesztette az *Ipoly* czímű politikai lapot 1871—72-ben és a *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* czímű szabadelvű politikai hetilapot 1874—1895-ig. Munkája : Talizmán (költemények). Balassagyarmat. 1871.

Horváth Kálmán. *Horváth* Kálmán, vasúti ellenőr, szül. Losonczon, 1843-ban. Előbb a papi pályára készült, de később a Máv szolgálatába lépett, hol jelenleg is működik.

Számos költeményt, tárczát, elbeszélést írt a Kath. Néplapba, a 80-as években a Budapest czímű napilapba, valamint az Összetartás czímű kath. közlönybe. Önálló művei : Nyári alkony, beszélyek és elbeszélések. Budapest, 1883. — Szarkalábak, elbeszélések, rajzok és vegyesek. U. o. — Felhők felett, költemények. U.o. — Válponton, eredeti társadalmi regény. U. o. 1885. Két kötet. — A korcs, társadalmi regény. — Költemények. U. o. 1889. — Elzüllött élet, regény. U.o. 1890.

Hubay Jenő. *Hubay* Jenő, zeneszerző, hegedűművész, a budapesti zeneakadémia tanára, szül. 1858-ban. Még egészen fiatal korában mutatkozott zenei érzéke, mely rövid idő alatt oly izmos tehetséggé fejlődött, hogy kilencz éves korában már Viotti A-moll konczertjét nyilvános hangversenyteremben és zenekari kísérettel mutatta be és sikerével nyomban fölkeltette a zenei körök figyelmét. 13 éves korában Berlinbe ment, hol a kir. főiskolán Joachim Józsefnél tanult. Négy év alatt befejezvén tanulmányait, visszatért Budapestre s Liszt Ferencz és Volkmann Róbert társaságában töltött el hét esztendőt. Ez időben irta első szerzeményeit (többek között a 18 Petőfi dalt) és adta Budapesten első önálló hangversenyét zenekar kiséret-

tel, melyben a Beethoven versenymű eljátszásával keltett föltünést. 1878-ban Párisba utazott, hol Pasdeloup fölléptette s egyszerre világhírű hegedűművész lett. Majd hangversenykörútra indult Francziaországban, Belgiumban és Hollandiában s ez alkalommal óriási sikerben és ünnepeltetésben volt része. 1880-ban, midőn Vieuxtemps Henry visszavonult a brüsszeli zenekonzervatóriumtól, Hubaynak ajánlották föl a hegedűtanszak vezetését, melyet előtte Beriot, Wieniawszky és mások vezettek s melynek ő 23 éves korában került az élére. Brüsszelben Servais József csellóművész társaságában kvartett-estélyeket rendezett, melyek nagy sikernek örvendtek. 1885-ben a közoktatásügyi miniszter meghivta a budapesti zeneakadémia hegedűtanfolyamainak a vezetésére, a mit ő elfogadott. Távozásakor a belga király a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta neki. Új állásában nagy művészi tevékenységet fejtett ki s a hegedűtanítást egészen újraszervezte. Budapest zenei életének rendkivüli föllendülése szorosan Hubay nevéhez fűződik. Budapesti tartózkodása alatt, mint virtuóz, bejárta egész Európát s mindenütt mint a legnagyobb hegedüművészek egyikét ünnepelték. Budapesten Popper Dáviddal újabb kvartett-társaságot alakított, melyet Brahms János gyakran részesített abban a kitüntetésben, hogy szerzeményeit vele adatta elő első ízben. Tanításának eredményét igazolja, hogy a magyar hegedűjátékosok majdnem mind az ő iskolájából kerültek ki ; az ő tanítványa volt többek között a világhírű Geyer Stefi, Vecsey Feri és Szigeti József. A külföldi nagy zeneintézetek mind vetélkedtek, hogy Hubayt maguknak megnyerhessék. Fényes ajánlatokat kapott Lipcséből, Münchenből, Genfből és Londonból, a Royal Academy részéről. Hubay azonban mind visszautasította, mert a magyar kultúrát akarja szolgálni.

Mint zeneszerző, rengeteg zeneművet alkotott ; opusz szám szerint 123-at. Ezek legtöbbje azonban 3, 4, 5, sőt több szerzeményt is tartalmaz. Van közöttük 2 szimfónia, 4 hegedűverseny, 1 Suite, számos fantázia és kisebb darab, hegedűre ; 13 csárdajelenet, melyek a leghíresebb hegedűművészek kedvencz műsordarabjai. Továbbá nagyszámú mű- és népdal, vegyes és férfikarra, zenekar-kísérettel. *Operái :* A cremonai hegedűs, mely több mint 70 színpadon színre került; Alienor; Falurossza, mely az első, egészen magyar stilben írt opera, Bécsben és Berlinben is bemutatták ; Moharózsa, melynek 1903-ban és Lavotta szerelme, melynek 1907-ben volt a bemutatója a budapesti m. kir. operaházban.

Hummer Nándor, tanár, történetíró, a Szent-István-Társulat titkára, szül. 1856-ban, Felsőesztergályon. 1878-ban megszerezvén a tanári oklevelet, a nagybecskereki főgimnáziumnál, majd 1879-ben a gyakorló főgimnáziumban, 1882—86-ig a budapesti V. kerületi kir. kath. főgimnáziumban működött, a mikor a Szent-István-Társulat titkárának választotta meg. Számos történeti és paedagogiai értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban. *Egyetemek a középkorban* cz. értekezése dícséretet nyert (1876.) az egyetemen. Meghalt. Hummer Nándor.

Önálló munkái : Tanulmányok a humanismus korából. Budapest, 1894. — A kereszténység nyomai hazánk mai területén a honfoglalás előtt. U. o. 1894. — A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. U. o. 1896.

Huszár Gyula (Baráthi), író. Nógrádmegyei előkelő családból származik, Tanulmányait Budapesten és a bécsi műegyetemen végezte. Először a *Hölgyfutár*ban lépett fel verseivel, majd több szépirodalmi lapnak lett munkatársa. 1857-ben jelentek meg összegyűjtött *Beszélyei.* Huszár Gyula.

Ivánka László (Draskóczi és Jordánföldi) szül. 1873 jún. 28-án Kis-zellőn. Középiskoláit Losonczon, jogi és államtudományi tanulmányait pedig a budapesti tudományegyetemen végezte. 1900-ban Nógrád vármegye szolgálatába lépett. 1902-ig Szirákon, 1904-ig Salgótarjánban volt szolgabíró, a mikor a sziráki járás főszolgabírájává választották meg. A jogi irodalom terén működik és idevágó czikkeit a »Vármegye« cz. lap közölte, többek között : A közigazgatási hatóságok végrehajtási hatásköre, Vadászatjogi problemák, Praeventio és repressio czímüeket. Ivánka László.

Jaskovics Ferencz, balassagyarmati állami főgimnáziumi igazgató, munkái : A szatmár-németi Dalegyesület története 1875—1900. Szatmár 1900. — Mikes Kelemen. Szeged 1902. — A nógrádvármegyei Múzeum-Társulat Története, 1891—1909. Balassagyarmat, 1910. Jaskovics Ferencz.

Jász Géza, szül. 1863-ban. Jobbágyiban. 1882-ben a budapesti magyar földhitelintézetnél könyvelő lett, hol jelenleg is működik. Nagy tevékenységet fejtett ki a magyar testnevelés ügyében, 10 évig volt a Magyarorsz. Testedző szövetség főtitkára. Számos társadalom-bölcseleti czikket írt a Budapesti Hirlapba, Egyetértésbe, Életbe és a Földrajzi Közleményekbe. Munkái : A fejlődés Jász Géza.

törvényei különös tekintettel a társadalmi és a gazdasági életre. — Az igaz, a jó és a szép eszméje. — A sejt, mint a fejlődés alapformája.

Jeszenszky Danó. *Jeszenszky* Danó, kir. közjegyző, a Petőfi-Társaság tagja, szül. 1824 január 5-én, Losonczon. Középiskoláit szülővárosában kezdte, Selmeczen, majd Pozsonyban folytatta, hol Petőfi Sándor lakótársa volt. Az ügyvédi oklevelet 1848-ban megszerezvén, a szabadságharczban főhadnagyként vett részt, majd Debreczenben, a pénzügyminisztériumban, fogalmazóként szolgált. Később Losoncz városának térparancsnoka lett. A szabadságharcz után Balassagyarmaton lett ügyvéd, hol később az ügyvédi kamara elnökévé választották. Ez időben alapította a Balassagyarmati Takarékpénztárat. 1875-ben kir. közjegyzőnek nevezték ki, a mely minőségben 1879-ben Budapestre helyezték át, a hol haláláig élt. Költeményei a fővárosi lapokban és folyóiratokban jelentek meg, majd összegyűjtve, *Költemények* czímmel *Temérdek* név alatt adta ki azokat 1889-ben. A Vachot Imrétől 1850-ben kiadott »Losonczi Phönix«-be megírta Losoncz történetét Jeszenői Danó álnév alatt. Alapította és szerkesztette a Felvidéki Magyar Közlönyt, Balassagyarmaton, 1862—63-ban.

Jeszenszky Kálmán. *Jeszenszky* Kálmán plebános Balassagyarmaton. Szül. Balassagyarmaton 1873 okt. 11-én. Gimnáziumi tanulmányait Losonczon és Esztergomban végezvén, theológiát Esztergomban hallgatott. Pappá szentelték 1896-ban. Egy évig a barsmegyei Nagysáró községben volt subsidiarius. 1897-ben Budapestre került hitoktatónak. 1900-ban felsőbb leányiskolai és leánygimnáziumi hittanár lett. 1905 július 1 óta pedig plebános Balassagyarmaton. Irodalmi munkásságát egyházi és pedagógiai téren fejtette ki leginkább, de a szépirodalom terén is eredményeket ért el. Állandó munkatársa több fővárosi és vidéki egyházi meg politikai szaklapnak.

Önálló művei : Isten felé. Egyházi beszéd sorozat felsőbb leányiskolai és leánygimnáziumi növendékek számára. Győr. 1903.—Karczolatok a nőnevelésről. Balassagyarmat, 1906. — Emléklapok a balassagyarmati kath. legényegylet zászlószentelésére. 1902. Ezenkívül tárczák, versek, értekezések és tanulmányok a hazai és egyházi irodalom köréből.

Jeszenszky Sándor. *Jeszenszky* Sándor (Nagyjeszeni), miniszteri tanácsos, szül. 1852-ben, október 19-én, Losonczon. Tanulmányait Budapesten, Pozsonyban és Bécsben elvégezvén, 1877-ben ügyvéd lett, majd államszolgálatba lépett. Mint kir. főügyészi helyettes Erdélyben nagy feltűnést keltett a román nemzetiségi sajtópörök alkalmával tartott hazafias vádbeszédeivel. 1894-ben a belügyminisztériumba a nemzetiségi osztály élére nevezték ki, majd a miniszterelnökséghez helyezték át osztálytanácsosi ranggal. 1896-ban miniszteri tanácsos lett és megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét s 1897-ben a román koronarend második osztályát. Számos jogtudományi értekezése jelent meg a Jogban, a Jogtudományi Közlönyben stb. Munkatársa a Büntető Jog Tárának is.

Kacskovics Károly. *Kacskovics* Károly, szül. 1799-ben, Mohorán. 1836-ban Nógrád vármegye főügyésze volt. Meghalt Balassagyarmaton, 1880 április 3-án. — Költeményei az Aurorában, Hébében és a Koszorúban jelentek meg.

Kacskovics Lajos. *Kacskovics* Lajos, kir. törvényszéki bíró, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja, született 1806 május 29-én, Mohorán. A középiskolákat Pesten és Váczott, a jogi tudományokat Győrött és Pesten végezte. Kedvező társadalmi helyzete és költői tehetsége összeköttetésbe hozták az Aurora-körrel, a melynek hatása alatt több költeményt írt. 1829-ben ügyvédi oklevelet szerzett és Fejes Antal kir. ügyésznek segédje lett, a ki kir. biztosként a bányavárosokba küldetvén, Kacskovics is elkísérte, mely alkalommal Selmecz- és Körmöczbánya városok levéltárait tanulmányozta és számos régi okmányt másolt le. 1832-ben részt vett a pozsonyi országgyűlésen, a hol *Constitutionell* czím alatt országgyűlési tudósításokat tartalmazó kézirati hírlapot adott ki. Másfél év mulva visszatérvén Pestre, a Kisdedóvóintézeteket terjesztő országos egyesület titkára lett és az egyesület Évlapjait szerkesztette 1837—43-ig. Ekkor Pest városa megválasztotta főjegyzőjének. 1848-ban képviselő lett, részt vett a szabadságharczban, melynek leveretése után hosszabb ideig bujdosnia kellett; majd kegyelmet nyervén, visszavonult vármegyéjébe. Az alkotmányos élet újraébredése idejében (1861) Budapest ferenczvárosi kerülete képviselőjének választotta. 1865-ben nógrádvármegyei törvényszéki bíró lett, mely hivatalát 1874-ig viselte. Meghalt 1891-ben. A M. Tud. Akadémia 1837-ben levelező-tagjául választotta meg.

A szépirodalmon kívül a jogi, történeti, köz- és mezőgazdasági irodalmat és a paedagogiát is nagy buzgalommal művelte. Közreműködött a jogtudományi és bányászati mű-

szavaknak gyűjtésében és a bányászati törvényjavaslat szerkesztésében. Költeményei a Koszorúban, Urániában és a Társalkodóban jelentek meg. Munkái : A kisdedóvásról. Buda, 1843. — Emlékbeszéd gróf Brunszvik M. Terézia fölött május 18-án. Pest, 1865. — Szerkesztője volt a Gazdasági Tudósításoknak (1837—42), a Magyar Gazda czímű hetilapnak (1841—43), a (Műiparnak -1841), a Mezőgazdasági Nefelejtsnek (1841—49), szerkesztette a Mezei Naptárt (1840—44), a Gazdasági Kistükört (1843), a mezei gazdaság alapos ismeretére vezető Kalauzt (1843) és a Kertészeti Füzeteket (1862).

Kálnay Nándor nyug. fővárosi igazgató-tanító, szül. 1842-ben. Pozsonyban majd Budapesten volt tanító s mint vezetőtanító és ipariskolai igazgató, 1892-ben nyugalomba vonult. Azóta csesztvei birtokán lakik. A budapesti tantestület VIII. körének elnöke, számos tanító- vagy jótékonysági egyesületnek tagja volt, a csesztvei r. k. iskolaszék világi elnöke, községi virilista s jelentékeny alapítványokat is tett. A szaklapokban megjelent czikkein kívül Kálnay Nándor.

Önálló munkái : Évi jelentések a Budapest VIII. ker. tanítói kör működéséről. 1881. — Az étrendi gyógymódnak rövid ismertetése. 1882. — Az iskolai takarékpénztárakról. 1883. — Csesztve község története és leírása. 1884. — Csesztve község tanügyének története. 1894. Aforizmák. 1897. Vegyes dolgozataim. 1903. Szokások. 1906. Krónikás évkönyvem. 1910.

Kármán József, ev. ref. püspök, született 1738 szeptember 29-én Losonczon. Kármán József. Iskoláinak elvégzése után, Ráday Gedeon segélyével, a bázeli egyetemen végezte be tanulmányait, honnan visszatérvén, Losonczon lelkész, 1759-ben esperes, 1791-ben superintendentialis főjcgyző, 1794-ben superintendens lett. Meghalt 1795 április 5-én. Egyháza ügyeinek intézésében buzgó működést fejtett ki, melynek elismeréséül II. Lipót nemesi rangra emelte. Jelentékeny része volt a házassági javaslat kidolgozására és az új énekes könyv szerkesztésére kiküldött bizottság munkálataiban, valamint tagja volt annak a küldöttségnek is, mely a zsinati kánonokat II. Lipót királynak Bécsben bemutatta. Hat egyházi munkát írt, melyek Pozsonyban és Losonczon jelentek meg.

Kármán József, ügyvéd, irodalmunk felújítási korának egyik legkiválóbb Kármán József. költője, a magyar széppróza egyik legjelesebb mestere, született 1769 márczius 14-én Losonczon. Tanulmányait is itt kezdte. A jogot a pesti egyetemen halgatta. 1788-ban a bécsi egyetemre ment, hol a jogtudomány mellett a franczia, angol és olasz nyelvet is elsajátította. Itt szenvedélyes szerelemre gyulladt egy szép, de könnyelmű asszony, gróf Markovicsné iránt. Midőn a grófné félév mulva Bécsből eltávozott, Kármán is visszatért és Pozsonyban letévén az ügyvédi vizsgálatot, Pestre költözött, hol ügyvéd lett. A nemzeti élet fellendülése, a magyarságért, a nemzetiségért való erős felbuzdulás és a szabad új eszmék, melyek ez időben a hazafiakat és különösen az ifjúságot eltöltötték, a fiatal Kármánra is nagy hatásal voltak és a lelkes ifjút is belevonták e küzdelmekbe, sőt az ifjúságnak vezérévé is tették. Mint művelt, szép megjelenésű világfi, atyja révén összeköttetésbe került néhány protestáns arisztokrata családdal, a Rádayakkal, Podmaniczkyakkal és gróf Beleznay Miklósné szalonjának is mindig szívesen látott vendége volt. Midőn Ráday Pál 1792-ben elvállalta a Kelemen-féle első budai színjátszó társaság igazgatását, gyakran bízta meg Kármánt a színészet ügyeinek intézésével, sőt a társaság »alkotmányát« is vele csináltatta. Kármán »rendszabásai« azonban már nem tudtak a bomladozó társulaton segíteni ; feladta tehát a hiábavaló küzdelmet, hogy tehetségének teljes erejét az irodalom mezején érvényesítse. Bécsi tartózkodása alatt tapasztalta, hogy a magyar irodalmi élet középpontja tulajdonképpen Bécsben van. Ott éltek és dolgoztak a testőrírók, ott nyomtatták a magyar ujságoknak és könyveknek nagy részét, míg nálunk a magyar szellemi életnek semmiféle középpontja nem volt. Kármán hazájába visszatérve, ifjú korát messze túlszárnyaló tiszta éleslátással vette észre nemzeti müvelődésünknek e visszás állapotát és elhatározta, hogy Pesten irodalmi és kulturális életünk számára középpontot teremt. E czélt ugyan Kisfaludy Károly és Széchenyi István csak később valósították meg, de mindenesetre Kármáné volt az eszme s ő volt ennek első mozgatója. Ennek a megvalósítására alapította az első pesti magyar folyóiratot, az *Urániá*-t, gróf Beleznayné anyagi támogatásával (1794). E folyóirat kiváltképen a magyar nőkhöz fordulván, első kísérlet irodalmunkban arra, hogy a magyar nők a magyar művelődési életbe belevonassanak. E folyóirat ugyan rövid életű volt, de ez is maradandó nyomokat hagyott irodalmunk fejlődésében, mert ebben jelentek meg Kármánnak összes művei, köztük szépprózai irodalmunknak egyik legbecsesebb gyöngye, a *Fánni hagyományai*, mely a magyar irodalomban az első igazi lélektani elbeszélő mű és a világirodalom szentimentális irányzatú regényei, Goethe »Werther«-e

és Rousseau »Nouvelle Héloise«-je mellett is egyik maradandó alkotása. A női kedély- és lélekállapotok mesteri rajza, a finoman árnyékoló fordulatos nyelv, az egész elbeszélésen végig vonuló borongós hangulat, még ma is élvezetessé teszik e munkát. Uj ösvényen jár *A nemzet csinosodása* cz. értekezése is, melyben Bessenyey előtt teljes programmot ad irodalmunk és nemzeti művelődésünk újjáteremtésére. De Kármánnak nem adatott meg, hogy eszméiért küzdhessen és azokat megvalósíthassa. 1795-ben atyja meghalt. Maga is betegen ment vissza szülőföldjére Losonczra, emésztő, gyógyíthatatlan kórral testében, mely a 26 éves ifjút néhány hónappal atyja halála után, június 3-án, a sírba vitte. 1896-ban szülőházát Losonczon emléktáblával jelölték meg és a főgimnázium előtti ligetben emlékoszlopot emeltek tiszteletére.

Összes műveit Toldy Ferencz adta ki először *Kármán József írásai és Fánni hagyományai* czímmel 1843-ban. Később Abafi a Nemzeti Könyvtárban 2 kötetben. A Fánni hagyományai külön is számos kiadásban jelent meg.

Katona István. *Katona* István, Jézus-társasági pap, később apát-kanonok, a magyar kritikai történetírás úttörője, született Bolykon, 1732 deczember 13-án. Tizennyolcz éves korában a jezsuita-szerzetbe lépett és Kassán és Nagyszombaton elvégezvén a theológiát, Gyöngyösön, Nagyváradon és Komáromban, majd a nagyszombati főiskolában tanított. 1773-ban, rendjének föloszlatása után, a budai egyetemen a történet tanára lett. 1784-ben nyugdíjaztatván, életének hátralévő idejét nemzeti történetünk kútforrásainak tanulmányozására és összegyűjtésére használta fel, mely munkásságával a hiteles kútfőkön alapuló magyar történetírásnak vetette meg alapját. 1790-ben a kalocsai érseki könyvtár őre, 1794-ben kanonok, 1799-ben bodrogh-monostori czímzetes apát lett. Meghalt 1811 augusztus 17-én.

Írói pályája tanári foglalkozásával volt szoros összeköttetésben. Első munkái iskolai könyvek voltak. Első nagyobb történelmi művét *Synoptis chronologica historiarum Pars I—II.* mint nagyszombati tanár adta ki 1771-ben. Kalocsán az érsekség történetét írta meg *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae 2 partes* 1800. Legnagyobb művét, a *Historia critica regum Hungariae, 42 tomuli in 44 partibus*, 1779-ben Budán kezdte meg, 1817-ben végezte be. E mű a legteljesebb magyar történelem, mely a legrégibb időkből a tizennyolczadik századig tárgyalja nemzetünk történetét. Katona hangya szorgalommal rengeteg anyagot hordott össze; felhasznált minden hazai és külföldi munkát; különösen nagy gondot fordított a kortani kérdések tisztázására és művével megvetette a magyar történetírás alapját. Utódai a történetírásban: Fessler, Engel, Szalay, sőt Horváth Mihály is az ő művének bámulatos kitartással és buzgalommal összehordott és megrostált anyagát dolgozták fel és még ma is egy-egy régibb történeti kérdés fejlődésére nézve ez a munka igazítja el a kutatót legjobban.

Számos művei közül az említetteken kívül a legfontosabbak: Historia pragmatica Hungariae, Pars 1. 2. Buda 1782—84. — Examen vetussissimi M. Moraviae situs. Pest, Buda, Kassa 1786. — Szt. István dícsérete. Bécs, 1788. — Vetus Moravia. Buda, 1789. — Dissertatio critica in commentarium A. Horányi de saesa Hungariae corona. U. o. 1790. — Trenckii bilaux. 1790. — Epitome chronologica rerum hungaricarum, partes 1—3. U. o. 1796.

Kisdy Benedek. *Kisdy* Benedek, egri püspök, az ellenreformácziónak Pázmány mellett egyik legnevezetesebb alakja, született Szécsényben 1598 körül. Iskoláinak elvégzése után nagy szellemi tehetségeivel magára vonván elüljárói figyelmét, Rómába, az Apollinarium Collegiumba küldték, hol a theológiát kitünő sikerrel végezve, hazatért és Pázmány Péter udvari káplánja lett. Nemsokára megvált hivatalától és több helyen, mint lelkész, buzgó hittérítői munkásságot fejtett ki. 1624-ben pozsonyi, 1626-ban esztergomi kanonok és honti főesperes lett. 1629-ben Pázmány Péter kinevezte ama vizsgálószék tagjává, melynek feladata volt a lelkészi hivatalért folyamodók készültségének megítélése. 1636-ban olvasó-kanonok és primási helyettes, majd két év mulva hatvani prépost lett. 1644-ben szerémi, 1646-ban nagyváradi püspökké nevezték ki, míg III. Ferdinánd, kinek már régóta kegyeltje volt, az egri püspökséggel tüntette ki. Az ő buzgólkodásának eredménye volt, hogy a káptalant Jászóról Kassára helyezték át (1650), a hol csakhamar akadémiát is alapított. 1657 február 26-án kelt alapító oklevelében 60,000 forintot tevén le az akadémia bölcseleti és hittudományi szakának felállítására és a tanárok ellátására. Ezenkívül azonban még több nagyobb alapítványt is tett. Így 30,000 forintot hagyományozott egy Kassán felállítandó pap-

nevelő-intézetre. Az egri püspökmegyei növendékpapok czéljaira emelendő iskola számára Kassán telket és házat vásárolt, melynek eltartására Gönyű helységben egy jószágrészt is adományozott; székesegyháza káptalanainak pedig 6,000 forintot hagyott. A kassai akadémia tervét Lipót király 1660 aug. 7-én megerősítette, de Kisdy ezt már nem érte meg, mert 1660 június 22-én Jászón meghalt. Kisdynek a kath. egyházi énekköltészet terén is nagy érdemei vannak. Az ő védnöksége alatt jelent meg ugyanis az első nagyobbszabású, rendszeres, katholikus énekeskönyv: *Cantus catholici*. Régi és Új *Deák és Magyar Áhítatos Egyházi Énekek és Litániák* (1651. Nagyszombat) czímmel, mely csakhamar olyan népszerű lett, hogy 1703-ig öt kiadást ért.

Klamarik János dr. tanár, miniszteri tanácsos, cz. államtitkár, paedagogus középiskoláink modern rendezésének és ujjászervezésének egyik legtevékenyebb és leghivatottabb munkása, született 1832 február 7-én Losonczon. Iskoláit Félegyházán és Pesten, a bölcsészetet Pesten és Bécsben végezte. Több helyen való tanárkodás után 1861-ben a beszterczebányai kir. kath. főgimnáziumhoz nevezték ki a mennyiségtan, fizika és a filozófia rendes tanárává. Itt nagy érdemeket szerzett magának azzal, hogy az intézetet, mely ekkor a pánszlávizmus fészke volt, teljesen magyarrá tette. Midőn érdemei elismeréséül a minisztérium az intézet igazgatójává nevezte ki (1867), nemcsak a saját iskolájának szerzett csakhamar új épületet (1870), hanem közreműködésével sikerült kieszközölnie azt is, hogy a kormány Beszterczebányán felsőbb állami leányiskolát állított. Nagy európai tanulmányútjából visszatérvén, 1876-ban a beszterczebányai tankerü'et főigazgatója lett, majd 1883-ban a közoktatási minisztériumba rendelték, hol 1889-ben miniszteri tanácsosnak nevezték ki. Itt kifejtett tevékenységével maradandó nyomokat hagyott középiskolai oktatásügyünk fejlődésében; »középiskoláink újabb történetének minden mozzanata össze van fonódva Klamarik nevével. Ő emelte gimnáziumi oktatásügyünket a mai színvonalra és egyesítette a haza sokféle jellegű középiskoláit tanterv, szellem és kormányzat tekintetében. Vezetése alatt hazánk 180 középiskolájában 1883 óta 70 építkezés történt, több mint 4 millió forint értékben s középiskoláink javadalma 3 millióról 5-re emelkedett.« (Szinnyei: Magyar Írók VI. k.) Szolgálatának 40. évfordulóján a középiskolai tanárság lelkes ünneppel tüntette ki. 1897-ben cz. államtitkárként vonúlt nyugalomba. Meghalt 1898 okt. 8-án Beszterczebányán. Klamarik János.

Számos paedagogiai értekezésén kívül, melyek iskolai Értesítőkben és szaklapokban jelentek meg, önálló munkái: Számtan és algebra, főgimnáziumi és főreáltanodai használatra Močnik Ferencz után. Pest, 1867. — Geometria a középiskolák felsőbb osztályai számára. Močnik Ferencz után. U. o. 1873. — Logika, vagyis gondolkodástan. Lindner P. A. után ford. U. o. 1874. — Psychologia, vagyis lélektan, legújabb írók, különösen Lindner P. A. után. U. o. 1876. — A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása. U. o. 1881. — A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással. U. o. 1893.

Kolbány Pál, orvos és író, született 1758-ban Ozdinban. A hallei és bécsi egyetemen hallgatta az orvosi tudományokat, a hol 1887-ben orvosi oklevelet nyervén, Pozsonyban lett gyakorló orvos. Már pozsonyi tanuló korában kezdett természetrajzi kutatásokkal foglalkozni, mire különösen Lumnitzer orvos buzdította. Gyakorló orvosként különösen a mérgeket és mérges növényeket tanulmányozta és ezekről írt több értékes munkát. Az erlangeni orvos-természettani és a hallei természetvizsgáló társulatok levelező tagja volt. Hat nagyobb orvosi munkát írt német nyelven. Kolbány Pál.

Komjáthy Anselm, m. kir. tanfelügyelő, kir. tanácsos, született 1818-ban Pálfalván. Tanulmányait elvégezvén, 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett és nógrád-vármegyei tiszti alügyésznek nevezték ki. A szabadságharcz alatt fontos szolgálatokat tett a magyar ügynek és az ő segítségével sikerült Lenkei tábornoknak Komáromba jutni. 1852-ben ügyvédi irodát nyitott Szécsényben, 1867-ben törvényszéki bíró, 1872-ben Nógrád-megye főjegyzője, majd árvaszéki elnök, 1880-ban tanfelügyelő lett és mint ilyen, igen hasznos munkálkodást fejtett ki Nógrád vármegye népoktatásának emelése körül. A király 1876-ban a Ferencz József-rend lovagkeresztjével, 1880-ban pedig kir. tan. czímmel tüntette ki. Komjáthy Anselm.

Munkái: Magyar magánjogtan. Jelesb e nemű munkák után a legújabb törvényekhez alkalmazva. Pest, 1846. — Nógrádmegyének az 1870. 42. törvényczikk értelmében szervezete. Balassagyarmat, 1872. — Magyar alkotmánytan rövid kivonatban. U. o. 1890.

Komjáthy Jenő költő, született Szécsényben 1858-ban. Első költeménye nyomtatásban 18 éves korában jelent meg. Pestre felkerűlvén, benső barátságot Komjáthy Jenő

kötött Reviczky Gyulával. Itt 4 év n át bölcsészethallgató volt, de vizsgáit be nem fejezve, hazatért megyéjébe, hol Balassagyarmaton a polgári iskolánál tanári állást nyert és megnősült (1882). Később Szeniczre helyeztette át magát, néha ellátogatott Pestre, hogy költő-barátaival találkozhasson. 1894-ben barátai rábeszélésére költeményeit sajtó alá rendezte. Közben megbetegedett. 1895-ben Budapestre ment, hogy itt gyógyulást találjon, de két nap mulva meghalt, éppen akkor, midőn költeményei : *A homályból* 1876—1894 czím alatt megjelentek. Komjáthy nem közönséges tehetség. Költészetének főjellemvonása a bölcselkedés. Misztikus ideálista, ki eszméit az erős hit és meggyőződés hangján, majdnem mindig szenvedélyes rajongással és ódai szárnyalással fejezi ki. Német nyelven is írt költeményeket. Mivel életében nem volt sikerben része, újabban tekintélyes mozgalom indult meg, hogy most, halála után szerezze meg neki az őt megillető elismerést. Sikabonyi Antal nagy tanulmányt írt róla, melyben megállapítja K. J. világirodalmi nagyságát és helyzetét. E könyvet Rákosi Jenő adta ki. Művei a magyar művészek áldozatkészségéből díszes köntösben fognak megjelenni a közel jövőben, Nagy Sándor és mások illusztráczióival. Könyveit —végső akaratához képest — ingyen fogják szétosztani, több ezer példányban.

Korbélyi Mihály.

Korbélyi Mihály dr., egyetemi tanár, született 1759-ben Kállón. 1783-ban pappá szenteltetvén, több helyen lelkészkedett, majd 1784-ben a budai, később a pozsonyi szemináriumban tanulmányi felügyelő, 1787-ben vásáruti plebános lett. 1790-ben Pozsonyban, 1797-ben Nagyszombatban volt tanár, 1805-ben a pesti egyetemre nevezték ki az egyháztörténelem tanárának. Tiz évi működés után Pécsre költözött, hol lelkész és a papnevelő kormányzója volt. Meghalt 1820 deczember 2-án Németürögön, hova betegeskedése miatt költözött.

Munkája : Biographia Divi Caroli Ambrosii, Hungariae et Bohemiae regii haered. principis, metrop. ecclesiae Strigoniensis archi-episcopii. Posonii, 1809.

Kováts-Martiny Gábor.

Kováts-Martiny Gábor, ág. ev. lyceumi tanár, szül. 1782 márczius 4-én Túrmezőn. 1805-ben a göttingai egyetemen tartózkodott, theologiai és természettudományi ismereteinek bővítése végett s itt még az asztronomiában is tökéletesítette magát. Innen 1807-ben visszatért hazájába és a modori gimnázium tanára, majd igazgatója lett. Tíz évi sikeres működés után a pozsonyi lyceumhoz választották meg tanárnak. Számos fizikai műszert készített és megvetette a lyceum természettani gyűjteményének alapját. Mint asztronomus, a külföldön is jó hírnévnek örvendett. Litrow bécsi csillagász felszólítására megállapította Pozsony földrajzi hosszúságát és tagja volt annak a bizottságnak is, mely a München és Buda közötti földrajzi hosszúságot meghatározta. Meghalt 1845 julius 19-én Pozsonyban. Több szakbavágó tudományos munkát írt latin nyelven.

Krudy Andor.

Krudy Andor dr., kir. kincstári ügyész, Budapesten. Született Szécsényben, 1872-ben. Mint a czimbalomnak szorgalmas művelője, széles körben ismert nevet szerzett magának. Részt vett számos hangversenyen. A budapesti filharmonikus zenekarban, ha czimbalomra van szükség, ő szokta e szólamot ellátni. A legutóbbi tíz évben jelentékeny zeneirodalmi tevékenységet fejtett ki, a mennyiben a magyar és külföldi operett és dalirodalom legjelesebb termékeit ő ültette át czimbalomra. Az ő átírásaiban jelentek meg a Bob herczeg, Aranyvirág, Gül Baba, János vitéz, Rab Mátyás, Legvitézebb huszár, Leányka, Tatárjárás, Víg özvegy, Varázskeringő, Dollárkirálynő, Jánoska, Luxemburg grófja, Tánczos huszárok, Obsitos stb. operettek válogatott dalai, azonkívül mintegy tíz füzet magyar dal s magyar dalokból készült önálló ábrándjai.

Kubányi Béla.

Kubányi Béla, tanár, született 1857-ben, Balassagyarmaton. A tanítóképzőt elvégezvén, a piaristarendbe lépett. A hittudományokat Nyitrán hallgatta és miután a budapesti egyetemen tanári oklevelet nyert (1883), néhány év mulva a rendből kilépett és a kunszentmiklósi ref. gimnázium tanára lett (1888), hol 1891-ig tanított. Számos költeménye, értekezése és czikke jelent meg a vidéki hírlapokban és a szakfolyóiratokban.

Önálló munkái : Szentek követése. Rövid olvasmányok a szentek életéből az év minden napjára. Budapest, 1886. — A halhatatlanság hite történelmi, bölcseleti és bibliai alapon.

Kubányi Lajos.

Kubányi Lajos, festőművész, született Alsóesztergályon, 1855-ben. Előbb gyógyszerészi oklevelet szerzett, de már fiatal korában nagy hajlamot érezvén a művészetek iránt, sokat rajzolt és festett. Műveit Keleti Gusztávnak mutatta meg, ki a tehetséges fiatal embert arra buzdította, hogy menjen Münchenbe, a festészetben való továbbképzés czéljából. Kubányi megfogadta tanácsát és

Kubinyi Ágoston.

Kisdi Benedek.

Kubinyi Ferencz.

Lutter Nándor.

Lisznyay Kálmán.

Münchenben tanulmányait elvégezvén, hazatért, szülőhelyén telepedett le és teljesen a festészetnek élt. Ma egyik legtehetségesebb genre-kép festőnk, kinek már sok sikere volt. Festményei különösen Nógrád vármegye úriházaiban vannak erősen elterjedve.

Kubinyi Ágoston (Felsőkubini és Nagyolaszi), kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Muzeum igazgatója, a M. Tud. Akadémia tagja, született 1799. május 30-án Videfalván. Középiskoláit Beszterczebányán és Debreczenben végezte, a pesti egyetemen a filozófián kivül a növénytant, numizmatikát és archaeologiát tanult. 1821-ben aljegyző lett Nógrádmegyében, hol húsz évi közigazgatási hivataloskodása alatt minden kulturális mozgalomnak vezetője volt, tevékeny és hasznos működést fejtett ki az ág. ev. egyház ügyeinek intézésében, a mely egyháznak 1837-ben esperességi felügyelője lett. 1841—1872-ig az orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek úgyszólván állandó vezetője volt. 1843-ban a nádor a Nemzeti Muzeum igazgatójává nevezte ki és mint ilyen, korszakalkotó tevékenységet fejtett ki ez intézet fejlesztése körül. A Pyrker-féle képtárt rendezte és felállította, a múzeum jelenlegi kertjét ő rendezte és az épületet környékező piszkos, kopár homokterületet ő varázsolta át gyönyörű parkká. Lelkes buzgalmával sikerült a muzeum gyűjteményeinek szaporítására nemcsak saját hazafiait pénzáldozatok hozatalára buzdítani, hanem kieszközölte, hogy a külföldi muzeumok is számos értékes őskori emlékkel gazdagították fejlődő intézetünket. Nagy része volt a Magyar Földtani Társulat megalapításában is, melynek 1851-ben elnökévé választották. E közben nem feledkezett meg vármegyéjéről sem. Még nógrádi hivataloskodása idejében Losonczon olvasó-társulatot és könyvtárt alapított. Midőn ezt 1849-ben az oroszok elpusztították, Kubinyi olyan fáradhatatlan buzgalmat fejtett ki, hogy rövid idő alatt 15.000 kötetből álló városi könyvtárt hozott össze. A közügyek érdekében teljesített hasznos szolgálatai, önzetlen buzgalma és fáradságot nem ismerő tevékenysége nem maradt a kellő méltánylás nélkül. Az Akadémia 1843-ban tiszteletbeli, 1853-ban igazgató tagjának választotta s a király 1845-ben királyi tanácsosi czímmel tüntette ki, sőt midőn 1857-ben a Nemzeti Muzeumot meglátogatta, gyémántos gyűrűvel ajándékozta meg. 1858-ban kamarássá nevezte ki, majd pedig 1869-ben nyugdíjba vonulása alkalmával, a vaskoronarend III. osztályú keresztjével jutalmazta. Tagja volt a hesszeni nagyherczegi Lajos lovag-rendnek, a portugáli Mária fogantatási de villa viciosa lovag-rendnek és a porosz Szent János lovag-rendnek. A bécsi állattani, a passaui természettudományi, az amsterdami Natura artis Magistra nevű állattani kert, a luxemburgi régészeti társulat tiszteleti taggá, a majna-rajnai, szász-altenburgi, kopenhágai éjszaki, a római archaeologiai és a görliczi tudós társulat lev. taggá választották. Megh. 1873-ban Budapesten. Kubinyi Ágoston

Számos természettudományi, archaeologiai, közérdekű czikkein, útleírásain és beszédein kivül önálló művei: Magyarországi mérges növények. Alsóbb osztályú népiskolák számára. Buda, 1842. — A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest, 1848. — Szegszárdi régiségek. Felolvastatott a Magy. Tud. Akadémia 1857 április 7-én tartott ülésén. U. o. 1857. — A Magyar Nemzeti Múzeum képtárának lajstroma. U. o. 1868. — A temetések és temetők. U. o. 1869.

Kubinyi Ferencz (Felsőkubini és Nagyolaszi), földbirtokos, a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, a Magyar Földtani Társulat elnöke, geologiai író, született 1796 márczius 21-én, Videfalván. Tanulmányait a beszterczebányai gimnáziumban és a debreczeni kollégiumban elvégezvén, a jogi tudományokat Pesten hallgatta. 1821-ben királyi táblai jegyző, 1832-ben Nógrád vármegye szolgabírája lett, mely hivatalában tíz évig maradt. Az 1833., 1843. és 1847-iki országgyűlésen Nógrád vármegye követeként a reformpárt híve volt és lelkes beszédeket mondott a magyar alkotmány jogainak megvédésére és a népjogok kiterjesztése érdekében. Nagyobbrészt az ő érdeme az is, hogy az ország rendei a Magyar Nemzeti Muzeum épületének felállítására és berendezésére 500,000 forintot adtak és 120.000 forinttal megvásárolták a Jankovich-féle gyűjteményt. Lelkes irodalom- és tudományszeretetétől ösztönözve, múlt századi kulturális mozgalmainknak egyik leglelkesebb vezetője volt. Anyagi támogatásával ő tette lehetővé irodalmunk első nagyhatású almanachjának, Kisfaludy Károly Aurorájának megjelenését; 1862-ben Henszlmannal és Ipolyi Arnolddal Konstantinápolyba utazott a Corvinák tanulmányozása végett, mely alkalommal több Corvinát szerzett meg az Akadémia könyvtára számára; az Akadémia kis üléstermét díszítő, Ligetitől festett két tájkép megfestetésének költségeihez 2000 forintnál

Kubinyi Ferencz.

jóval nagyobb összeggel járult. Jelentékeny része volt a természettudományi, geologiai s archaeologiai társulatok megalapításában, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek létrehozásában és munkálataiban. Nógrád vármegye követeként szerepelt az 1847-iki országgyűlésen és a losonczi választókerület képviselőjeként jelent meg az első képviseleti országgyűlésen. A szabadságharczban való részvétele miatt kilencz évi várfogságra itélték. 1861-ben újra a losonczi kerületet képviselte az országgyűlésen a határozati párt tagjaként. Tudományos érdemeiért az Akadémia 1841-ben levelező, 1858-ban tiszteleti tagjának választotta meg, és a mathematikai és természettudományi bizottságnak 1870-ig elnöke volt. Meghalt 1874 márczius 28-án, Budapesten.

A szakfolyóiratokban megjelent nagyszámú természettudományi, archaeologiai stb. értekezésein kivül önálló művei: A Tisza medre, mint az ősemlősök sírhelye, föld- és őslénytani tekintetben. Pest, 1855. — Őslénytani adatok Magyarországról. U. o. 1856. — A teve és ló. Állat- és őslénytani s a magyarok keletről eljövetelére vonatkozólag történelmi tekintetben. U. o. 1859. — Országgyülési beszéde. U. o. 1861. — Petényi Salamon élete és hátrahagyott munkái. U. o. 1864. (Németül u. o. 1865.) — Docktor Zipser Keresztély András életrajza. U. o. 1866. — Az ágost. hitv. pesti autonom egyház szenvedéseinek története a XIX. században. U. o. 1866. — Szerkesztette a Magyarország és Erdély képekben 1853—54. évfolyamát Vahot Imrével.

Kulcsár Ernő.

Kulcsár Ernő, városi hivatalnok és hirlapíró, szül. 1854-ben, Kállón. 1876-ban a Magyar Hirlapnak, 1879-ben az Uj Budapestnek volt belső munkatársa. 1884—1896. a Nemzeti Hirlap czímű hetilapot szerkesztette. Mint a Rózsa Kálmán-féle könyv- és ujságkiadóvállalat kiadványai szerkesztőjének, nagy érdemei vannak, ponyva-irodalmunk helyes irányba terelése és emelése körül. Szerkesztette ezeken kívül a Paprika Jancsi cz. élczlapot (1878—79), a Világ Tükre cz. szépirodalmi képes folyóiratot (1888—89), a Váczi Közlönyt (1897—98) és egy ideig a Váczi Hirlapot és a Steinbrenner-féle winterbergi kath. kiadó czég magyar naptárait.

Ezernél több politikai czikken kivül írt számos humoreszket, költeményt, tárczát és az Üstökösbe, az annak idején nagyon kedvelt Peczek Demeter baka leveleit. Munkája: Felhők és sugarak, költemények. Budapest, 1886.

Kulifay Zsigmond.

Kulifay Zsigmond, ref. lelkész, szül. 1796-ban Verőczén. 1848-ban Mezőtúrra ment akadémiai rektornak; majd Késmárkon és Bécsben tartózkodott, honnan hazatérvén, 1823-ban Tiszaigaron lett helyettes lelkész. 1825-ben Kunhegyesre ment, hol egy ideig a második, majd az első lelkészi állást töltötte be, míg később egyházvidéki esperes lett. 1866-ban nyugalomba vonult és 1868. febr. 17. halt meg.

Az irodalommal nagyon korán kezdett foglalkozni: 1285 egyházi beszédet írt és 100 ívre terjedő nyelvészeti jegyzeteit Ballagi Mór mutatta be az Akadémiában. Leforditotta az *Ujszövetséget* is. Ezenkivül munkái: Kulifay Zsigmond Egyházi beszédei. Kecskemét, 1854—55. Két füzet. — A nyelvek eredete. Pest, 1866. — Az emberről. U. o. 1867 (Pope négy levelének elseje jambusokban.) — Belfegor és Honeszta vagy a páros élet nyilvános titkai. Kecskemét, 1857. (Jambusokban.)

Kunszt János.

Kunszt János, takarékpénztári hivatalnok és botanikus, szül. Losonczon 1831-ben. 1870 óta a losonczi takarék- és hitelbank pénztárosa. A botanikát Silnicky Mihály tanára kedveltette meg vele és e nemes szenvedélye igen sok fontos és hasznos botanikai kutatásra buzdította, melyeknek eredményeit számos értékes tanulmányban közölte a hazai és német szaklapokban. Főczélja volt a botanikának és kertészkedésnek a nőkkel való megkedveltetése. Erre törekszik a Magyar Bazárban megjelent *Levelek Solange*-hoz czímű czikksorozata és számos kisebb közleménye (1875—99), valamint a vidéki lapokban közölt sok czikke, füvészeti és kertészeti levelei is. Nagyon értékes herbariuma egész Nógrádmegye flóráját magában foglalja. — 1856-ban a bajor gyakorlati kertésztársulat rendes tagjának választotta és a kertészeti kiállításokon több kitüntetést nyert.

Számos botanikai tanulmányai közül a legnevezetesebbek és különnyomatban is megjelentek: *A vadon virágai, A golgotavirág, A cziprusok és thujok* (1882), a *Ranunculaceak* (1883), *Gombákról.* Nevezetesebb czikksorozata még *Teendőink a virágos kertben.* (12 közlemény a Gömör-Kishont czímű hetilapban.

Kurländer Ignácz.

Kurländer Ignácz, meteorológus. Született Balassagyarmaton 1846-ban. 1870-ben asszisztens, 1875-ben obszervátor és 1890 óta aligazgató a m. kir. meteorológiai intézetnél.

Munkája: Az 1874. V. Borelli-féle üstökös definitiv pályaszámítása. Bpest, 1878. (Gruber Lajossal.) Földmágnességi mérések a magyar korona országaiban 1892—1894. Bpest, 1896. Tevékeny részt vett a meteorologiai évkönyvek szerkesztésében.

Lisznyai Damó Kálmán.

Lisznyai (*Damó*) Kálmán, költő, született 1823 okt. 13-án Herencsényben. Iskoláit Losonczon, Pozsonyban és Eperjesen végezte, hol tagja volt a híres eperjesi önképzőkörnek is. Irói hajlama, melyet költői lelkületű apja, továbbá

Homokai Pál losonczi tanára és Sárosival és Kerényivel Eperjesen kötött barátsága folyton élesztettek, korán felébredt és folyton fejlődött. Költeményei sűrűen jelentek meg a korabeli folyóiratokban és nevét csakhamar ismertté tették. Részt vett az 1843-iki országgyűlésen Pozsonyban, a hol megismerkedett Petőfivel. Az ügyvédi oklevelet megszerezvén, hivatalnoki pályára lépett és Nógrádmegyének aljegyzője, táblabírája és törvényszéki hivatalnoka lett. Kitünő szónoki képessége, költői tehetsége, forró hazaszeretete, szeretetreméltó egyénisége kedveltté tették és különösen az ifjúság körében nagy népszerüséget szereztek neki. Tagja volt a tizek társaságának, az unio ügyében 1848 máj. 29-én Kolozsvárra utazott pesti küldöttségnek, valamint választmányi tagja volt a júl. 16-án Pesten alakúlt Egyenlőségi Klubnak. A szabadságharczban huszárként szolgált. Részt vett a kápolnai csatában és a harcz alatt őrnagyi rangot nyert. A forradalom leverése után közlegénynek sorozták be a gróf Nugent-féle gyalogezredbe, de osztrák és olasz földön két évig teljesített szolgálat után visszatért Pestre, hol ezután teljesen az irodalomnak élt. Népszerűsége folyton emelkedett. Excentrikus természete, feltünő különösségek hajszolására ragadta. Czifra szűrben, magyar viseletben járta be az országot, mindenfelé felolvasásokat tartott és költeményeit szavalta. Hosszú betegeskedés után Budán, a császárfürdőben halt meg, 1863 febr. 12. Lisznyai főképviselője a Petőfi halála után megindult irodalmi iránynak, mely a magyarkodásban, népieskedésben, az etnografiai érdekességek, a tájnyelvi sajátságok hajszolásában, a szilajságban és pongyolaságban kereste az eredetiséget. Az ő dalainak hatása alatt indult meg irodalmunkban az úgynevezett »*kelmei*«, »*vidékies*« költészet, mely a múlt század ötvenes éveiben divatos volt. Legnagyobb hatást gyakorolt az 1851-ben megjelent *Palócz-dalok* czímű gyüjteménye, melynek a következő évben megjelent második kiadása is 6000 példányban kelt el és nevét országszerte híressé tette. Benne gyermekkori emlékeiből, szülőföldje népének szokásaiból, érzéseiből, eszmeköréből meríti motivumait, tájnyelvéből veszi kifejezéseit, költői képeit, melyek mind az eredetiség és újság varázsával hatottak. Bár e költemények egy része hangulatos, képekben gazdag, néha népiesen naiv és változatos, de már ezekben is, különösen pedig későbbi költeményeiben sok bizarr gondolattal, pongyola szerkezettel, keresett népieskedéssel, üres szóvirágokkal, sőt izléstelenséggel is találkozunk, melyektől, — sajnos — sohasem tudott költészete megtisztulni. A mint életéből és lelkéből, úgy költészetéből is hiányzott az összhang, a minek következtében gyorsan emelkedett hírneve kora halála után ép oly hamar feledésbe is merült. Korában azonban nagyon népszerű volt. Költeményei közül sokat megzenésítettek, történeti balladáit mindenfelé szavalták. Verseiből egy gyüjteményt Kertbeny németre fordított (megjelent Münchenben), Thales Bernhard pedig több költeményét francziára fordította.

Művei : Szegénylegény-dalok. Pest, 1846. — Tavaszi dalok. U. o. 1847. — Egyenes út az akasztófára. Debreczen, 1849. — Palocz dalok. U. o. 1851. (6000 példányban kelt el belőle.) — Madarak pajtása. U. o. 1856. — Dalzongora. U. o. 1858. — Uj palóczdalok. U. o. 1858. — Két dala. U. o. 1858. — Szerelem könyve. U. o. 1858. — Halálom óráján. Dicenty Pál orvosbarátomnak emlékül. U. o. 1859. — Gedichte. Übersetzt von K. M. Kertbeny. München, 1859. — L. K. országos nótája és nemzeti éneke. Pest, 1860. — Nemzeti kördal. U. o. 1861. — A szerednyei bor. 1861. — Garibaldi nótája. U. o. 1861. — Szavalatkönyve. U. o. 1861. — Parragh-csárda. 1860. U. o. 1862. — Magyar történelmi képcsarnok. (Többekkel.) U. o. 1860.

Luby Sándor (Benedekfalvi) költő és hirlapíró, szül. 1855-ben Balassagyarmaton. Atyja ügyvédi irodájában dolgozott. 1877-ben Komjáthy Jenővel *Röpke Ivek* czím alatt szépirodalmi lapot szerkesztett. 1883 óta Budapesten tartózkodott, hol a Pesti Hirlapnak belső munkatársa volt ; ezenkívül a Mátyás Diák czímű humorisztikus lapnak vezérverseit írta. Meghalt. Luby Sándor.

A fővárosi szépirodalmi lapokban megjelent számos költeményén kivül önálló munkái : Rajzok, elbeszélések és dolgozatok Börne Lajos irataiból. Ford. és kiadta. Budapest, 1880. — A csángók. Száműzetésük és megváltásuk története. Népies versekben. Budapest, 1884. — Tünő perczek, költemények. U. o. 1885. — János kulacsa vagy a hűség jutalma. U. o. 1886. — A babonás szűcs. Mulatságos történet. U. o. 1888. — Álmok az üdvről. Költemények. U. o. 1894. — Vergődés, költemények. U. o. 1899. — A säkkingeni trombitás. Scheffel J. Viktor után ford. 1900.

Lutter Ferdinánd (Nándor) dr. kegyestanítórendi áldozópap, fővárosi tankerületi főigazgató, paedagogiai író, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született 1820 szept. 3-án, Béren. 1836-ban a piarista rendbe lépett, Privigyén és Váczott tanult, a theologiát Nyitrán végezte. Mitán harmadfél éven át a pesti elemi Lutter Ferdinánd.

iskolában tanított, 1847-ben a budai gimnáziumba nevezték ki a számtan és mértan tanárának. A szabadságharczban tüzérként vett részt. 1852—58-ig a selmeczi gimnáziumban tanított; 1861-ben a budai gimnázium igazgatója, 1864-ben a rend kormánytanácsosa lett. 1867-ben báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter Zürichbe küldte a közoktatási viszonyok tanulmányozása czéljából. Már a helytartótanács is megbízta őt a budapesti tankerület vezetésével s ez állásában később a kinevezett minisztérium is meghagyta, míg 1884-ben véglegesen kinevezte a budapesti tankerület főigazgatójának, mely minőségében igen nagy érdemeket szerzett közoktatásunk újjászervezése és a főváros tanügyének emelése körül. Tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, a Főváros Közoktatási Bizottságának, elnöke volt a Magyar Tanférfiak Egyesületének (1862), tiszteletbeli tagja az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek és elnöke volt az országos gyorsirói vizsgáló bizottságnak. Tudományos érdemeiért az Akadémia már 1859-ben tagjának választotta meg, a király pedig 1882-ben a királyi tanácsosi czímet ajándékozta neki. Meghalt 1891 decz. 30. Budapesten.

Számos paedagogiai, természettudományi, mathematikai stb. értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban és iskolai értesítőkben. Önálló paedagogiai művei: A magyarországi kath. gymnasiumok jövendő szervezésére vonatkozó javaslat. Pest, 1862. — Középtanodai tanügyeink. U. o. 1866. — Módszeres vezérkönyv a népiskola mennyiségtanához. U. o. 1871—73. Négy füzet. — Ezenkivül számos mennyiségtani, geometriai, fizikai stb. tankönyvet írt elemi és középiskolák számára, melyekkel akkor fejlődő tankönyvirodalmunkban hézagpótló munkát végzett. Főszerkesztője volt a *Közoktatás* czímű lapnak is (1882).

Madách Aladár.

Madách Aladár (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) Madách Imre fia, szül. 1848-ban Csesztvén. A jogot Pozsonyban és Egerben végezte. Egy évi külföldi utazás után sztregovai birtokára költözött, hol gazdálkodással és a költészettel töltötte életét. Ezenkívül nagy kedvvel foglalkozott a spiritizmussal és ez irányban számos czikket írt a fővárosi és vidéki lapokba. A »London Spiritualist Alliance«-nak is tagja volt.

Munkái: A szerelem könyve. Költemények. Budapest, 1880. — Hangok a pusztán. Költemény. U. o. 1881. — A gyakorlati spiritizmus védelme stb. U. o. 1884. — Romlott Magyarország, költemények. U. o. 1898. — A szellembuvárlat irányeszméi. U. o. 1899.

Madách Emánuel.

Madách Emánuel (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) miniszteri tanácsos, szül. 1855 április 27-én Csesztvén. Középiskolai tanulmányait otthon kezdte, Esztergomban végezte. A jogi és államtudományi vizsgát Pozsonyban tette le. 1877-ben a közoktatási minisztériumba lépett. 1878-ban hadnagyként résztvett a boszniai hadjáratban. 1894-ben osztálytanácsos, 1898-ban valóságos miniszteri tanácsos lett. Számos politikai czikket írt a fővárosi napilapokba.

Madách Gáspár.

Madách Gáspár (Sztregovai) orvos. Lefordította cseh nyelvből Mathiolus András orvosi művét: *Haazi Apateka* czímmel 1628-ban. Egy értekezést is írt: De asparagi virtute.

Madách Gáspár.

Madách Gáspár (Alsó-Sztregovai) szül. 1590-ben. Előbb megyei szolgabíró, majd 1617—1646-ig Nógrád vármegye alispánja volt. Meghalt 1647-ben. A költészet művelésében költőrokona Rimay János volt mestere, kinek hátrahagyott műveiből egy latin nyelvű vallásos költeményt magyarra fordított. Négy vallásos éneket is átültetett a cseh nyelvből a magyarba, Czobor Anna tiszteletére. Eredeti, magyar nyelven írt munkái többnyire elmélkedéseket tartalmaznak. Egy rövid verses krónikájában a korában divatozó hazudozásokat és hiúságokat ostorozza. Legsikerültebb munkája a Balassi-strófákban, Wesselényi Ferencz nevére, 1646 körül írt fohászkodása. Az említetteken kívül munkája még: Calabria tartományra bocsátott isten ostora. Cseh nyelvből fordította 1638.

Madách Imre.

Madách Imre (Sztregovai és Kiskelecsényi) cs. és kir. kamarás, szül. 1781-ben Alsósztregován. Meghalt 1834 január 3-án.

Munkái: Tentamen publicum ex historia universali primi semestris, quod in universitate Pestiensi anno 1799 mense martio subivit. Pestini. — Tentamen publicum ex univ. Metaphysica... Pestini, 1800. — Tentamen ex Mathesi. 1800.

Madách Imre.

Madách Imre (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) költő, a Kisfaludy-társaság és az Akadémia tagja, született 1823 január 21-én Alsósztregován. Atyját korán elveszítvén, (1834) anyja, a nemes és művelt lelkű Majthényi Anna nevelte. A gimnázium hat osztályát otthon, magán úton, a filozófiát és jogot otthon és Pesten végezte kitünő eredménynyel. Pesten való tartózkodása alatt ismeretséget köt az írókkal, olvassa a kor jelesebb költőit, Shakespearet és maga is verseket ír. Megismerkedik legjobb barátjának, Lónyay Menyhértnek nővérével, Etelkával és beleszeret. E szerelem költői fejlődésére nagy hatással

volt. Első műve egy költeményfüzet: *Lantvirágok* (1840), a Lónyay Etelkához intézett bús, reménytelen szerelmet zengő, csekélyebb értékű versgyűjtemény (26 költemény). Ez időtől kezdve, 20 éven át, egészen »Az ember tragédiája« megjelenéséig nem adott ki semmit nyomtatásban. Iskolái végeztével Sréter János, majd Fráter Pál nógrádi alispán mellé kerül joggyakorlónak. 1842-ben ügyvédi oklevelet szerzett és közhivatali pályára lépett. 1843-ban tiszteletbeli aljegyző, 1844-ben táblabíró, 1846-ban élelmezési főbiztos lett. Mint hivatalnok, csakhamar feltűnt a gyűléseken mind beszédeinek tartalmasságával, mind köziratainak világos fogalmazásával. De nagy hivatali elfoglaltsága mellett az irodalomnak is nagyon szorgalmasan áldozott. Megismerkedvén az akkori megyei élet romlott viszonyaival, a kortesmozgalmakkal, visszaélésekkel, ezeknek ostorozására megírja a *Csak tréfa* czímű 5 felvonásos drámáját, a korabeli vármegyei világ gúnyos rajzát. Benne a negyvenes évek társadalmát festi reform mozgalmaival, követválasztásaival, korteskedésével és haszonlesésével. Egészben gyengébb mű, de tele drámai erővel. Nagy befolyással volt rá ebben az időben Szontagh Pállal kötött barátsága; Szontagh vezette be a' bátortalan, magába vonúlt Madáchot a nógrádmegyei társaságokba és józan életfelfogásával és szellemes, gúnyolódó modorával mintául szolgált neki később az Ember tragédiája Lucziferéhez. (Palágyi Menyhért.)

Egyelőre nem vesz részt a politikai életben, hanem feleséget keres, de nem talál. Ekkor írja *Férfi és nő* czímű drámáját, melynek hőse Herakles és a csalfa Jolé. Tárgya hasonló azzal, melyet Sophokles a »Trachisi nők«-ben dolgozott fel. Egy ifjúnak egy női eszménykép után való sóvárgását írja le benne. Alapeszméje: A férfi nagy nő nélkül is. Sophokles szorgalmas tanulmányozásának eredménye *Művészeti értekezés* czímű tanulmánya, melyben drámaírói programmját adja. Hibáztatja, hogy a modern drámaírásnak főmotivuma a szerelem. E helyett a közügy, haza, emberiség legyenek a dráma tárgyai. Korholja a franczia és német modorosságot, és nemzeti drámát sürget. Hazafias drámáiban azonban maga is a romanticzizmus lejtőjére tévedt. *Mária királyné* czímű drámájának tárgya: küzdelem a szerelem és a magasabb hivatás között. (1844. Ujra átdolgozva 1856.) *Csák végnapjai* (1843, átdolg. 1861.) a hatvanas évek elnyomatásának hatása alatt keletkezett. Csák a hajthatatlan magyar álláspont megszemélyesítője. A darab alapeszméje: A hős tehetetlenné válik, ha a nemzet cserben hagyja. E művével M. 1843-ban akadémiai jutalomra is pályázott, de csak dícséretet nyert. Ez időben Csengery Pesti Hirlapjába czentralista irányú politikai czikkeket is írt.

Csécsén megismerkedett Fráter Pál nógrádmegyei alispán unokahugával, Fráter Erzsikével, a ki iránt szerelemre gyúlladt. Bár a család ellenezte M. választását, de a költő azért 1845 június 18-án mégis nőül vette a leányt. Ezután nejével hét évet boldogságban töltött el csesztvei birtokán. A szabadságharczban nem vett részt. A forradalom után egy politikai üldözöttet, Rákóczy Jánost, Kossuth titkárát, mint csőszét, rejtette magánál, a miért 1852-ben elfogták és Pozsonyba, majd Pestre hurczolták, honnan csak kilencz hónapi fogság után bocsátották szabadon. Pozsonyban meglátogatta Veres Pál és felesége, ki virágot vitt neki. Madách ekkor irta a »Fogoly bokrétája« cz. költeményt. Neje azonban nem osztozott fogoly férjének szenvedéseiben, sőt ellenkezőleg cselekedett távolléte alatt. Midőn M. hazatért és meggyőződött neje hűtlenségéről, elvált tőle. E szerelmi csalódás rendkivül fájdalmasan hatott a költőre. Egy ideig a költészetben keresett vígasztalást. Filozófiai és történeti tanulmányokba mélyedt. Családi boldogsága elpusztulásának fájdalmából fakadt az ebben az időben írt *A halál költészete* czímű 5 elégiája, melyekben azt a gondolatot fejti ki, hogy a kiváló egyéniséget, kinek az élet nem kedvezett, megdicsőíti a halál. Madách feldúlt lelki állapotában olyan tiszta és nemes baráti kört keresett, a melynek középpontja egy eszményi női alak legyen s ezt ő Veres Pál házában találta meg. Ez volt az egyetlen baráti kör, melyben Madáchot megértették, s hol az ideálizmustól áthatott női lélek: a feleség és anya eszményképe, oly nemesítőleg hatott rá; okunk van hinni, hogy a költő »Az ember tragédiájá«-ban Éva nemes tulajdonaiból sokat Veres Pálnéról mintázott és ezen, mint annyi más művén, meglátszik a vanyarczi kör hatása. Műveit elsőben itt olvassa fel. Kicserélik olvasmányaikat; nagy irodalmi,

politikai és társadalmi viták folynak. Ebben az időben kezd részt venni a megyei és politikai életben is és lelke keserűségét kiönti a *Civilisator* czímű vígjátékban (1859), mely a Bach-rendszer ellen intézett szatira.

Lelke a munkában lassanként megnyugszik. Ekkor belefog *Az ember tragédiája* írásába. 1861-ben Nógrádvármegye balassagyarmati kerülete megválasztja követének. Pestre megy, hol az országgyűlésen a határozati párt híveként egy beszédjével nagy feltűnést kelt. Széleskörü tudásával mindenkit meglep. Ugyanekkor »Az ember tragédiá«-jának kéziratát átadja Bérczy Károlynak, hogy Arany Jánoshoz vigye és véleményét kikérje. Arany csak Gyulai Pál többszöri nógatására tekint bele, de azután le sem tudja tenni többé a könyvet, annyira lebilincseli figyelmét. Arany a művet átolvasván, azt irodalmunk valódi nyereségének ismerte fel és sietett ezt bemutatni a Kisfaludy-társaságban, mely a költőt 1862 január 30-án tagjául választotta meg. Az ember tragédiáját legelőször Veres Páléknál Vanyarczon olvasta fel a szerző, 1862 januárban. E könyvét Viktor Hugó eme szavaival ajánlotta Veres Pálnénak: »Que ce livre vous soit dedié, comme l'auteur vous est devoué«. A Kisfaludy-Társaságban székét április 2-án *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* czímű értekezésével foglalta el. Ekkortájt írta meg a *Mózes* czímű öt felvonásos drámáját, melyben — a múlt század 50—60-as éveire vonatkoztatva — egy nemzeti hőst rajzol, ki míg nemzetének hazát szerez, maga hontalanul hal meg. Az Akadémia 1863-ban levelezőtagjául választotta meg. Ez időben azonban régi köszvénybaja felújult és e miatt székfoglaló értekezését *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* Bérczy Károly olvasta fel helyette (1864). A költő nem sokáig élvezhette az elismerést és a dicsőséget. Betegsége szívét támadta meg, mitől 1864 október 5-én meghalt Alsósztregován.

Műveit összegyűjtve kiadta 1880-ban Gyulai Pál: *Madách Imre összes művei* czímmel, három kötetben, a költő arczképével.

Főműve *Az ember tragédiája*, nagyszerű és merész konczepcziója, alapgondolatának magasztos fenköltsége, mély filozófiai tartalma, az egész emberiség sorsát és örök küzdelmét felölelő tárgya és költői szépségei miatt az egész magyar nemzet egyik legolvasottabb könyve lett. Oly problemát választott műve tárgyául, melylyel az emberiség legnagyobb gondolkozói mertek csak foglalkozni. Azt a kérdést: veti fel: Érdemes-e az embernek élni a földön? Miért küzd, mit ér el? *Mi értelme van az emberi életnek?* ... Miután a költő Luczifernek, az örök tagadás és rossz szellemének kalauzolása mellett végigvezeti Ádámot az emberiség történetén, bemutatva neki a jövendőt és az emberiség fejlődésének képzelt szomorú végét, arra a megnyugtató és lélekemelő eredményre jut: Az ember sajátságos keveréke a jónak és rosznak, a nemesnek és nemtelennek. Az emberiség nagyjainak rendeltetése, hogy küzdjenek az emberiségért. Nagy eszmékért lelkesedni, az emberiségért küzdeni, ez az emberi lélek isteni vonása; e küzdelemben elbukni, ez a nemes lélek tragikuma; de ez az elbukás nem csüggeszt, hanem felemel, mert nemes küzdelemben elbukni a nemes lélek büszkesége.

Az ember tragédiája először 1861-ben jelent meg a Kisfaludy-társaság kiadásában, utoljára Alexander Bernát kitünő magyarázatával és jegyzeteivel 1910-ben. A közbeeső félszázad alatt számos dísz- és népies kiadást ért meg e munka, melyek közül kiemelendő a Zichy Mihály 20 remek fénymetszetével illusztrált díszkiadás (1880). De nemcsak nálunk, hanem a külföldön is nagy tetszést aratott Madách remek alkotása. Németre nyolczan fordították; ezenkívül megjelent franczia, cseh, szerb, holland és latin nyelven is. 1883-ban Paulay Ede színre alkalmazta és azóta a budapesti Nemzeti Szinházban és vidéki színpadjainkon folyton fényes sikerrel adják, sőt németül a bécsi, berlini és prágai színpadokon is nagy diadalt aratott. Arczképét vármegyéje festette meg díszterme számára, szobra és sírboltja érdekében még folynak a gyűjtések.

Madách János. *Madách* János (Sztregovai és Kelecsényi) megyei alispán. 1649-ben a nyitramegyei gyűlésen a nógrádi főispánt képviselte. 1652-ben Nógrád vármegye jegyzője lett, az 1659—60-as országgyűlésen pedig megyéjét képviselte és az ő közreműködésével hozták az 1659: XLV. törvényczikket. 1666—68-ig Nógrád vármegye alispánja volt. Ifjúságában a katonai pályára készülvén, Wesselényi Ferencz hadseregében szolgált, a ki őt később is nagyrabecsülte és 1669-ben bírótársul választotta meg maga mellé. Meghalt 1669-ben.

Madách János (Sztregovai és Kelecsényi) vitéz harczos és törvényhozó, a ki már fiatal korában Füleken (1676-ban és 1678-ban) több szerencsés harczot vívott a törökökkel, valamint Buda visszafoglalása alkalmával is kitüntette magát, mikor a törököktől egy zászlót is elfoglalt. 1682-ben korponai kapitány lett, 1684-ben a hontmegyei nemesi fölkelés vezére, 1687-ben Hontmegyének országgyűlési követe és ezenkívül többször járt Zólyom-, Nógrádmegyék követeként a nádornál, országbírónál és a herczegprímásnál. Meghalt 1697 körül. Tőle származik az 1681 : XXV. és XXVI. törvényczikkek nagy része. Madách János.

Madách János (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) nagy műveltségű férfiú, ki buzgó protestánsként nagy szerepet játszott korának a protestánsok vallásszabadsága érdekében vívott küzdelmeiben és többször járt hitfelekezetének követeként Bécsben. Meghalt 1768 május 17-én. Madách János.

Tótnyelvű költeményei az Evangelićky Funebralban és a Tranoscius, Cythara Sanctorumban jelentek meg. Ezeken kívül latin és magyar verseket is írt, melyek az alsósztregovai levéltárban vannak.

Madách Pál (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) Madách Imre költő öcscse, szül. 1827-ben Alsósztregován. 1846—47-ben Nógrád vármegye tiszteletbeli aljegyzője, 1848-ban másod-alispánja volt. 1849-ben Debreczenbe ment, hol szolgálatait Kossuthnak ajánlotta fel. Résztvett a bicskei és isaszegi ütközetben; de gyenge szervezete nem bírta a katonai élct nehéz szolgálatait. Futártisztként egy kiküldetés alkalmával tüdőgyúlladásba esett és 1849-ben meghalt. Egy érdekes naplótöredéket és több elbeszélést hagyott hátra. Madách Pál.

Madách Sándor (Alsó-Sztregovai és Kiskelecsényi) megyei főügyész, szül. 1756-ban. 1787-ben Nógrád vármegye főügyésze lett. Kétszer résztvett az országgyűlésen. 1796-ban alispánnak is jelölték. Meghalt 1814 deczember 16-án Pesten. Nagy képzettségű, mély, tudományos készültségű jogtudós volt. Felépíttette az 1758-ban leégett alsósztregovai kastélyt, összegyűjtötte a család régi okleveleit, rendezte a családi levéltárat, megalapította a sztregovai könyvtárt. Számos latin nyelven írt munkájának kéziratát a sztregovai levéltár őrzi. Madách Sándor.

Majer Károly ügyvéd, szül. 1830-ban Nőtincsen. Élénk részt vett a katholikus mozgalmakban. Az ötvenes években a belgiumi katholikus gyűléseken több feltűnést keltő szónoklatot mondott és nagy tevékenységet fejtett ki 1871-ben a kath. autonomiai kongresszus munkálataiban is. Érdemeiért a Szent László-társulat megválasztotta elnökének. Meghalt Nőtincsen 1890 deczember 29-én. Majer Károly.

Több beszélyt és czikket írt a Pesti Naplóba, Hölgyfutárba, Divatcsarnokba, a Kelet népébe stb. Munkái: A fekete tulipán. Regény Dumas Sándortól. Francziából ford. Pest, 1851. — Lacordaire egyházi beszéde. Francziából ford. U. o. 1853. — A kereszténység bölcsészeti tanulmányozása. Nicolas Ágost után francziából. U. o. 1860—62. Három kötet.

Majtényi Gyula balassagyarmati állami főgimnáziumi tanár, több lapba írt czikkeket. 1910 szeptember hava óta a Nógrádi Hirlap felelős szerkesztője. Majtényi Gyula.

Margócsy József ág. h. ev. főesperes, szül. 1837-ben Losoncztugáron. 1859-ben a losonczi gimnázium tanára, 1864-ben kecskeméti, 1866-ban irsai lelkész lett. 1878-ban a pesti egyházmegye főesperese. 1880-ban Losonczon pap lett. Margócsy József.

Költeményein, czikkein, egyházi beszédein és több népiskolai tankönyvön kívül, megírta *A losonczi evang. egyház történetét* (Losoncz, 1886), szerkesztette és kiadta a *Protestáns egyházi Beszédtár* kilencz kötetét (1870-től) és sajtó alá rendezte Győry Vilmos egyházi beszédeinek II. kötetét.

Margócsy Kálmán ág. h. ev. lelkész, M. József öcscse, szül. 1848-ban Losoncztugáron. Tanulmányai befejezése után Dunaegyházán lett lelkész. Margócsy Kálmán.

Több czikket (Két év Petőfi gyermekkori életéből, 1868) és egyházi beszédet írt. — Munkái: Magyar és tót szavak a konfirmácziói oktatáshoz. Rózsahegy, 1897. — Ott vagyunk, a hol a part szakad. Ujpest.

Matyó Sándor tanár, szül. Salgótarjánban 1876-ban. A papi pályára lépett, de ezt odahagyván, a budapesti egyetemen a magyar és latin nyelvészetet hallgatta. 1900-ban kinevezték rendes tanárnak a szentesi állami főgimnáziumhoz. Matyó Sándor.

Munkája: Bolyai Farkas mint drámaíró. Salgótarján, 1898.

Mezey Gyula gazdasági akadémiai tanár, gazdasági író, szül. 1861-ben Balassagyarmaton. 1883-ban a magyaróvári gazdasági akadémián tanársegéd lett. 1886-ban doczensnek nevezték ki. Ebben az időben hosszabb európai tanulmányútat tett a gazdasági oktatásügy és a magvizsgáló állomások tanulmányozása céljából. 1893-ban rendkívüli tanár lett, a mikor Délfrancziaországba küldték a szőlőmívelés tanulmányozására. 1896 óta rendes tanár a magyaróvári gazdasági akadémián, tiszteletbeli elnöke a gazdasági akadémiai Mezey Gyula.

hallgatók gazdasági egyletének, levelezőtagja a mosonvármegyei gazdasági egyesületnek és tagja a magyaróvári Széchenyi-kör igazgatóválasztmányának.

Számos mezőgazdasági czikkén kívül, munkái: Vetőmagcsávázási kísérletek. Magyaróvár, 1889. — Jelentése a múlt év őszén tett külföldi tanulmányútjáról. Kiadja a m. kir. földmívelésügyi minisztérium. Budapest, 1890. — A dohány mozaik-betegsége. Magyaróvár, 1890. — A white-rot, vagy a szőlő fakórothadása. Budapest, 1891. — A Jensen-féle porüszög elleni védekezés. Magyaróvár, 1891. — A szőlő black-rot betegsége. Budapest, 1892. — A szőlő peronospora-betegsége. Magyaróvár, 1895. — Szőlőbetegségek. U. o. 1895. Nyolcz színes táblával és 85 szövegrajzzal. — Védekezés a fontosabb szőlőbetegségek ellen. Budapest, 1895. — 1892 óta a Köztelek gazdasági, növénytani rovatainak vezetője. A Pallas Nagy Lexikonában ő írta a gazdasági, növénytani, szőlőmívelési czikkeket.

Mikó Pál.

Mikó Pál dr. állami gimnáziumi tanár, szül. Losonczon 1870-ben. 1897-ben a bártfai állami gimnáziumhoz neveztek ki tanárnak. Számos nyelvészeti czikke jelent meg a M. Nyelvőrben. Jelenleg az Akadémia szótárához gyűjt adatokat.

Munkája: Női magyar stílus a XVII. században. Nyelvészeti értekezés. 1896.

Mikovinyi Sámuel.

Mikovinyi Sámuel mérnök, udvari építész és császári udvari tanácsos, szül. 1700-ban Ábelfalván. A jenai egyetemen tanult. Udvari építész, később magyar királyi építész lett. A berlini akadémia tagja volt. Hazánkban több hidat, útat és gépeket épített. A budai királyi palotát 1749 április 13-án az ő tervei szerint kezdték építeni. III. Károly király megbízta, hogy Bél Mátyás *Notitia Hungariae* czímű munkája számára magyarország megyéinek térképeit készítse el. Ezek közűl meg is jelent Bars-, Hont-, Nyitra-, Nógrád-, Turócz-, Zala- és Pozsony vármegyék térképe, de a többi elveszett. Ugyancsak a Not. Hung.-ban jelent meg (1735—36) két földrajzi czikke. Írt a kör négyszögesítéséről is.

Mikszáth Kálmán.

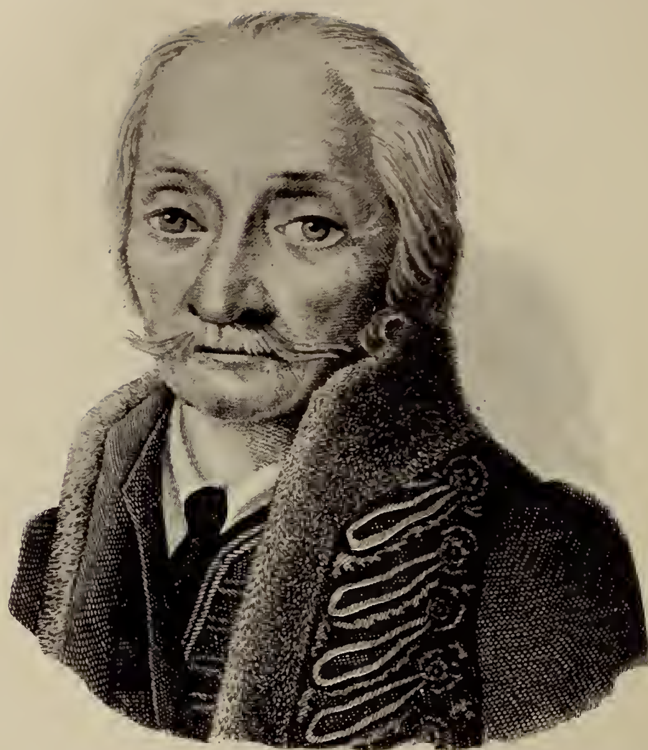
Mikszáth Kálmán író, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-társaságok tagja, született 1849 január 16-án Szklabonyán, melyet később Kürtabonynak, majd Mikszáth írói jubileuma alkalmából belügyminiszteri engedélylyel Mikszáthfalvának neveztek el. Gimnáziumi tanulmányait Rimaszombatban kezdte, a két felső osztályt Selmeczbányán végezte. Különösen anyja kivánságára taníttatták tovább, a kinek egy barátnője állítólag azt jósolta, hogy fiából olyan híres ember lesz, hogy tiszteletére kivilágítják majd Balassagyarmatot. Az ifjú Mikszáth az érettségi után Pestre került a jogi egyetemre, de csakhamar visszatért megyéjébe, hogy hivatalt vállaljon és esküdt lett Veres Pál akkori alispán mellett. Éles megfigyelőtehetségével itt tanulmányozta először a megye speciális irányú igazságszolgáltatását, megismerkedett a vármegye kis-királyaival, fiskálisaival, avult nézetű és eredeti észjárású alakjaival, a kikkel később műveiben gyakran találkozunk. Már ekkor megpróbálkozott az irodalommal a Vadnay Károly »Fővárosi Lapok«-jában, de nem nagy sikerrel. Az 1873-iki resturáczió alkalmával aljegyzőségre pályázott, de kellő összeköttetések hiánya miatt elbukott. Ekkor a megyei hivatali pályáról teljesen lemondván, Pestre ment, azzal a szándékkal, hogy teljesen az irodalomnak szenteli magát. Itt a Magyar Néplapnál szerkesztői állást kapott, hol két évig működött, majd más napilapoknál is dolgozott; de még mindig kevés reménye volt jövője iránt, mert első könyve, az *Elbeszélések* (1874, 2 köt.) nem részesült valami kedvező fogadtatásban. A kritikától elkedvetlenítve, tehetségében nem bízva, adta ki második munkáját *Még újabb fény- és árnyképek* czím alatt (1878), mely műve felhívta reá azoknak a figyelmét, a kik őt az ekkor Szegeden megindúlt Szegedi Napló szerkesztőségébe főmunkatársul meghívták. Mikszáth Szegeden aratta első nagyobb sikereit. 1878—80-ig tartózkodott itt. Itt találta az 1879-iki nagy árvíz, ezeknek a szomorú időknek változatos, mozgalmas eseményei, Tisza Lajosnak királyi biztossága, kiről *Tisza Lajos és udvara Szegeden* czímű munkáját írta (1880) stb., számos új tárgyat szolgáltattak Mikszáth kitünő megfigyelő talentumának; a napi események és ismert személyek aktualitása pedig csak emelték karczolatainak érdekességét. Tehetségének eredetisége, szeretetreméltó egyénisége, szatirikus hajlama teljes pompájában kezdtek már írásaiban kibontakozni és a figyelem már feléje fordult.

1884-ben Mikszáth újra visszatért Pestre, hol a *Budapest* czímű napilaphoz akart elszerződni. Ekkor történt, hogy a Pesti Hirlap Kenedi Géza vezetése alatt egészen új munkatársakkal szervezkedett és Borostyáni Nándor, a főszerkesztő 70 forint havi fizetéssel szerződtette Mikszáthot a Pesti Hirlaphoz, hol a parlament tárgyalásairól *Scarron* álnév alatt írt sorozatos karczolataival csakhamar megnyerte a közönség tetszését. E vidám, szatirikus karczolatok *Apróságok a Házból* czímmel jelentek meg. Ezeket követte a *Honatyáink*, *A t.*

Madách Imre ideiglenes sirboltja Alsósztregován.

Mocsáry Antal.

Mikszáth Kálmán.

Házból, majd a *Klub és folyosó* czímű folytatólagos *karczolat* sorozatai, melyekkel e műfajnak megteremtője lett. »Éles tolla, tiszteletet, szeretetet, de egyúttal félelmet is gerjesztett politikus olvasóiban.« Ez alatt az idő alatt adta ki egymásután legkitünőbb, halhatatlan alkotásait is, *A tót atyafiakat* (1881) és *A jó palóczokat* (1882), melyek nyelvük eredetiségével, előadásuk bájával és szelid humorával, kitünően megfigyelt alakjaikkal és egyszerű, de mesterien előadott történetükkel Mikszáth nevét egyszerre országszerte híressé tették. Most már egymásután jelentek meg elbeszélései, rajzai és regényei, melyekben különösen a nép- és vármegyei életet, a vidéki kisnemes osztálynak, a »gentry«-nek erényeit és hibáit festi kitünő meglátással és humorral. Budapesten a társaságba Veres Pálné és leánya vitték be, kik ez időben irodalmi estélyeket rendeztek. Mikszáth, bár akkor nem szeretett társaságba járni, e körben oly jól érezte magát, hogy először életében, ő is odaült a felolvasó asztalhoz. De nemcsak a nagyközönségnek lett Mikszáth legkedveltebb elbeszélője, hanem a szépirodalmi és tudós társaságok is elismerték írói érdemeit: a Petőfi-társaság 1881-ben, a Kisfaludy-társaság 1882-ben választotta tagjául. 1889-ben az Akadémiának levelező-, 1910-ben tiszteletbeli tagja lett.

Mint sok jeles írónkat, őt is vonzotta a politika. Tisza Kálmán miniszterelnök, ki a költőt nagyrabecsülte, 1887-ben az erdélyi ilyefalvai kerületben jelölte, a hol meg is választották. Ez idő óta megszakítás nélkül képviselő volt.

Mikszáth 1898-ban lépett ki a Pesti Hirlap szerkesztőségéből, hogy átvegye az Országos Hirlap főszerkesztői tisztségét, mikor azonban a lap megszűnt (1899 január 24.), Mikszáth újra visszatért a Pesti Hirlaphoz. Azóta elbeszéléseinek és regényeinek nagy része is e lap hasábjain jelent meg. 1888 óta szerkesztette az Egyetemes Regénytár *Almanachját*, melynek bevezetését — rendesen valamely aktuláis irodalmi kérdésről — mindig ő írta. A Franklin-társulat őt bízta meg a *Magyar Regénytár* szerkesztésével, melynek kötetei elé ő írta a bevezető tanulmányt. Ezek közül különösen a *Kemény Zsigmondról*, *Pálfy Albertről* és a *Beöthy Lászlóról* szólók nagy megértéssel, éles meglátással és meleg szeretettel vannak írva. Ugyancsak megírta *Jókai Mórnak* — kivel szoros barátságban állott — életrajzát is két kötetben (1906), melyet a kritika némely pontatlanságáért és bizalmas hangjáért megtámadott ugyan, de így is egyik legbecsesebb alkotása marad a költőnek.

Országos népszerűségét, a nemzetnek iránta való szeretetét és nagyrabecsülését legjobban bizonyítja az a fényes ünnep, melyet 40-éves írói jubileuma alkalmával az egész országban rendeztek. Ez alkalommal nemzeti adakozásból megvásárolták a költőnek horpácsi birtokával határos borsosberényi Szomolya-pusztát, az egyetem bölcsészeti fakultása dísztoktorrá avatta, a Magyar Tudományos Akadémia tisztcletbeli tagjának választotta meg, összes műveiből nemzeti díszkiadást rendeztek, a király pedig érdemeiért a Szent István-renddel tüntette ki. A magyar nők is részt kértek a nagy író jubileumából. Kieszközölték, hogy szülőfaluja Mikszáthfalva nevet kapjon. »A jó palóczok« alakjaiból műkedvelőkkel díszelőadást rendeztek az Urániában. Szülőmegyéje Mikszáth nevére sok alapítványt tett. Horpácsi birtokán akarta Mikszáth ezután folytatni sikerekben gazdag írói működését; itt akart csendes, békés nyugalomban élni és dolgozni tovább a nemzet számára. Fel is építtette görögstílü tuskulánumát. Lázas buzgósággal ültetett fákat, de a halál némi sejtelmével írta: »Sokat meséltem a közönségnek; szeretném, ha majd e fák lombjai susogásában mintegy a közönség mesélne nekem, — de akkor én már lent leszek a gyökereiknél.« Baljóslata — fájdalom — megvalósult.

Alig zajlottak le a jubileumi ünnepségek, midőn a költő Mármarosszigetre utazott, hol munkapárti programmal képviselőjelöltnek léptették fel, hogy programmbeszédét elmondja. A jubileumi ünnepségek, a választói körut, a sok beszéd a költőt annyira kifárasztották és erősen meg is fázott, hogy utját félbeszakítva, kénytelen volt a fővárosba visszatérni, hol ágyba esett és családja s az orvosok leggondosabb ápolása ellenére 1910 május 28-án meghalt. Halála, mely oly váratlanul és hirtelen következett be, mélységes megdöbbenést keltett nemcsak az országban, hanem a külföldön is. A mily meleg szeretettel ünnepelte az egész ország a költőt jubileuma alkalmával, épp olyan impozánsan nyilvánult meg a nemzet részvéte a költő iránt való gyászában. A kormány Mikszáthot a nemzet halottjának tekintette és államköltségen temette

el. Halála után néhány hónappal a nógrádmegyei kis falu végén álló szerény, szalmafödelű házat, melyben Mikszáth gyermekéveit töltötte, a magyar nők emléktáblával jelölték meg.

Mikszáth a magyar szépirodalomnak egyik legkiválóbb és Jókai mellett legnépszerűbb alakja, a kivel egyéniségének nagyon sok rokonvonása is van. Mesélő tehetségre alig van hozzá fogható a világirodalom mai művelői között. Derült, nemes világfelfogása, bámulatosan megfigyelt és rendkívüli élethűséggel megrajzolt alakjai, előadásának egyszerű hangja, magyar látása és gondolkodása és különösen művészi tökéletességű nyelve azok a tulajdonok, a melyeknek nagy hatását és rendkívüli népszerűségét köszönhette. Nem tartozik azok közé, a kik az élet és a társadalom nagy átalakító problémáival foglalkoznak, de a magyar vidéki társadalomnak erényeit, és félszegségeit, a vármegyei életet, a népnek, a kisembereknek jelentéktelen, apró dolgokban megnyilvánuló lélek- és érzelemvilágát senki nála hívebben nem festette a magyar irodalomban. Tehetsége különösen a novellákban tündököl, melyek közül néhány a világirodalom gyöngyei között foglal helyet.

Neve nemcsak a hazában, hanem a külföldön is elterjedt, mert munkáit minden művelt nyelvre lefordították (svédre Oszkár svéd király fordította), úgy, hogy az egész európai irodalomban egyike a legismertebb költőknek. Roosevelt Tivadar, az Egyesült-Államok elnöke, már évek előtt olvasta egyik kiváló regényét, a Szent Péter esernyőjét és mikor 1910-ben Budapesten járt, magához kérette, hogy személyesen is megismerje. Művei a jubileumi nemzeti kiadáson kívül kétszer jelentek meg összegyűjtve. Először 12 kötetben (1889—96) *M. K. összegyűjtött munkái* czím alatt, azután 1900-ban *M. K. munkái. Új sorozat* — czímmel.

A már említetteken kívül legnevezetesebb művei: *Kavicsok.* Elbeszélések. 1883. — *Az apró gentry és a nép.* Harmincz kis elbeszélés. 1884. — *Nemzetes uraimék.* (Első regénye 1884.) — *A tekintetes vármegye* (1885). — *A lohinai fű* (1886). — *A beszélő köntös* (1889). — *A galamb a kalitkában* (1892). — *Szent Péter esernyője* (1895). — *Besztercze ostroma* (1895). — *Kisértet Lublón* (1896). — *Prakovszky, a siket kovács* (1897). — *Uj Zrinyiász.* Társadalmi és politikai szatirikus rajz (1898). — *Különös házasság* (1900). — *A szelistyei asszonyok* (1901). — *A fészer regényei* (1901). — *A Noszti fiu esete Tót Marival.* — *A sipirica.* — *Világit éjjel a Szentjánosbogár is.* — *A gazember* stb.

Mocsáry András.

Mocsáry András (Bocsári) szül. Gergén 1791., meghalt 1855. Egyideig Borsod megyében szolgabíró; 1842-ben beutazta Németországot, Párist, Londont és Rómát. Munkája: Beszéd a tiszti választásról. Pest, 1825.

Mocsáry Antal.

Mocsáry Antal (Bocsári) főszolgabíró, szül. 1757 szeptember 18-án. 1790-ben Nógrád megye főszolgabírája lett, 1800-ban főbiztos. Barátságban állott korának nevezetesebb íróival, Kazinczyval, Fáy Andrással és Vitkovics Mihálylyal. Nejének halála után 1803-ban Lapújtőre vonult vissza, hol az irodalommal és tudományokkal foglalkozva töltötte életét. Meghalt 1832 május 24-én Lapújtőn. Ő volt vármegyéjének első tudós monográfusa, kinek műve ma is forrásmunka.

Munkái: Az emberi sors meggondolásából származott elmélkedései és fohászkodásai egy magát igazán megesmért szívnek. Pest, 1800. Németül is. U. o. 1800. — Egy római történet, barátaimért. Buda, 1804. — A tisztelt barátság, vagyis: Aurelius és Martzia érzékeny történetei, de csak: érzékenyekért versekben. Buda, 1805. — A Vág vizének áradása Nyitra vármegyében a pöstyéni fürdőben... versekbe foglaltatott. Pest.— *Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statisztikai esmertetése.* U. o. 1826. Négy kötet.

Mocsáry Dániel.

Mocsáry Dániel (Bocsári) cs. és kir. kamarás, szül. 1796 junius 5-én Lapújtőn. 1816—20-ig magyar királyi testőr volt. Meghalt 1874 márczius 5-én.

Műve: Meine seltene Audienz bei Ihrer Majestät, der verwitweten Kaiserin und Königin Carolina Augusta in Wien, den November 1869. Losoncz, 1873.

Mocsáry Lajos.

Mocsáry Lajos (Bocsári), országgyűlési képviselő és publiczista, született Kurtányban, 1826 októberében. A jogot Pesten végezte. 1861-ben megválasztották képviselőnek, mire a felirati párthoz csatlakozott. 1867—69-ig Borsod megye alispánja és Miskolcz képviselője volt. 1874-ben Kecskemét városa küldte be a parlamentbe szélsőbaloldali programmal és ez idő óta a pártnak egyik legtekintélyesebb tagja, hosszabb ideig elnöke is volt. Később a karánsebesi kerület választotta meg képviselőjének. Jelenleg Borsod megyében, Andornakon él.

A politikai napilapokban közölt számos vezérczikkén és közleményeken kívül munkái: A magyar társasélet. Pest, 1855. — Nemzetiség. Bécs, 1858. — Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában. Pest, 1860. — A kérdések kérdése. U. o. 1866. — Egy baloldali programm. Eger, 1869. — A reformpárt. Budapest, 1872. — Közjogi vita. U. o. 1872. — Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. U. o. 1886. — A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla »A régi Magyarország« cz. munkájára. U. o. 1889. — A függetlenségi párt. U. o.

1890. — Az állami közigazgatás. U. o. 1890. — A közösügyi rendszer zárszámadása 1891. U. o. 1892. —*Műkedvelő* cz. (1 felv.) vígjátékát előadták Pesten 1846 ápr. 25-én.

Mocsáry László (Bocsári) szül. 1689-ben, meghalt Gergén 1757-ben. Munkái: Astrologia. Apocalipsis. Ezek a sárospataki kollégium könyvtárában vannak. Az édenkertének kultsa, melylyel az Isten kegyelmének mértékéhez képest az Ó és Uj Testamentumi Irásokra néző Commentáriumok hasonlatosságára készített és némelylyeknek kivánságára kiadott a Magyar koronákk egygyik Tagja Idősbbik Mocsáry László, Anno Christi 1753. aetatis vero suae hatvanöt. Mocsáry László.

Moldoványi István dr. kir. iparfelügyelő, szül. 1871-ben, Balassagyarmaton. A mezőgazdasági chemia tanulmányozása czéljából, a földmívelésügyi minisztérium külföldi tanulmányútra küldte. 1896-ban a kereskedelemügyi minisztériumba nevezték ki. Jelenleg kir. ipari főfelügyelő. Moldoványi István.

Munkái: Adatok a jód oldhatóságához. Budapest, 1892. — A tinkturákról. U. o. 1893. Az extraktumokról. U. o. 1894. — Az első magyar orvosi könyv. U. o. 1894. — A közgazdasági válság-elméletek története. U. o. 1879. — Die Entstehung der Monarchie in Ungarn. U. o. 1898. — A munkások érdekképviselete. U. o. 1898. — Ipari döntvénytár. U. o. 1898. — A magyar iparfelügyelői intézmény fejlődése. U. o. 1899. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőkről. U. o. 1899. —Az 1893. évi XXVII. törvényczikk. U. o. 1899. — A bécsi községi munkaközvetítőintézet. U. o. 1899. — Az ipari és kereskedelmi segédszemélyzet jogviszonya a munkaadóhoz. U. o. 1900.

Moravcsik Ernő Emil, orvos, egyetemi rendes tanár, szül. 1858 márcz. 16-án, Béren. A középiskolákat Aszódon és Iglón, az orvosi tudományokat a budapesti egyetemen végezte 1881-ben. 1882—83-ig a Rókus-kórházban segédorvos volt. Miután az egyetem elmekórtani tanszékén hat évig tanársegédként működött, 1887-ben a budapesti egyetemen az elmekór- és gyógytan magántanára lett és az igazságügyminisztérium megbízta a pesti kir. törvényszék megfigyelő-osztályának vezetésével. 1892-ben a törvényszéki elmekórtan és lélektan rendkívüli tanára, 1902-ben nyilvános rendes egyetemi tanár lett. Az 1892-ben, Brüsselben tartott nemzetközi bűnügyi embertani kongresszus tiszteletbeli elnöke volt. 1886-ban az orvosegyesület jegyzőjének, majd titkárának választotta. Tagja a törvényszéki orvosi vizsgáló-bizottságnak és a magyar jogászegylet börtönügyi bizottságának. Moravcsik Ernő.

Számos orvostudományi, különösen elmegyógyászati értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban, melyeken kívül nevezetesebb munkái: A női ivarszervek elephantiásisának két esete. Budapest, 1883. — Vizsgálatok a tuberculosis körül U. o. 1883. — A bujakóros psychosisokról három eset kapcsán. U. o. 1884. — Az elmebetegségek tankönyve. Krafft Ebing után németből ford. U. o. 1885. — A gyakorlati elmekórtan vázlata, különös tekintettel az elmebetegekre vonatkozó hazai törvényeink s miniszteri rendeletekre. U. o. 1888. — Előadások az idegrendszer betegségeiről. III. köt. Charcot I. M. után ford. U. o. 1889. — A gyakorlati orvostan haladása. U. o. 1890. — Az orvosi nevelés kézikönyve. U. o. 1891. — Az elmebeli állapotok megfigyelésénél szem előtt tartandó főbb iránypontok. U. o. 1891. — A perlekedő tébolyodottságról. U. o. 1893. — Kétes elmeállapotok a törvényszék előtt. U. o. 1894. — A gyermekkorban levő büntetésekről. U. o. 1896. — A polgári törvényszék tervezete orvosi szempontból. U. o. 1901. — Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban. U. o. 1901.

Moravcsik Géza, főreáliskolai tanár, szül. 1855-ben Béren. 1876-ban a szarvasi gimnáziumban a magyar irodalom tanára lett. Itt elnöke volt a Vajda-körnek és igazgatója a magán polgári leányiskolának. 1892-ben a székesfehérvári, 1893-ban a budapesti VI. kerületi főreáliskolához helyezték át rendes tanárnak. 1898-ban az Országos M. Kir. Zeneakadémia titkára és tanára lett. Moravcsik Géza.

Munkái: Obernyik Károly. Tanulmány. Budapest, 1889. — Voltaire Zaire-ja. Tanulmány. Bpest, 1894. — Balzac Honoré Elbeszéléseiből. Francziából ford. U. o. 1895. Olcsó Könyvtár 346. — Szemelvények Arany János Toldi szerelme cz. époszából. Rendezte és bevezetéssel ellátta. Magyar Könyvtár 101—105. — Buda hálála. Hun rege. Irta Arany János. Bevezetéssel ellátta. Magyar Könyvtár 131—139. — A magyar történeti dalmű. Tanulmány. Bpest, 1906. — Shakespeare és a zene. Tanulmány. Bpest, 1910. (Magyar Shakespeare-Tár.)

Moravcsik Gyuláné (Vladár Boriska), szül. 1866-ban Szirákon. 1888-ban nőül ment Moravcsik Gyula (irói néven Béri Gyula) budapesti ügyvédhez és íróhoz. Több elbeszélést stb. írt a fővárosi és vidéki szépirodalmi lapokba. Moravcsik Gyuláné.

Munkái: A ki a hitét eladta. Elbeszélés. Budapest, 1898. — Az öreg pap hagyatéka. Elbeszélés. U. o. 1898. — Gróf Teleki Józsefné Roth Johanna. 1741—1819. U. o. 1899.

Nagy Iván (Felső-Győri) képviselőházi naplószerkesztő, történetíró, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, született 1824 jún. 18-án Balassagyarmaton. A jogot a pozsonyi jogakadémián elvégezvén, ugyanitt királyi táblai jegyző lett. A szabadságharczot honvédként küzdötte végig. Résztvett Jellasich visszaverésében, a déli felkelők elleni harczban, az aradi és főhadnagyként a temesvári csatában. — A fegyverletétel után hosszabb ideig bújdosott, míg végre a nagyoroszi gróf Nagy Iván.

Berchthold-családnál nevelői állást vállalt és velök Olaszországba utazott. Ebben az időben az Akadémia a velenczei Marciana-könyvtárban található magyar vonatkozású okiratok lemásolásával bízta meg. Midőn innen 1852-ben hazatérhetett, egy ideig Balassagyarmaton telepedett le, hol ügyvédi irodát nyitott és itt élt, míg az Akadémia a pesti egyetemi könyvtárhoz nevezte ki tisztnek (1855). Ebben az állásában írta legnevezetesebb munkáját, a 13 kötetes *Magyarország családai czímerekkel és leszármazási táblákkal* czímű művét (1857—68), melyet a M. Tud. Akadémia 1869-ben a Marczibányi mellékjutalommal tüntetett ki. Az 1867-ben megalakúlt Történelmi Társulatnak választmányi tagja lett és maradt haláláig. 1870-ben kinevezték a képviselőház naplójának szerkesztőjévé, mely tisztségét azonban nem viselhette sokáig, mert a sok munka miatt megbetegedvén, 1878-ban nyugdíjaztatta magát és Horpácsi birtokára vonult vissza. Egészsége javulván, Nógrád vármegye megbízta a vármegye monográfiájának megírásával és most ennek szentelte minden idejét. Az időközben megalakúlt Magyar heraldikai és genealógiai társaság alelnökének választotta, melynek 1886-iki közgyűlésén elnökölt. 1891-ben megalapította a nógrádmegyei Múzeum-társaságot, melynek gazdag könyvtárát ajándékozta. Fiának váratlan halála nagyon lesujtotta a különben is beteges tudóst. Régi rheumájához szembaj is járult és 1898 okt. 16-án meghalt Horpácson, anélkül, hogy a vármegye monografiáját megírhatta volna. A M. Tud. Akadémia 1858-ban levelező, 1874 máj. 21-én rendes tagjának választotta meg. Horpácsi lakóházát, mely jelenleg már rossz állapotban van, emléktáblával jelölték meg.

Történeti értekezéseinek, ismertetéseinek és czikkeinek száma felülmulja a kétszázat. Az említett főművén kívül legnevezetesebb munkái : A Lubellei és Kisfaludi Lipthay család nemzedékrendje és oklevelei. Budapest, 1858. — Komáromy Jánosnak törökországi Diariumja s exprientiája . . . U. o. 1861. — Késmárki Thököly Imre Naplója. 1693—1694. U. o. 1863. — Tanulmányok a várrendszer némely viszonyairól. U. o. 1866. — Rhédei László történeti maradványai. 1658—1663. U. o. 1871. — A gróf Zichy-család okmánytára. U. o. 1871—1874. I.—IV. kötet. — Emlékbeszéd Érdy János felett. U. o. 1873. — Egy főbenjáró per a XVIII. századból. U. o. 1873. — Magyar diplomatiai emlékek Mátyás király korából 1458—1490. U. o. 1875—1878. Négy kötet. — Az utolsó Árpádházi király trónralépte. U. o. 1876. — Brutus Mihály magyar Historiája. U. o. 1877. Három kötet. — J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch . . . IV. Band. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern. Nürnberg, 1885—86. — Emlékbeszéd Kacskovics Lajos levelező-tagról. U. o. 1893. — Balassa-Gyarmat. Balassagyarmat, 1894. — Nógrád vármegye története. I. k. 1000—1544. U. o. — Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. Budapest, 1897. — Szerkesztette és kiadta a Magyar Tudományos Értekező cz. havi folyóiratot, 1862—1863-ig és az országgyűlés képviselőházának Naplóját, 1869—78-ig. Ötvenkilencz hatalmas kötet. Halála után emlékének fenntartására Komáromy András és Pettkó Béla egy genealogiai folyóiratot alapítottak *Nagy Iván* czímmel, mely 1899 óta havonkint jelent meg, de megszűnt.

Nagy Mihály.

Nagy Mihály (Benke-Patonyi), Nógrád vármegye alispánja. Ifjabb korában lírai és humoros költeményeket írt némely fővárosi lapokba Don Miguel álnév alatt. Az 1870-es években a Nógrádi Lapokba több tárczát, vezérczikket és az Ipoly szabályozásáról czikksorozatot írt. A szécsényi országgyűlés 200 éves fordulója alkalmával 1905-ben kiadott emlékfüzetbe »Nógrád vármegye II. Rákóczi Ferencz korában, a szécsényi országgyűlésig« czímen hosszabb történeti tanulmányt közölt.

Némethi Kálmán.

Némethi (írói néven Némäti) Kálmán, a magyarok eredetének kutatója, született Szécsényben, 1855-ben. A bölcsészetet a budapesti egyetemen végezte, hol egy Rousseauról írt neveléstani értekezésével pályadíjat nyert. Ezután több helyen nevelő volt, így gróf Zichy Gyula pécsi püspököt is ő tanította fiatal korában (1886—87). Ezután a *Rohonczi-Kódex* néven ismert »Magyar imádságok« ősírásainak megfejtésével foglalkozott. 1889 óta a vegetárius életmódra adta magát, majd 1890 deczembertől 1891 októberig a Mátra-hegyvidékhez tartozó ágasvári barlangban remete módra élt ; de végre is szakított ez élettel és öcsese közbenjárásával 1894 óta a budapesti posta- és távirda igazgatóságnál könyvtárőr. Hivatalos elfoglaltságán kívül szabad idejét nemzettörténelmi tanulmányoknak szenteli és e czélból tanulmányútat tett 1897-ben Kairóba, a hol a pogánykori hun—magyar vallásnak eredetét s a Kézai krónika nemzeti hagyományának igazát kutatta. 1889—1900-ban Londonban, a brit muzeumban, két esztendőn át tanulmányozta a hieroglif meg az ékjegyű irodalmat. — Kossuth Ferencz keresk. miniszter 1908 márczius 10-én kiküldötte a Hiung-nu tanulmányútra és 1909 szeptember 10-ig, 18 hónap alatt Páris, Berlin, Szent-Pétervár, London meg München könyvtáraiban és muzeumaiban rendszeresen felkutatta a Hiung-nu

irodalmat. Nyelvismereteit folyton gyarapítva, jártas Európa és Ázsia összes modern meg klasszikus nyelveiben : latin, görög, ótörök, mongol, angol, franczia, orosz, bolgár, tót, német nyelvekből fordít s most tanulmányozza a chinai nyelvet

Munkái : Táplálkozásunk örvénye. Budapest 1894. — Weltanschauung der Vegetarier. Diätgesetz. Eine Sittenstudie von K. Námäti. Budapest. 1896. — *A magyar ősirodalmi kutatásából nyomtatásban megjelent:* Rohonczi Kódex Tantétel. Budapesten 1892. — Nemzettörténelmi értekezései közül nevezetesebbek : Kazár tantétel 1892. — Nemzetiségünk elvei 1893. — Hazánk elvei 1894. — Nagy-Magyarország Baskir-titka. 1901. — Nemzettörténelmünk Árpád előtt. 1905. — Nemzettörténelmünk Ugor kútfője a görög irodalomban. 1906. — Árpád népének hét törzse Hun volt. 1907. — Teofülaktosz görög okmánya az ó-török államtörténelem eredetéről. 1908. — A Hiung-nu = Hun azonosság földrajzi bizonyítékai. 1909. — Ez a munkája angol nyelven is megjelent az Asiatic Quarterly Review 1910. évi áprilisi számában következő czím alatt : »The historic-geographical proofs of the Hiung-nu = Hun dentity«. — Német nyelven pedig önállóan : Die historisch-geographischen Beweise der Hiung-nu = Hun Identität 1910. — Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Fölfedezte Námäti Kálmán. — A felsoroltakon kívül írt egy török-magyar szótárt, de ez nyomtatásban nem jelent meg. Azonkívül vezérczikkeket, tárczákat írt fővárosi lapokba.

Nógrádi László dr. áll. főgimnáziumi tanár, író, szül. 1871-ben Baglyasalján. Tanári oklevelét 1896-ban a budapesti egyetemen szerezte. Előbb a szolnoki főgimnáziumban tanított, jelenleg a bpesti tisztv. telepi áll. főgimnázium tanára. Nógrády László.

Szépirodalmi munkái közül a jelentősebbek (elbeszéléskötetek) : Homokbairt mesék (1. köt.), — Bödi Pál (1 köt.), Történetek (1 köt.), A király Hegymegen (1 köt.), Tavaszi beszéd (1 köt.), Elbeszélések (1 köt.) ; regények : Lázadók (1 köt.), Esztike szökése (1 köt.), Az utolsó Keővariak (1 köt.), Munkácsi nász (2 köt.). Ezeken kívül több novellája, társadalmi s kritikai czikke a fővárosi lapokban s folyóiratokban. — *Tudományos* dolgozatok : Jókai élete és költészete, Báró Kemény Zsigmond élete s költészete, Történetíróink 1820-ig, Zrinyi Miklós prózai művei, Bajza kritikai működése, Arany mint kritikus, *irodalomtörténeti* dolgozatok. Mint a budapesti magyar Gyermektanulmányi-Társaság adatgyűjtő szakosztályának elnöke, írt több önálló kutatáson alapuló *gyermek-psychologiai* tanulmányt, ezek közül felemlítendő : Adatok a gyermek érdeklődésének lélektanához ; A gyermektanulmányozás ; Kis emberek vallomásai ; A legérdekesebb probléma ; Adatok a gyermek egyéniségéhez ; A gyermektanulmányozás a középiskolában ; Problema-e a gyermek ; A középiskoláról. Ezekenkívül több czikket, ismertetést napilapokba, tudod. folyóiratokba a gyermeklélektan köréből. Ifjusági irat : Séták a nagy természetben (1. kötet). Megalapította és szerkesztette az Alföldi Hirlapot.

Novák Lajos áldozópap és tanár, szül. 1842-ben Divényben. 1869-ben Budapesten lett lelkész. 1872-ben a budapesti kir. kath. gimnáziumhoz nevezték ki hittanárnak. 1902-ben ment nyugdíjba, a mikor a király arany érdemkereszttel tüntette ki. Számos történeti tanulmányt, életrajzot, költeményt, ismertetést, kritikát irt folyóiratokba és szépirodalmi lapokba. A gyermekvédelem érdekében is több czikke jelent meg. Novák Lajos.

Munkái : Falusi rossz szokások. Esztergom, 1869. — A községi iskola hátrányai az államra, társadalomra és keresztény művelődésre (Jutalmat nyert pályamunka.) Eger, 1871. — A sínai bálvány. Pest, 1873. — A zárdák és ellenségeik. U. o. 1873. — Paulai szent Vincze és a párisi első lelenczház. U. o. 1882. — A szegény gyermekek sorsa napjainkban. U. o 1883. — A szegény gyermekek sorsa és társadalmi gondozása hazánkban. U. o. 1885. — Divény hajdan és most. U. o. 1887. — Az egresi cisterci apátság története. U. o. 1892. — A budapesti első gyermekmenhely-egyesület huszonötéves működésének története. U. o. 1896. — Nagy Mária-Czell rövid története és ismertetése. U. o. 1900.

Nyáry Albert báró dr. (Nyáregyházi) volt vallás- és közoktatásügyi miniszteri fogalmazó, szül. 1871-ben Füleken. A jogot a budapesti egyetemen végezte ; később még a festésben is gyakorolta magát és Székelynek és Lotznak volt a tanítványa. Festményeit több tárlaton ki is állította. A Fejérváry-kormány kinevezése alkalmával ő volt az első tisztviselő, a ki állásáról önként lemondott. Atyjának és nagybátyjának hatása alatt korán kezdett történeti tanulmányokkal foglalkozni. 1901—2-ben pilinyi birtokán egy nagy sírmezőn ásatásokat eszközölt és ennek eredményeit a régészeti és embertani társulat ülésein ismertette. Ugyanott a czéhekről is többször értekezett. A palóczokról több czikket írt az Ethnographiába. A Történelmi Társulat felolvasó ülésein több tanulmányát olvasta fel. Szépirodalmi munkái évek óta a napilapok tárczarovatában jelentek meg. Önálló kötete 1904-ben jelent meg, »Női szivek« czím alatt, saját illusztráczióival, díszkiadásban. Választmányi tagja a Néprajzi Társaságnak, Régészeti és Embertani Társulatnak és a Barlangkutató Bizottságnak. Nyári Albert.

Munkái : Temető, királyságunk első századából. Budapest, 1902. — A pilinyi árpádkori temető. U. o. 1903. — Iglói csizmadiák és gombkötők. U. o. 1905. — A rozsnyói gombkötő czéh. U. o. 1906. — Piliny néprajzi tekintetben. U. o. 1909. — Ő szolgáltatta e munka gömörmegyei kötetének őstörténeti részéhez az adatokat.

Okolicsányi József, sziráki földbirtokos, a ki ebbeli elfoglaltsága mellett tud időt szentelni az irodalomnak is. Számos történelmi, társadalmi és közgazdasági czikket írt a hirlapokba és folyóiratokba. Ifjabb korában szépirodalommal is Okolicsányi József.

foglalkozott. Ujabban vállalkozott a nógrádi ág. h. ev. esperesség történetének a megírására, melynek 1917-re kell elkészülnie.

Munkái: A protestáns egyház gyászévtizedéből. 1671—1681. (Mutatvány a nógrádi ág. h. ev. egyházmegye megye-monografiájából.) Bgyarmat 1904. — Jelen monografiában ő írta a vármegye protestáns egyházainak történetét tárgyaló fejezetet.

Pacséri Károly. *Pacséri* Károly bölcseleti doktor, kir. tanfelügyelő, szül. 1864-ben Losonczon. Előbb a papi pályára készült. 1894-ben letette a doktorátust és ugyanez évben Bács-Bodrog vármegye segédtanfelügyelője lett. 1898-ban Nógrád vármegye kir. tanfelügyelőjévé nevezték ki, honnan Torontálmegyébe helyezték át.

A szakfolyóiratokban közölt számos paedagogiai értekezésén kívül, munkái: A Szent Imre egylet története. Budapest, 1888. — Marcus Fabius Quintilianus nevelési elveiről. Kassa, 1894. — Tanfelügyeletünk és a tanfelügyelői szakvizsgálat. Zombor, 1897. — Quintilianus és Plutarchos. Neveléstörténeti tanulmány. Budapest, 1900. — Nógrád vármegye népoktatásának története. Balassagyarmat, 1900. — Garamszeghi Lubrich Ágost élete és munkái. U. o. 1901. — Sajtó alá rendezte Lubrich »Neveléstudomány« cz. művét és szerkesztette a Nógrádmegyei Tanügy czímű folyóiratot.

Pajor István. *Pajor* István (Tótlipcsei) szül. 1821-ben Ipolynyéken. Középiskoláit Korponán, a jogot Losonczon és Pozsonyban végezte. A 40-es évek országgyűlésein távollevők követeként vett részt id. gróf Apponyi György képviseletében. Ügyvédi oklevelet is szerzett, majd Hont vármegye első aljegyzőjévé választotta. A szabadságharczban mint hontvármegyei nemzetőrfőhadnagy vett részt. Az abszolut korszakban kiscsalomiai birtokára vonúlva, ügyvédi diplomájától is megfosztották, de néhány év múlva visszakapta. 1860-ban Balassagyarmatra költözött s azóta élénk részt vett Nógrád vármegye közéletében. 1872-ben a vármegye tiszti főügyészévé, majd árvaszéki elnökévé választotta, mely hivatalából való nyugalomba vonulása után kir. tanácsos lett. Tagja volt a Petőfi-társaságnak s az irodalommal állandóan foglalkozott. Nagy nyelvismerete felhasználásával, mint fordító, igen terjedelmes tevékenységet fejtett ki. Több külföldi utat tett a 60-as és 70-es években főleg Olasz- és Francziaországban, melyekről felolvasásain számolt be. Lefordította Horatius összes műveit, Corneille Cinnáját, Wetschel Imádságait, több latin és modern klasszikus költő számos munkáját. A vármegye számos kultúrünnepélyéhez írt ódát. Saját költeményeit több gyűjteményben adta ki. Utolsó versei »Tarka bokréta« czímen jelentek meg. Sok történetet s anekdotát örökített meg az »Emlékek és rajzok a 48 előtti jóvilágból« czímű munkájában, melyet Balassagyarmaton a 90-es években adott ki. Utolsó munkái voltak: »A két Diana« czímű dráma Dumas egyik regénye után s Zrinyi Szigeti veszedelmének modern nyelvre való átültetése, melyet 1899 márczius 28-án közbejött halála miatt már nem fejezhetett be. Ipolyi-Magyar Mithológiája adatainak terjedelmes részét szolgáltatta s élénk részt vett Nagy Ivánnal a Nógrádmegyei Múzeum megalapításában.

Palócz Ignácz. *Palócz* Ignácz orvos, szül. 1867-ben Terenyén. 1892-ben szerzett orvosi oklevelet és 1895-ig a budapesti Szent János kórházban másodorvos volt. Ebben az időben lett a természetes gyógymód híve, a melynek tanulmányozására Olasz- és Németországban és Svájczban nagyobb utazásokat tett és Budapesten szanatoriumot alapított, hol a természetes gyógyításmód elveit alkalmazza betegein.

Munkái: A természetes gyógymód kézikönyve. Budapest, 1888. — Népszerű orvosi tanácsadó. U. o. 1898. — Villamos fényfürdők. U. o. 1899.

Pap Dávid. *Pap* Dávid dr., közgazdasági író, a »Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaság« titkára, szül. 1868-ban Csécsén. A Magyar Hirlap czikkírója és gazdasági rovatának vezetője lett. Miután a M. Tud. Akadémia több munkáját pályadíjjal tüntette ki, 1893 óta az Akadémia nemzetgazdasági bizottságának tagjai közé választotta. 1895-ben kilépett a Magyar Hirlap kötelékéből és a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság titkára lett. A Nemzetgazdasági Szemle, a Budapesti Szemle, a Jogtudományi közlöny, a Pester Lloyd, Egyenlőség, Magyar Hirlap és a Magyar Zsidó Szemle munkatársa.

Munkái: A gabonahatáridőüzlet. A M. Tud. Akadémia által Dóra-díjjal koszorúzott pályamű. Budapest, 1890. — A nemzetközi váltók tana. U. o. 1891. — Az olasz valuta története. A M. Tud. Akadémia az első magyar általános biztosítótársaság 500 forintos jutalomdíjával tüntette ki. U. o. 1893. — Adók reformjáról. U. o. 1894. — Kvóta. Vámszövetség. Bank. U. o. 1896. — A telepítés kérdése. U. o. 1896. — A magyar agrármozgalom. Némely megjegyzések. U. o. 1897. — Az állami zárszámadás joga. U. o. 1897. — A mi bűnünk. U. o.

Pap Gyula. *Pap* Gyula, írói néven Nógrádi P. Gy. (Révkomáromi), a Petőfi-társaság tagja, szül. 1843-ban Felsőpálfalván. Tanulmányait Sárospatakon végezte, hol Erdélyi János nagy hatással volt rá és buzdította őt a népköltészet tanulmányo-

zására. Ennek eredménye a *Palócz népköltemények* cz. műve (Sárospatak 1865.), a mely mellé csatolt tanulmány a paloczнép szokásairól angol nyelven is megjelent Londonban. Később tanárának érdemeit egy nagyobb tanulmányban *Erdélyi János irodalmi hatása* cz. alatt méltatta a Helfitől szerkesztett Magyar Ujságban. Jelenleg ügyvéd Salgótarjánban. Számos költeménye, elbeszélése, irodalmi értekezése stb. jelent meg. 1882-ben a Pesti Hirlap tárczapályázatán Medicis Katalin cz. elbeszélésével dicséretet nyert Az említetteken kívül munkája : Költemények. Bpest. 1894.

Pap Károly, ügyvéd, megyei aljegyző, az előbbinek bátyja, szül. Felső-pálfalván, 1829-ben. A szabadságharczban Bem hadseregében harczolt. Az önkényuralom alatt gazdálkodott. 1861-ben Nógrád vármegye aljegyzője lett és később ügyvédként élt Szécsényben, egészen 1900-ban bekövetkezett haláláig. Szerkesztője volt az *Ipoly* czímű ellenzéki lapnak (1872—74-ig) és később a *Salgó-Tarján* czímű lapnak (1882—83-ig). Pap Károly.

Paulik János, ág. h. ev. lelkész, író és szerkesztő, szül. 1866-ban, Zelenén. Miután Aszódon két évig káplán volt, 1891-ben a budapesti ág. h. ev. egyház megválasztotta vallástanárnak és itt tanított 1900-ig. 1895-ben a Luther-Társaság megbízta az Evangélikus Családi Lapoknak a szerkesztésével. Ugyancsak ebben az évben jelent meg tizenhárom czikkből álló vallásbölcseleti tanulmánya a Protestáns Szemlében, *A halhatatlansági eszme története* czímmel. 1900-ban a nyíregyházi egyház választotta meg lelkésznek. Paulik János.

Munkái : Az ágostai hitvallás. Latinból ford. és bevezette. Budapest, 1896. — Kis Énekeskönyv. U. o. 1897. — Az álpróféták vagy miért nem lesz az evangélikus ember baptistává? U. o. 1899. — A válaszúton. U. o. 1899. — Luther 95 tétele. U. o. 1896. — Miért nincs több eredménye prédikálásunknak. U. o. 1899. — A minek az ördög örül. Példázat templomkerülők számára. U. o. 1900. — Miért égette el dr. Luther Márton a pápának és híveinek iratait? Németből. U. o. 1900. — Apró történetek. Debreczen, 1903. — Eszmetöredékek. U. o. 1903. — Konfirmácziói emlékkönyv. Budapest, 1903. — Milyen dallamokat vegyünk fel az új énekeskönyvbe ? Nyiregyháza, 1904. — Egymás terhét hordozzátok. Debreczen, 1904. — Az ördög bibliája. Budapest, 1904. — Passio. Nyiregyháza, 1904. — Vallásos nevelés a családban. Budapest, 1905. — Gerhard Pál. U. o. 1907. — Melanchton gyászbeszéde Luther koporsója felett. Latinból. Nagybánya, 1907. — Mi képesíti egyházunkat arra, hogy Krisztus igaz halásza legyen. Budapest, 1909. — Az egyház felvirágzásának feltételei. U. o. 1909. — Jeruzsálem pusztulása. U. o. 1909. — Savonarola beszéde az egyház reformácziójáról. Nagybánya, 1910. — Irt még számos egyházi beszédet és czikket a protestáns egyházi és paedagogiai lapokba.

Petényi Salamon János, a M. Nemzeti Muzeum természettudományi osztályának őre, a M. Tud. Akadémia levelezőtagja, hírneves ornithologus, természetrajzi író, született 1799 julius 30-án, Ábelfalván. Tanulmányait Losonczon, Beszterczebányán és Pozsonyban végezte. Igen korán megnyilatkozott a természet iránt való szeretete. Gimnáziumi tanulmányainak bevégzése után Bécsben a theologiát hallgatta és egyszersmind szorgalmasan látogatta a császárváros természetrajzi múzeumait. 1824-ben zoologiai és ornithologiai kutatások czéljából hosszabb utazásokat tett hazánkban. 1826-ban felfedezte a billei erdőben a vöröslábú vércse (Falco rufipes) fészkét és tojásait. Ugyanez évben Czinkotán lelkész lett. Itt maradt hat évig, a mely idő alatt Czinkota vidékének összes madarait és emlőseit tanulmányozta és leírta. De hogy teljesen szenvedélyének, a magyar ornithologia megteremtésének élhessen, 1833-ban Pestre költözött, hol a Nemzeti Muzeum állattani tárának segédőre lett. Mint ilyen, harmincz emlősből és hatszáz madárból álló gyűjteményét a múzeumnak ajándékozta. Ezentúl teljesen madártani kutatásainak szentelte életét és részint maga, részint más tudósok, mint gróf Vieregg, Heckel, Hartlaub, Natterer stb. társaságában beutazta a Bánságot, a Fertő-tavát, a Tátrát, a Balatont, Erdélyt stb. a madarak életének, repülésének, telelésének tanulmányozása czéljából. Több, addig ismeretlen hazai szárnyast fedezett fel, melyeket a hazai és külföldi folyóiratokban ismertetett. E munkássága révén nemcsak a M. Tud. Akadémia választotta tagjának, hanem több külföldi tudóstársaságnak is tagja volt. Meghalt 1855-ben okt. 5-én Budapesten. Munkálkodása maradandó nyomokat hagyott zoologiai és ornithologiai tudományunk fejlődésében. Különösen a magyar madárvilág kutatásával, népies elnevezéseinek összegyűjtésével és feljegyzésével és madártani megfigyelők szervezésével szerzett érdemeit *Hermann* Ottó méltatta *Petényi J. S. a magyar tudományos madártan megalapítója* czímű munkájában. Petényi Salamon.

Számos állattani, különösen ornithologiai értekezései és ismertetései jelentek meg a magyar és német szaklapokban, a legtöbb az Okentól szerkesztett *Isis*ben. Munkái : Pár szó

az emlősökről általában és a magyarhoniakról különösen Pest, 1844. — A honi madártan új gyarapodásáról és annak némely sikeres eszközeiről, jelesen a billegény, keresztorr és búvár fajokról. (U. o. 1845. — A kakuk, mint a természetnek egy igen csodálatos különcze. 1851. Pest. — A hornyolt szarutlanóczról. U. o. 1854. — Petényi S. János hátrahagyott munkái. Kiadta a M. Tud. Akadémia. Szerkeszté Kubinyi Ferencz. U. o. 1864. — Petényi Ornithologiai hagyatéka. Feldolgozta Csörgey Titusz. Budapest, 1898. — A kék vércse, Cerchneis Vespertina Linné stb. Budapest, 1891. — Magyar ornithologiai központ: Madártani töredékek Petényi irataiból. Feldolgozta Csörgey Titusz. U. o. 1904.

Pintér Sándor. *Pintér* Sándor, ügyvéd, ethnografus és archaeologus, szül. Etesen, 1841 márczius 17-én. Gimnáziumi tanulmányait Gyöngyösön, Selmeczen, Egerben, Esztergomban és Szegeden végezte s itt tett érettségi vizsgát is. A jogi tanulmányokat a budapesti egyetemen elvégezvén, 1867 óta ügyvéd Szécsényben. 1884 óta a gróf Zichy család divényi senior hitbizományi uradalmának jogi képviselője. 1901-ben a szécsényi kerület országgyűlési képviselővé választotta és elnöke volt a naplóbíráló-bizottságnak. Ügyvédi elfoglaltsága mellett nagy kedvvel foglalkozik ethnografiai és archaeologiai kutatásokkal. Nagyobb és figyelmet keltő tanulmányt írt a palóczokról és 1200 darabból álló praehistorikus gyűjteményt szerzett, melyet a gráczi kiállításon (1875) és a budapesti anthropologiai és régészeti kongresszuson be is mutatott (1876). Nógrád vármegye különböző részein eredményes ásatásokat is végzett. Az Archaeologiai, Ethnografiai társulat alapító, a Történelmi és Természettudományi társulat r. tagja.

Több ethnografiai és archaelogiai értekezése jelent meg a szakközlönyökben. Toldi Miklósról írt nagyobb tanulmányát a Kisfaludy-társaságban olvasták fel. Munkái: A palóczokról. Népismertető tanulmány. Budapest, 1880. — A szécsényi kaszinó és gazdakör története. Balassagyarmat 1888. — A népmesékről. Tizenhárom eredeti palócz mesével. Losoncz, 1891. — Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. U. o. 1897. — A vén Mátra titka. Balassagyarmat, 1898. — A szeretet, elbeszélés 3 kötetben. Szécsény, 1906.

Plichta Soma. *Plichta Soma dr. tb.* főorvos, szül. 1832 jún. 12-én. Mint gyakorló orvos Losonczon telepedett le. Az 1873. évi kolera-járvány alkalmával ő felsége a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki; később a Budapesten tartott országos orvosi és természetvizsgálói gyűlés alkalmával titkárként működött, majd az országos egészségügyi tanács rendes tagja lett. 1905-ben ő felsége a kir. tan. czímmel tüntette ki. 1909 április 4-én 50 éves orvosi működésének, és a megyénél teljesített 48 évi szolgálatának elismeréséül a vármegye, Losoncz városa, orvostársai és a társadalom fényes jubileumi ünnepélylyel tisztelték meg, mely alkalommal a budapesti egyetem tanácsa díszdiplomával is kitüntette. Jelenleg mint Nógrád megye tiszti főorvosa működik. Tagja a bécsi meteorológiai társulatnak és több hazai tudományos társaságnak. Czikkei a M. orvosok és természetvizsgálók Munkálataiban, a Losoncz és Vidékében jelentek meg.

Munkái: Nógrád megye felvidéke éghajlati és közegészségi tekintetben. Budapest, 1875. — Segélynyújtás életveszélyeknél. Losoncz, 1887. Szerkesztette a magyar orvosok és természetvizsgálók XX. nagygyűlésének Napi Közlönyét, 1879 augusztus 25-től szeptember 2-ig, Budapesten. Összesen hét számát.

Pokorny Jenő. *Pokorny* Jenő, losonczi születésű hírlapíró. A 80-as években öngyilkossággal vetett véget életének. Szerkesztője volt a *Reggeli Lapoknak* (1872), később Kolozsvárott az *Ébredés* czímű napilapnak (1876). Pestre visszatérve, szerkesztette a *Magyar Ember Könyvtára* czímű havi folyóiratot és munkatársa volt a Budapestnek és a Függetlenségnek. A politikai napilapokban és a szépirodalmi folyóiratokban megjelent czikkein kívül önálló művei:

Wildenrode. Wild Hermintől. Ford. Budapest, 1875. — A meteor. Regény. Irta Weber. Ford. U. o. 1875. — Franczia-magyar és magyar-franczia szótár. Budapest, 1880—1891.

Pongrátz Emil. *Pongrátz* Emil (Szentmiklósi és Óvári báró) cs. és kir. kamarás, költő és pénzügyi író; született 1842 február hó 13-án Mohorán. Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után, Jenában filozófiát hallgatott, majd Pesten és Bécsben a jogot elvégezvén, nagy európai utazást tett, melyről visszatérve, a pénzügyminisztériumban vállalt hivatalt, hol 1869-ben miniszteri titkár, 1878-ban osztálytanácsos lett. Meghalt 1886 február hó 11-én Budapesten. Számos költeménye, utirajza, beszélye stb. jelent meg a korabeli folyóiratokban. Alig husz éves korában adta ki két kötetes regényét *Gyöngyvirág* czím alatt. Ezt követte beszélygyűjteménye *Estikék*, két füzet. Pest 1864.—Rózsabimbók. Költeményfüzér. U. o. 1867. — Suezig és vissza. Uti rajzok. Két kötet, 1870. —Utonutfélen. Rajzok úti naplómból. Két kötet. 1875. — A kigyógyult beteg. Beszély egy szerelmes naplójából. 1876. — P. E. Költeményei 1861—1880. — Szépirodalmi munkáin kívül, mint hirlapíró és pénzügyi íróként is jeles tevékeny-

A Mikszáth-féle ház Mikszáthfalván.

Mikszáth Kálmán úrilaka Horpácson.

Nagy Iván.

Petényi Salamon János.

Gróf Ráday Gedeon.

séget fejtett ki. Számos politikai és pénzügyi czikket írt a politikai napilapokba és hosszabb ideig levelezője volt az Independence Belge-nek is. Szakművei: A nemzet vagyonáról. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter emlékirata nyomán. Pest, 1869. — A m. kir. pénzügyminisztérium öt évi működése. Mint főrendiházi tag, nagy szaktudást eláruló beszédeket mondott az osztrák-magyar banktársulat létesítése és szabadalmára (1878), valamint a hitelműveletek útján fedezendő állami kiadásokra vonatkozó törvényjavaslatok tárgyalásánál.

Prónay István szül. 1821-ben, Romhányban. Tanulmányait Rozsnyón végezte. 17 éves korában belépett a magyar testőrségbe, hol néhány évig hadnagyként, majd mint vértes tiszt szolgált a hadseregben. Az 1840-es években nagyobb utazásokat tett Német-, Spanyol- és Francziaországban és Afrika éjszaki részében. Kivette részét a magyar szabadságharczból is, mely után elfogták és halálra ítélték, de később kiszabadult. Nagy kedvelője volt a zenének és mint zeneszerző, többnyire magyar motivumokat zenésített meg. Igen sok magyar dal, szonáta s egyéb zenemű származik tőle. A »Világosi katasztrófa« czímű szimfóniáját a Nemzeti Szinházban is előadták. Prónay István.

Prónay József (Tót-prónai és Blatniczai) országgyűlési képviselő és belügyminiszteri államtitkár, született 1823-ban Romhányban. A jogot Losonczon elvégezvén, Nógrád megye tiszt. aljegyzője lett. 1845-ben ügyvédi vizsgát tett, amely után Berlinben hallgatott jogot. Ekkor Podmaniczky Frigyes barátjáva nagy tanulmányutat tett Orosz-, Svéd-, Dán- és Németországban. Majd Párisba ment, hol Michelet és Quinet előadásait hallgatta. A következő évben Angolországot, Skócziát és Irlandot utazta be. Londonban szorgalmasan látogatta a parlament üléseit és a fogházakat tanulmányozta. Visszatérvén hazájába, 1848-ban főbírónak választották. A szabadságharcz alatt Görgey táborában futárszolgálatot teljesített. A fegyverletétel után rendőri felügyelet alá helyeztetvén, visszavonult birtokára. 1861-ben a borsodmező-keresztesi kerület képviselőjének választotta meg és ekkor a határozati párthoz csatlakozott. 1865 és 1869-ben újra képviselő lett, balközépi programmal. E közben a kiegyezési politikához való csatlakozása következtében választóival meghasonlott és 1872-ben nem lépett föl, de 1875-ben a mezőkövesdi kerület választotta meg képviselőjének, valamint 1881-ben is. Képviselősége alatt folyton tagja volt a delegácziónak is, melyben a hadügyi bizottság elnöke volt. 1880-ban belügyi államtitkárnak nevezték ki. Mint ilyennek, nagy része volt az állami rendőrség szervezéséről, a köztisztviselők hivatali kvalifikácziójáról, a közigazgatás rendezéséről stb. szóló javaslatok készítésében. Meghalt 1884 május 15-én Budapesten. Országgyűlési beszédein kívül munkája: A balközép programmja. Pest, 1871. Prónay József.

Prónay László (Tótprónai és Blatniczai báró) 1763-ban Nógrád megye másod-, 1765-ben első alispánja. 1770-ben kir. tanácsos lett, 1784-ben bárói rangot nyert, 1787-ben cs. és kir. valóságos belső titkos tanácsos, Turócz vármegye főispánja és több vármegye adminisztratora és kir. biztosa, majd Csanád vármegye főispánja. Az 1790—91-iki országgyűlésen a magyar nyelv hivatalossá tételének egyik legnagyobb harczosa és apostola volt. Meghalt 1808 okt. 28-án Pesten. Prónay László.

Munkái: Cogitata de haereditariis et perpetuis comitatuum supremis comitibus, juxta quatuor quaestiones per deputationem publico-politicam in II. sessione die 17 Augusti 1791. celebrata defixas, breviter deducta. Posonii, 1826. — Opinio ... de comite Temesiensi in munerum regni baronum jure postliminii reponendo, deputationi regnicolari publico-politicae substrata, cum serie ab olim praexistentium comitum Temesiensium. U. o. 1826. Levelezésben állott Kazinczy Ferenczczel.

Rácz Pali. Az újabb czigánynemzedék világhírű primása, született 1815-ben Nagygécsen. 15 éves korában kénytelen volt falujából megszökni. Bujdosása közben 17 éves korában — 22 éves kort színlelve — Rozsnyón a verbuváló csapatnál katonának csapott fel és a Milanóban állomásozó 33. ezredhez került. Eleinte mint gyalogos szolgált, de nehány év mulva már karmesterként látjuk viszont, az általa szervezett czigányzenekar élén. Az 1848-ban kitört olasz forradalom alkalmával mint kém tett kitünő szolgálatokat, minek következtében őrmesterré léptették elő. Az egyik kémszemle alkalmával az olaszoktól körülfogott Wladimir orosz herczeget az atléta termetü Rácz Pál és társai szabadították ki, melyért Rácz az orosz Szt.-György-keresztet kapta. A háború után újból Milanóba került, a hol megismerkedett a szép és dúsgazdag Ferrario Ginditával, a kit megszöktetett és csak három nap mulva vitt ismét haza. Ily előzmények után az apa beleegyezett a házasságba és leányával 150.000 lirát adott hozományul. 18 évi Rácz Pali.

katonai szolgálat után polgári életet kezdett. Három emeletes háza volt és pompás fogatott tartott. A hozomány fogytával azután elhatározta, hogy hazajön és muzsikusként keresi meg kenyerét. Haza érve, először Váczra ment, honnan 1863-ban a fővárosba került. Itt eleinte sokat mulatott és e közben hallotta először Patikárus Ferkót játszani. Ez annyira hatott reá, hogy ettől kezdve azután szorgalmasan tanult. Egyre hiresebbé lett, Sárközi Ferkó révén bejutott a mágnás körökbe, majd az udvarhoz, játszott udvari bálokon és a legnépszerűbb czigány-primás lett Magyarországon. Első külföldi útjára 1873-ban ment, Lipcsébe, majd Londonba, 1875 Szt.-Pétervárra s mindenütt nagy dicsőséget szerzett a magyar zenének. Összesen 36 gyermeke volt. Családja körében igazi pater familius volt. Valóságos czigány-dinasztiát alapított. Meghalt 1885-ben.

Rácz Soma. *Rácz* Soma (Parasznyai) állami főgimnáziumi tanár, szül. 1861-ben Losonczon. 1885-ben szerzett a budapesti egyetemen tanári oklevelet, azután a zombori főgimnáziumba nevezték ki a latin és görög nyelv tanárának, hol jelenleg is működik. Költeményeken, tárczaczikkeken kívül több latin nyelvtant és olvasókönyvet írt a középiskolák számára.

Radványi Ferencz. *Radványi* Ferencz 1710—1716-ig Nógrád vármegye főjegyzője és a vármegye első monografusa. Kéziratban hátrahagyott munkája : Collectanea ad Historiam Comitatus de Nógrád.

Ráday Gedeon. *Ráday* Gedeon idősb (Rádai gróf), országgyűlési követ, író, a nemzeti műveltség emelésének egyik legbuzgóbb apostola, irodalmunk nagy meczenása, született 1713 okt. 1-én Ludányban. Gondos házi nevelés után, 17 éves korában az Odera melletti Frankfurtba ment tanulmányainak folytatására. Atyjának 1733-ban bekövetkezett halála után visszatért szülőföldjére és átvéve atyai örökölt javait, életének egész idejét a tudományok művelésére, a nemzeti műveltség emelésére szentelte. Avval a gondolattal foglalkozott, hogy a magyar irodalomtörténet anyagát összegyűjtse és midőn értesült, hogy már Bór Péter is e munkával foglalkozik, saját könyvtárát bocsátotta rendelkezésére. Majd hozzáfogott az atyjától megkezdett könyvtár kiegészítéséhez, számos írót, mint Bór Pétert, Szilágyi Sámuelt, Bacsányit, Baróti Szabó Dávidot, Kazinczyt, stb. bízván meg, különösen a régi magyar irodalom termékeinek megszerzésével, a mire jövedelmének nagy részét áldozta. De nemcsak gyűjtött könyveket, hanem könyvtárát a tudósok előtt meg is nyitotta, a mi ebben a korban nagy fontosságú volt és világosan jellemzi Rádaynak tudományszerető lelkét. De az irodalom terén is érdemeket szerzett. Nem teremtett ugyan halhatatlan alkotásokat, de verselésünk fejlődésére, költői műveivel hatást gyakorolt. 1735-ben írt *Tavaszi estve* czímű versével első, a ki költészetünkben a rímet a szótagmértékkel összekapcsolja. Már a Magyar Músa 1787-ik évfolyamában megjelent *Árpádról* írt »bajnoki éneke« nagyobb haladást mutat az új versnemben, míg a Zrinyi »Szigeti veszedelem«-éből átdolgozott *A török ifjú éneke* versében már meglehetős ügyességgel köti össze a magyar jambusokat a rímmel. E kisérlete nagyfontosságú a magyar verstechnika fejlődésében és a magyar költői nyelv újjáalakításában. Követői e nemben, kik között Kazinczyt, Bacsányit, Daykát, Verseghyt találjuk, a verselésnek e módját, a kezdő iránti tiszteletből *Ráday-nem*-nek nevezték el. Nem kisebb érdeme az is, hogy a »Szigeti veszedelem« egyes részeinek részint klasszikus és rímes-mértékes, részint prózában való közlésével a figyelmet a már-már elfelejtett Zrinyire irányította. Bár maga a klasszikai formának egyik legkorábbi művelője és a nyugati versformának is buzgó szószólója volt, a hagyományos magyar versformákat is fenn kívánta tartani ; azért mutatott példát Vergilius *Aeneis*-ének magyar alexandrinekben való fordításával. Ezenkívül, nagy műveltségével, fejlett ízlésével és bőkezűségével is nagy hatást gyakorolt kora íróira. Kazinczy, ki vele meleg baráti viszonyban volt, őt mesterének vallotta. A tudósok őt keresték fel, tőle kértek tanácsot, a kezdő írókat ő támogatta munkáik kiadásában, ő szerzett nekik előfizetőket. A hol a közjó és a nemzeti művelődés megkívánta, ott mindenütt találkozunk Ráday nevével, mert az irodalom művelése mellett tevékeny részt vett a közügyekben is és 1764-ben Pest megye országgyűlési követe is volt. Érdemeit a király is elismerte, midőn őt II. József 1782-ben bárói, II. Lipót pedig 1790-ben grófi rangra emelte. Meghalt 1792 aug. 6-án Péczelen. Műveit összegyűjtötte és kiadta Váczy János *Gróf Ráday Gedeon összes művei* czím alatt. Bpest, 1892.

Ráday Pál. *Ráday* Pál (Rádai) II. Rákóczi Ferencz kanczellárja, született 1677 júl. 2-án. Tanulmányainak nagy részét Losonczon végezte, a filozófiát és theologiát Kör-

möczön tanulta. 1696-ban Kajali Pál Nógrád és Hont vármegye nótáriusa mellé ment törvénygyakorlatra, a kinek halála után Rádayt választották meg jegyzőnek. A II. Rákóczi-féle felkelés őt is kiragadta megyéje köréből; a fejedelem pártjára állott és már 1704-ben Rákóczinak titkára és egyik legkiválóbb, leghűségesebb embere lett. Az 1704-iki híres »Recrudescunt vulnera« kezdetű kurucz kiáltványnak ő volt tulajdonképeni megfogalmazója. Miután nagy szónok és kitünő tollú író volt, a fejedelem őt gyakran bízta meg fontos diplomácziai ügyek elintézésével. 1707-ben az erdélyi országgyűlés és kanczellária igazgatója lett. Ugyanez évben Rákóczi nevében Nagy Péter czárral szövetséget kötött. A trencséni ütközet után, melyben maga is résztvett, a fejedelemmel Lengyelországba menekült. A szatmári békekötés után visszatért és letette Bécsben a hűség-esküt. III. Károly koronázásán Nógrád vármegye követeként jelent meg. Ezentúl igen élénk részt vett a közügyekben. Az 1714—15. országgyűlésen szónoki tehetségével több fontos ügyet segített a győzelemre. A pragmatica sanctionak egyik legbuzgóbb híve volt. Élete vége felé visszavonult birtokaira és irodalommal, könyvgyűjtéssel és gazdálkodással foglalkozott. Ő vetette meg alapját a híres Ráday-könyvtárnak, mely különösen hungarikákban bővelkedett. Meghalt 1733-ban.

Latin nyelvű önéletrajzán, utazási naplóján, tréfás versein kívül vallásos költeményeket, istenes énekeket írt, melyek nyelvöknek hajlékonyságával, gondolataik emelkedettségével számot tesznek vallásos költészetünkben és a maguk korában is — a nemzeti küzdelmek szomorú éveiben, ez idők vallásos hangulatát híven tükrözvén vissza — nagyon népszerűek voltak. »Egy vallásos, komoly kálvinista hívő lelke szólalt meg bennök a zsoltárok stílusában«, Szenczi Molnár Albert zsoltárainak csengő, tiszta hangján.

Munkái: Lelki hódolás. (Imádságok és énekek.) Kassa, 1710. Számos kiadást ért. — Ráday Pál naplóírása 1677—1720-ig. Pest, 1866. Kiadta Thaly Kálmán a Rákóczi-tár első kötetében és az Irodalomtörténeti közleményekben 1892. — Benderben menő utazásoknak Diáriuma. Pest, 1841. Kiadta Jerney János, a Tudománytárban. — Rádai Ráday Pál munkái. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Négyesy László. Budapest, 1889. (Olcsó Könyvtár 256.).

Reményi Károly (Reményi Ede hegedűművész öcscse), ügyvéd, Balassagyarmat főbírája, Nógrád vármegye törvényhatóságának bizottsági tagja volt. Meghalt 1896 május 25-én. Számos történeti és különösen a török viszonyokat és államférfiakat ismertető czikke jelent meg a szépirodalmi lapokban. Reményi Károly.

Munkája: A keleti kérdés magyar szempontból. Pest, 1867.

Rell Lajos dr. főgimnáziumi tanár, szül. 1874-ben Zoboron. 1896—97-ben a budapesti bölcsészethallgatók segítőegyesületének elnöke volt. 1897-ben a kolozsvári református kollégium gyakorló tanára, egyszersmind gróf Bethlen Ödönnél nevelő volt. 1898 óta a békéscsabai ág. h. ev. Rudolf-főgimnáziumban tanítja a latin és magyar nyelvet és élénk részt vesz a város társadalmi, politikai és kulturmozgalmaiban; titkára a békéscsabai múzeum-egyletnek, jegyzője az Orsz. Ev. Tanáregyesületnek, a békésmegyei függetlenségi pártnak és a békéscsabai nőegyesületnek, tagja Békés vármegye közművelődési bizottságának és felelős szerkesztője a Békésmegyei Függetlenségnek. Rell Lajos.

A békésmegyei lapokban megjelent több költeményén, szépirodalmi és társadalmi czikkén kívül munkája: Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár. 1898.

Rimay János (Alsó-sztregovai és Rumai) államférfiú és költő, született 1573-ban Alsósztregován. Még fiatal gyermek korában ismerkedett meg Balassi Bálinttal, a ki az alig 12 esztendős, tehetséges gyermeket bensőbb figyelmére méltatta, neki verseit felolvasta, sőt midőn külföldön bujdosott, onnan is levelezett vele, könyveket küldött neki és a már kora ifjúságában verselgető Rimayra úgy tekintett, mint méltó költő-utódjára. Rimay a gráczi és bécsi egyetemeken bevégezvén tanulmányait, 1587 körül Ecsedi Báthory István országbíró udvarába került, hol a főúri udvari és vitézi élet szokásaival ismerkedett meg és a fegyverforgatásban gyakorolta magát. 1595-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kegyét egy hadi dalával megnyervén, ez őt valószínűleg mint énekes apródot, udvarába fogadta, hol hadi szolgálatot is teljesített. A tisztségekben való gyors, fényes emelkedése azonban csak Bocskay István uralkodása alatt következett be. A fejedelem Rimay tehetségeit felismervén, 1605-ben főkomornyikának fogadta. Rimay nagy képzettségével, diplomácziai ügyességével, annyira megnyerte a fejedelem jóindulatát, hogy nemsokára titkára, kamarása, belső tanácsosa és megbizottja lett, kinek a zsitvatoroki béke megkötésében is fontos szerepe volt. II. Mátyás trónraléptével ennek szolgálatába állott és a Habsburg-ház Rimay János.

követeként Konstantinápolyban is volt. Később Bethlen Gábornak ajánlotta fel szolgálatait, a ki szintén számos diplomácziai szolgálatot bízott reá. Többször járt Törökországban a fejedelem küldötteként; a fejedelmet képviselte a soproni országgyűlésen, a szőnyi békekötésnél stb., mindenütt a legnagyobb sikerrel járván el. Meghalt 1631-ben Sztregován. Nemcsak diplomácziai téren, hanem mint költő is maradandó babérokat szerzett. Politikai elfoglaltsága mellett állandóan foglalkozott a tudományok és irodalom művelésével is, és korának legkiválóbb egyházi költője volt. Mestere Balassi Bálint, kinek költői irányát legnemesebben tartotta fenn. Legismeretesebbek voltak *istenes énekei*, melyek Balassi Bálint istenes énekeivel együtt jelentek meg először 1651-ben. B nnök kora protestáns énekeinek és a zsoltároknak az eszméit dolgozza fel, Balassi Bálint szellemében és formáiban, de annak gazdag képzelete nélkül. Elmélkedő és tanító költeményeiben korának romlottságát ostorozza éles szatirával. Költészetét általában komoly erkölcsi világnézet és mély vallásosság jellemzik; de vannak Rimaynak szerelmes versei is. Mesterének, Balassi Bálintnak példája és sikerei őt is lelkesítették. Újabban felfedezett 26 virágénekét Éva, Ilona, Lydia nevű szerelmeseihez írta, meleg, borongó érzéssel, de kevés fantáziával. Ezenkívül nagy érdemeket szerzett azzal is, hogy barátjának és a költészetben mesterének, Balassi Bálintnak emlékét fenntartotta és költeményeit megőrizte. Önzetlen, ideális barátsága Balassihoz iratja vele a *Vita Valentini Balassa, hungaricis rhytmis descripta* czímű munkát, melyben a költőt dicsőíti és az elhúnyt emlékét írigy ellenségei ellen megvédelmezi. Ez a mély baráti szeretet ihlette lelkét arra, hogy a hazája védelmében elesett lantos vitézt bánatos költeménysorozatban elsirassa. Ő az első, a ki Balassi költői értékét felismeri és méltatja. Ő rendezte sajtó alá összes költeményeit és készült azokat kiadni. Az ő kézirata alapján jelentek meg Balassi istenes énekei három századon át, és korát meghaladó, finom költői műérzékének köszönhető, hogy az első nagy magyar lirikusnak virágénekei általa összegyűjtve és leíratva (Radvánszky-kódex) az utókorra fennmaradtak.

Munkái : Generosi ac Magnifici Domini Valentini Balassa de Gyarmath, ad Castra Strigoniensia iter et procinctus... Az Nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnac Esztergam ala valo keszületi, stb. Bártfa, 1598 előtt. — Az Néhai tekintetes és Nangos vitéz Gyarmati Balasi Balintnak s amaz jó emlekezetű Istenben bóldogul ki-múlt Néhai Nemzetes Rimai Jánosnak az haza fiánek és a Magyar Nyelvnek két ékességének Istenes Éneki. Bártfa, 1631. — Alsósztregovai és Rimai Rimay János államiratai és levelezése. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából szerk. Ipolyi Arnold. Budapest, 1887. — Rimay János munkái : A Radvánszky és sajókazai kódexek szövege szerint kiadja báró Radvánszky Béla. 1904.

Roszner Ervin.

Roszner Ervin báró (Roseneggi) jog- és államtudományi doktor, képesített egyet. mag. tanár, v. b. titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, volt fiumei kormányzó, született 1852 decz. 31-én Varsányban. Jogi tanulmányainak elvégzése után, 1876—1887-ig a nagyváradi jogi akadémia tanára volt. 1887-ben szabadelvű párti programmal a szécsényi kerület képviselőnek választotta; 1890-ben kinevezték Hont vármegye, 1894-ben Máramaros vármegye főispánjává; 1903—1905 februárig Fiume kormányzója volt. Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának virilis tagja. 1883-ban cs. és kir. kamarás, 1894-ben Selmeczbánya és Bélabánya díszpolgára lett s arczképét Hont vármegye lefestette a közgyűlésterem számára, 1904-ben v. belső titkos tanácsos lett s a svéd éjszaki csillagrend nagykeresztjét, 1905-ben pedig a Ferencz József-rend nagykeresztjét kapta.

A szaklapokban megjelent számos jogtudományi czikkein és ismertetésein kívül munkái : Régi magyar házassági jog. Budapest, 1887. — Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaszövetség nézetei a buzaárak hanyatlásáról. U. o. 1897.

Rózsavölgyi Márk.

Rózsavölgyi Márk 1778-ban született Balassagyarmaton, szegény szülőktől. A kereskedelmi pályára lépett és 1806-ban Pesten telepedett le. Szabad óráit a zenének szentelte és nemsokára hegedűművészként lett ismert a hazában. Többször volt karmester; az országnak majdnem minden városában hangversenyzett, sőt két ízben Bécsben is. 1813-ban Baján telepedett le, a hol megnősült. 1819-ben egy bajai háza leégett és kompoziczió-kéziratai is bennégtek. 1831-ben Pestre jött, 1837-ben a Nemzeti Szinházhoz szerződtették, de egy év mulva elvesztette állását, s szegényen, elhagyatva halt meg, 1848-ban. Nagy népszerűsége nem volt arányban tehetségével. Művei igen nagy számmal maradtak, de nem jelentékenyek. A német zene, főleg Strauss és Lanner hatása alatt dolgozott és ez meglátszik művein. Mégis korára, mert megfelelt az ízléstelenségnek, nagy hatással volt. Legszerencsésebb volt az akkor divatozó körmagyar zenében, melynek

megalkotója ő volt. Ő fejezte be a Lavotta iskoláját is, melynek azonban azóta nem akadt művelője.

Sántha Lajos igazgató-tanító, szül. 1849-ben Bussán. 1870-ben a Röser-féle elemi iskola vezetését vette át, majd a főváros több iskolájában tanított, míg 1896-ban a nyár-utczai elemi- és ipartanoncz-iskola igazgatója lett. 1905-ben a főváros tanácsa megbízta az V. és VI. kerületi iskolák szakfelügyeletével. Sántha Lajos.

Munkái : Mécsvilágok. A tanítói életből merített rajzok és elbeszélések. Budapest, 1890. — Jelentés a budapesti tanítók segélyegyesülete 1890—92, 1903—1905. évi működéséről. U. o. hat füzet. — Emléksorok a koronázás évfordulójára. 1894. — Számolókönyv a népiskolák II—VI. osztályai számára. Írt ezenkívül számos paedagogiai czikket.

Sántha Mihály róm. kath. plebános, szül. 1824-ben Budán. Plebános volt Óvárott és Megyeren (1868), hol 1887 november 24-én meghalt. Sántha Mihály.

A folyóiratokban és lapokban megjelent czikkeinek száma a nyolczszázat meghaladja. Munkái : Gyémánt-e vagy üveg? Stolcz Albán után ford. Balassagyarmat, 1860. — Deák Ferencz emlékezete. Gyászköltemény. U. o. 1878. — Harmincz év után. Egyházi és hazafiui költemények. Vácz, 1878. — Ujabb egyházi és hazafiui költemények. Balassagyarmat, 1882. — Loreton, vagyis szűz Mária názáreti háza Loretóban.

Sassy János törvényszéki orvos, szül. 1856-ban Balassagyarmaton. 1882-ben Miskolczon közkórházi orvos lett. 1892 óta u. o. kir. törvszéki, főgimn. iskolaorvos és egészségtan-tanár. Sassy János.

Munkái : Közkórházaink működése. Budapest, 1894. — Csíz jód- és brómfürdő. U. o. 1898. — A görvélykór és annak balneotherapiája. 1890. (Ugyanez németül is.) — Perversio sexualis. 1891. — Ugyanez németül. Wien 1891. — Perlekedési téboly. Törvényszéki elmekórtani tanulmány. Budapest 1900. — Orvosi tudomány és művészet. 1907. — Ezenkívül több szépirodalmi czikket és tárczát írt különféle fővárosi lapokba.

Seidner Mihály dr. mérnök, szül. 1875-ben Rimóczon. A »Mathematikai és fizikai társaság« 1904-ben megtartott első nyilvános versenyén megnyerte a 100 aranykoronás első díjat. Mint mérnök, dolgozott az »Union Elektrizitäts-Gesellschaft«-nál Berlinben, a General-Electric-Company-nál Schenectady-ben (New-York állam), a »Fort-Wayne Electric-Works«-nál Fort-Wayne-ben (Indiana állam). 1902-ben hazajött és felolvasást tartott a »Magyar Mérnök- és Építész-Egylet«-ben amerikai tapasztalatairól. Jelenleg a Ganz-féle villamossági részvénytársaság mérnöke. 1902 óta szerkeszti a »Polytechnikai Szemle« czímű műszaki lapot. »Feszültségszabályozó váltakozó áramú gépek számára« czímű szabadalmát a »Brown, Boveri & Company« czég Badenben (Schweiz) megvette. Seidner Mihály.

Munkái : The synchronous converter, as voltage controller. Electrical World and Engineer New-York, 1902. — Az általános transzformátor kör- és vektordiagrammja közti kapcsolat Budapest, 1904. — Ein neues System der Spannungsregulirung für Wechselstrom-Generatoren. Elektrotechnische Zeitschrift. Berlin, 1908. — Zur Theorie des Tirrill-Regulators. Elektrotechnik und Maschinenbau. Wien, 1908. — Az alternatorok különleges tekercselési módjai. Polytechnikai Szemle. Budapest. 1907. — A gépek parallel járásának elmélete. Műszaki Lap, Budapest, 1909. — Zur Theorie des Stromtransformators. Elektrotechnik und Maschienenbau. Wien, 1909. — Kisebb községek elektromos világítása. Polytechnikai Szemle. Budapest, 1909. — Die automatischen Regulirungen der Wechselstromgeneratoren, deren Wirkungsweise und Kritik. Elektrotechnische Zeitschrift. Berlin, 1909. — Malmok, mint elektromos telepek. Molnárok Lapja. Budapest, 1910. — Theorie und Konstruktion der Teillochwicklungen. Elektrotechnik und Maschinenbau, Wien. 1910. E czikkeit a magyar lapok is leközölték.

Serly Antal kir. törvényszéki bíró, szül. 1848-ban Losonczon. Miután három évig Losonczon ügyvéd volt, 1876-ban kir. aljárásbírónak nevezték ki. 1885-ben Budapestre helyezték át, hol 1891 óta a budapesti kir. törvényszék bírája. Serly Antal.

Szépirodalmi és jogtudományi czikkeinek száma meghaladja a kétszázat. *A kisebb javadalmazású tisztviselők anyagi helyzetének javításáról* czímű dolgozata 1882-ben 30 arany pályadíjat nyert. A »Nógrád«-nak 1870-ben főmunkatársa volt.

Serly Lajos zeneszerző, a népszinház volt karnagya és író, szül. 1855-ben Losonczon. Zenetanulmányait Mayerbergnél, a pozsonyi székesegyház karnagyánál kezdte meg, azután Budapestre ment, hol Volkmann Róbert tanította, végre a bécsi Conservatoriumban bevégezvén tanulmányait, a klagenfurti szinháznak karnagya lett. Innen visszatérvén hazájába, több vidéki szintársulatnál működött karmesterként, majd Berlinbe ment, hol magyar hangversenyeket rendezett. Ismét hazatérvén, a kolozsvári nemzeti színház, végre a budapesti népszínház szerződtette karmesterének. Később ismét zenetársulatot alapított, melylyel bejárta Magyarországot. Jelenleg Amerikában tartózkodik. Serly Lajos.

Munkái : A világszép asszony Marcia. Operette. Budapest, 1887. — Magyarország dalokban. Zenészeti, irodalmi és ethnographiai havi folyóirat. U. o. 1894. — Almási Tihamér »A tót leány« cz. népszínművéhez ő írta a zenét. Ezenkívül több zenészeti czikket írt.

Simon János (Miskolczi) Nógrád megye levéltárnoka, szül. 1880-ban. Jogot végzett Sárospatakon és Budapesten. 1905-ben levéltárosi oklevelet szerzett Simon János.

s előbb Borsod megye alleváltárnoka s a Borsod-Miskolczi Múzeum könyvtárnoka, majd 1909 áprilisától Nógrád megye főlevéltárnoka lett. 1903—1904-ben egyéves önkéntes volt, később cs. és kir. tartalékos hadnagygyá nevezték ki. 1903 elejétől a miskolczi Ellenzék, majd a Miskolczi Napló politikai napilap helyettes szerkesztője, utóbb Balassagyarmaton 1909 májustól 1910 szeptemberéig a Nógrádi Hirlap felelős szerkesztője volt. Számos kulturális és közjótékonysági egyesületben viselt és visel titkári és jegyzői tisztet. Szépirodalmi, történeti és politikai közleményei, költeményei 1896 óta az említett lapokon kívül a Vasárnapi Ujság, Új Idők, Budapesti Hirlap, Jövendő, Független Magyarország, Egyetértés, Magyarország, Budapesti Napló, Pesti Napló, Hadtörténeti Közlemények, és több más fővárosi és vidéki lapban jelentek meg. Dalai közül Lányi Ernő, Simkó Gusztáv, továbbá az író neje és más zeneszerzők többet megzenésítettek, melyek közül a »Kuvik madár« czímű a legelterjedtebb.

Önálló művei: Elekcionális vers. Sárospatak, 1901. Két kiadás. — Bükk alján. Költeménykötet. Miskolcz, 1903. — Ne bántsd a magyart! Ugyanott, 1904. (Névtelenül.) — Történetek. Történeti elbeszéléskötet. Ugyanott. 1905. — II. Rákóczi Ferencz és Borsod vármegye. Ugyanott. 1906. — Heten vagyunk. (Bán Jenő, Faragó József, Kaffka Margit, Miskolczi Simon János, Péry Ilona, Reichard Piroska és Sassy Csaba közösen kiadott verskötete.) U. o. 1909. — 1911-ben Fáy Albert dr. és Buday-Plichta Barna szerkesztőtársakkal megindította a Nógrádi Naptárt, a Nógrádmegyei Nemzeti Intézet évkönyvét. — A jelen monografia részére Nógrád vármegye közállapotait írta meg 1867-től napjainkig.

Somogyi Gyula. *Somogyi* Gyula uradalmi főmérnök és író, szül. 1836-ban Kozárdon. 1874-ben Nagyszombatban telepedett le, hol 15 éven át a város minden nevezetesebb kulturális mozgalmaiban vezetőszerepe volt. 1889-ben Bajmóczra költözött.

1858 óta számos költeményt, tárczát, elbeszélést, vezérczikket írt· Munkája: Nagyidőkből kis történetek. Elbeszélések a kuruczvilágból és az 1848—49-iki szabadságharczból. Nagyszombat, 1907. — A falu. Humoros elbeszélések. Pozsony, 1908. — Sajtó alatt: A szabadságért. Történeti regény a kurucz világból. — A Nyugatmagyarországi Híradó és a Nagyszombat és Vidéke rendes munkatársa.

Spangár András. *Spangár* András jezsuita áldozópap, szül. 1678 jan. 29-én Nógrádon. 1702-ben gimnáziumi tanár volt Esztergomban, 1705-ben belvárosi plébános Pesten, később a kőszegi és ungvári rendház kormányzója. Meghalt 1744-ben Rozsnyón.

Nevezetes munkája Pethő Gergely *Rövid magyar krónikájá*nak 1626—1732-ig megírt folytatása. Irt ezenkívül három latin és két magyar munkát.

Sréter János. *Sréter János* alispán, szül. 1806 január 12-én. Mint joggyakornok, Nógrádban Sréter László főszolgabírónál tartózkodott; 1825-ben pedig kir. táblai jegyző volt Szentkirályi ítélőmester mellett és az országgyűlésen is jelen volt. 1826-ban ügyvédi vizsgálatot tett és még az évben Nógrád vármegyében tb. aljegyzővé neveztetvén ki, a megye jegyzőkönyveiből 10 évtől fogva a tisztviselők teendőiről sorozatott készített. 1826-ban másodaljegyző lett, 1831-ben résztvett az országgyűlési munkálatok készítésében. A magyar nyelv terjesztésére tanítóképző intézetet alapított, melynek 8 évig titkára volt. 1836-ban első aljegyző, főjegyzői czímmel, 1838-ban pedig főjegyző lett. Eddig a megye dolgain kívül időt fordíthatott önművelésére is, tökéletesen sajátjává tette a franczia, olasz, spanyol és angol nyelvet. Sokat fordított a jelesebb külföldi írókból. Megtanulta a portugál és svéd nyelvet is. Mint főjegyző, egészen megyéjének élt. 1839-ben másod-alispán lett. Ő kezdte a megyéknél az alispáni jelentéseket a megye egész évi beligazgatásáról és ő legelőször is 1828-tól kezdve adott ki ily jelentést, melyet ki is nyomtak. A Nógrádmegyei Nemzeti Intézetnek ő volt 8 éven át a titkára. Shakespeare, Byron, Sheridom, Mirabeau, Tasso, Goldoni, Cervantes műveiből sokat fordított. Jeles publiczisztikai dolgozata, mely halála után Visszaemlékezések czímén jelent meg, sejteti, hogy mily sokat s nagyot lehetett volna még tőle várni, ha oly korán el nem hal s tehetségeit és ismereteit még jobban kifejtheti. De a folytonos munka korán sírba dönté a tiszta jellemű kiváló férfiut. Meghalt 1842 márcz. 27-én Balassagyarmaton. Czikke a Közlemények a kisdedóvás és elemi nevelés köréből cz. munkában (Buda, 1843. Kivonatok az amerikai tanítási rendszerről).

Munkái: Nógrád megye beligazgatási állapotjáról hivatalos jelentés a második alispány által. Pest, 1842. — Visszaemlékezések. Buda, 1842. (Szerző életrajzával.)

Sréter Kálmán. *Sréter* Kálmán (Szandai) Nógrád megyének 1836—79-ig esküdtje volt.

Munkái: Sréter Kálmán költeményei. Balassagyarmat, 1859. — Sréter Kálmán versei. Pest, 1864. — Eszmék és érzelmek. U. o. 1865. — Költemények. — Dolgozatok. Pest, 1866. — Nézetek. Balassagyarmat, 1869. — Hervadó virágok. U. o. 1869.

Stesser József. *Stesser* József (Rajnai és Kőrösladányi) miniszteri tanácsos, szül. 1845-ben Balassagyarmaton. Kezdetben a megyénél vállalt hivatalt, később a belügy-

minisztériumba helyezték át, a hol a nemzeti színház és a m. kir. operaház referense és a vidéki színészegyesület elnökeként hasznos tevékenységet fejtett ki. 1894-ben ő felsége a Lipót-renddel tüntette ki. Számos politikai, társadalmi és szépirodalmi czikket és tárczát írt.

Szabó Endre tanító, a rimaszombati ipariskola igazgatója, paedagogiai iró, szül. 1841-ben Nagyorosziban. Előbb több helyen kisdedóvó volt. 1873-ban a kolozsvári Fröbel-intézet titkára, 1874-ben igazgatója lett. Szabó Endre.

Munkái: Első gyakorlatok az értelem fejlesztése köréből. Debreczen, 1871. — Vezérkönyv Fröbel Frigyes foglalkoztató eszközei használatára. Pest, 1871. — Társalgóterem. Beszélykék 3—10 éves gyermekek számára. Kolozsvár, 1872. — A gyermekkert. U. o. 1873. — Képek a külföldi tanügyi állapotok köréből stb. U. o. 1873. — Gyermekisme. Boncz- és lélektani alapon. U. o. 1874. — Neveléstan. Vezérfonal a kis gyermekek nevelésére. Fröbel Frigyes elvei szerint. U. o. 1874. — Előterjesztvény és javaslat. Budapest, 1875. — A kézimunka tanítása a népiskolában. Kolozsvár, 1876. — Az érzékszervek gimnastikája. Rimaszombat 1877. — Szerkesztette a Kisdednevelés cz. lapot.

Szabó Lipót nyug. elemi iskolai igazgató, a koronás érdemkereszt tulajdonosa. Született Szécsényben. Számos elemi iskolai tankönyvet írt. Nógrád vármegye Tanügyi Monografiájának egyik társszerkesztője volt. Szabó Lipót.

Szerémy Zoltán színművész, az Országos Zeneakadémia tanára, szül. 1861, Megyer községben. Atyja, néhai Középgéczi lovag Szerémy Gábor balassagyarmati volt főszolgabíró, a Ferencz József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, ki semmiképen sem akarta, hogy fia, kinek ebbeli tehetsége korán megnyilvánult, a színi pályára lépjen. Végre is egy jogászkorában Balassagyarmaton rendezett jótékonyczélú előadás, melyen Sz. is fényes sikerrel közreműködött, és a legelőkelőbb megyei korifeusok rábeszélése megtörte a szülők ellenkezését és a fiatal Sz. beíratkozhatott az Orsz. Színészakadémiába, a hol Ujházi és Bercsényi voltak a mesterei. Első szerződése 1889-ben Kassára szólt és 1896-ban már a kolozsvári Nemzeti Szinházhoz szerződtette Ditrói Mór igazgató. A millenáris évben nyílt meg Budapesten a Vígszinház, melynek igazgatója Ditrói Mór lett, ki Kolozsvárról Szerémy Zoltánt is felhozta. Néhány szerep után már elismerték művészetét. Epizódszerepekben tűnt fel leginkább és szerzett művészi nevet. A budapesti Nemzeti Szinház is tagjának kívánta szerződtetni Vizvári Gyula helyére. Szerémy azonban köszönettel elhárította magától a megtisztelő ajánlatot, a melylyel Somló Sándor volt nemzeti szinházi igazgató több izben is felkereste és nem igyekszik megválni eddigi sikereinek színhelyétől. Az Országos Zeneakadémia 1907-ben tanárnak hívta meg és azóta ezt az állását is nagy szeretettel és hozzáértéssel tölti be. Szerémy Zoltán.

Széchenyi György, esztergomi érsek, született 1592-ben Szécsényben. A bölcseletet Nagyszombatban, a theologiát a bécsi Pázmáneumban végezte. Előbb Vágsellyén volt plebános. 1632-ben Pázmány Péter esztergomi kanonokká és a dapnevelő intézet igazgatájóvá nevezte ki. 1643-ban csanádi, 1644-ben pécsi, 1648-ban veszprémi, 1658-ban győri püspök lett. Tiz év mulva kalocsai érseknek nevezték ki, végre 1685-ben esztergomi érsek lett. Nagy hazafi és kiváló főpap volt. Alapítványainak és adományainak összege meghaladja az egy millió koronát. Ezenkivül a török háborúkban megsebesült katonák számára 337.000 forintot bocsájtott Lipót király rendelkezésére. Buda és Esztergom várak kijavítására 180.000 forintot hagyott. Méltán nevezték őt »a bőkezűség és adakozás csodájának«. Meghalt 1695 február 18-án Pozsonyban 103 éves korában. Széchenyi György.

Több kisebb művén kívül munkája: Epistolae Archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e Comititus Szécsényi ad Pontifices, Reges, Electores, Principes, Ministros, Belliduces, atliosquae Illustres Aeoi Sui Viros datae, et vicinium ab illis acceptae, quas ex autographis edidit Sac. Ferd. de Miller. Pestini, 1807. Két kötet. — Valószinűleg ő adta ki az erdélyi fejedelmi ház ellen írt »Nova Transsylvanica« czímű gúnyiratot is (1642).

Szilassy József szül. Losoncz-Tugáron 1755-ben, meghalt Pesten 1836-ban. Fényes pályáját Nógrád vármegyében kezdte. 1790-ben főszolgabíró, majd főjegyző lett. 1810-ben a dunántuli ref. egyh. ker. főgondnoka. 1819-ben már a hétszemélyes tábla bírája, 1824—1828-ig Zemplén és Torna vármegye főispánja, a Szent István-rend vitéze. Az 1832—36. évi országgyűlés koronaőrré választotta. 1804-ben új királyi adományt nyert Losoncz-Tugárra. Szilassy József.

Szontagh Pál (Nógrádi) a főrendiház tagja, belső tiktos tanácsos, született Szécsényben 1820 szept. 14-én. Jogi tanulmáyainak elvégzése után, 1842—47-ig Nógrád vármegyében volt jegyző és szolgabíró, a mikor Libetbánya városa követként Pozsonyba küldte. 1848-ban Bécsben fogalmazó lett herczeg Esterházy Pál külügyminiszter mellett. Itt belekeveredvén az októberi felkelésbe és avval Szontagh Pál.

gyanusíttatván, hogy egyike volt azoknak, a kik Bem tábornoknak Bécsből való elmenekülésében segítették, két évi súlyos várfogságra itélték. 1850 júl. 27-én kegyelmet nyervén, Olmützből, hol fogva volt, visszatért hazájába és horpácsi birtokára vonúlt, hol gazdálkodással, politikai, szépirodalmi tanulmányokkal töltötte életét. 1865-ben a balassagyarmati kerület választotta képviselőjének, később a nagylaki, a tabi, a fuzió után pedig, — melynek megteremtésében nagy része volt, — 1876—87-ig ismét a balassagyarmati kerületeket képviselte. Előbb a balközépnek, később a szabadelvű pártnak volt egyik legismertebb vezéralakja és Tisza Kálmánnak egyik legnagyobb híve és meghitt barátja. Két ízben választották meg a képviselőház elnökének és mint ilyen, belső titkos tanácsos lett, 1887-ben a király a főrendiház örökös tagjává nevezte ki. Meghalt 1904 jún. 16-án Horpácson. Bár nem volt kimondott író, de egyénisége és összeköttetései következtében befolyással volt az irodalomra. Madách Imrével való benső barátsága hatással volt a nagy költő fejlődésére. Madách neki mutatta be minden dolgozatát, az ő tanácsát kérte ki és Szontaghnak czinikus, szatirikus egyénisége nagy befolyással volt »Az ember trágédiája« egyes alakjaira is, sőt Palágyi szerint Luczifer alakját Szontagh Pál után alkotta meg. A Kisfaludy-társaságnak alapító tagja és buzgó támogatója volt. Irt számos epigrammát, czikket (Vasárnapi Ujság 1861, 1871, 1878, 1897.), politikai czikket és országgyűlési beszédet.

Sztudinka Ferencz. *Sztudinka* Ferencz született Gácson, 1856-ban. Kereskedelmi pályára lépett és mint iparvállalati főtisztviselő működik Losonczon. Első közgazdasági czikke *A csekkrendszer Angliában* czím alatt jelent meg a Nógrádi Lapokban (1876.) *A magyar fonó- és szövőipar* czímű czikksorozatát a Ráth Károly »Iparügyek« cz. folyóiratában adta ki (1888—89.) 1890-ben alapította Beszterczebányán Koronczy Imre tanár közreműködésével a Beszterczebánya és Vidéke czímű hetilapot, melyben ipari és közgazdasági czikkeket írt. Munkatársa volt több éven át számos szaklapnak és dolgozott és ma is ír több vidéki és fővárosi lapba. Szerkesztette 1908-ban a »Vaskereskedelem és Vasipar« czímű szaklapot Bpesten.

Főbb művei közül kiemelendő: Egy régi magyar vaskereskedő. Bpest, 1902. és A gácsi posztógyár története. U. o. 1906. Jelenleg a m. kir. kereskedelemügyi miniszter támogatásával a *Magyar Ipartörténet* czímű sorozatos folyóiratot szerkeszti, melyből eddig 4 kötet jelent meg. E monografiába az ipar, kereskedelem, hitelügy, posta, telefon és távirda cz. fejezetet írta.

Tablicz Bohuszláv. *Tablicz* Bohuszláv evang. lelkész, tót költő, szül. Csehbereken 1769-ben. Felsőrakonczán, majd Assakürtön, Szakolczán, végre Egyházasmaróton volt lelkész. Meghalt 1832 jan. 23-án. A tót költészet és széppróza egyik legkiválóbb művelője és korának legtehetségesebb költője volt.

Számos költői munkái közül magyar fordításban megjelentek: Kövy Sándor, A magyar törvény summája. Vácz, 1801. — Az emberi munkásság. U. o. 1802. — Az ágostai hitvallás. Latinból ford. U. o. 1803. — Költeményei. U. o. 1807—1842. Négy kötet. — Alkalmi prédikácziók. U. o. 1821.

Telek László. *Teleki* László (gróf), Somogy vármegye főispáni helytartója, született Szirákon. Tanulmányait otthon, majd a marosvásárhelyi kollégiumban, egy félévet a tudós Cornides Dániel vezetése alatt elvégezvén, Göttingába ment, hol az egyetemen másfél évig hallgatta a tudományokat. Ezután beutazta Európának művelt államait és nagy tudománynyal és tapasztalatokkal gazdagítva tért vissza hazájába. 1789-ben az erdélyi kormányszék tiszteletbeli titkára lett. A híres 1790. országgyűlésre követté választották. 1791-ben kamarás, 1792-ben az erdélyi kir. tábla bírája lett. 1802-ben a dunamelléki egyházkerület főgondnokává választották meg, 1803-ban a pesti kir. tábla bírája, 1811-ben Somogy vármegye főispáni helyettese, 1819-ben a hétszemélyes tábla bírája lett. Meghalt 1821-ben.

Egyike volt a leglelkesebb hazafiaknak, a magyar tudomány legbuzgóbb ápolóinak, kinek nagy része van a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában. Ennek érdekében írta a *Magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései* (Pest, 1806.) és az *Unmassgebliche Meinung des Grafen Ladislaus Teleki über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn* czímű műveit, melyekben az Akadémia felállítása módjának olyan részletes tervét dolgozta ki, mely — kevés módosítással — az Akadémiának ma is programmja. Ugyancsak e kérdés megoldására 1807-ben jutalomtételt is tüzött ki. Számos verse, tudományos és irodalmi dolgozatai között nevezetes értekezése *Gondolatok a magyar versszerzés mesterségéről,* mely 1819-ben jelent meg a Tudományos Gyüjteményben. Megírta atyjának, Teleki Józsefnek életrajzát is. (1800. Szeben.)

Tolvay Ferencz. *Tolvay* Ferencz (Menyői) mathematikus, a losonczi iskolában volt tanító és

Rózsavölgyi Márk.

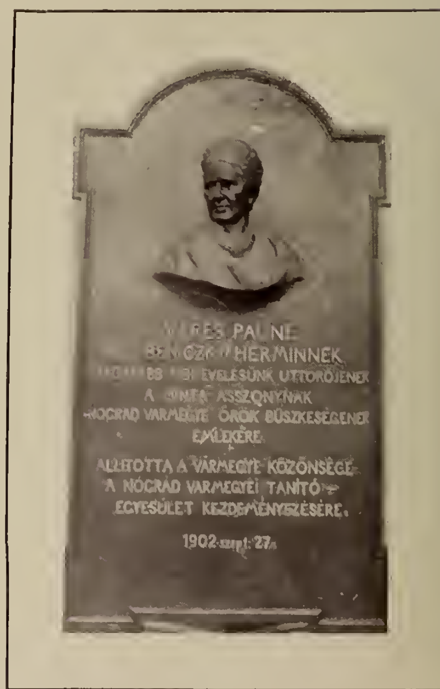
Szécsényi György.

Szilassy József.

Szontágh Pál.

Veres Pálné emléke
a vanyarczi templomban.

rektor. 1704-ben a Nógrád vármegyétől felállított parasztliad kapitánya volt. Meghalt 1710 körül.

Munkái : Az Arithmetikának ; avagy Az Számlálásnak öt Speciésinek rövid Magyar Regulákban foglaltatott Mestersége. 1674. Debreczen. Hetedik kiadása Pozsonyban jelen meg 1727-ben. — Comenius, Praecepta Morum . . . Leutschoviae 1677. (Magyar verses fordítás). — Atrium Ingniosae Artis Arithmeticae. stb. U. o. 1706. — Irt még egy verses krónikát Zólyom vára ostromáról és bevételéről. (Irodalomtörténeti Közl. 1903. 1904.)

Tonelli Sándor dr., országos iparegyesületi titkár, szül. Verőczén 1882-ben. Tonelli Sándor.

Munkái : Jövő Magyarország. Társadalompolitikai tanulmányok. Nagykőrös 1902. — A londoni nemzetközi szabadkereskedelmi kongresszus. Bpest, 1908. — Vázlatok, Bosznia és Herczegovina közgazdasági életéből. U. o. 1909. — A nemzetközi levélpostai tarifák reformja. U. o. 1910. — Angolok és amerikaiak. Irott fotografiák. U. o. 1910.

Tornáczky Kálmán m. kir. szőlészeti és borászati felügyelő, szül. 1863-ban. Tornáczky Kálmán. Középiskolái elvégzése után a keszthelyi gazdasági tanintézet hallgatója volt. Ez után öt évig nagyobb gazdaságban gyakorlatilag működött, majd a szőlészeti és borászati felsőbb tanfolyamot végezte és 1891-ben állami szolgálatba lépett. 1894-ben kinevezték szőlészeti és borászati felügyelőnek Beregszászra, honnan 1898-ban Szirákra helyezték át, honnan 1903-ban Balassagyarmatra került. Czikkeket ír a Borászati Lapokba. Legutóbb nagyobb tanulmányt készített a czigány-kérdésről, melyet a földmívelésügyi minisztériumhoz nyújtott be s ez nyomtatásban is megjelent. E monografiában ő írta a szőlészeti és borászati részt.

Török Zoltán ny. főispán szül. 1852 Podrecsányban, (atyja T. Sándor a megye Török Zoltán. alispánja és a szécsényi kerület országos képviselője volt), iskoláit Losonczon és Budapesten végezte, majd a jogi pályára lépett, 1876-ban letette az ügyvédi vizsgát és ügyvéd lett Budapesten. 1880-ban az ügyvédi vizsgáló-bizottság tagjává választották. 1882-ben Nógrádmegye aljegyzője lett és 1883-ban egyszersmind tiszteleti főjegyzővé nevezték ki. 1884 és 1887-ben a losonczi kerület választotta meg országgyűlési képviselővé szabadelvű-párti programmal. 1890 április havában Losoncz város polgármesterévé választatván, képviselői mandátumáról lemondott. 1896 január 1-től Nógrád vármegye alispánja. Ugyanez évben Losoncz város díszpolgárává választotta meg. 1898 november havában vármegyéje főispánja lett. Az 1905. évi választások alkalmával a szabadelvűpárt kisebbségben maradván, állásáról lemondott. Még ugyanaz év végén ő felsége a Lipótrend lovagkeresztjével tüntette ki. Azóta közgazdasági téren érvényesítette tevékenységét, a Losonczi Takarék és Hitelbank, a Balassagyarmati Népbank, továbbá a Nógrádmegyei, a losonczvidéki és a losoncz—gácsi h. é. vasúttársaságok elnökeként. Alelnöke a Magyar Pénzintézetek Központi Hitelbankjának. Igazgatósági tagja a borsod-miskolczi gőzmalom, a Balassagyarmati Takarékpénztár és a Vámosmikolai Takarékpénztárnak. Felügyelőbizottsági elnöke az első magyar textilipar r.-t.-nak. A vármegyei életben is élénk részt vesz. Tagja a közigazgatási bizottságnak, alelnöke az állandó választmánynak stbi. A magyar kultura előmozdításán teljes erejével hat közre, úgy is mint a Nógrádmegyei Nemzeti Intézet elnöke, mint a Fmke elnöke és mint a Felvidéki Őr cz. nemzeti irányú lap főszerkesztője. Az 1910-ben megalakult Nemzeti Munkapárt vármegyei elnökévé választotta meg.

Munkája : Eszmék igazságügyi kérdések köréből. Losoncz, 1889.

Ungváry János (Rettegi) mérnök és drámaíró, szül. Losonczon, 1763 nov. 28. Ungváry János. 1789-ben mérnöki oklevelet szerzett Pesten, hol le is telepedett. Búzgó hazafi volt és az akkor fellendülő nemzeti szellem szolgálatába szegődött. »*Magyar nemzeti szinház terve ! Szózat a hazához s ajánlva a magyar nemességnek* czímű magyar, latin s német nyelven (1779.) kiadott művében ő veti fel először egy pesti szinház eszméjét, melynek tervét el is készítette. Ezután Kazinczy Ferenczczel és gróf Ráday Pállal megalapítja az első magyar szinjátszó társaságot 1790-ben. 1798-ban gróf Károlyi uradalmi mérnöke lett és Pestről Erdődre költözött. Meghalt 1807.

A szinészetért való rajongása a drámaírásra is serkentette. Drámái : Sári, vagy a háladatos leány (1792). — A kolduló deák vagy az égi háború. Vigjáték 2 felv. 1793. — A szökött katona. 1793. — Ország András, egy különös ember. 1793. — A deákos lány, vagyis a tudomány többet ér a szépségnél. 1792. — Tudományos dolgozatai a Felsőmagyarországi Minervában és a Tudományos Gyüjteményben jelentek meg.

Veres Pálné Beniczky Hermin (Beniczei, Micsinyei és Pribóczi) a magyar Veres Pálné. nőnevelés úttörője, született 1815 decz. 13-án a nógrádmegyei Láziban, a Beniczkyek ősfészkében. Ősrégi, történelmi nevezetességű magyar nemesi család ivadéka. Hermin árván került 80 éves nagyatyjához, Sturman Mártonhoz, ki

Budán florentini szalmakalapfonó gyárat alapított és Gömörmegyében temérdek vasbányájából megalkotta »Coalitio« néven az első vasművi részvénytársaságot (Rimamurányi). B. Hermin 1839-ben Farádi Veres Pálhoz ment nőül, ki Nógrád vármegye kiváló alispánja és orszgy. képviselője volt, kiről Mikszáth írta, hogy: »tiszta, önzetlen jellem, mint a kristály és nemesen dobogó szív volt«. V. Pálnéra nagy hatással volt Madách Imre, férjének jó barátja, a ki neki ajánlotta halhatatlan művét: »Az ember tragédiájá«-t s azt e körben olvasta fel legelőször. Madách akadémiai székfoglalója a nőről volt a rúgó, mely a régen lappangó nagy gondolatokat Veres Pálné lelkéből kipattantotta. Kimondja a korszakalkotó jelszót, hogy a magyar nők általános műveltségének emelése tovább nem halogatható szükség. Ez időtől fogva lángoló lelkesedéssel s ritka kitartással nemes eszméje megvalósításáért élt és küzdött. 1861-ig, egyetlen gyermeke férjhez meneteléig úgy élt, mint azok a római nők, kikről azt tartották: jóknak kell lenniök, mert semmit sem beszélnek róluk. Leányát nagy gonddal nevelte, különösen kedélyét és vallásos érzelmeit fejlesztette. E közben magát is képezte, s Humboldt Kosmosáról írja, hogy világosságot árasztott lelkében. Naplót vezetett. Ezekben kéri Istent, hogy férjére nemesítőleg, művelőleg tudjon hatni, hogy férje legfőbb lelki rugójáúl az igazi jót tekintse; inkább mindent elveszteni, mint nem tiszta eszközökkel mindent elnyerni. Találunk naplófeljegyzéseket még 80 éves korából is. V. Pálné törekvéseiben nem volt emanczipáczionális gondolkozás. Ezt írja: »A nő legfőbb rendeltetése a családban van. Ki egy család nemtője akar lenni, annak kell, hogy az igazi műveltség s alapos képzettség által jogot követelhessen magának a munkára.« 1867-ben az ő felhívására 22 nő kimondja a Nőképző-Egyesület alakítását, s annak első czélja odahatni, hogy a nőknek alapos képzésére alkalmat nyújtsanak és a vagyontalanoknak önfentartási pályákat nyissanak. Az Egyesület pecsétjére e szót írták: Haladjunk. Deák Ferenczet felkérték, hogy nyújtsa be a képviselőházhoz 9000 nő nevében kérvényüket, hogy állítson az ország egy női minta-főiskolát. A felállítás késett, így V. P.-né maga látott hozzá; tantervet csinált, felsőbb tanfolyamot nyitott, 14 növendékkel; igazgató Gyulai Pál volt. Az Egyesület pénzt gyűjt, hogy alkotása fenállását biztosítsa. 1880-ban saját házába költözik az Egyesület, bentlakással ellátva. Körűlbelül 800 növendékig viszi fel. Van elemi-, felsőbb leányiskolája, gimnáziuma, főzőiskolája és egyetemre járó volt növendékei számára kollégiuma. V. P.-né alakította az ország legelső Önképzőkörét leányok számára. Minden, a mi hazánkban a női oktatás terén magasabb képzés és önfentartási módok érdekében történt, az mind V. P.-né kezdeményezése és ernyedetlen szívós munkálkodásának kétségtelen eredménye; figyelmét minden irányban kiterjesztette, a hol a nők hatását és munkásságát eredménynyel gondolta kifejthetni. Így 1879-ben a székesfehérvári kiállításon felszólalt a mellett, hogy általánosságban mindenkinek, férfinak és nőnek, valamely iparágban ügyességet kellene szereznie. A hazai iparvédelem és pártolás mellett Simonyi miniszterrel üdvös mozgalmat indított meg, de annak további vezetését nem vállalhatta. 1903 őszén Erzsébet királyné határozott kívánságára, hogy ő mutassa be — látogatásakor — a tanintézetet, a fővárosba utazott, meghűlt és két évig tartó kínos csúzba esett; betegágyán fejezte be Tapasztalati Lélektanát felnőttebb növendékek számára. V. P.-né életének utolsó heteiben leányának és az intézet vezetőinek szívére kötötte, hogy a tanárok kötelességévé tegyék, hogy minden alkalommal csepegtessék bele a növendékek fogékony lelkébe annak igazságát, hogy a nő legfőbb ékessége és minden tudásának koronája: a háziasság. Ez a kijelentése volt a magva az azóta felállított főzőiskolának. 1895 szept. 28-án befejezte munkás életét Váczhartyánban. Vanyarczon, férje mellett van eltemetve a családi sirboltban. Halála után Nógrád vármegye közönsége emléktáblát állított föl a vanyarczi templomban; egyesülete felsőbb leányiskoláját »Veres Pálné iskolá«-nak nevezte el; a székes főváros a Zöldfa-utczának Veres Pálné nevét adta; a magyar társadalom pedig díszes márványszobrot emelt neki Budapesten, melynek bronzcsokrán Mikszáth e szavai állanak: »Nevét a történelem, alakját e kő örökíti, lelke a haza leányainak örökség.«

Vértesy Gyula *Vértesy* Gyula dr. szépirodalmi és tanügyi író, szül. 1867-ben Balassagyarmaton. Budapesten elvégezte az egyetemen a bölcsészeti és a jogi szakot, megszerezte a tudori oklevelet és azután Balassagyarmaton a törvényszéknél hivatalba lépett.

De csakhamar elvonzotta őt innen az ujságírói pálya. Előbb Debreczenben szerkesztette a »*Debreczeni Ellenőr*« czímű politikai napilapot, majd később Budapestre költözvén, az »Egyetértés«-nek lett a munkatársa, majd a »*Fővárosi Lapok*«, később a »*Nemzet*« segédszerkesztője. Tíz évi ujságírói pályája alatt, hirlapi s tanügyi czikkeken kívül néhány száz tárczát s krokit és százszámra menő verset írt az előkelő napi- és heti lapoknak majd mindegyikébe. S a mellett egymásután jelentek meg önálló prózai és verses kötetei, melyek a kilenczvenes évek egyik legjobban ismert írójává tették. Wlassics akkori miniszter bevitte a kultuszminisztériumba, honnan azonban hamarosan kikerült tanfelügyelőnek: Szebenbe. Hogy ott mily kulturharczokat vívott a nemzetiségekkel, annak jelei ott vannak az akkori hirlapok hasábjain. Később felvitték a fővárosba tanfelügyelő-helyettesnek. Ezután egy ideig Torontál vármegye tanfelügyelője volt, most pedig Temes megyéé. 1905-ben a Petőfi társaság, 1908-ban pedig az Arany János társaság választotta be tagjai sorába. Ez utóbbi irodalomi társaságnak alelnöke is. Vértesy egyike a legnemesebben érző íróknak, a ki az életet komolyan fogja fel. Műveiben szeretettel fordul a szerencsétlen, csalódott, szenvedő emberek felé, a kiknek sorsát egy mélyen érző költői szív melegével, színes és eredeti magyaros nyelven beszéli el.

Kötetben megjelent munkái: Versek. Vidám órák. Élet bajai. Sebek. Falusi történetek. Elbeszélések. Jolán. (Regény.) Kis doktor. (Regény.) Piros rózsa, fehér rózsa. (Regény.) Szürke ég alatt. Lánczoldás. (Regény.) Elbeszélések. Rabszolgák. Élet. A szomoruság tarlóján. (Versek.)

Völgyi (Wagner) István Antal balassagyarmati állami elemi iskolai igazgató-tanító, szül. Béren 1851-ben. Szobon, majd leghosszabb ideig Balassagyarmaton tanítóskodott, hol most az állami elemi iskola igazgatása mellett az iparos- és kereskedőtanoncz-iskolánál önképzőkört szervezett és vezetett. Egyideig tanfelügyelőségi tollnok is volt. A helyi tűzoltóság fejlesztésében is tevékenységet fejtett ki. A vármegyei muzeumnak igazgatója volt s az idegenből való visszatérése óta régiségőre. A hazafias magyar szellem terjesztéséért a kormány is megjutalmazta. Tanítótársaival szegény tanulók fölsegélyezésére 2000 K alapítvány összehozásáért a kormány elismerésben részesítette. A helyi lapoknak hoszszabb időn át belmunkatársa volt s főképpen tanügyi, továbbá történeti és régészeti közleményeket írt több lapba, köztük az Archaeologiai Értesítőbe is. Völgyi István.

Munkái ezeken felül: Nógrád vármegye földrajzának vezér- és kézikönyve (Peres Sándor társszerzővel). 1891. Ezt a munkát a nógrádvármegyei tanítóegyesület 50 arany pályadíjjal jutalmazta. Honunk őrangyalai. 1877. — Balassagyarmat tanügyi viszonyainak ismertetése. 1887. — A balassagyarmati önkéntes tűzoltóegylet története 1887. — Kosztka Mihály élet- és jellemrajza. 1894. — Drégelyi emlék. 1894. — Emlékbeszéd 1896. — Visegrád története. 1898. — Erzsébet királynénk. 1898. — A nógrádmegyei Tanítótestület története. 1899. — Multon épül fel a jelen. 1901. — Nógrádvármegye népoktatásának története. (részben) 1900. — Földrajzi olvasókönyv és feladattár Liptó vármegye földrajztanításához. 1904. — II. Rákóczi Ferencz és kora. 1905. — A balassagyarmati Skarabeusz asztaltársaság története. 1907. — A balassagyarmati áll. el. iskola XXXVI. évi értesítője. 1910. — Boldog Asszony Anyánk. 1910. — A jelen monografiában ő írta Nógrád közoktatásának történetét.

Werbőczy István, nógrádmegyei nagybirtokos, királyi ítélőmester, királyi személynök, majd nádor, szül. 1460 és 1470 között, megh. 1541 vagy 1542-ben. Közpályáját Ugocsa vármegyében kezdte, honnan követként került az országgyűlésbe, a hol fényes politikai pálya bontakozott ki előtte. Több ízben járt külföldön követségben és tevékeny része volt az 1498. évi törvények megalkotásában. 1517-ben lett királyi személynök, 1525-ben pedig nádorrá választották, de ezt az állást nem sokáig töltötte be, mert a főurak személyes okok miatt megbuktatták az őket megalázó köznemest. Ezzel azután közéleti szereplése is véget ért. Hatalmas munkája, a híres Hármas könyv (Tripartitum), melyben Werbőczy az ország törvényeit, jogait és bevett szokásait gyűjtötte össze. Nógrádban Alsópetény, Buják, Csesztve, Czered, Kisbágyon, Kutasó, Medveshidegkút, Nagylócz, Nőtincs, Óbást, Ősagárd és Szente községben volt birtokos és a hagyomány szerint alsópetényi várkastélyában, 1513—14-ben írta a Hármas könyvet, melynek emlékére a templom mellett 1791-ben latin fölíratú három oldalú gúlát emeltek. Munkáját 1514-ben mutatta be az országgyűlésnek, a mely azt helyeslőleg vette tudomásul, de jóváhagyást nem nyerhetett, mert közben a király meghalt. Nyomtatásban 1517-ben jelent meg Bécsben, latin nyelven, de azóta többször magyar nyelven is. Werbőczy István.

Zelenka Pál a tiszai ág. h. ev. egyházkerület püspöke, főrendiházi tag, szül. Csehbereken 1839 augusztus 19-én. Az elemi tárgyakban és a zenében előbb atyja tanította; a gimnáziumot Aszódon és Selmeczen, a theologiát Pozsony- Zelenka Pál.

ban végezte. Ezután a jenai egyetemre ment, honnan visszatérve, előbb nevelő volt, majd 1862-ben Székács József mellett segédlelkész lett. 1864-ben az irsai, 1866-ban a miskolczi egyház választotta meg lelkésznek. Mint ilyen, több mint 40 éves működése alatt rendkivül messzeható tevékenységet fejtett ki saját egyházmegyéje és általában az evang. egyházegyetem érdekében. 1869-ben főesperes, 1874-ben az egyházmegye főjegyzője lett. Tagja volt a Szarvasra (1873) és Turóczszentmártonba (1874) kiküldött egyetemes vizsgálóbizottságnak, az egyetemes törvényszéknek, 1876-tól a theologiai akadémiai bizottságnak, 1886-tól a zsinati, 1882-től az egyetemes bizottságnak. 1867—86-ig jegyzője, 1886 óta elnöke az egyetemes gyámintézetnek, a melyet háromízben képviselt a Gusztáv Adolf egyesület németországi gyűlésein. Lelkészi működésének 25 éves jubileumát egyháza fényesen ünnepelte meg 1888 deczember 18-án, mely alkalommal egyháza művészi kivitelű, értékes gyémántgyűrűvel ajándékozta meg. A tiszai kerület 1890-ben püspökévé választotta. 1898-ban elkisérte a német császárt jeruzsálemi útjára. Meghalt 1910.

Munkái: A miskolczi ev. egyház közgyűlési emléke 1782—1882. — Megírta az evang. egyetemes gyámintézet történetét *Emléklapok* czím alatt, azonkívül a hazai protestantizmus történetét. Szerkesztette a *Gyámintézet* czimű lapot, a miskolczi evang. egyház Évkönyvét. Ezenkívül számos egyháztudományi értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban.

* * *

Sajtó. A vármegyei kultura ügyét nagy mértékben elősegítette a sajtó is, melynek fejlődését a megszerezhető adatok alapján a következőkben állítottuk össze.

Jeszenői (Jeszenszky) Danó a »Losonczi Phönix«-ben közölt »Losoncz története« czímű monografiájában említi, hogy a vármegyének már 1846—47-ben volt egy hetilapja, »melyben a társasélet viszonyai s a város ügyei irányadólag tárgyaltattak. E lap a város czíméreből vett *Pelikán* név alatt jelent meg és különösen a társadalmi ferdeségek ellen jó sikerrel működött.«

A legrégibb folyóirat, melyről biztos adataink vannak, a *Népnevelési közlemények* czímű kath. egyházi és nevelésügyi lap, melyet Mészáros Imre szerkesztett és adott ki a Rétságon. Megjelent Balassagyarmaton 6 füzetes folyamban. Keletkezett 1857 február hóban, megszünt 1858-ban.

Időrendben a második hírlap a Nógrádi Gazdasági Egyesület közlönye: a *Felvidéki Magyar Közlöny* vegyes tartalmú hetilap, melyet *Jeszenszky* Danó szerkesztett Balassagyarmaton. Keletkezett 1862 julius 20-án, megszűnt 1863 junius 30-án.

Borászati és Kertészeti Füzetek kerti és borkezelési képes folyóirat. Szerkesztette *Gyürky* Antal. Megjelent kéthavonként Balassagyarmaton. Keletkezett 1862 julius havában, megszünt 1863-ban.

Nógrádmegyei Hivatalos Hirlelő. Hirdetési és hivatalos körözvények közlönye. Szerkesztette és kiadta a jegyzői hivatal Balassagyarmaton. Keletkezett 1863 január 1-én. Megszünt 1878 deczemberben. Ennek folytatása a *Nógrádmegyei Hivatalos Értesitő*, szerkeszti és kiadja a jegyzői hivatal Balassagyarmaton. Keletkezett 1879 január 1-én.

Borászati Lapok. Szakfolyóirat, szerkesztette *Gyürky* Antal Balassagyarmaton. Keletkezett 1868 januárban. Megszünt 1868-ban a 4. füzettel.

Az első politikai és vegyestartalmú hetilap a megyében a *Nógrád* volt, melyet *Kálniczky* Gyula szerkesztett. Losonczon jelent meg. Keletkezett 1871 október 1-én. Megszünt 1872 végén.

Ezután a következő politikai és vegyestartalmú hetilapok keletkeztek:

Ipoly. Keletkezett 1872 márcz. 4-én Balassagyarmaton. Szerkesztette *Pokorny* Jenő, később *Pap* Károly, 1873-tól *Horváth* Dani. Megszünt 1874 január 30-án.

Losonczi Lapok. Szerkesztette *Ambrus* Mór Losonczon. Keletkezett 1873 május 4-én. Megszünt 1874 végén.

Nógrádi Lapok. Alapította 1873-ban *Harmos* Gábor, 1875-től szerkesztette *Horváth* Danó. Belmunkatársa *Mikszáth* Kálmán volt. Megjelent Balassagyarmaton. E lap 1876 deczember 30-án e czímen megszűnvén, 1877 január 1-én ennek folytatásaként megjelent

Nógrádi Lapok és Honti Hiradó czímen, *Horváth* Danó szerkesztésében Balassagyarmaton. Később a

Nógrádi Hirlap politikai hetilap czímet vette fel és mai napig fennáll. Több éven át *Kossaczky* Arnold dr. ügyvéd szerkesztette, 1909 május haváig, a

Zelenka Pál.

Veres Pálné.

Werbőczy István.

Az alsópetényi Werbőczy-emlék.

mikor *Simon* János vármegyei levéltárnok vette át a felelős szerkesztést. Mellette főszerkesztő volt *Buday-Plichta* Barna dr. vármegyei árvaszéki ülnök. Lemondásuk után 1910 szeptember óta *Majtényi* Gyula tanár szerkeszti.

Losonczi Hiradó. Keletkezett 1878 junius 30-án, szerkesztette *Sárosi* Márton János Losonczon, 1879 november 2-tól Pálfalván. Megszünt 1879 deczember 25-én. Folytatása 1880-tól a *Losoncz Nógrádmegyei Hiradó.*

Losoncz és Vidéke. Megindította és szerkesztette 1879 november 30-án. *Kishalmy* Ferencz Losonczon. Megjelent hetenként kétszer. Később szerkesztette *Laszly* István, most pedig *Herczegh* Jenő és *Gergely* Ödön dr.

Losonczi Hirlap politikai hetilap. Keletkezett 1895-ben. Szerkesztette *Draskóczy* Zsigmond. Ez megszünvén, megindult helyette a

Nógrád-Honti Ellenzék. Keletkezett 1896-ban. Szerkesztette *Pozsonyi* Gábor.

Nógrádi Függetlenség. Megjelent 1890-ben Losonczon. Szerkesztője *Füller* Győző volt. Hamar megszünt.

Nógrád-Honti Ellenőr. Keletkezett 1895-ben. Szerkesztette *Pozsonyi* Gábor.

Losoncz. Megindult 1911-ben. Szerkesztője *Sacher* Aladár dr. Főmunkatársa *Bodor* Aladár dr. Társszerkesztői *Beheim* Imre dr. és *Oppenheimer* Ferencz dr.

Losonczi Ujság. Szerkesztik *Vályi* Béla dr., *Kristóff* Sándor és *Kujnis* Gyula. Előbb *Herczegh* Jenő szerkesztette.

Nógrádi és Honti Hiradó politikai hírlap, szerkeszti *Tokay* Lajos.

Salgótarján és Vidéke társadalmi lap, megindult 1896-ban. Szerkesztője *Höppner* Gyula volt. Most szerkeszti *Friedler* Ármin.

Szécsényi Hirlap. Társadalmi hetilap. Szerkesztették *Barcza* Kálmán és *Kálmán* Sándor, jelenleg pedig *Essősy* Béla dr.

Szirák és Vidéke. Megindult 1896-ban. Szerkesztette *Gallovich* Dezső.

A *Sziráki Hirlap* 1896-ban indult meg.

Nógrádvármegyei Tanügy. Szaklap, megjelenik Salgótarjánban. Szerkeszti *Magyar* Béla.

Magyar Ipartörténet. Szakfolyóirat. Megjelenik Losonczon. Szerkeszti *Sztudinka* Ferencz.

Megemlítjük még, hogy a 70-es években volt Nógrád vármegyének rövid ideig egy *Röpke Ivek* czímű szépirodalmi lapja is, melyet *Komjáthy* Jenő és *Luby* Sándor szerkesztettek. Keletkezett 1877 junius 1-én, megszünt ugyanaz év szeptemberében.

* * *

Nógrád vármegyében a következő könyvtárak vannak:

Balassagyarmat. A nógrádmegyei múzeum könyvtára. 1891-ben keletkezett. *Szontagh* Pál nagyobb könyvgyűjteményt ajándékozott a könyvtárnak. Gyarapodott a *Ghyczy*-féle könyvtár egy részével is és végül néhai *Nagy* Iván körülbelül 5000 kötetből álló és a vármegye által megszerzett könyvtárával. Állománya körülbelül 10.000 kötet. Könyvtárak.

Balassagyarmat. A Nógrád vármegyei Kaszinó-egyesület könyvtára. Keletkezett 1830-ban. Állománya körülbelül 3000 kötet.

Fülek. A Szent Ferencz-rend kolostorának könyvtára. 1748-ban keletkezett, részben a füleki várból odakerült könyvekből, okiratokból és levelekből. Állománya körülbelül 2160 kötet, közöttük 10 ősnyomtatvány.

Losoncz. Városi könyvtár. 1851-ben keletkezett a *Kubinyi* Ágosttól megindított országos gyűjtés eredményeként. Állománya körülbelül 22.000 kötet.

Losoncz. A m. kir. állami főgimnázium könyvtára. 1590 körül keletkezett, 1849-ben leégett, de gyűjtés útján ismét gyarapodott. Állománya körülbelül 16.700 kötet és füzet, köztük egy ősnyomtatvány és Ivannes Brentio Catechismusa 1551-ből, mely Kalvin Jánosé volt és tőle széljegyzeteket is tartalmaz.

Losoncz. A m. kir. állami tanítóképző könyvtára. 1869-ben keletkezett. Állománya körülbelül 1700 kötet.

Málnapatak. A Femke ifjúsági könyvtára. Kisebb állománynyal, mely azonban czéljának megfelel.

Szécsény. A *Pintér-könyvtár* történelmi és jogtudományi részből áll, de található benne a tudományok minden ágára vonatkozó értékes mű. Történelmi részében a magyar nemzet történetére vonatkozó majdnem minden forrásmunka megvan; sok benne az úgynevezett »hungarica« is. Ez idő szerint van benne

1200 önálló mű, mintegy 1600 kötetben. E tekintélyes könyvtár alapját Pintér Sándor azokkal a könyvekkel vetette meg, melyeket tudományos buvárkodásai közben Nógrád, Hont, Gömör és Heves vármegyék úricsaládaitól ajándékba kapott. Majd gyarapította azzal a kb. 100 kötettel, melyet Egerfarmosi Kandó Ilona édesatyja után örökölt. A többi azután mind a saját szerzeménye. Midőn könyveit saját lakásán már nem tudta elhelyezni, érintkezésbe lépett a Szent-Ferencz-renddel és velük megegyezvén, könyveit és egyéb relikviáit a zárda-épület egyik alkalmas helyiségébe vitette és azt saját költségén berendezve, nyilvános könyvtárrá alakította át.

Szécsény. A szent ferenczrendieknek is van itt egy kisebbszerű könyvtáruk, mintegy 600 kötetnyi ; e könyvtár rendezve nincs.

Salgótarján. A kaszinó-egyesület könyvtára. 1876-ban keletkezett. *Kovács* József dr. és *Gerber* Frigyes gyarapították gazdag adományaikkal. Állománya 1952 kötet.

Salgótarján. A felügyelő- és munkásszemélyzet olvasóegyletének könyvtára. 1878-ban keletkezett. Állománya közel 2000 kötet.

Salgótarján. A Femke népkönyvtára kisebb, de czéljának megfelelő állománynyal, 1901-ben keletkezett.

Sámsonháza. A Femke népkönyvtára, szintén megfelel a hivatásának. Kisebb állománynyal 1902-ben alapították.

Vanyarcz. Ugyancsak a Femke alapította 1902-ben kisebb, de czélirányos állománynyal.

Az 1000 kötetet meghaladó nagyobb magánkönyvtárak, melyekről tudomást szereztünk, a könyvtárak nagyságának sorrendjében a következők:

A gróf *Forgách*-féle könyvtár *Gácson.* Jelenleg gróf Forgách Ilona, férj. Wenckheim Ferenczné örököseié. Egyike a legnagyobb és legértékesebb könyvtáraknak.

A gróf *Zichy*-féle könyvtár és levéltár *Zsélyen.* Egyike a legnagyobb családi levéltáraknak, melynek jórésze Zichy-féle okmánytár czímen ismeretes és ki van adva.

Stephany Ervin könyvtára *Füleken.* Körülbelül 7000 kötetből áll.

Gróf *Keglevich* István könyvtára a Csalár községhez tartozó *Ipolykürt* pusztán körülbelül 4000 kötet.

Gróf *Degenfeld* Lajos könyvtára *Szirákon.* Körülbelül 4000 kötet, számos régi nyomtatványnyal, közöttük a Vizsolyi bibliának első kiadása.

Gróf *Majláth* István Géza könyvtára a Csitárhoz tartozó *Gárdony-pusztán.* Körülbelül 3000 kötetes könyvtár, melyben különösen a gazdasági irodalom, útleírások, tengerészeti, földrajzi és történeti művek vannak képviselve.

Kubinyi Márton könyvtára *Erdőtarcsán.* Itt van a híres Kubinyi-féle könyvtár egy része, körülbelül 3000 kötettel.

Laszkáry Gyula könyvtára *Romhányban.* Körülbelül 3000 kötettel és a családi levéltárral.

Huszár Elemér könyvtára *Keszegen.* Itt van a több, mint 2000 kötetes könyvtáron kivül a családi levéltár egy része is.

Gróf *Pejachevich* Mikó Endre könyvtára *Ludányban.* Körülbelül 2000 kötetes könyvtár. Ebben gróf Mikó Imre több mint ezer lapra terjedő Erdélyre vonatkozó kézirati munkája, XII—XVIII. századbeli munkák, közöttük Ortelius és a *Pray*-codex is.

Mocsáry Ödön könyvtára *Borsosberényben.* Körülbelül 1600 kötet, nagyrészt Mocsáry Antal, a tudós történetíró hagyatékából.

Dessewffy Ödön könyvtára *Nagykökényesen* és *Vanyarczon.* Az előbbi helyen körülbelül 2000, az utóbbin körülbelül 1500 kötet.

Gróf *Wilczek* Frigyes könyvtára *Erdőkürtön*, *Szabó* János könyvtára *Ipolyvarbón*, *Prónay* Józsefé *Romhányban* és *Beniczky* Árpádé *Lázi-pusztán*, több mint ezer kötettel.

———

NÓGRÁD VÁRMEGYE ŐSKORA.

Az őskori kutatás múltja Magyarországon elválaszthatatlanul összefügg Nógrád vármegye őskori emlékeivel. Ezek az emlékek itt vonták először oly emberek figyelmét magukra, a kik jelentőségüket fölismerték s azokat szélesebb körben is megismertették. A vármegye népe már régebben ismerte e tárgyakat, mert Terenyén, Dolányban, nagyobb záporok után a felszínen találhatta az ősidőben lakott helyeken. Irodalmunk régebbi forrásaiból tudjuk, hogy e vidékek lakosai a múlt század huszas éveiben őskori aranysodronyokat csavargattak kalapjaik köré, őskori ékszereket viseltek [1] ruháikon, őskori bronzfokosokkal büszkélkedtek. Ide s tova száz éve lesz már, hogy *Kubinyi* Ferencz egy terenyei palócz legény szűrén azt az első őskori bronzfibulát megpillantotta, a mely benne a gyűjtési kedvet életre keltette. Ez a jelentéktelennek látszó esemény volt az a kis rög, a melyből a lavina megindult s a mely ekként az első lökést adta meg őskori emlékeink rendszeres gyűjtésének.

Kubinyi nem állapodott meg a nép kezén forgó őskori tárgyak megmentésénél, hanem okulva *Jankovich* Miklós példáján, a ki 1828-ban közzé tette a tőle kapott terenyei régiségeket, ő is több ízben ismerteti a gyűjteményébe kerülő tárgyakat s már 1833-ban rendszeres régészeti ásatást végez a terenyei Hársason. Ez ásatás eredménye volt a zöme Kubinyi híres gyűjteményének, a melyet másodízben kellett kiásnia az oroszoktól felgyújtott losonczi házának romjaiból, a mikor gyűjteménye maradványait a Nemzeti Muzeumnak ajándékozta.

Lelkesítő példáján ma már a harmadik nemzedék okul. Nyomába báró *Nyáry* Jenő lépett pilinyi fölfedezéseivel s ma már ugyancsak a N. Múzeum büszkeségét alkotó szép gyűjteményének összehozásával és *Pintér* Sándor, a ki Szécsény és Dolány vidékének emlékeit egyesíté gyűjteményében, s ajándékaival egyszersmind megvetette alapját a Nógrádi Múzeum őskori gyűjteményének is. Az 1891-ben *Nagy* Iván indítványára megalakult Vármegyei Múzeum-egylet és múzeum s a *Pulszkyak* szécsényi tartózkodása, ébren tartotta az életre kelt érdeklődést. Az ifjabb generáczióból *Szontagh* Antal dr. a sziráki temetők felfedezésével s báró *Nyáry* Albert a pilinyi Sirmány hegyi árpádkori temető rendszeres és gondos feltárásával írták be nevüket szakunk munkásainak sorába.

Az emlékek, a melyekből a vármegye őskorának képét megalkothatjuk, az újabb kőkorig nyúlnak vissza. Tanulságos már a lelőhelyek elhelyezkedése is s erős bizonyítékot szolgáltat Pintér Sándor ama nézete mellett, hogy az a hatalmas út, a melyet az Ipoly völgyével a természet nyitott a vármegyén át, terelte erre a forgalmat az őskorban s befolyásolta egyszersmind a települést is. Már a kőkori telepek zöme is az Ipolyt szegélyező magaslatokon helyezkedik el. Egy másik kisebb csoport pedig Pest vármegye galgavölgyi lelőhelyeihez fűződik. Kőkorszak.

Lássuk először az ipolymenti telepeket, felfelé haladva a folyó jobbpartján.

Az első telep ezen a részen a *szécsénykovácsii Hradistye,* a kovácsii hegynek az országútra kihasasodó csonkakúpidomú része ez, a melyről az Ipoly alsó völgyét uralja a tekintet. Rendszeres ásatást rajta eddig senki sem folytatott, de a felszínen bőségesen találhatók durva cseréptöredékek és kovaszilánkok.[2]

Ipolykürtről zöldes palából készült átfúratlan kőkapát őriz Pintér Sándor gyűjteménye. Ez a lelőhely is telepnek látszik, a N. Múzeumba került tárgyakból következtetve,[3] ezek közül: agancs- és csontszerszámok, csiszolt kőbalta s egy hajlott szárú s fején bekarczolt vonalakkal díszített tű érdemelnek említést.

Az *óvári hegyen* is volt őstelep, a melynek korát — közvetetlen adataink az ott előfordult leletekről nem lévén — nem állapíthatjuk meg.

Esztergályon a telepnek a helyét nem jelölhetjük ugyan meg, de létezéséről tanúskodik a N. Múzeumban levő öt kőgyalú és két kőék.[4]

Szennáról trachytból készült kőfejszét őriz a N. Múzeum[5]; a tárgy megkezdett átfúrású, nem teljesen kész darab.

Galsáról Gerecze említ egy régi várhelyet; keletkezési idejét nem ismerjük.[6]

Berzenczéről egyetlen tárgyat őriz a N. Múzeum, a mely azonban a vármegye területén előkerült kőeszközök közűl talán a legérdekesebb, kovanemű kőzetből, pattingatás útján előállított lándzsacsúcs féle, deréktájon egyenesen elmetszett babérlevélre emlékeztető alak.[7] Technikai kidolgozásra a napló akkori vezetője, a dániai kőkor tárgyaihoz hasonlítja. Leletkörülményei ismeretlenek.

Az Ipoly balpartján *Mohora* nyitja meg a telepek sorát, a hol *Beniczky* Mihály birtokán lehetett egy őstelep. A tulajdonos ajándékaképen ugyanis telephelyről származónak látszó régiségek birtokába jutott a N. Múzeum.[8] A napló szűkszavú leírása cserép-, csont-, szén- és kődarabokat említ. Az utóbbiak között lehettek azok a pattingatott kovapengék, a melyekre Rómer hivatkozik.[9]

Hasonló jellegű leletek *Cserhátsurányból* is kerültek a N. Múzeumba.[10] Vajjon ugyanama lelhelyről valók-e ezek, a melyről az ugyancsak Cserhátsurányból a N. Múzeumnak *Sréter* J. által ajándékozott négy darab őskori cserépedény származik, nem állapítható meg.[11]

Kimerítőbb adataink vannak a *Patvarcz* fölött emelkedő Hradistya-hegy egykori ősteleperől. *Wimmer* Béla, mint akkor a gróf Mailáth-féle uradalom patvarczi intézője, 1907. év őszén mélyszántás után, hamuval, cseréptöredékekkel kevert, elütő színű foltokat észlelt a hegy fensíkját borító agyagtalajban. E foltok egykori putri lakások, sírvermek, tüzelő és szemetes gödrök helyét jelölik. A lakások egyszerű, földbe vájt kerek üregek, középen némelykor erősen bemélyített tüzelő veremmel, tartalmuk jelentékeny része, valamint az egyetlen komplikáltabb szerkezetű kettős üreg tartalma is, későbbi időből, a bronzkorból és a hallstatti korból való ; de hogy ezt az Ipolyvölgy széles balassagyarmati része fölött olyan jó kilátást nyujtó s könnyen védhető magaslatot már a neolith-korban is lakták, arról az általam föltárt üregek egyikének tartalma tanúskodik. E nagyobb és a többinél mélyebb lakóüregből, kovaszilánkok, agancs és csontszerszámok kíséretében, olyan jellegű edénytöredékek kerültek elő, a minőket Versegről (Pest megyéből)[12] ismerünk. Az az üreg közel van ahhoz a kaptáralakú sírüreghez, a melyből Wimmer Béla gyermekcsontvázat ásott ki a neolith-korra és a korai bronzkorra jellemző zsugorított helyzetben. Az általam 1908-ban a N. Múzeum megbízásából, a tulajdonos gróf Mailáth Géza engedélyével és támogatásával végzett ásatás óta, Wimmer Béla gyüjteménye több oly tárgygyal (csontsímítók, árak, tűk, agancs-csákány, agancs-kalapács, átfúrt kőbalta töredéke) gyarapodott, a melyek a fent elsoroltakhoz járulva, támogatják annak idején a telepről elmondott nézetemet.[13] Patvarcz határának egy másik helyéről, a malom mellől is szerzett Wimmer egy kőkalapácsot.

Marczal határában a sőji híd fölötti part átvágásánál szerényebb telepre valló kulturrétegből ismerünk hasonló bütykös díszítésű cseréptöredékeket.

Drahi pusztáról Rómer pattingatott obszidián-szilánkokat említ.[14]

Varsányból Kubinyi Ferencz ajándékaképen került nehány kőkori jellegű tárgy a N. Múzeumba.[15]

Sipekről származó hatalmas kőgyalu van Pintér Sándor gyüjteményében, e név alatt, a melyet a német szakirodalom »kaptafaalakú«, némely régi szerzőnk pedig »sarualakú« vésőnek nevez s a mely a szalagdíszes keramikai csoport jellemző kísérője. Tárgyunk nagyobb példány és sárgásszürke kőzetből készült.

Rimóczról származik egy jellemző kőkori edény, egy csőtalpú tál, Pintér Sándor gyüjteményében.

Szécsény városát jól megfigyelt őstelepek egész lánczolata fogja körül. Így ősteleрnek látszik a szécsényi határban, de *Lócz* közvetlen szomszédságában fekvő *Várhegy* is. *Pulszky* Károly 1880-ban, egészen a rajta levő kerek halom közepéig, átvágatta három méter mélységig, anélkül azonban, hogy az emberkéz munkájának látszó emelkedésen leletekre bukkant volna.

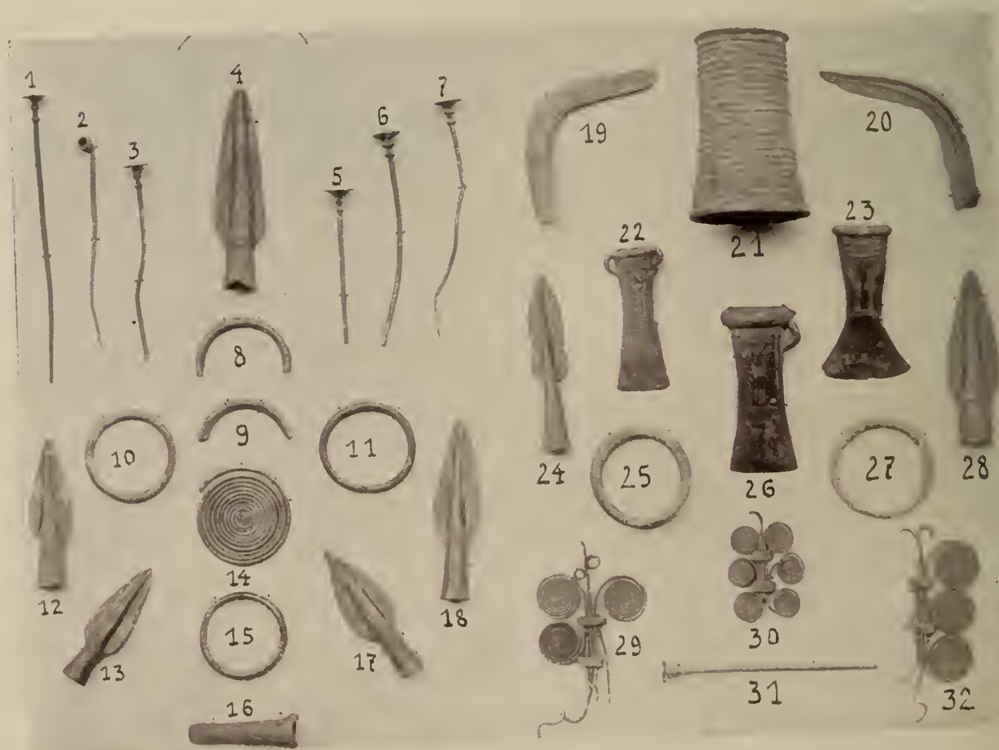
Annál gazdagabb az az anyag, a melyet a *Kerekdombról* ismerünk. A Kerekdomb Lócz és Szécsény között, mindkettőtől körülbelül fél mérföldnyire fekszik. Róla Pulszky Károly 1880-ban térképet és átmetszetet készíttetett Bass mérnökkel.[16] A Kerekdomb legtöbbet foglalkoztatta Szécsény vidékének régiség-

Őskori agyagedények Szent-Ivány Farkasné gyüjteményében.

Őskori agyagedények Szent-Ivány Farkasné gyüjteményében.

A nógrádmarczali bronzlelet, Wimmer Antal gyüjteményében.

kedvelőit, már a hozzáfűződő mondánál fogva is, a mely szerint szécsényi Bacsics János és Balassa János 1562-ben elesett ötezer hívének hamvait takarja, de meg szabályos alakja is magára vonja a figyelmet. Meglehetős nehéz eligazodni a »Kerekdomb« kutatásáról szóló ásatási jelentések helymeghatározásai, egymással nem egyszer ellentétbe kerülő észleletei és híradásai között. Az azonban kétségtelen, hogy a Kerekdomb már az újabb kőkortól kezdődő leleteket rejt magában. Ezt a Pintér gyüjteményében levő, innen származó több kőszerszám s egy, a szalagdíszes keramikai csoporthoz tartozó, erősen bemélyített díszítésű cseréptöredék[17] is igazolja. Sajnos, nem állanak rendelkezésünkre eléggé kimerítő adatok azokról a »veremsírokról«, a melyekből, mint br. Nyáry Albert idézett közleményéből értesülünk, többet bontott föl Pintér Sándor ; a kutató kőkorinak tartja e »veremsírokat« ép úgy, mint br. Nyáry Albert az általa föltárt »hamuval telt nagy üregeket«, a melyekben gömbölyű fenekű fazekat, halsütőtálat, szűrőt, agyaggyöngyöt, agyagkanalat, peremén domború díszítményekkel váltakozó bütyökfogóval ellátott edényt, nagyobb agancs-eszközöket, csontsímítókat, vésőket, vadkanagyar lapból készített pengéket, kis kővésőt, kovaszilánkot, csiszolókövet ásott ki. Ez a tartalom, a melynek alapján lakóüregnek kell a hamuval telt nagy üregeket tartanunk, teljesen igazolja Pintér és Nyáry korhatározását, mindamellett talán némileg kiterjeszthetjük a határokat a korai bronzkor felé. A halsütő tál pl. már a Nagy-Alföld korai bronzkorának egyik jellemző formája. Az a szűkszavú hír, a mely a Pintér és Vancsó 1887. évi ásatásáról szól, ugyancsak kőkori jellegűnek látszó leletek előfordulásáról tanúskodik, míg a Pulszky Károly 1880. évi ásatásából eredő tárgyak közül azok, a melyek ez ásatási jelentésben külön megemlíttetnek, a bronzkorból eredőnek látszanak. Ha csak az agyaggal kitapasztott, kúpidomú tűzhelyekben lelt kúpidomú »szövőszék-súlyokat« nem sorozzuk a kőkori emlékek közé.[18]

Jelentékenyebb telephelynek látszik ama dombsorozatnak a lejtője, a melyen az ú. n. *Ujhegyi szőlők* feküsznek. A hamuréteg vastagsága, a cserép és egyéb hulladék sokasága után ítélve, hosszú ideig lehetett állandóan lakott hely és azt hiszem, nem csalatkozom, ha Pintér nézetéhez csatlakozom, a ki a tűzpadokat vastagon befedő hamurétegben lelt szemcsés homokkal vegyített, tűz mellett szárított edénytöredékeket, konyhahulladékokat, agyag- és kőgyöngy- és hálónehezéktöredékeket és szarvasagancs kalapácsokat a kőkorba helyezi.[19] — A kovácsii hegygyel szemben az Ipolyra támaszkodó *Almás fensík Aranyos* nevü *dombsoráról* obszidián- és kovaszilánkok előfordulásáról értesülünk Pintér följegyzéseiből.[20] Még a *Sztrázsa partról* és az ehhez csatlakozó *Várdombról*[21] — a mely úgy látszik nem azonos a már említett Várhegygyel — kell megemlékeznünk ; a szécsényi fensíknak az Ipoly völgyébe éjszaknak beszögelő nyúlványát alkotja ez ; fensíkja ma vetőtábla, de a rajta ma is észrevehető sáncznyomok, hajdani földvárként tűntetik azt fel. Míg a Sztrázsa-parton kovaszilánkok és különböző korú cseréptöredékek jönnek szántás alkalmával felszínre, a Várdombon magán nem fordulnak elő leletek.

Gazdag anyaggal csatlakozik a szécsényi leletekhez a szomszédos *Dolány* határa is. A lelőhely közelebbi megnevezése nélkül említ innen *Rómer*[22] pattingatott obszidián-eszközöket és kovaszilánkokat, míg a dolányi őstelepről származónak mondott kőbalta[23] talán a Majorhegyről származik (és egy kőkalapács is a N. Múzeum gyüjteményében),[24] a melyen nagykiterjedésű gazdag őstelepnek kellett lennie, mert mint Pintér leírásából értesülünk,[25] mind éjszaki, mind déli oldala sűrűn van borítva az őskori élet emlékeivel, a melyek egész a kőkorba nyúlnak vissza. Pintér gyüjteménye több kőeszközt őriz erről a helyről, jobbára egyszerű lapos, téglány vagy trapézalakú vésőket. Különösen egy példány érdekes ezek között, a melyen mély bevágások jelzik, hogy tulajdonosa a téglányalakú lapos vésőből keskenynyakú vésőt akart alakítani. A tárgy kemény, zöldes nephritszerű kőzetből készült. Pulszky Károly dolányi ásatásának eredményéből későbbi korú tárgyakkal előkerült zöldes homokkőből készült kőbaltát és barna homokkőből való kőeszköz töredékét őrzi a N. Múzeum.[26]

Sóshartyánból olyanféle kis kovakéspengét ismerünk, a minőt a palóczok »parlagi kovának« neveznek, a *Kishartyán* melletti *Kőkút*-pusztáról pedig nehány kőeszköz került Pintér Sándor gyüjteményébe.

A *pilinyi* határ számos őstelepének fölfedezése nagyrészben báró Nyáry Jenő nevéhez fűződik. Már 1876-ban száz csont- és negyven kőeszközt állított ki innen

báró Nyáry.[27] Kétségtelenül legfontosabb és legérdekesebb a *Várhegy* s talán egyszersmind a legrégebben ismert. Már Kubinyi Ferencz is ismerte s bemutat innen egy egyszerű, középen átfúrt agyagkorongot.[28] Bővebben azonban csak a legutóbbi években értesültünk a Várhegy őstelepéről báró Nyáry Albert ásatásai révén.[29] E kutatásokból tudjuk, hogy a Várhegy valóban az volt, a minek a neve mondja. A kiemelkedő magas kúp éjszaki oldalán elegyengetés nyomai észlelhetők ; a kutató ezt a munkát még a neolith-kori lakosoktól származtatja. Az elegyengetésből nyert földdel lejtőt csináltak, a lejtő alatt ma már csak nehezen felismerhető nyomai mutatkoznak az egykori árkolásnak. A Várhegy előtt csak egyik oldalon van szabad út, a Hollós vize mellett, a melynek völgye a Ménes vizének völgyébe torkollik. A két völgy összeszögellésénél emelkedik a Leshegy, a melyet báró Nyáry a várhoz tartozó kémlőhelynek tekint s a melyet helyzete e föladatra kiválóan alkalmassá tesz. A Várhegy tetején és oldalain oly nagy mennyiségben fordulnak elő a csontszerszámok, kőszerszámok, cseréptöredékek, agyagból készült állatalakok, hogy a lakosok azokra jóformán ügyet sem vetnek. Báró Nyáry leleteit neolith-kori jellegűnek tartja, de van tudomása arról, hogy a lakosok bronztárgyakat is leltek a Várhegyen. Második jelentésében azt mondja, hogy lakásokat a felszínen nem talált, és csupán a kettős gyűrűzés árkait kitöltő hamu és hulladék között levő használati tárgyak bizonyítják az ottlakást. Véleménye szerint lakosoknak beomlott és elrejtett üregekben, barlangokban kellett lakniok ; de leírja az általa megfigyelt terjedelmes tűzpadokat. Ezeknél nagyobb lapos kövek alkotják az alapot, a melyet földdel hordtak meg, erre kétsorosan kisebb kövekből álló réteg volt terítve s a legfelső, tapasztott földréteg volt a tűzhely gondosan elsímított alapja ; e felső, kiégett réteg vastagsága 15—20 cm. A »tűzhelyek« alakja megközelítőleg köralakú s átmérője 3 m. Nézetem szerint, a mit báró Nyáry tűzhelynek tart, nem egyéb kisebb köralakú gunyhó földjénél. Az, hogy báró Nyáry a palaeolith-kor végén mondja lakottnak a Várhegyet, csak tollhiba, mert utána teszi : »és a bronzkor elején« s mindjárt felsorolja a neolith-kori leletanyagot is, ez utóbbi kor-datálás feltétlenül helyes. Az általa idézett helyen bemutatott, díszített töredékek (5—9.) a tévesen oldalára állított edénydísz (11.) s a vele rokon, a Felvidék neolith-kori emlékei között otthonos, edényfül (12.), kis votiv agyagbalta, phallikus amulett, két idol-töredék kétségtelenül e korba tartoznak. Háromszázhuszonhét csonteszközről és 167 kőeszközről tesz Nyáry említést. Érdekes, hogy Pilinyben magában csak mészkő- és homokkő fordul elő s a kőeszközök anyagában a Nógrádban otthonos kőféléken kívül, a dobsinavidéki szerpentint, a gömöri phillitet, a korponavidéki opál, jaspis és májopál fajokat s a tokajvidéki obszidián jelenlétét is megállapította Papp Károly. A föntebb említett Leshegy konyhahulladékos őstelepét már báró Nyáry Jenő is ismertette.[30] Számos kő- és csonttárgyat ásott ki azokból, apró edénykéket, agyagsípokat és számos állatalakot, a melyek némelyike orrán, vagy szeme helyén fölfűzésre át volt fúrva. Sajátságos Piliny gazdagsága az őskori kis plasztika e termékeiben ; a Várhegyen úgy, mint a Leshegyen, úgyszólván százával fordulnak elő a hazai állatvilágnak e nyers, de jellemző ábrázolatai.

Gazdag lelőhely, úgy látszik szintén lakótelep, a *Borsós* is, a melyet báró Nyáry Jenő is ismert már s a melyhez tartozó konyhahulladékhelyet észlelt Nyáry Albert a *Hollós völgyében* s számos cseréptöredéket hozott e helyen fölszínre.[31]

Volt őstelep a *Kövicsesen* is ; úgy látszik, itt voltak azok a köpü (talán inkább kaptár) alakú üreglakások, a melyeknek br. Nyáry Jenő által teljesített föltárásáról br. Nyáry Albert útján értesülünk.[32]

Eddig ismeretlen őstelepről ad hírt br. Nyáry Albert, a *Kőhegyről*, a melynek felszínén különböző korú cserepeket gyüjtött, de a melyen még eddig nem kutatott,[33] s egy sajátságos kőeszközt említ a *Galgócz* nevű hegyoldalról is, a mely úgy látszik, csupán szórványos lelet.[34] Ilyen szórványos leletek lehetnek a N. Múzeumban levő kőgyaluk és kőszilánkok is.

Endrefalváról kevés adatunk van. *Récsey* Viktor ajándékozott a N. Múzeumnak néhány innen származó tárgyat.[35]

Ludányból való csinos kőszekerczét ajándékozott *Pulszky* Ferencz a Nemzeti Muzeumnak.[36]

Nem tudjuk, vajjon a *szakali Kastélyhegy* nevű *Pogányvár* ily korai időben keletkezett-e? Br. Nyáry ideális őskori erődnek mondja ezt.[37] »Szabályos tojásalakú fennsík«, erősítő gyűrűi ma is kivehetők, tehát nemcsak őrhely

volt, hanem védelemre is meg volt erősítve. Előre nyúló csúcsáról az Ipolyvölgy igen nagy része belátható. Nyáry szerint aligha szolgálhatott állandó lakóhelyül, inkább csak menedékül, mert eddig leleteket még nem szolgáltatott.

Szakallal megszakad az ipolyparti telepek sora. Felső folyásának mentéről a balpartról nincsenek adataink s be kell térnünk a Karancs bérczei közé. E vidéken is csupán egy gazdagabb lelőhelyet találunk: Lapujtőt. Már Kubinyi Ferencz ismerte, leírta s rajzban is bemutatta a Pókahegy nevű őstelepet és a benne lelt tárgyakat:[38] egy csinos kőfejszét, szűrő edényt, orsót, cserépedényeket. Ugyancsak ő ajándékoz a N. Múzeumnak innen származó tárgyakat, a melyek azonosaknak látszanak az Arch. Közleményekben közzétettekkel, de egy félig megmunkált kővéső helyettesíti a csinos kőfejszét.[39] Majd 1876-ban br. Nyáry Jenő ajándékoz a N. Múzeumnak lapujtői régiségeket[40] a Pókahegyről és a Karancs oldaláról, ezeket talán az 1870. évi ásatása[41] alkalmával gyüjtötte. 1877-ben Balogh Dezső ajándékából kőeszközök és cserépedénytöredékek, 1883-ban egy nagyobb kőeszköz-gyűjteménynyel pedig két lapujtői kőszerszám került a N. Múzeumba. Az említett Pókahegy, a Karancsnak egyik előhegye, éjszaki részének felső részén fordulnak elő szántásnál a már említett régiségek, őrlőkövek töredékeivel együtt. Kubinyi észlelete szerint elszórtan, biztos lelőhely nélkül; kétségtelen, hogy itt lakóteleppel van dolgunk. Erősíti ezt a nézetet Nyáry már említett ásatásának eredménye is. Ő ugyanis állatcsontokkal, szénnel, hamuval, cseréptöredékekkel kevert kulturréteget említ rövid jelentésében.[42]

A *Fülekpilis* melletti földvárról nem tudjuk, vajjon megvolt-e már a kőkorban. Hasonlóképen nincsenek adataink a *Somosújfalu* melletti Pogányvárról sem, a melynek a kúpalakú csúcsot körítő kettős sánczgyűrűjét, most a vasútvonal szeli át,[43] az átvágásakor nem kerültek fölszínre leletek.

Hasonlóképen nem tudjuk megállapitani a *Medves* hegységben levő básti Pogányvár korát sem, de erről legalább kimerítő leírást bírunk br. Nyáry 1869. évi egri előadásának Rómer által közölt kivonatában.[44] A pogányvári hegytető nagyobbszerű fennsík, nem sajátképeni földvár, de egymásra halmozott nagy bazalt-sziklákból áll, ezért nem sorozhatjuk a kőkor emlékei közé. A Pogányvár alatti hegyben levő kisebb barlangokról tudjuk, hogy a neolith-kortól kezdve emberi lakásul szolgáltak, mintegy száz ilyen üreg van a hegyben. Br. Nyáry Jenő tizet átkutatott belőlük 1871-ben. Nagyságra eltérnek egymástól az üregek, de elrendezésük nagyjában hasonló; egy-egy pitvarból és kamrából állanak, némelyiköknek a Pogányvár fennsíkjára szolgáló szelelő kéménye is volt, de ezeket is jobbára betemette az omlások következtében leváló iszap, haraszt és kőtörmelék. A leletek között jobbára trachytból készült kőszerszámokat, csonteszközöket és durva edénytöredékeket talált.[45]

Kisterenye őstelepeinek virágzási kora a bronzkorba esik. Csupán egyetlen edényt sorozhatunk — Kubinyi régebbi leletei közül — a kőkori emlékek közé,[46] s ezenkívül még egy csontkalapácsot.[47]

A Cserhát déli lejtőjén fekvő telepek sorát *Csécsével* kezdhetjük meg, itt a *Rózsás-puszta* szolgáltatott nehány kőkori tárgyat, egy domború hátú vésőt és egy ismeretlen rendeltetésű agyagkorongot, talán síp volt ez az átmérője hosszában átfúrt kerek lapocska. Egyik oldalát nehezen kivehető barnavörös festés díszíti, talán emberi alak primitiv rajza, szemközti nézetben, felhúzott térdekkel és könyökben meghajlított karokkal.[48]

Bágyonból két kőbalta van a N. Múzeum gyüjteményében,[49] *Szirákról* pedig Pintér Sándor gyüjteményébe került egy obsidián nucleus s egy mállott serpentinből készült kőkapa; az utóbbit a kályhaföld-bányában lelték. Obsidián szilánkokat különben már Rómer ismer e lelőhelyről,[50] és csiszolt kőszerszámot is régen őriz innen a M. Múzeum.[51] Egy kisebb őstelepről is van tudomásunk, a mely a gr. Degenfeld-birtok homokbányájában tárult fel[52] s részben ide tartoznak az 1895-ben a N. Múzeumba került cserép- és agancstöredékek is.[53]

Nem tudom, a kőkorba sorozhatom-e a *Becskén* lelt agyagkúpot.[54]

Nézsáról pattingatott obsidián kőeszközöket ismerünk.[55] *Ősagárdról* pedig egy nagy bazalt kőbaltát.[56]

Jelentékenyebb telepnek látszik *Verőcze*, a honnan különféle alkalmakkor kilencz darab ép kőgyalu és egynek töredéke került a N. Múzeumba,[57] és a Fischer Samutól ajándékozott vastagfalú edénytöredékeknél is volt kőeszköz, ez utóbbiak a nagymarosi országúttól éjszakra fekvő telepről származnak.[58]

Még egy őstelepnek látszó helyet említhetünk a vármegye kőkorából, a melyet Verőcze után sorozhatunk, mert a verőczei patak völgyén át vezet hozzá az út; ez *Nógrád*, innen tizennégy darab őskori kőgyalu került az Ebenhöch-gyüjteménynyel a N. Múzeumba.[59]

Rézkorszak. A mellett a rendkívüli gazdagság és változatosság mellett, a melyet a vármegye bronzkori emlékei tárnak elénk, szinte meglepő az a körülmény, hogy a réznek őskori, a bronz feltalálását megelőző használatának alig maradt valami említésre érdemes emléke. Jobbára ama nagy őstelepek kultur-rétegei tartottak fönn számunkra ilyeneket, a melyek már a kőkorban keletkeztek s a melyeknek virágzása a bronzkorba esik, *Dolány*,[60] a *terenyei* Hársas[61] és *Lapujtő*.[62] Az említetteken kivül mindössze öt tárgyat ismerünk még: *Balassagyarmatról* egy rézcsákányt, a melynek arányai kezdenek eltérni a kőkori formáktól,[63] a *göröczi* pusztáról a N. Múzeumba került egy másik példányt, ez ahhoz a tipushoz tartozik, a melyiknek a nyélnek tengelyére derékszögben álló rövid foka s keresztben álló keskeny éle van, a nyéllyukat alul felül keskeny perem szegi be.[64] A harmadik példányt *Szügyben* lelték *Simonyi* Dénes birtokán.[65] Kettőt *Losonczról* szerzett a bécsi Hofmuseum. (1509. 1. 2.)

Bronzkorszak. A bronzkori leletek fölsorolásánál ismét a kőkornál is követett geográfiai elhelyezkedés sorrendjét követjük.

Szécsénykovácsi az első jobbparti lelőhely, a honnan Pintér Sándor gyüjteménye őriz egy keskeny élű köpűs vésőt.

Felsőesztergályról oly környezetben kerültek fölszínre bronztárgyak, a mely telepre enged következtetni.[66] A tárgyak, ú. m. kardpenge töredéke, lándzsacsúcs hegye, késpenge töredéke, a Földt. Társulattól a N. Múzeumba kerültek.

Sztregováról bronzkori urnatemetőről ad hírt Rómer.[67]

Madácsiról több tárgyat ismertetett Kubinyi Ferencz. Hengerded, karra való tekercseket, egyikök végein spirális korongocskákkal van díszítve, a másik kampósan visszahajló végű.[68] Egy egytagú pajzsos fibulát,[69] és egy trébelt itáliai eredetű bronzcsészét.[70] Ugy látszik, ezek egy leletetből valók.

Ábelfalváról bronzkard töredékei kerültek a N. Múzeumba.[71]

Losonczról, helyesebben a Losoncz és Gács közötti erdőből még 1844-ben kerültek a N. Múzeumba bronztárgyak, Lentulus Kristóf gyarmati harangöntő ajándékaképen.[72] Egy tenyérnyi nagyságú lószerszámra való bronzékesség, kis karikákkal és tölcséralakú czafrangokkal. *Gács* határából fülesvésőt ismerünk.[73]

Tugáron, *Szilassy* Béla birtokán, építkezés alkalmával, minden melléklet nélkül, a puszta földben leltek 1880-ban egy bronzkardot, a melyről anyagának vegyi összetétele miatt sok szó esett.[74] Ha a tárgyról megjelent rajz pontos, úgy leírása és a tárgyhoz fűzött konkluziók tévesek. A leírás nádlevélalakú pengét és a penge gerincze mentén párhuzamosan elhelyezkedő diszítményeket említ. A rajzon a penge széleinek csorbultsága ellenére is lefelé erősen szélesedő, tehát liliomlevélalakú, ehhez képest helyezkedik el a díszítmény is, nem a gerinczczel, hanem az élekkel párhuzamosan, egyébként az alkalmazott díszítmény is rendszerint inkább a liliomlevél-idomú kardokon fordul elő s a markolat-nyujtványok alakítása is olyan, mint ezeken. A közlő nézetét azonban az sem igazolná, ha a markolatának esetlen, nehézkes volta miatt korábbinak is vélhető kard nem az újabb liliomlevélalakú, hanem a régibb nádlevélalakú penge-formához tartoznék, mert még ezt a formát sem helyezhetjük a tiszta réz használatáról a bronz használatára való átmenetel idejébe, így ez sem bizonyítana amellett, hogy az antimónos bronzkeverék megelőzte volna Magyarországon az ónbronz föllépését; ezt legföllebb a valóban korai bronzkori tipusok anyagának analizise mutathatná ki meggyőzően.

Az Ipolytól balra eső lelőhelyek közül *Nógrádról* egy bronzborotva öntőmintája ismeretes.[75] Egy kis aranyékszer, melyet 1888-ban Pintér Sándor ajándékozott a N. Múzeumnak, úgy látszik, nem Nógrádról, csak Nógrád megyéből való.[76]

Romhányból urnatemetőt említ Rómer.[77] *Mohorán* is került bronzrégiség felszínre, egy igen vékony tűcske.[78] *Balassagyarmaton* előkerült két bronzleletről van tudomásunk, egyik három darabra tört kardon, egy-egy lándzsacsúcson, tokos vésőn, karpereczen kívül, pálczaidomra öntött bronzanyagot is tartalmazott. — A másodikból csak egy kiálló fokú csákányt ismerünk a N. Múzeum gyüjteményében.[79] Azt hiszem, nem tévedek, ha a bronzkorba sorozom Nagy Iván leírása után[80] azokat a csinos művű fekete korsócskákat és egyéb

edényeket, a melyek annak idején *Jeszenszky* Danó és *Imády* Károly birtokában Balassagyarmaton és gróf *Forgách* Antal birtokában *Kékkőn* voltak. Ez utóbbiak, a határ éjszaknyugati részében fekvő téglagyár területén észlelt »meneteles hamu és égetett földrétegekből« kerültek elő. Ujabban Völgyi A. István a Kishegyen, Kosztolányi Gyula birtokán tárt föl urnasirokat. A kifejlett bronzkorból való edények némelykor kisebb bronztárgyakat, csüngőket, bronzborotvát stb. tartalmaztak. A tisztviselőtelepi építkezések alkalmával pedig csinos bronztű, bronzkés és egy csonka öntőminta kerültek felszinre. *Szügyben* is lehetett bronzkori telep, eredete talán még a kőkorban nyulik vissza. A bronzkori lelőhelyek közé sorozhatjuk *Drahi*-pusztát is, a honnan urnatemetőről ad hírt Pulszky Ferencz.[81]

A *patvarczi* őstelepen, a melyet már a kőkori telepek sorában említettünk, számos bronztárgy került fölszínre. Ezek részint sírokból, részint lakóüregekből valók; az általam felbontott sírok, alul kibővülő üregek voltak, a melyek összegyüjtött, de urnába nem helyezett hamvakat tartalmaztak; csupán egy ilyen sírüregben találtunk egy egyszerű spirális gyűrűt. Azok mellett az egyszerűbb lakóüregek mellett, a melyeket a kőkorból ismerünk, más fejlettebb lakás-tipust is észleltem Patvarczon, a mely a felszínen csupán két méter hosszú, egy méter széles folt alakjában mutatkozott, e helyen lehetett az üreg lejárata, a mely két méter mélyen a fölszín alatt egyik oldalán padmalyosan kibővült, a másik oldalon pedig alacsony átjáró kötötte össze egy nagyobb, kerek üreggel, a melynek kerületén padka futott körül. Az előkerült, részben a N. Múzeumban, részben Wimmer Béla gyüjteményében levő tárgyak között volt két zsákszájú tokos véső, különböző tipusú tűk, ezek közűl csupán egy ellapított és felcsavart fejű tűt említek, a mely a korhatározás szempontjából fontos s épen úgy kívül esik a sajátképeni bronzkor határain, mint a leletek közt némelykor fellépő hajlotthátú kis vaskések is; már a hallstatti korba való. A keramika a pilinyivel rokon, a vállakat sűrű rovátkolás díszíti, az edények testén kis bütykök ülnek, az anyag erős, jól égetett, felületén gondosan fényezett cserép, rendszerint vastagabb falúak, mint az alföldi őstelepek bütykös díszítésű edényei, s ehhez képest a formák is többnyire valamivel zömökebbek.[82]

Herencsényből Kubinyi mutat be egy díszes bronzkardot.[83]

Valamivel részletesebben kell foglalkoznunk a *marczali* lelettel, a melyet itt képben is bemutatunk (I. T. 1—32. ábra). A lelet ugyanis eddig még nem volt az irodalomban közzétéve s a N. Múzeumba *Pass* Gyula marczali jegyző ajándékaképen jutott lándzsát kivéve, magánbirtokban van.[84] A lelet révén hazai bronzemlékeink készlete egy érdekes formával (21. ábra) gazdagodik. 14 cm. hosszú bővebb fölső végén 9, szűkebb alsó végén 7 cm. átmérőjű bronzhenger ez; úgy látszik, alkarra való pánczél, végeit kötélre emlékeztető rovátkolású perem fejezi be s a hornyolatokat elválasztó élek között is simák és fogazottak váltakoznak, a szorosan összeillő hengerded spirálisokkal hozhatnánk kapcsolatba, a melyek a bronzkor elején lépnek föl hazánkban és a szomszédos Alsó-Ausztriában, ha nem tenné lehetetlenné az időbeli összeegyeztetést a három csonkán fönmaradt vezérkorongos tipusú (29., 30., 32. ábra) fibula, mely a bronzkor végét jelöli meg a marczali kincs földbe kerülésének időpontja gyanánt; ezek mind hétkorongos példányok töredékei; a lábnál egyiken még a szokásos nyolczas hurkolás is fönnmaradt. Talán egyikökhöz tartozik a 2. számú bronztű. A nagy korongalakú spirális azonban (14.) a mennyiben ez is fibula része, más, nagyobb példányhoz tartozhatott, a mely csak töredékesen került a földbe, mint amazok is s mint a karpánczél párja is. A leletben levő öt dísztű ugyanegy alaknak egymástól lényegesen el nem térő változata, mindeniknek fejét nagyobbacska lapos korong alkotja, alatta a tű nyakán két-két gyűrűs vastagodást látunk, egyes példányokon szerény vonaldíszszel ékítve. Karpereczekből, töredékeket kivéve, három változathoz tartozó példányokat tartalmazott a lelet. Egyik változatból, a melynek vékonyodó végei egymásra hajolnak, egy példányt külső felületén egyszerű rovátkolással (25. ábra); a másikat egy pár zárt karika (11. ábra) s a szorosan összeérő végei felé vékonyodó harmadik formából egy párt váltakozó irányú s egy darabot egyszerű vonaldíszszel. Az ékszerekkel szerszámok és fegyverek is voltak elrejtve, a Nógrádban és a Felvidéken általános s túlnyomó számban előforduló gombos tipusú sarlók, egy-egy példánynyal képviselt két változata (19., 20. ábra); tokos vésők és lándzsák. A tokos vésőkben nagy a válto-

zatosság, a fül nélküli keskeny élű példány (16.) és a karcsú, kétfülű ritkább alakjai bronzkorunknak, míg az egyszerűbb egyfülű példány (26.) s az erősen kiszélesedő élű fületlen (23.) meglehetős gyakoriak a bronzkor végéről származó kincsleleteinkben. Még egy töredékes példány is volt ebből az eszközből a leletben, ez is késői forma, a melynél az él felé kiszélesedő penge lecsapott vállat alkot. A lándzsákból öt darab a szokásos zömök, széles levélalak, a levél hosszában erősen kiemelkedő gerinczként folytatódó rövid köpüvel, a példányok kivitelre némileg eltérnek egymástól, egyiken a levél szárnyai lépcsős lefokozást mutatnak az élek felé, másokon hosszanti irányban húzódó kiemelkedő léczek díszítik a gerinczet, egy példányon a köpü körül fut bekarczolt folytonos és czikk-czakk vonalakból álló vonaldísz. Ez a tipus ép úgy otthonos a bronzkor végén, mint az a másik, hosszabb, merevebb levélalak, a melyet egy példány képvisel a leletben, ez a forma azonban ritkább amannál s nem gyakori a harmadik sem, a melyet hosszú köpüje s kétszer kiszélesedő szárnyai különböztetnek meg az előbbiektől, a levél hosszában a gerincz vékonyabb, mint amazokon, s a szárnyak az élek felé lépcsősen lefokozottak. A leletet egyes tárgyai révén a bronzkor végére helyezhetjük, ezt erősíti az is, hogy a hazai leletben eddig ismeretlen karpánczél-analógiáját is a korai hallstatt-korra valló környezetben leljük.[85]

Õrhalomról[86] urnatemetőről ad hírt Rómer, ugyancsak volt urnatemető *Zsúnyban* is, belőle mindössze egy bronztűt és zárt bronzkarikát ismerünk.[87] Még kevesebbet tudunk a farkasalmáspusztai urnatemetőről.[88] *Szécsény* határában levő urnatemetőről és tumulusról is vannak híreink, a forrás[89] nem jelöli meg közelebbről a határrészt, a hol előfordultak, épp úgy, a hogy nem ismerjük a Wimmer gyüjteményében levő bronzborotva és a N. Múzeumba bekerült bronzkori jellegü cserépkorsó lelőhelyét,[90] valamint azét a kardét sem, a melyet 1870 óta őriz a N. Muzeum régiségosztálya.[91] Egy másik kard a szécsényi Szentgyörgymezőn került elő s lett volna Pintér Sándor értesülése szerint az első bronzkard a N. Múzeum gyüjteményében.[92] A bronzkorra vonatkozólag is a Kerekdomb nyujtja a legtöbb tájékozást, ismerjük jellemző keramikáját, mely bütykös díszítésével Piliny és az alföldi őstelepek között foglal helyet,[93] mint a hogy már régebben is igen helyesen Pilinynyel, Szihalommal és Tószeggel hasonlították össze.[94] Bronztárgy aránylag kevés került elő, egy bronztű Pintér Sándor és Nyikos Lajos ásatása alkalmával,[95] Vancsó Gyula 1886. évi ásatása alkalmával előkerült bronztárgyakról nem nyujt felvilágosítást Pintér rövid híradása.[96] Br. Nyáry Albert, a ki szép és sok tekintetben érdekes bronzkori anyagot ásott ki, a Kerekdombon egyetlen bronztárgyat sem lelt.[97] Az alföldi tiszamenti őstelepek jellemző bütykös keramikájára és spirálissal összekapcsolt bütykös díszére emlékeztető darabokon kívül külön kell ezek közül kiemelnünk egy madáralakú csörgőt. Br. Nyáry arra a meglepő jelenségre figyelmeztet, hogy a Kerekdombon nem egymásfeletti rétegekben kell a különböző korok emlékeit keresnünk, mert ezek nem vegyülnek egymással, a későbbi temetkezők ugyanis tiszteletben tartották elődjeiknek temetőit és más helyekre temetkeztek. Pontos határai vannak a kő-, bronz-, és vaskor lelőhelyeinek, a körülfutó terraszon kell keresnünk a bronzkori nép sírjait, innen részint urnákból, részint csontvázak mellől származó bronz és arany ékszereket, réz és bronz szerszámokat említ Pintér Sándor gyüjteményében, melyeket a szerencsés kezű gyüjtő maga ásott ki azokból. Talán a Pintér művében a XI. táblán bemutatott talpas véső, egyszerű és zsákszájú tokos véső, s a XII. táblán látható gombostű származnak e sírokból, a melyekről nem nyujtanak felvilágosítást a 72. és 73. lapon olvasható magyarázó jegyzetek.

A határ más helyéről, az Aranyosról is említ Pintér »kezdetleges bronzeszközöket.«[98] S a Piliny felé vezető útról hullaégetéses temetőből szintén szerzett néhány cserepet az utóbbi években. A szécsényi lelőhelyekhez csatlakozik éjszakról *Pöstyén* és *Halászi*, az előbbi már Rómer előtt sem ismeretlen urnatemetőjével, emez szintén urnatemetkezésből eredőnek látszó keramikai lelettel.[99] Urnatemető volt *Endrefalván* is, Chorinszky Igó gróf birtokán. Urnák gyakran kerülnek itt szántás alkalmával felszínre, de hamun és égett csontokon kívül egyebet csak ritkán tartalmaznak, egy esetben laposra kalapált és felsodrott fejű tű volt az urnában. E tárgyat a lelet ismertetője, Récsey Viktor, egy régebben előkerült[100] kúpalakú gombos másik tűvel együtt a N. Múzeumnak adta, a melynek gyüjteményében régebben előkerült urnaleletből származó tárgyak is vannak, ez 1876-ban került felszínre. Hamvakkal telt edényben a lelet egy korongos fejű és egy vastag-

nyakú tűből állott, ezeken kívül még néhány meg nem határozható apró töredék is kisérte a hamvakat. A temetkezési módról néhai Csetneki J. Elek készített rajzot; e szerint az urnákat nagy kövek közé helyezték s föléjük 2—3 rétegből álló kőrakást emeltek.[101]

Kétségtelenül *Dolány* volt egyik legfontosabb telep a vármegye bronzkorszakában. A *Majorhegy* lapos gerinczén már a kőkorban élénk élet folyt, de a telep fénykora mégis a bronzkorba esik. Pintérnek az a nézete, hogy ez a hatalmas fensik, a melyet ő mintegy 80 holdnyi kiterjedésűnek mond, temetkező hely volt s az egész környék ott hamvasztotta, ott temette el a halottait. Anélkül, hogy Pintér észleletének helyességét a temetkezésekre vonatkozólag kétségbevonnánk, csak oly módosítással csatlakozhatunk nézetéhez, ha föltesszük, hogy mint Patvarczon, itt is lakásai mellett temetkezett a bronzkori nép. Maga a leletanyag ugyanis a bronzművesség számos emlékét, számos oly keramikai és egyéb elpusztult használati tárgyat, hamut, konyhahulladékot tartalmaz, a minő sírokban nem, csakis lakótelepeken szokott előfordulni s a mit Pintér felsorolásából sírleletnek vélhetünk, az mindössze az általa észlelt összesen öt fészek tartalma.[102] S nem látszik temetkezési halomnak a Majorhegyen emelkedő két halom sem, a melyek közűl a nagyobb mintegy 50, a kisebb körülbelül 20 m. átmérőjű s Pintér[103] szerint mindkettő hamuval kevert kulturrétegből áll. A Majorhegyen kívül Dolány határának más helyéről is ismerünk bronzkori leleteket, így a dolányi lapos mocsaraiból is említ Pintér bronztárgyakat,[104] fontosabb azonban az a lelet, a mely a Majorhegy szomszédságában fekvő nyugoti domboldalról került elő, míg a Majorhegyen Pintér kizárólag urnatemetkezést és halotthamvasztást észlelt, a dombon elföldelt holtak maradványaira bukkant. Egy ily sír anyagát, kinyujtóztatott váz nyakáról való végein felsodrott sima nyakpereczet és kagylóékszert be is mutat.[105]

Több sírleletet e helyen ő nem említ, de valószínűleg ez a hegy az, a melyet *Kastélyhegynek* is neveznek. A Kastélyhegyről ugyanis másik kinyujtóztatott helyzetű váz ékszereit is láttam Pintér gyüjteményében, ez a még eddig közzétételen becses lelet korai és késői formák sajátságos vegyülését mutatja, ismétlődik benne az első sír egyszerű nyakperecze, s a többszörösen hajlított és vissza hajlított sodronygyűrűk s e mellett a korai formák mellett rovátkolt kis karikák, aszódi tipusú fibula s egymásra hajló végű karperecz képviselik azt az újabb kort, a melyben a bronzkor népe ismét elhagyja a halotthamvasztás szokását. Dolány népe a majorhegyi és egyéb dolányi leletek tanúsága szerint jólétben, élő gazdag nép lehetett, a bronztárgyak között oly sok és változatos az ékszerféle, a pipereczikk s az ékszerek egy része mint láttuk, aranyból készült, a telep alapos ismerője Pintér Sándor egy kilóra teszi az innen kikerült, de sajnos nagy részben elkallódott összes aranytárgyak súlyát.

Rómer a szomszédos *Szalmatercsről* és *Kishartyánból* tumulust, *Sóshartyánól* pedig urnatemetőt említ. (Compte rendu II. I. 157, 186.)

Piliny valamikor a Kubinyiak birtoka volt s emiatt tett először hírnévre szert, már *Kubinyi* Ferencz előtt sem volt ismeretlen őskori leletekben való gazdagsága. Érdy ásatásai, majd báró *Nyáry* Jenő évtizedeken át folytatott buzgó gyüjtése szerezték meg Pilinynek azt a hírnevet, a melynek a szakirodalomban örvend. Téves volna Pilinyről mint egy lelőhelyről beszélni; őskori telepek és temetők összefüggő csoportja az, a melyből az őskortól a népvándorlási koráig annyi emlék került eddig fölszínre, hogy egymagában terjedelmes monografia anyagául szolgálhatna. A N. Múzeum már 1850 óta őriz bronzkori régiségeket erről a lelőhelyről s a régiség naplóban igen gyakran találkozunk Piliny nevével[106], br. Nyáry Jenő gyüjteményének bekebelezése egyszerre 2501 darabbal gyarapította az őskori gyüjtemény pilinyi sorozatait. A Nemzeti Múzeumba került anyag bámulatos gazdagsága daczára sem meríti ki a pilinyi telepek emlékkészletét; számos magángyüjtemény rejt még ismeretlen, vagy részben már közzétett anyagot e lelőhelyekről s ezért, legalább a jegyzetben, felsorolom azokat az emlékeket, a melyeknek nyoma van a szakirodalomban, bár figyelmünket e helyen csak a N. Múzeum gyüjteményére fordíthattuk.

E leletek után ítélve, Piliny agyagművessége mutat némi rokonságot az alföldi ú. n. terramara telepek agyagművességéhez, már Jeleniknek is feltűnt ez a rokonság,[107] A pilinyiek azonban mégis átlag zömökebbek és tömörebbek, mint akár az említett telepeken, akár a vele rokon tornaljai (Gömör m.) urna-temetőben leltek. Az edénytest függélyes rovátkolása, a mely a sziléziai urnatemetőkben

gyakori, valószinüleg ezeknek hatása alatt itt is általánosabb, a bütykök azonban nem olyan nagyok s az ezeket keretelő vályúk nem olyan mélyek. Általában inkább egy rokonelemekből fejlődött önálló csoport ez, a melynek tagjai Dolány, Szécsény, Patvarcz, Lapujtő s Terenye ; jellemzők reá még a magos fülű merítőcsészék, az emberi lábakon álló tálak s különleges termékei, a kisplasztikai alakok, a melyek ilyen számban eddig sehol sem fordultak elő, az állatalak mellett föltaláljuk, közöttük emberi alakok töredékeit, használati tárgyak (kőbalta) utánzatait, holdidol-féléket stb., érdekes a szokatlan alaku lángborító és az a sajátságos agyagedény, a melyet bronzolvasztásra szolgáló tégelyfélének tartanak. Az agyagművek érdekessége mellett Piliny mégis bronzokban való gazdagságával tűnik ki. Korai formák, mint a csákány módjára nyélre erősíthető tőrpenge, a többszörösen hajlított és visszahajlított sodronygyűrűktől kezdve a bronzkor fejlődésének minden szaka képviselve van a késői bronzkorig, a hallsatti tipusú formák föllépésének koráig, melyek között, a mákfejű tűt, a felsodrott fejű tű késői alakját, csüngő ékszereket, bográcsgúzsokat, hárfaalakú fibulát, a czölöpépítményekről elnevezett hajlotthátú kést említjük csak külön, mindezek közül az újabb tipusok czinndús anyaguk szürkés színével válnak ki. Piliny nagy jelentőségét valószínüleg annak köszöni, hogy a bronzgyártásnak lehetett egyik jelentős központja, erről tanúskodik a számos öntő-minta, a melyeknek sorozatát csak Velemszentvid gazdagságával mérhetjük össze. A lelőhelyeket, a hol e tárgyak felszínre jöttek, felsorolja *br. Nyáry* Albert.[108] Ezek közül a *Borsós* urnatemetőit, a *Várhegyet*, a *Kövicsest*, a Várhegyhez tartozó urnatemetőt, a hegy lábánál levő halmocskán és a hegy lejtőjén, a *Leshegy* konyhahulladékait, végül a *Finkőt* említem e helyen csak.

Az első tudományos ásatást Pilinyben *Érdy* János végezte a *Borsóson*, ő részletesen is leírta itteni ásatásának eredményét[109]. Először a mintegy 2 m. széles, 3 m. hosszú kőrakásokból tárt fel néhányat, ezek tumulusoknak látszanak, egyik alatt három edényt, egy másik alatt hullaégetés maradványait, réz (bronz?) lemeztöredékeket s összeolvadt üvegdarabokat lelt. Az edények egyike kétfülű amforaszerű bütykös díszítésű edény, a másik egyszerű, de elég jellemző körvonalú forma[110], a minő a sziléziai urnatemetők mellékletei között nem ritka.

A *Borsóson* a kőrakásokon kívül más sírok is voltak. Érdy maga 32 sírt kutatott itt fel s mindössze 237-re teszi a sírok számát, a melyek közül egyetlen egyben sem találtak elföldelt egész vázat, mindenütt csak halotthamvasztás nyomait. Háromféle temetkezést különböztet meg : Magukban álló, kővel leborított urnákat ; tállal leborított urnákat, kisebb edényekkel környezve ; urnákat, hamvakkal és az urna mellett, némelykor az urnában, az elégetetlen koponyával, ez utóbbi sírokat a skytháknak tulajdonítja. Sajnos, nem állapíthatjuk meg kétséget kizárólag, hogy miben tért el az egyes csoportok tartalma egymástól. Annyi kétségtelen, hogy skytháknak tulajdonítható, átmeneti korú leletek tényleg voltak a pilinyi urnatemetőből eredő tárgyak között, így az Érdy által is említett arany és elektron burkolatú kígyócskák, háromélű nyílcsúcsok, tükörnyél és a vas »kardikó«. A többi urnasírok más részét is a bronzkor végére datálja az apró votiv tárgyak egy részének jellege, bár ezek között a tárgyak között is van korábbi és késői tipus egyaránt s az Érdy által bemutatott keramikai anyag (V. ö. 10., 12., 13. ábrák) inkább korainak látszik[111], de alapjában helyesnek fogadhatjuk el Undset[112] datálását, a ki e temetőt a benne észlelt itáliai hatások alapján a vaskor elejére teszi. Érdy észleleteihez br. Nyáry Jenő ásatásainak eredménye járul.[113] A Nyáry által feltárt sírok azon az ötven holdnyi fensíkon vannak, a melyen a Pilinyben akkor használt köztemető feküdt. Nyáry is háromféle temetkezést különböztet meg, kővel kirakott négyszögű üregeket, ezek valószinüleg azonosak azokkal, a melyeket második közleményében kriptáknak nevez ; mély kerek üregeket ; végül egyszerű sírfészkeket. A leletek közül, a melyeket Nyáry felsorol, csak a mákfejű tűk jellegzetesek, ezek az átmenti korra utalnak s megerősítik br. Nyáry korhatározását ; sírfészekből valók. A leletek nem nyújtanak módot arra, hogy eldöntsük, vajon mint Nyáry gondolta, szegények és gazdagok sírjaival, vagy más szokás szerint temetkező nép és kor sirjaival van-e dolgunk. A temető területén levő kővel kirakott térségben a krematóriumot gyanítja a kutató. Érdekesek még a leletek között az agyagbélyegzők és az állatalakok, az előbbiek az átmeneti kor sírjaiból valók s talán tetoválásnál voltak használatban, az utóbbiak a temetőhöz csatlakozó »tűzpados« lakótelepről

valók. Állatalakok br. Nyáry Albert dr. pilinyvárhegyi ásatása alkalmával is tömegesen kerültek felszínre. A várhegyi ásatás több bronztárgyat is hozott felszínre.

A bronzkori emlékek sorát azzal az arany lemezzel zárhatjuk be, a mely a N. Múzeumban van s a mely valószinüleg azonos azzal a mely régebbi forrásainkban mint etruszk eredetű szerepel, de jellege szerint inkább a bronzkorba való. Arany és borostyán gyöngyökkel együtt lelték.

Karancskesziből Pintér gyüjteménye őriz egy egyszerűbb bütykös agyagedényt, egy bögrécskét s egy halsütőtálat. Átmeneti korszak

A lapujtői Pókahegy őstelepének a bronzkorba átnyulásáról is több tárgy tanuskodik.[114] Br. Nyáry mint cserépedények (urnák?) lelőhelyét említi a Csatavölgyet. A Czinegés-hegy aljában pedig föl is ásatott egy sirfészket és két halotti gödröt. A sírfészek fölött, úgy mint Pilinyben, itt is jelkövet talált, s kővel volt a sírfészek is körülvéve s az urnák támkőre helyezve; mind ez, mind a körülbelül másfél öl hosszú és egy öl széles üreg halotthamvasztás maradványait tartalmazta. A hamvakat edények és kisebb bronztárgyak (a sírfészekben egy bronzborotva) kísérték. A leleteket br. Nyáry igen helyesen a pilinyivel azonos korba helyezi s ugyanama nép emlékeinek is tartja. Ugyanő említ innen a pilinyi gyüjteményben levőkhöz hasonló edényeket, a perem fölött kiemelkedő tüskékkel. Még egy temetőt említ br. Nyáry a Czinegés alatt húzódó vízmosásnál is.

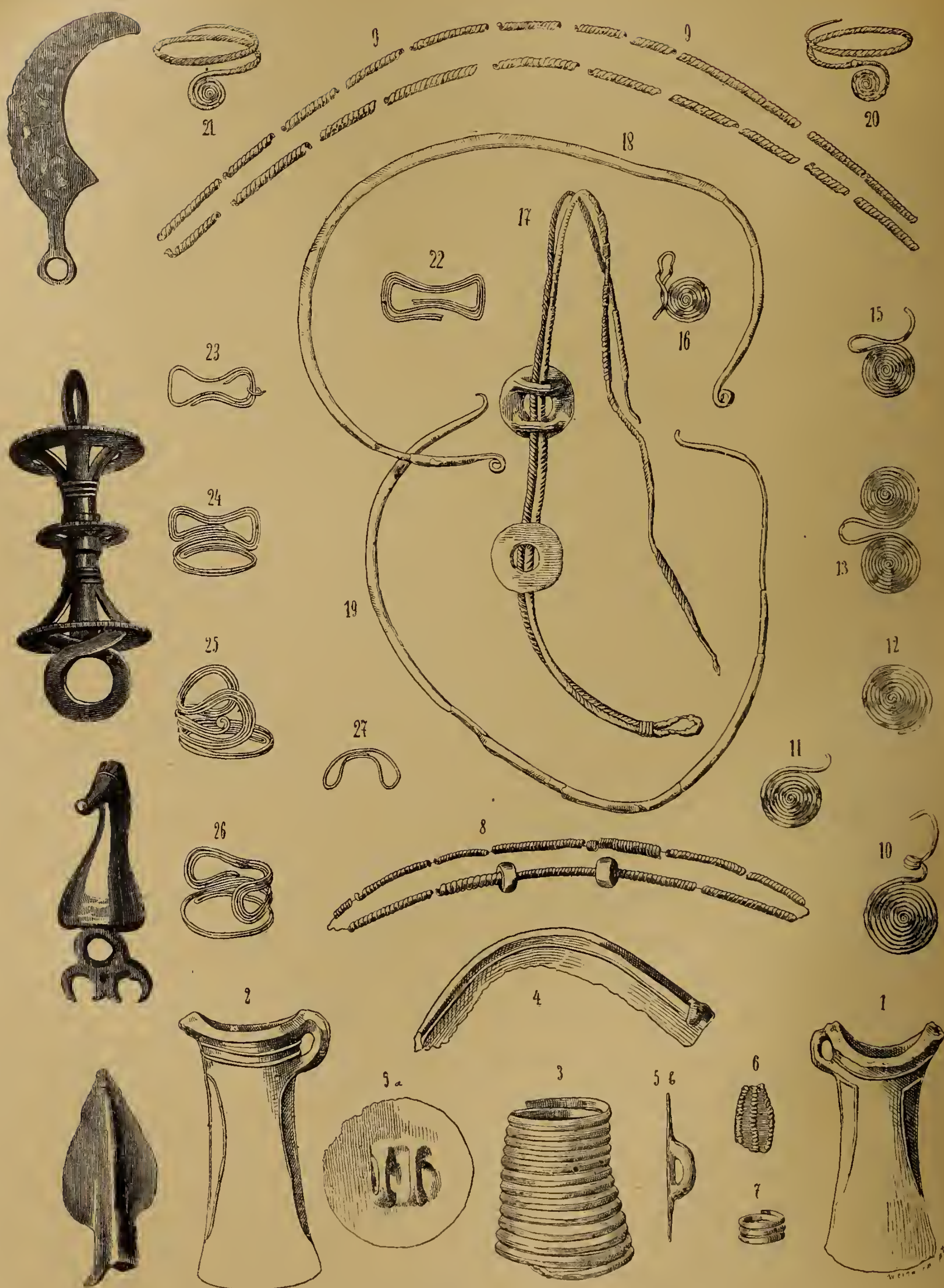
Fülekkelecsényből Valovics plebános ajándékozott a N. Múzeumnak egy öntésnél rosszul sikerült tokos vésőt, a vele együtt előforduló agyagedényekkel (R. N. 157/1885. 1—5.) s *Fülekről* is őriz a N. Múzeum őskori agyagtárgyat. (138a/1881.)

Korlátiból pedig egy különböző tipusú karpereczekből, boglárpitykékből, karravaló spirálisokból, lándzsacsúcsból és lánctöredékből álló szerényebb bronzkincs került a N. Múzeumba. A tárgyak egy része sérült (R. N. 69/1896. 1—26.)

Salgótarjánból régebben ismerünk egy pár spirális kézfejvédőt és egy csavaros szárú füles nagy tűt, gombaforma fejjel, e tárgyak a Kubinyi gyűjteményéből valók.[115] Egy más jelentéktelen tárgyon kivül Pintér Sándor gyüjteményében, hajlott pengéjű kés is van e lelőhelyről, erős foka a nyelet helyettesítő köpűbe megy át. *Pálfalváról* két ízben kapott a N. Múzeum cseréprégiségeket, 1864-ben a pest-losonczi vasút vezérigazgatóságától hivatalos küldeményképen, 1866-ban pedig Pap Károly földbirtokos ajándékából. (R. N. 73/1864. 8/1866. 1—4.)

A terenyei Hársas[116] őstelepének leletanyagából Kubinyi Ferencz gyüjteményén kívül számos hazai és külföldi gyüjtemény gazdagodott. Kubinyi gyüjteménye jóformán teljességében a N. Múzeumba került, de voltak tárgyak Jankovich Miklós és Fejérváry Gábor gyűjteményében is. Ezekből is jutottak be tárgyak a N. Múzeumba, de Londonba, Liverpoolba s Koppenhágába is.[117]

Jankovich leírása szerint a Hársas inkább domb, lejtőin mesterséges elegyengetés nyomait véli felismerni. Éjszaki oldalán két lábnyi mélységben akadni a régiségekre. E részben, úgy látszik, nemcsak lakások, de urnasírok is lehettek, mert az edényekben, Jankovich értesülése szerint, fehér, meszes, égetett csontokat is találtak. Jankovich egészen helyes ítéletet formál a lelőhelyről. Oly ismeretlen néptörzs lakóhelyének tartja azt, »a mely szörnyű régi, mert sem vasat, sem ezüstöt, sem üveget nem esmért, mégis földmívelő, mert íme réz sarlói és orsói voltak, vitéz, mert fegyverei és lószerszám ékességei voltak s gazdag és aranymíves volt, mert erről aranyékességei tanuskodnak.« Felismeri, hogy a szerszámai öntés és nem kalapácsolás útján készültek, ő ugyanis réznek tartja azoknak anyagát. Végül kimondja, hogy a nép nem volt római, mert sem tégla, sem kőépület emlékei nem voltak ; a telepen bélyeges téglákat nem leltek. Jankovich indokolt véleménye ellenére is Kubinyinak még 1833-ban is a rómaiak járnak a fejében, de becsessé teszik közlését 1832-iki ásatási észleletei, ő ugyanis már itt is olyan gondos megfigyelőnek mutatja magát, mint később gombai ásatásánál. Egy és fél □-öl területű tűzhelyet észlelt a hegy éjszaki oldalán, a tűzhelyen négyszögű piramisalakú tűztámasztókat, egy ú. n. halsütő tálat és agancsokat lelt, pár ölre tőle nagy mennyiségű hamut. Kétségtelen, hogy nem bemélyített üregeket tárt fel, hanem összefüggő kulturrétegben ásatott. A Hársas és Terenye másik őstelepe, a Rákóczi-hegy igen változatos anyagot szolgáltatott, nem érdektelen ebben az anyagban a csontidustria sem, a melyről zablaoldalrudak és a terramárákban otthonos tipusú csonttárgyak tanuskodnak. De a keramikai anyag és főleg a bronztárgyak keltik fel érdeklődésünket, a keramika

Dolányi bronzlelet; bronztárgyak Pilinyből, Dolányból és Terenyéről.

a telep lakottságának hosszú voltáról tanuskodik, korai és késői tipusokat találunk abban elvegyülve, általános jellege a terramara csoporthoz és a Dolány-pilinyi csoporthoz fűzi. Nagy a változatosság az edények méreteiben s kidolgozásában is, már Jankovichnak feltünt, hogy »gyűszűnél nem nagyobb« edényektől kezdve, két akónyi tartalmúig ingadoznak a méretek ; sajnos a N. Múzeum keramikai anyaga nem a leggazdagabb e helyről s a közzétett illusztrácziók nem mind alkalmasak arra, hogy beható vizsgálatnak szolgáljanak alapul. A már említett halsütő tálon [118] kivül főleg a terramara tipus karcsú korsócskái képviselik a régebbi elemet, ha ugyan ezek itt nem a sziléziai urnatemetőkben fellépő későbbi alakokkal hozhatók kapcsolatba. A keramikai anyag zöme kétségtelenül a bronzkor végéről s a hallstatti kor elejéről származik, így első sorban a harántos turbánszerű rovátkolású edények [119] s a sűrű függélyes rovátkolású másik edény [120] és az öblöstestű, bő nyakú, füles pohárkák,[121] a peremén tüskékkel díszített mély tál szélének koráról bajosabb véleményt mondani. A keramikai anyagot nehány amulett-féle és ismeretlen rendeltetésű tárgy zárja be s azok a töredékek, a melyeket Jankovich olvasztó-tégelyek maradványainak tart, a melyek azonban a lehullott faltapasztás töredékei, a minők Pilinyben is fordultak elő, a terenyeieken azonban nem leljük a pilinyieket borító gazdag díszítést.

A terenyei leletnek főérdekességét nem is a keramika, a bronztárgyak gazdagsága és változatossága adja meg.[122]

Legteljesebben áttekinthetjük a terenyei bronztipusokat, ha átlapozzuk Kubinyinak az Archaeológiai Közleményekben közzétett képes tábláit (V—XXII.) ezek a táblák éles bepillantást engednek a telep életébe, jólétnek és előhaladott kulturának emlékeit tárják elénk : ékszerek közül vezérkorongos fibulát, nagy kalapos fejű gombostűt, felsodort fejű tűt, többszörösen vastagodó fejű tűt, karpereczeket, különféle csüngő ékszereket, kisebb-nagyobb boglárokat, díszkorongokat ; pipereeszközök közűl csiptetőt, borotvát, fűzőtűt ; szerszámok közűl talpas- és tokosvésőt, kést s a felvidéken általános gombosvégű sarlót ; fegyverek közűl korai és késői tipusú lándzsákat, markolatos késői és korai markolat nélküli tőröket, nyílcsúcsokat, kétkarú csákányt, fokost ; karvédő és kézfejvédő tekercset.

Ezeknek a tárgyaknak egy része már a bronzkor végének fejlett technikáját és csinos díszítését mutatja s egy részük talán már kívül esik a sajátképeni bronzkor határain s a Pilinynél s Dolánynál is említett átmeneti korú tárgyakkal egykorú, ilyeneknek látszanak a bámulatosan érdekes technikai kivitelű lószerszámdíszek (V. T. 2—4., XVIII. 117.) s az arany tárgyak egy része, jelesen az az aranynyal burkolt bronzboglár is, a melyet Jankovich mutatott be (id. h. I. T. 4.) s a mely jelenleg a N. Múzeumban van ; hasonló kivitelű négy más boglár a koppenhágai múzeumba került. A kapocs nőtagjára emlékeztető kis pápaszem-spirálisok s hosszú hengerded kis spirálisok korábbinak látszanak.

A kozárdi hegyen urna-sírokat tárt fel Pintér és egy urnában a szécsényi Sztrázsaparton és Kőhegyen kiásott hajlott hátú vaskésekhez hasonló bronzkést lelt. E hegyhát délnek húzódó *ecsegi részén* 1899-ben 30 darabból álló bronzlelet került felszínre, a kétféle tipusú sarlókon kívül, kikanyarított szélű köpűjű tokos véső, egy másik erősen kiszélesedő élű köpűs véső, bronzedény töredékei, végül nyers bronzrúd adnak érdekességet a leletnek. A bronzrúd kétségtelenül formába volt öntve, talán forgalombahozatal czéljára, de átmetszete eltér egy másik, Dolányban lelt érczrúdtól.[123]

Jobbágyi határának Apcz felé eső részén is lehetett jelentékenyebb őstelep, erre mutat az a csinos keramikai gyüjtemény, a melyet e helyről Szentiványi Farkasné gyüjtött össze. A mély tálakon és csészéken, valamint a bütykös díszítményeken meglátszik, hogy lelőhelyük már közelebb esik az alföldi terramara csoport elterjedési területéhez.[124] Az edényeken kívül itt is számos figurális agyagtárgy került elő s azonkívül olyan edények is, a melyek már nem látszanak az őskorból származóknak.

Szirákon 1867-ben került elő egy kisebb bronzlelet, a melyet Szontagh Tivadar ajándékozott a N. Múzeumnak.[125] A bronzkorba utalja a bennük megnyilatkozó ízlés ama cseréptöredékek egyrészét is, a melyeket *Posta* itt La Tène sírok közé vegyülten lelt, s La Tène-korinak tartott, de összefüggésüket a La Tène leletekkel nem sikerült kétségen felül tisztáznia.[126]

Erdőkürtről Rómer említ bronzkori urnatemetőt, és egyszersmind csontvázas sírokat is, e sírokat a leírás alapján inkább régibb középkoriaknak kell tartanunk, a

sírmezőből előkerült cseréptöredékek azonban arra mutatnak, hogy e későbbi temetkezés alkalmával régebbi sírokat vagy lakótelep kulturrétegét bolygatták meg.[127]

Jelentékenyebb őstelep lehetett a bronzkorban *Keszegen*, a Dessewffy-féle birtokon is, de erről a telepről nincsenek kimerítő adataim.[128]

Azokról a bronzemlékekről, a melyek a vaskori műveltség keletkezésének idejéből valók, s a melyek az ú. n. hallstatti formák hatása után állanak, már szólottam az egyes bronzkori lelőhelyek ismertetése során s röviden érintettem azokat az emlékeket is, a melyeket a hazánk keleti részén elterjedt ú. n. skytha-kultura hatására vezethetünk vissza. Piliny az egyetlen lelőhely, a hol ilyen emlékek nagyobb számban maradtak reánk.[129] Sajnos, nélkülözzük a leletkörülményeikre vonatkozó pontos följegyzéseket, de valószínű, hogy halotthamvasztásos sírokból erednek, miután már a pilinyi urna-temető első ismertetője, Érdy is mutat be olyan tárgyakat a melyek skytha emlékekkel hozhatók kapcsolatba. Hampel 1893-ban két tőrt és egy tükörmarkolatot említ innen,[130] Reinecke idesorozza még a háromélű nyílcsúcsokat (10. változat), egy hosszú köpűjű háromélű nyílcsúcsot, egy vasbaltát s az $1^1/_4$ hajlású, aranynyal vagy elektronnal burkolt bronzkígyócskákat is.[131] A gyöngyösi skytha-sírok tartalmában csörgőlemezes lószerszámdíszek is voltak, így talán ugyancsak a skytha leletek közé sorozhatjuk a pilinyi (*Hampel* Antiquités XXIII. 64.) csörgős kocsirúdszöget is. Pilinyen kívül nincsenek a vármegyében skytha emlékek, ha csak az a csinos vastőr, a melynek rajza a Nemzeti Múzeum kiadatlan rajzai között *Berczel* jelzéssel őriztetik, nem Nógrádberczelről való. Az átmeneti emlékekhez sorozhatjuk még azokat az urnákat, a melyeket báró Nyáry Albert ásott ki a szécsényi határban az Aranyoson, s a melyeket a kőhegyiekhez hasonlóknak mond.[132]

La-Tène korszak. A La-Tène kulturának, mely olyan csodásan gazdag emlékeket hagyott hátra a szomszéd Hontmegye területén, csak kevés, de elég jellemző emléke maradt fönn a vármegyében. A vármegyei múzeumban levő, közelebbről meg nem határozható lelőhelyű tárgyakon kívül ismerünk : egy nagy vaskést *Karpi*-pusztáról, e tárgy sírlelet részének látszik ;[133] *Pusztagéczről* nagyobb temető egyik sírjából harczos fölszerelését,[134] korai tipusú vaskardot, egy másik kard és kardhüvely töredékeit, paizsnak dudoros karöltőjét, a kardkötőlánez kampós végét, egy közép La-Tène és egy másik fibula töredékét ; *Sóshartyánból* közép La-Tène fibulát ; *Kishartyánból* szép vaslándzsát.[135] *Pilinyből* több tárgyat őriz a N. Múzeum gyűjteménye, a melyek talán a skytha tárgyakkal együtt kerültek elő itt is, mint Gyöngyösön.[136] Ugyanitt La-Tène kori díszes, zománczos öv töredékének látszó tárgy került elő egy Árpádkori sírból.[137] *Ipolykürtről* ismerünk egy kis leletet, a kelta-sírok szokásos mellékletével, meghajlított lándzsa-csúcscsal, de ez talán már római kori barbár-lelet lehet, mert egy gyűrűs fejű kulcs is volt a leletben. (N. M. R. N. 11/1869). *Lapujtőről* pedig díszes La-Tène öv töredékei kerültek a N. Múzeumba Szontagh Ferencz ajándékaképen. A négyszögű tagok kivájt mezőit egykor, úgy látszik, zománcz töltötte ki s igen jellemző az öv bekapcsolására szolgáló kampó is. (R. N. 104/1876). A *kisterenyei Rákóczihegyről* származó tárgyak között is volt egy közép La-Tène tipusú díszes vasfibula (A. K képatlasz VII. 28. a. b.). *Herédről* pedig néhány babos bronzkarpereczet vásárolt a N. Múzeum (R. N. 25/1903. 1—4., Arch. Ért. u. f. XXIII. 428) ; hasonló lehet ezekhez egy *Szurdokon* előkerült másik karperecz is (A. É. XXII. 85). *Posta* Béla *sziráki* ásatása alkalmával a felszínen a síroknál feljebb észlelt a régibb középkoriaktól elütő cserepeket, később a 8. sz. régibb középkori sírban La-Tène ízlésű övkampót lelt a koponya alatt, e körülmény hatása alatt a temetőben esetleg észlelhető régebbi temetkezésekre fordította figyelmét. Kutatott és összesen nyolcz régebbi sírt konstatált, a sírok némelyikében a hatvanihoz hasonló La-Tène keramika és leginkább közép La-Tène ízlésű fibulák kísérték az elégetett és urnába helyezett hamvakat. A 4. sz. sír hatalmas urnájáról és egyéb keramikai mellékleteiről, a melyeknek kora iránt kételyeim vannak, már megemlékeztem ; míg a többi sírokban a hamvak urnába voltak összegyűjtve, a 6. sz. sír kitapasztott katlan-sír volt, melyben a hamvak úgy látszik nem voltak urnába helyezve. A sírokban és szórványosan talált tárgyak nem merítik ki a kelták nógrádmegyei tartózkodásának emlékeit ; a nagy kelta törzsek állandó pénzverést űztek s több törzs pénzei fordultak elő a vármegyében. A jegyzetben közöljük ezeknek lelőhelyeit és a reájuk vonatkozó adatokat.[138]

Kevesebb emléke maradt a vármegyében annak a kornak, a melyben hazánk

dunántúli része római hatalom alatt állott, területén mindössze Verőczén vetette meg a lábát az ókor e nagyhatalmassága, a hol erődöt is emelt; egyik tagját a római határvonal balparti erődlánczolatának.[139] De innen is mindössze egy tárgyat ismerünk, egy bélyeges téglatöredéket,[140] de azért kerültek ki a romaiakkal való érintkezésnek emlékei a vármegye földjéből, így nehány éremlelet: *Vanyarczon* Hadrianus ezüstérme (R. N. 13/1862,) *Ecsegen* Traianus rézérme és egy II. Theodosius-féle arany,[141] *Salgótarján* Traianus rézérme,[142] *Petőn* IV. századi kopott bronzérem, *Patvarczon* Vibius Trebonianus Gallus 252—4. Kr. u. Ezüst antoninianusának egykorú ónutánzata.[143] *Szécsény* határából arról a helyről, a hol Pintér Sándor a határjárási okiratokban gyakran említett »magna via«-t sejti, s a melyet ő római út maradványainak tart, nehány IV. századi bronzérmet ajándékozott a N. Múzeumnak, 1898-ban pedig Plichta János ajándékozott a N. Múzeumnak egy Sept. Severus-féle ezüst denárt, a mely közelebbről meg nem jelölt nógrádmegyei lelőhelyről származik.

Egyéb leletet, mely e korba helyezhető, ismerünk Mohoráról (R. N. 204/1876. 6.), a *szécsényi Öreghegyről* a *pilinyi leletek* közül talán idesorozhatjuk Érdy közleményének több ábráját (főleg a 11. ábrát), 1872-ben pedig arezzoi edény töredékét szerzi innen a N. Múzeum (188/1879. 4.). Pintér Sándor *Karpegéczről* ismertet egy leletet. Egy bögrében 35 kagyló, 10 paszta gyöngy és egy nagyobb gyúrmaszem s egy bronzcsillag volt elhelyezve.[144] *Szennáról* régebben ismeretes egy bronzsarkantyú, a mely szintén e korba helyezhető.[145] *Gácson* a gróf Forgách család birtokán több kisebb aranytárgy került elő, talán gazdagabb sírok mellékletei (R. N. 75/1878. 1—5.). Két pár fülbevaló, csüngős taggal díszített nagy karikák ezek, minden egyes karika egyik végén hurokkal, a másikon kampóval van ellátva, a csüngős tag ezeken négy küllős kerék, a kereket az egyik páron egyszerűbb, a másikon dúsabb gömböcsös dísz borítja ; egy díszes láncz töredékei egészítik ki a leletet, a láncz egymásba kapcsolódó két végső tagját nagyobb korongok díszítik, a korongot keleti hatásra valló palmettaszerű növényi díszítés borítja. A terenyei leletek között volt egy agyagedény, a mely[146] alakja után ítélve antik hatás alatt keletkezett. *Szirákról* korongon készült barbár agyagedényt ajándékozott Degenfeld Ilona grófné. *Szandavárán* lelt antik szíjdíszítmény pedig, mint Bereczky Bálint ajándéka került a N. Múzeumba (R. N. 109. 1894). *Rádról* két ízben is kapott a N. Múzeum e korba helyezhető keramikai leleteket (R. N. 222/1874. és 209/1874). Végül egy gazdag figurális és lombdíszű bronz edényfülről kell megemlékeznünk, a mely a vármegyéből, de ismeretlen lelőhelyről származik (R. N. 9/1888. 2.).

Népvándorlás kora.

A régibb középkoron át hazánkban föllépő népek közül leleteinkben a népvándorlás első hullámait képviselő germánoknak kevés emléke maradt fönn a vármegye területén, egyik ezek közül érdekes és becses lelet, a melynek megmentését és első ismertetését Pintér Sándornak köszönhetjük.[147] A leletet *Szécsény* kondása lelte a Káprás erdő éjszaki szélénél, az Almás-puszta fensíkjáról beszakadó mély árok partján, a szép ezüst csattot tarisznyájára varrta, kívüle ezüst tű, karikára csavarodó aranygyűrű, egyélű vaskés, vastöredék, borostyán gyöngyök, színes üveggyöngyök és szarvasfogak voltak a leletben. Hampel *Dolányból* is említ a germán csoportból való leletet, ezt azonban nem ismerteti és nem is leljük nyomát az irodalomban.[148] A N. Múzeum pilinyi sorozatának egy agyagedénye emlékeztet azokra, a melyek rendesen germán-sírok mellékleteként szerepelnek, végül a terenyei leletek között levő aranycsatot, pitykét és barázdált aranylemezt[149] vélem a Jankovich ábrái alapján e korba helyezhetőnek.

A régibb középkor másik emlékcsoportját, az ú. n. szarmata temetőket a sziráki gazdag sírmező képviseli, a melyről Szontagh Antal dr. adott első ízben hírt.[150] A temető keleti határa a volt Szontagh-féle belsőségre esik, nyugati határa Kasszay Zsigmondné szántóföldjén van, délre még a kastély parkja és gyümölcsöse alatt húzódik tovább. A N. Múzeum költségén, gróf Degenfeld Lajos támogatásával végzett ásatást Posta Béla vezette s a rendkívüli gondossággal végzett ásatás és a kimerítő ismertetés révén egyike a temető a régibb középkor legmegbízhatóbb forrásainak,[151] az ásatás fölfedezései, észleletei sokat foglalkoztatták szakembereinket. Az ásatás arányairól fogalmat nyújthat az, hogy a munka, valamint Degenfeld Ilona grófnő és Szontagh Antal dr. ajándékai együttesen 1300 darab régibb középkori és 178 darab egyéb régiséggel gyarapították a N. Múzeum gyüjteményét.

A sírok közül a férfisírok gazdagabbjaiban az övdíszek játszák a főszerepet; ezek a fő- és mellékszíjvég csatjából és szíjvégéből és övboglárokból állanak. Az övboglárok díszítésük szerint a szarmata csoport jellemző indás és griffes csoportjából valók, a 41. sírban a kedvelt állati küzdelem jelenetét látjuk a főszíjvégen. Az övközép hátulsó részének díszítéseképen itt is előfordul a piskóta alakú díszítmény, a 41. és 52. sz. sírokban fegyverek közül jobbára csak vaskések vannak a sírokban, ezek is rendszerint kicsik, a legnagyobb az 52. sírban levő, a melynek hossza 29 cm., előfordult ezenkívül balta is, a melyet Nagy Géza olyannak tekint, a mely széles pengéjével a csatabárdokhoz alkot átmenetet.[152] A női sírokban lelt fülbevalók, kis üveggyöngyös boglárok, karpereczek, gyöngyök, általánosabb tipusok, a 63. sírban és a 69-ikben, a mely utóbbi gazdagabb női sír, hegyikristály- és karneolgyöngyök is fordultak elő. A temetőben fölszínre jött két lovas, valószínűleg avar-sír is a 38. és 39. A 38. sírban a martélyi temető egy kengyeléhez (Hampel id. műve CLI. 1. 2.) hasonló kengyelek s a csertomliki ezüstedényen látható zablára emlékeztető zabla volt. A ló csontváza a lovas mellett, a sírüreg jobboldalán hason feküdt, fejjel éjszaknyugatnak, lábszárai *Z* vonalban alá voltak hajlítva, a zabla a ló szájában volt s hasa táján voltak a kengyelek. A másik sírban a ló hasonló helyzetben, de valószínűleg a föld súlyától félre nyomva, kissé jobbra dőlten feküdt, fején gazdagon ékített kantár, nyakán talán csótár volt, a szíjak lenyomata majd mindenütt meglátszott. A kantár rendes oldalszíjból, homlokszorítóból, orr és pofaszíjból állónak látszik, s egy kis szíjvéget ott is lelt Posta, a hol a kantár egyébként nyom nélkül elenyészett, álladzójának kellett lennie, minden szíját apró pitykék díszítették, ezek símák, csak a homlokszíj és pofaszíj találkozását fedő nagy dudorok voltak díszítve. Gömbölyű felületüket öt részre hasítja a vésett ékítmény, ívek által határolt négyszögű középső és négy kétszögű mezőre, az utóbbiakat ellapuló, kövér akanthusz palmetták — a honfoglaláskori ornamentikában megnyilatkozó ízlés előhírnökei — töltik ki. A temető korát Hampel a Kr. u. VII. századra teszi.[153] Hogy a Szirákról régebben a N. Múzeumba került régibb középkori tárgyak[154] ebből a temetőből valók-e, nem tudjuk.

Szécsényben, a pinkahegyi kipusztúlt szőlők területén épített gőztéglagyár földmunkálatainál napfényre jött s Pintér Sándor gyüjteményébe került tárgyakról ad hírt br. Nyáry Albert dr.[155] A tárgyak abból az ú. n. indás és griffes csoportból valók, a melyből a sziráki leletek zöme is való, érdekesek a szíjvégeket, szíjra erősítésre való részükön, díszítő szembefordult madárfejek és állatalakok, egyik sírban agyagedényt is leltek, valamint apró — valószinüleg római — bronzérmeket.

Balassagyarmatról Völgyi István 1897-ben arról ad hírt, hogy a nógrádvármegyei gazdasági egyesület mintaszőlőtelepén, a várostól éjszakra eső Orbánhegy déli lejtőjén temetőre bukkantak, a csontvázak arczczal kelet felé voltak fordulva s mindeniknek fejénél volt egy agyagedény. 1893-ban is kerültek itt vázak fölszínre s már előbb is vagy húszat észleltek, közlő kiásott állapotban látott egy sírt. A sírokban becsesebb lelet úgy látszik nem volt, csak durva, rosszul formált és égetett agyagedények s deréktájon vas csat és vas kés.[156] Nem tudom, e korba sorozható-e a *romhányi* pogánytemető,[157] az *Alsótoldon* lelt vaslándzsa és szekercze,[158] s egy *Kiba* községben lelt agyagtál.[159]

Patvarcz község határában, a gróf Mailáth-féle birtok ú. n. *malomi* táblájában kerültek elő fölszines sírok tartalmának látszó régibb, középkori tárgyak, vaslándzsa, zabla stb., ugyanitt azonban jelentékenyen fiatalabb, hullámvonalas díszű s fenekükön keresztes bélyegű szláv, ú. n. földvári (Burgvall) tipusú edények, kis bronz kereszt, kisebb ékszer öntőmintája stb. s *Kis-Kérről* is ismerünk régibb középkori agyagedényt.[160]

Az említett szláv bélyeges és hullámvonalas edények s egyéb, a szláv fajnak tulajdonítható s a honfoglaláskorba és az Árpádházi királyok korába mélyen benyúló emlékek egyébként több helyen is föllépnek a vármegye területén, így *Szügyben*, továbbá *Marczalban* a községhez vezető törvényhatósági út mentén is. Általánosságban a szlávoknak tulajdonítják az olyan kerek sánczolásokat, földvárakat, a melyeknek eredete nem megy vissza az őskorba; a legutóbb említett két helyen is van ilyen. Szügy határában az ú. n. Leányhegy, emitt a községtől délre fekvő »Kerekdomb«. Az utóbbi legjobb fenntartású földváraink egyike. A hegygerincztől mély árok vágja el az erődítményt, a mely

a középső, kerek, emelkedett terraszon »a Kerekdombon« kívül, még egy körben körülfutó töltésből áll, sem az árok, sem a töltés nem zárják egészen körül a Kerekdombot, nyitott kijárást engednek egy, a hegy nehezen megközelítő lejtője fölött emelkedő természetes terraszra. A hegy legalján is vonul egy mély árok, a mely talán szintén a védőművekhez tartozott. Némileg eltérő szerkezetű a *vanyarczi* pogányvár, a melynél a »kerekdombot« sugárszerűleg futó két töltés köti össze a zárt körtöltéssel.

Komplikáltabb lehetett a rádi pogányvár, váltakozó terraszaival és lejtőivel, a melyet Rómer kiválóan védhető erődítésnek tekint.[161] Honfoglalás kora

Honfoglaló őseinknek jellemző emlékei maradtak ránk azokban a sírokban, a melyeket 1872-ben tárt föl br. Nyáry Jenő a pilinyi Leshegy tetején.[162] A vázak arczczal kelet felé fordulva pihentek. Az első sírban nemcsak a ló, a vadászeb is elkísérte túlvilági útjára harczias gazdáját, szíjvég, kis csüngős boglárok, nyílhegyek voltak a leletek. A váz helyzete a sírban azt a hatást tette a kutatóra, mintha a lovas a lovon ült volna s előre estében került volna feje a ló feje mellé. A második és harmadik sírt, a melyben nagy szívalakú ezüst ékszereket lelt, női síroknak tartja. A sírokat Kegyes Lajos (814—840.) érmei datálják, ez megerősíti Nagy Géza korhatározását, a ki a IX—X. századra teszi azokat s a szaszanida motivumok mellett avar emlékek hatását észleli azokon.

Még egy másik honfoglaláskori lelet jött Pilinyben napfényre, de erre vonatkozólag hiányoznak a lelőhelyre és a tárgyakra vonatkozó közelebbi adatok, csak annyit tudunk, hogy ember- és lócsontvázak kíséretében szerényebb fegyverek, szerszámok és sárga-fémből készült ékszerek kerültek elő.[163]

A *cseszlvei*[164] és *terenyei*[165] szerényebb sírleleteken kívül még csak egy helyen maradtak reánk emlékek a honfoglalókról a *selypi pusztán*.[166] A czukorgyár építkezésénél nagyobb temetőre bukkantak itt, nem tudjuk ugyan, ebbe a korba sorozhatjuk-e az összes előkerült s jobbára melléklet nélküli vázat ; a gyár előtt előkerült vázakról Könyöky pontos feljegyzéseket közöl megfigyeléseiről, ezekből tudjuk, hogy a sírok egymástól nem egészen egyenlő távolban 2—4—5 m. távolban feküdtek s arczczal kelet felé néztek s kivétel nélkül felnőttek sírjai. A leletek szerények voltak, de jellemzők, az első — lóval eltemetett — vitéz jobb oldalán a felső karcsont magasságában három nyílcsúcs, balján, a medenczecsont mellett két vaskés s egy kis ezüst gyűrű, a csontváz medenczéjében kővésőre emlékeztető alakú ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy. A ló a váz lábaitól 1 méternyire fordított helyzetben feküdt, fejénél egyszerű csikózabla, mellette díszes kengyelek, alúl kiszélesedő alakúak, széles szíjtartó lemezzel, a kengyel száraira áttört bronzfoglalat volt alkalmazva, akként, hogy az áttöréseken áttetsző vaskengyel emelte ki a diszítést, közvetetlenül a kengyel mellett feküdt az egyszerű nagy vas hevedercsat. A második lovassír teljesen hasonló fekvésű s hasonló, de szerényebb tárgyakkal volt felszerelve, a gyűrű anyaga bronz, a kengyelek díszítés nélküliek. A zabla a pörösi, pilinyi, neszmélyi, galgóczi zablákhoz s ahhoz az ismeretlen eredetű zablához hasonló, a melyet a balassagyarmati múzeum őriz ; egyenes, lapos szára van. A harmadik férfisír, valamint a szomszédos nőisír nem tartalmaztak jelentékeny leleteket, de érdekes, hogy a karpereczhez lenvászon ruházat foszlányai voltak hozzározsdásodva. Három egyszerű bögre is került elő a sírmezőből, a melyeket a közlő nem tekint sírmellékletnek ; ezt csak annyiban fogadhatjuk el, hogy nem az imént leírt sírokból, de talán közbeeső, melléklet nélküli gyermeksírokból valók, a melyekben a csontok is nyom nélkül elenyésztek, a mint ezt gyermeksíroknál magam is észleltem.[167]

A honfoglaláskor emlékeinek felsorolásánál még egy érdekes tárgyról kell megemlékeznünk, a mely kevéssel ez előtt még Pintér Sándor gyüjteményének kiváló díszét alkotta s az ő ajándékából egy hazai gyüjtőnk birtokába s onnan állítólag egy nevezetes külföldi magángyüjteménybe vándorolt ; Karoling-ízlésű kard volt ez, a melynek érdekességét az épségben megmaradt hüvelyveretékek emelték ; a tárgy Szécsény vidékéről származott, talán a *Rárós*-pusztáról, a honnan ma is van Pintér Sándor birtokában egy hasonló ízlésű lándzsacsúcs.

Hampel »Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről« czímű művében megkülönbözteti őseink hagyatékától a vele egykorú szláv soros temetőket, a minő sok maradt fenn a vármegyében és részint Hampel adataira támaszkodva, részint az analógiák összevetése alapján ilyeneknek kell tekintenünk az itt következő soros temetőket. Pintér Sándor arról ad hírt,[168] hogy *Rimóczon* a szélhegyi

szőlőkben emberi csontvázakra és felbolygatott sírokra akadtak, a melyekből, értesülése szerint, marokszámra szedték az arany és ezüst ékszereket. Pintér nyolcz bronztárgyat, fülbevalót, halántékgyűrűt szerzett innen, néhány tárgy pedig az esztergomi múzeumba került, az állítólagos aranytárgyak elkalódtak.

Szécsény határában több helyen került elő hasonló korú lelet, így a Kerekdombon is. Pintér és Vancsó 1887-ben 15 sírt tártak itt föl, a melyek az őstelep kulturrétegébe voltak belétemetve, egy sírt II. Béla érme datál, a leletre jellemzők az S alakban végződő halánték- vagy hajkarikák.[169] Pulszky Ágost is ásatott a Kerekdombon, illetőleg az ő költségén Bach József dr.[170] Ez alkalommal I. Endre érme és fehéres kemény, korongon készült profilált szélű edények kerültek elő. Br. Nyáry Albert dr. is ásatott itt, de bár több Árpádkori leletet hozott fölszínre, nem választhatta külön egyes sírok tartalmát, mert a területet már régebbi ásatások alkalmával fölforgatták. Érdekes a leletei között egy feliratos érmet utánzó pityke s mint korhatározó, Salamon király érme (Réthy. C. N. H. I. 22.).[171] A nagyszécsényi Pánpást, vagy Pórpást-pusztáról származó hasonló korú sírlelet került a N. Múzeumba Pintér ajándékából.[172] A szécsényi Öreghegyen, Vancsó Béla birtokán lelt sírokról két ízben kapunk hírt. Jellemzők a leletek között a hajkarikák s egy kígyófejes karperecz.[173] A város belterületén, a Kubinyi-portán[174] is került elő, valószinüleg e korból való, taréj nélküli vassarkantyú.

A legnevezetesebb Árpádkori temető a vármegyében kétségtelenül az, a melyet br. Nyáry Albert dr. kutatott át a pilinyi Sirmányhegyen,[175] a hol már évek óta kerültek csontok fölszínre ; ő maga 78 sírt tárt fel e helyen, a melyek a helyzet által adott rendben a halom csúcsa körül konczentrikus sorokban voltak kiásva, a sortávolság rendszerint öt lépés, míg a sorokon belül nem mutatkozik rendszer a temetkezésben, talán azért, mert egyes, magasabb fekvésű sírok a fölszínes leletek tanúsága szerint megsemmisültek a szántásnál. A csontvázak rendszerint háton fekve, arczczal kelet felé voltak eltemetve. Koporsónak nem volt nyoma a sírokban, csak a váz alatt voltak némelykor deszkamaradványok észlelhetők s az ékszerekhez tapadó halotti lepel-maradványok. Bár a szokásos ételtartó bögrék hiányoznak, némelykor csontok és tojáshéjak árulják el az utódok gondoskodását. A sírok szegényes, de jellemző tartalmából a LIV. sírban lelt sajátságosan stilizált kigyófejes karpereczet, a LVI-ban lelt felsodort végű széles abroncskarpereczet emelem ki, az utóbbit keleties ornamentikája miatt. Hampel a szláv soros temetők közzé sorozza a sirmányhegyit is. Török Aurél azonban a szláv mellett magyar tipust is észlelt a temetőből kikerült csontmaradványokon ? Föltehetjük, hogy néhány magyart is temettek el a temetőben, ezek hagyatékából való lehet a LVI. sírban lelt karperecz és talán ilyen gyanánt tekinthetjük a LXI. sírt a lovastemetkezés miatt. Ebben a sírban, mint Törtelen, a ló fölszerszámozott feje, lábai és néhány nyílcsúcs kísérte az eltemetett vitézt.[176] Br. Nyáry második[177] ásatási jelentésében újabb 82 sírról számol be, új jelenség az útravalóul adott nagy konczok konstatálása, a vermek kiégetése és a keramikai leletek ez utóbbiakban igen kezdetlegesek.[178]

Apáti puszta, Berek dűlő (Ladányi-uradalom, Halászi község, Pejacsevich-birtok). *A Szécsényből Endrefalvára* vivő út jobb oldalán, a dolányi határral érintkező félkör alakú dombon 1887-ben az eke mintegy 4—5 sírt fölbolygatott, ezek egyikében I. Endre érme volt. Még ez év őszén Pintér három sírt ásott föl e helyen s leírta tartalmukat. (Arch. Ért. u. f. VII. 431—433.).

Lapujtőről bronzkori tárgyakkal korongon készült hullámvonalas edény került a N. Múzeumba (Arch. Ért. II. 1870. 293. és Hampel : Bronzkor II. 79.).

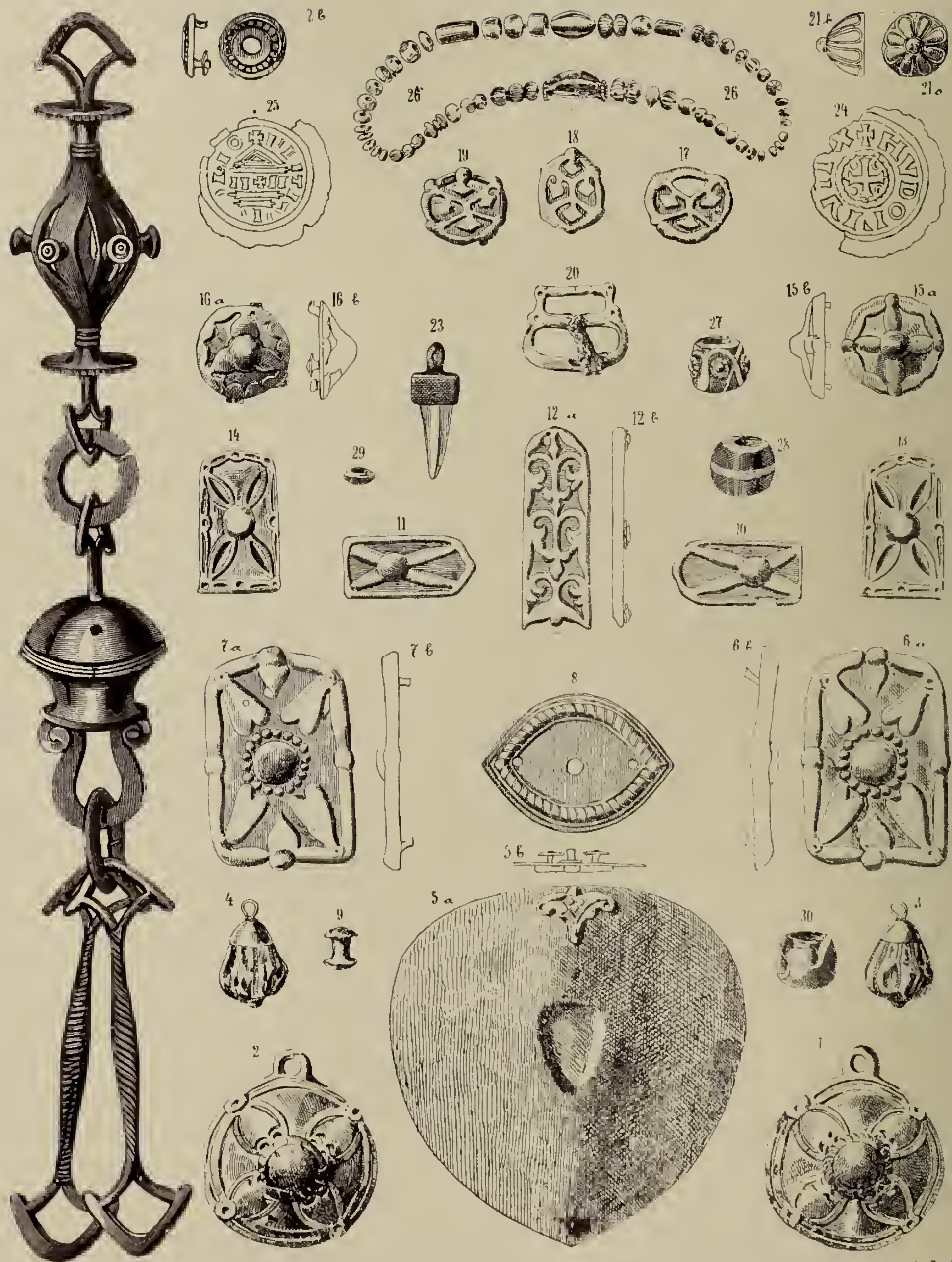
Liptagerge. A Sirmányhegyen,[179] Mocsáry István birtokán sírt tárt föl br. Nyáry Albert dr., a melyeket Szent István és I. Endre érmei datálnak. A leletek közül az állatfejes karpereczeket és fonott ezüst karpereczet kell külön fölemlítenünk.[180]

Kisfaludról is említ Pintér egy temetőt, a melynek sírjaiban az ismert hajkarikák fordultak elő.[181] E hajkarikák közül, a melyekről, mint a szlávok jellemző ékszeréről, annyi szó esett, a legrégibb datálható darab az, a mely Sóshartyánból került Pintér gyűjteményébe, ez az ötélű elektron-sodronyból hajlított példány, állítólag II. Teodosius (408—450.) aranyával és néhány edénytöredékkel volt egy leletben. Ebből következtette Lissauer, hogy e forma, a mely a Kr. u. IX—X. században a szláv temetők jellemző ékszere, az V. században keletkezhetett a magyarországi szlávoknál s innen terjedt el Európa egyéb szlávoklakta vidékeire.

A temetők sorát *Jobbágyi* rekeszti be, a hol Hermann Károly birtokán szőlő-

Bronzkori edények Szécsényből és régibb középkori szarmata-lelet Szirákról.

Hallstattkori csüngős bronzláncz Kisterennéről és honfoglaláskori magyar sírlelet Pilinből.

fordítás alkalmával felszínre jött leletek fölkeltették a tulajdonos figyelmét és száznál több váz előfordulásáról értesült. Azok a leletek, a melyeket Hampel e helyről bemutat, igen jellemzők a honfoglalás és Árpádkori szlávok temetőire.

*

Ezek azok az emlékek, a melyek a vármegye területén az őskor névtelen nemzeteiről s ama népekről reánk maradtak, a melyeknek nevét már följegyezte a történelem, de a melyeknek szerepéről a vármegye területén csak emlékeik tanúskodnak. A történelmi kor tulajdonkép csak azzal a fajjal köszönt be a vármegye területére, a mely utolsóként jelenik meg, honfoglaló őseinkkel.

[1] *Sas* XIV. (1833) 105—118. — [2] V. ö. *Pintér*: Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban 13. l. — [3] N. M. R. Napló 93/250. 1—8. (9—10. bronztárgyak.) — [4] R. N. 141/1882. 13—15. és 33/1883. 33—36. — [5] Közzétéve Arch. Közlem. képatlasz III. 7. ábra. — [6] Magyarország műemlékei 536. l. — [7] N. M. R. N. 100/1877. 133. — [8] R. N. 204/187.4 — [9] Compte rendu II., I. 15. — [10] R. N. 141/1875. 1—16. — [11] R. N. 4/1850. — [12] *Márton Lajos* Pest vm. őskori emlékei 172. l. — [13] *Márton Lajos* ásatási jelentése a M. N. Muzeum 1908. évi jelentésében a 171—174. lapon, a hol egyszersmind a telep és leletek részletesebb leírása is fellelhető. — [14] Compte rendu II., I. 17. — [15] Tévesen a pestmegyei Varsánypusztáról származó tárgyak közé soroztam ezeket is, Pest m. őskora. — [16] A *Mocsáry* által (Nógrád vm. esmertetése III. köt. 157. l.) fönntartott monda hiteles vagy alaptalan voltának vitatása kívül esik föladatomon, így csak röviden utalok arra, hogy *Pintér* ellenkező véleményével szemben báró Nyáry 1907. évi ásatási észleletei (A. É. u. f. XXVII. 226.) igazolták, hogy a mondának alapja lehet, természetesen nem abban a formában, hogy a Kerekdomb a XVI. században keletkezett sírhalom. Hasonlóképen kívül esik feladatomon, de nem érdektelen annak felemlítése sem, hogy báró Nyáry Albert a Kerekdombot, a melyben ősállat-csontot is leltek, szabályos alakja ellenére is természetes képződménynek, »diluviális homok és kavics zátonykának« tartja. — [17] Közzétéve *Pintér* Szécsény és közvetlen vidéke I. T. f. a tárgyról teljesen hibás fogalmat adó rajzban. — [18] A. É. 7. f. XIV. 39. A tószegi őstelep ásatásánál tett észleleteim szerint ugyanis a régebben szövőszék-súlynak tartott edénytámasztók közül az alsó (kőkori) rétegben rendszerint kúp, a bronzkori rétegekben gúlaidomúak. — [19] *Pintér* Szécsény és vidéke 16—17. l. *Báró Nyáry* Albert A.É. XXVII. (1907) 222. — [20] *Pintér* id. m. 19. l. — [21] *Pintér* id. mű 19—20. l. *Br. Nyáry* A. É. u. f. XXVII. (1904) 222. *Gerecze* Magyarország műemlékei 544. — [22] Cpte rendu II., I. 14. és 15. — [23] U. o. II., II. 6., 7. f. — [24] 105/1879. R. N. — [25] Id. mű 30—32. — [26] 113/1882. 8., 9. — [27] *Hampel* Statistique. — [28] A. K. képatlasz VII. 32. — [29] A. É. u. f. XXII. (1902) 350—356. és XXIX. (1909) 415—432. — [30] Arch. Közlemények 9., 1. 16., 23. — [31] Arch. Ért. u. f. XXII. (1902) 351. — [32] U. o. — [33] Arch. Ért. XXIX. (1909) 415. l. — [34] U. o. 417. l. — [35] A. É. u. f. XI. (1891) 86. — [36] A. É. u. f. XI. (1877) 162. — [37] A. É. u. f. XXIX. (1909) 415. Hasonló véleménynyel volt róla annak idején *Rómer* is, mert fölvette a pogány várak jegyzékébe (Cpte rendu II., I. 100). Ez úgy látszik elkerülte Nyáry figyelmét. V. ö. még *Gerecze*, Magyarország műemlékei (id. mű 543.) — [38] Arch. Közlem. II. 102. és képatlasz V. — [39] U. o. képatlasz V., II. N. M. 55,1861. 1—7. — [40] 282/1876. 1. 2. Pókahegy 3—4. Karancs. — [41] Arch. Ért. u. f. III. 5—7. — [42] Arch. Ért. u. f. XI. 23/1877. és 33/1883. 79—80. — [43] Cpte rendu II., I. 87. és fig. 18. a. b. — [44] A Pogányvárról l. Arch. Ért. r. f. I. (1869) 10., 11. és r. f. II. (1870) 226. Compte rendu II., I. 100. — [45] A básti barlangokról lásd *Márton* Lajos *dr.* Gömör megye őskora. A Gömör megye monografiájában, 5. l. és az Arch. Ért. r. f. I. (1869) 11. — [46] Ezt is csak föltételesen, a mennyire az Arch. Közlem. képatlasz XII. 54. ábráról itélhetünk. — [47] R. N. 131/1883. 85. — [48] A tárgyak *Pintér* Sándor gyüjteményében vannak. — [49] 91/1865. 1—2. — [50] Compte rendu II. 1., 14. — [51] 9/1867. 1. Szontagh Tivadar ajándéka. — [52] R. N. 38/1892. 1—7. Fellner útibiztos ajándéka. V. ö. még A. É. u. f. XXII 1892. 374. — [53] 11/1895. 2—20. és 21—22. — [54] Szerencs J. kir. tan. ajándéka, A. É. u. f. XXV. (1895) 273. A N. Múzeum R. naplója átfúrt, trachyt hálósúlyt említ, kúpalakút. — [55] Cpte rendu II. I. 14. — [56] R. N. 131/1869. A vele lelt merítő csésze koráról nem nyujt fogalmat a napló leírása. — [57] R. N. 135/1883. 76—78. — 57/1884. 132. — 66/1887. 8., 9., 39., 65., 93., 124.— [58] 18/1899. 1—20. — [59] R. N. 57/1884. 103—109., 133—138. — [60] A Majorhegyről, két lapos véső Pintér Sándor gyüjteményében, egyik egyenes élű és keskeny fokán is egyenesen elmetszett; a másik felső végén csúcsos, éle kissé hajlott. — [61] Pulszky említ innen egy vésőtöredéket a Rézkor czímű művében (26. l.). Ez a tárgy azonos a N. Múzeumban levő LX. 41. számú és Hampel által (Statistique etc.) 1. szám alatt említettel. — [62] Szontagh Ferencz ajándékoz innen 1869-ben a N. Múzeumnak egy rézvésőt. Arch. Ért. 2. f. II. (1870) 294. Pulszky id. mű 40., 41. *Hampel* Bronzkor II. köt. 75. — [63] Pulszky i. mű 55. l. — [64] R. N. 16/1899. A. É. u. f. XIX. (1899) 376. — [65] A tulajdonos bemutatta a tárgyat a N. Múzeumban. — [66] *Hampel* Bronzkor II. köt. 39. és Arch. Ért. u. f. IX. (1889) 375. — [67] Compte rendu (II., I. 186. l.) — [68] Arch. Közlem. képatlasz VI. 21. 24. — [69] Arch. Közlem. képatlasz VII. 25. — [70] Arch. Közlem. képatlasz VIII. 36. V. ö. még *Hampel* Bronzkor II. 79. A fibulát Hampel nem említi és *Reinecke* Arch. Ért. 1899. *Undset* Études sur l'age de Bronze. — [71] R. N. 34/1855. — [72] Acta Dir. Mus. 1844. VII. 29. és *Hampel* Bronzkor II. k. 79. — [73] N. M. jkv. 1874. 1. IV/210. *Hampel* Bronzkor II. 43. — [74] Arch. Ért. u. f. XV. (1895) 444—5. V. ö. még *Hampel* Újabb tanulmányok a rézkorból 46. l. — [75] *Hampel* Catalogue fig. 135; Bronzkor XVII. 26. — [76] R. N. 9. (1888) 1. Arch. Ért. u. f. VIII.

(1888) 277. — [77] Compte rendu II., I. 186. — [78] R. N. 1874/204. 10. — [79] *Hampel* Bronzkor II. 7. — [80] Arch. Ért. 2. f. IV. 252—3. — [81] Rézkor 41. l. — [82] Nem állván módomban e helyen részletesebben kiterjeszkedni a patvarczi ásatás adataira, ismételten már idézett jelentésemre utalok. — [83] R. N. 6/1850. V. a. 20. *Kubinyi* Arch. i Közl. képatlasz IV. 10. — [84] Wimmer Béla gyüjteményében és Dudelszky Istvánnál Cserháthalápon. — [85] *Badingen* (Kr. Stendal). Berlin, Sonderausstellung der präh. Abtheilung (II.6623—25.) — [86] Régebben Trázs. Cpte rendu II. 1. 186. — [87] Pintér híradása az Arch. Ért.-ben u. f. VI. (1886) 45. és *Hampel* Bronzkor II. 175. — [88] Cpte rendu id. hely. — [89] U. o. id. hely és II. 157. V. ö. még *Pulszky* Rézkor 41. — [90] R. N. 72/1901. — [91] R. N. 81/1870. *Hampel* Bronzkor II. 139. — [92] A N. Múzeum gyüjteményének legrégibb lajstroma, a Cimeliotheca, Szécsényből származó kardot nem említ s egyáltalában nem leltem a naplók átvizsgálása közben a kérdéses kard nyomára. V. ö. Arch. Ért. u. f. VI. (1886) 44. — [93] Néhány jellemző példánya e típusnak bekerült a N. Múzeumba is. R. N. 72/1901. 2—5. V. ö. még *Pintér* Szécsény és vidéke II—V. tábláin bemutatott keramikai anyagot. — [94] A. É. 2. f. XI. 269. l. — [95] Arch. Ért. id. hely. — [96] U. o. u. f. VI. (1886) 46. — [97] U. o. u. f. XXVII. (1907) 227—229. — [98] Id. mű 19. — [99] Compte rendu II., I. 186. R. N. 6/1850. V. D. 25. — [100] A. É. u. f. XI. (1891) 86. l. és 354. l. R. N. 97,1891, 7., 8. — [101] R. N. 122/1878. 1—3. A napló ugyan Endréfalvát, *Hampel* pedig (Bronzkor II. k. 26) Endrésfalut említ Nógrád megyéből, mégsem gondolhatunk másra, mint Endrefalvára. Hampel adata némileg eltér a naplóbejegyzéstől; csak egy tűt, de viszont egy lándzsát is említ, Budapest Régiségei, VIII. 115. l. — [102] *Pintér* Szécsény és közvetlen vidéke 30—32. és Arch. Ért. u. f. XV. 383—384. (a Nógrádm. Múzeumegylet 1895. évi ülésén tartott előadás). U. o. u. f. XI. 253. (Itt emlékezik meg az ötödik fészek tartalmáról, egy tokos véső kivételével, kisebb ékszerekből áll ez a lelet. — [103] Compte rendu II., I. 157. és Pintér id. mű 31. — V. ö. még A. É. u. f. VI. (1886) 44. — [104] A. É. u. f. VI. (1886) 46. — [105] Pintér id. mű 32. l. és XIII. tábla. Azonban a dolányi őskori leletek tüzetesebb és bővebb ismertetése helyett a jegyzetben utalok azokra a helyekre, a hol az irodalomban azoknak felsorolása található. Statistique des trouvailles de l'age du bronze (Compte rendu II., II. 6—7). Egy domb lejtőjéről a község közeléből említ Pintér S. és Nyikos Lajos gyüjteményében őskori leleteket, öntőműhelyes telep maradványait (1—25. tétel alatt összesen 104 tárgyat). A melyek közűl, mert a telep kulturájára fényt vetnek, megemlítek itt 9 darab borotvát, félgömbidomú bronzedényt, egy állatidomú tárgyat, nyolcz nyílcsúcsot, végül a korai bronzkorra jellemző kétszeresen hajlított, sodronyból készült gyűrűket. A borotvákkal és nyílcsúcsokkal találkozunk még *Hampel* Antiquités préhistorique czímű atlaszának képes tábláin és a Bronzkor emlékei stb. czímű művében is (IV. 1., XVII. 3., 5. borotvák, XXVIII. 1—5. nyílcsúcsok). Részletes felsorolást ad még a Bronzkor II. kötetének 24. lapján a dolányi leletekről. Az idézett mű LXIX. 4. *a—c)* ábráin bemutatott, madáralak mellső részét ábrázoló tárgy — nyilván övkampó vagy övcsüngő dísz — aligha tartozik a szorosabb értelemben vett bronzkor emlékei közé. Ellenben igen jellemzők s az alföldi őstelepek bütykös díszítésű keramikájával való rokonságuk miatt érdekesek a LXXIV 2., 3., 8. ábrákon bemutatott edények. A M. N. Múzeum 1862 óta őríz dolányi régiségeket, ekkor került innen az első tárgy (R. N. 14.) Kubinyi Ferencz ajándékából a gyüjteménybe; egy rovátkolt díszítésű aranykarika. Nyolcz darabból álló kisebb bronz lelet követte ezt 1879-ben (R. N. 97.), ugyanez évben lakótelepről származónak látszó bütykös keramikai töredékekkel (R. N. 99.) is gyarapodott innen a gyüjtemény. 1880-ban egy közös karikára fűzött súlyos karikákból álló tárgy. ú. n. őskori porte monnaie került a N. Múzeumba, mint Pintér Sándor ajándéka (R. N. 61.), 1882-ben Fáy Elek ajándékoz egy dolányi lándzsacsúcsot (R. N. 112.). Ugyanez évben ásat Pulszky Károly a Dolánytól Pusztagéczig húzódó hegy nyugati oldalán, néhány szerény bronztárgyon kívül jellemző bütykös keramikai töredékek jutottak ez alkalommal a gyüjteménybe (R. N. 113.) 1894-ben Szontagh Antal ajándékoz egy Dolányban lelt bronzvésőt (116/1894. és A. É. u. f. XV. 276.) Utóbb tizenegy aranykarikát, illetőleg karikatöredéket szerez e helyről a N. Múzeum (R. N. 132/1895. 1—11.) 1901-ben ismét Pintér Sándor gazdagítja a N. Múzeum gyüjteményét egy becses letettel, a melyben gyűrűnél nagyobb, karpereczénél kisebb sodronytekercsek voltak, velük többszörösen hajlított és visszahajlított sodronygyűrűk, a korai bronzkor e jellemző ékszereit három pápaszem-fibula s néhány kevésbé jellegzetes tárgy s számos töredék kísérte (R. N. 122.) A. É. u. f. XXII. (1902) 85. Folyó évben feltünően sok dolányi eredetűnek mondott tárgy kerengett a régiségkereskedők kezén, jellemző alak volt közöttük egy tőrpenge, a melynek markolat felőli vége nem alkotott vállat, de a lándzsacsúcsok alakjára emlékeztető levélalakú volt. Egy másik parányi tőr, a melyet a M. N. Múzeum régiségosztálya megvásárolt, pengéjének a sajógömöri kardokra (*Hampel* Bronzkor II. 130—131.) emlékeztető lépcsős lefokozása miatt érdekes. Nem lenne teljes felsorolásunk, ha Pintér gyüjteményének tárgyairól s az ő nagylelkűségéből a balassagyarmati múzeumba került tárgyakról meg nem emlékeznénk, sok tekintetben felvilágosítólag járulnak ezek mind a bronz, mind a keramikai leletekhez. Az előbbiek közűl, a lausitzi formakörben gyakori, nálunk ritka, állatalakot utánzó agyagedények válnak ki, hátukon tölcsérszerű nyakkal, valamint több figurális tárgy. Amazok közűl pedig a Pintér által (Arch. Ért. u. f. XI. (1891) 253—256) leírt s Hampel által is közölt (Bronzkor CLX.) kincs válik ki, bronzgyöngyeivel, nyakláncával, többszörösen hajlított és visszahajlított gyűrűivel, s szélein szorosan összeillő hengerded tekercsével s kapocs nőtagjának látszó apró pápaszem forma spirálisaival. Ez a kincs az, melyet Pintér a Majorhegyen észlelt ötödik fészekből kapott s a mely igen gazdag sír felszerelését tartotta fenn számunkra. Pintér birtokában van még az a négy nagyobb és három kisebb aranykarikából álló s egészben 67 gramm súlyú lelet, a melynek előfordulásáról 1897-ben adott hírt. A. É. (1897) u. f. XVII. 287. A lelet bronzkarikákkal együtt egy edényben volt elrejtve. — [106] A naplóbejegyzésekből, mint a bronzkorra való anyagot, felsorolom a következőket: 6/1850. I. 18. és V., II. 28.; — 97/1867. I. 1—19. és II. 1—10. *Érdy* ásatásának eredménye; — 82/1867., 95/1870.; — 117/1895. 2—23., 24—166., 167—245.; — 44/1898. 1—2

501. ; 1910. *Hampel Statistique* 26—30., mintegy 300 különböző agyagedényt, 9 faltapasztöredéket, 45 kisplasztikai agyagtárgyat, bronzvésőket, sarlókat, tőröket, lándzsákat, nyílhegyeket, számos ékszert, a melyek a korai és késői bronzkor között oszlanak meg, 11 bronzborotvát és hat öntőmintát stb. sorol fel. *Antiquités préh.* képes tábláin : XIII. 30 darab korongalakú agyagsíp, XIV. 20., 23. öntőminták, XVIII. 1—35. kis votiv bronzok, 37. borotva, 43. gombos sarló, XVIII. 3., 4., 11. agyagedények az alföldi tipushoz hasonlók, 9. szintén, 5. a lovasberényi urnatipushoz hasonló kisebb edény, 2., 6. szokatlanabb tipusok, 1., 8., 10. ugyancsak a terramara tipusra emlékeztető, de már távolabbi analogiák, 12. nyúlt köcsögféle. XIX. 7., 8., 18. bütykös tipus, 5., 6., 9. felső szélükön kiálló tüskékkel, v. ö. lapujtői leletekkel, 10. négylábon álló tál, 10. nagy födő, 1. hallstatti tip. merítő csésze, kúpalakú magasfülű merítő csésze. *Bronzkor* II. 113—117. I. részben nem bronzkori tárgyak. II. Érdy ásatásának eredménye. III. Br. Nyáry Jenő ásatásainak eredménye. IV. külföldre került kincslelet, a mely azonban nem Pilinyből, hanem Gesztetéről (Gömör m.) származott. V. ö. Gömör, vm. monografiája. — Ábrákon u. o. III. T. 2. (Cat. de l'exp. préh. f. 141.) IV. 2., XVII. 1. LXX. 11—27., LXXI. 1—15., LXXXVIII. 2. a. b. (mindezek lerajzolva a Cat. etc. czímű műben is.) — [107] Arch. Ért. r. f. X. 281. — [108] Arch. Ért. u. f. XXII. (1902). — [109] Arch. Közlem. VIII., II. 73. V. ö. még Cpte rendu II., I. 182. — [110] Id. h. 5. ábra. — [111] V. ö. Érdy közleményén kívül még *Hampel* Bronzkor LXX. 1—11. és Cat. p. 116—527. — [112] Az orsz. régészeti és embertani társulatnak 1883. november 27-én tartott előadása. — [113] Arch. Ért. r. f. I. (1869) 226—7. és u. o. 2. f. III. (1873) 125—8. — [114] Ak. Képatlasz V. bemutatott csüngő spirális és az 5., 6. ábrán bemutatott cserépedények ; v. ö. még br. Nyáry Arch. Ért. 2. f. III. 5. *Hampel* Bronzkor II. 75. Trouvailles 19., 20. N. M. R. N. 54/1861., 183/1869., 180/1870.. 93/1876. leginkább Szontagh Ferencz ajándékából. Budapest Régiségei, VIII. k. 115 l. — [115] *Hampel* Bronzkor XXXVII. 1., 2. és LII. 1. a. b. — II. k. 133. l. — [116] V. ö. Jankovich Miklós Nógrád vármegye nevezetes Hársashegyéről s annak hajdani esméretlen aranymíves lakóiról. Tud. gyüjtemény 1828. I. 20—31. — *Kubinyi* F. Nógrád vármegyében fekvő Kis-Terenye határában a Hársashegyben található régiségekről. — *Sas* XIV. 1833. 135—118. Magyarországban talált kő- és bronzkori régiségek. Arch. Közl. II. k. 82—113. és képatlasz V—XXXI. — [117] *Sas* id. hely VI. T. 5. és 15. ábra. — [118] *Sas* id. h. IV. T. 2. és A. K. képatlasz XI. 52. — [119] Képatlasz XII. 57. — [120] U. o. 59. — [121] U. o. X. 45., 46 — [122] *Hampel* Statistique Compte rendu II., II. 17. 158 fémtárgyat (152 bronz, 6 arany) sorol fel a N. Múzeum gyüjteményéből. V. ö. még Bronzkor II. Kis-Terenye 1—11-et a kopenhágai Muzeumban Stat. 18. és Bronzkor id. h. III. A N. Múzeumban levő tárgyak közűl a Jankovich-gyüjtemény néhány tárgya azonosítható a Tudományos gyüjtemény (id. helyén) közzétettekkel ; Kubinyi gyüjteményéből valók az 1850/6. III. 1—58. 1851/1., 59/123. tárgyak ; ezenkívül br. Luzsénszky ajándékából is került a N. Múzeumba nehány tárgy 54/1853. 1—13. ; Nendtwich dr. műegyetemi tanár is ajándékozott innen egy kisebb leletet. Arch. Ért. u. f. I. (1881) 164. Végül Hanzély Ferencz 1862-ben 20 darab bronztárgyat 63/1862. 1—6. A terenyei bronztárgyak közűl nehányat már Kubinyi Ferencz vegyelemeztetett. Több tárgyat pedig Loczka József elemzett és elemzésének eredményét közzétette. Mathem. és Term. Tud. Értesítő VII. k. 275—290. — [123] Leírta a leletet Pintér Sándor A. É. u. f. XIX. 56—60. I—III. táblával. — [124] Nem volt alkalmam a tárgyakat eredetiben látni ; csak a szerkesztőség által készíttetett rajzok alapján formálhattam azokról itéletet. — [125] R. N. 9/1867. 2—5. *Hampel* Stat. 101. *Pulszky* Rézkor 41. — [126] A. K. XIX. (1895) 55—86. I. T. 5—10. és 14. Ezekre vonatkozólag bővebben kifejtettem nézetemet az Arch. Ért. 1911. évi I. füzetében. — [127] Compte rendu II. 1. 184. — [128] Pótlásul a bronzkori lelőhelyekhez még említenem kell, hogy Hampel leír egy bronztárgyat, a mely a Matica Slovenska gyüjteményében van : lelőhelye Szente. (*Hampel* Bronzkor II. 141. és hogy, Keszegen a Huszár-féle birtokon is észlelt őskori leleteket Vende Aladár.) E sorok írása közben vettem azt a hírt, hogy Hüvössy Lajos Bér határában hallstattkori urnatemetőre bukkant. Az ugyanott levő és druida-emléknek tartott kőhalmazt, a fénykép után ítélve, természetes alakulatnak tartom s valószínűleg az a Bartalostól említett (A. É. 1894. 136.) Kőlány is. — [129] Br. Nyáry Arch. Ért. III. r. f. (1870) helyesen ismeri fel rajtuk a keleti hatást, de hovatartozandóságukat nem határozza meg. V. ö. *Hampel* Trouvailles 26—30 ; Statistique 28—29. Bronzkor II. 13—117. — [130] Arch. Ért. 1893. 1386. lapok és a 3. ábra. A két tőr közül az egyik a N. Muzeumban van, a másik (Cat. de l'exp. préh. 34. sz.) Pintér gyűjteményében. — — [131] Arch. Ért. 1897. 31—23. Nem érdektelen itt fölemlíteni, hogy br. Nyáry Albert a Várhegyen végzett ásatása alkalmával elektron öntőröget is lelt. A. É. u. f. XXIX. 417., 418. — [132] Arch. Ért. u. f. XXVII. 222. — [133] R. N. 82/1879. Pintér S. ajándéka. — [134] A leletet Dubraviczky A. ajándékozta a N. Múzeumnak. Leírta Pulszky Ferencz. Arch. Ért. r. f. XIV. (1880) 6—8. lap, 1. tábla. — [135] Az előbbi Wimmer, az utóbbi Pintér gyüjteményében. — [136] N. M. II. termében, v. ö. még Pulszky ismertetését a pusztagéczi leletről a 6. lapon. — [137] Br. Nyáry Albert (A. É. u. f. XXIV.) a 49. sír leírása a 64. lapon. — [138] 1. Piliny. Av. kettős domborulat, fej degenerált maradványa, rev. öt globulus teljesen degenerált és felismerhetlen Philippeus utánzatok ezüstből ; a N. Múzeumban (Arch. Ért. XXI. 406. és 408. l. 6. kép Num. Közl. II. 31., 6. Sbronik VIII. 93. — Ezek a pénzek tulajdoníthatók esetleg az Osi nevű törzsnek, mely az eraviscusok földjével szemben lakott a Duna másik partján. 2. Lapujtő. *A)* A Zeusfej, rev. lovas (= De la Tour 9740.). *B)* kettős domborodás rev. ló vagy lovag degenerált maradványa, olykor lábak, sőt fej nélkül. Philippeus utánzatok. Ezüstök. — N. Múzeum, Num. Közl. VI. 60. 3. Szügy, mint a lapujtői *A)* faj 1. ezüst. Arch. Ért. r. f. II. 293. 4. *Kutas*-puszta, mint a szügyi ezüstök. U. o. 5. Karancshegy. 79 nagy, 22 kisebb, 7 legkisebb. A nagyok, mint a lapujtői *B)* faj. u. o. 6. Somoskő, Szajkóvölgy. A. sisakos fej, rev. trónoló Zeus és balta (Zeus Altaphoros). Nagy Sándor drakmájának barbár utánzata. Num. Közl. VIII. 132. ezüst 1 darab. Nemzeti Múzeum. 7. Somosújfalu. A Pogányvár alatt többször lelnek barbár érmeket. Arch. Közl. III. 169. l. 8. Bodony táján (magánértesülés szerint) előfordult lelet került Kilián bodonyi földbirtokos-

hoz. 9. Szátok. Av. kerek szép domborulat ; rev. ló, balra fönt öt pont. Philippeusok korcs utánzata. Cotinus-törzs pénze. Num. Közl. III. 5. 10., 11. Tereske, Romhány cotinus-pénzek. A cotinusok népe, a mely a vas és egyéb fémek megmunkálásában való különös ügyességéről volt híres, minden valószínűség szerint azon a területen lakott, a melyen ma a bányavárosok esnek, pénzeik elterjedési határa legalább a Garam, Fátra, Miskolcz és az Alföld közötti terület. 12. A N. Múzeum őriz egy közelebbről nem ismert lelőhelyről nógrádmegyei éremleletet a mely ΑΥΔΩΛΕΟΝΤΟΣ feliratú ezüst tetradrachmonokból állott. Av: Zeusfej ; rev: lovag a ló alatt beponczolt triquetrum. Num. Közl. VII. 129. A fönti adatok szíves közlését Gohl Ödön dr., a m. n. múzeumi éremtár *A)* csoportjának vezetője, volt szíves rendelkezésemre bocsájtani. Ezeken kívül még ismerek barbár vagy kora miatt a La Tène-korba sorozható antik érmet magánbirtokban. Egy ΑΥΔΩΛΕΟΝΤΟΣ pénzt (De la Tour Atl. 50. T. 9855.) Wimmer Béla birtokában, ez Mohorán került elő. Pintér Sándor birtokában pedig Kishartyánban lelt ezüst pénzt, előlapján sisakos Alexandros-fejjel, hátlapján oroszlánokkal, ugyanonnan Cales (334—268 Kr. e.) campaniai pénzét előlapján kakassal és csillaggal, hátlapján női fejjel. Pintér Sándor gyüjteménye őriz még Rimóczról is egy ezüst érmet, előlapján szakálas Zeusfővel, hátlapján lovas alakjával s a már említett lapujtői leletből előlapján domború, hátlapján globulusokkal díszített ezüstérmet. — [139] V. ö. Arch. Ért. 216/1904. — [140] R. N. 149. 1. 1875. — [141] R. N. 25/1870. és 130/1875. Utóbbinak lelőhelye kétes (?) — [142] 237. r. 1873. Arch. Ért. r. f. 123/a. — [143] A két utóbbi Wimmer Béla gyüjteményében. Ezekhez sorozhatunk még 13 darab római köztársasági dénárt, a melyeket 1898-ban ajándékoz Szontagh Antal. — [144] Arch. Ért. u. f. VI. 1886. 46. Hampel is fölveszi ezt az adatot a Bronzkor II. 63., de kétkedik bronzkori voltában. Az egész inkább római kori barbár sírleletnek látszik s talán nem is az edényben, csak vele egy sírban voltak a gyöngyök. — [145] Arch. Közl. képatlasz III. 8. N. M. 1850,6. V. A. 19. — [146] Arch. Közl. képatlasz XIV. T. 67. — [147] Arch. Ért. u. f. VII. 1887. 429—30. Hampel Alterthümer des frühen Mittelalters II. k. 56., 57. T. 48. Pintér, Szécsény. IX. T. — [148] U. o. I. 16. Ha csak nem a Statistique 24. lapján említett, kétes-korú leletet érti. — [149] Id. h. I. T. 4., 6., 7. a csat talán a N. Múzeumba került 6/1850. V. C. 23. peczek nélküli csattal azonos. — [150] Nógrádmegyei Lapok és Honti Híradó 3., 4. számában, 1895.-ben. — [151] Rövid híradások az Arch. Értesítőben XV. 85., XV. 276. — A temető részletes leírása A. K. XIX. 55., 86. — [152] A. É. M. f. XVI. (1896) 359. — [153] *Hampel* Alterthümer I. k. 806. 3. — [154] R. N. 117/1868.— [155] Arch. Ért. u. f. XXVIII. (1908) 424., 425. — [156] A. É. u. f. XVII. (1897) 76—77. — [157] *Századok,* 1869. 64. Br. Nyáry Albert hiradása. — [158] R. N. 9/1893. 8., 8. — [159] U. o. 9/1893. — A naplójegyzés régibb középkorinak mondja, de formája után ítélve valószínűbb, hogy őskori. — [160] Wimmer Béla gyüjteménye. — [161] Compte rendu II. I. 98. — [162] *Br. Nyáry* A. K. 9. 1. 16—25. — *Hampel* Honf. kor. Budapest, 1900. 515., 528. Antiquités XXIV. T. Alterthümer II. 438—51., III. 334—336. Népies ötvösség stb. A. É. u. f. XXIV. 1904. *Nagy Géza.* A magyar középkori fegyverzet. A. É. u. f. X. (1890) 293. A régi kunok temetkezése u. o. Magyarhoni lovassírok. U. o. u. f. XIII. 225. f. XIII. 113—115. *Pulszky F.* A. É. 2. f. XII. 1878. 224. — [163] Arch. Ért. r. r. XII. 126. — [164] U. o. u. f. XXIV. 359. — [165] U. o. u. f. XIII. 114. — [166] Leírta *Könyöky Károly* Arch. É. u. f. XII. 227—33. — [167] V. ö. még *Hampel* Alterthümer II. 568. Honf. kor 678—83. *Nagy Géza* Arch. Ért. u. f. XIII. 114. és XVI. 358. — [168] Arch. Ért. u. f. VI. (1886) 45. — [169] U. o. u. f. VII. (1887) 432. — [170] *Br. Nyáry Albert dr.* igen elítélőleg nyilatkozik erről az ásatásról. U. o. u. f. XXVII. (1907) 222. — [171] U. o. v. ö. még N. M. R. N. 143/1880. 1—3. hajkarikák. — [172] R. N. 122/1901. A. É. u. f. XXII. (1902) 86. — [173] U. o. u. f. VI. (1886) 46., VII. 433. — [174] R. N. 182/2. 1862. Nem tudjuk az elsoroltak közül melyikkel azonos az a temető, a melyről Mailáth B. közléséből értesülünk. Arch. Ért. u. f. X. 422. — [175] Arch. Ért. u. f. XXII. 1902. 180. és 210—240. — [176] V. ö. Br. Nyáry idézett czikkét a 227. lapon. — [177] Báró Nyáry e közleményét a korábbi pilinyi leletek elsorolása egészíti ki. Mintegy 70-re teszi a leshegyi sírok fölfedezése óta felszínre jött Árpádkori és honfoglaláskor sírok számát. V. ö. még *Hampel* Alterth. II. 871—87., III. 520—531. Újabb tanulmányok 177—191. — A N. Múzeumba került innen a régészeti és embertani társulat 1895. évi ásatásának eredményei (115,1895. v. ö. még A. É. u. f. XVI. 177.) — [178] Érdekes itt a név találkozása a pilinyi Sírmánynyal, s meg kell emlékeznünk Pintér észleletéről, hogy a Sírmány rendszerint honfoglaláskori temetőt jelent, a melylyel ellentétben az őskori telepeket és temetőket rendszerint Danda szemetje névvel jelöli a nép. Szécsény és vidéke (69—71.). — [179] Arch. Ért. u. f. XXVI. (1906) 276—8. — [180] U. o. u. f. VII. (1887) 433. — [181] E tárgyak (Újabb tanulmányok 172—3.) a tulajdonos ajándékaképen a N. Múzeumba kerültek. R. N. 42/1904. 1—10.

NÓGRÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. *A vármegye területén letelepedett népek a magyarok bejöveteléig.*

A Duna könyökétől fel, egészen a Magyar-Érczhegységig terjedő földterület, bár még a nemzeti királyság első századaiban is sűrű, szinte áttörhetetlen erdőségek borították, miként azt a felszínre került leletek is igazolják, már a történelem előtti korszakban lakott volt.

E terület, melynek déli részét a Cserhát hegység foglalja el, csak gyér népesség befogadására volt alkalmas. Mindamellett a Cserhát nyúlványaiban, a folyók völgyeiben sűrűn akadunk őskori leletekre, melyek a magyarok beköltözése előtt e területen tanyázott népek művelődési viszonyaira, sőt néha származására is, némi világot vetnek. Ez a terület, mely földrajzilag Magyarország felső felének körülbelül a közepére esik, néprajzi szempontból is különös figyelmet érdemel, mert a legrégibb történelmi emlékektől kezdve évszázadokon át határa s mintegy elválasztó pontja volt a mai Magyarország területére nyugatról és keletről beözönlő népeknek.

Mikor időszámításunk kezdetén a római uralom a dunántúli részekben megállapodott, Magyarország felső részeiben nagyon tarka népkeverék lakott. Míg nyugaton a Dunáig terjedő terület germán népelemek birtokában volt, addig a Duna- és a Tisza-közén s a keleti Kárpátok között sarmata népek, illetőleg ennek a népcsaládnak egyik ága, a jazigok tanyáztak.

A jazig nép Kr. e. 360 táján még a Don folyón innen lakott és szinte Jazigok. észrevétlenül jutott a Kárpátok éjszakkeleti lejtőihez. Julius Caesar idejében (Kr. e. 58—51) a jazigok már hazánk éjszakkeleti részeiben tartózkodtak s innen nyomultak nyugatra a Duna és a Tisza felé. E tősgyökeres nomád nép azonban nem tudott egy helyben maradni, az Alföldről kisebb rajokban tovább vonult és a Zagyva, a Bér patak völgyeiben ütött tanyát, mert ez a vidék a barmoknak alkalmas legelőül kínálkozott.

A jazigok és a rómaiak között már az első században gyakori volt az érintkezés. Traján császárral (98—117. Kr. u.) clientelia viszonyban voltak, de azért függetlenek maradtak és függetlenségüket a IV. század végéig megőrizték.

A gyakori érintkezés felköltötte a rómaiak figyelmét e népre. Már az idősebb Plinius († 79. Kr. u.) ismerte őket, Ptolemaeus Claudius, alexandriai író (150.), pedig már részletesebb adatokat tud róluk. Szerinte a sarmata-hegyek, vagyis az éjszaknyugati Kárpátok választották el a jazigokat a quádoktól. Ptolemaeus több városukat nevezi meg, közöttük Phileciát, mely némelyek szerint a mai Fülek helyén állott. Annyi kétségtelen, hogy a vármegye keleti szélei, a Zagyva völgye, fel egészen Fülekig, a jazigok birtokában voltak, sőt báró *Nyáry* Jenő pilinyi ásatásai alkalmával (1869-ben) jazigok sírjai kerültek felszínre. (*Századok*, 1869. 427. — *Severini* Joannes : Commentatio Historica de Veteribus incolis Hungariae Cisdanubianae 26. l.)

A mai Nógrád vármegye területétől nyugatra a germán quádok tanyáztak. Quádok. Az e néptől birtokolt földterület határát élénken feltünteti az a védő sáncz- és árokvonal, mely a Dunától, az Ipoly torkolatától kezdve az Ipoly folyó jobb partján s a Búr völgyén át, némi megszakítással a Szitnya hegységig húzódik. E védő műveket a quád népek főleg a jazigok támadásai ellen emelték, a kikkel

évtizedeken át öldöklő harczokat vívtak, sőt Tiberius alatt (Kr. u. 14—37.), mikor a jazigok berontottak Pannóniába, a quádok verték vissza támadásaikat. Vannius, quád király, alatt (Kr. u. 19—51) már lényegesen megváltozott a helyzet. Uralkodása végső szakában, 50-ben, mikor saját rokonai támadtak fel ellene, sarmata és jazig lovasok alkották a quád sereg legtekintélyesebb részét. Alig néhány év mulva némi szövetkezés jött létre e két barbár nép között; Domitianus alatt, 90-ben, már fenyegetően léptek fel s a Duna jegén átcsapva, Pannoniát háborgatták.

A római uralom ellen folytatott küzdelem, a szomszédság, az erkölcsi és jellembeli rokonság, összehozta e két népet. Közös volt a czéljuk is, hogy a római területen raboljanak. Mind a mellett bizalmatlansággal viseltettek egymás irányában és szövetségük csak két rablónép szövetsége volt. Jól jegyzi meg róluk Tacitus, hogy a kölcsönös félelem választotta el őket egymástól. (*Nagy* Géza : Millenn. Tört. I. CCLXIX.)

Cotinok és ozok.

A sarmata és a germán népelemektől lakott két terület között a cotinok és az ozok tanyáztak. E két néptörzs a mai Nógrád és Zólyom vármegyék területén, valamint a borsod- és hevesmegyei erdős vidékeken lakott, tehát mintegy beékelődött a quádok és a jazigok közé.

Az ozok, a kiket történetíróink közül némelyek kelta eredetűeknek tartanak, még mielőtt Pannónia a római uralom alá került, vándoroltak át a mai Nógrád vármegye területére.

Az oz, valamint a gall cotin nép mind a quádoknak, mind a jazigoknak adófizetője volt. A cotinok főleg bányamíveléssel foglalkoztak. Ezt a foglalkozást sem a quádok, sem a jazigok nem találták magukhoz méltónak. Őket azután cotinok látták el fegyverrel, s adó fejében kardot, lándzsát és nyilat készítettek nekik. A cotinok a népvándorlás viharaiban elpusztultak, az ozok ellenben a hegyek közé vonulva, sokáig fennmaradtak. Utóbb ők is beolvadtak a szlávokba.

Rómaiak.

Marcus Aurelius császárnak a quádokon a Garamnál, 173-ban kivívott győzelme következtében, a barbárok egy ideig nem háborgatták Pannóniát. A béke azonban csak rövid ideig tartott. Az egykorú római írók állítása szerint a jazigok és a quádok 180-tól kezdve egyesülve, újból megkezdték támadásaikat a rómaiak ellen. Másfél századot meghaladó ideig azonban nevezetesebb hadieseményről nem emlékeznek meg forrásaink. A rómaiak ez alatt az idő alatt nem lépték át a Dunát, csupán a mai Nógrádverőcze táján emeltek a Szentendrei sziget védelmére őrtornyot. A IV. század közepén azonban ismét több hadjáratról emlékeznek meg a római írók.

357-ben, mikor Nagy Constantinus második fia, Constantius, hosszú táborozás után Rómát felkereste, a barbárok ismét betörtek Pannóniába. A támadást Uzafer, az ipolyvölgyi quádok fejedelme indította meg, majd a jazigok — e rablóhadjáratokban legtapasztaltabb nép — ezen a támadáson vérszemet kapva, hirtelen elárasztották Pannóniának alsó részét. Constantius e rémhírekre Illyricumba sietett, a telet Sirmiumban töltötte, mikor a jazigok és a quádok pusztításairól újabb hírek érkeztek táborába. 358 kora tavaszán Constantius Aquincumnál hídat veretett a Dunán, hirtelen meglepte a Pannónia alsó részével szomszédos törzseket s kegyetlen pusztítást vitt végbe közöttük. A megrémült jazigok és quádok a további támadást be sem várva, a Cserhát erdős hegyei közé menekültek s háborítatlanul hagyták a római sereget az Ipoly völgyén s a Garamon átvonulni Bregetionba.

A rómaiak támadása oly váratlanul érte a barbárokat, hogy további ellentállásra nem is gondoltak, hanem békéért könyörögtek. Zizais nevű, fejedelmi származású ifjú jelent meg Constantius előtt és kegyelemért esedezett. A császár megbocsátott neki, mire a többi jazig-sarmata törzsfőnökök is meghódoltak, majd követték példájukat Uzafer és Araharius quád fejedelmek. (Millenn. Tört I. CCLXXXVII. — *Századok*, 1868. 190—92.)

Valentinián uralkodása alatt 365—367-ben a rómaiak a Dunát a védőművek hosszú lánczolatával látták el, sőt a balparton, tehát a barbárok területén emeltek erődöket. Ez a körülmény nyugtalanságot okozott a quádok között, melyet csak fokozott a pannóniai practor csztelen eljárása, a ki a quádok fejedelmét, Gabiniust, barátság ürügye alatt magához csalván, megölette.

369-ben a quádok ismét betörtek Pannóniába, 374-ben pedig a sarmatákkal egyesülve ismét végigdúlták Pannóniát és a mai Bécs mellett levő Carnuntum

városát földig lerombolták. E rémhírre a császár Galliából a Dunához sietett. Miután a hadjáratra az előkészületeket megtette, Aquincumnál átkelt a Dunán és a jazig-sarmaták, majd a quádok ellen fordult. Míg az egyik sereg, melyet a császár vezetett, a jazigokat támadta meg, addig Merobaudes Carnuntumból a quádok ellen vezette a római sereget, mely minden ellentállás nélkül, pusztítva vonult át a quádok földjén.

Valentinián hada szinte akadálytalanul kelt át a Cserhátou és az Ipoly völgyén, majd egyesülve Merobaudes hadával, az ősz beálltával Sabariába, innen pedig Bregetioba (Ószőny) vonult. Itt fogadta a császár a békéért könyörgő quád követeket, a kiknek mentegetődzése közben a különben is vérmes ember annyira felingerült, hogy gutaütés érte s 375 november 17-én hirtelen meghalt. (Millenn. Tört. I. CCXCII.)

A IV. század végén bekövetkezett népvándorlások zavarában a quádok és a sarmaták neve elveszett. A római élet emlékei is 380 táján megszakadnak. — A quádok és a jazigok emlékét csupán az úgynevezett pogány-temetők őrizték meg az utókornak. Ily pogány-temetőkre Pilinyben és Romhányban akadunk. Az előbbit báró Nyáry Jenő, az utóbbit *Sembery* István ásatta fel.

A vármegye területén megfordult germán népek emlékét még a helynevek is fenntartották. Germán eredetű az Ipoly folyó (németül Eipel) neve, a mely megfelel a magyarban oly gyakori Almás névnek. Némelyek az Ipoly nevét a szláv vipluvaty = kiönt, kiköp, szóból származtatják; e nézet annál is inkább figyelmet érdemel, mert hazánk összes folyói között épen az Ipolynak van a legjelemzőbb tulajdonsága, hogy minduntalan kiönt, természeténél fogva tehát ez a szó felel meg legjobban nevének. Germánok.

Pintér Sándor, a palócz nép egyik legalaposabb ismerője azonban palócz eredetűnek tartja az Ipoly folyó nevét, melyet a palócz nép ma is változatlanul Ipaónak (Ipajao) ejt ki. Ipaó a palóczok nyelvén annyit jelenthet, mint Öregvíz, Öregfolyó. Különben Pintér Sándor személyes tapasztalatai szerint a régi időben a palóczok a folyót Öregvíznek is nevezték; így az Ipolynak a jelenben is használt nevét szerinte alig adta más, mint a partjára telepedett palócz. (*Pintér* Sándor: Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban, 11. lap.)

Jornandes, az alább idézett történeti művében, viszont Bolliának nevezi az Ipolyt, mely mellett a svévek fejedelmei, Hunnimund és Alarik, a góthok ellen folytatott hadjáratuk alkalmával táborba szállottak. E helyet egyik történetírónk a mai Hont vármegye területére helyezve, megjegyzi, hogy a folyót a nép ama vidéken még a XIX. század elején is Ipollyának nevezte. (Tudományos Gyűjtemény, 1825. VII. 31.)

Germán eredetű helynév még Garáb, mely az ófelnémet grab = sír szóból származik. E helység az 1265. évi oklevélben még »terra monasterii de Grab« néven fordul elő. (*Borovszky* Samu: A Honfoglalás Tört. 90. l.)

A negyedik század végén fergetegként előtörő hunnok nemcsak a római uralmat semmisítették meg, hanem a quádokat is elűzték az Ipoly és a Garam vidékéről. 432-ben a hunnok már Pannoniában ütöttek tanyát. Hunnok.

Attila halálával (453.) a hun uralom úgyszólván nyomtalanul eltűnt. Vele együtt a jazig nép is; valószinűleg összevegyültek a többi meghódított népekkel.

A hun uralom megdőltével germán nép, nevezetesen a longobardok terjeszkedtek el Felső-Magyarországban. A longobardok előbb a mai Bécs határáig terjedő Rugilandot, majd Tato nevű királyuk (499—509.) alatt a Morva folyó termékeny völgyét szállották meg. Tato utóda, Wacho alatt (509—539.) a longobardok hatalmukat egészen a Garamig terjesztették ki. A tőlük keletre eső területen, az Ipoly völgyében, valamint a Cserhát lejtőin a quádok utódai tanyáztak, a kik ebben az időben svévek neve alatt szerepeltek. (*Borovszky* Samu: A longobardok vándorlása. — *Századok*, 1885. 668.) Longobardok.

A svévek nem tudtak megférni szomszédaikkal. Jordanis (Jornandes) VI-ik századbeli történetíró említi önéletleírásában, hogy a svévek fejedelme, Chunimund a scirreket az osztrogótok ellen uszította s az ő ösztönzésére a scirrek 470—472 között rátámadtak az osztrogótokra, a kiknek egyik vezérét megölték. Az osztrogótok ekkor a scirrek ellen fordultak. A svévek azonban attól tartva, hogy a scirrek legyőzése után rájuk kerül a sor, 472-ben a gótok ellen háborút indítottak, mely alkalommal a sarmata népek maradványait is magukhoz vonták, sőt a gepidáktól és a rugiaktól is segítséget nyertek. A svévek segédcsapataikkal Svévek.

az Ipoly völgyében egyesültek s innen rontottak Pannóniába. (Jornandes: De rebus Gothicis, 54.)

Mióta a longobardok uralmukat a Garamig kiterjesztették, a svévek örökösen háborgatták új szomszédaikat, míg végre Wacho (509—539.) longobard király egész haderejével ellenük fordult s kiűzte őket addigi lakóhelyeikről.

546-ban, Audoin királysága kezdetén, azonban a longobardok odahagyván a mai Nyugat-Magyarország területét, előbb Pannóniába húzódtak, majd 568-ban Itáliába vándoroltak.

Avarok. A longobardok kiköltözése után közel harmadfélszáz éven át az avarok voltak urai Magyarország területének. Nagy khagánjuk, Baján, már Magyarországban ütötte fel a székhelyét.

Szlávok. Uralkodása alatt (568—602.) a szláv elem jutott túlsúlyra az Ipoly, a Zagyva és a Bér patak völgyeiben, valamint a Cserhát erdőfödte bérczei között. A szláv elem beköltözése különben a hun uralom megdőlte óta, szinte szakadatlanul tartott. Theophylactus szerint 600-ban már szlávok is harczoltak az avarok seregében, 609-ben pedig az avar khagán tizezer szláv harczost küldött segítségül a longobard királynak.

A szlávok már ismerték a várépítésnek kezdetleges formáját. Földből készített sánczokkal kerítették el az egyes emelkedett pontokon levő helyeket, a hol maguknak és barmaiknak védelmet találtak. Nem az ő találmányuk volt ez; a barbár népek már a legrégibb korban ily elsánczolt helyeken kerestek oltalmat, a mire az avar uralom alatt annál nagyobb szükségük volt, mert lovas néppel szemben más úton-módon nem védekezhettek. (Borovszky Samu i. m. 52.) A hol a szlávok ily erődített helyeket találtak, siettek azokat a maguk számára felhasználni. Igy birtokukba vették az óbásti Pogányvár nevű hegyen levő barlanglakásokat. Ezeket már az őskorban lakásul használták, a szlávok azonban e természettől védett helyet magas védőfallal vették körül.

Nógrád várát, a honnan a vármegye nevét vette, határozottan a szlávok művének kell tartanunk, melynek neve a szláv novu (új) és grad (vár) szavak összetételéből alakult. E név eredeti Novigrad alakja a XIII. századbeli oklevelek tanusága szerint még ekkor közhasználatban volt. A szlávok nyilvánvalóan azért nevezték el új várnak — ellentétben azokkal az erődítványekkel, melyeket már beköltözésük idejében itt találtak és birtokukba vettek, — mert ők építették.

A szlávok emlékét számos helynév őrizte meg a vármegye területén. Helységeiket leginkább természeti fekvésük után nevezték el, minthogy kezdetleges műveltségi fokon álló embereknek, helynevek alkotására leginkább alkalmasak a tulajdonság nevek. E helyneveket a magyarok átvették a szlávoktól. Egyes nevek idővel magyaros alakot öltöttek, ezeknek szláv eredete a szó gyökeréből ma is megállapítható, más helynevek ellenben évszázadokon át megtartották eredeti szláv alakjukat s csak újabb időben estek változás alá.

Szláv eredetű helynevek, melyek a földrajzi helyzetet jelölik, a következők: Dobrocs (ma Dabar), mely a szláv dobru (= kies hely) szóból alakult, Rónya (ma Ipolyróna) a szláv ravni (síkság) szóból, Berzencze (Berzava) a szláv bruzu (sebes víz) szóból, Beszterczе a szláv bĕstru (szintén: sebes víz) szóból, Esztergály, mely 1247-ben terra Strugár néven fordul elő, a szláv struga (vízfolyás) szóból, Pilis a szláv plĕsi szóból származik, mely megfelel a magyar szár (kopasz) kifejezésnek, ebben az alakjában azonban már teljesen megmagyarosodott. Dolina (ma Dolány) szintén szláv eredetű; a dolina szó a szláv nyelvben völgyet jelent. A völgy megjelölésére ezenkívül a szláv nyelvben még egy tövet — debr — találunk, e tő képzései közé tartozik Debercsény helynév.

A helynevek legnagyobb részét a szlávoknál a növény-, állat- és ásványnevek szolgáltatták. Így Szenna, mely a szlávból átvett széna szóból származik, Szirák, a szláv sirek szóból, mely kölest jelent, Tereske, a szláv trst szóból, mely az ószláv nyelvben a nádnak a neve. Brezo névvel ma két helységet találunk a vármegyében, az egyik Szárazbrezó (Száraznyírjes), a másik Cselibrezó; mind a két helynév a szláv breza (nyírfa) szóból származik. Szláv eredetű Varbó is, a mely a XV. században Varbók alakban szerepel az oklevelekben; e helynév a szláv vrba-verba szóból származik, mely fűzfát jelent. A szláv trunu (tövis) szóból alkotott helynevek közé tartozik Tarnócz és Tőrincs, az utóbbi a XIV. században még Teurencz, Túrinch alakokban szerepel. A Szécsényhalászihoz tartozó Pöstény-puszta neve a szláv pĕsak szóból származik, mely durvaszemű

homokot jelent ; ugyancsak szláv eredetű Szomolya (ma puszta), mely a szláv smol (szurok) tőszóból képződött. Erdőírtást jelent trebiti ige, melyből Terbeléd helynév származott ; a XV. században Terbedéd alakban fordul elő.

Megállapodott viszonyokra mutat a szláv lhota, lehota (gyarmat) szó, mely gyakrabban fordul elő. A vármegye területén is több ily nevű helység volt : Budalehota (Budaszállás), Gácslehota (Gácsliget), Rózsalehota (Rózsaszállás).

A megtelepült élet hű kifejezése Udornya helynév (ma Udvarház); ez a szláv dvorna (dvoru) szóból származik s udvart jelent, mely szó a szlávoktól jött át hozzánk ; továbbá Hradistye (ma Várkút), mely a szláv gradu (kerített hely) szóból veszi eredetét, s a mely az eredeti szláv szónak cseh-morva alakját mutatja ; nem különben Szelcz (ma Erdőszele), mely a szláv selo (ülés) szóból ered ; végül Trazs (ma Őrhalom), a szláv strazsa (őrhely) szóból. Az utóbbi helynevek már magasabb művelődési fokot tüntetnek fel. (Borovszky Samu i. m. 68—82.)

A IX. század végén hazánk éjszaknyugati részeiben elszórtan élő szláv törzsek Szvatoplug morva fejedelemnek hódoltak.

Szvatoplug, a ki 873-ban, miután nagybátyját, Rasztiszlávot, a németek kezére játszotta, nem csupán a morváknak lett urává, hanem uralma kiterjedt a Duna és a Tisza közén fel, egészen a Sajóig, mások szerint a Hernádig lakó szlávokra is. Ekként a Kárpátok bérczei között lakó összes szlávokat egyesítette jogara alatt. Halála előtt, 894-ben ugyan felosztotta birodalmát fiai között, de az örökségért támadt versengés a morva birodalom erejét meggyöngítette.

Mikor a 895. év késő őszén a beköltözködő magyarok a Felső-Tisza vidékét elfoglalták, már javában dúlt a testvérharcz a morva birodalomban, s az Ipoly völgyében, valamint a Cserhát bérczei között lakó szlávság sokkal csekélyebb számú volt, semhogy a honfoglaló magyaroknak ellentállani tudott volna.

A szlávokon kívül az Ipoly és a Zagyva mentén még más népek is lakhattak.

Az avar nép, mely ellen Nagy Károly császár a VIII. század végén írtó háborút folytatott, nem semmisült meg teljesen, hanem még a IX. században is fennállott Pannóniában, sőt 803—805-ből még egyes árnyék-fejedelmeikről is vannak adataink.

Nagy Károly hódításai a Dunánál tovább nem terjedtek, így azután az avar nép egy része — mely a Duna és a Tisza között tanyázott s mely megmenekült abból az öldöklésből, melyet Nagy Károly császár fia, Pipin, 796-ban vitt végbe, mikor egészen a Tiszáig hatolva, a khagán székhelyét bevette és teljesen széttrombolta — előbb a Mátra rengetegeiben keresett menedéket, majd onnan lassanként a Zagyva és az Ipoly völgyeibe húzódott, melyek földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó népnek alkalmas letelepedési helyül kínálkoztak.

Közel egy évszázadon át tanyázhatott e nép a Zagyva és az Ipoly völgyeiben. A folytonos küzdelem közepette azonban mindegyre fogyott, pusztult s már-már elmerült az őt környező szlávság tengerében, mikor a honfoglaló magyarok megjelentek a Mátra aljában.

2. *A honfoglalás. Az első települők. A palóczok.*

A honfoglaló magyar nép a 895. év késő őszén jutott a Felső-Tiszahátra, honnan zordon időjárás miatt csak a következő év tavaszán vonulhatott tovább. A magyarok hódításai.

A honfoglaló magyarok mindenekelőtt a Felső-Tisza vidékén igyekeztek tért foglalni, majd megrohanták a Duna és a Tisza közét.

899-ben a magyarok már Olaszországot pusztították, visszajövet pedig Pannóniát dúlták.

900-ban a honfoglaló magyarság már a Dunán túl ütött tanyát, de nem sokáig maradhatott egy helyben. Mihelyt a legelők a letelepülők barmai részére szűkeknek bizonyúltak, a mi csakhamar bekövetkezett, a honfoglalók egy része ismét átkelt a Dunán s a Duna és a Tisza közén, fel egészen a Cserhátig és a Mátráig, helyezkedett el.

902-ben a magyarok a morvákat támadták meg ; ekkor került birtokukba a Vág melléke és a Nyitra völgye. 906-ban a morvabirodalom teljesen összeroskadt s ez év nyarán a magyarok már Szászországot pusztították. (*Pauler*

Gyula : A magyar nemzet története Szent Istvánig, 34—46.)Ezekből az adatokból kétségtelenül megállapitható, hogy a honfoglaló magyar nép 902-ben már átvonult a mai Nógrád vármegye területén, mert a Vág vidékére a Duna és a Tisza közéről csakis a Duna balpartján, illetőleg a Galga és az Ipoly völgyén keresztül juthatott. A morva birodalom megdőltével Nógrád vármegye területét is hatalmába kerítette. Kétségtelen hitelességű adataink azonban nincsenek a mai Nógrád vármegye területének elfoglalásáról; e tekintetben tehát csupán a krónikás előadására vagyunk utalva.

Megtelepülés Nógrád területén.

Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője szerint Hülek fia Szoárd, Kadocsa és Huba vezérek feladata volt, hogy az ország felső része, a mai Gömör, Nógrád, Hont, Bars és Nyitra vármegyék területe, egészen a morva határig, magyar uralom alá kerüljön.

A honfoglaló vezérek a Pásztó hegyéről indították meg seregeiket, még pedig akként, hogy az éjszaki szárny a Hangony vize mentén, a Sajón át, Gömör váránál a felső Ipoly völgyébe kanyarodott ; a déli szárnyrészben a Galga völgyén, részben a Duna balpartján s innen a Nagypatak (Menus-patak) mentén vonult a jenei hegyek keleti oldalának árnyékában a sziklahalmon emelkedő Nowigrad (Nógrád) vára alá, mely ellentállás nélkül meghódolt s utat nyitott az Ipoly völgyének elfoglalására ; a derékhad egyenesen a mai Szécsény és Balassagyarmat vidékének tartott. Az éjszaki szárny lehúzódott az Ipoly völgyén és csatlakozott a derékhadhoz, az Ipoly torkolata fölött pedig a déli szárnynyal egyesültek s így keltek át az Ipoly folyón, bevárván a Bors és Böngér vezérlete alatt álló segédhadakat, melyeket Árpád a déli szárny hátvédőjéül segítségükre küldött. (Pintér Sándor : Szécsény és vidéke a honfoglalás előtt 81—82.)

Sem Anonymus, sem a többi krónikák nem emlékeznek meg a mai Nógrád vármegye területén vívott harczokról ; ez a terület tehát ellentállás nélkül jutott a honfoglaló magyarok birtokába, mert ha számottevő küzdelemmel járt volna e foglalás, ez Anonymus korában még élénk emlékezetben lett volna s akkor Anonymus is megemlékezett volna róla krónikájában.

A mai Nógrád vármegye területét, fel, egészen addig, a hol a sűrű erdőségek kezdődtek, a magyarok már a vezérek korában megszállották.

A pilinyi őskori urnatemetőben talált honfoglaláskori lovasvitéz sírja, valamint a helynevek, mint Kürtös, Gyarmat, Jenő, Tarján, Megyer, Karancs, Kazár. Kozárd, egyaránt mutatják, hogy a magyarok ismeretes hét törzse jókor gyökeret vert Nógrád vármegye területén. De hogy mely nemzetségek szállották meg, arról még Anonymus sem emlékezik meg. Ismeretes, hogy a magyaroknak hét törzse volt, melyekhez nyolczadiknak a kazárok egy töredéke csatlakozott, a kiket Constantinus kabaroknak nevez. E nép még a honfoglalás előtt csatlakozott a magyarokhoz s csatában, valamint megszállásnál az előhadat alkotta.

Kabarok. Palóczok.

Az első letelepülés alkalmával az ország széleit foglalta el, éjszakon a hegyek aljában, a mai Zempléntől lefelé, Borsodban és Hevesben ütött tanyát. Pauler Gyula valószínűnek tartja, hogy a Bikk, Mátra és a beljebb eső Karancs hegységet is a szomszéd síkság kabar lakosai szállották meg. (Századok 1877., 387.), a kik itt ősi szokásaikat és sajátságaikat napjainkig megőrizték. Vámbéry Ármin szerint is a honfoglaló magyarok az Alföld éjszaki részén, nevezetesen a mai Borsod, Nógrád és Heves vármegyékben, erős kun csapatokat helyeztek el, a kikhez később a palóczok testvértörzse csatlakozott. E két törzs feladata volt : az ott talált szlávok szemmeltartása. (A magyarság keletkezése és gyarapodása 196. l.) Íróink közül többen a kabarok utódait vélik felismerni a borsodi, hevesi és nógrádi palóczokban. De ott, a hol Anonymus szerint a kunok települtek le, nem találunk palóczokat. Innen Pauler Gyula fent említett véleménye.

Hunfalvy Pál is beköltözött népnek tekintette a palóczokat s azt hitte, hogy a palócz nép Magyarország mai területére az 1104—1141. évek közötti időben Galiczián át özönlött be, de semmi szín alatt sem jelent meg Szent László király uralkodásánál korábban.

Hunfalvy eme véleményét Vámbéry is a magáévá teszi. Szerinte a palócz nép későbben, már abban az időben érkezett hazánkba, mikor a magyar nyelv már teljesen kész volt. (i. m. 266.) Vámbéry kutatásai szerint a palócz nép a törökkel azonos törzs volt, viszont Hunfalvy szerint a kunok és a palóczok voltak rokonok, illetőleg azonos nép ; Hunfalvy ezzel közvetve a palóczoknak török származását is elismerte.

Ez azonban viszont nem zárja ki Pauler Gyula már ismertetett véleményét, a ki a mai palóczok őseit a Mátra és a Karancs hegységet megszálló kabarokban — kutrigur hun maradékokban — keresi, mely nép emlékét a vármegye területén két helynév : Kazár és Kozárd őrizte meg az utókornak.

Pintér Sándor szerint azonban a palóczok sem a honfoglaló magyarokkal egyidejüleg, sem későbben nem költöztek jelenlegi lakóhelyeikre, hanem e három törzsre oszló, földmívelő és baromtenyésztő népcsaládot, mint scytha-hun-avar maradványt, a honfoglaló magyarok már itt találták. Ez a nép hozzájárult a honfoglalás könnyítéséhez és az államalkotó magyarsággal, nyelvi és vérbeli rokonsága miatt, mindjárt az első században egy nemzettestté olvadt. Mint állandóan letelepedett és meghódolt földmívelő népet, más nyelvű meghódítottakkal együtt a vezérek felosztották maguk között. (A palóczokról, 1880.) Pintér Sándor véleménye.

Pintér Sándor e nézetét főleg arra alapítja, hogy Anonymus, a ki pedig bőkezűen osztogatja a birtokokat a honfoglaló vezéreknek, sehol sem emlékezik meg arról, hogy Árpád az Ipoly és a Zagyva közötti nagy területen a honfoglaló nemzetségeknek birtokokat adományozott volna, pedig az Ipolyon túl már szláv népek laktak ; ebből Pintér azt következteti, hogy ezt a nagy területet már akkor is jazig kun és avar maradékok lakták és így nem mutatkozott szüksége annak, hogy Árpád az itt lakók fékentartására akár magyar, akár kun családokból telepeket alkosson ; épen ezért e földterületet fejedelmi birtokúl tartotta meg. (Pintér Sándor : Szécsény és közvetlen vidéke, 83—84.)

Pintér Sándor közvetetlen nyomozásai alapján a mai Nógrád vármegye területén 76 palócz községet állapított meg. E községek a következők : Alsóludány, Bárkány, Baglyas, Bárna, Bussa, Czered, Csalár, Csákányháza, Csitár, Darócz, Etes, Endrefalva, Felsőludány, Felfalu, Fülekkelecsény, Fülekpüspöki, Galábocs, Halászi, Hidegkút, Hollókő, Homokterenye, Hugyag, Iliny, Jobbágyi, Kazár, Karancsság, Karancskeszi, Karancsapátfalu, Karancsalja, Karancsberény, Kishartyán, Kisterenye, Kisgerge, Lapújtő, Litke, Liptagerge, Lócz, Marczal, Mátraverebély, Mátraszele, Miksi, Mihálygerge, Nemti, Óvár, Óbást, Perse, Pilis, Piliny, Pincz, Pogony, Rárósmulyad, Rapp, Ragyolcz, Rimócz, Romhány, Ságújfalu, Salgótarján, Somoskő, Somosújfalu, Sóshartyán, Szakal, (Mátra) Szőlős, Tarnócz, Trázs, Tőrincs, Varbó, Varsány, Vecseklő, Verebély, Vizslás, Vilke, Zagyva, Zagyvaszántó, Zagyvalőrinczi, Zellő, Zsély.

* * *

A mai Nógrád vármegye területének elfoglalásától egészen Szent István király trónraléptéig, vagyis közel egy századon át, mélységes homály borúl a vármegye történetére. Tudjuk a magyar nemzet történelméből, hogy a 908—955. évek külföldi kalandozásokkal teltek el. A csatákban, de még inkább az üldözésekben, elveszett a fegyverforgató magyarság színe-java. Külföldi kalandozások kora.

Az augsburgi csata után a nyugati országokba való nagyobb kalandozások megszüntek, de dél felé a magyarság még egy ideig folytatta portyázásait.

Félszázad tanulságai több óvatosságra bírták a nemzetet. Az új nemzedék már nem a rablókalandokat tekintette hivatásának, hanem a békés munkálkodás útján kereste boldogulását.

A nomád élet mind kisebb területre szorítkozott. Az emberek kénytelenek voltak kisebb területtel is megelégedni, a nemzet megtanulta a földmívelést és ezzel kapcsolatban természetszerűleg mindinkább állandóan megtelepedett.

Az állandó megtelepedéssel egyidejűleg az ország védelméről is gondoskodni kellett. Az ország határát, t. i. azt a területet, melyen a magyarok és a meghódolt népek laktak, mesterséges torlaszokkal, gyepükkel zárták el ; ezzel lehetetlenné tették valamely lovas nép bejövetelét. E torlaszokon azután voltak egyes, kapuknak nevezett nyílások, melyeken át a külfölddel való közlekedés történt. E kapuk őrzésére azután határőröket rendeltek, a kik e területen letelepedtek. Az ország határát már Szent István király uralkodása alatt ilyen védőművekkel vették körül. A X. században a mai Nógrád vármegye éjszaki részén vonult keresztül az ország határa, vagyis ezen a területen voltak a torlaszok a gyepük, az ezen túl eső terület még egy évszázad mulva is lakatlan volt. Körülbelül egy évszázaddal később, Kálmán király uralkodása alatt, épült fel Zólyom vára, a hova akkor a határőröket is odarendelték.

A losonczi völgyben Gács és Patakalja között találjuk a kis Sztráska-pusztát, a határőrök egykori lakásának emlékét. (Karácsonyi: Századok 1901. 1049.)

3 *Nógrád vármegye alakulása.*

Már a vezérek korában szükség volt a kormányzatnak valamely rendszerére, mely az elfoglalt területen uralkodjék. E rendszer eleinte csak hadi szerkezeten alapulhatott. A nagyvajdák alatt, a vezérek korában, az újonnan szerzett haza birtokbavételének a törzsszervezet felelt meg. Alkalmasint minden törzsfő a vezetése alatt álló nemzetségeket és népeiket azon a vidéken telepítette le, a melynek elfoglalásában kiválóbb részük volt.

Nógrád vármegye területe azonban jelentékenyebb harczok nélkül jutott a honfoglalók birtokába, ezért e terület legnagyobb részét Árpád a fejedelmi nemzetség részére foglalta le s még a nemzeti királyság első századaiban is, mint alább látni fogjuk, tömérdek fejedelmi birtokkal találkozunk a vármegyében. Csak így volt lehetséges, hogy Szent István király nagykiterjedésű birtokokat adományozott az esztergomi érseknek és a váczi püspöknek. Ez az oka annak, hogy itt a nemzetségi és a szállási intézmény nyomaira nem igen akadunk.

Megszállott nemzetségek.

A XIII. század elején szereplő vármegyei nemzetségek közül, a melyekre vonatkozólag már okleveles adatok állanak rendelkezésünkre, csupán a Záhokról (Zaah) sejthetjük, hogy birtokaikat az első foglalás jogán szerezték. E nemzetség a vármegye délkeleti vidékének legnagyobb részét szállotta meg. Terjedelmes birtokai Losoncztól Karancsságig és Fülektől Szécsényig szinte összefüggő egészet tettek. Birtokához tartozott: Zsunyalmás, Bárkány, Bénatelke, Berendfölde, Berzova, Dályó, Dangateleke, Ettes, Egyházasgerge, Gécz, Hartyán, Helimbafalva, Hidegkút, Karancskeszi, Kotroczó, Láposd, Lapújtő, Litke, Luczin, Ludvég, Marczal, Nemegy, Nyerges, Pauli, Pilis, Rimócz, Polichna, Poltár, Karancsság, Szánás, Szécsény egy része, Tamási, Tőrincs, Ságújfalu és Záhtelek. De mindez csak egy része a Zaah nemzetség birtokainak.

A másik törzsökös nógrádvármegyei nemzetség a Kacsics (Kathyz), ha nem is az első foglalás jogán, de alkalmasint a nemzeti királyság első századában telepedett le a vármegyében és legerősebb versenytársa lett a Záhoknak.

A többi nemzetség, mint a Tomaj vagy a Balassák ősei, már királyi adományozás alapján szerzett birtokokat a vármegyében.

Királyi birtokok.

A nemzetségi és a szállási intézmény csakhamar, már a IX. század végén, megszűnt, mert új, erősebb intézményekre volt szükség, melyek a kereszténység felvételével s a nyugati államok mintájára szervezett királyság megalapításával támadt új rendet megszilárdítsák és állandósulását biztosítsák.

Az új rend megteremtésének előfeltétele a birtokjog és a honvédelem szabályozása volt. Az első lépés az volt erre, hogy az egyes ősi nemzetségektől meg nem szállott területek a király, illetőleg a szent korona tulajdonaivá lettek.

Akkor még az ország területének jelentékeny része uratlan volt; így a mai Nógrád vármegye is, a hol a IX. század végén a Záh és legfeljebb talán a Kacsics nemzetségen kívül más birtokos nem volt.

Szent István — megfelelően az akkor európaszerte dívó felfogásnak melyhez intézményeiben mindenkor ragaszkodott — az ország gazdátlan területét, könnyebb kezelés végett, negyvenöt királyi uradalomra osztotta, az egyes uradalmak középpontjaivá rendszerint a már meglevő várakat tette, s ezeket egyúttal királyi váraknak jelentette ki; ilyen vár volt Nógrád, melyről Anonymus is megemlékezik. Az ily uradalom határát mesgyének, megyének nevezték és ezt a nevet azután az illető vár nevével hozták kapcsolatba.

A vármegye alakulása.

Így lett a Nógrád várhoz tartozó királyi uradalomból Nógrád vármegye, mely már Szent István alatt, a nemzeti királyság alapításakor keletkezett.

Okleveles adatok azonban csak 1108-tól kezdve vannak a nógrádi várszerkezetről, ekkor szerepel első ízben a vármegye ispánja, Slauiz; miként *Nagy* Iván megjegyzi, valószínűleg Saul s nem Szolnok, a hogy *Pauler* Gyula nevezi. (Magyar Nemzet Tört. I. 286.)

A nógrádi várszerkezet szervezése nem ütközött sok nehézségbe, mert, a mint tudjuk, a vár környékét, sőt a mai vármegye területének jórészét, a fejedelmi törzs népe szállotta meg.

A mai Nógrád vármegye területén lépten-nyomon találkozunk egykori királyi birtokokkal és királyi szolgálmányosok és szolgák lakóhelyeivel. Az Ipoly partján ott találjuk Kovácsit (ma Szécsénykovácsi), hol egy 1266. évi oklevél szerint királyi kovácsok, tőle éjszakra Óvárt, hol királyi fegyverhordozók laktak.

Minden megye, vagyis uradalom legfőbb ura a király volt. A király a maga képviseletére ispánt nevezett ki, a ki teljhatalommal kormányozta az uradalmat. Felügyelt az uradalom összes gazdasági teendőire, végrehajtotta a királyi parancsokat, bíráskodott az uradalomhoz tartozó összes népek fölött, s a király parancsára ő vezette hadba a fegyvereseket.

A királyi uradalom, vagyis a vármegye, alapeszméje a földesúri viszony volt, egyfelől a királyi vár, másfelől a várnép és a szolgálmányosok között.

A várnépnek különféle rangja és foglalkozása volt. Az előkelőbbek, a várjobbágyok, a várispán körül segédkeztek, közülük nevezte ki az ispán a maga helyettesét, az udvarbírót, a seregvezért, a várnagyot, a századosokat, a hadnagyot, a tizedeseket, a kik a várispán végrehajtó közegei voltak. Az udvarbíró mellett ott találjuk a bilotust ; ez kizárólag bírósági tiszt volt, hatásköre leginkább a vagyonjogi kérdések eldöntésére s kisebb büntetőjogi intézkedésekre terjedt, továbbá a pristaldust, a várispán vagy az udvarbíró rendeleteinek végrehajtóját. A várjobbágyok kizárólag katonáskodással foglalkoztak ; ez az osztály nemcsak a vár védelmére, hanem a király parancsára bármikor hadi szolgálatra volt köteles. A várjobbágyok a királyi uradalomhoz tartozó területen s azon kívül is földet kaptak, melyet a rajta levő szolgálati terhekkel együtt fiutódaik örököltek ; de ha gyermekeik vagy fitestvéreik nem maradtak, a birtok csak egyharmad részben szállott az özvegyre s kétharmad részben a várispánra.

Az idő viszontagságai csak töredékes adatokat hagytak reánk a nógrádi várföldekre vonatkozólag ; okleveles adatok csak a XIII. századtól kezdve maradtak fenn, tehát már abból az időből, mikor a várszerkezet bomlásnak indult. Várföldek.

Az egyes várföldek néha feltünően távol feküdtek a váraktól, melyekhez tartoztak ; ennek okait történetíróink többféleképen magyarázták.

Tagányi Károly, a ki ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozott, a várbirtokok szétszórtságát nem csupán hadi okokra vezeti vissza. »Nehéz lenne, úgymond Tagányi, ekkora dolgot pusztán stratégiai okokból megfejteni. Helylyel-közzel ilyen ok is működhetett közre s bizonynyal az önkénynek is nagy szerep jutott, de azt hiszem, a fő alakító erő a birtokviszonyokban rejlett. Az okok nem lehettek mindenütt egyformák. Itt például a megye valamely részének lakatlan volta, ott a tömör nemzetségi vagy egyházi javak okozhatták, hogy a vár népei más-más megyébe költöztek. Mert maga az elszóródás nem oly hirtelen átmenet nélküli, hanem fokozatos«.

A fennmaradt okleveles adatok azt sejttetik velünk, hogy a nógrádi vár tartozékai eredetileg összefüggő egészet alkottak és csak későbben, a várszerkezet bomlásakor, a mikor egyes várjavak elidegenítés alá kerültek, telepedtek a nógrádi várjobbágyok távolabbi vidékre ; de mivel megmaradtak továbbra is a nógrádi vár kötelékében, földjük szintén a nógrádi vár tartozékai között foglalt helyet. Csakis így magyarázhatjuk meg azt, hogy Nógrád vármegye területén még a bolondóczi, a honti és a gömöri váraknak is voltak tartozékai.

E tekintetben különös figyelmet érdemelnek a bolondóczi vár tartozékai, melyek öt vármegye területén voltak szétszórva. Az éjszakról és nyugatról fenyegető veszedelem ugyanis hazánk éjszaknyugati részén a védelemnek nagyobb arányú kifejlesztését tette szükségessé. Így lettek azután királyi várakká a mai Trencsén és Nyitra vármegyék területén : Bolondócz, Szolgagyőr, Galgócz, Bana, vagyis Bánya és Sempte.

Ily szűk területen azonban a várszerkezethez tartozó nép elegendő földterületet nem találhatott, ezért távolabbi vidékekre telepítették le. Idővel, a népesség szaporodásával, a területi szétszórtság még inkább érezhetővé vált, mely körülmény a várszerkezet felbomlását is jelentékenyen siettette.

Egybevetve az okleveles adatokat, a nógrádi várhoz e birtokok tartoztak : Nógrádi vár tartozékai.

Balog (a mai Ipolybalog, Hont vármegyében). E várföldről követetlen adatunk nincs ; emlékét csupán egy 1375-ben kelt adománylevél őrizte meg, mely szerint a helység egykor a nógrádi várhoz tartozott. E helységet, az Ipoly folyó balpartján Vecze és Patak között elterülő erdőséggel együtt, I. Lajos király Radon fiának Oszlári Lőkös udvari testőrnek adományozta, a ki e birtok után

felvette a Baloghi nevet s megalapítója lett a ma is virágzó Baloghy családnak. (Kubinyi Ferencz : Magyar Tört. Emlékek, II. 266.)

Halászi. E helységnek csak egy része tartozott a nógrádi várhoz s az Pál királyi káplán birtokába jutott, a ki 1250-ben Detre fiainak : Mikónak és Detrének, valamint Mikó fiának Bettérnek eladta. (Wenzel : II. 218.)

Karancsberény, mely IV. Béla királynak egy 1246-ban kelt adománylevelében a nógrádi várjobbágyok birtokaként szerepel. (Fejér : IV—I. 408.)

Kemunuch (Kemencse), melyet István, ifjabb király, 1266 junius 23-án eladományozott. (Knauz Ferdinánd : Monumenta Eecl. Strigon. I. 537.)

Rendve, melyet IV. Béla király egy 1245 táján kelt oklevelében eladományozott. (Knauz : Magyar Sion, I. 371.)

Szerdahely, melyet IV. Béla király András ispánnak adományozott s a melynek birtokában őt 1254-ben megerősítette. E várföld az 1254. évi megerősítő-levél szerint a Bolhad hegy és a belcsei monostor között feküdt. Az oklevélben szereplő Bolhad, melyet Anonymus Szoárdnak és Kadocsának Gömörből Nógrád elfoglalására indított hadjárata leírásában Bulhadu név alatt említ, a mai kiejtés szerint Balhát, vagyis a Cserhát hegység. Az alatta épült Szandaváralját még a XIV. század végén is Balhadayának nevezték. (Csánki Dezső : Magyarország Tört. Földrajza a Hunyadiak korában, I. 110.)

Szécsény. Az itt lakó nógrádi várjobbágyok földjeit IV. László király 1275-ben Folkus fiának Farkasnak adományozta. (Wenzel : XII. 132.)

Zellő. E várföldet, mely a határleírás szerint az Ipoly-folyó és az Esztergálypatak közelében feküdt, IV. Béla király, Rendvével együtt, az esztergomi őrkanonokságnak adományozta. Alkalmasint a mai Felsőzellő, hol az esztergomi érsek jelenleg is birtokos.

Zsember, melynek tulajdonjoga miatt a Zsemberben lakó várjobbágyok és Peth nevű nemes ember között per támadván, László országbíró és bácsi főispán a peres feleket 1234-ben döntés végett Váradra, tüzes vaspróbára rendelte. Miután Peth a tüzesvasat többször megfogta, a per tárgyát tevő földet Peth tulajdonául ítélték. Ez a földterület keleten Tepkével, délen a pászthói egyház földjeivel volt határos. Innen a Patak nevű völgyben fel a garábi hegyre, innen Zsemberre, innen pedig a Zagyváig terjedt. (Nagy Iván : Nógrád vármegyetörténete, 18. l.)

Más vármegyék területén feküdtek : *Agár,* a mai Fejér vármegyében. Ezt IV. László király 1275-ben kárpótlásul adományozta a Szécsényben lakó várjobbágyoknak — a mikor tőlük ottani földjeiket elvette — hogy birtokuktól megfosztva, földönfutókként ne csavarogjanak az országban.

Lengyend, melyet II. Endre király 1216-ban felmentett a várkötelék alól, a mai Heves vármegyéhez tartozó puszta. (Wenzel : XI. 139.)

Oszlár. E várföldről az esztergomi káptalannak egy 1244. évi bizonyító levele emlékezik meg, mely a hontmegyei Palojta nevű helység határainak leírásánál Oszlár faluról, mint a nógrádi várszolgák földjéről szól ; hasonló körülmények között szerepel Oszlár az 1264. évben. Az 1278. évi határjárólevél szerint Esztergály birtokkal volt határos. Jelenleg már nincs meg. (Pesty Frigyes : A várispánságok tört. 331.)

Zahora. E várföld felerészében a honti, felerészében a nógrádi várhoz tartozott. II. András hét eke földet Detre comesnek, a Balassák ősének adományozott belőle, mely adományt IV. Béla király 1236-ban megerősített. (Wenzel : II. 36.) Zahora (az oklevelekben néha Erdőhát) jelenleg Hont vármegyéhez tartozik.

Nógrádban fekvő idegen várbirtokok.

Viszont Nógrád vármegyében, mint már említettük, a bolondóczi, a honti és a gömöri várnak voltak tartozékai. A *bolondóczi* várhoz tartozott Fülek környékén a Köves nevű földterület, melyről a bolondóczi várjobbágyok azt állították, hogy a várföldek közé tartozik s tőlük Ernye mester jogtalanul elfoglalta. IV. Béla király a panasz megvizsgálására A. mester, budai prépostot és kanczellárt küldte ki, a ki a panaszt tevő várjobbágyokat esküre kötelezte. A várjobbágyok azonban vonakodtak az esküt letenni, mire a prépost, mint kiküldött bíró, a peres földterületet Ernye mesternek ítélte oda. Ha Kövest ekként nem ismerték is el a várjobbágyok tulajdonául, közelében kellett tanyázniok, különben a határvillongás el sem képzelhető. (Pesty Frigyes i. m. 192.)

A *gömöri* várhoz tartozott Kozorossou (talán Etesnél Kotroczópuszta), melyet István ifjabb király 1268-ban a várkötelék alól feloldván, Suduman fiainak, Póka és Barnabás gömöri várjobbágyoknak adott. (Wenzel : VIII. 200—201.)

A *honti* várhoz tartozott Sztraczin (ma Kishalom és Nagyhalom, a balassagyarmati járásban), melyet még II. Endre király adományozott Detre ispánnak, a Balassák ősének ; ezt az adományozást IV. Béla megerősítette. Továbbá Gyarmat (a mai Balassagyarmat), melyet IV. Béla 1246 szept. 11-én Detre fia Mikónak, a későbbi sárosi és zólyomi főispánnak, a liptói Újfalu és Palugya nevű birtokokért adott cserébe. Végül Esztergály, a hol a királyi udvarnokok laktak. Az utóbbi helységet IV. Béla a Dacsó-család őseinek, Doma, Vaczik, Dobák és Tiba nevű udvarnokainak adományozta. (Wenzel : II. 189. — Fejér : IV. 1. 284—85.)

Várszerkezet bomlása.

A XII. század végén a várszerkezet már bomlásnak indult. Imre, de még inkább II. Endre király zavarokkal teljes uralkodása alatt a várföldek idegen kézre kerültek. II. Endre pazarul osztogatta a várbirtokokat, majd egyes várjobbágyokat fel is szabadítván, várföldjeiket örökös jogon nekik adományozta. Ő idegenítette el a már említett adományozásokon kívül Lengyend-várföldet is, melyet 1216-ban Tamásnak, Botch fiának adományozott.

IV. Béla király trónraléptével, erélyesen hozzáfogott az elidegenített várjavak visszaszerzéséhez. Az 1236. év folyamán már mindenütt feltűnnek a várispánok oldalán a királyi bírák, a kik mindennemű birtokperben ítélkeznek. A kiküldött bírák feladata volt az elidegenített várjavakat megvizsgálni s azokat, a melyek jogtalanul kerültek elidegenítés alá, a birtokosoktól visszakövetelni. Ilyen királyi bírák működéséről az 1237. évből Nógrád vármegyében is vannak adataink. (Wenzel : VII. 57.)

IV. Béla erélyes fellépése azonban csakhamar általános visszatetszést keltett, főleg az egyháziak körében, a kik a pápához fordultak panaszaikkal. Így azután a király kénytelen volt a várjószágok visszakövetelése körül mérsékeltebb szigorral eljárni. Sőt híveit, így Detre comest 1236-ban, megerősítette az atyjától adományozott várjószágok birtokában. 1240 aug. 9-én pedig Tolmácsi Szörös fiainak Miklósnak és Tombnak, visszaadta Rátont, a melyet eredetileg II. Endre adományozott Szörösnek, de a Várjószágok visszavételére kiküldött bizottság elvette tőlük. (Wenzel : VII. 104.)

A tatárpusztítás után még nagyobb mértéket öltött a várjavak elidegenítése. IV. Béla még 1250 előtt Halászi várföld felét, majd Szerdahelyt s mint említettük, a nógrádi várhoz tartozó Rendve és Zellő helységeket adományozta el.

Maguk a várjobbágyok is gyakran idegenítették el földjeiket. Chumb fiai, nógrádi várjobbágyok, 1250-ben Hatvan nevű örökös földjüket, mely 40 eke terjedelmű volt (egy eke 120 hold), szomszédjaiknak eladták. Bizonyos Sdelyn is, Tóttereske (Touttriska) nevű földjéből 1255-ben öt és fél ekét adott el az esztergomi érseknek, a ki vele szomszédos volt Vadkert felől. E birtokot Sdelyn cserébe kapta a királynak átengedett örökségi földjeiért, melyeket a király a nógrádi vár köteléke alól feloldott. (Pesty Frigyes : A várispánságok tört. 332.)

Várföldek felosztása.

V. István és IV. László alatt a várföldek végső feloszlás alá kerültek.

A IV. Béla és fia, István ifjabb király, között kitört polgári háború folyamán, mindaketten bőkezűen osztogatták a várbirtokokat híveiknek, majd a háború befejeztével, 1266-ban, a nógrádi várjobbágyok közül többen felszabadultak a várkötelék alól s az ország nemesei közé emelkedtek. Ekkor szabadította fel István ifjabb király Bertalan fiait, Kuncsed és Jób nógrádi várjobbágyokat is és birtokaikat, a mai Karancsberényt, örök időre meghagyta nekik. Az így kitüntetett vitézektől származik a gróf Berényi család.

András oklicsi várispán és Tamás nógrádi főispán együttes kérelmére V. István király 1272-ben több nógrádi várszolgát nemesített, a kik az oklicsi ispán seregében harczoltak és vitézségükkel kitüntették magukat. Ugyancsak hadi érdemeiért szabadított fel IV. László 1274-ben egy berényi (Karancsberény) várjobbágyot.

Mind a mellett még 1275-ben is találunk várjobbágyokat, a vármegye területén. Mikor a király Folkus fiának, Farkas mesternek, adományozta Szécsény földjét, az itteni várjobbágyokat a fejérmegyei Agárdra telepítette, melyet örök időre nekik adományozott ; mivel azonban a király a várjobbágyokat nem mentette fel a várjobbágyság alól, fel kell tennünk, hogy Agárföldet ugyanazzal a kötelezettséggel nyerték, a melylyel azelőtt Szécsényt birtokolták. Ez az utolsó adat a nógrádi várjobbágyokról.

A tatárjárás alatt a várszerkezet teljesen felbomlott. IV. Béla nem is állította helyre, sőt, mint láttuk, a várjavakon túladott. Utódai már csak a várjavak maradványait idegenítették el.

Önkormányzat szervezése.

A várszerkezet bomlásával szinte észrevétlenül alakult nagy birtokos osztálylyal szemben, a köznemességgé sülyedt ősi nemzetségek sarjai mindegyre jobban érezték a tömörülés szükségét, hogy a küzdelmet az elhatalmasodott főurakkal sikerrel felvehessék. Hozzájuk csatlakoztak a várjobbágyok is, a kiknek érdekeit a várjavak tömeges eladományozásával legjobban fenyegette veszedelem.

A közös érdek azután mindjobban összehozta a várjobbágyokat és az elszegényedett nemeseket, a kik egyes királyi vármegyék szerint kezdtek csoportosulni. Ennek első eredménye a megyei képviselet és a békebírósági intézmény volt.

A tatárjárás után már mindenütt feltűnnek a köznemesség állandó, rendes bírái, a békebírák utódai: a szolgabírák. A közigazgatás és a jogszolgáltatás az ő kezükbe került, hatóságuk kiterjedt a nemesekre és a nem nemesekre egyaránt.

A vármegyei önkormányzat szervezése IV. Béla király érdeme.

A tatárdúlás után, 1255 aug. 16-án, a zavarossá lett birtokviszonyok rendezése czéljából, az országtanács javaslatára Váczra három vármegyét, Nógrádot, Hontot és Gömört, hívta egybe, melyen már a nemesség képviselte a vármegyét. E gyűlésen, a mikor az elfoglalt és megtámadott birtokok ügyét tárgyalták, Benedek esztergomi érsek panaszt emelt, hogy az esztergomi érsekség némely katonáskodni tartozó nemes jobbágyai és szegődményesei az egyház szolgálatából megszöktek és szabad nemesek gyanánt viselkednek; kérte tehát a királyt, hogy az egyház eme szolgáit a szent királytól rendelt kötelességeik teljesítésére kényszerítse. A király a főpapok és az országnagyok végzéséből kiküldte Tekus, Szécsényi, Folkus és Zihighi Loránd comeseket, hogy Nógrád vármegyében nyomozzák, kik és mifélék azok a szent király rendelése szerint való szolgák, a kik magukat az egyház szolgálatából kivonták. A kiküldött urak a vizsgálatról visszatérvén, jelentették, hogy ők Öcsén fiát Lukácsot, Haladot fiával Mókával, Vonuntót fiával Bulcsuval és Domokos fiát Donkust találták olyanoknak, a kik az egyház szolgái közül valók voltak; a kik földjeiket azok rosszasága miatt hagyták el; és a kik azt állítják, hogy nekik Vadkerten saját földjeik vannak. Ezeket tehát Tekus és társai Vadkerten az ő tulajdon földjeikre bevezették, az egyháznak tartozó előbbi szolgalmak terhe mellett. Sőt földjeiket meghatárolva, kinek-kinek ki is osztották. (Nagy Iván i. m. 29—30.)

Tisztviselők.

IV. Béla uralkodása alatt a vármegyének már tisztikara is volt; a főispán mellett szolgabírák is említve vannak.

A tatárjárás után megalakult Nógrád vármegye első főispánja Marchrandus volt, a ki 1246-ban a Folkus comestől hűtlensége következtében elvett Fülek várába és tartozékaiba Móricz fiát Móriczot beiktatta. 1272-ben Tamás volt Nógrád vármegye főispánja, őt követte Fülöp váczi püspök, a királyné kanczellárja, majd 1277-ben Aladár, ugyancsak a királyné kanczellárja, 1292-ben a Kacsics nemzetségbeli Farkas, a Szécsényi-család őse, a ki 1298-ban a királyné főpohárnokmestere volt, 1299-ben Domonkos tárnokmester, a ki még 1308-ban is viselte a főispáni méltóságot.

Az első nógrádi alispán, a kiről okleveles adatok vannak, Berend volt. Nagy Iván szerint a Záh nemzetségből származott; 1300-ban szerepelt. Őt követi 1327-ben a Rátót nembeli Renold, majd 1329-ben János.

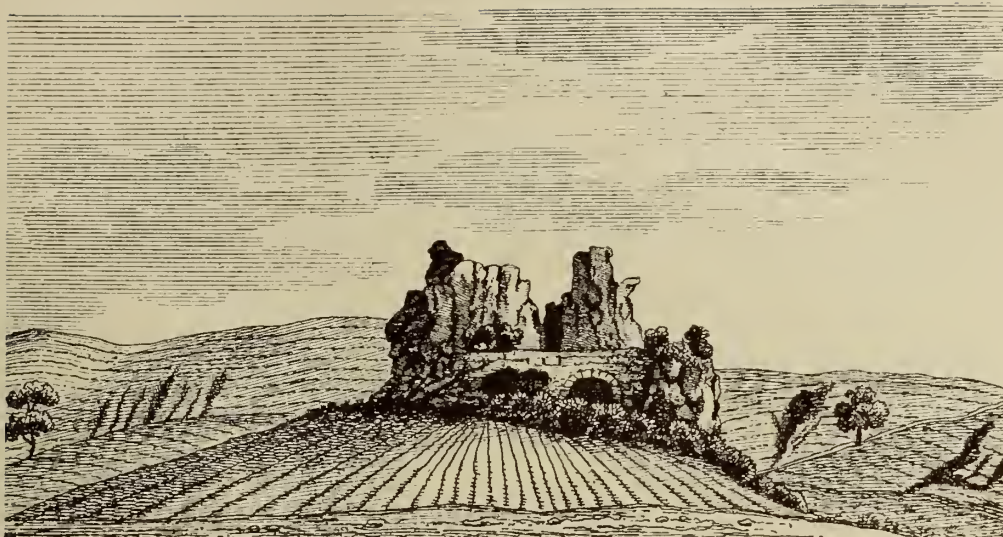
A vármegyei alispán bírótársainak, a szolgabíráknak száma, mint az ország többi vármegyéiben is, az egész középkoron át négy volt. Egy 1343-ban kelt oklevél szerint Ebeczki Feliczián fia Tamás, Kéri Tivadar fia István, Dengelegi Bálint és Hartyáni Veres Demeter voltak a vármegye szolgabírái. (Anjouk. Okmt. IV. 379.)

A vármegye a XIV. században leginkább Hont vármegyével együtt tartotta közgyűléseit, illetőleg törvényszékét. Róbert Károly király uralkodása alatt még a vármegyék részére kirendelt biztosok vezették a közgyűléseket és szolgáltattak igazságot.

Nádori közgyűlések.

Nagy Lajos király uralkodása alatt azonban mindinkább előtérbe lép a nádor vidéki bíráskodása. A nádor kiszállván az egyes vármegyékbe, saját bírói hatáskörében ítélkezett és ezzel a megyei közgyűlésnek illetékességet kölcsönözött oly ügyekben is, a melyek különben a kúrián vagy egyenesen a nádori ítélőszéken lettek volna tárgyalandók.

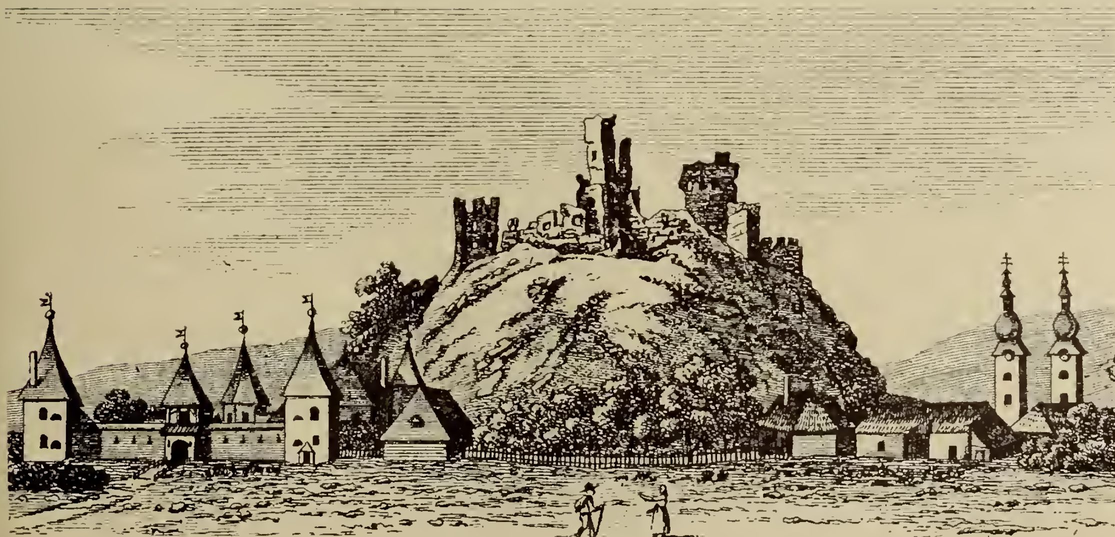
Nádori közgyűlés (congregatio) tartásáról első ízben egy 1343. évi okt. hó 16-án kelt oklevélből nyerünk értesülést. E szerint Nemes János alispán és Nógrád vármegye négy szolgabírája igazolja, hogy Giletfi Miklós nádor Nógrád vár-

Baglyas vára a mult század elején.

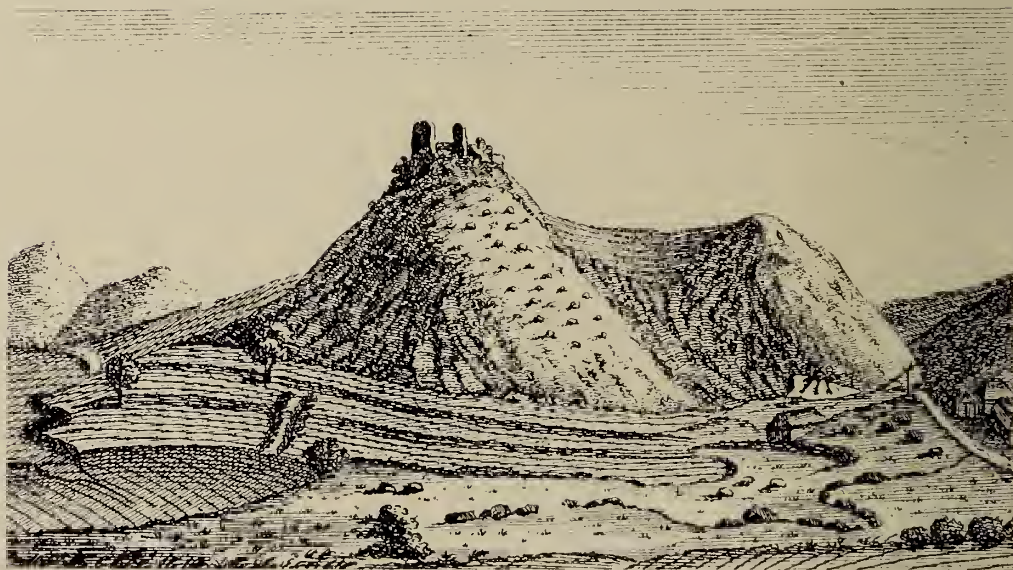
Buják vára a mult század elején.

Divény vára a mult század elején.

Ecseg vára a mult század elején.

Sámson vára a mult század elején.

Fülek vára a mult század elején.

megyének okt. hó 13-án tartott közgyűlésén Walthi Lesták büntetését, Zalathna melléki Domokos javára, 19 márka bírság fizetésére változtatta. (Anjouk. Okmt. IV. 379.) Az oklevél szerint a nádor ez alkalommal csupán Nógrád vármegye közönségével tartott közgyűlést, de alig néhány nap mulva, okt. 17-én, Hont vármegye nemességével tanácskozott. 1349-től kezdve pedig a két szomszéd vármegye együttesen tartotta közgyűlését, rendszerint a gyarmati térségen.

A XIV. század második feléből tömérdek okleveles adatunk van a két vármegye közgyűléseiről. Így az 1349 júl. 11-én, Gilétfi Miklós nádorral Gyarmaton tartott nádori gyűlésből oklevelet adtak ki, melyben Hont vármegye alispánja és szolgabírái, valamint az egész közönség, bizonyítják, hogy Zalaba, Ata-gyarmata, Óbény és Génye nevű birtokok a szent királyok ideje óta Födémesi Miklós, Jákó és Péter, valamint ezek őseinek örökrészei voltak.

Kont Miklós nádor 1366-ban az Osgyániak részére Baka és Stalló nevű birtokaikról kiállított bizonyságlevelében Nógrád és Hont vármegyékkel *1351. évi jun. 13-án* tartott közgyűlésére hivatkozik.

Ugyanerről a közgyűlésről emlékezik meg Gilétfi Miklós nádornak Gyarmaton, 1351. évi jun. 17-én kelt oklevele, melyben István sághi (Ipolyság) prépost kérelmére elrendeli, hogy a hídvégi lakosok Ságon vámot tartoznak fizetni.

Kont Miklós nádor 1357-ben a sághi premontrei monostor részére kiállított oklevelét Nógrád és Hont vármegyék jun. 5-én Gyarmat mellett tartott közgyűléséből keltezi.

Az 1358. évi okt. hó 22-én tartott közgyűlésről két oklevél is megemlékezik. Az egyikben, melyet a nádor Gyarmaton a közgyűlés hetedik napján állított ki, Komlós Miklós és Dragunya között bizonyos hatalmaskodás miatt folyamatba tett perben a nádor az utóbbit megbírságolja ; a másik szerint ezen az ítélőszéken tárgyalták az Alsópaláston lakó nem nemes Léva nemzetség ellen, a Felsőpalásti nemes Léva nembeliektől indított pert, a kik a Léva-nembeli Gergen magva-szakadtával az ő birtokaira adományt nyert nem nemes Léva-nembeli Tamás fia Miklós birtokbaiktatása ellen óvást emeltek.

Az 1359. évi jul. 2-án Gyarmaton tartott nádori közgyűlés alkalmávalK ont Miklós nádor, a sághi monostor részére két oklevelet átírt és megerősített.

Az 1366. évi jul. 8-án, Gyarmaton tartott közgyűlésen a nádor Osgyáni Márton fia András fiai Domokos és Loránd, valamint Márton fia Pető fia László részére Hont vármegye bíráival bizonyságlevelet állíttatott ki.

Az 1369 aug. 30-án Opuliai László nádor elnöklete alatt Gyarmaton tartott közgyűlésen Szécsényi Konya mester és fiai Pásztói Domonkost és Tar Lászlót a Laposd nevű birtok elfoglalásától eltiltották.

Az 1372. évi jun. 7-én, Gyarmat mellett tartott nádori közgyűlésről Opuliai László nádor egy jun. 14-én kelt oklevele emlékezik meg, mely szerint Nógrád és Hont vármegyék rendei előtt Pásztói Domokos fia János megjelenvén, Poroszlóhoz való ősi jogát igazolta.

Az 1381 máj. 6-án, Gyarmat mellett tartott közgyűlésből Garai Miklós nádornak két kiadványát ismerjük. Az egyik szerint Hont vármegye tisztviselői a nádor előtt igazolták, hogy Nényei Luka fia Pál, és társa, Nényei Benedek fiának Jánosnak jobbágyát Visegrádról jövet az úton meggyilkolták. A másikban Derzsenyei Mihály hitestársa és fiai tiltakoznak az ő zsemberi birtokuk elidegenítése ellen. Erről a nádor részükre bizonyságlevelet állított ki.

Az 1388-ban Csáktornyai Laczkfi István nádor elnöklete alatt tartott közgyűlésen Deméndi Benedeknek és Lőrincznek Gálfi István elleni ügyét tárgyalták.

1394-ben Jolsvai Leusták nádor elnöklete alatt, 1412-ben, valamint 1423-ban Garai Miklós nádor elnöklete alatt tartott a két vármegye közönsége közgyűlést. Az 1429-ben, Gyarmaton, Palóczi Máté országbíró elnöklete alatt tartott közgyűlésen az országbíró a sághi konvent részére határjárási parancsot adott ki. 1437-ben Hédervári Lőrincz nádor elnöklete alatt tanácskozott Hont és Nógrád vármegyék nemessége Gyarmaton. E közgyűlés huszadik napján a Luka-család ősei megjelenvén a nádor előtt, Hliniki Harabor László végrendelete ellen tiltakoztak. (Anjouk. Okmt. IV. 379., V. 300. ; gr. Zichy Okmt. III. 301. ; Anjouk. Okmt. V. 501. ; Fejér : IX. 2. 624. ; gr. Zichy Okmt. III. 134. ; Fejér : IX. 3. 121. ; gr. Zichy Okmt. III. 212. ; Kubinyi Ferencz : Magyar Tört. Emlékek II. 303—304.; gr. Károlyi Oklevélt. I. 336. ; Palásthy Pál : A Palásthyak, I. 85. 104. ; Fejér : X. 5. 351., X. 7. 310., X. 8. 257. ; Nagy Iván : Balassagyarmat-kézirat.)

A nádor elnöklete alatt tartott közgyűlések azonban a XV. század folyamán mindjobban eltávolodtak a kitűzött czéltól. Egyes hatalmas urak tekintélyes kísérettel jelentek meg a gyarmati mezőn s gyakran a gyöngébbek rémítgetésével csikartak ki maguknak kedvező ítéletet. A peres felek gyakran oly kifogásokkal éltek, hogy az ügyet nem tudta a nádor eldönteni, hanem perhalasztó ítéletet hozott, vagy a feleket hiteles hely előtt esküre kötelezte.

Mátyás király uralkodása alatt már mindegyre ritkábbak lettek a nádori közgyűlések. A király az egyes vármegyék kérelmére gyakran elengedte a nádori törvényszékeket. A közbejött belső zavarok, mint Kázmér lengyel trónkövetelő fellépése, majd egyes hatalmasok féktelenkedései következtében némely vármegyében a nádori törvényszékek megtartását hosszabb időre fel kellett függeszteni, mig végre az 1486 : I. törvényczikk ezt az intézményt megszüntette.

Főuri osztály alakulása.

A tatárjárás után a várszerkezet teljes felbomlásával, a régi királyi várak helyébe újak léptek, melyek legnagyobbrészt főpapok, vagy egyes nemzetségek birtokában voltak és csakhamar a körülöttük fekvő birtokok középpontjaivá lettek. Így keletkeztek azután azok a hatalmas uradalmak, a melyek a XIII. század második felében már számottevő főuri osztály alakulására vezettek.

E hatalmas osztály, várainak védelme alatt, csakhamar félelmes versenytársa lett az utolsó Árpád-házi királyoknak, sőt az Anjouk uralmának megszilárdulása után, valamint Zsigmond és Mátyás alatt is, az országnak olyan jelentékeny tényezője maradt, a melylyel a királyoknak számolniok kellett.

A várszerkezet felbomlásával a várkatonaság is megszünt, a hadi kötelezettség a nemesség vállaira nehezedett, mely nemesség a várkatonaság örökébe lépett.

Nógrád vármegyében már korán mutatkoznak ennek az átalakulásnak a nyomai. Nógrád vára is megszünt a királyé lenni s a váczi püspöké lett.

A többi vár, egy-kettő kivételével, a tatárjárás után épült. Bár a legtöbbnek építési idejét csak hozzávetőleg lehet megállapítani, nem tehetjük magunkévá Nagy Iván ama véleményét, mely szerint a többi között Salgó, Somoskő és Sámsonháza még a tatárjárás előtti korszakból való. Régi feljegyzések szerint Kékkő vára is a tatárjárás előtt épült, de ezt oklevelek nem támogatják.

Középkori várak.

Egybevetve az okleveles adatokat, a középkorban a következő várak állottak fenn a vármegye területén :

Baglyas. Váráról első ízben 1310-ből van adatunk. 1324-ben Szécsényi Tamás nyerte adományul. 1341-ben ismét van említés róla. A XV. században már elpusztult. Maga a helység 1455-ben Somoskő várához tartozott. Ekkor a Szécsényi család birtokában találjuk. (Lásd részletesebben Hollókőnél.)

Buják. A XIV. század végén királyi vár volt. 1386-ban Mária királynő a Garaiaknak adományozta, a mit 1393-ban Zsigmond is megerősített. 1424-ben Zsigmond nejének, Borbála királynénak adományozta. Ekkor Hernak vagy Herbech nevű várnagyát említik az oklevelek. (Fejér : X. 585. 583.) 1439-ben Albert király Báthory Istvánnak adományozta, a hozzátartozó Buják, Szirák, Héhalom, Tarcsa, Palotás-Hatvan, Henyel, Bér, Kér, Csóri és Bokor helységekkel egyetemben. A Báthory-családé az egész középkoron át. 1536-ban Báthory András birtokában találjuk. Ebben az időben Bernátfalvi Bernát volt a várnagya. (Nagy Iván gyűjteménye Nógrád várm. levéltárában.)

Csővár. Csak a XV. században szerepel. 1448-ban állítólag a Ráskaiak kezén volt. Az 1460. év előtt Szadai Reichel Sebold garázdálkodott e várból a vidéken. 1461-ben Csövi Miklós birtokában volt.

Divén. Először egy 1393-ban kelt oklevélben szerepel. (Dl. 7898.) A XV. században a Losoncziak birtokában találjuk. Losonczi Dezső bán fiai László és Zsigmond hűtlenségük következtében a vár tartozékaiban birtokolt részüket elvesztették, ezeket Mátyás király 1467-ben Guthi Országh Mihály nádornak adományozta. 1473-ban Losonczi Mihály is elismerte, hogy hűtlensége miatt a király másnak adta birtokait s ő is átengedte őket Nádasdi Ongor Jánosnak. Az Ongor családé a vár 1502-ben is. 1393-ban Tolmács, Berény, Rétiság, Szomolya, Dályó és Rodnok, 1467-ben Bukovár, Gergelyfalva, Kotmanlehota, Bussa, Terbeléd, Bolyk, Tosoncza, Tamási, Petrocsány, Udornya, Vámosfalu, Váralja, Polichna, Lónya-Bánya, Budalehota és Dobrocsa, 1473-ban még Tomanlehota és Kis-Petrocsány, 1502-ben pedig Bussa, Sztravisia és Fűrész tartoztak hozzá.

Ecseg. Várát 1324-ben említik első ízben az oklevelek. 1353-ban I. Lajos király a várat, mely az előtt Harsundorfer Farkasé volt, az ő halála után nővéré-

nek, Erzsébetnek, Szécsényi Konya sárosi főispán nejének, adományozta. Ezt az adományozást a király 1365-ben megerősítvén, új adománylevelet állított ki. (Tudományos Gyűjt. 1819. VIII. 124.) Így került azután a vár a Szécsényiek birtokába. A XV. században a vár már elpusztult. A helység 1460—1481-ben Hollókő várának tartozékai között szerepel.

Fejérkő. E vár egykor Sámsonháza község határában állott, ezért néha Sámsonvárának is nevezik az oklevelek. Radványi Ferencz nógrád-vármegyei főjegyző (1710—1716) feljegyzései szerint egykorú a szandai várral, így tehát már a XIV. század elején fennállott volna. Okleveles adatok azonban csak a XV. század elejétől kezdve vannak e várról, mely ekkor már romokban hevert. Az 1409. évi oklevél már csak a fejérkői várhelyről emlékezik meg. 1424-ben Zsigmond király Sámsonházát, Fejérkő vár romjaival együtt, Borbála királynénak adományozta. 1439-ben Tari Lőrinczet iktatták a helység birtokába. A vár többé nem épült fel, a mit onnan tudunk, hogy mikor a Tari család kihaltával e család birtokai Országh Mihály nádor és a Nánai Kompoltiak kezére jutottak, az 1472. évi oklevélben Sámsonháza Fejérkő vár helyével együtt szerepel. (Sampsonhaza simul cum loco castri Fejerkw.)

Fülek. Valószínűleg még a tatárjárás előtt épült. A tatárjárás utáni években Simon fia Folkus birtokában találjuk, a kitől azonban 1246-ban IV. Béla király elkobozván, Móricz fia Móricz főpohárnoknak adományozta. (Fejér : IV. 1., 401.) 1262 deczember 5-én IV. Béla király a Pozsonyban kelt békekötés értelmében fiának, István ifjabb királynak adta át. 1283-ban Kompold fia Herthwigh comes volt a várnagya, a ki testvérével együt a Hernád melletti Zaka, másként Nádasd nevű birtokra nyert adományozást. (Fejér : V. 3., 148—150.) 1315-ben Egyed mester birtokában találjuk. (Nagy Iván adatai.) Az 1322—27. években Fónyi Balázs volt a várnagya, a ki 1326-ban Pinczet nyerte adományul Károly királytól, (Anjouk. Okmt. II. 54. Fejér : VIII. 3., 227.) Ekkor már a királyé volt, a ki jelentékenyen megerősíttette. Ettől kezdve mindegyre jelentékenyebb szerepet játszik. 1354-ben Szécsényi Konya mester, egyúttal Gömör vármegye főispánja, 1363—65-ben pedig Péter fia István, ugyancsak gömöri főispán volt a várnagya. (Anj. IV. 234. — Fejér : IX. 3., 525.) Zsigmond király Fülek várát Pelsőczi Péternek, a székelyek ispánjának, továbbá László fiának Imrének, valamint Miklós fiának Lászlónak kétezer aranyforintért elzálogosította. 1435-ben kiváltván a zálogból, a Perényieknek zálogosította el. (Dl. 12770. Fejér : X. 7., 639.) 1438-ban Erzsébet királyné újból hatezer forintért elzálogosította Perényi Imre fiának János főtárnokmesternek. (Fejér : XI. 139.) 1435—1454 között hozzátartoznak : Fülek város, Alsó- és Felső-Rátka, Bábafalva, Bolgárom, Láz, Kovácsi, Nyitra, Bozita, Sávoly, Uhorszka, Garáb, Hradistye, Brezó és Lehota. A vár az egész középkoron át a Perényieké. 1483-ban Perényi István hatalmában volt, a ki a fosztogatásairól híres Perényi Miklós halála után befészkelvén magát a várba, Mátyás király hadait, melyeket eredetileg Perényi Miklós megfenyítésére és a vár elfoglalására küldött, ágyúlövésekkel fogadta. A király ekkor megparancsolta Lábatlani Andrásnak, hogy Perényi István ellen felkelést rendeljen el. (Teleki : Hunyadiak kora XII. 253.)

Gács. A csehek építették. 1451-ben Giskra cseh rablóvezér birtokában találjuk. Mátyás király, a csehek ellen intézett hadjárata alatt, leromboltatta.

Galsa. E várról csak a XV. századból van adatunk. 1469 május 23-án kelt oklevél szerint néhai Losonczi Albert fiainak Istvánnak és Lászlónak birtokában volt. Ekkor Nényei Luka Miklós volt a várnagya. (Dl. 16805.)

Hollókő. A Kacsics (Kathyz) nemzetség ősi vára, mely, ha előbb nem, mindenesetre közvetetlenül a tatárjárás után épülhetett és egyik főfészke lett a Kacsics nemzetség ú. n. hollókői ágának. E nemzetség sarjának, Mihálynak fiai : Mihály, Péter, Leusták és Mikus 1310-ben Csák Mátéhoz pártolván, mind a négy várukat : Hollókőt, Baglyaskőt, Somoskőt és Sztrahorát, átadták neki. Csák Máté e várakat csakhamar megszállotta katonáival s ezen a réven éveken át éreztette hatalmát Nógrád vármegyével. A rozgonyi ütközet után Hollókőt is, mely eredetileg a négy testvér közül Mikusé volt, bevették és I. Károly király 1313-ban Szécsényi Tamás, akkoriban még lublói várnagynak adományozta. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek, II. 266—278. Fejér : VIII. I. 489.) A XIV. században és a XV. század első felében a Szécsényi-család birtokában volt. 1455-ben Szécsényi László a hozzátartozó Puszta-Almás, Zsuny,

Bátka helységekkel együtt Guthi Országh Mihálynak és Losonczi Albertnek elzálogosította. Szécsényi László halála után a vár, a hozzátartozó uradalommal együtt, 1461-ben és 1481-ben királyi adományozás útján a Guthi Országh, illetőleg a Losonczi család birtokába került.

Jenő (Diósjenő). E várról csak a XV. századból vanak adataink. 1437-ben, a mikor Zsigmond király Jenő falut Lévai Cseh Péternek zálogba adta, a várról még nincs említés. Valószínűleg ő építtette a várat. Halála után a vár a husziták birtokába került, a kiknek vezérétől, Axamittól, 1456-ban Ujlaki Miklós 2200 forintért megváltotta s ezért az összegért Lévai Cseh Péter fiának Lászlónak, kezébe bocsátotta vissza. 1470-ben Lévai Cseh László fiának Jánosnak, valamint apósának, Guthi Országh Mihálynak a birtokában találjuk Salgó várával együtt. (Dl. 17026.)

Kékkő. Radványi Ferencz kéziratban hátrahagyott műve (Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád) szerint a várat Detre főispán 1237-ben építtette. Nagy Iván többször idézett műve szerint (15. lap) Detre már akkor, a mikor IV. Béla király 1236-ban Sztráczin és Zahora (ma Erdőmeg) birtokában megerősítette, Kékkő várának ura volt. Annyi kétségtelen, hogy még a tatárjárást megelőző korszakban épült. Ezt igazolja a várpalota kapuja fölötti emlékírás is. Detre, zólyomi főispán után unokája Péter, Hont vármegye főispánja örökölte, kinek özvegyétől, Vigmándi András leánya, Erzsébettől 1296-ban Péter testvérei, Bitter (Bettér) zólyomi főispán, Demeter pozsonyi és zólyomi főispán, valamint Mikó, egyezség útján visszaszerezték. Bitter azonban a maga részét még ugyanebben az évben átengedte Demeternek. (Wenzel : V. 15. — Fejér : V. 3., 500. — Knauz : Monum. Strig. II. 260.) A vár az egész középkoron át szakadatlanul a Gyarmati Balassa-családot uralta.

Nógrád. Eredetileg királyi vár s a nógrádi királyi uradalom (várszerkezet) székhelye volt. A várszerkezet bomlásával azonban a váczi püspök birtokába került. 1138-ban még mind a vár, mind az alatta elterülő város, a király birtokában volt. II. Béla király a dömösi prépostságot alapító levelében ugyanis István, Szokol, Kéneső és Sesnete Nógrád városi lakosokat, földjeikkel együtt, a prépostságnak adományozta. (Knauz : Monum. Eccles. Strigoniensis I. 88—97.) A nógrádi várat a váczi püspökségnek, jelesül Boleszló váczi püspöknek, valószínűleg II. Endre király adományozta a közte és Imre király között támadt küzdelemben (1199) tanúsított odaadó magatartásáért. Az egész középkoron át a váczi püspökök birtokában találjuk, a kik közül Báthory Miklós püspök Mátyás király korában egy traui építőmesterrel megújíttatta.

Ozdin. A XV. században, alkalmasint a husziták támadásai ellen épült erősség. Csánki Dezső szerint a Kálnai Ettre családé volt. Tőle foglalhatták el a csehek, kiktől 1460-ban Mátyás király visszavette.

Salgó. A Kacsics nemzetség ősi vára, melyet alkalmasint Salgai Simon (1291—1313.), a királyné kanczellárja építtetett. Váráról első ízben 1341-ben emlékeznek meg okleveleink. (Fejér : VIII. 4., 501.) Simon fia Miklós fia Miklós, valamint fiai János és István, másfelől Salgai Illés fiai Benedek, Dénes és Miklós között 1348-ban létrejött osztály alkalmával a Salgó vára melletti Tarján birtokot osztatlannak jelentették ki. (Anjouk. Okmt. V. 244.) 1411-ben Salgó vára Szécsényi Konya Miklós másodszülött fiának, Szécsényi Simon királyi főajtónállónak birtokába jutott. Ennek fia Miklós 1418—1435. Salgai néven szerepel. Salgai Miklós 1437 január 18-án kelt végrendeletében unokaöcscsének, Szécsényi Lászlónak hagyományozta. (Wertner Mór : Magyar nemzetségek, II. 136.) 1454—56-ban már Lévai Cseh Péter özvegye és fia László perlekedtek rajta. Időközben a husziták birtokába került, a kiktől Mátyás király 1460-ban visszafoglalta. 1470-ben Lévai Cseh Lászlónak és apósának Guthi Országh Mihálynak a birtokában találjuk.

Somoskő. Eredetileg a Kacsics nemzetség ú. n. hollókői ágának birtokában volt. A XIV. század elején az ebből az ágból származó Mihály, Péter, Leusták, Mikus és Jákó Csák Máténak adták át. Károly király azonban a rozgonyi csata után elfoglalta s 1323-ban Szécsényi Tamás erdélyi vajdának adományozta. (Anjouk. Okmt. II. 65.) A Szécsényi család sarjai között 1411-ben kötött osztály alkalmával Somoskő közösnek maradt. 1455-ben Szécsényi László birtokában találjuk. Ekkor Váralja, Ujfalu, Lapújtő, Vendégi és Baglyasalja helységek tartoztak hozzá. Ebben az évben Szécsényi László a várat, a hozzátartozó urada-

lommal együtt, Guthi Országh Mihálynak és Losonczi Albertnek elzálogosította. Szécsényi László halála után az uradalom királyi adományozások útján az Országh és a Losonczi családokra szállott. 1481-ben az említett helységeken kívül még Tiszolcz, Rimabánya, Alsószkálnok, Felsőszkálnok, Kraskó, Kokána, Bolyk, Libercse és Szinóbánya is a somoskői uradalom tartozéka.

Szanda. A XIV. század elején már fennállott. 1329-ben Széchi Péter, Nógrád vármegye főispánja volt a várnagya. (Fejér : VIII. 4., 651.) 1387-ben a Csetnekiek kapták Zsigmond királytól adományba. 1424-ben Zsigmond király nejének, Czillei Borbála királynénak adományozta, Bujákkal, Agárddal, Sámsonházával, Szörössel és Kazár részeivel együtt. 1439-ben Albert király, elvévén Borbála királynétól, nejének : Erzsébet királynénak adományozta. Erzsébet királyné, úgylátszik, azután Farkas László budai polgárnak elzálogosította, majd tőle elvevén, a zálogösszeg kifizetésének kötelezettsége mellett, Zágorhidi Demeternek adományozta. I. Ulászló király azonban a Rozgonyiaknak és a Nánai Kompoltiaknak adta s bár az utóbbiakat 1441-ben be is iktatták a vár birtokába, 1444-ben a Rozgonyiak egyedül a maguk számára kívánták a beiktatást. 1465-ben a Lábatlaniak adták el 3000 forintért az esztergomi érseknek és az egyháznak. Ennek ellenére 1466-ban a király parancsára Kollár Pétert iktatták be, zálog czímén. 1474-ben és 1490-ben a Báthory család birtokában találjuk. 1504-ben Zágorhidi Tárnok Demeter utódai pereltek miatta az esztergomi érsekkel. 1387—1441-ben Surány, Váralja és Szanda helységek és a gutai vám, 1465-ben ezeken kívül még Németi, Becske része és a tolmácsi vám szerepelnek tartozékai között.

Szécsény. A hasonló nevű városban épült, inkább csak erősített főúri kastély volt. Első ízben 1461-ben van róla adatunk (Oppidum Zechen simul cum castello in eodem habito). 1481-ben újra említik. A város sorsában osztozott.

Szentkirály. Losoncz mellett, a mai Királydombon épült. Giskra építtette a Szent István királynak szentelt monostorból. 1451-ben Hunyadi János bevette.

Sztrahora. A Kacsics nemzetség hollókői ágának birtokában találjuk. Egészen a XIV. század második évtizedéig Hollókő sorsában osztozott. 1324-ben Károly király Szécsényi Tamás erdélyi vajdának adományozta. (Anjouk. Okmt. II. 134.) A XV. században már nem említik. Romjai Felsőesztergály mellett láthatók.

Zagyvafő vagy *Zagyva.* A tatárjárás utáni korszakban épülhetett, de 1435-ben már romokban hevert. Mikor a husziták befészkelték magukat a vármegye területére, a romokban heverő várat helyreállították, s ők voltak birtokában 1460-ig, a mikor Mátyás király tőlük visszafoglalta. 1469-ben még fennállott, de 1478-ban már ismét romokban hevert. 1478-ban a Serkei Lorántffyak birtokában találjuk, a kikkel 1483-ban a Tornaiak pereltek az immár ismét puszta vár birtokáért. 1435-ben Ácsfalva, Gancs, 1478-ban pedig Zagyvafő, Garáb, Korlátfalva és Szenterzsébet helységek tartoztak hozzá.

A tatárjárás előtti korszakban a vármegyei helységek közül csupán Nógrád volt megerősítve. A nógrádi erődítvények oltalma alatt húzódtak meg nemcsak a királyi várjobbágyok, hanem a békés foglalkozást űző iparosok és mesteremberek is. II. Béla királynak a dömösi prépostság részére 1138-ban kiadott adománylevele Nógrádot városnak (Civitas) nevezi. Az árpádházi királyok uralkodása alatt *Nagy* Iván szerint még a középkorban Nógrád vármegyéhez tartozó Vácz és Verőcze helységeknek volt városi jellegük (i. m. 24. l.). A tatárjárás után a védelem ráutalta az országot a nagyobb helységek megerősítésére. Maga a szentszék volt az, mely a főpapságot székhelyeinek megerősítésére hívta fel. IV. Béla király is számos kiváltságlevéllel elősegítette a városok alakulását, melyek ekként az ipar és a kereskedelem középpontjaivá lettek. A Nagy Lajos, majd Zsigmond király részéről osztogatott vásárszabadalmak pedig jelentékenyen közreműködtek a városi kiváltságokkal felruházott helységek fellendülésében. Városok.

Nógrád városa a tatárjárás alatt megsemmisült. Földesurai, a váczi püspökök, ugyan mindent elkövettek, hogy helyreállítsák és benépesítsék, mindamellett a tatárjárás előtti jelentőségét nem tudták visszaállítani.

Különösen élénken tünteti fel az ebbeli törekvéseket Tamás váczi püspök és királyi kanczellárnak Nógrád falu (villa) részére 1284 május 14-én kiadott kiváltságlevele, melynek eredetijét Körmöcz város levéltárában őrzik.

Ez az oklevél azt mondja, hogy miután a vendéglakosok Nógrád falvából az anyahelyre hurczolkodtak és ott a király és a püspök, illetőleg királyi kanczellár engedelmével biztonságuk érdekében és a püspöki jogoknak bővítésére saját

költségükön építettek, a püspök a közügy érdekében nekik a következő szabadalmakat adta: az oklevél keltétől hat évig sem királyi, sem más földbért (terragium) fizetni nem tartoznak. Hat év múltával azonban fizetni fognak minden lakóháztól (mansio) félferto ezüstöt, azaz hat fontot, azonkívül évenként annyi földbért, a mennyit azelőtt fizettek. Választhatnak maguknak plebánost és bírót, a kiket azonban neki, mint földesuroknak, bejelenteni tartoznak. Továbbá szabad emberek Nógrád városában szabadon jöhetnek, mehetnek, időzhetnek minden háborgatás nélkül, sőt védelmezendők. A kik pedig épületeik eladása és a földbér (terragium) megfizetése mellett el akarnak költözni, ezt szabadon tehetik. Ha pedig valakinek közülük örököse nincs, joga van javairól szabadon rendelkezni. Ezenfelül vásártartást kaptak, azzal a joggal, hogy ott mind a helybeliek, mind az idegenek árúikat vám nélkül kiállíthatják. A község bírája a városbeliek között támadt minden ügyben bíráskodhatik, kivéve a lopás, emberölés, gyujtogatás eseteit, a melyekben a püspöktől kinevezett bíró a lakossággal együtt ítél. Ezért a bíráskodásért a bírság kétharmada a püspöki bírót illesse, egyharmada a falu nagyjának (villicus) és a községnek maradjon a város építkezésére, vagyis erősítésére. Végre tartozik a község, vásáros szokás szerint, földesurának (a püspöknek) évente húsvétkor, karácsonykor és a Boldogságos Szűz születése napján ajándékot adni. (Nagy Iván i. m. 42—43.)

Mindeme kiváltságok ellenére Nógrád nem tudott fejlődni, 1299-ben, sőt még 1423-ban és 1460-ban is csak mint birtokról (possessio) emlékeznek meg róla az oklevelek. (Kubinyi: I. 175. Fejér: X. 6., 584. Dl. 15., 351.)

Nógrádon kívül a középkorban még a következő városi kiváltságokkal felruházott helységek voltak a vármegye területén. (Megjegyezzük, hogy — épen úgy, mint a várakra vonatkozólag — mindazokat az adatokat, melyeknél a forrást külön meg nem említjük, *Csánki* Dezső dr., már többször említett nagybecsű művéből vettük.)

Dejtár. 1379-ben Losonczi István bán özvegye, Orsolya, mint férjétől hagyományul nyert jószágot, Patakkal együtt Vezsenyi Lászlónak adta. A XV. század elején a király kezére került, a ki 1436-ban Machalfalvi Reichel Péternek zálogba adta. 1436-ban a király az esztergomi érseknek adta zálogba. Valószínűleg az érsek eszközölte ki a helység kiváltságait, mert 1438-ban, a mikor Albert király az érseknek adta örök adományul, már városnak (oppidum) nevezték.

Fülek. 1423-ban már városi kiváltságai voltak. (Fejér: X. 6., 583.) 1435-ig a Pelsőcziek, attól kezdve a Perényiek birtokában volt zálog czímén.

Gyarmat (Balassagyarmat). 1244-ben még Hont várához tartozó puszta. 1246 szeptember 11-én IV. Béla király Detre fiának Miklósnak, a Balassák ősének adományozta. 1330-ban már vásárszabadalma volt. A XIV. és a XV. században Nógrád és Hont vármegye itt tartotta közgyűléseit.

Inaszó. 1435-ben, a mikor Zsigmond király az Ezdegei Bessenyőknek elzálogosította, oppidum-nak nevezték, 1478-ban, mint puszta, Zagyvafő várához tartozott. (Fejér: X. 7., 653.)

Jenő. A jenői vendégek 1282-ben mint Borsosberény haszonbérlői szerepeltek. 1460-ban városi jellege volt. Ekkor a Lévai Csehek és az ő révükön a Györgyi Bodó-család, valamint 1470-ben Guthi Országh Mihály nádor, voltak a földesurai. Vámhely is volt.

Losoncz. Eredetileg Divén vár tartozékai között szerepel. A Losonczi család ősi birtoka. Losonczi László és Zsigmond részeit azonban a király 1467-ben Guthi Országh Mihály nádornak adományozta. 1451-ben és 1502-ben városként szerepel az oklevelekben.

Oroszi (Nagyoroszi). Első lakosait Kálmán király hívta be Galicziából s udvari ajtónállókká tette őket. Lakosai a középkoron át számos kiváltságot nyertek, I. Károly, I. Lajos, Zsigmond, II. Ulászló és II. Lajos királytól, melyeket I. Ferdinánd király 1528 január 1-én és január 6-án Esztergomban kelt kétrendbeli szabadalomlevelével megerősített. (Királyi könyvek, I. 77. és 83.)

Patak. Az esztergomi érsek birtoka volt. 1434-ben már városi kiváltságai voltak. Vámszedő hely is volt.

Szanda. Szanda várához tartozott, a melynek viszontagságos sorsában osztozott. 1439-ben városnak nevezték. (Teleki: Hunyadiak kora, X. 52.)

Szécsény. Eredetileg, mint láttuk, részben királyi várbirtok, részben a Záhnemzetség ősi birtoka volt. A Záhok része azonban a nemzeti királyság első

ban. 1257-ben az érsek Miklós hadnagy fia Andrástól megvette Hakara földjét,
századaiban a Kacsics-nemzetség birtokába ment át. A XII. század végén és a XIII. század elején a helység egy része a Kacsics-nemzetségbeli Simon bánnak (1219—1229.), Gertrud királyné gyilkosának birtokában volt. Simon bán birtokait azután II. Endre király a Szák-nemzetségnek adományozta. A Kacsics-nemzetségnek azért még voltak itt birtokai ; egyik sarja, Folkus (magyarosan Falkos), 1255-ben szécsényi melléknévvel szerepel. (Knauz : Monum. Eccl. Strig. I. 423.) Folkus comes fia Farkas pedig 1274 ápr. 27-én a Szák nemzetségbeli Pósa fia Pósától visszaváltotta a Kacsics nemzetség eredeti részét. (Sopron vármegyei Okmt. I. 39.) E miatt folytonosan pereskedett unokaöcscseivel, a kik a visszaváltott nemzetségi javakból maguknak részt követeltek, míg végre belenyugodtak abba, hogy Szécsény kizárólag Farkasé legyen. 1275 táján az itteni nógrádi várföldekből is adományt nyert IV. László királytól. (Wenzel : XII. 131.) A tőle származott Szécsényi-családé volt 1439-ig a helység fele, a másik fele pedig az ugyanebből a nemzetségből leszármazott Salgaiaké. Albert király 1439-ben Szécsényi László fia Lászlónak adományozta Salgai Miklós itteni részét, a ki hamis pénz verésével a hűtlenség bűnébe esett és ezért javait elkobozták. Városi kiváltságait 1334-ben nyerte Róbert Károly királytól. Szécsényi László a várost 1455-ben elzálogosította Guthi Országh Mihálynak és Losonczi Albertnek, a kik 1461-ben és 1481-ben királyi adományt nyertek a városra és a hozzátartozó uradalomra. Az 1461. évi adománylevél szerint már várkastély is épült a városban, a melyről az 1481. évi adománylevél is megemlékezik. 1453-ban itt tartotta a vármegye közgyűlését. Száraz vámja is volt.

Vácz. A középkorban Nógrád vármegyéhez tartozott. (Lásd a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét tárgyaló kötetben.).

Verebély. E helység 1398-ban Zsigmond királytól országos vásár tartására nyert szabadalmat, ezért Csánki Dezső a városok közé sorozza.

Verőcze. A váczi püspök birtoka. Nagy Iván szerint már az Árpád-házi királyok uralkodása alatt városi kiváltságokat élvezett. 1444-ben és 1460-ban az oklevelek oppidumnak (város) nevezik.

4. *Egyházi viszonyok a középkorban.*

Egyházi tekintetben a mai Nógrád vármegye területe a keresztény magyar királyság megalapítása óta az esztergomi érsek és a váczi püspök hatósága alá tartozott. Mind az esztergomi érsekség, mind a váczi püspökség ama tíz egyházmegye közé tartozott, melyet még Szent István király alapított. Az esztergomi érsekség első kiterjedésében a Dunától éjszakra és nyugatra az ország határáig terült el, s magában foglalta a Nyitra, a Garam és az Ipoly völgyeit, fel a hegyek felé, addig, a meddig lakott volt a vidék. A Nagyasszony tiszteletére szentelt váczi egyházmegye pedig a Cserháttól délre a Duna és a Tisza homokos vidékére terjedt ki. Mind a két székesegyházi káptalannál a megyebeli birtokrészek külön nógrádi főesperesi kerületet alkottak. Kupa, a lázadó somogyi vezér leverése után Szent István király minden termelvényből tizedadó szolgáltatását rendelte el az egyház részére ; rendelkezése szerint a tized minden egyes egyházmegye területéről az egyházmegye főpásztorát illette.

A mai Nógrád vármegye területéről tehát a tizedet az esztergomi érsek és a váczi püspök kapta. A tizeden kívül mind az esztergomi érseknek, mind a váczi püspöknek némi fekvősége is volt a vármegye területén.

Az esztergomi érsek ősi birtokaihoz tartozott Vadkert, Hatvan egy része (a másik része a Záhoké volt), (Nagy Iván 48. lap) ; továbbá Szátokon és Tereskén (Tóttereske) birtokrészek. Idővel, részben királyi adományok, részben vétel és hagyományok útján jelentékeny birtokok ura lett a vármegye területén. Egyik legjelentékenyebb birtoka Vadkert volt, a hol egy 1283-ban kelt oklevél szerint az érsek udvarnokai (udvari cselédei) laktak. (Knauz : II. 160.) Miklós esztergomi őrkanonok 1248-ban Zellő, Rendve és Busa nógrádi várbirtokokat nyerte adományul IV. Béla királytól. (Knauz : I. 374. és 871.) E birtokok közül Zellő későbben az érseké lett. István érsek 1250-ben a Záh-nemzetségtől vett Hatvanban negyven eke földet, ugyanott 1280-ban csere útján Ladomér érsek bővítette ki birtokát. István érsek 1251-ben Luczini Kristóf birtokrészét vette meg Luczinban. 1257-ben az érsek Miklós hadnagy fia Andrástól megvette Hakara földjét,

Az esztergomi érsek birtokai

a Lókos-patak mentén. A határleírás szerint itt az érsekségnek már előbb is voltak birtokai. (Knauz : I. 446.) Benedek érsek (1254—1261.) perbe keveredett a zellői nemesekkel ; halála után, 1265 jul. 29-én egyezség jött létre utódja és a zellői nemesek között. Az egyezség értelmében az érsekség birtoka maradt Szalatnya, Verebuna (ma ismeretlen), Zellő és a Szent Miklós nevére szentelt egyház, Iván földje pedig a zellői nemeseknek jutott. 1271-ben az érsek Hugyagon is birtokos volt. Utóbb egészen az érsekség birtokába került, ez a helység, a hol az érseknek 1330-ban piacza (vásártere) is volt. Egy 1423. évi oklevélben a helység érseki birtokként szerepel. (Fejér : VIII. 6. 116., X. 6. 578.)

IV. László király 1274-ben az érseket a hakarai, hatvani, luczini és tóttereskei birtokában megerősítette. A legutóbbi részben az érsekség ősi birtoka volt, részben az érsek 1255-ben szerezte Sdelym volt nógrádi várjobbágytól. A mai Érsekvadkerttel volt szomszédos és alkalmasint Tereske határába olvadt. (Pesty Frigyes : Várispánságok 332. Nagy Iván i. m. 42. lap. Knauz : II. 30.) A XIV. század folyamán az esztergomi érseké lett az egyik Szátok helység egészen (1383. Fejér : X. 1. 103. Nagy- és Kis-Szátok, később Felsőszátok helység és Alsószátok puszta, továbbá Fülekpüspöki. A XV. században újabb birtokokat szerzett az érsek a vármegye területén. 1436-ban Zsigmond király az érseknek elzálogosította Patak és Dejtár városokat, melyeket Albert király 1438-ban örök adományul az esztergomi érseknek adott. 1438-ban Sipek helység birtokába, 1452-ben pedig vétel és ítélet alapján Csitár részeibe iktatták az érseket. (Csánki D. i. m. I. 113.) Szanda várát 1465-ben a Lábatlani-család 3000 frtért elzálogosította az esztergomi egyháznak, 1466-ban azonban Kollár Pétert iktatták a vár birtokába.

A váczi püspök birtokai.

A váczi püspökség ősi birtokai közé tartozik Verőcze, Kosd, Szendehely, úgyszintén Nógrád vára és városa, melyet, mint említettük, alkalmasint II. Endre király adományozott a püspökségnek.

Okleveles adatok azonban csak a XIII. század második felétől kezdve vannak a püspökség nógrádvármegyei birtokairól.

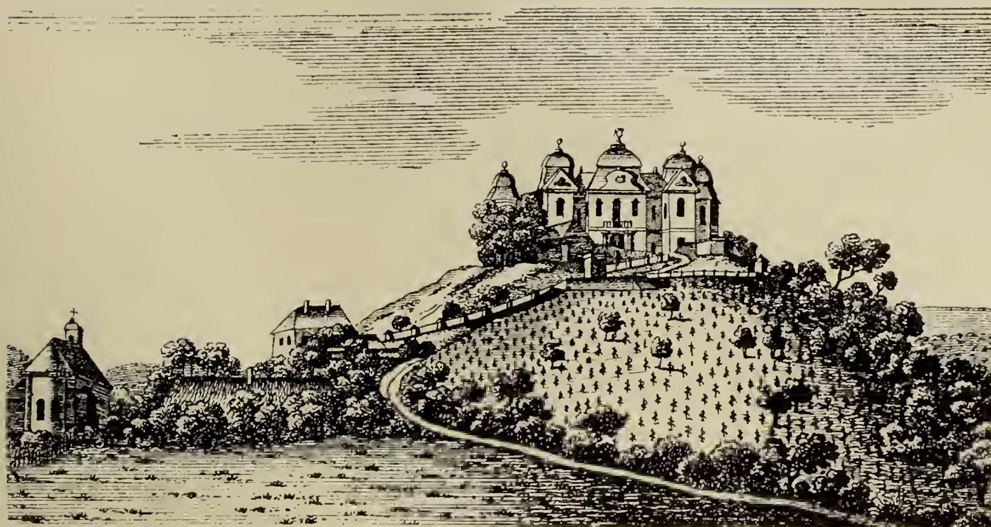
Egybevetve az okleveles adatokat, a váczi püspökség a középkorban a következő helyek birtokában volt a vármegye területén : Berkenye, 1299-ben még puszta földterület. Csővár (1460.), Guta (1444—1465.), Kálló (1460.), Kosd (1461.), Nógrád (1284.), Sáp (1379.). Ma puszta a megye délkeleti csücskében. Szántó ; 1299-ben még puszta földterület. (Kubinyi : I. 176.) Verőcze (1324—1444.)

Árpád-házi királyaink vallási buzgósága csakhamar követőkre talált a vármegyében letelepedett ősi nemzetségek sorában is.

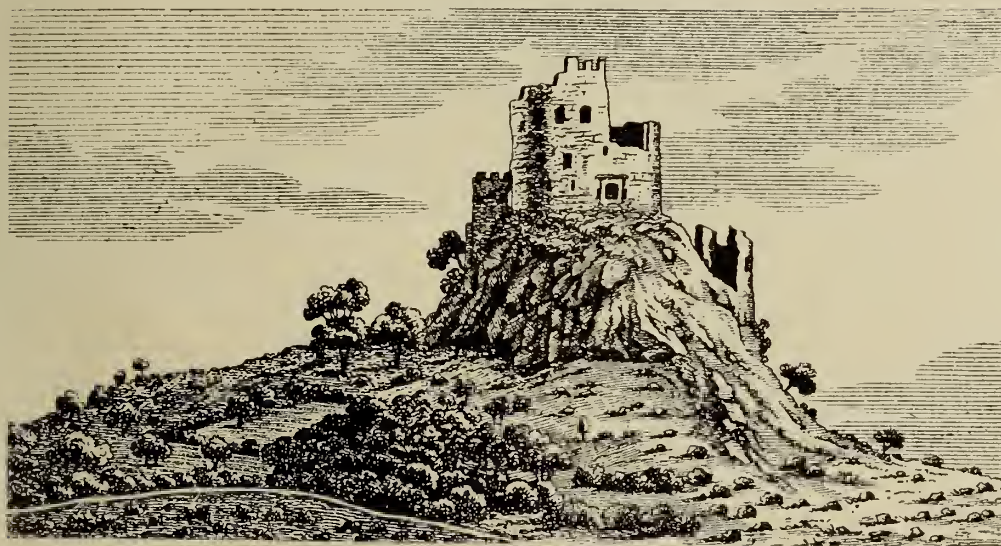
Apátságok, monostorok, prépostságok.

A vallásos buzgalom főként monostorok alapításában és templomok építésében nyilvánult. A terecskei Benedek-rendi apátságon kívül, a tatárjárás előtti korszakból még három ősi nemzetségi monostorról vannak adataink. Ugyancsak a tatárjárást megelőzőleg telepedtek le a Templomos vitézek és a jeruzsálemi Szent János lovagrend tagjai a vármegye területén. A tatárjárás után is számos egyházi testület szerzett birtokokat, a vármegyei családok áldozatkészségéből.

A *tereskei* Benedek-rendi apátságot, mely egyike a vármegye legrégibb egyházi intézményeinek, alkalmasint még első szent királyunk idejében alapították. Az apátság földjei beékelődnek az esztergomi érsek legrégibb birtokai — Vadkert, Szátok, Tóttereske — közé, tehát bizonyára csak e birtokok adományozást megelőzőleg voltak az apátság számára kihasíthatók. Okleveles adataink azonban csak a XIII. század elejétől kezdve vannak az apátságról. A váradi Regestrum egyik 1219. évi oklevele szerint a tereskei monostor apátja pert indított a poroszlói monostor apátja és kegyura, a Sartiván-nemzetségbeli Barakony ellen, husz márka miatt. A királytól ebben az ügyben kiküldött bíró, Bács comes, és a Varsányból való Primus nevű pristaldus a feleket tüzes vaspróbára Váradra idézte, ott azonban abban egyeztek meg, hogy a poroszlói apát és Barakony adnak a tereskei monostor apátjának hat márkát, a pristaldusnak fizetnek egy márkát, a bírónak járó részt pedig a tereskei apát tartozik fizetni. (Karácsonyi-Borovszky : Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lajstrom 236.) Az apátság túlélte a tatárjárás viharait. IV. Béla egy 1255. évi oklevelében, melyben Vadkert határait ismerteti, Csesztve, Szente és Szátok felemlítése után hozzáteszi, hogy a további határ érintkezik a tereskei monostor földjeivel, innen pedig egybe esik Tóttereske régi határával. Az esztergomi káptalan 1274. évi oklevele szintén említi az apátságnak Vadkert melletti birtokát. A XIV. és XV. században még fennállott. (Ortvay Tiv. : Magyarorsz. Egyházi Föld. II. 790.)

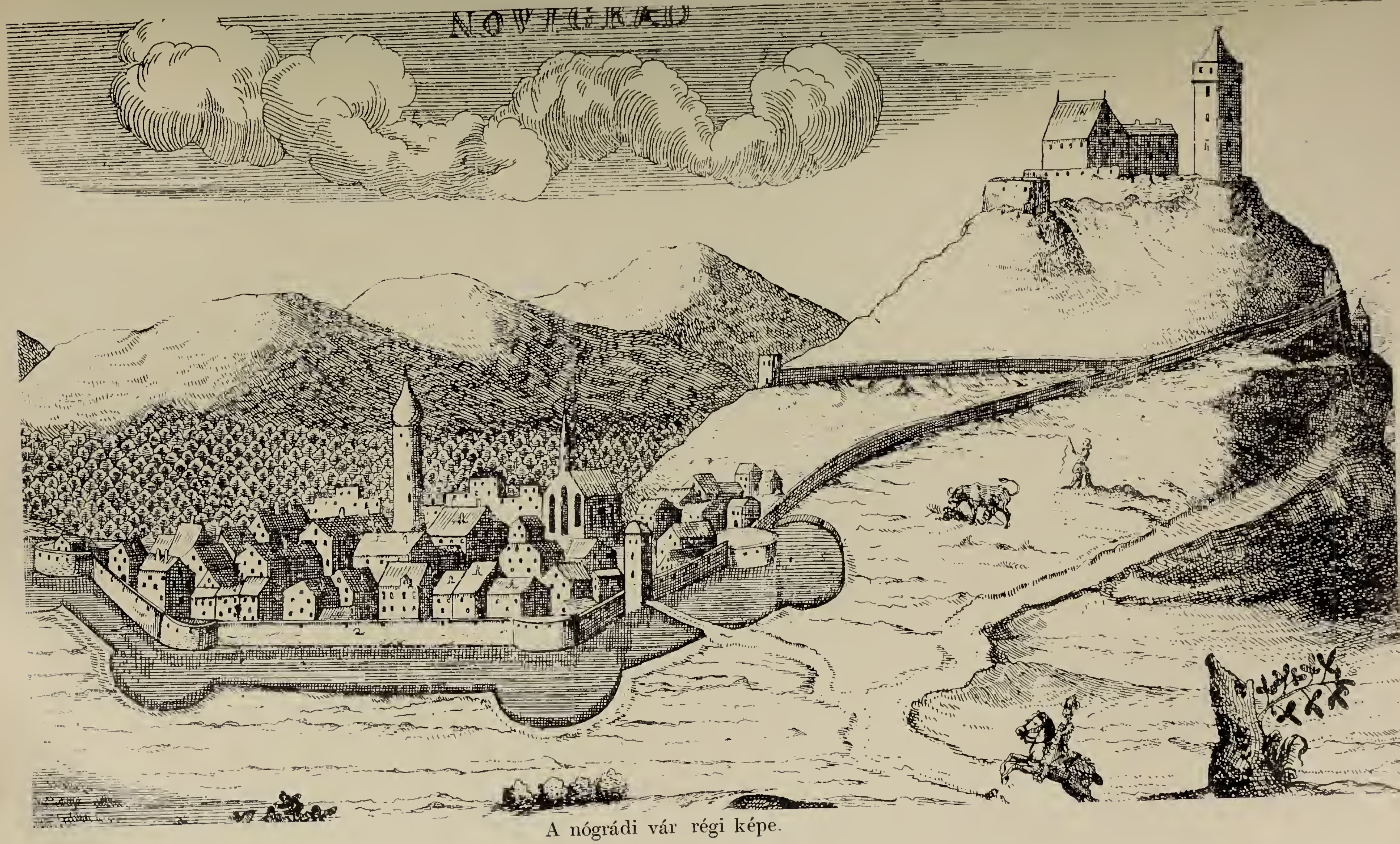
Gács vára a mult század elején.

Hollókő vára a mult század elején.

Kékkő vára a mult század elején.

A nógrádi vár régi képe.

Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben a nógrádi főesperesség plebániái között előfordul egy Sac nevű Benedek-rendi apátság, melynek hollétét eddig nem sikerült kikutatni. Annyi kétségtelen, hogy Nógrád vármegyében volt, a mint a tizedjegyzék következő szavaiból tűnik ki : Abbas de Sac iuratus dixit non ultra suam abbatiam valere, quam III. marcas est Neugradiensis.

Fuxhoffer-Czinár szerint volt Nógrádban egy sági prépostság. Pázmány Péter pedig egy Szent Benedek-rendi apátságról emlékezik meg ; Bél Mátyás, a ki a helységet Saganak nevezi, szintén tud erről az apátságról. Bél szerint az e monostor helyén épült kastély a XVIII. század közepén a Koháry grófoké volt.

Nézetünk szerint itt a tereskei apátról lehet csak szó. A tizedszedő ugyanis Tereske nevét valószinűleg elcserélte a szomszéd Szátok község nevével, így került azután a tizedjegyzékbe Tereske helyett Sac = Szátok.

A Kökényes-Radnót-nemzetség, mely a vármegye délkeleti részében lakott, két monostor alapításával örökítette meg a nevét. Mind a kettő a premontrei rendé volt. Az egyik a Szent Hubertről czímzett garábi prépostság, melyet még 1179 előtt alapítottak. A monostorhoz tartozó birtokokról megemlékezik István ifjabb király 1265. évi adománylevele is, a melylyel Ágas várát a hozzátartozó három faluval Istvánnak, Domokos fiának adta jutalmul. Ágas várához tartozó egyik birtok határos volt a garábi monostor egyik földjével. (Fejér : IV. 3. 292. Wenzel : XI. 547.) A XIV. század közepén Ambrus nevű prépostját ismerjük, a kinek panaszára, a rajta elkövetett hatalmaskodások ügyében, 1343—45-ben vizsgálatot indítottak. (Anjoukori Okmt. IV. 370.) A XV. században a prépostság elveszítette önállóságát. Birtokait a sági (Ipolyság) premontrei prépostság javadalmaihoz csatolták. 1436—1470-ben Garáb a sági prépostságé volt. (Orsz. Lev. Dl. 12. 928. ; Hazai Okmt. V. 229.) A török hódoltság alatt a helység elpusztult. A hódoltság után I. Lipót király 1688-ban Garáb pusztát az ipolysági prépostsággal együtt a beszterczebányai jezsuitáknak adományozta ; ők építették Garábon a jelenleg is fennálló Szent Alajos kápolnát. A szatmári békekötés után a prépostság puszta czím gyanánt ismét feléledt. Első ízben Helcker Bódog (1715.), a nagyváradi Szent Istvánról nevezett prépostság kormányzója, majd 1716-ban Rákóczy Gábor egri kanonok, 1726-ban Sternfeldi Schedoni Boldizsár Antal, a Sziléziában levő Sachvic egyház dékánja, 1734-ben gróf Hod'ch Vincze, utána Ehinger lucei premontrei-rendi kanonok viselte a garábi prépost czímet. (Balics Lajos : A róm. kath. egyház története Magyarországon ; Ortvay Tivadar : Magyarország Egyházi Földleírása II. 790. ; Rupp J. : Magyarország Helyr. Tört., I. 700. 726. ; Karácsonyi : Magyar Nemzetségek II. 336—338.)

A Kökényes-Radnót-nemzetség alapította s kegyurasága alá tartozó másik monostor Kökényes monostora volt. Alapítása évét nem tudjuk, valószínűleg egyidős a garábi monostorral. Csupán egy ízben van róla említés, 1322-ben, a mikor János fia Radnót végrendeletében összes birtokait sógorának, a Kacsics-nemzetségbeli Simonnak, a Palásti Radó család ősének hagyományozta.

Az egyházi lovagrendek közül a Templomos vitézek és a János lovagok voltak birtokosok a vármegye területén. Egyházi lovagrendek.

A *Templomos*-rend a XIII. század első évtizedeiben telepedett le Hartyánban. E birtok eredetileg a Záh-nemzetségé volt. Mikor a Záh-nemzetségbeli Tordas fiai megosztoztak az ősi birtokokon, Hartyán Andrásnak és Irasmosnak jutott. Őket azonban többrendbeli bűntett miatt elmarasztalták és hartyáni birtokuk bírság útján Dénes nádor (1227—1228.) birtokába jutott, a ki a Templomos-rendnek elzálogosította. Hartyánban azonban része volt Verebi Zakariás comes fiának Hencse comesnek is, melyet neki Tordas fiai engedtek át. Miután azonban a Záh-nemzetségbeliek attól tartottak, hogy olyan hatalmas úr, mint a Tomaj-nemzetségbeli Dénes nádor, kiváltaná a Templomos-rendtől Hartyánt, szomszédságukba jutna s ott birtokot is szerezhetne, Hartyánt visszaváltani nem akarták, hanem 1227-ben a váczi káptalan előtt jogot adtak Hencsének arra, hogy a hartyáni birtokot a Templomos-rendtől és Dénes nádortól visszaválthassa és örök joggal békében birtokolhassa. Hencse hetvenöt márkáért vissza is váltotta. (Nagy Iván i. m. 19. l.) Ezután nincs több adatunk a rend nógrádi birtokairól.

A *Jeruzsálemi Szent János* lovagrendnek a vármegye területén, még a tatárjárás előtt, három rendháza volt : Szirák, Szomolya és Tolmács. Mind Szomolyát, mind Tolmácsot, melyek a nógrádi várbirtokok közé tartoztak, alkalmasint III. Béla király, a rend nagy pártfogója, adományozta.

A legjelentékenyebb volt a sziráki rendház, a melynek fennállásáról már 1219-ből van adatunk. Ebben az évben ugyanis Arnold, a János lovagok sziráki procuratora, több zempléni várjobbágyot a lovagok luczi (ma Tiszalucz) birtokának elpusztítása miatt Váradra idézett, a hol a jobbágyok az okozott kárt pénzzel egyenlítették ki. (Váradi Reg. 202.) A sziráki rendház a tatárjárás után is fennállott. 1274-ben Péter volt a rendház főnöke (praeceptor), a ki egyúttal a szomolyai és a tolmácsi rendház élén állott. Péter praeceptor az esztergomi Szent Keresztről nevezett János lovagokkal együtt még 1274 előtt bérbe vette Máté esztergomi őrkanonoktól Berén nevű földbirtokát, három márkáért. Mivel azonban a bért pontosan nem fizette, az őrkanonok 1274-ben visszavette tőle a bérletet. (Wenzel : IX. 92.) 1275-ben Umbertus Péter volt a sziráki házfőnök, a ki talán egy személy volt az előbbivel s a ki részt vett a rend ez évi, Csurgón tartott értekezletén. (Wenzel : IX. 128.) A XIV. században a rendház önállósága megszűnvén, a lovagok itteni birtokait az esztergomi ház javadalmaihoz csatoltatták. Maga a helység 1439-ben már a bujáki vár tartozékai között szerepel. 1453-ban Szent-Györgyi Tamás vránai perjel, a lovagrend magyarországi tartományi mestere, a sziráki birtokrészeket Mohorai Vidfi Jánosnak, a lovagok esztergomi házához tartozó birtokok tiszttartójának adományozta. (Csánki D. : I. 113. ; Mocsáry : Nógrád Várm. Ism. I. 284.)

A rend szomolyai háza korán elveszítette önállóságát. 1393-ban már a Losoncziak birtokában találjuk. (Orsz. Lev. Dl. 7898.) 1470-ben Mátyás király Madách Lászlónak és Jánosi Gáspárnak adományozta. (Csánki D. I. 116.)

A lovagok tolmácsi birtokára vonatkozólag érdekes adatokat szolgáltat a budai káptalan 1299. évi iktatólevele, mely a váczi püspök részére átadott nógrádi részbirtok határait a következőképen sorolja elő : »Az első határdomb találtatik egy almafa töve mellett, a nógrádi vár alatt s a dicsőséges szűz egyháza mellett, innen egyenesen haladva kelet felé fordul, hol két határdomb van. És innen egyenesen menve egy körtefához ér, mely alatt van a határdomb ; innen lemegy a völgybe, mely patkánytavának neveztetik, innen egyenesen halad és Tolmács földhöz ér és itt ezen Tolmácsföld kezdetén emeltetett a királyi biztos a káptalani kiküldött jelenlétében, új határdombot ; innen lefelé menve, két fához ér, melyek alatt két régi és egy új határdomb létezik ; innen lefelé haladva, egy fa alatt négy határ szögellik össze, melyek közül az első elválasztja a tolmácsi keresztesek (János lovagok) földjét, a második a váczi püspökét Szántó nevűt, a harmadik Apáti nevű földet, a negyedik a kérdéses nógrádi birtokrészt.« (Századok : 1869. 44. l.) E rendház sem sokáig állott. 1393-ban a község már a Losoncziaké.

Kisebb egyházi birtokok.

Az elősoroltakon kívül még az alábbi kisebb egyházi birtokokat találjuk a vármegye területén.

II. Béla király 1138-ban a *dömösi* prépostságot alapító levelében Nógrád városában négy polgárt, földjeivel egyetemben, a prépostságnak adományozott. (Knauz : I. 88—97.)

IV. Béla király 1254. évi adománylevelében, a melylyel Endre nevű hívének Szerdahely nógrádi várföldet adományozta, említés van egy *Belcse* nevű, ismeretlen rendi monostorról, mely Szerdahely várbirtok mellett feküdt. (Balics Lajos dr. i. m. II. 2. 336.)

A *gombaszögi* pálosok rendháza, melyet Bebek György 1371-ben alapított. Kurtány helységben volt birtokos. A pálosok alkalmasint az alapítótól kapták ezt a birtokot, mely a török hódoltságig az övék maradt. (Rupp J. i. m. II. 120.)

Losoncz mellett, a mai Királyhegyen is volt egy Szent István tiszteletére szentelt monostor ; Giskra 1451-ben erőddé alakította. (Csánki D. i. m. I. 91.)

A *Szent Ferencz* rendieket alkalmasint Szécsényi László (1423—1459.) telepítette le Szécsényben. A szécsényi ferenczrendiek évkönyvei (Historia Domus) szerint ugyan Széchi Frankó, Dalmátország bánja, lett volna a rendház alapítója. De Széchi Frank sohasem volt Szécsény város földesura s még 1398 előtt meghalt (Zala várm. Oklt. II. 293.), így nem lehetett Széchi Dénes esztergomi érsek kortársa, a kinek érseksége alatt, 1452-ben történt volna a szécsényi rendház alapítása. A tévedés alkalmasint onnan származik, hogy Széchi Frank testvérének, Széchi Herczeg Péternek leányát Annát, Szécsényi Ferencz fia I. László vette nőül, a ki még atyjának életében elhalálozott. Lehet azonban, hogy a Széchi család másik, rimaszécsi ágából származó Frank (Ferencz) volt a ferenczrendi kolostor alapítója. Ez a Széchi Ferencz csak 1432-ben szerepel a vármegye

birtokosai között, de ő sem volt sohasem Szécsény ura. Ha azonban, miként a rendház évkönyvei mondják, a rendház alapítási évét 1452-re tesszük, a mikor tényleg Széchi Dénes volt az esztergomi érsek, akkor Szécsényi II. Ferencz telepítette le a ferenczrendieket Szécsényben, valószínűleg szülőinek, esetleg anyai nagybátyjának hagyománya, vagy alapítványa következtében. A ferenczrendi szerzetesek, a kik a Szűz Máriához czímzett rendtartományhoz tartoztak, nem sokáig maradhattak meg Szécsényben. A milyen vagyonszerző volt a Szécsényi család többi tagja, olyan pazarló volt Szécsényi László, a család utólsó fisarja. Már 1455-ben kénytelen volt birtokait Guthi Országh Mihály nádornak és Losonczi Albertnek elzálogosítani, a kik halála után 1461-ben királyi adományt nyertek Szécsényre. A mint Szécsény új kezekbe került, a marianus atyáknak sem volt többé maradásuk. Ha a rendház évkönyveinek hihetünk, Guthi Mihály nádor szemet vetett a rendházhoz tartozó alapítványokra s az alatt az ürügy alatt, hogy a szerzetesek odahagyták a rendházat, ennek javadalmait lefoglalta. 1466-ban II. Pál pápa belegyezésével azután a szécsényi rendházat a salvatorianus, akkor observansoknak nevezett szerzeteseknek adta át. Az újonnan beköltözködött szerzetesek 1477-ben már rendi káptalant tartottak Szécsényben, mely alkalommal Pály F. Gábort tartományi főnökké választották. Sándor pápa 1492-ben kiadott bullájában a salvatorianus (az Üdvözítőről nevezett) rendtartományt megerősítette a szécsényi rendház birtokában. A szécsényi rendház ekkor érte el virágzásának tetőpontját. 1523-ban, mikor a rendtartomány Burgosban, Spanyolországban, egyetemes káptalant tartott, az Üdvözítőről nevezett rendtartományban tíz custodia volt. Szécsény is székhelyeként szerepel egy ilyen custodiának, melyhez öt convent tartozott. A szécsényi custodiában ekkor összesen 82 szerzetes testvér működött. Közbe jött azonban a mohácsi vész, mire súlyos megpróbáltatások nehezedtek a szécsényi rendház lakóira is.

Rupp J. szerint (Magyarország Helyr. Tört. II. 118.) 1513-tól kezdve Füleken is voltak ferenczrendi szerzetesek, a kik 1544-ig tartózkodtak a városban, honnan azonban a bekövetkezett zavaros viszonyok miatt távozni kényszerültek.

A vármegye legnagyobb része az esztergomi érsekség alá tartozott. Az esztergomi érsekséghez tartozó nógrádi főesperesség a középkorban magában foglalta a mai füleki, losonczi, gácsi és szécsényi járás, továbbá a balassagyarmati járás nagyobb részét. Csekély mértékben kiterjedt a Kürtös vizén túl a mai Hont vármegye területére is. A nógrádi esperesség.

Az első nógrádi főesperes, a kiről az oklevelek megemlékeznek, Octomarius, Incze pápának egy 1254. évi február 20-án kelt levelében szerepel. (Knauz : I. 415., 538.) László mester, esztergomi prépost, 1277. évi végrendeletében a végrendeleti végrehajtók egyikéül szintén a nógrádi főesperest nevezi meg. (Knauz : II. 71. Fejér : V. 410.)

A váczi püspökséghez tartozó nógrádi főesperesség magában foglalta az úgynevezett Kis-Nógrád vármegyét, vagyis a mai nógrádi és sziráki járásokat csaknem egészen és a balassagyarmati járás kis részét. E főesperesség azonban a Cserhátou túl is terjedt.

A fenmaradt okleveles emlékek már a XIII. század közepétől kezdve számos egyház létezéséről emlékeznek meg. Az oklevelek leginkább az anyaegyházakat, tehát azokat említik, melyek egyúttal plebániák voltak. Ilyen egyház volt Sztregován 1250-ben, Losonczon, Füleken, Fülekpüspökiben, Salgótarjánban, Karancskesziben, Karancsberényben, Dolányban, Csaláron, Hugyagon, Zellőn 1262-ben, Vadkerten 1223-ban (Ortvay Tivadar i. m.), Gyarmaton 1291-ben (Nagy Iván i. m. 44.), Szentpéter (Nógrádszentpéter) templomát, melyet Szent Péter tiszteletére szenteltek, már egy 1297-ben kelt oklevél említi, Nógrád helységnek a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templomáról a budai káptalan 1299. évi iktatólevele emlékezik meg. (Ortvay Tivadar i. m. II. 790. Kubinyi Ferencz : Magy. Tört. Eml. I. 174.) Egyházak. templomok.

Műtörténeti szempontból különösen érdekes a Záhok birtokán épült rimóczi templom. Rimócz helység a fenmaradt oklevelek tanúsága szerint már 1274-ben a Záh nemzetségé volt. E templomról Pintér Sándor a következőket mondja:

A község temploma magas hegyen áll s a régi időben bástyaszerű falépítménynyel volt körülvéve, melynek nyomait ma is föl lehet ismerni. A nyolczvanas, (t. i. az XIX. században) években a templom leégett, de újra felépítették, ugyanez időtájban a kántortanító lakását és a vele összefüggésben volt községi

iskolát a sipeki patak árja annyira megrongálta, hogy azt is a templom mellé, a hegyre kellett a községnek felépíttetni. A kántortanító az új épület mellett zöldséges kertet alakított s ebbe a régi czínterem egy része is beleesett. A kert megmunkálása alkalmával régi sírokra is akadtak, melyekből Szent István ezüstérmei, s az utána következő királyok pénzei kerültek napfényre. A csontvázak mellett talált régi érmek és egyéb ékszertöredékek igazolják, hogy a rimóczi templom már Szent István korában ugyanazon a helyen volt, a hol ma van.

Az árpádkori építmények közé tartozik még a ludányi templom, mely a budai káptalannak Pöstény községre vonatkozó 1301. évi határjáró-levele szerint a Szent Lélek tiszteletére épült. A ludányi templom ma is fennáll, sőt még az az itató-kút is, melyet 1301-ben a határjárók találtak, ugyanazon a helyen van. (Pintér Sándor adatai.)

Pápai tizedjegyzék.

A XIV. század egyházi viszonyairól már részletesebb adatokat nyerünk az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékekből. Ezek az adatok azonban csak a legnagyobb elővigyázattal, a legaprólékosabb részletek szorgos vizsgálatával használhatók. A pápai tizedjegyzéket legtöbbször idegen egyházi férfiak állították egybe, így nem lehet csodálkozni, hogy e jegyzékben a magyarországi helynevek sokszor a felismerhetetlenségig el vannak torzítva. A magyar püspöki kar áldozatkészsége, valamint *Fraknói* Vilmos fáradhatatlan utánjárása mellett, megalakult a vatikáni magyar-bizottság, mely a tizedjegyzék anyagát szoros vizsgálat alá vette. E bizottság megbízásából, több neves munkatárs közreműködésével, szerkesztette Ortvay Tivadar Magyarország egyházi földleírása czímű nagy művét, mely világot vet Nógrád vármegye középkori egyházi beosztására is. Ortvay nagybecsű műve szerint az esztergomi egyházmegyéhez tartozó nógrádi főesperességben a pápai tizedjegyzékek összesen 61 plebániát sorolnak elő, melyeknek hollétét, egynéhány kivételével, sikerült is megállapítani.

Plebániák.

E plebániák a következők : 1. Agualsa, talán Galsa. 2. Hartyán (Sóshartyán). 3. Berzencze. 4. Losoncz. 5. Cursa, talán Busa. 6. Ludány ; az 1301. évi oklevél említi templomát. 7. Lócz. 8. Litke. 9. Mohora. 10. Megyer (Nógrádmegyer). 11. Nagybárkány. 12. Marczal (Nógrádmarczal). 13. Karancskeszi. 14. Sávoly. (Füleksávoly). 15. Fülek. 16. Sztregova (Alsósztregova). 17. Szécsény. 18. Salgótarján. 19. Nándor. 20. Villa Andreae, a mai Endrefalva. 21. Vilke. 22. Varbó. 23. Vadkert (Érsekvadkert). 24. Rimócz. Ezek ma is plebániák. Továbbá : 25. Varsány, ma Rimócz fiókja. 26. Turopolja (Túrmező), ma Felsőtisztás fiókja. 27. Csitár, ma Nógrádmarczal fiókja. 28. Darócz (Nagydarócz), ma Osgyán fiókja. 29. Dra (az 1301. évi oklevélben Draa, 1461—1481-ben Drah és Dra néven fordul elő, ma Dráhi-puszta, Varbó fiókja. 30. Gács, ma Gácsfalva fiókja. 31. Gerge, az 1335. évi oklevélben Egyházasgeregyével találkozunk ; ma mind a három Gerge Litke fiókja. 32. Nemti, ma Kisterenye fiókja. 33. Hugyag, ma Varbó fiókja. 34. Lapujtő, ma Karancskeszi fiókja. 35. Most villa, ma Maskófalva, Gácsfalva fiókja. 36. Rónya, ma Berzencze fiókja. 37. Szentkereszt, talán Nagykeresztúr, ma puszta, Osgyán fiókja. 38. Szenna (Nógrádszenna), ma Alsósztregova fiókja. 39. Esztergály, ma Kékkő fiókja. 40. Pincz, ma Ipolybolyk fiókja. 41. Tarnócz (Ipolytarnócz), ma Litke fiókja. 42. Terbeléd, ma Rapp fiókja. 43. Turicska, ma Etrefalva, Berzencze fiókja, 44. Uhorszka (Ipolymagyari), ma Berzencze fiókja, 45. Nagyfalu (Losoncznagyfalu), ma Losoncz fiókja. 46. Mátraverebély, ma Nagybárkány fiókja. Végül : 47. Dansa ; volt egykor Duzma nevű helység. 48. Gyarmat (Balassagyarmat). 49. Névtelen helység, melynek Bálint nevű plebánosa szerepel a tizedjegyzékben. 50. Névtelen helység, melynek plebánosa a tizedjegyzék szerint Pál alesperes volt. 51. A saci apátság ; erről a tereskei apátság történeténél már megemlékeztünk. 52. Saca, ma Karancsság, melynek egyházáról egy 1335. évi oklevélben van említés. 53. Sacra, talán Zahora, ma Erdőmeg, Hont vármegyében. 54. Szklabonya (Kürtabony). 55. De Sancto Benedicto de Borsa, ma ismeretlen. 56. Szentgál, alighanem az illető plebánia-templom védőszentjének a neve. 57. Szent-Márton, azonos a Fülek közelében levő Mártonfalva pusztával. 58. Szent Péter, alighanem Péteri puszta, Nagyfalu mellett. 59. Salgó, ma puszta. 60. Szelény, Hont vármegyében, az őrkanonok faluja. 61. Tercs, a mai Szalmatercs és Pusztatercs egyike.

A tizedjegyzék mind a mellett nem mondható teljesnek. A XIV. századból fennmaradt oklevelek több olyan egyház emlékét őrizték meg, a melynek a tizedjegyzékben nincs nyoma. Így a többi között a következő egyházak hiányoznak

a tizedjegyzékből: *Garáb* premontrei rendi prépostság, a mely 1343—45-ben még fennállott. *Hollókőváralja*; egy 1343. évi oklevél szerint György volt a plebánosa. *Szent Péter*; 1297-ben említik egyházát. *Tereske*, a már említett Benedekrendi apátsággal, mint Vadkert, Szátok és Szente szomszédja, még 1383-ban is szerepel. (Fejér: X. 1. 105.).

A váczi püspökséghez tartozó nógrádi főesperességre vonatkozólag azonban úgyszólván semmi adatot sem találunk a pápai tizedjegyzékben, a mely az idetartozó plebániák közül csupán egyet említ: Nevig-et. Ilyen nevű helyet azonban nem találunk Nógrád vármegye területén, ha csak a Nógrádmarczalhoz tartozó Hegymegi puszta nem lappang e helynév alatt.

A XIV. század folyamán is számos újabb egyház alakult a vármegye területén. A Tomaj-nemzetségbeli Tamás, a Losonczi Bánffy-család őse, 1350-ben építtette a gácsfalusi templomot. A füleki templom pedig 1397-ben újjáépült. Ujabb egyházak.

A XV. századból fennmaradt oklevelek is számos »Egyházas« jelzővel ellátott helynévről emlékeznek meg, megkülönböztetésül más hasonló nevű egyházzal nem rendelkező helyek neveitől. Ilyen helynevek voltak, Egyházasgeregyén kívül, mely már az 1333—1335. évi oklevelekben is így szerepel, Egyházas-Kalanda (1496.), Egyházas-Libercse (1425.), Egyházas-Romhány (1496.), Egyházas-Terenye (1413; ugyanebben az oklevélben előfordul Vásáros-Terenye is). Kökényesmonostorát egy 1428. évi oklevél említi (Orsz. Lev. Dl. 30. 294.); 1413-ban ugyanez a helység Kökényes néven szerepel.

5. *A vármegye szerepe a nemzeti történelemben (1001—1526.)*

Közel egy évszázad, küzdelemmel teljes és tapasztalatokban gazdag idő, vonult már el a honfoglaló nemzet fölött, a mikor Szent István király a pápától kapott koronát a fejére tette. Szent István bölcseségének és erélyének sikerült a legnyomósabb feladatot megoldani: a nemzet vallási meggyőződését és erkölcsi életnézetét a kereszténység felvételével új irányba terelni, és így biztosítani, hogy a nemzet — a kereszténység polgárosító erejével — a környező népek elkölcsi és művelődési viszonyaihoz illeszkedhessék. A kereszténység megszilárdítása.

E nagy missió végrehajtása nem ment belső küzdelmek, vérontások nélkül, de ezek ellenében a kereszténység felvétele és ennek kapcsán a külállamokkal való szorosabb érintkezés következtében az egész államrendszer a kor szelleméhez mérten átalakult.

Szent István halálakor (1038.) nagy műve már tető alatt volt. Méltatlan utóda, I. Péter alatt azonban végveszedelem fenyegette Szent István nagy alkotásait, első sorban a kereszténységet. A mikor német segítséggel második ízben foglalta el a trónt, a magyar nép, mely mintegy ösztönszerűleg érezte, hogy a külföldi beavatkozástól semmi jót sem várhat, ellenkezőleg az ország függetlenségét és szabadságát kell tőle féltenie, behívta az országba Szár László számkivetett fiait, Endrét és Leventét.

Az idegen uralom ellen táplált gyűlölet feltámasztotta a pogányságot is. A nemzeti mozgalom, melynek vezérei között a krónikák szerint Visk, Toyzlan és Pezli szerepeltek, kezdetben csupán Péter megbuktatására és az Árpád-házi ivadékok uralmának visszaállítására irányult, csakhamar azonban nagyobb hullámokat vert országszerte. A pogányság hívei, azonosították az idegen uralmat a kereszténységgel s elérkezettnek látták az időt mindannak megsemmisítésére s vérbefojtására, a mi ősi szokásaiktól és erkölcseiktől megfosztotta őket. Endre és Béla.

A pogány lázadás elemi erővel tört ki, mialatt Endre herczeg Oroszországból hazafelé vette útját, hogy Szent István trónját elfoglalja. Endre azonban, mihelyt hívei Péterrel leszámoltak, éppen olyan erélyesen szállott síkra a pogányság ellen, mint a milyen habozó és elnéző volt iránta, mielőtt trónra lépett.

A pogány lázadás leverése után III. Henrik német császárral kellett megküzdenie, a ki erősen készült Péterért bosszút állani.

Endre nem érezvén magában elég hadvezéri tehetséget arra, hogy ilyen hatalmas ellenféllel sikeressen megküzdhessen, behívta az országba öcsését, Béla herczeget és az ország harmadrészét neki engedte át. Ezen a területen, mely Bihartól kezdve Trencsénig, illetőleg Nyitráig terjedt és magában foglalta Nóg-

rádot is, Béla herczeg volt az úr, a bíró és a hadvezér, ő élvezte a királyi birtokokat és egyéb jövedelmeket. (Pauler Gyula i. m. I. 97.).

Béla herczeg megfelelt a beléje helyezett bizalomnak. Az 1051. évi hadjáratban hadvezéri képességének fényes tanujelét adta. Benne összpontosult a németek ellen ekkor már egy táborban küzdő nemzet bizalma. A németek fölött kivívott sikerek nagyban fokozták a nemzet önérzetét. Az óhajtott béke azonban csak igen rövid ideig tartott.

Endrének időközben fia született, a kinek a trónt biztosítani törekedett. E miatt viszály támadt Endre és Béla között. A híres várkonyi jelenet után (1059.) Béla nem érezvén magát többé biztonságban, Lengyelországba menekült, honnan három dandárral tért vissza és szétverte Endre hadait s a németeket.

Géza és Salamon. Béla halála után (1063.) fia, Géza, nemeslelkűen lemondott a koronáról, a gyermek Salamon javára, a ki viszont Béla herczegségét adta Gézának.

A mai Nógrád vármegye tehát ismét olyan viszonyba került a koronával, mint Endre alatt.

De a béke most sem volt állandó. Gonosz tanácsadók folytonosan bujtogatták Salamont Géza herczeg ellen. Géza herczeg a szekszárdi monostor apátjától értesült az ellene készülő támadásról, de egy időre megnyugtatta Szaonok nevű tanácsadója — tán a Nógrád vármegyében letelepedett Szolnok-nemzetség sarja, vagy őse — a ki titokban Salamonhoz hajlott s vele megegyezett, hogy ha tisztében megtartja, elpártol a herczegtől. (Pauler Gyula i. m. I. 123.).

Salamonnak azonban még sok más híve is volt Nógrádban. Ide számíthatjuk a Záh-nemzetséget, akkoriban e vidék leghatalmasabb birtokosát, melynek tagjai sorából — miként Nagy Iván állítja — Zache már I. Endre király nádora volt, Bors pedig 1072-ben Nándorfehérvár védelmében tűntette ki magát. (Nagy Iván i. m. 14. l.) Salamon a hozzácsatlakozók nagy számában bízva, összetoborozta a dunamelléki zászlóaljakat s Géza herczegségébe tört.

Gézának ekkor csak négy tiszántúli zászlóalj állott rendelkezésére. Ezeket gyorsan összeszedte, hogy velük kövesse a többit és Gömörön, Nógrádon, Honton és Barson át a cseh határ felé húzódva, egyesüljön László herczeg hadaival, a kit Csehországba küldött segítségérte.

Salamon azonban gyorsabb volt Gézánál. Átkelvén a befagyott Tiszán, a mai Karczagtól éjszakra megtámadta Géza herczeg hadait, melyeket heves küzdelem után teljesen szétvert. Géza herczeg átmenekült a Tiszán és Vácz felé vette útját. Váczon túl, alkalmasint Verőczénél, találkozott testvérével, Lászlóval, a ki sógorával, Ottó morvaországi herczeggel, segítségére sietett.

László időközben összeszedte a Felvidék összes várkatonaságát, közötte a nógrádiakat, s e megerősített haddal indúlt Salamon győztes serege ellen. A Mogyoródnál vívott csatában (1074 márcz. 14.) Salamon hadát teljesen megverték. Salamon Mosonba menekült, a honnan IV. Henrikhez fordult segítségért.

IV. Henrik 1074 nyarán hadával Pozsonynál be is tört az országba, útját Nyitrának vette, honnan, a Garamon és az Ipolyon átkelve, egészen Váczig nyomult, de onnan, mivel seregében éhség és ragály pusztított, visszavonult.

Géza, hívei unszolására elfoglalta a trónt és herczegségét Lászlónak engedte át. Ekként a mai Nógrád vármegye területe László birtokába került.

Géza fejét azonban csak rövid ideig ékesítette a korona. 1077-ben elhalálozott. A mikor holttestét a váczi székesegyházban örök nyugalomra helyezték, a nemzet Lászlót kiáltotta ki királylyá.

Kálmán. Szent László király halála után a trónt Kálmán foglalta el, a ki testvérének Álmosnak, atyjuk és nagyatyjuk herczegségét adta, teljes hatalommal. (Pauler Gy. i. m. I. 177.) Így a nógrádi királyi vár és uradalma Álmos kezébe került.

Kálmán király mindjárt uralkodása kezdetén, alkalmasint 1096 tavaszán, közel a mai Nógrád vármegye határához, Kartalon, országgyűlést tartott, mely alkalommal az egyházi birtokviszonyokat és a magántulajdon jogát szabályozták, úgyszintén az adózás és a büntetőjog terén is számos intézkedés történt. Álmos, a ki Kálmán sikereit féltékeny szemmel nézte, folytonosan fondorkodott ellene, de Kálmán sokkal nagyobb erővel rendelkezett, semhogy Álmos vele megmérkőzhetett volna. Álmos 1104-ben Németországba menekült, de mivel itt segítséget nem kapott, visszatért az országba. Kálmán visszafogadta ugyan, de herczegségét nem adta többé vissza, hanem más jószágokkal kárpótolta, így azután a nógrádi várjavak visszakerültek a király közvetetlen uralma alá.

Kálmán király uralkodása alatt jelentékeny szerepet játszott Slauiz (Saulus, Saul), Nógrád vármegye főispánja, az első, a kit név szerint ismerünk. Valószinüleg már régebben állhatott a nógrádi királyi várbirtokok élén, s a király, bizalmasaként, Álmos szemmeltartásával bizta meg, a ki az 1096—1104. évek között a nógrádi várjavak birtokában volt. Szolgálatait a király gyakran vette igénybe országos ügyekben is, sőt attól az időtől kezdve, mikor Álmost megfosztotta herczegségétől, állandóan a király oldala mellett találjuk. A mikor a király 1108-ban Dalmácziába menet tengerparti útjában a többi között Trau város kiváltságait megerősítette, kísérői között ott volt a nógrádi főispán, a ki az oklevél tanúi között szerepel a záradékban, e szavakkal: Ego Slauiz Comes Neogradiensis laudo et confirmo. A mikor három év mulva, 1111-ben Kálmán király Zára mellett gyűlést tartott, az őt kísérő magyar főurak között ismét ott volt a nevezett nógrádi főispán. (Nagy Iván i. m. 22. Farlati: Illyricum Sacrum III. 168.)

Álmos nem tudván sorsába belenyugodni, mindegyre fondorkodott, míg végre Kálmán 1115-ben néhány hívével együtt elfogatta és a foglyokat szemük-világától megfosztatta; hasonló sors érte Álmos fiát is, a gyermek Béla herczeget.

Kálmán fiának, II. Istvánnak, rövid ideig tartó uralkodása után (1131.) a megvakított Béla herczeg foglalta el a trónt, a ki első sorban Kálmán elűzött nejének fiával, Borisz trónkövetelővel volt kénytelen megküzdeni.

Borisz II. Géza király uralkodása alatt (1141—1161.) is feltűnik Magyarországban. Ekkor a Magyarországon átvonuló keresztes hadakhoz csatlakozott s jelenléte kevés híja, hogy meg nem bontotta az egyetértést II. Géza és VII. Lajos, a franczia keresztes had vezére között. Keresztes hadak átvonulása.

Jeruzsálem eleste (1187.) mély megdöbbenést keltett a keresztény hatalmak között. A pápa keresztes hadjáratra buzdította a keresztény fejedelmeket. III. Béla királyt is magával ragadta az általános felbuzdulás, ő is szükségét érezte annak, hogy fegyvert ragadjon a Szentföld visszafoglalására. Kész volt az átvonuló kereszteseket barátságosan fogadni s a mint az ország termése megengedi, élelemmel ellátni. Az alkalom nemsokára bekövetkezett; 1189-ben III. Frigyes császár Magyarországon át igyekezett a Szentföldre. Seregének zöme részint a Duna jobbpartján, részint hajókon vonult le, csak kevesen voltak, a kik a balparton mentek, ezek azután a mai Nógrád vármegye területét is érintették.

III. Béla király halálával (1196.) a trónt idősebbik fia, Imre örökölte, a kinek testvérével, Endre herczeggel gyűlt meg a baja. Endre herczeg ugyanis nem elégedvén meg a drávántúli országrész kormányzásával, atyjának a szentföldi hadjárat céljaira hagyott vagyonát arra fordította, hogy híveket szerezzen magának, a kiknek segítségével azután Imre uralma ellen fordult. Imre és Endre.

Endrének sikerült Boleszló váczi püspököt is megnyernie, a ki Endre és magyarországi hívei között a levelezést közvetítette. Imre király erről értesülvén, 1199 márcz. 10-én Váczott termett, fegyvereseivel betört a templomba, a sekrestye ajtaját feltörette s a kincstárból a Boleszló részéről a leleszi monostornak szánt kincset és a gyanus leveleket magával vitte, majd Endre ellen fordult, a kit a Balaton közelében megtámadott és legyőzött.

Imre halála után (1204.) alig egy év mulva II. Endre foglalta el a trónt. Alig tette a fejére a koronát, a melyért egy évtizeden át küzdött, elkezdte a királyi hatalom örömeit élvezni. Hálából barátai iránt, a kik nehéz napjaiban nem hagyták el, tele marokkal szórta a pénzt s osztogatta a várjószágokat.

Uralkodásának első évtizedében már a Kacsics-nemzetség is egyik számottevő tényezője lett az ország főúri társadalmának. E nemzetség még a XII. században Szécsény, Gécz, Rimócz és Almás, egykor Záh-nemzetségbeli jószágok birtokába jutott; az övé volt már II. Endre király uralkodása előtt Fülek, Zahora, (Fülek táján) Somoskő, Baglyas, sőt Losoncz is. (Nagy I. i. m. 14. és 20. l.)

Az országos osztozkodásban rész jutott a királyné, Merani Gertrud, rokonainak és kegyeltjeiknek is. Az idegen kegyenczeknek osztogatott adományok azonban csakhamar visszahatást keltettek a nemzetben. 1213-ban összeesküvés támadt Gertrud ellen. Az elégületlenek között találjuk a Kacsics-nemzetségbeli Simont, Bánk bán vejét, Fülek és Szécsény urát is. (Pauler Gy. i. m. II. 53.; Nagy Iván i. m. 14. és 23.) Az összeesküvők azt az alkalmat használták fel, a mikor II. Endre az év őszén seregével Halicsba indult. 1213 szept. 28-án, alkalmasint

a pilisi erdők közelében, rárontottak a szabadban tanyázó Gertrud királynéra és kíséretére s a királynét, sok némettel együtt, meggyilkolták.

A rémhírre II. Endre hazasietett és a főbb bűnösöket megbüntette ugyan, de csak rövid ideig tudott erélyes lenni ; az összeesküvők jó része kikerülte a büntetést ; a Kacsics-nemzetségbeli Simonnak is sikerült az összeesküvésben való részvétel gyanuját magáról elhárítania.

A pápa többszöri sürgetésére 1217-ben végre II. Endre rászánta magát a keresztes hadjáratra. Erre az útjára a vármegyében birtokos nemzetségek közül a Tomaj-nemzetségbeli Dénes fia Dénes, a Losonczi Bánffy-család őse, a ki 1216—1231-ig a tárnokmesteri méltóságot viselte, s a kit kortársai a »gazdag Dénes« néven ismertek, továbbá a Rátót nemzetségbeli Leusták fia Gyula kísérte el. A szentföldi hadjáratban részt vett urak közül különösen Tomaj Dénes tüntette ki magát, a ki nagyszámú fegyveresével méltó feltűnést keltett. Dénes részt vett a Tábor hegyi erőd ostromában is. (Pauler Gyula i. m. II. 59.)

A míg II. Endre a Szentföldön járt, az itthon maradt egyházi és világi urak szinte versengtek egymással a gonoszságban. De a király visszatértével sem javultak a viszonyok. Az elégületlenek, a kik Béla trónörökös körül csoportosultak, mozgalmat indítottak, hogy az alattvalók jogát megállapítsák és a királyi önkénynek korlátot szabjanak.

Aranybulla. II. Endre az elégületlenséget az 1222. évi aranybulla kibocsátásával igyekezett lecsillapítani. A bulla megjelenése után jelentékeny személyi változások következtek. Béla trónörökös azonban nem állott meg a félúton, hanem minden igyekezetét arra fordította, hogy azok a főurak, a kiknek részük volt Gertrud királyné meggyilkolásában, elvegyék büntetésüket. Ezek közé tartozott a Kacsics-nemzetségbeli Simon is, a kit II. Endre király, miként az oklevél mondja, »fiainak, a püspököknek és főuraknak közmegegyezése következtében, mert hallatlan gonoszul elvetemülve, kegyetlenül tetőtől-talpig fegyverben, a királyi korona gyalázatára és kisebbségére, ravasz vérszomjas czinkosaival összeesküdt és boldog emlékű Gertrud királyné halálában részes volt«, összes birtokától megfosztott.

Birtokai közül Losonczot a Tomaj-nemzetségbeli Dénes fia Dénes tárnokmester, Szécsényt pedig a Szák-nembeli Botos fia Pósa (Pócs) comes nyerte adományul, (Pauler Gyula II. 101. ; Nagy Iván 15. Botos fia, Pósát a Záh-nemzetség sarjának tartja.)

Kacsics Simon leánya a veszprémi apáczáknál talált menedéket.

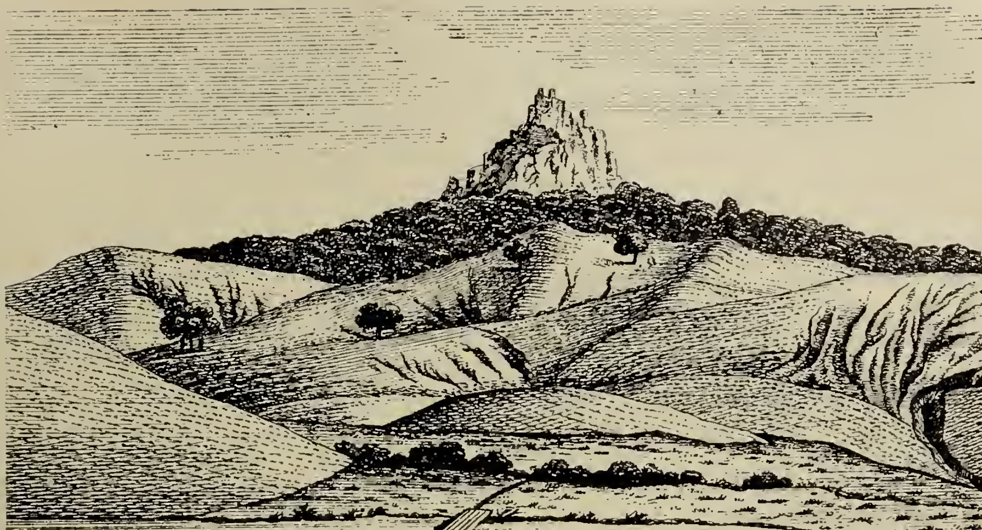
II. Endre, bár az aranybulla kibocsátása után kissé túrtőztette magát, nemsokára azonban ismét visszaesett régi pazarlásába. Béla trónörökös gátat igyekezett vetni a várjavak szertelen eladományozásának. 1225-ben felhatalmazást nyert, hogy az egész országban minden adománybirtok jogczímét megvizsgálja s az indokolatlan adományokat visszavegye. 1228-ban nagy hévvel fogott feladatának teljesítéséhez. Trónraléptével (1235.) a várjószágok visszaszerzése iránt még erélyesebb intézkedéseket tett, melyek 1237 óta Nógrádra is kiterjedtek. (Pauler : II. 133.)

A várjavak visszakövetelése azonban országszerte elégületlenséget keltett. A kiküldött bíróságok intézkedései következtében sokan mindenüket elveszítették, földönfutókká lettek.

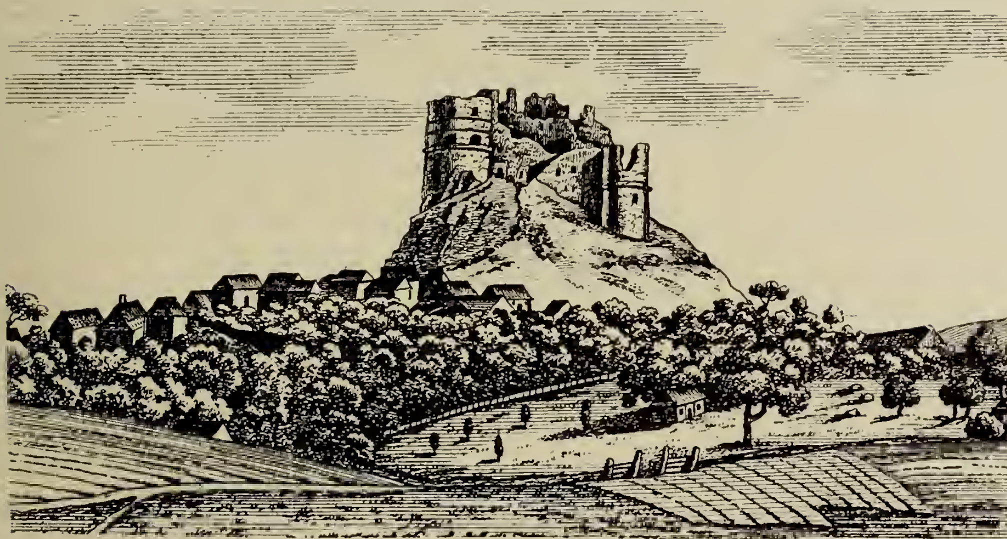
Az elégületlenséget még fokozta a kunok beköltözködése az 1239. év őszén. E félvad nép nem igen tudott különbséget tenni az enyém-tied között. Csakhamar összekoczczanások támadtak a magyarok és a kunok között. E miatt az általános elégületlenséget és bizalmatlanságot nem tudták az 1240. évi bánmonostori értekezlet intézkedései sem lecsillapítani.

Tatárjárás. Ilyen viszonyok közepett érkezett 1241. tavaszán a tatárok betörésének rettenetes híre, mely IV. Bélát nem találta ugyan készületlenül, de a belső egyenetlenségek következtében megoszlott nemzet nem tudott elég ellenerőt kifejteni. A tatárok közeledtére IV. Béla a Tomaj nemzetségbeli Dénes nádort, Losoncz urát küldte az ország éjszaki határára, hogy ott a vereczkei szorost eltorlaszoltassa és megvédelmezze. A tatár had Dénes nádor seregét márcz. 12-én lemészárolván, mint a szélvész száguldott a Duna felé s márcz. 17-én már Váczra ért, melyet tűzzel-vassal elpusztított. (Pauler Gyula i. m. II. 155.).

Ez alkalommal a tatárok a mai Nógrád vármegye déli részét is bebarangolták s útjukban mindent elpusztítottak. A muhi pusztán ápr. 11-én vívott csatában a magyar sereg teljesen megsemmisült. Elesett Dénes nádor is, a ki a vereczkei

Salgó vára a mult század elején.

Somoskő vára a mult század elején.

Szanda vára a mult század elején.

A Ferencziek temploma és kolostora Szécsényben.

Sekrestye a szécsényi kolostorban.

szorosnál vívott csatából csak néhányad magával megmenekülve, Budára futott, a hol a király seregéhez csatlakozott.

IV. Béla király csak kevés hívével menekült meg az öldöklésből és a borsodi Bikk-hegységen át Gömörbe, onnan Nógrád, Hont, Bars vármegyék éjszaki erdős részein át Nyitrára, majd ott megpihenvén, az osztrák határ felé vette útját. Ebben az útjában oldala mellett találjuk Szügyi Abicsk fia Miklóst, a Hunt-Pázmán-nemzetség Nógrád vármegyében birtokos ágának sarját (Fejér : IV. 1. 335—338.), Radont (Raduny), a Madáchok ősét (Fejér : IV. 2. 60.) és Daria fia Makót (Macov filius Daria), a ki egyike volt a király legodaadóbb híveinek. A mikor a király őt felmentette, maga helyett ott hagyta a fiát az udvar kíséretében. Erről IV. Béla királynak Tugárról 1247-ben kelt adománylevele is megemlékezik. (Nagy Iván i. m. 45.)

Mialatt IV. Béla a tengerparton tartózkodott, Szügyi Miklós, a ki oda egész családjával követte őt, Rómába ment, hogy ott a sajói véres ütközetben elesett egyházfejedelmek helyébe újak megerősítését eszközölje ki. Miklós méltónak bizonyult e fontos megbízásra. IV. Béla gyakran tüntette ki bizalmával és a tatárok elvonulása után ismét igénybe vette szolgálatait. A Zára birtoklásáért Velenczével folytatott háború után a békeszerződés megkötésére is őt küldte ki követül. Innen visszatérve, a király Oroszországba, majd Bulgáriába küldte követségbe. Itt letartóztatták és több hónapig elzárva tartották, de ügyességével és tapintatával nemcsak a fogságból szabadult ki, hanem a reábízott ügyeket is a király megelégedésére intézte el. Az 1241—1244. években teljesítette ezeket a szolgálatokat, melyekről a király 1244. évi oklevelében elismeréssel emlékezik meg. (Nagy Iván i. m. 44—45., hol az okleveleket is felsorolja.)

Nem csekély érdemeket szerzett a tatárjárást követő években Radon, a Madáchok őse is, a ki Spalatóban csatlakozott a királyhoz, majd az ország helyreállításának nagy munkájában is folytonosan mellette volt. Fiai közül is az egyik mindig a király körül hivataloskodott. IV. Béla 1249 július 23-án Oszlár volt nógrádi várbirtokot adta Radon fiainak Tamásnak, Madáchnak és Tóbiásnak. (Fejér : IV. 2. 50.)

A vármegyei urak közül még mások is megmenekültek, így Máté fia Detre, a Bebek-család őse, Detre zólyomi főispán, a Balassák őse, Móricz fia Móricz, aki 1246-ban Fülek várát nyerte adományul, a Kacsics-nemzetségbeli Simon bán leánya, Egizia, a ki Rómában keresett menedéket. (Pauler Gy. i. m. II. 181.)

Ogataj khán halála az 1242. év tavaszán visszatérésre bírta a tatárokat. Mihelyt a tatár sereg elvonult, IV. Béla király visszajött a tenger partjáról, hogy az ország helyreállításához lásson. Az erdőkbe és más rejtekhelyekre menekültek is lassanként előjöttek.

Hónapok múltak el azonban, míg az országban a rend némileg helyreállott. Az általános fejetlenséget csakhamar felhasználták egyesek, a kik a törvényes rend megbomlásával az öklöjognak igyekeztek érvényt szerezni. Az ország minden részében felbukkantak ilyen rablólovagok, a kik közül Nógrád vármegye népét Folkus, Fülek várának az ura, tartotta örökös rettegésben. Folkus garázdálkodása.

Pauler Gyula szerint e hírhedt rablóvezér a Kacsics nemzetségbeli Simon fia volt. Ezt Nagy Iván is lehetségesnek tartja, de megjegyzi, hogy kétségtelen bizonyítékunk nincs reá. Mi Pauler Gyula nézetéhez csatlakozunk, sőt éppen e származásból tudjuk Folkus végzetes szerepét és IV. Béla királynak vele szemben tanusított magatartását kellőképen megérteni.

Folkus 1229-ben, a mikor atyja birtokait a király elvette és Pósa (Pócs) comesnek adományozta, még gyermek vagy legfeljebb ifjú lehetett. A számkivetés, a sok szenvedés, nélkülözés és küzdelem korán felkeltette az ártatlanul földönfutóvá lett ifjúban a gyűlöletet a király és a társadalmi rend ellen. Nagyon is érthető elkeseredése gonoszságba csapott át, a mely egész életét jellemezte.

Lehet ugyan, hogy rokonai jóvoltából került Fülek birtokába, de valószínű, hogy a tatárpusztítás okozta zavart felhasználva, erőszakkal kerítette hatalmába a várat.

Viselt dolgait IV. Béla 1246 január 10-én kelt adománylevelébõl tudjuk. Első ismert bűntette az volt, hogy egyik rokonát, Illés fia Mihályt meggyilkolta. Ezért párviadalra ítélték, noha — a mint az oklevél mondja — halált érdemelt volna, mert bűnből bűnbe esett. A többi között hamis pénzt is veretett ; ezért, az elfogadott szokás szerint, most már mezitelenül vívandó párviadalra ítélte a király és az ország nagyjainak, nemeseinek ítélőszéke.

A párviadal napja közeledvén, Folkus több nemes társával együtt a király lábához borulva, kegyelemért rimánkodott és arra kérte, hogy akármilyen más büntetést szabjon reá, csak az életét és a vagyonát hagyja meg. IV. Béla, a ki pedig azelőtt kíméletlen szigorral járt el a bűnösökkel szemben, a tatárjárás szörnyű eseményeinek a hatása alatt megkegyelmezett Folkusnak. Csupán fogságra vetette, de innen is, rokonai közbejárására, csakhamar szabadon bocsátotta.

Folkus azonban még ekkor sem javult meg. Alig, hogy újra szabadnak érezte magát, romboló természete fokozott erővel tört ki belőle. Füleki várából neki rontott Hatvannak, a melyet az esztergomi érsek a tatárjárás után ismét benépesített. A lakosságot lemészárolta, a falut templomával és néhány ott lakó nemesnek a házával együtt elpusztította

A király, a ki épen Fülek felé vette az útját, értesülvén Folkus garázdálkodásáról, maga elé hívatta és szép szóval akarta rábírni, hogy az érsek kárát térítse meg. Folkus azonban nem tett eleget a királyi meghívásnak, sőt akkor is, a mikor az érsek már többször törvénybe idéztette, megmaradt makacsságában.

Ezzel azután betelt a mérték. A király parancsára megostromolták és be is vették Fülek várát. Folkust foglyul ejtették, Székesfehérvárra vitték, a hol a király és fia : István ifjabb király jelenlétében összeült törvényszék fej- és jószágvesztésre ítélte.

Folkust azonban még most sem hagyta el a vakmerősége. Egy vele együtt elzárt gonosztevőt béklyóiból kiszabadított, segítségével az őreit meggyilkolta és megszökött, úgy hogy üldözői nyomát vesztették és soha többé rá sem akadtak. Bujdosása közben maga vetette végét bűnökkel terhes életének. (Pauler Gyula i. m. 203. ; Nagy Iván : 47—49. ; Fejér : IV. 1. 401—409.)

Az ország újjászervezése.

A tatárpusztítás után IV. Béla bejárta az országot hogy személyes tapasztalatai alapján tehesse meg a szükséges intézkedéseket. Körútjában 1242 nov. 16-án és 21-én Verőczén, 1244 ápr. 22-én pedig Gyarmaton tartózkodott, a miről az ott kiadott adománylevelei is tanúskodnak. (Fejér : XI. 399. — IV. I. 264. Hazai Okmt. IV. 28—30.)

A birtokviszonyok rendezése is országszerte megkezdődött. Maga IV. Béla király már nem követelte oly mereven a várbirtokok visszaadását, sőt gyakran adományozott várbirtokokat.

A várjobbágyok érdekeit ekkor sem tévesztette szem elől. 1255 augusztus közepén az országos tanács javaslatára három vármegyének Nógrádnak, Gömörnek és Hontnak, Váczra gyűlést hirdetett, hogy az ország rendjét helyreállítsa, kinek-kinek a magáét visszaadja s az elfoglalt birtokokért és az okozott sérelmekért elégtételt szolgáltasson. (Pauler Gyula I. m. 227.)

István ifjabb király.

A belső rend helyreálltával IV. Bélának a fiával, István ifjabb királylyal gyűlt meg a baja. István, a mikor a bécsi békében (1261 márczius 31.) Styriát elvesztette, megmaradt továbbra is erdélyi herczegnek, felvette a kunok ura czímet is, e mellett közösen kormányzott atyjával. Ez a helyzet sokáig nem tarthatott, az ellentétek az atya és a fiú között csakhamar kiélesedtek s mind a kettő fegyverkezéshez látott.

Az 1262. év őszén IV. Béla megegyezett a fiával. A király megtartotta a Dunántúlt s a dunáninneni vármegyéket Pozsonytól Nógrádig, Istvánnak pedig a Duna balparti része jutott, valamint a felvidéki vármegyék Nógrádtól Sárosig ; ez a terület volt valamikor az ország java, de a tatárpusztítás óta elhanyatlott.

Nógrád vármegye tehát ismét az ifjabb királyt uralta, úgy mint a nemzeti királyság első századában I. Endre és I. Géza alatt.

De ez az állapot sem válhatott tartóssá. IV. Béla csak az alkalomra várt, hogy fiának a hatalmát megtörje. 1264-ben hadai ellepték az ifjabb király birtokait a felső vidéken. A nemesség csakhamar átpártolt IV. Bélához, csak kevesen, mint a Rátót nemzetségbeli Domokos fia Porcz István, a Pásztohi család őse, maradt hű Istvánhoz. Ez a férfiú nagy szolgálatokat tett az ifjabb királynak. Az ifjabb király nejének főlovászmestereként egyúttal az anyakirálynénak, IV. Béla nejének tárnokmestere is volt. Mindamellett, a mikor az atya és a fia között kitört az ellenségeskedés, az utóbbihoz pártolt s a megpróbáltatások napjaiban híven kitartott mellette. Pedig ekkor Porcz István is nehéz viszonyok közé került. Anyagilag is károsodott, nemcsak a birtokaiban, a melyeket az Aba nemzetségbeliek tönkretettek, hanem azzal is, hogy tárnokmesteri illetményeity — évi 500 márkát — az anyakirálynétól többé nem kapta. Nehézzé tette

a helyzetét az a gyűlölet és üldözés is, a melyben az Aba nemzetségtől volt része azért, mert egyik ütközetben a nemzetség egy tagját, Vata fiát Lászlót elfogta és István ifjabb királynak kiszolgáltatta.

István nem is volt iránta hálátlan. 1265-ben neki adományozta Ágas várat a hozzátartozó Kutassó, Bárkány és Tar helységekkel. (Nagy Iván i. m. 47.)

Ugyancsak István táborában küzdött Csete fia Aladár is, Nógrád vármegye későbbi főispánja. (Fejér: V. 2. 389.)

A Béla király és fia között támadt küzdelemben az 1265. évben jelentős fordulat következett be. István néhány vitéz hívének támogatásával 1265 elején előjött Erdélyből, a hova atyja hadai elől húzódott és Pest felé vette az útját. Útközben mindegyre többen csatlakoztak zászlójához, így a Kacsics nemzetségbeli Illés fia Péter is. Az isaszegi csata, a melyben fényes győzelmet aratott Béla király hívei fölött, biztosította uralmát. Országrészét megtartotta, majd Fülöp érsek közbejárására atyjával is kibékült. Szerencséjével és erejével ekkor nem élt vissza, új területet nem kívánt, megelégedett azzal, hogy az eddiginek teljesen az ura maradt. (Pauler Gyula i. m. II. 263.)

IV. Béla halála után (1270 május 2.) a korona Istvánra szállott. V. István.

Az új király nem feledkezett meg azokról, a kik mellette híven kitartottak. Még 1270-ben megerősítette Rátót nemzetségbeli Porcz Istvánt Ágas várának és tartozékainak birtokában s a főbb méltóságokat is mind a híveivel töltötte be, a vármegye főispánjává pedig Sztregovai Tamás fia Tamást, a Poltári Soós család ősét tette, a ki e méltóságában a nógrádi várszolgákat nemesekké emelő kiváltságlevélben szerepel. (Fejér: VII. 7. 142.; Wenzel: IX. 306.)

V. István rövid ideig tartó uralkodása után a trón kiskorú fiára, IV. Lászlóra Kun László szállott, a ki helyett az özvegy királyné, a kun származású Erzsébet és egyik bizalmasa, a Guth-Keled nembeli Joakhim, Tótország bánja vitte a kormányt.

Az új kormány nógrádi főispánná Fülöp váczi püspököt nevezte ki, a ki egyuttal a királyné kanczellárja volt.

Erzsébet anyakirályné kormánya jól tudta, hogy II. Ottokár cseh királylyal előbb-utóbb háborúra kerül a dolog, ezért országszerte, így Nógrádban is arra igyekezett, hogy híveit hűségükben megszilárdítsa. Ottokár 1273-ban elfoglalta Győrt, melynek visszavételére ez év nyarán László király személyesen vezetett hadat a Dunántúlra. Ebben a hadjáratban részt vett Decsk fia András, nógrádi várjobbágy is, az 1266-ban megnemesített Bertalan és fiainak Deesnek, Köncsöndnek és Jóbnak, a Berényi család őseinek atyjafia, a kit az ostrom folyamán nehéz sebekkel terhelten vittek el a küzdelem színhelyéről. Hősies magatartásáért IV. László 1274-ben őt is megnemesítette. (Hazai Okmt. VI. 199.)

Az Ottokár elleni küzdelmet csakhamar belső háborúk váltották fel. Erzsébet királyné megelégelte a Guth-Keled nemzetségbeli Joakhim uralmát, a kit ellenségei még 1273-ban megfosztottak méltóságaitól. A fenyegető külső háború azonban békére kényszerítette az ellenfeleket és Joakhim visszanyerte előbbi méltóságait. A háború után, 1274-ben azonban ismét változás történt a kormányban. Joakhim ellenségei kierőszakolták, hogy tőle a tárnokmesterséget elvegyék, de hívei sok galibát okoztak a kormánynak. A Héder nemzetségbeli németújvári Henrik bán, a ki még IV. Béla király egyik bizalmasa volt és utóbb Joakhimhoz csatlakozott, a Dunántúl tűzte ki a lázadás zászlóját. Nógrádban pedig a Balassák egyik őse, Furró Péter, a ki 1267-ben Hont vármegye főispánja volt, Kékkő várában gyűjtötte maga köré Joakhim híveit és kísérlette meg a harczot felvenni IV. László kormányával. Ekként hűtlenségbe esvén, IV. László összes javaitól megfosztotta és birtokait unokatestvérének Demeter főispánnak adományozta. De Demeter nem sok hasznát vette a királyi adománynak, mert Péter a haláláig megtartotta birtokait, közöttük Kékkő várát, majd Péter halálával özvegye Vigmándi Erzsébet és egyik veje, a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Lambert ült be Kékkő várába, s nemcsak ezt, hanem a gyarmati erőd tornyát, sőt Péter testvérének. Bettérnek (1278—82.) birtokait is elfoglalták. Az országszerte uralkodó fejetlenség következtében Demeter főispán egyhamar nem is juthatott Kékkő várának birtokába. (Nagy Iván: 37. l.)

Közben a kormányok folytonosan változtak. Joakhim 1275-ben visszanyerte ugyan a pilisi ispánságot, de csak rövid időre, mert az év végével legádázabb ellenfelei kerültek a hatalomra.

1277-ben IV. László elérvén nagykorúságát, kezébe vette az ország kormányát.

Ezzel az ország főméltóságaiban a személyi változások egész sora következett be. A többi között a vármegyében birtokos Csák Ugron, a mai Alsó- és Felsőpetény ura, tárnokmesterré, Csete fia Aladár, még V. István királynak egyik rendíthetetlen híve pedig Nógrád vármegye főispánjává lett. Aladár főispán különösen kedvelt embere volt V. István családjának, ő volt az, a ki 1262-ben László születésének a hírét megvitte a királynak. IV. László király is kitűntette bizalmával. 1277-ben, a mikor öcscse, Endre szlavóniai herczeg számára Rudolf róma' király leányát, Klementinát óhajtotta feleségül, a házassági szerződés megkötésére Aladár főispánt is Bécsbe küldte (Fejér : V. 2. 389.)

A személyi változások azonban országszerte elégületlenséget keltettek. A hatalomból kibukottak nem nyugodtak bele a változott helyzetbe. A Tiszán túl és Erdélyben lázadás ütött ki, a melyet csak az 1278. év első felében tudtak a király hívei elnyomni.

A belső nyugalom helyreálltával IV. László király II. Ottokár ellen fordította egész haderejét. Július vége felé Fehérvárra rendelte a nemességet s az ország éjszaki és nyugati részeiből a várjobbágyokat. Július végén már Fehérvárott volt Tamás váczi püspök a fegyvereseivel, a kik leginkább Nógrádból kerültek ki, és ott voltak a nógrádi várjobbágyok is. (Pauler : II. 339.)

Mialatt IV. László király Ottokár ellen hadakozott, azalatt itthon a hatalmasok egyre-másra dúlták s fosztogatták az esztergomi érsek jószágait.

Közülük különösen a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Kázmérfiak és tisztjeik tették a nevüket rettegetté, a kik az 1278. év folyamán Nyitrából és Hontból Nógrádba is átcsaptak. Itt méltó társuk akadt Furró Péter vejében, a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Lambertben, a ki Kékkő várából folytatta rablókalandjait.

IV. László a fényes dürnkruti győzelem után, a melylyel Habsburgi Rudolf megalapította az uralmát, hazatérvén, egészen a kunok hatása alá került és velük dőzsölve töltötte a napjait. Fülöp fermói püspök, a kit a szentszék 1279-ben küldött be az országba, egy időre kiszabadította a királyt káros környezetéből. A király a pápai követ unszolására országgyűlést hívott egybe, a mely azután a kunok megrendszabályozására számos intézkedést tett. De a tétényi országgyűlés végzéseinek végrehajtásából semmi sem lett, csak 1280-ban sikerült a pápai követnek a királyt rábírnia, hogy a kunokkal szemben erélyesen lépjen fel.

A kunok a nem várt fordulatra lázadással feleltek. A lázadás azonban nem találta az urakat készületlenül, az ország minden részéből csapatostul jöttek a király táborába, hogy a kunokkal megmérkőzzenek.

Eljöttek a többi között a vármegyében birtokos Rosd nemzetség sarjai is, a kik 1280 augusztus hó elején a mai Hódmezővásárhelynél vívott ütközetben halálukat lelték. (Pauler Gy. i. m. II. 371.)

Alig, hogy IV. László a kunokat leverte, az Aba nemzetséggel került harczba. Addig ugyanis, a míg a pápai követ az országban tartózkodott, László király az Aba nemzetségbeli Finta nádor hatása alatt volt, de alig hogy a pápai követ az országból távozott, a király elbocsátotta Fintát a szolgálatából.

Aba Finta nádor nem volt az az ember, a ki mellőzését nyugodtan tűrte. Az Abák csakhamar lázongani kezdtek. Mozgalmuk Nógrád vármegyében is hullámokat vert. Az övék volt Várgede, mely akkoriban Nógrádhoz tartozott. E vár révén a Medves hegység környékén lakó nemességnél nyomós volt a szavuk. 1281-ben a király az új nádorral, Henrik fia Ivánnal együtt, leginkább dunántúliakból álló sereggel az Abák ellen indult és a többi között Várgedét is elfoglalta. (Pauler Gyula : II. 377.)

Rövid idő mulva azonban Henrik fia Iván is elveszítette a király kegyét, a ki most Csák Mátyust nevezte ki nádorrá, mire a dunántúli országrészekben a Henrikfiak fellázadtak. László ekkor Sopron és Vasmegyébe vonult, a honnan csak 1284 tavaszán tért vissza.

A belső háborúkat egy időre a tatárok betörése szakította félbe. 1285 február havában a tatárok betörvén az országba, Borsodon és Hevesen át gyors lovaikon Pest felé száguldoztak, útközben Nógrád vármegye déli részeit is elpusztították, néhány heti kalandozás után azonban visszavonultak Erdély felé.

A tatárok kiverése után smét polgárháború pusztított az országban. 1287 márczius havában a Németújvári Henrikfiak, a Barsa-nemzetségbeli Tamásfiak és más hűtlenek fellázadván, IV. László hadait a Zsitva mellékén szétverték. László e kudarcz után Korponára, majd onnan a Vág völgyébe és Liptóba húzó-

dott, május havában pedig Liptóból Nógrád vármegyén át Pest vidékére jött, mialatt hívei folytonos harczban voltak a felkelőkkel.

Az 1288. év elején ismét a tatárok betörése fenyegette a vármegye lakosságát. Ezuttal Lengyelország felől készültek berontani. Ennek a hírére az 1288. év elején IV. László Nógrádon át Szepesbe vonult hadaival. Egészen Késmárkig nyomult előre, de már nem akadt dolga a tatárokkal, mert a Baksa-nemzetségbeli Simon fia kiverte őket az országból.

IV. László dicstelen halálának a hírére az Árpád-ház utólsó fisarja, III. Endre, Ladomér érsek meghívására, elhagyta Bécset és Pozsony felé vette az útját. Az ország főurai közül azok, a kik a fejetlenség megszüntetésére törekedtek, mint a Tomaj-nemzetségbeli Dénes nádor fia Dénes, a Losonczi Bánffy-család őse, Demeter főispán, a Balassák egyik őse, útközben hozzácsatlakoztak és Budára kísérték. A koronázás után a király híveinek egyik fő törekvése az volt, hogy az Árpádok utólsó fisarjának hitvestársat szerezzenek. A mikor a leánynézőbe küldött Tivadar fehérvári prépost a kujaviai herczeg leányát, Fermenát Lengyelországból hazahozta, III. Endre király 1290 szeptember közepén Nógrádon át Zólyomba, majd onnan Szepesbe ment, hogy a menyasszonyát üdvözölje. III. Endre.

III. Endre uralma az 1291. év elején az országban már megszilárdult, ekkor azonban a külföldi trónkövetelőkkel kellett megküzdenie.

Közéjük tartozott Albert osztrák herczeg is, a ki felhasználva a IV. László uralkodása alatti belső zavarokat, az ország határszéli várait elfoglalta. III. Endre, a ki szerette volna a háborút elkerülni, követeket küldött Albert herczeghez, felszólítván őt a várak visszaadására. Miután Albert e kérést megtagadta, az 1291. év július elején III. Endre megindította ellene a hadjáratot. Seregében, a mely Székesfehérvárott gyülekezett, ott volt a Tomaj-nemzetségbeli Dénes nádor fia Dénes, továbbá Recsk fia Pál, András fia Ivánka és Bodó, a vármegyében jelenleg is birtokos Prónay, gróf Forgách és Szent-Ivány családok ősei. (Pauler i. m. II. 422.)

A hadjárat a hainburgi békekötéssel végződött, a mely azonban nem hozott az országnak nyugalmat. III. Endre királynak a trónkövetelő Anjoukon kívül elsősorban a Németújvári Henrikfiakkal kellett megküzdenie, a kiket mélyen sértett a hainburgi békekötésnek az a pontja, a mely a Németújváriak várainak lerombolását rendelte el.

Az 1291. év végén a kormányban is nagyobb változás történt. Ekkor már jelentékeny szerepet kezdett játszani a királyi tanácsban Miklós fia Demeter, zólyomi főispán, a Balassák őse, kiváló vitéz, hatalmas, ámbár erőszakos férfiú, a ki semmivel sem volt jobb a kortársainál, de mindenkor számottevő ember maradt és hatalmát, szavának a súlyát haláláig megtartotta.

A IV. László király halálát közvetetlenül követő belső zavaroknak közepette sokkal jobban elfoglalták a közügyek, semhogy Kékkő várát, a melyet hűtlen testvérének özvegye és ennek a veje, a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Lambert bitorolt, visszaszerezhette volna. Miután az özvegy ellen még IV. László király életében megindított per sehogy sem tudott véget érni, testvére, Bettér főispán unszolására, a ki a legérzékenyebben károsodott meg azzal, hogy a birtokait Lambert elfoglalta, Demeter összeszedte fegyvereseit. Először, sok emberének a feláldozásával, a gyarmati erőd tornyát, azután Kékkő várát vette be.

Kékkő elfoglalása után Bettér Gyarmatot erődjével, melyet különben még atyja kapott IV. Béla királytól, valamint a hozzátartozó Haraszti, Mankófalva, Eliásfalva (jelenleg Illési puszta), Lazán (most dűlő) és Szurdok (most Illési pusztához tartozó határrész) birtokokkal és Kékkő várának egyharmad részével együtt, Dráhi Tamás főispán jelenlétében az esztergomi káptalan előtt, 1296 június 30-án hálából átengedte Demeternek.

Az erőszak előtt Forró Péter özvegye és vejei is kénytelenek voltak meghajolni. Még azon a napon megegyeztek a Detre utódokkal az esztergomi káptalan előtt. Az egyezség szerint Kékkő várát a hozzátartozó szőlőkkel, valamint Zsély, Dorosán és a két Olvár nevű birtokkal együtt Detre fia Mikó (Miklós) fiainak, Bettérnek és Demeter mesternek, továbbá a fent említett Mikó testvére II. Detre fiának II. Mikónak adták át, viszont I. Detre utódai Forró Péter özvegyének és leányainak jegybér, hozomány és leánynegyed fejében átengedték Hidvég, Olvár és Aba örökös birtokokat a hidvégi szigeti favárral együtt. (Nagy I. i. m. 38.)

A hatalmaskodások mindamellett nem szűntek meg a vármegye területén. Az általános fejetlenség közepett Csák Mátyus, III. Endre király fölovászmestere,

mindegyre nagyobb hatalomra tett szert. Óriási vagyont harácsolt össze, maga köré gyűjtötte a garázdálkodókat, a kikkel folytonosan zavarta a szomszédait.

E hatalmas főúrnak Nógrádban is sok híve volt, így a Záh- és részben a Kacsics-nemzetség tagjai, a kik hűséges társai lettek a pusztításban, mellettük a Hunt-Pázmán nemzetség sarjai tették a nevüket félelmessé az Ipoly völgyében. Minthogy Demeter mesterrel már nem mertek kikezdeni, az esztergomi érsek birtokaira vetették magukat s azokat pusztították. A belső zavarok idejében III. Endre király folytonosan úton volt, hogy személyes megjelenésével híveibe kitartást és bátorságot öntsön és a féktelenkedőket királyi tekintélyével mérsékelni igyekezzék. Ilyen körútjában 1294 május 8-án, a Fülek melletti Püspökiben (ma Fülekpüspöki) állapodott meg, a hol egyik levelét keltezte. (Ráth Károly : A magyar királyok utazásai stb.) A mikor a belzavarok kissé lecsillapultak, III. Endre az 1298. év elején nagy kísérettel Bécsbe ment Albert herczeghez. E találkozáson, a melyen a német választófejedelmek is részt vettek, az egybegyűltek megállapodtak, hogy Albert herczeget a német királyság megszerzésében fegyverrel is támogatják.

Endre király e megállapodás értelmében Demeter mester, akkor már pozsonyi főispán vezérlete alatt 200—300 lovast küldött Albert herczeg segítségére.

E csapatban találjuk Madách fia Pált is, a Madách-család ősét, a ki Demeter főispán tisztjeként már régebben is nagy szolgálatokat tett III. Endre királynak, a ki neki érdemei jutalmául a Luborcsa és Zolna között fekvő Cseren nevű néptelen erdős birtokot adományozta. (Pauler Gyula : II. 452. ; Fejér : VI. 2. 260.)

Az Albert herczeg segítségére küldött csapat derekasan megállotta a helyét, itthon azonban azok a remények, a melyeket a király a féktelen főurak garázdálkodásainak megszűntetése iránt táplált, nem mentek teljesedésbe. A zavaros állapotokon már nem tudtak segíteni az 1298. évi országgyűlés erélyes intézkedései sem, mert III. Endrének és kormányának nem volt elég ereje és tekintélye, hogy érvényt is szerezzen nekik. Endre nem is igen bízott a magyar urakban, inkább néhány olasz származású meghitt emberére támaszkodott. A közé a kevés ember közé, a ki a király bizalmával teljes mértékben dicsekedhetett, tartozott Demeter mester, a kit Albert német király is nagyon kedvelt.

Demeter mester 1298-ban Ernye bán fia István országbíróval, a Rátót nemzetségbeli Domonkossal, Nógrád vármegye főispánjával, Amadé nádorral és Szécsi Pál mesterrel valóságos szövetséget kötött Endre uralkodásának biztosítására. Demeter mester magatartása nagy hatással volt Nógrád vármegyére, melynek nemessége, néhány embert kivéve, III. Endrét ismerte el törvényes urának.

Itt még nem találtak talajra a trónkövetelő Anjouk törekvései, a kiknek érdekeit Gergely, választott esztergomi érsek támogatta a leghatásosabban.

Az 1299. év július havában tartott országgyűlés után a király Demeter főispánt Csák Máté megfékezésére küldte. Demeter kapva-kapott az alkalmon, hogy a Felvidék rettegett kényurával szemben felvegye a keztyűt. A királyhoz való ragaszkodásán kívül személyes bosszú is sarkalta Csák Máté ellen, a kinek az öcscse a testvérét, Bettért utazás közben éjjel megrohanta és elfogta. Demeter ez alkalommal sikerrel küzdött a trencséni kényúr ellen, a kinek egyik várát az 1300. év elején ostrommal bevette. Talán ez volt az utólsó jelentősebb szolgálata, a melyet urának tett, mert III. Endre 1301 jan. 14-én váratlanul meghalt.

A trónkövetelők.

Alig hogy az Árpád-ház utólsó fisarját Budán a Ferenczrendiek templomának sírboltjába eltemették, teljes erővel megindult a küzdelem a magyar koronáért. Róbert Károlyt III. Endre halálának a híre már Zágrábban találta, mire híveivel Esztergomba ment, a hol Bicskei Gergely megkoronázta.

Róbert Károly előnyomulásának a hírére megmozdult az ellenpárt is, a melynek az élén Csák Máté, Gimesi János kalocsai érsek, továbbá az Aba és az Ákos nemzetség sarjai, valamint a Németújváriak voltak és a mely Venczel cseh király hasonló nevű fiát hívta meg a magyar trónra.

A vármegyében birtokos főurak és a nemesség, így az Ákos nemzetségbeli Ernye bán fia István nádor, a ki Felszelén volt birtokos (Anjouk. Okmt. I. 89.), az Aba nemzetségből Csobánka, Kompolti Péter, a nádorviselt Amadé fiai, a Kacsics nemzetségből Simon és Péternek fiai Péter, Lesták, Jákó, Mihály és Mikus, Baglyaskő, Hollókő, Somoskő és Sztrahora várak urai, a Rátót nemzetségbeliek közül István, a ki az Ágas várához tartozó Kutasó és Bárkány birtokában volt, továbbá fia Kakas és Gál, a Záh nemzetségből néhai Jób pécsi püspök

unokaöcscse Feliczián, továbbá Berend, a Hunt-Pázmán nemzetségbel Dráhi Tamás fiai Albert, Pető és Miklós, a kik Pöstyént birtokolták, úgyszintén a Gedei, Felpoghi, Terényi Varbói és Varsányi nemes urak Venczel pártjához csatlakoztak. E párthoz tartozott Gyarmat ura, Demeter is, a ki részt vett abban a küldöttségben, a mely Gödingig ment Venczel elé.

A vármegyei urak közül a Záh nemzetségbeli Felicziánt régi barátság fűzte Csák Mátéhoz. A kisebb birtokú nemesség állásfoglalására nagy hatása volt annak a körülménynek hogy a vármegyében levő várak, így Baglyaskő, Hollókő, Somoskő és Sztrahora, Csák Máté híveinek birtokában voltak. A vármegyei nemességből csupán Farkas, Nógrád vármegye főispánjának fia, Szécsényi Tamás, akkoriban még pályájának kezdetén levő különben teljesen jelentéktelen szavú ifjú ember, ellentétben a nemzetség többi sarjával, már 1301-ben nyíltan Róbert Károly király pártjához csatlakozott. Kívüle még a Csák nemzetségbeli János, Seseg várának ura volt, de inkább csak színleg, Róbert Károly híve. Ilyen körülmények között Szécsényi Tamásnak tarthatatlan volt a helyzete Nógrádban, kénytelen volt Róbert Károly királyhoz menekülni.

Venczel nem sokáig uralkodott, mert atyja, a ki féltette, 1304 július havában visszavitte Csehországba

Mialatt Venczel még Budán tartózkodott, Róbert Károly hadai az ország nyugati szélére sereglettek, hogy onnan Morvaországba törjenek. A mikor Róbert Károly király Pozsonyba érkezett, oldalán volt a vármegyei birtokosok közül Kompolti Péter, a Rátót nemzetségbeli Loránt volt nádor, továbbá az ugyanebből a nemzetségből származó Kakas mester, a Csák nemzetségbeli Ugron volt fölovászmester, úgyszintén a Rátót nemzetségbeli Domokos, 1303-tól Nógrád vármegye főispánja, a ki testvéreivel, Lászlóval és Leusztákkal együtt csatlakozott Róbert Károlyhoz. (Millen. Tört. III. 20.)

Róbert Károly a Pozsonyban kötött szerződés értelmében az év őszén Albert római király és Rudolf herczeg szövetségeseként megkezdte a háborút Venczel ellen, de a hadjárat kudarczczal végződött, a mi Róbert Károly pártját nagyon lehangolta s hívei közül sokan elkedvetlenedve visszavonultak.

Venczel cseh király halála után fia, III. Venczel 1305 augusztus 18-án békét kötött Albert római királylyal, a békekötés értelmében le is mondott a magyar koronáról, melyet Ottó bajor herczegnek adott át. Ottónak, bár Rudolf elzáratta az útakat, a melyek Morvából Ausztriába vezetnek, sikerült álöltözetben Magyarországba jutnia. Uralma azonban nem sokáig tartott. Mialatt a Keán nemzetségbeli László vajda meghívására Erdélybe ment, azalatt Róbert Károly a Szepességbe vonult, a hol a Venczel katonáitól megszállott Szepes várát vette ostrom alá ; ekkor a Rátót nemzetségbeli Kakas mester is megsebesült.

Az 1307. évi október hó 10-én, Pesten, a Szent Ferencz rendiek templomában tartott országgyűlésen egybegyűlt urak hűséget fogadtak Róbert Károly királynak. Ekkorra már a vármegye nemességéből is többen, közöttük Szügyi András mester, csatlakoztak hozzá. (Kubinyi Ferencz : Monum. II. 57.)

Hátra volt azonban, hogy az ország leghatalmasabb urai — így Csák Máté is — elismerjék királyuknak. A pápa 1307 augusztus havában Gentilis bíbornokot küldte követül Magyarországba, hogy Róbert Károly uralmát megszilárdítsa. Gentilis bíbornok elsősorban Csák Máté megnyerésére törekedett. A kékesi találkozás alkalmával (1308 november 10.) a pápai követ és Felső-Magyarország kényura között csakugyan bizonyos megállapodás keletkezett. Csák Máté hajlandónak nyilatkozott Róbert Károly királyt urának elismerni. Ezen az összejövetelen Záh Feliczián is jelen volt, a ki szintén a megegyezés híve volt és rábeszélni igyekezett barátját a pápai követ ajánlatának elfogadására. (Nagy Iván i. m. 55.) Ez egyidőre biztosította a vármegye békéjét. Az 1308 november 17-én tartott országgyűlésen ott volt Kompolt fia Péter, a Rátót nemzetségbeli Domokos mester, nógrádi főispán, Kakas mester és László bán, sőt Csák Máté is képviseltette magát.

Csák Máté azonban nem váltotta be a kékesi egyezség alkalmával tett ígéretét. Már az 1310 augusztus 20-án tartott koronázáson sem jelent meg, hanem elkezdte a királyi birtokokat és a király híveinek javait fosztogatni. Károly király 1311-ben megfosztotta a tárnokmesteri méltóságtól és a helyébe Németújvári Miklóst nevezte ki. Ez még jobban felbőszítette Csák Mátét, a ki ekkor dühét a királyi szolgák birtokain töltötte ki, a melyeket Vácztól kezdve

Róbert Kár megkoronázása.

egészen a Tiszáig végigpusztított. Gentilis bíbornok azonban mindezek ellenére még most sem ejtette el Csák Mátét, hanem egyre kereste a módot, a melylyel Róbert Károly részére megnyerhesse. Miután azonban Csák Máté féktelen rabló-kalandjaival a további alkudozások fonalát maga vágta ketté, békés kiegyenlítésről többé szó sem lehetett. Gentilis bíbornok 1311 julius 6-án egyházi átok alá vetette. A kiközösítés még nagyobb haragra gerjesztette Csák Mátét, a ki most az egyházi javakon öntötte ki a bosszúját, végigpusztítván az esztergomi érsek és a nyitrai püspökség jószágait.

A koczka ezzel el volt vetve. Károly királynak és híveinek most már szinte létkérdés volt, hogy Csák Máté híveivel leszámoljanak. Megindult tehát a küzdelem életre-halálra a féktelen oligarcha és a király hívei között.

Csák Máté pártütése.

Károly király első sorban az Amadé fiak (Aba Amadé nádor fiainak) megtörését tűzte ki czéljául. De Csák Máté is erősen készült a mérkőzésre, mert jól tudta, hogy az Amadé fiak után reá kerül a sor. Hogy ezt elkerülje, egész haderejével veszedelemben forgó híveinek segítségére sietett. Hogy pedig uralmát Nógrádban biztosítsa, a Kacsics nemzetségbeli Péter fiaitól, Mihálytól, Pétertől, Leusztáktól és Mikustól, a kik még 1310-ben hozzá csatlakoztak, Baglyaskőt, Somoskőt, Sztrahorát és Hollókőt átvevén, e várakat a saját népével szállotta meg. Csák Máté parancsára Ibur fia István Buják várát vette ostrom alá, várat azonban nem sikerült bevennie, mert Pál mester, a Dénes fia, Szeged és Óbuda várnagya, a vár felmentésére sietvén, az ostromló sereget szétverte s Ibur fia Istvánt elfogta, a ki azonban a fogságból megszökött. A megfélemlített királypártiak mozdulni sem mertek, Csák hívei pedig folyton gyarapodtak.

Csák Máté számítása azonban még tovább is terjedt. Összeesküdött unokaöcsesével, a már említett Csák Jánossal, a kit a király az országbírói méltóságra emelt és a ki ezt a bizalmat azzal hálálta meg, hogy a királyt tőrbeejteni, elfogni és Máténak kiszolgáltatni vállalkozott. Ez a szándéka azonban valahogyan kitudódott és így a király oldalán többé nem maradhatván, Mátéhoz menekült. (Millenn. Tört. III., 53.)

Csák Mátétól vérszemet kapva, a hívei versenyt pusztították a királypártiak és főleg az egyháziak birtokait. Tamás mester, esztergomi érseknek 1312-ben a veszprémi káptalan előtt tett tiltakozásából tudjuk, hogy Móricz fiai, Mihály és András, továbbá Renold testvére Péter, az érsek birtokai közül Szalkát (Ipolyszalka), Vadkertet, Berinkét (Borsosberény) megrohanván, a templomokat feldulták és Vadkerten, zsákmányolás közben hét embert meggyilkoltak. Terjéni Illés fia Péter fiai Mihály, Péter, Leuszták, Mikus és Jákó Hollókő várából előtörve, a helységeket megrohanták, a nőket megbecstelenítették, a templomokat feldúlták és megszentségtelenítették. Mindezeket a gazságaikat részletesen elősorolja Károly király 1324 május 8-án kelt adománylevele, a melyben birtokaikat, Rimóczot és Lapújtőt, Tamás mesternek adományozta. (Fejér : VIII. 1, 643. — Anjouk. Okmt. II. 134.)

A döntő küzdelem az ország éjszakkeleti részében, a Szepességben kezdődött. Az 1312. év tavaszán Csák Máté ezerhétszáz lovas élén Sárosba küldte Demeter mestert, a ki a király seregét Szepesig szorította vissza. (Nagy Iván i. m. 55.) Szinte csodálkozhatunk, hogy Demeter mester, III. Endre trónjának egyik legerősebb támasza, a ki az elhatalmasodó főurak ellen oly erélylyel lépett fel, sőt magát Csák Mátét is megtámadta, most e féktelen kényúr szolgálatába szegődött ; talán nem tudott megszabadulni attól a káros környezettől, a melybe Venczel trónralépte óta jutott.

Csák Máté serege kiszorította a Szepességből a király hadát, a mely Kassa felé húzódott, hogy az Amadé fiak várai ellen fordítsa az erejét.

A pártütők megtörése.

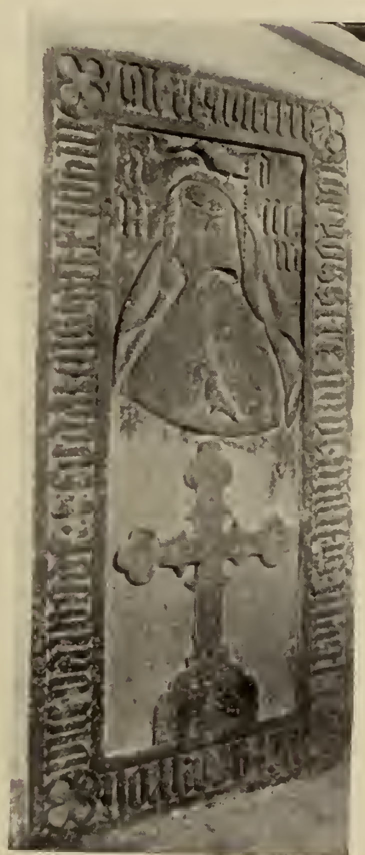
1312 junius 15-én, Rozgony határában csaptak össze a küzdő felek. — A rozgonyi csata megtörte az Amadé fiak hatalmát, a kiknek atyai barátja, a Kacsics nemzetségbeli Dénes is, a halálát lelte a küzdelemben. E véres ütközetben Nógrád vármegyéből számosan vettek részt. Ott volt Balassa Demeter, a ki Nagy vagy másként Szép Abával együtt az Amadé fiak seregének a vezére volt, továbbá a Kacsics nemzetségbeli Péter fia Mikus, Varsányi István fiaival, Varsányi Mihály fiai András és Péter, a Kacsics nemzetségbeli Péter fiai : Leuszták és Jákó, a kik mindannyian a hűtlenek soraiban harczoltak. A királyi seregben előkelő szerep jutott Széchényi Farkas fia Tamásnak, a Széchényi család ősének, ott küzdöttek továbbá Homokterennei Jákó fiai Péter és György, a kik már Sóvár ostrománál is kitüntették magukat. (Fejér : VIII. 1., 487.)

A mátraverebélyi templom.

Gótikus fülke a mátraverebélyi templomban.

Veréb Antal síköve a mátra-verebélyi templomban.

Freskómaradvány az etrefalvi templomban.

Felirat a gácsfalusi templomban 1350-ből.

Freskómaradvány a nagylibercsei templomban.

A rozgonyi csata után a király hívei közül Debreczeni Dózsa, Drugeth Fülöp, Fónyi Balázs füleki várnagy és Szécsényi Tamás, diadalittas hadaik élén Hollókőt Péter fia Mikustól ostrommal elfoglalták. Csakhamar a király híveinek birtokába került Ecseg, Sztrahora és Baglyaskő vára is. Hollókő várát a király Szécsényi Tamásra bízta, a ki ettől kezdve mindegyre feljebb emelkedett s a vármegye leggazdagabb birtokosainak egyike lett.

A király híveit megjutalmazta.

De Szécsényi Tamás sem volt ment a kor hibáitól. A rozgonyi csata után csak Nógrádban tizenkét éven át kutatta, hogy a Csák Máté volt hívei közül kikre süthetné rá a hűtlenség bélyegét, hogy ezen a czímen a javaikat magának szerezhesse meg. Hogy milyen kegyetlen bosszút állott a Csák Máté hívein, azt a legjobban igazolja Poghi Endre, a ki még 30 év mulva is tiltakozott, hogy az akkor már néhai Szécsényi Tamás erdélyi vajda a rozgonyi ütközet után a család birtokait, ú. m. a két Pogh, Piliny, Iliny, Kaplan és Nyerges-Lehota helységeket lefoglalta, a királytól magának adományul kérte, és, hogy háborítatlanul birtokában tarthassa, az ő nagyatyját, néhai Poghi Endrét bebörtönözte, szemét kiszúratta, fél kezét levágatta, ezenkívül még tizenegy rokonát fogatta el, a kik elkínozva, a fogságban haltak meg. Kárát 1348-ban az esztergomi káptalan előtt 5000 márkára becsültette. (Millenn Tört. III. 60. — Nagy I. 59.)

Csák Máté hatalmának megtörése után a király bőkezüen jutalmazta híveit. Még 1312-ben Terennei Jákó fiai Péter és György Kopföldet kapták adományul. Hollókőt 1313-ban Szécsényi Tamás mester, lyublói várnagy kapta. 1323-ban a Kacsics nemzetségbeli Lestáknak és Jákónak Somoskő várát, 1324-ben pedig a Kacsics nemzetségbeli Péter többi fiának egykori tulajdonát, Baglyaskő és Sztrahora várait kapta adományul.

De nemcsak a rokonai, hanem idegenek javaira is áhítozott Szécsényi Tamás. Azok birtokainak, a kik Csák Máté pártjához tartoztak, s a kiknek javai a király elkoboztatta, tekintélyes részét Szécsényi Tamás kérte el a királytól. Így jutott 1319-ben a Varsányi Istvántól, valamint fiaitól Mihálytól és Andrástól elkobzott varsági és pilisi jószágok birtokába ; ugyanebben az évben magszakadás czímén Pilinyi Péter összes javait kapta adományul. 1321-ben a Dráhi Tamás főispán fiaitól Alberttől, Petőtől és Miklóstól elkobzott javakat szerezte meg, 1327-ben pedig Poghi Endre birtokait kapta adományul. Megszerezte a Csák Máté híveinek bélyegzett Aba nemzetségbeli István fiaitól Domokostól, Abától és Jánostól elkobzott sztregovai, rárósi és hartyáni birtokokat, valamint a Varbói Márton fiától Mihálytól elvett varbói és trázsi (Őrhalom) javakat is. Ily módon jutott Rimócz és Lapújtő birtokába. (Nagy Iván : 57. l.)

Szécsényi Tamáson kívül mások is részesültek a hűtlenek birtokaiban. Csobánka, Gurk fia Miklós és Záh fia Feliczián bárhol található javait a király 1315 szeptember 14-én, Szegeden kelt levelével a Rátót nemzetségbeli Domokos nádornak adományozta. Ugyancsak a Záhok Pincz nevű birtokát 1326 szept. 12.-én Fónyi Balázs füleki várnagy és Gömör vármegye főispánja kapta adományul. A hűtlen Csák János országbíró várát, Ecseget a hozzátartozó uradalommal, a király 1324 márczius 23-án Horsundorfer Wolfingnak (Farkas) adományozta. Végül Gedei Miklós birtokait Nagy Péter fiai Tamás és Miklós kapták adományul. (Anjouk. Okmt. I. 385. — Nagy Iván i. m. 56—58.)

Csák Máté hívei közül csak kevesen menekültek meg ettől a sorstól. Ezek közé tartoztak a Balassák ősei is. Demeter mester a rozgonyi csatában lelte halálát, ekkor a várait, Kékkőt és Gyarmatot, Csák Máté foglalta el. A család többi tagja, úgy látszik, nem vett részt a lefolyt küzdelemben, mert 1321-ben Csák Máté halála után (márczius 18.) visszakapták a királytól Kékkőt és Gyarmatot és tartozékait. (Nagy Iván i. m. 76. l.)

Demeter mester halálával azonban a család jó időre letűnik a közszereplés teréről. A XIV. században a birtokainak a rendezése foglalta el. Központján a család tagjai csak a XV. század elejétől (1409.) kezdtek szerepelni. Azt a súlyt, a melyet Demeter mester 25 éven át megtartott magának, csak a XVI. században szerezték vissza.

Csák Máté hatalmának letűnésével Záh Feliczián is meghódolt a királynak, a ki nagy örömmel fogadta a megtérőt, visszaadta neki 1315-ben elkobzott birtokait, szabad bejárást engedett neki a királyi palotába és hajadon leánya, Klára a királyné udvarhölgye lett. De Záh Feliczián a királyi udvarban nem érezte magát jól. Ez a vitéz, büszke és heves férfiú is korának a neveltje volt.

Ő az ősi, honfoglalóktól származó nemzetség sarja, lenézte az új arisztokracziát, a mely Károly király hatalmának megerősödésével azokból a férfiakból alakult, a kik kezdettől a király hívei voltak. E környezetben Záh nem talált kárpótlást egykori barátaiért, a kikkel versenyt pusztította ellenségeinek birtokait.

Záh Feliczián merénylete.

Mi lehetett az indító oka ama szörnyű merényletnek, a melyet a királyi család ellen elkövetett, e felett az újabb korban sokat vitatkoztak történetíróink. E merénylet következményei : Záh Felicziánnak és nemzetségének kiírtása és a tömeges birtokelkobzások, melyek jelentékeny hatással voltak a vármegye birtokviszonyaira, indokolják, hogy részletesebben kiterjeszkedjünk reá.

Legrégibb kútfőink egybehangzó állítása szerint 1330 április 17-én délben Záh Feliczián Visegrádon rátámadt az épen ebédelő királyi családra, mely alkalommal Szécsényi Tamás fia Konya távollétében az Ákos-nemzetségbeli Cselen fia Sándor fia János, a Méhi-család őse, volt a felügyelő, a ki rárohanva a merénylőre, két kézre fogott tőrével a nyaka és a jobb válla között mély szurást ejtett rajta, azután a földre rántotta. Ekkorra már előfutottak az udvari testőrök, a kik a haldokló Felicziánt darabokra vagdalták. Feliczián hasonló nevű fiát, a ki a palota körül settenkedett, elfogták és lófarkon hurczolták végig az utczák kövezetén, Klárát »a gyönyörű szűzet« erőszakkal kivonszolták a királyi udvarból, leszelték az orrát és az ajkait, levágták négy-négy ujját s a nyomorult, félig holt teremtést városról városra czipelték. Feliczián idősebb leányának, Sebe asszonynak fejét vették, férjét, Palásti Kopajt pedig három testvérével együtt felakasztották.

Botka Tivadar és utána Nagy Iván, nagynevű történetíróink Záh Feliczián vérengzésének tulajdonképeni okát leányának, Klárának, Kázmér lengyel herczegtől Erzsébet királyné közrejátszásával történt megbecstelenítésében keresik. (Századok : 1874. 229. ; Nagy Iván i. m. 60—62.) Az egykorú kútfők közül csupán egy olasz névtelen krónikás és Mügelni Henrik polgári származású német hegedős keveri bele Erzsébet királyné nevét a visegrádi merényletbe. A későbbi írók közül Dlugos lengyel történetíró († 1480.), Bonfini († 1503. Budán) és Istvánffy Miklós magyar történetíró a hagyományra és a hegedősök énekére hivatkozva a visegrádi eseményt Erzsébet vétkes közbejárásának tulajdonítják. Pór Antal, az Anjou-kor legalaposabb ismerője, a visegrádi merényletet, a melyet különös vizsgálat tárgyává tett, az egykorú források egybevetéséből egészen más okokra vezeti vissza. Ő a hagyományt az egykorú források megbízhatatlansága, Erzsébet királyné jellemének tisztasága, de mindenek fölött a Klára állítólagos meggyalázása és a merénylet közötti nagy időköz miatt, kétkedéssel fogadja és megfelel arra is, hogy mi okozhatta a vérengzést.

Károly király Záh Feliczián ügyében nem akart az ország legfőbb bírájaként önállóan ítélni, ezért gyűlésre hívta egybe az ország főurait és nemeseit, a kik azután napokig tartó tanácskozás után 1330 május 15-én hoztak ítéletet. A tanácskozásban részt vett főurak között Nógrád vármegyéből ott volt Szécsényi Tamás és Széchi Dénes királyi étekfogó, Nőtincs és Uzsa birtokosa.

Pór Antal szerint : »A hosszas üléseket az okozhatta, hogy a bírák nem voltak tisztában Feliczián lélekállapotával és tettének minősítésével. Kitűnik ez az ítéletnek mintegy kettős indokolásából. A bírák egy része »vérszomjas őrültség«-nek minősítette Záh lélekállapotát és magyarázta azzal, hogy Feliczián gyermekségétől öregségéig számtalan embernek, rokonainak és földijeinek gyilkolásában gyakorolta magát és lelte örömét, a miért nem egyszer, de százszor megérdemelte volna a halált, fel is vette volna büntetését, ha a királyi fölség meg nem védelmezi, saját veszedelmére, mert mentül inkább emelkedett a király kegyében, annál vérengzőbb lett, az ártatlanok vérét ontotta és mivel még ez sem tudta olthatatlan vérszomját enyhíteni, végre a királyi szent vérre áhítozott. Mások közönséges gonosztevőnek mondották őt, kiben a ravaszságtól kezdve minden gonoszság tanyát ütött. A király gonoszságait tovább nem tűrhetvén, viselt méltóságának megfosztásával akarta büntetni és zabolázni, pedig jobb leendett, ha fejvesztésre ítéli. Hogy meg akarták őt alázni, ez dühösítette föl annyira, mígnem megfeledkezvén minden eddig élvezett jótéteményekről, róka módra belopódzott a király házába, hogy a királyon és családján megbosszulja magát. Végre a kétféle nézetet egyeztették és ítéltek, mint következik : A Záh-nemzetség egyenes ivadékai harmadíziglen, azonképpen Feliczián nővérei és leányai gyermekei kiírtatnak ; a nemzetség többi tagja javait veszti és szolga-

ságra aláztatik; Feliczián vejeinek testvérei és sógorai, ha nem volt előzetes tudomásuk a merényletről, személyökben és javaikban bántatlanok maradnak, de a király és a főurak udvarából kirekesztetnek, ellenben, ha nekik vagy bárki másnak a merényletben segítséggel, tanácscsal, vagy kedvezéssel részük volt, törvényes úton fej- és jószágvesztésre ítélendők.

E vad és igaztalan ítéletét az országos törvényszék királya iránti nagy szeretetével és annak nagy érdemeivel indokolta . . . A nemzet atyái, az ország regeneratorai szükségesnek találják e kegyetlen bosszút, mely a lázadások és fölkelések hosszú sorát vérbe fullasztotta s egy félszázadra elnémította ; de a nemzet józan helyeslésével az nem találkozott. . . .

Éppen e boldogtalan vérbosszúnak, mely nem engesztelt, ellenkezőleg méltatlankodást keltett, tulajdonítom Záh Klára mondájának keletkezését és alakulását.« (Millenn. Tört. III. 83—48.)

Alig mondta ki a bíróság véres ítéletét, megkezdődött a gyilkos üldözés és az embervadászat Nógrád vármegye legősibb nemzetsége ellen. Az ítélet hírére sorban rávetették magukat a Záhok birtokaira, melyeket most már közprédának tekintettek. Az irtó hajsza és a vagyonrablás éveken át folyt Nógrádban és teljesen átalakította a vármegye birtokviszonyait.

Losonczi Dénes fia István rögtön rátette a kezét Dályó részbirtokára, a melyet 1340-ben Cselenfi Jánosnak engedett át. (Fejér : VIII. 4. 109.) Az elkobzott birtokokból a legnagyobb részt az Ákos nemzetségbeli Cselenfi Sándor fia János mester, valamint testvérei, Miklós esperes és Jakab kapták. Magának Záh Felicziánnak a következő birtokait kapták adományul : Száraz-Brezova, Tenkenteleke, Polichna, Elesztyén, Mátyásteleke, Karancs-Ság, Lapújtő. Ugyancsak ők kapták adományul 1335 május 25-én a Záh-nemzetség többi tagjaitól, Csigától, Kázmérnak egy másik Feliczián nevű fiától, Lőrincz fia Pétertől, Folkus fiaitól, Lukács fia Keménytől, Berend fia Pétertől, Jakab fia Istvántól, István fia Domonkostól elkobzott birtokokat. 1336 február 26-án a Záh-nemzetségbeli Erazmus fia Csuda, valamint Mihály fiai Máté, Ogh és Mihály átadták Cselenfi Sándor fia János mesternek hartyáni birtokrészüket. Ezek a Záh-nemzetségnek Felicziántól távolabb eső, a harmadik ízen túli tagjai lévén, őket a halálbüntetés nem érte, csupán javaikat vesztették el. (Fejér : VIII. 4. 151. ; gr. Károlyi Oklt. I. 100.)

Mindamellett a Záh-nemzetséget nem írtották ki teljesen, néhány tagja kikerülte a halált, sőt egyesek még a javaikat is megtartották. Így Berend alispán fiai közül csupán Péter veszítette el a javait, Márton, Berend és Gergely megtartották ősi birtokukat (Acsa és Rád), a melyen 1347 szeptember 17-én osztoztak a budai káptalan előtt. Sőt Zakariás (1180) ágán, a mely a közös törzstől évszázadok előtt szakadt el, Tamás (1329—1332.) és fia János (1344.) szerencsésen kikerülvén a vérbosszút, János fiától Györgytől származott Verebi, később Verebélyi-család ivadékaiban tovább virágzott a Záhok vére. E családról még a XVIII. század elején is vannak adataink. Úgyszintén a Marczaliak is megmaradtak ősi javaikban. E család őse Marczali Tiborcz fia István, a ki 1280-ban Záhtelek birtokot átengedte Haraszti Simonnak. Utódai még a XV. században is jelentékeny birtokosok voltak Nógrád vármegyében.

Az a rettenetes megtorlás, a melyet az udvar Záh Feliczián nemzetségére mért, csakhamar általános megdöbbenést keltett mindenfelé. Maga Károly király is rajta volt, hogy elfelejtesse a nemzettel. Még 1330-ban hadat vezetett Bazarába Ivánkó oláh vajda ellen, a ki a szörényi bánságot ragadta el. E hadjáratban részt vett a vármegyében birtokos Széchi Dénes, királyi étekfogó mester és szörényi bán, valamint fia Dezső, a kinek hősi önfeláldozása mentette meg a király életét, továbbá Csór Tamás, Szarvasgede birtokosa, a ki a királyt menekülő útjában kísérve, felajánlotta neki a lovát, a király azonban sokkal fásúltabb volt, semhogy e nagylelkű ajánlatot elfogadta volna, sőt az ereje is elhagyta s csak apródja, Szántai Kolozs mentette meg, nagy fáradsággal nyeregbe segítvén őt. Csór Tamás tovább is a király oldala mellett maradt. A mikor 1333-ban Károly király Nápolyba ment, hogy másodszülött fia részére a sicilia trónt biztosítsa, Csór Tamást jelölte ki a kis Endre herczeg nevelőjéül és tartása főnökéül. Csór Tamás azonban nem sokáig maradt Nápolyban, 1334-ben már itthon volt, 1335 június havában azonban ismét Nápolyba ment, hogy Endre herczeg hogylétéről hírt vigyen aggódó szülőinek. (Róbert Károly hadjáratai.)

Károly király uralkodásának végső szakában (1339—1342.) Szécsényi Tamás

volt a vármegye főispánja. E hatalmas férfiú, a kinek fényes pályája nem volt ment a kapzsiságtól, nem tudta a vármegye közönségének bizalmát megnyerni, miért is 1342-ben már megvált a főispáni méltóságtól. Épen főispánsága korában, 1341-ben támadt pere az esztergomi érsekkel, Csanáddal, a kinek vadkerti birtokából egy részt elfoglalt, és 1343-ban az országbíró ítélete alapján már el is veszített. Valószínűleg e per is hozzájárult a lemondásához. Mindamellett a hatalmát és súlyát nem veszítette el, a XIV. század közepén ő volt a vármegye legnagyobb földbirtokosa, és a mikor megvált Nógrád vármegye főispáni méltóságától, a király 1343-ban főtárnokmesterséggel, bihari és szepesi főispánsággal kárpótolta, 1347-ben krassói és kevei főispán, galambóczi várnagy, 1349-ben országbíró és túróczi főispán lett, a mely méltóságait haláláig (1354 szeptember 19. előtt) megtartotta. Az ő nevéhez fűződik Szécsénynek várossá való alakulása. A mikor a Szécsényi család tagjai között Nagymartoni Pál országbíró előtt 1333-ban kötött új osztály alkalmával az egész Szécsény és a vele összeolvadt szomszédos, de hajdan külön községet alkotott Várad területe Szécsényi Tamás birtokába került, azonnal beadta kérelmét a királyhoz, hogy Szécsényi olyan kiváltságokat kapjon, mint Buda város s hogy Szécsényt, mint várat vagy váracsot — castrum vel castellum — kőből épült védőfalakkal, bástyákkal, tornyokkal és egyéb védőeszközökkel láthassa el. Károly király teljesítvén e kérelmet, 1334 május 5-én kelt kiváltságlevelével városi szabadalmakkal ruházta fel a helységet. (Nagy Iván i. m. 71—72. — Anjouk Okmt. III. 71.)

Nagy Lajos. 1343-ban Szécsényi Tamás helyett Széchi Péter egykori főispánnak és Szandavár várnagyának fia Miklós a vármegye főispánja. Széchi Miklós elődjéhez hosonlóan, magas méltóságokat töltött be. Nógrád vármegye főispánságán kívül királyi főasztalnokmester, Szepes és Sáros vármegyék főispánja volt. E férfiú kiváló hadvezérnek is bizonyult. A csehek és a lengyelek között kitört háborúban 1340 nyarán Lajos király a Kázmér lengyel királynak küldött segédhad élére állította, mely felmentette Krakkót az ostromzár alól. (Millenn Tört. III. 163.)

Endre királyi herczeg 1345 szeptember 14—15. közötti éjjel történt meggyilkoltatásának híre Lajos királyt a legválságosabb helyzetben találta. Épen ebben az időtájban folyt a háború a velenczeiekkel Zára birtokáért. Ebben a a küzdelemben a vármegyei urak közül Horsundorfer Farkas, Ecseg várának az ura is részt vett, a ki Zára ostromakor (1346 július 1.) a király szemeláttára halt meg. Lajos király ki is mutatta a háláját Horsundorfer családja iránt. 1353-ban kelt adománylevelében Ecseg várát és tartozékait Farkas nővérének, Erzsébetnek, Szécsényi Konya nejének ajándékozta, egyúttal őt e birtokokban fiúsította. (Tudományos Gyűjtemény, 1819. VIII. 124.)

A velenczei háború miatt, közel két évi készülődés után, csak 1347 nov. 11.-én indulhatott Lajos király Visegrádról Olaszországba.

Az 1350. év tavaszán második ízben vezetett hadat Olaszországba. A vármegyei főurak közül kíséretében volt Szécsényi Tamás fia Konya és Széchi Miklós bán, Nógrád vármegye volt főispánja, továbbá Gilétfi Miklós nádor fia János, ki a 1355—1375 között kormányozta Nógrádot. (Millenn. Tört. III. 210. l.)

A nápolyi hadjárat befejezése után Lajos király Kázmér lengyel király szövetségeseként a lithvánok ellen küldte hadait. E hadjáratban részt vett a vármegyéből a Rátót nemzetségbeli Loránt fia Lesták és Széchi Miklós, a kik Belcz várának ostromakor, 1352 márczius havában, súlyosan megsebesültek.

Nagy Lajos király uralkodása alatt az uralkodó család és a nemesség között mindegyre bensőbb és közvetetlenebb lett az érintkezés. Nagy Lajos nemcsak a nagybirtokos családokat, hanem a nemességet is udvarába igyekezett vonzani, az ifjúságot pedig apródszolgálatra alkalmazta, hogy az udvarnál való tartózkodásuk alatt szellemileg is képezzék magukat, de e mellett a fegyverforgatásban és a lovagi szolgálatban is jártasságot szerezzenek. A vármegyebeli főúri családok sarjai közül többen viseltek udvari méltóságokat; Szécsényi Tamás 1343-ban főtárnokmester, fia Konya Miklós, a ki apródként szolgált Károly király udvarában, 1343—1345-ben Nagy Lajos testőrtisztje volt. Széchi Miklós már 1345-ben viselte a főasztalnoki méltóságot, testvére, Ivánka, 1347-ben étekfogómesternek szerepel. A középbirtokos nemességből Gedei Tamás, a ki Szarvasgedéről származott († 1360 előtt), főajtónállómester volt, fia János, 1354—1373-ban ugyanezt a méltóságot viselte. (Nagy Iván i. m. 152.) Balogh Lőkös szintén testőr gyanánt szolgált Lajos király udvarában, fiai Pál és Péter, udvari apródok voltak, a kik szolgálataikért 1379-ben Alsóság falut kapták. (Kubinyi: Monum. II. 297.)

Nagy Lajos élete végső szakában főleg a lengyel ügyekkel foglalkozván, gyakran időzött Felső-Magyarországban. Az 1381. évben nagyobbára az ország éjszaki részeiben tartózkodott, a hol az államügyeken kívül vadászattal töltötte idejét. Utazásai során ebben az évben két ízben is megfordult a vármegye területén. Zólyomból jövet augusztus 24—26-án Pilisen (Fülekpilis) volt, a honnan Selmeczre, majd későbben Diósgyőrbe rándult. Diósgyőrből, alkalmasint vadászatra, Verőczére ment, a hol november 5-én egy oklevelet állított ki, innen ismét visszament Diósgyőrbe. (Ráth Károly : A magyar királyok utazásai stb.)

Nagy Lajos király halála után (1382 szeptember 10.) a trón az akkoriban még kiskorú leányára, Máriára szállott, a kinek nevében Erzsébet királyné vitte a kormányzást. A trónváltozással a legnagyobb zavar köszöntött be az ország kormányában, mert mind Mária, mind Erzsébet anyakirályné rendeleteket és adományleveleket adtak ki, a melyek gyakran ellentétben voltak egymással. E válságos időben Gilétfi Miklós nádor fia János volt a vármegye élén, a ki már Nagy Lajos alatt viselte a főispáni méltóságot. Régi, hűséges embere volt az Anjouknak. 1384-ben, mikor utóljára szerepelt, meglehetősen idős lehetett. Mária és II. Károly.

Mária királynő nehéz helyzetében bőkezű királyi adományokkal igyekezett hívei számát gyarapítani. 1384 május 25-én a füleki uradalomhoz tartozó egyes birtokokat a Rátót-nemzetségbeli Kaplai János orosz vajdának és testvérének, Dezsőnek adományozta. (Hazai Okmt. VIII. 417.) Garai Miklós a királynő egyik rendíthetetlen híve pedig 1384 junius 30-án levelet intézett Losonczi István fia Lászlóhoz, hogy a királynő kivánságára menjen a harcztérre és ha ezt megteszi, a királynő egy várat jelöl ki számára, a hol a nejét hagyhatja, addig is, a míg nagyobb várat adományozhat neki. (Fejér : X. 1. 182.)

Mindamellett az elégületlenség nőttön nőtt az országban. Az elégületlenek közé tartozott Széchi Miklós országbíró is, a ki azonban Garai Miklós nádor közbejárására visszatért a királynő hívei közé. Hogy a kibékülést elősegítsék, a királynők 1385 november 8-ára országgyűlést hívták egybe Budára. Az elégületlenek időközben Károly nápolyi királyt hívták meg a trónra, a ki 1385 szeptember 14-én indult el Magyarországba s elég jókor érkezett arra, hogy az országgyűlést még együtt találja.

Károlyt az egybegyűltek az ország kormányzójává választották, majd királylyá kiáltották ki. II. Károly uralma azonban rövid ideig tartott, az 1386 február 7-iki merénylet alkalmával oly súlyos sebeket kapott, hogy belehalt.

Alig hogy a királynők Károlytól megszabadultak, Zsigmonddal gyűlt meg a bajuk, a ki minden áron királylyá akarta magát koronáztatni. Az ellentétek elsimítása végett a királynők Győrbe mentek, mely alkalommal (1386 május 1—12.) Szécsényi Konya fia Frank, a későbbi országbíró is kíséretükhöz csatlakozott. Az egyezség megkötése után a királynők a Délvidékre mentek, hogy a lázadást személyes jelenlétükkel csillapítsák le. De a kísérlet balul ütött ki, a lázadók 1386 nyarán Gyakovár közelében megtámadván a királynőket, kíséretüket levágták, Máriát és Erzsébetet pedig foglyul ejtették. Ennek hírére Széchi Miklós nádor országgyűlést hívott egybe, melyen Zsigmond is megjelent.

Zsigmond, ha nem tudott is az egybegyűltekre hatást gyakorolni, a fogoly királynő férje lévén, bizonyos részt szerzett magának az ügyek vezetésében. Igy nyert hatáskörét ügyesen kihasználta, és adományokkal gyűjtött magának híveket. Eljárása nem maradt eredménytelen. A Kaplaiak, így János országbíró, Ilsvai Péter, Ilsvai Lesták ésLoránt, valamint a Losoncziak, István és fiai László és István, a kik az utóbbi hónapokban félrevonultak, csakhamar hozzá csatlakoztak. (Millenn. Tört. III. 394—96.) Híveire támaszkodva, 1387 márczius végén országgyűlést tartott Székesfehérvárott, a mely azután őt királylyá koronázta.

Zsigmond a koronázás után Budáról április 4-én kiáltványt intézett a horvát és a dalmát rendekhez, a melyben őket hűségre intette addig is, a míg a lázadók ellen teljes erővel síkra szállhat. Hívei, közöttük Losonczi István szörényi bán, Losonczi László, Kaplai János és Dezső, megtámadták a lázadókat, a kiknek a vezére, Palisnai várnai perjel végre szabadon bocsátotta Mária királynőt. 1387 nyarán a lázadás már kialvófélben lévén Horvátországban, Zsigmond Tvartkó boszniai király ellen fordíthatta haderejét, a melynek a vezérévé Losonczi Lászlót tette, a ki a maga részéről felfogadott hadakkal egyesülve, karácsonyra már Zárába tartotta bevonulását. A délvidéki lázadás leverése után Zsigmond a törökök ellen fordult. Az 1395. évi hadjáratban a vármegyei urak közül Losonczi István volt Zsigmond mellett, a ki őt április havában előre küldötte a Havas- Zsigmond.

alföldre. A hadjárat kedvező körülmények között indult meg, a magyar sereg bevette Kis-Nikápolyt, a mikor Zsigmond, a Mária királynő váratlan halála következtében beálló belső zavaroktól tartva, visszatért Budára. A havasalföldi határ védelmét Losonczi Istvánra bízta, a ki 1395 július havában seregével együtt áldozatául esett a törökök támadásának. (Millenn. Tört. III. 428.) 1396 tavaszán, jóformán az egész keresztény világ részvétele mellett, Zsigmond király újból hadat vezetett a törökök ellen. Mielőtt útra kelt, az ügyek vezetését Budán székelő öttagú tanácsra bízta, melynek Szécsényi Konya fia Frank is tagja volt.

Ismeretes Magyarország történetéből, hogy a nikápolyi hadjárat, főleg a francziák fenhéjázó viselkedése következtében, a keresztény sereg teljes megsemmisítésével végződött, maga Zsigmond is csak nagy nehezen menekült meg s a Johanniták hajóin Konstantinápoly felé vette az útját. A magyar főurak közül több, maga Ilsvai Leuszták nádor is, török fogságba jutott.

Zsigmond hosszú távolléte alatt az elégületlenség mindegyre jobban terjedt. Az elégületlenek Nápolyi Lászlót hívták meg a magyar trónra, sőt a törökkel való szövetségtől sem riadtak vissza. Az utóbbi szándékukkal azonban a jobb érzésüeket egy táborba egyesítették. Mire Zsigmond visszatért Konstantinápolyból, a vármegyei urak közül Széchi Miklós és Szécsényi Konya Simon is hozzácsatlakoztak és ott voltak a kőrösudvarhelyi gyűlésen is. (Millenn. Tört. III. 437.)

Zsigmond kicsapongó és pazarló életmódja, különösen pedig a köréje sereglett idegen kalandorok részére tett bőkezű adományozásai mindegyre fokozták az elégületlenséget. Az 1400. év végén új összeesküvés támadt, a melynek élére a hű Kanizsai János, esztergomi érsek állott. Az összeesküvők fegyvereseikkel 1401 április 28-án megszállván Budát, benyomultak a királyi palotába. A meglepett királynak, a ki a betódulóktól a jövetelük czélját kérdezte, Szécsényi Simon, Szécsényi Frank öcscse, az urak nevében ezt válaszolta : »Nagyságos urunk ! Azért jöttünk, hogy a cseheket, lengyeleket és a többi idegeneket kiűzzük az országból, ha ebbe beleegyezel, szívesen elfogadunk királyunknak ; ha nem, akkor nem vagy többé királyunk, foglyunk vagy«. Az országnagyok Zsigmondot őrizet alá vették, a kormányt pedig egy országos tanácsra bízták, a melynek tagjai között volt Szécsényi Frank országbíró is. Garai Miklós és Stibor vajda azonban csakhamar kieszközölték Zsigmond szabadon bocsátását.

A törvénysértések hosszú sorozata, az ország jövedelmeinek elfecsérlése azonban ismét felkeltették az elégületlenséget. Az elégületlenek László nápolyi királyt hívták be az országba, s mind a Dunántúl, mind az ország éjszaknyugati részeiben és Erdélyben kitűzték a felkelés zászlóját. László késedelmes eljárása azonban ezúttal is Zsigmondnak vált a javára. Hívei a Dunántúl és a Felvidéken csakhamar elnyomták a felkelést. Ezalatt Hatvan táján az erdélyi és az alvidéki felkelt nemesség szállott táborba, Csáki Miklós és Marczali Miklós vajdák vezérlete alatt, de ez a sereg Esztergom és Pest elfoglalásának a hírére nem mert előnyomulni. A nádor közbenjárására Zsigmond kegyelmet adott a felkelőknek, mire a Hatvannál egybegyűlt sereg elszéledt. Mindamellett csak az 1404. év elején tudták Zsigmond hívei a forrongást teljesen elnyomni.

A nyugalom helyreálltával Zsigmond bőkezűen jutalmazta azokat, a kik válságos időkben megőrizték iránta való hűségüket. Losonczi Dezsőnek, valamint testvéreinek, Jánosnak, Ferencznek és Dénesnek Erdélyben adott birtokokat, Tétényi András deáknak 1409 márczius 24-én Szöröst, Sámsonházát, Kozárdon egy birtokrészt és Fejérkő elpusztult várat adományozta, Kovári Pál, nádori ítélőmester Mohorán kapott hirtokrészeket. (Nagy Iván gyűjteménye.)

A boszniai háború befejezése után az iránta hűséget tanúsított urak részére 1408-ban a Sárkány-rendet alapította, a melynek első tagjai között találjuk Széchi Miklós tárnokmestert, Szécsényi Kónyafi Simon főajtónállót és Lévai Cseh Pétert, Szokolya földesurát.

A mikor Zsigmond a nyugati egyházszakadás kérdésének a megoldására vállalkozott, jól tudta, hogy ez évek során át távol fogja tartani Magyarországtól, 1414-ben Kanizsai János érseket és Garai nádort nevezte ki helytartókká.

Mialatt a konstanzi zsinaton időzött, sem feledkezett meg itthoni híveiről. 1415 április 16-án Kazai Kakas László fiainak, Gyulának és Lorántnak Bárkányt, Megyer harmadrészét és Laposdot adományozta. (Fejér : X. 5., 581.) Mellétei Barócz János, a kinek a családja Vizsláson és Kozárdon volt birtokos, 1415-ben, Mohorai Vid pedig 1418-ban (az utóbbi Strassburgban kelt) czímerlevelet kapott.

A törökök elleni küzdelem Zsigmond távollétében is szinte szakadatlanul tartott. Egyik hadjárat alkalmával többedmagával fogságba esett a vármegyében birtokos Balog nemzetségből származó Halápi István fia János is, a kinek a kiváltását a budai, majd az 1416. évi szeptember 6-án Pécsett tartott országos tanácskozmány is sürgette, a melyen részt vett lévai Cseh Péter is. A pécsi tanácskozás sürgős intézkedéseket tett az elfogottak kiváltására nézve, mely czélra országszerte gyűjtést rendeltek el. A begyűlendő pénzösszeg kezeléséét Garai János elnöklése alatt működő bizottságra bízták, a melyben a vármegyében birtokos Szendi Mihály is helyet foglalt. A pénz beszedésével pedig Nógrád vármegyében a Rátót nemzetségbeli Ilsvai Lesták nádor fiát, Györgyöt, a vármegye akkori főispánját bízták meg.

A konstanzi zsinatnak sikerült visszaállítania az egyház egységét, de az egyházszakadás mélyebb nyomokat hagyott maga után. Husz János tanai csakhamar termékeny talajra találtak Csehországban, a melynek a népe, nemes és pór egyaránt, szinte fanatikus lelkesedéssel tódult követői sorába. A mozgalmat sem az egyház, sem a világi hatalom nem tudta elnyomni. A mikor Venczel cseh király meghalt (1419.), a vallási harczok lángja már átcsapott Morvaországba is.

Zsigmond, a kire a cseh korona szállott, a kormány átvétele után arra törekedett, hogy a cseheket visszahozza az egyház kötelékébe. 1420—1421 nyarán és telén a magyar hadak is megjelentek Csehországban, a honnan közel másfél évi táborozás után, az 1421. év márczius havában tértek vissza.

A huszita háborúk csakhamar átcsaptak Magyarországba is. 1431 tavaszán Ziska hadai Velko kapitány alatt már Léváig hatoltak, sőt a bányavárosokat is fenyegették. E hírre a királyné és a helytartók, a kik a távol levő Zsigmond király nevében kormányoztak, Rozgonyi Miklóst és Berzeviczi Pohárnok Istvánt küldték a husziták ellen, a kik az ellenséget a morva határon szétverték.

A gyakori huszita betörések, valamint a törökök részéről fenyegető veszedelem elhárítására az országos tanács 1432 augusztus 10-én tartott ülésében az ország haderejének létszámát megállapítván, a kiállítandó hányadot a főurak és a vármegyék között osztotta szét. A vármegyében birtokos főurak közül a török ellen Cseh Pétert 500, Serkei Lórántffy Györgyöt 100 lovas kiállítására kötelezte, a husziták ellen Szécsényi László 100, Derencsényi Imre 50, Berzeviczi Henrik és Döme 50, Széchi Frank 100, Tary Rupert 50, Agárdi György 50, Gyarmati (Balassa) Miklós 50, Aranyi István főispán 50, Szánthai Osvát 20, Kompolti Pál 100, a Bebek család 200, Nógrád vármegye pedig Pest és Tolnával együtt 1000 lovast tartozott kiállítani. (Nagy Iván i. m. 183. — Fejér: X. 8. 565.)

A mikor Zsigmond 1435-ben végre visszatért hosszú külföldi útjáról, összehívta az országgyűlést, a melynek legfontosabb alkotásait a honvédelmi intézkedések tették. Két ellenség, a török és a husziták ellen kellett védekezni. Ezen alapult Magyarország hadi erejének rendezése az új honvédelmi törvényben. A védelmi intézkedésekhez azonban elsősorban pénz kellett, a melyet a pénz szűkében levő király a birtokában levő uradalmak elzálogosításával igyekezett előteremteni. Még 1435-ben Borbála királyné birtokát, Fülek várát a hozzátartozó uradalommal együtt Pelsőczi Bebek Péternek zálogosította el. A vármegyei urak közül Aranyi István főispán 223 aranyforintot kölcsönözött Zsigmondnak, ennek fejében 1437-ben a Zagyvafői Miklós halála után a koronára szállott Pöstény felerészét kapta adományul. Ezdeghei Bessenyő Miklós slavon bán pedig, hogy a király pénzzavarán segítsen, 1435-ben Zagyvafő, Inaszó, Szent Erzsébet, és más vármegyékben fekvő birtokait elzálogosította, s a zálogösszeget, 6500 forintot, Zsigmond királynak adta. (Fejér: X. 7., 653.)

A huszita tanok az utólsó évtizedek háborúi alatt szinte észrevétlenül eljutottak a vármegye területére is. A mozgalom napról-napra terjedt, úgy hogy végre az esztergomi érsek is komolyan küzdeni kezdett az eretnekség ellen. — A husziták Pardus de Horka vezérük alatt lassanként befészkelték magukat az Ipoly völgyébe, a honnan a Tugár és a Losoncz vize mellett felnyomultak Poltárig és Uhorszkáig (Ipolymagyari), Ozdinig és Gácsig. Az utóbbi kettő későbben, 1440 után, Giskrának volt a főfészke, a ki innen minduntalan előtört és állandóan veszélyeztette a közbiztonságot.

Zsigmond királyt élete alkonyán Borbála királyné fondorlatai nyugtalanították, a ki vejével, Albert osztrák herczeggel nem élt jó viszonyban és arra törekedett, hogy őt bármi módon megrövidítse. Mivel a cseh nemesség nem

látta szívesen Albertet a cseh trónon, Borbála titkos összeköttetésbe lépett a husziták főembereivel, hogy a cseh korona a lengyel királyra szálljon.

Albert. Zsigmondnak 1437 deczember 9-én bekövetkezett halála után a rendek vejét, Albertet emelték a trónra. Albertnek uralkodása kezdetén Borbála királyné cselszövéseivel kellett megküzdenie, de Borbála fondorlatai csakhamar napvilágra kerültek, menekülnie kellett, Albert király pedig az özvegy királyné összes várait s magyarországi jószágait lefoglalta és az országgyűlés beleegyezésével 1439 junius 11-én nejének, Erzsébet királynénak adományozta. Így jutott Erzsébet Fülek és Szanda várának, valamint tartozékainak a birtokába. Fülek várát azonban még 1438 november 5-én Perényi János királyi tárnokmesternek elzálogosította. (Teleki : Hunyadiak kora X. 47—53. Fejér : XI. 139.)

A török had előnyomulásának a hírére Albert király 1439-ben a Délvidékre indult a seregével, de mivel a nemesség sokkal kisebb számban gyülekezett a táborába, semhogy a törökökkel a küzdelmet fel lehetett volna venni, a Tüdőrévnél tartott országtanács a hadjárat folytatását a következő évre halasztotta. Ezen az értekezleten Nógrád vármegyéből Sághi Balázs, Losonczi János és Gyarmati Balassa Miklós vettek részt, a kik alkalmasint az 1432. évi országos tanács tervezete szerint 50—50 lovassal jelentek meg a király táborában. Albert e hadjáratból már betegen tért vissza Budára, a honnan Bécsbe utaztában 1439 któber 27-én a Duna melletti Neszmélyen érte utól a halál.

I. Ulászló. Az 1440. évi január 1-én Budán egybegyűlt rendek többsége, mellőzve a várandó állapotban levő Erzsébet királynénak és esetleg születendő fiának a trónörökösödési jogát, Ulászló lengyel királyt hívta meg a magyar trónra. Mialatt a Krakkóba küldött követség eljárt a megbízásában, Erzsébetnek Komárom várában fia született, a kinek a részére a trónt biztosítani törekedett. Ebbeli törekvéseiben hathatós támaszra talált a köréje csoportosuló egyházi és világi főurakban, a kik, mint a Czilleiek, nagyravágyásuk kielégítését remélték, vagy a kiket, mint Széchi Dénes esztergomi érseket, Ujlaki Miklós bánt és Garai Lászlót, az a meggyőződés vezérelt, hogy a német birodalommal való benső kapcsolat az országnak nagyobb előnyöket fog biztosítani, mint a lengyel szövetség. Ulászló, nem törődve Erzsébet tiltakozásával, április 21-én átlépvén Magyarország határát, május 15-én bevonult Egerbe. Ugyanezen a napon koronázta meg a csecsemő Lászlót Széchi Dénes prímás Székesfehérvárott. Ezzel az ország politikai nézetek, családi összeköttetések és személyes érdekek szerint megoszlott a két párt között.

Ulászló király átvevén a kormányt, bőkezűen jutalmazta a híveit. 1440 augusztus 2-án Budán kelt adománylevelével az Erzsébet királyné tulajdonában levő Szanda várát a hozzátartozó falvakkal együtt fele részében egyik legodaadóbb hívének, Rozgonyi Simon egri püspöknek, valamint testvéreinek, Istvánnak és Györgynek, fele részében Kompolti Pálnak adományozta. (Dl. 13. 570.) Ugyanezen a napon Alsópetényt, a mely Alsópetényi Jeromos családjának magvaszakadásával a koronára szállott, Szobi Jánosnak adta. (Dl. 13. 569.) Augusztus 4-én pedig rendeletet intézett a vármegyéhez, a melyben felhívta a tisztikart, hogy Lengyeldi Péter özvegye Ilona asszony panaszát, a mely szerint őt rokona, Felső-Ragyolczi János jószágaiból kiűzte, vizsgálja meg és ha a panasz alaposnak bizonyul, birtokába helyezze vissza. (Dl. 13. 574.) 1443-ban Rába helységet, a mely szintén Erzsébet királynéé volt, Lessenyei Czakó Pálnak adományozta.

Kompolti Pált 1441 julius 26-án ellentmondás nélkül beiktatták Szanda várába és tartozékaiba ; ettől kezdve jelentékeny súlyra tett szert Nógrád vármegye nemességében. Ulászló pártjához csatlakozott a vármegye legnagyobb birtokosa, Szécsényi László is, a kit a király 1441-ben Bars, 1443-ban Nógrád vármegye főispánjává nevezett ki.

Az ellentétek kiegyenlítése végett Ulászló Budára országgyűlést hirdetett, a melyre az ellenpárt híveit is meghívta. A rendek az országgyűlésen nagy számban jelentek meg, az egybegyűltek Ulászlót ismerték el királyuknak, a kit Széchi Dénes július 17-én Székesfehérvárott megkoronázott.

Erzsébet anyakirályné azonban, a ki engesztelhetetlen gyűlöletet táplált Ulászló iránt, a cseh Brandeisi Giskra Jánost zsoldjába fogadta, Zólyom várát neki adta, s egyúttal Sáros vármegye főispánjává nevezte ki. Giskra a cseh zsebrák hadával elözönlötte a felvidéket. Hadai, felhasználva a trónküzdelmek következtében támadt országos zavart, elárasztották az Ipoly völgyét és lassan-lassan befészkelték magukat a vármegye területén. Az Ipoly mentén egymást érték az

Hollókő.

Fülek.

őrhelyeik, így Hradek, Hradistye, Strázsapart, Strázsahegy. Állandó fészkeik Alsó-Esztergály, Cseh-Brezó, Dobrocs, Hollókő, Kiszellő, Prága (ma Gácsprága), Szele, Losoncz, Korna és Karancsság voltak. Giskra kezébe került Losoncz, majd Szécsény város, Sztrahora vára és Csővár. Giskra és társai számos új erősséget is építtettek, így Akszamith és az emberei Diósjenőn emeltek erődítést, a mely Nagy Iván szerint azonos lehetett a Jenő feletti úgynevezett Kámor várával. Giskra építtette Losoncz mellett a Királydombon, a Szent-István királynak szentelt monostorból, a Szentkirályi várdát is. Legnagyobb alkotása volt a vármegyében Gács vára, melyet jelentékeny sereggel szállott meg és innen űzte rablókalandjait.

A csehek térfoglalásával a huszita tanok is jelentékenyen terjedtek a vármegyében. Bizonyos mértékben a nyelvük is hatással volt az itteni szláv népre. A hol jártak, nemcsak politikai, hanem vallási tekintetben is nyomot hagytak és útját egyengették Luther tanainak. Arról, hogy a vármegyében templomokat építettek volna, nincsenek határozott adatok, de hogy a tőlük elfoglalt egyházakat a kelyhesek vallása és szertartásai szerint rendezték be, erről az esztergályi, a csehbereki és az etrefalvai templomokban talált képek tanuskodnak. Vallási hatásuk maradandóbb volt a politikai szerepüknél, az itt maradt husziták utódai között találtak Luther tanai a legtermékenyebb talajra. (Nagy Iván i. m. 184—185.) A Pálócziak és a Perényiek egy ideig hasztalanul küzdöttek ellenük, 1443 nyarán azonban Rozgonyi Simon egri püspök és Szécsényi László főispán egész haderejökkel ellenük fordultak. De fegyveres mérkőzésre ezúttal nem került a dolog, mert szeptember 1-én Iglón 13 hónapra terjedő fegyverszünetet kötöttek Giskrával, így azután a vármegye egy időre megszabadult a polgárháború borzalmaitól. (Teleki : Hunyadiak kora X. 135.)

A törökök ellen folytatott győzelmes hadjáratból visszatérő ifjú király 1444 április hó elejére Budára országgyűlést hirdetett, a melyen Nógrádból Szécsényi László főispán, Tholdi László, Ettre Mihály, Romhányi György és László, Vizslási· Barócz Mihály és Mohorai Vidfi János vett részt, sőt Giskra János és Széchi Tamás, Erzsébet királyné volt főkincstárnoka, is megjelentek.

Az országgyűlés szétoszlása után Ulászló Szegedre ment, a hol a török békeköveteket fogadta. Bár a törökökkel a békét megkötötték, mégis, a mikor híre jött, hogy a keresztény hajóhad a Hellespontus felé útnak indult, a Szegeden egybegyűlt urak a háború mellett nyilatkoztak. Mindamellett a király környezetében levő főpapok közül csak hárman, közöttük Rozgonyi Simon egri püspök, vállalkoztak arra, hogy a királyt bandériumokkal elkísérjék, a főurak ellenben, Hunyadi János kivételével, mind itthon maradtak. Még a Rozgonyiak sem mentek el. Főképen a csehek fékentartása végett volt szükséges, hogy ők itthon maradjanak, a mi épen ezért bizonyára Ulászló kívánságára történt ; erre enged következtetni az a körülmény, hogy a váczi káptalan Rozgonyi György pozsonyi főispánt, Rozgonyi Sebestyént és Jánost Szanda várának a birtokába 1444 október 18-án iktatta be, tehát akkor, a mikor a magyar sereg már Nikápoly felé járt. (Dl. 13809.) Az 1444 november 10-én vívott várnai csatában nemcsak a magyar sereg semmisült meg, hanem Ulászló király is az életét vesztette. Ott veszett Rozgonyi Simon püspök és Lábatlani Gergely is. (Nagy Iván i. m. 185.) A várnai csatából megmenekült főurak nem tudván biztos értesítést adni Ulászló sorsáról, az 1445 február 6-iki országgyűlés a kormányzást hét főkapitányra bízta.

Az 1446 június elején tartott országgyűlés Hunyadi Jánost kormányzóvá kiáltotta ki s melléje országos tanácsot szervezett, a melylyel együttesen a gyermek László nagykorúságáig az országot igazgassa. Alig, hogy Hunyadi János a kormányt átvette, egyik legodaadóbb híve, Hédervári Lőrincz nádor elhalálozott. Hunyadi ekkor, 1447 szeptemberében a rendeket nádorválasztó országgyűlésre hívta egybe, a melyen Nógrád vármegyét Székely György, Daróczi Jakab, Rhédei Sandrin és Lengyédi Mihály képviselték. (Kovachich M. : Vestigia Comitiorum 265—270.) Hunyadi János kormányzó.

Az ország ekkor rendkívül válságos viszonyok között volt. A míg a kormányzónak III. Frigyes római királylyal és az ármánykodó Czillei grófokkal kellett küzdenie, azalatt egyes hatalmaskodók, felhasználva az általános fejetlenséget, széltében garázdálkodtak. Ezek közé tartoztak a Gyarmati Balásfiak (Balassák) is, a kik az 1445—1446. években valóságos rémei lettek a környékbeli birtokosoknak, úgy hogy a mikor 1446 június havában az országgyűlés összcült, töme-

gesen érkeztek ellenük panaszok. 1446 junius 16-án az országos tanács rendeletet intézett a váczi káptalanhoz, hogy tartson vizsgálatot Mohorai Vidfi János, Csalomjai, másképpen Farmosi Vid fiai László, Sebestyén és Imre, továbbá Jánoky Egyed és fia László, valamint Pekwri Péter panaszai ügyében, a melyek szerint Balassa László, Zsigmond, István és György szentlőrinczi, ribai, nagylibercsei, ravadai, hartyáni stb. birtokaikat elfoglalták. De a Balassákat ezenkívül még sok más garázda tett is terhelte. Az országtanácsnak az 1446. évi október 11-én a váczi káptalanhoz intézett rendeletéből értesülünk hogy ugyanebben az időtájban megrohanták a sághi premontrei rendi monostort, a szerzeteseket onnan kiüldözték és a monostor birtokait a kékkő ivárukhoz csatolták. (Dl. 13980.) De a többi főúr sem volt jobb a Balassáknál. Rhédei Sandrin és Marczali Albert még I. Ulászló király parancsából vizsgálatot tartott Lévai Cseh László ellen, a ki Rozgonyi Györgynek a nagyhatvani vásárról jövő csallóközi jobbágyait Verőczénél kifosztotta. Sági Balázs fia János ellen, ugyancsak az országos tanács rendeletére, a váczi káptalan 1449-ben vizsgálatot tartott, Hartyáni János fiainak Dénesnek, Antalnak és Albertnek, továbbá Baloghi Imrének hartyáni birtokain elkövetett hatalmaskodások dolgában (Dl. 14316.)

1448-ban Hunyadi János ismét hadat vezetett a törökök ellen, mely alkalommal Széchi Imre, László és Tamás, továbba Losonczi Benedek is, elkísérték a csapataikkal. Eközben a felvidéki vármegyék részéről mindegyre több panasz érkezett Giskra ellen a ki az országgyűlés végzései előtt meghajolni nem akart és tovább űzte a rablókalandjait. Az országtanács 1449-ben elrendelte ellene a háborút, a mely 1449—1450 telén szakadatlanul folyt a Felvidéken. A polgárháború azonban igen sok áldozatot követelt, ezért a vármegye nagy megnyugvással vette a kormányzó leiratát, a melyben a Giskrával 1450 márczius 28-án Mezőkövesden kötött békét tudtul adván, a hadjárat költségeire minden házhely után félarany forint kivetését rendelte el. (Tudománytár 1841. évf. X. 126.) A békekötés feltételeit azonban Giskra megszegvén, Hunyadi János 1451 nyarán újból hadat vezetett a Felvidékre. Augusztus 2-a után indult el Budáról, 7-én már Szendrőn volt, a honnan Losoncz felé vette az útját. 10-én már Losoncz körül táborozott. Közeledtére Giskra a védelemhez látott. Losonczon a Szentkirálydombon épült monostort hirtelen erődítménynyé alakitotta át, a melyet 500 emberével megrakott, maga pedig Gács várába vonult, a melyet szintén jelentékenyen megerősített. Hunyadi augusztus 10-én kezdte ostromolni a Szentkirály erődött, a melynek őrsége, nagyobb hadi erőt látva, szabad elvonulás feltétele mellett meghódolni szándékozott. De Hunyadi feltétlen meghódolást követelt, a mire a védők, segítségben bízva, nem voltak hajlandók. Augusztus 18-a után Hunyadi a főhadiszállását Terenyére tette át, de augusztus 29-én ismét Szentkirály alatt volt, a melyet hadai szüntelenül ostromoltak. Szeptember 7-én megérkezett Giskra is, hogy az erődöt felmentse. Ekkor Hunyadi a derékhadával elébe ment hogy megtámadja. Alig, hogy a harcz megkezdődött, az a dandár, a melyet Hunyadi a Szentkirály erőd körülzárására hátra hagyott, eszeveszett futásnak indult. Hunyadi seregében erre kínos zavar támadt a melyet tetézett az, hogy néhány, iránta titokban ellenséges érzelmű úr, azzal a szándékkal, hogy romlását okozza, csapataival elvonult és őt csekély dandárával magára hagyta. Erre a szentkirályi őrség is kirohant és a futókat üldözte. A két tűz közé szorult magyar sereg rendje ekkor teljesen megbomlott és Hunyadi kénytelen volt a győzelmet Giskrának engedni át. Hunyadi seregéből sokan elestek, közöttük Kompolti János, Szanda várának ura; Hédervári László egri püspök pedig fogságba esett. A súlyosan megsebesültek között volt az árulók egyike Bebek János is, a ki utóbb bele is halt a sebeibe. Halála előtt nyíltan bevallotta az összeesküvést. Hunyadi Losoncz alól Budára vezette megmaradt katonáit, a hova szeptember 11-én érkezett meg. Csakhamar azonban új sereget gyűjtvén, még az ősz folyamán a felvidéken Giskrának több jelentékeny erődítményét bevette. (Millenn. Tört. IV. 105. Nagy Iván i. m. 186—187. Ráth Károly: A magyar királyok utazásai stb. 189.) Hunyadi Zólyomból és Gömörből visszatérvén, 1452 január 24-én Szécsényben volt, a hol Szandai Tárnok Demeter megjelent előtte és több, Pest és Heves vármegyében fekvő birtokát az esztergomi érseknek elzálogosította. (Nagy Iván adatai.).

V. László. V. László trónralépése után (1453.) Giskrát kegyeibe fogadván, a Felvidék kapitányi tisztében megerősítette. Ezzel azonban úgyszólván utat nyitott a csehek féktelenkedéseinek. A vármegyéktől érkezett panaszok következtében

V. László Hunyadi János fiát Lászlót bízta meg a csehek megfékezésével, de a Hunyadi-ház tagjaira féltékeny főurak nem siettek a segítségére és így csekély hadával nem kezdhette meg a támadást. Végre 1454 november 22-én Terebesen az egri püspök elnöklése alatt egybegyűlt főurak a csehek garázdálkodásának megszüntetésére az érdekelt vármegyékből nagyobb sereg felállítását határozták el, a melynek főkapitányává Rozgonyi Osvát zempléni főispánt választották meg. A sereg eltartására pedig minden négy porta után egy arany forintot vetettek ki és a beszedésével a vármegyei tisztviselőket bízták meg. A felállítandó sereget Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj, Torna, Gömör, Nógrád, Hont, Heves és Borsod vármegyékből szedték össze. (Hazai Okmt. VII. 470.) A fegyverénél több sikere volt a pénznek. Ujlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán a jenei erődöt (Diósjenő) a hozzátartozó Szokolya birtokkal és a hontvármegyei birtokokkal együtt 2200 aranyért Axamittól és társaitól visszaváltván, 1456 máj. 28-án a veszprémi káptalan előtt Lévai Cseh Péter fia Lászlónak engedte át.

V. László váratlan halálával (1457 november 23.) a királyválasztás joga visszaszállott a nemzetre. Az 1458 január 1-ére egybehívott országgyűlés Hunyadi János fiát, Mátyást választván királylyá, lelkesedéssel esküdött neki hűséget Nógrád vármegye is, a melynek főurai közül számosan a Hunyadi-ház régi hívei voltak és egykori vezérük nagy reményekre jogosító fiát Hunyadi János méltó örököseként üdvözölték. A csehek garázdálkodásaitól agyonzaklatott nép is örömmel és a jobb jövő reményével tekintett az új királyra. Mátyás király.

Mátyás trónraléptével az országos főméltóságokban is csakhamar nagy változás állott be. Az ifjú király az ellene folytonosan összeesküvést forraló Garai László nádort, Ujlaki Miklóst és társait méltóságaikból eltávolítván, nádorrá Guthi Országh Mihály főudvarmestert, Hunyadi János egyik barátját, ekkor már a szécsényi uradalom zálogos urát nevezte ki. Kívüle a nógrádi nagybirtokosok közül Rozgonyi Sebestyént erdélyi vajdává, Losonczi Lászlót horvát- és tótországi bánná tette meg, Rozgonyi Rajnáld, a vármegyének I. Ulászló alatt volt főispánja pedig dandárvezérként vett részt abban a seregben, a melyet Mátyás király Albert osztrák herczeg segítségére küldött. Lábatlani Gergely szandai, várallyai stb. birtokos, utóbb a székelyek ispánja, a ki Szilágyi Mihálylyal a törökök ellen harczolván, fogságba esett, utóbb csereváltság útján megszabadult. Kitünő szolgálatokat tett Mátyás királynak Mohorai Vidfi Miklós váczi kanonok, a ki 1462—1480-ig a római udvarnál követe volt. (Millenn. Tört. IV. 189. Nagy Iván 187—188.).

Mátyásnak elsősorban a csehekkel kellett leszámolnia. Giskra, a ki Podjebrád közbejárására Mátyásnak meghódolt, csakhamar elpártolt és 1458-ban a király hívei ellen fordult. Mátyás Rozgonyi Sebestyént küldte ellene, a ki Sárospatak mellett le is győzte. Ez azonban csak bevezetése volt a következő évek hadjáratainak, a melyek a vármegye területét a csehektől megtisztította. Lorántffy György az 1460. évben Szarvasgede alatt Giskrát ismételten megvervén, a királyi hadak Balogot, Ozdint, sőt Zagyvafő várát is rohammal bevették ; ezzel azután a husziták uralma megtört a vármegye területén.

Mindamellett 1461-ben még Csővárban is voltak csehek, a kiket a Giskrával czimboráló Szadai Szebold a váczi püspök jószágaira uszított. A cseheknek sem kellett több, rávetették magukat a váczi püspök birtokaira és a többi között elpusztították Kálló, Hatvan, Cső, Gutha, Verőcze, Vácz, Nógrád, Kosd és Szántó helységeket. A váczi püspök panaszára a fehérvári és a budai káptalan vizsgálatot tartván, Szadai Szeboldot felbujtóként az okozott károk megtérítésére ítélték és e végből Veresegyház, stb. birtokaitól megfosztották.

Alig hogy Mátyás király a cseh zsebrákokkal végzett, az összeesküvő főurakkal gyűlt meg a baja. Az 1467. évi országgyűlést követő tavaszi hónapokban az összeesküvők, akiknek az élére Szentgyörgyi János gróf állott, Erdélyben kitűzték a lázadás zászlóját. Mátyás azonban neszét vette az összeesküvésnek, még idejében Erdélyben termett és az összeesküvők hadait szétverte, a mire János gróf az ellentállásról lemondott és a király kegyelméért könyörgött. Mátyás megbocsátott neki, de a hozzácsatlakozó főurak közül többeknek elkobozta a birtokait. Ez a sors érte Losonczi Zsigmondot és Lászlót is, a kiket a király 1469-ben megfosztván Divény várától és tartozékaitól, valamint Bukován, Gergelyfalva, Kothmanlehota és Krácsik-Lehota nevű birtokaiktól, mindezeket régi hívének, Országh Mihálynak adományozta.

Az 1468. év tavaszán kitört cseh háborúban a vármegyei nemességből Madách

László vett részt, a ki társával, Jánosy Gáspárral együtt több ízben kitüntette magát, így 1469-ben egy ütközet alkalmával Podiebrad György cseh király fiát, Viktorint is foglyul ejtvén, Mátyás királynak kiszolgáltatta. Hadi érdemei jutalmául a király 1470-ben Borsosberényt, Szomolyát, továbbá Hevesben Bánhalmát, Szabolcsban a piricsei és a kapolcsi birtokokat adományozta neki. (Teleki : Hunyadiak kora VI. 427.)

A csehországi hadjárat, a mely tömérdek pénz-és véráldozatba került, lassanként elidegenítette a királytól a legjobb embereit is. Összeesküvés támadt, a melynek tagjai sorában volt Zrednai Vitéz János érsek és Csezmiczei János püspök, a világiak közül pedig Rozgonyi Rajnáld és a Perényiek. Az összeesküvők Kázmér lengyel király hasonnevű fiát hívták meg a magyar trónra. Kázmér 1741 október 2-án 12.000 fegyveressel elindult Magyarország elfoglalására, de a mikor október 29-én Sáros vára alá érkezett, csupán Rozgonyi Rajnáld és a Perényiek fogadták. Ennek következtében nem is vette ostrom alá Kassát, hanem onnan Hatvan felé tartott, a hol hosszabb ideig táborozott. Hatvanból a Cserhátou át az Ipoly völgyébe, majd onnan Nyitra felé vonult. Mátyás király a történtekről értesülvén, hazajött, de a lengyel hadat végig engedte vonulni az országon, a nélkül, hogy feltartóztatására kísérletet tett volna. (Millenn. Tört. IV. 248.) Csupán arra szorítkozott, hogy Zrednai Vitéz János esztergomi érseket székhelyén körülzárta és megakadályozta abban, hogy a lengyel trónkövetelőhöz csatlakozzék.

Miután Vitéz János kibékült Mátyás királylyal, az 1471. év végén Kázmér herczeg seregével visszatért Lengyelországba. Vitéz János azonban rövid idő mulva ismét magára vonta a király haragját, a ki ekkor kíméletlenül bánt el vele, börtönbe vetette, a honnan csak 1472-ben szabadult ki. De a király többé nem bízott benne, ezért Bekensloer János egri püspök felügyelete alá helyezte, a kinek Szanda várát adta jultalmul.

Bekensloer azonban rútul visszaélt a király bizalmával. 1476-ban, Frigyes császár híve és kész eszközeként a pápai trónra számítván, az alatt az ürügy alatt hogy Aachenbe zarándokol, Bécsújhelyre szökött és magával vitte az esztergomi egyház legértékesebb kincseit és háromszázezer aranyat, valamint a Vitéz János tulajdonában volt legfényesebb codexeket.

Kázmér kudarcza után, 1474-ben, Perényi Miklós és István is hűséget fogadott a királynak. A belső béke azonban csak rövid ideig tartott. A Perényiek a kik Kázmérhoz sem lelkesedésből, hanem csak azért csatlakoztak, hogy a zavarosban halászhassanak, alig hogy Mátyásnak meghódoltak, újra kezdték a rablókalandjaikat, a melyeket azelőtt éveken át folytattak a váraikból. Az átvonuló kereskedőket kifosztották vagy megsarczolták, sőt a szomszédos városok polgárait is szünet nélkül zaklatták. Miklós Sztropkóról űzte garázdálkodásait, István pedig Fülek várából, a melyet Perényi Imre fia János királyi főtárnokmester 1438-ban vett zálogba és a mely az ő halála (1448.) után fiaira Istvánra, Miklósra és Péterre szállott.

Mátyás végre megsokalván a vármegyék és a városok részéről érkező panaszokat, egyik udvari emberét, Rajnai Both Andrást bízta meg, hogy Perényi Miklós űzelmeinek végét vesse. Both András a felvidéki urak segítségével megostromolta Sztropkót és Perényi Miklóst csak az ostrom idejében bekövetkezett halála mentette meg a büntetéstől. (Millenn. Tört. IV. 325.) Fülek várával azonban a király hívei nem boldogultak. Perényi István, a mikor Sztropkó sorsáról értesült, a várába zárkózott és a király hadait ágyúlövésekkel fogadta. Mátyás király erre 1483 november 15-én Lábatlani Andrást bízta meg, hogy a vármegyék és Kassa város részéről kiállítandó hadi erővel vegye ostrom alá Fülek várát és fékezze meg a lázadót. (Teleki : Hunyadiak kora XI. 252—253.) Lábatlani András ekkor Kassáról hozott ostromágyúkkal kezdte lövetni Fülek várát, a mely csakhamar az ostromlók birtokába került. Perényi István, úgy látszik, még idejében elillant és Fülek egy időre a király birtokába került.

Mátyás király élete végső szakában családjának egyik rendíthetetlen hívére, Ráskai Balázsra bízta Buda várát, a ki Mátyás halála után, a kincstárral együtt az odaérkező Corvin Jánosnak adta át és egyben hűséget esküdött neki. A rendek többsége azonban Ulászló cseh királyt hívta meg a magyar trónra.

II. Ulászló. II. Ulászló elsősorban Mátyás király híveit igyekezett bőkezű adományokkal megnyerni, hogy őket Corvin Jánostól eltántorítsa. Ráskai Balázs még 1490-ben

Fülek várát kapta adományul, utóbb pedig királyi főkomornok, majd főtárnokmester lett. Ecsedi Báthory András 1495-ben Buják várát kapta. A vármegyei birtokosok közül Losonczi Lászlót erdélyi vajdává, Derencsényi Imrét és Lábatlani Jánost horvát és tótországi bánná, Tárnok Pétert szörényi bánná nevezte ki a király. Néha azonban megtörtént, hogy olyan birtokokat adományozott el, a melyekre mások tartottak igényt. 1491-ben Divényt akarta eladományozni, de ez ellen Losonczi Dezsőfi László, továbbá Jenői Losonczi László, valamint László és Pál tiltakoztak. 1492-ben Rozgonyi István tiltakozott az ellen, hogy Losonczi László tárnokmester, Imre bazini gróf fia Simon és Egervári László, Rozgonyi János fiának, Istvánnak Nógrád, Pest és Fejérmegyék fekvő birtokaira királyi adományt szerezzenek, miután e birtokok öröklés útján őt illetik.

II. Ulászló uralkodása alatt kezdődött a korona tekintélyének a sülyedése, az udvarhoz tartozó főnemesség és a Szapolyai János körül csoportosuló nemzeti párt küzdelme, a mely küzdelem alig 36 év alatt a meghódolt Bécstől Mohács temetőjéig juttatta a nemzetet.

A Szapolyai-családnak ekkor már jelentékeny súlya volt a vármegyében. Már Szapolyai Imre nádor (1492—1499.) Agárd és Vecseklő birtokában volt, majd megszerezvén Salgó várát a hozzátartozó uradalommal, egyike lett a vármegye legnagyobb birtokosainak. Az 1494. évi összeírás adatai szerint a vármegye 4911 portája közül 241½ porta volt az övé. Halála után e roppant kiterjedésű birtokok fiára Jánosra szállottak, a ki az 1505-iki rákosi országgyűlésen kezdte meg a történeti szereplését.

Ugyancsak a XV. század utolsó éveiben szerzett birtokokat Werbőczy István, az aranyszáju népszónok, a nemzeti párt lelke, a ki 1498-ban a Szente és Csesztve helységekben fekvő birtokokat kapta Szobi Mihálytól, a kinek nagy szolgálatokat tett. Ettől az időtől kezdődik Werbőczy Istvánnak szorosabb viszonya Szobi Mihálylyal, a ki ezután neki minden politikai működésében hű társa lett.

II. Ulászló a nemzeti párttal szemben a Habsburg-házban keresett támogatást. Az udvari párt az 1504. évi országgyűlésen látszólagos sikert ért el, a mennyiben elérte, hogy Perényi Imrét választották meg nádorrá, de a köznemesség más téren erőteljesen állott szembe az udvarral.

Az országgyűlésen megállapított bandériumi költségek lajstroma szerint Nógrád urai közül Balassa Menyhért testvéreivel együtt háromszáz lovas és kétszáz gyalogos kiállítására nyolczezer forintot, Országh Mihály az 1486-ban meghalt nádor hasonló nevű fia kétszáz lovas és száz gyalogos kiállítására ötezer forintott tartozott fizetni. (Nagy Iván i. m. 188.)

Erre az országgyűlésre eljött Mohorai Vidfi Ambrus, a vármegye egykori (1486—1488.) alispánja, a ki ekkor már magasabb kormányhivatalt viselt. A mikor azonban Budáról, a hol megszállott, május 11-én Kalondai György és Vidfi Miklós tótországi ítélőmester társaságában csónakon át akart menni Pestre, a csónak felborult és mind a hárman a Dunába fulladtak. (Kovachich: Vestigia Comitiorum II. 310. Verancsics munkái II. 13.; Nagy Iván i. m. 127.)

A mikor a rendek a II. Ulászló és Miksa között 1491-ben kötött családi szerződésről értesültek, a melyben fiágának kihaltával a magyar trónt Miksának, illetőleg fiutódainak biztosította, a nemzeti párt országszerte hatalmas mozgalmat indított, hogy e szerződés ügyét a legközelebbi országgyűlés napirendjére tűzzék. A köznemesség már 1505 julius 25-ére, Székesfehérvárra fegyveres országgyűlést hívott egybe. Ezt az országgyűlést ugyan nem tartották meg, de a hírére Miksa elérkezettnek látta az időt, hogy az érdekeit fegyverrel védje meg.

Miksa hadi készülődései következtében, még a szeptember végére egybehívott országgyűlés megnyitása előtt, a vármegyék zsoldos sereget fogadtak, hogy az országgyűlésre küldvén, Szapolyai János rendelkezésére bocsássák. Nógrád vármegye, a hol szintén a nemzeti párt jutott túlsúlyra, 60 fegyveres zsoldost küldött a rákosi mezőre. Az itt megtartott országgyűlésen a vármegyét Sághi Balázs, Szánthai Osvát, Terjéni Radnót Gergely és Nempti Kartali Zsigmond képviselte. Részt vett még a vármegyei urak közül Ráskai Balázs főtárnokmester, Fülek várának az ura, Gyarmati Balassa Ferencz, a vármegye későbbi főispánja, Guthi Országh Mihály, a nádor fia, Rozgonyi István, nagynevű családjának utolsó fisarja, Losonczy Zsigmond, továbbá Szobi Mihály és Werbőczy István, ki ekkor Szentén, Csesztvén, Selypen és Puszta-Almáson volt birtokos.

Ezen az országgyűlésen a köznemesség olyan félelmes erővel állott sorom-

póba Ulászló kormánya ellen, hogy minden ellentállást lehetetlenné tett. Az országgyűlés a nemzeti királyság visszaállítására irányuló általános óhajtást juttatta kifejezésre ünnepi nyilatkozatában, a mely egyszersmind leplezetlen nyíltsággal mondott ítéletet Ulászló és kormánya felett. (Millenn. Tört. IV. 377. Nagy Iván : 188—189. ; Kovachich : Suplem. ad Vest. Comitiorum II. 325.)

Dózsa-féle pórlázadása.

A pártküzdelmek közepett tört ki 1514-ben a pórlázadás, a melynek a hullámai Nógrád vármegye területére is eljutottak. Bakócz Tamás esztergomi érsek a törökök növekedő hatalma ellen keresztes hadjáratot hirdető pápai bullát eszközölt ki, a melyet az országtanács egyes baljóslatú hangok ellenére, 1514 április 16-án kihirdettetett, mire rövid idő alatt roppant néptömeg sereglett a kereszt jele alá. A népszónokoktól felizgatott pórok azonban a török helyett a földesuraik ellen fordultak és dúlni kezdték a nemesek jószágait, családjaikon pedig iszonyú kegyetlenségeket követtek el. Most már hasztalanul sujtotta Bakócz Tamás érsek a fellázadt pórokat egyházi átokkal, a fékevesztett tömeg romboló árként lepte el a Duna-Tisza közét, sőt Pest vidékén is elkezdték a pusztítást. A vármegyék nemessége felocsudva, fegyvert ragadott, hogy magát és övéit megvédelmezze.

Csakhamar Nógrád vármegyében is kitört a pórlázadás, de a vármegye nemessége Pásztónál utólérvén a garázdálkodó pórnépet, széjjelverte. A pórok két hada azonban — az egyik Tiszavárkonynál, a másik meg épen Heves közelében táborozván — elég okot adott a rettegésre. Mivel a tehetetlen kormánytól a vármegyék segítséget nem remélhettek, maguknak kellett a védelemről gondoskodniok. E végből Nógrád vármegye nemessége a szomszéd Hont, Pest és Heves vármegyével együttesen 1514 június 16-án a szentlőrinczi pusztán gyűlést tartott, a melyből a többi vármegyéket csatlakozásra szólították fel. E felhívó-levelek egyikét, a mely Abaúj vármegyének szólt, Nagy Iván közölte a már többször idézett művében. A felhívás Hatvan városát tűzte ki a gyülekezés helyéül, a hova a vármegyei segédhadaknak junius 24-ére, Szent Iván-napjára kellett volna összegyűlniök. Időközben azonban az udvar részéről segítségül hívott Szapolyai János a maga fegyelmezett erdélyi hadával a pórokat vezérükkel, Dózsa Györgygyel együtt Temesvárnál legyőzte ezzel a pórlázadás véget ért.

II. Lajos.

Nándorfehérvár eleste végre felrázta az udvart tétlenségéből. II. Lajos király és tanácsosai végre komolyan kezdtek foglalkozni a törökök ellen indítandó hadjárattal. A király 1522-ben Báthory István nádort, a ki atyja után Buják várát is birtokolta, Szakmári György primást, Sárkány országbírót, Werbőczy Istvánt, Désházy Istvánt és Balassa Ferencz nógrádi főispánt Bécsbe küldte, hogy a német rendek aggodalmait eloszlassák és a német segítő-sereg útnak indítását biztosítsák. A tárgyalások után a német rendek 3000 gyalogost állítottak ki, a kiket az alvidéki várakban helyeztek el. A milyen mértékben közelgett a török veszedelem épen olyan elkeseredetten folytatta egymás ellen a küzdelmét az udvari párt és a köznemesség. Mivel az 1525. évi rákosi országgyűlésen megjelent köznemesség a királytól a sérelmek orvoslására nézve kielégítő választ nem kapott, elhatározta, hogy öt hét mulva, Keresztelő Szent János napján, Hatvanban fegyveresen fog összegyűlni, hogy az ország védelméről tanácskozzék. A király azonban az udvari párt szavára hallgatva, junius 5-én az ország rendeit a hatvani országgyűlésen való megjelenéstől eltiltotta és szeptember 29-ére Budára hirdetett országgyűlést. A főpapok és a főurak is mindenképen azon voltak, hogy a nemességet a hatvani országgyűléstől visszatartsák, kiderült azonban, hogy a vármegyék Szapolyai János és Werbőczy István szavára hallgatnak. A hatvani országgyűlést így mégis megtartották, sőt július 3-án Lajos király is megjelent a kíséretével Hatvanban, a hol házigazdaként Nógrád vármegye nemessége kitörő örömmel fogadta. A gyűlést szabad ég alatt, a Hatvan és Lőrincz között elterülő mezőn, deszkakerítéssel körülvett helyen tartották meg. A megjelentek számát egy udvari ember 14 ezerre becsülte. Az egybegyűlt nemesség haragja első sorban Báthory István nádor, Sárkány Ambrus országbíró és Szerencsés Imre kincstartó ellen fordult, a kik közül az előbbi kettő az első ülést követő éjjel elmenekült. A király, bár többen azt tanácsolták neki, hogy térjen vissza Budára, az urak megnyugtatására Hatvanban maradt, sőt másnap beleegyezett a nádorválasztásba is. A rendek nagy lelkesedéssel Werbőczy Istvánt választották nádorrá. Azután az ország védelmére több intézkedést tettek, a végzések megszövegezése után pedig nyugodtan szétoszlottak. Lajos király július 5-én megerősítvén Werbőczy megválasztását, a nemesség tüntető hódolatától kísérve. Budára távozott.

A hatvani országgyűlés szétoszlása után az udvari párt mindent elkövetett a hatalom visszaszerzésére. Maga Báthory István volt nádor a főurakból és a köznemesség tőlük függő részéből társulatot szervezett, a mely első sorban a hatvani végzések megsemmisítését, valamint Werbőczy és Szapolyai megbuktatását tűzte ki czéljául. Báthori István és a többi főúr lázas tevékenységet fejtett ki, hogy az 1526 Szent György napjára egybehívott országgyűlésen a győzelmet biztosítsa. Ellenben a nemzeti párt vezérei, Szapolyai János és Werbőczy István, még kísérletet sem tettek, hogy a köznemességet, a mely őket Hatvanban környezte, Rákosra vezessék. Így azután az országgyűlés megnyitásakor a Báthory-párt lett a helyzet ura. Az elszigetelt Werbőczy, alig hogy megkezdődött a tanácskozás, lemondott a nádori méltóságról és az ipa, Szobi Mihály kíséretében zólyommegyei birtokára utazott. Az országgyűlésen egybesereglett köznemesség feláldozta egykor bálványozott vezérét, Werbőczyt, a kit a rendek hűtlennek nyilvánítván, fő- és jószágvesztésre ítélték. Báthory István, a ki épen úgy gyűlölte Werbőczyt, mint Szapolyai János vajdát, még a testvéreivel, Báthory Györgygyel és András főtárnokmesterrel is kiegyezett, a kikkel Buják várának birtoka miatt 1522 óta viszályban élt. Buják vára Báthory András birtokába jutott, a ki 1527 május 12-én a leleszi convent előtt, többi jószágával együtt, fiainak a kezelésébe bocsátotta. (Dl. 24. 555.)

Alig hogy az országgyűlés május 14-én szétoszlott, a török had közeledtének a híre a budai királyi udvarhoz is eljutott. Szulejmán szultán április 23-án indult el Konstantinápolyból. A mikor Bolgárországba ért, Ibrahim nagyvezirt előreküldte Pétervárad ostromlására, a ki épen azon a napon (július 28.) vette be a várat, a mikor a szultán Pétervárad alá érkezett. II. Lajos király, miután mindenfelé futárokat küldött szét a zászlós urakhoz és a vármegyékhez, hogy fegyvereseikkel és a felkelő hadakkal hozzá csatlakozzanak, alig négyezer fegyveressel július 20-án indult el Budáró', és hogy az urak és a vármegyék kiállított csapatainak időt engedjen a csatlakozásra, lassan nyomult előre. Mindamellett kevesen csatlakoztak hozzá, mert a vármegyék feltűnően késlekedtek. Nógrád vármegyéből csak Balassa Ferencz főispán és Ráskay Gáspár csatlakoztak a királyi sereghez, a vármegyében birtokos többi főúrról nincsenek adataink, hogy ott küzdöttek volna Mohácsnál. A köznemesség is gyéren volt képviselve. Az augusztus 29-én vívott mohácsi csatában II. Lajos király, Szalkai László primás, számos országnagy, a nógrádiak közül Balassa Ferencz főispán és Rátkai László halálát lelte. Ellenben Ráskai Gáspár és Báthory István nádor megmenekültek a csatából; a testvéreiről, Báthory Andrásról és Györgyről, továbbá Ráskai Balázsról, Fülek várának az uráról, azt sem tudjuk, hogy résztvettek-e a mohácsi küzdelemben. A vármegye alispánja, Poltári Soós Tamás is itthon maradt és még 1538-ban is viselte az alispáni tisztet. Mohácsi vész.

A mohácsi csatavesztés híre szinte megbénította az országot. Az ellentállás szervezésére csak Várdai Pál egri püspök, Pelsőczi Bebek János és a tiszáninneni vármegyék nemessége gondolt, a kik szeptember 15-én Miskolczon gyűlést tartva, elhatározták, hogy mielőbb táborba szállanak és e végből Szapolyai Jánost, valamint a többi vármegyéket is csatlakozásra szólították fel. (Millenn. Tört. IV. 514.)

A mohácsi vészszel küzdelemmel teljes korszak kezdődött a vármegye történetében. Alig néhány évtized alatt századok munkája semmisült meg s pusztulás lépett az egykori jólét helyébe. A mohácsi vészig terjedő korszak ismertetését a vármegyei főispánok és alispánok névsorával zárjuk be. Kezdve a rendelkezésünkre álló legrégibb okleveles adatoktól, egészen a mohácsi vészig.

Főispánok : Slaviz (Saul) 1108. Ders, úgy látszik a Hunt-Pázmán nemzetségből, 1156. Folkus (Falkos) 1184. Bolosoy (Balozsai) 1222. Marchrandus 1246. Sztregovai Tamás fia Tamás 1272. Fülöp váczi püspök, királynéi kanczellár, 1272—1273. Aladár királynéi tárnokmester 1277. Kacsics nemzetségbeli Szécsényi Farkas 1292., később királynéi főpohárnokmester. Dráhi Tamás 1296. Rátót nemzetségbeli Domonkos tárnokmester 1299—1308. Balog nemzetségbeli Széchi Miklós fia Péter, Szanda várának várnagya, 1326—1327. Szécsényi Farkas fia Tamás, erdélyi vajda, egyuttal Szolnok vármegye főispánja 1339—1342. Széchi Péter fia Miklós, egyuttal Szepes és Sáros vármegye főispánja, király' tárnokmester, 1343—1345. Szécsény Tamás vajda fia Konya Miklós, királynéi főtárnokmester, együttal Szepes, Sáros, majd Bars vármegye főispánja, 1346—1347. Gilétfi Miklós nádor fia János mester 1355—1375. és 1384. Pásztohi Domonkos nádor fia János 1391—1396. Rátót nemzetségbeli Ilsvai (Jolsvai) Leusztak nádor fia György 1416. Szendi Főispánok.

István fia Mihály 1421—1423. Aranyi István, egyúttal Hont- és Gömör vármegyék főispánja, 1435—1437. Trajai Vitéz András 1440. Rozgonyi János fia Rajnáld, egyúttal Heves vármegye főispánja, 1442. Szécsényi László fia László 1443—1459. Közben Szécsényi László és Rozgonyi György együttesen 1453—1454. Sztregovai Madách László 1470. (Ez az adat kétes). Gyarmati Balassa Ferencz 1512—1524., Mohácsnál elesett.

Alispánok. Alispánok : Záh nemzetségbeli Berend 1300. Rátót nemzetségbeli Renold mester 1327. János 1329. Péter fia István 1339. Nemes János mester 1343—1345. Ákos nemzetségbeli Csetneki Péter 1348. Pál mester 1351. Sári Miklós mester 1358. Gergely 1372. Miklós 1384. Gergely 1389. Géczi István fia Péter. Fejes János 1402. Bükködi (de Byked) János 1405. Baloghi Lőkös fia Péter. Valkói János és Csabai Tamás 1425. Chabi György és Balázstői (Balasthő) Nagy Pál 1431. Rhédei Szandrin és Marczali Albert 1444. Dályói Mihály és Pethői Pál 1447. Legéndi Ágoston és Peleni (Pilinyi) Péter 1448. Baloghi Szandrin és Mulyadi Dénes, Legéndi Ágoston és Legéndi Pál 1462. Mulyadi Salathiel és Dályói Mihály 1466—1467. Dályó Mihály és Ludányi Nagy Pál 1469. Dályói Mihály és Pethőfalvi Pethő Pál 1469. Dályói Mihály és Libertsey László 1473. Gyarmati Balázs fia Miklós fia Zsigmond 1475. Gyarmati Balázsfi Miklós fia, Zsigmond és Pethő Pál 1477. Legéndi Bertalan 1479. és 1496. Pethőfalvi Pethő Pál 1479—1485 Pethőfalvi Pethő Pál és Kerecheni Zalai Demeter 1482. Pethőfalvi Pethő Pál, Kerecheni Zalai Demeter és Geregyei Lipthai János 1483—1485. Mohorai Bak Balázs 1486. Mohorai Vidfi Ambrus 1486—1488. Pilinyi Pál és Cheői (Csői) Zsigmond 1493. Pilinyi Pál és Legéndi Bertalan 1494—1496. Kalondai György és Cseri Antal 1502. Kalondai György és Cseri Antal ifjabb 1503. Szánthai (de Zantho) Osvát 1508—1512. Szent-Iváni Tárnok Osvát és Poltári Soós Tamás 1520 január 27. Poltári Soós Tamás és Tharchai László 1520 október 30. (Ezt a névsort Nagy Iván összeállítása nyomán közöljük, a kinek az adatait az újabb oklevelek alapján egészítettük ki.)

II. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A KIEGYEZÉSIG. 1526—1867.

1. *A vármegye helyzete a török hódoltság, a szabadság- és vallási harczok korában.*

(1526—1711.)

Mohács mezejéről a győztes Szulejmán Budára tartott, de mivel akkor még nem szándékozott Magyarországot elfoglalni, szeptember 20-án hadait átszállítván a Duna balpartjára, megkezdte a visszavonulást.

Még jóformán ki sem vonult a győztes török had az országból, megkezdődött a küzdelem a magyar koronáért. A nemzet nagy többsége Szapolyai János vajdát óhajtotta királynak. Az általános óhajtásnak engedve, a vajda október 14-ére Tokajba hívta egybe a híveit, hogy a további teendőkről tanácskozzanak. Az értekezlet november 5-ére Székesfehérvárott tartandó királyválasztó országgyűlésre hívta egybe a rendeket. A tokaji értekezleten Nógrád vármegyéből ott volt Mohorai Vidfi Lőrincz, Derencsényi Miklós, Báthory András, Buják várának az ura, Szobi Mihály Karancsság ura és Werbőczy István, a ki nemcsak ékesszólásának varázsával, de nagykiterjedésű birtokai révén (Alsó-Petény, stb.) is jelentékeny hatással volt a vármegyei nemesség magatartására.

Szapolyai János. A székesfehérvári országgyűlés János vajdát királylyá kiáltván ki, másnap az ősi koronázó templomban nagy fénynyel megkoronázta. A koronázás után János király nyomban megkezdte fejedelmi jogai gyakorlását, betöltötte az üresedésben levő fontosabb állásokat és bőkezűen jutalmazta a híveit. Kanczellárjává Werbőczy Istvánt, Nógrád vármegye főispánjává Ráskai Gáspárt nevezte ki, Derencsényi Miklóst Szepes várának a kapitányává tette, Szobi Mihálynak, Werbőczy leghívebb barátjának pedig 1527 január 2-án a Salgó várához tartozó Lapújtő helységet adományozta. Ekkor a vármegyének jóformán az egész nemessége János királyhoz csatlakozott. Hívei közé tartozott a vármegyei birtokosok közül már említetteken kívül Ráskai Balázs, Fülek várának az ura, Györgyi Bodó Ferencz, III. Lajos király tanácsosa, a ki Ráskai Balázs leányát vette nőül, Romhányi Ferencz, Tárnok Kristóf, Pöstény földesura, Báthory András fiai : András, Bonaventura, György és János, a mohácsi csatában elesett Balassa Ferencz főispán fiai Farkas és Ferencz, Zerdahelyi László, a kinek a neje, Verebélyi

Divény.

Kékkő.

Somoskő.

Margit, a vármegye egyik kiterjedt családjának volt a sarja ; legutóbbinak a testvére Verebélyi János, Verebély, Bárkány, Sóshartyán és Tótvereb földesura, még 1535-ben is híven kitartott János király mellett.

Még ennek az évnek őszén az ellenpárt is megmozdult, a mely kezdetben csupán Mária özvegy királynéból, János király személyes ellenségeiből és II. Lajos király udvar embereiből alakult és Ferdinándot tekintette a magyar trón örökösének. Ez a párt azonban 1526-ban még sokkal csekélyebb számú volt, semhogy a nemzeti párttal sikeresen megmérkőzhetett volna. Mindamellett 1526 deczember 16-án a pozsonyi Ferencz-rendiek kolostorában egybegyűltek Báthory István nádor ajánlatára, a ki olthatatlan gyűlöletet táplált Szapolyai János ellen, Ferdinándot királylyá választották.

Ferdinándnak Nógrádban egyelőre nem voltak hívei Nógrádban ; azok, a kik nyiltan nem csatlakoztak János királyhoz, egyelőre várakozó álláspontot foglaltak el. Báthory István nádornak, a mióta Buják várát átadta testvérének, épen nem volt súlya Nógrádban, a melynek nemessége úgy gyűlölte a sánta és iszákos nádort, mint akár ő a Szapolyai-családot. I. Ferdinánd.

Ferdinánd pártja az 1527. év elején főleg arra törekedett, hogy János király híveit pénzzel és rábeszéléssel eltántorítsa. Miután ekként a talajt előkészítették, Ferdinánd 1527 július 31-én elindult Magyarország meghódítására. Győr, Komárom, Esztergom és Visegrád elfoglalása után augusztus 20-án hadai élén ellentállás nélkül bevonult Buda várába. Budáról a hadvezért, Salm Miklóst János király hadai ellen küldötte. Salm szeptember 27-én Tokajnál szétverte János király hadait, mire az egész Felső-Magyarország Ferdinándhoz csatlakozott. A tokaji ütközetben Györgyi Bodó Ferencz, János király egyik hadvezére is foglyul esett, a kit Ferdinánd Bécsbe vitetett és a ki ott is halt meg 1528-ban ; János királyhoz halála órájáig hű maradt. (Nagy Iván i. m. 140.) A tokaji győzelem hatása alatt a vármegyei nemesség egy része, különösen azok, a kik számító óvatosságból várakozó álláspontra helyezkedtek, Ferdinándhoz csatlakoztak.

Ferdinánd még 1527-ben országgyűlést tartott, a mely elismerte őt királynak, mire megkezdte fejedelmi jogainak a gyakorlását. A vármegyei birtokosok közül nyomban Ferdinándhoz csatlakozott Losonczy Antal, Ecseg várának ura és Országh Imre, a kinek 1528 január 28-án Apaffy Ferencz birtokait, közöttük Jobbágyit adományozta. Salgó várát, a mely ekkor János királyé volt, Tóthi Lengyel Jánosnak adományozta, Thúróczy Miklós királyi komornok mester az időközben meghalt Szobi Mihály birtokait, a karancssághi kastélyt, a hozzátartozó Sághújfalu, Ethes, Kotroczó, Litke, Tőrincs és Kisdályó helységekben levő birtokrészekkel együtt kapta szolgálatai jutalmául. Nagyoroszi község lakosainak 1528 január 6-án megerősítette az előző királyoktól nyert kiváltságaikat. (Orsz. Lev. N. r. a. 870. 2. : Liber Regius Donat. I. 101. 59.).

Ezek az adományok azonban legnagyobb részt csak a papíron maradtak. Bár az események János királyt egyideig tétlenségre kárhoztatták, a béke nem állott helyre, sőt ellenkezőleg, ekkor kezdődött meg igazán a polgárháború. A nagy harczok helyét az apró csatározások foglalták el. A Ferdinándhoz szító főurak és a köznemesség között, a mely utóbbi János királylyal rokonszenvezett, Nógrádban is megindult a küzdelem. János király értesülvén Losonczy Antal elpártolásáról, Ecseg várát 1528 január 1-én Werbőczy Istvánnak adományozta. A két király viszálya.

Az 1529. évi hadjárat alatt, a mikor Szulejmán Bécset vette ostrom alá, Nógrád vármegye területe ismét visszakerült János király birtokába, a ki Ráskai Gáspár halála után (1530.) testvérét, Balázst nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává. A Ráskaiakon kívül még többen voltak, a kik a megpróbáltatás napjaiban is híven kitartottak János király mellett, ezek közé tartozott Verebélyi János, Romhányi Ferencz és Tárnok Kristóf is. 1533 november 21-én János király Pencz helységet, a mely Penczy Tamás magtalan halálával a koronára szállott, ekkor már nagyszavú kincstartója, György barát rokonainak, Amadé Istvánnak és Jadrai Malesith Miklósnak adományozta.

E mellett Ferdinánd is osztogatott birtokokat a vármegye területén. Divény várát és Bussa helységet 1535 november 13-án a hozzá átpártolt Várdai Pál esztergomi érseknek, Penczet 1535-ben Dályói Komornyik Ferencznek, majd utóbb 1540-ben Thurzó Elek titkárának, Sebestyénnek adományozta. Ama zivataros időkben mindez az adományozás eredménytelen maradt, hacsak az adományos erőszakkal nem tudott neki érvényt szerezni.

Ferdinánd 1536 augusztus 1-én Heves és Nógrád vármegye főispánjává Guthi Országh Lászlót nevezte ki, a ki azonban aligha foglalta el a főispáni széket, mert 1538-ban Werbőezy István, János király főkanezellárja volt a főispán.

Az 1538-ban kötött nagyváradi béke értelmében Nógrád vármegye megmaradt János királynak ; ez az állapot János haláláig (1540 szept. 18.) tartott.

János király halála után.

János király halálával azonban lényegesen megváltozott a helyzet. — A Balassák, nevezetesen Menyhért és János, nyomban Ferdinándhoz pártoltak. s az alatt az ürügy alatt, hogy szomszédaikat is Ferdinánd pártjára akarják téríteni, megtámadták János király egykori híveit. Különösen Balassa Menyhért garázdálkodott a vármegyében, úgy hogy maga Ferdinánd király volt kénytelen inteni, ne éljen vissza a nevével és ne üldözze személyes ellenségeit azzal a kifogással, hogy az ellenpárthoz tartoznak. Balassa János sem volt különb Menyhértnél. 1548-ban a prágai udvarnál olyan botrányt okozott, hogy Ferdinánd kénytelen volt őt írásban is megdorgálni. De azért Balassa János nem lett kegyvesztetté, mert 1550-ben új adományt kapott. Különben a Balassák jószágai sem voltak mentek a pusztítástól. Balassa Zsigmond és Országh Kristóf jószágain Losonezy István 4498 forint kárt okozott. (Tört. Tár, 1893. 254—279.)

János király halála után a Balassák is azok közé tartoztak, a kik Ferdinánd királyt Buda elfoglalására ösztönözték. Az ő kezükben lévén ekkor már a Szapolyaiak család vagyona, természetesen arra sarkalták a királyt, hogy fegyverrel vegye be Budát, mert ebben az esetben nem lesz kénytelen a váradi szerződés ama pontjának eleget tenni, a melyek Izabellának és a fiának a kártalanítására vonatkoznak. Ferdinánd még 1540-ben Fels Lénárt tábornokot küldte Buda elfoglalására, de Fels kísérlete kudarezezal végződött. Mihelyt a portán Fels támadásáról értesültek, még az 1540. év végén hadat küldtek Buda felmentésére. Ez a had Kalocsa vidékén telelt. Mihelyt az időjárás megengedte. a török sereg az erdélyiek segítségével megkezdte a támadást Ferdinánd pártja ellen. Petrovies Péter, a kiskorú János Zsigmond egyik gyámja, 1541-ben Váczot elfoglalván, már Nógrádot fenyegette támadásával. Az év nyarán Rogendorf Vilmos vette ostrom alá Buda várát, a melyet György barát védett. Mialatt Szulejmán Buda felé közelgett, a török segédhad augusztus 21—22 közötti éjjel Roggendorf hadait teljesen szétvervén, Buda felszabadult az ostromzár alól. Akkorra azonban már Szulejmán szultán végleg döntött Buda sorsa fölött. Buda alatt tábort ütvén, magához kérette a csecsemő királyfit a gyámjaival együtt, a kik fényes kísérettel jelentek meg a szultán táborában. Mialatt a küldöttség a szultánnál járt, a törökök hatalmukba kerítették Buda várát.

Buda eleste.

Buda eleste nagy rémületet okozott országszerte A legnagyobb veszedelembe Nógrád vármegye jutott, a melynek nemessége szinte ösztönszerűleg érezte hogy elérkezett a nagy küzdelem ideje — azé a küzdelemé, a melyet másfél századon át házi tűzhelyeiért kellett a törökkel vívnia. Az első megdöbbenés hatása alatt Werbőczy István fia Imre is meghódolt Ferdinándnak és 1542 július 3-án aláírta a hódoló nyilatkozatot. Hasonlóképen visszapártolt Ferdinándhoz Bebek Ferenez is, a ki hamis pénz verésével tette a nevét hírhedtté s Szapolyai János király híveként 1532—1540 között szünet nélkül garázdálkodott a Felvidéken. Ferdinánd örömmel fogadta a visszatérőt és 1544 szeptember 24-én 30.000 forintért Salgó várát írta be neki örökös adományul. (Liber. Reg. Donat. 318.)

A törökök betörései Nógrádba

A törökök Budán berendezkedvén, csakhamar megkezdték a támadásokat Nógrád vármegye területére is. Még az 1543—1544. év telén a törökök Nagyoroszit pusztították el. 1544 májusában, minden esetre még május 12-ike előtt, Mehemet basa elfoglalta Nógrád várát, majd nemsokára Hatvant és még az 1546. év előtt Szanda várát, sőt 1546-ban az egész Nógrád vármegyét meghódítással fenyegette. Nógrád elfoglalásával az Ipoly balpartján már csak Gyarmat maradt meg Ferdinánd király híveinek a birtokában és e végház ettől kezdve a bányavárosok előőrse lett. (Katona : Hist. Critiea XXI. 439. 440., 412—1546 : XL. t.-ez.)

A törökök támadásaival szemben a nemesség többé nem érezte magát biztonságban a birtokain, mindenki igyekezett védett helyre menekülni. Sziklafészkükbe zárkózva töltötték únott napjaikat azok, a kiknek volt hova menekülniök, addig, míg a török onnan is ki nem zaklatta őket. Az 1546. évi országgyűlés XLIV. törvényezikke Ságh (Ipolságh), Pásztó, Drégely, Széesény, Buják, Léva és a többi erődítvények helyreállítása és megerősítése iránt intézkedik. A főúri

családok is siettek a családi váraikat jókarba helyezni, a kinek pedig még nem volt, szerezni iparkodott. Salgó várát 1548-ban Derencsényi György fia Farkas, Bebek Ferencztől és fiától Györgytől megvásárolván, e vásárlásra még ebben az évben királyi jóváhagyást kapott. Viszont Ferdinánd király Bebek Ferencznek, nejének, Ráskai Dorottyának, Balázs leányának, valamint fiuknak, Györgynek 1548-ban Fülek várát adományozta. Hollókő és Thar vára felett pedig 1549 febr. 6-án osztozott Alsólendvai Bánffy Istvánné Országh Magdolna és Országh Kristóf. (Liber Reg. Donat. I. 440. — Nagy I. adatai. Orsz. Lev. N. r. a. 15 : 4.)

A kimerült Ferdinánd király 1547-ben kénytelen volt a törökökkel öt évre békét kötni, melynek értelmében Nógrád vármegye Ferdinánd uralma alatt maradt. Az igazságszolgáltatást szabályozó 1548 : XIX. törvényczikk Nógrádot, a melyet ekkor Felsőmagyarországhoz számítottak, a király birtokában levőnek mondja, de ez csak politikai felosztás volt, mert tényleg már 1549—1550-ben Nógrád vármegyének egyharmadrésze meghódolt a töröknek. A békekötés ellenére a törökök a nekik meg nem hódolt részeket szinte állandóan támadták. 1550 nyarán a törökök ismét mozgolódni kezdtek. Erről Dancs Pál csővári, parancsnok értesült két töröktől, a kiket elfogott. Dancs mindenfelé tudtul adta az ismerőseinek a törökök hadi készülődéseit. Szeptember 27-én a törökök csakugyan megtámadták Szécsényt, a mely ekkor Losonczy István birtokában volt és a városba betörve, 45 embert elhurczoltak, egyet pedig megöltek. Kevéssel azután megrohanták Sághot, de itt Jákóffy Ferencz az őrséggel visszaverte őket. Ebben az időben, úgy látszik, kikerülték Gyarmatot, a melynek vitéz kapitánya, Horváth Bertalan, 1551-ben visszaadta nekik a kölcsönt a Szécsényben elkövetett kegyetlenségeikért. Horváth a katonáival 1551 augusztus havában egy szökevény töröktől megmutatott rejtekúton behatolván a szandai várba, elfoglalta és feldúlta ; a meglepett 150 főnyi török őrségből csak 55 ember menekülhetett meg, a többit levágták a gyarmati vitézek. (Katona i. m. XXI. 1147—1150. — Szalay Á. : Négyszáz magyar levél. — Verancsics munkái I. 264.)

György barátnak, Erdély nagynevű államférfiának, Castaldo katonáitól történt oktalan megöletése alkalmul szolgált a portának, hogy a háborút újból megindítsa. Az 1547-ben kötött béke különben is már lejáróban volt. Szulejmán szultán már 1551-ben megkezdte a hadi készülődéseket, a melyek főleg a várak elfoglalására irányultak. Ezzel szemben Ferdinánd teljesen magukra hagyta a várkapitányokat. Míg Ahmed basa Temesvárt foglalta el, a melynek hős védője Losonczy István, 1552 julius 27-én áldozatul esett a hitszegő törökök támadásának, azalatt Khadim Ali budai basa, Veszprém elfoglalása után (június 1.) Drégelyt vette ostrom alá, melyet hős Szondy György védett. Ali basa 12.000 főnyi hada július 6-án érkezett a vár alatt elterülő, ma is török tábornak elnevezett fennsíkra. A vár gyenge falai már a török ágyúk első lövéseire összeomlottak ; erre Ali basa a nagyoroszi plebános útján felszólította Szondyt a vár feladására, a mit azonban a hős visszautasított és csupán arra kérte a basát, hogy két apródját, Libárdyt és Sebestyént, vegye oltalmába és nevelje vitézekké őket. A rommá lőtt Drégely július 9-én a törökök birtokába került. Szondyt, a ki hősiesen harczolva esett el, a basa eltemettette és a sírjára iratos kópját tétetett.

Mialatt Ali Drégelyt ostromolta, egyes török csapatok Nógrád vármegye várai ellen fordúltak. Drégely alól a török had egy része Gyarmat alá vonult, a melynek őrsége, be sem várva az ostromot, megfutott, a törökök azonban nem vették birtokukba a várat, hanem lerombolták. Gyarmatról egy csapat július 12-én Szécsény alá nyomúlt, a mely szintén ellentállás nélkül jutott a törökök birtokába, hasonlóképpen elesett Bussa, Hollókő, a Guthi Országhok vára és július 19-én Buják. Előzőleg Ferdinánd, eddigi késedelmeskedését jóvá akarván tenni, Gyarmati Balassa Jánost és Bethlenfalvi Thúrzó Ferencz nyitrai püspököt bízta meg a felsőmagyarországi vármegyék felkelő-hadainak összeszedésével. Azonban már késő volt. A fent említett várak, nemkülönben Ságh azalatt estek el, mialatt Balassa János a királyi megbízás teljesítésével foglalatoskodott. Füleknél mindamellett 7000 főnyi sereg gyűlt egybe, de a Ferdinánd, tól küldött Teufel Rézmán császári hadvezér, a ki július 20-án már Lévánál táborozott, be sem várva a füleki hadat, alig néhány ezer emberével a palásti mezőn, Hont vármegyében, augusztus 8—9-én megütközött a túlszámban levő törökökkel, a kik az egész császári hadat megsemmisítették. Maga Teufel Rézmán, a fővezér és Pallavicini az egész tűzérséggel együtt a törökök kezébe került. A várak eleste.

E vereség hírérc páni félelem fogla el az egész felvidéket. A füleki tábor szétszaladt s alig két hónap alatt a vármegye fele része a törökök birtokába került. (Millen. Tört. V. 323—24. — Országos Levéltár : Nádasdy-gyűjtemény 10. csomó, különösen az 1552 július 12-én és 13-án kelt levelek. — Kovachich Márton György : Scriptores I. 93.) A törökök terjeszkedése ezzel azonban még nem ért véget. Kara Hamza szécsényi bég 1554 szeptember 4-én Füleket támadta meg, a melynek a felső várát csakhamar hatalmába kerítette, a két alsó vár azonban erősen tartotta magát, mire a szécsényi bég, kudarcztól tartva, a budai basához fordúlt segítségért. A budai basa nagysietve faltörő ágyúkat küldött Fülek ostromára, így azután a két alsó vár is a törökök birtokába került. Verancsics Antal egri kanonok, a későbbi esztergomi érsek, a ki ekkor a szultánnál járt követségben, október 9-én kelt levelében már említi, hogy híre jár Fülek elfoglalásának, a november 17-én kelt levelében pedig megtörtént eseményként ír róla. (Verancsics munkái III, 351., 424.) Kara Hamza bég Fülek elfoglalása után Salgó várát is kézrekerítette. A hagyomány szerint Kara Hamza bég ágyúformára fűrészelt fahengereket szállíttatott fel a vár körüli dombokra, éktelen ostorpattogás és szertelen lárma kíséretében. A várkapitány, Zagyva Simon, e látványra szörnyen megijedt, — mert hiszen ha valódi ágyúk lettek volna, pár óra alatt halomra lehetett volna lőni az egész várat, — és az őrséggel együtt megugrott. A törökök csele tehát sikerült, Salgó ágyúlövés nélkül hatalmukba került, a Füleknél működött faltörő ágyúkat pedig ez alatt nagy csendben Budára szállították vissza. Ekkor a vármegyében már csak Kékkő, Divény és Somoskő volt a magyarok kezében. A törökök ugyan még 1554-ben kísérletet tettek Divény elfoglalására, de ezúttal kudarczot vallottak. (Verancsics : III. 380.)

További terjeszkedésük megakadályozása czéljából az 1555. évi országgyűlés több végház megerősítését rendelte el, a Felvidék főkapitányává pedig Balassa Jánost tette meg. Balassa csakhamar nagy erélylyel fogott a védelem szervezéséhez. A milyen garázda és erőszakos ember volt teljes életében, olyan vitézül állotta meg a helyét a harcztéren, példát adva a vármegyei nemességnek, a melynek legnagyobb része elűzve ősi birtokairól, földönfutóvá lett. Ha Balassától függött volna, talán még 1555-ben támadó hadjáratot indított volna az elfoglalt várak visszaszerzésére, de a közbejött események egy időre más irányba terelték a közfigyelmet.

Ferdinánd az 1552—53. évi hadjárat után ismét békét akart kötni s miután Eger hősi ellentállása a törökre sem volt hatástalan, Ali budai basa kész volt béketárgyalásokba bocsátkozni. Ezek azonban az erdélyi kérdés miatt meghiúsultak. Ferdinánd mindenáron meg akarta Erdélyt tartani, a szultán azonban szigorúan ragaszkodott ahhoz a felfogáshoz, hogy Erdély János Zsigmondé és az anyjáé. Felszólította tehát Izabellát, hogy térjen vissza az országba, mert ellenkező esetben a porta Erdélyt és a kapcsolt részeket a maga közvetetlen uralma alá fogja helyezni. Izabella szót fogadott. 1556-ban csakugyan bejött Erdélybe s szeptember 22-én Kolozsvárra érkezett.

Nógrád János Zsigmond mellett.

Ekkor azonban már az egész Felső-Magyarország forrongott. Különösen a Bebek-család tagjai zúgolódtak Fülek elfoglalása miatt. Bebek György a vár elestének a hírére levelet intézett a budai basához, a melyben élénken kikelt a törökök álnoksága ellen. Nem hitte volna — úgy mond — hogy Hamza bég megtámadja a várát, mert neki a szultántól és a franczia királytól biztosító levelei voltak és ha ezekben nem bízott volna, máskép viselte volna a vár gondját. Arra a hírre, hogy a szultán Izabellát visszahívta Erdélybe, a felvidéken az urak 1555-ben kitűzték János Zsigmond zászlóit. Bebek Ferencz és György, Báthory György, sőt titokban Báthory András is, Izabella pártjához csatlakozott. Példájukat követte a vármegyei nemesség, a mely látván, hogy Ferdinánd nem tudja a török ellen megvédeni, szintén Izabellának és János Zsigmondnak esküdött hűséget. Ferdinánd a főurakat, így a Bebek-család tagjait és Báthory Györgyöt, az országgyűlés elé idézte, de ők nem jelentek meg, mire Ferdinánd elkobozta a jószágaikat. A tömérdek jószágelkobzásból láthatjuk, hogy a vármegyei nemesség egy tekintélyes része, így Ragyóczy Józsa, Naszály Pál, Tárnok Kristóf, Wesselényi Miklós, Porkoláb Pál, Bokor István, Romhányi Ferencz, Alsósztregovai Madách György, István és Ignácz, Hangony György, Spáczai Fekete János, Léby László, Dely Balázs, Madách Kristóf és Menyhért, Madách János, Putnoky Gáspár és Menyhért, Czompor Gergely, a felkelőkhöz csatlakozott. A felkelést azonban Ferdinánd hívei csakhamar elnyomták. Bebek György 1557

augusztus 10-én visszapártolt a királyhoz, Ferencz ellenben megmaradt János Zsigmond pártján. Bebek Ferencz még 1556-ban nyíltan megírta az országgyűlésnek, a mely maga elé idézte, hogy mindenkor híven szolgálta a királyt, a meddig reménye volt, hogy megvédi e nyomorult országot. Most azonban látja, hogy a király erre a feladatra gyengének bizonyult, az ellenség már szinte a határra szorította a magyarságot és a király csak pajzsnak tekinti a nemzetet. Ő tehát kénytelen ott keresni a védelmet, a hol lehet, különben a nemzet maradéka is elvész. Ferdinánd erre elkobozta a jószágait, a melyek közül Bokor helységet 1556 márczius 9-én Horváth Mihálynak, Török Gergelynek, Baksay Tamásnak és Jakabházy Gáspárnak adományozta. A porta azonban bőkezűen kárpótolta Bebek Ferenczet és egyúttal kinevezte a királyfi gyámjává. Bebek 1557-ben Konstantinápolyba ment a szultánhoz, majd onnan visszatért Erdélybe, hogy átvegye a gyámságot, de Izabella fondorlatai következtében a portától nyert megbízásának már nem tehetett eleget, sőt rövid idő mulva áldozatául esett ellenségei gyűlöletének, a kik 1558 augusztus 31-én orozva meggyilkoltatták. (Millenn. Tört. V. 338. Orsz. Lev. Liber Regius. Donat. II. Nagy Iván i. m. 95., 102.) Báthory Andrásnak, körmönfont ravaszságával sikerült magát tisztáznia Ferdinánd előtt, úgyannyira, hogy a király 1557 deczember 10-én kelt adománylevelével a bujáki uradalomnak azt a részét (a vár ekkor már a törököket uralta), a mely Báthory Györgyé volt és a melyet hűtlensége miatt tőle elkobzott, Báthory Andrásnak adományozta. (Liber Reg. Donat. II. 304.)

A hűtlenségbe esett urak, valamint az időközben magvaszakadt családok javaiból I. Ferdinánd bőkezű adományokkal jutalmazta a híveit. Ezeknek az adományozásoknak jó része azonban nem volt érvényesíthető, mert a török hódoltság területén fekvő birtokokra vonatkoztak, de meg az is előfordult, hogy rövid idő alatt ugyanarra a birtokra más és más nyert adományozást ; így csak arra voltak jók, hogy a tulajdonjog terén amúgy is gyenge lábon álló biztonságot még inkább megrendítsék és növeljék a zavart a birtokviszonyok körül. Az új adományozások a következők : Pilinyi Bálint volt alispán, a ki Eger várában intézkedett, 1558-ban társaival együtt Karancskeszi, Mihálygerge és Tarnócz helységekbeli birtokokat kapott. Muraközy Mátyás 1557-ben Naszály Pál elkobzott birtokait, Horváth András 1556-ban Ragyóczy Józsa birtokait kapta. Sárkány Farkas, Nagy István kékkői várnagy, Vizkelety Ferencz Jakab és Várady András 1556-ban Romhányi Ferencz elkobzott birtokain osztoztak. Szilágyi Bálint és Vesze Farkas 1557-ben Borsosberinkét és Szomolyát, Madách Lőrincz 1557-ben a hűtlenségbe esett Madách Kristóf, Ignácz és Menyhért, továbbá Hangony György társai elkobzott javait kapta. Udvardy György, Czikóházy Miklós és Vizkelety Jakab 1557-ben a Bebek Ferencztől és Györgytől elkobzott jószágokból nyertek egyes részeket. (Nagy Iván i. m. 95. Liber Regius Donat. II. 215., 253., 255. II. 339., 243.) Az adományokból kijutott a hadvezéreknek is. Romhányi Ferencz elkobzott jószágait Romhányban és Ilinyben gróf Salm Miklós tábornok kapta. Dobó István, az egri hős, 1560 szeptember 13-án Jenőt (Diósjenő) és Szokolyát nyerte adományul. (Liber Regius Donat. II. 459.) Guthi Országh Kristóf, Nógrád vármegye főispánja Hollókő, valamint Szécsény felerészére, továbbá Losoncz felerészére és a somoskői vár tartozékainak a felerészére nyert adománylevelet. Szilassy György 1562-ben Losoncztugárt kapta.

E közben a törökök mindegyre nagyobb területet foglaltak el, úgy, hogy az 1559—1564. évi adóösszeírásban csupán a hódoltság területén levő jobbágytelkek szerepelnek. Somoskő, Divény és várai a magyarok kezében maradtak ugyan, de a környező falvak mind meghódoltak a törököknek. A török hódításai.

A végházak helyreállításáról az 1559. évi országgyűlés ismételten intézkedett. Az 1567. évi XVII. törvényczikk Kékkő, Somoskő és Divény helyreállítása czéljából Nógrád vármegye két járásának lakosain kívül még Heves és Borsod vármegye népét is kirendelte a közmunka teljesítésére. Az ebben az évben tartott országgyűlés Divény és Kékkő várába lovasságot is rendelt.

A törökök ezalatt folytonosan háborgatták a végbelieket. Verancsics Antal egri püspök 1561-ben Ferdinándhoz intézett levelében írja, hogy a török Salgóról a szomszédos Somoskő várbeliekre csapott, a kik a vár alatt gyanutlanul legeltették a lovaikat és közülök 12 embert lemészárolt. Viszont Balassa János két ízben is, 1561-ben és 1562. április 23-a előtt megtámadta Szécsényt, de visszaverték. (Mocsáry III. 153., 225., IV. 13., 27. ; Millenn. Tört. V. 342.).

A drinápolyi békekötéstől (1568.) kezdve 1593-ig a hivatalos háború szünetelt

ugyan, de a békekötés tulajdonképen csak a két uralkodóra terjedt ki, az alattvalók éppen olyan elkeseredett harczokat vívtak, mint azelőtt. A királyi hatalom tehetetlensége következtében a végházak egymásután elestek s mindegyre nagyobb terület hódolt meg a töröknek.

A helyzet Miksa trónraléptével (1564.) még rosszabbodott. Miksa udvara különben is bizalmatlan volt a magyarok iránt. Az idegen kormányhatóságok is gyanus szemmel kísérték a magyar urakat és ha épen szükségük volt rá, koholt összeesküvés czímén üldözték őket. Dobó Istvánra, az egri hősre 1569-ben ráfogták, hogy János Zsigmonddal szövetkezett a király ellen. A beteg, elaggott hőst Pozsonyban az országgyűlés folyamán 1569 október 12-én elfogták, a szintén meggyanusított Balassa Jánossal együtt. Balassának sikerült a neje segítségével megszöknie, de Dobó sokáig sínylődött a börtönben és csak 1572 április 16-án kapott kegyelmet, a melyet sokkal élt túl. Balassát a király 1574-ben az elszenvedett méltatlanságokért kárpótlásul királyi főajtónállóvá nevezte ki.

III. Murád szultán trónraléptével Magyarországban ismét állandóvá lett a háború. Az új szultán békeszerető ember volt, a ki katonai ügyekkel nem sokat törődött, ő maga békében élt Miksa királylyal, arra azonban nem igen ügyelt, hogy a békét a basák is megtartják-e. Ezek ki is használták a szabadságot és a saját szakállukra intézték a hadműveleteket. 1571-ben elesett Gedevára, egy füleki nemes fogoly árulása következtében. 1575 február 5-én a nógrádi bég a bányavárosok ellen tört, de a korponaiak visszaverték. 1576-ban a törökök Ali bég vezetése alatt elfoglalták Balassa János várát, Kékkőt, a melynek őrsége a törökök közeledtére megfutott, majd utána Somoskőt, a mely Losonczy Istvánné, szül. Petrovinai Pekri Kata birtokában volt és Divényt (Wagner : Analecta II. 61. — Istvánffy : XXV. — 353. — Mocsáry.) Ezzel a vármegye területén levő összes várak török kézbe kerültek. Balassa János nem sokáig élte túl kedves várának az elvesztését, még ebben az évben elhalálozott. Az 1578. évi országgyűlés, nem lévén már többé vár a magyarok birtokában, Nógrád vármegyének azt a csekély részét, a mely még nem hódolt meg a törököknek, Korpona megerősítésére rendelte ki.

Balassa János halála után éveken át nem volt senki, a ki a törökök ellen sikeres támadást vezethetett volna. A vármegye úgyszólván vezér nélkül volt. Csak évtizedek mulva, mikor Forgách Zsigmond lett a vármegye főispánja, léphetett fel a vármegye sikerrel a törökök ellen. A Forgách-családból Simon, a XVI. század egyik leghíresebb hadvezére, az egri vár kapitánya 1582-ben Rudolf királytól Strázs, Nagy-Csitár, Kis-Csitár, Varbó helységeket kapta. (Zsélyi levéltár.)

Ezzel a családja gyökeret vert Nógrád vármegyében is. Fia, Zsigmond, a ki 1592-től 1621 június 21-én bekövetkezett haláláig Nógrád vármegye főispánja volt, neje, Losonczy Anna, előbb Ungnád Kristófné révén az egykori a Losonczyak egykori javainak a birtokába jutott, miután Rudolf király 1592 február 12-én, Losonczy Anna kérelmére, I. Ferdinánd király 1552 július 20-án kelt, Losonczy István és néhai testvére Antal leányainak fiúsításáról szóló királyi engedélylevelét átírta és megerősítette. E fiúsító levél szerint Losonczy Anna Szécsény, Somoskő és Gács várát, valamint a tartozékaikat, továbbá Losoncz, Tóthvidéke, Ecseg és Vilke helységet kapta. A várak közül azonban Somoskő és Szécsény a törökök birtokában volt, tartozékaik a hódoltsághoz tartoztak. Gács vára pedig a husziták ideje óta (1451.) romokban hevert, így erődítvénynek alig számíthatott. De Forgách Zsigmond csakhamar hozzáfogott e vár felépítéséhez, a mit 1612-ben fejezett be. Ettől kezdve Gács vára lett a család egyik székhelye, mely egészen a szatmári békekötésig jelentékeny szerepet játszott a vármegye haditörténetében. (Orsz. Levéltár n. r. a. 1884 : 66. másolata Nagy Iván gyűjteményében.)

1588-ban a török, sok apró portyázás után, Füleknél az ország minden részéből, még a Dunántúlról is, valóságos hadsereget gyűjtött egybe. Szent-Péternél átkelvén a Sajón, az ellentálló Szikszót és vidékét dúlta. (Millenn. Tört. V. 444.)

1590-ben a füleki bég, egyesülve a hatvani és a szolnoki béggel, Eger várát fenyegette, de Prépostváry Bálint kapitány ellentált nekik. (Millenn. Tört. V, 448.)

A törökök portyázásai alkalmával tömérdek ember került rabságba, a kiknek kiváltására hozzátartozóiknak óriási váltságdíjat kellett fizetniök. 1592-ben Dubraviczky Mihályné, szül. Libertsey Borbála, Kisliberesén egy egész jobbágytelket zálogosított el Lentváray Pálnak, hogy a férjét a török rabságból kiválthassa. A mióta a szultán Perzsiával előnyös békét kötött, azóta a viszony Rudolf királylyal s a prágai udvarral felette megromlott. Konstantinápolyban a háborús

párt kerekedvén felül, a drinápolyi béke, melyet utóljára 1592-ben újítottak meg, végkép felbomlott. Az ellenségeskedés 1593 nyarán a drávántúli országrészekben kezdődött, majd átcsapott a Dunántúlra is, a hol Székesfehérvárnál november 13-án derekasan megverték a pogányt.

Fölmentő hadjárat.

Mialatt túl a Dunán folyt a küzdelem, a felvidéki hadak is gyülekezni kezdtek. A felvidéki sereg a Rimaszombat melletti Szabatka nevű erődnél november 9-én kivívott győzelem után, Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, Homonnay István, Forgách Simon, Bánffy János, Thököly Sebestyén és Teuffenbach Kristóf kassai kapitány vezérlete alatt Fülek vívására vonult fel. A vár felmentésére a törökök nagyobb hadat indítottak útnak, a melyet azonban a magyarok november 11-én teljesen szétvertek, mire a füleki őrség 8 napi ostrom után szomjúságtól elgyötörve — az ostromlók ugyanis egy jobbágy figyelmeztetésére ágyúval szétlőtték azt a csövet, a mely a várba a vizet bevezette — november 27-én megadta magát. Az őrség, mintegy 18.000 ember, házi népével együtt november 28-án hagyta el a várat, az összes hadi felszerelés, valamint a felhalmozott élelmiszer és az összeharácsolt zsákmány a győztesek birtokába került.

Mialatt Fülek ostroma folyt, Balassa Bálint, a költő, a ki csak néhány nappal azelőtt tért vissza Lengyelországból, a hova 1589-ben kibújdosott, november 21-én ostrom alá vette Divény várát, a melyet a meglepett őrség feladott.

Ugyanazon a napon a magyar csapatok Szécsény mellett egy török tábort vertek fel, a melyet szétszalasztottak és a futók közül mintegy 300-at levágtak. Báthory István országbíró pedig Buják várát foglalta vissza.

Fülek visszafoglalásának a hírére a török őrség Szécsény, Ajnácskő, Somoskő, Drégely, Kékkő és Hollókő várakból megfutamodott és így néhány nap alatt nagy terület szabadult fel a török iga alól. (Habardy László naplója, Tudománytár : 1842. XI. kötet 127. l. Buják várának visszavételére vonatkozólag Báthory István 1603 február 28-án kelt végrendeletében találunk adatokat.) E sikerek nagy lelkesedést keltettek a vármegyében. A nemesség, a mely az utóbbi évtizedek meddő küzdelmei közepett már-már kétségbeesetten lemondott arról a reményről, hogy őseitől öröklött jószágait valaha visszafoglalhassa, a kivívott győzelmek hatása alatt lázasan készült a következő évben megindítandó hadjáratra. Forgách Zsigmond főispán is nagy buzgalmat fejtett ki a felkelés szervezése körül.

1594-ben már kora tavaszszal újból megkezdődött a hadjárat. Pálffy Miklós, a győri hős, Mátyás főherczeg jelenlétében, február 27-én, más források szerint márczius 9-én, bevette Nógrád várát, a hol hatezer török lovas és négyezer gyalogos esett fogságba. A keresztény sereg veszteségét az egykori tudósítások 40-re teszik.

Nógrád visszafoglalása.

Nógrád elfoglalásával megint nagy darab föld és sok ezer ember szabadult fel a török járom alól. A vereség híre megrémítette a törököt. A budai basa felköttette a nógrádi béget. Mátyás főherczeg Nógrád visszafoglalása után a várat Révay Andrásra bízván, a seregével Komáromba, majd onnan május 4-én Esztergom alá vonult. A keresztény had elfoglalta a várost, de a vár ostromával nem boldogult. Az ostrom alatt, május 19-én, Balassa Bálint, a költő is halálosan megsebesült. Az év nyarán a keresztény sereg Hatvant vette ostrom alá, de Teuffenbach Kristóf, annak ellenére, hogy Forgách Simon a hatvaniak segítségére küldött török hadakat Turánál szétverte, július 6-án abbahagyván az ostromot, hadaival Kassára vonult vissza. Erre a vármegyei hadak is hazafelé vették az útjokat ; útközben július 22-én Monostoros helységnél összeütköztek egy tatár csapattal, a mely alkalommal a tatárok közül mintegy százan, a magyarok közül 30-an estek el, köztük Balassa Ferencz is. (Millenn. Tört. V. 511. Habardy László naplója, Tudománytár : 1842. XI. 127. lap.) 1595-ben Esztergom és Visegrád visszafoglalása után Vácz is Mátyás főherczeg birtokába jutott, ezzel azután a vármegyét dél felől nem fenyegette többé veszedelem. A felszabadító háború ellenére a vármegye egy része a török hódoltsághoz tartozott. 1596. évi összeírás alkalmával $193^3/_4$ szabad és $278^1/_2$ hódolt jobbágytelket vettek fel. 1596-ban Hatvan, három heti ostrom után, szept. 3-án a keresztény sereg birtokába került. A vár kapitánya, Szerényi Mihály lett. Sajnos azonban, Hatvan alig két hétig volt a magyarok birtokában. Mahomed szultán Hatvan ostromának a hírére óriási táborral indult az országba, hogy a várat felmentse, de mire Szolnokhoz ért, Hatvan már elveszett. A szultán ekkor Szolnokról Eger felé vette az útját. Ciaffer basa, a ki szeptember 11-én Makláron volt, Hatvan ellen küldött egy csapatot, a melynek közeledtére Szerényi Mihály az őrséggel együtt gyáván megfutott és Hatvan ismét a törökök birtokába került. Nógrád vármegye tehát erről az oldalról továbbra is veszedelemben maradt.

Nógrád várának visszafoglalása után Mátyás főherczeg elsősorban a lerombolt, vagy megrongált várak helyreállításáról gondoskodott. Elrendelte Gyarmat felépítését is, a melynek kapitányává Morgentaller Fülöp ezredest tette meg.

Morgentaller csakhamar helyreállította Gyarmatot, utóbb, 1603-ban újabb épületeket is emelt e végházban és az építési költségekre Thurzó Györgytől 125 forintot vett fel. (Szent-Iváriy Farkas levéltára Apczon.) Nógrád kapitánya Révay András után Bory Mihály lett, a ki 1596 okt. 24-én Mezőkeresztesnél elesett.

1604-ben a török Váczot visszafoglalván, ismét megkezdte a rablókalandjait Nógrád vármegyében. A hódoltság alól történt felszabadulásnak a vármegyei nemesség nem sok hasznát vette. A pozsonyi kamara, mely folyton új ürügyeket talált ki, hogy a régi földesuraktól újabb és újabb váltságösszegeket csikarjon ki, felállította a fegyverjog elméletét. Fülek, Szécsény és Nógrád várának visszafoglalása után egész sereg olyan község került vissza a király uralma alá, a honnan a török annak idejében elűzte a magyar földesurat és a földesuri jogait semmisnek nyilvánította. Mihelyt egy ilyen község felszabadult a török iga alól, a magyar földesúr ismét birtokába vette. A kamara azonban a visszafoglalt területre nézve kijelentette, hogy azt Rudolf király nem az ország, nem a régi földesúr, hanem a fegyverjog alapján a maga számára foglalta vissza. E javakat illetőleg tehát a régi földesúrnak semmi joga sincs.

Az 1593—94. évi felszabadító hadjárat után tömérdek család igyekezett a régi jogait érvényesíteni. A rendek az 1604. évi országgyűlésen erélyesen tiltakoztak a fegyverjog hamis elmélete ellen, mert a nemesség is sok vért ontott és méltóan kivette részét az 1593—96. évi hadjáratokból. De hasztalan volt a tiltakozás, sőt ezzel magukra haragították a kormányhatóságokat, gyanúba kerültek és ismét megkezdődött az üldözés. Nem csoda, hogy az országban az elégületlenség nőttön-nőtt. Hozzájárult, hogy a török háborúk következtében tömérdek ember vesztette el a vagyonát, egész helységek pusztultak el, a melyeknek lakossága földönfutóvá lett és szaporította az elégületlenek számát.

Bocskay fölkelés.

A forrongók csak vezérre vártak, a ki a fegyelmezetlen tömegbe lelket öntsön és kínzóik ellen vezesse őket. Vezér csakhamar akadt is Bocskay István személyében. Az egykor fosztogató, pusztító hajdúság csakhamar hozzá csatlakozott és ez seregének a magvát alkotta. A csavargó szegénylegényekből nemzeti hősök lettek. Bocskay István már 1604 őszén az egész Felvidéken túlsúlyra jutott.

Rudolf király rendeletére Basta György, Erdély zsarnoka, az egész alsómagyarországi sereggel a hajdúk ellen indult és őket 1604 november 14-én Osgyánnál, majd Edelénynél szétverte, de Kassát, a mely időközben Bocskay hatalmába került, nem tudta bevenni.

Az 1605. év tavaszán Bocskay István Rhédey Ferenczet, Fülek várának volt alkapitányát küldte a mezei hadakkal a dunáninneni föld meghódítására. Rhédey csakhamar a hatalmába kerítette Gyarmatot, Füleket és Nógrád várát. (Nagy Iván adatai.) Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály pedig Bujak várát foglalta vissza, melyet Báthory István országbíró, az ecsedi ág utolsó fisarja, Báthory Erzsébetnek hagyott. (Gróf Károlyi levéltár.) Az eredményes felkelő hadjárat az 1606-ban megkötött bécsi békével ért véget, a melynek értelmében Nógrád vármegye ismét visszakerült Rudolf birtokába.

A békekötés kiegészítésére szolgált a zsitvatoroki béke, melynek XV. pontja értelmében Fülek, Somoskő, Ajnácskő, Divény, Kékkő, Szécsény, Gyarmat, Nógrád és Vácz a magyar király birtokában megmaradt és a várak összes tartozékai felszabadultak a hódoltság alól. (Millenn. Történet V. 624.).

Várak megerősítése.

Az 1608. évi országgyűlés végzései közül elsősorban a vármegyebeli várak megerősítésére irányuló intézkedések érintik közelebbről a vármegye történetét. Az 1608 : XIV. törvényczikk Drégelypalánk felépítésére Trencsén vármegye közmunkáját, Vácz helyreállítására Hont vármegye három járását, Szécsény felépítésére Nógrád vármegye három járása, Nógrád várának helyreállítására Zólyom és Árva vármegye lakosait rendelte ki. Gyarmatot Liptó vármegyének, Füleket Nógrád vármegye egyik járásának, valamint Kis-Hont vármegyének, Somoskőt, Hollókőt és Bujákot Pest, Heves, Szolnok vármegyének és a solti széknek közmunkájával akarták helyreállítani. (1608 : XIV. 34—42. §§.) A véghelyek vitézeinek az ellátásáról azonban az országgyűlés teljesen megfeledkezett. 1609 február végén, az összes bányavidéki végvárak kapitányai, lovas és gyalogos hadnagyai és »közönségesen kicsinytől fogva nagyig az egész végbeli lovon és

Nógrád.

Salgó.

Szanda.

Baglyas.

gyalog szolgáló vitézi rendek« Gyarmaton gyűlést tartottak és a panaszaik előadására küldöttséget indítottak a királyhoz. E küldöttség akkor érkezett az ebben az évben tartott pozsonyi országgyűlésre, a mikor a rendek a vallási ügyeket tárgyalták, a melyek az érdeklődést egészen lekötötték. Pedig az új nádor már a beköszöntőjében sürgette a végvárak jókarba helyezését. A végbeli katonák küldöttségének a vezére így nyilatkozott a nádor előtt : »Soha szolgáló embernek nem volt rosszabb dolga, mint most, nagy fizetetlenül, éhen és mezitelenül hagynak bennünket koldulásra jutnunk és senkinek sincs gondja a dülőfélben levő várak és palánkok építésére.« Panaszaik mellett azzal fenyegetőztek, hogy elhagyják állomásaikat és az ezután bekövetkező pusztulásért nem felelnek. (Millenn. Tört. VI. 36—37.) Az országgyűlés november 25-én válaszolt a végbelieknek, ígéretekkel valahogyan lecsendesítve őket. Pedig még a véghelyek helyreállítására irányuló intézkedéseket sem foganatosították. Mindössze annyi történt, hogy hozzáfogtak Gyarmat megerősítéséhez.

Az országgyűlésen különben a rendek újból felszólaltak az idegen kapitányok ellen. Az 1608 : XII. törvényczikk arra kérte a királyt, hogy a végeken magyar alattvalóknak adja a kapitányi tisztet. Meg is említi névszerint a többi között Nógrád várát, a hol német kapitány volt, mind a mellett a rendek nem kis bosszúságára Nógrádban megmaradt a német főkapitány. (Millenn. Tört. VI. 40.)

Nógrád és Fülek helyreállítása iránt az 1609. évi országgyűlés intézkedett. E két vár jelentőségét élénken feltűnteti az a nagy arányú munka, melyet megerősítésükre szántak. Fülek megerősítésére az országgyűlés Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Nógrád és Kis-Hont vármegye közmunkáját, Nógrád várához pedig Pozsony, Trencsén, Bars, Nyitra és Hont vármegye lakosait rendelte ki.

1609-ben Balassa Zsigmond is hozzáfogott Kékkő várának a felépítéséhez, a melyet a török 1593-ban onnan történt kivonulásakor levegőbe röpített. A vár felépítése közel három évig tartott és 1612-ben fejeződött be. (Radványi Ferencz : Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád. Kézirat a M. N. Múzeumban.)

Fülek várának a felépítésénél csupán Nógrád vármegye szolgáltatta a közmunkát, a többi vármegye közmunkaváltság czímén portánként egy forintot számítva, az 1610—1611. évekre összesen 1646 forinttal tartozott. Ebből a megyék 1158 forintot adtak át a kapitánynak, így még 488 frttal tartoztak. 1612-ben a nádor bizottságot küldött ki, az ingyen munkák váltságának számonkérésére. A bizottság megállapította, hogy például Liptó vármegye azért maradt hátralékos, mert az alispán, a szolgabírák, a jegyző, két év alatt a váltságösszegből a saját fizetésükre 88 frtot megtartottak. E tapasztalatokon okulva, az 1613. évi országgyűlésen a rendek eltiltották a vármegyei tisztviselőket attól, hogy a váltságpénzeket használják fel a fizetésük fedezésére. (Millenn. Tört. VI. 120.) Az 1613. évi országgyűlés legfontosabb intézkedései a végvárak jókarban tartására szükséges közmunkák minél pontosabb szolgáltatására irányulnak. Az 1613 : VIII. törvényczikk Nógrád, Szécsény, Fülek, Gyarmat és Drégely megerősítésére ismét kirendelte a vármegyék közmunkáját. Fülekre Nógrád vármegyének azt a két járását rendelték ki, a hol Libertsey Mihály és Ettre Boldizsár volt a főszolgabíró, Szécsény és Gyarmat helyreállítására pedig Serény András és Voxith György főszolgabírák járásainak a lakosai mentek ki.

A végvárak megerősítésének az ügye az 1618—19. évi országgyűlésen ismét szőnyegre került. A királyi előterjesztésekben, az uralkodó szemére hányja a rendeknek, hogy a vármunkákat elhanyagolják, Somoskőt romlani, düledezni hagyják, hasonlóképen düledező állapotban van Hollókő és Buják is. A rendek viszont a zsitvatoroki béke értelmében a Fülek, Somoskő, Divény, Kékkő, Szécsény, Nógrád, Gyarmat, Palánk és Vácz várakkal visszakerült hódoltsági falukat kérik a magyar birtokosok részére. Az 1618. évi XLIX. törvényczikk Nógrád, Gyarmat, Fülek és Szécsény megerősítése iránt intézkedik. Somoskő, Divény és Buják várába pedig az országgyűlés őrségül magyar gyalogságot rendelt és ismételten tiltakozott a német őrség ellen. Sok panasz merült fel a várkapitányságok ellen is, különösen Beniczky Ferencz váczi kapitány ellen. Beniczky nemcsak a föld népét zsarolta, hanem a vármegyei tisztviselőkkel szemben is durván viselkedett, gyalázta őket és akadályozta hivatalos eljárásaikban. Budai Pál szolgabíró személyesen megjelenvén az 1618. évi országgyűlésen, jegyzőkönyvbe vétette a panaszait, mire a rendek felterjesztést intéztek az uralkodóhoz, hogy a garázdálkodó kapitányt fékezze meg.

Bethlen Gábor mozgalmai.

Az erdélyi rendek 1613-ban Bethlen Gábort választották meg fejedelemnek. Kadizádi Ali basa, a ki titokban Bethlen Gábor megbuktatására törekedett, a többi között Gyarmati Balassa Zsigmondot, Kékkő várának urát is Bethlen ellen tüzelte. Balassa, a ki szintén pályázott az erdélyi fejedelemségre, e végből 1614-ben Erdélybe ment és az ott időző basákkal alkudozásba bocsátkozott, a többi között 40.000 forint évi adót ígért a töröknek, ezenkívül Lippát és Jenőt is felajánlotta. Sőt még lengyel szövetségre is gondolt, a melylyel azután Magyarország egy részét is birtokába vegye; e végből pártot igyekezett szerezni az országban.

Bethlen értesülvén Balassa Zsigmond fondorlatairól, csakhamar megüzente Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitánynak, hogy Balassa Magyarország ellen izgatja a törököt. Forgách ekkor ügyet sem vetett Bethlen üzenetére, de a mikor 1615 végén már széltében beszélték, hogy Balassa Ali basával összeköttetésben van, Thurzó György nádor Trencsénbe hívta a királyi tábla bíráit és a magyar tanács tagjait, hogy Bethlen ügyéről tanácskozzanak. Ezeknek azonban már nem akadt dolguk, mert Teuffenbach Rezső érsekújvári kapitány értesülvén Balassa szándékairól, az 1616. év elején körülvette Balassát Kékkő várában. Balassa, a milyen nagy garral indította meg kalandos vállalkozását, olyan ügyefogyottan viselte magát most; még védekezni sem próbált, így azután Teuffenbach Rezső a várat könnyűszerrel kézrekerítvén, Balassát folyul ejtette és Érsekújvárra hurczolta. Az 1618. évi országgyűlésen a rendek szóvá tették Balassa ügyét és felemelték tiltakozó szavukat az ellen, hogy előzetes ítélet nélkül letartóztatták, de hasztalanul, mert Balassa továbbra is az érsekújvári vár kényszerű lakója maradt, a honnan csak Bethlen Gábor első támadásakor szabadult ki. Utóbb a király Nógrád vármegye főispánságával kárpótolta. (Millenn. Tört. VI. 147. Barabás S. czikke: Tört. Tár. 1881. — Acta Diaetae 1618.)

Az 1618. évi országgyűlésen, a melyen Nógrád vármegye főispánját, Forgách Zsigmondot, a rendek nádorrá választották, ismét előtérbe léptek a protestáns vallási sérelmek. Balassa Péter, a ki visszatért a katholikus egyházba, az 1618—1619. évi vallási sérelmek szerint tizenkét lelkészt űzött el a birtokairól és elfoglalta a protestáns templomokat. Az országgyűlésen azonban a katholikus rendek túlsúlyban lévén, a protestánsok elkeseredve hazamentek. Ekkor azonban a magyarországi protestánsok váratlan segítséget nyertek az erdélyi fejedelemtől. A cseh felkelésnek és annak a hírére, hogy Thurn Mátyás már Bécs alá érkezett, Bethlen Gábor felismerte a helyzet fontosságát és a fenyegetett vallásszabadság védelmére kardot rántott. A míg Bethlen Gábor egyik vezére, Rákóczi György, szeptember 5-én ellentállás nélkül Kassát foglalta el, addig Széchy György és Rhédey Ferencz körülbelül 8000 főnyi haddal a nyugati határ felé sietett. — A fizetetlen őrségek mindenfelé meghódoltak Bethlen hadai előtt. Meghódolt Fülek is; a gyarmati kapitány, az öreg Morgenthaller Fülöp, nem akart meghódolni, de az őrség másképen érzett és a makacs várkapitányt megkötözvén, kaput nyitott az erdélyieknek. Gyarmatról azután Széchy és Rhédey Érsekújvár felé vonultak. (Millenn. Tört. VI. 233. — Tört. Tár, 1892. 328.) Nógrád vármegye nagy része Bethlenhez csatlakozott. Forgách nádor ugyan Kassa elfoglalása napján (szeptember 5.) közfelkelést hirdetett, de megkésett; a protestáns rendek különben is lelkesedéssel sorakoztak Bethlen zászlója alá, a kinek a gyorsasága és növekedő ereje nagy hatással volt a vármegye nemességére. Bethlen 1619-ben ura volt a Pozsonyig terjedő területnek. 1620-ban a Beszterczebányán tartott országgyűlés Bethlen Gábort királylyá választotta, a végbeli vitézek eltartására pedig lefoglalta az egyházi vagyont. Az országgyűlés berekesztése után újból megkezdődtek az ellenségeskedések. Mialatt azonban Bethlen Pozsony visszafoglalására rendelt Dampierre császári tábornokkal harczolt, az alatt a budai basa 1620 november 4-én Váczot foglalta el, a mely várra már régen igényt tartottak a törökök és a melyet Strucz Ferencz kapitány három napi ostrom után feladott. Váczнak török kézbe jutása megyeszerte nagy aggodalmat keltett és méltán, mert a törökök terjeszkedési kísérletei ettől kezdve folytonosan háborgatták a vármegye területét, különösen Nógrád és Gyarmat véghelyeket. Főleg az utóbbinak az őrsége ettől kezdve szakadatlan harczban állott a törökökkel.

1621 tavaszán gróf Bugnoy Longueval Bonaventura Pozsonyt hatalmába kerítvén, az urak egy része elpártolt Bethlentől. Széchy György Bugnoy hadainak közeledtére Murányba jutott és onnan alkudozásba lépett a nádorral, hogy négy falu, továbbá Lipcse és Rozsnyó átengedése árán hajlandó segíteni Ferdinán-

dot. Széchy csakhamar munkába lépett. Megnyerte Herencsényit, a kit Homonnay egyik várának a védelme miatt már elítéltek, de Bethlentől kegyelmet kapott. Herencsényi április 9-én Fülek felső várát meglepte és II. Ferdinánd iránt hűségre eskette. Strucz Ferencz, a ki Váczot átadta a budai basának, Herencsényi segítségére sietett, mire Szécsény és Gyarmat is meghódoltak Ferdinándnak.

Bethlen a nógrádvármegyei várak elvesztéseért Széchy Györgyöt gyanúsította, a ki erélyesen visszautasította ugyan a vádat, de nehéz volt megbízni a szavában, mert nagyon kétszínű játékot űzött. Bethlen ekkor Rákóczi Györgyöt küldte a pártosok ellen, a ki április 20-án visszavette Szécsényt, de Fülekkel nem boldogult. Ez alatt Pálffy István és Miklós, továbbá Koháry Péter és Bosnyák Tamás, Nógrád vármegyének egyik leggazdagabb birtokosa, nagyobb sereget gyűjtött egybe, melylyel június elején Beszterczebánya előtt termettek és onnan Fülek alá vonultak, a hol táborba szállottak.

Bethlen Gábor, hogy Pálffyék csapataival megütközzék, mindegyre gyarapodó hadával elindult Kassáról. E hírre Bosnyák Tamás június 29-én Rimaszécsre sietett és e tájon találkozott Bethlen Gáborral, a kivel hosszú ideig tanácskozott a békéről. Bethlen azonban nem igen hajlott a békére, mert az a gyanúja támadt, hogy Bosnyák csak időt akar nyerni, míg a német segítség megérkezik. A mikor Bosnyák visszatért a füleki táborba, Bethlen július 1-ének hajnalán Rimaszombat alá érkezett. Pálffy, Bosnyák és Koháry e hírre megrémülve, eszeveszetten menekültek a fenyveseken át Divény felé. Betlhen utánuk küldte Egri Istvánt ezekétszáz lovassal. Egri julius 2-án utólérte Pálffyék utóhadát, a melyet Bosnyákkal együtt elfogott; ettől kezdve folytonosan nyomon követte a Pálffyék hadait, a melyeket julius 3-án Zólyom táján teljesen szétvert. E kudarcz hírére julius 3-án Gyarmat ismét meghódolt Bethlennek, Széchy György pedig kegyelemért rimánkodott. Füleket Bethlen július 4-én kezdte lövetni. Herencsényi alkudozásokat kezdett az ostromlókkal, de még sem merte feladni a várat, mert nem igen remélt többé kegyelmet Bethlentől. (Millenn. Tört. VI. 311.)

Az 1622. év első napjaiban kötött béke értelmében Nógrád, valamint Gyarmat visszakerült Ferdinánd birtokába; ekkor Bosnyák Tamás, a karancssági uradalom birtokosa is visszanyerte a szabadságát és Ferdinánd Fülek várát bízta reá. Széchy György a felsőmagyarországi főkapitányi tisztet kapta, de Bécsben nem igen bíztak benne, ezért Forgách Miklóst rendelték mellé, mire Széchy sértődötten Murányba vonult vissza. Forgách Ádám gróf Nógrád vármegye főispánja és Szécsény kapitánya lett.

Bethlen Gábor első támadása alkalmával a várak sokat szenvedtek a gyakori ostromok miatt, miért is az 1622. évi országgyűlés Nógrád, Gyarmat, Fülek és Szécsény várának a megerősítését rendelte el.

1623-ban Bethlen Gábor másodízben támadt Ferdinánd ellen. Szeptember 13-án vonult be Kassára, magyarországi birtokainak a székhelyére, onnan Szendrő alá szállott, a melyet szeptember 21-én elfoglalt, ezután Putnokot vette be, innen pedig Fülek alá vonult. E hatalmas erődítvény előtt azonban meg kellett állapodnia. Hiába csábítgatta s rémítgette Bosnyák Tamást, ez nem hajlott a szavára. A vár azonban rosszul volt ellátva, nem volt elég élelem és az őrség kimerült. Azért Bosnyák örült a legjobban, a mikor Bethlen Fülek alól hirtelen elvonult. Bethlen seregével a morva határra vonult, hogy útját állja a Morvaországból Magyarországba igyekvő császári hadaknak, nem törődve a várakkal, a melyek, mint Buják, Nógrád és Somoskő, Ferdinánd birtokában maradtak.

Bethlen második támadása a gyarmati mezőn (Hidasgyarmat, Esztergom vármegye) 1625 május 26-án kötött békével ért véget. A békekötés után összeült országgyűlés ismét a várak megerősítéséről intézkedett. Füleken és Szécsényen kívül ekkor már Gács vára is nagyobb jelentőségre emelkedett. Az 1625 : XIX. törvényczikk, a mely Nógrád vármegyének két járását rendelte ki Fülek megerősítésére, megjegyzi, hogy Gács várának a tartozékai ennek a várnak a helyreállítására tartoznak közmunkát teljesíteni.

1626-ban Bethlen Gábor Gusztáv Adolf svéd király és IV. Keresztély dán király szövetségeseként támadt Ferdinánd ellen, azt hozván fel okul, hogy Ferdinánd megszegte az 1625. évi békét. A dán királytól küldött Mansfeld és János Ernő szász weimari herczeg Sziléziában várta Bethlent, a ki viszont Magyarországba akarta őket hívni, és e végből Horváth Istvánt Trencsénbe küldte, hogy szövetségeseinek a határon való átkelését elősegítse. Mansfeld átkelvén a

Bethlen és szövetségesei.

Vág folyón, szeptember 10-én már a Bars vármegyében fekvő Szent-Keresztnél táborozott. Bethlen ekkor még Nagyváradon volt, de nem sietett, mert azt akarta, hogy Wallensteint, a ki Mansfeldet követte az ország belsejébe csalja.

E közben az új budai basa, Murtéza is megindította a seregét. Hadait Nógrád alá vezette, a hol azonban a nádor öcscse, Esterházy Pál, vitézül visszaverte a támadást. Ez alkalommal egy török csapat Gyarmatot is ostromolni kezdte, de a végbeliek itt is vitézül ellentállottak és a törököknek vereséggel kellett távozniok. A Gyarmatnál július 17-én vívott véres ütközetben Kis-Serényi Serényi Imre jeles ifjú magyar vitéz is elesett. Nógrád ostromának a hírére Wallenstein is felkerekedett Vágújhelyről és szeptember 26-án Érsekújvárnál foglalt állást, hol Esterházy Miklós nádor csekély seregével hozzá csatlakozott.

Ezalatt Bethlen Nagyváradról Fülek felé vette az útját, a honnan szeptember 25-én futárokat küldött Mansfeldhez és János Ernő szász herczeghez és őket csatlakozásra szólította fel. Bethlen Gábor Fülekről Balassa-Gyarmat felé vette az útját, szeptember 28-án már Nagy-Csalomiánál táborozott, de Mansfeld és a szász weimari herczeg még mindig nem volt a közelében. Wallenstein, Esterházy nádor sürgetésére hátrahagyván a nagy ágyúit és a podgyászát, lóra ültette a gyalogságát és szeptember 27-én már Léváig nyomult előre. Minden jel arra mutatott, hogy a három európai hírű hadvezér, Wallenstein, Mansfeld és Bethlen, Nógrád vármegye területén fog megmérkőzni. Mansfeld ekkor Németprónа táján volt, de Wallenstein hadai miatt, a melyek elzárták előle az útat, vonakodott Nógrád területére nyomulni. Bethlen ekkor a Nógrád várát ostromló Murtézához fordult, a kit csatlakozásra szólított fel, főleg azért, hogy elvonja a vár ostromától és ezzel megmentse Nógrád várát a török kézbe jutástól. Murtéza csakugyan Bethlenhez csatlakozott, a ki ekkor már Drégelypalánkig nyomult előre.

Szeptember 30-án Wallenstein hadai is megkezdték az előnyomulást, hogy Bethlennel megütközzenek. Mire azonban a császári tábor Drégelypalánktól már csak egy mértföldnyi távolságra jutott, a nap már lenyugvóban volt. Wallenstein kerülni akarta az éjjeli ütközetet, mert észrevette, hogy azt a keskeny árkot, a mely Bethlen serege előtt volt, az ellenfél jól kihasználhatja. Bethlen hada 30.000-nél többre rúgott, így számra nagyobb volt a császáriakénál, de Bethlen féltette a seregét a császári gyalogságtól és különben is a terepet alkalmatlannak találta a lovasság harczára. Murtéza azonban mindenáron ütközni akart, de végre is belátta, hogy a török és az erdélyi hadat nem volna tanácsos Wallenstein válogatottabb katonáinak a puskatüze elé juttatni. Bethlen ekkor a szeptember 30-a és október 1-e közötti éjszakára fegyverszünetet kért Wallensteintól, a melyet Wallenstein annál szívesebben megadott, mert mind a császári had, mind az Esterházy nádor vezérlete alatt álló felkelő csapatok kimerültek és éjjeli nyugalomra volt szükségük. Az éj oltalma alatt azután Bethlen Gábor egészen Szécsényig vonult vissza. Wallenstein azonban nem merte Bethlent üldözni, hiába tiltakozott Zrinyi György bán, a hadi tanács elhatározta a visszavonulást és Wallenstein hadai egészen Érsekújvárig vonultak vissza. Ekkor végre Mansfeld is rászánta magát, hogy Bethlen Gáborral egyesüljön, a minek megakadályozására Wallenstein kísérletet sem tett. Mansfeld Németprónáról elindulván, Szécsényben egyesült Bethlen hadaival. De a fáradt és beteg hadvezér, a kinek 10.000 főnyi serege a hosszas hadjárat alatt nagyon leolvadt, nem sok segítséget nyújtott Bethlennek. Bethlen mindennek ellenére támadólag lépett fel; seregét összeszedvén, egészen Barsig nyomult előre s folytonos csatározásokkal nyugtalanította Wallenstein hadait. (Millenn. Tört. 388—392.) Ekkorra azonban mind Wallenstein, mind a barsi táborban egybegyűlt rendek megúnták a harczot. Különben Bethlen is hajlott a békére, mert még a szécsényi táborból megírta a nádornak, hogy: »nem víni, nem országfoglalni, hanem békességünknek megerősítésére jöttünk«. Wallenstein kudarcza és a német birodalmi zavarok a bécsi udvart is a békére kényszerítették. November 2-án Pozsonyban megkezdődtek a béketárgyalások, a melyek hamarosan eredményre vezettek. Hátra volt azonban a törökökkel való megegyezés. Az erre vonatkozó tárgyalások az 1627. év nyarán eredménytelenül folytak. Esterházy Vácz visszaadását követelte, a mit azonban Murtéza budai basa vonakodott teljesíteni. Esterházy, hogy a törököt engedékenységre bírja, közfelkelést hirdetett és Füleknél négyezer felkelőt vont össze. Ez a fellépés hatott. Murtéza engedett és 1627 szeptember 13-án Szőnyben megtörtént a békekötés Ferdinánd és a törökök között, de Vácz visszaadásának az ügyét későbbre halasztották.

A béke helyreálltával ismét előtérbe lépett a vallásügyi sérelmek dolga. Az 1637. évi országgyűlésen, a melyre Nógrád vármegye Voxith Horváth György alispánt és Komjáthy Ábrahám jegyzőt küldte követekül, a protestáns rendek küldöttsége átnyújtotta a királynak a sérelmek lajstromát. Ez az irat elmondotta, hogy mit szenvedtek a protestánsok az utóbbi időben Nógrád vármegyében is. (Millenn. Tört. VI. 458.) A szőnyi béke.

Az 1635. évi országgyűlésen ismét szőnyegre került a véghelyek megerősítésének a kérdése. Az 1635 : 92. t.-cz. Nógrád, Gyarmat, Fülek és Szécsény megerősítése iránt intézkedik. Az 1637—38. évi országgyűlés ismételten elrendelte Gyarmat megerősítését. A vármegyebeli véghelyek közül Fülek országos jelentőségre jutott. Nem csupán azért, mert egyike volt a vidék legjelentékenyebb erősségeinek, a hol a Felvidék családai menedéket találtak, hanem azért is, mert Nógrádon kívül, a mely főleg a XVII. században, ott tartotta közgyűléseit, a székhelyéről kiszorult Pest vármegyének is székhelye lett, sőt 1648-ban Heves, Külső-Szolnok és Csongrád vármegye is ott tartotta közgyűléseit. Bosnyák Tamás után 1636-ban Wesselényi Ferencz, a későbbi nádor lett Fülek várának a főkapitánya, alatta Kovách Pál (1642.) és Vadászy Pál (1647—49.) volt alkapitány. Nógrád várának a főkapitánya Esterházy Pál volt még 1637-ben is, őt követte 1639 ben Miskey István, mellette 1639-től Nadányi Miklós volt alkapitány, a ki 1654-től a várnak török kézbe jutásáig a főkapitányságot viselte. Szécsény főkapitánya 1627-ben Voxith Horváth György, a későbbi alispán volt, utóbb, 1652—53-ban Koháry István, a ki e tisztét 1657-ben is megtartotta, a mikor Fülek várának a kapitányává nevezték ki. Gyarmat főkapitánya az 1629—35. évben Kéry János volt, a ki azonban több időt töltött utazással, mint a várban. 1640—52-ig a vezekényi csatában elesett gróf Esterházy Ferencz volt Gyarmat főkapitánya, utána pedig Balassa Ferencz. (Nagy Iván adatai.) Ekkor Fülek, Somoskő, Nógrád Hollókő, Divény, Kékkő, Gyarmat és Szécsény magyar kézben volt mindamellett a vidék meghódolt a töröknek

A zsitvatoroki béke értelmében ugyan a Szécsény és Nógrád várakhoz tartozó falvak mentek lettek volna a hódoltságtól, de a török hivatalos felosztás szerint Szécsény és Nógrád a szandzsákok főhelyei maradtak továbbra is. Tehát teljesen hiába volt a zsitvatoroki béke XV. cikkében megírva, hogy a mely falvak Szécsénynyel és Nógráddal a hódoltságtól megszabadultak, ezután ne tartozzanak a hódoltsághoz. (Millenn. Tört. VI. 465.) A szőnyi békekötés ellenére a végeken a harcz nem szünetelt A portyázó törökök szinte szakadatlanul hurczolták az embereket rabságba. Különösen a fiatalságra, az asszonyokra és a gyermekekre vadásztak, a kiket kiváltani is nehéz volt. Csak az egri Sidó Mehemet basa idejében — írják a nógrádiak — a Mátra körül való tartományban 40 gyermeknél többet raboltak el az egri, hatvani és budai törökök, a kik közül a kesergő atyák egyet sem szerezhettek vissza. (Tört. Tár : VII. 27.) A török rab csak óriási váltságdíj ellenében szabadulhatott meg keserves rabságából, soknak rárnent az egész vagyona, mások meg könyöradományokból gyűjtötték egybe a váltságdíjat. Luka Miklós, a ki 1632-ben Gyarmaton lakott, ez év tavaszán Nógrád váránál esett török fogságba. A törökök hetedfélszáz forintban állapították meg a váltságdíját, a melyet könyöradományokból igyekezett összeszerezni. E végből 1633 szeptember 22-én Esterházy Pál nógrádi főkapitány és ugyanebben az évben Nógrád vármegye közönsége is adott neki ajánló levelet. (Nagy Iván adatgyűjtem.) A basák és a bégek vagy nem bírtak parancsolni a végbelieknek, különösen a martalóczoknak, vagy nem jutalmazhatták őket kellőképen, így kénytelenek voltak elnézni, hogy a katonák zsákmányolással és mindenféle erőszakkal pótolják a hűbérjövedelem hiányát. 1632 tavaszán a törökök Nógrád alá nyomultak, 1640-ben Gyarmatot támadták meg, de miután a várat nem bírták bevenni, a házakra égő üszköt vetettek, mire rövid idő alatt a várban levő összes épületek leégtek. A magyar végbeli vitézek sem maradtak adósok a töröknek. A füleki vitézek 1612-ben a hevesmegyei Mindszent és Tar nevű falvakban összesen négy spahit öltek meg, a kik a jobbágyaik adóját akarták beszedni. 1626-ban a füleki magyar katonák kiraboltak néhány törökországi olasz kereskedőt, a kik a gyöngyösi Ferencz-rendiek kolostorában szálltak meg. 1641 nyarán pedig a füleki, szécsényi, drégelypalánki, gyarmati és nógrádi végbeli vitézek a Bácska felé törve, összesen 170 embert öltek meg, vagy fűztek rabszíjra. Török portyázások.

Ez évekből a gyarmati őrség vakmerő kalandjáról emlékeznek meg egykorú adataink, a melyet Nagy Iván, Bél nyomán, a következőkben ismertet: A gyarmatiak vitézi tette.

»Elhatározták a gyarmatiak, hogy azt a csapást, a melyet a múlt években szenvedtek, ha alkalom adja reá magát, megbosszúlandják. Az alkalom nem sokáig késett. Kémeik által értesültek, hogy a nógrádi várból (talán a váczi várból, mert Nógrád csak 1663-ban került másodszor török kézbe) egy gazdag török menyasszonyt fognak Esztergom várába kísérni. Az esemény kapóra jött. A gyarmatiak csapataikat az erdők széleibe, a merre a nászkíséretnek el kellett vonulnia, elrejtették. Mikor azután a nászkiséret közelgett, az elrejtett katonák nagy rivalgással előrohanva, megtámadták, szétverték, a menyasszonyt drágaságaiból, ékszereiből kifosztották és gazdag zsákmánynyal megterhelve tértek vissza Gyarmatra. E botrányos tett nagyon bántotta a törököket és felgerjedésükben méltán fakadhattak arra a mondásra, hogy Gyarmat nem vár, hanem tolvajok barlangja és huszárok fészke — el is határozták Gyarmatnak teljes feldúlását, úgy, hogy kő kövön ne maradjon. Sötét éjjel négyezer török szállott a vár alá és ásókkal, kapákkal felfegyverkezve, azonnal nagy rivallgással a sánczok és a palánkok bontásához kezdenek. Az őrség kétségbeejtő rohamában fegyverre kapva, az ellenségre rohan, a sánczokból kiűzi és minden erővel visszaverni igyekszik. A törökök látván, hogy az első támadásra közülük sokkal többen, mint hitték volna, estek el, dühösebb rohamokban ismétlik a támadást, nem akarván addig nyugodni, míg a palánkokat át nem törik és a várba bejutva, az őrséget le nem vágják. A várbeliekre nézve a veszély nőttön-nőtt. A sebesültek és az elesettek helyébe új támadó sorok állottak, az ostrom mindegyre dühösebb leszen. Benn a várban az őrség is csekélyebb, a mi leverő hatást okoz, csakhogy a véletlen okozta, hogy épen a megrohanás előtti este a palánki huszárok Szécsényből jövet, éjjeli szállásra Gyarmaton maradtak. Ezek tehát szintén fegyverre kaptak és az őrségnek segíteni dicsőségüknek tartották. Sőt a veszély ösztönéből a bosszúvágy megszállotta a nők keblét is ; ezek egyrésze a bástyák tetején különféle fegyverrel fordúlt az ellenségre, a legnagyobb rész olajjal és vízzel öntözé a támadókat. A törököket szégyenpír futá el és még dühösebben harczoltak, gyalázatnak tartva, hogy nőktől legyőzessenek. Folyt a harcz mindkét részről megfeszített erővel, dühvel és elkeseredettséggel, miközben egy aga, a ki éppen csapatát buzdítva ide-oda lovagolt, egy várőr neje által lelövetett. E jelenet és a veszteség még inkább fokozá a támadás dühét és bosszúvágyát.

A várban levők is felismerik a veszély végső pillanatát, rendbe szedik magukat és egy kirohanást intéznek a támadókra, oly dühös rohammal, a milyet csak a kétségbeesés pillanata teremthet.

A nem várt kitörés megzavarja az ostromlókat, vad futásnak erednek, a várbeliek űzik, vágják és tüskön-bokron kergetik. E közben arra érkezik gróf Forgách Ádám érsekújvári főkapitány, Nógrád vármegye főispánja is válogatott lovas csapatával, így azután a véletlen segélytől feltüzelve, sötét éjjelig üldözik az ellenséget. E jelenet — noha annak előzménye nem éppen lovagias tett volt — Gyarmat vára történetéből egyike a legdicsőbbeknek.«

I. Rákóczy György.

I. Rákóczy György a svédek szövetségében 1644 február havában megindítá a háborút III. Ferdinánd király ellen, hogy fegyverrel igazítsa el a protestáns vallási sérelmeket, a melyeknek orvoslását az előző évi országgyűlések protestáns ellenzéke nem tudta kieszközölni. Rákóczy körülbelül 30.000 főből álló sereggel indúlt a hadjáratra, előbb Kállót, majd Kassát foglalta el, Fülek vára azonban, a melynek akkor Wesselényi Ferencz, a későbbi nádor volt a kapitánya, nem nyitott kaput Kemény János hadai előtt, bár Wesselényi alkudozásokba bocsátkozott az erdélyi had parancsnokával és Kemény János méltán remélte, hogy Wesselényit sikerül megnyernie Rákóczy ügyének. Április hó elején Rákóczy Szécsénybe tette át a főhadiszállást, ezalatt szétosztott csapatai közül az Osgyáni Bakos Gábor vezérlete alatt küzdők Gyarmatot kerítették kézre, Bornemisza Pál, Kapronczay György, Kemény János és Rákóczy Zsigmond pedig a bányavárosokat hódoltatták meg, sőt Liptóig száguldoztak. Csakhamar azonban megfordúlt a koczka. Április havában Ferdinánd király, a magyar tanács javaslatára elhatározta, hogy beküldi a császári hadakat, a melyekhez Esterházy nádor csapatai is csatlakoztak. E sereg, a mely összesen 12.000 emberből állott, április 22-én Galgócznál táborozott, május elején azonban a Garam vizénél foglalt állást. E hírre Wesselényi, Fülek várának a kapitánya is megszakította Kemény Jánossal a megkezdett tárgyalásokat. Ferdinánd hadainak előnyomulása következtében az erdélyiek minden oldalról visszavonultak. Rákóczy a szécsényi főhadiszállásán egyesült a visszavonuló csapatokkal. Rebenstock svéd ezredes, a ki

Rákóczy táborában volt, azt ajánlotta, hogy Szécsény mellett egy-egy erősített táborba szálljanak és ott várják be a török segítséget. Ez a tanács azonban nem illett az erdélyi sereg hadiszokásaihoz. Rákóczy, Kemény János tanácsára, megkezdte a visszavonulást Szécsényből és onnan Rimaszombat felé vette az útját s meg sem állott a Bodrogközig. (Millen. Tört. VI. 488—490.) Az 1645. év is folytonos csatározásokkal telt el, a melyek azonban a vármegye területén kívül folytak le. Rákóczy hadai ebben az évben egészen a határszélekig hatoltak, így azután Nógrád vármegye ismét az erdélyi fejedelmet uralta.

A török beavatkozása következtében azonban 1645 deczember 16-án III. Ferdinánd király és Rákóczy György megkötötték a békét, a melyet történetírásunk linczi békének nevez. A békekötés után Nógrád vármegye ismét Ferdinánd király birtokába került. A vármegye figyelme ismét a várak jókarba helyezésére irányult. Az 1655. évi országgyűlés Szécsény, Nógrád, Fülek mellett különös figyelemre méltatta Gyarmat állapotát, a mikor a királyt megkérte a vár épületeinek kijavítására, egyszersmind 200 lovast és 200 gyalogost szavazott meg a vár rendes őrségéül. Fülekre ugyanez az országgyűlés 300 lovast és 300 gyalogost, Bujákra 50 lovast és 150 gyalogost, Hollókőre és Somoskőre 20—20 gyalogost, Szécsényre 300 lovast és 200 gyalogost, Nógrádra 150 lovast és 200 gyalogost rendelt. Buják várának a helyreállítására pedig a solti szék közmunkáját rendelte ki. (1655 : CXVI. t.-cz.) A linczi béke után.

Gyarmat várának a kapitánya gróf Esterházy Ferencz halála után (1652.) Balassa Ferencz, az alkapitánya az Erdélyből ideszakadt Párducz Lukács lett, a ki a vár mellett utazók kirablásával tette magát hirhedtté. A Balassa-család tagjai, minthogy Gyarmat ősi birtokuk volt, a vár »örökös kapitánya« czímet igényelték és Balassa Ferencz felszólalására ebbeli igényüket az 1649 : CXLVII. törvényczikk is elismerte, így azután Balassa Ferencz 1652-ben valóságos főkapitány lett. Csakhogy Gyarmatnak fele részben a féktelen indulatú Balassa Imre lévén a földesura, ezen a jogon ő is befolyást követelt magának a várban. (Nagy Iván adatai.) Balassa Imre, a ki 1657 november 1-én kelt levelében már gyarmati kapitánynak írja magát, különös gondot fordított Gyarmat jókarban tartására ; több levele maradt meg, a melyeket Szent-Ivány Péter liptói ispánhoz (1657—1660) intézett és a melyekben a vár javítására szükséges közmunkák kiállítását sürgeti. (Szent-Ivány Farkas cs. és kir. kamarás levéltárában Apczon.) Mindamellett a törökök gyakran betörtek a vármegye területére, még az 1659. év előtt felégették Kékkő alját, Bért, Felfalut és Agárdot, elfoglalták Buják várát is, a melyet azonban a gyarmati őrség Balassa Imre vezérlete alatt csakhamar visszafoglalt. Ebben az időtájban is sokan estek török fogságba. Ezek közé tartozott Luka Miklós, a kit Gyarmat mellett fogtak el a törökök és Váczra czipelték. Balassa Imre 1657 november 1-én menedéklevelet állított ki részére, hogy a török fogságból való kiszabadulásához szükséges harmadfélezer tallér váltságdíjat összekéregethesse. Fogságba esett Palásthy Gáspár is, a kit a szülői több török rab megvételével 1659-ben kicseréltek. A Misley Pál kiváltásához szükséges váltságdíj megszerzéséhez czéljából pedig neje, Pilinyi Albert leánya, Erzsébet, 1661-ben pilinyi birtokát Vattay Pálnak zálogba adta. Fáy György érdekében, a ki 1673-ban került török fogságba, maga Nógrád vármegye járt közbe ; 1675 deczember 9-én Füleken tartott közgyűléséből átiratot intézett Gömör vármegyéhez, a melyben gyűjtésre szólítja fel a törvényhatóságot. (Nagy Iván gyűjteménye.)

A mikor az 1663. évben kitört a török háború, Köprili Ahmed basa nagyvezir Budáról, a hol végleg megállapította hadműveleteinek a tervét, Esztergomnak indult, majd hidat veretvén a Dunán, átszállíttatta seregét a túlsó partra. Ujabb török hadjáratok.

Gróf Forgách Ádám, Nógrád vármegye főispánja és érsekujvári kapitány a szomszéd vármegyék felkelt nemességével együtt augusztus 6-án Párkánynál megtámadta a törököket, de a tervezett rajtaütés nem sikerült, Forgách seregének nagyrészét a török lekaszabolta. A török augusztus 16-án érkezett Érsekújvár alá, melynek felmentésére Wesselényi Ferencz nádor felkelőhadat igyekezett összegyűjteni. Ezért augusztus 16-án sürgős leiratban felszólította Nógrád vármegyét, hogy a nemesség azonnal keljen fel és a gyalogság Szécsényben összpontosuljon, a lovasság pedig haladéktalanul Sélyére, a Vág mellé vonuljon. A nádori parancsnak azonban nem lett foganatja. Nógrád vármegye küldöttsége megjelent Sélyén, a hol bejelentette, hogy a vármegyei nemesség az ellenség közelsége miatt nem távozhatik házi tűzhelyétől.

Érsekújvár szeptember 26-án csakugyan megadta magát a töröknek.

Érsekújvár eleste nagy rémületet keltett a közeli véghelyeken, a melyek a lehető legrosszabb karban voltak és a csekély őrségek bátorságát igen lelohasztotta. Nadányi Miklós, Nógrád várának a kapitánya, készült ugyan az ellentállásra, de a vár elhanyagolt állapota miatt védelemre gondolni sem lehetett.

A török had, a melyhez Apafi Mihály hadereje is csatlakozott, Érsekújvár bevétele után Nógrád várának ostromára indult, a melynek elfoglalása után a vidék többi vára, Drégelypalánk, Szécsény, a melyet gr. Koháry felégettetett, Hollókő, Buják és Gyarmat, ismét török kézbe került. Gyarmatot azonban a török nem tartotta meg, nem is helyezett beléje őrséget, hanem kifosztotta, feldúlta és felégette. Lakosai elszéledtek, bástyáinak a romjai omladoztak, sánczai bedőltek, a körülötte folyó Ipoly vize falainak az alapját mosta el, úgy, hogy 1688-ban az egyházi vizsgálat Gyarmat egykori helyére alig tudott ráakadni.

A várak elfoglalása után a fürge török csapatok az Ipoly egész völgyét bejárták, sőt még az erdőkben rejtőző lakosságot is összefogdosták és rablánczra fűzték. (Haditört. Közlemények 1892—93. Nagy Iván : Balassagyarmat. Nógrádi Lapok és Honti Hiradó 1894. 38. sz.) Achmed basa nagyvezér ekkor az egész Magyarországot fel akarta szólítani a meghódolásra. Eszközül Apafi Mihály erdélyi fejedelmet szemelte ki, a ki október 18-án érkezett a török táborba. Apafi október 27-én csakugyan kibocsátotta a kiáltványát, a melyből egy példány Hont vármegyéhez is eljutott. A mikor erről Wesselényi nádor értesült, október 31-én kelt, Nógrád vármegyéhez intézett leiratában meghagyta a Gács várában székelő alispánnak, hogy a mennyiben Apafi kiáltványa Nógrád vármegyéhez is megérkeznék, ne merje közhírré tenni, hanem küldje el neki Murányba. Wesselényi nádor, ellenére az 1663. évi hadjárat kedvezőtlen kimenetelének, nem mondott le a törökök elleni küzdelem folytatásáról, sőt erélyesen hozzáfogott a felkelés szervezéséhez, a mely czélra Koháry Istvánt és Bory Mihályt rendelte ki Nógrád vármegyébe. Deczember 10-ére pedig Nógrád vármegyét Beszterczebányára hívta, hogy a hadak ellátása és elhelyezése iránt a szomszéd vármegyékkel együttesen megállapodjanak. Deczember 23-án a nádor újabb rendeletet intézett a vármegyéhez, a melyben meghagyta, hogy a szerteszét kóborló végbeli vitézeket, a kik a végváraknak török kézbe jutása következtében hajlék nélkül vannak, valamint azokat a nemeseket, a kiket a török ősi birtokaikról kiüldözött, a vármegye szólítsa fel, hogy mielőbb zászló alá álljanak, vagy valamely véghelyen szolgálatba lépjenek, mert az ilyen kóborló vitézi rendet a nádor tovább nem fogja megtűrni s a vármegyének kötelességévé teszi, hogy e felhívás után mindazokat, a kik valamely helyen állandóan nem telepedtek le, fogassa el.

Az 1664. év tavaszán már ismét megkezdődtek a hadműveletek. Wesselényi nádor márczius 24-én, Teplicze várában kelt levelében sürgette Nógrád vármegyét, hogy a személyes nemesi felkelés iránt mielőbb intézkedjék. A vármegye rendei az április 19-én Divényalján tartott közgyűlésen tárgyalták a felkelés ügyét, a mely alkalommal a nádor Bory Mihályt küldte ki, hogy a felkelésre vonatkozólag a vármegyének a szükséges utasításokat megadja. Április 24-én a nádor erélyes hangú levelet intézett a vármegyéhez, a melyben a felkelő nemes sereg kiállítását sürgeti, majd négy nap mulva a személyes nemesi felkelő sereg kiállításán kívül minden porta után három-három puskást és egy fegyverest rendelt Bajmóczra a Koháry István füleki főkapitány parancsnoksága alatt álló sereg kiegészítésére.

Időközben Des Souches tábornok, Nyitra bevétele után, a Garam felé vonult és május 16-án Zsarnóczánál fényes győzelmet aratott Kucsuk basa fölött, a ki maga is elesett. A zsarnóczai győzelem lehetővé tette Des Souches tábornoknak a támadó fellépést, mire Wesselényi nádor Beszterczebányán, május 18-án kelt rendeletével Nógrád vármegye felkelt nemességét is Zólyom vármegyébe, Bucsa faluba rendelte, a hol a felvidéki vármegyék felkelt hadait összpontosította. E hadak egyesülvén Des Souches seregével, Léva ellen nyomultak, mely június 14-én megadta magát. Des Souches Léva elfoglalása után a Vághoz húzódott, mire a török támadni kezdett és vissza akarta foglalni Lévát és Nyitrát.

Ali esztergomi basa előnyomulásának a hírére Des Souches tábornok július 14-én Galgóczról futárral sürgős levelet küldött a vármegyéhez, a melyben a rendkívüli veszedelemre való hivatkozással felkérte a vármegyét, hogy az önként jelentkező felkelőket julius 17-ére vagy 18-ára küldje Nyitrára, az ottani hadakhoz. A fenyegető veszedelemmel szemben a vármegye szinte érthetetlen közömbösséget mutatott. A felkelés szervezésével senki sem törődött, sőt Souches tábornok

Gr. Wesselényi Ferencz
füleki főkapitány 1634—1644.

Gr. Koháry István
füleki főkapitány 1669—1683.

Vadasi Pál
füleki viczekapitány 1646.

Fülek 1593-ban.

Fekete László füleki alkapitány 1650—1665.

Gr. Wesselényi Ádám, füleki főkapitány 1645—1653.

utóbbi felhívását az augusztus 2-án Gács várában tartott közgyűlésen tárgyalta a vármegye közönsége, épen két héttel a Garamszentbenedeknél kivívott győzelem után, a mikor már a felkelés ügye tárgytalanná vált.

A július 19-én vívott garamszentbenedeki csatában Koháry István, Fülek várának a főkapitánya, az elővéd hős vezére is elesett. Kívüle Nógrád vármegyéből még gróf Balassa Bálint, Kékkő várának az ura, vett részt a csatában, a kinek huszárjai sokáig üldözték a hátráló ellenséget. (Millenn. Tört. VII. 194—196. Közgyűlési jegyzőkönyvek: 1664. év. Nagy Iván gyűjteménye: Királyi nádori levelek Nógrád vármegyéhez 1663—66.) Az 1664. évi diadalmas hadjárat a szégyenteljes vasvári békével ért véget. Lipót szövetségesei megütközéssel értesültek a békéről, a mely Magyarországban nagy elkeseredést okozott. Mind a főuraknál, mind a köznemességben az a nézet jutott túlsúlyra, hogy a bécsi udvar nem is szándékozik az országot a török iga alól felszabadítani, ezért sokan, és éppen azok, a kik még rövid idővel azelőtt harczban állottak a törökökkel, most a portához közeledtek. Főleg a protestáns rendek között terjedt el az a felfogás, hogy elsősorban a törököt kell megnyerni. Az elégületlenség 1665-ben már a portának is tudomására jutott, maga a nagyvezér volt az, a ki figyelmeztette Leslie grófot a magyarok üzelmeire. A budai basa még arról is értesítette Leslie grófot, hogy Balassa Imre, Divény várának garázda ura, kész meghódolni, a fiait és várait átadni, sőt a bányavárosokat is török kézre játszani. Ez azonban aligha lehetett igaz, mert Balassa, a ki teljesen távol állott az elégületlenek mozgalmától, épen ebben az időtájban, 1665 év tavaszán, megtámadott egy török szállítmányt, a kíséret egy részét megölte s mindent zsákmányul ejtett.

Elégületlenség Bécs ellen.

Balassát mindamellett Kassára, a nádori törvényszék elé idézték, a hol 32 bűntényben vétkesnek nyilvánították és elítélték. Balassát ekkor a pozsonyi várba zárták, de fogsága nem tartott soká, mert az 1665. év végén Gremonvillével, a bécsi franczia követtel is titkos érintkezésbe léphetett, sőt meg is szökött börtönéből. Balassa ekkor hazajött és a divényi várból újra elkezdte a garázdálkodásait. Ezt azonban már megsokallták Bécsben, Lipót király Wesselényi nádort bízta meg Divény megszállásával, egyúttal 1666 január 28-án leiratot intézett Nógrád vármegyéhez, hogy a nádort feladatának teljesítésében mindenben támogassa. Wesselényi, a kinek Balassa — miután az ellene intézett támadást a nádor személyes gyűlölködésére vezette vissza — egyre-másra küldözgette a leggorombább leveleket, a legerélyesebben fogott a parancs végrehajtásához, bár tulajdonképen maga sem tudta, hogy mi bírhatta a bécsi udvart a Balassa elleni szigorú fellépésre; 1666 július elején valóságos hadjáratot indított ellene s elfoglalván Divényt, Balassát foglyul ejtette. (Millenn. Tört. VII. 219.)

A magyar főurak között támadt mozgalom szálai ekkor Gremonville bécsi franczia követ kezében összpontosultak. Főleg az ő közbejárására kezdtek az elégületlenek egymással érintkezni. A mozgalom nagyobb jelentőséget nyert gróf Wesselényi Ferencz nádor csatlakozásával. Az elégületlenek első összejövetele az 1666. év nyarán Murányban ment végbe, hova Vitenyédy István, a nagyeszű, keresett ügyvéd és Lessenyei Nagy Ferencz a vidéki nemesség több tagját is meghívta. Közbejött azonban Wesselényi nádor halála (1667. márczius 27.), mely rövid idő alatt jelentékeny fordulatot adott az eseményeknek.

Az 1670. év tavaszán a felvidéken kitört felkelésnek arra a hírre, hogy Zrinyi Péter a Dunántúl letette a fegyvert, csakhamar vége szakadt, a vármegyék elbocsátották a felfogadott hadakat. Zrinyi Péter lesujtó leveleinek a hatása alatt Rákóczy Ferencz még inkább sürgette a felkelőket, hogy minél számosabban jelenjenek meg a tályai értekezleten. A tályai értekezleten egybegyűltek elhatározták, hogy minden vármegye írjon fel a királyhoz és kérje, hogy az országot tartsa meg a jogaiban — egyúttal pedig az udvar kegyelmére bízták magukat. A bécsi kormány azonban nem a kiengesztelődés útját választotta; nyomban megkezdődtek az elfogások. Nádasdy Ferencz országbíró elfogása után többé senkisem érezte magát biztonságban. Futott, a ki merre látott. A tömeges elfogások és jószágelkobzások, az idegen katonaság féktelenkedései a társadalom minden rétegében elkeseredést keltettek. A vármegyék is felírtak az elfogott főurak érdekében, de Bécsben nem ismertek irgalmat. Zrinyi Péter, Frangepán Ferencz és Nádasdy Ferencz országbíró 1671 április 30-án vérpadon fejezte be az életét. A pozsonyi vérbíróság 1671-ben Balassa Imrét is elítélte makacsság czímén, de Balassának sikerült megszöknie és Erdélybe menekülnie.

Fölkelések és megtorlások.

A bécsi kormány újabb felkelésektől tartván, katonaságot küldött a vármegyébe. Ezt a katonaságot a megszállott helységeknek kellett eltartaniok. Elképzelhető, milyen elkeseredést keltett a kormánynak az az intézkedése a vármegyében, a melynek a lakossága a császári hadat annyira gyűlölte, hogy 1660-ban Gyarmaton valóságos harczot indítottak a beszálló német katonaság ellen. 1671-ben teljes erővel megindult a vallásüldözés is. A többi között a nagylámi protestáns templomot is bezárták. 1674-ben Losoncztamási, Nagylám, Polichno (Parlagos) és Turopolje helységek prédikátorait a pozsonyi vérbíróság elé idézték. Közülök Mazary Dániel losoncztamási prédikátort gályarabságra ítélték és gályarabként halt is meg Syracusában. A pozsonyi vértörvényszék tömérdek embert ítélt el makacsság czímén, a kik közűl sokan erdélyi rokonaikhoz menekültek, úgy hogy az 1672. év elején már ezrekre ment a bujdosók száma Erdélyben. Közöttük találjuk Balassa Imrét is, a kit azonban, bár ő volt a legelőkelőbb, a többi bujdosó szenvedélyes és megférhetetlen természete miatt, nem kedvelt, sőt azzal gyanusították, hogy titkos érintkezést folytat a némettel.

1672 nyarán a bujdosók Szuhay Mátyás, Szepesy Pál és Kende Gábor vezérlete alatt Kálló ellen vonultak. Spankau tábornok, felsőmagyarországi főkapitány, a bujdosók támadásának a hírére német seregével Kassáról Debreczen felé sietett, de attól tartván, hogy Szuhay és társai elállják a Kassára vezető utat, Debreczenből visszaindult. A bujdosók e közben Zemplén és Abaúj vármegyét is csatlakozásra bírták, bár a nemesség eddig nem szívesen támogatta őket. Szeptember 12-én már Fülek őrségét is felszólították a csatlakozásra, azonban, bár a felhívásukat több ízben ismételték, választ nem kaptak, mert a vár kapitánya, Koháry István, az uralkodó rendületlen híve volt. 1672 őszén már a szomszéd Gömör vármegye is a bujdosók kezébe került. Az udvar, nagy erőlködések árán, 10.000 főnyi segítőhadat indított ellenük Cob Farkas Frigyes vezérlete alatt, melyhez a többi között gróf Balassa Bálint is csatlakozott a huszárjaival. E had Spankau tábornokkal egyesülve szétverte a bujdosókat.

A felkelés leveretése után újból megkezdődött a megtorlás munkája. Szelepcsényi György esztergomi érsek 1674 január 6-ától kezdve a hódoltsági területen lakó protestáns lelkipásztorokat és tanítókat a Pozsonyban alakított rendkívüli bíróság elé idézte. A protestáns papok azonban egyrészt társaik sorsán okulva, másrészt a törökök védelmében bízva, nem jelentek meg Pozsonyban. A bujdosók támadásai még mindig nem szűntek meg. 1676-ban még a pestis-járvány is súlyosbította a helyzetet. 1677-ben Teleki Mihály lett a bujdosók vezére, a kinek sikerült XIV. Lajos minisztereivel megállapodásra jutnia, a felkelés támogatása iránt. 1677—78 telén a bujdosók, franczia és lengyel segítségben bízva, erősen készülődtek a támadásra, mely annyival inkább kecsegtette sikerrel őket és a velük rokonszenvező protestáns nemességet, mert a török engedelméből Apafi Mihály erdélyi fejedelem is támogathatta a mozgalmukat. Gubasóczy János már 1678 február 11-én figyelmeztette minderre az udvart.

Thököly Imre. Az 1678. évi hadjárat folyamán Thököly Imre lett a bujdosó kuruczok vezére, a kit 1680 január 8-án fővezérüknek kiáltottak ki.

A háború viharai és a kedvezőtlen külügyi helyzet az udvart is engedékenyebbé tette. Lipót király 1681 április 28-ára Sopronba országgyűlést hirdetett, a melyre a meghívók 1681 február 28-án mentek szét. Ez az országgyűlés, a melyen Bezzegh István alispán és Gyürky Pál képviselte Nógrád vármegyét, nem járult az ellentétek kiegyenlítéséhez. Intézkedései közül az V. és a VI. törvényczikk érdekli közelebbről a vármegyét. Az előbbi Kékkő várának őrségéül 150 lovast és 200 gyalogost, Fülekre pedig 300 lovast és 200 gyalogost rendelt. Az utóbbi pedig a többi között elrendelte Divény várának a felépítését. Ezen az országgyűlésen ismét szóba került a végvárak helyreállításának az ügye. A VII. törvényczikk Kékkő helyreállítására Hont vármegye egyik járását, Fülek megerősítésére Nógrád, Liptó, Kis-Hont, Pest-Pilis vármegye közmunkáját rendelte ki, Somoskőt pedig a hozzátartozó uradalom jobbágyai és Solt megye közmunkája útján akarták megerősíteni. A XXVI. törvényczikk Koháry főkapitány közbenjárására Füleken is, minthogy véghely volt, megengedte a protestánsoknak a templomépítést. De mivel az udvar főleg a vallásügyi sérelmek orvoslásától mereven elzárkózott, a protestánsok elégületlenül távoztak az országgyűlésről.

A protestánsok elégületlenségére támaszkodva, az 1682. év nyarán, Kassa elfoglalása után, Thököly újból megindította a hadjáratot. Hadai egymásután

foglalták el Lőcsét, Eperjest, Tokajt, Szádvárt, Ónodot, Putnokot és valóságos diadalmenetben közeledtek Fülek felé, melyet Koháry István védett. Kassa elestének a hírére Esterházy nádor, a ki jól sejtette, hogy a kurucz had ostrom alá fogja venni Füleket is, a kuruczok hatalmába még nem került vármegyékben nemesi fölkelést hirdetett, a miről Koháryt is értesítette. Koháry nem igen számított a segítségre és erélyesen készült a védelemre. A sánczárkokat kimélyítette, a váraljánál elterülő síkságot az Ipoly vizével elárasztotta és a környékbeli nemeseket a várba hívta. A védők száma mindamellett alig volt 2000. A kuruczhad augusztus 22-én érkezett Fülek alá, melyet négy nap mulva ostrom alá is vett. Az ostromló had, beleértve a török segédhadat, valamint az Apafi Mihály fejedelem és Teleki Mihály vezérlete alatt álló erdélyi hadakat, a melyek szeptember 2-án érkeztek meg a füleki táborba, mintegy 60.000 főre emelkedett. Fülek felmentése meghiúsult. Gróf Strassaldó és Kaprara nem mertek Zólyomból kimozdulni, a nádortól hirdetett felkelés pedig eredménytelen maradt. Özvegy Koháryné, a kétségbeesett anya, ekkor a saját jobbágyait és katonáit akarta Fülek felmentésére küldeni, de mint Strassaldónak írja, oda senki sem mer menni. A várbeliek helyzete mindegyre rosszabbodott. Zivataros éjjel a belövöldözött golyók annyira megrongálták az alsóvárost, hogy Koháry felgyujttatta és a belső várba vonult vissza. Ekkor Ibrahim basa, Seldius basa, Thököly és Apafi négy oldalról kezdték lövetni a várat. A 17 napig tartó ostrom alatt azonban az őrség csüggedni kezdett. Hasztalanul lelkesítette Koháry a küzdőket, a vár feladását nem akadályozhatta meg. Az őrség, a melynek protestáns része úgyis Thökölyhez szított, szeptember 10—11-én Koháry tudta nélkül az ostromlókkal alkudozásba bocsátkozott, a melynek eredményeképpen szabad elvonulás feltétele alatt a várat feladta. Koháry azonban állhatatosan vonakodott a feladási egyezséget aláírni, bár ezzel a várban levő kincseit megmenthette volna. Rendületlenül megmaradt az álláspontján és utólsónak hagyta el a várat. Thököly a török óhajtására levegőbe röpítette a füleki erődítvényeket. Ezzel a vár, a mely a török-magyar harczokban másfél századon át olyan kiváló szerepet vitt, örökre elveszítette katonai jelentőségét. Az őrség menedéklevelet kapott, de Koháry István, a ki nem írta alá az egyezséget, Thököly fogságába került. Thököly a k Koháryt minden áron megnyerni törekedett, még az ostrom alatt nagy előnyöket helyezett neki kilátásba. Koháry azonban, jelezni akarván azt, hogy reá, válságos helyzete ellenére, Thököly nem számíthat, a várból történt kivonulásakor kemény szóval megtámadta őt, majd jelenlétében tüntetőleg leült Szirmay István mellé. Thökölyt ez az eljárás felbőszítette s talán meg is ölette volna, ha mások közbe nem lépnek. Thököly előbb Regéczre, majd Munkács várába vitette Koháryt, a ki három évi és három hónapi fogság után nyerte vissza szabadságát.

Ibrahim basa Fülek elfoglalása után szeptember 16-án átnyujtotta Thökölynek a szultán athnaméját. A 14 pontból álló okirat, a mely a budai megállapodásokat jogérvényes szerződés alakjába öntötte, Thököly Imrét magyar királylyá nevezte ki. Thököly azonban a hívei megnyugtatására kijelentette, hogy a királyi czímet nem fogadja el, csupán fejedelemnek és a magyarországi részek urának fogja magát nevezni. (Millenn. Tört. VII. 363. ; Illésy János : Gróf Koháry István élete és munkái.) Ez elválasztotta Thökölyt a töröktől Apafi és Teleki is keserűséggel telve, eltűnt a füleki táborból és az erdély sereggel haza ment, ellenben Thököly, a kihez mindegyre többen csatlakoztak, folytatta diadalútját és az év őszén elfoglalta a bányavárosokat.

A november 19-én, Bécsben megkötött fegyverszünet értelmében Thököly Felső-Magyarországnak egészen a Garamig terjedő részét tartotta meg, ekkor tehát Nógrád vármegye is Thököly uralma alá tartozott. Ezzel új korszak vette kezdetét a vármegye történetében. A nép megszabadult a vallási üldözéstől, a szertelen katonai terhektől, a kegyetlen német zsoldosoktól ; a bujdosók hazatérhettek és visszakapták a jószágaikat, a protestánsok pedig a templomaikat és az iskoláikat. Thököly igyekezett fegyelmet tartani, fékezte, a hol csak lehetett a protestánsok bosszúvágyát és iparkodott a rendet mindenütt helyreállítani. Sikerei nagy hatást keltettek a portán, a hol a háborús párt kerekedett felül és Mohamed szultán, a ki eddig békét akart, szintén a háború mellett döntött.

Az 1683. év nyarán, a mikor Kara Musztafa nagyvezér 300.000 főnyi hadával Bécs ellen indult, Magyarország a Habsburgokra nézve elveszettnek látszott. Még a hű királypárti főurak, mint a Balassák is, kénytelenek voltak Thökölyhez csatlakozni, csakhogy megtarthassák a jószágaikat.

A császáriak győzelme.

Bécs felmentése után azonban a helyzet lényegesen megváltozott. A míg Kara Musztafa nagyvezér hada vad futásban özönlött Győr felé, addig János lengyel király és Károly lotharingiai herczeg Párkánynak tartottak, a hol október 9-én fényes győzelmet arattak a törökök felett, október 27-én pedig Esztergom vára is Károly herczeg birtokába jutott. Ezzel az ez évi hadjárat befejezést is nyert. Sobieski János lengyel király Párkánytól Nógrád vármegyébe vezette a hadait és még október havában visszafoglalták Szécsényt, a melyet az 1300 emberből álló őrség csakhamar feladott ; ekkor 20 nagyobb, 50 kisebb ágyú és 100 mozsár került az ostromlók birtokába. Ugyanekkor Hollókőt is visszafoglalta a lengyel had. Esterházy Pál nádor Disznósy Ferencz alkapitány vezérlete alatt 300 horvát katonát küldött Szécsénybe, a kik a helységet felgyújtották, de ezért nem lett bántódásuk, sőt Disznósy Ferencz, a ki pedig nem tudott közöttük fegyelmet tartani, még 1684 január 25-én is a szécsényi vár alkapitánya volt. (Török magyar okmt. II. 116.)

Sobieski lengyel király Szécsény elfoglalása után a seregével Kassának és Eperjesnek tartott. Útközben azonban a hadai, különösen a lithvánok, olyan pusztítást vittek végbe, hogy a nép mindenütt ellenük fordult. A törökök vereségei következtében Thököly uralma, a dunáninneni országrészben elenyészett.

Lipót még október 1-én elrendelte, hogy a Thökölyhez pártolt urak jószágait kobozzák el. Esterházy nádor és Kollonich nagy buzgalommal fogtak a rendelet végrehajtásához, de csakhamar a józanabb felfogás kerekedett felül. Október 22-én beszüntették a jószágelkobzásokat, Pozsonyban pedig Károly herczeg elnöklésével bizottság űlt egybe, mely előtt azoknak kellett letenniök a hűségesküt, a kik kénytelenségből Thökölynek meghódoltak.

Alig hogy a lengyelek elhagyták a vármegye területét, a császári had szállotta meg. Gróf Caraffa Antal tábornok a vármegyén átvonulván, a vármegyei tisztviselők közűl senkit sem talált, a kivel a katonaság eltartása és élelmezése ügyében beszélhetett volna, deczember 10-én, Gácson mérgeshangú levelet intézett a vármegye közönségéhez, melyet a vármegye deczember 15-én, Losonczon tartott közgyűlésében tárgyalt. Pedig a vármegye közönsége megtette a magáét. Épen ebben a közgyűlésben intézkedett a Schulz-féle ezrednek Losonczon való elhelyezése iránt, és az egyes járásokra kivetette a portiókat. Csak maga Pincz helység a deczember 16-án kelt nyugta szerint a Czobor Ádám-féle ezredbeli katonák számára pénzben és élelemben 450 forintot szolgáltatott ki. Caraffa tábornokot azonban mindez nem elégítette ki. Időközben Rimaszombatra vonult, ide rendelte a vármegye alispánját néhány táblabíróval együtt. Mivel az első alispán, Bezzegh István, Beszterczebányán súlyos betegen feküdt, Dobay János másodalispán ment el a vármegye képviseletében Rimaszombatra. Mivel azonban a vármegye az akkori rendkívül súlyos viszonyok között a katonai szálláspénzeket előteremteni nem tudta, Rabatta tábornok Caraffa rendeletére Dobay alispánt elfogatta s Beszterczebányára hurczoltatta. Hasonló sors érte Bulyovszky Ferencz helyettes jegyzőt, sőt talán Gyürky Pál jegyzőt is, mert ő sem volt jelen a következő évi január 3-án, Gácson tartott közgyűlésen.

A tisztviselők nélkül maradt vármegye 1684 január 3-án, Gácson tartotta közgyűlését, a melyen Gyürky István elnökölt. Mivel a szegény néptől nem lehetett semmit sem behajtani, Ebeczky Menyhért özvegyétől, Klobusiczky Katától a vármegye 1000 forintot vett kölcsön, a császári katonaság szálláspénzének fedezésére ; erről a vármegye a fogságban sínylődő Dobay János másodalispánt is értesítette. A közgyűlés határozata következtében Dobay alispán Beszterczebányán, a vármegye nevében szerződést kötött, a melynek értelmében a vármegye Schulz ezredének január 24-én 2000, február 24-én ismét 2000 forint lefizetésére kötelezte magát. Ezen kívül még a Gács várában állomásozó hatvan dragonyosnak 105 forint 10 denárt, a Divényben elszállásolt horvát katonáknak 68 forintot, a Schulz-ezred egy részének, a mely Zólyomban volt, 539 forintot fizetett a vármegye. Sohier Szervácz, a Schulz-féle ezred őrnagya Gácson, január 24-én, február 16-án és február 26-án kiállított három rendbeli nyugtája szerint összesen 6444 forintot, Strosz János, az ezred zászlótartója pedig márczius és április hónapban kelt nyugtái szerint 1407 forintot vett fel a vármegyétől készpénzben. — Ugyane számadás szerint a Kiri-féle ezredbeli horvát katonaság részére Piczigolics György 406 forintot, Kessery András hadnagy pedig két ízben 135 forint 60 krt és 13 forint 60 krt, Kristóflies István tizedes 67 forint 60 krt, Ztipanich

Ferencz futár 67 forint 60 krt vett át. Mindennek ellenére, a mikor a fogságából időközben kiszabadult Dobay János alispán 1684 május 1-én Sohier Szervácz őrnagy, császári hadi biztossal a Nógrád, Heves és Kis-Hont vármegyére téli szállás és élelmezés czímén hét hónapra (1683 november, 1684 május) kivetett adóról elszámolt, a számadások szerint a kivetett 41.164 forint 40 krajczárból Kis-Hont 6058 forintot, Nógrád és Heves vármegye 16.181 forint 18 krajczárt fizetett, vagyis még 19.025 forint 22 krajczárral maradtak hátralékban.

Az 1684. évben a császári hadak folytatták az előző évben megkezdett támadásaikat a törökök ellen. Károly herczeg Visegrád bevétele után (junius 18.) a Duna balpartjára szállíttatta át a seregét és Verőczén megpihenvén, onnan Vácz felé vonult, a mely június 27-én a császáriak birtokába került. Felmentő hadjárat.

Az 1685. évi hadjárat folyamán Esztergom felmentése (augusztus 16.) után Károly herczeg megszállotta Nógrád várát, a melyet a török had már előzőleg kiürített. Ezután Károly herczeg Nagymarosra vonult, a hol a török részéről békét ajánlottak fel neki, de ő a békeköveteket a bécsi udvarhoz utasította.

Az 1684—1685. évi hadjáratokban a vármegye felkelt nemessége is résztvett, a melynek a tisztikara a következőleg alakult meg. Kapitányok: Dobay János és Baratnaky Ferencz. Zászlótartók: Juhász István és Korponai János, alzászlótartók: Darvas Mihály és Bene Ferencz. Őrmester: Bene András.

Az 1685. évi hadjárat befejezése után az egész Czobor Ádám-féle ezred téli szálláson volt a vármegyében, a hol ezenkívül még egy csapat császári lovas is volt Engel kapitány parancsnoksága alatt. Pedig a vármegye népét ekkor már a véginség fenyegette. Fülek elfoglalásakor a vármegye nagy része elpusztult, egy része pedig még 1685-ben is török iga alatt nyögött. Buják környéke szintén elpusztult, a várnak két izben történt ostromlása alkalmával; a Hatvanhoz közel eső vidék is sokat szenvedett a folytonos táborozások miatt. A vármegye még 1684-ben követeket küldött báró Abele Kristóf főhadi-élelmezési biztoshoz, hogy a vármegyét a téli beszállásolásoktól mentse fel, a kérelem azonban nem talált meghallgatásra, mindössze annyi történt, hogy a császári hadak helyett egy magyar ezredet rendeltek téli szállásra a vármegyébe, de ez is csak annyiba került és olyan sok kárt okozott, mint akár a császári hadak.

A mikor 1686 május havában hosszas tanácskozás után Buda ostromát elhatározták, a keresztény sereg a párkányi táborban gyűlt egybe s onnan Miksa Emánuel bajor választó június 12-én indult el a Duna balpartján Vácz felé, majd Pest elfoglalása után a Margitszigeten hidat veretett. Buda visszafoglalásában résztvett Forgách Ádám főispán, a saját költségén felállított csapata élén, továbbá Nógrád vármegye felkelt nemessége, Hont vármegye nemességével együtt, gróf Koháry Farkas, Hont vármegye főispánjának a vezérlete alatt. Ott volt Fülek várának a volt kapitánya, gróf Koháry István is, a kit a vár elfoglalása után Lotharingiai Károly herczeg a vár parancsnokának nevezett ki. Buda visszafoglalása után a török hódoltság véget ért Nógrád vármegyében is. Az 1687. év folyamán a borsod—hevesi várcsoport visszafoglalására indult meg a küzdelem; deczember 17-én Eger vára is meghódolt. Buda visszavétele.

A vármegye népe azonban nem örülhetett zavartalanul a kivívott győzelemnek. Bármily dicsőséges volt Buda visszafoglalása, a négy évi háború rettenetes inséget hozott az egész országra. A hosszú török háború a kincstárra mérhetetlen terhet rótt, a melyet újabb és újabb, szinte elviselhetetlen adókkal igyekezett fedezni. A nyomasztó adóteher és az idegen katonaság féktelen kicsapongásai mindegyre fokozták az elégületlenséget. A végbeli katonák elbocsátásával ismét újabb zavarok támadtak és növelték a dologtalanok és a munkanélküliek számát. A vármegyét túlterhelte az idegen katonaság eltartása. Különösen sokat szenvedett Balassagyarmat városa, melyet a földesurai, gróf Koháry István és János, majd Szunyogh Ferenczné, 1690-ben telepítettek be újra, nagyrészt Árva, Liptó, Turócz és Zólyom vármegyéből, valamint Sziléziából. A Daun-ezred ellátása annyira sokba került, hogy a vármegye Balassagyarmat városának 1701-ben az évi adóból 100 forintot elengedett. Katonai terhek.

1700—1701 telén, a mikor a Savoyai, a Heister, az Ebergényi, a Herberstein és a Lichtenstein-féle ezredek tanyáztak a vármegye területén, szinte napirenden voltak az összeütközések a katonaság és a jobbágyok között. A kormány még 1698-ban elrendelte a tömegek lefegyverezését, a mi a jobbágy helységekben még ebben az évben meg is történt, de a szélnek eresztett végbeli vitézekkel,

a szegénylegényekkel, a kik a Cserhát rengetegeiben találtak biztos búvóhelyet, már nem boldogult a vármegye. Így azután a fegyveres szegénylegény, ha a vásárokon, a kocsmákban vagy az úton összekerült a katonákkal, rendesen beléjük kötött és gyakran elpáholta az idegen zsoldosokat. Ilyen összeütközések nem ritkán halálos kimenetelűek voltak. Savoyai Jenő herczeg 1701 január 25-én a vármegyéhez intézett levelében a saját ezredéből való négy dragonyos meggyilkolása miatt vizsgálatot kért a vármegyétől.

Az idegen ezredeket lassanként elhelyezték a vármegye területéről és a helyükbe magyar ezredeket tettek. Ezek közül azonban az Ebergényi-ezredet, a melyből tömegesen szökdöstek, sőt a legénysége egy ízben lázadásba tört ki, Pestre rendelték. Gróf Kollonich Ádám ezrede kis ideig Bujákon és környékén állomásozott. Ennek az ezrednek a tisztikara is magyar volt : gróf Esterházy Antal alezredes, Lehóczky Márton őrnagy, Dessewffy István, Nagy Gergely, Vida István, gróf Esterházy Ferencz, Bésán kapitányok, Vilkey István zászlótartó, Rakonczay Samu tábori káplán. A vármegye közönsége szívesen látta ugyan a Kollonich-ezredet, az eltartása azonban sok nehézségbe ütközött, ezért a vármegye 1701-ben gróf Breuner Miksa főhadibiztoshoz folyamodott, hogy tekintettel a súlyos terhekre, melyek miatt már közel 700 lakos hagyta el a vármegye területét, a Kollonich-ezred két századát máshova szállásoltassa.

A spanyol háború.

1701-ben kitört a spanyol örökösödési háború, ennek következtében a császári hadak nagy részét a Rajna vidékére és Felső-Olaszországba vezényelték. Ekkor Nógrád várából is kivonult a katonai őrség és levegőbe röpítette a várnak még ép részeit, hogy fenntartása ne okozzon gondot a főhaditanácsnak. 1702-ben a főhaditanács Eger várának a lerontását is elrendelvén, a várban levő ágyúknak Budára szállítása végett Nógrád vármegyének 250 szekeret kellett kiállítania. Alig mentek el az ágyúk Egerből, Pfeffershofen János Nándor tábornok április 28-án Egerből újabb levelet intézett a vármegyéhez, a melyben szemrehányásokkal illeti a tisztikart a közmunka kiállítása körül tanusított késedelmes eljárásáért. Azt hitte — úgy írja, — hogy Nógrád vármegye serényebb a császár dolgában Heves és Borsod vármegyénél, de csalódott. Ezért katonai executióval fenyegeti a vármegyét, ha május 1-ére 400 munkást és hat szekeret ki nem állít Eger várának a lerombolására, melyen már egy hét óta dolgoznak. A vármegye azonban aligha tett e rendeletnek eleget, mert Pfeffershofen május 30-án, Budán kelt levelében újból megsürgette. A vármegye azonban csak többszöri sürgetés után küldte ki a munkásokat, még pedig az első ízben 192-t, másodízben 150-et ; az utóbbiakat még deczemberben is ott tartották. A vármegye panaszaira Pfeffershofen tábornok deczember 3-án, Budán kelt levelében megígérte, hogy mihelyt Egerbe érkezik, hazaereszti a vármegye embereit. (Közgyűlési jegyzők. 1701—1702.) A spanyol örökösödési háborúban a meglevő ezredek elégteleneknek bizonyulván, a főhaditanács 1702 október 8-án nyolcz huszár- és négy gyalogezred felállítását határozta el. Ezzel azután megkezdődött az erőszakos katonafogdosás, a melyet a legkíméletlenebb módon hajtottak végre. A főhaditanács újonnan felállított gyalogezredek közül báró Andrássy Pál hajdúezredét részben Nógrád vármegye területéről szándékozván kiegészíteni, a budai alhadbiztosság már 1703 január 13-án elrendelte a hajdúk összeírását. De ez nem ment simán, mert katonáskodni ekkor senkinek sem volt kedve, különösen, a mikor megtudták, hogy a hajdúkat felfegyverezésük és felruházásuk után a Rajnához fogják vezényelni. Az összeírás mégis megtörtént, és az összeírt hajdúkat Budára szállították. Mielőtt azonban felfegyverezték őket, jórészt megszöktek. A budai alhadbiztosság márczius 6-án kelt levelében kérte a vármegyét, hogy a megszökött hajdúkat mielőbb fogdostassa össze, de mivel a vármegye e tekintetben nem nagy buzgalmat fejtett ki, Lipót király Nigrelli ezredest rendelte ki a csavargó és foglalkozásnélküli emberek összefogdosására s besorozására. Nigrelli a feladata teljesítése közben nem igen válogatott az eszközökben. Neki mindenki csavargó, vagy dologtalan volt, a ki a kezeügyébe esett. Kíméletlen fellépése következtében a vármegyei jobbágyság fegyverforgató része, hogy a besorozást elkerülje, csakhamar elbujdosott ; a rengetegek és egyéb búvóhelyek benépesültek, szaporítva a társadalomnak elkeseredett, mindenre kész elemeit. Ezalatt a vármegye tisztviselőinek az országra kivetett négy millió forintból Nógrád vármegyére eső rész beszedésén kellett fáradozniok. Ez az adóbeszedés épen olyan kevés eredménynyel biztatott, mint a katonafogdosás és csak növelte a pórnép elkeseredését.

I. Rákóczi Ferencz.

Ilyen hangulat volt a vármegyében, a mikor 1703 június 14-én II. Rákóczi Ferencz Lengyelországból a magyar határra érkezett, a hol Esze Tamás vezérlete alatt mintegy ezer ember várta. Rákóczi bejövetelének a hírére a budai alhadbiztosság, lázas sietséggel küldözgette a rendeleteit a vármegyéhez. A többi között július 7-én a Nehem-féle ezred számára a vármegyétől 15 nap alatt 5000 forintot kért. Rákóczi hadainak előnyomulása következtében Budán elsősorban Szolnok megerősítését határozták el. A budai alhadbiztosság előbb július 19-én, négyezer gerendát, majd augusztus 1-én ismét 7500 gerendát kért a vármegyétől. Ezeket Nógrádnak Turára kellett volna szállítania, a honnan azután Pest megye, a jászok és a kunok továbbították volna Szolnokra. A veszedelem növekedésével a budai alhadbiztosság rendeleteinek a hangja egyre szelídebb lett, már nem parancsolt és követelt, hanem kért, sőt még figyelmébe ajánlotta a vármegyének, hogy előfogatokat csak a hadbiztosság tudtával rendeljen ki és tekintettel a nép ingerültségére, mindennemű visszaélést szüntessen meg.

Rákóczi zászlóbontásának a híre július hó vége felé érkezett Nógrádba. Csakhamar fegyverre kelt a nemesség jó része és Gács várában gyülekezve, várta a fejleményeket. A napról-napra érkező, egymásnak ellentmondó hírek érthető nyugtalanságot keltettek mindenfelé, némelyek már komoly ellentállásra gondoltak, abban a hiszemben, hogy újabb pórlázadással lesz dolguk. Ebben a hiedelemben a Bécsből terjesztett hírek is megerősítették a vármegyei nemességet. A bécsi kormány a felkelése végett először nemzeti hadsereget kezdett szervezni, majd az engedékenység terére lépett. Augusztus 7-én kelt leiratában tudatta a vármegyével, hogy a király a négy millió adót elengedi, az augusztus 13-án kelt újabb királyi leirat hűségre inti a vármegyéket, szeptember havában pedig elrendelték az általános felkelést ; a nógrádi nemesség lóraültetésével Bottyán János huszárezredest, a későbbi leghíresebb kurucz dandárnokot, bízták meg, de úgy látszik, mindezek az intézkedések megkéstek. Rákóczi napról-napra gyarapodó hada feltartóztathatatlanul közelgett Szolnok felé, melyet Szőcs János, Borbély Balázs és Váradi János deák szeptember 21-én bevettek ; ezzel a mozgalom a dunáninneni vármegyékbe csapott át. A vármegyéből mintegy 320 nemesi felkelő már több hete táborozott Gácson, a nélkül hogy akár kuruczczal, akár labanczczal dolga lett volna. Végre október elején egy délután Tugár felől hatalmas porfelhő jelezte Ocskay László hadainak a közelgését, a melyek betörvén Losoncz városába, körülszáguldozták a vidéket. Eldördült Gácson az első ágyúlövés Ocskay közeledtére, a ki erre odább állott és a bányavárosok felé vonult, de itt váratlan ellentállásra bukkant. Schlick Lipót tábornagy 5200 főnyi hadával és a hozzá csatlakozott éjszaknyugati vármegyék felkelt nemességével Ocskay hadát október 31-én szétvervén, Lévát is hatalmába kerítette. Ezalatt Bercsényi Miklós október 31-én bevette Eger várát, majd innen Szepes vármegyébe Lőcsére vonult.

Bercsényi még az egri táborból a felkeléshez való csatlakozásra szólította fel a vármegyét és egyúttal hadai számára élelmet kért. E felhívást a november 8-án Losonczon tartott közgyűlésében tárgyalta a vármegye közönsége. Rákóczi ama felhívására, hogy a nemesség keljen fel és Ebeczky Imre hadaihoz csatlakozzék, a vármegye mentegetődzött, különösen a tisztviselők otthon maradását tartotta szükségesnek, miután egy részük már úgy is táborban volt. És csakugyan, a vármegyei nemesség egy része be sem várva Rákóczi felhívását, Gyürky Ádám vezérlete alatt útrakelt, hogy Ocskay hadaihoz csatlakozzék. Bercsényi Miklós november 10-ike táján érkezett Losonczra s ott magához vonván Ocskay László, Ebeczky Imre és Réthey Ferencz csapatait, majd november 12-én egyesülvén Károlyi Sándor hadaival, a bányavárosok oltalmára indult. Mialatt Bercsényi Losonczon tartózkodott, Gács várának az őrsége is megadta magát. A kuruczok a vár összes lőszereit magukkal vitték ; legjobban az ágyúknak örültek, mert a hadjárat kezdetén ebben szűkölködtek leginkább. Ugyanekkor került a kezükbe Somoskő vára is, a melynek a várnagyát, Sümegi Bene Istvánt elfogták és Kassára hurczolták, az őrség pedig megadta magát. Ekkorra már az egész vármegye a kuruczokhoz csatlakozott A vármegye Ráday Pál főjegyzőt és Kajaly Pált küldte Rákóczihoz a tokaji táborba, a kik a deczember 24-én Losonczon tartott közgyűlésre érkeztek vissza, melyen Kajaly Pál előterjesztette, hogy Rákóczi a népfelkelés elrendelését kívánja és pedig két járást Eger vára, egyet Murány és egyet Csábrág ostromára. A megye elrendelte, hogy a

losonczi járás népfelkelői Murányhoz, a széesényi és a füleki járásbeliek Egerhez, a kékkői járás népfelkelői pedig Csábrághoz menjenek. Rákóczi újabb rendelete következtében azonban a karácsony napján tartott közgyűlés a losonczi járás népfelkelőit is Eger alá küldte. E három járás népe deczember 29-én gyűlt egybe, mindegyik 50 népfelkelőt állított ki egy-egy parasztkapitány vezetése alatt, az egész csapat vezére pedig Tolvay Ferencz kapitány lett.

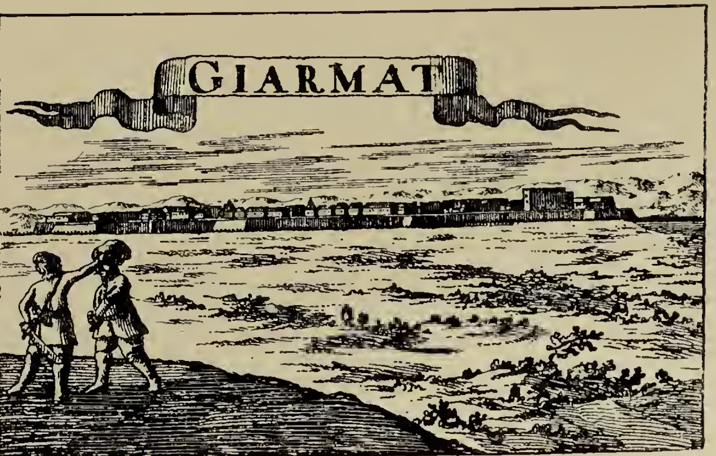
Az 1705. évi január 17-én tartott tisztulító közgyűlésen a kijelölést Jánoky Zsigmond megbízott útján Rákóczi gyakorolta, a ki Török Andrást, Ráday Gáspárt, Mocsáry Balázst, Kajaly Pált, Fejér Feja Jánost és Pelargus Györgyöt jelölte alispánoknak. A vármegye Török Andrást első, Fejér Jánost második alispánná választotta. A tisztikarban nagyobb változás nem történt, csupán a fejedelem udvarában állandóan tartózkodó Ráday Pál helyébe főjegyzőül az eddigi ügyészt, Kántor Istvánt választották meg. Ráday Pálon kívül, a ki Rákóczinak a titkára lett, a vármegyei családok sarjai közül még számosan vittek vezérszerepet, így Gyürky Ádám, a fejedelem udvari lovas karabélyosainak az ezredese, a ki 1704 márczius 10-én Eger ostromakor esett el, Gyürky Pál tábornok, Szandai Sréter János tűzérségi felügyelő és Szalontay János főszolgabíró, a ki udvari biztos lett. A nemesi felkelés, a melyet eredetileg Rákóczi ellen szólítottak hadba, 1705 január 22-én Szécsényben újból szervezték. Ez alkalommal Török András alispánt, a felkelt nemes sereg kapitányává választották, de elfoglaltságára való tekintettel Litassy Györgyöt helyettes kapitánynyá tették. Hadnagy: Labancz Mihály, zászlótartók: Dovaly Gáspár és Balás János, őrmesterek: Repeczky Sámuel, Dubraviczky Péter, futárok: Szalay András és Bene István, szekerészmester: Ladányi Sámuel. A felkelt nemesség, noha Rákóczi még január 21-én a táborba rendelte, február közepére sem állott ki a teljes 200 főnyi számban. Török András első alispán szintén a táborba szállott a felkelőkkel; távolléte alatt az alispáni teendőkkel Feja János másodalispánt bízták meg. Mivel több akadály miatt a nemesség teljes számban nem állhatott ki, a vármegye a személyes felkelés helyett zsoldosok kiállításának az engedélyezését kérte Rákóczitól. Rákóczi a kérelemnek helyt adott, de a felajánlott 200 zsoldos helyett 80—80 emberből álló három századnak, vagyis a tiszteken kívül összesen 240 fegyveresnek a kiállítását követelte. A vármegye 1705 márczius 20-án tartott közgyűlésében tárgyalta Rákóczi rendeletét és a felfogandó zsoldoshad egyenruházatának a beszerzésével Bende János szolgabírót bízta meg. E zsoldos hadakat Esterházy Dániel dandárába osztották be. A zsoldosokra sürgős szükség is volt, mert a nemesség nem jól érezte magát a táborban és tömegesen szökött meg. A szökevények közé tartozott Vattay János is, a kit a közgyűlés 100 forint pénzbírságra ítélt. Rákóczi parancsára az április 15-én tartott közgyűlés már erélyesebb rendszabályokat léptetett életbe a szökevények ellen. Összefogdosásukkal a szolgabírákat bízta meg és meghagyta nekik, hogy őket Szécsénybe és Losonczra kísérjék, onnan a táborba szállítsák, az ellenszegülőket pedig Gács várába vigyék és ott börtönözzék be. Hasonló rendszabályokat léptetett életbe a vármegye a Soltról és az újvári várból megszökött gyalogosok ellen is, minderről pedig értesítette Bercsényit.

Az év elején a vármegye tót lakóssága is mozgolódni kezdett. A tótok, nem tudni, mi okból a nemesek és a vármegyei tisztviselők ellen fordultak. Bácsmegyey György vezérlete alatt ötven lovasból álló csapat ment ellenük, a mely szétverte őket. Lázongásuk azonban csak rövid ideig tartott. Bercsényi május havában tót nyelvű kiáltványt osztott szét közöttük, mire azután tömegesen tódultak Ocskay zászlója alá.

A bécsi kormány első sorban adólcengedéssel és a katonai végrehajtás beszüntetésével akarta a nemzeti mozgalmat elnyomni. Rákóczi és Bercsényi fejére is nagy összegeket tűztek ki, de utóbb belátták, hogy ilyen rendszabályokkal nem lehet békét teremteni, azért Széchenyi Pál kalocsai érseket, Viza János czímzetes püspököt és Okolicsányi Pált alkudozással bízták meg. A békebiztosok 1704 augusztus és szeptember havában Gyöngyösön már másodízben tanácskoztak Rákóczival. A tanácskozások azonban nem vezettek eredményre, sőt gróf Heister Sigbert támadása, a ki az alkudozások idejére kötött fegyverszünetet durván megsértette, csak növelte az elkeseredést a kuruczok táborában.

A gyöngyösi értekezlet után, szeptember 7-én, Rákóczi parancsot adott elszéledt hadainak az összegyűjtésére, a mi megtörténvén, Gyöngyösről Szécsénybe,

1

3

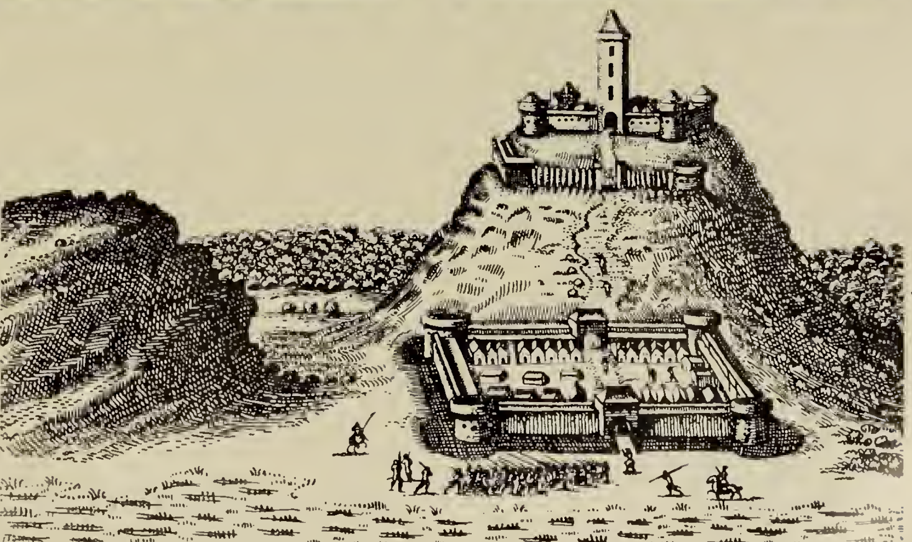
4

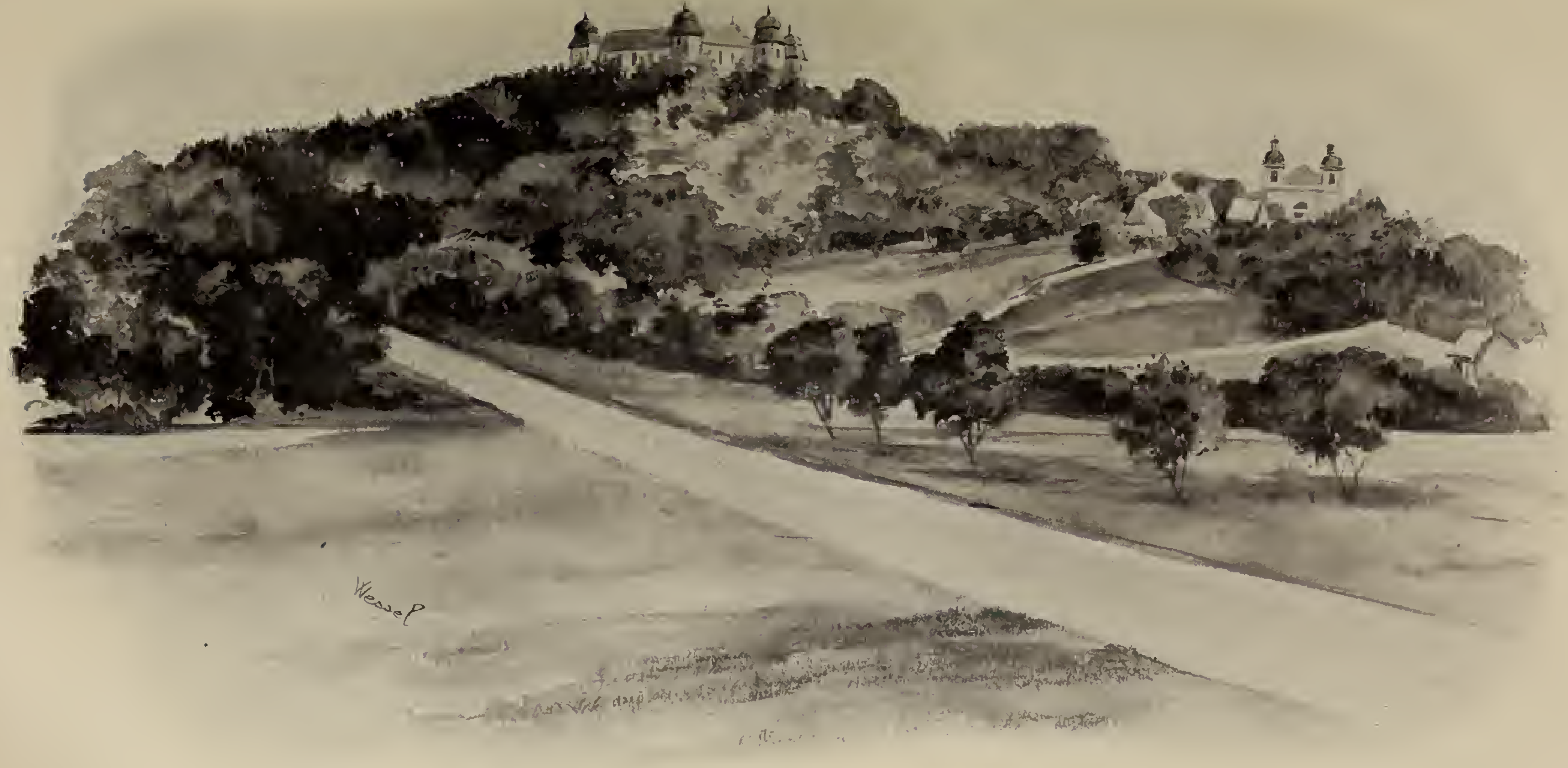
2

5

1. Balassagyarmat a XVII. században. — 2. A szécsényi »török torony«. — 3. Balassa Ferencz gyarmati főkapitány (1644.) — 4. Koháry István szécsényi főkapitány (1664.) — 5. Nógrád vára a XVII. században.

Gács.

majd innen Léva felé akart vonulni, hogy a Vág mellett táborozó Bercsényi erejét növelje. Miután az udvartól kiküldött békebiztosok visszaindultak Bécsbe, Rákóczi, Széchenyi kalocsai érsekkel együtt Szécsénybe, majd onnan az Ipoly völgyében Ipolyság felé vette az útját, a hova szeptember 20-ika táján érkezett meg. Itt fogadta Szirmay Istvánt, a kit I. Lipót király szeptember 13-án küldött el hozzá Bécsből. Szirmaynak sikerült azután rávennie Rákóczit, hogy a meghatalmazottjait elküldje a Selmeczbányán tartandó értekezletre. A fejedelem szeptember végén Ipolyság mellett hagyván a seregét, csekély kísérettel Vihnye fürdőre ment, a hol a selmeczi értekezlet szétoszlásáig tartózkodott.

A fegyverszünet lejárta (október 31.) és a selmeczi értekezlet eredménytelen szétoszlása után ismét megkezdődtek az ellenségeskedések. A nagyszombati harcz után Rákóczi egyideig Kistapolcsányban tartotta főhadiszállását, majd onnan febr. 13-án Verebélyre ment, a hol 1705 febr. 18-án haditanácsot tartott. Onnan Felsőszemeréden, Inámon, Csalomián, Kazáron és Pétervásáron át Egerbe vonult.

A békealkudozások az 1705. év elején Széchenyi Pál kalocsai érsek közbenjárására, a ki ebben az időtájban Gácson is tartózkodott, ismét megkezdődtek, a mit Rákóczi Egerben, április 25-én kelt levelével a vármegyének is tudomására hozott. Közben azonban erélyesen készült a további küzdelemre.

Bercsényi még május havában 126 nádori porta után 504 hajdú kiállítását követelte. A vármegye a május 9-én tartott közgyűlésben tárgyalta Bercsényi levelét és kimondotta, hogy készséggel teljesíti a rendeletet, csupán a tisztek fizetésének az elengedését kéri. A vármegye ebben az évben még két század zsoldos lovasságot is állított fel, a melynek tisztikarát a június 10-én tartott közgyűlésen a következőleg alakította meg : Géczy Ferencz és Kis Péter hadnagyok, Dovaly Gáspár, Balás János alhadnagyok, Bodonyi János, Szabó István zászlótartók. A nagyarányú véráldozaton kívül a vármegye jelentékeny költséggel is járult a kurucz sereg eltartásához. 1704 április havától 1704 november 16-ig Egerbe, Soltra, Kecskemétre, Ordasra és Losonczra kurucz csapatok számára 1768 és fél kiló lisztet, 6245 kenyeret, 624 vágómarhát, 4024 kiló abrakot, 1704 november havától 1705 április haváig pedig 5684 és egynegyed pozsonyi mérő lisztet, 7029 és fél pozsonyi mérő zabot és 1790 és fél portió húst szolgáltatott ki. E mellett még tömérdek fuvarozás nehezedett a vármegyei jobbágyságra. A szállításoknak a fővonala az Ipoly völgyén vonult végig, a mely útirány Losoncznál Zólyom és Rimaszombat felé ágazott szét. Kiinduló- és fuvarcserélő-állomásként szerepelt Balassagyarmat, Szécsény, Losoncz Gács és Heves vármegye felé Galgaguta. Tábori kemenczék is épültek az eleséggel mindig telt szécsényi és gyarmati magtárak mellé. A seregen kívül még a menekülőknek is szállást adott a vármegye.

A mikor a kuruczok kivonultak a Dunántúlról, a felkeléshez hű dunántúli nemesség odahagyván lakóhelyeit, Heves és Külső-Szolnok vármegyébe húzódott. Rákóczi azonban július 1-én kelt levelével a menekülők számára Losoncz vidékét jelölte ki. (Emlékfüzet a szécsényi Rákóczi-ünnepélyről. — Vármegyei levéltár, fasc. 47. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1703—1705. — Nagy Iván gyűjteménye.)

Az 1705. év nyarán Rákóczi a hadaival ismét keresztülvonult a vármegyén. Egerből kiindulva, július 9-én Váczánál ütött tábort, a hol a seregét három részre osztva, úgy intézkedett, hogy a gyalogság a Duna völgyén felfelé, a lovasság a börzsönyi hegyeken át, a társzekerek pedig Tompáig szintén a hegyek között haladjanak Léva felé. Rákóczi a lovassággal maradt. Verőcze és Nagymaros között elhagyva a Dunát, a Nagypatak völgyén felfelé Szokolya alá került és onnan Bény felé vette az útját. (Márki Sándor : II. Rákóczi Ferencz, I. 417.).

Lipót királynak május 5-én történt elhalálozásával és I. József trónraléptével a békésebb irány kerekedett felül a bécsi udvarban. Az év nyarán József király is belenyugodott a két tengeri hatalom : Anglia és Hollandia közvetítésébe, melyet Rákóczi is örömmel fogadott.

Rákóczi, hogy az eddig törvényesen nem szervezett kormányzatának alkotmányos jogalapot szerezzen és ekképen az ország megbízottjaként szerepelhessen, a kiegyezési tárgyalásokon, 1705 szeptember 1-ére Rákos mezejére egybehívta a rendeket. Nógrád vármegye már intézkedett is, hogy a nemesség augusztus 30-án Szécsényben összegyülekezvén, innen egyenesen Rákosra induljon, a mikor újabb leirat érkezett Nyitráról, a mely szerint a gyűlést nem Rákoson, hanem Szécsényben tartják meg, a hova Rákóczi a pudmericzi csata után a vármegyei hadak egy részét előre küldte. Rákóczi a pudmericzi csata után egy ideig Érsekújváron pihent, Szécsényi gyűlése.

majd Bercsényi és Széchenyi Pál, kalocsai érsek kíseretében Nagyod, Visk és Tompa helységeken át szeptember 6-án Balassagyarmatra, onnan másnap Szécsénybe érkezett, a hol a Ferencz-rendiek kolostorában szállott meg. (Márki Sándor i. m. I. 387. Szécsényi Ferencz-rendiek évkönyvei.) Ekkorra már a rendek is egybegyűltek a szécsényi mezőn, még pedig, — miután minden nemes embert személyesen hívtak meg — óriási számban. Együtt volt hat püspök, 36 főúr, 25 vármegye nemessége s majdnem valamennyi város polgárságának a képviselője. Ott voltak az udvar magyar békebiztosai is, Széchenyi Pál kalocsai érsek, Viza János czímzetes püspök, Szirmay István és Okolicsányi Pál, ott voltak továbbá az erdélyi rendek és Thököly Imre követei is.

Csécsi János, zemplénvármegyei követ, sárospataki tanár, a helyszínén készült egykorú rajzában hű képét adja a szécsényi országgyűlési tábor elhelyezésének. E szerint a két fősátor, az ország sátora és a fejedelem sátora, a szécsényi vár ligete alatt elterülő mezőség közepe táján állott, az élével Pöstény felé irányítva, a karabélyos lovas testőrségből, a palotásokból és a hajdúkból képezett kettős hadvonal között. A két fősátortól keletre, a hadvonalon kívül állottak gróf Forgách Simon, gróf Esterházy Antal tábornokok, Szatmár, Ugocsa, Szepes, Ung, Zemplén, Bihar, Kraszna, Torna és Bereg vármegye sátrai, egészen a dolányi határig. A déli oldalon, kezdve a Káprás erdőtől, kissé az Ipoly felé kanyarodva, majd közvetetlenül a várhegy alatt végigvonulva, helyezték el Túrócz, Heves, Nógrád, Nagy-Hont, Kis-Hont, Pozsony és Nyitra vármegye, továbbá gróf Esterházy Dániel és gróf Csáky István tábornokok sátrait. Bars, Zólyom, Borsod, Gömör vármegye, valamint Andrássy sátra a tábor délnyugati oldalát környezte. A fősátrak éjszaki oldalának a közelében a fejedelem udvari emberei, tisztviselői, majd gróf Bercsényi Miklós fővezér és udvari népe, továbbá Árva, Sáros és Abaúj vármegye küldöttei, a nyugati oldalon pedig a tanácsnokok, a fejedelem biztosai, a konyhák és a podgyászkészlet nyertek külön-külön elhelyezést. A tizenkét árbóczos ország-sátra egykor Bethlen Gábor tulajdona volt. Két évvel később Ónodnál, a sajókörömi mezőn tartott országgyűlésen a felzúdúlt rendek ebben a sátorban vagdalták össze Okolicsányit és Rakovszkyt. A katonasággal együtt több ezerre ment a sátortábor lakóinak a száma, a kiknek az élelmezésére Nógrád vármegye hetenként ötezer kenyeret és egyszer s mindenkorra 1000 kiló zabot és 200 darab vágómarhát tartozott szolgáltatni. (Nagy Mihály alispán czikke az Emlékfüzetben.) A gyűlést Rákóczi szeptember 12-én az Isten segítségül hívása után az ország sátrában azzal a nyilatkozattal nyitotta meg, hogy csak az ország egyik főuraként van jelen és a rendek szabadon határozhatnak. Rákóczit a rendek nevében Thelekessy István egri püspök üdvözölte, mire megkezdődött a tanácskozás.

E munka kerete nem engedi meg, hogy a szécsényi gyűléssel részletesen foglalkozzunk, csupán a főbb események előadására szorítkozunk. Szeptember 16-án a rendek a gyűlést Bercsényi indítványára »a szövetkezett magyarok karai és rendei közönséges konventjének« nevezték, egyúttal egy 18 tagból álló bizottságot küldtek ki az új szervezet kidolgozására. A bizottság haladéktalanul megkezdvén a tanácskozásait, szeptember 18-án előterjesztést tett a rendeknek az iránt, hogy Rákóczit »a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok vezérlő fejedelmének« nevezzék, a mit az egybegyűltek elfogadván, legott hűséget esküdtek a fejedelemnek, a ki mellé egy 24 tagú tanácsot választottak, kizárólag a közgazdasági ügyek ellátására pedig egy kisebb tanácsot szerveztek. Szeptember 20-án Thelekessy egri püspök misét mondott az ország sátorában és Rákóczi fejedelem letette az esküt a püspök kezébe, végül Ráday Pál felolvasta a szövetség oklevelét,[1] a melyet a fejedelemmel együtt mindannyian aláírtak. A következő napok heves vallási vitákban teltek el. Szeptember 25-én Pethes András püspök előterjesztette a szervező-bizottság javaslatát a senatus megalakítása tárgyában. A béketárgyalásokra Bercsényi elnöklete alatt hattagú bizottságot választottak. A fejedelem

[1] Közöljük a szövetséglevél és esküminta első és utolsó oldalának (a hol az aláírások kezdődnek) hű mását, mely a párisi lengyel könyvtár (Bibliotheca Polonica) tulajdona. Ez jóval terjedelmesebb, mint az Akadémiáé, a mely csak 8 pergamenlevélre terjed, ellenben a párisi 12 pergamenlevélből áll és sokkal több (244) aláírás van rajta. Szily Kálmánnak, az Akadémia főkönyvtárosának közbenjárására sikerült e példányt Budapestre elhozatni és most Borovszky Samu dr. előszavával s az Országos Kaszinó anyagi támogatásával Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdájában hű reprodukcióban kiadni. Ebből a példányból való az itt közölt hasonmás.

október 2-án szentesítette a meghozott törvényczikkeket, a melyek a szövetség megalakításával, a vezérlő fejedelemség, a senatus és a közgazdasági tanács felállításával végre-valahára szervezetet adtak a fegyverben álló hazának és teljes felségjogot a vezérlő fejedelemnek. Másnap a templommá átalakított ország-sátrában hálaadó istenitiszteletet tartottak, a mely után a rendek haza, vagy a táborba siettek.

Az országgyűlés ideje alatt Nógrád vármegye is több ízben gyűlésezett. Említésre érdemes, hogy a vármegye az országgyűlés határozata ellenére nem jelölhetett ki a három bevett vallásfelekezetből három érdemes férfiút a fejedelem oldalán működő választmányokba leendő kinevezésre, mert azok — úgy mond a a határozat — mindnyájan a fejedelem és a haza szolgálatában állanak. Intézkedett a vármegye az iránt is, hogy a szövetségi eskümintát minden főpap, főúr és nemes kétszer tizenöt nap leforgása alatt aláírta.

Méltó büntetésben részesült az országgyűlés tartama alatt Brémer József német származású ezredes, a ki nemrég pártolt át a magyarokhoz, de az érzelme, mint a legtöbb idegen tiszté, a régi maradt és az imsódi csatában árulóvá lett. Szept. 23-án reggel 8 órakor a szécsényi mezőn a táboron kívül agyonlőtték.

Az országgyűlés végeztével a fejedelem csapatai 8-án útnak indultak ; kevés napra reá Rákóczi is követte őket a karabélyos testőrségével. Elindulása előtt a szécsényi Ferencz-rendiek házfőnökének 300 forintot, titkárja pedig 81 forintot adományozott. (Nagy Mihály alispán czikke i. h. Millen. Tört. VII. 614. — Márki Sándor i. m. I. 437—449.) A szövetségi eskümintát az 1706. év elejére a vármegyében levő összes főurak és nemesek aláírván, az 1706 január 28-iki közgyűlés Kántor István jegyzőt küldte a fejedelemhez az aláírásokat bemutatni. Az országgyűlés utáni események.

Ebben az évben a vármegye 504 portalis gyalogost volt köteles kiállítani ; ennek mielőbbi foganatosítására a február 18-án tartott közgyűlés minden járásba két-két megbizottat küldött ki. Ugyanebben az évben járván le a tisztviselők megbízása, a fejedelem gróf Forgách Simont nevezte ki a tisztújításra biztosul. Forgách azonban a nyugati határszéleken lévén elfoglalva, a vármegye május 6-án kelt levelében felterjesztést intézett a fejedelemhez, hogy a tisztújításra Forgách helyett más biztost rendeljen ki. Május közepén gróf Esterházy Antal tábornok vonult a Torna melletti táborból Szécsény alá. A megye nem szívesen fogadta a kurucz hadat, mert az utóbbi időben nagyon sok teher nehezedett reá, futárt küldött tehát Érsekújvárba, Török András és Ráday Pál közbejárását kérve, hogy a hadsereg ne maradjon meg a vármegyében. Június 3-án végre megtartották a tisztújítást is. Forgách Simon, a ki most sem jelenhetett meg, maga helyett Ziska Ferenczet küldte ki biztosul. A közgyűlés Darvas Ferenczet választotta alispánná, a kit a vármegye ennek következtében visszahívott a fejedelem udvarából, a hol a szabadságharcz kitörése óta szolgált.

Az 1706. év ismét a béketárgyalásokkal telt el. Rákóczi, miután április 13-án a Bercsényivel kötött előleges fegyverszünetet jóváhagyta, április 22-én Egerből megindult Kistapolcsányba. Április 22-én Ballán töltötte az éjszakát, másnap Szécsényben volt, a honnan a békealkudozások ügyében Bercsényinek részletes utasítást küldött. Kistapolcsányba április 25-én érkezett meg.

A béketárgyalások meghiúsulásáról a fejedelem Nógrád vármegyének is értesítést küldött, a melyet az augusztus 21-én Losonczon tartott közgyűlésen hirdettek ki. Ezután a vármegye ismét fegyverkezett. Szeptember 6—11-én Sáp pusztán (Heves vármegyében) közgyűlést tartott, a melyen a vármegyei hadak is megjelentek. A vármegye a közgyűlésről sürgősen értesítette Bercsényit, várván a további parancsait.

A hosszu háború alatt azonban csüggedés vett erőt a vármegyei nemességen, Találkoztak egyesek, a kik a felkelésben való részvételből menekülni igyekeztek, sőt olyanok is akadtak, a kik ellenszegültek a vármegye rendeleteinek. Darvas alispán az októbor 8-án Losonczon tartott közgyűlésen panaszkodott, hogy a vármegyei nemesség egy része őt szidalmazza, mintha ő lenne a felkelés okozója. A vármegye azonban erélyesen lépett fel a lázongókkal és ellenszegülőkkel szemben. Már azokat is, a kik a Csécsén tartott hadi szemlén nem jelentek meg, súlyos pénzbírsággal sújtotta. Az október 18-án tartott közgyűlésen pedig Bánszky Mátyás gácsfalvi, Bancsik Gáspár gergelyfalvi lakosokat és Solcz Pált, a kik a népet izgatták, egyenként 300 botütésre ítélte. Hasonló sorban részesült Kardik István is, a ki a szabadságharczot szükségtelennek nyilvánította.

Rákóczit október 7-én ismét Szécsényben találjuk ; az itt kelt leiratában részletesen tájékoztatta a vármegye közönségét az utóbbi hónapok hadi eseményeiről ; november 5-én a fejedelem a vármegyei katonaságot hazaeresztette, de miután az ellenség a Tiszától Buda felé húzódott, a felkelt nemességet csakhamar ismét Hatvanba rendelte. A november 16-án Kesziben tartott közgyűlésen már jelenti az alispán, hogy az előző napokban Sóshartyánban tartott hadiszemlén megjelentek Básthy László kapitány vezetése alatt Hatvanba vonúltak. November 10-én Rákóczi is megindult a hadaival Gyöngyösről és Ecseden át Lőrinczibe vonult, a hol egy ideig táborozott. Innen november 20-án a Zagyva völgyén felfelé Pásztón, Füleken és Rimaszombaton át Rozsnyóra vonult, a hova 26-án érkezett meg. (Márki Sándor I. 572. —Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1706.év.)

Miután időközben az ellenség más irányba vonult, Rákóczi a vármegyei hadakat hazabocsátotta. A mily örömmel és vígsággal tértek haza a felkelő hadak, épen olyan súlyos gondot okozott a tisztikarnak a téli szállásra iderendelt rendes csapatok elhelyezése és élelmezése. Deczember elején már négy ezred, vagyis összesen 20 század állomásozott a vármegye területén. Ezenkívül még a karabélyos ezredből öt századot rendeltek Nógrádba téli szállásra. A vármegye nem tudván ennyi katonát eltartani, Kántor Istvánt és Korponay Jánost küldte a fejedelemhez azzal a kéréssel, hogy a beszállásolt katonaságot a katonai magtárakból élelmezzék. A kiküldöttek deczember végén tértek vissza Rozsnyóról azzal az eredménynyel, hogy a fejedelem a füleki és losonczi járásokból egy-egy karabélyos századot a kishonti kerületbe helyezett át.

Az 1706. év folyamán a postavonalak szervezése körül is újabb intézkedések történtek, a melyekre a fejedelem különös gondot fordított. Még 1705-ben újjászervezte a tábori postát. 1706 márczius 1-én állította fel Losoncz és Beszterczebánya között a postavonalat. A kuruczvilágban ezenkívül még két postavonal vonult végig a vármegye területén, az egyik Rimaszombattól Losonczon és Vadkerten át Ipolyságra, a másik Ipolyságról Acsáig és onnan Eger felé.

Az 1707. év tavaszán a vármegyében tartózkodó katonaság is elhagyta téli szállását, így végre megszabadúlt a vármegye a katonák és a tisztek garázdálkodásaitól, a melyek miatt minden közgyűlésen panaszok hangzottak fel.

Az április 29-én tartott közgyűlésen felolvasták a fejedelem levelét, a melyben a vármegyét a május 16-án Ónodon tartandó országgyűlésre meghívta. A vármegye elhatározta, hogy mind a vármegyében lakó főrangúak, mind a nemesség Füleken gyülekezzék és onnan a vármegye zászlója alatt induljanak Ónodra. Egyúttal a közgyűlés Pelargus Jánost és Bulyovszky Istvánt előre küldte, hogy a vármegye nemességének az érkezését a fejedelemnek bejelentsék. Az ónodi országgyűlésen a vármegyei nemességből Török István, Kajaly Pál, Gyürky Pál, Darvas Ferencz alispán és Kántor István jegyző vett részt, a kik az abrenuntiatiót is aláírták. A vármegye nemessége Ónodon több izben tanácskozott. Június 3-án tartott tanácskozásában elhatározta, hogy a rézpénz dolgában külön előterjesztést tesz az országgyűlésnek. Ugyanekkor az alispán bemutatta gróf Forgách Simonné levelét, a melyben a vármegye közbenjárását kéri a fogságban sínylődő férje kiszabadítása érdekében.

Az ónodi gyűlés ellensúlyozására I. József király 1708 február 29-ére Pozsonyba hívta egybe a rendeket. Erre az országgyűlésre a kuruczok is meghívást kaptak. Rákóczi és a hívei a trónfosztás után nem mehettek el az országgyűlésre, a ki azonban mégis el akart menni, annak Rákóczi készséggel adott útlevelet. Február 18-án kelt levelével küldte el József király meghívóját a vármegyének, a mely azt a márczius 5-én tartott közgyűlésében tárgyalta. Az elnök felhívta a közgyűlésen megjelenteket, nyilatkozzanak, hogy részt akarnak-e venni a pozsonyi országgyűlésen. Miután senki sem jelentkezett, erről a vármegye Rákóczit értesítette és egyúttal elhatározta, hogy Rákóczi levelét járásonként közhírré téteti. Nógrádnak nem is volt képviselete a pozsonyi országgyűlésen, a melyet különben a rendek bizalmatlanul fogadtak ; még azok sem mertek elmenni, a kik a mozgalom alatt mérsékeltebb magatartást tanusítottak.

Kurucz hadmíveletek.

A pozsonyi országgyűlés már a vége felé járt, a mikor a kuruczok megkezdték a hadmíveleteket a császáriak ellen. E hírre a rendek sietve befejezték a tárgyalásokat és a pestis kitörésének az ürügye alatt június 24-én elhagyták Pozsonyt.

Rákóczi június 15-én Egerből 10.000 emberrel megindulván, Atkáron és Ecséden át, Lőrinczibe vonult, a hol június 18-án a hadai felett szemlét tartott.

Másnap a tábora közepén, a fejedelmi sátorban fogadta Mazeppa Zaporogi kozák hetmann kapitányát, a ki a moldvai Kimpolung és a máramarosi Borsa közötti posták felállítását kérte a fejedelemtől.

Rákóczi e napon Bercsényivel is hosszasan tanácskozott. Június 20-án a kurucz sereg megkezdte a továbbvonulást, a melyet a fejedelem is végignézett, majd a lovasság egy részével Dengelegre (Egyházasdengeleg) vonult, a hol ismét hosszasan tanácskozott Bercsényivel. A rossz utak miatt a hadak csak lassan haladtak előre Galgakövesdnek, a hol ismét tábort ütöttek. Rákóczi az eddigi tapasztalatokon okulva, három irányba küldte a hadait, ő maga pedig Bercsényivel és Vay Ádámmal Vadkertre ment előre, hogy a tábor helyét megválaszsza. Mihelyt a sereg Vadkertre érkezett, a fejedelem a tábori őrség felállítását azonnal megvizsgálta. Június 23-án itt keltezte a levelét Mazeppához, Golovkin Alexienics Fedor orosz miniszterhez és Nedeczkyhez, a ki ekkor Oroszországban volt. Június 22-én a vágmenti hadakhoz előre küldte Bercsényit, a kinek a tudósításaira várakozva, négy napot töltött Vadkerten. Bercsényi híradása nem volt megnyugtató. Június 25-én a kurucz had megkezdte a továbbvonulást Drégelypalánkra, a hova Rákóczi, kedvetlenül bár, követte a seregét és ott vette Bercsényi értesítését Heister hadainak a mozdulatairól. Bercsényi Vágújhely ostromát sürgetvén, a fejedelem előbb Vihnyefürdőre, majd onnan Vágújhely vidékére vonult a hadaival. (Márki S. i. m. II. 572.) A szerencsétlen kimenetelű trencséni csata után (1708. augusztus 3.) Rákóczi, a ki a lovának az elesése következtében a homlokán súlyosan megsebesült, előbb Nyitraszerdahelyre, majd Kistapolcsányba ment, innen pedig, miután Heister lovassága már a nyomában járt, augusztus 5-én Báton át Szemerédre, 6-án Balassagyarmaton át Szécsénybe érkezett. Itt várta be a szétszórt hadait, itt értesült Bottyán János futáraitól, hogy Heister Kistapolcsány alól Bécs felé fordult vissza.

Rákóczi augusztus 7-én Szécsényben kelt levelében értesítette a vármegyét a trencséni vercségről, a seregének az elszéledéséről, egyben személyes nemesi felkelést rendelt el. Leiratait a vármegye az augusztus 8-án, Losonczon tartott tisztújító közgyűlésében tárgyalta A vármegye közönségének a lelki nagysága és áldozatkészsége a súlyos megpróbáltatás e napjaiban tündöklött a legfényesebben. A közgyűlés elrendelvén a személyes felkelést, a hadiszemlét augusztus 14-ére Szklabonyába (Kürtabony) tűzte ki, a honnan azután a felkelt nemesség Palástra ment volna át, hogy ott Andrássy György tábornok hadaihoz csatlakozzék. Augusztus 10-én Bercsényi hada Ipolyságnál táborozott, a fejedelem pedig az udvari népével, a nemes ifjakkal és a melléje rendelt karabélyos gránátos hadakkal Homokterenyén és Bocson át Egerbe vonult, a hová augusztus 11-én érkezett meg. (Márki Sándor II. 604. l.) Az augusztus 15-én Szklabonyán tartott hadi szemle alkalmával a vármegyei felkelt nemesség tisztikara a következőleg alakult meg: Korponay János kapitány, Bene György hadnagy, Dovaly Gáspár zászlótartó, Dubraviczky Péter szállásmester, Repeczky Sámue őrmester. Bercsényi rendeletére a felkelt nemesség négy nap múlva táborba szállott, a népfelkelést pedig Csikány István parasztkapitány vezérlete alatt a Vácz felől közelgő ellenség szemmeltartására rendelték ki. Ugyancsak Bercsényi rendeletére sürgősen megerősítették Gács várát, melynek Litassy György lett a parancsnoka.

Szeptemberben már Pest megye egy részét a budai császári hadak elfoglalták, mire a kuruczokhoz szító lakosok Nógrád vármegyében kerestek oltalmat; elhelyezésükről a vármegye az október 6-án tartott közgyűlésében intézkedett. Időközben gróf Pálffy János, Ebergényi és Löffelholz tábornokok hadai egészen a Garamig terjedő területet megszállván, Bercsényi serege Hontból Nógrád vármegye területére húzódott. Bercsényi szeptember 1-én még Visken, szeptember 12—20-án Szakállosnál, október 12-én Tergenyén, 17-én Balassagyarmaton táborozott, innen Losonczra vonult.

Rákóczi november 22-ére Tállyára gyűlést hirdetvén, erre a vármegyét is meghívta, mely a Füleken tartott közgyűléséből küldte ki a követeit, a kiküldöttek családtagjait pedig Füleken szállásolták el, mert itt inkább voltak biztonságban. A császári hadak sikerei ellenére a békére megvolt a hajlandóság az udvarnál is. Tolnay Gábor ítélőmester, a kit Rákóczi a rabságból kiszabadítván, Bécsbe küldött a fegyverszünet megkötése ügyében, József királynál is tisztelgett, a ki azt kívánta Rákóczitól, hogy az alkudozások megkezdésére írásbeli felhatalmazást küldjön. Bercsényi november 11-én Losonczon találkozott Tolnay Gáborral és ott

megbeszélvén vele a béketárgyalások dolgát, Sárospatakra küldte Rákóczihoz. A sárospataki gyűlés azután a békepontozatokkal deczember 8-án Bécsbe küldte Tolvayt. (Márki S. i. m. II. 637—644.)

A béketárgyalások következtében az 1709. év folyamán nevezetesebb hadi esemény nem történt a vármegye területén. Az év elején a Csajághy István dandárnok alá tartozó ezredek elhagyván a vármegyét, a helyükbe Bottyán János somogyi ezredét szállásolták be, majd Károlyi Sándor hadai vonultak át a vármegye területén. A szűkös esztendő ellenére Nógrádban elég jó volt a termés, úgy hogy a katonaság ellátása nagyobb megerőltetés nélkül ment végbe. Ebben az évben a vármegye 876 hajdút állított ki, csupán azt kérte Csajághy dandárnoktól, hogy a Divénynél összevont portális hajdúkat ereszsze haza, hogy a vármegye munkáskéz nélkül ne maradjon. (Közgy. jegyzők. 1709.) 1710-ben az udvar reá akarta mérni a mozgalomra a végső csapást. E végből ismét a vérengző Heister Sigbert tábornagyot nevezte ki fővezérré, a kinek a haditanács azt tűzte ki feladatául, hogy együttműködve az erdélyi hadakkal, a Felvidéket kerítse hatalmába. Rákóczi is mielőbb fel akarta venni a küzdelmet a császári hadakkal, a melyek őt két tűz közé szándékoztak szorítani, ezért 1710 január havában megkezdte az előnyomulást és kemény téli időben, január 18-án Heves vármegyében Ecséden egyesült Károlyi hadtestével és gyalogságával, onnan 20-án átvonult Kállóra, a hol 21-én, mielőtt tovább vonultak volna, buzdító beszédet intézett hadaihoz. Ezután a gyalogságot középre, a lovasságot pedig a szárnyakra rendelve, megkezdte az előnyomulást s éjjelre Berczelen túl az erdőben szállt táborba.

A romhányi csata.

Január 22-én kora reggel a fejedelem és Károlyi Sándor az előző napi csatarendben folytatták az előnyomulást Romhány felé, hova délután egy óratájt érkeztek meg. Mialatt a kurucz hadak a mélyvízű Lókos hídján átvonultak, megpillantották a Vadkerttől délre egy erdőben tanyázó császáriakat. Rákóczi, noha katonái még valamennyien át sem keltek a folyón, csatarendbe állította hadait. Középütt a svédek, jobbról a tiszántúli hajdúk álltak, balról a lengyelek, a tartalékban pedig Sennyei és Dragul csapatai. Báró Sickingen cs. altábornagy nem akart időt engedni a teljes kifejlődésre, ezért mintegy 12.000 főnyi hadát szintén csatarendbe állította s 1500 lovassal a jobb szárnyon levő gyalogságot fenyegette. A fejedelem kísérletet tett, hogy a támadókat bekerítse, mivel azonban hadvonala hosszabb volt Sickingenénél, a lengyelek között torlódás keletkezett, minek következtében Bagossy László hajdúinak egy részét a mocsárba szorították, mindamellett a kuruczok a rácz labanczokat visszaverték s közülök sokat levágtak. Mikor a császári cheveaux-legeresek a középre rontottak, a svédek és a magyar lovasok jó rendben fogadták a támadást s közülök ezernél többet levágtak. Az ellenség a Lókoson át akart menekülni, de sokan a mocsarakba estek, vagy megtizedelte őket a kurucz tartalék gyilkos tüze. E pillanatban a kuruczoké volt a diadal, a győzelem teljessége az ellenség üldözésétől függött. A svédek azonban helyükön maradtak s nem vetették magukat a császáriak jobb szárnyára. Ezt azután gróf Croix császári tábornok ügyesen kihasználta, ezer dragonyossal a kurucz karabélyosokra rohant s ezzel megmentette Sickingent s alkalmat adott a megbomlott csatarend helyreállítására. A tiszántúli hajdúk ezalatt a társzekereket kezdték zsákmányolni, de ekkor egy császári kapitány 12 emberrel egy csalitban oly irtózatos dobolást és trombitálást kezdett, hogy a zsákmányolók azt hivén, hogy Vadkert felől a császáriak segítsége érkezik, nagy rendetlenségben átfutottak a túlsó partra. Ez azután a lengyel hadakat is zavarba hozta. Rákóczi a Lókos hídján állva, személyesen akarta a rendet helyreállítani, de Károlyi Sándor nem engedte, nehogy a trencséni veszedelem ismétlődjék. Rákóczi az átvonult hadakat nem állította fel a patak jobb partján, hanem hátrálót veretett s Gutához (Galgaguta) vonult vissza. A kuruczok közül Babocsay Ferencz dandárnok, Becse András, Pásztói Horváth István és Andreánszky Zsigmond alezredesek, 350 közvitézzel estek. A császáriak veszteségét másfélezer halottra és sebesültre teszik. Rendkívül sokat szenvedett a Savoyai Jenő, Althan, és a La Tour, valamint a Taxis ezred. A császáriak Vadkert felé húzódtak vissza. A csatateret mindkét fél elhagyta, de mind a kettő győztesnek tartotta magát. Mindamellett a romhányi csata után a kuruczok többé nem nyomultak Nógrád vármegye területére. Rákóczi még január 22-én Galgagutáról a Galga völgyén át Pest vármegyébe vezette hadait s Mácsán, valamint a környező falvakban szállásolta el. Február elején már a Tápió és a Zagyva közelében táborozott a kurucz had. (Márki Sándor :

II. Rákóczi Ferencz III. 78—85.) Ez az esemény a vármegyét kiszolgáltatta a császári hadaknak ; a kuruczvilág véget ért Nógrádban. A nemzeti küzdelemhez hű, megalkuvást nem ismerő férfiaknak menekülniök kellett, úgyszólván az egész vármegyei tisztikar elhagyta a helyét és hónapokig tartott, a míg a császári hadak vezérétől kinevezett tisztviselők átvették az ügyek vezetését.

A kurucz világ vége.

1710 november 5-én, hosszú szünet után, együtt találjuk a vármegye rendeit Hollókőn, Bossányi Ferencz kinevezett alispán elnöklete alatt. A közgyűlés főtárgya volt őrgróf Cusani Jakab tábornok hadainak az ellátása, mely czélra 18554 dica után egy forintot vetettek ki. A deczember 9-én Divényben tartott közgyűlés, a melyen Feja János II. alispán elnökölt, arra szorítkozott, hogy örömét fejezze ki Eger várának a császáriaktól történt elfoglalása felett és a császári tábornokok kívánságainak a hadélelmezés ügyében eleget tegyen.

Az 1710. évben a pestisjárvány a vármegyében is óriási mértékben pusztított; Bossányi Ferencz kinevezett alispán is áldozatául esett ; egész helységek, így Endrefalva, Iliny, Maskova (Maskófalva), Miksi kihaltak.

Az 1711 január 13-án Alsósztregován tartott közgyűlésen, felsőbb utasításra, összeírták a vármegye nemességét, négy csoportban, a szerint, hogy a szabadságharczban minő magatartást tanúsítottak. Az első csoportba azokat sorozták, a kik Rákóczihoz szítván, elhagyták a vármegye területét. A második csoportba azokat, a kik a háború folyamán, akár sebeik következtében, akár természetes halállal kiszenvedtek. A harmadik csoportba azokat, a kik még az 1709. év június havában megnyílt országgyűlésnek Rákóczit és Bercsényit proscribáló határozata előtt tértek a király pártjára, ezek közé tartozott Feja János és Bossányi Ferencz Végül a negyedik csoportba azokat, a kik otthon, maradtak s nem vettek részt a nemzeti küzdelemben, vagy pedig a proscribálás után tettek hűségesküt.

1711 január 13-án még távol voltak, tehát Rákóczi tántoríthatatlan híveiként szerepeltek a következők : Török András, Ráday Gáspár, Ráday Pál, Darvas János, Bulyovszky Dániel, Gyürky Ferencz, Kántor István, Koromszay István, Pelargus Gábor, Pelargus György, Nagy János, Dobay László, Litassy György, Litassy Pál, Somogyi Péter, Dovaly Gáspár, Bulyovszky László, Bulyovszky Imre, Kandó Zsigmond, Pápay Kristóf, Niczky Pál, Paksy Mihály, Feja András, Géczy Zsigmond és neje Bezzegh Anna, a ki az első férjétől, Mocsáry Györgytől származott gyermekeit is magával vitte, Batta András, Groczky István, Kis János, Ebeczky Sámuel, Berthóthy Zsigmond, Vajda András, Géczy László, Géczy Sándor, Ficsor Pál, Batta Ádám, Szombathy András, Balás János, Kozáry Mihály, Kopcsányi Bálint, Sámboki István, Bene András, Bene György, Jeszenszky Ferenez, Jeszenszky István, Paczolay István, Szilassy György, Kókay Márton, Farkasdy Pál, Disznósy György, Disznósy János és Szigyártó István.

A szabadságharczban elestek vagy a hadjárat közben meghaltak : Darvas, Ferencz, Gyürky Ádám, Szilassy András, Koromszay János, id. Litassy György, Kanizsay Sándor, Bende János, Király András, ifjú Király Mátyás, Bulyovszky Ferencz, ifjú Balogh Mihály, Földváry László, Pápay István, Tolvay Ferencz, Szalatnyay András, Nagy-Vilkey István, Kajaly Pál, Batta Zsigmond, Battik László, Boldogházi Kiss András, Fülcki Nagy András, Voxith Horváth László, Mocsáry Ferencz, Dúl Mihály, Bukovinszky András, Török György, Bobor Mihály, Bobor Tamás, Bika Mátyás.

Nógrád vármegye méltó büszkeséggel tekinthet vissza a nemzeti küzdelemre. A miként Nagy mihály alispán az 1905-ben tartott szécsényi emlék-ünnepen önérzetesen kijelentette, Rákóczi szabadságharczának egyik legkitartóbb oszlopa Nógrád vármegye volt. »Tekintsünk — úgymond — a vármegye czímerére : egy talpig vasbaöltözött vitéz jobb kezében kivont kardot tart, balkeze az ország czímerével ékített pajzsot fogja. Világos az értelme, ennél szebben egy vármegye czímere sem beszél. A haza, a magyar alkotmány védelmére fegyverrel kezében áll készen mindenkor a pánczélos vitéz : a vármegye. Így találta készen Nógrádot Rákóczi zászlóbontása két évszázad előtt, így találja készen minden oly támadás a jövőben, a mely évezredes alkotmányunk fennállását veszélyeztetni meri«.

2. *A vármegyei önkormányzat és a török hódoltság.*

A köznemesség szervezkedése.

A Mátyás király halálát követő korszakban a királyi hatalom sülyedésével a központi kormányzat is elveszítette a tekintélyét és a befolyását. II. Ulászló és II. Lajos gyenge kormányai a növekvő pénzügyi zavar és a pártküzdelmek közepett nem tudtak a rendeleteiknek érvényt szerezni. A magára hagyott köznemesség, szemben az udvarhoz szító főurakkal, mindegyre jobban érezte a tömörülés szükségét, hogy sikerrel vehesse fel a küzdelmet az udvari párttal szemben. A milyen mértékben gyengült a központi hatalom és sülyedt a korona tekintélye, olyan mértékben növekedett a köznemesség befolyása az államügyekben és az országos érdekű kérdésekben. A köznemesség az udvari párttal szemben első sorban megyénként szervezkedett. A megyékben csakhamar túlsúlyra jutván, az országgyűlésen is hatalomra és befolyásra tett szert.

Nógrádban, a hol a köznemesség bálványozott vezére, Werbőczy István is birtokos volt, ez a szervezkedés már évtizedekkel a mohácsi vész előtt megkezdődött és mindegyre nagyobb arányokat öltött, a mint a nemzeti párthoz szitó egyes vármegyei nagybirtokosok, így a Szapolyaiak, a Ráskayak, Szobi Mihály stb. is a köznemességhez csatlakoztak.

Vármegyei önkormányzat.

A mikor a mohácsi vészszel az államegység rombadőlt, a nemzet képviselőjeként a vármegyék szerint szervezkedett nemesség lépett előtérbe. És a mikor a kettős királyválasztással a központi kormányzat és belső igazgatás is elveszítette az egységét, a helyét a vármegyei önkormányzat foglalta el.

A mikor a nemzet nagy többsége Szapolyai Jánost magyar királylyá választotta, Nógrád vármegye is hozzá csatlakozott és haláláig híven kitartott mellette. János király 1526-ban Ráskay Gáspárt nevezte ki főispánná, a kinek a halála után Ráskay Balázs lett az utódja. De mind a Ráskayak, mind a János királytól, utóbb Nógrád vármegye főispánjává kinevezett Werbőczy István, János király főkanczellárja, másfelé lévén elfoglalva, a közigazgatás és igazságszolgáltatás az alispánok: Szügyi Orbonás György és Poltári Soós Tamás feladata volt.

János király halála, majd Buda eleste után Nógrád vármegye is meghódolt Ferdinándnak és az 1542 február 23-án tartott beszterczebányai gyűlésen képviseltette magát. Ferdinánd azonban már jóval azelőtt kiterjesztette a jogait Nógrád vármegyére. 1536 augusztus 1-én kinevezte Országh Lászlót Heves és Nógrád vármegye főispánjává, ez a kinevezés azonban aligha jutott érvényre, mert 1538-ban Werbőczy István volt a vármegye főispánja. Nógrád vármegye tényleg 1541-ben került Ferdinánd uralma alá. Ettől az évtől kezdve adózott neki és szerepelt a pozsonyi kamara számadásaiban. Ekkor Ráskay István volt a vármegye főispánja, a ki 1542-ben is viselte e méltóságot. Őt követte Losonczy István országos főkapitány, Temesvár kapitánya (1543—1552.), majd Guthi Országh Kristóf országbíró, a kit 1552 deczember 23-án neveztek ki a vármegye főispánjává, azután Gyarmati Balassa András, Károly főherczeg főudvarmestere, majd 1592-től Ghimesi gróf Forgách Zsigmond, Sáros és Szabolcs vármegye főispánja, a ki 1606 julius 15-én országbíró lett és a ki 1618. május 15-én nádorrá történt megválasztása után 1621 június 20-án bekövetkezett haláláig inkább csak névleg viselte a főispáni méltóságot.

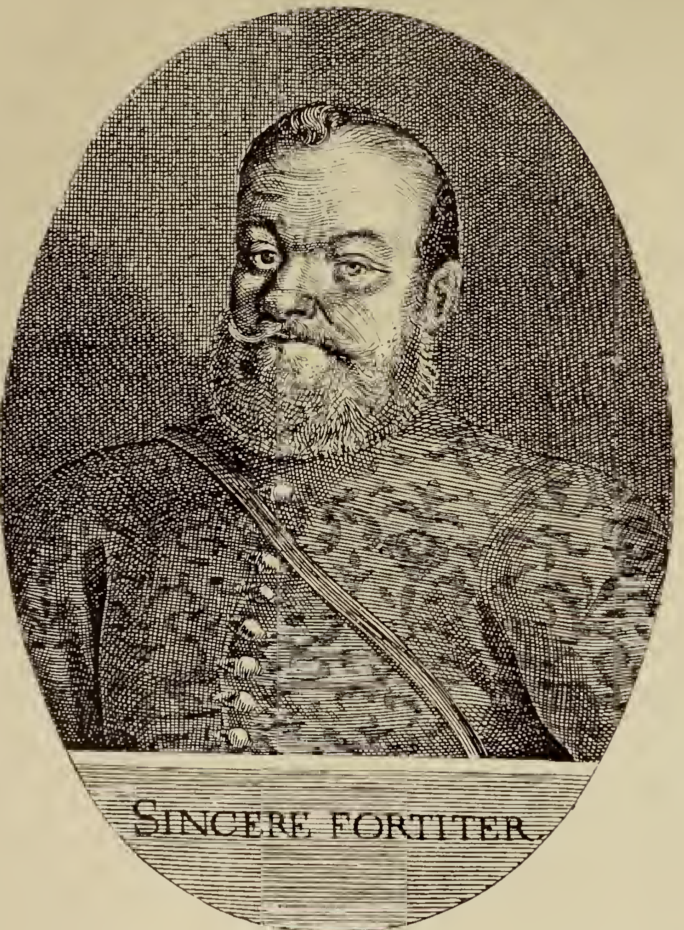
Az alispán és tisztikar.

Az alispán a mohácsi vésztől kezdve mindinkább a vármegye közönségének képviselőjeként lép előtérbe. A középkorban egyszerű hivatalnoka a főispánnak, a XVI. század közepe óta bővül a hatásköre, melyet az országgyűlések és a vármegyei helyhatósági szabályrendeletek állapították meg. Attól kezdve, hogy a vármegye Ferdinánd uralma alá került, egészen 1597-ig, vagyis addig, a mikor a közgyűlési jegyzőkönyvek kezdődnek, a vármegyei önkormányzatról és közigazgatásról nagyon hiányos adataink vannak. 1545-ben Dályói Borsay Miklós volt az alispán, őt követte Pilinyi Bálint, a ki 1548-ban Egerben harczolt, majd 1550-ben Libertsey Péter, 1557-ben Madách György, 1577—1584-ig Poltári Soós János, 1526-ban Berényi Boldizsár, 1591—93-ban Poltári Soós János, 1593—96-ig Osztroluczky Menyhért. A XV. és XVI. században rendszerint két alispánja volt a vármegyének, 1545-től 1635-ig már csak egy.

A mohácsi vész után első ízben 1557-ben találkozunk a vármegyei jegyző nevével. Ekkor Berényi András vezette a jegyzőkönyveket. 1596-ban pedig Lépes István, a ki egyúttal Győr vármegye jegyzője volt.

A XVI. században a szolgabírák száma négy volt. A táblabírák száma vál-

1

2

3

4

1. Esterházy Pál, nógrádi főkapitány 1627—37. — 2. Buják vára a XVIII. század elején. — 3. Miskey István, nógrádi főkapitány 1639—1649. — 4. Nadányi Miklós, nógrádi főkapitány 1654—1663.

1

3

2

4

Főispánok. 1. Gr. Forgách Ádám. — 2. Gr. Forgách Zsigmond. — 3. Gr. Forgách II. Ádám. — 4. Gr. Batthány József György.

tozott. Az 1599-ben Gács várában tartott közgyűlésen 12 esküdtet választottak, 1617 június 21-én hat esküdt szerepel, az 1635 július 9-én tartott közgyűlésen szintén 6-ot választottak.

A vármegyei közgyűléseket Nógrád várának 1544-ben török kézbe jutásáig Gyarmaton tartották. A török hódoltság alatt a helyhatósági viszonyok is megváltoztak. A nemesség a még meg nem hódított területre húzódott s az önkormányzati ügyek elintézésére olyan helyeken gyűlt egybe, a hol az ellenséges támadásoktól biztonságban érezhette magát. Eleinte Gyarmaton, majd Füleken, Szécsényben és Hollókőn tartották a közgyűléseket. 1554 szeptember 4-én Fülek vára is elesvén, a vármegye lakosságának színe-java biztosabb helyre, Zólyomba és Beszterczebányára igyekezett menekülni. Hogy 1554-től 1593-ig hol tartotta a vármegye a gyűléseit, erre nézve nincsenek határozott adataink. 1576—77-ig még Kékkő, Divény és Somoskő magyar kézben volt, lehet tehát, hogy e helyek valamelyikén gyűltek össze a vármegye rendei, bár Somoskő sem lehetett valami alkalmas hely, mert a vár akkori ura, Guthi Országh Kristóf főispán is biztosabbnak tartotta Nyitra vármegyében, Csejthén tartani a lakását. Az 1593. évi szerencsés hadjárat következtében Fülek és a szomszédos várak is visszakerülvén a magyarok birtokába, Fülek vára volt nemcsak Nógrád, de Heves és Pest vármegye közgyűléseinek is a színhelye, kevés kivétellel, 1663-ig. (Nagy Iván czikke.) Közgyűlések.

Az 1550 : LXII. t.-cz. ama rendeletének, hogy minden vármegyének saját czímeres pecsétje legyen, a vármegye 1551-ben tett eleget. A fennmaradt pecsétlenyomatok szerint a vármegye legrégibb czímere a következő volt : kerek talpú pajzsban egyenes kardot tartó, pánczélos, sisakos vitéz. A pajzson ötágú, leveles korona. A pajzsbeli vitéz lába mellett az 1551. évszám. A másik pecsétnyomó 1655-ben készült. Ezen az a bővített czímer van, a melyet a vármegye akkori főispánja, gróf Forgách Ádám, Lipót koronázása alkalmával eszközölt ki III. Ferdinánd királytól. A czímeres levél alkalmasint Fülek várának Thökölytől történt elfoglalása alkalmával semmisült meg. Az 1655. évi czímer a következő : csücskös talpú pajzsban jobbra néző pánczélos, sisakos, magyar vitéz, a jobbjában kivont ezüst kardot tart, a baljával pedig Magyarország czímeres, tojásdad alakú pajzsára támaszkodik. A főpajzson leveles korona nyugszik. Utóbb a vármegye czímere a következőleg alakult : ezüst pajzsban, zöld alapon, jobbra néző pánczélos vitéz, a jobbjában kivont ezüst kardot tart, a baljával Magyarország czímeres, tojásdad alakú pajzsára támaszkodik. A főpajzson aranyleveles korona nyugszik. (Radványi Ferencz : Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád. Kézirat a magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában.) Czímer és pecsét.

A mikor Nógrád vármegye Ferdinánd uralma alá került, a pozsonyi kamara rögtön hozzáfogott a vármegyében levő jobbágytelkek összeírásához, hogy ennek alapján az adót kivethesse. A legrégibb adóösszeírások az 1494. és 1495. évből maradtak ránk. 1494-ben 5026, 1495-ben 4911 jobbágytelket — portát — írtak össze. Az 1541. évtől kezdve az adóösszeírások két csoportban vannak meg az Országos Levéltárban, még pedig az 1542., 1544., 1545., 1548., 1567., 1637. és 1638. évből és az 1542., 1549., 1552., 1564., 1566., 1567., 1569., 1570., 1572., 1574., 1575., 1576., 1578., 1583., 1584., 1593., 1596., 1598., 1600., 1603., 1608., 1609., 1610., 1614., 1619., 1622., 1626., 1647. évből. A XVII. század elejétől kezdve részletes adatokat találunk az adózási viszonyokról a közgyűlési jegyzőkönyvekben is. Az utólsó az 1696. évi terjedelmes összeírás. Ezek az összeírások kiválóan becsesek, mert részletes adatokat nyujtanak a vármegye teherviselési képességéről, valamint ama kor gazdasági és társadalmi viszonyairól, egyszersmind elénk tárják azt a rettenetes pusztulást, a melyet a török háborúk előidéztek, világot vetnek a török hódoltság alatt a területi viszonyokra, sőt minthogy a közgyűlési jegyzőkönyvek csak 1597-től vannak meg, az 1541—1597. évek közigazgatási viszonyaira vonatkozólag szinte egyedüli forrásul szolgálnak. Az első összeírás 1541-ben történt. Ebben az évben 2326½ portát írtak össze, minden portára egy forintot vetettek ki, mindamellett a tiszta bevétel csak 140 forint volt, mert a vármegye adójából Ráskay István és Balassa Menyhért 2000 forintot visszatartott a budai táborban levő katonáik fizetésére. Az országgyűlés az adót egy évre szavazta meg, tehát a mely évben a király nem hívott össze országgyűlést, adót sem kapott. Épen ezért rendszerint az adónak az országgyűlés részéről történt megszavazása után új adóösszeírást tartottak. Ferdinánd okulva az 1541. évben történteken, 1546 június 16-án Regensburgból szigorú rendeletet intézett Adóösszeírások.

Balassa Menyhérthez, hogy Nógrád vármegye adóját ne merészelje felvenni, hanem Balázs deák kezéhez szolgáltassa. (Nagy Iván adatai.) 1546-ban a vármegye újra adózott, az 1545. évi összeírás alapján. Ekkor 1980 portát írtak össze. Buda elestével a török támadás mindinkább érte Nógrád vármegyét is, a mely 1544 tavaszán szintén török hódoltságba esett. 1549-ben 1223½ szabad és 549 hódolt portát írtak össze. Erre kivetettek 1¼ forintot a szabad, ennek a felét pedig a hódolt portákra. Ebben az évben az adót két részletben vetették ki. Először 1867 forint 62 denárt, ebből befolyt 1535 frt. 19 denár, másodszor 1867 frt. 62 denárt, befolyt 1234 frt 79 denár. 1550-ben összeírtak 1224½ szabad és 602 hódolt portát, kiróttak 1525 frt. 50 denárt. Befolyt első részletként 1314 frt. 12 denár, másodszor 1249 frt. 84 denár. 1552-ben összeírtak 1224½ szabad, 602 hódolt és 140 elpusztult portát. Az első kivetés alkalmával 2288 frt. 25 denárt róttak ki, befolyt 1000 frt, másodszor 294 frtot, befolyt 240 frt. Az 1553—54. évi összeírás, a melyet az 1552. évi várháború után vettek fel, már élénken feltünteti azt a pusztulást, a mely a török dúlás nyomán támadt. Ezt az összeírást egész terjedelmében közöljük, egyrészt, hogy a vármegye akkori közigazgatási beosztását, másrészt pedig a községekként összeírt porták számát — a mely az egyes községek népességi és gazdasági viszonyaira is világot vet — megismertessük az olvasóinkkal. Ez az összeírás járásonként feltünteti az elpusztult községeket, továbbá az elhagyottakat, a melyeknek lakosai elmenekültek, és külön azokat, a melyeket valamely okból nem írtak össze. Közlésünkben az összeírás sorrendjét követjük. A községek neve után írt szám az összeírt porták számát jelzi.

Járási beosztás 1553-ban.

Madách György járása : Nagydarócz 15½. Keresztúr 6½. Bolyk 16½. Alsógaráb 1. Felsőgaráb 5½. Kálnó 15. Ethrelehota 4. Ethrekisfalu 2. Alsópoltár 3. Bortzok 2. Berzencze 4. Zelene 3. Sóslehota 5. Felsőpoltár 6. Kornalehota 1½. Hradistya 6. Brezo 13. Uhorszka 10. Rónya 7. Bisztricska 5. Rónya-Garáb 7. Málnapatak 6. Ozdin 8. Mlágyó 6. Turicska 3½. Szinóbánya 6½. Lónya-Bánya 10. Vámosfalva 11½. Dobrocs 13. Fűrész 8. Budalehota 9. Rózsalehota 5. Kistugár 5%. Kotmann-Lehota 6½. Toman-Lehota 3. Divényalja 7. Polichna 11. Udornya 8. Tosoncza 6. Bukovány 1½. Podrecsány 7½. Sztraska 2½. Tamási 9. Gergelyfalva2. Gács 12. Ábel-Lehota 10. Lupocs 7. Maskova 5. Ráczfalu 5. Jelsőcz 7. Vilke 7. Panyi-Darócz 9. Galsa 14. Kisfalud 2. Szalatnya 5. Pincz 7½. Losoncz 28. Nagyfalu 7. Apátfalva 6. Videfalva 5. Miksi 12. Fábiánfalva 6½. Nyitra 12 . Losoncz-Tugár 6. Nagy-Dályó 3. Kis-Dályó 5. Tőrincs 5. Dorczan 2. Szét (Zsély) 6. Ujfalu 7. Ebeczk 10. Alsó-Kürtös, itt nemesek laktak. Barló-Kürtös 3. Zelenek 1. Zolodna 4. Szentpéter 4. Kis-Sztráczin 4. Nagy-Sztráczin 3. Nagy-Kürtös 14. Szelcz 5. Felső-Sztregova 10. Kis-Zellő 2. Alsó Sztregova 11½. Borosznok 22. Kaproncza 5½. Lehotka 2. Brezova 4½. Kellye 5. Mületincz 3. Nedelistye 5. Madácska 5. Veresfalu 3. Felső-Tiszovnyik 4. Alsó-Tiszovnyik, Szenna, Lesth és Turopolya 26½. Priboj 4. Podluzsány 2. Felső-Sztregova 7. Tót-Hartyán 9. Nagy-Parócza 4. Zavoda 5. Váralja, Puszta-Parócza, Lentvora, Felső-Kis-Libercse és Chokan 12. Nagy-Libercse 11½. Alsó-Kis-Libercse 2. Alsó-Sztregova 2. Nagy-Kér 5. Kis-Kér 5. Kis-Patak 19. Várth 3. Kelecsény 1. Kis-Falu 1. Prága 11. Perenna 1%. Mőstincz 1.

II. Pilinyi Ferencz szolgabíró járása : Keszi 19. Mocsár (Bocsár) 3. Lapujtő 4. Karancs-Apátfalva 5. Nagy-Haran (Arany) 5. Karancsalja 6. Biriny 4½. Kis-Arany 3. Salgó-Tarján 7. Poony, Salgóhoz tartozik. Zagyva 2. Baglyasalja 4. Zörös 3. Szele 6½. Novák 4. Bárna 3. Hidegkút 6. Barakon 2. Óbásth 8½. Vecseklő 4. Czered 11. Somosújfalu 3½. Vendéghi 2. Egyházas-Ragyolcz 1. Kápolnás-Ragyolcz 4. Homok-Terenne 8. Korláthfalva 5. Galamba 5. Felső-Rátka 3. Püspöki 13. Bolgárom 7. Sávoly 7. Bozita 5½. Kurtány 4. Szentfalva 11. Fülek, Közép-Rátka és Lökös 22. Telk 3. Kelecsény 9. Szököllő 7. Devecser 2. Bábafalva 5. Szent-Erzsébet 5. Kovácsi 7½. Laazi 2. Felső-Terbeléd 5. Alsó-Terbeléd 4½. Mulyad 7½, Rap 17½. Felső-Kalonda 9½. Alsó-Kalonda 3. Kis-Romhány 3. Pilis 7. Tarnócz 11. Litke 7. Egyházas-Gerge 7. Mihály-Gerge 7. Lipta-Gerge 7. Nagy Perse 2. Kis-Perse, nemesek lakták. Szakal 3. Zsun 2. Bátka 4. Rimócz 13. Szécsény 10. (Karancs) Ságh 13. Ság-Újfalu és Ethes 8. Sós-Hartyán 13. Nagy-Kotroczó 2½. Kis-Kotroczó 1. Kazár 20. Andrásfalva 4. Egyházas-Terenne 4. Újlak 5. Vásáros-Terenne 4. Nempti, a törökök elpusztították. Vizslás 4. Nagy-Szalmatercs 2. Kis-Szalmatercs, itt nem írtak össze portát. Megyer 18. Ludány 2½. Sámsonháza 8. Nagy-Bárkány 6. Puszta-Almás 7. Pöstény 2. Simonfalva 1. Halászi 4. Lócz 19. Pálfalva 3. Dolyán 5. Endrefalva, a portáinak a száma hiányzik. Piliny 7. Varbó 12. Felfalu 1. Gécz, a törökök elpusztították.

III. Surányi István szolgabíró járása : Ez a járás teljesen meghódolt a töröknek. Alsó-Bokor 4. Felső-Bokor 4. Told 2. Ecsegh 18. Szandakér 8. Bér 10. Buják 8. Szőllős 14. Hihalom 6. Dengelegh 2. Szirák 7. Nándor 4. Csécse 10. Bágyon 4. Hényel, portáinak a száma hiányzik. Gede 4. Jobbágyi 15. Herencsén 9. Tarcsa 5. Tarján 16. Palotás-Hatvan 7. Az összeírásból kimaradt : Guta, Surány, Csóri, Berczel, Pencz, Kosd, Chelez, Naszály, Becske, Sáp, Apács. Teljesen elhagyott helységek : Tepke, Garáb, Szent-Iván, Heréd, mindakét Almás, Fogacs, Ordas, Nemti, Szanda, Váralja, Szántó, Nádasd, Kutassó, Kozárd, Day-Ursas, Vanyarcz, Kürt, Kövesd, Csév.

IV. Bak Bálint szolgabíró járása : Szintén meghódolt a töröknek. Kis-Csitár 4. Strázs 12. Hugyag 14. Varsány 4. Táb 6. Sipek 4. Farkas-Almás 4. Felső-Vadkert 4. Közép-Vadkert 10. Csicsó 6. Horpács 4. Tolmács 4. Ecset 2. Apáczafalva 2. Borsos-Berény 4. Bodony 2. Kis-Romhány 2. Szügy 8. Thereske 2. Dráh 4. Rétság 2. Szátok 4. Debrecsén 4. King 3. Marczal 8. Haláp 5. Szente 6. Dejtár 3. Mohora 5. Patak 10. Az összeírásból kimaradt : Felső-Petény, Alsó-Petény, Szokolya, Agárd, Nőténcs, Nézsa, Keszegh, Bánk, Legénd. Teljesen elhagyott helységek : Nagy-Csitár, Keresztúr, Patvarcz, Nagy-Romhány, Berki, Bakó, Pálva, Söj, Zobor, Zechnie.

1553-ban tehát 328 helységet írtak össze. Ebből 30-nál többet teljesen elhagyottan találtak, 27-et pedig más okokból nem lehetett összeírni. Összeírtak 1652 portát, a mely 205 birtokosé volt, ebből 5 egyházi és 123 család. Az egyháziak birtokában 71 porta volt, a családokéban 1581. Adózási viszonyok.

Az összeírt porták egy része adómentességet élvezett. Adómentes volt először is a községbíró telke, azon a czímen, hogy őt a kamara az adóösszeírás és a behajtás alkalmával felette igénybe vette. Ez a kiváltság különben még a középkorból maradt fenn, akkor minden 20 jobbágytelek után egy a bíró részére adómentes volt. Ferdinánd király uralkodása óta egyszerűen összeírták a bírák számát. 1553-ban 128½ lakott telek élvezett a bírói kiváltság czímén adómentességet.

Törvényes adómentességet élveztek továbbá azok, a kiknek a háza leégett és azok, a kik akár puszta, akár beépített telken új házat építettek. 1553-ban 141 új és 29 égett ház élvezett adómentességet.

Rendkívül érdekes ez az összeírás a népességi viszonyok szempontjából is, mert 1553—54-ben nem csupán a jobbágytelkeket s velük együtt a földmíveléssel foglalkozó népességet, hanem a köznép többi osztályát is felvették. A jobbágyságon kívül voltak még szabadosok, a kiket a földesúr, bizonyos külön szolgálatok fejében a rendes úrbéri kötelezettségek alól felmentett és a kik ennek alapján állami adómentességet élveztek. 1553-ban Nógrádban a szabadosok birtokaként 17 telek élvezett adómentességet. Voltak még egyes néprétegek, a melyek nem a jobbágytelkeken, hanem a kézimunkájukból éltek és bérrel adóztak a földesuraiknak, ezeket általánosságban zselléreknek nevezték. Nekik csak igen jelentéktelen telkeik voltak, ha egyáltalában voltak. Azért őket háztartásonként, családonként írták össze. 1553-ban összesen 1953 zsellér háztartás szerepel az összeírásban. Volt a zselléreknek olyan csoportja is, a mely bizonyos állandó foglalkozást űzött, ezért nem vették fel az eddig felsorolt csoportokba. Ilyen volt : 4 falusi pásztor, a kik a helység nyájait őrizték, 1 falusi béres, 18 szolga, 8 cliens (védencz) 1 szabados zsellér, 1 vámos család. 1553-ban volt Nógrád vármegye területén 3 tiszti ház, a melyekben egy-egy jobbágy-család lakott. Végre külön foglalkozás szerint szerepel az összeírásban 1 őr (vigilator), 1 kulcsár. Az utóbb felsoroltak összesen 39 családot (háztartást) tesznek. Az összeírás külön 46 pusztát mutat ki. A nemesek majorságában pedig a kimutatás szerint 1 jobbágy-család lakott. Népességi viszonyok.

Összegezve az elmondottakat, a vármegye nem nemes lakossága 1553-ban a következő adatok alapján állítható egybe :

I. Adómentességet élvező lakosok :
1. Községbíró : 128½ telken lakó család.
2. Új házbirtokos 141 család.
3. Égett házbirtokos 29 család.
4. Szabados : 17 telekbirtokos családfő.

II. Adóköteles lakosság :
1. Jobbágyporta : 1652 háztartás.
2. Malomporta : 55 háztartás.
3. Zsellér : 1952 háztartás.
4. Más lakosság : 39 háztartás (család).

Az 1553. évi összeírásban 453½ puszta telek szerepel, de ez csak a lakott helyeken és a hozzáférhető falvakban levő pusztatelkeket jelenti.

A hódoltság alatt.

Fülek elfoglalásával (1554 szeptember 4.) esaknem az egész vármegye meghódolt a törököknek. Az 1554. évi hadjárat következményeit a jobbágyság csak évek mulva tudta kiheverni. Már az 1553—1554. években semmi sem folyt be, az 1555—1557. évekből az összeírások is hiányoznak. 1558—1559-ben 425 hódolt portát vettek fel az összeírásba. Hogy 1558-ban mennyit vetettek ki, arra nézve ninesenek adataink; a pozsonyi kamara 1559. évi számadásai az előző évről 100 forint hátralékot tüntetnek fel. 1559-ben ismét 425 hódolt portát írtak össze, de a rendes évi adó felét vetették ki, vagyis 212 forint 50 denárt, befolyt 188 forint 90 denár.

Állami adózás. 1564—1696.

Csak I. Miksa király trónraléptétől kezdve vannak ismét rendszeres adószámadások. A mikor Miksa elfoglalta a magyar trónt, inkább csak arra szorítkozott, hogy az atyjáról reászállott örökséget megtarthassa. Uralkodásának az első szaka véres küzdelmekben telt el, míg végre az 1568-ban kötött béke végét vetette a hivatalos háborúnak. A küzdelem a török ellen azonban ekkor is tovább folyt Nógrádban. 1576-ban a török a félig romban heverő Gács kivételével az összes várakat elfoglalta. Az 1564-től 1576-ig terjedő időben a jobbágyság a hódoltsági területen évről-évre pusztúlt, mindamellett a legnagyobb áldozatok árán is megfelelt a reá rótt mindegyre súlyosbodó adókötelezettségnek. Az 1564—65. évi adót az országgyűlés még Ferdinándnak szavazta meg. Az előző négy évben országos adót nem vetettek ki. A rendek 1564-ben két évre szavazták meg az adót, jobbágytelkenként 2 forintot. A koronázási ajándékot Miksa ifjabb király részére 1 forintban, 1565-re pedig 2 forintban állapították meg. Mindegyik évben az adó két részletben volt behajtandó. 1564-ben összeírtak 705½ hódolt — tehát az adónak csak a felét fizető — portát. Az 1564. évből 42 forint, 1565-ből 79 forint 70 denár hátralék maradt fenn. Az 1576. évi pozsonyi kamarai számadások szerint az 1564. évi hátralék behajthatatlan maradt, az 1565. évit pedig az a körülmény okozta, hogy Sarlay Bálint rovó Divény ostromakor elesett és vagyona nem maradt. 1566-ban 1100½ hódolt portát írtak össze. Az évi adóból 37 forint hátralék maradt fenn. 12 forintot az alispán, 4 forintot pedig a vármegyei jegyző tartott vissza. 1567-ben 877½ hódolt portát vettek fel az összeírásba. Az évi hátralék 17 forintot tett ki, a mely az adórovónál maradt. Az 1570—71. évben összeírtak 912 hódolt portát. Ebből azonban a községi bírák részére elengedett porták levonása után 777½ adózó porta maradt. A portánként megszavazott 2 forint 50 denáros adóból esedékes volt 971 forint 87 denár, a mely összeget 37 forint 50 denár kivételével elszámolták. 1572—73. évben 830 hódolt porta alapján vetették ki az adót. 1572-ből 28, 1573-ból 104 forint hátralék maradt fenn, de utóbb e hátralékot is részben törlesztették.

1572-ben az állami adókon kívül Rudolf király részére megszavazott koronázási ajándék ezímén 381 forintot vetettek ki Nógrád vármegyére, mely összeget az 1573—74. év folyamán befizettek. Az 1574. évi adóösszeírás alkalmával Nógrád vármegyében 1242½ hódolt portát írtak össze. Az adóhátralék 168 forint 50 denárt tett, ebből Soós János adórovó 23 forintot tartott meg magának. 1575-ből a hátralék 278 forint 78 denárt tett. Az 1574—75. évi adó megszavazásakor a pozsonyi kamara azt a javaslatot terjesztette a rendek elé, hogy ezentúl az adót ne portánként, hanem füstönként szavazzák meg. Füstnek pedig tekintsenek minden olyan házat, a melyben a családfő földmíveléssel vagy hasonló munkával keresi a kenyerét és ha egy házban több ilyen család lakik, mindegyiket egy-egy füstnek számítsák. A rendek azonban nem fogadták el ezt a reformot. Az 1574—75. évre portánként megszavazott 2—2 forint adóból Nógrád vármegye hódolt portáira 1—1 forintot vetettek ki.

1576-ban 1242½ porta után vetették ki az adót, a beszedését azonban meghiúsította a törökök támadása, mely alkalommal Kékkő, Divény és Somoskő is a törökök birtokába jutott. A pozsonyi kamara számadási könyveiben ebből az évből hátralék nem szerepel. Az előző évből 534 forint 67 denár hátralékot mutatnak ki. 1577-ben 1242 hódolt porta után portánként 1 forintot, 1578—79-ben 961 hódolt porta után szintén 1—1 forintot vetettek ki. Rudolf király trónralépte óta (1576) is állandóan a régi értelemben vett porta, vagyis a lakott egész jobbágytelek maradt az adó megszavazásának és behajtásának az alapja. Rudolf idejében már úgy alakultak a viszonyok, hogy az esedékes évi adóból sokkal

kevesebb folyt be, a nép tulajdonképpen a múlt évi hátralékot fizette, a folyó évi adóból csak keveset. De a hátralékból és a folyó évi adóból együttvéve mégis befolyt annyi, néha több is, mint a mennyi egy esztendőre esedékes volt. 1852-ben 1002 hódolt porta után rótták ki az adót. 1583-ban az előző évből fennmaradt 404 forint hátralék és a folyó évi adóból 199 forint befolyt. 1584-ben még kedvezőbb volt az adófizetés az előző évinél. A hátralékból 467 forint 25 denár, a folyó éviből 242 forint 53 denár folyt be. Pedig ekkor jóformán a vármegye egész területe a török hódoltsághoz tartozott. Milyen óriási mértékben vette igénybe a török a hódoltság teherviselési képességét, azt a legjobban az 1582. évi összeírások tüntetik fel. Ebben az időben ugyanis a kamara összeíratta 8 felvidéki vármegyében, hogy a meghódolt népesség mennyit fizet a töröknek adóban és terményszolgáltatásban. Az összeírás szerint a török adó Nógrádban 2384 forint 44 denár volt; a nép a császár adóján és a zsablyapénzen kívül évenként bizonyos meghatározott mennyiségben vajat és mézet szolgáltatott, némelyek azonban ajándék czímén még mindenféle terményt és iparczikket, pl. posztót adtak. A török adó tehát jóval súlyosabb volt a királyi adónál. A török ellenben akkor még semmiféle közmunkával, vagy másnemű szolgálattal nem terhelte a népet, mely közmunkát csupán a magyar királynak teljesített és a magyar földesúrnak végzett szolgálatokat. A magyar földesúr viszont nem kapott a hódoltsági jobbágyaitól készpénzt, hanem munkát, csupán egyes községek fizettek adót, sőt voltak, a melyek még a dézsmát is megtagadták. A hol a népre ilyen súlyos teher nehezedett, ott természetesen nagyon nehezen tudott a kötelezettségének megfelelni és itt-ott a rovó kénytelen volt adóleírásokat és elengedéseket kieszközölni.

1582-ben volt utóljára összeírás. Az 1583. évi országgyűlés nem rendelte el a porták összeírását, csupán a helyesbítéseket engedte meg.

Az 1588. évben azonban új összeírást kellett elrendelni. Az országgyűlés ugyanis ebben az évben portánként háromféle adót szavazott meg: 2 forintot a kincstárnak az általános honvédelmi s közigazgatási szükségletekre, 40 denárt Ernő főherczegnek tiszteletdíjul, a mely adót a számadások donativum principis néven jelölnek és 10 denárt az országos bizottságok költségeinek a fedezésére, melyet expensae commissariorum néven számoltak el. 1588-ban, mikor Goszthonyi Ferencz volt az adórovó, 726½ hódolt portát vettek fel az összeírásba, ehhez képest a következő volt a kirovás:

1. Adó czímén hódoltsági portánként 1 forint, összesen 726 forint 50 denár.
2. Donativum 145 forint 30 denár.
3. Expensae commissar 36 forint 30 denár.

Ezzel szemben az adórovó költségei Hont vármegyével együttesen 216 forintot tettek. A rovó fizetésén és dologi kiadásán kívül mindegyik vármegye alispánja 24, a szolgabírák 8, a jegyző 4 forintot kapott. Egy 1589 augusztus 14-én készült kimutatás szerint Nógrád vármegye hátraléka mindahárom adóból 164 forintot tett. Egy későbbi kimutatás a hátralékot csak 30 forintra teszi.

1593—94. évi adót a porták új megszámlálása alapján vetették ki. Még pedig állami adó czímén 6 forintot, mely két részletben volt fizetendő. Közmunkaváltság fejében 1 forint 20 denárt. Állandó lovasok tartására 1 forint 80 denárt. Részben a végbeliek fizetésére, részben a felkelőhad szükségleteire 3 forintot.

Palásthy József, Nógrád vármegye rovójának részletes számadása megvilágítja az adóbehajtás szükségleteit. 1593-ban Nógrádban 720½ portát írtak össze, mely mind hódolt lévén, egy-egy részlet czímén 1½ forintot fizetett. Az összes kirovás 1080 forint 75 denár volt. Ebből az alispánnak 48, a négy szolgabírónak 16, a jegyzőnek 2, az adórovónak 100 forint járt; továbbá 18½ forint dologi kiadás merült fel. Hátralékban maradt 121 porta 181½ forint adóval. A főszámvevőnek 715 forintot adtak át, ennek a behajtása 184¼ forintba került.

1593—1594-ből, a mikor a törökök elleni felszabadító háború folyt, nincs számadás. Fülek Divény, Somoskő, Salgó, Szécsény, Kékkő, Hollókő és Nógrád várának a visszafoglalása után a vármegye területének egy része felszabadult a hódoltság alól, de a háború rettenetes pusztítást okozott a vármegyében. 1569-ben 193¾ szabad és 287½ hódolt portát írtak össze, összesen tehát 481¼ portát, vagyis 239¼ portával kevesebbet, mint három évvel ezelőtt. A háború által tönkretett vármegyére 1596-ban rendkívül súlyos adó nehezedett. A 481¼ portára összesen 3062 forint 15 denárt vetettek ki. A kivetett adóból portánként 8 forintot fizettek a jobbágyok a magyar gyalogosok költségeire, 1 forintot pedig

a véghelyek felszereléseire. Az egyházi és világi főurak szintén 9 forintot fizettek a sajátjukból ; ezen a pénzen magyar lovasokat tartottak a király táborában. Végül a betegek és a sebesültek ellátására a földesurak portánként 10 denárt ajánlottak fel. Ehhez képest a katonaság eltartására kiróttak 2692 forintot, a véghelyek felszerelésére 336 forint 50 denárt, a sebesültek ellátására 36 forint 65 denárt. Befolyt a katonaság eltartására 2269 forint 67 denár, a véghelyek fenntartására 315 forint 75 denár, a sebesültek ellátására 31 forint 75 denár. Az 1597. évi adóról nincsenek számadások.

1598-ban az adóalap és adókulcs megváltozott és a porta helyébe a ház vagy a füst lépett adóalap gyanánt. (Acsády Ignácz : Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. — Két pénzügyi tanulmány. — A pozsonyi és a szepesi kamarák. — A jobbágyadózás 1564—76-ban. — A jobbágyadózás 1577—1597-ben.) 1598-ban 1635, 1600-ban 764, 1608-ban csak 452 adóköteles házat (háztartást) írtak össze. Ebből 126 ház a hódoltsághoz tartozott.

A XVII. század első évtizedében ismét visszatértek a portákhoz. Ekkor azonban a porta képzeletbeli fogalommá lett. 1609-től kezdve négy jobbágytelket vagy zsellérházat vettek egy portának. Az 1647. évi országgyűlés új portaösszeírást rendelt el olyképen, hogy olyan jobbágyokból, a kik négy-hat ökörrel járnak, négy, a két ökörrel járókból nyolcz és a marhákkal nem rendelkező jobbágyokból és zsellérekből 16 alkosson egy portát.

1609-ben $138^3/_4$ szabad és $86^3/_4$ hódolt portát írtak össze. Kivetettek a szabad portákra 555, a hódoltsági portákra 173 forintot, a malmokra 33 forint 25 denárt. Összesen 762 forint 25 denárt. Ebből levonva a dicatornak (az adórovónak) járó 100 forintot, az alispánnak járó 48 forintot és a szolgabíráknak járó 36 forint illetményt, 540 forintot szolgáltattak be a kamarának. A többi 38 forint 25 denár a dicatornál maradt. 1610-ben $166^1/_2$ szabad és 101 meghódolt portát írtak össze. Ezekre összesen 878 forintot vetettek ki.

1618-ban Daróczy György szolgabíró járásában $38^1/_2$ szabad, $45^1/_2$ hódolt portát, Libertsey Mihály járásában 69 $^1/_4$ szabad, $2^3/_4$ hódolt portát, Madách Gáspár járásában $39^3/_4$ szabad, $35^1/_2$ hódolt portát, végül Somogyi János járásában $2^1/_2$ szabad és $75^1/_2$ hódolt portát, az egész vármegyében tehát 150 szabad és $159^3/_4$ hódolt portát írtak össze.

1622-ben az egész vármegye területén $100^1/_4$ szabad és 159 hódolt portát írtak össze. Az előbbiekre 772 forintot, az utóbbiakra 561 forintot, a malmokra 16 forint 25 denárt, összesen tehát 1355 forint 25 denárt vetettek ki.

1623-ban Libertsey Mihály szolgabíró járásában (a mai losonczi és gácsi járás) $56^1/_2$ szabad, $1^1/_2$ hódolt portát, Horváth György járásában (a mai balassagyarmati járás) $33^3/_4$ szabad, 38 hódolt portát, Péchy György járásában (a mai sziráki és nógrádi járásban $1^1/_4$ szabad, $88^1/_4$ hódolt portát, végül Ettre Balázs járásában (a mai füleki, részben szécsényi járás) 23 szabad és 30 hódolt portát írtak össze. A vármegye területén tehát a szabad porták száma $114^3/_4$-et, a hódoltaké $157^3/_4$-et tett.

Az 1525. évi összeírás szerint az egyes járásokból a következő helységek hódoltak meg : 1. Libertsey Mihály járásából : Rárósmulyad és Vilke. 2. Horváth György járásából : Varbó, Hugyag, Felső-Vadkert, Alsó-Vadkert, Dejtár, Patak, Rétság, Felső-Petény, Alsó-Petény, Verőcze, Jenő (Diósjenő), Nőtincs, Rád, Kosd, Tolmách, Legénd, Mohora, Borsos-Berény, Gutta, Tereske, Mohora, Nándor. 3. Horváth István járásában nem volt hódolt község. 4. Madách György járásából : Fülekkovácsi, Bozita, Sávoly, Bolgárom, Nagydarócz, Korláti, Óbást, Hidegkút, Vecseklő, Szele, Homok-Terenye, Novák, Nempthi, Házas-Terenye, Vásáros-Terenye, Vizslás, Kazár, Salgó-Tarján, Somosújfalu, Baglyasalja, Ragyolcz, Fülek-Püspöki, Apátfalva, Lapújtő, Karancsalja, Karancsberény, Romhány, Pilis, Terbeléd, Mulyad, Rapp, Tőrincs.

Az 1647. évi országgyűlés elrendelte a porták összeírását, a melyet Bene András királyi dicator a szolgabírókkal együtt végezett. Eljárásuk eredményéről a november 18-án tartott közgyűlésben számoltak be. Az összeírás szerint Földváry János járásában (a későbbi szécsényi járás) $97^3/_4$, Ebeczki Inánchy György járásában (kékkői járás) $54^1/_4$, Koromzay János járásában (losonczi járás) $53^1/_2$, Pápay Péter járásában (füleki járás) $44^1/_8$ porta volt.

Későbben a porta már csak képzeletbeli egység lett, a mely az adókötelesek fizetési képességét fejezte ki.

A XVII. század második felében a belső háborúk okozta pusztítások következtében a porták száma igen leapadt. 1696-ban az egész vármegye területén $25^{11}/_{16}$ portát írtak össze.

Adózás Rákóczinak.

II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza alatt dicák (rovások) alapján vetették ki az adót. 1704-ben a losonczi járásban $9462^{1}/_{4}$, a szécsényiben $10.463^{1}/_{4}$, a kékkőiben $12.404^{1}/_{4}$, a fülekiben $8404^{1}/_{4}$, összesen 40.734 dicát írtak egybe. Minden dicára egy tallért számítva, 61.101 rhénusi forintot tett az adó. (Országos Levéltár : Dicalis conscriptiók.)

Török közigazgatási szervezet.

A mint láttuk, a török hódoltság Nógrád vármegyében 1576-ban, Kékkő, Divény és Somoskő várának az elfoglalásával érte el a legnagyobb kiterjedését, de már Fülek várának az elfoglalása (1554 szeptember 4.) után a török állandóan berendezkedett a vármegyében. A szultánok a török államszervezetet, a vele járó közigazgatási szervezettel együtt, átültették a magyar hódoltsági részekre, a hol egy csapásra megszűnt a magyar alkotmány, a magyar magánjog. Minden történelmi hagyomány az új rendnek adott helyet.

A török államszervezet, miként Dedek Crescens Lajos : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye történetében helyesen megjegyzi, a hűbérjognak keleti fogalmak szerint felépített alkotása volt, mert a hűbérnek csupán fizetés jellege volt és nem kötötték a nagy birodalom egyik-másik részéhez. A hódoltsági területen háromféle hűbér volt. 1. A »hiszari Gedik«, a zsoldhűbér, mely abban állott, hogy valamely vár vagy palánk őrsége közösen kapott egy falut, a melynek a jövedelmében a megszabott zsoldjuk arányában osztoztak. 2. A timár-hűbér, a mely 3000—19.000 akcse jövedelemig terjedt, (60 akcse = egy jó magyar arannyal, vagyis 2 forint 15 krajczár értékkel) és a melyet 5999 akcseig a beglerbég, azonfelül az ő javaslata alapján maga a szultán adományozott. 3. A ziamet hűbér, a mely a 20.000 akcsénál több jövedelmű falvakra vonatkozott és a melyet csak a szultán adományozhatott.

A vármegyei hódoltsági terület a budai pasalikhoz tartozott és négy részre oszlott : a füleki, a hatvani, a szécsényi és a nógrádi szandzsákra. Szandzsák alatt értették azt a kerületet, a melyből a hűbéres haderő egy parancsnok alatt egy zászló alá gyűlt, mielőtt ellenőrzési szemlére vagy hadba indult. A szandzsák nahijékre, járásokra oszlott.

Szandzsákok.

A *nógrádi*, vagy a mint inkább nevezték, novigrádi szandzsák magában foglalta Nógrád vármegye kisebb, nyugati részét és majdnem az egész Hont vármegyét, fel Korponáig. A nógrádi szandzsákhoz az 1562—63. évi fejadódefter szerint 141 falu, az 1579 február 27-én kelt részletes adódefter szerint 226 helység (falu) tartozott. E helységek a következők : Nagyoroszi város, Jásztelek puszta, Szebelléb város, Jenő, Kemencze, Alsóvadkert, Felsővadkert, Középsővadkert, Alsóegeg, Felsőegeg, Középsőegeg, Bernecze, Alberti, Szász, Lissó, Baráti, Bénye, Ó-Tétény, Viszoka falvak, Korpona város, Bakabánya falu (így) Ludán, Lócz falvak, Zsún puszta, Turopolja, Farkaspalojta, Dacsólám falvak, Zsély falu Torocsán pusztával, Vásárospalojta falu, Olvár falu Olvár pusztával, Hrussó, Berény, Kiscsalomja, Kis-Hocza, Kis-Terenne, Kovácsi, Kerekeny, Nagycsánk, Kiscsánk, Bodony, Nagycselény (Szclény), Pilsőncz, Szátok falvak, Alsószátok puszta, Dobon, Bácsonka (Baczurova), Födémes, Hont, Opava, Szödény, Csábrági Varbók, Szuhány, Nőténcs, Felső-Koppancs, Alsó-Koppancs, Szentmárton falvak, Rudnabánya város, Tesmag, Tirnova, Dolne-Mladonya, Kisújfalu, Kelenye, Bucsudl (Búcsúhely) falvak, Udvarhely, Alsó-Pernicza puszták, Felső-Szelény falu Alsó-Szelény pusztával, Iná m, Gáspári, Varbók, Rétság falvak, Szántó puszta, Csaló-Keszi falu, Szentmihály-Palojta Simonka-Palojta helységgel, Berencsény, Perepos (Prépost), Ságh, Szirák, Marczal falvak, Sold puszta, Szent-Lőrincz, Sola falvak, Miletincs puszta, Szklabonya, Pátka, Keresztúr, Lucsin, Ilia falu, Berka, Endzsek, Felső-Alsók, Zernik, Parócza, Grosznok,Vámos, Dzebritó, Középtúr falvak, Patvarcz puszta, Gorné-M adonya, Felső-Pribol, Podluzsány, Gyügy, Ajnács, Királyfalu, Királyfia falvak, két olvashatatlan nevű falu, Podluzsány, Mere, Nyék, Szoba, Oszoha, Berkeléd, Nagyújfalu, Vinár falvak, Szomolya puszta, Strázs, Szkurugya, Osztroluka, Patvarcz, Leszkovácz, Farkas-Varbók, Sipek, Szent-Antal, Dere-Palojta falvak, Dennek puszta, Parócza, Szente-Bodán, Aljasfalu (Éltesfalu), Piszke falvak, Bozók város, Teklincs (Nőtincs?), Horhi, Gorne-Badin, Nemes-Palojta, Luka-Palojta, Csekócz, Bálván, Zahora, Gyürki, Apáti falvak, Kis-Kürtös puszta, Nagy-Csalomia falu, Rába puszta, Kamor, Rudnik,

Bozók-Lehotka, Tarna, Rákócz, Södény, Oravecz falvak, Domir puszta, Dejtár, Szelény, Ribár, Esztakút, Udvarnok, Dolne-Badin, Illiny falvak, Gárdony puszta, Kozi-Varbók, Lehotka, Vecse falvak, Kis-Tereske puszta, Guta, Kolpa, Karancs, Börzsöny, Jenolova, Berlóka, Szvati-Krizs, Ó-Nánócz, Gerencsény, Velike-Pól, Velika-Pola, Horpács falvak, Farkas puszta, Kis-Romhány, Kis-Botyán, Nagy-Botyán, Buják falvak, Nemeti város, Berki puszta, Gyarmat város, Tereske, Ipoly-Keszi, Egeg, Terény, Ajadok, Litava falvak, Almás, Böplincs (Bojlincs), Peszerény puszták, Borsos-Berény, Kis-Túrfalu falvak, Drégely város, Kőkeszi, Kelecsény, Bori, Alsó-Alsók, Alsó-Berény, Felső-Cseri, Piliny, Szenográd, Szakállos falvak, Bise puszta, Kis-Cselény falu, Gárda, Felső-Bér puszták, Alsó-, Felső- és Középső-Palást Patvarcz pusztával, Hidvég, Derenye falvak, Dolna- és Gorna-Dobregiva, Doboz puszta, Cseri, Bátorfalu, Nagy-Kürtös, Csajnik, Kis-Csánk, Hugyag, Mogova, Bélabánya falu (így), Kapás, Szobók, Kis-Csehi puszták, Kemenvég, Pérfalu, Debekes falvak.

A *szécsényi* szandzsák, a mely kisebb területű volt, a mai Nógrád vármegyének Szécsény városától éjszakra és keletre fekvő kisebb részeit foglalta magában. Az 1562—63. évi fejadólajstrom szerint e szandzsákhoz a következő helységek tartoztak: Szécsény város, Gorna-Pesona, Kis-Falu, Mala-Libercse, Závoda, Mihály-Gerge, Felső-Esztergály, Dolné-Esztergály, Endrefalu, Rárós, Sáp, Barágon, Szakal, Nagy-Zellő, Kis-Zellő, Tőrincs, Felsők, Nagy-Libercse, Lipta-Gerge, Felső-Kalonda, Halászi, Kotmanka (Kotman-Lehota), Dolna-Tesota, Kis-Libercse, Tamás-Lehota, Piliny, Nagy-Sztráczin, Zsilava, Sztrázsa, Gorne-Libercse, Ludány, Vörösfalu, Ságújfalu, Szalatnya, Szent-Péter, Lest, Litke, Kálfalu, Kis-Kerk (Gerge?), Ság, Som, Belevicz, Szente, Nagy- és Kis-Koproz, Madacska, Alsó-Sztregova, Politna, Búsa, Lesznek, Zoscsán, Abafalu, Mulad, Gömri, Péter, Karikás, Pilis, Tarnofcse, Gács, Vilke, Egyházas-Bást (Gömörben), Lónyabánya, Galsa, Gorota, Nagy-Perse, Dobrocsa, Nagy-Tugár, Zsaluzsány, Kis-Perse, Buda-Lehotka, Kis-Danó, Kis-Bene, Kis-Tugár, Rónást, Polócz, Kovács, Podlics, Pereszlén, Nagyfalu, Csákánháza, Rózsa-Lehotka, Kálnó, Keresztúr, Galga, Nagy-Romhány, Zelne, Pencz, Almágy, Fábiánfalu, Videfalu, Podrecsány, Somosújfalu, Dejtár, Banofcse, Apátfalu, Málnapatak, Börzene, Nagy-Dánó, Felső-Poltár, Sávoly, Guszonya (Gömör), Simonfalu, Maksa, Seben, Csehbrezova, Rózsa-Lehotka, Perjás, Udvin, K.-Darócz Csekmén, Pogárom, Ragofcse, Felső-Garáb, Berény, Ogroska, Susán, Resenta, Bánya, Korlát, Dob, Tomás, Szegelnő, Sajó-Temek, Szencz, Dorocsnya, Berlesne, Dabalk falvak; az utólsó négy az adófizetéstől mentes volt. E 133 helységben összesen 1947 (helyesen 1835) adóköteles házat írtak össze.

A *füleki* szandzsák éjszak felé legmesszebbre terjesztette a hódoltságot, fel Zólyomig és Gömörig. Pelsőcz, Rimaszombat, Putnok és Borsod vármegyéből Szendrő is ide tartozott. A füleki szandzsákhoz tartozó helységek névsorát az 1575—76. évi fejadódefterből ismerjük. E szerint a zsandzsák a következő járásokra (nahijc) oszlott: Fülek, Rimaszombat, Balogvár, Pelsőcz, Putnok, Rimaszécs, Szendrő, Divény, Csetnek. A füleki nahije helységei: Fülek város, Fülek Püspöki, Hidegkút, Pongyelók, Feled, Csorog, Tótfalu, Hegymeg, Dárna, Nagyfalu, Dusna, Szuha, Csintér, Péteri város, Domaház (Borsodban), Majom, Kisfalu, Balogfalu, Sajóköbre, Kálna, Tüske, Uraj, Dobszeg, Dobofcse, Felső-Hankó, Vezles, Gelnofcse, Látránfalu, Susán, Korkos, Csákház, Kisfalu, Mártonfalu, Ocsk, Szlatina, Tótfalu. Összesen 36 helység. A divényi járás községei: Madaska, Tomanofcse, Vámos, Sós-Lehotka, Gagarzó, Valkó, Filár. Be nem jegyzett helységek: Szlatina, Lolok, Sztrocska város, Mala-Szlatina, Nagy-Torna város, Rohony, Zsór, Malina. Összesen 15 helység.

A *hatvani* szandzsák, a mely hosszú ideig Eger ellensúlyozója volt, Nógrád, Heves és Borsod vármegyére, valamint a Jászságra terjedt ki. A hatvani szandzsák az 1555—56. évi fejadólajstrom szerint a hatvani, a pásztói, a jászberényi és a bujáki járásokra oszlott. A legutóbbihoz 36 helység tartozott: Visznek, Besne, Szele, Nagy-Túr, Bocsi, Nemen, Magyarád, Iván, Mindszent, Merjás, Navaj, Domocsár, Sikátor, Fancsal, Homok-Terene, Bakta, Parád, Verebély, Hídvég, Udas, Baráton, Boda, Mercse, Miskovcse város, Mocsi, Szent-Péteri, Kápolna, Rastyán, Csarád, Verbó, Alacska, Berene, Tiszafalu, Bánfalu, Obol, N.-Horvát. A jászberényi nahijéhez tartozott Nógrádból Uzd, Csáp, Somos, Vecseklő.

Török várak. A török a nógrádi várakat, mihelyt elfoglalta, sietett jókarba hozni s őrséggel

INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS

INCLYTORUM REGNI HUNGARIÆ STATUUM & ORDINUM PRO LIBERTATE Confoederatorum.

Mi alól specificált Magyar Országi Státusok és Rendek adgyuk tudtára örök emlékezetül mindeneknek a' kiknek illik ez Levelünknek rendiben. HOGY minekutánna a' Szabados Uraságra vágyódó AUSTRIAI HÁZ a Királyi Diplomát hiti meg szegésével által hágván, minden törvényinket meg vetvén és földre tapodván, édes Hazánkat s Nemzetünket minden Szabadságátul nem tsak meg fosztotta, hanem ennek főbb Tagjait minden kegyetlenséggel öldöklette; és sokakat közzülök rettenetes kinokkal e' Föld szinérül eltörleni nem irtózott volna, Istennek tsudálatos vezérlésébül azon kegyetlen Uralkodás rabságábul Méltóságos Fejedelem RAKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunk eő Nagysága ki szabadúlván, és azon Hazánk Szabadságát eltörlő, s ártatlan vérünket szomjúhozó Austriaiak ellen velünk edgyütt fegyvert fogván; és már harmadfél esztendőktül fogva hasznosan hadakozván, végre hogy ezen Ügy dolgában közönséges akarattal tovább is annál job Rend tétethessék e' folyo Ezer hét száz ötödik

A szécsényi gyűlés szövetséglevele. (Első oldal, kisebbített hasonmás. Eredetije a párisi lengyel könyvtárban.)

kezénél lévén vigore Praesentium annihiláltatnak, s-az
által az uj pecsetnek csinaltathatasara fel Szabaditat
nak: Ja azoknak Deputatusi, usualis Pecsetinkel, és
sajat kezünk Subscriptiojavalis meg erössitettük.
KÖLT az Szecsényi mezöben celebralt GENERALIS
CONVENTUSunkbul Szent Mihály Havának husza
dik napján Ezer hetszáz ötödik esztendöben.

F. Rákóczi

Comes Nicolaus Bercsenyi
Generalis totius Militiae
Generalis et [illegible] de Ung.
Supremus Comes

Stephanus Telekesy Epp.
[illegible]

Comes Simon Forgach de Gymes
Generalis Campi Marschalus Comitatus Borsodiensis [illegible] Comes

[illegible]

Comes Antonius Eszterhazy Generalis [illegible]
[illegible]

Comes Franciscus Barkoczy [illegible]

Andreas Pettes
El. Eppus Arvad
et Praep. Agrien.

Emericus [illegible]
El. Epp. [illegible]

[illegible]

A szövetséglevél 5-ik oldala, a hol az aláírások kezdődnek.

megrakni, hogy az uralmát a vidék felett biztosítsa. A *nógrádi* vár zsoldos haderejéről már az 1544—45. évből vannak adataink. Az 1544—45. évi zsoldlajstrom szerint a nógrádi őrség 210—214 emberből állott, a kiknek 3769 akcse napi zsold járt. A zsoldlajstrom szerint az őrség az 1544—45. év folyamán a következő fegyvernemekből állott: *müsztalfizon* (várőrző gyalogos jancsár) és *topcsik* (tűzérek), létszámuk 47, 49, majd 51 volt. Reiszek és azábok (nőtlen zsoldos gyalogság és tisztjeik), létszámuk állandóan 40 volt. Martaloszok (határőrző rácz és szerb katonaság), létszámuk 123, majd 122 volt.

Az 1573—74. évi kimutatás szerint a nógrádi várban 107 ulufedzsi (a zsoldos hadsereg lovassága, egyuttal a legelőkelőbb része) tanyázott. 1588—89-ben létszámuk 112 ember volt, az első csapat Szefer Ahmed, a második Huszein Ali aga parancsnoksága alatt. A nógrádi várban mohamedán főtemplom is volt, a melyben az államjogi fontosságú pénteki imát mondották. E mecsetnek külön egyházi személyzete (dsámi szolgák) volt. Az 1549—50. évi zsoldlajstrom szerint az istentiszteletet Dseszán khalfa imám (előimádkozó) végezte, napi 10 akcse zsolddal, mellette Mohammed Üvejsz müezzin, az imaházak papja volt alkalmazásban napi 8 akcse zsolddal, a ki a minaretekről az énekével hívta fel az igazhívőket az imára. Ezenkivül még gyertya és gyékény árában naponként 1 akcsét kaptak.

A *szandai* várban, a melyet a törökök újjáépítettek, az 1549—50. évi zsoldlajstrom szerint 235 emberből állott az őrség, a melyet a következő fegyvernemek alkottak: müsztahfizok Mohammed aga dizdár (várparancsnok) és Ferhád Abdullah Niája (várparancsnok helyettes) alatt 51 harczos. Topcsik Mohammed Ali szertopcsi (tűzérségi főnök) alatt 11 ember, ulufedsik Khumbáz aga (tiszt) alatt 56 lovas, azábok Mohammed Ahmed aga alatt 50 ember, martaloszok Mohammed aga alatt 67 ember, a kik az agát kivéve, mind ráczok voltak.

A *szécsényi* várban az 1556—57. évi zsoldlajstrom szerint 250 emberből állott az őrség. E létszám az egyes fegyvernemek szerint a következőleg oszlott meg: várbeli gyalogság (müsztahfizok) 48, tűzérség 18, lovasság 137 ember, nőtlen zsoldos gyalogos 28. Határőrző rácz katonaság: 19 ember. A várparancsnok Mahmud aga volt, a kinek himárja (hűbér birtok) volt. Az 1565-ben felvett leltár szerint a szécsényi várban 5 nagy löveg (zarbuzán), 2 kisebb ágyú, 60 kézi lőfegyver, 50 íjj, 50 puska, 100 kartács, 400 darab 7 okás golyó, 2000 darab puskagolyó, 10 darab gyutacs, 10 mázsa lőpor, 1 darab nyíltartó, 18 darab csákány, 23 lapát, 9 balta, 5 fogó, 5 darab ólom és 21 csomag viasz volt.

A *füleki* vár parancsnoka az 1556—57. évi zsoldlajstrom szerint Hadzsi Ali volt, a várőrség 315 emberből állott.

Hollókőn az 1556—57. évi zsoldlajstrom szerint Mohammed aga várparancsnok alatt csak 18 gyalogos és 3 tűzér, Bujákon pedig ugyanekkor Jusszuf aga alatt 28 gyalogos volt az őrség létszáma.

Még részletesebbb adatokat nyerünk a vármegyebeli várakban elhelyezett török őrségekről a budai vilajethez tartozó várak legénységének 1568—1569. évi fizetéslajstromából. Ez a lajstrom az 1568. évi deczember 20-ától 1569 június 14-ig járó zsoldot a következőleg tünteti fel: Török őrségek.

Az őrség állomáshelye:	Fegyvernem:	Létszám:	Napi zsold: akcse	Rendkívüliek: akcse	Összes féléviek:
Szanda vára	müsztahfizok	31	190	—	34.692
Nógrád vára	müsztahfizok és topcsik	80	495	268	90.296
	lovasok	101	782	4601	138.323
	azábok	27	137	1876	25.303
	Összesen	208	1414	9158	235.922
Szécsény vára	müsztahfizok és topcsik	60	366	4068	68.850
	lovasok	121	824	26278	167.183
	azábok	29	138	2218	25.816
	martaloszok	19	83	—	14.193
	Összesen	229	1411	2564	276.042

Az őrség állomáshelye:	Fegyvernem:	Létszám:	Napi zsold: akcse	Rendkívüliek: akcse	Összes félévick:
Hollókő vára	müsztahfizok	22	128	1492	24.148
Buják vára	müsztahfizok	30	189	—	33.453
Fülek vára	müsztahfizok és topcsik . .	56	330	1806	60216
	lovasok	109	865	4394	152.309
	azábok	87	454	622	78.256
	Összesen	252	1649	6822	290.781
Salgó vára	müsztahfizok	19	150	1429	20.014
	martaloszok	19	83	184	14.377
	Összesen	38	188	1613	34.391

A füleki szandzsák őrségeinek a felülvizsgálása alkalmával 1583-ban felvett jegyzék szerint Divényben 176, Füleken 129 ember és a szandai párkányban 31 lovas volt az őrség.

Hűbérek. A török kormányzatnak gondja volt, hogy minden falunak és városnak megállapítsa a jövedelmét; ez a megállapítás időnként felülvizsgálat alá került a mit a jövedelmek alapját alkotó vagyoni viszonyok változása tett szükségessé. Az így megállapított jövedelmek szerint osztották be a falukat s alkottak belőlük csoportokat a hűbérek számára. Voltak egyes falvak, a melyek a ziametek és a hűbérek csoportjába tartoztak, voltak megint egyesek, a melyeknek a jövedelmei zsoldhűbérül szolgáltak.

A füleki, szécsényi és nógrádi szandzsák 1583—84. évi ruznámcséje (a hűbérekről vezetett naplók) szerint a vármegye területén a következő hűbérek voltak: Ali Abdullah füleki azáb timárja: Kocsház, tartozik Rimaszombathoz, 6000 akcse, Lónyabánya falu 7000 akcse, Roganova, tartozik Szécsényhez, 3100 akcse, Együtt 16.100 akcse. Ebből 1600 akcse hissza (a hűbérbirtoknak a törzshűbértől különválasztható és esetleg külön adományozás tárgyát alkotó része). Juszuf bin Abdullah timárjához tartozott kiegészítésül Tót-Hollókő, Garáb mellett, 7000 akcse, ebből 500 akcse hissza. Ezt a kiegészítést a hűbérekről vezetett naplók tanusága szerint azért kapta, mert a Csábrágból Kékkőre törő hitetlenek ellen harczolt és a Buják meg Kékkő felé nyomuló ellenséget visszaverni segített. Ziamet (nagyobb hűbér) Fázil bin Szulejmán nevére, Szulejmánról átírva, a ki a hűbérét elhagyta: Vadna 6000 akcse, Kördvilös 3500 akcse, Meske 4625 akcse, Rudóbánya 5125 akcse, Filek 2000 akcse, Somos-Újfalu ráják (nem mohamedán lakosok) nélkül 250 akcse, Doros puszta ráják nélkül 250 akcse, Csaszád, tartozik Murányhoz, 1000 akcse. Együtt 27.000 akcse. Alibin Iszkender timárja: Bisztricska (Ipolybesztercze) 4433 akcse, Kisfalu ráják nélkül 900 akcse, Gencs, tartozik Szendrőhöz, 336 akcse, Cseléncz ráják nélkül 100 akcse, Alsó-Németi ráják nélkül 150 akcse, Felső-Német ráják nélkül 80 akcse. Együtt 5999 akcse, ebből hissza 5333 akcse. Sehszüvár Abdullah timárja, reá írva Kurd bin Abdullahról és Musztafa bin Abdullahról, a kik a hűbért odahagyták. Debreczova 6200 akcse, Behrem bin Abdullah timárja: Cseh-Brezó 6200 akcse, ebből hissza 6000 akcse. Behrem a füleki első lovas aga csapatában volt zsoldos lovas és olyan vitézül küzdött, hogy magát hűbérre tette érdemessé. Halászi falu (Szécsényhalászi) 4000 akcse jövedelemmel Juszuf timárja. Gyúró Radosák szécsényvári azáb timárja hissza a Szécsényhez tartozó Kürtös birtokból, 1700 akcse. Huszein Abdullah szécsényvári vitéz timárja hissza Nagy-Sztráczin, 1700 akcse. Abdi Huszein szécsényvári azáb timárja hissza Bátorfaluból, 1600 akcse. Drágos Jován szécsényvári tűzér timárja: Nagylibercsefalu 10.200 akcse, Vilke 8590 akcse, Ráczfalva, tartozik Fülekhez, ráják nélkül 710 akcse. Együtt 19.500 akcse. Ebből Drágos Jován része 1700 akcse. Behrem Huszein szécsényi lovas aga timárja: Kis-Darócz 4000 akcse, Szencs 1410 akcse, Rózsa-Lehotka 3500 akcse, Ocsva ráják nélkül 5000 akcse, együtt 9410 akcse. Behrem a Buják vára ellen támadó végbeli vitézekkel küzdött, ezért jutalmul 5333 akcse timárra nyert magas parancsot. Ennek alapján 3410 akcse értékü hisszát nyert. Pervánc Abdullah szécsényvári azáb timárja:

hissza Tőrincsből 1600 akcse. Musztafa bin Teszvids timárja : Kis-Darócz 4000 akcse, Szelcze 1410 akcse, Rózsalehota 3500 akcse, Odova ráják nélkül 500 akcse. Együtt 9410 akcse. Dsafar bin Ali khán szpahifi (hűbéres lovas) timárja : Berény 4440 akcse, Berentős 1515 akcse, Debren puszta, tartozik Fülekhez, ráják nélkül 385 akcse. Együtt 6340 akcse. Dsafar már 989 akcse timárral rendelkezvén és a Buják várára törő keresztényekkel harczolván, Huszein szécsényi szandzsák bég deftere értelmében nyerte ezt a hűbért. Sehszüvár bin Abdullah timárja, reá írva a Szefer bin Musztafáról, a ki a hűbérét elhagyta : Kis-Berzova 5046 akcse, Rosnik 2300 akcse. Együtt 7346 akcse. Perváné bin Mahmud timárja : Endrefalu 7050 akcse, Kis-Libercse 2650 akcse, Feled ráják nélkül 250 akcse, Buda-Lehotka 1550 akcse, Paganik, tartozik Divényhez, 200 akcse, Tarnova ráják nélkül, tartozik ugyanoda 150 akcse, Toron ráják nélkül, tartozik ugyanoda, 150 akcse. Összesen 12.000 akcse, ebből hissza 6001 akcse. Mahmud fia Perváné e birtoklás közben a Csábrág várától Kékkő alá csapott hitetlenekkel vitézül harczolván, 1581-ben 1500 akcse terakkit (hűbérnövelés) kapott. 1582-ben újabb vitéz magatartásáért ismét 1500 akcse terakkit nyert. Juszuf Diváné szécsényi tűzér timárja : hissza Nagy-Libercse birtokból 1700 akcse, Musztafa bin Ibrahim timárja : Malipatakfalu 4200 akcse, Abelova 3800 akcse, együtt 8000 akcse. Pijale fivére Báli szécsényi szertopcsi (tűzérségi) főnök, azelőtt budai jancsár, timárja : Besgyen falu Besgyen pusztával 5700 akcse. Mohammed bin Huszein timárja : Szegellő falu 4490 akcse, Kona puszta Kis-Bogár mellett, tartozik Fülekhez, 510 akcse, Berzencze puszta, tartozik Fülekhez, ráják nélkül, Bordok puszta Som mellett, tartozik ugyanoda, 500 akcse. Együtt 5999 akcse. Azarnud Arszlán Haszán timárja : Kis-Dalo, tartozik Szécsényhez, 1297 akcse. Dsafar bin Ali khán timárja : Berén 4440 akcse, Berentős 1515 akcse, Dolne-Ben, Darócz mellett, tartozik Fülekhez, ráják nélkül 385 akcse. Mohammed bin Ahmed váczi lovas szereda (altiszt) timárja : Kis-Bozók, tartozik Szécsényhez, 5046 akcse, Perösznik, tartozik ugyanoda, 2300 akcse. Együtt 7346 akcse. Mohammed a Kékkőre törő végbeliekkel harczolván, ezért 1583-ban 1000 akcse hűbérnövelést nyert. Musztafa bin Ahmed timárja : Kis-Bozók 7346 akcse. Musztafa a Bujákra rontott hitetetlenekkel viaskodván, 3000 akcse timárra nyert adományt. Juszuf bin Musztafa azáb timárja : Berén 4440 akcse, Bezentős 1515 akcse, tartozik mindakettő Szécsényhez. Dolne-Bén Darócz mellett, tartozik Fülekhez, 385 akcse. Együtt 6340 akcse. Ali bin Huszein timárja, reá írva Ali khán bin Daudról, a ki a hűbérét odahagyta : Berén és a többi fentnevezett birtok jövedelméből 340 akcse. Ali bin Ali khán timárja az elhúnyt Ali khán bin Daudról átírva, Berén (Karancsberény) stb. birtokból 6340 akcse. Ziamet (nagyobb hűbér) Boszna Haszán nevére átírva csereképen Musztafa bin Szákiról : Rétság 6000 akcse, Újfalu 3259 akcse, Alsó-Kopáncs 1300 akcse, Felső-Kopáncs 1148 akcse, Szent-Márton 1500 akcse, Adaház 4010 akcse. Együtt 19.217 akcse. Musztafa bin Báli drégelyvári azáb timárja : hissza Hídvégről 1600 akcse. Ibrahim szécsényvári azáb timárja : hissza Kürtösből 1600 akcse. Musztafa bin Abdullah esztergomi lovas timárja : Vecse 3500 akcse, Tereske és Ipolykeszi 1000 akcse, Kis-Verzek puszta 400 akcse, Goba ráják nélkül 100 akcse. Együtt 5000 akcse. Musztafa Esztergomnál egy Horvát Mihály nevű végbeli vitézzel harczolván, 5333 akcse adományt nyert. Dsafar bin Ali szécsényi azáb timárja : átírva reája Radosák Petriről : hissza Kürtösből 1600 akcse. Diváné Szulejmán timárja : Tolmács 6000 akcse, Újfalu 3256 akcse, Felső-Kopáncs 1300 akcse, Alsó-Kopáncs 1148 akcse, Szent-Márton 1500 akcse, Rudabánya város 4010 akcse. Együtt 12.217 akcse. Mohammed bin Báli timárja : Marczal 5700 akcse, Sol puszta 300 akcse, Sőle 2500 akcse, Milonicz puszta 200 akcse, Szent-Lőrincz 300 akcse. Együtt 9000 akcse. Mohammed Kékkő, Divény és Somoskő bevétele alkalmával kitűntetvén magát, terakkit (hűbérnövelést) nyert. Ziamet (nagyobb hűbér) Boszna Haszán nevére átírva : Rétság 6000 akcse, Szántó 600 akcse, Csanokofcse 6066 akcse, ebből hissza 11.166 akcse, Tolmács és a többi vele nevezett birtok 14.217 akcse, a jövedelméből 3600 akcse hissza. Khurrem bin Ali drégeli vitéz timárja : hissza Borsosberényből 1700 akcse. Turgud bin Báli nógrádvári azáb-szeroda (tizedes) timárja : hissza a Szécsényhez tartozó Litavából 1700 akcse. Mohammed bin Musztafa nógrádvári azáb timárja : hissza Berénből 1600 akcse. Durák bin Alagőz, a nógrádvári zsoldos legénység kiajájának (a zsoldos legénység parancsnokának helyettese) timárja : Kis-Romhány 6000

akcse, a jövedelméből 4300 akcse hissza. Haszán bin Oszmán drégeli vitéz timárja : hissza Borsos-Berényből 1700 akcse. Huszcin bin Abdullah nógrádvári vitéz timárja : hissza Gyarmat faluból 1700 akcse. Rizván bin Abdullah nógrádi azáb timárja : hissza Litava birtokból 1600 akcse. Omár bin Turkhán timárja : Nagy-Újfalu 7035 akcse, Vigár puszta 500 akcse, Tomola (Szomolya) puszta 460 akcse. Együtt 8000 akcse.

A hódoltság területváltozása.

Hasonló összeírásokkal rendelkezünk a füleki, a szécsényi és a nógrádi szandzsákokból az 1584—85., az 1585—86., az 1586—88. és az 1592. évekből. Az 1593—94. évi felszabadító háború folyamán Fülek, Divény, Somoskő, Salgó, Szécsény, Hollókő és Kékkő, majd Nógrád és Vácz várát a magyarok a törököktől visszavették, így a vármegye nagy része felszabadult a hódoltság alól. A törökök azonban az 1596-ban a Miksa főherczegtől, Schwarzenbergtől és Pálffy Miklóstól elfoglalt Hatvant még ebben az évben visszafoglalták ; Roszburn Hermán német kapitány 1603-ban ugyan ismét visszavette tőlük, de megint csak rövid ideig maradt a keresztények birtokában, mert 1604-ben Hasszán ismét bevette. Majd miután 1620 november 4-én Váczot a budai basa újból hatalmába kerítette, a török hódoltság ismét mindegyre terjedt a vármegye területén.

A budai szandzsák 1627—28. évi fejadólajstromában már a következő nógrádvármegyei helységeket találjuk. Felső-Vadkert, Alsó-Vadkert, Horpács, Tolmács, Berczel, Guta (Galgaguta) Bátka, Rigod (Agoda), Gabsán, Herencsény, Csitár, Mohora, Szeneg, Nagy-Ecseg, Homok, Buják, Kodár, Németin, Sámsonház, Szurdok-Sipek, Tóalmás, Heréd, Bodok, Egeg, Oroszi, Szent-László, Patak, Dejtár, Cserhát, Kálló, Gede (Szarvasgede), Nován (Mátranovák), Sóshartyán, Dengeleg (Egyházasdengeleg), Csécse, Encsen, Gömbös, Sáp (Malomsáp és Veressáp puszta), Tarcsa (Erdőtarcsa), Rétság, Baklincs.

A budai szandzsák 1633—34. évi fejadó deftere szerint a váczi és a nógrádi szandzsákhoz a vármegye területéből a következő helységek tartoztak : I. nahije, Vácz, Kálló, Barcsa (Erdőtarcsa), Veresó (Veressáp puszta), Lőrincz (Lőrinczi), Bicske (Becske), Berczel (Nógrádberczel), Szente. Herencs (Herencsény), Lándor (Magyarnándor), Mohora, Szanda-Kér, Surán (Cserhátsurány), Herénd (Heréd), Buják város, Gede (Szarvasgede), Csitár, Dengeleg (Egyházasdengeleg), Patak (Szupatak), Nagy-Ecseg, Csécse, Szőlőske (Mátraszőlős), Kozár, Németin (Nemti), Novák (Mátranovák), Homok-Berbere (Homokterenye), Palotás-Hatvan (Palotás), Szurdok, Berén (Terény?), Éhalom (Héhalom), Gömbös, Gorza, Varsán (Varsány), Szenek, Kesnek, Verisa, Szenlák, Sós-Hartyán, Sáp, Sámsonház (Sámsonháza), Balik, Hort. II. Nahije, Nógrád : Nagy-Orosz (Nagyoroszi), Nőtincse (Nőtincs), Felső-Vadkert, Alsó-Vadkert, Becske, Horpács, Tolmács, Marczal (Nógrádmarczal), Bátka, Dejtár, Patak, Borsos-Berény, Bernefcse, Alsó-Battyán, Felső-Battyán, Rétság, Teklincse, Csalomja (Hontban), Inám (Hontban), Leszenye (Hontban), Domokos, Romhány, Megyer (Nógrádmegyer), Barád-Tercecske (Barát-Tereske, ma Tereske), Dolne-Badiny (Alsóbodony és Felsőbodony).

Ezekből az adatokból látjuk, hogy a XVII. század első felében a mai nógrádi és sziráki járás egészen a balassagyarmati járásnak pedig az Ipolyig terjedő része a török hódoltsághoz tartozott. Az 1663. évi hadjárat folyamán a török Szécsényt, Hollókőt és más várakat visszafoglalván, Balassagyarmatot pedig lerombolván, a hódoltság egészen Fülekig terjedt. Csak az 1683. évi hadjárat szabadította fel a vármegyét a török hódoltság alól, a mikor Sobieski lengyel király hadai Szécsényt, Hollókőt visszafoglalták, Nógrád várából pedig a török megfutott. (Lászlófalvi Velics Antal — Kammerer Ernő : Magyarorsz. Török Kincstári Defterek I—II.)

*

Vármegyei jegyzőkönyvek.

A vármegyei önkormányzatról és közigazgatásról 1597-től vannak közvetetlen adataink, a mely évtől a vármegyei jegyzőkönyvek kezdődnek. A közgyűlési jegyzőkönyvek I. kötete az 1597 május 17-én tartott közgyűléssel kezdődik és 1603 deczember 16-áig terjed. A II. kötet az 1652 január 29-étől 1656 augusztus 29-éig tartott közgyűlések jegyzőkönyveit tartalmazza. A további jegyzőkönyvek 1699-ig csak töredékesen vannak meg. A III. kötet 1672. évi január 7-étől 1672. évi október 24-ig terjed. Ekkor ismét hézag áll be a jegyzőkönyvek sorában. Az 1683—1695-ig, valamint az 1695-től 1699-ig terjedő időből a jegyzőkönyvek ismét meg vannak ; az utóbbiak a Sréter-családnál voltak, utóbb Nagy Iván vette meg egy budapesti régiségkereskedőtől. 1699-től kezdve a jegyzőköny-

vek teljesen megvannak. Az 1709—1716. évi jegyzőkönyvek Varbóról, a Szent-Ivány családtól kerültek vissza a vármegye levéltárába.

Fülek várának a visszafoglalásával (1593.) a vármegye székhelye Fülek lett és az maradt 1683-ig, mikor Thököly Imre a törökök segítségével elfoglalt erődítvényeket, a levegőbe röpítette. Ekkor égett el a vármegye levéltára. A vármegye Rákóczi korabeli iratait 1710 október 8-án Dobay László fő-jegyző és Gellén Gergely táblabíró az egri káptalannál helyezte letétbe. A letétről a nevezett napon az egri káptalan részéről Velenczey Ferencz nagyprépost és Foglár János őrkanonok nyugtát állított ki. Ezek az iratok 1853-ban még meg voltak, nagyrészüket Nagy Iván ekkor lemásolta, 1859—60-ban azonban elkallódtak.

A közgyűlés helyei.

A vármegye a közgyűléseit 1593 óta rendszerint Füleken, majd későbben, 1597 óta Losonczon, Gács és Szécsény várában tartotta. Füleket főleg azért hagyták el, mert különösen Wesselényi Ferencz nádorsága idejében, a Füleken és környékén lakó nemesség a füleki vár alkapitányával, a német eredetű s érzelmű Unger Mártonnal folytonos viszálykodásban élt. 1664 szeptember 27-étől kezdve egészen 1683-ig a vármegye a közgyűléseit ismét Füleken tartotta, Fülek elfoglalása után pedig gróf Forgách Ádám akkori főispán birtokain, Szécsényben, Losonczon és Gács várában gyűlésezett. De valódi praetorialis ház (megyeház) akkor sehol sem volt. A megye rabjait Gács várában őrizték. Az 1695. évi február 7-én tartott közgyűléséből a vármegye utasította ugyan az alispánt, hogy börtötn Losonczon építtessen, sőt azt is elhatározták, hogy alkalmas helyen székházat építenek. Mindezt azonban a bekövetkezett szabadságharcz megakadályozta.

Rákóczi Ferencz szabadságharcza alatt, a mikor a vármegye nemességének a színe-java táborba szállott, a vármegye csak a körülményekhez alkalmazkodva gyakorolhatta önkormányzati jogait. 1703—1705-ben Losonczon, majd Szécsényben, későbben, a mint a körülmények magukkal hozták, a vármegye területén kívül is gyűléseztek a rendek. Így 1706 szeptember 6-án és 11-én a sápi mezőn, Heves vármegyében, a vármegyei zászló alatt tábori közgyűlést tartott a vármegye. Ilyen tábori közgyűlések a szabadságharcz későbbi éveiben is elég gyakoriak voltak. 1706 november 16-án Keszi faluban, 1707 június 3-án Ónodon, ugyanebben az évben november 14-én Zsaluzsány községben (Kis-Hontban), 1708 márczius 26-án Alsósztregován, augusztus 14-én Szklabonyán, 1708—1709 telén több ízben Füleken találjuk a vármegyei rendeket.

Személyi változások a tisztikarban.

A vármegye főispánja 1592—1621-ig Forgách Zsigmond volt. Bocskay felkelése alatt a fejedelem 1605-ben Kékedy Györgyre bízta a főispáni teendőket, a melyeket Forgách Zsigmond nádorrá választása után rövid ideig (1619—1622.) Balassa Zsigmond végezett. Mindamellett Forgách Zsigmond nádor a haláláig megtartotta a nógrádi főispáni méltóságot, a mit 1621 május 8-án, az óbudai apáczák birtokai ügyében kelt levele igazol. (Tört. Tár XII. III.) Forgách Zsigmond nádor halála után (1621. június 20.) a fia, Ádám foglalta el a főispáni széket. Forgách Ádám ifjan, alig 20 éves korában került a főispáni székbe. Közel hatvan évig tartó főispánsága alatt inkább a katonai pályán tűnt ki. 1627-ben királyi komornokmester és Szécsény várának a kapitánya lett. 1640-ben grófi rangra emelkedett. 1643-ban kassai főkapitány lett, a mely tiszttel akkoriban együtt járt a felsőmagyarországi főkapitányság. 1652-ben Érsekújvár és a bányavárosok főkapitánya lett. A mikor 1663-ban a török Érsekújvárt elfoglalta, a király őt parancsnoktársaival együtt haditörvényszék elé állíttatta, de ő csakhamar tisztázván magát, felmentették. Ezután hadi pályán többé nem szerepelt. Később elégtételképen a nádori méltóságra is kijelölték. 1670-ben az országbírói méltóságot nyerte el. Kitűnő gazda lévén, nagy érdemeket szerzett a család vagyonának a gyarapítása körül. Hosszú főispánsága alatt alig fordult meg a vármegye közgyűlésein. Még a tisztújításokon sem elnökölt, hanem a vármegye követek útján értesítette a tisztújítás eredményéről, ő pedig néha, így 1654-ben, levél útján, máskor pedig, így 1655-ben, Pápay János, a vármegyétől hozzáküldött követ útján értesítette a vármegyét, hogy a megválasztott tisztikart állásában megerősíti. Forgách Ádám halála (1681.) után Lipót király hasonló nevű elsőszülött fiát nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává, a ki 1684 márczius 14-én, Nagy-Szombatban tartandó beiktatására hívta meg a vármegye közönségét. A vármegye közönsége márczius 6-án, Gács várában tartott közgyűlésében tárgyalta a főispán levelét és a beiktatáson a követeivel, Baratnaky Ferenczczel és Fejérpataky Lászlóval képviseltette magát. Forgách II. Ádám, atyjához hasonlóan, nem tartóz-

kodott a vármegye területén, leginkább Galgóczon lakott. A szabadságharcz alatt a vármegyének nem volt főispánja. A felkelés diadalával Forgách Ádám elmenekült. Rákóczi nem nevezett ki új főispánt, hanem a tisztújításokra biztosokat küldött. 1705-ben Jánoky Zsigmondot, 1706-ban Forgách Simont nevezte ki biztossá, az utóbbi azonban ebbeli megbízatásának a táborban való elfoglaltsága miatt nem tudott eleget tenni és így maga helyett Ziska Ferenczet küldte ki. A kurucz világ lezajlása után gróf Forgách Ádám ismét elfoglalta a főispáni méltóságot, a melyet az 1714-ben bekövetkezett haláláig megtartott. Az 1597 deczember 8-án, Losonczon tartott közgyűlésen Osztroluczky Menyhértet újból alispánná választották. A közgyűlés ezenkívül négy szolgabírót, nyolcz esküdtet és egy jegyzőt választott. Jegyzővé Zthrucz Ferencz lett, a ki Lépes István halála óta vezette a vármegye jegyzőkönyveit. Minthogy a jegyzőkönyvek Lépes István jegyzősége alatt elvesztek, a közgyűlés elhatározta, hogy mindazok a perek, a melyek néhai Lépes István idejében indultak, vagy folytak, megsemmisítendők és újra meg'ndítandók.

A közgyűlés a vármegyei szolgabírák évi javadalmát 12 forintban állapította meg, az esküdtek részére pedig minden törvényszéki űlésre, a melyen jelen vannak, 1 forint napidíjat szavazott meg.

1597-től 1603-ig bezárólag — a mely időből a közgyűlési jegyzőkönyvek fennmaradtak — évenként tartottak tisztújítást. 1600 május 8-ig, tehát közel hét évig, Osztroluczky Mihály volt a vármegye alispánja. Helyébe Kéry Ferencz, azelőtt honti alispánt választották meg, a ki még 1603-ban is viselte az alispáni tisztet; utóbb, az 1606 szeptember 23-án megkötött bécsi békében Zólyom vármegye főispánjaként szerepel. Az 1600 május 8-án tartott közgyűlés már két jegyzői állást rendszeresített. Első jegyzővé Ruttkay Jánost, másod jegyzővé Ruttkay Andrást választották. A tisztviselők hivatalba lépése a hivatali eskü letételével történt. A közgyűlésen jelen nem levő tisztviselő helyett mást választottak meg. Így 1602-ben Herédy Mihályt és Taby Mihályt szolgabírákká kiáltották ki, egyuttal azonban a közgyűlés 100 forint bírság terhe alatt a legközelebbi közgyűlésen leendő eskületételre kötelezte őket. A szolgabírói hivatalra akkoriban nem szívesen vállalkoztak, erre mutat az 1602. évi közgyűlés határozata, hogy ha az újonnan megválasztott szolgabíró a tisztét elfogadni vonakodik, 100 forint bírságot tartozik fizetni, melyet az alispán tőle behajtani köteles. 1609—1610-ben Pethőfalvi Pethő Tamás, utána hosszabb ideig Zrucz (Zthrucz) Ferencz, a vármegye volt jegyzője (1596—1599.) volt a vármegye alispánja, az utóbbi, az adataink szerint 1613-tól 1618-ig viselte e tisztet. Egy 1635 július 9-én kelt oklevél szerint (eredetije a Mocsáry-család levéltárában) már két alispánja volt a vármegyének: Voxith Horváth György és Madách Gáspár. A jegyzői teendőket 1635—36-ban Divéky András látta el, a ki későbben 1641—42-ben Pest és Heves vármegyének volt a jegyzője. Az 1652. évtől kezdve már ismét pontosabb adataink vannak a vármegyei tisztikarról. Az 1652. június 3-án tartott tisztújításon Voxith Horváth Istvánt és Bene Jánost választották alispánokká. Az alispánokon kívül a tisztikar még a következő tagokból állott: négy szolgabíró, nyolcz esküdt, egy jegyző és egy adóróvó (perceptor). 1664-ben helyettes jegyzői állással találkozunk, a mely 1678-ig volt rendszeresítve. 1679-től 1683-ig ismét egy jegyzője volt a vármegyének. 1683-tól aljegyzői állást rendszeresítettek. Caraffa Antal császári tábornok, miután a vármegyére kivetett sarczot nem tudták behajtani, mind Gyürky Pál jegyzőt, mind Bulyovszky Ferencz aljegyzőt elfogatta s előbb Gács várában elzáratta, majd Beszterczebányára hurczoltatta; hasonló sors érte a vármegye akkori alispánját, Dobay Jánost is. Minthogy a két jegyző fogságban sínylődött, a jegyzőkönyveket 1684 január 3-ától kezdve Gyürky István vezette. 1684 április 10-én a vármegye közönsége, a főispán ajánlatára jegyzővé Kajal Pált, II. Rákóczy Ferencz egyik lelkes hívét és az országos tanács tagját, aljegyzővé pedig Gyürky Istvánt választotta meg. A választásokra a főispánok, különösen a két gróf Forgách Ádám, jelentékeny hatást gyakoroltak. A mikor az 1656 július 24-én tartott közgyűlésen a tisztikar beadta a lemondását és a közgyűlés a tisztújítást szeptember 5-ére tűzte ki, a főispánhoz kiküldött követek, Sárközy István és Mocsáry Ferencz, előadták, hogy a főispán Bene János eddigi alispánt semmi szín alatt sem akarja többé az alispáni székben látni, hanem a lemondását követeli. Viszont Libertsey Mihályt, a ki 1666-ban a betegsége miatt akart megválni a tisztétől, a főispáni levélben szólítja fel maradásra. A XVII. század folyamán az alispáni állásra a főispán négy vármegyei nemest jelölt ki, még pedig két katholikust és két

protestánst. A mikor gróf Forgách II. Ádám 1684-ben elfoglalta a főispáni méltóságot, az április 10-én tartott tisztújításra alispánul Dobay Jánost, Vécsey Sándort Bulyovszky Ferenczet és Mihalek Miklóst jelölte ki. A kálvinisták ekkor megneheztelték, hogy az ő felekezetük tagjai közül a főispán senkit sem jelölt az alispánságra. Neheztelésüknek nyíltan kifejezést adván, a főispán Galgóczon, május 4-én kelt levelében mentegette magát, hogy semmi rossz szándék nem vezette, azt hitte, hogy két protestáns jelölésével eleget tett a szokásnak. Az 1698. évi szeptember 1-én tartott tisztújító közgyűlésen Csemiczky Gáspár, a ki már 1693. óta viselte az alispáni tisztet s a kit a főispán az első helyre jelölt, semmikép sem akart többé hivatalt vállalni, ezért a közgyűlés azután szótöbbséggel Dul Mihályt, a gróf Koháry-család uradalmi ügyészét választotta alispánná. A II. alispáni állásra Szígyártó Istvánt választották meg, a ki ezt az állást csak akkor volt hajlandó elfoglalni, a mikor megfenyegették, hogy további ellenkezés esetében 100 forint bírságot köteles fizetni. 1702 szeptember 12-én tartott közgyűlésben I. alispánná Szendrői Török Andrást választották meg, a ki Gömörből jött Nógrádba. Török András podrecsányi birtokos 1702—1705-ig terjedő hivataloskodása alatt nagy műveltségével, éles elméjével és erélyes kezével tette nevét ismertté. 1705-től kezdve, a mikor alispáni tisztéről lemondott, egészen a szabadságharcz végéig II. Rákóczi Ferencz egyik legkedveltebb udvari embereként folyton a fejedelem kíséretében maradt, sőt a mikor Rákóczi az 1711. év elején külföldre ment, hogy segítség után nézzen, Török is a nejével, szülctett Baranyay Zsófiával elkisérte Lengyelországba. A szatmári békekötés után azonban visszatérvén, az 1714 szeptember 3-án tartott közgyűlésben ismét alispánná választották, és a vármegye követeként résztvett az 1723. évi országgyűlésen is. A romhányi ütközet után a Rákóczihoz szító tisztikar elhagyván a helyét, Heister Siegbert tábornagy Bossányi Ferenczet nevezte ki alispánná, a kinek még ebben az évben bekövetkezett halálával, az 1710 november 5-én Hollókőn tartott közgyűlésen az 1702—1706. években volt II. alispánt, Feja Jánost választották alispánná. Ő vezette azután egyedül az ügyeket az 1714. évi szeptember 3-án tartott tisztújításig.

A vármegyei tisztikar tagjai voltak még az adórovók és az adószedők. Az adórovókat (dicator) a XVI. század közepétől kezdve rendszeresítették eredetileg kincstári tisztviselőkként. Működésük a porták (jobbágytelkek) összeírására, továbbá az évi adók kirovására és beszedésére terjedt ki. Az utolsó királyi adórovó, Nándori Bene András, 1647-ben működött a vármegyében. Az adóköteles jobbágytelkek összeírásának a megszűntével az adórovó helyét az adószedő (perceptor) foglalta el. Ez azonban törvényhatósági tisztviselő volt, a kit a közgyűlés választott. Az első adószedő, a kiről a közgyűlési jegyzőkönyvek megemlékeznek, Földváry Jánost, az 1652 június 3-án tartott közgyűlésen választották meg. A fizetését évi 100 forintban állapították meg. Ugyanebben az évben a járási szolgabírák fizetését 4 forinttal emelték. Az adószedő 1652—1698-ig a szolgabírák támogatásával működött. A mikor az 1698. szeptember 1-én tartott közgyűlésen a vármegye közönsége Gellén Gergelyt az adószedői állásban megerősítette, kötelességévé tette, hogy ezentúl a szolgabírák közbejötte nélkül, egyenesen a községektől hajtsa be az adót. Ugyanekkor az adószedő mellé ifj. Balogh Mihályt választották meg segédül, 4 forint napidíjjal. Adószedők.

A vármegyében elszállásolt császári katonaság eltartása, valamint a szükséges élelem és takarmány beszerzése czéljából a vármegye 1694-ben járásonként fő- és alhadbiztosokat küldött ki. Ezeket az állásokat az 1698. évi közgyűlés rendszeresítette végleg, a mikor főbiztossá Darvas Ferenczet választották, a kinek kötelességévé tették, hogy a katonaság beszállásolása körül felügyeljen és gondoskodjék, hogy a beszállásolás községenként arányosan történjék és hogy a népnek a katonaság a neki átadott élelmi czikkekről vagy más dolgokról szabályszerűen kiállított nyugtát adjon. A főbiztos alatt járásonként egy-egy biztos, ez alatt pedig a járás kiterjedéséhez és népességéhez mérten, 4—10 albiztos működött. A biztosok évi fizetése 100 forint volt ; a vármegye területén belül napidíjat nem kaptak, kívül azonban 1 rhenusi forint napidíj járt nekik. Az albiztosok a megye területén belül 15 poltura, kívül egy imperialis napidíjban részesültek. Hadbiztosok.

Az 1695. évi tisztújításkor a vármegye tisztikarában, az elősoroltakon kívül, egy orvosi és három közügyvédi állást találunk. Az 1697 szeptember 2-án és 16-án tartott tisztújításkor egy ügyészi és egy alügyészi állást töltöttek be. Az 1698. évi szeptember elsején tartott közgyűlésen elhatározták, hogy a rend- Kisebb állások.

szeresített tisztviselők illetményeit, az alispántól kezdve, ezentúl jó pénzben, rajnai értékben, folyósítják.

A XVII. században a vármegye pecsétjét és zászlóját a vármegyei jegyző kezére bízták. A mikor 1656 június elsején Madách János jegyző az állásáról lemondott, a vármegye pecsétjét és zászlóját Pápay Péternek, az egyik szolgabírónak, adta át. Ugyancsak a jegyző őrizetében volt a vármegyei levéltár is. A mikor a levéltár Fülek várának elfoglalásakor elégett, a vármegye az akkori jegyző, Gyürky Pál ellen vizsgálatot indított, miután azonban kiderült, hogy őt mulasztás nem terheli, az 1684. évi április 10-én, Gács várában tartott közgyűlésen a felelősség alól felmentették és erről neki bizonyítványt állítottak ki.

Kiváltságos helyek. A középkorban a városi kiváltságokkal felruházott helységek közül egyedül Nagy-Oroszi őrizte meg a kiváltságait, a melynek a szabadalomleveleit I. Ferdinánd király 1528-ban, II. Mátyás 1610-ben és I. Lipót 1688-ban megerősítette. — A XVII. század közepétől, különösen Balassagyarmat elpusztítása és Fülek várának a lerombolása óta, Losoncz mindegyre jelentékenyebben fejlődött. A vármegyei családok, különösen a losonczi és a szécsényi járásból, házakat emeltek maguknak Losonczon és az év nagy részét ott töltötték. Radványi Ferencz, vármegyei főjegyző feljegyzései szerint állandó lakója volt a városnak a Balogh, a Básthy, a Batik, a Bulyovszky, a Csemiczky, a Darvas, a Dobay, az Ebeczky, a Gellén, a Gyürky, a Kandó, a Kántor, a Litassy, a Koromszay, a Mocsáry, a Ráday, a Szalontay, a Szemere, a Szilassy és több más család. Losoncz a kereskedelemnek és az iparnak is a középpontja lett a vármegyében. 1695 augusztus elsején országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Társadalmi élet is csupán Losonczon fejlődhetett, a hol a vármegyei gyűléseket és a törvényszékeket is tartották. Gács közeli szomszédsága is előnyére vált Losoncznak, mert a vármegyei tisztviselők a XVII. században leginkább ott laktak, a vármegyei nemesség is sűrűn megfordult és a vár sohasem volt katonaság nélkül. Gács közelsége gyakran megmentette Losoncz vidékét a török portyázásoktól. Az élet küzdelmeiben kifáradt férfiak Losonczra vonultak vissza, a hol ama kor viszonyaihoz képest a legnagyobb biztonságban lehettek és bizonyos kényelmet élvezhettek. Losonczot kivéve, a vármegyei nemesség egészen a szatmári békéig terjedő korszakban kényelmetlen beosztású, vályogból épült házakban lakott. A gróf Forgáchok, a Balassák és a gróf Zichyek várait és várkastélyait kivéve, csak nagyon kevés kastélyszámba menő épület volt akkoriban a vármegyében, így a Madách családnak Alsósztregován, a Csemiczkyeknek Nagysztráczinban, a Rádayaknak Ludányban, a Mocsáryaknak Gergén és Lapújtőn, a Boryaknak Felső-Petényben stb. A nemesi kastélyok építése a vármegyében csak a XVIII. század második felében kezdődött.

Főispánok. Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedő korszakban. Főispánok: Ráskay Gáspár 1526. Ráskay Balázs 1530. Guthi Országh László 1536. Werbőczy István 1538—1540. Ráskay István 1540—1542. Losonczy István országos főkapitány, 1543—1552. Guthi Országh Kristóf 1552—1567. Gyarmathi Balassa András 1568—1575. Ghymesi gróf Forgách Zsigmond, egyúttal Sáros és Szabolcs vármegye főispánja, országbíró, majd nádor 1592—1621. Gyarmati Balassa Zsigmond főispáni helytartó, 1619—1622. Ghymesi gróf Forgách Ádám, egyúttal Borsod vármegye főispánja, országos főkapitány 1622—1681. Ghymesi gróf Forgách II. Ádám 1682—1714.

Alispánok. Alispánok: Szügyi Orbonás György és Poltári Soós Tamás 1532—1535. Poltári Soós Tamás 1538. Dályói Borsay Miklós 1545. Pilinyi Bálint 1548. Libertsey Péter 1550. Madách György 1557. Poltári Soós János 1577—1584. Berényi Boldizsár 1586. Ifj. Poltári Soós János 1591—1593. Osztroluczky Menyhért 1593—96. és 1597—1600. Nagykéri Kéry Ferencz 1600 május 8—1603. Pethőfalvi Pethő Tamás 1609—1610. Zthrucz Ferencz 1613—1618. Pethő Tamás 1621—22. Nándori Bene András 1623. Vattai Batta Pál 1628—1632. Voxith Horváth György 1633—1635. Voxith Horváth György és Madách Gáspár 1635—1637. Voxith Horváth György 1640. Nándori Bene János és Voxith Horváth István 1614—1642. Ráday András 1642—43. Ráday András 1646—49. Voxith Horváth István 1648. Voxith Horváth István és Nándori Bene János 1650—1652. Bene András 1653. Nándori Bene János és Ebeczky László 1654. Nándori Bene János és Budai Bornemisza, másképp Bolgár János 1655. Dúló Gábor 1658. Libertsey Mihály 1659. Libertsey Mihály és Pápay Péter 1660—1664. Libertsey Mihály és

II. Rákóczi Ferencz.

I. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. József, III. Károly
és Mária Terézia.
(Az Orsz. Képtárból.)

Némethy Pál 1664—1665. Libertsey Mihály és Madách János 1666. Madách János 1667—1669. Némethy Pál 1669—70. Némethy Pál és Battik Gergely 1671—72. Némethy Pál és Ráday Gáspár 1673. Némethy Pál 1674—1677. Némethy Pál és Inánchi Ebeczky Menyhért 1678—79. Bezzegh István és Dobay János 1679—1683. Dobay János és Baratnaky Ferencz 1684—1687. Bulyovszky Ferencz és Szilassy András 1689. Csemiczky Gáspár és Losonczi Gyürky István 1693—1698. Dúl Mihály és Literáti, máskép Szígyártó István 1698—1699. Gyürky István, Darvas János 1699—1700. Gyürky István és Michalek János 1700—1702. Szendrői Török András és Feja János 1702—1706. Nagyréti Darvas Ferencz és Feja János 1706—1707. Darvas Ferencz és Király falvi Róth Ádám 1707—1708. Darvas Mihály és Losonczi Gyürky Ferencz 1708—1709. Nándori Bene András és Bende János 1709—1710. Bossányi Ferencz, kinevezték 1710. Feja János 1710—1711. (Nagy Iván összeállítása nyomán, a közgyűlési jegyzőkönyvekből vett adatokkal kiegészítve.)

3. *A szatmári békekötéstől a franczia háborúkig, 1711—1815.*

II. Rákóczi Ferencz számüzetésben.

Rákóczi Ferencz már künn volt Lengyelországban, a mikor Károlyi Sándor 1711 május 1-én megkötötte a szatmári békét. A kurucz sereg a majtényi síkon meghajtván a zászlóját a császári tábornokok előtt, felesküdött és hazaszéledt.

József király halálának a híre, úgy látszik, Rákócziban is új reményeket ébresztett. Egybehívta a híveit Zaluzéba, a hol egyelőre várakozó álláspontra helyezkedtek, de Rákóczi folytonosan újabb összeköttetéseket keresett, hogy az új támadást előkészíthesse. Mindamellett a nemzet nagy többsége, kimerülvén a hosszas küzdelemben, megnyugvással fogadta a szatmári békét, a melyet Lipót császár özvegye, Eleonóra Magdolna Terézia, Magyarország koronás királynéja május 26-án Bécsben megerősített.

A vármegye közönsége az 1711 július 6-án, Losonczon tartott közgyűlésében értesült a szatmári béke megkötéséről és a Rákóczi híveinek adott amnestiáról; a vonatkozó leiratokat a vármegye magyarra fordíttatta és közhírré tétette.

Rákóczi azonban nem fogadta el a szatmári békét. Alattvaló nem lehetett, a számüzetést választotta. A hívek leghívebbjei ide is követték. Ezek közé tartozott Ráday Pál, Nógrádvármegye nagyműveltségű jegyzője, 1704 óta a fejedelem titkára, a ki miután Rákóczi áprilisban Pálffyhoz küldte követül, az április 27-én tartott szatmári értekezleten hevesen kikelt a békekötés ellen, de nem hallgattak rá és csak magánemberként, nem Rákóczi követeként engedték felszólalni. Nem hódolt meg Pelargus János kapitány sem, a kit Rákóczi még május havában a kurucz csapatok összeszedésével bízott meg. Hasonlóképen künn maradt még egy ideig Sréter János, Török András a nejével, Baranyay Zsófiával, valamint a fiával, Zsigmonddal, továbbá Ráday Gáspár, a ki 1711 május 23-án Lengyelországban halt meg. Mihelyt azonban III. Károly király bevonult Bécsbe és átvette a kormányt, megváltozott a helyzet. Az 1712. évi április 3-ára egybehívott országgyűlés III. Károlyt megkoronázván, a szatmári békekötést, a melyet a király előzőleg megerősített, törvénybe iktatta, Rákóczit és bujdosó társait pedig a nemtelen káröröm hangján számüzte. Az országgyűlés még javában folytatta a tanácskozásait, a mikor 1712 június 14-én Básthy László helyettes alispán Szakal helységbe közgyűlésre hívta egybe a vármegyebeli rendeket. Ez alkalommal kihirdették Eleonóra királyné és III. Károly király 1712 márczius 30-án kelt leiratait, a melyekben a szatmári békekötés megerősítését tudatták a vármegyével. Munkács feladásának a hírére a bujdosók közűl többen, közöttük Ráday Pál és Sréter János, 1711-ben, Nagyboldogasszony napján, Jaraszlón értekezletet tartottak és kijelentették, hogy elfogadván a szatmári békét, hazajönnek. Ráday Pál csakugyan hazajött és magával hozta atyja, Ráday Gáspár, holttestét, a kit a losonczi templomban temettetett el. Visszatért Ebeczky István és Török András is, az utóbbi egy ideig, a míg a vármegye rendeinek a bizalma ismét az alispáni székbe hívta, podrecsányi birtokán vonult meg. Sőt egy ideig gróf Forgách Simon is hajlandóságot mutatott, hogy Medsihbosh helyett Gács várában lakjék, mindamellett nem tért haza, továbbis a számüzetésben maradt, egy ideig Jaroszlóban élt, majd Rákóczihoz csatlakozva, Danzigban tartózkodott, a mikor pedig Rákóczi Francziaországba hajózott, oda is követte, sőt elkísérte Rodostóba is, a honnan azonban

1720 nyarán visszatért Lengyelországba, Wisniowiecki herczegnek, a korona marsalljának a birtokára. Itt éldegélt abból a 8000 livre évi díjból, a melyet a franczia királytól kapott. Az egyetlen családi kincs, a melyet magával vitt, a családi levéltára volt, a melyet féltékenyen őrzött és a rokonai sürgető kérésére sem bocsátott vissza. Ezt a levéltárat Lembergben helyezte el, meghagyván, hogy még Zsigmond nevű könnyelmű fiának sem adják ki. 1721-ben ugyan lépéseket tett, hogy kegyelmet nyerjen és visszatérhessen Gácsba, de e törekvése nem vezetett eredményre. A franczia királytól nyert csekély évjáradékból megélni nem tudván, nagy szegénységbe jutott, úgy hogy még a családi levéltárát is elzálogosította, ezer tallérért. 1730-ban Zolkiewben (Lengyelország) fejezte be viszontagságos életét. (Márki Sándor i. m. 565. 648.)

Rákóczi kíséretéhez csatlakozott Török Zsigmond is, a ki azalatt, míg Rákóczi Danzigban tartózkodott, a kíséret többi tagjával együtt Elbingben maradt, későbben ő is követte a fejedelmet Francziaországba, hol Párisban lakott, de csakhamar belépett a franczia hadseregbe kapitányi ranggal. (Márki S. i. m. III. 429.)

Az udvar félelme a kuruczoktól.

A szatmári békét követő évek a kuruczok új támadásától való folytonos aggodalomban teltek el. Az udvar nem bízott Nógrád vármegye hűségében, a hol egy család sem volt, a melynek tagjai közűl egyik, vagy másik a szabadságharcz alatt nagyobb szerepet ne játszott volna. Hogy az esetleges újabb felkelést még a csírájában elfojtsa, a főhaditanács a vármegyét valóságosan megszállotta katonasággal. Már az 1712. évi január 28-án tartott közgyűlésen jelentette a helyettes alispán, hogy a kékkői járásban a Darmstadt-ezred öt kompániáját fogják elszállásolni, a füleki járást pedig a Lubomirski-ezred szállotta meg. 1714-ben a báró Ebergényi-féle ezred volt a vármegyében, a melyet 1715-ben a Splényi-ezred váltott fel. Az egykori kuruczok — a kik visszatértek a házi tűzhelyeikhez — és a bujdosók között azonban a legszigorúbb őrködés ellenére is fennmaradt az összeköttetés. Ráday Pál és Sréter János, mielőtt hazajöttek, a fejedelemhez intézett búcsúlevelükben is ama kívánságuknak adtak kifejezést, hogy nemzeti ügyük boldogulásával az Isten hozza vissza édes hazájába. Az 1712. évi országgyűlés alatt is, másról sem beszéltek itthon, mint Rákóczi visszatéréséről ; ez a hír az országgyűlés után is megmaradt és bár vakhitnek bizonyult, növelte az udvar bizalmatlanságát és aggodalmát, a melynek a vármegyében birtokos Korponay

Géczy Juliánna.

Jánosné, született Garamszeghi Géczy Juliánna, a szépségéről híres, kalandos életű nő is áldozatul esett. Korponay Jánosnét, a kinek a férje Rákóczi szolgálatában állott, Löffelholcz császári altábornagy nagy jutalom ígérete mellett rábírta Lőcse város feladásának az előkészítésére. Lőcse feladása után Korponayné első dolga volt a férje lefoglalt birtokait visszakérni, mert ha a férje Rákóczi párti is, ő adatta fel Lőcsét. Gróf Illésházy Miklós udvari kanczellár szívesen közbejárt a szép asszony érdekében ; nemcsak válaszolt neki, hanem kioktatta, milyen folyamodványokat adjon be, hogy a kérése teljesíthető legyen. Az országgyűlés egybehívásának a hírére, Géczy Juliánna is Pozsonyba készült, hogy jutalom fejében a királyi adománylevelek kiállítását sürgesse. Mielőtt azonban elindult Pozsonyba, olyan esemény történt, a mely a kalandos életű asszonyt újabb bonyodalmakba sodorta.

Vallomása szerint nagypénteken (1712 márczius 25.) este azzal hívatták ki a füleki házából, hogy a háza mellett elterülő erdőben várja őt egy zarándok, a ki azután egy levelet adott át neki, melynek írója választ kér. Ő ezt a levelet átadta Viard császári tábornoknak. Pünkösd előtt néhány héttel levél érkezett az alispántól azzal az értesítéssel, hogy a divényi kastélyt és a vendéglőt kirabolták. Erről ő rögtön hírt adott a császáriak egyik főtisztjének, a nagypénteken átvett levélből azt következtetvén, hogy a lázadók már betörtek Lengyelországból. A kósza hír hol növelte, hol csökkentette a rablók számát. Pünkösd hétfőjén (május 16.), a mikor a kertjében sétált, ismét egy paraszt jött hozzá, Pelargus Jánostól hozván levelet, a ki őt beszélgetésre hívja titkos helyen. Hosszas, aggodalmas megfontolás után kiment a kastélyból és meglátta a levélírót, majd Pelargust is. Pelargus átadott neki egy czédulát, a mely mellett több levél volt, a czédulán pedig az állott, hogy ismerve az ügyességét, Géczy Zsigmond leányát felkérik, adja át a czímzetteknek ezeket a leveleket, a melyeket Rákóczi és Bercsényi küldött. Géczy Juliánna félelmében átvette a leveleket, a melyek között állítólag Ráday Pálnak, Sréter Jánosnak és Szendrei Török Zsigmond ezredesnek szóló is volt. Ezek a férfiak a szatmári békét csak kénytelenségből fogadták el, ezért a császáriak nem bíztak bennük és folytonosan szemmel tartották őket.

A mikor Géczy Juliánna a leveleket átvette, felébredt benne az asszonyi kíváncsiság és több levelet felbontott, a melyekben a többi között az is volt, hogy az ő atyjánál, Géczy Zsigmondnál, gyűljenek össze tanácskozásra Rákóczi titkos hívei. Géczy Zsigmond még Thököly ezredese volt, a mikor azonban Thökölyt a törökök elfogták, hazajött és részint Géczen, részint a Fülekhez közeleső Osgyánban lakott. Rákóczi felkelésének a kitörésekor ismét felajánlotta a kardját a kuruczoknak; előbb Rákóczi karabélyos ezredének ezredese volt, későbben Bercsényi ungvári várába ment, itt érte a szatmári békekötés híre; a vár feladása után hazajött és nejének az osgyáni birtokára vonult. Géczy Juliánna a fent érintett eset után Pozsonyba ment és magával vitte a leveleket, gondolván, hogy átadásukkal csak gyarapítani fogja az érdemeit az udvar előtt. Csakhamar kihallgatásra jelentkezett gróf Pálffy előtt és elmondotta, hogy Rákóczitól és Bercsényitől levelek vannak a birtokában, a melyeket egy zarándok hozott Lengyelországból. Pálffy felszólította, hogy hozza el neki ezeket a leveleket. Ugyanekkor Pozsonyban elterjedt Rákóczi hazajövetelének a híre. Géczy Juliánna erre nagyon megijedt, mert attól tartott, hogy ha ezeket a leveleket átadja a császáriaknak, akkor el fogja érni Rákóczinak és Bercsényinek a bosszúja az árulásért. Egyik levélben meg épen az édes atyjáról volt szó, a kit tudta nélkül belekevert volna az ügybe. Így azután egy éjjel az összes leveleket elégette. Pálffy az országgyűlés berekesztése után ismét követelte a leveleket, mire Géczy Juliánna titokban elhagyta Pozsonyt, de csak Máriavölgyig jutott, itt ismét meggondolta magát és írt Pálffynak, hogy a leveleket elégette. Pálffy nem vette tréfára a dolgot, Géczy Juliánnát elfogatta és Vöröskő várába vitette. Csak annyi ideje maradt, hogy a férjét és az atyját értesítette a történtekről. Géczy Zsigmond még szerencsésen kimenekült Korponáról Lengyelországba, a hol 1716 október 18-ika előtt befejezte viszontagságos, a szabadság ügyének szentelt, érdemekben gazdag életét. Korponayné Géczy Juliánna pere közel három éven át húzódott; a kiküldött bíróság III. Károly király határozott utasítására a szép asszonyt fő- és jószágvesztésre ítélte, mire 1715 szeptember 25-én délelőtt 11 órakor a győri vár piaczán a hóhér leütötte a fejét. (Thaly Kálmán czikke, Századok 1909. évf. 449—467. — Millenn. Tört. VIII. 151—153. — Márki Sándor i. m. III. 297.)

Gyanús halálesetek.

Géczy Juliánna pere élénken jellemzi azt a fojtó politikai légkört, mely Magyarországot akkoriban betöltötte. III. Károly király udvara csak igen kevés emberben bízott meg, a meghódolt kuruczokat gyanús szemmel nézte és szinte állandóan figyelemmel kísérte. Károly király egy csomó spanyol embert hozott magával Barczelonából, a kiknek az volt a feladata, hogy lopva, orvul eltegyék láb alól a »gyanús« és »megbízhatatlan« elemeket, és a kik e gonosz szerepük betöltésére mérget használtak. A vármegyebeli urak közül, a kik a szabadságharczban részt vettek és nagyobb szerepet játszottak, közvetetlenül az 1712. év után feltünően sokan haltak meg, így: Győry Nagy János, Kántor István, Géczy Gábor, Sréter János kurucz brigadéros 1713-ban, Bulyovszky Dániel 1714-ben, Darvas János 1717-ben. Csak kevesen érték meg az új rend megszilárdulását, ezek közé tartozott Török András, 1714-től kezdve ismét a vármegye I. alispánja és az 1722—23. évi országgyűlésen követe, a ki 1723 szeptember havában húnyt el, továbbá Ráday Pál, a ki az 1712., 1714—15. és 1722—23. évi országgyűlésen képviselte Nógrád vármegyét. Az 1712. évi országgyűlésen a reformátusok érdekeinek hathatós szószólója volt, az 1714. évi országgyűlésen is előkelő szerepet vitt és több országos bizottság tagjává választották, 1723 után azonban többé nem szerepelt, egészen a családjának és a gazdaságának élt. Ettől kezdve folytonosan betegeskedett, ludányi kastélyát, melyet 1715-ben emeletesre építtetett, alig hagyta el és életének a delén, 56 éves korában, 1733. márczius 20-án halt meg. (Thaly Kálmán: Rákóczi Tár. I. 402.).

Nógrád magyar érzelme.

A tárogató elnémult, a szabadságharczban szerepet vitt férfiak egymásután elköltöztek, vagy megrokkanva töltötték hátralevő napjaikat; Nógrádban az udvarnak egyelőre nem kellett tartania semmitől. De a nemzeti érzés, a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodás, a nemzeti szellem nem halt ki, a családi kör továbbra is hű ápolója maradt a magyarságnak és a nemzeti törekvéseknek. Másutt idegen szokások kaptak lábra és a közéletben a latin nyelv lett uralkodóvá, Nógrádban ellenben a nemesség továbbra is ragaszkodott a magyar nyelvhez. Már Bél Mátyás kiemeli 1742-ben megjelent művében, hogy Nógrádban az egész nemesség magyar vérű, a mely közé idegen elem nem keveredik és a temetéseknél

sohasem marad el a magyar gyászbeszéd. A nemesek, ha tisztán idegen ajkú jobbágyok között laknak is, megőrzik a magyarságukat és valóságos magyar gyarmatot alkotnak a családjaikkal. (Notitia Hung. II. 549.) Csak ez a nemesség, a melyet sem III. Károly, sem Mária Terézia kora nem tudott az ősi hagyományaiból és a nemzeti érzéséből kivetkőztetni, csak ez állhatott ellent sikerrel II. József németesítő törekvéseinek.

Összeírások 1715—20. Az 1715. évi országgyűlésen elvben felállított állandó katonaság eltartásáról állandó adóalapról kellett gondoskodni. Az országgyűlés e végből az adókötelesek összeírását rendelte el. Az összeírók 1716-ban nagyjában elkészültek a munkájukkal, az eredmény azonban korántsem felelt meg a várakozásnak és a beléjük helyezett bizalomnak, ezért 1720-ban országszerte megismételték az összeírást.

Nógrád vármegyét mind a két ízben Somogy vármegye kiküldöttjei írták össze, a kik olyan szigorúsággal jártak el, hogy a megye közönsége kifogást emelt, azt állítván, hogy az összeírók olyan elemeket is vettek fel, a kiket az utasításaik értelmében ki kellett volna hagyniok. Ebben az ügyben a vármegye hosszas vizsgálatot tartott, igen sok községben kihallgatta a lakosságot. A fennmaradt adatok szerint a zselléreket, ha nem volt földjük, csakugyan kihagyták az összeírásból. A vármegye azonban ezzel nem elégedett meg és újabb felterjesztésében azt mondja, hogy nemcsak a pásztón ülők veendők zselléreknek, a kiknek sem földjük, sem rétjük nincsen, hanem azok is, a kiknek igavonó marhájuk nincs és három év óta sem nem szántottak, sem nem vetettek. Az ilyeneket az összeírók mind jobbágyoknak vették fel, sőt még a koldusokat, özvegy asszonyokat, továbbá olyanokat, a kik meghaltak vagy elbujdostak, is felvettek az összeírásba, ha azelőtt házhelyeik voltak. A mint e panaszos kifakadásokból láthatjuk, az összeírók a legnagyobb pontossággal igyekeztek megfelelni a feladatuknak és a házatlan zsellérekeu kívül összeírták az egész adóköteles lakosságot.

A mennyire becses előttünk az összeírás az adatok megbízhatósága miatt, olyan kevéssé örült neki a vármegye közönsége, a melynek ezek a pontos adatok csak újabb megterhelését jelentették. Nem is lehet csodálkozni, hogy minden erejéből tiltakozott az összeírás eredménye ellen és nagy szegénységben élő jobbágyait minél tömegesebben igyekezett kivonni az adózás kötelezettsége alól. Még ki sem heverte a török járom romboló hatását, a mikor ismét belső háborúból kellett a részét kivennie. Hiszen csak Temesvár ostromakor, 1716-ban, Nógrád vármegyének Pest, Heves és Fejér vármegyével együtt ezer hatökrös szekeret kellett kiállítania, a mivel meg is késett, mert akkor ilyen terhet nem bírt el.

Lássuk most már az összeírás adatait, a melyek rendkívül becsesek az akkori népességi, gazdasági és közigazgatási viszonyok szempontjából is. Közigazgatási tekintetben a vármegye a kékkői, fülcki, szécsényi és losonczi járásokra oszlott. A négy járás fekvését és természeti viszonyait Radványi Ferencz, a vármegye jegyzője (1710—1716.) a következő versben jellemezte:

Alta cupit Losoncz scanditque cacumina montis.
Ast Fülek gaudet fundere fontis aquas.
Pane tamen recreat Szécsény, bona percolit arva.
Sed Kékkő vinum dat sedatque sitim.

(A természet a losonczi járást hegyekkel,
A fülekit azonkívül forrásokkal díszesítette,
A szécsényi ád kenyeret,
A kékkői pedig jó bort termeszt.)

Népesség. A négy járás területén 1715-ben összeírtak 8 mezővárost, 28 curialis (nemes) és 206 jobbágyközséget. 1720-ban pedig 8 mezővárost (Balassagyarmat, Divény, Fülek, Gács, Losoncz, Nagyoroszi, Nógrád, Szécsény), 34 nemes és 211 jobbágyközséget. Ez összesen 242, illetőleg 253 helység volna, de miután hat mezővárost egyúttal curiális helyként is összeírtak, az összes helységek száma 1715-ben 236, 1720-ban 247 volt. Ebben a 236, illetőleg 247 községben összeírtak 1715-ben 13 nemes, 25 mezővárosi polgár, 2429 jobbágy, 335 zsellér és 38 szabados, vagyis összesen 2840 háztartást, 1720-ban pedig 3002 háztartást. Ebből 41 nemes és 81 mezővárosi polgár háztartás volt. Nemzetiségre nézve 1715-ben 1813 magyar, 8 német és 1019 tót, 1720-ban 1900 magyar, 24 német és 1059 tót háztartás volt. 1720-ban 32 község kimaradt az összeírásból, ezek közűl 14-ben az 1715. évi összeírás 146 háztartást vett fel. E számot hozzá-

adva az 1720. évi összeírás eredményéhez, az összes háztartások száma 3142-re emelkedik. Ez azonban csak az adóköteles népesség volt. Hogy a vármegye összes lakosságának a számát az 1720. évi összeírás adatai alapján megállapíthassuk, figyelembe kell vennünk az összeírásból kihagyott népelemeket. Ezek közé tartozik első sorban a nemesség. Az 1709. évi nemesi összeírás 472-re teszi az önálló nemesek számát. 1720-ban e számot 450-re téve, de levonva ama 41 nemes háztartást, a mely az 1720. évi összeírásban szerepel, 409 családdal (háztartással) emelkedik az 1720. évben összeirt háztartások száma. A különféle okokból kihagyottakat is figyelembe véve, 50%-kal kell megtoldanunk a háztartások számát, a melyet így 4713-ra, a lélekszámot pedig 28.278-ra tehetjük. Az összeírásból kimaradtak a lelkészek, tanítók, szabadosok, izraeliták ; a legutóbbiak az 1735—1750. évi összeírások szerint ekkor még egyáltalában nem laktak a vármegyében.

1720-ban kimaradt 32 község közűl 30 curiális helység volt, Fülekkelecsény és Fűrész pedig egyáltalában nem szerepel az összeírásban. Az összeírásból az alábbi községek lakossága a következő okokból maradt ki : *Csór* eddig puszta volt, a földesúr a maga mesterembereivel telepítette be, de földjük nem lévén, a földesúr nem engedte őket összeírni. *Keszeg* 1716-ban települt. *Korom-Sáp* 1716-ban települt. *Ordas* három év előtt települt, az előtt puszta volt. *Luczin* emberemlékezet óta puszta volt, három zsellér lakja, a kik hét év előtt (az 1715. évi összeírás szerint) települtek. *Felsősáp* 1715-ben curiális hely, de egyedül az itt lakó földesúr nemes. *Bakó*, 1720-ban kizárólag földesurak lakják. *Iliny*, 1720-ban a földesúron kívül egyetlen jobbágy lakja. *Pöstény*, 1720-ban kizárólag földesurak lakták. A lakosság fő, majdnem kizárólagos foglalkozása a földmívelés. 1745-ben összeírtak 16.372 köblös szántót, 290 köblös írtványt, 3745 kaszás rétet, 1383 kapás szőlőt. 1720-ban pedig 28.795 köblös szántót, 524 köblös írtványt, 643 kaszás rétet, 1905 kapás szőlőt és 58 malmot. Ezek a számadatok csupán az adóval terhelt földterületet foglalták magukban. Láthatjuk belőlük, hogy rövid öt év alatt a mívelés alá eső terület jelentékenyen növekedett, a mit a békés viszonyok beálltával gyarapodó népességnek és gazdasági fejlődésének tudhatunk be.

1715—20-ban Nógrád vármegyében az iparosokat nem írták össze, mert nemcsak czéhbeliek, hanem néhol egész községek folytattak bizonyos kézmíves mesterséget és iparágat és jelentékeny jövedelmet húztak belőle. Így Csehbrezón, a hol kerekeket, kádakat készítettek. Divényben a mesteremberek inkább gazdálkodtak. Losonczon 17 mesterember szerepel az összeírásban, az iparág közelebbi meghatározása nélkül. Kálnó helység lakosai fazék- és üstkészítéssel foglalkoztak. Podrecsányban edényeket készítettek. Poltár lakosai is a fazekas mesterséget gyakorolták. Rónyán a nép kerékgyártással foglalkozott. Szécsényben a mesteremberek egyúttal gazdálkodtak is. Szinóbányán a lakosok edénykészítéssel foglalkoztak. Turicskán kerékgyártást űzték. Itt-ott voltak községi sörfőzdék is, de nem igen jövedelmeztek. 1715-ben említik az összeírók, hogy a népnek, különösen a szécsényi járásban, annyi gabonája terem, hogy eladásra is jut belőle, a fölösleget rendesen Váczra szállítják, köblét néha egy imperiális tallérért, legtöbbször azonban egy forintért adják el. Gedén dohányt, Szőlősön (Mátraszőlős) gyümölcsöt termesztettek. 1715-ben sok községnek a makkoltatásból is volt haszna, mely a nagyobb arányú sertéstenyésztést jelzi. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.) Ipari viszonyok.

A vármegye területén mindamellett már a XVII. században számos czéh alakult. A XVII. században a legtöbb mesterember Füleken lakott, a hol, véghely lévén, akkoriban a vármegyei nemességből is számosan vonultak meg és a vár oltalma alatt mindegyre többen telepedtek le. Füleken a csizmadiák 1636-ban, a szabók 1674-ben I. Lipót királytól kapták a kiváltságlevelüket. A szűcsöknek már 1640-ben voltak czéhszabályaik, a melyeket 1672-ben a besztercze-bányaiaknak kölcsönöztek. A vargák, a losoncziakkal egyetemben, 1656-ban, Wesselényi nádortól kaptak kiváltságlevelet. Losonczon a XVII. században csupán a varga czéh fennállásáról vannak adataink. A mikor Fülek elveszítette erődítvény jellegét, a mesteremberek egy része Losonczra költözött. A XVII. század elején már fennállott a szabók czéhe, mely 1713-ban kapta a czéhszabályait.

A király már 1720. évi országgyűlésen elrendelte, hogy keressenek a rendek állandó adóalapot a porták részére. De az országgyűlés mereven ragaszkodott az eddig követett gyakorlathoz, elsősorban a nemesség adómentességéhez. Így nem maradt más hátra, minthogy a hadbiztosok jelentései alapján állapítsák Portális adóalap.

meg az adó kulcsát. Ezek a jelentések kiterjeszkedtek az egyes vármegyék gazdasági állapotára és helyek szerint megokolták a teher emelését, vagy csökkenését. Nesselrode főhadbiztos jelentése megjegyzi, hogy a vármegye népes és termékeny ugyan, de csak csekély a marhatenyésztése.

Az első megállapítás 1723-ban történt, bizonyos időközökben azután kiigazították a porták számát, a melyet 1723-ban 112½-ben állapítottak meg a vármegyében. 1724-ben 114½-re emelték, e szám megmaradt az 1733. évi kiigazítás alkalmával is, 1780-ban 115-re emelkedett, 1792-ben is 115 volt, néhány év mulva, az országgyűlés 100-ra mérsékelte ; ez a szám azután megmaradt 1847-ig.

Közigazgatási viszonyok.

A kuruczvilág lezajlása után gróf Forgách II. Ádám, az 1682-ben kinevezett főispán, ismét elfoglalta a székét, a melyet azután 1714-ben bekövetkezett haláláig megtartott. Őt követte gróf Forgách János Ádám, a ki 1714-től 1736-ig viselte a főispáni méltóságot. Az ő halála után Forgách II. Ádám fia, gróf Forgách Ferencz tábornok vette át a vármegye kormányát, a kinek a vármegyében való szereplése inkább Mária Terézia királynő korára esik.

Az alispáni széket az 1714 szeptember 3-án tartott közgyűlés határozata értelmében Szendrői Török András foglalta el, mellette Királyfalvi Rotth Ádám viselte a másodalispáni tisztet, jegyzővé Radványi Ferenczet választották. Tőle ered a vármegye legrégibb monografiája, mely kéziratban maradt fenn és jelenleg a Magyar Nemzeti Muzeumban van elhelyezve.

Az 1714-ben megválasztott tisztikar csak 1714 augusztus 20-áig maradt meg, a mikor is a Losonczon tartott tisztújítás alkalmával egészen új tisztikart választottak, a régiből csak Mocsáry Ferencz szolgabíró maradt meg. Első alispán Jeszenszky Miklós, másodalispán Losonczy István lett. Az új tisztikar megbízása csak egy évig tartott. Az 1717 október 4-én, Losonczon tartott tisztújításon ismét Szendrői Török András lett első alispán, másodalispánná Madách Lászlót választották. Török András ezután 1723-ban bekövetkezett haláláig alispánja volt a vármegyének. A vármegye követeként részt vett az 1723. évi országgyűlésen, a honnan hazatérvén, szeptember havában halt meg. Érdemekben gazdag múltja mellett tanuskodik, hogy a temetésen részt vett előkelőségek között személyesen megjelent gróf Koháry István országbíró is. Török András halála után Dobay Lászlót választották alispánná, a ki azonban már 1726 márczius 30-án meghalt. Teteme az alsósztregovai templomban nyugszik. Utána Szent-Ivány Györgyöt választották alispánná, a ki Gyürky István vármegyei jegyzővel együtt a vármegye követe volt az 1728. évi országgyűlésen. Az 1730 október 31-én tartott tisztújításon Szent-Ivány György első, Mocsáry István másodalispán lett. Az 1734-ben tartott tisztújításkor Szent-Ivány György lett ismét első alispán, másodalispán pedig Sréter János.

A vármegye a közgyűléseit a XVIII. század első felében különféle helyeken tartotta. A tisztújítást 1714-ben, 1716-ban, 1730-ban és 1734-ben Losonczon tartották. 1712-ben Kékkőalján, az 1712., 1715., 1719., 1722., 1724. évben Szécsényben, 1724-ben, 1732-ben, 1735 november 28-án Balassagyarmaton, 1721-ben Primóczon, 1727-ben Tarnócz helységben, 1731-ben és 1734-ben Bussán, 1733-ban Nógrádmarczalban, 1734-ben Ludányban és 1738-ban Herencsényben tartott közgyűlést a vármegye közönsége.

Jogszolgaltatás.

A szatmári békekötés után beállott nyugodtabb közállapotok alatt a vármegye közönsége is nagyobb tevékenységet fejthetett ki a közigazgatás szervezése, az igazságügy és a közbiztonsági viszonyok rendezése körül. Az utólsó évtized küzdelmei, a szabadságharcz, majd az utána következő pestisjárvány idejében a közigazgatás, de különösen a jogszolgáltatás rendkívül sok nehézséggel küzdött. Az újjászervezés a belső nyugalom helyreálltával a vármegyei önkormányzat feladata lett. Az 1723 : XXX. törvényczikk, a mely a kerületi táblák felállítását elrendelte, tulajdonképen csak elsőfokú felebbezési törvényszéket teremtett, mert mindennemű erőszakossági, örökösödési, zálogjogi ügy, minden kártérítési, rágalmazási és adóssági per 12.000 forintig továbbra is a vármegye törvényszéke elé tartozott. A vármegyei önkormányzat figyelme kiterjedt úgyszólván mindenre, az adókezelésre, a magánjogi és büntetőjogi eljárásra, a közrendészetre, a közgazdasági viszonyokra. Mindezt helyhatósági szabályrendeletekkel — statutumokkal — igyekeztek szabályozni. Az 1711. évtől III. Károly haláláig terjedő korszakban a vármegye közönsége számos szabályrendeletet alkotott. Az 1711. évi október 20-án tartott közgyűlés az adókezelés ügyében

bocsátott ki szabályzatot, a mely tűzkárosultak részére adóleengedést biztosít. Az ugyanebben az évben november 16-án tartott közgyűlés a hús árát állapította meg, bécsi fontonként két krajczárban. A hús árát szabályozza az 1730-ban, Kis-Zellőben tartott közgyűlés statutuma is. A tisztviselők járandóságait szabályozza: az 1712-ben hozott statutum, a mely a fuvarozási teher beosztásáról intézkedik, az 1714 május 14-én tartott közgyűlés szabályrendelete, mely a tisztviselők borilletményét szabályozza, az 1716 márczius 12-én hozott határozat, a mely a vármegyei biztosok napidíjairól gondoskodik, végül az 1727 január 14-én Tarnócz helységben tartott közgyűlés statutuma, mely a hivatalos kiküldetések alkalmával a napidíjakat ekként állapítja meg és pedig:

	A vármegye területén belül:	A vármegye területén kívül:
Főrangúak részére	3 frt.	5 frt.
Az alispán részére	3 frt.	4 frt.
Birtokos nemesek, táblabírák, törvényszéki ülnökök és káptalani tagok részére	2 frt.	4 frt.
A szolgabírák részére	1 frt. 50 denár	2 frt.
Az esküdtek részére	— frt. 75 denár	1 frt.

A közrendészet keretébe tartozik az 1712-ben hozott szabályrendelet, a mely az utasoknak való szállásadás iránt intézkedik. Ugyanebben az évben egy másik szabályrendelet kötelességévé teszi a szolgabíráknak, hogy a járásukhoz tartozó falukat bejárják. 1712-ben, a Galábocs község templomának felszentelése alkalmából tartott ünnepségen a nép között összeütközés támadt, a melynek egy emberélet is áldozatául esett. Ilyen esetek elkerülése végett az október 6-án tartott közgyűlés szabályrendeletet hozott, a mely a lelkészeknek kötelességévé teszi, hogy a jövőben a népet ilyen ünnepekre kellőképen készítsék elő és megtiltja templomszentelések alkalmával a lakomákat, még kisebb társaságokban is az evést-ivást, ünnepeken a dorbézolást, a tilalom áthágóit pedig a járási szolgabíráktól végrehajtandó 100 botütéssel bünteti. Az 1733 április 16-án, Losonczon tartott közgyűlés a vasárnap és az ünnepek megtartásáról intézkedik. A szabályrendelet három csoportba osztja azokat a napokat, a melyeket a vármegye lakosai megünnepelni tartoznak és a melyeken a munka szünetel: 1. vasárnapok, 2—45. ünnepek, 46. az illető egyház, vagy plebánia védőszentjének az ünnepe. Az 1713 július 24-én hozott határozat Gács várát jelöli ki az elfogott gonosztevők és a vármegyei rabok helyéül. Az 1720 január 24-én hozott szabályzat a becsületsértések elintézéséről intézkedik. Közrendészet.

Az 1730 június 1-én Losonczon tartott közgyűlés a vadászatot szabályozván, a parasztoknak megtiltotta a vadászatot és a madarászatot. Az 1731. évi deczember 13-án tartott közgyűlés a vármegyei törvényszék helyéül, a mely eddig Losoncz volt, Losoncz mellett Szécsényt jelölte ki, e szerint 1732 márcz. 11-én a törvényszéket Szécsényben tartották, azután 1763-ig felváltva Losonczon és Szécsényben.

Rendkívül érdekes az 1733. évi statutum, a mely a vármegyei közegészségügyet szabályozza. Perlicius János Dániel, a vármegye főorvosa terjesztette elő e szabályrendeletet, a melynek a fontosságát a vármegye közönsége felismervén, a jövőre nézve szabályul fogadta el és a végrehajtására Darvas János és Kántor Gábor esküdteket küldte ki. A szabályrendelet négy szakaszra oszlik. A vármegyei főorvos teendőit és kötelességeit foglalja magában. 1. Kötelessége bárkinek, a ki hozzáfordul, orvosi segítséget, vagy tanácsot adni. 2. Felügyeletet gyakorol a vármegyében levő gyógyszertárakra. 3. Ellenőrzi a vármegyében letelepedett seborvosok működését és őket vizsgálat alá veheti. 4. Felügyel a vármegyében működő szülésznőkre. 5. Bűnügyekben, orvosrendőri bonczolások alkalmával, szakértőként vesz részt. A második szakasz a gyógyszerészek, valamint a segédeik részéről leteendő esküt állapítja meg, a mely magában foglalja a kötelességeiket is. A harmadik szakasz a vármegyei seborvos, valamint a vármegye területén letelepedett seborvosok orvosi gyakorlatát szabályozza. Végül a negyedik szakasz a vármegyei szülésznőkről intézkedik. Közegészség.

A közrendészet, valamint a közbiztonság a *paraszt vármegye* felügyelete alá tartozott. A *paraszt vármegye*, mely még a XVII. század második évtizedében Paraszt vármegye.

keletkezett, a rendezetlen belső viszonyokból származó intézmény volt és a községi, valamint a vármegyei életben jelentékeny szerepet vitt, a míg a XVIII. század második felében országszerte szervezett csendbiztosi intézmény fel nem váltotta. A működése a személy- és a vagyonbiztonság megvédésére, valamint a kisebb rendőri ügyekben való önálló bíráskodásra irányult. A paraszt vármegye feje a paraszt kapitány volt, a kinek a hatásköre a vármegyétől kijelölt kerületre terjedt ki. A megyei községeket népességük és helyrajzi fekvésük szerint kisebbnagyobb kerületekre osztották, a kerületbeli parasztkapitány alatt más községben a hadnagy és minden községben egy-egy tizedes. (Gyárfás István : Értekezések a tört. tud. köréből, IX. kötet.) A paraszt kapitányok részére a vármegye több ízben részletes szabályrendeletet dolgozott ki, mely a hatáskörüket körülírja.

Szabályrendelet 1734-ből.

A legrégibb reánk maradt szabályrendeletet az 1691 július 3-án tartott közgyűlés bocsátotta ki, a második az 1722 január 25.—április 24. közötti időből való, 15 pontban tárgyalja a parasztkapitányok és a többi tiszt kötelességeit, a harmadikat az 1734 márczius 4-én tartott közgyűlésből ered. Mindahárom szabályrendelet szövege — eltérőleg a közgyűlési jegyzőkönyvektől — magyar, csupán a harmadiknak a bevezető sorai szólnak latinul. A harmadik szabályrendelet, a mely részletes tájékozást nyujt a paraszt vármegye feladatairól és kötelességeiről, egész terjedelmében közöljük.

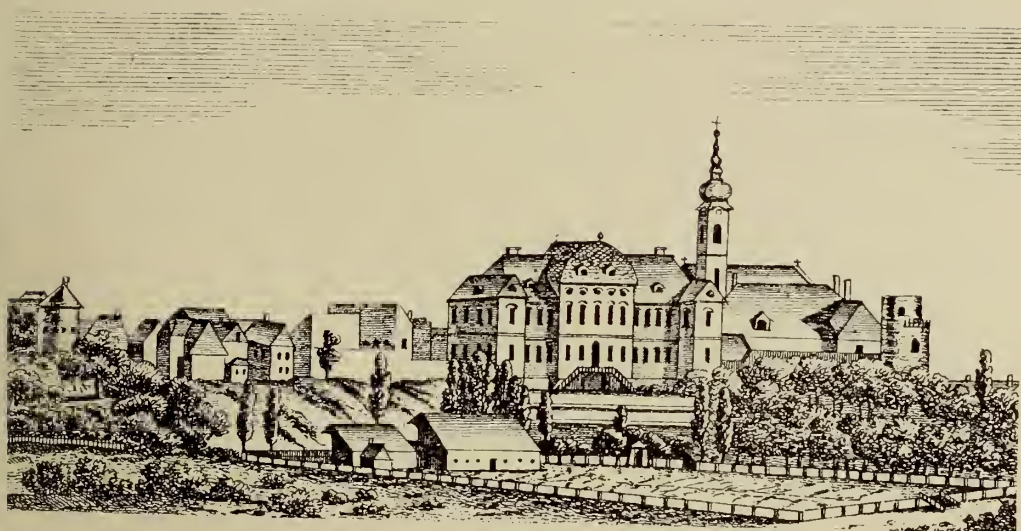
»Instructio Universitatis praelatorum, baronum, magnatum et nobilium comitatus Neográdiensis plebis suis capitaneis data sequentibus.

Először. Tudva legyen a nemes vármegye parasztvármegye kapitányainál, hogy Isten Ő Felsége az, a kitől minden áldások és ellenben az embereknek gonoszságokért, minden látogatások a földre és ezen lakó emberi nemzetre, sőt még az oktalan barmokra, mezőkre is származni szoktak, azért is senkihez hűségesebb buzgósággal viseltetni nem tartoznak, mint azon Felséges Isten dicsőségének tiszteletihez, mely szerént illik, hogy a teremtettével, adtával és lelkivel, vagyis más ördögi sugarlásból kigondolt szitkozódásokkal leendő káromkodást, a magok directiója alatt levő parasztok között keményen és nagy szorgalmatossággal tiltsák, mely káromkodásnak szorosabban leendő eltávoztatására, tartozni fognak a helységnek bírái, a községet minden szombaton összegyűjteni és ottan az ilyetén káromkodók iránt szoros investigatiót tenni, mindenek felett meghallgatván az ilyetén investigatióban az arra rendelendő tizedeseket; hogy ha azért valamely lakos vagy szolga renden való férfi vagy asszony az ilyetén káromkodás iránt gyámság vagy vád előadná, önönmagát és a kapitányoknak vagy a bíró által, vagy a tizedes által akkor, a mikor circulusokat visitálnak, insinuáltatnak, elsőbben is a dolognak valóságát hiteltetés által investigálni, annakutána tapasztalván a vádnak igazságát, az olyatén káromkodót, vagy magok a kapitányok, vagy ha reája nem érkeznének, a hadnagyok az említett kapitány commissiójából, mindazáltal vasárnapi, vagy akkor proxime következendő ünnepi reggeli órán kalodába tétetni s az isteni szolgálás alatt ott tartani és annak utána első káromkodásáért 50 pálczával, másodszori hasonló káromkodásáért 50 pálczának vagy magok üttetni, vagy ha magok nem érkeznének, commissiójukból ezt a falu bírái elkövetni tartoznak. Hogy ha pedig harmadszor is más vagy hasonló káromkodásban ugyanazon megbüntetett személy tapasztaltatnék, az olyatén személyt, tapasztalván az feljebb írt mód szerint a vádnak igazságát, mint megtörténteként, a közbüntetésnek elvételére megfogattatván, a vármegye viceispánjához vitetni tartoznak, hogy ha pedig a bírák, vagy tizedesek között oly megátalkodott akaratú találtatnék, a ki az ilyetén káromkodót, ámbár bizonyosan tapasztalná is, mindazonáltal a kapitányoknak bejelenteni nem akarná vagy elmúlatná és a káromkodást a kapitányok másunnan megtudhatnák, az ilyetén bírót vagy tizedest processualis szolgabíró uramnak, vagy más közelebb való nemes vármegye tiszteinek oly véggel, hogy érdemlett büntetését ő kegyelmektül elvehesse, vádképen bejelenteni tartoznak.

Másodszor. És mivel ezen káromkodásbéli gonosztevőkön kívül találkoznak más rosszaságban lélekzett emberek is, kik magok gonoszságaikkal hasonlóképen az isteni felséget, a nép ellen méltó haragra ingerlik, a minémüek a gyilkosok, tolvajok, paráznák, vagy más főbenjáró vétkekben lélekzők, úgy innepszegők, egyház napján tánczolók, kik is ha nem ha szorgalmatos vigyázás volna irántuk, magok vétkező személyét a világ szerint való büntetésből, avagy csak a profugium és a szaladás által is könnyen subtrahálnák, azért az ilyetényekre a helységben, a helységben lévő tizedesekkel, bírákkal és esküdtekkel szorgalmatosan vigyáztassa-

A romhányi csatatér.

A szécsényi várkastély a mult század elején.

A szécsényi várkastély mai képe.

Ráday Pál főjegyző 1699—1703. II. Rákóczi Ferencz kanczellárja.

Szent-Iványi Ferencz országbíró, 1769-ben első alispán.

Gr. Grassalkovich Antal főispán 1751—1771.

nak, advá n a bíráknak parancsolatot, hogy mihelyt ilyen vétkező találtatik, azt azonnal fogják meg és hírül adják a kapitányoknak s ellenben a kapitányok szolgabíró uramnak, hogy az ilyetén a maga helyére vitessék és minthogy az ilyetén gonosztévők inkább gyakrabban a földesurak szárnyai alá szoktak az oltalomért folyamodni és a földesurak ispánjaik urok hatalmával szokták őket protegálni, azért valaholott ilyen dolog találtatik, az olyatén ispántul vagy földesúrtól kérjenek önönmaguknak recognitiót, hogy ők tartóztatják meg, melyet azonnal szolgabíró uramnak repraesentáljanak, hogy ő kegyelme az ország törvénye szerint pro impendendo iuris et iustitiae complemento, az ilyetén földesurat admoncalhassák. Hogy ha pedig a földesúr, vagy arra rendeltetett tiszt az ispán cselekedeteit nem akarná recognoscálni, a gonosztevő protegaló ispán ad poenam elusionis authoritatis magistratualis a nemes vármegye törvényszékre citáltassák és in vivo homago convincálhassák.

Harmadszor. Hogy ha pedig más praedálásban lélekző gonosztévőknek hírét kapitány uraimék akárminémű delatiobul észreveszik, azt azonnal minden késedelem nélkül szolgabíró uramnak bejelenteni, azoknak üldözésére a szegénységet felszedni, a gonosztévőt üldözni s megfogni, azután a szolgabíró uramhoz vitetni s így minden módon a vármegyéből kiirtani igyekezzenek. Hogy ha pedig a bíró kapitányoknak, a község pedig bírájának nem engedelmeskednék és a gonosztevőt üldözni nem akarná, az olyan engedetlen község vagy akármely paraszt személy 100 pálczával büntettessék, vagy pedig homagiumban convincáltassék.

Negyedszer. És mivel gyakran megesik, hogy a gonosztevő a rossz gondviselés miatt megszabadulván, az ország törvénye szerint érdemlett büntetését elkerüli, azért midőn a gonosztevő megfogattatik, azt mindenkor hites emberekkel, az mineműek az cleik a gazdáknak s a tizedesek vitessék viceispán uram kezéhez.

Ötödször. Minthogy pedig kiváltképen a tolvajságban lélekzett gonosztevőknek vétkek mindenkor másoknak megkárosításokkal szokott inkább megesni, azért a minemű portéka az ilyeneknél találtatik, azt vagy viceispán, vagy szolgabírák uraimék kezéhez a tolvajnak szeme előtt tartozzanak adni, hogy ő is azoknak valóságát recognoscálván, magoknak ugyanezzel a kapitányok securitást szerezzenek, viceispán vagy szolgabírák uraiméktól vévén, azonfelül az assignált s náluk találtatott jókrul recognitiót : mely portékát azután a viceispán uram megkárosodott félnek vissza fog adni.

Hatodszor. Hogy ezek azért mind rendesebben folyjanak, minden faluban fognak választani egy tizedest a gazdák közűl, a melyet magok a hív szolgálatra megesküdtessenek.

Hetedszer. Mivelhogy a kapitányok már most nemes személyekbül választatnak, és nemcsak hogy a nemesi virtus által természetekben commendáltassanak, de azonfelül szükséges, hogy magokat minden részegeskedésektől s káromkodásoktól s úgy akárminémű magoktól kigondolt, magok vagy más hasznára czélozó, a nemes vármegye determinatióján a viceispán uram parancsolatján kívül való executiótul, szegénységnek hajtogatásátul magukat óvják s a a felebb írt állapotokon és a gonosztévőknek üldözésén kívül, az honnan hogy magok factumát mindenekben legitimálhassák, midőn valamit akarnak elkövetni, mindazokra magoknak viceispán, vagyis szolgabírák uraiméktól commissiót vegyenek, hogy azzal mindenekrül számot adhassanak ; mert másként hogy ha magokat ilyetén dolgokban beavatják, mind a nemes vármegye előtt becsületekben csonkulást s mind pediglen netalánság a földesuraktól törvényes megkárosítást szenvedjenek.

A honnan nyolczadszor vérbíróságoknak, bikapénzeknek s más afféle büntetéseknek executiójában magokat absolute be ne bocsássák, hanem hogyha ilyent észrevesznek, lévén annak tulajdon processualis útja s módja : viceispán uramnak vagy szolgabíró uramnak, másként ugyan mind a kettőnek referálni tartozzanak.

Kilenczedszer. Sem magok, az eddig szokásban lévő és a vasfazokaktul szedni szokott 8 poltrákat, úgy pálinkákat sub poena violentiae ne szedjék, sem pedig a hadnagyoknak a gazdáktul addig szedni practicált egy-egy garasbeli executiót meg ne engedjék és hogy ha valamely hadnagy az ilyetén executióban, a vármegye parancsolatja ellen önnönmagát immittálná, azt a nemes vármegye, első ülésén bejelenteni tartozzanak. És mivel

Tizedszer. Az eddig való concursusa a szegénységnek, melyet ők paraszt

vármegyének neveztenek, sokaknak megnyomorítására szolgált, minthogy egymás között törvényt tevén, gyakrabban önnönmagokat helytelen büntetésekkel enerválták, azért az ilyen concursusok, s paraszt vármegye-gyűlések absolute meg nem engedtetnek, hanem mivel a parasztok között is vannak bizonyos törvénykezések, a melyeket a költség elkerülésére s a dolognak csekély voltára nézve azonnal szolgabírák uraimék eleiben nem vihetnek, néha pedig két földesúr jobbágya, avagy pedig két falunak lakosa között lévén a dolog, azt pedig sem a földesúr, sem pedig egy helységnek bírája el nem igazíthatja, a honnan következett, hogy az ilyetén causákat vagy ügyeket a kapitány eleiben paraszt vármegye-gyűlésére vitték; ezen dolognak orvoslására pediglen ennek utánna ez fog lenni, hogy ha oly csekély a dolog és egy földesúr jobbágyi közt vagyon, azt a földesúr, vagyis arra rendeltetett ember igazítja el, hol pedig két földesúr jobbágyi között volna a dolog, a peresek mindazáltal egy helységben laknának, azt azon helységnek bírái és esküdtei igazítsák el; hol pedig két helységben laknának a pörösök, minthogy az ország bevett törvénye szerint a felperes vagy kereskedőfél az alperesnek bírájátul tartozik igazságot kérni, azért azon helységnek bírája, a hol az alpörös lakik, midőn a fölpöröstül megkerestetik igazságot tegyen neki, mely akár egy helyen, akár más helyen kimondatott igazságon, hogy ha egy vagy más fél meg nem állana, az olyatén igazságot, az meg nem egyező fél ügye a meglátásra a szolgabíró uramhoz, tartozván akkor a helységnek bírája is az olyatén pörlő személylyel szolgabíró uram előtt megjelenni, ilyen alkalmatosságokban pedig tartozzék a pörvesztő fél a megnyerő félnek a káron felül legfeljebb egy forintot adni. Mivelhogy pedig ezen vármegyébül gyakrabban a szegénység, földesurak és a közönséges terhek kárával, más nemes vármegyékben szoktak szaladozni azért, hogy ezen rossz eltávoztassék, tiszteken áll a kapitányoknak ezen dolog közűl elkövetni: Elsőbben is. Minden helység bíráinak parancsolják meg, hogy a magok falujában lévő lakosokra úgy vigyázzanak, hogy mihelyt észreveszik valamelyiket a lakosok közűl készülni, azt azonnal fogják meg és azonnal a kapitányoknak adjanak hírt, hogy az azután a földesúrnak kezéhez adhassa, mert másként, minthogy lehetetlen az, hogy a szomszéd szomszédjának elmenetelirül ne tudjon, az ilyetén falu, az honnan a lakos elmegyen, 40 forint büntetésen maradjon. Másodszor tartozzék minden falu, kivált a bírák és esküdtek arra vigyázni, hogy a midőn a rakott szekerek mennek, azokat szorgalmatosan megvizsgálják és ha tapasztalják ezen vármegyéből lévők s annyival inkább szökötteknek lenni, portékájokat arestálják meg személyekkel együtt és marhájokkal, nemkülönben a szomszéd nemes vármegyebeli szökevényekkel is azt eselekedjék. Harmadszor. Mindeneknek rendesebben való folytatására, mivel az ilyetén elmenetel gyakrabban éjszakán esik meg s mind pedig más történhető gonoszoknak elkerülésére minden faluban éjszakákon strázsákat állítsanak fel a bírák, úgy hogy nagyobb faluk többet, a kisebbek pedig kevesebbet tartozzanak minden éjszaka, kik is egy helyben a faluban tüzelvén, tartozzanak a falut köröskörül járni s minderre, mind pedig más gonoszságokra vigyázzanak.

Tizenegyedszer. Vannak ezen vármegyének az ország törvénye mellett némely statutumai, a minéműek a parasztság által elkövetett szabad vadászatnak, termő fáknak vágása és az egyháznapkor tánczolásnak meg nem engedése, azért az ilyeneknek eltávoztatására a kapitányok szorgalmatossan vigyázzanak, és ha valaholott az ilyténeket elkövetni észrevennék, azonnal az ilyetékről a nemes vármegyének s viceispán uramnak hírt tegyenek, hogy pedig ezen közjóra a vadászat iránt tett statutum annyival inkább foganatosabb legyen, nem fog szabad lenni a kapitányoknak, vagyis hadnagyoknak akármicsoda praetextus és szín alatt, hanem ha a nemes vármegye speciális determinatióját vesszük vadásztatni a szegénységgel.

Tizenkettődször. Mivel pedig a buza és zabbeli impositát a kapitányok fogják szedni, azért annak incassatiója, erogatiója körül ezt fogják megtartani: 1-mo. A repartitiónak listáját vegyék kezekben a processus szolgabírájátul a vármegye determinatiója, vagyis impositiója. 2-do. A midőn valamit erogálnak, úgymint a zabbul a vármegye gyűlésén, akkor az ilyetén erogatiót, vagyis zabbeli költséget, a viceispán uram ő kegyelme előtt azon gyűlés alkalmatosságával liquidálni és a költség iránt magukat quietálni tartoznak. A zabbeli erogatióban pedig úgy alkalmaztassák a dolgot, hogy mindkét lóra napjában egy negyedrészt,

négy lóra pedig félkilát s többet senki lovainak ne adjanak, ezt observálván, minden zabbeli költségben, hogy ha valakinek adnak szolgabíró, vagyis viceispán úr commissiója mellett s egyszersmind annak, a kinek adják quietantiája nélkül ne erogáljanak. 3-tio. A búzában is ezt kövessék, hogy azt is vagy viceispán uram vagy szolgabíró uram commissiója mellett erogálják és azzal a kinek adják önönmagukat mindenkor quietáltassák. 4-to. Tartozni fognak minden gyűlés után viceispán uramnak beadni, mit adtak ki a búzából és zabból és mi vagyon még kezük alatt, hogy a szerint tudja ő kegyelme is a commissiókat accomodálni. 5-to. Eltelvén az esztendő, számadásokat mindenkor tartozzanak ezen búza iránt a vármegyének, vagyis viceispán uramnak praesentálni.

Tizenharmadszor. Ezt a szegénység között hirdessék meg, hogy ha valamely eltévelyedett találkoznék a határokban, azt minden késedelem nélkül a kapitányokhoz vigyék és a kapitányok tartozzanak a szegénységnek ez iránt, hogy praesentáltatott quietantiát adni és az ilyetén tévelyedett marha iránt currenst maga tractussában bocsátani, az marhát pedig szolgabíró uram kezéhez adni, hogy ő kegyelme az egész járásban currentáltassa, ellenben szolgabíró uram is ezt magánál tartván, tartozik azonnal viceispán uramnak hírré adni, leírván a marhának minémű voltát, hogy e szerént ő kegyelme is mind a négy processusbeli szolgabíráknak az marhának megtalálkozott voltát megírhassa s ő kegyemekkel currentáltathassa.

Tizennegyedszer. Mivel pedig mindenek felett legnagyobb szorgalmatossága kívántatik a kapitányoknak s úgy mindnyájunknak is az Ő Felsége szolgálatjának előmozdításában, azért minthogy ezeknek a kapitányoknak főbb kötelességük s szorgalmatossága kívántatik, azért a midőn valamely Ő Felsége hadának vármegyénkben leendő átmenetelét meghallják, vagy szolgabírák uraimék által megjelentetik, azonnal szolgabírák uraimékhoz minden mulatozás és maguk mentségek nélkül menni és onnét az ő kegyelmek repartitiója szerént éjjel és nappal a szekereket és forspontokat az elrendelt helyre béhajtani s azon transenna körül commissarius uraimék mellett minden segítséget tenni tartozzanak.

Tizenötödször. Minden falu ennek utánna egy-egy könyvecskét fog tartani, a melyben akárminémű széna, szekér és mindenféle administratiót akárkinek adtak, azt ha commissarius uraimék beírnia elmúlatnak, tehát a kapitányok tartozzanak az administratiónak valóságát elsőbben is megvizsgálván az olyatén administratiókat, azon fellebbírt könyvecskében beírni, mely annakutánna fog a szegénységnek acceptáltatni. (Közgy. jegyzőkönyvek 1711—1736. — Kolosvári és Óvári: A Magyar Törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye, IV. 1.)

III. Károly király halálával a trón Mária Teréziára szállott. A királynő 1740 október hó 22-én kelt leiratában értesíti a vármegyét a trónfoglalásról, a melyet a vármegye közönsége november 1-én, Szügyön tartott közgyűlésében hirdettetett ki. Alig néhány hónap alatt azonban vészfelhők tornyosultak az ifjú királynő trónja fölé. Míg a bajor választó, III. Károly király halála után rögtön, fölemelte tiltakozó szavát a pragmatica sanctio ellen, az alatt II. Frigyes, Poroszország új királya, hadilábra állította a seregét, a melylyel a tél folyamán bevonult Sziléziába. Javában folyt a küzdelem a poroszokkal Szilézia birtokáért, a mikor a május 14-ére egybehívott országgyűlés egybegyűlt. Az országgyűlésen csakhamar megindult az alkotmányos küzdelem. A vármegye követei, Szent-Ivány György, alispán és Prónay Pál, jegyző, a nyert utasításukhoz képest szintén felszólaltak, kemény szavakban adták elő a sérelmeket és kifakadtak a német tanácsosok, valamint az idegen egyházi és világi főméltóságok ellen. Az emlékezetes szeptember 11-iki jelenet után azonban a helyzet lényegesen megváltozott. Az országgyűlésen már nem kerültek többé szóba a sérelmek, a rendek a további tanácskozások során megmutatták, hogy nemcsak szóval, hanem tettel is részt kívánnak venni Mária Terézia trónjának a megmentésében. Mária Terézia.

Az országgyűlés szétoszlása után mindenfelé megkezdődtek a hadi készülődések. Nógrád is megfelelt a kötelezettségének, de valami nagy lelkesedést nem tapasztalunk. Az egykori kuruczok ivadékainak a lelkéhez nem igen fért az, a mi Pozsonyban történt. Az országgyűlésen megszavazott 30.000 gyalogosból és 15.000 lovasból a vármegyének 114½ portája alapján, 115 embert kellett volna kiállítania, de ezt a számot nem tudta előteremteni. Az 1742 február 9-én, Nagy-Orosziban tartott közgyűlésen, a melyen — hosszú idő óta először — maga a főispán, gróf Forgách Ferencz elnökölt, csak 20 nemes jelentkezett a személyes

felkelésre, a vármegyében birtokos főrangúak és nemesek pedig helyettest állítottak ki maguk helyett. Ezek 92-en voltak, legnagyobb részük birtoktalan nemes (armalista), azonban nem nemes is akadt közöttük. Így azután a személyesen felkelt nemesekkel együtt a vármegyei felkelő nemes sereg 112 emberből állott, ehhez járult a 81 emberből álló portalis lovasság, vagyis a vármegye összesen 194 embert állított ki. A személyesen felkelt birtokos nemesek a következők: Battik György, ifj. Bátsmegyey Sámuel, Básthy Imre, Bene Pál, Bobor Gábor, Bodonyi András, Fülep Sándor, Gyura János, Jánosy György, Kalmár Mátyás, Radványi Pál, Rátz Mátyás, Sándor István, Sartoris Ferencz, Sövényházy Sándor, Szűcs Ferencz, Tomka Mátyás, Tornyos Gábor, Vajda László, Vassas György.

Az 1744. évi október 20-án, Lónyabányán tartott közgyűlésben a vármegye ismét fegyverbe szólította a nemességet.

Okulván a tapasztaltakon, a felkelősereg mielőbbi kiállítása érdekében a nemesi felkelésre vonatkozólag részletes szabályzatot dolgoztak ki és átadták Nándori Bene Pál főkapitánynak, a kit megbíztak a felkelt nemesség szervezésével. Nándori Bene Pál erélyes közreműködésével a vármegye 76 főből álló, teljesen felszerelt, minden tekintetben harczrakész csapatot állított ki. A csapat tisztikara a következőleg alakult: főkapitány: Nándori Bene Pál. Helyettes kapitányok: ifj. Battik György, Radványi Pál. Zászlósok: Básthy József, Pelargus Sándor. Hadbíró: Nándori Bene József. Szállásmester: Ambrus Gábor. A tisztikarhoz tartozott még két trombitás és egy seborvos. Ez a csapat, a melyet Sziléziába rendeltek, derekasan megállotta a helyét, és az 1745. év őszén tért vissza. A visszatérteket a vármegye az október 14-én, Losonczon tartott ülésekor szemlélte meg.

Maga a vármegye főispánja, gróf Forgách Ferencz is kardot ragadott. Ezredesként részt vett az 1742—43. évi táborozásban. 1744-ben tábornokká lépett elő, gróf Nádasdyval együtt átkelt a Rajnán és több véres ütközetben megverte a francziákat. (Fővárosi Lapok, 1880. évf., 198. szám.)

Hétéves háború. A hétéves háború kitörésekor Mária Terézia ismét igénybe vette a nemzet áldozatkészségét. Mihelyt a háború megkezdődött, a magyar egyházi és világi urak vetekedtek egymással a lovascsapatok kiállításában. És bár a vármegye nemessége már többé nem állott ki, az újonan felállított gyalogezredekben, annál tömegesebben vettek részt a nép fiai. Az 1758 január 31-én Balassagyarmaton tartott közgyűlésben a gyalogezredek kiegészítése czéljából a vármegye közönsége 1533 újonczot ajánlott fel. Maga gróf Grassalkovich Antal, főispán, járt elül jó példaadással. Főispáni minőségében 150, nógrádi birtokai után szintén 150 gyalogos kiállításának a költségeit vállalta el. Példája buzdítólag hatott a vármegyei nagybirtokosokra. Az esztergomi érsek itteni birtokai után 100, a váczi püspök 100, a Forgách grófok 100, herczeg Esterházy Antal 50, a váczi és az esztergomi káptalan 25—25 gyalogos kiállítását vállalták magukra. Az 1760 február 22-én, Szügyben tartott közgyűlés 230 újoncz kiállítását határozta el és a foglalót 15 frtban állapította meg; az erre szükséges 3450 frt még a közgyűlés folyamán egybegyűlt. (Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1742—1760.) A magyar testőrség felállítására ugyanebben az évben 2000 forintot ajánlott fel a vármegye.

Tisztújítások. Forgách Ferencz főispánsága alatt az 1744 február 4-én, Vadkerten tartott tisztújításon Vattai Batta Pált és Csemiczei Csemiczky Gábort választották alispánná, a kiket az 1750. évi július 10-én, Balassagyarmaton tartott tisztújító közgyűlés újból megtisztelt bizalmával. Az 1715. évi országgyűlésen a vármegyét Batta Pál képviselte, a követtársa Darvas József, a vármegye főjegyzője volt. Az 1756 november 16-án, Gács várában tartott közgyűlés ismét Batta Pált választotta meg első alispánná, a kit az uralkodó kegye királyi tanácsossággal tűntetett ki.

1751-ben a vármegye új főispánt kapott. Mária Terézia, hogy e nyakas kurucz vármegyét megzabolázza, egyik bizalmasát, gróf Grassalkovich Antal, koronaőrt nevezte ki a vármegye főispánjává, a kinek a beiktatása 1751 november 22-én nagy ünnepségek között ment végbe. Az új főispán Hatvan felől érkezett a királyi biztossal Lőrinczibe, a hol a beiktató közgyűlést tartották. A vármegye határánál az alipán fogadta, innen azután a nemesség kocsikon, részben lóháton, bevonult Lőrinczibe, Grassalkovich birtokára, a ki a királyi biztossal együtt a jószágkormányzójánál szállott meg. Megérkezése után Grassalkovich előbb az üdvözlőküldöttségeket fogadta, majd megbízta az alispánt a beiktató-közgyűlés egybehívásával. Az alispán megnyitván a gyűlést, küldöttség ment a főispánhoz, hogy a közgyűlésre meghívja. A megjelenő főispánt a vármegye közönsége nevében a

Grassalkovich főispán.

főjegyző üdvözölte, mire az egész közgyűlés a templomba vonult. A templomból visszatérvén, Darvas József főjegyző hosszú magyar beszédben üdvözölte a beiktatásra kiküldött királyi biztost, báró Klobusitzky Ferencz kalocsai érseket és a főispánt. Ezután felolvasták a királynő kinevezési okiratát, mire a főispán letette az esküt. A közgyűlést a főispán beszéde zárta be. A megjelentek számáról némi tájékozást nyerünk abból, hogy a közgyűlést követő lakomán az egyik asztalnál 36, a másiknál 68, a jószágfelügyelőnél 48, a plebánosnál 52 teríték volt. Künn a szabadban pedig egy ökröt sütöttek a nép számára. Másnap, november 23-án, a vármegye közönsége folytatta a közgyűlését a főispán elnöklete alatt.

Grassalkovich főispánsága alatt mélyreható változás állott be a vármegyei közigazgatásban és az önkormányzati életben. Grassalkovich, a ki kitűnő szervező erőnek bizonyult, csakhamar hozzáfogott a közigazgatás újjászervezéséhez. A mennyire másnemű hivatalos elfoglaltsága megengedte, maga elnökölt a közgyűléseken, a melyeknek a menetére jelentékeny befolyást gyakorolt. Néki tulajdonítható, hogy a vármegye közönsége az 1758—1760. évi hadjáratok alkalmával olyan nagy áldozatot hozott. Az ő főispánsága alatt került ismét napirendre a vármegyei székház építésének az eszméje is. A rendek a székházat ismét Balassagyarmaton óhajtották volna felállítani, de ennek jelentékeny akadálya volt az a körülmény, hogy a város földesurai, a Balassák, folytonosan viszálykodtak egymással, ez a helyzet pedig nem volt alkalmas arra, hogy a vármegye tőlük székház építésére alkalmas szabad telket szerezhessen. De másfelől akkoriban nagyobb számú katonaság állomásozott Balassagyarmaton, a mely körülmény a rendeket a szabad alkotmány gyakorlásában nagyban feszélyezte, ezért azután a vármegye közönsége a Balassagyarmattal határos Szügy községben vásárolt telket és azon emeletes házat építtetett. 1763 óta ez volt a vármegye gyűléseinek, törvényszékének és levéltárának, szóval az egész vármegyének a székhelye, egészen 1790-ig, a mikor sikerült Balassagyarmaton, az államtól megvásárolt kaszárnyát székházzá alakítani. (Nagy I.: Nógrád vármegye székhelye.)

Az 1763 november 21-én tartott tisztújító közgyűlését már Szügyön tartotta a vármegye közönsége, gróf Grassalkovich Antal elnöklete alatt. Ezen a közgyűlésen első alispánná 10 jelölt közűl Galánthai Balogh János volt gömörvármegyei alispánt, másodalispánná, nyolcz jelölt közűl, Prónay Lászlót, főjegyzővé három jelölt közűl Szent-Iványi Ferenczet választották. *Nógrád az országgyűlésen.*

Az 1764 június 17-ére egybehívott országgyűlésre a vármegye Galánthai Balogh János alispánt és Darvas Jánost küldte fel követekül. Mindakét követ jelentékeny szerepet játszott az országgyűlésen. Különösen Balogh alispán tűnt ki az adó felemelése ellen irányuló beszédeivel. A mikor az alsótábla elnöke arra figyelmeztette, hogy Mária Terézia királynőnek az ipar és a kereskedelem előmozdítása érdekében tett intézkedései a nép teherviselési képességét is jelentékenyen növelni fogják, Balogh a válaszában elismerte, hogy az elnöktől előszámlált előnyök a nép fizetési tehetségét előmozdítják, úgy hogy a régi terheit viselni tudja, de nem annyira, hogy újabb terheket elbírjon, ezért, szerinte, nem lehet a királyi kivánatoknak eleget tenni. A mikor pedig a papság egyik tagja a királyi előterjesztések mellett nyilatkozott, Darvas János azt felelte neki, hogy ha valakinek, úgy bizonyára a papságnak kell gondoskodnia a nép sorsának a javításáról, mert a nép már sok helyen oly szegény, hogy ruha híján a templomba sem járhat. (Horváth Mihály kisebb tört. munkái I.)

Az 1764. évi országgyűlésen szóba jött az úrbér szabályozásának az ügye, de a rendek a jobbágy és a földesúr viszonyát magánjogi kérdésnek jelentették ki s nem akarták, hogy a királyi felügyeleti jog erre is kiterjedjen, ezért inkább az egész törvénytervezetet elejtették. Mária Terézia meg is neheztelt e miatt az országgyűlésre, melyet többé össze sem hívott. Az úrbért rendeleti úton szabályozta; ezt a rendelkezést Nógrád vármegyében az 1770—1771. évben hajtották végre. Balogh János első alispán és az 1764. évi országgyűlés egyik vezéralakja is magára vonta a királynő neheztelését, ellenzéki magatartásával. Már 1765-ben Prónay László foglalta el a helyét, a kinek helyébe viszont Szent-Ivány Ferencz főjegyző lépett. Az 1769 november 27-én tartott közgyűlésen Szent-Ivány Ferenczet első, id. Darvas Ferenczet pedig másodalispánná választották. Főjegyző Muslay Antal lett. Alattuk ment végbe az úrbéri összeírás a vármegye területén. Grassalkovich Antal halála után Mária Terézia 1771 deczember 16-án Batthyány József Györgyöt nevezte ki főispánná, a kit az 1772 május *Batthyány J. György főispán.*

13-án Felső-Szügyben tartott közgyűlésen iktatott be gróf Esterházy Károly egri püspök. Az új főispán Vácz felől érkezett a vármegyébe, Vadkertnél id. Darvas Ferencz, Prónay Pál, Pamhakel József, Pyber Benedek és a vármegyei ifjúság lovasbandériuma fogadta, Mocsáry István vezérlete alatt. A másnap tartott beiktató közgyűlést Szent-Ivány Ferencz megnyitván, felolvasták a királynő leiratát és a főispán kinevezési okiratát, mire a főispán és a királyi biztos meghívására küldöttséget választottak. A küldöttség élén megérkező főispánt a vármegyeháza kapujában Szent-Ivány alispán magyar beszéddel üdvözölte, azután bevonultak a székház közgyűlési termébe s újból felolvasták a kinevezési oklevelet, mire gróf Batthyány Ignácz egri kanonok, jáki apát felolvasta az esküt, a melyet a főispán utána mondott. Ekkor a négy járási szolgabíró »vivát« kiáltások közepett felemelte a főispánt a székében, a kit ezután a vármegye közönsége nevében Muslay Antal magyar beszéddel üdvözölt. Ezután a főispán latinul elmondta a székfoglalóját, a melynek végeztével a teremben megszólaltak a harsonák és künn taraczkok durrogtak. (Közgyűlési jegyzőkönyv.)

Batthyány főispánsága idejére esik a vármegyei levéltár rendezése. A főispán 1773-ban a helytartótanács rendeletére, elrendelte a vármegyei iratoknak száraz helyiségbe való átszállítását és rendezését, továbbá, hogy az iratokat ne kiterjesztve, hanem hosszában összehajtva kezeljék. A rendelés azonban késett. Egy év mulva is azt jelentette a főispán a helytartótanácsnak, hogy az iratok még lajstromozatlanok. (Századok, 1903. évf. 710. lap.) Levéltárnoki állást csak 1791-ben rendszeresített a vármegye közönsége. Az 1773 augusztus 17-én tartott tisztújítás alkalmával Muslay Antalt első alispánná választották és a főispán id. Darvas Ferencz másodalispánt megerősítette az állásában.

Bajor örökösödési háború.

A bajor örökösödési háború kitörésekor Mária Terézia ismét igénybe vette a vármegye áldozatkészségét. Minthogy az országgyűlés nem volt együtt, a királynő közvetetlenül a vármegyékhez fordult újonczok megszavazása végett. Nógrád vármegye 400 újonczot ajánlott fel, a vármegyében birtokos urak közűl gróf Balassa Ferencz 30, gróf Forgách Miklós 30, gróf Zichy Ferencz győri püspök 40, gróf Zichy Károly, Ferencz és István 60, gróf Zichy Miklós 15, a Podmaniczky család 10 felszerelt huszárt állított ki. A hadi készülődés alatt a királynő mindegyre folytatta a békealkudozásokat, a helytartótanács ellenben 1778 október 8-án körrendeletet intézett a vármegyékhez, a melyben őket új adakozásra buzdította. Mária Terézia azonban 1779 május 13-án Teschenben békét kötött Frigyes porosz királylyal. (Századok 17878. évf. 487.)

II. József.

Mária Terézia 1780 november 29-én bekövetkezett halála után a trónt fia, II. József örökölte, a kinek a főczélja nagy, hatalmas osztrák birodalom alapítása volt, egységes nyelvvel, jó törvényekkel, törvény előtti egyenlőséggel és félelmetes hadsereggel. Első intézkedéseit, így az 1781 október 29-én kibocsátott türelmi rendeletet, a vármegye protestáns lakossága kitörő örömmel üdvözölte. A türelmi rendelet első pontja megengedte a protestánsoknak, hogy mindenütt tarthassanak magán istentiszteletet, a hol nyilvánossághoz nem volt joguk. A második pont értelmében, ha az ilyen helyeken több, mint száz nem katholikus család lakik és elszegényedés veszedelme nélkül tud a templomról és a lelkészről gondoskodni, úgy templomot és iskolát építhet. A türelmi rendelet következtében csakhamar több új evangélikus egyház alakult a vármegyében. Így Agárd, a melynek a lakossága 1786-ban nyert templomépítési engedélyt, Guta (Galgaguta), mely 1782-ben lett anyaegyházzá; Losonczon az evangélikusok 1783-ban nyertek templomépítési engedélyt, 1783-ban Felsőpetény, 1784-ben Csehbrézó és Zsivada, 1785-ben Balassa-Gyarmat helyiségekben alakultak evangélikus anyaegyeházak. Politikai tekintetben is gyökeres változást idézett elő a türelmi rendelet. A protestánsok előtt megnyíltak a legmagasabb világi méltóságok és tisztségek, a vármegyei urak közűl az evangélikus Prónay László és a református Darvas Ferencz másodalispán a helytartótanács tagjai között foglaltak helyet. A türelmi rendelet XIII. pontja értelmében megszüntették a nógrádi és a honti evangélikus papok ellen azokat a fiskális pereket, a melyeket Mária Terézia uralkodása alatt abból az okból indítottak ellenük, mert kijártak a leányegyházakba a híveikhez. A leányegyházak ügye azonban még ezután került rendezés alá. A nógrádi evangélikusok 1784-ben folyamodást intéztek II. József császárhoz, hogy az anyaegyházaknak a leányegyházakkal való összeköttetését továbbra is biztosítsák. Kérték továbbá a császárt, hogy hitsorsosaik felmentést kapjanak a katholikus lelkészeknek adandó stóla-

illetékek alól. Végül arra kértek engedelmet, hogy a leányegyházakban az iskolamesterek olvashassák fel az egyházi iratokat. A kanczellária azonban, a hova a katholikus plebánosok részéről számos panasz érkezett a protestánsok ellen, nem pártolta az utóbbiak kérelmét, mert több helyen felsőbb engedély nélkül javították ki a templomaikat és a lelkészek bejárván a vidéket, több helyen elvitték a katholikus plebánosoktól a stólát, a melynek a birtokában őket a türelmi rendelet meghagyta. Mindamellett a császár a kérvényezők javára döntött ; minden leányegyháznak valamely anyaegyházhoz való csatolását elrendelvén, meghagyta, hogy a lelkészek csak a saját leányegyházaikat kereshetik fel, ellenben a stóla maradjon úgy, a mint eddig volt. (Marczali Henrik : Magyarország II. József korában, II. 242. — Millenn. Tört. VIII. 395—397.)

A belső reformok sikeres keresztülvitele, az igazságosabb adófelosztás, az ország területi és népességi viszonyainak, nemkülönben a nép teherviselési képességének az ismeretét tette szükségessé. II. József e végből elrendelte az ország felmérését, majd 1784 május 1-én a kanczellária útján kibocsátotta a rendeletét az összeírás tárgyában. Az összeírást megelőzőleg 1784 április 26-án kibocsátott rendelet a német nyelvet tette Magyarországban az állam nyelvévé s meghagyta a vármegyéknek, hogy 1785 után hagyják el a latin nyelvet. Három év leforgása alatt német legyen a a törvényszékeknek és a periratoknak nyelve. A vármegye nemességének a műveltebb része mindjárt felismerte a nyelvrendelet egész jelentőségét és felemelte tiltakozó szavát. Mindamellett ez a rendelet Nógrádban nagyobb ellentállást nem idézett elő, ellenben az összeírás tárgyában kibocsátott intézkedés ellen az egész nemesség talpra állott. A birtoktalan és a birtokos nemesség egyaránt féltette az ősi jogait, szinte ösztönszerűleg érezte, hogy a mindenki számára és hasznára berendezett országban többé nem lehet ő az úr. Csakhamar megindult a küzdelem II. József és Nógrád vármegye között. A vármegye főispánja akkor még gróf Batthyány József volt. Búzgó katholikus és udvari ember lévén, a vármegye protestáns nemességénél épen nem volt népszerű, erőszakossága miatt sokan meg épen gyűlölték ; magyarul nem tudott ; ő volt az, a ki rövidlátósága miatt Kazinczy Ferencz leveleiben »Okuli« név alatt szerepel. Mellette Muslay Antal viselte az első alispáni tisztet, rendkívül barátságos, jóindulatú ember, a ki ritka tapintatával mérséklőleg hatott az ellenzékre ; 1773-tól kezdve 18 éven át a legnehezebb időkben is megtartotta alispáni tisztét, II. József 1785-ben kinevezte alispánná ; semmi sem bizonyítja jobban a népszerűségét, mint az, hogy 1790-ben II. József rendszerének a megdőltével a vármegye ismét alispánná választotta. A másod-, vagy helyettes alispáni teendőket Ócsai Balogh Péter látta el. E kiváló nagytehetségű férfiú, a kinek nevezetes szerep jutott mind Nógrád vármegye, mind a hazai protestáns egyházak történetében, ekkor még pályájának a kezdetén volt. 1748 augusztus 24-én született. A pályáját br. Prónay László mellett kezdte gyakornokként. 1773-ban főszolgabíróvá, 1783-ban helyettes alispánná választották. A mikor II. József a vármegyei önkormányzatot megszűntette, kir. táblai ülnökké nevezte ki. 1787-ben udvari tanácsos lett, a mely tisztében kiváló bírói ítélőtehetséget tanusított. E magas hivatalok nem gátolták abban, hogy a saját véleményének kifejezést adjon, a függetlenségét mindenkor meg tudta őrizni, sőt, mint alább látni fogjuk, szabad szellemben mondott beszédeiért bevádolták és hivatalától is megfosztották. (Hazánk, 1888. 116. lap.) Ezek a férfiak állottak Nógrád közigazgatása élén, a mikor II. József törvénytelen intézkedései ellen a küzdelem megindult. A vármegye 1784 október 4-én, Szügyön tartott közgyűlésében tárgyalta az összeírás tárgyában kiadott leiratot, a melyre felirattal válaszolt. A vármegye közönsége egész rendszert látott a törvényszegésben, azért az országgyűlés sürgős összehívását óhajtotta. Nem segíthet más — úgymond a vármegye közönsége, — mint az országgyűlés. A kanczellária megnyugtatni igyekezett a rendeket, hogy II. József ismerni akarja Magyarország és Erdély népességét, mert a papok és a megyék kimutatásai hamisak. 1780-ból van egy ilyen kimutatás, a mely szerint lakott hely volt a vármegyében 254. Ebből falu 1246, város 8. A vármegyei lakosság összes száma 122.303 volt. Ebből nagykorú 68.956, kiskorú 53.338. Katholikus 68.183, protestáns 36,362, óhitű 63, zsidó 1263. (Magyar Nemzeti Muzeum kéziratgyűjteménye, 307.) A vármegyét azonban nem győzték meg a leiratok érvei és úgy látszott, hogy fegyveres beavatkozásra kerül a dolog. Az alispánok mégis keresztülvitték a kanczelláriánál, hogy az összeírás határidejét november 1-ére tűzzék ki, mert előbb nem igen kerül haza a felvidéki nép a nyári

Belső reformok.

Összeírás.

munkából. A vármegye terméketlen részeiből ugyanis a tótok minden évben eljártak az Alföldre nyári mezei munkára s mint Prónay László megjegyzi, ilyen alkalmakkor igen gyakori eset volt, hogy egy részük ott letelepedvén, többé nem tért vissza. (Marczali : Magyarország II. József korában, I. 239.) Mindamellett a vármegyében november 1-én nem fogtak hozzá az összeíráshoz. A vármegyei tisztikar megtagadta a közreműködését, és attól lehetett tartani, hogy a nemesség egy része fegyveresen fog ellentállani az összeírás részére kiküldött tisztviselőknek. A császár még november 26-án katonaságot akart küldeni Nógrádba ; a fenyegetés, úgylátszik, hatott is, mert deczember 2-án Nógrádban is hozzáfogtak az összeíráshoz. Az eredményt feltüntető kimutatásokat 1785 február 7-én terjesztették fel a helytartótanácshoz. A népszámlálás 1787-ben ment végbe. Ennek eredménye szerint a vármegye összes lakossága 148.867 volt. Ebből adómentes személy összesen 6918 volt és pedig lelkészek : 171-en, nemes 3230, tisztviselő 58, nő 3459, adóköteles lakosság 141.949. (Tagányi Károly : Magyar Gazdaságtörténelmi szemle 1896. évf. 281.) Magda Pál 1819-ben megjelent művében (Magyarország stb. leírása) a vármegye lakosságának a számát 163.360-ra teszi, melyből 6324 volt nemes. Az utóbbi adatokat közli Mocsáry Antal is, 1826-ban megjelent művében. Ekkor a vármegyében 4926 egész házhely és 7950 házhelyes gazda volt. Az 1826. évi országos összeírás adatai szerint a mindakét nembeli 16—60 éves adózó személyek száma 48.900, a honoratioroké 16, az adóköteles házaké 17.336 volt. Fényes Elek a vármegye lélekszámát az 1839—40. évi egyházmegyei névtárak alapján 181.841-re teszi, mely szám vallásfelekezetek szerint a következőleg oszlott meg : róm. kath. 123.592, ágost, evang. 50.596, helvét hitv. 3967, óhitű (görögkeleti) 71, zsidó 3615. (Magyarország statisztikája.) A vármegyéknek a magatartása, melylyel a császárt újításaiban akadályozták, vagy az intézkedéseinek a végrehajtását késleltették, nem maradt megtorolatlanul. A császár boszúja a magyar alkotmány főerőssége, a vármegye ellen irányult, a mely nemcsak uralkodói önérzetében sértette, hanem a melynek a működését hasznavehetetlennek találta. 1785-ben hozzáfogott a közigazgatás újjászervezéséhez. Legfelül kezdte, a helytartótanácson, a melynek az elnökévé gróf Niczky Kristóf tárnokmestert nevezte ki. Niczky és gróf Győry Ferencz csakhamar tervezetet dolgoztak ki s olyan intézkedéseket hoztak be, melyekkel a magyar közigazgatás egységét teremtették meg. Főczéljuk a közigazgatás egyszerűsítése és gyorsítása volt.

Közigazgatási reformok.

Ezt a tervezetet, a melyet a császár elfogadott, leküldték a megyéknek. Egyik rendelkezés szerint, ha a hatóságok késnek valamely válaszszal, parancsot kell adni, hogy a leirat vétele után egy hónap lefolyása alatt jelentést tegyenek, mert a megyék úgyis minden hónapban gyűléseznek. Nógrád vármegye ezt a rendeletet tárgyalván, óvást emelt, mert a helytartótanács ülésein másnak, mint az országbírónak az elnöklését törvénytelennek tartotta. (Marczali i. m. II. 430. — Mill. Történet, VIII. 408—410.) De II. József csakhamar újabb intézkedéseket tett a vármegyei önkormányzat megdöntésére. Eltiltotta, hogy a megyék az Universitas nevet viseljék, beszüntette a közgyűlések tartását, a melyeket ezentúl csak a kerületi biztos hívhatott egybe. Megtiltotta a vármegyéknek egymással való levelezését is. Ezenkívül a közigazgatást első fokban a bíráskodástól is elválasztotta. Az egész országot 10 kerületre osztotta. Nógrád vármegye a pesti kerületbe jutott, a melynek az élére gróf Mailáth Józsefet nevezték ki. A kerületi biztos részére kidolgozott utasításokban megjegyzi a császár, hogy Nógrád vármegye hegyes vidékének a kivételével, a dunamelléki vidék könnyen szállíthatja el a terményeit, ott tehát a földmívelés szolgálhat az adókivetés alapjául, mert az ipar kevés és a lakosság gyér. A kerületi beosztással a személyi változások egész sora következett be. Batthyány főispán elhagyta a helyét, eltávozott a vármegyéből Balogh Péter is, csak Muslay első alispán maradt meg a tisztében. A közigazgatás új berendezésével karöltve járt az igazságügyi reform. Két fontos kérdésben foglalt ismét állást Nógrád vármegye a császár igazságügyi reformjaival szemben. Az egyik a halálbüntetés eltörlése, a másik a botbüntetés. Nógrád vármegye az 1786-ban a császárhoz intézett feliratában teljesen czéltalannak mondja a börtönbüntetést, mert sokan olyan jól érzik magukat a börtönben, hogy onnan ki sem kívánkoznak. Jó lehet talán a halálbüntetés eltörlése más országokban, de a mi népünk még távol áll az ehhez megkívánt czivilizácziótól. Állást foglalt a vármegye a testi büntetés fenntartása mellett is, hangsúlyozván, hogy a botbüntetés nem volt sohasem valami sajátságos magyar büntetési mód ; utal a felirat arra is, hogy milyen nagy

II. József.

István főherczeg.

I. Ferencz.

Gróf Brunszvik József országbíró
1807—1827. főispán.

Tihanyi Ferencz. 1832—1836 első alispán,
azután temesi gróf és főispán.

Gróf Keglevich Gábor kir. főtárnokmester.
1837—1848. főispán.

szerepe van a botbüntetésnek a katonaságnál. (Marczali i. m. II. 242., 381., 462. III. 145.) A büntető törvény nem vált be. A végtelen hosszú börtönbüntetések nevetségessé tették az egész rendszert. Azonfelül a börtönök csakhamar megteltek, a népet pedig súlyos adóval nyomta a rabok tartása.

Nemzeti ellentállás.

A bekövetkezett események megakadályozták II. József császárt a művének a megszilárdításában. Az 1788-ban kitört török háború, mely óriási anyagi áldozattal járt, elősegítette a rendszer bukását. A külügyi helyzet is segítségére volt a nemzeti ellentállásnak.

A mikor az 1788. év vége felé ismét összehívták a megyegyűléseket, a rendek semleges magatartást tanusítottak. Nem állották útját, hogy a tisztviselők behajtsák az adót és összeszedjék az újonczokat, de nem avatkoztak bele.

1789 őszén azonban a helyzet lényegesen megváltozott. II. József ismét összehívta a megyegyűléseket, hogy a terményszállítás felosztását és az újonczozás ügyét rendezzék. Október havában már nyilatkozott Nógrád vármegye is. Minden segítséget megtagadott és a hadi segítség tárgyalását az országgyűlés hatáskörébe valónak jelentette ki. A közgyűlésen, a hol a köznemesség jutott döntő szerephez, lelkes volt a hangulat. A rendek a hadi segítség megtagadása ügyében hozott határozatukhoz a jegyzőkönyvben hozzá iktatták, hogy habár híven megmaradtak a felség iránti hódolatukban, erőszakos követeléseknek nem engednek. A megtagadás okadatolása már a nagy franczia forradalmi eszmék terjedését mutatja. A közgyűlésen Ócsai Balogh Péter hétszemélynök vitte a főszerepet. Noha magas állást töltött be, az ellenzékhez csatlakozott. Szabad szellemben mondott beszédeiért csakhamar bevádolták és megfosztották állásától, de a barátainak sikerült az eljárását kimenteniök, mire II. József újra kinevezte az előbbi állásába. Az udvari kanzelláriának ebben az ügyben, 1789 deczember 12-én kelt előterjesztésére megjegyzi a császár, hogy megelégszik a gyűlésen jelen volt Almásy királyi biztos nyilatkozatával, a melyben biztosítja a felséget, hogy Balogh illetlen dolgot (így) nem beszélt.

Az októberi közgyűlés csak előhírnöke volt a következő év elején kitört nemzeti ellenhatásnak. Almásy Pál, királyi biztosnak a helyzete megnehezedett.

Az 1790 január 6-ára összehívott közgyűlésen a nemzeti ellentállás fényes diadalt ült. A megyei tisztikar tagjai, élükön Muslay alispánnal, lemondottak, a közgyűlés azonban megerősítette őket az állásaikban az alatt a feltétel alatt, hogy a régi módon kormányozzanak. Sok táblabírót választottak. A német nyelv használatát eltiltották, a felmérési iratokat lefoglalták, új pecsétet készíttettek, és elhatározták, hogy a közgyűlés határozatait minden vármegye tudomására hozzák. Egyúttal feliratot intéztek a császárhoz, a melyben a régi törvényes állapot visszaállítását követelik minden feltétel nélkül, még az országgyűlés egybehívása előtt. A rendek haragja főleg Almásy, királyi biztos ellen fordult, a kinek sokat kellett eltűrnie a közgyűlésen. »Kimondhatatlan — így ír 1790 január 20-án Selmeczről, Prónay László, a beszterczebányai kerületi biztos — hogy mit kell Nógrádban és Hontban a congregatióknál hallani s minő illetlenségeket kell elszenvedni.« (Marczali: Magyarország II. József korában, III. 560. — Millennium Tört. VIII. 461.)

II. József visszavonja rendeleteit.

II. József 1790 február 8-án kelt rendeletét, a melyben az úrbéri és a türelmi rendelet kivételével, az összes intézkedéseit visszavonta, a vármegye nemessége kitörő örömmel fogadta. A lelkes hangulatba azonban a bizonytalan jövő iránti aggodalom is belevegyült. Ezt juttatta kifejezésre az 1790 márczius 5-én, Balassagyarmaton tartott közgyűlésnek a helytartótanácshoz intézett felterjesztése, mely szerint a vármegye részben megelégszik az időközben (február 20-án) elhúnyt császár utólsó intézkedéseivel, a melyekben elismeri a sarkalatos constitutiókat és visszaállítja a megyék régi hatóságát, de Mária Terézia törvénytelen újításai megmaradnak, a koronázást is elhalasztják, gabonát és újonczot pedig azonnal kívánnak, »így nem titkoljuk« — ekként szól a felirat — »még nagy botránykő fekszik előttünk«. Hasonlóképen kifakadtak a vármegye volt főispánja, gróf Batthyány József ellen, és tiltakoznak az ellen, hogy Almásy királyi biztos lemondásával a főispáni széket ismét Batthyány foglalja el. Ezt a következőleg indokolták: 1. a megyében nincs birtoka, 2. magyarul nem tud, 3. Albert herczeg jószágainak kormányzója, 4. az előtt is már zsarnokoskodott felettük. Mindezért kijelentették, hogy a tisztújítást nélküle fogják megtartani. A rendek magukhoz akarták ragadni a jelölés jogát és minden beavatkozást távoltartani igyekeztek.

Vármegyei bandérium.

A Budára visszahozott korona tiszteletére a vármegye 5[illegible] tagú bandériumot küldött fel Budára, mely április 5-től április 16-ig teljesített díszőrséget. E bandérium tisztikara a következőleg alakult: Vezér: gróf Forgách Antal, kapitányok: báró Balassa Sándor és Fáy Dániel, helyettes kapitányok: Darvas József, Sándor Károly, Kántor Gábor, Muslay Péter, zászlótartók: Csemiczky Boldizsár és Berczelly Mihály, segédtisztek a vezér mellett Szent-Ivány János, Wattay Miklós és Jankovics János. A bandériumnak még káplárja is volt Marsovszky István, losonczi plebános személyében. (Századok, 1881. évf. Közgyűlési jegyzők. 1790.) E közben elsímultak azok az ellentétek is, a melyek a rendek és gróf Battyhány főispán között fennállottak. Április 20-án már nagy örömmel és pompával fogadták Balassagyarmaton; a másnap megtartott tisztújításon pedig megerősítették az állásában Muslay Antalt, a ki végigszolgálta II. József rendszerét. (Marczali Henrik: Az 1790—91. évi országgyűlés, I. 169.) Másodalispánná Gyürky Istvánt, főjegyzővé Bizáki Puky Ferenczet választották. A közgyűlés lelkes hangulatban folyt le. Ezen a közgyűlésen jött divatba az éljenzés, addig a »vivát« járta.

Nógrád az országgyűlésen.

Az 1790 június 6-ára, Budára egybehívott országgyűlésre a vármegye Muslay Antal alispánt, a ki hosszú közszolgálata alatt szerzett érdemeiért királyi tanácsos lett, és Ócsai Balogh Pétert küldte követekül. Balogh Péterre az országgyűlésen jelentékeny szerep várt. Kiváló szónok lévén, szinte uralkodott az országgyűlésen, a melynek a tagjait fényes tehetségével és ékesszólásával egyaránt meghódította. Még márczius havában terjedelmes emlékiratot bocsátott közre, mely az akkori nemesség óhajtását a leghívebben tükrözte vissza s egyúttal a legalkalmasabb volt a közvélemény irányítására is. Ez az irat nem jelent meg nyomtatásban, csak titokban terjesztették a vezető nemesség körében, de a czélját mindamellett elérte, mert a benne kitűzött elvek nemcsak a megyebeli nemességet hódították meg, hanem az országgyűlésen is érvényesültek. Nagyhatású felszólalásainak köszönhette Balogh, hogy ama tizenkéttagú bizottság tagjává választották, a melyet az országgyűlés a királyi hitlevél kidolgozására küldött ki. Legnagyobb szónoki sikereit a protestánsok vallásszabadságának az érdekében aratta, melynek keresztülvitele leginkább neki köszönhető. Az evangélikusok már 1789-ben főgondnokukká választották, az 1791. évi evangélikus zsinat pedig leginkább őt óhajtotta elnökének, de ő ezt szerénységből nem fogadta el, hanem báró Prónay Lászlónak engedte át, ki nálánál idősebb volt és a kinek annyi hálával tartozott. (Marczali Henrik i. m. I. 12., 100., 157., 293., 353., 364. II. 3—6., 45., 61., 187., 194., 246., 292.) A II. József németesítése ellen irányuló országgyűlési mozgalom erejét jellemzi az 1790—91. évi XVI. törvényczikk, a mely kifejezi a magyar nyelv természetes és örökös jogát arra, hogy hivatalos nyelvvé legyen. E törekvés visszhangra talált a vármegyében is, a mely az 1790. évi deczember 14-én, Balassagyarmaton tartott közgyűlésében, a törvény szentesítését megelőzőleg már elhatározta, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvek, a társtörvényhatóságokhoz intézendő átiratok, a kanczelláriához és a helytartótanácshoz intézendő feliratok ezentúl magyarul szerkesztendők. Már erről a közgyűlésről is magyarul vették fel a jegyzőkönyvet.

Forradalmi eszmék.

A míg a vármegye ősi alkotmányunk megvédése érdekében a legerélyesebben síkra szállott, az alatt a franczia forradalmi eszmék lassanként útat törtek maguknak. A demokratikus eszmék már II. József alatt tért hódítottak a vármegye nemessége körében. Ezeknek az eszméknek terjesztői főként a szabadkőmívesek voltak. Balogh Péter, hétszemélynök, már 1786-ban tagja volt a budai páholynak. 1790-ben Balassagyarmaton is alakult páholy. Az 1791. évi országgyűlés berekesztése után Balogh Péter eltávozott a vármegyéből. A király őt 1791 november 8-án, Torontál vármegye főispánjává nevezte ki; 1794-ben az udvari kanczelláriánál előadó, 1802-ben Zólyom vármegye főispánja lett. Távozásával a vármegyei nemesség egyik vezérét vesztette el, a kit teljesen áthatottak a franczia forradalom eszméi, de a ki mindamellett mérséklőleg tudott hatni a túlzókra.

A demokráczia híveinek egyik főfészke volt a Géczy család romhányi kastélya, a hol a jakobinus Őz Pál nevelősködött. Őz Pál hevesmegyei születésű, nem nemes, igen szerencsétlen szülők gyermeke volt. Huszonhároméves korában ott volt az 1790. évi országgyűlésen, a melynek a naplóját a legnagyobb elismerésre méltóan írta meg. Ez a tehetséges fiatal ügyvéd Pestre jövén, belépett a Martinovicstól alapított társaságba, melynek a végczélja Magyarországnak köztársasággá leendő alakítása volt. Őz Pálnak nem sikerült Nógrádban híveket

toborozni e társulat számára. A vármegyéből csupán Ambrózy Gábor volt tagja a Martinovics-féle titkos társulatok egyikének, őt Hajnóczy József, a társaság harmadik igazgatója vette fel. A miként Martinovicsot és összeesküvő-társait, úgy Őz Pált is kivégezték ; ő maga szerkesztette a védő-iratát a melyre Ürményi József állítólag azt mondta, hogy megérdemelné, hogy az ő székében üljön. (Hazánk, 1888. 225.) Ambrózy Gábor, a ki II. József alatt az eperjesi kerületi táblánál, majd későbben a pesti Kuriánál királyi ügyészként működött, nem érte meg a per befejezését, a börtön levegője a különben is tüdősorvadásban sínylődő embert 1795 márczius 27-én sírba vitte. Nagy Iván (Magyarország Családai, III. 246.) Darvas Ferencz volt alispánt is a Martinovics-féle összeesküvés részesei közé sorozza, de róla sem Kazinczy Ferencz, sem Szirmay Antal nem emlékezik meg. Különben alig hihető, hogy részes lett volna, mert helytartósági tanácsos és aranysarkantyús vitézként halt meg 1810 április 3-án.

II. Lipót halálával a trónt a fia, Ferencz foglalta el, a kire a kitörőfélben levő franczia háború várt örökségül. Már Lipót király elhatározta, hogy fegyveres kézzel állja útját a forradalom tovább terjedésének. Ferencz a trónralépte után felhívta a franczia kormányt, hogy a királyi hatalom és a katholikus egyház ellen alkotott törvényeit vonja vissza, mire a törvenyhozó gyűlés hadüzenettel válaszolt. A háború legott kezdetét vette. Nógrádban is kötéllel fogták az önkénteseket, a kiket vasra verve vittek a katonai gyülekező-helyekre. 1796-ban a francziák már az örökös tartományokat fenyegették. Ferencz király összehívta az országgyűlést, a mely felhatalmazta őt, hogy ha az ellenséges hatalom közeledik, fegyverbe szólítsa a nemesi felkelést is. A mikor Bonaparte Napoleon, a franczia hadak vezére, már Steierországban táborozott, a honnan Bécset fenyegette, a király fegyverbe szólította a nemességet. Hívó szózatára csakhamar fegyvert fogott a vármegye nemessége is. A 1797 május 3-án és 4-én tartott közgyűlésen az alispán bemutatta az összeírt nemesek jegyzékét. A felkelésre kötelezetteket, szám szerint 432-őt, május 24 ére, Balassagyarmatra rendelték. Az insurrectió költségeinek fedezésére a vármegyei birtokos nemességre, 200 forinton felüli jövedelem után, összesen 47.080 forintot vetettek ki. Franczia háborúk.

A felkelt nemesség tisztikara a következőleg alakult meg. Főkapitány : gróf Forgách Antal. Első kapitány : Muslay Gábor. Kapitányok : Meskó Sámuel, gróf Ráday Pál. Másodkapitányok : Jankovich János, Sréter György, Batta Ferencz. Főhadnagyok : Fáy Mózes, Horváthy János, Battik Ferencz, ifj. gróf Forgách Antal, Záborszky Antal, Lisznyay Károly. Parancsőrtiszt : Párniczky József. Alhadnagyok : Novota József, Bibiti Horváth Gábor, Prónay Dénes, Horváth Voxith Antal, Berczelly Mihály, ifj. Battik György. Hadbíró : ifj. Muslay Antal. Számvivőtiszt : Paczolay Jakab. Őrmesterek : Kasza Antal, Kecskeméti János, Horváth Pál, Egry Ferencz, Petróczy Boldizsár, Horváth Mihály. Zászlótartók : Csókás András, Terebesy Tóbiás. Tábori lelkészek : Csiky János berczeli káplán és Szelecsényi Nándor legéndi predikátor. Főseborvos : Dampek Pál. Seborvos : Vodicska N. A vármegye május 31-én adta át a zászlót a felkelt nemességnek, a mely ezen a napon tette le az esküt. Mielőtt elindultak. június 15-én szemlét tartott felettük gróf Pálffy Miklós, a ki a zászlójukat nehéznek találván, rendeletére gróf Forgách a vármegyei levéltárban levő régi zászlót adta át a zászlóvivőknek. Június 18-ára elkészült az új zászló is, a melynek egyik oldalán az Üdvözítő képe volt e felirattal : Benned bizodalma van a vitézségnek. A másik oldalán pedig Nógrád vármegye czímere e felirattal : Nógrád Vármegye a Királyért és a Hazáért. Az új zászló felszentelése június 18-án ment végbe. A zászlószentelést megelőzőleg Zerdahelyi Gábor, a váczi püspök helytartója, ünnepélyes szent misét mondott, ezután a szegbeverés következett. Az első szeget Zerdahelyi czímzetes püspök verte be, utána Muslay Antal alispán, Puky Ferencz, Szerémy Gábor főjegyző. A felkelt nemesség június 20-án indult el Balassagyarmatról, 24-én Váczott, 26-án Rákospalotán, 27-én Budaörsön volt, onnan Etyekre, Fejér vármegyébe, majd Körmendre vonult, a hol Ferencz király szemlét tartott felette. Körmendről, a hol a nógrádi felkelőket a második dandárba osztották be, a melynek a parancsnoka gróf Forgách Antal lett, Sopron vármegyébe vonultak, de a campoformiói békekötés után, október 30-án, hazabocsátották őket. (Közgy. Jegyzők., Haditört. Közlemények, 1888.)

Az 1800. év folyamán bekövetkezett hadi események Ferencz császárt és királyt arra indították, hogy Magyarország rendeit ismét nemesi felkelésre szó-

lítsa fel. Nógrád vármegye ekkor gyalogos és lovas felkelő-sereget állított ki. A nógrádi gyalogság, a mely négy századból állott, a Pest és Buda városoktól kiállított egy-egy századdal együtt alkotott egy zászlóaljat, a mely Pauly őrnagy parancsnoksága alatt Vas és Sopron vármegyék nyugati határszélein táborozott. A lovasságot, a mely csak egy századot tett, a pesti ezredbe osztották be; ezt Sopron környékén helyezték el. A gyalogság búzavirágszínű egyenruhában volt, a nyakon és a karon piros hajtókával. A lovasság egyenruhája szintén kék volt, zöld mentével és veres csákóval. A lovasságban eleinte nem volt meg a kívánt fegyelem; egyesek lázongani kezdtek, de miután szigorúan megfenyítették őket, a rend helyre állott. 1800 deczember havában az egész felkelt nemes sereget a Lajta mellett vonták össze, majd onnan Bécsújhely környékére rendelték. Az 1800 deczember 28 án, Steyerben aláírt fegyverszünet ellenére, mely az ellenségeskedésnek egy időre végét vetette, a hadi készülődések nem szűntek meg, sőt az 1801 február 9-én megkötött lunevillei béke után sem bocsátották haza a felkelt nemességet, hanem a Fischamend melletti táborba rendelték fegyvergyakorlatra. Csak márcziusban tértek vissza a nógrádi felkelők. (Haditört. Közlemények, 1888. évf., 47—63.)

Az 1805-iki vereség után, a mely Ausztriát nagyon megrendítette, az állam a legválságosabb pénzügyi helyzetbe került. A küzdelem még javában folyt a csatatereken, a mikor az 1805 október 13-ára, Pozsonyba egybehívott országgyűlés összeült. Ezt az országgyűlést, a melyre a vármegye egyedül Szent-Iványi Márk főszolgabírót küldte követül, csupán a hadi költségek megszavazása végett hívták össze. Ezt megelőzőleg gróf Batthyány József Györgynek 1806-ban bekövetkezett halála után, a király nógrádi főispánná, 1807 február 13-án, Korompai gróf Brunswik József, főtárnokmestert nevezte ki, a kit Szent-Ivány Ferencz országbíró, márczius 17-én a hagyományos ünnepségek közepett iktatott be új méltóságába. Brunswik József a pályáját 1788 ban az udvari kanczelláriánál kezdte. 1796-tól Csongrád vármegye főispánja 1807-ig, a mikor Nógrád vármegye főispáni székét foglalta el, a melyet 1827 február 20-án bekövetkezett haláláig megtartott. Leánya, Brunswik Henrietta grófnő, kiváló festőművésznő, életnagyságban lefestette; ez a kép a vármegye nagytermében látható. A kormány, főleg az 1807. évi április 5-ére összehívott országgyűlésre való tekintettel, sietett a főispáni állást betölteni, azt tevén a főispán feladatává, hogy az országgyűlési követeknek adandó utasításokból a sérelmek orvoslásának a követelése hiányozzék. A vármegye az országgyűlésre Szent-Ivány János alispánt és Baloghi Baloghy Lajos volt vármegyei főügyvedet (ügyészt), küldte követekül. Az előbbi, a kit a király királyi tanácsossággal, majd kamarássággal tüntetett ki, jelentékenyebb szerepet nem játszott az országgyűlésen. Baloghy, a ki 1796—1806-ig volt a vármegye ügyvédje, kiváló, nagytehetségű jogász volt, de nem ismerte még eléggé a viszonyokat arra, hogy magára vonja a közfigyelmet. Az országgyűlésen ismerkedett meg Vay Józseffel, a mérsékelt párt vezérével, a ki aztán jelentékeny hatással volt a további pályájára. Az országgyűlésen jelen volt Balogh Péter bágyoni birtokos, a ki Zólyom vármegye főispánjaként foglalt helyet a felsőtáblán és ott titokban a Vay József vezérlete alatt álló mérsékelt ellenzék törekvéseit támogatta. (Wertheimer Ede czikke a Századok 1896-iki évfolyamában.) Az 1808. évi országgyűlést Ferencz király harmadik nejének, Mária Ludovikának, megkoronázása emlékeül alapított Ludoviceum teszi nevezetessé, a melyre a megyéből Szandai Sréter György 5000 forintot adott.

Gr. Brunswik József főispán.

Károly Ambrus főherczeg körútja.

A mikor Napoleon harmadízben fenyegette Bécset, Ferencz király újból fegyverre szólította a nemességet. Ezúttal maga az új primás, Károly Ambrus főherczeg vette a kezébe a felkelés ügyét és az országban körútat tett, hogy a francziák ellen küzdelemre lelkesítse a nemességet. Máriczus 19-én érkezett a vármegye területére, a melynek határánál, Szendehelyen, Tiller József kanonok üdvözölte. A primás az elébe siető főispán, Szent-Ivány János első alispán és a Losonczi Gyürky Pál főszolgabíró vezérlete alatt álló banderium kíséretében, márczius 19-én érkezett Balassagyarmatra, a melynek a lakossága örömmel üdvözölte. A másnap, márczius 20-án, tartott közgyűlésen gróf Brunswik főispán a megnyitóbeszédében megemlékezvén arról a fenyegető veszedelemről, a mely mindegyre jobban közeledik Magyarország határaihoz, felhívja a rendeket, hogy hagyományos áldozatkészségükkel támogassák a felkelés ügyét. Egyben felkérte a közgyűlést, hogy a primás meghívására küldöttséget válaszszon. A közgyűlés

gróf Brunswik Ágoston, Benyovszky János esztergomi kanonok, gróf Forgách Antal, Maithényi László, Baloghy Mihály, Puky Ferencz, Kubinyi Gáspár, Madách Sándor, Fáy Dániel, Szent-Ivány Márk, Vattay János és Zábláthi Huszár József táblabírákból álló küldöttség útján —a melyhez a tisztikarból Szent-Ivány János első alispán, Dubraviczky Péter, Moysfalvi Gyurtsányi József főadószedő, Kálnói Ettre Antal főszolgabíró és Nemesvarbóki Plachy János főügyész csatlakozott —hívta meg a prímást. A prímást a főispán a lépcsőházban latin beszéddel üdvözölte. Bemenvén a terembe, a prímás a főispán jobbján foglalt helyet, mire Szent-Ivány első alispán ékes latin beszéddel üdvözölte a vármegye közönsége nevében. Erre a primás átadta az alispánnak Ferencz király levelét és a rendekhez latin beszédet intézett, a melyre a főispán válaszolt. A prímás beszédének hatása alatt a rendek 300 lovast, 5000 kila búzát és 10.000 kila zabot szavaztak meg. Ezután a közgyűlés áttért a nemesi felkelés, valamint a megajánlott lovasok kiállításának a tárgyalására. Szent-Ivány János első alispán 100 forintot ajánlott fel, hogy a szegény nemeseknek a felkelésben való részvételt megkönnyítse. Példáját a jelenlevők csakhamar követték. A primás nógrádvármegyei birtokosként 1000, a főispán 500 forintot ajánlott fel. Még a közgyűlés napján 8665 forint gyűlt össze.

A közgyűlés után lázas sietséggel fogtak hozzá a felkelő sereg kiállításához. A szemlét a szécsényi járásban lakó nemesek felett már márczius 27-ére, a losonczi járásban április 3-ára tűzték ki, a kékkői és a füleki járás nemességét ped g később kitűzendő szemlére rendelték. A szügyi, a bakói és a mohorai köznemességet márczius 23-ára Balassagyarmatra rendelték be, a főispán elnöklete alatt megtartandó hadiszemlére. A 300 lovasból álló felkelő csapathoz Sréter Györgyöt, és Berczelly Istvánt első kapitányokul, Berczelly Antalt és Egry Ferenczet pedig másodkapitányokul jelölték ki. A felkelőkön kívül a vármegyére az országgyűlésen megszavazott 20.000 újonczból 486 esett, a mely számból 440 a sorezredekre, 46 pedig a tábori szekerész csapatra jutott. Április 21-én a 300 főből álló felkelő lovas csapat egy része már teljesen felkészülve vonult be Balassagyarmatra, a hol a tisztjeivel az élén a vármegyeház előtt foglalt állást. Miután a megyeházából lehozták a zászlót, Bory Miklós, első aljegyző, üdvözlő-beszédet intézett hozzájuk, a melyre Sréter György őrnagy válaszolt. Ezután a tisztikar, valamint a legénység a zászló köré gyűlve, letette az esküt.

A tisztikar a következőleg alakult meg : Őrnagy : Sréter György (helyette június 19-től Berczelly István). Kapitányok : Berczelly István, Egry Ferencz, Berczelly Antal, Sréter Antal. Főhadnagyok : Kordinyi János, Prónay Miksa, Traitler László, Szent-Miklósy János. Alhadnagyok : Sréter István, Pruszkay József, Balás Ignácz, Lendvay János.

Május elejére a felkelt nemesség elkészülvén, a május 8-án tartott közgyűlésen az alispán bejelentette, hogy a nádor értesítése szerint a nógrádvármegyei felkelt nemesség gyalogsága az Árva, Esztergom, Liptó és Zólyom vármegyétől kiállítandó gyalogos felkelőkkel együtt fog egy zászlóaljat alkotni.

A közgyűlés a felkelt nemes gyalogság tisztikarát, választás útján, a következőleg alakította meg : Őrnagyok : Mocsáry Péter és Szabó Márton. Kapitányok : Battik György, Farkas Lajos, Platthy Lajos. Főhadnagyok : Vályi Lázár, Hamar Miklós, Szalay István. Alhadnagyok : Lauro Pál, Bornemisza József, Géczy László, Frideczky Antal, Piry Antal, Komjáthy István.

A nemes felkelő lovassághoz oly kevesen jelentkeztek, hogy a vármegye a csapatot nem tudta kiállítani ; ezért a lovas felkelő nemesek nem alkottak külön csapatot, hanem a vármegyétől kiállított 300 lovas felkelőhöz csatlakoztak és velük együtt tették a nógrádi ezredet.

A közgyűlés még együtt volt, a mikor megérkezett gróf Keglevich György tábornok levele, a melyben értesíti a vármegyét, hogy a felkelő sereg felülvizsgálása céljából május 14-én Balassagyarmatra érkezik. Az alispán erre a 300 főből álló felkelő hadat, a mely az április 21-én megtartott szemle után Vadkertre vonult, visszarendelte Balassagyarmatra, egyúttal a gyalogság gyülekező helyéül Szécsényt tűzte ki és meghagyta a felkelő gyalogos nemeseknek, hogy május 12-ére Szécsényben legyenek. Keglevich György tábornok május 14-én csakugyan Balassagyarmatra érkezvén, a felkelt lovasság felett szemlét tartott, a melynek végeztével a tisztikarral együtt a vármegyeházában megvendégelték. Délután a tábornok a vármegyei küldöttséggel együtt kocsira ülvén, Szécsénybe ment, a hol gróf Forgách József várkastélyában szállott meg. Másnap, május 15-én,

szemlét tartván a felkelt nemes gyalogság felett, tovább folytatta a körútját. Még mielőtt a nógrádi felkelők útra keltek volna, Károly főherczeg, ha nem is teljes, de nagyjelentőségű győzelmet aratott Aspernnél Napoleon hadai felett. E győzelem hatása alatt Ferencz király a háború folytatását határozta el és e végből a sorkatonaság kiegészítését rendelte el. Az asperni csatában a franczia seregből számosan foglyul estek; e foglyok június 10—14 én két csoportban vonultak keresztül a vármegyén. Az egyik csoport, a mely 46 tisztből állott, Hont vármegyéből Patakon, Hugyagon, Litkén és Nagydaróczon át Rimaszombatba, a másik, a mely 630 közemberből állott, Balassagyarmaton, Ludányon és Losonczon át Osgyánba vonult.

A június 12-én tartott közgyűlés a sorhadi katonaság kiegészítése czéljából toborzást rendelt el. Egyúttal elrendelte, hogy a lelkészek a szószékről hirdessék a népnek az országot fenyegető veszedelmet és a híveiket katonáskodásra buzdítsák. Elhatározta, hogy az uralkodóhoz feltrejesztést intéz, a melyben kéri, hogy a toborzandó katonákat a háború befejeztével bocsássa haza. A lovaskatonák részére a foglalót száz pengő forintban állapította meg. Toborzókat (verbuválókat) rendelt ki, a kiknek meghagyta, hogy faluról-falura járva, a tisztviselők és a földesurak bevonásával végezzék a toborzást.

A junius 14-én vívott győrszabadhegyi ütközetben részt vett a vármegye felkelt gyalogos és lovas nemessége is, a mely Bács vármegye és a Jászkúnkerület felkelőivel együtt tett egy ezredet. Mind a két fegyvernemből többen estek el. Az elesettek névjegyzékét a szeptemberben tartott közgyűlésen olvasták fel. A nógrádi lovasság jól megállotta a helyét. A mikor a francziák a felkelt nemességet visszaszorították, a nógrádi lovasság báró Meskó tábornok hadaihoz csatlakozva, éjjel megkerülte a francziak hadállását és czernyi veszedelem között, Sopron és Vas vármegyén át, egész a Balatonig vonult vissza.

A győrszabadhegyi csatavesztés ellenére Ferencz király nem mondott le a háború folytatásáról. Már a július 19-én tartott közgyűlésen mutatta be az alispán az u'alkodó leiratát, a melyben 40.000 gyalogos katona és ezenfelül még egy lovas csapat kiállítását kérte a rendektől. A vármegye közönsége e leiratot tárgyalván, elsősorban a már kiállított 300 főnyi lovasság kiegészítését határozta el, kimondván, hogy e lovascsapaton kívül még 300 lovast fog kiállítani. Az új csapat részére Szent-Ivány alispán két legény fogadását vállalta el. Példája csakhamar követőkre talált. Brunswik főispán 25, gróf Zichy Ferencz 150, gróf Forgách Alajos 4, gróf Forgách József 10, Balassa Sándor 24 legény kiállítását vállalta el.

Az új lovascsapat tisztikarába a szeptember 17-én tartott közgyűlés a következőket jelölte ki: Törzstisztek: Muslay Imre, Mocsáry Dénes, Huszár János, Jorkovits Elek. Kapitányok: Mocsáry János, Veres Sándor, Bornemisza István. Főhadnagyok: Lisznyay Gáspár, Haan Imre, Bebcsy Ferencz, Körösy Károly, Harmos Gábor, Lok Teofil. Alhadnagyok: Tahy Károly, Majerszky Antal, Szakall András, Tornyos György, Mészáros Ágoston, Pokorny Sándor.

A közbejött béketárgyalások, majd az október 14-én, Schönbrunnban megkötött béke egyidőre végét vetette a hadi készülődéseknek. A békét a deczember 4-én tartott közgyűlésen hirdették ki. A békekötés örömére e napon, Balassagyarmaton, a plebánia-templomban hálaadó istenitiszteletet tartottak, a melyen az itt állomásozó herczeg Lichtenstein-ezred tisztikara is megjelent. (Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1809. év.)

Pénzügyi válság a franczia háború után.

A háborút követő pénzügyi válság elhárítására Ferencz király ismét Magyarország rendeihez fordult segítségért, tőlük várván, hogy az államháztartás teljes bukását feltartóztassák. E feladat teljesítését az 1811-ben egybehívott országgyűlésre bízta. Ezen az országgyűlésen, a melyre a vármegye Szent-Ivány János alispánt és Baloghy Lajost küldte ki követekül, már kifejlett pártélet uralkodott. Szent-Ivány nem játszott jelentékenyebb szerepet, annál nagyobb szerepre jutott Baloghy Lajos, a ki Vay József szabolcsi, Szentkirályi és Péchy Imre pestmegyei követekkel együtt, az ellenzék vezérférfiai között foglalt helyet. E négy férfiú, a kiket a rendek quattuorviratusnak neveztek, gyakorolta a legnagyobb hatást az országgyűlési nemzeti pártra. Baloghy, a miként Leurs, az udvarnak Magyarországba kiküldött egyik bizalmasa jellemezte, kiemelkedő alak volt és kitünő szónok, a kinek a fejtegetései mély és alapos ismeretekről tanúskodnak. Baloghyt a rendek beválasztották a pénzügyi bizottságba is, a mely hivatva volt a bécsi kormánynak a 212 millió forint államadósság fedezése ügyében tett előterjesz-

téseit tárgyalni. Az udvar azt hitte, hogy a pénzügyi bizottságba beválasztott követek nem tudnak németül, így ott könnyen elbánhatnak velük; de ebben alaposan tévedett. A pénzügyi bizottság mindenkit az ellenkezőről győzött meg; a rendek büszkén utaltak arra, hogy Baloghy, a nógrádi követ, a német nyelv előkelő használatában még Mitis udvari tanácsost is messze felülmúlta. A főrendi tábla legkiválóbb tagjai között foglalt helyet Balogh Péter, ekkor Zólyom vármegye főispánja, a kit Vay József, az ellenzék vezére, különös bizalmával tüntetett ki és semmihez sem fogott addig, a míg vele tanácskozást nem folytatott. Balogh sokkal megfontoltabb volt, semhogy be ne látta volna, hogy az ellenzék törekvései az adott viszonyok között a legvégzetesebb kalandokra vezethetnének. Okulva a saját tapasztalatain, minden elhamarkodásnak ellensége volt, ezért igyekezett is mérsékelőleg hatni az ellenzékre, bár szívvel-lélekkel azokhoz tartozott, a kik Magyarország függetlensége után sóvárogtak. Minthogy azonban a teljes függetlenséget elérhetőnek nem látta, beérte nemzetének meglevő jogaival és szabadságaival, de ezeket sérthetetleneknek akarta tudni. (Wertheimer Ede : Az 1811—12. évi országgyűlés. Budapesti Szemle, 1899-iki évf. 267—269. sz.)

Az országgyűlés, heves tárgyalások után, 1 millió pozsonyi mérő őszi búzát és másfél millió pozsonyi mérő zabot szavazott meg, a mely mennyiségből Nógrádra 19.194 pozsonyi mérő búza és 28.791 mérő zab esett.

Az 1811 május 17-én tartott tisztújításon Szent-Ivány Jánost első, Ambrózy Lajost másodalispánná, Gyürky Pált és Bory Miklóst pedig egyenlő ranggal főjegyzőkké választották; főügyész Plachy János lett. Ez a tisztikar intézte a vármegye ügyeit az 1818 november 1-én tartott tisztújításig.

Napoleon bukásával a két évtizeden át szüntelenül folyó franczia háború is véget ért. A vármegye nem sok hasznát látta annak a nagyarányú áldozatkészségének, a melyet a háborúk alatt tanúsított. A háborút követő gazdasági válság, majd az 1815. év óta gyakran ismétlődő természeti csapások a nemzetet hosszú időre tétlenségre kárhoztatták. Az 1812 óta 12 éven át össze nem hívott országgyűlés nem zavarhatta a bécsi kormányt önkényes intézkedéseiben. Az ősi alkotmánynak, a nemzet jogainak a megvédelmezése, a nemzeti érzés ápolása és fenntartása ismét a vármegye feladata lett. E mellett, a mikor a nagy küzdelmek lezajlása után mindegyre jobban útat tört magának a nemzeti társadalomban a haladás szelleme, megint a vármegyére hárult a kötelezettség, hogy a nemzet összes erejét egyesítse a régi rendi alkotmány korszerű átalakítására.

A következő fejezet megmutatja, hogy Nógrád vármegye milyen mértékben vette ki a részét e munkában, egészen addig, a míg az 1848-iki törvények betetőzték.

4. A vármegye részvétele az újkori államalkotás munkájában és küzdelmeiben

A Napoleon bukását követő években a hosszú hadjáratok alatt kimerült nemzet egy darabig szinte fásult közönynyel szemlélte az eseményeket. Egy-két évig jóformán csak a háborúk alatt felmerült óriási hadiköltség fedezésére kivetett adó hátralékainak a behajtása, valamint a nemesi felkelés kiadásai foglalkoztatták a vármegye rendeit. De a nemesség azért nem szűnt meg a közügyek iránt érdeklődni. Habár a rendeknek az 1812-ben szétoszlott és 12 éven át össze nem hívott országgyűlés hiányában nem volt alkalmuk országos ügyekkel foglalkozni, azok, a kiket közös eszmék fűztek egybe, gyakran összejöttek, hogy a dolgok állását megvitassák.

A régi kor vezérférfiai közül még élt Ócsai Balogh Péter, a kinek a háza Bágyonban, 1818-ban bekövetkezett haláláig, találkozó helye volt a vármegyei nemesség színének-javának. Mellette, Wirkner Lajos udvari tanácsos emlékiratai szerint, a vármegye egyik hatalmas földbirtokosa, Gyürky Pál kezdett mindegyre jelentékenyebb szerepet játszani a vármegyei közéletben.

A nemesség nagy része a konzervativ irány felé hajlott, főtörekvése a meglevő alkotmány biztosítása és megőrzése volt. A XVIII. század végén a vármegyében is elterjedt szabadelvű eszmék most nem találtak termékeny talajra, csak a következő évtizedek folyamán törtek maguknak ismét utat a vármegye nemessége körében. Bizonyos meghatározott, czéltudatos törekvésekkel azonban ekkor még nem találkozunk, inkább magán és helyi érdekek

foglalkoztatták az embereket. Csak a mikor az önkény az alkotmányunkat sarkalatos pontjaiban támadta meg, kelt szinte egy lélekkel a vármegye közönsége az alkotmány védelmére.

Mozgalmak az alkotmány védelméro.

A vármegye közéletében az első nagyobb mozgalommal 1817-ben találkozunk. A mikor Ambrózy Lajost, a ki 1806 óta viselte a másodalispáni tisztet, a m. kir. helytartótanácshoz tanácsossá nevezték ki, csakhamar megindult a küzdelem a másodalispáni állásért, a melyre Gyürky Pál és Sréter László főszolgabíró pályázott. Az alispánválasztás egy csapásra felrázta a vármegye közönségét az eddigi nyugalmából. Gyürky Pál hívei nagyarányú tevékenységet fejtettek ki, hogy jelöltjüket diadalra vigyék. De a miként a Nagy Iván gyűjteményében levő körlevélből is láthatjuk, e választáson elsősorban felekezeti törekvések érvényesültek. A katholikus papság síkra szállott a református Gyürky ellen, és Sréter Lászlót támogatta annál inkább, mert a vármegye lakosai között alig akadt református. Gyürky a hétszilvafás, bocskoros nemességre támaszkodott, a mely addig nem is igen vett részt a közügyekben, különösen a választásokban, mert arra sem ideje, sem pénze nem volt. Gyürky felléptével azonban megtalálták a módját, miként lehet a tömegeket a választásokon felhasználni s a választás sorsát eldönteni. Az 1817 június 17-én tartott választáson Gyürky lett a győztes; de ezzel nem ért véget a küzdelem, a melyre — az általános tisztújítás közeledvén — mindkét fél erősen készült. Ekkor alakult meg a »Kolomperia« név alatt az a titkos társaság, a melynek czélja volt a választásokon a maga jelöltjét győzelemre juttatni, és a megyei közigazgatásban vezető szerepet vinni. A »Kolomperia« vezérférfiai Sréter János, Ebeczky József és Beniczky Antal voltak. E társaság csakhamar a legveszedelmesebb irányba terelte a korteskedést, a mennyiben a választásoknál a felekezeti szempontokat érvényesítette és a reformátusoknak a megyei hivatalokból való kizárását tűzte ki céljául. Támadásának középpontja Gyürky Pál másodalispán lett, a kinek helyébe Gyurcsányi Gábort szerette volna ültetni. A Kolomperia, a miként Adamovics Antal veröczei főispáni helytartó, 1823-ban Nógrádba kiküldött királyi biztos József nádornak jelentette, közönséges korhely kompánia volt, a mely gyűléseket nem tartott, hanem egyik-másik tagjánál, így Gyarmaton Sréter Jánosnál és Ebeczky Józsefnél, Mohorán Beniczky Antalnál, dorbézolás közben beszélte meg a teendőket. A kik a társaságba be akartak lépni, azokkal a szándékuk kifejezéseképen a főkolompos (Sréter János) valamiféle szőrt csókoltatott meg ; a fogadalomnak ez a bolondos formája azonban semmi kötelezettséget nem rótt reájuk. (Millen. Tört. IX. 79.). Bécsben azonban szörnyen megijedtek, a mikor neszét vették a dolognak. A bécsi rendőrség és a kanczellária abban a hiedelemben volt, hogy az olasz carbonarik mintájára alakult veszedelmes összeesküvésnek jutott a nyomára, ezért — főleg az 1822. évi nemzeti ellentállás idejében — élénk figyelemmel kísérte a nógrádi cseményeket. A mikor Nógrád vármegye a nemzeti ellentállás alkalmával a legszélsőbb eszközöktől sem riadt vissza, azt a kiküldött királyi biztos szintén a Kolomperiának tulajdonította, bár ez, Adamovics jelentése szerint, csak a gyűlölt Gyürky alispán helyzetét akarta lehetetlenné tenni. Máskülönben igen ártatlan társaság volt, a melynek a törekvései a vármegyei életen túl nem terjedtek, de számolnia kellett vele még Gyürky alispánnak is. Gyürky pártja is erősen dolgozott a jelöltje érdekében. Az 1818. évi november 1-én tartott tisztújítás alkalmával Szent-Ivány János helyébe első alispánná Gyürkyt választották meg, másodalispán pedig Gyurcsányi Gábor lett. A tisztikar a következőleg alakúlt meg. Főjegyző : Balás István ; aljegyzők : Prónay János, Haan Imre ; főszolgabírák : Horváth Gedeon (Losoncz), Sréter László (Szécsény), Szent-Ivány Anzelm (Fülek), Tihanyi Ferencz (Kékkő) ; főügyész : Voxith Horváth Károly ; alügyész : Szmrecsányi Dénes ; hadi főpénztárnok : Kálnói Ettre Antal ; házi főpénztárnok : Párniczky József ; főbiztos : Szilassy József ; számvevő : Voxith Horváth Antal ; alszolgabírák : a losonczi járásban : Prónay Ferencz, Baross Sándor, a szécsényiben : Marsovszky János, Trajtler István, a kékkőiben : Ebeczky Adolf, Dessewffy Jób, a fülekiben : Fáy József, Beniczky Lajos ; esküdtek a losonczi járásban : Piry László, Szent-Ivány Bogomér, a szécsényi járásban : Hamar Miklós, Fehér László, a kékkői járásban : Szécsényi Miklós, Darvas Dániel, a füleki járásban : Szerémy Antal : Mihályi György ; főlevéltárnok : Ruttkay László ; csendbiztos : Bornemissza István ; tiszteletbeli aljegyzők : gróf Zichy Miklós, Bocsári Mocsáry Imre, Baloghy László ; tiszteletbeli esküdtek : Frenyó

Kolomperia.

Sámuel, Ambrózy Gábor, Csikány Gábor, Joób Elek, Kalmár István Soóky András, Rády János, Horváth László, Kaeskovics Lajos.

Közöltük e névsort nemcsak azért, mert a vármegye akkori nemességének a színéből-javából került ki, a mely az 1822—23. évi ellentállást vezette, hanem azért is, mert e tisztikarnak számos tagja ekkor kezdte meg a hivatalos pályafutását és idővel vezérszerepet vitt a vármegye közéletében.

Gyürky Pál helyzete attól kezdve, hogy első alispán lett, nem volt irigylésre méltó, mert fel kellett vennie a küzdelmet a Kolomperiával, a melynek Gyurcsányi másodalispán volt az élén. Közel négy éven át folyt már a torzsalkodás a vármegyében, a mikor a kormány önkényes intézkedései egy csapásra megszűntették a vármegyei pártok között az ellentéteket.

1820-ban Európa déli részén ismét forradalmi láz szállta meg az embereket. Spanyolországban, Nápolyban felkelés támadt, melynek az elnyomására az udvarnak elsősorban pénzre és katonára volt szüksége. Még a piemonti hadjárat folyamán herczeg Metternich előterjesztésére az uralkodó 1821 április 4-én kelt leíratával az 1813. és 1815. évi ujonczjutalékból még hátralevő mennyiség kiállítására szólította fel a vármegyéket, ezt követte az 1822 augusztus 13-án a másik leírat, a mely az adónak november elsejétől kezdve ezüstben leendő kifizetését rendelte el, a mi, tekintettel a papirospénz és a pengőpénz értékarányára, a legsúlyosabb adóemeléssel volt egyértelmű. Ujabb katonai terhek ellenzése.

Nógrád vármegye 1822 október 15-én és november 7-én tartott közgyűlésében tárgyalta e rendelet végrehajtását. Már az első közgyűlésen heves hangulat uralkodott; különösen Baloghy Lajos táblabíró kelt ki a rendeletek ellen, a melyeknek a végrehajtását, épen az ő beszédének a hatása alatt, a vármegye megtagadta. Ugyanígy határoztak a rendek a novemberi közgyűlésben is, a melyben Prónay Ferencz alszolgabíró és Ebeczky József, a Kolomperia egyik vezére vitte a főszerepet.

A kanczellária csakhamar tudomást vett a közgyűlés határozatairól. 1822 november 20-án báró Malonyay Nep. Jánost, Zemplén vármegye főispáni helytartóját küldte ki királyi biztosul annak a kiderítésére, hogy kik vettek részt a megye ellenszegülő határozatainak a meghozatalában. Báró Malonyay csakhamar Balassagyarmatra érkezett és az 1823 január 7-én tartott közgyűlésben már ő elnökölt. Törekvései, hogy a vármegyét a hozott határozatainak a megmásítására bírja, hajótörést szenvedtek; a rendek, hivatkozván arra, hogy a miként azt már a Felséghez intézett kétrendbeli felterjesztésükben is kifejtették, az újonczok megajánlása az országgyűlés joga, »ennek következésében« — így végződik a közgyűlési határozat — »a Tekintetes Rendek tovább is a Hazai Törvényekhez ragaszkodván s azon fogva a kívántt újontzoknak kiállításában ezúttal is meg nem egyezhetvén, sőtt ezen sérelmeket az Ország Gyűlésére is feltartván, oda nyilatkoztatják ki magokat, hogy ezen Felséges Rendelés és Parantsoló erőhatalommal tovább nem ellenkezhetvén, e tárgyban semmi activ részt nem vehetnek.« (Nagy Iván gyűjteménye.)

Malonyay királyi biztosnak ilyen körülmények között nem maradt más dolga, mint vizsgálatot tartani a mult évi közgyűlésekben történt felszólalások ügyében. Malonyay jelentéséből a kormány meggyőződést szerzett arról, hogy az őszi közgyűlésekben kik vitték a főszerepeket? Ezért azután csakhamar királyi leírat érkezett, a melyben a megyét szigorúan meginti, hogy a jövőben a szenvedélyes és a törvényhatóság szégyenére való cselekedetektől tartózkodjék, Prónay Ferencz alszolgabírót, Ebeczky József és Baloghy Lajos táblabírákat pedig dorgálja meg. Ezalatt azonban a vármegye, noha magának is elég baja volt a kormánnyal, a szorongatott Nyitra vármegye segítségére sietett és az április 23-án tartott közgyűlésben elhatározta, hogy miután Nyitra vármegyében az ujonczozás katonai erőhatalom alkalmazásával ment végbe, e sérelem ellen felírnak és orvoslása végett közbenjárásra kérik fel nemcsak a nádort, hanem a trónörököst, a primást, a kanczellárt és az országbírót, sőt magát Mettemichet is, a kinek a közbenjárására a rendek különös súlyt helyeznek, mert, a miként a jegyzőkönyvben olvasható, az ő fáradhatatlan tevékenységének köszönhető Európa régi constitutionalis szerkezetének a fenntartása és így ő herczegsége iránt, valamint minden alkotmányos nemzet, úgy a magyarok is kiváló bizalommal viseltetnek. Ekkor már Malonyay nem volt a vármegyében; látván, hogy kényszereszközök alkalmazása nélkül nem boldogul, lemondott a királyi biztosság-

ról. Ekkor gróf Brunswik József országbíró, a vármegye főispánja, a ki annak idejében a törvénytelen rendeletek végrehajtására nem vállalkozott, a felizgatott kedélyek leesillapítása végett váratlanul a vármegyébe érkezett. Június 10-én ő elnökölt a közgyűlésben, a mely alkalommal a rendek még egyszer megkísérelték a felírást a királyhoz és a nádorhoz. A királyhoz intézett mérsékelt hangú feliratban előadták, hogy ők a szeretett király iránt érzett hű ragaszkodásuktól vezetve, a nádor felhívása nélkül is eleget tennének ő Felsége kívánságának az ujonezozást illetőleg, ha nem gátolná őket a törvény iránti engedelmesség kötelessége ; minthogy azonban a király és a törvény iránti kötelességeiket egymástól szétválasztani nem lehet, kénytelenek a felség kegyéért esedezni, szabadítsa meg őket a dilemmától oly módon, hogy az újonczozás ügyét terjesszze az országgyűlés elé. Még mielőtt a felirat a királyhoz jutott, június 7-én kelt királyi leirat értésükre adta a rendeknek, hogy a király Malonyait felmenti a királyi biztosságtól és helyébe báró Wenekheim Józsefet, Arad és Krassó vármegyék főispáni helytartóját nevezi ki, meghagyván neki, hogy az újonezozásra és az adókra vonatkozó rendeleteket hajtsa végre. Ezzel azután a koezka el volt vetve. A vármegye és a királyi biztos között a legélesebb harez tört ki, a melyet Ballagi Géza már idézett műve (Millenn. Tört. IX. 107—114.) nyomán a következőkben ismertetünk.

Harcz a vármegye és a királyi biztos között.

Mivel a június 7-én kelt királyi leirat és a rendeknek a június 10-én tartott közgyűléséből a királyhoz intézett felirata keresztezték egymást, Koháry kanezellár, nehogy a királyi biztos elé akadályokat gördítsenek a rendek a miatt, mert az utóbbi feliratukra választ nem kaptak, azt javasolja a felségnek, intézzen haladéktalanul újabb leiratot Nógrád vármegye közönségéhez, feleletül a június 10-i feliratra, hogy mire Wenckheim a megyegyűlést egybehívja, a királyi választ felolvashassa.

A felség elfogadván a kanczellár előterjesztését, kiboesátotta a válaszát a június 10-i feliratra, de mielőtt a királyi biztos Balassagyarmatra érkezett és az augusztus 28-ára hirdetett közgyűlést megtartotta, a rendek augusztus 25-én tartott közgyűlésükben elkeseredett hangú határozatban válaszoltak a június 7-én kelt leiratra. Előreboesátották a rendek, hogy a legfelsőbb rendeletet annyival is inkább mély fájdalommal vették, mert remélték, hogy a haza törvényeiben és ő Felsége iránt való és soha semmiféle viszontagságoktól meg nem tántorítható hűséggel tett többszöri alázatos előterjesztésükre ő Felsége kedvező elhatározását bizton remélték. Az új királyi biztos megbízása ellenkezvén az 1805 : V. törvényezikkel, törvényesnek el nem ismerik, hanem ragaszkodnak az adó és az ujonezozás ügyében hozott határozatukhoz, a melytől semmiféle hatalom és kényszerítő eszköz nem fogja sem őket, sem a tisztviselői kart eltántorítani. Azt ők is óhajtják, hogy az adó fizetése pengő pénzben történjék, de a fizetés módját esakis az ország gyűlés állapíthatja meg; az újonezozásra nézve pedig a maguk számára is azt kérik, a mit ő Felsége Bars vármegyének megengedett: a szabad toborzást. Ha a feliratukra legfelsőbb válasz érkeznék — minthogy a királyi biztos elnöklete alatt sem ők, sem a tisztviselők nem tanácskozhatnak — kérik a királyi biztost, hogy a tisztviselők útján közölje velük a leiratot, a melyet törvényes elnökük vezetése alatt fognak tárgyalni. Végül köszönetüket fejezik ki a nádornak, a ki hathatós közbejárásával kieszközölte Bars vármegye részére az említett kedvezményt, Bars vármegyének, mely a súlyos viszonyok között tanúsított tántoríthatlan szilárdságával engedékenységre bírta ő Felségét és Malonyay volt királyi biztosnak, a ki hazafiságának fényes tanujelét adta azzal, hogy félrevonult, a mikor látta, hogy megbízatása a törvénynyel össze nem egyeztethető.

Wenekheim királyi biztos aug. 26-án Gyarmatra érkezvén, meglepve vette át Gyürky Pál alispán kezéből a megelőző napon hozott közgyűlési határozatot. Majd Gyürky alispán vezetése alatt küldöttség tisztelgett nála, azzal a kéréssel, hogy megbízásának végrehajtását függeszsze fel addig, a míg az augusztus 25-én kelt feliratra válasz nem érkezik és hogy támogassa a legfelsőbb helyen a kérésüket, a melytől semmi szín alatt sem tágítanak. Wenekheim erre azt válaszolta, hogy igyekezni fog a rendek kívánságát a felség paranesaival összeegyeztetni, de kéri, adjanak erre módot azzal, hogy az ő elnöklete alatt tartsák meg a kihirdetett gyűlést és ott olvassák fel a királyi rendeletet. Gyürky azonban azt válaszolta, hogy ezt a kívánságot kivihetetlennek tartja, mert attól tart, hogy a felizgatott tömeg a királyi biztos személyét is támadás tárgyává

tenné; ezért azt tanácsolja neki, hogy a gyűlésen ne mutassa magát. Wenckheim az alispánnak kitérő választ adott, de a gyűlés napjának reggelén magához rendelte a két alispánt, meg a főjegyzőt és meghagyta nekik, hogy a gyűlést azonnal oszlassák föl és ő Felsége további rendelkezéseig ne merjenek gyűlést tartani. Gyürky alispán így is járt el, a gyűlést megnyitotta, de nyomban be is rekesztette és a teremből eltávozott. A rendek azonban ott maradtak és Gyurcsányi Gábor másodalispánt visszatartva, iszonyú zaj közepett elhatározták a gyűlés folytatását. Ekkor a vármegye pecsétjét követelték az alispántól, a ki ezt megtagadta. mire a rendek a vármegye levéltárából vettek ki egy pecsétet, de ezt az odarendelt katonaság a másodalispán kezéből kivette. Az ifjúság vezérlete alatt álló tömeg izgatottsága nőttön-nőtt, mind a teremben, mind a megyeháza előtt. A királyi biztos készenlétbe helyezte a katonaságot és Nagyorosziból egy század dragonyost is rendelt oda. Összeütközésre még sem került a sor, mert a rendek, elhatározván, hogy a rajtuk esett sérelmet a többi megyével közlik, szétoszlottak, illetőleg a gyűlésnek másnapra való halasztását mondották ki. A királyi biztos azonban elhatározta, hogy a közgyűlés megtartását megakadályozza. Délután magához rendelte a tisztikart, de mivel a tisztviselők vonakodtak előtte testületileg megjelenni, egyenként beszélt velük és meghagyta nekik, hogy a gyűlés ideje alatt otthon, vagy a hivatalos helyiségekben tartózkodjanak. Augusztus 29-én a két alispán és a szolgabírák háza elé katonákat állíttatott, hogy a lakásukat el ne hagyhassák, a főjegyzőt, a fő- és aladószedőt, a számvevőt és a levéltárnokot pedig az alatt az ürügy alatt, hogy tanácskozni akar velök az adó kivetéséről és behajtásáról, magához hívatta és ebédre marasztalván, nem engedte, hogy eltávozzanak. Ezenfelül lovaskatonákat rendelt a megyeháza elé, azzal az utasítással, hogy egyeseknek engedjék meg a ki és bejárást, de a tömeges bevonulást akadályozzák meg. Ily módon sikerült neki a közgyűlés megtartását megakadályozni; mindamellett a megyeháza előtt egybegyűlt rendek, Szmrecsányi Dénes tiszti ügyész vezetése alatt, kalaplevéve a katholikus templom nyugati oldalán elterülő térségre vonultak és minthogy az összes főbb tisztviselők katonai őrizet alatt voltak, Prónay Ferencz legidősebb alszolgabírót elnökké kiáltván ki, elhatározták, hogy a levéltár kulcsait és a vármegye pecsétjét átveszik a katonai őrizet alatt álló Gyurcsányi másodalispántól és az átvételre Desseffy Imrét, Diószeghy Tádét és Beniczky Lajos alszolgabírót küldték ki, egyúttal pedig a közgyűlésnek másnap reggel Szügy helységben leendő folytatását mondották ki. (Nagy Iván gyűjteménye. VI. 273.)

Mindez azonban a legnagyobb titokban történt, úgy, hogy sem a királyi biztosnak, sem a vármegyeházát őrző katonaságnak nem volt róla tudomása. Wenckheim, abban a hiszemben, hogy a közgyűlés megtartását sikerült megakadályoznia, a katonaságot elrendelte a vármegyeháza és a főbb tisztviselők lakásai elől, a saját lakásán letartóztatott tisztviselőket is hazabocsátotta, Gyürky alispánnak is engedélyt adott a távozásra s ő maga szintén ott hagyta Balassagyarmatot. Gyürky, a ki ekkor már mindenben engedelmeskedett a királyi biztosnak, főleg azért kért szabadságot, hogy azalatt míg távol lesz, lecsillapuljon a rendek haragja ellene. Mielőtt eltávozott, ősi szokás szerint a négy szolgabíró jelenlétében átadta a vármegye pecsétjét Gyurcsányi másodalispánnak. Ezalatt a rendek a legnagyobb csendben Szügy helységben gyűltek össze; mire megvirradt, már együtt voltak mindazok, a kik az előző napra tervezett közgyűlésre egybesereglettek. Kitörő örömmel üdvözölték a vármegye pecsétjével megérkező Gyurcsányi másodalispánt, a ki csakhamar megnyitván a gyűlést, meghívta a rendeket másnap, szeptember 1-én, a vármegye székhelyén tartandó közgyűlésre. Addig is azonban attól tartván, hogy a gyűlésüket ismét megtalálják hiúsítani, a rendek ott nyomban elfogadták a tiszti ügyésztől az előző napon szerkesztett tiltakozást, a melyet a váczi káptalan levéltárában rendeltek elhelyezni. A váczi káptalan át is vette megőrzés végett a tiltakozást; e miatt azután a legfelsőbb helyről szigorú dorgálásban is részesült. Gyürky alispán értesülvén a történtekről, legott visszafordult és követelte a pecsétet a másodalispántól, a ki azonban kijelentette, hogy a pecsét átadását mindaddig megtagadja, míg a megtartott közgyűlésről jegyzőkönyvet nem vesznek fel és a társ-törvényhatóságokhoz intézett körlevelet, a melyben elpanaszolják az elkövetett hallatlan erőszakosságokat, valamint a feliratot le nem pecsételik.

A Nógrádban történtek híre csakhamar eljutott a társ-törvényhatóságokhoz.

Bár a kanczellária október 4-én kelt rendeletében megtiltotta a nógrádi körlevél tárgyalását, több vármegye, így Abaúj, Bereg, Hont, Gömör, Somogy, Borsod, a magáévá tette Nógrád ügyét és élesen kikelt a királyi biztosok ellen. A kanczelláriát sehogy sem elégítette ki Wenckheim működése, a ki szabadulni szeretett volna a kellemetlen megbízástól. Mindamellett Koháry kancellár, bár ő is hibáztatta Wenckheim eljárását, az adott körülmények között azt ajánlotta a királynak, hogy ismét őt küldje ki Nógrádba királyi biztosnak. Egyúttal javasolta, hogy a rendeknek a toborzásra vonatkozó kívánságát olyan módon teljesítsék, mint a barsiakét, de az adó ügyében ne engedjenek, hanem ha a rendek a legfelsőbb parancsot még mindig vonakodnának teljesíteni, a királyi biztos maga vesse ki és hajtsa be az adót, a vakmerő kihágások tárgyában pedig vizsgálatot tartván, vonja felelősségre a bűnösöket. A király szeptember 17-én kelt leiratával megbízta már Wenckheim Józsefet, hogy feladatát Nógrádban juttassa befejezéshez. Az október 22-én Weiszkirchenben kelt királyi rendelet pedig szigorúan meghagyta a vármegyének, hogy az újonczok kiállítása és az adó ügyében kibocsátott rendeleteket hajtsa végre.

Wenckheim királyi biztos a november (Nagy Iván adatai szerint deczember) 4-ére kihirdetett közgyűlés napján katonasággal vetette körül a megyeházát és nem érezvén magát biztonságban, katonatisztek kíséretében ment a terembe. Három szolgabírót, Horváth Gedeont, Sréter Lászlót és Tihanyi Ferenczet, a kik elleneszegültek ama parancsának, hogy a többi tisztviselőkkel együtt vegyenek részt a gyűlésben, egy alezredessel vezettette a terembe. Maga a gyűlés igen rövid ideig, mindössze csak addig tartott, a míg a királyi leiratokat felolvasták. Ez után a királyi biztos az augusztus 25-iki és a Szügyben augusztus 30-án tartott közgyűlés jegyzőkönyveit széttépte.

Mindjárt a gyűlés után, a tisztviselők közreműködésével, szabad toborzás útján megkezdődött az újonczozás. Az adószedők ellenben megtagadták az adókönyvecskéknek a községektől való beszerzését, mire a lakásukat egy-egy tiszt vezérlete alatt katonák szállották meg, a kiket a saját költségükön mindaddig kénytelenek voltak élelmezni, a míg a királyi biztos rendeletének eleget nem tesznek. A kivetést maga a királyi biztos kényszerült elvégezni és sajátkezűleg írta be az egyes községekre eső adót az adókönyvecskékbe.

A deczember 27-én kelt legfelső kéziratban az uralkodó utasította a kanczellárt, hogy Wenckheimnek és báró Taxis vezérőrnagynak, a katonaság parancsnokának, fejezze ki a megelégedését sikeres tevékenységükért; megbízta egyúttal a királyi biztost, hogy a megtartandó vizsgálat után terjessze be azoknak a neveit, a kik őt eljárásában támogatták, valamint azokét, a kik ellene szegűltek, az utóbbiakat azért, hogy a legközelebbi tisztújításkor a főispán őket ne jelölhesse. Wenkheim azonban megelégelte a dicsőséget és mihelyt az adóbeszedéssel elkészült, sietve kérte a felmentését. A kormány azután Adamovics Antalt, Verőcze vármegye főispáni helytartóját bízta meg a vizsgálat vezetésével, a ki még 1824-ben is folytatta a kihallgatásokat, a melyek hovatovább elposványosodtak.

Ezzel Nógrádban befejeződött a hatalmas színjáték, a mely, ha a vége felé veszített is hatásából, nem tűnt el nyomtalanul, mert hogy az újkori államalapítás nagy küzdelmei közepett korszakot alkotó 1825. évi országgyűlés összeűlt, elsősorban a vármegye ellentállásának köszönhető és a mennyiben ennek az országgyűlésnek az alkotmány megmentésében része volt, e nehéz munka érdeméből az oroszlánrészt ama vármegyéknek kell adnunk, a melyek ellentállásukkal az országgyűlés egybehívását siettették és a melyek között az első hely kétségtelenül Nógrádot illeti meg.

A kormány báró Wenckheim távozása után egy ideig nem engedte meg közgyűlések tartását, csak 1824 szeptember 7-én gyűltek egybe a rendek közgyűlésre gróf Brunswik főispán elnöklete alatt, a kinek bölcs mérséklete, törvénytisztelete lett volna hivatott a felkavart szenvedélyeket lecsillapítani. Mielőtt azonban a vármegyei önkormányzat ismét megkezdte a működését, a rendeknek az udvari önkény még egy megnyilvánulásával kellett találkozniok. A közgyűlés megnyitása után a főispán felolvastatta a gróf Almásy Ignácz ellenjegyzésével 1824 július 30-án kelt királyi leiratot, a mely a rendeket a múlt évi augusztus 28—29-én Balassagyarmaton történtekért, úgyszintén a Szügyben augusztus 30-án kelt tiltakozó határozatokért keményen megdorgálja. A közgyűlés a leiratra

igen mérsékelt hangú feliratban válaszolván, elhatározta, hogy a hadi adónak a királyi biztos részéről az egyes községekre történt felosztása és kivetése ügyében a legközelebb egybehívandó országgyűléshez fordul panaszával, a mely czélból bizottságot küldött ki. Ekkor már mindegyre jobban várta a nemzet az országgyűlést, a melyet az 1825 júl. 3-án kelt királyi meghívó szept. 11-ére tűzött ki.

A vármegye az országgyűlésre Gyurcsányi Gábor másodalispánt és Prónay János első aljegyzőt küldte követekül, a kiknek jelentékeny szerep jutott az 1822—23. évi ellentállás alkalmával. Ezen az országgyűlésen részt vett gróf Brunswik főispán is, a ki a főrendi táblán foglalt helyet és a mikor a királyi biztosok működése szóba került, a kiknek a megbüntetését az alsó tábla ellenzéke elkeseredetten követelte, ő is a biztosok megbüntetését kivánta, bár ezt ő Felségére óhajtotta bízni. A vármegye követei az adó arányosabb felosztása czéljából tervbe vett összeírás tárgyalása alkalmával fejtettek ki nagyobb tevékenységet. A mikor a kormány a jobbágytelken lakó nemesekre is ki akarta terjeszteni az összeírást és azt kívánta, hogy — személyes kiváltságaik épségben tartása mellett — az említett telkek után adót fizessenek, Prónay felszólalt és a nemesség adómentességi jogát védte; de az országgyűlés, bár némi módosítással, megszavazta a jobbágytelken lakó nemesek összeírása tárgyában tett előterjesztést, a mely törvénynyé vált. Ekkor azonban Gyurcsányi Gábor, a ki sehogy sem tudott ezzel a végzéssel megbarátkozni, a megyéje nevében kijelentette, hogy az olyan tárgyakra nézve hozott törvényeket kötelező erejűeknek el nem ismerheti, a melyek az 1741 : VIII. törvényczikk szerint még csak tárgyai sem lehetnek a tanácskozásnak. Gyurcsányi felszólalása nagy vihart idézett elő; a király leiratban utasította rendre a vármegye követeit, Ghyczy József torontáli főispánt pedig biztosként Nógrádba küldte, hogy vizsgálja meg, kik voltak a Gyurcsányi részére adott követi utasítás szerzői. Ghyczy csakugyan Balassagyarmatra érkezett, de Nógrádban, a hol már hozzászoktak a királyi biztosokhoz, az 1826 szeptember 26-án tartott közgyűlésen a legnagyobb nyugalommal fogadták és a felolvasott királyi leiratra feliratban válaszoltak, a melyben mentegetni igyekeztek a Gyurcsányinak adott követi utasítást. A királyi biztos ekkor a követi utasítás szerzőinek a megbüntetését kérte; mindamellett az ügy csakhamar lekerült a napirendről, mert Gyurcsányi egy későbbi ülésben kijelentette, hogy vármegyéjének esze ágában sem volt az óvásával a törvényhozó testület méltóságán sérelmet ejteni. (Hazánk: 1888. évf. 96., 173., 262., Millenn. Tört. IX. 163—164.) Nagy Iván gyűjteménye VI. 295—311. lap.) Mind Gyurcsányi, mind Prónay az országgyűlés további tárgyalásaiban élénk részt vettek; mind a ketten ismert tagjai voltak a pozsonyi társaságnak is, a mely az országgyűlés folyamán az ország minden részéből egybeverődött. Az egykorú pasquillus, a mely az országgyűlés nevezetesebb alakjaira találó megjegyzéseket tett, Gyurcsányit így jellemzi: »Ha az órát fel nem húzzák, nem jár.« Prónayról pedig ezt írja: »Nem vágják el egy vágásra a tölgyet.« (Hazánk: 1885 évfolyam.).

Az 1822—23. évi ellentállás.

Közvetetlenül az országgyűlés szétoszlása után gróf Brunswik József főispán, a ki 1807 óta a legválságosabb időkben kormányozta a vármegyét, megvált Nógrád vármegyétől s kevéssel azután, 1828 február 20-án, 78 éves korában elhalálozott.

Gr. Keglevich Gábor főispán.

Helyébe a király 1827. augusztus 28-án Busini gróf Keglevich Gábort, a későbbi koronaőrt és tárnokmestert nevezte ki, a kinek a beiktatása november 6-án ment végbe. Az ő főispánsága alatt rendezték a tisztviselői illetményeket. Az 1827. évből fenmaradt kimutatás szerint a vármegyei főbb tisztviselők illetményei a következők voltak: Főispán: 1500 frt. I. alispán: 700 frt. Másodalispán: 350 frt. Főjegyző: 500 frt. Első aljegyző: 300 frt. Másodaljegyző: 150 frt. Levéltárnok: 250 frt. Főadószedő: 400 frt. útak igazgatója (főútbiztos): 300 frt. Főszolgabírák: 300 frt. Alszolgabírák: 150 frt. A vármegye tisztikarának és szolgaszemélyzetének illetményei összesen: 11.197 frt és 30 kr.-t tettek.

Nemsokára azután, hogy gróf Keglevich elfoglalta a főispáni széket, Gyürky Pál, a kit a kormány Krassó vármegye főispánjává nevezett ki, megvált Nógrád vármegyétől. Távoztával a megüresedett első alispáni szék betöltése végett, de azért is, mert már egy évtized óta nem volt restauratio, a vármegye közönsége mindegyre nyomatékosabban követelte az általános tisztújítás kitűzését. A főispán, engedve a rendek sürgetésének, a tisztújító közgyűlést október 8-ára tűzte ki. Az október 8-án és a következő napokon, a vármegyei nemesség nagyarányú

részvétele mellett megtartott tisztújítás alkalmával első alispánná közfelkiáltással Gyurcsányi Gábort választották meg. Nagyobb küzdelem folyt a másodalispáni tisztségért, a melyre hárman pályáztak, a kik közűl Tihanyi Ferencz 1164 szavazattal győzött; Prónay János 1089, Sréter László 128 szavazatot kapott. Főjegyző ismét Sipeki Balás István lett. Főszolgabírák Trajtler István, Voxith Horváth Antal, Kubinyi Ferencz és Haan Imre lettek.

Kubinyi Ferencz.

Kubinyi Ferencz rövid idő alatt vezérszerepre jutott a vármegyében, azért indokoltnak tartjuk a pályafutásáról röviden megemlékezni. Született Videfalván, 1796 márczius 21-én. A tanulmányait az öcscsével, Ágostonnal együtt Beszterczebányán és Debreczenben végezte, ezután két évig joggyakornok volt, majd Pest vármegyében aljegyző lett, a honnan a szülővármegyéje meghívására 1828-ban Nógrádba jött; ezzel József nádor neheztelését is magára vonta. Főszolgabíró korában számos közhasznú intézményt alkotott. Meghonosította a járásában a közmagtárakat, a mely példát csakhamar a többi járás is követett. A rabok számára dolgozó intézetek felállítását eszközölte ki a vármegyétől. Bár búzgó protestáns volt, a szabadelvű eszmék híveként, más vallásfelekezetek érdekében is hathatósan közreműködött. Így sokat tett a Balassagyarmaton felállítandó katholikus nemzeti iskola érdekében. Nagy pártolója volt a tudományoknak és az irodalomnak. Kisfaludy Károlynak az első »Aurora« megindítását, főleg ő tette lehetővé, Blaskovich Bertalannal együtt. Rendkívül értékes régészeti gyűjteménye volt, a mely 1849-ben, Losoncz feldúlása alkalmával megsemmisült. Ő volt az, a ki az 1832—36. évi országgyűlésen a Magyar Nemzeti Múzeum részére 500.000 forint megszavazását javasolta. Eleinte nem igen akadtak hívei javaslatának, de ő addig dolgozott, fáradozott, a míg a rendek megszavazták a javasolt összeget, sőt keresztül vitte, hogy a Jankovich-féle gyűjtemény megvásárlására külön 125.000 forintot ajánljanak meg. Kubinyi 1874 márczius 28-án halt meg. (Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 15. Vasárnapi Ujság 1862. 30. 1874. 14. Budapesti Közlöny 1874. 72.)

Az 1830. évi országgyűlésre ismét Gyurcsányi Gábort és Prónay Jánost küldte fel a vármegye, a kik az 1825. évi országgyűlés vezérférfiaival együtt ezúttal főleg a vallásügyi sérelmekre vonatkozó vitában vettek részt. A mikor Beőthy Ödön, Bihar vármegye követe, a vármegyének azt a kívánságát terjesztette elő, hogy a protestánsok Horvátországban, Szlavóniában és Dalmácziában, valamint a magyar tengermelléken is, egyenlő jogokat nyerjenek a katholikusokkal, Nógrád követei nyomban hozzácsatlakoztak. A mikor pedig Lonovics József, az egri főkáptalan követe, ez ellen felszólalt, Gyurcsányi a felvilágosodás nevében tiltakozott Lonovics beszéde ellen. (Millenn. Tört. IX. 226.)

Az 1830-iki kolera.

Az 1830.-i országgyűlés bezárása után a vármegye legott hozzáfogott a következő országgyűlésre vonatkozó követi útasítások elkészítéséhez, de az országgyűlés egybehívását megakadályozta az 1831. nyarán kitört kolerajárvány, a mely szinte feltartóztathatatlanul terjedt az országban. A vármegye közönsége 1831 július 9-én intézkedett első ízben a kolera elterjedésének a meggátlása iránt, pedig ekkor már a járvány a Galicziával határos vármegyékben elterjedt.

A vármegye a járvány tanulmányozása czéljából *Baintner* Ferencz dr. vármegyei második főorvost Rimaszombatba küldte, egyuttal a szomszédos Heves, Borsod és Gömör vármegyével való közlekedést elzárta; e vármegyék határszélein mindenütt fegyveres őrök vigyáztak és az érkező utasokat, 10—20 napra a felállított veszteglő intézetekbe utasították. A járvány terjedésének a megakadályozása czéljából mindennemű sokadalmat, különösen a búcsújárásokat és a mátra-verebélyi szent kúthoz való zarándoklást betiltották. Mindezek az óvintézkedések azonban megkéstek, mert a július 13-án tartott gyűlésen már arról értesítette az első alispán a rendeket, hogy a járvány Balassagyarmaton és a vármegye több községében fellépett. A rendek ekkor újabb óvóintézkedéseket léptettek életbe és külön járványbizottságot választottak. A július 19-én Losonczon tartott közgyűlés betiltotta a templomi istenitiszteleteket, minden községben egy házat járványkórházzá alakíttatott át, a holttesteknek más helységbe való átszállítását betiltotta és azoknak nyolcz lábnyi mély sírba leendő eltemetését rendelte el. Az augusztus 11-én, Patvarczon tartott közgyűlés beszüntette a czéltalan határzár (kordon) fenntartását; e helyett az országútakra kettős őrséget rendelt, a melyek csak az egészségi bizonyítványnyal ellátott utasokat bocsátották be a községekbe. Béczy főorvos jelentéséből tudjuk, hogy a járvány mindegyre terjedt

a vármegyében. Szeptember elejére azonban már jelentékenyen csökkent, úgy hogy a szeptember 7-én, Szügyben tartott közgyűlés a helységek elzárását beszűntette, sőt bizonyos korlátozással a vásárok megtartását is engedélyezte. Még ekkor is jelentettek be szórványosan koleraeseteket, a többi között Pauer György vanyarczi seborvos és Liptay Sámuel orvosnövendék is áldozatául estek a hivatásuknak. Szeptember végére megszünt a járvány Nógrád vármegyében is. (Simon János, vármegyei főlevéltáros közlése.)

A közelgő országgyűlésre való tekintettel a főispán 1832 július 18-ra tűzte ki az általános tisztújítást. Még a tisztújítás előtt Gyurcsányi Gábor első alispánt a királyi tábla ülnökévé nevezték ki és így megvált a vármegyétől. Ettől a férfiútól, a ki az 1822—23. évi vármegyei ellentállás vezére és lelke volt, s az ezt követő 1825—27. és 1830. évi országgyűléseken is annyi borsot tört a kormány orra alá, szabadulni igyekeztek, s ezért a követi tisztséggel összeférhetetlen állásba helyezték, mert máskülönben a megválasztását a főispán aligha tudta volna megakadályozni.

A tisztújításon első alipánná Tihanyi Ferencz eddigi másodalispánt kiáltották ki, másodalispánná Jankovics Antalt választották meg, a ki 1376 szavazatot kapott, az ellenfele pedig 932-őt. A főszolgabírák közül csupán Haan Imre maradt ki, a kinek a helyébe Pongrácz Antalt választották meg. Tihanyi Ferencz.

Az október 24-én kelt királyi meghívólevél az országgyűlést deczember 16-ra egybehíván, Nógrád vármegye Szent-Ivány Anzelm táblabírót és Prónay Jánost választotta követekül. Velük együtt Markovits István ment fel az országgyűlésre, a ki az országgyűlési ifjúság között foglalt helyet. Mindjárt az országgyűlés kezdetén Prónay megújította azt az indítványt, a mely már a múlt országgyűlést is foglalkoztatta, t. i. hogy az országgyűlésen tartandó beszédeket egy országgyűlési hírlapban közöljék, a melyet bárki minden megszorítás nélkül megindíthat. A Prónay ezen indítványa következtében egybehívott értekezlet Kossuth Lajost szólította fel a kerületi napló szerkesztésére, a mely azonban csakhamar abbamaradt; helyette Kossuth »Országgyűlési Tudósítások« czím alatt írott hírlapot indított, a mely gyorsan ismertté és népszerűvé tette a nevét. Az első nagyobb vitát az országgyűlés tárgyainak a sorrendjére nézve tett királyi propositiók keltették. Az előterjesztés szerint az úrbér rendezése lett volna a tanácskozások első tárgya, de sokan a kereskedelmi munkálatoknak adták az elsőséget. Utóbbiakhoz csatlakozott Prónay János is. A nádor azonban nem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy a követeket figyelmeztesse a makacsságuk következményeire. »Az urak közül egy nagy rész — így szól Prónayhoz — minden dolgot akadályoztatni akar. Olvassa uraságod az 1764-iki országgyűlés irományait. Nem azt cselekszik-e most, mit akkor tettek«. (Millenn. Tört. IX. 302.) A nádor közbelépése használt; néhány nappal a vallásügyi tárgyalások befejezése előtt rákerült a sor a rendszeres munkálatokra, első sorban az úrbérre. Az úrbéri javaslatok letárgyalása után a leigázott lengyel nemzet érdekében az uralkodóhoz intézendő feliratot tárgyalták.

A mikor Paskievics herczeg a lengyel forradalmat leverte, a vármegyék, közöttük Nógrád is, feliratokkal ostromolták a kormányt, hogy siessen az elnyomott lengyelek segítségére; de még csak választ sem kaptak. Ekkor Nógrád közvetetlenül a nádorhoz fordult közbenjárásért, de a nádor e feliratot azzal utasította vissza, hogy az 1486. évi nádori törvényczikk szerint a nádor közbejárási kötelessége csupán a hazai ügyekre terjed ki.

Prónay János még az úrbéri javaslat tárgyalása alatt lemondott követi tisztéről; helyébe a vármegye Kubinyi Ferencz főszolgabírót küldte fel az országgyűlésre, a ki csakhamar magára vonta a közfigyelmet. A mikor Balogh János barsi követet a kormány a Wesselényi ügyében mondott beszéde miatt ártalmatlanná tenni igyekezett, s a főispán mindent elkövetett, hogy a vármegyéje őt visszahívja, Kubinyi védelmére kelt Baloghnak az országgyűlésen és kijelentette, hogy a kormány emberei lélekvásárlást űznek, de az erkölcs elől gyalázattal hátrálni kényszerültek. Felszólalt az adómegajánlás ügyében is. Élénk színekkel ecsetelte a nép nyomorát, hogy a rendeknek az eredetileg megajánlott adóösszeghez való ragaszkodását indokolja; az óriási közterheknek az okát pedig a nagy állandó hadseregben és a hadseregnek az országon kívül való alkalmazásában találta.

Az országgyűlés ideje alatt Tihanyi első alispán a vármegyei székház újjá- A megyei székház újjáépítése.

építésével foglalkozott. A vármegye közönsége már régóta érezte a változott viszonyoknak megfelelő székház hiányát. A régi épületek nem csupán romlottaknak, de szűkeknek is bizonyultak. Tihanyi Ferencz alispán buzgólkodása, s a rendek többségének önzetlen közreműködése, a nemesség önkényteş adakozása és az adózó nép hozzájárulása mellett csakhamar felemelkedtek az épületek, a melyeknek a termeit 1835 október 19-én ünnepélyesen felavatták. (Nagy Iván.).

Az 1836 június 20-án tartott tisztújítás, a melyen Jankovich Antalt első, Beniczky Lajost másodalispánná választották, a legnagyobb nyugalomban és rendben folyt le. Az új tisztikarban számos új tehetség foglalt helyet, a kik a későbbi években vezérszerepet játszottak a vármegye közéletében. Így Sréter János és Huszár József, a kiket főjegyzőkké, Dessewffy Ottó, a kit aljegyzővé, Kubinyi Ágoston, a kit főbiztossá, Fráter Pál, a kit főszolgabíróvá választottak. A vármegye új székházába jól szervezett, művelt ellenzék vonult be. Ennek egyik vezére Kubinyi Ferencz volt, a ki az 1836. évi országgyűlés után mindegyre jelentékenyebb befolyást nyert a vármegye közéletében.

Az 1839 június 5-ére hirdetett országgyűlésre óriási korteskedések mellett tartották meg a választásokat. Követekül Szent-Ivány Anzelmet és Fráter Pál főszolgabírót választották. Az előbbi 1401, az utóbbi 1377 szavazatot kapott. Kubinyi Ferenczre 983, Kacskovics Károlyra 959 szavazat esett. A kormány tehát elérte a czélját : Kubinyi Ferencz kibukott és a vármegye követei nem sok vizet zavartak az országgyűlésen. De a kormány diadalának hatása igen rövid ideig tartott, mert annál élesebben indult meg a harcz a vármegyében.

A május 7-én tartott tisztújítás a legnagyobb egyetértéssel történt. Alispánoknak Huszár Józsefet és Sréter Imre Jánost közfelkiáltással választották meg. Főjegyzőkké pedig Pongrácz Antalt és Dessewffy Ottót választották. A vármegyei közigazgatás kiváló erőt nyert Sréter Jáncsban, a kinek rövid ideig tartó hivataloskodása maradandó nyomot hagyott a vármegye történetében. Sréter János 1806-ban született. Ifjúkorát a szülői házban töltvén, 1820-ban a pesti egyetemre ment jogot hallgatni, 1825-ben az országgyűlésen volt joggyakornok, 1826-ban Nógrád vármegye szolgálatába lépett tiszteletbeli aljegyzőként, 1836-ban főjegyzővé, 1839-ben pedig, alig 33 éves korában, másodalispánná választották. Mihelyt elfoglalta az alispáni széket, teljes erejéből arra törekedett, hogy a vármegyét önkormányzati és közigazgatási intézmény gyanánt fejleszsze és olyan karba hozza, hogy magasabb igényeknek is meg tudjon felelni. Bihar vármegye példájára, Nógrádban is meghonosította a tisztviselők működéséről, valamint a vármegye közállapotairól szóló jelentést ; 1842-ben kinyomatta az első ilyen jelentését, a mely számos életrevaló eszmét tartalmaz a vármegye közigazgatásra vonatkozólag. Helyesen fejti ki e munkában a vármegyei közigazgatás jelentőségét és fejlődésének szükségét : »A vármegyék belkormányzásának szép jogai századokon át sértetlenül jöttek ránk, a nélkül, hogy a kötelességek súlyát eléggé éreztük volna. És így a korral változott viszonyok és kormányformák között állanak helyhatósági intézményeink, úgy, mint a letűnt kor hagyományai, de élve, sőt több életerővel, mint valaha, sehol másutt nem létező szabadságok elemeivel. És ez intézmények fennállhattak a nélkül, hogy a belhelyzetek ösmeretének szüksége mutatkozott volna, a nélkül, hogy azokat illetőleg a szükséges nyomozások megejtettek volna. De nem többé, azok nemzeti létünk gyermekévei voltak, mihelyt azokból kinőttünk, a mint a hogy az Istennek hála megtörtént, mindinkább erősebb lesz önhelyzetünk ismeretének szüksége«. (Beöthy Ákos : A magyar államiság fejlődése, II. 1. 115.) Sajnos, e nagy reményekre jogosító férfiú, élete virágában áldozatául esett ama gyilkos kórnak, a mely szervezetét megtámadta és 1842 márczius 27-én sírba vitte. Az egész vármegye mélyen átérezte azt a veszteséget, a mely e kitűnő fiának az elhunytával érte és a mely külsőleg is méltóképen kifejezésre jutott az április 25-én tartott közgyűlésben. Ez alkalommal gróf Keglevics Gábor, majd Fráter Pál méltatta az elhúnyt érdemeit, a kinek a beszéde végeztével az egybegyűltek az evangelikus templomba mentek, a hol előbb Benedicty Károly, majd Székács József, pesti evangelikus lelkész, mondott nagyhatású szónoklatot. (Protestáns egyh. és isk. lapok, 1842./5.) A részvét a vármegye határain túl is terjedt. A »Világ« czímű napilapban (1842. évf. 53. számban) gróf Dessewffy Aurél ekként emlékezik meg róla : ». . . férfias erejének tetőpontján, épen akkor, mikor hatásának nagyobb kör vala adandó, ragadtatott ki azon nemzet köréből, mely őt örömmel nevezi vala magáénak, sok szép remény vala máris tisztelettel ismert nevéhez kapcsolva«.

Sréter János

Galánthai Balogh János.

A vármegyeháza. (Épült 1831.)

Kossuth Lajos.

Leiningen Károly.

Nagy Sándor.

Windisch-Graetz.

A vármegye közönsége az április 27-ére kitűzött tisztújításkor eredetileg Sréter Jánost óhajtotta volna az első alispáni székben üdvözölni. Halálával a rendek bizalma Fráter Pál, a szécsényi járás főszolgabírájának a személyében összpontosult, a kit egyhangúlag első alispánná kiáltottak ki. A másodalispáni tisztségért rendkívül heves küzdelem indult meg; négy jelölt közűl Szentimrei Károlyi János győzött 1416 szavazattal; Szerémy Antal 760, Horváth Elek 518, Dessewffy Ottó 26 szavazatot kapott. Főjegyző Dessewffy Ottó, aljegyző Frideczky Lajos és Veres Pál lett. A tiszteletbeli aljegyzők sorában ott találjuk báró Maithényi Lászlót, báró Barkóczy Mihályt, báró Balassa Antalt, Madách Imrét (az Ember tragédiája szerzőjét), Lisznyay Kálmánt, a költőt, a ki gyakran szónokolt a közgyűléseken.

Az 1843 május 18-án megnyílt országgyűlésre a vármegye Kubinyi Ferenczet és Huszár Károlyt küldte követekül. A választást erős küzdelem előzte meg, a mely az ellenzék teljes diadalával végződött. Kubinyi Ferencz, a ki az előző, 1839. évi követválasztáskor kibukott, most 1788 szavazatot nyert, követtársát pedig 1772 szavazattal választották meg. Az ellenfeleik közűl Bory Pál volt füleki járási főszolgabíró 1213, Baloghy László 1167 szavazatot kapott. Kubinyi Lisznyay Kálmánt vitte fel magával az országgyűlésre, a melyen ott volt a vármegye főispánja, gróf Keglevich Gábor is, a kit a kormány előterjesztésére még 1842-ben tárnokmesterré nevezett ki a király és a ki a főrendi táblán alakúlt hatalmas konzervativ táblán foglalt helyet.

Az alsó táblán annál nagyobb tevékenységet fejtett ki Kubinyi Ferencz, a ki különösen az illirizmus ellen folytatott küzdelemben vett részt Klauzál Gáborral, Szentkirályi Móriczczal, Beőthy Ödönnel, keményen ostorozván a kormányt, a melynek az elnézéséből merítették erejüket a horvátok túlkapásai.

1844-ben a vármegyei ellenzék egy nagytehetségű tagját veszítette el Prónay Jánosban, a ki május 21-én elhalálozott. Prónay háromízben képviselte a vármegyét az országgyűlésen; az utóbbi időben ugyan visszavonúlt a közszereplés teréről, de azért fenntartotta az összeköttetést az ellenzék vezérférfiaival. Halála mély hatást tett országszerte, a »Pesti Hirlap«, valószínűleg Kossuth Lajos tollából, vezetőhelyen méltatta az érdemeit. (»Pesti Hirlap« 1844. évf. 359. szám.)

A horvát tartománygyűlés intézkedése, a mely a túrmezei nemességet egyéni szavazati jogától megfosztotta, csakhamar élénk visszahatást keltett Magyarországban. Pestmegye az 1845-ben kibocsátott körlevelében, a horvát tartománygyűlés végzését törvénytelennek tekintvén, indítványozta, hogy az önkényűleg újjászervezett tartománygyűlésből választandó követeket törvényes követeknek el ne ismerjék, a jövőre nézve pedig sürgette, hogy a horvátországi megyéket kapcsolják vissza és ruházzák fel mindazokkal a jogokkal, a melyek a magyar megyéket megilletik; ilyen módon a tartománygyűlés fölöslegessé válik. Pestmegyének ezt a köriratát Nógrád is a magáévá tette és hasonló szellemben felíratot intézett a királyhoz.

A kormány, hogy az ellenzék túlsúlyát Nógrádban megtörje, gróf De La Motte Antalt, De La Motte Károly fiát, a ki az 1843—44. évi országgyűlésen szintén jelentékeny szerepet játszott a főrendi tábla konzervativ többségében, főispáni helytartónak nevezte ki. A kormányt erre az elhatározásra főleg a közelgő tisztújítás késztette, a melynek a vezetését nem akarta gróf Keglevich Gáborra bízni, mert őt a tárnokmesteri állással egybekötött teendők nagyon lekötötték. Gr. De La Motte.

A De La Motte Antal elnöklete alatt 1846-ban megtartott tisztújításkor a kormánynyal rokonszenvező Károlyi Jánost választották első alispánná, másodalispán Sréter László, a vármegyei ellenzék egyik vezérférfia lett.

1846-ban a folytonos esőzések megrontották az aratást és minthogy már a megelőző évben is silány volt a termés, inség köszöntött be Nógrád vármegyében is. A kormány nem tudván az inségen segíteni, a vármegye közönsége vette a kezébe a segítés ügyét. A közgyűlés elhatározta a birtokosok megadóztatását, rést ütve a nemesség adómentességi jogán, hogy a közmunkákkal alkalmat adjon az éhezőknek a kenyérkeresetre. És Nógrád nemessége sorából senki sem akadt, a ki a vármegye eme határozata ellen tiltakozott volna; mindenki megfizette a reá eső összeget. Mindamellett ez a segítség elégtelennek bizonyúlt. A vármegye gazdag birtokosai jártak elül a jó példával a segítség kiosztásában. Ezek közé tartozott Pulszky Ferencz, a szécsényi uradalom új birtokosa, a kinek a neje, Walter Teréz, minden nap több száz személyre főzetett és a régi szécsényi Az 1846-iki inség.

vár egyik tornyát kórháznak rendeztetvén be, mindent elkövetett a nyomor enyhítésére. (Pulszky Ferencz: Életem és korom, II. kiad., I. 235.).

József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halálával a király István főherczeget, addig is, a míg a nádorválasztás a legközelebbi országgyűlésen megtörténik, királyi helytartóvá nevezte ki. Az új királyi helytartó 1847 nyarán maga mellé véve a konzervativ párt egyik legrokonszenvesebb tagját, báró Vay Miklóst, több mint hat hétig tartó körútat tett az országban, hogy magát bemutassa.

Még az Alföldön járt István főherczeg, a mikor szeptember 17-én megjelent a király kézirata, a mely november 7-ére nádorválasztó országgyűlést hirdetett. A meghívó levél a nádorválasztás mellett csak általánosságban említette az országgyűlés működésének irányait. Nógrád be sem várva az országgyűlés egybehívásáról szóló királyi leiratot, még az év nyarán, szinte lázas türelmetlenséggel tárgyalta a követeknek adandó utasításokat. Mindamellett az augusztus 23—28. üléseken kimondotta a vármegye, hogy nem szoros értelemben vett utasításokat, hanem csak irányelveket kíván nyújtani, ezentúl nem akarván gátolni a követeket a véleményük szabad nyilvánításában. (Márki Sándor: Millenn. Tört. X. 10.) Szeptember végén már nagyban készültek Nógrádban is a követválasztásra. Gróf De La Motte főispáni helytartó belátta, hogy ilyen ellenzéki vármegyében nem tud konzervativ utasításokat keresztülerőszakolni, azért nem is avatkozott bele a választási mozgalmakba, megelégedvén azzal, hogy Károlyi János alispánt mindenesetre megválasztották az egyik követnek. A másik követi állásra azután annál erősebb küzdelem támadt Kubinyi Ferencz és Dessewffy Jób között.

István főherczeg Nógrádban.

A választási küzdelmek közepett érkezett a hír Balassagyarmatra, hogy István főherczeg a körútját Nógrádban fogja befejezni.

E hírre a rendek összegyűltek, hogy a főherczeg fogadásának az ügyét megbeszéljék. Ezen az értekezleten felszólalt Pulszky Ferencz is, indítványozván, hogy Nógrád vármegye közönsége ne csak tisztelegjen, hanem mondja ki férfiasan a vármegye érzelmeit, hadd hallja a jövendőbeli nádor legalább egyszer az igazságot és lássa, hogy itt hazafiak laknak és nem udvaronczok. Pulszky indítványát lelkesedéssel elfogadták, minthogy azonban az alispán vonakodott szónoklatot tartani, Pulszkyt kérték meg, hogy a főherczeget a vármegye nevében üdvözölje. A főispáni helytartó az értekezleten történteket rögtön bejelentette a kanczellárnak és a főherczegnek, mire Vay levélben kérte Pulszkyt, közölje vele a beszédét előzetesen, hogy a főherczeg válaszolhasson reá. Pulszky beküldte beszédét Vaynak, a kinek a figyelmeztetésére néhány élesebb kifejezését módosította.

A mikor a főherczeg megérkezett, az előzetes megállapodások szerint Pulszky tartotta az üdvözlő beszédet, a melyre a főherczeg válaszolva, dícsérte Nógrádot, magasztalta a magyar nemzet jellemét és azzal végezte beszédét, hogy addig éljen, a míg a honnak él. Ezután bemutattatta magának a vármegye urait és mindegyikkel váltott néhány barátságos szót, majd visszavonult a főispán lakosztályába. Este vacsora volt a főherczeg tiszteletére, a melyen 200-an vettek részt. Másnap Blaskovich, korának egyik leghíresebb lovasa, ötösfogatán, a melyet maga hajtott, vitte be a főherczeget Váczra, a ki innen tovább utazott Pestre.

Néhány nappal a főherczeg látogatása után megtartották a követválasztást. Az izgalom mindkét párton a legnagyobb fokra hágott, csak a felállított katonaság a mely a két pártot elkülönítette, akadályozta meg az összeütközést. A szavazás hajnalig tartott és reggel kihirdették a választás eredményét, a mely szerint Kubinyi Ferencz 56 szóval kisebbségben maradt és Dessewffy Jób lett Nógrád néma követe. (Pulszky Ferencz i. m. 243.) Pulszky Ferencz, a ki Kubinyi párthíveként, bár nem szívesen, maga is tevékeny részt vett a pártküzdelmekben, élénk színekkel ecseteli azt a hangulatot, a mely azokban a napokban a vármegyében uralkodott. A mikor a pestmegyei és a mosoni választásoknak, valamint annak, hogy mind Kossuth, mind Széchenyi az alsótáblán fognak helyet foglalni, »világos volt most«, – úgymond emlékirataiban — hogy az országgyűlés két táborra szakad s mind a kettőnek megvan a méltó vezére; mi pedig elfogultsággal néztünk a kikerülhetetlen harcznak elébe, mert tudtuk, hogy ez az óriások harcza lesz.«

5. *Egyházi viszonyok a mohácsi vésztől napjainkig.*

Közvetetlenül a mohácsi vészt megelőzőleg, az ország zavaros állapotában élénk mozgalmakat észlelhetünk a hitélet terén, a melyek mindegyre nagyobb hullámokat verve, vallási téren is megoszlással fenyegették az utóbbi időben a pártküzdelmekben kimerült nemzetet.

Luther Márton tanai csakhamar élénk visszhangra találtak, különösen a bányavárosokban, a melyeknek a polgárai német birodalommal főleg a kereskedelem révén állandó összeköttetésben állottak és a honnan az ifjúságból is többen látogatták a németországi főiskolákat. Az uj tanok már 1522-ben foglalkoztatták a selmeczbányai polgárokat; Korponán már 1520 táján olvasták Luther iratait, sőt a velenczei ügyvivőnek 1524. január 2-án kelt jelentése szerint, már a királyi udvarban is voltak Luthernek hívei. A mikor Selmeczbányán 1525-ben a munkabérek miatt zavargások támadtak és ezek következtében a bányákban hosszabb időn szünetelt a munka, a munkások, a szabadban összegyűlekezve, hallgatták az új hit terjesztőinek a beszédeit, a kikhez a város plebánosa és egy Domokos rendi szerzetes is csatlakozott, a ki levetvén a szerzetesi öltözetet, megházasodott és egyike lett az új tanok leglelkesebb hirdetőinek. Ez évben már Bártfán és Körmöczbányán is hirdették Luther tanait, melyek 1526 elején Kassán is elterjedtek.

Nógrádba még ekkor nem hatottak el az új tanok, a melyek eleinte leginkább a németek lakta vidékeken terjedtek el. Nógrád, a melynek akkoriban csak magyar és szláv lakossága volt, csak jóval a mohácsi vész után fogadta be az újított vallást. Mind a mellett a nép az egyház révén is tudomást szerzett a külföldi vallási mozgalmakról, miután a ferencz-rendiek általános fejedelme még 1521-ben meghagyta a rend tagjainak, hogy »a négy év előtt fellépett lutheránus pestis ellen mindennapi imádsággal és buzgó tanítással küzdjenek.« (Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. 49. l.) A szécsényi és a füleki ferencz-rendiek bizonyára meg is feleltek e felhívásnak, de a küzdelmet csak a mohácsi vészt követő évtizedekben kellett felvenniök. Közvetetlenül a mohácsi vész után sem találhatott talajra az új hit a vármegyei nemesség körében, a melynek a vezére, Werbőczy István, a vármegye egyik legnagyobb birtokosa, már 1525-ben erélyesen fellépett Luther követői ellen és maga János király, a kit az egész vármegye elismert urának, a katholikus hit buzgó követője volt. Szapolyai János hívei még ekkor Ferdinándot, — bár alaptalanul — az új hit egyik főtámaszának tartották; Ibrányi Pál és Lőrincz tornai várnagy 1528 február 19-én kelt levelükben a szádvári őrséget fel is szólították, hogy Ferdinándtól, a lutheranizmus eme pártfogójától, pártoljanak el. Pedig épen Ferdinánd 1533 május 11-én rendeletet intézett Körmöczbánya, Selmeczbánya és Beszterczebánya városokhoz, meghagyván nekik, hogy ha Váradi Pál esztergomi érsek körükbe jön, vagy a biztosait kiküldi, hogy a lutheránus eretnekséget terjesztő, vagy nyilvános házasságra lépő papok ellen vizsgálatot tartson, mind őt, mind a kiküldötteit tisztelettel fogadják. (i. h. I. 250. l.) Várdai Pál érsek erélyesen hozzáfogott, hogy az új tanok tovaterjedését megakadályozza, de az ország akkori közállapotai mellett erre gyengének bizonyult. 1533-ban, azalatt, amíg Drégely várában tartózkodott, egymásután küldte ki a biztosait, köztük Fegyverneki Ferencz sági és András esztergomi prépostot, mindazokra a helyekre, a hol Luther tanai elfogadásra találtak. 1529-ben már a beszterczebányai plebános is Luther híve volt. Selmeczbánya 1533-ban még arról biztosította az érseket, hogy a város lakosága hű keresztény marad, de már 1534-ben a selmeczi tanács, a beszterczebányai plebános tanácsára, a leibiczi prédikátort hívta meg.

Nógrádban, a hol nem voltak szabad királyi városok, az új tan csak akkor kezdett elterjedni, a mikor a vármegyei főurak is híveivé lettek. Először a Balassa-család pártolt el a katholikus hittől és tekintélyével, valamint birtokai révén a lutheranizmus hatalmas terjesztője lett. Balassa Zsigmond már 1530-ban elfoglalván a bozóki monostort, a honnan a szerzeteseket kiüldözte, az új hit egyik buzgó terjesztőjeként lépett fel. Példája csakhamar követőkre talált a családja körében. Balassa János főajtónállómester, a ki az 1545. évi országgyűlésen védelmére kelt a lutheranizmusnak és Balassa András, 1568—75. Nógrád vármegye főispánja, szintén hathatósan támogatta Luther tanait. Bornemissza Péter neki és a nejének, Mérei Annának ajánlotta Evangeliumának III. részét, a melyet Sempten 1575-ben nyomatott. (Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, 65.)

Nógrádi főurak áttérése.

A vármegyebeli többi úr közűl Bebek Ferencz, 1551-ben Fülek várának kapitánya, már 1532 után az új tanok felé hajlott, de későbben meggondolván magát, 1540-ben váratlanul a katholikus hit védőjeként lépett fel és Fischer Andrást, a ki Gömörben terjesztette az új hitet, Krasznahorka tornyáról a mélységbe lökette. Fia György azonban Luther híve lett és áttérése után a katholikus egyházi javak megszerzését tűzte ki czéljául. Hasonlóképen Lutherhez pártolt Liberchei Péter, 1550-ben Nógrád vármegye alispánja, Poltári Soós István, a ki 1550—1557 között viselte az alispáni tisztet, Madách Péter, a ki sógorának Rimay Jánosnak a buzdítására 1585—1597 között tért át az evangélikus vallásra, valamint a Gyürky, Kajaly, Darvas, Derencsényi, stb családok sarjai is.

A törökök Nógrádban.

Nógrád várának elestével (1544.) a váczi püspök is kiszorult a székhelyéről. 1552 nyarán pedig, Drégely elfoglalása után, egymásután került török kézre. Szécsény, Hollókő, Buják és Salgó, majd 1552 szeptember 4-én Fülek vára is. A török uralommal megjelent a vármegyében a mohamedán vallás, a törökök a főbb helyeken, így Nógrád várában, dsámikat építettek, a keresztény templomokat megsemmisítették és azoknak a belső felszerelését átalakították. Mihelyt a törökök elfoglalták a vármegye legnagyobb részét, a katholikus papságnak menekülnie kellett a hódoltsági területről, így Bujákról, a hol a plebánia 1552-ben még fennállott és Szécsényből, a hol a ferencz-rendiek végezték a lelkipásztori teendőket. A papság elmenekülésével a hívek vezető nélkül maradtak és így szinte akaratlanul is a mindegyre terjedő lutheránus hit követőivé lettek. A hódoltság alatt a lutheránus vallás úgyszólván akadálytalanul terjedt el a vármegye egész területén. Ezt a törökök magatartása is jelentékenyen elősegítette, a kik az evangelikus prédikátorokat sokkal szívesebben tűrték meg, mint a katholikus papságot, a melyből legfeljebb a kolduló szerzetesek részesültek némi kíméletben.

A ferencz-rendieket ekkor már Fülekről és Szécsényből elűzték, úgy, hogy a vármegye területén csak a gyöngyösi ferencz-rendiek maradtak, a kiknek a kolostora az egész hódoltság alatt fennállott és a kik bejárták a vármegyét, kiszolgáltatván a szentségeket és a vallás vigasztalásában részesítvén mindazokat, a kik a hitükhöz állhatatosan ragaszkodtak.

A XVII. század elején az evangelikus egyházak a vármegye területén már legnagyobbrészt szervezettek voltak. Azok közűl az egyházak közűl, a melyek az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben szerepelnek, Alsóesztergály, Alsósztregova, Etrefalva (Turicska) Maskófalva, Nógrádszenna, Túrmező (Túropolja) az 1615—1622. években a protestánsok kezében volt, hasonlóképen azok az egyházak, a melyekről okleveles adataink vannak, így Alsózellő, a melynek az egyházáról 1262-ből van adatunk és a hol 1632-ben evangelikus lelkész volt; Gácsfalu, a melynek az egyházáról 1350-ből van adatunk; Losoncz, a legrégibb vármegyei egyházak egyike, a mely 1190-ben már fennállott és a mely egyike volt az első helyeknek, a hol a református hit gyökeret vert. Nagylibercse, a melynek az egyházáról 1426-ból van adatunk és a mely a XVII. század elején szintén az új hitet fogadta el; Nógrádszentpéteren, a melynek az egyházáról 1297-ből van okleveles adatunk, a XVII. század elején evangelikus lelkipásztor hirdette az Isten igéjét.

Mindamellett néhány helyen megmaradt a katholikus plebános a hódoltsági területen is, így Nézsa helységben, a mely a váczi püspökség földesúri hatósága alá tartozott, a plebánia 1575-ben még megvolt; valószinűleg Ecsegen is; az itteni plebániáról 1617-től kezdve vannak adataink.

A mohácsi vészt követő zavarok közepett, majd a török hódoltság alatt, az egyházi birtokok legnagyobb része idegen kézbe jutott, csak az esztergomi érsek és a váczi püspök tudta nógrádi birtokainak egy részét megmenteni, bár ezeknek a jövedelme is lényegesen megcsappant, sőt egyes időközökben teljesen megszűnt.

Egyházi birtokok.

Az 1552—53. évi adóösszeírásokban még a következő egyházi birtokok szerepelnek. Az esztergomi érseké volt Felső-Vadkert, Tercske, Dejtár és Patak; e négy faluban összesen 19 portát írtak össze; az esztergomi káptalané volt Csecsó (Vadkert és Horpács között), a mely 3 portával szerepel az összeírásban; a dömösi préposté Tolmács, a hol 4; a váczi káptalané Rétság, a hol 2; az egri káptalané Szátok, a hol 4; és ismeretlen rendi apáczáké Apáczafalva (Ecseg és Borsosberény között), a hol 2 portát írtak össze. A váczi püspökség helyiségei a törököktől elpusztítottak gyanánt szerepelnek az összeírásokban. Az 1593—94. évi felszabadító hadjárat után, 1598-ban eszközölt összeírás szerint Dejtár, Felsőzellő, Fülekpüspöki és Hugyag helységek tartoztak az esztergomi érsek földesúri hatósága

alá. A három Vadkertet, a mely szintén az esztergomi érseké volt, teljesen elpusztult helységekként említi az összeírás.

A váczi püspök az ősi birtokai közűl 1598-ban csak Kosd helységre terjesztette ki földesúri hatóságát. Berkenye és Kálló idegen kézben voltak, Rétság pedig akkoriban Lónyay Albert birtokában volt. Az 1598. évi összeírásban a váczi püspökség birtokai között szerepel Berezel helység is, a mely a XV. században a Szobi-családé volt.

A török hódoltsággal az esztergomi érsekség tizedjövedelme is nagyon megcsappant. Az esztergomi prímási levéltárban levő, Verantius (Vranchich) Antal érseksége idejéből való számadások szerint azelőtt Nagy-Nógrádból 2000, Kis-Nógrádból 225 frt folyt be tized czímén. 1568-ban, a mikor Balassa András bérelte a tizedet, csak 600 frt, 1571-ben mind a két Nógrádból 633 frt, 1573-ban pedig, a mikor Balassa és Krusith voltak a tizedbérlők, 1000 frt folyt be.

A váczi püspökségnek is sikerült hódoltsági birtokainak egyrészét megtartani. Az alatt az idő alatt, a míg — Mathésy Istvánnak 1591-ben történt halálától Szuhay István székfoglalásáig — a váczi püspöki javak kamarai igazgatás alatt állottak, 11 helység adózott a váczi püspökségnek. Az 1591—92. évi számadások szerint Borsosberény, Berezel, Kálló, Kosd, Nézsa (Naszály), Sáp és Verőcze Nógrádból; Cselőte, Püspökhatvan, Szilágy és Csörög helységek Pestmegyéből fizettek adót. (Tudománytár 1840. XIII. 307.).

Szuhay István, a kit 1592-ben neveztek ki váczi püspökké, az 1594. évben, a mikor Nógrád is visszakerült a magyarok birtokába, ide helyezte át a székhelyét és erélyesen védelmezte az egyház jogait a protestánsokból álló vármegyei tisztikarral szemben. Utódai közűl Lelóczi Tarnóczy Mátyás (1651—1655.) tartózkodott Nógrád várában, innen kormányozta az akkor öt plebániából álló egyházmegyéjét. Tarnóczy halála után az csegi plebános püspöki helynök gyanánt intézte a főpásztori teendőket.

A nógrádi főurak visszatérítése.

A Forgách Ferencz esztergomi érsektől (szül. 1566., † 1615.) megindított ellenreformáczió következtében a XVII. században a katholikus vallás lassanként ismét tért hódított Nógrád vármegyében. Forgách megnyerte az eszméinek Pázmány Pétert, a ki viszont 1603-ban két testvérét, Forgách Zsigmondot, Nógrád vármegye főispánját, a későbbi nádort, Gács várának urát és Mihályt is visszatérítette. Forgách Zsigmond harmadik neje, Pálfy Kata, a ki a hithű gróf Pálffy család sarja volt, csakhamar élénk buzgalommal igyekezett a katholikus vallást terjeszteni Nógrádban. A férje halála után (1621.) még az erőszakoskodástól sem riadt vissza. 1622-ben elűzte a maskófalvai evangelikus prédikátort és a templomot, valamint a paplakot elfoglalta. A protestánsok panaszára azután az 1647. évi országgyűlés a templomot visszaadni rendelte.

Balassa Péter, Balassa Istvánnak, a protestáns papok nagy pártfogójának az unokája, 1615-ben tért át a katholikus hitre, a mikor Pálffy Miklós hadvezér leányával, Magdolnával kötött házasságot. A Balassa család másik ágából, a mely Imre erdélyi vajda fiától, a buzgó protestans Andrástól, Nógrád vármegye főispánjától (1568—1575.) származik, Zsigmond fiát, II. Andrást, Pázmány Péter térítette meg; II. András fiai, II. Bálint, a ki 1664-ben grófi rangra emelkedett, Pál, 1677-ben esztergomi kanonok és bosoni választott püspök, valamint Gábor, a család továbbterjesztője, már a katholikus hitben nevelkedett; Zsigmond testvére, Imre († 1633. táján) azonban megmaradt a protestans hitben. Fia, Imre, a ki folytonos garázdálkodásaival tette a nevét hírhedté, 1636-ban Divényről elűzte a katholikus plebánost, de a nép erősen ragaszkodott a katholikus hithez s így a protestáns vallás ott nem tudott többé gyökeret verni; utóbb Balassa Imre is áttért a katholikus hitre, 1657-ben Divényben fényes templomot építtetett és a plebánia-lakot is helyreállíttatta.

A katholikus hit jelentékeny pártfogót nyert Bosnyák Tamás füleki kapitányban is, a ki 1612-ben visszahozta a ferencz-rendieket Fülekre. Egyetlen fia, István, papi pályára lépett és 1635-ben esztergomi kononok, majd pécsi, veszprémi és nyitrai püspök lett. (Magyar Akadém. Értesítő, 1848. II. 49. — Lányi—Knauz: Egyházt. III. 210.— Hahnekamp György: Magy. Convertiták 1900. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban.)

Pázmány fellépése.

A mikor Pázmány Péter 1616-ban az esztergomi érseki széket elfoglalta elődjének nagyhatású tevékenysége ellenére, az egyházmegye szomorú állapotban volt. A vármegyének abban a részében, a mely az esztergomi érseki egyházmegyé-

hez tartozott, csak Divényben és Bujákon találunk katholikus lelkészt, a váczi egyházmegye területén pedig Ecsegen kívül Mátraszőllősön volt katholikus plebános, a hol 1610-ben állították helyre a plebániát. Pázmány Péter erélye és fáradhatatlan buzgalma azonban legyőzte a nehézségeket, hatalmas támaszt nyervén a Jézus társaság tagjaiban, a kiket különösen pártolt és a kik viszont a legjobban támogatták térítői működésében. Az ország minden részébe jezsuita missziókat küldött ki s ilyen keletkezett Nógrádban is. Innen több rendtag behatolt a török hódoltsági területre is, a hol megjelenésük az elhagyott katholikusok között áldásos volt.

De Pázmány Péter a jezsuiták térítői működése mellett igénybe vette a szécsényi ferencz-rendiek hasznos tevékenységét is, a kik Szécsény visszafoglalása után (1593.) ismét visszatértek kolostorukba és ettől kezdve főleg a török hódoltságban lakó katholikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak. (Fraknói Vilmos: Pázmány Péter 192—193.).

De ha a ferencz-rendiek és a jezsuiták önfeláldozó működése segített is a bajokon, teljesen meg nem szüntette őket, mert a hívek gondozása a közöttük való állandó tartózkodást kívánta meg. A lelkészek hiányán tehát úgy segített Pázmány, hogy különösen a török hódoltsági helyeken egyes lelkészi teendők végzését a világiaknak is megengedte, így a keresztelést, házasságkötést és temetést; az ilyeneket licentiatusoknak hívták és csak annyit kívántak meg tőlük, hogy nőtlenek, jámbor életűek és valamennyire tanultak legyenek. Ilyen licentiatus volt Horváth Mihály 1647-ben Bussán, Osvald Máté 1677-ben Patakon.

A második török hódoltság.

Mindamellett a XVII. század közepéig, vagyis addig, a míg a vármegye legnagyobb része ismét török kézre került (1663.) több plebániát ujítottak meg. A rendelkezésünkre álló adatok szerint 1663-ig a következő helyeken volt plebánia: Buják, Divény (1657-től ismét), Ecseg (1617-től), Fülekpüspöki (1630.), Magyarnándor (1637.), Mátraszőllős (1610-től), Nézsa, Palotás (1650-től), Szécsény. E terjeszkedést csakhamar megakadályozta az 1663. évi hadjárat, a melynek a folyamán Szécsény, valamint a vármegyének az Ipolyig terjedő része, ismét török uralom alá került.

A második hódoltság alatti egyházi viszonyokról báró Pongrácz György váczi püspöktől 1673-ban megtartott egyházlátogatások jegyzőkönyveiből nyerünk némi tájékozást.

Az ecsegi plebános püspöki helynöki minőségében 1673-ban megtartott egyházlátogatási jegyzőkönyvei szerint az egyházmegye területén 1672—73-ban Berczelen, Herencsényben, Kállóban, Mátraszőllősön és Palotáson voltak lelkészek. A vármegyének az esztergomi egyházmegyéhez tartozó területén pedig ugyanabban az időtájban Alsóesztergályon, a hol 1673—74-ben Blaskovics Menyhért, Nagyzellőben (Felsőzellő), a hol 1677-ben Keleffy János és Patakon, a hol Osvald Máté licenciatus végezte a lelkészi teendőket, voltak katholikus egyházak. 1677-ben Bujákon ismét volt katholikus plebános, név szerint Sajószentpéteri Szalay János. (Nagy Iván gyűjteménye.) A mikor az alkotmány felfüggesztése után Kolonics Lipót akkori bécsi érsek sürgetésére Lipót király új vértörvényszéket rendelt Pozsonyba, Nógrád vármegyéből a Lest, Lónyabánya, Losoncztamási, Nagykürtös, Nagylám, Parlagos (Polichnó) Turopolya (ma Túrmező) helységekben működő evangelikus lelkészeket is a pozsonyi vértörvényszék elé idézték. A megidézettek közűl a nagykürtösi evangelikus lelkész gályarabsággal bűnhődött, s társai közűl többen, így a lesti lelkész, nem tértek vissza híveik közé. A mikor a protestáns papokat gályarabságba, vagy börtönbe hurczolták, a bujdosó kuruczok rátámadtak a katholikus papokra, és közülök többet megöltek, vagy megraboltak és bántalmaztak. A folytonos zaklatások következtében a katholikus papság nem érezvén magát többé biztonságban, menekülni volt kénytelen s így azután az 1678—1684. közötti években a megye területén csak egyes erődített helyeken, mint Füleken, Gácson és Divényben működtek kath. lelkészek.

A pozsonyi vértörvényszék.

A viszálykodások a felekezetek között gyakoriak voltak. 1682-ben Nagyorosziban a kálvinisták nagypénteken meghúzták a harangokat. E miatt zendülés támadt, mire a kamara a helység lakósai közűl négy katholikus és hét kálvinista gazdát felrendelt Pozsonyba.

Szécsény, Hollókő, majd Nógrád várának visszafoglalása után (1683—1685.) a török hódoltság is véget érvén, a vármegye területén megkezdődött a helyreállítás munkája a katholikus egyházakban is.

Az egyház mindenekelőtt visszaszerezte a középkorban bírt ősi birtokait melyeknek egy részétől a hódoltság megfosztotta. Az *esztergomi érsek* ősi birtokai közűl visszanyerte Dejtár, Vadkert (ma Érsekvadkert), Felsőzellő, Fülekpüspöki és Hugyag helységeket; Szátok, a középkorban az érseké volt s most a káptalan birtokába került, mely ezenkívül még Csesztve helységben is birtokos volt. A *váczi püspök* ősi birtokai közűl visszaszerezte Alsósáp, Berkenye, Kálló, Kosd, Nógrád helységeket, ezenkívül 1753-tól az újonnan települt Szendehely helységnek lett a földesura. A *váczi káptalan* Berczel helységet nyerte, melyet az 1598. évi összeírás szerint a püspökség birtokában találunk, úgyszintén visszanyerte Rétságot is, mely a hódoltság alatt világi kézben volt. Az elősorolt helységekben az illető egyházi intézmények 1848-ig bírtak földesúri joggal. A kath. egyház a hódoltság után.

A török hódoltság megszüntével egymásután állítják helyre a hódoltság alatt megszűnt plebániákat. Számos új plebánia és templom keletkezett az érsekség és a váczi püspökség bőkezűségéből, a földesúrak és a hívek áldozatkészségéből. Uj plebániák.

Még a hódoltság alatt két helyen Berczelen és Lőrincziben emeltek templomokat. 1695-ben már Divényben, Gácsfalván, Bujákon, Lőrincziben, Jobbágyiban Kazáron voltak plebániák. Nógrádszakalon 1697-ben, Romhányban 1702-ben, Endrefalván és Kisterenyén 1705-ben, Fülekpüspökiben 1706-ban, Balassagyarmaton, Nézsán és Vilkén 1711-ben állították helyre a plebániákat.

A szatmári békekötés után még nagyobb arányban indul meg a törekvés a vármegyében, hogy a katholikus egyház túlsúlyát visszanyerje. A balassagyarmati plebános 1716-ban elfoglalja a csesztvei templomot, melyet 1689 óta a katholikusok és a protestánsok közösen használtak; az alsóesztergályi templomot pedig az 1754 szeptember 14-én kelt királyi rendelet ítéli vissza a katholikusoknak. 1711-től 1781-ig a következő helyeken keletkeznek plebániák: Borsosberény (1728.), Cserhátszentiván (1750.), Czered (1753.), Felsőtisztás (1772.), Felsőzellő (1722.), Füleksávoly (1717.), Heréd (1747.), Ipolygalsa (1773.), Ipolyvarbó (1713. előtt), Kosd (1740.), Losoncz (1755.), Mohora (1772.), Nógrádverőcze (1740.), Nőtincs (1720.), Patak (1744.), Zsély (1771.). A szatmári béke után.

1776-ban bekövetkezett az esztergomi egyházmegyének oly rég óhajtott rendezése is. Mária Terézia királynő ebben az évben állította fel a rozsnyói püspökséget, a melyhez Nógrád vármegyéből a mai füleki, losonczi és gácsi járások, valamint a szécsényi járásból is néhány község tartozik.

Az 1780-ban történt összeírás szerint a vármegye 122.303 lakosából 68.183 katholikus, 36.362 protestáns, 63 óhitű és 1263 zsidó vallású volt. A katholikus lelkészek száma 56, a protestáns lelkipásztoroké pedig 34 volt; azonkívül volt még egy óhitű lelkész és 69 férfi szerzetes is.

Midőn II. József hozzáfogott egyházi reformjainak keresztülviteléhez, első sorban a plebániák szaporítását tűzte ki czélul. Az első plebániát 1781-ben Ipolyberzenczén állította fel, később, a szerzetes rendek feloszlatása után, azoknak vagyonából alakult vallásalapból 1787-ben Nagylóczon plebániát, Budalehotán, Divényoroszibau, Rétságon, Szendehelyen, Alsósápon, Becskén, Csécsén és Óvárott helyi káplánságokat alapított, a melyekből idővel plebániák lettek. Utóbb még 1797-ben Mátranovákon, 1799-ben pedig Bárnán keletkeztek plebániák a vallásalapból. II. József alatt.

II. József eme intézkedései csakhamar követőkre találtak a főpapság körében. Az esztergomi érsek 1781-ben a nógrádmegyei, 1787-ben a szécsényi plebániát állíttatja helyre. A váczi püspök 1783-ban Terényben, az esztergomi főkáptalan 1792-ben pedig Csesztvén alapított új plebániát. A plebániák alapítását befejezi a *Madách* család, melynek átdozatkészségéből 1811-ben Alsósztergován helyreállítják az ősi plebániát, a váczi püspök pedig 1848-ban Berkenyén alapít plebániát.

A XVIII. század utolsó éveiben Bussán (1798.), Rimóczon (1795.), Ipolyvarbón (1798.) épültek új temlpomok; az utóbbit *Szent-Iványi* Ferencz építtette. Bárnán 1811-ben, Gácson 1853-ben épült új templom, melyet *Scitovszky* János rozsnyói püspök október 18-án szentelt fel.

Jelenleg a vármegye területe három egyházmegyéhez tartozik. I. Az *esztergomi főegyházmegye* nógrádi főesperessége alá a következő plebániák tartoznak: 1. *Szécsényi* alesperességi kerület: Endrefalva, anyakönyvei 1742-től. Karancság, anyakönyvei 1718-tól, Ludány, anyak. 1741-től. Nagybárkány, anyakönyvek 1700-tól. Nagylócz, anyakönyvek 1787-től. Nógrádmegyer, anyak. 1778-tól. Nógrádszakal, anyak. 1700-tól. Rimócz, anyak. 1721-től. Sóshartyán, anyak. 1697-től. Mai állapot.

Uj templomát 1906 nov. 26-án szentelték fel. Szécsény, anyak. 1694-től. 2. *Kékkői* alesperességi kerület: Alsópalojta (Hontvármegyében), Bussa, anyakönyvei 1778-tól. Csáb (Hont vármegyében), Felsőzellő, anyak. 1722-től. Ipolyvarbó, anyak. 1713-tól. Kékkő, anyak. 1817-től. Kürtabony, anyak. 1710-től. Lukanénye (Hont vármegyében), Óvár, anyak. 1787-től. Zsély, anyak. 1771-től. 3. *Érsekvadkerti* alesperesi kerület: Balassagyarmat, anyak. 1706-tól. Csesztve, anyak. 1792-től. Érsekvadkert, anyak. 1713-tól. Mohora, anyak. 1772 től. Nagycsalomia (Hont vármegyében). Nagyoroszi, anyak. 1710-től. Nógrádmarczal, anyak. 1737-től. Patak, anyak. 1714-től. II. A *váczi püspöki egyházmegye* székesegyházi főesperessége alá Nógrád vármegyéből a következő plebániák tartoznak. 1. A székesegyházi alesperességi kerületben: Kosd, anyak. 1719-től. 2. A nógrádi alesperességi kerületben: Berkenye, anyak. 1848-tól. Borsosberény, anyak. 1728-tól. Nógrád, anyak. 1696-tól. Nógrádverőcze, anyak. 1721-től. Nőtincs, anyak. 1724-től. Rétság, anyak. 1787-től. Szendehely, anyak. 1787-től. 3. A romhányi alesperességi kerületben: Alsósáp, anyak. 1787-től. Becske, anyak. 1787-től. Berczel, anyak. 1696-tól. Magyarnándor, anyak. 1700-tól. Nézsa, anyak. 1714-től. Romhány, anyak. 1837-től. 4. Az ecsegi alesperességi kerületben: Buják, anyak. 1722-től, illetőleg 1775-től. Csécse, anyak. 1787-től. Cserhátszentiván, anyak. 1761-től. Ecseg, anyak. 1695-től. Herencsény, anyak. 1700-tól. Mátraszőlős, anyak. 1747-től. Terény, anyak. 1783-tól. 5. A hatvani alesperességi kerületben: Heréd, anyak. 1747-től. Jobbágyi, anyak. 1702-től. Kálló, anyak. 1688-tól. Lőrinczi, anyak. 1659-től. Palotás, anyak. 1716-tól. III. A *rozsnyói egyházmegyéhez* a vármegyéből a következő plebániák tartoznak: 1. A székesegyházi főesperesség várgedei alesperesei kerületéhez: Czered, anyak. 1753-tól kezdődnek. 2. A nódrádi főesperesség *a)* füleki alesperességi kerületéhez: Fülek, anyak. 1700-ban kezdődnek. Fülekpüspöki, anyak. 1706-tól. Ipolygalsa, anyak. 1773-ból. Bolyk. Temploma 1889-ben lett helyreállítva. Füleksávoly, anyak. 1715-től. *b)* a losonczi alesperességi kerülethez a következő plebániák tartoznak: Karancskeszi, anyak. 1716-tól. Littke, anyak. 1726-tól. Losoncz, anyak. 1755-től. Fülekpilis, anyak. 1796-tól. Rapp, anyak. 1724-től. Vilke, anyak. 1711-től. *c)* a mátrai alesperességi kerületben Bárna, anyak. 1799-től. Kazár, anyak. 1695-től. Kisterenye, anyak. 1705-től. Mátranovák, anyak. 1797-től. Salgótarján, anyak. 1749-től. Somosújfalu, anyak. 1796-tól. 3. A gácsi alperességi kerületben: Alsósztregova, anyak. 1811-től. Ipolyberzencze, anyak. 1781-től. Divény, anyak. 1690-től. Divényoroszi, anyak. 1788-tól. Felsőtisztás, anyak. 1772-től. Gácsfalva, anyak. 1695-től.

Szerzetes rendek.

A mohácsi vész utáni korszakban csupán két kolostor maradt fenn a vármegye területén: a füleki és a szécsényi. A *füleki* ferencz-rendű kolostor, mely az Üdvözítőről nevezett rendtartomány szécsényi custodiája alá tartozott, a mohácsi vész után. 1544-ig állott fenn. 1531-ben Keszy Ferencz, 1533-ban Dévay András, 1535-ben Böszörményi Pál, 1542-ben Szentgyörgyi Ferencz és 1544-ben Erdődy Mihály volt a rendház főnöke. 1544-ben a rendtagok elhagyták a kolostort, utóbb: 1552-ben, maga Fülek is török kézbe került. Visszafoglalása után Bosnyák Tamás a ferencz-rendűek részére telket jelölt ki, melyen rendházat építettek. A folytonos belháborúk következtében a rend örökös zaklatásnak lévén kitéve, állandóan nem tudott Füleken megmaradni. Csak a török hódoltság megszüntével, midőn Thököly szerencsecsillaga is lehanyatlott, 1694-ben telepedtek le ismét a ferencz-rendűek Füleken és hozzáláttak a Thökölytől 1682-ben feldúlt rendházuk helyreállításához s átvették a plebánia vezetését is. Koháry István, országbíró, a rend nagy jótevője, 1726-ban kezdte építtetni templomukat, melyet 1720-ban fejezett be s amelyet 1888-ban helyreállítottak.

A ferencz-rendűek *szécsényi* rendháza már közvetetlenül a mohácsi vész után, miként azt a rendház évkönyveiben olvassuk, sokféle zaklatásnak volt kitéve I. Ferdinánd király vezére, Katzianer János, zabolátlan katonái részéről, a kik átvonultukban sok kárt tettek a rendházban.

A háborús idők ellenére 1529-ben Szécsényben tartotta meg a rend káptalanját, mely alkalommal tartományi főnökül Nágócsi Maximust választották meg. 1531-től 1542-ig Szécsény a rendtartomány egyik kerülete custodiájának székhelye, a mely alá a szécsényi, füleki, a vámosi, a galgóczi és a szakolczai rendházak is tartoztak. 1531-ben Keresztúri László, 1533-ban Bessenyői Mihály, 1535-ben Ujlaki Ferencz, 1537-ben Bányai Ambrus, 1542-ben Dobrakwthyai Bernát volt a házfőnök. 1544-ben a szécsényi custodia megszűnt s a szécsényi rendházat az esztergomi custodia alá rendelték. Ebben az évben Keszy Ferencz volt a házfőnök. (Egyháztört. emlékek a magyarorsz. hitújítás korából, II. köt.)

Buda eleste után a portyázó törökök elől a ferencz-rendűek alkalmasint még 1544-ben elmenekültek Szécsényből, de legkésőbb 1546-ban megszűnt a szécsényi rendház s a rendtagok más kolostorokba vonultak. Szécsény 1552 nyarán a törökök birtokába került.

Fülek visszavétele után néhány nappal (1593 november 11.) Szécsény is visszakerült a magyarok birtokába. Pálffy Miklós, a hős hadvezér, visszahívta a rendtagokat Szécsénybe, de Bocskay István fölkelésekor a rendtagok ismét elűzetvén, templomuk a lutheránusoké lett, a kik azt 1607-ig bírták. Forgách Zsigmond, Nógrád vármegye főispánja, visszavevén a teplomot a lutheránusoktól, 1610 január 27-én visszahívta a ferencz-rendűeket Szécsénybe. Ezek nyomban hozzáfogtak szétdúlt kolostoruk helyreállításához, a mit a hívek bőkezű adományaiból két év alatt be is fejeztek. Utóbb Forgách Zsigmond özvegye, Pálffy Kata, 1626-ban két malom és a szécsényi vám jövedelmét, valamint egy rétet és házhelyet adományozott a conventnek. 1631-ben már tizenhárom növendék nevelkedett a kolostorban. 1644-ben a húsvét utáni negyedik vasárnapon, Rákóczi György visszavonuló útjában Szécsényt megszállván, két hétig élvezte a rendház vendégszeretetét.

1663-ban Szécsény ismét a törökök kezébe kerülvén, a ferencz-rendűeknek ismét el kellett hagyniok a kolostort, melyet a törökök vettek birtokukba. — A templom szentélyét imaházzá, hajóját lóistálóvá, a sekrestyét pedig fürdővé alakították át. A sekrestye fölötti szobákat a török bég lakta, a rendház többi része pedig kaszárnyául szolgált.

Szécsény visszafoglalása után (1683) Koháry István országbíró visszahívta a rendtagokat Szécsénybe, de mivel a török uralom alatt a város és a kolostor teljesen elpusztult, Fülöp András és Bárkányi János szerzetesek, a kiket a rend Szécsénybe küldött, nem lévén hely, a hol magukat meghúzhatták volna, Szécsényhalásziba tértek be, a hol Vég Lukács csűrének előcsarnokában két hétig szolgáltatták ki a szentségeket a hívőknek.

1691-ben Szécsényi György érsek 10.000 forintot adott a rendház felépítésére, Koháry István, a város zálogbirtokosa pedig egy kertet a rendtagok használatára. A rendház építése 1694-ben vette kezdetét, és 1703-ban fejeződött be. Az újonan elkészült rendház 1705-ben, a szécsényi gyűlés alatt, vendégül látta Rákóczi Ferenczet s Telekessy István egri püspököt is.

1715-ben kezdetét vette a templom helyreállítása is, Koháry István alapítványából; 1717-ben pedig a leégett torony új tetőt kapott. 1723-ban építették fel a templom hajóját. A templom 1733-ban készült el teljesen s május 25-én szentelték fel. 1726-ban a plebánia vezetését a ludányi plebánosra bízták; 1787-ben azonban a szécsényi plebánia helyreállíttatván, ettől kezdve a ferencz-rendűek vezették azt. 1789-ben Batthyány József, bíboros-érsek, látogatta meg a conventet, a hol két hétnél tovább tartózkodott. 1809-ben a katonai gyógyszertárt és az egészségügyi tisztikart helyezték el a rendházban, több mint négy hónapra. 1760-ban 17 áldozópap, 10 fráter és 13 újoncznövendék volt ott. Jelenleg a rendháznak hat lakója van.

Az újabb időben Balassagyarmaton, Szécsényben, Losonczon és Salgótarjánban apáczazárdák keletkeztek. Balassagyarmaton Paulai Szent Vincze leányai végzik a tanítást a leányiskolában s ugyanők látják el a Mária Valéria-közkórházban a betegápolást. Losonczon és Salgótarjánban a Szent Ferencz-rend szabályait követő nővérek végzik a betegápolási teendőket az ottani kórházakban. Apáczazárdák.

6. *A protestáns egyházak.*

Mocsáry, vármegyei krónikásunk, 1826-ban kiadott művében[1]) több helyen reá vezet a csehek nyomára. Szerinte a husziták Dobrozsról kiűzetvén, a templom a lutheránusokra maradt. Szászkyra hivatkozva állítja, hogy Alsóesztergálytól Zólyomig a husziták sok templomot építettek. További adatai a következők: a felsőesztergályiak a XV. században összeolvadtak a huszitákkal; Nagylam huszita fészek volt; Pardus de Dobsza, huszita vezér, 1433-ban elfoglalta Szécsényt;

[1]) Bocsári Mocsáry Antal. Nógrád vármegye Historiai, Geographiai és Statisticai Esmertetése 1826.

ekkor a csehek Esztergom várától az Ipolyig s innen a Szepességig minden várat és várost elfoglaltak; Zechen László a cseheket nem messze Zinda (Szanda) várától, megverte; Ozdinnak tornyát a husziták építették, két harangja 1502-ből való stb. Mint hajdani huszita fészkek említendők még: Bér, Maszkófalva, Gácsfalva, Csehbrézó és Uhorszka.

Mindezekből folyólag Nógrád vármegyében a reformáczió talaja kellőképen volt előkészűlve a reformáczió befogadására. Ki volt a vármegye reformátora, még eddig nincsen felderítve.

Valószínű, hogy Nógrádban is oly észrevétlenül vert gyökeret Luther tana, mint a szomszéd Gömörben, hol Mikulik kéziratos monografiája szerint, az egyházak a hierarchia keretén belül s az esztergomi érsekség kebelében maradtak. Más adatunk is megerősíti ezt a föltevést, midőn ezeket mondja: Egész községek papjaikkal, tanítóikkal együtt fölvették az új tant. Mindez eleinte a magas klerus tudta nélkül történt, mert a protestánsok rendszerint fizették a püspöki járandóságot, mint a papi tizedek bérlői.[1])

A reformáczió terjedésével nyomban hatalmas ellenzője is támadt az új tanoknak Werbőczy István nádorispán, Nógrád vármegye főispánja személyében. A nagy államférfiú és törvényhozó, alsópetényi lakos volt s több mint 40 falunak és pusztának tulajdonosa. Szerémy értesítése szerint terjedelmes birtokain nyolcz lutheránust megégettetett.[2])

II. Lajost, 1522-ben számos magyar úr elkísérte Csehországba, ezek között Balassa Ferencz, Kékkő várura is,[3] ki hazaérkezve, Luther híve lett s birtokain terjesztette az új tanokat. Igazolja ezt a bánki egyház levéltárában őrzött, ismeretlen szerzőtől írott kéziratos töredék, mely szerint nem tudni ugyan, mi módon ismerkedett meg a Mohácsnál elesett Balassa Ferencz Luther tanaival, de az bizonyos, hogy özvegye, Perényi Orsolya, Perényi Péternek[4]) testvére, evangélikus volt s e hiten neveltette fiait, Menyhértet, Jánost és Imrét.

Az új tan nógrádi pártfogói.

A bánki Névtelen felsorolja az új tan nógrádi pártfogóit is. Ilyenek voltak: gróf Forgách Imre, aranygyapjas vitéz, Bebek György, ki 1554 táján Fülek várát megerősíttette, Balassa János főajtónállómester, ki az 1545-iki országgyűlésen serényen védelmére kelt a lutheranizmusnak, Balassa András nógrádi főispán, fia Zsigmond és a másik Menyhért, Libertsey Péter 1550-ben nógrádi alispán, Sóos István, a Derencsyek, a Sztregovai Rimayak, Madáchok, Rákóczi, Gyürky, Darvas, Kajali; az egyházi férfiak közűl: Bornemisza Péter, a Balassák várboki papja, ki Nógrádban gyakran megfordult és Lovcsányi György, Kékkő várbeli lutheránus pap.

A nógrádi főurak szivesen segélyezték a külföldi egyetemeken tanuló protestáns ifjakat. Balassa András 1579-ben Bruno Jánost, Balassa Menyhért 1594-ben Schmidelius Györgyöt, Forgách Imre 1584—1589-ben Wittembergában taníttatta Sartoruis Jeromost és Györgyöt, Botitius Miklóst és Mikovius Jakabot.

Hogy váltak ki Nógrádban az első evang. egyházak, arról épen semmit sem tudunk. Mocsáry idézett könyve szerint 1663-ban Rotharides esperes összes iratait köztük az esperességét is felégették a tatárok és így e korból az esperességi levéltárban sem találunk pozitiv adatokat.[5])

A legrégibb. ág. ev. egyházak.

A Kékkő várbeli egyházon kívül legrégibb egyházak voltak: Szügy 1577-ben, Dobrocsról mondja Mocsáry, hogy templomát a husziták kiűzetése után lutheránusok foglalták el; Szentpéter 1590 előtt.[6]) Mind ezek az egyházak, mint az alább következők is, jóval hamarább keletkezhettek, a melléjük írott, általunk ismert évszámnál, mert a XVI. században, annak közepe táján, római kath. írók szerint is, az országban csak három róm. kath. főúr volt, a lutheránus egyházak száma meghaladta a kétezeret és Nógrádban 48 volt az egyházak száma,[7]) mind

[1]) Berzeviczy G. Beitrage zur Gesch. des Protest.
[2]) Földváry László adatgyüjteményéből.
[3]) Horváth M. Magyarország története.
[4]) Perényi P. 1521-ben már lutheránus volt.
[5]) Tablicz B. egyházmaróti alesperes is megerősíti ez adatot. 'Az ágost. hitv. rövid története czimű műve 85-ik lapján, midőn azt mondja, hogy a nógrádi esperesség jegyzőkönyve 1524—1629 Rotarides János alsósztregovai esperes futásakor a tatárok elől, 1663-ban megsemmisült.
[6]) A torony felirata: Verbum et Doctrina Lutheri manebit in aeternum. 1590.
[7]) Die wichtigsten schiksale der ev. Kirche in Ungarn. 1828. Lipcse.

evangélikus, mert a kálvinista eklézsiák csak később, az 1592-iki galánthai és 1599-iki kisszebeni zsinatok után váltak ki és szervezték önálló egyházaikat.

A hivatalos névsor még következő régi egyházakat említ a XVII. század közepe tájáig: 1622-ből Ábelfalva, Alsósztregova, Kálnó, Kiszellő, Lónyabánya, Maskófalva, Nagylibercse, Ozdin, Poltár, Szenna, Szinobánya, Tamási, Turicska és Turopolya; 1608-ból Lest, 1621-ből Divény, 1600-ból Told, mely ma teljesen római kath., 1628-ból Uhorszka, 1631-ből a kosdi ref. egyház, 1608-ból a losonczi ref. eklézsia, 1643-ból Nagykürtös és Szirák, melynek papja, Pirok Márton 1643-ban távozott Hontba, ugyanez évből Szécsény, 1645-ből Felsősztregova és 1652-ből Fülek, hol mindkét protestáns felekezetnek virágzó gyülekezete volt.

Más forrás szerint 1594-ben Szécsényből kiűzik a törököt s a lutheránusok elfoglalják a zárda templomát. Ez időtől kezdve négy evangélikus papja ismeretes; az utolsót 1657-ben említi a hivatalos névsor, mikor is Lányi Dávid superintendens, egyházlátogatást tart, melynek jegyzőkönyve szerint templomuk a várban van, a hajdani török fürdőben parochiájuk és iskolájuk is van. Volt ezenkívül Szécsénynek ref. papja is, 1656-ban, Zágorhidy György, kinek felesége Barsi Judit.[1])

1657. éven túl volt-e még Szécsénynek prot. papja, vagy csak a nagy üldöztetés idején szűntek meg mint anyaegyházak, adatok hiányában megállapítani nem lehet, valószínű azonban, hogy a Thököly-féle mozgalmak sodorták el a két prot. egyházat.

A XVI. században Szécsényben nyomda is volt, mely valószinüleg prot. lehetett, mert az időben, a hol a protestantizmus a lábát megvetette, alkalom adtán s a körülményekhez képest nyomdát is állított.

Füleknek is két prot. gyülekezete volt. Az ev. papok névsora 1652. évvel kezdődik, a reformátusok közül egy pap neve ismeretes a nagy üldözés idejéből. Füleken a XVII. században virágzó ev. gimnázium is volt s jeles tanárainak egész sora ismeretes, míg idők multával, a törökök elől menekülve, tanárok, tanulók Osgyánba költöztek.

Az egyházak szabad fejlődését Nógrádban a XVI. században semmi sem akadályozta, mert lutheránus volt a nemesség, lutheránus a vármegyei tisztikar.

Az ország egyes helyein, — Sopronban, Kassán, — már feltünedeznek az ellenreformáczió mozgalmai, de a vármegyében még hosszú ideig csendes béke van, sőt a lutheranizmus 1603-ban, majd 1611-ben üli legszebb diadalát. A két prot. felekezet sem háborgatta egymást, mind az ország egyéb részeiben, csupán Losonczról[2]) tudjuk, hogy 1608 táján 3000 lutheránus rövid idő alatt kálvinistává lett s a többség idők multával mikép üldözte a törpe kisebbségben maradt evangelikusokat.

1611-ben kap a nógrádi lutheranizmus bizonyos szervezetet, melynek keretében megalkotja confessionális, administrationális és consistorialis szabályzatát. Az 1610-ben megtartott zsolnai zsinat, melynek egyik elnöke Balassa Zsigmond volt, Turócz, Zólyom és Nógrád területén 163 egyház számára Melikius Sámuel breznóbányai papot választja superintendensnek, ki 1611-ben Nógrád vármegyéhez beterjeszti megerősítés végett a szervezeti szabályzatot. Az 1611. évi szervezet.

A vármegye megerősítő okmányának bekezdése fényesen megvilágítja Nógrád azon időbeli vallási állapotát. Ezek a bevezető sorok: Mi alispán, táblabírák, szolgabírák, valamint az evangélikus és apostoli vallás híveinek egész serege tudomásul adjuk stb. Ez okiratban a vármegye az ev. egyház és papság őreiül az alispánokat, a mostanit és utódait ruházza fel a proteetorok és tutorok előjogával, kik is őrködjenek, nehogy a tartozó védelem elhanyagoltatván, a vármegye gondatlanságának bélyegeztessék. Ha pedig megtörténnék, hogy más vallásbeli viselné az alispáni tisztet s így a protectoratus nem látszanék bátorságos kézben, úgy választassék szavazattöbbséggel más, ki az alispán helyett kormányozzon.

Megállapítja ez az oklevél a protectoratus jogait és kötelességeit részletesen, melyek a mai egyházmegyei felügyelők jogaihoz és kötelességeihez nagyban hasonlítanak, azzal a lényeges különbséggel mégis, hogy ezek egyenesen a supe-

[1]) Nagy I. Magyarország családai. I. 207. l.

[2]) Losoncz a kath. egyház ritusa szerinti istenitisztelettel felhagyott s az egész lakosság kivétel nélkül a reformácziót fogadta el. Esterházy Pál nádor: Mennyei Korona czímű műve. Losonczon a piaczon álló templom (az, a mely a mostani ref. templom helyén állott), egykor az evangélikusok tulajdona volt. Hornyánszky J.: Beiträge. 120.

rintendenssel együttesen intézkedtek s nem az esperessel, mint a mostani egyházmegyei felügyelők.

A további fejezetek védelmet nyújtanak az ev. vallásnak, nehogy az elfogadott s a szokás — usus — által megerősödött orthodox vallást valaki megzavarja. Szabályozza ez az alkotmány a superintendensek által eszközlendő egyházlátogatásokat, szól a papválasztásról, életbelépteti az egyházi törvényszéket, biztosítja az egyházak, kórházak, papok, tanítók jövedelmeit, az eddig szokásos papi tizedet, negyedet és tizenegyedet. A nemesek is fizethetnek tizedet, de ezektől követelni nem szabad, mert felismerték a mágnások és főurak lelkeiben az egyházak papjai iránt való kegyesség és háladatosság növekedését, mely isten szeretetével van egybekötve. Tanuljanak a papok — mondja tovább az okmány — folytonosan, legyenek parochiáikban alkalmas tanuló szobáik — idonea muzca. Az épületek emelése és fenntartása a patronusok kötelessége. A papok felett a protector és a superintendens ítélkezik. Végül az alispánt testvériesen felhívja a vármegye, s hivatalvesztés terhe alatt rábízza, hogy magát az egyház védőjévé és gondnokává ismervén, őrhelyéről az egyház szükségletei felett virasszon és azt isten iránt való hűségben vezérelje.

Mindaddig, míg a régi, tanulatlan plebanusok [1]) sorát egy újabb nemzedék fel nem váltotta, terjedt és virágzott Nógrádban a protestantizmus, mert mindenki evangélikus volt s a török uralom váraiban 1593-ig tartott, a török meg nem kereste ki minő vallású, csak az adót megfizesse.

Már Oláh Miklós esztergomi érsek belátta azt, hogy a törvényhozás, máglyák s az erőszak minden eszköze hiába való, mert a protestantismus többé ki nem írtható. Belátta, hogy a szellemi erősséget csak szellemi fegyverekkel ostromolhatja meg. Ki kell tehát a clerust emelni sülyedéséből, buzgóbb és alaposabb tanítás által, s e végből 1561-ben megtelepítette a jezsuitákat Nagyszombatban.

Az 1610-ki alkotmányt megelőzőleg, még 1603-ban szerkesztettek a nógrádi evangélikusok bizonyos articulusokat, melyeket aztán kibővítve, 1610-ben a vármegye közgyűlése elé terjesztettek megerősítés végett, a már említett alkotmány-oklevéllel együtt. Ez articulusokban lerakják hitelveiket, a mint azok ma is érvényben vannak. Intézkednek a házasságkötésekről, az isteni tiszteletek módjáról, a papi gyűlésekről, megszabják az egyházi férfiak világi viselkedését stb. Az articulusok végén arra kérik a vármegyét, hogy a mindenkori alispán mellé rendeljék ki Balassa Zsigmondot s ketten vezessék együttesen a vármegyében az ev. egyházat.

Az első esperességi gyűlés.

E nevezetes vármegye-gyűlés után negyednapra Melikius superintendens megtartja az első esperességi gyűlést Dobrocson. Megalakul az esperesség s Merzenschlág András dobrocsi papot esperessé, Arványi Kristóf abelovai papot alesperessé választják meg.

A legrégibb esperességi jegyzőkönyv az 1620-ik évvel kezdődik, mert az előző évek jegyzőkönyvét felégették a tatárok; de úgy látszik, csak emlékezetből írták meg a legelső gyűlések főbb határozatait, mert csak 1645-től vannak azok rendszeresebben bevezetve.

A két prot. felekezet különválása.

Ez időtájban kezd külön válni a két prot. felekezet is. A ref. egyházak kevés kivétellel a vármegye déli részén alakulnak s a drégelypalánki egyházmegyében csoportosulnak, mely kezdetben a somorjai superintendentiához tartozott, a lutheránusok pedig a nógrádi esperességet alkották, melyhez egy időben Pestmegye éjszaki része is tartozott, sőt még Békésmegye is, mint alesperesség.

Az Esztergom-, Hont- és Nógrádmegyékből alkotott drégelypalánki ref. egyházmegyéhez tartoztak Nógrádból: Balassagyarmat, Szécsény, Fülek, Losoncz, Nógrád, Diósjenő, Kosd, Romhány, Nagyoroszfalu, Rétság, Nőtincs, Verőcze, Pettyen vagyis Petény. [2])

Az ellenreformáczió.

A XVII. század első fele Nógrádban a protestánsok békés fejlődésének, megerősödésének korszaka volt, sőt nem tekintve néhány, az országgyűléseken is

[1]) Az 1515. évi veszprémi zsinat elrendeli, hogy csak azok szentelhetők fel, kik jól tudnak olvasni és énekelni és valamennyire az elemiekben jártasak. Péterfy: Sacra Hungariae concilia. I. 227., 249., 288. p.

[2]) E ref. egyházak az 1670—1680. évi nagy üldözés idején többnyire megsemmisültek, úgy hogy ma csak Losoncz, Verőcze, Diósjenő, Kosd anyaegyházak s legújabban Balassagyarmat kelt új életre.

tárgyalt sérelmeket, békében éltek egész a 70-es évekig. A felekezetek között a türelmesség oly mintaszerű volt, hogy például Dengelegen és Acsán a templomot evangélikusok és r. katholikusok békés egyetértésben, közösen használták.

Ugyancsak a XVII. század első felében a protestánsok derült egén vészjósló fellegek kezdtek tornyosulni, bár a zivatar csak idők multával tört ki teljes erejével. 1615-ben Balassa VI. Péter házasságra lépett Pálffy Miklós hadvezér lányával, Magdolnával és a r. kath. hitre tér.[1]) 1616-ban elfoglalja a primási széket a r. k. főpapok legjelesebbike, az ország ellenreformáczziójának vezérlő lelke: Pázmány Péter, ki magas tudásával, hatalmas szónoki tehetségével, zamatos magyar irályával sorompóba lép, egyháza zászlaját diadalmasan lobogtatja s a prot. főurakat visszavezérli a r. k. egyházba. Nógrádban is ez időre esik a mas Balassák, Forgáchok[2]) katholizálása.

A XVII. század második felében siralmassá vált az ország helyzete. Végül a bécsi kormány, hogy elhallgattassa az alkotmánysérelmek ellen támadó főpapokat, kiszolgáltatta nekik a protestánsokat, különösen azoknak predikátorait.[3])

Királyi jóváhagyással rendkívüli törvényszék alakul Szelepcsényi primás elnöklete alatt, mely Pozsonyba idézi az összes protestáns papokat és tanítókat. A pozsonyi törvényszék.

Nógrádból 41 protestáns papot és két tanítót idéztek Pozsonyba 1674-ben.[4]) A nógrádvári basa az uralma alatt levő papoknak a Pozsonyba menetelt egyenesen betiltotta, az idéző hatóságot pedig: Piry István szolgabírót és Tarzsy Mihály esküdtet megbotoztatta és 20—20 arany váltságdíj árán bocsátotta szabadon.

Voltak egyházak, hol a hívek eltagadták papjukat, s így a törvényszék elé, nem kerültek. Hartius Mátyás, gutai pap, egyik hívének istállójában rejtőzött el, hol keresztelt is, majd űzött vadként bujdosott árkon-bokron át.

A füleki ev. tanító — Reiner János — Erdélybe menekült az idézés elől, katona lett és megöletett.

A fej- és jószágvesztésre szóló ítéletet később börtönre egyhítették és a nógrádiak közűl a komáromi, majd a buccarii börtönök iszonyúságai által megtörve, római katholikusokká lettek: Kapito, alsósztregovai ev. tanító, Lányi János, uhorszkai ev. pap és Mráz Pál, turicskai ev. pap.

Térítvényt írtak alá s hivatalukról lemondtak: Hrdina András sziráki, Kozsdi Márton kiszellői, Urszinyi Mihály lónyabányai, Wágner János felsősztregovai és Valentini Ádám polichnói ev. papok. Térítvényt írtak alá és külföldre költözött Moller (Molitoris) Dániel, ozdini ev. predikátor, ki az üldözés csillapodtával visszatért híveihez s később turicskai pap lett.

A hitük mellett kitartó vértanúkat gyalog hajtották a tenger felé, hogy gályarabokul eladják őket. Ezek között Gocs (Goecs) Mihály, kálnói ev. pap, meghalt a deportáczió alatt, Aversa mellett, Olaszországban. Miskolczy Mihály, füleki ref. predikátor, rabságot szenvedett a pozsonyi és berencsi várbörtönökben; innen nehéz török-bilincsekben Triestig gyalogolt és rabláncczokozta lábsebének üszkösödése következtében, Theati börtönében halt meg. Mazsári (Massarius) Dániel, tamásii ev. papot Nápolyban eladták egy gályára 60 éves korában. Meghalt Syracusa mellett. Tinkovics János, lesti ev. pap, leláncolva hajtotta a gályát hét hónapon át s a 60 éves ember a nápolyi kórházban aznap halt meg, mikor ütött volna szabadulásának órája.

Csúzy Cseh Jakab, Losoncz szülötte és ref. papja, jeles képzettségű férfiú, a hittudományok tudora. Triesztig a többi rabokkal hajtották. Itt egyezségre léptek a parancsolójukkal, Bek kapitánynyal, hogy azon esetre, ha 1000—1100 tallér váltságdíjat fejenként össze bírnak hozni, valamennyit szabadon bocsátja. Társai Csúzyt bízzák meg, ki álruhában — nehogy a jezsuiták megtudják — Bécsbe utazik, be is szerzi a maga személyére a váltságdíjat, meg is szabadul, haza is megy losonczi híveihez, hol hivatalát tovább folytatja.

Ruyter Miklós, hollandus altengernagy, 1676-ban kormánya megbízásából

[1]) Nagy I.: Magy. orsz. családai. I. 123.
[2]) 1623-ban katholizált Forgách Miklós és Zsigmond, nem sokkal ezután Balassa András, Forgách Ferencz cardinalis 3 évig térítgette hasztalanul testvérét, Zsigmondot, Pázmánynak ez 3 hét alatt sikerült.
[3]) Marczali: A magyar nemzet története.
[4]) A Judicium delegatum jzve. Földváry L. adatgyűjteménye.

megváltja a még életben levő szerencsétleneket, közöttük Leporin Miklós poltári, Nikléczi Boldizsár alsósztregovai és Túróczy Végh András füleki ev. papokat.

Az üldöztetés csillapodtával vissza-visszatért egyik-másik predikátor s régi hívei között, de más egyházak meghívására is folytatta hivatalát. De azért a nógrádi népes és virágzó esperesség ez időben tört le annyira, hogy a későbbi türelmi időszakban is csak részben bírtak némely egyházak talpra állani.

Megszűnt egyházak.

Még e gyászos időszak előtt, s részben később, megszűntek a következő egyházak: Divénybe 1639-ben Balassa Imre özvegye, Bosnyák leány, plebánost hozott, a predikátort kiűzte s az egyházat megsemmisítette. Kékkő várbeli egyház megszűnt a Balassák római katholikus hitre térésével. Megszűnt Ludány, hol még 1656-ban superintendens-választó zsinatot tartottak. Orosziban hajdan mindkét protestáns felekezetnek anyaegyháza volt. Terényben, Toldon, Kazáron, Keszegen, Gácsalján hasonlóan virágzó eklezsiák voltak, ma mindezek teljesen megsemmisültek, valamint a szécsényi mindkét felekezetű és a losonczi ev. és számos ref. egyház. Jellemző a losonczi ev. egyházra, hogy virágzó gimnáziuma volt, de temploma papja nem, Tamásiba járt templomba, de azért sohasem tartotta magát leánygyülekezetnek.

Mint oldott kéve, hullott szét a nógrádi protestántizmus, a gyászévtizednek nevezett nagy üldözés után. Egyes vagyonos nemes urak udvari papokat tartottak, mint a Mocsáryak Lapujtőn, a Sréterek Surányban, sőt volt idő, mikor Surányban két Sréter család, két külön udvari papot tartott. A nemes urak ügyeibe ez időben sem avatkozhatott sem a klerus, sem a hatalom s így Surányban fennáll az ev. egyház napjainkig, míg Lapujtőn — Mocsáryék római katholikus hitre térésével — megszűnt az anyaegyház és filiává változott át.

Ama gyűlekezetek, melyek később életre keltek, a gyászévtized alatt vesztették el templomaikat, egyházi épületeiket, jövedelmeiket, mint Nagykürtös, Alsóesztergály, Szentpéter, Nagysztráczin, Nagylam, Maskófalva, Lónyabánya, Szinobánya, Turicska, Ozdin és Uhorszka.[1]) De úgy látszik, ez az állapot csak időleges volt, mert az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen a protestáns sérelmek között Nógrád nem szerepel.

1683-ban Mazsári Jakab, hitjelölt, egyházmegyei tisztikar hiányában, hogy felszentelhető legyen, Bezzegh István nógrádi alispántól visz ajánlólevelet Turóczi superintendenshez, ki is látva e körülményből a nógrádi állapotokat, levél útján felhívta az alispánt, hogy az esperességben a régi rendet állítsa vissza.

Bezzegh alispán még azon évben összehívta az ev. papokat Tamásiba, hol Bulyovszky Ferencz, hevesvármegyei jegyző, Pelárgus György, Batta Pál és más világi urak jelenlétében megtartott esperességi gyűlésen, Marczelli György tamásii papot esperessé, Victoris János alsósztregovait pedig decanussá megválasztották.

Ily alapon indult meg újra a vármegyében a lutheránusok egyházi élete 1683 július 29-én, de a teljes tisztikart csak 1685. évi májusban választották meg.

A nagygyűlés lezajlása után ily mérvű általános csapás nem érte többé a protestantizmust, de azért állandó volt az üldöztetés. De miután a külhatalmak is borzadva látták a magyarországi eseményeket és nem egyszer közbe is vetették tekintélyüket a magyar protestánsok érdekében, a hatalom, egyesűlve a clerussal, jónak látta harczmodort változtatni.

A Lipót féle magyarázat.

1691 április 2-án napvilágot látott Kollonics érsektől szerkesztett Leopold-féle magyarázattal (explanatio Leopoldina) Nógrádban is elhintették magvát egy századra szóló küzdelemnek, mely a római kath. vallás és a prot. felekezetek közt dúlt s egymás után jöttek a vármegyéhez az újabb sérelmes királyi rendeletek. E bajokhoz járult még az is, hogy Losonczon erősen folyt az áldatlan testvérháborúis, kálvinisták és lutheránusok között. A reformátusok tartották kezükben a hatalmat a hivatalokban, nem akartak nekik helyet adni templom és egyházi épületek emelésére. Végre Rákóczi fejedelemnek mindhárom felekezetből összeállított biztosai megjelentek Losonczon s 1707-ben a következő egyességet kötötték a két felekezet között. A Losoncz vizén túl, Tugár és Kisfalud határában jelöltek ki helyet ev. templom és egyházi épületek emelésére. A reformátusok nem akadályozzák a lutheránusokat, hogy a felépítendő templomban bármikor istenitiszteletet

[1]) 1681. évi soproni orsz. gyűl. az ev. sérelmei. Közli Zsilinszky M.: A m. orsz. gyűlések vallásügyi tárgyalásai. III. 504. l.

tarthassanak, nem zárják el a bikuczi [1]) nagykaput, sőt járhatnak a szekérúton is. A városon kívül lakó 6—16 év közötti gyermekek a városba be nem hozhatók, legfeljebb pártfogóik tiszteletére énekelhetnek a városban. Halottaikat a városon keresztül ének nélkül vigyék s csak a kapun kívül énekelhetnek. A városi temetőben is temetkezhetnek, de csak úgy, ha a ref. pap végzi a szertartást.

Nehány év leteltével magában az ev. esperességben is némi zavarok támadtak. Talán az üldöztetés, az elnyomatás kora hozta magával, hogy Áldási (Benedicti) Pál, lesti, majd esztergályi predikátor kezdett a római kath. hitelvek felé hajolni. Tanításaiban, írataiban a szentek segítségül hívását vallotta és ajánlotta híveinek. Hojcsi (Hojczius) János, alsósztregovai esperes, vejének: Áldásinak, védelmére kelt a támadások ellen. Ily elvek vallása mellett természetesen megingott mindkettőnek állása, mert a hithű esperesség határozata folytán Áldási papi, Hojcsi pedig esperesi állását vesztette. [2])

A Leopold-féle törvénymagyárázatra támaszkodva, újabb királyi rendeletek, majd a helytartótanács rendeletei által kellő tevékenységben tartva és buzdítva, a római kath. papság a XVIII. századon át egész Nógrádban iparkodott elnyomni a protestantizmust. Kényszerítették őket a római kath. ünnepek megtartására, körmenetekben való részvételre, papjaikat eltiltották leányegyházaik látogatásától, a házasulandó vegyes pároktól térítvényeket (reversalisokat) vettek, hogy gyermekeiket a római kath. vallásban fogják nevelni. Oly helyeken is, hol protestáns pap végzett valamely egyházi cselekvényt, előbb a plebánosnak kellett a stolát lefizetni. Protestáns vallásra áttérőket előbb hat heti oktatásban részesített a plebános, de ez a hat heti oktatás eltartott néha egész emberi életen át. A római kath. püspökök vagy megbízottaik tartottak egyházlátogatásokat — canonica visitatiókat — protestáns egyházakban s előttük a protestáns papoknak nem egyszer vizsgát kellett tenniök arról, vajjon tudnak-e helyesen keresztelni. Tanúkihallgatások, inquisitiók, pörök egész özöne húzódik végig az egész századon, sőt Ferencz uralkodása alatt, egészen 1824-ig. [3])

A helytartótanács 1754-ben elrendeli, hogy miután Fábry Pál felsőpetényi jegyző [4]) az ev. és ref. híveknek postillát olvas, prédikál és halottaikat eltemeti, hivatalából elmozdíttassék.

1740-ben a váczi püspök Béren vizitál. 1752-ben a béri pap bokri filiáján egy magánházban nyilvános isteni tiszteletet tart, ezt megfigyeli a herencsényi plebános, a bokri asszonyok záptojással dobálják meg s a faluból kikergetik. Erre következett 1753-ban a plebános felterjesztésére a helytartó tanács rendelete, mely szerint ezentúl a béri papnak leánygyülekezeteiben egyházi szertartást végeznie nem szabad. 1755-ben Balassa Felsőtiszovnikon — Turopolya filiáján — templomot, plebániát állít, a plebánosnak adja az italmérési jogot, de ama kikötéssel, hogy a plebánián sajátkezűleg mérjen italt, hogy így könnyebben téríthesse meg a lutheránusokat. Ez időtájban csak 2—3 család volt r. katholikus, 1826-ban már 42 lélek. 1772-ben a kir. ügyész Fábián István romhányi plebános panaszára pörbe fogja a bánki egyházat, hogy papjukat törvény ellenére hívták meg. Az 1780-as években Csehbrézón megjelent a Losoncz kerületi r. k. esperes Ajtich Horváth József szolgabíróval, a r. katholikus templom és parochia helyének kijelölése miatt és bár csak az urasági tiszt meg a felesége, a teljesen lutheránus falunban, egyedül voltak r. katholikusok, a tiszt fejszével betöri a templomajtót és a r. kath. egyház számára elfoglalja. [5]) 1767-ben az ev. pap csak a plebános bizonyítványával keresztelhetett, eskethetett és temethetett. 1774-ben a helytartótanács meghagyja a vármegyének, hogy az alsóesztergályi parochiának adjon karhatalmat, ha az ottani hívek Szentpéteren keresztelnek és neki a palástdíjat ki nem fizetik. Uj ev. templomok építését minden elképzelhető okok miatt akadályozták. Őcsai Balogh Péter 1779-ben, akkor még szolgabíró, később a hétszemélyes tábla bírája, írja Róth Tamásnak, Szirák patrónusának: »Mert ha vagy az megtapasztaltatnék, hogy az öszveteendő

[1]) Talán Bég-utczai.
[2]) Fabó: Monumenta I. 188.
[3]) A bánki egyh. levéltára 45. sz. oklevél szerint 1779-ben Esterházy Pál váczi püspök visitál Bánkon.
[4]) Ez időben a tanítók, bármely felekezethez tartoztak, a község jegyzői teendőit is végezték.
[5]) Bilszky J.: Parerga. I. 475.

Summa kevés a munka végben vitelire és így időjártával a szegény emberek pénze is előre látná a szükséget, akár pedig azt vennék észre, hogy az illyetén Sommában szegény ember pénze is hever, a Nagykürtösi s több Ecclesiák példájából nem engednék nagyobbítását egyházunknak.«

II. József türelmi parancsa.

Végre a XVIII. század vége felé a nyugati, szabadabb szellemű irány is éreztette hatását. 1781-ben megjelent II. József türelmi parancsa, 1791-ben pedig az országgyűlés II. Lipót alatt meghozta a XXVI-dik törvényczikket.

Igen sokszor megtört II. József akarata a helytartótanács halogatásán, de ezen a bajon úgy segített, hogy az ev. Prónay Lászlót és a ref. Darvas Ferenczet kinevezte a helytartótanács tagjaivá.

1742-ben Szügyben tartott vármegyei gyűlésen Martoni Pál váczi kanonok a vanyarczi templom építése ellen protestál.

1774-ben veszi a vármegye a helytartótanács rendeletét, hogy vizsgálja meg a gutai templom építkezési ügyét. A vármegye kiküldi Fábián István váczi kanonokot, Gonda Mihályt és Ócsai Balogh Pétert. Feladatuk kipuhatolni: milyen a mostani imaház, van-e szükség új építkezésre, mennyi a lélekszám, mily távol laknak a vidéki hívek, milyen az építkezési alap? Ugy látszik a bizottság kedvező véleményt adott, mert 1775-ben leérkezett az építési engedély.

A türelmi parancs megjelenése után a megszünt ev. egyházak közűl több új életre kelt. Agárd lakossága Rákóczi idejében annyira megfogyott, hogy 1714—1718 között papjait nem bírta eltartani és Bánkhoz csatlakozott, mint leányegyház. 1784-ben felségfolyamodványt terjesztenek fel, melyben elmondják, hogy 60 év óta nincs papjuk; tarthassanak papot, építhessenek templomot, parochiát. 1786-ban kedvezőleg elintézve érkezett le kérvényük.

1782-ben Guta filiája Vanyarcz lett anyaegyházzá.

Ugyanez évben folyamodik Losoncz templom építésért. 1783-ban megkapja az engedélyt s mielőtt temploma lenne, lelkészt hív és beiktattatja Matulay András csürében. A város templomhelyet nem ad, Forgáchéktól kell azt beszerezniök. A gimnázium telkét Matulay György ajándékozza. A ref. egyház 100 aranyat ajándékoz az evangelikusoknak templom építésre, ezenfelül együttesen és eredményesen folyamodik a két felekezet, hogy papjaik leányegyházaikban papi teendőiket végezhessék. A reformáczió kezdete óta egész 1760-ig nem volt Losonczon r. kath. templom; ekkor Balassa Pál, losonczi külső és belső birtokát nekik ajándékozza s a piacz közepén felépítik templomukat.

1783-ban Felsőpetény — Bánk filiája — 1784-ben Csehbrézó — Poltár leányegyháza — anyásíttattak, valamint Závoda is, előbb Nagylibercse leánygyülekezete, 1785-ben pedig Balassagyarmat kelt új életre.

Az 1788-ki esperességi gyűlésen Lock János Jakab, Jánovszky Jakab, Steinhübl Lajos és mások, 30 losonczi német lakós érdekében követelték, hogy bizonyos vasárnapokon kizárólag német legyen az isteni tisztelet. Papjuk Schvandtner András kijelentette, hogy nem kötelessége ugyan, de csupán keresztyéni szeretetből hajlandó minden 4-ik vagy 5-ik vasárnap német isteni tiszteletet tartani az úrvacsora felszolgálásával s így sikerült az egyház belzavarát megszüntetni.

Surányban még mindig fennállott, Sréter János földesúr jóvoltából, az udvari eklézsia; végre az 1791 : 26. t.-cz. alapján ez is megkapta a nyilvános vallásgyakorlatot s leányegyházával, Surány-Terényi anyaegyházzá alakult át.

II. József és II. Lipót halála után a régi állapotok kerültek felül a vármegyében. Érvényben volt a türelmi parancs, érvényben az 1791 : 26. t.-cz., de mindezek hézagos volta miatt a protestánsok zaklatása még inkább napirenden volt, mint azelőtt. A kormányszékek viselkedése Ferencz uralkodásával egyszerre ellenségessé változott a protestánsok iránt.

A vármegye területén nemzetiségi kérdések ez időben nem zavarták a békés egyetértést. 1821-ben ugyan már az egyetemes gyűlés is foglalkozott a pánszláv kérdéssel, de a nógrádi esperességben épen ez időtájban keletkezett a magyar pénztár, melynek czélja tanítók, tanulók jutalmazásával és magyar könyvek vásárlásával a magyar nyelv terjesztése volt. Még 1841-ben is ezeket mondja az esperességi jegyzőkönyv: »Az úgynevezett pánszláv fondorlatokat károsnak tekintvén egész vallástestületünkre nézve, az esperesség, mely ilyen patvarkodást kebelében nem esmér, de nem is tűrne, . . .« orvoslást kér a felsőbb egyházi hatóságtól.

Az 1848 : XX t. cz.

Az 1848 : XX. t.-cz. teljes vallásegyenlőséget hirdet, mely azonban mai

napig sem valósult meg; viszont a Hurban-féle mozgalom hatása sem tűnt le nyom nélkül a nógrádi lutheránusok közt. Ismeretes, hogy a szabadságharcz lezajlása után ostromállapot alatt nyögött az ország és vele a protestantizmus. A hatalom először is a protestánsok autonomiáját akarta megtörni.

Az 1858-ban kiadott császári nyílt parancs nagy sérelem volt a protestánsok önkormányzati joga ellen.

Nógrádban voltak ugyan pánszláv érzelműek, kik a nyílt parancsot elfogadták s egyházaikat a pátens szabványai szerint iparkodtak berendezni, de a Dessewffy Ottó és Zelenka Dániel iker-elnöksége alatt tartott esperességi gyűlés némi küzdelem után elvetette az erőszakolt pátenst és annak megszüntetése iránt kérvényezett.

Idézések, börtönbüntetések torolták meg a pátenst el nem fogadó férfiakat, de hiába való volt minden erőszakoskodás, a nagy többség ellenállásan megtört a kormány szándéka, mely végre is kényszerülve volt a gyűlölt okirat hatályát megszüntetni.

A patentális egyházak száma nem sok volt, azokkal szemben, melyek elvetve a pátensnek reájuk nézve sok tekintetben előnyös és kedvező intézkedéseit, autonómiájukhoz tántoríthatatlanul ragaszkodtak. Az esperesség békés, építő munkássága megbénult egyidőre, mígnem Székács püspök dr. a 60-as évek elején megjelent a nógrádi patentálisok között s tekintélyével, tudományával, végtelen lekötelező, megnyerő modorával az időlegesen megzavart belbékességet helyreállította és a patentális egyházakat az anya-esperesség kebelébe szerencsésen visszavezérelte.

7. A szabadságharcztól a kiegyezésig.

Míg Pozsonyban az 1847 november 7-ére egybehívott országgyűlésen szinte vontatva folytak a tanácskozások, az alatt idehaza már-már elsímultak azok az ellentétek, a melyek az őszi követválasztásokon a vármegyei nemességet két pártra osztották.

Az az elkeseredett küzdelem, mely az őszi követválasztáson a vármegyében dúlt, nehány hónapig nyugalomra intette a közéletben szereplő férfiakat is; mind a mellett az érdeklődés az országgyűlésen történtek iránt nem lohadt, bár mindenki jól tudta, hogy a vármegye követjeinek ott jelentékenyebb szerepük nem lesz, mert *Károly* János, első alispán, inkább a kormánynyal rokonszenvezett, míg követtársa, *Dessewffy* Jób, inkább csak hallgatóként vett részt az országgyűlésen.

Midőn a február 9-én, Losonczon tartott közgyűlésen a rendek a január 22-én és február 6-án kelt követi jelentéseket tárgyalták, a melyek főleg a honosítási törvény tárgyalása, valamint az adminisztrátori rendszer ügyében kelt királyi leíratra adandó válasz alkalmával támadt hosszadalmas vitákról adtak számot, tán senki sem sejtette a nehány hét mulva bekövetkezendő eseményeket, melyek a régi rendi alkotmányt gyökeresen átalakították.

A gyűlölt administrátori rendszer ügyében megindult vita véget ért; a sérelmekről az ország gazdasági bajainak orvoslására irányult a rendek figyelme. Széchenyi István nagyobbszabású vasútépítési terve foglalkoztatta az országgyűlést, midőn hirtelen, meglepetésszerűen megérkezett a február 22-én kitört forradalom híre. Párisból, a forradalmak hazájából, indult ki a szabadság szele, végigsüvítvén egész Németországon s már márczius 12-én felkavarta a különben békés bécsi nép szenvedélyeit.

Ép azon a napon, a diadalmaskodó bécsi forradalom kitörésekor, a mely napon a nádor: István főherczeg visszatért Bécsből Pozsonyba, márczius 13-án, gyűltek egybe Nógrád rendei a közgyűlésre.

Az utolsó napok eseményeinek hatása meglátszott az egybegyűlteken. Károly János, első alispán, mintha megérezte volna a bekövetkezett eseményeket, lemondott a követi tisztségről. A közgyűlés elfogadván a lemondást, a követválasztást márczius 28-ára tűzte ki, mely napon a követek részére adandó utasítások is tárgyalandók lettek volna.

Alig néhány nap mulva, márczius 16-án, csütörtökön reggel már értesültek 1848/49.

Szécsényben a márczius 15-iki pesti eseményekről. Egy zsidó kereskedő utazván Szécsényen át, újságolta a népnek a sajtószabadság kivívását és a tizenkét pontot. »Az egész Pest megbolondult — úgymond — az emberek zászlókkal járnak az utczákon és mindenkit összeölelnek«. E hírek hallatára *Pulszky* Ferencz csakhamar befogatott, Váczra hajtott, hogy onnan Pestre siessen, hova még idejében érkezett, hogy a márczius 15-én megalakult pesti közcsendi bizottmányba beválaszszák. (Pulszky Ferencz : Életem és korom, II. 60.)

Ettől kezdve szinte lázas érdeklődéssel várták Balassagyarmaton is a Pozsonyból és Pestről érkező híreket, a melyekről Dessewffy Jób és Pulszky értesítették a vármegye közönségét. Tekintettel az egymást rohamosan követő eseményekre, a márczius 24-én tartott közgyűlésen a rendek elhatározták, hogy a 28-ára egybehívott követválasztást nem tartják meg s még e napon *Kubinyi* Ferenczet nagy lelkesedéssel követté kiáltván ki, felszólították, hogy azonnal menjen el az országgyűlésre. Kubinyi csakhamar útra kél, hogy Pozsonyba utazzék, mialatt követtársa, Dessewffy Jób, részt vett az István főherczeg vezetése alatt Bécsbe küldött ama küldöttségben, mely a független felelős miniszterium megalakítása tárgyában kelt királyi kézirattal tért vissza Pozsonyba.

Az április 3-án tartott közgyűlésen az elnöklő Károly István első alispán bejelentvén gróf De La Motte Antal főispáni helytartó lemondását, felolvassa Kubinyi és Dessewffy követi jelentését, a melyben a független felelős miniszterium megalakítása tárgyában kelt királyi leiratról értesítik a vármegyét.

Az első felelős független miniszterium megalakulása után gróf *Keglevich* Gábor tárnokmester is, a ki 1827 óta (bár az utóbbi időben csak névleg) viselte a főispáni méltóságot, megvált állásától.

Gr. Ráday Gedeon főispán.

Szemere Bertalan belügyminiszter előterjesztésére, a királyi helytartó április 20-án gróf *Ráday* Gedeont nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává, a ki, midőn a főispáni széket elfoglalta, már eseményekben gazdag közpályára tekinthetett vissza. Az 1825—27-iki országgyűlésen már távollevő atyja helyett jelent meg a felsőtáblán. Az országgyűlés berekesztése után Pest vármegye szolgálatába lépvén, tevékeny részt vett a közügyekben s a vármegyei ellenzéknek egyik legelszántabb bajnoka lett. Midőn Pest vármegye 1837 márczius 21-én tartott közgyűlésében a legnagyobb méltatlankodással támadta meg azokat a bírákat, a kik az országgyűlési ifjak elitélésében résztvettek, a kormány hűtlenségi pert indított ellene, Pest vármegye azonban ennek ellenére is az 1839—40. évi országgyűlésre őt kívánta követül választani. Mikor a kormány erről értesült, meghagyta a nádornak, hogy követté választását akadályozza meg, a mi azonban nem sikerült, mert a rendek Rádayt nagy többséggel követté választották, a miből azonban újabb bonyodalmak származtak, minek következtében önként lemondott követi tisztéről. Az 1843—44. évi országgyűlésen ismét Pest vármegyét képviselte, ott azután megválasztották a Nemzeti Szinház igazgatójává. 1847-ben nagy része volt Kossuth követté választásában ; az 1847—48-iki országgyűlésen is tevékeny részt vett a főrendi tábla szabadelvű ellenzéke sorában, s az országgyűlés berekesztésekor tartott ünnepségek alkalmával a főlovászmestert helyettesítette. Ezt a férfiút szemelte ki a kormány Nógrád élére, mert jelentékeny összeköttetései voltak a cserháti birtokos nemesek között.

Május első napján tartotta székfoglalóját Ráday főispán, s az ugyan e napon tartott közgyűlésen hirdették ki a szentesített törvényeket. A főispán letevén az esküt, a vármegye négy főszolgabírája — ősi szokás szerint — székében fölemelte, mire megtartotta székfoglaló beszédét, a melyre a vármegye közönsége nevében *Kubinyi* Ferencz válaszolt. Az ünnepi beszédek elhangzása után, a közgyűlés áttért az 1848. évi t.-czikkek végrehajtása iránti intézkedések megvitatására.

A lelkes ünnepi hangulatba a bizonytalan jövő iránti aggodalom vegyült, mintha mindenki érezte volna, hogy a törvények végrehajtásával sietni kell.

A közgyűlés első sorban a képviselőválasztásról szóló törvény (1848 : V.) végrehajtása felől intézkedett. E végből minden járásba a járási tisztviselőkből és egy táblabírákból álló bizottságot küldött ki, hogy az előmunkálatokat megtegye ; de egyúttal a felekezetek lelkészeit is felkérte, hogy a népnek a képviselőválasztásról szóló törvényt megmagyarázzák.

A május 2-án tartott közgyűlés intézkedett a vármegyének választókerületekre leendő felosztása iránt s a hat választókerület székhelyéül Balassagyarmatot, Rétságot, Szécsényt, Szirákot, Losonczot és Füleket jelölte ki.

Az 1848 : XVI. törvényczikk értelmében a közgyűlés elhatározta, hogy a törvényhatósági bizottság, a tisztviselőket bele nem számítva, 300 tagból álljon ; az eddigi járási beosztást megtartván, a járások székhelyéül Kékkőt, Szécsényt, Losonczot és Füleket állapította meg.

Az 1848-iki törvények végrehajtása azonban nem ment egészen simán és a jobbágyság felszabadításából kifolyólag néhány községben zavargás támadt. A nagysztraczini (Nagyhalom) jobbágyság azt hitte, hogy a majorsági földeket közöttük fogják felosztani. Egyes izgatók a földek felosztását mindegyre hangosabban követelték. A vármegye *Vitális* István esküdtet küldte ki a helyszínére, hogy a népet felvilágosítsa. Ugyancsak a báró Podmaniczky család dengelegi jobbágyai között is földosztó mozgalmak voltak észlelhetők. E mozgalmak azonban csakhamar lecsendesültek. Az 1848-iki törvények végrehajtása.

Alig vette át a minisztérium a kormányt, a délvidéki lázadókkal kellett felvenni a küzdelmet. Míg Jellasich horvát bán és Rajacsics karlóczai érsek a Dráván túl és a volt Határőrvidéken szinte lázas munkásságot fejtettek ki, azalatt a kormány alig tett valamit a lázadás elfojtására. Csak május 17-én, mikor már a mozgalmak mindegyre komolyabb jelleget öltöttek, bocsátotta ki a minisztérium felhívását, a melyben egy tíz zászlóaljból álló nemzetőrség felállítása czéljából országszerte toborzást rendelt el.

A május 22-én tartott tisztújító közgyűlésen, a nemzetőri zászlóaljak felállítása ügyében kibocsátott felhívásra, Nógrád vármegye is bizalmat szavazott a kormánynak ; egyúttal a főispán vezetése alatt bizottságot küldött ki a kormányhoz, a nemzeti őrsereg számára szükséges fegyverek kiadása czéljából.

A tisztújítás megejtése előtt Károly János eddigi alispán, megköszönvén a bizalmat, kijelenti, hgoy többé nem óhajtja az alispáni tisztet viselni. A közgyűlés e kijelentést tudomásul vevén, *Sréter* Lászlót választotta meg első alispánná, míg helyébe *Horváth* Elek, kékkői járási főszolgabírót kiáltották ki másodalispánnak. Károly János ezzel letűnik a közszereplés teréről s ettől kezdve csak néma szemlélője maradt a nagy nemzeti küzdelemnek. Sréter László.

Alig foglalta el helyét az új tisztikar, máris az egész vármegyében megindult a toborzás. A hadügyminister *Lányi* Istvánt küldte ki a vármegyébe toborzó-biztosul, a ki mellé a vármegye a maga részéről *Vitális* Sámuelt s *Arndorffer* György, megyei tb. seborvost rendelte ki.

Az újvidéki lázadás kitörésének hírére Mészáros Lázár hadügyminiszter, június 16-án kelt leiratában sürgősen elrendeli, hogy az összeírt nemzetőrök névjegyzékét hozzá terjeszszék fel, valamint, hogy a nemzetőröket sürgősen képezzék ki s a szükséges fegyverekkel lássák el.

A vármegyei közgyűlés a hadügyminiszter leiratának eleget teendő, az összeírt nemzetőröket osztályokba osztotta fel s a további intézkedések megtétele végett, Horváth másodalispán elnöklete alatt, *Bérczy* Lajost, *Thomka* Sándort, *Imády* Károlyt, *Vitális* Sámuelt és *Lányi* Istvánt küldte ki.

A júl. 2-ára egybehívott országgyűlésre a választások már általános hadikészülődések között mentek végbe. Losonczon *Kubinyi* Ferenczet, a vármegyei szabadelvüek eme kipróbált bajnokát, Füleken *Repeczky* Ferencz vármegyei főpénztárost, Szécsényben *Pulszky* Ferencz pénzügyminiszteri államtitkárt s a minisztertanács jegyzőjét, Balassagyarmaton *Sréter* László első alispánt, Ecsegen (Szirák) Szent-Györgyi *Horváth* Ödönt és Nógrádban *Frideczky* Lajos főjegyzőt választották meg országgyűlési képviselőkké. Az 1848. évi követválasztások.

A választás nem folyt le mindenütt nyugalomban, különösen a nógrádi kerületben volt heves a küzdelem, a hol Frideczky Lajoson kívül *Muslay* Sándor, *Plachy* Zsigmond és *Árvay* József verőczei jegyző küzdöttek a képviselőségért. A különben sem valami nagy népszerűségnek örvendő Frideczky csak *Huszár* Károly és ennek fia István pártfogásának köszönhette megválasztását.

A képviselőválasztások megejtése után gróf Ráday főispán júl. 10-ére tűzte ki a közgyűlést, hogy a képviselővé választott vármegyei tisztviselők állásait betöltse. A közgyűlésen Sréter László első alispán, a ki szintén képviselő lett, benyújtotta lemondását, mire a közgyűlés meleg szavakban búcsúzott el tőle és érdemeit ekként iktatta a jegyzőkönyvbe : »lemondása elfogadtatván, szilárd jelleme és ernyedetlen buzgósága által, a melyet mint tisztviselő, úgyis mint honpolgár, egyaránt tanusított, ezélul tűzve a hon boldogságát, a megyei közönség előtt méltányoltatván, érdemei jegyzőkönyvbe iktattatni rendeltettek.«

Horváth Elek.

Sréter helyébe első alispánná egyhangulag *Horváth* Elek eddigi másodalispánt kiáltották ki, másodalispánná 201 szavazattal pedig *Jankovich* Lászlót, a szécsényi járás főszolgabíráját választották, *Veres* Pál ellenében, a ki 124 szavazatot kapott. Veres Pál ezután a Frideczky Lajosnak képviselővé történt megválasztása következtében megürült főjegyzői állást nyerte el, közfelkiáltás útján.

A nemzetőrség.

Attól kezdve, hogy az országgyűlés az ország hadierejének 200.000 főre leendő felemelését határozta el, a Délvidéken a helyzet mindegyre fenyegetőbbé vált. Addig is, míg a megszavazott hadierőből 40.000 gyalogost és 4300 lovast az ország kiállíthatott, a kormány a nemzetőrséget szándékozott a mindegyre gyarapodó lázadók leverésére felhasználni. Batthyány Lajos miniszterelnök rendeletére, az aug. 21-én tartott közgyűlésében, az eddig összeírt 7000 nemzetőrből egy 1200 főből álló nemzetőri csapat felszerelését és kiindítását határozta el a vármegye. E végből a vármegyei tisztviselőknek meghagyatott, hogy a kerületükhöz tartozó községekben a minden tekintetben alkalmas nemzetőrök kiválasztását aug. 31-ig okvetetlen fejezzék be. Gyülekezőhelyűl Balassagyarmatot és Losonczot tűzték ki.

Nagy baj volt, hogy nem volt elegendő fegyver. A kormány mindössze 200 puskát küldött, mire a vármegye, küldöttei útján, még újabb 200 fegyvert kért, 400 fegyvert magánosoktól akart beszerezni, további 400-at pedig a hadügyminiszterium költségére határozott a vármegye beszereztetni. A nemzetőrség szervezésében legnagyobb buzgalmat Horváth Pál fejtett ki ; ő ment Pestre fegyverekért s az ő felügyelete alatt készültek a felszerelések is.

A szept. 3-án tartott ülésben már jelenti is az alispán, hogy az előző napon 700 nemzetőr gyűlt egybe, mely szám az ujonnan érkezőkkel óráról-órára növekszik. —A kormány a nógrádi nemzetőrség parancsnokává *Frajburg* Lajost nevezte ki őrnagyi ranggal, a tisztikar megválasztását azonban a vármegyére bízta.

A szept. 3-iki ülésben a vármegye közönsége elhatározta, hogy a nemzetőrcsapatot négy századra osztja fel. Ugyanekkor a tisztikart a következőleg alakították meg : kapitányok : *Horváth* Pál, *Hamar* Miklós, *Tersztyánszky* Zsigmond, *Paczolay* Nárczis, *Endrődy* János, *Szakall* Elek, *Bodnár* István. Főhadnagyok : *Paczolay* Erazmus, *Dobák* Sándor, *Diószeghy* Tádé, *Berczely* Andor, *Horváth* Valér, *Németh* József. Első alhadnagyok : *Ozmicz* István, *Jeszenszky* Dániel, *Gonda* Ferencz, *Fehér* János, *Lisznyay* Ferencz, *Prokop* János. Másod alhadnagyok : *Csillom* József, *Prónay* György, *Meskó* Miklós, *Dömök* Elek, *Somoskőy* István, *Busbak* Ádám.

Szept. 8-án már 1100 ember állott útrakészen, de csak 304 volt szuronyos puskákkal ellátva, száznak vadászpuskája volt, míg 400-an kaszával voltak felfegyverkezve. Máskülönben a 110 nemzetőr mind egy szálig teljesen fel volt szerelve s egyenruhával ellátva, a mi a vármegyének 80.000 forintjába került. — A felszerelés nehéz munkáját Horváth Pálon kívül gróf *Forgách* Sándor, a későbbi császári hadbiztos, továbbá *Garba* István és *Guoth* Lajos végezték. A hiányzó fegyverek beszerzése végett a vármegye még szept. 8-án *Frajburg* Lajos őrnagy útján a hadügyminisztériumhoz fordult, a honnan még 750 fegyvert kért.

A nemzetőri csapat zászlajának felszentelése szept. 11-én Vadkerten ment végbe, a honnan a nemzetőrség szept. 12-én Rétságra és Tolmácsra, majd onnan Váczra vonult. Váczott azután az egész csapatot ellátták szuronyos puskákkal s így a vadászpuskák és a kaszák feleslegesekké váltak. Ezeket a vármegye hazahozatta s az egyes főszolgabírák között osztatta ki, mivel *Ebeczky* Simon főszolgabíró, a Felvidéken támadt pánszláv mozgalmakra való tekintettel, az otthon maradt nemzetőrség sürgős felfegyverzését javasolta.

Alig vonult a vármegyei nemzetőrség az Alvidékre, máris teljes erővel megindult a toborzás vármegyeszerte. Batthyány Lajos miniszterelnöknek szept. 14-én kelt rendelete következtében, az alispán szept. 18-ára egybehívta a közgyűlést, hogy a vármegyére eső ujonczoknak kiállítása iránt határozzon. A közgyűlés *Horváth* Elek alispánt, *Fráter* Pált és *Huszár* Károlyt legott Pestre küldi, hogy a vármegye főispánjával : gróf *Ráday* Gedeonnal együtt, az újonczok kiállítása tárgyában kelt miniszteri rendelet végrehajtását megbeszélje.

A szept. 21-én tartott közgyűlésen az alispán beszámolt küldetésének eredményéről, mely szerint az országgyűléstől megszavazott katonaság kiállításának módozatait a kormány a törvényhatóságokra bízza. A közgyűlés az ujonczok kiállítása iránt teendő további intézkedéseket Horváth Elek első alispán elnöklete alatt *Fráter* Pál, *Bekény* János, *Baloghy* József, *Sréter* Horácz, *Prónay* Károly és

Madách Imre bizottsági tagokból álló választmányra bízta s egyúttal elhatározta, hogy a megyére eső létszámot, a népesség arányához képest, osztja ki a községekre.

A horvát betörés hírére az országgyűlés népfelkelést rendelvén el, a vármegye a szept. 28-án tartott közgyűlésében ép azon a napon, mikor a felizgatott tömeg gróf Lamberg Ferencz altábornagyot Pesten a hajóhídon megölte, intézkedik a népfelkelés kihirdetése iránt. Másnap : 29-én, a sukorói völgyben már szemben állottak a magyar csapatok *Jellasich* 26.000 főnyi horvát hadával. Jellasich visszavonulása után a vármegyét a főváros felől nem fenyegette többé veszedelem, sőt a Hurbántól Nyitra vármegyében támasztott pánszláv mozgalmak sem vertek nagyobb hullámokat. Nagyobb hadikészülődések csak október végén voltak a vármegyében, midőn *Simunich* osztrák tábornok okt. 20-án Galicziából betört Magyarországba.

Marczibányi trencsén-vármegyei kormánybiztos levelére, melyben gróf *Ráday* főispánt a betörésről értesíti, a főispán okt. 27-ére közgyűlést hívott össze, mely az Alvidékről visszatérő *Frajburg* nemzetőrségi őrnagy vezérlete alatt, 3000 nógrádi nemzetőrt indított útnak Lipótvár felé. Ebben a csapatban résztvettek azok a nemzetőrök, is, a kik a Bácskában már puskaport szagoltak, a többiek, a kik többnyire kaszákkal voltak felfegyverkezve, még nem láttak ellenséget. November közepére a vármegyére eső ujonczlétszám immár teljes volt.

A nov. 15-én Balassagyarmaton tartott közgyűlésen Horváth első alispán büszke önérzettel jelenti a bizottmányi tagoknak, hogy az ujonczozás végrehajtására kiküldött választmány férfiasan megfelelt feladatának. A vármegyére eső 3030 főnyi ujonczból csupán 190 maradt hátralékban. E munkában *Lányi* István hadfogadó biztoson kívül, *Vitalis* Sámuelt és *Arndorffer* vármegyei seborvost illeti az oroszlánrész. Másnap a bizottság különféle közigazgatási ügyekben intézkedett. Ezzel bezárulnak a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek is az 1848. évről.

Másfél hónap mulva, az önkény-uralom ütött tanyát a vármegyeházán.

Míg a vármegyei nemzetőrök s a honvédzászlóaljakba besorozott vármegyei ujonczok már ott küzdöttek az ellenséggel a csatatéren, azalatt a messze idegenben állomásozó honfiak szívében is fellángolt a harczi tűz.

A huszárok, értesülvén a haza szorongatott helyzetéről, tiszjeik vezérlete alatt — ezernyi veszélyek közepette — hazaszökdöstek. Ezek közé tartozott a Nádor-huszároknak egy százada is, mely a csehországi Rakoniczból, *Sréter* Lajos kapitány és *Dessewffy* Dénes vezérlete alatt okt. 4-én indult útnak s szerencsésen keresztül vágta magát Alsóausztrián és Morvaországon. Okt. 12-én hajnalban Szentjánosnál ért magyar földre. (Gracza György : Az 1848—49-iki Magyar Szabadságharcz Tört. I. 427—434.)

*

Windisch-Grätz hadai deczember havában feltartóztatlanul nyomultak a főváros felé, mire a honvédelmi bizottmány és az országgyűlés 1848. év utolsó napján Debreczenbe tette át székhelyét. A szabadságharcz.

Görgey Artur, a feldunai sereg vezére a móri vereség után jan. 4-én átkelvén seregével a befagyott Dunán, Váczra vonult, a hol jan. 5-én bocsátotta ki szózatát a hadsereghez, a melyben álláspontját megjelölte. Görgey, a jan. 2-án Budapesten tartott haditanács megállapodásai értelmében, 15 honvédzászlóaljból, 23 huszárszázadból és 72 ágyúból álló hadával, jan. 6-án Váczról a bányavárosok felé vette útját. Serege két irányban indult el a váczi táborból, a balszárny a Duna mentén Verőczén át Szob felé vette útját, míg maga Görgey, a többi dandárral, Rétságon át Nagyoroszi felé vonult, hogy onnan Ipolyságnak nyomuljon.

Windisch-Grätz, a ki attól félt, hogy a feldunai sereg Bécs ellen nyomul, széleskörű intézkedéseket tett Görgey hadainak üldözésére. Budapest megszállása után nyomban gróf *Wrbna* László altábornagyot küldte Görgey után, ámde Wrbna — katonáinak rossz felszerelése következtében — Váczott rekedt, mire Windisch-Grätz *Csórics* altábornagyot bízta meg Görgey üldözésével. Csórics 9 gyalogzászlóaljból, 8 lovas századból és 46 ágyúból álló hadával jan. 10-én indult el Váczról Rétság felé s Görgey utóhadát Nagyorosziná1 utólérvén, azt Ipolyságig űzte, hol azonban a Guyon honvédezredes parancsnoksága alatt álló csapatok jan. 11—12-én visszaverték. Görgey hada e közben Varsányon és Verebélyen át gyors menetben tovább vonult s jan. 14-én már Selmeczbányán táborozott. (Gracza i. m. III. 373—376.)

Az önkényuralom Nógrádban.

Görgey hadának elvonulása után kezdetét veszi az önkényuralom Nógrád vármegyében. Midőn Windisch-Grätz a fővárost megszállotta, azokba a vármegyékbe, melyek a császáriak hatalmában voltak, biztosokat küldött a közigazgatás vezetésére. E biztosok leginkább az 1848 előtti konzervativ párt sorából kerültek ki. Ezeket Windisch-Grätz abban a reményben ringatta, hogy a felkelés elnyomása után az 1847-iki alkotmányt fogják ismét visszaállítani. Nógrádba báró *Maithényi* Lászlót, Hont vármegye volt alispánját küldte ki biztosul, a ki csakhamar hozzáfogott a közigazgatás szervezéséhez.

De Nógrádban is akadtak az önkényuralomnak szolgálatkész emberei. Ezek közé tartozott a két *Forgách* testvér : Antal és Sándor, a kik közűl az előbbit Windisch-Grätz Hevesbe küldte biztosul, az utóbbi pedig később az orosz seregek mellett császári biztosként működött. Az önkény szolgálatába szegődött *Jankovich* László másodalispán is, a vármegyei tisztikar legnagyobb részével, sőt egy napon *Frideczky* Lajos országgyűlési képviselő is megjelent Balassagyarmaton a cs. kir. biztos előtt s bemutatta hódolatát. Nagy Iván adatai szerint Frideczky Lajos, a mikor a kormány Debreczenbe költözött, nem bírván magát tájékozni a helyzet felől, nem követte képviselőtársait Debreczenbe, hanem azzal az ürügygyel, hogy a honvédsereg részére bakancsokat fog szállítani, kormánybiztosi állást eszközölt ki magának s e czélra nagyobb összeget is vett át a honvédelmi bizottmánytól ; Frideczky azonban a pénzt magánál tartva, mitsem törődött a honvédek részére szállítandó bakancsokkal, hanem Terecskén vonta meg magát, a honnan a helyzet kiszimatolása czéljából, egyszer-másszor Balassagyarmatra és Losonczra is benézett.

Mivel Görgey elvonulása után a magyar ügyet sokan veszendőnek tartották, Frideczky is jónak látta magát biztosítani ; megjelent tehát Balassagyarmaton és bemutatta hódolatát a cs. kir. biztosnak. Később, midőn a magyar fegyverek az egyik diadalt a másik után aratták, szeretett volna igazolása czéljából Debreczenbe menni, de ekkor már nem tudott az átvett pénzzel elszámolni. Később az országgyűlés még Szegeden is sürgette ezt az elszámolást, mely alól azonban a bekövetkezett események következtében megmenekült.

Január—márczius havában Nógrád volt a legszélsőbb vármegye, a meddig a császári kormány uralma kiterjedt ; Gömörben a honvédsereg és a pesti guerillacsapat tanyázott. Hogy a honvédsereg meg ne lephesse Balassagyarmatot, a hol a császári biztos tartotta székhelyét, *Parrot* császári tábornok febr. 15-én Losonczig nyomult előre, melyet megszállván, febr. 17-én kitűzette a városháza épületére a császári lobogókat. (Jeszenői Danó : Losonczi Phőnix I. 19.) Mindamellett a merész guerilla-csapatok örökösen nyugtalanították támadásaikkal a császáriakat. Miként azt a szécsényi Ferencz-rend évkönyveiben feljegyczve találjuk, febr. 23-án Debrecsény és Szécsény között heves küzdelem volt a császáriak és a guerillák között.

Schlick császári hadosztályparancsnok azonban *Parrot* dandárát csakhamar lerendeli Sajószentpéterre ; e dandár résztvesz a febr. 26—28-án Kápolnánál vívott csatában.

Losonczi események.

Damjanich szolnoki győzelme után (márcz. 5.), Windisch-Grätz sietve visszavonult Gyöngyösről és Budán ütötte fel főhadiszállását. A kápolnai csata után a magyar sereg egész Tiszafüredig hátrált, a honnan Görgey a maga hadtestével egész Rakamazig felvonult ; itt átkelt a Tiszán s a haditervnek megfelelően Eger felé nyomult. E közben, miután a császáriak is visszavonultak és Losoncz katonaság nélkül maradt, a Gömörben tanyázó guerillák márcz. 15-én este egész váratlanul Losonczra törtek, a toronyról leszedték a feketesárga lobogókat, zeneszó mellett körüljárták a piaczot és csakhamar ismét eltüntek.

A főszolgabíró értesülvén a történtekről, a piaczra sietett s a városi tisztikar közbejötte mellett megkezdte a nyomozást, hogy a támadók kilétét megállapítsák. Javában folyt még a vizsgálat, midőn hirtelen ismét 40 pesti guerilla jelent meg városban, a kik előbb a főszolgabírót elfogták, majd a helyettes polgármestert és a városbírót vették őrizet alá ; ezután betörvén a tanácsterem ajtaját, nemzeti lobogókat tűztek ki, majd a Parrot császári tábornok által rendelt 800 bakancsot összeszedvén, kocsira rakták és sietve elhajtottak Rimaszombat felé.

A megrémült városi tanács futárt küldött Budára s Windisch-Grätztől katonaságot kért a város oltalmára. Windisch-Grätz rendeletére márcz. 24-én reggel 10 óra tájt meg is jelent egy zászlóalj gyalogság *Zaitsek* alezredes parancsnoksága alatt, egy órával később pedig Beszterczebányáról gróf *Almásy* Kálmán ezredes vezérlete alatt mintegy 160 lovas és 400 gyalogos.

E közben Görgey, a ki márczius 16-án már Miskolcznál táborozott, nehogy hátban támadják meg, *Beniczky* Lajos, kormánybiztos vezérlete alatt, mintegy ötszáz főnyi portyázó csapatot küldött Kassa felé. E csapat, mely a 15. honvédzászlóalj három századából, egy szakasz huszárból és 150 guerillából állott, márczius 23-án érkezett Rimaszombatba ; itt tudta meg, hogy Losonczon egy jelentékenyebb császári csapat táborozik. Beniczky erre csakhamar fölkerekedett, Osgyánban meghált és másnap, márczius 24-én, félegy órakor délután, három oldalról támadást intéz Losoncz ellen. A császáriak, kik alig néhány órával előbb érkeztek Losonczra, még a hosszú út fáradalmait sem pihenték ki s ép ebédeltek. Egyszerre csak két huszár jelenik meg a piaczon ; ezt a kettőt még 31 követi ; végignyargalnak a városon, leírhatatlan zavart okozván a mitsem sejtő császáriak között. Csupán egy *Schreiter* nevű főhadnagy szedett össze egy szakasz dzsidást, ezekkel azután nekirontott Beniczky ágyúinak, melyeket a »Magyar királyhoz« czímzett gyógyszertárnál és a katholikus templomnál állítottak fel. Ekkor azonban 400 honvéd ront szuronyt szegezve előre ; ezek a házakba törnek, hogy az ablakokból lövöldöző császári gyalogságot lefegyverezzék.

A császári lovasság, nem tudván kiállani a kartácszáport, egész Losoncztugárig hátrál, mire a gyalogság egy része is követi.

Csakhamar az egész császári had vad futásban menekül Vácz és Gyarmat felé. A győzelem fényes, a hadizsákmány jelentékeny volt. A császáriak közűl egy alezredes a Wimpfen-ezredből, 1 dzsidás-kapitány, két gyalogos százados, egy gyalogos főhadnagy, 43 gyalogos és 37 dzsidás esett el. Foglyul esett *Imkey* Ede csász. őrnagy, két kapitány, két főhadnagy, több altiszt, összesen 48 dzsidás és 174 gyalogos. Ezenkívül tömérdek podgyász, a hadipénztár, a tábori gyógyszertár, 40 katonaló, 16 tiszti ló s az egész tiszti podgyász a győzők birtokába került.

A magyarok közűl csupán öten estek el, közöttük a vitéz *Debrődy* János, őrmester, a ki először száguldott végig a piaczon.

A losonczi összecsapás, bár jelentéktelen volt, hatásában felért egy nagyobb ütközettel. Almásy ezredes ugyanis, a mint Váczra ért, mentegetődző levelet írt Windisch-Grätznek s azzal a kifogással állott elő, hogy kénytelen volt Losonczról visszavonulni, mert egy nagyon erős, körülbelül 6000 főnyi dandár támadta meg. Windisch-Grätz felült neki s abban a hiszemben, hogy a magyar sereg az Ipoly mentén Komárom felmentésére törekszik, *Götz* és *Ramberg* tábornokok hadait Balassagyarmat és Vácz között összpontosítja. Mikor pedig Almásy menekülő hadának egy része Balassagyarmatra ért, azt hiresztelték el, hogy a losoncziak elárulták őket s a honvédeket az ágyúkkal együtt jóelőre a templomba rejtették el. *Götz* tábornok *Schmidt* kapitány vezérlete alatt 400 embert küldött Losonczra, a város megfenyítése czéljából, mire a lakosság legnagyobb része elmenekült. Schmidt kapitány csakugyan vizsgálatot tartott Losonczon ; de az a néhány ember, a ki ottmaradt, meggyőzte őt ama hír alaptalanságáról, hogy az ágyúk a templomba lettek volna elrejtve, mert hiszen a templom ajtói sokkal kisebbek voltak, semhogy azokon az ágyúk beférhettek volna. Így azután a császári katonaság nem bántotta a várost, hanem visszavonult. (Gracza György i. m. IV. 186—189. Jeszenői Danó i. h. I. 19.) A mint pedig Windisch-Grätz Görgey előnyomulásáról értesült, csakhamar kivonta az összes császári hadakat Nógrádból s azokat a Tisza felé rendelte.

A mint a magyar sereg előre nyomul, Szemere Bertalan, hogy az esetleges oldaltámadásoktól megóvassék, márczius 17-én, Miskolczon kelt kiáltványával, a felsőmagyarországi védősereg szervezéséhez fog s e végből *Repeczky* Ferenczet, a füleki választókerület országgyűlési képviselőjét küldi ki toborzó-biztosul Hevesbe. De Repeczky megbízatása ennél tovább is terjed ; a honvédelmi bizottmány Nógrádba kormánybiztosul küldi ki s megbízza, hogy a mint a császáriak kivonulnak Nógrádból, vegye át a közigazgatás vezetését. Repeczky csakhamar munkához lát s mivel Balassagyarmaton és Losonczon császári katonaság volt, a nemzeti ügyhöz hű maradt tisztviselőket és bizottsági tagokat a Heves vármegye határán fekvő Terenyére értekezletre hívta egybe.

E közben a diadalmas honvédsereg mindegyre jobban közeleg a főváros felé ; *Gáspár* András honvédtábornok április 2-án Hatvanból kivervén a császáriakat, Parrot dandára Gödöllőre menekült. Ezután a diadalok egész sora következik : április 4-én Tápióbicskénél, április 6-án Isaszegnél győz a honvédsereg,

április 10-én Damjanich Váczнál arat fényes győzelmet Götz tábornok fölött, a ki a csatában halálosan megsebesült.

Görgey, a ki Gödöllőn értesült a váczi győzelemről, győzelmes csapatai után sietett. Másnap, április 11-én, az egész sereg Rétságon át Ipolyságra vonult s onnan tovább vette útját Komárom felé. *Wohlgemuth*, császári tábornok, Nagy-Sallónál próbálta feltartóztatni a honvédsereget, de április 19-én súlyos vereséget szenvedett s egész hadát szétverték.

Ugyanazon a napon (április 21.), mikor a diadalmas honvédsereg Komárom alá érkezett, tartotta Nógrád vármegye választmánya, hosszú szünet után, első ülését Losonczon. Ez ülésen, melyet Repeczky kormánybiztos hívott össze, *Horváth* Elek első alispán elnökölt, ugyanaz, a ki az elmult őszön oly nagy tevékenységet fejtett ki a vármegyére eső honvédujonczok kiállítása körül s a ki 1849 januárjában nem akart meghódolni a császári biztosnak, a miért öt heti börtönt szenvedett. Megnyitóbeszéde után *Dessewffy* Ottó emelkedett szólásra. Inditványozta, mondja ki a vármegye közönsége, hogy a tisztviselői kar meghunyászkodását, a melylyel az önkény szolgálatába szegődött, a vármegye közönsége elítéli; egyben javasolja, hogy a vármegye székhelye Losonczra tétessék át. A választmány mindkét indítványt elfogadván, Repeczky kormánybiztos felfüggesztette a vármegyei tisztikart, és mindazokat, a kik 1849 januártól kezdve szolgálatban maradtak, igazolásra szólította fel.

Április 25-én nagy ünnepségek színhelye volt Losoncz városa. E napon tartotta a vármegye közönsége a piaczon, szabad ég alatt közgyülését, a melyet népgyülés követett. Ezen Repeczky kormánybiztos elnökölt, kinek megnyitó beszéde után Losoncz főjegyzője felolvasta a függetlenségi nyilatkozatot, mely után az összes jelenvoltak felemelt kézzel megesküdtek, hogy a haza függetlenségi ügyéért hűen kitartanak. A népgyűlést a kath. és a ref. templomokban hálaadó istenitisztelet, majd népünnep követte. (Közlöny, 1849. évf. 96. sz.)

Az új kormány már április 29-én elrendelte az újonczozást s Nógrád, Árva, Liptó, Zólyom, Hont vármegyék, valamint az e vármegyék területén levő szabad királyi városokból kiállítandó újonczok gyülekezőhelyéül Losonczot jelölte ki. Az újonczok átvételével Repeczky kormánybiztost bízták meg, a ki még április közepén *Pintér* Károlyt bízta meg a Hont és Nógrád vármegyék területéről egybeállítandó védőcsapat vezérletével. Pintér mintegy 3000 emberből álló guerilla-csapatot gyűjtött össze, mely azonban csak kaszákkal és vasvillákkal volt felfegyverkezve.

Az orosz betörés után, *Szemere* Bertalan miniszterelnök rendeletére, július első felében még egy védőcsapat alakult a vármegye területén, *Kemény* Károly főhadnagy, *Ujházy* Lajos és *Pokorny* Sándor hadnagyok vezérlete alatt. Ez a védőcsapat azután, mikor az orosz sereg Zólyomból a vármegyén át Gömörbe vonult, folyton csipkedte és háborgatta az átvonulókat.

A váczi, rétsági és vadkerti harczok.

Midőn *Görgey* Komáromból kivonúlt, Váczig nyomúlt előre, a hol júl. 15-én a Hét kápolna mellett, a dukai hegy tövében alkonyatig harczolt a *Sass* és *Affenberg* tábornokok vezérlete alatt álló orosz hadakkal, a nélkül, hogy az utóbbiak a legcsekélyebb eredményhez tudtak volna jutni. Mivel azonban Paskievich herczeg 52.000 főnyi hadával is Vácz felé nyomúlt, Görgey még 16-án délután elhatározta, hogy az éjjel Vadkerten, Rétságon át Balassagyarmat felé vonúl. Tervének kivitelét azonban egy váratlan körülmény csaknem egészen halomba döntötte. Görgey seregét ugyanis tömérdek menekülő követte. A különféle járművek száma az ezret is meghaladta. Görgey azonban a menekülők raját Szokolyán visszahagyta s innen kellett volna csapatainkat megelőzve, Nógrádon át Vadkertnek húzódni. Július 16-án azonban az a hír terjedt el a menekülők között, hogy Haynau, a császári hadak fővezére, Esztergomnál átkelvén a Dunán, Vácz felé siet. E hírre a megriadt tömeg betódul Váczra s ezáltal megakadályozza a magyar csapatoknak Váczról való elindulását, úgy hogy júl. 17-én virradatig csak a VII. hadtest érte el Szendehelyt s Katalin pusztát, a sereg zöme pedig Váczon rekedt.

E közben az orosz ismét támadást intéz a honvédek ellen, mire a város népe, valamint az ott rekedt szekértábor egyaránt menekülni igyekszik. Mialatt a város távolabbi részeiben még egyre folyik a küzdelem, azalatt a menekülők kocsisora nagy ügygyel-bajjal átvergődik a Gombáspatak hídján s Rétság felé menekül. A menekülőket csakhamar követik a honvédcsapatok is. Görgey csodálatos hidegvérrel maga intézi az elvonulást s mikor az utolsó ágyu is keresztül vonul, a hidat felgyujtatja s maga már az égő hídon lovagol át. Az oroszok azonban a tüzet gyor-

san eloltják, *Rüdiger* orosz tábornok harmadik hadtesttel átvonul rajta s a hátráló magyar hadak üldözéséhez fog.

A honvédsereg ettől kezdve, egész Rétságig, szüntelen harczolva vonult tova. Leiningen Károly honvédtábornok, Pöltenberg Ernő honvédtábornokkal egyesülve, Rétságnál visszaszorítják az oroszokat, a helységet felgyújtják s Vadkert felé húzódnak. A honvédsereg Vadkertnél rövid ideig megpihen és másnap, július 18-án azután tovább folytatja utját Balassagyarmat felé. Rüdiger azonban a honvédek után nyomúl s a Lókos-pataknál ismét eléri a menekülőket ; itt Pöltenberg, a hátvéd vezére, kemény harczba bocsátkozik Aurep orosz tábornok hadával.

Balassagyarmattól kezdve a honvédsereg útja már nyugodtabb. Görgey *Nagy* Sándort rendelvén ki hátvédül, a többi csapatokat Szécsénybe és Ludányba küldi éjjeli szállásra. A hátvéd utócsapatában azonban a 18—19-ike közötti éjjelen vaklárma támad. Arra a hírre, hogy jönnek az oroszok, az ijedtség átterjed a többi csapatokra is ; az egész honvédtábor felriad nyugalmából s még az éjjel Losonczra siet, honnan már júl. 19-én tovább vonul és Görgey Rimaszombatban üti fel főhadiszállását. (Gracza György i. m. V. 571—577.)

Az orosz sereg mindenütt Görgey nyomában volt. *Rüdiger* azonban a rendszeres üldözésről egyelőre lemondott s csupán *Chrulew* ezredes három század lovas és két ágyú élén vonult a magyar sereg után, inkább megfigyelő, mint támadó szándékkal. Júl. 19-én Rüdiger már Balassagyarmaton ütötte fel főhadiszállását, míg *Sass* orosz tábornok mintegy 4000 emberrel Szécsényt szállotta meg. A tisztikar a Pulszky-féle kastélyban vett szállást, míg a legénység a város végén ütött tábort. A Szécsényben tanyázó oroszok mindent elpusztítottak és még a kastély kertjének díszfáit sem kímélték. Sass tábornok kozákjai másnap júl. 20-án reggel 9 órakor felkerekedvén, Losonczra vonultak, honnan alig néhány órával előbb vonultak ki a magyar csapatok, a melyek közűl az I. hadtest hátvédként Losoncz-Apátfalván foglalt állást. Az oroszok Szécsényben.

Chrulew ezredes, a ki már júl. 20-án Losonczon volt, attól tartván, hogy a magyarok elfogják, cselhez folyamodik, békekötés ürügyével két hadikövetet küld a losonczapátfalvai magyar táborba. Nagy Sándor, az első hadtest parancsnoka, tüstént intézkedik, hogy a két hadikövet Görgey főhadiszállására kísértessék. Görgey azonnal észreveszi, hogy a békeajánlat nem komoly, mindamellett látszólag alkudozásokba bocsátkozik az oroszszal, mialatt az egész feldunai sereg Nógrád és Gömör hegyei-völgyei között, észrevétlenül síklott tovább Miskolcz felé. Az oroszok Losonczon.

E közben mindegyre több orosz had vonul át a vármegyén ; ezeket a guerillák szüntelen háborgatják. A herczeg *Galizin* 4000 főből álló csapatát a Losoncztól Zólyom felé mintegy órányira eső Haller-fogadónál oldalt támadták meg. Az oroszok, abban a hiszemben, hogy egy nagyobb magyar sereggel állanak szemben, sietve bevonultak Losonczra, a hol szerencsés megmenekülésük örömére hálaadó istenitiszteletet tartottak, a várostól pedig hódolati okiratot követeltek, a mit ki is állítottak s más pecsét hiányában, a csizmadia czéh pecsétjével erősítettek meg.

Paskievich herczeg, az orosz hadak fővezére, hogy Görgey hadát bekerítse, az orosz hadakat egymásután a Sajó felé rendeli, minek következtében *Rüdiger* és *Sass* tábornok is kivonul a vármegye területéről és csakhamar megérkezik a bányavárosokból *Grabbe* tábornok, a kit júl. 28-án Gesztelynél, Zemplénben, a hős *Leiningen* Károly tábornok, a ki a távollevő Görgeyt helyettesítette, visszaszorított, mire Grabbe Putnokig vonult vissza. E kudarcz után parancsot kapott, hogy húzódjék ismét a bányavárosok felé. Grabbe csakhamar utrakél, de mivel a guerillák folytonos támadásai miatt nem érzi magát biztonságban, egy 96 főből álló czirkáló-csapatot küld Losoncz felé.

A czirkáló csapat aug. 1-én 9 órakor érkezik Losonczra s a piaczon telepedik le. Midőn erről a közeli fürdőben tanyázó magyar guerillák értesülnek, *Repeczky* Ferencz vezérlete alatt a várost hirtelen körülfogják, három tisztet és három közlegényt lelőnek, hét tisztet elfognak, mire az orosz legénység Rimaszombat felé menekül, hátrahagyva podgyászát, mely szintén a guerillák birtokába kerül. (A szécsényi Ferencz-rend évkönyvei. Jeszenői Danó i. h. 23. l.)

Grabbe, a ki a gesztelyi vereség miatt amúgy is dühös volt, erre éktelen haragra gerjedt s boszuját a védtelen városon töltötte ki. Aug. 7-én Losoncz alatt termett s vad kegyetlenséggel kiraboltatja s felgyújtatja az egész várost.

A Losonczi Phönix-ben, mely Vahot Imre szerkesztésében 1851-ben jelent meg, *Jeszenői* Danó így adja elő a város rettentő pusztulását : »A következő napok- Losoncz elpusztítása.

ban már lehete hallani, hogy Grabbe orosz tábornok körülbelül 30 ezerből álló hadteste megtorolni jövend az oroszok elestét ; s bár a hír a végbeviendő boszúról szörnyűket beszélt, ártatlansága érzetében azt mindenki kételkedett hinni.«

»Hallottuk, hogy Gömör megyében Serkén és Rimaszombatban nyiltan beszélték az orosz tisztek, miként a város porig fog dúlatni s a lakosok fölkonczoltatni, mert úgymond, Losonczon minden ember guerilla. Aggodalom közt teltek a napok, végre aug. 7-én délelőtt 11 órakor híre jött, miként az orosz előcsapatok már Pinczen, Losoncztól mintegy egy órányira vannak és sebesen nyomulnak előre. Erre a lakosság egy része, mely kocsikat készen tarthatott, eltávozott ; de sokan a közrémülés által elzsibbasztva, sokan pedig ártatlanságuk érzetében bizakodva, még a gyalogmenekvésre sem tudták magukat elhatározni. . . .«

»Iszonytató helyzet vala ez ! Mindenki eszeveszetten futkosott. Az atya gyermekét kereste, a gyermek apjáért kiáltozott s a közrémülés nem engedé, hogy a keresők megtalálják egymást.«

»Kik több lélekjelenléttel bírtak, elvihető ingóságaikat lepedőbe köték ; és szomorú látvány volt, amint nők, férfiak, vánszorgó tömegekben vonultak az erdő felé . . .« »A kolera ez időszakban iszonyúan dühöngött a városban és számtalan holtak és betegek valának ; s a hozzájuk tartozandók kétségbeesése, kiket övéik sorsa menekülni sem engedett, leírhatlan vala.«

»Ily szorongatott körülmények közt lepte meg a várost az oroszoknak kozákokból álló előcsapata, mely azt mindenek előtt villámsebességgel körülkerité, a menekvést lehetetlenné tette . . . sőt számtalanokat visszakancsukázott a városba.«

»Nemsokára egy orosz őrnagy jelent meg a városházánál, nem nagyszámú csapattal s a tisztviselőség után tudakozódék ; de az eltávozván, polgármestert s főbírót nevezett ki a jelenlevő polgárok közűl s e következő sarczot vetette a városra : 27.000 részlet kenyér, 100 darab ökör, 100 mázsa szalonna, 200 kiló eleség, 100 öl fa, 100 akó pálinka, 25 akó spiritus, 100 akó bor, 100 akó szilvorium, 50.000 részlet széna, 500 kiló zab, 20 mázsa dohány.«

»Ezen megbírhatlan sarcz, miután néhány nappal a Görgey vezérlete alatti magyar sereg és Sass orosz tábora vonult keresztül Losonczon, s azt mindenből kifogyasztotta, — azon kikötéssel követeltetett, hogy ha másnap reggeli 8 óráig kiállítva nem leend, a város kegyelem nélkül fel fog dúlatni. Ezen sarcz egy részben csakugyan ki is szolgáltatott.«

»Néhány polgárokból küldöttség alakulván, béke jeléül fehér kendőt lobogtatva, Grabbe tábornokhoz indult, hogy a polgárság ártatlanságát bizonyítsa és kegyelmet kérjen. A főhadiszállás Apátfalván volt. Az oroszok a Losoncz és Apátfalva közti réteken táboroztak. Ezek közt kellett átvonulniok a losoncziaknak. Az oroszok előbb nem akarták őket átbocsátani, dühösen támadták meg, szemeikbe pökdöstek s rögtöni legyilkolással fenyegették. Sok szorongattatás után végre sikerült nekik *Nadde* ezredeshez jutni, — a ki haragosan fogadta őket, de szavai végre kegyelmet igértek. Hanem a kegyelem csak szó maradt, még az napon délután az oroszok rabolni kezdtek a végutczákban.«

»A tisztek biztatták a lakosságot, hogy csak rablás leend, de gyújtás nem ; a közlegénység ezt is nyiltan bevallotta.«

»Ily körülmények közt beesteledvén az idő, az aggodalom és szorongattatás senkit sem hagyott aludni. Éjjel 10 óra után hirtelen egy kozákcsapat vágtatott be a városba s az utczákon bolyongó lakosságot körbe fogván, dühvel kezdték kancsukázni, követelvén, hogy vezessék el a lelőtt oroszok sírjához. A kozákok, kikkel több tiszt is volt, vágtattak és a lakósokat kergették maguk előtt. A temetőre kiérvén, azt parancsolták, hogy a sírt ássák fel, a losoncziak ásó és kapával akarván eszközölni, egy tiszt vadul riadt rájuk, mondván : Ti kutyák, hiszen azok méltók, hogy gyilkos kezeitekkel ássátok ki ; ti öltétek meg, mert minden losonczi gyilkos guerilla.« És pusztán, körmeikkel kellett a sírt földúlni.«

»Végre a sír fenekéről feltűntek a büzhödt testek, melyek egy szövétnekkel megvizsgáltatván az oroszok által, miután arczaikat meglátták, iszonyúan kezdtek ordítozni s a sírbontókra újra rárohanván s őket kegyetlenül vervén, azzal fenyegették, hogy most e sírba ők fognak elevenen eltemettetni. Végre a holttestek megmosatván, a 3 közlegény a sírba téteték ; a tisztek pedig a kath. templomba vitettek s másnap egész katonai szertartással temettettek el . . .«

»Aug. 8-án éjfél után nemsokára kezdték meg a rablást, melyre jelt trombiták harsogása adott. Az oroszok ezredenként jöttek be, s bizonyos időszakban

új ezredek váltották fel a rablott tárgyakkal megrakottakat. A városnak minden szögletében hangyaként hemzsegő oroszok, nemcsak a házakat rabolták, hanem a lakósokat kegyetlenül és minden irgalom nélkül verték . . . A tisztek is, kivált a született orosz tisztek, a közlegénységgel vetekedve raboltak. Ezen rablás rendszeres volt; mert midőn a város már mindenből kizsákmányoltatott, akkor csákányokkal és furkósokkal s dorongokkal jöttek be s ami elvihető nem volt, azt porrá zúszták. Épen egy tükröt, egy széket, egy butordarabot sem hagytak ...«

»A boltok tartalmát szekerekre rakták, s azokból minden legkisebbet elvittek. Ezen rablásban sőt kegyetlenkedésben is nagy részt vettek az orosz tábornak előfogatokkal szolgáló fuvarosok is, kik többnyire a szomszéd vidékek parasztjai voltak.«

»A pinczéket mindenütt feltörték s a bort melyet kiinni nem tudtak, kieresztették. Azon vadság és kegyetlenség, melyet különösen részegségükben gyakoroltak, leírhatatlan, elannyira, hogy semmi fegyelmet sem ismertek, s tisztjeik sem bírtak velük . . .«

»És még ez mind nem volt elég. Aug. 9-én délután gyújtották fel a várost. Csaknem minden házat külön gyújtának meg. A szobákban maradt összetört butorokat középre egy rakásba hordván, erre készített szurkos kanóczaikkal eszközölték a gyújtást, mely hogy olthatatlan legyen, a butorokat szurokkal is behintették.«

Midőn a gyújtás kezdődött, tábori zene zendült meg, s a lángok pattogásai közé az oroszok hahotája vegyülvén, midőn a tábori zene is megszólalt, iszonyú jeleneteket engedett látni az elgyötört s azonfelül koldusbotra jutott lakosságnak«.

»A városban őrcsapatok jártak s ha valakit oltással foglalkozva találtak azt ostorozták, sőt több helyen a lakosság tűznek kergettetett.«

»Rövid idő alatt lángtengerré lett a város, fekete füstfellegek emelkedtek fölötte, rémes volt látni, midőn a házak ablakai okádták a füstöt s a felköltött szél izzó hullámokat vetett a levegőbe. Este felé a hőség tűrhetetlen lőn, s a lakósok Apátfalvára hajtattak. Képzelhetni, hogy a férfiakból, nőkből, gyermekekből és vénekből álló csoport mily kínos érzelmek közt nézte a lángtömeget. Már csak a lángok pattogása és sustorgása hallatszott, midőn egyszerre tábori zene hangzott fel, mely vegyülve az oroszok ujjongásával, a vész ünnepélyét még iszonyúbbá növelte. Megható volt ez s azon értelme adatott e jelenetnek az oroszok által, hogy Losoncz most temettetik.«

»Következő nap reggelén a főhadiszálláson volt losoncziak egybehívattak és számukra száraz prófont s kárpótlásul minden személyre 2 pengő forintot osztogattak. Azután egy tiszt megjelent közöttük s következőleg nyilatkozék: Én Losoncz fölégetése fölött szoros vizsgálatot tartottam és sikerült kitudnom, hogy várostokat nem az oroszok gyújtották fel, hanem paraszt ruhába öltözött guerillák és losoncziak.«

»Ezen ép oly gúnyos, mint idétlen jelentés után a foglyokat szétbocsátották s az oroszok fölszedvén sátorfájukat, zsákmánynyal megterhelt szekerekkel Zólyom felé indultak, s oda hagyták Losonczot, melyet építő kezek évek hosszú során alkottak s melyet romboló kezek három nap alatt semmivé tettek.«

»Zólyomban az oroszok egész vásárt tartottak, az elrabolt tárgyakat árulták s voltak kik siettek az olcsó áron pazarolt zsákmányt megvenni.«

»Az oroszok nemcsak Losonczon dúltak, hanem a környéken is, s különösen *Mérei* Mórnak fábjánkai pusztáján álló kényelmes lakházát romokba döntötték s mindenből kiprédálták. A gyújtásból csak 40, a kertekben és a város szélén álló kis lakház maradt menten, a többi mind elégett s lakatlanná tétetett. Losoncz ezen szerencsétlenségében egyenlően részt vett Tugár város is, mely amattól csak egy folyó által választatván el, szinte földig lerontatott. Midőn a lakosság összegyülekezett s megtelepült: összes számuk mind a két városban 1400-ra ment, a többi mind földönfutó vidékre kényszerült vonulni.«

Losoncz feldúlása után Grabbe orosz tábornok, mintha megittasult volna a kiontott vértől, kiadta a parancsot, hogy Szécsényt is el kell pusztítani. Egy orosz csapat csakhamar útra kél, hogy e szörnyű parancsnak eleget tegyen. Az orosz sereg be is vonult Szécsénybe, melynek lakósai e rémes hír hallatára szétfutottak. Már-már Szécsény is Losoncz sorsára jut, midőn báró *Roszner* József ezredes, a ki 1848-ban az olaszországi hadjáratban vett részt s Bolognánál történt súlyos sebesülése következtében hazajött Szécsénybe, mankókon

az orosz sereg elé vánszorgott. Az ő hathatós közbenjárásának sikerült Szécsényt a pusztulástól megmenteni. Az orosz sereg elvonult Szécsény alól, majd a világosi fegyverletétel után az egész orosz hadsereg kivonult a haza vérrel áztatott földjéről; legtovább marad itt Grabbe, a ki csak Komárom meghódolása után indult útnak.

* * *

A megtorlás. Üldözések.

Alig hagyta el az orosz az országot, megkezdődött a megtorlás, a vérbosszú munkája. Báró Haynau még szept. 1-én kibocsátott hirdetményével felszólította a volt cs. kir. katonatiszteket, a katonai és polgári hivatalnokokat, a kik a nemzeti ügy szolgálatába állottak, úgyszintén a képviselőház és a főrendiház tagjait, a kik 1848 nov. 8-ika után a tanácskozásokban résztvettek, hogy három hónap leforgása alatt a legközelebbi cs. kir. katonai parancsnokságnál, vagy a cs. kir. haditörvényszéknél igazolás végett jelentkezzenek.

Mindazok, a kik nem menekültek el idejekorán, kénytelenek voltak eleget tenni e felhívásnak, s közülök számosan a pesti Ujépület börtönébe kerültek. Az elítéltek sorát a vármegye főispánja, gróf *Ráday* Gedeon nyitja meg, a kit a pesti haditörvényszék 1849 decz. 10-én két évi várfogságra ítélt, utóbb azonban Haynau visszaadta szabadságát.

A vármegyei képviselők közűl *Kubinyi* Ferencz, *Frideczky* Lajos és *Sréter* László szintén a pesti haditörvényszék elé kerültek. Fél évnél tovább tartott ellenük a vizsgálat, míg végre Haynau, visszahívása előtt, Kubinyi ügyét is sürgősen elintéztette auditoraival. A haditörvényszék Kubinyit halálra ítélte, melyet azonban Haynau 1850. júl. 5-én 3 évi várfogságra változtatott meg. Haynau felmentése után, hogy a nyugdíjba küldött tábornok kegyelmi tényét némileg ellensúlyozzák, Bécsben újabb megkegyelmezéseket hoztak javaslatba. Az 1850 júl. 20-án kelt legfelsőbb elhatározás elengedte Kubinyi büntetését és az ugyanekkor kelt legfelsőbb elhatározással *Frideczky* Lajos és Sréter László képviselők ellen megindított eljárást is beszüntették.

A pesti haditörvényszék elé került Básthy Miklós volt szécsényi járási főszolgabíró is, a ki 1851 aug. 25-én szintén kegyelmet nyert. Legrosszabbul járt *Csuthy* Zsigmond verőczei református lelkész, a ki a függetlenségi nyilatkozatot a kisváczi templomban kihirdette s híveit az oroszok elleni keresztes háborúra buzdította. A haditörvényszék őt kötél általi halálra itélte, melyet a legfelsőbb kegyelem 1852 máj. 5-én 6 évi várfogságra változtatott meg.

A vármegye szülöttei közűl *Szontagh* Pált, a miért Bem tábornoknak Bécsből való menekülését előmozdította, két évi súlyos börtönre ítélték, báró *Roszner* József ezredes közbenjárására azonban csakhamar kiszabadult olmützi börtönéből. Halálra itélték *Sréter* Lajos honvédezredest is, a ki Csehországból a Nádorhuszárok egy századát hazahozta, de neki sikerült még az elfogatás elől idejekorán megmenekülnie; egy ideig Olaszországban tartózkodott, hol a magyar légió parancsnoka lett.

A pesti haditörvényszék a menekültek közűl *Mérei* Mór Fábjanka pusztai birtokost is, a ki előbb nemzetőri őrnagyként, majd Madarász László titkáraként működött, in contumatiam, halálra ítélte s nevét 1851 szept. 22-én a Ujépület mögött felállított bitófára felszögezte. Ugyanezen a napon, felségárulás vádja czímén, *Pulszky* Ferencz külügyminiszteri államtitkárt és országgyűlési képviselőt is a pesti haditörvényszék elé idézték. Pulszkyt azonban Kossuth még 1848. év végén Angolországba küldvén, az idézésnek foganatja nem volt. A pesti haditörvényszék mindazonáltal őt is halálra ítélvén, nevét 1852 máj. 2-án függesztette fel a bakó az Ujépület mögött felállított bitófák egyikére. Fogságba került *Horváth* Elek alispán is, a ki egyideig az Ujépületben raboskodott, míg *Repeczky* idejekorán elbújdosott. (Magyar Hirlap 1849—1852. évf. — Gracza György i. m. V. 884. Báró Roszner Ervin közlése.)

Mikor Haynau 1849 jún. végén, az oroszokkal karöltve, megkezdte az előnyomulást, *Andreánszky* Sándort nevezte ki császári biztosul Nógrád vármegyébe. Andreánszky, kevéssel Görgey hadainak elvonulása után, csakugyan megérkezik az orosz hadakkal Balassagyarmatra s nyomban hozzáfog a közigazgatás rendezéséhez. A régi vármegyei közigazgatást meghagyja, alispánná még aug. havában *Jankovich* László volt másodalispánt nevezi ki, a tisztikar egy része is megmaradt hivatalában, kivéve azokat (Prónay József, Báthy Miklós), a kik a trónfosztó nyilatkozat után nagyobb tevékenységet fejtettek ki a nemzeti ügy mellett.

Az ideiglenes igazgatási rendszer 1849 decz. 11-éig állott fenn, hogy helyet adjon a báró *Geringer*től életbeléptetett katonai diktaturának. Az új beosztás szerint az országot hat katonai parancsnokságra osztották be. Nógrád a pozsonyi kerülethez tartozott, melynek élére *Gerstner* tábornok került. A katonai parancsnokok alatt a kerületi főispánok működtek. A Zólyom, Bars, Hont és Nógrád vármegyékből alakult zólyomi kerület székhelye Balassagyarmat lett, melynek élére *Andreánszky* Sándort nevezték ki. (Magyar Hirlap 1849. évf. decz. 11. szám). Katonai diktatura.

Az 1849 decz. 21-én kelt igazságügyi miniszteri rendelet a törvénykezést is rendezte. A Balassagyarmaton felállított törvényszék elnöke *Jankovich* László lett, ülnökei pedig *Szent-Iván*y Anzelm, gróf *Forgách* Sándor, *Kacskovich* Károly, *Soóky* Gábor, *Jankovich* Vincze, *Szigyártó* Mihály, *Fajnor* Mihály, *Angyal* Lajos és *Daxner* Sándor.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén ekkor még túlnyomólag magyarok működtek, leginkább a régi megyei elemek közül, a kik abban a reményben, hogy az alkotmányellenes állapot csak ideig-óráig tart, megbízást fogadtak el a kormánytól s a kik az önkény romboló hatását némileg enyhítették. Maga Andreánszky Sándor járt elől e tekintetben s rendkívül sokat tett a nemzeti küzdelemben részt vett hazafiak sorsának enyhítésére; szintúgy gróf *Forgách* Antal is, a ki 1849 deczember havában a kassai kerület főispánja lett. Andreánszky már 1850-ben kezébe vette a feldult Losoncz felsegélyzésének ügyét. 1850 július 18-án felhívást bocsát közre a Magyar Hirlapban, a kormány akkori hivatalos lapjában, melyben az országot a szerencsétlen város érdekében adakozásra szólítja fel.

Az 1850 január 18-iki rendelet léptette életbe a zsandárság intézményét. A mily gyűlöletes volt ez az intézmény a nép előtt, ép oly nehézségekkel kellett megküzdenie szolgálata teljesítésében. A nép, mely a szegénylegényt, a körözött zsiványt mindenkor pártolta, még inkább támogatta e gyűlölt intézmény életbe léptetése után. Különben is Nógrádban, a hol a Cserhát rengetegei, a Mátra hegyes-völgyes vidékei alkalmas búvóhelyül szolgáltak a szegénylegényeknek, a zsandár, a ki a helyszíni viszonyokat nem ismerte, nem boldogult velük. A zsandárság.

A zsandárság tehetetlenségét legjobban mutatja egy 1851-ben előfordult eset, midőn egy *Krudy* Kálmán nevű egyént, négy vármegye zsandársága hónapokon át hiába üldözött, míg végre az egyik község elüljárósága szolgáltatta Balassagyarmaton a hatóságok kezére. Krudy elfogatását, mint azt a kormány hivatalos lapja bevallani kénytelen, csupán »a községi elüljáróság éber szemének lehet köszönni.«

A katonai diktatura 1853-ban helyet adván a polgári abszolutizmusnak, a közigazgatás végleges szervezetet nyert. Nógrád vármegyét a pozsonyi cs. kir. helytartóság alá osztották be s főnökévé gróf *Pongrácz* Arnoldot, a híres sakkjátszót nevezték ki. Pongrácz azonban csakhamar megvált a megyefőnökségtől s helyét *Kapy* Ede helytartósági tanácsos foglalta el, a ki egész az októberi diploma kibocsátásáig állott a vármegye közigazgatásának élén. Polgári abszolutizmus.

A vármegyei középponti igazgatás, melynek székhelye Balassagyarmaton volt, a megyefőnökön kívül két vármegyei biztosból, egy vármegyei orvosból, egy titkárból, egy segédből és két irodatisztből állott. A járási beosztás a következő volt; egy politikai szolgabírói hivatal Balassagyarmaton, melynek személyzete egy szolgabíróból, egy szolgabírósági segédből és két irodatisztből állott; hat vegyes szolgabírói hivatal: Füleken, Gácson, Losonczon, Rétságon, Szécsényben és Szirákon, egy szolgabíróval, egy szolgabírósági segéddel, egy jegyzővel (actuar) és két irodatiszttel.

A középponti igazgatás Balassagyarmaton, a megyefőnökön kívül, mind idegenekből állott, ellenben a járási igazgatásnál már szép számmal találunk magyarokat is; így — az 1856. évi névtár szerint — *Rédeky* István balassagyarmati szolgabírót, Apaji *Komáromy* Imre füleki szolgabírót, Mádi *Kovács* Antal jegyzőt, Bellusi *Baross* Miksa gácsi járási szolgabírót, *Berencsey* Lajos losonczi szolgabírót, Izsépfalvi *Kabzán* Sándor szolgabírósági segédet, *Büttner* Emil *Ilinyi* Antal jegyzőket, *Lehotkay* Lajos és *Pongrácz* Ede irodatiszteket, *Zmeskál* Sándor rétsági szolgabírót, *Paskay* Gyula szolgabírósági segédet, *Gyürky* Elek irodatisztet, *Illés* József szécsényi járási szolgabírósági segédet, *Jeszenszky* Ferencz irodatisztet, *Fornét* Jenő sziráki szolgabírót, *Szabó* Antal segédet, Szécsénykei *Széchenyi* Zsigmond és *Kaszay* Zsigmond jegyzőket. A vármegyei

törvényszék, melynek elnöke 1856-ban Székhelyi *Mailáth* Sándor volt, szintén túlnyomólag magyarokból állott. A bírák közül *Bartakovich* Florián, Gyulai *Gaál* Alajos, *Szilassy* Gábor, *Koncsek* József voltak magyar származásuak, a többiek leginkább cseh és galicziai jövevények.

Az 1859. évi névtár alig tüntet fel változást a vármegye területén működő cs. kir. tisztikarban. Balassagyarmaton gróf *Dessewffy* Károly lett szolgabíró, a füleki járási szolgabírói állás pedig üresedésben volt. A losonczi járás szolgabírája *Missura* János Jenő lett.

Az önkormányzat visszaállítása.

Bach Sándor bukásával, rendszere is csakhamar összeomlott. Az 1860. évi október 20-an kibocsátott diploma visszaállította a vármegyei önkormányzatot, a báró *Vay* Miklós kanczellárhoz intézett leirat pedig az országgyűlés egybehívása és a koronázás iránt nyilatkozott.

Az októberi diploma kibocsátása után szinte ellenállhatatlanul tört ki a nemzeti visszahatás. A gyűlölt idegen tisztviselők uralma véget ért, a cs. kir. főnök és a szolgabírák hatósága alól felszabadult tömeg ezektől ablakaik beverésével és macskazenével vett búcsút, »Már siess hazádba vissza vert seregem«, dalolták széltében-hosszában Balassagyarmaton is.

Gr. Zichy Ferencz főispán.

Az új magyar udvari kanczellár *Prónay* Józsefnek ajánlotta fel a főispáni méltóságot ; minthogy azonban Prónay ezt nem fogadta el, a Felség 1860 nov. 26-án gróf *Zichy* Ferenczet nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává.

1861 január hó 7-én végre megnyíltak a vármegyeház termei is, melyek 11 éven át zárva voltak a vármegye közönsége előtt.

Azt a hangulatot, mely akkor az egybegyűlteket uralta, ekként fejezi ki gróf Zichy főispán megnyitó beszédében : ». . . nincs e teremben oly magyar, arról meg vagyok győződve, ki e mai nap, e percz és hely szentségétől által- és általhatva nem lenne, és kinek 11 szomorú emlékű éveken által zárva tartott ajtai az alkotmányos jogok gyakorlatára történt megnyitásánál, nemkülönben nemes Nógrádmegye közügynek emelte szentély szemléleténél, hazafi keble örömhúrjai meg ne rezzennének , ezt szomszédaink nem értik, magyar szivnek, magyar léleknek kell annak lenni, hogy megértse, mily égő, mily emésztő fájdalom az alkotmányos életet, nem mondom 11 évig, de csak egy perczig is nélkülözni«.

»Magyar kebelnek kell annak lenni, hogy megértse, mit jelentsen az, hogy szabad, alkotmányos önkormányzat helyett bureaucraticus gyámságot tűrni, mely egy történelmi harczokban ép úgy mint törvénykezésben és önkormányzásában megedzett nagykorú nemzetet gyermeki járszalagon vezetni akarná. Szóval, magyar léleknek kell annak lenni, hogy megértse, mit jelentsen az alkotmányos szabad helyett szolgaságot tűrni«.

»De ime megnyiltak a szabadságnak ajtai, hála ezért a magyarok mindenható Istenének, és én őszinte és mély tisztelettel üdvözlöm Nógrádmegye hív és nemes közönségét, megyei életünk ezen templomában, hova én a mélyen tisztelt közönséget a mult év deczember 15-én tartott tanácskozmány javallata szerint, mai szent napra összgyűlésre meghívni szerencsés valék«.

»Induljunk tehát, uraim. Induljunk alkotmányos szabadság zászlója alatt előre, karoljuk fel az alkotmányos szabadság istennőjét tűzzel, őseinktől öröklött lángszeretettel, de egyszersmind bölcseséggel és ama bölcseséggel, mely Nógrádmegye jelleme, hogy ez maradandó legyen, hazánkra és Nógrádra áldást és boldogságot hozzon. Áldást hozó lehet csak úgy, ha az a törvényeken alapszik, mivel pedig a magyar alkotmányos felfogás szerint, nekünk jelenleg megyénk szervezésére nézve más törvényeink nincsenek, mint az 1848-ban alkotott törvények, szükséges, hogy azoknak minden hazafi hódoljon«.

»Az 1848. évi XVI. törvényczikk világosan rendelé, mikép kellessék megyei municipiumot a bekövetkező országgyűlésig szervezni, mikép kellessék a megyei bizottmányt alakítani, oly megyei hatóság gyanánt, mely ideiglenesen gyakorlatba veendi mindazon jogokat, melyek a törvény és szokás szerint magok a megyei közgyűlések által gyakoroltassanak, azon közgyűlések által, uraim, melyek Magyarország hajóját nyolcz századon által tudták minden vész és hullámok között fenntartani, és melyek tagadhatatlanul legfőbb tényezői valának annak, miszerint koszorús költőnk joggal és oly hatályosan mondhatá felőlünk, hogy megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán« . . .

A főispán e megnyitó beszéde után bemutatván főispáni kinevezését, letette az esküt, mire a vármegye közönsége a következő határozatot hozta : »Midőn

e megye közönsége nyolczszázados önkormányzati jogiaba magát visszahelyezi, s elidegeníthetlen jogainak gyakorlatát számos törvények, különösen az 1848-iki törvény alapján, évtizedet haladó alkotmányellenes országlás által nem törve, de törvényes és alkotmányos küzdelmei öntudatában átveszi, erkölcsi kötelességének tartja kijelölni azon ösvényt, melyen ezentúl nemcsak haladni akar, de azt alkotmányadta hatalmának egész súlyát mérlegbe vetve, megvédeni és legszebb legszentebb kötelességének ismeri. Kijelenti tehát, hogy nemcsak az 1860 október 20-án kelt császári okiratot, de minden, ez okirat alapján az idő óta mai napig történt intézkedéseket s különösen a főispáni kinevezést, mint az 1790 : X. t. 1848 : III. törvénynyel homlokegyenest ellenkezőket, törvény- és alkotmányelleneseknek tart s ezek elleni óvását jegyzőkönyvbe iktatni kívánja, s csak azért kívánja jelenben az önkormányzat terét elfoglalni, mert egyedüli bizalmát szentesített törvényeinkbe helyezve, erősen hiszi, hogy mindazon sérelmek, melyek egyeseken úgy, mint az egész nemzeten elkövettettek, s melyek sarkalatos törvényeink által szentesített alapelvek mellőzéséből eredtek, az 1848 : IV. és V. törvények értelmében összehívandó országgyűlésen orvosoltatni fognak. A mi pedig a megye életének úgy közjogi, mint közigazgatási és törvénykezési jogait illeti, a megyei választmány hűségére bízza«.

Ezután a főispán a tisztikar megválasztásáig *Frideczky* Lajost főjegyzőnek, *Farkas* Károlyt ügyésznek nevezte ki.

A vármegye elsősorban a törvényhatósági bizottságot alakította meg. Ebbe beleválasztották a többek között *Deák* Ferenczet, gróf *Dessewffy* Emilt, *Klauzál* Gábort, az emigránsok közül pedig *Kossuth* Lajost, *Klapka* Györgyöt és *Pulszky* Ferenczet. Ezért azonban a báró Vay és Zsedényi ellenjegyzése mellett kibocsátott leirat keményen megdorgálta a vármegye közönségét.

Másnap, a január 8-án tartott tisztújítást megelőzőleg, a vármegye közönsége jegyzőkönyvben örökíti meg *Horváth* Eleknek, a vármegye 1848—49-iki hazafias alispánjának érdemeit. Az ezután következett tisztújítás alkalmával közfelkiáltás útján *Dessewffy* Ottó első, *Török* Sándort másodalispánná, *Révay* Gusztávot főjegyzővé választották meg, főügyész *Farkas* Károly, kékkői járási szolgabíró *Huszár* István, a füleki járásé *Beniczky* Gyula, a losonczi járásé *Szakall* Elek és a szécsényié *Básthy* Miklós lett. Dessewffy Gusztáv.

Alig foglalták el az új tisztviselők helyeiket, Nógrád vármegye is, felhasználván az októberi diplomára következő szabad mozgást, megkezdte az ujjhúzást a kormányhatóságokkal.

Az első összeütközésre *Mailáth* György tárnokmester, 1860. évi deczember hó 26-án kelt leirata szolgáltatott alkalmat, a melyben a legközelebbi országgyűlésre való tekintettel, a vármegyében lakó főrangúak összeírását rendelte el. A közgyűlés e leiratra elhatározza, hogy miután az önkormányzást az 1848-iki alapon vette át s így a helytartótanácsot törvényes hatóságnak nem ismeri el, e részben az óvást jegyzőkönyvbe iktatja, de meghagyja a főszolgabíráknak, hogy az összeírást mielőbb eszközöljék. Ugyane közgyűlésen a vármegye kívánságait kilencz pontban összegezvén, ez ügyben hozott határozatát a társtörvényhatóságoknak is megküldeni határozta. Szólott pedig e nagyjelentőségű határozat ekképen : Ujjhúzás a kormányhatóságokkal.

»Indítvány tétetvén a megyének közjogi állása iránt, miszerint minden alkotmányos életnek, jelesül hazánk polgári alkotmányának is főelve, hogy törvények csak országgyűléseken hozathatnak, változtathatnak, s fennállók a közállami hatóságok által szintén úgy, mint magány honpolgárok által szentül megtartandók. Ezen elvből kiindulva ezen megye közönsége törvényesen megalakulván, első kötelességének ismeri kinyilatkoztatni, hogy az ország minden jogilag most is fennálló 1848-iki törvényeihez minden tekintetben ragaszkodik és semmit azokkal ellenkező törvényűl el nem ismerhet, különösen pedig, tekintve saját eljárását, azon egész hatóságot gyakorolni kívánja, mely őt törvényszerüen megilleti és semmihez sem járulhat hozzá, a mi az ország törvényeibe ütközik — és ezek folytán : 1-ör. Az országgyűlésnek 1848 : IV. és V. törvényezikk alapján mielőbb leendő összehívását halaszthatatlannak tartja, 2-or. Az 1848 : III. törvényczikk ellenére felállított udvari kanczelláriát és helytartótanácsot törvényeseknek el nem ismerheti és mindazokat, a kik azokban résztvesznek, a közügyekre vonatkozó minden tetteikért és tanácsaikért az ország törvényei szerint felelet terhével tartozóknak nyilvánítja. 3-or. A törvény megszegéséhez polgári és törvényhatósági legszentebb kötelességünknek sérelme nélkül nem járulhatván semmi A vármegye 9 pontja.

közadónak behajtásához, sem újonczok állításához, mely országgyűlésileg megajánlva nincs — segédkezet nem nyujthat. 4-er. A megyei közigazgatást és igazságszolgáltatást azon egész körben és teljes hatósággal, mellyel e részben a vármegyéket a törvény felruházta, átvenni és egyedül az ország törvényei szerint gyakorolni jogosítottnak, és kötelezettnek ismeri, s azért a megyében eddig törvényellenesen létezett bárminemű hivatalokat törvény szerint megszünteknek tekinti. 5-ör, Erdélynek az anyaországgal 1848-ban törvényesen megtörtént egyesítésének ismét életbeléptetését,— a magyar Határőrvidéknek mielőbbi visszakebelezését, — Horvát-, Tót- és Dalmátországok s Muraköz és Magyarország közötti törvényes kapocsnak mielőbbi visszaállítását, úgy nemkülönben 6-or. Az 1848-iki sajtótörvények életbeléptetését ; 7-er, hogy politikai tények miatt a hazán kívül tartózkodni kényszerült polgártársainknak, a törvénytelenül fennálló törvényszékek által hasonló okból fogságra itéltek, s még fogva lévőknek feltétel és kivétel nélkül a börtönök ajtai mielőbb nyittassanak meg — bizton elvárjuk. 8-or. Kívánja, hogy mindazon országokban, melylyekkel a pragmatica sanctio következtében a fejedelem személye által öszve vagyunk kötve, szabadelvű alkotmányok léptessenek életbe, mert saját alkotmányunknak ez lesz legnagyobb biztosítéka, valamint az ott divatozó absolutizmus alkotmányunk irányában örökös reactiónak tűzhelye, — végre 9-er. Ezen határozatokról a koronának ez idők szerinti első tanácsossa, őnagyméltóságú báró Vay Miklós, a megye azon bizalomteljes óhajtásának kijelentésével fog tudósíttatni : hogy jelen állását a törvényes állapotnak minden tekintetben való mielőbbi visszaállítására használja. — S e határozmányok egyszersmind az ország minden hatóságával, ide értve az erdélyi megyéket is, közlendők.«

Ugyane közgyűlésen indítvány tétetett, hogy *Lisznyay* Kálmán költő, a vármegye szülötte, a vármegye tiszteletbeli főjegyzőjévé választassék. Ez indítvány osztatlan helyeslésre talál.

A febr. 11-én tartott közgyűléséből a vármegye közönsége rendkívül meleg hangon üdvözölte gróf *Teleki* Lászlót abból az alkalomból, hogy hosszas számüzetés után ismét visszatért a hazába. Teleki ugyancsak lelkes hangú levélben köszönte meg a vármegye közönségének iránta tanusított figyelmét.

Az országgyűlés egybehívásáig a napok hazafias tüntetések közepette teltek el. A vármegye közönsége egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy hazafias érzületéről tanubizonyságot adjon. Üdvözlő iratot intéz *Arany* Jánoshoz, nagynevű költőnkhöz. — *Gazdik* Lajos 1848—49. honvédhadnagy, *Károlyi* János honvédezredes, *Draskóczy* Ede és *Kövy* megalakították az 1848—49-iki honvédeket segélyző egyesülctet, melynek első elnökévé Károlyi Jánost választották.

Képviselőválasztások.

Ily hangulatban mentek végbe az ápr. 2-ára egybehívott országgyűlésre a képviselőválasztások. Az egész vármegyében az 1848-iki törvények azonnal való végrehajtását követelték s ezalatt a zászló alatt vették fel a képviselőjelöltek is a küzdelmet. A vármegye ekkor gróf *Teleki* Lászlót ismerte el vezérének. Az ő zászlaja alá csoportosultak a vármegye megválasztott képviselői, a kik többékevésbé jelentékeny szerepet játszottak a szabadságharczban, vagy az önkényuralom bosszuját vonták magukra. Losonczon *Kubinyi* Ferenczet, a kiváló történettudóst választották képviselővé, a ki jelentékeny részt vett 1849-ben a debreczeni országgyűlésen. Füleken *Károlyi* János 1848—49. honvédezredest, Szécsényben *Pulszky* Ferenczet, a ki akkor még számüzöttként külföldön tartózkodott. Balassagyarmaton *Madách* Imrét, az »Ember Tragédiája« szerzőjét, a ki az önkényuralom alatt egy politikai üldözöttnek adott menedéket, vonta magára a hatalom haragját s a kit e miatt 1852-ben elfogtak s előbb Pozsonyban, majd a pesti Ujépületben tartottak fogva. Csak *Fráter* Pál, az ecsegi és *Frideczky* Lajos a nógrádi kerület képviselői csatlakoztak Deák Ferencz pártjához (Gazdik Lajos 1848—49. honvédhadnagy értesítése.)

Habár az országgyűlésen Deák Ferencz felirati pártja győzött, a tanácskozások mégis gyorsan nyertek befejezést. Báró *Vay* Miklós lemondása után, júl. 21-én gróf *Forgách* Antalt nevezték ki főkanczellárrá. Aug. 22-én az országgyűlést is feloszlatták. Ezután a vármegyékre került a sor, melyek még Vay főkanczellársága idejében is örökös harczban állottak a kormányhivatalokkal.

Nógrádban az országgyűlés feloszlatásának hírére általános felháborodás volt észlelhető, s ha gróf Teleki László, a ki máj. 8-án éjjel öngyilkos lett, még életben lett volna, talán a vármegyében is forrongás támadt volna. Igy is csak-

Prónay Mihály főispán.

Nagy Mihály alispán.

hamar nyilt szakítás történt a vármegye közönsége és a kormányhatóságok között. A vármegye közönsége az új főkanczellár elleni tüntetést azzal kezdte, hogy a helytartótanács és a kanczellária leiratait egyszerüen a levéltárba helyezni határozta. Mindamellett a közigazgatás ekkor még zavartalanul működött és okt. 12-én tartott közgyűlésén még a marhavész behurczolásának megakadályozása iránt is többrendbeli intézkedést tesz a vármegye. A vármegyei önkormányzat napjai azonban ekkor már meg voltak számlálva.

Forgách Antal kinevezése után, a vármegye alkotmányos főispánja: gróf Zichy Ferencz beadta lemondását. A főkanczellár ugyan maradásra biztatta, de a gróf értesülvén arról, hogy a vármegyei közgyűléseket be fogják tiltani, nem volt elhatározásának megmásítására rávehető.

Eközben elérkezett nov. 4-ike, mely napra az aug. havában megtartott közgyűlés az őszi közgyűlés megtartását tűzte ki. Alig néhány nappal nov. 4-ike előtt, *Dessewffy* Ottó I. alispán egy 1861.okt. 27-én kelt rendeletet kapott gróf Forgách főkanczellártól, a melyben a nov. 4-ére egybehívott közgyűlés megtartását betiltja. Mindamellett nov. 4-én a vármegyei bizottsági tagok nagy számban sereglettek össze, Dessewffy Ottó első alispán pedig megjelent a megyeháza nagytermében s felmutatván a közgyűlés megtartását betiltó rendeletet, kérdést intézett a bizottsági tagokhoz, vajjon a közgyűlés megtartását óhajtják-e? Az egybegyültek erre egyhangulag a közgyűlés megtartását határozták el. Dessewffy első alispán megnyitván a közgyűlést, előterjeszti az alábbi határozati javaslatot, melyet a jelenvoltak egyhangulag elfogadtak. Az 1861. évi események.

»Végzés. A nagyszámmal egybesereglett megyei közönség említett iratban a megyei gyűléseknek rendkivüli és törvényellenes betiltását érzékeny fájdalommal vévén, kénytelen kijelenteni, miszerint Elnök Első Alispán jogszerüleg nem tétethetik felelőssé oly végzésért, mit a törvényesen egybegyült közgyűlés hozott; s ezért, — valamint a jelen még augusztusban kitüzött bizottmányi közgyűlés megtartására, úgy az ebben a jegyzői hivatal által felteendő végzésre nézve, — a felelősséget az öszves megyei közönség magára vállalja és ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatja, miszerint: 1-ör. Az erőhatalommal feloszlatott országgyűlés azon óvását, melynek folytán, az 1848-iki IV. t.-cz. értelmében magát fel nem oszlathatónak tartotta, — törvényesnek hiszi s azért magáévá teszi. — 2-or. Óvást tesz több testvérmegyék katonai hatalom általi, törvényellenes feloszlatása ellen. — 3-or. Óvást tesz e megyét is illető gr. Forgách Antal Ur Ő Exja által aláirt irata ellen, melyben a megye gyűléseinek tartása betiltatik s ezen óvását az 1823-iki példa nyomán a váczi káptalan előtt bejelenteni elhatároztatott. — 4-er. Megújítja a f. évi febr. 13-án 83. sz. a. kelt azon végzését, melynélfogva, — fenn említett irat által a megyei bizottmány gyűléseinek megtartásában gátoltatván — kénytelen tisztviselőségének törvényszerű működését (beszüntetni), mai naptól megszüntetni mindaddig, míg az alkotmányos tér visszafoglalására alkalom nyilik; — ujabban is határozottan kijelentvén, hogy a hatalom által bármi néven nevezendő — az 1888-iki XVI-ik t.-cz. sérelmével alkotandó — testület szervezését törvénytelennek s mindazokat, kik az ilyen törvénysértőleg alkotandó hivatalokban résztvennének, hazaárulás bűnének bélyegét magokra vonandóknak tekintendi s működésük ellen ünnepélyesen tiltakozik. — 5-ör. Nehogy azonban az alkotmányos térről leszorított bizottmány és tisztviselők működhetése a pénzügyi, közbátorsági, telekkönyvi, egészségi és közlekedési ügyek el nem látása miatt, a megyei lakosságra kár avagy veszély háromoljon: a hadi és házi főpénztárnok, a főügyész, ki a kisebb bünösöket kezességre haza bocsájthatja s a rabok feletti felügyeletet viszi; a börtönfelügyelő; fő- és alesendbiztosok; levéltárnok; telekkönyvi iktató és két írnok, kik az előjegyzéseket és kivonatok kiadását eszközlendik; fő- és alorvosok, állatorvosok és bábák, fő- és almérnök és kölcsönmagtári gondnokok, hivataloskodásaikat folyó évi deczember 1-ső napjáig folytatni fogják. — 6-or. A lelépett megyei tisztviselők, mai naptól számítandó 8 nap alatt, irományaikat rendbe szedni, jegyzékbe venni kötleztetnek, hogy azokat vagy az érdekelt feleknek nyugta mellett kiadhassák, vagy ha a tényleges hatalom által követeltetnének, ennek átnyujthassák. — 7-er. A községi választmányok hivataloskodásaiktól ezennel felmentetnek, e választmányok azonban üdvöseknek tapasztaltatván, azoknak a községek általi újra szervezése ezennel ajánltatik. — 8-or. A megyei lakossághoz intézendő magyar és tót nyelvű szózat, — melyben a megyei bizottmány és tisztviselősége jelenlegi eljárásának okai röviden előterjesztessenek —

a főcsendbiztosi hivatal által fog a községek között kiosztatni, fogalmazása és kinyomatása a jegyzői hivatalra bízatván. — 9-er. A megyei hatósághoz mai naptól érkezendő leveleket a várnagy jegyzékbe veendi és megőrzés végett feltöretlenül a levéltárnoknak adja át, a telekkönyvi hivatalt illetőket pedig az iktató vévén át. — 10-er. A gyámatyák kötelesek teendőiket pontosan teljesíteni. — 11-er. A megyében dühöngő marhavész terjedése meggátlására nézve, a főorvos önfelelőssége mellett, az állatorvosi rendszabályokat magában foglaló 1799. sz. végzés értelmében intézkedésre, a főcsendbiztosi hivatal segédkezése mellett felhatalmaztatik, mely esetben a főcsendbiztosi hivatal ennek végrehajtására, valamint ha a mérnökök által a közmunka teljesítése végett felszóllíttatnék, ezennel elutasíttatik. — 12-er. A megyei pénztárban levő pénzösszegből kifogván fizettetni mindazon tartozások, miknek kifizetését a megye becsületének és hitelének fenntartása igényli ; nevezetesen minden contók s még teljesen végre nem hajtott munkálatok, különösen pedig kifognak fizettetni : a tisztviselők felvett háromnegyedévi fizetésükön felül, a szolgálatban már kitöltött még egy hónapra ; az 5-ik pont alatt említettek pedig két hónapra ; a telekkönyvi és irodai személyzet újévig kifizetve lévén, e fizetés nállok meghagyatik ; a cselédek újévig kifizettetni — visszaadandván a több évre adni szokott köpenyeket és mentéket, — a rabok pedig 1-ső deczemberig élelmeztetni rendeltetnek. — Ha ezen kiadások fedezésére a házi pénztárban levő készlet elegendő nem lenne, akkor, nehogy a legsürgősb fizetéseknél fennakadás legyen : — a közmunka váltságból bejött pénzöszvegből e czélra kölcsön vétethetik s a fennmaradandó pénzösszeg pedig, biztos kamatra takarékpénztárba helyezendő. Az ezen pontban foglalt pénzbeli ügyek elintézése Dessewffy Ottó Urra bizatni, a többi pontokba foglalt végzések pedig az érdekletteknek kiadatni rendeltettek.«

Alig olvasta fel a vármegyei főjegyző a végzést, midőn Müller Lajos cs. kir. őrnagy egy csendőr kíséretében a közgyűlési terembe lépett s német nyelven az egybegyűlteket a terem elhagyására szólította fel. A közgyűlésen megjelent egyes bizottsági tagoknak abbeli kijelentésére, hogy nem értünk németül, az őrnagygyal jött csendőr magyarul is megismételtette a felszólítást ; erre Dessewffy Ottó első alispán kijelentette, hogy a vármegye közönsége a fegyveres hatalomnak nem szegülhetvén ellene, óvást emel az erőszak ellen, mire az egybegyűltek a »Szózat« hangjai között szétoszlottak. A vármegyei tisztikar még aznap aláírta lemondását, melyet az első alispán gróf Zichy főispánnak adott át.

A tisztikar lemondásával a vármegye közigazgatása egyszerre fennakadt. A kormány gróf Zichy Ferencz főispán lemondása után többeknek ajánlotta fel a vármegye főispáni tisztét, de mivel mindenütt visszautasításra talált, végre is gróf *Dessewffy* Károlyt, — a ki a Bach-korszakban főszolgabíróságot viselt — nevezte ki a vármegye főbiztosává. Az új királyi biztos decz. végén érkezett Balassagyarmatra s csakhamar munkához látott, hogy a lemondott tisztikar helyébe újat szervezzen. Ebbeli törekvése azonban eleintén szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött, mivel a vármegyében alig találkozott valaki, a ki a megürült tisztviselői állások egyikére pályázott volna. Végre 1862. jan. 3-án, hosszas rábeszélés és tárgyalás után, sikerült a vármegyei tisztikart úgy-ahogy összeállítani. Első alispán *Pongrácz* Károly, másodalispán *Somoskeőy* János, főjegyző *Fölkel* Károly lett s a járási tisztviselői állásoknak is akadt gazdájuk ; mind a mellett a tisztikar nem volt teljes, a mint azt a kir. biztosnak 1862. jan. 3-án a vármegye lakosságához intézett hirdetménye is mutatja.

Gr. Dessewffy Károly kir. főbiztos.

Pongrácz Károly

Az új tisztikarnak azonban lépten-nyomon új meg új nehézségekkel kellett megküzdenie. Az országgyűlés feloszlatása után a vármegye lakosságának legnagyobb része megtagadta az adót. Mivel az ujonnan kinevezett tisztikar az adóbehajtására képtelennek bizonyult, megkezdődött az adónak katonai karhatalommal való behajtása, az adóexecutió leggyűlöletesebb alakja, mely csakhamar összeütközésekre szolgáltatott alkalmat. Mivel a vármegyében elhelyezett idegen gyalogság, melynek törzse Losonczon és egy zászlóalj Balassagyarmaton állomásozott, az adóbehajtásra elégtelennek bizonyult, ulánusokat rendeltek a vármegyébe s ezekkel folytatták az adóexecutiót. (Gazdik Lajos adatai.)

Midőn *Schmerling* lovag, az 1860. decz. havában kinevezett államminiszter, az 1863—64. évben támadt mozgalmakat az önkényuralom megerősítésére igyekezett felhasználni, még Forgách Antal főkanczellárt is, a kivel eddig a magyar politikusok és írók tisztességesen megfértek, nagyon is önállónak s nemzeti szel-

lemünek tartotta és 1864. április 22-én felmentette kanczelláriai méltóságától s helyére gróf *Zichy* Hermant nevezték ki. (Millenn. Tört. X. 601.) Az ő kanczellárságának idejére esik a *Nedeczky* István, *Almásy* Pál és társaik ellen, az általuk tervezett összeesküvés ügyében megindított vizsgálat, melynek folyamán *Beniczky* Lajos volt országgyűlési képviselőt, 1848—49-iki honvédezredest is, a ki losonczi hadi-tényével országos hírnévre tett szert, fogságba vetették s a kit a haditörvényszék 1865. márcz. elején bitóra itélt, melyet a legfelsőbb kegyelem fogságra változtatott át. Ez az utolsó forradalmi kísérlet azonban a vármegye közönségét hidegen hagyta, a mint hogy visszautasította a kormány központosító törekvéseit is s azokat a csábító ajánlatokat, melyeket a hatalom birtokosai részéről nap-nap után kapott.

A Schmerling-féle rendszer bukása.

Schmerlingnek és rendszerének a bukásával azonban az önkényuralom napjai is megvoltak számlálva. Az 1865. márcz. 31-iki emlékezetes birodalmi tanácsi ülés után gróf Zichy Herman megvált a főkanczellári állásától s helyét *Mailáth* György foglalta el, a ki csakhamar felmentette gróf *Dessewffy* Károlyt a Nógrád vármegyében elfoglalt kir. biztosi állásától s helyébe az uralkodó 1865. aug. 20-án gróf *Forgách* Antalt nevezte ki a vármegye főispánjává. Miután az új főispán Bécsben az uralkodó kezébe letette az esküt, szept. 26-ára tűzte ki székfoglalóját Nógrád vármegyében.

Gr. Forgách Antal főispán.

Forgáchnak főispánná történt kinevezése nem keltett mélyebb benyomást a vármegyében. Még el sem foglalta a főispáni széket, midőn szept. 17-én megjelent a legfelsőbb kézirat, mely az országgyűlést decz. 10-ére egybehívta.

Az 1865. évi képviselő-választások.

Forgách főispán a választásokat úgy intézte, hogy mindenütt a Deák-párti jelölteket támogatta és különösen a tisztviselők támogatása mellett, az 1865. évi őszi választásokon a Deák-párt jutott túlsúlyra a vármegyében. Losonczon gróf *Cebrián* Lászlót, Füleken *Beniczky* Gyulát, Szécsényben *Török* Sándort, Balassagyarmaton *Szontagh* Pált, Ecsegen *Dessewffy* Ottót, Nógrádban *Huszár* Istvánt választották meg képviselővé.

Az 1865. decz. 10-ére egybehívott országgyűlésnek jutott a feladat, hogy a korona és a nemzet közötti kiegyezést megteremtse ; de az ez ügyben megindított tárgyalások, a közbejött porosz-osztrák háború következtében, csak 1867. elején jutottak dülőre.

A második felelős minisztérium megalakulása után (1867. febr. 17.) csakhamar változás állott be a vármegye kormányzatában is. Az új belügyminiszter báró *Wenckheim* Béla, gróf *Forgách* Antal főispán lemondását elfogadván, előterjesztésére az uralkodó 1867. ápr. 3-án gróf *Forgách* József cs. kir. kamarást nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává, a ki az ápr. 24-én megtartandó közgyűlésre tűzte ki székfoglalóját.

Gr. Forgách József főispán.

A közgyűlés egybehívása előtt az ápr. 17-ére összehívott értekezlet, melyen *Dessewffy* Ottó a vármegyének utolsó alkotmányos alispánja elnökölt s a melyen a jegyzőkönyvet *Jeszenszky* Danó vezette, kimondotta, hogy az ápr. 25-ére hirdetett tisztujításkor az 1861-ben megválasztott bizottsági tagok névsora irányadó, miért is a *Révay* Gusztáv 1861-ben megválasztott főjegyző elnöklete alatt kiküldött 12 tagú bizottságnak feladatává tették, hogy az 1861-iki megyebizottsági tagok névsorát felülvizsgálja s eljárásáról a közgyűlésnek jelentést tegyen. (Közgy. Jegyzők. 1867. I.)

A vármegye 1867-ben és már megelőzőleg 1861-ben is a jogfolytonosság alapján állott. Ez volt az alap, a melyből kiindulva, az új alkotmányos korszak a vármegye közgyűlési termeiben kezdetét vette.

Az alkotmányos élet visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét az önkormányzat kezébe került. Az innen kezdődő fejlődésről és küzdelmekről a következő fejezet ad számot.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a szatmári békekötéstől napjainkig bezárólag.

Főispánok 1682-től.

Főispánok : Gróf Forgách Ádám 1682—17-ig ; gróf Forgách János Ádám 1714—1736. ; gróf Forgách Ferencz tábornok 1736—1742. ; Gyoroki gróf Grassalkovich Antal 1751—1771. ; Németújvári gróf Batthyány József György 1772—1785. ; Székhelyi gróf Mailáth József 1785—1790. ; Almásy Pál kir. biztos 1789—1790 . ; Németújvári gróf Batthyány József György II.-szor 1790—1806. ; Korompai gróf Brunswik József főtárnokmester 1807—1827. ; báró Malonyay Nep. János főispáni helytartó, kir. biztos 1822. ; báró Wenckheim József kir. biztos

1823.; Adamovics Antal kir. biztos 1823—24.; Buzini gróf Keglevich Gábor 1827—1848 ápr. 3-ig; gróf De La Motte Antal főispáni helytartó 1846—1848 ápr. 3-ig; Péczeli gróf Ráday Gedeon 1848 ápr. 20.; báró Majthényi László cs. kir. biztos 1849 jan. 28.; Repeczky Ferencz magyar kormánybiztos 1849 ápr.—aug.; Liptó-Szent-Andrási Andreánszky Sándor előbb 1849 jun. 28-ától tábor-biztos, majd kerületi főispán; Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz Arnold megyei főnök 1853.; Kapivári Kapy Ede megyefőnök 1854—1859.; Zichi és Vásonkeői Zichy Ferencz 1860 nov. 26.—1861 nov. 4.; Cserneki és Tarkeői gróf Dessewffy Károly királyi biztos 1862 jan. 3.—1865; Ghymesi és Gácsi gróf Forgách Antal 1865—1867.; Ghymesi és Gácsi gróf Forgách József 1867 ápr. 24.—1872.; Losonczi gróf Gyürky Ábrahám 1872—1889.; gróf Degenfeld-Schomburg Lajos 1889—1895.; Rudnai és Divékújfalusi Rudnay Béla 1895 szept. 20.—1896 jan. 1.; Szamosújvárnémeti Dániel László 1896 jan. 16.—1897 okt. 12.; Szendrői Török Zoltán 1898—1905.; Ungarschützi gróf Berchtold Artur 1905—1906 ápr. 19-ig.; Tótprónai és Blatniczai Prónay Mihály 1906 ápr. 23-tól.

Alispánok 1711-től.

Alispánok: Feja János, Fáy János helyettes 1711.; Básthy László 1711 jul. 27.; Szendrői Török András I., Királyfalvi Rotth Ádám II. 1714 szept. 3.; Jeszenszky Miklós I., Losonczy István II. 1716 aug. 20.; Szendrői Török András I., Alsósztregovai Madách László II. 1717 okt. 4.; Dobay László I. 1721.; Dobay László I., Marsovszky Gábor II. 1725 augusztus 28.; Szent-Iványᵽ György I., Mocsáry István II. 1730 október 31.; Szent-Ivány György I., Szandai Sréter János II. 1734 jan. 3.; Gyerkényi Pyber József I. 1737.; Szent-Ivány György I. 1741.; Vattai Battha Pál I., Csemiczei Csemiczky Gábor II. 1744 febr. 4.; Vattai Battha Pál I., Csemiczei Csemiczky Gábor II. 1750 jul. 10.; Battha Pál kir. tanácsos I., Nagyréthi Darvas József II. 1756 nov. 16.; Galánthai Balogh János I., Tót-Prónai és Blatniczai Prónay László II. 1763 nov. 21.; Prónay László I., Liptó-Szent-Iváni Szent-Ivány Ferencz II. 1765 decz. 7.; Szent-Ivány Ferencz I., id. Darvas Ferencz II. 1769 nov. 27.; Borosjenei Muslay Antal I., id. Darvas Ferencz II. 1773 aug. 17.; Muslay Antal I., Ócsai Balogh Péter II. 1783.; Gyürky István II. 1788.; Muslay Antal I., Gyürky István II. 1790 ápr. 20.; Muslay Antal kir. tanácsos I., Bizáki Puky Ferencz II. 1796 jul. 5.; Szent-Ivány János 1802.; Szent-Ivány János I., Sédenyi Ambrózy Lajos II. 1806 aug. 13.; Szent-Ivány János I., Ambrózy Lajos II. 1811 máj. 17.; Szent-Ivány János I., Gyürky Pál II. 1817.; Gyürky Pál I., Gyurcsányi Gábor II. 1818 nov. 1.; Gyurcsányi Gábor I., Ebeczki Tihanyi Ferencz II. 1828 okt. 8.; Tihanyi Ferencz I., Jeszeniczei Jankovich Antal II. 1832 jul. 18—19.; Jeszeniczei Jankovich Antal I., Micsinyei Beniczky Lajos II. 1836 jun. 20.; Huszár József I., Szandai Sréter Imre János II. 1839 máj. 7.; Fráter Pál I., Szentimrei Károly János II. 1842 ápr. 27.; Károly János I., Sréter László II. 1846 jul. 15.; Sréter László I., Horváth Elek II. 1848 máj. 22.; Horváth Elek I., Jeszeniczei Jankovich László II. 1848 jul. 10.; Horváth Elek 1849 ápr.; Básthy Miklós 1849 ápr.; Veres Pál 1849.; Prónay József 1849.; Jeszeniczei Jankovich László kineveztetett 1849 aug.; Dessewffy Ottó I., Szendrői Török Sándor II. 1861 jan. 8—1861 nov. 4.; Pongrácz Károly I., Somoskeöy János kineveztettek 1862 jan. 3.—1867 április 24.; Frideczky Lajos I., Ottlik Ákos II. 1867 ápr. 25. Veres Pál 1872 jan. 10. Alsósztregovai Madách Károly 1875 okt.; Nagykéri Scitovszky János 1883—1895. Szendrői Török Zoltán 1895—1898 nov. 25-ig; Benkepatonyi Nagy Mihály 1898 decz. 30-ától.

NÓGRÁD VÁRMEGYE KÖZÁLLAPOTAI AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉSTŐL NAPJAINKIG.

Az 1867. évi közgyűlés.

A magyar alkotmány helyreállítása s a független, felelős magyar minisztériumnak az 1848: III. t.-cz. értelmében történt kinevezése után, Nógrád vármegye »törvényes jogaiba visszahelyezett helyhatósága« 1867 április 24-én tartotta első bizottmányi közgyűlését Balassagyarmaton. Az 1861-ben összeállított bizottsági tagokból alakult gyűlést ugyancsak az 1861. évben megválasztott alkotmányos első alispán, Dessewffy Ottó, nyitotta meg, ki közölte, hogy az alkotmányos idők felvirradása alkalmából ő felsége Ghimesi és Gácsi gróf *Forgách* József, cs. kir. kamarást, nevezte ki Nógrád vármegye főispánjává. Az installálás

e napra tűzetvén ki, az eskü letételére egy küldöttség nyomban meghívta az új főispánt, ki nagy és fényes beszéddel foglalta el állását. »Mindenekelőtt őszinte hazafias örömmel üdvözlöm a tekintetes megyei közönséget, mint olyat, melyet sok évek óta sanyargatott magyar ügyünk és alkotmányunk diadala gyülekeztetett ide — kezdé nagy tetszéssel fogadott beszédét a főispán. Majd így folytatta : — Megélve a szenvedések tizennyolezéves szomorú korszakát, melyben az általunk helyesen felismert elleneink, ingadozva határozataikban, folytonos rendszer változtatásával iparkodtak alkotmányunk és nemzetiségünk még épen álló részeit is újból megtámadni, hol megrontani, ha lehet, megsemmisíteni, de mindezen fondor törekvés megtört az alkotmányt elejteni nem tudó, hazáját mindenekfelett szerető, törvényt tisztelő, jogfolytonosságot védő Hunnia bajnokai elszántságán, férfias elhatározottságán, — kik bármennyire különböznek vallás, nemzetiség, néhol érdek tekintetében is, — e téren mindenkor egyek voltak ; és ez volt azon erő, mely alkotmányunkat, nemzeti létünket, dieső egész multunkat megmentette, hogy alapítsa meg jövőnket . . .«

A vármegye részéről *Révay* Gusztáv alkotmányos főjegyző üdvözölte a főispánt, kit közmegelégedés mellett iktattak be állásába. Általában a kiegyezés és az alkotmányos éra megnyílta Nógrádmegyében örömet és megnyugvást keltett. Az alkotmányos élet beálltát jelentő s a helyhatóságoktól követendő irányeszméket kijelölő miniszteri körrendelet összhangzatban lévén a megyei bizottmány óhajtásaival is, »kedves tudomásul vétetett.«

Az 1867 április 10-én kelt fentebbi miniszteri rendelet utasításának megfelelően, április 25-én gróf Forgách József főispán elnöklése mellett, megtörtént a tisztújítás is a vármegyének balassagyarmati székházában, miután az 1861-ben választott tisztikar ez alkalommal lemondott. Első alispán lett *Frideczky* Lajos, másodalispán *Ottlik* Ákos, főjegyző *Révay* Gusztáv. A megyei törvényszék tíz ülnöki állására, egyenlő rang és fizetés mellett, megválasztattak : *Jeszenszky* Sámuel, *Chikán* Gábor, *Básthy* Miklós, *Malatinszky* József, *Kacskovich* Lajos, *Dessewffy* Gyula, *Komjáthy* Anzelm, *Tóth* István, *Szilassy* Miklós és *Somoskeőy* János. Törvényszéki kiadó lett báró *Buttler* Frigyes, törvényszéki iktató *Hámory* Ede. Főszolgabírákul megválasztották : a kékkői járásban *Prónay* Györgyöt, a szécsényiben *Nagy* Andort, a fülekiben *Kétszery* Istvánt, a losoneziban *Szakall* Eleket. Főügyész lett *Bodnár* István, főhadipénztárnok — csupán jogfenntartás szempontjából, fizetés nélkül — *Kuhinka* Ferenez, főbiztos — szintén csupán a jogfenntartás céljából, fizetés nélkül — *Zmeskál* Zsigmond, házi főpénztárnok *Jakabfalvay* Károly, főlevéltárnok *Nagy* Imre, allevéltárnok *Antóny* Béla, főszámvevő *Vattay* Alajos, első aljegyző *Pap* Károly, második aljegyző *Baloghy* Gyula, harmadik aljegyző *Jeszenszky* József, első alügyész *Horváth* Ádám, második alügyész *Okolicsányi* Pál, alszámvevő *Májerszky* Ferenez. A losonezi járásban szolgabírák : *Hinkó* János és *Kovács* Sándor, esküdtek : *Lehottkay* Lajos és *Fabriczy* László ; a füleki járásban szolgabírák : *Lieszkovszky* József, *Szakall* Barna és *Körtvélyessy* Gusztáv, esküdtek : *Sallay* István és *Váczy* Gábor, a szécsényi járásban szolgabírák : *Várady* István, *Korodinyi* Lajos, *Pethő* Imre és *Szabó* Miklós ; esküdtek : *Fáy* Ákos és *Hegyessy* Alajos ; a kékkői járásban szolgabírák : *Piry* János, *Horváth* Dénes és *Mauks* Mátyás, esküdtek : *Maithényi* Ottmár és *Plachy* Zsigmond. Főmérnök : *Udvardy* Péter. Az orvosi karban az 1861. évi tisztválasztás figyelembe vételével főorvos : *Baintner* Ferenez dr., második főorvos — ez alkalommal fizetés nélkül — *Pongrácz* Mihály dr. A kékkői járásban alorvosok : *Való* János és *Arendorffer* György, tiszteletbeli : *Rosenbaum* Móricz ; a szécsényiben : *Kacskovich* Gyula, *Vaskovics* János, tiszteletbeli : *Minich* Manó ; a fülekiben *Oláh* Sándor dr. tb. főorvos ; a losoneziban : *Plichta* Soma dr., *Weidinger* Antal. Állatorvosok : felsővidéki : *Kanta* István, központi : *Való* Gyula, alsóvidéki : *Moyzsik* Pál, tiszteletbeli : *Gúth* István. Ugyanekkor választották meg a szülésznőket is. Várnagy lett : *Kemény* Károly. Az utóbb pertárnokká választott *Chikán* Gábor helyébe *Jausz* Albertet választották törvényszéki bíróvá. Börtönfelügyelő lett : *Pogány* Ignácz ; csendbiztosok : a kékkői járásban : *Diószeghy* Tádé, a szécsényiben : *Mátyássy* Andor, a fülekiben : *Keller* Antal, a losoneziban : *Básthy* Zsigmond. Magtári biztosok : *Szabó* Lajos és *Oroszy* János.

Az ekként megválasztott és felesketett tisztviselők névsorát a belügyminiszterhez fölterjesztették. Ez a násvor rövid idő mulva kissé módosult, a mennyiben a lemondott Jakabfalvay Károly helyébe *Sztranyavszky* Pétert választották meg

Az 1867. évi tisztujítás.

Frideczky Lajos.

házi főpénztárnokká, *Fleischer* Tamás dr. törvényszéki orvos lett, fizetéstelenül, főügyész pedig Bodnár István helyébe *Komjáthy* Anzelm lett. Nagyszámú tiszteletbeli tisztviselőt is nevezett ki a főispán.

Az önkormányzati hatáskör szervezése.

Az 1848 : XVI. t.-cz. kijelöli az önkormányzati hatáskört, mely a vármegyét megilleti ; ennek keretén belül Nógrádmegye a tisztújítás után azonnal hozzálátott a belszervezkedéshez, különösen a közigazgatást és a törvénykezést illetőleg. A Frideczky Lajos első alispán, Ottlik Ákos másodalispán, Révay Gusztáv főjegyző, továbbá *Repeczky* Ferencz, *Reményffy* József, *Fráter* Pál, *Veres* Pál, *Jeszenszky* Danó és *Pettykó* Imre tagokból álló kiküldött bizottságnak egészben elfogadott javaslata főbb vonásaiban a következőket tartalmazza közigazgatási téren. A minden évnegyed elején tartatni szokott rendes megyei közgyűlések továbbra is gyakorlatban maradnak, valamint a minden hó első hétfőjén tartandó kisgyűlések is. A közgyűlési tárgysorozat előzetes, behatóbb megvitatása végett, az állandó bizottmány tagjaiból megyei, belügyi, pénzügyi, közmunka- és közlekedésügyi, földmívelési, ipar és kereskedelmi, vallás- és közoktatásügyi, igazságszolgáltatási és honvédelmi, legalább öt-öt tagú osztályok alakíttatnak. Ez osztályokat a május 23-iki közgyűlésen meg is választották.

A közigazgatást az első alispán, a törvényszéket a másodalispán vezeti, kik egymást — akadályoztatás esetén — helyettesítik is. A pecsétügy rendeztetik.

Az ügyek folytonos és háborítlan vezetése czéljából a középponti tisztviselők, néhány kivétellel, a megyei székhelyen, a kerületiek pedig a kerület állandósított székhelyén tartoznak állandó lakást tartani. Időnkénti eltávozásuk a hivatalfőnek bejelentendő. A kerületi vagy járási tisztviselők időközönként bejárják a községeket, a panaszokat meghallgatják, azokat ingyen és írásbelileg elintézik, hetenként egy-egy meghatározott tárgyalási napon székhelyükön tartózkodnak. Általában a sürgős tárgyak azonnal, egyéb ügyek legalább három hónap alatt elintézendők a vármegyénél. Mindezekről »Nógrádmegye népéhez figyelmeztetés« küldetett szét sok példányban.

Intézkedés történt a nép sorsának javításáról, a mezei gazdák eladósodás elleni megvédéséről, az árvák vagyonáról. A községekben alakítandó alválasztmányok feladatául tűzték ki többek között a határbeli utak, hidak jókarban tartására való felügyeletet, a mértékek helyes voltának ellenőrzését. Nagyoroszi, Buják, Gács és Fülek községekben járási csendbiztosi székhelyeket állítottak fel. A csendbiztosok, pandurok teendőit körvonalazták, figyelemmel az elfogott bűnösök humánus kezelésére, kiket vizsgálat nélkül börtönbe zárni megtiltatott.

Az első alispántól havonként megvizsgálandó házipénztár ügye szintén intézkedés tárgya volt. A főpénztárnok 3000 forint óvadékot köteles letenni. Ellenőri állás szervezésére egyelőre nincs fedezet.

A megyei állandó és nyilvános törvényszék hetenként csütörtökön polgári, pénteken büntető, szombaton telekbírásógi ülést tart. Rendes ülés nélkül ügyiratok ki nem adhatók. A törvényszék polgári, árva, fenyítő és telekbírósági négy osztályra különíttetik. A második alispán, mint törvényszéki elnök, az elintézett és elintézetlen ügyekről az évnegyedes megyei közgyűlésen táblás kimutatást terjeszt elő. A törvényszék elintézett ügydarabjainak száma a mult 1866. évben 19.108 volt. Az újabban tizenegyre szaporított törvényszéki ülnökök vagy bírák összes fizetésére 4000 forint áll évi rendelkezésre. A törvényszék irattáráról tárgymutatók és lajstromok készítendők az új lajstromozó által.

Ezek voltak az 1867. évi fontosabb intézkedések a közigazgatás és törvénykezés terén.

Ujabb határozattal a börtönfelügyelőt a várnagy alá rendelték, összhangzóbb és czélszerűbb intézkedés végett.

Az október 7-iki közgyűlésen beterjesztett és elfogadott, 1868. évi költségvetésből kiemeljük az alábbiakat. A rendezetlen vármegyei levéltárban a fő- és allevéltárnok mellé még egy másik allevéltárnok is választatik. Az orvosok és mérnökök fizetése rendeztetik. Az első alispán fizetését 2000 forintban, a második alispánét 1600 forintban, szabták meg. Tizenkét lovaspandurban, 24 gyalog-pandurban és 30 tiszti hajduban történt megállapodás. A pandurok ruházatát és fegyverzetét meghatározták. Intézkedés történt a járási tisztviselők iroda- és utiátalányáról, a hivatali butorokról, faszükségletről, kőnyomdáról, a megyei épületek jókarban tartásáról, a rabok lelki gondozásáról is.

Az 1844 : IX. t.-cz. a közmunkák fölötti rendelkezéssel a vármegyéket bízván meg, a megyei hatóságnak kellett ezek felől is intézkedni. Egy kiküldött bizottság előterjesztése alapján meghatározták a közmunkakulcsot az igás állattal bíró s azzal nem rendelkező polgárok számára, továbbá a közmunka pénzbeli megválthatásának módozatait. A közmunkát községek szerint rendezték, azok szükségleteire való tekintettel.

Határozatot hoztak a megyei takarékmagtárak ügyében is, melyek évi készlete ekkor 28.000 kila gabona volt. Kimondották továbbra is némely özvegyek árvák és egyes alkalmazottak segélyezését s a gabonakészletnek évenként leendő kicserélését, eladás útján.

A marhavész lehető meggátlása czéljából a más vármegyékből felhajtott marhák ellenőrzésére marhahajtó-vonalakat és vizsgáló-állomásokat állítottak, állatorvosok és őrök alkalmazásával.

Az országos és megyei utak korszerű rendezése és kiegészítése s így a szomszédos vármegyékkel való jobb összeköttetés elérése czéljából, szintén hathatós intézkedések történtek. (1299—1867. sz.)

A koronázási ünnepségből méltóképen kivette a részét vármegyénk is. A május 24-iki folytatólagos közgyűlésen, az első alispán felhivására, a királyi menethez csatlakozandó s a megye zászlaját vívő lovasokul *Szakall* Barna, *Szent-Ivány* Oszkár és *Veres* János önként ajánlkoztak. Az ünnepélyre vonatkozóan a jegyzőkönyvekben még az alábbi feljegyzéseket találjuk, melyek élénken jellemzik a vármegye harmónikus magatartását a beállott alkotmányos viszonyokkal, őfelségeik személyével szemben. »Előadván első alispán úr, miként legközelebb Buda-Pesten megtartandó királyi koronázás alkalmára e megyei bizottmány részéről egy tisztelgő választmány volna kiküldendő, mely Ő Felségeiknek e megye hódolatát bemutatva, a sóvárogva várt koronázás feletti örömének tolmácsolásával lenne megbízandó : — mely előadást a bizottmány kedvesen fogadván, hogy részéről is kitüntesse, mily tisztelettel viseltetik ezredéves nemzeti törvényes szertartásai s milyen mély hódoló tiszteletet táplál keblében a magyar király és magyar királyné Ő Felségeik iránt, kik Magyarország ősi alkotmánya s nemzete irányában tanúsított kegyelmes hajlamaik emlékét a bekövetkezendő koronázás tényével is minden hazáját szerető magyar szívbe kitörülhetetlenül s örök időkre vésendik be, — köz örömmel, köz lelkesedéssel elhatározta, miszerint e megye érzelmeinek Ő Felségeik előtti hű tolmácsolására, a szokott tisztelgések megtétele s minden a koronázási ünnepély díszének emelésére egy nagyobb számú küldöttség neveztessék ki, mely küldöttségnek tagjai *Főispán úr* elnöklete alatt következők lesznek : egyik *alispán*, *Fráter* Pál, *Huszár* Károly, *Veres* Pál, *Madách* Károly, *Balogh* Antal, *Szent-Ivány* Ferencz, *Szent-Ivány* Farkas, *Prónay* István, *Szilassy* Ferencz, *Repeczky* Ferencz, *Veres* József, gróf *Berchtold* Richárd, *Révay* Gusztáv főjegyző, báró *Luzsénszky* Gusztáv tb. főjegyző, gróf *Gyürky* Ábrahám tb. főjegyző, *Bodnár* István főügyész, *Kuhinka* Ferencz hadi főpénztárnok, *Zmeskál* Zsigmond főbiztos, *Prónay* György, a kékkői járás főszolgabírája, *Keczéry* István, a füleki járás főszolgabírája, *Berczelly* András, *Matavovszky* József gácsi prépost, *Valovics* János galsi esperes, *Imády* Károly balassagyarmati esperes-plébános, *Pekár* Lajos tamási ev. lelkész s nógrádi főesperes, *Moravcsik* Mihály béri ev. lelkész s alesperes, *Kiss* Gábor losonczi ref. lelkész, *Szilassy* Miklós törvényszéki bíró, *Dessewffy* Gyula törvényszéki bíró, *Kovács* Sándor szolgabíró, *Maithényi* Ottmár rendszerinti esküdt, *Sréter* Alfréd tb. aljegyző, *Reményffy* József, *Jeszenszky* Danó, *Steller* Antal, *Pettykó* Imre, *Bódy* Ede, *Gazdik* Lajos, *Ráth* János, *Keller* Samu, *Feisztl* József, *Pokorny* Ede bizottmányi tagok, továbbá *Alk* Ádám balassagyarmati főbíró, *Draskóczy* József losonczi főbíró, *Vincze* Pál szécsényi hadnagy, *Kakas* Vincze dejtári bíró s *Bjenik* Pál ozdini bíró.«

A vármegye a koronázási ünnepélyen.

A koronázás után, — mint fel van jegyezve, — a belügyminiszter a vármegye részére egy arany és egy ezüst emlékpénzt, a koronázásnál jelen volt három megyebeli díszlovas számára pedig három darab koronázási emlékpénzt küldött.

Néhány évvel az országos örömünnep után, országos gyászünnepélyen vett részt a vármegye küldöttsége az ország fővárosában : gróf *Batthyány* Lajos temetésén. A vármegye bizottsága »igazolni óhajtván azon mélyen érzett kegyeletét, melylyel néhai gróf Batthány Lajos miniszterelnök s a haza jogaiért vértanú halált szenvedett egyik leghívebb fia iránt viseltetik, a f. 1870. évi június 9-én Pest városában tartandó gyászünnepély alkalmára *Frideczky* Lajos első alispán

A vármegye gr. Bathyány Lajos temetésén.

elnöklete alatt, következő tagokból álló küldöttséget bízott meg: *Ottlik* Ákos másodalispán, gróf *Forgách* Antal, gróf *Gyürky* Ábrahám, gróf *Cebrián* László, *Fráter* Pál, *Szilassy* Miklós, *Prónay* György, *Szakall* Elek, *Keczéry* István főszolgabírák, *Komjáthy* Anzelm főügyész, *Révay* Gusztáv főjegyző, *Kacskovich* Lajos, *Dessewffy* Gyula törvényszéki bírák, *Károlyi* Károly aljegyző, *Oláh* József rendszerinti esküdt és harmincz bizottsági tag.

A vármegye korán hozzálátott a társadalmi úton való szervezkedéshez is.

A Nemzeti Intézet.

Az 1831-ben alapított, de az önkényuralom alatt szünetelt közművelődési és hazafias egyesületünk, a Nemzeti Intézet 1864 óta ismét új életre kelt.

Abban az oly sokszor tévesen megitélt és előszeretettel kigúnyolt táblabírói korszakban, Nógrád vármegye mindenkor áldozatkész közönsége egy oly kultúrintézményt alapított, a mely hatásában és czélzataiban messze túlszárnyalta korát s e vármegye részére biztosította hazánkban az első — mai értelemben vett — közművelődési egyesület életrehívásának a dicsőségét.

Az 1831. évi 820. számú vármegyei közgyűlési határozattal ugyanis kifejezetten »a *honi nyelv és nemzetiség terjesztésére*« alakított »*Nógrádi Nemzeti Intézet*«, hazánknak legrégibb kultúr-egyesülete, a népműveltségnek, a magyar nyelv és hazafias szellem terjesztésének, a népjóléti tevékenység megalapozásának vált az idők folyamán nemcsak új eszméket termelő melegágyává és az ily érdekeket szolgáló gyakorlati alapítások megvalósítójává, hanem az ily eszmék iránt való érdeklődés előkészítő iskolájává is. Eléggé meg sem becsülhető hatásában nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Nógrád vármegye közszelleme, a vezető férfiak mindegyike át van hatva annak tudatától, hogy a népműveltség fokozása és általánosítása, a nemzetiségi kérdés békés és magyar szempontból előnyös megoldásának egyik legalkalmasabb eszköze és a netalán jelentkező társadalmi ellentétek és surlódásoknak is automatikus megszüntető tényezője lehet.

A vármegye levéltárában őrzött egykorú közgyűlési jegyzőkönyvek és okiratok tanusága szerint *Gyurcsányi* Gábor és *Prónay* János, a vármegyének az időbeni követei, a »nemzeti léleknek és erőnek ébresztgetésére és fenntartására, a honi nyelv virágzására« már az 1826. esztendőben javaslatot terjesztenek elő a vármegyei közgyűlésnek, mely annak tárgyalására egy bizottságot küldött ki.

Egész terjedelmében feltalálható levéltárunkban ennek a bizottságnak eredeti munkája, a mely »*a magyar nyelvnek ezen megyében mimódon lehető czélerányos terjesztése és tökéletesítése eránt adand javaslatot*«.

E bizottság munkálatait — *Madách* Imre cs. és kir. kamarás elülülése mellett — elkészítvén, azokat az 1831. évi április hó 28-án tartott vármegyei közgyűlésnek előterjeszti. A gyűlés a 820/1831. számú határozatával kimondja a *Nemzeti Intézet* megalakítását s ugyancsak e közgyűlés elfogadja »*A Nógrádi Nemzeti Intézet Alkotó Rendszabásait*«, melyek 27 szakaszban tárgyalják az intézet czéljait, szervezetét, tevékenységi és ügykörét.

Az ekként megalakult nemzeti intézetnek alapszabályaiban kifejezett főczélja a »*honi nyelvnek minden alkalmatos módokkal terjesztése, melyben minden erőltetést, vagy kényszerítést azonban távoztatni kell.*« Sokféleképp kíván gondoskodni az első alapszabályokat indokoló kísérő jelentés a nemzeti intézet fejlődéséről és virágzásáról. Így nevezetesen »állandó érték« (pénz alap) megteremtését kívánja biztosítani, kimondja továbbá, hogy »ezen ügynek elsősorban is a nőket kell megnyerni«. Majd javasolja a népiskolákban *vasárnapi iskolák tartását* s hogy e mellett a gyermekek testi gyakorlatokban és zenében is képeztessenek. Hogy pedig a magyar nyelv és hazafias szellem megbízható tanerőkkel terjesztessék, ugyancsak javasolja a bizottság egy »*oktató készítő*« (tanítóképző) felállítását.

Az intézet vagyoni alapját Bazini gróf *Keglevich* Gábor v. b. t. t., mint Nógrád vármegye az idő szerinti főispánja, s az intézet fővédnöke veti meg 1832-ben, 500 ezüst forint lefizetésével lépve az alapító tagok sorába. Majd ugyanez év február havában a Balassagyarmaton sorsjátékkal egybekötött tánczvigalom, — melyet a megyebelieken kívül Arad és Zemplén vármegyéktől kezdve, a Duna és Tisza közötti vármegyék képviselői tettek valóban fényessé és jövedelmezővé, — 2000 darab huszas tiszta jövedelmet hoz az intézetnek.

Az e vigalmat követő harmadnapon megtartott közgyűlésen már 138 alapító tagról és 15.980 ezüst forint alapvagyonról tehetett az intézet titkára jelentést. Ily

tetemes vagyon birtokában az intézet csakhamar széles körű tevékenységet fejthetett ki. Korán megkezdi a magyar nyelv tanítása körül sikert felmutató tanítók rendszeres jutalmazását. Poroszországból népiskolai oktató könyveket hozat s azokat magyar nyelvre fordíttatván, díjtalanúl osztja szét. Kezdeményezésére és támogatásával 1834-ben, tehát a kisdedóvás intézményének hazánkban még embrionális korszakában, Balassagyarmaton kisdedóvó, majd ugyanez évben a népoktatásnak és hazafias szellem terjesztésének elévülhetetlen érdemekkel adózó »Nemzeti Iskola« elnevezésű s ma is virágzó r. kath. népiskola alakúl, mely az eredetileg tisztán tót telepes balassagyarmati lakosságot csakhamar teljesen megmagyarosítani volt hívatva.

Az intézetnek, 1832-ben megválasztott első tisztikara a következő: *Fatovich* István elnök, *Kubinyi* Ágoston ellenőr, *Kacskovich* Károly és *Sréter* János titkárok, *Huszár* József pénztárnok, *Ruttkay* Lajos és *Jankovich* László ügyészek, *Szent-Ivány* Bogomér levéltárnok.

Az 1834. év január havában megismétlődik a sorsjátékkal egybekötött tánczvigalom, mely újabb 1644 ezüst huszassal gyarapítja az alaptőkét.

E sokoldalú és a legszebb reményekre jogosító tevékenységben az 1848-iki események, majd az abszolutizmus ír elő kényszerű szünetelést. Ám azok az eszmék, melyeket az intézet inaugurált s a melyek az elnyomatás sötét korszakában is élő valóságként égtek minden jó hazafi kebelében, sokáig elhallgathatók nem voltak. Történtek ugyan e korszakban kísérletek, az egyesület működésének teljes megszüntetése mellett, oly irányban is, hogy annak vagyona elkobzandó s a központi kormánynak beszolgáltatható legyen, de e kísérlet a hazafiak ellentállásán, s talán gróf *Pongrácz* Arnold 1850—54. évi császári főnök, majd *Kapy* Ede megyefőnök (1854—1860.) jóindulatú elnézésén hajótörést szenvedett.

Az intézet vagyonának e sötét korszakában történt megmentése körül *Sréter* Horácz elnöké, majd e tisztségben utódjáé, *Dessewffy* Ottóé az érdem. Így volt lehetséges, hogy az intézet újraszervezésekor, 1864-ben, *Huszár* László, 40.000 forintot jóval felülhaladó pénzösszegről számolhatott be.

Bár az intézet 1864-től kezdve zavartalanul működhetett, ennek ellenére egész az 1883. évig intenzivebb tevékenységet nem fejtett ki, a minek oka részben abban is keresendő, hogy az intézet 1874-ben a balassagyarmati polgári iskola alapításához 25.000 forinttal járult, mely körülmény alapvagyonának lényeges csökkentését vonván maga után, működése főként újabb anyagi erők gyűjtésére szorítkozott.

1883-ban az intézet új alapszabályokat alkot, melyek azután egész 1908-ig érvényben voltak. Ez időtől az intézet Huszár László elnöksége s különösen Scitovszky János választmányi tag, majd elnök búzgólkodása következtében nagyszabású tevékenységet fejt ki, különösen a népoktatás ügyének felkarolása és korszerűbbé tétele körül.

Ám a tagok száma, — az újabb taggyűjtés hiányában — rohamosan fogy, s ezzel — kellő propagálás hiányában — az érdeklődés is, az intézet ügyei iránt, szemlátomást csökken s bár az intézet vagyona az 1895. év végén ismét eléri a 47.000 forintot, nagyobb szabású alkotás ez időből fel nem jegyezhető, kivévén, hogy a balassagyarmati gimnázium czéljaira, az intézet 25.000 koronát szavazott meg.

De különösen hátrányos volt a vármegye kultúr-ügyeire nézve, hogy az ily irányú tevékenység három hasonló czélú intézet között, egységes vezetés hiányával forgácsolódott szét. Ennek a tarthatatlan helyzetnek a belátása érlelte meg a vármegyében működő három kultúrintézet, ú. m. a »Nemzeti Intézet« a »F. M. K. E. nógrád vármegyei választmánya« és a »Felső Nógrád vármegyei Közművelődési Egyesület« egyesítésének az eszméjét.

Az egybeolvadás, melynek sikeresítése és szükségességének felismerése körül *Török* Zoltán nyug. főispán érdemei állanak előtérben, 1908-ban Losonczon, a vármegye egész értelmiségének részvétele mellett fényes keretekben megtartott újból alakuló ünnepies közgyűlésen nyert formai befejezést. Ezen a közgyűlésen alkotta meg az intézet a jelenben is érvényben levő alapszabályait, melyek a magyar nyelv és hazafias szellem terjesztésén kívül, a *népjóléti tevékenység* minden ágának felkarolását tűzték ki czélul.

Az újból-alakulással kapcsolatban megindított taggyűjtés soha nem remélt eredményre vezetett. Az intézet tagjainak száma 27-ről 1755-re, alapvagyona

150.000 koronára, évi jövedelme 12.000 koronára emelkedett. Fennállása óta több mint $^1/_4$ millió koronát áldozott közművelődési és népjóléti czélokra, mely ténykedését az 1906. évi millenáris kiállításon elismerő díszoklevéllel méltatták.

Ma már ily nagyszabású keretekben törekszik az intézet a nép szellemi, erkölcsi és gazdasági talpraállítására. Küzd a kivándorlás, a tüdővész pusztítása, a nagyfokú gyermekhalandóság ellen, kiemelni igyekszik a föld népét az alkoholizmus és az egy-gyermekrendszer okozta erkölcsi dekadenczia fertőjéből, s felveszi a küzdelmet minden oly nemzetírtó kór ellen, mely végeredményben a magyar faj ellentállóképességét aláaknázni alkalmas. Czélja az intézetnek a kultúrális ellentétek kiegyenlítése, az itthon is feltalálható jólét és jólérzés és a társadalmi érvényesülés eszközeinek megismertetése. Czélja az iskolán kívüli oktatás általánosításával, a népben szunnyadó kultúrális erőtényezők életre hívása, annak a köz javára hasznosítása és kifejlesztése. Czélja az idegenajkú polgártársakat békés és szeretetteljes eszközökkel, a magyar kultúra révén, az egységes magyar állameszmének megnyerni.

Az intézet jelenleg 31 iskolai ifjúsági és népkönyvtárt tart fenn, érdemes tanítókat állandóan és tetemes összegekkel jutalmaz. Alapított több óvódát, s az erre hajlamosított községeket óvodaépítések körül 50.000 korona erejéig segélyezi. Terjeszti a hazafias olvasmányokat, kiadja a »Nógrádi Naptár« czímű népies ismeretterjesztő művet, melyet jórészt teljesen díjtalanúl oszt szét. Küzd az analfabetizmus ellen, s e végből téli tanfolyamokat szervez. Ifjúsági dalos- és olvasó-köröket alakít, azokat állandóan segélyezi. Az iskolán kívüli oktatást, szemléltető előadások tartásával megkedveltetni törekszik. A hol anyagi eszközei elégtelenek, ott a sajtó útján lép eszméi propagálása érdekében az agitáczió terére. Több ezerre megy évenként ama röpiratok, nyomtatványok száma, melyek a vármegye minden községébe eljutva, ez eszmék szolgálatában állanak. Az egymás megbecsülésének, a kölcsönös megértés és engesztelékenység szellemének hirdetésével, a helyi értelmiség egyetértését, az idegen fajbeliek közeledését előmozdítani törekszik. Ily eszmekörben mozgó indítványára a vármegye közönsége 1909-ben önmegadóztatás révén vármegyei kultúralapot teremtett, mely a jelzett czélokat hatalmas lépéssel van hívatva előbbre vinni.

Az intézet jelenlegi vezetősége és tisztikara: *Török* Zoltán elnök, *Prónay* Mihály tb. elnök, *Beniczky* Árpád, *Hanzély* Gyula alelnökök. Ügyvezető alelnök *Fáy* Albert. Titkár: *Koltai* Ernő. Jegyzők: *Simon* János, *Sztranyavszky* Sándor.

Társadalmi szervezkedés.

1867-től kezdve egyre-másra alakulnak vagy újúlnak fel a különféle intézetek és egyesületek, valamennyien miniszterileg megerősített alapszabályokkal. Igy megalakult a Nógrádmegyei Honvédsegélyző Egyesület, az 1848—49-es honvédek s azok özvegyei és árvái felsegélyezésére 1867-ben, továbbá a Nógrádmegyei Kaszinó-Egylet Balassagyarmaton (1869.), Sziráki Kaszinó-Egylet (1868.), Szécsényi Kaszinó-Egylet (1870.), Salgótarjáni Kaszinó-Egylet (1876.), Balassagyarmati Kaszinó-Egylet (1876.), Losonczi Kaszinó-Egylet (1878.), Balassagyarmati Népkör (1870.), Verőczei Népkör (1870.), Nógrádmegyei Központi Tanító-Egylet Balassagyarmaton (1870.), Nógrádi Deák-kör (1873.), Balassagyarmati Nyári Színkör Részvénytársulat (1875.), Losonczi Dalegylet (1874.), Balassagyarmati Dalegylet (1874. és 1884.), Balassagyarmati Női Dalegylet (1884.), Nagyoroszi Olvasó-Népkör (1877.), Nógrádmegyei Községi és Körjegyzők Egyesülete Balassagyarmaton (1870.), Losonczi és Losoncztugári Iparos Ifjak Önképző- és Segélyegyesülete (1879.), Szécsényvidéki Gazdasági Egyesület (1880.), Losonczi Izr. Nőegylet (1880.), Balassagyarmati Polgári és Honvéd-Lövészegylet (1876.), Balassagyarmati Korcsolyázóegylet (1882.), később sportegyesület, Balassagyarmati Jogászegylet (1882.), Erdőtarcsai Olvasókör (1884.), továbbá a pénzintézetek: a Balassagyarmati Takarékpénztár Részvénytársulat (1869.), Losonczi Takarékpénztár Részvénytársulat (1868.), Losonczi Takarék és Hitelbank Részvénytársulat (1875.), Első Nógrádi Földmüvelő, Ipar- és Kereskedelmi Hitelintézet Részvénytársaság Balassagyarmaton (1874.), Balassagyarmati Önsegélyző Egylet (1875.) stb.; továbbá gyárak (különösen Losonczon), iparvállalatok, ipartársulatok, tüzoltó s más egyesületek.

A törvénykezés elkülönítése.

A köztörvényhatóságoknak a törvénykezés elkülönítésével való új rendezéséről szóló 1870. 42. t.-cz. értelmében Nógrádmegye törvényhatósága az 1871. június 15-iki közgyűléséből a főispán elnöklete mellett egy soktagú bizottságot rendelt ki, mely hivatva volt az idézett törvény szellemében az előmunkálatokat

megtenni a megye rendezése körül, mely magában foglalja a megyenek szolgabírói kerületekre való osztását; tekintettel a képviselőválasztó kerületekre, alakít megyebizottsági tagválasztó kerületeket, véleményezi a megyei tisztviselők és alkalmazottak szükséges számát s ezek fizetését; tervet állít össze a törvényszék szervezésére, intézkedik az állandó bizottságról, mely átveszi az árvaügyeket, a törvényszéktől, összeállítja a választók névjegyzékét és a legtöbb adót fizetők névsorát

Mind e szükségesekké vált intézkedéseket, melyek nem egy törvényhatóságnál erősebb viharokat is idéztek elő, gróf Forgách József főispán a fentebb említett közgyűlésen, hosszabb s meggyőző elnöki beszédben vezette be és indokolta meg. Szavai a törvényhatóság előtt teljes visszhangra találtak. A Nógrádmegyétől hozott s kormányhatóságilag is megerősített idevonatkozó fontosabb intézkedések a következők.

A vármegyét 6 szolgabírói kerületre osztották az eddigi 4 helyett..

Minthogy az utolsó, 1870. évi népszámlálás szerint a megye lakossága 198,269 lélekből áll, a megyebizottsági tagok számát ehhez arányítva, 396-ban állapították meg. Ezek felerészben virilisek, felerészben választottak. Ehhez képest a bizottsági tag-választókerületeket (balassagyarmati, nógrádi, szécsényi, losonczi, szarvasgedei, később sziráki, füleki) is kijelölték. — Megállapították a tisztikar, segéd-, kezelő-, biztonsági- és szolgaszemélyzet létszámát és járandóságát is és az egyes tisztviselők munkakörét. A rendezés keretében részletes intézkedés tárgya volt az árva- és gyámhatóság szervezése, mely a törvényhatóságot illeti meg.

Az 1867-ben megválasztott tisztikar megbizatása 1872-ben lejárván, a vármegye jan. 10-én új tisztújítást tartott. Frideczky Lajos első alispánt őfelsége már előzetesen a balassagyarmati kir. törvényszék elnökévé nevezte ki. Megalakították a kijelölő, igazoló és bíráló választmányt. A tisztújítás eredménye a következő: Alispán lett *Veres* Pál, főjegyző *Komjáthy* Anzelm, árvaszéki elnök *Révay* Gusztáv, tiszti ügyész *Pajor* István, főpénztárnok *Dettrich* Zsigmond, főszámvevő *Májerszky* Ferencz, főmérnök *Elsztner* Ferencz, árvaszéki ülnökök *Dessewffy* Gyula és *Piry* János, közgyám *Dömök* József, első aljegyző *Baloghy* Gyula, második aljegyző *Ivánka* György. (Ivánka lemondásával, néhány hó mulva ez állásra közfelkiáltással *Jeszenszky* Józsefet választották meg, a másik pályázó, *Mixádt* Kálmán ellenében.) Alsószámvevő *Oroszlányi* Albert, almérnök *Halászy* Ferencz, főorvos *Baintner* Ferencz dr., szolgabírák: *Szerémy* Gábor (balassagyarmati járás), *Bakó* Imre (szécsényi j.), *Scitovszky* János (nógrádi j.), *Sallay* István (füleki j.), *Hartvich* Ferencz (losonczi j.), *Petheő* Imre (szarvasgedei j.), Segédszolgabírák: *Mihalik* János, *Horthy* Gábor, báró *Andreánszky* Gábor, *Okolicsányi* Mihály, *Kosák* Ferencz és *Oláh* József. Levéltárnok lett *Zámpory* István. Az alorvosokat állásaikban meghagyták. Főcsendbiztos lett *Szilassy* Miklós. A főispán kinevezte a segédszemélyzet tagjait is. Az alorvosi állásokat még ebben az évben pályázat útján töltötték be.

1872. évi tisztújítás.

Veres Pál.

Ugyanez évben főispánváltozás is történt. A kormány és a vármegye teljes megelégedésére öt éven át kormányzott gróf Forgách József lemondott s helyére a király gróf *Gyürky* Ábrahámot nevezte ki főispánná. Gyürky azután hosszú ideig a vármegye élén maradt és nagy népszerüségnek örvendett, a mit az is bizonyít, hogy arczképét még főispánsága alatt, 1882-ben, a hálás törvényhatóság a közgyűlési terem számára megfestette. Az 1872. április 22-én tartott székfoglalójában Gyürky főispán többek közt az alábbi emlékezetes kijelentést is tette: »Biztosítom a tisztelt megyei bizottmányt a felől, hogy szemem előtt tartva a megye fényes mottóját —»Nógrád a közügyért«, — jelszavam csak ez leszen: »Gyürky Ábrahám Nógrádért.« Igéretét a legjobb akarattal igyekezett is beváltani. Ebben nagy segítségére volt a kiváló tisztikar, élén egyideig *Veres* Pál alispán, kinek a közgyűléseken előadott tartalmas, részletes, alispáni jelentései, melyek azután állandóan gyakorlatban maradtak, élénken megvilágítják, mennyit haladt az időben Nógrádmegye közigazgatása, (tanügye, útügye, stb.) a fejlődés terén, a multhoz képest.

Gr. Gyürky Ábrahám főispán.

Az 1873. évi országos kolerajárvány Nógrádmegyében is sok áldozatot követelt, a hatóságok lelkiismeretes intézkedései ellenére. A vármegye középpontjában a kolera elleni védekezést Baintner Ferencz dr. megyei főorvos és Bogdán Mihály dr. honvédfőorvos vezették.

A vidéki politikai élet rendszerint az országos politikához igazodik. Midőn 1875-ben az országos balközéppárt a szabadelvű Deák-párttal fuzionált, Nógrád-

megyében is, a *Dessewffy* Ottó és *Beniczky* Gyula vezetése alatt álló balpárt lemondott ellenzéki pártállásáról és a megyei Deák-párttal egyesült, melynek elnöke *Fráter* Pál, alelnöke *Veres* Pál volt. A fuziót az április 14-iki gyűlésen mondták ki: *Pulszky* Ferencz hosszabb megokolására s ugyanekkor Pulszky Ágost indítványára Deák Ferenczet feliratban üdvözölték.

Az 1875. évi képviselő-választások. 1875. augusztus 28-ával új országgyűlési cziklus kezdődött. Az 1872-ben megválasztott nógrádmegyei országgyűlési képviselők: gróf *Forgách* Antal (balassagyarmati), gróf *Degenfeld* Lajos (sziráki), gróf *Berchtold* Artúr (füleki), *Beniczky* Gyula (losonczi), *Pulszky* Ágost (szécsényi) és *Muslay* Sándor (nógrádi) helyébe 1875. július 3-án a következőket választották meg: a balassagyarmati választókerületben *Szontagh* Pált, a szécsényiben *Pulszky* Ágostot, a nógrádiban *Muslay* Sándort, a fülekiben *Károlyi* Jánost, a szirákiban *Plachy* Tamást, a losonczi kerületben pedig gróf *Forgách* Antalt, csaknem mindenütt egyhangúan.

A rövid életű Wenckheim-kormány után ugyanez évben *Tisza* Kálmán lett a miniszterelnök, a ki iránt Nógrád vármegye teljes bizalommal viseltetett s ennek az október 28-iki közgyűlésen, *Szontagh* Pál inditványára, üdvözlő felirattal is kifejezést adott. Az ellenzéket képviselő *Huszár* László a közgyűlésen elenyésző kisebbségben maradt.

Még ugyanezen év októberében alispán-változás is volt, a mennyiben a másutt is megválasztott balassagyarmati képviselő, *Szontagh* Pál helyére, *Veres* Pált emelte

Madách Károly. a kerület bizalma. Az ő helyére *Madách* Károlyt, a költő testvéröccsét választották meg alispánná (24 szavazattöbbséggel *Török* Sándor ellenében).

A sajtó. A köz- és társadalmi élet irányításában jelentős szerepe volt ez időtől kezdve a hirlapírásnak is, melylyel ekkoriban a vármegye vezető férfiai is gyakorta és készségesen foglalkoztak. Balassagyarmaton, Losonczon és más góczpontokban politikai és társadlami lapok indulnak meg, melyekben sok életrevaló eszmét megpendítenek és megvitatnak. Az első számottevő hírlapot a Nógrádi Lapok-at, mely Nógrádi Hírlap néven ma is fennáll, *Harmos* Gábor (ügyvéd, később vármegyi főjegyző, jelenleg közigazgatási bíró) 1573-ban indította meg. Harmos mellett néhány éven át a fiatal *Mikszáth* Kálmán (akkoriban balassagyarmati ügyvédsegéd) is állandóan segédkezett s többnyire helyiérdekű és időszerű humoros karczolatokat írt. Irányító befolyást gyakorolt hirlapi téren *Jeszenszky* Danó is, kit 1875-ben, mint az új ügyvédi kamara elnöke, az ugyanakkor szervezett közjegyzői állásra neveztek ki Balassagyarmaton, hol 1879-ben *Sztranyavszky* Géza lett az utóda. Számos jelentős czikket írtak még időnként *Dessewffy* Ottó, *Reményffy* József, *Bodnár* István, *Plichta* Soma dr., *Komjáthy* Anzelm, *Oroszy* Miklós, *Pokorny* Jenő, *Tomeskó* Nándor, *Geduly* Elek, *Pajor* István s mellettük számos szépirodalmi író.

A megyei művelt társadalomnak a székhely körül csoportosuló modernebb és felvilágosultabb elemei, kik a közjogi pártok egyesüléséből azt remélték, hogy társadalmi téren is ledőlnek a válaszfalak, erős hirlapi támadásokkal ostromolták az avatag szellemet, melynek jó ideig a Nógrádmegyei Kaszino volt a melegágya. Az ellenlábasok inkább a Balassagyarmati Népkörben csoportosultak.

Nemzeti szempontból az is nagy érdeme volt az ujságírásnak, hogy a vármegyében időnként itt-ott előtünedező pánszlávizmust féken tartotta. Nógrádmegye különben mindenkor éber figyelemmel kísérte a nemzetiségi törekvéseket s midőn e hazafiatlan mozgalmak egyidőben az egész országban erősebb hullámokat vetettek, 1893-ban vármegyénk feliratot intézett a képviselőházhoz, az országbontó elemek megrendszabályozása s különösen a nemzetiségi sajtó szemmeltartása czéljából.

A békésen fejlődő vármegye beléletének derűs és borús napjairól az alábbiakat jegyezték fel ezidőben a jegyzőkönyvek és hírlapok.

Deák Ferencznek, 1876 február 28-án bekövetkezett halála gyászba borította Nógrádmegyét is. Jegyzőkönyvünk gyászkeretben örökítette meg »Magyarország legnagyobb emberének, a haza bölcsének« emlékét, ki »az erkölcs és értelmi nagyság legmagasabb fokát elérte«. Gyászistentiszteleteket tartottak, nyolcz napon át minden középületen gyászlobogó lengett s e napokon a zene és nyilvános tánczmulatság tiltva volt. A temetésen nagy küldöttség vett részt.

Mérhetetlen nagy csapás volt az egész nemzetre Rudolf trónörökösnek, 1889 január 30-án történt tragikus halála, melyet vármegyénk rendkívüli közgyűlésén vett szomorú tudomásul.

1894-ben a Kossuth-gyász borította el nemzetünket és vármegyénket.

Arany Jánosnak, ki vármegyénk táblabírája is volt, gróf *Andrássy* Gyulának, *Simor* Jánosnak, *Baross* Gábornak, továbbá országunk és vármegyénk több kiváló fiának elhunyta is szomorú emléket hagyott jegyzőkönyveinkben.

Örömnapja volt a vármegyének, midőn ő felsége a király, 1880 októberében Gödöllőről indulva, az államvasutak éjszaki vonalán Teschenbe utazott s 17-én vármegyénket is érintve, tisztelgő küldöttséget fogadott Salgótarjánban és Füleken.

A nógrádi király-látogatások.

Hosszabb tartamú királylátogatásban volt része Nógrádnak, 1894 szeptember havában, midőn az akkori hadgyakorlatok alkalmával ő felsége több napon át tartózkodott Balassagyarmaton, egész udvartartásával.

A király Visegrád és Nagymaros felől jövet, udvari fogatán szept. 17-én délben érkezett vármegyénk határához, hol az első diadalkapu várta, s a közelben, Kismaros község fölött, pompás díszsátorban fogadta gróf *Degenfeld* Lajos főispán impozáns küldöttség élén. Az innen megindult kocsisor Verőczénél, Lolla-majornál, Rétságnál, Vadkertnél, Lőrinczinél, Kóvárnál, Balassagyarmat határánál és a megyeháza előtt gyönyörű diadalkapuk alatt vonult el, a megyei közönség lelkes hozsannája között. A ribai (ipolyszegi) őrháznál fényes lovasbandérium várta ő felségét. A bandérium lovagjai a Mátyás király »feketesereg«-ére emlékeztető halálfejes fekete kalpagot, fekete mentét, skarlát attilát, fekete nadrágot, vörös övet, mogyorószínű csizmát s feketeszínű, a vármegye czímerével díszített nyeregtakarót viseltek. A megörökítésre méltó bandérium vezetője gróf *Berchtold* Artur, ki a kóvári diadaloszlopnál üdvözölte a királyt. Az inzurrekcziók idejéből való aranynyal hímzett selyemzászlót *Posztóczky* Iván vitte. *Zubovits* Fedor huszárkapitány a bravúros lovas vezényelte a bandériumot, melynek tagjai voltak: *Szontagh* Antal, *Fáy* Albert dr., *Szakall* Ferencz, *Bölönyi* Imre, *Beke* Béla, *Rosenbach* Jenő, *Balás* László, *Balás* Barna, *Hanzély* Béla, báró *Buttler* Ervin, *Fröhlich* Frigyes, *Battik* Lajos, *Krasznay* Ferencz, *Sebastiani* Vilmos, *Huszár* Károly, báró Van der *Becke* Imre, *Horváth* Gábor, *Rudnyánszky* László, *Muslay* Gyula, *Irsay* András, báró *Collas* Károly és *Drágffy* Sándor.

A király udvartartásával a vármegyeházán volt elszállásolva. (A vármegye e napokra a volt polgári iskola helyiségébe költözött). Az emeleten levő fogadóteremben nagyszámú küldöttség járult ő felsége elé (Vaszary Kolos herczegprimás, Szász Károly, Sárkány Sámuel protestáns püspökök, Telecski archimandrita, Deutsch József főrabbi, a főispán, katonai méltóságok, testületek, kikkel a király barátságos szavakat váltott. Az uralkodó kíséretében voltak még Albrecht, Frigyes és Ferencz Szalvátor főherczegek, Arnulf bajor herczeg; Hieronymi Károly, báró Fejérváry Géza és gróf Andrássy Gyula magyar miniszterek s nagyszámú udvari és katonai méltóságok.

A hadgyakorlatok alatt a Lobkovitz herczeg altábornagy parancsnoksága alatt álló budapesti 4-ik hadtest mérkőzött a Mádi Kovács György altábornagy vezérlete alatt álló kassai 6-ik hadtesttel, mint támadó féllel. A mérkőzés a király beható megfigyelése mellett egész vármegyénk területén folyt s szept. 21-én a 6-ik hadtest győzelmével végződött.

Ő felsége, ki teljesen meg volt elégedve a vármegyénkben tapasztaltakkal, szept. 21-én este, az udvari vonattal utazott el Balassagyarmatról.

A nógrádmegyei fogadtatás, mint azt a fővárosi sajtó is egyhangúlag elismerte, fényesen sikerült. Nagy érdeme volt benne gróf *Degenfeld* főispánnak, kit ő felsége a Lipót-renddel tüntetett ki, továbbá a fáradhatatlan alispánnak, *Scitovszky* Jánosnak, *Baintner* Arnold balassagyarmati főszolgabírónak, *Vannay* Ignácz ügyvéd, bankigazgatónak (ki kir. tanácsos lett), *Baintner* Ottó megyei főpénztárnoknak, *Hanzély* Márton főszolgabírónak, *Reményi* Károly városbírónak, *Feigelstock* Gyula kir. főmérnöknek, kik nagyobbrészben értékes emléktárgyakat kaptak a királytól, ki távozásakor 1000 forintot is adományozott a Balassagyarmaton felállítandó állami főgimnázium czéljaira.

A vármegye külső formában is maradandóvá akarván tenni ez örömnapok emlékét, a restaurált vármegyei székház emeletén, a közgyűlési terem bejáratával szemközti ablakon, már előzetesen hatalmas, művészi kivitelű üvegfestményen örökítette meg ő felsége alakját. A királyt egész alakban és uralkodói díszornátusban ábrázoló nagy festményt felül és alul az ország és a vármegye czímere, oldalt pedig, a két szomszédos ablakon, a vármegye akkori fő- és alispánjának czímere veszi körül. A király képe alatt ez a felírás látható:

A KIRÁLYLÁTÓ NÓGRÁD — HÓDOLATA JELÉÜL.
MDCCCLXXXXIV. SZENT MIHÁLY HAVA 17-ÉN.

Stefánia-alapítvány.

Rudolf trónörökösnek Stefánia királyi herczegnővel való eljegyzési ünnepélyére vármegyénk 1880-ban üdvözlő feliratot küldött ; esküvőjük alkalmából pedig, a következő évben vármegyénk egyik lelkes fia, id. *Fáy* Albert, szügyi földbirtokos, 1000 forintos »Stephania-alapítványt« tett a vármegyénél a magyar nyelv tanítása körül érdemeket szerzett megyebeli néptanítók évenkénti jutalmazására.

Kossuth Lajos 1882-ben melegtartalmú hosszú levélben köszönte meg Madách alispánnak azt a figyelmet, melyben őt 80-ik születése napja alkalmával a vármegye részesítette. Ez az üdvözlés 1892-ben is megismétlődött.

Kivette a részét a vármegye 1885-ben a budapesti országos kiállításból is.

1886-ban Budavára visszavételének kétszázéves emlékünnepélyén jelentős szerep jutott Nógrádnak, melynek fiai annak idején seregestül küzdöttek ott, Magyarország szívének felszabadítása érdekében. Az akkori törökverő hősök utódait külön is meghívták az országos ünnepségre.

Mária Valéria főherczegnő esküvője alkalmával, 1890-ben elhatározta a törvényhatósági közgyűlés, hogy a Balassagyarmaton felállítandó kórházat — illetékes helyen nyert engedélylyel — a főherczegnőről nevezi el.

1893-ban Jókai 50 éves írói jubileumán küldöttség vett részt. A hála és kegyelet legszebb adóját kívánta leróni a vármegye ama nagyjaink iránt, kiknek arczképeit a közgyűlési terem számára lefesttette és ünnepély keretében leleplezte. 1877-ben a király és királyné arczképét, 1878-ban gróf *Forgách* József volt főispánét, 1882-ben gróf *Gyürky* Ábrahám főispánét, 1890-ben világhírű költőnk, *Madách* Imréét, 1894-ben *Haynald* Lajos bíboros-érsekét, 1890-ben gróf *Andrássy* Gyuláét.

Az 1878. évi tisztujítás.

A vármegye beléletének fontos mozzanatai voltak mindig a tisztújítások. Az 1875-ben időközileg alispánná választott *Madách* Károly, az 1878. évi általános, tisztújításon egyhangú bizalom közepette ismét az alispáni székben maradt. Ugyanekkor a többi állásokat a következőképen töltötték be : főjegyző *Komjáthy* Anzelm, tiszti főügyész *Harmos* Gábor, árvaszéki elnök *Pajor* István, árvaszéki ülnökök *Piry* János és *Jeszenszky* József, tiszti főorvos *Baintner* Ferencz dr., kir. tanácsos, pénztáros *Dettrich* Zsigmond, főszámvevő *Majerszky* Ferencz, aljegyzők *Baloghy* Gyula tb. főjegyző, *Veres* Ernő, *Horváth* Danó, tiszti alügyész *Hacser* János, járási orvosok *Plichta* Soma dr., *Felsenburg* Ferencz dr., alszámvevő *Horváth* László, szolgabírák *Szerémy* Gábor (balassagyarmati járás), *Somogyi* Zoltán (nógrádi), *Szojka* Emil (szécsényi), *Oláh* József (sziráki), *Plachy* József (füleki), *Hartvich* Ferencz (losonczi).

Az 1889. évi tisztujítás Scitovszky János.

A következő, 1883. évi deczemberi tisztújításon az egyedül jelentkező *Scitovszky* János, országgyűlési képviselőt választották meg alispánnak, ki aztán tizenkét éven át nagy buzgalommal és odaadással vezette a vármegye ügyeit. Különösen Balassagyarmat fejlesztése s az itteni közkórház megalapozása körül szerzett maradandó érdemeket. A többi tisztségekben ekkor a következő változások történtek. Főjegyző lett *Harmos* Gábor, tiszti ügyész *Steller* Antal, egyik árvaszéki ülnök s egyben elnökhelytetes *Török* Sándor. Aljegyzők: *Török* Zoltán, *Baintner* Arnold, *Fölkel* Károly. *Dettrich* Zsigmond főpénztárnok helyére a következő évben *Baintner* Ottó került. Főorvos *Kacskovics* Gyula dr. Szolgabírák : *Veres* János (szécsényi), *Balás* Ferencz (nógrádi), *Pongrácz* György (losonczi), *Hartvich* Ferencz (gácsi), *Hanzély* Márton (sziráki) ; a többiek mgemaradtak.

Megelőzőleg ugyanez évben az 1883 : XV. t.-cz. végrehajtása tárgyában kiadott belügyiminiszteri körrendelet következtében a vármegye szabályrendeletekben intézkedett a vármegyének járások szerinti új beosztásáról, a szogabírói székhelyek meghatározásáról, a megyei alkalmazottak létszámáról és illetményeiről. Ekkor alakult a gácsi járás Gács székhelylyel.

1889 pünkösd havában gróf *Gyürky* Ábrahám, v. b. t. t., kit 1884-ben időközben Nyitra vármegye főispáni székébe is emelt a kormány bizalma, tizenhét évi itteni eredményes főispánsága után lemondott vármegyénk kormányzásáról. Nógrádmegye közönsége nevében *Szontagh* Pál, v. b. t. t., méltó szavakkal bucsúztatta el a pünkösd hava 28-án tartott rendes közgyűlésben. Helyére Ő Felsége gróf *Degenfeld-Schomburg* Lajos, országgyűlési képviselőt nevezte ki Nógrádmegye főispánjává, kit ez év julius havának 8-ik napján nagy ünnepségek között iktattak be állásába. A díszközgyűlésen az új főispánt az időközben, 1886-ban megválasztott új főjegyző, *Tihanyi* Ferencz, üdvözölte meleghangú beszédben, melyben a vármegye osztatlan bizalmáról biztosította.

Gr. Degenfeld Lajos főispán.

Az ugyanez év deczember havában tartott általános tisztújításon *Scitovszky* Jánost újra egyhangúan megválasztották alispánná. Árvaszéki elnök lett *Pongrácz* György. Az egyik árvaszéki ülnökséget *Fajnor* Sándorral töltötték be. Alügyész lett *Dessewffy* Elek, első aljegyző *Nagy* Mihály, eddigi szolgabíró. A többi aljegyzői állásokra ifj. *Farkas* Ferenczet és *Gonda* Károlyt (az árvaszéknél) választották meg. Uj főszolgabírák: *Baintner* Arnold (balassagyarmati), *Csonka* Zsigmond (losonczi), kit már az előző évben időközileg is megválasztottak, *Veres* János (sziráki), *Baross* Árpád (szécsényi) és *Szakall* Antal (gácsi); a többi a régi maradt. Majd időközben *Balás* Barna (1891) aljegyző, *Okolicsányi* Manó (1894) volt alügyész árvaszéki ülnök, *Hanzély* Márton (1894) nógrádi főszolgabíró lett. Az 1889. évi tisztujitás.

Az 1890-ben lelépő Tisza-kormányhoz a vármegye megleghangú bucsúfeliratot intézett.

1890-ben erős áramlat indult meg abban az irányban, hogy a vármegye székhelye Losonczra helyeztessék át. A sok oldalról megvitatott indítvány azonban a közgyűlésen többséget nem nyert.

A 90-es években kezdte meg a vármegye az úgynevezett *családi szobák* megváltását is. Ugyanis a Kasselik tervei szerint 1835-ben végleg elkészült megyeház építésének költségeihez egyes úri családok a nemesekre kivetett taksánál jóval nagyobb összegekkel járultak hozzá, ama jogosítvány ellenében, hogy Balassagyarmaton való tartózkodásuk alatt, pl. a hetekig tartó megyegyűlések és kisűlések idején, külön szoba álljon rendelkezésükre a megyeháza épületében. Ilyen megyei szobákra jogosultságot szereztek annak idején: a herczegprimás, az esztergomi fő- és székes káptalan, a váczi székes-káptalan, a rozsnyói székes-káptalan, továbbá a *Mocsáry*, *Madách*, herczeg *Coburg*, *Gyürky*, *Beniczky*. *Pulszky*, *Baloghy* *Huszár*, *Kubinyi*, *Dessewffy*, *Csemiczky*, *Plachy* és *Gyurcsányi* családok. A vármegye ezek jogutódaitól, illetőleg fiági leszármazóitól, a kik t. i. igényt tartottak erre, a földszinti szobákat 400, az emeleti szobákat 700 forint átlagos díjért váltogatta vissza. A visszaváltás még ma is tart.

1894 január havában fényes ünneplésben részesítette a vármegye Scitovszky Jánost, 10 éves alispánsága alkalmából, kit később a király is a III. osztályú vaskoronarenddel tüntetett ki.

A Bánffy-kormánynak 1895-ben történt kinevezése vármegyénk vezetésében változást s ennek következtében — húzamosabb időre — izgalmas életet teremtett. A főispáni méltóságról lemondott gróf Degenfeld-Schomburg Lajos helyére *Rudnay* Bélát, Hont vármegye, valamint Selmecz- és Bélabánya városok főispánját nevezte ki a király. Az október 15-én tartott beiktatási közgyűlésen mondott főispáni székfoglalójában Rudnay vázolta a forrongó politikai helyzetet, melyet akkoriban az egyházpolitkiai reformok kérdése uralt. A beiktatás elég harmónikusan folyt le. *Tihanyi* üdvözlő beszédével a törvényhatósági bizottság jórésze egyetértett, noha ismeretes volt előttük Rudnaynak az egyházpolitikai reformokért nem lelkesülő Scitovszky alispán elleni aggresszív terve. Rudnay Béla főispán.

A bizottság kebelében hullámzó, inkább politikai jellegű ellentétek a deczemberi általános tisztújító közgyűlésen élesedtek ki erősebben, az alispáni szék betöltése körül. Az alispáni állásra az eddigi alispán mellett, a szabadelvüpárti *Török* Zoltán losonczi polgármestert, volt országgyülési képviselőt is jelölték, ki a választási harczból jelentékeny szavazattöbbséggel, győztesen került ki s híveinek lelkes tüntetése mellett letette az alispáni hivatalos esküt. A tisztviselői karból Scitovszky személyes hívei közül ez alkalommal többen lemondtak állásaikról; néhány év alatt azonban a helyzettel kibékülve, ismét visszatértek, egynek kivételével. Az ügy annak idején a képviselőházban is szőnyegre került. Török Zoltán.

A rövid néhány nap mulva Budapest székesfőváros rendőrkapitányává kinevezett Rudnay Bélát, a következő, 1906. év elején *Dániel* László, országgyűlési képviselő követte a főispánságban, kit a még mindig tartó zavaros viszonyok között, február 15-én iktattak be. A vármegye részéről az üdvözlő beszédet *Nagy* Mihály, tb. főjegyző tartotta. Bár az új főispán a bizottsági tagok zömének bizalmát nem nélkülözte, Scitovszky János az ellenzék nevében kinyilatkoztatta, hogy Dániel főispánnak bizalmat nem előlegezhet, mire nézve a főispán kijelentette, hogy az előlegezést nem is kérte. A megindult vita hevében Scitovszky egyik híve, *Simonyi* Dénes, a nagy többségű ellenpártiakkal szemben erősebb kifejezésre ragadtatta magát, melyért széksértés czímén 100 forint bírságot kellett fizetnie. A megyei ellenzék harczias magatartása még hosszabb ideig tartott s a közgyűléseken is olykor hevesebb felszólalásokban nyilvánult. E tisztújítás alkalmával az Dániel László főispán.

újonnan szervezett ötödik árvaszéki ülnöki állásra *Gonda* Károlyt választották meg. *Kossaczky* Arnold dr. t. alügyész, gróf *Forgách* Antal, *Buday-Plichta* Barna dr., *Kossaczky* Emil és *Veres* József aljegyzők lettek.

Az 1878., 81., 84. és 87. évi képviselőválasztások.

Visszatérve az ország sorsának irányításába is befolyó alkotmányos ügyekre, az 1878-iki képviselőválasztásnál a szabadelvű kormánypártiak és egyesült ellenzékiek egyenlő arányban (3—3) jutottak be vármegyénkből a törvényhozó testületbe. Megválasztották a balassagyarmati járásban : *Szontagh* Pált, a losoncziban gróf *Forgách* Antalt, a szirákiban *Plachy* Tamást, a fülekiben *Károlyi* Jánost, a nógrádiban *Scitovszky* Jánost, a szécsényiben *Pulszky* Ágostot (18 szavazattöbbséggel *Harmos* Gábor ellenében).

1881-ben a következő képviselőket küldte fel Nógrád vármegye a parlamentbe : *Szontágh* Pál (Balassagyarmat), *Pulszky* Ágost dr. (Szécsény), *Beniczky* Gyula (Fülek), *Scitovszky* János (Nógrád), *Plachy* Tamás (Szirák), és gróf *Forgách* Antal (Losoncz).

1884-ben országgyűlési képviselőkké választattak : *Szontagh* Pál, *Huszár* István, *Plachy* Tamás, *Pulszky* Ágost, *Szakall* Ferencz és *Török* Zoltán. 1887-ben : *Beniczky* Árpád, *Hanzély* László, báró *Roszner* Ervin, *Török* Zoltán, *Szakall* Ferencz és *Huszár* István.

1890-ben *Hanzély* László kir. tanácsos elhalálozása után *Sréter* Alfréd lett a sziráki kerület képviselője. Ugyanez évben *Huszár* István elhúnytával, a nógrádi kerület báró *Andreánszky* Gábort választotta meg. *Török* Zoltánnak losonczi polgármesterré történt megválasztatásával gróf *Gyürky* Ábrahám lett a losonczi képviselő. Báró *Rosner* Ervinnek, hontmegyei főispánná történt kineveztetésével, a szécsényi kerületben *Bölöny* Ödön lett az utóda.

Az 1892. évi választások.

Az 1892. évi választáskor képviselők lettek : *Balás* Antal, *Beniczky* Árpád, báró *Andreánszky* Gábor, *Bölöny* Ödön, gróf *Gyürky* Ábrahám és *Sréter* Alfréd.

A millennium.

Magyarország ezeréves fennállásának emlékünnepét méltóképen ülte meg Nógrád vármegye is.

Már előzetesen az 1894. évi május 31-én tartott közgyűlésen az alábbi fényes határozatot hozta a vármegye :

»A törvényhatósági bizottság a magyar nemzetnek magyar földön ezredéves fennállása ünnepét maradandó alkotások és tények által óhajtván megörökíteni, a dieső elődök fényes adományaihoz és önön jelmondatához híven határozatilag kimondja, hogy az 1895. évtől kezdődő 5 éven át 3%-os vármegyei pótadót vet ki s ezen mintegy 125.000 frtból az alábbi sorrendben a következő alkotásokat, alapítványokat létesíti, mozdítja elő, illetőleg adományozza.

1. Egy a vármegye székhelyén Balassa-Gyarmaton a Millennium alkalmából felállítandó emlékre 5000 frtot ; (későbbi határozattal az emléket mellőzték, helyébe a kisteremben függő nagy képet festtették meg).

2. A Nagy Iván m. tud. akadémiai tag által megírt vármegyei monografiának minél díszesebb, illusztrált kiadása költségére 5000 frtot.

3. A Balassagyarmaton létesítendő »Mária Valéria« közkórház építési alapjának kiegészítésére 60.000 frtot.

4. Egy Losonczon létesítendő közkórház vármegyei alapítványaként 20.000 frt.

5. Egy Losonczon létesítendő polgári menház czéljaira vármegyei alapítványként 5000 frtot.

6. A jegyzői országos alapra 5000 frtot, melynek kamatai egy a törvényhatóság által kijelölendő vármegyebeli jegyző árvájának nevelésére szolgáljanak. (Későbbi határozattal ezt az összeget a Losonczon felállított tanítói internátus javára engedték át).

7. A »Magyarországi tanítók háza és az »Eötvös-alap«-ra együttesen 5000 frtot akkép, hogy két 1800 frtos alapítványon vármegyebeli tanítók tanuló gyermekei ingyen lakásul a »tanítók házában« két szobát nyerjenek ; még 1400 frt Nógrád vármegye ösztöndíjaként leend az Eötvös-alapba befizetendő, úgy hogy az ösztöndíjnak odaítélése körül a kijelölés jogát a vármegye közönsége magának kívánja fenntartani.

8. A »Nógrádvármegyei Múzeum Társulat«-nak házvételi vagy építési czélokra 10.000 frtot, azzal a kikötménynyel, hogy ezen összeg a társulati házon megfelelőleg biztosítandó azon esetre, hogy ha a társulat megszűnnék vagy háza bármi okból eladatnék, a feltételesen nyújtott ezen adomány a vármegye szabad rendelkezésére visszaszálhasson.

9. A vármegye területén felállítandó ipari tanműhelyek czéljaira 10.000 frtot.«

A törvényhatósági bizottság a vármegye székházában 1896 június 15-én tartotta a millenniumi díszközgyűlést. A Szózat eléneklése után *Dániel* főispán lendületes megnyitóbeszédet mondott, melyet *Pulszky* Ágost hatalmas ünnepi beszéde követett. Ennek elhangzása után a díszközgyűlés ő Felségéhez hódoló s a törvényhozás mindkét házához üdvözlő feliratot intézett. Majd *Pajor* István Ünnepi dalát szavalta *Kossaczky* Arnold dr. t. alügyész. A főispán zárobeszéde után, a Himnusz eléneklésével ért véget a magasztos ünnepség.

A fővárosi millenniumi ünnepségen nagy küldöttséggel és fényes bandériummal képviseltette magát vármegyénk és az ugyanez alkalomból rendezett országos jellegű millenáris kiállítás területén, saját költségén külön e czélra épült palóczházban mutatta be a palócz nép lakásberendezését és ruházkodását.

Az 1896. év végén tartott választáson *Latkóczy* Imre lett a balassagyarmati kerület képviselője, kit államtitkárrá történt kineveztetésekor, 1898-ban gróf *Forgách* Antal, volt vármegyei aljegyző váltott fel. A szécsényi kerületben megválasztott gróf *Pejacsevich* Arthurt, annak elhunyta után, 1899-ben, *Scitovszky* János követte. 1901-ben megválasztattak: gróf *Andrássy* Gyula, *Pintér* Sándor, *Sréter* Alfréd, *Scitovszky* János (az ő elhunyta után, 1903-ban *Kálosi* József), *Beniczky* Árpád és gróf *Forgách* Antal. — Az 1896. és 1901. évi választások.

Dániel László 1897 november havában megvált a főispáni állástól. Utána egy évig interregnum alatt állott a vármegye, mígnem 1898-ban november havában a király bizalma *Török* Zoltán alispánt emelte a főispáni székbe, melyet aztán vármegyénknek e kiváló szülöttje s ma is egyik népszerű vezérembere, hét éven át igazi rátermettséggel töltött be. A deczember 17-én tartott beiktató közgyűlésen az új főispán önérzetesen hangoztatta fényes székfoglaló beszédében: »Talán mondanom sem kell, mert hisz mindannyian tudják, munkásságban töltöttem el úgyszólván egész életemet. Ugy hivatali, mint társadalmi téren munkásságban akarok élni ezentúl is«. Majd az Isten-ember tanításain végigvonuló emberbaráti szeretetet, e mellett azonban — tisztesség és becsület dolgában — a kérlelhetetlen szigort hangoztatta. A törvényhatóság részéről Nagy Mihály főjegyző üdvözölte Török Zoltánt. — Török Zoltán főispán.

Időközben *Nagy* Mihályt, a nyugalomba vonult *Tihanyi* Ferencz helyére, 1897-ben főjegyzővé, majd a következő 1898. évi deczember hó végén, szintén egyhangúlag megnyilatkozott bizalom következtében, alispánná választották. Mint a békés haladás embere s a szigorú kötelességtudás példaképe, tizenhárom, olykor megpróbáltatásokkal is teljes esztendő után, ma is biztos kézzel s mintaszerűen vezeti Nógrád vármegye közigazgatását. — Nagy Mihály alispán.

A tisztikarban az időtájt még a következő változások történtek. *Nagy* Mihálynak főjegyzővé történt választásakor helyette gróf *Forgách* Antal lett az I. aljegyző (később képviselő), *Baintner* Ottó nyugalomba vonulásával 1897-ben *Madách* Imre lett a főpénztárnok. 1898 végén *Fajnor* Sándort választották főjegyzőnek. *Hanzély* Márton ekkor árvaszéki helyettes-elnök lett, helyette a nógrádi járás főszolgabíróságát *Rákóczy* István foglalta el.

Az 1901. év végén tartott általános tisztújító széken árvaszéki elnök lett *Hanzély* Márton, első aljegyző *Fáy* Albert dr. Többi aljegyzők: *Buday-Plichta* Barna dr., *Beke* Lajos, *Krúdy* István, *Pongrácz* György és *Veres* József. Alügyész már előbb *Rosenbach* Emil dr. lett, ki később az 1903-ban elhunyt Dessewffyt a főügyészségben követte. Az öt árvaszéki ülnöki állásra *Horváth* Danót, *Fölkel* Károlyt, *Gonda* Károlyt, *Herrmann* Károly drt és *Kossaczky* Emilt választották meg. Főbírák: *Balás* Barna, *Rákóczy* István, *Szakall* Ferencz, *Baross* Árpád, *Csonka* Zsigmond, *Szakall* Antal és *Martonfalvay* Gyula. — Az 1901. évi tisztujitás.

Jegyzőkönyveink ezidőtájból az alábbi borús vagy örömteljes eseményeket örökítették meg.

Hazánk nagy fia, Kossuth Lajos, arczképét a millennium évében megfestette és leleplezte a vármegye a díszterméban.

Az 1848-as törvények megalkotásának félszázados évfordulója alkalmából díszközgyűlés volt, melyen a főjegyző tanulságos ünnepi beszédet tartott.

1898 szeptember 16-án *Török* főispán, rendkívüli közgyűlésen, mély meghatottsággal jelentette be örökre felejthetetlen nagyasszonyunk, Erzsébet királyné tragikus elhunytát. Vármegyénk részvét-felírattal kívánta enyhíteni királyunk bánatát. A temetésre nagy küldöttséget menesztett, a királynénak Budapesten

felállítandó szobrára 1000 koronát szavazott meg, a díszteremben levő Erzsébetképet hat hónapon át gyászfátyolos keretbe vonták. A megyei hivatalos intézkedéseket félévig gyászpecséttel adták ki.

1898-ban elhalt vármegyénk egyik büszkesége, *Nagy* Iván, a magyar családtörténetírás atyja.

Nagy jelentőségű volt a vármegyékre a Tisza-kormány alatt hozott 1904 : X. t.-cz., mely a vármegyei alkalmazottakat fizetési osztályokba sorozza. Vármegyénk az 1904. évi július 16-iki rendkívüli közgyűlésen állapította meg a tisztviselők ilyen értelemben való osztályozását.

Az 1905. évi májusi közgyűlésen a vármegye községi és helyneveinek az 1898 : IV. t.-cz. értelmében való rendezését tárgyalta Nógrád vármegye. Ez alkalommal sok szláv helynév magyarosítását határozta el a törvényhatóság. Egyébként ez iránt Nagy Iván már 1892-ben indítványt terjesztett a vármegye elé.

A szécsényi országgyűlés 200-ik évfordulója.

1905 szeptember 12-én nagy fénynyel ünnepelte meg Nógrád vármegye, s annak kezdeményezésére az egész ország, a szécsényi országgyűlésnek, a kuruczkorszak e kimagasló eseményének, 200 éves emlékünnepét. A Szécsényben lefolyt magasztos Rákóczi-ünnepély, — melyen a vármegye közönségén kívül a főrendiház, képviselőház, a tudományos egyesületek, a törvényhatóságok küldöttségei is megjelentek, — délelőtt 10 órakor ünnepi istentisztelettel kezdődött a templomokban. Balassagyarmat és Losoncz felől külön vonatok szállították a vendégeket és a tanuló ifjúságot. Három századba osztott és századonként külön-külön színű népies viseletbe öltözött 200 főnyi bandérium előzte meg a templomi menetet, *Dióssy* Aladár (parancsnok), br. *Jeszenszky* László (zászlótartó), gr. *Pejachevich-Mikó* Endre, *Pekáry* István, *Sebastiáni* Vilmos, *Sztranyavszky* Sándor és *Strausz* Miklós vezetése alatt. Az isteni tiszteletek után a várkastély alatti mezőn, az egykori országgyűlés színhelyén, a Szózat eléneklése vezette be a tulajdonképeni ünnepséget, melyen *Nagy* Mihály alispán magasszárnyalású üdvözlőbeszédet, *Fáy* Albert dr. pedig szintén nagyhatású emlékbeszédet mondott. *Török* Zoltán főispán és *Hanzély* Gyula pedig a Nemzeti Intézet képviseletében, 4000 koronányi díjat osztottak szét, a magyar nyelv tanítása körül érdemeket szerzett néptanítóknak. Az ünnepély rendjét a dalegyletektől előadott Rákóczi-induló, majd a vármegyeház termeiben rendezett fényes bál zárta be. Az ünnepélyről Emlékfüzet is jelent meg, melynek magva Nagy Mihály alispánnak »Nógrádmegye II. Rákóczi Ferencz korában, a szécsényi országgyűlésig« czímű alapos és élvezetes történelmi tanulmánya volt. A nagy fejedelem emlékéhez méltó keretek közt lefolyt ünnepély gondos rendezéséért az alispánnak a törvényhatóság utóbb jegyzőkönyvi elismerését is nyilvánította.

Az utolsó nemzeti ellentállás.

Szüksége is volt rá az időtájban vármegyénknek és nemzetünknek, hogy a multból merítsen biztatást és hazafias lelkesedést, mert a jelen sivársága csak csüggedéssel és keserűséggel tölthette el a lelkeket. Ekkoriban kezdődött az a szomorú időszak, melyet »darabont-korszak« néven ismer a politikai történelem. Az 1905. évi januári házfeloszlatást követő képviselőválasztáson a szabadelvű párttal szemben az egyesült ellenzék jutott többségre, mely a Tiszát felváltó Fejérváry-kormánynak június 21-én bizalmatlanságot szavazott s a nemzetet az alkotmányellenesen kinevezett kormány rendelkezéseivel szemben, a jogszerű ellentállásra utalta. Minthogy a leszavazott kormány — újabb felségrendelkezésre — továbbra is állásában maradt, vármegyénk részéről is teljes bizalmatlansággal találkozott, midőn a július 6-iki rendkívüli közgyűlésen tárgyalás alá került a kormány kineveztetéséről szóló leirat. A *Laszkáry* Gyulától előterjesztett indítványt egyhangúlag elfogadta a vármegye, mely egyben megtagadta a törvényhozás által meg nem ajánlott ujonczokat és adókat s ily értelemben utasította hivatalos közegeit is. Ugyanekkor egy 43 tagból álló alkotmányvédő bizottságot küldött ki. Ez a bizottság, melynek számát később jóval többre egészítették ki, az alispán, fő- és t. aljegyző, tiszti fő- és alügyész, árvaszéki elnök és később a főszolgabírák (hivatalból tagjai) a következő tagokból állt: Báró *Andreánszky* Gábor Alsópetény, *Balásy* Árpád Csécse, *Baintner* Ottó Balassagyarmat, *Beniczky* Árpád Lázi-puszta, báró *Buttler* Ervin Puszta-Kelecsény, *Fáy* Sándor Balassagyarmat, *Gazdik* Lajos Balassagyarmat, *Gellén* Endre Losoncz, *Kubinyi* Márton Erdőtarcsa, *Kujnis* Gyula Losoncz, *Kund* Jenő Karancsalja, *Laszkáry* Gyula Romhány, báró *Jeszenszky* Sándor Kövesd, *Koltai* Ernő dr. Balassagyarmat, *Mocsáry* Ödön Borsosberény, *Madách* Aladár Alsósztregova, gróf *Mailáth* I. Géza Puszta-

gárdony, *Prónay* Mihály Alsópetény, *Ruszinkó* Antal Szécsény, *Szilágyi* Mór Balassagyarmat, *Vancsó* Béla Szécsény, *Szemere* Béla Nagyhalom, *Evva* Lajos Pencz, *Prónay* Péter Berczel, *Hanzély* Gyula Szügy, ifj. *Laszkáry* Gyula Ipolyvecze, *Balás* József Balassagyarmat, *Nagy* Gedeon Diósjenő, *Prónay* László Balassagyarmat, *Pintér* Sándor Szécsény, *Soóky* Endre Zsély, *Vecsey* Dezső Ragyolcz, *Muslay* Gyula Rád, *Hummer* Mihály Balassagyarmat, *Sebastiáni* Vilmos Nagykürtös, *Soóky* László Érsekvadkert, *Aninger* László Balassagyarmat, *Mocsáry* Sándor dr. Lapujtő-Bocsár, *Szentgyörgyi* Miklós Puszta-Kiskér, gróf *Almássy* Kálmán Pásztó, *Egressy* Aladár Tereske, *Drágffy* Sándor Érsekvadkert, *Fischer* József Losoncz. Ez a bizottság magát többekkel kiegészítvén, tagjainak száma után, »alkotmányvédő 55-ös bizottság« neve alatt működött. Elnöke volt gróf *Mailáth* I. Géza, alelnökei : *Balás* József, *Farkas* Ferencz és *Hanzély* Gyula ; később Balás József lemondo t s helyébe *Baintner* Ottó választatott meg.

A megalakulás napjától kezdve ez a bizottság készítette elő és irányította Nógrád vármegye alkotmányvédelmét.

A július 6-iki közgyűlés határozataira báró Fejérváry Géza miniszterelnöknek ismeretes »Intő szózat«-a volt a válasz, melyre a vármegye az augusztus 5-iki rendkívüli közgyűlésen báró *Jeszenszky* Sándor indítványára ismét azzal felelt, hogy »a megelőző közgyűlésen hozott alkotmányvédő határozatát fenntartja, a nem parlamenti miniszterelnöknek a törvényes passziv ellentállást gyöngíteni törekvő érveléseire nem válaszol és leiratát félreteszi.« Ugyanekkor a megye lakosságához is ennek megfelelő intelemmel fordult a törvényhatósági bizottság.

Az augusztus 16-iki rendkívüli közgyűlésen a th. bizottság helyeslőleg tudomásul veszi az alispánnak azon bejelentését, hogy Kristóffy belügyminiszternek a vármegye által az állami adók beszedésére és az ujonczok előállítására vonatkozó véghatározatra hozott megsemmisítő leirata ellen, felterjesztési jogával élt.

Az október 5-iki rendes őszi közgyűlésen újabb miniszteri megsemmisítő rendeletről értesült a törvényhatóság s báró *Andreánszky* Gábor indítványára újabb határozatot hozott, melyben egyúttal megbotránkozásának adott kifejezést azon királyi tanácsadók eljárása felett, a kik a nemzet hivatott vezéreinek a nemzetre nézve sértő, szept. 23-iki felségaudiencziáját előkészítették.

E válságos viszonyok közt a vármegye tisztikarára s különösen a vármegye első tisztviselőjére hárult a legnagyobb felelősség, kinek egyrészt hazafias elvei s az alkotmányvédő bizottság erélyes intézkedéseinek megfelelően kellett eljárnia, másrészt a tisztikar existentiális kérdésének veszélyeztetése esetén, saját lelkiismeretével is kellett számolnia.

Vármegyénk alispánjának e zilált körülmények közt tanusított magatartásáért a törvényhatóság már a november 28-iki rendkívüli közgyűlésen »tüntető lelkesedéssel« bizalmat szavazott. Az alispán és az általa vezetett tisztikar erre méltán rá is szolgált, mert az egész nemzeti küzdelem alatt tántoríthatlanul kitartott hazafias meggyőződése mellett, később — mint látni fogjuk — erős koczkáztatások mellett is.

Török Zoltán főispán, ki a Fejérváry-kormánynál már korábban megsürgette a felmentetését, a novemberi közgyűlésen vált meg ez állásától. Ő felsége őt ez alkalomból a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Báró *Andreánszky* Gábor lendületes beszédben búcsuztatta el Török Zoltánt, a vármegye pedig jegyzőkönyvébe iktatta kiváló érdemeit.

Ezen a közgyűlésen tudtul adta a kormány, gróf *Berchtold* Arthurnak a megüresedett főispáni állásra való kineveztetését is. A vármegye erre nézve nyomban kimondotta, hogy az alkotmányos ellenjegyzés hiányával kinevezett főispánt el nem ismeri, iránta bizalommal nem viseltetik, a hivatalos eskü letétele czéljából közgyűlést nem tart, ha ez mégis összehívatnék, az azon való közreműködéstől tisztviselőit eltiltja, elvárván egyben a törvényhatóság minden egyes tagjától, hogy azon megjelenni nem fog. Ennek megfelelően a főispáni helyiségeket és tanácskozási termeket, gazdai jogánál fogva lezáratja és lepecsételteti. A további intézkedések foganatosítására az alispán mellett *Balás* József és *Simonyi* Dénes bizottsági tagokat küldi ki. Gr. Berchtold Artur

A jelentősebbé vált várnagyi teendők végzésével *Pongrácz* György áljegyzőt bízták meg, miután tudomásukra jutott, hogy *Oroszlányi* Albert várnagy a kinevezett főispánnak bizalmas embere.

E gyűlésen tudtul adta az alispán az újólag kinevezett kormánynak azon intézkedését is, mely a vármegye tisztviselőinek javadalmazását 1905 deczember 1-től kezdve beszüntette. Mivel e törvényes illetmények folyósításáról a törvényhatóságnak nem állt módjában gondoskodnia, az ezt kimondó határozattal szemben a tisztikar a közigazgatási bírósághoz fordult panaszszal, a mit a közgyűlés tudomásul vett. Minthogy az alkotmányvédő bizottság még az augusztus 16-iki ülésének a határozatából kifolyólag megyei alkotmányvédelmi alapot teremtett, mely már október közepén közel 30.000 koronát tett, a tisztviselők a deczemberi illetményeiket ez alapból vették fel. Kristóffy József belügyminiszter a tisztviselői illetményeket beszüntető jogtalan rendeletét a vármegye alispánjának előterjesztésére vármegyénkre nézve csakhamar felfüggesztette.

A decz. 9-iki rendkívüli közgyűlés a behívott póttartalékosok családjagjainak segélyezésére társadalmi akczió megindítását határozta el. Egyben erélyesen tiltakozott a tartalékosokat behívó királyi parancs ellen is.

Az ellentállás tehát teljes erélylyel folyt Nógrád megyében, különösen midőn az ellentállás vezetői személyes érintkezésbe is léptek az országos vezérlőbizottság több tagjával s azoktól is a legradikálisabb álláspont propagálására nyertek biztatást.

Gróf *Berchtold* Arthur, a kinevezett megyefőnök deczember 12-én nyolczvan csendőr fedezete mellett bevonult a balassagyarmati megyeházára s ott, az alispán és tiszti ügyész tiltakozása ellenére, feltörette a főispáni helyiség ajtaján levő zárat és pecsétet és oda beköltözött. Ez alatt a város közönsége a megyeháza előtt csoportosulva, különféle módon és csúfolódó jelvényekkel adott kifejezést a főispán elleni tüntetésnek, míg a megyeháza ormán egy darabig gyászlobogó lengett. Az utczákon mindaddig tartott a tüntetés, míg Berchtold, ki az installáczió ügyében kívánt itt előkészületeket tenni, még aznap el nem utazott Balassagyarmatról. Deczember 21-ikén kellett volna megtörténnie a gr. Berchtold által összehívott első installáló közgyűlésnek, mely alkalomra 240 csendőr szállotta meg a székházat és környékét. A kitűzött órára egyetlen bizottsági tag sem jelent meg a nagyteremben, közgyűlés tartásáról tehát szó sem lehetett.

Ezóta a megyeháza, különösen annak nagyterme állandó csendőri invázió alatt állott ; ily körülmények között ott nyugodtan tanácskozni teljes lehetetlenség lévén, az alispántól 1906 január 10-ére összehívott rendkívüli közgyűlést — a mi 1823 óta példátlan volt a vármegye történetében — nem a megyei székházban, hanem Balassagyarmat nagyközség tanácstermében tartotta meg a törvényhatósági bizottság. Az alispán a megnyitójában élénk szavakkal aposztrofálta e szomorú történelmi mozzanatot s a vármegye méltóságát és tulajdonjogát mélyen sértő eljárás fölött megbotránkozását és tiltakozását nyilvánította a bizottsági tagokkal egyértelmüleg. Napirend előtt *Mocsáry* Sándor dr. meleg szavakban emlékezett meg a nemzeti ellenállás első áldozatáról, *Balás* Kornél dr. főispáni titkárról, a kit — mivel a főispán január 12-ére kitűzött installácziójától jóeleve megvonta a közreműködését — a kormány hivatali állásától felfüggesztett. Hazafias magatartását jegyzőkönyvben örökítették meg. A közgyűlés nem vette figyelembe Kristóffy megsemmisítő rendeletét, mely a megyének a főispánnal szemben követendő állásfoglalását hatályon kívül helyezi. Határozatba ment, hogy a vármegye gróf Berchtold ellen hivatalos hatalommal való visszaélés és magánvagyon megrongálása miatt bűnvádi feljelentést tesz.

Az alkotmányvédő bizottság már a deczember 15-én tartott ülésében kimondotta, hogy ha akadna olyan megyebizottsági tag, a ki az installáló közgyűlésen megjelennék, annak nevét »örök szégyene emlékezetére« a vármegyeháza falába illesztendő táblába fogja bevésetni és az ilyen »hazaárulót társadalmilag ki fogja közösíteni a közélet minden teréről.«

Az első kudarcz ellenére gr. Berchtold »főispáni eskületétel« czéljából, újabb közgyűlést hívott egybe 1906. évi január 12-ikére ; ezt megelőzőleg egy zászlóalj gyalogság, két század huszárság és kétszáz csendőr érkezett a megyei székhelyre. A főispán az éj leple alatt jött. A közgyűlésen, mint előrelátható volt, egyetlenegy megyebizottsági tag sem jelent meg. Valami idegen egyént hozott azonban magával, a kit tb. főjegyzőnek nevezett ki s a jegyzőkönyv írásával és hitelesítésével bízott meg. Ennek kezébe tette le gr. Berchtold a főispáni esküt. Az installácziós komédiánál az érdeklődő ujságírókon kívül, csupán Oroszlányi Albert várnagy asszisztált. Berchtold ezután a katonaság és a sötét éj oltalma alatt elvonult Balassagyarmatról. Másnap a csendőrök is elhagyták a megyeházát.

Berchtold távozása után Nagy Mihály alispán január 31-ére ismét rendkívüli közgyűlésre hívta össze a törvényhatósági bizottságot ; az 55-ös bizottság pedig még január 20-án lelkes felhívást bocsátott ki a vármegye közönségéhez, melyben újólag felkér minden adófizetőt, hogy állami adójának egy bizonyos részét a derék tisztikar kártalanítására sürgősen küldje be, *Hanzély* Gyula szűgyi birtokos czímére. E felhívásnak az volt eredménye, hogy az alap vagyona csakhamar 70.000 korona készpénzre és 175.000 korona értékű kötelezvényre szaporodott fel, mihez jó példával elüljártak gr. *Zichy* János senior 8000 koronával, gróf *Almássy* Dénesné 6000 koronával, gróf *Mailáth* Géza 4000 koronával.

A január 31-ére összehívott közgyűlés ellen gr. Berchtold táviratilag tiltakozott, de a közgyűlést, mely már a megye székházában volt megtartható, nem akadályozhatta meg. Itt a bizottság az alispán hazafias magatartását helyeslőleg tudomásul vette. Majd kimondotta, hogy a törvénytelenül kinevezett és jogszerű formák közt be nem iktatott gr. Berchtold Arturt a megye törvényes főispánjának el nem ismeri s intézkedéseinek nem tesz eleget. A vármegye összes közegeit attól is eltiltja, hogy az önkéntesen megajánlott adókat beszedjék s hogy a véderő bármely tagjának behívásában közreműködjenek.

Az alispántól egybehívott február 14-iki közigazgatási bizottsági ülés alkalmából váratlanul megjelent gr. Bertchold is, s az elnöki széket még az ülés megkezdése előtt elfoglalta. A bizottság választott tagjai, s az előadó tisztviselők kíséretében megjelent alispán, hivatkozva arra, hogy a grófot főispánnak nem ismerheti el, erőszakos elnöklését törvénytelennek tartja, kijelentette, hogy tiszttársaival együtt az ülésen részt nem vesz, sőt annak megtartása ellen tiltakozik. Ugyanily kijelentést tett *Szigyártó* Pál dr., a bizottság választott tagjai nevében. Tiltakozó kijelentés történt még *Simonyi* Dénes th. bizottsági tag részéről is, mire a szomszéd szobában készenlétbe helyezett nagy számú csendőrség betódulása vetett véget a jelenetnek, mely után gr. Berchtold a kizárólag állami közegekből álló tagok részvételével ülést tartott.

A márczius 6-ára összehívott rendkívüli közgyűlésen az egész országban észrevehetővé vált csüggedő hangulat hatása alatt kimondotta a vármegye, hogy a tisztviselőket az ellentállásból kikapcsolja és ezentúl a törvényhatósági bizottság egyedül maga veszi fel a harczot a kormány és rendszere ellen. E határozatra az indította a törvényhatóságot, hogy nem akarta a maga kipróbált tisztikarát feláldozni s a vármegye közigazgatását olyan kétes elemekre bízni, mint a milyenek ez időtájt kormánykinevezéssel több vármegyében garázdálkodtak. E gyűlésen felolvasta *Fáy* Albert dr. tb. főjegyző azt a különös jegyzőkönyvet, a melylyel gr. Berchtold önmagát beiktatta. E közgyűlés az erre vonatkozó határozatában többek között utasítást adott az alispánnak, hogy e törvénytelen beiktatáshoz hasonló visszaéléseknek a jövőben elejét veendő, az alkotmányos viszonyok helyreálltával az e feletti tiltakozásnak a képviselőházhoz juttatandó felíratban adjon kifejezést.

Azonban a darabontok erőszakoskodása végre is megtört az alkotmányos jogaihoz szívósan ragaszkodó magyar nemzet ellentállásán. A május 15-én tartott rendes közgyűlésből már a Wekerle Sándor vezetése alatt álló koaliczíós kormányt üdvözli a törvényhatóság s ugyanekkor hódolatteljes tudomásul veszi *Prónay* Mihály alsópetényi földbirtokosnak Nógrád megye főispánjává történt kinevezését és beiktatása iránt előkészületeket tesz. Az alkotmány helyreáll. Prónay Mihály főispán.

Ezen a közgyűlésen kimondta a vármegye az atkotmányvédő 55-ös bizottság feloszlását s egyben a közgyűlés a bizottság minden egyes tagjának, de különösen gr. *Mailáth* Géza elnöknek és *Baintner* Ottó alelnöknek, ki a bizottság pénzügyi műveleteit is intézte, őszinte elismerését és hálás köszönetét jegyzőkönyvbe iktatta. Tudomásul vette a közgyűlés azt is, hogy az 55-ös bizottság a befolyt önkéntes adakozásokról saját hatáskörében elszámolt s az összegeket a befizetőknek visszajuttatta ; nem mulaszthatván el, hogy ez összegek kezelésének elvállalásáért a »Balassagyarmati Népbank« s a »Nógrádmegyei Népbank Losonczon« pénzintézetek igazgatóságának hálás köszönetet szavazzon. Egyidejűleg *Laszkáry* Gyula főrendiházi tag indítványára osztatlan elismerésének adott kifejezést a törvényhatósági bizottság a vármegye alispánjának és a hazafias vármegyei tisztikarnak az alkotmányvédelem során tanúsított »hazafias, példás s megfélemlítést nem ismerő, tántoríthatlan magatartása felett.« Kevéssel utóbb *Hanzély* Gyula indítványára a törvényhatóság a megyei tanácsterem falába illesztett márvány emléktáblán is megörökítette az utódoktól követésre

méltó vármegyei tisztviselői kar nevét és hazafias magatartását. Ez a négyszögű fehér keretű, fekete márvány emléktábla Fáy Albert dr. főjegyző szövegezésével a következő aranybetűs felíratot tartalmazza:

»Az önzetlen hazaszeretet és az ősöktől örökölt alkotmányhűség csorbítatlan erején két ízben tört meg e helyen minden oly kísérlet, mely törvénytelen módon hatalmi erőszakkal kivánt foltot ejteni vármegyénk ezredéves önkormányzatán.

Székhelyi gróf Mailáth István Géza elnöklete alatt 55 tagból megalakított bizottság irányítása mellett, az Urnak 1905. és 1906-ik éveiben, törvényes keretekben folytatott alkotmányvédelmi mozgalmak során, Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának és tisztviselő karának nem volt egy olyan tagja sem, ki férfiúi önérzetet, honfiúi erényt és polgári büszkeséget félrelökve, a hatalmi önkényt szolgálta volna.

Nógrád vármegye közönségének 1907. évi Szent András hava 16-ik napján tartott rendes közgyűlése a multak emlékezetére, az élők öntudatának emelésére, az eljövendők kitartásának balsorsban megerősítésére vésette kőbe e sorokat és kívánta megörökíteni a törvényhatósági választott tisztikar e válságos időpontban működő tagjainak neveit, a mint következnek:«

benkepatonyi *Nagy Mihály* alispán,
Fajnor Sándor főjegyző,
fáji *Fáy Albert* dr. I. aljegyző, tb. főjegyző,
prosznefalvi *Buday-Plichta Barna* dr. I. aljegyző, tb. főjegyző,
baróti *Beke Lajos* II. aljegyző, tb. főszolgabíró,
Krúdy István II. aljegyző,
óvári és szentmiklósi *Pongrácz György* III. aljegyző, tb. főszolgabíró,
bellusi *Baross Józref* dr. III. aljegyző,
nemes *Hanzély Márton* árvaszéki elnök
Gonda Károly árvaszéki ülnök, helyettes elnök,
Fölkel Károly árvaszéki ülnök,
nemes *Hermann Károly* dr. árvaszéki ülnök,
Kossaczky Emil árvaszéki ülnök,
nemes *Kacskovich Vilmos* dr. árvaszéki ülnök,
Rosenbach Emil dr. tiszti főügyész,
sipeki *Balás Károly* dr. tiszti alügyész,
sipeki *Balás Barna* balassagyarmati,
bellusi *Baross Árpád* szécsényi,
ó- és egyházasbásti *Básthy Béla* losonczi,
prosznefalvi *Buday-Plichta Kornél* gácsi,
draskóczi és jordánföldi *Ivánka László* sziráki,
rákóczi *Rákóczy István* nógrádi,
lovasi *Szakall Ferencz* füleki járási főszolgabírák.
Csonka György dr. tb. főszolgabíró,
Fekete Lajos tb. főszolgabíró,
Halmosy Andor tb. főszolgabíró,
Laszly Pál tb. főszolgabíró,
Szecsey Ernő,
középgéczi *Szerémy Ödön* tb. főszolgabíró,
nagykéri *Scitovszky Béla* dr. tb. főszolgabíró,
Vécsey Mátyás tb. főszolgabíró,
farádi *Veres József* járási szolgabírák.

Prónay Mihály főispán ünnepélyes beiktatása az 1906. évi május 23-án tartott rendkívüli közgyűlésen folyt le, melyen több más törvényhatóság is képviseltette magát. Nagy tetszéssel fogadott székfoglaló beszédében — melyben közvetetlen elődének *Török* Zoltánt nevezte — kifejezésre juttatta, hogy ő a főispáni állást nem kereste. »Hogy mégis elfogadtam — folytatta — tettem ezt hazafias kötelességtudásból, megyém békéje érdekében. De biztatóan hatotta át lelkemet ugyanakkor az a tudat is, hogy a kitűzött magasztos czélok eléréséhen nem támaszkodom csupán csak gyarló egyéni erőmre, hanem támaszkodom oly férfiakra, a kikkel együttesen működve, szembeszállhatok minden nehézséggel. Értem ezalatt nemcsak a vármegye minden önzetlen fiát, kinek szívén fekszik megyéjének sorsa, hazájának jóléte, de ideszámítom elsősorban a kipróbált és harczokban megedzett tisztikart, melynek élén szolgálni büszkeséggel tölt el.« Igért igazságos, becsületes igyekezetet s hogy igéretét híven beváltotta, tanú reá az azóta teljes sikerben és zavartalan harmóniában lefolyt időszak.

A hosszú, érdemes munkásság után nyugalomba vonult *Fajnor* Sándor helyére választott új főjegyző, *Fáy* Albert dr. üdvözölte a törvényhatóság nevében a főispánt. Fényes beszédében megkapó világításba helyezte a közelmúltnak gyászos viszonyait s Prónay vezetése mellett teljes bizalommal tekintett a jövő felé. Az akkori hazafias lelkesedés mérvét jellemzi az a tény is, hogy a beiktatáson a megyei 48-as függetlenségi párt is, ifj. *Laszkáry* Gyula személyében, hivatalosan üdvözölte — a 67-es pártállású főispánt.

Képviselőválasztás.

Az április hóban lefolyt új választásokon ismét az egyesült ellenzék tagjai jutottak be vármegyénkből a képviselőházba, névszerint: gróf *Mailáth* Géza

(szécsényi választókerület), *Jankovich* Marcel dr. (füleki vk.), gróf *Zichy* Vladimir (balassagyarmati vk.), *Molnár* Albert dr. (losonczi vk., később *Beniczky* Árpád váltotta fel), *Kubinyi* Márton (sziráki vk.) és *Kálosi* József dr. (nógrádi vk.)

II. Rákóczi Ferencz hazahozatala.

A halóporaikban dicsőségesen hazatérő II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai nagy temetésén is méltó részt vett Nógrád vármegye, híven azokhoz a magasztos hagyományokhoz, melyek őt a multban is ezer szállal fűzték nemzeti szabadságunk vezéroszlopaihoz. Törvényhatósági bizottságunk már gróf Tisza István kormánya alatt 1904-ben hálafeliratot intézett őfelségéhez a Rákóczi és elbujdosott társai hamvainak hazaszállításáról szóló törvény megalkotásakor. Most pedig 1906-ban az országos nagy temetésen való részvételre, melyen »megkülönböztetett rész és kiváltságos szerep illeti meg«, újra közgyűlésileg hozott határozatot a vármegye. Ennek értelmében a kassai és budapesti ünnepségekre a vármegye díszzászlói alatt lovas-, a kassai szertartásokra pedig 42 tagból álló népies gyalogbandériumot küldött. A Budapesten okt. 28-án tartott ünnepélyen a törvényhatóság képviseletében részt vettek *Prónay* Mihály főispán vezetése mellett : id. *Laszkáry* Gyula, gr. *Mailáth* Géza, *Beniczky* Árpád, *Török* Zoltán, *Muslay* Gyula, *Huszár* Tibor (a vármegye zászlójával lóháton), *Rosenbach* Emil dr., *Gonda* Béla, *Hanzély* Gyula, *Podragyay* Mihály, báró *Jeszenszky* Sándor, *Prónay* László és *Simonyi* Dénes. Kassán az okt. 29-én tartott temetési szertartáson megjelentek a főispán vezetése alatt : *Beniczky* Árpád, *Török* Zoltán, báró *Jeszenszky* Sándor (a vármegye zászlójával lóháton, díszbe öltözött 2 apródtól kísérve), *Szemere* Béla, *Nagy* Mihály alispán, *Balás* Barna, *Balás* Kornél, *Wágner* Sándor, *Kovács* Ferencz, *Huszár* Elemér, *Szabó* Pál, *Kujnis* Gyula, *Draskóczy* Ede, *Wohl*-Rumi Adolf, *Vannay* Ignácz, *Szilárdy* Ödön, *Prónay* László, *Szent-Ivány* Farkas, *Rákóczy* István, *Muslay* Gyula, *Okolicsányi* János dr., *Simonyi* Dénes, *Kuhinka* István, báró *Buttler* Ervin, *Gonda* Béla, *Pokorny* Pál, *Hanzély* Gyula, továbbá hat díszbe öltözött vármegyei hajdú. A Késmárkon Thököly Imre temetésén megjelent küldöttség tagjai : *Prónay* Mihály, *Török* Zoltán, *Beniczky* Árpád. A Kassán felállított fejedelmi ravatalra, továbbá Zrinyi Ilona és Thököly Imre, valamint gróf Bercsényi Miklós ravatalára a vármegye közönsége, a vármegye színeit feltüntető szalaggal és felírattal ellátott koszorút helyezett el. November 5-én a törvényhatóság egész területén minden felekezet templomában gyászistentiszteletet tartottak.

Ez ünnepségekkel kapcsolatban a vármegye a közgyűlési terem számára megfestette II. Rákóczi Ferencz fejedelem életnagyságú képét.

Az alispán kitüntetése.

Az 1907 április 20-án tartott rendkívüli közgyűlésen benséges ovációban részesítette a törvényhatósági bizottság *Nagy* Mihály alispánt, kit őfelsége a közügyek terén szerzett érdemeinek elismeréséül a vaskorona-rend III. osztályú jelvényének adományozásával tüntetett ki. Az egész vármegye lelkesen ünnepelte azt a férfiút, ki az üdvözlő szónok, báró *Jeszenszky* Sándor szavai szerint, egész ambiczióját, egész tehetségét a közügyek terén érvényesítette, kit nem a rang és protekczió, hanem az ő egyéni tulajdonságai iránt megnyilvánuló elismerés emelt fokról-fokra a mai díszes állásába.

Tisztújítás.

Az 1907. évi általános tisztújítást megelőzőleg is némi változás történt a tisztviselői karban, a mennyiben a jogakadémiai tanárrá választott *Balás* Károly dr. helyett *Koltai* Ernő dr. lett a tiszti alügyész. *Pongrácz* Györgyöt I. oszt. *Moyzes* Emilt pedig III. o. aljegyzővé választották. *Gonda* Károly árvaszéki h.-elnököt nyugdíjazták. Az 1907. évi deczember 21-én tartott tisztújító közgyűlésen *Rákóczy* István I. aljegyző, (tb. főjegyző) lett. Másik I. o. aljegyző *Pongrácz* György, többi aljegyzők : *Beke* Lajos, *Baross* József dr., *Krúdy* Ferencz. Árvaszéki elnök *Hanzély* Márton, ülnökök : *Fölkel* Károly (h. elnök), *Hermann* Károly dr., *Buday-Plichta* Barna dr., *Kossaczky* Emil, *Kacskovich* Vilmos dr. Főszolgabírák : *Balás* Barna (központi), *Szakall* Ferencz (füleki járás), *Buday-Plichta* Kornél (gácsi j.), *Scitovszky* Béla dr. (nógrádi j.), *Baross* Árpád (szécsényi j.), *Ivánka* László (sziráki j.), *Básthy* Béla (losonczi j.)

Képviselőválasztások.

Az 1910. évi képviselőválasztások alkalmával *Scitovszky* Béla dr. a parlamentbe küldetvén, a helyére *Baross* József dr. aljegyzőt választották főszolgabírónak ; az ő helyét viszont Huszár Aladár dr.-ral töltötték be. Kossaczky Emil árvaszéki ülnök 1911-ben meghalt ; helye még betöltetlen.

Baloghy Dezső levéltáros 33 évi megyei szolgálat után, melynek egy részét korábban szolgabírói állásban töltötte el, 1908 júliusában nyugalomba lépett.

Helyét ideiglenesen báró *Buttler* László foglalta el, kinek elhunyta után 1909 április havában *Simon* János, volt borsodmegyei allevéltárnok lett a vármegye levéltárnoka.

Az 1910. évben lefolyt általános képviselőválasztások az 1867-es alapon álló, újonnan alakult nemzeti munkapártot juttatták abszolút többségre. Nógrád megyében képviselőkül megválasztották: a balassagyarmati kerületben gróf *Wickenburg* Márkot, a losoncziban *Rohonyi* Gyulát, majd az ő lemondása után *Hazai* Samut, a fülekiben *Mocsáry* Sándor drt., a szécsényiben *Scitovszky* Béla drt,, a nógrádiban *Muslay* Gyulát, a szirákiban *Balásy* Árpádot, kik valamennyien a nemzeti munkapárt tagjai.

A király 80. születés napja.

1910 augusztus 18-án díszközgyűlés keretében ünnepelte Nógrád vármegye őfelsége a király 80-ik születése napját. Ez alkalommal Fáy Albert dr. főjegyző fényes eloquentiájú ünnepi beszédben glorifikálta királyunk dicsőséges alakját. Ugyanekkor a törvényhatósági díszközgyűlés a balassagyarmati vármegyei kórházzal kapcsolatban tervbe vett, tüdővész ellen védekező szanatórium építéséhez 10.000 koronával járult hozzá e nap emlékére s őfelségéhez hódoló feliratot terjesztett.

Mikszáth Kálmán.

Hazánk nagy írója, vármegyénk nagyszülötte, *Mikszáth* Kálmán 40 éves írói jubileuma alkalmával 1910-ben vármegyénk az elismerés sokféle és megkülönböztetett jelével adózott az ünnepeltnek. Szülőfaluját Mikszáthfalvának nevezte el. Emlékére 1000—1000 koronás alapítványokat tett a balassagyarmati és losonczi főgimnáziumokban és a losonczi tanítóképző-intézetben, jól tanuló szegény fiúk részére. A műveiben szereplő ismertebb alakokról nagyértékű szoborcsoportozatot készíttetett az író részére. Nevét jegyzőkönyveiben elismeréssel és hálával örökítette meg. Összes műveinek sok példányát megrendelte. A Budapesten május 16-án tartott országos Mikszáth-ünnepen *Fáy* Albert dr. főjegyzővel képviseltette magát, ki ott üdvözlő beszédet tartott. Sajnos, néhány nap múlva már a temetésén képviselte vármegyénket *Rákóczy* István tb. főjegyző.

Mai tisztikar.

Nógrád vármegye tisztviselői kara ma a következő tagokból áll. *Főispán:* Tótprónai és Blatniczai *Prónay* Mihály. Főispáni titkár Vajai *Vay* Kázmér belügymin. segédfogalmazó.

Központi tisztviselők: Alispán Benkepatonyi *Nagy* Mihály, a III. o. vaskoronarend lovagja. Főjegyző Fáji *Fáy* Albert dr., I. oszt. aljegyzők: Rákóczi *Rákóczy* István tb. főjegyző, Óvári és Szentmiklósi *Pongrácz* György tb. főjegyző, II. o. aljegyző Baróti *Beke* Lajos tb. főszolgabíró. III. aljegyzők: *Krúdy* Ferencz, Baráti *Huszár* Aladár dr. Alispáni kiadó: *Molnár* István tb. aljegyző. Iktató: *Tusák* Vilmos. Írattárnok: Gellénfalvi *Gellén* Béla. Várnagy: *Vukellich* Pál. Írnokok: *Tátray* Tivadar, Vecseiné *Tóth* Ella, *Draskóczy* Jenő, *Sztrecskó* János, *Vitéz* Lajos.

Ügyészség. Tiszti főügyész: b. *Rosenbach* Emil dr. Alügyész: *Koltai* Ernő dr. tb. főügyész. Írnok: *Kolbenheyer* Gyula.

Levéltár. Levéltárnok: *Miskolczy-Simon* János.

Árvaszék. Elnök: *Hanzély* Márton. Ülnökök: *Fölkel* Károly elnökhelyettes, *Hermann* Károly dr., Prosznefalvai *Buday-Plichta* Barna dr. tb. főjegyző, *Kacskovich* Vilmos dr. Egy hely üres. Jegyző: *Krúdy* István tb. ülnök. Kiadó: *Sárközy* Sándor. Irattárnok: *Hajós* Jenő. Iktató: *Rab* Lajos. Írnokok: *Csukay* Lajos, *Szilárd* Lajos, *Szilassy* Károly, *Béldi* István, *Csertl* István.

Orvosi hivatalok. Főorvos: Okolicsnói *Okolicsányi* János dr. Törvényhatósági m. kir. állatorvos: *Kilián* Ottó.

Járási tisztviselők. Balassagyarmati járás. Főszolgabíró: Sipeki *Balás* Barna. Szolgabírák: Középgéczi *Szerémy* Ödön tb. főszolgabíró és Bellusi *Baross* Pál dr. Közig. gyakornokok: *Kubicza* István tb. szolgabíró. Farádi *Veres* Zoltán tb. szolgabíró. Járási orvos: *Schenk* József dr. tb. t. főorvos. Járási m. kir. állatorvos: *Nádas* Miksa. Járási számvevő: *Horthy* János p. ü. számvizsgáló. Utibiztos: *Horkay* István. Írnokok: *Krausz* Lipót, Altorjai *Mike* Árpád.

Nógrádi járás. Főszolgabíró: Bellusi *Baross* József dr. Szolgabíró: *Laszly* Pál tb. főszolgabíró. Közig. gyakornok: Tótsóki *Soóky* Jenő tb. szolgabíró. Járásorvos: *Fischer* Ármin dr. Járási m. kir. állatorvos: *Lipscher* Miklós. Járási számvevő: *Bendly* Artur. Utibiztos: *Egry* János. Irnok: *Balogh* Béla.

Szécsényi járás. Főszolgabíró: Bellusi *Baross* Árpád. Szolgabíró: *Hanzély* László dr. Közig. gyakornokok: Svehla Elemér tb. szolgabíró, *Fábián* Elemér.

Járásorvos : *Finger* Vilmos dr. Járási m. kir. állatorvos : *Décsi* Alfréd. Járási számvevő : *Koháry* József. Uti biztos : *Zubovyts* Ferencz. Írnok : *Gyürky* Gyula.

Losonczi járás. Főszolgabíró : Ó- és Egyházasbásti *Básthy* Béla. Szolgabírák : *Halmosy* Andor tb. főszolgabíró, *Moyzes* Emil. Járásorvos : *Plichta* Soma dr. kir. tan., tb. t. főorvos. Járási m. kir. állatorvos : *Bolyós* Béla. Járási számvevő : *Chikán* Ferencz. Uti biztos : *Bartholomaeidesz* Gyula. Írnok : *Fabriczy* Pál.

Gácsi járás. Főszolgabíró : Prosznefalvai *Buday-Plichta* Kornél. Szolgabíró : *Fekete* Lajos tb. főszolgabíró. Közig. gyakornok : *Holes* Béla. Járásorvos : *Reinhardt* István dr. Járási m. kir. állatorvos : *Albert* Béla. Járási számvevő : Betöltetlen. Utibiztos : *Kassay* Aladár. Írnok : *Jorcsik* Ferencz.

Sziráki járás. Főszolgabíró : Draskóczi és Jordánföldi *Ivánka* László. Szolgabíró : *Csonka* György dr. tb. főszolgabíró. Közig. gyakornok : *Küszner* Zsigmond. Járásorvos : *Elek* Károly dr. tb. főorvos. Járási m. kir. állatorvos : *Csencsik* István. Járási számvevő : *Scrobogna* József. Utibiztos : *Solymossy* István. Írnok : *Berg* Lajos.

Füleki járás. Főszolgabíró : *Szakall* Ferencz tb. főjegyző. Szolgabírák : *Szecsey* Ernő tb. főszolgabíró, *Kovács* János. Járásorvos : *Erdődy* Kálmán dr. Járási m. kir. állatorvos : *Hoffer* Sándor. Járási számvevő : *Elekes* Kamill. Utibiztos : *Mayer* Bertalan. Írnok : *Gyulay* Ignácz.

Nógrád vármegye czimere.

NÓGRÁD VARMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A mai Nógrád vármegyét a honfoglaló magyarok csak kis részben szállották meg, mert a vármegye területét nagyobbára erdőségek borították, melyek még a nemzeti királyság első századaiban is Zempléntől kezdve Abaúj-Torna, Szepes, Liptó, Zólyom, valamint Borsod, Gömör, Hont, Nógrád és Bars vármegyék felső részeivel szinte összefüggő erdőségeket alkottak.

Maga Nógrád vára is a honfoglaláskor csak a Duna bal partján, Verőcze és Kismaros felől volt megközelíthető. E várat, a krónikák szerint, Zoárd és Kadocsa vették be, majd az Ipoly mentén fellovagolva, a folyó völgyét is elfoglalták.

A Morva birodalom megdőltével (902.) a honfoglaló magyarok szinte akadálytalanul terjeszkedtek az Ipoly völgyén felfelé, addig, a hol a rengetegek kezdődtek. E terület azonban csak kevés számú nomád népnek nyujthatott alkalmas letelepülési helyet ; mindamellett a honfoglaláskori leletek, mint a pilinyi temető, valamint a helynevek : Kürtös, Gyarmat, Jenő, Tarján, Karancs, Megyer, Kazár, egyaránt igazolják, hogy e területet a honfoglaló magyarok még a nagyvajdák idejében szállották meg. De hogy mely nemzetségek vették birtokukba e földet, arra nézve közvetetlen adatok nem állanak rendelkezésünkre, sőt maga Anonymus, Béla király jegyzője sem tud Nógrád első megszállóiról.

Okleveles adatok csak a XIII. század elejétől kezdve vannak a vármegye területén letelepedett nemzetségekről, a mikor már a vármegye legnagyobb része meg volt szállva. Hatalmas nemzetségek vertek e vidéken gyökeret, melyeknek sarjai évszázadokon át szerepet vittek a vármegye történetében.

Nemzetségek. A vármegye szívében, Szécsény körül a *Kacsics* nemzetség foglalt szállást ; tőle keletre, a mai Karancs-Ság vidékén a *Záh* nemzetség telepedett le ; a vármegye nyugati részén, az Ipoly és a Kürtös-patak összefolyásánál a *Balassák* ősei helyezkedtek el. Szirák táján a *Szolnok* nemzetség, a vármegye délkeleti sarkában, a mai Nagykökényes körül, a *Kökényes-Radnót* nemzetség birtokai terültek el. Fülek környéke a Kacsics nembeli Simon fia *Folkus* birtokában volt, a ki felhasználván a tatárjárást követő fejetlenséget, éveken át valóságos réme volt a környéknek, míg végre 1246-ban IV. Béla király megfosztván őt birtokaitól, Fülek vára a királyra szállott.

A Fülektől nem messze eső Pilis helység (ma Fülekpilis) szintén egy ősi nemzetség emlékét tartotta fenn. A vármegye tatárjárás előtti birtokosai közé tartoznak a Szemere, a Csák és a Tomaj nemzetségek. A *Szemere* nemzetség, mely Losoncz körül volt birtokos, a tatárjárás utáni években elköltözködik a vármegye területéről. A *Csák* nemzetség ugyancsak még a tatárjárás előtti korszakban bírta Petényt, a *Tomaj* nemzetség a XIII. század elején szerzi a Kacsics nemzetség elkobzott birtokait s ekként a vármegyében gyökeret vervén, az egész középkoron át a legjelentékenyebb birtokosok között foglal helyet. A tatárjárás utáni korszakban telepedik le a *Dobák* nemzetség ; ekkor tűnik fel a *Kartal* és a *Rátót* nemzetség, s ez időtájt szerez birtokokat a *Zsadány* nemzetség is.

A XIV. század elején új birtokosokkal találkozunk a vármegye területén. Ekkor tűnik fel első ízben az *Aba* nemzetség *Rhédei* ága ; ekkor szerez birtokokat a *Csór* nemzetség, ekkor telepedik le a *Balogh* nemzetség, mely királyi adomány alapján szerez a vármegye területén birtokokat. Ugyancsak így lesz az Ákos nemzetség is a XIV. században a vármegye egyik legnagyobb birtokosává.

A XIV. század közepéig a következő nemzetségek tűnnek fel a vármegye területén.

Aba. *Aba.* E nemzetségből, melynek ősi fészke, a szomszédos Heves vármegye, a *Rhédei* ág szerez birtokokat a vármegye területén. Okleveles adataink azonban csak a XIV. század közepétől kezdve vannak e nemzetség itteni birtokairól.

A Rhédei ág egyik sarja Szentmártonrédei *Vanyarcz* János, a ki 1351-ben szerepel és neve után következtetve, Vanyarczon volt birtokos. A nemzetség ugyanez ágának egy másik tagja *Rhédei* Miklós, a kiről egy 1340. évi oklevél emlékezik meg, Berezeli Rhédei László fia volt, a ki — előneve után — Berezelen volt birtokos.

Ákos. E nemzetség *Cselenfi* ágából Sándor (1328.) szolgabíró fia János, Róbert Károly király uralkodása alatt szerzett birtokokat a vármegye területén. A nemzetségnek ez az ága még a XIV. század elején a kisbirtokos nemesség között foglalt helyet. Őse Cselen 1282-ben alispán volt ; ennek fia Sándor szolgabíró, kinek fia János 1330-ban, Záh Feliczián merénylete alkalmával, a távollevő Szécsényi Konya étekfogómestert helyettesítvén, a királyi család életét mentette meg. Cselenfi János e bátor magatartásáért nem csupán bőkezű adományokat nyert Károly királytól, a Záh nemzetség elkobzott javaiból, de egyúttal megnyílt előtte az út a magas méltóságokra. 1340-ben a körösmegyei Rovistye vár várnagya, 1346-tól gömöri, majd csongrádi főispán, 1354-ben pedig Nógrád vármegye főispánja. Tőle származik a Karancs-Sághi *Sághy* és a *Méhy* család. A Cselenfi ág ősi birtokaira vonatkozólag nincsenek adataink ; csak szerzett birtokait ismerjük. János az Iliny nevű falut kapta adományul Szécsényi Konya mestertől, a kit a visegrádi merénylet elkövetésekor helyettesített. 1332-ben nyerte adományul Záh Feliczián elkobzott birtokaiból a következő helységeket : Karancs-Ságh, Lapújtő, Policsnó, Berzva, Tenkenteleke, Eleztyen, Mátyásteleke. 1335-ben kapja testvérével Jakabbal együtt, a Záh nemzetség többi birtokait : Kotroczó (ma puszta), Ettes, Bénatelcke (hajdan Kotroczó mellett feküdt), Hartyán (ma Kishartyán), Ság, Ságújfalu, Ludvég, Két Dályó (ma Kisdályó puszta), Berendefölde, Tőrincs, Litke, Helimbafalva (ma Galamba puszta) és Egyházas-Gerege. E birtokok közül azonban János és Jakab 1343-ban Tőrincs helységet Jolsvatapolczáért elcserélték. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek I. 95—114.) Ákos.

A *Balassák* első ismert őse Detre zólyomi főispán, a kinek úgy látszik Hont vármegyében is voltak öröklött birtokai (Szebeléb), a XIII. század első felében szerez birtokokat a vármegye területén. Még II. Endre királytól nyerte adományul Sztraczint, melynek birtokában IV. Béla király 1236-ban megerősítette. Fia Mikó (Miklós) 1244-ben megvette Szenna fia Godustól Esztergályt. 1246-ban a honti várhoz tartozó Gyarmat nevű földet nyeri IV. Béla királytól cserébe, liptóvármegyei birtokaiért. Mikó és testvére Detre, továbbá Mikó fia Bettér, 1250-ben Ludány és Halász (Szécsényhalászi) helységekben szereznek birtokrészeket. Mikó fiai közül Péter Hont vármegye főispánja (1267.) Esztergályt bírta, Bettér (1277—1282.) Zólyom vármegye főispánja, Demeter (1290 —1299.) Pozsony és Zólyom vármegyék főispánja volt. Bettér fiai János és Miklós 1299-ben Losonczon nyertek egy földterületet ; ugyanők Zellőt is bírták. A fenti Bettér fiai terjesztették tovább Detre ágát. Utódaik közül a XIV. század közepén már csak Balázs volt életben, ő terjesztette tovább a családot ; utódait Balázsfiaknak, majd, a mi ezzel egy, *Balassáknak* nevezték el. Balassák.

Balog. E nemzetség, melynek ősi fészke Gömör vármegyében volt, a XIV. század elején telepedett le Nógrád vármegyében. A nemzetség Széesi ágából I. Miklós fiai Péter, Miklós, Dénes és Pál, az Árpádház kihaltát követő belzavarok közepett, elhagyván ős fészküket, I. Károly király híveiként az ország déli vidékén húzták meg magukat, míg a nemzetség Athfi ága Csák Máté pártjára állott. Csák Máté hatalmának megtörése után Károly király bőkezűen jutalmazta híveit. Péter, Miklós, Dénes és Pál 1317-ben Nőtincs és Uzsa helységeket nyerik adományul, több más pestmegyei helységgel együtt. A nemzetség Széesi ágának sarjai ettől kezdve mindegyre jelentékenyebb szerepet töltenek be. Péter (1327—1331.) Nógrád vármegye főispánja és szandai várnagy volt, testvére Miklós 1323-ban hasznosi várnagy, míg másik testvére Dénes országos méltóságokra emelkedett. 1324—1328-ig főasztalnok, 1330—1341-ig pedig szörényi bán. Péter fia Miklós 1342—1346-ig Nógrád vármegye főispánja s e mellett a főasztalnoki méltóságot is betöltötte 1347-ben Nagy Lajos király, Lendvai Bánffy Miklós elmozdítása után, Horvát- és Tótországok bánjává nevezte ki, majd négy év múlva a szörényi bánság igazgatását bízta rá. (Karácsonyi i. m. I. 174—178.) Balog.

Csák. E nemzetség még a tatárjárás előtti korszakban bírta Alsó- és Felső-Petényt, melyet e nemzetség egyik sarjának, Pós mesternek (1227—1233.) már az atyja is bírt. Pós mester, Béla kiskirály tárnokmestere után, fia III. Ugron (1240—1311.) szörényi bán, tárnokmester és főlovászmester örökölte, a ki 1268-ban Csák.

e birtokokat egyik hívének, a Zsadány nemzetségbeli Dénesnek adományozta s ezt az adományt 1274-ben megújította. 1280-ban azonban a két Petény helységet a Gyula-Zsombor nemzetségbeli Erdő ispánnak adta el. E miatt azután hosszadalmas per támadt a két birtokos között, mely csak húsz év múlva ért véget, úgy hogy a Zsadány nemzetségbeli Dénes 225 márkát fizetett Erdő ispánnak, hogy a két Petényt megtarthassa. (Karácsonyi i. m. I. 339.)

Csór. *Csór.* A nemzetség ősi fészke Fejér vármegyében feküdt, honnan még a tatárjárás előtti korszakban az egész Dunántúl elterjedt. Nógrád vármegyei birtokviszonyairól csak a XIV. század elejétől kezdve vannak adataink. Tagjai közűl Nagy Péter 1313-ban Szarvas-Gedén volt birtokos; ennek fia Tamás csókakői várnagy, királyi főajtónálló (1326—1358.), 1326-ban testvérével Péterrel együtt kapta Szarvasgede ama részét, melyet azelőtt Vágút János fiai bírtak. Ezenkívül Tamás még Surány (Cserhátsurány) és Bágyon helységeket is bírta, a hol templomokat is építtetett s 1344-ben, midőn Avignonban tartózkodott, ezek számára, búcsúengedélyeket szerzett. Tamásnak három fia volt: János, Péter és Mihály, de ezeknek nem voltak utódaik, mert a király 1373-ban János leányait fiúsította. A Csór nemzetségnek ez az ága tehát fiágon kihalt. (Karácsonyi i. m. I. 384—391.)

Dobák. *Dobák.* A Dobák nemzetség közvetetlenül a tatárjárás után telepedett le a vármegyében. E nemzetség sarjai: Dobák, Tiba és Vaczik, a kik a királyi várpalotában szolgáltak, a Privigye közelében levő Chrenócz falut bírták, ezt azonban IV. Béla király tőlük elvevén, nekik a többi között Kőkeszi földjét és Esztergályt adta kárpótlásul. Esztergályt azonban IV. Béla királynak vissza kellett adnia az udvarnokoknak, a kiktől elvette. Ezért 1260-ban Vaczik fiait, a honti várhoz tartozó kelenyei és terbegeczi földekkel kárpótolták Esztergályért. A nemzetség ezzel Hont vármegye területén terjeszkedett s a belőle kiágazó Luka. Dacsó, Keszi és Harabor családok előkelő szerepet vittek a vármegye közéletében.

Hunt-Pázmán. *Hunt-Pázmán.* E nemzetség még Géza nagyvajda alatt telepedett le Esztergom és Hont vármegyében. Ősei Hunt és Pázmán, a Svábföldről származó jövevény lovagok, a Garam völgyében és az Ipoly vidékén nyertek nagykiterjedésű földterületet; idővel azonban királyi adományok útján Bars, Nyitra, Pozsony és más vármegyékben szereztek birtokokat. Nógrádban még a tatárjárás előtti korszakban telepedtek le. Valószínű, hogy e nemzetségből származott Ders (1156), Nógrád vármegye főispánja. E nemzetség sarja volt Obichk, a ki még a tatárjárás előtt bírta Szügyöt. Obichk fia Miklós volt, ennek fia András, 1296-ban az ősi nemzetségi birtokokból, Kóvárból is kikapta a maga részét. A nemzetség Szegi ágából: Mikó fia Tamás fia Tamás, a ki Draai (Dráhi) Tamás néven szerepel az oklevelekben, 1272-ig Nógrád vármegye főispánja volt. Mint az 1281 október 15-én kelt egyezséglevélből kivehető, Tamás főispán hasonnevű atyja már — Sztregován lakott. Tamás főispán 1281-ben pöstényi birtokosként szerepel, Márton alországbírónak 1295 október 1-én kelt ítéletlevelében, mely a pöstényi birtokról szól, már Comes Thomas de Draanak íratik. (Draa ma Drághi-puszta Őrhalom határában.) Fiai Albert, Pető és Miklós, a kik Csák Mátéhoz pártoltak, de Csák Máté hatalmának megtörése után elvesztették összes nógrádi birtokaikat, melyeket a király 1321-ben Szécsényi Tamásnak adott. Both fia Benedek, a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Miklós comes fiának Istvánnak leányát, Margitot feleségül bírván, 1291-ben nevezett nejének hagyományozta Horpács helységet s így e birtok is e nemzetség kezébe került. (Nagy Iván: Nógrád várm. tört. 32—33.)

Kacsics. *Kacsics.* Törzsökös nógrádvármegyei nemzetség, melynek története, az egész középkoron át szinte elválaszthatatlan kapcsolatban van a vármegye történetével. Ősi birtokai oly rendkívül nagy, szinte összefüggő területet alkotnak, hogy a mennyiben azokat nem az első foglalás jogán szállotta meg, akkor kétségkívül még a nemzeti királyság első századaiban vette birtokába.

A nemzetség legrégibb birtokai az Ipoly mindkét partján terültek el. A balparton feküdt Szécsény, a hozzátartozó Rimócz, Gécz és Almás helységekkel, a jobbparton pedig Libercse, Losoncz, Ipoly-Bolyk, Parócza és Garáb.

A szécsényi uradalom egy része Simon báné volt (1219—1229.), a kit Gertrud királyné meggyilkolásában való részvétele miatt összes birtokaitól megfosztottak. E birtokokat a király a Szák nemzetségnek adta. E nemzetség egyik sarjától: II. Pósától 1274-ben váltotta vissza a Kacsics nemzetség egy másik ágából származó I. Farkas, a Szécsényi család őse. Ez az uradalom azonban ősi Kacsics-jószág lévén, a nemzetségi jognál fogva a nemzetség többi tagjai is részt óhajtottak

volna venni a kiváltásban. E miatt azután I. Farkas folyton perben állott unokaöcscseivel : I. Mihály fiaival, míg csak bele nem egyeztek abba, hogy a szécsényi uradalom visszaváltott része az övé legyen. Farkas idővel megszerezte Szécsénynek azt a részét is, mely valamikor a nógrádi várjobbágyoké volt, Losonczot azonban már nem sikerült visszaszereznie. Farkas magas kort ért el, élete végszakában Nógrád vármegye főispánja és a királyné főpohárnoka (1298.) is volt. Midőn Farkas 1271-ben testvéreivel megosztozott, már Szécsényben lakott s ekkor, az osztály alkalmával, Libercse nyugati felét kapta, míg testvérei közül I. Mihálynak Libercse keleti fele és Garáb földe,másik testvérének, Szalócznak, pedig Paróczafalu felerésze és Szalatna földe (ma Pusztaszalatna) jutott. Farkas mintegy 30 évi szívós és kitartó munkával nem csupán az idegen kézre került ősi nemzetségi javakat szerezte vissza, de jó gazdálkodás mellett vagyonát jelentékenyen gyarapította, úgy hogy a mikor meghalt, már az egész szécsényi uradalom az övé volt.

A fenti Simon bánnak két fia volt : János, a ki 1255 táján atyja elkobzott jószágai közül Ipolybolykot kapta vissza és Simon (1271.) a Salgay család őse. Fia Miklós (1290—1308.) eleintén Csák Máté híve volt, de később visszavonult s nem vett részt az I. Károly király és Csák Máté között évtizedeken át tartó küzdelemben. Övé volt a salgóvári uradalom, a melyet gyermekei számára megőrizett. Fiai II. Miklós és Illés, Gömör vármegyében is birtokosok voltak. Illést 1327-ben mint Salgótarján urát említik az oklevelek ; Miklós 1345-ben Szőlős (Mátraszőlős) ura. Midőn a testvérek a 1348-ban öröklött birtokaikat egymás között felosztották, Salgó várukat közösnek jelentették ki. Miklósnak, valamint testvérének, Illésnek fiai, tovább terjesztik a Salgay családot.

Visszatérünk Farkas fiára, Szécsényi Tamásra, a ki családja fényének és hatalmának megalapítója s a nemzetség egyik legkimagaslóbb tagja volt. Tamás közpályája 1301-ben veszi kezdetét, midőn — ellentétben a nemzetség többi tagjaival — Róbert Károly királyhoz csatlakozott s a trónküzdelmek alatt hűen kitartott mellette. Károly király hatalmának megszilárdultával Szécsényi Tamás is gyorsan emelkedett. 1319-ben Arad, Bács és Szerém vármegyék főispánja, 1321-ben a királyné tárnokmestere, 1321—1342-ig erdélyi vajda, 1340-től Nógrád vármegye főispánja, 1342-ben tárnokmester, végre 1349—54-ben országbíró volt. Magas méltóságai mellett roppant vagyont szerzett. Megkapta Hollókő, Somoskő, Baglyaskő és Sztrahora várakat, Varsány, Pilis, Dráhi, Dolyán, Rárós, Sztregova, Sztraczin, Varbó, Sztrázs, Kis-Hugyag, Baglyasalja, Szénástelek, Eperjes, Izbise, Lapujtő, Kovácsi, Tót-Hartyán, Szinóbánya, Börzsöny, valamint a hajdan Piliny és Szakály között eső Al-Pugh, Fel-Pugh és Új-Nyerges falvakat. E nógrádmegyei várakon és helységeken kívül még Hont, Gömör, Heves, Somogy, Baranya és Pozsony vármegyékben, sőt Erdélyben is szerzett birtokokat. Tamás gyermekei is gyorsan emelkedtek. Egyik fia Konya (Miklós) 1330—1342-ben főétekfogó, majd 1346-ban Nógrád vármegye főispánja ; másik fia Mihály (1333—1341.) pozsonyi prépost, 1362-ig váczi, 1362—77-ig egri püspök volt. Konya fiai közül Ferencz 1374-ben Sopron vármegye főispánja és kőszegi várnagy, 1397—1406-ban országbíró, másik fia Simon 1395-ben országbíró, 1406—1407-ben főajtónálló volt. Az utóbbinak fia volt Salgói Miklós, a ki 1437 táján utódok hátrahagyása nélkül halt el. Ferencz fia László († 1424.), ennek fia László (1443—59.) Nógrád vármegye főispánja. Ennek csak egy fia volt : János, a ki 1437-ben szerepel, de még atyja életében elhalt s a Szécsényi családnak Lászlóban magvaszakadt.

Tamás erdélyi vajda testvérei közül Péternek maradtak utódai. Péter fiai István, Tamás és Domonkos, a kik Szécsény és a helység határába olvadt Várad egy részét bírták. Péter negyedik fia II. Farkas Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyékben volt birtokos.

I. Farkas nógrádi főispán testvérének Mihálynak, a ki az 1271-ben megtartott osztály alkalmával Libercse felét és a hozzátartozó Garáb földet nyerte, három fia volt : Simon, a székely ispán (1281—1322.), a Palásti Radó — Tompos Tamás (1291—1039.) a Libercsei Tompos — és Cseh Péter (1291—1324.) a Martonfalvi és Vingárti Geréb család őse. E testvérek 1297-ben Szécsényhalászit és Galábocsot nyerték anyjuk leánynegyede fejében. Simon 1308-ban Csák Máté pártjára állott, 1317-ben azonban elpártolt tőle s az ország déli vidékére vonult. Károly király, hogy őt lekötelezze, 1319-ben a nagysajói (Beszterce-Naszód vármegye) uradalmat adta neki, majd székely ispánná nevezte ki. Testvére, Péter eleintén Nógrád vármegyében gazdálkodott ; 1312-ben azonban Szolnok-Doboka vármegyébe

költözött. Gyermekei már a szász földön laktak s fia János a Vingárti Geréb család őse. Az elősoroltakon kívül még két ágát ismerjük a Kacsics nemzetségnek. Az egyik ág az, a melynek sarjai Hollókő várát építették. Ez ág egyik sarja Péter 1246-ban Salgótarjánban, 1265-ben pedig Bárkány mellett birtokos. Fiai: Mihály, Péter, Leusztát és Mikus 1310-ben Csák Mátéhoz csatlakozván, mind a négy várukat, Baglyaskőt, Hollókőt, Somoskőt és Sztrahorát átadták neki s ezáltal egész Nógrád vármegyét Csák Máté hatalmába juttatták. Csák Máté hatalmának megtörése után Károly király száműzte őket és birtokaikat rendíthetetlen hívének: Szécsényi Tamás mesternek adományozta. A nemzetség másik ága az Illés ág, melynek egyik sarja I. Miklós 1272-ben Losoncznak azt a részét kérte vissza a királytól, melyet II. Endre király Simon bántól elkobozott. I. Miklós vissza is kapta Losoncz egy részét, de 1277-ben újból elvették tőle. Ez az ág 1290-ben összetűzött a Rátót nemzetséggel, a minek az lett a vége, hogy I. Miklós egyik fiát, Lestákot, továbbá a nemzetség másik két tagját és 11 szolgáját megölték. 1290-ben végre békét kötöttek a harczoló felek. A Rátót nemzetség visszaadta a Kacsics nembelieknek Szőlős várát, melyet tőlük elfoglalt, kötelezte magát az elpusztított kastélyok felépítésére és kárpótlásul 200 márkát fizetett. A fenti I. Miklós fiai közül Miklós és Vecsló (Vecseklő) 1294-ben Szalatnán voltak birtokosok. (Karácsonyi i. m. II. 266—278.)

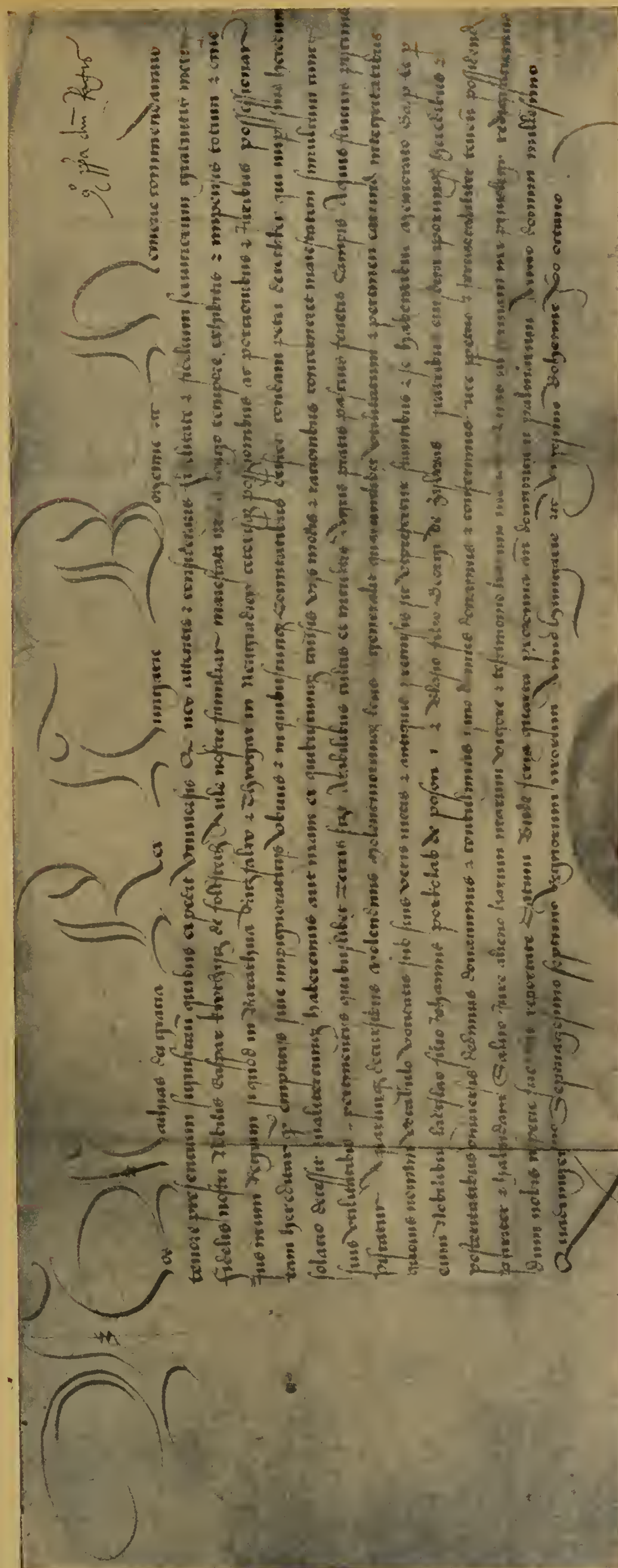
A váczi káptalan egyezséglevele, Bocsári András fiai és Aranyi Mihály között, 1407-ben.

Kartal. *Kartal.* E nemzetség, a melyről Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik, Bodony helységben volt birtokos. Egyek sarja, I. Péter (1247—1277.) 1271-ben a margitszigeti apáczák birtokainak elpusztítása miatt, Bodonyt kárpótlásul az apáczáknak adta oda s magának csupán az életfogytiglani haszonélvezetet kötötte ki. 1276-ban azonban ezt a birtokát, unokaöcscseivel egyetértően, odaadta az ugyane nemzetségből származó Simon fiainak Csudának, Bertalannak és Uzának s ezektől viszont megkapta a révjenei jószágot, a melyet azután zálogba adott a margitszigeti apáczáknak. A fenti Csudától származik a Bodoni Csuda család.

Kökényes-Radnót. *Kökényes-Radnót.* Ősi fészke a vármegye délkeleti sarkában fekvő Nagy-Kökényes s az ettől éjszakra eső Palotás mely 1260-ban Mikod-Hatvan és Kökényes-Hatvana nevet viselt. E nemzetség alapította még 1179 előtt Szent-

Hubertről czímzett premontrei rendű garábi monostort, mely még a XIV. században fennállott; utóbb azonban a premontrei rend itteni birtokai a sághi (ipolysági) monostorra szállottak. A nemzetség első ismert sarja Kökényes, 1228-ban már Maros-Torda vármegyében is birtokos volt. Fia János 1246-ban Palotás Hatvana (ma Palotás) és Uzsa (ma puszta) földesuraként említtetik. Fia Radnót fiatal korában szintén Nógrád vármegyében lakott; itt ismerkedett meg a Kacsics nembeli I. Mihály leányával, a kit nőül is vett; 1310-től azonban Erdélyben lakott. 1322-ben bekövetkezett halálával — gyermekei nem lévén — összes birtokait, közte a nógrádmegyei Kökényesmonostorát, Palotás-Hatvant és Bért, I. Károly király sógorának, a Kacsics nembeli Simon székely ispánnak, a Palásti Radó család ősének hagyományozta. (Karácsonyi II. 336—338.)

Pilis. E nemzetség emlékét a hasonnevű (ma Fülekpilis) falu

A Szilassy család adománylevele Mátyás királytól, Baratnára, Laczfalura és Tugárra 1473-ból.

őrizte meg. Csupán egy tagját ismerjük : Miklós ispán fiát Demeter ispánt, a ki 1287-ben Sárkány, esztergommegyei falu ama részét adta el, melyet nejével kapott s a ki alkalmasint egy személy azzal a Demeterrel, a ki (1297—1300.) Pozsony vármegye főispánja volt.

Rátót. *Rátót.* A Rátót nemzetség, mely a krónikák szerint a Nápoly melletti Casertából származott, alkalmasint még Kálmán király idejében költözött be hazánkba ; a Veszprém közelében fekvő Rátót helység területét nyerte a királytól szállásúl, de ezenkívül Váeztól délkeletre is jókora területet nyert adományul, a hol szintén egy Rátót nevű falut telepített. Valószínű, hogy még jóval a tatárjárás előtt, a mai Nógrád vármegyére is kiterjeszkedett, de okleveles adatok esak a XIII. század második felétől kezdve vannak itteni birtokairól. A nemzetség úgynevezett nádori ágából származó Porcz I. István, királynéi lovászmester, 1265. év végén az ágasvári uradalmat nyerte adományul, a melyhez Kutasó, Bárkány nógrádmegyei helységek is tartoztak ; később IV. László király Lápasd faluval (ma dülő Nógrádmegyer határában) jutalmazta szolgálatait. Fia Domonkos, 1301-ben, III. Endre király halála után, az addig viselt tárnokmesteri méltóságért, kárpótlásul Nógrád vármegye főispánja lett. 1304-ben testvéreivel : Lászlóval, Kakassal és Leusztákkal együtt Károly király pártjához csatlakozott. 1308-ban újból Nógrád vármegye főispáni székében találjuk. Domonkost Károly király magas kitüntetésekkel halmozta el. Előbb nejének tárnokmesterévé nevezte ki, majd 1315-ben nádorrá lett. Testvére, László Kisnémedi és Selyp (ma puszta) helységeket bírta ; 1325-ben azonban összetűzvén az Ákos nembeli Micskkel, a későbbi bánnal, az akkori szigorú törvények szerint, a bírák fejvesztésre ítélték s László csak úgy tudott megmenekülni a halálbüntetéstől, hogy összes jószágait átengedte Micsknek. (Karácsonyi i. m. 14. l.)

Szemere. *Szemere.* A nemzetség ősi fészke a mai Komárom vármegyében, a Zsitva balpartján volt, de már jóval a tatárjárás előtt bírta a Losonez melletti Tamásit. E birtokot még 1247-ben a Kékkő közelében fekvő Esztergályért cserélte el. Esztergályt azonban a nemzetség tagjai : Péter, Márton Sena, Ivánka, Tamás, Miklós és Godus 1247-ben a Pázmán birtokában lévő tizedrész kivételével eladták az ugyane nemzetségből származó Sándornak, a Csúzy család ősének és Lestáknak, a kik azonban az ekként megszerzett birtokrészt odaadták a királynak, a ki viszont Komárom vármegyében adott nekik birtokokat cserébe. — (Karácsonyi i. m. III. 59.)

Szolnok. *Szolnok.* Törzsökös nógrádi nemzetség, melynek ősi birtoka a vármegye déli csúcsában, a Szirák, Dengeleg és Palotás szomszédságában fekvő Bágyon falu volt. 1260-ban osztoztak meg a nemzetség tagjai Bágyon birtoka fölött. A XIV. század elején a nemzetség már erősen elszaporodott s 1309-ben Bágyon egy része is idegen kézre került. A nemzetség további sorsa ismeretlen.

Tomaj. *Tomaj.* A krónikák szerint bessenyő származású nemzetség, melynek őse még Taksony fejedelem idejében jött hazánkba s a Tisza mentén az abádi révig terjedő földet kapta. Okleveles adatok azonban esak a XIII. századtól kezdve vannak e nemzetségről, melynek egyik kimagasló sarja Dénes fia Dénes (1222—1241.) tárnokmester, majd nádor, a ki még tárnokmestersége idejében (1224—1231.) nyerte a Kaesics nemzetségtől elkobzott losonczi és az akkor még hozzá tartozó divényi uradalmat. II. Dénes fia III. Dénes (1275—1297.), a ki I. Miklóssal együtt 1277-ben királyi megerősítő-levelet nyert a losonezi uradalomra, melyet a király megelőzőleg — legalább írásban — a Kacsies nemzetségnek visszaadott. 1280-ban e megerősítő-levelet IV. László újból kiállította számukra. III. Dénes fia Tamás (1315—1356.) a Losonczy és a Losonczi Bánffy családok közös őse ; másik fia I. István (1315—1350.) szörényi bán ; harmadik fia Dezső (1327—1348.) a Losonczi Dezsőfi család őse. Tamás fiai közűl III. István (1344—1356.), a Losonczy esalád egyenes őse ; testvére II. Tamás (1350—1358.) pedig a Losonczi Bánffy család őse ; ő kezdte építtetni 1350-ben a ma is meglevő Gácsfalvai templomot, s ő volt atyja a Losonczi Bánffy család névadójának, Dénes bánnak. (Karáesonyi János i. m. III. 107.)

Záh. *Záh.* Törzsökös nógrádvármegyei nemzetség, melynek tagjai szintén még a tatárjárás előtti korszakban birtokosok voltak a vármegyében. A nemzetség ősi fészke Karancs-Ság vidéke volt. Itt volt a nemzetség nevére emlékeztető Záhfalva is. E mellett még az Ipoly vidékén is voltak birtokai, mint a Tőrincs és Dályó között eső Berendeföldе, hol a nemzetség egyik sarja, István, Bánk bánnak 1222-

ben Nagyváradra küldött poroszlója is birtokos volt. 1227-ben Kis-Hartyán, Sóshartyán és Karancskeszi helységekben találjuk a nemzetség sarjait. 1246-ban a nemzetség sarjai közül Márton Poltár környékén, Erasmus Pilisen volt birtokos, Tiborcz pedig Marczalt bírta, melynek egy részét 1281-ben vejének adta oda. A nemzetség legvagyonosabb ága, a szomorú hírre jutott Feliczián ág, melynek első ismert tagja, Jób, bácsi majd székesfehérvári prépost és alkanczellár, a kit 1252-ben választottak pécsi püspökké, mely méltóságát 1282-ig viselte. Jób 1262-ben Gömör vármegyében szerzett birtokokat. Ebben az évben V. István király megerősítette őt és testvérét Záhot Rozslosna és Somkút birtokában. Záh már 1272-ben nem élt, mert ekkor már fiai, közöttük Feliczián szerepelnek, a Bebek és a Csetneki családokkal, a Rozslosna, Somkút, Süvéte stb. falvakért folytatott perben. Feliczián 1301-ben Dráhi Tamás nógrádi nemesnek fogadott bírája. 1308-ban Csák Máté híveként vett részt a kékesi értekezleten ; midőn pedig Fra Gentile pápai követ Csák Mátét kiközösítette, Csák Máté rendeletére ő dúlta fel Vágszerdahelyt, az esztergomi érsek birtokát. 1318-ban Károly király hűségére térvén, visszakapta a rozgonyi csata után tőle elkobzott gömörvármegyei uradalmakat, e mellett Nyitra és Pozsony vármegyékben is szerzett birtokokat. 1330 április 17-én Feliczián gyilkos merényletet követett el a királyi család ellen, a melyért mind ő, mind hasonnevű fia, még a helyszínén meglakolt. Ama kor szigorú törvényei szerint a Feliczián leányai : Sebe, Palásti Kopajné és Klára, valamint veje Palásti Kopaj, unokatestvére II. László, továbbá az ismeretlen nevű nőtestvérének gyermekeitől származó utódok is halállal lakoltak. A nemzetség többi tagjainak birtokait elkobozták és mind e javak a királyra szállottak.

A Záh nemzetség jószágait csak az 1330. évi nagy pusztulás után ismerjük meg a maga teljességében. A fennmaradt oklevelekből teljes képet nyerünk a nemzetség kiterjedéséről s nagy vagyonáról. Nógrád vármegyében Feliczián ágé volt : Berzva (Csehbrezó), Teknőtelekc, Palizna, Elesztyén, Mátyástelke, Ság, Lapújtő. A nemzetség többi birtokai : Kotroczó, Etes, Bénatelke, Szanás, Pályi, Kishartyán, Sóshartyán, Ságújfalú, Karancsság, Ludvég, Dályó, Berendeföldе, Tőrincs, Litke, Helimbafalva, Egyházasgercge, Falkostelckc.

Zsadány. E nemzetség egyik sarja I. Arnet fia Dénes, a ki Ujlaki Ugron szolgálatában állott. 1268-ban tőle kapta jutalmul Alsó- és Felső-Peténynyt, — melyekre 1275-ben új adománylevelet eszközölt ki. Ujlaki Ugron azonban utóbb — eddig ismeretlen okból — egy másik tisztviselőjének, a Gyula-Zsombor nembeli Erdő ispánnak is odaajándékozta a két Petény falut. Ebből hosszadalmas per támadt, mely akként végződött, hogy Dénesnek 1300-ban 225 márkát kellett fizetnie Erdő ispán kezeihez, hogy birtokait megtarthassa. Dénes 1308-ban tagja volt annak a bizottságnak, melyet az óbudai káptalan leveleinek megvizsgálására küldtck ki. Fia : Arnat mester 1331-ben mindkét Petény birtokosa volt. Tőle származik a Petényi család, mely 1414-ben Cső (Csővár) helységre tartott igényt. (Karácsonyi i. m. III. 160. — Wertner Mór : Magyar nemzetségek II. 405. Csánki Dezső : Magyarország Tört. Földr. I. 117.) Zsadány.

Róbert Károly király uralmának megszilárdultával, hatalmas új birtokososztály alakult a vármegye területén. Róbert Károly, majd Nagy Lajos birtokadományai következtében hatalmas uradalmak keletkeztek, melyek többnyire egy-egy vár körül csoportosultak.

A XIV—XV. században összesen 22 vár volt a vármegye területén, melyek többször cseréltek urat s a hozzájuk tartozó birtokok is a vár sorsában osztoztak.

A vármegye délnyugati szélén emelkedő *Diós-Jenő* vára a XV. században a Lévai Csehek birtoka volt. A falut, Szakolyával együtt, 1437-ben Lévai Cseh Péter vette zálogba Zsigmond királytól. E családé volt 1454—55-ben Salgó vára is. Várbirtokok.

Szanda várát 1387-ben a Csetnekiek nyerték adományul Zsigmond királytól ; 1424-ben azonban már Borbála királyné birtokában találjuk. 1440-ben a Rozgonyiak nyerték Ulászló királytól adományul s ekkor Surány, Váralja és Szanda helységek, továbbá a gutai vám is hozzátartoztak. 1474—90-ben a szandai uradalom a Báthoryaké volt.

Buják várát 1386-ban a Garaiak nyerték adományul ; később, a XV. század első felében a királyné birtokában találjuk ; 1474—1499-ben a Báthoryaké volt. 1439-ben a következő helységek tartoztak a várhoz : Buják, Szirák, Héhalom, Tarcsa, Palotás-Hatvan, Henyel, Bér, Kér, Csór és Bokor.

A Tari-család birtokai *Fejérkő* puszta vár körül csoportosultak. Tari László

még 1382-ben Erzsébet királynétól nyerte Kis-Luczint, Tari Lőrincz pedig 1424-ben Jobbágyit Zsigmond királytól. 1439-ben Sámsonháza birtokába iktatják. 1454 után e birtokok Országh Mihály nádor és a Nánai Kompoltiak kezére jutottak.

A Serkei Lorántffyak birtokai *Zagyvafő* pusztavár környékén terültek el. 1449-ben Szele, Kürt és Zobor helységeket,475-ben Bárnát is bírják.

Fülek várát, melyet 1435-ig a Pelsőczi Bebek-család bírt zálogban, Zsigmond király ebben az évben a Perényieknek adja. Ők bírják 1483-ban is. 1435—1454. években Fülek város, Alsó- és Felső-Rátka, Bábafalva, Bolgárom, Láz, Kovácsi, Nyitra, Bozita, Sávoly, Uhorszka, Garáb, Hradistye, Brezó és Lehota helységek tartoztak hozzá.

Ozdin várát a Kálnai Ettre-család bírta. 1460-ig a csehek birtokában volt.

A Losoncziaké volt az egész XV. századon át *Divény* vára. 1393-ban Tolmács. Berény, Rétiság, Dályó, Rodnok, 1473-ban Kürt, Zobor, Újfalu és Kalapács helységek birtokában találjuk e családot. 1469-ben övék volt még *Galsa* vára is. 1467-ben a divényi várukhoz a következő helységek tartoztak : Bukován, Gergelyfalva, Kotmannlehota, Losoncz, Bussa, Terbeléd, Bolyk, Tossoncza, Tamási, Petrocsány, Udornya, Vámosfalu, Divén váralja, Polichna, Lónyabánya, Budalehota, Dobrocsa ; 1473-ban az elősoroltakon kívül még Toman-Lehota és Kis-Petrocsány, D:vény várát 1473-ban Nádasdi Angor János nyerte Mátyás királytól. E családé még 1502-ben is.

Kékkő vára és *Gyarmat* városa — mint láttuk — már a XIII. század óta a Gyarmati Balázsfiaké (Balassáké) volt : ők bírták az egész középkoron át.

Uradalmak. A vármegye szívében a Szécsényi-család uradalmai terültek el. Az övék volt *Szécsény, Hollókő, Salgó* és *Somoskő* vára, Szécsényt a XV. század közepén építették. Salgó vára azonban egy ideig (1454—56.) a Lévai Cseh-családot uralta. A Szécsényi-család nagykiterjedésű birtokairól az 1455. évi oklevélből nyerünk tájékozást, midőn Szécsényi László uradalmait Országh Mihály nádornak és Losonczy Albertnek zálogosította el. E záloglevél szerint Szécsényi László birtoka volt : Szécsény város, Farkasfalva, Ujváros, Endrefalva, Felfalu, Dolyán, Gécz, Rimócz, Varsány, Sipek, a két Csitár, Keresztúr, Dráhi, Varbók, Strázs, továbbá Hollókő vár és annak tartozékai : Puszta-Almás, Zsuny, Bátka ; végül Somoskő vára és tartozékai : Váralja, Újfalu, Lapújtő, Vendégi, Baglyasalja, Czered, Barátony, Hidegkút, Óbást. Szécsényi László halála után e nagykiterjedésű uradalmak királyi adomány útján a Guthi Országh és a Losonczy-családokra szállottak. Az utóbbiak bírták az egykori Szécsényi uradalmakon kívül, 1461-ben Sztregovát, Ábel-Lehotát, Maraczkát, Nedelistyét, Süllyét és Kármánházát. 1481-ben pedig Somoskő tartozékaiként Bolykot, Libercsét és Szinóbányát. Ugyanekkor Hollókő tartozékai között Ecseg helység, Konczhida-puszta, Lócz és Farkas-Almás is előfordulnak.

A nagy uradalmakhoz tartoztak még az esztergomi érsek és a váczi püspök birtokai is. A váczi püspöké volt *Nógrád* vára, az ekkor Nógrád vármegyéhez tartozó Vácz (1414—1489.) városa, továbbá Verőcze város, Kálló, Csővár (ma Pestmegyében), Sáp, Guta, Kosd, Szántó és Berkenye helységek Az esztergomi érsek bírta 1438 óta, Patak és Dejtár mezővárosokat, Vadkertet, Hugyagot, az egyik Szátokot és Fülek-Püspökit.

A nagy uradalmakon kívül a XV. században még számos birtokos volt a vármegye területén. Csánki Dezső »Magyarország Történeti Földrajza« czímű nagybecsű munkájában, melyet forrásul használtunk fel, 181 birtokost sorol fel a Hunyadiak korából, köztük három egyházi testületet is : a Jeruzsálemi Szent János lovagrend esztergomi Szent Istvánról nevezett társházát, a gombaszögi pálosokat és a sághi premontrei konventet.

A köznemességből nagyobb birtokosok voltak e korszakban : a Vizslási *Barócz*-család 1456—1481-ben Mizsérfa pusztán, Vizsláson, Kazáron, Szőrösön ; a *Berényiek* Karancs-Berényben és Szent-Erzsébet helységekben ; a *Berki* család 1483-ban megveszi Uzsát ; a *Czudarok* 1415-ben Lőrinczi, Varsány és Selyp helységekben földesurak. A *Derencsényiek* 1413-ban nyerik adományul Zsigmondtól Vámos-Kalapács, Kozárvölgy, Kökényes, Egyházas és Vámos-Terenye, Újlak, Németi stbi birtokokat ; a *Garai* család Szügy és Csesztve fele részét bírta ; a *Jánokyak* 1451-ben pereskednek Garáb, Szalatnya, Váralja, Kozmalehota, Boroszn ok és Kármánháza fölött. A *Kazai Kakas* családot 1416-ban Bárkány, Varbók, Szente, Luczin részeibe iktatták be ; a *Kornis* család 1493-ban Romhány és Kalonda földesura ; a *Madách* család 1470-ben Borsosberény és Szomolya hely-

ségeket nyerte adományul; a *Méhi* család 1374—1383-ban Tapolcza, Litke, Tőrincs, Dályó, Gerege, Ság, Ludvég, Újfalu, Baharán, Hartyán, Ettes, Kotroszó, Lapújtő, stb. falvakban volt birtokos. A *Kaploni Orbonás* család 1421-ben nyerte adományul Zsigmond királytól Szügy helységet; a *Pásztohiak* még 1424 előtt bírták Buják és Szanda várakat, 1454-ben pedig Tepkét és Bárkányt; a Palásthi *Radó* család Nagy-Libercse, Felső-Libercse, Újfalu (Závoda) stb. helységeket bírta, melyek 1447-ben, Radó Simon magvaszakadtával, Vingárti Geréb János birtokába kerültek; a *Sághy* család 1448—1481-ben Mucsiny, Litke, Tőrincs, Geregye, Dályó, Ság, Ettes és Újfalu helységekben bírt földesuri joggal; a Keszi *Székelyek* 1499-ben osztoznak Keszi, Tarnócz, Geregye, Tőrincs és Arany helységeken; a *Szobi* család 1440-ben kapja I. Ulászlótól a magvaszakadt Alsó-Petényiek birtokát Alsó-Petényben; 1472 ben Csesztve, Petény, Guta, Szirák, Szob, Szente és Sőj helységekben, 1473-ban ezeken kívül még Selyp, Berczel, Pencz és Horpács helységekben bírt földesúri joggal. Az *Uzsai* család 1488-ban Uzsán, Daróczon és Bágyonban, a Mohorai *Vidfiak* pedig a XV. században Mohorán és Garábon voltak birtokosok. (Csánki Dezső i. m. I. 89—120.)

A XVI. század birtokviszonyairól az adóösszeírásokból nyerünk tájékozást. A legrégibb összeírások még a XV. század végéről maradtak fenn, de ezekben mindössze 3—3 birtokos nevét találjuk. 1494-ben 5026 portát írtak össze; ebből *Szapolyai* Istváné volt 222 porta, a királyé 170, a királynéé pedig 150. 1495-ben 4911 portát vettek fel. Ebből 241 és fél porta volt Szapolyaié, 225 a királyé és 63 *Ernuszt* Jánosé. 1553-ban 328 helységet írtak össze a vármegye területén. Az összeírt helységekben összesen 1652 portát vettek fel, mely 205 birtokosé volt. Ekkorra azonban már a vármegye tetemes része behódolt a törököknek. Az összeírt birtokosok a következők: *Arany* János, apáczák, *Árokháti* Lőrincz, *Bakocsay* Ferencz és Lőrincz, *Bakos* István, *Balassa* Imre, János és Zsigmond, *Balogh* András, *Bardócz* Mihály özvegye, *Bassó* Mátyás, *Bay* Ferencz és Ignácz, *Bártfay* Miklós, *Básthy* István, *Báthory* György, *Bebek* Ferencz, *Berényi* Gáspár, György és András, *Bély* Gergely, *Bodonyi* Benedek, *Bokry* István, *Borsvay* Miklós, *Csalomjai* Zsigmond, özvegy *Csehy* Mihályné, *Chenger* András és Pál, *Csery* László, Gáspár és Ferencz, *Czeczey* László, *Csókás* Ferencz, *Dalay* Zsigmond és László, *Daróczy* László özvegye, Daróczy Gál András, Sándor, János és István, *Dely* Bertalan, *Dengheleghy* Gáspár, *Derencsényi* Farkas, Lénárd, Tamás és István, *Decsffy* Ferencz, *Domby* Tamás, *Dorcsányi* Ferencz és Balázs, özvegy *Ebeczky* Mátyásné, Imre és László, egri káptalan, esztergomi érsek, esztergomi káptalan, *Ettre* Benedek, Balázs és Péter, *Fábiánfalvy* Miklós, *Feledy* Euszták és János, *Galsai* Pál és János, *Géczy* Ferencz, Péter és Farkas, *Gedey* Péter, *Gortvay* Péter, *Hangony* György, *Herédy* István, *Horváth* György, Ferencz és András, *Jákóffy* György, *Jánossy* Pál, *Ispán* Gál, *Iváncsy* János, *Kalonday* Gáspár, *Kaposrévy* Mátyás, *Karthaly* Pál, *Kátay* Tamás, *Kéry* László, özvegy *Kisfaludy* Ferenczné, *Kóbor* Imre, Balázs és István, *Kopasz* Gáspár, *Kováry* László, *Kozárdy* Ferencz és Boldizsár, *Kutassy* Pál, Balázs és György, *Kürthy* Ferencz, *Kürtössy* László és Pál, *Libertsey* Ferencz, Pál és Bernát, özvegy *Lipthay* Miklósné, János, György, Bálint és Gáspár, *Literatus* Márton, *Lorántffy* Tóbiás, *Losonczy* István, *Loth* János, *Luka* Benedek és János, *Madách* János, György, István, Márton és özvegy Miklósné, *Marczaly* Zsigmond, Pál és özvegy *Marczaly* Mihályné, özvegy *Melegh* Ferenczné, *Mezey* Márton, *Mikótelky* János, *Mocsáry* Balázs, *Mucsinyi* Vitályos, *Nagy* Sebestyén, Gáspár, György, János és Tamás, *Nagyfáy* Boldizsár, *Nevery* Mátyás, *Nováky* János és Gergely, *Nyakas* György, *Országh* Kristóf, *Orbonás* András, Ferencz özvegye, *Palásthy* Mihály, *Palojtay* János, *Paska* János, *Pásztohy* János és Ferencz, *Pelényi* István és Mihály, *Perekedy* Mátyás, *Pethő* Gáspár, *Pinczy* Péter, *Piry* János, *Ragyolczy* Kelemen, Vincze, Ferencz, András, Zsigmond, Benedek, Albert és Miklós, *Rátkay* Demeter, *Rhédey* Ferencz, özvegy *Romhányi* Istvánné, Benedek és Ferencz, *Sápy* Sándor, *Sarkantyus* András, *Spáczay* János, *Servy* András, *Soós* Tamás és Sebestyén, *Szántay* Osvát, *Székely* Simon és Ferencz, *Szilassy* György, *Szörényi* Péter, *Szőlőssy* János, Lőrincz és Miklós, *Tahy* Ferencz, *Tarcsay* Gergely és János, *Tarnóczy* Sebestyén, *Tárnok* Kristóf, özvegy *Tercsy* Györgyné, Mihály és Albert, özvegy *Terenney* Ferenczné és Mátyás, *Toldy* János, *Tóth* Mihály, *Török* Antal és Bernát, *Trombitás* László, *Uza* Miklós, váczi káptalan, *Válthay* Albert, *Verebélyi* János, *Vidffy* Pál, *Werbőczy* Imre, *Wesselényi* Miklós és Márton, *Zagyvay* Zsigmond, *Zalatnay* Jakab, *Zima* György.

A XVI. század birtokviszonyai.

Az összeírt birtokosok közűl a legtöbb portája volt a Balassa családnak,

számszerint 296; száznál több portája volt Bebek Ferencznek (157½), Losonczy Istvánnak (194) és Országh Kristófnak (140). 25—100 porta közötti birtokosok voltak: Báthory György (48), Derecsényi Farkas (70), esztergomi érsek (62) és Tahy Ferencz (49½). 10—25 portája volt a következő birtokosoknak: Bakocsay Ferencz, özvegy Bardócz Mihályné, Jánossy Pál, Lipthay János, özvegy Melegh Ferenczné, Mocsáry Balázs, Orbonás András, Romhányi Ferencz, Székely Simon és Ferencz, Szörényi Péter, Szőllősy János, Tarnóczy Sebestyén és Vidffy Pál. (Acsády Ignácz: Akad. Ért. XIV. 9. sz.)

A XVI. század végéről, 1598-ból fennmaradt összeírás élénken feltünteti azt a nagy pusztítást, melynek a vármegye a XVI. század második felében ki volt téve. Az 1598. évi összeírásban összesen 59 birtokos nevét találjuk feljegyezve. E birtokosok a következők: *Bakos* János, *Balassa* Zsigmond, *Balogh* Mihály, *Bassó* Péter, *Batta* Bálint, *Bay* Ferencz, *Bene* Ferencz, *Berényi* Ferencz, *Bessenyey* György, *Bodonyi* János, *Bornemisza* György, *Csehy* Péter, *Dely* László, *Dobó* Ferencz, *Ebeczky* Tamás, esztergomi érsek, *Ettre* család, *Fánchy* György, *Forgách* Zsigmond, *Győry* András, *Illésházy* István, özvegy *Kampor* Ferenczné, *Károlyi* Ferencz, *Kéry* Ferencz, *Legéndy* György, *Lipthay* Imre, *Lónyay* Albert, *Lossonczy* család, *Madách* Péter, *Marczaly* István, *Mocsáry* Gergely és György, *Nagy* Miklós, *Nádasdy* Ferencz, *Orlé* (Orlay) Miklós, *Paczoth* András, *Palásthy* József, *Paska* István, *Pásztohy* György és Gergely, *Petheő* Tamás, *Pilinyi* (Pelényi) család, *Ragyolczy* Péter és Zsigmond, *Rákóczy* Zsigmond, *Radvánszky* Ferencz, *Serényi* Mihály, *Soós* Gábor és János, *Szécsényi* Lajos, *Szentmariay* György, *Szokoly* Péter, *Terchy* György, váczi püspökség, *Varbóky* Ferencz örökösei, *Werebély* János, *Wyszary* János, *Zagyvay* Miklós, *Zákán* István. (Orsz. Levéltár, az 1598. évi adóösszeírás.)

A XVI. század végén s a XVII. század elején három hatalmas uradalom alakul a vármegye területén. *Forgách* Zsigmond nőül vevén *Losonczy* Annát, 1592 február 12-én átiratja részére I. Ferdinánd király, 1552. évi július 20-án, a Losonczy István és Losonczy Antal leányainak fiúsításáról szóló engedélylevelet. Forgách Zsigmond e házasság révén Szécsény, Somoskő és Gács várakat szerzi a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt. 1612-ben felépíti újra Gács várát, mely ettől kezdve 1848-ig a Forgách család nógrádi uradalmainak főhelye lett.

Buják vára, melyet gróf *Báthory* István, országbíró, az ecsedi ág utolsó sarja, 1593-ban foglalt vissza a törököktől, a XVII. század elejétől kezdve ismét hatalmas uradalom középpontja lett. Bujákot, a hozzátartozó jószágok jelentékeny részével, Báthory István *Nádasdy* Ferencznének, a bűnös *Báthory* Erzsébetnek adta s magának csupán a várhoz tartozó déli jószágokat tartotta meg.

XVII. század. A XVII. század elején a bujáki uradalom egy részét *Bosnyák* Tamás, Fülek várának főkapitánya szerezte meg, a ki neje, *Zádory* Kata révén is jelentékeny birtokok ura volt Nógrád vármegyében. Nagykiterjedésű birtokairól gyermekei között 1635-ben kötött osztályról szóló egyezség ad számot. Ez osztálylevél szerint legidősebb leánya, férjezett *Wesselényi* Ferenczné, a következő helységeket nyerte: Dráhi puszta, Fülekkelecsény, Uhorszka, Ipolynyitra, Garáb, Buzita, Fülekkovácsi, Szalmatercs, Kerekudvar; második leánya, Judith, *Balassa* Imréné a következő jószágokat nyerte: Karancsság várkastély a hozzátartozó helységgel, Etes, Apadfalva, Ságújfalu, Litke, Herencsény, Tőrincs, Nagybátka, Megyer, Becske, Sóshartyán, Sávoly, Terbeléd, Bolgárom, Szántó, Alsó-Barád, Kisdályó; harmadik leánya, Katalin, férjezett *Perényi* Ferenczné, más vármegyében nyert jószágokat. Végül egyetlen fia, István, esztergomi kanonok, később veszprémi püspök († 1644) a következő helységeket nyerte: Varbó, Drás, Nagy- és Kis-Csitár, Iliny, Csővár, Nézsa, Acsa (Pestmegye), Szent-Miklós, Kökényes és Duka. (Gróf Károlyi család levéltára, 24. csomag.)

A gróf Forgáchok mellett a vármegye legnagyobb birtokosa a *Balassa* család volt. Az 1624 május 10-én kelt osztálylevél szerint a következő helységek voltak a Balassák birtokában: Kékkő és Divény várak, Agárd, Abelova, Alsóesztergály, Alsópetény, Alsópribély, Alsótiszovnyik, Bánk, Bisztricska, Borosznok, Brezova, Budina, Balog, Bussa, Csáb, Dacsolam (Hontban), Divényváralja, Dobrocs, Felsőesztergály, Felsősztregova, Felsőtiszovnyik, Gergelyfalva, Gutta, Gyarmat Halászi, Haraszti, Illésfalva, Kékkőváralja, Kelecsény, Kelenin (Kelenye), Kisliberesc, Kispatak, Kis-Sztracin, Kis-Zellő, Kis-Parócza, Kaveza, Koprovnicza Kotmánlehota, Lehotka, Lentvora, Lest, Lónyabánya, Losonc, Ludány, Madacska,

Mitnya, Málnapataka, Mladov, Miletincz, Nagykürtös, Nagylam, Nagylibercse, Nándor, Nedelistye, Nőtincs, Óvár, Pila, Podhradia, Podluzsány, Podrecsány, Policsna, Priboj, Rovna, Süllye, Szelcz, Szenna, Szentlőrincz, Szentpéter, Szklabonya, Szlatinka, Tamási, Terjén, Turicska, Tossoncza, Turopolja, Tót-Hartyán, Udornya, Ujfalu, Vámosfalu, Vörös, Zahora, Závada, Ztrasistya. (Zsélyi levéltár.)

A XVII. század közepén a vármegye legnagyobb birtokosa Balassa Imre volt. Nagykiterjedésű birtokai divényi várához tartoztak Ez volt uradalmainak főhelye. A divényi uradalomhoz tartozó községekről és pusztákról a vármegyei levéltárban lévő, 1660. évben szerkesztett úrbéri összeírás ad számot. Ez az összeírás a rajta látható jelzés és bélyegző szerint (fasc. 6 : 57) eredetileg a régi Országos Levéltár birtokában volt.

Az összeírás szerint az uradalom öt ispánságra oszlott. Az egyes ispánságokhoz a következő községek tartoztak. I. ispánság : Divényváralja mezőváros, Vámosfalva, Fűrész fele része, Budalehota, Polihnya, Dobrocsány, Kottmannlehota, Lónyabánya, Udornya, Podrecsány, Tamási, Losoncz, Róna, Bisztricska, Mlagyó, Turicska, Tossoncza, Málnapatak, Gergelyfalva, valamennyien részben, Abellehota, Kolpach (részben Saskő várához tartozott), Bolgárom helységek. Bukorinka puszta részben Balassa Andrásé, Tománkova puszta, részben Balassa Simoné, Rusznak puszta. II. ispánság : Kisparócza, részben Balassa Zsigmondé, Felsőkislibercse részben gróf Balassa Lászlóé, Nagylibercse, Felsősztregova, Kelecsény, Tóthartyán, Süllye, Szenna, Borosznok, Priboj, Nedelistye, Madacska, Veres, Alsótiszovnyik, Závoda, Lentvora valamennyinek a fele része. III. ispánság Alsóesztergály, Szentpéter, Kisszalatnya, mindannyinak a felerésze, Kissztraczin harmada, Nagykürtös, Felsőesztergály helységekben részbirtokok, Szelcz, Brezova, Turopolya, Nagylam, Alsódacsólam, Kis-Zellő, Lest helységek fele része. IV. ispánság : Zsély, Gyarmat (a mai Balassa-Gyarmat) felerészben, másik fele Balassa Zsigmond maradékainak birtoka. Zahora (Erdőmeg, Hontban) harmada, Alsópribél (Alsófehérkút, Hontban). Csáb (Hontban), Bussa, Felső-Ludány helységek felerésze, Halásziban birtokrészek, Óvár, Szklabonya, Újfalu (Kisújfalu), Ternye, Gutta helységek felerésze, Nándor helységben részek, Nőtincs, Petény, Agárd felerésze, Balog és Kelecsény helységekben birtokrészek. V. ispánság (leginkább az egykori Bosnyák-féle birtokok): Ságh (Karancsság), Ságújfalu, Etes, Apátfalva, Litke, Tőrincs, Bolgáromban birtokrészek, Horth (Pestmegye), Kóka, Uri, Dömsöd, mind a három Pest megyében, Zombor a Maros vize túlsó partján Paty fele része.

E birtokok Balassa Imre hűtlensége következtében a koronára szállván, 1686 jul. 16-án Lipót király a divényi uradalmat gróf *Zichy* Istvánnak adta.

A bujáki uradalom a Báthory család kihalta után a *Várday*akra szállott. Várday Kata, férjezett gróf *Nyáryné* révén, Nyáry Krisztina örökölte, a ki másodízben gróf *Esterházy* Miklós nádorhoz (szül. 1582., † 1645.) ment nőül. Így azután az uradalom az Esterházyak birtokába jutott. 1745-ben az uradalomra herczeg Esterházy Pál Antal tábornagy új adományt nyert. (Merényi Lajos dr. adata.)

Koháry I. István füleki kapitány, a ki 1664-ben Lévánál esett el, neje báró Balassa Judit révén, a füleki uradalmat szerezte. Ez uradalom egy része Bosnyák-örökség volt, a melyet Bosnyák Tamás leánya Judit, férjezett Balassa Imréné örökölt, kinek leánya Koháry Istvánhoz ment nőül. Koháry István halála után a füleki uradalmat fia II. István országbíró örökölte, a kit Lipót király még 1664-ben Fülek várának kapitányává nevezett ki.

Az idegen főurak közül gróf *Konzin* Valkard 1700-ban Nagyoroszit nyerte adományul ; magvaszakadtával e helységet gróf *Stahremberg* örökölte.

A XVII. század második felében virágzó nemes családokról az 1684. évi nemesi felkelés alkalmával eszközölt összeírás ad számot. Ez az összeírás az I. járásban külön sorolja fel a birtokos nemességet és külön az armalistákat. A másik három járásban megkülönböztetés nincsen. Az összeírásban a királyi fiskus és az egyházak jószágai is fel vannak véve. Teljesség kedvéért az egész névsort közöljük. I. Pelargus György járása. *a)* Birtokos nemesek : királyi fiskus (Divényi uradalom), gróf *Forgách* Ádám főispán. *Dobay* János alispán, *Ráday* Gáspár, *Bulyovszky* Ferencz, *Gyürky* István és Gáspár, *Szilassy* András és Mihály, *Darvas, Madách* János, *Horváth* András, *Básthy* László, *Kántor* Pál és György özvegye, *Dovaly* Judit, *Király* Mátyás, *Koromszay* János, *Holecz* Mihály, *Repeczky* Sámuel, *Dovaly* István, *Gedey* Ferencz, *Roznay* János, *Kandó* István, *Sas* András,

Szigyártó István, Szalai *Szabó* Miklós, *Egry* Márton. *b)* Armalisták : *Gellén* András, *Becse* János és Tamás, *Liszkay* István, *Huszák* Gáspár, *Dovaly* István, *Ambrus* másként *Nyerges* András, *Csomor* másként *Mészáros* Márton, Csomor János, *Kántor* András, *Szabó* másként *Czaban* Gáspár, *Szigyártó* András, *Gór* István, *Nándory* István, *Vajda* Gergely és András, *Szegesdi* István, *Kulifay* Ferencz. *Bende* János, *Kalmár* Tamás és István, *Tornyos* András és Mátyás, *Márkus* István, *Komáromi* Tamás, *Ferenczi* Péter. II. Mihalek Miklós járása : *Rákóczi*-féle javak (a királyi fiskus kezén), *Koháry* család, esztergomi káptalan, *Berényi* család, *Bossányi* Miklós özvegye, *Németi* Pál, *Tassy* Mihály özvegye, *Vattay* János, *Ebeczky* Menyhért özvegye, *Csorgály* Ferencz, *Kanizsay* Zsigmond árvái, *Csemiczky* Gáspár, *Batta* Pál, *Gyöngyösy* András, *Bertóthy* István, Lévai *Borbély* György, *Sárkány* György neje, a ki férje *Sallai* János után volt birtokos, *Eötvös* Márton, Runyai *Nagy* Márton, *Balogh* Mihály, *Ujlaky* Ferencz, *Subicz* György, *Fekete* István, *Lázár* István, *Ettre* Miklós, *Szappanos* János *Barsi* János, *Valkai* György, *Szép* István, *Baghi* másként *Kis Berta* Tamás, *Molnár* Tamás örökösei, *Gutai* István, *Sipos* János, *Batik* Gergely, *Mihalek* Miklós, *Rácz* Mátyás, *Kiss* János özvegye, *Horváti* Gergely, *Ibrányi* László, *Jánossy* János, *Szőcs* János, *Légrády* István, *Oláh* János, Szécsényi *Szabó* András és János, *Gotthárd* György, *Huszár* Mátyás, *Nagy* András, (a Poltárban lakó nemesek névszerint nincsenek feltüntetve), *Kovács* Pál és András, *Gombkötő* másként *Kerepessy* György, *Gömöri* György János, *Búrja* Péter, *Oláh* Ferencz, *Csizmadia* Lőrincz, *Baktay* Mátyás, *Lózsi* Pál, *Batik* János, *Fejérpataki* László, *Mocsáry* György és Balázs, *Barsi* Gábor, *Jenei* György, *Sövényházy* István özvegye, *Soós* Ambrus özvegye. III. Kántor Pál járása : esztergomi érsek itteni birtokai után 6, a váczi püspök pedig 4 gyalogos felkelőt állított ki. *Balassa* család, *Baratnoki* Ferencz, *Horváth* Ferencz, *Dióssy* Mihály, *Bene* Miklós és András, *Fekete* György özvegye, *Gedei* András, *Jeszenszky* özvegye. *Marsovszky* Imre, *Dienes* Mihály, *Mészáros* Márton, *Zavadai* Miklós, *Gedei* János, *Bika* István, *Árvai* Mátyás *Sárközy* András, *Huszár* János, *Mészáros* György, *Piatka* András, *Szőcs* György, *Kopcsányi* István, *Szabó* Simon, *Kürtössy* Orbán, *Rákóczi* Ferencz és István, *Szanda* György, *Bobor* Mihály és Tamás, *Szigeti* András, *Nagy* Ádám, *Varga* György, *Tarcsandy* István, *Tihanyi* István, *Zeley* János, *Szira* István, *Disznósi* Gáspár, *Tercsi* Mihály, *Túz* István, *Sárközy* János, *Tarcsandy* János, *Kiss* György, *Erdélyi* Pál, *Varga* Benedek, *Bika* András, *Bárdi* Adalbert, *Mészáros* Ferencz, *Ajtich* másként *Horváth* Péter. IV. Batta Pál járása : *Géczi* Miklós, István, Pál, ifj. Pál, Béla, András és Mihály, *Nagy* István, *Kereszturi* János, *Kanyó* Benedek, István, János és Mátyás, *Gróff* Márton, *Percze* Mihály, *Balás* Mihály és Máté, *Veres* György és Bálint, *Csikány* Miklós, *Dózsa* Pál, Mátyás, ifj. Pál és Ferencz, *Szécséni* László és Miklós, *Kanyó* Balázs, *Agárdi* András, *Szőke* István, *Harmos* András és Pál, *Unghi* Benedek, János, Péter és Mátyás, *Fejér* Péter és Mátyás, *Szabó* György, *Komjáthy* István, *Nemák* István, *Baranya* Ferencz, *Pelargus* György, Szécseni *Baghi* János, *Dorogfi* István özvegye, *Demekovics* János, özvegye *Nádkay* Ferencz özvegye, *Esterházy* család, mint a bujáki uradalom birtokosa, *Jákóhalmy* Jakab.

XVIII. század. A szatmári békekötés után ismét mélyreható változás áll be a vármegyei birtokviszonyok terén. A XVII. század második felében nagybirtokos családok közül a gróf *Zichyek*, a gróf *Koháryak*, a gróf *Forgáchok* és a *Balassák* megtartották birtokaikat, mellettük azonban számos új nagybirtokossal találkozunk, ezek báró *Szluha*, a gróf *Wolkra*, *Podmaniczky*, a *Grassalkovich* és a gróf *Stahremberg* családok.

Az 1726—1730 között eszközölt összeírás a következő nagyobb birtokosokat sorolja fel : a Balassák bírták a kékkői uradalmat, Madacskát, Závodát, Nagylibercsét, Terényt, továbbá Szent-Pétert, Szklabonyát és Balassagyarmatot részben, e helységek másik birtokosa a gróf Koháry család volt. Losoncz egy részét a gróf Forgách és a Szemere családokkal együtt bírták. A *Balogh* család Zelenében, a *Balás* Sipeken, a *Baloghy* Felsősápon, a Sarudi *Battik* Kalondán, a *Básthy* Óbáston, Panyidaróczon és Marczalban, a *Batta* Rappon, a Nándori *Bene* Tarnóczon és Karancskesziben bírt földesúri joggal. A gróf *Berényieknek* ősi birtokaikból csupán Kisbárkány maradt meg. A *Berczellyek* Berczelben, a *Bulyovszkyak* Zagyván voltak birtokosok. A *Csemiczky* család Nagyfaluban és Kispatakon bírt földesúri joggal. A *Chikány* család Ilinyben, a *Darvas* Szécsényhalásziban és Dolányban, a *Dobay* Kislibercsén és Alsósztregován volt birtokos.

A herczeg *Esterházyaké* volt a bujáki uradalom. Az *Egry* család Berczel egy részét és Kövesdet bírta. A *Frideczky* család Tereskén bírt földesúri joggal. A gróf *Forgáchok* bírták a gácsi uradalmat, továbbá Szécsény és Losoncz egy részét. Földesúri hatóságuk alá tartoztak Abelova, Kis-Terenne, Gácsprága, Gácsfalva, Jelsőcz, Szakal, Lócz, Rimócz, Strázs, Ecseg, Miksi stb. helységek. A *Gellén* család Ragyolczon, Szentén és Romhányban, a *Géczyek* Rárós-Mulyadon, a *Gerhárdok* Magyarnándorban, a *Goszthonyiak* Vizsláson bírtak földesúri joggal. A *Gyürkyek* Liptagergét bírták. A *Holecz* család karancskeszi földesura volt. A *Horváth* család Romhányban, a *Hunyady* Kazáron volt birtokos. A *Jeszenszkyek* Agárdon, Alsópetényben, Nándorban, a *Jánokyak* pedig Kis-Terennén és (Diós) Jenőn voltak birtokosok. A *Kanizsay* család Kelecsényben, a *Kántor* család Losoncz-Tugáron volt földesúr. A *Komjáthyak* Pálfalvát bírták. A gróf *Koháryaké* volt a füleki uradalom, Karancsság, Ságújfalu, Nézsa és Balassagyarmat fele része. A *Madách* család ősi birtokaiból Alsósztregovát és Tótkelecsényt őrizte meg. A *Marsovszkyak* Ebeczken, a *Mocsáryak* Lapujtő, Nagyfalu, Liptagerge, Karancskeszi ősi birtokaikon gazdálkodtak. Az *Osztroluczkyaké* volt Felsőpetény; többi birtokaikat a *Podmaniczkyak* örökölték. A *Patkóssy* család Pálfalván, a *Pyber* Tolmácson volt birtokos. A Podmaniczkyak az Osztroluczkyak után Dengeleg, Koromsáp, Heréd, Kökényes, Luczin stb. helységekben voltak birtokosok. A *Róth* család Szirákon bírt földesúri joggal. A *Rádayak* nagy kiterjedésű birtokai közül Czered, Somosújfalu, Baglyasalja, Pöstyén, Szécsényhalászi helységek a legjelentékenyebbek. A *Radványi* család Kiszellőt és Kovácsit bírta. A Szandai *Sréter* család ősi birtokai közül Szandakért, Surányt és Mohorát őrizte meg. A gróf *Stahremberg* család Nagyoroszit vette birtokába, melynek lakosai azonban elkeseredetten tiltakoztak ellene, hogy jobbágysorsra jussanak. A *Szent-Ivány* család földesúri hatósága alá tartozó helységek közül Hradistye és Mihálygerge voltak a legjelentékenyebbek. A *Szemere* család a *Losonczyak* révén Losoncz és Szécsény egy részét bírta. E család még Losoncztamásiban, Lóczon, Rimóczon és Dobrocs helységben volt birtokos. A *Szilassyak* Losoncz-Tugár földesurai voltak. Báró *Szluha* Ferencz ítélőmesteré volt a salgói uradalom, Mátraszőlős, Turicska. A Szendrői *Török* családé Podrecsány, Gergelyfalva, Udornya és Dobrocs. A *Vayaké* volt Pagony, Baglyasalja egy része, Sós-Hartyán, Bodony és Rád, a *Vécseyeké* Fülek-Sávoly, a *Wattayaké* Piliny és Mátraszőlős. A gróf *Wolkra* család birtokai közül Karancsalja és Bisztricska voltak a legjelentékenyebbek, végül a gróf *Zichyeké* volt a divényi uradalom, de részeik voltak Losonczon, Felsősztregován, Szent-Péteren, Budalehotán és Losoncz-Tamásiban is.

Nemesi vizsgálatok.

A szatmári békekötés után, az állandó katonaság behozatala s az azzal karöltve járó állandó hadiadó az adományok szaporítását tette szükségessé; a kormányhatóságoknak tehát érdekében állott, hogy a közterheket minél szélesebb alapokon oszszák meg s annak egy részét a különben is szánandó sorsban élő jobbágyságról levegyék. A kormány elsősorban arra törekedett, hogy a nemesek közül adó alá vonhassa mindazokat, a kiket a korábbi törvények alapján meg lehetett adóztatni. Ennek következtében III. Károly király 1723 április 10-én az egész országra kiterjedőleg elrendelte a nemesi vizsgálatokat.

Nógrád vármegye a királyi rendelet kibocsátását megelőzőleg 1722-ben tartotta az első vizsgálatot, majd 1726-ban, 1732-ben és 1734-ben újból vizsgálat alá vették a vármegyei nemességet és az utóbbi évben összeállították a kétségtelen nemesek lajstromát

Közöljük e névsort abban a sorrendben, a hogy az az 1734 február 15-én Bussán tartott közgyűlés alkalmával felvett jegyzőkönyvben foglaltatik: gr. *Forgách* János főispán, Gyarmati gróf *Balassa*, Galántai gróf *Esterházy*, *Szent-Ivány* György alispán, *Sréter* János helyettes alispán, Sréter György és Mihály, *Gyürky* István főjegyző, Gyürky Gábor és András, *Madách* László, *Révay* Péter, *Török* Zsigmond, Imre, András és József, *Dubraviczky* Péter és Ferencz, *Básthy* Ádám, Imre és János, *Szalontay* László, *Gellén* István, Gábor, László és Sándor, *Kántor* Gábor, István és Jób, *Pelargus* György, Sándor, József, *Tussay* György, *Darvas* János, József, Ferencz, Pál, Sándor, Gábor és Jób, *Ráday* Gedeon és Pál, *Szigyártó* László, *Repeczky* Zsigmond, *Paxy* Mihály és István, *Szemere* Miklós, *Bulyovszky* István, Imre és Dániel, *Vajda* László és Gergely, *Balogh* Ádám, *Szilassy* Ferencz, Ádám, Pál és József, Ajtics *Horváth* Péter, Dénes és Ferencz, *Betse* András és János, id. és ifj. *Macza* István és Pál, *Ambrus* István,

Szakall András és István, *Laszly* András, *Szalay* István, *Komáromi* István és Pál, *Liszkay* István, *Fábik* István és György, *Czaban* András, *Prónay* Pál és Gábor, *Jánossy* János és György, *Ketskeméti* másként *Csiba* család, *Mocsáry* László id. János, ifj. László, Boldizsár és Pál, *Nándori* Bene György, István, János, Ádám, Gábor és Mihály, *Ficsur* István, *Császár* Albert, Garamszegi *Géczy* család, *Balás* István, Márton, Mátyás, János, Ferencz, András, György, János ifj., Péter és Pál, *Kereszturi* Tamás és Pál, *Szécsénykey* Gábor, Ferencz, Miklós és István, *Egry* Márton, László és István, *Berczelly* Pál, *Meskó* Sámuel, *Harmos* Mihály és Pál, *Gelle* Ferencz, *Bezzegh* István és Imre, *Bohus* László, *Vattay* János, Farkas és Pál, *Ettre* László és Gábor, *Battha* Pál és Bálint, *Batik* György, Sándor és Miklós, *Moszticzky* György, *Okolicsányi* Mátyás, *Horváth* István és József, *Horváth* Pál és Mihály, *Patkó* István, Kálnóban lakó *Balogh* Pál, *Rácz* József, *Kanizsay* János és Sándor, Boldogházi *Kiss* László és József, *Baksa* András, Voxith *Horváth* György, *Radványi* Tamás, Ferencz és Pál, *Kopcsányi* István és fia Bálint, id. és ifj. *Szigethi* Mihály, Gábor és Márton, *Marsovszky* István, László, Gábor és József, *Tihanyi* István és Pál, *Tartsányi* Ferencz és István, *Csuz* István, *Sárközy* Ferencz, *Tornyos* György és András, *Bobor* Mátyás, Gábor és János, *Szira* István, *Gedey* aliter *Somogyi* András, István, Ferencz és László, *Csemiczky* Benedek, Imre, Gábor és Péter, *Miszleniczky* György, *Trajtler* Ferencz, *Paczolay* István és János, *Gerhard* György, *Vay* Ádám, *Komjáthy* Sándor és Ábrahám, *Balogh* János és Gáspár, Bibiti *Horváth* Imre és János, *Frideczky* István.

Az 1723. és 1732. években elrendelt nemesi vizsgálatok eredményével azonban a kormányhatóságok nem voltak megelégedve; ezért tehát harmadízben rendelték el a nemesi vizsgálatot, melyet 1754—55-ben fejeztek be.

A Nógrád vármegyében, 1755 május 15-én, Bussán tartott közgyűlésen hirdették ki a nemesi vizsgálatok eredményét. A vármegye a nemeseket a folytatott nemesi vizsgálatok eredményéhez képest három osztályba sorozta. Az első osztályba tartoztak a kétségtelen birtokos nemesek, a másodikba az armalisták és a harmadikba azok, a kiket nemességük újabb igazolására utasították. Ez a névsor némileg eltér attól, a melyet a vármegye a helytartótanácshoz felterjesztett, s a melyet Illéssy János a »Nagy Iván: Családtörténeti értesítő« III. kötetében közzétett. Az utóbbi névsor szerint a vármegye területén 534 birtokos és 162 armalista nemest írtak össze.

A nemesi vizsgálatok azonban 1755-ben nem nyertek befejezést. A nemesség igazolása iránt megindított perek egész a XIX. század elejéig szakadatlanul folytak; újabb nemes családok is települtek le a vármegye területén, a kik nemességüket kihirdettették, vagy a kik nemességüket a vármegye közönsége előtt igazolták. Nagy Iván a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekből egybeállította azoknak a nemes családoknak a névsorát, melyeknek sarjai 1760-tól 1834-ig nemességüket igazolták, a kiket a vármegye kétségtelen nemeseinek sorába iktattak és a kik nemességüket a vármegyében kihirdettették.

E családok a következők (a család-név mellett zárjelbe tett évszám a nemesség igazolásának vagy a kihirdetés évét jelöli): Ajtich *Horváth* (1795), *Adorján* (1796—1807), *Ambrózy* (1808—1810), *Buday* (1761), *Brnula* (1772), *Boros* Zelene helységből (1776), *Bohát* (1776), *Balla* (1776), *Borbély* de Léva (1793), *Buris* másként *Lamos-Lipovszky* (1795), *Beniczky* (1795), *Belányi* (1795), *Borbás* (1795), *Balla* (1795), *Blahó* (1796—1807), *Bohunka* (1796—1807), *Bussa* (1796—1807), *Bende* (1796—1807), *Bulyovszky* (1796—1807), *Buris* (1796—1807), *Balla* (1796—1807), *Borbás* (1796—1807), *Beke* (1796—1807), *Búocz* (1823), *Benedikty* (1833), *Boros* (1833), *Borbás* (1833), *Cerva* (1776), *Csepcsányi* másként *Wladár* (1795), *Csaplovics* (1796—1807), *Czakó* (1796—1807), *Dobák* (1773), *Demkó* (1774), *Diószegi* (1772), *Dósa* (1793), *Dubniczky* (1796—1807), *Dávid* (1796—1807), *Eördögh* de Lászlófalva (1794), *Fábián* de Eőr (1760), *Fehér* (1773), *Farkas* (1778), *Fejérváry* de Románfalva (1778), *File* de Eőr (1795), *Farkas* (1795), *Frecska* (1795—1807), *Fridvalszky* (1796—1807,) *Ficsór* (1808—1810), *Frecska* (1831), *Fabik* (1831), *Gonda* (1761), *Gáspár* (1777), *Géczy* (1778), *Gegus* (1794), *Gedey* (1794), *Golenics* (1795), *Gyürky* (1796—1807—1833), *Gaal* (1796—1807—1834), *Hudoba* (1766), *Harmos* (1794), *Horváth* Losonczon lakó (1794), *Horváthy* (1795), *Harmos* (1795—1807), *Hegyesy* (1795—1807), *Horváth* (1796—1807), *Hajós* (1796—1807), *Horkovics* (1796—1807), *Huszár* (1796—1807) *Herman* (1831), *Jakobey* (1761—1795), *Juhász* (1774—1794, 1796—1807), *Jucha* (1796—

1807), *Kállay* (1760—1834), *Kovács* (1761—1774), *Kolmár* (1776), *Kállay* másként *Szentmiklósi* (1776), *Kóczián* (1777), *Késmárky* (1777), *Kindernay* (1777), *Kovács* másként *Vályi* (1778), *Kossuth* (1793), *Katsányi* (1793), *Kasza* (1794), *Kovács* (1795—1807), *Kulifay* (1795—1807), *Kabzán* (1795—1807), *Kanyó* (1795—1807), *Klein* (1796—1807), *Kolosváry* (1796—1807), *Klinovszky* (1796—1807), *Kalmár* (1796—1807), *Karla* (1796—1807), *Kele* (1796—1807), *Karczag* (1808—1810), *Keller* (1833), *Komjáthy* (1833), *Lisznyay* (1769), *Lovcsányi* (1767), *Légrády* (1773), *Lukácsy* (1778), *Lányi* másként *Török* (1794), *Laszly* (1796—1807), *Laczay* (1796—1807), *Lieszkovszky* másként *Belánszky* (1796—1807), *Lovcsányi* (1831), *Lieszkovszky* (1834), *Mártonyi* (1761), *Medveczky* (1760), *Markovitzky* (1764), *Macza* (1764), *Márkus* (1773), *Makky* (1774), *Munkácsi* (1778), *Mihocsa* (1778), *Márkus* (1793), *Muslay* (1796—1808), *Moró* (1796—1807), *Majerszky* (1796—1807), *Morvay* (1796—1807), *Meskó* (1796—1807), *Mihályi* (1796—1807), *Megyery* (1796—1807), *Megyesy* (1796—1807), *Makky* (1808—1810), *Mészáros* (1823), *Márkus* (1823), *Nyírő* (1773), *Novotha* (1778), *Nándory* (1794), *Nagy* (1794), *Nagy* (1795—1807), *Nedoczy* (1796—1807), *Novotha* (1808—1810), *Ondrejovics* (1833), *Ötvös* másként *Jakabházy* (1770), *Podhorányi* (1767), *Pöstényi* (1767), *Petrovicz* (1770), *Pohrancz* (1773), *Percze* (1793, 1795—1807), *Pállya* (1796—1807), *Pap* (1831), *Podhrágyay* (1834), *Rozgonyi* (1795), *Rósa* (1795—1807), *Rákóczi* (1795—1807), *Ruttkay* (1795—1807), *Sluchich* (1760), *Suffa* másként *Balazovitz* (1767), *Sallay* (1767), *Sebestyén* (1773), *Sarlay* (1777), *Skrabák* (1777), *Sándor* (1778), *Sóky* (1776, 1796—1807), *Skultéty* (1795—1807), *Somoskőy* (1795—1807), *Schnirer* (1795—1807), *Schlachta* (1796—1807), *Siráky* (1796—1807) *Somogyi* helyesebben *Nagy* (1803), *Szádeczky* (1760), *Szakall* (1766), *Szana* (1769, 1796—1807), *Szigethy* (1767), *Szélesy* (1774), *Szigyártó* (1793), *Szalay* (1793), *Szabó* (1795), *Szentmiklósy* (1796—1807), *Szelecsényi* (1796—1807), *Szeles* (1796—1807), *Sztranyavszky* (1808—1810), *Tsilléry* (1769), *Tersztyánszky* (1773, 1796—1807), *Trásy* (1773), *Turcsányi* (1772), *Trnovszky* (1773), *Tornyos* (1794), *Tatár* (1795—1807), *Trachberger* (1796—1807), *Turcsányi* (1796—1807), *Tomka* (1796—1807), *Tornyos* (1796—1807), *Tholt* (1833), *Ujváry* (1775), *Urbanovicz* (1796—1807), *Ujfalusy* (1796—1807), *Vályi* (1773), *Visolyi* (1776), *Váczy* (1775), *Végh* (1777), *Várkonyi* (1796—1807), *Vayna* (1823), *Verbóy* (1834), *Wladár* (1775), *Zatureczky* (1777).

Nemesi bizonyítványt kaptak a vármegyétől 1835—1846. években a következő családok : *Berta* (1835), Sipeki *Balás* (1835), *Bobor* (1836), *Benedikty* (1836), *Bobor* (1837), *Jászberényi Barany* (1839), *Bodonyi* (1839), *Bobok* (1841) *Balás* de Sipek (1843), *Czecze* (1835), *Csernus* (1835), *Csikány* (1836), *Draskóczy* másként *Cseper* (1837), *Damó* (1844), *Farkas* (1837), *Gyürky* (1835), *Gonda* (1835) *Gyurkovics* (1835), *Géczy* (1838), *Haan* (1836), *Hoytsy* (1843), *Huszágh* (1846), *Jávorka* (1838), *Jeszenszky* másként *Paulovicz* (1841), *Kavegia* (1835), *Kassay* (1835), *Kabzán* (1837), *Kovács* (1838), *Kajuch* (1839), *Krigovszky* (1839), *Karczag* (1839), *Kalmár* (1840—1841), *Kovács* (1841), *Kabzán* (1846), *Kasza* (1846), *Lehoczky* (1835), *Márkus* (1837), *Michna* (1837), *Meskó* (1838), *Makó* (1837), *Majerszky* (1841), *Nándory* (1836), *Petykó* (1836), *Piry* (1836), *Pongrácz* (1838) *Pongrácz* de Felső-Eőr (1839), *Podhradszky* (1839), *Percze* (1841), *Rácz* de Parasznya (1839), *Rozsnyay* (1844), *Sárváry* (1835), *Sohár* (1835), *Szontagh* (1836), *Szabó* de Szécsény (1841), *Soóky* (1844), *Szálé* (1836), *Tatár* (1835, 1836), *Tornyos* (1837), *Tolnay* (1837), *Tóth* (1841), *Vithalm* (1837), *Vizoviczky* (1841), *Vida* (1843), *Veres* (1844), *Vass* (1846), *Virágh* (1846).

A XVIII. század második felében földesúri joggal bírt családokról az 1770—1771. évi úrbéri összeírásból nyerünk adatokat. Ez összeírás szerint a vármegyében a következő családok bírtak földesúri joggal : Ajtich-Horváth, Almásy, Bacskády, Bácsmegyey, báró és gróf Balassa, Balás, Balczer, Balogh, Baloghy, Baross, Básthy, Batta, Battik, Bay, Bene, Beniczky, Benkó, gróf Berényi, Berczelly, gróf Berchtold, Blaskovics, Bodonyi, Bornemisza, Bory, Bossányi, Bujanovics, Csemiczky, Csillom, Csoma, Dacsó, Darvas, Divényi, Dobóczky, Dóka, Dubraviczky, Ebeczky, Egry, herczeg Esterházy, Ettrey, Farkas, Fáy, Fekete, Ficsor, gróf Forgách, Frajzajzen, Frater, Frideczky, Fülöp, Gáspár, Géczy, Gedey, Gelényi, Gelle, Gellén, Gellért, Gerhárd, Gerliczy, Goszthonyi, Gömöry, gróf Grassalkovich, Györkey, Gyurcsányi, Gyura, Gyürky, báró Haller, Hann, Hegyesy, báró Hellenbach, Hodossy, Horváth, Horváthy, Huszár, Isák, Jakabfalvi, Jáni,

Jankovich, Jánoky, Jeszenszky, Jezerniczky, Káldy, Kamocsay, Kalmár, Kántor, Kecskeméty, Kiss, Klobusiczky, gróf Koháry, Komjáthy, Kopcsányi, Kopcsándy Korcsek, Kováts, Kozma, Kozmay, Körösy, Krudy, Kubinyi, Laczkó, Laszkáry, Lessenyey, Liptay, Losonczy, Luka, Luzsénszky, Macsa, Majerszky, Maithényi, Markovics, Marsovszky, Mágócsy, Mednyánszky, Meskó, Mihályi, Mikula, Mikulay, Mocsáry, Morvay, Moszticzky, Muslay, Nagy, Nikházy, Novota, gróf Nyáry, Okolicsányi, Olay, báró Orczy, Osztroluczky, Paczolay, Palics, Palocsay, Pamhakel, Pápay, Pap, Patay, Patkó, Párniczky, Pelargus, Péterffy, Pettkó, Platthy, Podmaniczky, Podhorszky, Polgár, Pongrácz, Prileszky, báró Prónay, Pyber, Rácz, Ráday, Radvánszky, Radványi, Rajcsányi, Raksányi, Rákóczy, Rakovszky, Révay, Reviczky, Richter, Róth, Rózsa, Sághy, Sándor, Sarlay, Sebe, Siket, Sipos, Siráky, Somodi, Somogyi, Soóky, Sréter, Stahremberg, Suhajdy, Szabó, Szalontay, Szent-Ivány, Szentmiklósy, Szereday, Szerémy, Szilassy, Sziráky, Szudy, Tapolcsányi, Tarródy, Tatay, gróf Teleki, Telek, Ternyey, Tihanyi, Török, Trajtler, Trásy, Turánszky, Uzovich, Vajday, Vattay, Vay, báró Vécsey, Verbay, Vincze, Vlkovinszky, Voxith-Horváth, gróf Wass, Záborszky, gróf Zichy, Zlinszky.

XIX. század. A XIX. század első felében a vármegye területén tíz uradalom volt. Ebből a divényit, a balassagyarmatit és a kékkőit a gróf *Zichy* és a báró *Balassa*, a gácsit és a vilkeit a gróf *Forgách*, a fülekit a herczeg *Coburg*, a bujákit a herczeg *Esterházy* család, a salgóit Jeszeniczei *Jankovich* Antal, a nógrádit a váczi püspök, a szécsényit gróf *Forgách* József, továbbá a gróf *Berényi*, a *Losonczy*, a *Szemere* és a *Vattay* családok örökösei bírták.

Ezenkívül még a következő főrangú családok voltak a vármegye területén birtokosok: gróf *Berényi* (Karancsberény), gróf *Berchtold* (Fülek), gróf *Cebrián* (Fülek), herczeg *Grassalkovich* (Lőrinczi), gróf *Keglevich* (Czered, Nagyoroszi), gróf *Kemény* (Pogony), báró *Luzsénszky* (Kisterenye), báró *Podmaniczky* (Dengeleg, Pencz stb.), báró *Prónay* (Losonczapátfalva, Ságújfalu stb.), gróf *Ráday* (Szécsényhalászi), gróf *Stahremberg* (Baglyasalja), gróf *Steinlein* (Karancsapátfalva), Endrefalva, Felsőtold), gróf *Teleki* (Bárna, Herencsény, Kálló, Szirák), gróf *Thoroczkay* (Andrásfalva, Czered, Luczin), báró *Vécsey* (Bolgárom).

Alább közöljük a vármegye nemes családait, különös tekintettel azokra, a melyeknek tagjai a közpályán szerepeltek s a melyek a jelenleg is virágoznak.

Almásy. *Almásy.* (Zsadányi és Törökszentmiklósi nemes és gróf.) A család első ismert őse János, a kir. tábla jegyzője, később Hevesvármegye alispánja, ki 1677 aug. 11-én nyert czímerlevelet testvérével, Györgygyel és ennek gyermekeivel együtt. Ezek azonban csakhamar Békés vármegyébe költöztek át. János 1700-ban Törökszentmiklós, Tiszatenyő, Szenttamási és Csépa helységekre nyert adományt, 1701-ben pedig megvásárolta Zsadány, Cselőháza pusztákat és Zaránk falut. Fia, János, 1728-ban országgyűlési követ, 1732-ben helytartósági főjegyző, 1744-ben táblai ülnök, 1749-ben hétszemélynök, 1756-ban Jászkun főkapitány. Fiai közül Pál 1789—90-ben Nógrád vármegyében királyi biztos, Ignácz József, a ki 1771 november 8-án grófi rangot nyert, az idősebb grófi ágat alapította, továbbá Mihály, Antal és József I. Pál fiai, II. Pál és Ignácz, alkanczellár, 1815 augusztus 11-én Sarkadi előnévvel grófi rangot nyert. Tőle származik az ifjabb grófi ág. A nemesi ág a fenti Antaltól származik, ez az ága XIX. század első felében Csécse és Verebély helységekben bírt földesúri joggal.

Ambrózy. *Ambrózy.* (Sédeni nemes és báró.) Vasmegyéből származik. A. Gergely, János és Balázs 1610 július 15-én nyertek czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. A család egyik sarja György, (szül. 1694. † 1746.) eperjesi gimnáziumi tanár, majd 1742-ben evangélikus superintendens. Mihály és János 1755-ben Kis-Kürtösön birtokosok. Az egyik nemességszerzőnek, Jánosnak unokáját II. Jánost, Alsókubinban találjuk. Ennek fia, Mátyás volt, kinek fia, György († 1786.) gróf Grassalkovich Antal ügyigazgatója, Nagykürtösre költözött. Fia Lajos (szül. 1778. † 1830.) 1806—1817 Nógrád vármegye helyettes alispánja, cs. kir. kamarás, majd helytartósági tanácsos. Gyermekei közül Lajos és Gyula 1838-ban, István és György 1845-ben bárói rangot nyertek. Közülök István 1847-ben Temesvármegye alispánja († 1854.) Lajos cs. kir. kamarás, a Szent István rend vitéze, Temes vármegye főispáni helytartója, 1856-ban a soproni kerület helytartósági főnöke († 1857.), György (szül. 1807 † 1867.) cs. kir. kamarás, Temes vármegye alispánja és követe. A család a XIX. század első felében Nagy-Kürtösön és Szécsénykovácsiban bírt földesúri joggal.

Czímer: (nemesi) vágott paizs. Felül veresben, a vágási vonalból kiemelkedő görbe kardot tartó kétfarkú arany-oroszlán; alul kékben egyfejű fekete sas. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kiemelkedő paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany—veresezüst.

Andreánszky. *Andreánszky.* (Liptó-Szentandrási báró.) Liptó vármegye legrégibb családainak egyike, mely a Detrich családdal közös eredetű. Első kimutatható őse Hank Polku, 1230 táján élt. A szakadatlan leszármazás azonban csak a XV. század végén élt Andreánszkytól hozható le. E család sarja Sándor (szül. 1802 † 1873.) cs. kir. valós. belső titkos tanácsos, nyug. államtanácsos, a Lipót-rend középkeresztese, a rend akkori szabályai értelmében 1868 július 13-án osztrák bárói rangot nyert. Nejétől, Moisfalvi Gyurcsányi Annától, született fiainak Istvánnak és Gábornak osztrák báróságát 1875 október 5-én kelt legfelsőbb elhatározással Magyarországra is kiterjesztették, illetőleg nekik a magyar bárói rangot adományozták. István (szül. 1843.) nyug. állam-

ALMASSY

ANDREÁNSZKY

ASBÓTH

BAINTNER

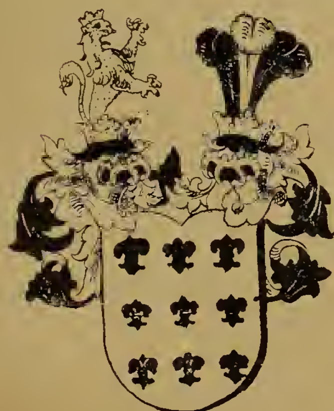

BALLA

BALOGH.

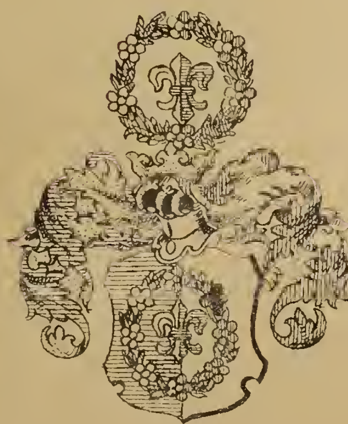

BALÁS

BALOGHY

BALÁSY

BARATTA

BALASSA

BAROSS

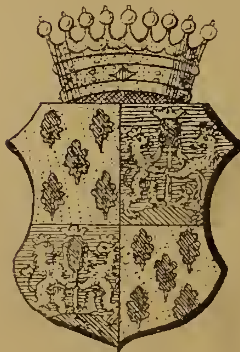
BERCZELLY

BERCHTOLD

BERÉNYI

CEBRIÁN

BENDE.

BENICZKY.

DEGENFELD-SCHOMBURG.
gróf.

DARUVÁRY.

DESSEWFFY

DIÓSSY.

titkár, a Szent István-rend kiskeresztese, Alsópetényben birtokos. Gábor (szül. 1845 †1908.) volt országgyűlési képviselő.

Czímer: (bárói) kékben, zöld halmon, arany fészekben ülő természetes pelikán, kiterjesztett szárnyakkal, csőrével mellét vájja s vérével a fészekben ülő három fiát táplálja; fölötte a paizsfőben három egymás mellett álló hatágú arany csillag. Sisakdísz: paizsbeli pelikán. Takarók: kékezüst—kékarany. Paizstartók: két arany-oroszlán.

Aranyi. Ősi nógrád-vármegyei család. Ősi fészke Aranyi-puszta, a honnan a család a nevét vette; István 1473-ban Nógrádvármegye főispánja, a Somogyvármegyében fekvő Mére falut bírta zálogban Zsigmond királytól. Utódai közül János 1598—99-ben Nógrád vármegye szolgabírája. István előfordul Nógrád vármegye 1653. évi összeírásában, másik István pedig az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban, Nógrád vármegye nemesei között. A család a XIX. század első felében Becske helységben bírt földesúri joggal. Aranyi.

Asbóth. A. Gergely, a ki Sopronmegyében, Nemeskéren lakott, valamint fiai István, György, Mihály, a ki a törökök elleni háborúban esett el, továbbá János és Benedek, 1715 május 13-án nyertek czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. György fia János, ennek fiai: János Gottfried evang. lelkész (szül. 1735 † 1784.) a kitől a család három főága származik és Mihály (szül. 1740.) ettől jön le a soproni ág. János Gottfried idősebb fia János (szül. 1768 † 1823.), a bácsmegyei koronauradalom kormányzója; fiai közül Lajos János (szül. 1803 † 1882.) 1848—49-iki honvédtábornok, a katonai érdemrend II. osztályának vitéze, a II. hadtest parancsnoka. Fia János Keresztély Kristóf (szül. 1845 jun. 7.) volt országgyűlési képviselő s osztálytanácsos a cs. és kir. közös külügyi minisztériumban, a belga kir. Lipót-rend lovagja, a török császári Osman-rend középkeresztese, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Videfalván, azonkívül Alsó-Ausztriában (Meyres és Grünau) birtokos. Asbóth.

Czímer: Kékben, zöld alapon, bíborruhás, zöld öves, jobbranéző vitéz, balját csípőjére támasztja, jobbjával kardot tart, két csillag és félhold kíséretében, feje fölött, mintegy a kard éléből kirepülő sasfiók, háta mögött búzakéve. Sisakdísz; kardot tartó veresruhás vitéz, növekvően. Takarók: veresezüst-kékarany.

Baintner (Balassagyarmati). B. Ottó a Balassagyarmati Népbank igazgatója s első nejétől Pokorny Nellitől származó fiai Ferencz gazd. akad. tanár, Ernő honvédhuszárkapitány és Sándor huszárfőhadnagy, valamint második nejétől Rozváczi Omazta Ilonától származó leánya Magda 1909 okt. 18-án nyertek czímeres nemeslevelet Balassagyarmati előnévvel. Baintner.

Czímer: Veressel és kékkel hasítva; elül természetes szikla csúcsára helyezett leveles, aranykoronán veres nyelvét kiöltő repülésre kész koronás barna sas; hátul zöld pázsitból egymás mellett kiemelkedő két arany búzaszál, a jobboldali három, a baloldali egy kalászszal; a felső balsarokban sugárzó arany nap Sisakdísz: a paizsbeli sas. Takaró: kék-arany, veres-ezüst.

Bakó. Gömör vármegyéből származik, a honnan János 1755 előtt költözött a Karancs vidékére. Mint újonnan letelepült, nemességét igazolta és így az 1755. évi országos nemesi összeírásba felvették. Bakó.

Czímer: kékben, zöld alapon, három keresztbe fektetett nyilat markoló arany-oroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán.

Balassa (Kékkői és Balassagyarmati gróf és báró). A vármegye legrégibb birtokos családainak egyike. Őse Detre 1222-ben Zólyom vármegye ispánja, a ki még II. Endre királytól nyerte Sztráczint (Nagyhalom), melynek birtokában IV. Béla király 1236-ban megerősítette. Fia Mikó (Miklós) 1244-ben vétel útján Esztergály birtokába jut, 1246-ban pedig a honti várhoz tartozó Gyarmat földet nyeri adományúl IV. Béla királytól. Mikó és testvére Detre, továbbá Mikó fia Bettér 1250-ben Ludány és Halász (Szécsényhalászi) helységekben szereznek birtokokat. Mikó fiai közül Péter (1267.) Hont vármegye főispánja. Demeter (1290—99.) Pozsony és Zólyom vármegyék főispánja. Bettér fiai János és Miklós 1299-ben Losoncz egy részét nyerték a Kacsics nemzetségtől. Ők terjesztik tovább a családot. A XIV. század közepén a már kihalófélben levő családot Szklabinai Miklós fia Balázs (1376—1385-ig Hont vármegye főispánja) terjeszti tovább. Róla nevezték el Ipoly-Gyarmatot Balázs-, utóbb Balassa-Gyarmatnak s utódait Balázsfiaknak, illetőleg Balassáknak. Utódai közül: Miklós (1396— és 1418—24.) Hont vármegye főispánja, László 1409-ben szintén Hont vármegye főispánja, kir. udvarnok; II. László (1449—1464.) kir. udvarnok; Ferencz 1492-ben szörényi, 1504-ben horvátországi bán, 1512—17-ig Nógrád vármegye főispánja, 1526-ban Mohácsnál II. Lajos király oldala mellett harczolva esett el. Zsigmond 1526 után az egri püspökség birtokait foglalta el. Imre Szapolyai János király híve, 1534-ben Maylád Istvánnal együtt Erdély vajdája, utóbb Ferdinándhoz pártolt, a ki 1544-ben erdélyi főkapitánynyá nevezte ki. Testvére Menyhért, Hont vármegye főispánja, 1552-ben a királyi hadak kapitánya, 1561-ben bárói rangot nyert († 1568 febr. 9-én Bécsben). Fiai István és Boldizsár. István 1584-ben Detrekőn nyomdát állított fel. Itt nyomtatták Bornemisza Péter egyházi beszédeit. Menyhért testvére János 1550-ben Szolnok vár kapitánya, 1555-ben a felkelt nemesség vezére, 1562-ben Hont és Zólyom vármegyék kapitánya, 1574-ben kir. főajtónálló, az övé volt Kékkő vára, melyet a törökök 1576-ban elfoglaltak. Fia Bálint a költő (szül. 1551. Kékkő várában, † 1594-ben az Esztergom ostrománál kapott sebében); Imre erdélyi vajda fia András, Károly főherczeg főkomornok-mestere, 1568—1575-ig Nógrád vármegye főispánja. Zsigmond kir. kamarás 1619—22-ig Nógrád vármegye főispáni helytartója; ő állította helyre a töröktől visszafoglalt Kékkő várát († 1623). Fia András, ennek fia Bálint (szül. 1626 † 1684.) korponai kapitány, Hont vármegye főispánja, majd a kir. tábla bírája, 1664 deczember 19-én grófi rangot nyert. A fenti Zsigmond testvére Imre, ennek fia Imre, 1669-ben Pest vármegye főispánja, Divény várának ura, a melytől azonban gyakori kihágásai miatt megfosztották. († 1683-ban Tályán). A fenti Bálint testvérének Gábornak fia Pál, Gömör vármegye főispánja, 1721 április 15-én grófi rangot nyert. Ez az ág is kihalt fiaiban. A fenti Zsigmond († 1623.) másik fia János, ennek utóda Ferencz, 1756-ban kir. kamarás, 1785-ben Horvát- és Dalmátországok bánja, 1772 október 16-án grófi rangot nyert, ága azonban benne kihalt († 1807.) A bárói ág, mely a XIX. század első felében a divényi, balassagyarmati és a kékkői uradalmak felét bírta, a Balassa.

fenti János (1652.) unokájától Lászlótól származik, a ki 1721-ben nyert bárói rangot. Utódai közűl Sándor (szül. 1745 † 1832.) cs. kir. kamarás, fia Antal (szül. 1822 Kékkő, † 1877.) Szerencsy István kir. személynök leányát Annát bírta nőül. Fiai István (szül. 1845 † 1901.) a főrendiház tagja, a ki Alsó- és Felső-Hrabóczon volt birtokos és Sándor (szül. 1850 Balassagyarmat, † 1899 decz. 2.) Velük kihalt a család bárói ága.

Balás. *Balás* (Sipeki) B. Gergely s általa neje Katalin, fia Mihály, valamint testvérei György, ennek neje Dorottya, továbbá Lukács és Orsolya 1635 február 27-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1636 február 11-én Nógrád vármegyében hirdettek ki. A család ősi birtoka Zsidó volt, melyet Sipekkel cserélt el, s erre 1743 október 20-án Pálffy Jánostól nádori adományt nyertek. Tagjai közűl: Mátyás, Ferencz és Benedek résztvettek az 1684. évi nemesi felkelésben. Gergely, Mihály, János, Albert az 1705. évi nemesi felkelők lajstromában szerepelnek. János 1711-ben Rákóczival együtt kibujdosott, Gergely és Mihály ellenben hazatértek. István, Márton, Mátyás, János, Ferencz, András, György, ifj. János, Péter és Pál az 1734. évi Nógrád vármegyei nemesi összeírásban, a kétségtelen nemesek között szerepelnek. Imre fia Mihály 1761-ben nyer nemesi bizonyitványt Nógrád vármegyétől; Mihály Tokajba szakadt, a hol kamarai ügyész volt. Egyik fia 1806-ban lovassági kapitány volt, másik fia Károly 1790-ben Borsod vármegye aljegyzője, majd nagyváradi kincstári ügyész. Fiai közűl László 1835-ben nyer nemesi bizonyitványt Nógrád vármegyétől. Ágoston 1848 előtt a budai kamaránál volt hivatalnok, 1849-ben kormánybiztos. A fenti Imre testvére Mihály volt, ennek fia István, Temes vármegyében királyi ügyész. Fia Antal, Temes vármegye főjegyzője, 1806-ban főszolgabíró; másik fia István 1811—1818 Nógrád vármegye főszolgabírája, 1818—36-ig a vármegye főjegyzője, Sipeken volt birtokos. Utódai közűl Barna (szül. 1864.) Nógrád vármegye főszogabírája. A család többi tagjai: Máté (szül. 1840.) volt országgyűlési képviselő, törvényszéki elnök. Árpád (szül. 1840.) nyug. m. kir. gazd. akadémiai igazgató. Béla (szül. 1853.) erdőfelügyelő, Márton 1848—49. honvédőrnagy, József (szül. 1841.) a nógrádi ügyvédi kamara elnöke. Fiai: Károly Antal (szül. 1877.) Nógrád várm. volt tb. alügyész, ügyvéd, jelenleg kassai jogakad. tanár. Kornél (szül. 1878.) jogtudor, közig. bírósági segédtitkár. Ede (szül. 1825, † 1869.) volt pesti váltótörvényszéki jegyző, fia Béla (szül. 1863.) igazságügyi miniszteri titkár. Ferencz (szül. 1844.) ny. főszolgabíró, 16 év óta balassagyarmati főbíró. János (szül. 1853.) Becskén birtokos. Lajos (szül. 1855.) rozsnyói püspök. Hugó, jogtudor, selmeczbányai ügyész. Géza, gyarmati főgimnáziumi tanár.

Czímer: kékben, hármas zöldhalmon, jobb előlábában három aranycsillaggal megrakott élű kardot tartó aranygriff. Sisakdísz: paizsalak növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Balásy. *Balásy.* B. Ágoston budai bíró, általa neje Hertelly Mária Anna, gyermekei Xavér Ferencz, Alajos, József, Ágoston, Ignácz, Mária Borbála, Erzsébet, Mária Anna, Klára és Mária Terézia 1765 okt. 8-án nemesség-megerősítést nyertek, miután a nemességszerző nagyatyja részt vett Bécs városnak a törökök által 1683-ban történt ostroma alkalmával a felmentő seregben; ennek fia Ágoston hontvármegyei biztos. Fia Ágoston, a nemességszerző, Buda városánál jegyző, majd tanácsos és végűl városbíró, ki harmincz évet meghaladó időn át szolgált. E családból származott B. Antal, kinek gyermekei Antal, Pál, Pongrácz és Amália. Pál magtalanul halt el 1866-ban, mig Pongrácz az 1848/49-iki szabadságharczban honvédtisztként Tomasevácznál a ráczok ellen vívott harczban elesett. Antal az elsőszülött a szabadságharcz idején Budavár főkapitánya volt. Az alkotmányos éra beállta után két ízben volt országgyűlési képviselő. 1869-ben a legfőbb ítélőszék, később a m. kir. Kúria bírája, majd tanácselnöke volt. Fiai Árpád a sziráki kerület orsz. képviselője, nógrádmegyei földbirtokos és Antal, pénzügyminiszteri osztálytanácsos, ugyancsak nógrádmegyei földbirtokos.

Czímer: kékkel és veressel vágott paizs, ezüst paizsfővel, ebben három ötlevelű vörös rózsa. A paizsban kardot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: ugyanaz. Takarók: kékarany, veresezüst.

Baltzer. *Baltzer* (Balczer) Sámuel, másként Baltzer János czímeres nemeslevelének kihirdetéséről 1694 november 22-én bizonyságlevelet nyert Nógrád vármegyétől. Midőn e bizonyságlevelet az 1726. évi nemesi vizsgálatok alkalmával bemutatta, Balassa Pál esztergomi kanonok ellentmondott. Mindamellett nemessége 1726-ban igazoltatott. Egy másik hasonnevű család őse B. József Nógrád vármegyei biztos, a ki tekintettel arra, hogy atyja nem tudta igazolni nemességét, 1749 máj. 14-én magyar nemességet nyert. József előfordul Nógrád vármegye 1754—55. évi nemesi összeírásában is. Utódai a XIX. század első felében Berczelben voltak földesurak.

Balczó. *Balczó.* B. Pál 1651 október 8-án nyert czímeres nemeslevelet Búzás Jánossal együtt, melyet 1653 április 29-én Nógrád vármegyében hirdettek ki.

Balla. *Balla* (Horhi) B. Mihály, neje Orsovai Anna, gyermekei Antal, Anna 1714 május 13-án nyertek czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. A XVIII. század közepén a családot Heves vármegyében találjuk. András, Gergely és György az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Heves vármegye nemesei sorában foglalnak helyet. Tagjai közül Benő 1848—49-ben honvédhuszár, fiai István m. kir. állatorvos Hajduszoboszlón, Kálmán jelenleg urad. intéző Ludányban.

Czímer: kékben, zöld alapon, jobb előlábával két zöldleveles veres szőlőfürtöt tartó párducz. Sisakdísz: vörösmezü kar, kardot tart. Takarók: kékarany-veresezüst.

Balogh. *Balogh* (Nemcsiczi) Nyitra vármegyéből származik. Őse B. Ádám, neje Korecsny Ilona, B. János neje Bubnitzky Magdolna 1670-ben nyertek czímeres nemeslevelet, a melyet 1670-ben a Nyitra vármegyében, Nagy-Tapolcsányban tartott közgyűlésen hirdettettek ki. A család a XVIII. század közepén még Nyitra vármegyében volt birtokos. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Sándor, János, Pál, Ferencz, és István vannak Nyitra vármegye nemeseinek sorába felvéve. Alajos 1848—49-iki honvédhadnagy. Fiai: Lajos és István gazdatisztek. János körjegyző Nőtincsen, Béla szolgabírósági tisztviselő.

Czímer: kékben zöld alapon ágaskodó természetes párducz, jobbjában vérző török főt tart varkocsánál fogva, baljában pedig kardot. Sisakdísz: kinövő sisakos pánczélos vitéz, jobbjában varkocsánál levágott török főt, baljában görbe kardot tart. Takarók: kékarany-veresezüst.

Balogh. *Balogh.* (Ócsai.) Előnevét a pestvármegyei Ócsa helységtől vette. Első ismert őse Dániel, a ki 1632—1655-ben, mint kapitány Balassagyarmaton lakott. Két fia volt: Jeromos, a ki török fogságba került és Mihály (1651.), a ki a családot tovább terjesztette. Pál, sógorával, Tihanyi

Ferenczczel együtt 1718 nov. 3-án Borsosberénybe és Szomolyára nyert nádori adományt. Mihály 1770-ben Nógrád vármegye szolgabírája, Zsigmond, a ki Bágyonban lakott, 1760-ban Nógrád vármegye táblabírája. Péter (szül. 1748.) 1773-ban Nógrád vármegye szolgabírája, 1783-ban helyettes alispán, azután a hétszemélyes tábla ülnöke, az 1790—91. évi országgyűlésen Nógrád vármegye követe. 1789-ben az evang. egyház főgondnokává választották meg. 1802-ben Zólyom vármegye főispánja v. b. t. t. († 1818.) A XIX. század első felében a család Szőlős és Borsosberény helységekben bírt földesúri joggal.

Czímer : kékben, leveles aranykoronán, kiterjesztett szárnyú kétfejű fekete sas. Sisakdísz : paizsbeli sas.

Balogh (Mankó-bükki). Dunántúlról származik. E családról 1591-től kezdve vannak adatok a vasvár-szombathelyi káptalan levéltárában. E családból származott B. Károly, volt cs. kir. dragonyoskapitány, ki Baráti Huszár József özvegyét Madách Máriát vette nőül ; 1849-ben a magyar honvédségnél ezredes volt ; az oláhok a világosi fegyverletétel után megölték nejével és mostohafiával Huszár Józseffel együtt. Fia Károly, volt pinczi birtokos, kir. táblai elnök Pécsett, ennek fia Károly, fogalmazó a fiumei m. kir. kormányzóságnál. Balogh.

Baloghy. (Balogi.) A vármegye legrégibb birtokos nemes családainak egyike ; közös törzsből ered az Alsó-Sztregovai Madách és a Poltári Soós családokkal. Őse Radon, a ki fiaival együtt részt vett a tatárok elleni küzdelemben. Radon (1235.) egyik fia Oszlári Madách, kinek fia Pál (1296.) a Madách és a Baloghy családok törzsatyja ; ennek fia volt Lőkös (1336.), a ki magát Oszlárról, majd Kürtösről és Balogról írta. Fia Péter (1394—1421.) terjesztette tovább a családot. Péternek két fia alapított ágat. Benedek, kinek ágának a XVI. században magvaszakadt és István. Utódai közűl Sebestyén 1652-ben új adományt nyer a hontmegyei Balogh, Hrussó és a Zólyom vármegyei Királyfalva egy részére. Két fia, Gáspár (1662.) és Miklós, a család jelenleg két virágzó ágát alapították. Miklós utódai közül Antal 1878-ban Nógrád vármegye törvényszéki elnöke, Imre (1839—42.) Hont vármegye alispánja, Lajos Nógrád vármegye követe az 1805., 1807—1808. és az 1811—12. évi országgyűlésen († 1823). László (1850.) Hont vármegye főnöke. A család a XIX. század első felében Berczel, Jobbágyi, Kövesd, Felsősáp és Felsőszécsénke, Balog, Hrussó és Pencz helységekben bírt földesúri joggal. Jelenleg élő tagjai közűl : Ernő, volt orsz. képviselő. Dezső. nyug. vármegyei főlevéltárnok. Baloghy.

Baratta. (Báró.) Ősi norman származású család, melynek eredete a népvándorlás korába nyúlik vissza. Őse Hautevillei Tankréd, normandia herczege, kinek fiai 1040-ben törtek be Olaszországba. Tankréd negyedik fia Dragono, Venosa grófja és Apulia herczege volt, a B. család tulajdonképeni őse. A család idővel Olaszországban, a Dragono báróságon kívül, számos hűbérbirtokot szerzett, leginkább a Terra di Lavoroban, Orbittellóban. Hautevillei Tankréd 13-ik ízigleni leszármazója Antal, a XVIII. század első felében Nápolyban igazságügyi államtitkár volt. Mikor VI. Károly római német császár, az 1738-ik évi bécsi békekötésben Nápolyról és Szicziliáról Bourbon Károly spanyol királyi herczeg javára lemondott, B. Antal igazságügyi államtitkárnak, a Habsburgházhoz való ragaszkodása miatt, menekülnie kellett Nápolyból, javait pedig elkobozták. Fia András, cs. kir. tanácsos, a lottójövedéki bérletek igazgatója, II. József császártól 1786 decz. 11-én az osztrák örökös tartományokra kiterjedő lovagi rangot nyert ; fia Vincze († 1812.) az Auspach-Curassier ezrednél százados volt. Fia Károly (szül. 1801 † 1880 jún. 11.) 1841-ben Csehország rendei közé felvétetett, 1873 ápr. 17-én pedig bárói rangot nyert. Ő szerezte Poltárt és Sóslehotát, mely maig a család birtokában van. Fia Alajos (szül. 1829.) poltári birtokos és gyáros, fia Rikárd (szül. 1867.) birtoka Budischau, tartománygyűlési képviselő. Norbert (szül. 1882.) poltári birtokos és gyáros. Baratta.

Czímer : Ezüstben kilencz (3 : 3 : 3) fekete liliom. Két sisak. Sisakdíszek : I. befelé fordult nyolczágú koronás arany oroszlán növekvően. II. három fekete-fehér-fekete strucztoll. Takarók : fekete ezüst. Paizstartók : két arany oroszlán. Jelmondat : A Deo Nobilitas.

Baross (Bellusi) Trencsén vármegyéből származik. B. Péter és általa fiai Péter, Jakab, Márton és György 1579 júl. 29-én nyertek czimeres nemeslevlet. A család idővel Nyitra, Komárom, Hont, Nógrád és Pest vármegyékbe származott át. A nemességszerző Péter fiától, Györgytől származik a családnak Hont és Nógrád vármegyékbe szakadt ága. A hont-nógrádi ágat, mely Rárós-Mulyadon bírt földesúri joggal, Ádám, Trencsén vármegyei földbirtokos fia II. György, Hont vármegye alispánja és követe (1741.) alapítá. Utódai közűl Miksa 1857-ben a gácsi járás főszolgabírája. Gyermekei közűl Imre (szül. 1828 † 1898.) Rárós-Mulyadon volt birtokos. Fia Aladár elesett az 1878. évi boszniai hadjárat alatt. Gusztáv Ágost (szül. 1831 † 1868.) fia, Árpád (szül. 1855.), Nógrád vármegye főszolgabírája, Varsányban birtokos, fia József (szül. 1881.) 1910 óta a nógrádi járás főszolgabírája. Pál, szolgabíró. A család tagjai közűl kiemeljük még a következőket : I. György ágából : Pál (szül. 1840.), királyi tanácsos, Pilisvörösváron birtokos. Fiai : Károly (szül. 1865 † 1909.) volt országgyűlési képviselő, János (szül. 1875.) országgyűlési képviselő, egyetemi magántanár, II. József ágából : Gábor (szül. 1848 † 1891.) kereskedelemügyi miniszter, Jusztin (szül. 1857.) kir. ítélőtáblai bíró, Géza (szül. 1862.) miniszter tanácsos. Baross.

Czímer : Kékkel és veressel hasított paizsban virágzó rózsakoszorú közepén : liliom. A lilom és a rózsák jobbfele veres, balfele ezüst. Sisakdísz ugyanez a koszorú és liliom. Takarók : veresezüst-kékarany.

Barsy. Már a XVII. században birtokos a vármegyében. János 1645-ben ellentmond Balassa Ferencz beiktatásának Alsó- és Felső-Szécsénkén. János (1665—76.) Nógrád vármegye esküdtje. 1677—85-ben Pest vármegye szolgabírája. Barsy.

Básthy. (Ó- és Egyházas-Básthi.) Gömör vármegyéből származik ; a XVII. század közepén már Nógrád vármegyében is birtokos volt. János 1652-ben Nógrád vármegye táblabírája, részt vett az 1663. évi nemesi felkelésben. Ennek fia lehetett László, a ki az 1684., 1705. és az 1709. évi nemesi felkelésekben vett részt, 1710-ben József király hűségére tért s 1711 júl. 27-én helyettes alispánná választották. Az 1754—55. évi országos nemesi vizsgálat alkalmával e családból János, továbbá Imre fiai : Pál, Sándor és József igazolják nemességüket. Miklós 1848-ban a szécsényi járás szolgabírája, 1849-ben alispán. A család a XIX. század Básthy.

első felében Panyidarócz, Pilis, Nógrádmarczal helységekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül Béla jelenleg a losonczi járás főszolgabírája, Nógrád vármegye tiszt. tiszti ügyésze.

Czímer: Kékben hármas zöld halom középsőjéből kinövő három búzakalász.

Battha. *Battha* (Vattai.) Borsod vármegyéből származik. 1511-ben már birtokos volt Vattán. Bálint 1595-ben már Nógrádban lakott, 1617-ben Panyidaróczon volt birtokos. Fia Pál, 1629—30-ban Nógrád vármegye alispánja, 1617-ben Rappon volt birtokos. Fia, Bálint, résztvett az 1663. évi nemesi felkelésben. 1672—77-ben szolgabíró s több vármegye követe volt. Fia Pál, 1684-ben a vármegye szolgabírája. Ádám (1705—1711.) II. Rákóczi Ferencz híve. Pál (1744—63.) Nógrád vármegye alispánja, kir. tanácsos és kir. táblai ülnök. Testvére László, 1755-ben kir. tanácsos és kanczelláriai titkár, 1774-ben kanczelláriai előadó. Bálint (1772—92.) kir. táblai, majd hétszemélyes táblai ülnök. Pál alispán fia Pál 1830-ban ősi birtokát: Rap helységet eladta Coburg herczegnek.

Battik. *Battik* (Sarudi) Heves vármegyéből származik; a XVII. század elején már Nógrádban találjuk. Péter 1600-ban Füleken katonáskodott. 1603-ban Mocsáry Gergely a baksai részjószágért zálogos pert folytatott ellene, Mihály 1817-ben Tőrincsen volt birtokos, János (1669—1684.) Apátfalván, Gergely (1663—1684.) Baglyasalján volt birtokos, 1672-ben Nógrád vármegye alispánja. Fiai: György és Pál. Az utóbbinak fiai: György és Sándor, előfordulnak az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban. A XIX. század első felében Kalonda és Fülekpilis községben bírt földesúri joggal.

Beke. *Beke* (Baróthi). Ősrégi székely család. Barótról származik, honnan a XIX. század közepén egyik ága Nógrádban, Palotás községben telepedett le. A család első ismert őse Pál, a ki 1485—1545 között szerepel. Tagjai közül András, Sámuel és János (1614-ben említve) Rákóczi alatt katonáskodtak. József 1849-ben honvédalezredes, részt vett a Piskinél vívott csatában, mely után ezredessé léptették elő, azután Háromszék kormányzója lett. Gyula 1849-ben szintén honvédalezredes. Dénes, Bem tábornok hadsegéde. József 1849-ben Dévánál fogságba esvén, halálra ítéltetett, a mit azután Haynau várfogságra változtatott, melyet Josefstadtban töltött ki, honnan 1856-ban szabadult. Lajos jelenleg vármegyei jegyző, tb. főszolgabíró, Balassagyarmaton.

Beke. *Beke* (Bekeházi) Zala vármegyéből származik; tagjai közül János 1756 május 22-én igazolta nemességét Győr vármegyében. Fiai: Lőrincz, János, Márton, Mihály és István 1786-ban Győr vármegye kétségtelen nemesei közé vétettek fel. Márton fia Imre 1808-ban hirdettette ki Nógrád vármegyében nemességét. Ennek fia Gábor 1830-ban Nógrád vármegye tiszti alügyésze, 1849-ben a losonczi járás főszolgabírája. B. Béla, volt megyei főszámvevő, Albert, volt csonttoroki földbirtokos, fia Imre, kassai gazd. felügyelő, szintén e családból származtak.

Bende. *Bende* (Hódosi) a csallóközi Hódos helységből származik, honnan Hont, Nógrád, Bars, sőt Veszprém vármegyékbe is elszármazott. János 1699—1708-ban Nógrád vármegye szolgabírája, 1709-ben másodalispánja. Hontban 1776-ban, Nógrádban 1804-ben, Szerém vármegyében 1815-ben, Bács-Bodrog vármegyében 1836-ban hirdettette ki nemességét. Nógrádban Ebeczken és Nagykürtösön bírt földesúri joggal. Tagjai közül: Miklós és Mihály, részt vettek az 1809. évi nemesi fölkelésben. Mihály fia, István, a XIX. század közepén Balassagyarmaton ügyvéd volt. Fiai Gyula, magyarnándori, Miklós alsópalojtai birtokos, Oszkár, vasúti főfelügyelő Budapesten. Ödön, jogtudor, fővárosi ügyvéd. Sándor 1848—49-ben honvédhadnagy. Ennek fiai: Mihály, jelenleg alsóesztergályi főerdész, Lajos, Nagykürtösön birtokos és László, zólyommegyei főszolgabíró.

Czímer: ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kísért ágaskodó fehér ló. Sisakdísz: kardot és három búzakalászt tartó, veresmezű könyöklő kar. Takarók: mindkét felől kék-arany.

Bene. *Bene* (Nándori) B. Mihály, kinek atyja az ősi Nándori család utólsó sarját vette el, testvérével Gáspárral együtt 1572-ben nyert czímeres nemeslevelet Miksa királytól. Ezek egyikének utóda András, 1597-ben Balassa Zsigmond uradalmainak igazgatója. Fiai közül János (1654—1456.) Nógrád vármegye alispánja. András (1654—56.) szolgabíró, János alispán utódai voltak Ignácz, György és Ferencz, a kik az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban szerepelnek. Károly (1815—30.) a XIX. század első felében leleményes tréfáiról és erős röpirataíról volt ismeretes. Gyula, szolgabíró 1884-ig a nógrádi járásban. A család a XIX. század első felében Becske, Mihálygerge és Galábocs helységekben bírt földesúri joggal.

Czímer: Kékben, leveles aranykoronából kiemelkedő görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-veresezüst.

Benedicty. *Benedicty.* B. János 1646. évben nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet 1647-ben Sáros vármegyében hirdettetett ki. Fia András Lónyabányára költözött. Ő terjesztette tovább a családot. Fiai: Jakab és János a család két főágát alapították. János unokája György 1818—1840-ben evang. lelkész Balassagyarmaton. Fiai közül György 1836-ban ügyvéd volt Pesten. Jakab leszármazói közül Mihály, László György és Pál 1836-ban Pilisen (Fülekpilis) laktak. A család a XIX. század első felében Kislibercsén bírt földesúri joggal.

Beniczky. *Beniczky* (Beniczei és Micsinyei). Túrócz vármegye ősi családja. Első ismert őse Imre de Thuruch 1269 táján élt. A család múltját a Heves vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Nógrád vármegyében a család már a XVIII. század közepén birtokos volt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Tamás, Sámuel és László szerepelnek Nógrád vármegye nemesei között. Tagjai közül Lajos 1836—38-ig Nógrád vármegye másod alispánja. A család a XIX. század első felében Terbeléd, Mohora, Nagy-Haláp, Guta helységekben és Lázi-pusztán bírt földesúri joggal. Jelenleg Árpád Terbeléden és Lázi-pusztán birtokos.

Czímer: Kékben, a paizs felső jobb sarkában fogyó hold és a balsarokban hatágú aranycsillagtól kísért tavon úszó hattyú, nyakán hátulról irányzott ezüstnyíllal átlőve. Sisakdísz: arany markolatú és hegyével fölfelé álló két hegyes tőr között három ezüst strucztoll. Takarók: Kékarany-veresezüst.

Benkó. *Benkó.* A család 1646 okt. 17-én, Pozsonyban nyert nemeslevelet, B. György s felesége Végh Erzsébet és testvérei Gergely és András személyében. A nemeslevelet 1647 aug. 21-én hirdették ki Fülek várában, Heves, Csongrád és Külső-Szolnok vármegye közgyűlésén. — A családból a XVIII század közepe táján Mihály fia István jött Nógrád vármegyébe, a ki

hosszú időn át Losoncz város jegyzője, majd szenátora s 1791-ben a vármegye táblabírája volt. Fia József, szintén a megye táblabírája. Ennek fia Jónás, már 1822-ben a vármegye tb. aljegyzője, felesége Érkeserűi és Bélmezei Fráter Klára, tiszavárkonyi birtokára költözött. Fia Albert, Heves és Külső-Szolnok, illetőleg később Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közéletében szerepel s mint árvaszéki elnök vonult nyugalomba, fiai: Albert, jogtudor, jelenleg Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja, Gyula, pénzügym. tanácsos, a Lipót-rend lovagja, Imre, nagykőrösi főgimnáziumi tanár, író, Ferencz, pénzügyminiszteri titkár.

Berchtold (Ungarschitzi gróf). A család Tirolból származik. Régi nemességét 1564 ápr. 5-én Berchtold. erősítették meg. 1616 január 5-én birodalmi nemességet, Jakab 1633 május 4-én birodalmi bárói rangot nyert. Ferencz, Benedek, Mátyás, Ernő és Jakab Fülöp 1673 július 29-én birodalmi grófi rangot nyert. A grófi ágból Antal fiai: Antal József és Ferencz, az 1751. évi XL. törvényczikkel honfiúsíttattak. A magyarországi ágat a honfiúsított Antal terjesztette tovább. Hasonnevű unokája († 1819.) a füleki uradalom egy részét bírta. Fiai: Antal (szül. 1798, † 1875.) és József (szül. 1799, † 1840.), Antal fiai közűl Rikárd (szül. 1837.) a nagyoroszi uradalmat bírja. Arthur (szül. 1843.) 1896—1901-ig a füleki kerület országgyűlési képviselője. Miklós (szül. 1862.), Nagyorosziban és Horpácson birtokos.

Czímer: négyelt paizs. 1. és 4. aranyban veres karmú és csőrű fekete sas. 2. és 3. veresben két oldalt egy-egy ezüst haránt gerendától kísért a felső szélig nyúló fekete ék, ebben zöld hármas halmon befelé fordult kétfarkú koronás arany-oroszlán, felemelt jobbjában aranymarkolatú kardot, baljában gömbölyű szúró paizsot tartva. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) paizsbeli oroszlán növekvően. Takaró: feketearany-veresezüst. II. paizsbeli sas balra fordúlva; takaró feketearany. III. zárt szárny az első szárny fekete, egy arany; a másik szárny ezüst, egy harántpólyával megrakva. Takaró: veresezüst. Jelmondat: Virtuti et Fidei.

Berczelly (Berczeli) Nógrád vármegye legrégibb családainak egyike. Az Aba nemzetségből Berczelly. származik. Ősi fészke Nagy- és Kis-Berczel. Első ismert őse István a XIII. század végén vagy a XIV. század elején élt. Istvánnak két fia volt: Ugron és János. Ugronnak unokájában Andrásban magvaszakadt. Jánosnak két fia volt: Mihály és István. Mihálynak fia Miklós terjesztette tovább a családot, a ki 1406-ban osztozik meg István fia Jánossal és az említett Andrással. Miklósnak Jánostól született unokája Pál volt, aki 1476-ban élt. E Pál fia volt szintén Pál, ezé ismét Pál, ezé Miklós. Ennek fia Pál, kinek fia Gergely, ennek fia ismét Pál (1726—34.), a ki 1734 július 15-én III. Károly királytól Nagy- és Kis-Berczelre, Vanyarczra és Ujlakpuszta felére nyert adományt. Fia István 1737-ben pört kezdett a váczi káptalan ellen, mely az 1734 július 15-én adományba nyert birtokok beiktatásánál ellenmondott. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István, Péter és János szerepelnek Nógrád vármegye nemesei között. A család a XIX. század első felében Berczel helységben bírt földesúri joggal. Jelenleg Berczelly Jenő (szül. 1842.) v. b. t. t. kir. táblai elnök Berczelben birtokos. Fia Jenő (szül. 1880.) cs. és kir. kamarás. E családhoz tartoznak még Aladár és Boldizsár, pénzügyi főtisztek és Gyula, Máv. tisztviselő

Czímer: kékben hármas zöld halmon görbe kardot tartó kétfarkú koronás arany-oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Bérczy (Gyarmathi). Bérczy Károly (szül. 1821 † 1867.) lapszerkesztő, a magyar sport- Bérczy. irodalom megalapítója, 1867 június 12-én nyert czímeres nemeslevelet. Nemességét 1867 július 16-án testvérére Lajosra, Nógrád vármegye törvényszéki ülnökére és ennek utódaira is kiterjesztették. Károly fia Géza, földbirtokos.

Berényi (Karancsberényi gróf). Nógrád vármegye törzsökös családja, melynek ősei kir. Berényi. várjobbágyok voltak. Első ismert őse Mihály, a ki II. Endre király uralkodása alatt: 1231-ben, Pesten a Dömések számára, a szent Antalról nevezett egyházat és monostort alapította. Fia Bertalan nógrádi várjobbágy, a ki fiaival Jóbbal, a későbbi szolnoki főispánnal és Kuncheddel 1266-ban nemességet nyert. Harmadik fia Ders, a Palailogos görög császár ellen viselt hadjáratban hősileg harczolva elesett. Ders fia András 1274-ben Győr város visszavételénél tüntette ki magát, melyért IV. László király nemességgel jutalmazta. Ennek utóda Kakas fia János, testvéreivel Balázzsal és István budai kanonokkal együtt, 1431-ben czímerlevelet nyert Zsigmond királytól. Ezek egyikének ivadéka Ferencz fia András, a ki 1550-ben Kazár helységet nyerte I. Ferdinánd királytól adományul, 1558-ban pedig Zerdahelyi Istvánnal, Pilinyi Bálinttal és Muraközi Mátyással, Karancskeszi, Mihálygerge és Tarnócz helységekbe, továbbá Nagyaranyi puszta részbirtokába iktatták be. Fiai közűl II. Ferencz (1608—1636.) Magyarország főhadbiztosa terjesztė tovább a családot. Ferencz 1608-ban új adományt nyert Rudolf királytól Berény és Kis-Bárkány helységekre és 1627-ben Tarnócz, 1636-ban Szent-Erzsébet helységek birtokába iktatták. Fiai András és György. András 1633-ban Pozsony vármegye jegyzője; fiutódai nem maradtak. György 1639-ben Nyitra vármegye alispánja, 1637-ben országgyűlési követe. 1646—48-ig Rákóczy György szolgálatában állott, de rövid idő mulva visszatért III. Ferdinánd hűségére. 1655-ben több Nyitra vármegyei helységre nyert adományt. 1651-ben Pálffy Pál nádortól Panyidarócz, Homok-Terenye és Devecser pusztai részbirtokokra nyert adománylevelet. 1642-ben bárói rangot nyert, 1659-ben, I. Lipót király követeként Erdélyben járt. Fiai: Ferencz, kinek ága unokáiban magvaszakadt, Péter, a ki Nagytapolcsányt bírta, neki azonban csak leánya maradt. Pál a XIX. század végén kihalt beczkói ág törzse, ennek fia Pál 1700 táján grófi rangot nyert és György, a ki a korosi és karancsberényi ágat alapította. György 1720 április 5-én nyert grófi rangot. Fia Tamás Zemplén vármegye főispánja, a hétszemélyes tábla bírája, 1739-ben a tiszáninneni kerület kormánybiztosa († 1747.) Testvérei közűl: Ferencz 1710 július 11-én Landaunál esett el, Zsigmond 1719-ben esztergomi kanonok, 1734-ben helytartósági tanácsos, 1740-ben pécsi püspök, Baranya és Tolna vármegyék főispánja. Tamás fia Ferencz (szül. 1721, † 1775.), Tamás, Gábor és András testvéreivel együtt részt vett az 1741—44. évi hadjáratokban; Tamás gyermekei, Gábor, Ugocsa vármegye főispánja, Bálint és Ferencz († 1847.) Ferencz fia Lajos cs. kir. kamarás, gyermekei nem maradtak. A fenti András († 1816 szeptember 3.) fia, Miklós császári kir. kamarás (szül. 1777, † 1853) a bodoki várban. Ennek fia Ferencz (szül. 1818, † .) a karancsberényi ág utólsó fisarja.

Czímer: aranyban a paizs felső bal sarkában hatágú aranycsillagtól kísért ezüst koronán

álló, balra fordúlt természetes mókus, első lábaiban mogyorót tartva. Sisakdísz : paizsbeli mókus. Takarók : feketearany.

Blaskovich. *Blaskovich* (Ebeczki). Őse Sámuel, a gróf Koháryak jószágigazgatója, 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet, majd pedig Ebeczkre nádori adományt. Fia József, 1742-ben Hont vármegye alispánja, terjesztette tovább a családot.

Bodó. *Bodó* (Bodófalvi) Gömör vármegyéből származik és csak az újabb korban telepedett Nógrádba, a hol Gusztáv jelenleg tereskei földbirtokos. Bodó alias Lósy Pál 1679 április 17-én kapott czímeres nemeslevelet A család Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében is el van terjedve. E család tagjai közűl Dániel, Mária Terézia alatt gárdakapitány volt.

Bornemisza. *Bornemisza* (Minaji) Ung vármegyéből származik. A XVIII. század közepén egyik ága Nógrád vármegyébe szakadt. József az 1755. évi országos nemesi összeírásban Nógrád vármegye nemesei között foglal helyet. Fia Károly, ennek fia István 1816-ban Nógrád vármegye szolgabírája majd 1844-ig csendbiztos. (Részletesebb adatok a Gömör Kis-Hont vármegyei kötetben.)

Bory. *Bory* (Bori és Borfői) Hont vármegyéből származik. A XVIII. század közepén már Nógrádban is birtokos volt. Az 1755. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve Nógrád vármegye nemeseinek névsorába. Miklós 1810-ben Nógrád vármegye aljegyzője, 1811—18-ban főjegyző, majd ítélőmester, kir. táblai ülnök, végül kanczelláriai előadó. Ádám Petényben lakott s ott is halt meg 1855-ben.

Bozó. *Bozó* (Agódi és Dinnye-Berki) Baranya vármegyei régi nemes család, melynek ősei 1303-ban Dinnyeberki, ma is fennálló és Ágód, Szigetvár ostromakor elpusztult községek, valamint Sziget részbirtokában megerősítést nyernek. Idővel a család szétágazott, azonban Baranyában ma is legtöbben vannak, a kik csak a Dinnyeberki előnevet használják. Nógrádban Pál telepedett le 1854-ben. Tagjai közűl János II. Lajos király udvari embere. Gergely a család hadnagyaként részt vett az 1526-ban vívott mohácsi csatában. György II. Rákóczi Ferencz hadában kapitányi tisztet viselt. Manó 1836—71-ig a nemes testőrségnél szolgált, 1848—49-ben honvédezredes, 1865-ben komárom-megyei főszolgabíró. Károly 1859-ben gránátos főhadnagy. Pál 1848—49-ben hadnagy a veres sipkás zászlóaljban. István jelenleg sziráki birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon arany-oroszlán jobb előlábában szablyát tartva, melyen fekete szaraczén fő van átütve. Sisakdísz : két fehér strucztoll között kinövő paizsalak. Takarók : kékarany-veresezüst.

Buday-Plichta. *Buday-Plichta.* (Prosznefalvi.) Buday Nándor budatini ügyvéd neve, nemessége 1886 jan. 21-én kelt legfelsőbb elhatározással Plichta Aladárra, Barnabásra és Kornélra átruháztatván, egyuttal a Prosznefalvi előnevet nyerték. A Buday család Trencsén vármegyéből származik. A család már a XV. században virágzott. A XVII. század második felében Prosznefalván, Budatinben és más helyeken volt birtokos. Tagjai közűl János, a ki a XVII. század végén élt, Podmanin helységből Vágbeszterczére költözött. Fiai Sámuel és Fülöp 1706-ban eladták podmanini birtokukat Buday János és György nagybátyjaiknak. Sámuelnek egyik fia András és Fülöp unokája János Balassagyarmatra költöztek, később 1761 május 27-én Trencsén vármegyétől nemesi bizonyítványt nyertek, melyet még ugyanaz évben Nógrád vármegyében kihirdettek. A fenti Andrásnak testvérei György és János, úgyszintén János testvérei György és Márton Vágbeszterczén és Budatinban maradtak, a hol utódaik a XIX. század első felében még birtokosok voltak. Nándor budatini ügyvéd örökbefogadott fiai közűl Barna nógrádvármegyei árvaszéki ülnök tb. főjegyző. Kornél és gácsi járás főszolgabírája.

Czímer : veres balharántpólyával, a melyen egy nyakán nyíllal átlőtt szarvas van, vágott kék paizsban, felül arany nap és három hatágú aranycsillag, alul leveles aranykorona, alatta három hatágú aranycsillag. Sisakdísz : szarvasagancs és három aranycsillaggal megrakott fekete sas-szárny. Takarók : kékarany-veresezüst.

Buttler. *Buttler.* (Elbersbergi és Ischlitzi báró.) Hessenből származik és eredeti neve Buttlar volt. Ennek a családnak, mely a régi hesseni lovagi szövetség tagja volt, ősi birtokai Elbersberg, Rieda, Kirchberg, Ziegenberg és Stiedenroda voltak. Ősi vára Butler az Ulster folyó partján emelkedett. Ősei közűl Gebhardt 1100-ban, Hartwig 1170-ben említve vannak. Simson 1235-ben és András 1369-ben mint híres lovagok szerepelnek. 1350 táján a család a neuenbürgi, wilprechtrodi, grumbachi és a treuschi ágakra oszlott. A neuenbürgi ág 1500-ban, a grumbachi ág valamivel később kihalt. A másik két ág Hessen-Kasselben és Bajorországban virágzott. A XVI. század végén a család egyik ága Sziléziába, majd onnan Lieflandba, Kurlandba s innen Lengyelországba szakadt. Ennek az ágnak sarja János báró, Magyarországba jött s 1689-ben ezredesi ranggal Eger várának parancsnoka lett. Jánost az 1087. évi országgyűlés honfiúsította. Az erről szóló oklevél 1696-ban kelt és Heves vármegyében hirdették ki. János 1692-ben megszerezte Alsó-, és Felső-Erdőteleket, Átányt 1693-ban pedig Pázmány-pusztát. Mivel gyermekei nem voltak, unokaöcscsét, János Lajost, 1701-ben örökbe fogadta. Ő lett azután a magyarországi ág törzse, a ki 1710-ben grófi rangot nyert s a kit az 1715. évi 134. törvényczikkel a honfiúsított nemesek közé iktattak. Fia Gábor megszerezte Bárdányt, ennek fiai Antal 1783-ban, Gábor 1784-ben a Bárdányi előnevet nyerték. Gábor fia János (szül. 1773., † 1845.) ez ág utolsó fisarja, a ki a Ludoviceumra tett 126.000 forintnyi adományával örökítette meg nevét. János a grófi ág utolsó sarja, hogy a család neve fennmaradjon, gróf B. Sándor nevű rokonát a bajorországi Haimhausenből magához hívatta s 1845-ben kelt végrendeletével általános örökösévé tette. A bárói ágból, mely Nógrádban telepedett le, Sándor volt huszárkapitány, jelenleg palánkai méntelep parancsnok. Ervin nándorkelecsényi birtokos, a Nógrád Vármegyei Gazdasági Egyesület volt elnöke, a megyei lótenyészbizottság elnöke, esperességi másodfelügyelő. Fiai : Elemér és Ervin.

Czímer : (bárói) veresben arany-abroncsos ezüst-puttony. Sisakdísz : fehér talpazatú veres oszlopon lógó aranyveretű ezüst kürt, fölötte három fehér veres-fehér strucztoll. Takarók mindkétfelől : veresezüst.

Bulyovszky. *Bulyovszky* (Gyulafalvi) Turócz vármegyéből, Duliczról (ma Gyulafalva), származik B. János 1735-ben hirdettette ki nemességét Nógrádban. Fia Ferencz, berczeli birtokos volt. Ennek fia János, 1849-ben honvédkapitány, ki Vasváry Pál mellett esett el Erdélyben. Ferencz 1683—84-ben Nógrád vármegye helyettes jegyzője, 1684-ben Heves vármegye alispánja,

1689—1693. Nógrád vármegye I. alispánja. Dániel 1693-ban Nógrád vármegye helyettes jegyzője. László 1711—1717-ig a füleki járás szolgabírája. Az 1734. évi nemesi összeírásban István, Imre és Dániel, az 1754—55-ikiben Imre van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. II. János unokái közül Geiza János jelenleg min. tan. Gusztáv. kir. főügyész-helyettes.

Cebrian gróf. Spanyolországból származik. Teljes neve Cebrian-Figuerollas. C. Antal cs. kir. kamarást és vezérőrnagyot az 1827 : XLII. t.-czikkel honfiúsították. Fia Antal László (szül. 1787 † 1883.), ennek fiai : Ferencz (szül. 1810 † 1875.) és László (szül. 1823 † 1901 okt. 11.), a ki katonai pályára lépett és kapitányként hagyta el a hadsereget. Ekkor Puszta-Szalatnán megtelepedve, élénk részt vett a közügyekben. 1861-ben tagja volt a főrendiháznak, 1865-ben a losonczi kerület képviselővé választotta. Az övé volt a füleki uradalom egy része is. Gyermekei : Mária, István (†) és Róza, ez utóbbi Hubay Jenő, ismert hegedűművész neje. Cebrian.

Czímer : négyelt paizs : 1. és 4. aranyban, öt (2 : 1 : 2) zöld tölgylevél, 2. és 3. kékben zöld alapon kiemelkedő aranykoronás, zöldlombú fa felé, két oldalt ágaskodó aranyoroszlán, fejükön arany koronával. Paizstartók : két kifelé néző arany oroszlán.

Chikán (Ilinyi) Család helységből származik. Miklós 1678 július 4-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet még ugyanaz évben hirdettek ki Nógrád vármegyében. Miklós fia István az 1722. évi nemesi vizsgálat alkalmával igazolta nemességét. 1734-ben a vármegye kétségtelen nemeseinek sorába iktatták. 1755-ben István Gergely, Mátyás, György és három János igazolta nemességét e családból. István a XIX. század első felében Gyöngyösre költözött. Fiai : Ferencz János és István, 1836-ban nyertek nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. A XIX. század első felében Iliny és Kalonda helységekben bírt földesúri joggal. Tagjai közül : Ignácz 1849-ben honvédszázados, a tápióbicskei csatában esett el. Miklós (†) királyi adótárnok. Ferencz jelenleg járási számvevő Losonczon. Chikán.

Coburg. (Szász-Coburg-Gothai herczeg) német birodalmi herczegi család, melynek tulajdonképeni törzsatyja Jámbor Ernő (szül. 1601 † 1675.), János weimari herczeg fia volt ; hetedik fia János Ernő (szül. 1658 † 1729.) a Szász-Coburg-Saalfeld herczegséget örökölte, de udvarát Saalfeldben tartotta. János Ernő két fia közösen uralkodott Keresztély Ernő haláláig (1745.), midőn az életben maradt Ferencz Józsiás egyedül uralkodott 1764-ig s a coburgi herczegséget, mint hitbizományt, átöröklési joggal elsőszülöttjére s annak utódaira ruházta. Utódai Ernő Frigyes (1764—1800) és Ferencz (1800—1806) alatt a herczegség adósságai annyira felszaporodtak, hogy Ferencz kénytelen volt Saalfeldet a nexus Gothanus alól felszabadítani és Römhildet Themárért átengedni. Ferencz Józsiás harmadik fia Józsiás (szül. 1737 † 1815). 1756-ban Mária Terézia királynő hadseregébe lépett s az 1788—89-iki hadjárat alatt a keleti sereget vezette, mely Moldvában több ízben fényes diadalt aratott a törökökön. Ebbeli érdemeiért az 1790—91-ik évi országgyűlés honfiúsította. Ferencz harmadik fia, Ferdinánd György herczeg, cs. kir. altábornagy, egy lovasezred tulajdonosa (szül. 1785 † 1851), 1816 január 2-án nőül vevén Szitnyai és Csábrági herczeg Koháry Ferencz m. kir. udvari kanczellár családja utolsó férfisarjának egyetlen leányát, Mária Antónia Gabriella herczegnőt, az 1827. évi XLI. törvényczikkel nagybátyja Szász Coburgi Józsiás herczeg és ipja, a férfiágban nemrég mag nélkül kihalt herczeg Koháry Ferencz érdemeiért honfiúsíttatott, a királyi kamarától eszközölt becslés alapján pedig egy millió és néhány százezer forint lefizetése után, megkapta a koronától a Koháry család birtokait, a melyekbe 1830—1832. években be is iktatták. Ferdinánd György herczeg elsőszülött fia, II. Ferdinánd Ágoston herczeg, a Portugáliában 1910-ig uralkodott királyi háznak lőn alapítójává. Magyarországi uradalmait másodszülött fia, Ágoston Lajos Viktor herczeg (szül. 1818 † 1881.), cs. kir. vezérőrnagy örökölte. 1843-ban kelt össze Mária Klementina bourbon-orleansi herczegnővel, Lajos Fülöp király leányával. Fia, Fülöp Ferdinánd (szül. 1844.), az aranygyapjas-rend vitéze, cs. kir. vezérőrnagy, a magyar főrendiház tagja. A Koháry István és András grófok, valamint a Szász-Coburg-Gothai Ferdinánd herczegtől 1831-ben alapított hitbizományhaszonélvezőjeként jelenleg Csákányháza, Etes, Fülek, Füleksávoly, Ipolygalsa, Karancsapátfalva, Kétkeresztúr, Litke, Mucsény, Nagydarócz, Perse, és Rapp helységekben birtokos. Coburg.

Csemiczky (Csemiczei és Izsépfalvi) Liptó vármegye legrégibb családainak egyike. Első ismert őse : Zemche (Szemcse), a ki már 1250-ben bírta a két Palugya közti földterületet, vagyis a mostani Csemicze helységet, mely azóta szakadatlanul a család birtokában van. Zemchének két fia volt : Móricz és Bene, a kik 1287-ben Benedekfalvát nyerték Liptó vármegyében. — Benedek utóda Miklós, 1391-ben Bebek Imre országbírónak, a Liptó vármegyében tartott vizsgálat alkalmával felmutatta IV. László király adománylevelét. A XVI. században a családból már csak Miklós (1582.) élt, kinek három fia Benedek, Gergely és János a család három főágát alapították. Gergely utódai közül Miklós (1681.) Liptó vármegye alispánja, ennek fia Gáspár (1693—95.) Nógrád vármegye alispánja. Benedek, a ki 1590-ben Hlinikre nyert adományt, Hliniki előnévvel élt ; utóda Péter, az áldozatkészségéről országszerte híres protestáns férfiú, előbb Zólyomba, majd Nógrádba költözött. Fia Gábor (1744—56.) Nógrád vármegye alispánja. Fiai közül Imre Gömörben szerzett birtokokat. Boldizsár, a vármegye főadószedője, Nógrádban maradt. Unokái közül Károly Kis-kürtösön, Ede Sztraczinban voltak birtokosok. Csemiczky.

Czímer : vágott paizs. Felül ezüstben elülről irányzott nyíllal átlőtt nyakú fekete sas. Alul : aranyban zöldszárú öt zöldlevelű három veres rózsa. Sisakdísz : paizsbeli sas. Takarók : veresarany-feketeezüst.

Csernyus (Kőkeszi). Hontvármegyei család. 1652-ben nyert czímeres nemeslevelet. Nemességét az 1662 febr. 4-én tartott hontvármegyei közgyűlésen hirdették ki. Egyik ága Gömör vármegyébe szakadt, honnan a család egyik tagja, Andor (†) 1862—65-ig baranyamegyei főispán, Nógrádban, Kelecsény-pusztai birtokán telepedett le. Fia Alán, földbirtokos volt Kétbodonyban. Csernyus.

Csillom. A XVIII. század második felében költözött Nógrád vármegyébe. A XIX. század első felében Fülekkelecsény községben bírt földesúri joggal. Csillom.

Csoma (Ragyolczi). Háromszék vármegyéből származik. 1544-ben már Tolcsván találjuk, a hol Imrétől a leszármazás szakadatlan. Egyik fia Ferencz, 1570-ben szerepel, a másik fia Csoma.

András, kinek dédunokáját Pétert, a ki 1697-ben Tokajból menekülvén, mindenétől megfosztották. Ennek egyik fia András, a ma is virágzó idősebb ág, Zsigmond pedig, a ki 1757-ben Ragyolczra nyer adományt, a honnan a család előnevét vette, az ifjabb ág megalapítója. Zsigmond előfordul az 1755. évi országos nemesi összeírásban Nógrád vármegye nemesei között. Tagjai közűl kiemeljük a következőket: György (1660.) ónodi kapitány; András Bereg vármegye jegyzője, majd Zemplén vármegye szolgabírája († 1667). András 1741-ben Abaúj vármegye követe. József, kiváló heraldikai iró, akad. tag. A család a XIX. század első felében Andrásfalva, Ragyolcz és Vecseklő helységekben bírt földesúri joggal.

Czímer: veresben arany-griff jobb első karmaival, hegyével lefelé álló tőrt tartva. Sisakdísz: paizsalak, hegyével fölfelé álló tőrt tartva. Takarók: kékarany-veresezüst.

Daróczy. *Daróczy.* Panyidarócz helységből származik. Tagjai közűl Jakab 1447-ben a vármegye követe, István 1597-ben Panyidaróczon birtokos, György (1617—1618) nógrádi szolgabíró.

Daruváry. *Daruváry* (Daruvári). Temes vármegyéből származik. Ferencz, királyi jogügyész, valamint gyermekei: Alajos, Kálmán és Karola 1839-ben nyertek czímeres nemeslevelet és Daruvárra királyi adományt. Tagjai közűl Ferencz, a nemességszerző, a királyi jogügyek ügyésze volt († 1852.). Ennek fia Alajos (szül. 1826 október 23.) 1846-ban temesvármegyei aljegyző, később királyi ügyész, törvényszéki bíró, királyi táblai, végre legfőbb ítélőszéki bíró, majd a királyi tábla, később a Kúria tanácselnöke. Elismert jogásztekintély. 1875-ben érdemei elismeréseül a Szent István-rend kiskeresztjét kapta. 1888-ban a Kúria másodelnöke, 1893-ban főrendiházi tag lett. 1892-ben a Szent István-rend középkeresztjét nyerte. 1898—1900-ig a főrendiház alelnöke volt. 1896-ban a kolozsvári, 1901-ben a bpesti egyetem tb. jogtudorává választotta.

Czímer: aranypólyával vágott kék paizs felső részén a pólyán nyugvó szent korona. Alúl: görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: a paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Darvas. *Darvas.* (Nagyréti.) A XVIII. század elején tűnik fel Nógrád vármegyében. Őse János (1614.) a kihalt Kürtösy család utolsó sarját Bórát vevén nőül, házassága révén Nógrádban szerzett birtokokat. Unokája János (1652—54.) Nógrád vármegye szolgabírája, gyermekei: Mihály 1693-ban a vármegye szolgabírája, 1708-ban alispán, 1715-ben a vármegye követe. Fiai közűl Jób 1756-ban a vármegye szolgabírája volt. Mihály testvérei: János 1699-ben a vármegye szolgabírája, Ferencz 1693-ban szintén szolgabíró s 1706—1707-ben alispán. Fiai: Ferencz (1744—50.) a vármegye szolgabírája, József 1756-ban alispán, királyi tanácsos. Az utóbbinak fiai: József 1769-ben a vármegye alispánja és Ferencz 1769—1783 a vármegye alispánja, utóbb helytartósági tanácsos. Fiai: József 1763-ban és Ferencz (1769.) szolgabírák. A család a XIX. század első felében Csécse, Endrefalva, Iliny és Mihálygerge földesura.

Czímer: kékben zöld halmon álló természetes daru, csőrében aranypatkót, felemelt jobb lábában követ tart. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-kékezüst.

Degenfeld. *Degenfeld-Schomburg* (gróf) Aargauból (Svájcz) származik. A család ősei innen vándoroltak be a sváb földre, a hol 1280 táján a Gmünd város szomszédságában lévő Degenfeld birtokot s várat megvették. E sváb ágnak első képviselője D. Konrád volt († 1360). A XVII. század elején a család két főágra szakadt. D. Konrádtól, illetőleg ennek fiától származik az 1625 január 27-én birodalmi báróságot, 1716 április 13-án pedig grófi rangot nyert württembergi ág, míg a másik ág Konrád bátyjától, János Kristóftól veszi eredetét. Kristóf Márton porosz államminiszter, a ki 1716-ban birodalmi grófi rangot nyert, a herczeg Schomburg család utolsó sarját vevén nőül, családnevéhez a Schomburg nevet csatolja. Miksa Kristóf (szül. 1766 † 1816.) cs. kir. kamarás, birodalmi tanácsos, 1810-ben magyar grófi rangot nyer. Fia: Ottó Kristóf (szül. 1801 † 1849.) erdélyi kormányszéki tanácsos. Fia Lajos (szül. 1843.) 1888-ig országgyűlési képviselő, 1889—1895-ig Nógrád vármegye főispánja, 1896—1901-ig országgyűlési képviselő, a Lipót-rend lovagja, Szirákon birtokos. Fiai: Kristóf Ottó Imre (szül. 1881.), Miklós Lajos Kristóf (szül. 1882.)

Czímer: vágott és kétszer hasított paizs, közép-paizszsal és ebben kék szívpaizszsal. Az utóbbiban ezüstsas. A közép-paizs négyelt. 1. és 4. kék paizsláb fölött vörössel és ezüsttel négy koczkára osztva. 2. és 3. vörössel és ezüsttel a felső balsarokból haránt vágva, benne egy zöld papagály arany nyakkarikával. Nagy paizs: 1. és 6. ezüstben fekete paizs, ebben kis aranygyűrű, csillag alakban nyolcz liliomos pálczával körülvéve. 2. veresben fehér lovon ülő aranypánczélos lovag felemelt jobbjában vívóbárdot tart. 3. és 4. vörösben hat (3 : 2 : 1) alul kerek ezüst-paizsocska. 5. feketében három (2 : 1) ezüstkereszt. Jelmondat: Quo Fata Vocant.

Dessewffy. *Dessewffy* (Cserneki és Tarkeői, nemes és gróf). Pozsega vármegyéből származik. Őse: Deziszló, a ki az 1241. évi muhi csatában az ország zászlóját megmentette; ettől a leszármazás szakadatlan. A család 1363-ban osztozik meg Cserneken. Egyed fia Benedek bán (1372—96.), ennek unokája Dezső terjeszti tovább a családot, a kinek fia István már 1482-ben Dessewffynek íratik. Ennek az Istvánnak fia Ferencz Pozsega vármegye főispánja. Ferencz fia László (1556—1558.) budavári kapitány, kinek két fia maradt: Ferencz és János. A török hódoltság következtében a család elvesztvén alsómagyarországi birtokait, János 1558-ban Tarkeő várát szerzi meg. Tőle ered a tarkeőig ág, míg János a tarczai ág megalapítója. A család tarkeői ágából Tamás és Platthy Borbála fia Imre, a XIX. század elején költözött Nógrád vármegyébe. Fiai: I. Jób 1847-ben Nógrád vármegye követe, Kökényesen volt birtokos. II. Titusz (szül. 1810 † 1874.) gyermekei: 1. Ödön (szül. 1837.) Nagykökényesen és Vanyarczon birtokos. Fia: Dezső (szül. 1864). 2. Elek (szül. 1844.), volt törvényszéki aljegyző, később m. tiszti főügyész. III. Ottó (szül. 1813 † 1895 Vanyarczon), 1839—46-ig Nógrád vármegye főjegyzője, később alispán és országgyűlési képviselő, az ág. ev. bányakerületi egyházmegye világi felügyelője.

Czímer: kék paizsban buzogányt tartó pánczélos kar, mely fölött jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú koronás barna sas, a jobb felső sarokban fogyó hold, a balsarokban csillag. A koronátlan zárt sisak dísze hét fehér strucztoll. Takarók: kékezüst.

Dévény. *Dévény* (Melléthei) Gömör vármegyéből származik. A család többféleképen, igen gyakran Divényinek írta nevét. Az 1770—71. évi úrbéri összeírásban birtokos családként szerepel Ebeczken. D. István, balassagyarmati jegyző, tb. esküdt († 1854). D. Bertalan, vármegyei esküdt, fia Gyula, fővárosi tanácsjegyző Budapesten.

Czímer: Hasított paizs; elül hármas dombon királyi koronán áthúzott két toll között egy rózsa, hátul a vágási vonalból kinövő koronás sas. Sisakdísz: Féllábon álló, fejével jobbra forduló daru, felemelt lábában golyót tartva.

Diósy (Tót-Diósi) Nyitra vármegyéből származik. Első ismert őse D. Kristóf (1509.) Tót-Dióson birtokos. A család 1632-ben Gellénfalva, Alsó-Vásárd és Dolina helységekre nyert adományt, azonkívül 1600 körül Ohajon volt birtokos. Tagjai közül Ádám (1715—1779.) nyitravármegyei másod, majd első alispán, később udvari tanácsos. Dénes 1848—49-ben honvédőrnagy. László (1860.) kanczelláriai tisztviselő. A családból Aladár, kinek neje Maasburg Berta bárónő, telepedett le Nógrádban és jelenleg Ipolyvarbón birtokos. Diósy.

Czímer: Vörösben leveles aranykoronán álló kiterjesztett szárnyú fekete sas. Sisakdísz: Nyílt fekete sasszárny között könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Takarók: kékarany, vörös-ezüst.

Diószeghy. Első ismert őse János, miskolczi ref. lelkész, 1647-ben szerepel. Sámuel fia Péter, Nógrádba költözött és 1720-tól Pöstény-pusztán volt birtokos. 1735-ben a nemesi felkelés kapitánya volt. Fia József, ügyvéd és megyei esküdt. Ennek fia Tádé, a napoleoni hadjáratok alatt tiszt volt, később a vármegye táblabírája. Fia ifj. Tádé, megyei csendbiztos és tb. szolgabíró volt. György, ügyvéd, 1890 táján Miskolcz főjegyzője. A család egyik része a Diószeghi, másik része a Lasztóczi előnevet használta. Diószeghy.

Disznóssy, másként *Veres*, ősi adományos család, mely Ebeczken volt birtokos. A XVIII. század második felében nevét a Veres névvel cserélte fel. E családból való *Mikszáth* Kálmán anyja: Veres Mária. Disznóssy.

Drágffy (Szentgyörgyi és Verebélyi. Előbbi neve Drahokupil) Nógrád vármegyei praedialista nemes család, melynek tagjai mintegy 200 éven át az esztergomi érsek tisztjei voltak. József, a ki később királyi engedélylyel Drágffyra változtatta nevét, valamint fiai Ferdinánd, Károly, Miklós, József és Lajos 1828-ban nyertek nemességet. A család Rudnay herczegprímástól Vadkerten egy birtokra adományt nyert, de 1848 előtt még Dejtáron is birtokos volt. Tagjai közül József, a nemességszerző, érseki számtiszt volt. Fia Miklós az esztergomi érsek nagysarlói uradalmának felügyelője († 1909.) Sándor ügyvéd, 1865—70-ig a váczi kerület országgyűlési képviselője. Ferdinánd tarjáni plebános. Miklós fiai Sándor érsekvadkerti birtokos és Gyula fővárosi tisztviselő. Drágffy.

Czímer: hasított paizs. Elül kékben, zöld alapon ágaskodó ezüst egyszarvú. Hátul: vörösben négy haránt ezüstpólya. Sisakdísz: két zöldlevelű vörös rózsa. Paizstartók: két oroszlán.

Dubraviczky (Dubraviczai) Horvátországból származik s a török dúlások elől a XV. század végén költözött Zólyom vármegyébe, Dubraviczára, melyre 1582-ben új adományt nyert. Első ismert őse Péter de Hotutina, kinek két fia Miklós és János. A család két főágát alapította. Miklós ága a XVI. század végén kihalt. János fiai közül Mihály (1505—1529.) országos adóróvó volt. Márk (1514—1526.) Kőkesziről írta előnevét. Utóda Péter (1706—1717.) Nógrád vármegye szolgabírája. Fiai Péter és Pál, továbbá István előfordulnak az 1755. évi országos nemesi összeírásban, Nógrád vármegye nemesei között. Péter hasonnevű fia Nógrád vármegye szolgabírája. Zsigmond 1836-ban Nógrád vármegye aladószedője, 1842-ben vármegyei számvevő, majd cs. kir. hivatalnok. A család a XIX. század elején Kis-Libercsén birtokos. Dubraviczky.

Ebeczky (Ináncsi) Nógrád vármegye törzsökös családja. A leszármazás az 1354-ben élt Feliczián fia Tamástól hozható le. Később Hont vármegyében telepedett le, ez az ág Ináncs puszta után Ináncsinak nevezte magát. Tagjai közül Imre (1597.) táblabíró, a ki Palojtay Lőrincz magvaszakadtával ennek birtokait szerezte meg. György 1633-ban Nógrád vármegye táblabírája, 1647-ben szolgabíró. István 1647—49. Nógrád vármegye jegyzője. János 1670—73-ban Zellőben birtokos. Miklós előfordul az 1755. évi országos nemes összeírásban Nógrád vármegye nemeseinek sorában. Ennek utóda József a XIX. század első felében Nógrádmarczalban birtokos. Ebeczky.

Erszényes (Marosvásárhelyi). Maros-Torda vármegyéből származik és csak az újabb korban telepedett le Nógrád vármegyében. Balázs 1610-ben kapott czímeres nemes levelet és Bethlen Gábortól Marosvásárhely és Nyárádtő községekben adományt, mely utóbbi után a család a Nyárádtői előnevet használta. Tagjai közül a nemességszerző Balázs, Bethlen Gábor alatt vitézkedett. Elek a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt kuruczhadnagy. II. Balázs és II. Elek honvédtisztek. Erszényes.

Ettre (Kálnói). A család már a XV. században bírta Ozdin várát. Ettrének fia Mihály Kálnón egy pincze iránt egyezkedik Vingárti Geréb Jánossal. Benedek fia Péter (1489—1498.) Kálnón, Újlakon, Kisújfaluban, Lehotán és Petén volt birtokos. 1597-ben Kelemen, Boldizsár, György és István bírták Kálnót. György és Boldizsár 1601-ben Ettre-Lehotáról írták előnevüket. Mihály 1580-ban Hont vármegye alispánja, másik Mihály 1665-ben Kálnón volt részbirtokos. Gábor 1744-ben Nógrád vármegye főszolgabírája, testvére László és fia József előfordulnak az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban Nógrád vármegye nemesei között. Gábor másik fia Ferencz, ennek fia Antal (1806—1811.) Nógrád vármegye főszolgabírája. A család a XIX. század első felében Kálnó és Szinóbánya helységekben bírt földesúri joggal. Ettre.

Fabik. A család 1694 nov. 20-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet István 1726-ban mutatott fel Nógrád vármegyében. Ennek fia György, továbbá István és András előfordulnak az 1754—55. évi nemesi összeírásban. György unokája Pál, a ki Losonczról Kőrösre költözött, 1831 ápr. 20-án nyert nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. Fabik.

Fáy (Fáji). Őse Rugach, kinek fiai Don és Barnabás, 1241-ben a muhi csatából menekülő IV. Béla király kíséretéhez csatlakozván, saját lovukat adták oda a menekülő királynak. A tatárpusztítás után IV. Béla király az abaúj-vármegyei Fáj földét adta nekik, a honnan a család nevét vette. Don fia Orbán (1292.), kinek fiai Kozma (1320.) és György (1331.) terjesztették tovább a családot. György ágának a XV. században magvaszakadt. Kozma ága jelenleg is virágzik. Ez ág sarjai: István portai követ (1584.), fia István (1654.) alispán. Fia László (1667.), ennek testvére László Thököly híve. Ennek fiai: István († 1710.) Murányvár kapitánya és András. István utódai a XVIII. század első felében Nógrádba, Szécsénykovácsiba költöztek, szépunokái István és Zsigmond az 1754—55. évi nemesi összeírásban foglalnak helyet. István (neje Tussay Anna) maradékai a XIX. század végéig laktak Nógrádban. A legutolsó ez ágból Fáy.

Ákos (szül. 1835.) honvédezredes, cs. és kir. kamarás, a ki azelőtt Dolányban és Varbón volt birtokos, († 1909). A másik ág Torna vármegyéből költözött Nógrádba. Ferencz tornai főszolgabíró fia Sándor († 1885.) telepedett le Petőn. Fiai Ernő azelőtt petői birtokos, jelenleg Váczon lakik és Ferencz († 1908.) A harmadik nógrádi ág alapítója Albert (szül. 1824 jan. 8-án) szügyi birtokos, a ki Giczéről (Gömör várm.) költözött Nógrádba. († 1911.) Fiai Árpád (szül. 1844.) Giczén birtokos és Sándor (szül. 1848.) Balassagyarmaton lakik. Árpád fia: Albert (szül. 1871.) Nógrád vármegye főjegyzője.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó fehér ló, melynek kantárszárát az előtte álló, balra fordult vörösruhás és kalpagos, sárgacsizmás férfiú balkezével tartja és jobbját csípőjére támasztja. Sisakdísz: kinövő fehér ló. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Foglár. *Foglár* (Tésai). Hont vármegyéből származik. Pál 1583-ban nyert czímeres nemeslevelet. Utóda Pál 1698-ban Tésát szerzi, a honnan a család előnevét vette. Fiai közűl Imre 1724-ben Hont vármegye alispánja. György egri kanonok, czímzetes püspök († 1754). Imre fia II. Imre (1756—58.) Hont vármegye alispánja, 1778-ban kir. tanácsos. II. Imre testvére János (1796.) szintén Hont vármegye alispánja. A család a XIX. század első felében Borsosberény földesura

Folly. *Folly.* F. Gábor, gróf Balassa Pál egykori kékkői tiszttartója, 1741 október 28-án nyert. czímeres nemeslevelet, melyet Nógrád vármegyében 1742-ben hirdettek ki. Fia József kamarai tisztviselő, ennek fia Mihály († 1824.) Somogy vármegyébe költözött, a hol utódai ma is élnek.

Forgách. *Forgách* (Ghymesi és Gácsi gróf). A Hunt-Pázmán nemzetségből származik. Őse Ivanch ispán, kinek fia Ivánka nyerte II. Endre királytól Ghymes földét, honnan a család egyik előnevét vette. A Forgách nevet elsőízben Miklós (1333.) vette fel, de csak unokái tartották meg következetesen. Miklósnak két fia volt. Miklós († 1361.) és András († 1381.) Miklós fia Balázs, Mária királynő főpohárnoka, a ki 1386 február 7-én II. Károly királyra a halálos csapást mérte. András fia Péter (1411.) főajtónálló, kinek János fiától származó két unokája Péter és Gergely († 1515.), a család két főágát alapították. Pétertől, Bars vármegye főispánjától (1493—1505.) származik a Ghymesi ág, Gergely nyitrai főispántól pedig a Gácsi ág. Gergely fia Zsigmond (1547.) kir. kincstárnok, 1560-ban az ország bárói közé emelkedett. Fiai Ferencz († 1577.) váradi püspök, Simon (1598.) főpohárnok és Imre (1576.) Trencsén vármegye főispánja. Simon fia Zsigmond (szül. 1565 † 1621.) Sáros, Szabolcs, majd Nógrád vármegye főispánja, országbíró és nádor. Ő szerezte a gácsi uradalmat, mely azóta szakadatlanul a család birtokában van. Ágát Ádám (szül. 1601 † 1681.) terjesztette tovább, a ki 1670-től az országbírói méltóságot viselte, 1622-től haláláig Nógrád vármegye főispánja volt. Fiai közűl Ádám (szül. 1663 † 1716.) Nógrád vármegye főispánja és Simon (szül. 1669 † 1729.) II. Rákóczi Ferencz tábornoka; az övé volt Somoskő vára, melyet 1711-ben, midőn Rákóczival Lengyelországba ment, tőle elkoboztak. János fiai közűl: János Ádám (szül. 1690 † 1736.) 1714-től haláláig Nógrád vármegye főispánja, Ferencz (szül. 1697.) tábornok, 1736—50-ig a vármegye főispánja. János ága két vonalra szakad. Fiai közűl Jánostól (szül. 1724 † 1774.) Csongrád vármegye főispánjától az idősebb, vagyis a gácsi, Zsigmondtól pedig az ifjabb vagyis a szécsényi vonal származik. A gácsi vonalon Antal (szül. 1761.) cs. kir. kamarás és kapitány, fiai: Antal († 1851.) cs. kir. kamarás és János († 1841.) cs. kir. kamarás. Az utóbbinak gyermekei: Sándor (szül. 1814 † 1894.) cs. kir. kamarás, 1849-ben az orosz sereg mellett császári biztos, 1850-ben Nógrád vármegyei törvényszéki bíró. Antal (szül. 1819 † 1885.) cs. kir. kamarás. 1848-ban Windisch-Grätz alatt az éjszaki vármegyék főbiztosa, majd 1849-ben az orosz sereg mellett tábori biztos. 1861—1864-ig Magyarország kanczellárja, 1867 után több ízben országgyűlési képviselő. Az övé volt Gács, Kékkő, Kelecsény és Tolmács. József (szül. 1829 † 1876.) cs. kir. kamarás, a ki Vilke, Drághi, Varbó, Sztrázs és Óvár helységekben volt birtokos. Antal fiai közűl Antal (szül. 1869.) volt országgyűlési képviselő és János (szül. 1870.) követ Belgrádban. A szécsényi vonalon József (szül. 1756 † 1829.) cs. kir. kamarás. Fiai Miklós (szül. 1780 † 1857.) Zsigmond (szül. 1787 † 1872 Mándokon), utódai Szabolcs és Abaúj vármegyékben élnek. Pál (szül. 1794., § 1854.) a szécsényi uradalmat bírta, melyet Pulszky Ferencznek adott el.

Czímer, melyet II. Lajos király 1525 május 27-én adományozott Ghymesi Forgách Ferencz, László és Sebestyén, néhai Péter fiai, továbbá Miklós és Zsigmond néhai György fiai részére: kék paizsban csőrsisakból előtűnő, aranykoronás, szőke, hosszúhajú, szemközt helyezett női törzs, melynek veres ruhája, a sisak két oldalán kecses hajlású, leveles csipkézetű takarókká formálódik. E főczímeralakot a koronás fejjel egy magasságban, két oldalt befelé irányult lebegő ezüst holdsarló kíséri. Az egyenesen álló paizsot két oldalt két angyal tartja, két felső sarkához jobbról triton, balról nereida támaszkodik, mindkettő lebegő; a keret alját s koronáját delfinekből és nyíló virágokból összeszerkesztett motivumok ékesítik.

Czímer az 1719. évi grófi oklevél szerint: kékben zöld alapon hétágú és gyöngygyel kirakott aranykoronából kiemelkedő lebegő hajú koronás szűz, mindkét kezét csípőjén tartva, paizs felső sarkaiban két befelé fordult ezüst-félholdtól kísérve. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-veresezüst.

Fráter. *Fráter.* (Ippi, Érkeserüi és Bélmezei). A Dobra nemzetségből származik. Leszármazását a bihar-vármegyei kötetben ismertettük. A családnak Heves vármegyében letelepedett ágából, Pál, a ki részt vett az 1787—1790. évi táborozásban, költözött Nógrád vármegyébe, nőül vevén Szmrecsányi Annát; előbb Csécsén gazdálkodott, majd a nógrádi nemes felkelők szervezése és begyakorlása körül szerzett érdemeiért a vármegye közönsége szolgabíróvá választotta († 1840.) Fiai közűl József 1825—1841-ig Csécsén gazdálkodott, majd a család ősi bihari jószágát kiváltván a zálogból, Csételekre költözött. Másik fia Pál 1832-ben Nógrád vármegye alszolgabírája 1836—43-ban főszolgabíró, 1839—40-ben a vármegye országgyűlési követe, 1844—47-ig a vármegye első alispánja volt.

Frecska. *Frecska.* F. András, Márton és Tamás 1702-ben nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet még ugyanaz évben hirdettek ki Nógrád vármegyében. A 1754—55. évi nemesi összeírásba Márton van felvéve. A család Alsó-Esztergályon volt birtokos. Tagjai közül Jenő kir. törvényszéki jegyző és Soma, ny. körjegyző Balassagyarmaton.

Frideczky. *Frideczky.* F. János és annak testvérei, valamint rokonai: György, András, János nyitrai

kanonok, és Miklós, végül Miklós fia István 1694. évi augusztus 21-én nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. Az egyik nemességszerző Miklós fia István, neje Borsiczky Mária után Terecske helységet örökölte. Fia Tádé (1755.) Nógrád vármegye táblabírája. Utóda Lajos (szül. 1817.) 1838-ban Nógrád vármegye al-, 1845-ben pedig főjegyzője, 1848-ban országgyülési képviselő, 1849-ben a feldunai honvédseregnél kormánybiztos, 1867—1871-ig a vármegye első alispánja, később a gyarmati törvényszék elnöke, Tereskén volt birtokos.

Gál. Nemességét 1834-ben hirdettette ki Nógrád vármegyében. A XIX. század első felében Rárós-Mulyadon bírt földesúri joggal. Gál

Géczy. (Kis-Géczi és Garamszeghi). Régi nógrád-vármegyei család, mely már a XIV. században Géczen birtokos volt. Őse G. István, kinek fiai Péter 1395-ben Nógrád vármegye alispánja volt, Ferencz 1560-ban Géczen kívül, Varsány, Lapujtő, stb. helységekben volt birtokos. Fia András 1597—99. Nógrád vármegye szolgabírája, 1598-ban követe. 1613-ban ismét szolgabíró. Neje révén Garamszeget szerezte meg, s ettől kezdve a családnak ez az ága a Garamszegi előnevet vette fel. Fiát Gábort 1649-ben királyi belegyezéssel beiktatták a Poltári Soós család birtokaiba. Fiai István és Zsigmond. Az utóbbit a Thököly felkelés részeseként birtokaitól megfosztották. Ennek leánya Juliánna, Korponay Gáborné, kalandos multu asszony, a kit 1715 augusztus 18-án Győrött lefejezték. István fia Gábor 1709-ben kurucz ezredes. Testvérét Lászlót 1725-ben már Hont vármegyében találjuk. Utódai közül György († 1784.) Hont vármegye alispánja. Fiai György a Martinovics-féle összeesküvés részese, Elek Romhányban volt birtokos. István (szül. 1775 † 1842.) Zólyom vármegye főispánja. Fia Péter 1848-ban Hont vármegye főispánja. A fenti Gábor testvére Gáspár (1632.), ennek utóda Miklós, 1711-ben Zólyom vármegye alispánja. Ennek utódai Dénes és Kálmán 1831-ben nyertek nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. Dénes fiai Dezső (szül. 1855.) kir. jogügyi tanácsos, ügyvéd Budapesten. Flóris (szül. 1860.) Bágyonban birtokos. Károly (szül. 1863.) Bujákon lakik. Kálmán fiai: Lajos (szül. 1855.) és Antal (szül. 1864.) nógrádkövesdi birtokosok. Géczy.

Gedey. Szarvasgede helységből származik. A XVI. században tűnik fel. Első ismert őse Péter; ennnk fia Péter (1598—1601.) Merey Gedey neve viselt. Fia Mátyás 1622-ben Hont vármegye szolgabírája volt. Utódai Zólyomba költöztek. Ugyane család sarja András (1652.) Kiszellőn birtokos. Leszármazóinak a XIX. század elején magvuk szakadt. Gedey.

Gellén (Gellénfalvi.) Nyitra vármegyéből származik. A család egy ága a XVII. században Nógrád vármegyébe költözött. András 1684-ben a losonczi járás nemessége sorában szerepel. Egyik fia Gergely 1705-ben hadibiztos. László betegsége miatt az 1705. évi felkelés alkalmával helyettest állít. Az 1755. évi nemesi összeírásban Sándort, Lászlót és Istvánt találjuk. József 1842—48-ig főszolgabíró, 1848-ban kir. táblai ülnök, 1854-ben cs. kir. telekkönyvvezető, később kúriai bíró. Fia István (†), megyei főjegyző. Ez idő szerint Endre, Antal, Gyula és Ferencz Fülekpilisen, Cserháthalápon és Panyidaróczon birtokosok. Antal fia Barnabás, balassagyarmati ügyvéd. Gellén.

Goldperger (Sachsensteini). Szászországból származik, a honnan Körmöczbányára telepedett, majd Saskőt (Sachsenstein) vette birtokába. A család Handlovára (Nyitra megye) és Bethlenfalvára (Szepesmegye) nyert királyi adományt. Ádám, 1728-ben telepedett le Losonczon; utódai 1848 előtt Körmöczbányán és Nagylibercsén voltak birtokosok. Körmöczbányára András már 1670-ben jött vissza Bethlenfalváról, a ma is fennálló családi házba. A XVIII. század közepén Bars, Bereg, Nógrád, Nyitra és Szepes vármegyékben lakott. — Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Barsmegyében Lászlót, Beregben Józsefet, Nógrádban Ádámot, Nyitrában Andrást és Szepesben Mihályt találjuk. Tagjai közül Ábrahám († 1743.), Körmöczbánya ev. lelkésze. Ádám († 1842.) Coburg-Koháry herczeg uradalmainak kormányzója, a ki családnevét 1842 január 20-án kelt legfelsőbb engedélylyel Aranyhalmyra változtatta. György 1780-ban, János (1830.) ev. lelkészek Dacsólamon. Másik György a XIX. század elején ev. lelkész Körmöczbányán. Imre (1840.) szolgabíró Szepes vármegyében, majd főadószedő. Kálmán 1848-ban honvédhadnagy, majd körjegyző Ábelfalván. József, nógrádi esküdt 1865-ben. Miklós nyugalmazott körjegyző. Viktor nagylibercsei birtokos. Goldperger.

Czímer: Kékben vízből kiemelkedő zöld domb két oldalán, a vízen egymással szemben lebegő két vízi nimfa, a domb fölött leveles aranykoronát tart. Sisakdísz: négy zöld pálmaág közűl kinövő pálmafán repülésre kész fehér galamb. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gonda. János és gyermekei: Mihály, János, Gergely, Mátyás, József 1760 november 25-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1761-ben hirdettek ki Nógrád vármegyében. Később Pest és Udvarhely vármegyékben is elterjedt. Tagjai közül Béla (szül. 1856.) jelenleg esperesplébános Nagyorosziban. Pál és János 1835-ben nyertek nemesi bizonyítványt a vármegyétől. Gonda.

Czímer: kékben hét vörösbogyós zöld olajágat tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: arany nyílvesszőt tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók mindkét felől: kékarany.

Gyurcsányi. (Moysfalvi) Trencsén vármegyéből származik, idővel elterjedt Bars és Nógrád vármegyékbe is. Imre 1741-ben aranysarkantyús vitéz, 1747-ben Mária Terézia királynőtől Arad és Zaránd vármegyékben fekvő jószágokra nyert adományt. Fia Ignácz Alsó-Petényben volt birtokos. Fiai: József (1806—1811.) Nógrád vármegye főszolgabírája, István Bars vármegyében Nagysáró helységben volt birtokos. A család utólsó férfisarja, Gábor 1818—28-ig Nógrád vármegye helyettes, 1828—32-ig első alispánja, ugyanez évben a királyi tábla ülnöke, majd később altárnok és a hétszemélyes tábla ülnöke († 1856 márczius 17). Egyik leánya Anna (szül. 1810 † 1877.) báró Andreánszky Sándorhoz ment nőül. E házasság következtében az alsópetényi birtok a báró Andreánszky családra szállott. Gyurcsanyi.

Czímer: kékben zöld alapon zöld száron három kinyílt rózsát tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Gyurkovics. (Gyurikovich) Gy. Lőrincz, valamint fiai Mátyás, György és Lőrincz, továbbá testvére András, 1714-ben nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1715-ben hirdettek ki Nógrád vármegyében. A nemességszerző Lőrincz Losonczra telepedett. Fia László Kis-Kőrösön lakott. Ennek fia Gergely, bajai senator, 1835-ben nyert Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt. Gyurkovics.

Gyürky. (Gyürki) Hont vármegye legrégibb családainak egyike, mely Gyürki helységnek Gyürky.

már a XIII. század végén birtokában volt. Tagjai közül Gáspár, az 1742-ben Nógrád vármegyétől kiállított felkelő nemes-seregben harczolt. Utódai József és János 1835-ben kaptak nemesi bizonyítványt a vármegyétől. Ez ág Szentivánban Petényben és Ipoly-pusztán volt birtokos.

Gyürky. *Gyürky.* (Losonczi). Őse Gy. István, a kit 1634-ben, mikor Losoncz városában gróf Forgách Ádámtól egy házhelyet kapott, abba királyi beleegyezéssel beiktattak, s a ki ez adomány jogán vette fel a Losonczi előnevet. György 1652-ben nyert czímerlevelet. Pál (1666—1684.) Nógrád vármegye jegyzője. Gábor (1678.) a vármegye szolgabírája. Fia Ferencz 1684-ben részt vett a nemesi fölkelésben ; 1687-ben szolgabíró. Gáspár 1650-ben esküdt, 1665-ben szolgabíró, fia István (1684—85.) megyei jegyző, 1693-ban másod, 1699—1700-ben első alispán. Ezek egyikének utóda István, a kit 1726-ban az egész Kotyháza-puszta birtokába, továbbá Sós-Hartyán részeibe, 1742-ben Kis-Terenyén egy nemesi telek birtokába, továbbá Vásáros-Terenyébe és Kalapadpuszta egy részébe beiktattak. 1730-ban Nógrád vármegye jegyzője. Fia Pál, ennek fia István 1788-ban Nógrád vármegye másod, 1790-ben első alispánja, 1806-ban kir. biztos, majd Torontál vármegye főispánja és v. b. t. t. († 1807). Fia Pál 1803-ban a vármegye t. jegyzője, 1803-ban a szécsényi járás alszolgabírája, 1806-ban főszolgabíró, 1808-ban a másodalispán helyettese, 1811-ben főjegyző, 1817-ben másod, 1818—28-ig első alispán, ezután 1846-ig Krassó vármegye főispánja, v. b. t. t., többek között Ludányban volt birtokos. Fia Ábrahám (szül. 1836 † 1901.) 1867 január 16-án grófi rangot nyert, melyet 1874 márczius 2-án Magyarországra is kiterjesztettek. Ábrahám 1872—91-ig Nógrád vármegye, közben 1884—87-ig, Nyitra vármegye főispánja. 1892—1896-ig a losonczi kerület országgyűlési képviselője, cs. és kir. kamarás v. b. t. t., a Johannita-rend tiszt. tagja. Fiai: István, László és Viktor Béla (szül. 1848.) Máv. főellenőr.

Haan. *Haan.* H. András és József 1694. évi augusztus 20-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Bars vármegyében hirdettek ki. József utódai közül Ferencz 1755-ben Hontban főszolgabíró, József Nógrád vármegye számvevője. Az utóbbinak fia Imre, ennek fia Imre (1828—32) Nógrád vármegye főszolgabírája. A család a XIX. század első felében Karancskeszi és Kisecset helységekben bírt földesúri joggal.

Hamar. *Hamar.* (Pani) Nyitra vármegyéből származik. Őse H. Mihály, a ki társaival együtt 1602. április 2-án nyert czímeres nemeslevelet Rudolf királytól. A nemességszerző Mihály utóda István, Heves vármegyében lakott és 1698-ban Heves vármegyétől vett ki nemesi bizonyítványt. Ennek utóda Miklós, Nógrád vármegye alszolgabírája († 1853, Berczelen). Fiai közül Pál, Érsekújvárott primási uradalmi ügyész volt. Gyula 1848—49-ben esett el.

Hanzély. *Hanzély.* Liptó vármegyéből Liptóújvárról származik, idővel azonban Zólyom, Szepes, Tolna és Temes vármegyékben is elterjedt. H. Mózes és gyermekei Menyhért, György, Márton, Mátyás és János 1646-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet Liptó vármegyében hirdettek ki. A nemességszerző fia János, a zólyomvármegyei felkelt nemesség sorában küzdött a törökök ellen. Márton (szül. 1775 † 1844.) híres táblai ügyvéd Pesten. A család 1845-ben telepedett le Nógrád vármegyében. László (szül. 1827 † 1890.) orsz. képviselő, kir. tan. Márton jelenleg árvaszéki elnök Nógrádban. Béla, Gyula és Ferencz nógrádi birtokosok.

Czímer : kékben hármas zöld halom, mindegyikéből kinövő zöldleveles vörösrózsa, melyek középsőjén ezüst-félholdtól és hatágú arany-csillagtól kisért galamb áll, csőrében lecsüngő zöldleveles, piros rózsával. Sisakdísz : paizsbeli galamb. Takarók : (mindkétfelől) vörösarany.

Harmos. *Harmos* (Hihalmi). H. István neje : Harmos, helyesen : Kinizsy Anna, fiai Pál, András, Balázs és Mihály 1659 május 10-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1660 január 5-én hirdettek ki Nógrád vármegyében. A nemességszerző István, 1668-ban hihalmi birtokos volt. Az említett András és Balázs 1686-ban Budavár visszavételénél a nemesi felkelőseregben küzdött. Négy fia közül András terjesztette tovább a családot. András legidősebb fia Mihály, 1722-ben igazolta nemességét. Négy fia közül Gábor (1718 † 1798.) csányi és monostori birtokos volt. Ennek fia Mihály, a kitől a jelenleg virágzó nemzedék származik. Mihály fia Gábor (szül. 1782. † 1850.) nyugalmazott huszárkapitány. Fia István (szül. 1837.) Vámosmikolán birtokos. Kálmán (szül. 1840 † 1897.) m. kir. testőr és huszárőrnagy. Gábor (szül. 1847.) Nógrád vármegye főjegyzője, majd itélőtáblai bíró, jelenleg a m. kir. közigazgatási bíróság itélőbírája. Kálmán fiai: Béla és István, mindkettő cs. és kir. kamarás, huszárkapitány. Gábor leánya Magdolna pedig Mária Schuli nemes alapítványi hölgy.

Czímer : kékben, zöld alapon arany-koronából kiemelkedő veresruhás, tollas, veres süveges magyar vitéz, jobbjában kardot tart, balját csípőjére támasztja. Sisakdísz : jobb lábában kavicsot tartó daru, feje fölött hatágú aranycsillaggal. Takarók : kékarany veresezüst.

Hegyesy. *Hegyesy.* E család 1658-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1659 márczius 19-én Sáros vármegyében hirdettek ki. A XVIII. század első felében szakadt Nógrád vármegyébe, a hol Karancskesziben szerzett birtokokat. János és József az 1755. évi nemesi összeírásban szerepelnek. József 1769—1773. nógrádi szolgabíró, fia Pál (1844) rozsnyói nagyprépost.

Czímer : kékben, zöld téren álló griff, jobb első lábával kardot tartva. Sisakdísz : kardot tartó vitéz, növekvően. Takarók : kékezüst veresarany.

Hermann *Hermann.* Nürnbergből származó nemes család, mely a XVII. században került Magyarországba, hol György 1720-ban kapott III. Károly királytól új nemeslevelet. A családnak Somogy vármegyében letelepedett ágából István 1785-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet II. Lipót király 1791 szept. 5-én megerősített. Az előbbit Pozsony, az utóbbit Somogy és Nógrád vármegyékben hirdették ki. Tagjai közül Wolfgang Wilibald (szül. 1742.), ennek fia János (szül. 1784.), a gróf Zichy család nagylángi uradalmi igazgatója. Fia Sándor (szül. 1822.), előbb a gróf Zichy család uradalmi intézője, utóbb a Géczyek birtokainak kezelője, majd a báró Wodiáner család tiszttartója. Ő telepedett le 1852-ben Nógrád vármegyében. Fiai : Gyula (szül. 1859.), Károly (szül. 1855.), jogtudor, árvaszéki ülnök. Fiai Sándor és Ádám.

Czímer : kékben, zöld dombon nyugvó leveles arany-koronán könyöklő görbe kardot tartó vörösmezü kar. Sisakdísz : czölöpösen állított szőlőtőke szőlőfürtökkel és zöld levelekkel. Takarók : veresezüst kékarany.

Horkovics. *Horkovics* (Horkovicz Komjáthi) H. András és György 1620-ban nyertek czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, a melyet Ferencz király 1803. február 3-án megújított. Az utóbbi

nemeslevelet 1804-ben Gömör és Torna vármegyékben hirdették ki. A család a XIX. század elején jött Nógrádba, hol 1848 előtt Nagydaróczon bírt földesúri joggal, s a hol ma is birtokos. Tagjai közűl Kelemen, kinek részére I. Ferencz király az 1620-ban kelt czímeres nemeslevelet megújította, 1804-ben herczeg Koháry Ferencz jószágigazgatója volt. József a Koháryak és később a herczeg Coburg család jogtanácsosa (1830.), Gyula jelenleg nagydaróczi birtokos.

Czímer: aranypólyával haránt vágott paizs felső ezüst-mezejében vörös rózsa, alsó veres mezejében ezüst-liliom. Sisakdísz: zöldleveles vörös rózsát tartó arany-oroszlán növekvően. Takarók: veresezüst kékarany.

Horváth. (Voxith-Horváth, Zalukai.) Őse János, pécsváradi kapitány (1538.), Horvátországból Zalukáról származott és Szapolyai János királytól Felső-Pencz helységet és a Zsidi-pusztát nyerte adományul. Unokája II. János (1597—1600.) Szécsény vár kapitánya. Fiai közűl György (1633—37-ben) és István 1652—54-ben Nógrád vármegye alispánjai, mindketten Kis- és Nagy-Romhányban voltak birtokosok. A családot István terjeszté tovább. Utóda György, előfordul az 1755. évi nemesi összeírásban. Fia József Nógrád vármegye számvevője (1793). Fiai Antal (1828—36.) a vármegye főszolgabírája és Károly (1818.) a vármegye főügyésze. († 1849). Antal fiai Albert 1855-ben kerületi jegyző Ecsegen, István 1848-ig főszolgabíró, utóbb járásbíró volt. Horváth.

Horváth (Ajtics-Horváth). Horvátországból származik. A XVII. század második felében már Nógrád vármegyében találjuk. Péter 1676-ban Kiskürtösön élt, ennek fia József az 1755. évi nemesi összeírásban szerepel. 1773-ban szolgabíró. János 1670-ben Hont vármegye szolgabírája. Ferencz II. Rákóczi Ferencz hadseregébe lépett, 1710-ben azonban hazatért és Fülekkelecsényben telepedett le, hol utódai a XIX. század első felében földesúri joggal bírtak. Horváth.

Horváth (Bibiti és Legéndi.) A XVII. század közepén már Nógrádban találjuk, a hol Legénden volt birtokos; egyes családtagok innen írtak előnevüket is. Tagjai közűl Pál 1652-ben szerepel a vármegyei jegyzőkönyvekben. II. Pált 1709-ben a füleki járás nemesei között találjuk. Jánost pedig az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Gedeon (1811—28.) Nógrád vármegye főszolgabírája. Testvére Gábor († 1846.), ennek fia Elek (1847—48.) a vármegye alispánja. Valószínűleg a fenti János testvére volt Imre, a ki 1753 decz. 13-án nemesi bizonyságlevelet kapott Nógrád vármegyétől. Ennek fia László János, Legénden volt birtokos. Horváth.

Horváth. Ily nevű család sarja József, a ki az 1754—55. évi orsz. nemesi összeíráskor Losonczon lakott. Ferencz 1836-ban Losoncz város jegyzője. Az 1754—55. évi összeírásban még a László, Mihály, Ferencz, György és Márton, Nógrádi Horváth Gábor, Horváth-Tályay Menyhért, Sándor, József fordulnak elő. A XIX. század első felében a H. család sarjai Panyidarócz, Karancskeszi és Homok-Terenye helységekben bírtak földesúri joggal. Horváth.

Horváthy (Horváthi és Disznósi.). Hont vármegye ősi családja. Ősei Lőrincz és Loránt, a kik 1277-ben nyerték Horváthi helységet adományul. A családot Loránt terjesztette tovább, mely idővel átszármazott Bars és Nógrád vármegyékbe is. 1685-ben Gergely Nógrád vármegye helyettes jegyzője. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban József, Kristóf és István vannak felvéve. Árpád jelenleg Balassagyarmaton földbirtokos, és a Közgazd. Bank h. igazgatója. Horváthy.

Hubay (Szalatnai). H. Jenő európai hírű hegedűművész és zeneszerző, az országos zeneakadémia tanára, 1907 május 29-én nyert czímeres nemeslevelet. Hubay.

Czímer: hasított paizs. Elül ezüstben zöldleveles vörös rózsaszál, két bimbóval. Hátul: kékben arany hárfa. Sisakdísz hiányzik. Takarók: mindkétfelől kékezüst.

Huszár (Baráti). Régi nemes család, mely Garam-Szent-Kereszt Bars vármegyei községből származik, honnan idővel Hont, Nógrád, Esztergom és Pest vármegyékbe is elterjedt. Első ismert őse Márton 1591-ben nyert Rudolf királytól nemességújító czímerlevelet. Márton fia György, ennek utóda Márton (szül. 1684 † 1756.) terjesztette tovább a családot. Fia József (szül. 1739 † 1816.) kir. tanácsos az esztergomi érseki birtokokból Baráti helységet nyerte adományul; ettől kezdve a család a Baráti előnevet vette fel. József a család jelenleg virágzó ágának megalapítója. Testvérétől V. Mártontól származott Imre, Esztergom vármegye alispánja s utóbb követe (1825—32.); József kir. tanácsos, fia József (szül. 1774 † 1855.) Keszegen volt birtokos. Fiai közűl: Károly (szül. 1803. jan. 22., † 1889.) az 1843—44. évi országgyűlésen Nógrád vármegye követe. József (szül. 1804.) 1832-ben Nógrád vármegye főjegyzője, 1839-ben első alispánja († 1841). Károly fiai közűl István (szül. 1826 † 1890.), 1865-ben és 1869—72-ben a nógrádi kerület országgyűlési képviselője, kinek neje Ebeczki Blaskovich Anna volt. A XIX. század közepén a vámosmikolai uradalmat vette meg a herczeg Esterházyaktól, fia Béla († 1904.) részére, a ki az uradalomból 1885-ben hitbizományt alakított. Fiai: Tibor, a hitbizomány jelenlegi haszonélvezője, Elemér tb. szolgabíró, keszegi birtokos, Aladár vármegyei tisztviselő, ipolybalogi birtokos és Miklós. A fenti István testvérei Gyula (szül. 1838 † 1858.) jeles író, kinek költeményei az ötvenes években a »Hölgyfutárban« jelentek meg, és László. Ennek utódai: Károly, a ki Honorrison, Krassó-Szörény vármegyében és László, a ki Terecskén birtokos. Huszár.

Czímer: veresben, zöld alapon, fehér lovon ülő, kékruhás magyar huszár, az őt üldöző ellenség felé hátrafordulva s kardjával visszavágva. Sisakdísz: kinövő fehér ló. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Illés (Edvi). Dunántúlról származik. I. Ádám (†) pesti ügyvéd, Tolmácson volt birtokos. Fia Ödön, ugyancsak tolmácsi birtokos, ennek fiai: István és Ödön. Illés.

Ivánka (Draskóczi és Jordánföldi). A család Túrócz vármegyéből származik és a XIII. században tűnik fel. 1251-ben a Madách-család ősei, IV. Béla király beleegyezésével eladták Kopasz Ivánkának a Cutera nevű, ma ismeretlen fekvésű, földjüket. E Kopasz Ivánka, túróczi nemes, 1262-ben a Jordán-patak melletti Jordán nevű földből két ekealját kapott IV. Béla királytól adományul. Ivánka utóda volt Bertalan, kinek fiai Balázs és Bálint, a család jelenleg virágzó két főágának megalapítói. Balázs utóda Imre, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán (1778—98.) jószágainak igazgatója volt, a ki neje, Gedey Zsuzsánna révén Hont, Nógrád és Pest vármegyékben szerzett birtokokat. Ennek fia László (szül. 1782, † 1819.) volt, kinek fiai közűl Imre (szül. 1818, † 1896.) a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja, v. b. t. t., 1848-ban honvédezredes. Zsigmond (szül. 1817, † 1902.) az 1847—48. évi országgyűlésen Korpona város követe, majd később több ízben országgyűlési képviselő. Fiai Oszkár (szül. 1852.) cs. és kir. Ivánka.

kamarás, volt orsz. képviselő és László (szül. 1854.) cs. és kir. kamarás, volt orsz. képviselő és hontvármegyei birtokos. A fenti László (szül. 1782, † 1819.) testvérétől, Imrétől származik a nógrádvármegyei, másként zellői vonal. Ez a vonal a XIX. század első felében Lapujtő, Kis-Zellő, Gécz, Dolány, Kürtös, Sztráczin, Kér, Varsány, Rimócz, Ecseg és Karáncsapátfalva helységek földesúra. E vonal tagjai: Béla, továbbá Ödön († 1908.) Pest vármegye alügyésze, fiai Imre 1906-ban a zirczi, 1910-ben a békési kerület országgyűlési képviselője. Ödön testvére György zellői birtokos, ennek fia László, a sziráki járás főszolgabírája. Nógrádban a család már 1370-ben bírta Halápot, melynek birtokára 1505-ben nyert új adományt. Bálint ágából az egyik vonal Hont vármegyében Paláston birtokos, a másik a túróczmegyei Draskóczon.

Czímer: kékben, hullámzó folyótól hasított, zöld alapon szemközt álló, veres kereszttel ellátott, pánczélos, vörös-strucztollas, sisakos és vörös pánczélinges vitéz, jobbjában buzogányt, baljában apostoli kereszttel ellátott országalmát tartva. Sisakdísz: paizsbeli vitéz növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Irsay. *Irsay* (Irsai). Pest vármegye régi, törzsökös családja, mely itt már 1395-ben szerepel. Idővel Heves és Nógrád vármegyékre is kiterjedt. Tagjai közűl Pál 1790-ben Pest vármegye táblabírája. Károly 1849-ben Pestmegye főhadipénztárosa, András jelenleg föld mivelési min. titkár. Károly Irsán birtokos. Pál főhadnagy, György sóshartyánbai birtokos. Imre jogszigorló.

Jakabfalvy. *Jakabfalvy.* Abaúj, Borsod, Pest, Szabolcs, Torna vármegyékre kiterjedő család, melynek egyik ága Nógrád vármegyében telepedett le. Ez az ág a Kántor család révén Dolyánban volt birtokos. A XIX. század első felében Tarnóczon és Karancskesziben is birt földesúri joggal.

Jakobovics. *Jakobovics.* (Dobonyosi) a nemességet J. József, nyug. kir. ítélőtáblai bíró, († 1911) 1908. évi április 23-án nyerte, melyet 1909 október 16-án hirdettek ki Nógrád vármegyében.

Czímer: vágott paizs; a felső vörös mezőben két aranycsillag között stilizált ezüstliliom. Az alsó kék mezőben zöld halmon vörösmetszésű »Corpus Juris«-on szemközt néző bagoly ül. karmaiban lúdtollat tartva. Sisakdísz: veresmezű könyöklő kar, kardot tartva. Takarók: kékarany-veresezüst.

Ján. *Ján.* Az 1745—55. évi országos nemesi összeírásban e családból László van felvéve a vármegye nemesei közé. A család a XIX. század első felében Tót-Marokháza helység földesura.

Janikovich. *Janikovich.* A XIX. század első felében Tarnócz helységben bírt földesúri joggal. Tagjai közűl István 1842-ben érseki tizedbeszedő, Alajos (1859.) hatvani prépost volt.

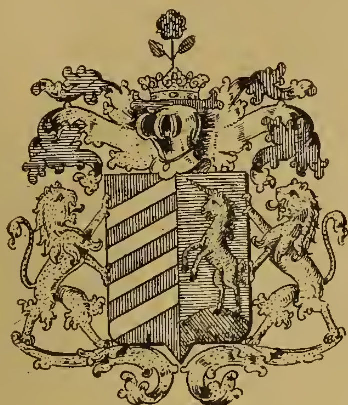
Jankovich. *Jankovich.* (Jeszeniczei) Horvátországból származik. Onnan a törökök elől Trencsén vármegyébe költözött. Ott találjuk a XVII. század második felében J. Miklós és András testvéreket, a kik 1686-ban I. Lipót királytól czímerlevelet nyertek. A családot Miklós terjesztette tovább. András ága Francziaországba szakadt s ez ág utolsó sarja: Antal Szaniszló († 1847.) franczia bárói rangot nyert. Miklós fiai közűl Ferencz, Miklós hétszemélynök (1700.) és György a család három főágát alapították. Ferencz utódai közűl János, a gróf Forgáchok uradalmi igazgatója († 1837). Fiai: Mihály kecskeméti prépost-plebános († 1855.) és László 1842—48-ig főszolgabíró, 1849-ben az önkényuralom által kinevezett alispán, 1850-től cs. kir. törvényszéki elnök († 1854.), Miklós hétszemélynök utódai közűl László 1756-ban Nógrád vármegye szolgabírája. Fia János 1809-ben a felkelt nemességnél ezredes. Fia Antal 1832-ben másod, 1836—39-ben első alispán, majd Gömör vármegye főispáni helytartója. Miklós (1787.) kir. táblai ülnök, jászkun kapitány. Fia Miklós (szül. 1873, † 1846.) híres régiségbúvár és gyűjtő. Testvére, József, kir. tanácsos, Fehér vármegye főispánja. Miklós fia Lőrincz. György utódai közűl Mátyás, a ki neje révén Galábocsot szerezte. Fia Vincze előbb táblai ügyvéd, utóbb 1850-től nógrád vármegyei törvényszéki ülnök. Egyik fiát, Vinczét, a család francziaországi ágának utolsó sarja, Antal Szaniszló, fogadta örökbe, másik fia, György, jászkun kapitány volt. A család a XIX. század első felében Karancsalja, Salgótarján és Mátraszőlős földesura.

Czímer: kékben zöld alapon, jobb előlábával egy pálmaágat, baljával koszorút tartó kétfarkú aranyoroszlán. Sisakdísz: piroslábú fehér galamb, piros csőrében zöld galyat tartva.

Jánosy. *Jánosy* (Balajthai és Szécsénykovácsi). Az 1734. évi vármegyei nemesi összeírásban ily nevű családból János és György szerepelnek. 1848 előtt Szécsénykovácsiban, jelenleg Cserhátsurányban birtokos. Tagjai közűl János György († 1787.) Szatmár vármegyében szolgabíró volt. Rezső 1848—49-ben a Hunyadi-huszároknál szolgált s mikor Kossuth Lajos a körmöczbányai pénzverőből a pénzt elszállíttatta, őt bízta meg a szállítás felügyeletével. Nővére, Judith, gróf Hasslingen Konstantinhoz (szül. 1831, † 1882) ment nőül.

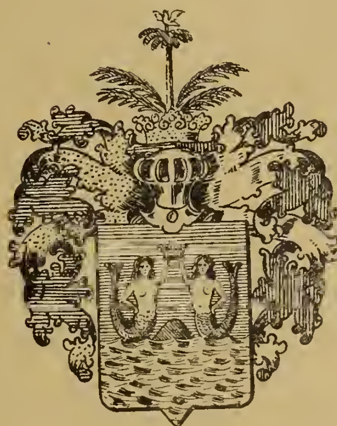
Czímer: kékben zöld halmon, repülésre kész fehér galamb, csőrében zöld olajágat tart. Sisakdísz: két szarv között a paizsbeli galamb. Takarók: kékezüst-vörösarany.

Jeszenszky. *Jeszenszky.* (Nagyjeszeni) Túrócz vármegye törzsökös ősi családja. Valószínűleg a Divék nemzetségből ered, a mely föltevést a czímerek hasonlósága is támogatja. Jeszenföldjét 1274-ben kapták Mátyás fiai: Mihály, Péter és István. Mihály az 1563. évi czímerújító levél szerint Jeszenföldjén várat épített, s e várnak ura (comese) volt. Az 1274. évi adománylevelet utóbb IV. László király 1287 január 26-án, majd III. Endre király 1293 márczius 18-án megerősítette. Mátyásnak István nevű fiától származik a jelenleg virágzó nemzedék. Czímerújítólevelet 1563 május 7-én Dániel, Menyhért, Simon, Lőrincz, Boldizsár, Gáspár, Péter, Miklós és György nyertek. Nógrád vármegyébe, Dengeleg helységbe, Miklós költözött 1740 táján. Miklós és fia, Sándor, már előfordulnak az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Sándor (1753—1773.) a Beleznay-féle lovasezredben őrmester, testvére István 1753-ban a Bethlen gyalogezredben hadnagy, Dániel 1753-ban gazdatiszt volt báró Podmaniczky Jánosnál. Utódai Békés és Pest vármegyékbe költöztek. Alkalmasint a fenti Miklós fia volt Mihály, kinek fia Sámuel (szül. 1789, † 1865.) Losonczon lakott. Ennek fiai Samu (szül. 1820, † 1874.) Losoncz város polgármestere és Danó (szül. 1824, † 1901) kir. közjegyző, a Petőfi-Társaság tagja. Fia Sándor (szül. 1852.) v. b. t. t., a miniszterelnökség államtitkára. A család egyik ágából, mely György Túróczvármegyei alispántól (1578—1586.) származik, Antal 1741-ben bárói rangot nyert; ágazata azonban benne kihalt. Ugyanez ágból János (szül. 1773, † 1866.) Tolna vármegye alispánja, hétszemélynök, a Szent István-rend vitéze, 1865 január 3-án szintén bárói rangot kapott. Fiainak: Sándornak, Józsefnek és Kálmánnak bárói rangja 1875. évi október 5-én megerősí-

DRÁGFFY.

FÁY

FORGÁCH

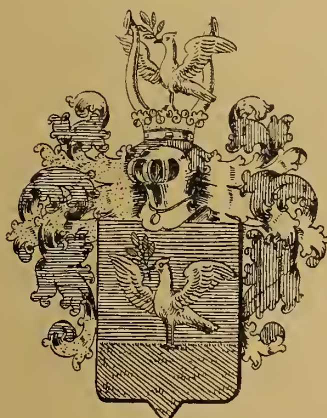

GOLDPERGER.

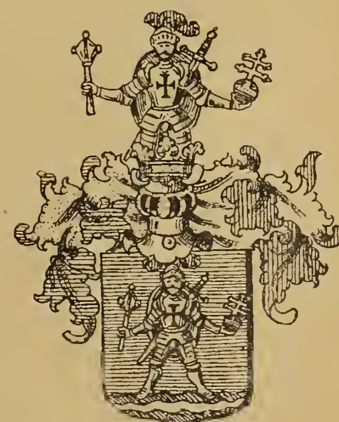

HANZÉLY

HERMANN.

HUSZÁR

HORKOVICS

JÁNOSSY.

IVÁNKA

Jeszenszky

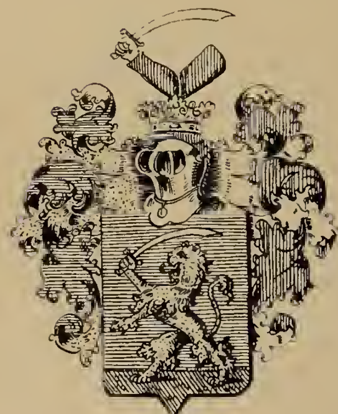
Károlyi

Keglevich.

Kubányi

Kovács

Kubinyi.

Majláth.

Kuchinka

Madách

Mocsáry

tést nyert. Sándor (szül. 1827, †), fia Ignácz (szül. 1855.) Pest vármegyében, Ács-pusztán birtokos. József (szül. 1829), kinek neje, Huszár Matild volt (§ 1871), házassága által Nógrád vármegyében szerzett birtokokat. Fiai: István (szül. 1854.) és Sándor (szül. 1857.) Nógrád-kövesden birtokosok.

Jókuthy. A Divék nemzetségből származik, Nyitra vármegyéből, melynek Jókuti ága Komárom vármegyében is elterjedt. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban e családból Mihály, János és Mátyás vannak felvéve. Komáromból Fejérben és újabban Nógrádban is elágazott. Tagjai közűl Zsigmond (1794—1805.) ref. lelkész, Sándor (1836—97.) fővárosi tisztviselő. Albert, kúriai bíró, a Lipót-rend lovagja. Miklós jelenleg kir. törvényszéki bíró Balassagyarmaton. Sándor, fővárosi iskolaigazgató, Dénes ugyanott építész. Jókuthy.

Kacskovich. Trencsén vármegyéből származó család, mely családi adatok szerint, már 1465-ben kapott nemességet, melyet I. Ferencz király megújított. Nógrádban 1814-ben hirdették ki nemességét, a hol a XVIII. században Ferencz telepedett le, ki előbb Mohorán volt gazdatiszt, később ugyanott gróf Péchy Manó bérlője és ekkor szerezte a puszta-sőji, kőforrási és ilinyi birtokokat, a hol azonban már neje: nemes Tamáskovich Borbála is birtokos volt. — A családnak ezeken kívül még Gyarmaton, Bodonyban, Kiskürtösön, Duzmán, Géczen, Szelestényben és Nógrádmarczalon is voltak részbirtokai és ez utóbbi helyen ma is birtokos. Ágost 1841) urad. ügyész, Gábor, birtokos. Károly (1836—39.) Nógrád vármegye ügyésze. Dénes 1850-ben járásbíró, később főszolgabíró. Lajos 1847—48-ban Pest város főjegyzője, majd nemzetőrkapitány, 1848-ban és 1861-ben orsz. képviselő, 1865-ben nógrádm. törvényszéki ülnök, a M. Tud. Akad. tagja († 1891). Iván, ny. főszolgabíró. Atyja, Ferencz, táblabíró és a vármegye nemesi pénztárosa. Lajos fia Jenő, kúriai bíró. Gyula, ny. megyei főorvos, Károly, honvédfőhadnagy, Dezső honvédhuszárkapitány, Vilmos árvaszéki ülnök és Iván pusztasőji és kőforrási birtokosok. Kacskovich.

Kálnay. (Nagy-Kálnai) Bars vármegyéből származik. Őse Szendi István vajda, a ki 1377-ben az őseitől öröklött birtokokra, közöttük a nógrádi Kürt helységre is új adományt nyert. Ő vette fel a K. nevet, a Bars vármegyében fekvő Kálnó helység után. Fia Benedek, a ki részt vett a nikápolyi hadjáratban, 1405-ben Zsigmond királytól több Bars, Hont, Nyitra, Pest, Borsod és más vármegyékben fekvő birtokokon kívül Felső- és Alsó-Keer, Esker és Puszta-Megyer helységekre nyert adományt. Zsigmond király 1405. évi adománylevelét Mátyás király 1475-ben Benedek fia László és ennek fia György részére, a Szabolcs vára alatti harczokban tanúsított vitézségük jutalmául megerősítette. Györgynek testvérei Ferencz, János testőrkapitány, István Léva várának kapitánya, Imre utóbb II. Lajos udvari titkára, 1506-ban Borsfőre nyertek adományt. Ezek egyikének utóda István, Léva várának kapitánya és ennek fia György, 1595-ben új adományt nyertek I. Rudolf királytól a nógrád-vármegyei Válykó községre. A család később Gömörbe származott át, a hol 1848 előtt Uzapanyiton volt birtokos. (L. még a Szabolcs és Bars vármegyéket tárgyaló köteteket.). Kálnay.

Kandó (Eger-Farmosi). Nemességét 1654-ben ismerték el. Tagjai közűl Aladár, jelenleg Pusztakőkuton (Kishartyán mellett) birtokos. Kandó.

Károly. (Gocsith-Szent-Imrei) Sáros vármegyéből származik, hol már 1515-ben birtokos volt. A XVI. század végén Nógrádban találjuk, ahol Pinczet szerezte meg. László 1686-ban Pinczen volt birtokos. János 1829-ben Nógrád vármegye főszolgabírája, 1842-ben másod, 1847-ben első alispánja és országgyűlési követe. Testvére, László, v. b. t. t., alkanczellár (1863). Károly.

Czímer: veresben, kiterjesztett szárnyú, egyfejű fekete sas, egyik lábában kulcsot, a másikban zöld gallyat tart. Sisakdísz: paizsbeli sas. Takarók: kékarany-veresezüst.

Károlyi. (Nagy-Károlyi gróf) a Kaplony nemzetségből származik, melynek első ismert őse Kristóf királyi pristaldus volt. Egyenes őse Eördögh Simon (1264), ennek unokája: Simon (1322—1349.), Károly (a mai Nagy-Károly) ura. Utódai közűl László (Láncz) és Bertalan, a XV. század elején felveszik a K. nevet. László (Láncz) ivadékaiból született K. Zsuzsánna Bethlen Gábor fejedelem első neje. Bertalan (1418.) ágából származik a grófi család. Mihály (1586—1626.) főispán 1606-ban bárói rangot nyert. Ennek fia László († 1689.) Szatmár vármegye főispánja, kinek fia Sándor (szül. 1668, † 1743.) kurucz tábornok, Szatmár vármegye főispánja. Sándor, a ki 1712-ben grófi rangot nyert, a családnak mintegy második törzse és megalapítója lett. Tőle a család a következőleg származik le: fia Ferencz (1705, † 1758.) Szatmár vármegye főispánja, főasztalnokmester és a tiszáninneni országos hadi főkormányzó. Ennek fia Antal (szül. 1732, † 1791.) főasztalnokmester, v. b. t. t. s a nemes testőrség kapitánya. Nejétől, gróf Harruckern Jozefától, roppant vagyon jutott a család birtokába. Ezektől származott József († 1803.) Békés vármegye főispánja, 1791-től Szatmár vármegye főispánja. Nejétől, gróf Waldstein Wartenberg Erzsébet, csillagkeresztes hölgytől, István, Lajos és György származtak. István (szül. 1797, † 1881). cs. kir. kamarás, v. b. t. t. Lajos (szül. 1799, † 1865.) cs. kir. kamarás, v. b. t. t., Csongrád vármegye főispáni helytartója, 1845-ben és 1861-ben Nyitra vármegye főispánja. György (szül. 1802, † 1877.) cs. kir. kamarás, v. b. t. t., főudvarmester, a Magyar Tud. Akadémia igazgató- és tiszteletbeli tagja. Utóbbinak fia Gyula (szül. 1837 jul. 4, † 1890.) cs. kir. kamarás, v. b. t. t., országgyűlési képviselő. Ő vette meg 1884-ben 480.000 forintért a bujáki uradalmat, mely jelenleg első házasságából származó leánya, Erzsébet grófnő, birtoka. Károlyi.

Keglevich (Buzini gróf). Albániából Horvátországba származott, hol első ismert őse Péter, a XIV. század elején szerepel. Utóda II. Péter, 1520-ban jaiczai, 1537—42-ben horvát-szlavon bán, a ki családját a főrangúak közé emelte, nevét főleg Jaicza várának hősi védelmével tette emlékezetessé. II. György 1598-ban horvátországi al-bán, fiai V. Péter (1627—49.) és II. Miklós, ónodi kapitány (1536—57.), a család két (horvát és magyar) főágának alapítói. Miklós 1646-ban nyert bárói rangot. Fia III. Miklós, Torna vármegye főispánja, 1687-ben grófi rangot nyert. Miklós fia I. Ádám, tábornok, 1692-ben Torna vármegye főispánja. Fia I. Gábor, tábornok, ennek fia II. Ádám, főtárnokmester, ezé II. Gábor (1825—27.) Csongrád, 1828—42. Nógrád vármegye főispánja, 1831-ben koronaőr, 1842-ben tárnokmester. Testvére IV. László, a ki a pesti nemzeti vívóintézetet alapította, Gábor unokatestvérével, I. Károlylyal együtt, 1786-ban a kistapolcsányi uradalmat vette bérbe. Károly fia II. János (szül. 1786, † 1856.) Bars vár- Keglevich.

megye főispánja. Fia IV. István (szül. 1840, † 1905.) v. b. t. t. országgyűlési képviselő. A fenti Gábor Nógrád vármegye főispánjának fia, II. Gyula (szül. 1824, † 1865.), Mészáros Lázár szárnysegédje, nemzetőrkapitány, 1861-ben orsz. képviselő, ennek fia III. Gábor (szül. 1848.), a főrendiház örökösjogú tagjai. Fia VII. István, Ipolykürtön birtokos.

Kemény. *Kemény.* (Gyerőmonostori gróf). Erdély legrégibb családainak egyike. Közös törzsből ered a Gyerőffy, Mikola, Radó, Vitéz már kihalt s a most is élő Kabos családdal. E törzsből származott Péter, a ki a XV. században a Kemény nevet viselő családot alapította. Ennek testvére lehetett Simon, a szentimrei hős, a ki 1440-ben Hunyadi János ruházatába öltözve, a csatatéren esett el. A családalapító I. Péter unokája, II. János 1553-ban Szulejmán szultánnál követ volt, István 1556-ban küküllői főispán, III. János Székely Mózes híve, s annak oldalán harczolva esett el. Fia Boldizsár 1608-ban Alsó-Fehér vármegye főispánja. Egyik fiát, Jánost, 1660-ban Erdély fejedelmévé választották. Fia Simon, ennek fia János, Belső-Szolnok vármegye főispánja (1686.) megalapítója a grófi ágnak. Ez az ág a XIX. század első felében Pogony helységben bírt földesúri joggal.

Kelecsényi. *Kelecsényi* (Kelecsényi és Hrabói). Nyitra vármegye legrégibb birtokos nemes családainak egyike. Első ismert őse Tamás, 1367-ben szerepel. A család idővel Trencsén vármegyébe származott át, hol századokon át virágzott. A XVI. század második felében már Nógrád vármegyében is birtokos volt. János († 1597.) Nógrád vármegye szolgabírája. Utódai: István és János 1614-ben nővéreikkel barátságos egyezségre léptek a szüleik után maradt jószágok osztálya ügyében. Ez egyezség szerint a Fogacs és Kövesd nevű jószágokat közöseknek jelentették ki. A XIX. század első felében a család Nagy-Sztráczinban bírt földesúri joggal.

Késmárky. *Késmárky.* K. máskép Literatus Albert 1649 április 13-án nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1649. évi június 21-én, az Alsó-Sztregován tartott közgyűlésben hirdettek ki. János 1777-ben Nógrád vármegye bizonyitványa alapján igazolta nemességét Bács-Bodrog vármegyében. K. Ignácz pedig az 1791-ben kapott bizonyitványnyal 1840-ben igazolta nemességét Pest vármegyében.

Czímer: kékben, zöld alapon, veres nyelvét kiöltő arany-oroszlán, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Sisakdísz: zöld galyat tartó, ágaskodó ezüst egyszarvú növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Kéry. *Kéry* (Nagykéri). Hont-vármegyei eredetű család. Benedek a XVI. század végén élt. Ennek özvegye 1601-ben zellői jobbágyainak visszaadását kérelmezte a vármegyétől. Ferencz 1599-ben Hont-, 1600—1603-ban Nógrád vármegye alispánja, Romhányban volt birtokos. Fia János 1635-ben a balassagyarmati vár kapitánya. 1654-ben grófi rangot nyert. János átköltözött a Dunántúlra, a hol Kabold várát bírta.

Kiss. *Kiss I.* (Boldogházi). A XVII. században tűnik fel. János (1652—59.) nejével Csoltói Bazsó Zsuzsánnával Pinczen szerez birtokokat. Fiai közűl András 1669-ben a pilisi (Fülekpilis) birtokosok között fordul elő, 1673-ban Heves vármegye alispánja. Péter 1671-ben Géczen és Vecseklőn volt birtokos. János 1671-ben tiltakozott testvére, Péter ellen, a ki Géczben lévő birtokrészét eladta Géczy Dénesnek. János fia János az 1705. évi nemesi összeírásban fordul elő, még 1711. év előtt elhalálozott. A család egyik ága Gömörbe húzódott.

Kiss. *Kiss* II. K. Péter 1624 márcz. 11-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1626-ban hirdettetett ki Nógrádban. Unokája Pál az 1722. évi nemesi vizsgálat alkalmával igazolta nemességét.

Kiss. *Kiss* III. K. András Nógrád várában szolgáló királyi zsoldos vitéz, 1656 aug. 12-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet az 1657 jún. 4-én Losonczon tartott közgyűlésen hirdettek ki. Utódai a XVIII. század elején Herencsényben laktak.

Kokovay. *Kokovay.* E családból K. József, 1832-ben Nógrád vármegye számvevője, Puszta-Szántón volt birtokos. A család a XIX. század első felében Tereskén bírt földesúri joggal.

Kolossy. *Kolossy.* Borsod vármegyéből származik. Őse K. Mihály 1666-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanaz évben Borsod vármegyében hirdettek ki. Az újabb időben Gábor Nógrád vármegyében telepedett le és jelenleg Zoltán Homokterenyén birtokos.

Czímer: Kékben, zöld alapon, vörös keresztet tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között vörös kereszt. Takarók: kékarany-veresezüst.

Komjáthy. *Komjáthy* (Komjáthi). Nyitra vármegyéből származik a XVII. század első felében már Nógrád vármegyében találjuk. Ábrahám (1639—1644.) Nógrád vármegye jegyzője, utóda István részt vett az 1684. évi nemesi felkelésben. II. Ábrahám az 1684. és az 1705. évi nemesi felkelés alkalmával maga helyett helyettest állított ki. 1710-ben a kuruczok árulóként lefejezték. Fiai Ábrahám és Sándor 1731-ben nádori adományt nyertek Bágyonra. Valószínűleg egy törzsből származik a fentiekkel K. Mátyás, a ki 1635 jún. 18-án Badenben kelt czímeres nemeslevelet nyert Ferdinándtól, melyet 1636-ban hirdettek ki. A nemességszerző utóda Péter 1757 táján Komáromba költözött. Ennek egyik fia János Csitárban volt birtokos; Jánosnak két fia volt: László és János. Ezeknek gyermekei István, Tamás és János, csitári lakosok, 1826-ban kaptak nemesi bizonyítványt Nyitra vármegyétől. Anzelm, megyei főjegyző, később kir. tanfelügyelő, kir. tan; fia Jenő, az ismert jeles költő.

Koncsek. *Koncsek* (Dvoreczi). Túrócz vármegye birtokos nemes családja, melynek első ismert őse Balázs 1389-ben élt. Ennek egyik unokája György 1502-ben végrendelkezik. Ennek a fia József 1529-ben idegeníti el a budisi pusztát. Ezután a család négy fiúval négy főágra szakadt: a Simunovecz, az Ursini, a Zachareje és a Koncsek nevét viselő ágra. Túrócz vármegyéből a XVIII. sz. II. felében, az ursini ágból származó György és testvére István, a kik Nógrádba költöztek, 1674-ben nyertek nemesi bizonyitványt, melyet 1675-ben Füleken hirdettek ki.

Koós. *Koós.* Gömörből származó család. K. Pál, ennek neje és gyermekei, továbbá Leök János és fia, valamint Molnár Mihály, 1657-ben nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet ugyanaz évben, a Pelsőczön megtartott közgyűlésben hirdettek ki. A család idővel Torna vármegyében is elterjedt, a hol Zsarnón és Jánokon volt birtokos. Nógrádba csak az újabb korban telepedett le. Tagjai közűl Károly 1860—67 között Torna vármegye alispánja. József, országgyűlési képviselő, majd Torna vármegye alispánja, egészen e vármegyének Abaúj vármegyével való egyesítéséig (1882.), jelenleg zsarnói birtokos. II. Pál, jánoki birtokos,

Abaúj-Torna vármegye főpénztárosa. Miklós, cs. és kir. kamarás, huszárőrnagy. Károly, a Coburg herczegi uradalom intézője volt Rappon.

Czímer: ezüsttel és veressel vágott paizs. Felül két vörös rózsával és arany oroszlánnal megrakott kék haránt-pólya. Alul hármas fehér szikla középsőjén ülő, két aranycsillagtól kísért sólyom. Sisakdísz: természetes farkas növekvően, jobbjában felfelé álló nyílvesszőt tartva. Takarók: kékarany-veresezüst.

Korodinyi. A XIX. század első felében Szügy helységben bírt földesúri joggal. Lajos (1867.) szolgabíró, Gyula szandai földbirtokos. Korodinyi.

Kovách (Horti és Rigyiczai) K. Pál, Fülek várában egy lovascsapat kapitánya, továbbá fiai Gergely, János és István, leánya, Anna, 1613 márczius 26-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Losonczon hirdettek ki. A nemességszerző Wesselényi Ferencztől Fülek városában házat és az ú. n. Királykapuja előtt való majort kapta, melyre 1640-ben Esterházy Miklóstól nádori adományt nyert. Fia János (1613—1663.) lovas főhadnagy Fülek várában. Ennek utóda I. Pál, 1777-ben él. Fia II. Pál (1796.), testvére Ferencz (1813). Ferencz, valamint II. Pál fia III. Pál 1813-ban nyertek nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől, II. Pál másik fia, József, pedig 1828-ban. Egyik fia, Gábor, 1856-ban ügyvéd volt Szirákon. A család egyik ága Bács-Bodrog vármegyébe költözött; ez ág alapítója Imre, 1801 július 10-én nyerte Rigyicza helységet adományul. Kovách.

Kovács II. A család 1656 november 20-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1657-ben hirdettek ki Nógrád vármegyében. Unokája István, Hont vármegyében, 1730-ban igazolta nemességét. Testvére György, visszaköltözött Nógrád vármegyébe. Ennek fia, Ferencz, a ki nemességét 1782-ben a helytartótanács előtt igazolta. István utódai közül Imre részt vett az 1809. évi nemesi felkelésben. Unokája István (szül. 1865.), pénzügyőri főbiztos, Pozsonyban. György utódai közül József a királyi ügyek aligazgatója († 1834.), kir. tanácsos, 1810-ben a Visontai előnevet nyerte. László 1848—49-ben honvédtiszt, utóbb országgyűlési képviselő. Unokája László, vámosgyörki birtokos. Kovács.

Kovách. III. Szatmár vármegyéből Avasújvárosból származik. Őse Mátyás, 1637-ben kapott czímeres nemeslevelet. Tagjai közül Lajos jelenleg kir. pénzügyigazgató Balassagyarmaton. Kovách.

Kováts IV. (Urszényi és Márkházi). Őse K. Pál, a ki nejével, Nagy Ilonával, továbbá gyermekeivel, Pállal, Györgygyel, Mártonnal és Zsófiával, úgyszintén fivérével, Jánossal, valamint ennek nejével, Zsófiával, gyermekeivel, Jánossal és Györgygyel együtt 1664-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet Füleken, 1665-ben hirdettek ki. A család 1848 előtt Marokházán (Kisterenye) és Kálnón volt birtokos. János, Mátyás, Jónás és András kálnói lakosok 1781 június 16-án, Ágost-András 1841-ben, László nagybecskereki lakos, 1844-ben kaptak Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt. Tagjai közül János, 1848—49-iki honvédkapitány. II. János, a losonczi járás szolgabírája. István, a nemcsényi birtok kezelője. Kováts.

Czímer: kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó arany-oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó, vörösmezőn könyöklő kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Kramer. (Szinóbányai) K. Jakab Rezső és József 1906 április 7-én nyertek magyar nemességet. A nemességszerző Jakab fiai: Tivadar gyáros, Hugó és Oszkár párisi lakosok, hol az előbbi híres drágakőkereskedő. Leó, szinóbányai vasgyáros és Móricz. Kramer.

Czímer: kékben, zöld alapon szemközt ágaskodó két arany-oroszlán, fogaskereket tartva. A paizsfőben veres pólya, abban három hatágú arany-csillag. Sisakdísz: a sisak koronáján nyúgvó kardból kinövő nyílt fekete szárny. Takarók: kékarany-veresezüst.

Krudy. Zólyom vármegyéből származik, később Nógrád vármegyében, Szécsény-Kovácsiban, volt közbirtokos. Czímeres nemeslevelét a XVII. században nyerte. János, 1846-ig megyei várnagy, Pál, táblabíró, Dániel, 1802-től a dunáninneni ev. egyházkerület superintendense. Élő tagjai közül Andor, kir. kincstári ügyész, Géza, Bács-Bodrog vármegye árvaszéki ülnöke, István, Nógrád vármegye árvaszéki jegyzője, Gyula (szül. 1878.), író, Ferencz, Nógrád vármegye aljegyzője. Krudy.

Czímer: Kékben, fészkében ülő, fiait vérével tápláló pelikán, fölötte a paizs két szögletében két aranycsillag. Sisakdísz: kivont kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kubányi (Kubini) Árva vármegyéből származik. K. Péter, neje Anna, fia Imre, leányai, Erzsébet és Katalin, 1693-ban nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Árva és Komárom vármegyékben hirdettek ki. A család a XIX. század elején telepedett le Nógrád vármegyében. Tagjai közül József 1848—49-ben honvédhadnagy, Károly, nyug. tanfelügyelő, Lajos († 1890.) ev. lelkész. Fia, Lajos, ismert festőművész, alsóesztergályi birtokos. Dániel (1781.) plebános, gróf Zichy Károly udvari lelkésze. József 1824-ben balassagyarmati jegyző, Béla (1857.) tanár, István († 1909.) cs. és kir. kapitány. Kubányi.

Czímer: kékben, zöld dombon, féllábon álló gólya, felemelt lábában bogarat, csőrében zöld kígyót tart. Sisakdísz: fehér lovon vágtató magyar vitéz, jobbjában kardot tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kubinyi. (Felsőkubini, Nagyolaszi és Deményfalvi). Ősrégi liptó-vármegyei család, melynek első ismert őse Jucse (Ite) 1288-ban veszi meg testvérével, Györkével, a Meskó család ősével, a Liptó vármegyében fekvő Revucse birtokot, melyet unokáik 1355-ben cseréltek el, I. Lajos királylyal Felső-Kubinért. Ite fia Miklós (1325.), ennek fia Salamon deák, megölvén testvérét, Márkot (1355.), az utóbbinak fia Miklós 1386-ban vérdíjúl kapta Salamon osztályrészét. Márk fia Miklósnak (1361—1391.) fiai közűl László, 1429-ben terjeszti tovább a családot. Ennek György fiától született unokája, László, 1497-ben czímerlevelet nyert. Utódai nem maradtak. Egyik testvére Dániel, a nagyolaszi, másik, Máté (1505.) a deményfalvi ág őse. Nógrád vármegyébe a nagyolaszi ágból András (szül. 1766, † 1851.) telepedett le, a ki Videfalván és Pilinyben volt birtokos, a nógrádi ev. egyházmegyének 16 éven át felügyelője. Fiai közűl: Ferencz 1828—36-ig Nógrád vármegye főszolgabírája, 1836-ban és 1843—44-ben országgyűlési követe, 1848-ban országgyűlési képviselő. Ágoston (szül. 1799, † 1873.) a nógrádi ev. esperesség felügyelője, cs. kir. kamarás, a II. osztályú vaskorona-rend lovagja, a Magyar Kubinyi.

Nemzeti Muzeum igazgatója, Videfalván volt birtokos, hol igen értékes régiséggyűjteménye volt, melyet 1849-ben az oroszok elpusztítottak. A fenti András testvére, Gáspár († 1838.), Liptó vármegye alispánja. Jelenleg a deményfalvi főágból János, altábornagy, cs. és kir. kamarás, fia Márton (szül. 1864.), cs. és kir. kamarás, tart. huszárfőhadnagy, Erdőtarcsán birtokos. Lajos (szül. 1854.), kir. törvényszéki elnök Balassagyarmaton.

Czímer: melyet Dánielnek, a nagyolaszi ág ősének fia I. Kristóf 1578-ban nyert: jobbharánt hasított paizs alsó kék mezejében, zöld alapon, két magas szikla között, zöld fenyő emelkedik, mely alatt jobbra ugró, lihegő vadkecske szarvai között hatágú arany csillag van. A felső vörös mezőben a baloldali felhőből kinyúló pánczélos kar kardot tart. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kiemelkedő vadkecske, szarvai között csillaggal. Takarók: vörösezüst-kékarany.

Kuhinka. *Kuhinka* (Kuchinka, vagy Gajári aliter Kuchinka). Vasvármegyéből származik. G. másképp Kuchinka Imre vasvári káptalani jegyző 1765 október 8-án nyert czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. Tagjai közül (I. István † 1873.) volt gömöri birtokos, üveggyáros és országgyűlési képviselő, Ferencz szinóbányai nagybirtokos, kohótulajdonos, volt országgyűlési képviselő († 1870.), Gyula († 1907.) podrecsányi nagybirtokos. I. István fiai Géza és II. István jelenleg málnapataki birtokosok és üveggyárosok. Géza fia III. István és II. István fia Gyula.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, repülésre kész fehér galamb, felemelt jobb lábában zöld olajágat tart. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékezüst.

Kun. *Kun.* K. Pál neje Halasi Anna, továbbá K. János és K. Mihály, ennek neje Manióczi Katalin, 1635 jún. 5-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család a nemességszerző Páltól a következőkép származik le: fiai János és István. Az utóbbinak fia II. István. Ennek fiai: Lajos, Lázár és III. István. Lajos fia Lajos († 1805.) Nógrád vármegyében Losonczon, Fábiánkapusztán, Dolányban, Herencsényben, Bokorban, valamint Pest vármegyében Péczelen, Maglódon és Locsodon volt birtokos. Ezt az összesen 7000 hold birtokot fia József örökölte († 1892.), a ki a XIX. század közepén a legkitünőbb lovasként volt ismeretes. Fia Gyula († 1882.) vármegyei aljegyző. III. István fiai IV. István († 1857.), pálfalvai és mátraszőlősi birtokos. Antal († 1862.) szintén pálfalvai birtokos volt. IV. István fia: Barna nyug. kir. ítélőtáblai biró, Nógrád vármegye tb. főügyésze, Szirákon lakik. Fiai: Zoltán gazdálkodó (szül. 1874.), Aladár (szül. 1879.) törvényszéki biró Rimaszombatban.

Czímer: kék paizsban, zöld halmon, három arany kalászt tartó s nyakán nyíllal átlőtt párducz. Sisakdísz: csőrével szőlőfürtöt tartó holló. Takarók: kékarany-veresezüst.

Laszkáry. *Laszkáry* (Laszkári). Régi hontvármegyei nemes család, melynek leszármazása, adatok hiányában, csak az 1628-ban született Jánostól hozható le, kinek neje Nyárádi Virágh Judit volt, s a ki Lafiháza és Láz puszták felére nyert adományt. Ennek hasonnevű fia, II. János, a ki 1676-ban született, a fiágon magvaszakadt Szalmatercsi családból Tercsy Borbálát vevén nőül, 1719-ben adományt nyert Szalmatercsre és Pribelre, hű szolgálataiért pedig 1731-ben a hűtlenségbe esett Koromszayak birtokát, Lafiháza és Láz puszták másik felét nyerte adományul. Fia III. János, a ki 1720-ban született. Ennek fia Pál (szül. 1754.), ezé István (szül. 1776. Felső-Pribel, † 1852.) Fiai: Lajos (szül. 1807, † 1892. Romhány) Hont vármegye főadószedője és Miklós (szül. 1812, † 1889.) 1849-ben Hont vármegye alispánja. Lajos fia Gyula (szül. 1839.) a dunáninneni ág. ev. egyházkerület világi felügyelője s a főrendiház tagja, Romhányban birtokos. Fia, Gyula belügymin. fogalmazó.

Czímer: kék paizsban fészkén ülő s három fiát tápláló, jobbra fordult pelikán. Sisakdísz: nyakán átlőtt daru, s a nyilat másik nyíl keresztezi. Takarók: kékarany-veresezüst.

Latkóczy. *Latkóczy.* Trencsén vármegyéből származik. Latkócz községre 1557-ben nyert új adományt. György 1730 júl. 16-án az esztergomi érsektől Vadkerten egy birtokrészre nyert adományt. József (szül. 1787.) 1816-ban Nógrád vármegye esküdtje. Mihály (szül. 1801.) az 1841. évi nemesi összeírásban vadkerti lakosként szerepel. Rezső ny. honvéd százados Balassagyarmaton.

Légrády. *Légrády* (Malomszeghi). Pozsony, Krassó, Békés és Pest vármegyékben birtokos régi család. István 1731-ben nyert nemesi bizonyítványt Pozsony vármegyétől, melynek alapján Pest vármegye nemeseinek sorába felvették. A XVIII. század közepén Heves és Külső-Szolnok vármegyében, Hontban és Nyitrában is találunk ily nevű családot. Sámuel 1773-ban hirdettette ki nemességét Nógrád vármegyében; ennek utódját Pál ügyvédet Nógrád vármegyétől nyert nemesi bizonyítvány alapján 1814-ben Pest vármegye nemesei közé felvették. Imre, ügyvéd, pestmegyei táblabíró nemessége, előneve és czímere 1880 okt. 27-én kelt legfelsőbb elhatározással átruháztatott Légrády Károly József budapesti nyomdatulajdonosra, a kit fiaival, (Imre, Károly, Tivadar, Ottó) együtt 1880-ban Pest vármegye nemesei közé felvettek. Sándornak, a budapesti kir. ítélőtábla nyug. segédhivatali igazgatójának a nemességét 1880 jún. 21-én kelt legfelsőbb elhatározással átruházták mostohafiaira Niedermayer-Légrády Lászlóné és Albert-Henrikre. László († 1891.) a budai takarékpénztár pénztárosa. Fia Andor vasúti tisztviselő. Albert Henrik († 1910.) az I. Magy. Ált. Bizt. Társ. nyug. titkára. Fia Béla jelenleg Karancsberényi birtokos.

Czímer: veresben, zöld alapon nyugvó koronából kinövő fehér egyszarvú, a szarván cserkoszoruval. Kísérők: a jobb felső sarokban arany nap, a paizslábban jobbról ezüst félhold, balról hatágú aranycsillag. Sisakdísz: két fehér liliom között három (kék-fehér-kék) strucztoll. Takarók: mindkétfelől kékezüst.

Libertsey. *Libertsey.* (Kis-Libercsei.) Nógrád vármegye törzsökös családja. Ősi fészke Kis-Libercse, hol már a XIV. században birtokos. Tagjai közül László 1473-ban, Péter 1550-ben Nógrád vármegye alispánja. Mihály (1599—1635.) Nógrád vármegye szolgabírája. Fiai közül Mihály (1663—1666.) Nógrád vármegye alispánja és 1664—1666-ig Gács várának várnagya. Testvére Ferencz 1654—59. Hont majd Heves vármegye jegyzője s az utóbbi vármegye követe. Mihálynak csak leányai maradtak. A család utolsó sarja Anna, Dobay Jánosné, megh. 1713 febr. 19.

Libertiny. *Libertiny.* 1690-ben nyert nemességet és 1745-ben már Nógrád vármegyében is szerepel, hol 1757-ben nemesi bizonyítványt kap a vármegyétől. Csengerházán volt birtokos. Tagjai közül Gusztáv, kir. tanácsos, nyug. kir. tanfelügyelő, Galgóczon lakik. Egy másik Libertiny, másként

Vadász család, melynek őse András, 1686-ban Budavár ostrománál megsebesült, Ebeczken volt birtokos.

Lisznyay. Erdélyből származik. Lisznyói Damó Andrásnak, valamint fiainak Sándornak, Gedeonnak és Lajosnak a székely székektől 1798-ban kiadott nemesi bizonyitványa a kir. Helytartó Tanácstól jóváhagyatván, 1801-ben Pest vármegye nemesei közé felvétettek. A család a XIX. század első felében Lapujtő és Varsány helységekben bírt földesúri joggal. Lisznyay.

Losonczy I. A Tomaj nemzetségből származik. Őse Dénes (1222—41.) tárnokmester, majd nádor. Fia Dénes (1275—97.), kinek fia Tamás (1315—1356.), a Losonczy és a Losonczi Bánffy család őse. Fia Albert, István és László nagy érdemeket szereztek maguknak a Horváthi pártiak leverésével. István 1387-ben szörényi, majd dalmátországi bán. Tagjai közűl Albert 1460 táján élt. Fiai László és István. László fia Zsigmond zászlósúrként jelen volt az 1505. évi rákosi gyűlésen. Ennek fiai: Antal 1527-ben főpohárnokmester, a kit hűtlen neje, Báthory Klára fojtatott meg 1533 táján egy íródeákjával, István 1537-ben Nógrád vármegye főispánja, temesvári kapitány († 1552.), Szécsény, Somoskő, Gács várának, valamint Losoncznak és tartozékainak ura, kinek leányait, Annát és Fruzsinát Ferdinánd király 1552 júl. 20-án fiúsította. Leánya, Anna harmadízben Forgách Zsigmondhoz menvén nőül, ekként a Losonczy család birtokai a Forgáchok kezeibe kerültek.

Lossonczy. A család eredeti neve: Losonczi Szígyártó. Szígyártó Tamás 1617-ben losonczi főbíró volt s 1626 május 6-án nyert nemességet II. Ferdinánd királytól. E nemeslevelet 1629 szeptember 25-én hirdették ki Nógrád vármegyének Losonczon tartott közgyűlésében. A nógrádi ág megtartotta a Szígyártó nevet. 1743 április 26-án Máté unokái kapnak bizonyságlevelet 1785-ben András unokája, István, a ki Zemplénbe költözött, 1791-ben pedig Szígyártó Sámuel és József nyernek nemesi bizonyítványt. A család másik ága, mely az 1687 előtt elhúnyt Szígyártó Andrástól jön le, a Lossonczy családnevet vette fel. András fia István 1699-ben Nógrád vármegye alispánja. Ennek fia volt szintén István, a ki 1716-ban Nógrád vármegye alispánja volt. Nejétől, Szatmáry-Király Katalintól, született fia László, ennek fia Károly, Borsod vármegyébe költözött s a család borsodi ágát alapította. Lossonczy.

Czímer: veresben, hármas zöld halom koronás középsőjén, aranymarkolatú tőrt tartó pánczélos kar emelkedik ki czölöpösen. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: vörösarany-feketeezüst.

Losonczy III. Ily nevű nemes családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban László és István, vannak fölvéve a vármegye nemeseinek sorába. Losonczy.

Luby. (Benedekfalvi). Liptó vármegye törzsökös családja, mely közös törzsből származik a Benedekfalvi Detrich, Kiszely, a Horai Horánszky és a Liptószentandrási Andreánszky családdal. A Luby nevet legelőször Mihály vette fel 1500-ban, két fia, I. Gáspár és I. György (1541—1565.) terjeszté tovább a családot. Györgynek fia I. János, ennek II. György nevű fiától született unokája, II. János volt, ennek Kiszely Annától, 1675-ben született fia, III. György († 1712.), II. Rákóczi Ferencz ezredese. Fiai: László (1770.) Hont vármegye szolgabírája és György ágát két fővonalban terjesztették tovább. I. Gáspár ágából Mátyás (szül. 1824.), ügyvéd Balassagyarmaton. Fiai: Sándor (szül. 1855.), a Pesti Hirlapnak huzamos ideig volt segédszerkesztője. Károly (szül. 1856.), telekkönyvi tisztviselő, Balassagyarmaton lakik. II. György ágából: József (szül. 1811, † 1891.), fia Géza és ennek fia István Salgótarjánban birtokos. Luby.

Czímer: kékben, zöld alapon, arany fészkében ülő s három fiókáját tápláló pelikán. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-veresezüst.

Luka (Lukanyényei). Hontvármegyei régi törzsökös család, melynek őse I. Dubák néven már Szent István király alatt várispánként szerepel. Tagjai közűl Gusztáv, földbirtokos volt Pusztaszántón, Rétság mellett († 1888.), fia László, m. kir. honvédhuszárkapitány. Czímerét a Hont vármegyét tárgyaló kötetben közöltük. Luka.

Lukovich. Trencsén vármegyéből származik. János, általa gyermekei: János, Mihály és Anna, továbbá testvére György, 1625 január 25-én nyertek czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól. Mihály 1625-ben Selmeczre költözött, fia Mátyás, Selmeczbánya városbírája. Fia János József (1752—1760.) Balassagyarmat jegyzője. Fiai közűl Gábor (1828—36.) Nógrád vármegye főügyésze. Ennek fiai: Gábor, kir. törvényszéki bíró, Imre (†), volt sótárnok. A család a XIX. század első felében Megyer helységben bírt földesúri joggal. Lukovich.

Madách (Sztregovai és Kelecsényi). A vármegye egyik legrégibb családja. Ősi fészke Zólyom vármegyében, a Garam vize mentén fekvő Garamszeg (Cserény) volt, melyre Radun fiai: Tamás, Madács, Tóbiás és Mike 1250-ben IV. Béla királytól új adományt nyertek. E négy testvér közvetlen utódai 1295-ben megjáratják ősi birtokaik határait. Madách fia Pál, a ki III. Endre király híve volt, 1296-ban Kőszeg vára ostrománál tűnt ki. Pál 1300-ban új adományt nyer Cserényre. Pál unokái közűl (Péter, 1447-ben Bussán birtokos. György, tudományos képzettsége révén a Litteratus melléknevet érdemelte ki; harmadik unokája, Ferencz, már Sztregovai és Kelecsényi néven szerepel, a hol 1430 óta volt birtokos. György unokája, László, a cseh hadjáratban szerzett érdemeiért Jánossy Gáspárral együtt Borsos-Berényt, Szomolyát, továbbá Heves vármegyében Bánhalmát, Szabolcs vármegyében Piritót és Kapolcsot nyerte adományul. Ferencz unokája László, a ki a hagyomány szerint 1470-ben Nógrád vármegye főispánja volt; tőle ered a sztregovai ág, míg testvérétől Mátyástól, a ki Kelecsényi néven szerepel, a honti ág, melynek a XVII. században a Zsemberben elhalálozott Pállal magva szakadt. László utóda Péter, a ki miután sztregovai várkastélyát a török martalóczok 1552-ben lerombolták, török fogságba került, honnan csak 1585-ben szabadult ki. Sógorának, Rimay Jánosnak, buzdítására áttért az evangélikus hitre. Fiai: György és Gáspár 1620-ban osztoznak az ősi javakon. Gáspár 1637-ben Nógrád vármegye alispánja, orvosi író. Gáspár fia, János, (1652—56.) Nógrád vármegye jegyzője, 1659—60-ban követe, 1666-ban pedig alispánja. Fiai közűl János 1682-ben korponai kapitány, 1687-ben Hont vármegye országgyűlési követe. Testvére Péter, a »nagyszakállú«, Thököly Imre híve, 1682-ben Kassát foglalta el. János unokája László (1692—1737.), 1714-ben Nógrád vármegye szolgabírája, 1717—23-ig pedig alispánja. Fia János, protestáns költőként szerzett hírnevet magának. Fia Sándor (szül. 1754.), a ki kiváló szorgalommal és munkával az erősen megfogyatkozott családi vagyon nagy részét Madách.

visszaszerezte. 1760-tól 1796-ig Nógrád vármegye tiszti ügyésze volt. Ugyanő tért vissza a kath. vallásra; kiváló jogtudós volt. Fiai közül János († 1833.), Pest vármegye táblabírája és Imre, cs. kir. kamarás (szül. 1781, † 1834.). Fiai: 3. Pál, 1848-ban Nógrád vármegye alispánja, 1849-ben, mint futártiszt, a honvédelmi bizottmány szolgálatában állván, egy kiküldetése alkalmával meghűlt, tüdőgyulladásba esett és meghalt. 2. Károly, 1874—1883-ig Nógrád vármegye alispánja. Fiai: Emánuel, vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, László, belügyminiszteri tanácsos, osztályfőnök, Pál (szül. 1858, † 1907.), Imre. 1. Imre (szül. 1823, † 1864.), »Az ember tragédiája« szerzője, 1861-ben a balassagyarmati kerület országgyűlési képviselője. Fia Aladár (szül. 1848, † 1909.), Alsósztregován volt birtokos.

Czímer: kékben zöld halmon álló leveles aranykoronát tartó griff. Sisakdísz: paizsbeli griff növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Mailáth. *Mailáth.* (Székhelyi nemes és gróf). A család eredete még nincs tisztázva. Első ismert őse, a kitől a leszármazás szakadatlan, Miklós, tanulmányait a nagyszombati egyetemen végezte. 1637-ben baccalaureatust nyert, 1642 november 11-én pedig a bölcsészettudományok doktorává avatták. Még ugyanez évben (1642 május 28-án) Lósy Imre esztergomi érsektől a nyitravármegyei Kis-Czétény nevű helységben levő kúriára nyert adományt, 1643 márczius 21-én pedig Aga Andrással együtt, Egregy és Koppány zalavármegyei birtokrészeket, továbbá Diós és Bucza ugyanottani pusztákat nyeri adományul III. Ferdinánd királytól, a ki 1643 április 22-én nemességmegerősítő czímerlevelet is állított ki részére. A család további története már eléggé ismeretes lévén, arra csak röviden terjeszkedünk ki. Miklós 1646-ban Csáky László országbírónak, 1649-ben pedig Lippay György primásnak titkára, 1662—1672-ig királyi ügyigazgató († 1685). Fia Boldizsár, ennek fia I. József († 1757.), hétszemélynök. Fiai: II. József, 1765—1768-ig Hont vármegye első alispánja, majd államminiszter, 1783-ban személyes grófi, 1794-ben gyermekeivel együtt grófi rangra emeltetik. Antal (szül. 1739), győri kanonok, pápóczi prépost. Ferencz († 1813.), királyi alapítványi ügyész. I. György (szül. 1752, † 1821.), királyi személynök. II. József fiai közül III. József (szül. 1760, † 1825.), kamarai elnök, a Szent István-rend vitéze, verőczei főispán. Fia Antal (szül. 1800, † 1873.), pályáját Zemplén vármegye aljegyzőjeként kezdte; 1823-ban fiumei kormányzósági titkár, majd kormányzósági helyettes. 1830—39-ig Zemplén vármegye főispánja volt. Az 1839—40-iki országgyűlés alatt gróf Pálffy Fidél helyébe főkanczellár lett, mely állását 1844-ig megtartotta. II. József másik fia: Károly József (szül. 1781, † 1858.), kamarai tanácsos. Harmadik fia János (szül. 1786, † 1855.), történetíró. Fia Kálmán (szül. 1815, † 1894.), vele kihalt József ága. Ferencz ágából: István (szül. 1833. † 1903.), Bars vármegye főispánja. Fia István (szül. 1864.), Bars vármegye alispánja. György ága: György (szül. 1752, † 1821.), királyi személynök. Fia II. György (szül. 1786, † 1861.), országbíró, a Szent István-rend nagykeresztese. Fia III. György (szül. 1818., † 1883.), országbíró, az aranygyapjas-rend vitéze, a Szent István-rend nagykeresztese, v. b. t. t. Fiai 1885 október 5-én, leánya, Sarolta, pedig 1890 február 12-én grófi rangot nyertek. Fiai közül György (szül. 1854.), Esztergom vármegye volt főispánja (1881—1892.), v. b. t. t. József szül. (1858.), a perbenyiki hitbizomány haszonélvezője, a Bodrogközi Tiszaszabályozási társulat elnöke, a ki főleg közgazdasági téren fejt ki eredményes munkásságot. István Géza (szül. 1860.), szolgálaton kívüli korvette-kapitány, majd országgyűlési képviselő, a nógrádi Gazdasági Egyesület és a Vármegyei Kaszinó elnöke, Csitáron és Gárdony-pusztán birtokos. László (szül. 1862.), volt huszárfőhadnagy. Gusztáv Károly (szül. 1864.), erdélyi püspök.

Maithényi. *Maithényi* (Kesselőkeői). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A XIX. század első felében Csesztve és Riba helységekben bírt földesúri joggal.

Máriássy. *Máriássy* (Márkus- és Batizfalvi). Ősrégi nemes család, melynek első ismert őse, Miklós fia Miklós, Szent László királytól 1094-ben várépítési engedélyt nyer. Márk comes 1198-ban közbenjárt Imre király és Endre herczeg kibékítésénél. Batiz comes 1264-ben IV. Béla királytól adományt nyer Csetenye földjére, a Tátra alatt, a Szepességben. Márkusfalvát és tartozékait a család az első foglalás jogán bírja. Idővel elterjedt Gömör, Borsod, Sáros stb. vármegyékben. Nógrádban a XIX. század első felében Ragyolcz helységben bírt földesúri joggal.

Márkus. *Márkus.* M. István, továbbá fia Balázs, leányai Erzse, Dorottya, Ilona, Anna, valamint testvérei István, János és András, úgyszintén ezeknek gyermekei, 1667 szeptember 17-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Nógrád vármegyében 1668-ban hirdettek ki. Tagjai közül István id. és ifj., János id. és ifj. és egy másik István, a ki Penczen élt, előfordulnak az 1755. évi országos nemesi összeírásban. György, a ki Szabolcs vármegyébe költözött, 1772-ben, János 1769-ben, Mihály 1823-ban nyert Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt. A család a XIX. század első felében Szécsényben lakott.

Marsovszky. *Marsovszky* (*Macsófalvai*). Trencsén vármegyéből származik. Őse Buthor Péter, a ki 1400-ban Stibor vajdától, a Vágvölgye urától, a beszterczei bíróság örökös jogáért, a jablonfalvi birtokot nyerte cserébe. Ezt a cserét 1410-ben Stibor vajda új adománylevélben is megerősítette, a mit Zsigmond király is megerősített 1411-ben. Unokája Gáspár 1430-ban czímer, levelet nyert Zsigmond királytól, 1434-ben pedig új adományt Marsova, Miksova, Kvassó-Plevnicz nevű jószágaira. A családot Gáspár fia Márton terjeszti tovább. Egyik ága már a XVII. században Nógrád vármegyében volt megtelepedve. Imrét 1684-ben Kékkőn találjuk. 1705-ben a nemesi felkelésre zsoldost állít. Utódai Gábor (1714.) Nógrád vármegye szolgabírája, 1725—1727-ben II. alispánja. Ennek fiai lehettek László és Gábor, a kik az 1755. évi nemesi összeírásban szerepelnek. János 1818-ban Nógrád vármegye szolgabírája. A család a XIX. század első felében Alsó-Told helységben bírt földesúri joggal.

Meskó. *Meskó* (Felsőkubinyi nemes, Széplaki és Enyiczkei báró). Árva és Liptó vármegyék legrégibb birtokadományos családainak egyike. Őse Hudkont (1222.), kinek fiai közül Ite vagy Ete a Kubinyi, Györke pedig a Meskó család őse. E két testvér 1288-ban veszi meg a revucsei birtokot Liptó vármegyében, melyet az unokák 1355-ben cseréltek el Felsőkubinért. A családot Györke unokája Mesk (1355.) terjeszti tovább. Ennek fia Bálint, kinek fia Márton, 1424-ben rokonaival együtt megerősítő levelet nyer Zsigmond királytól, a felsőkubini birtokra. Nógrád vármegyébe Miklós fia, János költözött, a ki 1780-ban nyert nemesi bizonyítványt

Árva vármegyétől. Ennek fia István, ügyvéd, Bágyonban lakott, 1838-ban hirdette ki nemességét Nógrád vármegyében. A XIX. század első felében a család Szarvasgede és Erdőtarcsa helységekben bírt földesúri joggal.

Mihaleczky. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Mátyás szerepel Nógrád vármegye nemesei között. A XIX. század első felében Tót-Marokháza helységben bírt földesúri joggal. Mihaleczky.

Mocsáry (Bocsári). A vármegye legrégibb családainak egyike, mely egész a XVI. század közepéig, a Lapujtőbe olvadt egykori Bocsár helységről a Bocsári nevet használta. Valószínű őse ama Kelian comes fia Bolcsárd comes, ki 1279-ben terényi birtokán jövevényeket telepített le; azonban a családra vonatkozó első kétségtelen adatok csak a Somosújfalu határjárásáról szóló 1303. évi oklevéllel kezdődnek, mely első ízben említi a szomszédos bocsári nemeseket. Ezek egyike György volt, kinek fia János, 1330—41-ben Bocsárt bírta és a kitől a leszármazás a mai napig szakadatlan sorban levezethető. Unokájának: a XV. század derekán élt Lászlónak fia Balázs, 1491-ben Berényi Mihálylyal, kihalásuk esetére, kölcsönös örökösödési szerződésre lépett, melyet II. Ulászló király is megerősített. Egy másik Balázs 1540—41-ben füleki várnagy volt; ez kezdette használni 1541-től a Mocsáry nevet, mely időtájt különben a nevetadó Bocsár falut is Mocsár-nak mondják a dikális összeírások. Két fia: György (1570—1613.) és Gergely (1580—1603.) által két főágra szakadt a család. Ez a két testvér 1580-ban Rudolf királytól a liptómegyei Nemes-Lubelle, a hevesmegyei Andornak, a borsodmegyei Szemere és a nógrádmegyei Mulyad, Lipta-, másképp Nagy-Gerge, Közép-Haláp, Baglyasallya, Kazár helységek, Kurtány, Keresztúr, Dansa és Forró pusztákra adományt nyert. Közülök Gergely 1596-ban Eger ostromakor Nyáry várkapitány segélytkérő követe volt Miksa főherczeghez. Velük egyidőben élt Ferencz, 1618-ban a megye alispánja. A család később élt tagjai közül Balázs 1625—42-ig ugyanaz Heves-Külsőszolnok megyében, melynek két ízben országgyűlési követe is volt. Fia Ferencz, szintén több ízben Heves követe és 1669—71-ig alispánja. Ez, a Wesselényi-összeesküvés részeseként, 1671-ben Füleken fogságot szenvedett. István a Rákóczi szabadságharczban vett részt, mely miatt 1711-ben Lengyelországba bújdosott; 1727—31-ig pedig a megye másodalispánja volt. Balázs, 1709-ben Rákóczi udvarában élt a fejedelem udvarnokaként, László (1689—1757.) író, Péter (1750—1827.) nyug. cs. kir. ezredes, György (1765—1824.) huszáralezredes, Lajos kapitány, kinek 1794-ben Degónál bekövetkezett hősi halálát meg is énekelték. Antal (1757—1832.) történetíró, a »Nógrád vármegye Esmértetése« czímű mű szerzője, Pál († 1835.) és Dániel (1796—1874.), cs. kir. kamarások; ez utóbbi huszárezredes, majd nemes testőr. Antal, 1848-ban nemzetőri őrnagy. Jelenleg élnek: Lajos (szül. 1826.), publiczista, Borsod vármegye volt alispánja, hosszú időn át országgyűlési képviselő és a szélsőbaloldal első pártelnöke; Miklós, szemerei és liptagergei birtokos; Ödön, cs. és kir. kamarás, ki a Lapujtőbe olvadt bocsári ősi birtok tulajdonosa fiával, Sándorral, együtt; István, szintén kamarás és honvédőrnagy; Sándor, a füleki járás országgyűlési képviselője; László (szül. 1878.), borsosberényi birtokos és festőművész. Mocsáry

Czímer: Kékben zöld alapon jobbra haladó, balra néző koronás arany-oroszlán, jobbjában jogart tart, felemelt farka fölött, a paizs bal felső sarkában hatágú aranycsillag, alatta fogyó hold. Sisakdísz: az oroszlán, a csillaggal és a holddal. Takarók: kékarany, veresezüst.

Mocsáry II. E család Szécsényben volt birtokos. Sámuel († 1790.) fiai közül (1797—1809.) három a nógrádi nemesi felkelésben vett részt. János az Esterházy-ezredben tiszt, a csatatéren esett el. Ennek fia János a Császár-ezredben szolgált. Ferencz pedig késő vénségéig a Lichtenstein-ezredben. György fiai közül György a Császár-ezredben főhadnagy volt; 1804-ben Nógrád vármegye a nemes testőrséghez ajánlotta. Testvérei közül Lőrincz elesett Ried mellett, János 1809-ben a nógrádi felkelt nemesség tagja, Győrnél megsebesült. Pál 1805-ben szintén a nógrádi felkelő nemes-seregben szolgált. Károly a Nádor-huszároknál tizedes volt. Mocsáry.

Muslay (másként Simon; Boros-Jenői és Szent-Endrei). Első ismert őse Antal, 1567-ben Miksa királytól a Pilis-megyében fekvő és a török pusztítások következtében Puszta-Jenőnek nevezett Boros-Jenőt és Szent-Endrén három nemes udvartelket nyert adományul. Utóda Gábor 1768-ban Pest vármegye II. alispánja. Fiai Antal 1769-ben Nógrád vármegye főjegyzője, 1773-ban első alispán; 1790-ben—96 újból alispánná választották. Később Temes vármegye főispáni helytartója, majd Csanád vármegye főispánja. Testvérei Gábor, a ki 1797-ben a nógrádi felkelő nemes seregnél őrnagy volt és István. Ennek fia András zeneköltő. Antal fiai Antal (szül. 1773, † 1828.) 1806-ban Nógrád vármegye főjegyzője, cs. kir. kamarás. László (1808—1829.) Temes vármegye alispánja és Imre cs. kir. kapitány. Antal fia Hugó Sándor (szül. 1815, † 1902.) 1848 előtt Nógrád vármegye tiszteletbeli főjegyzője, kanczellári tisztviselő, négyizben orsz. képviselő. Fia Gyula jelenleg rádi birtokos, orsz. képviselő. Muslay.

Czímer: Kékben, zöld alapon, egymással vívó két lovas vitéz (az egyi török, a másik magyar). Fölöttük jobbról félhold, balról hatágú aranycsillag. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kiemelkedő magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tartva. Takarók: Kékarany, veresezüst.

Nagy (Benke-Patonyi). N. Ferencz és általa Pál és István 1686-ban jan. 11-én nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet 1686-ban Pozsony és 1725-ben Fejér vármegyében hirdettek ki. A nemességszerző Pál utóda Pál, neje Búcsúházy Erzsébet, fiai István, János, Ferencz, György és Pál 1765 márcz. 22-én nyertek nádori adományt a csallóközi Benkepatonyra s azóta a család tagjai ezt az előnevet használják. Mihály († 1885.) a divényi uradulom felügyelője. Testvére: Péter ügyvéd, 1848—49-ben a honvédelmi bizottmány jegyzője, 1849-től 1867-ig Londonban élt s Kossuth Lajost 1851-ben Éjszak-Amerikába is elkísérte († 1875). E családból való János (1837.), Pozsony vármegye főszolgabírája. Miklós, Pozsony vármegye nyug. főpénztárosa. Mihály fia Mihály (szül. 1858.), 1882-ben Nógrád vármegye szolgabírája, 1897-től a vármegye főjegyzője, 1898-tól alispánja. 1907-ben a vaskorona-rend III. osztályát kapta. Nagy.

Czímer: Kékben, zöld alapon, buzogányt tartó kétfarkú arany-oroszlán. Sisakdísz: aranymarkolatú kardot tartó könyöklő vaskeztyűs, veresmezű kar. Takarók: Kékarany-veresezüst.

Nagy II. N. Péter 1665 jan. 24-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet Füleken 1666-ban hirdettek ki. A nemességszerző unokája Albert 1763-ban kapott Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt. Ennek fia Jakab, Homok-Terenyén volt birtokos. A nemességszerző másik Nagy.

fiának Gergelynek utódai János, Mihály és István, erdőkövesdi lakósok, 1764-ben igazolták nemességüket. Ezeknek utódai István, Antal és Pál, 1839-ben Erdőkövesden laktak. Istvánnka hasonnevű fia 1763-ban nyert nemességi bizonyítványt Nógrád vármegyétől.

Nagy. *Nagy III.* N. Márton fülekvári katona 1649 febr. 5-én nyert czímeres Nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1649 jún. 21-én Alsósztregován hirdettek ki. Unokái Sándor és Ferencz, a kik Szécsényben laktak, 1726-ban igazolták nemességüket. Sándor fia Ferencz fel van véve az 1754—55. évi nemesi összeírásba.

Nagy. *Nagy IV.* (Felsőgyőri). Borsod vármegyéből származik, honnan a XVI. század végén költözött Nógrád vármegyébe. I. János, Egyed és Ferencz 1594 aug. 30-án nyertek nemességújító czímer levelet, melyet 1595-ben hirdettek ki Nógrád vármegyében. Tagjai közül: II. János 1653-ban Érsekújvárott seregbíró, a ki az esztergomi érsektől Dejtárra nyert adományt. III. János (szül. 1670, † 1736.) kurucz ezredes. Ferencz 1823-tól Nógrád vármegye allevéltárosa, 1827-től 1843 október 25-ig főlevéltáros s több vármegye táblabírája. Fia: Iván (szül. 1824, † 1898.) 1847—48-ban kir. táblai jegyzőként részt vett a pozsonyi országgyűlésen. 1848 aug. 17-én felcsapott honvédnek, előbb a pápai 7-ik, majd a 49-ik zászlóaljhoz osztották be, e zászlóaljban al-, majd főhadnagyként végigharczolta a szabadságharczot. 1857-ben indította meg »Magyarország családai« czímű munkáját, melyet 1867-ben fejezett be. 1855-től az egyetemi könyvtár első tisztje, 1859-től a könyvtár első őre. 1870-ben képviselőházi naplószerkesztő. Ő alapította a Nógrádmegyei Múzeumtársulatot és minden vagyonát ráhagyta. Fiai: Aladár (szül. 1856.) és Boldizsár (szül. 1864.)

Czímer: Veressel és kékkel vágott paizsban, felül, zöld alapon hatágú aranycsillagtól kísért fehér lovon vágtató pánczélos, nyílt sisakos vitéz, jobbjában hosszú hadilobogót, baljával a kantárszárakat tartva. Alul: Hullámokból kiemelkedő, nyakán elülről nyillal átlőtt természetes színű szarvas, a paizs jobb oldalán emelkedő sziklák felé fordulva. Sisakdísz: A sisak koronájába szúrt nyíl közepén nyílt fekete szárny. Takarók: Kékarany-veresezüst.

Nagy. *Nagy V.* (Ócsai és Pöstyéni.) Őse Nagy Mihály, a ki gyermekeivel Mihálylyal és Lászlóval, továbbá testvéreivel Andrással és Istvánnal, végül unokatestvérével Jánossal és ennek fiával Mihálylyal együtt, 1687 nov. 10-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1688 jan. 10-én Hont vármegyében hirdettek ki. Mihály nőül vevén Soós Ambrusnak, a kékkői vár alkapitányának leányát, Pöstyén helységbe költözött. Fiai közül Mihály (1686—1717.) és János Pöstyénben, László († 1739.) Szécsénykovácsiban, Ferencz († 1748.) Szécsényben lakott. László utódai Varsányban voltak birtokosok. János utódai közül András 1861-ben Nógrád vármegye szolgabírája volt.

Nedeczky. *Nedeczky* (Nedeczei). Trencsén vármegyéből származik. Őse N. Domonkos, kinek unokái László, Péter és János, 1384-ben Mária királynőnek tett hű szolgálataik jutalmául Nedecze falvát nyerik adományul, melyet 1412-ben Zsigmond király is megerősített. A család idővel átszármazott Komárom, Esztergom stb. vármegyékbe. Tagjai közül Géza (†), földbirtokos volt Csécsén. Fia N. László, földbirtokos Herencsényben; Rezső, honvédőrnagy.

Nemes. *Nemes* (Behárfalvi). Liptó vármegye ősrégi családja, mely a XVIII. században származott Nógrád vármegyébe, hol Becskén és Pálfalván birtokos lett. E családból származik Gábor, túrmezei ev. lelkész, a ki Jenában végezte tanulmányait.

Nemesdelényi. *Nemesdelényi.* A család 1727 júl. 27-én nyert Nógrád vármegyétől nemesi bizonyítványt, melylyel 1730-ban igazolta nemességét Hont vármegyében.

Okolicsányi. *Okolicsányi* (Okolicsányi). Liptó vármegye törzsökös családja, melynek ősi fészke Okolicsna helység, honnan nevét és előnevét vette. Őse Serefil (1242.), unokája Márk (1355—1366.) testvéreivel együtt Okolicsna, Poruba, Szent-István és Csemerna helységeket az ősi örökség jogán bírta. Márk egyik testvére János, a nápolyi hadjáratok alatt szerzett érdemeiért 1379-ben új adománylevelet nyert ősi birtokaira. Másik fia János (1391.) írástudó, Litteratus melléknévvel szerepel; ennek fia Mihály (1422—1435.) az okolicsányi ferenczrendi kolostor alapítója, terjeszti tovább a családot, mely idővel Árva, Szepes, Túrócz, Bihar és Nógrád vármegyékbe is átszármazott. Nógrád vármegyében már a XVIII. század első felében megtelepedett. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban a család tagjai közül István és József vannak felvéve. Ezek egyikének utódai: Péter 1808-ban Nógrád vármegye szolgabírája, Miksa 1836-ban esküdt, 1842-ben szolgabíró, utóbb 1849-ig főszolgabíró. 1861-ben ismét főszolgabíró. János, jelenleg m. tiszti főorvos. A vármegyében jelenleg birtokos ág Jónástól, Árva vármegye alispánjától (1790—1812.) származik. Ennek fia Imre († 1859.) Bihar vármegye táblabírája, elvesztvén bihari és szabolcsi birtokait, neje Tornyos Juliánna birtokán, Horpácson telepedett le. Unokája, József, jelenleg Szirákon birtokos.

Czímer: kékben, a paizs felső jobb sarkában hatágú arany csillagtól s balról ezüst félholdtól kísért zöld halmon nyugvó leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fővel. Sisakdísz: paizsbeli kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Oroszlányi. *Oroszlányi.* Nemességét 1629-ik év deczember 18-án II. Ferdinánd királytól kapta, melyet 1630-ban hirdettek ki Losonczon. A nemességszerző János Gyarmat várában volt katona s a törökök elleni harczokban tűnt ki. Meg is sebesült, sőt török fogságba esett. Utódai Gömör vármegyében laktak. Közülök II. János 1704-ben II. Rákóczi Ferencz dunántúli seregében kapitány volt. — László a Szent-Ivány család jogtanácsosa, 1833-ban Gömörből Nógrádba költözött át s Ipoly-Kérben telepedett le, a hol leszármazói jelenleg is laknak. Lászlót 1840-ben vették fel Nógrád vármegye nemesei közé.

Czímer: kékben, zöld mezőn, fehér lovon ülő, vörös ruhás, sárga csizmás, fekete föveg ű vitéz, jobbjában karddal, melylyel a ló lába alatt hanyat fekvő sárgaruhás törököt döfi át. A török mellett fekszik a turbánja. Sisakdísz: vörös ruhás vitéz növekvően, jobbjában egyenes kardot tart, balkeze csípőjén nyugszik. Takarók: kékarany-veresezüst.

Osztroluczky. *Osztroluczky* (Osztrolukai). Zólyom vármegye egyik legrégibb családja, melynek első ismert őse Miklós, a kitől a leszármazás szakadatlan. Ennek fia Osztrolukai Oth mester, 1286 táján élt. A család a XVI. század második felében Nógrád vármegyében is megtelepedett. Menyhért 1593—1599. Nógrád vármegye alispánja, 1607-ben egyuttal Zólyom vármegye alispánja. Fia

Boldizsár terjesztette tovább a családot. Egyik fia János (1706—1719.) Osztrolukán lakott, 1710-ben Pest vármegye alispánja volt, másik fia Pál, a kitől a család a következőleg származik le: fia Ádám, ennek fia Sándor, ezé Lajos († 1813.), a ki nevét a Ludovika Akadémiára tett alapítványával örökítette meg. Fiai, Miklós 1836—1840-ig Zólyom vármegye alispánja, majd kir. táblai ülnök (1847.) és Gusztáv 1840-ben Trencsén vármegye alispánja. Miklós fia, Géza 1840-ben Zólyom vármegye főjegyzője († 1884). Fiai: Miklós (szül. 1867.) volt országgyűlési képviselő, majd főispán, jelenleg penczi birtokos. Géza (szül. 1869.) a Lipót-rend lovagja, Trencsén vármegye volt főispánja

Czímer: veres paizs jobb felében, öblével balrafordult vadászkürt, melyre balharánt fektetett pallos hegye támaszkodik. A palloson arany korona átfűzve. Sisakdísz: három, vörös-fehér-vörös strucztoll. Takarók: mindkétfelől veresezüst.

Ottlik (Felsőozoróczi és Kohanóczi). Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse az a Hotoszláv, a ki II. András királytól 1232-ben Ozre földjét kapta Trencsénben. 1566-ban nádori adományt kapott a család Alsó-Ozoróczra és Kohanócz egy részére. János, 1661-ben Trencsén vármegye alispánja volt. György, a mezei hadak ezredeskapitánya, 1688 aug. 18-án nemesség-megerősítést nyert. Tagjai közül: Ákos 1842-ben Nógrád vármegye szolgabírája volt és 1867-ben másodalispánná választották. Ottlik.

Czímer: kékben zöld alapon szürke lovon ülő fehérturbános, kék kaftános, vörös bugyogós török vitéz s a vele szemközt álló fekete lovon vörös ruhás magyar vitéz, lándzsával kezükben küzdenek, fölöttük ezüst félhold és hatágú aranycsillag, e között koronázott L (Lipót király kezdőbetűje). Sisakdísz: szemközt fordult növekvő medve, jobbjában törökfejes kardot, baljában kétnyelvű vörös lobogót tart. Takarók: kékarany-veresezüst.

Paczolay. Nyitra vármegyéből származik. A XVII. században nyert czímeres levelet. A XVII. század közepén már Nógrádban találjuk. György (1659—1661.) Nyitra vármegye szolgabírája, a ki Sámbokréti Magdolnát vette nőül, Szügy helységben szerzett birtokokat. Fia János, ennek fia Sándor, előfordul az 1755. évi nemesi összeírásban. Unokái közűl Gergely Deménden, Jakab 1810-ben Balassagyarmaton volt postamester. Az utóbbinak fiai Márton 1861—62-ben Nógrád vármegye csendbiztosa; Jákó († 1858.) Nógrád vármegye főügyésze. János († 1884.) ügyvéd, országgyűlési képviselő. Gyula († 1897.) árvaszéki elnök; László († 1881.) kir. táblai bíró, Gábor († 1904.) ügyvéd; Zoltán (szül. 1882.) a »Hangya« titkára, ügyvéd. Paczolay.

Czímer: kékben, zöld alapon, felugró, nyakán nyíllal átlőtt természetes őz. Sisakdísz: görbe kardot tartó arany-oroszlán. Takarók: kékezüst-veresarany.

Papp. E családból az 1722. évi nemesi vizsgálatok alkalmával János igazolta a nemességét. Az 1755. évi országos nemesi összeírásban előforduló József és Gergely Géczett volt birtokos. Ugyanez összeírás szerint egy másik hasonnevű családból János Szent-Ivánban (Cserhát-szentiván) és Ferencz Ecsegen laktak. Komárom vármegyeből is származott egy hasonnevű család. E családból P. József 1730-ban nyert nemesi bizonyítványt; fia Péter 1812-ben Nógrád vármegyétől kapott bizonyságlevelet. Papp.

Parniczky (Párniczai) Árva vármegyéből származik. Őse P. György a XVI. század közepén élt. Fia György (1582.), ennek fia Jakab 1623-ban Párniczán volt birtokos. A család 1680-ban nyert czímeres nemeslevelet. Nógrád vármegyébe Tamás fia András, Árva vármegye pénztárosa (1741—42.) költözött, elvevén Siroki Egry Zsuzsánnát, a kivel Szirákon és Tótgyörkön nyert birtokokat. Fiai József 1818-ban Nógrád vármegye főadószedője, Becskén lakott. Mihály kamarai titkár († 1834.), ennek fia Ede Pest vármegye főszolgabírája (1850—52.). Géza jelenleg nyugdijas. Ákos, Elemér és Loránt budapesti banktisztviselők. Párniczky.

Passuth (Kriványi. Eredetileg Pasziuth). Sáros vármegyéből származik, hol 1575-ben már Héthárs községben mint birtokos szerepel. Bertalan 1610-ben a sárosmegyei Kriványra nyert adományt. 1740-ben Nógrád vármegyében telepedett le, a hol Málnapatakon és Csehbrézón volt birtokos. Nemességét 1840-ben igazolta Nógrád vármegyében. Tagjai közűl: Mihály, valamint fiai János és István málnapataki birtokosok. Sámuel és fia György és Gyula kálnógarábi birtokosok. Passuth.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó természetes szinű szarvas, háromágú agancscsal. Sisakdísz: kinövő paizsalak. Takarók: kékarany-veresezüst.

Pejacsevich-Mikó. (Hidvégi és Verőczei gróf). Délvidéki eredetű család, melynek egyik tagja, György 1680 táján jött be Bulgáriából s előbb Szerém vármegyében, majd Verőczében, utóbb pedig a mai Bács-Bodrog vármegyében szerzett birtokokat. Ennek fia György, a ki bárói rangot nyert, 1712—1717-ig Bács, 1717—18-ig Bodrog vármegye alispánja, fia Márk 1760-ban Szerém vármegye főispánja. Fia János József 1772-ben grófi rangot nyert. Ennek három fia közűl Zsigmond a rumai ágat, Ferencz Károly († 1815.) a nasiczi ágat, Antal († 1800.) a budai ágat alapította. Az utóbbi ág Antal unokáiban kihalt. A nasiczi ágból Artur (szül. 1845., † 1899.) a 6-ik ulánus ezred tisztjeként végigharczolta az 1866. évi hadjáratot, mely alkalommal vitézségi érmet nyert; azután a főrendiház tagja volt és 1896—99-ig a szécsényi kerület országgyűlési képviselője. 1880-ban nőül vette Hidvégi gróf Mikó Annát; ettől született fia Endre (szül. 1884.) 1898. évi május 3-án legfelsőbb engedélyt nyert arra, hogy családnevét anyai nagyatyja gróf Mikó Imre családnevével egyesíthesse. Fiai: Pál és Endre, az utóbbi jelenleg Nógrádludányban birtokos. Pejacsevich.

Czímer: arany-dülénydedekkel megrakott fekete szegélyű kék paizsban, zöld alapon, két kifelé fordult, ágaskodó koronás oroszlán között, melyek jobb első lábukban kivont kardot tartanak, koronás fehér oszlop, e fölött egyfejű fekete sas, csőrében kis ezüst keresztet, jobb lábában kivont egyenes kardot, baljában birodalmi almát tart. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) paizsbeli sas. II. paizsbeli oroszlánok egyike növekvően, balra fordulva. III. paizsbeli koronás oszlop. Takarók: kékarany-kékezüst.

Péchy (Péchújfalusi). Erdélyből származik. Első kimutatható őse Gáspár, I. Ferdinánd király udvarnoka és gyulai kapitány, a ki testvérével, Mártonnal együtt 1555-ben czímerlevelet nyert, 1556-ban pedig a hűtlenségbe esett Tarczay György birtokainak egy részére, 1557-ben Ipolthffy Imre sárosmegyei birtokaira nyert adományt. A család idővel átszármazott Péchy.

Abaúj, Bereg, Szabolcs, Bihar, Szatmár és Zemplén vármegyékbe. Nógrádban a XIX. század első felében Mohorán bírt földesúri joggal. A család leszármazására vonatkozó adatokat a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben közöltük.

Pettkó. *Pettkó* (Alsópetőfalvi). P. másképp Harangöntő Mátyás, továbbá fia Mátyás és testvére János, 1650 február 24-én nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet Túrócz vármegyében 1651-ben hirdettek ki. Máyás Túróczból Nyitrára költözött, hol Csejtén volt birtokos. János fia Pál Zólyomban Alsópetőfalván telepedett le. Pálnak Istvántól született unokája Pál, a ki Kis-Zellőben lakott, az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Nógrád vármegye nemesei között szerepel.

Pelargus. *Pelargus.* A XVII. században tűnik fel, György, 1672—1694. Nógrád vármegye szolgabírája; fiai: György 1714-ben megyei aljegyző és alügyész és Gábor (1713—26.), a ki Fábiánfalva pusztán volt birtokos. Fiai György, Sándor és Pál, előfordulnak az 1755. évi országos nemesi összeírásban. György fia Károly, résztvett a francziák elleni háborúban s 1799-ben hadifogságba került. Sándor fia Sándor, (szül. 1760, † 1847) Poltáron volt birtokos. Benne kihalt a család.

Pintér. *Pintér* (Legenyei). Zemplén vármegyéből származik. A XVII. század elején nyert czímeres nemeslevelet, Márton pedig 1721 augusztus 10-én a Legenyei előnevet. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Márton és Antal vannak felvéve. Zemplénből a család egyik ága a XVIII. század második felében Hevesbe s onnan Nógrádba költözött. Tagjai közül P. Sándor ügyvéd Szécsényben birtokos.

Czímer: hasított paizs, elől veresben lebegő pánczél, hátul kékben leveles arany-koronából kiemelkedő zárt fekete szárny. Sisakdísz: jobbról félfekete szárny, balról veres kopja. Takarók: kékarany-veresezüst.

Piry. *Piry* (Felső- és Alsópíri). Hont vármegyéből származó régi család. Első ismert őse Jakab fia János, 1350-ben szerepelt. János az 1553. évi adóösszeírásban már Nógrád vármegye birtokosai közé van felvéve. A család Ebeczken volt földbirtokos. Tagjai közül László 1760-ban Nógrád vármegye tisztviselője. János 1861-ben szolgabíró, fia Sándor (†), törvényszéki bíró volt.

Czímer: kékben, fehér lovon vágtató vörös ruhás vitéz, vörös zászlóval kezében. Sisakdísz: jobb elülábával lándzsát, a ballal kivont kardot tartó aranygriff növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Plachy. *Plachy.* P. Mátyás, János, Péter és Jakab testvérek 1699. november 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1700 január 5-én hirdettek ki Hont vármegyében. A nemességszerző János utódai közül György 1749-ben Terbegeczen volt birtokos. Ennek fia Márton, kinek fiai közül András (szül. 1736, † 1794.) ügyvéd, testvére János Szügyben volt birtokos. János fia János, Nógrád vármegye főügyésze (1806—1818). Fiai Zsigmond (szül. 1839—1846.) Nógrád vármegye főügyésze. Ferencz (1839.) alszolgabíró. A fenti György (1749.) testvére Mihály, fia László, ennek fia Sámuel, Kóvárra költözött. A nemességszerző Mátyás fiai közül György 1755-ben Nagykürtösön lakott. Ennek utódai Ebeczken és Bátorfaluban voltak birtokosok. A nemességszerző Péter fia Jakab, Alsóbodonyban lakott, utódai Hontba költöztek. A nemességszerző Jakab utódai közül János 1818-ban Nógrád vármegye tb. főügyésze, majd a báró Balassa, utóbb a hg. Esterházy uradalom ügyésze. Fia Tamás Mohorán volt birtokos. Gyula Ecsegen birtokos. A család czímerét l. a Hont vármegyét tárgyaló kötetben.

Platthy. *Platthy* (Turóczvidéki és Nagypalugyai). A család multját a Bars és Hont vármegyéket tárgyaló kötetben ismertettük. Tagjai közül Miklós fia Dániel a XVIII. század második felében Balassagyarmaton lakott. A XIX. század első felében Homok-Terenye, Korna és Csécse helységekben bírt földesúri joggal. Ferencz ny. tvszéki jegyző Gyarmaton és Lőrincz, Ipolyvarbón lakik.

Podmaniczky. *Podmaniczky* (Aszódi és Podmanini báró). A XVII. század közepén Zólyom vármegyében tűnik fel. Őse Gábor, 1652-ben már élénk szerepet játszik Korpona város közéletében; 1654-ben Korpona követe. Tőle a leszármazás szakadatlan. A család iratai elpusztulván, P. Gábort a XVI. században Trencsén vármegyében nagy szerepet játszott Podmanini Podmaniczky családdal összekötni nem lehet. Rangemelések: János és Sándor testvérek, valamint az elsőnek nejétől Kisfaludy Zsuzsánnától született László József és Johanna, az utóbbinak nejétől báró Jeszenák Zsuzsánnától született János, Sándor, Pál, Károly, Karolina és Juliánna gyermekeik, 1782-ben bárói rangra emeltettek. A család a XIX. század első felében Dengeleg, Kálló, Kökényes és Pencz helységekben bírt földesúri joggal.

Pongrácz. *Pongrácz* (Szentmiklósi és Óvári gróf, báró és nemes). Egyike Liptó vármegye legrégibb családainak, közös törzsből származik a Szent-Ivány, Szmrecsányi, Nádasdi Baan és Pottornyay családokkal. Első kimutatható őse Lőrincz volt, 1241-ben. A család ősi birtoka Szent-Miklós, a melyre 1368-ban nyert új adományt, míg Óvár az 1458. évi országgyűlés határozata következtében került birtokába. A család tagjai közül Dániel 1608-ban az ország bárói közé emelkedett. 1690-ben Ferencz fiai: Ferencz, János és Gáspár a bárói rangban megerősítést nyernek. Ferencz unokája Nep. János 1763-ban grófi rangot nyert; ez az ág azonban kihalt. Gáspár hasonnevű fia 1743-ban grófi rangra emeltetvén, tőle származik az idősebb grófi ág. A jelenleg virágzó nemesi ág Istvántól (1457—74.) származik, kinek unokái Miklós (1548.) liptói alispán, Péter és Mátyás (1548.) három fővonalon terjesztették tovább a családot. A fenti Miklósnak három fia volt: Zsigmond, György és Kristóf, Liptó vármegye alispánja. Unokája Gáspár (1690.), nőül vevén Terchy Juditot, Nógrád vármegyébe telepedett le s megalapította a nógrád—honti ágat. Fiai közül Ferencz Pribélyen volt birtokos. László (1727—35.), ennek fiai közül Sámuel (1743.) Hont vármegyében Pribélyen volt birtokos, Pál ellenben Nógrádban terjeszté tovább az ágát. Fia Boldizsár Lóczon lakott; ennek fiai: Antal (1832—39.) Nógrád vármegye szolgabírája, 1839-ben egyideig a vármegye főjegyzője, később Zomborban kamarai igazgatósági ülnök. Ferencz Nógrád vármegye alügyésze, Károly 1850 után cs. kir. kataszteri tanácsos, 1861-ben Nógrád vármegye kinevezett első alispánja. Tivadar 1842-ben Nógrád vármegye esküdtje, azután tb. alügyész, 1850 után járásbíró. István 1848—49-ben honvédhadnagy. Jelenleg a vármegye területén a család tagjai közül a következők élnek: 1. György vonalából: György († 1901 június 11. Balassagyarmat.) árvaszéki elnök özvegye és fia György, jelenleg

vármegyei I. aljegyző tb. főjegyző. 2. Kristóf vonalából: Sámuel földbirtokos Bátorfaluban, fia Sándor adóhivatali segéd Balassagyarmaton. Miklós 1848—49-iki honvéd özvegye Clementis Erzsébet. Ede földbirtokos Losonczon. Gyermekei: Aladár honvédszázados, Janka Szilassy Ödön honvédezredes neje és Géza. Ádám özvegye szül. Révay Matild Balassagyarmaton. Gyermekei: Ábrahám pénzügyi fogalmazó Balassagyarmaton, Matild Balassagyarmaton. István 1848—49-iki honvédtiszt.

Czímer: veresben kiterjesztett szárnyú fekete kétfejű sas, melynek teste közepét a paizs alsórészétől a felsőig érő kék ék födi el. Ebben zöld hármas hegy, koronás középsőjéből czölöpösen kiemelkedő kék mezü pánczélos kar, kezében arany-zsinórjánál fogva ezüst kürtöt tart, mely aranyos öblével a hármashegy koronáján nyugszik; e fölött az ék csúcsán hatágú arany-csillag. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között egyenes kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékezüst-feketeezüst.

Porubszky (Porubai). Árva vármegyéből származik. Soltész eredetű család. P. János, fiaival Jeremiással és Mátyással együtt 1655 május 26-án nyert magyar nemességet. János harmadik fia Flórián kimaradt a nemeslevélből, mert akkor török fogságban sínylődött. A család idővel átszármazott Liptó, Túrócz és Sáros vármegyékbe is. Nógrád vármegyében a XIX. század első felében Horpácson bírt földesúri joggal. Porubszky.

Prónay (Tótprónai és Blatniczai báró és nemes). Túrócz vármegye legrégibb családai közé tartozik. Őse Rechk comes, a ki 1279-ben csereadomány útján kapta Tót-Prónát, mely helységre fiai Pál és Serefil 1293-ban új adományt nyertek III. Endre királytól, főleg amaz érdemeik jutalmául, a melyeket trónrajutásakor, valamint a lengyelországi és az osztrák herczeg elleni hadjárat alkalmával tanúsítottak. Pál mester fiai, valamint ezeknek fiai, 1343-ban osztoztak meg Próna, Lesna, Ruda és Mezőház birtokokon. A szakadatlan leszármazás az 1476—1489-ben élt Serefil Györgytől hozható le, kinek fia Cherubin (1504—1508.) Tótprónai családnevet viselt. Unokája II. Mátyás, Mihály nevű testvérével együtt 1563-ban nemességmegerősítő czímerlevelet nyert I. Ferdinánd királytól. Utóda I. Miklós, ennek fiai István és László, 1672-ben osztoztak az atyai jószágokon. Lászlótól származik a jelenleg is virágzó pozsony-trencséni ág. István fia Mihály (1707—1736.), a ki Alsó-, Felső-Terbeléd és Csalár helységekre nyert adományt. Ennek fiai Gábor 1751-ben Pest vármegye követe, Pál (1725—41.) Nógrád vármegye követe. Gábortól származik a család bárói ága. Fiai közűl: László 1763-ban Nógrád vármegye másod-, 1765-ben első alispánja, 1787-ben v. b. t. t., kerületi biztos, 1790-ben Csanád vármegye főispánja. Gábor 1784-ben a pozsonyi tankerület igazgatója, 1787-ben Bars, 1789-ben Gömör vármegye főispáni helytartója, testvérével együtt 1782-ben bárói rangot nyert. László fiai közűl Sándor (szül. 1760, † 1839.) aranysarkantyús vitéz, 1819-től az ev. egyház főfelügyelője. Lajos cs. kir. ezredes (1815.), fia Albert (szül. 1801., † 1867.) v. b. t. t., koronaőr, hétszemélynök, 1846-ig Pest vármegye főispáni helytartója, a Magyar Tudományos Akadémia igazg. vál. tagja. Simon (szül. 1777, † 1825.) utódai Acsán és Péczelen voltak birtokosok. A bárói rangot nyert Gábor fia József (szül. 1774, † 1824.) cs. kir. kamarás, lovassági százados, fia Gábor, (szül. 1812, † 1875.) 1840—48-ban Túrócz vármegye követe, cs. kir. kamarás, az ev. egyház főfelügyelője. Fia Dezső (szül. 1848.) jogtudor, az ev. egyház egyetemes felügyelője, Acsán birtokos. Testvére Gábor (szül. 1856.) a Fejér-Komárom vármegyékre kiterjedő ág. ev. egyházkerület felügyelője, Ságújfalun és Pilinyben birtokos. Pál (1725—41.) nógrádi követ gyermekei közűl: Pál 1760-ban táblabíró, Ádám 1750-ben Nógrád vármegye tisztiügyésze és Mihály táblabíró (1760). Ennek fia Mihály 1796-ban Nógrád vármegye főjegyzője; fia Ferencz (1818—1856.) alszolgabíró, Csalárban és Romhányban volt birtokos († 1855). Fiai: György 1848-ig szolgabíró, 1848-ban a vármegyei önkéntes zászlóaljnál főhadnagy, 1861-ben Nógrád vármegye főbiztosa. Péter 1848—49-ben honvéd, 1861-ben szolgabíró. Géza cs. kir. huszárfőhadnagy. A fenti Pál táblabíró fia Pál, 1792-ben cs. kir. asztalnok. Fiai: Miksa, a ki Losoncz-apátfalván volt birtokos és János 1818-ban Nógrád vármegye aljegyzője, 1825—27-ben és 1832—36-ban a vármegye országgyűlési követe, Romhányban volt birtokos. István 1848-ig a magyar testőrségnél szolgált. Élénk részt vett a szabadságharczban és az önkényuralom alatt testvérével, Józseffel, együtt fogva volt. Fiai István, cs. és kir. kamarás, huszárkapitány, Frigyes főherczegnek tizenkét évig szolgálattevő kamarása; Gyula cs. és kir. kamarás, huszárőrnagy, előbb négy éven át Ferencz Ferdinánd trónörökös szolgálattevő kamarása, kit világkörüli útján is elkísért, tizenhárom év óta Frigyes főherczeg kamarása; Mihály 1906 óta Nógrád vármegye főispánja, alsópetényi birtokos (neje Batthyány Felicia grófnő); László romhányi birtokos; Pál huszárfőhadnagy; Károly cs. és kir. kamarás, meghalt mint tengerésztiszt. István testvére József (szül. 1821., † 1884.) 1848-ban főszolgabíró, 1846-ban alispán. 1860-ban Nógrád vármegye főispánjává nevezték ki, de e méltóságot nem fogadta el. Az 1861. évi országgyűlésen Borsod vármegye mezőkövesdi kerületét képviselte. 1865-ben és 1869-ben szintén képviselővé választották. 1872-ben nem lépett fel. 1875-ben és 1881-ben ismét a mezőkövesdi kerület választotta meg képviselővé. 1880 június 11-én belügyi államtitkárnak nevezték ki és e magas állásban 1884 május 16-án bekövetkezett haláláig maradt. A fenti Pál cs. kir. asztalnok testvére Antal, Szécsénykovácsiban volt birtokos. Fia Elek szintén Szécsénykovácsiban birtokos. Ennek fia Antal. Prónay.

Czímer: (bárói) négyelt paizs. 1. és 4. ezüstben, koronán álló természetes színű daru, felemelt jobb lábában követ tart. 2. és 3. kék mezőben hat (3 : 2 : 1) ezüst liliom. Három sisak. Sisakdiszek: I. (középső) ezüsttel és veressel ellentétesen vágott két elefántagyar között a daru. Takaró: vörösezüst. II. kinövő koronás kétfarkú arany-oroszlán, jobbjában öt keresztbe tett s fönt hegyökkel legyezőszerűleg elhelyezett nyílat tart; takaró: ezüstveres. III. fekete zárt szárny. Takaró: ezüstkék. Paizstartók: két mez nélküli erdei ember, fejükön és ágyékukon falevelekkel födve.

Nemesi: kékben zöld dombon nyugvó aranykoronában féllábon álló daru, jobbjában kavicsot tart: Sisakdisz: a paizsalak. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Puky (Bizáki). A Pok nemzetségből származik. Őse Poki Tamás, 1269-ben a veszprémmegyei Iszkárt nyerte adományul IV. Béla királytól. Tamásnak, Dezsőtől született unokája Puky.

Miklós, a Mérgesi Poki, másik unokája a Bizáki Puky család őse. A XVI. század második felében Péter Borsod vármegyébe szakadt. Fia András Alsómérára telepedett le, mely közel 300 évig volt a család főfészke. Ez az András Mérai Pukynak írja magát, de fia Péter már a Bizáki előnevet használja. Tagjai közűl László fia Ferencz 1790 április 20-ától Nógrád vármegye főjegyzője, 1792-től alispánja volt. Testvére László 1792-ben Abaúj vármegye alispánja. Ferencznek csak egy fia volt, Ferencz, a ki utódok nélkül halt el.

Pulszky. *Pulszky* (Cselfalvi és Lubóczi) Lengyelországból származik. A XVIII század második felében költözött be Magyarországba. Tagjai közűl Sámuel eperjesi polgár és gyermekei Sámuel, Dániel, János, György, Anna, Róza és Éva-Erzsébet 1741 szept. 13-án nyertek czímeres nemeslevelet és Sámuel és Dániel 1764 július 18-án Cselfalvi előnevet. Dániel fia Károly pedig 1800 február 5-én a Lubóczi előnevet. Testvére Dániel Nándor (szül. 1759, † 1817.) tábornok, 1799-ben bárói rangot nyert. Károly fia Ferencz (szül. 1814, † 1897.) 1839-ben Sáros vármegye követe, 1845-ben nőül vevén Walter Terézt, megvásárolta a szécsényi uradalmat és Szécsényben telepedett le. 1848-ban előbb a pénzügyi, később ő felsége személye körüli minisztérium államtitkára, majd a minisztérium lemondása után, a honvédelmi bizottmány tagja, később Kossuth diplomacziai megbízással Londonba küldötte. 1869-ben a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett s annak igazgatásától 1894-ben vált meg. Gyermekei: Ágoston (szül. 1846, † 1901.), 1868-ban Nógrád vármegye aljegyzője, 1871-ben a füleki, 1872—87-ig a szécsényi kerület országgyűlési képviselője, a III. oszt. vaskorona-rend, a II. osztályú Lipót-rend lovagja. 1894—95-ben vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Károly († 1899) az országos képtár igazgatója, Polixena, Hampel Gusztávnak, a M. Nemzeti Múzeum igazgatójának neje.

Radványi. *Radványi* (Radványi és Legéndi). Abaúj vármegyéből származik. Őse Szakolyi Imre, ennek fia István, ezé Máté, a ki Zsigmond királytól 1399 előtt Radványt kapta adományul. Máté 1399-ben a liptó-vármegyei Nagyvár visszavételében életét vesztvén, Zsigmond 1399-ben özvegyét és születendő gyermeke, valamint atyja István és testvére Benedek részére az előző királyi adományt megerősítette. Ugyanez évben Istvánt és fiát Benedeket Radvány birtokába beiktatni rendelte. A család a XVII. század végével Nógrád vármegyébe költözött. Ferencz 1710-ben Nógrád vármegye jegyzője, 1720-ban a protestáns vallásügyi bizottság tagja volt. Egyik fia Tamás, ennek fia István, 1755-ben Legénden volt birtokos († 1804). Fia Antal Nógrád vármegye táblabírája, 1838-ban szintén Legénden lakott.

Radvánszky. *Radvánszky* (Radványi és Sajókazai). Zólyom vármegye legrégibb családainak egyike, melynek kimutatható első őse Jurk (György), a XIII. század elején élt. Tőle a leszármazás szakadatlan. A család a XIX. század első felében Somosújfalú és Nagy-Sztráczin (Nagyhalom) helységekben bírt földesúri joggal.

Rády. *Rády* (Ivachnófalvi). Liptó vármegye régi családja. Őse Pál, 1677-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család idővel Ung és Heves vármegyékben is elterjedt s a XIX. század közepén Nógrád vármegyében is letelepedett. 1848 előtt Gyöngyöspatán volt birtokos. Tagjai közűl Ubald 1862-ben Liptó vármegye levéltárnoka. Endre († 1881.), országgyűlési képviselő. János a XIX. század második felében a gróf Forgách család tiszttartója. Ferencz († 1880 táján), mindszenti és algyői plebános. Andor jelenleg pénzügyigazgató, kir. tanácsos, a Ferencz József rend lovagja. János, ragyolczi birtokos. E családhoz tartoznak még Andor min. titkár és Sándor budapesti kereskedő.

Czímer: kékben, zöld alapon, leveles aranykoronán álló, ezüstfélholdtól és hatágú aranycsillagtól kísért daru, jobbjában kavicsot tart. Sisakdísz: kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Rajcsányi. *Rajcsányi.* (Rajcsányi). Nyitra vármegyének legrégibb törzsökös családja. A Lipovnok nemzetségből származik. Őse Bethlen fia Drág (1247—1281.), a kitől a Rajcsányi, a Korosi és a Korosi-Koncsek családok származnak. Ennek fia Péter (1298—1334.), a család névadó őse. Rajcsányt már 1328-ben bírta. Miklós, 1365-ben Szeptencz ura, 1381-ben Alsó-Helbény birtokában találjuk. Idővel átszármazott Nógrádba is, a hol a XIX. század első felében Marczal helységben bírt földesúri joggal.

Rákóczy. *Rákóczy* (Rákóczi). Az egykor Zólyom, jelenleg Hont vármegyézez tartozó Rákócz helységből származik. Első ismert őse a Róbert Károly király 1324. évi június 22-én kelt adománylevelében szereplő Lánczi Jakab fia András comes. A család egyik ága a XVII. században már Nógrád vármegyében volt megtelepedve. János 1630-ban, Pál 1672-ben szerepelnek. Nógrád vármegye 1684. évi nemesi összeírásában István, az 1709-ikiben Mátyás özvegye, az 1754—55-ik éviben pedig Ferencz, Antal, István és András, az 1843. éviben Sámuel és Sándor vannak felvéve Nógrád vármegye nemesei közé. Többi tagjai közül András, 1842 előtt Pest vármegye főügyésze, János 1861-ben Pest vármegye főjegyzője. Sándor (1872—77.) Hont vármegye főszolgabírája. István, volt nógrádi járási főszolgabíró, jelenleg a központban I. aljegyző, tb. főjegyző.

Czímer: kékben, czölöpösen állított veres rák. Sisakdísz: görbe kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, a kardon átütött törökfővel. Takarók: kékarany-veresezüst.

Repeczky. *Repeczky.* Hagyomány szerint Horvátországból származik. Őse Sámuel, I. Lipót királytól nemességében megerősítő czímerlevelet nyert. 1684-ben személyesen vett részt a Nógrád vármegyétől kiállított felkelő nemesseregben. Fia Zsigmond, 1720-ban táblabíró, 1730-ban sógorával együtt Szököllő-Mucsiny, továbbá Telki és Csigaháza puszták részeibe iktatták be. Fia Zsigmond, az 1755. évi nemesi összeírásban szerepel. Fia Sámuel († 1827.) Fiai közűl Ferencz, 1822-ben Nógrád vármegye al-, 1839—46-ig főszolgabírája, 1848-ban országgyűlési képviselő, később a feldunai seregnél kormánybiztos. 1849 után Hevesbe költözött. Testvére József, Mucsinyban volt birtokos.

Rétay. *Rétay.* (Hahóti). Sáros vármegyéből származik, honnan Bereg és Máramaros vármegyékbe is átterjedt s az újabb korban Nógrád vármegyében is letelepedett. János és Péter 1579-ben nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Sáros, Bereg és Máramaros vármegyékben hirdettek ki. A Nógrádba szakadt ág tagjai közűl János, jelenleg Szirákon gyógyszerész. Béla, budapesti háztulajdonos. Sándor ny. posta és távirdafőigazgató. Imre kereskedő.

Muslay

Nagy (Benke-Patonyi)

Nagy (Felső-Győri)

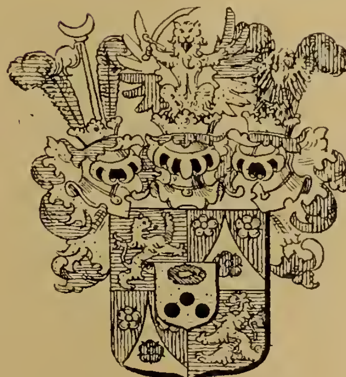

Pongrácz

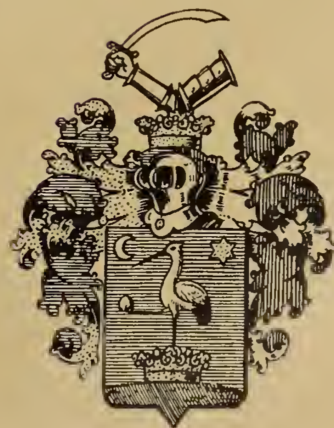

Passuth

Pejácsevich

Prónay (bárói)

Prónay (nemesi)

Roszner

Rády.

Scitovszky

Simon

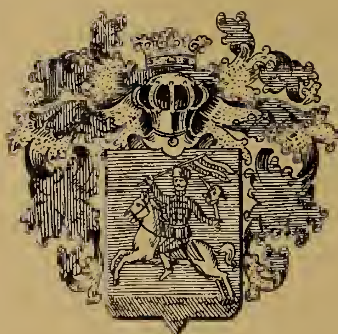

Sebastiani.

Simonyi.

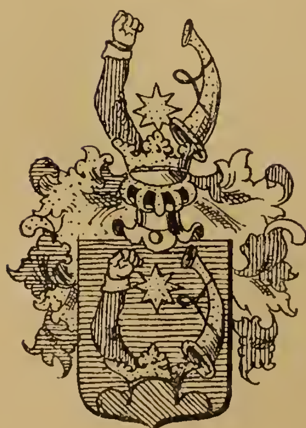

Soóky

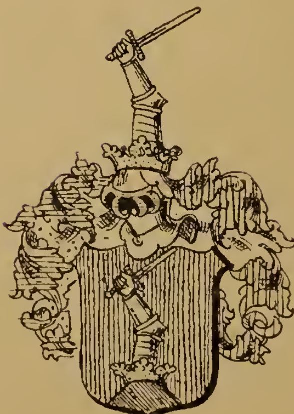

Sréter

Szászy.

Szakal

Szemere

Szent-Ivány

Szigyártó

Szilassy

Révay. (Szklabinai és Blatniczai báró, Trebosztói és Bisztricskai nemes). Szerém vármegyéből származó ősrégi család, melynek első ismert őse Jakab comes, a XIII. század elején élt. A mohácsi vész után a család kizavartatván délvidéki birtokaiból, R. Ferencz, I. Ferdinánd király buzgó híve, és kora legkíválóbb férfiainak egyike († 1553.), 1527-ben a túróczmegyei Szklabina vár felére királyi adományt nyert, de megszerezte 1540-ben a másik felét is. A várra a család 1559-ben új királyi adományt nyert; a következő évben Blatnicza várát kapta és 1561 február 17-én a szklabinai várhoz tartozó »túróczmegyei örökös főispáni« czímet. A családnak kiváló tagja Péter (szül. 1568, † 1622.), koronaőr, mint államférfiú és történetíró tette nevét emlékezetessé. A család a XVI. század elején Révay Lászlónak két fia: István, naszádos kapitánynyal és az említett Ferenczczel, két főágazatra szakadt. Az előbbitől a trebosztói, az utóbbitól az ú. n. szklabinai és blatniczai bárói ág ered. A trebosztói ágból a XVIII. század első felében Gáspár fia Ferencz (szül. 1718.), Nógrádba szakadt és előfordul az 1755. évi nemesi összeírásban. Fia Ferencz (1787—1794.), Nógrád vármegye főszolgabírája. Fiai: Ferencz (szül. 1788, † 1818.) és Pál (szül. 1790, † 1835). Utóbbinak fiai: Károly (szül. 1816, † 1845.) és Gusztáv (szül. 1818.), 1861. Nógrád vármegye főjegyzője, szátoki birtokos. Révay.

Reviczky (Revisnyei). Árva vármegye ősi családja. Őse Hontimér, a ki 1272-ben IV. László királytól az Árvában fekvő két eke terjedelmű Revisnye birtokára nyert adományt. Fiai: Loránt, Bodor és Miklós, terjesztették tovább a családot, mely idővel több ágra oszlott. — A családból Károly, 1770-ben bárói, János tábornok, 1773-ban szintén bárói, Ádám, kamaraelnök, 1825 szeptember 9-én grófi rangot nyert. Tagjai közűl Tibor, Nézsán birtokos. Reviczky.

Romhányi. A család 1676 november 2-án nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet Nógrád vármegyében hirdettettek ki. Nemességét Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1730-ban igazolta Hont vármegyében. Romhányi.

Rosenbach. Belgiumból származik. Első ismert őse Becke Bernát, a ki 1629-ben Reval város tanácsosa volt; ennek a fia volt Rosenbach Bernát, a ki 1643 okt. 16-án Gusztáv Adolf svéd királytól czímerlevelet és Pomerániában királyi adományt nyert. Ennek fia Bernát, 1691 szept. 1-én római szt. birodalmi rangra emeltetett. Utóda Jakab, részt vett Nógrád vármegye 1797. évi nemesi felkelésében. Testvére Ferencz (sz. 1748., † 1826). Fia Ferencz (sz. 1798., † 1874). Fia Emil dr. Nógrád vármegye t. főügyésze (sz. 1856). Sándor (sz. 1823., † 1910.) a nógrádi járás főszolgabírája. Rosenbach.

Czímer: négyelt paizs ezüst leveles arany koronás szívpaizszsal. Abban balról jobbra dőlt hullámos kék pólya fölött három, alatta két veres rózsa. Nagy paizs. 1 és 4 arabeszkekkel díszítve, aranynyal és feketével vágva, a vágási vonalból kiemelkedő kétfarkú fekete oroszlán. 2 és 3. Veressel és feketével hasítva. Elül fekete szárny, közepén veres csíkkal. Hátul ezüst-pólya veres csíkkal. Három sisak. Sisakdíszek: I. Befelé fordult paizsbeli oroszlán. Takaró vereseüst II. (középső). Repülésre kész hattyú, nyakán leveles aranykoronával. Takaró: fekete-veres. III. Rovátkás és oromzatos veres torony, felül két ablakkal és alul lőréssel ellátva. Takaró: kék-ezüst.

Roszner (Rosenecki) a krajnai Roseneckből származik. 1630 jan. 21-én a törökök elleni harczokban szerzett érdemeiért nemességet nyert. A XVII. század folyamán a család Magyarországba költözött s azóta itt honos. Tagjai közül József cs. kir. altábornagy (szül. 1774 aug. 30., † 1844.), mint alezredes, a Mária Terézia-rend szabályai értelmében 1811 márcz. 24-én bárói rangra emeltetett, 1817 júl. 23-án Bécsben kelt oklevéllel osztrák báróságát Magyarországra is kiterjesztették, illetőleg neki a magyar bárói rangot adományozták. Fiai: Antal cs. kir. őrnagy. Károly Egon (szül. 1804., † 1878.) v. b. t. t. volt, cs. kir. helytartósági alelnök Dalmácziában. József Joakim Miksa (szül 1811., † 1876.) cs. kir. kamarás, ezredesként vett részt az 1848. évi olaszországi hadjáratban, de ott megsebesülvén, hazajött s 1849 aug. havában az ő közbenjárásával menekült meg Szécsény városa az oroszok pusztításától. Neje Gyürky Paulina, Gyürky Pál cs. kir. kamarás leánya révén, a kivel 1839-ben kelt egybe, Varsányban, Lóczon és Rimóczon szerzett birtokokat. Fia Ervin (szül. 1852. Varsány) cs. és kir. kamarás, v. b. t. t., a Ferencz József-rend és a svéd éjszaki csillag-rend nagykeresztese, a jog- és államtudományok tudora, 1876-tól a nagyváradi jogakadémia helyettes tanára, 1878-ban egyetemi magántanári képesítést nyert, 1879-ben jogakadémiai nyilvános rendkívüli, 1880-ban rendes tanár. 1887-ben a szécsényi kerület országgyülési képviselője s a képviselőház jegyzője, 1890 decz. 30-án Hont vármegye, Selmecz és Bélabánya városok főispánja lett. 1894-ben Máramaros vármegye főispánjává, 1895-ben Selmecz-Bélabánya sz. kir. bányaváros díszpolgára, 1903 decz. 10-én fiumei és a magyar-horvát tengerpart kormányzójává nevezték ki, mely utóbbi méltóságában 1905-ig működött. Roszner.

Ruttkay (Alsó- és Felső-Ruttkai és Nedeczei); Túrócz vármegyének egyik legrégibb törzsökös családja, melynek ősei még IV. Béla királytól nyerték Ruttka helységet. Idővel a család elterjedt Árva, Trencsén, Nyitra stb. vármegyékbe. Tagjai közül János, 1600-ban Nógrád vármegye jegyzője volt. A család nedeczei ágából Dániel, a ki Ruttkán született, a XVIII. század végén Pest vármegyébe költözött, hol 1820-ban elhalt. Fia György (szül. 1774.), Nógrád vármegye aljegyzője, László (1818—1822.), Nógrád vármegye levéltárosa. Ruttkay.

Sándor. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban ily nevű családból István van fölvéve Nógrád vármegye nemeseinek sorába. S. Zsigmond, 1778-ban hirdettette ki nemességét Nógrád vármegyében. A XIX. század első felében Becske helységben bírt földesúri joggal. Sándor.

Sarlay (Kissarlói). A család eredetét a Gömör vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Itt csak annyiban foglalkozunk vele, a mennyiben e család tagjai Nógrád vármegyében szerepeltek. Bálint (deák litteratus) házassága révén ősi fészkéből Nyitra megyéből a XVI. század közepén Nógrádba származott, hol részint neje öröksége, részint adományozás révén, igen tekintélyes birtokokhoz jutott. Felesége Fábiánfalvy Heléna, Fábiánfalvy Miklós és Daróczy Borbála leánya volt, kit Nagy Iván szerint 1561-ben vett nőül. Vele kapta a fábiánfalvi (ma Fábiánka-puszta) és thomai birtokot (Losoncz és Fülek között feküdt.) Nádasdy Tamás nádortól hűséges szolgálatai jutalmául 1559 márcz. 9-én a Galsay Zsigmond elkobzott jószágait, Galsát és Felsőpetényt, valamint a pestmegyei Boldogasszonykátát, Szenttamáskátát és Szentlőrinczkátát nyeri adományba (Orsz. levéltár, don. Thomas de Nádasd tom. Sarlay.

I. pag. 43.) 1565-ben királyi adományozásban részesül és Pinczy Péterrel együtt beiktatják Panyidarócz és Demecserpuszta egy részébe (Jászói ltár, prot. F. 106. fol. 47. Anni 1565.) Leánya, Anna, Madách Péter kapitányhoz menvén nőül, tőzsgyökeres nógrádi családnak lőn ősanyjává. Tőle származnak ugyanis a Ráday, Darvas, Thussay, Pethő, Asguthy, Pelargus, Szilassy, Kántor, Gyürky stb. családok, kik a fentnevezett birtokon 1700 márcz. 16-án osztoztak meg. Bálinttal 1573-ban mint csejthei várnagygyal, később pedig mint Nógrád vármegye diktatorával találkozunk (Orsz. levéltár, dicalis conscriptiók). Fia János Panyidarócz felerészét örökölte, úgy látszik azonban, utódai azt nem bírták sokáig. A XVIII. század elején birtokos volt a család Illényben és Koplány-pusztán. Ádám 1755-ben az országos összeírásban birtokos nemesként fordul elő. E két birtokot illetőleg a családnak pöre volt a Csikány-családdal. Jelenleg a szomszédos Gömör vármegyében él a család. Tekintettel nógrádi birtokára, XVI. században a kissarlóin kívül a »Fábiánfalvi« és »Themai« előnevet is használták (Madách levéltár Alsósztregován).

Czímer: kékben, fehér lovon vágtató, vörösruhás magyar vitéz, jobbjában kivont karddal. Sisakdísz: kétfejű fekete sas. Takarók: Kékarany-vörösezüst.

Schindler. *Schindler.* (Hajniki). Württembergből származik és már a XVI. században telepedett le Körmöczbányán, a hol a család tagjai bányászattal foglalkoztak. I. János 1663-ban nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet ugyanekkor hirdettek ki Bars vármegyében. 1701-ben azonban a család Bars vármegye közönségének Zsarnóczán tartott közgyűlése előtt újból igazolta nemességét. A család házasság révén került Nógrád vármegyébe, a mennyiben III. János neje Lucskai Lucsánszky Angelika volt, ennek anyja Beniczei és Micsinyei Beniczky Mária, a ki után a szűgyi birtokot örökölte. Tagjai közül II. János (szül. 1718.) kamarai tiszt Körmöczbányán, fia III. János (szül. 1780.) városi tanácsos. Ennek fia Jenő (szül. 1820.) helyhatósági fogalmazó, fia Dénes jelenleg szűgyi birtokos, fia Aladár vallás- és közoktatásügyi miniszteri s. titkár.

Czímer: Feketével és aranynyal vágott paizsban vörössel és ezüsttel ellentétesen vágott egyszarvú. Sisakdísz: Nyílt fekete szárny között kinövő fehér egyszarvú. Takarók: Vörösezüst-feketearany.

Scitovszky. *Scitovszky* (Nagykéri). Lengyel eredetű nemesi család, mely nevét Lengyelországban Szczytowski-nak írta. A család egyik ága a Krakkói, a másik a Leczya-i vajdaságban volt elterjedve, a krakkói ág a Jastrzebiec, a leczya-i ág a Dolega-czímert használja. (A Jastrzebiec czímer: kék mezőben ezüstpatkó, abban arany lovagi kereszt. Sisakdísz: daru félig nyitott szárnyakkal, felemelt jobb lábával hasonló patkót tartva a kereszttel. A Dolega czímer: hasonló az előbbihez, sisakdísze azonban nyitott daruszárnyon átlőtt nyíl.) A család a Szczyt nemzetségből származik, a mely egyeredetű a Niemira nemzetséggel. A Szczyt nemzetség 1507-re, a Niemira nemzetség 1413-ra tudja nemesi származását visszavezetni. A Szczytowski család krakkói ágának tagjai legutóbb az 1670. évi, a leczya-i ág tagjai az 1697. évi nemesi országgyűlés tagjai névsorában fordulnak elő. A krakkói ág tagjai 1798-ban tették Pororszországnak a hűségeskűt. A család 1730-ban származott el Magyarországba I. Antallal, ki Szepesváralján telepedett le. Fia II. Antal, ezé I. Márton. Fia I. János (szül. 1785, † 1866.), 1827-ben rozsnyói, 1838-ban pécsi püspök. 1849 júl. 21-étől herczegprimás és esztergomi érsek. 1835 nov. 19-én testvéreivel Józseffel, III. Antallal és a néhai Pál fiaival, Nagykéri előnévvel magyar nemességet is nyert. Pál fia II. Márton, ezé II. János, a kitől a család jelenleg élő tagjai származnak. A család 1859-ben telepedett át Baranya vármegyéből Nógrád vármegyébe, hol jelenleg Nőtincsen és Ősagárdon birtokos. Tagjai közül: III. Antal, Gömör és Szepes vármegyék táblabírája II. Márton 1848-ban országgyűlési követ, utóbb 1861-ben Baranya vármegye főispánja s a pápai Krisztusrend vitéze. II. János 1870—75-ig a nógrádi járás szolgabírája 1876—84-ig országgyűlési képviselő, 1884—96-ig Nógrád vármegye alispánja, 1899—1903-ig országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend lovagja. III. János honvédhuszárszázados. Tibor min. titkár, a Ferencz József-rend lovagja, az orosz császári szent Szaniszló-rend vitéze, a román királyi csillag-rend tisztje, az I. Károly király érem tulajdonosa. Béla országgyűlési képviselő. Aladár min. fogalmazó.

Czímer: Vágott és felül hasított paizs. Fent, elül, veresben három hatágú arany csillagtól kísért nyílt fekete szárny között ezüst passió-kereszt. Hátul kékben, sziklán álló fehér galamb, csőrében vörös rózsával. Alul ezüstben lángoló veres szív fölött sugaras Isten szeme. Sisakdísz: Nyílt fekete szárny között hatágú aranycsillaggal megrakott fehér galamb, csőrében rózsával. Takarók: Kékezüst-veresezüst.

Sebastiani. *Sebastiani.* (Remete-Poganyesti.) Korzikai eredetű család, melyből Márton 1746-ban költözött Magyarországba. Utóda S. József, valamint nejétől Tölzensteini Felber Reginától született Vilmos József, József Antal, Károly Antal, Frigyes Nep. János, Leopoldina, Aloizia Regina és Mária Anna Paulina 1838 jan. 4-én nyertek czímeres nemeslevelet, Remete-Poganyesti előnévvel. A család Krassó-Szörény vármegyében volt birtokos, a honnan 1850-ben Nógrád vármegyébe telepedett. Tagjai közül: Vilmos 1848—49-ben nemzetőrhadnagy, később tekintélyes budai polgár, a ki számos jótékony alapítványt tett. József Antal (szül. 1808.) udvari kanczelláriai titkár, később az igazságügyi kormány előadója. Károly Antal 1848-ban nemzetőrkapitány; Frigyes János (szül. 1811.) a fővárosi közmunkák tanácsának tagja. 1848—49-ben lovasnemzetőr hadnagy. Ede Frigyes (szül. 1841.) nyug. huszárkapitány. Jenő (szül. 1851.) mint parancsőrtiszt részt vett az 1878. évi boszniai hadjáratban. Adolf jelenleg Nagykürtösön lakik. Fia Vilmos ugyanott birtokos.

Czímer: Négyelt paizs szívpaizszsal, abban aranyban a szívpaizs jobb szélén emelkedő szikla felé fordult s sziklákon álló természetes daru, felemelt jobb lábában kavicsot, csőrében köves aranygyűrűt tartva. A nagy paizs: 1. kékben zöld alapon kiemelkedő háromágú lombtalan fa. 2. Vágva, felül veresben ezüstkereszt, alul három, zöld-veres-fehér pólya. 3. Veresben zöld alapon befelé fordult kétfarkú koronás aranyoroszlán. 4. Kékben zöld alapon befelé fordult koronás aranygriff. Két sisak. Sisakdíszek: I. görbe kardot tartó paizsbeli griff növekvően. II. Görbe kardot tartó paizsbeli oroszlán növekvően. Takarók: I. veresarany, II. kékarany

Sebestyén. Nemességét S. János 1773-ban hirdettette ki Nógrád vármegyében. A XIX. század első felében Panyidarócz és Nógrádmarczal helységekben bírt földesúri joggal. Sebestyén.

Simon. (Miskolczy-Simon). Torna vármegyéből Almásról származik, honnan a XVII. század elején Miskolczra költözött, a hol jelenleg is birtokos. A család Borsod, Hajdú és Szolnok-Doboka vármegyékben is el van terjedve. Egyik tagja János, az újabb időben Nógrád vármegyében telepedett meg. Mihály 1630-ban nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet ugyanaz évben Torna vármegyében és később Borsod, Bihar és Doboka vármegyében is kihirdettek. Társszerzők: a nemességszerző Miskolczynak is nevezett négy fia. A nemességszerző Mihály deák ügyvéd, 1630-ban Almási, 1633-ban Miskolczi előnévvel is szerepel. Róla írta Jókai Mór »A Miskolczyak« czímű történeti elbeszélést. Tagjai közül az említett Mihály deákon kívül hasonnevű fia, Miskolcz város kincstartója volt és 1654-ben a város követe az egri török basához. Fogságba is kerűlt és csak két miskolczi főember jótállása mellett szabadult ki. Róla maradt fenn a Miskolczi Simon biróról szóló ismert történeti adoma. Fia István, 1686-ban miskolczi kapitány, majd kincstartó, 1708 szeptemberében II. Rákóczi Ferencz fejedelemnél volt a szomolyai táborban. Rákóczi szabadságharcza alatt Bercsényi seregében harczolt Istók nevű fiával, a ki később a hétéves háborúban is részt vett. Szintén Miskolcz kapitánya lett egyik testvére, János a ki Erdélybe költözött; kolozsvári háza egyidőben az erdélyi főkormányszék szállása volt. Miklós (György, ügyvéd és 1848-as nemzetőrtiszt fia), jelenleg debreczeni rendőrfőkapitány és földbirtokos; János jelenleg Nógrád vármegye levéltárosa. Simon.

Czímer: Vörösben, zöld alapon ágaskodó három fehér rózsát tartó párducz. Sisakdísz: kivont kardot tartó, czölöpösen állított oroszlánláb. Takarók: Kékarany-kékezüst.

Simonyi (Simonyi és Varsányi). Egyike ama kevés családoknak, melyeknek első nyomaira még a tatárjárást megelőző időben akadunk. Törzse Huba bán, kinek fiai Péter és Márton 1196-ban nővérüket Osanát kielégitik. Márton fia Simon comes 1220 táján a Nyitra völgyében nagyobb kiterjedésű földet szerzett, melyet róla Simonynak neveztek. A XIII. század második felében a nemzetség számos birtokot szerzett Bars vármegyében. Varsányi Simon fia Adorján comes 1290-ben Gyerken Miklós esztergomi préposttól négy ekényi földet örökölt, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokával elcserélt. 1294-ben testvérével Simonnal együtt eladja Kér birtokukat, az ugyane törzsből származott Mortunus fia Simon comes fiainak. Simon comes és fiai Mihály, Mortunus, Ják, Péter és Phile 1283-ban Magosmart birtokot nyerik. Fiai közül Ják Kereskényinek nevezi magát (1301.), másik fia Phile (1301—1303.) eladja Varsány, Niczk és Csánk részeit fenti testvéreinek Mihálynak és Mártonnak. Simon fiait Mortunust és Jákót, Smaragd comes panaszára, az ellene elkövetett hatalmaskodások miatt, Máté nádor a pozsonyi főispán 1304 táján személyes bajvívásra kötelezte. A fenti Mihálynak (1301—1329.), a ki Varsányinak, Simonyinak vagy Dobrainak írja magát, két fia volt, Pál mester (1324—1351.) és Lőkös, a kik 1324-ben Simonyt, Varsányt, Radobiczát, Kért, Kispeszeket, Karakópusztát és Kistörét több más nyitra- és trencsénmegyei birtokkal együtt fölosztják egymás között. Lőkös fiai közűl István mester (1375.) Bars vármegye főispánja, 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktattatást; tőle származik az idősebb, vagyis a Twerdomeczi ág, míg testvérétől Imrétől (1395—1418.) az ifjabb, vagyis a Varsányi ág. I. A Twerdomeczi ágból egészen a XVI. század közepéig a következők túntek fel a közpályán és a családi birtok szaporítása terén: György (1436—1474.) és István 1439-ben a család többi tagjaival együtt új adománylevelet kért Koczura és Veszka birtokokra. Twerdomeczi Miklós, László (1518.) György (1318—1844.) Nagykoczura és Kistöre birtokosai. István 1441-ben pallosjogot nyert Ulászló királytól. János fiait Mátét és Osvátot 1516-ban Nagy- és Kiskrstyene, valamint Brestovich birtokába iktatták. Osvát fia Menyhért 1566-ban Bars vármegye alispánja volt s 1590-ben a velkapoljeiek megőlték. Ez ágból György (1522—1566.) Bars vármegye másodalispánja. II. A Varsányi ágból: Simonyi Imre fiai Miklós és Imre 1411-ben új adományt nyernek Simony, Radobicza, Kistöre, Kereskény, Návoj stb. birtokokra. Miklós 1435-ben áldozatul esett a Forgáchok haragjának, a kik őt meggyilkolták. Miklós és Imre (1414—1447.) főleg a husziták elleni harczokban tüntették ki magukat és 1426-ban Simonyban várépítési engedélyt nyernek Zsigmond királytól. Miklós fia Lászlót (1435—1467.) Simony, Radobicza és Kistöre birtokába iktatják. Ennek unokája Zsigmond 1526-ban Mohácsnál esett el. Imre utódai a Varsányi nevet veszik föl. Ez ágból Istvánt (1508.) és Ferenczet (1508—1511.) Nagy- és Kiskrstyene birtokába iktatják; utóbbinak fia Ferencz 1525-ben egyes birtokrészeket elad a Maithényieknek Radobiczán. — A mohácsi vész után e család nagyon szétágazott és az újabb korban női ágon került Nógrád vármegyébe, hol előbb Patvarczon, Kéren, Drahi pusztán, majd Szügyön lett birtokos. Ez ágból Rezső († 1892.) cz. kanonok esperes-plebános, Libor 1828-ban alszámvevő, majd 1834-ben barsmegyei szolgabíró († 1889.), kinek fia Dénes († 1909.) 1882-ig huszárfőhadnagy, később szügyi birtokos. Özvegye báró Csávosi és Bodai Csávossy Benigna. Fiai Libor joghallgató és Dénes, gazda. Simonyi.

Czímer: kékben zöld alapon álló eke mögül kiemelkedő, egyenes karóra fölfuttatott kétfelé hajló zöldleveles szőlőtő, melyen két természetes színű seregély ül. Sisakdísz: szőlőtőn ülő két seregély. Takarók: kékarany, veresezüst. Paizstartók: Két arany oroszlán.

Siráky. S. Ferencz és Albert előfordulnak az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Nógrád vármegye nemesei között. Albert fia Gábor 1781-ben Cserhátszentivánon birtokos. Benjámin Nógrád várm. adószedője 1841-ben. Lajos (szül. 1883.) földbirtokos, Váczott lakik. Siráky.

Czímer: hármas halmon ágaskodó, görbe kardot tartó oroszlán, a kardon átütött varkocsos török fővel. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött varkocsos fővel.

Solymosy (Soósi és Egervári báró). Solymosy László volt 1848—49. honvéd, loósi nagybirtokos, 1881 decz. 21-én nyert magyar nemességet, 1895 jún. 25-én pedig bárói méltóságot. A család az örökös főrendiházi tagsági joggal bír. László († 1904.) fiai: László (szül 1861.) a főrendiház tagja. Lajos (szül. 1865.) a főrendiház tagja, Arad vármegyében a solymosi uradalom birtokosa. Ödön (szül. 1866.) szolg. kív. honvéd huszárszázados, országgyűlési képviselő, a porosz kir. Johannita-rend lovagja. Jenő (szül. 1873.) a főrendiház tagja. Solymossy.

Somogyi. S. István 1642-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet S. Péter az 1734. évi Somogyi.

nemesi vizsgálatok alkalmával felmutatott. S. másként Nagy 1803 ápr. 23-án hirdettette ki nemességét Nógrád vármegyében. A XIX. század első felében Alsó-Petény helységben bírt földsúri joggal. E családból származik Zoltán, volt nógrádi járási főszolgabíró († 1882).

Somoskőy. *Somosköy.* S. Máté, valamint testvére Ferencz, I. Lipót királytól 1624-ben nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Heves és Külső-Szolnok vármegyék közgyűlésén kihirdettek. Ferencz 1686-ban Budavár visszavételénél harczolt és a romhányi csatában esett el 1710-ben. A családot Máté fia András, a ki Recsken lakott, terjesztette tovább. Nevezett András 1755 után visszatért Somoskőre. Fiai közül István (1780.), Márton (1780.) Somoskőn birtokosok, Ferencz 1798-ban Biharba, Mihály pedig Szatmárba költözött. István utódai Mihály, György, András, Somoskőn voltak birtokosok. András fiai József és István, Nógrád vármegye számvevője († 1846). József fiai: Antal (1853.) rozsnyói kanonok; János 1836-ban Nógrád vármegye esküdtje, 1840—1848-ig alszolgabíró, 1850—1860-ig megyei törvényszéki jegyző, majd cs. kir. járásbíró, 1861-től Nógrád vármegye másodalispánja; István 1848—49-ben honvédtiszt, majd ügyvéd Balassagyarmaton. András testvére János, kinek 1788-ban született fia Ferencz Gömör vármegyébe Déstére költözött. Fiai közül Antal 1861-ben hétszemélynök, István 1850—1855-ig Abaúj-Torna vármegye főbírája.

Soóky. *Soóky* (Tóth-Soóki). Ősi nyitravármegyei család, mely Tóth-Soókról származik. Első ismert őse János a XIV. század közepén élt, fia Péter 1372-ben szerepel. 1404-ben János fiai: István és Mihály vannak említve. 1650 táján már Nógrád vármegyében is megtelepedett, a hol Pál és Márton 1776-ban igazolták nemességüket. 1848 előtt Vadkerten volt birtokos, hol ma is az. Tagjai közül I. István 1401-ben pohárnokmester. II. István (1470—90.) bandériumot állított ki. I. Pál (1480.) Mátyás király fekete seregében csapatvezér. II. László az 1528—57 közötti években Nyitra vármegye főispáni helytartója. II. Ferencz 1600 körül ítélőmester. Károly 1813-ban Nyitra vármegye táblabírája, kit a vármegyétől megajánlott újonczok összeszedésével bíztak meg. Gábor és András vármegyei ügyészek voltak. András fiai László és Endre, érsekvadkerti birtokosok, az utóbbi a gróf Zichy család zsélyi senioratusi uradalmának főintézője. Fia Jenő tb. szolgabíró.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó koronából kinövő, görbe kardot tartó, kétfarkú koronás arany-oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Sréter. *Sréter* (Szandai). Beszterczebányáról származik, hol ősei még a mohácsi vész előtti korszakban megtelepedtek. E családból három testvér: János, Gáspár és Menyhért, Miksa királytól 1569-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1570-ben hirdettek ki. Nyitra vármegyében. Gáspár és Menyhért ágának a XVII. század közepén magvaszakadt. A családot János terjesztette tovább. Utódai közül János 1680-ban Apafi Mihály erdélyi fejedelem szolgálatában kezdte pályáját, 1684-ben Thököly Imre követe, majd Munkács várába rendelték Zrinyi Ilona mellé. Munkács föladása után zólyomvármegyei birtokára húzódott, 1694—1703-ig Zólyom vármegye alispánja, 1704-ben II. Rákóczi Ferencz ezredese, 1705-ben dandárnok. Ő szerezte 1701-ben csere útján, a Lónyayaktól a szandavári uradalmat, honnan a család előnevét vette. Fiai Ádám, János és György, a család három főágát alapították. Ádám a porosz seregben hadnagy volt. Fia Mihály 1762-ben Nógrád vármegye főpénztárosa, fia Ádám 1792-ben a vármegye alszolgabírája. Mihály 1792-ben a vármegye első aljegyzője. Gyermekei: István 1848-ban táblabíró, Mihály 1828—1834-ig a vármegye alszolgabírája, Miklós († 1840.) táblabíró. János ágán: János 1733-ban a vármegye másodalispánja, kinek fia Pál (1755.) Ennek fia György 1809-ben a vármegye felkelő nemes seregében őrnagy, ki 1812-ben a Ludoviceumra 5000 frtot adott. Unokája Gusztáv Pesten ügyvéd. György ágán: György († 1767.), fia János vármegyei táblabíró († 1795.), fiai János (szül. 1776, † 1835.) Nógrád vármegye 1809. évi felkelő nemes seregében kapitány. Fia Ede (szül. 1803.) volt m. kir. testőr, József (szül. 1781, † 1850.) Nógrád vármegye táblabírája. Fia János (szül. 1806, † 1842.) 1839—1841-ig a vármegye másodalispánja. Testvére Horácz († 1864.), kinek fia Alfréd (szül. 1845.), volt országgyűlési képviselő. László (szül. 1784., † 1864.) a vármegye főszolgabírája. Fiai: Miklós 1828—1832-ig a vármegye tiszti alügyésze; László 1842-ben a vármegye főbiztosa, 1846-tól II. alispánja, 1848-ban országgyűlési képviselő; Kálmán 1836—1839-ig vármegyei esküdt; Lajos 1848-ban a 12. számú Nádor huszárezredben kapitány, majd honvédezredes.

Czímer: kékben, a paizs felső jobb sarkában aranynap, a bal sarokban ezüst félholdtól kísért hármas zöld halomból kiemelkedő három fehér virágú természetes liliom, a középsőn természetes színű tengelicz ül. Sisakdísz: paizsbeli hármas liliom, madár nélkül. Takarók: veresezüst-kékarany.

Starhemberg. *Starhemberg* gróf. Stájerországból származik. Régi nevezetes család, mely magát a Welfek törzséből származtatja. A XII. században Albert fia Gundaker Ausztriában az Ens vizén felüli tartományban építette Starhemberg várát, honnan a család nevét vette. A magyarországi ág őse Rázmán fia Rüdiger († 1582.), a ki Kevendi Zékel Ilonát bírta nőül. Unokája Konrád Boldizsár, 1643-ban grófi rangot nyert. Ennek fiát Gundaker Tamást (szül. 1663, † 1745.) családja több tagjával együtt az 1723. évi országgyűlés honfiusította; ennek ága Nagyoroszit, nyerte adományul. Fia Ferencz Antal (szül. 1691, † 1743.), ennek fia József Ferencz (szül. 1724, † 1774.) altábornagy, kinek fia Antal (szül. 1764, † 1803.) gróf Tolvay Alojziát vevén nőül, Somoskőt és Somosújfalut szerezte meg, melyet fia Antal Gundaker († 1851.) 1847-ig bírt.

Steinlein. *Steinlein.* Salensteini gróf. Bajorországból származik. E család sarja János Ede 1815-ben bárói, 1830-ban grófi rangot nyert. Neje báró Hellenbach Zsuzsánna Rozália révén Magyarországban Szemeréden szerzett birtokokat és az 1827. évi országgyűlés honfiusította. Gyermekei 1842-ben engedélyt nyertek V. Ferdinándtól, hogy a bajor királytól kapott grófi czímet Magyarországon is viselhessék. A XIX. század első felében Karancsapátfalva, Endrefalva és Felsőtold községekben volt földesúri joguk.

Stephani. *Stephani.* (Füleki). St. Lajos, a budapesti légszeszgyárak igazgatója, a közgazdaság terén szerzett érdemeiért, 1885-ben nyert czímeres nemeslevelet. Fia Ervin füleki nagybirtokos.

Czímer: haránt vágott paizs felső kék mezejében, három vörös láng, alsó ezüst mezejében

vörös-oroszlán. Sisakdísz: két medvemancstól tartott hatágú arany-csillag. Takarók: kék-arany-veresezüst. Jelmondat: Fides et Veritas.

Szabó. (Szécsényi). Nógrád vármegye törzsökös családja. Őse Sz. György, valamint gyermekei Márton, Gáspár, György és Katalin 1667 okt. 8-án kaptak czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet 1669-ben Heves és Külső-Szolnok vármegyében is kihirdettek. Tagjai közül György, a nemességszerző, a szécsényi várőrség hadnagya volt. Unokája András az 1684. évi vármegyei nemesi fölkelők között szerepel. János jelenleg ipolyvarbói birtokos, a balassagyarmati takarékpénztár igazgatósági tagja és ügyésze. Neje Folkusfalvi és Thomkaházi Thomka Malvin. Vilmos okl. gazda pusztanagykeresztúri birtokos († 1907.) Fiai: Andor huszárhadnagy és Vilmos okl. gazda. Szabó.

Czímer: vörössel és kékkel hasított paizsban, elül a hasítási vonalból kinyúló ezüst patriarcha keresztet tartó, kék mezü kar; hátul ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kisért lebegő levágott török fő. Sisakdísz: jobb előlábában görbe kardot, baljában zöld olajágat tartó arany-griff. Takarók: kékarany-veresezüst.

Szakall (Lovasi). Nógrád vármegye törzsökös családja. Első ismert őse Balázs, a győri vár alkapitánya. Mihály 1688-ban nyert czímerújítást, melyet ugyanaz évben hirdettek ki Nógrád vármegyében, hol a család Romhány-pusztán, Fülekpilisen, Paróczán és Kislibercsén volt birtokos. E birtokokból János 1703-ban senioratust alapított, mely csak 1852-ben szűnt meg. Idővel Borsod és Pest vármegyékbe is átszármazott. Az utóbbiban László, 1787-ben igazolta nemességét, Nógrád vármegye nemesi bizonyítványával. Tagjai közül I. Antal (szül. 1817, † 1888.), öt cikluson át országgyűlési képviselő. Elek, 1848-ban honvédszázados. Lajos 1848—49-ben honvédhadnagy († 1905). Vincze Gömör-Kishont vármegye árvaszéki elnöke. II. Antal († 1894), a gácsi járás volt főszolgabírája, a Ferencz József-rend lovagja, másik Antal 1872—84-ig orsz. képviselő és testvére Ferencz, szintén az. Kálmán jelenleg cs. és kir. vezérkari kapitány. II. Ferencz M. Á. V. felügyelő, Gyula jelenleg kir. járásbíró. III. Ferencz a füleki járás főszolgabírája. Mihály kétkeresztúri és István fülekpilisi birtokos. Szakall.

Czímer: kékben, zöld alapon, vörös kucsmás és tollas, vörös dolmányos sárga-öves, zöldnadrágos, sárga csizmás vitéz, jobbjában vörös-fehér lobogót tart, baljában kardot, átütött török fővel. Takarók: kékarany-veresarany.

Szalontay. E családból János 1705-ben a vármegye szolgabírája volt. Tán ennek fia volt László, a ki Nógrád vármegye 1734. évi kétségtelen nemeseinek névjegyzékében előfordul. Ennek hasonnevű fia fel van véve az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Szalontay.

Szále. Nyitra vármegyéből származik, hol 1757-ben igazolta nemességét. András (1756.) fia Sámuel Nógrádba költözött; ennek fia Mátyás, Gácson lakott s 1811-ben nyert nemesi bizonyságlevelet Nyitra vármegyétől, melyet november 15-én hirdettek ki Nógrád vármegyében. Fia Lajos Gyürky Pál krassói főispán titkára 1836-ban hirdettette ki nemességét Nógrád vármegyében. 1850—52-ben Losonczon járásbíró volt. Szále.

Szászy. (Apaji és Alszászi). Nyitra vármegyéből származik, hol Mocsonokon és Lakácson volt birtokos. Idővel Torna és Pozsony vármegyékbe is átszármazott és újabban egyik tagja Nógrádban telepedett meg. István és fia János, továbbá rokona Székely Miklós 1632 deczember 12-én kaptak czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet ugyanaz évben Nyitra és Torna vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül Károly a XIX. század elején több vármegye táblabírája. Alajos (1832—1840.) és Gyula (1861.) Pozsony vármegye főszolgabírája. II. Károly részt vett az 1848—49-iki szabadságharczban. Lajos jelenleg vasuti felügyelő. Béla min. tanácsos. József a gróf Zichy-féle senioratusi uradalom főerdésze Etrefalván. Szászy.

Czímer: kékben zöld alapon ágaskodó kétfarkú aranyoroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdísz: könyöklő vörösmezű kar karddal, melyen átütött török fő van. Takarók: veresezüst.

Szécsénykey. E családból Ferencz, Miklós és István 1734-ben igazolták nemességüket. János, Gábor és Ferencz előfordulnak az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Szécsénykey.

Szecsődy (Szecsődi). Vas vármegye legrégibb családainak egyike; őse Csörötneki Csörnök, fia István, a ki 1205-ben nyerte II. Endre királytól Vas vármegyében Szecsődöt. E családból Sámuel fia János (szül. 1790, †) 1822-ben Veszprémből Nógrádba költözött, hol Kürtösön lakott. Az 1832—49. években csendbiztosként szolgálta a vármegyét. 1861-ben a vármegye számvevője volt. Gyermekei közül Sándor 1848—49-ben honvéd, 1861-ben tiszteletbeli esküdt. Szecsődy.

Szegedi. E családból György és András — Szigedi néven — az 1709. évi nemesi összeírásban a kékkői járás armálista nemessége között szerepelnek. Ugyanott előfordulnak az 1711. évi összeírásban azok között a nemesek között, a kik hazatértek a bujdosó kuruczok közül és meghódoltak I. József királynak. Márton előfordul az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Szegedi.

Szélesy. Sz. Pál előfordul az 1754—55. évi nemesi összeírásban. Nemességét 1774-ben hirdettette ki Nógrádban. Szélesy.

Szemere (Szemerei). Béla király névtelen jegyzője is említi a bölcs Szemerét, Huba vezér utódját. Okleveles adatok e családról a XIII. század elejéig nyúlnak vissza. IV. Béla király még a tatárjárás előtt az Obon nevű földet a Tisza mellett, Leuszták fiának Mihálynak adta, de ez az adománylevél a tatárjárás alatt elveszvén, IV. Béla király az adományt 1255-ben Mihály fia Miklós részére megújította. A család őse, a kitől a családfa napjainkig szakadatlan, Kaki Domokos, a ki fiaival együtt 1412-ben megosztozik a család többi tagjaival Kakon és Detrehföldjén. Domokos fiának Jánosnak két fia volt: György (1435.), kinek utódai Erdélybe költöztek és Lőrincz († 1435. el.) Ennek gyermekei közül János (1435—1488.) esztergomi és visegrádi várnagy s koronaőr, fia Kelemen, visegrádi várnagy és jajczai kapitány Mátyás alatt. Ennek fia Albert használta első ízben a Sz. családnevet, másik fia Gergely, a család jelenleg virágzó ágának törzse, Felső-Szemeréről írja magát. A származás hagyománya alapján a család a »de genere Huba« jelzővel él, melynek használatát a király is megerősítette. A család jelenleg virágzó ágának őse III. László (1730.), kinek két fia V. László, Ung vármegye követe (1802.) és István, alispán és kir. tanácsos († 1829.), a család idősebb és ifjabb zempléni ágának a megalapítói. III. László testvérétől, Ádámtól származik a zempléni ág, melynek tagjai közül II. Ödön (szül. 1839.) a nógrádmegyei Kis-Kürtösön és Nagyhalomban is birtokos. Fiai: György, Artur Szemere.

iró (szül. 1863.), Huba (szül. 1865.) orsz. képviselő, Lajos (szül. 1867.) cs. és kir. kamarás, min. oszt. tanácsos és Béla (szül. 1869.) kamarás.

Czímer: kékben veres nadrágos, sarkantyús, fekete csizmás láb, a térdnél elülről nyíllal átdöfve, jobbról hatágú aranycsillag, balról a növő hold. Sisakdísz: kifeszített íj. Takarók: kékarany-veresezüst.

Szent-Ivány. *Szent-Ivány* (Liptószentiváni). E család II. Endre király uralkodása alatt Csehországból származott be és férfitagjai hadvezérekként szerepeltek. 1286-ban IV. László király — az oklevél szövege szerint — mint cseh nemeseket, a magyar nemesek közé soroltatni rendelte. Első ismert őse Lőrincz, kit az 1263-ban kelt oklevél említ és kinek fia Bogomér, a hagyomány szerint, mint jeles hadvezér, 1241 június 24-én a beözönlő tatárok egy veszedelmes csoportját, az ú. n. Wesweres völgyébe csalta és ott annyira szétverte, hogy egy időre további előnyomulásukat megakadályozta, miért is e nap emlékére IV. Béla király ugyanott kápolnát emeltetett Keresztelő Szent János tiszteletére. Azóta Weswerest a kápolna után Szent-Jánosnak, Szent-Ivánnak nevezték el és midőn azt Bogomér adományul nyerte, őt Szent-Iván urának nevezték, utódai pedig e nevet családnévnek tartották meg. A család nógrádvármegyei ágának őse Farkas (1690.), kinek fiai közül Mihály terjesztette tovább ez ágat. Mihály (1790.) fiai: 1. József (1787. kincstári ügyész. 2. István (1760.) jezsuita. 3. Farkas liptóvármegyei szolgabíró, kinek fia Farkas (szül. 1795, † 1855.) Uhorszkán (Ipolymagyari) volt birtokos. 4. Ferencz (szül. 1731, † 1823.) 1757-ben Nógrád vármegye tb. aljegyzője, 1763-ban főjegyzővé, 1765-ban másod és 1769-ben első alispánná választották, 1772-ben személynöki ítélőmester, 1779-ben helytartói ítélőmester, 1785-ben kassai kerületi biztos és Sáros vármegye főispánja, 1798-ban főtárnokmester, 1802-ben országbíró és v. b. t. t., † 1823 április 12-én Ipolyvarbón, a hol birtokos is volt. Fiai: 1. Márk († 1848.) Tolmácson volt birtokos. 2. János (szül. 1760, † 1818.) 1802-ben helyettes és 1806—1818-ig első alispán, fia Anzelm 1818—1828-ig Nógrád vármegyében főszolgabíró, 1832—36-ban és 1839-ben orsz. követ, cs. és kir. kamarás. 3. Bonaventura a hétszemélyes tábla titkára, majd a m. kir. helytartótanács tanácsosa, cs. és kir. kamarás és aranysarkantyús vitéz, († 1811.) 4. Medárd († 1823.) cs. és kir. kamarás; fiai: Károly Nógrádmarczaliban, László Ipolyvarbón, Ferencz 1848-ig esküdt, Szécsénykovácsiban volt birtokos. Fia Farkas (szül. 1830.) Apczon birtokos; fiai: Farkas (szül. 1861, Losoncz) cs. és kir. kamarás, birtokai Apcz, Ipolymagyari és Jobbágyi, Gomba; József (szül. 1867, † 1901.) Apczon volt birtokos.

Czímer: kékben liliomos korona fölött czölöpös pánczélos kar és kürt között hatágú aranycsillag. Sisakdísz: a pajzsalak. Takarók: kékezüst, vörösarany. Pajzstartók: két bányász.

Szentmiklósy. *Szentmiklósy* (Primóczi). Gömör vármegyéből származik. Előnevét a szepesmegyei Primócz helységről írja. Tagjai közül István 1714-ben Gömör vármegye alispánja, fia Antal kir. tanácsos; ennek fiai közül Antal kir. tanácsos, Gömör vármegyéből Erdőtarcsára költözött († 1824.), fia Alajos, a költő, 1817-ben Nógrád vármegye tb., majd 1818—1826-ig valóságos jegyzője.

Szerémy. *Szerémy.* (Közép-Géczi). E családról a XVI. század végétől kezdve vannak adataink. Ekkor élt Sz. Mihály, a ki 1598-ban Nógrád vármegye szolgabírája volt. Tamás, valamint neje, Alberty Erzse, gyermekei Lukács, Balázs, Jakab és Éva, 1635-ben nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Nógrád vármegyének 1636-ban, Füleken tartott törvényszékén hirdettettek ki. Lukács, 1654-ben megyei esküdt. Alkalmasint ennek fia volt Lukács, a ki az 1663. évi nemes összeírásban található, s a ki 1665-ben Perenna helységben volt birtokos. Az 1705. évi nemes összeírásban e családból idősb és ifjabb István, Mihály, az 1754—55. éviben pedig András, György, István, János és Márton vannak feljegyezve. András a XVIII. század második felében Gécz és Megyer helységekben birtokos. Fia Gábor (1796—1806.), Nógrád vármegye főjegyzője. Ennek fia Antal 1818-ban vármegyei esküdt 1832—36-ban főadószedő. Gábor (1885), főszolgabíró Balassagyarmaton. Béla, kir. járásbíró Szécsényben. Zoltán ismert színművész Budapesten.

Czímer: kékben, zöld alapon, kivont kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Szigyártó. *Szigyártó.* (Losonczi). Nógrád vármegyei család, mely előbb Losonczon, majd Nógrád-Szakalon birtokos. Tamás, 1626-ban kapott czímeres nemeslevelet, II. Ferdinánd királytól. Idővel a család Borsodban is elterjedt; ez az ág a Losonczi nevet vette fel. (L. a Losonczy. családot.) Tagjai közül István és András előfordulnak 1684-ben a vármegyei nemes felkelők között. István 1699-ben Nógrád vármegye másodalispánja volt. II. István II. Rákóczi Ferencz seregében vitézkedett. 1705-ben részt vett a nemesi felkelésben is, s csak 1710-ben került vissza Rákóczi táborából. 1734-ben László, 1755-ben István, szerepel a családból, a vármegyei nemesek sorában. Mihály 1850—1859 Nógrád vármegye törvényszéki ülnöke. Fiai: István, Ferencz és Pál, az utóbbi orvostudor, jelenleg szakali birtokos.

Czímer: veresben zöld halmon, aranymarkolatú tőrt tartó, koronából czölöpösen kiemelkedő pánczélos kar. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-vörösezüst. A család tagjai által jelenleg használt czímer: kékben, ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kísért hármas zöld halom középsőjén álló, leveles arany koronából czölöpösen kiemelkedő, aranymarkolatú kardot tartó kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Szilassy. *Szilassy.* (Szilasi és Pilisi). Első ismert őse, a kitől a leszármazás szakadatlan, Szilasi Zágrábi Fábián, kinek fiai György és Vincze, váczi püspök, 1453-ban V. István királytól Pándra és Pilisre nyernek adományt. György fia Balázs, pedig 1477-ben Losoncz-Tugárt nyerte Mátyás királytól s ez jelenleg is a család birtokában van. Balázs fia volt Ferencz, ennek fia György, 1562-ben I. Ferdinánd királytól Losoncz-Tugárra új adományt nyer. Ennek fia, Sz. István (1610—1622.), Losoncz-Tugár birtokosa. Unokája András (1684—1690.), Nógrád vármegye másod alispánja. Atyja testvérének fia, István (1705.), kinek fia Ádám, 1734-ben Nógrád vármegye birtokos nemesei között szerepel. Ennek fiai: Ádám László, Sándor és János, előfordulnak az 1755. évi nemesi összeírásban. Ádám fia József (szül. 1755, † 1836.), pályáját Nógrád vármegyében kezdte, 1790-ben főszolgabíró, majd főjegyző, 1819-ben a hétszemélyes tábla bírája, Torna vármegye főispánja, a Szent István-rend vitéze. Az 1832—36. évi országgyűlés koronaőrré választotta. 1804-ben új királyi adományt nyert Losoncz-Tugárra. Fiai közül József (szül. 1792, † 1854.), 1835-től magyar királyi helytartósági tanácsos; Ferencz, Gömör vár-

SZONTAGH

TELEKI

SZTRANYAVSZKY

TIHANYI

TORNYOS

TÖRÖK

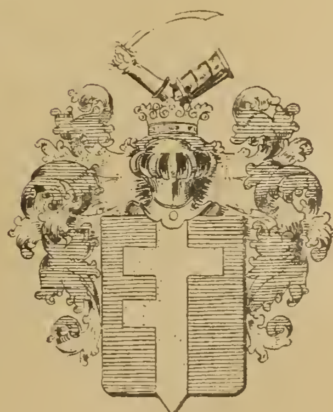

VALOVICS

VOROS

WELSER

ZIMANYI

WILCZEK

ZUBOVITS

megye alispánja (1827—1836.; György (szül. 1807., † 1867.), Pest vármegye főszolgabírája. 1. József fiai: József (szül. 1815, † 1856.), helytartósági fogalmazó. Ede (szül. 1816, † 1848 márczius 31, Sebenico), cs. kir. műszaki kapitány. Ferencz (szül. 1819, † 1876.), cs. kir. huszárkapitány, a losonczi ref. egyház gondnoka kir. tan. Sándor (szül. 1822, † 1846.), cs. kir. dzsidáshadnagy. Béla (szül. 1839. † 1908.), a losonczi ref. egyház gondnoka. Birtoka: Losoncz, Ipolybolyk, Tosoncza. Gyula (szül. 1841, † 1889.), ennek fia Gyula (szül. 1870.), cs. kir. követségi tanácsos. Aladár (szül. 1847.), a magyar királyi közigazgatási bíróság másodelnöke, főrend a tolnai ref. egyházmegye és a budapesti ref. egyház gondnoka. Birtoka: Losoncz, Ipolybolyk. Tosoncza, Dunaszentgyörgy, Gyönk. 2. Ferencz gyermekei: Géza (szül. 1821, † 1859.), festőművész. Miklós (szül. 1822., † 1882.), Nógrád vármegye levéltárnoka. Pál (szül. 1824., † 1871.), fia Ottó nyug. cs. és kir. huszárkapitány. 3. György gyermekei: György (szül. 1831. † 1899.), fia György (szül. 1866.) m. kir. gazdasági intéző. Elek (szül. 1852. † 1909.), Pest vármegye volt főszolgabírája. József (szül. 1862.), pestmegyei árvaszéki ellenőr. Az ifjabb ágból László (szül. 1787. † 1846) a kecskeméti ref. egyház főgondnoka. István (szül. 1817. † 1892.) Pest megye I. alispánja, kir. tan. János (szül. 1822. † 1890.) pestm. főszolgabíró, orsz. képv. Fia Ernő (szül. 1850. † 1887.) kir. aljárásbíró, fia János (szül. 1875. † 1901.) takarékpénztári tisztviselő. Kálmán (szül. 1826.) 1848/49-iki honvédhuszárhadnagy.

Czímer: vörösben, más változat szerint kékben háromküllős aranykerék agyából kiemelkedő ezüst egyszarvú. Sisakdísz: az egyszarvú növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst, más változat szerint csak vörösezüst.

Szily. *Szily.* (Nagyszigeti). Dunántúli család, mely Somogyban, Veszprémben, Vasban, Sopronban és Zalában volt birtokos. Tagjai vidékek szerint Szillről, Dombóról, Felső-Szoporról, Gyalokáról, Iseborról és Meszlényről írták előnevüket. A dombai ág Horvátországba telepedett. A XVII. század végén Sz. Márton (1662—1724.) Horvátországból visszaköltözik Somogyba s első ismert őse lesz a mai Nagyszigeti Szily családnak. Ádám (szül. 1716, † 1785.), 1751 július 27-én nemességújító czímerlevelet kapott, melyet Somogyban hirdettek ki. Fia, József, Torna vármegye főispánja, hétszemélynök († 1824.), alapította az idősebb ágat. Fia János; ennek fiai: István (szül. 1810, † 1876.), Nógrád vármegye főútibiztosa, 1848—49-iki honvéd őrnagy és Barnabás (szül. 1812, † 1882.), Pest vármegye szolgabírája. A család Tereskén volt birtokos. Ez az ág fiágon kihalt. Jelenleg a fenti Ádám (szül. 1712, † 1785.), harmadik nejétől született s Ádámtól alapított ifjabb ág Somogy és Baranya vármegyékben virágzik.

Szmrecsányi. *Szmrecsányi.* (Szmrecsányi). Liptó vármegye törzsökös családja, mely a Szent-Iványokkal közös törzsből, Bogomér fia Miklóstól származik, a ki 1286 körül élt. A család az osztályba jutott Zemerchen után, a XIV. és XV. században, Zemerchennek írta magát és Liptó, Árva, Hont, Nógrád stb. vármegyékben terjedt el. Tagjai közül József és fia Dénes, 1823-ban Nógrád vármegye főügyésze, Tereskén volt birtokos. Utána Liptó vármegyéből István örökölt, a kinek fia, Emil, 1850—1880-ban Tereskén birtokos volt.

Czímer: kékben liliomos koronán öblével lefordított aranykürt és czölöpös vörösruhás kar között hatágú aranycsillag. Sisakdísz: a paizsalak. Takarók: mindkét felől kék-arany.

Szontagh. *Szontagh.* (Iglói és Zabari.) E család a XVI. század közepén Iglón és Szepesbélán tűnik föl. Kristóf, 1570-ben bányakamarás, 1610-ben czímerlevelet nyert. Ennek fia, I. Lajos (szül. 1569, † 1661.), 1632-ben új czímerlevelet nyert. Fia, Tóbiás, Polomán hámorbirtokos. Testvére, I. Pál (1606—1682.), Kis-Veszverés határában bányabirtokos volt. Fia, I. Gáspár (szül. 1649, † 1711.), az igló-dobsinai vonal első őse. Ennek fia, Pál (szül. 1672, † 1726.), gyógyszerész utódai telepedtek le Nógrád vármegyében még pedig Mihály (szül. 1738, † 1822.), herczeg Esterházy Miklós bujáki uradalmának ügyésze s a herczeg uradalmainak jószágigazgatója, a ki Nógrád vármegyében több birtokot szerzett. Fiai közül István (szül. 1779, † 1851.), gróf Forgách József és herczeg Koháry Ferencz uradalmai ügyésze, majd a herczeg Coburg család magyarországi uradalmainak főigazgatója, a ki Szirákon volt birtokos. Fiai: Ferencz 1836—1842-ig Nógrád vármegye alszolgabírája, 1849-ben egy ideig főszolgabíró, Lapujtőn volt birtokos: fia István (szül. 1839, †), Pál (szül. 1820, † 1904.), 1847-ben Libetbánya város követe, 1848-ban külügyminiszteri fogalmazó, 1848—49-ben Olmütz várában fogságot szenvedett, később v. b. t. t. és a főrendiház élethossziglani tagja, Horpácson volt birtokos. István testvére Lajos (szül. 1782, † 1848.), gróf Erdődy József uradalmi igazgatója. Fiai közül Sámuel, a ki Kisszalatnya-pusztán volt birtokos, 1842-ben Nógrád vármegye fő útibiztosa, 1848-ban az eperjesi nemzetőrség parancsnokának segédje, majd honvédkapitány, a nagyváradi vésztörvényszék bírája, végre a 13. huszárezred őrnagya s a kormányzó hadiosztályának titkára. A világosi fegyverletétel után Aradon várfogságot szenvedett, de még novemberben kiszabadult s Brüsszelbe menekült. 1850-ben újból a pesti haditörvényszék elé idézték és halálra ítélték. 1862-ben tért vissza a száműzetésből. Fia, Tivadar (szül. 1832, † 1875.), Dolányban volt birtokos. Ennek fia, Antal (szül. 1864.), miniszteri titkár, a porosz Johannita-rend lovagja.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon sugaras aranynap. Sisakdísz: a nap. Takarók: kék-arany.

Sztranyavszky. *Sztranyavszky.* (Sztranyavai). Trencsén vármegyéből származik, de idővel Nyitra, Zólyom és 1756-ban Nógrád vármegyében is letelepedett. Tagjai közül János 1609-ben, testvérei, Miklós és Mihály pedig 1646-ban kaptak czímeres nemeslevelet, melyek közül az elsőt 1610-ben, Trencsén vármegyében hirdették ki. 1755-ben Nyitra és 1756-ban Nógrád vármegyében igazolták nemességüket. Tagjai közül Boldizsár, 1700 táján Breznóbánya főbírája. Pál, a XIX. század elején Nógrád vármegye táblabírája. Péter (1870.), Nógrád vármegye főpénztárosa. János (1820.), megyei esküdt. László (szül. 1854, † 1901.), korvett-kapitány, a »Szigetvár« hadihajó parancsnoka, előbb tengerészeti attaché Londonban. Géza (szül. 1854.), balassagyarmati kir. közjegyző, nógrádmarczali birtokos. Fia, Sándor (szül. 1882.), az államtudományok tudora, cs. és kir. tartalékos huszárhadnagy.

Czímer: veresben, hármas szikla középsőjén bal lábán álló és jobb lábában rögöt tartó daru. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-veresezüst.

Szubszky. E család Árva vármegyéből származik. István († 1815.) báró Balassa Sándor prefektusa, Balassagyarmaton lakott. A XIX. század első felében Rétságban volt földesúri joga. Szubszky.

Tapolcsány (Kis-Tapolcsányi). Ősi fészke a barsmegyei Kistapolcsány. Benedek 1505-ben a rákosi országgyűlésen Nyitra vármegye követe. Gergely 1526-ban II. Lajos udvarában apród. Tamás I. Ferdinánd követe. Mihály 1567-ben Bars vármegye alispánja. 1652-ben Mátyás Szécsényben harminczados, Miklós ügyvéd, az 1755. évi nemesi összeírásban szerepel. Tán az ő fia volt Pál, ki 1788-ban Nógrád vármegye törvényszékénél ügyvéd. János mérnök, a XIX. század első felében Szátokon volt birtokos. Fiai: Lajos, kegyes tanítórendi szerzetes († 1841.), Károly Maczonkán birtokos, Ferencz 1848—49-ben honvéd, 1861-ben nógrádmegyei börtönfelügyelő. később várnagy A XIX. század első felében Nógrádmegyer és Szécsénykovácsi községekben volt földesúri joga. Tapolcsány.

Teleki (Széki). A régi Garázda nemzetségből eredő család s így közös eredetű a kihalt Horogszeghi Szilágyiakkal. Közös czímeröket (fenyőfát legelő, lángokból kinővő vadkecske) 1409 február 24-én nyerik Zsigmond királytól. A Garázda nemzetség 1408-ban szerzi meg többek között a család nevét adó Telek békésmegyei birtokot, 1414-ben az egyes ágak előnevét alkotó Zágorhida, Szék, stb. birtokokat. Ez ágak fiágon kihalván, házasság útján valamennyien a Széki Teleki családban egyesültek. A család fényének alapját T. Mihály (szül. 1634, † 1690.) Apaffy Mihály erdélyi fejedelem nagyhatalmú főkanczellárja vetette meg. (Tőle ered a család.) Mihály 1685-ben grófi rangot nyert s halála (1696.) után a család valamennyi, 1685-től született tagja grófi rangra emelkedett. Fiai: Mihály, László, József, Pál és Sándor 1697-ben római sz. bir. grófi rangot és bővített czímert nyertek. — A családból László (1710, † 1778.) főkormányszéki tanácsos fia József (szül. 1738., † 1796.) v. b. t. t., koronaőr telepedett le Nógrád vármegyében s nőül vevén a Királyfalvi Róth család utolsó sarját Jankát, Szirákon szerzett birtokokat. Fiai: László (szül. 1764, † Szirákon 1821.) hétszemélynök, József (szül. 1777, † 1817.) főkormányszéki tanácsos. László fiai közül Ádám (szül. 1790, † 1855.) 1840-ben koronaőr, 1842-től erdélyi kormányzó, a Magy. Tud. Akadémia elnöke, történetíró, ki a Hunyadiak kora cz. nagyértékű munka szerzője; László (szül. 1811, † 1861.) a dunamelléki ref. egyház főgondnoka, cs. és kir. kamarás, 1848-ban a magyar kormány párisi követe, 1861-ben orsz. képviselő, a határozati párt vezére. Sámuel fia Sándor (szül. 1829. † 1875.) Gyömrőn volt birtokos. Ennek fiai: Gyula (1888.) Puszta-Révbéren József (szül. 1859.) Puszta-Tetétlenen, László (szül. 1864.) Erdélyben Alamor, Sorostély, Magyarigen és Tibor (szül. 1871.) Gyömrő, Puszta-Túrberek, Pomáz, Csobánka (Pest) és Herencsény (Nógrád) községekben birtokosok. Teleki.

Czímer: hasított és kétszer vágott pajzs, koronás szívpajzszsal; ebben vörös mezőben ágaskodó természetes vadkecske, jobb előlábában háromlevelű zöld ágat tart. A nagy pajzs 1. és 4. kékben, az udvar alján, szarvaival fölfelé fordított ezüst félhold; ezen befelé ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábában arany koronát tart. 2. és 5. arany mezőben, a hasítási vonalra támasztott fekete félsas. 3. és 6. ezüstmezőben, vörös czölöp. Két sisak. Sisakdíszek: 1. befelé fordult, kinővő ezüst egyszarvú. Takaró: kékezüst. 2. befelé fordult ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábában kivont egyenes kardot tart, melynek közepére arany-korona van húzva. Takaró: vörös-ezüst.

Tercsy (Szalma-Tercsi). Nógrád vármegye régi családja, mely már a XVI. században Szalmatercs helységben volt birtokos. Tagjai közűl Mihály 1552-ben a bussai váracs kapitánya volt. Ferencz és fia János 1633-ban Szalmatercs, Kövesd és Becske helységekben voltak birtokosok. Farkas (1597—1601.) Nógrád vármegye szolgabírája, 1610-ben II. Mátyás királytól hadi érdemei elismeréséül az elpusztult Pálfalvára, Szalmatercsre és a Csengerháza pusztai birtokra új adományt nyert. Fia Mihály 1635-ben Nógrád vármegye szolgabírája. Farkas testvére György 1597-ben Nógrád vármegye kapitánya. Fiai István és György, atyjoknak 1628-ban kelt végrendelete értelmében Szalmatercs, Felsőpribél, Sül, Felső- és Alsó-Csehi, Kelecsény, Korpona és Gyarmat helységekben örököltek részjószágokat. Mihály előfordul az 1684. évi vármegyei nemesi lajstromban. György (1709—1711.), az 1726. évi nemesi vizsgálat alkalmával György és fiai Mihály, István, János és György igazolták nemességüket. 1734-ben Andrást vették fel a kétségtelen nemesek sorába. 1755-ben Mihály, Farkas, György és László szerepelnek Nógrád vármegye nemesei között. Tercsy.

Terenyey I. Ősi fészke Homok-Terenye helység, melyre Homok-Terenyei, másképp Atvárházi Péter, a Jób fia testvéreivel, Istvánnal és Balázszsal együtt, 1418-ban új adományt nyert. E család sarja Benedek, a ki 1438-ban Buják helységet vette meg. Terenyey.

Terenyey II. T. István 1709-ben nyert czímeres nemeslevelet I. József királytól. A család a XIX. század első felében Kis-Terenye helységben bírt földesúri joggal. Terenyey.

Tersztyánszky (Nádasi). Trencsén vármegye régi birtokos családainak egyike, melynek kimutatható őse Niger, vagyis Fekete András, Felhévizi Niger Miklós comes unokaöcscse, ki 1330-ban csereadományban kapja Nádast, vagyis Tersztyét s ezt 1372-ben I. Lajos király is megerősíti. A jelenleg élő nemzedék őse Tamás (1450.), kinek fiai Gáspár és László, a család két főágát alapították. Gáspár ágát Mihály (1777—1811.) Hont vármegyei számvevő három fia Bálint († 1811.); Antal cs. kir. udvari tanácsos († 1860.) és Sándor kir. tanácsos, királyi táblai ülnök († 1860.) terjesztették tovább. Bálint fia Zsigmond 1848—49-iki honvédhuszár-őrnagy († 1863-ban). Fiai: István (szül. 1840.) ügyvéd Szécsényben lakik. Fiai: Kálmán m. kir. belügyminiszteri osztálytanácsos és Ágost m. kir. pénzügyi titkár. Dezső (szül. 1843.) kisvárdai esperesplébános. Mihály (szül. 1844, † 1879.) Antal utódai: Antal (szül. 1833, † 1904.) az olaszországi magyar légió tagja. Pál (szül. 1835.) Nógrád várm. tb. főügyésze, fia Sándor cs. k. főhadnagy, Sándor utódai: Gyula († 1858.), György cs. kir. kapitány elesett Magentánál 1859-ben és István. Tersztyánszky.

Czímer: kékben, koronán álló s csőrében zöldgalyat tartó fehér galamb, a jobb felső sarokban hatágú aranycsillag s a balban növő hold. Sisakdísz: a paizsbeli galamb. Takarók: kékarany-veresezüst.

Tihanyi (Ebeczki). Hont és Nógrád vármegyékre kiterjedt család. Őse T. Farkas, a ki II. Rudolf királytól nyert czímeres nemeslevelet. Nejével Palojthai Nagy Katával, a kihalt Palojthai Nagy család birtokait szerezte. Fiai: János (1632.) Gergely és Miklós. János ágát fiai Tihanyi.

György és István (1660—84.) terjesztették tovább. István, a ki Nógrád vármegyébe telepedett, fiai közül Pál (1705—1734.) előfordul Nógrád vármegye nemesi lajstromaiban. Utódai Ebeczken voltak birtokosok. István (1705—1755.) szerzett a nógrádi Ebeczkre új adományt s innen ága az Ebeczki előnevet vette fel. Fia Dániel (szül. 1715, † 1783.) Nógrád vármegye táblabírája. Fia Tamás Pest vármegye alispánja, majd a királyi tábla ülnöke és Tolna vármegye főispánja († 1834). Fia Ferencz 1818-ban Nógrád vármegye főszolgabírája 1828—36-ig Nógrád vármegye alispánja. Az ő alispánsága alatt épült Nógrád vármegye székháza. Később a királyi táblához, majd a hétszemélyes táblához bíróul nevezték ki. Végül Temes vármegye főispánja v. b. t. t. és temesi gróf lett († 1859.) Neje Kisrédei Rhédey Borbála, leánya Laszkáry Gyuláné. Béla udvari tanácsos, a magyar földhitelintézet igazgatója (1897—1907.), fia Ferencz (1896.), nógrádmegyei főjegyző.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, veresruhás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tartva, fölötte jobbról aranycsillag, balról arany nap. Sisakdísz: kétfarkú koronás arany oroszlán növekvően, előlábaival eltörött kard aranymarkolatát tartva. Takarók: kékarany-veresarany.

Tokay. *Tokay.* Zemplén vármegyéből származik; idővel Szabolcs és Heves vármegyékbe is elterjedt. Alkalmasint ennek a családnak a sarja T. Ferencz, 1697-ben Thököly Imre párthíve és kapitánya. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály, György és Pál vannak felvéve Zemplén vármegye nemeseinek sorába. Tagjai közül Lajos jelenleg lapszerkesztő Balassagyarmaton.

Czímer (színjelzés nélkül) ágaskodó oroszlán jobb előlábában kardot, baljában szőlőfürtöt tart.

Tornyay. *Tornyay-Schosberger* báró. Sch. Simon Vilmos 1863 január 13-án nyert magyar nemességet. A családból Zsigmond földbirtokos és nagykereskedő 1890 márczius 12-én a bárói méltóságot nyerte, mely méltóság 1905 deczember 11-én Zsigmond néhai testvére Henrik fiaira, Lajosra és Rezsőre is kiterjesztetett, a Tornyay-Schosberger kettős név viselésének engedélyezésével. Rezső jelenleg selypi nagybirtokos és czukorgyáros.

Czimer: vágott s felül hasított paizs. Fent, elül, veresben lépő s nyelvét kiöltő arany oroszlán, mellső lábaiban lefelé tartott, kifordított arany bőségszaruból virágot és gyümölcsöt szór maga elé; hátul ezüstben három jobbharánt ezüst pólya. Alul: kékben zöldhalmon, fehér márványkövön arany méhkas, mely körül hét arany méh röpdös; a felső jobb szögletben ragyogó arany nap. Bárói korona. Sisakdísz: jobbjában egy száron nőtt három zöld dohánylevelet tartó oroszlán. Takarók: vörösezüst kékarany. Paizstartók: két vadember.

Tornyos. *Tornyos.* (Tornyos-Némethi). Őse T. Mátyás 1651-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Fiai közül János Nagy-Lam helységben telepedett le, hol utódai jelenleg is birtokosok. Györgytől származik a család marczali ága. Pál utódai többek között Penczen és a gömör-vármegyei Jolsván telepedtek le. Az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint István Marczalban, Tamás Nagylamon volt birtokos. Ezenkívül János, ifj. János, András, Márton, Pál, Sámuel és Lőrincz nagylami lakosok szerepelnek az összeírásban. Pál utódai közül: János ügyvéd († 1835.) Bágyonban volt birtokos. Fiai Zsigmond 1865-ben ügyvéd Balassagyarmaton. Pál 1865-ben ev. lelkész. A család marczali ágából József 1848 előtt Nógrád vármegye nemesi pénztárosa. Jelenleg József bátorfalusi birtokos. Ödön cs. és kir. főhadnagy.

Czímer: kékben, zöld alapon két egymásnak szemközt fordult és arany koronát tartó griff. Sisakdísz: jogart tartó griff. Takarók: kékarany-veresezüst.

Török. *Török.* (Szendrői gróf és nemes). A család ősi fészke a Sárvíz mellékén volt, a honnan a mohácsi vész után Eger és Szendrő vidékére költözött. Első ismert őse Bálint (1533—1554.) egri, majd szendrői vajda. Fia Bálint (szül. 1554, † 1630.) előbb Szendrő, majd Cserépvár, végre Eger várában kapitány. Fia Bálint († 1677.) Torna vármegye alispánja, kinek fiai közül Andrástól a nemesi, Ferencz tornai alispántól a grófi ág származik. András (1702—1706-ig) Nógrád vármegye alispánja. Fiai közül Imre († 1751.) kishonti alispántól a nemesi ág nógrádi vonala, Andrástól (1741.) a gömöri vonal származik. Imre fia András († 1772.) táblabíró, Podrecsányban volt birtokos. Fia András szintén Podrecsányban lakott. Fia János. Ennek fiai: Sándor (1861.) Nógrád vármegye alispánja és Béla Podrecsányban birtokos. Sándor fia Zoltán (1897—1905.) Nógrád vármegye főispánja, jelenleg kisromhányi és losonczi birtokos, fia Béla, jogtudor, tb. szolgabíró.

Czímer: kékben, jobb előlábával kardot, baljával levágott vérző török főt tartó arany oroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán. Takarók: kékarany.

Trajtler. *Trajtler.* (Szügyi). Hont vármegyéből származik. Őse T. Izrael, a ki Sámbokréty Ilonát vette nőül, e házasság révén Szügy helységben szerzett birtokokat. Fia Ferencz (1709). Ennek fia János 1727-ben szügyi birtokára nádori adományt nyert. Fia János Nógrád vármegye szolgabírája (1771). Ennek fia István (1828—1836.) a vármegye főszolgabírája.

Ujházy. *Ujházy.* (Rosnó-Bányai). A család 1609. évi decz. 13-án nyerte czímeres nemeslevelét, melyet ugyanaz évben Torna-, 1611-ben Gömör vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül: László jelenleg a budapesti állami mintaginmázium tanára, Barna kir. pénzügyi tanácsos, számvevőségi főnök, Balassagyarmaton.

Czímer: három vörös liliommal rakott, jobbharánt ezüst pólyával vágott kék paizsban a jobboldali alsó mezőben hármas természetes sziklából kiemelkedő, zöldelő babérfa; a baloldali felső mezőben pedig szétterjesztett szárnyú, előlábaival egy földgömb felé ragadozó, jobbra fordult arany-griff a pólyán fölfelé haladva. Sisakdísz: három fiát vérével tápláló, kiterjesztett szárnyú ezüst pelikán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Ullmann. *Ullmann.* (Szitányi). Alapítója U. Móricz, a ki 1825 decz. 2-án nyert czímeres nemeslevelet, 1826-ban pedig Szitányi előnevet és 1828-ban Szitány helységre kir. adományt. Idővel Trencsén, Hont és Nógrád vármegyékben szerzett birtokokat. Fiai közül: László (1839—47.) Trencsén vármegye főjegyzője. Bernát (1839—45.) Hont vármegye főszolgabírája, 1861-ben országgyűlési képviselő. A családot Vilmos († 1864.) terjesztette tovább. A XIX. század első felében Nemti helységben bírt földesúri joggal.

Valovics. *Valovics.* (Tarnói). Túrócz vármegyéből származik, honnan József a XVIII. század közepén

Nógrád vármegyébe telepedett le. Ősrégi család, mely az 1391-iki »Regestrum de Thurnuch« szerint már 1262-ben kapott Tarnóra (Tarnouch) adományt és 1578-ban új donácziót. Tagjai közűl József (1840.) esztergomi kanonok. Ignácz 1848—49-ben honvédfőhadnagy. Gyula jelenleg vármegyei tb. főorvos, a nagykikindai közkórház igazgató főorvosa. Ferencz a herczeg Coburg uradalom főintézője Bozita-pusztán. János († 1894.) czímzetes kanonok, a Ferencz József rend lovagja, ipolygalsai esperes-plebános.

Czímer: vörösben a paizs alsó részéről fölfelé kék ék által elválasztott, egymással szemközt ágaskodó aranygriff, melyek közül az egyik kardot, a másik nyílveszszőt tart. Az ékben zöld alapon ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kisért aranybarlang előtt, szembe ágaskodó és nyakán nyílvesszővel átlőtt nyúl. Sisakdísz: vörösezüsttel és aranykékkel osztott nyílt sasszárny között a paizsbeli nyúl. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Vecsey. (Vecsei, Böröllői és Izsákfai). Dunántúlról származik. Első ismert őse János (1476.), Vecse földesura. Gergely, a ki 1666-ban szerepel, a Böröllői és Izsákfai előnevet használja. Ennek fia János, részt vett 1686-ban Budavár visszafoglalásában. A család 1764 jan. 30-án a fenti előnevekkel Mária Terézia királynőtől czímeres nemeslevelet nyert. Tagjai közűl József cs. kir. altábornagy, az 1878. szept. 21-én Boszniában Senkovic-Bandinnál vívott harcz kiváló vezetése miatt, 1879 máj. 20-án a Mária Terézia-rend lovagja lett és ugyanez év aug. 27-én a bárói rangot nyerte. Fiai: Ernő cs. és kir. őrnagy. Emil kapitány. A család többi tagjai: Miklós nyug. min. tanácsos. Lajos volt honvéd főhadnagy. Ferencz szolg. kiv. honvéd huszárhadnagy, ragyolczi birtokos. Dezső volt államépitészeti mérnök, ragyolczi birtokos. Ifj. József belügymin. titkár. Ifj. Ferencz az ismert hegedűművész. Vecsey

Czímer: négyelt paizs. 1. kékben ezüst-liliom. 2. és 3. vörösben kivont kardot tartó, ágaskodó arany oroszlán. 4. aranyban hatágú kék csillag. Sisakdísz: kinövő egyszarvú. Takarók: veresarany-kékezüst.

Veres. Őse V. György 1659-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. Fia Gáspár (1670.), kinek unokái Ferencz, János és György, Nógrád vármegyében 1726-ban igazolták nemességüket. Ferencz, a ki Kis-Zellőről Korponára költözött, 1741-ben nyert nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. Ennek fiai azonban visszajöttek Nógrád vármegyébe. Sámuel 1765-ben Horpácson, Gábor 1778-ban Csőváron lakik. Sámuel fiai: Ferencz († 1790.) Nógrád várm. szolgabírája. László († 1815.) Horpácson volt birtokos. Fiai közűl József Horpácson, Kálmán Mohorán és István (1836—46.) Nógrád vármegye szolgabírája, Szügyben volt birtokos. Gábor fia István Pest vármegye szolgabírája. Egyik fia Pál († 1843.) Kutassón birtokos. József († 1836.), ennek fia Lajos († 1864.) Alsótoldon birtokos. Pál fiai: István cs. kir. hadnagy, († 1858.) Kutassón, Pál Nógrád vármegye al-, majd főjegyzője, 1849-ben és 1871-ben alispánja Vanyarczon lakott. Miksa († 1855. Kutassón). Gyula 1865-ben Nógrád várm. szolgabírája Szakalban birtokos. Fiai Imre cs. és kir. kamarás, Ernő és Pál. Veres.

Czímer: kékben, zöld alapon, a paizs jobb oldalán emelkedő természetes fenyőfa felé felugró vadkecske. Sisakdísz: görbe kardot tartó, veres ruhás és kalpagos magyar vitéz. Takarók: kékarany-veresezüst.

Verbóy. Nyitra vármegyéből származik. A XVII. században már Nógrádban is birtokos volt. Tagjai közűl Albert és Benedek 1635 jún. 30-án nyertek czímeres nemeslevelet. Ugyanez évben Bosnyák István esztergomi kanonok Trázs és Varbó helységbeli részbirtokát zálogba veszik. Albert, János és Mátyás 1722-ben Nógrád vármegye nemesei között szerepelnek. Az 1755. évi összeírásban pedig János, Mátyás és István. József, András és Albert, továbbá Károly és József 1833—34-ben nyertek nemesi bizonyságlevelet Nógrád vármegyétől. Verbóy.

Vincze. V. Mátyás és fiai Pál és Péter, rimóczi lakosok, 1698 jún. 3-án nyertek I. Lipót királytól czímeres nemeslevelet. Elágazott a család Jobbágyiba, később Pusztaszántóra is. Jelenleg Károly, Pusztaszántón birtokos. Vincze.

Czímer: kékben görbe kardot tartó könyöklő páncélos kar. Sisakdísz: paizsbeli kar.

Vörös. Bars vármegyéből származik, honnan idővel Csongrád és Szabolcs vármegyékbe is elterjedt s az utóbbiban Cserepkenéz és Patroha községekben volt birtokos. István és társa 1655-ben kaptak czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet Csongrád vármegyében hirdettek ki. Szabolcsban 1772-ben igazolta a család nemességét. Nógrádban csak az újabb korban telepedett le. Tagjai közűl: Mihály részt vett az 1848—49-iki szabadságharczban és őrnagyként halt meg. Sándor jelenleg eperjesi főgimnáziumi tanár, Károly jelenleg balassagyarmati gyógyszerész. Vörös.

Czímer: kékben hármas szikla középsőjén nyugvó, zárt fekete kötésű könyvön álló természetes galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz: karó körül tekerődző zöld olajág. Takarók: veresezüst-kékarany.

Welser (Neunhofi). Őse W. Fülöp (859), a kit a graubündeni cantonban levő Dissentis kolostorban temettek el. Unokáját Gyulát I. Ottó császár 971-ben lovaggá ütötte. Ennek fia Octavián II. Konrád császár tanácsosa, Augsburgban telepedett le. Ennek 12-ik izigleni leszármazója Lukács augsburgi senator, a család jelenleg élő nemzedékének tulajdonképeni őse. Fiai I. Antal és Jakab terjesztették tovább a családot. Antal fiai II. Antal, Bertalan Fülöp, ennek leánya Filippina, 1550-ben Ferdinánd főherczeg neje lett; Kristóf czímzetes kanonok Regensburgban. A fenti Bertalan, Augsburg leggazdagabb kereskedője, 1528-ban több spanyol hajóval Venezuelát foglalta el, melyet V. Károly német római császár fiainak, Károlynak és Györgynek adományozott. Bertalan unokája II. Kristóf és Henrik az augsburgi és az ulmi ágat alapították. Az augsburgi ág 1797-ben kihalt. Az ulmi ág, mely 1713-ban bárói rangot nyert, jelenleg is virágzik. A fenti I. Antal testvére Jakab, a nürnbergi ágat alapította a XVI. század elején. Unokája Sebestyén. Ennek fiai Sebald és II. Sebestyén. Az utóbbi Ausztriába szakadt. Az osztrák ágból II. Sebestyén négy fia 1651-ben Welsersheimb előnévvel bárói, Zsigmond és Frigyes 1719-ben grófi rangot nyert. A család egyik ága 1825-ben telepedett le Nógrád vármegyében, a hol Nőtincsen volt birtokos. Ez ág sarja Andor József, jelenleg penczi birtokos Welser.

Czímer: ezüsttel és veressel vágott paizsban veressel és ezüsttel ellentétesen vágott liliom. Sisakdísz: vörössel és ezüsttel váltakozva vágott liliommal megrakott, ezüsttel és veressel váltakozva vágott nyílt sasszárny. Takarók: veresezüst.

Wilczek. *Wilczek* (gróf). A család Lengyelországból származik. 1500 április 1-én báróságot, 1714 április 8-án birodalmi grófi rangot nyert. Henrik Vilmos cs. és kir. kamarás, udvari hadbiztost, az 1715 : 133. törvényczikkel honfiúsították. Ennek ifjabb fiától János Boldizsártól származik a család ifjabb vagy magyarországi ága. Ez ágból Henrik Vilmos († 1884.) cs. kir. kamarás udvari titkár, neje gróf Steinlein Malvina révén Hont vármegyében birtokos. Fia Ede Frigyes (szül. 1842). Fiai: Henrik Vilmos (szül. 1873), Felső-Szemeréden birtokos. Frigyes (szül. 1874), Hont vármegye főispánja, Erdőkürtön birtokos.

Wohl. *Wohl* (Mucsinyi). W. Adolf Losoncz város tanácsnoka és testvére W. Lajos dr., berlini hírlapíró, 1903 febr. 22-én nyerték nemességüket a közügyek terén szerzett érdemeik elismeréséül Mucsinyi előnévvel.

Czímer: zöld mezőben egylábon álló daru, mely fölemelt lábában aranygolyót tart. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Záborszky. *Záborszky*. Túrócz vármegye ősrégi családja, a melynek ősei Zábor helységre 1263-ban nyertek adományt IV. Béla királytól. Idővel a család Nyitra, Zala, Somogy, Nógrád és Gömör vármegyékben is elterjedt. Nógrád vármegyében a XIX. század első felében Korlát és Legénd helységekben bírt földesúri joggal.

Zalesky. *Zalesky* (Lubiczi és Zalesicei). Lengyelországból származik és 1600-ban lép fel. András és Pál 1782-ben a galicziai nemesek anyakönyvében szerepelnek. Tagjai közül Jenő, jelenleg Puszta-Teczlakon birtokos.

Czímer (lubiczi törzsczímer): kékben ezüstpatkó fölött és a patkó hajlásában egy-egy mantuai kereszt. Sisakdísz: három (kék-fehér-kék) strucztoll. Takarók: kékarany-veresezüst.

Zichy. *Zichy* (Zichi és Vásonkeői gróf). E családról külön fejezetben emlékezünk meg.

Zimányi. *Zimányi* (Németlicsei és Rózsahegyi). Krassó vármegyéből származik, honnan Liptóba: Németlipcsére, majd a mult század elején Nógrád vármegyébe is átszármazott. József a székely huszárok kapitánya, 1792 június 30-án kapott czímeres nemeslevelet II. Lipót királytól, melyet 1794 november 11-én Krassómegyében hirdettek ki. Tagjai közül Lajos († 1909) kir. közjegyző Budapesten. József († 1908) kalksburgi tornatanár. Jenő jelenleg cserhátsurányi, István pedig hugyagi körjegyző. Péter postatakarékpénztári titkár. József cs. és kir. hadnagy. Endre temesrékási ügyvéd. Károly múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja. Károly Géza m. kir. á lampénztári ellenőr. Miklós jogtudor, máramarosszigeti járásbiró, Ödön jogtudor, járásbírósági jegyző.

Czímer: négyelt paizs: 1. és 4. aranyban sziklán ülő és fiait vérével tápláló pelikán. 2. 3. ötször kékkel és ezüsttel vágott mezőben ágaskodó fekete ló. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: veresarany-kékezüst.

Zmeskál. *Zmeskál* (Domanoveczi és Lestinei). Sziléziából származik, honnan Venczel vándorolt be Magyarországba, a ki 1548-ban Lestinére nyert adományt. Fiai közül Jób († 1632) Árva vármegye alispánja és Gábor (1622) terjesztik tovább a családot, mely idővel Bars, Hont Győr, Nyitra, Pozsony, Abaúj-Torna stb. vármegyékben elterjedt. A fenti Gábor fia Imre, Árva vármegye szolgabírája (1654), fia György, ennek fia Ádám (szül. 1678) Árva vármegye alispánja. Nógrád vármegyébe ennek az unokája László telepedett, a ki 1780 táján nőül vevén Pelargus Máriát, Felfaluban szerzett birtokokat. Fiai Gábor Nógrád vármegye szolgabirája (1812—1816) és Ferencz. Gábor fia Sándor, a vármegye szolgabírája (1842—49), majd 1850-től 1860-ig járásbíró. Testvére Zsigmond 1848—49-iki honvédtiszt. Fia Barnabás m. kir. pénzügyi számvizsgáló Balassagyarmaton. Fia Lajos.

Czímer: ezüstben, zöld alapon haladó aranyszarvú veres ökör, kék övvel, a melylyel égő fáklya van átkötve. Sisakdísz: három (fehér-vörös-kék) strucztoll. Takarók: vörösezüst-kékezüst.

Zubovics. *Zubovics* (Pruszpokorinszki). Ősi lengyel család, melynek eredete 1434-ig nyúlik vissza. Első ismert őse Sándor, a litvánok kormányzója, 1434-ben Cielski birtokot nyerte adományul III. Szaniszló királytól. Utóbb a poroszok elleni hadjáratok alatt szerzett hadvezéri érdemeiért a Pruszpokorinszki előnevet nyerte. Ferencz 1776-ban lengyel királyi főasztalnok. Ennek fia József 1794-ben Magyarországban telepedett le. 1810-ben a Nádor-huszároknál kapitány († 1829). Neje Tésai Foglár Zsuzsánna (F. Imre királyi tanácsos, Hont vármegye alispánjának leánya). Ennek fiait Józsefet és Istvánt az 1840 : LII. törvényczikkel honfiúsították. József (szül. 1812, † 1861), 1848 előtt Hont vármegye táblabírája, később a cs. kir. úrbéri szék ülnöke. Fiai Fedor (szül. 1848 okt. 29), a híres lovas, a szárazföldi torpedó feltalálója, szabad-

ságolt állományú honvédhuszár százados. Román (szül. 1856.) kir. táblai bíró. A honfiúsított István Ipolykiskéren, Alsóbodonyban, Borsosberényben, Csalomián volt birtokos. Fia István, nyug. főszolgabíró; fiai Ferencz m. útbiztos. Ábrisszakali körjegyző, Béla vasúti vállalkozó.

Czímer: Kékben patriarcha aranykereszt, melynek alsó balkarja hiányzik. Sisakdísz: aranymarkolatú kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: Mindkétfelől kékarany.

Források: Nagy Iván: Magyarország Családai. I—XIII. kötet. J. Siebmacher's Allg. Wappenbuch: Der Adel von Ungarn. — Der Adel von Galizien. Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pest vármegyében. Kneschke Ernő Henrik: Deutsches Adels Lexicon. Turul 1883—1910. Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő I—III. Kempelen Béla: Magy. Nemesi Almanach. Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. főrangú családok. II. Nemes családok. Illéssy János: Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírás. Illéssy-Pettko: A Királyi Könyvek. Levéltári anyag. Az 1684., 1705., 1711. évi nemesi összeírások. Az 1722., 1726., 1732., 1734. évi nemesi vizsgálattal felvett jegyzőkönyvek. Nagy Iván gyűjteménye: Az 1760—1846. évi közgyűlési jegyzőkönyvekből. Végül az egyes családoktól beérkezett adatok.

A GRÓF ZICHY CSALÁD SENIORÁTUSA.

Nógrád vármegye éjszaki részében, ott, a hol a Losoncz-patak ered, fenyvesektől koszorúzott hegy tetején emelkednek Divény várának romjai.

Ez a vidék, egész az Ipolyig, sőt még azon túl is, hajdan a Kacsics nemzetség birtoka volt. E nemzetség egyik sarja Simon bán, a kinek része volt II. Endre király hitvesének, Gertrud királynénak meggyilkolásában, elveszítette összes birtokait, a melyeket alkalmasint még II. Endre király a Tomaj nembeli II. Dénes (1222—1241.) tárnokmesternek, a későbbi nádornak adományozott. (Hazai Okmt. VI. 257.)

A Kacsics és a Tomaj nemzetség.

Így került azután a mai Budaszállástól egészen Losonczig elterülő föld a Tomaj-nemzetség birtokába.

Dénes nádor fiai Miklós és Dénes 1275-ben IV. László királytól még azt a területet is visszakapták, a melyet IV. Béla király az ezüstbányák mívelésére Losoncz területéből kiszakított.

A Kacsics nembeli Lesták és Folkus fiai, a kik régóta áhítoztak e birtokokra, közvetetlenül IV. László trónralépte után, Losonczot és tartozékait elkérték a fiatal királytól és sikerült is nekik e birtokokra új adománylevelet kapniok; de álnokságuk nem sokáig maradt megtorlatlanul. A királyt felvilágosították a kérelem alaptalanságáról, s kimutatták, hogy Losonczot és tartozékait a Kacsics-nemzetség hűtlenség bélyegén veszítette el. IV. László király erre megsemmisítvén az adománylevelet, 1277-ben visszaadta Dénes nádor fiainak Dénesnek és Miklósnak Losonczot és tartozékait, sőt az 1280. évi oklevelében újra elrendelte, hogy Dénes fiait, hűtlenségi bűn terhe alatt, háborgatni ne merészeljék. (Nagy Iván: Nógrád várm. tört.) Dénes nádor fiainak ekként sikerült megmenteniök atyai örökségüket, melyet azután Dénes fia Tamás, a Losonczy és a Losonczi Bánffy-család őse örökölt. Ennek fiai István (1344—56.) és Tamás (1350—58.) a kik leginkább Losonczon laktak, bírták az Osztrovszki hegység aljától az Ipolyig terjedő földterületet.

A Bánffyak.

Ekkor még aligha állott fenn a divényi vár, a melyről első ízben egy 1393-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Orsz. Lev. Dl. 7898.) A mint a divényi vár felépült, a Losonczyak birtokai lassanként e vár körül kezdtek csoportosulni. A XV. század közepén Divény vára már nagy kiterjedésű uradalom középpontja volt.

A Losonczyak.

Midőn Losonczy Dezső bán fiait Lászlót és Zsigmondot, a János szentgyörgyi gróffal űzött hűtlenség és pártoskodás miatt 1467-ben összes javaiktól megfosztották, I. Mátyás király Gúthi Országh Mihálynak adományozta azokat, Divény várának tartozékai között a Losoncz, Bussa, Terbeléd, Ipolybolyk, Tosoncza, (Tósár), Tamási, Podrecsány (Patakalja), Lónyabánya, Udornya, (Udvarház), Vámosfalva, Divényváralja, Budalehota (Budaszállás) és Polichnó (Parlagos) helységekben elterülő részbirtokok szerepelnek. Ez adománylevél szerint Bukován, Gergelyfalva, Kothmanlehota (Kotmány) és Koczik (vagyis Kácsik = Kacsics) Lehota egész helységek is Gúthi Ország Mihály birtokába kerültek, a ki e helységeket szintén a divényi uradalomhoz csatolta.

Az Országh család.

Midőn e birtokokban 1469-ben Gúthi Országh Mihály nádort, valamint fiait Jánost, Gáspárt és Lászlót beiktatták, az összes birtokokra nézve Losonczi Dezsőfi János és fiai Mihály ellentmondtak; ugyanekkor a Gyarmati Balassák is igényt támasztottak Bussa helységre nézve, ellentmondásukat azonban nem vették figyelembe. Losonczi Mihály végre is kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a király másnak adta birtokait s 1473-ban kijelenti, hogy miután hűtlenségé

miatt a király birtokait elkobozta, azokat átengedi Nádasdi Ongor Jánosnak, a ki ebben az évben Divény várát már rendes birtokai közé sorozza.

Az Ongor család. Divény vára és a hozzátartozó uradalom ekkor már a Nádasdi Ongor családé volt, mely családból János és testvére Miklós 1473 febr. 9-én a budai káptalan előtt 250 magyar forintért megveszik László szentgyörgyi és bazini gróf bussai birtokát, mely helység egyrésze 1467-ben már Divény tartozékai között szerepel. 1502-ben, midőn Nádasdi Ongor János, Szobi Mihálylyal kölcsönös örökösödési szerződést kötött, Bussán kívül Sztravisia és Fürész is a divényi uradalomhoz tartozott. Ongor Jánosnak csak egy leánya volt: Katalin, a ki gyermektelenül halt el; ennek halála után Divény várát I. Ferdinánd király 1535 nov. 13-án, Bussa helységgel együtt: Várdai Pál esztergomi érseknek adományozta. (Lib. Reg. Donat. I. 246.)

A Balassák. Várdai Pál azonban aligha vehette birtokába a divényi uradalmat, mert a várat 1548-ban Balassa Menyhért birtokában találjuk.

Balassa Menyhért, a ki a mohácsi vészt követő zavarteljes idők közepett Hontban Szitnyát, Barsban pedig Lévát szerezte meg, 1547-ben Bozókot és Csábrágot is hatalmába kerítette. Balassa fellépése azonban általános rémülettel töltötte el Hont és Bars vármegyéket, melyeknek rendei az országgyűléshez folyamodtak orvoslásért. Az országgyűlés rendeletéből gróf Salm Miklós vezérlete alatt álló hadak egymásután foglalták el Balassa várait, mire Balassa Menyhért titkon elhagyván Lévát, Erdélybe menekült, Izabella királyné udvarába, Léva vára pedig megadta magát.

Az 1548-iki adóösszeírás szerint Balassa Menyhért csupán Divény várát bírta, ellenben a várhoz tartozó helységek: mint Abelova, Alsóesztergály, Alsótiszovnyik, Borosznok, Szelez, Felsőesztergály, Felsősztregova, Felsőtiszovnyik, Kis-Sztraczin, Szklabonya, Kisújfalu, Lest, Ludány, Madacska, Nagykürtös, Nagylám, Nedelistye, Szenna, Szentpéter, Óvár, Priboj, Süllye, Turopolya, Veres és Zsély, Balassa Imre erdélyi vajda és Balassa, a későbbi honti és zólyomi főispán földesúri hatósága alá tartoztak.

Midőn Balassa Menyhért Erdélybe menekült, Divény várát testvére János vette birtokába.

1576-ban azonban Ali bég megtámadta Kékkőt, melynek őrsége a török had közeledtére Divénybe menekült s a vár kardcsapás nélkül az ellenség birtokába jutott. A törökök az alkalommal élvén, a füleki bég Divényt is elfoglalta s ekként az összes Balassa-jószágok Nógrádban a török hódoltság alá kerültek, Balassa János pedig, Divény elveszte fölötti bánatában még abban az évben meghalt.

Az 1593. évi felszabadító hadjárat folyamán Pálffy Miklós, a hős hadvezér és Tiefenbach Kristóf november havában Divény várát is visszafoglalván a töröktől, a divényi uradalom legnagyobb része is felszabadult a hódoltság alól.

Ekkor azonban Balassa János, Hont és Zólyom vármegyék főispánja, már nem élt. Fia Bálint, a költő, a ki Lengyelországban bújdosott, 1594 elején haza térvén, május 20-án Esztergom ostrománál kapott sebe következtében elhálálozott és Bálint egyetlen fia János is csakhamar követte atyját († 1601 decz. 16.)

Ekként azután a divényi uradalom János zólyomi és honti főispán királyi főajtónálló testvérének, Imre erdélyi vajdának az utódaira szállott. Imre erdélyi vajda († 1550.) fia András, a ki 1568—1575-ig Nógrád vármegye főispánja is volt, 1571-ben Makoviczát, Vágbeszterczét és Budamért nyerte adományul.

András fiai Imre és Zsigmond azonban az 1593—94. évi felszabadító hadjárat után csakhamar birtokukba vették a Balassa család nógrádi birtokait. Divény 1598-ban már Zsigmondé, a ki 1619-ben a megrongált kékkői várat is újból felépítteti.

Az 1598. évi összeírás szerint a Balassa család nógrádi birtokai a következőleg oszlottak meg a két testvér között: Imre birtokai: Abelova, Alsóesztergály. Zsigmondé: Alsótiszovnyik, Budalehota, Divény, Szelez, Závada, Etrefalva, Felsősztregova, Felső-Tiszovnyik, Fűrész, Gergelyfalva, Tóthartyán, Bisztricska, Rónya, Kékkőváralja, Kis-Sztraczin, Kisliberese, Kotman-Lehota, Kisújfalu, Lest, Losonсztamási, Madacska, Málnapatak, Nagylám, Nagy-Liberese, Nedelistye, Nógrádszenna, Nógrádszentpéter, Óvár, Podrecsány, Süllye, Szinóbánya, Terény, Tosoncza, Divénytugár, Turopolja, Vámosfalva, Veres. — Balassa Zsigmond birtokai ekkor Kékkő és Divény vára körül csoportosultak. E birtokokra azonban testvére Imre is igényt tartván, állandó viszálykodásban élt Zsigmonddal.

A SENIOROK

I. István. 1686-ban a divényi uradalom szerzője, a seniorátus alapítója.

I. Ádám. 1693 márcz. 16-tól 1701 május 5-ig.

I. Károly. 1701 máj. 6-tól 1741 jun. 14-ig.

I. Imre. 1742-től 1746. jun. 29-ig.

A SENIOROK

I. Ferencz.
1746 jun. 30-tól 1783 jun. 8-ig.

I. Zsigmond.
1783 jun. 9-től 1802 febr. 11-ig.

III. Ferencz.
1802 febr. 12-től 1812 aug. 8-ig.

III. Miklós.
1812 aug. 9-től 1826 szept. 22-ig.

Zsigmond halála után (1623.) ennek fiai László, Ferencz, Simon, János és András örökölték a divényi uradalmat. (Zsélyi levélt. Fasc. 175. No. 3.)

Az 1624 máj. 10-én kelt osztálylevél szerint a divényi és a kékkői uradalmakhoz a következő helységek tartoztak: Divény és Kékkő várak, a hozzátartozó mezővárosokkal, Abelova, Agárd, Alsóesztergály, Alsópetény, Alsópribély, Alsótiszovnyik, Bánk, Bisztricska, Borosznok, Brezova, Budina, Balog, Bussa, Csáb, Dacsólam, Divényváralja, Dobrocs, Felsőesztergály, Felsősztregova, Felsőtiszovnyik, Gergelyfalva, Gutta, Gyarmat, Halászi, Haraszti, Illésfalva, Kékkőváralja, Kelecsény, Kelenin, Kislibercse, Kispatak, Kissztraczin, Kiszellő, Kisparócza, Kavcza, Koprovnicza, Kotmán-Lehota, Lehotka, Lentvora, Lest, Lónyabánya, Losoncz, Ludány, Madacska, Mitnya, Málnapataka, Mladov, Miletincz, Nagykürtös Nagy-Lam, Nagy-Libercse, Nándor, Nedelistye, Nőtincs, Óvár, Pila, Podhradia, Podluzsány, Podrecsány, Polichno, Priboj, Rovna, Süllye, Szelcz, Szenna, Szent-Lőrincz, Szent-Péter, Szklabonya, Szlatinka, Tamási, Terjén, Turicska, Tossoncza, Turopolya, Tót-Hartyán, Udornya, Ujfalu, Vámosfalu, Vörös, Zahora, Závada, Ztrasistya.

A XVIII. század közepén a divényi uradalmat már Balassa III. Imre, Zsigmond testvére fiának birtokában találjuk. Balassa Imre előbb Gyarmatra vetette szemét, melynek 1652-ben Balassa Ferencz (Zsigmond fia) volt a kapitánya. Azon a jogon, hogy Gyarmat felének ő volt a földesura, 1657-ben megszerezte a gyarmati kapitányságot, majd 1659-ben a gyarmati őrséggel együtt visszafoglalta Bujákot is, a melyet kevéssel azelőtt szállottak meg a törökök. Folytonos kihágásai miatt azonban nem merték neki a divényi várat átengedni, hanem 1660-ban megengedték neki hogy a vár alján tornyokkal és kőfallal ellátott várkastélyt építhessen magának.

Balassa Imre csakhamar hozzálátott az építkezéshez, rövid hat hónap alatt felépítette e nagy kastélyt, melynek négy sarkát egy-egy toronynyal és bástyákkal erősítette meg s a kapu fölé e szavakat vésette: Homo proponit, Deus disponit. Ez a kastély rövid idő mulva valóságos gyülekezőhelye lett a dologtalan kalandoroknak, a kik itt vendégszerető fogadtatásra találtak. E gyülevész nép azután csakhamar valóságos réme lett a vidéknek.

Balassát e szedett-vedett néppel űzött rablókalandjai miatt Kassára idézték. A nádori törvényszék 32 bűntényben találta vétkesnek s a pozsonyi várba záratta; de az 1665. év vége felé onnan megszökött és hazatért. Divény várába költözött, melyet csellel szintén hatalmába kerített. Ezt az újabb szereplését azonban már megsokalták Bécsben. I Lipót király Wesselényi nádort bízta meg Divény megszállásával, egyben 1666 jan. 28-án felszólította Nógrád vármegyét, hogy a nádort feladatának teljesítésében hathatósan támogassa. Wesselényi 1666 július havában valóságos ostrom alá vette Divényt, de Balassa vitézül ellentállott s csak midőn Strassaldo tábornok segédcsapatai megérkeztek, dőlt el a vár sorsa, s a vár egy heti ostrom után megadta magát.

A nádor Balassa Imrét foglyul ejtvén, Bécsbe vitette; fogságából-hathatós pártfogóinak közbenjárására — megszabadult ugyan, de összes jószágait elkobozták.

Abban az időben, midőn a divényváraljai uradalom Balassa Imre birtokában volt, 1660-ban összeírták az uradalomhoz tartozó összes birtokokat. Ez összeírás szerint az uradalom öt tisztartósági kerületre volt felosztva; az egyes tiszttartóságokhoz a következő helységek tartoztak: I. tiszttartóság: Divényváralja mezőváros, Vámosfalva, Fűrész fele része, Budalehota, Polichna, Dobrocsány, Kottmannlehota, Lónyabánya, Podrecsány, Tamási, Losoncz, Róna, Bisztricska, Mlagyo, Turicska, Tosoncza, Málnapatak, Gergelyfalva, Ábellehota, valamennyi részben, Kolpach részben, egy része Saskő várához tartozik. E tiszttartósághoz tartozó puszták közül Bukovinka részben Balassa Andrásé, Tománkova részben Balassa Simoné volt. II. tiszttartóság: Kisparócza részben Balassa Zsigmondé, Felsőkislibercse részben Balassa Lászlóé volt, Nagylibercse, Felsősztregova, Kelecsény Tóthartyán, Süllye, Szenna, Borosznok, Priboj, Nedelistye, Madacska, Veres, Alsótiszovnyik, Felsőtiszovnyik, Závoda, és Lentvora helységek is csak részben tartoztak az uradalomhoz. III. tiszttartóság: Alsóesztergály, Szentpéter, Kisszalatnya, Szelcz, Brezova, Turopolya, Nagylám, Alsódacsolam, Kiszellő és Lest helységek fele része, Kissztraczin harmada, Nagykürtös és Felsőesztergály helységekben pedig csak egyes birtokrészek tartoztak az uradalomhoz. IV. tiszttartóság: Zsély, Gyarmat fele, másik fele Balassa Zsigmond gyermekeié volt. Zahora

Az uradalom birtokai 1660-ban.

harmada, Alsópribély, Csáb fele, Bussa, Felsőludány fele, Óvár fele, Szklabonya fele, Ujfalú fele, Terenye fele, Guta fele, Nőtincs fele, Petény fele, Agárd fele, míg Halászi, Nándor, Ipolybalog és Kelecsény helységekben csupán egyes birtokrészek voltak. V. tiszttartóság: Ság, Ságújfalu, Etes, Apátfalva, Litke, Tőrincs helységek és Bolgáromban egyes birtokrészek. Ezenkívül Hort, Kóka, Uri, Dömsöd, Paty fele része és a Maros vize túlsó partján fekvő Zombor.

A Zichyek. Közel húsz éven át volt a divényi uradalom a kamara igazgatása alatt, míg végre 1686 július 16-án I. Lipót király 53.000 forintban gróf *Zichy* Istvánnak adományozta.

Zichy István. Midőn Zichy István a divényi uradalom birtokába lépett, már érdemekben gazdag, fényes hadi-pályára tekinthetett vissza.

Zichy István, Pál veszprémi várkapitány, majd Győr és a hozzátartozó erősségek alkapitányának fia, 1616 szeptember 18-án született. Kora ifjúságában III. Ferdinánd udvarába került, hol kamarási szolgálatot teljesített. 1637-ben, alig 21 éves korában, a győri lovasság vezére, 1641-ben Győr vár és város hadainak parancsnoka, 1650-ben Veszprém és Vázsony kapitánya, majd Győr és a hozzátartozó erősségek alkapitánya; 1655-ben kamarai elnök lett, ugyanez év július 17-én bárói rangot nyert. 1661-ben koronaőrré nevezték ki, mely méltóságában az 1662. évi országgyűlés is megerősítette. 1676-ban összes utódaival együtt grófi rangra emelték. 1681-ben Moson vármegye főispánjává, majd királyi főajtónállóvá, 1690-ben pedig tárnokmesterré nevezték ki. Mikor Kara Musztafa nagyvezir 1683-ban Bécs ellen indult, a szent koronát Pozsonyból kétszáz lovas fedezete alatt Bécsbe, majd onnan — a midőn az udvarnak is menekülnie kellett — Linzbe szállíttatta. Még 1683 tavaszán ötven lovast állított ki vasmegyei birtokai után a török ellen, de e csapat, midőn Kara Musztafa már Bécsig nyomult előre, szétoszlott.

Az 1685 év tavaszán Győrött találjuk, hol az Érsekújvár visszavételére vonuló sereg élelmezését intézte, de mikor Károly lotharingiai herczeg 1685 július 6-án megkezdte Érsekújvár ostromát, már Zichy Istvánt is ott találjuk az ostromló seregben.

1690-ben Batthyány Ádámmal együtt az akkoriban még török kézen levő Nagykanizsát vette ostrom alá, melyet három havi ostrom után, április 13-án vett be. Ez volt utólsó haditette. 1693 márczius 15-én, virágvasárnapján elhunyt. Oroszvárott temették el, az általa épített templomba, a hol fia, Ádám, díszes sírkövet állíttatott emlékére. (Nagy Iván: Magyarorsz. Családai XII. 383. Századok, 1872., 251. Millennium Tört. VII.)

A divényi uradalom birtokába még az 1686. évben beiktatták Zichy Istvánt, nejével gróf Amadé Magdolnával egyetemben. A beiktatás október 16-án vette kezdetét s október 27-ig tartott.

A beiktatólevél tanúsága szerint az uradalom öt tiszttartóságra oszlott; az egyes tiszttartóságokhoz a következő helységek tartoztak. I. tiszttartóság: Divényvár és mezőváros, Fűrész, Vámosfalva, Budalehota, Polichno, Dobrocs, Kotmanova, Róna, Podrecsány, Tamási, Lónyabánya, Málnapataka, Bisztricska, Mlagyo, Kolpacz, Gergelyfalva, Tossoncza, Turicska, Udvaria (Udornya), Losoncz, Abelova, Sávoly helységek, Tomankova és Rusznak puszták. II. tiszttartóság: Nagylibercse, Lentvora, Zavoda, Felsősztregova, Kelecsény, Tót-Hartyán, Borosznok, Priboj, Szenna, Felső-Tiszovnyik, Alsó-Tiszovnyik, Vörös, Süllye, Nedelistye, Madacska helységek, Felsőkislibercse, Podregyán, Kisparócza, Kolcse, Podluzsány és Miletincz puszták. III. tiszttartóság: Alsóesztergály, Szentpéter, Kis-Szalatnya, Kis-Sztraczin, Nagy-Szürtös (Nagykürtös), Szelcz, Nagy-Lam, Kis-Zellő, Brezova, Turopollya, Felsőesztergály, Lest, Dacsolam, helységek, Koprovnicza, Lehotka és Kispatak puszták. IV. tiszttartóság: Gyarmat város, Zsély, Alsópribély, Tornik, Csab, Visznek, Zahora, Bussa, Adacs, Felső-Ludány, Halászi, Óvár, Szklabonya, Ujfalu, Tergén, Guta, Nándor, Balog, Petény, Nőtincs, Agárd, Kelenye helységek, Illési, Podluzsány, Haraszti, Szent-Lőrincz, Bánk, Dorcsány, Zobok, Gyarmat puszták. V. tiszttartóság Ság, Ságújfalu, Etes, Apátfalva, Litke, Tőrincs, Bolgárom, Hort, Kóka, Uri, Dömsöd, Zombor, Potnyak helységek, Bucsán, Szalatnya, Apaj, Szent-Iván, Szent-Egyed, Szent-György, Izsák, Gara, Hugyc és Bankháza puszták.

Az adománylevélben elősorolt birtokok azonban nem voltak mind a fiskus kezén. Így Zsély helység, melyet Balassa Imre és Péter Dorcsány pusztával

együtt Keller Jánosnak és nejének, Komáromy Erzsébetnek 300 tallérban elzálogosítottak, Mailáth Miklós királyi ügyigazgató 1680-ban visszaváltván, később Horváth János és neje, Jánossy Judit birtokába jutott, kik azt 1690-ben gróf Koháry Istvánnak és Jánosnak hasonlókép 300 tallérban átengedték. Az 1686-ban kelt adománylevél alapján azután a család visszaváltotta a gróf Koháryaktól.

A divényi uradalmat gróf Zichy Istvánnak 1687 január 7-én kelt végrendeleténél fogva, elsőszülöttségi s az elsőszülöttek kihalása esetére seniorátusi hitbizománynyá alakították át. A majorátus és seniorátus alapítása.

Első birtokosául a végrendelet a gróf második nejétől, gróf Várkonyi Amadé Magdolnától született fiát, Ádámot nevezte meg, a ki 1693 márczius 16-án a hitbizomány haszonélvezetébe lépett.

Zichy Ádám ifjú korában sokat utazgatott, a miről az 1673. évről fennmaradt jegyzetei tanúskodnak. 1674-ben győri kapitány, 1680-ban kamarás, 1685-ben belső titkos tanácsos, 1687-ben Moson vármegye főispánja lett, mely utóbbi méltóságát 1701 május 5-én bekövetkezett haláláig viselte. Zsélyen, hova vadászni jött, önkezével oltotta ki életét. Ádám.

Kétszer nősült. Első neje gróf Ghimesi Forgách Zsuzsánna, második Orbovai Jakussich Teréz volt, a kitől két leánya és két fia maradt; fiai közül azonban csak Károly érte el a férfikort s atyjának halála után, május 6-án a hitbizomány haszonélvezetébe lépett. (Nagy Iván: Magyarország Családai: XII. 382—84.)

Károly ifjabb korában szintén sokat utazgatott külföldön. Atyja halála után hazatérve, átvette a divényi hitbizomány kezelését. 1713-ban Moson vármegye főispánja lett. 1717-ben részt vett Savoyai Jenő herczeg vezetése alatt a török háborúban, hol ritka ügyességével és vitézségével nagy hírnévre tett szert. Mialatt távol volt, gróf Nádasdy Tamás kormányozta Moson vármegyét. 1735-ben koronaőr és v. b. t. t. lett. Meghalt 1741 június 14-én. Oroszvárott temették el. Fennmaradt magyar nyelven szerkesztett naplója, mely atyja halálától: 1701-től egész 1741-ig terjed és jelenleg a zsélyi levéltárban őriztetik. I. Károly.

Nejétől, gróf Stubenberg Juliánnától csak két leánya, Regina és Sarolta maradván, ága kihalt; ekként a divényi uradalom, gróf Zichy István végrendelkezéséhez képest, a család akkori legidősebb tagjára, Imrére szállott.

Imre, a hitbizományt alapító István első házasságából származó Pál kamarás és vázsonyi várkapitánynak báró Károlyi Katától 1669-ben született legifjabb fia, már kora ifjúságában a hadi pályára lépett. Alig 15 éves korában vázsonyi kapitány, majd 1696-ban kir. kamarás és a csajkások ezredese lett. Budetini gróf Szunyogh János György után 1721-ben ő reá bízták Árva várát és egyúttal a vármegye főispánjává is kinevezték. Uj méltóságában nagy erélylyel és buzgalommal látott Árva várának helyreállításához és az uradalom kormányzásához, mely érdemei elismeréséül a belső titkos tanácsosi méltóságot nyerte. Alig négy éven át bírta a divenyi seniorátust. Meghalt 1745 jun. 29-én 77 éves korában. Nejétől Monyorókeréki gróf Erdődy Teréziától csak leányai maradtak. I. Imre.

Utána Pál vázsonyi várkapitány testvére István, Szabolcs vármegye főispánja, utóbb Győrvár parancsnokának unokája Ferencz, vette birtokába a seniorátust. Ferencz, Péter Szabolcsmegye főispánjának és királyi főasztalnokmesternek Homonnai Drugeth Klárától származó fia, 1702-ben született. Kora ifjúságában papi pályára lépvén, még theológusként, 18 éves korában szentgyörgyi apáttá nevezték ki. Theológiai tanulmányait Olmützben, Bécsben és Rómában elvégezvén, 1724-ben pappá szentelték. Első szent-miséjét 1724-ben, III. Károly király jelenlétében, Bécsben mondta. Ettől kezdve gyorsan emelkedett az egyházi pályán. 1725-ben nagyváradi kanonok, 1727-ben esztergomi kanonok és nyitrai főesperes, 1734-ben vágújhelyi prépost lett. 1742-ben novi-i, 1743-ban boszniai czímzetes püspökké és Groll Adolf győri püspök mellé segédpüspökké nevezték ki; Grollnak 1743-ban bekövetkezett halálával pedig átvette a győri egyházmegye kormányzatát is. Még ebben az évben valóságos belső titkos tanácsos, 1744-ben Győr vármegye főispánja lett. Negyven évet meghaladó főpásztorkodása alatt rendkívül sokat tett egyházmegyéjében a hitélet terén. Az ő püspöksége alá esik a radosfai támadás, midőn a helység protestáns lakosai 1751 aug. 20-án a Vadosfán épült kath. kápolna felszentelését megakadályozandók, a szomszéd községekből a felszentelésre felvonúló kath. híveket a község határából visszaűzték. E kihágás megtorlása végett Mária Terézia királynőhöz sajátkezűleg intézett I. Ferencz.

felterjesztést. Alatta épült fel a győri székesegyház ; ő építtette fel a növendékpapság házát és a püspöki palotát, mely azelőtt a várparancsnok lakása volt s a melyet 35.000 forintért szerzett vissza a kincstártól. Az ő püspöksége alatt adományozta XIV. Benedek pápa, kiváltságképpen, 1745 nov. 16-án kelt bullájával, a győri káptalan hat columniális kanonokjának a pontificalét, a többieknek a violaszínű birétum használatát. Midőn 1774-ben Mária Terézia királynő a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki, egyúttal sajátkezűleg hímzett díszes egyházi ruhát küldött a győri székesegyháznak, mely jelenleg is a székesegyház kincstárának egyik ékessége.

Nagy jövedelmeit, melyeket czélszerű gazdálkodás révén jelentékenyen gyarapított, a szegények, özvegyek és árvák gyámolítására fordította. Midőn 1746-ban a divényi seniorátus haszonélvezetébe lépett, az uradalom jövedelmeit is legnagyobbrészt egyházmegyéje javára használta fel. Számos templomot és plebánia-lakot építtetett, helyreállíttatta a szombathelyi templomot is. Rákoson, a győri püspökök nyári tartózkodási helyén, valamint Szanyban kastélyokat építtetett. Számos művészt foglalkoztatott állandóan, a kikkel oltárképeket festetett, vagy a régi templomi festményeket helyreállíttatta. De maradandó emléket hagyott a seniorátus történetében is. Az ő kezdeményezésére kezdték rendezni a családi levéltárt is, melyet akkor Palotán (Veszprém vármegyében) gyűjtöttek össze. A családi iratok rendezésével 1762-ben Thomka Ferenczet bízta meg, a ki 1802-ben bekövetkezett haláláig dolgozott azokon. 1772-ben Zsélyen felépítette a kastély keleti részét a nagyteremmel együtt s ezenkívül az uradalomban számos gazdasági épületet emelt. Áldásdús tevékenysége közepett, 1783 június 8-án, 81 éves korában elhúnyt. Hűlt tetemei a győri székesegyházban, a Mária-oltár alatt pihennek. (Magyar Sion, 1863., 797. — Wurzbach : Biographisches Lexicon LX. — Századok 1869., 589—593.)

Zsigmond. Utána Zsigmond lett a család seniora. Zsigmond az alapító István elsőszülött fiának, Pálnak ágából származik ; atyja IV. János cs. kir. kamarás, anyja gróf Széchenyi Kata. Zsigmond 1770—1774-ig helytartósági tanácsos volt, majd cs. és kir. kamarás lett. Nejétől Raabenheimi gróf Raab Amáliától egy fia, Ferencz és egy leánya, Teréz maradt. Tőle származik a család adonyi ága. 1802 febr. 11-én bekövetkezett halálával, a seniorátus atyja testvérének István komáromi vármegyei főispáni helytartónak elsőszülött fiára, Ferenczre, szállott

III. Ferencz. Ferencz született 1751 febr. 17-én. Tanulmányai befejeztével hivatalos pályára lépett. Alig 24 éves korában, 1774-ben, cs. kir. kamarásként a m. kir. kamaránál tanácsosi rangban találjuk. 1777-ben Békés vármegye főispáni helytartója lett, mely állásban 1782-ig működött. Békés vármegye főispáni helytartójaként résztvett gróf Niczky Kristóf elnöklete alatt, Torontál, Temes és Krassó vármegyék újjászervezésében. II. József, kinek különös bizalmát bírta, 1784-ben Pest vármegye főispáni helytartójává nevezte ki. 1785-ben, a közigazgatás újjászervezésekor s a kerületi rendszer életbeléptetése alkalmával, megvált állásától. A török háború kitörése után, midőn a hadsereg részére szükséges élelmiszerek behajtása kezdetét vette, II. József őt nevezte ki Zemplén vármegyébe főispáni helytartónak, a hol a nemzeti ellentállás a legnagyobb szélsőségekben nyilvánult. A vármegye közönsége nemcsak hogy megtagadta a hadsereg részére szükséges élelmiszerek kiszolgáltatását, de a tisztikart eltiltotta annak behajtásától is.

E rendkívül válságos időkben ritka tapintattal és mérséklettel intézte az ügyeket, úgy hogy mikor II. József halála után Zemplén vármegye főispánjává kinevezték, az egész vármegye megnyugvással üdvözölte a főispáni székben.

Az 1790 május 4-én tartott beiktatása alkalmával az addig szokásban volt latin beszédek helyett magyarul üdvözölte őt a tisztikar, s ő is magyar nyelven tartotta székfoglalóját. Ekkor már valóságos belső titkos tanácsos és főpohárnok is volt. Az 1790—92. évi országgyűléseken is jelentékeny szerepet játszott s több bizottság elnökévé választotta.

I. Ferencz trónralépte után, 1792-ben, Veszprém vármegye főispánjává nevezte ki, mely méltóságában haláláig működött. Főispáni székét 1792 aug. 6-án foglalta el. Midőn az 1808. évi országgyűlés törvénybe iktatta a nemzeti katonai akadémiát, melyet az ez országgyűlés folyamán megkoronázott királyné iránti tiszteletük jeléül a rendek Ludovicának neveztek el, annak költségeire 12.000 forintot adományozott. 1812 aug. 8-án bekövetkezett halála után az

1802-ben elhalt Zsigmond senior öcscse Miklós lett a család seniora és a seniorátus haszonélvezője.

III. Miklós. Miklós a fentebb említett Jánosnak gróf Schmiddegg Friderikával kötött második házasságából származott; közpályán nem szerepelt s inkább csak a gazdaságnak élt. Tőle származik a palotai ág, mely fiágon kihalt.

Miklósnak 1626 szept. 22-én bekövetkezett halála után öt napig (szept. 23—szept. 28.) Károly államminiszter volt a seniorátus birtokosa.

II. Károly. Károly az 1812 aug. 8-án elhalt Ferencz senior testvéröcscse, 1753 márcz. 4-én Pozsonyban született. 1759-ben hat éves korában a bécsi Teréziánumba adták szülei, a hol 1771-ben fejezte be tanulmányait. Ez időben kitüntette magát Rapinus: A görög vezérek jelleméről írt művének németre fordításával, valamint 1768-ban »Magyarország átalakulása« czímű latin versezetnek szintén németre való fordításával. Már húsz éves korában, 1773 nov. 9-én, cs. kir. kamarási méltóságot nyervén, gróf Mailáth József fiumei kormányzó mellé került gyakornoknak. 1775-ben, alig 22 éves korában, az illiriai udvari biztossághoz tanácsossá nevezték ki s 1777 márcz. 7-én, udvari tanácsosként, az udvari kamarához osztották be. II. József, felismervén fényes tehetségeit, hogy nagyobb működési kört biztosítson neki, 1782-ben udvari tanácsosként és előadóként Békés, majd 1783-ban egyúttal Győr vármegye főispánjává nevezte ki. Ez utóbbi méltóságában egész 1785-ig, a vármegyei közigazgatás rendezéséig maradt. 1785 decz. 10-én tárnokmesterré, kamarai elnökké és valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki. Niczky Kristófnak 1787-ben bekövetkezett halála után a m. kir. helytartótanács elnöke lett, 1788 decz. 18-án pedig országbíró.

Ez időtől kezdve szinte korlátlanul intézte Magyarország belügyeit. Ép ez időtájt vette kezdetét a küzdelem a vármegyék és II. József császár nemzetietlen uralma között. Zichy Károly, mint II. József császár meghitt bizalmasa, éveken át fáradozott annak a lehetetlen feladatnak a megoldásán, hogy miként kell a császárt is szolgálni és mégis megmaradni magyarnak?

Mikor II. József az 1788-ban kitört török háború költségeire a vármegyéktől mindegyre újabb áldozatokat követelt, midőn az egyes birtokosokra kirótt terményjárandóságok behajtását rendelte el, az új országbíró szóllalt fel először s figyelmeztette az uralkodót ez önkényes eljárás következményeire. Mikor 1789 év őszén a vármegyék ellentállása már mindegyre nagyobb arányokat öltött, ismét Zichy Károly volt az, a ki a császárt rávette, hogy eddigi rendszerével szakítva, az 1789 decz. 18-án a vármegyékhez intézett leiratában, az országgyűlés egybehívását helyezze kilátásba. Ez a leirat, mely külsőleg is szakítást jelöl II. József rendszerével, a mennyiben szövege kétnyelvű: német és magyar, Zichy Károly és Pálffy Károly főkanczellár műve; mindketten azzal biztatták a császárt, hogy ezzel a válaszszal sikerülnie fog újra megszerezni a nemzet bizalmát.

Az 1790. évi országgyűlésen ő volt az alkotmányos kiegyenlítés egyik legfőbb előmozdítója. Az országgyűlés megnyitásakor a nyitrai követ ugyan óvást emelt az ő elnöklése ellen, de a főrendek csakhamar megerősítették elnöki székében. Mikor a nádorválasztásra került a sor, mely méltóság 1765 óta betöltetlen volt, sokan, különösen a mérsékeltek, őt óhajtották volna a nádori székben látni; erre a méltóságra a közigazgatás összes ügyeiben való jártassága, kiváló egyéni tulajdonai, nagy műveltsége s fényes, mondhatni fejedelmi háztartása egyaránt hivatottá tették s még mikor II. József alatt, mint országbíró, szinte korlátlan hatalommal intézte Magyarország ügyeit, sokan benne látták a jövő emberét s nejét tréfásan »Magyarország királynőjének« szokták nevezni. Voltak azonban az országgyűlés tagjai között sokan, a kik nem tudták neki megbocsátani II. József császár alatti hivataloskodását. Maga Zichy Károly azonban sohasem törekedett a nádori méltóságra. Minden igyekezetét arra fordította, hogy a nemzet a király egyik fiát emelje e díszes polczra, ezáltal mutatva ki bizalmát és ragaszkodását az uralkodó család iránt. Fáradozásait siker koronázta; a nov. 12-iki ülésen, még mielőtt az ajánlottak nevét rejtő királyi levelet felbontották volna, Sándor Lipót főherczeg megválasztását ajánlotta. A választás egyező akarattal, felkiáltás útján történt.

Nagy része volt a protestánsok vallásszabadságának beczikkelyezésében is. Jelentékeny szerepet vitt az 1792. évi országgyűlésen is, melynek berekesztése

után őt az új uralkodó, I. Ferencz király, a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki. 1802 aug. 21-én átvette az állami pénzügyek vezetését. E fontos és nagy felelősséggel járó tisztét a legnagyobb szakértelemmel látta el és sikerült is neki, a folytonos háborúk ellenére, az államháztartás egyensúlyát helyrehozni; de az 1805. évi háború megsemmisítette e téren kifejtett fáradozásait.

Érdemei elismeréseül 1808 január 6-án az aranygyapjas-rendet nyerte, ugyanez évi augusztus 26-án pedig miniszterré s az államtanács tagjává lett. Mikor 1809-ben ismét kitört a háború, hadügyminiszterré nevezték ki. 1813—14-ben az államminisztériumban a belügyeket vezette, majd nemsokára az államminisztérium elnöke lett. 1815 május 23-án az arany polgári érdemkeresztet, 1821 augusztus 15-én pedig, közszolgálatának félszázados ünnepére, a Szent István-rendnek gyémántokkal díszített nagykeresztjét nyerte. Midőn 1825 szeptember 11-én, 13 év után, az országgyűlés ismét összeült, Zichy Károlyt is ott találjuk a felsőtábla tagjai között s a tanácskozásokban gróf Illésházy Istvánnal, báró Mednyánszky Alajossal, báró Pászthory Menyhérttel, Végh István koronaőrrel és gróf Széchenyi Istvánnal együtt, rendesen az alsótábla ellenzékét támogatta. Az országgyűlés végét már nem érte meg. 1826 június 27-én, barátja, herczeg Koháry Ferencz, magyar királyi udvari kanczellár, a ki Oroszvárott fiánál, Károly, kamarai elnöknél időzött, szélhűdés következtében hirtelen elhunyt; e gyászeset mélyen megrendítette s még ugyanaz év szeptember 28-án Bécsben elhalálozott. Hült tetemeit október 2-án Oroszvárott tették örök nyugalomra. Nejétől: herczeg Khevenhüller-Metsch Mária Antonia csillagkeresztes hölgytől, a kivel 1776 február 12-én lépett házasságra, négy fia és három leánya született. Fiai közűl Ferencz (szül. 1777, † 1839.) altábornagy, az oroszvári, Károly (szül. 1779, † 1834.) kamarai elnök, a lébényszentmiklósi és Miklós (szül. 1796, † 1856.), a darufalvi ágat alapította, negyedik fia Nándor, altábornagy, Velencze kormányzója, utóbb a család seniora lett. (Wurzbach Konst. Biogr. Lexicon LX. — Nagy Iván: Magyarorsz. Családai XII. 392—. Millennium Tört. VIII.)

V. István. Károlynak 1826 szeptember 28-án bekövetkezett halálával testvéröcscse. István lett a család seniora.

István, 1755 július 14-én született. A közpályán nem szerepelt. Az övé volt a csicsói és az poszteméri uradalom. Tőle származik a csicsói ág, mely azonban a XIX. század második felében kihalt. Fia István, 1832—1845-ig Veszprém-vármegye főispánja, majd Szentpétervárott az orosz udvarnál nagykövet volt.

V. Ferencz. Istvánnak 1841 június 30-án bekövetkezett halálával, a seniorátus Ferenczre szállott. Ferencz, a család vedrődi ága megalapítójának, Ferencz veszprémi főispánnak és királyi főpohárnokmesternek elsőszülött fia, 1774. évi szeptember 20-án, Pozsonyban született. 1809-ben a veszprém-vármegyei felkelt nemesség ezredeseként, részt vett a francziák elleni hadjáratban. Később közpályára lépvén, a hétszemélyes tábla bírájává, 1825-ben pedig Bihar vármegye főispánjává nevezték ki. Az ő főispánsága alatt vették kezdetüket Biharban ama pártküzdelmek, melyek Beőthy Ödön fellépése következtében, mindegyre nagyobb hullámokat vertek. Különösen heves választások voltak az 1832—1836. évi országgyűlés alatt, midőn Tisza Lajos lemondása után, előbb Ravazdy Istvánt, majd ennek visszahívása után, Budaházy megyei főügyészt választották követül Kölcsey Ferencz ellenében. E pártküzdelmek következtében elkedvetlenedve, 1836-ban, megrongált egészségére hivatkozva, lemondott a főispáni méltóságról s birtokaira vonult vissza. Mindamellett nem szűnt meg érdeklődni a közügyek iránt. Az 1836—1848. évi országgyűléseken jelentékeny részt vett a felsőtábla tanácskozásaiban. Az uralkodó kegye számos kitüntetésben részesíté. Cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, majd főlovászmester s 1848-ban királyi főajtónálló volt. Midőn Bihar vármegye főispáni méltóságától megvált, a Lipót-rend nagykeresztjét kapta. Az ő seniorsága alatt határozta el a család a palotai várban őrzött családi levéltárnak Zsélybe leendő átszállítását, a mi 1858 szeptember 17—20-ika között meg is történt.

Nándor. Ferencznek 1861 augusztus 15-én bekövetkezett halálával a seniorátus Nándorra szállott. Nándor a család vázsonyi ágából származik; harmadik fia volt Károly országbírónak és államminiszternek, a ki 1826 szeptember 23—28-ig bírta a senioratust. Nándor 1783 július 13-án született. Kora ifjúságában katonai pályára lépett, a hol gyorsan haladt előre. 1810-ben, alig 27 éves korában, a

Merweld-féle dzsidásezrednél alezredes, 1813-ban pedig a 7. számú huszárezred parancsnoka lett. Huszárezredével részt vett az 1813. évi hadjáratban a francziák ellen, s augusztus 19-én, Szászország határán, Petersdorf mellett, kétezer lovasból álló dandárral, egy 15 ezer főből álló ellenséges hadosztályt tartóztatott fel félnapon át. Szeptember 7-én egy csapat huszárral egész Rumburgig nyomult előre s a helységben talált ellenséges csapatokat meglepvén. nagy részüket levágta vagy fogságba ejtette. Szeptember 26-án huszáraival Pirnánál meglepte az ellenséges podgyá-zszállító szekereket s heves küzdelem után a podgyász-szekerek őrizetére rendelt ellenséges csapatokat levágván vagy szétvervén, gazdag zsákmány birtokába jutott. Jelentékeny részt vett az október 13—19-én vívott lipcsei csatában, mely alkalommal nem egyszer adta bátorságának fényes tanújelét.

A franczia háborúkat követő békés idők alatt is gyorsan emelkedett. 1822-ben vezérőrnagy, majd altábornagy, 1840-ben a Nádor-huszárezred második tulajdonosa és Velencze katonai parancsnoka lett. E fontos állásban érték az 1848-iki mozgalmak, melyek az osztrák uralomnak egy időre véget vetettek Velenczében.

A párisi események hírére márczius 17-én Velenczében is felkelés tört ki, melyet azonban Zichy Nándor a rendelkezésére álló csapatokkal csakhamar elnyomott. Néhány napig látszólagos nyugalom uralkodott a városban, de a forradalom tüze a hamu alatt lappangott, és csakhamar ismét lángra lobbant. Márczius 22-én a velenczei nép megrohanta az arzenált, melyet véres harczok árán hatalmába kerített. Az aznapi utczai harczokban az osztrák katonaságból számosan — köztük Marinovich ezredes is — elestek, míg lovag Martini altengernagyot a fölkelők elfogták. Mivel az első mozgalmak hatása alatt gróf Pálffy Alajos, a kormányzó, állásáról lemondott s ijedtében elmenekült Velenczéből, a polgári és katonai kormányzat Zichy Nándor vállaira nehezedett. E nehéz helyzetben, hogy a további vérontásnak elejét vegye, oly szerződésre lépett a felkelőkkel, hogy a nem olasz ajkú osztrák katonaságot a városból elküldte. Mihelyt ez megtörtént, a felkelők az egész várost hatalmukba kerítették s a túlzó demokratákból alakult ideiglenes kormány vette kezébe a hatalmat, mely Velenczét márczius 23-án Szent-Márk-köztársaság neve alatt önálló hatalomnak nyilvánította. Zichy Nándor ekkor elhagyta Velenczét s Bécsbe ment, a hol haditörvényszék elé állították, mely őt tíz évi várfogságra ítélte. 1851-ben azonban kegyelmet nyervén, birtokaira vonult. A közéletben nem szerepelt többé, de Velenczét, melynek egykor katonai parancsnoka volt, nem tudta elfeledni. Az év egy részét rendesen ott töltötte s ott is érte utól a halál, 1862 október 17-én. Hűlt tetemeit hazaszállították s az oroszvári családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Neje, kivel 1807 deczember 13-án kelt egybe, gróf Széchenyi Istvánnak nővére, Zsófia volt. Gyermekei azonban nem maradtak. (Wurzbach Konst. Biogr. Lexicon LX. — Pallas Nagy Lexikona XVI. 759. — Magyar Tudományos Értekező 1862. II. 354.)

Nándor halálával Ferencz, bihari főispán és királyi főajtónállónak, a család egykori seniorának testvéröcscse: Károly vette át a seniorátusi uradalmak haszonélvezetét. IV. Károly.

Károly 1785 október 11-én született. 1832-ben Vas vármegye főispáni helytartójává nevezték ki, mely állását tíz éven át nagy buzgalommal és tapintattal töltötte be. Alatta vette kezdetét a vármegyei székház kibővítése, mely munkálatok 1848-ban nyertek befejezést. Különös érdeklődéssel kísérte a vármegyei közigazgatást is s a közgyűlés elé kerülő ügyekről mindenkor kimerítő jelentést tétetett magának. 1842-ben megvált Vas vármegyében viselt főispáni helytartói állásától s birtokaira vonult vissza, melyeket mintaszerű gazdálkodással gyarapított. Az övé volt a czifferi, loóki, kelecsényi (Nógrádban) és a straszlói uradalom. 1807-ben nőül vette gróf Batthyány Antonia csillagkeresztes hölgyet, a kinek 1825-ben bekövetkezett halálával másodszor nősült s 1842 január 28-án gróf Apponyi Francziskát vezette az oltárhoz. Első házasságából származott Nep. János, a család későbbi seniora és József, 1865—69-ben országgyűlési képviselő.

A seniorátus történetében is maradandó emléket biztosított magának. Ő építtette fel a zsélyi kastély nyugati részét, a hol a családi levéltár nyert elhelyezést. Elkészíttette a nagyterem számára a seniorok arczképeit és az ő áldozatkészségével vette kezdetét a Zichy család okleveltárának kiadása, melynek első kötete 1871-ben jelent meg. (Századok. 1869. 589., 1870—1871.). 1876 június 1-én. Czifferen bekövetkezett halálával, a seniorátus Zsigmondra szállott.

II. Zsigmond. Zsigmond a család adonyi ágából származott s az 1802 február 11-én elhalt Zsigmondnak, a család seniorának unokája. Született 1800 január 6-án. 1822-ben hadnagyként a 7. számú huszárezredbe lépett; 1830-ban főhadnagygyá, 1840-ben kapitánynyá léptették elő. 1831-ben ezredével együtt Olaszországba rendelték s részt vett a Modenában támadt mozgalmak elnyomásában. 1841 után azonban megvált a katonaságtól, mely alkalommal őrnagyi rangot nyert. 1843 szeptember 14-én nőül vevén Kolowrat-Krakowski Valéria grófnőt, Hainburgba (Alsó-Ausztria) költözött, hol haláláig lakott. 1876 június elseje után, miután a senioratus haszonélvezetébe lépett, tagja lett a főrendiháznak; 1885-ben valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot nyert. Meghalt 1887 márczius 10-én. (Tanninger ezredes közlése.) Halála után VII. Ferencz lett a család seniora.

VII. Ferencz. Zichy Ferencz 1811 január 24-én Pozsonyban született. Középiskolai tanulmányait együtt végezte báró Eötvös Józseffel, a kivel együtt éveken át az osztály első tanulói közé tartozott. A jogot a pesti egyetemen hallgatta. Jogi tanulmányainak befejeztével, 1830-ban, aljegyzőként Pest vármegye szolgálatába lépett, a hol 3 évig működött. Innen a magyar királyi udvari kanczelláriához került titkári minőségben. 1837-ben fiumei alkormányzó lett. 1840-ben felállíttatván Pozsonyban a váltótörvényszék, annak elnöke lett. Pozsonyi tartózkodása alatt számos közhasznú vállalatot alkotott. Ő alapította az Első Pozsonyi Takarékpénztárt; az ő kezdeményezésére épült a Pozsonytól Nagyszombatig terjedő lóvonatú vaspálya. Az ekkor alakult Középponti Vasúttársaság elnökeként, melynek évtizedeken át tevékeny biztosa volt, kieszközölte a szolnok—pesti vonal építését. 1847-ben a helytartótanács helyettes elnökévé nevezték ki s egyúttal a belső titkos tanácsosi méltóságot nyerte. Ez állásban, midőn egyúttal a pozsonyi országgyűlésen a távollevő nádort is helyettesítette, érték őt az 1848-iki márcziusi események, mely alkalommal a legnagyobb tapintattal járt el. A márczius 15-én Pesten támadt mozgalmakba nem avatkozott bele s midőn a pesti közcsendi bizottság tagjai, Nyáry Pál vezetése alatt, előtte megjelentek s az épen ülésező helytartótanács előtt bemutatták a pesti 12 pontot, gróf Zichy Ferencz még azon hevenyében maga fogalmazta meg az engedmények megadásáról szóló határozatot, a melyet a helytartótanács egyhangúlag elfogadván, a Pest városi tanácshoz intézett leirat alakjában adott át a küldötstég vezetőinek. Ugyancsak az ő érdeme volt, hogy a Budapesten levő katonaság nem avatkozott bele a mozgalmakba, miután biztosítékot nyert arra nézve, hogy a rend fenntartását külön e czélra alakítandó őrség szervezésével, maga a polgárság veszi át.

Az első független felelős minisztérium megalakulása után, április 10-én, odahagyta állását s gróf Széchenyi István közmunka- és közlekedésügyi miniszter államtitkára lett. Széchenyi visszavonulása után ő is elhagyta állását.

Az orosz beavatkozás után Paskiewich herczeg mellé cs. kir. országos főbiztossá nevezték ki, majd a világosi fegyverletétel után Szentpétervárra küldték, hogy az orosz segédhadak költségei ügyében az elszámolást eszközölje. 1851 április 13-án Szögyény Lászlóval együtt a birodalmi tanács tagja lett, de miután itt hiába küzdött a magyar érdekekért, csakhamar lemondott s 1854-ben az első osztályú vaskoronarendet nyerte. Midőn 1857 február havában Miksa főherczeget a lombard-velenczei királyság kormányzójává nevezték ki, annak főudvarmestere lett, mely állásától az 1860-ban kibocsátott októberi diploma után megválván, 1860 november 26-án az uralkodó Nógrád vármegye főispánjává nevezte ki. Az országgyűlés feloszlatása után azonban lemondott főispáni állásáról és birtokaira vonult vissza. A közgazdasági élet terén ekkor fejtett ki legjelentékenyebb tevékenységet. Nagy érdemeket szerzett a gyümölcskertészet okszerű fejlesztése, különösen pedig hazai borászatunk körül. A tudomány színvonalán álló szőlőművelés és borkezelés, a melyet érmelléki nagy szőlőbirtokain meghonosított, a diószegi pincze által messze külföldön elterjesztette a magyar bor hitelét és keletét. E mellett jelentékeny munkásságot fejtett ki a hazai közlekedésügy terén is. A Cs. Kir. Szab. Déli Vasútnak évek hosszú során át elnöke volt. 1865-ben a herczeg Esterházy-féle javak zárgondnokságát vállalta el. 1874-ben konstantinápolyi nagykövetté nevezték ki. Alig foglalta el e fontos megbízást, 1875 márczius havában lépéseket tett a szultánnál, hogy a romániai vasúttársaság székhelyét Párisból Bécsbe helyezze át. A szultántól erre vonatkozólag határozott igéretet is nyert, ámde az orosz és a franczia nagykövetek

II. Károly. 1826 szept. 23—1826 szept. 28-ig.

V. István. 1826 szept. 29-től 1841 jun. 30-ig.

V. Ferencz. 1841 jul. 1-től 1861 aug. 15-ig.

I. Nándor. 1861 aug. 16-tól 1862 okt. 7-ig.

IV. Károly. 1862 okt. 8-tól
1876 jun. 1-ig.

II. Zsigmond. 1876 jun. 1-től
1887 márcz. 10-ig.

VII. Ferencz. 1887 márcz. 1-től
1900 jul. 17.

közbelépése e terv keresztülvitelét meghiusította. Az 1877—1878. évi orosz-török háború alatt ő vezette a monarchia ügyeit Konstantinápolyban. 1879-ben megvált állásától s ekkor a Szent István-rend nagykeresztjét nyerte.

Konstantinápolyi nagykövetként meleg érdeklődéssel kísérte azokat a törekvéseket, a melyek II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak felkutatására irányultak ; egyik fiát 1874-ben el is küldte Rodostóba, hogy a helyszínén tanulmányozza a bujdosóknak még fönnlevő emlékeit.

Nagyköveti állásától megválva, birtokain telepedett meg. Ettől kezdve ismét vezető szerepet vitt a közéletben. A főrendiház ülésein mindenkor részt vett, s különösen a vasútügyi törvényjavaslatok tárgyalásakor szólalt fel. Gazdag tapasztalatait és az ez ügyekben való avatottságát gyakran volt alkalma érvényesíteni az országgyűlésen. Az Orsz. Kertészeti Egyesület, melynek 1887-ig volt az elnöke, az ő vezetése alatt új életre ébredt. A delegáczió tagjaként rendesen elnöke volt a külügyi albizottságnak is, mely tisztét éveken át töltötte be. Midőn báró Sennyey Pál halála után, Szögyény-Marich László országbíró lett, helyébe 1888-ban tárnokmesterré nevezték ki s ettől kezdve a főrendiházban a zászlósúrak között foglalt helyet. Az 1892—1896. évi országgyűlés alatt a pénzügyi bizottság elnöke volt. Nagy érdeklődéssel kísérte a Zichy család Oklevéltárának szerkesztését. A családi levéltár és e munka iránti szüntelen érdeklődése, áldozatkészsége, tette lehetővé, hogy e nagybecsű forrásműből 1906-ban a X. kötet is megjelenhetett. Meghalt 1900 július 17-én Kálozon. (Fejér várm.). Nejétől, Domblin Mária Klára de Ville őrgrófnőtől, a kivel 1837 november 25-én kelt egybe, négy fia született ; közülök József (szül. 1841.) volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter, 1889—1892-ig Pozsony vármegye főispánja, a vaskorona-rend nagykeresztese, valóságos belső titkos tanácsos. Tivadar (szül. 1847.) a főrendiház tagja, 1896—1905-ig a bajor kir. udvarnál rendkívüli követ és teljhatalmú miniszter, a bajor Szent Mihály-rend I. osztályának vitéze, 1906-ban a magyar delegáczió elnöke. Ágost (szül. 1852.) 1883—1892-ig Fiume és a magyar-horvát tengerpart kormányzója, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja. 1875-ben József testvérével együtt nagy útat tett Kelet-Ázsiába, a honnan Szibérián át utazott vissza. Útjáról a Földrajzi Társaságban több előadást tartott. Ferencz (Ágost ikertestvére, † 1883 április 18-án Rómában) hit- és jogtudor, pápai titkos kamarás, nagyváradi egyházmegyei áldozár és egyedi apát. (Wurzbach Const. Biographisches Lexicon LX. Magyarország és a Nagyvilág 1876. évf. 45. sz. Sturm Albert : Országgyűlési Almanach 1892—1897. Ország Tükre 1862. 28. Gracza György az 1848—49-iki Magyar Szabadságharcz Tört. I. 42. 130. II. 93., III. 316., V. 742.)

Ferencznek 1900 júl. 17-én bekövetkezett halálával a seniorátus Nep. Jánosra szállott. Nep. János a család czifferi ágából származott. Fia volt Károlynak, Vasvármegye főispáni helytartójának, a család egykori seniorának. Született 1820 szept. 23-án Czifferen, Pozsony-megyében. Ifjú éveiben azok közé a főurak közé tartozott, a kik 1848 előtt a felsőtáblán Batthyány Lajos vezérlete alatt álló főrendi ellenzéket alkották. Az első független felelős minisztérium megalakulása után, Batthyány Lajos miniszterelnök előterjesztésére, István főherczeg kir. helytartó, Somogy vármegye főispánjává nevezte ki, de mert ép ez időtájt (1848 jún. 17-én) lépett házasságra Krajovai Kray Irma bárónővel, nem fogadta el a főispáni méltóságot. Házassága óta a közélet terén alig szerepelt. Egész életét családjának és gazdaságának szentelte. 1850-ben átvette Batthyány Lajos a vértanú miniszterelnök árvái birtokainak kezelését. Az ötvenes évek végén csere útján megszerezte az Inkeyek gyönyörű uradalmát : Lengyeltótit Somogyban. Az önkényuralom alatt teljesen visszavonult ; 1861-ben azonban ő is jelen volt az országgyűlésen s a főrendiház ülésein. 1865-ben cs. kir. kamarás lett. A kiegyezés óta a főrendiháznak örökös jogon tagja volt, egész 1911 febr. 7-én bekövetkezett haláláig. Tiz évet meghaladó időn át volt a család seniora. (Sturm Albert : Országgyűlési Almanach 1892—97. Gracza György i. m. I. 252. — Rákosi Jenő czikke a Budapesti Hirlap 1911 febr. 8-iki számában.)

Nepomuk János.

A család jelenlegi seniora és a seniorátusi uradalom birtokosa Nándor gróf, valóságos belső titkos tanácsos, az aranygyapjas rend vitéze, királyi tárnokmester, a Szent István rend nagykeresztese.

Nándor, a jelenlegi senior.

Nándor a család nagylángi ágából származik. György János cs. és kir. kamarás és neje gróf Pálffy csillagkeresztes hölgy második fia, 1829 nov. 16-án Pozsonyban

született. Jogi tanulmányait részben a pesti, részben a bécsi egyetemen végezte, a mint ez akkoriban a diplomácziai képzettség elnyerésére, a melyre az ifjú gróf törekedett, szükséges volt. A bölcsészeti tanszakban tudori kalapot nyert. Tanulmányai befejeztével azonban nem lépett a diplomácziai pályára, hanem átvette nagyterjedelmű birtokainak kezelését. Gazdasági tanulmányok czéljából nagyobb ntazásokat tett külföldön s szerzett tapasztalatait magyar lapokban tette közzé. Az önkényúralom alatt több ízben felszólították, hogy a politikai életben részt vegyen. Fejér vármegye kormányzatával is megkínálták, de ez ajánlatokat mindannyiszor visszautasította. Annál nagyobb tevékenységet fejtett ki a közgazdasági élet terén. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben csakhamar nagy szerepet kezdett játszani ; a főváros gazdasági intézményein kívül, Fejér vármegyében minden jelentékenyebb pénzügyi és gazdasági alkotásnak az élén állott. Az októberi diploma után, 1861-ben, a vaáli kerület országgyűlési képviselőnek óhajtotta megválasztani, de a jelöltségről Salamon Lajos javára lemondván, Fejér vármegye közönsége alispánná választotta meg.

1863-ban czikket írt a »Hon«-ba a jogfeladás nélküli kiegyezésről, a miért egy évi börtönre, grófi rangjának s kamarási méltóságának elvesztésére ítélték, de büntetését később néhány heti fogságra enyhítették s 1865-ben kamarási kulcsát is visszanyerte.

A mint visszanyerte szabadságát, első dolga volt, hogy a »Hon« czímű napilap fennállását, melynek szerkesztésétől Jókait eltiltották, biztosítsa ; e végből nagyobb összeget bocsátott Jókai rendelkezésére.

A hatvanas évekbe esik a közgazdaság terén a legeredményesebb munkássága is. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai és közgazdasági szakosztálya, Lónyay Menyhért mellé alelnökévé választotta s ugyancsak az Orsz. Magyar Gazd. Egyesület nevében megalakult juhászati szakosztálynak elnöke lett. Midőn a Fulton-féle gőzhajózási társulatot a cs. kir. szab.Dunagőzhajózási Társulat megvette, a Duna mellékének legnagyobb birtokosai és kereskedői között mozgalom indult meg egy teljesen magyar gőzhajózási társulat alakítására, melynek elnökévé őt kérték fel.

Mikor az angolok : Sommerset, Beaumont és társai, egy kereskedelmi társulat alakítására tettek lépéseket, melynek feladata volt a magyar gabona-, bor-, kender- és dohánytermelést összeköttetésbe hozni a világpiaczczal, a magyar urak közül Zichy Nándor állott a vállalat élén. Ő volt az, a ki a vidéki gazdasági intézetekhez felszólítást intézett e kereskedelmi társulat pártolására. Ő volt az, a ki 1865-ben az Országos Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztályának egyik űlésén a földmíves osztály hitelviszonyainak javítása iránt felszólalt. Jelentékeny része volt az 1863-ban alakult Magyar Földhitelintézet s az 1867-ben alakult Magyar Általános Hitelbank megalapításában is s az utóbbinak jelenleg is igazgatósági elnöke, azonkívül igazgatósági tagja a Magyar Földhitelintézetnek és az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak is.

1865-ben, midőn Mailáth György foglalta el a m. kir. udvari kanczelláriai méltóságot, a főtárnokmesterré kinevezett báró Sennyey Pál mellett, a helytartótanács alelnöke lett ; ez állásától a második felelős magyar miniszterium megalakulásakor felmentetvén, ez alkalommal a Szent István-renddel tüntették ki.

A kiegyezési és azt követő országgyűlésen a ráczalmási kerületet képviselte, a Deák-párt híveként. 1875-ben Székesfehérvár választotta országgyűlési képviselőjének. A fúzió után a báró Sennyey vezérlete alatt alakult konzervativ párthoz csatlakozott s annak egyik főtámasza lett. Utóbb a főrendiházban foglalt helyet s élénk részt vett a tárgyalásokban. A keresztények és a zsidók közötti házasságról szóló törvényjavaslat ellen tömörült főrendiházi ellenzék szervezésében, 1884-ben, gróf Cziráky János oldalán élénk részt vett. 1885-ben is, a főrendiház reformja alkalmával, a Tisza Kálmán miniszterelnök által beterjesztett javaslat átalakítása körül nagy sikerrel fáradozott. Az egyházpolitikai harczok alatt a főrendiházi ellenzék egyik vezére volt s a törvényjavaslatok tárgyalásánál majdnem minden szakasznál felszóllalt. 1895 jan. 29—30-án megalapította a néppártot, melynek naponként megjelenő lapjában, az »Alkotmány«-ban nagy tevékenységet fejtett ki. A kath. autonómia tárgyában 1870-ben egybehívott tanácskozásoknál, azoknak szövegező és előkészítő munkálataiban tevékeny részt vett, úgyszintén az 1897-ben egybehívott kongresszuson is vezérszerepe volt. A budapesti Tudomány Egyetem bölcsészeti kara 1896-ban díszdoktori oklevelet adott neki. 1892-ben az aranygyap-

jas rendet nyerte, 1889-ben valóságos belső titkos tanácsossá, 1906 máj. 24-én királyi tárnokmesterré nevezték ki. Zichy Livia grófnővel 1860 jún. 22-én kötött házasságából öt gyermeke született. Fiai közül : Nándor (szül. 1861.) a főrendiház örökös jogú tagja, Aladár (szül. 1864.) valóságos belső titkos tanácsos, 1906—1910-ig ő felsége személye körüli miniszter, országgyűlési képviselő, a néppárt elnöke. (Wurzbach Konst. i. m. LX. — Surm Albert : Országgyűlési Almanach 1892—97. — Hazánk s a külföld 1865. 6. Ért. a kath. congr. 1871. 5. — Millenn. Történet X.)

A seniorális hitbizományi uradalom jelenlegi gondnoka, gróf Zichy János m. kir. vallás- és közoktatásügyiminiszter, valóságos belső titkos tanácsos és országgyűlési képviselő. Jószágigazgatója és ügyésze Goszthony Mihály dr. egyetemi m. tanár, ügyvéd. Főintézője : Soóky Endre ; erdőfelügyelője : Giller János.

* * *

Az uradalom gazdasági viszonyai. Mezőgazdaság és állattenyésztés.

A gróf Zichy-család divényi koridősbségi (senioralis) uradalom Nógrádmegye 53 községének határában fekszik. Ezek : Zsély, Kürtösújfalu, Balassagyarmat, Mikszáthfalva, Vadkert, Lest, Túrmező, Halászi, Ludány, Bussa, Terény, Nándor, Nagykürtös, Guta, Udvarház, Nemesfalva, Tósár, Lónyabánya, Gergelyfalva, Dabar, Vámosfalva, Málnapatak, Etrefalva, Bzova, Divényoroszi, Kotmány, Madácsi, Ábelfalva, Lentő, Alsótisztás, Nederes, Parlagos, Divényhuta, Óvár, Sülye, Divény, Nagylibercse, Veres, Alsóesztergály, Felsőesztergály, Fűrész, Tóthartyán, Nagylám, Kishalom, Felsősztregova, Szenna, Szentpéter, Száraznyirjes, Erdőszele, Borosznok, Felsőtisztás, Érújfalu, Perényes.

A Nógrád vármegyében fekvő részek összes területe 36,900 k. h. A birtok többi része 3454 k. h. Hont vármegye Apátújfalu, Alsódacsólam, Csáb, Haraszti, Erdőszelestyén és Alsófehérkút községek határában fekszik.

A birtok területe Nógrád vármegyében a következőkép oszlik meg : Szántóföld : 6924 ; kert : 96 ; rét : 3151 ; szőlő : 17 ; legelő : 7748 ; erdő : 18,323 ; adómentes terület : 641 kat. hold. — A Hont vármegyében fekvő 3454 holdból pedig szántóföld : 1015 ; kert : 10 ; rét : 307 ; szőlő : 1 ; legelő : 487 ; erdő : 1555 ; adómentes terület : 79 kat. hold.

A mezőgazdaság házikezelésben van : csak az egyes apróbb, teljesen külön álló, távol fekvő területek vannak bérbeadva. A bérbeadásnál magyarosító és szocziális szempont az irányadó s ezért a bérlők rendesen földmívelő tót parasztok, kikkel 3 évenként köt az uradalom szerződést. Egyedül a gutai 788 hold birtokrész kivétel, melyet 12 évre adtak bérbe.

A házi kezelésben levő területek hat kerületre vannak osztva és pedig zsélyi, illési, lőrinczi, bussai, szalatnyai és divényi gazdasági kerületekre. A kerületeket az uradalmi felügyelő vezetése mellett, intézők kezelik. A birtok tagozott volta és különleges fekvése szerint, minden kerületet külön, önálló terv szerint kezelnek. A mig ugyanis a síkon és délibb fekvésű részeken czukorrépa-termeléssel érhető el igen szép eredmény, addig a homokterületeken és éjszakon burgonya a fő kapásnövény. Viszont azokban a kerületekben, melyekhez a valóban I. oszt. rétek tartoznak, állattenyésztés és nevelés a fő üzemág. Épen ezért, az elmondottak szerint alkalmazkodik kerületenként a vetésforgó is. Mégis, ha szigorúbb meghatározásra van szükség, megállapítható, hogy a gazdálkodás iránya, az állatnevelés és gazdasági hízlalás mellett, főként a czukorrépa és a sör-árpa termelés, négyes, és hatos fordákban. Az uradalom házi-kezelésben levő kultúrterületeit 3—6 év alatt teljes istállótrágyával és a szükséghez képest műtrágyával tartják termőerőben. A gazdaságok a körülményekhez képest 100—150 holdon lóhere, luczerna- és nyulszapuka-magot is termelnek.

A lótenyésztés irányzata csupán azt a czélt szolgálja, hogy az uradalom futó- és igás-ló-szükségletét előállítsa. E czélnak megfelelőleg a könnyű anyagot : »Gidrán« és »Furioso« kanczák után, hasonló állami ménektől nevelnek, míg az igás állományt a saját telivér »Perseron« mének és kanczák után nyerik. A ménesben csupán a csikókat és néhány kiváló anyakanczát tartják. Az uradalom lóállománya összesen

kb. 130 drb, melyből 22 drbot tiszti fogatokban, 68 drbot pedig igában használnak. A ménes kb. 40 darabból áll.

A szarvasmarha-állomány 1027 drb; járomban 340 drbot használnak, mely czélra nyugati és erdélyi fajta ökröket tartanak. Az ökröket maga neveli az uradalom, a mennyiben részint éves tinókat vásárol Erdélyből, részint a bussai gazdaságban felállított magyar gúlya-tenyészet szolgáltatja a növendékeket. A tarka tinókat szintén éves korban vásárolja az uradalom, még pedig a nógrádmegyei vásárokon s maga neveli tovább. Az állomány 340 drb. ökör, 30 drb. fehér tehén, 527 drb. fehér és tarka gulyabeli. Ezenkívül téli-nyári folytonos hizlalásban áll 130 drb. ökör, részben tarka, részben fehér. A hat hónap alatt kihizlalt gölbölyöket mindenkor a wieni vásáron értékesítik.

A juh-állomány 16551 drb. Irányzat: a gyapju-termelés, mely czélra Rambouillettel keresztezett hazai fésűs anyag tenyésztetik. Ebből 136 drb. a kos, és 5250 drb. az anyabirka. Az aránylag nagy juh-állomány tartását a másként ki nem használható nagyterületű hegyi legelők teszik szükségessé. A gyapjútermést mosva, bécsi mázsánként 225 koronáért veszik meg.

Az uradalom összes házilag kezelt szőlő-területe 24½ k. h. Ebből 12½ hold hegyi és 12 hold homoki szőlő. A szőlők kizárólag bortermelésre szolgának és csakis rizlinget és kadarkát termelnek. Az újbort rendesen közvetetlenül szüretről veszik meg, hl.-ként átlag 50 koronáért.

Az uradalom 3 mezei téglaégetőt tart üzemben, de a téglát csakis a saját szükségletére termeli. Ezenkívül bazaltkő- és bányakavics-termeléssel is foglalkozik; sőt a divényi gazdasági kerületben magnezit-telepre akadtak.

Az uradalom jól van felszerelve, van hat teljes cséplőgarniturája, melyek közűl négy 8 lóerős, kettő pedig 6 lóerős.

A munkásokat, a czukorrépa termelés miatt, legnagyobb részben a nyitra- és barsmegyei munkások szolgáltatják, de a mennyire a viszonyok engedik, a környékbeli erőket is felhasználják. Az átlagos férfinapszám 1·20 kor.-tól 2·40-ig, az átlagos női napszám pedig 80 fillértől 1·50 kor.-ig terjed, míg az uradalmi bérletekért kat. holdanként 4 koronától 24 koronáig terjedő bért fizetnek.

* * *

Erdőgazdaság. A Nógrád és Hont vármegyékben fekvő erdők az 1861—1890-ig keresztülvitt úrbéri birtokrendezések alkalmával jutottak a divényi senioratusi uradalom birtokába, melynek tehát kiegészítő része lévén, az 1879. évi XXXI. t.-cz. rendelkezése alá esnek. Az erdők Nógrádmegye legéjszakibb csúcsától kezdve, déli irányban az Ipoly folyó jobbpartján, az éjszaki szélesség 36⁰ 50—37⁰ 25, és a keleti hosszúság 47⁰ 50—48⁰ 35, között, az Adriai tenger színe fölött 180—1113 méternyire, 46 község határában terülnek el.

Politikai beosztás tekintetében a Nógrádmegyében levő erdők a balassagyarmati, sziráki, losonczi és gácsi, a Hontmegyében levők pedig a lukanényei és korponai járásokhoz tartoznak.

Az uradalmi erdők összes területe 21.454·17 k. hold; ebből erdősült 18.674·23 k. hold, nem erdősült 2025·77 k. hold, mig 355·61 k. hold az erdőbirtokhoz tartozó egyéb területekre esik.

Hogy az uradalmi erdők kiterjedéséről könnyebb áttekintés legyen nyujtható, a terület azon községek szerint, a melyeknek határában fekszik, a következő táblázatban van kimutatva, az erdőgondnoksági kerületek kitüntetésével; megjegyezvén, hogy az összefoglalt területek összefüggők.

Folyó szám	Község vagy határ	Törvény-hatóság	Terület: erdősült	nem erdősült	erdőbirtokhoz tartozó egyéb	Összesen
			kataszterális hold			
	1. Divényi erdőgondnokság:					
1	Divény, Tomanyova pusztával	Nógrád m.	1358.85	57.55	35.35	1451.75
2	Fűrész	»	308.95	165.10	0.95	475.00
3	Divényoroszi	»	574.15	186.40	—	760.55
4	Bzova-puszta	»	1062.10	82.85	26.70	1171.65
5	Vámosfalva	»	1461.45	51.55	42.70	1555.70
6	Dabar	»	72.30	47.92	3.57	123.79
7	Kotmány	»	1121.58	49.80	25.10	1196.48
8	Ábelfalva	»	248.10	117.90	3.40	369.40
9	Madácsi	»	228.10	73.35	—	301.45
10	Óhuta	»	64.55	—	—	64.55
	Összesen		6500.13	832.42	137.77	7470.32
	2. Etrefalvai erdőgondnokság:					
11	Etrefalva	Nógrád m.	304.26	7.56	8.18	320.00
12	Nemesfalva	»	253.63	—	27.12	280.75
13	Látka	»	617.41	43.19	32.80	693.40
14	Málnapatak	»	587.27	23.52	53.69	664.48
15	Lónyabánya	»	465.91	87.80	11.86	565.60
16	Udvarház	»	96.33	—	—	96.33
17	Tósár	»	164.16	—	—	164.16
18	Gergelyfalva	»	56.65	—	—	56.65
	Összesen		2545.65	162.07	133.65	2841.37
	3. Libercsei erdőgondnokság:					
19	Nagylibercse, pusztáival	Nógrád m.	3153.95	81.90	82.75	3318.60
20	Érújfalu	»	125.20	2.95	—	128.15
21	Lentő	»	161.05	63.95	—	225.00
22	Szenna, Miletincz pusztával	»	251.05	20.10	—	271.15
23	Perényes	»	16.85	—	—	16.85
24	Alsó-Tisztás	»	109.65	2.31	—	111.96
25	Felső-Tisztás	»	483.16	68.11	—	551.27
26	Nederes	»	132.29	11.43	—	143.72
	Összesen		4433.20	250.75	82.75	4766.70
	4. Esztergályi erdőgondnokság:					
27	Alsó-Esztergály, Kapronczával	Nógrád m.	409.39	65.95	—	474.98
28	Erdőszele	»	72.22	47.70	—	119.92
29	Felső-Esztergály	»	253.86	479.28	—	733.14
30	Lest	»	374.87	10.72	—	385.59
31	Turmező, Práskova pusztával	»	1110.94	42.07	—	1153.01
32	Nagy-Lám	»	182.71	51.40	—	234.11
33	Száraz-Nyirjes	»	80.84	5.25	—	86.09
34	Veres	»	56.83	7.66	—	64.49
35	Nagykürtös	»	165.29	9.91	—	175.20
36	Dacsólam	Hont m.	131.00	—	—	131.00
37	Csáb	»	454.56	12.36	—	466.92
38	Alsó-Pribely	»	414.62	11.96	—	426.58
39	Zsély	Nógrád m.	607.32	7.16	—	614.48
40	Mikszáthfalva	»	—	1.44	—	1.44
41	Kis-Ujfalu	»	32.86	—	—	32.86
42	Óvár	»	146.47	—	—	146.47
43	Erdőmeg, Podluzsány pusztáv.	Hont m.	279.00	—	—	279.00
44	Vadkert, Lőrinczi pusztával	Nógrád m.	347.34	21.36	—	368.70
45	Terény	»	255.30	—	—	255.30
46	Guta	»	219.83	6.67	—	226.50
	Összesen		5595.25	780.53	—	6375.78
	Összefoglalás:					
1	Divényi erdőgondnokság	—	6500.13	832.42	137.77	7470.32
2	Etrefalvi »	—	2545.65	162.07	133.65	2841.37
3	Libercsei »	—	4433.20	250.75	82.75	4766.70
4	Esztergályi »	—	5595.25	780.53	—	6375.78
	Összesen	—	19074.23	2025.77	354.17	21454.17

E területeken kívül még kb. 1500 k. hold erdősítés alatt álló kopár terület van, melyet fokozatosan üzemtervi kezelés alá vesznek.

Helyrajzi tekintetben az erdők az elő- és középhegység jellegével bírnak, csupán a bátkai határban levő Bikon vrh. vagy Pater nevű hegy, melynek tengerszínfölötti magassága 1113 m., emelkedik ezek fölé ; Kiemelendőbb pontok még : a felsőbzovai, illetőleg dabasi opaleni vrh. 889, a vámosfalvai Bartocska 754, az ábelfalvai Osztroska 800, a libercsei Lisecz 718 m. t. f. magasságú. Az erdők átlagos tengerszínfölötti magassága 400 méterre tehető. Az oldalak 5—35° eséssel bírnak. A divényi várrom 310 méterre van az adriai tenger színe fölött.

Az erdők legnagyobb része az Ipoly folyó jobb partja — melynek forrása az uradalom legéjszakibb részében levő hátkai vrh. Ipoly nevű hegy alatt fakad — és ama hegyláncolat között fekszik, mely a vízválasztót alkotja az Ipoly és a Garam folyók között.

Ha az Ipolyvölgyet mint fővölgyet tekintjük, a vízválasztóktól 6 mellékvölgy ágazik ki, úgymint : a vámosfalvai, prágai, lentői, sztregovai, esztergályi és kürtösi völgyek, melyek vizei az Ipolyba folynak. E völgyek, melyek még sok kisebb völgyre ágaznak, vízgazdag patakokkal, erekkel és forrásokkal bírnak, melyek még a nagyobb nyári hőségben sem száradnak ki s így az erdőtenyésztésnek megfelelő légköri nedvességet idéznek elő.

Az éghajlat, tekintettel arra, hogy az uradalom legnagyobbrészben búzatermő vidéken terül el, mérsékeltnek mondható s elő- és utófagyoktól rendszerint mentve van. Kivételek csak az éjszakibb erdők, különösen pedig a divényi Jávor, a bzovai Lucsencsik, Látka és Óhuta, hol az éghajlat is zordabb, az elő- és utófagyok is gyakoriabbak.

Uralkodó szél a fővölgy irányát követő éjszak-nyugati. Számbavehető szélveszély eddig nem volt.

A bátkai erdőben jelentékeny hótörés 1906/07. év telén volt, a mikor az nagy pusztítást okozott az ottani 20—40 év közötti luczfenyvesekben, minek következtében a pocsékká tört állományból kb. 300 k. holdnyi területet le kellett tarolni és pedig a földmívelésügyi minisztérium rendeletére három év alatt, hogy a betűző szúnak előrelátható tömegesebb fellépése, az épen maradt állományt is ne veszélyeztesse, a mit az elővigyázati intézkedésekkel sikerült is megakadályozni.

Az altalaj kőzete az éjszaki rész erdeiben, mint Látkán, Málnapatakon Bzován és Vámosfalván gneisz és trachit, helyenként gránittal áttörve. A kotmányi, nemesfalvai, etrefalvai és divényi részekben a csillámpala is fellép. A délre fekvő részekben, mint Libercse, Lest, Esztergály és Csábócz, az altalajt a trachittufa alkotja, mely helyenként trachitba és andezitba megy át. Libercsén azonkívül homokkő is előfordul. A csillámpala az udvarházai részben bazalttal van áttörve, Divényben pedig, kúpalakú dombokon, tömörmészkő jön felszínre, a major fölött magnezit, a Háyban kvarczit. Ezenkívül a nemesfalvai, etrefalvai, kotmányosi és lónyabányai részekben barnavaskő is előfordul és egyes kvarcztömbök is, melyek e vidéken az üvegipar kifejlődéséhez hozzájárultak. A mélyebb rétegek alluviális és diluviális képződményűek, Nagy-Kürtösnél pedig barnakőszénképlet is előjön. A talajfelület alkotórészei, az altalajt alkotó kőzetek különféle-sége szerint, egymástól ugyan eltérők, azonban a kőzetek elmálásából származott laza agyagtalaj az erdőtenyészetnek kiválóan megfelel, különösen, a hol kellő talajmélység mellett, elegendő televény is képződött.

Az uralkodó fanem ez idő szerint a bükk és a kocsánytalan tölgy, a délre fekvő erdőkben csertölgygyel ; kisebb mértékben az ültetés által telepített lucz-, erdei, fekete és vörösfenyő. Az alárendeltebb lombfa-nemek közűl a nyir, nyár, kecskefűz, kisebb csoportokban és patokok mellett az éger. A gyertyán a bükkállabokban eszközölt helytelen tarvágásokban — sajnos — nagyon elterjedt.

Számokban kifejezve a tölgy 0·37, bükk 0·27, cser 0·10, erdei, fekete és vörösfenyő 0·05, lucz- és jegenyefenyő 0·10, ákácz és nyír 0·01, tisztások 0·08 és az erdőbirtokhoz tartozó egyéb terület 0·02%-át foglalja el az összes 21.454·17 k. hold területnek.

Főfanemekül szabályos állabokban a következők terveztetnek : Divényi erdőgondnokság A. üzemosztályában kocsánytalan tölgy, B. üzemosztály I. vágássorozatában bükk, többiekben luczfenyő. Etrefalvai erdőgondnokság A. üzemosztály I. és II. vágássorozatában tölgy, III.-ban tölgy és luczfenyő, IV.-ben luczfenyő, B. üzemosztályban kocsánytalan tölgy. Libercsei erdőgondnokságban kocsánytalan tölgy, Esztergályi erdőgondnokságban A. üzemosztály kocsánytalan

tölgy bükkel, B. üzemosztályban kocsánytalan tölgy és luczfenyő, C. üzemosztályban kocsánytalan tölgy, D. üzemosztályban luczfenyő bükkel.

A magról származott bükk, valamint a nagyrészt sarjadzás útján keletkezett kocsánytalan és csertölgy-állabok növekvése elég jónak mondható. Különösen az utóbbi években eszközölt természetes felújítások és az ültetés által történt telepítések kitünő fejlődést mutatnak.

Az állabok növekvése és tömeggyarapodása azonban, a termőhelyek különfélesége szerint, egymástól eltérő képet nyújt. Az uralkodó lombfanemek bevégzett magassági növekvése 15—25 m. között ingadozik; ennél nagyobb magasságot csak a bzovai televénydús katlanokban, vegyes állabokban előforduló törzsek mutatnak. A tűlevelűekből, főleg pedig a lucz- és jegenyefenyőből eddig 70 évesnél korosabb állabok nem lévén, e korban a törzsek magassága 30—35 m. között ingadozik. A bzovai bükkállabokban szórványosan előforduló korosabb törzsek helyenként a 40 m. magasságot is elérik. Az átlagos növekvési viszonyokat tekintve, a tölgynél 100 éves kort véve alapul, 20 m. törzsmagasság és 35 cm. mellmagasságban mért vastagság vehető átlagúl, a bükknél 80 éves kor mellett ugyancsak 20 m. magasság és 30 cm. vastagság. A luczfenyőnél ellenben, 80 éves kor mellett, 33 m. magasság és 35 cm. vastagság vehető átlagban. Ezek szerint az átlag-növedék a tölgynél 2·00, a bükknél 2·35, a luczfenyőnél 3·10 m³. vehető kat. holdanként, teljes zárlat mellett, mely adatok szerint a főbb fanemű állabok, az alkalmazott Coburg herczegi termési táblák II-ik és III-ik termőhelyi osztályának felelnek meg. Az állabok zárlata a korosabb állabokban többnyire hiányos, a középkorú és fiatal állabokban már jobb, a legutóbbi felújításokban és telepítésekben pedig a legjobb.

Az uradalmi erdők évi állami és községi pótadója és egyéb közterhek 1909-ben 12.707 korona 47 fillérre rúgtak. Szolgálmányok az úrbéri elkülönítés óta nem terhelik az erdőket, kivéve a kegyurasági plebániáknak és iskoláknak évente kiszolgáltatandó kemény-tűzifa illetményt, melyet a hívek vágnak és szállítanak; ez összesen 288 űrköbméter.

Itt is, mint mindenütt, a hol szegény nép lakja az erdők környékét, az erdei kihágások elég gyakoriak; ezeket korlátozni lehet ugyan, de végleg megszüntetni nem. Az erdei kihágások a múlt század 70-es éveiben, különösen az éjszaki rész erdeiben, annyira el voltak terjedve, hogy ez a népnek úgyszólván rendes kereseti forrása volt. A védszemélyzetnek nagyobb fegyelmezettsége és az illetékes hatóságok részéről kifejtett nagyobb szigor, a kihágások mértékét leszállították ugyan, de azokat nem szüntették meg, különösen nem a Divény körüli erdőkben, melyek határszéleit mindenütt a hegyi lakók tanyái környékezik.

A divényi seniorátusi uradalmi erdőtermények értékesíthetésére legfontosabb közlekedési eszköz az erdőket éjszaki részében átmetsző magyar királyi államvasutak budapest—ruttkai vonala, melynek losonczi, lónyabányai és krivány-gyetvai állomásához szállítják a divényi és etrefalvai erdőgondnokságok fatermenyeit.

Az utóbbi években kiépült losoncz—balassagyarmat—aszódi és losoncz—gácsi viczinális vasúti vonalak a libercsei erd. kerület fatermékeinek értékesíthetését jelentékenyen előmozdították ugyan, de nagy baj az, hogy e vidék lakossága a fafuvarozással majdnem teljesen felhagyott és az uradalom e részben csak a saját igásfogataira van utalva. Ez a körülmény a kihasználás intenzivitására bénítólag hat. Az ugyancsak néhány évvel ezelőtt kiépült losoncz—poltár—szinóbányai viczinális vasútvonal, az etrefalvai erd. kerület etrefalvai és nemesfalvai erdőrészek fatermékeire nézve, a fővonalnak könnyebb megközelítését tette lehetővé. Vasúti közlekedés szempontjából legkedvezőtlenebb helyzetben van az esztergályi erd. kerület, mert az e kezelési kerülethez beosztott erdőségeknek csak kisebb része fekszik a balassagyarmati vasúti állomás közelében. Az évi fatermés tehát a divényi és etrefalvai erdészeti kerületek összes vágássorozataiban nagyobb fennakadás nélkül, míg a libercsei és esztergályi erd. kerületekben csak részben értékesíthető.

Az uradalmi erdők gazdasági viszonyai egyébként évről-évre lassan fokozódó javulást mutatnak, úgy hogy az erdészet ma már a seniorátusi uradalomnak jelentékeny mívelési ága és így fontos tényezője.

Az erdőkezelést a földmívelésügyi m. kir. minisztériumtól jóváhagyott rendszeres üzemtervek alapján, a Divényben székelő erdőfelügyelőség élén álló erdészeti felügyelő vezeti, ki egyúttal a divényi erdőgondnokságot is kezeli.

A felügyelő mellett kisegítésül egy szakvégzett erdőgyakornok van alkalmazásban. A felügyelő az uradalmi jószágigazgatónak van alárendelve, kinek hivatala ez idő szerint Budapesten van. Az erdőgondnokságok kezelési teendőit a felügyelő ellenőrködése mellett, három kerületi főerdész végzi. Az erdővédelmet felesketett erdőőrök teljesítik.

A személyzet létszáma ez idő szerint a következő : 1 erdészeti felügyelő, 3 főerdész Etrefalván, Libercsén és Esztergályban, egy erdőgyakornok, egy fővadász Libercsén, egy vadász Felsőbzován, egy főerdőőr, 36 erdőőr, ezek közül 17 szakvizsgázott és 8 erdőlegény.

Egy erdőőri járásra átlagban 575 katasztrális hold esik.

A vidék elég sűrű lakossága az állandó erdei munkások intézményét eddig nélkülözhetővé tette, de a munkásviszonyok évről-évre rosszabbodnak. A fatermelés megállapított egységárak szerint történik, úgyszintén egyéb erdei munkálatok, mint : útépítések, határsánczok, árkok és csatornák, valamint mindennemű földmunkálatok, többnyire szakmányban történnek. Csak az erdősítési munkálatokat végzik napszámban.

A divényi seniorátusi uradalmi erdőket az 1877 előtti években, minden üzemmód és megállapított forda nélkül kezelték, miután az évi fakihasználás nagyságára a mutatkozó szükséglet volt irányadó.

Az uradalmat éjszaki részében átszelő budapest—ruttkai vasútvonal megnyílta után azonban — mely a fatermelésnek távolabb vidékre való szállítását lehetővé tette — már szükségessé vált az erdők hozamképességét megállapítani és a gazdaságot rendszeres alapra fektetni. Ha még hozzávesszük ehhez, hogy az 1880. évi július hó 1-én életbelépett erdőtörvény rendelkezéseit a magánalapítványok és hitbizományok erdeire is kiterjesztették, a divényi seniorátusi uradalomra nézve is kötelezővé lett, hogy az erdőgazdaságot a törvény kívánalmainak megfelelő rendszeres alapon szabályozza. Az erdőtörvény 17. §-a a seniorátusi uradalmat e tekintetben már nem találta készületlenűl, mert már 1877-ben néhai Zsigmond gróf senior idejében felismerték, hogy az erdőgazdaságot a régi alapon folytatni nem lehet, és ekkor történt intézkedés, hogy az erdőgazdaságot rendszeres alapra fektessék.

Az ekkor készült üzemtervek azonban nem bírtak mindama kellékekkel, melyeket a törvény utóbb előírt ; főleg pedig az alkalmazott szász hozamszámítási mód nem felelt meg a törvény intencziójának. Szükségessé vált tehát az üzemterveket újból szerkeszteni, mely munkálatokat az 1890. év május havában bevégezték és azt ugyanaz évi november hóban a földmívelésügyi m. kir. minisztérium is jóváhagyta. Ez üzemtervekből rövid áttekintés nyújtható az erdőterületek gazdasági beosztásáról és egyéb üzemviszonyairól.

Az erdők összterülete 21.454.17 kat. hold, mely négy erdészeti kerületre következőleg oszlik :

1. Divényi erd. kerület (a felügyelő kezelése alatt)	7.470·32	kat.	hold
2. Etrefalvai erd. kerület (a főerdész kezelése alatt)	2.841·37	«	«
3. Libercsei erd. kerület (a főerdész kezelése alatt)	4.766·70	«	«
4. Esztergályi erd. kerület (a főerdész kezelése alatt)	6.375·78	«	«
Összesen	21.454·17	kat.	hold.

Az erd. kerületek egy vagy több üzemoszályból, ezek ismét vágássorozatokból állanak. Vannak 80, 100, 120 éves forgású szálerdő-üzemosztályok, továbbá 50 és 18 éves forgású sarjerdő-üzemosztályok, utóbbiak tölgykéreghántással és csak kis térre szorítva. A divényi és libercsei erd. kerületeket kizárólag szálerdőüzemben kezelik, az előbbit 80 és 100, az utóbbit egészben 100 éves forgással. Az etrefalvai erd. kerületből 2390·58 kat. holdat szálerdőüzemben, 317·14 kat. holdat pedig sarjerdőüzemben 18 éves forgással kezelik. Az esztergályi erd. kerületből 2730·23 kat. holdat 80 és 120 éves forgású szálerdőüzemben 4740·50 kat. holdat pedig 50 és 18 éves forgóval bíró sarjerdőüzemben kezelnek.

Az erdőterületből 14 község határában 3309 kat. holdat véderdőnek jelöltek ki, mely területekből azonban külön üzemosztályokat nem alkottak, minthogy rendszeres kezelés mellett ez erdők talaja biztosítottnak vehető annál inkább, mert a talaj termőképességét első sorban veszélyeztető legeltetést és alomszedést, csekély kivétellel, az összes erdőkből kizárták.

Az üzemosztályok és fordaszaki területek, valamint a fahozam és a korosztályi viszonyok feltüntetésére szolgáljon a tuloldali két táblázat.

Nep. János. 1900 jul. 17-től 1911 febr. 7-ig.

Nándor. 1911 febr. 7-től.

A Balassa-féle várkastély és Divény vára.

A zsélyi kastély.

Erdészeti kerület	Üzemosztály	Vágásforgó	Üzemterület	Fordaszakok és fahozam: I. valódi terület	I. fahozam	II. valódi terület	II. fahozam	III. valódi terület	III. fahozam	IV. valódi terület	IV. fahozam	V. valódi terület	V. fahozam	VI. valódi terület	VI. fahozam	Növedék: szabályos	Növedék: jelen évi	Fakészlet: szabályos	Fakészlet: jelen	Szabályos évi hozamterület	Szabályos évi hozam	Megjegyzés
		év	kat. hold	k. h.	m³	k. h.	m³	k. h.	m³	k. h.	m³	k. h.	m³	k. h.	m³	m³	m³	m³	m³	k. h.	m³	
Divény	A	100	2900.85	579.50	63.974	576.27	65.622	571.75	75.799	615.93	84.545	606.25	94.577	—	—	5563	350[illegible]	306.135	143.407	29.00	5563	
"	B	80	4431.70	1105.44	85.952	1045.85	124.355	1184.05	141.988	1193.04	193.291	—	—	—	—	9390	5518	414.579	205.532	55.39	9390	
Etrefalva	A	100	2390.58	490.88	49.262	490.49	73.165	472.85	70.547	469.80	74.499	466.56	78.062	—	—	4993	3165	281.832	163.4[illegible]0	23.90	4993	
"	B	18	317.14	169.84	4235	147.30	6390	—	—	—	—	—	—	—	—	570	331	5600	4375	17.62	570	
Libercse	A	100	3589.00	916.85	78.582	717.95	69.221	720.78	75.906	720.71	82.786	709.96	89.040	—	—	5949	3889	326.152	199.780	31.89	5949	
Esztergály	A	50	2527.75	505.55	—	505.55	—	505.55	—	505.55	—	505.55	—	—	—	2868	1129	65.296	53.306	50.55	2668	
"	B	18	288.00	128.00	8.340	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	388	290	3303	14.756	16.00	388	
"	C	120	1858.80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2228	—	114.864	15.49	—	
"	D	80	871.43	38.50	2605	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	837	—	52.496	10.84	—	
" alsó erdők	A	50	1924.75	384.95	24.431	384.95	—	384.95	—	384.95	—	384.95	—	—	—	5278	2446	120.199	60.520	38.49	5278	
Összesen	—	—	21.100.00	4319.21	317.381	3868.36	238.753	3839.93	364.240	3889.98	435.121	2673.27	261.679	—	—	34.999	23.335	1,523.114	1,012.476	289.17	34999	

Erdészeti kerület	Üzemosztály	Vágásforgó	Üzemterület	Jelen korfokozatok: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Tisztás	Térszakozás szerint soroztatott: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Korfokozatok szab. állapotban: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Megjegyzés
				korosztály							fordaszakba						korosztály						
		év	kat. hold	katasztrális hold							katasztralis hold						katasztrális hold						
Divény	A	100	2900.85	153.75	563.65	412.81	706.31	766.01	—	298.82	579.50	576.27	571.75	615.93	606.25	—	575.20	576.50	578.80	583.70	586.65	—	
"	B	80	4431.70	523.68	1013.47	786.25	1119.35	—	—	988.95	1105.44	1045.85	1184.05	1193.04	—	—	1086.03	1053.08	1147.52	1145.07	—	—	
Etrefalva	A	100	2390.58	569.29	283.57	240.10	578.35	530.64	—	191.63	490.88	490.49	472.85	469.80	466.56	—	488.94	489.02	471.36	472.53	468.73	—	
"	B	18	317.14	170.02	147.12	—	—	—	—	—	169.84	147.30	—	—	—	—	169.84	147.30	—	—	—	—	
Libercse	A	100	3589.00	464.10	696.40	871.20	608.80	799.70	—	148.80	916.85	717.95	720.78	720.71	709.96		719.50	725.85	713.00	720.65	710.00	—	
Esztergály	A	50	2527.75	894.33	396.56	198.49	211.37	224.60	—	602.40	505.55	505.55	505.55	505.55	505.55	—	505.55	505.55	505.55	505.55	505.55	—	
" ...	B	18	288.00	248.57	19.13	—	—	—	—	20.30	128.00	160.00	—	—	—	—	128.00	160.00	—	—	—	—	
"	C	120	1858.80	382.05	85.35	373.70	647.53	302.04	68.13	—	309.80	309.80	309.80	309.80	300.80	389.80	309.80	309.80	309.80	309.20	309.80	309.80	
"	D	80	871.43	454.19	99.85	193.69	36.65	—	—	87.05	217.86	217.86	217.86	217.85	—	—	217.86	217.86	217.86	217.85	—	—	
" alsó erdők	A	50	1924.75	439.88	312.84	332.50	362.15	477.38	—	—	384.95	384.95	384.95	384.95	384.95	—	384.95	384.95	384.95	384.95	384.95	—	
Összesen	—	—	21.100.00	4296.86	3617.94	3408.74	4270.51	3100.37	68.13	2337.45	4680.67	4396.02	4367.50	4417.63	2983.07	389.80	4585.67	4529.91	4328.84	4340.10	2965.68	309.80	

A jelen korfokozatok és a fordaszaki területek elosztása lehetővé teszi, hogy már az első forgóban megközelítőleg egyenlő területek jöhetnek kihasználás alá, minek következtében a szabályos erdőállapot már az első forgó eltelte után el lesz érhető. A 16.042·36 kat. hold kiterjedésű szálerdő-üzemosztályokból 10.837·23 k. hold lombfaneműek, főleg kocsánytalan tölgy és bükk, 5205.13 kat. hold pedig tűlevelűek, kizárólag a luczfenyő üzemére van berendezve. Közbeelegyítésül a hézagok pótlására nemesebb lombfanemekből a juhar (Acer pseudoplatanus és platanoides), valamint a kőris (Fraxinus excelsior) használtatik. Az erdei és fekete fenyő csak talajjavításul és átmenetileg, egyes kopárabb és elszegényedett területek gyorsabb beerdősítésére. A sarjerdőüzemosztályok főfanemeit leginkább a kocsánytalan és csertölgy alkotják, szórványos bükkelegyítéssel, mely fanemeket ez arányban a jövőben is megtartani terveznek. A gyertyánt mint főfanemet mindenütt kiküszöbölik.

Az évi fatermést — a viszonyok és körülmények szerint — csekély részben tövön, nagyobb részben pedig kész állabokban értékesítik. A helyi fogyasztás leginkább az alárendeltebb választékokra esik, míg a kereskedelem tárgyát azok a fanemek és választékok adják, melyek a távolabb vidékre való szállítás költségeit megbírják, így a tölgy épület- és műszerfa, mint rönkfa, faragott fa, vasúti talpfa, dongafa, bányafa és műhasáb továbbíttatik. A vastagabb fenyőfa szál- és rönkfaként, a középvastagságú: faragott épületfaként, a vékonyabb: rúd- és karófaként értékesíttetik. A bükk, cser- és tölgy-tűzifa I. oszt. hasáb- és dorongfaként kerül forgalomba és értékesíttetik a vasúti álomásokon és az uradalomnak balassagyarmati raktárában.

A faárakat illetőleg a budapest—ruttkai vasútvonalhoz közelebb fekvő üzemosztályok tűzifa termékeinek árai a budapesti árakhoz viszonyulnak és ezek alakulására az ottani árak, illetőleg kelendőségi viszonyok vannak befolyással. A lejebb fekvő üzemosztályok tűzifa-árai a balassagyarmati piaczi árak szerint alakulnak. Miután általánosságban a házilagos kezelés van alkalmazásban, mind a haszon, mind a tűzifaanyagot saját kezelésben állítják elő és ezek kész állapotban kerülnek eladásra. E kezelési és értékesítési mód az eddigi tapasztalatok szerint legczélszerűbbnek és legjövedelmezőbbnek bizonyult. A tölgykéreg és a hántott fa értékesítése együttesen történik. A kijelölt vágásban termelhető tölgykérget és hántott fát vállalkozóknak adják el akként, hogy az általuk termelt hántott fa után, kéreg- és fa árában, űrköbméterenként megállapított egységárat fizetnek, mely a kéreg minősége és a távolság szerint, 4·50—7·50 kor. között ingadozik.

A jelenleg érvényben levő termelési és szállítási bérek a következők:

1. Tűzifa termelésnél:

Egy űrköbm. hasábfáért tarvágásokban	75—95 fillér
« « dorongfáért «	60—70 «
« « selejtfáért tarvágásokban	50—60 «
« « hasábfáért végvágatokban és gyérítésekben	90—120 «
« « dorongfáért « « « . .	70—85 «
« « selejtfáért « « « . .	60—70 «

2. Szálfadöntés- és kifűrészelésnél:

Erősebb méretű törzsekért darabonként	40—50 fillér
Gyengébb « « «	30—35 «
Keményfa zsönkökért kbm.-ként	80—100 «
Lágyfa « «	50—60 «

3. Faragott épületfa és fagyártmányok előállításánál:

Egy kbm. keményfa kifaragásáért	6—7 korona
« « lágyfa «	4—5 «
1000 drb. zsindelyért kötözéssel	4—5 «
Rudak folyó méterenként	1—2 fillér
Karók ezrenként átlagban	15 korona

4. Szállítási bérek tengelyen:

Egy ürköbm. tűzifáért kilométerenként	20—28 fillér
« köbm. fenyőépületfáért vagy szálfáért	25—30 «
« « tölgy « « « rönkfáért	50—60 «

A mellékhasználatok közül az erdei legeltetés, makkoltatás, füvezés, vágások ideiglenes mezőgazdasági használata, mész-, téglaégetés, valamint a vadászat van gyakorlatban.

A legeltetést a szálerdőkben 30, a sarjerdőkben pedig a 20 évesnél idősebb állabokban és csak amaz üzemosztályokban gyakorolják, melyekben a kihasználás a kedvezőtlen viszonyok miatt szünetel, mint az alsó- és felsőtisztási, lesti, nederesi, veresi és madácsi erdőkben, valamint az uradalmi mezőgazdászat közelében, hol az erdei legelő nem nélkülözhető. A divényi, etrefalvai és libercsei erd. kerületekben a legeltetést teljesen beszüntették.

A makktermést rendesen értékesítik. Ez alól csak a felújítás alatt levő állományokat veszik ki, sőt jó makktermő években — bizonyos korlátozással — ezekbe is bebocsájtják a sertéseket, mely módon már igen szép felújítások keletkeztek a bükkösökben és a tölgyesekben. Példák erre az etrefalvai, lónyabányai, vámosi, kotmányi és libercsei igen sikerült felújítások. Jó magtermő évek 4—6 évi időközökben szoktak bekövetkezni.

A füvezést a fenyőültetések sorai között gyakorolják, kasza és sarló kizárásával, kézzel tépve. Ezt készpénzért csak kivételesen értékesítik és csak a szegényebb néposztálynak van engedélyezve, melyért ellenértékül évenként és egyénenként 15—20 napot szolgálnak az erdei munkálatok körül.

A vágások ideiglenes mezőgazdasági használatát az állabátalakító tarvágásokban űzik, a letarolás után 2—3 évig, mely idő után a megmívelt területet beerdősítik. Első évben rendszerint burgonyát termelnek, a második és harmadik évben kalászosokat, rozst, árpát és zabot, melyekbe a következő tavaszszal a csemetéket is beültetik. E vágásokat is a szegényebb nép szokta mezőgazdaságilag használni és kat. holdanként 18—20 kor. évi haszonbért fizet.

A mészégetés az utóbbi években csak az uradalom szükségletére szorítkozott, a mennyiben előnyösebbnek mutatkozott az uradalomra nézve, ha a mészégetésre szánt selejtes minőségű tűzifát a vállalkozó mészégetőknek adja el.

A téglaégetést csak az alsó erdők kerületében űzik. A Balassagyarmat közelében lévő zsélyi, podluzsányi és illési gazdasági kerületekben, melyeknek jelentékeny bevételi forrása. Az e czímen befolyt pénzösszegeket azonban a mezőgazdaság javára könyvelik el s csak a tűzifa árát fizetik meg az erdészetnek.

Végül még megemlítendő a vadászat, melyet kizárólag az uradalom gyakorol, a vadóvásra és szaporításra mindenkor kiváló gondot fordítva. A vadászat nem tekintetik jövedelmi forrásnak, a mennyiben semminemű vad nem kerül árúsítás alá. Az őszi és téli idényben lelőtt fővadak húsát részben a helyi szegények között osztják fel. Ez által a vadállomány évről-évre szaporodhatik és helyenként, különösen a divényi erd. kerületben, szép eredmény mutatkozik, főleg az őzállományban. A hol ezelőtt 20 évvel eseményszámba ment egy-egy őznek a megjelenése, ott ma már reggeli és esti kirándulások alkalmával 10—15 drbot láthatni zavartalanul legelészve. A fő- és őzvad téli takarmányozásban részesül az összes erdőkben. Hogy a vadállomány még sem szaporodik úgy, a hogy ezek után várható lenne, ennek oka a mindinkább elharapódzó vadorzásokban keresendő. Hiszen alig múlik el egy hét is anélkül, hogy az uradalomnak egyik vagy másik területén ne bukkanna a személyzet vadorzókra, kik gyakran tömegesen, hajtókkal jelennek meg és így űzik a vadászatot. Az uradalomnak már nem egy kötelességtudó erdőőre lett a vadorzók golyójának áldozatává. A hatóság a maga hatáskörében minden lehetőt megtesz ugyan a baj orvoslására, de a hiba a törvény enyhén büntető paragrafusaiban van és abban, hogy az orvvadászatot csak kihágásként büntetik.

A lőjegyzékek szerint az utóbbi 10 évben összesen elejtettek:

Hasznos vad	drb	Kártékony vad	drb
Szarvasbika	71	Róka	926
» tehén	50	Vadmacska	92
Őzbak	173	Nyest és görény	279
Vadsertés	91	Menyét	86
Nyul	1625	Borz	59
Császármadár	171	Héja és karvaly	309
Erdei szalonka	481	Kánya	594
Fogoly	1624	Sólyom és vércse	441
Fürj	276	Varjú és szarka	2072
Összesen	4565	Kóbor eb	1354
		» macska	771
		Összesen	6983

Lőbérek fejében hasznos és kártékony vad után a személyzetnek évenként kb. 900 koronát fizet ki az uradalom.

Az uradalomnak csak a multban voltak műszaki berendezései, így Látkán és Lesten, közönséges egykeretű vízi fűrészek és Felsőbzován egy gőzfűrész. Az előbbieket a vastagabb rönkfa hiánya miatt beszüntették, a felsőbzovai gőzfűrész pedig 1900-ban leégett és miután a fenyőfa a faárak emelkedésével, úgy is mint szál- és rönkfa, elég kedvezően értékesíthető, a gőzfűrésznek újabbi felépítésétől az uradalom kezelősége elállott.

Az erdőmívelés igen kiterjedt működési tért nyújt a kezelő erdőtiszteknek, a mennyiben a tervezett állabátalakítások következtében eszközölt tarvágások, valamint az erdőkhöz csatolt nagyterjedelmű kopár területek beerdősítése, csak mesterséges úton történhetik.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. hatályba lépte után ugyanis a hitbizományi erdőket is törzskönyvezték a kataszterben felvett területekkel. Ámde mint sok más uradalomban, úgy a seniorátusében is, tagosítás után, különösen a Balassagyarmat körüli határokban, oly erdőterületeket, melyek másnemű mívelésre is alkalmasoknak látszottak, szántókká és legelőkké alakították át. Így történt, hogy az erdőtörvénytől elrendelt első üzemrendezéskor, a katasztertől kimutatott erdőterületekből, jelentékeny területek hiányoztak; miután pedig a kir. erdőfelügyelőség ragaszkodott ahhoz, hogy a törzskönyvezett területek összesége rendszeres erdőgazdasági mívelés alatt legyen, erre más mód nem volt, mint az időközben szántókká és legelőkké átalakított területek helyett, az uradalom éjszaki részében fekvő határokban elterülő kopár területeket, úgymint silány szántókat és kopár legelőket, melyek talaja a korlátlan legeltetés által úgyis pusztulóban volt, — az erdőterület állományához csatolni és így pótolni a hiányzó erdőterületeket.

E kopár területek az üzemtervek előírása szerinti sorrendben kerülnek erdősítés alá s azokból jelentékeny területek, már beerdősítve, szép jövővel kecsegtetnek. De e nagy feladat, — habár oroszlánrésze a legszebb sikerrel van már megoldva, — teljesen bevégezve még nincsen s a kezelő személyzet ernyedetlen szorgalmára és kitartására még nagy szükség van, mert az állam, az utóbbi évtizedben, a nagylibercsei, alsó- és felsőtisztási, süllyei, perényesi és vederesi határokban fekvő kopár legelőterületeknek — kb. 1500 kat. holdnak — kötelező beerdősítését is elrendelte. E munkálatokat az uradalom már 5 évvel előbb kezdte meg és a legjobb sikerrel meg is fogja oldani.

Hogy a seniorátusi uradalomnak a közérdekű erdősítések terén kifejtett érdemeit az állam is méltányolja és elismeri, erről tanúskodik az, hogy az uradalom közérdekű, sikerült erdősítésekért már négy ízben részesült pénzbeli jutalomban, egy ízben pedig díszoklevelet nyert. A pénzbeli jutalmakból egy 800 arany frankosat, továbbá egy 600 és egy 300 koronásat *Giller* János uradalmi erdészeti felügyelő, egy 400 koronásat pedig *Bende* Mihály esztergályi főerdész nyert el. Jelenleg is két kopár területű erdősítés van jutalmazási pályázat alatt, a fűrészi és felsőtisztási határokban.

Az üde és erőteljes erdőtalajban felburjánzó s a zsenge csemetéket elnyomó növényzet miatt, az uradalom az ültetésnek a vetés fölött előnyt ad és a tölgymakkal kapa után való vetést, valamint a jegenyefenyő maggal való alátelepítését kivéve, a többi fenyő- és lombfanemeket kizárólag ültetés útján erdősíti. Az erdősítésekhez szükségelt csemetéket az e czélra berendezett ideiglenes vagy vándorcsemetekertekben nevelik és őszszel 25—30 cm. mélyen rigolirozva, tavaszszal ismét kétszer felásva és lehetőleg kiegyenlítve, 1—1·25 m. széles ágyakra osztják fel. A vetés április végén és május elején történik, 6—8 cm. hornyokban, 25 cm. horonyközzel. Egy katasztrális holdra 96 kiló lucz- és erdei fenyőmagot számítanak.

Az elvetett mag 1—2 cm.-es könnyű földtakarót kap. A bevetett hornyokat azután mohával fedik be, melyet a mag kibúvásakor, a mi rendesen 10—14 nap mulva bekövetkezik, — a hornyokról eltávolítanak. A mohatakaró tehát a gyorsabb és egyenletesebb csírázást igen előmozdítja, mert rendes körülmények között tudvalevőleg csak 3 hét mulva szokott az elvetett mag kikelni. A moha hatása abban nyilvánul, hogy a hornyokat melegen és nedvesen tartja. A vörösfenyőmagot elvetés előtt 14 napig lágy folyóvízben áztatják. A magvak elvetése kézzel és a Fekete-féle tolókás s a Hacker-féle hengeres kis vetőgéppel történik.

A csemetekerteket a talaj minősége szerint egyszer vagy kétszer vetik be. Az uradalomnak állandó csemetekertjei vagy faiskolái nincsenek. A csemeték

Főerdészi lak Etrefalván.

A divényi erdőőri lak.

Részlet a vámosfalvi vízmosásos kopár területek erdősitéséből.

Felsőbzovai fiatal fenyőkultura.

Felügyelői lak Zsélyen.

A felsőbzovai vadászkastély.

Tisztilak Puszta-Szalatnyán.

Tisztilak Szentlőrincz-pusztán.

átiskolázása is csak az ideiglenes csemetekertekben történik. Az aláiskolázandó csemetéket fanem és kor szerint különböző távolságban ültetik egymástól, a mi a fenyőknél 3—5 cm., a lombfáknál 5—25 cm. között váltakozik. A csemetekertek időközi gondozása azok tisztántartására, porhanyítására és nagyobb nyári hőség idején a csemeték beárnyalására szorítkozik.

Károsításokat illetőleg legtöbbet szenvednek a csemetekertek a pajoroktól.

A luczfenyő-csemetéket többnyire 3 éves korban, az erdei és feketefenyő, valamint a tölgycsemetéket 2 éves korban, a kőrist és juhart 2—4 éves korban ültetik ki soros hálózatban, melynek sortávolsága 1·50—2·00 m., csemetetávolsága a sorokban 1·00 méter. A kőris és juharcsemetéket csak pótlásul és közbeelegyítésül a felújító vágásokban használják. A gyengébb lucz- és erdei fenyőcsemeték a csemetekertekben visszamaradnak és ott átiskoláztatnak, azután két év mulva ültetik ki azokat, a mikor már elég erőteljesek és kifejlődöttek. A csemeték nevelésére szükséges famagvakat belföldön szerzik be.

A legutóbbi 30 évben, vagyis 1880-tól 1910-ig bezárólag, 10.962 kat. holdat erdősítettek be. Az erdősített területekből esik: 3020 kat. hold tisztásra, 3139 k. h. vágásra, 4803 k. holdon pedig kipótolták az előző évek erdősítéseit.

Ez erdősítésekhez felhasználtak: 1790 htl. tölgymakkot, 242 htl. csermakkot, 548 kgr. jegenyefenyőmagot, 1,409.790 drb. tölgy-, 1,373.730 drb. kőris- és juhar-, 1,766.900 drb. ákácz-, 21,047.740 drb. luczfenyő-, 8,880.480 drb. erdei és feketefenyő- 61.320 drb. jegenyefenyő-, 705.020 drb. vörösfenyő-csemetét, összesen 2032 htl. tölgy- és csermakkot, 548 kgr. jegenyefenyőmagot, 4,550.420 drb. lombfacsemetét és 30,694.560 drb. fenyő-csemetét.

Az erdősítési költség holdanként — az utóbbi 10 év átlaga szerint — 13 korona 10 fillér, a mag értékét és a csemeték nevelési költségét is beleszámítva. E feltünő csekély összeg onnan ered, hogy az erdősítési munkálatokat részben száraz hulladékfáért és fűhasználatért is elvégzik.

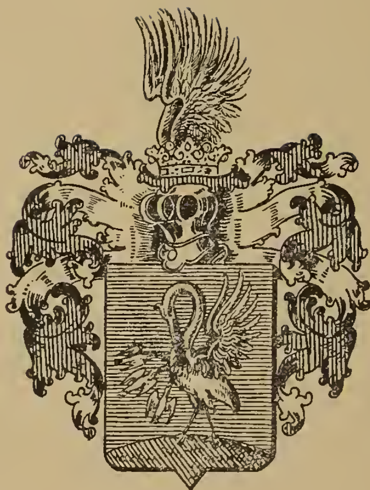
Jelenleg az uradalomban 20 kisebb-nagyobb csemetekert van mívelés alatt, melyeknek összterülete 3.55 kat. hold.

A gróf Zichy család czímere.

LOSONCZ.

Legrégibb története.

Losoncz r. t. város czímere.

Az ősi Losoncz város történetét homály fedi. Sem keletkezésének idejéről, sem arról nincs hiteles adatunk, hogy e régi szabadalmas város területe a magyarok bejövetele előtt lakott volt-e és ha igen, milyen néptől, vagy népektől. Bizonytalan a nevének az eredete is. A hagyomány szerint a »lósáncz« összetett szóból lett a Losoncz név. Régi időkben ugyanis itt csak sánczokat ástak, a melyekbe a marháikat, különösen pedig a lovaikat rejtették el, ennek az akkor még vadon, erdőborította vidéknek háborús zavaroktól megfélemlített lakosai.

Vannak ellenben, a kik azt mondják, hogy Losonczot már a honfoglaló magyarok benépesítve találták és akkoriban »Lucsenyecz«-nek, magyarul »választó«-nak nevezték. Ez az elnevezés onnan eredhetett — ha hitelt adhatunk a krónikák előadásának, — hogy a Losoncz vize választotta el a betelepedett magyarokat a tótoktól. Némely történetírónk »Lutétia Hungarorum«-nak nevezte el Losonczot, sárképződésre fölöttébb alkalmas földje után. A város azonban eredetileg nem a mostani helyén, hanem Videfalva községhez közelebb, az úgynevezett Ebháton épült.

Első okleveles adatok.

Az első történeti adat Losonczról az 1128. évről szól. Esterházy Pál 1696-ban, magyar nyelven írt »Mennyei Korona« czímű munkája 131. lapján ezt mondja: »Az ezer száz huszonnyolczadik esztendőben építtetett Losonczi Lambert nevű magyarországi palatinus Losonczon a Boldogságos Szűz tiszteletére egy templomot, melyben kiváltképen tiszteltetett a szeplőtlen Szűz; de az 1590-dik esztendőben oda is beférkezvén az eretnekség, a szentképet oltárostul kivetették.«

Katholikus egyházi vonatkozású a második legrégibb történeti adatunk is, a mely szerint Losoncz egyháza már 1190-ben fennállott, tehát egyike volt a legrégibbeknek ama vármegyebeli egyházak közűl, a melyekről okleveles adataink vannak.

A XIII. századból egy határjárás jegyzőkönyvének adatai maradtak Losonczczal kapcsolatban reánk. Maga az okírat elégett, de fennmaradtak belőle a következő kijegyzések: Losoncz határában egy darab földet most is »barátok földének« neveznek. Losoncz ugyanis apáturaság volt; a kolostor Kisfalu pusztáján, az úgynevezett Királyhegyen állott; Kisfalu, valamint az apátság birtokát alkotó Apátfalva is Losoncz határához tartozott; de az apáturaság a zavaros időkben elpusztult, a »barát földeket« pedig a Forgách család foglalta el. Ezekkel a földekkel kapcsolatos a XIII. századbeli említett határjárás is.

A XIII. századból való az esztergomi káptalanban őrzött az a metalis levél is, mely Losonczról már mint városról emlékezik meg.

Losoncz urai.

Losoncz, a hozzátartozó birtokokkal együtt, királyi adományozás útján sokszor cserélt gazdát. Losoncz urainak magára Losonczra, mint szabadalmas városra és polgárságára vonatkozó joga csak kismértékű volt; a földesúri jog csak a belső telkek után szedhető bizonyos adóra szorítkozott.

Az adományozottak nem egyszer kísérelték meg, hogy a város szabadalmas joga ellenére a kisebb királyi haszonélvezetektől megfosszák az azok

birtokában levő várost, de ez csak ideig-óráig tartó kísérlet maradt. A szabadalmas jog körül vívott eme küzdelmek végig vonulnak mindazokon a századokon, melyekben földesúri korlátozott joggal bár, de új urak gyanánt az egymást követő királyi adományozottak tétettek Losoncz uraivá.

Minthogy Nógrád vármegye területe nagyobb harczok nélkül jutott a magyarok birtokába, Árpád a terület legnagyobb részét a fejedelmi nemzetség részére foglalta le. A XII. század elején szereplő ama vármegyebeli nemzetségek közűl, a melyekről okleveles adataink vannak és a melyekről azt sejthetjük, hogy a birtokaikat az első foglalás jogán szerezték, Losoncz körül csak a *Záhoknak* (Zaah) voltak birtokaik. Ez a nemzetség szállotta meg a vármegye délkeleti vidékének legnagyobb részét. A birtokai Losoncztól Karancsságig és Fülektől Széchényig úgyszólván összefüggő egészet tettek. Ezt nem tekintve, Losoncznak és környékének a birtoklása már királyi adományozás alapján történt.

A legrégibb donácziós birtokos Losonczon a *Losonczy* család volt. Ennek tagja az a Losonczy Lampert nádor, kiről Esterházy Pál »Magyar Korona« czímű munkája emlékezik meg. Ugyancsak Losonczy Lampert építtetett a maga emelte templom köré castellumot, melyet Giskra rontatott le. Hajdan ebben tartotta Nógrád vármegye gyűléseit és levéltárát, a mikor a török Füleket lerombolta.

IV. László király idejében Losoncz a *Tomaj* nemzetségé; erre nézve három adatunk van. 1275-ben IV. László a Tomaj nemzetségbeli Dénes nádor fiainak Miklósnak és Dénesnek a losonczi birtokukból ezüstbányászat czéljaira elvett 20 ekényi földet visszaadta; 1277-ben pedig visszavonván a Leuszták fia Miklós és Folkus fia Farkas részére, helytelen tájékozódás következtében, Losonczról és egyéb birtokokról szóló adománylevelét, birtokait visszaadta a Tomaj nemzetségbeli Dénes nádor fiainak, Dénesnek és Miklósnak. 1280 augusztus 10-én Losoncz helységet, melyet tőle Leuszták fia Miklós ősi örökség gyanánt visszakért és kapott is, újból visszaadta Dénes nádor fiainak, mert meggyőződött arról, hogy Leuszták fia Miklós ősei hűtlenség miatt vesztették el ezt a birtokukat.

Divény várát, a melynek a tartozékai között Losoncz — a Losonczy család ősi birtokaként — eredetileg szerepelt, egy 1393. évi oklevél említi először. A XV. században a Losonczyak birtokában találjuk. Így tehát ekkor megint a Losonczyak Losoncz urai. I. (Nagy) Lajos király egyik adomány-levele hat Losonczy testvérnek: Ozvald, János, Pál, Detre, Öcsöd és Lászlónak biztosítja az adományt. Ezt az adományt Zsigmond király 1406-ban megerősíti Losonczy Öcsöd és László részére.

Losonczy Dezső bán fiai László és Zsigmond hűtlenség miatt elvesztették a vár tartozékaiban birtokolt részüket; ezeket, közöttük Losonczot, Mátyás király 1467-ben Guthi *Országh* Mihály nádornak adományozta. 1560-ban I. Ferdinánd király Losoncz felét Guthi Országh Kristófnak, Nógrád vármegye főispánjának adja; ezt a részt 1569-ben Országh Kristóf magvaszakadása czímén, *Török* Ferencz és neje, Országh Borbála, kapta adományul, II. Miksa királytól. 1562-ben *Szilassy* György adományul kapta Losoncztugár helységet, a melyet 1892 jan. 1-én közigazgatásilag Losonczhoz csatoltak; a Szilassy-családnak itt ma is van kastélya. 1592 február 12-én *Forgách* Zsigmond fia Zsigmond — a ki 1592-től 1621-ig a vármegye főispánja volt — a neje, *Losonczy* Anna előbb *Ungnád* Kristófné révén, a Losonczyak egykori javainak a birtokába jutott, miután ezen a napon Rudolf király, Losonczy Anna kérelmére, I. Ferdinándnak 1552 július 20-án kelt, Losonczy István és néhai testvére, Antal leányainak fiúsításáról szóló engedélylevelét átírta és megerősítette. E fiúsító levél szerint Losonczy Anna Losoncz helységet kapta.

Losoncz egyike a legrégibb magyar szabadalmas városoknak. A sok viszontagság között, mely a várost a letűnt századokban érte, elpusztultak szabadalmi okiratai; de az egymást követő királyok azt újból és újból fölfrissítették s a várost kiváltságaiban ismételten megerősítették. Szabadalmai keletkezésének idejét és körülményeit nem lehet pontosan megállapitani. Több körülmény arra mutat, hogy szabadalmai nagyon régi eredetűek, úgyszólván a magyar királysággal egyidősek voltak és Szent István I. könyvében és az aranybulla 19. pontjában, Zsigmond II. decrétuma 4. ezikkében az idegenek (hospites) részére biztosított alkotmányos szabadságokból származtak. Városi szabadalmak.

Az 1299-ben kelt és az esztergomi főkáptalanban őrzött metalislevél tanú-

sága szerint, ebben az időben már városként szerepel. Később 1451-ben és 1502-ben is városként említik az oklevelek.

Azok a jogok és szabadságok, melyeket Losoncz egyenesen a koronától nyert és melyek gyakorlatában minden veszély és viszontagság ellenére megmaradt, a következők : köznévvel szerzett és maig is köznéven bírt jogok, ezek között az összes kisebb királyi jogok, úgymint kocsmáltatási-, húsvágási-jog, országos és heti vásárok ; továbbá sör- és pálinkafőzés joga, a határbeli haszonvételek, mint malmok, erdők. A köznévvel szerzett és egyes polgárokra kiterjesztett szabadságok, minők : a szabad adás-vevés, mely szerint a polgár háztelkét egészen, vagy részenként, földjét és rétjét tulajdonaként szabadon adja-veszi, azok örökös tulajdonába lép, ha minden fensőbb hatóság szüksége nélkül azt a város tanácsa előtt bevallja. A polgár belső és külső telkének birtoklásából ki nem mozdítható, a háztelektől járó és meghatározott fizetésen kívül a földesúrnak semmivel sem tartozik; földjei és rétjei után földesúrnak nem adózik, nem szolgál. A földesúrnak járó telekpénzt följebb emelve fizetni nem tartozik. Első folyamodási úton csak a város tanácsától és tisztjeitől alkotott bíróság alá tartozik. Szabad tisztválasztási joggal bír. Mint ebből nyilvánvaló, Losoncz régi közigazgatása is szabadalmas állapotából folyt és annak megfelelően nyert szervezetet.

Hogy Losoncz szabadalmas joga mennyire kétségen fölül állott minden időben, azt bizonyítják a Losonczról szóló régi királyi adománylevelek. A Losonczy Lampertnek szóló adománylevél ugyan nincs meg, de más adatok szerint ebben ép úgy nincs szó a kisebb királyi jogok haszonélvezetének odaadásáról, mint abban az adománylevélben, mely mint meglévő, a legrégibb, a melyet I. (Nagy) Lajos állított ki az öt Losonczy-testvér számára, melyet 1406-ban Zsigmond király erősített meg. E szabadalmas jogaiban ismételten megerősítették Losonczot az 1542 : XXXIV. ; 1618 : XXVII. ; 1622 : XLVIII. ; 1625 : XLIII. és 1635 : LIII. törvényczikkek. De mindenek fölött az I. Lipót királytól 1691 november 7-én kiadott oltalomlevél, mely megemlékezik a megerősítés szükségét felidéző siralmas esetről is s a következőket mondja : »E mezőváros legtöbb lakosa kegyetlen gyilkolással kiírtatván, minden vagyonuk az ellenség zsákmányául esett, ezenkívül az egész város egyetemes szabadalmaival együtt tűz által pusztíttatott el«.

Losoncz szabadalmai állandó érvényességének nem mond ellent sem I. Ferdinándnak, sem II. Miksának amaz adománylevele, melyet az előbbi Országh Kristófnak, mint a Losonczy ágak egyik örökösének adott 1560-ban, az utóbbi pedig 1569-ben Török Ferencznek és Országh Borbálának adott, Országh Kristóf magvaszakadása czímén. Mert míg az előbbi csak a Losonczyakén alapuló és azok körét túl nem lépő új adomány, az utóbbi csak ennek megerősítése, a mit a magvaszakadás tett szükségessé.

Harcz a kiváltságokért.

Voltak, a kik az ősi várost háborgatni igyekeztek szabadalmaiban. Így a Török Ferencz és Országh Borbálától származó Török-Nyáry örökösök, közöttük báró Haller Sámuel tábornok, a ki semmiféle módot nem hagyott megkísérletlenül, hogy a város jogait csorbítsa. Mikor elzálogosított losonczi részét kiváltotta, per útján próbálta a királyi haszonélvezeteket magának megszerezni. Losoncz azonban a királyi tábla előtt pernyertes lett és ez az ítélet csak megerősítette jogaiban.

Némely későbbi földesúr tettleges beavatkozással kísérelte a várost jogaiban háborítani, reá adót kivetni, bérleteit magának megkaparítani. A város ezek ellen hol szép szerével, hol szintén tettlegességgel védekezett. Végül, hogy e zaklatásoknak útját vágja, Mária Terézia királynőhöz folyamodott és tőle új királyi megerősítő-levelet nyert.

Szabadalmaiért folytatott küzdelmében lelkesen támogatta a várost Nógrád vármegye is, mely nem feledkezett meg arról, hogy a háborús idők alatt Losoncz mennyi áldozatot volt kénytelen hozni, a mellett, hogy annyi szenvedést kellett elviselnie. Így volt idő, hogy Nógrád és Heves vármegyék rendkívüli katonai élelmezési illetékét Losoncz maga volt kénytelen kiszolgáltatni. A vármegyének ez a pártfogása kitűnik a gróf *Zichyek* és a báró *Hallerek* ellen hozott határozataiból.

Mikor az úrbért Nógrádba is behozták, mégis az a veszedelem fenyegette Losonczot, hogy úrbéri megadóztatás alá kerül a vármegyének amaz ellenvetése ellenére is, hogy Losoncz szabadalmas állapota következtében úrbéri megadóz-

A ref. templom.

Az ág. ev. templom.

A róm. kath. templom.

1

2

3

Losoncz : 1. A városháza. — 2. A városi vigadó. — 3. A közkórház.

tatás alá nem tartozik. A királyi biztos Losonczot mégis összeírta, a mit báró Haller Sámuel iparkodott is hasznára fordítani. Az összeírást kikérte a járási szolgabírótól és a losonczi birtokosokat úrbér alá akarta vetni; de e törekvését a fensőbbség erélyes közbelépése meghiúsította s ezzel az úrbéri megadóztatás rémét elhárította. Báró Haller Sámuel is elhalt, s utána békésebb napok következtek a városra, habár még egy utolsó kisérlet történt a város jogainak csorbítására nézve. Báró Haller Sámuel leánya, Jozefa, gróf Berényi Tamásné jószágainak felügyelője ugyanis 1799-ben kocsmát akart a városban nyitni, holott a kocsmáltatási jog a városé volt. A város azonban a grófné boros hordóit beverette és a szolgabíróval együtt a kocsma megnyitását megakadályozta.

A város már 1695 augusztus elsején kapott heti és országos vásártartási jogot.

A város közigazgatásának történetéről nagyon hézagosak az adataink, minthogy a város levéltára ismételten — legutóbb az 1849. évi tűzvész alkalmával — elpusztult. A mint már fentebb említettük, annyit tudunk, hogy a legrégibb időktől szabadalmakkal, kiváltságokkal felruházott város volt. Földesúri hatóság alá nem tartozott, adót és egyéb, a nem nemeseket érintő terheket nem viselt; a vármegyétől független, önálló hatósága volt, a tisztviselőit maga választotta, számadásait maga vizsgálta. A régi közigazgatás.

Losoncz város közigazgatása a községi rendszeren alapult. Belső és külső tanácsa volt; mind a kettőnek tagjait a polgárság választotta. A belső tanács bíráskodott, a gazdasági és általában a belső kezelés fölött ellenőrzést gyakorolt, fontosabb ügyekben pedig a külső tanácscsal együttesen határozott. A belső tanácsban a főbíró (első bíró), a külsőben egy szónok elnökölt.

A szokás gyakorlatba hozta, hogy a város gyűlésein nem választottak, vagyis a tanácson kívül állók, különösen okleveles egyének is részt vettek, a mi a viták kiszélesedését eredményezte. Később a gyűlések nyilvánosakká lettek; bárki megjelenhetett ott és a tárgyalásban részt vehetett, de szavazati joguk csak a választottaknak volt.

Losoncz város tanácsa eleinte 14 tagból állt. Régibb időkben 2 bíró, 1 jegyző, 3 konzul és 1 hadnagy alkotta a tisztikart; a kocsmák, mészárszékek, a sörház és a vásári jövedelmek szedésére külön tisztek voltak rendelve. 1717-ben megszüntették a második bírói és három konzuli hivatalt, a tisztikart egy főbíró, egy jegyző, egy kisbíró alkotta, kikre az adószedés és a katonatartás ügyét bízták; azonkívül volt egy hadnagy, kinek segélyére három választott polgárt rendeltek. 1780-ban állították föl a pénztárnoki hivatalt és a város jövedelmeinek és gazdaságának kezelését ez időtől kezdve a főbíró helyett a pénztárosra bízták. 1787-ben megszűnt a három választott polgár hivatala. 1797-ben a pénztári és gazdasági ügyek ellenőrzésére és a tisztválasztás megejtésére szervezték a választott községet, mely a polgárság helyett a választást gyakorolta. Más néven ez volt a külső tanács, mely előbb 40, később 60 tagból állott; de a választójog később megint visszaszállt a polgárságra. 1821-ben külön gazdasági hivatal, 1823-ban a fizetéses árvagyámi hivatal keletkezik. Ugyanez évben a népszólói és a községjegyzői hivatalt szervezik. 1847-ben az állapot a következő: a szónokból és a 60 tagból álló kültanács, a jegyzővel; egy 24 tagból álló beltanács, főbíró, főjegyző, aljegyző, ügyvéd, pénztárnok, kisbíró, vagy adószedő, kapitány, árvák atyja, gazda, főhadnagy, két vásárbíró végzik a község ügyeit.

Az első városbíró, a kit név szerint ismerünk, *Zabó* Miklós volt, 1598-ban. 1675-ben *Repeczky* Sámuel és *Csizmadia* András, 1676-ban *Nyerges* András és *Serfőző* András, 1677-ben *Bende* Eötvös János és *Tassy* András, 1680-ban *Győry* György és *Fazekas* Mihály, 1681-ben *Gellén* András és *András* Deák, 1687-ben *Csizmadia* András volt az első bíró. 1698 szeptemberben nemes *Lányi* János és *Hájneki* Mihály, 1710 augusztusban *Tatár* István és *Laszli* András volt a város bírája.

Az újabb időben Losoncz előbb szabadalmas város volt, 1872-ben pedig rendezett tanácsú város lett, s mint ilyen, ma is az egyedüli város a vármegyében.

Losoncz mind a vármegye életében, mind a nemzeti történetben gyakori és jelentős szerepet játszott, a mit részben földrajzi fekvésének, részben polgársága erős nemzeti érzésének, magas értelmi, erkölcsi és műveltségi színvonalának köszönhet. A vármegye Losonczon.

A vármegye 1597 óta felváltva Losonczon, Gácson és Szécsényben tartotta közgyűléseit. Az első losonczi közgyűlés, a melyről tudunk, 1597 deczember 8-án volt; ebben *Osztroluczky* Menyhértet újból alispánná választották; választottak ugyanekkor 4 szolgabírót, 8 esküdtet, jegyzővé pedig *Zthrucz* Ferenczet, a ki *Lépes* István halála óta vezette a jegyzőkönyveket. Minthogy Lépes jegyzősége idejében a jegyzőkönyvek elvesztek, a közgyűlés elhatározta, hogy az ő idejében megindult vagy folytatott perek megsemmisítendők és újra indítandók. Az 1683 deczember 15-én Losonczon tartott közgyűlés intézkedett a Schulz-féle császári ezrednek Losonczon való elhelyezése iránt. Az 1703 deczember 24-én tartott közgyűlés elrendelte, hogy a losonczi járás népfelkelői Murány ostromára menjenek.

Giskra. A régi háborus világban Losoncz ama helyek egyike volt, melynek a sanyarúságokból és szerencsétlenségekből bőven kijutott. A szomszédságában három nevezetes vár állott: Divény, Fülek és Gács. E várak urai egymással hadakozva, akárhányszor Losonczot tették viszályaik középpontjává. Különösen sokat szenvedett a város 1443-tól 1452-ig, mialatt Giskra, a husziták vezére, Gács várában lakott, onnan ki-kirontott és Losonczot is zsarolta, fosztogatta. 1451-ben Hunyadi János csapatával Giskra ellen vonult, kinek megerősített tábora Kisfalu pusztáján, az úgynevezett Királydombon feküdt. Ezt a dombot mély sánczok védték, melyeken kívül Hunyadi seregei táboroztak. A csehek helyzete kedvezőbb volt; a csatát azonban árulás döntötte el. Hunyadinak egyik Pelsőczi nevű főbb tisztje, ugyanis Giskrával czimborált. Pelsőczi azonban maga is elesett az ütközetben és pedig a husziták fegyverétől. Ez ütközet után Giskra egészen urrá lett a vidéken, a Losonczy Lamperttől emelt castellumot lerontotta, a templomot megnagyobbíttatta s abba a katholikus szertartás helyett a kehely tiszteletét hozta be.

A törökök alatt. A Losonczot körülvevő várak következtében a török uralom alatt is kijutott a keserű pohár Losoncznak. Magában a városban is lakott egy török bég; szállása a régi castellum egyik bástyájában volt, mely a rombolás után is megmaradt; róla nevezik most is a város egyik utczáját Bég-utczának. Azonkívül a divényi, szécsényi, füleki, egri, nógrádi várak pasái is sűrűn zsarolták, a mint azt a város levéltárában is megvolt, de elégett számos török parancs és rendelet bizonyította. Ezeknek az eleje és a vége török nyelven volt írva, de a tartalma magyarul volt. Ezekben sűrűn követeltek a losoncziaktól adókat, különösen pedig sok vajat és tojást. Nagyobb nyomaték kedvéért soha sem felejtették el hozzáfűzni: »ha pedig nem, kutya issza véreteket.« Egy ízben — valószínűleg, mert a losoncziak elfelejtették adójukat megfizetni — vasárnapi napon, a templom előtti téren a város bíráját lepedőbe tették, s abban addig dobálták, míg a nép a templomból kijött, a mikor azután a nép közé dobták.

A reformáczió. A reformáczió nagy átalakító hatással volt Losonczra. 1590-ben ugyanis Losonczon 3000 lakos egyetemesen áttért a reformált vallásra. Mikor *Koháry* lett a füleki vár parancsnoka, a reformátusokat annyira üldözte, hogy sok család Losonczra menekült és ott meg is telepedett; ezek több úrvacsora-kelyhet is hoztak magukkal. A reformátusoktól bírt, eredetileg katholikus templomot a katholikusok Mária Terézia korában vissza akarták foglalni; de a reformátusok ellenszegültek, a keresztet összevagdalták és elégették. Azóta a templom birtoklásában nem is háborgatták őket.

A reformáczió korából való az az egyházlátogatási jegyzőkönyv is, mely a borsodi református egyházmegye levéltárában Losonczra vonatkozólag található. Eszerint Losoncz a borsodi egyházmegyéhez tartozott és 1608-ban nagytályai Fabricius Tamás és Szegedi Benedek lelkiatyák hivatalosan meglátogatták. A templom több ízben pusztult el. A mennyezet gerendáján olvasható emlékirat tanúsága szerint, a mostani templom a XVIII. század elején a község költségén épült föl, a mi azt bizonyítja, hogy a lakosság és az elüljáróság református volt.

Az ellenreformáczió alatt Losoncz egész Nógrád vármegye menedékhelye volt. 1640-ben Wesselényi nádor engedelméből a templomot erős kőfallal vették körül és a városba menekült sok előkelő család itt talált oltalmat. A reformáczió korának végén Losoncz kétszer leégett. A szájhagyomány szerint egy Bajuszné nevű asszony gyújtotta volna föl a várost, kit tetten értek és halálra ítéltek. Halála előtt megvallotta, hogy a füleki barátok bérelték föl a gyújtogatásra. Kivégzése az úgynevezett Papharasztón, az akasztófa alatt történt, még pedig úgy, hogy máglyára tették, nyakára pedig két font puskaport kötöttek. Mindezt azonban semmiféle írott emlék nem bizonyítja.

Losoncz topografikus helyzetét tekintve, rögtön érthető lesz, hogy a régi hadjáratokban és helyi háborus csetepatékon kívül miért foglalták el és dúlták fel annyiszor? Losoncz ugyanis régente a bányavárosok kulcsa volt. A régi nemzeti fölkelések nem czél nélkül törekedtek elsősorban a Felvidék elfoglalására. A hadjáratok viseléséhez sok pénz kellett, a bányavárosok bírása tehát nemcsak a hadjárat sikerének végső biztosításához kellett, hanem magának a háborúnak folytatásához is. Bocskay, Bethlen, Thököly és Rákóczi fölkeléseinek idején a bányavárosok elfoglalása mindig főtörekvés volt, a mivel együtt járt Losoncz elfoglalása is. Losoncz, a bányavárosok kulcsa.

Bethlen fölkelése alkalmával Széchy György nagyszámú katonasággal II. Ferdinándhoz pártolt, a kinek Fülek várát is átadta. Ugyanaz időben — 1621-ben — Széchy György példáját több főúr követte, így Forgách Zsigmond nádor is, a gácsi vár ura. Bethlen azonban másodszor is fölkelt, hadi népével átkelt a Tiszán, elborította a Felvidéket, elfoglalta a bányavárosokat és azok kulcsát, Losonczot is, egyuttal hatalma alá ejtve az egész vidéket. Ez alkalommal történt a város feldúlatása. Losoncz ugyanis a falai közé fogadott tótokkal együtt ellentállásra készült. Széchy György hadának egyik kapitánya, Krasznahorkai Andrássy Mátyás 1622 november 3-án ostrom alá vette és elfoglalta a várost, annak lovait és pénzét elvitte, azonkivül 3000 forintnyi sarczot csikart ki, 130 polgárt a város piaczán megöletett, majd pedig felgyújtotta a várost. Ekkor égtek el a város szabadalmai is, nem maradván egyéb, az akkori jegyző protokolumánál, de a legközelebbi tűzvész alkalmával az is elégett. Bethlen felkelése.

A nikolsburgi béke vetett véget ennek a hadjáratnak. Bethlen csapatai kivonultak Losonczról s a város újra föllélegzett. II. Ferdinánd azonban nem tartván be a protestánsok szabad vallásgyakorlatára vonatkozó, még II. Mátyással kötött egyezményt, Bethlen 1623-ban újra fegyvert fogott, végigvonúlt Felsőmagyarországon és újra éreztette a háború minden súlyát Losonczczal is.

Hogy Losoncz Bethlen idejében a fölkelők ellen működött, azt nemcsak a fölégetésében megnyilatkozott büntetés mutatja, hanem az a sok pártfogó levél is, melyet császári részről, Karaffától, Bástától, több osztrák tábornoktól, sőt magától Szobieszkitől is kapott, melyekben a város minden átvonuló császári parancsnoknak figyelmébe ajánltatik. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy I. Lipót a városnak a tűzvész alkalmával elpusztult szabadalmi levelét megújítani sietett.

Bethlen hadjáratának idejében egy darabig a magyar korona is Losonczon volt elrejtve. Mikor ugyanis Bethlen a Felvidéket elfoglalta, Beszterczén ország-gyűlést tartott és előbb a magyar koronát Losonczon hagyta, hol azt az úgynevezett Vajda-ház pinczéjében rejtették el. A korona Losonczon.

A Bethlen hadaitól feldúlt Losoncz végnyomorba jutott és csaknem teljcsen elpusztult. A romokban heverő város polgársága alig tudott a borzasztó csapásból, kizsákmányoltságból és testi szenvedésből magához térni. A részvét sehonnan sem nyúlt feléje, pártfogást, segélyt sehonnan sem kapott. Csapások.

Mikor később a város ismét felvirult, megváltoztatta czímerét és a hagyomány szerint ekkor vette volna bele a gyermekeit melle vérével tápláló pelikánt, annak jeléül, hogy önerejéből és önvéréből született ismét újjá. Alig tért azonban magához, az élet alig kezdett benne megindulni, a mikor a sors újból sújtotta: az 1719-ben kiütött pestis 1300 lakosát vitte el és Losoncz újból csaknem teljesen kipusztult.

A kurucz korszakban az események egész sora érinti a várost, mely többízben fontos vármegyei határozatok meghozatalának színhelyévé lett. E korszak katonai sarczolásai és dúlásai nem hagyják érintetlenül Losonczot sem. A vármegye nemcsak katonasággal van megrakva, hanem még az előző háborúkból fölfegyverzett jobbágysággal, szélnek eresztett végbeli vitézekkel és szegénylegényekkel is, a kik a Cserhátón bujdostak. A tömegek lefegyverezése, a szegénylegények összefogdosása csak lassan haladt előre s ez az anarchia Losoncz belélétét is megbénította. A kurucz kor.

Az 1701-ben kitört spanyol örökösödési háborúba kiküldött ezredek elégtelennek bizonyúlván, 1701-ben az erőszakos katonafogdosás dúl. Az 1703. év lázongó nyugtalanságban találja Losonczot. Az itteni megyegyűléseken az újabb és újabb terhes adószedés, katonafogdosás ellen hozott határozatok visszhangzottak az egész városban.

Július hó végén ér II. Rákóczi Ferencz zászlóbontásának a híre Losonczra

és a nógrádi események középpontja ettől az időtől kezdve áthelyeződik a Losonczczal szomszédos Gács várába. A fegyverre kelt vármegyei nemesség ebbe a várba gyűl össze, hogy bevárja a fejleményeket. Izgató és egymásnak ellentmondó hírek érkeznek. Az összegyűlt nemesség egy darabig abban a hitben van, hogy újabb parasztlázadás készül. A bécsi kormány augusztus 7-én kelt rendeletével lóra ülteti a vármegyei nemességet, melynek Bottyán János huszárezredes lett a vezére. *Ocskay* Lászlót Losonczra érkezésekor a gácsi várból még ellenséges ágyúlövéssel fogadták, de az idő csakhamar Rákóczi javára döntötte el a helyzetet. A gácsi várban már több hete 320 nemesi fölkelő táborozott. Ekkor Tugár felől nagy porfelhő jelezte Ocskay seregének érkezését. Ocskay hadai betörtek Losoncz városába és beszáguldozták a vidéket. A gácsi várhoz való közeledtekor ágyúlövéssel fogadták Ocskayt, a ki azután a bányavárosok felé vette útját.

November 8-án nevezetes közgyűlést tartott a vármegye Losonczon. A hangulat ekkor már Rákóczi javára kezdett átváltozni. A november 8-iki közgyűlésen a vármegye Bercsényinek az egri táborból régebben kelt felhívását tárgyalta. Ugyanekkor már megérkezett és tárgyalás alá került magának Rákóczinak a felhívása is, melyben a nemesség fölkelését és hadaihoz való csatlakozását kéri. Rákóczi úgy óhajtotta, hogy a fölkelő nemesség *Ebeczky* Imre seregéhez csatlakozzék. A közgyűlés a még itthon levő tisztviselők itthonmaradását tartotta szükségesnek és a fölkelőkhöz való csatlakozásra mentegetődzéssel felelt. A vármegyei nemesség azonban nem várta be a vármegye határozatát, hanem *Gyürky* Ádám vezérlete alatt útrakelt és csatlakozott Ocskay seregéhez.

November 10-ike táján érkezik *Bercsényi* Losonczra és fontos hadügyi mívelet középpontjává teszi a várost. Itt vonja magához *Ocskay* László, *Ebeczky* Imre és *Réthey* Ferencz csapatait, majd november 12-én itt egyesül *Károlyi* Sándor hadaival s innen a bányavárosok oltalmára indúl. Bercsényi Losonczon való tartózkodása alatt Gács várának őrsége is megadja magát. A kuruczok a várban talált összes lőszereket és ágyúkat is magukkal vitték. Az ezt követő rövid idő alatt már egész Nógrád vármegye a kuruczokhoz csatlakozott.

Deczember 24-én a vármegye újra közgyűlésre gyűl Losonczon. A vármegye ugyanis *Ráday* Pál főjegyzőt és *Kajaly* Pált Rákóczihoz küldte a tokaji táborba. A két kiküldött erre a vármegye-gyűlésre érkezett vissza. Kajaly Pál előterjesztette Rákóczi óhaját, mely a népfölkelés elrendelését kéri. A megye erre elrendelte, hogy a losonczi járás fölkelő népe Murányhoz menjen. Karácsony napján ugyancsak Losonczon újra gyűlést tart a vármegye és azon, Rákóczi újabb kívánságához képest, a losonczi járás fölkelőit Eger alá rendeli.

1705 január 17-én tisztújító közgyűlést tart Losonczon a vármegye. Ez a közgyűlés azért nevezetes, mert azon a kijelölést megbízott útján Rákóczi gyakorolta. A nemesi fölkelők sűrűn szökdöstek meg Rákóczi táborából. Ezeket pénzbírságra ítélték. Losonczon is volt ilyen bírságoló közgyűlés, mely a megszökött Vattay Jánosra 100 frt büntetést rótt.

A bírságolás azonban nem járt elég hatással, s ezért is a vármegye az április 15-én Losonczon tartott közgyűlésén elrendelte a szökevények összefogdosását. Az itt hozott határozat szerint a szolgabírák dolga volt a szökevények összefogdosása, a kiket Szécsénybe és Losonczra kellett behozniok és onnan újból a táborba szállították őket. Az ellenszegülőket e határozat alapján Gács várába börtönözték be.

1705 elején a gácsi várban tartózkodik Széchenyi Pál kalocsai érsek, a kinek közbenjárására az akkor már megakadt béketárgyalások újra megkezdődtek. Mind ebben, mind az ezt követő időben sűrűn gyűlésezik a vármegye Losonczon, hogy Rákóczi, illetőleg Bercsényi rendelkezéseit tárgyalja. A május 9-én, június 10-én tartott gyűlések mind fontos határozatokat hoznak. E határozatokkal nemcsak nagyarányú véráldozatokra, hanem a kurucz seregeknek szolgáltatandó nagymennyiségű élelmezés szállítására is kötelezi magát a vármegye és a város. Ez élelmezési anyag elszállításának középpontjává Losoncz lett, a mi roppant számú szekeres népséggel töltötte meg Losonczot, melyen egymás után vonúltak át a kurucz tábor élelmezésére szánt gulyák, a kenyeret, lisztet, zabot, szénát szállító szekerek. 1705 április havától 1705 novemberéig alig szünetelt ez a zajos élet.

A dunántúli hadmíveletek eredménytelensége következtében a fölkelőkhöz hű dunántúli nemesség menekülni volt kénytelen. Rákóczi a menekülők számára június 1-én kelt levelével Losoncz vidékét jelölte ki. Rákóczinak az 1706. évi

béketárgyalások eredménytelenségét közlő levelét az augusztus 21-én Losonczon tartott vármegyegyűlésen hirdették ki. 1706-ban a vármegyei hadak hazatértek és ekkor Losoncz és környéke újból meg volt rakva katonasággal.

Rendkívüli jelentőséget nyert Losoncz az 1706. év folyamán a Rákóczitól fölállított postavonalak által. Ekkor ugyanis az egyik postavonal Losoncztól Beszterczebányáig terjedt, de a rimaszombat—egri postavonal is Losonczon vonúlt át.

Az 1707. év tavaszán Losoncz és környéke is megtisztúlt nagyrészben a katonaságtól.

Az 1707 márczius 5-én Losonczon tartott közgyűlésen Nógrádmegye újból megpecsételte Rákóczihoz való hűségét, a mennyiben arra a kérdésre, hogy óhajt-e valaki a József királytól Pozsonyba összehívott országgyűlésre menni, senki sem jelentkezett. Az augusztus 8-án Losonczon tartott közgyűlésen a vármegye kimondta a személyes fölkelést. Ebben az időben Bercsényi rendeletére sürgősen megerősítették Gács várát. 1710 január végén azonban véget ért a kurucz-világ Nógrádban és a nemzeti küzdelemhez hű nemességnek menekülnie kellett.

A szatmári béke után a bécsi udvar folyton a kuruczok újabb támadásától tartván, császári csapatokkal rakta meg Nógrádot és Losonczot is. Az 1715. évi országgyűléstől elvben felállított katonaság eltartásának biztosítása czéljából adóalapról kellett gondoskodni, a mit viszont összeírás előzött meg. Losoncz mint járási központ, természetesen összeírási központ is lett. Az 1720-ban végzett második összeírásból tudjuk, hogy Losonczon ebben az időben csak 17 mesterember dolgozott; de hogy minő iparágban, ezt nem tünteti ki az összeírás. A szatmári béke után.

Azt azonban tudjuk, hogy a losonczi vargák czéhe 1656-ban Wesselényi nádortól kapott kiváltságlevelet. Losonczon ebben az időben nincs is más czéhről adat. Csak mikor Fülek elvesztette vár jellegét, akkor költözik több mesterember Losonczra. Így 1713-ban már szabóczéh is van, mely III. Károlytól kapta szabadalomlevelét.

Az 1714 és 1716. 1730. és 1734. évben a vármegye tisztújító gyűléseit Losonczon tartja. 1730-ig Losonczon volt a vármegyei törvényszék helye; de ez évben Szécsényt jelölte ki erre a vármegye. Az 1732. évből 1763-ig azonban már fölváltva hol Szécsényben, hol Losonczon működik a törvényszék.

Az 1744-ben tartott vármegyegyűlés ismét fegyverbe szólította a nemességet; a nemesi felkelőket Sziléziába rendelték. Mikor ezek a csapatok onnan visszatértek, 1745 őszén a vármegye Losonczon tartott fölöttük szemlét.

Losoncz azután a polgárságából kifejlesztett életerőnél, részint kereskedelmi szempontból kedvező helyzeténél fogva, egyike lett a legvirágzóbb magyar városoknak. Közműveltsége tiszteletreméltó fokon állott; vagyoni helyzete igen rendezetté vált. Pénztárkönyvei 1847-ben a következő adatokat tüntetik föl: Lakosságának száma 4000, kik nagyobb részt kézmívesek és így a műveltség és haladás iránt fogékonysággal bírnak. Házainak száma 339. Határa 4600 holdat tesz, ebből 2000 hold erdő, 220 hold haszonbérben levő termőföld, 95 kaszás rét; azonkívül a Fábiánfalvipusztán egy darab rét 3200 forint értékben; zálogként van fekvőbirtoka Lónyabányán, melyet mint Haller-jogot, 3500 ezüstforinton szerzett meg; pénzbeli értékben van kamatozó tőkéje 30.308 váltóforint, ennek hátralékos kamatja 14.990 váltóforint, eladott borok árából 7000, eladásra kitett házának becsárában 7000, künnlevő tartozásaiban 7600, összesen 66.907 váltóforintja. A város adósságai, melyek szerzeményekből és nagyobb beruházásokból erednek, mindössze 723 váltóforintot tesznek. A város központi pénztárának jövedelme összesen 29.032 váltóforint; előre nem látható nagyságú jövedelmet adnak: a makkoltatási bér, a polgárság díja és a magvaszakadás. A város központi pénztárának kiadása pedig összesen 12.571 váltóforintot tesz. A XIX. század elején.

A város főbb utczái már 1830 óta ki voltak kövezve és esténként az egész várost világították; ennek költsége részben a városi pénztárból, részben műkedvelői társaságok és tánczvigalmak jövedelméből nyert fedezetet.

Van ez időben három felekezeti iskolája, ref. lyceuma, theologiai és jogi fakultással és ev. algimnáziuma, 4 osztálylyal; minden szépet és jót fölkaroló kaszinója; élénk kisdedóvója. Ipara virágzó; van egy nagy bőrgyára, kereskedelmi társulata, egészségesen fejlődő takarékpénztára. A városban rendkívül egészséges közszellem uralkodik, mely a polgárságot termékeny közintézmények alapítására serkenti. Buzgóság, lelkesedés, polgári életelevenség és öntudat ural-

kodik a lakosság körében. Van már hírlapja is. A város határában a tagosítás még 1845-ben megtörténvén, a mezei gazdálkodás is virágzásnak indult. Minthogy a város határa tagokra volt osztva, az egész egy jól rendezett kerthez hasonlított, melyben mindenfelé csinos nyári lakások és gazdasági épületek voltak láthatók.

1848-ban. Így találta Losonczot az 1848-iki év. A bekövetkezett új idő, a nagy, országos változások Losoncz polgárságára is mély hatást gyakaroltak; mindenki izgatott figyelemmel kísérte az események rohamos kifejlődését. A törvény által szentesített új intézményeket itt is lelkesedéssel fogadták és léptették életbe. A közönségnek mindennapi szükségévé vált olvasni a Pestről érkező hírlapot. Kenyérárús asszonyok és mások ültek vagy álltak a piaczon, hangosan olvasván az újságot, körülöttük egész tömegek, a lakosság mindenféle osztályából, kik feszült érdeklődéssel hallgatták az izgató események regisztrálását.

A nemzetőrség itt is nagy készséggel megalakul és csakhamar egyikévé lesz a leggyakorlottabbaknak.

Május 19-én és 20-án a törvény rendeletéhez képest átalakul a város belszervezete is. Megválasztják az első polgármestert, a tanácsba tizenkét fizetéses tanácsnokot és képviselőül 43 egyént. A miniszterelnök első körlevele következtében Nógrád vármegye megtartja Losonczon azt a megyei közgyűlését, melyben megalakul a csendre felügyelő választmány. A városban rend és béke uralkodik, melynek fenntartásában a nemzetőrség jár elül jó példával.

Nemsokára részint kivetés, részint toborzás útján be kellett az újonczokat szolgáltatni, a mi Losonczot úgyszólván egészen megfosztotta ifjúságától. Így folyt le az 1848-iki év. A városban a közszellem még rugalmasabb és hevültebb, mint az előtt volt és Losoncz is részt vesz abban az izgatott és lelkesedő várakozásban és aggodalomban, mely az egész országot betölti. Mikor 1849 január elseje bekövetkezik, még senki sem gondol azokra a szörnyűségekre, melyek a város végromlását idézték föl.

1849-ben. Mikor a forradalmi kormány Pestről Debreczenbe menekült, Nógrád megyébe báró Maithényi Lászlót küldték ki császári biztosúl, a ki Losonczot is felszólította, hogy hódolatát mutassa be, meghagyva, hogy főbb tisztviselői, a város pecsétjét is magukkal hozva, jelenjenek meg a vármegye székhelyén. A vészes események azután gyorsan követik egymást: február 15-én Parrott császári tábornok dandárja érkezik Losonczra; bár minden előleges híradás nélkül lepi el a várost, a lakosság a sereget jól ellátja élelemmel.

Február 27-én tűzték ki a városban a császári lobogót. Ebben az időben Nógrád éjszak felé az a szélső vármegye, melyben császári kormány parancsnokol. Gömör vármegyében ugyanekkor magyar seregek czirkálnak és a pesti guerilla-csapatok portyáznak.

Márczius 15-én különös és izgató eset történik. Ezen a napon este váratlanul ismeretlen álarczos emberek jelennek meg a városban és a tornyokról nagy zaj közben leszedik a császári lobogókat; azután zene kíséretében néhányszor bejárják a piaczot és eltűnnek; a városra megint esti csend borúl. A városi tisztviselők közbenjöttével a főszolgabíró nyomozást rendel el ebben a titokzatos ügyben; de mialatt a nyomozás javában folyik, ismét 40 álarczos jelenik meg a városban, szuronyos puskával.

A pesti guerilla-csapat tagjainak mondják magukat és foglyul ejtik a főszolgabírót, tétlenségre kényszerítik a helyettes polgármestert és a főbírót, a tanácsterem bezárt ajtaját betörik, nemzeti lobogókat tűznek ki, azzal fenyegetőzve mindenfelé, hogy jaj a polgárságnak, ha ezeket a zászlókat eltávolítja, mert sarczot vetnek ki a városra. Azután feltörik azt a raktárt, melyben a Parrott tábornok által követelt és készen őrzött 800 pár bakancsot tartották, a zsákmányt kocsira rakják és elviszik. Mindez nagy zavart és félelmet ébresztett a város lakosságában, mely látta, hogy most megint tűz és víz közé szorult és ismét súlyos veszedelmek és megpróbáltatások rémeit látta feltornyosúlni. És a polgárság előérzete valóra vált.

A császáriak Losonczon. A városi hatóság jelentést tesz a császári kormánybiztosnak; ez katonaságért folyamodik Budára; márczius 24-én délelőtt 10 órakor meg is érkezik Zaitsek alezredes vezénylete alatt egy zászlóalj gyalogság, két röppentyűosztálylyal; egy órával később pedig Almássy ezredes vezérlete alatt 160 dzsidás és 400 gyalogos érkezik Beszterczebányáról.

Zord, téli idő volt épen. A levegőt annyira betöltötte a sűrű hófuvatag, hogy öt lépésnyire sem lehetett látni. A polgárság szorongó aggodalmak között lakásaiba vonult. A városban ott állt az idő viszontagságaitól és a fáradtságtól elgyötört császári katonaság, mely nem sokat várt, hanem türelmetlen erőszakossággal maga szállásolta el magát. Az alatt a gyalogság a piaczon levő vendégfogadóba és az új Kaszinóépületbe települt. A városba vezető útakra őröket állítottak és a katonaság végre kényelembe helyezkedett. Az előőrsök, a kik a város külső szélein voltak fölállítva, nem vették elég szigorúan a parancsot és bevonultak a téli zivatar elől a házakba.

Délutáni félegy volt ; a katonaság ebédelt, a császári biztos nyomozásra volt indulandó. Egyszerre bevágtat a városba két huszár, nehány percz mulva a rimaszombati útról ismét 31 huszár, vezetőjük egy hadnagy. A huszárokon sokféle egyenruha ; pisztolyt sütögetnek ; kardjaikkal sebesen hadonáznak ; roppant robajjal és zajjal beszáguldozták a várost ; az egész azt a látszatot kelti, hogy itt egy nagyobb csapat készül a császári katonaság megrohanására. A csel sikerül, a huszárokat vezető hadnagy vezényel : »Huszárok ! Első osztály rohamra, második osztály ágyúfedezetre, indulj !« A magyarok győzelme.

A császári csapatok fölülnek a cselnek s a helyett, hogy a néhány szál embert visszavernék, védelmi állásba helyezkednek. Egy Debrődi János nevű huszárőrmester a vendéglő ablakából kilőtt golyótól elesik, de a támadók elérték czéljukat, teljes zavart idéztek elő és időt nyertek arra, hogy erősítésük megérkezzék. A magyar csapat részére egy hat fontos sugár- és vetágyú érkezik ; az egyiket a »Magyar király« gyógyszertárnál, a másikat a katholikus templomnál állítják föl. Végül Beniczky Lajos vezérlete mellett 400 honvéd is megérkezik ; heves utczai harcz fejlődik, mely a magyar csapat győzelmével végződik.

A dzsidások nem állhatják a fedezet nélküli kartácsolást, visszavonulnak Losoncz-Tugár piaczára és onnan bocsátanak röppentyűket a városra, melyek azonban a hóval borított háztetőknek nem árthatnak. A magyarok másik ágyúja elől a vendéglőben védelmi állásba helyezkedett gyalogság is kénytelen onnan kivonulni ; száznál többen megadják magukat, sokan foglyul esnek és lefegyvereztetnek.

A magyar csapat gazdag zsákmányt szerzett : 27.000 pengő forintot, 40 lovat, a tisztek összes szekereit, lovait, málháját ; azonkivül 300 foglyot. A harcz befejezése után a támadó sereg azonnal kivonult a városból, a császáriak pedig Gyarmatra húzódtak.

De csakhamar Losonczra érkezett a hír, mely szerint a császáriak a losoncziakat árulással vádolják, mert szerintük a polgárság is részt vett a harczban, sőt az ágyúkat és a honvédeket jó előre a templomban rejtették el. Ez a hír érthető aggodalommal töltötte el a losoncziakat. A császáriak fenyegetése.

Gyarmat felől olyan hangok hallatszottak, hogy a lakosságra roppant sarczot készülnek vetni a császáriak, az embereket csecsemőstül kardélre fogják hányni, a várost pedig egyenlővé teszik a föld színével. A hír napról-napra komolyabb és fenyegetőbb lett. Már egy nyomozó csapat kiküldéséről is tudomást szereztek. A lakosok vagyonukat a szomszéd helységekbe hordván, kezdtek kivonulni a városból. Az elüljáróság a rendre és békére felügyelő választmányt szervezteti. Ez azonban nem tudta meggátolni azt, hogy a Gömörben portyázó pesti guerillacsapat többször be ne csapjon a városba, fenyegetvén a lakosságot arra az esetre, ha meghódolna.

Végre csakugyan megindult a császári katonaság. Az előcsapat, mely 400 emberből állott, Schmidt kapitány vezérlete alatt közeledett a városhoz. De csak az üres várost találta ott ; a lakosság elmenekült. A megtartott vizsgálat során meggyőződtek a császáriak vádjuk alaptalanságáról ; megállapították, hogy az ágyúk a szűk templomajtókon be sem fértek volna, az egész környék pedig azt vallotta, hogy látta Beniczky honvédeit Osgyánból sietve Losoncz felé vonulni. A katonaság erre megtorlás nélkül távozott. A városba ismét visszatért polgárság azonban csak akkor nyugodott meg, a mikor Götz és Ramberger felvidéki hadteste Gyarmatról Váczra sietett a császári főhadsereghez.

A magyar seregek győzelmes előnyomulása következtében Nógrád is a forradalmi kormány fennhatósága alá került, mely kormánybiztost küldött a vármegyébe. A kormánybiztos rendelkezésére megyei gyűléseket és népgyűléseket tartottak. A függetlenség kihirdetése.

Az egyik megyegyűlés alkalmával, melyet a piaczokon tartottak, a függetlenséget ünnepélyesen kihirdették. Ekkor az orosz csapatok már megkezdték az országba való bevonulásukat és egy nagyobb csapat Zólyom vármegyében táborozott. Nehogy Nógrádot is váratlanul meglepjék, a megyei nemzetőrség egy csapatát a kriváni hegyszorosba rendelték.

Görgey Losonczon.

A dunamenti hadmíveletek megváltozott programmja július hóban Losonczra hozta Görgeyt is. Váczinál az Alvidék felé czélzott előrenyomulása nem lévén keresztülvihető, a Felvidék felé vette útját, mely Losonczon át vitt. Görgey váratlan érkezése nagy zavarba hozta a várost. Július 18-án vette Losoncz a parancsot, hogy 24 óra alatt elegendő élelmiszert szerezzen a fáradt és kiéhezett magyar sereg részére. Három napig tartott a magyar csapat átvonulása; a csapatok minden élelmiszert fölemésztettek, úgy hogy elvonulásuk után egy kenyér sem volt Losonczon található.

Az oroszok megérkezése.

Az oroszok nyomban követték Görgeyt; már messze előttük futott a hír, hogy az oroszok nemcsak sarczolnak, hanem rabolnak és erőszakoskodnak is; azonkívül az orosz csapatok elhelyezkedéséből azt lehetett következtetni, hogy harczra is készülnek. A losoncziak erre ismét kivonultak a városból. Azonban Sassz, orosz tábornok 4000 kozákkal vegyes lovasból álló hada minden zavar nélkül vonult át a városon. Sőt a mikor a tábornok arról értesült, hogy a kórházban levő beteg honvédek a legyilkoltatástól félnek, megnyugtatásukra négy aranyat küldött nekik ajándékul.

A fölkelő sereg utócsapata még ki sem vonult Losonczról, a mikor föltűnő jelenség történt. Huszárok kiséretében két bekötött szemű orosz tiszt érkezett Losonczra, a kik a már Rimaszombaton táborozó Görgeyhez tartottak tárgyalás czéljából. Másnap ugyanaz a két huszártiszt, az egyik huszártiszti tokmánynyal, a másik nemzeti színű övvel megajándékozva visszaérkezett Losonczra. Ez időtől kezdve csaknem mindennap vonultak el kisebb-nagyobb orosz csapatok Losoncz mellett Zólyommegyéből Gömör vármegye felé, melyeket a Gömörben portyázó guerillák állandóan nyugtalanítottak.

A herczeg Gallioin vezetése alatt 4000 főből álló csapatot a Losoncztól egy órára fekvő Haller kocsmánál szintén megtámadták, mire az, abban a hitben, hogy itt nagyobb magyar csapat van jelen, Losoncz felé vonult hadával, éjjel tábort ütött a városon kívül, reggel bejött a piaczra seregével, melyet ott felállítva, te-deumot tartott. Az oroszok ezután hódolati okiratot követeltek a várostól, melyet az akkori helyettesített elüljárók ki is adtak és minthogy más hitelesítő pecsétjük nem volt, a csizmadia-czéh pecsétjével erősítették meg.

Ebben a zaklatással, rémülettel és üldözéssel teli időben a hadi eseményeken kívül is rémesen feküdt a sors Losonczon. Tavasz óta dühöngött már a kolera; még pedig oly mértékben, hogy már a halottak után való harangozást is beszüntették, mert különben szüntelenül zúgni kellett volna a harangoknak. Keserű, irgalom és kegyelem nélküli napok voltak ezek. De a betetőzés még hátra volt.

Az oroszok pusztítása.

1849 augusztus 1-én reggel 9 órakor a beszterczebányai útvonalon körülbelül 90, csapatától elmaradt beteg orosz katona vonult be szekéren Losonczra és a piaczon telepedtek le. A velök volt 10 tiszt a vendéglőben, a legénység a kenyeres sátorokban kezdett reggelizni. A közeli fürdőben tanyázó, 150 főnyi guerillacsapat azonnal megtámadta az oroszokat; három menekülő tisztet lelőttek, hetet elfogtak; a legénység tüzelni kezdett, de három közülök elesvén, a többi, málháikat visszahagyva, menekült. A holtakat ezután közös sírba temették. Ez volt az az esemény, mely Losoncz pusztulását fölidézte.

Augusztus 7-én délelőtt 10 órakor híre jött, hogy az oroszok már Pinczen, Losoncztól mintegy órányira vannak és sebesen nyomulnak előre. Erre a lakosság egy része megint elmenekült, sokakat azonban a zsibbasztó rémület és a tehetetlenség valósággal odabilincselt a pusztulásra szánt városhoz.

Sok házban beteg feküdt, a kolera áldozatai nyögtek fekvőhelyeiken, a megrémült családok nem tudták, mit tegyenek a haldoklókkal, szekerek futottak ki a városból, betegeket és holtakat is robogva vittek el, mások betegen és holtan ottmaradtak helyükhöz szögezve; futókkal és maradókkal, de minden felől kétségbeesettekkel, jajgatással és sírással volt tele a város; leírhatatlan volt a rémület és a zűrzavar.

A kozák előcsapat hirtelenül körűlkerítette a várost, menekülni ezután már nem lehetett, sőt számosakat visszakancsukáztak a városba »Psja krev

A losonczi honvédemlék.

A Kossuth-szobor Losonczon.

A losonczi Kármán-emlék.

1

2

3

4

Losoncz : 1. A városi polg. leányiskola. — 2. A tanitóképző. — 3. A főgimnázium.— 4. A járásbíróság.

wengerska !« fenyegető kiáltásokkal. Nemsokára egy orosz őrnagy jelent meg a városházán kisebb csapattal ; minthogy a város tisztviselőit nem találta, az előkerített polgárokból főbírót és polgármestert nevezett ki és azután a következő sarczot vetette ki a városra : 27.000 részlet kenyér, 100 darab ökör, 100 mázsa szalonna, 200 kila eleség, 100 öl fa, 100 akó pálinka, 52 akó spiritusz, 200 akó bor, 100 akó szilvórium, 50.000 részlet széna, 500 kila zab, 20 mázsa dohány ; mindezt azzal a föltétellel, hogyha másnap reggel 8 óráig be nem szolgáltatja a város, irgalom nélkül fel fogják dúlni. Habár Görgey és utána Sassz serege a végsőkig kimerítették a várost, ezt a sarczot is jórészben beszolgáltatta.

Az oroszok főhadiszállása Apátfalván volt, táboruk a Losoncz és Apátfalva közötti réteken feküdt. Egy polgárokból alakult küldöttség fehér zászló alatt iparkodott a főhadiszállásra. Sok megaláztatás és rémítgetés után végre Grabbe tábornok elé kerültek, a ki kegyelmet igért.

A kegyelem azonban csak puszta szó maradt, mert a szélső utczákon még aznap délután rabolni kezdtek és este a rablás és fosztogatás már egész rendszeresen megindult. Előbb azonban hajmeresztő kegyetlenséget kellett az ottrekedt lakosságnak végigszenvednie. Este 10 órakor kozákcsapat vágtatott a városba és a lakosságot kancsukával a guerillák által megölt orosz katonák sírjához kergette. Ott arra kényszerítették őket, hogy a sírt puszta körmeikkel bontsák föl ; közben folyton kancsukázták s rugdosták a sírbontókat, kiknek jajgatásával tele volt az éjszaka. Mikor végre a bűzhödt tetemek föltűntek, akkor azoknak kivételére és megmosására kényszerítették a losoncziakat. Ezután a három orosz közlegény bűzhödt maradványait visszatették a sírba, a tisztekét pedig másnap a katholikus templomból temették el.

Éjfél után trombitaharsogás adott jelt a rablás megkezdésére. Az ezredek egymásután vonultak be a városba ; a mely ezredek legvégül jöttek, azok már nem kaptak elegendő zsákmányt, dühökben azután fokozott kegyetlenséggel bántak el a lakossággal. De az elül járó ezredek sem kímélték a polgárokat ; nemcsak irgalom nélkül verték őket, hanem ruháikat, elsősorban csizmáikat szedték el tőlük. Voltak, a kiket egészen mezítelenre vetkőztettek ; különösen a pénzükért üldöztek sokakat az egymásután érkező, rablási vágytól égő ezredek.

A tisztek a közlegénységgel versenyezve raboltak s mikor már a lakásokból, boltokból mindent elhurczoltak, csákányokkal és dorongokkal zúztak össze mindent, a mit találtak. Egyetlen bútordarabot sem hagytak épen és még az ágyneműt is mind fölmetszették és a tollakat szétszórták.

Sokan különös ügyességet tanúsítottak az elrejtett pénzek és kincsek feltalálásában. Betörtek a pinczékbe is, a mi bort meginni nem tudtak, azt kifolyatták ; a mit azután részegségökben véghez vittek, az leírhatatlan kegyetlenség volt ; tisztjeik sem bírtak már velök, kirabolták a gyógyszertárat és a templomot is, sőt még a holtakat is megbolygatták.

A lakosságot folyton kancsukázták, sokakat halálig gyötörtek. Voltak orosz tisztek, a kik ez irtózatos embertelenségek láttára könnyeztek. A rablás másfél napig tartott, mialatt a várost szünetlenül bekerítve tartották, hogy senki ne menekülhessen.

Augusztus 9-én azután az oroszok felgyújtották a várost. Borzalmas ünnepélyességgel történt ez. Előbb a szobákban maradt, összetört bútorokat a város piaczára egy halomba hordták és hogy belőle egyetlen darabka se maradjon meg, az egészet szurokkal leöntötték, azután mindent előre elkészített szurkos kanóczokkal felgyújtottak. Abban a pillanatban, melyben ez megtörtént, megzendült a tábori zene. A város felgyujtása.

Az oroszok hahotázva látták a lángnyelveket felcsapni ; borzalmas kaczagásuk belevegyült az ünnepi zene hangjaiba.

E szivetfacsaró jelenethez felhajtották a város koldusbotra jutott, agyongyötört lakosságát. Közben fölgyújtották a várost is ; egyenként vetettek üszköt a házakra s azonkívül röppentyűkkel is szórták a tüzet. Az egész várost fekete füstfelhő fogta be, melyből föl-fölcsaptak a vörös lángnyelvek. A levegőt betöltötte a rémült állatok bőgése és vonítása.

A városban őrjáratok czirkáltak és a kit oltással foglalkozva találtak, azt megkancsukázták. A kétségbeesett lakosságot többször nekihajtották a tüznek is. A vad orosz katonaság pedig még azzal is dicsekedett, hogy ezzel még nincs vége a szenvedésnek, mert a lakosságot az utolsó szál emberig fel fogják konczolni.

A tűz ropogásába, a lángok sistergésébe többször beleszólt az orosz tábori zene. A látvány az est beálltával csak fokozódott borzalmasságában ; Losoncz ekkor a fekete éjtszakában óriási máglyaként világított, melynek tüzes hullámait föl-fölkavarta a szél. Mikor az est folyamán a hőség tűrhetetlen lett, az orosz katonaság a lakosságot átkergette Apátfalvára. A kényszerítve menekülőket a lángban álló város összeomló falainak dörgése és az oroszok zenéje kísérte.

A következő nap reggelén a főhadiszállásra beterelt losoncziakat összehívták és száraz prófuntot osztottak ki közöttük ; kárpótlás czímén pedig azért, a mi a tűzben odaveszett, két forintot kaptak személyenként. A veszteség és a gyász testi és lelki fájdalmait még azzal is tetézték, hogy a kárpótlás kiosztása után egy orosz tiszt kijelentette, hogy a várost nem az oroszok gyújtották föl, hanem a guerillák és losoncziak, a kik ez alkalomra parasztruhába öltöztek. E kijelentés után szétbocsátották a losoncziakat, az oroszok pedig fölszedvén táborukat, zsákmánynyal megrakodva, Zólyom felé indúltak, visszahagyva a füstölgő romhalmazt, mely néhány nappal előbb még virágzó város volt.

A tűz után. A város pusztulása a legvégső nyomorba döntötte Losonczot. A nyomor és a leggyötrőbb inség éveken át tartott. A lakosság közül azok, a kik az orosz kegyetlenséget kiállották és azok, a kik már előbb elmenekültek, de a tűz után részben ismét visszatértek Losonczra, ez éveken át csak tengődtek.

A város 369 házából csak 2 maradt meg és ezek is a kertekben, a város szélén állottak. Természetes, hogy Tugár is osztozott Losoncz sorsában. Mikor a lakosság megfogyatkozva ismét összegyűlt, Losoncz és Tugár lakossága együtt nem tett többet 1400 léleknél, holott 1847-ben a lakosok száma meghaladta a 4000-et.

A város felépülése oly lassan haladt, hogy még 1851-ben sem volt egyetlen teljesen befejezett és a szükséges melléképületekkel ellátott háza. Még a legszükségesebb bútorzat is hiányzott. A lakosságnak elég munkát adott a romok eltakarítása. És milyen lakosság volt ez ! Félmeztelen, rongyos, kiéhezett és halálosan elgyötört alakok lézengtek mindenfelé. A városban egy falat kenyeret, egy korty italt, egy darab ruhát nem lehetett kapni.

Ha szélvész, vagy zápor kerekedett, irtózatos volt hallani az összeomló falak rémítő zaját. A beszivárgó lakosság alig tudott magának annyi helyet találni, a hol meghúzódjék. Boltozatok, kapuk alatt, pinczékben vagy födetlen szobában vonták meg magukat és az éjszakákat állva vagy ülve kínlódták át.

A segélyezés. A segélyezés műve nehezen indúlt meg. Elsők voltak : Rimaszombat és Szécsény ; az első két hónapról vezetett naplók szerint ez idő alatt érkezett : 245 kila búza, 10 font gyertya, 15 font dohány, 1662 forint magyar bankjegyekben, 63½ juh, 1258 egész kenyér, 408 font szalonna, 1609 font só, 51 rőf vászonnemű, 95 pozsonyi mérő különböző ázalék, 24 kila krumpli, 41 véka liszt, 115 font túró. Október elején azonban megszűntek a magánsegélyek, a lakosság ismét egészen magára maradt és a tél elől ismét széledni kezdett, úgy hogy az 1850 február 6-án történt összeírás alkalmával Losonczon — cselédek nélkül — a lélekszám csak 710 volt.

A város, hogy a segélyezést, kormányengedelemmel maga vehesse kezébe, az ehhez szükséges vizsgálat megtartásáért folyamodott. A bizottság 1849 november havától 1850 áprilisig működött. A segélygyűjtést és kiosztást a kormány a saját hivatalnokaival rendelte végeztetni. A város azonkívül kárpótlásért és a kiszolgáltatott katonai rekvizitumok megtérítéséért is folyamodott, de kérését bizonytalan időre elutasították.

A segélygyűjtés a beszterczebányai kerületi főispánnak, Andreánszky Sándornak a Magyar Hirlap-ban 1850 július 4-én közzétett felhívásával kezdődött. Befolyt összesen 19.529 forint 6 krajcár pengő pénzben ; ebben benfoglaltatott az a 4000 p. forint, mely a Vachot Imrétől, Losoncz fölsegélyezésére kiadott »Losonczi Phönix« két kötetéből befolyt, azzal a kikötéssel, hogy az közműveltségi intézmények czéljaira fordítandó.

A legújabb korszak áttekintése. A szerencsétlenség ritkán jár egyedül, s a tűzzel okozott általános vagyoni tönkrejutás nyomorúságait tetézte az országot leigázó abszolut uralom, melynek súlya alatt a hazafias polgárok éveken át rettegésben éltek a politikai üldöztetések eshetőségei miatt, — melyek sokakra be is következvén, a városi hatóság támogatását éveken át vették igénybe, hogy személyes szabadságuk megfosztása, sőt életük veszélyeztetése ellen is oltalmaztassanak. A bosszút és megtorlást intéző haditörvényszék még éveken át működött ; a súlyos börtönre,

de a halálbüntetésre is, nagyon csekély okok : sok esetben pedig alaptalan besúgások is vezethettek. Szerencséje volt a lakosságnak becsületére váló erkölcsi bátorsága és összetartása, úgy hogy itt áruló nem akadt, de még a bajba jutottak sem védekeztek vallatáskor úgy, hogy sorsuk enyhítését azzal próbálták volna biztositani, ha polgártársaiknak a szabadságharcz alatti hazafias szereplésükre hivatkoztak volna. Szomorú idők, áldatlan viszonyok voltak akkor, olyanok, a milyenről a mai nemzedéknek már fogalma is alig van. Tartott pedig ez az elnyomatás a Bach-korszak bukásáig, azaz 1859-ig, vagyis teljes 10 éven át.

Az ez után következett félalkotmányos idő enyhébb viszonyai mellett, kezdett ugyan a város feléledni, de annak határozott megindulása, — úgy, mint az országszerte is történt — itt is csak az alkotmánynak 1867-ben bekövetkezett helyreállítása után valósulhatott meg.

A kedvezőbb korszak beálltával az elsők egyike volt Losoncz, azok között a kisebb vidéki városok között, melyek a haladás zászlajára *a rendezett tanácsú várossá átalakulást* írták.

A rendezett tanácsú várossá átalakulás már 1872-ben meg is történt. Azok, a kik ez átalakulás kezdeményezői és intézői közül még életben vannak, megelégedéssel tekinthetnek vissza az akkor még merésznek látszó elhatározásra.

Az átalakuláskor polgármester *Pokorny* Sándor, addigi főbíró lett, és működött 1881-ben bekövetkezett haláláig. Utóda *Pokorny* Gusztáv (1881—1890). lett, a kiről most, — a közbeeső két évtized által is megérlelt elfogulatlansággal s a nélkül, hogy elődjét elhomályosítaná, — el lehet mondani, hogy ő volt e város polgármesterei között az első, a ki a fejlődésnek újabb és gyorsabb lendületet adni igyekezett. Sokoldalú, általános műveltségével és tudásával, de előre haladt életkora mellett is, a jövőnek élt s czéltudatos eszméivel új alkotásokért lelkesedett. Ő volt az, a ki már előbb is, városi tanácsosként, a katonaság rendszeres elhelyezését s ennek alapján a helyőrség szaporítását is czélúl tűzte ki. Hogy milyen értéke volt e törekvésnek, azt abban az időben, még kevesen tudták méltányolni, de most, az idők múltával, a mikor sokkal nagyobb városok is versenyeznek egymással, hogy katonasághoz jussanak, talán már kevésbé szükséges ehhez magyarázat.

Ez után *Török* Zoltán (1890—1895.) s Nógrád vármegye alispánjává választatása után *Wagner* Sándor következtek. Előbbi, mint Nógrád vármegyének nyugalmazott főispánja, utóbbi, mint a városnak polgármestere, a város közéletében ma is előtérben állanak s ezért e férfiakat jellemezni a krónikaíró feladata még nem lehet, ez ma még csakis azokra a számokra utalhat, melyek az utóbbi két évtized óta Losoncz városának közügyeit illető, bárminemű statisztikai adatokban találhatók, a jövőre nézve pedig a majd bekövetkezendő utókor tárgyilagos ítéletére.

A város közgazdasági fejlődésének ideje is az alkotmány helyreállítása óta számítható. 1849-ben a magyar pénz bukása s a tűzvész miatt a már fennállott takarékpénztár is megsemmisűlt. 1866-ban keletkezett a »Losonczi Takarékpénztár«, mely 1872-ben a »Losonczi Takarék- és Hitelbank« czéget vette fel, 1872-ben a »Nógrádmegyei Népbank« czégű pénzintézet is megalakúlt ; a »Losonczi Kereskedelmi és Iparbank« 1904, az »Általános Hitelbank« 1909 óta állanak fenn.

Már a 60-as évek végén losonczi polgárok alapítottak két nagy iparvállalatot. Ezek : az 1869-ben a tőszomszédos Losoncz-Apátfalva község területén épült »Losonczi posztógyár«, mely az újabb időben jelentékenyen megnagyobbítva, most a »Nemzeti egyesült textilművek« czég tulajdona, ugyanez időben keletkezett a »Losonczi gőzmalom« szintén részvénytársasági alapon s ez jelenleg a »Borsod-Miskolczi gőzmalom« czég tulajdona. 1884-ben keletkezett a »Sternlicht S. és Fiai« czég, 1892-ben pedig a »Rakottyay György és Tsai« czégtől alapított bádog és vasedény zománczozó gyár, 1906-ban az »Első losonczi mezőgazdasági gépgyár«. Az iparvállalatok közül jelenleg ez az öt összesen 2760 munkást foglalkoztat s ezért a munkás-viszonyokra nézve is, ezek a legjelentékenyebb tényezők.

Az alkotmány helyreállítása előtti időben a város a távolabbi közlekedéssel még teljesen a kocsiútakra volt szorítva ; a legközelebbi vasúti- és gőzhajó-állomása Vácz volt ; más irányban innen hasonló közlekedési eszköz az országban nem is volt, 1867-ben keletkezett a »Magyar Államvasutak« legrégibb vonala : Pesttől Salgótarjánig s 4 éven át Losoncznak az utóbbi volt a legközelebbi vasúti

állomása. 1871-ben készült el a vasút Losonczig. Ma, mikor e város ez elsőrendű vasuti fővonalon kívűl, még több helyi érdekű vasút forgalmát is élvezi, kevés már azok száma, a kik értik, hogy milyen esemény volt itt a legelső vasúti vonat megérkezése.

A küzdelemben tehát ismét a kitartás győzött. Földrajzi helyzeténél fogva a város minden szenvedése és nyomora után is a fejlődés útjára tért a béke ideje alatt. Egészséges ható-erők működtek és működnek falai között, melyek nem egy irányban szokatlan fejlődést eredményeznek; iskolák, gyáripar és kereskedelem tekintetében szokatlanul gazdag ez az aránylag kis város, mely századokon át számtalan sebből vérzett és csakugyan, mint a Phőnix, újból és újból kikelt hamvaiból.

Közszellem: Kétségtelen, hogy a természeti viszonyokon és a gazdasági fejlődésében találkozó kedvező körülményeken kívül, melyek az Alföld és a Felföld gazdasági kicserélésének helyévé avatják, a polgárságban tömörült, mondhatni demokratikus szellem eredménye volt ez.

Az a jellemző vonás, mely közigazgatásának egy régi körülményében megnyilatkozik, hogy a határozás jogán kívül bármely polgár részt vehetett észrevételeivel, jószándékú javaslataival a közügyek nyilvános tárgyalásában, öröklődik újabb intézményeire is, melyek mind közérzéssel és a polgárság egyetemének résztvételével keletkeznek. Így keletkezik Kaszinója és első kisdedóvódája.

A demokratikus közlelkesedés ad a negyvenes évek elején lendületet a városnak, mely az akkor beköszöntő új légáramlat hatása alatt sietve pezsdül föl mindenre, a mi szép és jó. Ebből a forrásból fakad az a közszeretet, melyben azokban az időkben a polgárság a hazafiasság és a kultura minden losonczi intézményén és cselekvésén függ. Innen ered, hogy Losoncz polgársága még most is a hivatalos várossal együtt üli meg nemzeti öröm- és bánat-emlékező napjait és hogy a polgárság ilyen ténykedéseinek beszámolói helyet foglalnak a város polgármestere által minden évben kiadott évkönyvben.

*

Természeti viszonyok. Éghajlati viszonyok tekintetében a város hegyektől körülzárt, kertszerű, kellemes völgyben fekszik. E hegyek legmagasabb pontjai Páter (Bikovo) 1113 m. Mögötte hosszú vonalban húzódik az Osztrovszki Vepor-hegység, melynek legmagasabb pontja 1344 m. Éjszaktól kissé nyugatra fekszik a Polána hegycsoport, 1429 m. Ezeken kívül a Jávor 1044 m, a Dobrocs 921 m., a Tanyova 931 m., a Bradló 828 m., a Budalehota 764 m., a Sztreborna 727 m., a Liszecz (Madáchtető) 700 m. és a Héthárs (Sedom hotár) 607 m.

Keletről a Karancshegység, a Mátra nyúlványa; legmagasabb csúcsai a Salgó 727 m. és a Karancs 697 m.

Vidéke termékeny, a magasságban erdőborított vagy kopár sziklák, lenn áthatlan agyagos talaj; hegyeiben vas, kovakő, gránit, gneisz, csillámpala, mész, trachyt, bazalt és kőszén van.

A táj faunája és flórája elég gazdag. Virágos növényeinek fajszámát 800—1000-re tehetni; a gerinczesek összes száma 169 nemre és 301 fajra rúg; a 105 nemben és 203 fajban képviselt madárvilág a gerinczesek leggazdagabb osztályát teszi. Faunájában 7 nem és 9 faj hüllő, 7 nem és 10 faj amphibium van. A rovarfauna 659 nemmel és 1316 fajjal van képviselve. Határán a Tugár és a Kriván vize vonul át és mind a kettő gyakori áradásaival sok kárt okoz. A Tugár hóolvadáskor veszedelmes; 1893-ban 13 házat mosott el.

Éghajlata hideg és a gyengébb növényeknek nem kedvező; talaja azonban jól megszántva és megtrágyázva, a tiszta búzát és a tengerit is megtermi. Legbiztosabban termeszthető a kétszeres, rozs, árpa, burgonya és némely főzelék. A szőlő csak nagyon meleg és száraz években érik meg. A jól mívelt gyümölcsszövetkezeti kertekben sok alma, körte és szilva terem. Gondos ápolás mellett megérik a dinnye is. A Tugár és Kriván által évente megöntözött rétek kitünő szénát és sarjut teremnek.

Területmegosztás. A város határának jelenlegi összes területe 6059 kataszteri hold 751 négyzetöl; ebből mezőgazdasági mívelés alá esik: szántóföld: 2687 hold 589 négyzetöl, legelő 372 hold 1305 négyzetöl, rét (kaszáló) 1066 hold 828 négyzetöl, erdő 1137 hold 1273 négyzetöl, szőlő 4 hold 777 négyzetöl. A katonaság 200 holdnyi

legelő-területen gyakorlatozik. Törzskönyvezett pusztái és telepei a következők: Fabianka, Belág, Betér, Egyház, Gellén, Ladó, Losonczkisfalu, Losonczkistugár, Szőlőhegy, Messzelátó, Papharaszt, Pokorny, Szénhegy, Tamási haraszt, Tugár, Vágó puszták, losonczi gőzmalom, losonczi fürdő és losonczi műtrágyagyártelep.

A Losonczot környező hegyek irányában lefutó völgyek felől a vidék folytonosan heves széláramlatot és hőfokváltozást szenved, s így a város légköre elég éles. A vidék hőmérsékletére nagy befolyást gyakorol a Kárpátok és a Király-hegy csúcsairól jövő éjszakkeleti szél, mely néha a legmelegebb nyári napokat is egyszerre lehűti, de a növényi vegetácziókban gazdag Felvidékről oly sok élenyt hoz magával, hogy annak következtében levegője rendkívül ózondús. Az évi középhőmérséklet 10·1 C fok. Az évszaki viszonyok a következő középarányt mutatják: a tél tartama 89, a tavaszé 92, a nyáré 92, az őszé 91 nap. A többnyire korán beálló, szeszélyes tavasz a vegetativ életnek nagy ártalmára van; a nyár nem ritkán hideg, esős szelekkel kezdődik, melyet gyorsan beálló nagy forróság követ, minek következtében a vidék talaja egészen kiszárad és növényzetét igen elhervasztja, az aratás július elején kezdődik; az őszi napok kitünőek és egyenletes mérsékletűek; a tél október végén szokott jelentkezni. Éghajlat.

A losonczi meteorológiai állomáson több évi megfigyelés eredménye a következő. Az évi középnyomás: 744·1 mm., a légnyomás maximuma: 762·1 mm. deczember 22-én reggel 7 órakor; a légnyomás minimuma 725·2 mm. deczember 10-én reggel 7 órakor; az évi legnagyobb ingadozás 36·9 mm., az évi középhőmérséklet 9·1 fok Celsiusban, az év legmelegebb napja augusztus 4-ike, 25 fokkal; az év leghidegebb napja január 24-ike, —19·1 fokkal, az évi hőmérséklet maximuma 31·2 fok aug. 4-én, az évi hőmérséklet minimuma 24·5 fok január 24-én, az egész évi legnagyobb hőingadozás 56·5 fok. Az egész évi csapadék 787·9 mm., az évi első zivatar április 16-án, az utólsó zivatar november 10-én folyt le, az utólsó dér (fagy) április 8-án volt és az első dér (fagy) szeptember 26-án köszöntött be. Az első hó a távoli hegyeken deczember 5-én, a környéken deczember 6-án jelent meg.

*

A budapest—ruttkai vasútvonalon éjszak felé utazva, a természeti szépségű és történelmi nevezetességű éjszakkelet-nógrádi bazaltkúpos hegyvidék (melynek bámulatosan szabályos bazaltoszlopaiból megépült a középkori két lovagvár: Somoskő és Salgó) fárasztó kapaszkodóiról a vonat kényelmesen száguld a mindinkább kiszélesedő Ipoly-völgyön át. Balról Füleket, hajdan nevezetes, ma már nagyrészben romokban heverő várával, jobbról a fülek-miskolczi vasútvonalat regényes vidékével elhagyva, tekintetünk végigfut az Osztrovszki-Vepor hegységtől koszorúzott téres Ipolyvölgyön és templomtornyokon, füstölgő gyárkéményeken akad meg. Előttünk emelkedik Losoncz, a Felvidék egyik legforgalmasabb és az ipar és kereskedelem terén vezető helyet elfoglaló magyar városa, mely a magyarság egyik védőbástyájaként fontos nemzeti missziót is teljesít. A város leírása.

Az élénk forgalmu állomáson induló és érkező vonatok haladnak el mellettünk. A viczinálisok és az ipartelepek vonatai ezek, melyek innen minden irányban jönnek-mennek. A nógrádmegyei, losoncz—poltár—rimakokovai és a losoncz—gácsi helyi érdekű vasutak kiinduló állomása Losoncz. Ezenkívül számos iparvágány vezet a város gyár- és ipartelepeire, így: a Rakottyay György és Társai és a Sternlicht S. és Társai zománczozó-gyárakba, a Mezőgazdasági Gépgyárba, a Borsod-Miskolczi Gőzmalomba, a Herczog-féle szeszfinomítógyárba és a Gőztéglagyárba.

A vasuti állomástól az állomás előtti kövezett térre lépünk. Balról az emeletes Vasuti-szálló fekszik, jobbról pedig a M. Á. V. osztálymérnökségi hivatal helyezkedik el egy parkszerű kertben. Az út a középen koczkakővel, a gyalogjárón aszfalttal burkolt, befásított Vasuti-utczán vezet át. Ha a két oldalt ma még csak részben beépült, de már így is csinos utczát elhagyjuk, a Petőfi- és Vasuti-utczák kereszteződésénél elterülő Petőfi-térre érünk. Az 1250□ öles tér rendezési munkálatai most vannak folyamatban, melyeknek befejeztével a gondosan befásított Petőfi-tér Losoncznak egyik legszebb tere lesz.

A Petőfi-utczában hatalmas gyárkémények nyúlnak ég felé. Az egész utcza — kivéve középső részét, a hol üzlethelyiségek és magánlakások vannak — gyártelepeknek ad helyet. Itt vannak a *Rakottyay* György és Társai és az Első Magyarországi Zománczgyár r.-t. *Sternlicht* S. és Társai zománczozó gyárak. Az előbbi

balfelől van és a kétemeletes épület világos, korommentes külsejével igen kellemes hatást gyakorol. Az utóbbi gyár épületei jobboldalt sorakoznak. E két hatalmas gyártelep üzeme oly nagyméretű, hogy nemcsak a belföldet árasztják el gazdag termelésükkel, hanem kivitelt találnak az összes külföldi államokba is. Jóság és tartóság tekintetében elsőrangú zománczedény-gyártmányaik a hasonnemű külföldi termékeknek erős versenytársai.

A Sternlicht S. és Társai zománczozó-gyárral szemközt — tőle csak a borsod-miskolczi gőzmalomba vezető iparvágánytól elválasztva — van az Első Losonczi Mezőgazdasági Gépgyár szintén nagykiterjedésű gyártelepe. Közelében emelkedik az egész országban egyedüli sörétgyár magas, csonkakúpszerű épülete, ezentúl pedig a közelmultban épült Rakottyay-féle gőzüzemű téglagyár.

A Petőfi-térről a Vasuti-utczán befelé haladva, közeledünk a város középpontja felé. Mikor a Jókai-utcza többnyire magánlakásokul szolgáló házsorát elhagyjuk, láthatóvá lesznek a Gácsi-, újabban Rákóczi-út emeletes épületei. Különösen este, a pazar villamosfény mellett nyújt ez az utcza szép látványt a vasúti állomásról jövőnek. A sarkon van a F. M. K. E. kávéház, mely külsejével és kényelmes, fényes berendezésével első helyen áll.

A Rákóczi-út, mint általában Losoncz főbb utczái, középen koczkakővel, a gyalogjárón aszfalttal van burkolva és két szélén befásítva. A téres utczának a város nagyságához mért, aránylag igen nagy forgalma rögtön feltűnik az idegennek. A széles aszfaltkorzón főkép déltájban és alkonyatkor szinte hemzseg a sok járókelő. Ebben az utczában és a hozzá csatlakozó Kossuth Lajos-utczában vannak a város leghatalmasabb épületei. Jobbra tartva, a majdnem 9 kh. nagyságú, egész kiterjedésében koczkakővel burkolt és fasorokkal árnyalt Búza-térre érünk. Itt szoktak lefolyni az országszerte híres losonczi gabona- és gyapjúvásárok. A tér éjszaki szögletében füstölög a Herczog-féle szeszfinomítógyár kéménye. Mellette egy keskeny átjáróval kapcsolódik a Búza-térhez a Vásár-tér, a hol az állatvásárokat tartják meg. A Búza-teret minden oldalról épületsorok fogják körül.

A vásárok színhelyét megtekintve, ismét visszatérünk a Rákóczi-útra. A F. M. K. E. kávéházon túl van az Ipar és Kereskedelmi Bank, ezzel ferdén szemben a posta, távíró és távbeszélő van elhelyezve. Mindezekre azonban csak futó pillantást vetve, sietünk megnézni a reformátusok szép templomát, mely a Rákóczi-úttal szemközt, a Kubinyi-téren áll. A templom Izsó Miklós hírneves építész- és szobrászművészünk mesteri alkotása. Gótikus stilű külsejével erősen kiválik a szomszédos épületek közűl. Lépcsőzetes feljárón és boltíves bejárón át juthatni a templom belsejébe. Nyulánk, magas tornyán erkélyszerű kiképzés van a tűzőrség számára.

A templommal szemközt a Losonczi Takarék és Hitelbank emeletes, modern palotája, jobbra pedig a csaknem négyzetben épült áll. főgimnázium áll, mely utóbbi a Kis- és Nagybég-utczák közé ékelődve, a Teleki-sétány végében foglal helyet. Előtte a téren áll *Kármán* József költő emlékoszlopa és szemben vele emléktáblával megjelölt szülőháza.

A ref. templom baloldali részén kezdődik a Kubinyi-tér. Ez tulajdonképen a város középpontja, melyet minden oldalról egy- és kétemeletes modern paloták környeznek. A dél felé kinyuló térrel párhuzamosan fut a Rákóczi-útban folytatódó Kossuth Lajos-utcza, mely a forgalmat is ide összpontosítja. A tér éjszaki oldalán, a ref. templom mellett emlékoszlop áll, az 1849-ik évben Losoncz város e terén elesett honvédek emlékére. Odább a róm. katholikusok ódon temploma emelkedik; baloldalt a Kossuth Lajos-utczával, — melyben a térre néző Nógrádmegyei Népbank szép, emeletes palotája van — átellenben a városi polgári leányiskola, délfelől a Losoncz város tulajdonát alkotó Városi Vigadó nagy és szép épülete zárja be a teret.

A róm. kath. templom, a városi polgári leányiskola és a Városi Vigadó által közrefogott tér közepén látjuk a hajadon fővel, szónoki pózban álló Kossuth-szobrot. A szép bronz-szobor, melyet az 1910. évi szeptember hó 19-én leplezett le nagy ünnepségek közepett a város hazafias lakossága, a városházára néz. A szobor a talapzatán a még elestében is balkezében tartott zászlót fennen lobogtató és a szabadságot szimbolizáló honvéddel — Holló Barnabás kiváló szobrászművészünk sikerült alkotása. A Kubinyi-térről nyíló Vigadó-utczában van az állami elemi népiskola.

A Városi Vigadóval szemközt a Kossuth Lajos-utczába torkollik az Erzsébet-

utcza, mely a városháza emeletes nagyszabású épületével kezdődik. A kir. járásbíróságnak nemrég épült emeletes palotája részben már az Iskola-utczára néz, melyben a várostól fúratott 364 m. mélységű artézi kútat, az állami tanítóképzőintézetet és az ág hitv. ev. templomot látjuk. Az Iskola- és Kossuth Lajos-utczákat összekötő Búsbak Ádám-utczában van az izr. templom és az izr. népiskola.

Az Iskola-utcza folytatása a Temető-utcza, mely a temetőkbe vezet. Közvetlen egymás mellett sorakoznak a város négy nagyobb vallásfelekezetének — róm. kath., ref., ág. hitv. ev. és izr. — temetői, melyek telve vannak díszes kriptaépületekkel és művészies kivitelű sírkövekkel. Mindegyiken rendezett sétányok vezetnek át. Különösen szép az izr. temető közepén emelkedő imaház. A köztemetőben van Debrődinek, 49-ben a város terén elesett honvédhuszárőrmesternek az emléke. A reformátusok temetőjében nyugszanak : *Ráday* Pál, II. Rákóczi Ferencz fejedelem titkára és követe, *Kármán* József és *Sükey* Károly, a város híres szülöttei.

A temetőkön túl látjuk a szőlőket, a melyek még Losoncz napsütötte hegyoldalain érett termést hoznak, de már innen éjszakra csak elvétve és csakis lugasban nevelve láthatók.

Visszatérve az Erzsébet-utczába, itt a városi óvodát és a régi városi vigadót érintjük, melynek udvarán van a városi gőzfürdő. Ezen túl a földszintes házak tömegéből a »Klára« villamgyár épülete emelkedik ki. Az utcza végén sorakoznak a 25-ik gyalogezred nagyméretű, egy- és kétemeletes kaszárnyái; a jobbra nyiló Laktanya-utczában pedig a csapatkórházat és az üzemét már régen beszüntetett pakfon-gyár ódon épületeit láthatjuk. Baloldalt terül el a Laktanya-tér.

Az Erzsébet-utcza folytatása a Czóbel-út, az Erzsébet-ligetbe vezet. A még nem régi keletű és így többnyire növendékfákkal beültetett park kezdetén látjuk a polgári és katonai uszoda pavillonszerű épületét, előtte a hatalmas csónakázó tavat, mely télen korcsolya-pályául szolgál. Innen egy lombfákkal sűrűn beárnyalt, két km hosszú, gyönyörű sétány vezet be az erdő egyik völgyében fekvő s a nyár forró napsugarai ellen kellemes menedéket nyujtó, remek szép losonczi fürdőbe, hol a losoncziak nyári mulatságaikat tartják. A csinos nyaralókkal környezett fürdő vize vasas és gyógyhatású.

Az Erzsébet-ligettől jobbra, a Rákóczi-úthoz csatlakozó Gácsi-úton emelkednek a 16. tábori ágyúezred nagyszabású kaszárnya épületei. Az elül parkírozott és díszes vasrácscsal kerített kaszárnyák az udvarokkal együtt 14 kh. területen fekszenek.

Vessünk még egy pillantást a liget és tűzér-kaszárnyák között épült tisztviselőtelep villaszerű, csinos házaira és az ezen túl lévő cserépkályha-gyárra, azután térjünk vissza a Kossuth Lajos-utczába.

Lefelé haladva, egy kétemeletes épületen emléktáblát látunk, mely Petőfi Sándornak 1847-ben Losoncz városában töltött kellemes napjaira emlékeztet. Az utcza alsó szakasza a Tugár-patakon túli és még néhány évtizeddel ezelőtt külön várost alkotott és Wohl Hermann szesz, élesztő- és eczetgyáráról nevezetes volt Losoncz-Tugáron vezet keresztül. Itt van a városnak a második óvodája, ettől kifelé a Tugár-tér, melyre az egyemeletes városi kórház tekint le. A tér délfelőli utczai részén emelkedik a Nógrádmegyei Tanítók és Jegyzők 1910-ik évben épült fiúinternátusa. Ugyancsak itt fog épülni a közeljövőben az Országos Református Lelkészegyesület leányárvaháza és az Izraelita Szentegylet internátusa. Losoncz-Tugáron áll a Szilassy család régi, emeletes kastélya is.

A tugári városrészen túl, a Balassagyarmat felé vezető és kétoldalt gyümölcsfákkal beültetett országút mellett van az állami facsemete-kert és a műtrágyagyár, mely a város tulajdona.

A Kossuth-Lajos-utczából nyíló és a Tugár patakkal párhuzamosan haladó Füleki-út mellett, már jóval a városon kívül, van a Koléner és Darvas-féle sertéshizlaló telep és az újonnan épült modern közvágóhíd és műjéggyár. Itt egyesül a Tugár-patak a Losoncz-patakkal. Az utóbbi mellett éjszakra haladva, a losoncztugári fürdőhöz érünk, mely a meleg évszakban a város közönségének egyik kedvelt kiránduló helye.

A városnak éjszakkeleti, állomásfelőli részén a Nagybég-utcza folytatását alkotó Apátfalusi-út mellett emelkedik a Wohl-féle szeszfinomító-gyár, szemben vele az 1910-ben épült Pázmán-féle ezüst és ötvösműáru-gyár, mely mellett egy kisebbszerű gőzmalom füstölög. Ugyancsak ez út mellett baloldalt országoshírű

posztógyár van, melynek főkép katonaposztó gyártmányai elsőrangúak. A gyár a Nemzeti Egyesült Textilművek tulajdona. Jó hírnévnek örvend a szomszédos Gács nagyközségben levő hazánk legrégibb posztógyára is. Ezenkívül az éjszaki szomszédos községekben fejlett agyag- és üvegipar van. Mindezek termékeinek továbbító állomása és részben elárusító helye Losoncz, a mi nagyban emeli a város közforgalmát.

*

Lakosság.

A város népesedésének ismertetésére a következő népszámlálási adataink vannak : Polgári lakosság 1880-ban 6290, 1890-ben 7460, 1900-ban 8952, 1910-ben 12.110, katonaság 1445. Vallás szerint a lakosság így oszlik meg : róm. kath. 6998 ; ref. 640 ; evangélikus 2384 ; izraelita 2088. A városi lakosság foglalkozására nézve : honoratiorokból, kereskedőkből, iparosokból, tisztviselőkből és gyári munkásokból áll ; földmívelő polgárság nincs. A város ipari viszonyaira nézve jellemző, hogy a gyári munkások száma 3800 ; ebből 844 lélek a város területén kívül lakik.

Közigazgatás.

Az 1871. évi XVIII. törvényczikk életbeléptette a községek rendezését. Ennek alapján Losoncz, a régi szabadalmas és első folyamodású bírósági joggal felruházott régi város, rendezett tanácsú várossá alakult. Az 1872. év április 17-én tartották meg az első tisztújító közgyűlést. Polgármester lett *Pokorny* Sándor ; rendőrkapitány *Czóbel* Károly ; főjegyző *Draskóczy* Ede; aljegyző *Lisznyay* Ferencz ; tiszti ügyész *Oroszy* József ; pénztáros *Keller* Sámuel, adószedő, közgyám és kórházi gondnok *Thomka* Ferdinánd, számvevő ifj. *Zámpory* Pál ; árvaszéki ülnök *Pongó* Pál ; tiszti orvos *Pongrácz* Mihály dr. ; mérnök *Doleschal* Soma ; gazda *Szathmáry* István ; könyvtárnok *Benkó* József ; tanácsnokok : *Hinkó* János, *Dienes* Sámuel, *Busbak* Ádám, *Sztolár* Károly, *Schmiedl* Albert, *Urbán* József, *Kovács* Sándor, *Pettykó* Imre, *Steller* Antal, *Pokorny* Gusztáv, id. *Schleicher* József, *Benedikty* Mihály.

A városi közigazgatás élén most *Wagner* Sándor kir. tan. polgármester áll ; a város tanácsosai : *Plichta* Soma dr., *Bulyi* János, *Kirchner* Dániel, *Schneller* Károly, *Kovács* Ferencz, *Havas* Gyula, *Győry* János, *Rittinger* Pál, *Kujnis* Gyula *Wohl* Rumi Adolf, *Gellén* Endre, *Rakottyay* György. Főjegyző : *Baskay* Ferencz, rendőrkapitány *Ottahall* Antal dr. ; tisztiügyész *Keszler* Lipót dr. ; tiszti orvos *Gömöry* Elek dr. ; árvaszéki jegyző *Keczéry* István ; közig. aljegyző *Maróthy* Sándor ; adóügyi jegyző *Szabó* Lajos Zoltán ; árvaszéki ülnök *Draskóczy* Zsigmond, *Honti* Rezső dr. ; pénztárnok *Bohunka* József, számvevő *Krudy* Pál, közgyám *Aranyosi* Sándor ; mérnök *Farkas* Zoltán.

Képviselőtestület.

A képviselőtestületet 37 legtöbb adótfizető, 37 választott képviselő, 12 tanácsnok és tizennégy városi tisztviselő alkotja. A közigazgatás különböző ágainak szakügyeit a következő szakbizottságok vitatják meg és intézik : jogügyi, pénzügyi, gazdasági, szépítészeti, építészeti és rendészeti, köznevelési és közoktatásügyi, közegészségi, építésre felügyelő, színügyi, tanoncziskolai felügyelő, mezőgazdasági, leltározó bizottság, óvódai gondnokság, közkönyvtári, közkórházi, pénztárvizsgáló, nyugdíjintéző bizottság és a városi iskolaszék. A rendőri szervezetet a rendőrkapitányon kívül alkotják : egy alkapitány, egy írnok, egy díjnok, egy gyakornok, egy őrmester, két szakaszvezető, 16 rendőrközlegény.

Közvagyon

Losoncz város közvagyona : *épületekben :* 1. városháza és melléképületei becsérték : 200.000 K, évi jövedelem : 5000 K. 2. Vigadó és színház : b.-érték : 200.000 K, évi jövedelem : 9200 K. 3. Régi vigadó és gőzfürdő telekkel együtt : becsérték 100.000 K. évi jövedelem : 3600 K. 4. Zöldfa fogadó : becsérték 60.000 K. évi jövedelem : 2400 K. 5. Óvódák : becsérték 54.000 K. 6. Laktanyák és hozzátartozó épületek : becsérték 2,335.600 K. évi jövedelem : 135.035 K. 7. Uszoda és pavillon : becsérték 5000 K. évi jövedelem 300 K. 8. Kórházak : becsérték : 133.000 K. 9. Háztelkek : becsérték : 61.800 K. évi jövedelem 1800 K. 10. Szegényházak : becsérték 11.800, évi jövedelem : 120 K. 11. Losonczi fürdő és melléképületek : becsérték 45.000 K. évi jövedelem 1000 K. 12. Erdőőri két lakóház : becsérték 1000 K. 13. Közvágóhídi épületek : becsérték 184.000 K, évi jövedelem 16.778 K. 14. Nagy pincze : becsérték 4000 K, évi jövedelem 870 K. 15. Iskolák : becsérték 131.000 K, évi jövedelem 900 K. 16. Méntelepi épületek : becsérték : 3000 K. 17. Tőzeg- és műtrágyagyár és gyepmesteri telep : becsérték

1

 2

3

 4

Losoncz : 1. A tüzérkaszárnya. — 2. A Rákóczi-utcza. — 3. A gyalogsági kaszárnya. — 4. A csolnakázó.

Losoncz : Szilassy Aladár kastélya Losoncztugáron.

A Sternlicht-féle gyár Losonczon.

A Rakottyai-féle gyár Losonczon.

60.000 K. 18. Vásári passus bódé : becsérték 4000 K. 19. Busbak-féle ház : becsérték 70.000 K, évi jövedelem 1780 K. 20. vámházak : becsérték 20.000 K. 21. Kocsmák : becsérték 89.000 K, évi jövedelem 3930 K. Összesen : becsérték 3,415.600 K, évi jövedelem 183.440 K. — *Fekvőségekben :* Kertek 12 h. 355 □ öl : becsérték 14.383 K, évi jövedelem 110·40 K. Szántóföldek 247 h. 1487 □ öl, becsérték 90.318 K, évi jövedelem 2795·20 K. Rétek és legelők : 274 h. 324 □öl becsérték 32.268 K, évi jövedelem 816 K. Erdő 11·37 h. 1237 □ öl : becsérték 227.000 K, évi jövedelem 6816 K. földadó alá nem eső terület 127 h. 1152 □öl árok, út és vízmosás terület. Összesen : 363.969 K becsérték, 10.537·60 K évi jövedelem.

A gyalogsági laktanya 1879-ben kezdett épülni ; a tüzérlaktanyát 1,300.000 kor. 77 fill. költséggel építette a város 1905-ben ; a kaszárnyákért 138.680 korona bért kap.

Ingóságok: Butorok, szerelvények, vágóhídi, gőzfürdői, trágyagyári gépberendezések, stb. becsérték összesen : 162,030·71 K. Aktiv tőkevagyon: Regále kártalanítási kötvény: becsérték 563.200 K, 18 drb. takarék és hitelbank részvény 3800 K, évi jövedelem 720 K. Kisbirtokosok földtehermentesítési kötvénye : becsérték 1000 K, 10 drb. vöröskereszt sorsjegy : becsérték 110 K. Losoncz—balassagyarmati h. é. vasuti törzsrészvény: becsérték 80.000 K. Losoncz—poltári h. é. vasuti törzsrészvény : becsérték 50.000 K. Losoncz—gácsi h. é. vasúti törzsrészvény : becsérték 12.000 K. Vásárjog : becsérték 700.000 K, évi jövedelem 41.005·65 K. Törzsvagyon kamatozó betétek : becsérték 49.441·29 K. Számadási maradvány a háztart. 151.011·06 K. Cselekvő hátralékok : becsérték 92.731·14 K. Maradvány a beruh. kölcsönből : becsérték 7036·42 K. Összesen : becsérték 1,810.320·91 K, évi jövedelem : 41.725·65 K. — IV. Kövezet a városi épületek előtt levő járdák és utczai burkolatok összértéke 137.058·50 K. — A város vagyonmérlege a következő : cselekvő vagyon 5,931.940·03 K, szenvedő vagyon 3,762.012·42 K. Marad tiszta cselekvő vagyon 2,169.927·61 K.

A város költségvetésének főbb tételei : közigazgatás 118.826 K, közoktatás 19.406 K, gazdasági kiadások 8357 K, épületek fenntartására 28.480 K, közvilágításra 9500 K, adókra 8317 K, katonai kiadásokra 5224 K, törlesztésre 204.660 K, különfélékre 22.188 K, közvágóhídra 13.750 K, rendes szükséglet 438.710 K, rendkívüli szükséglet 94·327 K, összesen 533.037 K. — Bevételek : Ingatlanok jövedelme 172.482 K, ingatlanok haszonélvezeti jogokból 70.837 K gazdasági jövedelemből 9005 K, térítmény 9464 K, kamatok 2710 K, különfélék 15.418 K, közvágóhíd 35.530 K, rendes bevétel 330.699 K, rendkívüli bevétel 80.000 K ; összesen 410.699 K. A költségvetési hiányt 73% pótadóval fedezik. Költségvetés.

Losoncz adózási viszonyainak fontosabb tételei a következők : földadó 14.115 K, házadó 72.675 K, I. oszt. kereseti adó 7617 K, II. osztályú kereseti adó 4026 K, III. osztályú kereseti adó 36.274 K, IV. osztályú kereseti adó 7510 K, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója 11.036 K, tőkekamat- és járadékadó 5144 K, összesen 158.400 K. A községi pótadó alapjául szolgáló állami egyenes adó : 167.919 K. — Itt említjük meg, hogy a városnak 1906 nov. 19-én kelt engedélyokírat alapján 1907 április 1-től vasúti és tengelyforgalmi kövezetvámszedésjoga van. Az engedély 15 évre szól. Kövezetvám czímén 88.409 korona. Adózás.

A városban a következő hivatalok vannak : Hivatalok.

Losonczi járás *főszolgabírói* hivatala. Főszolgabíró *Básthy* Béla. Szolgabírák *Moyzes* Emil és *Halmosy* Andor.

Állami *anyakönyvi* hivatal. Anyakönyvvezető *Jeszenák* Ráfael.

Kir. *járásbíróság.* Vezető járásbíró *Porubszky* Lajos táblabíró. Járásbírák *Baán* Miklós, *Grecsner* Károly, *Dianovszky* Vilmos ; aljárásbíró *Beniczky* Kálmán. A járásbíróság *telekkönyvi* hatósággal kapcsolatos.

Kir. *adóhivatal.* Főnöke *Tarbay* Dezső adótárnok.

M. kir. *pénzügyőri* biztosság. Főbiztos *Csürös* Zoltán.

M. kir. *sóhivatal.* Sótárnok *Rakovszky* János.

Állami *mértékhitelesítő* hivatal.

Vármegyei *hordójelző* hivatal.

M. kir. *erdőgondnokság.* Gondnok : *Hajdu* János erdő-főmérnök.

Kir. *iparfelügyelőség.* Iparfelügyelő : *Dér* Sándor.

Kir. *közjegyző : Kovács* Ferencz, kir. tanácsos.

Kerületi *munkásbiztosító* pénztár.

M. kir. *posta, távíró és távbeszélő* hivatal. Főnöke *Matolcsy* György felügyelő.
Máv. losonczi *forgalmi főnökség.* Hivatalvezető: *Röszner* Tivadar felügyelő.
Máv. *osztálymérnökség.* Vezetője: *Rothbart* Izidor, főmérnök.
Máv. *állomásfőnökség.* Állomásfőnök *Merkovits* Ferencz főellenőr.
Csendőrszakaszparancsnokság.
25. számú *gyalogezred.* Ezredparancsnok: *Horváth* László ezredes.
16. számú tábori *ágyúezred*; ezredparancsnok *Wagner* Henrik alezredes.
25. számú *hadkiegészítő kerületi parancsnokság*; parancsnok; *Hodik* János őrnagy.
Katonai *csapatkórház*; főnöke: *Szigyártó* törzsorvos.
29. számú *vadászzászlóalj* pótszázad keret parancsnoksága.
Állandó utóállítási székhely Nógrád, Gömör és Zólyom vármegyékre.

Közegészségügy.

Losoncz város legfőbb közegészségügyi szerve: a városi közkórház. A közkórház működéséről a következő statisztikai adatok nyújtanak képet: a kórházi évi ápoltak száma állandóan az ezer körül hullámzik. A közegészség szolgálatában állanak a városokban szokásos gyógyszertári, piaczi, kocsmai és élelmiszerüzleti viz gálatok, melyeket a városi orvos végez; a vizsgálatok azonban csak közegészségügyiek, mert analisis-titrirozásra a hivatal nincs berendezve. Az egészségtelen lakások fertőtlenítése Lingner-gépekkel történik. Három fürdő áll a közönség rendelkezésére: a városi gőzfürdő, a tugári fürdő és a losonczi fürdő. A mentőszolgálatokat a rendőrség, tűzoltóság, a városi orvos és a kórházi főorvos és alorvos végzik. Van a városban 9 orvos, ebből 3 fogorvos, egy fogtechnikus; 2 gyógyszertár, 1 drogueria, 11 szülésznő, ebből 2 városi.

Élelmezés.

Az élemli czikkek piaczi árúsítása három nyílt piaczon történik. A piaczi rendészetet a rendőrkapitány és a vámfelügyelő végzik. A városi piaczok helypénzforgalma 42000 korona körül hullámzik. A fogyasztásra kerülő négylábúak levágása a városi vágóhídon történik; a vágóhídnak számbavehető üzemfölöslege nincs. A vágásra kerülő állatok egészségi ellenőrzését a városi állatorvos végzi. Az egyévi fogyasztás a következő adatokat mutatja: levágatott: 39 bika, 1203 ökör, 297 tehén, 84 növendékmarha. 2417 borjú, 52 bivaly, 2847 juh, 618 bárány, 56 kecske, 2552 sertés.

Köztisztaság.

Az utczák és terek tisztántartása városi házi kezelésben történik. Ennek szolgálatában egy öntözőkocsi és négy szemétkocsi működik; az utczatisztításnál és öntözésnél hét ember dolgozik. Az utczaburkolási programm befejezése után a köztisztasági költségvetés kb. 80000 koronára van előirányozva. A gyalogjárók tisztántartásáról a háztulajdonosok gondoskodnak; a házi szemét kihordását a város végzi. Az ürszékek tartalma automatikus tőzegszárak tonnáiba gyűjtetik; a fekál-trágyát kiszárítás után értékesíti a város.

Közvilágítás.

1900-ban alakúlt a »Klára« losonczi villamossági r.-t. A város a vállalat 7%-ot meghaladó tiszta hasznának 25%-át kapja. A villamos mű a városnak a következő kedvezményeket nyújtja: a városi épületek áramfogyasztása után 30% engedmény; az összes lámpáknak évi átlagos 500 órán át való igénybevétele esetén 7%, 800 órán át való igénybevétele esetén 10%, 1200 órán át és azon fölüli igénybevételnél 15% engedmény. A közvilágítást 12 darab 8 ampéres ívlámpa és 265 darab 32 gyertyafényű Wolfram-izzólámpa szolgáltatja. A közönség világítási czélokra egy hektovattóra után 8 fillért fizet. A villamos mű 2,049.740 hektovattóra áramot termel. A közvilágítás évi 9500 koronával terheli a várost.

Csatornázás, vízvezeték.

Losoncz városa már rég foglalkozott a csatornázás és vízvezeték építésének eszméjével. A csatornázás tervének azután hatalmas lökést adott a kereskedelemügyi miniszternek a rendelete, melylyel megengedte a városnak a kövezetvám szedését, melynek bevételeiből a városi utczaburkolások költségei voltak fedezendők. Ekkor ugyanis a város tanácsa az utczaburkolást csak a csatornázási tervekkel kapcsolatban vélte helyesen megoldandónak, mert az előbbutóbb bekövetkezendő csatornázás megvalósítása a már lefektetett útburkolatok tönkretételével járt volna. Ezt elkerülendő, elhatározták, hogy az utczák burkolását együttesen végzik a csatornázással, a mi az elfogadott tervek alapján már 1908-ban megindúlt.

A vízvezeték kiépítése — a vízhiány ellenére — sem volt megoldható, mert a tervbe vett forrásvizek bevezetését — azok vegyelemzése után — nem javasolták, miután e vizek az egészségre ártalmasoknak bizonyúltak.

A csatornázás kiépítése ellenben azóta annál jobban halad és a háztulajdonosokkal való megegyezés valamint a 400.000 koronás kölcsön felvétele a munkálatokra vonatkozó költségvetés fedezését biztosítván, a kiépítésnek évről-évre leendő továbbfejlesztését teszi lehetővé. A csatornahálózat végleges kiépítését biológiai szűrés mellett tervezik, úgy hogy annak terméke már tisztán vezettetik a Tugár-patakba.

Kövezet.

Losoncz városának utczái és terei részben bazaltkoczkával, részben bazalt fejkővel és csekély részben aszfalttal vannak burkolva. A részletes és több évre megállapított kövezési programm 1908-ban lépett életbe és az utczaburkolat területe ennek megfelelőleg nő; az utczaburkolási programm végrehajtásának megindulásakor a helyzet a következő volt: burkolva van bazaltkoczkával104.510 = terület, melynek értéke: 1.107,806 korona. Bazaltfejkővel 7740 □-méter terület, melynek értéke: 27.090 korona. Tömörített aszfalttal 1320 □-méter terület, melynek értéke: 10.560 korona. Makadám alappal borított 6840 □-méter terület, melynek értéke: 20.520 korona. Makadám alap nélküli: 37.280□-méter terület. A járdaburkolat a következőképen oszlik meg: 15 utcza és tér, összesen 25.328 m² aszfalttal burkolt; értéke: 253.280 korona. 5 utcza, összesen: 4958 m² trachitkoczkával burkolt; értéke: 39.664 korona. Az utczaburkolási programm évi átalánya 30—40.000 korona.

Közlekedés.

Losoncz fontos és élénk vasúti közlekedési góczpont. A város a budapest—ruttkai fővonal mellett fekszik; állomása igen forgalmas; napi átlagos személyforgalma 1910-ben 857 utas volt. Innen indul ki a nógrád megyei, losoncz—poltár—rimakokovai és losoncz—gácsi helyi érdekű vasút. Innen halad ki a különböző gyárakba vezető iparvágány is. A budapest—vácz—kassai állami út átszeli a várost, a Kubinyi-térről ágazik ki a Losoncz-ábelfalvai, a vásártérről a losoncz—zólyomi, a Tugár-hídtól a fülek—hevesi törvényhatósági út.

Posta, távíró, távbeszélő.

A losonczi m. kir. posta-, távirda- és távbeszélő-hivatal forgalma, a város lakosságának számához arányítva, az országban a 14-ik helyen áll. Nevezetes és felemlítendő körülmény, hogy az itteni postahivatal összes költségeit maga a *Wohl* Herman czég forgalma fedezi.

Lakásviszonyok.

A város lakásviszonyai a következő adatokat mutatják: 1 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 260 korona. — 2 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 430 kor. — 3 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 580 kor. — 4 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 860 kor. — 5 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 1200 kor. — 6 szobából és konyhából álló lakás átlagos évi bére: 1380 kor. A modern kisebb lakások ára a feltüntetett átlagos árnál 100—120 K-val drágább, a szerényebbeké ugyanannyival olcsóbb. A modern nagyobb lakások ára a feltüntetett átlagárnál 150—200 K-val drágább, a szerényebbekké ugyanannyival olcsóbb.

A házak száma 725. Ebből az adóköteles házak jövedelme mintegy 521.785.59 koronát, az adómentes házak jövedelme pedig 201.775 K-t, — összesen: 723.563.59 koronát tesz.

Munkáslakások

A munkáslakások építkezésének szükségessége már rég felmerült a város közéletében, de nem volt megvalósítható, mert a mérnöki hivatal által tervezett és bemutatott javaslatok, az iparvállalatok tulajdonosaival folytatott többszöri tárgyalások ellenére sem jutottak a megoldás felé; oka ennek leginkább az a körülmény, hogy a munkáslakások czéljaira kiszemelt városi területek az iparvállalatoktól messze esvén, a vállalatok nem találják alkalmas területeknek munkáslakások építésére.

A gyárosok ugyanis munkásaik érdekeit lehetőleg kielégíteni óhajtván, oly területen akarják a munkáslakásokat fölépíteni, a mely a gyártelepekhez közel fekszik, hogy a déli 1 órai szünet a munkásnépnek lehetőleg pihenésre maradjon. De hátráltatta a kérdés megoldását az uralkodó pénzdrágaság is. A kérdés tehát ilyen egyöntetű megoldásában egyelőre lekerült a napirendről. Most már maguk a gyárosok emelnek saját telkeiken munkásházakat. A gőzmalom és a Sternlicht S. és Társa czég munkásházai máris felépültek.

Az 1909-ben magánvállalkozásban épült tisztviselőtelep 18 házból áll. A posta- és távirda-tisztek telepe 19 házból. A gácsi út mentén 40 munkásház áll. Mindez magánvállalkozás.

A lakáshiány orvosolhatása végett 1909 január 1-től számított 10 éven belül épülő házak — az állami hasonló kedvezmény mintájára — pótadómentesek.

Ennek a hatása alatt 1910-ben 66 új ház épült 86 lakással és kiadtak 16 engedélyt fennálló házak kibővítésére, 20 engedélyt átalakításokra.

Tűzoltóság. 1875-ben önkéntes tűzoltó egyesület alakult. 1897-ben átszervezték kizárólag városi tűzoltósággá. A lakosság szabályrendeletben megszabott tűzoltó-díjat fizet és pedig : Minden önálló 24—40 éves férfi *a*) kézműiparos évi 2 kor., *b*) háztulajdonos földszintes ház után évi 4 kor., emeletes után 6 kor. *c*) az *a*) és *b*) alá nem tartozó önálló keresetű férfiak évi 4 korona. Tüzoltóparancsnok *Ambrózy* Béla rendőralkapitány. Országos tanfolyamon kiképzett altiszt *Kiss* István.

A 25. gyalogezred évenként 100 embert képez ki tűzoltónak. Ezek tűz esetén Losonczon szolgálatot teljesítenek ; a felszerelést a város adja.

Szegényügy. Van a városnak szegényháza, 40.000 K alaptőkével. A szegényházban lakók száma 22, A künnlakó segélyezettek száma 32, az évi segélyösszeg 2.664 korona.

Közműveltség. A meglehetősen szerény viszonyok között mozgó szegényügyi költségvetésnek segélyére jött *Búsbak* Ádám vaskereskedő, vagyonos losonczi polgár adománya. Ő ugyanis vagyona egy részét (Kiskarsautczai házát) polgári menház alapra hagyományozta. Ezenkívül van még a menháznak 50.000 koronára rúgó alapja. A két alap egyesítése, a szegényügy általános rendezésével, most van folyamatban.

Losoncz már századok előtt a Felvidék kulturájának egyik középpontja volt. Biztosította neki ezt a szerepet főiskolája, mely messze vidékekről, még Csehországból is vonzott magához ifjakat. Losoncz az éjszakmagyarországi szláv nyelvhatár kapujában fekszik és igy hatása érthető a szomszédos vármegyékre : Zólyom, Liptó, Turócz, Árva, Bars, Hont és Gömör nemzetiségi ifjai a losonczi főiskolán tanulták a régi időkben a magasabb ismereteket. Ez a messzire kiható szerepe a közoktatás szerveinek szaporodásával, a tudományos intézetek, főiskolák középpontosításával is elveszett, de a régi alapokon, melyeket tűz és vész annyiszor rongált és majdnem megsemmisített, ma is virágzó iskolaügy van ebben az aránylag kisebb magyar városban. Ugyanaz a polgári szellem, mely a közügyekben annyi lekesedéssel és rugalmassággal jelentkezett, nyilvánul meg a XIX. század elején meginduló magyar reformkorszakban is, a mikor a város polgársága sietve teremti meg amaz intézményeket is, melyek ha nem is egyenesen oktató czéluak, de közvetve és hatóerejükben mégis azok. Már 1834-ben keletkezett kaszinója és ennek könyvtára ; 1844-ben kisdedóvója ; van ebben az időben a református egyháznak hétezer kötetre menő könyvtára, *Kubinyi* Ferencz régiség és természetrajzi gyűjteménye. Alig pusztítja el a városnak 49-ben történt felgyujtása : a kaszinót, a főiskolai könyvtárat, a Kubinyi-gyűjteményt, kisdedóvót, helyükbe új szervet teremt e városban mindig fellüktető életerő. Alig tér magához a város, Kubinyi Ágost Ferencz testvérével együtt hatalmas közkönyvtárat teremt. Losoncz kulturáját ma ezen a könyvtáron és az egyesületeken kívül, az iskolák és a sajtó szolgálja.

Áll. főgimnázium. A losonczi főgimnázium 1870-ben alakult az ev. ref. gimnáziumból és az ágostai evangélikusok gimnáziumából államivá. Az ev. ref. főgimnázium egyike az ország legrégibb ily iskoláinak. Az 1590 körül megalakult losonczi ev. ref. egyház azonnal megalkotta iskoláját, melyet folyton emelt. A XVII. század elején Losoncz felgyujtatván, az iskola is leégett, de már 1609-ben újra felépült és újraalakult. 1622-ben a teljes gimnáziumnak megfelelő szervezetet nyert. 1769-ben kimondta az egyház közgyűlése, hogy a gimnáziumban a tanítás teljesen díjtalan. 1784-ben még Csehországból való növendékei is vannak az intézetnek. 1785-ben már tanulnak philosophiát, logicát, metaphysicát, physicát, geometriát, iusnaturae-t, theológiát, egyetemes történelmet, német nyelvet az elemiektől föl a philosophiáig. Az intézet ekkor már főiskola, de azért gimnáziumnak nevezték 1832-ig, a mikor kollégium nevet nyer új tanbeosztással. 1840 februárjában merül föl az az indítvány, hogy a két protestáns intézetet egyesítsék. 1849-ben a nagy tűzvész alkalmával az iskola is teljesen elpusztul ; aztán újra épül ; 1857-ben megvalósul a két intézet uniója. 1864-ben felbomlik az unió, az ev. ref. egyház azontúl, mint hatosztályú gimnáziumot tartja fönn az intézetet. A gimnáziumot 1870 június 30-án átveszi és nyolczosztályúvá fejleszti az állam.

Ág. h. ev. gimnázium. Az állami gimnázium másik alapja, az ág. ev. gimnázium régebbi múltjáról hiányzanak az adatok. 1827-ben mondatik ki határozottan az iskolának a megállapított tanterv szerint való szervezése ; ettől kezdve négyosztályú gimnáziumként szerepel ; 1849-ben, mikor az iskola elérte virágzásának tetőpontját, szintén leégett. 1869-ben az ág. ev. egyház is átadja intézetét az államnak. Az egyesített

gimnázium 1880-ban lett nyolczosztályúvá és megfelelő hajlékot 1882-ben kapott. Az intézet erős fejlődésben van és a tankerület összes középiskolái között a legnépesebb; az I—III. osztályok párhuzamosak. Sajnos, szűk és a mai követelményeknek egyáltalán meg nem felelő épületben tengődik, a mennyiben az intézet eredetileg 250 tanuló részére épült, ma pedig népessége az 500-at megközelíti. Udvara úgyszólván alig van; folyosói szűkek, azonképen tantermei is. Legutóbb a kormány, 61.000 kor. költséggel, kissé tataroztatta. A tanári könyvtár, mely egyike a legnagyobb ilynemű könyvtáraknak, 17.000 könyvet tartalmaz. A Segélyegyletnek, mely tisztán a társadalom áldozatkészségének köszöni fennállását, vagyona: 55.000 korona. Az intézetben 18 rendes, két helyettes tanár, négy hitoktató, egy egészségtan-tanár, egy ének-, egy zenetanító végzi a tanítást.

Áll. tanítóképző.

A losonczi protestáns egyházak és a város áldozatkészségéből állami hozzájárulással az 1869. év őszén nyílott meg a losonczi m. kir. állami tanítóképző-intézet. Első igazgatója *Terray* Károly volt. Vezetése alatt a megnyitáskor öt tanerőt és 18 künn- és bennlakó növendéket számláló intézet az első tíz év alatt tíz tanárt és 95 növendéket számláló intézetté fejlődött. Az intézet vezetősége már az alapítás első éveiben szükségesnek látta a bentlakás és közétkezés rendszeresítését. Az 1877—78. tanévben már 60 bentlakó és 84 bentétkező növendékről adnak számot az intézet évkönyvei. A növendékek összes létszáma 1877—78. iskolai évben 97 volt. 11 évi érdemes igazgatás után elhunyt Terray Károly igazgató. Helyébe *Zayzon* Dénes intézeti rendes tanárt állították az intézet élére. 1881-ben Zayzon igazgatót, ugyanesak igazgatói minőségben, Félegyházára helyezte át a miniszter. Losonczra Léváról *Szováthy* Lajos tanárt bízták meg a képzőnek igazgatói teendőivel, s e minőségben 1881-től 1893-ig Losonczon működött. Ezidőben állították fel az intézet IV. évfolyamát. 1893-ban Szováthy Lajost Csáktornyára helyezték át és *Zayzon* Dénes félegyházi igazgatót rendelték vissza a losonczi tanítóképzőhöz, melynél 1906-ban történt nyugalomba vonulásáig áldásosan működött. Érdemei elismeréséül megkapta a kir. tanácsosi czímet és a kormány az intézet igazgatótanácsosává kinevezte. Igazgatása alatt az építkezés, berendezés és tanulmányi téren is sokat haladt az intézet és ebben az időben alakult ki az intézeti épület mai alakja is. Igazgatóságának utólsó évében a növendékek összes száma 115 volt. Ezek közül az intézetben lakott 79, köztartási kedvezményben részesült 92 növendék. 1906-ban *Brunowszky* Rezső dévai tanítóképző-intézeti tanárt nevezték ki igazgatóvá. Igazgatóságának első öt évében a növendékek száma 110—119 között váltakozott. Az internátust 80 növendék teljes ellátására rendezték be. A már megnyitásakor sem új, s immár 42 éves multra visszatekintő intézeti épület a legkitartóbb munka és legodaadóbb adminisztráczió mellett is sok gondot okoz a vezetőségnek, sőt a rendfenntartás és a felügyelet megnehezítésével, kedvezőtlenül befolyásolja a tanulmányi előhaladást is.

Az állami tanítóképzőintézetben működik az igazgató vezetése mellett négy rendes-, két segéd-, egy megbizott-, egy helyettes-, két szaktanár, egy egészségtan-tanár, négy hitoktató; összesen tizenhat tanerő. Növendékeinek száma 130—135.

Polg. leányiskola.

A polgári leányiskola községi, de állami segélyt élvez. Az iskola korszerűen át van alakítva, tanszerekkel és taneszközökkel szintúgy fölszerelve. Az intézet *Winkler* Anna igazgatónő vezetése alatt áll. A növendékek száma 150—160.

Van állami elemi fiúiskola, római kath. elemi iskola, ág. ev. leányiskola, ref. leányiskola és izraelita elemi iskola.

A kormány, a kamara, és a város támogatása mellett egy alsófokú kereskedelmi és iparos tanoncziskola áll fenn, mely utóbbi évente eredményes munkakiállításokat rendez.

Óvodák.

Az első óvoda Losonczon már 1844-ben alakult, még pedig részvénytársasági alapon. A tűzvész 1849-ben ketté szakította életét. Most az Erzsébet-utczában és a Kossuth Lajos-utczában működik egy-egy városi óvoda.

A Losoncz összes iskoláit látogató ifjúság száma a kétezret meghaladja.

Losonczi sajtó.

Losonczon három hetilap jelenik meg, és pedig mind a három politikai. 1879-ben indult meg a »Losoncz és Vidéke«, 1905-ben a »Losonczi Ujság«, 1909-ben a »Losoncz«. Megjelenik még itt a »Felvidéki Őr« czimü havi folyóirat.

Közkönyvtár.

Losoncz városának már az 1848-9-iki szabadságharczot megelőző időben volt közkönyvtára, de a városnak 1849-ben az oroszok által bosszúból történt

felgyújtása alkalmából teljesen elpusztult. A szabadságharcz lezajlása után *Vahot* Imrének a sajtó útján tett felhívására az országban oly érdeklődéssel nyilvánult meg a részvét, hogy a könyvtár újjáalapítására sokan és pedig távolabbi vidékekről is adományoztak könyveket. Ugyancsak a Vahott Imrétől kiadott »Losonczi Phoenix« czímű emlékkönyv tiszta jövedelméből 1000 frt. készpénz is jutott a könyvtárnak, melyet ez idő szerint is Vahot alapítványként kezelnek s csak kamatait fordítják a könyvtár gyarapítására. A könyvtárat 1851-ben már újból át is adták a közhasználatnak.

A könyvtár 1884 ik évben újonnan rendeztetvén, a könyveket szakirodalom szerinti beosztásba vették. E rendezés óta (a mikor 14.473 kötet volt) a könyvtár erősen gyarapodott és 1910. év végén így állott : szépirodalom 15.829 kötet, bölcselet 217 kötet ; klaszikusok 123 kötet ; hittudomány 671 kötet ; jogtudomány 461 kötet ; természettudomány 1.021 kötet ; történelem 1.410 kötet ; folyóirat 1.399 kötet ; vegyes 2.910 kötet ; összesen 24.041 kötet.

A város áldozatkészségén kívűl a könyvtárhoz a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének szervezése óta, az állam is jelentékenyen hozzájárult s a főfelügyelőség évenként megismétlődő javaslata alapján, 10 év óta összesen 4400 kor. állami segély jutott a könyvtárnak. Ebből nem épen a könyvek számának nagyobb arányú szaporítása, hanem azok belső értékének emelése körűl ért el a könyvtár üdvös haladást, mert az államsegélyből csakis tudományos irányú műveket szereztek be. A készpénzbeli államsegélyen kívűl a főfelügyelőség gondoskodásából állami letétként is érkeznek könyvek.

A könyvtár a város képviselőtestületétől választott gondnokság működésén kívűl, épen az állami segélyezés következtében állami felügyelet alatt is áll.

*

Ipar és kereskedelem.

Losonczot már fekvése is ipari és kereskedelmi helylyé predesztinálta. Régi szabadalmi város voltából folyik hogy lakossága, mint városi polgárság, az iparra, kézmívességre, a termelt árúk értékesítésére és a helyzete által természetszerűleg rárótt árúközvetítési és kicserélési szükségből, kereskedelemre adta magát. A város többszöri feldúlása, tűztől történt elpusztulása megszakította a czéhélet egységes és következetes fejlődését, mert a polgárságnak igen sokszor kellett visszatérni a kezdet kezdeteihez. A czéhélet oklevélbeli nyomai is elpusztultak a tűzvészek alkalmával. Jellegzetes losonczi iparágak voltak : az asztalosság, a tímár, a lakatos, szabó, varga és kályhakészítő mesterség.

Hetivásárok.

Losoncz hetivásárain cserélődtek ki a Felföld hegyes vidékének és a bányavárosoknak termékei az Alföld gabonatermésével. Már a 40-es évek hetivásárjain esztendőnként 100.000 mérő gabona kelt el. Ezekre a gabonapiaczokra eljártak Zólyomból, Liptóból, Túróczból, Hevesből: Pásztóról és Gyöngyösről. Idehordták a Felvidék tótjai a zsindelyt, deszkát, gerendát, sajtárt, szitát, lapátot, cserépedényt, főzelékféléket. Világhírűvé lett gyapjúvásárok fejlődtek és vannak Losonczon, s a májusban tartatni szokott gyapjúvásáron nem egy külföldi kereskedő szokott megfordúlni ; ezek a vásárok irányítólag hatnak a gyapjúárak kialakulására ; bőrvásárai is igen híresek.

Országos vásárok.

Kilencz országos vásárjainak összforgalma 7—8000 ökör, 2000 tinó, 4000—5000 tehén, 1200 üsző, 1000—1300 borjú, 3000—4000 ló, 3000—5000 sertés, 15.000—20.000 juh körül mozog. A losonczi, régi időtől fogva híres bőrvásárokkal kapcsolatos az is, hogy már 1846-ban részvénytársasági alapon bőrgyár alakúlt. Ez a bőrgyár az 1849. tűzvész alkalmával szintén elpusztult, de aztán ismét feltámadt. Ennek a gyárnak az a közvetett czélja is volt, hogy a tőke nélkül szűkölködő számos varga és tímármester foglalkozást találjon.

A város jelentékenyebb iparvállalatai a következők :

Gyárak.

Borsodmiskolczi gőzmalom részvénytársaság. Ennek tulajdona a miskolczi, losonczi, hatvani, csányi és szegi gőzmalom. Részvénytőkéje : 4.000,000 K. Munkásainak száma : 280.

Sternlicht S. és társai zománczozó gyára. Állandó munkásainak száma : 680.

Rakottyay György és társai zománczozó gyára. Munkásainak száma : 950.

Wohl Aladár dr. ipari és mezőgazdasági szeszgyára, élesztő, eczet és szesz finomítógyára. Állandóan 80 munkása van.

Herczog és Kohn szeszfinomítógyára. Állandóan 20 munkása van.

Első losonczi mezőgazdasági gépgyár r.-t. állandóan 350—400 munkást foglalkoztat.
Thausz Jakab gőzfűrésztelepe ; állandó munkásainak száma : 25.
Selmeczy Miklós sörétgyára, 25 munkással.
Első losonczi Tex czipőtelep, 40 munkást foglalkoztat.
A Nemzeti Egyesült Textilművek posztógyára 8,000.000 kor. alaptőkével. 500 munkást foglalkoztat.
A városi műtrágyagyár.
Rakottyay György gőztéglagyára, 50 munkással.
Pázmán Gyula és Tsa, ezüst és ötvösműárúgyára, 25 munkással.
Rapp—Romhányi kőszénbánya r. t. egy millió korona alaptőkével.
Kronberger J. és fia nagy eservágó-telepe.
Az ipari viszonyokra jellemző, hogy Losoncz gyári és ipari telepei 3800 munkást foglalkoztatnak. Losoncz iparfelügyelőségi székhely.

A losonczi iparosság érdekeit képviseli a losonczi ipartestület, mely kiterjedt működése körébe vonja a munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító törvény hiányosságai következtében beállott zavarok egyengetését ; közreműködik a mesterek és segédek továbbképzésében. A Technologiai Iparmúzeum a szabómunkások részére 1910-ben 8 szakra beosztott továbbképző tanfolyamot s az 1911-ik évben a czipészmunkások részére is hasonló tanfolyamot nyitott. A jó és becsületes ipari munkára tanonczkiállítások rendezésével serkent, a melyen a jó előmenetelt tanusító résztvetteket megjutalmazzák. Törekedik az ipartestület ama hivatásának is megfelelni, hogy a bérharczokat szelidítse, elsimítsa. E tekintetben nem egy eredményre tekinthet vissza. Az ipartestület tagjainak száma az utóbbi években meglehetősen állandó, a mi békés viszonyokra mutat ; számuk 350 körül mozog. Segédet bejelentettek és felvettek 1910-ben 652-őt, elbocsátottak 670-et, maradt az év végén 491. Tanoncz az év végén 747 maradt. Beérkezett 524 ügydarab, melyből ülésen 181 darabot intéztek el, a többit még az év végén, ülésen kívül. Ipartestület.

A békéltetőbizottság működését 9 esetben vették igénybe s ez összesen 12 panaszt intézett el és pedig egyességileg hatot, határozathozottal ötöt, peres útra terelt egyet.

Az ipartestület vagyoni állapota kedvező, a mennyiben túlnyomó részt ingatlanban, részint értékpapirokban s készpénzben összesen 45.369.93 K tiszta vagyon van. Évi költségelőirányzata 3400 K kiadás, és 4000 K bevétel körül mozog.

A losonczi ipartestület kötelékébe tartozó iparosok így oszlanak meg : Áes 6. Aszatalos 24. Bádogos 9. Czipész 37. Czukrász 2. Bognár 2. Csizmadia 33. Cserepező 3. Építész 10. Kőmíves 3. Esztergályos 1. Fodrász 11. Festő 9. Kékfestő 3. Lakatos 11. Kovács 9. Kerékgyártó 6. Kocsigyártó 2. Kéményseprő 1. Kályhás 1. Kárpitos 4. Könyvkötő 5. Kefekötő 2. Köteles 3. Kalapos 5. Kőburkoló 2. Kőfaragó 2. Aranyműves 5. Órás 5. Mészáros és hentes 10. Pék 11. Nyomdász 5. Fésűs 1. Molnár 1. Mézeskaláesos 3. Rézműves 1. Reszelővágó 1. Elektrotechnikus 3. Mérlegkészítő 1. Szabó 29. Női szabó 6. Szűcs 3. Szíjgyártó 4. Szappanos 1. Varga 2. Szűrszabó 2. Szitás 1. Egyéb ipart űző 24. Összesen 325.

Losoncz közgazdasági életében jelentékeny szerepet játszanak a pénzintézetek.

A Losonczi Takarék- és Hitelbank Részvénytársaság, az Osztrák-Magyar Bank mellékhelye. Az intézet 1866-ben alakúlt ; alaptőkéje 800.000 korona, melyet most 1,500.000 koronára emel, a tartaléktőkéje 70.767 K, külön tartaléka 24.000 K, értékpapir-tartaléka 5690 K, ingatlantartaléka 70.000 K. összesen 170.450 K ; nyugdíjalapja 65.305 K. Pénz és hitelügy.

A Nógrádmegyei Népbank Losonczon 1872-ben alakúlt ; részvénytőkéje 500.000 K, melyet ez évben egy millió koronára emel. Tartalékalapja 116,024 K, külön tartalékja 58.527 K, összesen 174.551 K ; nyugdíjalapja 13.422 K.

A Losonczi Ipar- és kereskedelmi Bank Részvénytársaság 1904-ben alakúlt, 200.000 K alaptőkével ; tartalékalapja 21.802 K.

Az Általános Bank Részvénytársaság Losonczon 1909-ben alakúlt 200.000 K alaptőkével, melyet 500.000 K-ra emeltek föl ; tartalékalapja 33.593 K, van nyugdíjalapja is.

A Losoncz és Vidéke Ipari Hitelszövetkezet (mint a központ tagja) 1903-ban alakúlt.

*

Egyházak

Losoncz lakossága négy egyházban egyesül, ezek: a római katholikus, az ágostai evangelikus, a református és az izraelita egyház.

A legrégibb történeti adat, mely Losonczra vonatkozik, mint már említettük, a római katholikus egyházzal áll kapcsolatban. Ugyanis Losonczon *Losonczi* Lambert nádor már 1128-ban templomot építtetett a Boldogságos Szűz tiszteletére.

Kétségtelen, hogy egész Nógrád vármegye, Szent István uralkodásától kezdve, az esztergomi érsek és a váczi püspök fennhatósága alá tartozott. Az esztergomi egyházmegyéhez tartozott Losoncz is. A losonczi római kath. egyház a legrégibb időktől fogva önálló, tehát anyaegyházként szerepel. A XIII. század elejéről fenmaradt okleveles adatok is mint ilyent említik. A pápai tizedjegyzékekből kiderül, hogy a losonczi egyház a nógrádi főespcrességhez tartozott, mely alatt kívüle még 61 egyház állott. Akkor még önálló egyház volt Losoncznagyfalu is, mely ma fiókegyháza Losoncznak.

Losonczon a római kath. egyház minden háborgatás nélkül működött egész Giskra koráig. Ebben az időben Zsigmond király uralkodott Magyarországon, ki azonban a konstanzi zsinat elnökségét elvállalván, magára hagyta országát. A konstanzi zsinatnak sikerült helyreállítani az egyház egységét, de a szakadás mégis mély nyomokat hagyott maga után. Husz János tanai termékeny talajra találtak Csehországban, a hol csakhamar hatalmas szekta, a husziták szektája keletkezett, mely a kereszt jelvénye helyébe a kelyhet állította. Zsigmond király, a mikor a cseh korona is rászállt, haddal ment ki Csehországba, hogy az ottani huszitákat visszahozza az egyházba. A csehországi huszita háboru csakhamar átcsapott Magyarország felső vármegyéire, így különös súlylyal Nógrádra is, melynek több várát Giskra, a híres huszitavezér, tartotta megszállva. Az 1419. évtől datálódik a felvidéki huszita harczok kora és ekkor kezdődik itt a római katholikus egyház térvesztése is, mely a losonczi egyház elvesztésével is járt. A huszita tanok a vidéken portyázó Giskra-csapatok útján észrevétlenül elterjedtek Nógrád vármegyében, melynek felső részében, a Losonczczal szomszédos Gács várában tartotta Giskra főhadiszállását.

1451-ben indult el Hunyadi Giskra megfékezésére és ekkor vesztették el a losonczi katholikus hivők templomukat. Mikor ugyanis Giskra Losonczot elfoglalta, a Boldogságos Szűz templomát erődítménynyé alakította át, megrakta embereivel, maga pedig Gács várába vonult. Giskra kivonulása után a templom a protestánsok kezére került.

A katholikusok Mária Terézia uralkodása alatt erőhatalommal kísérlik meg visszafoglalását, de sikertelenül.

Hosszú viszontagság és küzdelem után, 1755-ben jön Losonczra az első plebános és ezzel meggindul a hitközségi élet. 1848 ban szép templomuk és iskolájuk van, mely 1849-ben leégvén, az egri érsek segítségével csakhamar újjá épül.

Jelenleg a római kath. plebános *Valihora* János dr., apátplebános, a ki mellett két káplán segédkezik. A kath. hivők elemi fiu- és leányiskolát is tartanak fenn. A losonczi római kath. hívek száma, a legújabb népszámlálási adatok szerint: 6998.

A losonczi evang. egyház keletkezésének idejét pontosan megállapítani nem lehet. Tény azonban, hogy már Luther fellépése előtt, a szomszédos falvakban, mint Gács, Divény, Lónyabánya stb. husziták telepedtek le, a kik a nyelvben rokon losoncziakkal sűrűn érintkeztek. Hogy az említett községek lakósa mind Luther irányához csatlakoztak, arra lehet következtetni, hogy a Losonczon nagy pompával épített Boldogságos szűz temploma is, midőn benne a katholikus szertartást eltörölték, Luther szellemében lett az evangélium hirdetésének hajlékává. 1590-ben a lakosság zöme az akkor terjedő kalvini irányhoz csatlakozott, a kisebbség azonban megmaradt a Luther egyház hívének. Ez a kisebbség, bár lelkésze nem volt, hatalmas támaszt nyert az ekkor Losonczon lakott *Bulyovszky* Dániel alispán személyében, a ki nemesi jogánál fogva, evangelikus gimnáziumot is tartott fönn. Többször gondolt templom építésre is. 1707-ben II. Rákóczi Ferencz rendeletére a reformátusoktól telket kap, kün a város szélén. Templomot azonban nem építhetett, mert elkövetkezett a protestáns elnyomatás ideje, a mikor templomot evangelikusoknak építeniök nem volt szabad. E szomorú idők alatt is templom és lelkész nélkül, mint önálló egyház szerepelt az esperességi gyűléseken.

Mikor 1781 októberében József császár kiadta a »türelmi rendeletet«, a szomszédos losoncztugári evang. hívekkel egyesülve, azonnal megtette a lépéseket egy templom felépítésének kieszközlésére. Már 1782 márczius 14-éről keltezve, benyújtotta kérvényét a császárhoz s mikor ugyanezen év deczemberében visszaérkezett az engedély, hozzáfogott a gyülekezeti élet végleges rendezéséhez. 1783 márczius 25-én beiktatta első lelkészét *Schwandtner* András személyében, a kinek lelkészi utódai voltak; Sztancsek Sámuel, Hosszu István, Molitorisz Sámuel, Benczur Sámuel, Rumann János, Frecska Sámuel, Pekár Lajos, Sztehló András, Trsztyénszky Ferencz, Holles Danó, Margóesy József, a ki mellett az egyházfelügyelői állást *Prónay* Pál kir. tanácsos viselte. 1784. év ádvent első vasárnapján felépített templomát is átadta rendeltetésének. Ez a templom az akkori törvények rendelkezése értelmében, utczára szolgáló bejárat, torony és harangok nélkül épült.

A gyülekezeti élet teljes virágzásnak indult; a reformáczió szellemének megfelelően, az egyház a templom mellett az iskoláról sem feledkezett meg. Az elemi iskolán kívül két tanárral algimnáziumot is tartott fenn, melyről más helyen van szó. Ez utóbbi intézetet az 1867-iki kiegyezés után, a nemzeti öröm hatása alatt, tanítóképző czéljaira az államnak engedte át.

Az istentisztelet nyelve kezdetben tót és magyar volt, a melyhez csakhamar a német nyelvű istentisztelet is járult. Ez utóbbit, mint istentiszteleti nyelvet, a német családok megmagyarosodása következtében legelőször hagyta el.

1849-ben az egyház vagyona, temploma, iskolája, paplakja stb. elégett. E pusztulás után következő esztendők az anyagiakkal való küzdelemben teltek el. De alig építik fel a leégett templomot és tornyot, 1859 június 24-én a torony villámcsapás által sújtva, újra leégett.

Az egyház anyagi ügyeit rendezni csak a legújabb időben sikerült, mikor az állam a tanítóképezdei épület megváltása fejében 50 ezer koronát adott s *Busbak* Ádám volt felügyelő végrendeletében oly dicséretreméltó nagylelkűséggel gondoskodott az egyházról is.

A millenáris jubileum idejében azzal adott kifejezést hazafias érzelmének, hogy teljesen megmagyarosodva, az istentisztelet és az egyházi cselekvények nyelvévé a magyart tette. Van virágzó nőegylete, férfi segély-egylete és egyházi énekkara. Az egyház élén *Wolf* József lelkész, *Beniczky* Árpád I-ső felügyelő és *Kujnis* Gyula ügyvezető felügyelő áll. Az egyház a nógrádi evang. esperességhez, a dunáninneni egyházkerülethez tartozik. Híveinek száma, a legutóbbi népszámlálás szerint, 2384 lélek.

1590-ben Losoncz város egész lakossága, mintegy 3000 lélek, egyszerre tért át a helvét hitvallásra és a svájczi reformátorok nyomán eltávolították az 1128-ban épített templomból az oltárképet. Templomuk mellé csakhamar virágzó iskolát állítottak, úgy hogy már a XVII. század első évtizedében e vidék gyermekeit itt nevelték. A reformáczió tanainak terjedését nagy mértékben elősegítette a vidéknek a husszita tanokkal való ismeretsége. A reformáczió képzett theologusai, nagyobbára külföldi egyetemeket járt papjai közűl választotta az egyház csaknem mindenkori lelkészeit, kik közűl az első Kórodi Márton volt. Utána jöttek Ürményi Ambrus, Kecskeméti György, Mezőlaki Kis István, Losonczi Pintyőke György, Nógrádi Ferencz, Beregszászi István megváltatott gályarab, Csúzi Cseh Jakab theologiaa dr. elvitt, de hívei által kiszabadított hitvalló, a ki hazulról dolgozott a nápolyi gályákra vitt társai megmentésén, s szabadulásuk után a svájczi közbenjáróknak a köszönő hálaíratot szerkesztette Mányoki János, Varsányi Dániel, a nagynevű Debreczeni Ember Pál 1695—1701. Polgár Gáspár, Miskolczi János, Bogdányi Márton, Jánosi György, Paxi András, Téglási János, Széplaki Pál, Liptai István, Kármán József, mint püspök 1763—1794., Török István, Buborék Ferencz, Barta József, Patay János, Maller Ferencz, Szarka János, Lukács Mihály, Hajas János, Kulifay János, Cseh Miklós, Kulifay László, Szondy László, Balog Ábrahám, Nagy József, Tóth Mihály, Kis Gábor, Illyefalvi Vitéz Lajos, Illyés Lajos, Sörös Béla, Kájel Endre, Makay Lajos.

Az egyházi épületeket és templomot a füleki várkapitány és a barátok két ízben is felgyújtották a XVII. század folyamán. A templom visszavételére fegyveres támadást is indítottak, ez azonban sikertelen maradt. 1755-ig, illetőleg 1780-ig a város és a református egyház csaknem teljes szellemi és vagyonközösség alatt állott. Az egyházi gondnok választatott a város fejévé és az egyház részére

hagyományozott ingatlanok szolgáltattak fedezetet a városi közigazgatás fedezésére is. A felekezeti féltékenység többoldalú élesztgetése után előbb peres úton, utóbb békés megegyezéssel végezték el a vagyoni elválasztást.

Az 1849. évi végzetes katasztrófánál a református egyház vesztesége az akkori becsű szerint meghaladta a 100 ezer pengő forintot; de a hazai reformátusság segítsége mellett 1853-ban újból felépítette díszes templomát és iskoláját és 1869-ben országos ünnepséggel avatta fel a templomot.

Az egyház ezidőtől kezdve különös gondoskodás tárgya volt, *Nagy* József Losonczi Szijgyártó Sámuel, Szilassy Ferencz, Farkas Károly, Illyés Lajos nagyarányú alapításokat tettek, a melyek máris kezdik éreztetni hatásukat. A Nagy Amália emlékére tett alapítvány felhasználásával itt építi az Országos Református Lelkész-egyesület 100 lelkészleány számára új árvaházát. Az egyház szocziális téren is munkát kezd a fiatal gyári munkások testi és szellemi gondozása végett. A régi neves iskolát 1869-ben az államnak átadván, most csak elemi leányiskolát tart fenn. A helybeli állami iskolákban való vallástanításra két lelkészi állást szervezett. Az egyház főgondnoki székét, melyben mindig a Gyürky, Szilassy, Gellén, Szigyártó, Darvas és Csoma családok kiváló tagjai űltek, a jelenben Kovács Ferencz közjegyző, volt debreczeni jogtanár tölti be. Az egyházközség a drégelypalánki egyházmegye és a dunántúli ref. egyházkerület fennhatósága alatt áll. Népessége 640.

*

Losoncz izr. hitközsége jelenleg Nógrád vármegyének, sőt az egész Felvidéknek legnagyobb zsidó gyülekezete, kongresszusi alapon áll és a V-ik (Nógrád, Bars, Zólyom és Hont vármegyékre kiterjedő) izr. községkerület székhelye. Híveinek száma 2088 lélek. Már a XVIII-ik század végén találunk itt néhány zsidó családot, de a hitközség megalakulásának idejéül csak az 1814. évet veheti föl. Ekkor történt ugyanis, hogy Szilassy József Tugar számára mezővárosi czímet és vásártartási jogot szerzett és kijelentette, hogy ő valláskülönbség nélkül mindenkinek, tehát a zsidóknak is, kész polgári szabadságot és házépítésre telket adni, »csupán jó erkölcseikre és mesterségekre néz«. Szilassyt fölvilágosodott gondolkodása, de egyúttal az a czél is vezette, hogy helysége számára más körből való kereskedőket is szerezzen, »mivel az eddigi kereskedők leginkább mesteremberekből kerültek ki, kik magukat megszedvén, spekulácziókra adták magukat és a szegény földmívesek és faszállító tótok zavarának kihasználására« kartelt kötöttek.

Szilassy hívásának a zsidók örömmel tettek eleget. A beköltözés leginkább Nógrád vármegye déli részéből történt és így csak abban állott, hogy a déli rész aránylag sűrűbb zsidósága éjszakra vonult. Szilassy az ő régi zsidójának Wohl Izraelnek megadta azt a jogot, hogy a beköltözött közűl csak azokat fogadta be, kiket Wohl arra érdemeseknek talált. 1822-ben már 20—30 család lakhatott itt s közülük 18 család a szentegyletet (Chevra kadisa) megalkotta. 1830-ban már a rabbiállást is betöltötték. 1848-ig a hitközség Tugáron állott fönn, de egy-két tagja, így Petőfi »Varróleány«-ának családja Losonczon lakott.

A szabadságharcz után, melyben a losonczi zsidók, szintén teljesítették hazafias kötelességüket »a losoncztugári héber asszonyok« pedig összegyűjtött fillléreiket ajándékozták a nemzeti alapnak, elpusztult a tugári piacztéren épűlt régi templom és 1850 óta a mai tugári imaház szolgál templomul. Az 1851. év óta itt fönnálló izr. magániskola, 1863-ban felekezeti népiskolává lett és 5 évi szünetelését nem tekintve, mind e mai napig mint ilyen áll fenn. Ez idő óta az itt működő rabbik mind egyetemi grádussal bírtak. Jelenleg a községkerület és egyúttal a Chevra elnöke is Wohl R. Adolf, a hitközségé egy évtized óta Schneller Károly, rabbi 1899 óta Vajda Béla dr., a budapesti rabbiképző neveltje. Népiskolájában 5 tanerő működik és évente 220—240 növendék látogatja. A hitközség költségvetése az iskolával együtt 45.000 korona, a jótékony osztályé 3000, a Chevra kadisáé 10.000, az izr. nőegyleté, mely 1878. évben alakult, 3500 korona. A Chevra 1909-ben avatta föl magasztos ünnepélylyel művésziesen épített temetői imaházát, a hitközség legfőbb erejét pedig jelenleg a tervbe vett új templom megalkotása veszi igénybe.

*

A polgármesteri hivatalban vezetett nyilvántartás szerint a Losonczon fennálló különféle egyesületek és társulatok működési körüket s alapszabályaikban lefektetett czéljaikat tekintve, ekként oszlanak meg : Egyesületek, testületek, részvénytársaságok.

1. Részvénytársaságok : Losonczi Takarék- és Hitelbank, Nógrádmegyei Népbank, Borsodmiskolczi gőzmalom, Losonczi Ipar és Kereskedelmi bank, Nemzeti egyesült textilművek, Klára villamos, Általános bank.

2. Jótékony czélt szolgáló egyesületek : Főgimnáziumi ifjúsági segélyzőegylet, Ág. evang. egyházi segélyegylet, Losonczi ág. evang. egyházi nőegylet, Chewra Cadischa szentegylet, Vöröskereszt városi választmány, Nógrád vármegyei honvédsegélyző egylet, Losonczi izraelita nőegylet, Róm. kath. nőegylet Izraelita leányegylet.

3. Kulturális egyletek : Nógrád vármegyei Nemzeti Intézet losonczi választmánya, Róm. kath. iskolai szövetkezet, Önálló Iparosműkedvelők egylete, Iparos Ifjúsági Önképzőkör, Dalegylet, Róm. kath. Legényegylet, Kármán József Önképzőkör, Máv. altisztek önképző és olvasó köre, Főgimnáziumi dal- és zenekör, Gönczy-kör.

4. Társaskörök : Kaszinó-egylet, Polgári kör, Torna- és vívóklub, Kereskedelmi társulat, Magyar asztaltársaság, Falkavadász társulat, Kerek asztaltársaság, Kuglizóegylet, Jókai asztaltársaság, Petőfi asztaltársaság.

5. Különfélék : Ipartestület, Ipartestület békéltető bizottsága, Ipartestületi temetkezési egylet, Erdélyrészi méhészegylet fiókja, Kereskedelmi ifjak egyesülete, Kerékpár egyesület, Művezetők országos szövetségének XIV. kerülete, Magántisztviselők országos szövetségének losonczi bizottsága, Állami tisztviselők országos egyesületének losonczi köre, Magyarországi munkások rokkant- és nyugdíjegyletének 120-ik fiókja, Magántisztviselők egyesülete, Első Nógrádmegyei alkoholelleni egyesület.

A Kaszinó-egylet Losoncz legrégibb egyesülete, már 1834-ben megalakult és keletkezése óta állandóan üdvös befolyást gyakorolt a város közszellemére. Innen indult ki az a liberális és hazafias szellem, mely első helyévé tette Losonczot Nógrádmegyének s jó hírnevet biztosított neki az országban. A társadalom minden osztályából megalakult egyesület élén álló igazgatóválasztmánynak gondja volt arra, hogy a közügyek iránti érdeklődés ott mindig ébren tartassék s a társasélet mind a komolyabb, mind a könnyebb irányú szórakoztatások révén kellemes időtöltést találjon. (A 60-as években híresek voltak a losonczi kaszinó báljai). Részt vett az egyesület minden társadalmi mozgalomban arra mértékig, melyet hivatása megengedett ; részt vett amaz eszmék megérlelésében, melyek a közjóra hatással voltak, s melyek Losoncz város érdekében jövőre is messze kihatók lehetnek. Kaszinó-egylet.

A kaszinó kebelében 13 évvel ezelőtt megalakult a »Helyi történelmi és régészeti szakosztály«, melynek gyűjtését a létesítendő városi múzeum alapjának kell tekinteni. Az 1834 elején 30 taggal szervezett kaszinónak első igazgatója : *Fatovich* István, első titkára : *Farkas* Károly volt.

Losoncz most a fejlődés útján halad és ehhez képest közigazgatását és polgárságát a fejlődés tervei foglalkoztatják. A jövő tervei.

1903 óta történtek eredménytelen kísérletek a forrásvizek felfogására. Most az artézi vizek központosítását tervezik egy nagy vízmedenczébe, a Prónay kastély melletti hegyen. Innen szivattyúkkal fogják a városba vezetni.

Munkáslakások állítása érdekében 1907 óta folynak tanulmányok. A terv ez : 400.000 koronás kölcsön felvétele, az államtól 200.000 korona tőkesegély megszerzése. Az összköltség tehát 600.000 korona volna. De csak 400.000 után kell annuitást fizetni. Az így előálló kamatdifferencziából, illetőleg a tervezett 130 lakásnak a béréből, a karbantartásra, sőt a továbbfejlesztésre is jutna. Minden gyáros annyi bérért szavatolna, a hány munkást foglalkoztat.

A vasúti reorganizáczió kapcsán kilátás van arra, hogy a város elnyeri az üzletvezetőséget, melyet a városi vigadó épületébe terveznek.

Az *állami elemi iskola* már szűknek bizonyúlván, újat terveznek az állam és a város együttes költségén. Esetleg a tanítóképző épületébe helyeznék el, új tanítóképző építése mellett.

A csatornahálózat végleges kiépítését, biológiai szűrés mellett tervezik, úgy hogy a víz már tisztán jusson a Tugárpatakba.

A Tugárpatak betonboltozatos áthidalását is tervezik, kb. 100 méter hosszúságban. A hídon és a két parton lenne a piacz, esetleg a vásárcsarnok.

Busbak Ádám vaskereskedő hagyatékából a város polgári menházat fog építeni.

Hatósági cselédszerző intézet felállítása is tervbe van véve.

Rakottyai gyáros a Rákóczi-úton egy házat vett meg, melynek a helyén városi szinházat, szállodát és fürdőt akar a várossal együttesen építtetni. Ez érdekes terv megérthetése szempontjából szükséges, hogy a Rakottyai-féle gyár fejlődésére is kiterjeszkedjünk.

Rakottyay György és társai czég alatt ugyanis Rakottyay György 1892-ben alapította zománczgyárát. A gyárat később Belág Danóval, Muraközy Istvánnal és Bulyi Jánossal betéti társasággá alakította át. A betéti társaság azonban nemsokára feloszlott és Rakottyay György, Scholtz C. A. mateóczi nagyiparost, valamint Ringeisen Testvérek budapesti nagykereskedőket vette társul. A gyár, a mindinkább fejlődő kereslet kielégítésére, az edények sajtolását is fölvette üzemébe és habár Scholtz és Ringeisen czégtársak később szintén kiléptek, a czég czíme változatlanul megmaradt.

A vállalat egyike a legforgalmasabbaknak és legnagyobbaknak és gyártmányaiból igen sokat szállít a Balkán államokba, sőt Afrikába és Indiába is.

A vállalat fejlesztésében tevékeny részt vett Rakottyay György fia Gyula és Kálmán József igazgató. A vállalat ez idő szerint 3 mérnököt, 12 hivatalnokot 16 művezetőt és 850 munkást foglalkoztat. A tisztviselőknek és művezetőknek nyugdíj van biztosítva, míg munkásainak segítőpénztárt tart fönn.

A gyártelep fejlesztése közben a Losonczon többször megnyilvánult téglahiány arra indította Rakottyai Györgyöt, hogy saját birtokán, a város belterületén, megépítse az első gőztéglagyárat, évi 5 millió darab termeléssel. Ez az iparfejlesztési rendszer nem tévesztette el hatását, mert más vállalatok is arányosan fejlődtek, sőt újabbak is keletkeztek, a mi azután a munkásság szaporodását, illetőleg *a lakáshiányt* vonta maga után, a mit Rakottyay Gyula olyképen hárított el, hogy *egy házépítő-vállalat-tervezetet* dolgozott ki, megfelelő területet szerzett meg, kb. 80 ház építésére, 240.000 korona tőkével, részvénytársaságot alapított, *Török* Zoltán, *Rakottyay* György, *Herczog* Ignácz, *Niernsee* József és *Wohl* Rumi Adolf alapító részvényesekkel, míg az ügyvezető igazgatóságot Rakottyay Gyula magának tartotta fenn.

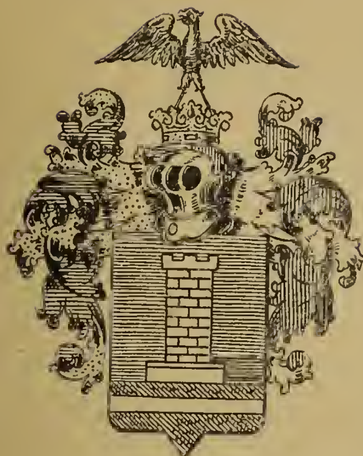
A gyárnak a külfölddel való élénk összeköttetései által, a világ minden tájáról gyakran érkeznek idegenek Losonczra, s mivel azok elhelyezésére a városbeli vendéglők nem megfelelők, másrészt mivel a város kulturális életének régóta érezhető hiánya, hogy a városban nincs megfelelő nagyságú vigadó, hiányzik egy modern felszerelésű gőzfürdő és végül elodázhatatlan szükségletté vált egy állandó színház építése, e szükségleteken Rakottyay György akként segített, hogy a Rákóczy-utcza 13. számú házat megvette és a fenti czélokra a város közönségének önköltségen átengedte.

Mivel ez a terület a város középpontjában fekszik, nagyszabású városrendezési kérdést is megvalósít azáltal, hogy a Rákóczy-utczából új utczát vezet a telekből kihasított nagy térre. Az eddig házak közé ékelt kihasználatlan területre új élet vonul be, azonkívül új forgalmi út is keletkezik, a Sükey és Jókay-utczán át a vasútig. A modern berendezésű szálloda, 50 szobával, a Rákóczy-utczából nyíló új utcza sarkán épül, a földszinten nagyszabású vendéglővel és kávéházzal, összefüggésben egy nagy vigadó-épülettel, s ugyanott elhelyezést nyernek a kaszinó helyiségei is. A tervezett téren épül fel az állandó színház, 26 páholylyal, 447 ülő és 280 állóhelylyel, összesen 835 személy befogadására. Ugyancsak e téren épül egy ártézi kúttal ellátandó modern gőz- és kádfürdő, télen-nyáron át használható nagy uszodával. Mind a három épület saját berendezésű villanyvilágítást kap és kb. 1,500.000 koronába kerül.

*

Források: Losonczi Phőnix I. és II. kötet; Lampe Históriája; Nagy Iván adatai; Plichta Soma dr. »Nógrádmegye Felvidéke éghajlati és közegészségi tekintetben«; Malesevics Emil: Losoncz Faunája; A losonczi állami főgimnázium értesítői; az ipartestület jelentése; a pénzintézetek mérlegei; Losoncz város évkönyvei 1897—1909-ig. Magyar városok statisztikai évkönyve. Losoncz város költségvetése. Hivatalos és magánadatok. A helyszínén gyűjtött adatok stb.

BALASSAGYARMAT.

Balassagyarmat czimere.

Nógrád vármegye székhelye a hontmegyei határ közelében, a vármegye délnyugati szélén fekszik, azon a termékeny síkságon, melyet az Ipoly-folyó alkot s melyet ezért Ipolyvölgynek neveznek. A nyugatról kelet felé hosszan elnyúló város az Ipoly balpartján terül el s közvetetlenül a házak tövében kanyargó folyótól éjszakra már kezdődnek a hegyek, melyeken már ismét olyan jó bor terem, mint valamikor, a filloxera előtt. Ellenben délre, a mind jobban kiszélesedő síkságon, mi sem vet gátat a szemnek, mert a távoli Cserhát nyúlványai, a szelid hajlású halmok, egészen ellaposodnak, mire a város határához érnek. Nyugatra, az Ipoly-folyó medrét követve, szintén síksággá tágúl ki a völgy, de keletre mindinkább szűkül és a Karancs-hegység bérczei a valóban felföldi táj sajátságait hozzák közelébb. Tehát Gyarmat olyan helyen fekszik, a hol a hegyvidék érintkezik a rónasággal és eme kedvező fekvése nagy jelentőséggel volt a múltban a város rohamos fejlődésére. Természeti viszonyok.

Geológiailag az Ipoly völgyének Balassagyarmat körüli, ú. n. második szakasza, melyet csekély esés és széles völgytalp jellemez, sokkal fiatalabbkorú (pontusi), mint az első szakasz, de általában a harmadkori halomvidékhez tartozik. A talaj az alluvium alatt mediterrán homok és az Ipoly mentén, különösen a Balassagyarmat körül található homokbuczkák, mind az Ipoly hordalékaiból származnak. Az Ipoly-folyó iránya itt kelet-nyugati és a város határában omlik bele a Rieka-patak, melynek itt már Kürtös a neve. Az Ipoly folyása itt már meglehetősen lassú, átlagos esése kmként 0·44 m. Az éghajlat általában középeurópai mérsékelt és a vármegye átlagos éghajlatának felel meg. Az évi csapadék átlaga 600 mm. Az évi középhőmérséklet 10° C, a nyári közép 22° C, a téli pedig — 3° C. A szelek iránya dél-délnyugat és a légnyomás évi átlaga 762·6, télen 766·4 és nyáron 760·8.

Hogy Gyarmat kedvező fekvése miatt már az őskorban lakott hely volt, azt a város területén és környékén nagy számban előkerült őskori leletek igazolják. Talán a legrégibb korba tehető az a rézcsákány, melynek arányai már kezdenek eltérni a kőkori formáktól. (Pulszky : Rézkor 55. l.) De legtöbb lelet került elő a *bronzkorból*, melyeket részben a Nemzeti, részben a Nógrámegyei Múzeumban őriznek. Az egyik nagyobb bronzlelet egy három darabra tört kardon, egy-egy lándzsacsúcson, tokos vésőn és karpereczen kívűl, pálczaalakra öntött bronzanyagot is tartalmazott. Egy másik leletből csak egy kiálló fokú bronzcsákányt ismerünk. (Hampel : Bronzkor II. 7.) Azonban a bronzkorba sorozhatók azok a csinos művű fekete korsócskák és egyéb edénykék is, melyeket a határ éjszaknyugati részében fekvő téglagyár területén észlelt meneteles hamu és égetett földrétegben találtak s melyek Balassagyarmaton Jeszenszky Danó és Imády Károly, Kékkőn pedig gróf Forgách Antal birtokába kerültek. (Nagy Iván közlése, Arch. Ért. 2. f. IV. 252—53.) Egy bronzvéső öntőmintája szintén régebbi keletű. 1909 április havában a balassagyarmati Kishegyen Kosztolányi Gyula szőlőjében Völgyi A. István érdekes leletre bukkant. Itt több összetört urna, benne bronzgombbal, bronztekercsesel és bronz-függővel, számos cserépdarab, mélyített pont-díszítéssel és néhány szokásos formájú apró edényke került elő. Ugyanitt a népvándorlás korából több egész csontvázat találtak, melyekből egyet összeállítva, a Nógrád- Őskor

vármegyei Múzeumnak adományoztak. A honfoglalás korából szintén találtak leleteket. 1910-ben a tisztviselőtelepen építkezés alkalmával érdekes fejű bronztűt és egy bronzkést ta áltak. Azonban már a *népvándorlás korára* vallanak azok a csontvázak, a milyenek 1893-ban kerültek elő s a milyent már előbb is vagy huszat észleltek. A sírokban beesesebb lelet nem volt, csak durva, rosszul formált és égetett agyagedények és deréktájon vas-csat és vaskés. 1897-ben a gazdasági egyesület mintaszőlőtelepén, a várostól éjszakra eső Orbánhegy déli lejtőjén is temetőre bukkantak. A csontvázak arczczal kelet felé voltak fordúlva s mindeniknek a fejénél egy agyagedény volt. (Arch. Ért. u. f. XVII. 76—77.) A népvándorlás végső hullámaiként jelentek meg azután honfoglaló őseink és birtokukba vették ezt a földet.

Árpádok kora. Mikor Buda és Pest *Árpádnak* már kezébe került, a bányavidék elfoglalására *Zoárd* és *Kadocsa* nevű vezéreit küldte, a kik csapataikkal a Duna balpartján, Verőcze és Kismaros között, a nagy patak völgyén nyomultak előre, hogy Nógrád várát meghódítsák. Minden valószinűség szerint ennek meghódolása után jutott a magyarság az Ipolyvölgy síkjára és Gyarmat vidékére, a hol lábát megvetette.

Ettől kezdve Gyarmat is egyik őrhelye lett az Ipoly mentén felállított védelmi lánczolatnak, kedvező fekvése pedig gyors fejlődésének vált alapjává. Útjába esvén a kereskedelmi forgalomnak, biztosra vehető, hogy a helység gyakran volt színhelye egyéb sokadalmaknak és gyülekezéseknek is, a mik a lakosság növekedését idézték elő. Bizonyára már akkor kellett nagy és kényelmes épületeinek lennie, mert 1244 ápr. 22-én *IV. Béla* király fejedelmi kíséretével együtt Gyarmat vendége volt. (Fejér IV. 1.338.)

Gyarmat eredetileg királyi várbirtok volt és mint ilyen, még 1244-ben is a honti vár tartozékaként szerepel. Lakossága ez időben várőrökből és a vár különféle szolgálatra kötelezett hűbéreseiből állott egészen 1246 szept. 11-ig, a mikor IV. Béla király a helységet Hont vára kötelékéből felmentette és csereképen a *Kathyz* nemből származott *Balassa* nemzetség egyik ősének, *Detre* fia *Miklósnak* adományozta. Ez időtől kezdve Gyarmat története összefügg a Balassa-nemzetség történetével, de a Balassa jelzőt a helység neve előtt csak a XV. században kezdték használni.

Miklós, a ki az adományt kapta, 1257 táján meghalt s gyermekei közül osztozkodás útján a Furrónak is nevezett *I. Péter*, volt Gyarmat birtokosa, a hozzátartozó Haraszti, Mankfalva (most Mankó szőlőhegy), Éliásfalva (most Illési puszta), Lazan és Szurdok (most dűlők) helységekkel és pusztákkal együtt. Azonban Furró Péter a király ellenségeihez pártolván, felségsértés miatt *IV. László* király ősi birtokait elkobozta és testvérének, *Demeter* pozsonyi és zólyomi főispánnak adta. De mivel I. Péter halála után annak egyik veje, *Kázmér* fia *Lampert* és valószínűleg a másik vő sem akart lemondani Gyarmat és tartozékainak birtokáról, kitört a testvérháboru. Demeter *Bitter* nevű testvérével szövetkezvén, felfegyverzett szolgáit és jobbágyait vezette a sógorok ellen és Gyarmat vártornyának sok véráldozatot követelő hosszas ostroma után sikerült csak Gyarmatot Lamperttől elfoglalnia. A győzelmet egyezkedés követte, melynek eredményeként 1290 jún. 30-án az esztergomi kaptalan előtt kötötték meg a szerződést, melynek értelmében Demeter mester mind Kékkő várának egyharmadrészét, mind Gyarmat várát és városát a hozzátartozó részekkel együtt megkapta.

Mint látjuk, Gyarmat ekkor már városként szerepel és vára is volt. 1290-ben már Nógrád vármegyéhez tartozott. Népessége és fontossága mellett szól az is, hogy e korban önálló anyaegyháza (parochia) és saját plebánosa volt: *Mihály*, kinek neve az esztergomi káptalan 1291 máj. 12-én kelt oklevelében fordul elő. (Knauz, Monumenta Eccl. Strig. II. 285. — Fejér Cod. Dipl. V. 1. 169.)

Vegyesházi királyok kora. Hogy a város mily rohamosan fejlődött tovább, annak nyomát a vegyes házakból származott királyok uralkodása alatt találjuk. Így 1330-ban vásáros helyként említik az oklevelek. De még inkább megerősíti ezt az a körülmény, hogy az oklevelek tanúsága szerint itt tartották a néha hetekig tartó nádori közgyűléseket, az úgynevezett nádori kongregácziókat, a melyekben a két vármegye területén fölmerült judicziális ügyeket tárgyalták a nádor elnöklete alatt. Ilyen közgyűlés volt itt az 1341., 1443., 1344., 1345., 1349., 1358., 1359. és 1366. években. 1369-ben László nádor Nógrád és Hont vármegyéknek Gyarmat mellett tartott közgyűlésében megtiltja Konya mesternek, Pásztói Domokosnak és Taari Lászlónak, hogy Lapásd földjét elfoglalják. (Cod. Dipl. IX.

vol. IV. 206.) Később 1372., 1373-ban és 1381-ben. 1388-ban István nádor tartott Nógrád és Hont vármegyék számára közgyűlést, melyben Deméndi Benedek és Lőrincz a Beréni Gálnak fia István elleni ügyében okleveleinek előmutatására halasztási időt kap. (Cod. Dip. Fejér. X. vol. VIII. pag. 257.) Az 1394. évi közgyűlés után 1412-ben Gara Miklós nádor Nógrád és Hont vármegyék nemeseinek Gyarmat villa melletti közgyűlésében a deghi konventnek a Balajthi nemesek elleni tiltakozását adja ki. (Cod. Dipl. X. vol. V. pag. 35.) 1423-ban és 1429-ben szintén volt itt gyűlés. 1437-ben Hédervári Lőrincz nádor elnöklésével tartottak itt közgyűlést, melynek 20. napján a Luka-család ősei protestálnak Hliniki Harabor László gyermektelen ember hagyományozása ellen. (Ipolyi Stummer VII. tábla XI. 1.) A legkésőbbi nádori gyűlés végzése 1472-ben kelt. (Fejér Cod. Dipl. Anjou-kori okmtár stb.)

De legnagyobb jelentőségre emelkedett a vár és város a huszita-korban a XV. század első felében (1430.) A zavaros idők miatt a környéken lakó nemesség kúriális lakóházakat tartott a városban, a mi az ipari és kereskedelmi élet fejlődésére volt nagy hatással. A Balassák több tagja szintén díszes kastélyt építtetett Gyarmaton és állandóan itt lakott, így többek között *Balassa* Zsigmond épen a husziták korában. (Kovachich Form. solen. 229.) Gyarmat városterülete — a kúriális birtokok kivételével — a Balassák tulajdonában volt és arra 1374-ben *Nagy Lajos* királytól újabb adományt is nyertek, de a vár őrizete a király hatalmi köréhez tartozott. Az nevezte ki a várkapitányokat, bár többnyire a Balassák közül, azonban ez nem volt törvény, hogy attól fontosabb okok miatt el ne lehetett volna térni.

A török alatt.

A mohácsi vész (1526.), melyben Gyarmat akkori földesura, *Balassa* Ferencz is elesett, válságos időket hozott Gyarmatra, melynek vára a mohácsi vereség után két évtizeddel az Ipoly balpartján állott várak közül már csak egyedül vetett gátat a töröknek. A vár-őrség rendesen 500 lovas és gyalog zsoldosból állott, melyet még a felkelő nemesség is támogatott és ez időben *Horváth* Bertalan volt a várkapitány, ki hadi ügyességének méltó tanújelét adta akkor, midőn egy török szökevény vallomása nyomán 1551 aug. 1-én rejtett üregen keresztűl hatolt vitézeivel Szanda várába, melynek 150 főből álló török őrségét kétharmadrészben lekaszabolta és a várat elfoglalta, de mikor egy év múltán 1552-ben *Ali* budai basa a szomszéd várakat elfoglalva, Gyarmat felé közeledett, be sem várta őt, hanem ütközet helyett az őrséggel együtt elmenekült. A török a kardcsapás nélkül kezébe került várba nem helyezett őrséget, hanem fölgyújtotta és földig dúlatta. A török ettől kezdve 41 évig volt a vár és város birtokában, melynek lakossága annyira megfogyott, hogy az 1562—1563. évi török kincstári adólajstromokban, a mikor Gyarmat török hódoltsági helységként a nógrádi szandzsák községei közé tartozott, csak 53 adóköteles háztartással szerepel. 1579-ben 50 adóköteles házát írták össze, az évi kivetett összeg pedig 17.200 akcséra rúgott.

A visszafoglalás után.

1593-ban, midőn a *Tiefenbach* Kristóf, *Pálffy* Miklós, *Homonnay* István és mások vezérlete alatt álló magyar sereg a felvidéki várakat elfoglalta, Gyarmat is visszakerűlt a magyar király birtokába. A várat 1601-ben *Mátyás* főherczeg rendeletére újból megerősítették. Ekkor a várba német őrséget helyeztek, melynek kapitányául *Morgenthaller* Fülöp ezredest nevezték ki, a ki 1602—1605-ig viselte e tisztét, a főfelügyeletet pedig *Pogrányi* Benedek nógrádi főkapitány gyakorolta. De nem sokáig élvezhette a nyugalmat, mert 1605-ben *Bocskay* István erdélyi fejedelem egyik vezére: *Rhédey* Ferencz könnyen meghódoltatta Gyarmatot, azonban 1606-ban a bécsi béke értelmében ismét visszaadta *Rudolf* királynak. Az 1608., 1613. és 1618. évi országgyűlések újból elrendelték a vár megerősítését, de ez nem sokat használt, mert mikor 1619-ben *Bethlen* Gábor és vezére, Rhédey Ferencz megjelentek a vár falai alatt, hiába védte elszántan Morgenthaller Fülöp parancsnok, az őrség — mely az ostromlókkal rokonszenvezett — fellázadt ellene, megkötözte és a kapukat kinyitotta Bethlen hadai előtt. Azonban 1622-ben, a nikolsburgi békekötés értelmében ismét visszakerült II. Ferdinánd király hatalmába

Ujabb török harczok.

A török, mely még ekkor úr volt az ország nagy részén, nem tudott sehogysem belenyugodni Gyarmat elvesztésébe és több ízben kísérletet tett a visszafoglalására. Így 1626-ban egyes csapatok körülvették és megostromolták, de a várbeliek vitézül visszaverték a támadókat, a kiknek vereséggel kellett távozniok,

de a július 17-én megvívott véres ütközetben a magyarok közül többek között *Serényi* Imre jeles magyar ifjú is elesett. 1629—1635-ben *Kéry* János volt a vár főkapitánya, de ő gyakran követségben járván, távollétét a török arra használta föl, hogy a várat elfoglalja. De ez nem sikerült neki, bár a vár annyira megrongálódott, hogy az 1638. évi országgyűlés újból elrendelte a megerősítését. Végre a török a hasztalan erőlködés miatti dühében a várat 1640-ben fölgyújttatta. Még ki sem heverte a város ezt a kárt, midőn 1644-ben II. *Rákóczy* György hadainak egy része *Bakos* Gábor és *Kemény* János vezérlete alatt Gyarmatnál termett s elfoglalta, azonban csak rövid ideig tartotta birtokában, mert 1647-ben már megint az országgyűlés intézkedik a várnak ingyen munka útján leendő kiigazításáról. Sőt azt is elrendelte, hogy mint végvárat, kellő számú katonával lássák el. Ez évben *Balassa* Ferenczet nevezték ki várkapitánynyá, a ki alatt a várban magyar őrség volt, a mely folytatta csatározásait a végbeli törökökkel.

A gyarmatiak vitézi tette.

1648-ban, midőn az őrség arról értesült, hogy egy török főtiszt menyasszonyát Nógrádból Esztergomba szándékozik kísértetni, az út mentén levő erdőben elrejtőzve, megtámadták a menetet. A kíséret legnagyobb részét levágták, a menyasszonyt pedig a gazdag zsákmánynyal együtt Balassagyarmatra vitték. E vakmerő támadáson a törökök annyira felháborodtak, hogy rövid idő mulva 4000 nógrádi török vitézből álló sereg vette ostrom alá a várat. A támadók és sokkal kisebb számú ostromlottak között elkeseredett küzdelem fejlődött ki. A palánki huszárok, a kik Szécsényből jövet a megrohanás előtti estén Gyarmaton szálltak meg, szintén fegyvert ragadtak az őrség segítségére. Sőt a nők is, az egri nők példáját követve, versenyt küzdöttek a férfiakkal és követ, olajat és vizet zúdítottak az ellenség nyakába, mely megszégyenülve, hátrálni volt kénytelen. Erre a várbeliek kirohantak, a mi az ostromlókat egészen zavarba hozta és az épen odaérkező gróf *Forgách* Ádám érsekújvári főkapitánynyal, ki válogatott lovas csapatával hozzájuk csatlakozott, a támadást végkép visszaverve, a törököket űzve-vágva messzire kergették. E diadal és a hősiesen küzdő nők emlékére Balassagyarmat Völgyi A. István buzgólkodása következtében 1908-ban emlékoszlopot állíttatott.

A Balassák torzsalkodása.

A Balassák, mivel Gyarmat ősi birtokuk volt, jogot formáltak a vár örökös főkapitányságára. Ezt követelte *Balassa* Ferencz is, kinek igényét az országgyűlés az 1649 : CXLVII. t.-czikkben elismerte és midőn gróf *Esterházy* Ferencz, ki 1650—1652-ig volt főkapitány, a vezekényi csatában elesett, Balassa Ferencz lett a vár valóságos főkapitánya. Alatta *Párducz* Lukács volt az alkapitány, ki a vár közelében elhaladó utasok kirablásával tette nevét rettegetté. Azonban a féktelen indulatú *Balassa* Imre, ki Gyarmatnak felerészben földesura volt, szintén befolyást követelt magának a várban, a mi a várurak torzsalkodásai miatt szomorú korszakot jelentett Gyarmatra nézve. Az 1655. évi országgyűlés kérelemmel fordult az uralkodóhoz, hogy a vár épületeit sürgősen javíttassa ki, őrségül pedig 200 lovast és 200 gyalogost szavazott meg. Midőn 1660-ban 100 főből álló német csapatot küldtek Gyarmatra elszállásolás czéljából, a lakosság felfegyverkezve eléje ment és a csapatot megtámadta, miközben egy tiszt, két lovas és négy ló elesett, a podgyász szekér pedig a támadók kezébe került. A császáriak vezére kénytelen volt alkuba bocsátkozni a gyarmatiakkal, a kik csak azután voltak hajlandók befogadni a császáriakat, midőn biztosítékot nyertek arra nézve, hogy további garázdálkodásokat nem fognak elkövetni. Az 1661., 1662. és 1663. években a gyarmati várőrség Balassa Imre kapitány vezetése alatt a szomszéd várak katonáival portyázásra jártak a török ellen, sőt a legutóbbi évben rövid időre Buják vára is kezükbe került, de maradandó szerencse nem kísérte fegyvereiket.

Gyarmat pusztulása.

Az 1663. esztendő azonban nagyon szomorú Balassagyarmat történetében. Ugyanis a *Köprili* vezérlete alatt álló török sereg, melyhez *Apaffy* Mihály hadai is csatlakoztak, a szomszéd várak elfoglalása után Gyarmatot is ostrom alá vette. De midőn kezébe került, őrséget nem helyezett bele, hanem kirabolta, lerombolta és felégette. A várbástyák leomlottak, a sánczok bedőltek és az Ipoly alámosta a falakat. A lakosság elszéledt és az elhagyott portákat felverte a gaz ; annyira, hogy mikor 25 év multán, 1688-ban az egyházi vizsgálat (canonica visitatio) vezetője itt járt, Gyarmat város helyére alig tudott ráakadni.

A vár megszűnése.

1663-ig Gyarmat az oklevelekben oppidum praesidiarium (erősített város) néven szerepel, de Budavár visszafoglalása és a török végleges kiűzetése után

5

1

4

3

2

Balassagyarmat: 1, 2. A róm. kath. templom. — 3. A ref. templom. — 4. Az ág. h. ev. templom. — 5. Az izr. templom

A Mária-Valéria közkórház Balassagyarmaton.

Főutczai részlet a városházával Balassagyarmaton.

Az épülő nógrádmegyei múzeum Balassagyarmaton. Tervezte Wälder Gyula.

védelmi jelentősége megszűnvén, vár jellegét is elvesztette és még meglevő erődítményeit is teljesen lerombolták. Az egykor oly nagyjelentőségű végvár legutolsó rommaradványaira a Szamkó-féle fürdő épült. Hogy a vár fennállása alatt kik voltak a várkapitányok, azt a fennmaradt oklevelekből hézagosan a következőképen lehetett megállapítani: 1551-ben *Horváth* Bertalan (Verancsics Fragm. Kovachich Script. Minor. II. 153.), 1602-ben és 1619-ben *Morgenthaller* Fülöp (Proth. pag. 124.), az 1620-as évek táján Ócsai *Balogh* Dániel (Lehoczky Stemm. II.), 1629., 1635. és 1647-ben Nagykéri *Kéry* János (Horváth Mih. III. 220. — Kazy: Hist. Univ. Tyrnav. pag. 88. — Wiedemann és Lehóczky: Stemm. II.), 1652-ben gróf *Esterházy* Ferencz (Nagy Iván gyűjt.), 1653-ban és 1654-ben *Balassa* Ferencz és Imre (Proth.) és 1654-ben Párducz Lukács alkapitány is. (Proth. pag. 114.)

Mikor a XVII. század első felében *Balassa* András két fia: Zsigmond és Imre megosztozott, mindegyik Gyarmatnak a felét kapta és a város akkori lakossága teljesen magyar volt. Zsigmondnak több gyermeke lévén, a gyarmati birtok fele több részre szakadt, de Imrének csak egy fia volt: a féktelen Imre, kinek az elpusztulás előtt a várban több háza volt. E gróf *Balassa* Imrének összes birtokait hűtlenség miatt elkobozták és azokat id. gróf *Zichy* István, Moson vármegye főispánja, királyi főajtónállómester, koronaőr, kamarás és tanácsos 1688-ban *I. Lipót* királytól bizonyos összeg lefizetése ellenében adományban kapta. 1690-ben Gyarmat egyik részét gróf *Koháry* István, a füleki hős, költő és később országbíró, anyja *Balassa* Judith után, a másik részt pedig zálogjogon Orbovai *Jakusith* Kata, előbb *Révay* László, utóbb *Szunyogh* Gáspár özvegye bírta, kik a török kiűzetése után 1690-ben tervbe vették, hogy Gyarmatot, mely akkor puszta volt, betelepítik és mindegyikük 20—20 jobbágytelket számított erre a ezélra. Gróf Koháry István 1690 január 1-én Csábrág várában kelt kiváltságlevelében *Baran* Jánost, Jakusith Kata pedig 1690 márcz. 16-án Budetinben *Mészáros* Miklóst bízta meg a telepítéssel. Az újjátelepítés.

Az egyik telepítési oklevél még ma is megvan a város levéltárában. Az előbbinek öt pontja volt, melyek arról intézkedtek, hogy a telepesek három évig minden adó fizetésétől mentesek; a földesúrtól korcsmát, mészárszéket, öt szabad vásárt és malmot kapnak, melynek jövedelme a községé, de a másik malom és vám jövedelme az uradalomé marad; a három év után minden jobbágy 12 tallért fizet évente, de minden munkától (szántás, kapálás, kaszálás, szekerezés stb.) fel van mentve; a dézsmás gabonából, borból és a puszta területek termékeiből nyolczadrész az uradalomé. Az utóbbi telepítőlevél kikötései ugyanazok, azzal a különbséggel, hogy emez nem nyolczadot, hanem kilenczedet szed és két ponttal több, még pedig a 6. a mesteremberek és posztósok betelepedésére, a 7. a vallás szabad gyakorlására vonatkozik. A telepítéssel megbízott két jobbágy: Baran János és Mészáros Miklós szabados (libertinus) lett. Baran János 1716-ig a 20 egész telekből sajátján kívül tizet tudott betelepíteni 38 családdal, a mennyiben fél és negyed telkeket is osztottak ki. Az 1715. évi összeíráskor 49 és 1720-ban 54 háztartást vettek itt fel, melyek legnagyobb ré ze tót volt. Ugyanis a telepesek Hont és Zólyom vármegyékből, Sziléziából és Morvaországból származtak, a minek következtében a hajdan tiszta magyar város teljesen tót nemzetiségűvé vált, de a lakosság 150 év alatt ismét jó magyarrá fejlődött.

A Jakusith Kata utáni birtokrész báró *Balassa* Gáborra, majd ennek özvegyére, *Perényi* Máriára szállt, a ki a telepítési levélben a városnak adott kiváltságokat 1719-ben megerősítette. A Koháry-féle rész pedig 1730 táján a *Zichy* család birtokába ment át, melynek tagjai közűl gróf *Zichy* Károly 1734-ben és gróf *Zichy* Imre 1741-ben erősítette meg Gyarmat kiváltságait. E birtokváltozások mellett a város is lassan fejlődni kezdett. Az ipar és kereskedelem, melynek eleinte néhány varga és görög boltos, majd az 1730-ban betelepült öt posztós volt a képviselője, meglehetősen fellendült, úgy hogy 1751-ben a görög és zsidó mesteremberek (talán kalmárok?) száma az egész lakosságnak mintegy kétharmad részét tette. Ez évben a Zichyek tulajdonában levő divényi uradalom sequestráltatván, azt gróf *Balassa* Pál vette haszonbérbe, a ki, hogy az uradalomnak is legyen haszna a kereskedelmi forgalomból — mert az országos vásárok jövedelmét a község élvezte — 1751-ben hetivásár tartására eszközölt ki engedélyt *Mária Terézia* királynőtől. Birtokviszonyok. Fejlődés.

Ugyanesak ez időben kezdték Balassagyarmatot kiváltságaitól is meg-

fosztani, a mennyiben *Balassa* Pál, a ki egész Gyarmatot bírta, a várost különféle szolgálatokra kényszerítette, jóllehet még 1711 június 6-án a vármegye hiteles alakban kiadott tanúvallomásokkal bizonyította, hogy Gyarmat adót nem fizetett, csak a nemesek fizettek taksát és a város végházi szabályok szerint élt. Hasonlóképen a vármegye részéről eredt az a fontos és hasznos czélzatú terv, hogy az adózó nép katonatartási terheinek könnyítésére kaszárnyát építsenek. Az uradalomtól 60 négyszögöl nagyságú beltelket vásároltak és a szerződést a vármegye részéről gróf *Grassalkovich* Antal főispán 1753-ban kötötte meg, mire az építést megkezdték. A vármegye magára vállalta, hogy a katonaságot a város megrovása nélkül a megyei pénztárból élelmezteti, a város évi adójából pedig 150 forintot elengedtek. Építkezés tekintetében a város ezenkívül is mindinkább gyarapodott, mivel gróf Balassa Pál földesúr 1757-ben egy új utczával bővítette a várost és több iparost telepített oda. A fokozatos fejlődést igazolja az 1759. évi városi összeírás is, a mely szerint nemcsak a kézmívesek, hanem a jobbágytelkek is tetemesen megszaporodtak.

A XVIII. század II. felében.

De ezt a rendszeres fejlődési folyamatot nagyban megbénította az a változás, mely az uradalom birtokjogi viszonyaiban állott be. Ugyanis az a rész, melyet gróf *Balassa* Pál bérelt, még 1768 előtt visszaszállt a gróf Zichy család illetékes tagjára: gróf *Zichy* Ferencz veszprémi püspökre, a ki a nógrádvármegyei összes Zichy-birtokokat, az ú. n. divényi uradalmat Mária Terézia engedelmével idősbségi családi hitbizománynyá (senioratus) alakította és így Gyarmat felerészének birtoklása holt kézre jutott. Hiába kereste fel 1768-ban Gyarmat küldöttsége gróf Zichy püspököt, hogy hagyja meg a várost régi kiváltságaiban, nem használt semmit; sőt magukkal hozott irataikat, közöttük azt is, melyben 1734-ben gróf Zichy Imre megerősítette a várost jogaiban, azzal az ürügygyel, hogy át fogja őket nézni, ott tartotta és soha többé nem adta vissza. Midőn a püspök 1771-ben Zsélyben tartózkodott, újból felkeresték a gyarmatiak, hogy legalább okirataikat adja vissza, de kérésük sikertelen maradt. Ezekhez járult Mária Terézia 1771-ben életbelépett úrbéri törvénye, melyet megelőző évben Gyarmaton is összeírást tartottak, a mikor gróf Balassa Pál és gróf Zichy Ferencz voltak a földesurak és e törvény a város valamennyi lakosára az előbbi szolgálmányoknál sokkal nagyobb úrbéri terheket rótt.

Ebben a korban, 1770 május 25—27-ig II. József császár volt Balassagyarmat vendége, hogy a város közelében táborozó württembergi ezred hadgyakorlatait megszemlélje. Ez idő tájt épült az uradalom telkén az a kastély, mely jelenleg *Schummer* Kabosé. A kastély kertjében a napoleoni háborúk alatt (1805—1814.) itt tartózkodó fogoly franczia tisztek egy dombot hordtak össze, melyet azonban 1909-ben utczanyitás alkalmával széthánytak. Jelentős eseménye volt még e kornak, hogy Nógrád vármegye, mely 1763-tól a szügyi emeletes két kastélyban tartotta közgyűléseit, 1790-ben Balassagyarmatra tette át székhelyét és az 1753-ban épített, de közben megüresedett kaszárnyát tette némi átalakítással a vármegye székházává. Ez időtől kezdve mindmáig Balassagyarmat a vármegye székhelye.

A XIX. század első felében.

A XIX. század nagyon szomorúan kezdődött Gyarmatra nézve. Ugyanis 1800 augusztus 5-én iszonyú tűzvész pusztított a városban és ez alkalommal 572 ház esett a lángok martalékául. 1809-ben Ambrus főherczeg és esztergomi érsek látogatta meg Balassagyarmatot. Időközben a kaszárnyából átalakított megyeház szűkké vált és a vármegye 1832-ben elrendelte újjáépítését. A hatalmas közgyűlési teremmel ellátott épülettömeg munkálatai 1835-ben értek véget és a vármegyeházát még az év október 19-én ünnepélyes pompával megnyitották. Az elemi csapások nemsokára sűrűn látogatták a várost. Még 1832-ben a kolera szedte áldozatait a lakosok közűl, azután pedig a pusztító tűzveszedelem ismétlődött meg három egymást követő esztendőben. Így 1841-ben 47, 1842-ben 42 és 1843-ban 35 ház égett le. 1847-ben István főherczeg, mint a király helytartója, körutat tett az országban és ez alkalommal Balassagyarmaton is állomást tartott. A XIX. század elején egészen 1848-ig a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* család volt Gyarmat földesura.

A szabadságharcz.

Mikor a szabadságharcz kitört, Balassagyarmat is részt vett az általános lelkesedésben és szintén letette a maga pénz- és véráldozatát a haza oltárára, azonban a harczvonal csak a dicsőséges küzdelem vége felé tolódott el egészen idáig. Ugyanis, mikor az 1849 július 17-én vívott váczi csata után *Görgey* Artur

serege Vadkertről Rimaszombat felé igyekezett, julius 18-án Balassagyarmaton tartott pihenőt. De az orosz had, mely folyton Görgey seregének a nyomában volt, megtámadta a magyarokat, azonban *Pöltenberg* Ernő honvédtábornoknak sikerült *Anrep* orosz tábornok hadait feltartóztatni. Görgey serege így elkerülte az orosz sereggel való megütközést és a magyarok rövid pihenő után még július 18-án tovább vonultak, hátvédül pedig *Nagy* Sándor tábornokot hagyták vissza Balassagyarmaton. Ezután nemsokára véget ért az egész háború és a világosi gyásznap után az abszolutizmus korszaka következett el Balassagyarmatra is.

Az 1848. évi alkotmányos átalakulás következtében az úrbériséget Gyarmaton is eltörülték, azonban a törvényt szó szerint magyarázva, a felmentést csak a jobbágy- és zsellértelkekre vonatkoztatták és állami kárpótlás mellett csak ezek lettek szabadok. A város nagyszámú többi lakosai, az iparosok, kereskedők és más magánosok pedig, kik lakóházuk után cenzus czímén adóztak az uradalomnak, kénytelenek voltak évtizedekig tartó per útján eldönteni e kérdést. A per a házbirtokosok javára dőlt el, azonban az uradalom is megkapta a maga kárpótlását. Ezzel megszünt minden hűbéri kapcsolat a város és az uradalom között. 1848 után.

Az 1857. évben *I. Ferencz József* uralkodó látogatta meg Balassagyarmatot. 1858-ban újból nagy tűzvész pusztított a városban és ekkor körülbelül 200 ház hamvadt el. 1873-ban a koleraveszedelem lépett fel és a lakosok közűl nagyon sokat elpusztított. 1887-ben pedig az Ipoly kiáradt és az árvíz a Malom-utczát elöntötte. 1894 szeptember 17-én ismét I. Ferencz József királyunk érkezett ide, hogy végignézze a balassagyarmati síkságon lezajló hadgyakorlatokat.

Balassagyarmat az újjáépítés (1690.) óta választott bíró és csekély számú elüljáróság útján gyakorolta a községi hatóságot. A jegyzőkönyvek 1708-tól vannak meg és nagyobbára tót nyelven vezetve, de 1754-ben már latinok. 1708-ban a község feje volt a bíró, de volt mellette jegyző, kisbíró és kapitány is, a rendes tanács pedig 12 tagból állott. De voltak időszakok a közigazgatási szervezet életében, mikor a bíró mellett vagy felett polgármester is volt. Így a XVIII. században több ízben, legutóbb pedig a Bach-korszakban. Az 1886 : XXI. t.-cz. életbeléptetése alkalmával Balassagyarmat elveszítette mezővárosi czímét és azóta egészen a mai napig nagyközségként szerepel, noha városi külsejét, kultúráját és közgazdasági forgalmát tekintve, bátran megilletné a rendezett tanácsú szervezet. Közigazgatási fejlődés.

Polgármesterek voltak: 1754—1759-ig Szakmáry József, 1764—1766-ig Szinay Márton, 1771—1772-ben ugyanaz, 1773-ban Baran János. A Bach-korszak alatt 1854 szeptember 14-től három évig Krigovszky Antal, 1860-ban Kék László.

Bírák a legrégibb időktől kezdve: 1701. Stevák Mihály, 1708—9. Bagyinszky János, 1710. Baczka János, 1711. Trabák Mátyás, 1712. Csapka János, 1713. Csasztvánszky Miklós, 1614. Litavszky Mátyás, 1716. Oravecz György, 1720. Knapka János, 1728. Balažov Márton, 1734. Trabák Márton, 1741. Oravecz Pál, 1754—57. Laurinecz másként Slezák György, 1758—59. Oravecz György, 1759. Szileczky János, 1764. Fábián György, 1765—66. Jonody Márton, 1767. Csesznak (vagy Csernak) Mihály, 1768—69. Oravecz György, 1769. Valent Jakab (?), 1769. Csernak Mihály, 1770. Fábián György. 1771. Szileczky János, 1772. Slezák Mihály, 1774. Oravecz György, 1775—76. Slezák Mihály, 1777. Jonody Pál, 1778. Oravecz István, 1879—80. Slezák Mihály, 1781. Baran József, 1782. Oravecz István, 1783. Zatyko György, 1784. Turcsán Márton, 1785. Paulovics Jakab, 1786—87. Kokavszky György, 1789—1797. Gebhardt Keresztély, 1799—1800. Mihalkovics József, 1801—1806. Gebhardt Keresztély, 1807—1810. Naton János, 1811—1812. Naton András, 1813—1814. Hefter Albert, 1815—1816. Nováky Mihály, 1817—1822. Hefter Albert, 1823—1828. Nováky Mihály, 1829—1830. Hummer Ferencz, 1831—1834. Ráth Ferencz, 1835—1836. Gebhardt Mátyás, 1836. Marczányi István, 1837. Frölich Vilmos, 1838—1841. Gebhardt Mátyás, 1841—1844. Heer György, 1845. Fábián János, 1846—1847. Gyurkovics Pál, 1848. Tajthy Imre, 1849—1850. Frölich Vilmos, 1851. Alk Ádám, 1852. Robert Antal, 1854. Ráth Ferencz, 1856. Frölich Vilmos, 1858—1863. Alk Ádám, 1863—1870. Ráth János, 1870—1886. Buriusz Mihály, 1886—1896. Reményi Károly, 1896-tól máig Balás Ferencz.

Jegyzők voltak: 1708—1714. Laukonides János, 1716. Deutschmied Mátyás, 1728—34 Meravkay Kristóf, 1745—52. Golenits István, 1752—1760. Lukovics József, 1763—1767. Kapszer Ignácz, 1768—1769. Vilinyi Márton, 1771—1774. Csaláry Pál, 1775—1776. Madutka Pál, 1778—1781. Madutka Nep. János, 1782—

1787. Mellus János, 1789—1797. Laluhay György, 1800—1802. Ergai Mátyás, 1807. Laluhay György, 1808. Gasperik István, 1809—1811. Laluhay György 1812—1821. Gasperik István, 1822—1835. Dévény István, 1836—1841. Svachulay György, 1842—1851. Dévény István, 1852. Krenedits Márton, 1852. Kubányi József, 1867—1904. Ticsinszky József, 1904—1908. Hetényi Vilmos, 1908-tól máig Kosztolányi Gyula.

* * *

A város leírása. Midőn az idegen Losoncz vagy Aszód felől vasúton érkezik Balassagyarmatra, már jóval előbb feltűnik a hosszan elnyúló város, mely az Ipoly folyóra dőlve, szinte egy hosszú utczából látszik lenni. Már messziről kimagaslanak a nagyszámú emeletes házak, melyek fölé négy karcsú torony emelkedik. Mikor a vonat berobog a pályaudvarra, mozgalmas élet tárul szemünk elé, mert többnyire két, ha nem három vonat találkozik itt egyszerre. Ugyanis Balassagyarmatról három irányban közlekedik a vasút ; a Hont vármegye székhelye : Ipolyság felé haladó vonal az államvasúté, a Losoncz és Aszód felé vivő pedig a nógrádmegyei helyiérdekű vasuttársaságé, de ezeket is az államvasút tartja üzemben. Az előbbi vasút 1892-ben nyílt meg, a helyi érdekű vonalakat pedig 1896 augusztus 13-án adták át a közforgalomnak.

A pályaudvarról kilépve, kisebb térre jutunk, honnan kétszer tompaszögben megtörő utcza : a Scitovszky-út vezet a városba. Az úttest gránitkoczkákkal való kikövezése most van folyamatban, kétoldalt pedig a széles gyalogjáró aszfalttal van burkolva és fasorral szegélyezve. Ez úton csinos, villaszerű épületek állanak és baloldalon van az Otthontelep, mely 1898-ban alakult és közepén a parkirozott Madách-tér. Az Andrássy-utcza elején jobbról áll a *reformátusok* kis méretű *temploma,* mely 1904-ben román stílusban épült. Az Otthontelepen egymás közelében található a kerületi *borászati felügyelőség,* a kerületi *gazdasági felügyelőség* és a kir. *tanfelügyelőség.* A templom mögött terül el az Andrássy-utczáról és a Scitovszky-útról a polg. leányiskola mellett megközelíthető *Erzsébet-liget,* melyet a szerencsétlen véget ért Erzsébet királyné emlékére szintén 1898-ban mintegy 18 magyar holdon telepítettek. E sétatér közepén fog majd állani az új múzeum, melynek építését még ez évben megkezdik. A liget egyik sarkában a magaslaton fenyőfák között fehér márványoszlop áll, a következő felirattal : »Az 1648. évi balassagyarmati hősnők és az 1848/49. évi szabadsághősök emlékére emelte a hálás utókor 1908. évben.« Van itt ezenkívül két tenniszpálya is. A Scitovszky-út baloldalán van még az állami *polgári leányiskola* és egyben községi *kiededóvó* 1903-ban emelt díszes, emeletes épülete, előtte vasrácscsal és kerttel. Azelőtt e helyen állt a nyári szinkör.

A hol a Scitovszky-út másodszor megtörik, ott jobbra ágazik ki a Deák Ferencz-utcza, melynek sarkára még ez évben a pénzügyigazgatóság kétemeletes palotája épül. Az utcza végén elül parkozott és vasrácscsal ellátott tágas udvar közepén az áll. *főgimnázium* emeletes épülete áll. Ez előbb polgári fiúiskola volt, és 1878-ban épült, de 1903-ban átalakították és a polg. iskola fokozatos megszüntetésével a főgimnázium nyert benne elhelyezést. Ha a sarkon jobbra befordulunk, a Szügyi-utczába jutunk, mely a vasuti utczával majdnem párhuzamos. Itt találjuk a jobb oldalon a m. kir. *postahivatalt,* mely a XVIII. század elején már fennállott, de helyét többször változtatta és az új postapalota a mai városháza helyére kerül ; majd a Szügyi- és Laktanya-utcza sarkán a *csendőrszárny parancsnokságot.* Ezen túl, közel a vasúti pályához, az emeletes *honvédkaszárnyához* érünk, mely 1884-ben épült és előtte szintén kert van. A laktanyával szemben levő városi telekre szintén kaszárnyát terveznek. A város küldöttsége már több ízben felkereste az illetékes minisztereket, hogy a katonai létszám szaporítása esetén újabb csapatokat helyezzenek Balassagyarmatra és a küldöttség a miniszterektől biztató ígéretet nyert. Ha a két fűtőház mellett a vasúti pályán áthaladunk, ott találjuk jobbra *Sebastiani és Fejér parkettgyárát,* mely 125 lóerős gőzgéppel és 70 munkással dolgozik. Mellette most épül a *Hoffmann*-féle *czirokseprő és gyökérkefegyár.* Ugyancsak itt terül el a szügyi-út és a Schmiedl-féle szántóföldek között a *vasutastelep,* mely 1907-ben kezdett épülni. A pályaudvar mellett a vele párhuzamos utczát Baross Gábor-utczának nevezték el, az ezzel egyirányú másik utczának pedig Klapka-utcza a neve.

Visszatérve ismét a Scitovszky-útra, ott találjuk az új *Rák-szállót*, mely modern külsejével és belső berendezésével a fokozottabb igényeknek is mindenben megfelel. Mellette a sarkon van a Kaszinó kertje, kisebb nyári helyiséggel. S a hol az út a Megyeház-térbe torkollik, mely nem más, mint a régen Fő-, ma Rákóczi fejedelem-út kiszélesedése, szemben áll velünk *Nógrád vármegye* impozáns *székháza*, melynek homlokzatán a vármegye kőbe faragott czímere alatt arany betűkkel ékeskedik e jelmondat : »Nógrád a közügyért«. Mint már fentebb említettük, e székház 1832—1835-ig az egykori kaszárnya helyére épült. A főépület nagy részét a hatalmas közgyűlési terem foglalja el, hét nagy ablakkal a Megyeház-térre és a két végén karzattal. Itt és a szomszéd kisebb teremben látható az uralkodóház tagjai közül Mária Terézia, Ferencz, Mária Terézia férje, II. József, I. Ferencz, V. Ferdinánd, I. Ferencz József, Erzsébet királyné és József főherczeg ; a főispánok közül 1621-től gróf Forgách Zsigmond, gróf Forgách I. Ádám, gróf Forgách II. Ádám, gróf Forgách János, gróf Grassalkovich Antal, gróf Batthyány József, gróf Brunswik Antal, gróf Keglevich Gábor, gróf Forgách József, gróf Gyürky Ábrahám ; a vármegye és ország jeles fiai közül gróf Buttler János, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz, gróf Teleki László, Madách Imre, Haynald Lajos, id. gróf Andrássy Gyula stb. életnagyságú arczképe és a millennium alkalmából Nógrád vármegyétől Papp Henriknél megrendelt Nógrád várának bevétele cz. festmény.

A közgyűlési terem alatti részt a tágas kapubejárat foglalja el, melynek boltozatát 24 oszlop tartja. Az épület két végén derékszög alatt befelé szintén emeletes két épületszárny következik, körül folyósóval és az összes vármegyei közigazgatási hivatalokon kívül ezekben nyer elhelyezést a főispán és alispán lakása és a balszárnyban a kir. *törvényszék*. A kapubejárattal szemben a második udvar közepén emelkedik a hatemeletes, kerek, de négy oldalán szögletesen kiugró épületrészekkel ellátott *fogház*, mely a vármegyeházánál későbben, a vármegye rendelésére és költségére, az 1840-es években épült. A fogházban 168 magánzárka van, melyek ajtói a folyósóra nyílnak. Az épület legbelső részében van az imaház és a két munkaterem. A vármegyeház udvarán pázsittáblák és virágágyak láthatók és a főépület utczai részét is cserjékkel, díszbokrokkal és fenyőkkel beültetett keskeny kertszalag szegélyezi. Balra, a vármegyeház tőszomszédságában és egyúttal a Beresényi-utcza sarkán régi földszintes épület áll, az ú. n. *kismegyeháza*, melyben a *pénzügyi számvevőség*, a *főszolgabírói* és *államépítészeti hivatal* és a kir. *járásbíróság* nyert elhelyezést. Az épület rövid időn belül lebontásra kerül és a telken sétateret alakítanak, melynek közepén Madách Imre szobrát fogják fölállítani, melyre a vármegye már több mint 30.000 koronát gyűjtött.

A Beresényi-utcza és Rákóczi fejedelem-út másik sarkán egy régi, rozzant kúriát találunk, a Gabonyi-féle házat, melynek vakolata nagy darabokban mállik le és sárga színét rég lemosta az eső. Ez épületben, mely valaha szebb napokat láthatott, van ideiglenesen elhelyezve a Nógrádmegyei *Múzeum-Társulat* gyűjteménye. A társulat *Nagy* Iván kezdeményezésére 1891 márcz. 15-én alakult meg 28 tag jelenlétében, *Scitovszky* János akkori alispán elnöklése alatt. A megalakuláskor 27 alapító, 4 örökös, 89 rendes és 14 pártoló tagja volt a társulatnak, melynek gyűjteményeit a nemzeti iskola egyik termében helyezték el, hol 1894 július 1-ig maradt. A társulat első elnöke gróf *Degenfeld* Lajos, másodelnöke Scitovszky János volt. 1892-ben megvették a Gabonyi-féle házat, 16.800 K áron, de a lakásokat egyelőre bérbe adták. 1893-ban *Szontagh* Pál nagyértékű könyvtárát a Múzeumnak ajándékozta. 1894-ben a Múzeum saját házába költözött, 1895-ben pedig a Ghiczy-féle könyvtárt kapta meg, mely 1401 műből állott 3536 kötetben. A vármegye a millenáris alapból 20.000 K-át szavazott meg, ajándékképen. 1898-ban Nagy Iván elhalálozván, a Múzeum Társulat 1904-ig tartó tespedésbe merült, a melyből *Jaskovics* Ferencz gimn. igazgató ragadta ki. Ez évben Nagy Iván özvegye elhunyt férje nagyértékű könyvtárát a Múzeumnak ajándékozta, a mely azt az 1904. és 1905. években Balassagyarmatra szállította és az utóbbi évben a takarékpénztár épületében helyezte el. Ekkor belépett a Társulat a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének kebelébe és 800 K államsegélyt kapott. 1906-ban befejezték a Nagy Iván-féle könyvtár rendezését, melyben volt 286 kézirat, közötte 32 kodex, 86 régi magyar nyomtatvány 1711-ig, 349 idegen nyelven nyomtatott mű 1711-ig és kb. 6500 újabb mű 8495 kötetben. 1907-ben eladta a Társulat az özv. Nagy Ivánnétól megszerzett horpácsi ingat-

lanokat 60.075 K-ért és a Múzeum eddigi telkét elcserélte a vármegyével a Madách-utcza 1. sz. a. levő telekért, a melyre a vármegye még 8000 K-át ráfizetett. Később ezt eladták a városnak, a melytől 1908-ban a Múzeum építésére az Erzsébet-sétatéren kaptak újabb telket. A Múzeum gyűjteményeinek állománya a következő: a Nagy Iván-féle könyvtárban van 6509 mű 9246 kötetben, a Szontagh, Ghiczy és Kacskovics könyvtárakban kb. 6000 kötet és a régiségtárban 4831 db. A Társulat elnöke gróf *Mailáth* Géza, alelnöke *Baintner* Ottó, igazgató alelnök *Jaskovics* Ferencz, titkár *Farkas* Pál. Van öt szakosztálya, ú. m. könyv- és levéltári-, régiségtári, néprajzi, szépművészeti- és természetrajzi-osztály. Az összes vagyon 91.111 K 55 f. Az új Múzeum a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Felügyelőségének támogatásával az Erzsébet-ligetben fog felépülni, 260.000 K költséggel, melyből a Társulat 90.000 az állam pedig 70.000 K-át fedez.

A Múzeum mai helyén az igazságügyi palota építését kezdik meg, hogy még ez évben tető alá hozhassák. A Bercsényi-utczában a Múzeum telkével szomszédos az *áll. elemi iskola,* melyet 1873-ban szerveztek a részére átalakított emeletes épületben. Ha a Rákóczi fejedelem-úton nyugatnak haladunk, a Nádor-utcza sarkán találjuk a városi *villamos-telepet,* a hol valaha a régi megyei kórház volt. A villamos-telep, mely 1907-ben kezdte meg működését, a város tulajdona, de a

Az épülő új törvénykezési palota. (Tervezte Hübner Jenő.)

Hazai Villamossági r.-t. bérli. A telepen, mely 360.000 K-ba került, van két 180—180 lóerős gőzgép, két drb egyenként 107 □ m. tűzfelületű gőzkazán és egy 36 kilowattos akkomulátor-battéria. Az alkalmazottak száma, egy tisztviselőn kívül kilencz. Közvilágításra szolgál 259 izzókörte és 10 ívlámpa. A magánlángok száma 16 gyertyásokra átszámítva 4800. A villamosteleppel szemközt levő oldalon, az az egykori vásártér helyén van az 1910-ben megnyitott *tisztviselőtelep,* közepén a Széchenyi-utczával, melynek két oldalán az új és csinos házak egész sora épen most épül. A város alatt, a kővári-út baloldalán van *Rózsa és Schönfeld gőzmalma,* mely már 35 év óta áll fenn és 35 HP géppel dolgozik. Ugyancsak ez út mellett, de jóval kijebb jobbra van a régi *vágóhíd,* a melylyel szemben az út baloldalán a város a modern követelményeknek megfelelő új vágóhídat építtet, 320.000 K költséggel. A leendő vágóhíd mellett volt a Nógrádmegyei Gazdasági Egyesületnek 16 m. holdnyi telke, melyet 6000 K-ért eladott a vármegyének. E telken *Nagy* Mihály alispán kezdeményezésére még az 1911. év folyamán 65 *gazdasági munkásházat* építtet a vármegye államsegélylyel.

Térjünk vissza újból Balassagyarmat főutczájára: a *Rákóczi fejedelem-útra,* melynek átlagos iránya kelet-nyugati, de hajlásában kevés eltéréssel az Ipoly szeszélyes folyását követi, a melylyel majdnem párhuzamos és a balról merőlegesen kiágazó utczák mind az Ipoly-partra vezetnek. E főutcza nem más, mint a budapest-

kassai-út átkelési szakasza, mely két km. hosszúságban szeli a várost és az úttest koczkakővel, a széles gyalogjáró pedig majdnem egész hosszúságában aszfalttal van burkolva. A vármegyeház mellett balra ágazik ki a Madách-utcza, melynek másik sarkán a *Magyar Király-szálló* áll, de ezt legközelebb szintén lebontják és ide építik az új városházát, olyan impozáns arányokban, hogy a rendezett tanácsú várossá való átalakulás idején is megfelelhessen az igényeknek. Mögötte a Kaszinó-utcza saroktelkén deszkatorony látszik; ott fúrják az *artézi kutat*, melynek fúrását 1910 novemberében kezdték meg és ez idő szerint (1911 április) már 390 m. mélységnél tartanak, de felszökő jó ivóvizet még mindig nem találtak, tehát a fúrást tovább folytatják. A város a jó ivóvizet szolgáltató artézi-kútra 40.000 K-át irányzott elő. A Madách-utcza baloldalán, a vármegyeháza épületén túl van a m. kir. *erdőhivatal* és az *erdőgondnokság*. Az Ipolyra futó Madách-utcza végén a folyón *fahíd* vezet át, a mely azonban csak személyközlekedésre szolgál.

A Rákóczi fejedelem-út jobb oldalán, szemben a Madách-utczával van a *róm. kath. elemi leányiskola* emeletes épülete, melyben jelenleg a Paulai szent Vinczéről nevezett apáczák tanítanak. Néhány házzal odébb volt az 1836-ban épült *Nemzeti Iskola*, azaz a róm. kat. 4 oszt. elemi iskola hosszú földszintes épülete, a melyet éppen most bont a csákány, hogy helyet adjon egy modern, emeletes szállónak. A bal oldalon, a Templom-utcza saroktelkén áll az 1868-ban alakúlt *Balassagyarmati Takarékpénztár* régi emeletes

Részlet az új közvágóhíd tervéből. (Tervezte Szeghő Lajos.)

épülete, melyben azonkivül a *pénzügyigazgatóság*, *adóhivatal* és *kataszteri hivatal* is elhelyezést nyer; de már nem sokáig, mert — mint láttuk —, az új pénzügyi palota a Scitovszky-út és Deák Ferencz-utcza sarkán fog felépülni. A Templom-utcza másik sarkán áll a *róm. kath. templom*, melyet 1746-ban gróf *Balassa* Pál építtetett és 1759-ben szentelte fel báró *Révay* Antal püspök. A templomnak eleinte a Balassa család, majd a Balassa és a gróf Zichy család, később a gróf Zichy- és a gróf Forgách-család, jelenleg pedig a gróf Zichy-féle seniorális uradalom a kegyura. A templom belsejében öt oltár van. A főoltár régi képe helyére gróf Zichy István 1829-ben festtette a Szentháromságot ábrázoló képet. Egyik jobboldali oltár felett üvegkoporsóban Feliczián vértanú teste nyugszik. Midőn Szent Feliczián holttestét a XVIII. században megtalálták, *XIII. Kelemen* pápa báró *Balassa* Pálnak, a templom alapítójának kérelmére a balassagyarmati templomnak ajándékozta azt. A tetem ünnepies átvitele a templomba 1759 augusztus 20-án történt, a mikor *Révay* Antal máltai püspök vezette a fényes körmenetet, melyben 50 világi pap, 23 szerzetes és több ezer hívő vett részt. E rendkívüli ünneppel kapcsolatban a bérmálás szentségét is kiosztották, melyben — a plebánia Évkönyvei szerint —, 3785 hívő részesült. Ennek 100 éves fordulóját 1859 augusztus

20-án, a 150 évest pedig 1909 augusztus 20-án fényes ünnepséggel ülték meg. Az egyház szent edényei közül figyelmet érdemel egy aranyozott ezüst kehely a következő körirattal : »Magnifica. D. Maria Perény. eum. Filio. suo. Paulo. Balassa. fieri. curavit. pro. Ecelesia. Bgyarmatiensi. anno 1717. die. 31. Martii.« Egy másik kehely és szentségtartó vert ezüstből, aranyozva : »C. Paulus Balassa Eccl. Bgyarmath dedit 1757«, egy harmadik aranyozott ezüst kehely »Sumptibus Ecelesie Bgyarmatiens fieri curatus 1761« felírással és egy áldozati kehely az 1780-es évekből. A miseruhák között van egy casula és egy pluviale az 1770-es évekből. A műemlékek közé sorozható még a sekrestye szekrénye és egy faragott pad, mely jelenleg trónszéknek használatos. A templomot belsőleg, *Jeszenszky* Kálmán plébános buzgólkodására, 1909-ben restaurálta nagy művészi érzékkel Reiszmann J. budapesti akadémiai festő. Pompás a templom új orgonája is. A templom mögött a Templom-utczában van az emeletes *róm. kath. elemi fiúiskola*, mely 1909-ben épült fel és az iskola az év őszén költözött bele a Nemzeti Iskolából. A Rákóczi-út felől a templom mellett van a régi *plebánia*-épület, melynek helyére nemsokára szintén új épület kerül ; a tervek elkészítésére már fel is hívták a Múzeum építőjét.

A plebánia szomszédságában van a *városháza* emeletes épülete, mely a múlt század elején pusztított tűzvész után 1843-ban épült a réginek a helyére, a mely szintén leégett. A földszint utczai része bérbe van adva, a többit és az emeleti helyiségeket a községi közigazgatási hivatalok és a rendőrség foglalják el. Az emeleten van a közgyűlési terem is, melynek falán látjuk gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferencz, Scitovszky János alispán (a Jószív-utcza építéséért), gróf Zichy Ferencz senior (iskolai és óvódai alapítványaiért) és *Balás* Ferencz jelenlegi főbíró arczképét, melyet a község a főbíró érdemeinek elismeréséül festtetett meg. Ugyanis az ő nevéhez fűződik és az ő működési idejébe esik Balassagyarmat legújabbi rohamos fejlődése. Alatta a községi közvagyon 200.000 koronát meghaladó összegre emelkedett. A város belterületét az Otthon-telep, Tisztviselő- és Vasutas-telepek szervezésével jelentékenyen kiterjesztette, ezenkívül az újabb építkezésekkel az utczák rendezését megindította és helyes mederbe terelte. Kezdeményezésére állították fel a főgimnáziumot és építették a polgári leányiskolát és kisdedóvót. Megszerezte a helypénzszedési jogot és az új vásárteret és az ő érdeme az aszfalt-burkolat és a villámosvilágítás behozatala. S tette mindezt a polgárság különös megterhelése nélkül, mert ő alatta a város pótadója tetemes százalékkal csökkent. Kiváló érdemeinek jutalmául főbíróságának tíz éves jubileumát Balassagyarmat közönsége 1906-ban fényes ünnepség keretében ülte meg, melyen résztvett a lakosság minden rétege a hivatalos körökkel egyetemben és akkor festtették meg az arczképét is. Az új városháza a vármegyeház mellett fog emelkedni, a réginek a helyén pedig a postapalota épül fel.

A városházával szemben van a *Balassagyarmati Népbank*, emeletén a *Kereskedők Egyesületének* és az *Omke* fiókjának helyiségeivel. A városháza mellett Balassagyarmatnak ez idő szerint egyetlen kétemeletes épülete emelkedik, utána pedig a Zichy-utcza sarkán a *Balassagyarmati Takarék- és Hitelintézet* következik melynek emeletén a *Nógrádvármegyei Kaszinó* található. A Zichy-utcza másik sarkán a régi Zichy-szálló volt, de ebből már csak a földszintes saroképület van meg, mert a telek többi részén két újabb házat építettek. A Rákóczi-útból jobbra kiágazó Kossuth Lajos-utcza sarkán az emeletes *Balassa-szállót* találjuk, mely a balassagyarmati uradalom másik birtokosától vette nevét. Ez utcza végén van az *ág. hitv. ev. templom ;* 1787-ben épült és eredetileg magas kőfallal volt körülvéve, mely egyes részeiben még ma is fennáll. A templom tornyát a nagy tűzvész után, a mikor az is megrongálódott, 1808-ban fedelezték. A templomtól jobbra van a parochia, jelenleg a dunáninneni püspöknek, *Baltik* Frigyes dr.-nak a székhelye is, a Patvarczi és Szügyi-utcza sarkán, mögötte pedig az *ág. hitv. ev. elemi iskola*, mely részben a Patvarczi- és részben a Tó-utczára néz. Az egykori grammatikális iskola most tanítói lakásul szolgál, a növendékek részére pedig 1898-ban tágas iskolahelyiséget építettek két tanteremmel, melyek egyikében a fiúkat, másikában a leányokat oktatják. A templom bal oldalán haladó Tó-utczában az iskola után a tűzoltói szertár következik. A templom és parochia között kifelé vezető Patvarczi-utcza végén az út két oldalán terülnek el a *temetők*, felekezetek szerint elválasztva; balról a kis gör. keleti és róm. katholikus, jobbról szintén a katholikus és protestáns és kissé távolabb az izr. temető. A temetők

A balassagyarmati polg. leányiskola.

A balassagyarmati m. kir. áll. főgimnázium.

1

2

3

4

Balassagyarmat : 1. A Takarék- és Hitelintézet. — 2. A fogház. — 3. A takarékpénztár és az adóhivatal. — 4. A honvédkaszárnya.

mellett, közel a vasúthoz van a községi járványkórház, 12 ágygyal és egy fertőtlenítő-géppel.

A Rákóczi fejedelem-útból ezután balra a Szerb-utcza ágazik ki, melynek elején jobbról az új *gör. kel. templom* áll, melyet 1910-ben építettek, tetszetős kivitelben, a réginek a helyén, melyet 1898-ban lebontottak. Mellette van a csinos lelkészlak. Noha a hívek száma elenyészően csekély, azért az egyház vagyona a fölgyülemlett alapítványokból igen nagy; jövedelmét a szentendrei gör. kel. püspök egyik szentendrei lelkészének adományozza, a ki nagy ünnepek alkalmával meglátogatja az egyházat. A Rákóczi-útból jobbra a Thököly-utcza ágazik ki, melynek jobb oldalán elül van a községi *kisdedóvó*, a régebbi, mely még 1861-ben nyílt meg. Balról nagy telek közepén a hatalmas méretű *izraelita templomot* találjuk, az utcza felől vasrácscsal és jobb oldalán a rabbi-lakás és hitközségi iroda új épületével. A zsinagógát a múlt század 40-es éveiben kezdték építeni, a réginek a helyén, de tető alá nem kerülhetett, mert hibás arányai miatt az egész építkezést lebontották és teljesen újraépítve, 1868-ban fejezték be a mai templomot. Mögötte, de már a Thököly-utczával párhuzamos Hunyadi-utczában van az *izr. elemi iskola*.

A Rákóczi-útból balra az Ipoly felé halad az Ipoly-utcza, mely utcza és a Zichy-utcza között terül el a Rákóczi-úttal párhuzamosan vonuló *Óváros-tér*, két oldalán aszfalttal burkolva, a mely azonban inkább csak széles utcza, mint tér. Itt állnak a város legrégibb épületei; ugyanis a XVIII. században a Templom- és Ipoly-utcza között terült el az egykori Balassagyarmat, melynek éjszaki határa az Ipoly, déli pedig az ág. h. ev. templom volt. Az Óváros-térrel párhuzamos a Bástya-utcza, melyben az Ipolyra dőlve találjuk a Szamkó-féle fürdőt. Ennek kertjében van a *nyári színkör* és az egykori gyarmati *várfal* utólsó maradványa, melynek nagy és szabálytalan köveire az egyik épületet ráépítették.

A Rákóczi-útból balra kiágazó Nagyhíd-utcza szintén az Ipoly felé halad. Ez utczában, melynek nevét legközelebb Mikszáth-utczára változtatják, *Képes* János *gőzmalmát* leljük, hol az utcza nagyobb kanyarulattal az Ipolyon átvezető, tekintélyes méretű *vashídba* torkollik. A folyón túl éjszakra a hosszan elnyúló *Mártonhegyet* látjuk, melynek oldalában van az ú. n. *Márton-lyuk*. A helybeli néphagyomány szerint ez a nyílás lett volna a végpontja a Kékkőt Balassagyarmattal összekötő alagútnak, melyen át a katonaság az egyik várból a másikba járt át. Ugyancsak a Márton-hegy oldalában van a *Gazdasági Egyesület szőlőtelepe*, mely a város polgárainak kiránduló helye és ez évben adták bérbe egy műkertésznek és egy helybeli vendéglősnek 12 esztendőre, 900 K évi bérért. A hegy alatt van nem messzire egymástól három *gőztéglagyár*, körkemenczével; *Fehér* Lipóté, *Jónás* Emilé és *Hoffmann* Vilmosé, a ki a Kárlik örökösökét bérli). Ezeken kívül van még három *téglaégető* is, mely a gróf *Zichy*-uradalom, *Elfer* Mór és *Leichtner* Samu tulajdona. Az Ipoly mellett volt a régi Malom-utcza is, melyet azonban a folyó 1887. évi áradása teljesen elsöpört. Ekkor telepítették a károsultak részére a *Jószív-utczát*, melyet a nagyközönség és Scitovszky János jószívű adakozásából építettek fel.

A Rákóczi-útból jobbra egymásután ágazik ki a *Nagy-* és *Kistábor-utcza* melynek helyén a múlt század elején még puszta terület volt és a hagyomány szerint a franczia háborúk idején ott táboroztak a vasasnémetek. Még kijebb ismét egy *új városrészt* találunk, az Arany János és Szontagh Pál-utczákat, melyek építését 1904-ben kezdték meg. A város végén, a budapest—kassai állami útnak Őrhalomra vezető szakaszától balra van az új vásártér, mely azelőtt a város nyugati végén volt. Az állami út másik oldalán a *Nógrádvármegyei Mária Valéria közkórház* emeletes pavillonjai emelkednek. Ennek előtte, mint már említettük, a Kóvári-út felé, a mai villamostelep helyén, csupán egy kisebb községi kórház, illetőleg szegényház volt, de a vármegye — Scitovszky János alispán búzgólkodására — már az 1880-as és 90-es években nagyobb szabású közkórház építését vette tervbe. A törvényhatóság 1890-ben megkereste Mária Valéria főherczegnőt, a kinek akkor volt az esküvője, hogy a felállítandó kórházat róla nevezhesse el, a mely kérelem teljesült is. Azonban a kórház csak 1896—97-ben épült fel, a vármegye közönségének alapítványából és társadalmának csaknem páratlanul álló áldozatkészségéből, egyelőre 80 ágyra berendezve. 1903-ban épült az elmebetegosztály, 1908-ban pedig bővítették a belgyógyászati osztályt és új műtőtermet is építettek. Ez idő szerint a kórház 10

épületből áll s van belgyógyászati, sebészeti, fertőző és elmebeteg osztálya, 400 ágyra berendezve, de a beteglétszám rendesen nagyobb, így jelenleg is 505. Ezenkívűl a kórház esendesebb elmebetegeket családi ápolásra is ad ki, a kiket ruház, gyógykezel és ellátásukért fizet. Ilyen van jelenleg 153, a kik közűl 119 Balassagyarmaton van elhelyezve. A betegek gyógykezelését hat orvos végzi. Igazgató-főorvos: *Bogdán* Aladár dr. A kórházat, melynek gőzfűtése és saját vízvezetéke van, legközelebb tüdőbeteg pavillonnal fogják kibővíteni, melynek építését a Nógrád vármegye közönségének ő felsége 80. születési évfordulója alkalmával tett 10000 koronás alapítványából, a Nógrádvármegyei Tüdővész ellen védekező Egyesület« anyagi támogatásával és államsegély igénybevételével, ugyancsak a vármegye fogja felépíttetni. Az új pavillon 50 ágyra lesz berendezve, 25 férfi és 25 nő részére.

*

A népesség. Balassagyarmat lakossága az *1826.* évben, az egyházak névtára szerint 3721 volt s a lélekszám felekezetek szerint így oszlott meg : róm. kath. 1653, ref. 2, ág. h. ev. 1192, gör. kel. 37 és izr. 837. Az *1834.* évben volt 3699 lakosa, a kik felekezetek szerint így oszlottak meg : róm. kath. 1575, ref. 3, ág. ev. 1102, gör. kel. 52, izr. 967. Öt év múlva *1839*-ben 3770, még pedig róm. kath. 1621, ref. 6, ág. ev. 1102, gör. kel. 54, izr. 987. Az *1841.* évben volt róm. kath. 1626, ref. 4, ág. h. ev. 1162, gör. kel. 50, izr. 993, összesen 3836 lélek. *1846*-ban az egyházak kimutatása szerint volt róm. kath. 1987, ref. 16, ág. h. ev. 462, gör. kel. 46, izr. 1577, összesen 4088 lélek ; de ez a szám nemcsak a természetes szaporodás útján, hanem 300 betelepülővel is növekedett. Azonban az egyházak névtára nem egyezik a község kimutatásával, a mely szerint a lélekszám ez évben 5082, vagyis majdnem ezerrel több volt. Ugyanekkor a község 778 különálló lakóházból állott, melynek közűl cseréppel volt fedve ·67, zsindelylyel 368 és szalmával 343. Tehát e tekintetben a viszonyok nem voltak valami kedvezőek és így magyarázható, hogy a Balassagyarmaton oly gyakran pusztított tűzvész oly gyorsan tovaterjedt és nagy károkat okozott. De ez az állapot épen a tüzek miatt nemsokára alaposan megváltozott. *1847*-ben az egyházak szerint volt róm. kath. 1932, ref. 8, ág. h. ev. 462, gör. kel. 46 és izr. 1619, összesen 4067 lélek, de a különbség ekkor is megvan az egyházi és községi kimutatás között, a mennyiben ez utóbbi 5253 lakost mutat ki. Ez évben a lakosság betelepülés útján 303 jövevénynyel szaporodott, a kik közűl róm. kath. 96, ref. 1, ág. h. ev. 60, gör. kel. 2 és izr. 144 volt. *1856*-ben volt Balassagyarmaton 8016 lélek, a kik 693 házban laktak. A ház és lélekszám az egyes felekezetek között így oszlott meg : róm. kath. 270 ház, 3000 lélek ; ref. 4 ház, 12 ; ág. h. ev. 120 ház, 1800 ; gör. kel. 13 ház, 54 és izr. 290 ház, 3150 lélek.

Az *1890.* évben tartott népszámláláskor 7738 lakosa volt Balassagyarmatnak, tehát kevesebb, mint 40 év előtt. Ekkor a lakosság anyanyelv szerint így oszlott meg : 6996 magyar, 189 német, 511 tót, 1 horvát, 6 szerb és 35 egyéb anyanyelvű ; a felekezetek aránya pedig a következő volt : róm. kath. 3928, ref. 123, ág. h. ev. 1536, gör. kel. 25, izr. 2120. Tíz évvel később, *1900*-ban a polgári lakosság 8425, a katonaság 155, összesen 8580 ; külföldi honos 52, külföldön távollevő 4. Nemek szerint a megoszlás a következő : 143 férfi, 4417 nő ; kor szerint : 6 évnél fiatalabb 1164, 6—11 éves 994, 12—14 éves 600, 15—19 éves 999, 20—39 éves 2551, 40—59 éves 1680, 60 éven túl 591, ismeretlen korú 1 ; családi állapot szerint : nőtlen és hajadon 4858, házas 3156, özvegy 553, elvált 13 ; anyanyelv szerint : 7971 magyar, 134 német, 448 tót, 1 oláh, 4 szerb, 22 egyéb anyanyelvű ; magyarul beszél 8348 ; vallás szerint : róm. kath. 4524, gör. kath. 18, ref. 204, ág. h. ev. 1759, gör. kel. 17, izr. 2057, egyéb vallású 1 ; ír és olvas 5999. A lakóházak száma 899 ; ezek közűl kőből vagy téglából épült 219, vályogból kőalappal 407, vályogból és sárból 272 ; fából 1 ; cserép-, pala- vagy bádogtetővel 161, zsindelylyel 717, náddal és zsuppal 21. — Az *1910.* év végén megtartott népszámlálás alkalmával 10.527 lakost írtak össze Balassagyarmaton, tehát 1947 lélekkel többet, mint tíz év előtt, a mi 22% szaporodásnak felel meg.

Földmívelés, állattenyésztés. A lakosság túlnyomó része őstermeléssel foglalkozik, a mennyiben a talajviszonyok erre igen alkalmasak. Az itteni földben úgyszólván minden gabonaféle és kapásnövény megterem és a felújítás óta az immunis homoktalajokon a

szőlőmívelés is fellendült. Az állattenyésztés terén a nógrádi tájfajta marha és a juhtenyésztés kiváló. A rimaszombati ménteleposztály itt fedeztetési állomást tart, négy angol félvér és egy lipiczai ménnel. A határban a Zichy seniorátus divényi uradalmának van több száz holdra terjedő birtoka. Balassagyarmat kiterjedése 1890-ben 4970, 1900-ban pedig 5104 k. hold volt. Az 1896. évi mezőgazdasági statisztika szerint ez a terület 663 gazdaság között oszlott meg, mívelési ágak szerint pedig a következőképen: szántóföld 2525, kert 98, rét 941, szőlő beültetve 80 és parlagon 108, legelő 437, erdő 484, terméketlen 290 k. hold. Ebből tulajdon birtok 2904, haszonélvezeti 1560 és haszonbérlet 490 k. hold. A gazdaságokban van lóigásfogat: egyes 23, kettős 75, hármas 5, négyes 2; ökör-igásfogat: kettős 64, négyes 16; öszvér- és szamár-fogat 11. Az állatállomány a következő: 20 bika, 298 üsző és tehén, 312 tinó és ökör, összesen 630 szarvasmarha, melyből faj szerint 229 magyar-erdélyi, 33 riska, 334 pirostarka, 22 borzderes és 12 egyéb színes. Ló: 3 mén, 95 kancza, 134 herélt, összesen 232; szamár 19, öszvér 2, kecske 10, sertés 762, juh 4278, baromfi 6210, méhcsalád 156. A gyümölcsfaállomány a következő: 1424 alma-, 1219 körte-, 457 cseresznye-, 292 meggy-, 513 őszibaraczk-, 792 nyáribaraczk-, 5353 szilva-, 534 dió-, 9 mandula-, 8 gesztenye- és 336 eperfa, összesen 10.947 gyümölcsfa.

Az összes lakosságból 3814 a kereső és 4766 az eltartott, ebből a mezőgazdaságra esik 656 kereső és 880 eltartott, az őstermelés egyéb ágaira pedig 63 kereső és 101 eltartott. A keresők közül 473 férfi, 183 nő, az eltartottakból 280 férfi, 600 nő; összesen 753 férfi, 783 nő. Száz holdon felüli önálló birtokos 11, bérlő 2, kisbirtokos és bérlő 62, kisbirtokos napszámos 8, részes földmíves 1, kertész 2, összesen 86; segítő családtag: 3 férfi, 27 nő, eltartott 267; tisztviselő: 3 kereső, 16 eltartott; cseléd: 148 kereső, 237 eltartott; munkás: 16 éven alúl 35 és 16 éven fölül 325, eltartott 360; háza van 66 munkásnak.

Azután számra nézve legnagyobb az iparos és kereskedői osztály, noha az iparosok száma a czéhrendszer eltörlése óta sokkal kisebb, mint 1848 előtt volt. Az ipar a mult század elején már nagyban virágzott. Akkor alakultak a különféle czéhek, melyek a következő években nyertek czéhszabadalmakat: 1818-ban a szíjgyártók, 1819-ben a csizmadiák, 1826-ban az asztalosok, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, 1829-ben a kötélgyártók, kalaposok, nyergesek és kádárok. (Eredetijük az orsz. levéltárban.) A nagy- és gyáripar jelenleg igen csekély s ezt leginkább *Sebastiani* és *Fejér* fűrészgyára, a községi *villamostelep*, *Rózsa* és *Schönfeld* és *Képes* János két gőzmalma, *Hoffmann* Vilmos, *Jónás* Emil és *Fehér* Lipót három gőztéglagyára és három kisebb téglaégető képviselik. Egyébként csak kézműiparról beszélhetünk. A statisztika szerint a lakosságból az iparra esett 1064 kereső, 1162 eltartott, a bányászatra 1 kereső, 4 eltartott, a kereskedelem és hitelre 425 kereső, 727 eltartott és a közlekedésre, melyhez a vasuti alkalmazottakon kívül a bérkocsisok, fuvarosok és temetkezési vállalatok tartoznak, 164 kereső és 415 eltartott. Tulajdonképeni iparral foglalkozott 823 férfi, 238 nő, háziiparral 1 nő, vándoriparral 1 férfi, 1 nő. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül önálló 307 férfi, 128 nő; segédszemélyzet: 5 tisztviselő, 27 segítő családtag, 9 művezető és előmunkás, 341 segédmunkás, 173 tanuló és 71 szolga, összesen 516 férfi, 110 nő. A vállalatok nagyság szerint így oszlottak meg: segéd nélkül dolgozott 253, egy segéddel 95, két segéddel 64, 3—5 segéddel 56, 6—10 segéddel 15, 11—20 segéddel 1, összesen 490 vállalat. A tulajdonképeni ipar főbb csoportjai az egyes ágak szerint a következők: (önálló, segédszemély, férfi, nő együtt) kovács 23, lakatos 29, egyéb vasiparos 20, gépgyártás 18, téglagyártás 11, fazekas 3, asztalos 64, egyéb faiparos 8, timár 2, egyéb bőr- és sörteiparos (kefekötő) 10, fonás és szövés 30, szabó 137, csizmadia és czipész 202, egyéb ruházati iparos (kalapos stb.) 140, papiriparos 5, molnár 5, sütő 25, hentes és mészáros 43, egyéb élelmiszeriparos 23, vegyipar 9, kőmíves 36, ács 15, egyéb építőiparos 53, sokszorosító és műipar (nyomda) 22, szállodás, kávés és vendéglős-ipar 128; iparral mellékesen foglalkozott 30 férfi és 26 nő. A város iparossága a *Balassagyarmati Általános Ipartestület* köré tömörül, mely első volt az egész országban és 1884 nov. 30-án alakult meg 74 taggal. Fennállásának 25. évében az ipartestület díszes zászlót csináltatott, melynek fölavatási ünnepsége 1908 jún. 8-án ment végbe a város, sőt a vármegye társadalmának és vezetőinek részvételével. Az ipartestület jelenlegi elnöke *Molnár* János. Itt említjük meg, hogy betegség esetén az ipari alkalmazottak támogatását a *Balassagyar-*

Ipar és kereskedés.

mati Kerületi Munkásbiztosító-pénztár végzi, mely a munkásbiztosításról szóló törvény értelmében 1907-ben alakult a helybeli kerületi betegsegélyző pénztárból. A kereskedelemnek fontos szervei a vásárok és mint fentebb láttuk, Balassagyarmat már az újjáalakulás után hamarosan megkapta az országos és hetivásár tartási jogát. Ez idő szerint jelentős forgalmúak az állatvásárok, melyeket a nógrádi tájfajta marha beszerzéséért messze vidékről látogatnak. Balassagyarmat évente nyolcz országos vásárt tart, melyek jellemzésére ideiktatjuk a múlt évi forgalmat, noha a száj- és körömfájás miatt korlátozni kellett a marha és sertés felhajtását : egész évben felhajtásra került 4072 ló, 16.569 szarvasmarha, 9710 juh és 5266 sertés ; eladásra került 2072 ló, 11.697 szarvasmarha, 5610 juh és 3096 sertés. Egyébként a kereskedelemnek minden ága virágzó és a fényes kirakatokkal rendelkező üzletek bármely nagyobb városnak díszére válnának. A kereskedők érdekeinek megvédésére szolgál a *Balassagyarmati Kereskedők Egyesülete*, mely 1906-ban alakult. Elnöke *Felsenburg* Gyula. Hasonló czélú az *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* Balassagyarmaton székelő nógrád-hont kerületének a fiókja, melynek szintén Felsenburg az elnöke. A kereskedés szervének tekinthető még a »*Hangya*« magyar gazdaszövetség fogy. és ért. szövetkezete balassagyarmati árúraktára, mely 1909 júl 1. óta áll fenn és Nógrád és Hont vármegyék tartoznak a hatáskörébe, 37 szövetkezettel. 1910. évi forgalma 621.460 K 62 f. Vezetője *Tariczky* Jenő.

Itt említjük még meg, hogy a többi foglalkozások aránya a következő : közszolgálat és szabadfoglalkozás : 440 kereső, 832 eltartott ; véderő : 155 kereső 37 eltartott ; napszámos : 97 kereső, 79 eltartott ; házi cseléd : 528 kereső, 29 eltartott ; ismeretlen foglalkozású : 221 kereső, 501 eltartott.

Egyházak. Az egyházak közül legrégibb a *római katholikus* és a plebánia 1290-ben már fennállt, a mikor *Mihály* volt a plebános (Knauz : Monumenta Eccl. Strig. II. 285. Fejér V. 1. 169.) A plebánia az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. 1400—1425-ig *Jakab* a plebános, a ki egyszersmind esztergomi kanonok is. (Memoria Bazilicae Strig. p. 129.) 1630-ban *Sopronyi* János, ki az évi okt. 4 és 5-én résztvett a nagyszombati zsinaton. (Péterfi : Sacra Concilia II. p. 317.) 1655 körül *Kos* Lukács, ki ellen a protestánsok panaszt emeltek az országgyűlésen, mert hitfeleiket a temetőből kitiltotta. (Acta Diaet. Poson. 1655.) A város és egyház 1663-ban elpusztulván, a gyarmati plebánia több mint 70 évig Kóváron volt és 1706-ban *Némethy* János volt az ottani plebános. Az anyakönyvek 1706-ban kezdődnek. A templomot báró, majd gróf *Balassa* Pál építtette, 1746-ban *Blahó* János plebános alatt, de csak 1759 aug. 20-át követő vasárnapon szentelte fel báró *Révay* Antal püspök. 1755-ben *Rudinecz* György a plebános, 1803-ban halt meg *Sigmond* Pál, kit *Heszterényi* Ferencz követett, 1817-ben *Tvrdy* János, 1840-ben *Imády* Károly, 1884-ben *Hotovinszky* Károly. Jelenleg *Jeszenszky* Kálmán a plebános, a ki mellett még *Lotharidesz* Lajos káplán és *Blázsik* Károly hittanár működnek.

A *ref. egyház* hajdan, a balassagyarmati vár idejében már szintén fennállott és egy hiteles oklevél szerint 1621-ben *Siklósy* Mátyás volt a predikátor. Azonban az 1663. évi pusztuláskor a ref. egyház is megszünt és csak a legújabb időkben alakult leányegyházzá, mely Diósjenőhöz tartozott. A templom 1904-ben épült, *Zeke* Kálmán, kir. járásbíró, jelenleg nyug. táblabíró és id. *Fáy* Albert szügyi birtokos lelkes kezdeményezésével s buzgó közreműködésével és utóbb nevezettnek tetemes értéket kitevő adományai segélyével. Végre 1910-ben anyaegyházzá alakult, de a lelkészi állást majd csak ez év derekán fogják betölteni.

Az *ág. hitv. ev. egyház*, mint anyaegyház, a XVII. század első negyedében már fennállt és temploma is volt, de hogy a várban vagy a váron kívül, azt ma már nem tudjuk. Első ismert lelkészük 1622-ben *Niger* Lőrincz, 1643-ban *Vakun* János, 1656-ban *Czebanius* (v. Czabány) Illés, 1662-ben *Hrdina* András, a kinek idejében 1663-ban az egyház elpusztúlt. A város újratelepülésekor (1690.) az egyház is újjáalakúlt és 1693-ban már *Satellites* János a lelkész, a ki előbb Maglódon lelkészkedett. 1706-ban *Hoicsius* János, a kit azonban a Rákóczi-féle felkelés fegyverletétele után 1717-ben elűztek és utóbb Alsósztregován lett lelkész. II. József felvilágosodott uralma alatt végre megkapták a hívek a templomépítési engedélyt és a templomot 1787-ben felépítették, a mikor *Márk* János Fridrik a lelkész, utána *Kalmár* István, kit 1804-ben *Sztancsek* Sámuel követett, a ki még 1786 jún. 15-én jött ide Alsósztregováról és akkor decanussá válasz-

tották. 1827 körül *Benedicty* György, később *Draskóczy* Gusztáv, majd *Simkó* Frigyes alesperes és jelenleg *Baltik* Frigyes dr. püspök a lelkipásztor, a ki mellett a következő lelkészek működnek : *Baltik* Pál püsp. titkár, *Kardos* Gyula missziói lelkész, *Stik* Gusztáv és *Kirchner* Rezső segédlelkészek.

A *gör. kel.* hívek egyháza a XVIII. században alakúlt, mikor számos görög kereskedő telepedett ide. Templomuk a II. Józseftől nyert engedély alapján 1785-ben épült. A hívek 1848 után azonban nagyon megfogytak. A XIX. században a két utólsó lelkész *Vidák*, majd *Nedics* János volt és ez utóbbinak halála (1889.) óta az egyház árván áll. A régi templomot 1908-ban lebontották, de helyette 1910-ben újat építettek.

Az *izr. hitközség* szintén az újjátelepülés után alakúlt. Már a XVIII. században volt zsinagógájuk, de az szűknek bizonyúlván, az 1840-es években újat kezdtek építeni és csak 1868-ban fejezték be. A rabbi *Deutsch* József, alrabbi *Hertskovic s* Ábrahám és magyar hitszónok *Weisz* Náthán dr.

Balassagyarmat tanügyi viszonyai fejlettek és számos intézet áll a közoktatás szolgálatában. Közoktatás.

Az első *kisdedóvó* részvények kibocsátása útján 1842-ben keletkezett és ennek felállításához Királyi János ny. tanító 420 forinttal járult. Saját háza volt és első óvómesterként Toldy János működött, kinek később Boér lett a segédje. Mivel a szabadságharcz kitöréskor az előbbi honvédnek állt, a kisdedóvó megszűnt és csak 1861-ben nyílt meg újra Bodnár István ügyvéd buzgólkodására. 1900-ban megnyílt a második kisdedóvó is, mely a polgári leányiskola épületének földszinti balszárnyában van elhelyezve. Mindkét kisdedóvó községi.

Az *elemi oktatást* eleinte az egyházak vállalták magukra és részben még ma is azok kezében van. A *róm. katholikusoknak* a plebánia visszaállítása óta volt iskolájuk, melyben a kántor és segédje oktatott, a hittant pedig a lelkész tanította. 1788-ban *Haskó* József volt a tanító, a ki Zivi Priklad czímmel könyvet adott ki Budán. Így tartott ez a múlt század elejéig, a mikor a tanulók száma 50 és 60 között váltakozott. 1833-ban *Dévény* István községi jegyző mozgalmat indított, hogy a régi rozzant épület helyébe a Fő-utczán új iskolát alapítsanak. Az iskolához *Kubinyi* Ferencz 240, *Gasparik* Kázmér kanonok 200 és *Bekker* János vadkerti plebános 160 forintot adott, a tanító fizetéséhez pedig gróf *Zichy* István senior évente 200 forintot ajánlott meg. 1834-ben fölépült a Nemzeti Iskola, melyet a normális iskolák színvonalára emeltek, hogy a végzett tanulók innen egyenesen átléphettek a gimnáziumba. Három teremben három osztályból állott leányok és fiúk számára közösen. A legfelső osztály tanítójául *Fábry* Józsefet hívták meg Rózsavölgyből. A míg az iskola épült, a tanítás a Zöldfa-szálló nagytermében folyt. A megnyitáskor (1834 októberében) a Nemzeti Iskolának 145 növendéke volt, még pedig az I. osztályba 61, a II.-ba 31 és a leányosztályba 53 növendék járt. 1835—1839-ig az iskola a mai értesítőhöz hasonló nyomtatott Osztályzó Névsort adott ki. Azonban ez az iskola kellő anyagi támogatás hiányában egy kis időre hanyatlásnak indúlt, de már az 1880-as évek végén újra fejlődni kezdett. Jelenleg öt tanerő működik s a növendékek száma 280. Régi helyéről a nemzeti iskola 1909 szeptemberében a Templom-utczában levő emeletes új épületbe költözött, melynek ünnepi felavatása 1910 máj. 4-én volt, *Kohl* Medárd dr. püspök résztvételével. Igazgató *Vilim* József.

Az *ág. hitv. ev. egyháznak* szintén az újjáalakulás óta volt elemi iskolája, a mely a múlt század elején czentrális iskolává alakúlt ; vagyis a latin nyelvet is tanították benne és így az algimnáziumnak felelt meg. Ez 1848-ig állt fenn és évente átlag 70—80 növendék nyert benne kiképeztetést. Az elemi iskola azonban még ma is fennáll egy tanítóval és egy tanítónővel.

A *gör. keletieknek* is volt felekezeti elemi iskolájuk a lelkészlakban, de sohasem virágzott, mert vagy tanulókban, vagy tanítóban szűkölködött. A szülők ilyenkor gyermekeiket a Nemzeti Iskolába íratták. — Hasonlóképen az *izraeliták* is tartottak fenn felekezeti iskolát, de ez a régebbi időkben a törvényes kívánalmaknak nem igen felelt meg. Jelenleg az izr. elemi iskolában az igazgató mellett még két tanító és egy tanítónő működik.

A nőneveléssel a múlt század első felében több intézet foglalkozott. 1830 táján már fennállott *Bezzegh* Libória és nővére *leánynöveldéje*, mely a középosztály leányainak nevelésével foglalkozott. A két nővéren kívül az intézetben tanított *Seltenreich* Károly kiváló paedagógus is, a ki később a Bezzegh nővérek egyikét

nőül vette és így az intézet tulajdonosa lőn. Mivel ez az intézet, ha nem is kimondottan, de vezetőik révén lutheránusként szerepelt, 1841-ben *Braun* őrnagy özvegye ú. n. kath. nőnöveldét alapított, mely a róm. kath. egyház részéről tekintélyes anyagi támogatásban részesült. Azonban csak akkor lendült fel, midőn a Selteureich-féle intézet 1846-ban a fővárosba költözött és ekkor *Kopácsy* József primás 6000 forintért megvásárolta részére a Horváth Károly-féle házat. Ezenkívül ugyanő két 1000—1000, az érseki főmegyebeli papság egy 1000 és *Bekker* János kanonok egy 1000 forintos, gróf *Zichy* Ferencz senior pedig két ösztöndíjalapítványt tett. Noha ennek is versenytársa támadt a *Lángné* féle leánynevelőintézetben, mely az 1850-es és 60-as években állt fenn, de még sem tudott állandóvá válni. Midőn özv. Braunné 1851 decz. 23-án elhúnyt, *Scitovszky* János primás az angol kisasszonyokat bízta meg az iskola vezetésével. Ekkor *Löwe* Teréz főnök, *Braun* Innocentia helyettesfőnök és *Birnstill* Teréz kisasszony tanított és a növendékek száma 48 volt, kik közűl a primás többeket nagy és kisebb évi díjjal látott el. Később megszerezte Szerémy Antalné főutczai emeletes házát és az angol kisasszonyokat odaköltöztetve, sajátjából fedezte az intézet összes szükségletét és minden apáczának 400 forintot fizetett évente. Azonban *Simor* János herczegprimás az angolkisasszonyok helyett a paulai szent Vinczéről nevezett apáczákat helyezte a zárdába és még ma is ők végzik hat apáczával a róm. kath. vallású leányok nevelését, a kiadásokat az állami támogatás mellett a tandíjakból és a rend alapjából fedezve.

Legkésőbb keletkezett az *állami elemi iskola*, mely 1873-ban nyílt meg az intézet részére átalakított emeletes épületben. A felekezeti iskolák mellett hathatós szerve a helybeli népoktatásnak. Jelenleg az igazgatón kívül két tanító és három tanítónő végzi benne az oktatást. Igazgató: Völgyi A. István

A balassagyarmati *iparos és kereskedő-inasok* oktatása 1878 nov. 2-án kezdődött, a mikor a tanítók minden díjazás nélkül vállalkoztak az ismétlősök tanítására. Ez az iskola az ipartársulat buzgólkodására 1880 januárjában teljesen iparos- és kereskedő-inasiskolává alakult s egy darabig a polgári fiú, most pedig az állami elemi iskola helyiségeiben működik. Jelenleg a tanítást a főgimn. tanárok és az elemi iskolai tanítók végzik.

Az államilag segélyezett hatosztályú *polgári fiúiskola* 1875-ben nyílt meg és egy darabig az összes osztályok az elemi iskolákban voltak elhelyezve. 1878-ban költözött az intézet saját épületébe (a mai főgimnázium), a hol addig volt, míg 1904-ben a gimnázium felállításával fokozatosan megszűnt.

A *polgári leányiskola* 1879-ben nyílt meg községi jelleggel és a polgári fiúiskola épületében volt elhelyezve. A főgimnázium felállításával a Scitovszky-úton épített új otthonába vonúlt. A polgári leányiskola jelenleg állami és négyosztályú; *Tomeskó* Nándor igazgató mellett öt rendes és egy énektanítónő működik benne.

Balassagyarmat már a múlt század 30-as éveiben óhajtott volna gimnáziumot és *Dévény* István balassagyarmati jegyző és társai a pozsonyi országgyűlés előtt is jártak e miatt, de eredménytelenül. 1885-ben újra felmerűlt ez a kérdés a képviselőtestületi közgyűlésben. 1892-ben a vármegye a kormány elé terjesztette a kérelmet. 1894-ben, mikor őfelsége itt járt, a gimnázium czéljára 2000 koronát adományozott; ebből alakúlt ki a gimnáziumi alap, melyhez a község 20.000, a Takarékpénztár 10.000, a Népbank 6000, a Takarék- és Hitelintézet 5000, a vármegye 50.000 és a nagy közönség gyűjtés útján 27.000 koronával járult. A 120.000 K biztosítva lévén, az *állami főgimnázium* első osztálya 1900 szept. 1-én megnyílt a volt polgári iskola átalakított épületében. Jelenleg a tanári kar teljes létszáma *Jaskovics* Ferencz igazgatóval együtt 18 tanár. Növendékek száma 350; két osztálya párhuzamos. Az intézet története és részletes ismertetése a közoktatásügyi fejezetben található.

Hivatalok. Balassagyarmaton, mint vármegyei és járási székhelyen, számos közigazgatási és állami hivatal székel, melyek a következők:

Nógrád vármegye közigazgatása, melynek élén *Prónay* Mihály fő- és *Nagy* Mihály alispán állanak.

Balassagyarmat közigazgatási hivatala, élén *Balás* Ferencz főbíróval; helyettes bíró *Fábry* János, főjegyző *Kosztolányi* Gyula, aljegyzők *Szebeni* László, *Schéda* László és *Földes* Ignácz; pénztáros *Buriusz* Gyula, ellenőr *Makka* Ignácz, közgyám *Molnár* János, községi orvos *Szendrő* Jenő dr., községi állatorvos *Szkuhra* József, beltanácsosok *Jónás* Emil, *Makkai* Sándor, *Pollatschek* Rezső és *Turi*

János. A képviselőtestületnek 20 választott és 20 virilis tagja van. A *rendőrségnek* *Zsámboky* József rendőrtanácsos a vezetője; helyettes rendőrtanácsos *Opitz* Károly. A rendőrlegénység létszáma 12. Van ezenkívül három szolga. Alkalmazott *tűzoltók* száma kettő. Kívülük van még 30 önkéntes tűzoltó, a kik évente anyagi támogatásképen 30 koronát kapnak fejenként a községtől. Az önkéntes tűzoltótestület parancsnoka Fábry János. Valamikor a tűzrendészeti szolgálatot a Tűzoltó Egyesület látta el, mely 1879-ben alakúlt és száznál több tagja volt, de 1899-ben megszűnt. A tűzoltóság felszereléséhez tartozik 3 hydrofor, egy nagy fecskendő, egy szerkocsi és öt lajt.

Balassagyarmati járási *főszolgabírói hivatal*. Főszolgabíró *Balás* Barna, szolgabírák *Szerémy* Ödön és *Baross* Pál dr.

M. kir. *államépítészeti hivatal*. Főnöke *Faludi* Béla kir. műszaki tanácsos.

M. kir. *pénzügyigazgatóság*. Pénzügyigazgató *Kovách* Lajos p. ü. tanácsos.

A pénzügyigazgatóság mellé rendelt m. kir. *számvevőség*. Főnöke *Ujházy* Barna p. ü. tanácsos.

M. kir. *adóhivatal*. Főnöke *Gáthy* János adótárnok.

M. kir. *pénzügyőrség*. Vezetője *Reiner* Sándor felügyelő. Pénzügyőri főbiztos *Oppitz* László.

Kir. *törvényszék*. Elnöke *Kubinyi* Lajos dr.

Kir. *ügyészség*. Vezetője *Csuppay* Ferencz kir. ügyész.

Kir. *járásbíróság*. Vezető járásbíró *Táborszky* Károly.

M. kir. *tanfelügyelőség*. Tanfelügyelő *Máthé* Géza.

M. kir. *erdőhivatal*. Vezetője *Kondor* Vilmos erdőtanácsos. M. kir. *erdőgondnokság*. Vezetője *Pálffy* Mihály erdőmérnök.

M. kir. kerületi *gazdasági felügyelőség*. Felügyelő *Oláh* Dezső.

M. kir. *szőlészeti és borászati felügyelőség*. Felügyelő *Tornáczky* Kálmán.

M. kir. *posta, távíró és távbeszélőhivatal*. Főnöke *Fertsek* Gyula posta- és távírófelügyelő.

Máv. állomás. Főnök *Róth* József főellenőr

M. kir. *csendőrszárnyparancsnokság*. Vezetője *Vargha* Gusztáv százados.

Kir. *közjegyző*: *Sztranyavszky* Géza.

Ügyvédi kamara. Elnöke *Csermák* Ernő dr.

Itt székel végül az 51. számú népfölkelő járásparancsnokság.

Az ipari és kereskedelmi forgalommal karöltve haladó hitelügyi viszonyok igen fejlettek és már évtizedek előtt alakúltak a helybeli pénzintézetek, melyek a következők: Hitelügy.

Balassagyarmati Takarékpénztár r.-t. Alakúlt 1868-ban 30.000 frt. alaptőkével, melyet 1876-ban 60.000, 1895-ben 120.000, 1896-ban 180.000, 1898-ban 200.000, frt.-ra, 1907-ben 1.000,000 és 1910-ben 1,800.000 K-ra emeltek föl. A múlt évi forgalomnak egyes főbb adatai a következők: Betét 7,035.339 K 59 f, kivétel 1,841.653 K 67 f, állomány 5,193.685 K 92 f; váltóleszámítolás 26,867.708 K 58 f, visszaváltás 11,698.497 K 65 f, állomány 5,169.497 K 93 f; pénztári forgalom bevételekben 26,222.506 K 31 f, kiadásokban 26,143.208 K 69 f, összes forgalom 255,631.505 K 92 f; nyereség 259.743 K 59 f. A takarékpénztárnak, mely az Osztrák-Magyar Bank mellékhelye, *Vannay* Ignácz a vezérigazgatója.

A *Balassagyarmati Takarék és Hitelintézet* r.-t. alakult 1872-ben. Első Nógrádi Földmívelő, Ipar és Kereskedelmi Hitelintézet r.-t. czímmel és 60.000 frt. alaptőkével, mely 300 drb. 200 frtos részvényből állott. 1876-ban Takarék és Hitelintézet, 1893-ban pedig Balassagyarmati Takarék és Hitelintézet lett a neve. Ez utóbbi évben az alaptőkét 80.000, 1897-ben 120.000 frtra, 1908-ban 320.000 és 1910-ben 600.000 koronára emelték fel. Az elmúlt év forgalma a következő: Pénztári forgalom bevételekben 15,400.108 K 47 f, kiadásokban a 27.916 K 76 f maradványnyal együtt ugyanannyi, összes pénztári forgalom 30.800. 216 K 80 f, összes forgalom 49,229.634 K 88 f; takarékbetét 4,074.912 K 21 f, visszafizetés 1,604.051 K 74 f, állomány 2,470.860 K 47 f; tiszta nyereség 55.095 K 40 f. Vezérigazgató *Feledi* Henrik.

A *Balassagyarmati Népbank* r.-t. alakult 1872-ben Balassagyarmati Polgári Önsegélyző Egylet czímmel, de már 1875-ben részvénytársasággá alakult és fölvette a mai nevet. Jelenleg az alaptőke 1,000.000 K, mely 1250 drb. 800 koronás részvényből áll. Az intézetnek fiókja van Galgagyörkön és Kékkőn. Az összes forgalom a mult évben 67.322.211 K 89 f, takarékbetét-állomány 4.173.382 K

78 f, váltótárcza 3,484.878 K 76 f, takaréktőke 396.784 K 32 f, nyugdíjalap 54.257 K 64 f, nyereség 124.898 K 19 f. Vezérigazgató *Baintner* Ottó.

A folyó 1911. évben alakult a *Balassagyarmati Közgazdasági Bank* r.-t. 250.000 K alaptőkével, mely 1250 drb. 200 koronás részvényben már jegyezve van és működését még ez évben megkezdi.

Sajtó. Balassagyarmaton a következő lapok jelennek meg:

Nógrádi Hirlap, politikai hetilap (39. évf.) Szerkeszti *Majtényi* Gyula.

Nógrádi és Honti Hiradó, politikai hetilap, szerkeszti *Tokay* Lajos.

Nógrádvármegye Hivatalos Lapja, szerkeszti *Rákóczy* István.

Nógrádvármegyei Gazdasági Egyesület Közlönye, szerkeszti *Siklaky* Iván.

Jogi Közlöny, szerkesztik *Révész* Dezső dr. és *Holló* Dezső dr.

Nógrádi és Honti Pénzintézeti Tisztviselők Egyesületének Lapja, szerkesztik *Holló* Izidor és *Váczy* József.

Egyesületek. Balassagyarmat társadalmi élete igen élénk és a lakosság számos egyesület köré tömörül, melyek legnagyobb része a közművelődés fejlesztésén kívül humánus czélokat szolgál. A társadalmi egyesületek és körök a következők:

Legrégibb kulturegyesülete nemcsak a városnak, hanem az országnak is a *Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet*, mely a nemzetiségi vidéken a magyar nyelv terjesztését tűzte ki czélul. Alakult 1831-ben, de az abszolutizmus alatt szünetelt és csak 1869-ben kelt új életre. 1908-ban beleolvadt a Felsőnógrádvármegyei Közművelődési Egyesület és a FMKE nógrádvármegyei választmánya. Tagjainak száma 1755, évi jövedelme 12.000 K és törzsvagyona kb. 150.000 K. Működésének megnyilvánulásával e monografiában gyakran találkozunk. Elnöke *Török* Zoltán nyug. főispán, tb. elnöke: *Prónay* Mihály főispán, ügyvezető alelnöke *Fáy* Albert dr. vármegyei főjegyző és a balassagyarmati helyi választmányé *Hanzély* Gyula.

Nógrádvármegyei Casino Egyesület. Alakult 1869-ben, elnöke gróf *Mailáth* Géza, igazgatója *Balás* Barna.

A *Balassagyarmati Népkör* 1870-ben alakult, de 1908-ban megszűnt és az előbbibe olvadt.

Nógrádvármegyei Központi Tanító Egyesület. Alakult 1870-ben, de mivel nem tudta az egész vármegye tanítóit belevonni, 1874-ben újjáalakult *Nógrádvármegyei Tanító-egyesület* czímmel, mely az egész vármegyére kiterjed. Jelenlegi elnöke *Magyar* Béla.

Nógrádvármegyei Községi és Körjegyzők Egyesülete. Alakult 1870-ben. Elnöke *Pósa* István.

Balassagyarmati Dalegyesület. Alakult 1874-ben. 1884-ben ujjáalakult. Ugyanakkor Női Dalegyesület is alakult, de ez hamarosan megszűnt. Ujabban az egyesület az országos dalosversenyeken számos díjat nyert. Díszelnöke gróf *Mailáth* Géza, elnöke *Jaskovics* Ferencz. Karnagya *Erdélyi* (Éder) József, ismert dalszerző. A legtevékenyebb egyesületek egyike, évenként 4—5 dal- és zeneestélyt tart. Kebelében alakult a Műkedvelők zenekara, továbbá kitűnű egyházi ének- és zenekar.

Balassagyarmati Nyári Szinkör Részvénytársulat is alakult 1875-ben, hogy a helyi színészet ügyét előmozdítsa, de már megszűnt.

A *Balassagyarmati Polgári és Honvéd Lövészegylet* 1876-ban alakult, de 3—4 évi működés után megszűnt.

Nógrádvármegyei Gazdasági Egyesület. Alakult 1881-ben. Működését másutt ismertetjük. 1908-ban 25 éves fennállásának jubileuma alkalmával nagysikerű mezőgazdasági kiállítást rendezett Balassagyarmaton. Elnöke gróf *Mailáth* Géza.

A *Balassagyarmati Jogász Egyesület* 1882-ben alakult, de pártolás hiányában megszűnt.

A *Balassagyarmati Korcsolyázó Egyesület* 1882-ben alakult és ebből lett a mai *Sport Egyesület*, melynek elnöke gróf *Mailáth* Géza, ügyv. igazgatója *Héray* Andor dr.

A *Balassagyarmati Vadászegyesület* újabb alakulású. Elnöke *Goszthonyi* Jenő honvédszázados.

Helyben székel a *Dejtár-pataki Vadásztársulat* is, mely 1903-ban alakult. Nemcsak lövi a vadakat, hanem tenyészti is és erre a czélra államsegélyt élvez. Elnöke *Fáy* Albert dr.

Legújabban, 1910 deczemberében alakult a *Balassagyarmati Tisztviselők Társasköre*, melynek elnöke *Vannay* Ignácz kir. tan.

A felekezeti jellegű jótékony egyesületeket a felekezetieknél ismertetjük ; a nem felekezeti humánus czélú egyesületek a következők :

Az *Ingyen Tej és Kenyér Egyesület*. Elnöke *Elfer* Edéné.

A *Rabsegélyző Egyesület* 1907-ben alakult, elnöke *Jeszenszky* Kálmán plébános.

A *Nógrádvármegyei Tüdővész ellen védekező Egyesület* 1909-ben alakult. Mint már fentebb említettük, a Mária Valéria kórházzal kapcsolatban tüdőbeteg pavillon felépítésén fáradozik, mely 50 ágyra, 25 férfi és 25 nő részére lesz berendezve. Erre a czélra már együtt van 55.000 K, melyből 40.000 K államsegély, 15.000 K pedig a tagsági díjakból folyt be. E czélra a vármegye is tett 10.000 koronás alapítványt. A tagok száma kb. 1100. Elnökök gróf *Mailáth* Géza és *Prónay* Mihályné szül. gróf *Batthyány* Feliczia ; ügyv. elnökök *Nagy* Mihály és *Nagy* Mihályné.

A »*Hangya*« balassagyarmati központ *tisztviselőinek* jótékonyczélú *tekepálya társasága* 1910 augusztusában alakult. Vannak tagjai a többi helybeli hivatalok tisztviselői közűl is. A múlt év karácsonyán a szegény sorsú iskolás gyermekek részére karácsonyfát állított és 25 gyermeket látott el ruhával és iskolaszerrel. Elnöke *Selmeczy* Sándor, igazgatója *Tariczky* Jenő.

A felekezeti jellegű egyesületek a következők :

Balassagyarmati Katholikus Legényegyesület. Alakult 1897-ben. Az iparos és kereskedelmi ifjuság szellemi és anyagi gondozására fordítja működését. Télen tanfolyamokat rendez és vallásos, hazafias előadásokat tart. Elnöke *Jeszenszky* Kálmán. — *Róm. kath. temetkezési egyesület*, 1032 taggal ; elnöke ennek is Jeszenszky plebános. — *Balassagyarmati Oltáregyesület*. Alakult 1907-ben. Czélja a szegény kath. templomoknak egyházi ruhákkal való ellátása. Elnöknő : gróf *Mailáth* Gézáné, *Prónay* Mihályné szül. *Batthyány* Feliczia grófnő és báró *Jeszenszky* Sándorné. Igazgató Jeszenszky Kálmán.

Balassagyarmati ág. hitv ev. iparos férfiak és ifjak egyesülete. Alakult 1899-ben. Czélja az iparososztály vallásos és hazafias művelése könyvtára és felolvasások útján és a szegény gyermekek felruházása. Elnöke *Kardos* Gyula. — *Ág. hitv. ev. temetkezési egyesület*, kb. 1000 taggal ; díszelnöke *Baltik* Frigyes dr. ügyvezető elnökök : *Petrovics* Mátyás és *Fábry* János.

Az izr. felekezet kebelében számos egyesület működik. Ezek között legrégibb a *Chevra Kadischa* (temetkezési és betegápoló) *Egylet*, mely 1769-ben alakult. Elnöke *Weisz* Dávid. — *Besz Hamidrosch* (talmud egylet), külön imaházzal és külön rabbival a hitközség fennhatósága alatt ; elnöke *Koth* Ede. — A *Talmudthora Egylet* a szegény fiúgyermekek ingyenes taníttatásával és felruházásával foglalkozik. Száz évesnél idősebb, elnöke *Weisz* Ármin. — *Mischenesz Dalim*, szintén igen régi egyesület és csak a helybeli szegényeket támogatja. Elnökei *Löwinger* József és *Weisz* H. Jakab. — *Szandekoosz* (Komaegyesület), alakult az 1870-es években. A szegény gyermekágyas asszonyokat segélyezi és részükre komát jelöl ki. Elnöke *Domán* Bernát. — *Balassagyarmati Izr. Nőegyesület*. Alakult 1899-ben. Betegeket és özvegyeket segélyez, évente 2—3000 K-val. Elnöke *Szilágyi* Mórné. — *Balassagyarmati Izr. Jótékony Leányegyesület*. Alakult 1900-ban, szegény izr. leányok kiházasítására. Elnöke *Felsenburg* Gyuláné. — Az *Országos Izr. Patronázs egyesület* balassagyarmati fiókja 1909-ben alakult. Elnöke dr. *Révész* Dezsőné. — A *Jeschiva Egylet* fiatal talmudistákat nevel és rabbikat előkészít, mintegy 20—25 vidékit. Elnöke *Deutsch* József főrabbi.

E vázlatos ismertetés után búcsút veszünk Balassagyarmattól. Búcsút veszünk pedig azzal a benyomással, mily nagy lendülést tud kölcsönözni egy kis város fejlődésének a polgárság áldozatkész szeretete és lelkesedése. Mert Balassagyarmat maga szegény. Mint város, nem rendelkezik nagyobb anyagi eszközökkel. Idegen támogatásban sem igen részesült. A mi a város fejlesztése, szépítése, átalakítása körül történt, az a polgárság érdeme; azé a polgárságé, mely öntudatos előrelátással buzgólkodik, hogy a város, melyben él, napról napra nagyobb, egészségesebb és szebb legyen.

Források : A hol külön föl nincs tüntetve, *Nagy Iván* kéziratban levő jegyzetei, följegyzései és oklevélgyüjtése és szerzőnek a helyszinen gyüjtött adatai.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MELLÉKLETEK.

CZIMEREK :

BETÜSOROS NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 08 14 12 06 002 7